

Sosyal Bilimlerde GÜNCEL TARTIŞMALAR

10

Zeynel Karacagil

Bütün Yayın Hakları Saklıdır

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN: 978-625-7799-72-0

1.Baskı

25 Aralık 2022

Sosyal Bilimlerinde Güncel Tartışmalar 10

Türkçe ve İngilizce yayın hakları Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.'e aittir. Fikir ve sanat eserleri yasası gereğince yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Editörler

Zeynel KARACAGİL

Meryem BULUT

Yayınlayan

Engin DEVREZ

Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Sertifika No: 20193

Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara

Telefon: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68

<https://www.bilginyayinevi.com>

İçindekiler

Türkiye Okul Öncesi Eğitim Programı ve Yeni Zelanda Te Whāriki Programı: Erken Çocukluk Eğitimi Kapsamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme	11
Merve ŞEPİTCİ SARIBAŞ	11
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	30
Gülşah ÇAKMAK.....	30
Atilla PULUR.....	30
21. Yüzyıl İnsanında Olması Gereken Temel Beceriler	40
Ömer Cem KARACAOĞLU	40
Lise Türk Dili ve Edebiyatı Ders Programı Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazma Açısından İncelenmesi	54
Menekşe ESKİCİ	54
Burcu BARUŞ	54
Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Coğrafya Okuryazarlığının Boyutları.....	73
Betül DEMİR	73
Kibar AKTİN.....	73
Avrasya Üniversitesi Mimarlık Bölümünde İnşaat Mühendisliği Derslerinin Verimliliğinin İncelenmesi	89
Çağla ÇOLAK	89
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Lisansüstü Öğrencilerinin Yüksek Lisans Eğitimden Beklentileri	102
Mürvet BERBER	102
N. Burcu ARSLAN	102
Küresel Isınmaya Yönelik Dijital Oyun Tasarlama Tabanlı STEM Etkinlik Örneği	128
Doğan GÜNEŞ	128
Necla DÖNMEZ USTA	128
Müslim İle Süriya: Mardin’de Etnik-Dini Gruplar Arasında Evlilik Ve Akrabalık Bağları	161
Ayşe Güç	161
Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Suriyeli Bireylere Yönelik Tutumları.....	174
Melis ERDENER.....	174
Fatmanur ALSANCAK ²	174
Zeynep ATALAY ³	174
Kasım KARATAŞ ⁴	174
Covid 19 Pandemisi ve Sağlık Çalışanlarının Motivasyonu	186
Bilge BAYKAL.....	186
Tansu GUNDOĞDU	186
Uyuz Vakalarındaki Artışın Farkında Mıyız?	211
Hakan ŞENOĞLU	211

Elif AKSÖZ	211
Katılımcı Yönetim Yaklaşımının Engelleri Üzerine Bir Araştırma	220
Çağla ÖZDEMİR AYDIN.....	220
Abdullah KARAKAYA	220
Kurumlara Değer Katan Halkla İlişkiler Stratejileri: Yöneticilere Yönelik Bir Araştırma	231
Şifa ELCİL.....	231
İkna Stratejileri ve Reklam Çekicilikleri Bağlamında Televizyon Reklamları: Prime Time Reklam Kuşağı Analizi	244
Burcu ALTIPARMAK	244
Posthümanizmin Dijital Oyunlardaki Temsili: <i>Alien: Isolation</i>	254
Müge KARABAĞ.....	254
Reklam Filmlerinde Bir Somatik İmleç Olarak Çekicilik Türlerinin Kullanımı.....	263
Kamile ELMASOĞLU	263
Sosyal Medyada Mantık Eğitimi	278
Adil KOYUNCU	278
Fukaha Metodunun Kavramsal İç Bütünlüğü	284
Hasan Özket.....	284
Madde Bağımlısı Bireylerle Anlatı Terapisine Dayalı Grup Çalışması: Bir Literatür İncelemesi	296
Melis ERDENER	296
Psikologlarda Büyükenmeci Narsisizm, Mükemmeliyetçilik ve Öz Memnuniyet Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi	315
Emine Ezgi FUÇULAR	315
Banu YAZGAN İNANÇ.....	315
Türk Resminde Müstakil Ressamlar ve Otoportreleri	325
Rahşan TOPTAŞ	325
Şah Kulu'ya Atfedilen Minyatürdeki Ejder ve Anka Tasvirlerinin İncelenmesi.....	335
Fatma Şeyma BOYDAK.....	335
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	349
Gülşah ÇAKMAK.....	349
Atilla PULUR.....	349
Kırkyamanın Giysi Tasarımında Kullanılması	359
Melahat AYDINER	359
18-45 Yaş Arası Bireylerin Ekran Kullanma Alışkanlıkları ile Narsisizm, Öznel İyi Oluş ve Obsesif Kompulsif Bozukluk Düzeylerinin İncelenmesi.....	371
Buket ALTINOK	371
Muzaffer ŞAHİN.....	371
Pandemi Sürecinde Gündelik Hayatın Öğrencilerin Coğrafi Bilgi ve Becerilerine Etkisi.....	391

Hülya YİĞİT ÖZÜDOĞRU	391
Salih ŞAHİN	391
Yaşlı Refahı Alanında Bir Hizmet Modeli: Yaşlı Köyleri	409
Melis ERDENER	409
Kırsal Kalkınma ve Sosyal Sermaye İlişkisi	420
Osman KARKACIER	420
Türkiye’de Devlet Muhasebesi ve Standartlaşma Süreci	430
Oğuz KUYUMCU.....	430
Türkçülük ve Kaynaklarına Genel Bir Bakış.....	442
Perihan ÜNLÜ SOYLU.....	442
Saimbeyli’deki Tarihî Köprüler	454
Halil SÖZLÜ	454
İlker GÜMÜŞ.....	454
Örgütlerde Sosyal Kaytarma Davranışı	465
Mehmet KAHYA.....	465
Biyçeşitlilik Konusunda Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir İçerik Analizi.....	476
Fatma COŞTU.....	476
Hz. Ebû Bekir’in Haberleşme Yöntemi: Ulaklar	488
Serdar ÖZDEMİR	488
Kenan ECEOĞLU	488
Devşirmeler, Enderun ve Amerikan Okulları Boyutunda Osmanlı Devleti	497
Ahmet Rifat GÜZEY	497
Cds Primleri İle Finansal Göstergeler Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz.....	517
Burcu KILINÇ SAVRUL	517
Kübra SEZER.....	517
Şihâbüddin Es-Sühreverdî’de Kötülük Probemi	538
Mehmet DURAN	538
Nazi Almanya’sında Müttefiklere Karşı Savaş Bir Kamu Malı ve Siyasi Propaganda Aracı Olarak Caz Müziği	546
Cumhur Dülger	546
Göçmenlerin Göç Öncesi, Göç Sırası ve Göç Sonrasında Enformasyon ve İletişim Teknolojilerini Kullanım pratikleri	565
Muhammed ABDULMECİD	565
Eğitimlerini Uzaktan Öğrenim Yoluyla Alan Öğrencilerin Tıbbi Sekreterlik Mesleğini Seçme ve Uzaktan Eğitimi Tercih Etme Nedenlerini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma	581
Adeviye ERDOĞAN	581
Tanzimat Düşüncesinin Gelişmesinde İngiliz Devlet Adamlarının Rolü: Lord Stratford Canning	595

Soner KAHVECİ	595
Sinemasal Üretime Dayalı Mimarinin Yanılsama Kavramı Üzerinden Mekânsal ve Anlamsal Analizi: Dark City Filmi.....	604
Bilge YARAREL DOĞAN	604
Kübra ARSLAN.....	604
Sürdürülebilir Arazi Yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Doğrultusunda Uzaktan Algılama Teknolojileri: Türkiye NO ₂ Salınımlarının Zamansal Değişimi.....	618
Muhterem KÜÇÜKÖNDER	618
Kurumsal İtibar Aracı Olarak Reklamlarda Kullanılan Duygusal Çekicilik	635
Abdulkadir UYRUN.....	635
1980 Sonrası Türkiye’de Devletin İşverenlik Anlayışının Dönüşümü: Günü Mü Kurtarmak, Geleceği Mi?.....	645
Erdal BEŞOLUK.....	645
Abdurrahman KESKİN.....	645
Akıl/Felsefe ve Vahiy/Din Perspektifinden İyi ve Kötünün Ölçütü	660
Ahmet BOZYİĞİT*.....	660
Dijital Girişimcilikle İlgili Literatür Araştırması	669
Ahmet GÜMÜŞ	669
Grafik Materyallerin Eğitimdeki Yeri ve Önemi.....	676
Ahmet YILDIZ.....	676
Öğretmen Adaylarının Kaynaştırmaya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi	688
Ali ÇETİN	688
Ersin ELMACI.....	688
Bir Rönesans Stoacısı: Montaigne	703
Ali ÖZGAN	703
Bozkır Kavimlerinin Sanatında Kartal Motifi.....	721
Aslı KAHRAMAN ÇINAR.....	721
Ekonomi Odaklı Habercilik	727
Aydın KAYMAK.....	727
Paleoekolojik Koşulların Belirlenmesinde Diyatom Analizleri	740
Aziz ÖREN	740
Helâl Ürün Makalelerinin VOSviewer Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi.....	756
Bahar GÜRDİN	756
Çocuğum İlkokula Hazır Mı? Okul Olgunluğunu Tamamlamış Mı?	771
Banu BEYAZ	771
Uzaktan Algılama-Coğrafi Bilgi Sistemleri (Cbs) Temel Uygulamaları-1	786
Bekir TAŞTAN.....	786

Türk-Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi İle Şibanî-Nâmeler ve <i>Anonim Şibanî-Nâme</i> 'nin Moğolca Çevirisi Üzerine Bazı Tespitler	806
Bilen YILMAZ.....	806
Nörobilimin İşletme Alanında Kullanılması Üzerine Bir Literatür Araştırması	815
Bilge TÜRKÜN KAYA.....	815
Elektronik Spor, Rekreasyon ve Yalnızlık	824
Cansu İŞLER.....	824
Nurgül TEZCAN KARDAŞ	824
Prova, Bekleyiş ve Penelope.....	842
Cihan CAMCI.....	842
Heidegger'in El Altındalık Kavramının Aristoteles'teki Kökeni	846
Cihan CAMCI.....	846
Bilgi Toplumu Ekseninde İş Sağlığı ve Güvenliği	851
Cihandar HASANHANOĞLU	851
Ahilik Kavramında Esnaf Dayanışması ve Esnaf Ahilik Sandığı	883
Çiğdem KAVAK ÇEKEN	883
Sosyal Bilimlerde Karma Araştırma Yöntemiyle Ölçek Geliştirme Süreci: Keşfedici Sıralı Desen.....	896
Emin ÖZEN.....	896
İslam'da Aile Kurumu ve Günümüz Nikâh Problemleri	912
Emine GÜMÜŞ BÖKE	912
Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1970-2019).....	932
Taleh MAMMADOV	932
Ergin UZGÖREN	932
Karizmatik Liderlik Davranışı İle Örgütsel Kültür Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması	941
Alev UZUN	941
Ercan YAVUZ.....	941
Metaverse Dünyasında Marka İletişimi ve Müşteri Deneyimi: Gucci Örneği.....	958
Burcu ÖKSÜZ.....	958
Mikail BATU	958
Romantik İlişkilerde İlişki Doyumu İrrasyonel İnanışlar ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişki	972
Ahsen ARSLAN	972
Deniz ŞARLAK.....	972
Ulaşılabilir Lüks Olmak: "Masstige" Markalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	1011
Dilaysu ÇINAR	1011
Matematik ve Matematik Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Matematiksel İspata Yönelik Görüşleri ve Problem Çözümüne Yaklaşımları.....	1020

Dilek DİLSİZOĞLU.....	1020
Sağlık Çalışanlarında Algılanan Örgütsel Destek İle İş Tatmini Ve Duygusal Bağlılık İlişkisi	1031
Sabiha SEVİNÇ ALTAŞ	1031
Bilişsel Davranışçı Terapi ve Sosyal Anksiyete Bozukluğu Üzerine Bir Derleme.....	1040
Sahar AKBARİ.....	1040
Finansal Derinleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri	1049
Saltuk AĞIRALIOĞLU.....	1049
Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazma Geri Bildirim Algılarının İncelenmesi	1074
Ahmet AKÇAY	1074
Serdar SAFALI	1074
Damla ÇAĞRITEKİN	1074
Mahir Dinçer'in Cıvı Cıvı Çocuk Şarkıları Kitabının Ses Aralığı, Çokseslilik/Tekseslilik, Eşlik, Unesco Ve Meb Değerler Alanlarında Değerlendirilmesi.....	1085
Merve DURMUŞ	1085
Neşem BÜLBÜL ²	1085
Sezin BÜLBÜL ³	1085
Ömer Bilgehan SONSEL ⁴	1085
Yapay Sinir Ağları, Regresyon ve Zaman Serilerinin Döviz Kuru Tahmininde Uygulanması: Bir Literatür Taraması	1096
Cengiz TURGUT.....	1096
Süleyman ŞAHİN	1096
Özengen Keman Eğitiminde Video Destekli Öğretimin Keman Çalma Performansına Etkisi: Bir Karma Yöntem Çalışması	1110
Yakup AKSOY	1110
Nihan YAĞIŞAN.....	1110
Propagandanın Yapısal Dönüşümü Ve Dijital Propaganda.....	1126
Mehmet Ali GAZİ	1126
6360 Sayılı Kanun ve Yerel Yönetimlere Etkisi	1133
Mesut KOÇ.....	1133
İvan Muravyov-Apostol'a Seyahatnâmesine Göre Bahçesaray.....	1156
Ahmet DOĞAN.....	1156
Ahmet AYDIN.....	1156
Eğitim Programları, Medya, Kütüphane ve Düşünme Biçimleri Açısından Bilgi Toplumu	1168
Hasan BOZASLAN.....	1168
Mesleki ve Teknik Liselerde Oluşturulan Mesleki Eğitim Merkezi (MESEM) Uygulamasının Öğrenci ve İşletme Görüşleriyle Değerlendirilmesi	1182
Ayşe SOMUNCU.....	1182
Görsel Kültürün İrdelenmesi	1203

Ferrah Nur DÜNDAR.....	1203
Z Kuşağını Aramak: Türk Siyasetinin İnteraktif Canlı Yayın Platformları Performansı Üzerine Bir Araştırma	1209
Gülsüm ÇALIŞIR	1209
Armağan BAYRAK	1209
Sicilya’da Hohenstaufen Hâkimiyetinin Kuruluşu.....	1221
Ergun ÜSTÜN	1221
Depresyon ve Tssb: Tanım, Yaygınlık, Tedavi ve İlgili Risk Faktörleri	1229
Asra BABAYİĞİT	1229
Bütünleşik Kıyı Alanları Planlaması: Trabzon ve Samsun Örneğinde İncelenmesi	1245
Duygu AKYOL KUYUMCUOĞLU	1245
Doruk Görkem ÖZKAN.....	1245
Dış Kaynak Kullanımının Sektörel Örnekler Üzerinden İncelenmesi - Nitel Bir Araştırma	1254
Hilal ÇELİK.....	1254
Kıymet DOĞAN	1254
Türk Halk Müziğinin Anlamları Aşık Veysel’in İki Türküsü	1271
Fikri SOYSAL.....	1271
Ali Orhan DÖNMEZ.....	1271
Finansal Piyasalarda Trend Devam (Sıkışma) Formasyonları İle Teknik Analiz	1282
Fuat LEBE	1282
Kentleşme Bağlamında Kentsel Dönüşümün Sosyolojik Yansımaları.....	1304
Musa YILMAZ.....	1304
Turizmde Kadın: Yazın Üzerine Bir İnceleme.....	1316
Nahide Övgü DEMİRAL	1316
9-11 Yaş Arası Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri İle Ebeveynlerin Duygusal Erişilebilirlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	1327
Nursel KARACIK	1327
Osman Nejat AKFIRAT	1327
1971 Anayasa Değişikliğinin Basın ve Düşünce Özgürlüğü Açısından İncelenmesi	1339
Önder DENİZ.....	1339
Dünyada ve Türkiye’de Şehirleşme ve “Şehir Maliyesi”	1343
Recep TEMEL	1343
Tarihte Fırlatılmış İlk Okun Günümüze Etkisi.....	1356
Emrah AYKORA	1356
“Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan” Masalında Kahramanın Sembolik Yolculuğu.....	1363
Ferhat ÖZMEN.....	1363
Bursa ve Çevresinde İlk Yaşam İzleri	1369

Kamil DOĞANCI	1369
Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Kentleşme ve Küreselleşme İlişkisindeki İşlevlerine Dair Bir İnceleme	1380
Musa ÖZTÜRK.....	1380
Nurullah Altıntaş.....	1380
Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (İlo) Emek Piyasasında Ayrımcılıkla Mücadeleye Yönelik Sözleşmelerinin İncelenmesi	1390
Bora Yenihan	1390
Ebru Elçi.....	1390
Yücel Can Ballık.....	1390
Adalar İlçesi’nin (İstanbul) Su Altı Dalış Turizmi Potansiyeli.....	1405
Ümit YILDIRIM	1405
Zeynep YILMAZ.....	1405
Cemal SEVİNDİ	1405
Yeşil İky Uygulamaları ve İnovasyon İlişkisi: İski Örneği	1421
Sema Bulut Tepe.....	1421
Ali Özcan	1421
Gözde Mert.....	1421
Ahmet Erkasap	1421
İlişki Kalitesi ve Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi	1453
Alev SÖKMEN	1453
Mehmet BAŞ.....	1453
Kurum Kültürünün Kurumsal Kimlik Öğelerinde Kullanılması	1490
Fatıma TOKGÖZ GÜN.....	1490
Müzik ve Halk Sağlığı	1500
Fikri SOYSAL.....	1500
Gonca KURT.....	1500
Gençlerin Evlilik Algısını Belirleyen Dinamikler	1512
Fatma FİDAN.....	1512

Türkiye Okul Öncesi Eğitim Programı ve Yeni Zelanda Te Whāriki Programı: Erken Çocukluk Eğitimi Kapsamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme¹

Merve ŞEPİTÇİ SARIBAŞ²

Giriş

Erken çocukluk dönemi, çocukların bazı becerileri kazanmaları bakımından kritik bir zaman aralığını temsil etmektedir. Bu dönem, sinir sisteminin ve vücudun olgunlaşması, hareketliliğin artması, çeşitli becerilerin kazanılması ve ilgi alanlarının farklılaşması bakımından insan yaşamının en hızlı değişim dönemini temsil etmektedir (Yurtsever Kılıçgün, 2012). Bu dönemde çocuklar, gelişim alanları açısından yaşamları boyunca kat edecekleri mesafenin yarısını almakta (Tunçeli ve Zembat, 2017) ve bu gelişime bağlı olarak bazı kritik becerileri kazanmaktadırlar (Turhan ve Özbay, 2016). Bu dönemdeki yaşantılar, çocukların kişilik gelişimlerini etkilemekte ve gelecekte nasıl kişiler olacaklarını belirlemektedir. Kısacası erken çocukluk dönemindeki deneyimler, çocukların hayatlarının tümünü olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Çocukların kendileri için kritik olan becerileri kazanabilmelerini ve sağlıklı bir şekilde gelişebilmelerini sağlamak için erken çocukluk eğitime ihtiyaç duyulmaktadır. Erken çocukluk eğitimi, 0-8 yaş aralığındaki çocukların zihinsel, bedensel, dil, sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek için aileler ve kurumlarca verilen eğitimi kapsamaktadır. Değişen yaşam koşullarından ve ihtiyaçlardan dolayı erken çocukluk eğitime günümüzde daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Erken çocukluk eğitimi, çocukların yeteneklerinin farkında olmalarını ve yaparak-yaşayarak öğrenmelerini sağlamaktadır. Bu eğitim sayesinde toplumlar, çocukların gelişimleri ve eğitimleri konusunda daha hassas davranmaktadırlar. Ayrıca erken çocukluk eğitimi ile değerler eğitimi verilebilmekte ve fırsat eşitliği sağlanabilmektedir (Katrancı, 2016). Bunların yanı sıra erken çocukluk eğitimi, ebeveynlerin çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlaması, olumsuz çevre şartlarının çocuklar üzerindeki negatif etkilerini azaltması ve çocukların akademik başarılarını artırması bakımından alt sosyoekonomik düzeydeki çocuklar ve bu çocukların aileleri için daha da önemli bir konu hâline gelmektedir (Ömeroğlu ve Can Yaşar, 2002: 36). Bu noktada erken çocukluk eğitimi, kısa vadede çocukların başarılarını artırmakta, uzun vadede ise yoksulluğu azaltarak sosyal refahı sağlamaktadır (Sayre vd., 2015; UNICEF, 2014). Hem çocuklar hem de toplumlar üzerindeki yararları düşünüldüğünde erken çocukluk eğitimi, uygun maliyetli bir strateji olarak ele alınabilmektedir (Kammerman ve Gatenio Gabel, 2007).

Erken çocukluk eğitiminde temel amaç, çocukların gereksinimlerini ve gelişim özelliklerini dikkate alarak kaliteli bir eğitim programı hazırlamak ve hazırlanan programları etkili bir şekilde uygulamaktır (Yıldız ve Durmuşoğlu, 2018). Küçük yaştaki çocukların eğitimleri için hazırlanmış olan programların, çocukların gelişimleri üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Toran, 2017). Erken çocukluk eğitime yönelik hazırlanan programlar, toplumların kültürlerine, yaşayış biçimlerine, çocuklara yönelik değer algılarına, eğitim anlayışlarına ve eğitim politikalarına göre değişiklik

---

¹ Bu çalışmanın bir kısmı, 5. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

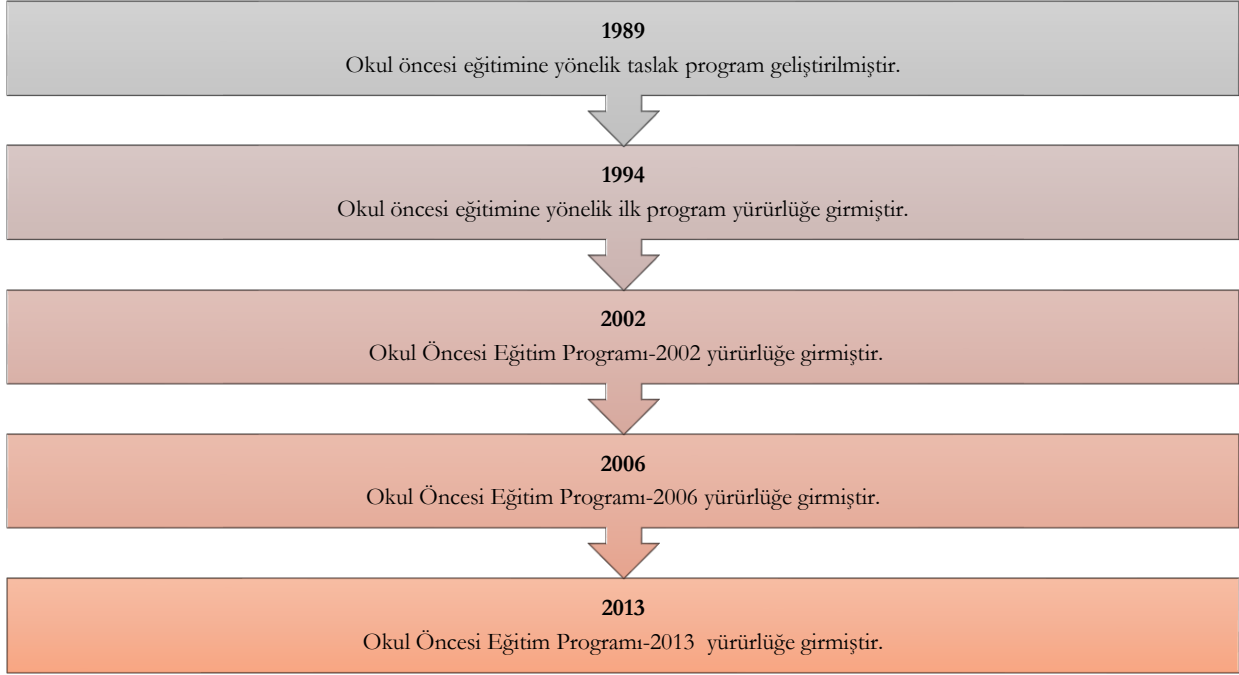
² Merve Şepitci Sarıbaş, Dr., Orcid: 0000-0001-6969-7203

göstermektedir. Ülkelerin sahip oldukları özelliklere göre değişiklik gösteren erken çocukluk eğitim programları, farklı ülkelerin erken çocukluk eğitimi uygulamalarına yön vermesi bakımından oldukça değerlidir. Te Whāriki Programı, 1990'larda geliştirilen yeni bir program olması bakımından Türkiye'de erken çocukluk eğitime yönelik yapılan uygulamalara örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Bu noktada çalışma, ülkemizde uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'na yön verebilmesi bakımından önemli görülmektedir. Ayrıca Te Whāriki Programı ile ilgili bilgilere yer verilmesinin bu konudaki kaynak eksikliğinin giderilmesine katkı sağlayacağı da düşünülmektedir. Çalışmada, Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki'nin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak programların benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya amaçlanmıştır. Bu yönüyle de çalışmanın, programların geliştirilebilmesi konusunda kaynak olacağı ön görülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki başlıklarda, Türkiye'de uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın eğitim programı olan Te Whāriki tarihçeleri, kuramsal temelleri, amaçları, özellikleri ve ilkeleri bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Programların Tarihçeleri

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi, çocuklara okul öncesi eğitim hizmetlerinin verilmeye başlandığı kurumların açılmasıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Dönemi'nde sıbyan mektepleri, darüleytamlar ve ıslahhaneler aracılığıyla çocukların çeşitli ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış ve bu kurumlarda çocuklara ağırlıklı olarak din eğitimi verilmiştir. Okul öncesi eğitimi ile ilgili ilk somut adımlar II. Meşrutiyet Dönemi'nde atılmaya başlanmıştır (Işıkoğlu vd., 2021). Balkan Savaşları'ndan sonra 1912-1913 yılları arasında resmî anaokulları açılmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Çelik ve Gündoğdu, 2007). 1913 yılında yayımlanan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati ile anaokulu eğitimi alanında bazı düzenlemeler yapılmıştır (Akyüz, 2015). 1914 yılında, Çocuk Bahçesi adı verilen okullar açılmış, bu okullarda küçük yaşta çocukların eğitilmeleri amaçlanmıştır. 1915'te ise Darül Muallimat bünyesinde anaokullarına özel öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için yeni bir bölüm açılmıştır (Oktay, 2019). Cumhuriyetin ilanından sonra okul öncesi eğitime yönelik yapılan çalışmalarda artış görülmüş, özel ve resmî kurumlarca okul öncesi eğitim kurumları açılmıştır. 1989 yılında okul öncesi eğitime yönelik ilk taslak program kabul edilmiştir (Gelişli ve Yazıcı, 2012). Taslak programın geliştirilmesinin ardından, 1994 yılında Okul Öncesi Eğitim Programı yürürlüğe sokulmuştur (Yapıcı ve Yapıcı, 2016). Davranışçı yaklaşımın hâkim olduğu bu programda, hedef ve davranışlara yer verilmiş; 0-36 aylık çocuklar için Kreş Programı, 36-60 aylık çocuklar için Anaokulu Programı, 60-72 aylık çocuklar içinse Anasınıfı Programı ayrı bir şekilde ele alınmıştır (Sapsağlam, 2020). Ortalama sekiz yıllık bir uygulamanın ardından programın eksik yönleri ortaya çıkmış ve okul öncesi eğitime yönelik yeni bir program geliştirmek için çalışmalara başlanmıştır. Çalışmaların sonucunda Kreş Programı'nın aynı kalmasına, Anaokulu Programı ile Anasınıfı Programı'nın birleştirilerek 36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programı olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu kararın ardından 2002 yılında yeni okul öncesi eğitim programı uygulamaya konulmuştur. Bu programla 36-72 aylık çocukların gelişmelerinin ve yaratıcılıklarının desteklenmesi amaçlanmıştır. Program, çeşitli araştırmaların sonuçları, ilköğretim programındaki yenilikler, Avrupa Birliği ülkelerinde okul öncesi eğitime yönelik yapılan uygulamalar dikkate alınarak değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin sonucunda, 2006 yılında yeni okul öncesi eğitim programı yürürlüğe girmiştir (Düşek ve Dönmez, 2012). Denenip geliştirilmek üzere uygulamaya konulan bu program alan araştırmaları, çeşitli uygulamaların sonuçları ve Okul Öncesi Eğitiminin Güçlendirilmesi Projesi çalışmaları kapsamında değerlendirilmiş ve 2012-2013 yılında program geliştirme çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda 2013

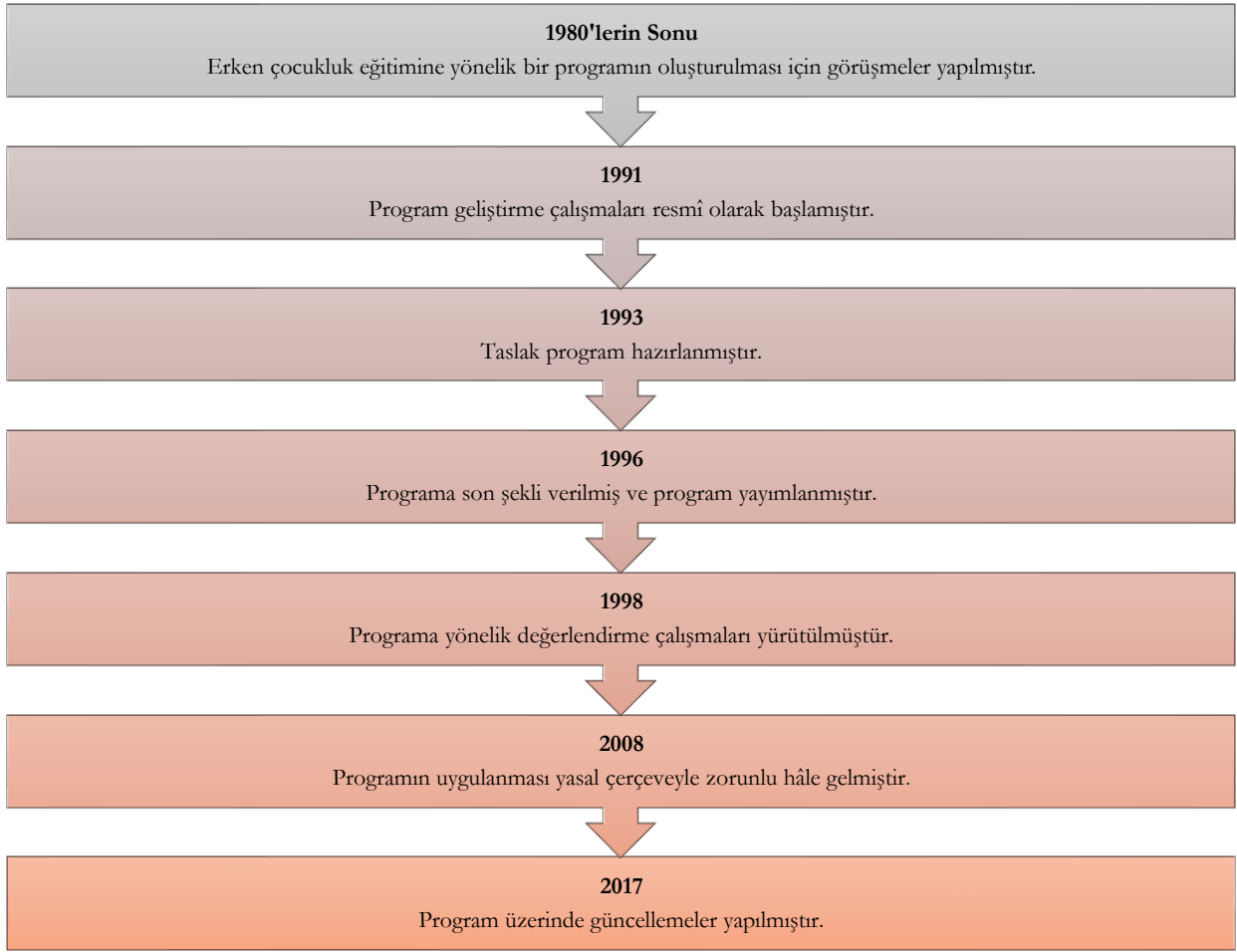
yılında, Millî Eğitim Bakanlığınca (MEB) hâlâ uygulamada olan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı geliştirilmiştir (MEB, 2013). Türkiye’de uygulanan okul öncesi eğitim programlarının tarihçesini gösteren şekle aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1 – Türkiye’de uygulanan okul öncesi eğitim programlarının tarihçesi

Yeni Zelanda’da erken çocukluk eğitimine yönelik kurumların açılması 19. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Bu dönemde yetimhaneler ve özel okullar ile dezavantajlı çocukların bakım ve eğitim ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. 1950’lerde okul öncesi eğitime verilen değer artmış ve erken çocukluk eğitimi almayan çocuklar şanssız olarak nitelendirilmişlerdir. 1970-1980 tarihleri arasında erken çocukluk eğitimi çocukların hakları kapsamında ele alınmıştır. 1980’li yılların sonlarında erken çocukluk eğitimi almayan çocuklar, risk altında olan çocuklar kapsamında değerlendirilmişlerdir (May, 2012). Bu noktada, eğitim alanında değişiklikler yapılması gerektiği fikri ortaya çıkmış ve erken çocukluk eğitimine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Eğitim alanında yapılan reformlar, ülkedeki çocukların tümü için eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması adına büyük değişikliklerin yapılması gerektiğini göstermiş, çocukların erken çocukluktan yüksek öğretime kadarki eğitim süreçlerini kapsamıştır (Te One, 2013). Te Whāriki Programı da hükümetin 1980’ler boyunca eğitim alanında yaptığı reformların sonucunda ortaya çıkmıştır. Te Whāriki Programı, Yeni Zelanda’ya özgü pedagojik bir yaklaşımı benimsemiştir (Lee vd., 2013). Te Whāriki Programı, çift kültürlülüğün doğasını yansıttığı için tangata Whenua (Māori) topluluğu ile hükümet arasında 1840 yılında imzalanan Waitangi Antlaşması’nı taçlandırmış ve Yeni Zelanda’nın ilk erken çocukluk eğitim programı olarak yerini almıştır (Alvestad vd., 2009). 1980’li yılların sonunda ülkenin eğitim departmanında yapılan köklü değişiklikler sonucunda ise programın uygunluğu konusunda uzlaşmaya başlanmıştır (Ward, 2016). 1990-1996 yılları arasında erken çocukluk eğitimi alanında uzman olan kişiler ve akademisyenler tarafından yapılan uzun soluklu görüşmeler sonucunda program, 1996 yılında son hâlini almış ve yayımlanmıştır (Carr ve May 2000; Macartney, 2011; Ritchie ve Lewis, 2003). Program yayımlandıktan iki yıl sonra, yani 1998’de programın amacına ulaşip ulaşmadığı ve etkililiği değerlendirilmiştir (Carr vd., 2002). 2008 yılında yasal hâle gelen ve uygulanması zorunlu olan program, 2017’de zayıf yönlerinin geliştirilebilmesi için güncellenmiştir.

Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki'nin tarihçesini gösteren şekle aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 2 – Yeni Zelanda erken çocukluk eğitim programı Te Whāriki'nin tarihçesi

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki tarihçeleri açısından incelendiğinde erken çocukluk eğitime yönelik taslak programın ilk olarak Türkiye'de hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ilk okul öncesi eğitim programının 1994 yılında yayımlanarak uygulanmaya başlandığı, Yeni Zelanda'da ise erken çocukluk eğitim programının 1996'da yayımlanmasına rağmen 2008 yılında zorunlu olarak uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Bu noktada okul öncesi eğitim programlarının Türkiye'de uzun yıllar boyunca bir plan dâhilinde uygulandığını, buna karşın Te Whāriki Programı'nın Yeni Zelanda'da 2008 yılından itibaren planlı bir şekilde uygulanmaya başlandığını söylemek mümkündür. Türkiye'de üç ayrı program uygulanıp değerlendirildikten sonra okul öncesi eğitim programı 2013 yılında son hâlini almıştır. Buna karşın Te Whāriki Programı, yasal olarak uygulanması zorunlu hâle geldikten sonra bir kere değerlendirilmiş ve 2017 yılında program üzerinde güncellemeler yapılmıştır. Bu noktada 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın, Te Whāriki Programı'na kıyasla daha sağlam temeller üzerine inşa edildiği düşünülmektedir.

Programların Kuramsal Temelleri

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile çocukların farklı becerileri kazanabilmeleri, ilkokula hazır

bir şekilde başlayabilmeleri, sağlıklı bir şekilde büyüebilmeleri ve gelişebilmeleri amaçlanmaktadır (MEB, 2013). Bu bağlamda program, model olarak eklektik olacak şekilde hazırlanmıştır. Eklektik modelde, yeni öğretiler oluşturulurken çeşitli sistemlerin çocuklar için en uygun olan ve en kabul edilebilir tezleri seçilip toplanmaktadır. Bu model, felsefi olarak “her sistemin en iyi özelliğini almak” olarak da ele alınabilmektedir. Bu modelde, düşünce sistemleri bir bütün olarak benimsenmemekte, sistemler içinden işe yarayan düşünceler seçilerek kullanılmaktadır. Bu noktada eklektik özellik, bir kurama bağlı kalınmamasını sağlamakta ve koşullara göre yenilenebilmeyi mümkün kılmaktadır (Gürkan, 2019). 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı’nda, ulusal ihtiyaçları karşılamak ve 21. yüzyıl becerilerine sahip olan kişileri yetiştirmek amacıyla Montessori, Bank Street, Reggio Emilia, High Scope gibi farklı öğrenme yaklaşım ve kuramlarından faydalanılarak bir senteze varıldığı görülmektedir (Gürkan, 2019; MEB, 2013).

Yeni Zelanda’nın erken çocukluk eğitim programının ismi olan Te Whāriki, Māori dilinde “dokuma halı” anlamına gelmektedir. Program ile özdeşleşmiş olan dokuma halı sembolü, Te Whāriki Programı’nın farklı kültürleri ve görüşleri temsil ettiğini vurgulamaktadır (Macartney, 2011; Te One, 2013). Ayrıca bu sembol, yerel halkın ihtiyaçlarına uygun olan programları kendileri hazırlayabilmeleri için farklı inançların ve kültürlerin bir araya getirilebileceği bir ortamı da temsil etmektedir (Blaiklock, 2010; May, 2002). Dokuma halı benzetmesi, ebeveynleri ve çevresindeki diğer kişiler tarafından bedensel, zihinsel, sosyal ve duygusal açıdan gelişimine destek olunan bir çocuğun hayatını betimlemek için kullanılmaktadır (New Zealand Ministry of Education [Yeni Zelanda Eğitim Bakanlığı, MOE], 1996). Bu metafora göre her çocuğun hayatı, ailelerinin ve çevrelerindeki diğer kişilerin katkılarıyla ilmek ilmek örülmektedir. Te Whāriki’ye göre çocuklar, içinde yaşadıkları toplumları ve bu toplumların kültürlerini benimsediklerinde yeni şeyler öğrenmekte ve gelişmektedirler. Ayrıca programda, çocukların yeni şeyler öğrenebilmeleri için çevrelerindeki kişilerce desteklemeleri gerektiği de belirtilmektedir (Yıldız ve Durmuşoğlu, 2018). Bu doğrultuda Te Whāriki Programı, kültürel çeşitliliğin önemini vurgulamakta, ebeveynleri ve ebeveynlerin dışındaki çevreyi çocukların eğitimlerinde ve gelişimlerinde merkezî bir konuma almaktadır (Gordon Burns vd., 2012). Te Whāriki Programı ile aile, okul ve çevre arasındaki ilişkiler güçlü tutularak çocukların bilgileri artırılmaya çalışılmaktadır (Zhanq, 2013). Bu bağlamda Te Whāriki Programı, sosyo-kültürel yaklaşımı temsil etmekte ve temel almaktadır. Sosyo-kültürel yaklaşım, kişiler arasındaki ilişkilerin rolüne odaklanarak çocukların öğrenmelerini kültürel ve sosyal bir bağlama yerleştirmektedir. Bu ilişkiler sayesinde çocuklar, kültürel ve sosyal ortamlarda kendi bilgi ve düşüncelerini çevresindekilerle paylaşabilmekte ve yapılandırabilmektedirler (Smith, 2011; Vygotsky, 1978). Aynı zamanda The Whāriki Programı, sosyo-kültürel yaklaşımın savunduğu yapı iskelesi tekniğinin öğrenme konusunda hayati bir rolü olduğunu da vurgulamaktadır. Yapı iskelesine göre çevre, çocuklara tek başına öğrenebileceklerinden daha fazlasını sunmaktadır. Bu bağlamda programda, öğretmenlerin bir program planlarımlarken çocukların duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlayacak ortamları oluşturma konusunda etkili olmaları gerektiği de belirtilmektedir (MOE, 1996).

Özetle 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı’nın farklı öğrenme yaklaşım ve kuramlarından faydalanılarak hazırlandığı, Te Whāriki Programı’nın ise sosyo-kültürel yaklaşım temel alınarak yapılandırıldığı görülmektedir.

Programların Amaçları

Türkiye’de erken çocukluk eğitimi kapsamında çocuklara okul öncesi eğitimi verilmektedir. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı, okul öncesi eğitiminin etkili ve verimli bir şekilde geçmesi için çocuklara, öğretmenlere ve ebeveynlere rehberlik etmektedir. Bu program sayesinde okul öncesi

eğitiminin amaçlarına ulaşılabilir. Bu noktada okul öncesi eğitimin amaçlarının, 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'yla çocuklara kazandırılmak istenilen beceri ve davranışlarla örtüştüğünü söylemek mümkündür. Bir başka deyişle okul öncesi eğitiminin amaçları ile programla çocuklara kazandırılması amaçlanan beceri ve davranışlar benzerdir. Bu bağlamda 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile yürütülen okul öncesi eğitimin amaçları;

- Çocukların zihinsel, fiziksel ve duygusal olarak sağlıklı bir şekilde gelişebilmelerini sağlamak,
- Çocukları iyi alışkanlıklar kazanabilmeleri için desteklemek,
- Çocukların ilkökula donanımlı bir şekilde başlamalarına yardımcı olmak,
- Dezavantajlı çocuklar için fırsat eşitliğini sağlamak,
- Çocukların Türkçeyi güzel ve doğru konuşmalarını sağlamaktır (MEB, 2013).

Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki'nin amaçları ise;

- Yeni Zelanda'da erken çocukluk eğitim hizmeti veren kurumların tümü için kalıcı bir çerçeve ve vizyon sağlamak,
- Çocukların sağlıklı bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri için bedensel ve ruhsal gelişimlerini desteklemek,
- Çocukları her türlü tehlikeden korumak,
- Çocuklara ve ebeveynlere yaşadıkları topraklara ait olduklarını ve içinde buldukları toplum tarafından kabul gördüklerini hissettirmek,
- Eğitimde fırsat eşitliğini sağlayarak çocukların katılımlarını artırmak,
- Çocukların çevrelerini keşfetmelerine fırsat vermek,
- Özel eğitime ihtiyacı olan çocukların öğrenme-öğretme sürecine aktif olarak katılmalarını sağlamak,
- Farklı dil ve kültürlerin korunmasını ve yaşatılmasını sağlamaktır (MOE, 2017).

Programların amaçlarına bakıldığında benzer özellikler gösterdikleri görülmektedir. Programlarda temel olarak çocukların gelişimlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır. Programlarda, dezavantajlı çocukların eğitimleri üzerinde durulmuş, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca her iki programda da çocukların ana dillerini öğrenmeleri önemli bir konu olarak görülmüştür. Farklı kültürlerin korunması ve yaşatılması gerektiği, Te Whāriki Programının amaçları arasında yer almıştır. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın özellikleri içinde "kültürel ve evrensel değerleri dikkate alır" ibaresi bulunmaktadır. Bu ibare, 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın amaçları arasında yer almasa da kültürel ve evrensel değerlerin korunmasının, farklı kültürlerle ve değerlere saygı duyulmasının program hazırlanırken dikkate alınan bir husus olduğunu göstermektedir.

Programların Özellikleri ve İlkeleri

Erken çocukluk eğitime yönelik hazırlanan programlar, bazı özelliklere sahip olduklarında etkili olmaktadır. Ayrıca bu programlar hazırlanırken verimin artırılması ve etkililiğin sağlanması için bazı ilkelerin esas alınması gerekmektedir. Programların özellikleri ve ilkeleri, ülkelerin sahip oldukları özelliklere göre değişebilmektedir. Burada önemli olan, çocukların gelişimlerini destekleyecek ve gereksinimlerini karşılayacak özellikte olan ve çocukların yüksek yararlarını gözetilen ilkeleri barındıran bir program hazırlayabilmektir. Okul öncesi eğitimin amaçlarının

gerçekleştirilebilmesi için 36-72 aylık çocukların gelişim özellikleri dikkate alınarak hazırlanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın özellikleri şunlardır (MEB, 2013):

- **Çocuk merkezlidir:** Çocukların aktif ve seçimlerinde özgür olmaları desteklenmektedir.
- **Esneklik:** Program, değişen özelliklere göre bireyselleştirilebilmekte ve uyarlanabilmektedir.
- **Yaklaşım olarak sarmaldır:** Kazanım ve göstergeler, ihtiyaç duyulduğunda tekrar tekrar ele alınabilmektedir.
- **Model olarak eklektiktir:** Program, farklı öğrenme yaklaşım ve modelleri sentezlenerek oluşturulmuştur.
- **Dengelidir:** Programda kazanım ve göstergeler, çalışma şekilleri, etkinlik türleri ve etkinlik süreleri dengeli bir şekilde dağılmaktadır.
- **Oyun temellidir:** Oyun aracılığıyla öğrenme programın ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir.
- **Keşfederek öğrenme önceliklidir:** Program, çocukların ezbere dayalı öğrenme yerine keşfederek öğrenmelerine destek olmaktadır.
- **Yaratıcılığın geliştirilmesi ön plandadır:** Programda, çocukların bireysel farklılıkları dikkate alınarak yaratıcılıklarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.
- **Çevre olanaklarının ve günlük yaşam deneyimlerinin eğitim amaçlı kullanılmasını destekler.**
- **Temalar ve konular amaç değil araçtır:** Programda amaç, konunun öğretimi değil konu yardımı ile kazanım ve göstergelerin çocuklara kazandırılmasıdır.
- **Öğrenme merkezleri önemlidir:** Çocukların kişisel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için birbirlerinden ayrılmış, farklı materyallerden meydana gelen, çocukların küçük gruplar hâlinde etkileşimde bulunmalarını ve oynayarak öğrenmelerini sağlayan öğrenme merkezlerinin oluşturulması gerekmektedir.
- **Küresel ve evrensel değerleri dikkate alır:** Program, çocukların hem kendi kültür ve değerlerini korumalarını hem de başka kültür ve değerlere saygı duymalarını desteklemektedir.
- **Aile katılımı ve eğitimi önemlidir:** Aile katılımı ve eğitimi, okul ile ev arasında devamlılığın sağlanabilmesi için önemli görülmektedir. Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitimi Programı ile Bütünleştirilmiş Aile Destek Eğitim Rehberi (OBADER) hazırlanmış ve öğretmenlerden bu rehberi kullanmaları istenmiştir.
- **Değerlendirme süreci çok yönlüdür:** Yapılan faaliyetlerin ardından çocuk, öğretmen ve program ayrı ayrı değerlendirilmektedir.
- **Özel gereksinimli çocuklar için uyarlamalara yer verilmektedir:** Özel gereksinimli çocukların ihtiyaçları ve gelişim özellikleri dikkate alınarak fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada öğretmenlerden, Bireyselleştirilmiş Eğitim Programını uygulamaları ve etkinlikleri özel gereksinimli çocuklar için uyarlarlarken dikkat edilmesi gereken noktaları belirtmeleri beklenmektedir.
- **Rehberlik hizmetlerine önem verilmektedir:** Öğretmenlerin, rehber öğretmenlerle iş birliği içinde çalışmalarını gerçekleştirmenmektedir.

2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın özellikleri, okul öncesi eğitimin temel ilkeleri ile örtüşmektedir. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı, okul öncesi eğitimin ilkeleri dikkate alınarak

hazırlanmıştır. Bu noktada okul öncesi eğitimin ilkeleri, 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın ilkeleri olarak da ele alınabilmektedir. Bahsi geçen ilkeler şunlardır (Aral vd., 2007; Baran ve Aksoy, 2013; MEB, 2013):

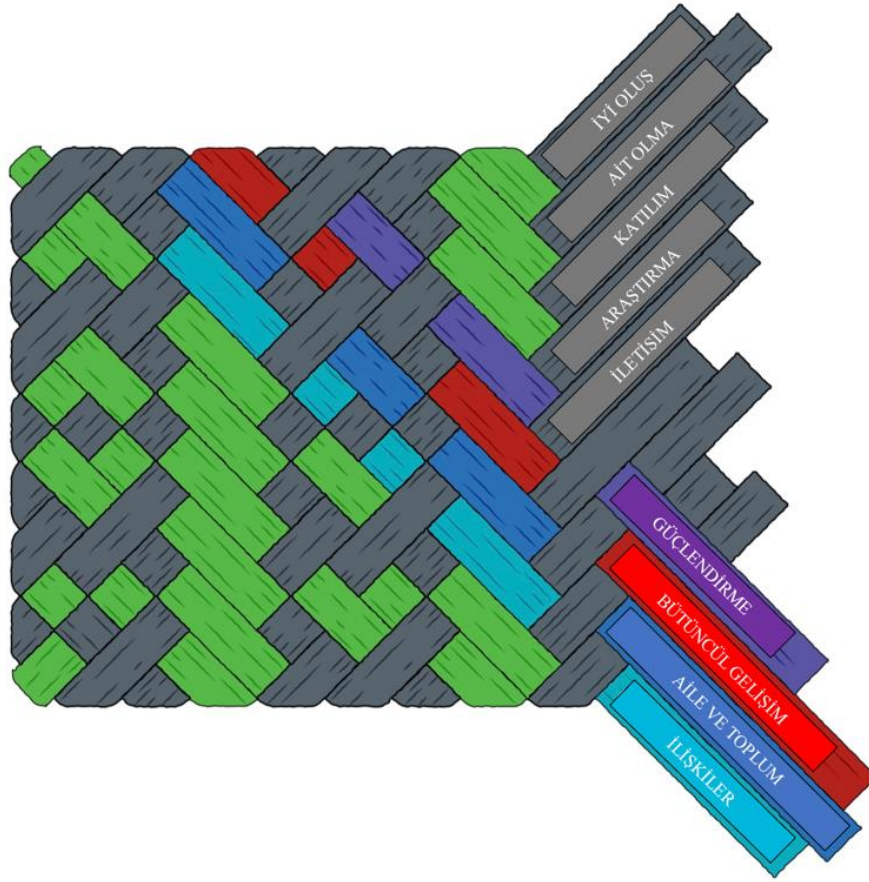
- Çocukların ihtiyaçları ve bireysel farklılıkları dikkate alınmalıdır.
- Çocukların tüm gelişim alanları ve özbakım becerileri desteklenmelidir.
- Okul öncesi eğitim çocukları ilkokula hazırlamalıdır.
- Etkinlikler hazırlanırken çocukların ilgi ve ihtiyaçları, okulun ve çevrenin ise imkânları göz önünde bulundurulmalıdır.
- Öğrenme ortamları, demokratik öğrenme anlayışına uygun olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Çocuklara bildiklerinden başlayarak eğitim verilmelidir.
- Çocukların deneyerek öğrenmelerine fırsat verilmelidir.
- Çocukların ana dillerini güzel ve doğru bir şekilde konuşmalarını sağlamak için çalışmalar yapılmalıdır.
- Çocukların hoşgörü, sevgi, saygı, paylaşma, yardımlaşma, iş birliği içinde hareket etme gibi duygu ve davranışları geliştirilmelidir.
- Çocukların kendilerine güven ve saygı duymaları, öz düzenleme becerilerini kazanmaları sağlanmalıdır.
- Etkinlikler oyun temelli olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Çocuklara kötü muamelede bulunulmamalıdır.
- Çocukların bağımsız bir şekilde hareket edebilmelerine fırsat verilmeli, ihtiyaç olduğunda ise yetişkin desteği sağlanmalıdır.
- Çocukların hayal güçleri, yaratıcılıkları, eleştirel düşünme ve iletişim becerileri geliştirilmelidir.
- Eğitim sürecinde çocuğun yanı sıra ailenin de etkin katılımı sağlanmalıdır.
- Rehberlik hizmetlerinden yararlanılmalıdır.
- Program ve çocuğun gelişimi düzenli bir şekilde değerlendirilmeli, değerlendirme sonuçları çocukların, öğretmenlerin ve programın geliştirilebilmesi için kullanılmalıdır.

Te Whāriki Programı, Yeni Zelanda'nın iki kültürlü ve çok kültürlü topluluğunu yansıtmaktadır (Moffat, 2019). Programda çok kültürlülük, dokuma halı benzetmesiyle ele alınmaktadır. Programda dokuma halı ve öğrenme kavramı arasında bağlantı kurulmuş, programın özellikleri ve ilkeleri de bu bağlantıya göre oluşturulmuştur (MOE, 1996). Bu bağlamda programın genel özellikleri şunlardır:

- Program, farklı özelliklerdeki (yaş, cinsiyet, değer, kültür, dil, din vb.) çocukların tümü için geliştirilmiştir.
- Programda her çocuk olduğu gibi, kendi kapasitesi ve geçmiş yaşantısına göre kabul görmektedir.
- Program, çocukların bütün gelişim alanlarını desteklemekte ve bütüncül öğrenmelerini sağlamaktadır.
- Program, eğitim sürecinde çocukların aktif olmalarını desteklemektedir.
- Program hem aileleri hem de toplumu programın temel taşları olarak görmektedir.

- Program, çocukların aileleriyle, arkadaşlarıyla ve çevrelerindeki diğer kişilerle olan ilişkilerine saygı duymakta; çocuklara iletişim kurarlarken hangi tepkileri vermeleri ve nasıl davranmaları gerektiğini öğretmektedir (MOE, 2017).

Te Whāriki Programı, 0-5 yaş arasındaki çocukların erken çocukluk eğitimi hizmetlerinden yararlanabilmeleri için planlı bir şekilde oluşturulmuştur. Programda 0-5 yaş arasındaki çocuklar; bebekler (0-18 aylık çocuklar), yeni yürümeye başlayan çocuklar (1-3 yaş arasındaki çocuklar) ve küçük çocuklar (2,5-5 yaş arasındaki çocuklar) olmak üzere birbiriyle örtüşen üç gruba ayrılmışlardır (Hedges, 2007; MOE, 2017). Bu gruplama, öğrenme ve büyümenin yaş gruplarıyla bağlantılı şekilde gerçekleştiğini vurgulamak için yapılmıştır. Çocuklara doğdukları andan itibaren okula başlayana kadarki süreçte (0-5 yaş) erken çocukluk eğitim hizmetlerini vermeyi amaçlayan Te Whāriki Programı; güçlendirme, bütüncül gelişim, aile ve toplum, ilişkiler olmak üzere dört ilkedен meydana gelmektedir (Carr ve May, 1993; MOE, 2004). Sosyo-kültürel öğrenme yaklaşımı, programın bu dört ilkesine yansımaktadır (Hedges ve Cullen, 2005; Lee vd., 2013). Bu ilkeler, çocukların gelişimlerine göre programın nasıl uygulanacağı hakkında öğretmenlere destek olmaktadır. Ayrıca programda, çocukların bilgi, beceri ve gelişimlerini desteklemek için ilkelerin uygulamalara pratik bir şekilde nasıl entegre edilebileceği hakkında öğretmenlere ipuçları veren öğrenme kolları (öğrenme hedefleri) da bulunmaktadır. Öğrenme kolları; iyi oluş, ait olma, katılım, iletişim ve araştırma olmak üzere beş başlıkta ele alınabilmektedir (MOE, 1996). Programın ilkeleri ve öğrenme kolları, çocukların eğitim ortamında geçirdikleri süre boyunca yaşamaları gereken deneyimlere odaklanmaktadır. Ayrıca bu çerçeve, olası öğrenme çıktılarını açıklamakta ve bebeklerin, yeni yürümeye başlayan çocukların ve küçük çocukların farklı ihtiyaçlarını vurgulamaktadır (Wooller, 2015). İlkeler ve öğrenme kolları, doküma halinin ilmekleri gibi iç içe geçmiş şekildedir. İlkeleri ve öğrenme kollarını birbirleriyle bağlantılı oldukları için ayırmak mümkün değildir (Drewery ve Bird, 2004). Bu noktada ilkelerin ve öğrenme kollarının birbirlerini destekledikleri söylenebilmektedir. Te Whāriki Programı'nın ilkeleri aşağıdaki maddelerde açıklanmıştır.

Şekil 3 – Te Whāriki Programı'nın ilkeleri ve öğrenme kolları (MOE, 2017)

- **Güçlendirme İlkesi (Whakamana)**

Güçlendirme ilkesi, çocukların kendilerini yetenekli ve yetkin olarak algılamalarını sağlamak için yapılacak olan faaliyetlere odaklanmaktadır (MOE, 1996). Bir başka deyişle güçlendirme ilkesi, çocukların “büyümelerini ve öğrenmelerini güçlendirme” anlayışına dayanmaktadır. Te Whāriki'nin vizyonu, çocukları her açıdan desteklemek ve onları aktif vatandaşlar olabilmeleri için güçlendirmektir. Bu noktada güçlendirme ilkesi, temel ilke olarak ele alınmakta ve diğer ilkelere rehberlik etmektedir (May ve Car, 1997).

Güçlendirme ilkesi, çevrelerindeki kişiler tarafından çocukların fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması ile gerçekleşmektedir (Drewery ve Bird, 2004). Te Whāriki Programı; çocukları, kültürel ve manevi değerleri çevresindekiler tarafından kabul edildiğinde, fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal ihtiyaçları karşılandığında ve başkalarıyla saygı çerçevesinde güvenilir ilişkiler kurduklarında güçlenmiş bireyler olarak görmektedir. Bu bağlamda program, güçlü kişiler olabilmeleri için çocukların kendi öğrenme şekillerini keşfetmelerini, kendi kendilerine öğrenebilmelerini, sorumluluk alabilmelerini, kendilerine güvenmelerini, yaptıkları işten zevk almalarını ve yaratıcı bir şekilde düşünebilmelerini sağlamaktadır (MOE, 1996).

- **Bütüncül Gelişim İlkesi (Kotahitanga)**

Bütüncül gelişim ilkesi, gelişim alanlarının tümünün hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu ilkeye göre çocuk; duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyen birbirleriyle alakalı gelişim alanlarına sahiptir (Drewery ve Bird, 2004). Bu bağlamda bütüncül gelişim ilkesi, çocukların fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal olarak sağlıklı kişiler olmalarına odaklanmaktadır.

İlke, çocukların gelişimlerinin desteklenmesinde onlara saygı duymanın, değer vermenin ve eşit fırsatlar sunulmasının etkili olduğunu vurgulamaktadır (Betts vd., 2018). Bütüncül gelişim ilkesine göre gelişim ve öğrenme; sıcak ilişkiler, etkinlikler, oyunlar ve çocukların yeni şeyler keşfetmelerine yardımcı olan faaliyetler ile bütünleştirilebilmektedir (MOE, 1996).

- **Aile ve Toplum İlkesi (Whānau Tangata)**

Aile ve toplum ilkesinin odak noktası çocuk, aile, toplum ve erken çocukluk hizmetleridir. Aile ve toplum ilkesine göre hem aile hem de aile dışındaki çevre, çocuklar için temel öğrenme bağlamları olarak görülmektedir (Betts vd., 2018). Bu ilkeye göre çocuk, aile ve toplum sistemi içinde yer edinmiş bir bireydir (Drewery ve Bird, 2004; MOE, 1996). Çift yönlü olarak çocuk, ailenin ve toplumun; aile ve toplum ise çocuğun sağlıklı olmasını etkilemektedir. Bu noktada aile ve toplum ilkesine göre öğretmenlerin, çocukların inançlarını ve kültürel değerlerini dikkate alarak aileler ile ortaklıklarını destekleyecek programlar oluşturma sorumlukları bulunmaktadır (MOE, 1996).

- **İlişkiler İlkesi (Ngā Hononga)**

İlişkiler ilkesi, çocuğu ailenin, toplumun ve erken çocukluk eğitimi hizmetlerinin mevcut bir üyesi olarak görmektedir. Bu ilke, çocukların büyümelerini, gelişmelerini ve öğrenmelerini desteklemede sağlıklı ilişkilerin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. İlişkiler ilkesi, çocukların akranlarıyla ve destekleyici yetişkinlerle aynı ortamda çalışma fırsatı bulduklarında öğrenmelerinde başarılı oldukları anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda ilişkiler ilkesi, erken çocukluk eğitiminde işbirlikçi etkileşimlerin sağlanabilmesi için çocukları ve yetişkinleri motive etmektedir. Bu ilke, çocukların aileleriyle, içinde yaşadıkları toplumu oluşturan bireylerle ve erken çocukluk eğitimi hizmetlerini yürüten çalışanlarla ilişki kurma haklarını desteklemektedir (MOE, 1996). İlişkiler ilkesine göre çocuklar, yeni arkadaşlıklar ve anlamlı ilişkiler kurarak kendi dünyalarını keşfedebilmekte ve genç vatandaşlar olabilmektedirler. Çevresindeki kişilerle kurdukları ilişkiler sayesinde çocuklar, karşı karşıya kaldıkları zorluklarla baş edebilecek güce sahip olmaktadır (MOE, 2017). Erken çocukluk eğitimi, çocukların oyunlar oynayarak kültürel araçlara ulaşmalarını ve yeni ilişkiler geliştirmelerini sağlamaktadır. Erken çocukluk eğitiminin bu yönü, çocukların yaşadıkları toplumun vatandaşları olmanın ne anlama geldiğine ilişkin anlayışlarını geliştirmekte ve kimlik gelişimlerini desteklemektedir (Betts vd., 2018).

Te Whāriki Programı'nın ilkeleri öğrenme kolları ile öğrenme kolları ise Yeni Zelanda Çerçeve Programında bulunan öğrenme alanları ve temel becerilerle bağlantılıdır (Temel ve Kanat, 2019). Te Whāriki Programı'nın öğrenme kolları, Yeni Zelanda Eğitim Bakanlığı (1996, 2017) tarafından aşağıda yer alan maddelerdeki gibi açıklanmıştır.

- **İyi Oluş (Mana Atua):** Bu öğrenme kolunda, çocukların iyilik hâli içinde olabilmeleri için sağlıklarının korunduğu, duygusal açıdan doyuruldukları ve tehlikelerden korundukları ortamlarda deneyimler edinmeleri amaçlanmaktadır.
- **Ait Olma (Mana Whenua):** Bu öğrenme kolunda, çocukların ve ailelerin aidiyet duygusuna sahip olabilmeleri için yaşadıkları çevre ile dünya arasında bağlantı kurulan, ait oldukları bir yerin olduğunu bildikleri, yaşayışları ve gelenek-görenekleriyle ilgili konularda kendilerini rahat hissettikleri, toplum tarafından benimsenen davranışların sınırlılıklarını bildikleri ortamlarda deneyimler edinmeleri amaçlanmaktadır.
- **Katılım (Mana Tangata):** Bu öğrenme kolunda, çocukların katılımhlarının sağlanabilmesi için herkesin eşit imkânlarla sahip olduğu, kişilerin birey olarak görüldüğü, tek başına ve grupla öğrenmenin desteklendiği ortamlarda deneyimler edinmeleri amaçlanmaktadır.

- **Araştırma (Mana Aotūroa):** Bu öğrenme kolunda, çocukların araştırma yaparak çevreyi keşfedebilmeleri için kendiliğinden ortaya çıkan oyunun kıyametinin bilindiği, oyunun önemli görüldüğü, özgüvenin kazanıldığı, düşünme, araştırma ve akıl yürütme stratejilerinin öğrenildiği, dünyayı anlamlandırmak için çeşitli teorilerin geliştirildiği ortamlarda deneyimler edinmeleri amaçlanmaktadır.
- **İletişim (Mana Reo):** Bu öğrenme kolunda, çocukların dillerini ve kültürlerini koruyarak iletişim kurabilmeleri için sözlü ve sözsüz iletişim becerilerinin geliştiği, farklı kültürlerle ait sembol ve hikâyelerin öğrenildiği, yaratıcı ve açıklayıcı olabilmek için farklı yolların araştırıldığı ve geliştirildiği ortamlarda deneyimler edinmeleri amaçlanmaktadır.

Programların özellikleri ve ilkeleri incelendiğinde her iki programda da oyun yoluyla öğrenmeye ve çocukların aktif katılımlarına önem verildiği, çocukların merkeze koyuldukları, çocukların yaratıcılıklarının ve keşfederek öğrenmelerinin desteklendiği, küresel ve evrensel değerlerin dikkate alındığı, aile katılımı ve eğitime önem verildiği, özel gereksinimli çocuklar için farklı uygulamalara yer verildiği, değişen isteklere ve koşullara göre programı uyarlama konusunda öğretmenlere esneklik tanındığı görülmektedir. Farklı olarak 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın 3-6 yaş arasındaki çocuklara, Te Whāriki Programı'nın ise 0-5 yaş arasındaki çocuklara yönelik hazırlandığı görülmektedir. Programlar arasındaki bu fark, 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın doğrudan erken çocukluk eğitim programı olmamasından, erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan bir program olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmada, Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki'nin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak programların benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın eğitim programı olan Te Whāriki tarihçeleri, kuramsal temelleri, amaçları ve ilkeleri bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki tarihçeleri açısından incelendiğinde erken çocukluk eğitime yönelik taslak programın ilk olarak Türkiye'de hazırlandığı görülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin ilk okul öncesi eğitim programının 1994 yılında yayımlanarak uygulanmaya başlandığı, Yeni Zelanda'da ise erken çocukluk eğitim programının 1996'da yayımlanmasına rağmen 2008 yılında zorunlu olarak uygulanmaya başlandığı görülmüştür. Bu noktada okul öncesi eğitim programlarının Türkiye'de uzun yıllar boyunca bir plan dâhilinde uygulandığını, buna karşın Te Whāriki Programı'nın Yeni Zelanda'da 2008 yılından itibaren planlı bir şekilde uygulanmaya başlandığını söylemek mümkündür. Yeni Zelanda, yerli halkın ve Avrupa kökenli göçmenlerin bir arada yaşadığı çok kültürlü bir ülkedir. Ülkede göçmenlerin olması, eğitimde başarının İngilizcenin öğrenilmesi ile mümkün olabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir (Amituanai Toloa, 2010). Bu bağlamda ülkede, uzun yıllar boyunca İngilizce üstün görülmüş, bu dilin başarıyı temsil ettiği düşünülmüş ve batı müfredatı esas alınarak eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (McCaffery ve McFall McCaffery, 2010). 1980'li yıllarda yapılan eğitim reformlarının sonucunda, ülkenin çok kültürlü yapısı dikkate alınarak hem yerli halkın hem de göçmen halkın inanç, değer ve kültürlerinin önemsendiği bir erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki geliştirilmiştir (Te One, 2013). Bu program, yerli halkın düşüncelerini, değerlerini, dillerini ve kültürlerini desteklemiş, ayrıca ülkedeki farklı değerlerin,

dillerin ve kültürlerin de korunması ve yaşatılması gerektiğini vurgulamıştır. Te Whāriki'nin Yeni Zelanda'nın ilk ulusal erken çocukluk eğitim programı olmasının ve çok kültürlülük anlayışıyla geliştirilmesinin, programın 1996'da yayımlanmasına rağmen 2008 yılında zorunlu olarak uygulanmaya başlanmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu özellikleri bakımından program, belli bir süre uygulanıp değerlendirilmeye ve geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca çalışmanın sonucunda, Türkiye'de üç ayrı program uygulanıp değerlendirildikten sonra Okul Öncesi Eğitim Programı'nın 2013 yılında son hâlini aldığı, buna karşın Te Whāriki Programının yasal olarak uygulanması zorunlu hâle geldikten sonra bir kere değerlendirildiği ve 2017 yılında program üzerinde güncellemeler yapıldığı görülmüştür. Bu noktada 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın, Te Whāriki Programı'na kıyasla daha sağlam temeller üzerine inşa edildiği düşünülmektedir.

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki kuramsal temelleri açısından incelendiğinde 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın farklı öğrenme yaklaşım ve kuramlarından faydalanılarak hazırlandığı, Te Whāriki Programı'nın ise sosyo-kültürel yaklaşım temel alınarak yapılandırıldığı görülmüştür. Te Whāriki Programı, sosyo-kültürel yaklaşımı benimsese de öğretmenlere diğer yaklaşımları uygulamaları konusunda esneklik tanımıştır. Fakat programda, öğretmenlerin bu yaklaşımları nasıl uygulayacakları konusunda herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Bu durum, karışıklığa sebep olabilmektedir. Bu düşüncüyü destekler nitelikte Cooper vd. (2014) de programın bu yönünü eleştirmişlerdir. Araştırmacılar, programın yaklaşımları uygulama konusunda öğretmenlere çok az rehberlik ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmada, yaklaşımları programa entegre etme konusunda problemler çıkabileceği, farklı yaklaşımların uygulanmasının programın temel yaklaşımı olan sosyo-kültürel yaklaşımı ikinci plana atabileceği, yaklaşımların kendine has olan felsefelerinin fikir ayrılıklarına ve uygulamada farklılıklara yol açabileceği de vurgulanmıştır.

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te Whāriki amaçları açısından incelendiğinde programların benzer özellikler gösterdiği görülmüştür. Programlarda temel olarak çocukların gelişimlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır. Programlarda, dezavantajlı çocukların eğitimleri üzerinde durulmuş, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca her iki programda da çocukların ana dillerini öğrenmeleri önemli bir konu olarak görülmüştür. Farklı kültürlerin korunması ve yaşatılması gerektiği, Te Whāriki Programının amaçları arasında belirtilmiştir. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın özellikleri içinde "kültürel ve evrensel değerleri dikkate alır" ibaresi yer almaktadır. Bu ibare, 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın amaçları arasında yer alması da kültürel ve evrensel değerlerin korunmasının, farklı kültürlerle ve değerlere saygı duyulmasının program hazırlanırken dikkate alınan bir husus olduğunu göstermiştir. Nitekim Aral ve Kadan'ın (2018) 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nı değerler eğitimi kapsamında incelemeyi amaçladıkları araştırmanın sonucunda, programda sevgi, saygı, güven, sorumluluk, dayanışma, dostluk, hoşgörü, eşitlik, özgürlük ve adalet değerlerine yer verildiği görülmüştür. Te Whāriki Programı'nın, belirlenen amaçlar doğrultusunda sadece çocukların gelişimleri konusunda teorik bilgiler vermediği belirtilmektedir. Programın, küresel söylemlere dayanan kültür, toplum ve siyaset ekolojisine gömülü olduğu, bu sebeple de tarafsız bir belge olma özelliğini taşımadığı ifade edilmektedir (Duhn, 2008).

Türkiye'de erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda'nın erken çocukluk eğitim programı olan Te

Whāriki özellikleri ve ilkeleri açısından incelendiğinde her iki programda da oyun yoluyla öğrenmeye ve çocukların aktif katılımlarına önem verildiği, çocukların merkeze koyuldukları, çocukların yaratıcılıklarının ve keşfederek öğrenmelerinin desteklendiği, küresel ve evrensel değerlerin dikkate alındığı, aile katılımı ve eğitimine önem verildiği, özel gereksinimli çocuklar için farklı uygulamalara yer verildiği, değişen isteklere ve koşullara göre programı uyarlama konusunda öğretmenlere esneklik tanındığı görülmüştür. Te Whāriki programında, temel ilkeler ve hedefler olmasına rağmen belirlenen hedeflere ulaşabilmek için nasıl bir yol izleneceğine dair yeterince açıklama bulunmamakta ve öğretmenlere çok fazla esneklik tanınmaktadır. Bu özellik, birçok çalışmada programın zayıf yönü olarak ele alınmıştır (Education Review Office [ERO], 2013; Macartney, 2011). Programın esnekliğini bilgili ve deneyimli öğretmenler avantaja çevirebilmektedirler. Fakat deneyimsiz ve programla ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmayan öğretmenler için bu esneklik dezavantaja dönüşebilmektedir (Luafutu Simpson, 2011). Soler ve Miller (2003), Te Whāriki Programı ile Reggio Emilia yaklaşımını karşılaştırdıkları çalışmada Te Whāriki'nin bu konudaki eksikliğini ifade etmişlerdir. Dalli (2011) de esnekliğin Te Whāriki Programı'nın en büyük zayıflığı olduğunu belirtmiştir. Blaiklock (2010) ise bu esnekliğin, programın çocuklara etkili bir şekilde öğrenme deneyimleri sağlama konusunda öğretmenlere çok az rehberlik etmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Alvestad vd. (2009), yaptıkları çalışmada Yeni Zelanda erken çocukluk hizmetlerinin çeşitli doğasından dolayı Te Whāriki'yi uygulamanın zor olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmanın sonucunda, Te Whāriki Programı'nı uygulayan öğretmenlerin programın ilkelerini uygulamaya geçirme konusunda problemler yaşadıkları da saptanmıştır. Öğretmenlerin programdaki ilkeleri hayata geçirebilmek için yardım alabilecekleri ve başvurabilecekleri bir kılavuzun olmaması, Te Whāriki'nin tam anlamıyla uygulanamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin program ile ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmamaları da Te Whāriki'nin uygulanmasını güçleştirmektedir (Ritchie, 2012; Ritchie ve Lewis, 2003). Eğitim İnceleme Ofisi (ERO) tarafından 2013 yılında yapılan araştırmanın sonucunda, erken çocukluk eğitimi merkezlerinin %10'unda Te Whāriki Programı kullanılarak derinlemesine çalışmalar yapıldığı, merkezlerin %80'inde programın bazı ilkeleri esas alınarak çalışmalar yapıldığı, merkezlerin %10'unda ise iyi anlaşılmadığı için Te Whāriki Programı'ndan sınırlı bir şekilde yararlandığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de okul öncesi eğitim kurullarında uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında benzer sorunların Türkiye'de de yaşandığı görülmektedir. Kale vd.'nin (2016) okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamalarına yönelik görüşlerini inceledikleri araştırmanın bulguları, öğretmenlerin bireyselleştirilmiş eğitim planı hazırlama konusunda kendilerini yetersiz bulduklarını ve programda yer alan uyarlama bölümü ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermiştir. Köksal vd. (2016), okul öncesi öğretmenlerinin 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı hakkındaki görüşlerini belirlemeyi amaçladıkları çalışmanın sonucunda, öğretmenlerin çoğunun programla ilgili olumlu görüşte olduğunu, buna karşın bazı öğretmenlerin yetersiz olmalarından dolayı programı tam olarak uygulayamadıklarını saptamışlardır. Tican Başaran ve Ulubey'in (2018) 2013 Okul Öncesi Eğitim Programını değerlendirmeyi amaçladıkları araştırmanın sonucunda, okul öncesi öğretmenlerinin rehberliğe yönelik eğitimlerinin yetersiz olduğu, rehber öğretmenlerden destek alamadıkları ve özel gereksinimli çocuklara rehberlik etme konusunda yetersiz oldukları ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışmanın sonucunda 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın 3-6 yaş arasındaki çocuklara, Te Whāriki Programı'nın ise 0-5 yaş arasındaki çocuklara yönelik hazırlandığı da görülmüştür. Programlar arasındaki bu farkın, 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın doğrudan erken çocukluk eğitim programı olmamasından, erken çocukluk eğitimi kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan bir program olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dünya geneline bakıldığında ülkelerin, sahip oldukları özelliklere göre farklı erken çocukluk eğitim programlarını uyguladıkları görülmektedir. Her program, kendine özgü birtakım özellikleri içinde barındırmaktadır. Bu noktada farklı programların incelenmesi, ülkelerin kendi programlarına yön verebilmeleri bakımından önemli görülmektedir. Te Whāriki, kültürel çeşitliliğe sahip olan ülkelere örnek olacak nitelikte bir programdır. Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile Yeni Zelanda’nın eğitim programı olan Te Whāriki tarihçeleri, kuramsal temelleri, amaçları ve ilkeleri bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu noktada erken çocukluk eğitimi alanında uzman olan kişiler ve akademisyenlere, Te Whāriki Programı’nın farklı alanlarına (öğrenme ortamları, materyalleri, değerlendirme yöntemleri vb.) yönelik araştırmalar yapmaları önerilmektedir. Ayrıca Te Whāriki Programı’nın ülkemizdeki öğretmenlere ve erken çocukluk eğitimi ile ilgilenen uzmanlara tanıtılabilmesi için konu ile ilgili konferansların düzenlenmesi önerilmektedir. Te Whāriki’nin zayıf yönlerinin geliştirilebilmesi içinse öğretmenlere rehberlik edebilecek ve yol gösterebilecek örnek etkinliklere programın içinde yer verilmesi tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2015). *Türk eğitim tarihi* (Gözden geçirilmiş 27. baskı). Ankara: Pegem A.
- Alvestad, M., Duncan, J. ve Berge, A. (2009). New Zealand teachers talk about Te Whāriki. *New Zealand Journal of Teachers' Work*, 6(1), 3-19.
- Amituanai Toloa, M. (2010). To each a language: Addressing the challenges of language and cultural loss for Samoa. *Alternative: An International Journal of Indigenous Peoples*, 6(2), 79-85.
- Aral, N. ve Kadan, G. (2018). 2013 Okul öncesi eğitim programının değerler eğitimi bağlamında incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 113-131. doi: 10.24130/eccd-jecs.196720182159
- Aral, N., Köksal Akyol, A. ve Can Yaşar, M. (2007). *Okul öncesi dönemde drama etkinlikleri*. Ankara: Oluşum.
- Baran, G. ve Aksoy, P. (2013). Öğretmenlik alan bilgisi okul öncesi öğretmenliği. N. Aral, Ü. Deniz ve A. Kan (Eds.), *Okul öncesi eğitime giriş* (s. 1-44). Ankara: Alan Bilgisi.
- Betts, R., Mackey, G., Rarere-Briggs, B. ve Summers, T. (2018). Citizenship education in the early childhood Te Whāriki Curriculum: The roots of participation. NZPSA (Ed.), *Our civic future-civics, citizenship and political literacy in Aotearoa New Zealand: A public discussion paper* (s. 8-9). Wellington: NZPSA Artwork.
- Blaiklock, K. (2010). Te Whāriki, the New Zealand early childhood curriculum: Is it effective? *International Journal of Early Years Education*, 18(3), 201-212. doi:10.1080/09669760.2010.521296
- Carr, M. ve May, H. (1993). Choosing a model. Reflecting on the development process of Te Whāriki: National early childhood curriculum guidelines in New Zealand. *International Journal of Early Years Education*, 1(3), 7-21.
- Carr, M. ve May, H. (2000). Te Whāriki: Curriculum voices. H. Penn (Ed.), *Early childhood services: Theory, policy and practice* (s. 53-73). Buckingham: Open University.
- Carr, M., May, H., Podmore, V. N., Cubey, P., Hatherly, A. ve Macartney, B. (2002). Learning and teaching stories: Action research on evaluation in early childhood in Aotearoa-New Zealand. *European Early Childhood Education Research Journal*, 10(2), 115-125. doi:10.1080/13502930285208991
- Çelik, M. ve Gündoğdu, K. (2007). Türkiye’de okulöncesi eğitimin tarihsel gelişimi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16), 172-190.
- Cooper, M., Hedges, H. ve Dixon, H. R. (2014). Weaving RIE with Te Whāriki: Re-thinking family involvement in assessment of learning dispositions. *Early Child Development and Care* 184(5), 733-748. doi: 10.1080/03004430.2013.818987
- Dalli, C. (2011). A curriculum of open possibilities: A New Zealand kindergarten teacher’s view of professional practice. *Early Years*, 31(3), 229-243. doi: 10.1080/09575146.2011.604841
- Drewery, W. ve Bird, L. (2004). *Human development in Aotearoa: A journey through life* (Gözden geçirilmiş 2. baskı). Auckland: McGraw Hill.
- Duhn, I. (2008). Globalising childhood: Assembling the bicultural child in the New Zealand early childhood curriculum, Te Whāriki. *International Critical Childhood Policy Studies Journal*, 1(1) 82-105.
- Düşek, G. ve Dönmez, B. (2012). Türkiye’de yayımlanan okul öncesi eğitim programları. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 1(1), 68-75.

Education Review Office. (2013, Mayıs). *Working with Te Whāriki*. Wellington: Author. Erişim tarihi: 12 10 2022, <https://ero.govt.nz/our-research/working-with-te-whariki>

Gelişli, Y. ve Yazıcı E. (2012). Türkiye’de uygulanan okul öncesi eğitim programlarının tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 85-93.

Gordon-Burns, D., Gunn, A., Surtees, N. ve Purdue, K. (Eds.). (2012). *Te aotūroa tātaki. Inclusive early childhood education: Perspectives on inclusion, social justice and equity from Aotearoa New Zealand*. Wellington: New Zealand Council for Educational Research.

Gürkan, T. (2019). Okul öncesi eğitim programlarının genel özellikleri ile kazanım ve göstergeler. A. Köksal Akyol (Ed.), *Okul öncesi eğitim programları* (s. 33-58). Ankara: Hedef CS.

Hedges, H. D. (2007). *Funds of knowledge in early childhood communities of inquiry* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Massey University, Palmerston North.

Hedges, H. ve Cullen, J. (2005). Subject knowledge in early childhood curriculum and pedagogy: Beliefs and practices. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 6(1), 66-79. doi:10.2304/ciec

Işıkoğlu, N., Erdoğan, S., Şimşek, Z. C. ve Akgün, Ö. (2021). Okul Öncesi Eğitimi Dergisine bir bakış: Tarihsel trendler ve gelecek vizyonu. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 445-468. doi: 10.24130/eccdjecs.1967202152372

Kale, M., Dikici Sığırtmaç, A., Nur, İ. ve Abbak, B. S. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 35-45.

Kammerman, S. B. ve Gatenio Gabel, S (2007). Early childhood education and care in the United States: An overview of the current policy picture. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 1(1), 23-34. doi: 10.1007/2288-6729-1-1-23

Katranç, M. (2016). Okul öncesi eğitim ve önemi. S. Seven (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* (s. 2-14). Ankara: Pegem A.

Köksal, O., Balaban Dağal, A. ve Duman, A. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (46), 379-394. doi: [10.9761/JASSS3395](https://doi.org/10.9761/JASSS3395)

Lee, W., Carr, M., Soutar, B. ve Mitchell, L. (2013). *Understanding the Te Whāriki approach: Early years education in practice*. London: Routledge.

Luafutu Simpson, P. (2011). Exploring the teaching of effective approaches for assessing young Samoan children’s learning in early childhood centres: Developing an authentic Samoan lens. Auckland: Te Tari Puna Ora o Aotearoa-NZ Childcare Association.

Macartney, B. (2011, May). Introducing Aotearoa-New Zealand’s national early childhood curriculum Te Whāriki as an ethics-based approach to education. *Paper presented at the Disability Studies in Education Conference*, Christchurch, New Zealand.

May, H. (2002). *Early Childhood Care and Education in Aotearoa - New Zealand: An overview of history, policy and curriculum*. Wellington: Victoria University of Wellington.

May, H. (2012). *Te Whāriki would be a more effective teaching tool if more practical*. Erişim tarihi: 7 11 2022, <https://heimatkunde.boell.de/de/2012/08/01/te-whariki-early-childhood-curriculum-inclusion-aotearoa-new-zealand>

May, H. ve Carr, M. (1997). Making a difference for the under fives? The early implementation of Te Whāriki, the New Zealand national early childhood curriculum. *International Journal of Early Years Education*, 5(3), 225-236. doi: 10.1080/0966976970050304

McCaffery, J. ve McFall McCaffery, J. (2010). O Tatou Ō Aga'I I Fea?/'Oku Tau Ō Ki Fe?/Where Are We Heading?: Pacific languages in Aotearoa/New Zealand. *AlterNative an International Journal of Indigenous Peoples*, 6(2), 86-121. doi: 10.1177/117718011000600203

Millî Eğitim Bakanlığı (2013). *Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Programı 2013*. Erişim tarihi: 16 11 2022, <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>

Ministry of Education. (1996). Te Whāriki: He Whāriki matauranga mō ngā mokopuna o matauranga: Early childhood curriculum. Wellington: Learning Media.

Ministry of Education. (2004). Kei tua o te pae: Assessment for learning: Early childhood exemplars. Wellington: Learning Media.

Ministry of Education. (2017). *Te Whāriki: Te Whāriki mātauranga mōngā mokopunao Aotearoa: Early childhood curriculum*. Erişim tarihi: 29 10 2022, <https://education.govt.nz/assets/Documents/Early-Childhood/ELS-Te-Whāriki-Early-Childhood-Curriculum-ENG-Web.pdf>

Moffat, T. K. (2019). An examination of the updated 'Te Whāriki' in relation to inclusive practice. *Early Education*, 65, 17-21.

Oktay, A. (2019). Dünyada ve Türkiye'de okul öncesi eğitimin gelişimi. A. Köksal Akyol (Ed.), *Okul öncesi eğitim programları* (s. 17-32). Ankara: Hedef CS.

Ömeroğlu, E., Can Yaşar, M. (2002). Ev Merkezli Aile Çocuk Eğitim Programı'nın ev ortamına etkisi. O. B. Salcı (Ed.), *Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu bildiri kitabı* (s. 34-52). Ankara: Kök.

Ritchie, J. (2012). An overview of early childhood care and education provision in 'mainstream' settings, in relation to kaupapa Māori curriculum and policy expectations. Erişim tarihi: 18 10 2022, http://unitec.researchbank.ac.nz/bitstream/handle/10652/2089/PAEJournal_v24n2_Ritchie.pdf?sequence=1

Ritchie, J. ve Lewis, J. (Eds.). (2003). *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. Thousand Oaks: SAGE.

Sapsağlam, Ö. (2020). Okul öncesi eğitim programlarının milli kavramlar açısından incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5(1), 1-16.

Sayre, R. K., Devercelli, A. E., Neuman, M. J. ve Wodon, Q. (2015). *Investing in early childhood development: Review of the World Bank's recent experience*. Washington: World Bank Publications.

Smith, A. B. (2011). Relationships with people, places and things-Te Whāriki. L. Miller ve L. Pound (Eds.), *Theories and approaches to learning in the early years* (s. 149-162). London: Sage.

Soler, J. ve Miller, L. (2003). The struggle for early childhood curricula: A comparison of the English Foundation Stage Curriculum, Te Whāriki and Reggio Emilia. *International Journal of Early Years Education*, 11(1), 57-68. doi: 10.1080/0966976032000066091

Te One, S. (2013). Te Whāriki: Historical accounts and contemporary influences 1990- 2012. J. Nuttall (Ed.), *Weaving Te Whāriki: Aotearoa New Zealand's early childhood curriculum document in theory and practice* (s. 7-34). Wellington: NZCER.

Temel, Z. F. ve Kanat, K. (2019). Te Whariki Programı. Z. F. Temel (Ed.), *Okul öncesi eğitimde alternatif yaklaşımlar* (s. 169-197). Ankara: Hedef CS.

Tican Başaran, S. ve Ulubey, Ö. (2018). 2013 Okul Öncesi Eğitim Programının Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 51(2), 1-38. doi: 10.1501/Egifak.000000

Toran, M. (2017). Erken çocukluk eğitimi için sürdürülebilir kalkınma: Türkiye kökenli yayınlara yönelik bir değerlendirme. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 33-44. doi: 10.24130/eccd-jecs.196720171116

Tunçeli, H. İ. ve Zembat, R. (2017). Erken çocukluk döneminde gelişimin değerlendirilmesi ve önemi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 1-12.

Turhan, B. ve Özbay, Y. (2016). Erken çocukluk eğitimi ve nöroplastisite. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 54-63.

UNICEF. (2014). *The formative years: UNICEF's work on measuring early childhood development*. New York: UNICEF. Erişim tarihi: 12 10 2022, https://www.unicef.org/earlychildhood/files/Brochure_-_The_Formative_Years.pdf

Vygotsky, L. (1978). *Mind and society*. Cambridge: Harvard University.

Ward, S. (2016). *Te Whariki: Early childhood curriculum from Samoan teachers' perspective* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Auckland University of Technology, Auckland.

Wooller, S. K. (2015). Early childhood teachers' perceptions of the social validity of the incredible years teacher classroom management programme in Aotearoa New Zealand (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Massey University, Palmerston North.

Yapıcı, Ş. ve Yapıcı, M. (2016). Türkiye'de okulöncesi öğretim programlarının tarihsel gelişimi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016 Özel Sayısı, 62-75.

Yıldız, C. ve Durmuşoğlu, M. C. (2018). Dünyadaki farklı erken çocukluk eğitimi program ve yaklaşımlarında aile katılımı. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Dergisi*, 8(1), 23-38. doi: 10.31704/ijocis.2018.002

Yurtsever Kılıçgün, M. (2012). *Erken çocukluk eğitimi ders notları*. Erişim tarihi: 13 10 2022, <https://docplayer.biz.tr/3956904-Erzincan-universitesi-egitim-fakultesi-erken-cocukluk-egitimi-ders-notlari-yrd-doc-dr-muge-yurtsever-kilicgun.html>

Zhang, Q. (2013, Kasım). Why do New Zealand parents become involved in their children's early childhood education? *Paper presented at the NZARE Conference & Annual Meeting*, Hamilton, New Zealand.

Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Gülşah ÇAKMAK¹
Atilla PULUR²

Giriş

Günümüzde teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte toplumlar 21. yüzyılda bilgi toplumlarına dönüşmüşlerdir. Çalışanların işini iyi yapmasının yanında problem çözen, yaratıcı, sorumluluk sahibi, üretken, iletişimi güçlü, kendini yönetebilen ve sosyal becerilere sahip bireyler aramaktadır. Teknolojik alandaki yeniliklere ve fikirlere uyum sağlayamayan bireylerin günümüzde ve gelecekte toplumda başarılı olmayacakları da aşikârdır (Eryılmaz ve Uluyol, 2015: 222). Dijital teknolojilerin her yerde bulunması hayatımızın neredeyse tüm yönlerini derinden değiştirdi: iletişim kurma şeklimiz, çalışma şeklimiz, boş zamanlarımızdan zevk alma şeklimiz, hayatlarımızı düzenleme şeklimiz ve bilgi ve bilgiyi elde etme şeklimiz (Redecker, 2017: 12). Bu bağlamda, günümüz dünyasının ve okul hayatının gittikçe dijitalleşmesi, eğitimin koşullarını da önemli ölçüde değiştirmiş ve bu değişikliklerden dolayı başta öğretmenler olmak üzere eğitimin tüm paydaşlarını dijital bilinçle yapılandırmanın ve yetiştirmenin çok önemli bir hal aldığı söylenebilir (Karakuş, 2022: 12). Dijital bilgi çağında toplumsal profiller değişmiş, bunun sonucunda öğreten ve öğrenen rollerinde de değişimler meydana gelmiştir (Dede, 2005: 11).

Eğitmciler gelecek nesiller için rol modellerdir. Bu nedenle, tüm vatandaşların dijital bir topluma aktif olarak katılabilmeleri için ihtiyaç duydukları dijital yeterlilikle donatılmaları hayati önem taşımaktadır (Redecker, 2017: 15). Öğreten ve öğrenenlerin bilgiye ulaşma ve işleme sürecinde etkili bir şekilde kullanmaları dijital araçları nasıl kullandıkları ile alakalıdır. Dolayısıyla öğrenen ve öğretenlerin dijital yeterliliklerini artırmaları önemli bir ihtiyadır. (Bozkurt, Hamutoğlu, Liman Kaban, Taşçı ve Aykul, 2021: 52-46).

Eğitimdeki dijitalleşme ile öğretmenlerin dijital yeterlilikleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Genellikle uygulamalı olarak işlenen beden eğitimi ve spor derslerinde artık dijital platformlarda da kolay bir şekilde işlenebilmektedir. Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital platformları aktif bir şekilde kullanabilmesi için gerekli donanım ve dijital yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Geline bu noktada beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yeni roller üstlenmesi beklenmektedir. Bu rolleri gerçekleştirebilme noktasında meslekten aldıkları hazzın önemli olduğu düşünülmektedir.

Mesleki haz, insanların çalışma hayatlarında yaptığı işlerden duyduğu keyif ve memnuniyete, yaptığı işlere karşı geliştirdiği olumlu tutumlara iş esnasında yaşadığı coşku, canlılık ve enerjinin eşlik ettiği bir olgudur (Kavak, 2021: 16). Mesleki haza sahip bireyler, günlük ve iş hayatından tatmin

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Orcid: 0000-0001-6241-2244

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Orcid: [0000-0003-2022-3300](https://orcid.org/0000-0003-2022-3300)

olmakla beraber mesleğini görev aşkıyla yapar (Peterson, Park, Hall ve Seligman, 2009: 167). Mesleki haz, kişinin mesleğinden memnun olması ve meslekte istenilen sonuçlara sahip olmak için çalışmaya yönelmesidir. Okullar bu tür sorgulamalar için doğal bir yuvadır (Hoy ve Tarter, 2011: 437). Mesleki hazzıya sahip bir öğretmen mesleğini severek yapacak bu durumda öğrencileri ve diğer çalışanlar için daha faydalı olabilecektir (Bozali, 2017: 48-49). Çalışanların mesleki hazzının geliştirilmesi ve teşvik edilmesi, çalışanların işe görev aşkıyla yaklaşmalarını sağlayacak ve üretkenlikleri ile iş doyumlarını destekleyecektir (Karaçam ve Pulur, 2018: 289).

İşini severek yapan ve işinde anlam bulan bireylerin enerjisinin yüksek olmasına karşın, işini sevmediği için anlamsız bulan bireylerin tembel hareket etmelerini beklenti-sonuç ilişkisinin belirlediğini söyleyebiliriz (Yapar, 2005: 10). Bireyin yaptığı meslekten zevk aldığı zaman işindeki başarısı artabilir. Yaşanan teknolojik gelişmeler toplumun her alanında olduğu gibi eğitim alanında etkili olmuştur. Dijital dönüşümle birlikte eğitimde dijital araçlar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle eğitimcilerin çağın hızlı gelişimi ve değişimine ayak uydurabilmesi gerekmektedir. Eğitimde dijitalleşme ile bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanmada zaman ve mekan sınırı ortadan kalkmıştır. Bu sürece uyum sağlamak için öğretmenlerin kendilerini güncellemesi ve dijital öğrenme ortamlarını kullanabilmesi gerekir. Öğretmenlerin mesleki haz düzeyleri eğitimde yapılan yenilikleri takip etmesi ve bu yeniliklere uyum sağlamasında etkili olacaktır. Bu kapsamda çalışmamızın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Ankara ve Konya illerindeki devlet ve özel okullarda görev yapan 250 beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital yeterliliklerinin belirlenmesi ve mesleki hazları ile ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmanın temel amacı doğrultusunda beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital yeterlilikleri ve mesleki hazları arasındaki ilişki ve bazı demografik özelliklere göre değişkenlik gösterip göstermediği incelenmiştir.

Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital yeterlilikleri ve mesleki hazlarının arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

3.2. Araştırma Grubu

Çalışmamızda beden eğitimi ve spor öğretmenleri üzerinde çalışılmıştır. Araştırma grubu 2021-2022 eğitim öğretim yılında; Ankara ve Konya il merkezi, ilçe merkezi ve köylerde devlet ve özel okullarda görev yapan 250 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma grubu G power programında çoklu doğrusal regresyon analizi için örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu kapsamda orta etki büyüklüğü ($f^2=0.15$), $\alpha=0.05$ ve güç (1-B) 0.95 olarak belirlendiği zaman ulaşılması gereken minimum örneklem 146 olarak bulunmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak, katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen 'Kişisel Bilgi Formu'; Redecker (2017), 'Eğitimciler için Dijital Yeterlilik Ölçeği'; Erdoğan (2013) tarafından geliştirilen 'Mesleki Haz Ölçeği' kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu.

Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda cinsiyet, yaş, mesleki deneyim, yerleşim yeri durumu, gelir durumu ile ilgili bilgi toplamaya yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.3.2. Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği.

Redecker (2017) tarafından geliştirilen Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği; Toker, Akgün, Cömert, Edip (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik ölçeğinin özgün hâli 22 madde ve altı faktörden oluşmaktadır. Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği, 22 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeği uyarlama çalışmasında Cronbach Alpha iç tutarlılık değeri .94 olarak hesaplanmıştır.

3.3.3. Mesleki Haz Ölçeği.

Mesleki Haz Ölçeği Erdoğan (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte toplam 7 madde vardır. Ölçek tek boyutlu ve beşli derecelmeli likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin maddelerine ilişkin dereceleme seçenekleri "1-Hiçbir zaman 5-Her zaman" şeklindedir. Ölçek maddelerinde ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı .89 olarak bulunmuştur.

3.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın yapılmasına ve ölçeklerin kullanımına ilişkin izinler alınmıştır. Araştırmacıların belirlediği illerdeki eğitim kurumları ziyaret edilmiş ve ölçekler beden eğitimi ve spor öğretmenlerine dağıtılıp, katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Araştırmacılar, katılımcılardan ölçme araçlarını gönüllülük, içtenlik ve doğruluk kurallarına uygun şekilde doldurmaları için, katılımcılara açıklamada bulunmuş ve gizlilik konusunda gerekli hassasiyetin gösterileceğine dair bilgilendirmeler yapılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde mesleki haz ortalaması 4,22 iken dijital beceri alt boyut ortalamaları 1,75 ile 1,94 arasındadır. Değişkenlere ait çarpıklık katsayıları -1,27 ile 0,50 arasında; basıklık katsayıları ise -0,71 ile 1,98 arasında bulunmuştur. Basıklık ve çarpıklık katsayıları -2 ile +2 arasında olduğu için değişkenlerin normal dağılım sergilediği görülmüştür (George ve Mallery, 2010). Verilerin analizinde parametrik istatistikler kullanılmıştır. Mesleki haz ve dijital yeterlilikleri cinsiyete göre karşılaştırmak için bağımsız örneklemelerde t testi, yaş, meslekte çalışma yılı, okul konumu ve gelir durumuna göre karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlı fark görülen değişkenlerde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Mesleki haz ile dijital yeterlilikler arasındaki ilişki için pearson korelasyon analizi, mesleki haz üzerinde dijital yeterliliklerin rolünü incelemek için çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizinden önce çoklu bağlantı ve otokorelasyon varsayımları için VIF, Tolerans ve Durbin-Watson katsayıları incelenmiştir. Değişkenlere ait VIF değerleri 2,028 ile 3,540 arasında; Tolerans değerleri 0,282 ile 0,493 arasındadır. Durbin-Watson değeri ise 1,585 bulunmuştur. Bulunan değerler çoklu bağlantı ve otokorelasyon probleminin olmadığını ifade etmektedir (Field, 2009). Bu nedenle çoklu regresyon analizine devam edilmiştir. Elde edilen sonuçlar bulgular bölümünde yer almaktadır. Analizler SPSS 22 yürütülmüştür. Anlamlılık düzeyi $p < .05$ alınmıştır.

Tablo 1-Değişkenlere Ait Değerler

	N	Ortalama	SS	Çarpıklık	Basıklık
Mesleki Haz	250	4,22	0,63	-1,27	1,98
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	250	1,75	0,87	0,46	-0,12
Dijital Kaynaklar	250	1,94	0,86	0,30	-0,31
Öğretme ve Öğrenme	250	1,89	0,97	0,26	-0,60
Değerlendirme	250	1,87	0,89	0,50	-0,31
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	250	1,84	1,03	0,26	-0,71
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	250	1,77	1,01	0,20	-0,56

Bulgular

Mesleki haz ile dijital yeterlilikler arasındaki ilişki için yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda mesleki haz ile dijital yeterliliğe ait tüm alt boyutlar arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur ($p < 0,01$).

Tablo 2-Mesleki haz üzerinde dijital yeterliliklerin rolü

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize B	t	p
	B	S.H.			
Sabit	3,785	,101		37,356	,000
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	,146	,062	,203	2,362	,019*
Dijital Kaynaklar	,033	,064	,046	,526	,599
Öğretme ve Öğrenme	,090	,070	,138	1,276	,203
Değerlendirme	-,100	,078	-,142	-1,279	,202
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	,037	,069	,061	,538	,591
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	,035	,066	,057	,533	,594

Tablo 2'de mesleki haz üzerinde dijital yeterliliklerinin rolünü incelemek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi yer almaktadır. Oluşturulan regresyon modeli anlamlıdır ($F = 5,108$, $p < 0,001$, $R = 0,34$, $R^2 = 0,11$) ve Mesleğinde dijital becerilerin kullanımı alt boyutunun mesleki hazı pozitif yönlü yordadığı görülmüştür ($B = 0,146$, $p < 0,05$).

Tablo 3- Yaşa göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması

	n	Ort.	SS	F	p	post-hoc	
Mesleki Haz	25 yaş ve altı (1)	33	4,29	0,67	1,152	0,329	-

	26-34 yaş (2)	123	4,14	0,66			
	35-44 yaş (3)	51	4,28	0,61			
	45 yaş ve üstü (4)	43	4,31	0,49			
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	25 yaş ve altı (1)	33	1,81	0,95	0,426	0,734	-
	26-34 yaş (2)	123	1,77	0,91			
	35-44 yaş (3)	51	1,63	0,83			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,78	0,78			
Dijital Kaynaklar	25 yaş ve altı (1)	33	1,99	0,85	0,508	0,677	-
	26-34 yaş (2)	123	1,96	0,85			
	35-44 yaş (3)	51	1,95	0,89			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,79	0,85			
Öğretme ve Öğrenme	25 yaş ve altı (1)	33	2,05	0,81	3,005	0,031*	1, 2 > 4
	26-34 yaş (2)	123	2,01	0,97			
	35-44 yaş (3)	51	1,75	1,04			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,56	0,92			
Değerlendirme	25 yaş ve altı (1)	33	2,05	0,83	2,442	0,065	-
	26-34 yaş (2)	123	1,95	0,88			
	35-44 yaş (3)	51	1,80	0,96			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,58	0,84			
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	25 yaş ve altı (1)	33	2,01	1,02	3,278	0,022*	1, 2 > 3, 4
	26-34 yaş (2)	123	1,99	0,94			
	35-44 yaş (3)	51	1,58	1,21			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,58	0,96			
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	25 yaş ve altı (1)	33	2,08	0,86	2,475	0,062	-
	26-34 yaş (2)	123	1,80	1,01			
	35-44 yaş (3)	51	1,74	1,07			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,46	0,98			

Tablo 3'te yaşa göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Yaşa göre dijital yeterliliklerden olan Öğretme ve Öğrenme ($F=3,005$, $p<0, 05$) ile Öğrencilerin güçlendirilmesi ($F=3,278$, $p<0, 05$) puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Anlamlı fark görülen bu alt boyutlarda farkın kaynağını belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 35-44 yaş arasında ve 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğrencilerin Güçlendirilmesi puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğretme ve Öğrenme puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 4- Okulun konumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması

	n	Ort.	SS	F	p	post-hoc	
Mesleki Haz	İl merkezi (1)	108	4,27	0,58	0,749	0,474	-

Çakmak, Gülşah & Puluk, Atilla; Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	İlçe merkezi (2)	108	4,17	0,68			
	Köy (3)	34	4,18	0,58			
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	İl merkezi (1)	108	1,93	0,90	7,235	0,001*	1>3
	İlçe merkezi (2)	108	1,72	0,83			
	Köy (3)	34	1,29	0,77			
Dijital Kaynaklar	İl merkezi (1)	108	2,02	0,88	1,519	0,221	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,91	0,83			
	Köy (3)	34	1,74	0,82			
Öğretme ve Öğrenme	İl merkezi (1)	108	1,89	1,01	1,465	0,233	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,97	0,95			
	Köy (3)	34	1,64	0,87			
Değerlendirme	İl merkezi (1)	108	1,92	0,91	0,654	0,521	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,87	0,91			
	Köy (3)	34	1,72	0,77			
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	İl merkezi (1)	108	1,87	1,07	1,158	0,316	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,88	1,00			
	Köy (3)	34	1,59	0,97			
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	İl merkezi (1)	108	1,79	1,05	2,979	0,053	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,87	1,00			
	Köy (3)	34	1,39	0,84			

Tablo 4’te okulun konumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Okulun konumuna göre dijital yeterliliklerden olan Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması ($F=7,235$, $p<0,01$) puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Anlamlı fark görülen bu alt boyutta farkın kaynağını belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. İl merkezinde olan öğretmenlerin köyde olan öğretmenlere göre Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5-Gelir durumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması

	n	Ort.	SS	F	p	post-hoc
--	---	------	----	---	---	----------

Çakmak, Gülşah & Puluk, Atilla; Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Mesleki Haz	Çok az (1)	21	4,12	0,86	1,671	0,174	-
	Az (2)	116	4,15	0,65			
	Yeterli (3)	94	4,30	0,53			
	İyi (4)	19	4,38	0,59			
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	Çok az (1)	21	1,68	0,95	2,908	0,035*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,61	0,78			
	Yeterli (3)	94	1,86	0,93			
	İyi (4)	19	2,13	0,91			
Dijital Kaynaklar	Çok az (1)	21	2,03	1,01	1,871	0,135	-
	Az (2)	116	1,82	0,81			
	Yeterli (3)	94	2,00	0,82			
	İyi (4)	19	2,25	1,05			
Öğretme ve Öğrenme	Çok az (1)	21	1,90	1,04	3,772	0,011*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,68	0,92			
	Yeterli (3)	94	2,06	0,94			
	İyi (4)	19	2,26	1,11			
Değerlendirme	Çok az (1)	21	1,84	0,94	4,128	0,007*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,73	0,84			
	Yeterli (3)	94	1,93	0,88			
	İyi (4)	19	2,47	1,01			
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	Çok az (1)	21	1,84	1,09	3,434	0,018*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,63	1,05			
	Yeterli (3)	94	2,02	0,94			
	İyi (4)	19	2,19	1,07			
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	Çok az (1)	21	1,65	0,84	3,75	0,012*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,60	0,98			
	Yeterli (3)	94	1,89	1,00			
	İyi (4)	19	2,34	1,19			

Tablo 5'te gelir durumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Gelir durumuna göre dijital yeterliliklerden olan Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanılması ($F= 2,908$, $p<0,05$), Öğretme ve Öğrenme ($F= 3,772$, $p<0,05$), Değerlendirme ($F= 4,128$, $p<0,01$), Öğrencilerin Güçlendirilmesi ($F= 3,434$, $p<0,05$) ve Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması ($F= 3,75$, $p<0,05$) puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Anlamlı fark görülen bu alt boyutta farkın kaynağını belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Gelirini iyi olarak belirten öğretmenlerin gelirini çok az ve az olarak belirten öğretmenlere göre Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması, Öğrenme ve öğretmen, Değerlendirme, Öğrencilerin güçlendirilmesi ve Öğrencilerin dijital yetkinliklerinin kolaylaştırılması puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmamızın sonuçlarına göre, mesleki haz ile dijital yeterlilikler arasındaki ilişki için yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda mesleki haz ile dijital yeterliliğe ait tüm alt boyutlar arasında olumlu yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($p < 0,01$). Dijital yeterlilikleri yüksek olan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin aynı zamanda meslekten aldığı haz da yüksek çıkmıştır. Kavak' ın (2021: 89) yapmış olduğu araştırmada, eğitim-öğretim alanındaki yeniliklere adapte olma çabası, öğrencilere faydalı olma isteği, derste yaşanan akış deneyimi, odaklanma ve sabır, sahip olunan özel yeteneklerin sergilenme arzusu öğretmenlerde yetenekleri en üst seviyede sergilemeyi sağlamaktadır. Öğretmenlerin yeteneklerini en üst seviyede sergilemesinde bazen öğrenci ve velilerin takdir ve teşekkürleri, başarılı geçen dersler ve uygulamalı derslerin yaşattığı haz etkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Mesleğinde dijital becerilerin kullanımı alt boyutunun beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mesleki hazzını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Beden eğitimi ve spor derslerinde dijital araçları kullanan öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin yüksek olduğu ve eğitimdeki teknolojik değişim ve gelişimlere ayak uydurabilmesi mesleki hazzını artıracakı düşünülmektedir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yaşa göre dijital yeterliliklerden olan Öğretme ve Öğrenme ile Öğrencilerin Güçlendirilmesi puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Analiz sonucunda 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 35-44 yaş arasında ve 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğrencilerin Güçlendirilmesi puanlarının ve 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğretme ve Öğrenme puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş olarak genç öğretmenlerin öğretim ve öğrenme ortamında dijital teknolojiyi daha etkin bir şekilde kullandığı ve dijital platformların kullanılmasında öğrencileri sürece daha fazla dahil ettiği söylenebilir. Koçer, (2021: 49) yaptığı araştırmada çalışmanın aksine beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yaş değişkenine göre eğitim teknolojilerini kullanmalarına bakıldığında bilgisayar, grafik/karikatür/resim, filmler/video, internet, kitap, projeksiyon, TV programları, video/video kamera, yazı tahtası ve elektronik tahta kullanım ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Çalışmalardaki farklı sonuçların verilerin toplandığı bölgelerin farklılığından dolayı olduğu düşünülebilir.

İl merkezinde görev yapan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin köyde olan öğretmenlere göre Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanılması puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Analiz sonucuna göre il merkezinde olan öğretmenler dijital teknolojiye ve internete daha kolay ulaşım sağlar ve dijital becerilerini ders esnasında köyde görev yapan öğretmenlere göre daha fazla kullanma şansı bulduğu söylenebilir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin gelir durumuna göre dijital yeterlilik alt boyutlarından Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması, Öğretme ve Öğrenme, Değerlendirme, Öğrencilerin Güçlendirilmesi ve Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması puanları gelirini iyi olarak belirten öğretmenlerin gelirini çok az ve az olarak belirten öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bulguların sonucuna göre gelir durumunu iyi olarak tanımlayan beden eğitimi öğretmenlerinin dijital araçları satın alması ve onlara ulaşabilmesi gelir durumu az ve çok az olarak tanımlayan öğretmenlere göre daha kolay olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle teknolojik gelişmelere daha hızlı uyum sağlaması ve dijital yeterliliğinin daha yüksek olması beklenebilir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin demografik değişkenlerden cinsiyet mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılmış ve analiz sonucunda anlamlı farklılık görülmemiştir ($p > 0,05$). Özivgen ve Karaçam, (2020: 21), yapmış olduğu çalışmanın bulgularına göre beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mesleki haz düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Erdoğan,

(2013: 78) öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada öğretmenlerin mesleki haz düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Koçer, (2021: 49) Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin cinsiyete göre eğitim teknolojileri kullanım durumlarına bakıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Fidan ve Yeleğen, (2022: 164) öğretmenler üzerine yaptığı araştırmada kadın öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin erkek öğretmenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Çalışmalar arasındaki farklılığın araştırma gruplarının farklı olmasından kaynaklı olabilir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin demografik değişkenlerden meslekte çalışma yılına göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılmış ve analiz sonucunda anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0.05$). Yaman'ın (2007: 310) 'Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitim Teknolojileri Ve Multimedya Kullanım Becerileri' üzerine yaptığı çalışmada ise 0–5 yıl çalışan beden eğitimi ve spor öğretmenleri eğitim teknolojilerini en fazla kullanan grup, 21 yıl ve üzeri çalışan beden eğitimi ve spor öğretmenleri ise eğitim teknolojilerini en az kullanan grup olarak bulunmuştur. Araştırmamız ile Yaman'ın (2007) yaptığı araştırmadaki farklı sonuçların araştırmalar arasındaki zaman ve bölge farkından olduğu düşünülebilir. Günümüzde teknolojik araçlara erişim ve bu araçları eğitim alanında kullanmak daha kolay olduğu söylenebilir.

Öneriler

Bu çalışma Konya ve Ankara illeri ile sınırlandırılmıştır. Farklı bölgelerde, farklı illerde yapılacak çalışmaların da alan yazına katkısı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma beden eğitimi ve spor öğretmenleri üzerinde yapılmıştır. Farklı branş öğretmenleri ile benzer araştırmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Bozali, S., (2017). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Haz Düzeylerinin Açıklanmasında Mesleki Benlik Saygısı Ve Rol Fazlası Davranışların Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Kaban, A. L., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim Ve Dijital Yeterlilikler. Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi, 7(2), 35-63.
- Dede, C. (2005). Planning For Neomillennial Learning Styles. Educause Quarterly, 28(1), 7-12.
- Erdoğan, O. (2013). İlköğretim Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Ve Başarı Algılarında Yordayıcı Olarak Akademik İyimserlik, Umut Ve Mesleki Haz. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Fidan, M., & Yeleğen, H. C. (2022). Öğretmenlerin Dijital Yeterliliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi Ve Dijital Yeterlilik Gereksinimleri. Ege Eğitim Dergisi, 23(2), 150-170.
- Field, A. (2009). Discovering Statistics Using SPSS. London: Sage.
- George, D. Ve Mallery, M. (2010). SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference. Boston: Pearson
- Hoy, W. K., & Tarter, C. J. (2011). Positive Psychology And Educational Administration: An Optimistic Research Agenda. Educational Administration Quarterly, 47(3), 427-445.
- Karaçam, A., & Pulur, A. (2018). Basketbol Ve Futbol Hakemlerinin Mesleki Haz Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Spormetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(4), 288-295.
- Karakuş, İ., 2022. Öğretmen Adaylarının Profillerine “Dijital” Bir Bakış: Dijital Farkındalık, Yeterlik Ve Akıcılık. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi.
- Kavak, Ö., (2021). Öğretmenlerde Mesleki Haz Duygusunun İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Koçer, K., (2021). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenlerinin Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumları. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.
- Peterson, C., Park, N., Hall, N., & Seligman, M. E. (2009). Zest And Work. Journal Of Organizational Behavior: The International Journal Of Industrial, Occupational And Organizational Psychology And Behavior, 30(2), 161-172.
- Redecker, C. (2017). European Framework For The Digital Competence Of Educators: Digcompedu (No. JRC107466). Joint Research Centre (Seville Site).
- Uluç, Ç. & Eryılmaz, S. (2015). 21. Yüzyıl Becerileri Işığında Fatih Projesi Değerlendirmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(2), 209-229.
- Toker, T., Akgün, E., Cömert, Z., & Sultan, E. D. İ. P. (2021). Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği: Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. Milli Eğitim Dergisi, 50(230), 301-328.
- Yaman, Ç. (2007). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitim Teknolojileri Ve Multimedya Kullanım Becerileri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(2), 291-313.
- Yapar, T. (2005). Motivasyonun İş Verimliliği Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

21. Yüzyıl İnsanında Olması Gereken Temel Beceriler

Ömer Cem KARACAOĞLU¹

Giriş

Yaşamda bireylerin sahip olması gereken becerilerin ve bunların nasıl kazandırılacağı belirlenmesi hem bireysel hem eğitsel hem sosyal bir öneme sahiptir. Toplumda eğitime ve beceriye verilen önem ile eşitsizliğin artması önlenemez ve liyakat ön plana çıkabilir. Eğitim ve öğretime yönelik ulusal yatırımları artıran politikalar ekonomik fırsatları genişletirken eşitsizliği azaltmaya yardımcı olabilir. Bireylerin ekonomik ve sosyal olarak kazanımlarına yardımcı olan beceri temelli eğitimler ülke gelişimine de katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda anaokulundan üniversiteye kadar tüm öğretim kademelerinde kazandırılacak beceriler bireyin yaşamında kullanacağı beceriler olmalıdır (Lerman, Heckman ve Masterov, 2008).

Çağdaş yaşamda gerekli becerilerin kazandırılması eğitimde bilgi temelli eğitim yerine beceri temelli eğitim anlayışını beraberinde getirmiş, bilgiyi depolamak yerine beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi önemli hale gelmiştir. Bilgi düzeyindeki kazanımların karşılaşılan bir problem üzerinde ya da benzer durumda işe koşulması ve kullanılması beceri kavramını ifade etmektedir. Birden fazla bilgi ve becerinin birlikte kullanılmasını ifade eden yetenek ise beceriden farklı olarak daha karmaşık ve geliştirilmesi uzun bir süreç gerektirmektedir. Yetenekler üst düzey davranış ve düşünme biçimlerinin kullanılması ile açığa çıkar. Özet olarak beceri daha çok bilgilerin uygulanmasına bağlıyken, yetenek ise bilgi ve becerinin özümseme, öğrenilen bilgiye olduğu gibi bağlı kalmadan yaratıcı ve özgün işlemlerin sergilenmesidir (Karacaoğlu, 2008; Kutlu, Doğan ve Karakaya, 2008). Bilgilerin yeteneklere dönüştürülmesinde becerilerin işlevi düşünüldüğünde yaşamda gerekli becerilerin belirlenmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu önemden dolayı uluslararası düzeyde birçok çalışma yapılmaktadır ve bu bağlamda akla gelen ilk değerlendirme OECD tarafından yapılan PISA kısaltmasıyla verilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'dır.

OECD Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), zorunlu eğitimin sonuna yaklaşan öğrencilerin topluma tam katılımı için gerekli olan bu söz konusu bilgi ve becerilerin düzeyini değerlendirmeye yönelik göstergeler geliştirmek için başlatılmıştır. Planlanan üç yıllık bir değerlendirme döngüsünün ilki, 2000 yılında rastgele seçilen okul ve öğrenci örneklemelerinde 28 OECD üyesi ülke ve üye olmayan gönüllü 4 ülke olmak üzere 32 ülkede gerçekleştirilmiştir. PISA, zorunlu eğitimin sonuna yaklaşan öğrencilerin topluma tam katılım için gerekli olan bilgi ve becerileri ne ölçüde edindiklerini değerlendirmektedir. Okuma, matematik becerileri ve bilimsel (fen) okuryazarlıktaki öğrenci performansı, öğrencilerin kendi öğrenme hedeflerini belirleme ve sürdürme konusunda kendilerini ne ölçüde güdüleyebildikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Yaşam için gerekli bilgi ve becerilerin okulda kazanılması ile bu süreci etkileyen etmenlere değinilmektedir.

---

¹ Ömer Cem KARACAOĞLU, Doç. Dr., İzmir

Bu değerlendirmede öğrenci performansının en yüksek olduğu ülkelerin, sosyal dezavantajın etkisini azaltmada en başarılı olan ülkeler olduğu dikkat çekmektedir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2003).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü tarafından üç yılda bir gerçekleştirilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) testi, dünya genelinde 15 yaşındaki çocuklar fen, okuma ve matematik alanlarında bir dizi test ve bir tutum anketine katılırlar. PISA testinin amacı, genel olarak çocukların yetişkinlik dönemlerinde başarılı olmalarını sağlayacak beceriler açısından hazır olup olmadığını belirlemektir. Bu, testteki maddelerin kuramsal temelli değil, uygulamalı olduğu anlamına gelir. Son dönemde yapılan araştırmalar, PISA testindeki özellikle matematikteki uzamsal maddelerin çocukların başarılı yetişkinler olmasıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Sorby ve Panther, 2020). Okuma becerileri ise öğrenmeyi öğrenme ve yaşam boyu öğrenmenin temel becerisi olarak görülmektedir. Fen becerileri (bilimsel okuryazarlık) ise doğaya ve bilime ilişkin becerileri içerir. Sorby ve Panther (2020), değişim ve ilişkiler; nicelik; belirsizlik ve veri; uzay ve şekil alt becerilerinden alan ve şekil için alt test puanlarına odaklanarak, birkaç ülke için PISA verilerini ve uzamsal ilişkileri incelemiştir. PISA maddelerindeki başarının uzamsal biliş testlerindeki puanlarla önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmüştür. Bu bulgu, uzamsal becerilerin geliştirilmesinin, öğrenci başarısının geniş ölçekli testlerde öğrenci performansını geliştirmek için gözden kaçan bir strateji olabileceği ve sonuçta çocukları başarılı yetişkinliklere daha iyi hazırlama potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. PISA ile ölçülmek istenen alanların aslında yaşamda gerekli beceriler olduğu görülmektedir. Örneğin PISA 2012 verilerini kullanarak Moreno-Herrero, Salas-Velasco ve Sánchez-Campillo (2018) tarafından yapılan araştırmada, matematik ve okuma becerilerinin bir banka hesabı ya da bir banka kartına sahip olmaya olumlu katkıda bulunduğu ifade edilmektedir. Yapılan çalışmada finansal eğitimin öğrencilerin finansal okuryazarlık puanları ile pozitif ilişkisi olduğu bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle okul dönemindeki çocukların temel becerileri kazanması onların başarılı yetişkinler olmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle bu becerilere “yaşam için beceriler” ifadesinin kullanılması yerinde olacaktır (Baird, Isaacs, Johnson, Stobart, Yu, Sprague ve Daugherty, 2011).

“Yaşam için beceriler” olarak ifade edilen başlıklar OECD (2010) tarafından aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

- Okuma okuryazarlığı

Yazılı metinleri anlama, kullanma, üzerinde düşünme ve bunlarla meşgul olma. Hedeflerine ulaşmak, bilgi ve potansiyelini geliştirmek ve topluma katılmak.

- Matematik okuryazarlığı

Bireyin matematiğin hayatta oynadığı rolü belirleme ve anlama kapasitesi. Dünya için sağlam temelli kararlar vermek ve matematiği bunun için kullanmak. Yapıcı, ilgili ve yansıtıcı bir vatandaş olarak yaşamının ihtiyaçlarını karşılamak.

- Fen okuryazarlığı (Bilimsel okuryazarlık)

Bireyin bilimsel bilgisi ve bu bilgiyi soruları tanımlamak, yeni bilgiler edinmek, bilimsel olguları açıklamak, bilimle ilgili konularda kanıta dayalı sonuçlar çıkarmak ve bilimin karakteristik özelliklerini anlamak. Bilim ve teknolojinin maddi, entelektüel ve kültürel çevremiz ile katılım

isteğimizi nasıl şekillendirdiğini anlamak. Bilimle ilgili konularda ve bilimin fikirleriyle, yansıtıcı bir vatandaş olmak.

Okul dönemindeki çocukların tanımlanan okuma, matematik ve fen okuryazarlığı temel becerilerini kazanması onların başarılı yetişkinler olmasına katkı sağladığı düşünülerek bu becerilerin yaşam becerileri olarak ifade edildiği göz önüne alındığında yetişkinlerin ne durumda olduğu ve bu becerilere sahip olup olmadığı da merak edilmiştir. Yine Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD, 2012) tarafından geliştirilmiş ve organize edilmiş Uluslararası Yetişkin Yeterliliklerini Değerlendirme Programı (PIAAC), eğitim ve istihdama odaklanan yetişkin becerileri ve yaşam deneyimine ilişkin büyük ölçekli bir çalışma yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, çalışma 2011-12'de 16 ve 65 yaşları arasındaki 5.000 yetişkinden oluşan ulusal temsili bir örnekleme yürütülmüştür. Benzer yetişkin örneklemin belirlendiği diğer 22 katılımcı ülkenin her birinde anket yapılmıştır. PIAAC'ın amacı, dünyadaki yetişkinlerin temel becerilerini ve geniş kapsamlı yetkinliklerini değerlendirmek ve karşılaştırmaktır. Değerlendirme, 21. yüzyıl toplumuna ve küresel ekonomiye başarılı katılım için gerekli olan bilişsel ve işyeri becerilerine odaklanmaktadır. Özellikle, PIAAC, bireylerin eğitim geçmişi, iş yeri deneyimleri ve becerileri, mesleki kazanımları, bilgi ve iletişim teknolojisi kullanımı ve teknoloji açısından zengin ortamlarda okuryazarlık, matematik ve problem çözme alanlarındaki bilişsel becerileri arasındaki ilişkileri ölçmektedir (Goodman, Finnegan, Mohadjer, Krenzke, ve Hogan, 2013)

İş gücünde, ekonomide ve sosyal yaşamda gerekli becerileri okul döneminde kazandırmak amaçlandığı için yaşam becerileri aslında daha çok yetişkinlik döneminde özellikle de iş yaşamında gerekmektedir. Günümüz dünyasında iş yaşamı, belki de bu yüzden insanlık tarihinin en eğitilmiş dönemini yaşamaktadır. Carnevale, Smith ve Strohl (2013), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) iş büyümesi ve iş hayatının eğitim gereksinimleri ile ilgili raporunda ABD'nin çalışanlarının her zamankinden daha eğitilmiş olduğunu ifade etmiştir. 1973'te lise sonrası eğitime sahip çalışanlar, işlerin sadece % 28'ini elinde tutarken 2010'daki işlerin %59'u ve 2020 için işlerin tahmini % 65'i lise sonrası eğitim almış kişiler tarafından yapıldığını vurgulamıştır. Bu işlerde ve ekonomide ise en çok iletişim, analiz ve liderlik becerilerine değer verildiği belirtilmiştir. Aktif dinleme, konuşma ve okuma anlamayı iletişim becerileri; eleştirel düşünme, gözlem ve koordinasyonu analiz becerileri; sosyal anlayışlılık, yargıya varma ve karar vermeyi de liderlik becerileri olarak sınıflamıştır. Mesleklerin yüzde 96'sında başarı için eleştirel düşünme ve aktif dinlemenin çok önemli olduğunu ayrıca belirtmiştir.

İş yaşamında görsel yeteneklerin ve kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasının bir sonucu olarak mesleklerde fiziksel ve psikomotor becerilerin önemi azalmıştır. Daha çok bilişsel, sosyal ve duyuşsal beceriler önemli hale gelmiştir (Carnevale vd., 2013). Bilgisayarlaşmanın iş becerisi taleplerini nasıl değiştirdiğini incelemek için bilgisayarların ne yaptığına dair bir araştırma yapan Autor, Levy ve Murnane (2003), bilgisayarların bilişsel ve manuel görevlerin yerine getirilmesinde işçilerin yerini aldığını savunmuştur. Bulgulara göre bilgisayarlar rutin olmayan problem çözme ve karmaşık iletişim görevlerini yerine getirmede çalışanları tamamlamaktadır. Birçok farklı beceri sınıflamasında yer alan bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma becerisi ile karşılaşılması bu nedenle doğal karşılanmalıdır. Artık sadece beyaz yakalı kişilerde değil her iş ve yaşam alanındaki bireylerde olması gereken beceri teknoloji kullanımınıdır. Günümüz yaşam koşullarının gerektirdiği becerileri 21. yüzyıl becerileri olarak ifade eden Cansoy (2018), okuryazarlık becerilerinin güçlü biçimde ele alındığını, eleştirel düşünme, problem çözme, yenilikçilik ve yeni fikirler üretme, iş birliği ve iletişim,

liderlik, kültürler arası ve küresel farkındalık niteliklerinin ön plana çıktığını vurgulamıştır. Okuryazarlık becerileri ise bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı, temel içerik bilgisine ilişkin okuryazarlık (ana dil, sanat, ekonomi, coğrafya, vatandaşlık, matematik ve fen okuryazarlığı), sağlık, çevre ve finansal okuryazarlık nitelikleri olarak ifade edilmiştir. Temel becerilerin eğitim yoluyla okullarda kazandırılması için bakış açısında değişiklik, farkındalık oluşturma, öğretmen yeterliliklerinin geliştirilmesi ve öğretim programlarının bilimsel yollarla sürekli geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de tüm programlarda kazandırılmak istenen temel beceriler; eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, araştırma, problem çözme, karar verme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, dili doğru ve etkili kullanma, gözlem, mekanı algılama, zamanı ve kronoloji algılama, değişimi ve sürekliliği algılama, sosyal katılım, empati olarak sıralanmıştır (Karacaoğlu, 2008). Bu beceriler incelendiğinde problem çözme ve karar verme gibi bilişsel; sosyal katılım ve iletişim gibi sosyal; empati ve algılama gibi duyuşsal; dili doğru kullanma ve teknoloji kullanımı gibi psikomotor olmak üzere farklı öğrenme ve gelişim alanlarıyla ilgilidir. Demek oluyor ki yaşamda gerekli beceriler birçok farklı alanda disiplinlerarası ilişkiler kurarak öğrenmeyi ve gelişimi gerektirmektedir. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2022) mutlu ve başarılı bir hayata katkıda bulunmak amacıyla öğretim programlarının temel aldığı temalar olarak gördüğü ve 21. yüzyıl becerileri olarak değerlendirdiği temel becerileri kazanımlarla ilişkilendirerek programlara yerleştirmeye çalışmıştır. Bu becerileri; anadil okuryazarlığı, beden eğitimi ve spor yeterlilikleri, bilgi okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, bilim okuryazarlığı, insan hakları ve demokratik duyarlılık yeterlilikleri, matematik okuryazarlığı, öğrenme yeterlilikleri, öz farkındalık, sanat yeterlilikleri, temel hayat yeterlilikleri, yabancı dil okuryazarlığı ve yeterlilikleri, yurttaşlık bilgisi ve bilinci olarak 15 başlık altında özetlemiştir. Birçok farklı kurum ve kuruluş tarafından belirlenen yaşam becerileri ile MEB programlarında ve uluslararası organizasyonlarda belirlenen yeterlilikler benzerlik göstermektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) eyaletlerinin çoğunda uygulanan Partnership for 21st Century Learning (2017) projesi ile belirlenen öğrenme ve yenilik becerileri; bilgi, medya ve teknoloji becerileri; yaşam ve kariyer becerileri MEB programlarında ifade edilen becerilerle benzer konuları kapsamaktadır.

Son yıllarda, 21. yüzyıl becerileri olarak da adlandırılan yaşam becerileri, giderek toplumun geleceği için temel olarak tanımlanmakta, bu nedenle okullarda ve üniversitelerde odaklanması önemsenmektedir. Bu beceriler genellikle farklı başlıklarda ve şekillerde tanımlanabilmektedir. Nouri, Åkerfeldt, Fors ve Stockholm’a göre (2017) 21. yüzyıl becerileri genellikle yaşam ve kariyer becerilerini, öğrenme ve yenilik becerileri ile bilgi, medya ve teknoloji becerilerinden oluşur. Yaşam becerileri, daha ayrıntılı sınıflandırıldığında esneklik, girişimcilik, sosyal beceriler, üretkenlik ve liderlik alt becerilerini içerir. Öğrenme becerileri, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, işbirliği yapma ve iletişim kurma olarak sıralanabilir. Bilgi okuryazarlığı ise medya okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı alt becerilerini içerir. Levin (2013), bireylerin sahip olması gereken becerileri, bilişsel olanlar ve olmayanlar olarak ele almış, PISA ya da PIAAC gibi büyük ölçekli değerlendirmelerde daha çok bilişsel becerilerin ölçüldüğünü iddia etmiştir. Buna karşın bireylerin üretkenliklerinde bilişsel olmayan becerilerin de en az bilişsel beceriler kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Böylelikle eğitimde ilerleme ve sonuçlarla ilgili büyük ölçekli değerlendirmelerde odaklanılan nokta, öğrenci yeterliliğinin bilişsel ölçümlerine yöneliktir. Kısmen bu odak, “becerilerin” doğası gereği bilişsel olduğu ve üretkenlik açısından yüksek bir tahmin değerine sahip olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, çalışan üretkenliği ve kazançları üzerindeki bilişsel puanların

tahmin değeri, genel olarak varsayıldığından daha mütevazıdır. Aslında, ölçeklerden elde edilen bilişsel test puanlarını ekonomik çıktıyla ilişkilendirme girişimleri, her ne kadar değerli olsa da, verilerin yorumlanmasında önemli özgürlükler gerektirir. Bireylerin okul deneyimiyle ilgili bilişsel olmayan niteliklerinin, hem okul çıktılarını hem de ekonomik üretkenliğini tahmin etmede bilişsel nitelikler kadar hatta onlardan daha önemli olduğuna dair kanıtlar vardır. Bilişsel olmayan sonuç ölçümünün değerlendirilmesi, çok çeşitli boyutları ve bu boyutlardaki örnekleme performansındaki zorluklar nedeniyle bilişselden daha zordur. Öğrencilerin ve okulların bilişsel olmayan yönlerinin potansiyel önemine, ölçme ve değerlendirme konularına ayrıca bunların yetişkin sonuçları üzerindeki tahmin değerine ilişkin oldukça eksik bilgi tabanından dolayı sosyal, duyuşsal ve psikomotor beceriler ihmal edilmektedir.

Bireyin sadece öğrenim yaşamında değil aynı zamanda yetişkinlik yaşamında da gerekli olan yaşam becerileri ile ilgili araştırmalar incelendiğinde bu becerilerin sadece bilişsel değil sosyal, duyuşsal ve hatta psikomotor boyutlarının olduğu görülmektedir. Okulda kazandırılması beklenen aynı zamanda bireyin tüm yaşamında gerekli olan temel yaşam becerileri, bireysel ve toplumsal işleve sahiptir. Bu nedenle günümüz insanının sahip olması gereken bu becerilerin neler olduğu ve nasıl anlaşıldığı bu araştırmanın problemini oluşturmuştur. Bu problem doğrultusunda araştırmanın amacı okulöncesi ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre çağdaş bir bireyde olması gereken temel becerilerin belirlenmesidir.

Yöntem

Okulöncesi ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre bireyde olması gereken temel becerilerin belirlenmesini amaçlayan bu araştırmada, tarama modeline uygun nitel yöntemler kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İzmir Özel Ege Eğitim Kurumlarında görev yapan 11 okulöncesi öğretmeniyile 13 sınıf öğretmeni oluşturmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması aşamasında Karacaoğlu ve Bayrakçı (2020) tarafından geliştirilen kumbara tekniği kullanılmıştır. Kumbara tekniği uygulamasıyla katılımcıların etkileşimini sağlayarak birikimlerin paylaşılmasını sağlamak amaçlanmıştır. Bu tekniğin uygulanması için cam bir fanus ve altı farklı renkte kâğıt kullanılmıştır. Uygulama aşağıdaki aşamalara uygun olarak sırasıyla gerçekleştirilmiştir:

- Katılımcılara tekniğin amacı ve uygulama aşamaları ile ilgili bilgi verilir.
- Daha önceden hazırlanan altı farklı renkte kâğıtlar her bir katılımcıya birer adet dağıtılır.
- Her katılımcının konuyla ilgili akıllarına gelen en önemli ilk bilgiyi önündeki kâğıda yazması istenir.
- Yazma işlemi tamamlandıktan sonra katılımcılardan kâğıtları katlamaları ve aralarında dolaştırılan cam fanusa (kumbaraya) atmaları istenir. Bu uygulama yapılırken katılımcılara hangi renk kâğıda yazdıklarını akıllarında tutmaları gerektiği belirtilir.

- Daha sonra cam fanus (kumbara) tekrar grup içinde dolaştırılırken her katılımcının daha önce yazdığı kâğıt renginin dışında başka bir kâğıdı fanustan (kumbaradan) çekmesi sağlanır.
- Her katılımcıdan, aldığı kâğıdı açıp yazılanı okuması, bu yazılanın ve daha önce kendi yazdığının dışında, kendince önemli gördüğü üçüncü önemli bilgiyi yazması ve kâğıdı tekrar katlaması istenir.
- Fanus (kumbara) tekrar grup içinde dolaştırılır ve yazılıp katlanan kâğıtların kumbaraya atılması sağlanır.
- Fanus (kumbara) tekrar grupta dolaştırılır ve daha önceki iki turda yazdıkları kâğıtların renklerinin dışında bir renkte kâğıt çekip yazılan iki maddenin okunması, ardından okudukları iki bilgiden ve yazdıkları iki bilgiden başka kendilerince önemli gördükleri bir bilgiyi daha yazmalarını istenir.
- Daha sonra tekrar fanus (kumbara) dolaştırılarak tüm kâğıtların fanusa (kumbaraya) atılması sağlanır.
- Tüm kâğıtlar kumbaradan birer birer çıkarılarak grubun tamamının duyabileceği biçimde okunur ve her bir madde tek tek tartışılarak değerlendirilir, benzer görüşler gruplandırılır ve gerekirse frekans çıkarılır.
- Sonuç olarak fanusta (kumbarada) biriktirilen tüm bilgiler bir araya getirilerek grubun ortak ürünü oluşturulmuş olur.

Verilerin Analizi

Kumbara tekniği ile toplanan veriler yorumlanırken içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizinde verilerin kodlanmış, temalar elde edilmiş, kodlar ve temalar düzenlenmiş daha sonra da bulgular elde edilmiştir. Kumbara tekniği ile elde edilen veriler kayıt altına alındıktan sonra sınıflandırılmış, ardından verilerin daha açık hâle getirilmesi için bilgiler düzenlenmiştir. Veriler yorumlanırken betimsel analiz kullanılmıştır (Punch, 2013). Yapılan analiz sonucunda temel yaşam becerileri birincil, ikinci ve üçüncül beceriler olarak sınıflandırılmış; bilişsel, sosyal ve duyuşsal olarak gruplandırılmıştır.

Bulgular

Okulöncesi ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre dünya vatandaşı olan bireyde olması gereken on sekiz temel beceri belirlenmiş ve veriler tablolaştırılmıştır. Tablolar öğretmenlerin birbirinden habersiz bir biçimde aynı becerileri ifade etmesine göre frekanslar çıkarılarak yorumlanmıştır. En az üç kişinin önemseydiği beceriler birincil öncelikli beceriler, iki kişinin önemseydiği becerileri ikincil beceriler, bir kişinin önemseydiği beceriler ise üçüncü öncelikli beceriler olarak analiz edilmiştir.

Tablo 1. Birincil öncelikli temel beceriler

Temel Beceri	N
Yaratıcılık	11
İletişim	5
Okuduğunu anlama	4
Esneklik ve uyumlu olma	4
Aktif dinleme	3

Tablo 1’de görüldüğü gibi öğretmen görüşlerine göre çağdaş bir bireyde olması gereken en önemli beceri yaratıcılıktır. 24 öğretmenin 11’i birbirinden habersiz biçimde yaratıcılığın her bireyde olması gereken en önemli beceri olduğunu belirtmişlerdir. 24 öğretmenden 5’i iletişim, 4’ü okuduğunu anlama, 4’ü esneklik ve uyumlu olma, 3’ü aktif dinleme becerilerinin her bireyde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumda yaratıcılık, iletişim, okuduğunu anlama ve aktif dinleme becerilerinin her dünya vatandaşında olması gereken öncelikli ve birincil temel beceriler olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin görüşlerine göre ikincil öncelikli temel beceriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. İkincil öncelikli temel beceriler

Temel Beceri	N
Problem çözme	2
Eleştirel düşünme	2
Empati	2
Girişimcilik	2
Yenilikçilik	2
Çağı yakalayabilme	2
İyi insan olma	2

Tablo 2’de en az iki öğretmenin ifade ettiği temel beceriler yer almaktadır. 24 öğretmenden 2’si problem çözme, eleştirel düşünme, empati, girişimcilik, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, iyi insan olma becerilerinin her bireyde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumda problem çözme, eleştirel düşünme, empati, girişimcilik, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, iyi insan olma becerilerinin her dünya vatandaşında olması gereken ikincil öncelikli temel beceriler olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin görüşlerine göre üçüncül öncelikli temel beceriler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Üçüncül öncelikli temel beceriler

Temel Beceri	N
Çevre bilinci	1
Araştırma	1
Özgüven	1
İş birliği	1
Erdem ve saygı	1
Profesyonellik	1

Tablo 3'te üçüncül öncelikli beceriler görülmektedir. En az bir öğretmen tarafından ifade edilenler üçüncül temel becerileri olarak tabloya yerleştirilmiştir. Bunlar çevre bilinci, araştırma, özgüven, iş birliği, erdem ve saygı, profesyonellik becerileridir. Bu becerilerin her dünya vatandaşında olması gereken üçüncül temel beceriler olduğu söylenebilir.

Bireyin sadece öğrenim yaşamında değil aynı zamanda yetişkinlik yaşamında da gerekli olan yaşam becerilerinin sınıflandırılması, elde edilen bulguların, bilişsel, sosyal ve duyuşsal boyutlara göre analiziyle gerçekleştirilmiştir. Temel yaşam becerilerinin bilişsel, sosyal ve duyuşsal boyutlara göre sınıflandırılması Tabla4'te verilmiştir:

Tablo 4. Temel becerilerin bilişsel, sosyal ve duyuşsal boyutları

Temel Beceriler ve Boyutları	Bilişsel	Sosyal	Duyuşsal
Yaratıcılık	+		
İletişim	+	+	
Okuduğunu anlama	+		
Esneklik ve uyumlu olma		+	+
Aktif dinleme		+	+
Problem çözme	+		
Eleştirel düşünme	+		
Empati		+	+
Girişimcilik	+		
Yenilikçilik		+	+
Çağı yakalayabilme		+	+
İyi insan olma			+
Çevre bilinci		+	+
Araştırma	+		
Özgüven			+
İş birliği		+	+
Erdem ve saygı		+	+
Profesyonellik	+	+	+

Tablo 4'te görüldüğü gibi yaratıcılık, iletişim, okuduğunu anlama, problem çözme, eleştirel düşünme, girişimcilik, araştırma ve profesyonellik bilişsel temel yaşam becerileri olarak sınıflandırılmıştır. İletişim, esneklik ve uyumlu olma, aktif dinleme, empati, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, çevre bilinci, iş birliği, erdem ve saygı, profesyonellik sosyal beceriler olarak sınıflandırılmıştır. Esneklik ve uyumlu olma, aktif dinleme, empati, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, iyi insan olma çevre bilinci, özgüven, iş birliği, erdem ve saygı, profesyonellik duyuşsal olarak sınıflandırılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, iş ve yaşamda başarılı olmaları için günümüz çağdaş insanında olması gereken temel beceriler yaratıcılık, iletişim, okuduğunu anlama, aktif dinleme, problem çözme, eleştirel düşünme, empati, girişimcilik, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, iyi insan olma, çevre bilinci, araştırma, özgüven, iş birliği, erdem ve saygı, profesyonellik olmak üzere on sekiz başlık belirlenmiştir. 21. yüzyıl becerileriyle ilgili farklı çalışmalarda benzer başlıkları görmek söz konusudur. Araştırmalarda özellikle eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, iş birliği becerileri ön plana çıkmaktadır (Cansoy, 2018; Gelen, 2017; MEB, 2022; Nouri, vd., 2017; Partnership for 21st Century Learning, 2017).

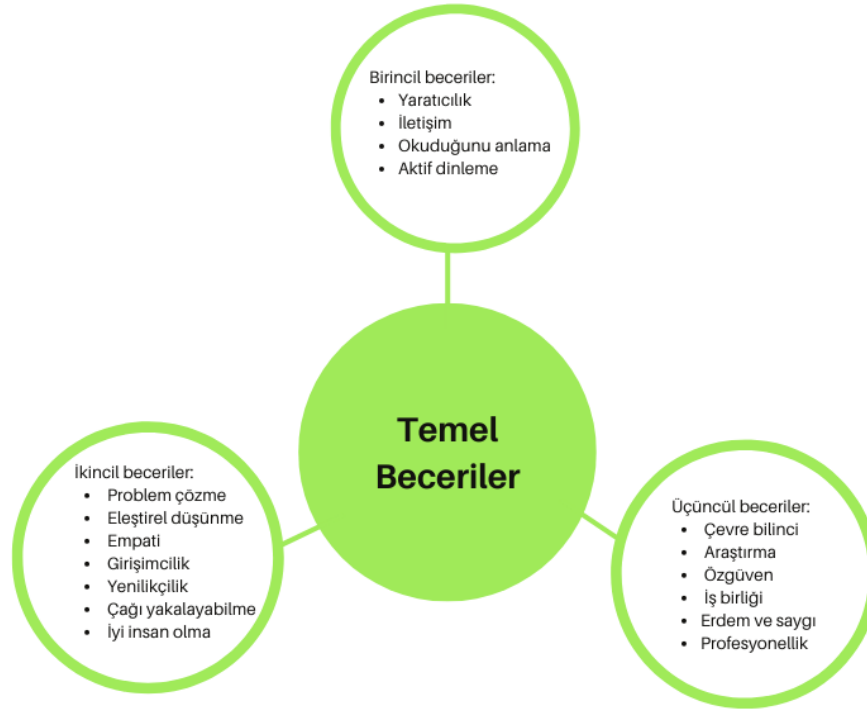
Öğretmen görüşlerine göre yaratıcılık her bireyde olması gereken en önemli temel beceridir. Benzer olarak birçok araştırmada yaratıcılık ya da yaratıcı düşünme becerisinin önemi vurgulanmıştır (Flaherty, 2005; Hargrove, 2013; Mishra ve Mehta, 2017; Suh, 2013; Victor, 2009).

Belirlenen temel beceriler frekanslarına göre birincil, ikinci ve üçüncül temel beceriler olarak sınıflandırılmıştır. Yaratıcılık, iletişim, okuduğunu anlama ve aktif dinleme becerileri, her dünya vatandaşında olması gereken öncelikli ve birincil temel beceri olarak belirlenmiştir. Bu araştırmada yaratıcılığın ve iletişimin birincil öncelikli temel beceri bulgusu ile Mishra ve Mehta'nın (2017) iletişim ve işbirliği ile yaratıcılık ve eleştirel düşünme başlıklarını temel beceri olarak belirlediği araştırma bulgusu benzerlik göstermektedir. Türkiye Yeterlikler Çerçevesinde (MYK, 2022) iletişim becerisi, bu araştırma bulgusundan farklı olarak anadilde iletişim ve yabancı dillerde iletişim olarak belirlenmiştir. Okuma ve okuduğunu anlama becerileri yaşam boyu öğrenme ve öğrenmeyi öğrenme becerilerinin temeli olduğundan birçok ulusal ve uluslararası çalışmada da bu araştırmada olduğu gibi temel beceriler arasında yer almaktadır (Carnevale vd., 2013; Goodman, vd., 2013; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2003; Moreno-Herrero vd., 2018; Stobart, Yu, Sprague ve Daugherty, 2011). Birincil öncelikli temel beceri olarak belirlenen aktif dinleme, temel becerilerle ilgili yapılmış farklı araştırmalarda da bireyde olması gereken beceriler arasında yer almaktadır (Carnevale vd., 2013, Gelen, 2017; Partnership for 21st Century Learning, 2017). Epçaçan (2013) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda dinleme becerisinin geliştirilebilir bir beceri olduğu ancak bu becerinin ölçülmesinde sıkıntıların yaşandığı vurgulanmıştır.

Bulgular ışığında problem çözme, eleştirel düşünme, empati, girişimcilik, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, iyi insan olma her dünya vatandaşında olması gereken ikincil temel beceriler olarak belirlenmiştir. Alanyazında ve araştırmalarda (Güney Manavoğlu, 2022; Korte, Smith ve Li, 2018; Köstekçi, 2016; Leonard ve Rayport, 1997; Luna Scott, 2015; MEB, 2022; Mishra ve Mehta, 2017; Otuz, Görkaş Kayabaşı ve Ekici, 2018; Öztürk, 2018; Saçlı, 2013; Sotelo, 2018; Söylemez, 2018) genelde üst düzey düşünme becerisi olarak ifade edilen eleştirel düşünme, bilişsel beceri olarak sınıflanan problem çözme, iş ve yaşam için son dönemlerde daha çok karşılaşılan girişimcilik, dijital ve teknolojik gelişmeler açısından sıklıkla ele alınan yenilikçilik, sosyal iletişim boyutunda karşılaşılan empati temel beceriler arasında yer almaktadır. Her ne kadar birçok sınıflamada temel beceri olarak görülmesi de iyi insan olma ile Canbulat ve Çankaya (2014) problem çözme becerisini, Canbay (2010) iyi insan olma ile sosyal beceriler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar yapmıştır. Canbulat ve Çankaya (2014) problem çözme becerisinin öznel iyi olma düzeyini yordadığını belirlemiştir. Canbay (2010) sosyal beceri ve öznel iyi oluş düzeyi arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Bulgulara göre, üçüncül temel beceriler ise çevre bilinci, araştırma, özgüven, iş birliği, erdem ve saygı, profesyonellik becerileridir. Bayhan (2011) tarafından yapılan araştırmada, kişinin kendisi, yönetici, yasa/yönetmelikler, eğitim, deneyim, ekonomik ve toplumsal statü, meslektaşların profesyonellik özelliğini etkilediği saptanmıştır. Seçer'e göre (2009), profesyonel mesleklere güven duyulması için ve profesyonel olunabilmesi için sorumluluk sahibi olmak, nezaket kurallarına önem vermek, açık yüreklilik, adil olmak, çıkarlar konusunda hassas davranmak gibi beklentilere ve becerilere sahip olmak gerekmektedir. Çiftçi (2019), ilkökul eğitim programlarında yer alan becerileri araştırdığı çalışmasında, PISA 2015 sonuçlarına göre en başarılı on ülkenin 21. yüzyıl becerilerini farklı kademelerde programlarında kazandırmayı hedeflediğini belirlemiştir. Özellikle iletişim, küresel farkındalık/vatandaşlık, öz yönetim/öz farkındalık, sosyal farkındalık, vatandaşlık/demokratik okuryazarlık becerilerinin programlarda işlendiğini, aritmetik ve duyuşsal becerilerin ihmal edildiğini ifade etmiştir. Bu bulgu ile araştırmada elde edilen çevre bilinci, özgüven, iş birliği, erdem ve saygı, profesyonellik gibi duyuşsal boyutları olan becerilerin üçüncül temel beceri olarak belirlenmesi benzerlik göstermektedir.

Araştırma bulgularına dayalı olarak belirlenen beceriler öncelik durumuna göre Şekil 1'de gösterilmiştir:

Şekil 1. Temel becerilerin önceliklere göre sınıflandırılması

Bulgular ışığında temel yaşam becerileri sadece önceliklerine göre değil bilişsel, sosyal ve duyuşsal boyutlara göre de sınıflandırılmıştır. İletişim becerisi hem bilişsel hem sosyal bir beceri olarak belirlenirken esneklik ve uyumlu olma, aktif dinleme, empati, yenilikçilik, çağı yakalayabilme, çevre bilinci, iş birliği, erdem ve saygı becerileri hem sosyal hem duyuşsal sınıflamada yer almıştır. Yaratıcılık, okuduğunu anlama, problem çözme, eleştirel düşünme, girişimcilik, araştırma bilişsel temel yaşam becerileri olarak belirlenmiştir. Profesyonelliğin ise hem bilişsel hem sosyal hem duyuşsal boyutları olan temel bir yaşam becerisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitim programları hazırlanırken öncelik sırasına göre kazandırılması gereken bu araştırma sonucunda belirlenen temel becerilere kazanımlarda yer verilmeli, kazandırılması sürecinde ise temel becerinin bilişsel, sosyal ve duyuşsal boyutu dikkate alınarak öğretim yöntem ve teknikleri kullanılmalıdır. Bu araştırma farklı meslek gruplarında, farklı okul tür ve kademelerinde yapılarak temel yaşam becerileriyle ilgili farklı gruplandırmalar ve önceliklendirmeler yapılmalıdır.

Kaynakça

Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly journal of economics*, 118(4), 1279-1333.

Baird, J., Isaacs, T., Johnson, S., Stobart, G., Yu, G., Sprague, T., & Daugherty, R. (2011). *Policy effects of PISA*.

Bayhan, G. (2011). *Öğretmenlerin profesyonelliğinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Canbay, H. (2010). Lise öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Canbulat, N. & Çankaya, Z. C. (2014). Evli bireylerin öznel iyi olma düzeylerinin yordanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 556-576.

Cansoy, R. (2018). Uluslararası çerçevelere göre 21. yüzyıl becerileri ve eğitim sisteminde kazandırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 3112-3134.

Carnevale, A. P., Smith, N., & Strohl, J. (2013). Recovery: Job growth and education requirements through 2020.

Çiftçi, C. (2019). PISA 2015 sonuçlarına göre en başarılı on ülkenin ilköğretim eğitim programlarında yer alan beceriler. *Temel Eğitim*, 1(3), 24-32.

Epçaçan, C. (2013). Temel bir dil becerisi olarak dinleme ve dinleme eğitimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 331-352.

Flaherty, A. W. (2005). Frontotemporal and dopaminergic control of idea generation and creative drive. *Journal of Comparative Neurology*, 493(1), 147-153.

Gelen, İ. (2017). P21-Program ve öğretimde 21. yüzyıl beceri çerçeveleri (ABD Uygulamaları). *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 15-29.

Goodman, M., Finnegan, R., Mohadjer, L., Krenzke, T., & Hogan, J. (2013). Literacy, Numeracy, and Problem Solving in Technology-Rich Environments among US Adults: Results from the Program for the International Assessment of Adult Competencies 2012. First Look. NCES 2014-008. *National center for education statistics*.

Güney Manavoğlu, A. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin öğrencilerine kazandırmaya çalıştığı 21. yüzyıl becerileri. PAÜ Bilimsel Araştırma Projesi.

Erişim adresi: <http://acikerisim.pau.edu.tr/handle/11499/45477>

Hargrove, R. A. (2013). Assessing the long-term impact of a metacognitive approach to creative skill development. *International Journal of Technology and Design Education*, 23(3), 489-517.

Karacaoğlu, Ö. C. (2018). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Karacaoğlu, Ö. C. & Bayrakçı, M. (2020). Introducing a new data collection tool in education: The storage technique. *International Online Journal of Education and Teaching*, 7(4), 1439-1451.

Korte, R., Smith, K. A., & Li, C. Q. (2018). The Role of Empathy in Entrepreneurship: A Core Competency of the Entrepreneurial Mindset. *Advances in Engineering Education*, 7(1), n1.

Köstekçi, E. (2016). Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Kutlu, Ö., Doğan, C. D. & Karakaya, İ. (2008). *Öğrenci başarısının belirlenmesi*. Ankara: Pegem Akademi

Leonard, D., & Rayport, J. F. (1997). Spark innovation through empathic design. *Harvard business review*, 75, 102-115.

Lerman, R. I., Heckman, J. & Masterov, D. (2008). Reforming the education and training system in the united states. *A Future of Good Jobs?: America's Challenge in the Global Economy*, 17.

Levin, H. M. (2013). The utility and need for incorporating noncognitive skills into large-scale educational assessments. In *The role of international large-scale assessments: Perspectives from technology, economy, and educational research* (pp. 67-86). Springer, Dordrecht.

Luna Scott, C. (2015). The futures of learning 2: What kind of learning for the 21st century?.

MEB (2022). Öğretim programlarını izleme ve değerlendirme sistemi, temel beceri ve yeterlilikler. Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/Veliler.aspx>

Mishra, P. & Mehta, R. (2017). What we educators get wrong about 21st-century learning: Results of a survey. *Journal of Digital learning in Teacher education*, 33(1), 6-19.

MYK-Mesleki Yeterlilik Kurumu-(2022). Türkiye yeterlilikler çerçevesi. Erişim adresi: <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/tuerkiye-yeterlilikler-cercevesi>

Moreno-Herrero, D., Salas-Velasco, M., & Sánchez-Campillo, J. (2018). The knowledge and skills that are essential to make financial decisions: First results from PISA 2012. *FinanzArchiv: Public Finance Analysis*, 74(3), 293-339.

Nouri, J., Åkerfeldt, A., Fors, U., & Stockholm, S. S. (2017). Assessing collaborative problem solving skills in technology-enhanced learning environments-the pisa framework and modes of communication. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 12(4).

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2003). *Literacy skills for the world of tomorrow: further results from PISA 2000*. Paris: OECD Publishing.

OECD, (2010) *Education at a glance 2010*. OECD Indicators. Paris: OECD

OECD (2012) Literacy, Numeracy, and Problem Solving in Technology-Rich Environments: Framework for the OECD Survey of Adult Skills, OECD Publishing. Erişim adresi: http://www.oecd-ilibrary.org/education/literacy-numeracy-and-problem-solving-in-technology-rich-environments_9789264128859-en.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2003). *Literacy skills for the world of tomorrow: further results from PISA 2000*. Paris: OECD Publishing.

Otuz, B., Görkaş Kayabaşı, B., & Ekici, G. (2018). 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Beceri ve Değerlerinin Anahtar Yetkinlikler Açısından Analizi. *Journal of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(4).

Öztürk, S. C. (2018). STEM eğitiminin fen bilgisi öğretmen adaylarının problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri üzerine etkisi (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Partnership for 21st Century Learning (2017). Our mission is to realize the power and promise of 21st century learning for every student—in early learning, in school, and beyond school—across the country and around the globe. Erişim adresi: <https://www.battelleforkids.org/networks/p21>

Punch, K. F. (2013). *Introduction to social research*, Sage Publications Ltd, California

Saçlı, F. (2013). Yaratıcı Drama Eğitiminin Aday Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Becerileri ve Eğilimleri

Seçer, H. Ş. (2009). Profesyonel mesleklere ve profesyonel bireylere güven. Erişim adresi: <https://www.tuhis.org.tr/pdf/10410.pdf>

Sorby, S. A. & Panther, G. C. (2020). Is the key to better PISA math scores improving spatial skills? *Mathematics Education Research Journal*, 32(2), 213-233.

Sotelo, X. (2018). Critical Thinking Competence, Problem Solving Skills and Social Responsibility through Transmedia Stories of Social Intervention. In *EDULEARN18 Proceedings* (pp. 8033-8040). IATED.

Söylemez, Y. (2018). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kazanımların Üst Düzey Düşünme Becerileri Açısından Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (63), 345-384.

Suh, J. W. (2013). A Study on an Application of Creative Skill to Reading Instruction in the School Library. *Journal of Korean Library and Information Science Society*, 44(3), 261-286.

Victor, O. (2009). Industrializing the Nigerian society through creative skill acquisition vocational and technical education programme. *International NGO journal*, 4(4), 142-145.

Lise Türk Dili ve Edebiyatı Ders Programı Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazma Açısından İncelenmesi

Menekşe ESKİCİ¹
Burcu BARUŞ²

Giriş

İnsanoğlu sosyal bir varlık olması sebebiyle diğer bireylerle iletişim kurmaya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç doğrultusunda herkesin kendini ifade etmesi gerekmektedir. Duygu ve düşünceleri de ifade etmenin farklı yolları bulunur. İnsanlar konuşarak, vücut dilini kullanarak veya yazarak ifade etmek istediklerini anlatabilirler. Yazma yeteneği insanlara his, fikir ve hayallerini ifade etme imkanı veren önemli bir yetkinliktir (Ungan,2007). Birey iç ve dış dünyasını gerek duyu organları ile gerek hisleri ile kendi cümleleri üzerinden tanımlar ve yaşar. Bu içselleştirme ve tanımlama sürecini ise yazıya geçirme ihtiyacı duyar. Yazmak, bireyin kendi gördüklerini, daha doğrusu kendi bakış açısını, diğerlerinden ayıran özgün yönlerini kullanarak kapalı bir kapıyı anahtar ile açmaya benzer. Her kapının ardı da her hayat gibi farklı hisler, maceralar ve duygular içerir. Dumont'a (2006) göre yazma ses, hece, sözcük gibi çeşitli fiziksel hareketler sonucu ortaya çıkan ürünlerdir ve okuyucunun bu ürünleri tanımlaması ve anlamını keşfetmesi gerekir (Dumont, 2006). Yazma, birbirine bağlı araç gereç, grafik ve zihinsel boyutlar olmak üzere üç nitelikten oluşmaktadır. Grafik boyutta bireyin parmak, el, kol gibi fiziki hareketleri ile uzun süreli öğrenme gayretleri yer almakta iken zihinsel boyutta ise yazılı ürünler ve zihinsel çabalar bulunmaktadır (Fraile-Delon, 2007). Yazma, sadece sesleri harflere dönüştürme işlemi değil, yazma aynı zamanda bir üretim işlemidir. Yazma sayesinde kitap, roman, hikâye gibi çeşitli eserler ortaya çıkmaktadır (Baron, 2000).

Her yazma etkinliği aynı zamanda bir üretme sürecidir. Birey bir yazma sürecinde hissettiklerini, gördüklerini, ya da içselleştirdiklerini, özgün fikirlerini farklı biçimlerde ifade ettiği için kendi yönünden bir üretme sürecine girmiş sayılır (Çeliköz,2017).Yazmanın birey üzerindeki etki ve yararları ise oldukça fazladır. Yazma sürecinin tamamında bireyler bir yandan düşünüp his ve hayallerini kurgulayıp sıralarken bir yandan da bu zihinsel süreçleri ifade eder ve kendini tanıyıp olgunlaşma sürecine girer. Bu süreçte yazma bireye kendini açıklama, keşfetme anlamında yol gösterici olmaktadır (Aşıcı,1998).Bireyler yazarken bir taraftan his ve fikirlerini karşı tarafındaki bireye aktarma olanağı yakalar, zihinsel ve duysal becerilerini geliştirip dönüştürme imkanı bulur.Yazan her birey düşünerek, üreterek, bakış açısını geliştirerek ve farklı durumlar karşısında düşüncelerini ifade ederek her yazma eyleminde bu yetkinliklerini geliştirir (Sharples,1996). Bireyin bu gelişim sürecinden yola çıkıldığında ise eğitim süreçlerinde yazma konusuna da değinmek gerekir.

Eğitim süreçlerinde yazma konusunun ele alındığı Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin eğitim programlarında yazma başlığı altında kazanımlara yer verilmektedir. Bu kazanımlar eğitim amaçlarını gerçekleştirmek adına öğretim programlarında yerini almaktadır. Öğretim programı, belli bilgi ve bölümlerden oluşan, belirli okullarda beceri ve uygulamaya ağırlık

---

¹ Doç.Dr. Kırklareli Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim:

² Kırklareli Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim:

veren, bilgi ve becerinin eğitim programının hedefleri doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına dönük bir programdır (Ulutaş ve Erman, 2011). Kazanım ise öğretim sürecinin her aşamasını yönlendiren önemli bir program ögesidir. Kazanımlar, öğrenende eğitim sürecinin sonucunda gözlemlenen davranış değişiminin de bir göstergesidir (Yanpar;Yelken,2013)

Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı dersleri yazma becerisini geliştirmeye yönelik kazanım ve etkinlikler içermektedir. Kazanımlarda ana dilde yazma becerisinin etkili bir şekilde öğrencilere kazandırılması hedeflenir. (MEB, 2018). Öğrenciler yazma becerisini kazanırken bir yandan da değişik düşünelere açık olmak, ihtimalleri ve olayları sorgulamak, problemleri analiz ederek kendi zihninde çözmek gibi üst düzeyde düşünme becerileri edinme konusunda yardımcı olacaktır. Bu becerilerin eğitim sürecinde gelişerek öğrencilerin okul başarılarına artı yönde bir etki sağlar (Ungan, 2007).

Yazmak her bireyin yapabileceği genel bir eylem olduğu gibi kimi yazılar ise yaratıcılığından dolayı daha farklı yollarda yürümektedir. Yaratıcılık kavramı Latince “create” sözcüğünden türemiştir. (Aktan, 1997). Doğurmak, yeniden yaratmak, ve meydana getirmek anlamlarında kullanılmaktadır (San, 2004). Torrance(1974) tarafından yapılan çalışmada “Problemlere, yetersizliklere, bilgideki eksikliklere, uyumsuzluk durumlarının farkında olma; zorlukları tespit etme, yeni çözümler bulma, yetersiz durumlara ilişkin varsayımlarda bulunma veya hipotezler oluşturarak sınama ve sonuçları iletme süreci olarak ifade edilirken, Robinson’a (2015) göre ise; sistemli biçimde etkin olarak bir şey üretmek olarak ifade edilmektedir. Craft (2003) ise yaratıcılığı; yaşam boyu süren bir yetenek olarak açıklamış ve kendini özgürce ifade etme, zekâ ve düş gücünü kullanma kapasitesi olarak tanımlamıştır. Bu açıklamalardan hareketle yazma sürecini bireylerin yaratıcı düşünme becerileri ile doğru orantılı olarak ele alabilmek mümkündür çünkü her birey farklı düşünür farklı yaşar ve farklı aktarır.

Yaratıcı düşünme becerisi kişileri olaylara farklı bakmaya yeniliklere açık olmaya yönlendirir. Yaratıcı bireyler özgün fikirleri, sayısız düş kurma yeteneğinin fazlalığı ile diğerlerinden çoğu yönden ayrılır. Bu bireyler değişik şeyleri araştırma, öğrenip aktarma isteği ve eğiliminde olan bireylerdir (Honig,2001). Yaratıcı düşünme bireyi diğerlerinden bir adım öne çıkardığı için rekabet dünyasında bireylere büyük bir avantaj sağlayacaktır. Acımasız iş hayatında benzerlerinden farklı olarak yeni bir ürün ortaya koyabilmek önemli bir üstünlük sağlamaktadır (Demir, 2003). Yeni fikir üreten kişiler yetkinliği olan, oldukça aranan sayılı ve önemli kişiler olarak topluma önderlik ederler. İşte bu önderliğin sağlanması için bireyin eğitim hayatında yaratıcı düşünme becerisini geliştirmesi hedeflenmelidir (Barker,2002).

Öğrencilere yaratıcı düşünme yeteneği kazandırmanın etkili yöntemlerinden biri ise yaratıcı yazma etkinlikleridir.Yaratıcı yazma sürecinde öğrenciler zihinlerinde olan yegane düşünceleri karşı tarafa iletme için iletişimle vermek istedikleri mesajları yazı ile ortaya dökerler. Bu bağlamda öğrenciler duygu,düşüncelerini yeniden kurgular, ilişkilendirir ve şiir, öykü,deneme gibi türlerde özgünlüğünü ortaya koyar.Bu süreçte öğrenciler bağımsız bir şekilde his ve düşüncelerini ortaya koyma şansını bulurlar(Türkel,2001).

Öğrencilerin düşüncelerini daha iyi betimlemesi, açıklaması için öğrenme ortamlarının düzenlenmesi, uygulanan etkinliklerin belirlenmesi ve sürecin değerlendirmesi gibi birçok adımda öğretmenlerin öğrenci koçu misyonu yüklenmesi öngörülebilir(Waldron ve Mcleskey,2010).Öğrenci koçu kavramı; eğitim ortamında öğretmen ve öğrenci arasında öğrencinin gelişimini desteklemek için yapılan bir güç birliğidir (Akın,2002). Koç, öğretim sürecinde tek bir öğrencinin ya da bütün sınıfın tüm eğitim faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu desteği veren kişidir (Gynnild, 2007). Öğretmenler koçluk misyonu sayesinde serbest yazmalar ile bireylerin yeni fikir üretme becerisini keşfettirterek yazarak ifade etme yeteneğinin gelişimine fırsat tanımış olur (Gomes,1996).

Yazma becerilerini geliştirmede kuşkusuz yararlanılan kaynaklarda yaratıcı yazma sürecinde çok büyük önem arz etmektedir. Bu kaynaklarda yer alan etkinlikler, kazanımlar ile uyumlu ve bu yönde öğrencileri geliştirmeye hizmet etmelidir. Bu yönden Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı derslerinin öğretim programlarındaki kazanımlarında bireylerin yeni fikirler üretme düşüncesini ve becerisini arttırmaya dönük kazanımların yer alması oldukça önemlidir.

Amaç

Bu çalışmada Lise Türk Dili ve Edebiyatı ders programının yazma kazanımları incelenmiş ve yaratıcı yazma becerisini geliştirmeye dönük olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kazanımların içinde yer alan yaratıcı yazmayı geliştiren kazanımlar oransal olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yaratıcı yazma becerisini belirleyen 5 temel ölçüt belirlenmiş ve bu 5 temel ölçüt kapsamında kazanımlar incelenmiştir.

Alt Amaçlar

1. 9,10,11,12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersi Öğretim programındaki toplam kazanımların yazma kazanımlarına oranı nedir?
2. 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders programındaki yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine yönelik katkısı nedir?
3. 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders programındaki yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine yönelik katkısı nedir ?
4. 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders programındaki yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine yönelik katkısı nedir ?
5. 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders programındaki yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine yönelik katkısı nedir ?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yöntemi ile ilgili temel başlıklara değinilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma nitel desenlidir. Nitel araştırmalarda var olan düşünce ve durumların en doğal haliyle tespit edilmesi amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Nitel desende ulaşılan bulgular içerik bakımından değerlendirilir birbiriyle tutarlılıkları incelenir (Maxwell,1992). Bu araştırmada Lise Türk Dili ve Edebiyatı ders programları doküman incelemesi yoluyla ele alınmış ve çözümlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türk Dili ve Edebiyatı lise düzeyindeki tüm sınıf kademelerinin ders programlarının yazma kazanımları oluşturmuştur. Araştırmanın amacına uygun olarak MEB Yayınları Lise Türk Dili ve Edebiyatı ders programlarının kazanımları yaratıcı yazarlık açısından incelenmiştir.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada lise Türk Dili ve Edebiyatı kazanımlarının incelenmesinde doküman incelemesi yöntemitercih edilmiştir.Doküman incelemesi, incelenen durum ile ilgili kapsamlı, tutarlı bir bilgiye aşamalı olarak ulaşmayı sağlar(İslamoğlu,A.H.veAlınacıık,Ü,2016)

Verilerin Analizi

Alanyazında yaratıcı yazarlığı belirleyen özellikler incelenmiştir ve yaratıcılığı belirleyen bazı temel nitelikler ortaya konmaya çalışılmıştır. Yaratıcılıkla ilişkili olarak ;esnek düşünmek, düş gücünden yararlanarak her kişiden farklı yenilikçi ve özgün olan düşünceler ortaya koymak (Honig,2001; Küçük 2007), bir soruna değişik çözüm ve yöntemler getirme (Topçuoğlu, Ünal ve Sever,2012), düşünce ve kavram arasında daha önceden kurulmamış ilişkiler geliştirmek (Harper,2010), sınırlı düşünmeyi reddetme (Sharples,1996), başkalarının izlediği yoldan çıkma, (Rıza,2000),deneye açık olma, kalıplardan kurtulma (Özden,2002), empoze edilmiş düşünce çizgisini kırma(Rıza,2000) , yazılarını dürüstçe ve cesurca yazabilme (Tompkins,2006), birbiriyle ilgisiz görülen nesne veya kavramları gruplaştırmak (Bessis ve Jaqui,1973), yeni bir form vermek (Demirel, Şahinel,2006), çok yönlü düşünmek (Demirel, Şahinel, 2006) duyular, duygular, imgeleme gücüne sahip olmak (Özden, 2000) eleştirel düşünmek(Çakmak ve Geçmiş,2012), bir şeyi kendi dışında kullanmak ve birleştirmek (Turla 2004), detaylara yer vermek (Oral,2012) , çok sayıda fikir üretmek (Rawlinson, 1995), spontanlık (Rawlinson,1995), bilinmeyen yeni bir teknik veya yöntem icat etmek (Rıza,200) gibi temel becerilerin olduğu belirlenmiştir.

Yukarıdaki alan yazın incelenmesinden yola çıkılarak bir etkinliğin yaratıcı yazarlık becerisini geliştirebilmesi için 5 temel noktanın olması gerektiği belirlenmiştir. Bunların belirlenmesinde ortak özelliği vurguladığı düşünülen eylemler gruplanmıştır. Bu gruplama sonucunda oluşan yaratıcı yazarlık becerisini geliştiren 5 temel beceri aşağıda yer almaktadır:

- 1.Yeni düşünceler ortaya koyma (Honig,2001, Küçük,2007, Rıza,2002, Harper,2010).
- 2.Yeni ilişki kurma (Topçuoğlu, Ünal ve Sever,2012, Oral,2012, Bessiz ve Jaquie 1973).
- 3.Sınırsız düşünme (Özden,2002, Rıza,2002,Sharples,1996).
- 4.Form değiştirme (Turla,2004, Demirel ve Şahinel,2006).
- 5.Çok yönlü düşünme(Ravlinson,1995, Demirel ve Şahinel,2006, Çakmak ve Geçmiş,2012)

Verilerin analizinde eğitim programlarındaki kazanımlar beş temel beceri çerçevesinde incelenmiştir.

Bulgular

Öncelikle bu araştırmada Lise Türk Dili ve Edebiyatı ders programları incelenmiş olup kazanımlar belirlenmiştir. Daha sonra bu kazanımların içinde yazma kazanımları ve bu toplam yazma kazanımlarının içindeki yaratıcı yazmanın oranı da belirlenmiş ve *Tablo 1*'de sunulmuştur.

Tablo 1: Toplam yazma kazanımları içinde yaratıcı yazma kazanımları

Yazma kazanımları	Yaratıcı yazma becerileri	Yüzde
53	29	%15,37

Kaynak: MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı

Yukarıdaki tabloda Lise Türk Dili Edebiyatı Dersi öğretim programlarında yer alan toplam yazma kazanım sayısı verilmiştir. Toplam kazanım 53'tür. Bu kazanımlarda yaratıcı yazma kazanımının yüzdesi %15,37'dir. Tüm yazma kazanımları incelenmiş olup yazma kazanımlarının içinde yaratıcı yazmaya yönelik çalışmalar belirlenmiştir.

9.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında Yer Alan Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

9.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında toplam 9 ünite bulunmaktadır. Toplam 14 yazma kazanımı tespit edilmiş olup bu 14 kazanımda 11 tanesi yaratıcı yazmaya uygunluk göstermektedir. Tespit edilen 11 kazanımın yaratıcı yazmaya katkısı incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: 9.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programının Yaratıcı Yazmaya Uygunluk Gösteren Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

Yazma Becerisi / Kazanımlar	1-Yeni Düşünce Ortaya Koyma	2- Yeni İlişki Kurma	3-Sınırsız Düşünme	4-Form Değiştirme	5- Çok Yönlü Düşünme
(GİRİŞ) “Niçin yazıyoruz ? ,“Nasıl yazmalıyız?” soruları çerçevesinde öğrencilerin serbest metinler yazmaları sağlanır. Farklı yazarların yazma gerekçeleri ve biçimleri üzerinde durularak öğrencilerin yazmanın doğası üzerinde düşünmeleri sağlanır.	✓	✓	✓	-	✓

<p>(HİKAYE) Özelliklerine uygun hikaye yazma çalışmaları yapmaları sağlanır.</p> <p>Hikaye yazma çalışmalarının dışında incelenen metinlerden edinilen düşünce ve izlenimleri konu alan farklı türlerde de yazma çalışmaları yaptırılabilir.</p>	✓	✓	✓	-	✓
<p>(ŞİİR) Bir şiire benzeterek dize, beyit, dörtlük,bent yazma veya şiiri devam ettirme gibi çalışmalar yaptırılır.</p>	✓	✓	-	✓	-
<p>(MASAL) Masal/Fabl yazdırma çalışması yapılır. Seçilen mesnevinin günümüz Türkçesiyle yazılmasına yönelik çalışmalar yaptırılabilir.</p> <p>Masal/Fabl dışında farklı türlerde de</p>	✓	✓	-	✓	✓

yazma çalışmaları yaptırılabilir.					
(ROMAN) Öğrencilerden bir romanın kesitini bakış açısı ve anlatıcısı değiştirerek yazması istenir. Bakış açısı veya anlatıcı değişikliğinin romanın içeriğine ve anlatıma etkisinin değerlendirilmesi sağlanır.	✓	✓	-	✓	✓
Öğrenciler gruplara ayrılır ve her grubun 3-5 dakikada oynanabilecek kısa bir oyun yazması sağlanır.	✓	✓	-	✓	✓
Öğrencilere mektup yazma geleneği üzerine düşünce ve izlenimleri anlatan yazı yazdırılır.	✓	✓	-	✓	✓
GÜNLÜK Günlük yazarken kişisel gözlem ile					

izlenimin önemi vurgulanarak öğrencilerden serbest günlük yazması istenir.	✓	✓	✓	✓	✓
Öğrencilerin bir blog oluşturmaları ve günlükleri olmak üzere diğer yazılı ve görsel üretimleri bu blogta paylaşımları sağlanır.					

10.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında Yer Alan Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

10.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında toplam 9 ünite bulunmaktadır. Toplam 12 yazma kazanımı tespit edilmiş olup bu 12 kazanımda 7 tanesi yaratıcı yazmaya uygunluk göstermektedir. Tespit edilen 7 kazanımın yaratıcı yazmaya katkısı incelenmiş ve Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Lise 10 .Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programının Yaratıcı Yazmaya Uygunluk Gösteren Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

Yazma Becerisi / Kazanımlar	1-Yeni Düşünce Ortaya Koyma	2-Yeni İlişki Kurma	3-Sınırsız Düşünme	4-Form Değiştirme	5-Çok Yönlü Düşünme
(GİRİŞ) “Yazının gelişimi” ve “Türk yazı sanatı” ve “Alfabeler” gibi konularda bir yazma	✓	✓	-	-	✓

çalışması yapmaları sağlanır.					
(HİKAYE) Öğrenciler inceledikleri metinlerden hareketle hikaye yazdırılır. Hikaye yazma çalışmalarının dışında incelenen metinlerden edinilen düşünce ve izlenimleri konu alan farklı türlerde yazma çalışmaları yaptırılabilir.	✓	✓	✓	-	✓
(ŞİİR) Öğrencilerin okuma bölümünde edinilen bilgilerden yararlanarak mani ve koşma yazmaları sağlanır.	✓	✓	✓	-	✓
(DESTAN) “Bozkurtların Ölümü” ,“Gün Olur Asra Bedel” gibi eserlerin destan türünden etkilenecek yazıldığı bilgisinden hareketle “15 Temmuz Demokrasi Zaferi ve Şehitleri ” konusunda öğrencilerin tercih	✓	✓	-	-	-

ettiği türde bir yazı yazdırılır.					
(ROMAN) Öğrencilerden,okudukları bir romanın sonucunu değiştirerek yazmaları, romandaki olay örgüsünü hikaye formunda yazmaları veya romanın bir kesitini diyalog halinde yazmaları istenir	✓	✓	-	✓	✓
(TİYATRO) Öğrencilerden inceledikleri metinlerden hareketle geleneksel tiyatrunun eğlence kültürümüzdeki yeri, Osmanlı toplumunun bir arada yaşama kültürü, isimlerle karakter arasındaki ilişki, yanlış anlamalar ve şive taklitleri, gibi konular üzerinde yazı yazmaları sağlanır.	✓	✓	-	✓	✓
(HABER METNİ) Öğrencilerden yaşadıkları veya kurguladıkları bir olayı	✓	✓	✓	✓	✓

haber metni haline getirmeleri istenir.					
---	--	--	--	--	--

11.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında Yer Alan Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

11.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında toplam 9 ünite bulunmaktadır. Toplam 14 yazma kazanımı tespit edilmiş olup bu 14 kazanımda 4 tanesi yaratıcı yazmaya uygunluk göstermektedir.Tespit edilen 4 kazanımın yaratıcı yazmaya katkısı incelenmiş ve Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: 11 .Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programının Yaratıcı Yazmaya Uygunluk Gösteren Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

Yazma Becerisi	1-Yeni Düşünce Ortaya Koyma	2- Yeni İlişki Kurma	3- Sınırsız Düşünme	4- Form Değişirme	5-Çok Yönlü Düşünme
Kazanımlar					
(GİRİŞ) Öğrencilerin okuduğu metinlerden hareketle edebiyat ve toplum ilişkisi üzerine kısa bir yazı yazması sağlanır.	✓	✓	✓	-	✓
(HİKAYE) Öğrencilerden inceledikleri hikayelerin özelliklerine bireyin iç dünyasını					

esas alan,toplumcu gerçekçi, milli-dini duyarlılıkları yansıtan, modernist) uygun olan bir hikaye yazmaları istenir.	✓	✓	-	-	✓
(SOHBET VE FIKRA) Öğrencilerin türün özelliklerine uygun güncel bir konuda sohbet veya fıkra yazmaları sağlanır	✓	✓	✓	-	✓
(ELEŞTİRİ) Öğrencilerden okudukları bir roman, hikaye veya şiirle ilgili eleştiri yazmaları istenir.	✓	✓	✓	-	✓

12.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında Yer Alan Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

12.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında toplam 7 ünite bulunmaktadır. Toplam 13 yazma kazanımı tespit edilmiş olup bu 13 kazanımda 7 tanesi yaratıcı yazmaya uygunluk göstermektedir. Tespit edilen 7 kazanımın yaratıcı yazmaya katkısı incelenmiş ve Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5:12.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programının Yaratıcı Yazmaya Uygunluk Gösteren Kazanımlarının Yaratıcı Yazarlık Becerisine Katkısı

Yazma Becerisi Kazanımlar	1-Yeni Düşünce Oluştur	2- Yeni İlişki Kurma	3-Sınırsız Düşünme	4-Form Değiştirme	5- Çok Yönlü Düşünme
(GİRİŞ) Öğrencilerden toplumsal değişim, teknoloji ve sosyal medyanın dili nasıl etkilediği hakkında bir yazı yazmaları istenir.	✓	✓	✓	-	✓
(HİKAYE) Öğrencilerden inceledikleri hikayelerde bulunan tekniklerden en az ikisini kullanarak bir hikaye yazmaları istenir. Öğrencilerden küçürek hikaye yazmaları istenir.	✓	✓	-	-	✓
(ROMAN) Öğrencilerden inceledikleri romanlardan biri üzerine tanıtma-değerlendirme yazısı yazmaları istenir.	✓	✓	✓	-	✓

(TİYATRO) Öğrencilerden bir tiyatro metninin bir bölümünü veya tamamını özelliklerine dikkat ederek radyo tiyatrosuna dönüştürmeleri istenir.	✓	✓	-	✓	✓
(DENEME) Öğrencilerden istedikleri bir konuda deneme yazmaları istenir.	✓	✓	✓	-	✓
(SÖYLEV) Öğrencilerden güncel bir konudan yola çıkarak bir söylev metni yazmaları istenir.	✓	✓	✓	✓	✓

Kaynak: MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı

Tartışma ve Sonuç

2018 Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında yer alan lise yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine uygun olup olmama özelliğini incelemeyi amaçlayan bu çalışma kapsamında, lise düzeyinde bulunan tüm sınıf seviyelerinin yazma kazanımları dikkate alınarak 53 yazma kazanımı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Araştırılan bulgular sonucunda, 2018 Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programındaki 53 yazma kazanımından 29'unun yaratıcı yazmayı belirli bir düzeyde etkileyecek özelliğe sahip olduğu geriye kalan 24 kazanımın ise öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerini geliştirmeye yönelik olmadığı belirlenmiştir. Uygun görülen 29 kazanımın sınıf düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında ise, en fazla 9. sınıfta (11), daha sonra 10. sınıfta (7), 12. sınıfta (7), 11. sınıfta (4) kazanımın yaratıcı yazmaya uygun bulunduğu görülmüştür. Kazanımların yaratıcı yazarlığa uygun olup olmadığının analizi yapılırken yaratıcı yazma için gerekli öncüller ile ilgili alan yazın taraması yapılmış olup ortak görüşler belirlenmiş ve bu belirlenen özelliklere göre yaratıcı yazarlığı geliştiren ve kısıtlayan özellikler sıralanmıştır. Alan yazında yapılan araştırmada Türk Dili ve Edebiyatı dersi kazanımlarının yaratıcı yazmaya uygunluğu ile ilgili çalışmaya rastlanmamıştır fakat orta okul seviyesi Türkçe dersi için pek çok çalışma benzer nitelik taşımaktadır. Bulut ve Çiftçi, 2014 tarafından geliştirilen çalışmada ortaokul yazma kazanımları incelenmiştir ve incelenen bu çalışmada uzmanların görüşü sonucunda Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 42 tanesinden 10 tanesinin öğrencilerin yaratıcı yazma becerisini geliştirecek nitelikte olduğunu ortaya koymuşlardır. Bulut ve Çiftçi, 2014 tarafından elde edilen bu bulgunun bu araştırmada elde edilen sonuca göre öğretim programında öğrencilerin yaratıcı yazma becerisine kısmen uyduğu görüşü ile örtüştüğü söylenebilir. Uygun ve Çetin, 2020 tarafından yapılan çalışmada ise 2018 Türkçe dersi öğretim programının yaratıcı yazma becerisini geliştirme

konusundaki etkililiği incelenmiş ve etkisinin belirli bir düzeyde olduğu tespit etmiştir. Sarıkaya,2020 tarafından yapılan çalışmada ise 2015 ve 2018 Türkçe dersi öğretim programları örneklerini karşılaştırmıştır. Bal, 2014 tarafından yapılan çalışmada ise Türkçe dersi öğretim programlarında yaratıcı yazma incelemiştir. 2015 Türkçe dersi öğretim programında 48 adet yazma kazanımından 19 tanesinin yaratıcı yazmaya uygun görülmüş, 2018 Türkçe Dersi öğretim programındaki 55 yazma kazanımından 23 tanesinin ise yaratıcı yazmaya uygun olduğunu saptamıştır. Temizkan, 2010 tarafından yapılan çalışmada Türkçe öğretiminde yaratıcı yazma becerilerinin geliştirilmesi üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu doğrultuda yaratıcılık kavramı her bir çalışmada incelenmiştir. Programlarda yazma alanında yer alan kazanımların yaratıcı yazma becerisine uygunlukları incelendiğinde Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı dersleri öğretim programlarında yaratıcı yazmaya uygun kazanım sayısının öğrencilere yaratıcı yazma becerisini kazandırma konusunda yol gösterme açısından yeterli olmayacak bir şekilde yazıldığı tespit edilmiştir. Diğer çalışmalarda da yaratıcı yazarlığa uygun görülen çoğu madde “yorumlar, uygulamalar, yazmalar” gibi ucu açık ve sınırsız düşünülebilen ve yeni ilişkiler kurulabilen kazanımlardır. Belirlenen öncüllerin bu maddeler eşliğinde sıralaması yapıldıktan sonra ortak özellikler birleştirilerek 5 ana madde etrafında kısıtlanarak kazanımların bu yaratıcı yazma becerisine uygunluk dereceleri uygun ve uygun değil olarak belirtke tablosunda gösterilmiştir. Sınıf seviyelerine göre incelemeye başlandığında yaratıcı yazarlık becerisine uyan kazanım sayısının en çok 9.sınıf programlarında görüldüğü belirlenmiştir. 9.sınıf başlangıç sınıfı olduğu ve Türk Dili ve Edebiyatı dersi ile yaratıcı yazmanın temelini atılması açısından oldukça önemlidir.

Giriş ünitesinde yazmanın nedenleri ve nasıl yazılmalı başlıkları altında öğrencilere serbest metinler yazdırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda kazanımlar öğrencilere yazmanın nedenlerini, diğer yazarların yazma nedenlerini kendi düşünceleri ile ifade etmelerine serbest bir biçimde imkan tanıdığı için yaratıcı yazmaya uygunluk gösteren kazanımlar olarak ele alınmıştır.

“Özelliklerine uygun hikaye yazma çalışmaları yapmaları sağlanır.” Kazanımında konu sınırlandırılması olmadığı için bireyin hayal gücüne göre bir dil oluşturarak değişik ifadeler yazmasını destekler. Hikayeleştirici yazılar ortaya koyabilmeleri için öncelikle özgün ve yenilikçi bir düşünüp bir ürün ortaya koymaları hedeflenmektedir (Oğuzkan, 1981). Gerçekten olan ve hayalde yaşayan ile yeni birleşmeler yapamayan bir insanın, hikâye edici bir metin yazabilmesi mümkün değildir. Hikâye yazabilmek, yoğun nitelikte bir düşünme gücü ve düşünceleri canlandırarak olayın akışını tasarlama, parçadan bütüne ilişkiler kurma ve bunları bir bütün halinde harmanlayarak özgün, yeniliklerle dolu, imgesel açıdan farklı bir ürün ortaya koymak gibi çok durumu bir arada başarabilmeyi gerektirir (Enç,1980). Bu nedenle hikaye üretebilme, yaratıcılık becerisini de içerir. Bütün bu yönleriyle hikaye yazmanın yaratıcı yazmayı geliştirmeye uyacak nitelikte olduğu söylenebilir. Bu kazanım orta okul ile uyumlu bir kazanımdır ve Uygun ve Çetin (2020)'nin çalışmasında da yaratıcı yazma becerisine uygun olarak kabul edilmiştir.

“Hikaye yazma çalışmalarının dışında incelenen metinlerden edinilen düşünce ve izlenimleri konu alan farklı türlerde de yazma çalışmaları yaptırılabilir.” kazanımına baktığımızda ise “yaptırılabilir” ifadesinden dolayı öğretmenin inisiyatifi farklı çalışmaların yaptırılacağı görülmektedir. Bu gibi kazanımlarda öğretmen öğrencilere bir yol gösterici olup onlara yardımcı olabilir.

Dörtlük, dize, beyit, bent yazma veya şiiri devam ettirme gibi çalışmalar yaptırılır kazanımını incelediğimizde ise bireyin düşsel kurgu becerisini kullanabilmesine, zihninde tasarlanan bir evren oluşturabilmesine, hayal dünyası ve gerçek dünya arasında değişik anlamlarda ilgi kurabilmesine, 5 duyu organını değişik şekilde kullanabilmesine, farklı benzetimlere ve kurgusal öğelere yer verebilmesine, kendine ait bir anlatım tarzı kimliği yaratabilmesine katkı sağlayabilecek niteliktedir. Birbirinden tamamen farklı sözcükleri anlamın tamamen dışında kullanmaya, yeni anlam ilgileri üretmeye ve somut olan sözcükleri soyut anlamda kullanmaya fırsat tanımaktadır. Bu yönleriyle

değerlendirildiğinde bu kazanımının yaratıcı yazmaya uygun olduğu görülmektedir. “Yazma stratejilerini uygular.”, “Şiir yazar.” “Hikâye edici metin yazar.” kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine uygundur. Aynı bulguya Sarıkaya,2020 ve Uyğun ve Çetin,2020 tarafından yapılan çalışmalarda da yaratıcı yazmaya uygun bir kazanım olarak yer almış ve her ikisi de hikaye ile şiirin konusunu serbest olarak öğrenciye bırakmanın öğrencilerde yaratıcı yazmaya yönelik bir kazanım olduğunu vurgulamıştır.

Diğer kazanımları incelediğimizde metin türleri başlıkları altında “ *farklı türlerde de yazma çalışmaları yaptırılabilir*” ya da “*yaptırılır*”, “*yazması istenir*”, “*değerlendirmesi sağlanır*” ifadeleri yer aldığı görülmektedir. Bu bölümlerde öğrenciye destek verip yol gösterecek öğretmenin rolü oldukça büyüktür. Genel olarak yazma kazanımları öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerini geliştirebilecek düzeyde görülmektedir. Ele alınan kazanımlar verilen öncüllerin çoğuna uymakta ve öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerini hem kendileri hem de öğretmen eşliğinde geliştirmelerine katkı sağlayabilir görülmektedir. (Ömeroğlu & Kandır, 2005)’a göre de yaratıcı yazma becerileri öğretmenin model olması ile sağlanabilir.

Sonuç olarak, 2018 Türk Dili ve Edebiyatı dersi lise öğretim programı yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine uygun olup olmama durumunu incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, yazma kazanımlarının büyük çoğunluğunun yaratıcı yazmaya kısmen uygun olduğu görülmüştür. Bu düşüncüyü Sarıkaya, (2020) ve Uyğun & Çetin, (2020)’nin çalışmaları da destekler niteliktedir. Yaratıcı yazma becerisine uygun görülen kazanımların ise öğrencilerin yaratıcılık düzeylerini ve yaratıcı yazma becerilerini geliştirip arttırmak için yeterli olmadığı artı olarak öğretmenin öğrencilere desteği ve yazma çalışmalarını esnetmesi ile daha da ilerleyebileceği görülmektedir. Yaratıcı yazma becerilerine 2018 Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programının içerisinde daha fazla yer vererek hazırlanmasında fayda vardır. Yaratıcı düşünme becerisi Milli Eğitim Bakanlığının esas amaçları içinde yer almaktadır. Bu nedenle öğrenciler, sadece Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde değil, diğer derslerde de yaratıcı düşünmeye ve bu becerileri geliştirmeye sevk edilmelidir. Bilginin olduğu gibi aktarılıp ezberlendiği bir toplum yerine bireyin yaratıcı ve yenilikçi düşünmesini sağlayacak olan şey yaratıcı düşünmedir. Bu nedenle derslerin öğretim programları ve kazanım içerikleri hazırlanırken öğrencilerin yaratıcı yönlerini ön plana atabilecek ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmede onlara yön verecek bir düşüncenin yer alması beklenmektedir. Yazma kazanımları hazırlanırken, öğrencilerin farklı ve bireysel olarak düşünme yeni olgular üretme, sorgulayıp eleştiri yapma, planlayıp kendi kararlarını verme yeteneklerine hizmet etmelidir.

Yeni bir öğretim programının hazırlanması hâlinde, öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerini geliştirebilmelerine fırsat tanıyan, sınırsız düşünmeyi sağlayan, çizgileri, sınırları kazanımlara daha fazla öncelik verilmelidir. “Yeniden oluşturulan bu programların aralıklı zaman dilimlerinde değerlendirilmesi ve bu sürecin sonunda öğretmenler ve uzman kişilerin görüş ve düşüncelerinin dikkate alınması gerekir. Yazma süreci, öğrencilerin yazı yazmadan önce fikir üretme, fikirlerini yazıya dökme ve son şeklini verme aşamalarından oluşturmaktadır (Öztürk, 2007). Bundan dolayı yaratıcı yazma süreç temelli bir yazma olarak görülmektedir. Yaratıcı yazma kazanımları, normal yazma kazanımlarından farklı olarak ve süreç temelli yazmaya bağlı olarak yazı yazmaya hazırlık aşamasına da yer verilerek ve kazanımlar daha esnek biçimde geliştirilerek yazılabilir.

KAYNAKÇA

Aktan,E. ve Oktay,A.(1997). Çocuğun dil gelişiminde fonolojik duyarlılığın(ses bilişsel duyarlılığın)karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi.9(9),s.1-28.

Aşıcı, M. (1998). Türkçe Ders Kitaplarında, Soru Sorma Becerilerinin Metinleri Anlamada Kullanılması, VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Barker,Alan; Yenilikçiliğin Simyası, Çev:Ahmet Kardam, MESS Yayınları, İstanbul. Aralık,2002

Bessis,P. ve Jaqui, H. (1973).Yaratıcılık nedir?(Çev.S.Gürbaşkan),İstanbul:İstanbul ReklamYayınları

Baron,L. (2000). Du graphisme à l'écriture en Grande Section. Tournai: Magnard.

Barker,A; (2002)“Yenilikçiliğin Simyası”, (Çev: Ahmet Kardam),Türkiye Metal SanayicileriSendikası,İstanbul.

Bulut, K.; Çiftçi, Ö. (2014). 2006 Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı'nda Yer Alan Yazma Kazanımlarının Yaratıcı Yazmaya Uygunluğu. International Journal of Language Academy Volume2/4.p.375/384

Çeliköz, N. (2017). Okul öncesi dönem 5-6 yaş çocukların yaratıcılık düzeylerinin incelenmesi.

Demir, Ömer.(2003). Küresel Rekabette Etkin Devlet. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Demirel,Ö.(2003).Türkçe Öğretimi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Dumont, D. (2006). Le geste d'écriture: Méthode d'apprentissage Cycle 1-Cycle 2. Paris: Hatier.

Ferreiro,E.(2000). L'écriture avant la lettre, Paris:Hachette éducation.

Fraile-Delon, V. (2007). Ecrire pour mieux lire: pratique des jeux d'écriture en regroupement d'adaptation. Mémoire professionnel pour l'obtention VCAPA-SH option E.

Gomes, P. & Waits, B. (1996) (eds). Roles of Calculators in the Classroom. Proceedings of ICME-8,Una Empresa Docente, USA

Gynnild, V. Vd.(2007). Teaching As Coaching: A Case Study Of Awareness And Learning In Engineering Education, International Journal Of Science Education

Harper,G.(2010).On creative writing. Canada: Multilingual Matters

Honig, A. S. (2001) How to Promote Creative Thinking? Early Childhood Today, Feb.2001,Vol.15,Issue5,p.34,7p.

İslamoğlu, A.H. & Alnaçık, Ü. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı). (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı). İstanbul: Beta. s.83

Küçük, S. (2007). Yazılı Anlatım Ve Yaratıcılık. Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları

Maxwell,J.A.(1992). Understanding and validity in qualitative research.Harvard Educational,Review,62,279-300.

MEB (2018). Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı (Lise, 9,10,11 ve 12. sınıflar).Ankara:MEB.

Oral, G. (2012). Yine yazı yazıyoruz – okulda, işyerinde, evde kullanılabilecek yaratıcı yazı uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi.

Ömeroğlu, E. ve Kandır, A. (2005). Bilişsel gelişim, İstanbul, Morpa Yayınları.

Özden, Y. (2005). Öğrenme ve öğretme, Ankara: Pegem A Yayıncılık

Rawlinson, J.G. (1995), “Yaratıcı düşünme ve beyin fırtınası” (Çev: Osman Değirmen,) Rota Yayın Yapım Tic.Ltd.Şti, Bireysel Yatırım Dizisi No:11) İstanbul

Robinson, K. (2008). Yaratıcılık – Aklın Sınırlarını Aşmak. (Çev. Nihal Geyran Koldaş). İstanbul.

Sarikaya, B. (2020). Yazma kazanımlarının yaratıcı yazmaya uygunluğu (2015 ve 2018 Türkçe dersi öğretim programları örnekleri). Türkiye Eğitim Dergisi, 5(1), 42–55

Sever, S. (1991). Dil ve Edebiyat Öğretiminde Yaratıcılık. Eğitimde Nitelik Geliştirme/Eğitimde Arayışlar 1. Sempozyumu Bildiri Metni, 371–374

Sever, Sedat, Türkçe Öğretiminde Uygulanan Tam Öğrenme Kuramı İlkelerinin Öğrencilerin Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerindeki Erişime Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

Sharples, M. (1996). An Account of Writing as Creative Design, In The Science of Writing,

Topçuoğlu Ünal, F. ve Sever, A. (2012). Yaratıcı yazmada müziğin etkisi. Turkish Studies, 7(4-II), 2907-2918. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies,3543>

Torrance, E.P. (1974). Torrance Test of Creative Thinking. Verbal Tests forms A and B. Bensenville: Scholastic Service Inc.

Theories, Methods, Individual Differences and Applications. Eds. C.M. Levy & S. Ransdell, 127–148.

Turla, Ayşe (2004), Çocuk ve Yaratıcılık, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Türkel, Ali (2001), “Yükseköğretim Türk Dili Derslerinin Yaratıcı ve Bilimsel Düşünmeyi Geliştirme Düzeyine İlişkin Bir Değerlendirme” Dil Dergisi, S. 109, Kasım 2001

Temizkan, M. (2010). Türkçe Öğretiminde yaratıcı yazma becerilerinin geliştirilmesi.

Ungan, S. (2007). Yazma Becerisinin Geliştirilmesi ve Önemi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Uygun, A. (2019). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Yazma Kazanımlarının ve Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Yaratıcı Yazma Becerisine Uygunluğunun İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

Ulutaş, S. & Erman, M. (2011). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye’de uygulanmış olan ilköğretim, ortaokul ve ilköğretim okulları öğretim programlarında ölçme ve değerlendirme. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, Yaz 2011, 2(1), 148-154.

Uygun, A. ve Çetin, D. (2020). 2018 Türkçe dersi öğretim programındaki yazma kazanımlarının yaratıcı yazma becerisine uygunluğu. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8(1), 1-13

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Geliştirilmiş 5. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Waldron,N.L.,Mcleskey,J.(2010)“Establishing a Collaborative School Culture Through Comprehensive School Reform”. Journal of Educational and Psychological Consultation,Issue:20,Page:58-74

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Coğrafya Okuryazarlığının Boyutları

Betül DEMİR¹
Kibar AKTIN²

Giriş

İnsanlar doğumlarından itibaren kendini, çevresini ve dünyayı anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışırlar. Sosyal bilgiler, var olan yenedünya düzeninde geçmişten günümüze insanları ve diğer canlıların yaşam koşullarını anlamlandırılmasında, yorumlanmasında ve düşünülmesinde yol gösteren çok disiplinli bir çalışma alanı olmuştur. İnsanların kendilerini ve diğerlerini daha iyi anlamlandırmasına katkı sağlayan bu disiplini tanımlamak, diğer disiplinleri tanımlamak kadar kolay olmayacaktır. “İlk kez 1970 yılında Barth ve Shermis üzerinde geniş mutabakat sağlanan bir tanım yapmayı başarmış ise de, Sosyal Bilgiler eğitimcileri Soğuk Savaş’ın sona erişine kadar alana kimi farklılıklar gösteren yeni tanımlar” getirmişlerdir (Tay, 2013; Doğanay, 2008). Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi (NCSS, 1994) tarafından ortaya konulan yeni tanıma göre, “sosyal bilgiler vatandaşlık becerisini geliştirmek için sosyal ve beşeri bilimleri birleştiren bir derstir” (Aslan, 2016). Genel olarak tanımlanacak olursa sosyal bilgiler dersi, insanların toplum içinde daha iyi ve daha mutlu yaşamalarının yollarını arayan çok sayıda disiplini içeren yöntemli inceleme alanlarıdır.

Değişen dünya koşullarına uyum sağlamayı kolaylaştıracak, geleceği daha iyi anlamlandıracak bireyler yetiştirmeyi amaçlayan sosyal bilgilerin ana disiplinlerinden biri de hiç şüphesiz coğrafyadır. Coğrafya “insanın içinde yaşadığı çevrenin doğal özelliklerini, insan doğal çevre etkileşimini ve bu etkileşimin sonucu insanın ortaya koyduğu beşeri ve ekonomik etkinlikleri kendi prensipleri çerçevesinde inceleyerek sonuçlarını açıklayan bir bilim dalıdır” (Köse Biber ve Kubaş, 2017, s. 166). Yerkürenin oluşumu, etrafımızı kuşatan yeryüzü şekilleri, ekonomik uğraşlarımızı ve sosyo-kültürel yaşantımızı etkileyen pek çok konu coğrafyanın kapsamına girmektedir. Yerel ve küresel sorunlara çözüm üretebilmek için belirli oranlarda coğrafya bilgisine gereksinim vardır (Koçoğlu, 2015). Coğrafi bilgi “bireylerin yaşadığı çevreden başlayarak, farklı yaşam yerleri, bölgeleri ve kültürlerle yönelik dünya algısı oluşturmalarına, mekânsal analizler yaparak yaşadığı çevreye yönelik projeler geliştirmelerinde önemli bir işleve sahiptir” (Gençtürk, 2009, s.2). Coğrafi bilgi ve beceri sayesinde insanlar çevresini daha iyi tanımlayarak ve etkin şekilde kullanabilir hale gelebilmektedir (Öztürk ve Alkış, 2009). Coğrafya bilimi temel beşeri gereksinimlerini karşılamak ve çevremizi kuşatan doğal kaynakları bilinçli kullanmak için bizlere ihtiyacımız olan bilgiyi sunarak yaşamımızı devam ettirmemizde yardımcı olabilecek bir disiplindir. Coğrafya disiplinini içinde barındıran sosyal bilgiler dersleri bireye temel coğrafi bilgilerle beraber coğrafi becerilerde kazandırılmaktadır: Bunlar “kendi yaşadığı yeri veya herhangi bir yeri haritada üzerinde bulabilme, yaşanan olayları meydana geldikleri yerler bağlamında değerlendirebilme ve coğrafyanın sunduğu düşünme araçlarını kullanabilme gibi yeteneklerdir” (Erol, 2016). Tüm bu yetenekler bir araya geldiğinde coğrafya okuryazarlığı terimi önem kazanmıştır. Coğrafya okuryazarlığı da eğitimin zihinsel işlevler bakımından yeterli coğrafi bilgi ve beceriye sahip bireyler, üretmemesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Mhishi, Mandoga ve Pedzisai (2013) coğrafya okuryazarlığı, coğrafya disiplini için gerekli temel konu bilgisini edinme, harita okuryazarlık becerilerini sergileme, insan ve mekân arasındaki karşılıklı ilişkiyi, genel bağlamda toplum ve fiziksel çevreyi kavrama becerisi olarak tanımlamıştır.

---

¹ Betül Demir, Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi.

² Kibar AKTIN, Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi.

Turner ve Lendon (2012) coğrafya okuryazarlığını bir beceri olarak coğrafi bilgi ve coğrafi konum bilgisi edinme olarak iki temel bileşen olarak sınıflamaktadır. Ulusal Coğrafya Eğitim Birliği (National Council of Geography Education [NCEG]) komitesi bu terimi sözde üç kapsamı içerecek şekilde tanımlanmıştır: *Etkileşimler*: İnsan ve doğal sistemlerin anlaşılması ve bunlar arasındaki ilişki ve etkileşime odaklanma, yani doğal sistemlerin, politik veya ekonomik sistemlerin nasıl etkileşime girdiğini anlama. *Bağlantılar*: Coğrafi akıl yürüterek bir yerin başka bir yerle nasıl bağlantılı olduğunu anlama (yani, yerelden küresele tarihsel veya coğrafi diğer disiplinlerle bağlantılı anlama). *Çıkarımlar*: Öğrencilerin gelecek için bilinçli kararlar verebilmeleri için sistematik karar vermesi ve bağlantıların gerekçelendirilmesi ve anlaşılması. Bu çerçevede coğrafi okuryazarlık zayıf bir zihinsel haritaya sahip insanlara, dünyanın karmaşıklığını anlama yeteneğine sahip olmasını sağlayacak yeterliliğe kavuşturmayı amaçlayan kompleks bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Galani, 2016, s. 17). Coğrafya okuryazarlığı, Utami, Zain ve Sumarmi'ye göre (2018) coğrafi bilginin anlaşılması ve kavranmasının bir beceri haline getirilmesinin yeterliliği; Thomas Brown ve Richards'a göre (2003) bireyin coğrafi bilgi, beceri ve uygulamaları edinme ve bunları gerçek dünyadaki problemleri çözme konusunda dünyayı anlama ve uygulayabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Demirbaş ve Demir 2018, s.29). Coğrafya okuryazarı olmak demek sadece coğrafi bilgilere sahip olmak değildir. Okuryazarlık; anlama ve kavrama gerektiren, analiz ve sentez yapabilme kabiliyeti kazanarak belli becerilere ulaşmayı amaçlayan olay, olgu, durum ve yerlere karşı sistemli bir yaklaşımdır (Dikmenli, 2014). İleri sürülen açıklamalarda coğrafya okuryazarlığı kavramını tanımlamak, sınırlarının açık ve net olmaması nedeniyle kolay görülmemektedir.

İnsan yaşamına devam ederken değişime ayak uydurup geleceğe yön verebilmesi, coğrafya bilimine paralel düşünceler geliştirip bunları sorulara dönüştürüp cevap arayacak düzeye gelmesi ve fayda sağlayacak analizlere varması ancak coğrafi okuryazarlık bilgisine sahip olmaktan geçmektedir. Ulusal Coğrafya Birliği'ne (National Geographic Society [NGS]) (2006) göre yaşadığımız yüzyılda globalleşen bir dünyanın vatandaşı olmak için coğrafya okuryazarı olmak şarttır (Erol, 2016). Coğrafi okuryazarlık kavramıyla ilgili ilk çalışmalar 1980'lerde ABD'de başlamıştır. Varılan sonuçlarda hem öğrencilerin hem de yetişkin bireylerin coğrafi yeterlilik düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda coğrafya eğitimi yeniden yapılandırmak yeni düzenlenmelere ihtiyaç duyulmuştur. Amerika'da NCEG, 1988 yılında hazırlanmış olduğu ulusal coğrafya eğitimi taslağında; coğrafya eğitimi için beş temel konu olduğunu ve verilecek derslerin bu konular kapsamında ilerlemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu beş konuya baktığımızda; yerleşim, yöre, insan-çevre etkileşimi, hareket ve bölge başlıkları karşımıza çıkmaktadır. Diğer önemli sayılacak ikinci adım ise 1994 yılında NCEG tarafından desteklenen ve coğrafya eğitimi konu almış farklı kurumlar adına hazırlanan Yaşam İçin Coğrafya: Ulusal Coğrafya Standartları'nın (Geography for life: National Geography Standarts) oluşturulmasıdır. Bu standartla altı ana başlık altında tekrar yenilenerek hazırlanmış olup bu rapor çerçevesinde coğrafya eğitiminde 18 standart oluşturmuştur. Konu başlıkları ve standartlarda coğrafi okuryazarlık bilgisine sahip olacak kişinin hangi becerilere sahip olması gerektiği ortaya konulmaya çalışılmıştır (Altınbilek ve Sanalan, 2005). 1994'te yayımlanan bu standartlar 15 yıllık bir uygulama döneminden sonra 2010 yılında güncellenerek yeniden yayımlanmıştır (NGS, 2022). Oigara (2006) coğrafi standartları coğrafya okuryazarlığı alt, orta ve üst seviye olmak üzere üçe ayırmıştır: 'Temel seviyedeki okuryazarlık "lokasyon bilme becerisi"ni içermektedir. Orta seviyedeki okuryazarlık," insanın çevre ile olan ilişkisini neden-sonuç ilişkisi ile birlikte anlamayı" hedefler. Bu seviyede "sorgulama, doğrulama, değerlendirme ve analiz etme becerilerinden" oluşur. Üst seviyede okuryazarlık ise "eleştirel coğrafya yaklaşımıdır. Bu seviye ile bireyler, eleştirel milletlerin sahip oldukları güçlerin ve doğal kaynakların farklı olmasının coğrafya ile bağını anlarlar" (Stoltman, 1991'den akt. Dikmenli, 2015, s. 358). Coğrafya okuryazarlığıyla bireyin çağdaş bir dünya vatandaşı olarak yetiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

NGS tarafından Gallup araştırma birimine 1988 ve 1996 yılları arasında Türkiye'nin de yer aldığı 52 ülkede coğrafya bölümü birinci sınıf öğrencilerinin coğrafi okuryazarlık becerilerini

belirleme amaçlı bir araştırmaya yaptırmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarında Türkiye 52 ülke arasından 49. sırada yer almıştır. Bu sonuçlar o yıllarda coğrafi okuryazarlık becerilerinin diğer ülkelere göre ülkemizde ne kadar düşük olduğunun göstergesidir (Altınbilek ve Sanalan, 2005). Benzer şekilde farklı ülkelerde farklı yaş düzeylerindeki öğrenci grupları üzerinde yapılan çok sayıda araştırmada öğrencilerin coğrafi okuryazarlık düzeylerinin yeterli olmadığı tespit edilmiştir (Torrens, 2001; Oigara, 2006).

Ülkemizde alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde uluslararası çalışmalara benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin Gençtürk (2009) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık seviyelerinin yeterli düzeyde olmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Demirkaya (2009) üniversite öğrencilerinin coğrafi yazarlık kapsamında coğrafi bilgilerinin yetersiz seviyede olduğunu bildirmiştir. Dikmenli (2015, s. 365) farklı bölümlerden oluşan eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlığı algısı üzerine yaptığı çalışmada lokasyon bilme becerisi ve insan ve çevre etkileşimini anlama becerisi boyutundaki algılarının yüksek düzeyde olduğunu fakat “coğrafi bilgi ve eleştirel düşünme becerisi boyutundaki algılarının orta düzeyde” olduğunu tespit etmiştir. Erol (2014) ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin coğrafya okuryazarlık düzeylerinin yeterli düzeyde olmadığını belirtmiştir. Yakın dönemli bir çalışmada Demirbaş ve Aydınözü (2022) “ilkokul 1. sınıf öğrencilerinin coğrafya okuryazarlığı düzeylerinin orta, ilkokul 2, 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin ise yüksek” olduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar coğrafya okuryazarlık düzeyinde “anne-baba eğitim durumu ve meslek durumu değişkenlerinin tüm sınıf seviyelerinde” etkili olduğunu fakat “seyahat değişkeni ve yabancı uyruklu arkadaş sahibi olma değişkenlerinin ise 1, 2 ve 4. sınıf seviyesinde” olduğunu ifade etmiştir. Bu sonuçlar program dışında farklı değişkenlerin de coğrafi okuryazarlık seviyelerini etkilediğini göstermektedir.

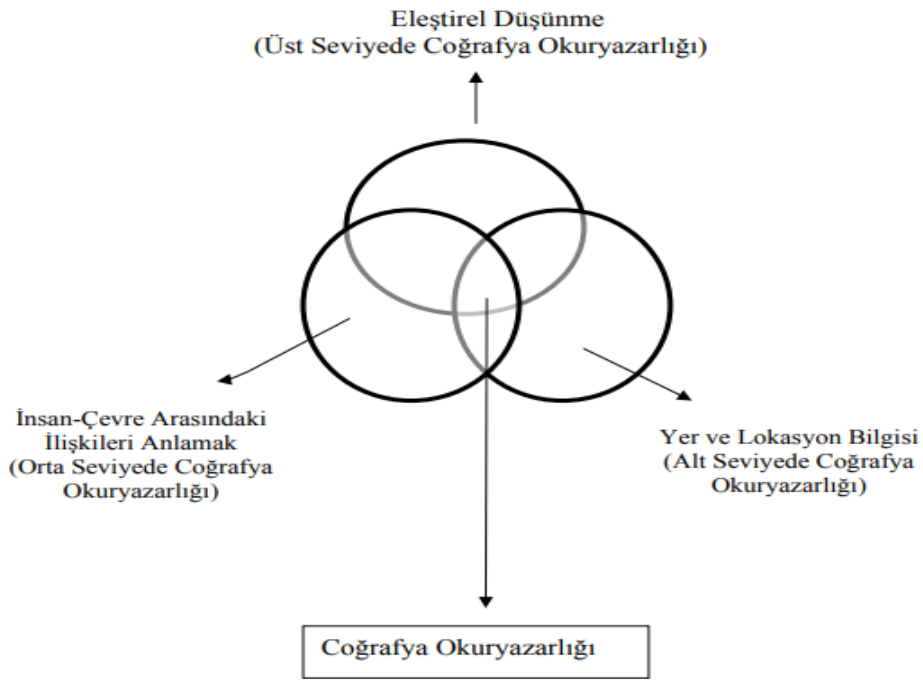
Türkiye’de sosyal bilgiler eğitiminde coğrafya okuryazarlığı konusuyla ilgili araştırmalar incelendiğinde ortaokul öğrencileri (Erol, 2014), 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP), 2013-2014 öğretim yılında okutulan sosyal bilgiler ders kitapları (Erol, 2016) ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla yapılmış (Gençtürk, 2009; Boyacı, 2019) sayılı çalışmalara rastlanmaktadır. Üstelik 2018 yılında güncellen SBDÖP’e ve bu programın çıktılarıyla ilgili güncel çalışmalara da rastlanmamaktadır. Öte yandan yirmi birinci yüzyılda dünyanın zorluklarını ve fırsatlarını anlamak ve bunlara yanıt vermek için coğrafi okuryazarlık becerisi gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda coğrafi okuryazarlık düzeyinin dünyanın pekçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde yeterliliğinin sorgulanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda araştırmada 2018 SBDÖP’de, coğrafya okuryazarlığı boyutlarının kullanım durumunu belirlemek ve bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere cevap aranmak amaçlanmıştır:

- SBDÖP’de amaç ve uygulama esaslarında coğrafya okuryazarlığı bağlamına ilişkili açıklamalara yer verilmekte midir?
- SBDÖP’de coğrafya okuryazarlığıyla ilişkili beceriler ve bu becerilerin öğrenme alanlarına dağılımı nasıldır?
- SBDÖP’de kazanımların coğrafi okuryazarlık seviyeleri nedir?

Araştırma sonucunda SBDÖP’de programın amaçları, uygulama ilkeleri, öğrenme alanları, kazanım, beceri ve değerlerinin coğrafya okuryazarlığıyla ilişkisi belirlenmiş ve kazanımlarda coğrafya okuryazarlığının hangi boyutlarda öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı tespit edilmiş olacaktır. Elde edilen sonuçların SBDÖP’nin coğrafya okuryazarlığı açısından güçlendirme çalışmalarına rehber olacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçlarının sosyal bilgiler öğretmenlerine, ders kitabı yazarlarına ve öğretim materyali oluşturacaklara coğrafya okuryazarlığı geliştirmeye yönelik içerik ve etkinlikler oluşturmada öncü olacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Kiral, 2020). Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir (Sak ve diğ. , 2021). Araştırmanın dokümanını 2018 yılında güncellenen Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar) oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak SBDÖP'de öğrenme alanlarında yer alan kazanımların coğrafi okuryazarlıkla ilişkisi belirlenirken Oigara'nın (2006) Coğrafya Okuryazarlığı şemasındaki üç temel boyut esas alınmıştır (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1 - Coğrafya Okuryazarlığı Şeması

Kaynak: (Oigara, 2006, 19, 21, akt. Gençtürk, 2009, s.9).

Çalışmada SBDÖP (2018) betimsel olarak analiz edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre, “betimsel analiz veri toplama araçlarından elde edilen verilerin daha önceden belirlenen araştırma sorularına göre özetlenmesi, yorumlanması ve doğrudan alıntılarla okuyucuya sunulmasıdır”. Bu çalışmanın ilk aşamasında SBDÖP'de coğrafya okuryazarlığını işaret eden ifadeler tespit edilmiştir. İkinci aşamada SBDÖP öğrenme alanları ayrıntılı bir şekilde incelenip öğrenme alanlarında coğrafya okuryazarlığıyla ilişkili coğrafi beceriler belirlenmiştir. Üçüncü aşamada öğrenme alanlarındaki kazanımlar Oigara'nın (2006) Coğrafya Okuryazarlığı Kavramsal Boyutu (Bkz. Şekil 1) esas alınarak seviyesine göre sınıflandırılmıştır ve örnek alıntılarla okuyucuya sunulmuştur (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1 - SBDÖP'de Kazanımların Coğrafi Okuryazarlık Boyutlarının Analiz Şeması

Boyut	Boyutun Özelliği	Kazanım
Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı	Yer ve lokasyon bilgisi içerir.	“SB.4.3.1. Çevresindeki herhangi bir yerin konumu ile ilgili çıkarımlarda bulunur. <i>Yönler ile doğal ve beşerî unsurlara yakınlık, uzaklık açısından konum analizi yapılır. Doğal ve teknolojik yön bulma yöntemlerine ve araçlarına değinilir.</i> ” “SB.5.3.1. Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevresinin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar. <i>Harita çizilirken belirli oranlarda küçültme yapıldığına değinilir. Ölçek türlerine ve hesaplamalarına girilmez. Fiziki haritada yer alan temel unsurlar ve bu unsurların anlamları üzerinde durulur.</i> ”
Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı	Farklı yerleri fiziki ve beşerî özelliklerini inceler ve arasındaki ilişkileri anlamayı amaçlar. “Sorgulama, doğrulama, değerlendirme ve analiz etme becerilerinden oluşur”. “Neden-sonuç ilişkileri açısından çevre ile insan etkileşimini anlar. Temel coğrafya olgularının ezberlenmesinin ötesine geçer”.	“SB.4.3.5. Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur. <i>Türkiye'nin Siyasi ve Fiziki Haritası öğrencilerle birlikte incelenir. Bu kazanım işlenirken şiir, hikâye, destan gibi edebî ürünlerden yararlanılır.</i> ” “SB.5.3.3. Yaşadığı yer ve çevresindeki doğal özellikler ile beşerî özelliklerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerine örnekler verir. <i>Yaşadığı yer ve çevresinin bitki örtüsü detaya girilmeden ele alınır. Nüfusun dağılışına etki eden faktörler üzerinde durulur. İnsanların doğal ortamı değiştirme ve ondan yararlanma şekillerine kanıtlar gösterilir.</i> ” “SB.6.7.2. Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini analiz eder. <i>Konu kaynaklar ve ihtiyaçlar açısından ele alınır.</i> ”
Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı	Eleştirel düşünmeyi geliştirir. “Coğrafyanın ülkelerdeki güç ve kaynaklardaki eşitsizliklerle nasıl bağlantılı olduğunu anlamayı sağlamaktadır”.	“SB.7.7.4. Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir. <i>Küresel iklim değişimi, doğal afetler, açlık, terör ve göç konuları ele alınacaktır.</i> ”

Tablo 2 de sunulan örneklerde görüldüğü gibi SBDÖP'de yer alan kazanımlar coğrafya okuryazarlık boyutları göre betimsel olarak analiz edilmiştir. Çalışmada verilerin doğruluğunu ve geçerliğini belirlemede güvenilirliği güçlendirmek için çoklu analizci üçgenlemesi tercih edilmiştir. Analizcilerin üçgenlemesi “iki veya daha fazla kişiye aynı nitel verinin bağımsız olarak analiz ettirilmesi ve bulgularının karşılaştırılmasıdır” (Patton, 2014, s. 560). Çalışmada iki araştırmacı tarafından bağımsız analiz edilen “verilerdeki bulguların tutarlığına” bakılmıştır (Patton, 2014, s. 248). Analizde Miles ve Huberman'ın (2016, s. 64) güvenilirlik formülü üzerinden işlem yapılmıştır. Güvenirlik üç aşamada gerçekleşmiş olup son aşamada %97 düzeyinde tespit edilmiştir. “Güvenirliğin kodlama şemasının boyutuna ve aralığına göre %90 aralığında olması beklenir” (Miles ve Huberman, 2016, s. 64). Analizci üçgenlemesi gerçekleştirilerek yapılan analizde Miles ve Huberman'ın güvenilirlik formülü ile çalışmanın güvenilirliği güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiş ve bulgular alt problemlere uygun başlıklar altında sunulmuştur.

SBDÖP'nin Amaç ve Uygulama Esaslarında Coğrafi Okuryazarlık Bağlamına İlişkin

Bulgular

Bilim ve teknolojideki değişimler yaşantılarımızı etkilemiştir. Üretim ve tüketim alışkanlıklarımızı değiştirmeye, dijitalleşen dünyada coğrafi sınırlar önemini yitirmeye başlamıştır. Dünya küresel bir köye dönüşme yolunda mesafeler kaydetmektedir. Yaşayan bu değişime uyum sağlayacak bireylerin birtakım becerilere sahip olması ihtiyacı doğmuştur. Güncellenen SBDÖP'de

bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “[B]ireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları, öğrenme öğretme teori ve yaklaşımlarındaki yenilik ve gelişmeler bireylerden beklenen rolleri de doğrudan etkilemiştir. Bu değişim bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklerdeki bir bireyi tanımlamaktadır” (MEB, 2018, s. 5). Görüldüğü gibi programda yeni toplumun ihtiyaç duyduğu birey “problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan” niteliklere sahip biri olarak tanımlanmıştır. SBDÖP incelendiğinde hedeflenen özel amaçları arasında bireye ilişkili beceriler kazandırılırken coğrafi okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik ifadelerle rastlanmaktadır. Bu ifadelerle aşağıda yer verilmiştir:

“5. Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri”,

“6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları”,

“8. Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları”,

“17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri” (MEB, 2018, s. 17.)

Özel amaçlar incelendiğinde öğrencinin, yaşadığı coğrafi çevreden başlayarak daha geniş bir coğrafi çevreyi kapsayacak şekilde içinde bulunduğu dünyayı mekânı algılama becerileri geliştirerek tanımları, insan ve çevre arasındaki ilişkiyi kavramaları, doğal çevre ve kaynaklarının sınırlılığını fark etmeleri, milli ekonominin ulusal ve uluslararası önemini kavramaları, bölgesel ve küresel konulara ilgi göstermeleri ve coğrafi düşünme becerileri kazanmaları sağlanarak sürdürülebilir bir çevre yaklaşımının kazandırılması istendiği görülmektedir.

SBDÖP'nin uygulama esaslarında dikkat edilmesi istenen hususlar arasında coğrafya disiplini/coğrafya eğitimine yönelik maddeler şunlardır;

1. Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarında; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konuları bütünleştirilmiş olarak ele alınmaktadır. Konular tarih, coğrafya, insan hakları ve vatandaşlık diye ayrı ayrı değil, disiplinler arası yaklaşımla işlenmelidir.

2. Kazanımların gerçekleştirilmesinde “yerellik, güncellik, disiplinler arası, yansıtıcı sorgulama, geçmiş bugün-gelecek bağlantısı, zaman-süreklilik-değişim ve esneklik” gibi Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkeleri dikkate alınmalıdır. Vurgulanan bu ilkeler açısından gerektiğinde işleniş sürelerinde değişiklik yapılabilir.

3. “Sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler” ve “yansıtıcı düşünme olarak sosyal bilgiler” anlayışlarına önem verilmelidir. Öğrencilere, sosyal bilimcilerin (coğrafyacının, tarihçinin vb.) kullandıkları bilimsel yöntemler sezdirilmelidir. Okulun içindeki ve dışındaki olaylardan yararlanılarak öğrenciler sık sık gerçek hayat problemleri ve çelişkili durumlarla karşılaştırılmalı ve karşılaştıkları sosyal problemler üzerine yansıtıcı düşünceleri sağlanmalıdır.

7. Sosyal Bilgiler öğretiminde okul dışı ortamlardan da faydalanmaya önem verilmelidir. Bu çalışmalar okulun yakın çevresinden (okul bahçesi gibi) pazaryerine, resmî dairelere, fabrikalara, sergilere, arkeolojik kazı alanlarına, atölyelere, müzelere ve tarihî mekânlara (tarihî yapılar, anıtlar, müze-kentler, savaş alanları, sanal müze gezisi vb.) yönelik olabilir. Ayrıca uygun konularda sözlü tarih ve yerel tarih çalışmaları da yapılmalıdır.

8. Efsane, destan, masal, atasözü, halk hikâyesi, türkü ve şiir gibi türlerden yararlanılarak Sosyal Bilgiler dersi edebî ürünlerle desteklenmelidir. Öğrenciler; konuları sevdirecek roman, tarihî roman, hikâye, hatıra, gezi yazısı ve fıkra gibi edebî ürünler okumaya teşvik edilmelidir. Ayrıca uygun görülen kazanımlar resim, musiki, minyatür, gravür, hat, heykel, mimari, tiyatro, sinema gibi geleneksel veya modern sanat ürünleriyle desteklenmelidir (MEB, 2018, s. 10).

Yukarıda yer verilen SBDÖP'nin uygulanmasında dikkat edilmesi istenen hususlar incelendiğinde disiplinlerarası olan sosyal bilgiler dersinde coğrafya disiplinine de yer verildiği görülmektedir. Konuların ele alınırken diğer disiplinlerde olduğu gibi coğrafi açıdan da ele alınması belirtilmektedir. Kazanımların gerçekleştirilmesine yönelik yerellik, zaman, değişim ve süreklilik becerileri coğrafi becerilerle ilişkilendirilebilecek dolaylı becerilerdir. Programda okul dışı ortamlardan da yararlanılmasının önemsenmesi coğrafya okuryazarlığın kazandırılmasına yönelik hususlar olarak görülebilir. Programda yer verilen destan, efsane, türkü, şiir, gezi yazıları vb. birçok edebî ürün, coğrafya okuryazarlığının kazandırılmasına yardımcı olacak unsurlar olarak görülmektedir. Nitekim S.B.4.3.5. kodlu “Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur” kazanıma yönelik açıklamada “Türkiye'nin Siyasi ve Fiziki Haritası öğrencilerle birlikte incelenir. Bu kazanım işlenirken şiir, hikâye, destan gibi edebî ürünlerden yararlanılır” ifadesine rastlanmaktadır (MEB, 2018, s. 15, 17).

SBDÖP'de Coğrafya Okuryazarlığıyla İlişkili Beceriler ve Bu Becerilerin Öğrenme Alanlarına Dağılımı

SBDÖP'de “Mekânı algılama; gözlem; harita kullanma; konum analizi; tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama, çevre okuryazarlığı” gibi becerilerinin doğrudan coğrafya okuryazarlığıyla ilişkilendirilebilecek beceriler olduğu ve “Kanıt kullanma; zaman ve kronolojiyi algılama; değişim ve sürekliliği algılama” becerilerinin dolaylı beceriler olduğu görülmektedir. Dolaylı becerilerin, birçok disiplinle ilişkilendirilmesi gereken beceriler olarak programda vurgulandığı dikkat çekmektedir. Örneğin zaman ve kronolojiyi algılama becerisine yönelik kazanımda “SB.4.1.2. Yaşamına ilişkin belli başlı olayları kronolojik sıraya koyar” kazanımına yönelik açıklamada “Öğrencinin kendi hayatında önemli gördüğü (doğum, ilk konuşma, okula başlama vb.) olayları kronolojik olarak sıralaması sağlanır” ifadesi yer almaktadır (MEB, 2018, s. 14). Bu etkinlik öğrencinin tarih disipliniyle ilişkili olarak kronolojik düşünme becerisini geliştirmekle birlikte dolaylı olarak doğduğu yeri düşünmesini sağlayarak coğrafyayla bağlantı kurup yaşamını bir mekanla ilişkilendirmesini de sağlayacaktır. Benzer şekilde değişim ve süreklilik becerisiyle ilişkilendirilecek “SB.4.4.2. Teknolojik ürünlerin geçmişteki ve bugünkü kullanımını karşılaştırır” kazanımına yönelik açıklamada “Teknolojinin hayatımızda ve çevremizde meydana getirdiği olumlu ve olumsuz etkilerine dikkat çekilir” ifadesi öğrencinin etkinliği yaparken yakın çevresiyle birlikte yaşamını etkileyen daha geniş bir coğrafi çevreyi de düşünmesini istemektedir (MEB, 2018, s. 15). SBDÖP'de coğrafya okuryazarlığıyla ilişkili yukarıda belirtilen doğrudan ve dolaylı becerilere ve bu becerilerin öğrenme alanlarına göre dağılımına Tablo 2'de yer verilmektedir.

Tablo 2 - SBDÖP'de Coğrafi Okuryazarlıkla İlişkili Doğrudan ve Dolaylı Beceriler ve Becerilerin Öğrenme Alanlarına Dağılımı

Öğrenme Alanı	4. Sınıf Coğrafi Beceriler	5. Sınıf Coğrafi Beceriler	6. Sınıf Coğrafi Beceriler	7. Sınıf Coğrafi Beceriler
Birey ve Toplum	Kanıt kullanma, Zaman ve kronolojiyi algılama		Zaman ve kronolojiyi algılama	
Kültür ve Miras	Kanıt kullanma, Zaman ve kronolojiyi algılama, Değişim ve sürekliliği algılama		Zaman ve kronolojiyi algılama	Kanıt kullanma
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Mekânı algılama, Harita okuryazarlığı (Harita kullanma ve konum analizi), Tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama	Harita okuryazarlığı, Çevre okuryazarlığı ve Gözlem	Mekânı algılama ve Harita okuryazarlığı	Kanıt kullanma, Tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Değişim ve sürekliliği algılama			Zaman ve kronolojiyi algılama
Üretim, Dağıtım ve Tüketim				Değişim ve sürekliliği algılama ile Zaman ve kronolojiyi algılama

Tablo 2 incelendiğinde SBDÖP'de en fazla coğrafi becerilerle ilişkili öğrenme alanına 4. sınıfta (n=4) ve 7. sınıfta (n=4) ve en az 5. sınıfta (n=1) rastlanmaktadır. 4. sınıfta ilgili öğrenme alanları “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Kültür ve Miras”, “Birey ve Toplum” ve “Bilim, Teknoloji ve Toplum”dur. 7. sınıfta 4. sınıfla benzer şekilde dört öğrenme alanının coğrafi becerilere ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu öğrenme alanlarının ikisi “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” “Kültür ve Miras” öğrenme alanları 4. sınıfla benzer olup “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ve “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” 4. sınıftan farklı yeni iki öğrenme alanı olduğu görülmektedir. 6. sınıfta coğrafi becerilerle ilişkili öğrenme alanlarında (n=3) bir azalış göze çarpmaktadır. İlişkili öğrenme alanları “Birey ve Toplum” (n=1), “Kültür ve Miras” (n=3) ve “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanlarıdır. 5. sınıfta “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanının yalnızca coğrafi becerilerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Tablo 2’de tüm sınıf düzeyinde coğrafi becerilerle ilişkilendirilen en önemli öğrenme alanının “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı olduğu görülmektedir. Bu duruma karşı tüm sınıf düzeylerinde “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarının coğrafi okuryazarlıkla ilişkilendirilecek bir beceriye yer verilmediği dikkat çekmektedir.

SBDÖP'de coğrafya okuryazarlığıyla ilişkili becerilerin öğrenme alanlarına dağılımına bakıldığında tüm sınıf düzeyinde “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında çok sayıda farklı coğrafi becerilere rastlanmaktadır (Bkz. Tablo 2). Bu öğrenme alanında “Harita okuryazarlığı” öne çıkan en önemli beceri olduğu ve bu beceriyi “Tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama” ve “Mekânı algılama” becerilerinin takip ettiği görülmektedir. Bu durum ilgili öğrenme alanının doğrudan coğrafyayla ilişkili olmasıyla açıklanabilir. İlgili öğrenme alanında ayrıca “Çevre okuryazarlığı”, “Gözlem” ve “Kanıt kullanma” becerilerine de yer verildiği görülmektedir. İkinci sırada yarıya yakın bir azalışla “Kültür ve Miras” öğrenme alanında coğrafya okuryazarlığıyla ilgili dolaylı üç tür beceriye rastlanmaktadır: “Kanıt kullanma”, “Zaman ve kronolojiyi algılama”, “Değişim ve sürekliliği algılama”. Diğer “Birey ve Toplum” öğrenme alanında “Kanıt kullanma”, “Zaman ve kronolojiyi algılama”; “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ve “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”

öğrenme alanında benzer şekilde “Değişim ve sürekliliği algılama” ve “Zaman ve kronolojiyi algılama” gibi coğrafya okuryazarlığıyla ilgili dolaylı becerilerine yer verildiği görülmektedir.

SBDÖP’de Kazanımların Coğrafya Okuryazarlık Boyutuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde SBDÖP’de (2018) sınıf seviyesine göre kazanımların coğrafi okuryazarlık boyutuna ilişkin bulgulara yer verilmektedir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3 - SBDÖP’de Kazanımların Coğrafi Okuryazarlık Boyutuna İlişkin Bulgular

Sınıf Düzeyi	Öğrenme Alanı	Coğrafi Okuryazarlık Boyutu			Toplam
		Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlık	Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlık	Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlık	
		N	N	N	N
4. Sınıf	Birey ve Toplum	2	-	-	2
	Kültür ve Miras	1	1	-	2
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	2	4	-	6
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim		1	-	1
	Küresel Bağlantılar	1	2	-	3
Toplam		6	8		14
5. sınıf	Birey ve Toplum	1	-	-	1
	Kültür ve Miras	1	2	1	4
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	1	4	-	5
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	2	2	3
	Küresel Bağlantılar	-	2	2	4
Toplam		3	10	5	18
6. Sınıf	Birey ve Toplum	-	-	-	
	Kültür ve Miras	-	2	-	2
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	3	1	-	4
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	-	3	3
	Küresel Bağlantılar	-	-	-	
Toplam		3	3	3	9
7. sınıf	Birey ve Toplum	-	-	-	
	Kültür ve Miras	-	1	-	1
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	2	1	3
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	-	-	
	Bilim, Teknoloji ve Toplum	-	-	1	1
	Küresel Bağlantılar	-	3	1	4
Toplam		-	6	3	9
Genel Toplam		12	27	11	50

Tablo 3 incelendiğinde SBDÖP’de kazanımların sınıf düzeylerine göre dağılımına bakıldığında en fazla coğrafi okuryazarlık kazanımlarına 5. sınıfta (n=18) rastlanmaktadır. Bu sınıf düzeyini ikinci sırada 4. sınıf (n=14) takip etmektedir. Coğrafya okuryazarlığıyla ilgili kazanımların 6 ve 7. sınıfta (n=9) benzer sayıda olduğu görülmektedir. SBDÖP’de coğrafya okuryazarlığıyla ilişkili kazanımların boyutları incelendiğinde en fazla kazanımın “Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” (n=27) boyutunda olduğu görülmektedir. Programda “Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” (n=12) ve “Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” (n=11) boyutlarının

geliştirilmesine yönelik kazanım sayılarının birbirine yakın olduğu ifade edilebilir. SBDÖP’de coğrafya okuryazarlığı boyutlarının öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde 7. sınıfta en fazla “Orta Seviyede” (n=6) coğrafi okuryazarlığı geliştirecek kazanımların “Küresel Bağlantılar” (n=3) öğrenme alanında; 4. Sınıfta (n=6) ve 5. sınıfta (n=5) “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” (n=4) öğrenme alanında; “Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlık” geliştirecek kazanımların 6. sınıfta “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” (n=3) öğrenme alanında olduğu görülmektedir. Seviyelere göre coğrafi okuryazarlıkla ilgili ayrıntılı sonuçlara başlıklar halinde yer verilecektir.

Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı (Yer ve Lokasyon Bilgisi)

Tablo 3 incelendiğinde SBDÖP’de “Yer ve Lokasyon Bilgisi” edindirmeyi amaçlayan “Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlığının” geliştirilmesine yönelik en fazla kazanımın 4. sınıf düzeyinde (n=6) olduğu görülmektedir. Bu okuryazarlığa yönelik kazanım sayısında 4. sınıftan itibaren yarı yarıya bir düşüş (n=3) olduğu ve bu sayının 4, 5 ve 6. sınıf düzeyinde (n=3) aynı olduğu dikkat çekmektedir. “Yer ve Lokasyon Bilgisi” edindirmeyi amaçlayan coğrafya okuryazarlık düzeyine 7. sınıfta yer verilmemektedir.

SBDÖP’de “Yer ve Lokasyon Bilgisi: Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” edindirmeye yönelik kazanım örnekleri

- SB.4.3.1. Çevresindeki herhangi bir yerin konumu ile ilgili çıkarımlarda bulunur.
Yönler ile doğal ve beşerî unsurlara yakınlık, uzaklık açısından konum analizi yapılır. Doğal ve teknolojik yön bulma yöntemlerine ve araçlarına değinilir.
- SB.4.7.1. Dünya üzerindeki çeşitli ülkeleri tanıtır.
Araştırdığı bir ülkenin önemli özelliklerini görsel materyaller kullanarak sınıfta tanıtmayı sağlar.
- SB.5.2.2. Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihî mekânları, nesnelere ve eserleri tanıtır.
- SB.5.3.1. Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevresinin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar.
Harita çizilirken belirli oranlarda küçültme yapıldığına değinilir. Ölçek türlerine ve hesaplamalarına girilmez. Fiziki haritada yer alan temel unsurlar ve bu unsurların anlamları üzerinde durulur.
- SB.6.3.1. Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar.
Jeopolitik, iklim, ulaşım gibi Türkiye’nin mutlak ve göreceli konumu ile ilgili özelliklerine yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır.
- SB.6.3.2. Türkiye’nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler.
Türkiye’nin yer şekillerine, iklim özelliklerine ve bitki örtüsüne dair haritalar kullanılır.
- SB.6.3.3. Türkiye’nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir.
Türkiye’nin nüfus dağılışı, ekonomik faaliyetleri, yer altı ve yer üstü kaynaklarına dair haritalar verilir. (MEB, 2018, s. 14-21).

SBDÖP’de “Yer ve Lokasyon Bilgisi: Alt Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” geliştirmeye yönelik kazanımlar incelendiğinde öğrencilerin çevresindeki herhangi bir yerin konumu hakkında çıkarımlarda bulunması, konum belirleyen kavramları kullanması, bu kavramları kullanarak harita üzerinde konum belirlemesi, harita üzerinde temel fiziki coğrafi özellikleri ve beşerî özellikleri incelemesi ve herhangi bir ülke hakkında bilgi edinmesi, doğal varlıkları tanımlaması gibi davranışların edindirilmesinin amaçlandığı belirtilebilir.

Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı (İnsan ve Çevre Arasındaki İlişkileri Anlamak)

Tablo 3 ayrıntılı analiz edildiğinde SBDÖP’de “İnsan ve Çevre” arasındaki ilişkilerin anlaşılması üzerine temellenen “Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlığına” yönelik en fazla kazanımın 5. sınıf düzeyinde (n=9) olduğu görülmektedir. 4. sınıfta (n=8), 5. sınıfa yakın düzeyde kazanım olduğu ifade edilebilir. Orta seviyede coğrafya okuryazarlık seviyesine yer verilme durumunun 6. sınıfta (n=3) azalmaya ve 7. sınıfta tekrar bir yükselmeye başladığı (n=6) belirtilebilir.

SBDÖP’de “İnsan ve Çevre Arasındaki İlişkileri Anlamak: Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” edindirmeye yönelik kazanım örnekleri:

SB.4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır.

Gözlem yapma süresi, farklı hava olaylarının gözlemlenmesine imkân verecek şekilde belirlenir. Ayrıca hava olaylarını aktarırken grafik okuma ve oluşturma becerileri üzerinde durulur.

SB.4.3.5. Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.

Türkiye’nin Siyasi ve Fiziki Haritası öğrencilerle birlikte incelenir. Bu kazanım işlenirken şiir, hikâye, destan gibi edebi ürünlerden yararlanır.

SB.5.3.3. Yaşadığı yer ve çevresindeki doğal özellikler ile beşerî özelliklerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerine örnekler verir.

Yaşadığı yer ve çevresinin bitki örtüsü detaya girilmeden ele alınır. Nüfusun dağılımına etki eden faktörler üzerinde durulur. İnsanların doğal ortamı değiştirme ve ondan yararlanma şekillerine kanıtlar gösterilir.

SB.5.5.1. Yaşadığı yerin ve çevresinin ekonomik faaliyetlerini analiz eder.

Ekonomik faaliyetlerle coğrafi özellikleri ilişkilendirir.

SB.6.2.1. Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.

Destan, yazıt ve diğer kaynaklardan yararlanır.

SB.6.7.1. Ülkemizin Türk Cumhuriyetleri ve komşu devletlerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerini analiz eder.

SB.6.7.2. Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini analiz eder.

Konu kaynaklar ve ihtiyaçlar açısından ele alınır.

SB.7.2.3. Avrupa’daki gelişmelerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’ni değişime zorlayan süreçleri kavrar.

Coğrafi keşifler, Rönesans, Aydınlanma Çağı, Reform, Fransız İhtilali, Sanayi İnkılabı, sömürgecilik ve bunların neden olduğu karmaşa ile insan bakları iblallerine değinilir.

SB.7.7.1. Türkiye’nin üyesi olduğu uluslararası kuruluşlara örnekler verir.

SB.7.7.2. Türkiye’nin ilişkide olduğu ekonomik bölge ve kuruluşları tanıır (MEB, 2018, s. 14-21).

SBDÖP’ de “İnsan ve Çevre Arasındaki İlişkileri Anlamak: Orta Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” seviyesinin geliştirilmesine yönelik kazanımlar incelendiğinde öğrencilerin yakın çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemlemesi ve grafiklere aktarması, bulunduğu çevrenin yer şekilleri ve nüfusu ile ilgili çıkarımlarda bulunması, doğal ve beşerî özellikleri hakkında örnekler vermesi ve bireyin bulunduğu çevrenin, ülkenin ve ülkeler arasındaki kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkileri araştırıp analiz edebilme gibi davranışların bireye kazandırılmasının hedeflendiği görülmektedir.

Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı (Eleştirel düşünme)

Tablo 3 incelendiğinde SBDÖP’de “Eleştirel düşünme: Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” seviyesini içeren üst düzeyde coğrafya okuryazarlığına ilişkin kazanımın en fazla 5.sınıf düzeyinde (n=5) olduğu görülmektedir. İlgili beceriye ilişkin kazanıma 4. sınıfta hiç rastlanmazken 6. ve 7. sınıfta üç kazanıma rastlanmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi SBDÖP’de öğrenme alanları arasında en az üst seviyede coğrafya okuryazarlık becerisine (n=11) yer verilmekte olduğu dikkat çekmektedir.

SBDÖP’de “Eleştirel düşünme: Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” edindirmeye ilişkin kazanım örnekleri:

SB.5.7.1. Yaşadığı yer ve çevresinin ülkemiz ile diğer ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki rolünü araştırır.

Tarım, sanayi, turizm, ulaşım, eğitim, kültür endüstrisi gibi ekonomik faaliyet alanlarından uygun olanlara değinilir.

SB.7.3.2. Türkiye’de nüfusun dağılışı etkileyen faktörlerden hareketle Türkiye’nin demografik özelliklerini yorumlar.

Tablo ve grafikler kullanarak ülkemizin demografik özellikleri ile ilgili verileri yorumlanır.

SB.7.7.4. Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir.

Küresel iklim değışı, doğal afetler, açlık, terör ve göç konuları ele alınacaktır. (MEB, 2018, s. 14-21).

SBDÖP’de Öğrencilere “Eleştirel düşünme: Üste Seviyede Coğrafya Okuryazarlığı” edindirmeye ilişkin kazanımlar incelendiğinde, Türkiye’nin demografik özelliklerini yorumlayabilme ve küresel sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirebilme gibi davranışların kazandırılmasının hedeflenmiş olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İnsan yaşamına devam ederken değışime ayak uydurup geleceğe yön verebilmesi, coğrafya bilimine paralel düşünceler geliştirip bunları sorulara dönüştürüp cevap arayacak düzeye gelmesi ve fayda sağlayacak analizlere varması ancak coğrafi okuryazarlık bilgisine sahip olmaktan geçer. Bu kapsamda araştırmada yirmi birinci yüzyılda dünyanın zorluklarını ve fırsatlarını anlamak ve bunlara yanıt vermek SBDÖP’de (2018) coğrafya okuryazarlık boyutlarının kullanım durumunu tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın birinci alt problemi SBDÖP’de amaçlarında ve programın uygulamasında coğrafi okuryazarlık becerileri ile ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre SBDÖP’de problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı ve iletişim becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesinde coğrafi okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi aracı bir rol üstlenmiştir. Nitekim programın özel amaçlarında öğrencinin genel coğrafi özellikleri mekânı algılama becerileri geliştirilerek yaşadığı çevreden başlayarak ve dünyayı da içerecek şekilde tanımlarının sağlanması, insan ve çevre arasındaki ilişkiyi kavramaları, doğal çevre ve kaynaklarının sınırlılığını fark ettirip öğrencilere sürdürülebilir bir çevre yaklaşımının kazandırılması istendiği görülmüştür. Programda öğrencilerin milli ekonominin ulusal ve uluslararası önemini kavramaları, bölgesel ve küresel konulara ilgi göstermelerinin de amaçlandığı dikkat çekmiştir.

Araştırmanın ikinci alt problemi SBDÖP’de coğrafi okuryazarlıkla ilişkilendirilen öğrenme alanları ve becerilere yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre programda daha çok 4. sınıfta ve 7. Sınıfta çok sayıda öğrenme alanının coğrafi becerilerle ilişkilendirildiğine rastlanmıştır. Coğrafi becerilerle ilişkilendirilen öğrenme alanlarında 6. sınıf düzeyinde azalış görülmekle birlikte yalnızca bir öğrenme alanının 5. sınıfta doğrudan ilişkilendirildiği görülmektedir. Becerilerin öğrenme alanlarına dağılımına bakıldığında tüm programda genel olarak “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında coğrafi becerilere daha fazla yer verildiği dikkat çekmiştir. Bu becerilerden “Harita okuryazarlığı” öne çıkan en önemli beceri olduğu ve bu beceriyi “Tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama” ve “Mekânı algılama” becerilerinin takip ettiği görülmektedir. Bu durum ilgili öğrenme alanının “İnsan yaşamı için gerekli mekânsal temel bilgi, beceri ve değerleri öğrencilere kazandırmayı amaçlayan... temelde coğrafya” odaklı olmasıyla ilişkilendirilebilir (MEB, 2018, s.13). Diğer öğrenme alanlarında “Kanıt kullanma”, başta olmak üzere “Değişim ve sürekliliği algılama” ve “Zaman ve kronolojiyi algılama” gibi coğrafya okuryazarlığıyla ilgili dolaylı becerilerine yer verildiği görülmüştür. Programda “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında doğrudan ve dolaylı coğrafya okuryazarlığıyla ilişkilendirilecek bir beceriye rastlanmamıştır. Ancak “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında coğrafi okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik kazanımlar görülmüştür. “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanında herhangi bir kazanıma yer verilmemesi öğrenme alanının “sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk çerçevesinde etkin vatandaşlık kavramına odaklanmakta” olmasıyla ilişkilendirilebilir (MEB, 2018, s. 13). Araştırma sonuçlarımızla kısmen uyumlu olarak Demirbaş (2021) araştırmasında SBDÖP’de (2018) “İnsanlar, Yerler ve

Çevreler” ile “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarını doğrudan coğrafya disipliniyle ilişkili olarak değerlendirmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre 2018 SBDÖP’de öğrenme alanları arasında en çok harita okuryazarlığı kazandırmaya yönelik beceri ve kazanımlara rastlanmıştır. Uyar (2019) çalışmasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin, coğrafya okuryazarlığı becerisine sahip bir bireyde olması gereken en temel becerinin “haritayı okuyabilme ve kullanabilme becerisine sahip olmak” olduğunu ve bu becerini iyi bir coğrafya okuyazarı olabilmede ölçüt aldıklarını bildirmiştir. Dikmenli (2015) üniversitede öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada, adayların temel düzeyde yer ve lokasyon bilme beceri boyutundaki algılarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Boyacı’da (2019) benzer şekilde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Coğrafya bilgisi sayesinde bulunduğum konumu açıklayabilirim" önermesine % 86,4’ünün olumlu cevap verdiği bildirmiştir. Ancak unutulmaması gerekir ki, öğrencilerin iyi bir coğrafya okuyazarı olması içi yer ve lokasyon bilgisi edinme düzeyinden çok daha fazlasına ihtiyacı vardır.

Araştırmanın üçüncü alt problemine göre yapılan analizde SBDÖP’de en fazla coğrafi okuryazarlık becerisi geliştirecek kazanımlara 5. sınıfta rastlanmıştır. Bu sınıf düzeyini ikinci sırada 4. sınıf takip etmektedir. Coğrafya okuryazarlıkla ilgili kazanımların 6 ve 7. sınıfta 4 ve 5. sınıfa göre yarıya yakın sayıda azaldığı görülmüştür. Araştırma sonuçlarımızla uyumlu bir şekilde Erol (2016, s. 154) 2005 yılına ait SBDÖP’yi incelediğinde coğrafya okuryazarlığıyla ilgili kazanımların en fazla 5. sınıfta yer aldığını bildirmiştir. Erol “Coğrafya okuryazarlığı ile ilişkili kazanımların 6 sınıftan azaldığını ve 7. sınıfta 5. sınıfa göre beşte bir oranında olduğunu tespit etmiştir. Erol (2016, s. 154) çalışmasında “ Sınıf düzeyi yükseldikçe coğrafya okuryazarlığı ile ilişkili olan kazanımların sayısının artması” gerektiği önerisinde bulunmuştur.

Araştırma sonuçlarına göre SBDÖP’de en fazla kazanımın orta seviyede coğrafi okuryazarlık bilgi ve becerisi edindirmeye yönelik olduğu görülmüştür. Kazanımlarda yarıya yakın bir düşüşle en az oranda yer ve lokasyon bilgisi edindirmeyi içeren alt seviyede ve eleştirel düşünmeyi hedefleyen üst seviyede coğrafya okuryazarlık becerisine rastlanmıştır. Orta ve üst/alt seviyeler arasındaki kazanım farkı dikkat çekicidir. Programda rastlanan bu sonuçla uyumlu olarak Uyar (2019) araştırmasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafi okuryazarlık becerisinin önemine ilişkin daha çok orta düzeyde becerilerinin geliştirilmesi yönünde görüş bildirdiklerini tespit etmiştir. Dikmenli (2015) çalışmasında öğrencilerin coğrafi okuryazarlık algı seviyelerinin orta düzeyde olduğunu ve üst düzey coğrafya okuryazarlık algı düzeylerinin ise yüksek düzeyde oluşmadığını bildirmiştir. Boyacı (2019) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının %67,2 oranında “coğrafya konusunda yeterli eğitim” aldığı yönünde görüş bildirdiklerini ortaya koymuştur. Winship (2011) Virginia Üniversitesinde lisans öğrencileriyle yaptığı çalışmada öğrencilerin coğrafi okuryazarlıklarının oldukça yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu başarı durumu etkileyen faktörlerin ortaokul/lise coğrafya derslerinden ziyade uluslararası seyahat, haber medyasına erişim sıklığı ve erişilen haberlerin türü gibi farklı kişisel ilgilerle olduğunu bildirmiştir. Önemli olan bu sonuç formal eğitimin dışında informal öğrenme ortamlarının da coğrafi okuryazarlık becerisinin artmasında olumlu bir etki düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre SBDÖP’de coğrafi okuryazarlık boyutları sınıf düzeylerine göre incelendiğinde insan ve çevre arasındaki ilişkileri anlama durumu içeren orta seviyede coğrafya okuryazarlığına ve eleştirel düşünme becerisini içeren üst seviyede coğrafya okuryazarlığına ilişkin en fazla kazanıma 5. sınıf düzeyinde yer verildiği görülmüştür. Üst seviyede coğrafya okuryazarlığına ilişkin 4. sınıfta herhangi bir kazanıma rastlanılmamıştır. 2018 SBDÖP’de 4. sınıfta alt seviyede yer ve lokasyon bilgisi edindirmeye yönelik çok sayıda temel beceri ve kazanım olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçlarında SBDÖP’de coğrafya ile ilişkili kazanımlarda coğrafi okuryazarlık seviyelerinin sınıf düzeyine göre hiyerarşik bir aşamada artmadığı görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak üst

seviyede coğrafya okuryazarlık becerisine ilişkin kazanımlara 7. sınıf düzeyinde çok fazla rastlanmamıştır. Bu durum, sosyal bilgiler derslerinin sadece coğrafya konularını içermemesi ve coğrafya ile ilişkili konu oranlarının birbirinden farklılık göstermesiyle ilişkilendirilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre genel olarak SBDÖP’de tüm sınıf düzeyinde coğrafi becerilerle ilişkilendirilen en önemli öğrenme alanının “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı olduğu görülmüştür. Söz konusu coğrafi becerilerin mekân algılama, harita kullanma, konum analizi, tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama gibi coğrafyayla ilişkili doğrudan beceriler ve kanıt kullanma, zaman ve kronolojiyi algılama, değişim ve sürekliliği algılama gibi dolaylı beceriler olduğu görülmüştür. Programda en fazla coğrafya okuryazarlık becerisi geliştirecek kazanımlara 5. sınıfta rastlanmıştır. SBDÖP’de öğrenme alanları arasında en fazla orta seviyede ve en az üst ve alt seviyede coğrafya okuryazarlık becerisine yer verilmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En alt seviyede coğrafya okuryazarlığı edindirme amaçlı kazanımların en çok 4. sınıfta yer aldığı görülmüştür. Alt seviyede coğrafya okuryazarlığı geliştirecek kazanım sayısının genel olarak üst seviyedeki kazanımlara yakın olması bu kazanım sayısının yeterli olmadığını düşündürmüştür. Programda coğrafya okuryazarlığıyla ilişkilendirilecek becerilerin açıkça ifade edilmediği ve bu becerilerin hangi seviyede ne şekilde kazandırılacağı yazılmadığı görülmüştür.

Araştırma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda sosyal bilgiler eğitiminde coğrafi okuryazarlık boyutlarının güçlendirilmesinde yönelik şu öneriler sunulabilir: SBDÖP’yi güncelleme çalışmalarında programda coğrafi okuryazarlık boyutlarının hangi sınıf seviyesinde; hangi düzeyde ve hangi öğrenme alanında kazandırılacağı açıkça yazılmalıdır. Coğrafya ile ilişkili kazanımların coğrafya okuryazarlık becerileriyle ilişkilendirilmesi gerektiği açıkça ifade edilmelidir. Coğrafya okuryazarlık becerilerinin hangi düzeyde nasıl geliştirileceği programda aşamalı bir şekilde gösterilmelidir. Programda alt düzey coğrafi okuryazarlık düzeyini geliştirecek kazanımlar artırılmalıdır. 7. sınıf düzeyinde daha çok üst düzey coğrafi okuryazarlık boyutunu geliştirecek kazanımlara yer verilmelidir. Kazanımlara yönelik açıklamalarda okul dışı geziler, sosyal medya ve coğrafi bilgi sistemlerinin kullanımı gibi coğrafi okuryazarlığı geliştirecek etkinlikler ve araçların kullanımı teşvik edilebilir. Programda bu tür güncellemelerin yapılması ders kitabı yazarlarına ve öğretmenlere coğrafi okuryazarlık becerilerine kazandırmada ışık tutacaktır. Coğrafya okuryazarlık boyutlarıyla ilgili sosyal bilgiler eğitiminde sistematik araştırmalar yapılabilir ve sayısı artırılabilir. Bu çerçevede araştırmacılar: SBDÖP’de yer alan coğrafi okuryazarlık boyutlarıyla ilişkili kazanımların sahada gerçekleşme durumuna yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini inceleyebilir; sosyal bilgiler ders kitaplarında coğrafi okuryazarlık düzeyini tespitine çalışmalar yapabilir; çeşitli projeler ve tezlerle öğrencilerin ve öğretmenlerin coğrafi okuryazarlık becerilerini geliştirecek etkinlikler tasarlayabilir, uygulayabilir ve sonuçlarını sunabilir; öğrencilerin ve öğretmenlerin coğrafya okuryazarlık boyutlarını ölçmek için uygun ölçekler geliştirilebilir.

Kaynakça

- Altınbilek, M. S. & Sanalan, V. A. (2005). Coğrafya okuryazarlığı I. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), 341-357.
- Arslan, E. (2016). Geçmişten günümüze sosyal bilgiler. D. Dilek (Ed.). *Sosyal Bilgiler Eğitimi* (s. 3-48). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Boyacı, K. L. (2019). Kafkas Üniversitesi eğitim fakültesi sosyal bilgiler öğretmenliği bölümü öğrencileri coğrafya ilgi, bilgi ve coğrafya okuryazarlık düzeyleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Demirbaş, İ. ve Demir, F. B. (2018) Coğrafya okuryazarlığı. S. Kaymakçı (Ed). *İlkokulda Sosyal Bilgiler Öğretimi* (s.29-61) Ankara: Eğiten Kitap.
- Demirbaş, İ. (2021). *İlkokul öğrencilerinin coğrafya okuryazarlığı düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi), Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Demirbaş, İ. ve Aydınözü, D. (2022). İlkokul öğrencilerinin coğrafya okuryazarlığı düzeylerinin belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 100-121.
- Demirkaya, H. (2009). Üniversite öğrencilerinin coğrafya okuryazarlığı Burdur örneği. Ankara: Pegem
- Dikmenli, Y. (2015). Öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlığı algı düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 10(3), 353-368. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7155>.
- Doğanay, A. (2008). Çağdaş sosyal bilgiler anlayışı ışığında yeni sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 77-96. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/50439>
- Erol, H. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin coğrafya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Erol, H. (2016). Ortaokul 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders programı ve ders kitaplarının coğrafya okuryazarlığı açısından değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(22), 129-163. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/265924>
- Gençtürk, E. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Galani, L. (2016). Geo-literacy as the basis of the building of cultural identity. *European Journal of Geography* 7(1), 17 – 23.
- Köse Biber, S. & Kubaş, A. (2017). Bilimkurgu filmlerinin 10. sınıf öğrencilerinin coğrafya dersine yönelik tutumlarına etkisi. *HAYEF: Journal of Education*, 14(2), 165–182. <http://dx.doi.org/10.26650/hayef.2017.14.2.0019>.
- MEB (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4.5.6 ve 7. sınıflar), Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Mhishi, M., Pedzisai E., & Edward M. (2013). Geographic literacy and world knowledge amongst open distance learning students in Zimbabwe. *Greener Journal of Educational Research*, 3(7),301-309. <https://ir.buse.ac.zw/handle/11196/592>.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi*. S. Akbaba Altun ve A. Ersoy (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.

NGS (2022). *National geography standards index*. 03.12.2022 tarihinde <https://www.nationalgeographic.org/standards/national-geography-standards> erişilmiştir.

Oıgara, J. (2006). A multi-method study of background experiences influencing levels of geographic literacy. (Unpublished Ph.D. Thesis), Binghamton University. USA

Öztürk, M ve Alkış, S. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının coğrafya ile ilgili algılamaları. *İlköğretim Online*, 8(3), 782-797 <http://ilkogretim-online.org.tr/vol8s3m13.pdf>

Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (3. Baskı). (M. Bütün, S. B. Demir, çev.). Ankara: Pegem Akademi.

Uyar, F. O. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre coğrafya okuryazarlığı ve öğretimi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Tay, B. (2013). Sosyal bilgiler öğretiminin dünü, bugünü ve yarını. R. Turan, K. Ulusoy (Ed.). *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (s.1-18). Ankara: Pegem.

Torrens, P. M. (2001). Where in the world? Exploring the factors driving place location knowledge among secondary level students in Dublin, Ireland. *Journal of Geography*, 100(2), (49-60).

Winship, J. M. (2004). *Geographic literacy and world knowledge among undergraduate college students* (Unpublished master theses). Virginia Polytechnic Institute, State University, Blacksburg, Virginia.

Avrasya Üniversitesi Mimarlık Bölümünde İnşaat Mühendisliği Derslerinin Verimliliğinin İncelenmesi

Çağla ÇOLAK¹

Giriş

Yapı projesi tasarımı, yapı malzemesi, yapım teknolojileri, taşıyıcı sistem tasarımı ve malzeme seçimi gibi önemli parametreleri ekonomi, estetik ve emniyet başlıklarında optimizasyonunu gerektiren oldukça karmaşık bir süreçtir. Mimari tasarım, üzerinde taşıdığı bilgi yükü açısından farklı disiplinlerin ve mimarlık alt konularının birleşiminden oluşmaktadır. Bu karmaşık ilişkilerin bir arada düşünülmesi gereklidir ve sonuçta mimari tasarım, en optimal çözüme ulaşmayı hedefleyen bir süreci kapsar (Tokman, 2012). Taşıyıcı sistem tasarımı açısından mimarlık disiplininin en yakın olduğu disiplin inşaat mühendisliğidir. Mühendislik ve mimarlık ara kesitinde, mimarlar mühendislerin ne yapmak istediğini ve ne düşündüğünü, mühendislerde mimarların ne yapmak istediğini ve düşündüğünü anlarlar (Dickson, 1999).

İki disiplin arasında yapı projesinin proje, uygulama ve kullanım aşamasında iletişimi çok önemlidir. Bu süreçler bağımsız çalışmazlar. Birbiri ile ilişkili farklı bilgileri içermektedir. Üç aşamada da iletişim konularının önemi farklıdır. İlk aşama olan Proje aşamasında iki disiplin açısından en önemli konu, mimarın yaptığı taşıyıcı sistem tasarımının mühendislik hesaplarından sonra mimari projeyi etkileyecek oranda değişmemesidir. Bu kapsamda taşıyıcı malzeme seçimi, boyutları, yerleri ve yönlerinin iki disiplin açısından olumlu yürümesi önemlidir. Bu durum, Mimar açısından, taşıyıcı sistemin düşeyde sürekliliğinin tasarıma etkileri, doğru döşeme sistemi seçimi, taşıyıcı malzemesine bağlı taşıyıcı olmayan yapı elemanlarının seçimi, yönetmelikler gibi birbiri ile ilişkili bir çok konuyu kapsar. İkinci aşama olan şantiyede yaşanan sorunlar proje aşamasına bağlı derinleşebilmektedir. Bugün şantiye şeflerinin en önemli sorunu, mimarlık ve mühendislik projelerinin örtüşmemesinden kaynaklanan problemler ve proje okuma açısından yaşanan bilgi eksiklikleridir. İki meslek her ne kadar ortak çalışacağı söylene de uygulamalarda durum böyle olmamaktadır (Demirci, 2020). Eğitimde iki disiplin birbirinden bağımsız eğitim görmekte, birbirinden çok uzaklaştırılmaktadırlar. Oysa mimarlık ve inşaat mühendisliği tarihi süreçte birbirinden ayrılamayan disiplinler olmuştur. M.Ö.1000 yılları dolaylarında Rönesans hareketi ile mühendis-mimar-sanatçı olarak yeni bir mühendis tipinin oluşması (Yağcı, 2017) ve Mimar Sinan'ın eserlerinde gördüğümüz mühendislik hesapları, iyi bir tasarım için mimarın mühendislik bilgisinin gerekliliğini ortaya koyan tarihi örneklerden sadece ikisidir. Bu nedenle bu iki mesleğin tarihte uzun müddet disiplin karmaşası içinde devam ettiğini görmekteyiz. Ancak bugün proje ve uygulama aşamasında sorunların halen devam ediyor olması eğitim sisteminde aksaklıkların varlığını göstermektedir.

Projenin yaratıcısı olan mimarların bir çok disiplini birleştirerek karar almaları önemlidir. Bu nedenle, Mimarlık eğitimi, diğer disiplinlerin eğitim şekline göre büyük farklılıklar taşıyan özel

---

¹ Çağla ÇOLAK, Dr. Öğretim Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.

bir alandır. (Ayıran, 1995) Disiplinler arası yaklaşım, dersleri tek disipline bağlı bilgi aktarımından soyutlayarak, yeni fikirler üretilmesine yardımcı, bütüncül bir bakış açısı kazandırmada ve kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesinde önemli bir yere sahiptir. (Edeer, 2005). Çünkü disiplinler arası yaklaşım farklı disiplinler arasında bağlantı kurmayı sağlayarak bir konuya farklı bakış açısı kazandırır ve öğrenciyi aktif tutarak düşünme gücünü artırır. (Yıldırım, 1996, 93). Leahey'in (1999) yaptığı çalışmalarda disiplinler arası etkinliklerle öğretime devam eden sınıflarda başarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Gardner ve Boix'in (1994) farklı disiplinleri programlarda kullanarak öğrencilerin zekâ ve bazı becerilerinde gelişimini incelemesinin ardından, öğrencilerin, disiplinin sınırladığı alandan çıkıp, bütünü görme, ilişkilendirme gibi konularda başarı gösterdiğini ifade etmiştir. Mimarlığın, soyut kavramlar ile ilişki içinde kompleks ve çatışık bir yapısı bulunmaktadır. Karakter, boşluk, zaman ve ortam gibi soyut öğeleri; strüktür, malzeme ve bina gibi somut öğeleri; topoğrafya, mekanik ve statik gibi ölçülebilir etkenleri; doğa, insan ve kullanım gibi tahmin edilmesi güç olan faktörleri bir arada toplamaktadır. (Yürekli ve Yürekli, 2004).

Cook'a (1996) Corbusier 'e göre; ekonomi yasalarından esinlenen ve matematiksel hesapla yönetilen mühendis, bizleri evrenin yasalarıyla uzlaştırır ve tam bir uyuma ulaştırır. Özellikle analitik düşünce yapısının geliştirilmeye çalışıldığı mühendislik derslerinin bilgi düzeyinde kalarak ezberle dayalı verilmesi, öğrencinin bu bilgileri nerede kullanacağını kavratılmaması sadece mimarlar için değil bugün mühendisler içinde önemli bir sorundur. Uygulamacı disiplinler olan mimarlık ve mühendislik için eğitim ve öğretim anlayışının yeniden gözden geçirilerek mevcut sorunların ortaya konması ve bilimsel bir yaklaşımla çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü günümüzün eğitim-öğretim anlayışı, bilginin ezberlenip depolanması değil, bilgiyi nerede, nasıl bulup kullanılacağına dayalı düşünme ve problem çözme sürecine yönelik bir anlayışı benimsemektedir (Öcal ve İnce, 2012)

Yapılan araştırmalar neticesinde eğitime yönelik öğrenci görüşlerinin ele alındığı birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Ancak, bu çalışmalarda mimarlık eğitiminde inşaat mühendisliği disiplinine ait derslerle ilgili çalışmalara rastlanmamaktadır. (Aközer, 2013a); (Payazlı, Özyılmaz ve Dağtekin, 2018b); (Yıldırım, Özen vb., 2010 c); (Toka, 2021d); (Selçuk, 2011e); (Erbaş., 2013f); (Başçı ve Koca, 2022g),

Bugün iki disiplin arasında proje ve uygulama süreçlerinde yaşanan sıkıntıların (Nalçakan, Polatoğlu, 2008) ve üniversiteler arası eğitim farklılıklarının halen devam ediyor olması (Demirci, 2020) konuyla ilgili araştırma ve uygulamaların yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle araştırmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma alanı olarak seçilen Avrasya üniversitesinde yapı projesi 5.yarıyıl zorunlu olarak yürütülmekte olup, proje 2 yada 3 katlı betonarme yapı olarak tasarlanmaktadır. Bitirme projeleri dönem sonu olup betonarme, ahşap ve çelik taşıyıcı olarak değişik taşıyıcı sistem türlerinde olabilmektedir. Ancak öğrencilerde taşıyıcı sistem tasarımı konusunda eksiklikler tespit edilmiştir. Bunlar;

5.yarıyıl aldıkları betonarme yapı projesi tasarımında yapı elemanlarını yönetmelikler, yüklemeler doğrultusunda yerleştiremediklerini, bu bilgileri 7.yarıyıl Betonarme dersinde öğrendiklerini ifade etmektedirler

Bitirme projelerinde çelik ve ahşap taşıyıcı sistem seçimi ve yerleştirilmesi konusunda çok zorluk çektiklerini ve mimari projelerinin uygulanabilirliği konusunda emin olmadıklarını ifade etmektedirler

Bu bağlamda, Avrasya Üniversitesi mimarlık bölümünde Yapı Statiği-Mukavemet ve Betonarme dersi alan 4.sınıf 129 öğrenci ile (Teorik+Uygulama+Lab.) şeklinde yürütülen Yapı statığı - Mukavemet ve Betonarme dersleri hakkında çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ankette, öğrencilerden dersin işlenişi, mesleki eğitimlerine katkıları ve dersler kapsamında etkinliğin artırılmasına yönelik görüşleri sorulmuştur. Ayrıca ankette derslerin etkinliğini arttıracak ek derslere yönelik fikir oluşturabilmek amacıyla da birtakım sorular sorulmuş ve anket sonuçlarından elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Bu araştırma ile öncelikli olarak taşıyıcı sistem seçimine bağlı yük ve yük dağılımının ve boyutlandırmanın öğretildiği, Yapı Statiği-Mukavemet ve Betonarme dersinin veriminin artırılması için, eğitim sisteminin gelişmesine katkıda bulunacak anket çalışması yapılmaktadır. Mühendislik derslerinin işlenişine yönelik eksiklikler tespit edilerek, proje ve uygulama süreçlerinde iki disiplin arasında iletişimi geliştirecek ve olumlu çalışma sürecini getirecek sorunları minimize edecek fikirler geliştirilmektedir. Bu bağlamda, konu ile ilgili eğitimde ki eksikliklere ve eğitimcilere ışık tutulması hedeflenmektedir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın Çalışma grubunu Yapı statığı-mukavemet ve betonarme derslerini alan Avrasya Üniversitesi mimarlık bölüm 4.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Yapı Statik – Mukavemet 5 AKTS olup, zorunlu ders olarak 6. yarıyıl (yy.) verilmektedir. Yapı Statiği - Mukavemet dersi (4+0+0) (Teorik+Uygulama+Lab.) şeklinde inşaat mühendisliği öğretim elemanlarınca yürütülmektedir. Dersin genel amacı, taşıyıcı sistem türüne göre yapılara gelen yük dağılımı sonucu oluşan ve kesit tayini için gerekli olan moment, kesme kuvveti ve normal kuvvet diyagramlarına göre boyut belirlenmesidir. Dersin yapı statığı ve mukavemet olarak birlikte verilmesi nedeniyle inşaat mühendisliği açısından içerik olarak oldukça yoğun işlenmektedir. Öğrencinin bütün taşıyıcı sistemleri bildiği kabul edilerek Taşıyıcı sistem detaylarına girilmemektedir. Betonarme dersi 6 AKTS olup, 7. yy' da zorunlu ders olarak (4+0+0) (Teorik+Uygulama+Lab.) şeklinde inşaat mühendisliği öğretim elemanlarınca yürütülmektedir. Dersin genel amacı, Betonarme yapılarda taşıyıcı sistem tasarımını ve yapı eleman boyutlarını yönetmelikler, yükler ve kesit tesirleri çerçevesinde öğretmek, şantiye ve proje çalışmaları sırasında inşaat mühendisleri ile ortak dilin geliştirilmesini sağlamaktır.

Avrasya Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde öğrenim gören 4. sınıf öğrencilerinin hepsiyle (toplam 129 kişi) çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin 86'sı kız, 43'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Yaşları ise 20-23 aralıklı, 27 yaş üstü düşük olarak değişmektedir. Ankete katılan öğrencilerin yaş ve cinsiyet bilgisi Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. - Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş ve Cinsiyet Bilgisi

	Kişi	Yüzde %
Cinsiyet	Erkek	43
	Kız	86
	Toplam	129
Yaş	20-23	80
	24-27	25
	27+	24
	Toplam	129

Veri Toplama Araçları

Avrasya Üniversitesi Mimarlık Bölümünde yapılan anketlerde 4. sınıf öğrencilerine kişisel bilgileri dışında inşaat mühendisliğinde verilen Statik – Mukavemet ve Betonarme derslerinin mimarlık mesleğine katkısını geliştirecek konularda sorular sorulmuştur. Yapılan anketler sonucu alınan yanıtlarda aşağıda verilen sorulara cevap aranmaktadır;

- Mühendislik derslerinin mesleki eğitim hayatına katkısı var mıdır?
- Mühendislik derslerinin işleyişine yönelik tercihler nelerdir?
- Mühendislik derslerinin haftada kaç saat teori kaç saat uygulama olması istenmektedir?
- Mühendislik derslerinin hangi yarıyıldan olması istenmektedir?
- Mühendislik derslerinin seçmeli ve zorunlu olma durumu hakkında fikirler nelerdir?
- Mühendislik derslerinin hangi dönem olması gerektiği hakkında fikirler nelerdir?
- Mühendislik derslerinin öğretilmesine katkı sağlayacak ek derslerin önem sırası nasıl olmalıdır?
- Mühendislik derslerinin öğretilmesine katkı sağlayacak ek derslerin zorunlu ve seçmeli durumları nasıl olmalıdır?
- Mühendislik derslerinin öğretilmesine katkı sağlayacak ek derslerin hangi dönemlerde olması gerektiği hakkında fikirleriniz nelerdir?

Verilerin Analizi

Yapı Statiği-Mukavemet ve betonarme derslerinin yürütücü hocası tarafından düzenlenen anket formları, sorumlu asistana mail yolu ile iletilerek, öğrencilere dönem sonunda dağıtılarak görüşleri alınmıştır. Araştırma kısa sürede cevaplanabilecek, kapalı uçlu sorular ve anketlerdeki cevapların, daha sonra SPSS Statistics 24 analiz programıyla, göstergelere ve grafiklere dönüştürüldüğü ve sayı değeri ile ifade edildiği Nicel bir araştırmadır. Elde edilen bulgular, genellemeler ve tahminlerle, nedensellik ilişkisi çerçevesinde irdelenerek, Mühendislik derslerinin mimarlık mesleğinde verimliliğini arttıracak ve eğitime katkı sağlayacak öneriler getirilmeye çalışılmaktadır.

Bulgular

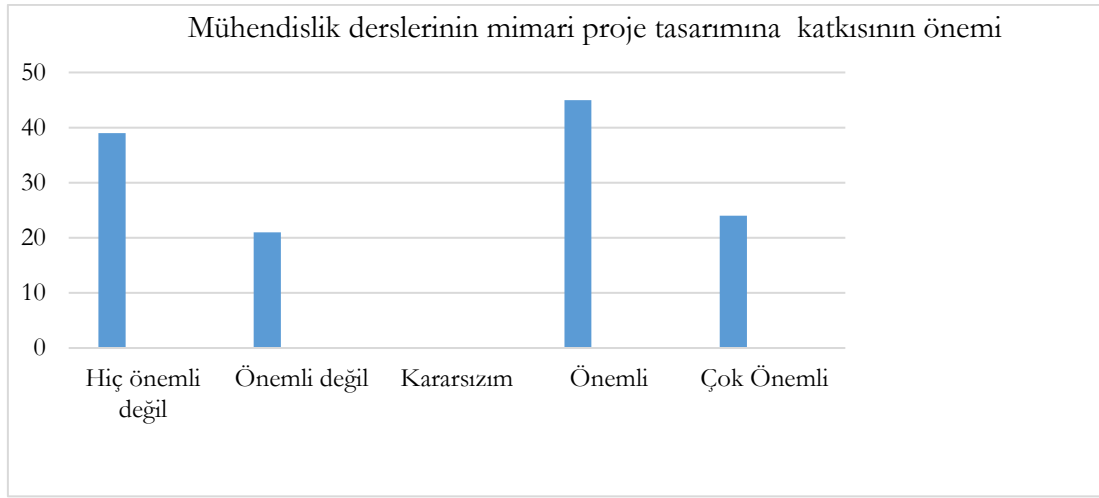
Anket çalışmasında, öğrencilere Mühendislik derslerinin mimari proje tasarımına katkısı sorulmuştur. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (% 34.88) inşaat mühendisliği derslerinin yapı projesi dersine katkısı olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir çoğunluğu (%30.23) Hiç önemli olmadığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin % 16.28 i önemli olmadığını belirtmişlerdir. Kararsız

öğrenci bulunmamaktadır. Mimarlık bilgisi dersinin projelerin anlaşılmasına yaptığı katkının önemi Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2 - Mimarlık Bilgisi Dersinin Projelerin Anlaşılmasına Yaptığı Katkının Önemi

	Kişi	Yüzde %
Hiç önemli değil	39	30.23
Önemli değil	21	16.28
Kararsızım	0	0
Önemli	45	34.88
Çok önemli	24	18.60
Toplam	1299	100

Şekil 1 - Mimarlık Bilgisi Dersinin Projelerin Anlaşılmasına Yaptığı Katkının Önemi

Ankette öğrencilere inşaat mühendisliği derslerinin işlenişi ile ilgili sorular sorulmuştur. Öğrencilerin % 65.12’si uygulamaya dönük problemler istediklerini, % 34.88 i ise sözel ve problem olarak işlenmesini istemektedirler. Mühendislik derslerinin işleyişine yönelik tercihler Tablo 3 ’de verilmektedir.

Tablo 3 - Mühendislik Derslerinin İşleyişine Yönelik Tercihler

	Kişi	Yüzde
Uygulamaya yönelik Problemler	84	65.12
Sözel ve problem olarak dersin işlenmesi	45	34.88
Toplam	129	100

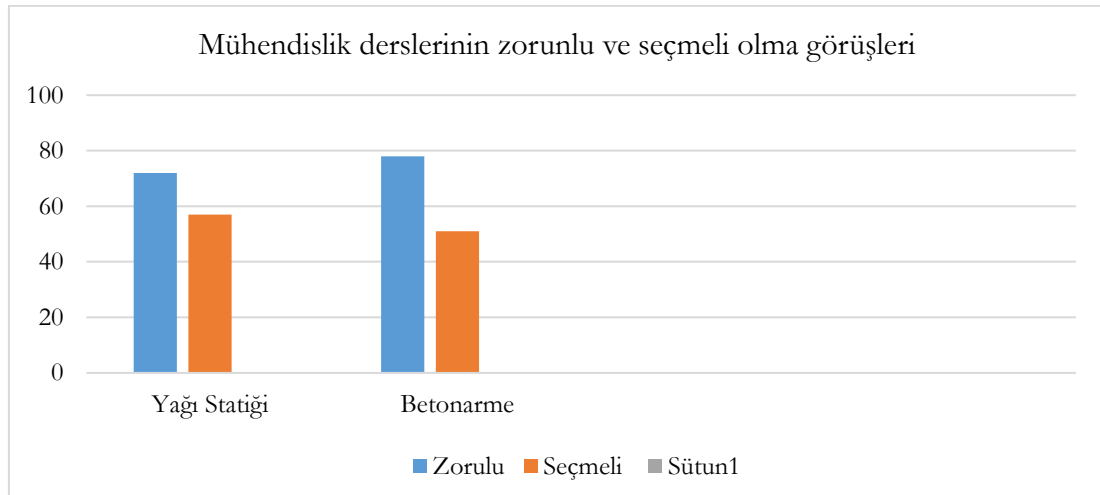

Şekil 2 - Dersin İşlenişine Yönelik Görüşler

Ankette öğrencilere inşaat mühendisliği derslerinin zorunlu ve seçmeli olup olmaması ile ilgili sorular sorulmuştur. Yapı Statiği dersi için öğrencilerin % 56'sı zorunlu, Betonarme dersi için % 60'ı zorunlu olarak işlenmesini tercih etmişlerdir. Mühendislik derslerinin zorunlu ve seçmeli olma görüşleri Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4 - Mühendislik Derslerinin Zorunlu ve Seçmeli Olma Görüşleri

	Zorunlu		Seçmeli	
	Kişi	%	Kişi	%
Yapı Statiği	72	% 56	57	% 44
Betonarme	78	% 60	51	% 40

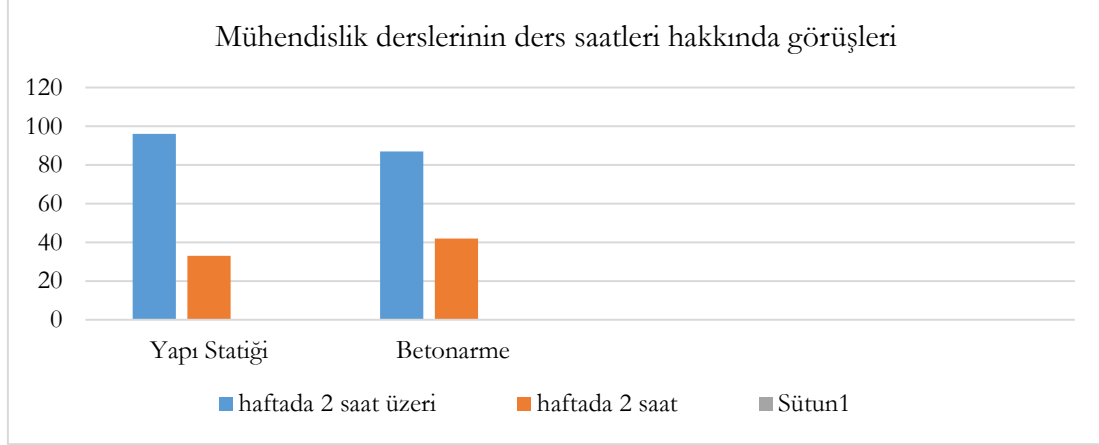

Şekil 3 - Mühendislik Derslerinin Zorunlu ve Seçmeli Olma Görüşleri

Ankette öğrencilere, Mühendislik derslerinin ders saatleri hakkında görüşleri sorulmaktadır. Yapı Statiği dersi için % 74'ü, betonarme dersi için % 87'si haftada 2 saat işlemek istediklerini belirtmektedirler. Mühendislik derslerinin ders saatleri hakkında görüşleri Tablo 5'de verilmektedir.

Tablo 5 - Mühendislik Derslerinin Ders Saatleri Hakkında Görüşleri

	Haftada 2 saat ve üzeri		Haftada 2	
	Kişi	%	Kişi	%
Yapı Statiği	96	% 74	33	% 26
Betonarme	87	% 67	42	% 33

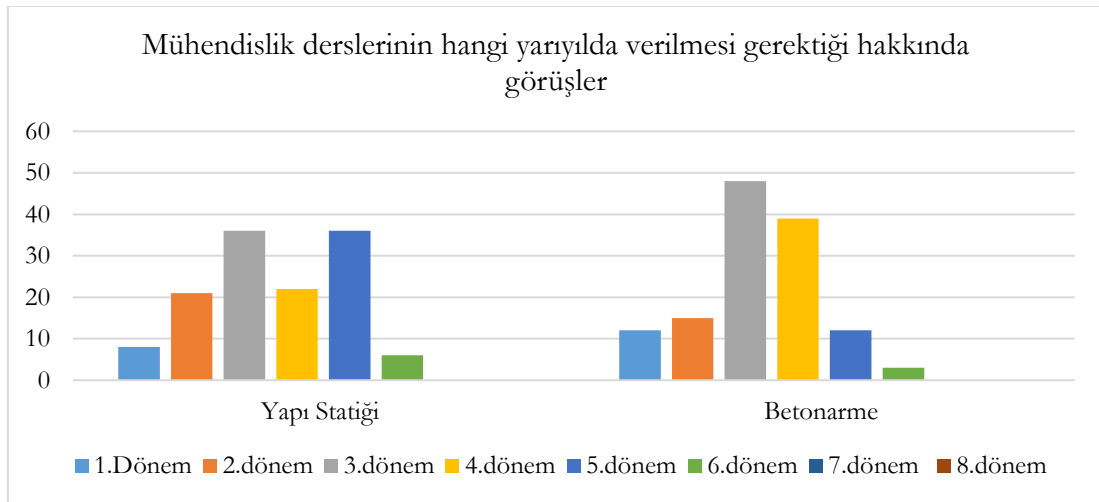

Şekil 4 - Mühendislik Derslerinin Ders Saatleri Hakkında Görüşleri

Ankette öğrencilere, Mühendislik derslerinin hangi yarıyılıda verilmesinin gerektiği hakkında görüşleri sorulmaktadır. Yapı Statiği dersi için öğrencilerin büyük bir bölümü (% 28), 3. ve 5. Dönem, diğer bir bölümü (% 16 ve % 17) 2. ve 4. Dönem verilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Diğer bölümler için istekler düşük sayıdadır. Betonarme dersi için öğrencilerin % 37 si 3.dönem, % 30'u 4.dönem işlenmesini talep etmektedirler. Mühendislik derslerinin hangi yarıyılıda verilmesi gerektiği hakkında görüşleri Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6 - Mühendislik Derslerinin Hangi Yarıyılıda Verilmesi Gerektiği Hakkında Görüşler

	1.Dönem		2.Dönem		3.Dönem		4.Dönem		5.Dönem		6.Dönem	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Yapı Statiği	8	6	21	16	36	28	22	17	36	28	6	5
Betonarme	12	9	15	12	48	37	39	30	12	10	3	2

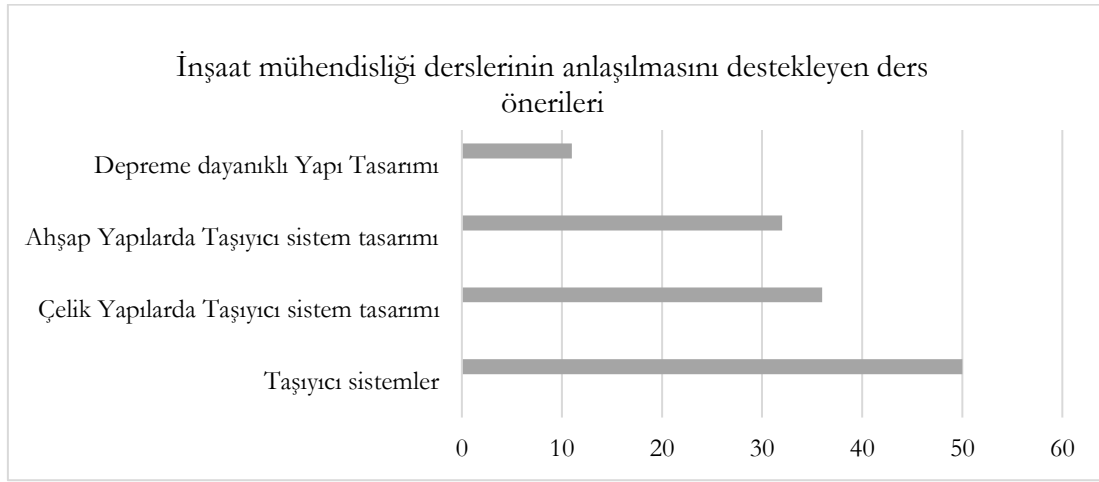

Şekil 5 - Mühendislik Derslerinin Hangi Yarıyılıda Verilmesi Gerektiği Hakkında Görüşler

Ankette öğrencilere, Mühendislik derslerinin anlaşılmasına destek olabilecek derslerin hangileri olduğu sorulmuştur. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu taşıyıcı sistemler olduğunu ifade etmektedir. Diğer dersler sırası ile Çelik yapılarda tasarım, Ahşap Yapılarda tasarım ve Depreme dayanıklı yapı tasarımı olduğu ifade edilmektedir. Mühendislik derslerini destekleyen ders önerileri Tablo 7 'de verilmektedir.

Tablo 7 - Mühendislik Derslerini Destekleyen Ders Önerileri

Mühendislik derslerini destekleyen dersler	Kişi
Taşıyıcı sistemler	50
Çelik Yapılarda Taşıyıcı sistem tasarımı	36
Ahşap Yapılarda Taşıyıcı sistem tasarımı	32
Depreme dayanıklı Yapı Tasarımı	11

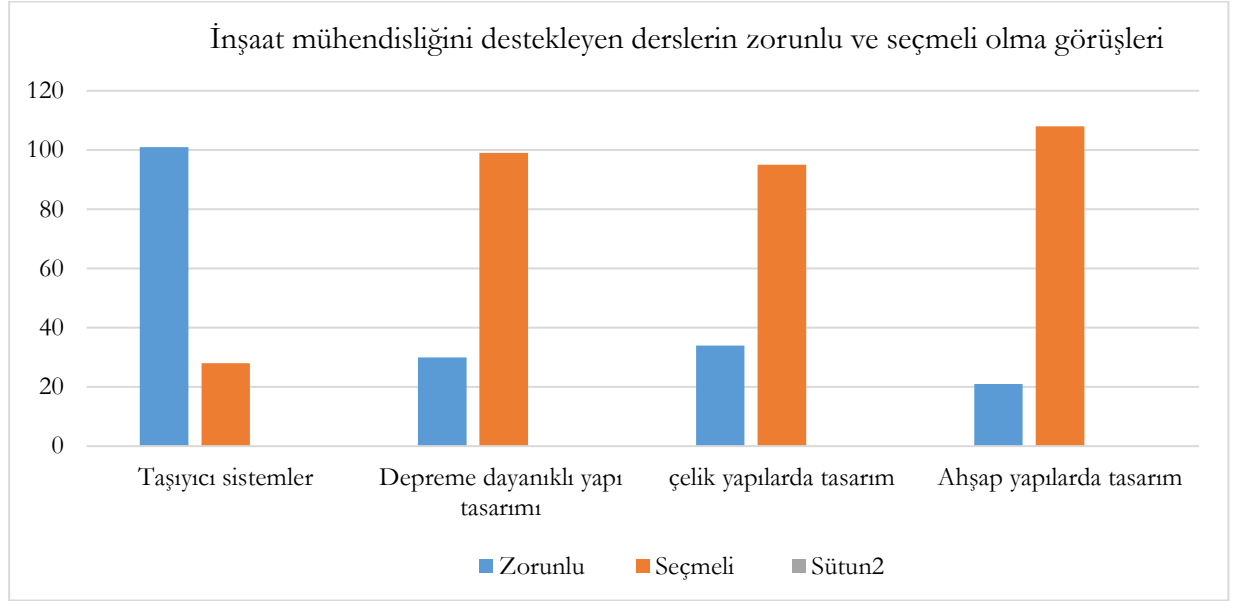

Şekil 6 - Mühendislik Derslerini Destekleyen Ders Önerileri

Ankette öğrencilere, Mühendislik derslerinin anlaşılmasına destek olabilecek derslerin zorunlu ve seçmeli olma tercihlerinin neler olduğu sorulmuştur. Taşıyıcı sistemler zorunlu olarak, çelik yapılarda tasarım, Ahşap yapılarda tasarım ve depreme dayanıklı yapı tasarımı seçmeli olarak tercih edilmektedir. Mühendislik derslerini destekleyen derslerin zorunlu ve seçmeli önerileri Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8 - Mühendislik Derslerini Destekleyen Derslerin Zorunlu ve Seçmeli Önerileri

	Zorunlu	Seçmeli
Taşıyıcı sistemler	101	28
Depreme dayanıklı yapı tasarımı	30	99
Çelik yapılarda tasarım	34	95
Ahşap yapılarda tasarım	21	108

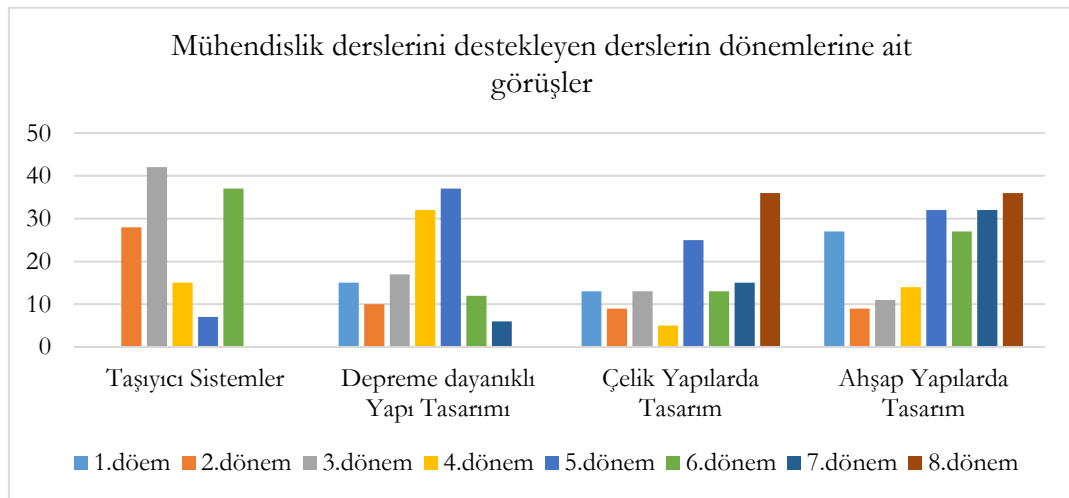

Şekil 7 - Mühendislik Derslerini Destekleyen Derslerin Zorunlu ve Seçmeli Önerileri

Ankette öğrencilere, Mühendislik derslerinin anlaşılmasına destek olabilecek derslerin hangi dönemlerde olması gerektiği hakkında görüşleri sorulmaktadır. Taşıyıcı sistemler 3.dönem, Depreme dayanıklı yapı tasarımı 7.dönem, çelik yapılarda tasarım 8.dönem ve ahşap yapılarda tasarım 8.dönem olarak tercih edilmektedir. Mühendislik derslerini destekleyen derslerin dönemlerine ait görüşler Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9 - Mühendislik Derslerini Destekleyen Derslerin Dönemlerine Ait Görüşler

	1.dönem	2.dönem	3.dönem	4.dönem	5.dönem	6.dönem	7.dönem	8.dönem
Taşıyıcı Sistemler		28	42	15	7	37		
Depreme dayanıklı Yapı Tasarımı	15	10	17	32	37	12	6	
Çelik Yapılarda Tasarım	13	9	13	5	25	13	15	36
Ahşap Yapılarda Tasarım	27	9	11	14	32	27	32	36

Şekil 8 - Mühendislik Derslerini Destekleyen Derslerin Dönemlerine Ait Görüşler

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Eğitimde görülen aksaklıklar nedeniyle meslek hayatında görülen problemleri şöyle özetleyebiliriz;

Mühendislik disiplini gerek mimarlar gerekse inşaat mühendisleri tarafından çoğu zaman nerede kullanıldığı tam olarak kavranılamayan bir külfet haline gelmektedir. Öğrenci bu derslerin önemini meslek hayatında uzunca bir süre çalıştıktan sonra anlayabilmektedir. Bu nedenle Mezun olduğu zaman kendisini yetersiz ve bilgisiz düşünmektedir.

Birbirlerine en yakın meslek grubu olan mimarlar ve inşaat mühendisleri arasında ortak dilin eğitim aşamasında geliştirilememesi nedeniyle, uygulamalarda birbirlerinde çok uzak çalışmaktadırlar. Bu nedenle mimari projeler ve inşaat mühendisliği projeleri arasında çok büyük farklılıklar görülmektedir. Bu durum şantiyede çözümü imkansız sorunları beraberinde getirmektedir.

Mimari proje tasarımında taşıyıcı sistem seçimi ve doğru yerleştirilmesi, mimari tasarımın sınırlarının emniyet ve ekonomi açısından bilinmesi çok önemlidir. Bu durumu kavrayamayan mimar tasarım açısından istediği projeyi üretememektedir.

Bugün şantiye şefliği konusunda sorumluklar üstlenmesi gereken mimarın betonarme, çelik, ahşap ve prefabrikasyon projeyi okuma konusunda inşaat mühendisleri ile ortak bilgiye sahip olması gerekmektedir.

Yapının kullanım sürecinde meydana gelen sorunların çözümünde (deprem, dinamik etkiler, zemin etkileri, yıpranma vs..) iki disiplinin birlikte karar alması gerekmektedir. Ancak bilgi alışverişi bu problemlere yönelik yeterli bilgi ile gerçekleşebilmektedir.

Bu durumun en önemli nedeni eğitim aşamasında verilen bilgilerin yetersizliği, ders programlarının etkin düzenlenemeyişi, stajların yetersizliği, derslerin uygulamaya dönük olmamasından gelmektedir. Araştırmanın sonucunda, ankete katılan öğrencilerin inşaat mühendisliği ve ilişkili derslerle ilgili kararları ve öneriler şunlardır;

Öğrencilerin büyük bölümü Yapı Statiği-mukavemet ve betonarme derslerinin mimari tasarıma katkısının önemli olduğu belirtmişlerdir. Ancak Yapı Statiği-mukavemet ve betonarme derslerinde çözülen problemlerin uygulamaya dönük, mimari projelerden verilen örneklerle desteklenerek yürütülmesini talep etmektedirler.

Yapı Statiği-mukavemet ve Betonarme derslerinin zorunlu olması gerektiği, Yapı Statiği-mukavemet ve betonarme derslerinin haftada 2 saat ve üzeri işlenmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Yapı Statiği-Mukavemet dersinin 7.dönem veya 3.dönem olmasını ve Betonarme dersinin 3.dönem olmasını talep etmektedirler. Burada öğrenci taleplerinden derslerin anlamının kavranılamadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri şöyle özetleyebiliriz;

1. Betonarme yapı statiiğİ dersinden sonra verilmelidir. Ve ön koşulu öğrenci ders onayının yapı statiiğİ dersini vermiş olmasıdır. Oysa ders sırasında bir çok öğrencinin dersi vermediğİ tespit edilmiştir.
2. Yapı projesi betonarme dersi alındıktan sonra verilmelidir. Ancak yapı projesi 5.yarıyıl betonarme dersi 7.yarıyıl olarak verilmektedir.

3. Mukavemet dersi yapı statikğine bağlı boyutlandırma kavramının geliştirilmesi olduğundan Yapı statikği içine sıkıştırılmaması ayrı bir ders olarak söz konusu derslerin öncesinde verilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, Öğrencinin 2.dönem Statik-Mukavemet dersi, 3.dönem Yapı Statikği dersini aldıktan sonra Betonarme dersini alması gerekmektedir. Bu nedenle Betonarme dersinin 4.dönem olması ders içerikleri ve derslerin anlaşılması açısından uygun görünmektedir.

Yapı Statikği-mukavemet ve betonarme derslerini destekleyen derslerin öncelikle taşıyıcı sistemler olduğunu belirtilmektedirler. Bu dersleri sırasıyla Çelik yapılarda tasarım, ahşap yapılarda tasarım ve depreme dayanıklı yapı tasarımı takip etmektedir.

Yapı Statikği-mukavemet ve betonarme dersleri ile ilişkili derslerden taşıyıcı sistemler zorunlu, çelik yapılarda tasarım, ahşap yapılarda tasarım ve depreme dayanıklı yapı tasarımı için seçmeli olmasını talep etmektedirler. Bitirme projeleri için ahşap yapılarda tasarım, çelik yapılarda tasarım ve prefabrik yapılarda tasarım derslerinin zorunlu olması gerekmektedir.

Yapı Statikği-mukavemet ve betonarme dersleri ile ilişkili derslerin yerleri ile ilgili sonuç ve önerileri şöyle özetleyebiliriz;

Taşıyıcı sistemlerin 3.dönem, depreme dayanıklı yapı tasarımının 7.dönem, çelik yapılarda tasarımın 8.dönem, ahşap yapılarda tasarımın 8.dönem yürütülmesi gerektiğini talep etmektedirler. Ancak Betonarme dersinin içeriğinde betonarme yapılarda deprem yönetmeliği verildiği için, Yapı projesi dersinin 5.yarıyıl olması yukarıda verilen öneriler ve talepler doğrultusunda uygun görünmektedir. Yapı projesi dersine kadar taşıyıcı sistemler, betonarme yapılar, Statik-Mukavemet ve Yapı Statikği öğrenilmiş olması gerekmektedir. Bu derslerin uygulamaya dönük ve inşaat mühendisleri ile ortak yürütülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aközer E. (2013 April) Türkiye yükseköğretim yeterlilikler çerçevesi ve mimarlık eğitimi: Uygulamada karşılaşılan sorunlar ve güçlükler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(1), 27-37.
- Ayran, N. (1995). Mimarlık eğitiminin geleceğine genel doğrultular. Mimarlık ve Eğitimi Forum 1: Nasıl bir gelecek. İstanbul: Cenkler Matbaası, 19-21.
- Başçı, S., ve Koca, D. (2022). Tasarım eğitimi ve mekân üretimi sürecinde uygulamanın rolü üzerine bir inceleme. *Modular Journal*, 5(1), 98-111.
- Demirci, O. (2020). *Yüksek katlı betonarme binalarda projeye bağlı aksaklıklar ve hatalar*. Yüksek lisans tezi, Avrasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Dickson, M. (1999). *Building for a small world-past parallels, future opportunities*. Engineering Architecture, Eds. McConnochie et al. Glasgow. UK.
- Edeer, Ş. (2005). Sanat eğitiminde disiplinler arası yaklaşım. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2005), 78-84.
- Erbaş, S. K. (2013). Mimari parametrik tasarım ve eğitimi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 119-124.
- Gardner, H., and Mansilla, V. B. (1994). Teaching for understanding-within and across the disciplines. *Educational Leadership*, 51(5),14-18.
- Yürekli, İ., ve Yürekli, H. (2011). Mimari tasarım eğitiminde enformellik. *İTÜ Dergisi*, 3(1), 53-62.
- Le Corbusier, (2013). *Bir mimarlığa doğru* (8. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leahey, L. K. (1999). *An interdisciplinary approach to integrated curriculum*. (Unpublished master's thesis), Rowan University, Glassboro.
- Nalçakan, H., ve Polatoğlu, Ç. (2008). Türkiye'deki ve dünyadaki mimarlık eğitiminin karşılaştırmalı analizi ile küreselleşmenin mimarlık eğitimine etkisinin irdelenmesi. *Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 3(1), 79-103.
- Öcal, C. ve İnce, H. H. (2012) *Mühendislik eğitiminde güncel yaklaşımlar*. Geleceğin Mühendislik Eğitiminde Endüstri ile İşbirliği Sempozyumu. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Payazlı, O. G., Özyılmaz, H., ve Dağtekin, E. (2018). Dicle Üniversitesinde mimarlık eğitimi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Dergisi*, 13(2).
- Selçuk, H. T. (2011, 20-21 Ekim). *90'lu yıllar Türkiye mimarlık dergilerinde mimarlık eğitimi konulu yazıların içeriğine ilişkin eleştirel bir inceleme*. Mimari Tasarım Eğitimi Bütünleşme 2. Sempozyumu. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Toka, S. (2021). Mimarlık eğitiminde bütünleşik eğitim deneyimi ve müfredat önerisi. *Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (5), 118-139.
- Tokman, L. Y. (2012). Mimarlık üzerine bir bilimsel araştırma: Tasarım, yöntem, uygulama (1. Baskı). Ankara: Elif Yayınevi Yayınları.
- Yağcı, B. (2007). *İnşaat mühendisliğine giriş ders notları*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi.
- Yıldırım, T., Özen, Y. A., ve İnan, N. (2010). Mimari tasarım eğitiminde geleneksel ve dijital görselleştirme teknolojilerinin karşılaştırılması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(3).

Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12).

Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Lisansüstü Öğrencilerinin Yüksek Lisans Eğitimden Beklentileri

Mürvet BERBER¹
N. Burcu ARSLAN²

1. Giriş

Eğitim, insanın bireysel hedeflerine ulaşmasında, yaşamsal sorumluluğuna sahip çıkmasında, tüm yetenek ve yaratıcılık potansiyellerinin oluşup gelişmesinde olanak sağlamaktadır. Eğitimde bireyin kişisel, ulusal ve uluslararası boyutlarda kendisini geliştirmesini ve değiştirmesini sağlamak gereklidir (Alkan, 2001). Eğitim aracılığıyla yetiştirilecek olan kişilerde; konuyu sorgulayabilen, konuyu derinlemesine araştırabilen, konu hakkında eleştirel düşünebilen, bilgiyi üretebilen, öğrenmeyi severek öğrenen, çalışmada esnek, yaratıcı düşünceye ve takım ruhuna sahip, düşüncelerini kolaylıkla ifade edebilen, kararlar alıp sorumluluklarını bilen, teknolojiden son derecede yararlanabilen ve problemleri çözebilen şekilde sıralanabilecek özelliklerin bulunması gerekmektedir (Borich, 2004; Burden ve Byrd 1999; Cruickshank, Jenkins ve Metcalf, 2003; Kiley ve Jensen , 2000). 21.yüzyılda bilim ve teknolojideki hızlı, ani değişimler ve toplumsal ihtiyaç fazlalığı, eğitime yeni görev ve sorumluluklar yüklemektedir (Alkan, 2011; Ültay, Dönmez Usta ve Ültay, 2021). Eğitimde yeniden yapılandırma çalışmalarının yoğun şekilde yaşandığı günümüzde çalışmalar; düşünme becerilerinde yüksek düzeyde gelişmeler sağlanmasına, konuların özünü öğretme ve öğrenilenleri öğretim ortamı dışındaki dünya ile ilişkilendirerek kullanabilme temeline dayandırılmaktadır. (Özden, 2000). Bu gerçekleşirken, uluslararası düşünen insanların ortamı olarak tanımlanan üniversiteler (ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora) yaşamsal olarak önem taşımaktadır (Kaya 1997; Kökdemir 2003; Kürüm 2002).

Üniversitelerde lisans eğitimi almak, kişinin düşünme becerilerini geliştirmede, sosyalleşmede ve farklı türde becerilerin öğreniminde bir amaçtır. Lisans programlarında eğitimini tamamlayan bireyler, belli kabul şartları çerçevesinde üniversitelere bağlı olan farklı enstitülerce (fen, sağlık, sosyal, eğitim bilimleri vs.) açılmış olan yüksek lisans eğitim programlarına başvuru yapmaktadırlar (Demirtaşlı Çıkrıkçı, 2002, 62). Öğrenci, lisans eğitiminden sonra yüksek lisansa yönelmiş ise bunun nedeni danışmanı ile çalışma ve araştırma yapma isteği olabilir (Lipshits, 2019). Yüksek lisans eğitimleri yaklaşık 200 yıl önce Almanya’da başlamış ve şimdilerde üniversitelerin ve yükseköğrenim kurumlarının önceliği, birincil amacı haline gelmiştir (Türker, 2001). Yüksek lisans eğitimi, lisans eğitimlerine nazaran daha önemli, spesifik alanda uzmanlaşma imkânı sağlayan eğitim olarak açıklanabilir (Aitken, Currey, Marshall & Elliott, 2008). Bunun yanı sıra iyi bir eğitim sisteminde, öğrenciler ve akademisyenler arasındaki iletişim kuvvetli olmalı, öğrencilerin iş birlikli çalışma becerileri geliştirilmeli, aktif öğrenme desteklenmeli, öğrencilere dönütlerde zamanın verimli kullanımı, işlerin aksamaması sağlanmalı, öğrenme ve öğretme yolları saygı çerçevesinde olmalıdır

---

¹ Mürvet Berber, Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Orcid:0000-0002-2110-9801

² N. Burcu Arslan, Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Orcid:0000-0002-1880-1047

Bu çalışmanın ilk versiyonu 5. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi’nde (ICHUS-2022) sözlü bildiri olup, online olarak sunulmuştur.

(Chickering ve Gamson, 1987). Yüksek lisans eğitiminde, lisans eğitimine kıyasla; bireye daha kapsamlı bilimsel araştırmalar yapabilme, karmaşık problemleri çözebilme, mesleki alanlarda uzmanlaşabilme, bilgiyi verimlice üretebilme ve sentez yapabilme yöntemleri ve özellikleri kazandırılmaya çalışılır (Demirtaşlı, Çıkrıkçı, 2002; Alhas, 2006).

*Bu çalışmanın ilk versiyonu 5. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi'nde (ICHUS-2022) sözlü bildiri olup, online olarak sunulmuştur.

1Mürvet Berber, Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Orcid:0000-0002-2110-9801

2 N. Burcu Arslan, Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Orcid:0000-0002-1880-1047

Dünyada yükseköğretim kurumlarının bünyesinde yer alan yüksek lisans programlarında; araştırma yapabilme, bilgi üretebilme ve nitelikli bilim insanı kaynağı oluşturabilme gibi önemli işlevler yapılmaktadır (Altbach, 2004; Hurst, Cleveland-Innes, Hawranik & Gauvreau, 2013). Türkiye'de yüksek lisans eğitimi ise ilgili yasal metinlerde; "lisans eğitime dayalı olan yüksek lisans ve doktora eğitimiyle sanat dallarında yapılan sanatta yeterlik çalışması ve tıpta uzmanlıkla bunların gerektirdiği eğitim öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama etkinliklerinden oluşan eğitim" olarak tanımlanmaktadır (Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği, Mad. 2; Yükseköğretim Kanunu, Mad.3). Çoğu meslek dalında yüksek lisans eğitimi gereklidir; mesleği yapabilmenin yanında, meslekte uzmanlaşma ve kariyer basamaklarında ilerleme gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Bu nedenle, yüksek lisans eğitiminin önemi zaman ilerledikçe artmaktadır (Bülbül, 2003).

Bilgisayarların günlük hayatta çok yoğun şekilde kullanılması son on yılda yaşanan insan davranışları-sosyalleşme-teknoloji kullanımı etkileşimleri, bazı alanların bağımsız bilim dalı olarak araştırılmasını gereklilik haline getirmiştir. Öğretim teknolojileri de bu alanlardan birisi olup, önemli bir araştırma disiplini olarak bilim dünyasındaki yerini almıştır (Akça Üstündağ, 2013). Türkiye'de de bu alanda bir bölüm, 1998 yılında bazı üniversitelerin eğitim fakültelerinde Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) adıyla lisans eğitime başlamıştır (YÖK,1998). Telli ve Selim (2009), BÖTE bölümünün temel amacını; öğretim teknolojileri, sınıf yönetimi ve öğretmenlik mesleğini bilen, öğretim teknolojileri için lazım olan teknik ve yöntemleri bilen ve uygulayabilen, görev yapılan okullarda öğrencilerin ihtiyaç duyacağı bilgisayar bilgisi konusunda dersleri hazırlayan, bilgiye ulaşma yollarını bilen, eleştirel düşünebilen, yaratıcı, yenilikçi bireyler yetiştirmek olarak belirtmektedir. Çuhadar ve Dursun (2010) ise BÖTE bölümü mezunlarının; teknoloji konusunda öncülük eden, topluma davranışlarında örnek olan, teknolojiye kendini geliştirmiş bilgili ve becerili öğrenciler yetiştiren, ayrıca topluma teknoloji konusunda destek verebilecek kişiler olarak toplumsal görevler üstlendiğini belirtmektedir. Çeşitli öğretim kademelerinde görev yapacak bilişim teknolojileri öğretmeni yetiştirmek amacıyla açılan bu bölümlerde genel olarak; pedagoji, özel alan bilgisi ve genel kültüre yönelik dersler verilmektedir. Bunun amacı, güncel eğitim teknolojilerini, gerekli yöntem ve tekniklerle birleştirerek, öğrenme ve öğretme etkinliklerini planlayıp düzenleyebilen öğretim tasarımcıları yetiştirmektir (Sanalan vd, 2010). Toplumun, özellikle de bilgisayar okuryazarlığı konusunda kendisini geliştirmesi bilişim teknolojileri eğitimcilerinin üstlendiği en önemli görevlerden birisidir (Kayak ve Orhan, 2009). Hedefler, beklentiler ve ihtiyaçlar nedeniyle BÖTE öğretim programının sürekli olarak araştırılıp-sentezlenmesi, literatürde BÖTE bölümü problemlerinin çözümü için yer alan önerilerden biridir (Göktaş, Yıldırım ve Yıldırım, 2009; Karal ve Timuçin, 2010). 2009 yılı itibarı ile BÖTE alanında lisans eğitiminin yanı sıra lisansüstü düzeyde eğitim de yapılmaktadır. Literatürdeki araştırma sonuçlarına göre katılımcılar ders programlarının yoğunluğu, eğitim sürecinde yaşanan zorluklar ve danışman-öğretim üyeleri ile daha fazla zaman ayrılmasının gerektiği yönünde görüşlere ulaşılmıştır. Eğitim bilimleri alanında yüksek lisans yapan öğretmenlerin karşılaştıkları sorunların incelendiği başka bir çalışmada ise

katılımcıların mesleki gelişim ve sosyalleşme gibi nedenlerle yüksek lisans eğitimi görmek istedikleri tespit edilmiştir (Alabaş, Kamer ve Polat, 2012).

Bu çalışmanın amacı; Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Programı'nda lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin yüksek lisans eğitiminden beklentilerini ortaya koyup, programda karşılaşılan eksikliklerin giderilmesi yönünde önerilerde bulunmaktır. Literatür taramasında BÖTE bölümü lisansüstü öğrencilerinin yüksek lisans eğitim programından beklentileri ve karşılaştıkları durumlar, kendi fikirleri ve öğrenci bakış açısını kapsayan sınırlı sayıda çalışmalara rastlandığı, dolayısıyla bu tür çalışmalara ihtiyaç duyulduğu tespit edildi. Bu amaca yönelik oluşturulan problem cümlesi "BÖTE Programı'nda yüksek lisans yapan öğrencilerin lisansüstü eğitime ilişkin beklentileri ve görüşleri nelerdir?" olarak belirlendi.

2.Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, BÖTE lisansüstü eğitim hakkındaki görüşlerin, ihtiyaçların ve beklentilerin derinlemesine incelenmiş olması, tek bir vaka üzerinde odaklanması özel durum çalışması ile örtüşmektedir. Çalışmanın konusu spesifik bir duruma özgü olduğu için durum çalışması tercih edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada kullanılmış olan veri toplama aracı yani anket formu desen için uygun görülmüştür. Durum çalışmaları, bilimsel sorulara yanıt aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşım olarak görülmektedir. McMillan (2000), durum çalışmalarını bir ya da daha fazla olayın, ortamın, programın, sosyal grubun ya da diğer birbirine bağlı sistemlerin derinlemesine incelendiği yöntem olarak tanımlanmaktadır. Durum çalışmaları içerisinde bütüncül tek desen durumu kullanılmış ve tek bir örneklem üzerinde durulmuştur.

2.2 Çalışma Grubu

Çalışma, 2021-2022 öğretim yılı bahar dönemi Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi ana bilim dalında yüksek lisans eğitimine devam eden 11 öğrenci ile yürütüldü. 11 lisansüstü öğrencisinin 9'u farklı kurumlarda görev almaktadır, 2'si ise çalışmamakla birlikte alan içi yüksek lisans yapmaktadır. Farklı kurumlarda görev alan 9 öğrencinin 5'i alan içi yüksek lisans yaparken 4'ü ise alan dışı yüksek lisans yapmaktadır. Alan içi yüksek lisans yapan ve aynı zamanda çalışan 5 yüksek lisans öğrenciden 3'ü öğretmen, 1'i kamu görevlisi diğer yüksek lisans öğrencisi ise bilişim danışmanı olarak görev yapmaktadır. Alan dışı yüksek lisans yapan 4 yüksek lisans öğrenciden 3'ü öğretmen, 1'i ise kamu kurumunda görev yapmaktadır. 11 lisansüstü öğrencisi bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın, çalışma gruplarının belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme kullanıldı. Bir araştırmada gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulabilir. Bu durumda örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler (nesnelere, olaylar vb.), örnekleme alınır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2010). Bu çalışmadaki ölçüt birimi ise örneklemin BÖTE lisansüstü öğrencisi olmasıdır. Tablo.1 'de lisansüstü öğrencilerin demografik bilgileri yer almaktadır.

Tablo 1- Lisansüstü Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Öğrenci numarası	Cinsiyeti	Çalıştığı statüsü	Çalıştığı kurum	Lisans mezuniyeti
Ö1	E	Öğretmen	MEB	Alan içi
Ö2	E	Memur	Kamu	Alan içi
Ö3	K	Öğretmen	MEB	Alan içi

Ö4	K	Çalışmıyor		Alan içi
Ö5	E	Öğretmen	MEB	Alan içi
Ö6	E	Çalışmıyor		Alan içi
Ö7	E	Bilişim Danışmanı	Özel Sektör	Alan içi
Ö8	E	Öğretmen	MEB	Alan dışı
Ö9	K	Öğretmen	MEB	Alan dışı
Ö10	K	Öğretmen	MEB	Alan dışı
Ö11	E	Memur	Kamu	Alan dışı

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, veri toplama araçlarından anket formu kullanıldı. BÖTE lisansüstü öğrenci beklenti anket formu, öğrencilerin kişisel, mesleki ve toplumsal gelişimlerinin lisansüstü eğitim sürecindeki değişimleri ve diğer tüm unsurlar hakkında bilgi edinmek amacıyla hazırlandı. Veri toplama aracı oluşturulurken öncelikle literatür taraması yapıldı, benzer çalışmalar incelendi ve ortaya çıkan verilerden temel başlıklar belirlendi. Belirlenen başlıklar ve ayrıca merak edilen konuların eklenmesi ile anket form soruları hazırlanıp, alanında uzman iki kişiden dönütler alındı ve sorular dönütlere göre yeniden düzenlendi. Uzman kişiler meslekte 10-15 yıl deneyime sahip olup, aktif çalışmaktadırlar. Anket formunda toplam 21 açık uçlu soru bulunmaktadır. Anket formu Google form üzerinden hazırlanıp öğrencilerle paylaşımında bulunularak, verilerin çevrimiçi ortamda toplanması sağlandı.

2.4. Veri Analizi

Veri toplama aracından elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edildi. İçerik analizinde temel amaç, birbirine benzeyen verileri, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek okuyucunun anlayabileceği bir biçimde sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). İçerik analizi ile insanların ya da grupların inançları, görüşleri, tutumları, değerleri ve düşünceleri ortaya çıkarılabilir (Stemler, 2001). Bu noktada veriler üzerinden kodlar ve temalar oluşturuldu, frekans ve alıntılar kullanılarak, bulgular soru bazlı tablolar halinde sunuldu. Aşağıda Tablo 2’de örnek bir analiz yer almaktadır.

Tablo 2- Örnek Analiz

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Teknolojilerden faydalanmak	Ö11	1	Ö11: “Çağımızın gerekliliği olan teknolojinin ilerleyen zamanlarda daha farklı boyutlara ulaşabileceği bu teknolojiden yeteri kadar faydalanabilmek.”

Bazı öğrencilerin belirli sorulara vermiş oldukları cevaplar sorular ile ilişkisiz olduğundan dolayı cevapları çalışmaya eklenmedi ve aşağıda çalışmaya eklenmeyen cevaplara örnekler, nedenleriyle birlikte verildi.

Örnek 1. BÖTE yüksek lisans beklenti anket formunun 4. sorusuna Ö4’ün vermiş olduğu cevap; öğrencinin belirtmesi üzerine soruyu yanlış anlayıp, cevapladığı üzerine soru çalışmaya eklenmedi. Ö4’ün 4. Soru için vermiş olduğu cevap ise “Türkçe öğretmenliği” şeklindedir.

Örnek 2. BÖTE yüksek lisans beklenti anket formunun 14. sorusuna Ö3 soruya alakasız cevap verdiği için cevabı çalışmaya eklenmedi, vermiş olduğu cevap “*Bu soruya ancak bitirince cevap verebilirim.*” şeklindedir.

Örnek 3. BÖTE yüksek lisans beklenti anket formunun 19. sorusuna Ö11 soruya anlamadan cevap verdiği bildirildiği için cevabı çalışmaya eklenmedi, vermiş olduğu cevap ise “*Lisansüstü seviyesine geçmediğimden dolayı katkı sağlayamayacağım.*” şeklindedir.

2.5. Etik

Araştırmanın örneklemini gönüllü olarak oluşturan BÖTE Lisansüstü öğrencilerine, toplanan verilerin ve demografik bilgilerin okuyucu ile paylaşılacağı konusunda bilgi verildi ve rızaları alındı. Aynı zamanda istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları belirtildi. Veri toplama sürecinde, öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar paylaşılırken, mahremiyet ve gizlilik ilkeleri doğrultusunda Ö1, Ö2, ..., Ö10, Ö11 şeklinde kodlanarak veri paylaşımı yapıldı.

3. Bulgular

Aşağıda, çalışmanın amacına uygun olarak hazırlandı BÖTE (Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi) lisansüstü öğrencilerin Yüksek Lisans Eğitimden Beklentileri Anket Formundaki (YÜLEBA) sorulara verilen yanıtlardan elde edilen bulgular soru bazlı tablolar halinde sunuldu.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans eğitimine kabul şartları hakkında ne düşünüyorsunuz?” ifadesini içeren birinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 3’e yansıtıldı.

Tablo 3- BÖTE Yüksek Lisans Programına Kabul Şart Düşünceleri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Yeterli	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11	8	Ö1 “yeterli düzeyde” Ö2 “Gayet kabulde kendi adıma” Ö3 “Şartlar makul olması gerektiği gibi” Ö5 “Bence şartlar uygun” Ö8 “Mevcut şartları destekliyorum.” Ö9 “Bence yeterli “ Ö10 “Kabul şartları gayet uygun ve seçici” Ö11 “Eğitim fakültesi mezunu olmak ve bilgisayar kullanım becerisine sahip olmanın yeterli olacağını düşünmekteyim.”
YDS (yabancı dil sınavı)	Ö6, Ö7	2	Ö6 “Yeterli olduğunu düşünmekle birlikte yabancı dil açısından da bir kriter eklenebilirdi diye düşünüyorum.” Ö7 “Şartlar yeterli ama daha seçici olabilmek ve yeterliği korumak adına yabancı dil sınavı gerekli olabilir.”
Bilim sınavı	Ö4	1	Ö4 “ Olması gerektiği gibi olduğunu düşünüyorum sadece sınavsız olmasının doğru olmadığını bilim sınavının her yerde olması gerektiğini”

Tablo 3’te 8 lisansüstü öğrencisinin kabul şartlarının yeterli olduğu, 2 lisansüstü öğrencinin kabul için YDS sınavının gerektiği, 1 lisansüstü öğrencinin bilim sınavı olması gerektiği düşüncelerinin yer aldığı görüldü.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programını tercih etme nedenleriniz nelerdir?” ifadesini içeren ikinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 4’e yansıtıldı.

Tablo 4- BÖTE Yüksek Lisans Programını Tercih Etme Nedenleri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Kendini geliştirme, yenileme, güncelleme	Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10	6	Ö3 “Kendimi geliştirmek” Ö5 “Kendimi geliştirmek.” Ö6 “Lisans eğitimini tamamladığım bölümde uzmanlaşabilmek ve akademik bir kariyer hedefim” Ö7 “Akademik hayata girerek daha üst yaş gruplarına eğitim verebilmek, alanda kendimi geliştirmek “ Ö9 “Alana yatkın olduğum ve yanlış meslek seçtiğim düşüncesi, kendimi bu alanda geliştirebilme imkânı vermesi” Ö10” Kendimi yenilemek, güncellemek ve değişime ayak uydurmak için tercih ettim”
Akademisyen hedefi	Ö4, Ö6, Ö7	3	Ö4 “Kendi bölümümü seviyorum akademisyen olmak hedefimde olduğu için bunu yine kendi alanımda yapmak istedim” Ö6 “Lisans eğitimini tamamladığım bölümde uzmanlaşabilmek ve akademik bir kariyer hedefim” Ö7 “Akademik hayata girerek daha üst yaş gruplarına eğitim verebilmek, alanda kendimi geliştirmek “
Öğrenme merakı ve istek	Ö2, Ö11	2	Ö2 “Yaşadığım ile yakın olması ve yüksek lisans yapma isteğimin olması” Ö11 “Yazılım öğrenme merakımın bulunması.”
Destekleme, yatkınlık	Ö8, Ö9	2	Ö8 “Meslek yapmış olduğum çalışmalarını destekleyici bir bölüm. Lisans programında edindiğim tecrübeleri eğitim sürecinde etkin kullanacağımı düşünüyorum.” Ö9 “Alana yatkın olduğum ve yanlış meslek seçtiğim düşüncesi, kendimi bu alanda geliştirebilme imkânı vermesi”
Meslek değiştirme	Ö9	1	Ö9 “Alana yatkın olduğum ve yanlış meslek seçtiğim düşüncesi, kendimi bu alanda geliştirebilme imkânı vermesi”
Alanı ve işi	Ö1	1	Ö1” Kendi alanım ve iş hayatım”

Tablo 4’den 6 lisansüstü öğrencisinin kendini geliştirmek, yenilemek, güncellemek için bu programı tercih ettiği, 3 lisansüstü öğrencinin akademisyen olma hedefi için tercih ettiği, 2 lisansüstü öğrencinin öğrenme merakı ve isteğinin olması sonucunda tercih ettiği, 2 lisansüstü öğrencinin destekleme ve bölüme yatkın olması dolayısıyla tercih ettiği, 1 lisansüstü öğrencinin meslek değiştirmek için bu bölümü seçtiği ve 1 lisansüstü öğrencisinin ise kendi alanı ve işi olduğu için tercih ettiği görüldü.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans programını kazanmadan önceki beklentileriniz ile programa başladıktan sonraki beklentileriniz arasındaki farkı açıklayınız? Beklentilerinizde değişim var ise nedeni nedir?” ifadesini içeren üçüncü sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 5’e yansıtıldı.

Tablo 5- BÖTE Yüksek Lisans Eğitim Öncesi ve Sonrası Beklenti Farklılıkları

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Değişmedi	Ö5, Ö6, Ö8, Ö9	4	Ö5 “Beklentilerimde herhangi bir değişim yok” Ö6 “Beklentilerimde herhangi bir değişim olmadı”

			<p>Ö8 “Şu an için bariş bir fark bulunmamaktadır”</p> <p>Ö9” Aslında bir fark var diyemem”</p>
Ders içeriği	Ö1, Ö3, Ö7	3	<p>Ö1 “teorik dersler yerine uygulamalı derler bekliyordum”</p> <p>Ö3 “Beklentilerimle yüksek lisans programı arasındaki maalesef çok fark var. Teorik konulara çok fazla yer verildiğine inanıyorum, gereksiz, olmaması gereken çok fazla içerik var”</p> <p>Ö7 “Öncesinde daha proje odaklı olunur diye düşünüyordum çünkü hiçbir bilgim yoktu, Sonrasında akademik makale ve araştırmaları okurken bulmak beklentime göre farklı olduğu için biraz garipsedim”</p>
Beklentilerimi karşıladı	Ö4, Ö10, Ö11	3	<p>Ö4 “Beklentilerimi tamamen karşıladığımı düşünüyorum.”</p> <p>Ö10 “Bu kadar kısa sürede bu kadar çok şey öğreneceğimi, bakış açımı bu denli değiştireceğini düşünmemiştim. Keyif alıyorum ve merakla bekliyorum.”</p> <p>Ö11 “Programa katılmadan önce yazılım konusunda kendimi geliştirebileceğimi ancak programın eğitimin teknolojiye entegrasi olarak görmekteyim.”</p>

Tablo 5’te görüldüğü üzere 4 lisansüstü öğrencisinin beklentilerinin değişmediği, 3 lisansüstü öğrencisinin ders içerikleri ile ilgili beklentilerinde farklılıklar yaşadığı, 3 lisansüstü öğrencisinin beklentilerinin karşılandığı gözlemlendi.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Okuduğunuz lisans bölümünüz dışında bir yüksek lisans programı seçtiyseniz bunun nedeni nedir?” ifadesini içeren dördüncü sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 6’ya yansıtıldı.

Tablo 6- Lisans Bölümü ve Seçtikleri Yüksek Lisans Bölüm Farklılıkları

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Lisans bölümü	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7	6	<p>Ö1” seçmedim”</p> <p>Ö2 “Lisansda da aynı bölüm mezunuyum”</p> <p>Ö3 “Seçmedim”</p> <p>Ö5 “Kendi bölümüm”</p> <p>Ö6 “Hayır, seçmedim”</p> <p>Ö7 “Seçmedim”</p>
Merak	Ö8, Ö11	2	<p>Ö8 “Seçtiğim BÖTE bölümünün ders konuları meslek hayatımda ilgi duyduğum ve çalışma yaptığım konular ile bağlantılıdır.”</p> <p>Ö11 “Okuduğum bölümün sınıf öğretmenliği olmasına rağmen öğretmenlik mesleğini yapmıyorum. Yazılım merakımın bulunması ve programın okuduğum lisans programına uygun olmasından dolayı tercih ettim.”</p>
Gelişmek	Ö9, Ö10	2	<p>Ö9 “Sınıf öğretmeniyim ancak sayısal olarak bölümümün yüksek lisans programlarını sınırlı buluyorum kendimi geliştirmek için bu programı seçtim.”</p> <p>Ö10 “Farklı bir bölüm seçtim çünkü, her şey değişiyor dijitalleşiyor. Yeni nesil dijital dünyayı seviyor. Onlara ulaşmak, etkili öğrenmelerine yardımcı olmak için bu dünyayı onlardan daha fazla bilmem gerektiğini düşündüm ve BÖTE tercihim oldu.”</p>
İşi ve alanı ile bağlantı	Ö8, Ö11	2	<p>Ö8 “Seçtiğim BÖTE bölümünün ders konuları meslek hayatımda ilgi duyduğum ve çalışma yaptığım konular ile bağlantılıdır.”</p> <p>Ö11 “Okuduğum bölümün sınıf öğretmenliği olmasına rağmen öğretmenlik mesleğini yapmıyorum. Yazılım merakımın bulunması ve programın okuduğum lisans programına uygun olmasından dolayı tercih ettim.”</p>

Tablo 6’dan 6 lisansüstü öğrencisinin BÖTE lisans bölümünde mezun olup bu eğitimi seçtiğine, 5 lisansüstü öğrencisinin ise lisans eğitiminde farklı bölümden mezun olduğuna yani alan dışından geldiğine ulaşılmıştır. Alan dışından gelen lisansüstü öğrencilerinin ise bu bölümü

seçmelerinin nedenleri arasında işine yakın bir alan olması, bu alanda gelişmek istemesi ve bu bölüme merakının olması görüldü.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programında sizleri en çok zorlayan neler olmuştur ya da olmaktadır? Neden?” ifadesini içeren beşinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 7’ye yansıtıldı.

Tablo 7- BÖTE Yüksek Lisans Programında Karşılaşılan Zorluklar

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Ödevler	Ö1, Ö3, Ö5, Ö7, Ö9	5	<p>Ö1 “verilen ödev çalışmaları”</p> <p>Ö3 “Bitmeyen ödevler”</p> <p>Ö5 “Ödevler. İş, çocuklar vs. gibi etkenlerden dolayı hayat çok yoğun. Ödevleri yetiştirmekte zorlanıyorum.”</p> <p>Ö7 “Program bazında genel olarak ödevlerin yoğunluğu yoruyor açıkçası. Çok üst düzey zorlayıcı değiller tek başlarına ama 5 ders olup her birinden de her hafta ödev yapmak gerçekten yorucu oluyor, bazılarına yetişemiyorum bile.”</p> <p>Ö9 “Derslerde lisans öğrencisi gibi sadece öğrencimmiş gibi algılanmamız en büyük sorun, derslerin yüz yüze oluşu ve saatleri, kendi iş saatlerimize uygun olmayışı oradan oraya koşturarak yetişmeye ve ödevleri yetiştirmeye çalışmak, çok istekle başladığım yüksek lisansın şu an stres sebebim olması”</p>
Tez ve makale okumaları	Ö2, Ö10, Ö6	3	<p>Ö2 “Çok ödev olması ve tez okumaları”</p> <p>Ö6 “Yabancı dilde yazılmış olan makale ya da tezleri incelemekte zorlanabiliyorum.”</p> <p>Ö10 “Akademik makaleler de kullanılan yazım dili ve kuralları ile raporlar hazırlamak. Çünkü büyük bir mesai istiyor. Yüksek lisans dışında devam eden bir iş hayatım da aynı mesai ve özveriye istediği için zaman sorunu yaşıyorum.”</p>
Zaman problemi	Ö8, Ö9, Ö10	3	<p>Ö8 “2 önemli sorunum vardır. Çok zorlanmaktayım. 1. Sınıf öğretmeni olduğumdan yüksek lisans yüz yüze derslerine katılım konusunda yasal bir izin düzenlemesi bulunmaması, idarenin izin konusunda sorun yaratması. 2. İl merkezine yaşadığım yer 70 km bu yüzden ulaşım konusunda zaman ve maliyet konusunda çok zorlanıyorum. Derslerin farklı günlerde olması bu sorunu benim için daha da arttırmaktadır”</p> <p>Ö9 “Derslerde lisans öğrencisi gibi sadece öğrencimmiş gibi algılanmamız en büyük sorun, derslerin yüz yüze oluşu ve saatleri, kendi iş saatlerimize uygun olmayışı oradan oraya koşturarak yetişmeye ve ödevleri yetiştirmeye çalışmak, çok istekle başladığım yüksek lisansın şu an stres sebebim olması”</p> <p>Ö10 “Akademik makaleler de kullanılan yazım dili ve kuralları ile raporlar hazırlamak. Çünkü büyük bir mesai istiyor. Yüksek lisans dışında devam eden bir iş hayatım da aynı mesai ve özveriye istediği için zaman sorunu yaşıyorum.”</p>
Maliyet problemi	Ö8	1	<p>Ö8 “2 önemli sorunum vardır. Çok zorlanmaktayım. 1. Sınıf öğretmeni olduğumdan yüksek lisans yüz yüze derslerine katılım konusunda yasal bir izin düzenlemesi bulunmaması, idarenin izin konusunda sorun yaratması. 2. İl merkezine yaşadığım yer 70 km bu yüzden ulaşım konusunda zaman ve maliyet konusunda çok zorlanıyorum. Derslerin farklı günlerde olması bu sorunu benim için daha da arttırmaktadır”</p>
Ders işlenişi	Ö9	1	<p>Ö9 “Derslerde lisans öğrencisi gibi sadece öğrencimmiş gibi algılanmamız en büyük sorun, derslerin yüz yüze oluşu ve saatleri, kendi iş saatlerimize uygun olmayışı oradan oraya koşturarak yetişmeye ve ödevleri yetiştirmeye çalışmak, çok istekle başladığım yüksek lisansın şu an stres sebebim olması”</p>
Zorluk yok	Ö4	1	<p>Ö4 “Lisanstan farklı olarak kendi kendine öğrenme daha aktif olduğu için bu kısımda başlarda zorluk çektim ancak alıştıktan sonra bir sorun kalmadı.”</p>
Stres	Ö9	1	<p>Ö9 “Derslerde lisans öğrencisi gibi sadece öğrencimmiş gibi algılanmamız en büyük sorun, derslerin yüz yüze oluşu ve saatleri, kendi iş saatlerimize uygun olmayışı oradan</p>

			<i>oraya koşturarak yetişmeye ve ödevleri yetiştirmeye çalışmak, çok istekle başladığım yüksek lisansın şu an stres sebebim olması”</i>
Deneyim	Ö11	1	Ö11 “Öğretmenlik mesleğinde tecrübe sahib olmamam”

Tablo 7’den yola çıkıldığında 5 lisansüstü öğrencisinin ödevler konusunda zorlandığına, 3 lisansüstü öğrencisinin tez ve makale okumalarında güçlük yaşadığına, 3 lisansüstü öğrencisinin zamandan dolayı sıkıntı yaşadığına, 1 lisansüstü öğrencinin maliyet konusunda sıkıntı yaşadığına, 1 lisansüstü öğrencisinin dersin işlenişinden ötürü zorluk yaşadığını, 1 lisansüstü öğrencisinin öğreniminde bireyin rolünden, 1 lisansüstü öğrencisinin stresten ötürü ve 1 diğer lisansüstü öğrencisinin ise deneyimden dolayı sıkıntı yaşadıklarına ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programdan memnun musunuz? Bölümünüzü ya da okulunuzu değiştirecek olsanız ya da bırakacak olsanız bunun asıl nedeni ne olurdu?” ifadesini içeren altıncı sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 8’e yansıtıldı.

Tablo 8- BÖTE Yüksek Lisans Programı ile İlgili Memnuniyet ve Programı Bırakmalarına Karşı Düşünceleri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Memnun	Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	7	Ö4 “Hem eğitim hem eğitimciler olarak gayet memnunum değişmek istemezdim” Ö5 “Bölümümünden memnunum” Ö6 “Programdan memnunum. Okul değiştirmek istememin nedeni yurt dışında eğitim alabilmek olabilirdi.” Ö7 “Ben düşündüğümde dahi memnunum aslında çünkü hareketli bir dönem tam anlamıyla olmasa da yeterli eğitimler aldığımızı düşünüyorum. Değiştirmeyi düşünmem.” Ö8 “İstedğim ve kendimi geliştirmeyi düşündüğüm isabetli bir bölüm. Ancak 5 no’lu soruda yazmış olduğum zorluklar bölüm konusunda beni çok umutsuzluğa düşürüyor ☹️” Ö9 “Bölümünden memnunum kendimi geliştirmek ve ilerlemek istiyorum ancak Yetiştirmeye çalıştığım ve eksik olduğumu düşündüren ödevler yüzünden yaşadığım stres bazen beni zorluyor” Ö10 “Oldukça memnunum. Bir gün bırakacak olursam bunun nedeni muhtemelen iş hayatım ile yürütememek ve bu tempoyu kaldıramamak olurdu.”
Ödevler	Ö1, Ö3	2	Ö1 “verilen ödevler” Ö3 “Maalesef çok memnun olduğumu söyleyemeyeceğim, kendime ve aileme zaman ayıramıyorum, sürekli kısır bir ödev döngüsü içerisindeyim”
Sağlık	Ö2	1	Ö2 “Memnunum asla pes etme gibi bir buyum yok lakin sağlık sorunları etkileyebilirdi”
Özel hayata zaman ayıramama	Ö3	1	Ö3 “Maalesef çok memnun olduğumu söyleyemeyeceğim, kendime ve aileme zaman ayıramıyorum, sürekli kısır bir ödev döngüsü içerisindeyim”
Program içerik beklentisi	Ö11	1	Ö11 “Yeterince memnun değilim. Beklentilerim yazılım üzerine olması, programın eğitim üzerinden ilerleyerek beni zorlaması.”
Eğitim imkânı	Ö6	1	Ö6 “Programdan memnunum. Okul değiştirmek istememin nedeni yurt dışında eğitim alabilmek olabilirdi.”

Tablo 8'den yola çıkılarak 7 lisansüstü öğrencisinin programdan memnun kaldığına ulaşılmıştır. 5 lisansüstü öğrencisinin ise farklı nedenlerden dolayı okulu bırakabileceğine bu nedenlerinde; verilen ödevler, sağlık sıkıntıları, kişisel hayata zaman ayıramama, program içeriğinin beklentiden farklı olmasının, eğitim imkânı olduğuna ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans eğitimine başladığınız anda size yapılan danışmanlıkla ilgili olarak neler söyleyebilirsiniz?” ifadesini içeren yedinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 9’a yansıtıldı.

Tablo 9- BÖTE Yüksek Lisans Aldıkları Danışmanlık Görüşleri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Danışmanlık olması gerektiği gibiydi	Ö1, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11	9	<p>Ö1 “Şimdilik yeterli düzeyde ama ilerisi için yeterli bulmuyorum”</p> <p>Ö4 “Olması gereken şekilde bir danışmanlık yapıldı süreç değerlendirme hakkında yeterince bilgi verildi”</p> <p>Ö5 “Öncesinde hocalarımız bizimle iletişime geçti. Yönlendirmeleri işimizi kolaylaştırdı.”</p> <p>Ö6 “Gayet yeterli düzeyde bir danışmanlık aldım.”</p> <p>Ö7 “Aşında süreçle alakalı doğru bilgiler verildiğini yeterli olduğunu düşünüyorum.”</p> <p>Ö8 “Yapılan danışmanlık ile ilgili olumsuz bir durum olmamıştır.”</p> <p>Ö9 “Samimi, güler yüzlü ve yeterliydi”</p> <p>Ö10 “Nasıl bir yol çizeceğim, kazanımlarım neler olacak net bir şekilde ifade ediyor. Dönütler etkili ve anlam ifade ediyor.”</p> <p>Ö11 “Programda bulunan öğretim üyelerin program hakkında gerekli açıklamaları yeterince yerine getirdiği düşünmekteyim.”</p>
Danışmanlık almadım	Ö2	1	Ö2 “Herhangi bir danışmanlık almadım”
Danışmanlık yeterli değildi	Ö3	1	Ö3 “Hiçbir şey bilmeden, seçmeli derslerimizi bile seçmeden yüksek lisansa başladık. Danışmanlık yeterli değildi, bilgilendirme amaçlı bir toplantı yapılabilirdi”

Tablo 9’dan, 9 lisansüstü öğrencisinin danışmanlığın olması gerektiği gibi olduğuna, 1 lisansüstü öğrencisinin gerekli danışmanlığı almadığına ve 1 lisansüstü öğrencisinin ise aldığı danışmanlığı yetersiz bulduğuna ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programından kişisel beklentileriniz nelerdir? Nedeni nedir?” ifadesini içeren sekizinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 10’a yansıtıldı.

Tablo 10- BÖTE Yüksek Lisans Programından Kişisel Beklentileri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Gelişim, yenilenme	Ö1, Ö2, Ö5, Ö7, Ö10	5	<p>Ö1 “bilgi birikimime katkıda bulunması”</p> <p>Ö2 “Kendimi geliştirmek adına katkı sağlamak”</p> <p>Ö5 “Kişisel gelişim”</p> <p>Ö7 “Tek amacım alandaki yenilik ve gelişmelere yönelik kendimi dâba vasıflı bir hale getirmek. Kendimi gerçekleştirme arzum.”</p> <p>Ö10 “Kişisel beklentim öğrenmek. Yenilenmek.”</p>
Eğitim tamamlama	Ö4, Ö6	2	<p>Ö4 “Akademisyen olmak istediğim için alan olarak hem de eğitimci olarak dolu geçirmek istiyorum ne kadar bilgi birikimi sağlarsam o kadar iyi olduğunu düşünüyorum”</p> <p>Ö6 “Hedeflediğim akademik kariyerimde ilerleyebilmem, başarılı olabilmem için gerekli olan eğitimi alabilmek.”</p>

İşe etkisi	Ö9	1	Ö9 “Kendim için bir şeyler yaptığımı farkındayım ve bu çalışmalarımın kendi iş yaşantıma olumlu yansımaları bekliyorum”
Teknolojilerden yararlanmak	Ö11	1	Ö11 “Çağımızın gerekliliği olan teknolojinin ilerleyen zamanlarda daha farklı boyutlara ulaşabileceği bu teknolojiden yeteri kadar faydalanabilmek.”
Kişisel beklentim yok	Ö3	1	Ö3 “Kişisel bir beklentim yok”

Tablo 10’da 5 lisansüstü öğrencisinin gelişim ve yenilenme gibi beklentisi olduğuna, 2 lisansüstü öğrencisinin eğitimi tamamlama beklentisine, 1 lisansüstü öğrencisinin eğitimin işe etki beklentisine, 1 lisansüstü öğrencisinin teknolojilerden yararlanabilme gibi kişisel beklentileri olduğuna ve 1 lisansüstü öğrencisinin de kişisel beklentisi olmadığına ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programından toplumsal beklentileriniz nelerdir? Nedeni nedir?” ifadesini içeren dokuzuncu sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 11’e yansıtıldı.

Tablo 11- BÖTE Yüksek Lisans Programından Toplumsal Beklentileri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Öğrenilenleri aktarabilmek	Ö3, Ö5, Ö9, Ö10	4	Ö3 “Öğrendiklerimi öğrencilerime aktarabilmek” Ö5 “Kendimi geliştirip öğrencilerime ve çevreme bilgilerimi aktarmak istiyorum.” Ö9 “Sadece kendi gelişimim için değil öğrencilerim için de farklı bakış açısı geliştirebilmeyi onlara etkinlik çeşitliliği sağlayarak öğrenmelerini kolaylaştırmayı istiyorum” Ö10 “Öğrendiklerimi öğrencilerime de aktarabilmek.”
Beklenti yok	Ö7	1	Ö7 “Toplumsal bir beklentim yok.”
Çevre edinmek	Ö2	1	Ö2 “Yeni çevre edinmek”
Saygınlık	Ö4	1	Ö4 “Saygı tanınmışlık”
Faydalı birey olma	Ö6	1	Ö6 “Toplumun gelişimine destek olabilecek araştırmalar yapabilmek ve bu araştırmalar neticesinde mantıklı çıkarımlarda bulunup çözümler geliştirebilmek.”
Kariyer	Ö1	1	Ö1 “daha yeni bir kariyer”

Tablo 11’de 4 lisansüstü öğrencinin öğrenilenleri aktarabilmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin çevre edinebilmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin saygınlık kazanması, 1 lisansüstü öğrencisinin topluma faydalı bir birey haline gelmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin kariyer yapabilmesi gibi beklentileri mevcut iken 1 lisansüstü öğrencisinin ise beklentisinin olmadığı gözlemlendi.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programından mesleki beklentileriniz nelerdir? Nedeni nedir?” ifadesini içeren onuncu sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 12’ye yansıtıldı.

Tablo 12- BÖTE Yüksek Lisans Programından Mesleki Beklentileri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Gelişim, değişim ve yenilenme	Ö3, Ö5, Ö9	3	Ö3 “Beklentim kendimi biraz daha geliştirebilmek ve yenileyebilmek” Ö5 “Kendimi geliştirip öğrencilerime ve çevreme bilgilerimi aktarmak istiyorum.” Ö9 “Çevremdekiler bu bölüme başvurduğumda tezsisiz yap neden uğraşacaksınız mantığıyla yaklaştılar ancak ben Yüksek lisansa sadece bitirmiş olmak için başlamadım umarım mesleki anlamda hayata değişiklik ve yenilikler de getirir

Öğrenilenleri aktarabilme	Ö5, Ö8	2	Ö5 “Kendimi geliştirip öğrencilerime ve çevreme bilgilerimi aktarmak istiyorum.” Ö8 “Mesleki anlamda, ilkokul düzeyinde öğrencilere aktarabileceğim müfredata uygun içeriklerin olması beklentim. Uygulanabilirlik açısından önemli”
Kariyer yapmak	Ö6, Ö10	2	Ö6 “BÖTE alanında istediğim mesleki ilerlemeyi sağlayabilmesi için, kariyerimin temelini sağlam bir şekilde oluşturması.” Ö10 “Kariyer yapmak.”
Akademisyen olmak	Ö4	1	Ö4 “Akademisyen olarak hayatıma devam etmek”
Eksikleri kapatmak	Ö7	1	Ö7 “Daha iyi bir eğitmen olmaktan çok alandaki eksikleri görmek. Çünkü eksikleri kapatmak için kritik öneme sahip bir meslekteyiz.”
Beklentim yok	Ö2	1	Ö2 “Mesleki anlamda pek bir beklendiğim yok çünkü farklı alanda hizmet vermekteyim”
Uygulama geliştirme ve iş imkânı	Ö11	1	Ö11 “Yazılım öğrenerek uygulama geliştirme. Teknolojinin ilerleyerek yeni iş olanaklarına imkân vermesi.”

Tablo 12’de görüldüğü üzere 3 lisansüstü öğrencisinin gelişim, değişim ve yenilenme, 2 lisansüstü öğrencisinin öğrenilenleri aktarabilme, 2 lisansüstü öğrencisinin kariyer yapabilme, 1 lisansüstü öğrencisinin akademisyen olabilme, 1 lisansüstü öğrencisinin eksiklerini kapatabilmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin uygulama geliştirme ve iş imkanının artması gibi beklentilerini gözlemlerken 1 lisansüstü öğrencisinin ise beklentilerinin mevcut olmadığına ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Öğrenim görmekte olduğunuz BÖTE yüksek lisans programından akademik beklentileriniz nelerdir? Nedeni nedir?” ifadesini içeren on birinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 13’e yansıtıldı.

Tablo 13- BÖTE Yüksek Lisans Programından Akademik Beklentileri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Tez incelemek, yazmak	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6	4	Ö2 “Tez yazmak ve açılırsa meslek yüksek okulda öğretim görevlisi olmak” Ö3 “Yüksek Lisans ve tez dönemini sorunsuz geçirebilirim belki doktora yapmak isteyebilirim” Ö4 “Makale tez yazımı konusunda yeterli bilgiye sahip olmak alan konusunda yeterli donanım birikimi sağlamak” Ö6 “Araştırma yapabilmek, tez ya da makale inceleyebilmek ve yazabilmek gibi yeteneklerimi akademik kariyerim için geliştirebilmek.”
Akademik kariyer geliştirmek	Ö6, Ö8	2	Ö6 “Araştırma yapabilmek, tez ya da makale inceleyebilmek ve yazabilmek gibi yeteneklerimi akademik kariyerim için geliştirebilmek.” Ö8 “Akademik anlamda bilgi ve becerilerimi artıracığını düşünüyorum. Mesleki gelişimime ve kariyerime katkısı olacaktır”
Akademik beklentim yok	Ö5, Ö11	2	Ö5 “Akademik bir beklentim yok şimdilik.” Ö11 “BÖTE lisans programların Türkiye genelinde kapanmasından dolayı herhangi bir akademik beklentim bulunmamaktadır.”
Öğrenilenleri aktarabilme	Ö7, Ö8	2	Ö7 “İleride üst yaş grubu öğrencilere hitap edebilmek. Mesleki bilgi ve becerilerimi aktarabilmek için.” Ö8 “Akademik anlamda bilgi ve becerilerimi artıracığını düşünüyorum. Mesleki gelişimime ve kariyerime katkısı olacaktır”
Eğitimi bitirmek	Ö3	1	Ö3 “Yüksek Lisans ve tez dönemini sorunsuz geçirebilirim belki doktora yapmak isteyebilirim”
Doktora yapmak	Ö3	1	Ö3 “Yüksek Lisans ve tez dönemini sorunsuz geçirebilirim belki doktora yapmak isteyebilirim”

Öğretim görevlisi olmak	Ö2	1	Ö2” Tez yazmak ve açılırsa meslek yüksek okulda öğretim görevlisi olmak”
Bilgi birikimi	Ö1	1	Ö1 “bilgi birikimimim üzerine katması”
Hedeflerime ulaşmak	Ö10	1	Ö10 “Mesleki olarak doyuma ulaşmak ve motive olarak hedeflerime ulaşmak”

Tablo 13’ten yola çıkılarak; 4 lisansüstü öğrencisinin tez inceleyebilme ve yazabilme, 2 lisansüstü öğrencisinin akademik kariyer geliştirebilme, 2 lisansüstü öğrencisinin öğrenilenleri aktarabilme, 1 lisansüstü öğrencisinin eğitimi bitirme, 1 lisansüstü öğrencisinin doktora yapabilme, 1 lisansüstü öğrencisinin öğretim görevlisi olabilmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin bilgi birikimi yapabilmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin hedeflerine ulaşabilmesi gibi akademik beklentileri olduğu görülmektedir. Bunun dışında 2 lisansüstü öğrencisi ise akademik beklentileri olmadığını belirttiler.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans programınızı bitirdiğinizi, tezinizi başarılı bir şekilde teslim ve sunum yaptığınızı düşündüğünüzde, programdan ne gibi gelişmişlikler ile programdan ayrılmış olmak isterdiniz ya da hangi alanda ilerlemiş olmak isterdiniz? Neden?” ifadesini içeren on ikinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 14’e yansıtıldı.

Tablo 14- BÖTE Yüksek Lisans Program Sonundaki Beklenti ve İstekler

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Alana hakimlik	Ö7, Ö10	2	Ö7 “Alana akademik anlamda hâkim olup, yazdığım tezin literatüre katkısı olmasıyla beraber atflarda bulunulması. Bir iz bırakabilmiş olmak için.” Ö10 “Bilgisayarlı öğretim teknolojilerine hâkim ve bu hakimiyeti ile öğrencilerinin ufkunu açabilen ve onları öğrenmeyi öğreten bir matematik öğretmeni olmak.”
Tez deneyimi	Ö2, Ö7	2	Ö2 “Tez konusunda her konuya hâkim ve alana yeni bir bakış açısı kazandırarak ayrılmak isterim” Ö7” Alana akademik anlamda hâkim olup, yazdığım tezin literatüre katkısı olmasıyla beraber atflarda bulunulması. Bir iz bırakabilmiş olmak için.”
Bakış açıları kazandırmak	Ö2	1	Ö2 “Tez konusunda her konuya hâkim ve alana yeni bir bakış açısı kazandırarak ayrılmak isterim”
İyi bir eğitimci olarak	Ö4	1	Ö4 “İyi bir eğitimci olarak ayrılmak isterim hem alanı iyi bilen hem de iyi bir eğitimci olmak isterim alan olarak daha çok çevrimiçi eğitim konusunda uzmanlaşmak isterim”
Robotik alanda ilerlemek	Ö3	1	Ö3 “Robotik alanında ilerlemiş olmak isterdim, çünkü işimin bir parçası”
Çevrimiçi eğitim konusunda uzmanlaşmak	Ö4	1	Ö4 “İyi bir eğitimci olarak ayrılmak isterim hem alanı iyi bilen hem de iyi bir eğitimci olmak isterim alan olarak daha çok çevrimiçi eğitim konusunda uzmanlaşmak isterim”
Öğrenme-öğretme stratejileri konusunda	Ö5	1	Ö5 “Öğrenme öğretme stratejileri konusunda. Öğrencilere daha faydalı olmak için.”
Yayın geliştirme ve yayınlama	Ö6	1	Ö6 “BÖTE alanında yeni araştırmalar yaparken, kaliteli, üst düzeyde yerlerde yayınlanabilecek seviyede yayınlar geliştirebilmek konusunda ilerlemiş olmak isterim. Çünkü yaptığım işlerde en iyisini yapabilmeyi hedeflerim her zaman.”

Öğretim tasarımı ve modelleri	Ö1	1	Ö1 “öğretim tasarımı ve modelleri üzerinde”
Web 2.0’da kendini geliştirme	Ö8	1	Ö8 “Dijitalleşme eğitimin bir parçası haline gelmiş ve bu süreç hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Öğretmen olarak bu sürece en iyi şekilde ayak uydurmak istiyorum. Web 2. 0 araçları ile ilgili alanda ilerlemek istiyorum.”
Emin değilim	Ö9	1	Ö9 “Hangi alanda ilerlemiş olmak isterim şu an emin değilim”
Yazılım	Ö11	1	Ö11 “Yazılım konusunda kendimi geliştirmiş ve zorluk çekmeden program oluşturma becerisine sahip olmak.”

Tablo 14’de 2 lisansüstü öğrencisinin alana hakim olmak istediği, 2 lisansüstü öğrencisinin tez konusunda deneyim kazanmak istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin alana yeni bakış açıları kazanmak istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin iyi bir eğitimci olabilmek istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin robotik alanda ilerlemek istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin çevrimiçi eğitim konusunda uzmanlaşmak istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin öğrenme-öğretmen stratejileri konusunda gelişmek istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin yayın geliştirme ve yayınlamak istediği, 1 lisansüstü öğrencisinin öğretim tasarımı ve modelleri konusunda gelişmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin WEB 2.0’da kendini geliştirmesi, 1 lisansüstü öğrencisinin yazılımda kendini geliştirmesi gibi beklentileri mevcut iken 1 lisansüstü öğrencisinin ise beklentisinden emin olamadığına ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans programında eksik gördüğünüz noktalar nelerdir? Neden? “İfadesini içeren on üçüncü sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 15’e yansıtıldı.

Tablo 15- BÖTE Yüksek Lisans Eğitim Programındaki Eksiklikleri

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Eksiklik yok	Ö10, Ö11	2	Ö10 “Bilimsel Hazırlık sürecinde olduğum için henüz eksik gördüğüm bir nokta yok.” Ö11 “Şu anda lisans dersleri gördüğümüzden dolayı bir eksikliğin farkına varamayacağımı düşünmekteyim.”
Uygulama eksikliği	Ö1	1	Ö1 “uygulama eksikliği”
Ders ortamı	Ö2	1	Ö2 “Mekân olarak eksiklikler mevcut”
İçerik türü	Ö3	1	Ö3 “Öncelikle içerik, dersler ve teorik tabanlı eğitim,”
Donanımsal eksiklikler	Ö4	1	Ö4 “Belki donanımsal eksiklikler olabilir”
Ders sayısı	Ö7	1	Ö7 “Eksik değil de ders sayısı fazla :) Çünkü yoruluculuk artıyor.”
Ders günleri	Ö8	1	Ö8 “Derslerin farklı günlerde olması katılım anlamında beni olumsuz etkilemektedir. İçin konusunda yaşadığım sorun nedeniyle derslerden geri kalmakta ve devamsızlık sorunu ortaya çıkmaktadır 😞 😞”
Bireye davranış	Ö9	1	Ö9 “Bazen hocaların bizi bölüm mezunuyumuz gibi algıladığını seviyemize inmekte zorlandıklarımı bazen de tek işimiz yüksek lisans dersleriymiş gibi başka sorumluluklarımız yokmuş gibi yüklediklerini düşünüyorum”

Tablo 15’te 1 lisansüstü öğrencisinin uygulama eksikliğinden, 1 lisansüstü öğrencisinin ders ortamından, 1 lisansüstü öğrencisinin içerik türleri açısından, 1 lisansüstü öğrencisinin donanımsal

eksikliklerden, 1 lisansüstü öğrencisinin ders sayısından, 1 lisansüstü öğrencisinin ders günlerinden, 1 lisansüstü öğrencisinin kendilerine hocaların davranışlarından bahsederek programdaki eksikliklere değinmişlerdir. 2 lisansüstü öğrencisi ise programda eksiklik olmadığını belirttiler.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisansta geçen süre, sizce boşa geçen zaman kaybı mıdır? Neden?” ifadesini içeren on dördüncü sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 16’ya yansıtıldı.

Tablo 16- BÖTE Yüksek Lisans Programı Gereksiz Eğitim Programı Mı?

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Hayır	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11	10	<p>Ö1 “Hayır, öğrenilen bilgi değerlidir.”</p> <p>Ö2 “Hayır en azından sosyalleşmem ve yeni bir bakış açısı kazanmak açısından gelişimime katkı sağladığımı düşünüyorum.”</p> <p>Ö4 “Asla benim hayatımın dönüm noktası olarak gördüğüm bir süreç”</p> <p>Ö5 “Hayır.”</p> <p>Ö6 “Kesinlikle hayır. Çünkü günümüz koşullarında yüksek lisans yapmış birey sayısının artması alanların gelişmesi adına çok önemlidir.”</p> <p>Ö7 “Tabii ki hayır. Özellikle de bulunduğumuz ortamda dolu geçiyor.”</p> <p>Ö8 “Kesinlikle katılmıyorum. Her öğretmenin yüksek lisans eğitiminden geçmesi gerekmektedir. Eğitimin kalitesi daha da artacaktır bu şekilde.”</p> <p>Ö9 “Zaman kaybı olduğunu düşünmüyorum ancak diğer sorumluluklarımla birlikte zaman yönetiminde başarılı olamadığım için kendimi eksik ve stresli hissediyorum”</p> <p>Ö10 “Tabii değil. Öyle olduğunu düşünüyorsa burda olmazdım.”</p> <p>Ö11 “Hayır. Geleceğin mesleklerinin bu alan üzerinde yoğunlaşacağını düşünmekteyim.”</p>

Tablo 16’da görüldüğü üzere 10 lisansüstü öğrencisinin BÖTE yüksek lisans programının zaman kaybı olmadığını belirttiğine ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans programı sizi mesleğinizle ilgili motive ediyor mu ya da ilerlemek istediğiniz alanla ilgili motivasyonunuzu sağlıyor mu? Nasıl?” ifadesini içeren on beşinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 17’ye yansıtıldı.

Tablo 17- BÖTE Yüksek Lisans Programının Motivasyona Etkisi

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Evet	Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	8	<p>Ö2 “Evet hedefleri daha belirleyici olmasını sağlıyor kendi adıma”</p> <p>Ö4 “Lisede bilgisayar okudum lisansta bilgisayar okudum ve şimdi yine bilgisayar alanında yüksek lisans yapıyorum alanı gerçekten seviyorum ve motive olmak için ekstra çaba göstermeme gerek kalmıyor”</p> <p>Ö5 “Yeni bilgiler beni her zaman motive eder.”</p> <p>Ö6 “Evet. Çünkü yüksek lisans kapsamında yaptığım araştırmalar neticesinde farklı ve teknolojik gelişmeleri inceleyebilme, bunları öğrenebilme fırsatı bulabiliyorum. Bu da alanım ile ilgili motivasyonumu artırıyor.”</p> <p>Ö7 “Kesinlikle motivasyon sağlıyor çünkü ister istemez mesleki seçeneklerimizi ve alan bilgimizi artırıyor.”</p>

			<p>Ö8 "Evet motivasyonumu arttırdığını düşünüyorum. Şimdiye kadar öğrendiğim bilgileri eğitim sürecinde kullanmaya başladım. Kısa süre geçmesine rağmen etkisini görmekteyim."</p> <p>Ö9 "Evet yaptığımız çalışmalarını sınıfta kullanabilmek ve kendimi geliştirerek daha başarılı olabileceğimi görmek motive ediyor"</p> <p>Ö10 "Kesinlikle. Mutluyum çünkü kendime yatırım yapıyorum."</p>
Motivasyon düşüklüğü	Ö1	1	Ö1 "motivasyonumda düşüklüğe sebep oluyor."
Hayır	Ö3	1	Ö3 "Hayır sağlamıyor"

Tablo 17’de 8 lisansüstü öğrencisinin motivasyonlarının arttığına, 1 lisansüstü öğrencisinin motivasyon sağlamadığına, 1 lisansüstü öğrencisinin ise motivasyonunu düşürdüğüne ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans programı, öğretmenlik mesleğine bakış açısından bir değişiklik meydana getirdi mi? Neden?” ifadesini içeren on altıncı sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 18’e yansıtıldı

Tablo 18- BÖTE Yüksek Lisans Programının Mesleğe Bakış Açısı Değişikliği

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Hayır	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö11	8	<p>Ö1 "hayır"</p> <p>Ö2 "Hayır"</p> <p>Ö4 "Öğretmenlik çocukluk hayalim bakış açısından her zaman olumlu baktım hala olumlu bakıyorum"</p> <p>Ö5 "Şimdilik bir değişiklik yok."</p> <p>Ö7 "Hayır öğretmenlik mesleğini ancak bu düzeyde yapabileceğime inandığım için bir değişiklik olmadı."</p> <p>Ö8" Mesleki anlamda yeterliliğimi arttıracığını düşünüyorum"</p> <p>Ö9 "Getirmedi"</p> <p>Ö11 "Hayır."</p>
Evet	Ö3, Ö6, Ö10	3	<p>Ö3 "Çok az da olsa sınıfta kullanmış olduğum yöntemleri değiştiriyorum bu bir değişiklik olabilir"</p> <p>Ö6 "Evet. Araştırmalar sonucunda yeni teknolojiler, stratejiler, yöntem ve teknikler keşfettim. Bunlar da öğretmenlik mesleğine bakış açımı etkiledi tabii ki."</p> <p>Ö10 "Evet kesinlikle. Yeniden öğrenci olmak, öğrencilerimle daha fazla empati kurmamı sağladı."</p>

Tablo 18’de 8 lisansüstü öğrencisinin BÖTE lisansüstü eğitiminin mesleğe bakış açısını değiştirmediklerine, 3 lisansüstü öğrencisinin bakış açısının değiştiğine ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans derslerinin içeriklerinin yeterliliği ile ilgili olarak neler söylemek istersiniz?” ifadesini içeren on yedinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 19’a yansıtıldı.

Tablo 19- BÖTE Yüksek Lisans Programında İçeriklerin Yeterlilik Seviyesi

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Yeterli	Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10	5	<p>Ö4 "Zaman ve mekân sınırlaması göz önüne alındığı zaman yeterli olduğunu düşünüyorum"</p> <p>Ö5 "Yeterli"</p> <p>Ö6 "İçeriklerin yeterli olduğunu düşünüyorum."</p> <p>Ö7 "Bence her şey gayet iyi hatta fazla bile."</p>

			Ö10 "Bilimsel Hazırlık olarak şu an yeterli."
İçerik düzensizliği	Ö1, Ö3, Ö8	3	Ö1 "çok fazla yoğun" Ö3 "içeriklerin yetersiz olduğunu düşünüyorum" Ö8 "Şu an sorumlu olduğum 2 dersin içeriğini anlamakta ara zorlanıyorum."
Ders çeşidi	Ö2	1	Ö2 "Daha çok sayısal derslere yer verilse daha iyi olacağını düşünüyorum"

Tablo 19’da 5 lisansüstü öğrencisinin BÖTE lisansüstü eğitim program içeriklerinin yeterli olduğundan, 1 lisansüstü öğrencisinin sayısal derslere yer verilmesi gerektiğini, 3 lisansüstü öğrencisinin genel olarak içeriklerin yetersizliğinden, yoğunluğundan ve anlaşılır olmamasından bahsettiler.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Tez konusu ve danışman belirleme sürecine ilişkin görüşleriniz nelerdir ve bu sürecin nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz? Neden? “İfadesini içeren on sekizinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 20’ye yansıtıldı.

Tablo 20- BÖTE Yüksek Lisans Programında Aldığı Tez ve Danışmanlık Süreci Değerlendirmesi

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Danışman konusunda fikirlerimiz alınmalıydı	Ö8, Ö9, Ö10	3	Ö8 "Tez danışmanı konusunda fikirlerimizin alınması gerektiğini düşünüyorum. İlgi duyduğum, çalışmak istediğim alana uygun tez danışmanı olmalıydı. Bu şekilde çalışmalarımın daha hızlı verimli olabileceğini düşünmekteyim." Ö9 "Danışmanımızı kendimizin seçeceği söylendiği ve bölüm mezunlarının kendi tercihlerine bırakıldığı halde bizim danışmanlarımızın bölüm tarafından atanmış olması haksızlıktı diye düşünüyorum, tez konusunda yapılacak bilimsel çalışma için uyum sağlayabileceğini düşündüğü danışmanla çalışmak kişiyi motive eder" Ö10 "Özellikle danışman belirleme sürecinin bana bırakılmasını tercih ederdim. Çünkü önemli bir dönüm noktası benim için. Daha iyi iletişim kurabildiğim frekansımın daha iyi tuttuğu biriyle yapılacak ekip çalışmasının daha verimli olacağı kanaatindeyim"
Danışmanlar sonra seçilmeliydi	Ö1, Ö6, Ö7	3	Ö1 "tez danışmanları daha sonra seçilmelidir." Ö6 "Sürecin dönem ortasından başlaması gerektiğini, öğrencilerin danışmanları ve alanlarını tanıdıktan sonra seçmesinin faydalı olduğunu düşünüyorum." Ö7 "Sürecin zaman içinde öğretmen öğrenci ilişkisinin bir sonucu olarak ve kimsenin zorunlu kalmaması gerektiğine inanarak gerçekleşmesi taraftarıyım."
Programsız süreçti	Ö3, Ö11	2	Ö3 "Çok plansız ve programsız bir şekilde olduğunu düşünüyorum" Ö11 "Tez konusunun gerçekten faydalı olabileceği daha önceden yapılmamış bir araştırma üzerine yapılmasının ülkemize daha faydalı olabileceğine danışman konusunun danışman ile öğrenci arasında sağlıklı iletişim kurulmasının önemli olduğu ve danışmanın çalışma alanı ile öğrenci merakının uyum içerisinde olması gerektiği kanaatindeyim."
Süreç gayet olması gerektiği gibiydi	Ö4, Ö5	2	Ö4 "Öncelikle tez danışmanı ve öğrencinin gerçekten anlaşmasını gerektiği düşüncesindeyim ve danışman hocamı seviyorum anlaşıyorum sürecinden bu doğrultuda azimli çalışma ile sorunsuz geçeceğini düşünüyorum" Ö5 "Konumu henüz belirlemedim. Danışman belirlerken süreç normal."
Tez konusuna göre danışman seçilmeliydi	Ö2	1	Ö2 "Danışmanın kendi çalıştığı alanla ilgili olması hem öğrencinin gelişimine etki sağlayacağını düşünüyorum. Ama tez konusuna göre danışman seçilmesi gerektiği fikri daha mantıklı sanki"

Tablo 20’de görüldüğü gibi 3 lisansüstü öğrencisinin danışman konusunda fikirlerinin alınmasını, 3 lisansüstü öğrencisinin danışmanların sonradan seçilmesi gerektiğini, 2 lisansüstü öğrencisinin sürecin plansız ilerlediğini, 2 lisansüstü öğrencisinin sürecin iyi olduğunu, 1 lisansüstü öğrencisinin ise tez konusuna göre danışman seçimi yapılması gerektiğini belirttiler.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “Sizce ideal bir lisansüstü eğitimde olması gereken fakat şu anda görmüş olduğunuzda eğitimde olmayan nitelikler nelerdir? Neden böyle düşünüyorsunuz?” ifadesini içeren on dokuzuncu sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 21’ye yansıtıldı.

Tablo 21- BÖTE Yüksek Lisans Programında Olması Gereken Nitelikler

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Ders ortamı	Ö1, Ö3, Ö6	3	Ö1 “fiziksel ortam, motivasyon azaltıcı faaliyetler” Ö3 “Öncelikle ders işlediğimiz ortam çok kötü, sonrasında tenefüs bile yapmadan ders işliyoruz bu da normal değil, bir de sürekli olarak ödev verilmesi motivasyonu yüksek bir insanı bile rahatsızlıkla bu işten soğutabilir” Ö6 “İdeal bir lisansüstü eğitim için ideal bir öğrenme ortamı, sınıf ya da salon bulunması, öğrencilerin rahat araştırma yapabilecekleri bir veri tabanı olması gerektiğini düşünüyorum. Veri tabanı hakkında öğrencilerin yeterince bilgilendirilmesi gerekiyor.”
Motivasyon	Ö1, Ö3, Ö9	3	Ö1 “fiziksel ortam, motivasyon azaltıcı faaliyetler” Ö3 “Öncelikle ders işlediğimiz ortam çok kötü, sonrasında tenefüs bile yapmadan ders işliyoruz bu da normal değil, bir de sürekli olarak ödev verilmesi motivasyonu yüksek bir insanı bile rahatsızlıkla bu işten soğutabilir” Ö9 “İsteyerek ve seçilerek gelmiş insanların zorlanmadan zevkle çalışabilecekleri şartlar sağlanmalı ki kişiler motive olsun”
Fikri yok	Ö5, Ö7, Ö10	3	Ö5 “Fikrim yok.” Ö7 “Bir fikrim yok.” Ö10 “Şu and yok.”
Derslerin işlenişi	Ö3, Ö8	2	Ö3 “Öncelikle ders işlediğimiz ortam çok kötü, sonrasında tenefüs bile yapmadan ders işliyoruz bu da normal değil, bir de sürekli olarak ödev verilmesi motivasyonu yüksek bir insanı bile rahatsızlıkla bu işten soğutabilir” Ö8 “Teorik derslerden daha çok uygulama anlamda ders içerikleri olabilir.”
Ödev yoğunluğu	Ö3	1	Ö3 “Öncelikle ders işlediğimiz ortam çok kötü, sonrasında tenefüs bile yapmadan ders işliyoruz bu da normal değil, bir de sürekli olarak ödev verilmesi motivasyonu yüksek bir insanı bile rahatsızlıkla bu işten soğutabilir”
Eğitim yeterliydi	Ö4	1	Ö4 “Olmaması gereken her şeyin olduğunu düşünüyordum artık lisans öğrencisi değiliz her şeyi hocalarımızdan bekleymeyiz işin büyük kısmını bizim öğrenip uygulamamız gerekmektedir”
Öğrencilerin bilgilendirilmesi	Ö6	1	Ö6 “İdeal bir lisansüstü eğitim için ideal bir öğrenme ortamı, sınıf ya da salon bulunması, öğrencilerin rahat araştırma yapabilecekleri bir veri tabanı olması gerektiğini düşünüyorum. Veri tabanı hakkında öğrencilerin yeterince bilgilendirilmesi gerekiyor.”
Deneyimleme	Ö2	1	Ö2 “Deneyimleme yani akademisyenliği gerçekleştirme örneğin bir gün akademisyen gibi davranma ya da yanında staj yapma imkânı”

Tablo 21’de 3 lisansüstü öğrencisinin ders ortamında eksiklikler olduğuna, 3 lisansüstü öğrencisinin motivasyonlarına, 3 lisansüstü öğrencisinin eksik niteliklerle ilgili fikri olmadığına, 2 lisansüstü öğrencisinin derslerin işlenişinde eksikliklerin olduğuna, 1 lisansüstü öğrencisinin ödev

yoğunluğuna, 1 lisansüstü öğrencisinin öğrencilerin bilgilendirilmesi konusunda eksiklik olduğuna, 1 lisansüstü öğrencisinin deneyimleme konusunda eksikliklerin yer aldığına ayrıca 1 lisansüstü öğrencisinin eğitimi yeterli bulduğuna ulaşıldı.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE lisans programı ve lisansüstü programı arasındaki fark nedir? Açıklayınız.” ifadesini içeren yirminci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 22’ye yansıtıldı.

Tablo 22- Lisans ve lisansüstü Programları Arasındaki Farklar

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Tez, makale okumaları	Ö2, Ö7	2	Ö2 “Daha detaylı ders yoğunluğu ve bol tez okuma” Ö7 “Makale... Çok makale. İnanılmaz bir bilgi yükü oluşturuyor. Normal lisans eğitimi bilgiye batta ezbere dayalı ama bu eğitim analitik ve geniş perspektifi görmeye dayalı bir eğitim.”
Ders yoğunluğu	Ö2, Ö5	2	Ö2 “Daha detaylı ders yoğunluğu ve bol tez okuma” Ö5 “Daha detaylı ve yoğun.”
Zaman	Ö1	1	Ö1 “daha fazla zaman alan bilgi havuzu”
Eğitim sistemi	Ö3	1	Ö3 “Lisans da oturmamış bir sistemde ve bölümle alakasız dersler okuyarak bitirdik, burada bu oturmamış sistemi maalesef yine görüyorum”
Öğrenmeyi öğrenmek	Ö4	1	Ö4 “Lisans daha çok bilgi öğretmekti lisansüstü öğrenmeyi öğretmek”
Beklenti yüksekliği	Ö6	1	Ö6 “Ders içerikleri, derslerde kullanılan yöntem ve teknikler, öğrencilerden istenilenler ve beklentiler farklılık göstermektedir. Yüksek lisans, lisansüstülerden daha üst düzeyde bir beklenti var.”
Ders içerikleri	Ö6	1	Ö6 “Ders içerikleri, derslerde kullanılan yöntem ve teknikler, öğrencilerden istenilenler ve beklentiler farklılık göstermektedir. Yüksek lisans, lisansüstülerden daha üst düzeyde bir beklenti var.”
Yöntem ve teknikler	Ö6	1	Ö6 “Ders içerikleri, derslerde kullanılan yöntem ve teknikler, öğrencilerden istenilenler ve beklentiler farklılık göstermektedir. Yüksek lisans, lisansüstülerden daha üst düzeyde bir beklenti var.”
Alanda uzmanlaşma	Ö11	1	Ö11 “BÖTE lisans programı öğrencinin temel becerisini geliştirirken lisansüstü eğitimin öğrencini bir alanda uzmanlaşmasına yardımcı olacağını kanaatindeyim.”

Tablo 22’de de görüldüğü üzere 2 lisansüstü öğrencisinin tez ve makale okumaları açısından, 2 lisansüstü öğrencisinin ders yoğunluğundan, 1 lisansüstü öğrencisinin zamandan, 1 lisansüstü öğrencisinin eğitim sisteminden, 1 lisansüstü öğrencisinin öğrenmeyi öğrenmesinden, 1 lisansüstü öğrencisinin beklenti yüksekliğinden, 1 lisansüstü öğrencisinin ders içeriklerinden, 1 lisansüstü öğrencisinin yöntem ve tekniklerden, 1 lisansüstü öğrencisinin alanda uzmanlaşmaktan farklılık gösterdiğini belirttiler.

BÖTE lisansüstü öğrencilerin YÜLEBA formunda “BÖTE yüksek lisans programını tavsiye eder misiniz? Neden?” ifadesini içeren yirminci birinci sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 23’e yansıtıldı.

Tablo 23- BÖTE Yüksek Lisans Programı Tavsiye Değerlendirmesi

Kod	Öğrenciler	Frekans	Alıntılar
Evet	Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10, Ö11	8	<p>Ö2 “Evet herkes lisans mezunu en azından BÖTE öğrencileri arasında farkınız olsun”</p> <p>Ö4 “Her eğitimcinin BÖTE de yüksek lisans yapması gerektiğini düşünüyorum çünkü teknoloji günümüzün vazgeçilmez bir parçası ve eğitiminde olmazsa olmazı o yüzden her eğitimci bu konuda kendini geliştirmek zorunda”</p> <p>Ö5 “Ederim. Daba önce gördüğümüz dersleri daha detaylı”</p> <p>Ö6 “Evet. Alanımızın daha fazla gelişebilmesi, alan dahilinde araştırmaların artışının sağlanabilmesi için tavsiye ederim.”</p> <p>Ö7 “Kesinlikle ederim ancak iş ve alanın devamı konusunda da endişelerim var. Alanda devam etmek isteyen bizler için kadro bulmanın zor olması da göz korkutuyor değil.”</p> <p>Ö9 “Bilgisayar ve teknoloji eğilimi olup yüksek lisans düşünenlere tavsiye edebilirim, ancak karşılaşılabilecek zorlukları da bilerek seçmeliler”</p> <p>Ö10 “Kesinlikle ederim.”</p> <p>Ö11 “öğretmenlerin öğrencilere uygulayacağı etkinliklerde yardımcı olacağı düşündüğümünden öğretmenlere tavsiye edebilirim.”</p>
Hayır	Ö1, Ö3	2	<p>Ö1 “hayır”</p> <p>Ö3 “Hayır etmem, insanın yüksek lisans yapmak için bünyesine bu kadar yormasına gerek yok başka bir bölümde yaparlar”</p>
Tavsiye için erken	Ö8	1	<p>Ö8 “Bu konuda şu an fikir belirtmem benim için erken.”.</p>

Tablo 23'ten yola çıkılarak 8 lisansüstü öğrencisinin programı tavsiye edebileceği, 2 lisansüstü öğrencisinin tavsiye etmeyeceği, 1 lisansüstü öğrencisinin ise tavsiye verebilmesi için erken olduğu belirlendi.

4. Tartışma ve Sonuç

Yüksek lisans yapan öğrencilerin aldıkları lisansüstü eğitim hakkında düşüncelerinin neler olduğu, lisansüstü eğitimden beklentileri, lisansüstü eğitimin neler kattığını, bu eğitim sürecinde lisansüstü öğrencilerinin yaşadıkları zorlukları tespit etmek ve önerilerde bulunup, lisansüstü eğitimi daha verimli hale getirebilmek amacı ile bu çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmada, lisansüstü öğrencilerinin çoğunun vermiş oldukları cevaplara göre lisansüstü eğitim programına kabul şartlarının yeterli düzeyde olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Erden ve Seferoğlu (2021), BÖTE yüksek lisans öğrencileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada yüksek lisans öğrencilerinin çoğunluğu lisansüstü eğitim programına kabul şartları için mevcut çalışmadan farklı olarak şartların belirleyici ve anlamlı olmaması, üniversiteler arası eşitsizlik, sınavların yordama yetersizliğinin olmaması gibi değişkenlere ulaşımlardır. Bu çalışmanın sonuçları doğrultusunda lisansüstü öğrencilerin mevcut şartlardan farklı olarak bilim sınavı ve YDS gibi şartların kabul şartı olarak eklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra öğrencilerin çoğunluğunun bu şartları yeterli bulmalarının öğrenci profilinden kaynaklandığı söylenebilir.

Yüksek lisans öğrencilerin lisansüstü programını en çok tercih etme nedenleri kendini geliştirme, yenileme ve güncellemedir. Çalık ve Gürer (2019), lisansüstü öğrenciler ile gerçekleştirdiği çalışmalarında yenilikleri takip etmek için ilgili lisansüstü programları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Erden ve Seferoğlu (2021), BÖTE lisansüstü öğrencilerine yaptıkları çalışmada, lisansüstü programa akademisyen olmak için devam ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçtan farklı olarak mevcut çalışmada ise para kazanmak cevabı ön plana çıkmıştır. Alabaş, Kamer ve Polat'ın (2012) farklı yüksek lisans bölümlerinden mezun ve farklı branşta öğretmenlik

yapan kişilerin örneklem olarak ele alındığı çalışmada lisansüstü eğitim programını tercih etme nedenleri arasında mevcut çalışmadan farklı olarak uzman öğretmenlik, atama ve terfilerde kolaylık, bakanlık üst kademelerinde görev almak gibi sonuçlara ulaşmışlardır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak öğrencilerin ihtiyaçlarına ya da isteklerine yönelik yüksek lisans programlarını seçtikleri söylenebilir.

Bu çalışmada BÖTE lisansüstü öğrencilerinin lisansüstü eğitim programına başvurmadan önceki ve eğitim sürecindeki beklentileri arasında farkın değişmediği tespit edilmiştir. Kahraman ve Tok (2016) lisansüstü öğrencilerine yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin beklentilerinin çoğunlukla karşılandığı sonucuna ulaşmışlardır. Mevcut çalışmada ise; BÖTE bölümünde lisansüstü eğitim alan öğrencilerin 6'sının aynı bölümün lisansından mezun olduğuna, diğer yüksek lisans öğrencilerinin farklı bölümlerden mezun oldukları belirlenmiştir. Bunun sonucunda öğrencilerin çoğunun lisans mezuniyet bölümlerinde lisansüstü eğitim almak istedikleri, diğer öğrencilerin ise 21. yy'nın öğrenenlerinin ihtiyaç, beklenti ve istekleri doğrultusunda BÖTE lisansüstü eğitimi tercih ettikleri söylenebilir.

BÖTE lisansüstü eğitim programında, lisansüstü öğrencilerinin karşılaştıkları zorlukların çoğunlukla ödevler olduğu sonucuna ulaşıldı. Çalık ve Gürer (2019), yüksek lisans ve doktora programlarında eğitim gören öğrencilerin, derslere ilişkin zorluklar dışında, yani mevcut çalışmadaki zorluklar dışında en çok karşılaşılan zorlukların; çalışan kuruma ilişkin sorunlar, öğrenci özelliklerine ilişkin sorunlar ve yasal düzenlemelere ilişkin sorunlar olduğunu gözlemlemişlerdir. Erden ve Seferoğlu (2021), BÖTE yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin hoca ile iletişimsizlik, kavramları anlayamama, tez konusunu bulamama gibi farklı sorunlarla da karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak; Alabaş, Kamer ve Polat (2012) farklı illerde görev yapan, farklı mesleki deneyime sahip, farklı üniversitelerin lisansüstü eğitim programlarından mezun olmuş, yüksek lisans eğitimi almış ve bilim uzmanı unvanını almış öğretmenleri örneklem grubu seçip yapmış oldukları çalışmalarında, okuldaki öğretmenler arası rekabet, araştırma yöntemi dersinin olmaması ve barınma gibi zorluklara da ulaştığını söylemiştir. Gökmen Özmenteş ve Sabahat Özmenteş (2005), müzik eğitimi yüksek lisans öğrencilerinin karşılaştıkları zorlukları; mevcut çalışmada da belirtildiği gibi verilen ödevlerin fazlalığı, ders yükünün fazlalığı bunlardan farklı olarak gözlemlenmiş olan zorluğun ise bilimsel araştırma teknikleri hakkında bilgi ve uygulama eksikliği olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak karşılaşılan zorlukların genel olarak tüm bölümlerin lisansüstü eğitimde öncelikli olarak dersin yükümlülükler (ödev, etkinlik, uygulama vb.) olduğu söylenilebilir. Literatürden destek alındığında ise lisansüstü eğitiminde bölüm fark etmeksizin, en çok karşılaşılan zorluğun dersin yükümlülükleri (ödev, etkinlik, uygulama vb.) olduğu sonucuna varılmıştır.

BÖTE lisansüstü öğrencilerinin yüksek lisans eğitiminden ve sürecinden memnun oldukları sonucuna ulaşıldı. Bunun dışında yüksek lisans eğitimini bırakmayı düşünen lisansüstü öğrencilerinin, eğitimi; dersin yükümlülükleri yüzünden bırakabileceklerine ulaşıldı. Bu sonuçlardan ise derste yükümlülüklerin ya da yükümlülüklerin zorluk seviyesinin, öğrencilerin tüm davranışlarına ve düşüncelerine aynı zamanda öğrenimine olumsuz yönde etki ettiği düşünülmele birlikte bu niteliklerin öğrencilerin yüksek lisans eğitimini bırakmak istemelerinin nedeni olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmada BÖTE lisansüstü öğrencilerinin eğitim sürecinde aldıkları danışmanlık hakkında verimli ve gerektiği gibi danışmanlık aldıklarına ulaşıldı. Bu çalışmadan farklı olarak, Düzkantar, Uysal ve Batu (2010)' nun lisansüstü öğrencilerine yaptıkları çalışmalarında ise çoğunluğun yeterli bir düzeyde danışmanlık almadıklarına, sadece alacakları dersleri onaylattıklarına yönelik görüşlere ulaşmışlardır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak danışmanlık hizmetinin lisansüstü eğitim gördükleri programlara ve eğitim aldıkları eğitimcilere göre farklılık gösterdiği sonucuna varılabilir.

BÖTE lisansüstü öğrencilerinin öncelikli olarak kişisel beklentileri arasında, gelişim ve yenilenme, toplumsal beklentileri arasında ise çoğunlukla öğrenilenleri farklı durumlarda aktarabilme beklentisi yer almaktadır. BÖTE lisansüstü öğrencilerinin mesleki beklentileri arasında, gelişim, değişim ve yenilenme beklentileri görülmekteyken, akademik beklentilerinde tez inceleyebilme ve yazabilme yeteneği kazanabilme görülmektedir. Bu sonuçlar dışında mevcut çalışmada göze çarpan durum ise her beklenti türünde (kişisel/toplumsal/mesleki/akademik), farklı lisansüstü öğrencileri tarafından, mevcut beklenti türünde beklentisi olmadığı bilgisine ulaşıldı. Balcı (2014), lisansüstü öğrencilerle yapmış olduğu çalışmada lisansüstü öğrencilerin kişisel beklentileri arasında çoğunlukla akademik kariyer yapmak ve kademe ilerletmek şeklinde beklentilere ulaşıırken, toplumsal beklentileri adı altında; özgüven ve toplumsal saygınlığa ulaşmak, iyi bir statü elde etmek gibi beklentilere ulaşmıştır. Aynı çalışmada lisansüstü öğrencilerin, mesleki beklenti olarak; başarı, öncelik tanınma, görevde yükselme beklentilerine ulaşılmıştır. Akademik beklentilerinde ise doktora için dil eğitimi alınabilecek ortam hazırlanması ya da dil şartının doktora için kaldırılması ve herkesin rahatça doktora yapabilmesi gibi önerilere de yer verildiğine ulaşılmıştır. Çalık ve Gürer (2019), yaptıkları çalışmada lisansüstü öğrencilerin mevcut çalışmadan farklı olarak, vizyon geliştirme ve motivasyon artışının sağlanması gibi mesleki beklentilere ulaştıklarını bildirmiştir. Genel olarak lisansüstü öğrencilerin beklentilerinin, çalıştıkları kuruma ve pozisyonlarına, ihtiyaç duydukları bileşenlere ya da kişisel özelliklerine göre farklılık gösterebileceği söylenebilir.

BÖTE lisansüstü öğrencilerinin yüksek lisans eğitim programını tamandıktan sonraki beklentileri, çoğunlukla alana hâkim olabilmek ve tez deneyimi kazanabilmek olduğu görüldü. Gömleksiz ve Yıldırım (2013), lisansüstü öğrencilere yaptıkları çalışmada, yüksek lisans eğitim programını tamandıktan sonrasındaki beklentilerinde çoğunluğun kariyer yapıp yükselebilmek düşüncesi yer almaktayken farklı bir lisansüstü öğrencinin beklentisi ise; üniversite kurumunun kültürünü tanımak istemesi olduğuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışmalardan farklı olarak Aydemir ve Çam (2015), lisansüstü öğrencilerinin yüksek lisans eğitim programını tamandıktan sonraki beklentilerinde, farklı bir bakış açısı olarak prestijli bir yaşam beklentisi olduğuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak beklentilerin de genel olarak akademik alanda gelişmek ve ilerlemek olduğu söylenebilir.

BÖTE lisansüstü öğrencilerinin yüksek lisans eğitim programındaki çeşitli eksikliklere yer verdikleri bulgulara ulaşıldı. Bunlardan bazıları; uygulama ve donanımsal eksiklikler, ders programının ve içerik türlerinin yetersizlikleri şeklinde arttırılarak sıralanabilir. Bunun asıl amacı yüksek lisans eğitim programını yürütmekte oldukları programın ilk yüksek lisans öğrencisi olmalarından kaynaklanabilir.

BÖTE lisansüstü öğrencilerinin çoğunluğu, yüksek lisans eğitim programının gereksiz ve zaman kaybı olmadığını belirttiler. Bu açıdan öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda; yüksek lisans eğitim programının gerekli olduğu, bireyin hem kendisi hem çevresi için yararlı olabildiğini söyleyebilir nitelikte olduğu, gelecek için de faydalı bir eğitim programı olabileceği söylenebilir. BÖTE yüksek lisans eğitim programının lisansüstü öğrencilerinin motivasyonlarına etkisi sorulduğunda öğrencilerden alınan cevaplar doğrultusunda, çoğunluğun motive olduğuna ulaşmakla birlikte şaşırtıcı cevap olarak bir lisansüstü öğrencinin motivasyonunu düşürdüğüne ulaşıldı. Lisansüstü öğrencinin motivasyon düşüklüğü yaşamasının nedeni olarak, programa alışmamış olması ya da yüksek lisans eğitiminden farklı sorumluluklarının da olmasından kaynaklanabilir.

BÖTE yüksek lisans eğitim programının, lisansüstü öğrencilerinin mesleklerine bakış açısını genellikle değiştirmedigine üç yüksek lisans öğrencisinin mesleğe bakış açılarının değiştiğine ulaşıldı. Mesleğe bakış açıları değişmeyen lisansüstü öğrencilerin bakış açılarının değişmemesinin nedeni olarak; kendi alanları dışında farklı kurum ve pozisyonlarda çalışması ya da hiç çalışmıyor olması

düşünülebilir. Mesleğe bakış açısının değişmesi ise, yüksek lisans öğrencilerinin kendi mesleklerini yapabiliyor olması söylenebilir.

BÖTE lisansüstü öğrencileri, yüksek lisans eğitim programının ders içeriklerinin yeterli olduğunu belirttiler. Düzkantar, Uysal ve Batu (2010)'un lisansüstü öğrencileriyle yaptıkları çalışmalarında bu bulguyu destekler nitelikte sonuçlara ulaşmışlardır. Çalışmalarında ulaştıkları sonuçlar; derslerin içeriği ile ilgili bir sıkıntı olmadığı şeklindedir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak, derslerin içeriklerinde genel olarak bir sıkıntı yaşanmadığı, kapsamlı, anlaşılır ve teknolojik şekilde ders içeriklerinin düzenlendiği söylenebilir. BÖTE lisans programlarında Çoklu Ortam Tasarımı ve Üretimi ile Öğretim Teknolojilerinin Uygulamaları gibi derslerde teknolojik materyal geliştirmeye fırsat sunan dersler yer almaktadır. Literatürde de bilgisayar/teknoloji destekli öğretim materyallerinin geliştirildiği (Dönmez Usta ve Ayas, 2017) ve geliştirilen teknoloji destekli öğretim materyallerinin öğrenme ortamında kullanılması ve etkililiğinin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar (Dönmez Usta, 2021; Dönmez Usta ve Durukan, 2015; Dönmez Usta ve Ültay, 2022) yer almaktadır. Bu kapsamda lisans programdakine benzer şekilde lisansüstü programda da bu tür teknolojik materyallerinin geliştirilmesine ve öğrenme ortamında kullanılmasına imkân tanıyan derslerin yer alması, alan dışı yüksek lisans yapan öğrencilerinde ders ihtiyaçlarına cevap verdiği ve dersleri yeterli buldukları şeklinde yorumlanabilir.

BÖTE lisansüstü programının, eğitim sisteminin lisansüstü öğrencilerin hayatına uyarlamakta zorlandıkları ve hali hazırda tüm üniversitelerde olduğu gibi teknolojik açıdan aksaklıkların yaşanabilecek olduğu bu yüksek lisans eğitim programındaki faktörlere neden olarak sunulabilir. Yüksek lisans öğrencileri tarafından, BÖTE lisans ve yüksek lisans eğitim programındaki farklılıkların; tez, makale okumaları ve derslerin içeriklerinin lisans programındaki içeriklerden daha yoğun olduğu görüşlerine ulaşıl. Bu da yüksek lisans eğitim programının daha kapsamlı bir program olduğu ve bir konuda uzmanlaşabilmek açısından daha verimli ve ayrıntılı bir öğrenim ortamı sağladığı düşünüldüğünde bu gibi farkların göz önünde bulunmasının normal olduğu söylenilebilir.

Tüm bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda; yüksek lisans eğitim programının birey için, gelecek, kariyer, meslek, kişisel özellik, beceri ve yetenekleri ortaya çıkarması açısından önemli bir program olduğu söylenebilir. Ders yükümlülüklerinin lisanstan farklı olduğu ve lisansüstü öğrencilerin yüksek lisans eğitim programına özveri göstererek zaman ayırması gerektiği düşünülmektedir.

5.Öneriler

- Ders yükümlülüklerinde eğitimciler, gerekli kaynaklar ve veri tabanları hakkında bilgilendirmeler yaparak öğrencilerin daha kolay bir şekilde araştırma yürütebilmelerini sağlanabilirler.
- Yüksek lisans eğitim programına uygulamalı çalışmalar, etkinlikler, planlar dahil edilebilir.
- Derste kullanılan materyaller, yöntemler ve teknikler güncellenerek, zenginleştirilebilir.
- Lisansüstü eğitimin programının başında ve lisansüstü eğitim programı bittikten sonraki süreç aralığının incelenmesine yönelik geniş çaplı araştırmalar yürütülebilir.
- Örneklem sayısının fazla olduğu üniversitelerde bu çalışma yürütülerek, daha kapsamlı bir şekilde beklentiye ve ihtiyaca ulaşılabilir.

6.Kaynakça

- Aitken, L. M., Currey, J., Marshall, A. P., & Elliott, D. (2007, September 3). Discrimination of educational outcomes between differing levels of critical care programmes by selected stakeholders in Australia: A mixed-method approach. *Intensive and Critical Care Nursing*, 68-77.
- Akça Üstündağ, D. (2013). Türkiye'de Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi alanındaki yüksek lisans tezlerinin araştırma eğilimleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 55-71.
- Alabaş, R., Kamer, T., & Polat, Ü. (2012). Öğretmenlerin kariyer gelişimlerinde lisansüstü eğitim: tercih sebepleri ve süreçte karşılaştıkları sorunlar. *E-International Journal of Educational Research*, 89-107.
- Alhas, A. (2006). *Lisansüstü eğitim yapmakta olan milli eğitim bakanlığı öğretmenlerinin lisansüstü eğitime bakış açıları*. Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alkan, C. (2001). Türk milli eğitim sisteminin 2000'li yıllarda yeniden yapılanmasının temel esasları eğitimde yansımalar VI. *H.H. Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi*, 397-398.
- Alkan, C. (2011). *Eğitim Teknolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Altbach, P. (2004). Higher education crosses borders: Can the united states Remain the Top Destination for Foreign Students? *Change: The Magazine of Higher Learning*, 18-25.
- Aydemir, S., & Çam, Ş. (2015). Lisansüsü öğrencilerinin lisansüstü eğitimi almaya ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Education*, 4-16.
- Balcı, A. (2014). Coğrafya öğretmenliği yüksek lisans programı öğrencilerinin yüksek lisanstan beklentileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 111-135.
- Borich, G. (2004). Effective teaching methods. *Upper Saddle River*.
- Burden, P. R., & Byrd, D. M. (1999). Methods for effective teaching. *Eighth Edition*.
- Bülbül, T. (2003). Ankara üniversitesi Eğitim Bilimleri fakültesinde görev yapan öğretim üyelerinin lisansüstü öğretime öğrenci seçme sürecine ilişkin görüşleri. *University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 167-174.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Chickering, W., & Gamson, Z. F. (1987). Seven principles for good practice in undergraduate education.
- Cruickshank, D. R., Bainer, D. L., & Metcalf, K. K. (2003). *The act of teaching*. Boston: McGraw-Hill .
- Çalık, T., & Gürer, G. T. (2019). Lisansüstü öğrencilerin aldıkları eğitime ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *IHEC*, 63.
- Çuhadar, C., & Dursun, Ö. Ö. (2010). Bilgisayar Teknolojileri Öğretmeni adaylarının gözüyle öğretmenlik mesleği. *Eğitim Teknolojileri Araştırma Dergisi*, 15-43.
- Demirtaşlı Çıkrıkçı, N. (2002). Lisansüstü eğitim programlarına girişte lisansüstü eğitim sınavı (les) sonucunun ve diğer ölçütlerin kullanımına ilişkin bir tarama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 62-70.

Dönmez Usta , N., & Ültay, N. (2022). Augmented reality and animation supported-STEM activities in grades k-12: water treatment, . *Journal of Science Learning*, 5(3), 439-451.

Dönmez Usta, N. (2021). Öğrenme kuramları, yaklaşımları ya da modelleri çerçevesinde öğrenme ortamında teknoloji kullanımı. N. Dönmez-Usta, E. Turan-Güntepe, & U. G. Durukan, (Ed). *Dijital Etkileşimli Öğretim Materyalleri* (s. (1.Baskı ss. 195-204)). içinde Nobel Akademik Yayıncılık.

Dönmez Usta, N., & Ayas, A. (2017). Worksheets enriched with computer-assisted, activities based on the constructivist learning theory: an example of half-life and radioactive decay. *Journal of Education and Practice*, 8(35), 75-89.

Dönmez Usta, N., & Durukan, Ü. G. (2015). Developing computer assisted instruction material about fossil fuels and evalutaion of its effectiviness. *Oxidation Communication*, 38(1), 455-471.

Düzkanar Uysal, A., & Batu, S. (2010). Zihin Engellilerin Eğitimi Anabilim dalında yüksek lisans yapan öğrencilerin, yüksek lisans eğitimi sürecine ilişkin görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 227-248.

Erden, M. K., & Seferoğlu, S. S. (2021). Lisansüstü düzeyde eğitime ilişkin öğrenci değerlendirmeleri: Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümü lisansüstü öğrencilerin örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 939-958.

Goktas, Y., Yildirim, S., & Yildirim, Z. (2009). Main barriers and possible enablers of ICT's integration into pre-service teacher education programs. *Educational Technology & Society*, 193-204.

Gömlüksiz, M. N., & Yıldırım, F. (2013). Lisansüstü eğitim alan öğrencilerin lisansüstü eğitime ilişkin görüşleri. *VI. Ulusal LisansüstüEğitim Sempozyumu* (s. 68-74). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi.

Hurst, D., Cleveland-Innes, M., Hawranik, P., & Gauvreau, S. (2013). Online graduate student identity and professional skills development. *Canadian Journal of Higher Education*, 36-55.

Kahraman , Ü., & Tok, T. N. (2016). Eğitim yönetimi denetimi planlaması ve ekonomisi lisansüstü öğrencilerinin aldıkları eğitim hakkındaki görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 147-164.

Karal , H., & Timuçin , E. (2010). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümleri mezunların sorunları ve çözüm önerileri. Panel raporu. *Kuram ve Uygulama Eğitim Yönetimi*, 277-299.

Kaya, H. (1997). Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü. *Yayımlanmamış Doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi*.

Kayak, S., & Orhan, F. (2009). Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin görev yaptıkları okullarda üstlendikleri sorumlulukların incelenmesi. *In 1st International Educational Resarch Conference*.

Kiley, T. J., & Jensen, R. A. (2000). A professional development school staff's perceptions of actual and preferred learning environments. *U.S. Department of Education*, 2-53.

Kökdemir, D. (2003). Eleştirel düşünme ve bilim eğitimi. *Pivolka*, 3-5.

Kürüm, D. (2002). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme gücü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.

Lipshitz, R. (2019). On choosing a thesis Advisor. *Notices of the American Mathematical Society*, 191-193.

McMillan Ba., E. M. (2000). The new sciences of chaos and complexity and organisational change: A case study of the Open University (Doctoral dissertation, The Open University). *PhD thesis The Open University*, 1-429.

Özden, Ç., & Reinhardt, E. (2005). The perversity of preferences: GSP and developing country trade policies, 1976–2000. *Journal of Development Economics*, 1-21.

Özmenteş, G., & Özmenteş, S. (2005). Buca Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi anabilim dalı yüksek lisans öğrencilerinin lisansüstü eğitimden beklentileri ve yüksek lisans programı ile ilgili görüşleri. *DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 247-255.

Sanalan, V. A., Telli, E., Selim, Y., Öz, R., Koç, A., & Çelik, E. (2010). BÖTE öğrencilerinin programa bakış açıları: Tercih öncesi ve sonrası durum. *Eğitim Teknolojileri Araştırma Dergisi*, 33-51.

Stemler, S. E. (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 1-6.

Telli, E., & Selim, Y. (2009). BÖTE öğrencilerinin tercih aşamasındaki ve sonradaki mesleki beklentilerinin belirlenmesi. *9 th International Educational Technology Conference(IECT)*, (s. 529-535). Ankara.

Türker, K. (2001). Bilim insanı yetiştirme:Dünyada ve Türkiye'de lisansüstü eğitim. *TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri*, 21-32.

Ültay, N., Dönmez Usta, N., & Ültay, E. (2021). Descriptive content analysis of studies on 21st century skills. *SDU International Journal of Educational Studies*, 8(2), 85-101.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YÖK (1998). Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007) (Öğretmenin Üniversitede Yetiştirilmesinin Değerlendirilmesi), s. 62, Ankara

Küresel Isınmaya Yönelik Dijital Oyun Tasarlama Tabanlı STEM Etkinlik Örneği¹

Doğan GÜNEŞ²
Necla DÖNMEZ USTA³

Giriş

Bilim ve teknolojide görülen olağanüstü gelişim ile birlikte tüm dünya ülkeleri arasındaki rekabet hızla devam ederken; sorgulama, analitik düşünme, problem çözme becerisi, yaratıcılık, yenilikçilik ve öğrenilen bilgiyi gerçek hayata aktarabilme becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi, emeğe dayalı iş gücüne sahip bireyler yetiştirilmesinden daha da önemli hale gelmiştir. Bireylerin sahip olması beklenen bu becerilere 21. yüzyıl becerileri denir (Partner 21st-century century learning (P21, 2007). Ülkelerin ihtiyaç duyduğu bireylerin yetiştirilebilmesi amacıyla 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılabilmesi için bazı reformların gerçekleştirilmesini gerektirmiştir (Günkör, 2017). Bu reformlardan birisi de Amerika Birleşik Devletleri tarafından başlatılan STEM yaklaşımıdır. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yaklaşımı, ülkemizde fen bilimleri, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinin (Akgündüz, Aydeniz, Çakmakçı, Çavaş, Çorlu, Öner ve Özdemir, 2015) ayrı ayrı sunulması yerine bir bütün halinde, disiplinlerarası bir şekilde, sunulmasını benimseyen bir yaklaşımdır. Bu şekilde ortaya çıkmış olan STEM yaklaşımı, okul öncesi dönemden başlayarak eğitimin tüm düzeylerinde fen bilimleri, teknoloji, mühendislik ve matematik öğretimini bütünleştiren bir eğitim yaklaşımı olarak kabul görmektedir (Gonzalez ve Kuenzi, 2012).

STEM yaklaşımı, içerisinde barındırdığı fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerine ilgisi olan bireylere sorumluluklar veren, yenilikçi ve yaratıcı düşünmeyi amaçlayan, hata yapmanın sorun olmadığı, küçük yaşlardan başlayarak eğitimin tüm düzeylerinde bireyleri teknolojik bilgiler ile donatmaya çalışan, bireylere iş birliği anlayışı kazandırıp, girişimci bireyler olabilmeleri için cesaretlendiren bir anlayıştır (Keçeci, Alan ve Kırbağ Zengin, 2017). Bahsedilen bu hedeflere ek olarak, STEM eğitiminin ülkemiz için diğer ülkelerle rekabet edebilmek ve ülkemizin PISA ortalamalarını arttırabilmek amacıyla uzun vadede ihtiyaç duyulan, 21. yüzyıl becerilerine sahip insan kaynağının oluşmasını sağlamaktır (Uştu, 2019).

Okul öncesi eğitimden itibaren başlayarak üniversiteye kadar soru sormaktan çekinmeyen, problemlere çözümler sunan, verilen bilgiyi araştırıp sorgulayan, üreten bir nesil yetiştirmeyi temel alan STEM yaklaşımına (MEB, 2017) fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerine ek olarak sanat, kodlama vb. disiplinler de STEM anlayışının temel mantığına dahil edilerek STEAM, STEM+, STEMC gibi farklı türevler ve isimlendirmeler de görülmektedir. Ülkelerin teknoloji ve mühendislik alanlarında diğer ülkeler ile girmiş oldukları rekabette insan gücü konusunda olumsuz durumların önüne geçebilmek amacıyla başlatılan bir reform olan STEM anlayışı (Dugger, 2010 akt. Ensari, 2017) önemini korurken ülkemizde de devlet politikası sayılabilecek birçok çalışma

---

¹ * Bu çalışmanın ilk versiyonu 5. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi'nde (ICHUS-2022) sözlü bildiri olup online olarak sunulmuştur.

² Doğan GÜNEŞ, Lisansüstü Öğrenci, Giresun Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü

³ Necla DÖNMEZ USTA, Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü

olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların yapılmasında, reform hareketlerinin rotalarının belirlenmesinde ve bu rota doğrultusunda eğitimdeki ortak kurumların iş birliği halinde çalışmasında yetkili ve sorumlu olarak reform hareketlerinin eğitim sistemine uyumunu sağlayacak olan kurum Millî Eğitim Bakanlığı (MEB)'dir. STEM yaklaşımı ile ilgili yayımlanan son raporlar ve müfredat incelendiğinde, MEB'in gündeminde STEM yaklaşımına yer verdiği görülmektedir (Altunel, 2018). MEB, 2016 yılında yayımlanmış olduğu STEM Eğitimi raporunda da "Türkiye'nin STEM eğitimi için MEB tarafından hazırlanmış doğrudan bir eylem planı bulunmamakla birlikte 2015-2019 Stratejik Planında STEM'in güçlendirilmesine yönelik amaçlar bulunmaktadır. TIMSS ve PISA gibi sınavların sonuçlarının daha iyi hale gelebilmesi için ülkemizde STEM eğitimi öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir." ifadesine yer verilmiştir (Akgündüz vd. 2015). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı da Onuncu Kalkınma Planı'nda eğitim sisteminin temel amacını; *"Düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş, demokratik değerleri ve milli kültürü özümsemiş, paylaşma ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, özgüven ve sorumluluk duygusu ile girişimcilik ve yenilikçilik özelliklerine sahip, bilim ve teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi ve becerilerle donanmış üretken ve mutlu bireylerin yetişmesi eğitim sisteminin temel amacıdır."* (Kalkınma Bakanlığı, 2013) şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadelerin STEM yaklaşımı ile örtüştüğü görülmektedir. MEB haricinde birçok üniversite, özel eğitim kurumları ile iş sektörlerinin de STEM yaklaşımları ile ilgili çalışmalarda bulunmaktadır. Hacettepe, ODTÜ, Özyeğin Üniversitesi STEM Akademi, TÜSİAD STEM+A Projesi, TÜBİTAK bu kurumlardan birisidir (Altunel, 2018).

Literatürde STEM yaklaşımının farklı disiplinlerle desteklendiği araştırmaların olduğu görülmektedir (Gülhan ve Şahin, 2018; Kızılay, 2021; Özürlü, 2021; Tüzün ve Tüysüz, 2018; Ültay, Emeksiz ve Durmuş, 2020). Bunun yanı sıra drama (Erdoğan, 2022), sosyal (Çevik, Abdioğlu ve Ergürer, 2020), artırılmış gerçeklik ve animasyon (Dönmez Usta ve Ültay, 2022), dijital oyun (Hacıoğlu ve Dönmez Usta, 2020; Sarıçam, 2019) ile STEM etkinliklerini içeren çalışmalara da rastlanılmıştır.

STEM eğitiminin kazandırabilmeyi hedeflediği becerileri bireylere kazandırabilmek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi de oyunlardır. Geçmişten günümüze farklı kültürlerde farklı şekillerde bulunan oyun kavramı, tarih boyunca sosyal etkileşimin en eski formlarından birisi olmuştur. İnsanlar tarafından sadece taş ve sopalarla oynanabilen ilk oyunlar evrimleşerek günümüzde; insanların birden fazla duyu organına hitap eden, fiziksel bir ortamdan sıyrılıp fiziksel hareketlerini sanal ortama aktararak, yaparak yaşayarak öğrenmeye destek olan dijital oyun şeklini almıştır. Oyunların; alternatif çözümler üretme, problemi yapılandırma ve iş birliği gibi problem çözme sürecinin birçok özelliğini içerdiği görülmektedir (Bayırtepe & Tüzün, 2007). STEM anlayışının da bireylere kazandırmak istediği bu beceriler ile oyunların kazandırabilmeyi hedeflediği beceriler arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Bu bağlamda da dijital oyun gibi etkinliklerin STEM anlayışına uygun olarak birbirine entegrasyonları da önemli hale gelmektedir. Hacıoğlu ve Dönmez Usta (2020) tarafından yürütülmüş, beşinci sınıf öğrencileri için nesli tükenmekte olan canlılar ve biyolojik çeşitliliğin yaşam için önemi konularına yönelik dijital oyun tasarımına dayalı bir STEM etkinliği tasarlamaya yönelik çalışmada, STEM yaklaşımı kapsamında bilim disiplininde bilimsel araştırma ve sorgulama süreci yürütülmüş, mühendislik disiplininde tasarım süreci kavratılmış, matematik disiplininde matematiksel ilişkiler kurulmuş, teknoloji disiplininde ise kodlamanın nasıl yapılacağı öğrenilmiş ve öğrenenler bu süreçte edindikleri bilgi ve becerileri, sunulan problemleri çözmek için kullanmışlardır. Disiplinlerarası bir şekilde gerçekleştirilmiş olan bu sürecin öğrenenlerde merak uyandırdığı ve öğrenenlerin derslere aktif olarak katıldığı ifade edilmiştir.

STEM etkinliklerine dair konulara yönelik uygulama çalışmaları bulunmasına karşın; Kızılay (2021) tarafından yürütülmüş olan çalışmada da STEM etkinliklerinin uygulanmasına dair etkinlik önerisinde bulunulmuştur. Bu kapsamda bu çalışmada da BÖTE lisansüstü öğrencilere yönelik dijital oyun tasarımına yönelik bir STEM etkinliği önerisi sunulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) programında öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencilerine yönelik 5E Öğrenme Modeli'ne uygun, STEM yaklaşımını temel alan küresel ısınma konusuna yönelik dijital oyun tasarlanması ile ilgili bir etkinlik önerisinde bulunmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma bir etkinlik önerisinde bulunma çalışmasıdır. Bu çalışmada küresel ısınmaya yönelik dijital oyun tabanlı STEM etkinliği önerisi içerirken dijital oyun hazırlanması süreci de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Bulgular

Kazanımlar seçilirken MEB (2018) öğretim programı incelenmiştir. Bu etkinlik kapsamında fen, mühendislik, matematik ve teknoloji disiplinlerinden kazanımlar belirlenmiştir. Bu çalışma 2021–2022 eğitim öğretim yılında bahar yarıyılında STEM Eğitiminde Teknolojik Uygulamalar dersi kapsamında tasarlanmıştır. Bu derse devam eden alan içi ve alan dışı lisansüstü öğrencilerin görüşleri doğrultusunda ortak konu olarak küresel ısınma konusu belirlenmiştir. Kazanımların MEB (2018)'den belirlenme sebebi lisansüstü öğrencilerin öğretmen olmaları ve STEM etkinliklerini çalıştıkları kurumlardaki sınıflarındaki öğrencilere uygulayabilme deneyimi kazandırabilmektir. Bu kapsamda bu etkinlik, lisansüstü öğrencilerin bir STEM etkinliği deneyimleyebilmeleri için bir fırsat sunmaktadır.

Etkinliğin Adı

Küresel Isınmaya Yönelik Dijital Oyun

Etkinliğin Sınıf Düzeyi

Lisansüstü Öğrenciler

Etkinlik İçin Önerilen Süre

4 Hafta

Kazanımlar

a. Fen Bilimleri (MEB, 2018a)

Konu/Kavramlar: Su döngüsü, oksijen döngüsü, azot döngüsü, karbon döngüsü, ozon tabakası, küresel ısınma

F.8.6.3.3. Küresel iklim değişikliklerinin nedenlerini ve olası sonuçlarını tartışır.

- a. Sera etkisi açıklanır.
- b. Küresel iklim değişikliği bağlamında çevre sorunlarının Dünya'nın geleceğine ve insan yaşamına nasıl bir etkisi olabileceği sorgulanır.
- c. Çevre sorunlarının dünyanın geleceğine nasıl bir etkisinin olabileceğine yönelik öngörülerini sanatsal yollarla ifade etmeleri istenir.

b. Teknoloji (MEB, 2018b)

BT.5.3.2. Araştırma

BT.5.3.2.2. Web tarayıcısı kavramını açıklar ve tarayıcıyı kullanır.

Yaygın kullanılan web tarayıcıları tanıtılır.

BT.5.3.2.3. Arama motorlarını kullanarak basit düzeyde araştırma yapar.

Katalog tarama, kütüphane, sözlük, ansiklopedi gibi farklı örneklerin incelenmesi sağlanır.

BT.5.3.2.4. Ulaştığı bilginin doğruluğunu farklı kaynaklardan sorgular.

Bilgilerin bilimsel açıdan güvenilir kaynaklardan alınması gerektiği vurgulanır.

BT.5.3.2.5. Ulaştığı bilgiyi kaynak göstererek düzenler.

Bilgiler sunulurken dürüst olmanın ve kişi haklarına saygı duymanın önemi vurgulanır. Bilimsel etik çerçevesinde aşırma ve uydurma gibi etik olmayan durumlar açıklanır.

BT.6.3.2. Araştırma

BT.6.3.2.1. Arama motorlarını kullanarak ileri düzeyde araştırma yapar.

c. Mühendislik (MEB, 2018c)

TT. 7. B. 2. 1. Tasarımı için taslak çizimler yapar.

Gerçek hayatta karşılaşılan probleme ilişkin düşünülen çözüm önerisini veya gerçekleştirebileceği hayalini kâğıt üzerinde iki boyutlu olarak gösterilir.

TT. 7. B. 2. 2. Taslak çizimlerini bilgisayar yardımıyla iki boyutlu görsellere dönüştürür.

Resim ve grafik işleme yazılımları açıklanır ve en az bir tanesi kullanılarak görsel oluşturulur.

TT. 8. B. 1. 2. Taslak çizimlerini bilgisayar yardımıyla üç boyutlu görsellere dönüştürür.

Bilgisayar destekli tasarım yapılırken üç boyutlu resim ve grafik işleme yazılımları açıklanarak bu yazılımlardan en az bir tanesi kullanılmak suretiyle görsel oluşturulması üzerinde durulur ve 3D (three dimension / üç boyutlu) yazıcılardan bahsedilir.

d. Matematik (MEB, 2018d)

M.7.3.4.1. Üç boyutlu cisimlerin farklı yönlerden iki boyutlu görünümünü çizer.

b. Uygun bilgi ve iletişim teknolojileriyle etkileşimli çalışmalara yer verilebilir.

M.7.3.4.2. Farklı yönlerden görünümüne ilişkin çizimleri verilen yapıları oluşturur.

b. Uygun bilgi ve iletişim teknolojileriyle etkileşimli çalışmalara yer verilebilir.

Etkinliğin Aşamaları

Giriş (Dikkat Çekme) Aşaması

Öğretici, öğrenenlerin ilgisini çekmek amacıyla örnek dijital oyunlar gösterir. Aşağıda uygun örnekler Görsel 1’de yer almaktadır.

Görsel 1. Örnek Dijital Oyunlar*

*(Görselde yer alan dijital oyunlar araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.)

Öğretici tarafından daha sonra öğrenenlere aşağıdaki gibi sorular sorulur.

Oyun oynuyor musunuz?

Ne tür oyunlar oynuyorsunuz?

Dijital oyun kavramını duydunuz mu?

Eğer bir dijital oyun tasarlamak isteseydiniz nasıl bir oyun tasarlardınız?

Eğer bir dijital oyun tasarlamak isteseydiniz tasarımınızda nelere yer vermek isterdiniz?

Öğretici bilgi temelli hayat problemini öğrenenlere sunar ve bu probleme bir çözüm yolu geliştirebilmesi için oyun kriterlerini ve sınırlılıklarını belirlemesini ister. Öğretici tarafından sunulan Bilgi Temelli Hayat Problemi çalışma kâğıdı sayfa görüntüsü Görsel 2’te yer almaktadır.

BİLGİ TEMELLİ HAYAT PROBLEMİ

Çevreye duyarlı bir oyun tasarımcısı olduğunuzu ve küresel ısınmaya (iklim değişikliği) dikkat çekmek amacıyla dijital bir oyun tasarlamak için toplanan bir ekibe dahil olduğunuzu hayal ediniz. Ekibinizle birlikte tasarlayacağınız dijital oyun küresel ısınma probleminde dikkat çekebilme konusunda test edilecektir.

Küresel ısınmanın Dünya'ya etkileri ve bu etkilerin sonuçlarına dikkat çekmeniz gerekmektedir. Dolayısıyla vermek istediğiniz mesajın en etkili ve en verimli bir şekilde oyun tasarımcınızda yansıtılmasını istiyoruz.

Görevinizde başarılar dilerim.

UYUN TASARIMININ TANIMLANMASI

UYUN KRİTERLERİ

UYUN SINIRLILIKLARI

TASARLANACAK OYUNDA

- Çözümler bireysel olarak geliştirilecektir.
- Oyun tasarımı planlı şekilde yürütülecek, oluşturulan plan aşama aşama not edilecektir.
- Kullanılan materyaller doğrultusunda yaratıcı ve özgün tasarımlar oluşturulacaktır.

TASARLANACAK OYUNDA

- Puan veya can bari mekanizmasına yer verilmelidir.
- Tasarlanan çevrede, küresel ısınma olumsuz yönde etkileyen en az üç çeşit madde veya durum ile küresel ısınmayı olumsuz yönde etkileyen en az üç çeşit madde veya durum bulunmalıdır.
- Madde ya da durumların, küresel ısınmayı olumsuz yönde etkileme düzeylerine göre bir katsayı formülü oluşturulmalıdır.

Görsel 2. Çalışma Yaprağından Bilgi Temelli Hayat Problemi

Keşfetme Aşaması

Daha sonra öğretici tarafından küresel ısınma konusu ile ilgili öğrenenlere, “Küresel ısınma nedir?”, “Küresel ısınmanın etkileri nelerdir?”, “Küresel ısınmayı etkileyen faktörler nelerdir?”, “Küresel ısınmaya karşı alınabilecek önlemler nelerdir?”, “Siz küresel ısınmayı engelleyebilmek konusunda ne tür önerilerde bulunabilirsiniz?” sorularını yöneltilir.

Küresel Isınma

İsim: _____

Küresel ısınma nedir?

Küresel ısınmanın etkileri nelerdir?

Küresel ısınmaya karşı alınabilecek önlemler nelerdir?

Küresel ısınmayı etkileyen faktörler nelerdir?

Siz küresel ısınmayı engelleyebilmek konusunda ne tür önerilerde bulunabilirsiniz?

Görsel 3. Çalışma Yaprağından Küresel Isınma

Öğrenenlere, ayrıca “Çevre mühendisi ne yapar?”, “Yazılım mühendisi ne yapar?” ve “Mühendisler nasıl çalışır?” soruları da iletilerek öğrenenlerin bir mühendisin yaptığını anlamaları ve bir mühendis gibi düşünebilmeleri için öğretici tarafından çalışma yaprağının ilgili kısmı iletilir. Çalışma yaprağına ait örnek, Görsel 4’te sunulmuştur.

MÜHENDİSLİK

ÇEVRE MÜHENDİSİ NE YAPAR?

YAZILIM MÜHENDİSİ NE YAPAR?

MÜHENDİSLER NASIL ÇALIŞIR?

Görsel 4. Çalışma Yaprağından Mühendislik

Öğrenenler, araştırmada elde ettikleri sonuçlara bağlı kalarak küresel ısınmayı olumlu yönde etkileyen ve olumsuz yönde etkileyen en az üçer tane madde veya durum ile ilgili çözüm önerileri sunarak taslak çizim yaptıktan sonra bu çizimleri Unity3D geliştirme ortamı kullanarak üç boyutlu model haline getirirler. Çözüm önerileri ile ilgili çalışma yaprağı da Görsel 5’te sunulmuştur.

OYUN ÖNERİLERİ

isim: _____

Oyununuzun her aşamasını, assetleri, materyalleri, görevleri, puanlamaları ayrıntılı olarak açıklayınız.
Oyununuz ile ilgili, nasıl tasarlayacağınıza dair en az üç tane çözüm önerisi sununuz.

1. Çözüm Önerisi

2. Çözüm Önerisi

3. Çözüm Önerisi

Oyun tasarımınızın her aşamasını, assetleri, materyalleri, görev ve puanlamalarını ayrıntılı bir şekilde açıklayınız.

Görsel 5. Çalışma Yaprağından Çözüm Önerileri

Açıklama Aşaması

Açıklama aşamasında öğretici tarafından küresel ısınma, küresel ısınmanın nedenleri, küresel ısınmanın etkileri ve bu etkilerin düzeyleri, çevre ve yazılım mühendislerinin neler yaptıkları ile mühendislerin nasıl çalıştığı konular öğrenenlerin keşfetme aşamasında yapmış oldukları araştırma, görseller ve modeller üzerinden tartışmaya sunulur. Araştırmalar, görseller ve modeller öğrenenler tarafından sınıf ortamında sunulur. Sunulan araştırmalar, görseller ve modeller sınıfça incelenir ve eksik, doğru ya da hatalı kısımları değerlendirilir. Bunun sonucunda öğretici konuyu açıklayarak detaylandırır.

Derinleştirme Aşaması

Bu aşamada öğretici tarafından öğrenenlere, dijital oyun tasarlayacakları iletilir ve öğrenenler, öğretici rehberliğinde küresel ısınma konusuna yönelik bir dijital oyun tasarlarlar. Öğrenenlerden dijital oyunlarını tasarlarken, küresel ısınmayı, küresel ısınmanın sebeplerini, küresel ısınmanın gezegenimize etkilerini, bu etkilerin düzeylerini, araştırmaları sonucunda küresel ısınmayı önleyebilecek olan durumlar ve küresel ısınmanın etkilerini arttıracakları düşünülen durumlar ile ilgili özgün veya telif hakkı sorunu çıkarmayacak olan görseller, bilgiler veya modelleri kullanması beklenir. Bu çalışmada; telifsiz görseller, pixabay ve pexels stok görsel sunan web sitelerinden; oyun tasarımında kullanılacak hazır nesnelere ise assetstore, craftpix, gameart2d, sprites-resource web sitelerinden indirilebilir. Kullanılan görseller ve bilgiler ile oyunu oynayan bireylere küresel ısınma konusunda farkındalık kazandırabilmesi beklenmektedir.

Öğrenenler tarafından bireysel olarak “<https://unity.com>” web sitesinde üyelik oluşturulur. Üyelik işlemleri tamamlandıktan sonra “<https://unity3d.com/get-unity/download>” web sayfasında yer alan “Download the Unity” seçeneğinin altında yer alan bağlantılar aracılığıyla, işletim sistemine uygun olan, dijital oyun tasarımı için kullanılması planlanan Unity3D geliştirme ortamının kurulum aracı indirilir.

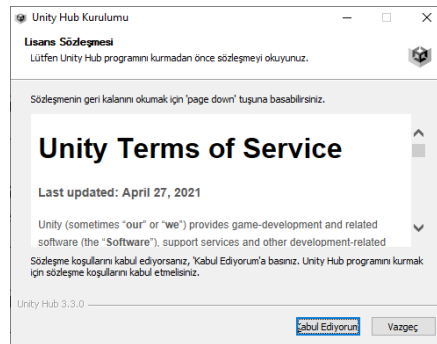
1. Download the Unity Hub

Follow the instructions onscreen for guidance through the installation process and setup.

[Download for Windows](#)
[Download for Mac](#)
[Instructions for Linux](#)

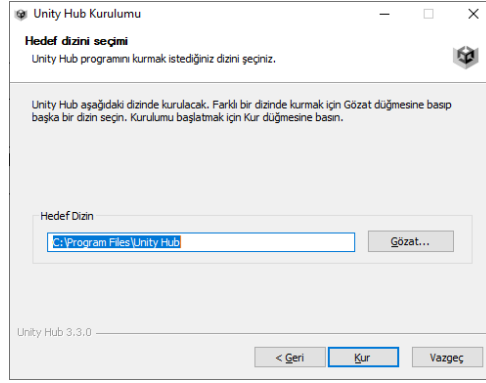
Görsel 6. UnityHub Web Sitesi

İndirilen kurulum dosyasına çift tıklanarak açılır. Ekranı gelen uyarıda “Evet” seçeneği seçilir. Ekranı gelen Lisans Sözleşmesi kabul edilir.

Görsel 7. Lisans Sözleşmesi Ekranı

Bir sonraki adımda kurulum aracının dosyalarının kurulacağı hedef dizin belirlenerek “Kur” seçeneğine tıklanır.

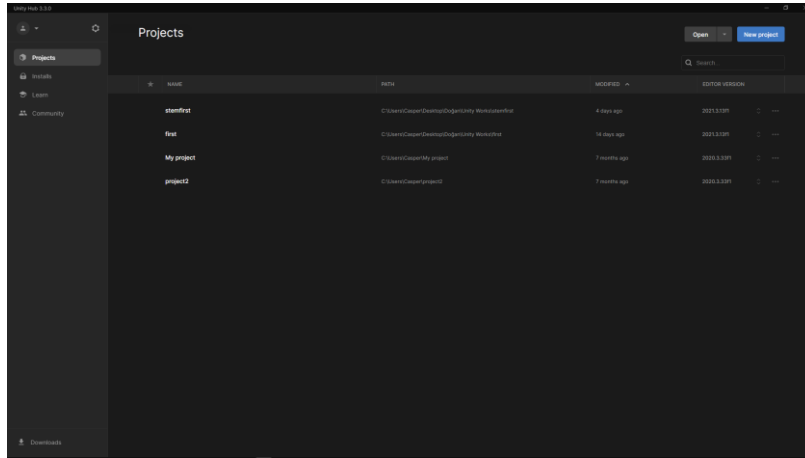

Görsel 8. Hedef Dizin Seçme Arayüzü

İşlemler tamamlandığında Unity3D geliştirme ortamını kurmaya yardımcı olacak olan UnityHub kurulum aracını kurulmuş olur.

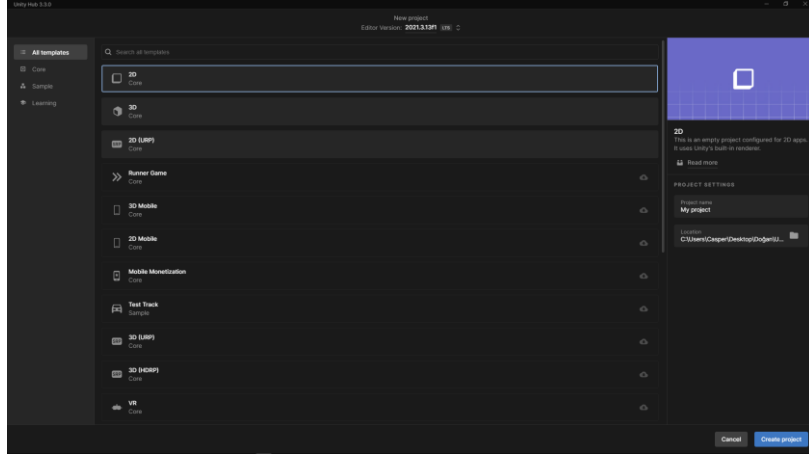
A. Proje Oluşturma

Dijital oyun tasarlamak için kullanılacak olan Unity3D yazılımında proje oluşturmak amacıyla Unity Hub yazılımı, öğrenen tarafından açılır. Unity Hub yazılımının arayüzü Görsel 9’de verilmiştir.

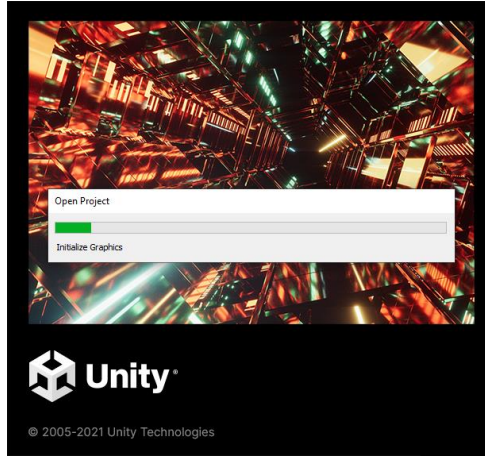
Görsel 9. UnityHub Kurulum Aracı Arayüzü

Arayüzün sağ üst köşesinde yer alan New Project butonuna tıklanarak Görsel 10’deki proje oluşturma ekranına (arayüzüne) ulaşılır. Açılan arayüzde 2D proje seçilir. Arayüzde; “**Project name**” alanında projenin adı, “**Location**” alanında ise projenin kayıt edilecek olan yer belirlenir. Bu düzenlemeler gerçekleştirildikten sonra “**Create Project**” butonu ile proje oluşturma işlemi başlatılır.

Görsel 10. Proje Oluşturma Ekranı

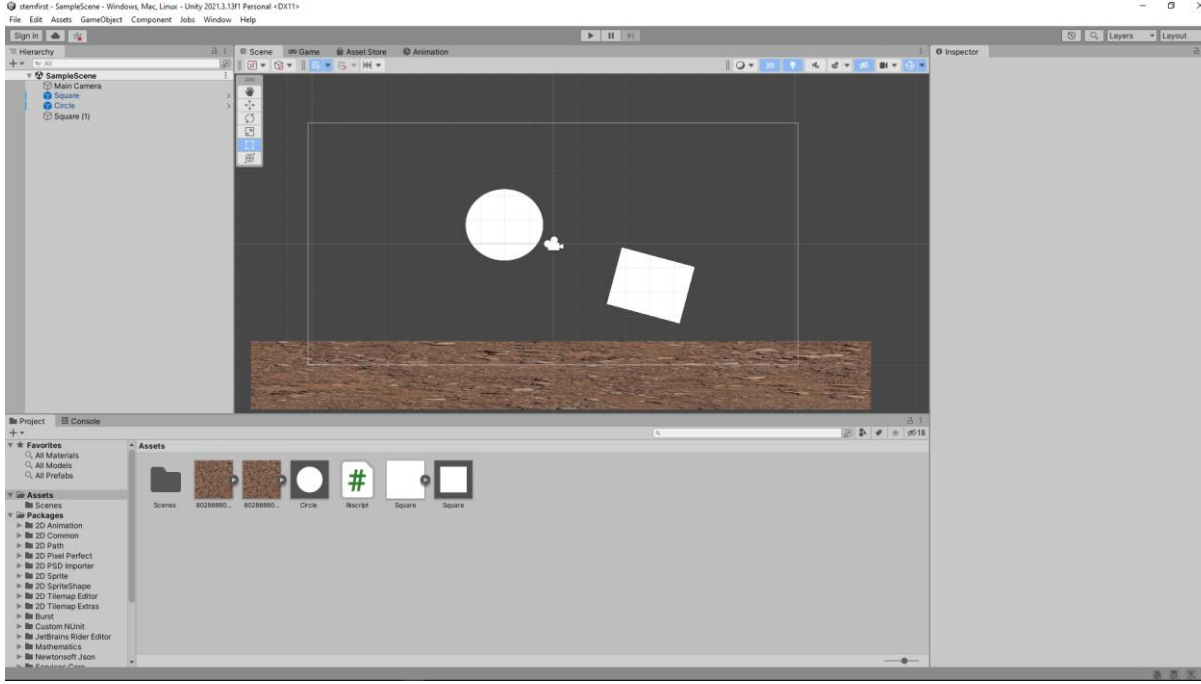
Unity3D geliştirme ortamı tarafından projenin oluşturulması sürecinde dosyaların oluşturulması beklenir. Görsel 11’de proje dosyalarının oluşturulması sürecinde karşılaşılan arayüz verilmektedir.

Görsel 11. Proje Oluşturma Sürecinde Karşılaşılan Ekran

B. Unity3D Geliştirme Ortamı Arayüzü

Proje dosyaları oluşturulup derlendikten sonra oyun tasarlama amacıyla kullanılacak olan Unity3D geliştirme ortamının arayüzü ile karşılaşılmaktadır. Unity3D geliştirme ortamının arayüzü Görsel 12’de verilmiştir.

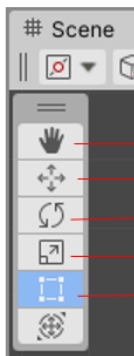

Görsel 12. Unity3D Geliştirme Ortamı Arayüzü

Unity3D geliştirme ortamının arayüzü sekmelere (pencerele) ayrılmış durumdadır. Oyun tasarımı yapılırken öğrenenler tarafından sıkça kullanılacak olan bu sekmeler Hierarchy, Scene, Game, Asset Store, Inspector, Assets / Project, Console ve Animation sekmeleridir. Bu sekmeler ve sekmeler ile ilgili bilgilendirmeler aşağıda verilmektedir.

Hierarchy: Oyun tasarımına obje, görsel, ışık, kamera gibi bileşenlerin eklenebildiği ve eklenen bu objelerin de listelendiği sekmedir. Hierarchy sekmesi Görsel 12’de sunulmuş olan arayüzde sol tarafta yer almaktadır.

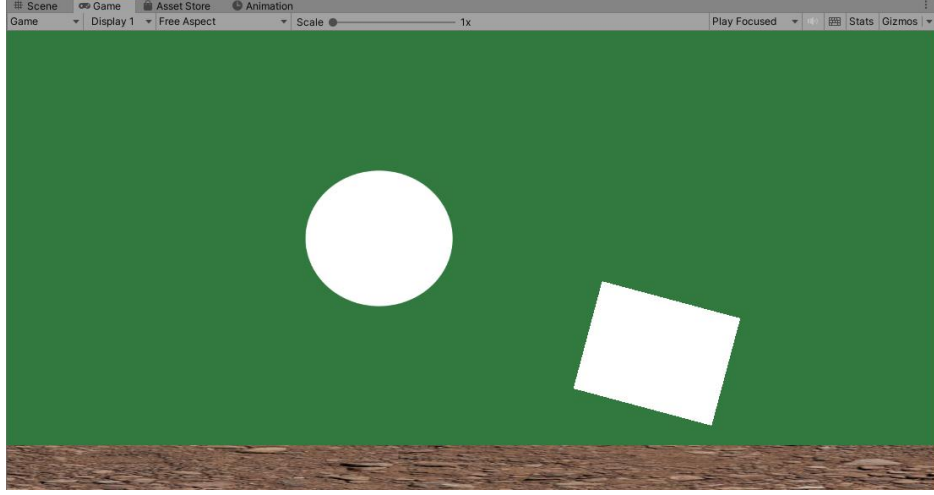
Scene: Oyun tasarımına eklenen obje ve bileşenlerin düzenlenebildiği, iki boyutlu (2D) veya üç boyutlu (3D) sonsuz bir evrende oyun ortamının düzenlenebildiği sekmedir. Scene sekmesi Görsel 12’de verilmiş olan üst tarafta orta kısımda görünmektedir. Bu sekmede oyun ortamını kontrol edebilmek (oyun ekranına eklenen bileşenin boyutu, konumu, yönü, genişliği vb.) amacıyla kullanılabilen araçlar da bulunmaktadır. Bu araçlar ve kullanım şekilleri Görsel 13’te sunulmuştur.

- View Tool (Q): Sahneyi çekeştirebilmemizi sağlar.
- Move Tool (W): Seçili objeyi X ve Y eksenlerinde hareket ettirebilmemizi sağlar.
- Rotate Tool (E): Seçili objenin kendi etrafında döndürebilmesini sağlar.
- Scale Tool (R): Seçili objenin (3D) boyutunun değiştirilmesini sağlar.
- Rect Tool (T): Seçili objenin (2D) boyutunun köşelerinden değiştirilmesini sağlar.

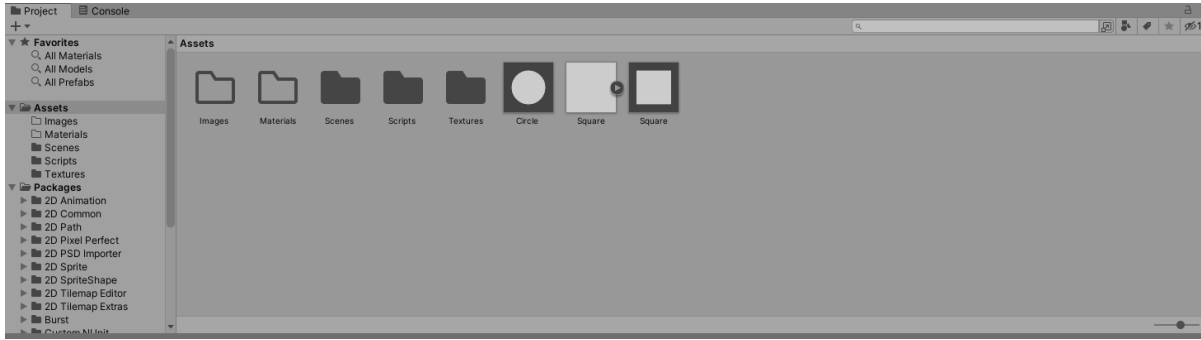
Görsel 13. Sahnedeki Nesnelere Düzenleme Araçları ve Görevleri

Game: Scene sahnesinde oluşturulan oyun tasarımının sonucundaki, oyunun o anki son halinin deneyimlendiği, yapılan değişikliklerin anlık olarak kontrol edilebildiği sekmedir. Game sekmesi Görsel 14'te sunulmuştur.

Görsel 14. Game Sekmesi

Assets / Project: Oyun tasarımı içerisine eklenen görsel, obje, material, ses, video, yazı tipi, script (C# kodlama dosyası), scene (sahne) gibi bütün objelerin hepsinin görüntüldüğü, klasörlere ayrılabilirdiği sekmedir. Assets / Project sekmesi Görsel 15'te sunulmuştur.

Görsel 15. Project Sekmesi

Asset Store: Oyun tasarımı için kullanılabilecek olan Unity tarafından ücretli ve ücretsiz olarak sunulan objeler, görseller, modeller, ses efektleri vb. oyun ortamına dahil edilebilecek objelerin sunulduğu mağaza sekmesidir.

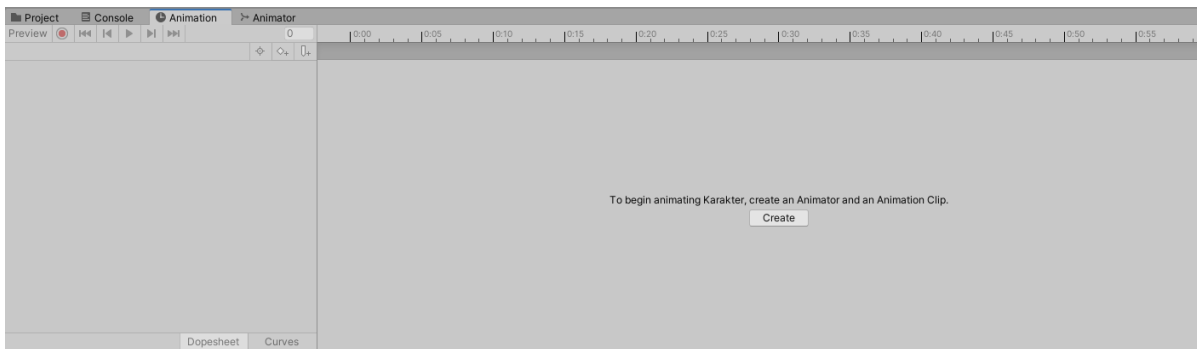
Inspector: Hierarchy ve Project sekmelerinde seçilen obje ile ilgili bileşenlerin ve özelliklerin detaylarının görüntüldüğü ve seçili objeye bileşenlerin (component) eklendiği sekmedir. Inspector sekmesi Görsel 16'da yer almaktadır.

Görsel 16. Inspector Sekmesi

- a. **Transform Component:** Objenin; pozisyon, boyut ve dönme özelliklerinin değiştirilebildiği bileşendir. Her objede var olan bir bileşendir.
- b. **Add Component:** Seçili olan objeye bileşen eklemek için kullanılır. 2D oyunlarda çoğunlukla kullanılan Collider 2D ve Rigidbody 2D bileşenlerinin özellikleri aşağıda ifade edilmektedir.
  - a. **Collider 2D:** Seçili objeye eklendiğinde, objenin fiziksel olarak var olmasını sağlar. Objenin fiziksel sınırlarını belirten bileşendir. Seçilen objeye göre box, capsule, circle gibi farklı collider'lar seçilebilir.
  - b. **Rigidbody 2D:** Seçili objeye yer çekimi eklemek için kullanılan bileşendir. Inspector sekmesinde yer çekimi kat sayısı da değiştirilebilmektedir.

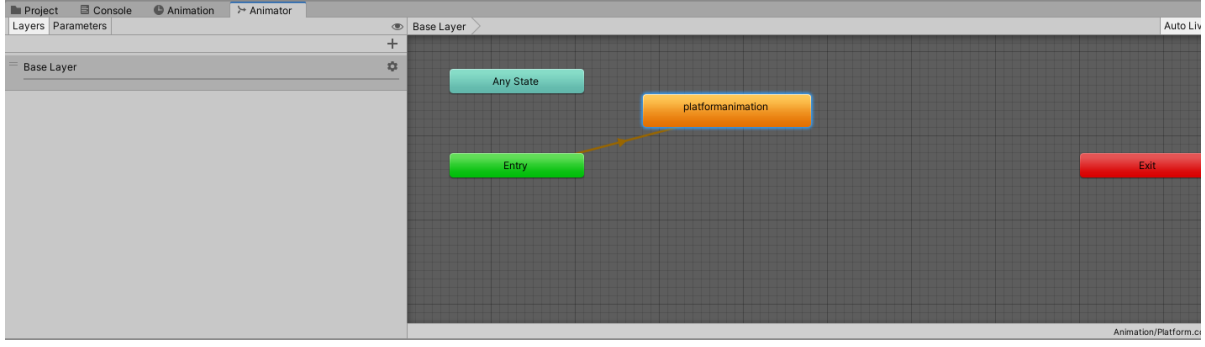
Animation: Karakterler, objeler için animasyon oluşturulabilen sekmedir. Animation sekmesi Görsel 17'de yer almaktadır.

Görsel 17. Animation Sekmesi

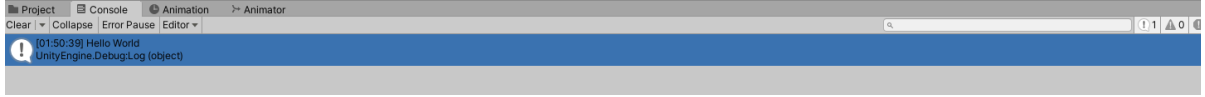
Animator: Karakterler, objeler için oluşturulan animasyonların özelleştirilebilmesine olanak sağlayan sekmedir. Animator sekmesi Görsel 18'de yer almaktadır.

Görsel 18. Animator Sekmesi

Console: Oyun tasarımında objeler, karakterler veya animasyon vb. bileşenleri kontrol edebilmek amacıyla yazılan kodları deneyebilmek için yazılan komutların sonuçlarının ve hatalarının görüntülenebildiği sekmedir. Görsel 19'da Console sekmesine ait görüntü yer almaktadır.

Görsel 19. Console Sekmesi

Varsayılan olarak gelen Unity3D geliştirme arayüzünde bazı sekmelerin açık olmadığı görülmektedir. Bu tür durumlarda arayüzün üst kısmında yer alan araç çubuğunda **Window** seçeneğinden ihtiyaç duyulan sekmeler açılabilir.

C. Oyun Tasarımı

Unity3D yazılımında proje oluşturulduktan sonra Scenes klasörü hazır olarak gelmektedir. Scenes klasörünün içerisinde de **SampleScene.unity** dosyası bulunmaktadır. Bu dosya projede varsayılan bir sahne olarak sunulmaktadır. İsteğe bağlı silinerek yeni bir sahne oluşturulabilir. Bunun için Project sekmesinde Scenes klasörü içerisinde fare ile sağ tıklanarak açılan menüden **Create > Scene** yolu izlenir ve yeni bir sahne oluşturulur. Oluşturulan sahneye Türkçe karakterler kullanılmadan bir isimlendirme yapılır.

Unity3D geliştirme ortamında düzenli bir şekilde çalışabilmek ve hataların en aza indirgenebilmesi amacıyla Scripts, Sprites, Animation, Font gibi klasörler oluşturularak her objenin kendi klasöründe bulunması sağlanabilir. Klasör oluşturmak için Projects sekmesinde fare ile sağ tıklanarak açılan menüden Folder seçeneğine tıklanılır. Oluşturulan dosyaya isimlendirme kuralları çerçevesinde istenilen isimler verilebilir.

D. Karakter ve Arka Plan Tasarımı

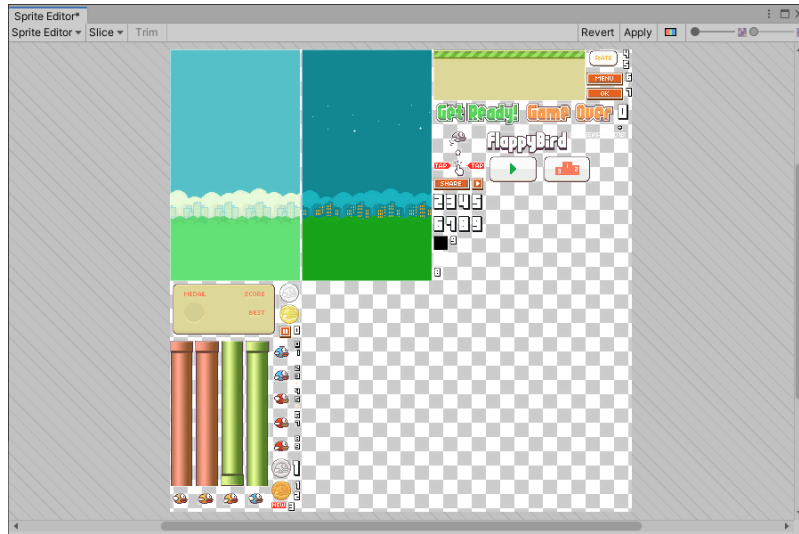
Unity tarafından kullanıma sunulan Asset Store platformu ya da craftpix, gameart2d, spriters-resource gibi ücretsiz hazır objelere ulaşma imkânı sağlayan web siteleri üzerinden tasarımınız doğrultusunda telifsiz, içeriğinize uygun sprite sheet dosyalarını indirip kullanabilirsiniz. Sprite sheet; bir oyunda yer alan karakterler, arka planlar, ortam modelleri gibi bütün görselleri içerisinde barındıran tek bir görseldir.

Görsel 20. Sprite Sheet Örnekleri*

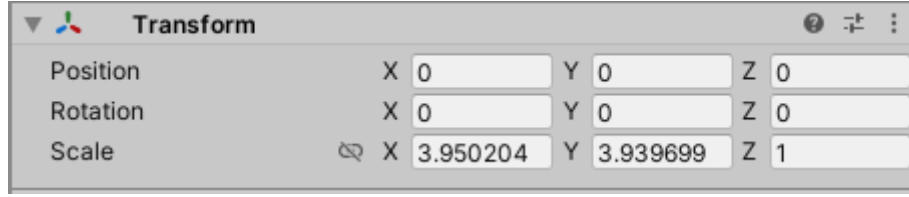
*Görseller The Spriters Resources Web Sitesi'nden alınmıştır.

Oyun tasarımınız doğrultusunda seçip indirmiş olduğunuz sprite sheet dosyasını sürükleyip bırak yöntemi kullanarak Project sekmesinde oluşturmuş olduğunuz Sprites klasörüne yerleştirebilirsiniz. Tek görselde yer alan bütün iki boyutlu objeleri ayırmak için; sprite sheet objesi seçili iken Inspector sekmesinde Sprite Mode özelliği Multiple olarak değiştirilir. Ekrana gelen uyarıda “Apply” butonunda tıklanır. Ardından Sprite Editor açılarak **Slice > Automatic > Slice > Apply > High Quality** yolu izlenerek tek görselde yer alan bütün objeler ayrı görseller haline getirilir.

Görsel 21. Sprite Editor Sekmesi

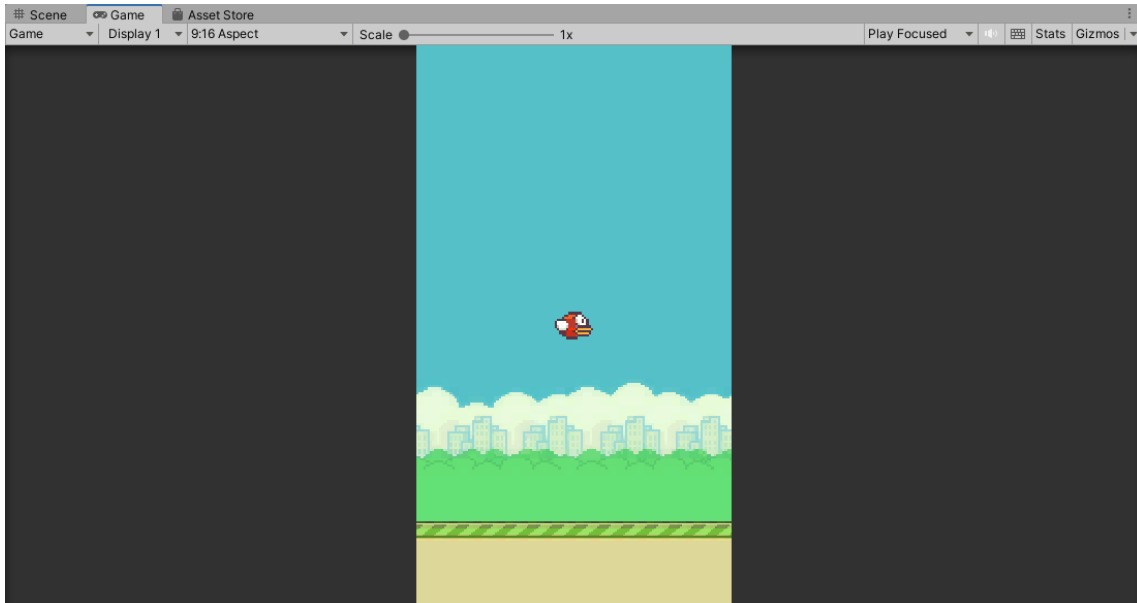
Oyun tasarımı bir mobil platforma uygun şekilde sunabilmek için ekran çözünürlüğünü Game sekmesinden **9:16** olarak ayarlanabilir. Sprite sheet dosyasında her biri ayrı görsellere ayrılan objelerden arka plan görseli sürükleyip bırak yöntemiyle sahneye aktarılır. Hierarchy sekmesinde arka plan için seçilen görsel seçilerek objenin adı “**background**” olarak belirlenir. Hierarchy sekmesinde background objesi seçili iken Inspector sekmesinde objenin **Position** değerleri; **X=0, Y=0** ve **Z=0** olarak belirlenir.

Görsel 22. Background Objesinin Transform Seçenekleri

Sonraki adımda Hierarchy sekmesinde Main Camera seçili iken Inspector sekmesinde kamera boyutu ile ilgili işlemler yapılması önerilir. “**Projection**” seçeneği “**Ortographic**” olarak belirlenirken sahne tasarımınıza uygun olarak “**Size**” özelliği “**1 – 1.28**” arası bir değer belirlenebilir. Kamera boyutunun arka plan görselini tam olarak kapsadığı boyut en uygun değer olarak görülmektedir. Arka plan görselinde bulanıklık olması durumunda Project sekmesinde Sprite klasörü içerisine aktarılan tekli görsel seçiliyken Inspector sekmesinde “**Filter Mode**” özelliği “**Point (No Filter)**” seçeneği seçilerek Apply butonuna tıklandıktan sonra sorunun çözüldüğü görülmektedir.

Oyun tasarımında arka plan görseli eklendikten sonra oyunda yer alması istenilen karakter, Sprites klasörü içerisinden seçilerek sahneye sürüklenip bırak yöntemi ile aktarılır. Karaktere Hierarchy sekmesinden isim verilerek, karakter objesi seçili iken karakterin sahnedeki pozisyonu değiştirilebilir.

Görsel 23. Karakter

E. Karakter Animasyonu

Karaktere animasyon ekleyebilmek amacıyla; Hierarchy sekmesinde karakter objesi seçiliyken, Animation sekmesinde “**Create**” seçeneğine tıklanır. Oluşturulan animation dosyasının kayıt konumu Animation klasörü olarak seçilip animation dosyası isimlendirilir. Sprites klasöründe karakterin farklı durumlarının olduğu görseller seçilerek Animation sekmesine sürüklenip bırak yöntemi ile aktarılır. Animation ekranında görünen noktalar seçilip arası açıldığında animasyon hızı düşmekte aksi halde animasyon hızı artmaktadır.

Hazırlanan oyun tasarımını deneyimleyebilmek için Scene ve Game sekmelerinin üst tarafında bulunan play (oynatma) butonu kullanılır. Play butonu tıklanıp oyun başlatıldığında karakterin görünmediği görülmektedir. Bu durumda tekrar play düğmesine tıklanarak oyun durdurulur. Oyun durdurulmadan gerçekleştirilen işlemlerin hepsi oyun durdurulduğu zaman geçersiz olmaktadır. Dolayısıyla yapılacak düzenlemeler oyun durdurulduğunda gerçekleştirilmelidir. Hierarchy sekmesinde karakter seçili iken Inspector sekmesinde “**Order in Layer**” özelliği “10” arttırılır. Sahneye eklenen objelerin birbirlerinin önünde ya da arkasında bulunma durumuna göre Order in Layer özelliği kontrol edilmeli ve objeye göre değiştirilmelidir.

F. Platform Tasarımı

Sahneye platform eklemek için tasarımınıza uygun olarak seçeceğiniz görseli Sprite klasöründen seçip, sürükleyip bırak yöntemiyle Sahne’ye ekleyebilirsiniz. Eğer platformun sürekli bir şekilde görünmesi isteniyorsa, görselin genişliği ile ilgili ayarlamalar yapılması gerekebilmektedir. Platform görselinin genişlik ayarlarını düzenleyebilmek için Hierarchy sekmesinde platform objesi seçiliyken Inspector sekmesinde “**Draw Mode**” seçeneği “**Tiled**” olarak seçilmelidir.

Oyun tasarımında karakterinizin, platformun önünde veya arkasında kalması durumuna göre Inspector sekmesinde Order in Layer özelliğini kullanarak platformun değerini 20 olarak belirlenebilir.

G. Karakter Bileşenleri

Karakterin sahnede eklendiği yerde havada asılı kalması istenen bir durum değildir. Bu durumda karaktere bir yer çekimi bileşeni eklenmelidir. Bunun için Hierarchy sekmesinde karakter seçiliyken Inspector sekmesinde “**Add Component**” butonuna tıklanarak gelen seçeneklerden “**Rigidbody 2D**” bileşeni eklenir. Inspector sekmesine gelen Rigidbody 2D bileşeninde de bazı seçeneklerin düzenlenmesi gerekmektedir. “**Constraints**” seçeneğinde “**Freeze Rotation Z**” seçeneği seçilmelidir. Çünkü iki boyutlu bir çalışmada Z eksenini ile ilgili bir yer çekimi özelliği karakterde dönme probleminin sebep olabilmektedir. Ayrıca “**Collision Detection**” seçeneği “**Continuous**”, “**Sleeping Mode**” seçeneği ise “**Never Sleep**” olarak belirlenmelidir.

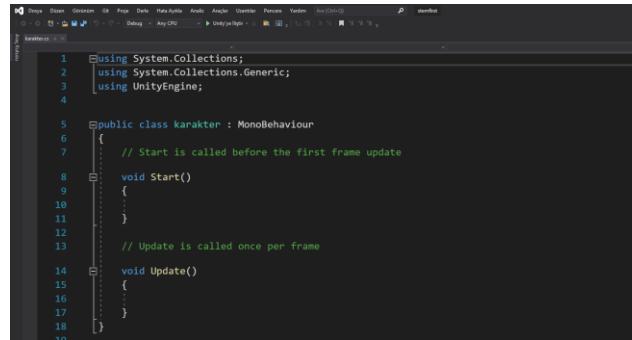
Karaktere yer çekimi özelliği eklenmiş olmasına karşın sadece bir görsel halindedir. Bu durumda karakter yer çekimi sebebiyle aşağıya doğru düşse bile platformun üzerinde durmayacak, içerisinden geçecektir. Dolayısıyla karakterin fiziksel olarak var olabilmesi için Hierarchy sekmesinde karakter objesi seçiliyken Inspector sekmesinde “**Add Component**” butonuna tıklanarak karaktere “**Collider**” eklenmesi gerekmektedir. Karaktere uygun olarak Collider seçeneklerinden Capsule Collider 2D, Box Collider veya Circle Collider seçilebilir. Aynı şekilde karaktere Collider ekleme işlemi platform objesi için de uygulanmalıdır. Eklenen Collider bileşeni Inspector sekmesinde “**Edit Collider**” seçeneği seçilerek objeye uygun hale getirilebilir.

Karakter ve platform objelerine Collider bileşenleri eklendikten sonra karakter yer çekiminden dolayı aşağı doğru düşecek ancak platform objesinin üstünde duracaktır.

H. Karakter Hareketi

Karakter hareketleri oyun tasarımlarına, dinamiklerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Karakterlere hareket olarak yürüme, kayma, sıçrama, koşma vb. hareketler kazandırılabilir. Örnek etkinlikte sunulan oyun tasarım örneğinde karaktere sıçrama hareketi kazandırılması planlanmaktadır. Oyunun geliştirileceği platforma göre değişen karakter kontrol durumlarına göre hareketlerin kodlar yani script'ler yazılarak verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, ilk olarak Project sekmesinde Scripts adı verilerek oluşturulan klasör açılır. Klasörün içerisinde fare ile sağ tıklanması ile açılan menüde **Create > C# Script** yolu izlenerek Script dosyası oluşturulur. Oluşturulan script soyasına karakter adı verilir. Hierarchy sekmesinde karakter objesi seçiliyken Inspector sekmesinde Add Component butonuna tıkladıktan sonra script dosyasına verilen isim yazılarak çıkan script dosyası bileşen olarak eklenebilir. Ya da Hierarchy sekmesinde karakter objemiz seçiliyken script dosyası sürükleyip bırak yöntemi ile Hierarchy sekmesindeki karakter objesinin üzerine sürüklenip bırakılır. Bu iki yöntemle de objelere script bileşeni eklenebilir.

Script bileşenleri objelere eklendikten sonra kodlama yapılmak için hazır durumdadır. Kodlama yapabilmek için script dosyasına çift tıklanır ve Microsoft Visual Studio kodlama ortamının açılması beklenir. Visual Studio kodlama ortamı açıldıktan sonra en üst kısımda script dosyasının kullanacağı kütüphaneler yer almaktadır. Kütüphanelerin alt tarafında da script dosyasında varsayılan olarak gelen “**Start ( );**” ve “**Update( );**” metodları bulunmaktadır. Script dosyasının varsayılan içeriği Görsel 24’te yer almaktadır.


```
1 using System.Collections;
2 using System.Collections.Generic;
3 using UnityEngine;
4
5 public class karakter : MonoBehaviour
6 {
7     // Start is called before the first frame update
8     void Start()
9     {
10    }
11
12    // Update is called once per frame
13
14    void Update()
15    {
16    }
17
18 }
```

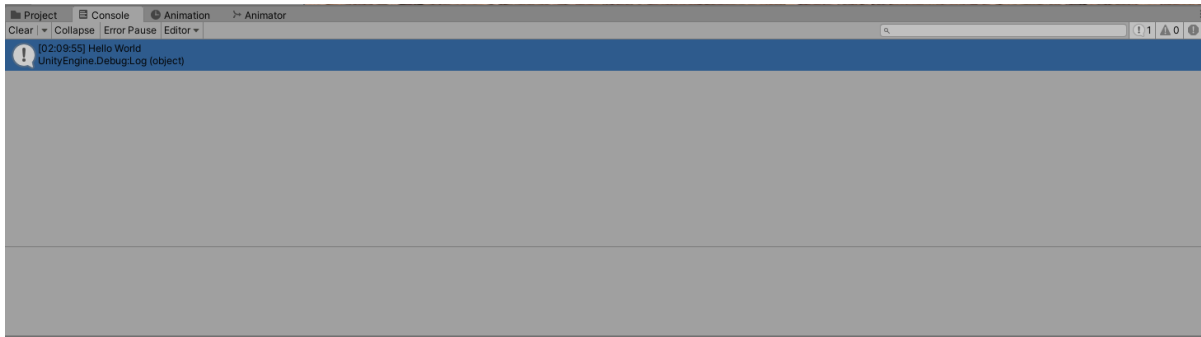
Görsel 24. Script Dosyası Varsayılan İçeriği

Script dosyasının içeriğinde varsayılan olarak gelen ilk metod olan “**void Start( );**” oyun başlatıldığında sadece bir kez çalıştırılması istenen kodları barındırır. Bir diğer metod olan “**void Update( );**” ise çalıştığı sürece, oyun içerisindeki bütün karelerde, bütün FPS (Frame per Seconds)’ler boyunca çalıştırılan kodları barındırır. Bu iki metod arasındaki farkı anlayabilmek amacıyla Console sekmesinde göstermek üzere “**Hello World**” mesajı sunan bir kod satırı yazılabilir. Bunun için yazılması gereken kod satırı “**Debug.Log("Hello World");**” şeklinde yazılmalıdır. Script içeriği Görsel 25’te yer almaktadır.

```
1 using System.Collections;
2 using System.Collections.Generic;
3 using UnityEngine;
4
5 [UnityBehave] (object)
6 public class karakter : MonoBehaviour
7 {
8     // Start is called before the first frame update
9     @ UnityBehave (object)
10    void Start()
11    {
12        Debug.Log("Hello World");
13    }
14
15    // Update is called once per frame
16    @ UnityBehave (object)
17    void Update()
18    {
19    }
20 }
```

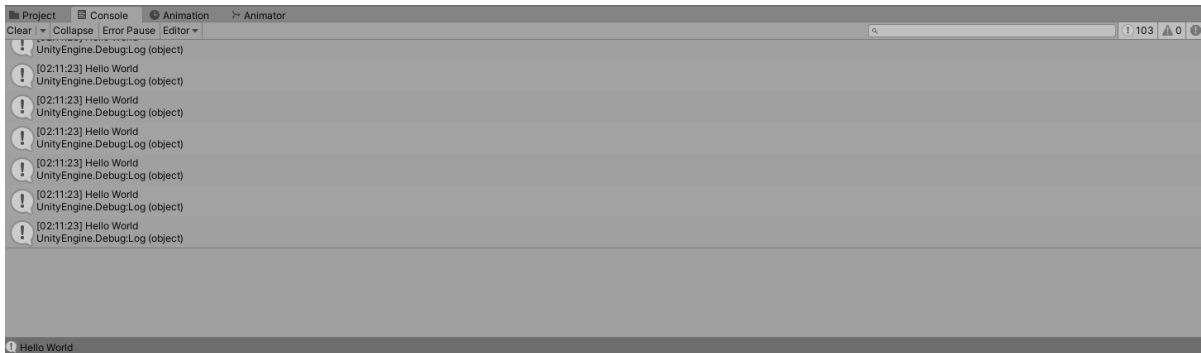
Görsel 25. *Debug.Log("Hello World"); Komutu*

“Hello World” mesajını verebilmesi için **Start( )**; metodu içerisine yazılan **Debug.Log("Hello World");** kod satırı sonucunda Console ekranında verilecek olan mesaj Görsel 26’da yer almaktadır.

Görsel 26. *Start(); Metodu Çıktısı*

“Hello World” mesajını verebilmesi için **Update( )**; metodu içerisine yazılan **Debug.Log("Hello World");** kod satırı sonucunda Console ekranında verilecek olan mesaj Görsel 27’de yer almaktadır.

Görsel 27. *Update (); Metodu Çıktısı*

Mümkün olduğunca **Update( )**; metodunun içerisinde kod satırları yazılmaması önerilir. **Update( )**; metodu içerisine yazılan kodlar sürekli bir şekilde çalışacağından, donanım tüketimi konusunda verimli bir oyun tasarımı yapılamayabilir.

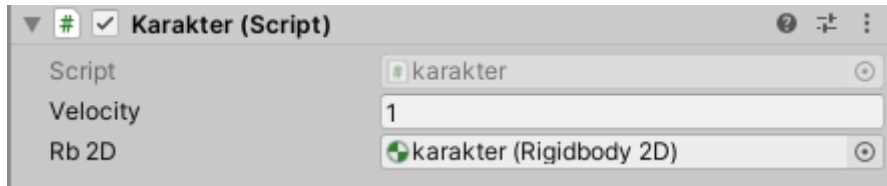
Karakterin sıçrama hareketi için yazılması gereken kod satırlarına bakıldığında öncelikle bir hız değişkeni belirlenmelidir. “**public float velocity = 1f;**” şeklinde bir değişken oluşturulur. Daha sonra karaktere eklenen “**public Rigidbody;**” değişkeni ile karakterdeki Rigidbody objesinden veri

çekilebilmesi amacıyla bağlantı sağlayabilmek için “**Rigidbody2D rb2D;**” değişkeni oluşturulur. Belirlenen değişkenler ile ilgili kod satırları Görsel 28’de yer almaktadır.

```
1 using System.Collections;
2 using System.Collections.Generic;
3 using UnityEngine;
4
5 public class karakter : MonoBehaviour
6 {
7     public float velocity = 1f;
8     public Rigidbody2D rb2D;
9     void Start()
10    {
11        Debug.Log("Hello World");
12    }
13 }
```

Görsel 28. Karakter Sıçrama Hareketi Kodları – Değişken Oluşturma

Daha sonra Hierarchy sekmesinde karakter objesi seçiliyken Inspector sekmesinde Rigidbody 2D bileşeni sürükleyip bırak yöntemi ile Karakter (Script) bileşeninin altında yer alan “**Rb 2D**” değişkenine eklenir. Bu durum Görsel 29’da yer almaktadır.

Görsel 29. Karakter Script Bileşenine Rigidbody 2D Objesini Ekleme

Şimdi de oyunu bilgisayarda bir fare yardımıyla oynayacak olan kişiler için farenin tıklanma durumunun; oyunu telefonda oynayacak olanlar için de telefon ekranına dokunma durumunun kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden, oyunun her karesinde (frame) dokunma durumu kontrol edileceğinden kodlar **Update( )** metodu içerisine yazılmalıdır. Tıklandığında ya da dokunulduğunda karakterin sıçramasını sağlayacak olan kodlar Görsel 30’da yer almaktadır.

```
void Update()
{
    if (Input.GetMouseButtonDown(0))
    {
        rb2D.velocity = Vector2.up * velocity;
    }
}
```

Görsel 30. Dokunma Kontrolü için Yazılan Komutlar

Kod satırı yazıldıktan sonra script dosyası kaydedilir ve Unity3D geliştirme ortamı arayüzünde oyun deneyimlenerek kodlamaların sonuçları kontrol edilir. Karakterin sıçrama hızı ise Hierarchy sekmesinde karakter objesi seçiliyken Inspector sekmesinde Karakter **script** bileşeni altında “**velocity**” değişkeninin değeri arttırılabilir.

İ. Objelerin Hareketi

Karakterin sıçrama hareketi ile ilgili işlemler dışında karakterin ileriye doğru hareketi de script dosyasında kodlanmalıdır. Ancak bu işlemten önce belirtilmelidir ki birçok oyun tasarımında kullanılan bir hile bulunmaktadır. Yani aslında karakter değil karakterin dışındaki arka plan görseli, platform vb. objeler karaktere doğru hareket ederler. Bunun için Project sekmesinde Scripts klasörü içerisinde “**Move**” adında yeni bir script oluşturulmalıdır. Bu script, karakter doğru gelmesi istenen objelere bileşen olarak eklenecektir. Move scripti içerisinde yazılan kod satırları Görsel 31’de yer almaktadır.

```
Unity Hierarchy | 0 basuru
public class Move : MonoBehaviour
{
    public float speed; // objelerin geliş hızının belirlenmesi için tanımlanan değişken

    Unity İletisi | 0 basuru
    void Start()
    {
    }

    Unity İletisi | 0 basuru
    void Update()
    {
    }

    Unity İletisi | 0 basuru
    private void FixedUpdate()
    {
        transform.position += Vector3.left * speed * Time.deltaTime;
    }
}
```

Görsel 31. Objenin Yukarı Yöndeki Hareketi için Yazılan Komutlar

Hareket ile ilgili kodlar yazıldıktan sonra Hierarchy sekmesinde hareket etmesi için Move scripti eklenen obje seçili iken Inspector sekmesinde “**Speed**” değeri değiştirilebilmektedir. 0,5 uygun bir hız kat sayısı olarak önerilmektedir. Unity3D geliştirme ortamında oyun başlatılarak Game sekmesinde oyun deneyimlenebilir.

Oyun deneyimlendiğinde objelerin hareket ettiği ancak durdurulmadığı ya da yok edilmediği için sonsuza dek hareketine devam ettiği görülmektedir. Bu durum yine donanımların verimli kullanımı ve oyun optimizasyonunda sorun teşkil etmektedir. Bu durumun önüne geçmek için Move scripti’nde **Start( )** metodu içerisinde belirlenen süreden sonra objelerin yok edilmesini sağlayan kod satırlarının yazılması gerekmektedir. Objelerin yok edilmesini sağlayan kodlar Görsel 32’de yer almaktadır.

```
private void Start()
{
    Destroy(gameObject, 7); // objenin 7 saniye sonra yok edilmesini sağlayan kod satırı
}
```

Görsel 32. Objelerin Belirli Süre Sonra Yok Edilmesini Sağlayan Komutlar

Hareket etmesi istenilen objelerin, karaktere çarptığında karakteri alıp kendisi ile birlikte sürüklememesi için objeler seçiliyken Inspector sekmesinde “**Collider**” bileşeninin altında yer alan “**is Trigger**” seçeneği işaretlenmelidir. Karaktere doğru gelen objeler için bu seçeneğin seçilmiş

olması önemlidir. Ayrıca objelerin “**Order in Layer**” değeri de Inspector sekmesinden “**15**” olarak belirlenebilir. Bu işlemler gerçekleştirildikten sonra sürekli kullanılacak olan objelerin birer “**Prefab**” haline getirilmesi gerekmektedir. Prefab sistemi, daha sonra da kullanılabilen, düzenlenebilen ve saklanabilen oyun objelerinin oluşturulmasına olanak sağlar. Bu işlemi gerçekleştirmek için önce Project sekmesinde Prefabs adı verilen bir klasör oluşturulur. Klasörü oluşturmak için farenin sağ tıklanmasından sonra açılan menüde “**Folder**” seçeneği tıklanır. Oluşturulan dosya isimlendirilir. Prefabs klasörü açıldıktan sonra Hierarchy sekmesinde bulunan ve Move script bileşeni eklenen objeler, sürükleyip bırak yöntemi ile Prefabs klasörüne taşınır. Bu şekilde objeler prefab türüne dönüştürülür. Objeler prefab şekline dönüştürüldükten sonra Hierarchy sekmesinden silinebilirler.

J. Spawner (Rastgele Objeye Yaratma)

Karakter, arka plan, platform ve objeler gibi hazır yapılar oluşturulduğuna göre, istenilen aralıklarda, rastgele konumlarda objelerin oluşturulması için bir Spawner sistemi oluşturulmalıdır. Bunun için, öncelikle Hierarchy sekmesinde boş bir game object oluşturulmalıdır. Bu işlemi gerçekleştirebilmek için üst bölümdeki araç çubuklarından GameObject seçeneğine tıklanır. Açılan menüde “**Create Empty**” seçeneği tıklanır. Oluşturulan boş game object nesnesine “**ObjSpawner**” adı verilebilir. Bu obje seçiliyken, Inspector sekmesinde Transform değerleri; **X=0**, **Y=0** ve **Z=0** olarak belirlenmelidir.

Objelerin istenilen aralıklarda, rastgele konumlarda oluşturulabilmesi için bir script dosyası oluşturulması gerekmektedir. Project sekmesinde Scripts klasörü içerisinde “**Spawner**” adında bir script dosyası oluşturulur. Oluşturulan bu script dosyası Hierarchy sekmesinde yer alan ObjSpawner objesine bileşen olarak eklenmelidir. Bu işlemin gerçekleştirilmesi için ObjSpawner seçili iken Inspector sekmesinde “**Add Component**” butonuna tıklanır. Arama çubuğuna Spawner yazılır ve menüde yer alan script dosyası seçilir. Bu şekilde Spawner script bileşeni eklenmiş olur.

Spawner script dosyası içerisinde objelerin belirlenen yükseklikler arasında, rastgele bir şekilde oluşması için kod satırları yazılmalıdır. Bu kez kod satırları yazılırken “**IEnumerator**” adında bir metod kullanılmalıdır. Bu metodun özelliği süreli durumlarda kullanılabilmesidir. Dolayısıyla bir zamana ihtiyaç duyar ve bu zaman da kod satırları içerisinde belirtilmelidir. Ayrıca spawner scriptine yazılan kod satırlarının karakter oyuna devam ettiği sürece devam etmesi istendiğinden karakterin can durumu da kontrol edilmelidir. Bu işlem için gerçekleştirilmesi gereken birkaç adım bulunmaktadır. İlk olarak karakter ile ilgili kod satırlarını içeren karakter script dosyası açılır. Karakter script dosyasının içerisinde “**isDead**” adında ve “**bool**” türünde bir değişken belirlenir. Değişken oluşturulduktan sonra karakter script dosyası kaydedilir. Kod satırı Görsel 33’te yer almaktadır.

```
Spawner.cs Move.cs Karakter.cs
Assembly-CSharp
1 using System.Collections;
2 using System.Collections.Generic;
3 using UnityEngine;
4
5 public class Karakter : MonoBehaviour
6 {
7     public float velocity = 1f;
8     public Rigidbody2D rb2D;
9
10     public bool isDead; //karakterin can durumunu içeren değişken. Varsayılan hali False'tur.
11 }
```

Görsel 33. Spawner İşlemi için “Karakter” Script Dosyasında Belirlenen Değişkenler

Daha sonra objelerin rastgele bir şekilde oluşmasını sağlayacak olan kodlar Spawner script dosyasının içerisine yazılmalıdır. Bu işlem birkaç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak Spawner script dosyası içerisinde değişkenler belirlenir. Karakter script dosyasına bağlanmak için bir değişken, oyunda rastgele oluşması istenen objelere erişebilmek için bir değişken, objelerin rastgele bir şekilde oluşacağı yükseklik ve zamanı belirleyebilmek için de birer değişken olmak üzere toplamda dört tane değişken oluşturulmalıdır. Oluşturulan değişkenler Görsel 34’te yer almaktadır.

```
Spawner.cs Move.cs karakter.cs
Assembly-CSharp
1 using System.Collections;
2 using System.Collections.Generic;
3 using UnityEngine;
4
5 public class Spawner : MonoBehaviour
6 {
7     public Karakter karakterscripti; //karakter script dosyasına bağlantı değişkeni
8     public GameObject[] Objeler; //rastgele oluşturulması istenen objelerin bağlanacağı dizi değişkeni
9     public float height; //karakterlerin oluşturulması istenen maksimum yükseklik değişkeni
10    public float zaman; //karakterlerin ne kadar sürede oluşturulacağına dair zaman değişkeni
11 }
```

Görsel 34. Spawner İşlemi için “Spawner” Script Dosyasında Belirlenen Değişkenler

İkinci aşamada ise karakter yanmadığı sürece objelerin oluşmasını sağlayacak olan kod satırları “IEnumerator” adlı metod içerisine yazılmalıdır. Bu amaçla yazılacak olan kod satırları Görsel 35’te yer almaktadır.

```
1 başvuru
public IEnumerator SpawnObject(float time)
{
    while (!karakterscripti.isDead)
    {
        Instantiate(Objeler[Random.Range(0, 2)], new Vector3(2, Random.RandomRange(-height, height), 0), Quaternion.identity);
        yield return new WaitForSeconds(time);
    }
}
```

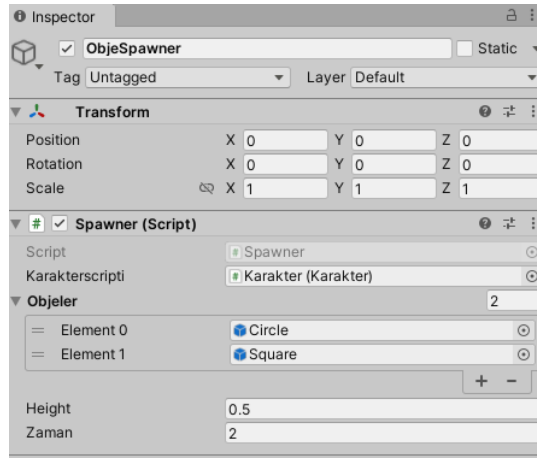
Görsel 35. Karakter Yanmadığı Sürece Objelerin Rastgele Üretilmesi

Son olarak oluşturduğumuz SpawnObject isimli metodun oyun başlatıldığında çalıştırılması için **Start()**; metodu içerisinde yazılması gereken kod satırı Görsel 36’da verilmiştir.

```
Unity İletisi | 0 başvuru
void Start()
{
    StartCoroutine(SpawnObject(zaman)); //Oyun başladığında kodun çalıştırılması için yazılması gereken kod satırı
}
```

Görsel 36. Oyun Başlatıldığı Anda Objeye Oluşturma Kodunun Çalıştırılmasını Sağlayan Komutlar

Script dosyası içerisine kod satırları yazıldıktan sonra kaydedilmesi gereklidir. Daha sonra Unity3D geliştirme ortamında Hierarchy sekmesinde ObjSpawner boş objesi seçili iken Inspector sekmesinde Spawner script bileşeni içerisinde yer alan karakterscripti seçeneğinin içerisinde Hierarchy sekmesinde yer alan karakter objesi sürükleyip bırak yöntemi ile eklenir. “**Height**” özelliği, objelerin oluşturulması istenen maksimum yükseklik değeri olarak belirlenir. Oyun tasarımına göre değişen değerler verilebilir ancak “**1**” değeri verilerek başlanması önerilir. Sonrasında bu değer artı ya da eksi yönde değiştirilebilir. Aynı şekilde zaman özelliği de objelerin her kaç saniyede oluşturulacağını belirleyen değeri içerir. Başlangıç olarak 2 değeri verilebilir. Oyunun zorluk düzeyine göre süre artı ya da eksi yönde değiştirilebilir. Objeler özelliğinin yanında verilen 0 değeri de rastgele oluşturulması istenen obje sayısı olarak değiştirilebilir. Objeler sayısı belirlendikten sonra, daha önce prefab haline getirilmiş olan objeler sürükleyip bırak yöntemi ile objeler dizisinin içerisine eklenmelidir. İlgili özellikler ve değerleri Görsel 37’de verilmiştir.

Görsel 37. Spawner Script Bileşenine Objelerin Eklenmesi

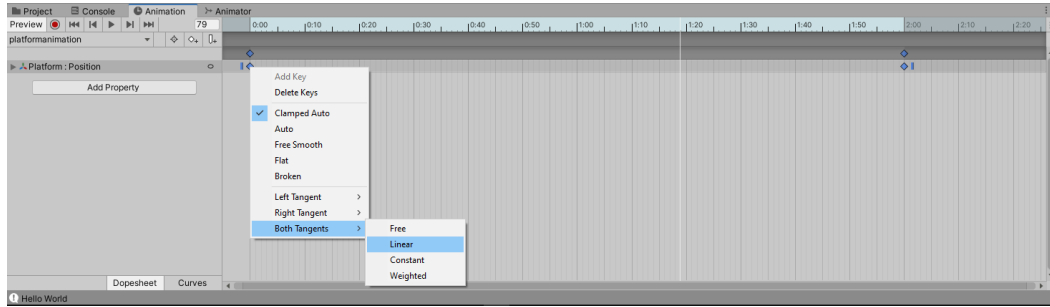
K. Platform Hareketi

Hierarchy sekmesinde platform ögesi seçiliyken Inspector sekmesinde “**Draw Mode: Tiled**” seçeneğinin altında bulunan “**Width**” değeri artırılabilir. Değer değiştirildiğinde collider bileşeninin de “**Edit Collider**” seçeneği ile platform ögesine uygun şekilde düzeltilmesi gerekmektedir. Sonrasında platform sahnenin sol alt köşesine tam oturacak şekilde yerleştirilmelidir. Platform ögesi seçili iken Animation sekmesinde “**Create**” butonuna tıklanır. Açılan pencerede animasyona “**platformanimation**” adı verilebilir. Bu isimle Animation klasörüne kaydedilir. Daha sonra Animation sekmesinde yer alan kırmızı yuvarlak bir buton olan “**Record**” butonuna tıklanır. 0 noktasındaki platformu, 2:00 noktasında diğer ucu sağdaki köşeye doğru gelecek şekilde sola doğru kaydırılır ve tam olarak yerleştirilir. Kayıt sonrasındaki animasyon durumu Görsel 38’de yer almaktadır.

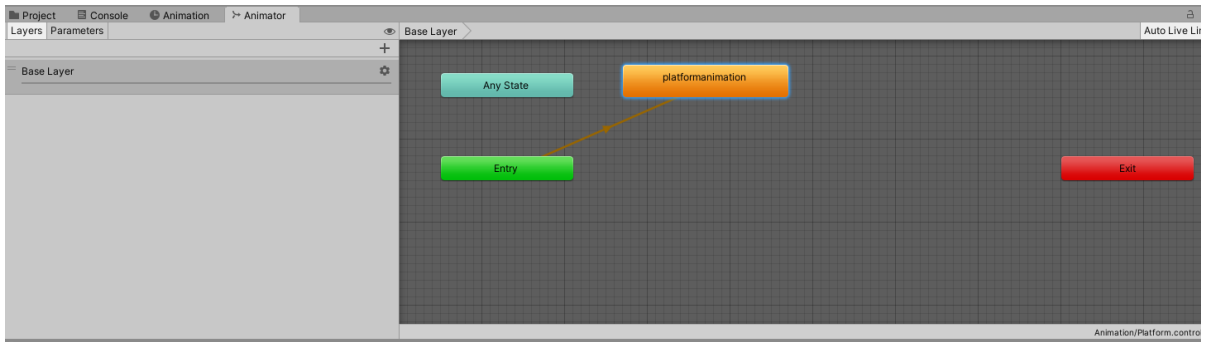
Görsel 38. Platform Hareketi Animasyonu

Animasyon play tuşu ile oynatıldığında yumuşak bir geçişe sahip animasyon hissi olmadan sürekli başa dönen bir platform görülmektedir. Bu sorunun çözülebilmesi için 0:00 ile 2:00 noktalarındaki noktaların hepsi seçilerek fare sağ tıklanır. Açılan menüde “**Both Tangents**” sekmesinde “**Linear**” seçeneği seçilerek daha düzenli bir animasyon elde edilebilir. Görsel 39’da bu seçenekler yer almaktadır.

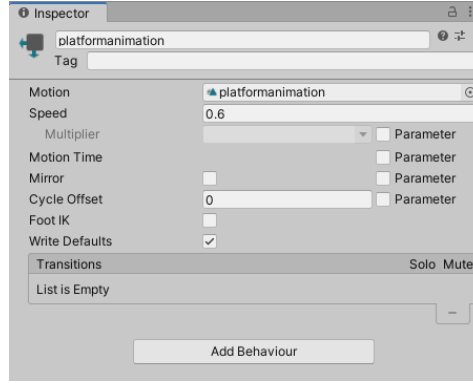
Görsel 39. Animasyon Geçiş Ayarları

Platformun hareket animasyonunun hızı ise Animator sekmesinde değiştirilebilmektedir. Animator sekmesinde platformanimation ögesi seçilir. Görsel 40’ta verilmiştir.

Görsel 40. Animator Sekmesi – Platformun Hareket Animasyonu

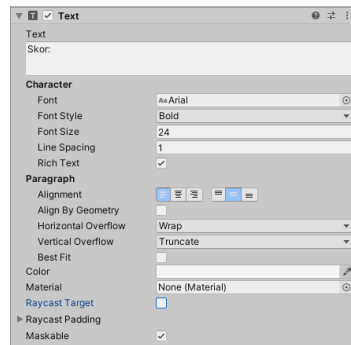
Animasyon seçili iken Inspector sekmesinde Speed değeri azaltılabilir ya da artırılabilir. Görsel 41’de “**speed**” ayarı yer almaktadır.

Görsel 41. Inspector Sekmesinde Animasyon Hızı Belirleme

L. Skor Sistemi

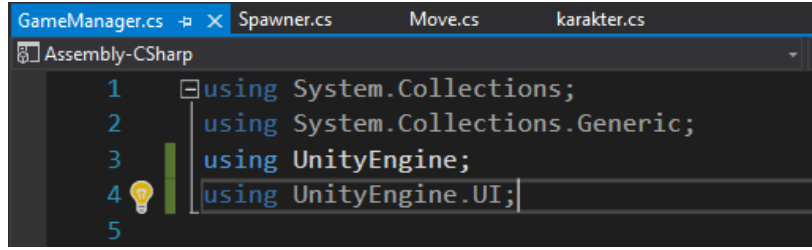
Skor sistemi oluşturmak amacıyla ilk olarak Hierarchy sekmesinde bir Canvas oluşturulmalıdır. Bunun için üstte yer alan menüde GameObject seçeneğine tıklanır. Açılan menüde **UI > Canvas** yolu izlenerek yeni bir Canvas objesi oluşturulabilir. Canvas'a "UI" adı verilebilir. Daha sonra Hierarchy sekmesinde UI objesine fare ile sağ tıklanarak, açılan menüde **UI > Text** ya da Unity3D geliştirme ortamının yeni sürümlerinde **UI > Legacy > Text** yolu izlenerek oyun tasarımına bir metin eklenmelidir. Text objesine "ScoreText" adı verilebilir. Daha sonra text objesi ekranda istenilen yere konumlandırılır. Text objesi seçiliyken Inspector sekmesinde yazı tipi, yazı boyutu, hizalanma durumu ve yazılacak olan metin seçenekleri düzenlenebilmektedir. Sonraki adımlarda daha rahat ilerlenebilmesi amacıyla text objesinin "Width" değeri "500"; "Height" değeri de "500" olarak belirlenebilir. Bu şekilde yazı boyutu değiştirilirken sorun yaşanmasının önüne geçilebilir. Ayrıca Inspector sekmesinde text objesinin "Raycast Target" özelliğinin de kapatılması önerilmektedir. Text objesinin özellikleri ve değerleri Görsel 42'de yer almaktadır.

Görsel 42. Text Objesinin Özellikleri

Skor sisteminin ilk adımı olan tasarım aşamasından sonra skoru belirleyecek olan durumlar ve bu durumlar sonucunda skorun oyun ekranına yansıtılması ile ilgili işlemlerin yapılması için yine bir script dosyası oluşturulmalıdır. Project sekmesinde Scripts klasörü içerisinde GameManager adında bir script dosyası oluşturulur. Daha sonra Hierarchy sekmesinde fare ile sağlanarak açılan menüde "Create Empty" seçeneği tıklanır. Bu boş objeye GameManager adı verilir. Oluşturulan GameManager script dosyası sürükleyip bırak yöntemi ile yeni oluşturulan boş objenin üzerine sürüklenerek eklenir. Sonrasında GameManager script dosyasına çift tıklanarak dosyasının açılması sağlanır. Açılan script dosyasında ilk iş olarak kullanıcı arayüzü işlemleri için gereken kodları

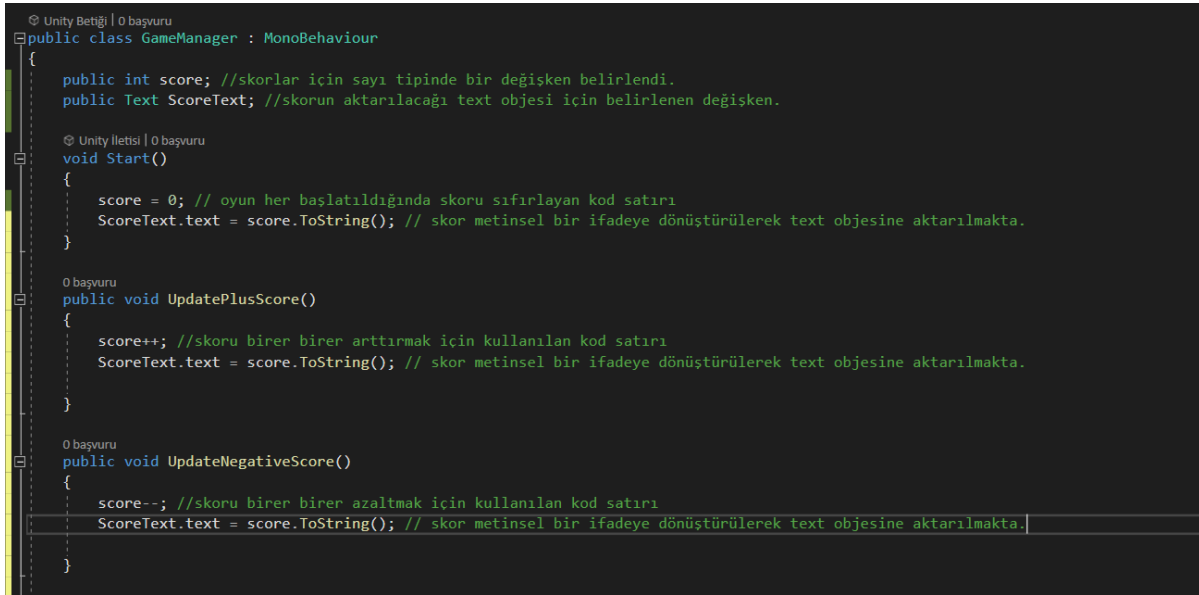
bünyesinde barındıran UI kütüphanesi eklenir. Eklenen kütüphaneye Görsel 43'te yer verilmektedir.


```
1 using System.Collections;
2 using System.Collections.Generic;
3 using UnityEngine;
4 using UnityEngine.UI;
5
```

Görsel 43. UI Kütüphanesi Ekleme

Kullanıcı arayüzü yani UI ile ilgili kodları barındıran kütüphane eklendikten sonra skorun aktarılacağı text objesi, skorun artırılma veya azaltılma durumları ile ilgili yazılacak olan kodlar Görsel 44'te yer verilmiştir.


```
public class GameManager : MonoBehaviour
{
    public int score; //skorlar için sayı tipinde bir değişken belirlendi.
    public Text ScoreText; //skorun aktarılacağı text objesi için belirlenen değişken.

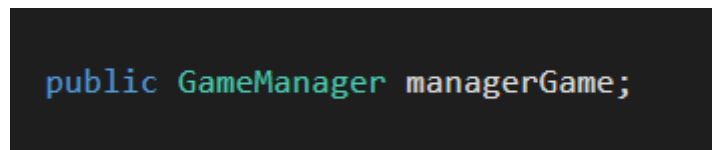
    void Start()
    {
        score = 0; // oyun her başlatıldığında skoru sıfırlayan kod satırı
        ScoreText.text = score.ToString(); // skor metinsel bir ifadeye dönüştürülerek text objesine aktarılmakta.
    }

    public void UpdatePlusScore()
    {
        score++; //skoru birer birer arttırmak için kullanılan kod satırı
        ScoreText.text = score.ToString(); // skor metinsel bir ifadeye dönüştürülerek text objesine aktarılmakta.
    }

    public void UpdateNegativeScore()
    {
        score--; //skoru birer birer azaltmak için kullanılan kod satırı
        ScoreText.text = score.ToString(); // skor metinsel bir ifadeye dönüştürülerek text objesine aktarılmakta.
    }
}
```

Görsel 44. Skor Arttırma ve Azaltma Komutları

Bu şekilde skorun artırılması ve azaltılması durumunda çağrılması gereken metodlar oluşturuldu ve text objesine aktarıldı. Ancak skorun hangi durumlarda artırılıp azaltılacağı henüz belirlenmedi. Bu amaçla karakterin objelere çarpma durumuna göre skorun artırılıp azaltılması için karakterin objeye çarpıp çarpmadığı kontrol edilmelidir. Bu amaçla karakter script dosyası içerisine yazılması gereken birkaç kod satırı bulunmaktadır. İlk olarak GameManager script dosyasına bağlanabilmek için “**managerGame**” adında bir değişken belirlenmelidir. Belirlenen değişken Görsel 45'te sunulmaktadır.


```
public GameManager managerGame;
```

Görsel 45. GameManager Script Dosyasına Bağlanmak için Karakter Script Dosyasında Belirlenen Değişkenler

Bir sonraki adımda ise karakterin çarpma durumu kontrol edilmeli ve çarptığı objeye göre skor arttırılmalı ya da azaltılmalıdır. Bunun için “**OnTriggerEnter2D**” adında bir metod kullanılmalıdır. Eğer karakter “**arti**” etiketine sahip olan bir objeye çarparsa skorun arttırılması için yazılan kod bloğu çalıştırılacaktır. Eğer ki karakter “**eksi**” etiketine sahip olan bir objeye çarparsa skorun azaltılması için yazılan kod bloğu çalışacaktır. Objelere etiket verilmesi için; “**arti**” etiketi verilmesi istenen objeler seçiliyken “**Untagged**” seçeneğine tıklanır. Açılan menüde “**Add Tag**” seçeneğine tıklanır. Açılan ekranda “**+**” butonuna tıklanır ve “**arti**” ismi verilir. Daha sonra tekrardan obje seçilir ve “**Untagged**” seçeneğine tıklanır. Açılan menüde “**arti**” etiketi seçilerek etiket verme işlemi tamamlanır. Aynı işlem “**eksi**” etiketi verme işleminde de gerçekleştirilir. Skor sistemi için yazılan kodlar Görsel 46’da yer almaktadır.

```
© Unity İletisi | 0 başvuru
private void OnTriggerEnter2D(Collider2D collision)
{
    if (collision.gameObject.tag=="arti") //eğer karakter arti etiketine sahip bir objeye çarparsa çalışacak olan blok
    {
        managerGame.UpdatePlusScore(); //skor arttırma kod bloğunu çalıştırması için yazıldı
    }
    if (collision.gameObject.tag == "eksi") //eğer karakter eksi etiketine sahip bir objeye çarparsa çalışacak olan blok
    {
        managerGame.UpdateNegativeScore(); //skor azaltma kod bloğunu çalıştırması için yazıldı
    }
}
```

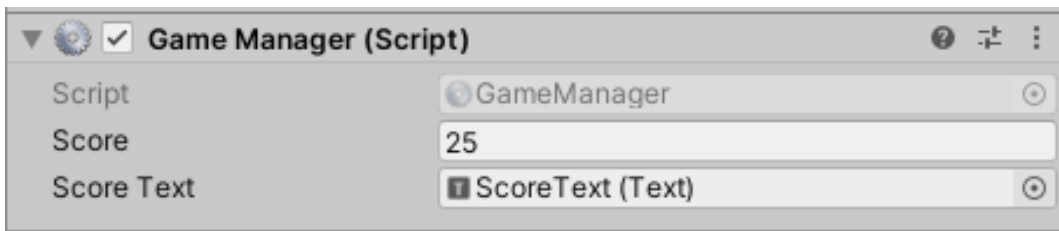
Görsel 46. Karakterin Çarpma Durumunu Kontrol Etmek için Yazılan Komutlar

Skor sistemi için yazılan kod blokları tamamlandıktan sonra karakter scripti kaydedilmelidir. Bu aşamada gerçekleştirilmesi gereken bazı adımlar bulunmaktadır. İlk olarak Unity3D geliştirme ortamında Hierarchy sekmesinde Karakter objesi seçiliyken Inspector sekmesinde karakter script bileşeni içerisindeki “**Manager Game**” özelliğinin içerisine Hierarchy sekmesinde yer alan GameManager objesi sürükleyip bırak yöntemiyle eklenir. Görsel 47’de yer almaktadır.

Görsel 47. Karakter Script Bileşeni İçerisine GameManager Objesini Ekleme

İkinci adımda ise Hierarchy sekmesinde GameManager objesi seçiliyken Inspector sekmesinde “**ScoreText**” özelliği içerisine Hierarchy sekmesindeki “**ScoreText**” isimli text objesi sürükleyip bırak yöntemiyle eklenir. Görsel 48’de yer almaktadır.

Görsel 48. Game Manager Script Bileşeni İçerisine Text Objesini Ekleme

Skor sistemi ile ilgili işlemlerin tamamlanması için son bir adım kaldı. Karakter objeye çarptıktan sonra obje oyun ekranında kalmaya devam etmekte ve sürekli bir çarpışma olduğundan

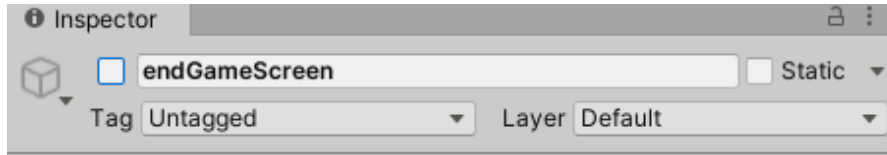
skor sistemi bu durumdan etkilenmektedir. Bu sebeple, karakter objeye çarptıktan sonra objenin yok olması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda yazılması gereken kodlar Görsel 49'de yer almaktadır.

```
Unity İletisi | 0 başvuru
private void OnTriggerEnter2D(Collider2D collision)
{
    if (collision.gameObject.name == "Karakter")
    {
        Destroy(gameObject);
    }
}
```

Görsel 49. Karakter Objeye Çarptığında Objenin Yok Olması için Komutlar

M. Karakter Can Mekanığı

Karakterin puanı 0'ın altına düştüğünde ya da karakter, platform objesine çarptığında oyunun bitmesi için yapılması gereken bazı işlemler bulunmaktadır. Öncelikle oyun bitiş ekranı tasarlanmalıdır. Bu amaçla Hierarchy sekmesinde fare sağ tıklanarak “**Create Empty**” seçeneği ile boş bir obje oluşturulur. Objeye “**endGameScreen**” adı verilir. Inspector sekmesinde objenin isminin yanında yer alan tik işareti kaldırılarak obje deaktif hale getirilir.

Görsel 50. Deaktif endGameScreen Objesi

Objenin içerisine daha önceden oluşturulmuş olan “**ScoreText**” objesi kopyalanıp “**endGameScreen**” objesi seçiliyken yapıştırılır. Daha sonra karakterin çarpma durumundan dolayı bir işlem yapılacağı için karakter script dosyasının içerisinde “**public GameObject endGameScreen;**” değişkeni oluşturulur.

```
public GameObject endGameScreen;
```

Görsel 51. Karakter Script Dosyası İçerisinde Belirlenen endGameScreen Değişkeni

Daha sonra karakterin çarpma durumunun kontrolü için platform objesine “**platform**” etiketi verilir. “**OnCollisionEnter2D**” metodu kullanılarak karakterin platform objesine çarpma durumuna göre oyunun bitme işlemlerinin başlatılması sağlanır. Bu metod içerisinde “**isDead**” değişkeninin “**true**” değerini alması, oyunun durması için “**Time.timeScale=0;**” ve bitiş ekranının açılması için “**endGameScreen.SetActive(true);**” komutları yazılır.


```
Unity İletisi | 0 başvuru
private void OnCollisionEnter2D(Collision2D collision)
{
    if (collision.gameObject.tag=="platform")
    {
        isDead = true;
        Time.timeScale = 0;
        endGameScreen.SetActive(true);
    }
}
```

Görsel 52. Karakterin Çarpma Durumuna Göre Oyunu Durduran Komutlar

Bu durumda oyunun durması ve bitiş ekranının açılması beklenmektedir. Ancak oyun tekrar başlatıldığında donmaması için **Start ( )**; metodu içerisinde “**Time.timeScale=1**” komutu yazılmalıdır.

```
Unity İletisi | 0 başvuru
void Start()
{
    Time.timeScale = 1;
}
```

Görsel 53. Oyun Başlatıldığında Durdurulma İşleminin Geçersiz Olması için Yazılan Komut Değerlendirme Aşaması

Öğrenenler dijital oyunlarını tasarladıktan sonra hazırlanan oyunları; Windows platformu için “.exe” olarak, Android platformu için “.apk” olarak çıktı alırlar. Diğer öğrenenler hazırlanan oyunları kullandıkları platforma uygun olan dosyaları kullanarak deneyimleyebilirler. Windows işletim sistemine sahip bilgisayarlarda oyunu deneyimleyecek olan öğrenenlerin klavye ve mouse kullanması gerekirken Android işletim sistemine sahip mobil cihazlara sahip olan öğrenenler ise oyunu yükledikten sonra herhangi bir donanıma ihtiyacı olmadan da oyunu deneyimleyebilir. Uygulama sonunda hazırlanan oyunlar Google Classroom’da hazırlanmış olan sınıfta paylaşılarak tüm öğrenenlerin oyunları deneyimleyebilmelerine olanak sağlanır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında STEM yaklaşımına uygun küresel ısınmaya yönelik bir dijital oyunun geliştirilme aşamaları ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. STEM yaklaşımı doğrultusunda etkinlik içerisinde fen bilimleri, teknoloji, matematik ve mühendislik disiplinlerinde yer alan kazanımlar, disiplinlerarası bir şekilde bütünleştirilmiş halde sunulmuştur. Öğrenenler; fen bilimleri disiplininde bilgi temelli bir hayat problemi ve küresel ısınma çalışma kağıtları doğrultusunda araştırmalarını yapmış, teknoloji disiplininde tasarım ve oyun geliştirme platformlarını kullanmış, mühendislik disiplini kapsamında tasarım ve kodlama işlemlerini gerçekleştirmiş ve matematik disiplininde ise yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda oyun tasarımındaki mekaniklerde matematiksel işlem ve formülleri belirlemelidir.

Çalışmada STEM anlayışında küresel ısınmaya yönelik dijital oyun tabanlı bir etkinlik önerisinde bulunulduğundan, etkinliğin öğrenenler üzerindeki etkisi ile ilgili verilerde sınırlılık yaşanmaktadır. Dolayısıyla farklı bir çalışmada sunulan etkinlik önerisi uygulanılarak, etkinliğin öğrenenler üzerindeki etkilerinin incelenmesi önerilebilir. Ayrıca farklı konulara yönelik dijital oyun tabanlı ya da farklı teknolojik uygulamaların entegrasyonunun gerçekteştiği STEM etkinlik çalışmaları da yürütülebilir.

STEM yaklaşımına yönelik örnek ders planlarının ve etkinlik konusunun Türkçe kaynakların kısıtlı olması bu tür etkinliklere yönelik ihtiyacı göstermektedir. Ayrıca STEM etkinliklerinin özellikle fen bilimlerinde aktif çalışılıyor olması ve bu çalışmada BÖTE lisansüstü öğrencilere yönelik etkinlik tasarlanması, bu alandaki öğretmenlere ve alan yazına faydalı olunacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M. S., Öner, T., & Özdemir, S. (2015). *STEM Eğitimi Türkiye Raporu*. İstanbul: Scala Basım.
- Altunel, M. (2018). STEM Eğitimi ve Türkiye: Fırsatlar ve Riskler. *Seta Perspektif*(207), 1-7.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Bayırtepe, E., & Tüzün, H. (2007). The Effects of Game-Based Learning Environments on Students' Achievement and Self-Efficacy in a Computer Course. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41-54.
- Çevik, M., Abdioğlu, C., & Ergürer, H. E. (2020). Periskobunla Roma Mezarlarını Aydınlat: STEM + Sosyal Çalışması. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi*, 10(1), 31-44.
- Dönmez Usta, N., & Turan Güntepe, E. (2019). Dijital Oyun Tasarlamının Öğrenmeye Etkisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1213-1232.
- Dönmez Usta, N., & Ültay, N. (2022). Augmented Reality and Animation Supported-STEM Activities in Grades K12: Water Treatment. *Journal of Science Learning*, 5(3), 439-451.
- Gülhan, F., & Şahin, F. (2018). STEAM (STEM+Sanat) Eğitime Yönelik Etkinlik Uygulaması: Aynalar ve Işık. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi*, 8(2), 111-126.
- Güncör, C. (2017). Eğitim ve Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3(1), 14-32.
- Hacıoğlu, Y., & Dönmez Usta, N. (2020). Digital game design-based STEM activity: Biodiversity example. *Science Activities*, 57(1), 1-15.
- Keçeçi, G., Alan, B., & Kırbag Zengin, F. (2016). Eğitsel Bilgisayar Oyunları Destekli Kodlama Öğrenimine Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Education Sciences*, 11(3), 184-194.
- Kızılay, E. (2021). Sanal Astronomi Müzesi Tasarlama Yönelik Bir STEAM Etkinliği. *Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 4(2), 81-90.
- MEB (2018a). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- MEB (2018b). Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- MEB (2018c). Teknoloji ve Tasarım Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- MEB (2018d). Matematik Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2017). STEM Eğitimi Öğretmen El Kitabı. Erişim adresi: <https://goo.gl/Y95r9p>
- Öcal, E. (2022). STEM Activities Integrated with Drama: STEM+drama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 665-679.
- Özrili, Y. (2021). STEM+A ile Eğitim Uygulamalarına Müzelerden Örnekler. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 230-257.
- Tüzün, Ü. N., & Tüysüz, M. (2018). Özel Yetenekli Bireylerin Öğretmenleri için STEAM Eğitimi. *Türk Üstün Zekâ ve Eğitim Dergisi*, 8(1), 16-32.
- Uştu, H. (2019). İlkokul düzeyinde bütünleşik STEM/STEAM etkinliklerinin uygulanması: Sınıf

öğretmenleriyle bir eylem araştırması (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, Türkiye.

Ültay, N., Emeksiz, N., & Durmuş, R. (2020). STEAM Yaklaşımına İlişkin Örnek Bir Uygulama ve Uygulama Hakkında Öğrenci Görüşleri. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 8(1), 1-17.

Görsel Kaynakları

Görseller Unity 3D geliştirme ortamından alınmıştır.

İnternet Kaynakları

<https://assetstore.unity.com/>

<https://craftpix.net/>

<https://www.gameart2d.com/>

<https://www.spritters-resource.com/>

<https://pexels.com/tr-tr/>

<https://pixabay.com/tr/>

<https://unity.com>

<https://unity3d.com/get-unity/download>

Müslim İle Süriya¹: Mardin’de Etnik-Dini Gruplar Arasında Evlilik Ve Akrabalık Bağları

Ayşe Güç²

Giriş

Sabahın erken saatlerinden itibaren boğucu havanın insanın ruhunu cendereye aldığı, uzayıp giden yolların hiçliğe vardığı hissi veren yaz sıcağında Mardin merkezden Nusaybin’e doğru yol alıyorduk. Uzun süren uğraşlardan sonra Mardin’de kalan Ezidilerle irtibat kurma şansı yakalamıştım. Sonunda gruplar-arası ilişkilere odaklandığım araştırmam için eksik parçayı tamamlama fırsatı doğmuştu. Farklı unsurların bir arada yaşadığı bir coğrafyada Müslüman ve Hıristiyanlar arası ilişkileri düzenlemek görece daha kolaydı. Peki Ezidiler böyle bir kontekste nasıl bir varlık mücadelesi vermişlerdi? Nüfus yoğunluğu, yerel güç dengeleri ve şehir yönetiminde söz sahibi olma konularında dezavantajlı bu grubun hikayesini yakalamak o kadar kolay değildi.

Daha önceki -2009 ve 2010 yıllarında yürüttüğüm- iki alan çalışmasında ikincil anlatımlardan bilgi sahibi olmama rağmen Ezidilerin yaşamını gözlemlene imkanı bulamamıştım. 2011 yılının Ağustos ayında Selmet’in aracılığı ile Nusaybin’de kalan Ezidilere ait bir mezrayı ziyarete gidiyorduk. Selmet bir yılı aşkın süredir burada yaşayanlarla görüşüyor ve yaşamlarının bir parçası olmaya çalışıyordu. Mardin kırsalında Kürt şafı bir ailede yetişmiş Selmet için Ezidilerle ilişkilerinde nasıl bir konum alacağı sorunsal olmuş, zamanla onlara karşı derin bir empati geliştirmişti. Sabah erken bir saatte mezraya ulaşmıştık, tabiri caizse bir taş kümesi vardı karşımda. Uzaktan bana mezarlık gibi görünen, hayat emaresi yokmuş hissi uyandıran bu yerleşim yerinde ölümlerini bekleyen birkaç yaşlı ile iki ya da üç neslin bir arada yaşadığı birkaç aile kalmıştı. Yaşam ve ölümün bu sarmaş dolaşığı, hayatın döngüselliğini yüzümüze haykırırken garip bir hüznün hissediyordu insan. Basit taş yapıların içinden geçerken sanki yaşam buralardan çekilip alınmış gibiydi. Sağda solda dolaşan koyunlar da olmasa buranın boşaltılmış bir köy olduğunu söyleyebilirdim. Yaz aylarında sıcağın yalayıp yuttuğu bir coğrafyada kimi zaman nefes almak bile hayli güçtü. Böylesi ezici coğrafi koşullarda yaşamak zorlayıcı iken buna bir de dini ve etnik sınırlamalar getirildiğinde hayatı idame ettirmek nasıl mümkün olabiliyordu? Yolculuk boyunca arabanın klimasının geçici serinliği ile biraz olsun kendimizi korumuştuk ancak daha arabadan iner inmez sıcağın yarattığı bezginlik hissi ile burun bura geldik. Misafir olacağımız ailenin reisi bizi karşıladı, tedirgin ve şüpheli gözlerle bizi baştan aşağı süzdü. Selmet yolda gelirken “yemeklerini yersiniz değil mi?” diye bir soru yönelmişti. “Çünkü ikram edeceklerdir, kahvaltayı çoktan hazırlamışlardır bile.” O da rahat değildi, her an tatsız bir şey yaşanabilir ve aracı olarak zor durumda kalabilirdi. Selmet’i yöredeki uygulamalardan ve önyargılı tutumlardan haberdar olduğumu hatırlatarak ve misafir olarak elbette ki saygıda kusur etmeyeceğimiz konusunda güvence vererek teskin etmiştim.

Aile reisi Metin’in peşinden taş yapıya girdik, bizi misafirlerini ağırladıkları büyükçe bir odaya aldılar. Yöredeki hemen her evin duvarlarında görebileceğiniz klimalar yazın evin içinde nefes

¹ Başlıkta Murathan Mungan’ın Mahmud ile Yezida isimli çalışmasından esinlendim. Farklı din mensupları arasındaki evlilik birliğine dair yaklaşımları en net Müslüman ve Süryaniler arasında takip edebildiğim için bu çağrışımın isimleri seçtim. Metinde kendilerinden bahsettiğim görüşmecilerin isimlerini değiştirdim.

²Ayşe Güç, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Antropoloji, <https://orcid.org/0000-0001-5115-6484>.

alabilmenin ön koşulu gibiydi. Klima ile serinletilmiş odanın zemini halılar ile kaplı idi. Oldukça sade olan bu oda tasarımına aşınaydım. Duvarlar boyunca dizilen uzun, dikdörtgeni andıran kalın yastıklara dayanarak yapılan sohbetlerin daha önce de bir parçası olmuştum. Günün ilk yarısında ailenin reisi ile sohbet ederken odada bulunan diğer kişiler birer figüran gibi kalıyordu. Odadaki herkes pür dikkat sohbetimizi takip ediyor, kimi zaman mimiklerinden bizi dinlediklerini anlasam da ifadesiz ve donuk yüzlerinden tepkilerini anlamakta güçlük çekiyordum. Acının hayatlarına sirayet ettiği travmatize olmuş kişiler ve gruplarda karşılaştığım bir durumdu bu. Eğlencelerinde dahi yüzlerinde gülümsemenin emaresini kendilerine yasaklamış ve bunu folklorlarının bir parçasına haline getirmiş grupların sosyo-psikolojisi dikkate değerdi. Baba söz sahibi olarak otoritesini korurken kendini ifade edecek kadar Türkçe konuşamayan kayınvalidenin hane içindeki otoritesini hissediyordum. Sürekli ikramlar gelip gidiyor ancak hazırlıkları mutfakta kimin yaptığını göremiyorduk. Servis edilecek yiyecekleri ailenin odadaki en genç ve yeni evli bireyi kapıdan alıyor ya da mutfığa gidip getiriyordu. Yanlarında kalan en küçük oğullarını yakın bir süre önce evlendirmişlerdi. Sohbetin ilerleyen kısımlarında, bana itimat ettikten sonra elbette ki, düğünün video kaydından bir kesiti izletmişlerdi. Evin gelinini tüm gün bize ikram edilen yiyecekleri hazırlayan kişi o olmasına rağmen görme şansım olmadı. Video kaydından seçilen kısımda da diğer aile fertleri ve topluluk üyelerinin birlikte çektikleri halaydan bir kesiti izlemiş, yine gelini görmemişim. Genç kadının görünmez kılınısında bana eşlik eden eski eşim ve Selmet’in varlığı ne kadar etkili olmuştu bilememekle beraber tüm bu olup bitenler geleneksel aile yapısının ve grup reflekslerinin izlerini anlamak açısından önemli bir deneyimdi. Geniş bir odada duvarlara sıralanmış yastıklara dayanmış, yerde oturarak sohbetimize devam ediyorduk. Ben baba ile sohbet ederken arada oğlu da bize eşlik ediyordu. Sağ tarafımda bana yakın bir noktada, baba ile beni tam olarak izleyebilecek bir açıda anne oturuyordu. Odanın çaprazımda kalan sağ tarafının en uç noktasında başında beyaz örtü bulunan yöresel kıyafet koduna uygun giyimli bir kadın da vardı. Bizim aksimize bu kadının yönü pencereye doğru idi, uzaktan bakan biri yerde oturmuş huşu içinde dua eden bir kadın izlenimi edinebilirdi. Bize direkt bakmıyor, çoğu zaman bakışları yerde sabit duruyor, odadaki kimse ile konuşmuyor ve sanki iç dünyasında vecd halinde kendi ile hasbihal ediyordu. Sohbetimiz sırasında bana başta asıkmış izlenimi veren, sonrasında ciddiyetin ifadesi olduğunu anladığım bir yüz ifadesi ile oturan bu kişinin kim olduğunu ve ailedeki rolünü kendisi bana tanıtılmadığı için bilemiyordum. Bu kadının varlığı beni tedirgin ediyor, onu sohbet atmosferine dahil edememiş olmak dikkatimi dağıtıyordu. Konuşmaları takip ediyor ama dahil olmak istemiyor gibiydi. Garip bir otoritesi vardı, yaşı evdeki aile büyüklerinin yaşına yakın görünüyordu. Baba Metin ile komşuluk ilişkilerinde belirgin hale gelen, ikincil anlatımlardan öğrendiğim kimi uygulamaları konuşurken birden sohbe dahil oldu. O zaman bu hanımın da misafir olarak bu evde kaldığını, Almanya’da yaşanmış bir örneği aktarırken kendisinin göçmen bir Ezidi şeyhi olduğunu, Türkiye’ye ziyaretini oğluna kız bulmak için yaptığını öğrendim. Sınırın Suriye tarafında kalmış Ezidilerden bir gelin adayı bulmuş, ancak bu gelin adayını deniz yolu üzerinden kaçak olarak Almanya’ya getireceği için sorun olmuş, kız son anda bu tehlikeli yolculuğa çıkmaya cesaret edememiş ve evlilik teklifini reddetmişti. Türkiye’de kalış süresi azalmışken gelişen bu durum onu çok rahatsız etmişti. Beklenmedik bir şekilde benimle paylaşılan bu ulus-aşırı evlilik örneği oldukça ilgimi çekmişti. Ezidi Şeyh Hanım Almanya’da dünyaya gelmiş ve orada kendine hayat kurmuş oğlu için “geleneklerini ve soylarını” devam ettirebilecekleri gelin adayı bulmak üzere Türkiye’ye gelmişti. Gelin arayışı ülkenin sınırını aşmış, Suriye ve Irak’ı da içine almıştı. Bu hikaye göç eden Ezidiler arasında dahi tarafların birbirini görmeden evlilik anlaşması yapılabileceğini göstermesi bakımından da ilginçti. Ezidiler bölgede diğer gruplara kıyasla en az nüfusa sahip gruptu. Bu topluluğun kendini koruma refleksi, pek çok anlatımda da belirgin hale geldiği gibi, diğer gruplara kıyasla daha güçlü görünüyordu. Bununla birlikte şeyh ailesinin evliliğe razı olabilecek herhangi bir Ezidi genç kadını kabullenmesi grup-içi evlilik yasaklarındaki değişimi yansıtıyordu. Zira kast sistemine benzer sınıfsal ayrımlarına göre şeyh sınıfından biri sadece kendi sınıfından biri ile evlenebilirdi (Allison, 2001). Bölgedeki nüfuslarının yoğun olduğu dönemlerde uygulanan bu yasaklar yurtdışına göçle nüfusun azalması ve yeni ülkelerde dağılıp kaybolma riski karşısında önemini yitirmiş gibiydi.

Benzer bir durum Süryaniler için de geçerli gibi görünüyordu. Bugün Süryaniler olarak bilinen ve Süryani Ortodoks Kilisesi tarafından temsil edilen nüfusun içinde Ermeni, Keldani aileler ile Katolik ve Protestan Süryaniler olmasına rağmen bu farklar görünmez kılınmıştır. Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu ve her mezhebin grup-ıçi evlilik yapma imkanı olduğu dönemlere kıyasla bugün evlilik tercihlerinde pek çok değişimin olduğu söylenebilir. Günümüzde grup-ıçi evlilik kuralı aynı dine inanmakla belirlenir olmuştur. Nüfusun yoğun olduğu dönemlere kıyasla mezhepsel farkların güçlü bir direnç oluşturamadığı söylenebilir. Günümüzde halen farklı dinden biri ile evlilik ihtimaline tepkili yaklaşılmasına rağmen Mardin’de kalan Süryaniler bu ihtimallerin eskiye nazaran daha fazla uygulanabilir olduğunun farkındadır ve bu da yerel düzlemde gruplar-arası gerilim alanlarını besler niteliktedir. Yurtdışına göç eden pek çok Süryani aile farklı dinden biri ile evlilik yapan çocuklarının kendilerini dinlemediğini ve kültürlerini korumakta isteksiz olduğunu vurgularken aynı aileler Midyat’ta farklı din mensubu ile evliliğe şiddetle karşı çıkmaya devam etmektedir. Bu da kontekst-bağlı reflekslerin iyi okunması gerektiğini bizlere hatırlatmaktadır.

Midyat merkezde görüştüğüm Süryanilere gruplar-arası evlilik ihtimallerini sorduğumda açıklamalarda istisnasız kullanılan kelime “ihanet” olmuştu. Kızları kaçmamıştı, kaçırılmıştı. Cano bu konuda oldukça emindi, -topluluğun- “kızları” kendi iradeleri ile böylesi bir tercih yapmamışlardı. Kendisine kızı ile görüşüp görüşmediğini sorduğumda “hayır” dedi, “o bizim için öldü”. Grubun dışına taşınan kadın bedeni artık işlevini yitirmiş oluyordu, bir başka din mensubundan çocuk dünyaya getirecek bu beden sessizce zihinlerde ve gönüllerde gömülüyordu. Bu tarz örneklerden bahsederken güvendikleri komşularının kendilerine ihanet ettiğini vurguluyorlardı. Farklı din mensuplarının evliliğini yasaklayan yazılı kurallar varmış ve tüm Mardinliler de bu kurallara vakıfmış gibi bir anlatım dikkat çekiyordu. Açıkça görülüyordu ki yerel yapıda güç dengelerinin değişimi ve gruplar-arası inşa edilen sembolik sınırların ihlali tarafların güven duygusunu önemli ölçüde zedeliyordu. Bu tarz örneklerin izlerini 2014, 2015 ve 2017’deki alan ziyaretlerimde de takip etmeye devam ettim.

2018 yılında Mardin’den Midyat’a giden, kalkış saatinin ve kente varış süresinin asla tahmin edilemeyeceği ilçe minibüsünde yolculuk yaparken genç bir Arap hanımla tanıştım. Yolculuk boyunca süren sohbetimizde kendisinin Midyat’ın Estel mahallesinde dünyaya geldiğini ve liseyi de Midyat’ta okuduğunu öğrendim. Evlilik yasakları ile ilgili genel anlatımın aksine gençler arası etkileşimde neler olmaktaydı? Bu genç hanım lise yıllarında yaşanan bazı olayları aktardı. Ona göre farklı dinden gençler birbirlerine aşık oluyor ancak tepkilerden korktukları için evlenemiyorlardı. Bu açıklamayı destekleyen hikayeleri daha önce de duymuştum. Bu hikayelerden birinde genç bir Süryani erkek aynı lisede okuyan Müslüman bir kıza aşık olmuştu ve duyguları da karşılıksız değildi. Bu durum diğer Süryani öğrenciler tarafından (Mor Gabriel) Manastır’a bildirilmişti ve bu genç erkek en kısa sürede yurtdışındaki akrabalarının yanına gönderilmişti. Benzer anlatımlara bakıldığında farklı din mensubu gençler arasında yakınlaşma fark edildiği anda toplulukların olaya müdahale edip evlilik ihtimalini ortadan kaldırdıkları söylenebilir. Bu hikayeler yerel kontekstteki hassas dengelerin titizlikle korunmaya çalışıldığını gösterirken Avrupa ülkelerine göç eden Süryaniler arasında farklı dinden biri ile evlilik ihtimali kabullenilmekte ve gün geçtikçe daha az sorun yaratmaktadır. Yaklaşık otuz yıl önce Hollanda’ya göç eden 46 yaşındaki Ali, ilk evliliğini bir Süryani ile yapan kız kardeşinin boşandıktan sonra Fas asıllı Müslüman bir erkek arkadaşı olduğunu ve bu genç adamın aile fertleri ile oynadıkları futbol maçlarına dahi katılabildiğini aktarmıştı. Ona göre bu tarz birliktelikler kendi yaş grubundan pek çok Süryani için artık sorun teşkil etmemektedir. Kendisi de eşinden ayrılmış olan Ali ve kız kardeşinin hikayesi ile benzer başka anlatımlar Süryanilerin yeni ülkelerinde daha kolay boşanabildiğini ve başka din mensupları ile birliktelik yaşayabildiklerini göstermektedir.

Mardin’de nüfus açısından baskın gruplar -Arap ve Kürtler- için Müslüman erkek-Süryani ya da Ezidi kadın evliliği ihtimal dahilindedir. Geçmişte de bu tür evlilik birliklerinin kurulduğuna dair örnekler mevcuttur. Pek çok ailenin hikayesinde Müslüman olmayan kadınların evlilik yolu ile akrabalık sistemlerinin içine alındığı görülmektedir. Farklı din mensupları arasında evlilik ihtimalini

tersine örnekle sorduğumda yani Müslüman kadın ile Süryani ya da Ezidi erkek birlikteliğine verilen tepki hemen her zaman tepkisizlik olmuştu. Muhataplarımın muhayyilesinde böyle bir birliktelik söz konusu dahi değildi. Bu kadar güçlü bir sınırın oluşması dikkati çekiciydi. Bu belirgin sınırın nedeni dini kurallarda ve kadın bedeni ile ilgili toplulukların algılarında bulunabilir. Mardin’deki her bir topluluk için kadın bedeninin kullanım yetkisi grubun çıkarlarına göre belirlenmektedir. Elbette ki bu durum sadece Mardin’deki gruplara has değildir, tüm güçlü topluluk bilincine sahip toplumsal organizasyonlarda birey değil ait olduğu topluluk öncelenmekte, dolayısıyla bireyin kişisel çıkar ve beklentileri görmezden gelinmektedir. Bu bilhassa topluluğun kadın üyeleri için geçerlidir. Yeniden üretim için kadının taşıdığı hayati önem, soyun erkekten ilerlediği tüm ataerki topluluklar için nerede ise aynı izlekte ilerlemektedir. Kadın bedeni grup-içinde mi kalmalıdır yoksa kimi durumlarda grup-dışına da çıkarılabilir mi? Bu sorunun cevabını evlilik anlaşmaları, uygulamaları ve kısıtlamalarında görmek mümkündür.

Mardin’de etnografi metodu ile yürüttüğüm araştırmalarıma doktora tezimi tamamladıktan sonra da devam ettim. Alana en son ziyaretimi 2022 yılı yazında gerçekleştirdim. Şehir merkezi, Midyat ve köylerine yaptığım her ziyarette gruplar-arası evlilik ihtimallerini sordum. Yıllar içinde farklı etnik-dini gruplar arasında kadın-erkek etkileşiminin daha esneklik olduğunu gözlemlemem de evlilik tercihleri halen toplulukların kurallarına ve algılarına göre şekillenmektedir. Göçmen Süryani, Ezidi ve Mihalmilerle yaptığım görüşmeler, yerel kontekstin sınırları içindeki güçlü reflekslerin İstanbul ya da Avrupa’daki başka bir kontekst söz konusu olduğunda zayıfladığını göstermektedir. Yine de göçmenlere yerel yapı bağlamında sorduğum tüm sorularda aynı reflekslerin aktif olduğunu söyleyebilirim. Bilhassa Avrupa’da yaşayan Süryanilerin verdikleri cevaplarda Midyat’taki koşullara göre bakış açılarını düzenlediklerini gözlemledim. Tüm bu refleksler yerel kontekstteki güç dengeleri dikkate alındığında oldukça anlaşılabilir. Nüfus açısından azınlık grupların kendilerini koruma refleksleri ve baskın gruplar içinde dağılıp zaman içinde asimile olmamak için evlilikle ilgili sınırlara riayet etmeleri ve grup kurallarını genç nesillere aktarma çabaları, bu doğrultuda yaptırımlar uygulamaları incelenmeye değerdir. Evlilikle ilgili sınırların korunma çabası yerel düzlemde gruplar-arası çatışma risklerini izale etmek için de oldukça önemlidir.

Kan bağına dayalı akrabalık

Akrabalık bağları ile kurulan toplumsal organizasyonlar klasik antropolojinin en temel konularından biri olmuştur (Malinowski, 1930; Evans-Pritchard, 1951; Rapport, 2014). Akrabalık konusu öncelendiği için evlilik ve aile ile ilgili araştırmalar ikincil ve destekleyici konular olarak ele alınmıştır. Kan bağı (consanguinity) ya da evlilik (affinity) yoluyla kurulan akrabalık bağlarının sonucu olan toplumsal ilişkilerin incelenmesinde evlilik kısıtlamaları ve yasakları önemlidir. Bilhassa gruplar-arası ilişkilerde sınırların korunması konusunda farklı dinden tarafların evliliğine karşı güçlü bir direnç geliştirilmiştir. Kimi durumlarda sınıfsal, dilsel, kültürel farklar aşılabilsede dahi din alanındaki sınırların korunmasına yönelik daha güçlü bir toplumsal muhalefet olduğu söylenebilir.

Taraflar arasındaki evlilik ihtimallerini düzenleyen en temel sınır -birkaç topluluk dışında hemen tüm toplulukların sıkı sıkıya uyguladıkları- ensest tabusudur (Lévi-Strauss, 1971). Buna göre bireyin kan bağı ile kurulu ilişkilerindeki -büyükanne, büyükbaba, anne, baba, kardeş, hala, teyze, amca, dayı gibi- birinci derece aile fertleri ile evlenmesi hemen tüm topluluklarda yasaktır. Bu yasakların hangi akrabalara kadar genişletileceği grupların nüfus yoğunluğu, sosyo-politik organizasyonları gibi faktörlerle belirlenmiş gibidir. Tüm bu grup-içi ya da gruplar-arası evlilik yasakları toplumsal birimlerin oluşum ve devamında etkilidir. Bu sebeple antropologlar sosyo-politik bir organizasyon olarak toplulukların yapılarını incelerken akrabalık sistemlerine özel önem vermişlerdir (Fortes, 1969; Graburn, 1971; Keesing, 1975; Rapport, 2014).

Mardin’de gruplar-arası ilişkilerde evlilikle ilgili beliren sınırlar din, etnisite ve mekânsal ayrıma dayalı sınıf anlayışı ile belirlenmiştir. Grupların eş seçimi ve kurdukları evlilik birliklerine baktığımızda farklı dinden kişilerin evliliğine karşı önemli bir direnç olduğunu görmekteyiz.

Gruplar-arası ilişkileri sınırlayan, aynı zamanda düzenleyen bu evlilik kısıtlamalarında ikinci önemli faktör etnik ayrımlar iken bunu sembolik olarak kurulan ve coğrafi dağılıma işaret eden bajari (şehirli) -gundi (köylü) ayrımı takip etmektedir. Kimi zaman bu faktörler bir arada aktif olmakta ve tarafların evlilik taleplerine ciddi toplumsal muhalefet oluşabilmektedir.

Gruplar-arası evlilikle ilgili dikkati çeken ilk noktalarından biri baskın grupların eğilimleri olmaktadır. Mardin’de Arap ve Kürtler arasında potansiyel evlilik bağının kurulmasında aynı dine mensubiyet yakınlaştırmacı bir faktör olarak görülebilir ancak pek çok örnekte etnik kimlik ve coğrafi ayrımlar tarafların evlilik taleplerini engelleyebilmekte ya da zorlaştırmaktadır. Müslüman gruplar için Müslüman erkek-Süryani/Ezidi kadın evliliği oldukça normal karşılanırken bunun tersi yani Müslüman kadın- Süryani/Ezidi erkek ihtimal dahilinde bile değildir.

Evlilik örnekleri incelendiğinde gruplar-arasında kan bağına dayalı akrabalık ilişkilerine güçlü bir direncin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Mardinliler farklı dine mensup aileler arasında sanal akrabalık bağlarının kurulması ve sürdürülmesinde sorun görmemiştir (Güç, 2018). Böylece kan bağı kurmasına müsaade edilmeyen taraflar arasında bir yandan yakın ilişkiler kurmak ve var olan ilişkileri geliştirmek, diğer yandan da evlilik ihtimallerini izale etmek mümkün olmuştur. Geçmişte yaygın uygulamalar olarak karşımıza çıkan kirvelik ve süt kardeşliği gruplar-arası ilişkileri düzenleyen aracı kurumlar olarak işlev görmüşlerdir. Sanal akrabalık örneklerini incelemeden önce gruplar-arası evlilik uygulamaları ve sınırlamalarına daha yakından bakmak, bunu yaparken de din, etnisite ve coğrafi yakınlık konularına daha detaylı işaret etmek istiyorum.

Mardin’de gruplar-arası evlilik birlikleri

Evlilik kurumu kan akrabalığı kurmanın geçiş noktalarını oluşturmakta ve farklı soy gruplarını birbirine bağlamaktadır. Böylece ailelere toplumsal ritüelleri uygulama imkanı sunmaktadır. Evlilik ile kurulan bağlar kimi zaman farklı dini ve etnik grupları içine kabul ederken kimi zaman da tek bir dini ya da etnik grubun hayat çemberi haline gelebilir. Antropologların grup-dışı (exogamy) ve grup-içi (endogamy) evlilik olarak nitelendirdikleri bu uygulamalar toplulukların varlıklarını devam ettirmek için geliştirdikleri stratejilerle yakından ilişkilidir. Geleneksel toplumsal yapılarda tek bir dini ya da etnik grubun kan bağına dayalı ve evlilikle kurduğu akrabalık sistemlerine rastlamak mümkündür. Kan akrabalığına dayanan bu sistemler çoğunlukla dini algılayışlarla desteklenmekte ve korunmaktadır.

Mardin’de evlilik birliği, akrabalık sistemlerinin kurulması ve genişletilmesine hizmet etmenin çok ötesinde bir amaca da hizmet etmektedir. Grupların varlığını koruması konusunda en belirleyici sınır olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik uygulamaları ve kısıtlamaları, Müslüman-Hıristiyan nüfusun belirleyici olduğu bir kontekste farklı etnik ve dini unsurların nasıl bir arada var olabildiğine dair de fikir vermektedir. Mardin’de evlilik yoluyla akrabalık oluşturmada en belirgin sınır inanç farklarıdır. Bunların başında farklı bir dine mensup olmak yer alırken aynı dine inananlar arasında da mezhepsel ya da inançta beliren farklılıklar etkili olabilmektedir. Müslüman gruplar ile Süryani ve Ezidiler arasındaki evlilik sınırlandırması birincisine örnektir. Süryaniler ve Ezidiler arasında da benzer şekilde belirgin bir evlilik sınırı vardır. Burada temel nokta baskın grupların nüfus olarak çoğunluğu teşkil etmesi ve Müslüman bir erkeğin farklı din mensubu bir kadınla evlenmesi konusundaki esnek tutumdur. Süryaniler ve Ezidiler açısından ise grup-dışı evlilik topluluk tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir. Mezhepsel farklılıklar açısından geçmişte Süryaniler arasında belirgin sınırlar olduğu anlaşılmaktadır. Bugün ise nüfusun azlığı ve evlilik seçeneklerinin azalması sebebiyle aynı din mensubu olmak yeterli kabul edilmektedir. Ezidiler açısından ise bir nevi kast sistemine sahip olan bu grubun sınıfsal ayrımlara dayalı eş seçimi kuralını esnetmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Toplulukların geleneksel uygulamaları bölgedeki nüfus değişimlerinden, buna bağlı yerel güç dengelerinin yeniden şekillenmesinden büyük oranda etkilenmiş gibidir. Yıllar içinde grupların şehrin toplam nüfusundaki oranları değiştikçe ve Mardinli

gençler tarafından yeni hayat tarzları daha fazla kabul gördükçe toplulukların evlilikle ilgili bakış açılarının da değiştiği ve eskiye nazaran daha esnek olduğu söylenebilir.

Mardinlilerin açıklamalarında evlilikle ilgili yazılı olmayan kuralların “komşular arası ilişkilerde” belirgin hale geldiğini görmek mümkündür. Bu kurallar çığnendiğinde eylemler “ihamet” olarak nitelendirilmektedir. Bilhassa “kız kaçırma” ile ilgili açıklamalarda “bize ihanet ettiler” ifadelerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Nüfus açısından azınlık grupların “kızları” -grup refleksi olarak topluluğun tüm genç kadınları “kızlarımız” olarak nitelendirilmektedir- Müslüman bir erkekle kaçmazlar, kaçırılırlar. Bu tarz anlatımlarda kadınların aktör olarak edilgen kılındığını da görmekteyiz. Topluluk bilincinin yüksek olduğu gruplarda kadın bedeni grubun denetimi altındadır. Yeniden üretime yaptıkları önemli “katkı” sebebi ile bedenleri bireysel tercihler için kullanıma uygun değildir. Topluluğun kızları bedenlerini ve kişisel tercihlerini topluluğun çıkarlarına ve hayatiyetine feda etmelidir. Bu beklentileri karşılamayan bedenler grup için işlevsizdir ve yok sayılmaktadır. Azınlık grupların “kızlarının” bu sembolik ölümü gruplar-arası ilişkilerde yerel kontekstteki güç dengelerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Başka bir ülkede yaşayan genç Süryani ya da Ezidi kadınların hayat deneyimleri ile bölgede yaşayanlar arasındaki derin farklılıklar da bunu yansıtmaktadır.

Kadın bedeni ve bekaret konusunda güçlü reflekslere sahip geleneksel bir toplumda gruplar-arası ilişkilerin düzenlemesi daha da önem kazanmaktadır. Zira bu konudaki ihtilaflar büyük çatışmaları doğurma riski barındırmaktadır. Daha önce de ifade ettiğim gibi Süryaniler “kızlarını” ölü kabul ederken Ezidilerle ilgili tüm ikincil anlatımlarda öç almaktan bahsedilmiştir. Aradan uzun yıllar geçse dahi Ezidi bir kadının farklı bir din mensubu ile yaptığı evlilik onaylanmamakta ve mümkünse evlenen çift öldürülmektedir. Bu kati kural grup-içi dinamiklerin korunmasına verilen önemi yansıtmaktadır. Bu reflekslerin güçlü ve etkin oluşunu kadın üyelerin kendi topluluklarının kurallarını titizlikle uygulama eğilimlerinde de görmek mümkündür.

Müslüman gruplar arasında kurulan evlilik birlikleri çeşitli kısıtlamalara maruz kalsa da Müslüman-Müslüman olmayan evlilik birlikteliğine nazaran daha az muhalefetle karşılaşmaktadır. Bu sebeple Mardin’de pek çok Arap-Kürt evliliği görülebilmektedir. Her ne kadar soy ağacında Arap, Kürt, Arnavut gibi farklı unsurlar olsa da kendini Kürt olarak tanımlayan Mehmet, Mardin merkezdeki Arap ailelere mensup bir hanımla evlenmiştir. Bu örnekte dinle birlikte bajari (şehirli) sınıfından olmaları iki tarafı birleştirmiş ve etnik farklılıklar önemsizleşmiştir. Buna benzer örneklerde şehir merkezinden köklü ailelerden gelmek öncelenmekte etnik kimlik farkları sorun teşkil etmemektedir. Ancak taraflardan biri, bilhassa gundi (köylü) taraf Kürt ise ciddi sorun teşkil etmekte, aile ve akrabalar tarafların evlilik tercihini kabule yanaşmamaktadır. Kimi zaman evlilik birliği engellense de bu tarz itirazlar dinsel farklara göre daha aşılabildir. Dolayısıyla Mardin’deki Kürt ve Araplar arasındaki evlilik sınırlarının daha esnek olduğu söylenebilir. Bunda taraflardan birinin zenginliği, bölgede hatırı sayılır bir aileden gelişi gibi faktörler de destekleyici olmaktadır. Arapların kızlarını Kürtlere vermek istemediği şeklinde anlatımlar olsa da örnek çeşitliliği grup reflekslerinin katı olmadığını, etnisiteden ziyade sınıfsal farkların belirleyici olduğunu göstermektedir.

Müslüman-Süryani evlilik örneklerine baktığımızda bu konuda tarafların konuşmakta isteksiz olduğu görülmektedir. Buna rağmen Müslüman erkekler açısından bu ihtimal daha uygulanabilir olmaktadır. Süryaniler açısından ise bu kabul edilemez bir evlilik bağıdır, ancak zor kullanılarak gerçekleştirilebilir. Bu tarz bir evlilik ile ilgili sorularım tersten ihtimali içeriyor olsa da her zaman Müslüman erkek-Süryani kadın olarak anlaşılmalıdır. Her iki grubun da bunun tersinin yani Süryani erkek-Müslüman kadın ihtimalini düşünmemeleri dikkate değerdir.

Mardin merkezde tanınmış bir Arap aileye mensup, yerel araştırmacı Süleyman şehirde Müslüman-Hıristiyan evliliği hoş karşılanmazken kırsalda yaşayan kimi Süryani erkeklerin Alevi bir kadınla evlendiğine şahit olduğunu, bölgedeki bir Alevi köyünü ziyaretinde ise misafir olduğu evin duvarında Meryem, Ali ve Atatürk resimlerinin sanki “kutsal üçlü gibi” birlikte asılı olduğunu

belirtmişti. Ona göre Alevilerin dini kurallarda daha esnek bir yapısı olduğu için bu tür evlilikler mümkün olabiliyordu. Bu evlilik örneklerinin izini sürmek kolay değildir. Mardin’de Alevi nüfus olmadığı için yerel kontekste güç dengeleri açısından sorun teşkil etmeyecek bir evlilik tercihi olduğu düşünülebilir. Yine de Mardin’de Süryani bir erkeğin Müslüman bir kadına açıkça evlilik teklif etmesi her iki grup açısından da olası değildir.

Süryani ve Müslüman gençlerin topluluklarının yaşça büyük üyelerine nazaran gruplar-arası evlilik ihtimallerine daha sıcak baktıkları ancak grup reflekslerinden çekindikleri söylenebilir. Her ne kadar Süryanilerin farklı din mensubu ile evlilik konusundaki tepkileri Ezidilerden daha yumuşak görünse de geçmiş örneklerden anlaşıldığı üzere kimi zaman kaçıp evlenen gençler öldürülmüştür. Anlatımlara göre Süryaniler ilk etapta kızlarını geri almaya çalışmakta, bu mümkün değilse onunla tüm bağlarını kopartmakta ve onu ölmüş kabul etmektedir. Kimi anlatımlarda Avrupa’ya göç eden Müslüman ve Süryani Mardinlilerin yeni ülkelerinde evlendiklerine dair aktarımlar mevcuttur. Buna göre yerel kontekstin sınırları dışında toplumsal baskı azaldığında farklı din mensubu Mardinliler arasında evlilik mümkün olmaktadır. Bu örneklerin izlerini takip etme imkanım olmadı ancak bu ihtimalden bahsedilmesini yerel yapının etkisini ve grup-içi ilişkileri dengeleyen mekanizmaların yerel düzlemde ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemli buluyorum. Bu evlilik ihtimalleri her zaman Midyat’ta kalan gruplar arasında gerilim yaratmakta, bilhassa Süryaniler bu tarz gelişmelerden rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedir. Karşılaştığım tüm örnekleri incelediğimde Müslüman-Süryani evliliğine karşı halen güçlü reflekslerin olduğunu söyleyebilirim.

İslam hukukuna göre Müslüman bir erkek ehl-i kitaptan bir kadınla evlenebilir. Bu kural Mardinli Müslümanlar tarafından bilinmekte ve grup reflekslerini belirlemektedir. Peki Ezidi kadın söz konusu olduğunda tepkiler nasıl olmaktadır? Müslüman erkek-Ezidi kadın evliliği sorularına çelişkili cevaplar verilmiştir. Genelde kırsalda yaşayan şafî Kürt Mardinlilere göre Ezidi kadınla evlenmek mümkündür, ancak böyle bir evliliğin dinsel farklar gözetilerek tercih edilmeyeceği düşünülmektedir. Bölgedeki pek çok Müslümanın Ezidileri “şeytana tapanlar” olarak kabul etmeleri ve bu grup hakkında önyargılı tutumları bu tarz bir evlilik ihtimalini azaltmaktadır. Şehirli Müslüman gruplar için ise bu üzerinde düşünülmemiş bir evlilik birliğidir ve pek de uygun olduğu düşünülmemektedir. Burada şehirliler ile Ezidi nüfus arasındaki başta mekânsal uzaklık olmak üzere sınıfsal fark etkin gibidir.

Mardinlilerin kolektif hafızasında Müslüman-Ezidi evliliğine dair izler oldukça siliktir. Pek çok kişiye göre böyle bir evlilik vuku bulmamıştır. Bununla birlikte geçmişte Müslüman erkek-Ezidi kadın evliliği örnekleri olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa kırsaldaki anlatımlarda Ezidilerin öçlerini mutlaka aldıklarına dair anlatımlar bu tarz evlilik denemelerinin yapıldığını ortaya koymaktadır. Müslüman Kürtler ile yakın ilişkileri olan kimi zamanda aynı köyü paylaşan Ezidilerin şeytana taptıklarına dair inanç bu anlatımları daha dikkatli incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Zira bir Müslüman erkek ehl-i kitap dışındaki bir kadınla, hele de bu kadının şeytana taptığını düşünüyor ise, evlenme ihtimali oldukça düşüktür. Bununla birlikte araştırma yaptığım yıllar içinde kırsalda yaşayan farklı din mensuplarının pek çok dini sınırı esnettiklerine ve melez toplumsal alanlar inşa ettiklerine şahit olduktan sonra geçmişte taraflar arasında -az da olsa- bu evlilik birliğinin kurulmuş olma ihtimalini göz ardı etmiyorum.

Ezidi kadının rızası olsun olmasın grup-dışı evlilik yapması kesinlikle hoş görülmemiştir. Ezidiler de Süryanilere benzer bir açıklama getirerek kızlarının kendi tercihleri ile Müslüman erkekle evlenmediğini, kaçırıldığını düşünmektedir. Bu büyük bir ihanettir ve bu ihanetin bedeli de ölümdür. Bu grup söz konusu olduğunda kızlarının ölümü sembolik olmaktan çıkmakta o beden ortadan kaldırılması gerekmektedir. Kan bağına dayalı soy birleşmesine dair bu güçlü refleks oldukça önemlidir. Komşularından farklı bir yaratılış mitolojisine -cennette yaratılan Şahid b. Car’ın soyundan olduklarına- inanan bu grup için Ezidi doğmak oldukça önemlidir (Açıkyıldız, 2010). Böylesi bir yaratılış mitosuna sahip topluluk için kadın bedeninin önemi soyun korunması bağlamında daha fazla önem taşımakta, kast sistemi içindeki evlilik yasakları sebebiyle Ezidi

kadınların grup-dışı evlilik yapmaları kesinlikle hoş karşılanmamaktadır. Görüşme yaptığım birkaç kişi geçmişte bu tarz bir evliliğin gruplar-arası ilişkileri güçlendirmek ve korumak amacı ile yapılmış olabileceğini belirtmişti. Onlara göre bu örneklerde güçlü grupların desteğini almak için kızlarının bir Müslümanla evlenmesine izin vermişlerdir. Bu anlatımlarda önemli ve güçlü aşiretlerin desteğini alma vurgusu vardır. Her ne kadar bu açıklamalar oldukça zayıf olsa da kırsalda güç ilişkilerini dengelemek için bu tarz evlilik birliklerinin geçmişte kurulmuş olma ihtimalini göz ardı etmiyorum.

Öte yandan Mardinlilerin toplumsal hafızasında Ezidi-Süryani evliliğine dair -geçmişte böyle bir evlilik yapılmış olsa da- iz kalmamış gibidir. Bunda nüfus açısından azınlık grupların baskın gruplarla ilişkisinin daha belirleyici olduğu, evlilik ihtimalleri açısından bu iki grup arasındaki ilişkilerin daha mesafeli olduğu söylenebilir. Her iki grubun da farklı din mensupları ile evliliğe karşı gösterdiği güçlü refleks ve grup-dışı evliliğe sıcak bakmamaları göz önüne alındığında Süryani-Ezidi evlilik ihtimali azalmaktadır. Müslüman erkekler farklı dinden bir kadınla evliliği ihtimal dahilinde görürken Ezidi ve Süryani erkekler diğer gruplardan kadınlarla evlilik konusunda farklı kabullere sahiptir. Her ne kadar bugün bu konuda daha esnek bir bakışın geliştiği gözlenirse de toplumsal muhalefetin etkisi ortadan kalkmamıştır. Süryani ve Ezidi topluluklarının grup-içi evlilik beklentileri halen devam etmektedir.

Gruplar-arası evlilik ihtimali Mardinliler arasındaki sosyal ve kültürel sınırları yansıtmaması bakımından önemlidir. Aynı din mensuplarının evliliği büyük oranda onaylanırken kimi zaman bu ihtimal etnik farklılıklar ya da coğrafi dağılıma dayalı sembolik ayrımlarla engellenmiştir. Mardinliler farklı din mensuplarının evliliğinin oldukça hassas bir konu olduğu konusunda hemfikir gibidir. Zira evlilik yolu ile kurulan bağlar gruplar-arası ilişkileri ciddi manada etkileyebilmektedir. Farklı din mensuplarının bu evlilikte doğacak çocukları da gruplar açısından önemli bir konudur. Mardin’deki her grup baba soylu kan bağı (patrilineal) kabul etmekte, buna göre soy çizgisi erkek tarafından ilerlemektedir. Bilhassa nüfus olarak azınlık gruplar açısından baskın gruplar içinde eriyip yok olmamak için grup-içi evlilikte ısrar etmeleri anlaşılır bir durumdur. Bu sebeple grupların evlilik uygulamalarındaki reflekslerini sadece dini yapıyla ilişkili görmek ve anlamaya çalışmak eksik bir çaba olacaktır.

Süryaniler kendi evlilik birliklerini anlatırken genel itibarı ile Müslüman grupların uygulamalarına referans yapmayı tercih etmektedir. Onlara göre kendi aile birlikleri ve evlilik uygulamaları daha makuldür. Boşanma, zina ya da ölüm dışında kabul edilmediği ve erkekler tek eşli olmak zorunda oldukları için Süryani kadınlar daha şanslıdır. Bu son noktayı vurgulayan Süryani kadınlar eşlerinin ikinci evlilik yapmaları konusunda tedirgin olmadıklarını ifade etmektedir. “Biz ve onlar” ayrımında sıklıkla vurgulansa da günümüz uygulamalarına bakıldığında çok eşliliğin bölgede yaygın olmadığı söylenebilir. Ancak son yıllarda Suriye’den gelen göçlerle, güvencesi olmayan sığınmacı kadınların ikinci eş olarak evlenmeyi kabul ettiği yönünde hikayeler artmıştır. Bu anlatımlara göre imam nikahı ile evlenmekte ve ikinci eş olmakta mahzur görmeyen, üstelik de evlilik öncesi fazla maddi talepleri olmayan pek çok Suriyeli kadın bölgedeki Müslüman erkeklerle evlilik yapmakta ve var olan dengeleri sarsmaktadır. Son gelişmeler Müslüman kadınları tedirgin etmiş ve Süryani kadınların biz ve onlar ayrımlarında vurguladıkları “ikinci eş korkusunu” görünür kılmış gibidir.

Farklı din mensupları arasında evlilik birliklerinin kurulmasına muhalefet gruplar-arası sınırları muhkemleştirirken anlatımlardaki sembolik sınırları da desteklemektedir. Süryaniler Müslüman grupların kadın-erkek ilişkilerine dair eleştirel bir tutum takınırken, Kürtler de aile içinde kadının daha fazla söz sahibi oluşuna atf yaparak kendilerini Araplardan ayırmaktadır. Araplar ise genel itibarı ile kendilerini şehirli, Kürtleri ise köylü sunarak kendi aile birliklerinde kadının daha fazla değer gördüğünü ifade etmeye çalışmaktadır. Bu tarz anlatımlar grupların kendilik temsillerinde “biz ve onlar” ayrımına sıklıkla müracaat ettiklerini göstermektedir. Müslüman gruplar arasındaki etnik ayrımları destekleyen ulus-aşırı evlilik örneklerine de rastlanmaktadır. Kırsalda

yaşayan Arap ve Kürtlerin kimi zaman eş seçimi için Lübnan ve Suriye’yi ziyaret etmesi grupların eğilimlerini yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir.

Azınlık gruplar için dini yasakların yanı sıra çok eşliliğin uygulanabilir olmadığını belirtmek gerekir. Grup-içi evlilik konusunda katı bir tavrı olan Süryani ve Ezidiler topluluğun erkekleri için yeterli kadın sayısına sahip değildir. Dolayısıyla bu konudaki uygulamalarını tavizsiz bir şekilde hayata geçirmeleri grup-içi dinamikleri koruyabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Her iki grup da oğulları için yakın ülkelerdeki din mensuplarından kız bulmak zorunda kalabilmekte ya da çocuklarını yurtdışında yaşayan din mensuplarından biri ile evlendirmektedir. Yine bu grupların boşanma konusunda sergiledikleri tavizsiz tutum nüfus dengelerini düzenlemek için oldukça önemlidir.

Kana dayalı akrabalık bağları farklı aile birimleri arasında ahlaki ve toplumsal zorunluluklar getirirken yeniden üretim açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeple çok-etnili ve dinli yerel bir kontekstte evlilik yoluyla toplumsal birimler kurulması konusundaki yaptırımlar gruplar-arasındaki kültürel ve dini sınırlarla iç içe geçmektedir. Mardin’deki tüm grupların baba soylu kan bağına dayalı akrabalık sistemlerine sahip oldukları dikkatten kaçmamalıdır. Böylesi bir toplumsal yapıda toplulukların sınırlarının korunmasında dini kabul ve uygulamalar belirleyici faktörler olagelmıştır. Öte yandan bu resmi bulanıklaştıran ve yeni düzenlemeler yapan uygulamalar da vardır. Sanal akrabalık örnekleri olarak inceleyeceğim bu uygulamalar, gruplar-arası ilişkileri güçlendirmekte, dini ve etnik ayrımları paranteze alarak taraflar arasında yakın ilişkiler kurmaktadır.

Mardin’de sanal akrabalık bağları

Mardin merkez, Midyat ve köyleri ile ilgili pek çok anlatımda gruplar-arasında tesis edilen kirvelik ve süt akrabalığı uygulamaları belirginleşmektedir. Farklı dini gruplar arasında kurulmuş bu sanal akrabalık örneklerine mekânsal yakınlık arttıkça daha fazla rastlanmaktadır. Kentteki gruplar-arası uygulamalar hakkında kendisinden bilgi almak istediğim, Midyat’ın köklü Arap ailelerinden Engin beni ailesinden kalan tarihi evde, kırsaldaki tasarımdan farklı olarak ahşap el işçiliğini yansıtan ve bordo ağırlıklı kumaşların tercih edildiği genişçe bir salonda ağırlamıştı. Bu oda tasarımı ailesinin -Midyatlıların deyimi ile- “kent kültürüne” sahip olduğunu gösteriyordu. Engin Midyatlılar arasında kurulan pek çok kirvelik ve süt kardeşliği örneği olduğunu, bunların gruplar-arası ilişkileri desteklediğini düşünüyordu. Örnek olarak annesinin Süryani sütannesinden ve bu aile ile kurulan yakınlıktan bahsetmişti. “Benim ailemde de süt kardeşliği vardı” dedikten sonra dedesinin ilk Midyat müftüsü olarak görev yaptığını, yeni doğan bebeği anne sütüne ihtiyaç duyduğunda Süryani bir sütanne bulunması talimatı verdiğini aktarmıştı. Ona göre dedesinin, Müslüman bir sütanne yerine Süryani sütanne buldurması iki grup arasındaki ilişkileri geliştirmek içindi. Aynı zamanda kentteki Müslüman ve Süryanilere birbirleri ile yakın ilişkiler kurabileceklerini göstermek istemişti. Dedesinin girişimi ile iki aile arasında yıllarca süren bir yakınlık kurulmuş, Engin annesinin vefatından sonra bile bu sütanne ve ailesi ile bağlarını kopartmamıştı.

Topluluklar kimi zaman yazılı ya da dini hukukla kuramadıkları yakın ilişkileri aracı kurumlar ile tesis etmektedir. Bu kurumlar, taraflara kan bağına dayalı akrabalık sistemlerinin sunduğu yakınlığa benzer sosyal desteği sağlamaktadır (Davila, 1971; Aschenbrenner, 1973; Gutman, 1976; Chatters, 1994; Ensel, 2002; Allen vd., 2011). Akrabalık terimleri kullanılarak tanımlanan bu yakın ilişkileri incelemek için sanal akrabalık terimi kullanılmaktadır (Sertel 1971; Tezcan 1992; Chatters 1994) Thomas vd. 2017). Farklı dinden ya da etnisiteden aileler arasında genişletilmiş bu ilişkiler kişiye soya dayalı akrabalık sistemlerinin getirdiği yükümlülüklerle benzer roller tanımlamaktadır (Türkdoğan 1969). Buna göre sembolik anne-babalar, onların biyolojik çocukları ile hamisi oldukları ya da bir şekilde destekledikleri ancak aralarında kan bağı olmayan çocuklar arasında bir tür sembolik akrabalık kurulmaktadır. Bu sanal akrabalık bağları taraflar arasında evlilik yasağı getirmekte ve böylece kan bağı ihtimalini ortadan kaldırarak bireylere yakın ilişkilerini devam ettirebilecekleri farklı bir toplumsal alan açmaktadır.

Sanal akrabalık bağları taraflar arasında evlilik ya da kan bağı dışında kurulan, ömür boyu süren, taraflara çeşitli sorumluluklar yükleyen ve karşılıklı güvence vadeden ilişkilere işaret etmektedir (Davila, 1971; Aschenbrenner, 1973; Magnarella&Türkdoğan, 1973; Gutman, 1976; Altorki 1980; Khatib-Chahidi, 1992; Chatters, 1994; Ensel, 2002; Kudat, 2004; Parkes 2004; Parkes, 2005; Allen vd., 2011). Bu bağlar aynı din ve etnisiteden kişiler arasında kurulabileceği gibi farklı gruptan kişiler arasında da kurulabilir. Bu ilişkiler tanımlanırken geleneksel akrabalık terminolojisi izlenmektedir; sütanne, sütkardeş, vaftiz babası ya da annesi gibi. Sanal akrabalık bağları kişilere, kimi zaman kan akrabalıklardan daha fazla manevi ya da finansal destek sağlayabilmektedir. Mardin’de uygulanan kirvelik ve süt kardeşliği bu sembolik yakın ilişkilerin örneklerindedir. Bu aracı kurumlar dini inanç ya da pratikler vasıtasıyla kurulabilmiştir. Kirvelik dini bir ritüelin uygulanması ile ilişkili geliştirilmiş eril bir deneyim alanına işaret ederken süt akrabalığı kadınların etkin olduğu bir uygulamadır. Birinde yine sembolik olarak kan ile diğerinde ise bir diğer vücut sıvısı olan anne sütü ile taraflar arasında bağ kurulmaktadır. Süt akrabalığı ile ilgili yaptırımlar Müslüman ve Süryani Ortodoks hukukunda yer almakta ve bölgede yaşayan gruplar tarafından da kabul görmektedir. Süt bağı çoğunlukla Müslüman ve Hıristiyanlar arasında uygulama alanı bulmuşken kirvelik Müslüman ve Ezidiler arasında yaygındır. Bu uygulamalar taraflara sosyal güvence vermekle birlikte farklı gruplar arasında gelişen gerilimlerin azaltılmasında etkili olmuştur (Güç, 2018).

Kirvelik ve süt kardeşliği uygulamaları taraflar arasında evlilik yasağı getirmektedir. Buna göre sünnet çocuğu kirvesinin kızı ile evlenemezken süt emen çocuk ve biyolojik kardeşleri ile sütanne ve onun biyolojik çocukları evlenemezler (Kudat, 2004; Kaşıkçı, 2007). Bu sanal akrabalık örnekleri bir taraftan gruplar arasındaki mesafeyi azaltırken diğer yandan gruplar-arası sınırların korunmasını desteklemiştir. Bu sebeple gruplar-arası ilişkiler açısından oldukça önemli işlevsel aracı kurumlar olmuşlardır. Yerel güç dengelerinin bu şekilde yeniden düzenlenişi ve bu yapılırken dini-kültürel kabullerin aktif kılınması gruplar-arası ilişkiler açısından incelenmesi gereken önemli reflekslerdir. Bu örneklerde görüldüğü gibi farklı unsurların bir arada varoluşu arzulandığı kadar kolay ve sorunsuz değildir, aksine tarafların sürekli müzakeresi ve sorumluluk alması ile geliştirilmektedir. Toplumsal çatışma riskinin aktif olduğu çok dinli ve etnili bir ortamda tarafların birbirini akraba kadar yakın kabul etmesi bunu yaparken dini grup sınırlarının ve kana dayalı soy birlikteliğinin dışına çıkabilmesi ve bunda sorun görmemesi oldukça önemlidir.

Mardin’de kirvelik birliğinin daha ziyade Müslüman ve Ezidiler arasında kurulduğu görülmektedir. Farklı toplumsal organizasyonları ve kirveliliğin getirdiği grup-İçi evlilik yasağı sebebi ile nüfusları az olan Ezidiler için grup-dışı bir kirve seçmek bir noktada zorunluluk haline gelmiştir (Güç, 2018). Müslümanlar açısından ise Ezidi kirve seçimi dostluk tesisi kadar toplumsal bir yükümlülük gibi algılanmış, baskın gruptan bir aile azınlık gruptan bir aileyi himaye etmiştir. Müslüman ve Süryaniler arasında kurulan süt akrabalığında ise bir bebeğin süt ihtiyacını karşılamanın ötesinde yakınlık tesis etme arzusu da görülmektedir. Yakın komşuluk ilişkileri sonucu çoğunlukla kadınların kurduğu bu sanal akrabalık gruplar-arası ilişkilere olumlu katkılar yapmıştır. Bununla birlikte süt akrabalığına kimi zaman süt verecek grup-İçi bir anne bulamamaktan kaynaklı zorunluluk da neden olmuş olabilir. Bilhassa kırsal alanlarda karşılaştığım kimi örnekler bu noktayı destekler niteliktedir. Ancak şehir merkezi söz konusu olduğunda farklı bir gruptan sütanne seçiminin bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir.

Bu tür akrabalıklar Mardin gibi etnik ve dini farklılıkların belirgin olduğu bir kontekste gruplar-arası kültürel etkileşimin devamına katkı sağlamıştır. Evlilik birlikteliğine muhalefet eden farklı topluluklara mensup ailelerin yakın ilişkiler kurabildikleri bu sanal akrabalık örnekleri gruplar-arası ilişkileri desteklemiştir (Güç, 2018). Farklı dinden ve etnisiteden unsurları bünyesinde barındıran toplumlarda gruplar-arası ilişkilerin nasıl düzenleneceği sorunsalı önemli bir müzakere alanına işaret etmektedir. Mardin gibi dini ve etnik farklılıkların birbiri ile kesişim yaptığı, yoğun ilişkilerin olduğu küçük bir mekanda alternatif mekanizmaların geliştirilmesi gerekmiştir. Gruplar-arasında kan bağı yolu ile akrabalık (consanguinity) kurulmasına karşı güçlü bir direnç var iken yakınlık (affinity) tesis eden sanal akrabalık konusunda esnek bir tavrın olduğu göze çarpmaktadır.

Ezidiler ve Müslümanlar arasında kirvelik bağı aktif iken her üç grup arasında süt akrabalığı uygulamasının izlerine rastlamak mümkündür. Bununla birlikte gruplar-arası ilişkiler açısından dikey ilişkilerin geliştiğini de işaret etmek gerekir. Buna göre taleplerin daha ziyade aşağıdan yukarı, yani nüfus açısından az olan gruplardan baskın gruplara doğru yöneldiği, Müslüman grupların kendi aralarında uygulamaları daha rahat yürütülebildiği söylenebilir. Yine de çeşitli durumlarda Müslümanlar da Ezidi kirve ya da Süryani sütanne tercih etmekten imtina etmemişlerdir. Her iki uygulama gruplar arasında evlilik ve kan bağı ile kurulmak istenmeyen yakın ilişkilerin sembolik olarak kurulmasına imkan vermiştir. Mardinliler sanal akrabalık bağları yardımı ile gruplar-arası gerilim ve çatışma ihtimallerini azaltmışlardır. Bu bağlar grupların kendi iç dinamikleri ve gruplar-arası ilişkilerde gözettikleri hassas dengeyi korumalarına da yardımcı olmuştur.

Sonuç

Farklı din ya da etnik grup mensupları arasında evlilik birlikleri ve akrabalık sistemleri toplumun yapısına ayna tutmaktadır. Mardin toplumu din, etnisite ve mekânsal ayrımlara dayalı sınıf anlayışı ile farklı kompartımanlara bölünmüş bir yapıya sahiptir. Ancak bu yapılar birbirinden ayrıksı değildir, kimi zaman evlilik kimi zaman da sanal akrabalık bağları ile birbirine eklemlenmiştir. İlk bakışta dini kurallar gruplar-arasında yakın sosyal ilişkilere müsaade etmiyormuş gibi görünse de yerel kontesteki kimi dini anlayış ve pratiklerin çelişkili durumlar yarattığı görülmektedir. Bu çelişkiler negatif yönlü değil aksine gruplar-arası güç dengelerini korumaya yöneliktir. Sanal akrabalık örneklerinde belirginleşen bu dini algılayışlar farklı din mensuplarını birbirine yaklaştırmıştır. Öte yandan nüfus açısından azınlık gruplar kendi varlıklarını korumak için evlilik ile ilgili daha tavizsiz bir yaklaşım sergilemiş, baskın gruplar ise topluluklar arasında kadın değişimini tek yönlü kabul etmiştir. Tüm gruplar baba soylu kan bağına dayalı akrabalık sistemlerine sahip olduğu için kadın bedeni ve yeniden üretim konusunda benzer yaklaşımları benimsemiştir.

Mardin’deki grupların etnik kimlik vurgusu son yıllarda daha belirgin hale gelmiş olsa da evlilik tercihleri ve uygulamalarında dini kimliklerinin ve anlayışlarının halen baskın olduğu söylenebilir. Buna göre Müslüman-Süryani ya da Müslüman-Ezidi evliliklerine toplumsal muhalefet halen devam etmektedir. Şehir içinde kırsaldan merkeze yönelik nüfus hareketleri ve zamanla bajari-gundi sınıfsal ayrımının belirsizleşmesi Arap-Kürt evliliklerine etnik ve mekânsal ayrımlardan ve sosyal statüden kaynaklı muhalefetin etkisini de azaltmıştır. Mardin’deki Süryani ve Ezidilerin grup içi evliliği (endogamy) tercih ettiği Kürt ve Arapların ise grup dışı evlilik (exogamy) fikrine sıcak baktıkları söylenebilir. Şehrin kırsal alanlarında ulus-aşırı evlilik örneklerine rastlamak mümkün iken bu genelde gençlerin evlilik amacı ile yurtdışına göçleri ile mümkün olmaktadır. Yine de halen evlilik birliklerinin kurulmasında birinci etkin faktörün dini aidiyet olduğu, bunu etnisite ve bajari-gundi ayrımının takip ettiği söylenebilir. Müslüman Kürtler ile yine Kürtçe konuşan ve Kürt oldukları kabul edilen Ezidiler arasında evlilik bağının kurulmaması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekte etnik ve mekânsal yakınlığa rağmen dini sınır gruplar arasında evlilik ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Evlilik birlikteliğine ve kana dayalı akrabalık bağı kurmak istemeyen azınlık grupların sanal akrabalık bağlarını olumlamaları, hatta kimi zaman bu bağları başlatan tarafın kendilerinin olması oldukça önemlidir. Yakın ilişkiler tesis etmek ya da var olan iyi ilişkileri devam ettirmek isteyen taraflar açısından evlilik yaşağı getiren sanal akrabalığın kabulü ve uygulanması daha kolay olmuştur. Ömür boyu sürecek yakın ilişkiler tesis eden bu bağlar Mardin’deki gruplar arasında toplumsal mesafenin ayrıştırıcı olmayacak bir düzeyde tutulduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bu etnik ve dini gruplar toplumsal mesafenin ne aralarındaki farklılıkları yok edecek kadar ortadan kalkmasına ne de grup sınırlarını aşırı muhkemleştirecek kadar açılmasına müsaade etmişlerdir. Kısacası, Mardin’de toplumsal refleksleri en net olarak gruplar-arası evlilik yasaklarında ve akrabalık bağlarının kurulmasında görmek mümkündür.

Kaynaklar

- Açıkyıldız, B. (2010). *The Yezidis: The History of Community, Culture and Religion*. London: I. B. Tauris.
- Allen, K. R. vd. (2011). "Perspectives on Extended Family and Fictive Kin in the Later Years: Strategies and Meanings of Kin Reinterpretation." *Journal of Family Issues* 32.9: 1156-1177.
- Allison, C. (2001). *The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan*. London: Routledge.
- Altorki, S. (1980). "Milk-Kinship in Arab Society: An Unexplored Problem in the Ethnography of Marriage". *Ethnology* 19, 2: 233-244.
- Aschenbrenner, J. (1973). "Extended Families among Black Americans". *Journal of Comparative Family Studies*: 257-268.
- Chatters, L. M. vd. (1994). "Fictive Kinship Relations in Black Extended Families." *Journal of Comparative Family Studies*: 297-312.
- Davila, M. (1971). "Compadrazgo: Fictive Kinship in Latin America", *Readings in Kinship and Social Structure* (ed. Nelson Graburn). New York: Harper and Row.
- Ensel, R. (2002). "Colactation and Fictive Kinship as Rites of Incorporation and Reversal in Morocco". *The Journal of North African Studies* 7, 4: 83-96.
- Evans-Pritchard, E. E. (1951). *Kinship and Marriage among the Nuer*. Oxford: Clarendon Press.
- Fortes, M. (1969) *Kinship and the Social Order: the Legacy of Lewis Henry Morgan*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Gutman, H. G. (1976). *Black Family in Slavery and Freedom, 1750-1925*. Pantheon Books.
- Güç, A. (2018). Geçirgen sınırlar: Mardin’de etnik-dini gruplar arasında sanal akrabalık bağları. *Akademik İncelemeler Dergisi*.
- Graburn, N. (1971). "Kinship in Contemporary Societies", *Readings in Kinship and Social Structure*. Ed. Nelson Graburn. New York: Harper and Row.
- Kaşıkçı, O. (2007). "Radâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 385.
- Keesing, R. M. (1975). *Kin Groups and Social Structure*. New York: Holt, Rinehart and Wiston.
- Khatib-Chahidi, J. (1992). "Milk Kinship in Shi’ite Islamic Iran", *The Anthropology of Breast-Feeding: Natural Law or Social Construct*. Ed. Vanessa Maher. Oxford: Berg, 109-132.
- Kudat, A. (2004). *Kirvelik: Sanal Akrabalığın Dünü ve Bugünü*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (1971). *The elementary structures of kinship*. Beacon Press.
- Magnarella, P. J.& Türkdoğan, O. (1973). "Descent, Affinity, and Ritual Relations in Eastern Turkey." *American Anthropologist* 75, 5: 1626-1633.
- Malinowski, B. (1930). *Kinship*. *Man*, 30, 19-29.
- Parkes, P. (2004). "Milk kinship in Southeast Europe. Alternative Social Structures and Foster Relations in the Caucasus and the Balkans." *Social Anthropology* 12, 3: 341-358.
- Parkes, P. (2005). "Milk kinship in Islam. Substance, Structure, History." *Social Anthropology* 13, 3: 307-329.

Rapport, N. (2014). “Kinship”, Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts. London and New York: Routledge.

Sertel, A. K. (1971). “Ritual Kinship in Eastern Turkey.” Anthropological Quarterly 44:37–50.

Tezcan, M. (1992). "Tasavvuri Akrabalık ve Ülkemizdeki Uygulama", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 15, 1: 117-130.

Thomas, T. vd. (2017). New Directions in Spiritual Kinship: Sacred Ties Across the Abrahamic Religions. Palgrave Macmillan.

Türkdoğan, O. (1969). “Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği”. Türk Kültürü Araştırmaları, 197-213.

Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Suriyeli Bireylere Yönelik Tutumları

Melis ERDENER¹
Fatmanur ALSANCAK²
Zeynep ATALAY³
Kasım KARATAŞ⁴

Giriş

Modernleşme sürecinin bir parçası olarak zorunlu göçler insanları karmaşık sosyal sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Uluslararası boyuttaki savaşlar, terör eylemleri, ekonomik krizler, doğal afetler, ülkelerin nüfus politikaları, beslenme sorunları, coğrafi özellikler, eğitim ve sağlık sorunlarına bağlı olarak yüzbinlerce insan sınırların ötesine göç etmektedir. Zorunlu göçlerde birçok insan hayatını kaybetmekte, çok boyutlu krizler ortaya çıkmaktadır. Bu insanlık krizinde yaşanan sorunların başında, gittikleri ülkelerde yani ev sahibi ülkede yaşamla bütünleşmede yaşanan sorunlar gelmektedir.

Geçtiğimiz 10 yıl içinde özellikle Suriye’de yaşanan iç savaş ve kargaşa sebebiyle ülkemize yönelik yoğun bir göç hareketi olmuştur. 29 Nisan 2011 tarihinde 250 kişinin ülkeye giriş yapmasıyla başlayan göç hareketi, iç karışıklığın devam etmesiyle artmış, buna ilişkin açık kapı politikası izlenmesi ve Suriye’den gelen bireylere geçici koruma statüsü tanınmasına bağlı olarak ivme kazanmıştır (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2013). Türkiye’deki Suriyeli sayısı 24 Kasım 2022 tarihi itibarıyla 3 milyon 577 bin 714 kişidir (Mülteciler Derneği, 2022). Türkiye’nin ev sahipliğinde Suriyeli bireylerin sosyal uyumunda birçok sorun gündeme gelmektedir. Bu sorunların başında Türkiye’de yaşayan vatandaşların Suriyelilere yönelik tutumları gelmekte; bu tutum Suriyelileri kabullenme, reddetme veya tehdit olarak görme eğilimi ile tezahür etmektedir.

Ülkemizde 2013 yılında yürürlüğe girmiş olan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na göre kitlesel hareket yoluyla ülkeye giriş yapmış, ülkesine dönemeyen ve acil korunma ihtiyacında olan bireylere geçici koruma sağlanmaktadır (TBMM, 2013). Ülkemize Suriye’den göç eden bireylerin statüsü Geçici Koruma Yönetmeliği’nce “ülkesini terk etmeye mecbur kalmış, ülkesine dönemeyen, acil durumlar nedeniyle kitlesel bir hareketle sınır değiştirmiş ancak uluslararası mevzuata göre bireysel olarak korunma talebi alınamayan yabancılar” ibaresiyle tanımlanmaktadır (TBMM, 2014).

Yapılan araştırmalara göre yerel halk Suriyeli bireylere ilişkin politikaları onaylamamakta, onlara yardım etme konusunda kararsız kalmakta, belirli yaşın üzerindeki çocuklu kadın sığınmacılara daha olumlu bir tutum sergilense de hanedeki kişi sayısı fazla olan Suriyeli bireylere

---

* Mülteci kavramı, metin boyunca yaygın görüşün kabulü bağlamında kullanılmıştır. Ülkemizdeki Suriyeliler geçici koruma statüsünde olup Cenevre Sözleşmesi ve Yabancılar Hakkında Uluslararası Koruma Kanunu’nda karşılık gören bir statüleri bulunmamaktadır.

¹ Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Orcid: 0000-0002-5860-5753

² Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sakarya, 0000-0002-1414-3358

³ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sakarya, 0000-0001-7588-0610

⁴ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara, 0000-0002-4817-9981

daha olumsuz bir tutum sergilenmektedir (Ersoy Quadir ve Kabaklı Çimen, 2018). Suriyelilere karşı önyargılı olmayan ve bu bireylerin suça yatkın olmadıklarına ilişkin olumlu tutumlar olsa da birlikte yaşama ve vatandaşlık verilmesi konularında daha olumsuz tutum sergiledikleri bilinmektedir (Çiftçi, 2018). Yine yapılan araştırmalar öğretmenlerin Suriyeli bireylerin ülkelerine geri dönmelerini uygun buldukları, Suriyeli öğrencilerin uyum sağlamakta zorlandıklarını ifade ettikleri, dil sorununa ilişkin bildirimde buldukları tespit edilmiştir (Zayimoğlu Öztürk,2018). Çocuklarının Suriyeli çocuklarla aynı sınıflarda eğitim almalarını istememe, dil ve kültür uyumsuzluklarının eğitimlerini olumsuz etkileyeceğini düşünme, Suriyeli bireylerin sağlık ve ekonomik sisteme zarar verdiğine ilişkin düşünceler, bulaşıcı hastalıklara ilişkin kaygıların varlığı, siyasi bağlamda risk olarak algıladıkları, Suriyelilerin kavgacı oldukları ve cinsel suçlarda bulduklarına yönelik düşünceler de olumsuz tutumlara işaret eden diğer kaygılardır (Ersoy ve Ala, 2019).

Alan yazındaki çalışmalar kuşkusuz toplumsal yapı ve kültürlerarası etkileşim ile doğrudan bağlantılıdır. Ancak sosyal bir sorun olan nefret suçları, sosyal damgalama, etnik ve kültürel ayrımcılıkla mücadelede sosyal hizmet uzmanları kilit bir rol üstlenmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, göçmen ve sığınmacı bireylerle hak temelli ve ayrımcılık karşıtı uygulamalar yapmaktadır. Müracaatçı merkezli olarak gerçekleştirilen bu uygulamalarda bireyleri güçlendirmek ve sosyal adalet ilkesi doğrultusunda haklarına erişebilmelerini sağlamak temel amaçtır. Bu çalışmaları yapan bir meslek elemanı olarak sosyal hizmet uzmanları, profesyonel olma yolunda bir dizi eğitimden geçmektedir. Bu eğitimler, sosyal hizmet disiplini oluşturulan bilgi, beceri ve değer temelli mesleki eğitimleri içermektedir.

Geleceğin sosyal hizmet uzmanları olarak öğrencilerin mesleğin ilke ve değerleri çerçevesinde Suriyeli bireylere ilişkin duyarlılığın ölçülmesi, mevcut sorunların tespiti ve sosyal hizmet eğitiminde kültürel perspektifin güçlendirilmesi meslek adayları için oldukça önemlidir. Buradan hareketle çalışmanın amacı sosyal hizmet öğrencilerinin Suriyeli bireylere yönelik tutumlarının ne yönde olduğunu ortaya koymak ve farklı değişkenler açısından incelemektir. Bu doğrultuda;

- Sosyal hizmet öğrencilerinin Suriyeli bireylere yönelik tutumları ne yöndedir?
- Sosyal hizmet öğrencilerinin sosyodemografik özellikleri ile Suriyeli bireylere yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Sosyal hizmet öğrencilerinin Suriyeli bireylere ilişkin deneyimleri ile Suriyeli bireylere yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Sosyal hizmet öğrencilerinin Suriyeli bireylere ilişkin düşünceleri ile Suriyeli bireylere yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? sorularına yanıt aranmıştır.

Çalışma için sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Suriyeli bireylere ilişkin tutumları Sakarya Üniversitesi özelinde incelenmiş, ortaya çıkan sonuçlar tartışılarak gelecek çalışmalara dönük öneriler sunulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel araştırma deseninde ve ilişkiisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama araştırmaları, bir grubun belirli özelliklerini ortaya koymak için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır (Büyüköztürk ve ark., 2015). İlişkiisel tarama modeli tarama araştırmalarının bir türüdür ve iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin incelenmesi söz konusudur (Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu doğrultuda bu çalışmada sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin

Suriyeli bireylere ilişkin tutumları Sakarya Üniversitesi özelinde bazı değişkenler açısından incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sakarya Üniversitesi sosyal hizmet bölümünde eğitimine devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Hali hazırda Sakarya Üniversitesi sosyal hizmet bölümüne kayıtlı olan toplam 635 öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin 496'sı kadın, 139'u erkektir. Öğrencilerin 113'ünün kayıt dondurma, okula devamsızlık gibi nedenlerle pasif öğrenci durumunda olduğu, aktif durumda 522 öğrenci olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın örnekleme tabakalı örnekleme metodu ile belirlenmiştir. Tabakalı örnekleme evrendeki alt grupların belirlenerek evrenin büyüklüğü içerisindeki oranlarla örnekleme temsil edilmesini hedefler (Büyüköztürk ve ark., 2018: 89). Öğrencilerin hangi programa kayıtlı olduğu gözetilmeksizin sosyal hizmet bölümünde birinci ve ikinci öğretim programında eğitim gören 4 ayrı sınıf düzeyinden eşit sayıda öğrenci belirlenerek 202 öğrenciye ulaşılmıştır. Veriler toplanırken gönüllülük esas alınmıştır. Veriler toplanmadan önce araştırmanın konusu ve amacına ilişkin katılımcılara bilgi verilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Sosyodemografik Özellikleri

Sosyodemografik Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	41	20,3
Kadın	161	79,7
Sınıf		
1. Sınıf	40	19,8
2. Sınıf	47	23,3
3. Sınıf	58	28,7
4. Sınıf	57	28,2
Gelir Grubu		
Alt Gelir	36	17,8
Alt-Orta Gelir	117	57,9
Orta-Üst Gelir	42	20,8
Yaşamlarının Büyük Bir Kısmını Geçirdikleri Yer		
Köy	26	12,9
Kasaba-İlçe	58	28,7
İl Merkezi	116	57,4
Daha Önce Yurt Dışında Yaşama Durumu		
Evet	16	7,9
Hayır	186	92,1

Verilerin Elde Edilmesi

Bu araştırma Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nca etik açıdan uygun görülmüştür. Veriler Sakarya Üniversitesi'nde eğitim gören sosyal hizmet bölümü öğrencilerinden elde edilmiştir. Veriler Kişisel Bilgi Formu ve Yerel Halkın Suriyelilere Yönelik Tutum Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Öğrencilere elde edilen verilerin gizli tutulacağı ve

araştırma dışında kullanılmayacağı bilgisi verilmiştir. Ölçeğin kullanılabilmesi için Hülya Yiğit Özüdoğru ve arkadaşlarından elektronik posta yoluyla izin alınmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların sosyodemografik özelliklerini, Suriyeli bireylere ilişkin düşüncelerini ve deneyimlerini ortaya koymak amacıyla kişisel bilgi formu oluşturulmuştur. Kişisel Bilgi Formu'nda açık uçlu ve kapalı uçlu toplam 12 soru sorulmuştur.

Bilgi formundaki sorular bireylerin sosyodemografik özelliklerinden (cinsiyet, sınıf, gelir grubu, yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yer ve daha önce yurt dışında yaşama durumu), Suriyeli bireylere ilişkin deneyimlerinden (Suriyeli bireylerle olumsuz bir deneyim yaşama durumları ve etkileşim kurmakta zorlanma durumları) ve Suriyeli bireylere ilişkin düşüncelerinden (ülkelerine dönmeleri konusundaki düşünceleri, ekonomiye olan katkılarına ilişkin düşünceleri, aynı ekipte çalışmak isteme durumları, vatandaşlık verilmesine ilişkin düşünceleri ve Suriyeli bireylerinkine benzer bir deneyim yaşasalardı ne yapacakları) oluşmuştur.

Yerel halkın Suriyelilere yönelik tutum ölçeği

Araştırmada uygulanan ölçek Özüdoğru Yiğit ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen “Yerel Halkın Suriyelilere Yönelik Tutum Ölçeği”dir. Likert tipindeki ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş olup bu amaçla 540 kişilik çalışma grubuna uygulanmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasından elde edilen verilerle ölçek 26 maddeden ve Kabul Etme, Tehdit ve Reddetme olarak üç boyuttan oluşmuştur. Ölçeğin güvenilirlik analizi yapılmış olup Cronbach's Alpha değeri 0,72 bulunmuştur. Ölçeğin tümü için elde edilen iç tutarlılık kat sayısı 0,965; KMO değeri 0,969 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin puanlaması ise düşük, orta ve yüksek olmak üzere 3 grupta değerlendirilmektedir. Ölçeğin alt boyutlarından alınan puanlar düştükçe ilgili boyuta ilişkin bireylerin algısı düşmekte, alınan puanlar yükseldikçe ilgili boyuta ilişkin bireylerin algısı artmaktadır (Özüdoğru Yiğit ve ark., 2018). Yapılan bu çalışmada ise Cronbach's Alpha değeri 0,725 olarak bulunmuştur.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Kişisel Bilgi Formu ve ölçek Sakarya Üniversitesi'nde sosyal hizmet bölümünde eğitim gören öğrencilere yüz yüze uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 programı ile analiz edilmiştir. Analizler öncesinde verilerin normal dağılım durumu Kolmogorov Smirnov testi ile incelenmiştir. Analiz tekniği olarak frekans sıklığı, Bağımsız Örneklem T Testi, Mann Whitney U testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Kruskal Wallis H Testi ve Post-hoc Tukey Testi uygulanmıştır. Normal dağılım gösteren verilerde parametrik testler, normal dağılım göstermeyen verilerde parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Analizler 0,05 anlam düzeyinde yapılmıştır. Bu yönüyle araştırmanın analizi betimleyici tekniklerle gerçekleştirilmiş olup ortaya koyulan bulgular betimsel yorumlama tekniğiyle yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerinin ölçek formlarından elde edilen bulguların istatistiksel sonuçlarına ve yorumlarına yer verilmiştir. Öğrencilerin Suriyeli bireylere ilişkin tutumlarına ilişkin bulgular aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Öğrencilerin cinsiyet, sınıf, gelir grubu, yaşamının büyük bir çoğunluğunu geçirdiği yer ve daha önce yurt dışında yaşama durumu olarak ifade edilen sosyodemografik özelliklerine göre tutum ölçeğinin Kabul Etme, Tehdit ve Reddetme alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Tablo 2. Öğrencilerin Tutum Ölçeğinden Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek/Alt Boyutları	Ortalama (X)	Standart Sapma	Min.	Max.
Kabul Etme	2,6841	0,68285	1,00	4,73
Tehdit	3,0891	0,83950	1,00	5,00
Reddetme	2,0812	0,93156	1,00	5,00

Tablo 2'ye göre; öğrencilerin tutum ölçeğinin Tehdit alt boyutundan en yüksek ortalama puanı (X=3,08), Reddetme alt boyutundan da en düşük ortalama puanı (X=2,08) aldıkları görülmektedir. Buna göre öğrenciler Suriyeli bireyleri tehdit olarak algılamaktadırlar ancak tamamen reddedici bir tutum içerisinde değildirlir.

Tablo 3. Öğrencilerin Suriyeli Bireylerle Olumsuz Bir Deneyim Yaşama Durumuna Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Olumsuz Bir Deneyim Yaşama Durumu	Sayı (n)	Ortanca	U	z	p
Kabul Etme	Evet	49	83,97	2889,5	-2,416	0,016
	Hayır	153	107,11			
Reddetme	Evet	49	116,67	3005	-2,114	0,035
	Hayır	153	96,64			
			Ortalama (X)	Standart Sapma		
Tehdit	Evet	49	3,4286	2,9804		0,001
	Hayır	153	2,9804			

Tablo 3'e göre öğrencilerin Suriyeli bireylerle olumsuz bir deneyim yaşama durumuna göre üç boyut arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre olumsuz bir deneyim yaşamadığını belirten öğrencilerin kabul etme alt boyutundan aldıkları puanlar daha yüksek (107,11); olumsuz bir deneyim yaşadığını belirten öğrencilerin ise tehdit ve reddetme alt boyutlarından aldıkları puanlar daha yüksektir (Reddetme:116,67; Tehdit: 3,4286). Buna göre öğrencilerin Suriyeli bireylerle nasıl deneyimler yaşadıkları onlara yönelik tutumlarını etkilemektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin Suriyeli Bireylerle Etkileşim Kurmakta Zorlanma Durumlarına Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Etkileşim Kurmakta Zorlanma Durumu	Sayı (n)	Ortanca	X ²	p
Kabul Etme	Evet	67	82,30	11,050	0,004
	Hayır	43	114,31		
	Bazen	92	109,49		
Reddetme	Evet	67	123,28	14,397	0,001
	Hayır	43	88,02		
	Bazen	92	91,94		

Tablo 4'e göre; öğrencilerin Suriyeli bireylerle etkileşim kurmakta zorlanma durumlarına göre Kabul Etme ve Reddetme alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$), Tehdit alt boyutuna göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p > 0,05$). Etkileşim kurmakta zorlanmadığını belirten öğrencilerin kabul etme alt boyutundan aldıkları puanlar daha yüksek (114,31), etkileşim kurmakta zorlandığını belirtenlerin ise reddetme alt boyutundan aldıkları

puanlar daha yüksektir (123,28). Dolayısıyla öğrencilerin etkileşim kurma durumları da tutumlarını etkilemektedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Suriyeli Bireylerin Ülkelerine Geri Dönmeleri Konusundaki Düşüncelerine Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Ülkelerine Geri Dönmeleri Konusundaki Düşünceler	Sayı (n)	Ortalama (X)	Standart Sapma	p
Kabul Etme	Kesinlikle dönsünler	127	2,4631	0,63445	0,000 (F:21,898)
	Dönmesinler çünkü zor durumlar	24	2,9811	0,78064	
	Dönseler de olur dönmeseler de	51	3,0945	0,49157	
Tehdit	Kesinlikle dönsünler	127	3,3835	0,76072	0,000 (F:28,197)
	Dönmesinler çünkü zor durumlar	24	2,3750	0,87041	
	Dönseler de olur dönmeseler de	51	2,6922	0,63304	
Reddetme	Kesinlikle dönsünler	127	114,96	19,928	0,000
	Dönmesinler çünkü zor durumlar	24	67,52		
	Dönseler de olur dönmeseler de	51	83,96		

Tablo 5'e göre öğrencilerin Suriyeli bireylerin ülkelerine geri dönmeleri konusundaki düşüncelerine göre 3 alt boyuttan da aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). "Dönseler de olur dönmeseler de" cevabını verenlerin kabul edici tutumlarının en yüksek ($X=3,0945$); "Kesinlikle dönsünler" cevabını verenlerin tehdit edici ($X=3,3835$) ve reddedici ($114,96$) tutumlarının en yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Suriyeli Bireylerin Ekonomiye Olan Katkıları Konusundaki Düşüncelerine Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Suriyeli Bireylerin Ekonomiye Olan Katkıları Konusundaki Düşünceler	Sayı(n)	Ortanca	X ²	p
Kabul Etme	Olumludur, ekonomiye katkı sağlıyorlar	2	119,75	34,033	0,000
	Olumsuzdur, yük oluyorlar	94	75,82		
	Kararsızım	106	123,92		
Tehdit	Olumludur, ekonomiye katkı sağlıyorlar	2	32,5	27,974	0,000
	Olumsuzdur, yük oluyorlar	94	124,18		
	Kararsızım	106	82,69		
Reddetme	Olumludur, ekonomiye katkı sağlıyorlar	2	124,5	8,580	0,014
	Olumsuzdur, yük oluyorlar	94	113,73		
	Kararsızım	106	90,22		

Tablo 6'ya göre; öğrencilerin Suriyeli bireylerin ekonomiye olan katkıları konusundaki düşüncelere göre 3 alt boyuttan aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). "Kararsızım" cevabını verenlerin kabul etme boyutundan en yüksek puanı aldıkları (123,92), "Olumsuzdur, yük oluyorlar" cevabını verenlerin kabul etme boyutundan en düşük puanı aldıkları (75,82) görülmektedir. "Olumsuzdur, yük oluyorlar" cevabını verenlerin tehdit alt boyutundan ise en yüksek puanı aldıkları görülmektedir (124,18).

Tablo 7. Öğrencilerin Suriyeli Bir Birey ile Aynı Ekipte Çalışmak İsteme Durumuna Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Suriyeli Bir Birey ile Aynı Ekipte Çalışmak İsteme	Sayı (n)	Ortalama (X)	Standart Sapma	p
Kabul Etme	Evet olabilir	120	2,9386	0,57931	0,000 (F:28,316)
	Hayır istemem	30	2,1273	0,73102	
	Kararsızım	52	2,4178	0,58620	
Tehdit	Evet olabilir	120	2,8975	0,78027	0,000 (F:8,320)
	Hayır istemem	30	3,4100	1,08671	
	Kararsızım	52	3,3462	0,68641	
			Ortanca	X²	
Reddetme	Evet olabilir	120	85,59	23,219	0,000
	Hayır istemem	30	132,12		
	Kararsızım	52	120,56		

Tablo 7'ye göre öğrencilerin Suriyeli bir birey ile aynı ekipte çalışmak isteme durumlarına göre 3 alt boyuttan aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık vardır ($p < 0,05$). "Evet olabilir" cevabını verenlerin kabul etme alt boyutundan en yüksek puanı aldıkları ($X=2,9386$), "Hayır istemem" cevabını verenlerin ise tehdit ($X=3,4100$) ve reddetme ($132,12$) alt boyutlarından en yüksek puanı aldıkları görülmektedir. Post Hoc Tukey testine göre; Kabul Etme alt boyutunda "Evet olabilir", "Hayır istemem" ve "Kararsızım" cevapların üçünde de puanlar anlamlı olarak birbirinden farklılaşmaktadır. Tehdit alt boyutunda verilen cevaplarda ise "Kararsızım" ve "Hayır istemem" cevabını verenlerin puanları en yüksektir ve "Evet olabilir" cevabını verenlerden anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Tablo 8. Öğrencilerin Suriyeli Bireylere Vatandaşlık Verilmesi Konusundaki Düşüncelerine Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Suriyeli Bireylere Vatandaşlık Verilmesi Konusundaki Düşünceleri	Sayı (n)	Ortalama (X)	Standart Sapma	P
Kabul Etme	Katılıyorum	9	2,9192	0,50707	0,000 (F:10,167)
	Katılmıyorum	131	2,5316	0,68007	
	Kararsızım	62	2,9721	0,61207	
Tehdit	Katılıyorum	9	2,2333	0,70711	0,000 (F:18,282)
	Katılmıyorum	131	3,3214	0,77131	
	Kararsızım	62	2,7226	0,79268	

Tablo 8'e göre; öğrencilerin Suriyeli bireylere vatandaşlık verilmesi konusundaki düşüncelerine göre kabul etme ve tehdit alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$), Reddetme alt boyutundan aldıkları puanlar arasında ise anlamlı bir farklılık yoktur ($p > 0,05$). "Kararsızım" cevabını verenlerin kabul etme alt boyutundan en yüksek puanı aldıkları ($X=2,9721$), "Katılmıyorum" cevabını verenlerin ise tehdit alt boyutundan ($X=3,3214$) en yüksek puanı aldıkları görülmektedir. Yani, Suriyeli bireylere Türk vatandaşlığı verilmesini istemeyenlerin Suriyelilere ilişkin tehdit algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Öğrencilerin Ülkelerinde Suriyeli Bireyelerinkine Benzer Bir Deneyim Yaşasalardı Ne Yapacaklarına Göre Ölçeğin Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar

Ölçek Alt Boyutları	Ülkenizde Suriyeli Bireyelerinkine Benzer Bir Durum Yaşasaydınız Ne Yaptınız?	Sayı (n)	Ortalama (X)	Standart Sapma	P
Kabul Etme	Ülkemde Kalırdım	99	2,5207	0,66078	0,003 (F:5,982)
	Göç Ederdim	25	2,7782	0,80034	
	Kararsızım	78	2,8613	0,62671	
Tehdit	Ülkemde Kalırdım	99	3,2606	0,80658	0,013 (F:4,451)
	Göç Ederdim	25	3,0280	0,93073	
	Kararsızım	78	2,8910	0,81419	

Tablo 9'a göre; öğrencilerin kendi ülkelerinde Suriyeli bireyelerinkine benzer bir deneyim yaşasalardı ne yapacaklarına göre kabul etme ve tehdit alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık vardır ($p < 0,05$). Reddetme alt boyutundan aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p > 0,05$). "Kararsızım" cevabını verenlerin kabul etme alt boyutundan en yüksek puanı aldıkları ($X=2,8613$), "Ülkemde kalırdım" cevabını verenlerin ise tehdit alt boyutundan en yüksek puanı aldıkları görülmektedir ($X=3,2606$). Buna göre "Ülkemde Kalırdım" diyen öğrenciler kendi düşüncelerinin tersine bir davranışta bulunarak göç etmiş olan Suriyeli bireyleri daha çok tehdit olarak algılamaktadırlar.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin alt boyutlarından alınan ortalama puanlara bakıldığında öğrencilerin tehdit tutumunun en yüksek olduğu ancak tam anlamıyla da reddedici tutumda olmadıkları görülmektedir. Bu bulgu Murat Erdoğan'ın "Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler" (2019) raporunu doğrular niteliktedir. Ancak burada sosyal hizmet öğrencilerinin mesleki perspektifini değil kişisel bakış açılarını yansıttıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Baş ve Eti (2021)'nin yaptığı araştırmada ise bir vakıf üniversitesinde okuyan sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin sığınmacılara yönelik oldukça olumlu bir tutum içerisinde oldukları, haklar konusunda onların yanında oldukları görülmüştür. Yine aynı araştırmada lisans öğrencilerinin ön lisans öğrencilerine göre daha kabul edici bir tutum gösterdikleri ortaya koyulmuştur. Afyonoğlu ve Buz (2021)'un çalışmasında ise Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde bulunan üniversitelerin Sosyal hizmet bölümlerinde okuyan öğrencilerin Suriyeli bireylere yönelik tutumları incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre öğrenciler sığınmacılara yönelik tutumlarında ılımlı çözüm önerileri ile kararsız kalmaktadırlar, sığınmacılara herhangi bir yardımda bulunmasalar da haklarını savunucu bir tutum sergilemektedirler. Farklı araştırmalardan elde edilen bulguların bu araştırma ile örtüşen ve örtüşmeyen yönlerinin olduğu söylenebilir. Örtüşmeyen yönlerin olması bu araştırmanın tek bir üniversite örnekleminde yapılmış olması ile açıklanabilir.

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre ölçeğin 3 alt boyutundan da aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Benzer araştırmalarda da eğitim durumu, çocuk sayısı ve medeni durum değişkenleri ile bireylerin Suriyeli bireylere ilişkin tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Saçan, Cizdan ve Tabak, 2017; Ersoy Quadır ve Kabaklı Çimen, 2018; Ankaralı ve ark., 2017). Bu sonucun literatür ile uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Suriyeli bireylerle olumlu bir deneyim yaşadığını belirten öğrencilerin kabul edici tutumu daha yüksek iken olumlu bir deneyim yaşamayanlarda ise tehdit ve reddetme tutumları daha yüksektir. Suriyeli bireylerle olumsuz bir deneyim yaşadığını belirten öğrencilerin kabul edici tutumlarının daha

düşük, reddetme ve tehdit tutumlarının ise daha yüksek olduğu bulunmuştur. Türk vatandaşlarla yapılan bir araştırmada Suriyelilerle daha önce kavga etme durumuna göre Suriyeli bireylere yönelik tutumları arasında anlamlı fark vardır. Daha önce kavga etmeyenlerin Suriyeliler ve onlarla kaynaşma konularında daha olumlu bir algıya sahip oldukları ifade edilmiştir (Çiftçi, 2018).

Suriyeli bireylerle etkileşim kurmakta zorlandığını belirtenlerde reddetme ve tehdit tutumları daha yüksekken kabul etme tutumlarının daha düşük olması yapılan bazı çalışmalarla paralellik göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin Suriyeli bireylere yönelik genel tehdit algısının bireyler arasında farklılaştığı, Suriyeli tanıdığı olanların tehdit algıları, Suriyeli tanıdığı olmayanlara göre daha düşük olduğu farklı araştırmalarda da görülmüştür (Eser ve Uygur, 2019; Ankaralı ve ark., 2017). Bu bulgu etkileşim kurmakta zorlanan sosyal hizmet öğrencilerinin daha çok reddetme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Suriyeli bireylerin kesinlikle ülkesine geri dönmesini istediğini belirtenlerin kabul tutumunun en düşük olduğu, tehdit ve reddetme tutumlarının en yüksek olduğu bulunmuştur. Benzer çalışmalarda ev sahibi halkın Suriyeli bireylere bakış açısıyla ilgili olarak Suriyeli bireylerin kamplarda kalmaları gerektiğini ancak ülkelerine geri gönderilmelerine katılmadıkları bulunmuştur (Gözübüyük Tamer, 2016; Oktay, Mentеше ve Güven, 2019). Dolayısıyla araştırmadan elde edilen bu sonuç literatürle uyuşmamaktadır. Bunun yanı sıra sosyal hizmet öğrencilerinin yaklaşımları yerel halkın bakış açısına paralellik göstermekte ancak bu yaklaşım mesleki değerlerle uyuşmamaktadır.

Suriyeli bireylerin ekonomiye katkılarının olumsuz olduğunu düşünenlerin kabul tutumunun en düşük, tehdit tutumunun en yüksek olduğu bulunmuştur. Üniversite öğrencileriyle yapılan bir diğer araştırmada Suriyeli bireylere yapılan harcamaların çok olduğu belirtilmiş, ülkemizin bunu kaldıramayacağından dolayı bireylerin ülke ekonomisine zarar verdiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır (Cambaz, Aslan ve Karasu, 2018). Burada da sosyal hizmet öğrencilerinin mesleğin değerlerinden uzak bir şekilde daha çok kişisel dünya görüşlerini yansıttıkları söylenebilir.

Suriyeli bireylere Türk vatandaşlığının verilmesine katılmayan öğrencilerde kabul tutumunun en düşük, tehdit ve reddetme tutumlarının en yüksek olduğu bulunmuştur. Yalova’da yapılan araştırmaya göre isteyen Suriyelilere vatandaşlık verilmesine katılmayanların oranının ise %52 olduğu ifade edilmiştir (Oktay, Mentеше ve Güven, 2019). Kamu yönetimi öğrencileriyle yapılan araştırmada öğrencilerin Suriyelilere vatandaşlık hakkı verilmemesini savundukları belirtilmiştir (Şen ve Şimşek, 2019). Bu durumda Suriyelilere empatik davranma eğiliminde olmayan sosyal hizmet öğrencilerinin onları tehdit unsuru olarak görme eğiliminin yüksek olduğu, vatandaşlık hakkı ile birçok sosyal haktan faydalanabilecekleri düşüncesinin benimsenmediği söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin Suriyeli bireylere ilişkin deneyimlerine ve düşüncelerine göre ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanlar genel olarak tutarlıdır. Türkiye’deki Suriyeli nüfusu göz önüne alındığında sosyal hizmet bölümünde okuyan öğrencilerin göçmen ve sığınmacılarla uygulamalar yaparken sıklıkla Suriyeli bireylerle karşılaşması beklenmektedir. Sosyal hizmet uzmanı adayları olarak eğitim gören öğrencilerin Suriyeli bireylere yönelik tutumları ile profesyonel değerlerinin örtüşmesi yapılacak olan uygulamaların niteliğini etkileyecektir. Bu bağlamda araştırma bize geleceğin sosyal hizmet uzmanları olacak olan öğrencilerin Suriyeli bireylere karşı daha kabullenici ve mesleki değerleri ön planda tutan bir tutum sergilemeleri gerektiğini göstermektedir. Sosyal hizmet eğitiminde de bireylerin mesleki değerleri ne ölçüde içselleştirdikleri daha fazla önemslenmelidir. Kırılıoğlu ve Gencer (2020) yaptıkları araştırmada Sosyal hizmet eğitim müfredatına ekledikleri “Göçmen ve Sığınmacılarla Sosyal Hizmet” dersinin öğrencilerin yabancı düşmanlığına ve Suriyeli bireylere ilişkin tutumlarına etkisini incelemişlerdir. Çalışmada ön test ve son test puanları karşılaştırılmıştır, son test puanlarına göre dersin öğrenciler

üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu araştırma sonucundan hareketle de ders içeriklerinin öğrencilerde değişim yaratması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Öneriler

Mesleğin değer sisteminde yer alan “kabul etme” ve “koşulsuz olumlu kabul” ilkeleri, herkesin onur ve saygı bakımından eşit muamele görmeyi hak ettiği düşüncesiyle, dolayısıyla insan hakları temelleriyle örtüşmektedir. Mesleğin değer sisteminin benimsenmesi doğrudan uygulamaya sirayet etmektedir. Bu nedenle mesleki ilkelerin daha eğitim sürecinde kazandırılması çok önemlidir. Bu perspektifle bakıldığında sosyal hizmet eğitimi alan öğrencilerin göçmen ve sığınmacı bireylerle çalışırken mesleki bilgi, beceri ve değer temelinden referansla eğitim görme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceden hareketle;

- Farklılıklarla karşılaşmanın buz kırıcı etkisi olduğuna ilişkin grup çalışmaları sosyal hizmet eğitiminin hedeflerinden biri haline gelmeli, ders müfredatları bu yönde şekillenmelidir.
- “Göç ve sosyal hizmet” derslerinin muhtevası gözden geçirilmeli, mesleğin en temel ilkelerinden birisi olan “yargılayıcı olmayan tutum”un öğrencilerin kişisel dünyalarına yansımaları bir diğer hedef olmalıdır.
- İnsan hakları düşüncesine yönelik öğrenciler arasında münazaralar düzenlenmeli, bireylerin insan hakları özelinde bu aktiviteler çeşitlendirilmelidir.
- Etnik kökene dayalı ayrımcılığın önlenmesine yönelik sosyal hizmet öğrencileri projelerde yer almalı, ödevlerde buna yönelik özel uygulamalar eklenmelidir.
- Sosyal hizmet uygulamaları derslerinde öğrencilerin ırkçılık eğilimleri incelenmeli, birebir danışmanlıklarda mesleki süpervizyon süreci izlenmelidir.
- İdeolojik perspektiflerle insan hakları düşüncesinin ayrıldığı noktalara dikkat edilerek sosyal hizmet öğrencilerin mesleki becerileri güçlendirilmeli, değer temelli uygulamalara ağırlık verilmelidir.
- Sosyal hizmette bir yaklaşım olarak hak temelli yaklaşımların göçmen ve sığınmacı bireylerle çalışma yöntemleri üzerinde öğrenci katılımlı çalışmalar yürütülmeli, bu süreçte öğrencilerin güçlendirilmesi teşvik edilmelidir.
- Sosyal hizmet bağlamında zenofobi çalışmaları yürütülmeli, bu çalışmalar bütünleşme ve sosyal uyum politikalarına dönük şekilde öğrenci katılımlı gerçekleştirilmelidir.
- Sosyal hizmet öğrencilerinin gelecekteki uygulama hedefleri incelenmeli, salt Suriyeli bireylere yönelik değil BMMYK ve Göç İdaresi Müdürlükleri nezdindeki kuruluşlar başta olmak üzere tüm göçmen ve sığınmacı gruplara hizmet veren sivil toplum kuruluşlarıyla koordinasyon teşvik edilmelidir.

Kaynaklar

- Afyonoğlu, M.F. ve Buz, S. (2021). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Suriyelilere yönelik tutumu: Türkiye'nin yedi bölgesinde yedi il örnelemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1283-1304.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Küneuroğlu, M., Çaça, M., . . . Şahinöz, N. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara bakış açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (3): 122–32.
- Baş, H. ve Eti, S. (2021). Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Sığınmacılara İlişkin Algı ve Tutumları: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*, 80, 175-198.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2015). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cambaz, H. Z., Aslan, A., & Karasu, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin Suriyeli Mültecilere yönelik algı ve görüşlerine yönelik bir nitel araştırma. *ReS - Research Studies Anatolia Journal*, 1 (3): 472–89.
- Çiftçi, H. (2018). Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılara yönelik tutum, algı ve empatik eğilimlerinin analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (3): 2232-2256.
- Erdoğan, M. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler*. Türkiye: Konrad Adenauer Stiftung.
- Ersoy Quadir, S., & Kabaklı Çimen, L. (2018). Türk vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılarla ilgili görüşleri (Konya ili örneği). *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (2): 327-345.
- Ersoy, A. F., & Ala, M. (2019). Suriyeli sığınmacı ve mültecilere ilişkin görüşler: Osmaniye'de nitel bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (3): 1343-1356.
- Eser, H. B., & Uygur, M. R. (2019). Suriyeli göçmenlere yönelik tutumların bütünlük tehdit ve sosyal mesafe kuramları doğrultusunda incelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24 (95): 131–62.
- Gözübüyük Tamer, M. (2016). Trabzon kamuoyunun geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere bakış açısı. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (2): 180–211.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kırılıoğlu, M. ve Gencer, T.E. (2020). Göçmen ve sığınmacılarla sosyal hizmet dersinin sosyal hizmet öğrencilerinin Suriyelilere yönelik algısına etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1127-1152.
- Mülteciler Derneği. (2022). *Türkiye'deki Suriyeli sayısı Kasım 2022*. Erişim adresi: https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=Cj0KCQiAkMGcBhCSARIsAIW6d0DwFgBjCSaI12A3uIsR-xqWQZGEeU_spMJrVGFChEQUICYh10kY2UaAl8wEALw_wcB
- Oktay, E. Y., Mentеше, B., & Güven, G. (2019). *Türkiye'de balkın Suriyeli sığınmacılara yönelik bakış açısı: Yalova ili örneği*. 2. Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi'nde sunulan bildiri, Elazığ.

- Özüdoğru Yiğit, H., Kan, A., Uslu, L., & Yaman, E. (2018). Yerel halkın Suriyelilere yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40 (2): 115-140.
- Saçan, S., Cizdan, G., & Tabak, H. D. (2017). Aydın halkının Suriyeli göçmenlere yönelik bakış açısının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1): 28–38.
- Şen, G., & Şimşek, H. (2019). Türkiye’deki kamu yönetimi öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1958–1974.
- TBMM. (2013). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>
- TBMM. (2014). *Geçici Koruma Yönetmeliği*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20146883.pdf>
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2013). *Ülkemize sığınan Suriye vatandaşlarının barındıkları çadırkentler hakkında inceleme raporu 3*. Ankara: TBMM.
- Zayimoğlu Öztürk, F. (2018). Mülteci öğrencilere sunulan eğitim-öğretim hizmetinin Sosyal Bilgiler öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8 (1): 52-79.

Covid 19 Pandemisi ve Sağlık alışanlarının Motivasyonu

Bilge BAYKAL
Tansu GUNDOĞDU

Giriş

Pandemi salgını, dünya genelinde etki yaratabilecek bir potansiyele sahiptir. Evrensel etki yaratan pandemi salgını, uzun dönem insanların yaşantılarında birtakım faktörleri kısıtlamalarını ve yüz yüze etkileşimlerini azaltmalarını gerektiren özel bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle birçok yönüyle pandemi, sadece ülkelerin ekonomileri üzerinde etkin olan bir konu olarak kalmamış, psikolojik boyutuyla da ele alınmıştır.

Covid-19 salgını, Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde yeni korona virüsü salgın türü olarak ortaya çıkmış, kısa zamanda dünya genelinde etkili olmuştur. Sonuçları açısından Covid-19 salgını, dünyayı ekonomik, psikolojik ve sosyal yönüyle etkilemiş, çalışma koşulları açısından ise farklı uygulamaların geliştirilmesini gerektiren bir gelişme olarak yer edinmiştir. Özellikle de mesafeli çalışma ve uzaktan çalışma şekillerinde yaşanan artışlar, Covid-19 salgınından korunmak amacıyla tercih edilmiştir. Fakat bu durum sağlık çalışanları için geçerli olmadığından, Covid-19 salgınının etkileri, birçok açıdan sağlık çalışanları için ayrı bir önem taşımaktadır. Risk faktörlerine doğrudan temas eden meslek grubu olmakla birlikte sürekli bir risk haline gelmesi de önemli bir fark olarak görülmektedir. Sahada doğrudan salgın etkilerini hisseden bir grup olarak sağlık çalışanları, önlemlerin alınmasına rağmen yetersiz kalması ve halkın gerekli koşulları yerine getirmemesi ile birlikte daha yoğun çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle sağlık çalışanlarının pandemi döneminde en çok maruziyet yaşayan meslek grubu olduğu ifade edilebilir.

Covid-19 salgını, sağlık çalışanlarının çalışma ve günlük yaşamlarını, aile hayatlarını etkileyen bir unsurdur. Daha yoğun saatlerde çalışmaya maruz kalmak, risk faktörlerine ek olarak aileyle olan etkileşimi sınırlandırmak temelli unsurlar, buna yönelik birtakım sorunların doğmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle Covid-19 salgını, sağlık çalışanlarının motivasyonları üzerinde etkili bir faktördür. Salgın etkisi açısından sağlık çalışanlarının motivasyonları, mesleksi maruziyette, ruh sağlığından, yaşam kalitesinden, performans ve verimlilik etkisinden, kaotik ortamın yarattığı belirsizlikten ve yönetme sürecinde zorluklara bağlı etkilerden kaynaklı gelişebilir. Bu çerçevede sağlık çalışanları motivasyonları, mesleki yönüyle, örgüte bağlı etkileriyle ve hastalarla olan etkileşimleriyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Motivasyon düşüşüne dayalı bir gelişme olarak sağlık çalışanları üzerindeki negatif psikolojik etkilerin yaygınlığı, Covid-19 salgını ile birlikte belirli bir boyut kazanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Covid-19 pandemisi açısından sağlık çalışanları motivasyonunun inceleneceği bu araştırmanın amacı, salgın nedeninden kaynaklı sorunların motivasyona etkilerini belirleyerek nedenlerini, asıl problemlerini ve sonuçlarını tespit etmektir. Dolayısıyla araştırmanın hedefi, motivasyon üzerinde olumsuz etkenlerin kaynaklarına değinmek ve sonuçlarını değerlendirmektir.

Araştırmanın Önemi

Pandemi döneminde salgının boyutları ve etkileri, birçok önemli sorunlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik etkisi evrensel bir sorun yaratmakla birlikte sosyal açıdan etkileşimlerin azalması, süreçlerin yavaşlamasına ve insanların yaşamlarında kısıtlayıcı etkilerin doğmasına neden

olmaktadır. Sağlık alışanları açısından Covid-19 etkileri ise motivasyon açısından sorunların daha çok yaşanabileceği meslek grubu olması dolayısıyla onemlidir. Bu bağlamda sağlık çalışanlarını etkileyen bu sorunun temel kaynaklarını belirlemek ve nedenleri üzerinde durmak araştırmanın asıl önemi olarak belirtilebilmektedir. Sağlık çalışanlarıyla doğrudan görüşmelerin yapılıp literatür ışığında değerlendirileceği bu çalışma, gelecekte farklı teorik ve sektörel çalışmaların da motivasyon kaynaklarına ışık tutması açısından onemlidir.

Araştırmanın Kapsamı

Covid-19 pandemisinin sağlık çalışanları üzerindeki etkilerinin motivasyona dayalı irdeleneceği bu kalitatif çalışmada hem literatür incelenecek hem sağlık çalışanları ile derinlemesine mülakatlar yapılacaktır. Buna göre araştırmada öncelikle motivasyon kavramına değerilecek sonra sağlık çalışanlarının önemi ifade edilerek Covid-19 salgın döneminde motivasyonel yaklaşım açısından bunun etkileri üzerinde durulacaktır.

Birinci Bölüm

Motivasyon Kavramına Genel Bakış

1. Motivasyon Kavramının nemi Ve Kapsamı

Motivasyon kavramı, kişileri belirli bir yn ve amaç çerçevesinde davranışlara yönlendiren, bir işi yapmaya istekli hale getirerek kişiyi harekete geçiren unsurdur. Bu kapsamda motivasyon, kişinin belirli bir işi yapabilmesinde gerekli olan çabayı ve enerjiyi yaratma işlemi olup, kişinin belirli nitelikte ve nicelikte görevini yapmasını sağlama gücünü vermektedir. Motive olan kişilerin daha başarılı oldukları ve daha iyi bir işi performansı gösterdikleri belirtilebilmektedir (Aslan ve Doğan 2020, 292). Motivasyon bu bağlamda, kişiyi harekete geçirme gücünü ifade eden bir kavramdır. Motive edici unsurlarla birlikte bu süreç kazanılmaktadır. Bu nedenle motivasyon, içsel ve dışsal faktörlere dayanılarak etkin bir form kazanmaktadır.

Motivasyon kavramı ve çalışanlar açısından önemi, istenilen potansiyelde işi sonucunun alınabilmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Buna göre motivasyonun kapsamı, belirli bir yönde hedefe ulaşabilmek için gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle ise motivasyon, kişinin gösterdiği çabaların bir girdisi olarak ön plana çıkar. Iř sürecinde motivasyonun gerekliliği, insanın güdülenmesini sağlamakla daha etkin ve verimli işlerin kazanılmasıyla elde edilmektedir (Ergül 2005, 69). Bu doğrultuda, motivasyon çalışma süreçlerinde ön plana alınması gereken unsur olarak vardır. Diğer bir deyişle ise motivasyon, daha verimli işi süreçlerinin elde edilmesine katkı sunması dolayısıyla önemli kabul edilmektedir.

1.1. Motivasyon Kavramı.

Motivasyon kelimesinin kökeni, Latince Motus anlamına gelen hareket kelimesinden türetilmiştir. Motivasyon kavramına insanları yönlendiren temel unsur, fiziksel, ruhsal ve zihinsel glerin insanları amaçları doğrultusunda yönlendirmesidir. Bu nedenle yüksek motivasyonun insanlar için gerekliliği, motivasyon kavramını da önemli yapmaktadır. Aynı zamanda motivasyon kelimesi, Türkçe anlamıyla güdüleme kavramını çağrıştırdığı anlamla kullanılmaktadır. “Gdleme” kavramı ise temelde “isteklendirme” anlamını çağrıştırmaktadır. Böylece i ve dış etkiyle kişiyi davranışa yönlendiren istek şeklinde ifade edilmektedir. Bu kapsamda motivasyon birçok anlam içerisinde kullanılmaktadır (Taşdemir 2013, 5). Motivasyonun güdüleme anlamında kullanımı açısından süreçler ise motivasyonun gerçekleşmesi bağlamında incelenen bir konudur. Bu çerçevede söz konusu şu faktörler, motivasyon kavramının gelişmesi için ifade edilebilmektedir (Aşıkoğlu 1996, 39-40):

- Gereksinme: Motivasyon, belirli gereksinimlere duyulan ihtiyaçlarla birlikte başlamaktadır.
- Uyarılma: Kişinin gereksinimini yerine getirmesi için gle uyarılması ve o gc karşılamasıdır.
- Davranış: Kişinin ihtiyacı olduğunda ve ihtiyacı gidermek için uyarıldığında belirli davranışları yerine getirmesidir.
- Doyum: Kişinin gösterdiği davranışları ihtiyaçları kapsamında ve lsnde yerine getirmesidir.

Motivasyon kavramının önemi ve etkisinden dolayı çeşitli tanımlar yapılmıştır. Maddelerde sıralanan faktörler, motivasyon kaynaklarını farklı şekilde değerlendirme açısından önemlidir. Böylece motivasyon kavramının anlamı da daha farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu kapsamda Demir (2018, 168) alışmasında motivasyon kavramının özüne değinilmiştir. Motivler bu kapsamda motivasyonun özü olarak değerlendirilmiştir. Motiv kavramı ise kişiyi bir harekette bulunmaya veya bir hareket yolunda daha seçici olmasına ve tercihlerini yönetmesine etki edecek itici göçü ve faktörler olarak ifade edilmiştir. Motivlerin insan hayatına yön veren ve özellik katan durumu, bu yönüyle önemlidir. Ersarı (2010, 5) alışmasında ise motivasyon kavramı, bireylerin belirli bir amacı yerine getirmelerinde davranışların uyarılmasını, yöneltilmesini ve devam ettirilmesini sağlayan unsur olarak belirtilmiştir.

1.2. Motivasyon Gereksinimi ve nemi.

Motivasyonun z, kişinin gdlenmesiyle başlamaktadır. Bireyin harekette bulunmasına veya bir hareket yolunu diğerine tercih etmesine yönlendirecek kuvvet, güdülenme ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla motivasyonun gerçekleşmesi için ilk olarak güdü kavramının oluşturulması gerekmektedir. Burada güdülenme ise özünde, kişiyi harekete geçiren faktörlere dayalı şekillenmektedir. İnsan davranışlarını olumlu yöne sevk eden güdülenme, kişinin gereksinimleri baz alınarak incelendiğinde, doyum noktasına ulaştıracak isteklere yönlendirmesiyle önemlidir (ztabağ 1970, 34). Kişinin duyduğu gereksinim, onun toplumsal gereksinimlerinin yerine getirilmesi ve hayatını devam ettirmesine yardımcı olmasıyla işlev kazanmaktadır. Bu gereksinimler özünde, fiziksel, sosyal ve psikolojiktir. Bu unsurların yerine getirilmesi ve ihtiyacın baz alınarak yetkin kılınması, kişide dürtü uyandırarak mevcut olmaktadır. Güdü de bu doğrultuda ihtiyacın sonucuyla gelişmektedir (Yapar 2005, 11). İşletme yesi olan insan gereksinimleri ise üç madde halinde sıralanabilmektedir (Sabuncuoğlu ve Tuz 1996, 88-89):

- Kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla örgütsel gereksinimlerinden yararlanmasını belirtmektedir.
- Kişinin yönetim basamaklarında ast ve st ilişkilerine dayanılarak görevlerini yerine getirmesini ortaya koyan yönetsel gereksinimlerdir.
- Kişinin işlevsel gereksinimlerinin bir sonucu olarak kendi yeteneklerini koyma ve işini başarmada duyduğu isteklerle özlemleri açıklamaktadır.

Maddeler incelendiğinde motivasyon gereksinimi önemli bir yer tutmaktadır. Motivasyonun nemi, işletmeler için insan kaynağının öneminin her geçen gün artması ile birlikte daha belirgin bir konu şekline ulaştırmaktadır. Çünkü motivasyon, insan unsurunu daha ön plana almayı örgütler için önemli kılmıştır. Bu nedenle örgütler için motivasyon faktörü, gelişmelerine aracılık eden bir unsur olarak yer edinmiştir. İnsanın rgtler için önemi baz alınarak geliştirilen motivasyonel uygulamalar ve hedefler, yapısal bir unsur olarak kabul görmüştür.

1.3. Motivasyon eşitleri.

Motivasyonun gerçekleşmesinde belirli faktörler ne çıkmaktadır. Örgütlerin bu amaç doğrultusunda genel hedefleri arasında çalışanların iş süreçlerinden tatmin almalarını sağlamak,

verimli şekilde çalışmalarına yardımcı olmak ve daha yetkin performans göstermelerine katkı sağlamak amacıyla çalışanların motive olabilecekleri şekilde ücret, çalışma koşulları, ödüller, ekstra imkânlar gibi motivasyon kaynaklarını kullandığı belirtilebilmektedir (Aslan ve Doğan 2020, 292). Motivasyon kaynakları ise şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Fizyolojik motivasyon: Fizyolojik ihtiyaçlar, sürekli bir ihtiyaç grubu arasında yer aldığından, bu ihtiyaçların örgütler tarafından karşılanması gerekmektedir. Bu konu özellikle de çalışanların tatmin edilmesini gerektiren bir faktör olarak vurgulanabilmektedir. Bu nedenle öncelikle ücretler ile yerine getirilen ihtiyaç, fizyolojik motivasyon bağlamında gerekli bir ölçüttür. Ancak burada sadece ücret faktörü yeterli olmayabilmektedir. Primler, ekstra ödemeler, ödüller gibi farklı uygulamalar da önemlidir. Bunların yanı sıra şirketlerde fizyolojik unsur olarak ücretin güvence altına alınması önemliyken, bazı durumlarda kişi için zararlı da olabilmektedir. Kişinin işyerinde çalışsa da çalışmasa da elde edeceği ücret kazanımı, iş verimliliğinin ve performansının azalmasına neden olabilir. Bu nedenle ücret faktörü ya da ödüllendirmelerin örgütler tarafından daha sistemli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Ergül 2005, 72-73).
- Sosyal motivasyon: Sosyal ihtiyaçlar, insanların toplum içerisinde yaşamasına destek sunmaktadır. Bu nedenle sosyal ihtiyaçların da karşılanması, kişinin iş sürecinde etkili olabilecek bir faktör olması dolayısıyla önemlidir. İnsan bağlı olduğu grup içerisinde belirli bir düzeye ulaşmaya da özlem duymaktadır. Bu açıdan kişi için dünyadaki en önemli unsurlardan biri budur. Kişinin ait olmak istemesi, kabul görmek istemesi, sevmesi gibi unsurlar, sosyal motivasyonların birer kaynağıdır. Kişinin toplumdan ayrı düşünülemeyeceği baz alındığında da bu konu, sosyal ihtiyaçları bir çalışan için önemli hale getirmektedir. Bireyin davranışlarında motivasyon unsuru olabilecek bu husus, devamlılık gösteren bir güdü olarak da mevcuttur (Yapar 2005, 15-16).
- Psikolojik motivasyon: Bireyin yaşantısına bağlı olarak bu motivasyon şekli, davranış modellerinin ve yaşantısında gelişen olayların sonucuna yönelik işlev göstermektedir. Psikolojik motivasyonlar, bireyin i yapısıyla ilişkilidir. Bu nedenle de psikolojinin etkileri, kişinin sadece deneyimiyle birlikte öğrenilen ve etkisi anlaşılan unsur olmaktadır. Psikolojik motivasyonların nedenleri, her bireyin ayrı olarak algıladığı psikolojik faktörler ve sonuçları, kişiden kişiye değişmektedir. Psikolojik motivasyon analizlerinin bireysel olarak da değerlendirilmesi, iş sürecine katkı sağlamada önemli gelişme olabilmektedir. Çünkü (Akman 2011, 4-5).

2. Motivasyonla İlişkili Kavramlar

Motivasyon kavramı ve dolayısıyla güdülenme belirli kavramlarla bağlantılı olarak ele alınabilmektedir. Bunlar ise genel bağlamda performans, ücret ve iş tatmini şeklinde belirtilebilmektedir. Bu unsurlara bağlı kalındığında motivasyon, örgütlerin gelişmelerine destek sunan, çalışanlarını etkileyen konular bağlamında önemlidir. Bu çerçevede ise motivasyon, kişinin verimliliğinin artmasına, psikolojik açıdan kendisini daha iyi hissetmesine, ekonomik açıdan sorun yaşamamasına, örgütsel bağlılığının artış göstermesine yönelik ilişkili kavramları barındırmaktadır.

2.1. Motivasyon ve Performans.

Motivasyonu yüksek olan çalışanlardan yüksek performans elde edildiğinden bahsedilebilmektedir. Örgütlerin devamlılık göstermeleri ve rekabet edebilmeleri için başarılı olmaları şarttır. Bu ise motive edilmiş çalışanlarla daha kolay bir şekilde işlev kazanmaktadır. Bireylerin motivasyonunun baz alınarak kurulacak performans ilişkisi, daha iyi bir performans yakalamada motivasyonu ön plana almayı gerektirmektedir. Bu nedenle performansın örgütsel uygulamalar içinde de kullanılması önemlidir. Buna göre ise performans, örgütsel konumun

değişmesinde aracı unsur olarak gösterildiği takdirde, çalışandan yüksek motivasyon elde edilmesi de kolaylaşabilecektir (Tunçer 2013, 87).

Örgütlerin yüksek performans elde edebilmek amacıyla yapacakları çalışma ve uygulamalar, performans yönetimlerinin motivasyon açısından da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Örgütlerde performans değerlendirmede genel amacın, çalışanların kabiliyetlerini kullanarak iş ortamında daha aktif düzeyde verimlilik kazandırılmasını baz alması, motivasyon kavramını bir araç haline getirmektedir. Motivasyonu yüksek olan çalışanın da performansı yüksek olacağından performans değerlendirme ve yönetim süreci, örgütlerin bu amaçla faaliyetler geliştirmelerini destekleyen bir unsur olarak devreye girmektedir (Boz ve diğerleri 2019, 224-225). Örgütler belirli bir performans altında çalışma gösterdikleri takdirde verim alamamaktadırlar. Bu nedenle yüksek verimlilik için performansın da aynı doğrultuda yeterli ve bu durum için de motivasyonun karşılanması gerekmektedir.

2.2. Motivasyon ve ücret.

cret faktörü, ekonomik motivasyon araçlarından biridir. Bu doğrultuda çalışana prim, ücret artışı, ekonomik ödül, kra katılma gibi belirli kapsamda sağlanan ekonomik gelişmeler, motivasyon açısından da önemli bir fark göstermektedir. Çünkü ekonomik faktörler, kişinin ilk ve temel ihtiyaçları arasında yer edinmektedir. Böylece motivasyon ve ücret ilişkisi, kişiyi motive eden ilk faktördür (Koyuncuoğlu 2016, 24-26). Ücretin bir çalışan için önemine değinildiğinde, bazen çalışma ortamında memnuniyet yüksek olmasa da ücrete bağlı kalarak çalışmaya devam edenler olabilmektedir. Bu nedenle ücret unsuru, en önemli faktörlerden olup aynı zamanda kişinin çalıştığı yerden de memnun kalması, daha yüksek verim almaya katkı sunmasıyla ön plana çıkmaktadır.

2.3. Motivasyon ve iş Tatmini.

Çalışanın rgt memnuniyeti ve iş tatmini arasında kurulan ilişki, insanların duygularına, tecrübelerine, iş hayatında çevresiyle olan iletişimine göre yorumlanmış, farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. iş tatmini, kişinin çalışma hayatında olumlu ya da olumsuz her tür gelişmeden etkilenerek örgüte yönelik geliştirdiği tutumdur. Bu nedenle iş tatmini, çalışanın örgütsel bağlılığını gösteren ve aynı zamanda işten ayrılma isteğinin oluşmasına kadar devam eden sonuçlarıyla bağlantılı incelenmektedir. Dolayısıyla iş tatmini üzerinde etkili olan faktörlere değinilmesi, bir örgüt için en önemli konulardan biridir. Motivasyon ve iş tatmini ilişkisi de bu yönüyle değerlendirilmektedir. Kişinin duyduğu haz ve mutluluk ilişkisi, tatmin olma boyutunu da aynı şekilde etkilemektedir (Boz ve diğerleri 2019, 226). Bu nedenle bireyin çalışma sürecinden alacağı verim ve memnuniyet ilişkisi, iş tatmininin bir göstergesi olmaktadır. Motivasyon sonucunda elde edilecek olan bu özellik, örgüt çalışanlarının iş tatmin düzeylerini artıracak unsur olarak gelişme kazandığı için önemlidir.

2.4. Motivasyon ve Verimlilik.

Motivasyon kavramı ve etkisi açısından önemli bir gelişme, verimlilik konusu kapsamında incelenebilmektedir. Özellikle de verimlilik konusu, yöneticilerin ve aynı şekilde örgütlerde işverenlerin önemsedikleri bir konudur. Bu nedenle öncelikle verim almak açısından motivasyon kavramını çalışanlara yönelik değerlendirmektedirler. Bir başka açıdan ise motivasyonu tetikleyen nedenler, verimliliğin artması ve azalmasına yönelik yorumlanmıştır. Örneğin çalışanın işinden memnun olması, yaptığı işe adapte olması gibi düşünceler, verimlilik konusunun motivasyon ile de ilişkili olabileceğine yönelik incelenmiştir (Koyığit 2016, 16). Bu konu özellikle hizmet sektöründe daha önemli bir yere sahip olabilmektedir. Çünkü emek yoğun işletme şekillerinde insan faktörü, süreçlerin en iyi şekilde yönetilmesinde önemli bir faktördür. İnsan faktörü daha verimli bir performans sonucu gösterdiğinde, nitelikli ve kaliteli iş sonuçları da alınabilmektedir (stn 2009, 602).

Kaynakların en iyi şekilde kullanılması ve amaçlara uygunluğu, işletme yönetimi bağlamında önemli bir konudur. Örgütsel amaçlara ulaşılmasında ve kaynak israfının önlenmesinde verimlilik, motivasyon kavramını da ön plana çıkaran bir unsur haline gelmektedir. Çünkü örgüt verimliliğinin yükseltilmesinde asıl araç, motivasyon olarak belirtilebilmektedir. Burada ise çalışanların verimliliği, motivasyonların yüksek tutulmasıyla bağlantılı ele alınmaktadır. Buna göre çalışanların verimliliği ve kaynak kullanımı arasındaki ilişki, motivasyon kavramının bir yansıması olabilmektedir (Türkkan 2010, 18-19). Verimlilik artışının işletmelerde sağlanabilmesi açısından ilk ve en önemli unsur, örgütün insan kaynağına yönelmesi olarak kabul edilebilmektedir. İşletmelerin en iyi koşulları sağlaması ve yerine getirmesi, memnuniyet düzeyini artıran uygulamalarıyla değerlendirilmektedir. Bu nedenle çevre açısından da işletme, temel kavramlara öncelik vererek verimliliği baz almaktadır. Kişinin refah düzeyinin artırılması ve mutluluğu, iş ve teknolojinin bir amaç değil, bir araç olarak görülmesiyle birlikte başlamaktadır. Bu nedenle iş sürecinde motivasyon kavramının baz alınması ve süreçlerin yönetilmesi gerekliliği, verimli bir sistem olarak kabul edilebilmektedir (Ekici 2019, 55).

2.5. Motivasyon ve Örgütsel Bağlılık .

İş sürecini etkileyen unsurlar arasında motivasyon, örgütsel bağlılığı da aynı doğrultuda etkileyen kavramdır. Örgütsel bağlılık ve iş motivasyonu arasında kurulan ilişkide özellikle de örgüt psikolojisinin önemli bir unsur olduğuna değinilebilmektedir. Örgütsel motivasyon, birçok çalışma alanı içerisinde davranışların açıklanması ve çözümlenmesi amacıyla değerlendirme kazanmaktadır. Böylece iş ortamında motivasyonu artırmak için örgütler, fizyolojik ihtiyaçlara odaklanmaya özen göstermektedirler. Motivasyona etki eden faktörler bu çerçevede değerlendirilen unsurlar arasında yer almıştır (Oran, Bilir Güler ve Bilir 2016, 237).

Motivasyon uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki, işletmeleri bu yönde çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir. Çünkü işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından insan kaynağı, motivasyonu yüksek tutulması gereken faktör konumundadır. Diğer yandan örgütsel bağlılık düzeyleri fazla olan çalışanlar, kurum amaçlarını kabul etmekte, iş sürecine devam etme isteğini göstermede, işletme kararlarına katılım sağlamada, üretken olmada ve böyle bir pozisyonda çalışmada önemli belirgin yer tutmaktadırlar. Çalışanların davranışlarında istedik sonuçların alınmasında da aynı ölçüde örgütsel bağlılık değerlendirilmektedir. Çalışanların işlerinden ve kurumlarından memnun olmalarıyla da bağlantılı olan bu konu, örgütsel bağlılığı doğrudan motivasyon kavramıyla ilişkilendirmektedir (Aytekin ve Akıncı 2019, 256). Bu nedenle örgütsel bağlılık ve motivasyon arasındaki ilişki, çalışanların üzerinde doğrudan etkili olan bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır.

İkinci Bölüm

Sağlık Sektörü Ve Motivasyon

1. Sağlık Hizmeti Ve Öneminin İncelenmesi

Sağlık, insan hayatına anlam ve değer kazandıran bir kavramdır. İnsanların sağlık ve hastalığı algılama şekilleri birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bunun yanı sıra bedeni veya ruhi yapıdaki normal dışı semptomlar da insanlara göre değişmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetleri, toplumdan topluma farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu sağlık sisteminin yapısı, organizasyon biçimi, insan kaynakları, maddi ölçütleri gibi temel unsurlar, belirli ölçütlerde değişmekte, sağlık hizmetini de etkilemektedir. Son dönemlerde sağlık hizmetlerinde artan taleplere yönelik artışlar, sağlık hizmetlerinin sistematik olarak tekrardan incelenmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple yapısal bir değişime yönelen sağlık hizmetleri, talepleri tam olarak karşılama ve insanlara hizmetleri en iyi şekilde sunma arayışındadır. Bu açıdan sağlık hizmetlerinin özellikleri, sağlık sektöründe yeniden yapılanma arayışlarının bir sonucu ve niteliği halini kazanmıştır (Gökkaya ve Erdem 2017, 151). Sağlık hizmetlerinin bireylerin

temel hakları içerisinde yer alması, bu hizmetlerin sürekli olarak geliştirilmesi ve taleplerin karşılanması ve iyileştirilmesini gerektirmesi yönüyle önemlidir.

Sağlık hizmeti anlayışından bahsedilebilmesi için sağlık sistemleri sınırlarının olması gerekmektedir. Buna göre Sağlık Bakanlığı'nın doğrudan kontrollerinin olduğu ve incelemelerin yapıldığı kurumlar, sağlık hizmeti verebilme özelliklerini taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle ise sağlık hizmetleri, insanlara sunulan hizmetlerin en yetkin Şekilde sunulması görüşünü ön plana taşımaktadır. Dünya Sağlık Raporu'nun bu yönde ifade ettiği bu sınırlılık, en dar anlamıyla 2000 yılında belirtilmiştir. Daha kapsamlı bir sağlık hizmeti ve önemi açısından yaklaşım ise, kişisel tıbbi hizmetlerin olmasının yanı sıra kişisel olmayan sağlık hizmetlerini de içeren alanlar olarak, ancak bunun da sağlığı artırmayı hedef alan uygulamalarla bütünleştirilmesi konusu, bu hizmetlerde olması gereken sınırlandırıcı konulardır (Uğurluoğlu ve elik 2005, 5). Bu çerçevede sağlık hizmetleri kapsamı belirli kriterleri evrelemelidir. Sağlık kurumu insan taleplerini karşılayabilecek potansiyelde bulunmakla birlikte çalışanların da aynı Şekilde bu tür hizmetleri yerine getirebilecek yetkinliği taşımaları önemlidir.

1.1. Sağlık Hizmetlerinin nemi ve Nitelikleri.

Sağlık hizmetleri, insanların bu hizmetten yararlanabilmelerini sağlamak için nitelikleri sürekli iyileştirilen bir sektör potansiyelindedir. Bu nedenle insanların temel ihtiyaçlarında sağlık kavramı, sağlık hizmetlerinin sunumunu dikkate almayı gerektirmektedir. Çünkü sağlıklı bir neslin önemi, refah seviyesi yüksek bir ülkeyi sağlamada da öne çıkmaktadır. Uygun yollarla sağlık hizmetlerinin sunulması bu nedenle önemli bir konudur (Erginöz ve Erdoğan 2018, 3).

Ekonomi literatüründe refah ls, sağlık sektöründe yapılan iyileştirme ve sağlıklı bir nesil ile lmlenmektedir. Bu nedenle sağlık sektöründe sunulan hizmet kalitesi, insanlar için önemli bir kriterdir. Aynı Şekilde sağlık kavramı, hizmet Şeklinin önemini de yansıtmaktadır. Sağlık kavramı, sadece sakatlık ya da hastalığın olmayışı Şeklinde ele alınmamalıdır. İyi oluş halini kapsayan bütün süreçlerde sağlık hizmeti belirgin bir konumdadır. Sosyal yönden tam bir iyilik halinin de aynı Şekilde sağlık hizmeti kapsamında değerli olduğuna değinilebilir. Bu nedenle sağlık hizmeti kapsamı, insanların ihtiyaçlarını gözeterek sağlık kurumlarında en iyi Şekilde bir hizmet anlayışını oluşturmayı amaçlamaktadır ve sağlık anlayışının yerine getirilmesinde kurumlar, çalışanlarına da aynı Şekilde gerekli önemi göstermelidir. Aksi halde sağlık kurumlarından istenen verim ve ltler kaliteli bir düzeyde elde edilemeyecektir (Sayım 2011, 17-19). Sağlık hizmetlerinin etkin bir Şekilde sunulması, toplumsal gelişmeleri desteklemede en temel ögelerden biridir. Hizmet sunumlarında gerekli etkinliğin gsterilebilmesinde, nitelik ve nicelik artışları sağlanmalıdır. Hizmetlere gereken özenin gösterilmesi ve önemin verilmesi, birçok yönden iyileştirici uygulamaların ön plana çıkarılmasını gerektirmektedir (Altay 2007, 33).

1.1.1. Sağlık Kurumlarında alışanların nemi.

Sağlık alışanları olarak belirtilen kişiler, sağlık hizmetlerinde hastalarla doğrudan ilgilenen, doku parçalarına, enfeksiyon bulaştıran tıbbi malzemelere, hava da mevcut olmakla birlikte temas etme potansiyeli yüksek olan ücretli ya da ücretsiz çalışanlardır. Sağlık alışanlarının bilgisi ve kapasitesi, etkili, güvenli ve kaliteli bir hizmetin sunulması için gereklidir. Ayrıca uygun çalışma ortamlarının sağlık çalışanlarına sunulması, alışma Şekillerini de etkileyen bir konu olacağından, sağlık hizmetlerinin gerekli uygun iş koşullarını sunması önemlidir (Gürer 2018, 9-10).

Sağlık kurumlarında çalışanlar, sağlık hizmetlerinin devam etmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Sağlık hizmetlerinin verildiği ortam ya da sağlık çalışanlarına gösterilen önem, sağlık hizmetlerinin kalitesini etkileyebilmektedir. Sünter (2019, 155) alışmasında sağlık çalışanlarının performans değerlendirmesi konusuna değinilmiştir. Buna göre çalışan açısından performans, görevin yerine getirilmesi sırasında belirlenen amaçlara uygun Şekilde hizmet etme potansiyelleriyle açıklanmaktadır. Dolayısıyla sağlık kurumlarında çalışanların performansları, belirli görevleri ve

sorumlulukları baz alan süreçlerin, uygulamaların geliştirilmesindeki yeterliliğini etkileyen faktörler olarak incelenmektedir. Bu nedenle yüksek performans, bu kapsamda sağlık kurumlarının birçok çalışma yapmasını gerektiren ve uygun koşulları oluşturan bir öneme sahiptir. Sağlık alışanları açısından bu unsurlar, yetkin hizmet vermesi açısından önemlidir.

2. Sağlık Sektörü Açısından Motivasyonun Etkileri

Motivasyon kavramı ve etkileri, sektörlerin tamamında çalışanları etkileyen bir konudur. Sağlık sektöründe motivasyon, yoğun çalışma koşullarına maruz kalınması ve risk faktörlerine doğrudan temas halinde olunması dolayısıyla önemli bir konudur. Aynı şekilde sağlık kavramının önemi ve insanların yararlandığı en önemli hizmetler arasında yer alması, çalışanların motivasyonlarına değinmeyi gerektirmektedir. Buna göre motivasyon etkisi açısından maddeler halinde sıralanan şu unsurlar değerlendirilebilmektedir:

- İş yaşam kalitesinde belirleyici olması,
- Verimliliği etkilemesi,
- Performansı etkilemesi,
- Örgütsel bağlılık üzerinde etkili olması,
- İş-aile çatışmasına neden olması,
- Hastalarla olan iletişim ve etkileşim üzerinde belirleyici olması.

2.1. İş Yaşam Kalitesine Etkisi.

Sağlık hizmetlerinde kaliteli hizmet verme anlayışı, yüksek motivasyona sahip olan çalışanlarla karşılanabilmektedir. Çalışanların bu doğrultuda iş süreçlerinde yeterli kriterleri yerine getirmesine ek olarak motivasyonlarının da yüksek kalmasına bağlı sonuçlar, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve dolayısıyla çalışanların iş yaşam kalitesini etkilemektedir (Kantar 2017, 1). Bu bağlamda sağlık çalışanlarının başarısı ve motivasyonu arasında kurulan ilişki, sadece yeterli bilgiye sahip olmakla sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda motivasyonların da yüksek tutulması gerekli bir unsur haline gelmektedir.

Motivasyonları yüksek olmayan sağlık çalışanlarının hata yapma oranları fazladır. Sağlık kavramının insanların hayatları için önemli bir yer tutması, hassas bir konu olarak görülmelidir. Bunun bir sonucu olarak da hataların en az düzeyde tutulması ve hatta mümkün hale getirilerek hataların asla yapılmaması gerekmektedir. Sağlık alışanlarının bu açıdan motivasyonları düşük olduğunda, iş ve yaşam kalitesi de olumsuz etkilenmektedir. Motivasyonlarının yüksek tutulması, daha kaliteli sonuç almak açısından önemli görülmelidir (Kılıç ve Keklik 2012, 147).

2.2. Verimliliğe Etkisi.

Sağlık alışanlarının gereksinimlerinin karşılanması ve motivasyonlarının bu şekilde artırılması, kişisel verimliliğin artmasına katkı sunmaktadır. Bu ise örgütsel verimliliği artırmaktadır. Buna göre örgütler, çalışanların verimliliklerini artıracak çalışmalar ve faaliyetler geliştirmelidir. Aksi halde örgütlerde verimlilik elde edilmesi zorlaşacaktır. (Aslanadam 2011, 1).

İş yaşam kalitesinin belirli olması ve bunun altında çalışmaların gerçekleştirildiği durumlar, motivasyonların düşük olmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda ise yüksek verimlilik elde edilememektedir. Dolayısıyla örgütlerde moral ve motivasyon açısından iş yaşam kalitesi önceliklerinin verimlilik faktörü baz alınarak geliştirilmesi gerekmektedir. Sağlık alışanlarının iş sürecinde kaliteleri, buna dayalı olarak gelişme gösterecektir (Kılıç ve Keklik 2012, 148).

2.3. Örgütsel Bağlılığa Etkisi.

Motivasyona etki eden unsurların belirlenmesi ve sağlık çalışanlarının davranışlarına bu doğrultuda yön verilmesi, örgütlerin başarılarını etkileyecektir. Buna göre söz konusu başarılar, sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını artıracak sonucu verebilecektir. Örgütlerin başarı elde etmesi ve motivasyonu yüksek bir çalışan ilişkisi, birbirini destekleyici unsurlardır. Örgütsel bağlılık da bu çerçevede daha çok kurumun olanakları ve çalışma koşullarının etkileri ile orantılı sonuçlar verecektir (Kantar 2017, 1-2).

Örgütsel bağlılık ve motivasyon ilişkisi temelde çok sık şekilde incelenen ve değerlendirilen konulardır. Örneğin Erbay ve Esatoğlu (250-251) çalışmalarında örgütsel bağlılık, örgüt içi dinamiklerin etkileri ve sonuçları baz alınarak incelenmiştir. Bu nedenle örgütsel bağlılık kurumlar üzerinde motivasyonla ilgili bir unsur olarak görülebilmekle birlikte kurumların kendi potansiyellerine göre sonuçların da değişkenlik göstereceğini belirtmek yerinde bir görüş olacaktır.

2.4. Performansa Etkisi.

Çalışanın iş ortamındaki koşullarının artırılmasıyla birlikte etkin bir nitelik kazanmaya başlayan performans, çalışanları motive etmede en önemli araçlardan biri olarak kabul edilebilmektedir. Buna göre performansı etkileyen faktörlerden çalışma koşulları önemli bir unsurdur. Çünkü yoğun çalışma koşullarına maruz kalma durumları çok yaygın bir şekilde görülebilmektedir. Bu nedenle performans, çalışma şartlarında iyileştirici unsurlar baz alınarak önemli bir düzeye ulaştırılabilmektedir (Ünlü 2020, 33-38).

Olağan dışı gelişmelerde sağlık çalışanlarının sayısının artırılması, iş stresinin oluşmasını önleyecek ve performansa da zarar vermeyecek bir unsur olduğundan kriz durumlarında farklı stratejilerin geliştirilmesi performansta önemli gelişme sağlayabilmektedir. Kıdak ve Aksaraylı (2009, 81) çalışmalarında performans konusuna, sağlık kurumlarının kalitelerini artırarak da ulaşılması durumundan bahsedilmektedir. Sağlık kurumlarının performanslarının artmasının sağlık çalışanlarının performanslarının artmasıyla elde edilebilmesi, motivasyonun bu yönde değerlendirme kazanmasını gerektirmektedir.

2.5. Hastalar Üzerindeki Etkisi.

Sağlık kurumlarında hasta kavramı birçok yönüyle değerlendirilebilmektedir. Buna göre tedavi durumuna göre değişebilecek olan bu faktör, farklı açılardan sağlık çalışanlarını etkileyebilmektedir. Örneğin Kılıç ve Keklik (2012, 149) çalışmalarında değerlendirildiği üzere, ağır ve ölümcül hastaların bakımları, yoğun iş yükünün olmasına ve hastayla kurulan iletişim sorunlarının yaşanmasına neden olabilmektedir. Aynı şekilde bu sadece hasta ile sınırlı kalmamaktadır. Hasta yakınları ile kurulan iletişim de böyle durumlarda olumsuz olabilmektedir. Bu doğrultuda hastalarla kurulan etkileşim üzerinden sağlık çalışanı motivasyonu, hastalara ve yakınlarına verilecek duygusal destekle birlikte ön plana çıkan konu şekli kazanmaktadır. Buna göre oldukça kapsamlı sonuçlarla karşımıza çıkan hasta faktörü, çalışanların motivasyonları ve iş yaşam kalitelerini de etkileyecek faktör olarak etkinlik kazanmaktadır. Diğer yandan Kantar (2017, 1-4) çalışmasında hasta ve hasta yakınlarına sunulan hizmetler, sağlık hizmeti kalitesi göstergesi olduğu için bu tür faktörlere titizlikle özen gösterilmesi gereklilik arz etmektedir. Mesleki özen de bu bağlamda hastayı etkileyen ve dolayısıyla sağlık çalışanlarını da etkileyen bir öneme sahiptir. Sağlık yönetiminde düzenli sistem olmadığı takdirde hastaların etkilenmesi ve bunun bir sonucu olarak da sağlık çalışanlarının etkilenmesi söz konusu olacaktır.

2.6. İş-Aile Çatışmasına Etkisi.

Sağlık çalışanlarının iş yoğunlukları ve buna bağlı olarak stresleri, iş-aile çatışmasının fazla yaşanmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak işten ayrılma niyeti, bu durumun bir sonucu olarak

gelişebilmektedir. İş stresinin etkileri, motivasyonu azaltan bir faktör olduğundan iş ve hayat tatmini üzerinde önemli bir faktör niteliğinde yer edinmektedir (Erdilek Karabay 2015, 113). Bu kapsamda iş-aile çatışmasının yaşanmasına ve dolayısıyla sağlık çalışanın hayat kalitesine etkisine bakılarak yapılan değerlendirmeler, tatmin ölçüsünde yorumlanan bir konu haline gelmektedir. Kişinin iş ortamında aldığı tatmin, hayat ve aile ortamında aldığı tatminle bağlantılıdır.

Üçüncü Bölüm

Covid-19 Pandemi Sürecine Genel Bakış Ve Sürecin Sağlık alışanları Motivasyonu Üzerindeki Etkileri

1. Pandemi Süreçlerine Tarihsel Bakış

1.1. Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemi Olayları ve Etkileri.

Salgınlar, tarihin her döneminde toplumsal bir etki yaratmıştır. Yakın bir döneme kadar salgınlar hakkında detaylı bir bilgi olmamasına rağmen kitlesel ölümlere neden olması önemli bir sorun olarak görülebilmektedir. Ayrıca salgınların hastalıklara ek olarak insanların yaşam tarzlarını, ekonomik faaliyetlerini etkilemesi tüketim alışkanlıklarıyla günlük yaşama şekillerini etkilemesi, salgından kaynaklı sorunların değerlendirilmesini gerektirmiştir. Buna göre tarihsel süreçte uzun bir geçmişe sahip olan pandemilerin isimleri ve etkileri şu şekildedir (Türk, Ak Bingöl ve Ak 2020, 614-615):

- 165-180 yılları arasında Antonine Salgını sonucunda 5 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir.
- 541-542 yılları arasında 1. Veba Salgını hastalığından kaynaklı 30-50 milyon insanın öldüğü düşünölmektedir.
- 735-737 yılları arasında Japonya iek Salgını hastalığından kaynaklı 1 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1347-1351 yılları arasında 2. Veba Salgını hastalığından dolayı 200 milyon insanın öldüğü bilinmektedir.
- 1520- yıllarında Yeni Dünya iek Salgını hastalığından kaynaklı 56 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1629-1631 yılları arasında İtalya Vebası hastalığından dolayı 1 milyon insanın öldüğü düşünölmektedir.
- 1665- yıllarında Londra Büyük Vebası hastalığından kaynaklı 100 bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1817-1923 yılları arasında Kolera Pandemileri 1-6 etkisinden kaynaklı hastalıkla 1 milyondan fazla kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1885- yıllarında 3. Veba Salgını etkisiyle 12 milyon kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1800 sonlarında Sarı Humma Salgını etkisiyle 100-150 bin kişinin öldüğü düşünölmektedir.
- 1889-1890 yılları arasında Rus Gribi vakasından kaynaklı 1 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1918-1919 yılları arasında İspanyol Gribi etkisinden kaynaklı 40-50 milyon arasında insanın öldüğü düşünölmektedir.
- 1957-1958 yılları arasında Asya Gribi hastalığından kaynaklı 1,1 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir.
- 1968-1970 yılları arasında Hong Kong Gribi vakasından dolayı 1 milyon insanın öldüğü düşünölmektedir.

- 1981-günümüz arasında HIV/AIDS etkisinden kaynaklı 35 milyondan fazla insanın öldüğü tahmin edilmektedir.
- 2002-2004 yılları arasında SARS pandemi etkisinden kaynaklı 770 kişinin öldüğü düşünülmektedir.
- 2009-2010 yılları arasında Domuz Gribi vakasından dolayı 200.000 kişinin öldüğü değerlendirilmektedir.
- 2014-2016 yılları arasında Ebola Salgını etkisinden kaynaklı 11.000 kişinin öldüğü düşünülmektedir.
- 2015-günümüz arasında MERS etkisinden kaynaklı 850 kişinin öldüğü düşünülmektedir.
- 2019-günümüz arasında Covid-19 salgınından kaynaklı 1 milyondan fazla insanın ölümünün gerçekleştiği bilinmektedir.

Tarihsel süreçte pandemilerin etkileri, insanlık tarihinde çalkantılara neden olan sonuçlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Mikroorganizmaların tarihi süreçte tam olarak etkenleri bilinmeyen ya da bilirse bile tedavi metodu belirlenemeyen sonuçları, uzun bir dönem etkili olmalarına neden olmaktadır. Özellikle salgınların etkisinin görülmesinde ve hızla yayılmasında savaşların, nüfus artışının, çevresel kaynakların, depremlerin, sellerin önemli dinamik olduğu bilinmektedir. Bu nedenle salgınların etkilerine yönelik önlemler küresel boyutta alınmalıdır. (Parıldar 2020, 19).

1.2. Covid-19 Pandemisi Hakkında Genel Bilgi.

Pandemi, bulaşıcı hastalıkları ifade eden ve epidemi olarak da bilinen salgındır. İnsanlar ve hayvanlar üzerinde hastalıklara neden olan ve ölümlere yol açan pandemiler, bulaşıcı olmaları dolayısıyla tarihsel süreçte tüm coğrafyalarda çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştur. Günümüzde bunun en yakın örneği olarak Covid-19 pandemisi, dünya genelinde önemli bir sonuç yaratan etkisiyle gelişme göstermiştir. Çin'in Wuhan kentinde 2019 Aralık ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 olarak adlandırıldığı ve ülkelerin önlem alması gerektiği açıklanmış, hızla önemli global bir etki yaratmıştır. Covid-19 pandemisi, temas ve kontaminasyon etkisi ile risk yaratmış, böylece sosyal mesafeyi ön plana alan çalışmaların yaygınlaştırıldığı kurallar geliştirmiştir. Sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileriyle birlikte mevcut olan Covid-19 pandemisi, günlük yaşamı ve çalışma hayatını önemli ölçüde etkilemiştir (Aslan 2020, 35).

2. Pandeminin Sağlık Çalışanlarına Etkileri

Covid-19 pandemi sonuçları açısından sağlık çalışanları değerlendirildiğinde, risk faktörü olarak doğrudan temas eden meslek grubu arasında yer alması, birtakım problemlerin meslek süreçlerinde yaşanmasına neden olmuştur. Güvenç ve Baltacı (2020, 349) çalışmasında da ifade edildiği üzere sağlık çalışanlarının Covid-19 salgınından etkilenmeleri, patojen etkenlere maruz kalma, devamlı tetikte kalma, ekip uyumunu sağlama ve takip etme, aile-iş gereksinim çatışmasına maruz kalma, stresli çalışma ortamında kalma gibi etkenlere dayanılarak belirtilebilmektedir. Buna göre sağlık çalışanları üzerinde etkiler oldukça fazladır. Ancak özellikle de iş yükümlülüğünün mesleki sorumluluklara yönelik artması ve stres faktörünün hem örgütsel hem de kişisel olarak yaşanması durumları, yorgunluklara, mesleki açıdan tükenmişliklerin yaşanmasına, psiko-sosyal baskılara maruz kalma gibi etkilerle mevcut olmuştur. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının pandemi dönemlerinde etkileri önemli olmakla birlikte sonuçları da sağlık çalışanları üzerinde ciddi etkiler yaratmasıyla dikkate alınmaktadır.

2.1. Mesleki Sorumluluklarda İş Yükümlülüğünün Artması.

Sağlık çalışanlarının görevleri gereğince sorumlulukları, hastalarla ilgilenmek ve tedavi etmektir. Ancak bu durum, olağan dışı süreçlerde daha önemli konu haline gelebilmektedir. Sağlık çalışanlarının görevleri gereğince Covid-19 salgını sürecinde de yoğun çalışmalara maruz kalması,

risk faktörleriyle birlikte mevcut olmuştur. Buna göre mesleki sorumlulukların risk faktörleriyle gelişmesi, artan iş yükümlülüğünün sonucu olarak rol çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Mesleki sorumlulukların bu doğrultuda ise etkileri, zihinsel, psikolojik, sosyal, iş ilişkileri ve çalışma ortamı faktörleri açısından değerlendirilen bir konu olmaktadır (Tosun 2020, 13-15). Mevcut durumlar incelendiğinde ise yaşanan temel problem strestir. Bu yöndeki stres etkisiyle birlikte ise çatışmalar artmıştır. İş ve yaşam kalitesi düşmüştür. Duygusal tükenme artmış, motivasyon azalmıştır. Çalışma ortamında stresin yüksek oranda olması, bıkkınlıklara, hoşnutsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Buna göre aşırı çalışmanın getirdiği iş yükümlülüğü, mesleki sorumlulukların bir etkisine bağlı artış göstermektedir (Güvenç ve Baltacı 2020, 351).

2.2. Hastalarla İletişim Sürecinde Sorunların Yaşanması.

İletişim sorunlarının, sağlık kurumlarında çalışanların kendilerini değersiz hissetmelerine neden olan bir etki yaratması kadar ekip arkadaşlarıyla da bu sorunların pandemi döneminde artmasına neden olması, süreçleri zorlaştıran bir unsur olarak görülebilmektedir. İletişim sorunları, özellikle de Covid-19 pandemi etkisinde yoğun bakım hastalarının fazla olmasından dolayı, iletişimde hem hastayla hem de hasta yakını ile sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (Gürer ve Gemlik 2020, 50). Bu nedenle hastalarla iletişim, Covid-19 pandemi döneminde sağlık çalışanlarının da zor bir süreç geçirmesine ortam hazırlamıştır.

Sağlık sisteminde pek çok sonuç, iletişimin kalitesine ve niteliğine göre boyut kazanmaktadır. Burada özellikle de hasta ile sağlık çalışanı arasında kurulan iletişimin kalitesi, tedavi sürecini de etkileyebilen bir sonuç yaratabilmektedir (Başol 2018, 76). Burada özellikle de pandemi etkisinden kaynaklı sorunlar, ölüm oranlarının yüksek olmasından dolayı hastalar üzerinde motivasyon eksikliği yaratan bir durum haline gelebilmektedir. Bu nedenle hasta ve sağlık çalışanı arasında kurulan iletişim etkisi, pandemi döneminde daha zorlu bir sonuç yaratmakla birlikte daha kaliteli bir boyutta da olması gereken bir unsurdur. İletişim sorunlarının temelinde bir örnek etkisi olarak kaygı durumlarından bahsedilebilmektedir. Sakaoğlu ve diğerleri (5, 2020) çalışmasında da belirtildiği üzere, Covid-19 salgınının bulaşma riskinin çok yüksek olması ve sağlık çalışanlarının doğrudan temas etmek durumunda kalması, iletişim sorunlarının daha çok artmasına neden olacak yan etkileri doğurmaktadır.

2.3. Psiko-sosyal Risk Faktörlerine Etkileri.

Sağlık çalışanlarının psiko-sosyal işlevselliği ve dayanıklılığı konusu, genel olarak yoğun çalışma sergilemelerinden dolayı riskli bir sonuç yaratmaktadır. Bunun ise pandemi döneminde etkileri daha çok öne çıkabilmektedir. Yoğun çalışma, bulaşma riskinin yüksekliği, hastaların genel sağlık durumları, kaygı ve ölümcül bir etki yaratması gibi birtakım etkenler, psiko-sosyal açıdan risk faktörleri şeklinde görülebilmektedir. Sağlık çalışanlarının psiko-sosyal risk faktörlerinden dolayı anksiyete, depresyon, travma, tükenmişlik, meslek hastalığı gibi sorunları daha çok yaşadığı görülmektedir. Bu nedenle sağlık çalışanları için Covid-19 döneminde önemli uygulamaların geliştirilmesi ve alınan önlemlerin artırılması gerekebilmektedir (Enli Tuncay, Koyuncu ve Özel 2020, 488).

Psiko-sosyal etkileri açısından Covid-19, toplum genelinde ekonomik ve fiziksel kayıplar, can güvenliğinin tehlikede olması gibi temel etkileriyle mevcut olmuştur. Ancak burada özellikle de sağlık çalışanlarının daha çok risk grubu altında olması, problemlerin de aynı şekilde farklılaşması anlamına gelmektedir. Özellikle ölüm kaygısı, depresyon, sosyal çevreden uzak kalma, belirsizliklerin olması gibi nedenler sağlık çalışanlarını psiko-sosyal yönden etkilemektedir (İzci, Kulacaoğlu ve Beştepe 2021, 126). Bu bağlamda psiko-sosyal risk faktörlerinin pandemi döneminde daha çok etkili olması, buna dayalı çözüm önerilerini ön plana almayı gerektirmektedir.

2.4. Örgütsel ve Kişisel Stresin Yaşanmasına Yönelik Etkileri.

Covid-19 pandemi etkisiyle birlikte sağlık çalışanlarının iş-yaşam kaliteleri önemli düzeyde zarar görmüştür. Artan enfeksiyon riskinin pandemi dönemindeki etki ve yansımaları, özellikle de yaşlılarda, kronik hastalarda ciddi sorunlar yaratan ölümlerle sonuçlanan süreçlerle mevcut olması, sağlık çalışanlarının iş yoğunluğuna ek olarak yaşadıkları stresin daha çok artmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle sosyal ve psikolojik desteğin en çok gösterilmesi gereken dönemlerden biri olarak Covid-19 salgını döneminde stresin etkilerini azaltmak gerekli bir işlev kazanmıştır. Böyle bir açıdan pandemi, iş ortamında örgütsel stresin yaşanmasına neden olmaktadır. İş-aile yaşam çatışması ise kişisel stres kaynakları olarak gelişmektedir (Baki ve Piyal 2020, 120). Stresin genel kaynağının yoğun çalışma ve yaşam kalitesinin düşmesi olduğu belirtilebilmektedir. Yoğun tempo ve yorgunluk, özellikle de kadın sağlık çalışanlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Psikolojik açıdan etkilerin de aile fertlerine yansımaları, yaşanan kişisel sorunlardan biri haline gelmiştir. (Nakişci Kavas ve Develi 2020, 96). Kişisel sorun ve stresin de kişinin yaşam kalitesini olumsuz etkilediği dikkate alınmaktadır.

2.5. Duygusal Yorulmaya ve Duyarsızlaşmaya Etkisi.

Duygusal yorulma, tükenmişlik ve duyarsızlaşma, çalışma ortamında gerginlik yaşanmasına neden olabilmektedir. Ayrıca kişiye birçok yönüyle etkilidir. Bu durum çalışanların tamamına özgü gelişebilen bir unsur olmakla birlikte sağlık alışanlarında bunun izlenimleri daha net şekilde görülebilmektedir. Duygusal gerginlikleri yaşama nedenleri arasında özellikle de Covid-19 etkisiyle oluşan iş stresi ve düşük motivasyon yer almaktadır. Tükenmişlik sendromu ve etkileri, duygusal yıpranmaya neden olmakta ve özellikle sağlık çalışanları üzerinde Covid-19 ile beraber artmaktadır. Yoğun bakımda kalan hasta sayısının çok fazla olması ve ölüm oranlarının çok yüksek olması, duyarsızlaşmalarına neden olabilmekte ve sağlık çalışanlarını duygusal açıdan yıpratmaktadır (Güvenç ve Baltacı 2020, 351-354).

3. Covid-19 Pandemisinin Sağlık alışanı Motivasyonuna Etkileri

Sağlık alışanlarının Covid-19 pandemi döneminde etkin bir hizmet sunmaları açısından motivasyon düzeylerinin takip edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Covid-19 pandemisinin etkileri ve stres nedenleri açısından yapılan çalışmalarda genelde motivasyonu düşüren unsurlar arasında milyonlarca mikroorganizmaya bağlı kalındığından risk faktörlerinin artması, bağışıklık durumlarının olmadığı durumlarda enfeksiyon bulaşı riskinin artması görülmekte, sosyal desteğin, iş ortamında ve aile ortamında desteklerin artırılması gibi önlemler yeterli olmadığı takdirde motivasyonda azalış göstermektedir (Duygulu ve diğerleri 2020, 40). Motivasyon düşüklüğu duygusal gerginlikler, stres, yaşam kalitesi gibi unsurlar üzerinde kişilerin çalışma sürecinde enerjisinin azalmasına ve tükenmişlik sendromunu yaşamalarına etki gösterdiği için motivasyonun yüksek olması önemli bir unsurdur (Güvenç ve Baltacı 2020, 351).

3.1. Mesleksel Maruziyetin Yaşanması ve Motivasyon.

Sağlık alışanlarının pandemi döneminde etken maddeye maruz kalma durumu belirlenmelidir. Sağlık alışanları genel olarak hastane ortamında etken maddeye maruz kaldıkları için motivasyonları düşmektedir. Virüsün her an kendilerine bulaşma ihtimalleri baz alındığında Covid-19 pandemisi, özellikle de erken dönemlerde ciddi bir stres oluşturan pandemi olmuştur. Bulaşı etkenlerinin henüz tam olarak bilinmediği ya da önlemlerin yeterince alınmadığı erken dönemlerin sonuçları, mesleksel maruziyetin uzun bir dönem yaşanmasına neden olmaktadır. Bu ise doğrudan strese bağlı olarak motivasyonun düşmesine ortam hazırlamaktadır. Covid-19 pandemisinden önce SARS-CoV-2'ye maruz kalma durumları yapılan araştırmada, sağlık çalışanlarının risk kategorisi yüksek ve çok yüksek şeklinde belirlenmiştir. Bu nedenle sağlık alışanlarının Covid-19 salgın sürecinde de buna maruz kalmaları söz konusudur (alışkan Pala ve

Metindaş 2020, 161). Ayrıca Covid-19 ile birçok insanın ölmesi, sağlık çalışanlarından doktorlar, hemşireler, diş hekimleri gibi grupların daha hızlı enfekte olmalarına neden olacak faktörler içermesinden dolayı önemli bir unsurdur. Mesleksen maruziyet aynı şekilde Yüncü ve Yılan (2020, 375) alışmalarında ifade edildiği üzere hastaların şiddetine, hakaretlerine ve genel şikayetlerine maruz kalmakla birlikte ele alınabilmektedir. Covid-19 pandemisi, sorunların daha çok artması ve sağlık çalışanlarının da daha çok mesleksen maruziyet yaşamasına neden olması açısından önemli bir unsur olarak motivasyonu azaltmıştır. Bu nedenle desteklerin sosyal, psikolojik lde hem iş yerinde hem aile ortamında artırılması önemli bir unsur olarak işlev kazanmaktadır.

3.2. Ruh Sağlığına Yönelik Sorunlar ve Motivasyon.

Sağlık alışanlarının yoğun stres altında çalışmalarının sonucu olarak ilerleyen dönemlerde anksiyete, depresyon, stres gibi sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir. Sağlık alışanlarının kişisel korunması, sağlık kurumlarının dikkate alması gereken en önemli konulardan biridir. Yoğun stres altında iş gören sağlık çalışanının ruh sağlığı olumsuz yönde etkilenmektedir. Aynı şekilde sağlık kurumları, ruh sağlığı ve travma bilgilendirmeleri için etkin stratejiler geliştirmelidir. Bunun için ise öncelikle sosyal desteklerin artırılması ve böylece motivasyonun yüksek tutulması hedeflenmelidir. Pandemi döneminde ruh sağlığına yönelik sorunların artış gösterdiği, etkili pandemi yönetimi yapılmadığı takdirde de bu sorunların ileri dönemlerde ciddi sorunlar yaratabildiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla ruh sağlığı bağlamında pandemi dönemi, sağlık çalışanlarının psikososyal sağlıklarını korumayı, yüksek motivasyon için gerekli kılmaktadır (Enli Tuncay, Koyuncu ve zel 2020, 496). Covid-19'un ruh sağlığı üzerinde sağlık çalışanları açısından etkili olduğu faktörler, sadece salgından korunma ile sınırlı değildir. Hastalarla ilgilenme, kaos ortamında profesyonel olma, iş süreçlerinde yoğun çalışmada srekliğe maruz kalma gibi birçok yönüyle sağlık çalışanlarını etkilemiştir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının ruh sağlıkları, Covid-19 ile birlikte daha stratejik adımların atılmasını gerektiren bir konu olmuştur (Tanrıverdi ve Tanrıverdi 2021, 245-246).

3.3. Yaşam Kalitesine Olumsuz Etkileri ve Motivasyon.

Kişinin sağlıklı bir yaşam kalitesi göstergeleri genel bağlamda iş hayatı ile ev hayatı arasında dengenin kurulduğu, kişinin yaşam fonksiyonlarını yerine getirmede yaşamsal algılar olarak belirtilen fiziksel, duygusal ve sosyal alanın iyi bir şekilde yönetildiği kapsamdır. Bu tür konular açısından yaşam kalitesi, kişinin sosyal çevresi ile edinimlerini de ön plana çıkararak bir unsurdur (Güven 2021, 4). Covid-19 ile yaşam algısı, stresli bir sürecin doğmasına neden olmuştur. Buna göre uykusuzluk, yorgunluk, yoğun çalışma, kaotik ortamda çalışma gibi faktörler, sosyal desteğin karşılanmadığı durumda motivasyon kaybının yaşanmasına neden olmaktadır. Sağlık alışanlarının ölümcül bir hastalık için 'kurtarıcı' rolünde olmaları, motivasyonlarını yüksek tutmalarıyla birlikte verimlilik kazandıracaktır. Diğer bir ifadeyle ise sağlık çalışanlarının motivasyonlarının önemi, yaşam kalitesinde iyileştirmelerin yapılması ya da sosyal desteklerin sunulmasıyla birlikte ele alınmaktadır.

Hastayla etkileşimlerin fazla kurulduğu ve ölümlle baş etme mücadelesinin de etkin bir boyut kazandığı süreçlerde, sağlık çalışanlarının yaşam kaliteleri dikkate alınarak motivasyonel destek verilmelidir. Diğer yandan toplum içerisinde bir kişinin pandemi salgını bulaşışından korkusu ile sağlık çalışanının enfekte olma korkusu arasında fark vardır. Sağlık alışanı bu konuda daha çok stres altındadır. Bu süreçte de ilişkilerine ara vermek durumundadır. Yaşam kalitesini düşüren sosyalleşmeden kopukluk yaşadığı için sorunlar artabilmektedir. Motivasyon da buna bağlı olarak düşmektedir (Güvenç ve Baltacı 2020, 352; Enli Tuncay, Koyuncu ve zel 2020, 494-495). Dolayısıyla sağlık çalışanlarının tükenmişlikleri, büyük bir stres kaynağı olup motivasyonu azaltmaktadır ve Covid-19 salgın döneminde etkileri daha belirgindir.

3.4. Performans Sorunları ve Motivasyon.

Covid-19 pandemisinde en önemli konulardan biri performanstır. Doğrudan ve dolaylı yönden diğer motivasyon sonuçlarıyla bağlantılı olan performans, iş süreciyle birlikte ele alınabilecek konulardan biri olmuştur (Sarı, Gerşil ve Yüksel Şentürk 2021, 118). Performans konusuna etki eden unsurlar oldukça çeşitlidir. Örneğin ekonomik motivasyon kaynağı olarak primler, ücret artışları gibi gelişmeler, çalışanları etkileyen bir konu haline gelmiştir. Bu amaçla Türkiye’de Sağlık Bakanlığı’nın ek ödeme işlemi, ekonomik motivasyon araçlarından birinin kullanımı şeklinde değerlendirilebilir. Bu kapsamda Arık ve Aydoğdu (2021, 231) tarafından yapılan bir çalışmada ek ödeme, sağlık personeli görüşleri kapsamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda sağlık personellerinin iş performansları üzerinde etkili bir faktör olduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde yaş azaldıkça ek ödeme beklentisinin de arttığı tespit edilmiştir.

Performansa etki eden unsurların oldukça çeşitli olabileceği üzerinde durulabilmektedir. Ekonomik motivasyon kaynağı bunlardan sadece biridir. Ancak Nakışci, Kavas ve Develi (2020, 104) çalışmalarında da sağlık çalışanları görüşlerine göre, iş yoğunlukları ve gösterilen performans karşılığının ücretlere yansıtılmadığı belirlenmiştir. Diğer yandan salgın sürecinde aile desteği de performans üzerinde önemlidir. Kişinin iş sürecinde çalışma ortamında etkileşimlerin kalitesi, performansı özellikle de Covid-19 salgınında etkileyen bir konudur. Enli, Tuncay, Koyuncu ve Özel (2020, 494) çalışmalarında performansın, çalışanlar arasında yüksek etkileşimle ve karşılıklı destekle arttığı yönünde değerlendirme yapmıştır. Böylece performans ve motivasyon arasındaki ilişki, iyi oluş hali ve destekler ile de artan kaliteye bağlı olarak etkin bir unsur özelliği kazanmaktadır.

3.5. Verimlilik Sorunları ve Motivasyon.

Verimlilik konusu, doğrudan motivasyon ile ilişkilidir. Yüksek motivasyona sahip çalışanların daha etkin iş sürecini yönetmeleri, verimli çalışmalarının sonucunda yaşanmaktadır. Bu nedenle motivasyon araçlarının geliştirilmesinde yüksek verimlilik elde edilebilecek uygulamaların öne çıkarılması gerekmektedir. Burada verimlilik sorununun iş sağlığı ve güvenliği açısından da dikkate alınması gerekmektedir. Yoğun çalışma sürelerini etkileyen faktörler, verimliliği de aynı oranda düşürebilmektedir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının motivasyonlarını artıran ve verimlilikleri üzerinde olumlu etkiler yaratan unsurların belirlenmesi gerekli bir konudur. Ek ücret ödemeleri motivasyon ve dolayısıyla verimlilik ile sağlık hizmeti kalitesinin artırılması üzerinde önemli bir unsurdur (Arık ve Aydoğdu 2021, 233-236).

Kriz ortamlarında ve salgın ortamlarında kurumlar, önlemleri artırmalı ve ön plana almalıdır. Doğru bir yönetim ve çalışanlara değer veren bir yaklaşım, insan gücünü optimum düzeyde planlama ve yönetme başarısını hedeflemektedir. Burada ise özellikle de Covid-19 sürecinde bu gelişmeler, kurum bağlılığını ve çalışanların motivasyonlarını etkilemek için ortaya koyulmalıdır. Verimliliğin maksimum düzeye çıkarılması hedefi, bu çerçevede üzerinde durulan bir gelişme niteliğidir (Sarı Gerşil ve Yüksel Şentürk 2021, 117-119). Verimli çalışma ortamının geliştirilmesi salgın ortamlarında fiziksel ve duygusal yönden desteklerin verilmesiyle gerçekleştirilebilmektedir. Salgın tedavi sürecinde bu yönde bir önlem, salgının kontrol altına alınmasını sağlayacak farklı uygulamaların da öne çıkarılmasını gerektirebilmektedir. Bu nedenle kurumlar bireysel olarak da yönetim sistemini geliştirmeye ve çalışanlarına destek olmaya özen göstermelidir. Yüksek verimlilik etkisi, salgın döneminde daha çok hissedilen bir konu haline gelmiştir (Yüncü ve Yılan 2020, 395).

Dördüncü Bölüm

Derinlemesine Mülakat Bulguları Ve Yorumu

1. Mülakat Yapılan Deneklerin Profilleri

1.1. Çalışan Profilleri.

Covid-19 pandemisinin sağlık çalışanlarının motivasyonları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla bu aşamada, derinlemesine mülakat tekniğinden yararlanılarak açık uçlu sorular uygulanmıştır. Görüşmeler, İstanbul Mehmet Akif Ersoy Göğüs Kalp ve Damar Cerrahisi Eğitim Araştırma Hastanesi ve Vize Devlet Hastanesi sağlık çalışanları grubuyla sınırlıdır. Görüşmeye hemşire, doktor, ebe, fizyoterapist, sağlık memuru ve paramedik bölümünde çalışanlar katılmıştır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve 14 kişiye sorular yöneltilerek cevap vermeleri istenmiştir.

2. Derinlemesine Mülakat Bulgularının Tablo Şeklinde Gösterilmesi

2.1. Katılımcı Bilgileri ve Mülakat Bulguları.

Tablo 1. Katılımcıların Mülakat Bulguları

Katılımcı ve Bulgular	1. Soru Bulgu	2. Soru Bulgu	3. Soru Bulgu	4. Soru Bulgu	5. Soru Bulgu	6. Soru Bulgu	7. Soru Bulgu	8. Soru Bulgu	9. Soru Bulgu	10. Soru Bulgu
1. Katılımcı	Covid-19 iş stresi beni olumsuz etkiledi.	Performans arttı, ancak motivasyon azaldı.	Ek ödeme almadığım için motivasyon azaldı.	Motivasyon için ekipman yeterliliği ve çalışanlara dinlenmesi için ortam verilmesi gerekiyordu.	Aile ile mesafe koymak gerektiği için onları çok özledim.	Ekipman eksikliği ve dinlenme için zaman azlığı sorun yarattı.	Kurum sosyal destek vermedi, sadece aile ve çevre sosyal destek verdi.	Kaos ortamda çok korktu m ve tempo düştü. Sonraki süreçte tempo m arttı.	Ekipman eksikliği sorun yaşattı.	Aileme bulaş riskinin olması, sürecin belirsiz olması, sürekli mesaiye gelmek ve yoğun bakımda hastaları görmek tükenmişlik yarattı.
2. Katılımcı	Sosyal hayatı çok etkiledi. İş ortamı yorucu oldu.	Çok daha yoğun ve zor şartlarda çalışıldı.	Maddi ve manevi emeklerin karşılığını alamadık. Ek ödeme sadece birkaç ay yapıldı.	Nöbet sayısının azaltılması ve motivasyon toplantısı yapılması, maddi karşılığın alınması.	Tek başıma yaşadığım için aileden dolayı bir kaygı düşünce m olmadı.	İş ortamı destek çalışma arkadaşları arasında destek sağlandı.	Aile ve iş ortamında destek kurum destek vermedi.	Çalışma tempo m çok yoğun geçti.	Nöbet sayıları arttı.	Hasta olma korkusu ve yakınlarıma bulaştırma riski büyük korkum oldu.
3. Katılımcı	Sosyal hayatım azaldı. Yoğun çalışma yaşandı.	Daha çok çalışıp daha çok uykusuz kaldı. Performans azaldı. Yıllık izin	Ek ödemeler yetersiz kaldı.	İzin süresi artırıldığı takdirde motivasyon da artırılabilir.	Aileyi bulaş riskinden korumak için ayrı yaşamak	İş ortamı gerginliği ve stres motivasyon üzerinde olumsuz etki bıraktı. Motivasyon artırıcı	Aile ve çevreden sosyal destek aldım.	Yoğun tempoda çalıştım, ancak özel kurum çalışmamı olmak	Kurum içinde genel olarak bir sorun olmadı.	Toplum etkisi olumsuz olarak etkiledi. Sosyal hayatta uzak durulması

	kullanımı yasaklandı.		zorunda kaldık.	etkinlik yapılması iyi olacaktır.		ekipman sorunu olmadı.	gereken kişiler olarak görülme kötü bir süreç yarattı.			
4. Katılımcı	Covid-19 bütün yaşamı olumsuz etkiledi. Sosyal faaliyet azaldı.	Dinlenme sorunu yaşadık, ekipman kısıtlı oldu. Hastalık kapma riski arttı.	Ek ödeme adaletsiz olduğu için çalışma temposu azaldı.	Ek ödeme ve çalışan haklarının artırılması gerekiyordu.	Ailem benden kaynaklı virüs sorunu yaşadım, stres çok fazla yaşadım.	İş ortamında sürekli yer değişikliği yaşandı, ekipman bulma sorunu yaşandı.	Sosyal destek almadım.	Motivasyon düşüktü, ancak en iyi şekilde yapmak için çok çabaladık.	İlk zamanda ekipman sorunu yaşadık.	Maddi ve manevi açıdan etkinlik olmadı, uzun süre çalışıldı.
5. Katılımcı	Yoğun tempo ve sosyal hayatın azalması sorun yarattı.	Dinlenme çok fazla olmadı ve çok yoğun çalıştık.	Ödemeler eşit şekilde yapılmadı ve çok sorun yaşadık.	Motivasyon için kurum içerisinde hediye alma ya da farklı uygulama yapılabilir, ancak bu olmadı.	Ailemden uzak kalıp yoğun çalışmak da stresli bir süreç yarattı.	Nöbete kalmak istemedim, uzun süren saatlerde çalışmalar yapmak zorunda kaldık.	Sosyal destek almadım.	Çalışma temposu ciddi sorunlar yarattı.	Ekipman eksikliği ilk süreçte ciddi sorun yarattı. Bu şekilde hastalarla ilgilenmek zorunda kaldık.	Covid-19 nedeniyle fiyatlarda artışlar yaşandı. Bu artışlar, yaşam kalitesini düşürdü. Sosyal alanda tükendi.
6. Katılımcı	İş hayatı yorucu oldu ve sosyal aktivite azaldı.	Sürekli farklı yerlerde çalışıldı, işe adapte olma sorunu arttı.	Ek ödeme çok az yapıldığı için pek etkili olmadı.	Çalışma saatleri ve ücretleri için düzenleme yapılabilir, ancak yapılmadı.	Ailemden uzak kalmam, motivasyonumu azalttı.	Sık olarak nöbete gelmeler, çalışma ortamı için sorun yarattı.	Adaletli bir ödeme işlemi olmadı. Bu olsaydı eğer motivasyonum artardı.	Meslekte yeni sorun yaşattı. Motivasyonum ilk aylar düşüktü, daha sonra ise zamanla arttı.	Ekipman eksikliği ciddi sorun yarattı.	Eski sosyal hayatım olmadığı için fazla düzeyde tükenmişlik sendromu yaşadım.
7. Katılımcı	Covid-19 olumsuz etkiledi, fiziksel ve psikolojik etkileri çok oldu.	Sokağa çıkma yasağının getirilmesi ilk dönemde olumlu bir etki yaratmıştı.	Ek ödeme çalışma performansını üzerinde olumlu bir sonuç yarattı.	Ek ödemelerin daha da artırılması sağlanabilir di.	Ailem ile ilgili olarak olumsuz süreç yaşadım. Kronik hastaları görüşmeyi önledi.	İş ortamı huzurlu olduğu için bu konuda sorun olmadı.	Aile ve arkadaşım dan sosyal destek aldım, kurum sosyal destek sunmadı.	Çalışma süreci zorlaştığı için uzun saatler nöbet tuttum.	Kurumda genel bir sorun yaşamadım.	Personel eksikliğini n olması ve ölüm riskinin fazla olması, tükenmişlik sorunu yarattı.

8. Katılımcı	Covid-19 kötü etkiledi ve iş yükü arttı.	Maddi ve manevi yönden yıpranma oldu.	Ek ödeme düzgün bir şekilde yapılmadı.	Motivasyon için ek ödemelerin her ay düzenli yapılması yeterli olurdu.	Covid-19 süreci iş-aile çatışması sorunu yapmadı.	İş ortamında bir sorun olmadı, ancak kurumdan beklentim ek ödemedir.	Sosyal destek almayıp sosyal engel sorunu yaşadık.	Motivasyon kaybını ek ödeme almadığımız için yaşadık.	Geçici görevler ve Covid polikliniği sorunları artırdı.	Ülke genelinde pandemi süreci başarılı şekilde yönetilmedi
9. Katılımcı	Covid-19 olumsuz etkiledi, çalışma şartları zorlaştı ve uzadı.	Uzun saatler koruyucu ekipmanlarla iş sürecini yönetmek motivasyonu düşürdü.	Ek ödemeler yapıldı, ancak yeterli değildi.	Çalışma saatleri daha düzenli olmalı ve ek ödemeler artırılmalıydı.	Süreç yorucu olduğu için kişisel sorunlar yaşandı, motivasyon düştü.	Kurumda n çok şey bekledik, ancak motivasyon için herhangi bir şey yapmadı.	Aile ve çevre desteği aldım, ancak kurum desteği almadım.	Kaos ortamda çalışma, motivasyonu azalttı.	Görev nedeniyle çok fazla yer değişikliği oldu, bu motivasyonu düşürdü.	Yaşadığım yer değişikliği, motivasyon kaybına neden oldu.
10. Katılımcı	Covid-19 olumsuz etkiledi, yaşam olanağı azaldı.	Olumsuz çalışma performansı azaldı.	Ek ödemeler motive kaynağı oldu, ancak yetersizdi.	Ekonomik anlamda iyileştirme yapılması iyi olurdu.	Yoğun çalışma sırasında tempo azaldı.	Ekiple bir sorunum olmadı, ancak kurum içinde sorun yaşadım.	Yoğun çalışma tempomu beni mutlu ediyor. Manevi anlamda hiçbir destek yoktu.	Kaos ortamda motivasyonu azaldı.	Malzeme sorunu yaşadım, bu nedenle daha çok sorun yaşadım.	Çevreye bulaşma riski, beni psikolojik açıdan çok yordu.
11. Katılımcı	Covid-19 olumsuz etkiledi, maske ve mesafe sosyal hayat için sorun oldu.	Kendini çevreden korumak ve hastayla ilgilenmek performans azalttı.	Vaat edilen ek ödemeleri almadım.	Mobingin bu dönemde fazla olması, ek ödemelerin adaletli dağıtılmaması motivasyonu düşürdü.	Virüsün aileye gösterilmesi için çaba önemli bir sorun yaratıyor.	Yöneticiler gerekli empati sağlamalı, bunu göstermesi gerekirken yeterli düzeyde almadım.	Sosyal desteği sadece ailemden aldım.	Sadece kendimi motive edecek ortam yarattım.	Ulaşım ve yöneticilerle yaşanan sorunlar motivasyonu düşürdü.	Hastalığı kendime ve aileme bulaştırma ihtimali tükenmişlik sendromu yarattı.
12. Katılımcı	Covid-19 olumsuz etkiledi. Psikolojik ve fiziksel anlamda sorun yaşadım.	Çalışma performansı arttı ve fiziksel yorgunluk yaşadım.	Ek ödeme performans etkisi yaratan bir etki yaratmadı.	Ücrette artış olabilirdi, ancak ek ödeme yapılmadı.	Eve sadece daha geç saatlerde gitmek ve yorulmak motivasyonu düşürdü.	Kurum, Destek motivasyonu artırmak için herhangi bir destek sağlamadı.	Destek almadım, sadece kendimi motive etmeye çalıştım.	Çalışma temposu fazla olduğu için motivasyonu azalttı.	Fazla mesai ve eksik elemanlarla çalışma sorunu, beni yprattı.	Genç hastaların ölümü ve yoğun çalışma temposu, tükenmişlik sendromu yarattı.
13. Katılımcı	Covid-19 nedeni ile iş yükü	Fazladan efor sarf etmek çalışma sürecinde	İstenilen ek ödemelerin yapılmaması	Aylık çalışma saatlerinin azaltılması atılacak ilk	Aile ile çatışma yaşamadı, yoğun tempoyla	Çalışma arkadaşlarımla sorun yaşamadım ve	Çevrem ve ailemden	Süreçten dolayı motivasyonu düşürdü.	Alanda çalışan hemşire sayısı az olduğu	Emeğimin karşılığını alamamak

	arttı ve hasta olma korkuş anksiyet eye neden oldu.	yıpratan bir sonuç yarattı. Motivasy onu düşürdü.	sorun yarattı.	adım olarak görülebilir.	çalışmak motivasy onu düşürdü.	kurumdan da herhangi bir şekilde destek almadım.	destek aldım.	Karantin için sorun fazlaydı. süresinin uzaması da sorun yarattı.	beni çok yıprattı.	
14. Katılımcı	Covid-19 etkisiyle psikolojik olarak yoruldu m. Sosyal yaşamı olumsuz etkiledi.	Fazla mesaiden dolayı fiziksel olarak çok yıprandım . Performansa da olumsuz etkiledi.	Ek ödeme almadık ve performans para miktarı da düşürüldü.	Hastane yönetimi daha esnek olabilir, mobing sorunları önenebilir, maddi ve destek verilebilir.	Stres çok yoğun yaşadım, sinirli bir karaktere büründüm ve motivasyonum azaldı.	Kurumları n sadece kendi çıkarlarını n peşinde olduğunu düşünüyorum, bu nedenle çalışanlar, kurumlardan yüzünden motivasyon sorunu yaşıyorlar.	Ailemden ve çevremde n sosyal destek aldım.	Tempo yoğun ve geçiyor ve sürece bakarak düzeleceğime olan umudu kaybetti m.	Ekipman sorunu yaşadık ve streste neden olduğu için motivasyon kaybı yaşandı.	Ek ödeme verildiği yönünde halkı yanlış yönlendiren yöneticilerin varlığı, güvenimiz in azalmasın a neden oldu.

2.2. Çalışanlarla Mülakat Bulgularının Yorumları.

Covid-19 pandemisi ve sağlık çalışanlarının motivasyonu üzerindeki etkilerine yönelik yapılan mülakat bulguları incelendiğinde, genel olarak salgından olumsuz düzeyde etkilendikleri belirtilebilmektedir. Bu durumla birlikte yoğun stres altında kaldıklarına değinilebilmektedir. Sosyal yaşamı olumsuz yönde etkileyen bu sorunlar, çalışma performanslarını düşürmüştür. Motivasyon kaynağı olarak özellikle ücretler üzerinden yapılan açıklamalar, verimlilik ve performans üzerinde önemli bir izlenim oluşturduğunu göstermektedir. Başka bir açıdan ise ek ödemelerin olmaması, adaletli bir yaklaşımın olmadığı yönünde yorumlanmıştır. Bu konu, genel bağlamda motivasyon düşüklüğüne neden olmuş, ancak iş sürecinde nöbetlerin zorunlu tutulmasından dolayı çalışma süreçlerine devam edilmiştir. Diğer yandan performans ödemelerinin de yapılmadığı yönünde bir değerlendirme vardır. Buna göre temelde kurumların tavır ve tutumlarından kaynaklı sorunların olduğu görülebilir. Bu açıdan motivasyon için temelde ücretler ve ödüllendirmeler şeklinde öne çıkmaktadır. Ödüller arasında ise hediyeleşmeler veya kurumun sağladığı imkânlar önemli görülmekte ancak kurum yaklaşımları yetersiz bulunmaktadır. Özellikle motivasyon için gerekli görülen konulara ek olarak önem taşıyan bir diğer değerlendirme, sistemli çalışmaların yapılması gerekliliği üzerinedir. Burada da motivasyonun sağlık çalışanlarına yönelik ele alınması, kurumsal çalışmaların da etkin düzeyde olmasını gerektirmekte olup uzun saatler çalışması yoğun süreç ve ortamlarda kaosu olması gibi konuların önüne geçilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Sağlık çalışanlarının genel olarak Covid-19 pandemisinin olumsuz etkilerine yönelik değerlendirmeleri incelendiğinde, stres etkisi ve yoğun tempoda çalışmanın gerekliliği, tükenmişlik sendromu yaratmasında bir etken olarak kabul edilebilir. Buna göre pandemi sürecinde çalışanlara sosyal desteğin sağlanması en önemli uygulama beklenti, sadece aile ve çevreyle sınırlı kalan bir desteğin olduğu vurgulanmıştır. Kurumdan destek görmemekle birlikte çalışma arkadaşlarıyla sorun yaşamadıkları ifade edilmekte ancak yaşadıkların streslerin nedenleri arasında sosyal yaşantılarında yaşanan değişimler ve insanların sağlık çalışanlarıyla mesafelerinde yaşanan artışlar olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle özellikle ailelere bulaştırma riskinin fazla olma düşüncesi, yoğun bakım stresi, aileden uzak kalma durumu, ölüm oranlarının yüksek olması sağlık çalışanlarında olumsuz bir izlenim bırakmıştır. Bu nedenle motivasyon kaynaklarının yeterli şekilde kullanılmadığı ve

kurumların eksik uygulamalarda bulunduğu, motivasyon kaynaklarının artırılmasının birçok yönden etkili olabilecek bir sonuç yaratma potansiyelinde olduğu ifade edilmiştir.

3. Mülakat Bulgularının Literatür Bilgileri İle Karşılaştırılması

Literatürde pandemilerin etkisi tarihsel süreçte insanların hayatlarında kısıtlayıcı bir durum yaratması açısından ciddi bir sorun olarak kabul edilmektedir. Ayrıca pandemiler ve sonuçları, toplumsal, ekonomik, fizyolojik ve psikolojik yönden etkili olan kavramlardır. Bunun yansımaları literatürde farklı şekillerde ele alınmıştır. Örneğin ekonomik açıdan sonuçlar, pandemilerde aşırı pahalı ürün ve hizmetlerin daha fazla satılmasına kadar devam eden yansımalar oluşturmuştur. Bu çıkarımla, yoğun tempoda çalışan ve bu tempoyla birlikte haklarını arayan sağlık çalışanlarının ek ödeme şikayetlerinin motivasyon açısından önemli olduğu şekilde yorumlanmıştır. Hem yoğun şekilde çalışmak hem de etkin ve yeterli bir ücret alamamak konusu, motivasyonu düşüren bir unsur olarak ifade edilmiştir.

Literatür kapsamında pandeminin etkileri arasında sağlık çalışanlarının psiko-sosyal yönüyle sonuçları, duygusal yıpranma, tükenmişlik ve duyarsızlaşma olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda kaygı ve stres yaşatması da tükenmişlik sendromu yaşamalarının bir sonucu olarak görülmüştür. Yapılan mülakatlar çerçevesinde elde edilen sonuçlar incelendiğinde, pandeminin etkileri genel bağlamda bu olumsuz etkilerle sonuçlanmıştır. Genelde literatürde verimlilik, performans ve motivasyon arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Ancak araştırma kapsamında performans, verimlilik ve motivasyon ilişkisi üzerinde anlamlı bir ilişki kurulamamış ve sağlık çalışanlarının performanslarının yoğun tempoya göre oldukça iyi olduğu görülmüştür. İş süreçlerinde ortaya koydukları tavır ve tutumlar açısından uzun saatler çalışmanın dahi verimlilik açısından olumsuz yansımadığı görülmektedir. Acil bir süreci kapsayan toplumsal çalışma olarak görmeleri sebebiyle performanslarını düşürmedikleri olasıdır. Ancak motivasyon düşüklüğü verimliliği doğrudan etkilemese de, daha yüksek motivasyon için verimliliğin artırılması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Çalışanların görüşleri bu kapsamda literatürde ifade edilen motivasyon yüksekliğinin daha iyi bir iş çıktısı yaratacağı düşüncesiyle uyumaktadır.

Sonuç

Motivasyon kavramı, kişiyi güdülemek için gerekli motive edici araçları ifade etmektedir. Kişiyi yapacağı işe yönlendiren bir kavram özelliği olarak motivasyon bu doğrultuda işletmeler için önemli bir unsur olarak görülebilmektedir. Kurumlar için insan kaynağının önemi, motivasyon kavramıyla birlikte ele alınmaktadır. Motivasyon böylece kurumların devamlılığında ve etkin bir performans göstermelerinde gerekli bir unsurdur. Bu nedenle kurumlar, motive edici araçları ön plana çıkarmaktadır. Bunlar içinde özellikle ücret artırma, primli ödeme yapma gibi ekonomik araçlar öne çıkmaktadır. Buna ek olarak kurumlar, çalışana belirli konularda öncelik tanıyabilmelidir. Eğitimlerini geliştirici uygulamada bulunma gibi yaklaşımlar, çalışanların motivasyonlarını artırabilmektedir. Bu nedenle motivasyon kaynakları çeşitlilik gösterip çalışanlara göre değişkenlik gösterebilecek unsurları içermektedir.

Motivasyon için yapılabilecek düzenlemeler, kurumlarda çalışma süreçlerinde değişim yaşandığı pandemi dönemi için, özellikle de sağlık kurumlarında çalışanların önemiyle birlikte daha çok hissedilen bir konu özelliğini kazanmıştır. Pandeminin tarihsel süreçte etkilerine bakıldığında, buna yönelik sonuçlar genel bağlamda çok sayıda insanın ölümüne neden olması, ekonomik sorunlar meydana getirmesi, sosyal yaşantıda problemleri artırması gibi faktörler olarak belirtilebilmektedir. Bu nedenle özellikle sağlık çalışanlarının doğrudan temas halinde olması, psiko-sosyal etkiler, tükenmişlik sendromu, duyarsızlaşma, duygusal bozulmalar, stres, depresyon, kaygı, kısıtlanma gibi sorunlar pandemi dönemlerinde önemli etkiler yaratan unsurlardır. Bu bağlamda motivasyon ve etkileri üzerinden Covid-19 pandemisi değerlendirildiğinde, sağlık kurumlarıyla yapılan derinlemesine mülakat uygulaması, literatürün fiiliyatla karşılaştırılmasına olanak tanımıştır.

Araştırma kapsamında geliştirilen görüşler incelendiğinde Covid-19 pandemisi olumsuz etkiler yaratmış, stres oluşturması, kaygı yaratması, yoğun bakımda hastalarla kurulan iletişimlerin sorun yaratması, ölüm etkisi, yüksek tempoda çalışmanın gerekliliği gibi unsurlar, çalışanların kurumlardan beklentilerini artırmıştır. Genel olarak ek ödemelerin yapılmadığını ya da adaletli bir yaklaşımın olmadığını ifade eden sağlık çalışanları, bunun yanı sıra motivasyonlarını yüksek tutmak için kurumlardan beklentilerini ifade etmişlerdir. Sosyal desteği sadece aile ve çevreden alan ya da hiç alamayan sağlık çalışanları, yöneticilere çeşitli sorumlulukların düştüğünü belirtmektedirler. Bu nedenle Covid-19 ortamının etkisiyle krizlerde ve kaotik ortamda çalışanların genel bağlamda yönetime bağlı kalarak sürece yönelmeleri, daha aktif bir yönetimin hedeflenmesini gerektirmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışanlar, motivasyonlarının düşüklüğünü, ücretlerin az olmasına, yoğun çalışmalarına, düzensiz Şekilde yönetimin olmasına, nöbet sistemlerinde düzenin olmamasına, kurumun motivasyon kaynağı olarak etkin bir mücadele gösterememesine, sosyal desteğin az olmasına yönelik sorunlarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla motivasyon, sağlık çalışanlarının verimlikleri ve performansları ile örgütsel bağlılıkları ve sonuçları üzerinde belirleyici bir unsur olmuştur.

Kaynakça

Akman, Huseyin. 2011. İçsel ve Dışsal Motivasyon Unsurlarına İlişkin Türk Telekomünikasyon A.ř.‘de çalışanlar üzerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Bitirme Projesi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Aslan, Asuman. 2007. ‘‘Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi.’’ Sayıştay Dergisi 64: 33-58.

Arık, zer, ve Adil Aydoğdu. 2021. ‘‘Sağlık Bakanlığı Tarafından Yapılan Covid-19 Ek demesi Hakkında Sağlık Personeli Görüşlerinin İncelenmesi.’’ Journal of Academic Value Studies 7 (3): 231-242.

Aslan, Mecbure, ve Selen Doğan. 2020. ‘‘Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış.’’ Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi 11 (26): 291-301.

Aslan, Recep. 2020. ‘‘Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19.’’ Gller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi 8 (85): 35-41.

Aslanadam, Bülent. 2011. Sağlık Personelinin Motivasyonu ve Buna İlişkin Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Aşıkoğlu, Meral. 1996. İnsan Kaynaklarını Verimliliğe Yönlendirme Aracı Olarak Motivasyon. İstanbul: Üniversite Kitapevi.

Aytekin, Ayşe Eda, ve Gizem Akıncı. 2019. ‘‘Motivasyon ile Kurumsal Bağlılık Arasındaki İlişi ve Bir Uygulama.’’ Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi 56: 255-270.

Baki, Seher, ve Birgl Piyal. 2020. ‘‘Covid-19 Pandemisi ve Benzeri Olağanüstü Durumlarda Sağlık alışanları Açısından İş-Aile atışması.’’ Sağlık ve Toplum, 119-123.

Başol, Emel. 2018. ‘‘Hasta ile Sağlık alışanları (Doktor ve Hemşire) Arasındaki İletişim Sorunları ve üzüm nerileri.’’ International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal 4 (1): 76-93.

Boz, Dursun, Duran, Cengiz, Koç, Ahmet, ve İbrahim Uslu. 2019. ‘‘alışanların Motivasyonunun İş Tatmini ve Performans ile İlişkisi.’’ International Congress on Afro, 19-22 April, Lefkoşa.

Çalışkan Pala, Seval, ve Selma Metintaş. 2020. ‘‘Covid-19 Pandemisinde Sağlık alışanları.’’ ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi 5: 156-168.

Demir, Rıza. 2019. Liderlik ve Motivasyon. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Duygulu, Sergl, Başaran Açıl, Seher, Kuruca zdemir, Emine, ve Yıldız Erdat. 2020. ‘‘Covid-19 Salđını: Yönetici Hemşirelerin Rol ve Sorumlulukları.’’ Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 7: 34-46.

Ekici, Merve. 2019. İşletmelerde Motivasyona Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi: Konya İli rneği, Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi.

Enli Tuncay, Fatma, Koyuncu, Engin ve şule zel. 2020. ‘‘Pandemilerde Sağlık alışanlarının Psikososyal Sağlığını Etkileyen Koruyucu ve Risk Faktörlerine İlişkin Bir Derleme.’’ Ankara Medical Journal 2: 488-501.

Erbay, Elif, ve Afsunzel Esatoğlu. 2019. Sağlık Kurumlarında Motivasyon alışmalarının Sistematik Derlemesi. Ed. İsmail Ağırbaş, İstanbul: Sonçağ Yayıncılık.

Erdilek Karabay, Melisa. 2015. "Sağlık Personelinin İş Stresi, İş-Aile atışması ve İş-Aile-Hayat Tatminlerine Yönelik Algılarının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma." Yönetim Bilimleri Dergisi 13 (26): 113-134.

Erginöz, Ethem, ve Mehmet Sarper Erdoğan. 2018. Dünyada ve Türkiye'de Sağlık Sistemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Ergül, Hüseyin F. 2005. "Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri." Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 4 (14): 67-79.

Ersarı, Göknur. 2010. İş Gören Motivasyonunda Algılanan Stres Düzeyinin ve Stres Yönetim Tekniklerinin Rolü-Banka alışanları Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Gökkaya, Durmuş, ve Ramazan Erdem. 2017. "Sağlık Hizmetleri Kullanımına Etki Eden Faktörlerin Hastalık Şiddeti Algısıyla Değerlendirilmesi." Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 26: 149-184.

Gürer, Asu. 2018. "Sağlık Hizmetlerinde alışan Güvenliği." Journal of Health Services and Education 2 (1): 9-14.

Gürer, Asu, ve Nilay Gemlik. 2020. "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık alışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve özüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma." Journal of Health Services and Education 4 (2): 45-52.

Güven, Ahmet. 2021. "Covid-19 Pandemi Sürecinin Birinci Yılında, Türkiye'de Akademisyenlerin İş Yaşam Kaliteleri Üzerine Bir Değerlendirme." Enderun Dergisi 5 (1): 1-21.

Güvenç, Rengin, ve Ersin Baltacı. 2020. "Covid-19 ve Sağlık alışanlarının Ruh Sağlığı." Türk Tabipleri Birliği, 349-354.

İzci, Filiz, Kulacaoğlu, Filiz ve Engin Emrem Beştepe. 2021. "Covid-19 Pandemisinde Toplum ve Sağlık alışanlarının Ruh Sağlığı ve Koruyucu Önlemler." Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar 13 (1): 126-134.

Kantar, Yılmaz. 2017. Sağlık İşletmelerinde Görev Yapan Sağlık Personelinin alışmalarında Motivasyon ve İletişim; Karaman'da Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.

Kıdak, Levent, ve Mehmet Aksaraylı. 2009. "Sağlık Hizmetlerinde Motivasyon Faktörleri." Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (1): 75-94.

Kılıç, Recep, ve Belma Keklik. 2012. "Sağlık alışanlarında İş Yaşam Kalitesi ve Motivasyona Etkisi Üzerine Bir Araştırma." Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XIV (II): 147-160.

Koçyiğit, Derya. 2016. "Motivasyon ve Verimlilik Arasındaki İlişki: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği." İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi 31: 15-25.

Koyuncuoğlu, Yusuf. 2016. Motivasyon Faktörleri ile Performans Değerlendirme Sisteminin Etkinliği Arasındaki İlişki: Kilis Devlet Hastanesi'nde Bir Alan Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Nakişci Kavas, Burçak, ve Abdülkadir Develi. 2020. "alışma Yaşamındaki Sorunlar Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Kadın Sağlık alışanları Üzerindeki Etkisi." Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi 4 (2): 84-112.

Oran, Feyza ağla, Bilir Güler, Seyhan ve Pervin Bilir. 2016. "İş Motivasyonunun Örgütsel Bağlılığa Olan Etkinin İncelenmesi: Sultangazi/İstanbul İlköğretim Okullarında Bir Araştırma." Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 13 (35): 236-252.

- Öztabağ, Lütfi. 1970. Psikolojide İlk Adım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Parıldar, Hülya. 2020. "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları." Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi 30: 19-26.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat, ve Melek Tuz. 1996. Örgütsel Psikoloji. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sakaoğlu, Hüseyin Hakan, Orbatu, Dilek, Emiroğlu, Mustafa ve Özlem akır. 2020. "Covid-19 Salgınını Sırasında Sağlık alışanlarında Spielberger Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyi: Tepecik Hastanesi Örneği." Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi 30: 1-9.
- Sarı Gerşil, Gülşen, ve Gülsüm Yüksel şentürk. 2021. "Covid-19 Kriz Sürecinin alışan Motivasyonuna Etkilerinin Belirlenmesi: Bir İşletmede İnsan Kaynakları Uygulamaları." Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19 (3): 111-138.
- Sayım, Ferhat. 2011. Sağlık Hizmetinin Özellikleri. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Sünter, Minenur. 2019. "Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetiminin Önemi." Verimlilik Dergisi 3: 143-160.
- Tanrıverdi, Ömer, ve Seher Tanrıverdi. 2021. "Covid-19'un Sağlık alışanlarının Ruh Sağlığına Etkisi ve Ruhsal Travmaların Önlenmesi." Sağlık Akademisyenleri Dergisi 8 (3): 245-248.
- Taşdemir, Sevgi. 2013. Motivasyon Kavramına Genel Bir Bakış Motivasyon Araçları ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Ölçeğinde Bir Model Önerisi, Uzmanlık Tezi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu.
- Tosun, Erkan. 2020. "Covid-19 Salgınının Sağlık alışanları Üzerindeki Etkileri: Sorunlar Bağlamında Bir Değerlendirme." Sosyolojide Araştırma ve Uygulamalar, 12-16.
- Tunçer, Polat. 2013. "Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon." Sayıştay Dergisi 88: 87-108.
- Türk, Armağan, Ak Bingöl, Berna ve Rengin Ak. 2020. "Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri." Gaziantep University Journal of Social Sciences 612-632.
- Türkkan, Gökhan. 2010. Motivasyon Değerlendirmesinde Endüktif Öğrenme Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Uğurluoğlu, Özgür, ve Yusuf elik. 2005. "Sağlık Sistemleri Performans Ölçümü, Önemi ve Dünya Sağlık Örgütü Yaklaşımı." Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi 8 (1): 3-29.
- Ünlü, Nesih. 2020. Sağlık alışanlarının Özneİ İyi Oluş Düzeylerinin alışma Motivasyonuna Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Biruni Üniversitesi.
- Üstün, Ayşe. 2009. "Bilgi Hizmetlerinde Verimlilik ve Motivasyon." Türk Kütüphaneciliği 23 (3): 602-608.
- Yapar, Tayfun. 2005. Motivasyonun İş Verimliliği Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Yüncü, Volkan, ve Yunus Yılan. 2020. "Covid-19 Pandemisinin Sağlık alışanlarına Etkilerinin İncelenmesi: Bir Durum Analizi." Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 373-401.

Ekler

Ek-1: Derinlemesine Mülakat alışan Soruları

1. Covid-19 pandemisi, iş ve yaşam kalitenizi nasıl etkiledi?

2. Çalışma koşullarında yaşanan değişiklik pandemi döneminde performansınızı etkiledi mi? Ne yönde etkilediğini anlatınız.
3. Ekdemeler, alışma performansınız ve motivasyonunuz üzerinde etkili oldu mu?
4. Motivasyon kaynağı olarak çalışanlara sunulacak avantajlar, Covid-19 pandemi döneminde sizce ne olmalıdır?
5. Yoğun alışma sürecini gerektiren pandemi dönemi, iş-aile çatışmasına neden oldu mu? İş sürecinize etkilerini motivasyon kapsamında lütfen değerlendiriniz.
6. İş ortamından kaynaklı sorunlar motivasyonunuzu nasıl etkiledi? Bu konu için kurumdan beklentileriniz nelerdir?
7. Covid-19 salgın döneminde aile, evre ve kurumdan sosyal destek aldınız mı? Aldıysanız bu desteğin motivasyonunuza etkileri nasıl oldu?
8. Kaos ortamının yaşanmasına neden olan süreçlerde çalışma tempunuz nasıldı? Motivasyon açısından sorun yaşadınız mı?
9. Covid-19 salgın döneminde kurumda genel olarak yaşadığınız bir sorun oldu mu? Varsa eğer bunları açıklayınız.
10. Covid-19 salgın döneminde sizi olumsuz yönde en çok etkileyen konu nedir? Bu durum tükenmişlik sendromu yaşamanıza neden oldu mu?

Uyuz Vakalarındaki Artışın Farkında Mıyız?

Hakan ŞENOĞLU¹
Elif AKSÖZ²

GİRİŞ

Uyuz, *Sarcoptes scabiei*'nin neden olduğu, deride kaşıntı ile seyreden bulaşıcı bir hastalıktır. Yaşam kalitesini düşürür ve uygun tedavi edilmediği takdirde sistemik komplikasyonlara yol açabilir. Bugün dünyada 200 milyondan fazla insanın uyuz hastalığından etkilendiği düşünülmektedir. Uyuz, genellikle gelişmekte olan ülkelerde, tropikal iklimlerde ve suya erişimin olmadığı bölgelerde daha yaygın görünür. Bununla birlikte, mülteciler, sığınmacılar, sık seyahat edenler, uygun hijyenden yoksun olanlar ve COVID-19 salgını gibi nedenler uyuzun yayılımını daha da artırmaktadır. Özellikle son yirmi yılda Avrupa ülkeleri dahil birçok ülkede uyuz vakalarının hızla arttığı bildirilmektedir. Bununla beraber, maalesef son yıllarda uyuzun tedavisinde kullandığımız ilaçlara karşı giderek artan bir direnç gözlenmektedir. Çalışmamızın amacı, uyuzun hızlı artışına dikkat çekmek ve mevcut tedavilere karşı gelişen direnci vurgulamaktır (1-3).

YÖNTEM

Bu inceleme için PubMed ve Web of Science veri tabanlarından yararlanılarak "scabies", "epidemiology", "COVID-19", "treatment", "resistant", "lindan", "benzoat", "permethrin" ve "ivermectin" gibi tıbbi arama terimleri ile 1980'den 2022'ye kadar yayımlanan makaleler taranmıştır. Bu aramalardan çıkan makaleler, derlemeler ve ilgili referanslar incelenmiştir.

Parazitin Özellikleri ve Yaşam Döngüsü

Sarcoptes scabiei, Sarcoptidae üst familyasındadır. Acariler arasında *S. scabiei*, Acariformes üst takımına, Sarcoptiformes takımına aittir. Dişi akarlar insan derisine temas ettikten sonra yaklaşık 30 dakika süresince epidermiste yerleşirler. Erkek akar, döllenmemiş bir dişi bulmak için deri boyunca dolaşır. Dişi akarlar 4-6 hafta yaşar ve günde 2-4 yumurta üretip bunları deride açtıkları tünellerde(silion) biriktirirler. Larvalar, yumurtalar bırakıldıktan 2-4 gün sonra çatlar ve 10-14 gün içinde yetişkin akarlar ortaya çıkar (4,5).

Uyuzun Klinik Özellikleri

Hastalık, rahatsız edici bir kaşıntı hissi ve belirli bölgelerdeki (parmakların yanları, bilekler, aksiller, meme başı, umbilikal, genital vb.) lezyonlarla kendini gösterebileceği gibi, atipik özellikte olup başka hastalıkları da taklit edebilir. Nadir bir türü olan kabuklu uyuzda, akar yükü daha fazladır ve genellikle deride silion(tünel), kalın pullar, kabuklar ve çatlaklar ile seyreder. Daha önce "Norveç uyuzu" olarak bilinen bu hastalık, yaşlılarda veya bağışıklığı baskılanmış hastalarda daha sık görülmektedir (6).

Uyuz genellikle hasta olan biriyle doğrudan ve uzun süreli yakın temas, ortak eşya kullanımı ile bulaşır. İnsandan insana genellikle 15-20 dakikalık bir sürede bile yakın temasla (aynı yatakta

¹ MD, Balıkesir University, Medical Pharmacology, Orcid: 0000-0001-7429-9998

² MD, Balıkesir University, Medical Pharmacology, Orcid: 0000-0002-4827-804X

yatma, ele ele tutuşma gibi) bulaşabilir. Kaşıntının ekzematöz lezyonlarla ve papüllerle birlikte olduğu, özellikle gece kaşıntısı bulunan hastalarda mutlaka uyuz akla gelmelidir (7).

Skabiyeste Tanı

Günümüzde, uyuz tanısını koyarken akarların tespiti için sıklıkla mikroskopik ve dermoskopik inceleme kullanılmaktadır (8).

Mikroskopik inceleme: Klasik skabiyeste, ekzematize olmayan lezyonlardan, özellikle tünel ve silionlardan deri kazıntı örnekleri alınır. Bu örneklerde erişkin dişi akarının, yumurtalarının ya da feçesinin görülmesi ile tanı konabilir (9). Krutlu skabiyeste ise tünel ve veziküllerin izlenmemesi nedeniyle ince skuamlardan örnek alınmalıdır (10).

Dermoskopik inceleme: Deri lezyonları; kahverengi-siyah üçgen şeklinde ise delta ya da jet işareti, beyaz tortüöz segment olarak görünüyorsa duman işareti ya da uçurtma bulgusu olarak adlandırılmakta ve uyuz tanısı konulmaktadır (11).

Bunların dışında, epilüminesans mikroskopi ve yüksek çözünürlüklü videodermatoskopi de gelecekte sıkça kullanılabilecek tanı yöntemleri gibi görünmektedir (12,13). Ayrıca, uyuz akarı antijenlerine karşı serum antikorunu tespit etmeye dayalı kan testlerinin geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Deri kazıma örneklerinde akar materyalinin tespitinin zor olduğu durumlarda uyuzun erken teşhisi için bu kan testlerinin büyük fayda sağlayacağı düşünülmektedir (14).

Uyuzdan Korunma Yolları ve Tedavisi

Hastalığın yayılımının önlenmesi ve kontrol altına alınması için uyuzlu hasta ile birlikte yaşayan kişilerin de aynı zamanda tedaviye alınması oldukça önemlidir. Özellikle aile bireylerinin kaşıntısının olup olmamasına bakılmaksızın mutlaka ailenin de tedavi edilmesi gerekir. Aynı anda tedavi uygulanmadığı takdirde hastalık kişiden kişiye bulaşmaya devam edecektir. Uyuz hastası ve evde beraber yaşadığı kişiler tarafından kullanılan giysiler, çarşaf ve havlular en az 60°C sıcaklıkta yıkanıp ütülenmelidir. Yatak takımları birkaç gün boyunca havalandırılmalıdır. Yıkanamayacak eşyaların ağzı bağlı bir poşet içerisinde ortalama üç gün saklanması gerekir. Ayrıca evin zemini ve mobilyalar da elektrik süpürgesi ile temizlenmelidir (15). Salgın bölgesinde primer koruma sağlamak ve bağışıklığı baskılanmış kişilerde immünojeniteyi artırmak için kutanöz aşların geliştirilmesi de hayat kurtarıcı olacaktır (16,17).

Klasik uyuz tedavisinde en sık kullanılan ilaçlar %10'luk kükürtlü pomad, %5'lik permetrin kremidir. %10'luk kükürtlü pomad, %5'lik permetrin kreme göre daha etkilidir. Bununla birlikte, tedavide %25'lik benzil benzoat losyonu, %0,5'lik malation sulu losyonu ve %1'lik ivermektin losyonu gibi farklı ilaçlar da kullanılmaktadır. Kabuklu uyuzlar için tedavi, topikal uyuz öldürücülerin ve oral ivermektinin kombinasyonunu içerir. Uyuzun endemik olduğu bölgelerde toplum sağaltımı için, tek doz ivermektin kullanılabilir. İlaç tedavisine ek olarak; temizliğe özen gösterilmesi, eşyaların kişiselleştirilmesi, çarşaf, havlu ve kıyafetlerin etkili temizlenmesi ve yakın temaslıların eşzamanlı tedavisi reenfestasyonların engellenmesinde çok önemlidir (18).

Skabiyes tanısı doğru konulup, doğru ilaç başlanmış ve tedaviye yanıt alınamamış ise genellikle asıl neden hastanın tedaviye uyumsuzluğudur. Topikal tedavilerde hastanın ilacı tüm vücuda uygulamaması ya da uygulasa bile yeterli süre vücutta bekletmemesi gibi hatalı uygulamalar sık görülmektedir. Bu durum, topikal kullanılan ilaçlara karşı direnç gelişimini hızlandırmaktadır. Direnç gelişimini önlemek ve tedaviye yanıt alabilmek amacıyla, tedaviye yanıtsız hastalarda ilk olarak uygulama şekli sorgulanmalıdır. Tedaviye yanıt alınamamasında ikinci bir neden ise, hastalarla yakın temas sonrası reenfestasyon gelişimidir. Bu nedenle, tedaviye yanıt alınamayan hastaların aynı evi paylaştığı ve yakın temasta bulunduğu kişilerde kaşıntı olup olmadığı, bu kişilerin tedavi alıp almadığı, tüm kıyafetlerin belirli bir sıcaklığın üzerinde yıkanıp yıkanmadığı ve ütülenip

ütülenmediği ısrarla sorgulanmalıdır. Bu durumun önlenmesi için aynı evi paylaşan tüm aile bireylerine ve yakın temasta bulunduğu diğer kişilere de topikal tedaviler uygulanmalıdır (19).

Permetrin

Permetrin, sarkoptes scabiei parazitlerinin nöronal zarındaki voltaj kapılı sodyum kanallarının işlevini bozan ve parazitlerin ölümlerine neden olan sentetik yapıda bir piretroiddir. Permetrin ester bölünmesi yoluyla metabolize edilir ve idrarla serbest olarak veya glukuronid ile konjuge şekilde atılır (20).

Gebeler, çocuk ve bebeklerde dahi güvenle kullanılabilen permetrin, uyuz tedavisinde halen birinci basamak tedavi olarak kullanılmaktadır (21). Tek seferlik uygulama ile %89-98 oranında olan tedavi başarısı, bir hafta sonra tekrar uygulama yapıldığında %98-100'e ulaşmaktadır (22). Üç aydan büyük infantlarda, gebelerde ve laktasyondaki kadınlarda ilk seçenek tedavi ajanı olarak önerilmektedir. Bununla birlikte, tek seferlik uygulama sonrası ilacın yaklaşık %2'si sistemik dolaşıma geçebildiğinden özellikle 3-12 ay arası bebeklerde toksisite açısından dikkatli olunmalıdır (23).

Kükürt

%10'luk kükürt ve çocuklar için %5'lik kükürtün vazelinle karışımı kremler şeklinde kullanılır. Birbirini izleyen üç gün boyunca, 24 saat arayla, her gece banyo yapıldıktan sonra uygulanıp 4. gece de banyo yapıp temizlenilir. Kokusu rahatsız edici olabilir. Uzun süredir skabiyes tedavisinde kullanılmakta olan bir ajandır. Hem etkinliği hem toksisitesi diğer ilaçlardan daha azdır. Avrupa kılavuzunda tedaviye yanıtız olgularda ikinci seçenek olarak kullanılması önerilse de ülkemizdeki antiskabiyetik ajanların kısıtlı olması nedeniyle permetrin tedavisine dirençli olgularda ilk kullanılan ajandır (18).

Benzil Benzoat

Mytton ve diğerleri (2007), benzil benzoatın deri yoluyla emildikten sonra glisin ile reaksiyona girdiğini ve hippurik asit olarak atılan benzil alkol ve benzoik aside metabolize olduğunu belirtmektedir. İlaç, topikal olarak, ardarda üç gün uygulanıp 4. gün yıkanılmalıdır. Laktasyon döneminde ve 1 yaşından küçüklerde kullanılması önerilmemektedir. Kontrollü bir çift-kör çalışmada; 3 haftalık takipten sonra %2 disülfiram ve %22.5 benzil benzoat bileşiminin 24 saatlik tek bir uygulanmasından sonra %100 etkililik bulunmuştur (24).

İvermektin (IVM)

İvermektin 1975 yılında keşfedilmiştir ve 1981'de tıbbi kullanımını onaylanmıştır. [William Campbell](#) ve [Satoshi Omura](#) ilacın keşfi ve uygulanmasına ithafen 2015 [Nobel Fizyoloji veya Tıp Ödülü](#)'nü kazanmıştır (25).

İvermektin, özellikle glutamat ve GABA kapılı kanallar üzerinde hareket eder. İlaç bağlanınca hücre içine sürekli bir klorür akışı olur ve ardından gelişen felç akarın ölümüyle sonuçlanır. IVM; 0,5 ile 2,5 saatlik bir absorpsiyon yarı ömrü ile hızlıca emilir. Yağlı yemeklerle birlikte alındığında emilim oranları artar. Karaciğerde CYP3A4 (majör), CYP2D6 (minör) ve CYP2E1 (minör) enzimleri aracılığıyla metabolize edilir ve pre-sistemik eliminasyona uğrar. Ayrıca, ilacın plazma konsantrasyonu portakal suyu ile azalır, bira ile arttığından, ilaç/ilaç ve ilaç/besin etkileşimi açısından dikkatli olunmalıdır (26,27).

Uyuz bir huzurevinde, uzun süreli bakım tesisinde ve diğer kurumlarda birçok insanı enfekte ettiğinde, uyuza yakalanma riski olan herkese ivermektin reçete edilebilir. IVM, 20 yılı aşkın bir süredir birçok toplu tedavi uygulamasında kullanılmıştır. Gebe kadınlara da uygulanmış, ancak önemli bir yan etki kaydedilmemiştir (28).

İvermektinin topikal ve oral formu ülkemizde bulunmamaktadır. Kullanımı zorunlu hallerde, ancak Sağlık Bakanlığınca onaylanırsa ithal edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bir sonraki güncellemede ivermektinin Temel İlaçlar Listesi'ne eklenmesi için çalışmaktadır (29).

Malation

Malation kolinesteraz aktivitesinin inhibisyonu ile asetilkolin seviyesinin artmasına neden olarak nörotoksik etki gösteren bir organofosfat insektisittir. Hayvan deneylerinde teratojenik etkisi kanıtlanmasa da gebelerde önerilmemektedir (30).

Krotamiton

Krotamiton %10 krem formu skabiyes tedavisinde birbirini izleyen 3-5 gün boyunca tüm vücuda sürüldükten sonra yıkanarak uygulanır. Tekrarlayan kullanımları methemoglobinemi riskini arttırması nedeniyle özellikle çocuklarda dikkatli olunmalıdır (30).

Fenotrin

Permetrin gibi piretroid ailesine üyedir. Literatürde fenotrin ile ilgili klinik çalışmalar bulunmakla birlikte, çalışmalar henüz sonuçlanmamıştır (30).

Lindan (gama-benzen heksaklorür)

%1'lik losyon veya krem kullanılır. Sistemik olarak emilirse nörotoksisite oluşabilir. Bu nedenle, prematüre bebeklerde, yaygın cilt hastalığı olan hastalarda ve kontrolsüz nöbet bozukluğu olan hastalarda kontrendikedir. İnsanlarda lindana karşı klinik direnç olduğuna dair çok sayıda rapor vardır (31).

Moksidektin (MOX)

Koyun ve köpek gibi hayvanlarda uyuz karşı köklü bir tedavi yöntemidir. İvermektin ile aynı etki mekanizmasına sahiptir, ancak ikisi arasında önemli farklılıklar vardır. İvermektin kullanıldığında kalan yumurtalardan çıkan yeni larvaları öldürmek için ikinci bir doz gereklidir. MOX, ivermektine göre daha lipofiliktir; bu nedenle vücutta daha fazla yayılır. MOX'un ortalama yarı ömrü 20 günden fazla olduğu için, akarın 14 günlük tüm yaşam döngüsü boyunca tek doz MOX yeterlidir. Son olarak, MOX'un ivermektinden daha az toksik olduğunu ve P-glikoproteinler için daha zayıf bir substrat olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (32).

Fluazuron

Kene ve pirelerin büyümelerini kontrol etmek için kullanılan bir bileşiktir. Uyuz gibi eklem bacaklıların dış iskeletinin ana bileşeni olan kitinin sentezini bloke eder. Yumurtalarda yeni larvaların büyümesini engeller, ancak erişkin akarlar için etki etmemektedir (33).

Çay Ağacı Yağı

Melaleuca alternifolia bitkisinden elde edilir. Avustralya'da uyuz için yardımcı tedavide rutin olarak kullanılmaktadır. Bir in vitro çalışmada, permetrin ve ivermektine göre akarların yaşam süresini daha fazla kısalttığı saptanmıştır (34).

Diğer Yardımcı Tedavi Ajanları

Hastanın kaşıntısını kontrol etmek ve uyumasına yardımcı olmak için antihistaminik ilaçlar veya pramoksin losyonu; sekonder enfeksiyon gelişti ise antibiyotik; şişliği, kızarıklığı ve kaşıntıyı hafifletmek için ise steroidli kremler verilebilir (35).

Direnç

Son yıllarda, Avrupa ülkelerinde yapılan araştırmalarda, uyuz tedavisinde hem sistemik ivermektine hem de topikal tedavilere karşı direnç bildirilmektedir. Örnek olarak Almanya'da 2014'ten 2016'ya kadar toplanan verilere göre, Kuzey Ren bölgesinde uyuz tedavisi gören hasta sayısı yaklaşık %200 (6.579'dan 19.560'a) artmıştır (36).

Etiyopya'da, 2018 yılında, kuraklıkla ilişkili bir uyuz salgınında 700.000'den fazla kişi ivermektinle tedavi edilerek tarihteki en fazla toplu ivermektin tedavisi gerçekleştirilmiştir (37). Görülme sıklığında gözlenen bu artış; permetrin tedavisi sonrası iyileşmeyen olgularda, permetrine direnç gösteren akarların türemesi ile açıklanabilir. Piretroid bileşiklerinin son 30 yılda yoğun kullanımı birçok eklem bacaklıda direnç mekanizmalarının gelişmesine yol açmıştır (38,39). Ayrıca, yüzde lokalize olan uyuzlar vücutta lokalize olanlara göre topikal permetrin tedavisine daha fazla direnç göstermektedir (40).

Direnç mekanizmaları;

-Tek nükleotid polimorfizmleri, bazı eklem bacaklılarda piretroidlere karşı dirençte önemli bir rol oynar. In vitro çalışmalar, *S. scabiei*'nin permetrin duyarlılığının, ilacın tekrarlayan uygulamaları sonucu kademeli olarak azaldığını ortaya koymuştur.

-İn vivo ve in vitro çalışmalarda, voltaja duyarlı sodyum kanalı geninin permetrin direnci ile ilişkisi gösterilmiştir (41).

-Glutasyon S-transferaz (GST) enzimi, indirgenmiş glutasyon ve ilaçlar arasında bir tioester bağının oluşumunu katalize eder. Bu bağ, ilacın vücuttan atılmasında görev alır. GST'nin artan aktivitesi, farklı akar türlerinde hem permetrin hem de ivermektin direnci ile ilişkilendirilmiştir (42).

- Ayrıca, dirençli akarlarda sitokrom p450 monooksijenaz ve esteraz metabolik enzimlerinin aktivitesinde de artış olduğu bildirilmiştir (43).

Türkiye Verileri

Türkiye'nin farklı iklim özelliklerine sahip üç ayrı bölgesinden (İstanbul, Ankara ve Erzurum) bilgi toplanarak yapılan bir çalışmada; 1967'den sonra İstanbul'da, 1969'dan sonra Ankara ve Erzurum'da uyuz hastalığında önemli artışlar olduğunu belirtilmiştir. Sonraki yıllarda önemli artışlar kaydedilmemiştir. Uyuz insidansının kış aylarında önemli ölçüde arttığı ve yaz aylarında azaldığı, özellikle de 15-44 yaş grubunu etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca erkeklerde kadınlara göre daha sık izlenmiştir (44).

Son yıllarda ülkemizde uyuz vakalarının sayısında artış olduğu bildirilmektedir. Türkiye'de toplam vaka artış hızı, 2018'de %81 ve 2019'da %138 olarak saptanmıştır. Yine ülkemizde yapılan tek merkezli bir çalışmada; 2017'ye göre 2018'de yaklaşık 7 kat, 2019'da ise 30 kat civarında artış gözlenmiştir (45,46). Uyuz, ülkemizde hızla artmakta olan önemli bir halk sağlığı sorunu olarak kendini göstermektedir.

Türkiye'de hem Covid-19 pandemisi öncesinde hem de sırasında uyuz vakaları artmış olup bu durum uyuz salgını olarak değerlendirilmektedir (47). Pandemi döneminde, COVID maskesinin uzun süreli kullanımı, akarlarla kirlenmiş maske ile uzun süreli cilt teması için yüzde lezyonların gelişmesini desteklemiş olabilir. Ayrıca, muhtemelen maskeler akarların üremesi için uygun bir mikro ortam da yaratmaktadır.

Vakalardaki artışın Covid-19 pandemi döneminde uygulanan “evde kal” politikasının bir sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Evde kalma politikası sonucunda evde geçirilen süre arttığı için bireyler arasındaki temas artmıştır. Artan temasın sonucunda, parazitin doğrudan temas veya fomitler yoluyla bulaşma riski artmıştır. Karantina süresi boyunca, hastalar tarafından bildirilen semptomların süresi, eksik tedaviler ve evde yeniden bulaşma nedeniyle önemli ölçüde daha uzun

olmuştur. Pandemi öncesinde salgın düzeyine ulaşan uyuz vakaları, COVID-19 pandemisi için alınan önlemlerin en sıkı şekilde uygulandığı dönem olan Mart ve Nisan 2020'de dramatik bir şekilde azalmıştır (48,49).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uyuz kolayca tedavi edilebilen bulaşıcı bir hastalıktır, ancak topluma yayılmasını önlemek için erken teşhis ve doğru tedavi gerektirir. Prevalansı sürekli yüksek seyretmektedir ve günümüzde özellikle genç yaş gruplarını etkileyen ihmal edilmiş bir tropikal hastalık olarak kabul edilmektedir.

Güncel literatür verileri, yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyen ve tedavisi oldukça maliyetli olan uyuz hastalığının özellikle son yirmi yılda arttığını doğrulamaktadır. Bununla beraber, tedavisinde kullandığımız ilaçlara karşı giderek artan bir direnç oluştuğu da göz ardı edilemez. Uyuz hastalığından etkilenen hasta sayısının sürekli olarak artışı; tüm sağlık profesyonellerinin, devlet kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının hızlıca önlem alması gerektiğini göstermektedir. Popülasyonun uygun eğitimi ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, salgının önlenmesinde temel taşları oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, tedavi seçeneklerimizin giderek azalan etkinlikleri göz önüne alındığında, yeni bir salgını önlemek için, ivedilikle bu konuda tüm toplumda farkındalık sağlanmalı, konuyla ilgili eğitimler düzenlenmeli ve koruyucu sağlık hizmetleri artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Richardson, N.A.; Cassell, J.A.; Head, M.G.; Lanza, S.; Schaefer, C.; Walker, S.L.; Middleton, J. Scabies outbreak management in refugee/migrant camps across Europe 2014–17: A retrospective qualitative interview study of healthcare staff experiences and perspectives. *medRxiv* 2021.

Griffin, L.R.; Pender, E.K.; Laing, M.E.; Markham, T. Unexpected consequences of SARS-CoV-2 pandemic: Scabies infestation. *Clin. Exp. Dermatol.* 2022, 47, 1196–1197.

De Lucia, M.; Potestio, L.; Costanzo, L.; Fabbrocini, G.; Gallo, L. Scabies outbreak during COVID-19: An Italian experience. *Int. J. Dermatol.* 2021, 60, 1307–1308.

Zhang ZQ. Animal biodiversity: an outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness. *Zootaxa.* 2011;3148:237.

LG Arlian, RA Runyan, S Achar, SA Estes Survival and infectivity of *Sarcoptes scabiei* var. *canis* and var. *hominis* *J Am Acad Dermatol*, 11 (1984), pp. 210-21

Sánchez-Borges, M.; González-Aveledo, L.; Capriles-Hulett, A.; Caballero-Fonseca, F. Scabies, crusted (Norwegian) scabies and the diagnosis of mite sensitisation. *Allergol. Immunopathol.* 2018, 46, 276–280.

Jonsson, P.; Lindelöf, B.; Nordlind, K.; Bornstein, S. *Vid klåda, tänk alltid på skabb! [In case of pruritus, always consider scabies!]. Lakartidningen* 2017, 114, 1–7.

URL-<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1170970> (Erişim tarihi: 05.12.2022)

Yoshizumi J, Harada T. 'Wake sign': an important clue for the diagnosis of scabies. *Clin Exp Dermatol.* 2009;34(6):711-714. doi:10.1111/j.1365- 2230.2008.03010.x

Clayman JL. Did they see mites? *Arch Dermatol.* 1990;126(7):966-967.

Micali G, Lacarrubba F, Verzi AE, Chosidow O, Schwartz RA. Scabies: Advances in noninvasive diagnosis. *PLoS Negl Trop Dis.* 2016;10(6):e0004691. doi:10.1371/journal.pntd.0004691

G Micali, F Lacarrubba, A Tedeschi Videodermatoscopy enhances the ability to monitor efficacy of scabies treatment and allows optimal timing of drug application y. *17J Eur Acad Dermatol Venereol*, 18 (2004), pp. 153-154

N Haas, W Sterry The use of ELM to monitor the success of antiscabietic treatment. Epiluminescence light microscopy *Arch Dermatol*, 137 (2001), pp. 1656-1657

Arlian LG, Feldmeier H, Morgan MS. The potential for a blood test for scabies. *PLoS Negl Trop Dis.* 2015;9:e0004188.

URL- <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoonotikvektorel-ekoparazitler/uyuz.html#:~:text=Uyuz%20hastas%C4%B1%20ve%20evde%20beraber,ortalama%20%C3%BC%C3%A7%20g%C3%BCn%20saklanmas%C4%B1%20gerekir.> (Erişim tarihi: 07.12.2022)

Miksza JA, Laurent PE. Cutaneous delivery of prophylactic and therapeutic vaccines: historical perspective and future outlook. *Exp Rev Vacc.* 2008;7(9):1329-1339. doi:10.1586/14760584.7.9.1329

Criscuolo E, Caputo V, Diotti RA, Sautto GA, Kirchenbaum GA, Clementi N. Alternative methods of vaccine delivery: an overview of edible and intradermal vaccines. *J Immunol Res.* 2019;2019:1–13. doi:10.1155/2019/8303648

Kayaalp, O.(2012). *Akılca Tedavi Yönünden Tıbbi Farmakoloji* (1. cilt). Baskı Yeri: Ankara Yayınevi: Pelikan Kitabevi

Sunderkötter C, Aebischer A, Neufeld M, et al. Increase of scabies in Germany and development of resistant mites? Evidence and consequences. *J Dtsch Dermatol Ges.* 2019;17(1):15-23. doi:10.1111/ddg.13706

Riebenbauer K, Weber PB, Haitel A, et al. Comparison of permethrin-based treatment strategies against scabies in infants and young children. *J Pediatr.* 2022;245:184-189. x.

URL-<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/dth.15260> (Erişim tarihi: 05.12.2022)

Dhana A, Yen H, Okhovat JP, Cho E, Keum N, Khumalo NP. Ivermectin versus permethrin in the treatment of scabies: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *J Am Acad Dermatol.* 2018;78(1):194- 198. doi:10.1016/j.jaad.2017.09.006

Porto I. Antiparasitic drugs and lactation: focus on anthelmintics, scabicides, and pediculicides. *J Hum Lact.* 2003;19(4):421-425. doi:10.1177/0890334403258133

Landegren J., Borglund E., Storgards K. Treatment of scabies with disulfiram and benzyl benzoate emulsion: a controlled study. *Acta Derm. Venereol.* (1979) 59, 274–276.

"The Nobel Prize in Physiology or Medicine 2015" (PDF) . *Nobel Foundation.* Archived from the original (PDF) on 6 October 2015 . Accessed October 7, 2015.

González Canga A, Sahagún Prieto AM, Diez Liébana MJ, Fernández Martínez N, Sierra Vega M, García Vieitez JJ. The pharmacokinetics and interactions of ivermectin in humans--A mini-review *AAPS J.* 2008;10:42–6

Campbell WC, Fisher MH, Stapley EO, Albers-Schönberg G, Jacob TA. Ivermectin: A potent new antiparasitic agent *Science.* 1983;221:823–8

Levy M, Martin L, Bursztejn AC, Chiaverini C, Miquel J, Mahé E, et al Ivermectin safety in infants and children under 15 kg treated for scabies: A multicentric observational study *Br J Dermatol.* 2020;182:1003–6

URL-<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/scabies> (Erişim tarihi: 07.12.2022)

Taniguchi H, Matsuo N, Ohtaki N. Topical phenothrin treatment in a case of crusted scabies with nail involvement. *J Dermatol.* 2017;44(4):e64-65. doi:10.1111/1346-8138.13626

Roth WI. Scabies resistant to lindane 1% lotion and crotamiton 10% cream. *Journal of the American Academy of Dermatology.* 1991;24(3):502–3.

Mounsey KE, Bernigaud C, Chosidow O, McCarthy JS. Prospects for Moxidectin as a New Oral Treatment for Human Scabies. *PLoS Negl Trop Dis.* 2016;10(3):e0004389 doi: [10.1371/journal.pntd.0004389](https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0004389) ; PubMed Central PMCID: PMC4795782.

Pasay C, Rothwell J, Mounsey K, Kelly A, Hutchinson B, Miezler A, et al. An exploratory study to assess the activity of the acarine growth inhibitor, fluazuron, against *Sarcoptes scabiei* infestation in pigs. *Parasites & vectors.* 2012;5:40 doi: [10.1186/1756-3305-5-40](https://doi.org/10.1186/1756-3305-5-40) ; PubMed Central PMCID: PMC3298804.

Walton SF, McKinnon M, Pizzutto S, Dougall A, Williams E, Currie BJ. Acaricidal activity of *Melaleuca alternifolia* (tea tree) oil: in vitro sensitivity of *Sarcoptes scabiei* var *hominis* to terpinen-4-ol. *Archives of dermatology.* 2004;140(5):563–6. doi: [10.1001/archderm.140.5.563](https://doi.org/10.1001/archderm.140.5.563)

URL-<https://www.aad.org/public/diseases/a-z/scabies-treatment> (Erişim tarihi: 07.12.2022)

wha. Praxisablauf wird erheblich gestört. Skabies-Fälle haben sich in Nordrhein verdreifacht. *Der Deutsche Dermatologe* 2017; 1: 28

URL-<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333154/9789240008069-eng.pdf>
(Erişim tarihi: 07.12.2022)

Khalil S, Abbas O, Kibbi AG, Kurban M. Scabies in the age of increasing drug resistance. *PLoS Negl Trop Dis*. 2017;11(11):e0005920.

Thomas J, Peterson GM, Walton SF, Carson CF, Naunton M, Baby KE. Scabies: an ancient global disease with a need for new therapies. *BMC Infect Dis* 2015; 15: 2

URL-<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jdv.18335> (Erişim tarihi: 05.12.2022)

Andriantsoanirina V, Izri A, Botterel F, Foulet F, Chosidow O, Durand R. Molecular survey of knockdown resistance to pyrethroids in human scabies mites. *Clin Microbiol Infect* 2014; 20: 139-4

URL-<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5708620/#pntd.0005920.ref008>
(Erişim tarihi: 05.12.2022)

Pasay C, Arlian L, Morgan M, Gunning R, Rossiter L, Holt D, et al. The effect of insecticide synergists on the response of scabies mites to pyrethroid acaricides. *PLoS Negl Trop Dis*. 2009;3(1):e354 doi: [10.1371/journal.pntd.0000354](https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0000354) ; PubMed Central PMCID: PMC2603020.

URL-<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-4362.1980.tb01993.x> (Erişim tarihi: 05.12.2022)

URL-<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jdv.16699> (Erişim tarihi: 05.12.2022)

URL-<https://ijpa.tums.ac.ir/index.php/ijpa/article/view/2986> (Erişim tarihi: 05.12.2022)

Özden MG, Ertürk K, Kartal SP, Yaylı S, Göktay F, Doğramacı CA et al (2020) An extraordinary outbreak of scabies in Turkey. *J Eur Acad Dermatol Venereol* 34(12):e818–e820. <https://doi.org/10.1111/jdv.16699>

Hacettepe University Institute of Population Studies. Turkey demographic and health survey. Ankara: Macro, 1993:100–106.

Report of the Tenth Meeting of the WHO Strategic and Technical Advisory Group for *Neglected Tropical Diseases*. 29–30 March 2017. WHO, Geneva.

Katılımcı Yönetim Yaklaşımının Engelleri Üzerine Bir Araştırma

Çağla ÖZDEMİR AYDIN¹
Abdullah KARAKAYA²

GİRİŞ

Günümüz rekabetçi koşulları örgütlerin en önemli ögesi olan insan kaynağının yöneticiler tarafından daha etkin bir şekilde yönetilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkili yönetim sağlanamaz ise örgüt içinde bozulmalar, iş akışlarında aksamalar meydana gelebilecek, bu olumsuzluklar da örgütü başarısızlığa götürebilecektir. Tüm bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için örgütün insan kaynağının verimli, etkin ve eşgüdümlü olarak yürütülmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda katılım, bu yürütme sürecinin sağlıklı bir şekilde işleminde gerekli olan araçlardan biri olup yönetimin en temel ilkeleri arasında gösterilen demokratik yönetimin bir yansıması olan katılımcı yönetim ise, iş görenlerin fikirlerinin önemsenmesi, kararlara dâhil edilmesi, yetkinin paylaşılması ve alt kademelere doğru yayılması şeklinde kendini göstermektedir (Mücevher, 2021: 169) .

Katılımın önündeki engeller üstler, astlar ve çevresel değişkenler nedeniyle olabilmektedir. Bu yönü ile katılımın olmadığı yönetimler; örgütlerin yönetime katılma, yetki devri, personeli güçlendirme ve demokratik yönetim mekanizmalarını çalıştırmaması olarak ele alınabilmektedir. Motivasyon düşüklüğü, örgütsel bağlılığın azalması, iş tatminsizliği, yalnızlaşma, performans ve verim düşüklüğü gibi önemli sonuçları olan katılımın olmadığı yönetim anlayışı, örgütlerde yaşanan en önemli aksaklıklar içerisinde gösterilebilmektedir (Mücevher, 2021: 169)

Bu doğrultuda çalışma, örgütlerde katılımcı yönetim yaklaşımının uygulanabilirliği ve katılımcı yönetimin engellerini ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır. Çalışma derleme araştırma yöntemi kullanılarak yapılmış olup örgütlerde katılımcı yönetimlerin uygulanabilirliğinin incelenmesi açısından önemlidir.

1. Katılımcı Yönetim Yaklaşımı

Katılımcı yönetim kavramı, değişik yazarlarca değişik şekillerde tanımlanmakta ve değişik açılardan yorumlanmaktadır. Bu durum, katılımcı yönetimin siyasal ve iktisadi literatürde geniş kapsamlı bir kavram oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu itibarla katılımcı yönetim anlayışı, siyasal alandan başlayıp iktisadi alanın her safhasında geçerli olabilmektedir (Adalı, 1986: 60).

Geniş kapsamlı ve oldukça dağınık olan bu kavram çalışmada örgüt yönetimi içerisinde incelenmektedir. Katılmanın ilk anlamı, bir kişinin bir ortaklığa aktif olarak girmesidir. Bireyin girdiği grupların sayısı ya da gruptaki etkinliği arttıkça katılma oranı yükselir. Katılmanın ikinci anlamı, sosyal bütünleşmenin sağlanmasıdır. Burada birey ya da grup, örgüte veya onun amaçlarına toplumsal yapı içerisinde katılır, ortak değerleri benimser veya yönetimin önerdiği amaçları kabullenir. Katılmanın üçüncü anlamı , ideolojiktir. Burada birey ve gruplar gönüllü ve bilinçli olarak otorite gücünün önerdiği amaçlara aktif olarak katılırlar (Sabuncuoğlu, 1982: 215).

---

¹ Uzman, Karabük Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Orcid: 0000-0002-3774-6020

² Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Orcid: 0000-0002-3214-6771

Katılmanın bir başka anlamı ise, sosyal içerikli bir seçime götüren ortak kararların etkilendiği tüm grupların, kendi içinde çeşitli imkanları ve yetkileri bölüşmesidir (Sabuncuoğlu, 1982: 215).

Katılımcı yönetim bir sistemdir. Her sistemde olduğu gibi belirlenmiş bir hedef vardır. Bu da iş görenleri daha fazla sorumluluk sahibi yapmak, modern toplum şartları ile olan uyumsuzluklarını ortadan kaldırmak, onu "yabancılaşmaktan" kurtarmaktır (Adalı, 1986: 62).

Katılımcı yönetim kapsamı içerisinde önemli bir yer tutan yabancılaşma konusu, günümüz modern toplumlarında iş görenlerin tamamını tehdit eden toplumsal bir tehlike olarak gözlemlenmektedir. İnsanları bir takım negatif davranışlara zorlayan bu ve benzeri hastalıklara karşılık her toplum kendi yöntemleriyle kendine özgü çareler aramaktadır. İşte katılımcı yönetim kavramı da bu çarelerden bir tanesidir. Başka bir ifade ile, teknolojinin oluşturduğu modern çağ ve çağın ortaya koyduğu toplum yapısının bizzat kendisi tarafından üretilen rahatsızlıkların yine aynı yapı içerisinde otokontrol yolu ile tedavi edilme çabasıdır (Fişek, 1977).

Katılmayı 'Yer Alma' ve çalışanların yönetime katılmasını da daha ayrıntılı çözümlere başlangıç olarak değerlendiren görüşe göre katılımcı yönetim kavramı, "Örgüt çalışmalarını düzenleyen ve yürüten yönetim hiyerarşisinde ortak organlar yolu ile, çalışanların yer almaları" şeklinde tanımlanmaktadır (Fişek, 1977: 38).

Konunun davranış bilimleri açısından önemini de unutmamalıyız. Örgüt yönetiminde etkinliği sağlayabilme ve bu yolla emeğin verimliliğini artırma amacına ulaşmada bilinen klasik motivasyon aygıtları yetersiz kalmaktadır. Daha doğrusu gelişen insan unsurunun ön plana çıkması nedeniyle örgütün amacı doğrultusundaki yeni gelişmeler, örgütün gündemine değişik stratejiler uygulama fikrini zorlamaktadır (Yozgat, 1983: 322).

1.1. Katılımcı Yönetimin Tanımı

Katılma, sözlük anlamı itibarıyla "*İletişim veya ortak davranışta bulunma yoluyla belirli bir toplumsal duruma girme süreci, iştirak*" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Buradan hareketle katılma etkili iletişim yöntemleri kullanarak ortak hedefler doğrultusunda bir araya gelinmesiyle gerçekleşmektedir.

Yönetime katılma ise, yönetim hiyerarşisinde çalışanların işe alım, örgütlenme, kontrol gibi örgütsel çalışmaların düzenlendiği ve bu işlemlerin birebir katılma ya da ortak organlar eliyle gerçekleştirildiği bir süreçtir (Galipoğlu, 2014: 7-8). Yine katılımcı yönetim olarak ifade edebileceğimiz yönetime katılma, çalışanların doğrudan doğruya ya da temsilcileri aracılığıyla, özellikle kendilerini ilgilendiren konularda kararlara söz ya da oy hakkı ile katılmalarıdır. Dolayısıyla yönetime katılma, çalışanların kararların alınmasında bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla rol oynaması olarak tanımlanabilir (Kazancı, 2017: 1034).

Örgüt içerisinde katılmanın olanaklı olabilmesi için katı bürokratik yapılanmanın yumuşatılması; yarışma ve görüşmeye dayalı, saydam bir örgüt düzeninin oluşturulması gerekmektedir (Kazancı, 2017: 1034). Dolayısıyla çalışanlara çalışma hayatlarını etkileyen kararlar üzerinde daha fazla yetki vermek, merkezi kararların sayısını da azaltacaktır. Bu yönüyle yönetime katılım ile çalışanlar, bazı kararlarda kendilerine danışılmanın verdiği özgürlüğü yaşayacaklardır. Bu bakımdan, katılımın esas kabul edilerek yönetim tarafından benimsenmesi ile daha demokratik ve sağlam temelleri olan bir kurumsal yapı inşa edilebilecektir (Gökalp, 2018: 70).

1.2. Katılımcı Yönetim Düşüncesi Nasıl Ortaya Çıktı ?

Katılma düşüncesi "Sanayi Devrimine" dayanmakta ve yönetime katılmanın o dönemde yaşanan sorunlara gösterilen tepkilerin bir ürünü olarak doğduğu bilinmektedir. 19. yüzyıl Batı Avrupasında, yükselen sanayi hareketinin yaratmış olduğu katma değerden yeterince pay alamayan emeğin içine düştüğü yoksulluk, işçi-işveren çatışmasına sebep olmuştur. Bundan hareketle iş görenlerin yönetime katılmasının iş tatminini ve başarısını iyileştirmede büyük bir potansiyele sahip olduğu ortaya konulmuştur (Güven, 2000: 257-258).

Sanayileşme ile birlikte, iş güvenliğinin alt seviyede olması, kötü çalışma koşulları, düşük ücretler, çocuk, kadın gibi dezavantajlı kesimin sömürüldüğü bir ortamda refah ve huzurdan söz etmek söz konusu olmamış; insan üretim sürecinde bir araç haline getirilmiştir. Yaratılan zenginlikten, burjuvanın yüksek pay elde ediyor olması, işçilerin yaşadığı sefaletle bir dayanak oluşturmuş ve işçi-işveren çatışmasını gündeme getirmiştir. İşçi ve işveren çıkar çatışması ise sistemi yıpratmış; adalet, barış, refah arayışı içerisine girilmiştir (Tokel ve Alper, 2019: 1-3).

Sonuç itibarıyla, artan rekabet ve piyasa koşullarıyla gelişen teknolojiyle karşı karşıya kalan örgütler başarıyı elde etmek için, sermaye ile teknolojik ilerlemenin dışında, çalışanların yönetime katılma tarzında da değişikliklerin gerekli olduğunu anlamaya başlamışlardır (Arıcan, 2016: 8).

Katılımcı yönetimin ortaya çıkışında; örgüt içi nedenler ve örgüt dışı nedenler yer almaktadır.

1.2.1. Örgüt İçi Nedenler

Katılımcı Yönetim düşüncesinin örgüt yönetimi içerisinde değerlendirilmesi ile örgüt içerisinde "emeğin verimliliğini arttırma" ve "yönetimi demokratikleştirme" ana ilkeleri ortaya konulmaktadır.

Emeğin Verimliliğini Arttırma Çabası

Örgüt verimliliği ile işgücü kaynaklarının verimliliği arasında doğrudan bir ilişki vardır. İşgücü kaynaklarından en yüksek düzeyde yararlanma ise; geniş ölçüde çalışanın örgüt içerisinde isteklendirilmesine (katılımına) bağlıdır. İşte yönetime katılma çalışanın çeşitli ihtiyaçlarını (bu ihtiyaçların başında var olma ihtiyacı gelmektedir) karşılamak amacıyla yönelik en belli başlı isteklendirme ve örgüt verimliliğini arttırma yöntemlerinden biri olarak da geliştirilmiştir. Gün geçtikçe de daha çok benimsenmektedir (Dicle, 1980: 46).

Bu doğrultuda, katılımcı yönetim, buyrukçu, komuta düzenine dayalı, yavaş işleyen ve biçimsel bürokratik yapıları demokratikleştirerek, yabancılaşmayı önleyebilecek ve çalışanların kişisel ihtiyaçları ile örgütün amaçlarını bütünleştirebilecektir. Başka bir ifade ile, katılımcı yönetim insan yaradılışının özüne uygun, çalışanın örgütte verimli olabilmesi için gerekli şartlara sahip bir örgütsel ortamın yaratılmasına imkân sağlayabilecektir (Dicle, 1980: 49).

Yönetimi Demokratikleştirme

İş görenlerin zamanlarının büyük bir kısmını geçirdikleri örgütlerde demokratik bir çalışma ortamında yer almaları gerekmektedir. Bu doğrultuda hayatın her alanında olması gerektiği gibi örgütlerde de demokratik bir ortam oluşturup birlikte karar almak ve bunu denetleme yetkisine sahip olmak, örgütteki iş görenlere yönetsel faaliyetlerde yer aldıklarını göstermek sonucunda örgütte yönetimin de demokratikleşmesine geçerlilik kazandırabilmektedir (Ediz, 1979: 135).

İnsanın mutlu olması tüm düşünce akımlarında yer almaktadır. İnsan ilişkilerine baktığımızda örgütün amacı iş görenin mutlu çalışabileceği ve hevesle işini yapabileceği bir ortam sunabilmeyi gerçekleştirmektir. İş görene bu tarz bir ortam sunmak doğrudan olmasa da dolaylı olarak örgütün etkinliğini arttırmakta ,aynı zamanda çalışanın demokratik bir ortamda çalıştığı düşüncesini içselleştirmesi açısından da önem arz etmektedir.

1.2.2. Örgüt Dışı Nedenler

Katılımcı yönetim düşüncesinin ortaya çıkışında etkili olan örgüt dışı nedenler “sosyo-ekonomik etmenler” ve “siyasal ve ideolojik” ortaya konulmaktadır.

Sosyo - Ekonomik Etmenler

Önerilerle kararların yönlendirilmesinde çalışanların etkili olmalarının ve çalışanların çıkarlarının daha iyi korunabileceğinin verdiği psikolojik tatmin, katılımcı yönetimin sosyo-ekonomik temelini oluşturur. Ancak konu değişik ülkelere göre gerek yasal ve gerekse sosyo-ekonomik yönden çok farklı uygulamalar göstermektedir (Tanrıkcı, 1994: 30).

Teknolojik gelişmelerin ve buna bağlı olarak modern toplum yapısının ortaya çıkması ile, işverenler başlıca iki sorun ile karşılaşmışlardır. Bunlardan birincisi; işçilerin yaptıkları işe karşı yabancılaşmaları ve bunun sonucu olarak da az ve verimsiz çalışmalarıdır. İkinci sorun ise, gelişen işçi sınıfının ekonomik sistemler içerisinde kendi yerine olan itirazıdır. İşte işverenler her iki soruna da bir ölçüde çare bulmak üzere katılımcı yönetim düşüncesine olumlu yönden yaklaşmışlardır. Başka bir ifade ile, sosyo-ekonomik gelişmeler işverenleri böyle bir teklif yapmaya mecbur bırakmıştır (Tanrıkcı, 1994: 30).

Siyasal ve İdeolojik Nedenler

Her dönemde birbirini dengeleyen siyasi egemenlik ve iktisadi egemenlik ilkeleri, toplumların bütünlük içerisinde uyum sağlamalarının ölçüsü olarak kabul edilmektedir (Tanrıkcı, 1994: 35).

Siyasi planda diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip bulunan çalışanın, çalışma hayatında sermayedarla eşit yönetim hakkına sahip olmaması, modern toplumların bir uyumsuzluğu olarak belirtilmiştir. Çalışma yerlerinde alınacak kararlar, sadece kararı alan işvereni değil toplumu da etkileyeceğinden, karar alma mekanizmasını değiştirip işvereni imtiyazlı halden çıkarmak ve işçileri yönetime iştirak ettirmek gerekmektedir. İş hayatının demokratikleşmesinin de ancak bu sayede mümkün olacağı görüşü geçerliliğini kabul ettirmiş durumdadır (Tanrıkcı, 1994: 37).

1.3. Katılımcı Yönetimin Amacı

Yönetime katılmanın birtakım amaçları bulunmaktadır. Bunlar siyasal-sosyal amaçlar, moral amaçları ve finansal amaçlar üzere üç başlık altında toplamak mümkündür (Işığışık, 2012: 56).

Yönetime katılmanın amaçlarından ilki olan siyasal-sosyal amaca göre, üretim ve iş aşamalarını gerçekleştiren çalışanlar, yönetime katılım sayesinde seslerini duyurabilmektedirler. Ayrıca yönetime katılımı, endüstri ilişkileri içerisinde, siyasal demokrasi uygulanır hale gelmekte ve çalışma yaşamında insani ilişkiler kurulmaktadır.

İkincisi moral ve motivasyonu artırma amacıdır. Çalışanların hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere ekonomik şartların uygun olmasının yanında çalıştığı örgütte fikirlerinin önemsenmesi ve karar aşamasında önerilerine ihtiyaç duyulduğunun hissettirilmesi gerekmektedir. Bu da çalışanları

yönetime katma uygulamasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu şekilde de moral-motivasyon artışı sağlanabileceği bilinmektedir.

Üçüncü amacı ise, finansal amaçlardır. Çalışanların yönetime katılması ile amaçlanan verimlilik, kalite, müşteri memnuniyeti artışı, hataların sifıra indirilmesi gibi örgütlerin, ekonomik kalemlerinin iyileştirilmesi olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışanların iş üzerindeki önerilerinin alınması verimlilik potansiyelini arttırmaktadır (Seçer, 2009: 4).

2. Katılımcı Yönetim Modelleri

Çalışanların yönetime katılmasını, kararların bağlayıcılığı açısından danışmalı ve katımlı yönetim biçiminde ele almak mümkündür (Arıcan, 2016: 14).

2.1. Danışmalı Yönetim

Modelin özü, yöneticilerin bazı konularda çalışanların fikirlerine, görüşlerine ve önerilerine başvurulabileceği anlayışına dayanır. Çalışanlar bir nevi danışman konumunda nitelendirilir. Dolayısıyla, bu model yönetime katılmanın ilk aşamasıdır. Bu yönetim modelinin çalışanın moral ve motivasyonuna olumlu yönde katkı sağlandığı bilinmektedir. Çalışanların önerilerinin alınmasıyla, çalışan yönetim uzlaşması sağlanmakta ve iş gören değer verildiğini hissetmektedir. Bu durum da örgüte olan iş doyumunu beraberinde getirmektedir.

Danışmalı yönetime katılım modeli üç farklı başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki; karar öncesi çalışandan bilgi alma aşamasıdır. İkinci başlık ise; karar sonrası çalışanlara bilgi aktarımı aşamasıdır. Üçüncü aşama ise, danışma kurulu tarafından karar verilmesidir. Bu katılım modelinde amaçlanan, kararlara etkin şekilde katılmanın dışında karar vericilere, önerilerle destek olmaktır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 253).

2.2. Katımlı Yönetim

Katımlı yönetim, çalışanların doğrudan ya da temsilcileri yoluyla dolaylı olarak, çeşitli düzeylerdeki ortak çalışma komitelerine katılarak, yönetimde söz sahibi olmalarıdır. Katımlı yönetimde, çalışanların çeşitli konularda yönetime katıldıkları bilinmektedir. Bu konuları ekonomik, sosyal ve teknik olmak üzere 3 ana alan altında toplamak mümkün olmaktadır. **Katımlı ekonomik alanda**, çalışanların kendilerini etkileyecek yeni yatırım kararları, finansman, pazarlama, ücret vb. ekonomik içerikli konularda söz sahibi olması günümüzde olağan bir durumdur. **Katımlı sosyal alanda**, sosyal içerikli konularda, doğrudan etkilenen taraf olan çalışanlar, birçok işyerinde bu konularda söz sahibi olmakta, yönetime geniş ölçüde katılabilmektedirler. **Katımlı teknik alanda**, çalışanlar, yöneticiler kadar, belki de daha fazla, işin yapılış süreci, kullanılan makine vb. konularda bilgi ve fikir sahibidirler (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 313).

önetime katılma olgusunun, çalışanların direkt veya temsilci yoluyla katılma, bazen de sendikal katılma, gönüllü katılma ve birlikte yönetim gibi biçim modelleri karar süreçlerinde etkin oldukları yönetime katılma şekilleridir. Bu bağlamda temsilci yoluyla katılma, sendikal katılma, gönüllü katılma ve birlikte katılma olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir (Işığışık, 2012: 105).

2.2.1. Temsilci Yoluyla Katılma

Temsilci yoluyla katılım modelinin temelinde, çalışanların aralarından seçtikleri temsilcileri aracılığı ile karar organlarına katılmasıdır. İşyerinin ekonomik, sosyal ve personel yönetimine ilişkin tüm politikalarının benimsenmesi konularında kararlar alınabilir. Fakat örgütün alınan kararları tümü ile uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır. Yaşanan gelişmeler neticesinde, işçilerin yönetim kurullarında temsilci bulundurma imkânı sağlanmış, kurullarda bulunan temsilcilere belirli konularda söz sahibi olma hakkı tanınmıştır (Dicle, 1980: 115-124).

2.2.2. Sendikal Katılma

Yasal olarak, yönetime katılma hakkının sendikalar vasıtasıyla yapılmasını öngören bir sistemdir. İşçilerin kendi adına karar platformunda söz sahibi olmasına “sendikal katılma” denilmektedir. Sendikal katılımın en etkili aracı ise, toplu sözleşmelerdir. Bu sözleşme kanununda, işçi ile işveren ilişkilerinin ve tarafların pazarlık güçleri gözetilerek, toplu pazarlık süreci içerisinde yürütülmesi yer alır. Yasayla birlikte sağlanan, toplu sözleşmeler yoluyla, ücret ve sosyal yardımlar konularında çeşitli iyileştirmeler sağlanmıştır (Tokol, 2005: 123).

2.2.3. Gönüllü Katılma

Yasal açıdan zorunlu olunmayan hallerde ortaya çıkmaktadır. İşveren ve iş gören temsilcileri, yönetsel açıdan kin, husumet ve anlaşmazlıkların giderilerek karşılıklı anlayış ve uzlaşma yolunun seçilmesi bakımından bu tür yönetime katılma biçimini kabullenirler. Kısaca, yasal yaptırımın olmadığı durumlarda, çalışanların karar alma süreçlerine gönüllü olarak katıldığı yönetime katılma modelidir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 107).

2.2.4. Birlikte Yönetim

Almanya’da II. Dünya savaşı sonrası yükselişe geçen bu yönetim şekli “birlikte karar verme” “yönetime eşit katılma” olarak adlandırılmaktadır. Birlikte karar verme yönetimi ile birçok çalışan ile işveren temsilcilerini bir araya getirmektedir. Geçmişteki Alman endüstrisindeki otoriter ilişkileri ortadan kaldırarak, daha demokratik bir nitelik kazandırmıştır. Bir başka ifade ile, işçi ve işveren temsilcilerinin işyeri kurullarında, “eşit sayı ve ağırlıkta” temsil edilmesi fikrine dayanmaktadır (Ekin, 1994: 163). Bu model, içerisinde karşı çıkma gücünü de kapsayan, en gelişmiş yönetime katılma yöntemlerinden biridir (Işığışok, 2012: 107).

3. Katılımcı Yönetim Engelleri

Örgütlerde katılımcı yönetimin uygulanamamasının kimi nedenleri, yönetenlerle ve yönetilenler ile ilgili iken; kimi nedenleri de örgüt ve çevresi ile ilgilidir. Örgütlerde katılımcı yönetimin engelleri aşağıda daha ayrıntılı incelenmektedir (Eren, 2016: 277).

3.1. Üstlerden Kaynaklanan Engeller

Örgütlerde çeşitli nedenlerle yöneticinin başarılı iş görenleri dışlaması; başarılı olma, kendini aşma gayreti içerisindeki elemanlara set oluşturması; başarılı insanlar yerine beceriksiz, bilgisiz, sorumsuz kişileri aktif hale, güçlü hale getirme çabasında olmaları yönetici engeli olarak ifade edilebilir. Yine 225evesi225 da özel sektör bazında yönetici tayini yetkisinde olan yöneticilerin alt birimlerine güçsüz, yeteneksiz kişileri getirme eğiliminde oldukları herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Böylelikle daha bilgili ve yetenekli insanların yönetici konumuna gelip, ilgili organizasyonlarda üretkenliği, verimliliği tesis edebilme olanakları engellenmektedir (Akdemir, 2001: 47).

İşletmelerde yönetici engeline neden olan diğer faktörler; Başkalarının başarısını kabullenememe, başarısızlıkların gizlenmesi, yetki devretmeme, tüm yetkileri kendinde toplama düşüncesi, sorumsuzluk, itaat bekleme, itaat görmeme, beceriksizlik, bilgisizlik, başka şekillerde farklılaşma arayışı, diktatörlük 225evesi, sen yönetici olduğunda uygularsın savunması, yalnızca çalışarak olmaz anlayışı, yeteneksizlik düzeyine ulaşma, olanak yetersizliği, çağdaş düşünmeden yoksulluk, başarısızlık hegemonyası, yönetsel rahatlık alanlarını koruma, kontrolü kaybetme korkusu, her şeye gücü yeten yönetici efsanesi, aktivite tuzağı vb. (Akdemir, 2001: 75).

Yönetici engeliyle karşılaşan bireyler, buldukları örgütten ayrılmasalar dahi; engelleme nedeniyle çalışmalarını silik bir kişilikle sürdürmek zorunda kalırlar ki; bu da anılan iş görenlerin örgütlerine yararlı olmamaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Başkalarının başarısını kabullenememe, sorumsuzluk, yeteneksizlik çağdaş düşünmeme motifleri bulunan kişiler ilgili kuruluşlarda yönetici olarak görev yapmakta; kuruluşların kaynakları başarı, kalite, verimlilik yönelimi olmayan kişilerin elinde rasyonel olmayan bir şekilde kullanılmaktadır. Kaynakların rasyonel olarak kullanılmaması sonucunda, kuruluşun maliyetleri doğal olarak yüksek olacaktır. Çağdaş yöneticilik özelliklerinden yoksun, değişen koşullara uyum politikası üretemeyen yönetici kişiliklerinin orta ve uzun vadeli olmaması durumunda, ilgili örgütün yok olması da söz konusu olabilir (Akdemir, 2001: 167)

3.2. Astlardan Kaynaklanan Engeller

Bazı örgütlerde, neredeyse bütün iş görenler alınan kararlara yüksek düzeyde katılım sağlarken; bazılarında, iş görenlerin bir kısmı daha kısıtlı bir düzeyde katılım göstermektedir. Örgütlerde katılımcı yönetim engelinin yönetilenlerden kaynaklandığı faktörler; Bir meseleyi inceleme, araştırma ve akıl yürütme yerine üstlerine sorma, eleştirilme korkusu, gerekli bilgi, deneyim ve becerilerden yoksun olma, iş yükünün çok olması, özgüvensizlik, yetersizlik düşüncesi ve kaygı, sorumluluk almaktan kaçınma, iş yükünün artacağını düşünme, üstlerini ve örgütünü sevmeme nedeniyle destek vermek istememe, göz önünde olmak istememe, amaç ve çıkarların, örgüt amaç ve çıkarları ile çatışması, iş görenlerin örgütü anlayamamaları, iş görenlerin örgütte neler olduğunu bilmemeleri vb. (Eren, 2016: 277).

Zaman kısıtı, üretimin durması ya da yavaşlaması, değerlendirilme kaygısı, uyum ve grup baskısı gibi faktörler de katılımcı yönetimin engellenmesine sebep olmaktadır (alıntılayan Mücevher, 2021: 173); (aktaran McShane ve Von Glinow, 2016: 127). İş gören katılımı ile verilen kararlar, bireysel verilen kararlara göre daha uzun zaman almaktadır. Çünkü bireysel kararlara nazaran katılımlı kararlar, organize, koordinasyon, ilişki ve iletişim kurmayı ve uyumu gerektirmektedir. Hatta iş gören katılımı ne kadar genişlerse o kadar zamana ihtiyaç vardır. Zaman almasının yanında iş görenlerin, diğer çalışma arkadaşlarının kendilerini değerlendirdikleri kaygısıyla fikirlerini beyan etmemeleri, yani başkalarınca değerlendirildikleri kaygısını taşımaları, katılımsız yönetimi artıran bir diğer nedendir. İlave olarak iş görenlerin ait oldukları birim, grup ya da takımların güçlü normları, fikir birlikleri, bağlılık düzeyleri ve grup düşünceleri sonucu oluşan uyum baskısı, iş görenlerin katılımını sınırlandırmaktadır (Eren, 2016: 483).

3.3. Çevresel Engeller

Örgüt iklimi ve kültürü, organizasyon yapısı vb. gibi çevre koşulları faktörleri katılım üzerinde etkilidir. Örgütlerde katılımcı yönetim engelinin çevresel faktörler; Teşvik ve motivasyonun yetersiz oluşu, merkezi organizasyon yapısı, verilecek kararların örgüt için taşıdığı stratejik önem, işlerin hızlı yapılma zorunluluğu, denetim ve ikaz mekanizmalarının olmaması, yetki ve sorumluluk sınırlarının açık ve net olmaması, grup kararlarının kişisel kararlardan daha maliyetli olması, işletmenin küçük ve sahiplerinin az olması, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik, demografik ve politik açılardan değişken çevre koşulları, amaçların belirlenmemesi, iş görenlerin işe dâhil edilememesi, örgütsel adaletin sağlanamaması, iş görenlerin kendilerini geliştirme fırsatlarının olmaması, kaynak yetersizliği, çekici bir örgüt vizyonunun olmaması vb. (alıntılayan Mücevher, 2021: 172); (aktaran McShane ve Von Glinow, 2016: 88-89).

Diğer taraftan örgütün büyüklüğü, örgütte mülkiyetin yaygınlığı, uzlaşma ve çatışma kültürü de katılımın belirleyicileri arasındadır. Örneğin, sahiplerinin az olduğu küçük örgütlere nazaran mülkiyetin yaygın olduğu büyük örgütlerde, yine ilişkilerin çatışma üzerine kurulu olduğu ABD, Fransa ve İtalya gibi ülkelerdeki örgütlere karşı uzlaşma üzerine kurulu olduğu Almanya ve İngiltere'deki örgütlerde, yönetime katılımın etkinlik olasılığı daha fazladır. Mülkiyetin sınırlı olduğu küçük örgütlerde, örgüt sahiplerinin yönetim ve mülkiyeti kaybedecekleri korkusu da katılımı sınırlı düzeyde tutmaktadır (Eren, 2016: 483).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Katılımcı yönetimin önündeki engeller ve uygulanabilirliği örgütlerin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Aktif bir şekilde yönetime katılım sağlayamayan iş görenlerin motivasyonları düşmekle birlikte tükenmişlikleri de artmaktadır. Bunların sonucunda iş görenler çalışma ortamında anlaşmazlıklar çıkarma ve diğer iş görenlerin motivasyonlarını da bozma davranışları gösterebilmektedirler (alıntılayan Mücevher, 2021: 173); (aktaran McShane ve Von Glinow, 2016: 88-89). Yapılan araştırmalara göre, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin yanında ülkemizde de katılıma dair uygulanabilirliğin çok sınırlı kaldığı söylenebilmektedir (Eren, 2016: 478).

Yönetime katılımın çeşitli nedenlerle engellenmesinin üstler, astlar ve örgüt açısından olumsuz sonuçları vardır. Katılım olmadığında, öncelikle üstlerin rutin ve standart işleri artmakta, bu sebeple de üstler bilgi ve zamanlarını iyi yönetemeyerek daha önemli işlere fırsat bulamamaktadır. Bunun yanında üstlerin karar verme süreçlerindeki verimlilikleri ve yönetsel etkinlikleri de azalmaktadır (Eren, 2016: 278- 279). Sonuç olarak üstlerin verimliliği düşmekte, bu durum astlara ve örgütün çevresine de yansımaktadır. Bu yansımadan hareketle gerçekleşen durum kısır döngü halinde devam etmektedir.

Astlar açısından meseleye bakıldığında, yönetime katılımın olmaması; yönetilenlerin karar alma inisiyatifi kullanmalarını engelleyerek, kendilerine olan güvenlerini ortaya koymalarını engellemektedir. Astlar öz güvenlerini besleyemediklerinde de içe kapanarak etrafla iletişimini kesmektedir. Bu da astların mutsuz olmasına neden olmaktadır. Mutsuz olan bir ast etrafına özellikle de bütün gününü geçirdiği örgüte beklenen katkıyı sunamamaktadır. Günümüzde iş görenler, sadece iş gören olmak değil çalıştığı örgütte önemsenerek fikirleriyle var olmak istemektedir. Bundan hareketle iş görenler yönetime katılmak, düşüncelerini aktarmak ve kendilerine geri dönüt verilmesini beklemektedir.

Örgüte yüklenen sonuçlar açısından yönetime katılımın örgütte engellenmesi, üstler ve astlar arasında etkili iletişim kurulamamasına bunun sonucunda da örgütün maddi, manevi zarar görmesine neden olabilmektedir. Bundan hareketle örgüt başarısızlığa sürüklenebilmekte, yönetsel olarak başarısız olan örgütler de zaman içerisinde yok olabilmektedir. Katılımın olmadığı örgütler aynı zamanda rekabet ve çevresel koşullar altında ezilmekte rakipleriyle istenilen düzeyde karşı karşıya gelememektedir. Oysa ki çevresel koşullara ayak uydurmak ve yeteri düzeyde esneklik sağlamak katılımcı yönetim anlayışıyla daha kolay olabilmektedir.

Diğer bir açıdan bakıldığında katılımcı yönetim yaklaşımının engellenmesi ve uygulanamaması örgütsel değişimin de önünü tıkamaktadır. Katılımcı yönetim uygulanan örgütlerde örgütsel değişimin hissedilmesi ve yaşatılması anlamında önemli gelişmeler yaşanabilmektedir (alıntılayan Mücevher, 2021: 173); (aktaran McShane ve Von Glinow, 2016: 128). Katılımın olduğu örgütlerde örgüt ve iş gören birlikte değişmekte, örgüt ile ilgili önemli kararlarda birlikte sorumluluk alabilmektedir. Bu da aslında yönetici açısından olumlu bir durumdur ki yönetici ileride yaşanması muhtemel olumsuzluklarda iş görenleri de işaret ederek sorumluluğu onlarla paylaşabilmektedir. İş görenler de aynı şekilde sorumluluk ortak paylaşıldığı için sonucu kendilerine de mül edebilmektedirler.

Sonuç olarak katılımcı yönetim yaklaşımının uygulanabilir olması hem üstler hem de astlar açısından olumlu sonuçlar doğurmakta hem kendilerine hem de buldukları örgüte fayda sağlamaktadır. Çevresel koşullar ile ilişkilendirildiğinde de örgütsel kültürün gelişmesi, örgüte bağlılığın artması, değişen çevre koşullarına ayak uydurma vb. durumlar açısından örgüte yine olumlu bir şekilde geri dönüş sağlamaktadır. Bu çalışmada örgütlerde katılımcı yönetim engelleri ve katılımcı yönetimin uygulanabilirliği konusu derleme araştırma yöntemi kullanılarak çalışılmış olup ileride yapılacak çalışmalarda alan araştırması yapılarak ilerlenmesi önerilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, S. (1986). *Katılımlı Yönetim*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, No.21, İstanbul, 1986. Veritabanı: eBook Collection (EBSCOhost), adresinden edinilmiştir.
- Akdemir, A. (2001). *Yönetici Engeli*. Kocaeli: Kocaeli Kitabevi, 2001.
- Arıcan, Z. (2016). *Katılımcı Yönetim Anlayışının Uygulandığı İşletmelerde Çalışanların Etik Anlayışı ve İBB Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016. <http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11363/235/431300.pdf?sequence=1>, adresinden edinilmiştir.
- Bayer, E. (2005). İşletmelerde Kurumsallaşmanın Sorunsal Haline Gelmesi ve Kurumsallaşamama Nedenlerinin Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2005, Cilt:7, Sayı:3, S:125-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28337/301182>, adresinden edinilmiştir.
- Dicle, A. (1980). *Endüstriyel Demokrasi ve Yönetime Katılma*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1980.
- Ediz, A. (1979). Yönetime Katılma ve Özel Kesim. *Yönetime Katılma ve Özyönetim Semineri*, MPM Yayınları, No. 231, Ankara, 1979.
- Ekin, N. (1994). *Endüstri İlişkileri*, Beta Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1994.
- Eren, E. (2016). Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar. İstanbul: Beta Yayınları.
- Fişek, K. (1977). *Yönetime Katılma*. TODAİE Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977.
- Galipoğlu, Ö. (2014). İnsan Kaynakları Yönetiminde Çalışanların Yönetime Katılması ve Öneri Sistemlerinin Firmalara Sağladığı Katkılar Üzerine Farklı Sektörlerden Uygulama Örneği. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014. <http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/bitstream/11452/5226/1/380122.pdf>, adresinden edinilmiştir.
- Gökalp, S.A. (2018). Katılımcı Yönetim Anlayışı ve İLKSAN. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2018, Cilt: 1, Sayı: 2, S: 67-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsbder/issue/47883/604973>, adresinden edinilmiştir.
- Güven, M. (2000). *Yönetim ve Örgüt*. Nobel Yayını, Ankara 2000.
- Işığışık, Ö. (2012). *Yönetime Katılma*. Bursa: Ekin Kitabevi, 2012. <https://turcademy.com/tr/kitap/yonetime-katilma-9789752447790>, adresinden edinilmiştir.
- Özel, M. (2016). *Yöneticilik Dersleri*. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- Kazancı, M. (2017). Türk Kamu Yönetiminde Katılma ve Danışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 72, Sayı: 4, S: 1009 – 1045. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/33459/372007>, adresinden edinilmiştir.
- McShane, S. L., Von Glinow, M. A. (2016). Örgütsel davranış, (Çev. Ed. A. Günsel ve S. Bozkurt), İstanbul: Nobel Yayınları, (Orijinal Baskı: 2016).
- Mücevher., M., H. (2021). Örgütlerde Katılımsız Yönetim Sorununu: Kavramsal Bir Çalışma. *The Journal of International Scientific Researches*, 2021, Cilt: 6, Sayı: 2, S: 168- 181. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isrjournal/issue/62434/912093>, adresinden edinilmiştir.

Sabuncuoğlu, Z. (1982). *Endüstriyel Davranış*, Bursa İ.T.İ.A. İşletme Fakültesi Yayınları, No.10, Bursa, 1982.

Sabuncuoğlu Z., Tüz, M., (1998). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Yayınları, 1998.

Seçer, B. (2009). Endüstriyel Demokrasi: İşçilerin Yönetime Katılmasından İşçi Katılımına. *Çimento İşveren Dergisi, Kasım 2009, Sayı: 4*, S: 19-35.

Tanrıkılıcı, C. (1994). *İşletmelerde Demokratik Bir Yönetim Süreci Sağlayabilme Açısından Katımlı Yönetim ve ŞİŞECAM Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/24585.pdf>, adresinden edinilmiştir.

Tokol, A. (2005). *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2005.

Tokol, A., Alper, Y. (2019). *Sosyal Politika*. Bursa: Dora Yayınevi, 2019. <https://www.turcademy.com/tr/kitap/sosyal-politika-9786052470855>, adresinden edinilmiştir.

Yozgat, O. (1983). *İşletme Yönetimi*. Marmara Üniversitesi Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul: Met/er Matbaası, 1983.

Kurumlara Değer Katan Halkla İlişkiler Stratejileri: Yöneticilere Yönelik Bir Araştırma

Şifa ELCİL¹

Giriş

Halkla ilişkilerin ilişki yönetimi fonksiyonu 1990' lı yıllarda iki yönlü simetrik model temelinde ortaya çıkmıştır. Halkla ilişkilerin temel amacı, örgütün misyonuna ulaşmasını sağlayan kamularla ilişkiler kurarak karlılığını sağlamaktır (Grunig, 1992: 20). Bir diğer ifadeyle halkla ilişkiler, örgüt ve kamuları arasında karşılıklı faydaya dayalı ilişkiler kuran ve bunu sürdüren bir yönetme işlevidir (Cutlip vd, 1994: 6). Bu iki yaklaşım halkla ilişkilerin stratejik iletişim ve yönetim işlevini vurgulamaktadır. Bu bağlamda halkla ilişkiler; tüm paydaşlarıyla dürüst ve sağlam ilişkiler kurup geliştirerek onları olumlu eylemlere yönelten, paydaş tepkilerini değerlendirerek tutumuna yön veren, böylece karşılıklı fayda sağlayan dengeli ilişkiler sürdürme yönündeki planlı bir stratejik yönetme fonksiyonudur.

Kurumlarda tüm faaliyetlerin stratejik bir anlayışla geniş bir perspektifte planlanması ve uygulanması kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda halkla ilişkiler yöneticilerinin stratejik pozisyonu en çok güçlenen işlevlerden biridir. Halkla ilişkiler yöneticileri stratejik karar alma mekanizmalarında yer alarak kurum ve paydaşları arasında güçlü bir iletişim sistemi tesis eder. Bu anlamda üstlendiği misyon önem arz eder. Diğer bir deyişle; kurumun çevresiyle olan bağlarını açıklama ve tanımlama gibi geniş sorumluluklar halkla ilişkilerin stratejik fonksiyonunu vurgulamaktadır (Kitchen, 1997: 26). Halkla ilişkilerin genişleyen ve iddialı işlevi, kurum ve paydaşları arasında çift yönlü diyalogu esas alması uyum sağlama özelliğini göstermektedir (Sietel, 2004; Newsom vd., 2004). Kurum ve paydaşları arasında uyum yakalama yaklaşımı aynı zamanda bir paradigma değişimi olarak ifade edilebilir.

Halkla ilişkilerin stratejik iletişim ve yönetim boyutu aynı zamanda halkla ilişkiler alanının asıl özünü, ne olduğunu, ne yapması gerektiğini, örgüt içi ve dışındaki fonksiyonunu, değerlerini, paydaşlarını, toplum için ürettiği faydaları sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Halkla ilişkilerin en önemli amacı stratejik ilişki yönetimidir ve bu amaç iletişimi temel almayı gerektirir (Ledingham ve Bruning, 2000: 13; Hutton, 1999: 212). Halkla ilişkiler; çift yönlü iletişim, stratejik yaklaşım, sosyal sorumluluk, kurum kimliği, kriz yönetimi ve iletişimi, konu-gündem yönetimi gibi hayati konularda kurumların geleceğini etkilemektedir. Geleneksel halkla ilişkiler faaliyetlerinden stratejik halkla ilişkilere geçişte bu faaliyet alanları ön plana çıkmaktadır.

1. Kurumlara Değer Katan Halkla İlişkiler Stratejileri

1.1. Sosyal Sorumluluk Uygulamaları

Sanayi devriminden başlayarak 1990' lı yıllara değin kurumlar daha çok iç paydaşlarına yoğunlaşmışlardır. 1990' lı yıllardan itibaren ise kurumlar dış paydaşlara daha fazla yönelmeye başlamıştır. Kurumlar sadece kar eden işletme anlayışından toplumsal faydaya yönelik bir yapıya

---

¹ Dr. İstanbul Medipol Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

doğru evrilmiştir. Bu anlayış aynı zamanda kurumsal sürdürülebilirlik ve sosyal paydaş konularını gündeme taşımıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk küresel ekonomide giderek önem kazanmıştır. Kurumların; hesap veren, dürüst, etkili iletişim kuran, şeffaf, karşılıklı fayda içeren faaliyetleri ön plana çıkmıştır.

Geçmişten günümüze toplumlarda sosyal sorumluluk anlayışı öncelikle devletler tarafından takip edilmiş ve yerine getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan yasalar ve zorlayıcı düzenlemelerle devlet birçok farklı konuda çeşitli hakların kazanılmasını sağlamıştır. Zamanla işletmelerin güçlenmesiyle devletlerin bu alanlardaki işlevi sınırlanmıştır. İşletmeler bir takım yasal düzenlemelerle sosyal sorumlulukları konusunda daha aktif olmaya yönlendirilmiştir. Dolayısıyla sosyal sorumluluk anlayışı 1930'lu yıllardan günümüze çeşitli şekillerde tartışılmış ve varlığını sürdürmüştür. Özellikle 1990' lı yıllardan itibaren tüm dünya toplumlarında kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı gündeme yerleşmiştir. İşletmelerin sorumluluklarının boyutları genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Günümüzde işletmeler toplumdan aldığı bir kısmını yine topluma sunan bir anlayışla çok çeşitli konularda sosyal sorumluluk faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

Kurumlar tüm paydaşlarıyla sürdürdükleri ilişkileri; şeffaf, adil, hesap verebilir ve sorumluluk kuralları çerçevesinde kurgulamak, karar alma süreçlerinde bu kararların tüm paydaşları açısından ne gibi sonuçlar doğuracağını dikkate almak durumundadırlar. Kurumlar sürdürülebilirlik için nitelik ve nicelik bakımından farklılaşan ve çeşitlenen paydaşların beklentilerini de anlamalıdırlar. Ekonomik, çevresel ve sosyal yönlerden bir denge kurmalıdırlar (Hardjono ve Klein, 2004: 45; Hui, 2008: 34). Çünkü kurumlar bir sosyal çevrede faaliyetlerini gerçekleştirirler. Sadece kar etmekle değil aynı zamanda sosyal sorumlulukla da sorumludurlar. Bir başka deyişle Davis ve Blomstrom'un da (1975: 8) ifade ettiği gibi; temel ekonomik fonksiyonlarının yanı sıra bu temel ekonomik fonksiyonlarından doğan sosyal sorumlulukları ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik sorumlulukları vardır. Archie Carroll işletme sorumluluklarını; ekonomik sorumluluklar, yasal sorumluluklar, etik sorumluluklar ve hayırseverlik olarak sınıflandırmaktadır (Lantos, 2002: 206). Daha sonra bu sınıflandırma biraz daha geliştirilmiş ve hayırseverlik, etik ve strateji boyutlarıyla öne çıkmıştır (Lantos, 2001: 2). Bu bağlamda sosyal sorumluluğun iki temel bakış açısı olduğu söylenebilir. İlki kurumsal davranışla ilgili etik normlar ve öncelikli değerlerle ilgili iken diğeri kurumsal itibarın korunmasıyla ilgili stratejik boyuttur.

1.2. Kurum Kimliği Çalışmaları

Kurumsal kimlik kavramının bir tasarım süreci olarak dikkat çekmesi ve stratejik bir rekabet avantajı olarak görülmesi 1970'li yıllara dayanmaktadır. Kurumsal kimlik kurumsal paydaşlar arasında saygınlık kazanmak ve destek sağlamak için stratejik bir kaynak olarak görülmeye başlamıştır. Kurumsal kimlik bir şirketin ne olduğu, nasıl tanındığı, nasıl hatırlandığıyla ilgili anlamlar topluluğudur (Topalian, 1984: 27; Olins, 1989: 13; Markwick ve Fill, 1977: 35). Bu tanımlama kurum kimliği çalışmalarının stratejik önemini ortaya koymaktadır. Sürekli gelişme ve değişimin yaşandığı rekabet ortamında kurumların varlığını koruyabilmesi öncelikle sağlam bir kurumsal kimlik oluşturmalarına bağlıdır. Her insanın bir kimliği olduğu gibi kurumların da bir kimliği vardır. Kurumların fark yaratabilmeleri kurumsal kimlikleriyle mümkündür. Kurumların tüm paydaşlarıyla doğrudan iletişim kurmalarını sağlayan kurum kimliğidir ve kurumlar paydaşları nezdinde yaratmak istedikleri imajı kurum kimliğini oluşturan unsurlarla ilgili stratejiler geliştirerek yönetirler. Başarılı bir kurum kimliği yaratmak için; kurumla ilişkili her tür materyal ve görselde kurum kimliğinin doğru ve bütüncül bir şekilde yansıtılması gerekir. Böylece kurum tüm paydaşlarca tanınır ve stratejik olarak kurum itibarına katkı sağlanır. Kurumlar kurum içi ve kurum dışında birçok krizle karşılaşmaktadır. Kurumları krizlerle başa çıkabilmek ve itibarlarını koruyabilmek için kurumsal kimlik çalışmalarını tamamlamış olmaları gerekir. Kurum kimliği stratejileri bir kurumun bütün iletişim faaliyetlerini kapsayarak kurumun paydaşları nezdinde yüksek imaj ve itibara sahip olmasının yolunu açar. Dolayısıyla stratejik halkla ilişkiler faaliyetleri içinde kurumsal kimlik çalışmalarının öncü bir rolü vardır.

Kurum kimliği sürecinde; kurum kişiliği, görsel kimlik/tasarım, kurum davranışı ve kurum iletişimi unsurları ön plana çıkmaktadır. Kurum kişiliği, kimlik ve imaj oluşumunda kilit role sahiptir. Kurum kişiliğini etkileyen çok fazla unsur vardır. Kurum kişiliğinin ana unsurlarından olan kurum felsefesi kurum değerleriyle birleşerek kurum kültürünü oluşturur. Bir kimlik oluşturmadan önce kurum kişiliğini, felsefesini, değerlerini ve kültürünü çok iyi tanımak gerekir. Kurum kim olduğu ve ne için var olduğunu iyi anlamalıdır. Aynı zamanda doğru tanımlanmış ve tüm süreçlerle ilişkilendirilmiş vizyon ve misyon tüm paydaşlarla paylaşılmalıdır. Kurum kimliği oluşumunda diğer bir unsur görsel kimlik/tasarımıdır. Görsel kimlik bir işletmenin isim, logo, yazı ve tipografi gibi sembollerini ifade eder. Diğer kurum kimliği unsurlarına göre daha standarttır. Görsel kimlik markanın grafik temsili ve kurum iletişim stratejisinin bir parçasıdır. Burada; ürün tasarımı, iletişim tasarımı ve çevre tasarımı olmak üzere üç bileşen söz konusudur. Ürün tasarımı kurum kimliğinin önemli bir bileşeni olarak ürünü diğerlerinden ayıran temel özelliklerdir. İletişim tasarımı, bir kurumun tüm iletişim araçlarının tasarımıdır. Kurum logosu, antetli kağıtlar ve çalışanların giysilerinde kullanılan renklere kadar ortak bir tasarım oluşturulmalıdır. Çevre tasarımı diğer tasarımlar gibi verimliliğe katkıda bulunur. Düzgün tasarlanmış bir çalışma ortamı ve hoş bir çalışma iklimi çalışan motivasyonunu artırmaktadır. Kurum iletişimi, kurum tarafından stratejik paydaşlarını kurum lehine etkilemek için uygulanan tüm iletişim tedbirlerinin sistemli bir şekilde uygulanmasıdır. Kurum davranışı, kurum tutumlarının neden olduğu kurumsal davranışlar ve hareketlerin tümüdür (Köktürk vd., 2012: 51-58).

1.3. Kurumsal İtibar Yönetimi

Küreselleşme sonrası rekabetin artmasıyla ürün ve hizmet üreten kurumlar fark yaratacak ve kendilerine değer katacak arayışlara yönelmiştir. Bireyler gibi kurumlar da kendilerini gerçekleştirme gayreti içindedir. Kurum paydaşları ve kamuoyu işletmelerin misyonu, vizyonu, değerleri, ne yaptığı, neye inandığı ve hangi yöne ilerlediğini sorgulamaktadır. Bu nedenle işletmelerin ne olduklarını, hangi yöne ilerlediklerini, toplumsal katkılarını tüm sosyal paydaşlarıyla paylaşmaları ve böylece güçlü bir kurumsal itibar yaratmaları gerekmektedir. Kurumsal itibar fark yaratmada ve tercih edilmede rekabet avantajı sağlayacaktır. Balmer'a göre (1998: 971) kurumsal itibar kavramı belli aşamalardan geçerek olgunluğa erişmiştir. İlk aşamada 1950' lerde kurumsal imaj ön plandayken devamında 1970' ler ve 1980'lerde kurumsal kimlik ve kurumsal iletişim ön plana çıkmıştır. Daha sonra 1990' larda kurumsal marka yönetimi değer kazanmıştır. Günümüzde ise itibara giderek artan ilgi süregelmektedir. Lewis itibarı (2001: 34) güçlü değere sahip bir varlık olarak tanımlar. Dowling ise itibarı (2001: 19) bir kurumla ilgili; gerçeklik, dürüstlük, sorumluluk ve bütünlük gibi atfedilen değerler olarak ifade eder. İtibar tüm hedef kitlelerin kurum hakkındaki toplam fikirleri olarak ifade edilir. Dolayısıyla kurumsal itibar; müşterilerin, yatırımcıların, çalışanların ve kamuoyunun kuruma dair olumlu ya da olumsuz tüm tepkileridir. İtibarlı bir kurumun marka değeri yükselmektedir.

Kurum imajı daha çok düşünceye dayalıdır. Kurum kimliği fiziksel bir kavram olarak ifade edilir. Oysa itibar hem iç hem de dış hedef kitleyle ilişkilidir ve bütüncül bir kavramdır (Jenkins, 1994: 320; Argenti, 2003: 71-72). Özellikle kurumsal iletişim ve kurum kimliği çalışmaları, sosyal sorumluluk faaliyetleri ve yöneticilerin itibar yönetimi sürecinde ayrı bir önemi olduğu ifade edilebilir. Birçok üst düzey yönetici halka ilişkileri kritik misyon olarak tanımlamaktadır. Örgütsel düzeyde halkla ilişkilere farklı bakış açıları bulunsa da halkla ilişkiler daha çok itibar yönetimi olarak konumlandırılmaktadır (Grunig ve Hung, 2002: 32; Yang ve Grunig, 2005: 205; Hutton, 1999: 247).

1.4. Konu-Gündem Yönetimi

Günümüzde çoğu işletme krizlere hazırlıksız yakalanmaktadır. Bunun sonucunda kayıp ve zararlar beklenenden çok daha fazla olmakta, uzun çabalar sonucu oluşan itibar büyük zarar görmektedir. İtibarın bir kurumun her şeyi olduğu günümüz koşullarında itibarın korunması önem arz etmektedir. Konu-gündem yönetimi bu anlamda itibarın güvencesidir ve etkili halkla ilişkiler ve stratejik planlamanın önemli bir parçasıdır. Konu-gündem yönetimi; kurumların karşılaşacağı

sorunları tahmin etme, tehlikeleri önceden görebilme, krizleri minimize etme ve önlemede proaktif ve sistemli bir yaklaşımdır. Bir başka deyişle yönetsel düzeyde kurum üzerinde etkiye sahip olabilecek potansiyel konuları tespit etmek ve sonrasında bu konuların gelişimini stratejik olarak yönlendirmektir. Özellikle paydaş gurupları arasında yüksek ilgi gören konular ön planda tutulmalıdır. Halkla ilişkilerin vazgeçilmez ögesi olan çift yönlü simetrik iletişim, özellikle çevrenin ve hedef kitlenin nabzını tutarak konu-gündem yönetimine olanak sunmaktadır. Dolayısıyla Tucker ve Broom'un (1993: 38) ifade ettiği gibi konu-gündem yönetimi hem kurumun hem de öncelikli paydaşların faydası için pazar koruma, risk azaltma, fırsat yaratma ve kurumsal itibarı korumaya destek olan bir yönetim sürecidir.

Konu-gündem yönetiminin gelişimine bakıldığında gündemdeki gelişen konuları takip etmek, analiz etmek, yönetmek; böylece kamuoyunun dikkatini çekmeden önce kontrol altına almak için kullanılan bir araç olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda kurumsal stratejiyi değişen beklenti ve durumlar çerçevesinde sistematik olarak analiz etmeye yarayan bir süreç olduğu ifade edilebilir. Kurum açısından riskli olabilecek konu ve gündemler iyi yönetilmediğinde (Caponigro, 2000: 11-13);

- Kurum itibarı zarar görmekte,
- Yaratılan güven ve kredibilite yok olmakta,
- Satışlarda azalma görülmekte,
- Çalışanın işletmeye güveni azalmakta,
- Kurum isminde değişiklik yapılabilmekte,
- Önemli ürün ve hizmetlerde değişikliğe gidilebilmektedir.

Konu-gündem yönetimi etkili bir şekilde uygulandığında;

- Pazar payı artmakta,
- Paydaşlarla ilişkiler güçlenmekte,
- İtibar yükselmektedir.

Dolayısıyla konu ve gündem yönetimi riskleri itibar zarar görmeden ortadan kaldıran; stratejik planlamayı, toplumsal ilişkileri, yatırımcı ilişkilerini, paydaş ilişkilerini içeren çok yönlü stratejik bir süreçtir.

1.5. Kriz Yönetimi ve İletişimi Uygulamaları

Günümüzde özellikle endüstriyel gelişmelerden sonra kurumlar birçok krize maruz kalmaktadır. Gelişen iletişim araçlarının yaşanan krizleri hızlı bir şekilde dünyanın her yerine yayması krizlerin kurumlar üzerindeki etkilerini güçlendirmektedir. Kriz yönetimi ve iletişim beklenmeyen durumlardan en az zararla çıkabilmek için kriz öncesi ve sonrasında yapılacakların proaktif bir yaklaşımla planlanmasıdır.

Kurum itibarı uzun soluklu bir süreçtir ve çabalar sonucu oluşur. Fakat yok olması çok daha kısa sürer. Kurumların karşı karşıya kaldığı krizler yıllarca sistematik olarak sürdürülen iletişim çabalarıyla oluşturulan itibarı bir andan yok edebilir. Krizler kurumların üst düzey hedeflerini tehdit eden, kurumların geleceğini tehlikeye sokan ve kurumların hızlı cevap vermesi gereken özel durumlardır (Budak ve Budak, 1995: 201). Kriz bir kurumun varlığını, bütünlüğünü veya itibarını tehdit eden bir olay ya da durumdur. Beklenmeyen bir zamanda ortaya çıkması, problemin çözümü için sınırlı bir zaman olması ve itibarın sarsılması kriz gerçeğini tanımlamaktadır. Her kurumda irili ufaklı birçok kriz yaşanabilir. Bu krizler iç etkenlerden kaynaklandığı gibi dış etkenlerden de

kaynaklanabilir. Önemli olan kurumların kriz karşısındaki refleksleri ve hazırlık durumudur. Her kurumun kriz yönetimi ve iletişimi planlamalarını hazır etmesi ve uygulaması bir gerekliliktir. Kriz yönetiminde öncelikle kriz yönetim ekibinin olması, kriz planı oluşturma, hızlı ve disiplinli hareket etmek önem arz eder. Kriz iletişimi kriz öncesi ve sonrası dönemi kapsayan uzun soluklu bir süreçtir. Krizin sebep olduğu belirsizlik ortamı iletişim çabalarının önemini arttırmıştır. Krizle ilgili olumlu itibarın korunması yönündeki faaliyetlerdir. Kriz beklenmedik durumlarda ortaya çıkar ve kurumların itibarını tehdit eder. Kriz yönetimi ve iletişimi; krizin yönetilmesi, krizle ilgili önlemlerin algılanması, bu yönde stratejilerin geliştirilmesidir. Dolayısıyla krizler yönetilmesi gereken itibarın korunmasına yönelik stratejik süreçlerdir.

2. Kurumlarda Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları: Yöneticilere Yönelik Bir Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı kurumların rekabet ortamında varlığını sürdürmesini sağlayan en önemli değer olan stratejik halkla ilişkiler uygulamaları kapsamında; sosyal sorumluluk uygulamaları, kurum kimliği çalışmaları, kurumsal itibar yönetimi, konu gündem yönetimi, kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının Türkiye'deki şirketlerdeki varlığını tespit etmektir. Bu yönde oluşturulan araştırma sorularıyla; stratejik halkla ilişkilerdeki beş uygulama alanıyla ilgili olarak;

- Yöneticilerin bu konudaki farkındalığı,
- Kurumlarındaki yönetici ve çalışanların bu uygulama alanını ne derece önemseydiği,
- Kurumlarında bu uygulama alanının ne derece uygulandığı,

sorgulanmaktadır.

Bu doğrultuda geliştirilen ve stratejik halkla ilişkiler uygulamalarında öne çıkan; sosyal sorumluluk uygulamaları, kurum kimliği çalışmaları, kurumsal itibar yönetimi, konu gündem yönetimi, kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarıyla ilgili geliştirilen araştırma soruları şu şekildedir:

- Sosyal sorumluluk uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.
- Sosyal sorumluluk uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?
- Sosyal sorumluluk uygulamaları kurumunuzda yapılmakta mıdır?
- Kurum kimliği çalışmalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.
- Kurum kimliği çalışmalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?
- Kurum kimliği çalışmaları kurumunuzda yapılmakta mıdır?
- Kurumsal itibar yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.
- Kurumsal itibar yönetimine kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?
- Kurumsal itibar yönetimi sürecinin kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz?
- Konu gündem yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.
- Konu gündem yönetimi uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?

- Konu gündem yönetimi uygulamalarının kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz?
- Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.
- Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?
- Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz?

Stratejik yaklaşım, kurumların rekabet ortamında varlığını sürdürmesini sağlayan en önemli değerdir. Araştırma, stratejik halkla ilişkiler uygulamalarında öne çıkan; sosyal sorumluluk uygulamaları, kurum kimliği çalışmaları, kurumsal itibar yönetimi, konu gündem yönetimi, kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurum yöneticileri tarafından stratejik bir faaliyet olarak algılanıp algılanmadığının, kurumda ne ölçüde var olduğunun ve çalışanlarca ne derece önemsendiğinin tespiti açısından önem taşımaktadır. Ayrıca stratejik halkla ilişkiler uygulamalarının kurumsal önemiyle ilgili farkındalığı arttıracaklığı düşüncesi paylaşılmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntem ve Aracı

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde bazı sorular standartlaştırılmıştır. Bazı sorular da açık uçlu olarak hazırlanmıştır. Bazı sorularda sınırlılık söz konusuysen bazı sorularda derinlemesine cevap alma imkanı sunulmaktadır. Dolayısıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği; belli düzeydeki standartlığı ve esnekliği, belli konularda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olmasıyla araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir.

Araştırmanın örneklemini büyük ölçekli şirketler oluşturmaktadır. Bu şirketlerin belirlenebilmesi amacıyla İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) Türkiye çapında her yıl gerçekleştirdiği ve Mayıs 2022'de açıklanan "Türkiye'nin İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" araştırması verileri baz alınmıştır. Örneklem seçiminde evrenin sayıca büyüklüğü ve görüşme sınırlılığı açısından halkla ilişkiler yöneticisi olan şirketler içinden ilk 20 şirket seçilmiştir. Geri dönüş alınmayan 5 şirketin yerine sıradaki diğer 5 şirket seçilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle sorular yüz yüze ya da telefon yoluyla şirketlerin halkla ilişkiler yöneticilerine iletilmiştir. Geri dönüş oranı %100 olarak sağlanmıştır.

2.3. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu kısmında öncelikle yöneticilerin demografik özelliklerine yer verilmiştir. Daha sonra kurumlarda stratejik halkla ilişkiler uygulamalarında öne çıkan; sosyal sorumluluk uygulamaları, kurum kimliği çalışmaları, kurumsal itibar yönetimi, konu gündem yönetimi, kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurum yöneticileri tarafından; stratejik bir faaliyet olarak algılanıp algılanmadığı, kurumda ne ölçüde var olduğu ve çalışanlarca ne derece önemsendiğine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1- Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Kıdem
Yönetici 1	Kadın	55	Lisans	21
Yönetici 2	Erkek	44	Lisans	18
Yönetici 3	Erkek	42	Lisans	15
Yönetici 4	Kadın	57	Lisans	22
Yönetici 5	Kadın	39	Yüksek Lisans	14
Yönetici 6	Erkek	41	Lisans	13
Yönetici 7	Kadın	44	Lisans	16
Yönetici 8	Kadın	53	Yüksek Lisans	19
Yönetici 9	Kadın	57	Lisans	21
Yönetici 10	Erkek	38	Lisans	15
Yönetici 11	Erkek	41	Lisans	13
Yönetici 12	Kadın	49	Lisans	14
Yönetici 13	Kadın	38	Lisans	17
Yönetici 14	Kadın	40	Yüksek Lisans	15
Yönetici 15	Kadın	34	Lisans	12
Yönetici 16	Erkek	47	Lisans	17
Yönetici 17	Kadın	45	Lisans	16
Yönetici 18	Kadın	51	Yüksek Lisans	19
Yönetici 19	Kadın	33	Lisans	12
Yönetici 20	Kadın	52	Lisans	17

Tablo 2- Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamalarına Yönelik Bulgular

	Yönetici	
	Evet	Hayır
Sosyal sorumluluk uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.	20	0
Sosyal sorumluluk uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?	15	5
Sosyal sorumluluk uygulamaları kurumunuzda yapılmakta mıdır?	20	0
Kurum kimliği çalışmalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.	20	0
Kurum kimliği çalışmalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?	18	2
Kurum kimliği çalışmaları kurumunuzda yapılmakta mıdır?	14	6
Kurumsal itibar yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.	20	0
Kurumsal itibar yönetimine kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?	17	3
Kurumsal itibar yönetimi sürecinin kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz?	16	4
Konu gündem yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.	19	1
Konu gündem yönetimi uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?	14	6
Konu Gündem Yönetimi uygulamalarının kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz?	13	7
Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünüyor musunuz? Sebebini açıklayınız.	20	0
Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur?	18	2
Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz?	14	6

Bulgulara bakıldığında; sosyal sorumluluk uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğu düşünülüyor musunuz, sebebini açıklayınız, sorusuna 20 yönetici evet cevabını vermiştir. Ayrıca yöneticiler sosyal sorumluluk faaliyetlerinin toplumsal faydaya katkı, müşteri sadakati sağlama, kurumsal itibar ve kriz iletişimi açılarından çok olumlu fayda sağladığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Sosyal sorumluluk uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur, sorusuna 15 yönetici evet, 5 yönetici hayır cevabını vermiştir. Bu sonuca göre kurumlarda sosyal sorumlulukla ilgili büyük oranda olumlu bir anlayış olduğu görülmektedir. Ayrıca yöneticiler, kurumda çalışan yöneticilerin sosyal sorumlulukla ilgili farkındalıklarının yüksek olduğu ve bu anlayışın kurum genelindeki çalışanlarca da paylaşıldığı görüşünü iletmişlerdir. 5 Yönetici ise sosyal sorumluluk faaliyetlerinin değerinin kurum yönetici ve çalışanları tarafından yeterince doğru algılanmadığını belirtmiştir. Sosyal sorumluluk uygulamaları kurumunuzda yapılmakta mıdır, sorusuna 20 yönetici evet cevabını vermiştir. Ayrıca yöneticiler sosyal sorumluluk faaliyetlerinin toplumsal ihtiyaç ve beklentiler yönünde yapılması gerektiğinin ve devamlılığının önemini vurgulamışlardır.

Kurum kimliği çalışmalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünülüyor musunuz, sebebini açıklayınız, sorusuna 20 yönetici evet cevabını vermiştir. Ayrıca yöneticiler; kurum kimliği çalışmalarının bütüncül bir anlayışla ele alınıp tasarlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı yöneticiler vizyon ve misyonda yer alan değerlerin tüm süreçlerle ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgularken bazıları tüm iletişim tedbirlerinin kurum kimliği çalışmalarına uyumlu olması gerektiğini paylaşmıştır. Kurum kimliği çalışmalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur, sorusuna 18 yönetici evet, 2 yönetici hayır cevabını vermiştir. Ayrıca soruya olumlu yanıt veren yöneticilerden bazıları kurum kimliği çalışmalarının stratejik anlamda önem taşıdığını belirtmiş, bazı yöneticiler çalışanlara kurum kimliğinin önemini daha fazla anlatılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Soruya hayır yanıtını veren yöneticiler kurum kimliği çalışmalarının önemini yöneticiler ve çalışanlar tarafından yeterli düzeyde bilinmediğini ifade etmiştir. Kurum kimliği çalışmaları kurumunuzda yapılmakta mıdır, sorusuna 14 yönetici evet, 6 yönetici hayır cevabını vermiştir. Ayrıca hayır yanıtını veren yöneticilerden bazıları kurum kimliği çalışmalarının daha stratejik düzeyde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Kurumsal itibar yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünülüyor musunuz, sebebini açıklayınız, sorusuna 20 yönetici evet cevabını vermiştir. Bu sonuca göre kurumsal itibarın stratejik bir faaliyet olduğu tüm yöneticilerce paylaşılmaktadır. Kurumsal itibar yönetimine kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur, sorusuna 17 yönetici evet, 3 yönetici hayır cevabını vermiştir. Ayrıca hayır cevabını veren bazı yöneticiler kurumsal itibarın önemiyle ilgili eğitimler verilmesi gerektiği görüşünü ifade etmişlerdir. Bu sonuca göre büyük oranda kurumlarda itibar yönetimi içselleştirilmiş olsa da az sayıdaki kurumda bu anlayışın yeterince var olmadığı görülmüştür. Kurumsal itibar yönetimi sürecinin kurumunuzda var olduğunu düşünülüyor musunuz, sorusuna, 16 yönetici evet, 4 yönetici hayır cevabını vermiştir. Bu sonuca göre kurumsal itibar yönetiminin büyük oranda kurumlarda uygulandığı az sayıdaki kurumda uygulanmadığı görülmüştür.

Konu gündem yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünülüyor musunuz, sebebini açıklayınız, sorusuna 19 yönetici evet, 1 yönetici hayır cevabını vermiştir. Bu sonuca göre bir kurum dışında tüm kurumlar konu gündem yönetiminin stratejik bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yöneticiler algı yönetimi açısından ve paydaş iletişimi açısından konu gündem yönetiminin önemini vurgulamışlardır. Konu gündem yönetiminin itibarın güvencesi olduğunu ifade etmişlerdir. Konu gündem yönetimi uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur, sorusuna 14 yönetici evet, 6 yönetici hayır cevabını vermiştir. Bu sonuca göre konu gündem yönetiminin kurum yönetici ve çalışanlarınca büyük oranda içselleştirildiği, az sayıdaki kurumda henüz yeterince içselleştirilmediği görülmüştür. Konu gündem yönetimi uygulamalarının kurumunuzda var olduğunu düşünülüyor musunuz, sorusuna 13 yönetici evet, 7 yönetici hayır cevabını vermiştir. Bu sonuca göre konu gündem yönetimi uygulamalarının

büyük oranda uygulandığı görülmüştür. Ayrıca hayır yanıtını veren bazı yöneticiler, yönetsel düzeyde bu konunun yeterince bilinmediğini ifade etmişlerdir.

Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünüyor musunuz, sebebini açıklayınız, sorusuna 20 yönetici evet cevabını vermiştir. Bu sonuca göre tüm yöneticiler kriz iletişiminin stratejik önemini farkındadır. Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarına kurumunuzdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımları olumlu mudur, sorusuna 18 yönetici evet, 2 yönetici hayır cevabını vermiştir. Buna göre tüm çalışanlarca kriz iletişiminin stratejik önemi bilinmektedir. Hayır yanıtını veren iki yönetici bu konuyla ilgili çalışanların daha fazla bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumunuzda var olduğunu düşünüyor musunuz, sorusuna 14 yönetici evet, 6 yönetici hayır cevabını vermiştir. Bu sonuca göre kriz iletişiminin stratejik önemi kurumlarda büyük oranda bilinmesine ve çalışanlarca da içselleştirilmiş olmasına rağmen büyük oranda uygulandığı, az sayıda kurumda yeterince uygulanmadığı görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz rekabet ortamında birbirine benzer ürün ve hizmetlerin müşteriler tarafında tercih edilmesi ve markaların üstünlük yarışında üstünlük elde etmesi zorlaşmıştır. Stratejik yaklaşım, kurumların rekabet ortamında varlığını sürdürmesini sağlayan en önemli değerdir. Halkla ilişkilerin değişen işlevlerinin bir sonucu olarak stratejik halkla ilişkiler anlayışı kurumların yönetim yaklaşımlarına yeni bir soluk getirmiştir. Günümüzde kurumların paydaşlarıyla çeşitlenen iletişimleri doğrultusunda gelişen stratejik anlayış, kurumların gelişmesini ve rekabet üstünlüğü elde etmesini sağlamıştır. Halkla ilişkilerin stratejik karar alma mekanizmalarındaki önemi bu alana ayrı bir sorumluluk getirmektedir. Stratejik halkla ilişkilerde kurumlara değer katan faaliyetler olarak; sosyal sorumluluk uygulamaları, kurum kimliği çalışmaları, kurumsal itibar yönetimi, konu gündem yönetimi, kriz yönetimi ve iletişimi uygulamaları öncelikli bir role sahiptir.

Çalışmada, kurumlarda stratejik halkla ilişkiler uygulamalarında öne çıkan; sosyal sorumluluk uygulamaları, kurum kimliği çalışmaları, kurumsal itibar yönetimi, konu gündem yönetimi, kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurum yöneticileri tarafından; stratejik bir faaliyet olarak algılanıp algılanmadığı, kurumda ne ölçüde var olduğu ve çalışanlarca ne derece önemsendiğine yönelik bulgulara bakıldığında şu sonuçlar elde edilmiştir. Görüşülen yöneticilerin tamamı sosyal sorumluluk uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yöneticiler sosyal sorumluluk faaliyetlerinin toplumsal faydaya katkı, müşteri sadakati sağlama, kurumsal itibar ve kriz iletişimi açılarından çok olumlu fayda sağladığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Sosyal sorumluluk uygulamalarıyla ilgili kurumlardaki yönetici ve çalışanlarda %75 oranında olumlu bir anlayış olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre kurum yöneticilerinin sosyal sorumlulukla ilgili farkındalıklarının yüksek olduğu ve bu anlayışın kurum genelindeki çalışanlarca da paylaşıldığı ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin %25'i sosyal sorumluluk faaliyetlerinin değerinin kurum yönetici ve çalışanları tarafından yeterince algılanmadığını ifade etmiştir. Kurumların tamamında sosyal sorumluluk uygulamaları yapılmaktadır. Ek olarak yöneticiler sosyal sorumluluk faaliyetlerinin toplumsal ihtiyaç ve beklentiler yönünde yapılması gerektiğinin ve devamlılığının önemini vurgulamışlardır.

Yöneticilerin tamamı kurum kimliği çalışmalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yöneticiler; kurum kimliği çalışmalarının bütüncül bir anlayışla ele alınıp tasarlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı yöneticiler vizyon ve misyonda yer alan değerlerin tüm süreçlerle ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgularken bazıları tüm iletişim tedbirlerinin kurum kimliği çalışmalarıyla uyumlu olması gerektiğini paylaşmıştır. Yöneticilerin %90'ı kurum kimliği çalışmalarının yönetici ve çalışanlarca olumlu karşılandığını belirtirken, yöneticilerin %10'u olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca soruya olumlu yanıt veren yöneticilerden bazıları kurum kimliği çalışmalarının stratejik anlamda önem taşıdığını belirtmiş, bazı yöneticiler çalışanlara kurum

kimliğinin öneminin daha fazla anlatılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Soruya hayır yanıtı veren yöneticiler kurum kimliği çalışmalarının öneminin yöneticiler ve çalışanlar tarafından yeterli düzeyde bilinmediğini ifade etmiştir. Yöneticilerin %70'i kurumlarında kurum kimliği çalışmalarının yapıldığını, %30'u ise yapılmadığını ifade etmiştir. Ayrıca olumsuz yanıt veren yöneticilerden bazıları kurum kimliği çalışmalarının daha stratejik düzeyde ele alınması gerektiğini bu nedenle başarılı olunamadığını ifade etmiştir.

Yöneticilerin tamamı itibar yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Bu sonuca göre kurumsal itibarın stratejik bir faaliyet olduğu tüm yöneticilerce paylaşılmaktadır. Yöneticilerin %70'i kurumsal itibar yönetimine kurum yönetici ve çalışanların yaklaşımlarının olumlu olduğunu ifade etmiştir. Yöneticilerin %30'u olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca olumsuz yanıt veren bazı yöneticiler kurumsal itibarın önemiyle ilgili eğitimler verilmesi gerektiği görüşünü ifade etmişlerdir. Bu sonuca göre büyük oranda kurumlarda itibar yönetimi içselleştirilmiş olsa da az sayıdaki kurumda bu anlayışın yeterince var olmadığı görülmüştür. Yöneticilerin %80'i kurumsal itibar yönetimi sürecinin kurumlarında var olduğunu ifade etmiştir. Yöneticilerin %20'si ise bu sürecin var olmadığını ifade etmiştir. Bu sonuca göre kurumsal itibar yönetiminin büyük oranda kurumlarda uygulandığı az sayıdaki kurumda uygulanmadığı tespit edilmiştir.

Yöneticilerin %95'i konu gündem yönetiminin kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Yöneticilerin %5'i bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. Bu sonuca göre bir yönetici dışında tüm yöneticiler konu gündem yönetiminin stratejik bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yöneticiler algı yönetimi açısından ve paydaş iletişimi açısından konu gündem yönetiminin önemini vurgulamışlardır. Konu gündem yönetiminin itibarın güvencesi olduğunu ifade etmişlerdir. Yöneticilerin %70'i konu gündem yönetimi uygulamalarına kurumdaki yönetici ve çalışanların yaklaşımlarının olumlu olduğunu ifade etmiştir, Yöneticilerin %30'u ise olumsuz yanıt vermişlerdir. Bu sonuca göre konu gündem yönetiminin kurum yönetici ve çalışanlarınca büyük oranda içselleştirildiği, az sayıdaki kurumda henüz yeterince içselleştirilmediği görülmüştür. Yöneticilerin %65'i konu gündem yönetimi uygulamalarının kurumlarında var olduğunu ifade etmiştir. Yöneticilerin %35'i ise bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. Bu sonuca göre konu gündem yönetimi uygulamalarının kurumlarda büyük oranda uygulandığı tespit edilmiştir. Ayrıca olumsuz yanıt veren bazı yöneticiler, yönetsel düzeyde bu konunun yeterince bilinmediğini ifade etmişlerdir.

Yöneticilerin tamamı kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumlara değer katan stratejik bir faaliyet olduğunu ifade etmiştir. Bu sonuca göre tüm yöneticiler kriz iletişiminin stratejik öneminin farkındadır. Yöneticilerin %90'ı kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarına kurum yönetici ve çalışanların yaklaşımlarının olumlu olduğunu ifade etmiştir. Yöneticilerin %10'u ise bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. Buna göre kurumlarda kriz iletişiminin stratejik önemi büyük oranda bilinmektedir. Bu soruya olumsuz yanıt veren yöneticiler konuyla ilgili çalışanların daha fazla bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yöneticilerin %70'i kriz yönetimi ve iletişimi uygulamalarının kurumlarında var olduğunu ifade etmektedir. Yöneticilerin %30'u bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. Bu sonuca göre kriz iletişiminin stratejik önemi kurumlarda büyük oranda bilinmesine ve çalışanlarca da içselleştirilmiş olmasına rağmen büyük oranda uygulandığı fakat az sayıda kurumda yeterince uygulanmadığı görülmüştür.

Genel olarak sonuçlar değerlendirildiğinde, stratejik halkla ilişkiler faaliyetleriyle ilgili olarak; kurumların sosyal sorumluluk, kurum kimliği, kriz yönetimi ve iletişimi ve itibar yönetimi konularındaki stratejik farkındalık, bilinirlik ve uygulama ile ilgili yüksek düzeyde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Kurumlar bu alanlarla ilgili yüksek farkındalık göstermektedir. Konu gündem yönetimi ile ilgili farkındalık, bilinirlik ve uygulamalar diğer stratejik halkla ilişkiler yaklaşımlarını az farkla takip etmektedir. Sosyal sorumluluk; itibar yaratır, finansal performansı artırır, güven inşa eder ve toplumsal faydaya katkı sağlar. Kurum kimliği çalışmaları; tanınırlık, bilinirlik, güvenilirlik ve itibar sağlar. Kurumsal itibar yönetimi; kuruma fark yaratacak ve değer katacak standartlar sağlar.

Konu gündem yönetimi; kurumsal itibarın güvencesidir ve krizlere hazırlıklı olmayı sağlar. Kriz yönetimi ve iletişimi uygulamaları; kurumların konumun muhafaza etmesini sağlar ve kurum itibarını güçlendirir. Tüm bu uygulamalar stratejik halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında kurumların geleceğini stratejik olarak belirlemektedir.

Kaynakça

- Argenti, A. (2003). *Corporate Communication*. Third Edition. USA: McGrawHill Inc.
- Balmer, J.M.T. (1998). Corporate Identity and the Advent of Corporate Marketing. *Journal of Marketing Management*, 14(8), 971.
- Budak, G. Budak, G. (1995). *Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta.
- Cutlip, S. M. Center, A. H. Broom, G. M. (1994). *Effective Public Relations* (7th ed.) Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Caponigro, J. (2000). *The Crisis Counselor*, USA: Contemporary Books.
- Davis, K. Blomstrom, R.L. (1975). *Business and Society Environment and Responsibility*. New York.
- Dowling, G. (2001). *Creating Corporate Reputations*. Oxford: Oxford University Press.
- Grunig, J.E. (1992). Communication, Public Relations, and effective Organizations: An Overview of the Book. In J.E.
- Grunig (Ed.). *Excellence in Public Relations and Communication Management*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Grunig, J.E. Hung, C.F. (2002). The Effect of Relationships on Reputation and reputation on Relationships: A Cognitive, Behavioural Study. *Paper Presented at the PRSA Educator's Academy 5th Annual International Interdisciplinary Public Relations Research Conference*. Miami: FL.
- Hardjono, T. Klein, P. (2004). Introduction on the European Corporate Sustainability Framework (ECSF). *Journal of Business Ethics*, 55, 99-113.
- Hutton, J.G. (1999). The Definition, Dimensions and Domain of Public Relations. *Public Relations Review*, 25(2), 212-257.
- Hui, L. T. (2008). Combining Faith and CSR: A Paradigm of Corporate Sustainability. *International Journal of Social Economics*. 35(6), 449-465.
- Jefkins, F. (1994). *Public Relations Techniques*. Second Edition. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Kitchen, P. J. (1997). *Public Relations: Principles and Practice*. London: International Thomson Business Press.
- Köktürk, M.S. Yalçın, M. Çobanoğlu, E. (2012). *Kurum İmajı Oluşumu ve Ölçümü*. İstanbul: Beta.
- Lantos, G.P. (2002). The ethicality of altruistic corporate social responsibility. *The Journal of Consumer Marketing*, 2002; 19, 2/3; s. 206.
- Lantos, G.P. (2001). The Boundaries Of Strategic Social Responsibility. 25.07.2022: http://faculty.stonehill.edu/glantos/1-antosl/PDF_Folder/Pub_arts_pdfyStrategic%20CSR.pdf.
- Ledingham, J.A. Bruning, S.D. (Eds.). (2000). *Public Relations As Relationship Management. A Relial Approach to the Study and Practice of Public Relations*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Lewis, S. (2001). Measuring Corporate Reputation. *Corporate Communications: An International Journal*, 6(1), 31-35.
- Marwick, N. Fiil, C. (1997). Towards a framework for managing corporate identity. *European Journal of Marketing*, 31(5), 396-409.

Newsom, D. Turk, J. V. Kruckeberg, D. (2004). *This is PR*. Thomson Wadsworth: Belmont CA.

Olins, W. (1989). *Corporate Identity: Making Business Strategy Visible Through Design*. London: Thames and Hudson.

Seitel, F. P. (2004). *The Practice of Public Relations*. Upper Saddle River. NJ: Pearson Prentice Hall.

Topalian, A. (1984). Corporate identity: beyond the visual overstatements. *International Journal of Advertising*, 3, 55-62.

Tucker, K. Broom, G. (1993). Managing Issues Acts as a Bridge to Strategic Planning, *The Public Relations Journal*, 49 (11), 38.

Yang, S.U. Grunig, J.E. (2005). Decomposing Organizational Reputation: The Effect of Organization- Public Relationship Outcomes on Cognitive Representations of Organizations and Evaluations Performance. *Journal of Communication Management*, 9(4), 305-325.

İkna Stratejileri ve Reklam Çekicilikleri Bağlamında Televizyon Reklamları: Prime Time Reklam Kuşağı Analizi

Burcu ALTIPARMAK¹

Giriş

Reklamcılık sektörü giderek kullanılan ortamların çeşitlenmesi, ürün ve işletmelerin çeşitlenmesi, rekabetin artması, insan nüfusunun çoğalması gibi farklı nedenlere bağlı olarak gelişmektedir. Tüketiciler giderek daha fazla reklamla kuşatılmakta ve reklam mesajlarından kaçılması mümkün olmamaktadır (Bolat, 2018: 51). Her ne kadar reklamcılık sektörü gelişmiş olsa da ve reklam mesajını taşıyan kanallar çeşitlenmiş, internet ve dijital teknolojilerin reklamcılıkta kullanımı artmış olsa da televizyon en etkili reklam araçlarından biri olarak varlığını devam ettirmektedir (Babacan, 2021: 226).

Televizyonun sesi ve görüntüyü birlikte vermesi, reklam mesajını çarpıcı hale getirecek teknik olanaklara sahip olması, geniş izleyici kitlelerine ulaşmaya olanak sağlaması televizyonun reklam sektöründeki yerini ve etkisini güçlendirmektedir (Elden, 2016: 228). Televizyon reklamları aynı zamanda kullanılan reklam çekicilikleri ve ikna stratejileriyle hedef kitle üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Böylece reklam hedef kitlede iknanın gerçekleşmesiyle amacına ulaşmaktadır.

Bu çalışmada televizyon reklamlarının analizi temelde reklam çekicilikleri ve reklamda ikna stratejileri üzerinden yapılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla televizyon yayın kanallarına bağlı farklılıklar sorgulanmakta ve araştırılmaktadır. Daha geniş ve kapsamlı çalışmalar için temel oluşturacak olan bu çalışmada yayın kanalı, sektör, reklamın türü, reklamda ikna stratejileri ve reklam çekicilikleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada televizyon reklamlarının sektörlere bağlı olarak seçilen yayın kanalı, reklam çekiciliği, reklamda ikna teknikleri ve reklam çeşitleri bağlamında farklılık gösterip göstermediğinin araştırılması için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2011: 39) nitel araştırma algıların ve olayların içinde gerçekleştiği ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasını amaçlayan araştırmadır.

Araştırmada içerik çözümlemesi tekniğiyle veriler kodlanarak analiz edilmiştir. İçerik çözümlemesi metne ait öğelerin niceliklerine dayanan analitik bir yaklaşımdır ve metne ait özellikler sayılarak tanımlanalar açığa çıkartılır (Dyer, 2010: 156).

Araştırma verilerinin toplanması için amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örneklem yöntemleri olgu ve olayların keşfedilmesi ve açıklanması, maksimum çeşitlilik örnekleme ise küçük bir örnekleme çeşitliliğinin maksimum

---

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Orcid: 0000-0001-5805-9919

derecede yansıtılması amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 107). Bu amaçla televizyon yayın kanalları içinden devlet televizyonunu temsilen TRT 1, özel yayın kanalını temsilen Kanal D, belgesel kanalını temsilen National Geographic, haber kanalını temsilen NTV kanallarının izleyicinin televizyon ekranı karşısında en yoğun olduğu kabul edilen prime time içindeki ilk reklam kuşakları örneklem olarak belirlenmiştir. 7 Aralık 2012 tarihindeki reklamlar çalışma kapsamında analiz edilmiştir.

Reklamların kodlanmasında, yayın kanalı TRT 1, Kanal D, National Geographic ve NTV değişkenleri olarak, reklam çekicilikleri duygusal, rasyonel ve karma değişkenleri olarak, ikna stratejileri tanıklık, uzman kişi desteklemesi, ünlü kullanımı, hayattan örnekler, karşılaştırmalı reklam ve müzik kullanımı değişkenleri olarak, reklam türü ürün, hizmet, kurumsal, sosyal değişkenleri olarak, ikna kanıtı ethos, pathos, logos değişkenleri olarak kodlanmıştır. Kodlama cetveline Uğur'un (2008: 218) televizyon reklamlarında mizahın kullanımıyla ilgili oluşturduğu kodlama cetvelindeki konu başlıkları eklenmiştir. Kodlamalar Excel programı kullanılarak yapılmış ve frekans ve yüzde analizlerine Pivot Table kullanılarak ulaşılmıştır.

Reklam Kavramı

Tarihsel süreç içinde teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak tanımı, özellikleri ve kapsamı değişen reklam günümüzde işletmelerin pazarlama süreçlerinin önemli bir parçası ve günlük yaşamda kaçınılmaz bir şekilde maruz kalınan iletişim aracıdır.

Reklam kavramı farklı tanımlarla literatürde yer almaktadır. Oluç'a göre reklam bir ürünün, hizmetin, kurumun, kişinin ya da fikrin belli sorumlusu tarafından, tarifesi önceden belirlenmiş bir bedel ödenerek kitle iletişim araçlarıyla kamuya olumlu biçimde tanıtılıp benimsetilmesidir (aktaran Babacan, 2012: 22). Bu tanımdan yola çıkarak reklamın konusunun ürün, hizmet, kurum, kişi veya fikir olabileceği, reklamın ücretli bir çaba olduğu, reklam verenin açık ve net bir şekilde anlaşılır olması gerektiği ve kitlesel bir iletişimin gerekliliği gibi özelliklere ulaşılmaktadır.

Türkiye Radyo-Televizyon Kuruluşları Reklam Yayın İlkeleri ve Usulleri ile Reklam Gelirleri Üst Kurul Paylarının Ödenmesi Hakkında Yönetmelik reklamı aşağıdaki şekilde tanımlamaktadır.

Bir ürün veya hizmetin tanıtılması veya övülmesi, bir markanın tüketiciye benimsetilmeye çalışılması, resimli veya müzikli imge ve simgeler kullanmak suretiyle bunların belleklere yerleşmesine gayret edilmesi, yarışmalar, konserler, sanatsal ve kültürel etkinlikler düzenlemek suretiyle doğrudan veya dolaylı olarak belirli ürünlere veya markalara dikkatin çekilmesi veya bu tür toplumsal etkinliklerin düzenlenmesinde veya yayın programlarının hazırlanmasında finansman veya diğer yollarla katkıda bulunmak suretiyle tanıtım imkanlarının aranması da reklam sayılır. (Topsümer ve Elden, 2016: 208-209)

Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği'ne göre ticari reklam, aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

Ticaret, iş, zanaat veya bir meslekle bağlantılı olarak, bir mal veya hizmetin satışını ya da kiralanmasını sağlamak, hedef kitleyi oluşturanları bilgilendirmek veya ikna etmek amacıyla reklam verenler tarafından herhangi bir mecrada yazılı, görsel, işitsel ve benzeri yollarla gerçekleştirilen pazarlama iletişimi niteliğindeki duyuruları ifade etmektedir. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20435&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, erişim: 18.11.2022)

Green'e göre (2012: 6) reklam, insanları belirli bir şekilde düşünmeye, hareket etmeye ve ya bilgi sağlamaya etkilemek amacıyla bireyler ve ya şirketler tarafından ödenen bir iletişim şeklidir. Bu tanıma göre reklam bir iletişim biçimi olarak görülmekte ve reklamın amacına uygun olarak hedef kitlede yapmak istediği etki vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımla reklamın amacı insanların istedik şekilde düşünmesini sağlamak, istedik şekilde davranmasını sağlamak ve reklamı yapılan ürün, hizmet, kurum ya da konu hakkında bilgi edinmesine teşvik etmektir.

Berger (2016: 12) reklamın sürekli olarak dikkat çekmeyi ve bunu yaptıktan sonra, bir ürün veya hizmetin satın alınmasıyla sonuçlanacağı umulan eyleme yol açacak arzuyu uyandırmayı amaçladığını belirtmektedir. O'na göre reklam sadece kültürlerimizi ve toplumlarımızı şekillendirmekle kalmaz aynı zamanda bedenlerimizi ve sağlığımızı da etkiler ve reklamcılık insanlara ne istediklerini onlar daha ne istediklerini bilmeden önce söyler. Bu yaklaşımla reklam tüketicilerin belirli ürün ve hizmete karşı isteklerini oluşturan ve yönlendiren bir iletişim biçimidir. Dyer (2020: 7) da aynı bakış açısıyla reklamın ana işlevinin var olmayan arzuları yaratmak ve istemek olduğunu, bunun için de reklamcının görevinin bilgi vermekten ziyade ikna etmek olduğunu belirtmektedir.

Tıkveş (2003: 192) reklamın özelliklerini; bir ürün, hizmet veya fikrin tanıtımı için yapılması, bedel ödenerek yapılması ve tek yönlü bir iletişim olması, kişisel olmayan yollarla gerçekleştirilmesi şeklinde açıklamaktadır. Bir şeyin tanıtımı için, bedel karşılığı, tek yönlü iletişimle ve kişisel olmayan yollarla yapılma koşulu reklam ortamlarının gerekliliğini doğurmaktadır. Kişisel olmayan yollarla gerçekleştirilen reklam kitlese bir iletişimle sonuçlanmakta ve kitle iletişim araçları reklam için elverişli ortamları oluşturmaktadır.

Reklam Ortamı Olarak Televizyon ve Televizyon Reklamcılığı

Televizyon reklamları ortam olarak ele alındığında Topsümer ve Elden (2016: 39) yayın yapan reklam ortamları, Peltekoğlu (2019: 195) elektronik medya, Babacan (2012: 226) görsel işitsel reklam ortamları sınıflaması içinde yer vermektedirler.

Tosun'a göre (2003: 07) reklamlarda kelime, ses, görüntü ve simge şeklinde oluşturulan mesaj, ortaya çıkması amaçlanan etkiyi oluşturmak için hedef kitleye çeşitli kanallarla iletilir. Reklam mesajının hedef kitleye iletilmesini sağlayan ortamlar olarak da ifade edilebilecek bu kanallardan biri televizyondur.

Elden (2016: 223) televizyonu kitle iletişim aracı olarak ayrı bir konuma alarak bireylerin televizyon karşısında saatler geçirdiğini belirtmekte ve izleyicilerde çeşitli konulara, kurumlara, olaylara ya da kişilere dair tutum ve davranış değişikliği yarattığını vurgulamaktadır. Altıparmak (2018: 99) televizyonun yaygın bir şekilde kullanımına reklamcılığa olan etkisi çerçevesinde değinmekte bu yönüyle reklamcılık sektörüne de yoğun bir şekilde hizmet ettiğini vurgulamaktadır.

Türkiye'de ilk televizyon yayını 1968 yılında TRT tarafından resmi olarak gerçekleştirilmiş, bunu 1986 yılında TRT 2, 1989 yılında ise TRT 3 ve GAP TV takip etmiş 1990 yılında Magic Box Star 1 kanalıyla birlikte devlet tekelindeki yayıncılığa özel kanallar eklenmiştir (Özçağlayan, 2000: 42-45). Günümüz itibarıyla 18 TRT yayın kanalı, ulusal özel yayın kanalları, yerel yayın kanalları, belgesel kanalları, spor kanalları, müzik kanalları gibi sayısız özel yayın yapan kanallar bulunmaktadır. TRT'nin tek kanal olarak yayın yaptığı dönemden sonra günümüzde yayın kanalı ve türü bakımından çeşitlilik göz önüne alındığında televizyon, reklamcılık alanında etkili bir ortam olarak varlığını sürdürmektedir.

Televizyonun reklam ortamı olarak avantajları bulunmaktadır. Hem göze hem kulağa hitap ederek birden fazla duyu organına yönelik mesaj göndermesi (Elden, 2016: 228), aynı anda çok sayıda ve her kesimden izleyiciye ulaşması (Babacan, 2012: 226), pahalı bir araç olmasından ötürü izleyicinin reklam verene olumlu bakmasını sağlaması (Altıparmak, 2019: 104) gibi avantajları vardır. Bunların yanında televizyonun program çeşitliliği ve kanal çeşitliliği gibi özellikleri sayesinde reklam mesajının reklamın amaçları doğrultusunda farklı hedef kitlelere ulaşması kolaylaşmakta ve izlenme oranlarına ulaşılmasına olanak tanıyan ölçüm teknikleri ve reyting oranları gibi araçlarla reklam mesajının hedef kitleye ulaşma oranları ölçülebilmektedir.

Televizyon reklamları avantajlarının yanında bir takım dezavantajlara da sahiptir. Televizyon reklamlarının diğer reklam ortamlarına kıyasla daha pahalı olması, televizyon kanalları arasında izleyicinin geçiş yaparak reklamları izlememe ihtimalinin olması, maruz kalınan sayısız reklam arasında akılda kalıcılığının düşük olması, kısa süre içinde ilgi çekmek zorunluluğundan dolayı yoğun bir yaratıcı çaba gerektiriyor olması gibi özellikler ise televizyon reklamlarının olumsuz yönleridir. Ayrıca televizyon reklamlarının pahalı oluşu televizyon reklamlarına yönelik reklam verenin yönelimini etkilemekte, ekonomik olarak güçlü işletmelerin reklam ortamı olarak televizyonu tercih etmelerini sağlamaktadır.

Tablo 1- Televizyon Reklam Türleri

Televizyon Reklam Türleri				
	TÜR	TANIM	SÜRE	KAYNAK
Yayın Süresine Göre Televizyon Reklamları	Hareketsiz Reklamlar	İçinde hareket unsuru olmadan sadece bir görüntü üzerinde seslendirilme yapılarak oluşturulan reklamlardır.	10 Saniye	Elden, 2016: 226 Topsümer ve Elden, 2016: 42 Babacan,2012: 227
	Hareketli Reklam	Müzik, söz ve görüntülerden yararlanılarak oluşturulan, bu unsurların en az birini barındıran ve içinde dramatik unsurların yer alabildiği reklamlardır.	15,20,30, 45, 60 Saniye	Elden, 2016: 226 Topsümer ve Elden, 2016: 42 Babacan,2012: 227
	Özel Tanıtıcı Reklam	Kültür, sanat, eğitim ve turizm gibi alanlarda yerli yapım olarak hazırlanan programın sadece başında ve sonunda yer verilen reklamlardır.	En az 10 Dakika En çok 40 Dakika	Elden, 2016: 226 Topsümer ve Elden, 2016: 43 Babacan,2012: 227
Yayın Şekline Göre Televizyon Reklamları	Kuşak Reklamlar	Bir kuşak içinde yer alan, yayından önce reklam olduğu belirtilen, ard arda yayınlanan reklamlardır.		Babacan,2012: 226
	Kuşak Dışı Reklamlar	“Bu bir reklamdır”, “Reklam” gibi ifadelerle yayın kuşaklarında reklamın süresi uzatılarak yapılan reklamlar.		Babacan,2012: 226,227
	Program İçi Tanıtıcı Reklamlar	Sabah ve gündüz kuşaklarında program içinde belirli bir süreyle, bir ürün veya markanın özel olarak tanıtılmasıdır.	3-5 Dakika	Elden, 2016: 227
	Ürün Yerleştirme	Televizyon dizilerinde ve programlarında bir markanın kurguya yerleştirilerek görülmesi, kullanılması, tanıtılmasıdır.		Elden, 2016: 227,228
	Advertorial	Reklam kuşakları dışında yayınlanan, ürünün veya	Ahşılmış reklamlardan daha uzun.	Elden, 2016: 227 Babacan,2012: 227

		kurumun ayrıntılı anlatıldığı reklamlardır.	3-5 Dakika	
	Bant Reklam	Program görüntüsü ile birlikte ekranın altında, üstünde veya yanında, bir bant içinde akan reklamlardır.		Babacan,2012: 227

Televizyon reklamları süresi veya yayın şekline göre türlere ayrılmaktadır. Reklam süresine göre hareketli reklam, hareketsiz reklam ve özel tanıtıcı reklam olarak ayrılmakta, yayın şekline göre kuşak reklam, kuşak dışı reklam, program içi tanıtıcı reklam, ürün yerleştirme ve advertorial olarak ayrılmaktadır. Yukarıdaki tablo televizyon reklam türlerini özetlemektedir (Altıparmak, 2018: 112-113)

Reklam Çekicilikleri

Reklamı yapılan ürün, hizmete, kuruma, kişiye veya fikre, bazen de reklamın kendisine dikkat çekmeyi, ilgi uyandırmayı, tüketicide bir tepki oluşturmayı amaçlayan reklam çekicilikleri temelde duygusal ve rasyonel çekicilik olmak üzere ikiye ayrılmakta ancak her iki çekicilik türü kendi içinde alt kategorilere ayrılmaktadır.

Elden ve Bakır (2010: 76-77) reklam çekiciliklerinin boyutlarını ve özelliklerini sekiz maddeyle sıralamaktadır. Bunlar;

- 1- Reklam çekiciliği, tüketicinin bir ürünü satın almakla ya da almamakla kazanacağı ve kaybedeceği soyut ya da somut yararlar temeline dayanır.
- 2- Reklam çekicilikleri tüketicilerin fiziksel, psikolojik toplumsal gereksinimlerine seslenir.
- 3- Reklam çekiciliklerinin hedefi, reklamı yapılan ürüne, hizmete ve hatta reklamın kendisine dikkat çekmek; ilgi, arzu yaratmak ve tüketici tutum ve davranışlarına etki etmektir.
- 4- Reklam çekicilikleri, rasyonel ve/veya duygusal ikna süreçlerinden yararlanırlar.
- 5- Reklam çekicilikleri, reklam uygulamalarının ve reklamı yapılan ürün ya da hizmetlerin rakiplerinkilerden farklılaşmasına yardımcı olurlar.
- 6- Reklam çekicilikleri, reklamların özünün ve benimsedikleri yaklaşımları yansıtır.
- 7- Reklam çekicilikleri, reklam uygulamalarının temelini oluştururlar.
- 8- Reklam çekicilikleri; hedef kitle özellikleri, reklamı yapılan ürün ya da hizmetler için alınmış konumlandırma kararları, firma politikaları, pazarlama ve reklam hedefleri, yaratıcı stratejiler, medya stratejileri ve farklı reklam mecralarıyla uyum içinde olmalıdırlar.

Reklamın ikna sürecini ve etkisini etkileyen çekiciliklerin reklamda kullanılması yaratıcı ve teknik bir çalışmayı ve çabayı da gerektirmektedir. Mogaji (2018: 26) izleyicilerin dikkatini çekmek ve marka hakkında bilgi vermek için çekiciliklerin reklamlara metin, resim, fon müziği ve dış ses biçiminde dahil edileceğini belirtmektedir.

Çekicilikler konusunda iki temel özellik söz konusudur; 1. Rasyonel çekicilik, 2. Duygusal çekicilik. Rasyonel çekicilikler potansiyel tüketicileri iyi bir seçim yaptıklarına ikna etmek için bilgi yoluyla motive ederler, önceki kullanımlara dair tanıklıklar, koyu yazılmış fiyatlar, makaleler ve yıldız derecelendirmeleri, ödüller ve takdirler, personel yeterlilikleri ve diğer olgusal ayrıntılar şeklinde sunulurlar (Mogalji, 2018: 27). Rasyonel çekicilikler hedef kitlede zihinsel bir değerlendirme yapılmasını sağlamaya yaramaktadır. O ürün veya hizmeti kullanmanın, satın almanın akılcı bir seçim olduğu düşüncesi oluşturulmaya çalışılır.

Reklamlarda kullanılan diğer çekicilik duygulara seslenerek ve duyguları harekete geçirerek hedef kitlede duygusal bir tepki oluşturmayı amaçlayan duygusal çekiciliktir. Tosun'a göre (2003: 143) duygulara seslenen reklamlar hem markaya yönelik prestij, sempati, hoşlanma gibi duygular yaratmakta hem de hedef kitlenin geçmişte yaşadığı mutluluk, sevinç, üzüntü gibi duyguları da tekrar gündeme getirebilmektedir. Duygulara seslenen reklamlar aynı zamanda tüketicinin kalbini etkilemeyi amaçlamakta, kendini özel ve markanın bir parçası olarak hissetmesini sağlamaktadır.(Mogalji, 2018: 28)

Reklamda İkna ve İkna Stratejileri

İknayı iki taraf arasında gerçekleşen bir etki süreci olarak tanımlayan Elden ve Bakır (2010: 27) ikna etmek isteyen tarafın karşı tarafta ya herhangi bir konuya, nesneye ya da kişiye dair yeni tutum ve davranış oluşturmayı ya da mevcut olan tutum ve davranışları değiştirmeyi, pekiştirmeyi isteyebileceğine değinmektedir. Reklamlar için de süreç benzer şekilde işlemektedir. Reklamlarla amaçlanan reklamın amacına uygun bir şekilde hedef kitlede tutum ve davranış oluşturmak veya var olan tutum ve davranışların değiştirilmesi ve ya pekiştirilmesidir.

Green (2012: 6) bilgi aktaran kamu yararına reklamlar ve bağışları teşvik eden hayır kurumlarının sponsor olduğu reklamları ayrı tutarak çoğu reklamın amacının, reklamcılar tarafından sunulan mal veya hizmetleri satın almaya ikna etmek olduğunu vurgulamaktadır. Uğur'a göre (2008: 99) televizyon reklamları, sadece satış amaçlı hazırlanmamakta, gerçeği yansıtarak tüketicileri görsel yolla ikna etmeye çalışmaktadır. İkna, reklamın amaçladığı sonuçlara ulaşması ve başarısı için önemli bir süreçtir.

Aristo iknayı açıklarken üç ikna kanıtı üzerinde durmaktadır; ethos, pathos ve logos. Gündoğdu ve Sağlam (2021: 131) pathosu hisleri temel alan, hoşla giden istekler ve tutku üzerine yoğunlaşan, duygusal yollar ile dinleyiciyi istenilen ruh haline sokabilen bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bir reklamda aşk, sevgi, dostluk, korku gibi duyguların vurgulanması veya yansıtılması gibi. Ethos kanıtını kullanan bir reklam izleyiciyi güvenilir olduğu konusunda ikna etmeye çabalarken logos kanıtını kullanan bir reklam ise izleyiciyi ikna etmek için akla ve mantığa başvurarak mesajın içeriği ile alıcının ikna olmasını sağlamaya çalışmaktadır. (Gündoğdu ve Sağlam, 2021: 132).

İplikçi (2015) reklamlarda kullanılan ikna stratejilerini tanıklık, uzman kişi desteklemesi, ünlü kullanımı, hayattan örnekler, karşılaştırmalı reklam ve müzik kullanımı olarak altı başlık altında ele almaktadır. Tanıklık ürünü kullanan sıradan, tüketici gibi olan birinin deneyimlerini anlatmasını içerir. Uzman kişi desteklemesinde konusunda uzman olarak görülen kişinin ürünü anlatması söz konusudur, örneğin çocuk doktorunun çocuklar için vitamin önerdiği reklamlar gibi. Ünlü kullanımında halkın beğendiği, takip ettiği ve özendiği bir ünlünün reklamda yer alması hedef kitlenin reklamı yapılan şeye karşı sempati duymasını ve reklam mesajını kabul etmesini sağlamaktadır. Hayattan örnekler, reklamı yapılan ürünün kullanımının hayatın bir kesiti içinde aktarılmasını, canlandırılmasını içerir. Müzik kullanımında amaç müziğin ritmi, ahengi ve sözleriyle dillere dolanmasını sağlamak ve bu şekilde reklamın akılda kalıcılığını arttırmaktır.

Araştırma

Araştırmada dört yayın kanalının prime time reklam kuşağında yer alan reklamlar, reklam çekicilikleri, ikna stratejileri, reklam türü, ikna kanıtı, reklam türü ve sektör değişkenleri bağlamında incelenmektedir. Aşağıdaki tablo reklamların kanallara göre dağılımını içermektedir.

Tablo 2- Kanallardaki reklam dağılımları

	Reklam Sayısı	Reklam Oranı
Kanal D	30	38,96%
National Geographic	6	7,79%
NTV	7	9,09%
TRT	34	44,16%
Toplam	77	100,00 %

Yukarıdaki tabloya göre en çok reklam yayınlayan kanallar sırasıyla TRT, Kanal D, NTV ve National Geographic olarak yer almaktadır. Devlet kanalı en çok reklamı yayınlarken belgesel kanalı en az reklam yayınlamaktadır.

Tablo 3- Kanallardaki reklamların reklam çekiciliklerine göre dağılımları

	Duygusal	Karma	Rasyonel
Kanal D	19,48%	2,60%	16,88%
National Geographic	2,60%	0,00%	5,19%
NTV	2,60%	0,00%	6,49%
TRT	18,18%	5,19%	20,78%
Genel Toplam	42,86%	7,79%	49,35%

Yukarıdaki tablo kanallardaki reklamların kullandıkları çekiciliklerin dağılımı göstermektedir. Toplamda karma reklam stratejisinin anlamlı bir şekilde az olduğu, duygusal çekicilik ile rasyonel çekiciliğin anlamlı fark ortaya çıkmadan dağıldığını görmekteyiz. Duygusal çekicilik en fazla özel yayın yapan ulusal kanalda, en az spesifik yayına sahip belgesel ve haber kanallarında eşit oranda yer almaktadır. Rasyonel çekicilik ise devlet kanalındaki reklamlarda diğerlerine oranla daha fazladır.

Tablo 4- Kanallardaki reklamların ikna stratejilerine göre dağılımları

	Hayattan örn.	Müzik kul.	Tanıklık	Uzman des.	Ünlü kul.	Toplam
Kanal D	10	9	3	1	7	30
National Geographic	2	1			3	6
NTV	4	2			1	7
TRT	13	15		1	5	34
Genel Toplam	29	27	3	2	16	77

Yukarıdaki tabloda reklamdaki ikna stratejileri olan hayattan örnekler, müzik kullanımı, tanıklık, uzman kişi desteklemesi ve ünlü kullanımı kanallardaki reklam dağılımlarıyla birlikte verilmektedir. Tabloya göre en az kullanılan ikna stratejisi uzman kişi desteklemesi ve tanıklıktır. TRT’de en çok kullanılan strateji müzik kullanımı, Kanal D’de ise hayattan örneklerdir. İkna stratejilerinde tüm kanallarda hayattan örnekler ve müzik kullanımı birbirine yakın oranda yer almaktadır. Reklamda ikna stratejileri içinde yer alan karşılaştırma ise incelenen hiçbir reklamda yer almamaktadır.

Tablo 5- Kanallardaki reklamların ikna stratejileri ve reklam türüne göre dağılımları

	Hayattan örn.	Müzik kul.	Tanıklık	Uzman Des.	Ünlü Kul.
Kanal D	10	9	3	1	7
Hizmet	3	2		1	1
Kurumsal		2			2
Ürün	7	5	3		4
National Geographic	2	1			3
Hizmet	1	1			1
Kurumsal					2
Ürün	1				
NTV	4	2			1
Hizmet	1				
Kurumsal	2	1			1
Ürün	1	1			
TRT	13	15		1	5
Hizmet	7	2		1	2
Kurumsal		5			1
Ürün	6	8			2
Genel Toplam	29	27	3	2	16

Yukarıdaki tabloya göre hayattan örnekler ve müzik kullanımı stratejileri en çok ürün reklamlarında kullanılmaktadır. İkna stratejilerinde en az oranda yer alan uzman kişi desteklemesi ise hem Kanal D’de hem de TRT’de hizmet reklamlarında yer almaktadır.

Tablo 6- Kanallarda yayınlanan reklamların sektörlere göre dağılımları

	Kanal D	National Geographic	NTV	TRT	Genel Toplam
Emlak				4	4
Ev eşyaları	5		1	1	7
Finans	4		2	4	10
Giyim	1				1
Hayvan ürünleri	1				1
Hizmet	6	1		9	16
İnşaat	2	3			5
Kozmetik	1			1	2
Mücevher	2	2	1	1	6
Otomobi	1	1	1	2	4
Sağlık	1				1
Telekomünikasyon	1			2	3
Yiyecek/İçecek	7			10	17

Yukarıdaki tabloda kanallarda yayınlanan reklamların sektörlere göre dağılımı incelendiğinde sırasıyla en çok reklamı olan sektörün yiyecek/içecek, hizmet ve finans olduğu görülmektedir. Yiyecek/içecek ve hizmet sektörü reklamları en fazla TRT’de yer almakta, finans ise eşit oranda TRT ve Kanal D’de yer almaktadır. Giyim, hayvan ürünleri ve sağlık birer reklam olarak Kanal D’de yer almaktadır. Sektörlere göre en fazla reklam çeşitliliğine Kanal D’nin sahip olduğu görülmektedir. Özel ve spesifik alanlarda yayın yapan National Geographic ve NTV kanallarında ise reklamlarda en az sektör çeşitliliği mevcuttur.

Sonuç ve Öneriler

Televizyon reklamları iletişim teknolojilerindeki yeni araçlara ve diğer reklam ortamlarına karşın reklam mesajının iletilmesi açısından etkisini devam ettirmektedir. Televizyon yayıncılığının gelişmesi, yerel, ulusal ve uluslararası yayın kuruluşlarının artması ve çeşitlenmesi, televizyonun diğer dijital iletişim araçlarından da ulaşılabilir bir araç olması televizyon reklamlarına olan ilgiyi canlı tutmaktadır.

Bu çalışmada televizyon kanallarında yayınlanan reklamların sektörlere bağlı olarak seçilen yayın kanalı, reklam çekiciliği, reklamda ikna teknikleri ve reklam çeşitleri bağlamında farklılık gösterip göstermediğinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla yapılan analizde özel yayın yapan Kanal D’de sektör, reklamda ikna stratejileri, reklam türü bakımından en fazla reklam çeşitliliğinin olduğu, reklam yayın sayısı en fazla olan TRT’nin Kanal D’yi takip ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. En çok reklam yayını yapan TRT VE Kanal D’de yiyecek/içecek ve hizmet reklamlarının en sık görülen reklamlar olduğu sonucuna varılmaktadır. Somut insan gereksinimlerini karşılayan ürün ve hizmetlere yönelik reklamlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Daha dar izleyici kitlesine sahip olup spesifik alanlarda yayın yapan National Geographic ve NTV kanallarında yayınlanan reklam sayısı ve reklamların türü, ikna stratejileri ve sektör anlamında çeşitlilik azalmakta ve reklamın konuları daralmaktadır.

Bu çalışma sınırlı bir örnekleme gerçekleştirilmektedir ve araştırmanın sonuçları örneklem üzerinde anlamlı olmaktadır. Uzun zaman dilimini kapsayan daha geniş bir araştırma konunun daha derinlemesine değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

- Babacan M. (2012). *Nedir bu reklam?*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Topsümer F. ve Elden M. (2016). *Reklamcılık: kavramlar, kararlar, kurumlar*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Peltekoğlu F. B. (2019). *Kavram ve kuramlarıyla reklam*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Mogaji E. (2018). *Emotional appeals in advertising banking services*. UK: Emerald Publishing.
- Berger A. A. (2016). *Dictionary of advertising and marketing concepts*, London and Newyork: Routledge Publishing
- Özçağlayan, M. (2000). Türkiye'de televizyon yayıncılığının gelişimi. *Selçuk İletişim*, 1(2), 41-52. Doi: 19000/200911
- Green J. (2012). *Advertising*, Newyork: Rosen Centrel Publisng.
- Tosun N. B. (2003). *Pazarlama halkla ilişkileri ve reklam*. İstanbul: Türkmen Kitabevi Yayınları.
- Altıparmak B. (2018). Reklam ortamı olarak televizyon ve televizyon reklamcılığı. Ö. Çakın (Ed), *Gelenekselden dijital reklam mecraları* (99-122). İstanbul: Literatürk Yayınevi
- Müge Elden, 2016, *Reklam ve Reklamcılık*, İstanbul: Say Yayınları
- Ticari reklam ve haksız ticari uygulamalar yönetmeliği*, Erişim tarihi: 18.11.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20435&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.
- Tikveş Ö. (2003). *halkla ilişkiler ve reklamcılık*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Uğur İ. (2008). *Televizyon reklamlarında mizahın kullanımı*. İstanbul: Literatürk Yayınevi.
- Dyer G. (2010) *iletişim olarak reklamcılık*. çev. (N. Ö.Taşkıran, Çev.) İstanbul: Beta Yayınları.
- İplikçi, H. G. (2015). Reklamlarda tüketiciyi ikna etmek için kullanılan stratejiler ve reklam örnekleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(1), 65-77. doi: 1309 -8039
- Gündoğdu, S. ve Sağlam, M. (2021). Reklamlarda ikna modellerinin değerlendirilmesi ve sektörel uygulama örnekleri. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 123-153. doi: 65547/993010

Posthümanizmin Dijital Oyunlardaki Temsili: *Alien:Isolation*

Müge KARABAĞ¹

GİRİŞ

Bilim kurgu yazarı Arthur C. Clarke, yeterli ölçüde gelişmiş bir teknolojinin sihirden ayırt edilemeyeceğini söyler.² Clarke'ın bu ifadesindeki gibi yeterli ölçüde gelişmiş bir teknolojinin günümüzün vazgeçilmez bir ögesi olduğunu belirtmek mümkündür. İnsansı görünüme sahip olan ancak henüz insan kadar zeki olarak tasarlanamayan robotlar, akıllı otomatlar, insan beynine yerleştirilmesi planlanan implantlar, yapay sinir ağları içinde bulunduğumuz zaman diliminin bilim kurgu öğeleri olarak değerlendirildiğinde yeterince gelişmiş bir teknoloji içinde yaşadığımızı ifade etmek yanlış olmayacaktır. İnsan beynindeki nöronların modellenmeye başlandığı günümüzde, mevcut yapay zekâ teknolojileri ile bilimsel gelişmeler neticesinde gelecek farklı biçimlerde tahayyül edilmektedir. Bu gelecek tasvirleri filmler, diziler ve dijital oyunlarla gündelik hayatımızda karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bilgisayarlar, yapay zekanın yardımıyla sağlıktan ekonomiye eğitimden savunma sanayiine kadar pek çok alanda insanların yaptığı işleri yapabilmektedirler. Örneğin bilgisayarlar tıbbi görüntülere tanı koyabilmekte, uçakları uçurup indirebilmekte, otomatik silahların taktik kararlarını kontrol edebilmekte, kredi ve finans kararlarını verebilmektedirler. Kısacası önceden insan zekâsı gerektiren pek çok işi gerçekleştirebilmektedirler (Kurzweil, 2016:21). Bilgisayarlar ile başlayan bu serüven uydu ve internet teknolojilerinin gelişimiyle de dijitalleşme ve yeni medya kavramlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yeni medya teknolojilerinin gelişiminin dijital oyun sektörünü de etkilediğini belirtmek mümkündür. Dijital oyun sektörünün 40 yıllık bir geçmişi olduğu göz önüne alındığında söz konusu alanın sanat, tasarım, programlama gibi bilgi ve beceri gerektiren dallarla bir arada işleyen, interdisipliner bir endüstri haline geldiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışma, felsefi bir düşünce biçiminden çıkarak bilimsel ve teknolojik çalışmalarla somut bir boyut kazanmaya başlayan ve fütürist bir gerçekliğe işaret ettiği düşünülen posthümanizm kavramının dijital oyunlarda ve örneklem olarak seçilen Alien:Isolation oyununda nasıl işlendiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada öncelikle dijital oyunların tarihçesi ve özelliklerine genel bir biçimde değinilmiş, ardından posthümanizm kavramı kuramsal olarak açıklanarak dijital oyunlardaki posthümanizm temalı örneklerden bazılarına yer verilmiştir. Örneklem olarak seçilen oyunda ise yapısal bir değerlendirme yapılarak posthümanizm kavramının işlenişi oyundaki örnekler üzerinden incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmada örnek olarak seçilen Alien:Isolation oyunu bir metin olarak değerlendirilmiştir. Metin analizi sosyal bilimlerde kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Metin analizi yöntemi örneklemedeki görselleri, sözlü veya yazılı ifadeleri yorumlama ve değerlendirmeye

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü, ORCID: 0000-0002-8141-3557.

² Arthur C. Clarke'ın 1962'de yayımlanan *Hazard of Prophecy: The Failure of Imagination* makalesinde Clarke Kanunları olarak belirttiği 3 maddeden biri.

yaramaktadır. Kellner'in ifadesiyle metin analizi yöntemi medya içeriklerini ideolojik, söylem, anlatı ve gösterge biçimi ile analiz etmek için tercih edilmektedir (2014: 6).

Dijital Oyunların Tarihçesi ve Özellikleri

Video oyun endüstrisinin 5 temel aşamadan geçerek gelişim gösterdiği belirtilmektedir. Buna göre 1970'li yılları kapsayan 1980'ler öncesi dönem erken dönem olarak ifade edilmektedir. 1980 ile 1990 yılları arasındaki dönem büyüme dönemi, 1990'ların sonunu da kapsayan dönem gelişme dönemi, 2000'li yılların başı olgunlaşma dönemi ve 2005 ile sonraki dönemler ilerleme aşaması olarak açıklanmaktadır (O'Ha-gan ve Mangiron, 2013). Cathode Ray Tube, 1948'de kullanıma sokulan oyuncularla birlikte oynanan, etkileşimli ilk (interaktif) oyun olarak gösterilmektedir (Tezel, 2016: 11). Yine 1958'de ortaya çıkan "Tennis for Two" ile (Dijital Oyun Sektörü Raporu, Ankara Kalkınma Ajansı) 1962 yılında piyasaya giren Spacewar oyunu da ilk interaktif oyunlar arasında kabul edilmektedir (Akbulut, 2009: 44-45).

70'li yıllarda ise atari oyunları ortaya çıkmış ve internet teknolojilerinin tüm dünyada etkin olmaya başladığı 1998-1999 yıllarına kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 80'li yıllarda ses teknolojilerinin gelişimi ile oyunlara müzik eklentisi de eklenmeye başlanmıştır. Yine söz konusu yıllarda Atari şirketinin Video Computer System (Video Bilgisayar Sistemi) aygıtı ile video oyunları atari salonlarından evlere taşınmıştır (Gül, 2019: 453). Özellikle 90'lı yıllarda ülkemizde de atari salonları çocukların ve gençlerin en önemli eğlence mekanları haline gelmiştir. Aynı dönemde oyun endüstrisine yeni bir soluk getirecek olan Play Station oyun aygıtı sayesinde dijital oyunlar söz konusu sektörde çeşitlenmeye başlamıştır. Bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, Play Station gibi oyun konsollarına ihtiyaç duymadan da bilgisayar ile oyun oynamanın önünü açmıştır. 2000'li yıllarda bilgisayar oyunları çeşitlenerek dövüş, spor, aksiyon, macera, atış, simülasyon gibi oyun kategorileri ortaya çıkmıştır. Bu oyunlar, gerçek oyuncularla (kullanıcılarla) internet desteğiyle veya internet olmadan da (çevrimdışı) ister tek oyuncuyla, ister birden fazla oyuncuyla, ister yapay zekâ ile oluşturulan sanal oyuncularla oynanabilmektedir. Dijital oyunların bu özellikleri etkileşimlilik, sanallık, dijitallik, değişkenlik ve modülerlik gibi ayrımlarla kavramsallaştırılmıştır (Yengin, 2012: 111). Bu özellikler dijital oyunların aynı zamanda birden fazla disiplinden beslendiğini de ifade etmektedir. Herhangi bir dijital oyunu tasarlanırken görsel tasarım, animasyon, programlama gibi birden fazla uzmanlık alanından faydalanılmaktadır. Video Oyunları Pazar Büyüklüğü, Payı ve Analiz Raporu'na göre 2021 yılında küresel video oyunu endüstrisi pazarının değeri 195,65 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Aynı raporda video oyun pazarının 2022'den 2030'a kadar yıllık %12,9 oranda büyümesi beklenmektedir (Video Game Market Size, Share&Trends Analysis Report By Device, 2017). Rapordaki araştırma sadece bilgisayar oyunlarını değil, oyun konsolları ve mobil cihazlardaki oyunları da kapsamaktadır.

Posthümanizm ve Dijital Oyunlarda Posthümanizm Örnekleri

Yapay zekâ teknolojilerinin günümüz dünyasını ekonomik ve sosyal açıdan değiştirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Yapay zekâ teknolojilerindeki gelişmeler dijital oyun endüstrisine de sirayet ederek bu alanı çeşitlendirmiştir. Yapay zekâ algoritmaları kullanıcıların (oyuncuların) talepleri ve tercihleri doğrultusunda hazırlanarak bu pazarda daha fazla çeşitlilik ortamının oluşturulmasını sağlamıştır. Yapay zekâ teknolojilerinin her geçen gün gelişerek toplumsal hayatın her alanına sirayet etmesi, geleceğin dünyasının nasıl olacağına yönelik bazı fütürist yaklaşımlara da alan açmaktadır. Bu yaklaşımlar transhümanizm, tekililik, posthümanizm adı altında kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramlar bilim kurgu filmlerinde ve dizilerinde sıklıkla işlenmektedir. Dijital oyunlarda da geleceğin dünyası transhümanist ve posthümanist öğelerle tasarlanmaktadır. Tıpkı bilim kurgu içeriklerinde olduğu gibi robotlar, gerçek insanlar, androidler, sayborglar da bu oyunların içeriğini oluşturmaktadır. Bu alandaki dijital oyunlarda kullanıcı android veya sayborg karakterine bürünmekte veya onları kullanarak oyuna yön verebilmektedir. Androidler fiziksel ve işlevsel olarak gerçek insandan ayırt edilemeyecek teknolojik varlıkları işaret ederken, sayborglar ise

yarı insan yarı makine varlıklar için tanımlanmaktadır. Bu noktada transhümanizm ve posthümanizm kavramları arasındaki farklara da değinmek gerekmektedir.

Transhümanizm kavramına kısaca değinmek gerekirse, insanın mevcut yeteneklerini en üst seviyeye çıkararak, yaşlanma, hastalanma gibi canlılara has durumların bilim ve teknoloji yoluyla aşılabileceğini iddia eden bir yaklaşımdır (Bostrom, 2005).

Transhümanizmin bir sonraki aşaması olarak kabul edilen posthümanizm ise insan ötesi veya insan sonrası bir aşamayı açıklamaktadır (Karabağ, 2021: 114). Bu açıdan posthümanizmi insanı temel almayan bir yaklaşım içinde değerlendirmek mümkün olmaktadır. İnsan olan ve insan olmayan düalizminde gelişen bir yaklaşım olan posthümanizm, geleceğin dünyasında insan türünü yaşamın tek öznesi olarak yorumlamamaktadır. Buna göre posthümanizm, insanın bir sonraki aşaması olarak görülen bir dönemi işaret eder. Bu açıdan posthümanizmde hümanizmdeki gibi insanı temel alan, insanı yegane özne olarak değerlendiren bir anlayış yoktur. Bir başka ifadeyle posthümanizm, insanın sınırlarını teknolojik araçlarla veya evrimsel biçimde aşmasına yönelik fikirlerin bilimsel, sanatsal ve felsefi anlamda karşılık bulması, pratiğe dökülmesiyle ilgilidir (Sağlam, 2021: 299).

Bu durum Kurzweil tarafından biyolojik evrimin teknolojik evrime dönüşmesi şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca söz konusu evrimin 2030 yılında gerçekleşeceği öngörülmektedir (2016:20-463). Posthümanizm felsefi anlamda hümanizmin bir eleştirisi olarak da kabul edilmektedir. Bu kapsamda posthümanizm, liberal hümanizmin yeterli olmadığı yönünde bir yaklaşımı barındırırken, transhümanizm, 21. yüzyılda Aydınlanma geleneğini takip ederek hümanizmin devamı niteliğindeki bir süreci ifade eder (Ağın, 2020). Dolayısıyla transhümanizmi insana ve insanlığa dair sorunları iyileştirme ve dönüştürme mertebesi olarak değerlendirmek mümkündür. Posthümanizm ise insanı ve insanlığı aşarak sentetik varlıklara işaret eden yeni bir dönemi işaret etmektedir. Bu yeni dönemde, insan bilinci bir makineye aktarılabilir, tamamen sentetik bir yapıdan oluşan gelişmiş bir yapay zekâ ile insan görünümünde veya başka bir biçimde tasarlanan çelik bedenler var olmaya başlayacaktır. Bu bağlamda insan bilinci ile insan fizyolojisini sınırlayan her türlü kısıtlamayı aşan bir süreç olarak ifade edilen posthümanizm çağında (Karabağ, 2022: 117) insan olan ve insan olmayan ayrımı üzerinden yaşamın şekillenebileceğini söylemek mümkündür. Bu açıdan insan ötesi bir çağda tarihsel gerçekliği yazan sadece insanlar olmayacaktır. Bu yeni çağda tarihsel gerçekliğin mimarları insanı aşkın bir varlığı işaret eden insandan daha zeki varlıklar, mekanik aygıtlar, insandan ayırt edilemeyen androidler olacaktır.

İnsan sonrası, insan olan ve insan olmayan varlıklar temelinde bir dünya tahayyülüyle kurgulanan *Blade Runner* (1982) veya *Artificial Intelligence* (2001) filmlerinde olduğu gibi dijital oyunlarda da posthümanist bir dünya kurgusunun tasarlandığı görülmektedir. Bu oyunlara örnek vermek gerekirse;

- **Portal:** 2007 yılında yayınlanan ve öncelikle Microsoft Windows, Xbox ve PlayStation için üretilen oyun 2010 yılında Mac OS X için de tasarlanmaya başlandı. Tek oyunculu bulmaca tabanlı bir video oyunu olan Portal'da oyuncu, GLaDOS ve Wheatley isimli yapay zekâ tarafından yönlendirilmektedir. Oyun Aperture Science adlı bir laboratuvarda geçerken, Chell isimindeki karakter (oyunu oynayan kişi) bu laboratuvarda küçük bir hücrede bulunmaktadır. Yapay zekâ tarafından kendisine seslenen Chell'den Portal silahını kullanması ve odalardaki bulmacaları çözmesi istenmektedir (<https://theportalwiki.com/wiki/Portal>).
- **Obversation:** Microsoft Windows ve PlayStation 4 için 2019'da ve Xbox One için 2020'de yayınlanan oyun, bilim kurgu gerilimi olarak tanımlanmaktadır. Stanley Kubrick'in 2001: A Space Odyssey filminden esinlenen oyun, tıpkı filmdeki gibi bir uzay istasyonunda insan ve yapay zekâ arasındaki iletişimi ve hayatta kalma mücadelesi etrafında şekillenmektedir. Oyunda Obversation isimli uzay istasyonunun yapay zekâsının kontrolü oyuncu tarafından

sağlanmaktadır(<https://www.eurogamer.net/observation-review-a-simple-puzzler-elevated-by-its-sublime-atmosphere>).

- **Detroit: Become Human:** Quantic Dream tarafından geliştirilen ve Sony Interactive Entertainment'ın yayınladığı 2018 tarihli bir macera oyunu olan Detroit: Become Human, androidler etrafında şekillenmektedir. Oyuna konu olan 3 androidin bazı işlevleri ve amaçları vardır. Söz konusu işlev ve amaçlar, genç bir kızı korumak için sahibinden kaçmak, duyarlı androidleri avlamakla görevlendirilmek ve köle androidleri özgürlüklerine kavuşturmadır (<https://www.gamereactor.eu/detroit-becoming-human-with-lead-writer-adam-williams/>). Oyuncunun seçimine göre farklı sonları olan oyun, konusu sebebiyle androidler ve gerçek insanlar arasındaki çatışma temelinde kurgulanan *Humans* adlı diziyeye de oldukça benzemektedir.
- **The Turing Test:** Bulkhead Interactive tarafından geliştirilen ve Square Enix Collective tarafından yayınlanan bir bulmaca video oyunudur. Oyun, Microsoft Windows ve Xbox One için 2016'da, Playstation 4 için 2017'de, Nintendo Switch için 2020'de yayınlanmıştır. Oyunun yapısı Portal'a oldukça benzemektedir. Zira bu oyun da tek oyunculu bir bulmaca oyunudur (<http://www.eurogamer.net/articles/2016-03-10-pneuma-breath-of-life-developer-reveals-first-person-puzzler-the-turing-test>). Oyun adını, Alan Turing'in yapay zekâ ile insan zekâsının ayrımını ölçmek için geliştirdiği Turing Testi'nden almaktadır. Oyunun çıkış noktası da burada yatmaktadır. Europa adındaki Jüpiter uydusunda geçen oyunda araştırmacı Ava Turing, bulunduğu tesiste mahsur kalan diğer kişileri bulmak için TOM isimli yapay zekâ ile beraber çalışmaktadır. TOM sayesinde bir Turing Testi'nde olduğunu anlayan Ava'nın bu testleri çözmesi gerekmektedir. Bu mücadelede Ava ile TOM'un insan olan ve insan olmayan iki ayrı tür olarak çekişmelerini görmek mümkündür. Oyun, birden fazla sona sahiptir ve oyuncunun tercihine göre bu sonlar değişmektedir.

Görüldüğü gibi posthümanizm temalı oyun örneklerine bakıldığında, söz konusu oyunlarda kimi zaman yapay zekâ veya androidler bir özne konumundayken, kimi zaman da oyunlarda ana karaktere yardım eden veya ona tehdit unsuru olabilen bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oyunlarda posthümanizm kavramının işaret ettiği bir dönem olan insan sonrası, insana eş değer veya insana rakip olabilecek bir başka türün de hayatın bir parçası haline geldiği görülmektedir. Bu akıllı varlıklar olağan bir şekilde gündelik hayatın her alanında mevcuttur. Tıpkı yapay zekâ ve insansı robotların ana tema olarak konumlandığı bilim kurgu filmlerinde olduğu gibi...

Örnek Oyun İncelemesi: Alien: Isolation

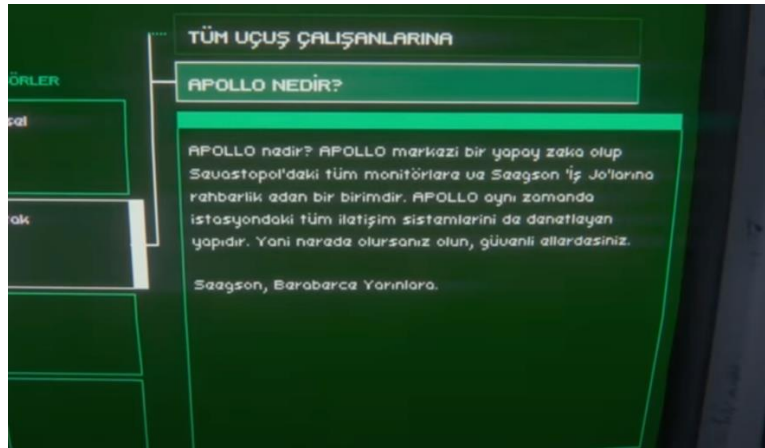
The Creative Assembly oyun geliştirme şirketi tarafından 2014 yılında çıkarılan Alien: Isolation, hayatta kalma ve korku temalı bir aksiyon video oyunudur (<https://egmnow.com/egm-review-alien-isolation/>). Oyun 2014 ve 2015 yıllarında yılın oyunu, en iyi korku oyunu, en iyi ses efekti gibi pek çok kategoride ödül almıştır. Ancak oyunun öncelikle sinema filmi olarak gösterime sunulmasından dolayı bu konuya kısa bir şekilde değinmek faydalı olacaktır.

Gladyatör (2000), *Hannibal* (2001), *Kingdom of Heaven* (2005) gibi sinemada yer edinmiş önemli filmlerin yönetmeni Ridley Scott'un, 1979 tarihli *Alien* filmi posthümanizm kapsamında değerlendirilebilecek yapımlardan biridir. Scott bu filmi ile insan olan ve insan olmayan düalizminde konumlandığı yapıyı 1982 tarihli *Blade Runner* filminde de devam ettirmiştir. Gerçek insanlar ile sentetik insanlar olan androidler arasındaki mücadele, *Alien* filmlerinde bir başka öteki tür olan uzaylı yaratıklar üzerinden aktarılmıştır. Scott'un *Alien* film serisi ile aynı kapsamda değerlendirilebilecek *Prometheus* ve *Alien: Covenant* filmlerinde de insanın kendisinden farklı türlerle olan mücadelesi ve iletişimi ikili karşıtlık temelinde işlenmiştir. Dolayısıyla posthümanizmin düalist

yaklaşımının bu filmlerde de mevcut olduğunu belirtmek mümkündür. *Alien* ismi anlam açısından da “yabancı”, “öteki”, “farklı” olana işaret ettiğinden halihazırda bir ikililiğin filmleri henüz izlemeden fark edildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Oyundaki ana karakter, filmdeki Ellen Ripley’in kızını canlandıran Amanda Ripley’dir. Ticari işler için uzayda görev yapan Nostromo adındaki uzay gemisinin kaybolmasının üzerindeki 15 yıl geçmiştir. Ancak söz konusu geminin bir parçası bulunmuştur. Bu parça Sevastopol adındaki bir uzay istasyonuna götürülmektedir. Torrens isimli gemide Sevastopol’a gitmek üzere yola çıkan ekibe katılan Amanda’nın amacı annesine ne olduğunu araştırmaktır. Ancak yolculuk sırasında kazaya uğrayan ekip ve içinde buldukları araç zarar görür ve ekip ile iletişim kaybolur. Amanda istasyona ulaşır ancak burada insanlar ve androidler arasında bir hayatta kalma mücadelesi mevcuttur. Amanda durumun ne olduğunu çözmeye çalışırken, insan dışı akıllı varlıklarla da mücadele eder. Oyunda Amanda’dan başka yan karakterler gerçek insanlar da bulunmaktadır. Ancak Amanda, oyunun esas belirleyicisidir.

Oyunda insan sonrası dönem uzay zamanda geçmektedir. Karanlık bir atmosferde, insan türünün büyük oranda zarar gördüğü ve toplumsal yapının kalmadığı bir hayatta kalma mücadelesinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ölüm, saldırı, insanlarla savaşan androidler ve diğer yapay zekâ aygıtları gibi distopik öğeler oyunda yer almaktadır.

Resim 1: *Alien Isolation* Oyununda Yapay Zekâ Apollo

Resim 1’de yapay zekâ Apollo’nun istasyondaki tüm iletişim sistemlerini denetleyen yapı olduğu oyuncuya tanıtılmaktadır.

Resim 2: *Alien Isolation* Oyununda İnsan Öldüren Androidler

Bir uzay distopyası olan oyunda androidlerden kırmızı gözlü olanların düşman olduğu ve oyuncuyu (Amanda) öldürmeye çalıştıkları görülmektedir.

Resim 3: *Alien Isolation* Oyununda Yaratık Alien Xenomorph

Resim 3'te kötücül bir yapay zekâ olan Alien Xenomorph görülmektedir. Oyundaki yaratıklar kullanıcının (oyuncunun) davranışlarını analiz edip, bir sonraki davranışını tahmin edebilmektedirler. Oyunun temeli insan olan Amanda'nın yapay zekâ ve diğer akıllı varlıklar olan kırmızı gözlü androidlerle olan mücadelesine dayanmaktadır. İnsanlar androidler için bir tehdit unsuruyken aynı durum androidler için de geçerlidir.

Observation ve Detroit Become Human oyunlarında yapay zekâ ve androidler insanlarla doğrudan bir çekişmeye girmemektedir. Hatta Observation oyununda yapay zekâ SAM ile gerçek bir insan olan Emma'nın (oyuncu) ittifakından da söz etmek mümkündür. Ancak Alien: Isolation oyununda androidler (insansı robotlar) gerçek insan için tehlikedir ve insana karşı bir biçimde insan varlığını ortadan kaldırmaya yönelik konumlanmışlardır. Bu konumlanış herhangi bir kötücül uzaylı yaratıktan farksızdır. Dolayısıyla oyunun teknofobik bir distopya olduğu düşünülebilir. Ancak burada yine bir ikili karşıtlık bulunmaktadır. İnsanlar için tehlikeli olan, androidler için de tehlikelidir ve insanlar da androidler için onların varlıklarını tehlikeye atan bir tehdit unsurudur. Bu durumda Asimov'un 3 Robot Yasası göreceli olarak yorumlanacak bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Robotların insanların gündelik yaşamındaki sınırlarını belirlemek ve insan robot arasındaki hiyerarşik ilişkiyi normatif bir düzene sokmayı amaçlayan 3 Robot Yasası'nın pratikte hiçbir anlam ifade etmediğini belirtmek gerekir. Bu yasalar, robotların insanlara doğrudan veya dolaylı olarak zarar veremeyeceği, robotların insanların verdiği emirlere uymaları gerekecek şekilde programlanmaları ve bu iki maddeyle çelişmediği sürece robotların kendilerini korumak zorunda olmalarıyla ilgilidir (Asimov, 2016: 7). Ancak tıpkı diğer yapay zekâ ve android temalı bilim kurgu filmlerinde olduğu gibi Alien: Isolation oyununda da posthümanist bir dönemde yapay zekâ aygıtları (robotlar, androidler) insana karşı bir biçimde ve insan hayatını tehdit edecek boyutta bir kötücüllüğe hapsolmuşlardır. Böylece bu posthümanist düzlemde insanın iktidar alanında bir rakip daha bulunmaktadır. Oyunda insana karşı varlıklar olan androidler huzuru yeniden inşa etmek için yok edilmesi gereken öğelerdendir. Bu posthümanist düzlemde geleneksel insan mecburi olarak şiddete ve kendisinden olmayanı yok etmeye itilmektedir. Batukan da robotun ortaya çıkışıyla post insan sürecinin başlamasını insanın ölümü olarak yorumlamaktadır. Bu durumda androidler, sayborglar, robotlar gündelik hayatta yer almaya başlayacak ve bu da geleneksel insanın ölümüyle sonuçlanacaktır (2017: 31). Oyunda da bu anlayış çerçevesinde gelişen bir yapı olduğunu belirtmek mümkündür. Klasik insan bu uzay zamanda tehlike altındadır ve varlığını tehdit eden sadece kendisinden bir tür değildir. Bu karanlık habitat içerisinde insan ölmek için öldürmeye ve bundan dolayı herhangi bir etik veya ahlaki bir muhasebeye girmemektedir. Posthümanizmin öteki ile olan ilişkisi oyunda insan ve insan olmayan ikililiği üzerinden ilerlerken, posthümanizmin yabancılaşma

teması da oyunda ölüm, şiddet, öldürme gibi kavramların normalleşmesi üzerinden aktarılmaktadır. Üstelik insanın tek tehdidi androidler değildir; oyunda gerçek insanlar da Amanda'nın (oyuncunun) karşısına çıkmaktadır. Klasik insanın varlığını sürdürebilmesinin yegane koşulu karşısındaki biyonik de olsa gerçek de olsa insanı öldürmektir ve bu durum androidler için de geçerlidir. Bu tehdit ancak insan zekasıyla eşit bir yapay zekanın tasarlanması sonucunda olabilecek bir ihtimali göstermektedir. Ne var ki teknolojik gelişmeler bu ihtimalin uzak olmadığı noktasında düşündürücüdür. Örneğin Google, DeepMind isimli projesinde yaptıkları çalışmalarla insan düzeyinde zihinsel becerileri gerçekleştirebilecek seviyede bir yapay zekâya ulaşabileceğini ifade etmiştir. Buna göre iyi niyetli ve kötü niyetli insanlar gibi iyi ve kötü bilincine sahip yapay zekânın da geliştirilebileceği belirtilmiştir (<https://www.trthaber.com/haber/dunya/bilim-insanlari-insan-duzeyindeki-zekaya-ulasmaya-cok-yaklasti-683855.html>). Oyunda bu gelecek olasılığı kötü bir tasvirle anlatılmaktadır. İnsan düzeyinde ve hatta insandan daha zeki varlıklar, insan görünümünde veya başka bir biçimde zeki varlıklar insanın uzay zamanda da varlığını tehdit edecektir. Kötülüğe programlı bu varlıklar insanın tek rakibidir. Posthümanizmle insan zekasının aşılması, insan ötesi varlıkların ortaya çıkışını da beraberinde getirecek ve bu durum kaosu ve bir ölüm kalım savaşını da ortaya çıkaracaktır. Oyundaki posthümanist yaklaşım, uzay zamanda da insanın kendisine rakip başka varlıklarla çetrefilli hayat mücadelesine girerek alternatif bir yaşam biçimi kazanmasıyla ilgilidir. Mevcut teknolojik gelişmeler sebebiyle her geçen gün bilim kurgu filmlerini aratmayacak bir geleceğe doğru yol aldığımız varsayılırsa posthümanizme dair olası karanlık senaryoların gerçekleşebileceğine yönelik endişelenmek de mümkündür.

SONUÇ

Dijital oyunlarda insan ve yapay zekâ odaklı kurguların temeli, bilim kurgu filmlerinde veya dizilerinde olduğu gibi ikili karşıtlıklar üzerinden kurulmaktadır. Bu oyunlarda post insan aşaması temel alınarak insanın kendisinden farklı bir türle olan ilişkisi iyilik ve kötülük temaları üzerinden aktarılmaktadır. Buna göre androidler ve diğer yapay zekâ aygıtları sentetik bir varlık olmaktan ziyade insan yaşamını tehdit eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada incelenen Alien: Isolation oyununda bir yönde yapay zekâ Apollo tüm sistemi yöneten bir mekanizma iken, androidler ise sistemin insanlarla ortak çalışmasını engelleyen varlıklar olarak temsil edilmektedir. Ancak burada oyuncuya tehdit olabilecek tek tür olarak androidler bulunmamaktadır. İnsana karşı olan nesne oyunda kimi zaman gerçek insanlar kimi zaman da androidler olabilmektedir. Bu uzay zamanda insan yaşamına ontolojik müdahalede sınırlar muğlaklaşmış ve insana karşı insan, insana karşı android, insana karşı yapay zekâ ayrımları ortaya çıkmıştır. Posthümanist bir çerçevede geleceğin tekno distopyası olarak değerlendirilebilecek oyunda; insanlar, androidler, diğer yapay zekâ sistemleri arasında iyilik ve kötülük mücadelesinden ziyade her şey hayatta kalma güdüsü üzerine kurgulanmıştır. Günümüzde yapay zekânın insanlığı tehdit edebileceği, transhümanizmin ve posthümanizmin insanlığa yalnız, karanlık ve mutsuz bir geleceği getireceği yönündeki tartışmalar da buradan beslenmektedir. Posthümanizme dair teknoloji ve dijitalleşme boyutundaki değerlendirmeler oyunda tekinsiz, karanlık, vahşi ve yalnız bir biçimde tasvir edilmiştir. Bu kapsamda yapay zekâ temalı dijital oyunların, yapay zekâ tartışmalarındaki gibi ikili bir anlayış üzerinden kurgulandığını söylemek mümkündür. Bu tartışmalarda yapay zekâ kimilerine göre insanlık için faydalı olacakken, kimilerine göre de insan varlığını tehdit edecek ve hayatı kaos haline getirecektir. Alien:Isolation oyununu da bu açıdan posthümanizmin karanlık bir yorumlanması olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Akbulut, H. (2009). Gelenekselden Diitale, Mekândan Uzama Oyun Kültürü, Dijital Oyun Rehberi Oyun Tasarımı, Türler ve Oyuncu, Ed. Binark M. Sütçü B.G. Fidaner I. B. (2009). İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Asimov, Issac (2016). Ben, Robot, Çev: Ekin Odabaş, İstanbul, İthaki Yayınları.

Batukan, C. (2017). Robo-tizm, Robot, Android, Sayborg ve Yapay Zekâda Ruh Üzerine, İstanbul, Altıkırkbeş Yayınları

Karabağ, M. (2022). Bilimkurgudan Gerçeğe – Yapay Zekânın Bugünü ve Geleceği, İstanbul, Doruk Yayınları.

Kurzeil, Ray (2016). İnsanlık 2.0 Tekillige Doğru Biyolojisini Aşan İnsan, Çeviri: Mine Şengel, İstanbul, Alfa Yayınları.

O'Hagan, M. ve Carmen M. (2013). Game Localization: Transla- ting for the global digital entertainment industry. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Tezel, Y. (2016). Bilgisayar Oyunları Tarihi, İstanbul, Sokak Kitapları Yayınları.

Yengin, D. (2012). Dijital Oyunlarda Şiddet, İstanbul, Beta Yayınları.

İnternet Kaynakları

Ağın, Başak (2020). Posthumanizm Ne Değildir? Erişim Tarihi: 23.11.2022

<https://metapolitik.net/posthumanizm-ne-degildir/>

Ankara Kalkınma Ajansı (2017). Dijital Oyun Sektörü Raporu, Erişim Tarihi: 26.11.2022

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/dijital-oyun-sektoru-raporu.pdf>

Bostrom, N. (2005). A History Of Transhumanist Thought [Erişim Tarihi: 17.11.2022](#)

<https://www.nickbostrom.com/papers/history.pdf>

Gül, M. E. (2019) Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyunlar: Playerunknown's Battlegrounds (Pubg) Oyunu Örneği - International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), December, 2019; 5(2): 448-465. Erişim Tarihi: 25.11.2022 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/904809>

Kellner, D. (2014). Cultural Studies, Multiculturalism, and Media Culture, Erişim Tarihi: 15.11.2022

<https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/culturalstudiesmulticulturalism.pdf>

Sağlam, Rabia (2021). Posthuman Dijital Özne: Braidotti'nin Eleştirel İnsan Sonrasının Eleştirisi, ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar / Sayı 13, Mayıs, 2021, s. 295-323. Erişim Tarihi: 22.11.2022 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1533147>

Video Game Market Size, Share & Trends Analysis Report By Device (Console, Mobile, Computer), By Type (Online, Offline), By Region (North America, Europe, Asia Pacific, Latin America, MEA), And Segment Forecasts, 2022 – 2030. Erişim Tarihi: 30.10.2022

https://newzoo.com/?utm_campaign=Newzoo%20Brand%20Words%20SEM&utm_source=ppc&utm_term=gaming%20industry%20statistics&utm_campaign=Newzoo+home+page&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=3787860576&hsa_cam=16694229764&hsa_grp=134391779665&hsa_ad=589777547925&hsa_src=g&hsa_tgt=kwd296243043529&hsa_kw=gaming%20industry%20statistics&hsa_mt=p&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gclid=Cj0KCQi

A4aacBhCUARIsAI55maF78I-kLhBKo9r0qOipB1Dmxjt_1eQ9PBWKICPm4tDHijqsXqTqA-QaApkzEALw_wcB

<https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/video-game-market>

<https://egmnow.com/egm-review-alien-isolation/>

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/bilim-insanlari-insan-duzeyindeki-zekaya-ulasmaya-cok-yaklasti-683855.html>

Reklam Filmlerinde Bir Somatik İmleç Olarak Çekicilik Türlerinin Kullanımı

Kamile ELMASOĞLU¹

Giriş

E-ticaretin yaygınlaşmasıyla beraber, tüketiciler artık binlerce reklam ve pazarlama mesajlarına maruz bırakılmaktadır. Bu durumdan doğrudan etkilenen pazarlamacılar her geçen gün daha yaratıcı olmak gibi bir durumla yüzleşmektedir. Çünkü farklı kanallara ve segmentlere bölünen tüketicilerin dikkatini çekmek ve onlara erişmek gittikçe zorlaşmaktadır. Hayatının her anında binlerce mesajla karşılaşan tüketicilerin hayatta etkin olabilmeleri için insan beyninin nasıl işlediğinin bilinmesi ve bu yönde bilinçli adımlar atılması gerekmektedir. Çünkü karmaşa ortamında beyin, gündelik hayatında çeşitli sorunlarla karşılaştığında, hızlı ve kolay karar verebilmesini sağlayan kısa yollar (somatik imleçler) geliştirmektedir. Bu kısa yollar, tüketicilerin tecrübeleriyle ilgili olabildiği gibi, çeşitli çağrışımlar ile de ilgili olabilmektedir (Alyar ve ark., 2021: 313).

Beyin satın alma kararı verirken, genellikle bu somatik imleçleri kullanmaktadır. Bu esasen, bir markanın bileşenlerini oluşturan slogan ve logo gibi sözel ve görsel öğelerin tamamının birleşiminin satın alma davranışına dönüşmesidir. Bu tecrübe sonucunda, ortaya çıkan karar, mantığa ve duygulara hitap etmektedir. Beyin bugüne kadar biriktirdiği ve etkilendiği olumlu ve olumsuz tüm tecrübeleri, ihtiyaç duyduğu bir anda ortaya çıkartmakta ve bu deneyimleri bir karar sürecine dönüştürmektedir. Bu demektir ki beyin, çoktan kısa yollar ve kodlamalar oluşturmuştur. Dolayısıyla satın alma kararları çok uzun sürmez ve burada devreye somatik imleçler devreye girer (Sayın, 2014).

Beyin, geliştirmiş olduğu bu somatik imleçler yoluyla, tüketicilerin kararlarını şekillendirmektedir. Sözelimi bir tüketiciye bir ürün ve hizmeti neden tercih ettiği sorulduğunda, neye göre karar verdiğine açıklık getirmesi istendiğinde, “içimden geldi”, “bir sebebi yok”, “aldım işte” gibi alınan cevapların ötesine geçmek istenmektedir. Bilindiği gibi esasen, satın alma kararları, çoğunlukla bilinçli olarak değil, olumlu ve olumsuz bir dizi çağrışımlar ve ilişkilendirmeler yoluyla verilmektedir. Yani satın alma kararlarının büyük bir kısmının şuursuzca alındığı tahmin edilmektedir. Daha geniş bir ifadeyle, tüm tecrübeler, zihinde birikmiş bilgiler, gerçekler, duygular zihinde yer alan tüm fikirler hızla tüketicilerin zihninde geçmekte ve temelde kesin bir karara dönüşmektedir. Bu sürecin işleyişine yardımcı olan beyin ipuçları, diğer bir terimle somatik imleçler, alguların duygularla etkileşimde bulunması yoluyla ilerlemektedir. Bu süreçte çevreden gelen uyarılar ile içsel uyarılar bir sinerji oluşturmakta ve belli tercih ve davranışların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla somatik imleçlerin üretilmesi ve geliştirilmesinde bilinç ve duygular birlikte etkin olmaktadır. Ayrıca, bireylerin zihninde ödül ve ceza mekanizmalarının işlemesine neden olan, çocukluktan itibaren yaşadığı tüm olaylar, satın alma davranışlarının biçimlendirilmesinde etkin rol oynamaktadır (Kaya, 2009).

Araştırmalar, satın alma kararlarının %50'sinin satın alma noktasında alınmakta olduğunu göstermektedir. Bu durum, bireylerin karar alırken, binlerce uyarana karşılık verirken hem bilinçli hem de duygusal boyutta bireyleri ilgilendiren somatik imleçlerden yardım aldığı açık bir kanıtını

---

¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Orcid: 0000-0003-3811-3038

oluşturmaktadır. İfade edildiği gibi, somatik imleçler ödül ve ceza gibi çeşitli faktörlerden etkilenmekte ve sonuçta belirli bir kararın alınmasında duyguların oldukça etkin olduğu anlamını taşımaktadır (Engin, 2011: 89). Bu durum, işletmelerin tüketicilerin beyninde bir somatik imleç oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Bir işletmenin uygulama alanı olarak somatik imleç oluşturulması maliyet açısından uygun, yalın ve pratiktir. İşletmeler bu şekilde, bir yandan tüketicilerin dikkatini çekmekte bir yandan da tüketicilerin zihninde benzersiz bir yer elde etmektedir. Böylelikle bilinç ve duygu olmakla birlikte iki ögenin arasında kurulan bağ, tüketicilerin algılamasını, anlamlandırmasını ve duygusal bağlar kurmasını kolaylaştırmaktadır (Yücel ve Çubuk, 2014: 229).

Örneğin; bir yumuşatıcı markası olan Yumoş reklamları düşünüldüğünde; reklamda yer alan tasarım, renk ve tüketicilerin zihninde yer elde etmiş olan markanın maskotu oyuncak ayı, tüketicilere “yumuşaklık” duygusunu uyandırır. Ya da araba lastiği üreticisi, Michelin reklamında yer alan Michelin’in Lastik Adamı Bibendum’a göz gezdirildiğinde, doğrudan markaya atfedilen değer su yüzüne çıkmaktadır. Dolayısıyla, belli başlı bazı somatik imleçlerden istifa edilmekte onların rehberliğine başvurulmaktadır. Bu noktada en yaygın somatik imleçlerin; tezat, iticilik, mizah, korku ve cinsellik olduğu belirtilebilir. Bunlar bilindiği üzere birer reklam çekiciliği yani duyguları hareket geçiren birer işaretleyicidirler. Ve reklam kampanyalarında bu duygulardan yola çıkarak mesajlar tasarlanır ve tüketicilere uygun stratejiler geliştirilir (The Brand Age, 2022).

Bu doğrultuda yine farklı reklam örnekleri incelendiğinde; viski dendiğinde akla gelen ilk marka Jack Daniel’s, hızlı araba dendiğinde Ferrari, ucuz ve adi ürün dendiğinde Çin malı, güvenli otomobil dendiğinde Volvo, arama motoru dendiğinde Google, akıllı telefon dendiğinde Apple, bilardo dendiğinde Semih Saygıner, fotoğraf makinesi dendiğinde Nikon, tıraş bıçağı dendiğinde Gillette, arazi aracı dendiğinde Jeep, ağrı kesici dendiğinde Aspirin, margarin dendiğinde Sana markaları gelmektedir. Tüm bu örnekler markaların tüketicilerin zihinlerinde kendilerini eşleştirmiş oldukları somatik imleçler yoluyla akılda kalıcılıklarının nasıl da etkin olduğunu göstermektedir. Bu markaların birçoğu jenerik marka gibi yansıtılmış olsa da -yani markanın adının ürünün adının yerine geçmesi durumu söz konusu ise- gerçekte ortaya çıkan algı, reklam kampanyalarında gerçekleştirilen başarılı hamleler, stratejiler ve mesaj kodlamaları sayesinde gerçekleşmiştir (Sayın, 2014).

Yukarıda yer alan bilgilerden hareketle, bu çalışmanın temel amacı, reklam filmlerinde bir somatik imleç olarak reklam çekicilik türlerinin kullanımına açıklık getirmektir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak “Nöropazarlama ve Reklam İlişkisi” üzerinde durulmuş ve Nöropazarlamanın geleneksel pazarlamadan farklı yönlerine ve reklama olan katkıları üzerine değinilmiştir. İkinci olarak, somatik imleç kavramı ve önemi kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda bir somatik imlecin nasıl oluştuğu ve reklamda nasıl kullanıldığı çeşitli düşünürlerin görüşlerinden faydalanılarak değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak ise, reklam filmlerinde en etkin somatik imleç olarak değerlendirilen korku, mizah ve cinsellik olmak üzere üç temel reklam çekicilikleri ele alınmış ve çeşitli örnekler eşliğinde birer somatik imleç olarak konumlandırılmıştır.

1.Nöropazarlama ve Reklam İlişkisi

“Nöropazarlama” terimi, 2002 yılında Ales Smidts tarafından ileri sürülmüştür. Bu terim, psikoloji, ekonomi ve sinirbilimin bir yaklaşımını temsil etmektedir. Nöropazarlama, tüketici davranışını anlamak için nöropsikolojik bir yaklaşım geliştirir ve hem nöral biyoloji hem de tüketici psikolojisi yöntemlerini kullanmayı amaçlar. Nörobilimsel yöntemler hakkında rapor veren artan sayıda pazarlama yayınlarının, dergilerin özel baskılarının ve dünyanın dört bir yanındaki işletme okullarına yapılan yatırımların artmasının gösterdiği gibi, araştırmacılar ve profesyoneller bu yeni tekniği hızla benimsemektedirler. Nöropazarlamanın temel amacı, beyin ölçümü aracılığıyla pazarlama uyaranlarına tüketici tepkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır (Gutiérrez Cárdenas, 2019: 1177).

Yıllar boyunca, pazarlamacılar ve reklamcılar, tüketicilerin davranışlarını (satın alma davranışı) incelemek için nitel yaklaşımlar (görüşmeler, odak grupları) ve nicel yöntemler (anketler) kullandılar. Son on yılda ise, işletme ve pazarlama araştırmaları, tüketicilerin zihninde ne olduğunu keşfetmek ve tüketicilerin pazarlama uygulamalarına yönelik satın alma kararlarını tahmin etmek için fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) gibi sinirbilimsel yöntemleri kullanmaya başladılar. Son yıllarda sinirbilimsel yöntemlerin kullanımına olan ilgi, araştırmacıyı “nöropazarlama” olarak bilinen yeni bir alana yöneltti. Smidts, 2002 yılında “nöropazarlama” terimini ortaya atan ilk araştırmacıdır ve bunu sinirbilim araçlarının işletme alanında uygulanması, diğer bir ifadeyle tüketici sinirbiliminin ticari uygulaması olarak tanımlamıştır. Pazarlama araştırmaları, tüketicilerin davranışlarını (satın alma kararları), pazarlama uyaranlarına yönelik duygusal süreçlerin ve bilişsel süreçlerin bir bileşimi sonucu gerçekleştiğini açıklamaktadır. Bu nedenle, geleneksel pazarlama ve nöropazarlama yöntemlerinin kombinasyonu, tüketicilerin davranışları hakkında (yani bilinçli ve bilinçsiz tepkiler) değerli bilgiler sunmaktadır (Alsharif ve ark., 2022: 16).

John Wanamaker'ın (1838–1922) alıntısına göre, "Reklamlara harcadığım paranın yarısı boşa gidiyor. Sorun şu ki, hangi yarının boşa gittiğini bilmiyorum". Bu ifade, Nöropazarlamanın gerekliliğini ortaya koyan zorlayıcı ifadelerden biridir. Nöropazarlama, reklam ve pazarlama uygulayıcılarının, amaçlanan işi tahmin etmesine izin vermek için ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere, ekonomide “Rasyonel İnsan” kavramı meşhurdur ve bu kavrama göre, insanlar akılcı kararlar vermektedir. Bununla birlikte, zorunlu araştırmalar, insanların genellikle rasyonel kararlardan ziyade duygusal kararlar aldıklarını göstermiştir. Örneğin, Nöropazarlama; belirli bir ürünü neden satın aldığımız ve bu ürüne dört haneli bir fiyatı neden ödemeye razı olduğumuz hakkında inceleme yapmaktadır. Nöropazarlama, beynin bu süreçteki özellikle duygusal yanıyla ilgilenmektedir. Beyin dalgalarının ölçüldüğü nöropazarlama çalışmaları, alışveriş deneyiminde yeni bir döneme işaret ediyor. Akademik çalışmalar, tüketicilerin odak gruplarında söylediklerinin her zaman gerçeği yansıtmayabileceğini göstermektedir. Çünkü tüketiciler, bilinçaltı tepkileri, farkında olmadıkları için, bilinç düzeyinde ifade edemezler. Sözelimi, tüketiciler belirli bir ürünle ilk karşılaştıklarında, diyelim ki ambalaj tasarımı, ürünün etkinliğini belirlemektedir. Nöropazarlama da tüketicinin eğiliminden sorumlu öncülleri anlamak ve benzer bir çağrışım oluşturmak için kullanılır. (Ahmed ve ark., 2022: 2-3).

Nöropazarlama, beynin reklam ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini incelemek için psikoloji, sinirbilim ve ekonomiyi birleştiren ve yeni ortaya çıkan disiplinler arası bir alandır. Tüketici seçimlerini ve karar verme sürecini pazarlama araştırmasına bağlar. Genel varsayım, insan beyni etkinliğinin pazarlamacılar geleneksel pazarlama araştırma yöntemleri (örneğin, mülakatlar, anketler, odak grupları) yoluyla elde edilemeyen bilgileri sağlayabileceğidir. Bu, temel olarak, insanların, açıkça sorulduğunda tercihlerini tam olarak açıklayamamalarından (veya istememelerinden) kaynaklanmaktadır. İnsan davranışı bilinçli farkındalık seviyesinin altında işleyen süreçler tarafından yönlendirilebildiğinden, bu gibi durumlarda, tüketicilerin farklı reklam ve ürünleri izlemesinden kaynaklanan beyin aktivitesi izlenerek, farklı pazarlama stratejilerinin etkinliği değerlendirilebilir (Khusbaba, 2013: 3803).

Nöropazarlama, ürünlerin ve iletişimin gelişimini değerlendirmek, esasen markaların 4P'lerini anlamlandırmak amacıyla, tüketici deneklerinde beyin aktivitesini ölçmek için teknolojiyi kullanma pratiğidir. Buradaki öncül, tüketici satın alma kararlarının beynin bilinçaltında, duygusal kısmında, saniyeler içinde verildiği ve beynimizin tepkilerinin gösterdiği gibi neyi sevdiğimizi, sevmediğimizi, istediğimizi, korktuğumuzu, sıkıldığımızı vb. anlayarak oluşmasıdır. Böylece pazarlamacılar, marka uyaranlarına yönelik olarak, "karşılınmayan" pazar ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, bağlantılar kurmak ve "satın alma"yı yönlendirmek için ürünler ve iletişimler tasarlayabilirler. Ve reklam ajansları, müşteriye daha yakın olmak için hayati bir rol oynamaktadır (Dolon ve ark., 2022: 1352).

Nöroloji ve Pazarlamanın ortak alanı olan Nöropazarlama; Pazarlamanın insan beynindeki karşılığıdır ve tüketicilerin beynine açılan bir kapıdır. Nöropazarlama beyindeki satın al düğmesine giden yolu bulur. Bir çalışma alanı olarak Nöropazarlama, basitçe, pazarlar ve pazarlama değiş tokuşları ile ilgili olarak insan davranışını analiz etmek ve anlamak için sinirbilimsel yöntemlerin uygulanması olarak tanımlanabilir. Nöropazarlamanın amacı, beynin reklam ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini incelemektir. Bu stratejilerin etkinliğini değerlendirmek için, bir reklamın izlenmesinden kaynaklanan beyin aktivitesi izlenir ve fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ve elektroensefalografi gibi beyin görüntüleme teknikleri kullanılarak ölçülür. İnsan beyninde oluşan aksiyomlar nöropazarlama teknikleri ile ölçülmektedir. Böylece tüketicilerin pazarlama uyaranlarına nasıl tepki verdiklerini öğrenmek ve anlamak amaçlanmaktadır. Nöropazarlama, insan beynindeki sinirsel mekanizmaları inceleyerek pazarlama yöntemlerini geliştirmeye odaklanır ve tüketicilerin gerçek yaşam koşullarında satın alma kararlarını nasıl aldıklarını öğrenmeye ve anlamaya çalışır. Nöropazarlama, araştırmacılara nörobilimsel yöntemler kullanarak tüketici davranışlarını anlama ve analiz etme konusunda rehberlik eder ve ayrıca pazarlama araştırmacılarının ihtiyaçlarını karşılamayan geleneksel yöntemlerden uzaklaşarak yeni yöntemler kullanmalarına olanak tanır (Şik ve Soba, 2021: 237).

Nöropazarlama şirketleri, beyinde bir "satın al düğmesi" bulmak için farklı ve yeni bir yetenek bulmaya çalışır. Teknolojideki gelişmeler ve pazar araştırmasındaki yeniliklerle birlikte, Nöropazarlama, tüketicinin reklam teşvikine duygusal katılımı hakkında ek bilgi sunar. Bu nedenle, pazarlama yöneticilerinin pazarlama çevresini anlamaları ve diğer şirketlere karşı üstünlük sağlamak için şirketleri pazarlama zekâsı ile donatmaları çok önemlidir. Nöropazarlamanın özü, ürün ve hizmetlerin yeniden düzenlenmesi, yenilikçilik, pazarlama ve iletişim karmasının oluşturulması ve fiyatlandırma stratejilerinin tasarlanması gibi çeşitli alanlarda oldukça etkindir. Bununla birlikte, Nöropazarlamacılar beyinde tüketici davranışına ilişkin tahminleri iyileştiren "satın al düğmesini" bulamamışlardır. Beyinde değeri kodlayan ve özellikle ödül hevesini ödüllendiren alanlar vardır. Nörobilimcilerin ve akademinin kafasında dönen anahtar temel soru, tüketicinin zihnini okumanın en doğru ölçüsünün hangi tekniğin olduğudur. Önceki araştırmalar, tüketici karar verme sürecini anlamak ve tüketici zihnindeki ürün/hizmet kalitesi algılarının bilişsel sorunlarını çözmek için tüketici öğrenme teorisini kullandılar. Nöropazarlamacılar ise, bireyin karar verme sürecinde sergilediği davranışlarla ilgili olarak bireyin zihninde oluşan nörogörüntüleri sağlayan fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) gibi nöropazarlama teknikleri kullanılmaktadır (Shukla, 2019: 268).

Bilim adamlarının marka tercihlerinin ardındaki motivasyonu araştırdığı ünlü "Pepsi Coca-Cola'ya Karşı" deneyi, Nöropazarlamayı gündeme getiren bir deneydir. Araştırmacılar, Pepsi ve Kola özünde aynı olmasına rağmen, insanların genellikle birini diğerine tercih ettiğini gözlemlediler. Daha sonra, kültürel mesajların günlük içecekler kadar basit olan ürünleri algılamamıza nasıl rehberlik ettiğini araştırmaya çalıştılar. Deney oldukça basitti: Biri kör, diğeri deneklerin hangi içeceğin hangisi olduğunu bildiği iki tat testi vardı ve araştırmacılar buna karşılık gelen beyin aktivitesini gözlemlediler. Gönüllüler hangi markayı içtiklerinin farkında değilken, fMRI, Pepsi içerken temel bir "ödül merkezi" olan "ventromedial prefrontal korteks"te aktivasyon gösterdi. Bununla birlikte, denekler hangi gazozun hangisi olduğunu bildiklerinde, taramalar kola lehine hipokampus, orta beyin ve "dorsolateral prefrontal korteks"te (hafıza ve duygu merkezleri olan) beyin aktivitesi gösterdi. Yani aslında, insanlar Pepsi'nin tadını gerçekten sevdiler, ancak nostalji ve duygusal bağlantılara dayanarak Kola'yı tercih ettiler. Bu sonuçlardan araştırmacılar, "Kola tercihinin tadın kendisinden çok marka imajından etkilendiğini" belirlediler (Kumar, 2015: 528).

2.Somatik İmleç Kavramı ve Önemi

Bir bilim adamı olan Antonio Damasio'nun ortaya attığı bir terim olan somatik imleç terimi, kısaca, "beynimizdeki bir tür yer işareti ya da kısa yol" olarak tanımlanır. Bu imleçler tecrübeler sonucunda ortaya çıkan ödül ve ceza sistemlerinin, belli bir duyguyla ilişkilendirilmesi ile somut bir

tepkinin ortaya çıkması sonucunda oluşur. Somatik imleçler, önümüze seçenekler sunulan çeşitli durumlarla karşılaştığında, bireyleri en iyi ve en doğru sonuca ulaşabilmek için belirli bir karara yönlendirir. Dolayısıyla genel olarak tecrübeler sonucunda ortaya çıkan somatik imleçler, esasen sadece bireylere çocukluk ve ergenlik dönemlerinden kalma bir devinim değildir. Bireyler hayatları boyunca her gün, yeni bilgi, duygu ve deneyimler yaşarlar. Bu birikim sonucunda, satın alma davranışlarımız günbegün dönüşüm yaşar. Örneğin, ister şampuan, sakız, çips, gömlek olsun, ister televizyon, çamaşır makinesi gibi ürünler olsun satın alma karar ve yeteneklerimiz kendini geliştirir (Şimşek, 2011).

Bir beyin cerrahı olan Wilder Penfield “Penfield’in Sondası” isimli deneyi ile, somatik imleç terimine yeni bir pencere açmıştır. Penfield, 1951 yılında “Fokal epilepsi nöbeti” geçiren hastalarına beyin ameliyatı gerçekleştirirken, hastanın beynindeki temporal kortekse zayıf bir elektrik akımı vermiştir. Lokal anestezi etkisinde olan bu hastalar, araştırma sırasında bilinçliydimler. Böylelikle Penfield ile konuşabildiler ve istemsizce tecrübelerini anlatabildiler. Araştırmaların bulguları göstermiştir ki, hastalar hem tecrübelerini dile getirmekte hem de bu tecrübelerle eşlik eden duygulara da anlam yüklemektedirler. Anılar özellikle yaşanan travmalar, günlük hayatta karşılaşılan bir uyarıcı sonucunda, duygusal ve davranışsal dışavurumda önemli bir etkiye sahiptir (Sözer, 2021).

Antonio Damasio’nun “duygular ve sosyal biliş” hakkında gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde geliştirdiği bir terim olan somatik imleç terimi, pazarlama alanında etkinlik kazanmıştır. Özellikle tüketiciler satın alma kararı verme sürecindeyken, somatik imleçlerden yani zihinde canlanan anlık kısa yollardan yararlanmaktadırlar. Bu kısa yollar deneyimlerden, duygulardan, bilişsel süreçlerden beslenmektedir ve tüketicileri yönlendirmektedir. Sinirbilim alanında yapılan araştırmalar sonucunda keşfedilmiştir ki beyindeki bilinçdışı yer işaretleri 10 saniyeden daha kısa bir zaman dilimi içinde bir duyguya dönüşmektedir. Dolayısıyla her deneyim bireylere birer iz bırakmaktadır. Örneğin, bir restoranda zehirlendiğimizde yani olumsuz bir durumla yüzleştığımızda ya da herhangi bir yurt içi ya da yurt dışı seyahatten çok memnun kaldığımızda, tüm bu yaşananlar ile ilgili olarak beyinde bir kısa yol diğer bir ifadeyle “somatik imleçler” oluşur. Bu somatik imleçler sayesinde öğrenir, yanlış yapmaz ve gelişim kaydederiz, bu kısa yollar bir nevi bir savunma mekanizması olarak işlev görür. Hayat boyu istemli ve istemsiz yeni somatik imleçler geliştirir ve satın alma kararları verirken, özellikle seçenekleri en aza indirmek için bu somatik imleçlerden istifade ederiz (The Brand Age, 2022).

Somatik imleç terimine ilgi çekici bir bakış açısından yaklaşan bir diğer bilim insanı Robert Heath’dır. Heath, rakibi arasında ayırt edici bir konuma sahip olan Andrex markalı tuvalet kâğıdı markası hakkında yaptığı araştırma sonucunda, ilginç bulgulara ulaşmıştır. Her iki şirket de reklam için aynı parayı harcarken ve her iki ürünün de fiyatları yaklaşık olarak aynıyken, bir ürünü diğerinden farklı ve popüler kılan unsurun ne olduğu bulunmaya çalışılmıştır. Heath, işin sırrının reklam filminde kullanılan Labrador cinsi minik bir köpek yavrusu olduğunu keşfetmiştir. Şirket, tuvalet kâğıdı ile köpek yavrusu arasında bir bağlantı kurmuştur. Bahsi geçen reklam filmlerinde, şirket yıllarca ürettiği tuvalet kâğıdının ne kadar “yumuşak, sağlam ve uzun olduğunu” anlatabilmek için daima köpek maskot kullanmıştır. Heath da şirketin bu maskot sayesinde, küçük çocuklu ailelerle bağlantı kurulduğunu üstelik minik çocukların tuvalet eğitimi ile bile bir bağlantı kurulduğunu ifade etmiştir. Reklam filmi her yayınlandığında, bu yaklaşım ile yavru köpek arasında ortaya çıkan çağrışımlar tekrar tekrar pekiştirilmiştir. Sonuç olarak, tüketiciler tuvalet kâğıdı alırken, -reklam filmini anımsamasalar bile- zihinlerinde oluşan çağrışımlardan bu markanın diğerlerinden daha sevilesi olduğu izlenimine kapılmışlardır (Şimşek, 2011).

Somatik imleçler, dolayısıyla birbiriyle ilgisi olmayan iki nesneyi birbiriyle ilişkilendirmektedir. Bu duruma bir reklam filmi için düşünecek olursak ürün ve maskotun birbiriyle eşleştirilmesi örnek olarak gösterilebilir. Böylelikle belirli bir zaman ve yerde o maskot karşımıza çıktığında o ürün akla gelmektedir. Bu durum bilindiği gibi tüketicilerin satın alma davranışları ve tutumları üzerinde etkindir. Örneğin ürünün adının, ambalajının ve logosunun çeşitli dizi, film ve programlara

yerleştirilmesi stratejisi sonucunda ya da ünlü birinin ürünü kullandığının gösterildiği durumlarda; tüketicilerde o ürüne yönelik sempati beslemektedirler (Behremen, 2015: 117).

Bir reklam filminde, neyin yer aldığı, hangi unsurların hangi unsurlarla eşleştirildiği ve bir arada kullanıldığı büyük önem taşımaktadır. Çeşitli örnekler göz gezdirildiğinde, insanların bir otomobil satın alım sürecinde, yaklaşık olarak aynı fiyata sahip bir otomobili değil de neden “Audi” marka otomobili tercih ettikleri, temelinde yatan somatik imleçler cevabını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Alman otomobilleri yıllar boyunca “dayanıklılık, titizlik, tutarlılık, verimlilik, yüksek standartlar ve güvenilirlik kavramları” ile birlikte anılmıştır. Dolayısıyla Alman marka ile otomobiller arasında organik bir bağ oluşmuştur. Alman marka otomobillerin taşıdığı bu ve benzeri yan anlamlar doğrultusunda, tüketiciler yalnızca kendi tercihlerini değil, aynı zamanda ürün ile birlikte bir dizi anlamlar süreçlerini de satın almaktadır (İşliyen, 2019: 180). Benzer bir örnek daha verildiğinde, bir fotoğraf makinesi satın alım sürecinde, tüketiciler daha çok Japon marka fotoğraf makinelerini tercih etmektedir. Bu makinelerin birçoğu “optik zum, görüntü çözünürlüğü, yüz tanıma özelliği, kırmızı göz düzeltici ve hafıza” gibi özellikler bakımından benzer olsa da tüketicilerin beyinleri Japon marka fotoğraf makinesinde karar kılmaktadır. Çünkü Japon markaları ile teknolojik yetkinlik kavramı arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Bu durum da tüketicilerin satın alma davranışını doğrudan etkilemektedir. Bahsedildiği gibi, somatik imleçlerin oluşturulmasında, birbiriyle bağlantı kurulan iki unsurun varlığı gereklidir. Böylece daha büyük ve kalıcı bir çağrışım yaratılmış olur. Burada tüketicilerin dikkatini çekmeye çalışan reklamcılarının rolü elbette büyüktür (Azizağaoğlu, 2010: 67).

Farklı bir örnek vermek gerekirse; Turkcell markası, Dijital zekâ projesinin tanıtımı için tüm dünyada çok iyi bilinen kırmızı başlıklı kız masalını tercih etmiştir. Reklam filmi, masalda yer alan “yaşam ve ölüm (kırmızı başlıklı kızın kurt tarafından yenmesi/daha sonra kurdun karnından çıkarılması) iyi ve kötü (iyinin temsili olarak kırmızı başlıklı kız imgesi/kötünün temsili olarak ise kurt imgesi) karşıtlığını merkeze alarak” en hayati mitleri bünyesinde barındırmaktadır. Reklam filminde, iyi ve kötünün birer şablonu olarak kırmızı başlıklı kız ve kurt imgesinden bahsedilerek, zihinde masala ilişkin yeni baştan bir çağrışımlar silsilesi oluşturulmuştur. Bu noktada, marka reklam filminde vermek istediği mesajı, kırmızı başlıklı kız masalı için kodlanmış ve üretilmiş somatik imleçler yardımıyla, izleyiciye aktarmıştır. Böylelikle marka, vermek istediği mesajı, bir masalı yeniden uyarlayarak vermiştir. Reklam filminde, “kötü kalpli kurt” imgesi, dijital platformlarda çocukları yanlış yola sokmaya çalışan insanların bir yansımalarını oluşturmaktadır. Kırmızı başlıklı kızı, yanlış yollara düşmekten kurtaran nesne ise, elinde yer alan tablettir. Buradaki tablet, “teknolojinin ve internetin metonimik bir görünümü” olarak aksettirilmiştir. Sonuç olarak, kırmızı başlıklı kızın kurtulması için teknolojiyi dolayısıyla interneti, doğru ve bilinçli bir şekilde kullanması önemlidir (İşliyen, 2019: 189).

3.Somatik İmleç Olarak Reklam Çekicilikleri

İkna edici iletişim sektörünün sosyal çevredeki değişimlere uyum sağlama ihtiyaçları, sürekli bir verimlilik arayışı sürecini tetiklemiştir. Reklam araştırmalarının şu anki durumunda, diğerlerinin yanı sıra, reklam ortamı tarafından belirgin bir rasyonalist önyargıyla yaratılan geleneksel tekniklerin herhangi bir derinlemesine araştırma yapamadığı iki zorluğu tespit edebiliriz (Baraybar-Fernández ve ark., 2017: 20): Birincisi; Duygu temelli reklamcılıktır. Son yıllarda markalar “tüketicilerle duygusal bağlar kurmaya çalışıyor ve bunu yapmak için rasyonel argümanların veya ürünün faydalarına dayalı olanların ötesine geçiyorlar”. Duyguların incelenmesi, onları doğuştan ve evrensel olarak gören evrimci ve sinirbilimsel bir düşünce okulundan etkilenmiştir; bu düşünce okulu duygulara ilişkin yeni, olumlu bir vizyon çizmiştir. Buna göre, kararlar alınırken akıl yürütme ve duygular el ele gider. Araştırmacılara göre, karar verme söz konusu olduğunda duyguların ağırlığı eskisinden daha fazladır. İkincisi ise; Bilinçsiz kararlardır. Pazar araştırmasının temel ilkesi, insanlara soru sormanın mümkün olduğu ve yanıtlarının doğru olacağıdır. Sözlü ifadelerin kısıtlamaları ve gerçekten neler hissettiğimize dair bilinmezlik, kendi duygularımızı anlamayı zorlaştırır. Tüketici

davranışı, tüm insan eylemlerini motive eden karmaşık zihinsel süreçlerin bir yansımasıdır ve bu nedenle “sosyal psikologlar her zaman davranışlarımızı gerçekte neyin oluşturduğundan habersiz olduğumuz yolları ve bunun kendimize dair sahip olduğumuz imajla ne ölçüde çeliştiğini inceler”. Reklamcılar, bu noktada, çoğu insani kararının sezgisel, otomatik ve çoğu zaman bilinçli bir kontrol olmaksızın verildiğinin giderek daha fazla farkındadır. Bu kapsamda, bir disiplin olarak tüketicinin incelenmesine uygulanan nörobilimdeki patlama, satın almayı yöneten güdüler içinde duygular ve bilinçaltı arzular gibi faktörlerin olduğu göz önüne alındığında, mevcut tüketim ihtiyaçlarının anlaşılmasını derinleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu, günlük olarak aldığımız kararları motive eder.

İşte tam bu noktada devreye bilinç, bilinçaltı, duygular ve deneyimlerle iç içe gelişen bir kavram olarak somatik imleçler ve birer somatik imleç olarak reklam çekicilikleri girmektedir. Somatik imleçler bilinçli bir karar alma sürecinde duyguların da yani reklam çekiciliklerinin de aktif bir rol üstlendiğini yapılan çalışmalar sayesinde ortaya koymuştur. Bu süreçte, oldukça etkin olduğu düşünülen en temel reklam çekicilikleri ise korku, mizah ve cinsellik'tir. Aşağıda özlü bir şekilde, birer somatik imleç olarak, örnek kullanımlar eşliğinde bu temel reklam çekiciliklerine değinilmiştir.

3.2. 3.1. Bir Somatik İmleç Olarak Korku Çekiciliği

Duygusal çekicilikler iknada önemli bir rol oynar. Aslında, ikna edici bir mesajın, alıcının daha rasyonel bir iletişime maruz kalmasından ziyade duygusal olarak uyarılması durumunda tutum değişikliğine yol açmasının daha muhtemel olduğu bulunmuştur. Duygu uyandıran mesajların etkisini araştıran mevcut çalışmalar, çabalarını insanları yararlı davranışlarda bulunmaya yönlendirdiği gösterilen korku çekicilikleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Aslında korku, sağlıklı davranışları teşvik etmek ve yol güvenliği veya çevre sorunları gibi konularda toplumsal farkındalık geliştirmek için ikna edici iletişimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ve korkuyu tasvir eden reklamlar, duygusal içeriği olmayan daha neşeli reklamlardan veya mesajlardan daha iyi hatırlanmaya yol açar. İkna edici mesajlarda korku çekiciliğinin kullanımı son elli yılda kapsamlı bir şekilde araştırılmış ve süreci açıklamak için çok sayıda model sunulmuştur. Bununla birlikte, korku çekicilik modelleri esas olarak Batılı bilim adamları tarafından geliştirilmiş ve Batı merkezli örneklerde test edilmiştir. (Vincent ve Dubinsky, 2005: 17-18).

Bilinmelidir ki; reklamlarda en çok kullanılan olumsuz duygu korkudur. Korku genel olarak “bir tür tehlikeyi ifade eden veya en azından ima eden bir tehdide duygusal bir tepki” olarak tanımlanır. Korku, gerginlik ve endişe yaratır, insanların bu duyguları azaltmanın yollarını aramasına neden olur. Bu yanıtı kullanarak, pazarlamacılar bir ürüne ilgi yaratmak için korkuyu kullanırlar. Reklamlarda en yaygın olarak kullanılan korku türleri ise sosyal, fiziksel ve benlik saygısı korkularıdır. Korku çekiciliği genellikle iki yaklaşım kullanır: Ürünü kullanmamanın olumsuz bir sonucu korkusu (örneğin, X marka diş macunu ile fırçalamamak çürüklere neden olur) ve bir ürün veya uygulamanın kullanımıyla ilişkili olumsuz bir sonuç korkusu (örneğin sigara kullanımı) (Cochrane ve Quester, 2005: 9-10).

Reklamlardaki korku çekicilikleri, tüketicileri bir tehditle karşı karşıya getirerek korkuyu ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu nedenle, bazıları korku çekiciliğini 'tehdit çekiciliği' olarak da ifade etmektedir. Genel olarak tehdit, kişinin kendi fiziksel veya psikolojik iyiliği, başkalarının iyiliği veya başkalarıyla olan ilişkileri için endişe yaratır. Örneğin, çeşitli proje konuları ile ilgili beklenmeyen hatalarla ilgili endişeler, bir reklam filminde ifade edilir. Farklı bir örnek olarak, bir uyku ilacı reklamında uyku bozukluğu geliştirme tehdidinde başvurulur. Korku çekicilikleri genellikle, sigarayı bırakmak veya güvenli seks uygulamalarına katılmak gibi hızlı bir davranış değişikliğini etkilemek için kullanılır. Örneğin, AIDS enfeksiyonu tehdidini çağrıştıran prezervatif reklamlarındaki korku çekiciliğinin etkisini incelediler ve reklamı yapılan kondomu satın almaya yönlendirmede korku çekiciliğinin oldukça etkin olduğu ortaya çıkmıştır (Shin ve ark., 2017: 3-4).

Reklamcılar genellikle ürünlere veya hizmetlere ilgi uyandırmak için korku çekiciliğinden yararlanırlar. En basit haliyle, reklamda korku çekiciliği oluşturma süreci üç adımdan oluşur. İlk adım, bir kişinin risk ve savunmasızlık duygusunu harekete geçirmek için tasarlanmış korkulu bir durumun yaratılmasını içerir. Pazarlamacılar bu konuda korku çekiciliğini kullanmakta oldukça yaratıcı olmuşlardır. Örnekler, insanları farklı türlerde sigorta poliçeleri, seyahat çekleri ve doğum kontrol ürünleri satın almaya teşvik etme girişimlerini içerir. Siyasal reklam filmlerinde ise, korku saiki, -diğer partilerin veya adayların "istismarını" ve onların görüş ve politikalarıyla ilişkili tehlikeyi betimleyerek- kararsızları ikna etmek için yaygın olarak kullanılmıştır. Korku çekiciliğini kullanmanın ikinci aşamasında, tehlikenin dikkati hak edecek kadar ciddi olduğu tasvir edilir. Reklamcılar, tasarladıkları somatik imleçler ile potansiyel hedef kitlelerinin riske karşı savunmasızlıklarını öne sürerler. Örneğin, hayat sigortası reklamlarında sıklıkla görülen durum budur. Üçüncü aşamada ise korku azaltma aracı olarak bir çözüm sunulur. Korku çekiciliği, potansiyel müşterileri önerilen eylemi gerçekleştirmeye ikna etmek için genellikle "korkudan güvenlik" güvenceleriyle birleştirilir. Örneğin, bir hayat sigortası poliçesi satın almak, endişelerin giderilmesi olarak tasvir edilebilir (LaTour ve Zahra, 1988: 5-7).

Ürün tercihi yaparken, bilinçaltımızda, beyin satın alma kararını vermeye yardımcı olacak, o anlık bir konuşma gerçekleşir. Bu noktada beyin satın alma kararını verirken, anıları, algıları, duygu ve deneyimleri toplayarak tarar ve hızlı bir şekilde bir satın alma davranışına dönüştürür. Beyin bu kısa süre içinde karar verme aşamasında, hızlı bir yol kat edebilmek için somatik imleçler (metaforlar) olgusundan istifade etmektedir. Burada duygu, davranış ve deneyimler belirli somut bir tepkiyle sonuçlanır. Aynı zamanda somatik imleçler, bir şeyi başka bir şeyi ile benzetmeye ve kıyaslamaya yarayan mecazlardır. Örneğin küçüklüğümüzde, annenizin sobaya yaklaşma demesine rağmen sobaya dokunup elinizi yakmanız ve sonrasında olan davranışlarınızın deneyiminde somatik imleçler oluşur. (Pazarlama Türkiye, 2015).

Bu kapsamda bilinmelidir ki, reklam ve pazarlama uygulayıcıları, korku güdümlü somatik imleçler yaratabilmek için ciddi bir yaratıcılık sergilemektedirler. Gerçekleştirilen çalışmalar, reklam kampanyalarında genellikle yer alan en yaygın somatik imleçlerin; "tezat, iticilik, mizah ve korku" unsurları içerdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, korku odaklı somatik imleçlerin en başarılı olanlarından biri, Johnson's Göz Yakmayan Bebe Şampuanı'dır. Johnson's markası, bebeklerin banyo korkularını gidermek için, gözleri yakmayan bir şampuan oldukları mesajını yıllarca tüketicilere vaat etmiştir. Yetişkinlere yönelik bir korku odaklı somatik imleç örneklerinden biri ise çok iyi bilinen bir diş macunu olan Colgate markasıdır. Reklam filmlerinde, bilimsel araştırmaları ortaya koyan marka, dişeti rahatsızlıklarının kalp hastalıkları ve diyabet gibi çok ciddi rahatsızlıklara neden olduğunu açıklamıştır. Bu nedenle dişlerimizi Colgate markası ile fırçalamamız gerektiğinin altını çizmiştir (Şimşek, 2011).

Bahsedildiği gibi, somatik imleçler birbiriyle alakasız iki unsurun birbirini çağrıştırması sonucunda oluşur. Ayrıca somatik imleçler ödül ve ceza gibi iki farklı deneyim üzerine temellendiği gibi korku en önemli somatik imleçlerden biridir (Çubuk, 2012: 55). Örneğin, tüketicilerde cilt kırıışıklığı korkusunu vurgulayarak ve bu korkuyu kullanarak yapılan Cellular Restoration Kırıışıklık kremleri reklam filmlerinde; kırıışıklığı önleyecek, cildin kendi kök hücrelerinden koruyacak, cildi dolgun ve daha sıkı gösterecek reklam mesajları iletilmektedir. Bu doğrultuda bu marka; genellikle, güzel ve pürüzsüz bir cilde sahip kadınlar tarafından kullanılmaktadır (Behremen, 2015: 29). Benzer bir örnek olarak; yaşlanma korkusunu kullanarak, yaşlanma belirtilerini yavaşlatacaklarını ileri süren, Anti-Aging kremler; sıklıkla reklam filmlerinde oynayan yine güzel ve pürüzsüz bir cilde sahip kadınlar tarafından yansıtılmaktadır. Bu reklam filmlerinde, gençliğin daha uzun süreli olacağının yani yaşlanmanın yavaşlatılacağına altı çizilmektedir (Çubuk, 2012: 55).

3.2. Bir Somatik İmleç Olarak Mizah Çekiciliği

Reklam kampanyalarının temel amacı, kendilerine uygun ve onlara müşteri elde edilmesini kolaylaştıran uygun reklam çekiciliğini bulmaktır. Şirketler, yaratıcı reklam stratejileri oluşturmak için pazarlarını ve hedef kitlelerini dikkatlice inceler ve tüketicinin tutumunu ve satın alma kararlarını etkilemek için çeşitli çekicilik türleri kullanır. Çekicilik türleri duygusal ve rasyonel olarak ayrılabilir ve son yıllarda en çok kullanılanlardan çekicilik türleri mizah, cinsellik ve korkudur. Mizah, farklı ortamlarda kullanımının kolay kabul görmesi ve hedef kitleyi eğlendirme yeteneği göz önüne alındığında, birçok durumda etkili olabilir. Örneğin, bir reklamı oluştururken kendimizi, izleyicilerimizi ikna edecek sağlam argümanlarımızın olmadığı veya mesaj içeriğinde olumsuz bilgilerin olduğu bir durumla karşılaşarsak, mizahın bu zayıflıkların üstesinden gelmemize yardımcı olduğu kanıtlanmıştır. Mizah doğası gereği, reklam filmlerinde nasıl sunulduğu açısından önem arz etmektedir. Tüketicie ulaşmanın en iyi yolu, mizah kullanımının, reklamın gündeme getirdiği mesajlarla doğrudan ilişkili ve bütünleşik olması gerekir. Olumlu etkiler yaratmak için mesajın kasıtlı, tematik veya yapısal bir şekilde ürünle ilgili olması gerekecektir (Núñez-Barriopedro ve ark., 2019: 2).

Hayatın yaygın bir parçası olarak kabul edilen mizah, mesaj yapısı itibariyle, uyumsuzluk, ironi, şaşkınlık veya tutarsızlık tarafından kışkırtılabilir. Mizah, karmaşık bir konu olarak açıklanmasına ve henüz tam olarak tanımlanmamış olmasına rağmen, "bireyin çeşitli durumlarda gülümseme, gülme ve başka türlü eğlenme sıklığı" olarak tanımlanır. Mizah bu kapsamda, geniş bir kavram olarak, kahkaha ve eğlence ile sonuçlanan tüm faktörlerle ilgilidir. İnsanların diğer insanlarla etkileşim halindeyken, yalnız oldukları zamana kıyasla daha fazla şaka yaptıkları ve güldükleri sonucuna varılmıştır. Mizah; her sosyal durumda, şakalar, spontane konuşmalar veya tesadüfi veya kasıtsız mizah gibi birçok biçimde ortaya çıkabilir. Mizah duygusu hemen hemen her kişilikte mevcuttur ve bir şakanın ne kadar eğlenceli olduğuna bağlı olarak insanlar farklı tepkiler verirler, bu da gülümseme veya kahkahayla sonuçlanabilir. (Gustafsson ve ark., 2016: 9).

Mizah hayatın gidişatı üzerinde çeşitli konularla ilgili alternatif bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, mizah hem kişiler arası iletişimde hem kitle iletişim araçlarında kodlanan mesajların hedef kitlelere iletilmesinde aktif bir rol üstlenir. Dolayısıyla mizah güldürme ve rahatlatma gibi çeşitli fonksiyonlarının yanı sıra bireyler arası iletişimin sağlanmasında etkindir. Mizahın gücünden; reklam ve deyimse pazarlama gibi çeşitli alanda yararlanır. Böylelikle izler kitlenin sıkılmadan konuya dahil olması amaçlanır (Solak, 2016: 172). Bazı reklam filmlerinde, birçok ürünle ilgisi olmayan nesnelere kullanıldığı düşünülmektedir. Ama bunlar beyinde doğru kısa yolu oluşturmak için kullanılmış nesnelere. Diğer bir anlatımla, reklamda kullanılan nesne ile farklı bir yerde karşılaşıldığında direkt o ürün akla gelmektedir. Bunu anlatmak için kullanılan örneklerden biri, Selpak markalı kâğıt havludur. Selpak markasının reklamlarında kullandığı ve ürünle hiçbir ilgisi olmayan bir filin kullanılmasıdır. Bu fil sayesinde marka, ürünün daha iyi tanımlandığı bir kodlama yaratmıştır (Behremen, 2015: 30-31).

Mizah, ilk olarak reklamın amacı ve mesajı ile doğrudan ilişkili ve iyi bütünleşmiş olmalıdır. İkinci olarak, reklamı yapılan ürün veya hizmet şaka konusu olmaya uygun olmalıdır. Mizah, izleyicilerin dikkatini artırır, olumlu etki ve genel olarak olumlu duygu yaratır. Mizah, reklamları daha eğlenceli hale getirebilmekte ve etkili reklamların garantisi olarak görülmektedir. Bu kapsamda, mizah, reklamda olumlu etkiler üretmekte, tüketicilerin ilgisini daha fazla çekmekte ve hatırlanmalar yaratmaktadır (Djambaska ve ark., 2016: 5). Ayrıca, mizah hem güçlü hem de mesajla ilgili olduğunda reklamlar daha akılda kalıcı olmakta ve bu etkileşime dikkat ve ruh hali aracılık etmektedir. Bununla birlikte reklamda dikkati çekmek ve sürdürmek için mesaj iletimi sırasında mizah değil, iletilmek istenen mesaja ağırlık verilmelidir. Aksi takdirde, dikkatin mesajdan uzaklaşma riski vardır ve sonuç komik bir duyuru anısı olabilir. Reklamlarda sunulan uyarılara göz gezdirildiğinde, reklam yoluyla marka algısı arasında daha iyi bir ilişki oluşturmak için hayali olan

karakterlere karşı gerçek karakterlerin kullanılması gerekmektedir (Núñez-Barriopedro ve ark., 2019: 2).

Bununla birlikte, izleyicinin zihninde yer etmiş ve anında teşhis edilebilen dizi filmlerde yer alan pek çok mizahi karakterin yani ünlünün, reklam filmlerinde birer somatik imleç olarak kullanımı söz konusudur. Bu karakterler, hazır anlam kalıpları aracılığıyla, reklam mesajının direkt bir biçimde anlaşılabilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece reklam ajansları yeni bir reklam figürü yaratmaksızın var olan mevcut bir karakter üzerinden reklam mesajı tasarlayabilirler. Yani reklamcılar, reklamı yapılan ürün veya hizmet ile mizahi karakterler arasında bir anlam transferi yaparak, marka imajı ve kişiliğine uygun bir algı oluşturabilmektedirler (Solak, 2016: 175). Bu bağlamda, reklamlarda sıkça kullanılan mizahi öğeler insanların güven duygusuna, huzurlarına ve rahatlamalarına yöneliktir. Reklamdaki mizah mesajla ya da marka ile doğrudan ilintili olduğu zaman markanın hatırlanmasına yardımcıdır. Bu noktada ürün, hedef kitle, mizah üçlemesinin, kesinlikle tam olarak örtüşmesi gerekmektedir. Bunların birinin, diğerlerinden farklı özellikler içermesi, mizahi tanıtımın mesajlarının değişmesine neden olabilir (The Brand Age, 2022).

Tüketicilerin zihninde mizah aracılığıyla oluşturulan farklı bir somatik imleç örnek olarak verilirse; ayak enfeksiyonlarının tedavisinde kullanılan bir hap olan Lamisil için yapılan reklam filmi verilebilir. Reklam filminde, kartona benzeyen sarı gövdeli bir gremlin, ayak parmaklarına doğru ilerler, büyükçe bir parmağı kaldırıp altına doğru süzülür ve bir süre sonra bir sürü kafadar aynı yerde buluşurlar. Bu, ayağın sahibi bir Lamisil yutana dek sürer. Burada, mikropları mizahi akılda yer alacak bir şekilde insanlaştırma söz konusudur. Bu reklam filmi, markanın mikroplarla mücadele eden onlarla savaşan güçlü bir somatik imleç olarak kullanımını göstermektedir (Lindstrom, 2011: 135-136).

3.3.Bir Somatik İmleç Olarak Cinsellik Çekiciliği

Reklam filmlerinde cinsellik çekiciliği kullanımı, “reklamı yapılan markaya ilişkin mesajların görsel ve/veya yazılı olarak cinsellikle ilgili öğeler içermesi” olarak tanımlanmaktadır. Bugün reklam filmlerinde cinsellikle ilgili pek çok unsura yer verilmektedir. Böylelikle bununla birlikte reklama ve/veya markaya dikkat çekmek ve marka konumlandırması yapmak gibi pek çok iletişim hedefi gerçekleştirilmek hedeflenmektedir. Günümüzde birçok reklam uygulayıcıları için artık reklamı yapılan ürünün türü ne olursa olsun, cinsellik çekiciliğinden istifade etmek çok olağan karşılanmaktadır. Reklam filmlerinde cinsellik çekiciliğine; kimi zaman çıplaklık, kimi zaman cinselliği ilişkin sözler ve objeler, kimi zaman ise reklamda yer alan karakterlerin fiziksel çekicilikleri ile sıklıkla yer verilmektedir. İfade edilmelidir ki; bu yoğunluk yıllara göre önemli bir artış göstermektedir (Bakır, 2013: 33).

Cinsel çekicilikler; uyarıcı, enerji verici ve dikkat çekici özelliklere sahiptir. Bu özellikler; ürüne karşı sağlanan etki transferi yoluyla, bireylerin tutumları üzerinde etkinliğe sahiptir. Etki transferi sürecinde, reklamda, koşulsuz bir erotik uyarıcı ile cinsel olarak koşullanmış bir ürün arasında bağlantı kurulur. Bu bağlantı yoluyla, bireylerin algıları üzerinde dolaylı etkilere yol açılır. Koşullu ve koşulsuz erotik uyarıcı, bir ürüne transfer edilen erotik imaj ve imalar ile birleştirilir. Böylelikle, ürünler cinsel çekicilikler yoluyla daha seksi bir konuma yerleştirilir. Reklamcılar da ürünlerini çekici kılmak için bu tür çekiciliklerden daima yararlanırlar. Böylelikle birbirine yakın cinsel bağlantılara sahip ürünler ile erotizm pekiştirilmiş olur (Şener ve Uztuğ, 2012: 157).

Ayrıca, çeşitli iletişim yöntemleri, cinselleştirilebilecek içeriği içerir, buna görüntüler, sesler, metinler ve videolar dahildir ancak bunlarla sınırlı değildir. Cinsel açıdan çekici kabul edilen faktörler; fiziksel özellikler, hareket, bağlam, proksemik ve röntgencilik/fantezidir. Bu faktörlerin her birinin, bir reklamın algılanan cinsel düzeyine katkıda bulunan çeşitli yönleri vardır. Fiziksel özellikler; kişinin giydiği kıyafet miktarı kadar, kişinin çekiciliğini ve vücut tipini de içerir. Hareket; modelin davranışına ve tavrına bağlıdır. Başka bir deyişle, burada modelin nasıl hareket ettiği ve ne tür bir tutum sergilediği önemlidir. Ayrıca, sesler harekete dahildir ve ne söylendiği kadar nasıl

söylenildiği de önemlidir. Bağlam; reklamlarda kullanılan fotografik efektler, ayarlar, müzik, ışıklandırma ve renkler anlamına gelir. Proksemik; modeller arasındaki mesafe ve birbirleriyle nasıl etkileşime girdikleri gibi konuları içerir. Son olarak, röntgencilik/fantezi; cinsel çekiciliğin, modellerin reklamlarda izleyicilerle nasıl bağlantı kurduğunun yanı sıra modellerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğiyle ilişkilidir (Hedström ve Karlsson, 2017: 5).

Reklamcılar bilinmelidir ki mesajlarında cinsel çekiciliği vurguladıklarında, özellikle fiziksel çekiciliğin önemi, ürün satma girişimine yansır. Cinsel çekicilikler, reklam filmleri için genellikle favori bir girişim olarak ifade edilebilir. Çünkü tüketicilerin tutum ve satın alma davranışları üzerinde etkilere sahiptir. Cinsel çekicilik, “seksin durdurma gücü olarak adlandırılan” reklama ilk olarak dikkat çekme vazifesini görür. Ardından, hedef kitlenin; cinsellik uyandırıcı, ilişkilendirilmesi kolay ve akılda kalıcı duygularla donatılmış olan reklam mesajını anımsaması sağlanmaya çalışılır. Cinsel çekicilik, son olarak, uyarılma, heyecan ve hatta şehvet duyguları gibi duygusal tepkilere neden olur. Bu durum da ürün için uyarılma ve arzu yaratır (Thiyagarajan ve ark., 2012: 453). 1871'de Pearl Tobacco'nun ambalajında çıplak bir kadın vardı. O zamandan beri, geçen bir buçuk yüzyıl boyunca, tüketiciler ve reklam endüstrisi, "seks satar" aksiyomuna güçlü bir şekilde bağlı kaldılar. Calvin Klein kot pantolonlarından Axe deodorantına ve Carl Jr'ın hamburgerlerine kadar, seksi çekiciliğe sahip reklam kampanyaları yaygın ve akılda kalıcı olmuştur. Böylelikle, cinsel çekiciliğin pazarlama hedeflerine ulaşmaya olumlu katkıda bulunduğu fikrini daha da güçlenmiştir. Esasen, 1983, 1993 ve 2003'te yayınlanan dergilerdeki reklamların içerik analizi, görsel cinsel görüntülerin 1983'ten 2003'e neredeyse iki katına çıktığını ortaya koymuştur (Stewart ve ark., 2022: 1).

Bir somatik imleç olarak cinselliğin kullanımına örnek vermek gerekirse; en şehvetli iki iç çamaşır markalarından olan Agent Provocateur ve Victoria's Secret markalarından söz edebiliriz. Bir Agent Provocateur markası isminden de anlaşıldığı üzere, provokatör ve müpteladır. Bir Agent kullanıcısı genç kız, her daim dominanttır. Diğer bir ifadeyle, arzularını ve bunu elde etme metotlarından çok iyi anlar. Biraz karanlık bir hava ve biraz heyecan katmak için istediği her şeyi yapar. Örneğin, onu kırbacıyla seksi bir halde görmek mümkündür. Victoria's kızı ise, her daim oyuncudur, yaramazdır ve eğlencelidir. Onu krema ve tüylü oyuncaklarla görmek şaşırtıcı değildir. Deri ve fetiş kıyafetler onun oyuncuğu gibidir. Karşı cinsten ajan olarak adlandırabileceğimiz partneri ise bunu mutlaka bilir. Victoria meleği her zaman size hizmet amacını taşımaktadır. Bunun için kimi zaman minik bir yelpazeye, kimi zaman süslü bir taca kimi zaman ise pelerine ihtiyaç duyabilir. Melekler elbette masumdur, her daim dantele bürünmüştür ve yumuşaktırlar. Bu konudan anlaşıldığı üzere, burada vurgulanması gereken markanın tüketicilerin zihninde oluşturduğu kısa yoldur. Çünkü markalar yalnızca bu kısa yollar yani somatik imleçler yoluyla tüketicilerin zihninde yeşil ışık yakabilirler (The Brand Age, 2022).

Sonuç

Bu çalışmada, “Reklam Filmlerinde Bir Somatik İmleç Olarak Çekicilik Türlerinin Kullanımı”na ilişkin genel bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak çeşitli düşünürlerin görüşlerinden yola çıkarak, Nöropazarlama ve Reklam İlişkisi tartışılmıştır. Bilindiği üzere, Nöropazarlama kavramı, tüketici davranışlarını anlamak için nöroloji, sosyoloji ve pazarlama gibi çok çeşitli alanlarla iş birliği halindedir. Nöropazarlama tüketim toplumunda yeni bir çığır açmış ve alışveriş deneyimini kullandığı sinirbilimsel yöntemlerle genişletmiştir. Araştırmalarını, tüketicilerin belirli bir ürünü neden satın aldığı üzerinde yoğunlaştıran Nöropazarlama uygulamaları, daha çok bilinç, bilinçdışı, duygu, davranış ve tutum kavramlarıyla ilgilenmektedir. Nöropazarlama özellikle, Yücel ve Çubuk'un belirttiği gibi (2014: 231); tüketicinin “satın alma davranışı kararını verirken nasıl bir yol izlemekte, hangi faktörlerden etkilenmekte ve beyinde hangi bağlantıları kurarak markaya duygusal bağlılık kazandırmakta” olduğu ile ilgilenmektedir. Bu süreçte “bu duygusal bağlılığın nasıl oluştuğu sorusunun yanıtı” aranmaktadır.

Çalışma kapsamında ikinci olarak Nöropazarlama kavramıyla doğrudan bağlantılı olduğu bilinen bir kavram olan Somatik İmleç kavramı ve reklam için önemi ele alınmıştır. Antonio Damasio'nun geliştirdiği bir kavram olan somatik imleç kavramı, genel olarak karar alma sürecinde istifade edilen beyinde oluşturulan bir tür kısa yol olarak adlandırılmaktadır. Yaşanılan olumlu ve olumsuz deneyimler sonucunda ortaya çıkan somatik imleçlerin pazarlama alanında etkinlik kazanması, tüketicilere yönelik bilinç ve bilinçaltı çalışmaların yoğunluk kazandığı yıllara rastlamaktadır. Birbiriyle ilgisi olmayan iki olgunun eşleştirilmesi sonucunda, tüketicilerin satın alma kararları ve tutumları biçimlendirilmektedir. Özellikle reklam filmlerinde ürünlerin ayrıcalıklı bir konuma taşınmasında kullanılan somatik imleçler, tüketicilerde marka imajı ve sadakati oluşturulması noktasında da etkinliğe sahiptir.

Çalışma kapsamında üçüncü olarak reklam filmlerinde birer somatik imleç olarak korku, mizah ve cinsellik çekicilikleri ele alınmıştır. Bilindiği gibi, duygusal çekicilikler reklamda ikna edici iletişimin temelini oluşturmaktadır. Pazarlamacılar belirli bir ürüne yönelik ilgi yaratmak ve tüketicilerin satın alma davranışlarını yönlendirebilmek için reklamlarında sıklıkla korku, mizah ve cinsellik çekiciliklerine yer vermektedir. Tüzel'in belirttiği üzere (2010: 173), nöropazarlama sayesinde tüketiciler somatik imleçler yoluyla reklam filmlerinde bu duygusal çekiciliklerden istifade etmektedirler. Bu kapsamda, korku güdümlü somatik imleçler örneğinden yola çıkarsak; obeziteyi önlemek için tahıl içeren mısır gevrekleri, saç dökülmesinden kurtulmak için çeşitli saç bakım kapsülleri ve şampuanların reklamının yapılmasından söz edebiliriz. Benzer şekilde mizahi ve cinsellik çekicilikleri de ürüne atfedilen metaforlar aracılığıyla, bireylerin tutumları üzerinde büyük bir etkinliğe sahiptir.

Kaynakça

Ahmed, R. R., Streimikiene, D., Channar, Z. A., Soomro, H. A., Streimikis, J., Kyriakopoulos, G. L. (2022). The Neuromarketing Concept in Artificial Neural Networks: A Case of Forecasting and Simulation from the Advertising Industry. *Sustainability* 2022, 14, 8546, ss.1-24.

Alsharif, A. H., Salleh, N. Z. M., Baharun, R., Abuhassna, H. and Alharthi Rami Hashem E. (2022). A Global Research Trends of Neuromarketing: 2015-2020. *Revista de Comunicación*, 2022, Vol. 21, No.1, ss. 15-32.

Alyar, P., Pirtini, S. ve Yücel, N. (2021). Pazarlamada Yeni Eğilimler Açısından Nöropazarlama ve Algı Yönetimi Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 16, Sayı 55, Ocak 2021, ss. 311-341.

Azizagaoglu, A. (2010). Sembolik Tüketim: Ürünlerin Sembolik Özelliklerinin Satın Alma Davranışı Üzerine Etkileri. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya.*

Bakır, U. (2013). Reklamda Cinsellik ve Tüketici: Bireysel Ahlaki İdeolojinin Reklamda Cinselliğin Kullanımına Yönelik Tutumlara Etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi "Akademia"*, Cilt. 3, Sayı. 1, ss. 32-48.

Baraybar-Fernández, A., Baños-González, M., Barquero-Pérez, Ó., Goya-Esteban, R., Morena-Gómez, A. (2017). Evaluation of Emotional Responses to Television Advertising through Neuromarketing. *Comunicar*, No.52, Vol. XXV, *Media Education Research Journal*, ss.19-28.

Behremen, C. (2015). Yiyecek ve İçecek İşletmelerinin Nöropazarlama Faaliyetlerinde Duyusal Algıların Etkisi: Psikonörobiyokimya Perspektifi. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.*

Cochrane, L. ve Quester, P. (2005). Fear in Advertising: The Influence of Consumers' Product Involvement and Culture. *Journal of International Consumer Marketing*, 17:2-3, ss. 7-32.

Çubuk, F. (2012). Pazarlamada Uygulamaya Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Nöropazarlama. *Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*

Djambaska, A., Petrovska, I., Bundalevska, E. (2016). Is Humor Advertising Always Effective? Parameters for Effective Use of Humor in Advertising. *Journal of Management Research*, Vol. 8, No. 1, ss. 1-19.

Dolon, M., Alam, M., Alam, K., Ali, H., Sahabel, A. (2022). The Application Of Neuro-Marketing on Advertising Agency In Bangladesh. *International Journal of Research Publication and Reviews*, Vol 3, no 5, May, pp 1352-1362.

Engin, M. B. (2011). Tüketici Karar Alma Sürecinde Pişmanlık ve Türkiye'de Esnek İade Politikalarının Uygulanabilirliği: Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.*

Gustafsson, J., Kihl, I. J., Said, M. (2016). Humor in Advertising – A Cross-Cultural Study. *Bachelor's Thesis in Business Administration.*

Gutiérrez Cárdenas, G. (2019). Neuromarketing as An Effective Tool For Education in Sales and Advertising. *Revista Latina de Comunicación Social*, 74, ss. 1173-1189.

Hedström, J. ve Karlsson, J. (2017). Consumers' Attitudes Toward Sexual Appeal in Advertising. *Luleå University of Technology Department of Business Administration, Technology and Social Sciences, International Business and Economic, Bachelors Level. Degree Project.*

İşliyen, F. Ş. (2019). Dijital Çağın Masalını Z Kuşağından Dinlemek: Turkcell Dijital Zekâ Reklamının Göstergibilimsel Analizi. AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, Yaz/Summer – Cilt/Vol. 10, Sayı/Num. 38, ss. 175-192.

Kaya, İ. (2009). Somatic Marketing / Somatik Pazarlama. [PAZARLAMA Bİ' TANEDİR! \(pazarlamabitenedir.blogspot.com\)](http://pazarlamabitenedir.blogspot.com). Son Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Khusbaba, R. N., Wise, C., Kodagoda, S., Louviere, J. Kahn, B. E. (2013). Consumer Neuroscience: Assessing The Brain Response To Marketing Stimuli Using Electroencephalogram (EEG) And Eye Tracking. Expert Systems with Applications 40, ss. 3803–3812.

Kumar, S. (2015). Neuromarketing: The New Science of Advertising. Universal Journal of Management 3(12): ss. 524-531.

LaTour, M. S. ve Zahra, S. A. (1988). Fear Appeals As Advertising Strategy: Should They Be Used? The Journal of Services Marketing, Vol. 2, No. 4, Fall, ss. 5-14.

Lindstrom, M. (2011). Buy.ology (Çev. Ü. Şensoy). İstanbul: Optimist Yayınları.

Núñez-Barriopedro, E., Klusek, K. G., Tobar-Pesántez, L. (2019). The Effectiveness of Humor in Advertising: Analysis From An International Scope. Academy of Strategic Management Journal, Vol. 18, Issue 4, ss. 1-11.

Pazarlama Türkiye. (2015). Nasıl Tercih Ederiz? “Metaforlar”. [Nasıl Tercih Ederiz ? “Metaforlar” | Pazarlama Türkiye \(pazarlamaturkiye.com\)](http://nasilterciherederiz.com). Son Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Sayın, H. (2014). Satın Alma Kararları ve Somatik İmleçler. [Satın Alma Kararları ve Somatik İmleçler - Hüseyin Sayın \(huseyinsayin.com\)](http://huseyinsayin.com). Son Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Shin, S., Ki, E.J., Griffin, W. G. (2017). The Effectiveness of Fear Appeals in ‘Green’ Advertising: An Analysis of Creative, Consumer, and Source Variables. Journal of Marketing Communications, Received 7 April 2016 Accepted 30 January 2017, ss.1-20.

Shukla, S. (2019). Neuromarketing: A Change in Marketing Tools and Techniques. Int. J. Business Forecasting and Marketing Intelligence, Vol. 5, No. 3, ss. 267-284.

Solak, B. B. (2016). Televizyon Reklamlarında Mizah ve Mizahi Karakter Kullanımı: Banka Reklamlarına Yönelik Analiz. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), Cilt.1, Sayı.2, ss.170-190.

Sözer, E. (2021). Somatik İmleç ve Lila. [Somatik İmleç ve Lila \(tuvarthaber.com\)](http://tuvarthaber.com). Son Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Stewart, K., Dalakas, V., Eells, D., (2022). Does Sex Sell? Examining The Effect Of Sex Appeals İn Social Media Ads On Engagement With The Ad And Actual Purchase. Journal of Marketing Communications, DOI: 10.1080/13527266.2022.2072367, ss.1-14.

Şener, G. ve Uztuğ, F. (2012). Reklamda Cinsel Çekiciliklerin İletişim Etkisi ile Ahlaki Değerlendirmesine Yönelik Tutum Araştırması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 3, ss. 153-167.

Şik, E. ve Soba, M. (2021). Eyes Do Not Lie. Investigation of The Effectiveness of Outdoor Advertising Instruments: An Applied Neuromarketing Research With Eye-Tracking Technique. Acta Bioethica 2021; 27 (2): ss. 235-246.

Şimşek, M. (2011). Somatik İmleçler. [Truva İneği - Psychology blog: SOMATİK İMLEÇLER \(truvainegi.com\)](http://truvainegi.com). Son Erişim Tarihi: 24.11.2022.

The Brand Age (2022). Zihnın Kısa Yollarında Markalar: Somatik İmleçler. [Zihnın Kısa Yollarında Markalar: Somatik İmleçler \(thebrandage.com\)](http://thebrandage.com). Son Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Thiyagarajan, S., Shanthi, P., Naresh, G., (2012). Viewers' Perception of TV Ads: The Role of Sex Appeal. *Psychology Research*, August, Vol. 2, No. 8, ss. 452-460.

Tüzel, N. (2010). Tüketicilerin Zihnini Okumak: Nöropazarlama ve Reklam. *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 16, Ocak, ss.163-176.

Vincent, A.M. ve Dubinsky, A.J. (2005). Impact of Fear Appeals in A Cross-Cultural Context. *The Marketing Management Journal*, Vol. 15, Issue. 1, ss. 17 – 32.

Yücel, N. ve Çubuk, F. (2014). Nöropazarlama Penceresinden Marka Değeri. *International Journal of Social Science*, Number: 25-I, Summer I, ss. 221-233.

Sosyal Medyada Mantık Eğitimi¹

Adil KOYUNCU²

GİRİŞ

Mantık, Arapça *nutk* kökünden türemiştir ve konuşma anlamına gelmektedir. Yunanca'da *logos* kavramı mantığa karşılık olarak kullanılmaktadır. Terminolojide “zihni hataya düşmekten koruyan bir alet” olarak tanımlanır (Emiroğlu, 2003: 18,19). Mantık, Aristoteles (m.ö. 384-322) tarafından disiplinize edilmiştir (Kaya, 1991: 376).

Aristoteles öğrencilere ders verirken ‘yürüme’ metodunu uygulamıştır. O, mantık, felsefe vd. derslerini yürüyerek vermiştir. Bundan dolayı Aristoteles’i takip edenler ‘peripatetik’ veya ‘meşşâi’ olarak yani ‘yürüyerek ders verenler’, ‘çokça yürüyenler’ olarak nitelenmiştir (Kaya, 2004: 393). Aristoteles’ten günümüze kadar ise bu ilim okullarda öğretilmeye devam etmiştir.

Günümüzde yaygınlaşan sosyal medya kullanımı eğitim ve öğretimin formel yapısını büyük oranda informele taşımıştır. Bunda gelişen teknolojinin olduğu kadar eğitimde uygulanan fırsat eşitliği ilkesinin de payı büyüktür. Mantık özelinde konuşacak olursak kişiler artık bu ilme kolaylıkla sosyal platformlar aracılığıyla erişebilmekte ve eğitim adına fayda görebilmektedirler. Ancak bu sanal ortamlar doğru ve yanlış bilginin karma olarak sunulduğu alanlar olma hüviyetlerini de hiçbir zaman kaybetmemektedirler. Bundan dolayı bu ortamlarda öğretmen, öğrenci ve bilgi akışı ilişkisi okullarda olduğu kadar sağlanamamaktadır. Çalışma özetinde de aktardığımız üzere bilginin uzmanı olmayan kişiler tarafından da kolaylıkla eğitim ve öğretim faaliyeti icra edilebilmektedir.

Çalışmada fiziki ortamlarda, eğitimler eşliğinde ve öğrencilere yönelik olarak yapılan, kültürel bir ilim mirası olarak günümüze kadar gelen bir ilmin sanal ortamdaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. Teorik bir ilmin sosyal medya aracılığıyla bilgi akışında kullanılmasının avantajları ve dezavantajları üzerinde durulacaktır. Çalışma gündelik hayatta sıklıkla kullanılan sosyal medya platformları özelinde yapılacağından mantık ilminin kavramsal ve kuramsal çerçevesi veya eğitim açısından geçirdiği tarihi serüven dışarıda tutulacaktır. Çalışmada informal ortamdan kastedilen sadece sanal ortamlardır. Ayrıca sosyal medya platformu ve sosyal medya ağları birlikte ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma sosyal medyada eğitim adı altında verilmeye çalışılan mantık ilminin öğretimde nitelik olarak sağladığı faydayı ortaya çıkarmayı hedefler. Sosyal medyada eğitimin mantık özelinde verilip verilemeyeceğini tespit etmeye çalışır. Bu tespit sonucunda da interaktif ve uzaktan eğitim yöntemlerinin etki seviyesi de ortaya çıkacaktır.

---

¹ Bu çalışma, 3-4 Haziran 2022 tarihleri arasında yapılan IX. Mantık Koordinasyon Toplantısı ve İlahiyat Fakültelerinde Mantık Öğretimi Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Mantık Öğretiminde Sosyal Medya Faktörü” adlı özet tebliğin içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş halidir.

² Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe ve DİN Bilimleri, Orcid: 0000-0002-4980-6879

Önem ve Gerekçe

Ülkemizde mantık ilmi özelinde sosyal medyada verilen eğitim ve öğretim faaliyetinin olumlu ya da olumsuz yönlerini ortaya koymuş bir çalışma araştırmalarımız neticesinde tespit edilememiştir. Türkçe literatürde bu şekilde bir çalışma yapılması alana bu denli bir katkı sağlamasının yanında diğer çalışmalara da ön ayak olacaktır. Çalışmayı özgün yapan taraf öğretim faaliyeti olarak klasik bir şekilde tahsil edilen bir ilmin sosyal medyada oynadığı rolün ortaya çıkarılmasıdır.

Yöntem

Çalışmada yöntem olarak nitel bir veri analiz yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Döküman analizi yönteminde elde edilen veriler incelenmiş, dokümanlardan çıkarılan sonuçlar farklı kaynaklardan doğrulanmıştır. Bu da yöntemin geçerliliğini artırmıştır. Basılı ve elektronik ortamlardaki veriler çalışma doğrultusunda uyarlanarak aktarılmıştır. Bu aktarımda yazarın değerlendirmesi ve yorumları da söz konusu olmuştur. Bunun yanında eğitimde nitel sonuçları görmek adına anket çalışma yöntemi de kullanılmıştır.

Sosyal Medya ve Eğitim

Sosyal medya, internet ortamında kullanıcıların çevrimiçi iletişim kurmasını, içerik paylaşmasını ve kişisel yorumlar yapabilmesini sağlayan sosyal ağ platformlarıdır (Özdemir vd., 2014: 59). Sosyal medyanın bu faktörü insanları akın akın içerisine sürüklemektedir. İnsanlar gündelik yaşantılarında sosyal medya ile kopmaz bir bağ edinmişlerdir. Eğitim faaliyeti de doğal olarak bu kopmaz bağ içerisinde yerini almıştır. Artık insanlar eğitim ve öğretim faaliyetleri gibi gereksinimlerini okul gibi formel ortamlarda gidermek yerine sanal ağlarda ve özellikle sosyal medyada gidermeye çalışmaktadır. Günümüz hız dünyasında bu söylediklerimiz normal karşılanabilir ancak beraberinde de bazı problemleri de getirmiyor değildir. Örneğin kişi sosyal medyadan aldığı eğitimde bir müfredata tabi değildir. Bu da öğretimde en temelde kullanılan basitten-karmaşığa veya kolaydan-zora doğru ilkesinin zıddına bir durumdur. Kişi bu durumla karşı karşıya kalarak zihnini karıştırması kaçınılmazdır. Bunun yanında elbette fırsat eşitliği ilkesine uygunluk ve iletişimin daha aktif olması gibi faydaları da yadsınamaz. (Konuk ve Selime, 2019: 7)

Meseleye mantık ilmi açısından değinecek olursak sosyal medyanın olumsuz yönlerine eğilmek gerekecektir. Çünkü mantıkta basitten-zora ilkesi vazgeçilmez bir ilkedir ve günümüze kadar uygulanma gelmiştir. Örneğin mantıkta kavramlar bahsi öğrenilmeden önermeler bahsi öğrenilemez. Öğrenilmeye çalışılsa dahi metodik hata yapılmış olur ve ilimden istenilen netice elde edilemez. Çünkü mantık ilimlerde bir metodolojidir (Vural, 2003: 286). Ayrıca mantık ilk başta da geçtiği üzere zihni hatadan koruyan bir ilimdir. Dolayısıyla zihnin karışması demek mantığın sağladığı faydanın kişide meydana gelmemesi demektir. Bu da kişinin düşünme sürecinde tutarlı ve geçerli olmaması anlamına gelir.

Sosyal medya görüldüğü gibi bir okul tarzında müfredata tabi değildir. Bu da sosyal medyada eğitim faaliyetinin önündeki en büyük engeldir. İnfornel tarzda eğitim veren kurumlar dahi bir müfredata tabidir. Dolayısıyla sosyal medya çok fazla sayıda ve anlık etkileşime imkan tanınması bunun yanında eğitim formatına sahip olmaması ve metodolojiye yer vermemesi gibi nedenlerden dolayı mantık eğitimi söz konusu olduğunda yeteri kadar fayda sağlayamamaktadır.

Sosyal Medyada Mantık Öğretiminin Yeri

Eğitim, kesintisiz bir süreçtir. Dünü ve bugünü olduğu gibi yarını da olacaktır. Eğitimde kullanılan materyaller gün geçtikçe gelişip değişebilmektedir. Bunun da en bariz örneğini sosyal medya ağları ve interaktif materyallerde görmekteyiz. Dünyada şu anda eğitim materyali olarak en fazla kullanılan sosyal medya ağları; youtube, zoom, microsoft teams, skype, google meet, adobe connect, pinterest, facebook, twitter, instagram, whatsapp vb. olmak üzeredir. (Webtekno, 2021) Kişiler burada formel eğitim faaliyeti icra ettiği gibi sadece bilgi parçacığı diye de adlandırabileceğimiz küçük çaptaki eğitsel argümanlara da yer vermektedir. Bunun yanında bu platformlar dijital olduğu için kişide fiziksel ve psikolojik bir takım hastalıklara (göz yorgunluğu, zihinsel fazlaca bilgi yükü, hareketsizlik vb.) da neden olabilmektedir. (Koç, 2022: 389,390,392,393) Bunun da sanal informel eğitimin formel eğitime karşı dezavantajlarından olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sosyal medya devasa bir kitle iletişim aracı olması hasebiyle kendi içerisinde bir mantığa (programlanabilirlik, bağlanabilirlik gibi) sahiptir. Bu mesele bazı çalışmalara dahi konu olmuştur (Kurt, 2020) Dolayısıyla tamamiyle mantıksız bir online platform yığını elbette ki değildir. Meseleye bu şekilde bakmamak realiteyi yadsımak manasına gelir. Dolayısıyla sosyal ağların mantığı içerisinde mantık ilminin öğretimi meselesi önem arz etmektedir.

Mantık eğitimi söz konusu olduğunda yukarıda saydığımız platformlar kullanılmakta ve zararları da aynı şekilde olmaktadır. Ancak burada dikkat çeken nokta bir ilmin sanala adapte edilmiş olmasıdır. Artık mantık eğitiminde argümanın değiştiğini ve bunun kişileri kolay ve rahat ulaşımından dolayı bu mecralara eğitim almak için yönelttiği de bir gerçektir. Bu mecralarda çalışma özetinde de değindiğimiz gibi genelde alanında uzman olmayan kişiler tarafından dersler verildiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde bu sanal ortamlarda sistemli ve düzenli bir şekilde öğrenmeye odaklı bireylerin de olmadığı yani bir ilme başlarken gereken ilmi alt yapıya sahip olmayan bireylerin oldukları gözlemlenmiştir. Bundan dolayı klasik veya modern bir ilimden başlangıçta elde edilecek faydadan da söz edilememektedir.

Sosyal medya ağları kitaplardan alınacak bilgi yükünü online'dan alma imkanı tanımaktadır. Bundan dolayı öğrenme ve öğretme sürecinde etkili ve verimli bir materyaldir (Sarsar vd., 2015: 426). Bunun yanında sosyal ağlar bazı kısıtlamalar nedeniyle tamamen kitabi bilgi vermekten uzaktır. Yani fotoğraf paylaşma sınırı, metin yazma sınırı, video ve ses paylaşma sınırı ve içerik paylaşım kısıtlama vb. nedenlerden dolayı sosyal ağlar, kitap ve kütüphane işlevini tam anlamıyla yerine getirememektedir.

Sosyal medya ağları yukarıda saydığımız dezavantajları yanında mantık özelinde kullanıldığında bazı fayları da sağlamaktadır. Mesela mantık ilmi *Organon* külliyyatı olarak Antik Yunan'da Grekçe olarak yazılmıştır. Grekçe olarak eğitime devam edilmiş sonra da Batı'da ve Doğu'da farklı dillere tercüme edilerek bu faaliyet sürdürülmüştür (Hasırcı, 2013: 263). Türkiye özelinde de eğitimde daha çok Arapça ve Türkçe yazılı eserler mevcuttur. Bu eserlere erişim noktası sosyal ağlar söz konusu olduğunda gayet kolaydır. Ayrıca orijinal dilde ve el yazması şeklinde olan kitapları yüksek çözünürlüklerde ekranda görerek inceleme fırsatı bulunmaktadır. Bunun yanında dünyanın her yerinden alanında uzman kişilerden ve aynı ilmi öğrenmek isteyen kişilerden yararlanabilme imkanı elde edilebilmektedir. Son olarak mantık eserlerinde kullanılan tüm ifadeleri kesin olarak doğru olmasa da orijinal dilinden konuştuğumuz dile kolaylıkla sosyal ağların sunduğu çeviri hizmetiyle dönüştürebiliriz. Bu faaliyet kişiyi çeviri söz konusu olduğunda ağır bir külfetten kurtarmış olmaktadır.

Formel ve İnfornel (Sanal Platform) Mantık Eğitime Dair Anket Çalışması³

Çalışmamızın son kısmında formel ve infornel (sanal platform) mantık eğitimine dair öğretici ve öğrencilere yönelik yapmış olduğumuz anket çalışmasını aktaracağız. Öncelikle bu anket çalışması mantık alanında uzman olan 30-50 yaş arası 5 öğretici, mantık eğitimini formel olarak alan 18-23 yaş arası 53 öğrenci ve mantık eğitimini infornel olarak sanal ortamlarda alan 26-65 yaş arası 62 kişi seçilerek yapılmıştır. Kişiler kız ve erkek olarak aynı sayıda olup ankete katılımın homojen olmasına dikkat edilmiştir. Ankete katılım oranı öğretmenler ve öğrenciler olarak istatistiki ifadesiyle %100 olmuştur. Formel eğitimi alan öğrenciler lisans, infornel eğitimi alan kişiler uzaktan eğitim öğrencileridir. Öğreticiler üniversite ve DİB mensubudur. Ankette sorulan sorular şunlardır:

- 1-Mantık eğitimi formel mi infornel mi yoksa ikisi birlikte mi olmalıdır?
- 2-Mantık eğitiminde sosyal medyanın etkisini olumlu görüyor musunuz?
- 3-Sanal platformları okul ve eğitimin bir devamı olarak düşünüyor musunuz?
- 3-Eğitsel gelişim olarak sosyal medya uygun bir platform mudur?
- 4-Bilgiye ulaşılabilirlik açısından hangi eğitim tarzını benimsiyorsunuz?
- 5-Öğretmen ve öğrenci ilişkisi sosyal medyada mı yoksa okulda mı daha iyi sağlanmaktadır?

Ankete verilen cevapların sayısal oranı aşağıdaki şekilde olmuştur:

1. soruya tüm öğretmenler hem formel hem de infornel eğitimin birlikte olmasının gerekli olduğu şeklinde cevap vermişlerdir. Lisans öğrencilerinden 40'ı infornel, 5'i formel, 8'i de her iki eğitim şeklinde de olmasının gerektiğine dair cevap vermiştir. Uzaktan eğitim öğrencilerinden 43 tanesi formel eğitimi, 19 tanesi infornel eğitimi tercih ettiğini belirtmiştir.

2. soruya 3 öğretici olumlu 2 öğretici olumsuz cevap vermiştir. Lisans öğrencilerinden 50 tanesi olumlu 3 tanesi olumsuz cevap vermiştir. Uzaktan eğitim öğrencilerinden 50 tanesi olumlu, 12 tanesi olumsuz cevap vermiştir.

3. soruya tüm öğretmenler olumlu cevap vermiştir. Lisans öğrencilerinin 52 tanesi olumlu 1 tanesi olumsuz cevap vermiştir. Uzaktan eğitim öğrencilerinden 57 tanesi olumlu, 5 tanesi olumsuz cevap vermiştir.

4. soruya 4 öğretici infornel, 1 öğretici formel cevabını vermiştir. Lisans öğrencilerinden tamamı infornel cevabını vermiştir. Uzaktan eğitim öğrencilerinden 60 tanesi infornel, 2 tanesi formel cevabını vermiştir.

5. soruya tüm öğretmenler okul cevabını vermiştir. Lisans öğrencilerden 37'si okul, 6 tanesi sosyal medya cevabını vermiştir. Uzaktan eğitim öğrencilerinin tamamı okul cevabını vermiştir.

Son olarak anketi yorumlayacak olursak, görüldüğü üzere sosyal ağların eğitim üzerindeki katkısı genelde olumlu görülmektedir. Olumsuz tarafları uzaktan eğitim öğrencileri tarafından online olarak yakından gözlemlendiği için cevaplarında genelde okul yanlısı olmuşlardır. Formel eğitim alan öğrenciler de genelde sosyal ağ eğitimine uzak oldukları için infornel eğitim yanlısı olmuşlardır. Öğreticiler uzman görüşleri neticesinde fayda-zarar dengesini kurarak cevap vermişlerdir.

Sonuç

Eğitim, sosyal medya söz konusu olduğunda kaçınılmaz olarak materyal değişimine mahkumdur. Mantık ilmi de bu yüzden eğitimde materyal değişimine uğramıştır. Sosyal medyada

³ Bu anket çalışması güdülen kişi sayısı göz önünde bulundurularak ve kişiler arasından rastgele seçim yapılarak 2022 yılında Sivas'ta uygulanmakta olan uzaktan öğretim uygulaması olan İLİTAM programının öğrencileri, Sivas İlahiyat Fakültesi'nin lisans öğrencileri, Sivas İlahiyat Fakültesi araştırma görevlileri ve DİB öğretmenleri baz alınarak yapılmıştır.

mantık eğitiminin olumlu yanları olduğu kadar olumsuz yanları da mevcuttur. Sosyal medyayı mantık ilmi söz konusu olduğunda formel eğitimin bir devamı ve bir adaptasyonu olarak görebiliriz. Sosyal ağların zararları en aza indirgenerek bu platformlardan azami derecede fayda sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Emiroğlu, İ. (2003). Mantık. 28, 18-28. Ankara: DİA.
- Hasırcı, N. (2013). Arapça Mantık Eserlerinin Orta Çağ Ve Rönesansta Latinceye Tercümesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(27), 263-273.
- Kaya, M. (1991). Aristo. 3, 375-378. İstanbul: DİA.
- Kaya, M. (2004). Meşşâiyye. 29, 393-396. DİA.
- Koç, N. E. (2022, Nisan). Dijital Hastalıklara Bir Örnek: “Zoom” Yorgunluğunun Nedenleri Ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 12(2), 383-400.
- Konuk, N., & Selime, G. (2019). Sosyal Medya Kullanımı Eğitimi ve Bir Eğitim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 3(4), 1-25.
- Kurt, Ş. K. (2020). Sosyal Medya Mantığını Anlamak. *Yeni Medya*(9), 110-128.
- Özdemir, S. S., Özdemir, M., Polat, E., & Aksoy, R. (2014, Aralık). Sosyal Medya Kavramı ve Sosyal Ağ Sitelerinde Yer Alan Reklam Uygulamalarının İncelenmesi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 58-64.
- Sarsar, F., Makbule, B., & Alper, B. (2015, Ağustos). Öğrenme-Öğretme Sürecinde Sosyal Medya Kullanımı. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 419-431.
- Vural, M. (2003). Bir Metodoloji Olarak Mantık ve Gazzâlî. *İslam Felsefesinin Sorunları* (s. 275-296). içinde Ankara: Elis.
- webtekno. (2021). <https://www.webtekno.com/dunyanin-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-platformlari-h107035.html>. <https://www.webtekno.com/>: <https://www.webtekno.com/dunyanin-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-platformlari-h107035.html> adresinden alındı (erişim:03/12/2022)

Fukaha Metodunun Kavramsal İç Bütünlüğü

Hasan Özket¹

Giriş

İslam ilimler disiplinin ürünü olan ve terkipteki fıkıh teriminin ister genel ister alan tanımına göre olsun usûlü'l-fıkh ilmi, her ne kadar konumlandırma tartışmaları olsa da (Yığın, 2013: 7-46); (Köksal, 2017: 112-113) varsayımlara dayanan kural ve kaidelerle oluşmuş aklı bir ilimdir² (Hamidullah, 1984: 51); (Sava Paşa, 1955: I/96). Literatürde tümevarım diye bilinen metodu kullanan fukaha ekolü ve tümdengelim diye bilinen metodu kullanan mütekellimin ekolü olmak üzere iki ayrı ekol olarak oluşmuş ve gelişmiştir. Bu metotlardan Hanefilerin esas aldığı görülen fukaha metodu delil-hüküm ikilisinin birbirini desteklemesi esasına dayanırken (bk. Mollâ Hüsrev, 1899: 21), diğeri olan mütekellimin metodu, hükmün yerindeligi açısından çoğunlukla sadece deliller konusunu ele aldıklarını ifade ettikleri görülmektedir (bk. el-âmidî, 1986: 1/24).

Bu çalışma, tümevarım metodunu kullanan fukaha ekolü çizgisinde gelişen usûlü'l-fıkh ilminin içerik bakımından kavramsal yapısını ve dizini ele almaktadır. Bakıldığında dörtlü bir sistem şeklinde dikkat çeken bu ekolün usûlü, günümüz fikir insanlarından Hasan Hanefî tarafından bu sistematik yapının erken dönemden beri görülmekte olduğu ifade edilmektedir (Hanefî, 1994: 141). Söz edilen sistematik görüntü değerlendirilecektir. Ayrıca kavramların tanımları ve hükümleri örnekler eşliğinde sunulacaktır.

Fukaha ekolünün biri genel diğeri alana ait iki ayrı fıkıh tanımı vardır. İlki Ebu Hanife'ye isnat edilen "Bireyin lehinde ve aleyhinde olanları tanınmasıdır." şeklindeki genel tanıma göre fıkıh, inanç ve amel olmak üzere dünya ve ahiret hayatın tüm alanlarını kapsamaktadır. Diğeri hukuk alanına göre yapılan tanımdır ki, genel tanıma 'amel/pratik' kelimesinin eklenmesiyle elde edilmektedir. Böylece kelim, tasavvuf, ahlak benzeri, hukuka konu olmayan ilimler fıkhın genel tanımı içinde kalmakla birlikte hukuk alanının dışına çıkarılmaktadır (bk. Mollâ Hüsrev, 1899: 15-16).³ Tanımı yapılan fıkhın dayanaklarını ifade etmek üzere kullanılan usûlü'l-fıkh ilmi tarih boyunca işlevini etkin biçimde sürdürmüş olduğu görülmektedir. Ayrıca yapısal durumu, bilgi üretimini yönetme ve denetleme gibi özellikleriyle birlikte gelişmeye müsait olmasına karşın, günümüzde usûlü'l-fıkh hakkında yetersiz kaldığı, eski işlevini yürütemediği, yeni bir usûlün yazılması gereği biçimindeki taleplere dair tartışmalar da bulunmaktadır. (bk. Okur, 2016: 326).

1. Yöntem

Asl(/dayanak) kelimesinin çoğulu olan usûl(/dayanaklar) lafız-mana arasındaki bağı kurmada kullanılan yöntemdir. Oluşum ve sistemleşme sürecinde ilk eserlerde yer alan bazı terimlerin varlığına işaret edilerek ilmin nispeten istikrara kavuştuğu dönemde yazılan XV. asır Osmanlı ilim

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0002-6193-4363

² Aksi ise naklin nakille desteklenmesi anlamına gelir. Oysa maksat, akılla yakından uzağa anlamlandırma ve çözüm üretme işlemidir.

³ Ebu Hanife'ye isnat edilen bu tanım, gerçekte son derece teknik bir tanımdır. Çünkü bir "amel" kelimesini eklemekle alan tanımına dönüşürken, tanımda yer alan zamirlerin yerlerine getirilecek kelimelerle de, örneğin "fayda-zarar" iktisadî, "doğru-yanlış" ilmi, "adalet-zulüm" siyasi, "güzel-çirkin" ile dinî olmak üzere farklı alanlar tanımlanmış olmaktadır.

insanlarından Molla Hüsrev diye ünlenen Muhammed b. Ferâmerz b. Ali'nin (ö. 885/1480) *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* adlı eser esas alınacaktır.

Usûlü'l-fikh ilmi özelde Kur'an-ı Kerim ve hadis metinlerinin hukuk alanında anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Genelde ise hayatı kuşatan olguların -ki, Ebu Hanife'nin fikh tanımları gereği- anlamlandırılarak fertten topluma mutlu bir hayat sürme hedefine ulaşmaktır (Mollâ Hüsrev, 1899: 29). Bu bağlamda belli ölçülerle tecrübeleri değerlendirerek, Karagülle'nin dediği gibi “iyi, faydalı, güzel ve doğru olanları almak; kötü, zararlı, çirkin ve yanlış olanları atmaktır (Karagülle, 1969: 3).

1.Kavramsallaşma süreci

Usûlü'l-fikh ilminin fukaha ekolünde oluşan telif geleneğinin güçlü bir yapıda olduğu izlenimi veren eserler mevcuttur. Hz. Peygamber döneminde konu hakkında verilerin olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Onlardan biri şöyledir. Yemen tarafına kadı olarak gönderilen Muaz b. Cebel'e Hz. Peygamber'in “Ne ile hükmedeceksin?” sorusuna verdiği cevap “Allah'ın Kitabı ile.” dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in devamlı “Ya onda bulamazsan?” sorusuna ise “Allah Resülü'nün Sünneti ile.” “Ya onda da bulamazsan?” sorusuna da “Re'yimle icihad ederek hüküm veririm.” vurgusunu yapan Muaz'a “Allah Resülü'nün elçisini O'nun razı olacağı şekilde muvaffak kılan Allah'a hamdederim.” şeklinde buyurduğu görülür (Ebû Davud, 2009: 3/303). Bu diyalog hüküm, Kitap, sünnet, re'y ve icihad gibi sonraki dönemlerde usûl alanında kullanılan terimlere rastlanılmaktadır. Tedvin döneminde ise içinde bulunduğu fukaha metodu alanın ilk eserini veren ilim adamlarından Cessas (917-981) *el-Uşûl* adlı eserinde, ilerleyen dönemlerde üst ve alt başlıklarıyla sistemli biçime ulaşan kavramların çoğuna, erken dönemde yer verdiği görülmektedir. Kitabını bab ve fasıllara ayıran Cessas, umum, nas, mücmel ile başladığı açıklamalara atıf ve diğer harfler başlığıyla devam eder. Tahsis, icma, sünnet, hakikat-mecaz, muhkem-müteşabih, amm, has, mücmel, müfesser kavramlarını başlık yaparak örneklerle izah eder. Emir, nehiy, nesh, ahad ve mürsel haber gibi bildik terimleri kullanır. (el-Cessâs, 1988) Daha sonra gelen Debûsî (ö. 1039) ise *Takvîmü'l-edille* adlı eserinde biraz daha sistemli bir şekilde ele almıştır. Şer' terimini anlam bakımından “günün aydınlığı”na benzeten Debûsî, kaynaklarını da Kitap, Resûlden duyulan haber, ondan tevatürle rivayet edilen ve icma olmak üzere ilmi gerektiren dört maddeyi ‘hüccet’ olarak isimlendirmiştir (ed-Debûsî, 2001: 16-19). Fukaha metodu usûl anlayışının, kendinden sonra fazla değişime gerek kalmadan büyük ölçüde son şeklini Pezdevî'nin (1009-1089) *el-usûl* adlı eserinde bulduğu görülmektedir. Pezdevî, şer'in asılları Kitap, sünnet ve icma olmak üzere üç tanedir. Dördüncü asıl, bu asıllardan müstenbet anlamıyla kıyastır, diyerek, Debûsî'nin ‘hüccet’ olarak nitelediği dört unsuru, yaklaşım ve isim farkıyla sayı korunarak dört ‘asıl’ olarak belirler (el-Pezdevî, 2016: 3). Ayrıca usûl konularının başlıklandırılarak kendinden önceki eserlere nazaran belli bir sisteme kavuştuğu görülmektedir. Eserin bu özelliğinden dolayı Molla Hüsrev Pezdevî'nin bu eserini alanındaki en değerli eser olarak gördüğünü ifade eder (Mollâ Hüsrev, 1899: 3). Zira Pezdevî eserinde şer'i hükümleri bilme ve tanıma ancak nazmın ve mananın var olan dört kısmını tanımakla olacağını vurgular. Bu dört kısım için yaptığı başlıklandırma ve sıralama ise şu şekilde olduğu görülür. Birinci kısım sığa ve sözlük bakımından: has, ‘amm, müşterek ve müevvel olmak üzere dört tanedir. İkinci kısım beyanın yönleri bakımından: zahir, nas, müfesser ve muhkem olmak üzere dört tanedir. Ancak bu kısımların anlaşılması için, mukabilinde diğer dört kısım olduğunu belirtir. Onlar da: hafî, müşkil, mücmel, müteşabih. Üçüncüsü kullanım bakımından: hakikat, mecaz, sarîh ve kinaye olmak üzere dört tanedir. Dördüncüsü murad ve manalara güç ve imkanlar ölçüsünde vukufun yönlerini bilmek: ibare, işaret, delalet ve iktiza ile istidlal olmak üzere her bir üst başlık gibi dört tanedir. Pezdevî bu dört kısım bilindikten sonra bir beşinci kısım daha vardır diyerek, mevzilerini, manalarını, tertibini ve hükümlerini bilmek üzere dört tane (el-Pezdevî, 2016: 26-29) kavramı sayar.

2.Usûl kitabı içerik örneği

Kavramlar dizini bakımından değerlendirmeye alınan Mollâ Hüsrev'in *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi mirkâti'l-vusûl* adlı eserin içindekiler kısmında yer alan konulara bakıldığında usûlî-fikh ilminin içeriği hakkında standart genel bilgi görülmektedir.

Eser ilki 'deliller' diğeri 'hükümler' olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Ancak eserlerin çoğunda olduğu gibi öncesinde bir 'giriş', sonunda ise 'hatime(/sonuç)' kısımları yer alır.⁴ İlk eserlerde 'asl' adıyla yer alan Kitab, sünnet, icma ve kıyas; burada 'deliller' adı altında anılır. Metinde 'deliller' terimini şerhte 'dört' rakamıyla sınırlandırır ve 'rükün' sıfatıyla niteler. Bunları birinci rükün Kitab, ikinci rükün sünnet, üçüncü rükün icma ve dördüncü rükün kıyas şeklinde sıralar. Ayrıca şu açıklamayı yapar:

"Daha doğrusu delil ya vahiydir veya başkasıdır. Vahiy ise ya metlûv/takip edilendir ki kitaptır, gayri metlûv/takip edilen değilse sünnettir. Vahyin dışında yani başka delil ise herhangi bir asırdaki müçtehitlerin tümünün sözü olarak icmadır. Müçtehitlerin tümünün sözü değilse kıyastır" (Mollâ Hüsrev, 1899).

Diğer eserlerde deliller aslî ve fer'î olmak üzere ikiye ayrılırken müellif burada fer'î olanları aslî olanların her birine yakınlığı bakımından, onların fer'î şeklinde yanlarında düşünür ve şöyle sıralar.

"Şerai'u men kablena'ya gelince Kitab ve sünnete mülhaktır. Örf ve teamül icmaa, istishab ve taharri ise asılların dördüyle amel etmektir. Zahir/açık veya ezhar/daha açık olanla amel istishabla ameldir. İhtiyatı almak Hz. Peygamber'in "Şüpheli olanı bırak, şüpheli olmayanı al." buruğu iledir. Kur'a sünnet veya icma ile kalbin tatyibi içindir. Sahabe ve kibar-i tabiinin âsarı hadis olma şüphesini barındırmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in "Ashabım yıldızlar gibidirler. Hangisine iktida ederseniz ihtida edersiniz." Ve yine Hz. Peygamber'in "Hayırlı dönem benim içinde bulunduğum dönemdir. Sonra takip eden dönemdir." buyurmasıylaadır." (Mollâ Hüsrev, 1899)

1.1.Kitabın konu başlıkları

Değerlendirmeye esas alınan eserin konu sıralaması aşağıda verildiği gibidir.

Mukaddime

1. BÖLÜM DELİLLER

1.1. Rükün Kitab

1.1.1. Lafzın manaya konuluşu itibariyle olanlar.

1.1.1.1.Hâs (Bu başlıkla ilgili olan şu konulara yer verilmiştir: Emir: mutlak-mukayyed, mi'yâr, zarf. Eda: kâmil, kasır, şebih, aynen, mislen, kıymeten, bedelen. Kaza: kâmil, kasır, akl edilemeyen, edaya benzer kaza. Hüsn: li nefsihi, hakikaten-hükmen, li gayrihi hasen. Mümekkine: Müyessere. Nehy: kubh, aynen kubh-şer'an kubh.)

1.1.1.2.Âm (Bu başlıkla ilgili olan şu konulara yer verilmiştir: Ahd dışında marife çoğul, ahd dışında marife mufredler, hakikaten veya hükmen olumsuz nekre kelimeler, MEN/kim? Soru edatı, MA/şey edat, Ellezî/-diği edat, Eyne/nerede? Soru edatı, Haysu/nerede yer edatı, Meta/ne zaman? Soru edatı, küllü/hepsi edat, Küllema/hepsine edat.)

1.1.1.3.Müşterek

⁴ Çoğunlukla bu sonuç kısmında 'İctihad, taklid, müftü-müstefti, avamın vazifesi vs' alt başlıklar bulunur. Örneğin el-Hadimî *Mecâmi'u'l-hakâik* adlı usûl eserinde yukarıda sayılan başlıkları sonuç kısmından önce anlatmış, sonuç kısmında ise küllî kaideleri sıralamıştır. (bk. el-Hadimî, 1311:44)

1.1.1.4.el-Cem'u'l- münekker⁵

1.1.2. Açık ve kapalı olarak lafzın manaya delaleti itibariyle olanlar.

1.1.2.1. 1.Zahir, 2.Nass, 3.Müfesser, 4.Muhkem

1.1.2.2. 1.Hafi, 2.Müşkil, 3.Mücmel, 4.Müteşabih

1.1.3. Lafzın konulduğu manada kullanılıp kullanılmaması itibariyle olanlar.

1.1.3.1. Hakikat ve

1.1.3.2. Mecazın (Bu başlıkla ilgili olan şu konulara yer verilmiştir: Anlamları bulunan harfler: Vav mukarenesiz ve tertipsiz mutlak cem' içindir. Fa harfi takib içindir. Sümme terahi içindir. Bel makablini idrab/düşürmek içindir. Lakinne nefiyden sonra mufrede dahil olduğu zaman istidrak içindir. Ev fevkinde olan içindir. Cerr harfleri de anlamları bulunan harflerendir: Ba harfi ilsak içindir. 'Alâ isti'la içindir. Min gayenin ibtidasi içindir. Hatta gaye içindir. İlâ gayenin intihasi içindir. Fî zarf içindir. Zarf isimlerden olan Ma'a yakınlık içindir. Kablu takaddüm içindir. Ba'du kablu'nun aksinedir.'İnde hazır olmak içindir. Şart edatları. Keyfe, kem, gayru)

1.1.3.3. Sarih ve

1.1.3.4. Kinayesi

(1.1.3. başlıkla ilgili olan 'Fasid vecihlerle istidlaller' ve 'Beyan/açıklama türleri' üst iki başlıkla şu konular yer almıştır: Fasid vecihlerle istidlaller: A. Mefhumi muhalefet: 1. Mefhumi lakab: 2. Mefhumi sıfat: 3. Mefhumi şart: 4. Mefhumi gaye: 5. Mefhumi istisna: 6. Mefhumi İNNeMA: 7. Mefhumi adet: 8. Mefhumi hasr. B. Nazımda yan yana olmak hükümde eşitliği gerektirir: C. Ammı sebebi ile tahsis etmek: D. Konuşanın kasdı ile tahsis etmek: E. Mutlakı mukayyede hamletmek: Beyan/açıklama türleri: taktir, tefsir, tağyir, zaruret, tebdil.)

1.1.4. Lafızla manaya vakıf olma itibariyle olanlar.

1.1.4.1. İbaresiyile delalet

1.1.4.2. İşaretiyle delalet

1.1.4.3. Delaletiyle delalet

1.1.4.4. İktiza ile delalet

(1.1.1.-1.1.4. arası başlıkların altındaki her dörtlü başlıkla teker teker alakası olan 1.kaynağının, 2.manasının, 3.tertibinin 4.hükümünün bilinmesidir.)⁶

1.2. Rükün Sünnet

1.2.1. Nebi aleyhi selama ittisalın keyfiyeti hakkındadır.

1.2.2. Ravinin şartları hakkındadır: 1.Kâmil akıl. 2.İslam. 3.Zabt. 4.Adalet.

---

⁵ Diğer eserlerde bu sıradaki başlık, gerçekten diğer başlıklarla uyum sağlamayan, anlamı te'vilden gelen 'müevvel' isminde bir başlıktır. Diğer üç başlığın ortak noktası ise tek, çok, ortak gibi sayısalı yatkın anlamları vardır. Bunlara uyan ve sayısal açıdan boşluk hissettiği belirsiz sayıdaki 'grup' anlamında 'el-Cem'u'l- münekker' kavramını yerleştirmiştir. Bu kavram tündengelem metodunun eserlerinde yer almaktadır.

⁶ Müellif işaret ettiği bu terimlere şu yönerge ile vurgu yapmaktadır. "Bu (1.1.1.-1.1.4. arası başlıklar) kısımlardan sonra, lafız-mana ilişkisinde ilgisi olmayan durumlar vardır. Bu durumlara her dört üst başlık ve altındaki başlıkların her birisinde itibar edilir." (Mollâ Hüsrev, 1899: 38) Vurgulanan bu durumun, gerçekte usûlün usûl olmasını sağladığı düşünülmektedir.

1.2.3. Ravinin halidir.

1.2.4. İnkita'dır. O, iki nevidir. Zahirdir. Veya batındır.

1.2.5. Ta'ndır. Ya merviyi anhdandır veya gayrisindendir.

1.2.6. Haberin mahallidir. Ya hukukullahtır veya hukuki ibaddır.

1.2.7. Nefsi haberdır:

1.2.7.1. Sıdkı bilinenin: Resulün haberi gibi.

1.2.7.2. Kızbi bilinenin: Firavunun rububiyet davası gibi.

1.2.7.3. Rüchanız ikisine ihtimali olan fasıkın haberi gibi.

1.2.7.4. Sıdkı tercih edilen, şartları müstecmi' adlı haberi: 1.Sima', 2.Zabt, 3.Eda tarafları vardır.

(‘Nebi as’ın Fiili, takriri, yazısı’ diye bir bilgi verme ihtiyacı duyulmuştur.)

Ek- Alah Teala veya Resulü anlattığında inkâr edilemeyecek derecede ‘bizden öncekilerin şerai’i’ bizi ilzam eder.⁷

1.3. Rükün İcma

1.4. Rükün Kıyas

1.4.1. 1.Asıl, 2.Fer’, 3.Asılın Hükümü, 4.Cami’ (müşterek vasf, bu vasfı belirleyen): 1.İcma’dır. 2.nassdır. 3.münasebedir.

1.4.2. Kıyasın hükmü

1.4.3. Kıyasın Def’i/reddi ise: 1.Nakz, 2.Mümana’a, 3.Fesadı vaz’, 4.Fesadı itibar, 5.Fark, 6.Muareze, 7.Mucibi illet (Fesadü’l-hükm) (Fasid hüccetlere temessük: İstishab, adem-i medarik, taklîd; Muaraza ve tercih, vasfın umumiliği. Müellif bu ve aşağıdaki Ek- başlıkları ilgili olduğundan burada anlatmaktadır.)

Ek-Fasid vecihlerle tercih: Galebe-i Eşbah (Benzerliklerin baskınlığı), kiletü’l-ecza, kesretü’l-edille.

2. BÖLÜM HÜKÜMLER

2.1. Rükün Hüküm

2.1.1. Teklîf

2.1.2. Vad’i:

(Filler bir yönüyle sahih, fasid, mün’aked, gayr-i mün’aked, nafız, gayr-i nafız, lazim, gayr-i lazim diye ayrılır. Filler bir yönüyle de azimet ve ruhsat diye ayrılır. Müellif, hükmün fiillere dayanması nedeniyle hükme konu olacak fiillerin durumlarını vermek üzere bu başlıkları kullanmaktadır.)

2.2. Rükün Hâkim

Hüsün-kubuh

---

⁷ Diğer eserlerde fer’i deliller arasında sayılan bu başlık, peygamberlerle alakalı olması nedeniyle, sünnete irca ederek burada yer verir.

2.3. Rükün Mahkûm-i bih:

1.Hukukullah, 2.Hukuku'l-ibad, 3. Hukukullah baskın, 4.Hukuku'l-ibad baskın.

2.4. Rükün Mahkûm-i aleyh:

1.Akıl, 2.Bulûğ (Avarizu'l-ehliyye: 1.Semavî: Cünûn, suğr, ateh, nisyan, iğma, rık, hayz, maraz. 2.Müktesebe: cehl, sekr, hezl, sefeh, hata, ikrah.)

İctihad

1.2.Kavram sayıları ve itibarlar

Lafız-mana ilişkisi, biri ikili olmak üzere dört ana başlık altında 'itibar' diye nitelediği dörderli terimlerle incelenmektedir. İlki has/özel, 'amm/genel, müşterek ve belirsiz çoğul olup olmadıklarını belirlemektedir. Çünkü delalet ve kullanım için tarif yapılması gerekmektedir. Tarif, öncelikle tahdidi yani sınırlandırmayı gerekli kılmaktadır. Böylece yapılan tariflerle sağlıklı biçimde delalet bakımından değerlendirmeye geçilebileceği vurgusu tespit edilmektedir. Delalet muhkem-müteşabih arasında açık-kapalı biçimde geniş yelpazeye yayılmış olarak değerlendirmeye alınmaktadır. Delalet tespiti ortaya konan lafızlar, sırasıyla konulduğu manada kullanılıp kullanılmadığını belirlemek üzere hakikat, mecaz ve bunların sarih ve kinaye tespitleri bakımından değerlendirilmektedir. Ulaşılan mananın lafzın ibaresiyle, işaretiyle, delaletiyle, iktiza ile delaletlerden hangisiyle olduğu belirlenmektedir. Müellif, lafız-mana irtibatının değerlendirildiği bu dördü taksimden başka, tamamlayıcı olması bakımından itibar edilmesi gereken durumların bulunduğunu şu şekilde ifade etmektedir.

“Bu kısımlardan başka, lafız-mana ile direkt irtibatı olmayan durumlar vardır. Bunların, yukarıda geçen terimlerin her biriyle itibara alınması gerekmektedir. Onlar da lafzın iştikak bakımından kaynağını, meşru hakikatin ve terimin sınırları bakımından anlamını, tearuz anında birini diğerine takdim etme bakımından tertibini, ortaya çıkan eserin/hükmün kesin mi, zan mı ifade etmesi bakımından hükmü bilmektir.” (Mollâ Hüsrev, 1899: 38-39)

Verilen şablona göre bir incelemenin yapılabilmesi için metnin bir dilde, örneğin Kur'an, hadis, sözleşme... vs. gibi sabit olması gerekir.

Lafız-mana ilişkisini anlamlandırmada bu kavram katmanları seksen adet itibar edilmesi durumu ortaya koymaktadır (20*4=80). Müellif

“Bazıları daha dikkatli davranarak yedi yüz altmış sekiz itibara ulaştığını iddia etmişlerdir. Onlar, ilk başlıktaki vad'ın dört tanesinin mürekkep olmayan müfret; açık ve kapalı delaletlerden sekiz tanesinin mürekkep olduğunu söylemektedirler. İstimal yönüyle olan üçüncü başlıktaki dördün, ilk iki başlıktaki vad' ve delaletin her ikisiyle yani on iki itibarla irtibatı vardır. Böylece toplam kırk sekiz itibar etmektedir. Bu ilk üç başlığın itibarların her biriyle dördüncü başlıktaki vukuf itibariyle olanların irtibatı vardır. Bunlarla da toplam yüz doksan iki itibar etmektedir. Son dört durumun da tümüyle alakası olduğundan toplam yedi yüz altmış sekiz itibar eder.” (Mollâ Hüsrev, 1899: 39)

ki bunlar Kitap ile alakalıdır. Aynı şekilde sünnetle olan itibarlar da vardır. Toplamda bin beş yüz otuz altı itibar etmektedir. Sünnetle birlikte müçtehit bunlardan müstağni olamaz.

1.3.Kavram haritası

Bu kavramların basit bir kavram haritası şeklinde görülmesi:

Maslahat	Kitap/Kur'an	asıl	delil
Istishab	Sünnet	asıl	kaide

Örfün	icma	asıl	tercih
İstihsan	kıyas	asıl	metot

DELİL

I. Lafzın Manaya Konuluşu Bakımından

- a) Hass   b) Amm   c) Müşterek   d) Cem'-i Münekker

II. A-Lafzın Manaya Açık Delaleti Bakımından

- a) Zahir   b) Nasc) Müfesser   d) Muhkem

II. B- Lafzın Manaya Kapalı Delaleti Bakımından

- a) Hafı b) Müşkil   c) Mücmel   d) Müteşabih

III. Lafzın Manada kullanılması Bakımından

- a) Hakikat   b) Mecaz   c) Sarihd) Kinaye

IV. Lafızla Manaya Vukufiyet Bakımından

- a) İbaresini ile   b) İşareti ile   c) Delaleti ile   d) İktiza ile

HÜKÜM

- a) Kaynaklarını b) Manalarını c) Tertibini d) Hükümlerini

1.4.Deliller

Müellif delil üst başlığıyla verdiği Kitab'a rükün nitelemesi yaparak İlk rükün Kitab'dır der. Tanımını ise "Bize gönderilen Resulümüze indirilmiş, ondan da bize tevatüren aktarılmış nazımdır."⁸ şeklinde belirtir. Ayrıca manaya delalet eden lafızlar barındırmakta olduğu vurgusunu yapar. İkinci rükün ise ilkinin açıklama yöntemi manasında 'sünnettir' der ve sünnetin tanımını da "Nebi a.s.dan sadır olan sözü hadistir, fiil veya takrir olarak da bulunmaktadır." şeklinde yaptığı görülür. Müellif, Kitab ve sünnetin tasdikiyle atıfta bulunduğu 'öncekilerin şeriatleri de bize şer'dir' şeklindeki fer'î delil olarak kabul edilen başlığı buraya eklemiştir. Ayrıca yaygın olarak bilinen Kur'an ve hadis isimlerinin usûl ilminde Kitab ve sünnet olarak adlandırılması da dikkat çekmektedir. Üçüncü rükün, sözlükte azm ve ittifak anlamındaki 'icma', terim olarak Hz. Muhammed as'ın ümmetinden müçtehitlerin, ulaşılan sonuçlara kesinlik kazandıran ittifakıdır. Müellif örf ve teamülü icma aslına katmıştır. Dördüncü rükün, Kitab'da yer alan bir hükmün, illet benzerliğinden dolayı hükmü bulunmayan fer'e aktarma işlemi olan 'kıyas' olarak belirtir. Kıyas sınırlı delilden süreç içinde karşılaşılan problemlere çözüm üretme yöntemidir.

1.5.Delaletler

Delaletin sağlıklı biçimde yapılabilmesi olguların tahdidle tanımının ve terim haline gelmesine bağlıdır. Bu nedenle süreç, tanım için sınırlamayla başlar. Bu sınırlamanın ilk unsuru onu sayılabilir bir eleman haline getirmektir. Buna 'lafzın manaya konuluş itibarı' denilmektedir. İlki tek olanı gösteren 'has' kavramıdır. İsimlendirdiğinin bir tanesini kesinlikle ifade eder. İlim, evlenme gibi mutlak nesne ve olgu isimleri ile kesmek, oku, gezme gibi olumlu-olumsuz fiil isimleri bu tanımdadır. İkincisi ismin altında yer alanların tümünü alması bakımından "amm' lafızdır. Tahsis yoksa altındakilerden hepsini içerir ve hükmü hepsini kapsar. Üçüncü lafız 'müşterek'tir. Göz, yüz gibi çoğunlukla nakil ve mecaz olmadan iki manaya konulan lafızdır. Bu tür lafızlardan kastedilenin ne olduğunu anlama ve tercih edilmesi için beklemek gerekir. Dördüncüsü 'el-cem'u'l-münekker'dir. Bu, topluluk ismi olan fakat sayısı belli olmayan, örneğin adamlar, alimler gibi nekre çoğul kelimeler grubudur. Sınırlamaksızın ve kapsamaksızın bir kere konulmuş lafızlardır.

⁸ Müellif nazm kelimesini kullanmıştır. Nazm sözlükte "anlam, ses, lafız, bütünlük ahengi olan bir söz dizimidir."

İlk başlıkta yer alan itibarlarla belirlenmiş lafızlar, sonrasında ‘delalet’ bakımından değerlendirmeye alınır. Bu başlık muhkem ve müteşabih uçlarına doğru ‘açık ve kapalı’ delaletleri içerir. Açık delaletin ilki ‘zahir’ itibardır. İkincisi ise özel sebep olmaksızın has veya ‘amm olsun mütekellimden kaynaklanan anlamlarla, anlamı ilkinde nazaran daha açık olan ‘nas’ seviyesidir. Üçüncüsü, tefsir ve takrirle açıklanması sonucunda sadece nesh ihtimaliyle nassa ziyade daha açık olan ‘müfesser’ itibarlı lafızdır. Dördüncüsü ‘muhkem’ itibarlı lafızdır. Nesh ihtimalinin de ortadan kalkmasıyla müfesserden de daha kuvvetli duruma ulaşmıştır. Anlamı kapalı olan itibarların ilki ise ‘hafî’dir. Hafî tarrar/cepçi ve nebbaş/kefen soyucu fiillerinin hırsızlık fiiline benzeme durumları gibi sığasının dışında arızı bir şey ile anlamı kapalı olan lafızdır. İkinci itibar ‘müşkil’ seviyesindeki kapalı lafızdır. Kapalılığın anlam örtülülüğünden mi veya istiare-i bedî’den mi düşünmeksizin manasının anlaşılabilmesi durumudur. Üçüncü itibar ‘mücmel’ seviyesindeki lafız, bir açıklama gelmeden anlamın anlaşılabilmesi bakımından ne kastedildiği kapalı olan lafızdır. Dördüncü itibar, ne kastedildiğinin anlaşılabilmesinin beklentisi kesilen müteşabih seviyesindeki kapalı lafızdır. Sürelerin başlarında bulunan mukataat harfleri gibi kendisinden bir şey anlaşılamiyorsa bu tür müteşabih lafzi müteşabihtir. “İstiva” ve “yed” gibi kastedilen değişirse o zaman müteşabihlik mefhum olaraktır.

Üçüncü başlık “lafzın konulduğu manaya kullanılıp kullanılmaması” itibari ile yapılan değerlendirme katmanlardır. İlk itibar ‘hakikattir’. Hakikat lafzın konulduğu manada kullanılmasıdır. Mürtecel⁹ ve menkul¹⁰ isimler hakikattir. İkinci itibar ‘mecaz’dır. Mecaza geçmenin birçok durumları olmakla birlikte hakiki manadan alaka-i mani’a ile ve aralarındaki alaka-i da’iye ile konulduğu mananın dışında kullanılan lafızdır. Üçüncü itibar hakikat ve mecazın ‘sarîh’ olduğu lafızdır. Kendisi ile ne kastedildiğinin hakikaten apaçık bir şekilde açıklandığı kelimedir. Dördüncü itibar hakikat ve mecazın ‘kinaye’ olması durumudur. Kendisi ile ne kastedildiği hakikaten örtüldüğü ifadedir. Sarîh ve kinaye itibarların hakikat ve mecazın sarîh ve kinayesi şeklinde olduğu görülmektedir.

Dördüncü üst başlık ise yargıya ulaştıran ‘vukûf’ belirten itibarları toplamaktadır. İlki ‘ibare ile delalettir’. İkincisi ‘ibarenin işaretiyle delalettir’. İşaret ettiği mana için bizzat sevk edilmediği halde hakikaten veya takdire var olan bir sorunun cevabına işareti ile delalet edendir. Üçüncü itibar, rey ile değil, hükmün menatıyla anlaşılabilen ‘delaletin delaletidir’. Bu itibarın hükmü ise kesinlik ifade etmesidir. Dördüncü itibar ‘iktiza ile delalettir’. Lafzın manasının gerçekleşmesi için muhtac lazıma delalet edendir.

2.Kavramların tanımı, hükmü ve örnekler

2.1.Asl/Deliller

Müellif, ilk eserlerde az da olsa ‘hüccet’ belirlemesiyle geçen, çoğunlukla ‘asl’ terimiyle nitelenen Kitap, sünnet, icma ve kıyas’ı ‘dört delil’ şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca her birini ‘rükün’ terimiyle nitelenmesi dikkat çekmektedir. “Birinci rükün Kitap hakkındadır” dedikten sonra Kitap’ı “Resül’ümüze münezzel tevatüren menkul nazmdır.” ifadesiyle tanımladığı görülür. Ayrıca ‘nazm’ terimini, yazılı metinler bakımından kapsayıcılığını belirtmek üzere de “manaya delalet eden lafızdır” şeklindeki vurguyla diğer delil olan sünnetle ortak bulunan değerlendirme konularının açıklanmasında bulunur (Mollâ Hüsrev, 1899: 28-33). Lafız-mana ilişkisinde itibar edilmesi gereken terimlerin bu tanımlar merkezinden hareketle, ikinci sırada rükün olan sünnetin nazari olarak tanım, hüküm ve örneklerle değerlendirmeye alındığı görülür. İkinci rükün olan sünneti, diğer usûl’l-fikh

⁹ Sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında ilgi bulunmayan lafızlara denir.

¹⁰ Sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında bir ilgi bulunan lafızlara denir. Menkul lafızlarda anlamlar arasında ilgi bulunmakla birlikte ilk anlam terkedilip ikinci anlam tercih edilmiştir.

alimlerinden farklı biçimde şöyle tanımladığı görülmektedir. “Nebi’den sadır olan kavle özel veya fiile ya da takririne isimdir.” Bu tanımla sünnet, esasta kavli olan hadise isim olduğu ifade edilmekte, diğerlerinin tali olarak kaldığı izlenimi vermektedir (Mollâ Hüsrev, 1899: 385); (Toksarı, 1989: 133). Üçüncü rükün olan icmanın tanımına bakıldığında “Hz. Muhammed’in ümmetinden müçtehitlerin herhangi bir asırda şer’i hüküm üzerine ittifakıdır.” biçiminde tanımlandığı ve ayrıca “mümkün olduğuna” da vurgu yaptığı görülmektedir (Mollâ Hüsrev, 1899: 420). Dördüncü rükün olan kıyası da “Şer’de iki mezkûrdan birinin benzer hükmünü diğerinde illet benzerliğiyle rey’ ile taşımadır.” biçiminde ifade eder ve kıyasın diğer delillerden “Kitab, sünnet ve icma’ ile hüccet” olduğunu vurgular (Mollâ Hüsrev, 1899: 433).

2.2.Lafız-mana itibarları

Müellifin, lafız-mana arasındaki değerlendirmeleri ‘itibar’ olarak nitelendirdiği yukarıda belirtilmişti. İlk başlık ‘lafzın manaya konuluş itibarıyla olanlardır’. Bu başlık altında yer alan itibarların ilki ‘has’ kavramıdır. “Has, varlıklara tek anlam için teker teker konulan lafızdır. İsimde ayn/özel isim olarak kime isimse onu; erkek, sayı olan on, yüz gibi nev’ini; insan gibi cinsini gösterir ve delalet ettiği şeyi ifade etmesi kesin hükmündedir (Mollâ Hüsrev, 1899: 40). İkinci itibar ise “amm’ lafızdır. “İsmin altında yer alanların tümünü sınırlamadan kapsayan lafız” olduğu belirtilmektedir. Dil bilginlerinin bazılarına göre zan, bazılarına göre de kesinlik ifade eder. ‘Tahsis yoksa kesindir, hepsini içerir ve hükmü hepsini kapsar. Tahsis varsa zan ifade eder” (Mollâ Hüsrev, 1899: 154-156) şeklinde bir açıklama düşünülmektedir. Üçüncü itibar ‘müşterek’ lafızdır. “Çoğunlukla iki anlam için konulmuş olmakla birlikte bundan daha çok anlamlar için olan lafızlardır. Hükmü, bu tür lafızlardan kastedilenin tercih edilmesi için beklemek gerekir. Nakil ve mecaz olmadığı gibi umum anlamı da yoktur.” Örnek olarak temizlik ve regl anlamını bulunduran “...üç kuru’ bekler...” (Bakara 2/228) ayetini verdiği görülmektedir (Mollâ Hüsrev, 1899: 185-186). Dördüncü itibar ‘el-cem’u’l-münekker’ kavramıdır. Bu, müşterek kavramının aksine tek konuluyla, has kavramının aksine sınırlamadan ve ‘amm kavramının aksine tümüne şamil olmadan konulan lafızdır. En az üç ve daha fazlasına delalet ettiği vurgulanmaktadır (Mollâ Hüsrev, 1899: 187).

İkinci başlık, lafzın anlaşılmasını sağlayan ‘açık veya engelleyen kapalı’ itibarlar bakımından delaletlerdir. Diğer başlıklardan farklı olarak en açık muhkem ve en kapalı müteşabih arasında dörderli seviyede geniş yelpazeye yayılmış olarak değerlendirmeye alınmaktadır. Açık itibarlardan ilki ‘zahir’ kavramıdır. Zahir, lafzın kipi duyulduğunda kastedilen mananın ne olduğu bilinen lafızdır. Hükmü tevil, tahsis ve nesh ihtimaliyle beraber yakîni bilgi ile bilinenle amel etmenin vacip olmasıdır. (Mollâ Hüsrev, 1899: 187-188). İkinci itibar ‘nas’ kavramıdır. Nas konuşandan kayıtsız, hass manası ile olsun veya sebebe bağlı olmaksızın ‘amm olsun ictihad ile açıklığı bir önceki zahir seviyesinden daha fazla olan lafızdır. Hükmü tevil, tahsis ve nesh ihtimalleriyle beraber yakîni bilgi ile açık olanla amel etmenin vacip olması vurgulanmaktadır. Örneğin “...ancak bey’ tıpkı riba gibidir..., Allah bey’i helâl kıldı ribayı haram...” (Bakara 2/275) ayetinde geçen iki şeyin aynı olma kabulünü reddederek ilkinin helal diğerinin haram olması açıktır (Mollâ Hüsrev, 1899: 189). Üçüncü itibar ‘müfesser’ kavramıdır. Müfesser tefsir ve takirle açıklanması sonucunda sadece nesh ihtimali kalmasından dolayı nas kavramından ziyade açık olan lafızdır. “Hâkikat o insan helû’ yaratılmıştır.” (Mearic 70/19) ayette geçen ‘helû’ kelimesi, devam eden ayetlerde “Şer dokunduğunda mızıkçı. Hayır dokunduğunda kiskanç.” (Mearic 70/20-21) biçiminde tefsir edildiğinden müfesser seviyesine çıkmıştır. Hükmü ise bu seviyede olan bir delille amel etmek vaciptir. Nesh ihtimalinin dışındakiler ortadan kalkmıştır. Bu nedenle itikadı konuda da delil olur (Mollâ Hüsrev, 1899: 191). Dördüncü itibar ‘muhkem’ kavramıdır. Muhkem nesh ihtimali ortadan kalktığından müfesser kavramından daha kuvvetli duruma gelen lafızdır. Muhkem olanla sabit olan bir hükümle amel etmek vacip olur. Tahsis, nesh veya teville ihtimali kalmadığından itikadı konular

onunla sabit olur (Mollâ Hüsrev, 1899: 192). Kapalı itibarlardan ilki ‘hafî’ kavramıdır. Hırsızlık teriminin yanında tarrar/cepçi ve nebbaş/kefen soyucu gibi, lafzın sığasının dışında arızı bir şeyle anlamın kapalı olmasıdır. Hükmü, manasının hak olduğuna inanmaktır. Bununla birlikte üzerinde düşünmeye devam etmektir. Tefsir edilmesini beklemeden, kapalılığın kapsama alınan bir fazlalıktan mı yoksa şamil olmayan bir eksiklikten midir? Bunları araştırmak gerekir (Mollâ Hüsrev, 1899: 195). İkinci itibar ‘müşkil’ kavramıdır. Düşünmeksizin manasının anlaşılabilmesi bakımından anlamı gizli olan lafızdır. Kapalılık ya manadaki derinliktendir. Ayette geçen “...çok temizleniniz...” (Mâide 5/6) ifadesinde olduğu gibi boy abdestinde ağzın temizlenmesini içine alır mı, almaz mı? Ya da “Gümüşten billurlar...” (İnsan 76/16) ayetinde olduğu gibi istiare-i bediye nedeniyle anlaşılabilir olur. Hükmü, kastedilenin hakikatine inanmaktır. Sonra sorarak araştırmak, manasının ne olduğunu düşündürmektir. Yetmiyorsa cevap alıncaya kadar beklemektir (Mollâ Hüsrev, 1899: 196). Üçüncü itibar ‘mücmel’ kavramıdır. Açıklama gelmeden anlaşılabilmesi nedeniyle ne kastedildiği kapalı olan lafızdır. Anlaşılabilmesi, sözlükteki manasından kaynaklı olabilir. Ya da anlamları çok olduğundan aralarında tercih yapılamıyor olabilir. Hükmü, muradın hakikatine itikattir. Bununla birlikte açıklanıncaya kadar beklemektir. Sonra araştırmaktır. İhtiyaç olursa düşündürmektir. Eğer açıklama yeterli olursa tefsirdir (Mollâ Hüsrev, 1899: 197). Dördüncü itibar ‘müteşabih’ lafızdır. Lafızdan ne kastedildiğinin anlaşılabilmesini beklentisi kesilen lafızdır. Sürelerin başlarında bulunan mukataa harfleri gibi kendisinden bir şey anlaşılamiyorsa bu tür müteşabih lafzi müteşabihtir. Hükmü, ne kastedildiğinin hakikatine inanmaktır. Erken devir ulemasının “...tevilini Allah’tan başkası bilemez...” (Ali İmrân 3/7) ayetinde geçen ‘illallah’ lafzında durmak, devamını ona atfetmemek biçimindeki okumadan kaynaklı tevil yapmadan kaçınmayı uygun görenlerin aksine sonraki alimlerin tevil yapmaya cevaz verdikleri görülmektedir (Mollâ Hüsrev, 1899: 199).

Üçüncü başlık ‘lafzın konulduğu manada kullanılıp kullanılmadığını’ belirlemek üzere hakikat, mecaz ve bunların sarih ve kinaye durumlarını tespit bakımından değerlendirmeyi içermektedir. İlki, lafzın konulduğu manada kullanılmış olması bakımından ‘hakikat’ itibarıdır. Hükmü, mutlak olarak hakiki mananın sabit olmasıdır. Çünkü dil hakikati ifade etmek üzere vardır (Mollâ Hüsrev, 1899: 205). İkinci itibar ‘mecaz’ kavramıdır. Mecaz, lafzın konulduğu mananın dışında aralarındaki alakanın çeşitleriyle kullanılan lafızdır. Mecaz için kelimenin kendisine değil, duymaya itibar edilir. Benzerlik ya hakikaten olur. Ya da cesur ve korkak, gören ve görmeyen, kötülük ve ceza da olduğu gibi itibarıdır (Mollâ Hüsrev, 1899: 208). Üçüncü itibar ‘sarih’ kavramıdır. Sarih, kendisi ile ne kastedildiğinin hakikaten apaçık bir şekilde açıklandığı kelimedir. Ayette olduğu gibi sarih ya hakikatin sarihliği olur “...ve iki kanadıyla uçan kuş...” ifadesinde olduğu gibi veya “...debelenen hiçbir hayvan...” (En’am 6/38) ifadesinde olduğu gibi mecazın sarihliği olur. Hükmü, niyetsiz gereğinin sabit olmasıdır (Mollâ Hüsrev, 1899: 293). Dördüncü itibar ‘kinaye’ kavramıdır. Kinaye, lafzın muradının hakikaten veya mecazen örtüldüğü durumdur. Kinayenin talaka nispeti mecazidir. Hükmü, niyetle veya halin delaletiyle amel vaciptir. Şüphe bulunanların ispatı yoktur (Mollâ Hüsrev, 1899: 296).

Dördüncü başlık ulaşılan mananın lafzın ibaresiyle, işaretiyle, delaletiyle, iktiza ile delaletlerden hangisiyle ‘vukûf’ edildiğini belirlemektedir. İlk itibar sözü işitenin ibaresiyle neye delalet ettiğini anlaması ‘ibare ile’ delalettir. Gerçekte söz sevk edilmiş olduğu kelama şu üç delaletten birisi ile delalet eder. “...Muhacirlerin fakirlerine...” (Haşr 59/8) ayetinde muhacirlerin ganimetten paylarının olduğunu ibaresi ile mutabaka/örtüşme ile ifade etmektedir. Kadının kocasına “üzerime nikahladığın kadını boşa” sözüne karşılık, kocanın “her kadın benim için boş olsun” cevabı razı etmeyi tazammun/içerme ile ifade eder. “...Allah bey’i helal ve ribayı haram kıldı...” (Bakara 2/275) ayeti, ibaresiyle iki olayın birbirlerinden ayrılmasını iltizam/gereklilikle ifade etmektedir (Mollâ Hüsrev, 1899: 298-299). İkinci itibar ‘işaret ile’ delalettir. Lafzın bizzat sevk

edilmediği manaya mutlak olarak sıhatten muhtaç olması nedeniyle delalet işaretle delalettir. Ribanın haramlığını beyan eden ayette bey' ve ribann ayrı oluşuna da işaret etmesi gibi. Ayrıca "...Beslenmesi ve giyimi babalarına aittir..." (Bakara 2/233) ayetinde işaretle nesebin baba tarafında olduğunu anlama gereği gibi (Mollâ Hüsrev, 1899: 300). Üçüncü itibar, reyle değil, hükmün menatıyla anlaşılabilir ve 'delaletle' delalettir. Bu itibarın hükmü ise kesinlik ifade etmesidir. Bu nedenle hadler ve kefaretlar bu delaletle sabit olur (Mollâ Hüsrev, 1899: 304). Dördüncü itibar, lafızla ifade edilenin gerçekleşmesi için gerekli lazıma 'iktiza ile' delalet edendir. Örneğin bir kimsenin kendine ait olmayan bir şeyi "benden şunu falana hediye et" demesi söyleyenin nesnenin ücretini ödeyeceği iktiza ile delalettir (Mollâ Hüsrev, 1899: 311).

Sonuç

Usûlü'l-fikh ilminin çağrıştırdığı sistematik bir metot varlığı bu çalışmada istikrar dönemi bir eser üzerinden incelenmiştir. Ortaya çıkmasını tetikleyen ana dinamiklerin iletişim aracı olan dil ve kuralları olduğu görülmüştür. Genelde her dil için geçerli olan bu durum, başta ortak bir sabit metnin varlığını gerektirdiği kanaatini doğurmuştur. Tüme varım metoduna göre oluşan bu kavramlar dizininin anlamlandırma süreci özetle değerlendirildiğinde sürecin şöyle işlediği tespitine varılmaktadır. Anlamlandırma için Kitap gibi bir delile duyulan ihtiyaç, sünnet gibi belli kaidelere de gereksinim göstermektedir. Kıyaslarla varılan sonucun kesinliğini ifade etmek için icmaa kriterine yönlendirmektedir. Karşılaşılan sorunun anlamlandırılmasında önce ilmi bir şekilde sınır ve sayılarının belirlenmesinin gerektiği; delalet katmanlarıyla tam veya eksik anlayabilme yönlerine göre sürece devam veya yenileme gibi iç disiplini barındırdığı görülmektedir. Sürecin devam etmesi lafızların kullanım durumlarının ve son anlama varma noktalarının da varlığı vurgulanmaktadır. Usûlü'l-fikh ilminin tümevarım metoduna uygun düşen fukaha metodu özelinde yapılan bu kavram dizini incelemesi, diğer metot olan mütekellimin yani tümdengelim metodu kavram dizininin incelenmesiyle sistemlerin karşılaştırması olan analogiye ulaşılacağı görülmektedir.

Kaynakça

- ed-Debûsî, K. E. (2001). *Takvîmu'l-edille*. Beyrût: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye.
- el-âmidî, A. b. (1986). *el-İhkâm fî Usulî'l-Abkâm*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi.
- el-Cessâs, E. B. (1988). *el-Usûl*. Kuveyt: Uceyl Câsim.
- Hanefî, H. (1994). *İslâmî İlimlere Giriş*. istanbul: İnsan Yayınları.
- Karagülle, S. (1969). *İslamiyet ve Ekonomik Doktrinler*. İzmir: Akyay.
- Köksal, A. C. (2017). *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mollâ Hüsrev, M. b. (1899). *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtü'l-Vusûl*. İstanbul.
- Yığın, A. (2013, 12 15). Fıkıh Usûlünün İlimler Arasındaki Konumu. (F. BEŞER, Dü.) *Usûl İslam Araştırmaları*(20), s. 7-46. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153649> adresinden alındı

Madde Bağımlısı Bireylerle Anlatı Terapisine Dayalı Grup Çalışması: Bir Literatür İncelemesi

Melis ERDENER¹

Giriş

Madde bağımlılığı özellikle ergenleri ve gençleri risk altına sokan toplumsal bir sorundur. TÜİK (2015)'in verilerine göre suça sürüklenen çocukların %36'sı bağımlılık yapan bir madde kullanmıştır. Madde kullanan çocukların %80,8'inin 15-17 yaş grubunda, %17,2'sinin 12-14 yaş grubunda çocuklar olduğu bilinmektedir. Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2018)'nin 26 ilde yaklaşık 42 bin kişi ile yaptığı araştırmaya göre hayatında en az bir kez madde kullandığını belirtenlerin %94'ünün erkek, %6'sının ise kadın olduğu belirtilmiştir. Madde kullanımında en yoğun yaş grubunun ise 15-34 yaş aralığı olduğu ifade edilmiştir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin verilerine göre ise 2010 ve 2020 yılları arasında uyuşturucu kullanımı %26 artmıştır (Bianet, 2022). Bu bulgulara bakarak madde bağımlılığının yaygınlaşan bir sorun olduğu söylenebilir.

Madde bağımlılığı bedensel, sosyal, ruhsal ve adli alanlarda sorunlara ve kişinin algı, dikkat, bellek, düşünce, duygu ve davranışlarında değişime yol açabilen bir durumdur (Sayım, 2000). Bir maddenin uyuşturucu madde sayılıp sayılmaması için bireyde bağımlılık yaratması, uyarıcı, keyif verici, hayal doğurucu ve muhakeme yeteneğini ortadan kaldırması önemli kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maddenin toksik etkisinin bulunması, kullanım miktarının gittikçe arttırılması eğilimi ve maddenin kullanımı kesildiğinde bireyde yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması da kriterler arasındadır (Seyman, 2000). Bu maddeler özellikleri nedeniyle ağrı kesicidir ancak beyindeki ödül ve haz merkezini uyardığı için bağımlılık yapıcıdır. Bu maddelere; eroin, kokain, morfin, afyon, esrar, yapıştırıcı ve çözücü maddeler örnek verilebilir. Bireylerde bağımlılık fiziksel bağımlılık ve psikolojik bağımlılık olmak üzere iki türde oluşabilir. Fiziksel bağımlılık madde alınmadığı zaman ortaya çıkan yoksunluk belirtilerini ifade ederken, psikolojik bağımlılık maddeyi almaya devam etme isteği ve arayışını ifade etmektedir (Gökler & Koçak, 2008; Uzbay, 1996). Yapılan araştırmalara göre madde kullanımında ergenlik ve genç yetişkinlik en riskli dönemlerdir. Ayrıca yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum, maddelerin ulaşılabilirliği, okul ve arkadaş çevresi, aile, kişilik yapısı ve travmatik yaşam deneyimlerinin madde kullanımı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Madde bağımlılığı ile mücadelede koruyucu-önleyici boyut çok önemlidir. Yani bireyler madde kullanmaya başlamadan önce bir şeyler yapılması gerekmektedir. Bu noktada yasal düzenlemeler, uyuşturucu maddelerin erişilebilirliğinin zorlaştırılması ve sağlık eğitimleri ile bireylerin bilinçlenmesi sağlanabilir. Ancak bireyler bağımlı hale geldiyse bu durumda da tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri önem kazanmaktadır. Burada amaç bireylerin madde bağımlılığından kurtulmasını ve topluma tekrar kazandırılmasını sağlamaktır ancak bu çok daha zor ve maliyetli bir yöntemdir. Madde bağımlılığı tedavisinde genellikle ilaç tedavisi ve psikoterapi birlikte yürütülmektedir ve bireye özgü bir tedavi planı yapılması gerekir. Madde bağımlılığı tedavisi gören

---

¹Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Orcid: 0000-0002-5860-5753

bireylerle yapılan psikoterapilerde pek çok terapi ekolü kullanılabilir. Günümüzde bilinirliği artan terapi ekollerinden biri de anlatı terapisi. Anlatı terapisi bağımlı bireylerle kullanılırsa çok yararlı olabilecek bir terapi türüdür ancak bu konuda yapılmış araştırma sayısı oldukça azdır. Bu durumun literatürdeki bir boşluk olduğu çeşitli kaynaklarda da ifade edilmiştir (Gardner & Poole, 2009).

Madde bağımlısı bireyler dışında farklı gruplarla da anlatı terapisine dayalı çalışmalar yapılmıştır, bunlar çoğunlukla evsiz bireyler, yaşlılar, ihmal ve istismar mağduru bireyler, ruh sağlığı sorunları olan bireyler, travma yaşamış bireyler, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuklar ve kadınlarla yapılan çalışmalardır. Anlatı terapisine dayalı grup çalışmalarının bireylerin sosyal izolasyon duygusu üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca anlatı terapisinin depresyon, suçluluk duygusunun azaltılması, kanser tedavisi gören hastaların beden imajı, evlilik sorunları, madde kullanımı, öfke ve saldırganlık üzerinde olumlu etkilerinin olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya koyulmuştur (Baikie et al., 2012; Foroushani & Foruzandeh, 2015; Gardner & Poole, 2009; Hamidi et al., 2016; Menard et al., 2018).

Bu derleme çalışmanın amacı madde bağımlısı bireylerle yapılmış anlatı terapisine dayalı grup çalışmalarının ve araştırma bulgularının incelenmesidir. Bu doğrultuda çalışmada; anlatı terapisinin ne olduğu, terapi sürecinde kullanılan teknikler, anlatı yaklaşımı ile madde bağımlılığı ilişkisi, madde bağımlılığına sebep olan faktörler, alkol ve madde bağımlısı bireylerle anlatı terapisine dayalı yapılan grup çalışmaları, grup oturumlarında neler yapıldığı ve grup çalışmalarının bireyler üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Anlatı Terapisi

İngilizcede narrative olarak ifade edilen anlatı, öykü anlamına gelmektedir. Anlatılar bireylerin ve grupların anlam yaratma süreçlerini anlamayı sağladığı için insanla çalışan mesleklerde oldukça önemlidir. Anlatıların insan yaşamı üzerinde önemli etkisi vardır, bireylerin kendileri hakkında dile getirdikleri ya da başkaları tarafından dile getirilenler benlik algısının şekillenmesinde etkilidir. Anlatılar sosyal ve kültürel ürünlerdir ve bunlar dil ile inşa edilir. Bazı anlatılar insanın hayatında daha büyük bir yere sahiptir, bunlara dominant anlatılar denilmektedir. Dominant anlatılar genellikle sorun içerikli anlatılardır. Anlatı yaklaşımının gündeme gelmesinde Sarbin (1986)'ın "Narrative Psychology" adlı kitabının önemli bir yeri vardır. Buna göre insanlar deneyimleri hakkında hikayeler yoluyla konuşmaktadırlar. Sonraki süreçte gelişim psikologları anne ve bebekler arasındaki oyunlara ve buralarda kullanılan küçük hikayelere odaklanmışlardır. Daha sonra ise insanların yaşam öykülerine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bireylerin yaşam öyküsü içerisindeki kişisel olaylar, kritik dönemler ve anılar bu hikayeleri oluşturmaktadır ve bireyin kimliğinin yapıtaşını oluşturduğu söylenebilir. Aslında her birey yaşadığı bir hayat hikayesini taşıyor. Bu hikayeler kendimizi tasvir etmenin ve hayatımızdaki baskın temaları ifade etmenin bir yoludur ve çoğunlukla içinde bulunduğumuz kültürle de yakından ilişkilidir (Linde, 1993; McAdams, 1993; McKenzie-Mohr & Lafrance, 2017; Weegmann, 2010). Anlatılar analiz edilirken bireyin hikayesinin kişisel, ailesel, sosyal ve kültürel boyutlarını ve bunların duygusal yönlerini de anlamak gerekmektedir (Satchell & Dallos, 1994).

Anlatı terapisi anlatı teorisinden türemiştir ve anlatı terapisinin kurucuları Michael White ve David Epston'dur. Anlatı terapisinin şekillenmesinde kurucuların mesleki geçmişleri de etkili olmuştur. Michael White sosyal hizmet uzmanı ve aile terapistidir, David Epston ise sosyolog ve antropologtur. Problem için bireyi suçlayan bütün klasik psikoloji ve sosyal hizmet uygulamalarından, psikiyatrik ve sistemik yaklaşımlardan uzak durmuşlardır. Anlatı terapisine göre tek bir doğru yoktur, önemli olan içinde bulunulan bağlamdır. Bu nedenle anlatı terapisi bireyi

tektipleştiren gelişimsel modelleri ve psikolojik testleri savunmaz (Madigan, 2016). Anlatı terapisine göre insanlar “hikayeleştirilmiş hayatlar” yaşarlar ve insanlar gerçeklikleri sosyal olarak inşa ederler (Fırat, 2019; White & Epston, 1990). Bu nedenle literatürde (Fırat, 2019) anlatı terapisinin kuramsal temelini 4 unsurun belirlediği ifade edilmektedir;

1. Gerçeklikler sosyal olarak inşa edilir,
2. Dil ve söylemler gerçekliği inşa eder,
3. Gerçeklikler anlatılar aracılığıyla yapılandırılır ve sürdürülür,
4. Tek bir doğru yoktur.

Buna göre insanın yaşamının anlamını belirleyen şey bireyin kendiyile ilgili anlattığı öyküler ve inandıklarıdır. Bu öykülerde ifade edilenler ise bilinçli olarak seçilenlerdir (Madigan, 2016).

White ve Epston’un geliştirdiği anlatı araçları psikoterapiye yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu yeni anlatı yaklaşımı özellikle aile terapistleri için yol gösterici olmuştur. Bu yaklaşım bireyin güçlü yönlerine odaklanmakta ve danışan ile terapisti eşit bir konumda görmekteydi. Anlatı terapisti bireyin yaşam deneyimlerinin altındaki örtük hikayeyi, gün yüzüne çıkarmayı sağlamıştır. Bireyin anlatısındaki “Ben her zaman mağdurum” ya da “Ben her zaman güçlüyüm” gibi anlamlar örtük hikayeye örnek verilebilir. Örtük hikayeler birey için rahatlatıcı ve güçlendirici olabileceği gibi acı verici ve baskılayıcı da olabilir. Bu acı verici hikayeler beklenmeyen keder, travma veya utanç dolu açıklamalar içerebilir. Bu noktada birinci zorluk bu hikayelerden bir anlam çıkarmak ve onları yönetilebilir hale getirmektir. Burada olumsuz anlatıların birey üzerindeki etkilerini azaltmak ve hikayenin geri kalanı için bireyin alternatif hikayeler oluşturması amaçlanır. Bu nedenle anlatı terapistleri danışanların konuşmalarına, ifadelerine yakından bakarlar. Sorunun dışsallaştırılması tekniği bu nedenle önemlidir, yaşanmış deneyimin birey üzerindeki baskısı hafifletilmeye çalışılır. Böylece birey kendini sorun olmaktan sorunu olan birey olarak görmeye geçiş yapar ve burası hikayeyi yeniden yazma sürecinin bir parçasıdır (Weegmann, 2010; White & Epston, 1990).

Anlatı terapisti postmodern terapi türlerinden biridir, sosyal inşacılık ve post yapısalcılık anlatı terapisinin kuramsal temelleridir. Klasik psikoterapilerde bireyin problemleri onun bir parçası olarak kabul edilir ve patolojik bir bakış açısı vardır. Anlatı terapisti ise patolojiye odaklanmaz. Klasik psikoterapilerde problemler bireyselleştirilmektedir ve anlatı terapisinin klasik psikoterapileri en çok eleştirdiği nokta burasıdır. Çünkü problemler sadece bireyden kaynaklanmaz, bireyin içinde bulunduğu çevreden de kaynaklanır. Problemi bireyin bir parçası olarak görmek yerine bireyin problemin dışına çekilmesi, yani dışsallaştırma tekniğinin kullanılması gerekir. Anoreksiya sorunundan muzdarip bir kadın örneği klasik psikoterapiler ile anlatı terapisti arasındaki farkı çok iyi göstermektedir. Anlatı terapisti anoreksiyayı bireyin bir parçası olarak görmez, kadını “anoreksik kadın” olarak tanımlamaz, birey sorunu ile olan karmaşık ilişkisi üzerinden değerlendirilir. Yani kadının anoreksiya sorunu ile ilişkisi sosyal-politik-kültürel boyutlar içerisinde değerlendirilir. Bireyin durumu kapitalizm sonrası kadın bedeninin dönüşümü bağlamında incelenir. Yani bireyin sorununu bireyin içine değil, sosyo-kültürel bağlamın içine yerleştirir (Madigan, 2016). Bu nedenle anlatı terapisti özellikle grup çalışmalarında kolektif güçlenmeyi de sağlar ve terapide “Kişisel olan politiktir” söylemi önemli bir yere sahiptir. Terapi, bireylerin kültüründeki güç ilişkilerini sorguladığı için sosyal ve politik bir eylem olarak da görülebilir (Murdock & Akkoyun, 2013; White & Epston, 1990). Yine benzer şekilde White ve Epston (1990), davranışı belirleyen şeyin insanların olaylara yüklediği anlam olduğunu ifade etmiştir. Buna göre problemler insanlar tarafından yaratılmaz, aksine problemler varlığını sürdürmek için birtakım şeylere ihtiyaç duyarlar ve bireyler

bu problemlerin gereksinimlerini besleyecek şeyler yaptıklarında problemler devam eder. Bu bakış açısının temelinde yine sorunun dışsallaştırılması vardır.

Anlatı terapisinin temeli insanların yaşam deneyimlerinin hikayeleştirilmesidir. İnsanlar deneyimlerini hikayeleştirerek bir araya getirdiğinde yaşamlarına anlam katmakta ve devamlılık duygusu hissetmektedirler. Bir anlatının inşası deneyimlerimizdeki baskın hikayeler yoluyla olmaktadır. Bu baskın hikayeler bizim kendimiz hakkında ve başkalarının bizim hakkımızda düşündükleriyle ilişkilidir ve genellikle bu baskın anlatılara uymayan kısımları görmezden gelme eğilimindeyiz. Bu nedenle dominant anlatıda kendine yer bulamayan anlatılar gün yüzüne çıkamamaktadır. Anlatı terapisinde gün yüzüne çıkamayan bu anlatıların yeniden organize edilmesi söz konusudur. Dominant anlatının dışında kalan anlatılar terapi sürecinde keşfedilir ve anlatının yeniden inşa edilmesi için olanak sunar (Madigan, 2016; Payne, 2006; White & Epston, 1990). Anlatı terapisinde, bireyin problemlere odaklı baskın anlatılarını yapı söküme uğratarak onların alternatif hikayelerinden yeni anlatılar inşa etmek esastır (Fırat, 2019). Terapi sürecinde problemin inşa edilişi dominant anlatılarla, problemin çözümü ise alternatif hikayelerin oluşturulmasıyla olmaktadır. Bir metnin ya da yaşam öyküsünün yeniden okunması o metnin yeniden yorumlanmasını, dolayısıyla yeniden yazılmasını içermektedir (White & Epston, 1990). Anlatı terapisinde danışanın kapasitesine ve güçlü yönlerine büyük bir önem atfedilir, bu güçlü yönler bireyin yeni anlatısını inşa etmesi için kullanılır. Anlatı terapisi klasik psikoterapilerdeki danışan ve terapist arasındaki hiyerarşik güç ilişkisine karşı çıkmaktadır. Bu süreçte terapistin rolü minimize edilir, danışan anlatısını en iyi bilen kişidir (Abels, 2001).

Anlatı terapisi çocuklarla yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır ancak sonra çok farklı gruplarla çalışılmıştır. Anlatı terapisi depresyon ve çeşitli hastalıklara sahip bireylerde kullanılmış ve psikolojik dayanıklılığı arttırdığı görülmüştür. Anlatı terapisinin özellikle baskın kültürel anlatıları yapı söküme uğratma, içselleştirilmiş damgalanma, ırkçılık gibi alanlarda kullanılmasının yararlı olduğu söylenebilir (Focht & Beardslee, 1996; Gardner & Poole, 2009; Semmler & Williams, 2000). Yapılan araştırmalarda grup çalışmalarında anlatı terapisinin olumsuz mesajların ve damgalanmanın bireyler üzerindeki etkisinin hafifletilmesi, olumlu ruh hali, umut ve güçlenme, başa çıkma, duygu düzenleme gibi alanlarda yararlı olduğu da bulunmuştur (Baumgartner & Williams, 2014; Looyeh et al., 2012; Menard et al., 2018; Mertz, 2014; Robinson et al., 2015). Anlatı terapisine dayalı çalışmalarda sonuçlar genellikle olumlu olmaktadır, bireylerde önemli değişimler görülmektedir.

Anlatı terapisi, bireyin sorununun dışsallaştırılmasıyla başlar, sorunun bireyin hayatındaki etkilerinin haritalandırılmasıyla devam eder ve yeni bir anlatı inşa edilmesiyle sona erer. Bu terapinin tek olumsuz yönü bireylerde hoş olmayan geri dönüşlere ve geçmiş deneyimlerden kaynaklanan bazı semptomların ortaya çıkmasına sebep olabilmesidir. Terapi sürecinde geçmiş anılar ve deneyimler yeniden hatırlandığı için istenmeyen geri dönüşler yaşanabilir. Bu nedenle terapistlerin iyileşme süreci başlamadan önce bireyleri daha fazla desteklemesi ve olası geri dönüşlerin yaşanmasının normal olduğuna ilişkin bireyleri bilgilendirmesi yararlı olacaktır (Zadeh-Mohammadi et al., 2013).

Anlatı Terapisi Süreci ve Teknikler

Klasik psikoterapilerde başlangıç, orta ve sondan oluşan sistemli bir müdahale süreci vardır ancak anlatı terapisinde başlangıç, süreç ve sonuç birbirinden bağımsız aşamalar değildir, aksine birbirinin içine geçmiş aşamalarıdır. Ayrıca anlatı terapisinde geçmiş bilimsel bilgilere dayanan bir teknik ya da bilgi bireylerle empoze edilmediği için birlikte öğrenme ve keşfetme söz konusudur (Fırat, 2019).

Anlatı terapisi sürecinde bireyin güçlü yönlerine ve potansiyellerine odaklanılır, böylece bireyin yeni bir anlatı inşa etmesinin yolu açılır. Anlatı terapisi yapılandırılmamış bir süreçtir, belli kalıplar yoktur, terapinin kaç seans süreceği, hangi seansta ne konuşulacağı belli değildir. Danışan ile terapist arasında eşitlikçi bir ilişki vardır, terapist sadece büyük bir merakla bireyi dinler ve sorular sorar. Bu soruların amacı bireyin dominant anlatılarını keşfetmek ve yeni bir anlatı inşa etmesine yardımcı olmaktır (Payne, 2006; White & Epston, 1990). Anlatı terapisinin önceden yapılandırılmış net seansları olmasa da başlangıç, orta ve sonlanma aşamalarının olduğu söylenebilir (Madigan, 2016; Payne, 2006; White & Epston, 1990).

Başlangıç aşaması her terapide olduğu gibi yüz yüze ya da telefon görüşmesiyle olabilir. İlk görüşmeden sonra terapötik süreç başlar. Terapistin danışan için güvenli bir ortam sunması, ona saygıyla yaklaşması ve onu kabul etmesi oldukça önemlidir. Aşağıda terapi sürecinde kullanılan teknikler açıklanmıştır.

Problemi Tanımlama ve İsimlendirme: Danışan problemi hakkında konuşmaya davet edilir. Danışan genellikle umutsuz ve üzücü hikayesini anlatmaya başlar, terapist bu süreçte hiçbir müdahalede bulunmaz yalnızca dinler. White ve Epston (1990) bu üzücü hikayeyi “probleme doygun hikaye” olarak adlandırmaktadırlar. Bu hikayenin bireyin dominant anlatısı olduğu varsayılır ancak terapistin bunun bireyin tek anlatısı olmadığını bilmesi gerekir. Terapist danışanın hikayesine saygı duyar ve dikkatlice dinler. Danışan hikayesini bitirdiğinde terapist bu durumun birey üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için sorular sorar ancak bu soruların hikayenin ayrıntılarını içermesi çok önemlidir. Terapist, danışanın verdiği cevapları sonraki seanslarda kullanmak için biriktirir. Sonrasında danışan ve terapist ortaklaşa bir şekilde bu problemin ne olduğunu tanımlarlar, bu problem aslında dominant anlatının ne olduğunu da gösterir (Madigan, 2016; Payne, 2006; White & Epston, 1990). Problem tanımlandıktan sonra danışanın probleme bir isim vermesi istenir. Bunlar metaforik isimler olabileceği gibi *evlilikte sorun*, *kaygı*, *düş kırıklığı* gibi basit isimler de olabilir. Probleme bir isim vermek sorunu dışsallaştırmanın ilk adımıdır çünkü probleme bir isim verilmesi problemin nesneleştirilmesini sağlamaktadır (Madigan, 2016; Payne, 2006; White & Epston, 1990).

Dışsallaştırma: Dışsallaştırmanın temel amacı problemin nesneleştirilmesidir. Dışsallaştırma hem bir teknik hem de problem hakkında bir düşünme biçimidir. Probleme bir isim verip dışsallaştırılarak problemin birey üzerindeki etkisi anlaşılabilir (Abels, 2001). Örneğin kaygı bozukluğu olan bir birey bu kaygıyı “siyah balon” olarak isimlendirebilir. Böylece kaygı bireyin bir parçası olmaktan çıkar, “siyah balon” adı verilen bir nesneye dönüşür. Sorun bireyden ayrıştırıldığı için birey kendini daha güvende hisseder ve sorun üzerine konuşmak kolaylaşır. “Bu siyah balon genellikle ne zaman ortaya çıkıyor?”, “Bu siyah balon ortaya çıktığında hayatında neler oluyor?” gibi sorularla da problemin birey üzerindeki etkileri daha kolay anlaşılır. Bu dil yalnızca ilk seansta değil, tüm terapi sürecinde devam ettirilir. Terapist danışana “Kaygı bozukluğunuz var” demek yerine “Kaygı bozukluğu hayatınızı işgal etmiş” der. Böylece sorun bireyin dışında, bireyden ayrı olarak ele alınır. Bu yöntem sorunun bireyselleştirilmemesini de sağlar, böylece sorunun sosyal, politik ve kültürel faktörlerin etkisiyle de ortaya çıktığı anlaşılır. Oysa birey terapiye geldiğinde durumuyla ilgili kendini eksik ve suçlu hissetmektedir, bu durum güç dengesizliğinin sonucudur ve terapist bunun farkında olmalıdır (Madigan, 2016; White & Epston, 1990).

Eşsiz Sonuçlar/ Göreceli Etki Soruları: Göreceli etki soruları hem problemin birey üzerindeki hem de bireyin problem üzerindeki etkilerini anlamak için sorulan soruları içermektedir. Sorunun birey üzerindeki etkileri dominant anlatının temelini oluştururken, bireyin sorun üzerindeki etkisi ise eşsiz sonuçları ifade etmektedir. Problem dolu anlatı tamamlandıktan sonra

terapist danışandan bu sorunu çözdüğü, üstesinden geldiği bir anı hatırlamasını ister. Burası “eşsiz sonuçlar”ın başlangıcıdır ve bireyin anlatıyı yeniden inşa etme süreci başlar. Burada ifade edilenler muhtemelen önceki anlatıda ihmal edilmiş kısımlardır. Bu ihmal edilen anlatıları bulmak gerekir çünkü ancak bu şekilde bireyler dominant anlatının etkisinden kurtulabilirler (Madigan, 2016; Payne, 2006; White & Epston, 1990). Göreceli etki soruları bireyin güçlü yönlerini ve yapabileceği şeyleri görmesini sağlar.

Yapı Sökümü ve Alternatif Hikaye Oluşturma: Eşsiz sonuçlar keşfedildikten sonra dominant anlatının yapı sökümü uğratılması gerekmektedir. Bir taraftan dominant anlatı yapı sökümü uğratılır, diğer taraftan eşsiz sonuçlar ile bireyin alternatif anlatısını oluşturması sağlanır. Bu noktada danışanın dominant anlatısı ile alternatif anlatısı arasındaki zıtlıkları fark etmesi önemlidir. Bunları fark eden bireyin eşsiz sonuçları ve alternatif hikayesini geliştirmesi sağlanır. Burada bireyin dominant anlatısı ile eşsiz sonuçların neden uyumlu olmadığı da sorgulanır, burası yapı söküm sürecidir. Eşsiz sonuçları bulmak kolay değildir ancak her bireyin anlatısında eşsiz sonuçlar mutlaka vardır. Eşsiz sonuçların genişletilebilmesi için terapist danışana daha ayrıntılı sorular sorar ve alternatif hikaye sadece bugünü değil geçmişi ve geleceği de içermelidir. Terapist, alternatif hikayeyi daha da güçlendirmek için bireyin yaşamındaki eşsiz sonuçlara şahitlik eden kişiler hakkında da sorular sorabilir ve onları da terapi sürecine dahil edebilir. Alternatif hikayeyi yazma sürecinde de terapiye danışanın istediği yeni bireyler katılabilir, bu bireyler yazılan alternatif hikayeye tanıklık edebilirler. Bu şekilde birilerini şahit kılmamanın bireye olumlu etkileri olduğu bilinmektedir (Payne, 2006; White & Epston, 1990). Yeni bir anlatı inşa etme süreci aslında politik bir eylemdir. Bu yolla temel anlatılar sorgulanır ve üstü örtülmüş anlatılar açığa çıkarılır, açığa çıkan bu anlatıların önem kazanması için bireylerin ötesinde toplumlara ulaştırılması gerekmektedir. Bu anlatılar ancak başkalarıyla da paylaşılırsa baskın anlatılar alt üst edilebilir (McKenzie-Mohr & Lafrance, 2017). Bu nedenle aslında anlatı terapisinin kollektif güçlenmeyi sağlayabileceği de söylenebilir.

Terapötik Dokümanların Kullanımı: Terapide bireyin öğrendiği yeni bilgiyi ya da deneyimi somutlaştırmak ve akılda kalmasını sağlamak için bu teknik kullanılır. Burada amaç öğrenilenleri kaydetmektir. Bu terapötik belgeler, somut bir ödül, sertifika, mektup, liste ya da resim, fotoğraf, heykel gibi sanatsal bir ürün olabilir (Combs & Freedman, 2016; Fox, 2003). Bireylerle “Sözü Yayma” ve “Bilgelik Kılavuzu” oluşturma gibi etkinlikler de yapılabilmektedir. Her iki teknikte de bireyler terapi boyunca kendileri hakkında öğrendiklerini ve kendileri için yararlı olan teknikleri yazılı metin ya da sanatsal bir çalışma olarak paylaşmaktadırlar. Sonrasında tüm paylaşımlar toplanarak gelecekte bireye kılavuz olması amacıyla ya da sonraki grup çalışmalarında yol gösterici olması amacıyla kullanılabilir (Duba et al., 2010). Örneğin her seansta yazılan mektuplar bireyin güçlü yönlerini, yeteneklerini kaydetmesini ve günlük hayatına taşınmasını sağlar. Aynı zamanda birey mektupları tekrar okudukça seanslar boyunca kendindeki değişimi de fark eder (Corey, 2008). Bireye sorunların üstesinden geldikçe, hayatında bir değişim yaşadıkça seans sonunda sertifika ya da başarısını simgeleyen bir ödül verilir. Bunlar dönüm noktalarını kaydetmeyi ve ileride hatırlamayı sağlar (Combs & Freedman, 2016). Aslında konuşmaların ömrü kısadır, bireyler bir süre sonra seansta kendilerini etkileyen sözleri ya da yaşantıları unutabilirler. Ödüller ve belgeler sayesinde somutlaşması sağlanır, böylece birey bu dokümanlara tekrar baktığında istediği zaman ve mekandaki deneyim ve bilgileri hatırlayabilir (Fox, 2003).

Danışan alternatif hikayesini yeteri kadar ilerlettiğini düşündüğünde ve geleceğini kontrol edebileceğini düşündüğünde terapi sonlandırılabilir. Son oturum dışarıdan birilerinin de davet edilmesi ve danışana sertifika verilmesiyle sonlandırılabilir (White & Epston, 1990). Son oturuma dışarıdan birinin davet edilmesi de bir tür şahit kılmadır. Birileri bireyin başarısına tanıklık ettiğinde

ve birey terapi sonunda sertifika gibi somut bir şey aldığında terapinin birey üzerindeki etkisi daha kalıcı olmaktadır.

Madde Bağımlılığına Sebep Olan Faktörler ve Bağımlı Bireylerin Sorunları

Madde kullanımı pek çok toplumda önemli bir sorundur ve sağlık, psikolojik ve sosyal sorunların hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir. Bireylerin alkol ve madde bağımlısı olmasına sebep olan faktörlere ilişkin pek çok araştırma vardır. Özellikle uyuşturucu ve madde kullanımına başlamada aile ile ilgili problemlerin ve arkadaş çevresinin önemli etkisinin olduğu bilinmektedir. Bazı araştırma sonuçlarına göre madde kullanımına başlamada “merak” önemli bir faktördür. Araştırmalarda madde kullanmaya başlayan bireylerin çoğu maddeyi bir arkadaşından aldığı ve ilk defa arkadaşlarıyla birlikteyken dendiğini belirtmiştir. Madde kullanımına başlama çoğunlukla ergenlik ve çocukluk yıllarına denk gelmektedir. Madde kullanımının sebeplerini öğrenme kuramcıları bireyin çevresinden görerek öğrendiği bir davranış olarak açıklarken, psikoanalitik kuramcılar sorunlardan kaçmanın bir yolu olarak açıklamaktadır (Gökler & Koçak, 2008).

Madde bağımlılığında cinsiyet, sosyoekonomik durum, kişilik, okul başarısı, aile, arkadaş çevresi ve yaş önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğunda erkeklerin kadınlara oranla daha fazla madde kullandığı görülmektedir (Ögel et al., 2001). Madde kullanan bireyler toplumun farklı kesimlerinden gelebildiği için bazı çalışmalarda madde kullanımında sosyoekonomik duruma göre belirgin bir fark ortaya çıkmamıştır (Gökler & Koçak, 2008). Madde bağımlılığı sadece tıbbi sorunları beraberinde getirmez. Aynı zamanda mesleki problemler, işgücü kaybı, kişiler arası problemler, evsizlik, kötü yaşam koşulları, psikiyatrik problemler gibi problemlere de sebep olur. Madde bağımlısı bireylerde sosyal ilişkilerin azalması, benlik saygısı düşüklüğü, anksiyete ve depresyon gibi duygu durum bozuklukları ortaya çıkabilir (Cüceler et al., 2022; Karakaş & Ersöğütçü, 2016). Madde bağımlılığının genel olarak eğitim, istihdam, sosyal ilişkiler, aile ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığı söylenebilir.

Madde bağımlılığı bireylerin eğitim alanında sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Madde kullanan çocukların ve gençlerin okul başarısı düşmekte, eğitim hayatları yarıda kalabilmekte, okul terkleri görülebilmektedir. Madde kullanan öğrencilerin okul devamsızlıklarının daha fazla olduğu bilinmektedir. Bu durum bireylerin meslek sahibi olamamasına, iş bulmakta güçlük yaşamalarına, vasıfsız işlerde düşük ücretlerle ve güvencesiz bir şekilde çalışmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Benzer şekilde düşük akademik başarı bireyin benlik saygısını da düşüreceğinden madde kullanımının artmasına neden olabilmektedir (Cüceler et al., 2022; Gökler & Koçak, 2008).

Yapılan araştırmalar madde kullanan bireylerin iş bulma, çalışma ve bir işi sürdürme şansını düşürdüğünü göstermektedir. Madde kullanan bir birey işini kaybettiğinde yeniden iş bulmakta da zorlanmaktadır. Bu durum bireylerin ailelerini de mağdur etmektedir, yoksulluğa ve kaynakların uyuşturucu maddeye harcanmasına sebep olmaktadır. Bu bireylerin baş etme yöntemi olarak tekrar madde kullanımına yönelmeleri de kaçınılmaz olmaktadır (Cüceler et al., 2022; Henkel, 2011).

Diğer taraftan madde bağımlılığı bireylerin sosyal ilişkilerini de tehlikeye atmaktadır. Yapılan araştırmalara göre madde kullanan bireyler kendilerini yalnız hissetmekte, toplumdaki rol ve sorumluluklarını ve damgalandıklarını söylemektedirler. Madde kullanan bireyler toplumdaki rol ve sorumluluklarını yerine getirmekte güçlük yaşamaktadırlar. Çaresizlik, yetersizlik ve toplumdaki dışlandığını hissetmek bireylerin toplumla bağ kuramamasına ve kendi içlerine çekilmelerine neden olmaktadır.

Bağımlı bireyler evsiz kalabilmekte, toplum tarafından kabul görmeyen davranışlar sergileyebilmekte, suça yönelebilmektedirler (Akbaş & Mutlu, 2016; Cüceler et al., 2022; Derin & Tapan, 2017; Soy & Zorlu, 2020).

Madde bağımlılığının aynı zamanda bir aile sorunu olduğu söylenebilir. Madde bağımlılığı aile sistemini olumsuz etkilemekle birlikte bireylerin madde bağımlısı olmasında ailenin rolü de olabilmektedir. Kopuk aile ilişkileri, evlilik sorunları ya da parçalanmış aileler bireylerin madde kullanmaya başlamasında etkili olabilmektedir. Aynı zamanda madde bağımlılığının şiddet ve istismar ile de ilişkisi vardır. Alkol bağımlılığının da ailede başladığına dair bulgular vardır (Gökler & Koçak, 2008; Gruber & Taylor, 2006).

Yapılan araştırmalar madde kullanan bireylerin aynı zamanda ruhsal sorunlarının da olduğunu ortaya koymuştur. Bazen de madde kullanımı psikiyatrik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Depresyon, anksiyete, öfke kontrol problemleri, saldırganlık ya da kişilik bozuklukları madde kullanan bireylerde en sık rastlanan ruhsal bozukluklardır. Ayrıca madde kullanan bireylerde intihar eğilimi görülebilmektedir (Cantão & Botti, 2016; Kuussaari et al., 2020).

Bağımlılığa sebep olan faktörlerin yanı sıra bireyler madde kullandıkları süre boyunca birtakım sorunlar yaşamaktadır. Madde alımından sonra kısa süreli hafıza kayıpları, iştme, koku alma gibi duylarda bozulma, koordinasyonun bozulması ve yürümede güçlük, anlama güçlüğü, uyuşukluk, reflekslerin zayıflaması, vücudun titremesi, tansiyonun düşmesi ya da yükselmesi, baş dönmesi, kafa karışıklığı, mide bulantısı, göz bebeklerinin büyümesi, kalp atış hızının artması, öfke artışı, davranış değişiklikleri görülebilmektedir. Maddenin etkisi geçtikten sonra ise bireylerde depresyon, halsizlik, huzursuzluk belirtileri görülür ve bireyler bu etkiyi yok etmek için tekrar madde alma isteği hissederler. Uzun süreli kullanımda maddenin türüne göre bireylerde kilo kaybı, cilt lezyonları, ağız ve diş problemleri, uyku problemleri ve anksiyete gibi çeşitli duygu durum problemleri görülebilmektedir (Diaz et al., 2014; Shakeri et al., 2020). Bütün bunlar bireylerin günlük yaşamını ve işlevselliğini etkilemektedir.

Bağımlılık ve Anlatı Terapisi

Anlatı terapisi, terapi sürecinde ele alınan anlatılar ve kullanılan metaforlar sayesinde bireyin baskın anlatılarının farkına varmasını ve bunlara karşı bakış açısının genişlemesini sağlar. Hayatı alt üst olmuş bir şekilde gelen bireyler için bu çok önemlidir. Anlatı terapisi bireylerin olumsuz deneyimlerini anlamlandırabilmelerini ve gelecekte kim olacaklarına dair alternatif hikayeler oluşturmalarını sağlar. Bu durum hayatın kontrolünü yeniden ele alabilmelerine ve bağımlılıktan uzaklaşmalarına yardımcı olur. Anlatı terapisinin terapilerde kullanılan diğer psikososyal yaklaşımlara da değer katacak bir yaklaşım olduğu söylenebilir (Weegmann, 2010).

Bağımlı bireylerle çalışırken anlatılar oluşturma bireyin nerede olduğunu görmesine ve iyileşmesine yardım eder. Bu noktada kullanılan çeşitli anlatı teknikleri vardır. Bunlardan biri mektup yazma tekniğidir. Terapist, bireylerden kullandıkları maddeye “Sevgili uyuşturucular” ya da “Sevgili alkol” şeklinde başlayan mektuplar yazmalarını ister. Mektuplarda bireyden bu maddeyle olan ilişkisini ve bu maddeyle ilgili duygu ve düşüncelerini yazmalarını ister, bunun için bireylere zaman verir. Bunlar madde kullanımını bırakmaya çalışan bireyler için “Uyuşturuculara elveda”, “Hoşçakal mektupları” şeklinde olabildiği gibi, madde kullanımını idealleştiren bireyler için “Aşka benzer” şeklinde mektuplar da olabilmektedir. Madde kullanımını bırakma konusunda kararsız olan bireyler ise maddenin kaybını yansıtan “Yas” başlıklı mektuplar da yazabilmektedirler (Diamond, 2002). Eğer bireyin okuma yazması yoksa terapist danışan adına mektuplar yazmayı teklif edebilir.

Bu mektuplar ilerleyen süreçte durum ile ilgili daha fazla konuşma, tekrar düşünme ve terapisti tekrar ziyaret için önemlidir. Bu mektuplar klinik belgeler olarak saklanırlar (Weegmann, 2010).

Bağımlı bireylerle anlatı terapisinde şiirler, kitaplar ve filmler de kullanılabilir. Kitaplardaki ve filmlerdeki hikayeler bazen bireyin kendi hikayesiyle çok örtüşebilir, bireyin yaşadığı ikilemleri, acıları çok iyi ifade edebilir. Terapi sürecinde bu tür kaynakları kullanmak bireyin bağımlılıkla yüzleşmesini sağlar, bireyin kendine güveni artar, kim olduğuna ve kim olabileceğine ilişkin alternatif hikayeler geliştirebilmesini sağlar. Terapistler tarafından kullanılan bir başka teknik ise “terapötik mektuplar” tekniğidir. Burada terapist danışanına mektuplar yazar. Bu mektuplarda terapist danışanı ile şimdiye kadar neleri ele aldıklarını, ne aşamada olduklarını yazar, terapinin önemli yönlerini vurgular, geleceğe dönük öneriler ve iyi dileklerle mektubu sonlandırır (Weegmann, 2010).

Terapide bireyler bozuklukları ve hastalıkları çeşitli metaforlarla tanımlayabilirler ve bunların kültürel bir yönü vardır, örneğin tüberküloz, kanser, HIV gibi hastalıkların çeşitli çağrışımları vardır. Araştırmalarda bağımlı danışanların bağımlılıklarını çok farklı metaforlarla ifade ettiği görülmüştür. “Daireler çizip duruyorum”, “İçki benim en iyi arkadaşım”, “Ben bir kaçışçıyım ve bu benim kaçış yolum” gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır (Shinebourne & Smith, 2010). Aynı zamanda bireyler ifadelerinde eroin için “kahverengi” ya da “zehir, iksir, sihir, tılsım”, alkollü içecekler için ise “şişe” gibi çeşitli mecazlar da kullanabilmektedirler. Danışanların anlatılarında “parçalanmak”, “hayata tutunmak”, “mücadele”, “çatışma” gibi metaforlar baskın olmaktadır. Terapide profesyoneller de metaforların olduğu yaratıcı bir dil kullanırlar. Örneğin maddenin etkisinden kurtulmayı ifade eden “sisten çıkmak” ya da “zihni boşaltmak” gibi metaforları, tedavi süreci ile ilgili ise “nükse karşı önlem almak” ya da “ayık olmak için savaşmak” gibi metaforları kullanabilmektedirler. Bireyler terapi seansında madde kullandıklarında ne yaptıklarını ve bunların sonuçlarını anlatabilirler, olumsuz anlatılar fazla olabilir ve “O zamanlar kötü biriydim” şeklinde kendilerini ifade edebilirler. Bazen de bireyler madde kullanımlarıyla ilgili bir sorun görmeyebilirler. Anlatı terapisinde bireyin durumunun kullandığı metaforlarla ona tekrar yansıtılması gerekir. Örneğin “Tamam, eğer bağımlılık bu iblisse onun güçlerini nasıl azaltmaya başlayabilirsin?” ya da “Sen arkadaşın alkol ile bu kadar sorun yaşıyorsan sence ayrılmanın vakti gelmedi mi?” şeklinde bireye tekrar yansıtılabilir (Weegmann, 2010).

Bağımlılık yapan alışkanlıklardan kurtulmak zorlayıcı bir süreçtir ve olumsuz sonuçlar tekrar tekrar yaşanabilir, bireyin üstesinden gelmek için çaba göstermesi gerekir. Anlatı terapisinde bireyin sorunu farklı bakış açılarından görmesi sağlanır, böylece birey hayatını kontrol altına alabilir. Değişim başladıktan sonra ise birey ileriye dönük anlamlı bir yaşam hikayesi inşa etmeye başlar. İnsanlar sorunlarının ortadan kalkabileceği ve içinde bulunduğu durumun değişebileceği hissine sahip olmayı severler, bu nedenle bireylerin “iyileşme anlatıları”na ihtiyacı vardır. Bu anlatılar gelecek yaşam için bireye yol gösterir ancak sorunsuz bir yolculuk garanti değildir. İyileşme sürecindeki bireylerden yeni benliklerine dair yeniden anlatı oluşturmaları istenir. Bunlar “eski benlikler” ve “yeni benlikler” olarak ifade edilebilir. Bireyler yeni benliklerini “Oldukça işe yaramaz biriydim ancak şimdi öyle değilim” şeklinde ifade edebilmektedirler. Anlatı terapisinde bireylerin kendilerine ve yaşamlarına ilişkin tanımlamalarını genişletmelerini ve alternatif kimlikler geliştirmelerini sağlar (Weegmann, 2010).

Yaşlı bireyler de giderek bağımlı olma riski altındadır. Yaşlılıkta sosyal izolasyon, ayrımcılık, hastalıkların artması, yoksulluk gibi faktörler bireyleri bağımlılık riski altına sokmaktadır. Aynı zamanda yaşlı bireyler çok fazla ilaç tüketmektedirler ve alkol tüketimi de artmaktadır. İlaçlar bireylerde bağımlılığa sebep olabileceği gibi yaşlılarda madde kullanımı ilaç etkileşimlerine sebep

olabilir ve ciddi sonuçlara yol açabilir. Kafa karışıklığını, psikiyatrik belirtileri ve ölümleri artırabilir (Benshoff et al., 2003; Gardner & Poole, 2009). Yapılan araştırmalar anlatı terapisinin cesaret verici bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur ancak buna rağmen anlatı terapisine ilişkin yeteri kadar araştırma yoktur, özellikle yaşlı bireylerle anlatı terapisine ilişkin çok fazla veri yoktur. (Gardner & Poole, 2009).

Man-Kwong (2004)'un araştırmasına göre anlatı terapisi bağımlı bireylerin sorunlarını dışa vurmalarına ve madde kullanımından kaçınma çabalarına yardımcı olmaktadır. Gençlerde alkolik yaşam tarzının yaygın olduğu bir kültürde yapılan çalışmada ise madde kullanımının gençlerde kimlik şablonuyla ilişkili olduğu ve anlatı terapisinin bireylerin alternatif kimlik şablonları bulmalarını sağladığı ifade edilmiştir (Winslade & Smith, 1997).

Anlaşılabileceği üzere anlatı terapisi bağımlı bireylerle kullanıma çok uygundur çünkü anlatı yaklaşımı bireyin daha aktif ve yaratıcı olmasını sağlar. Bireyin yaşam öyküsünü merkeze alması, sorunu dışsallaştırması, öyküsünü bireyin kendisinin inşa etmesi ve sonra bu hikayeye dahil olması, terapi sürecini bireyin kendisinin yönlendirebilmesi bu terapi yaklaşımının tercih edilme sebepleridir. Ancak anlatı terapisi her zaman her birey için uygun olmayabilir. Bu terapinin kullanılabilmesi için bireyin yaratıcı olması ve soyut düşünebilmesi gerekir (Kaminsky et al., 1996).

Alkol ve Madde Bağımlısı Bireylerle Anlatı Terapisine Dayalı Grup Çalışmaları

Grup çalışmaları bireylere umut aşılar ve sosyalleşmeye olanak verir, bireylere özerklik sağlar yani kendi hayatlarının kontrolünü eline alma motivasyonu sağlar (Yalom & Leszcz, 2020). Grup çalışmaları bireylerin yalnız olmadıklarını anlamalarını sağlar. Gruplarda iyileştirici olan faktör etkileşimdir. Grup çalışmaları aynı zamanda bir sosyal grup ortamı oluşturduğu için bireylerin kişiler arası öğrenmelerini ve yeni davranışları grup içerisinde pratiğe dökmelerini kolaylaştırmaktadır (Robinson et al., 2015). Literatüre bakıldığında madde bağımlılarıyla yapılan grup çalışmaları açık gruplardan oluşabilmekte, belli bir zaman sınırlaması koyulmayabilmekte ve grupların büyüklükleri değişebilmektedir (Clark, 2014). Aşağıda madde bağımlısı bireylerle anlatı terapisine dayalı yürütülen grup çalışmalarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

İran'ın Kermanşah şehrinde amfetamin bağımlılığı olan bireylerle anlatı terapisine dayalı bir grup çalışması yürütülmüştür. Grup çalışmasının bireylerin depresyon, anksiyete düzeyi ve yaşam kaliteleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma 2015-2016 yılları arasında İran'ın Kermanşah şehrindeki Farabi Hastanesi'nde ve birkaç özel bağımlılık tedavi merkezinden hizmet alan hastalarla yapılmıştır. Bireyleri çalışmaya dahil etme kriterleri; düşük depresyon puanı (14-19), 20-55 yaş aralığında olmak, eğitim seviyesinin en az lise düzeyinde olması ve çalışmaya katılmaya istekli olmak olarak belirlenmiştir. Dışlama kriterleri ise; bireyin terapiye katılımına engel oluşturacak fiziksel sağlık sorununun olması, intihar eğiliminin olması ve aynı zamanda psikiyatrik tedavi görüyor olması olarak belirlenmiştir. Çalışmaya toplamda 26 amfetamin bağımlısı hasta katılmıştır. Katılımcılar müdahale grubu (n=13) ve kontrol grubu (n=13) olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Müdahale grubu ile 10 seanslık anlatı terapisi grup çalışması yürütülmüştür, kontrol grubu ise bağımlı bireylerin aldığı rutin bir psikiyatrik bakım almıştır. Çalışma ön test ve son teste dayalı deneysel bir çalışma olmuştur. Çalışmada demografik veri formu, Beck depresyon ölçeği, Beck anksiyete ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği kullanılmıştır (Shakeri et al., 2020).

Macaristan'da alkol bağımlısı bireylerle anlatı terapisine dayalı bir grup çalışması gerçekleştirilmiştir. Grup 6-8 alkol bağımlısı bireyden oluşmuştur ve haftada 4 seans olmak üzere toplam 3 hafta süren bir çalışma olmuştur. Grup terapisi süreci toplam 12 seans sürmüştür. Grup terapisinin bireylerin umutsuzluk düzeyine ve problem çözme becerilerine etkisi incelenmiştir. Ön

test ve son test yapılarak deneysel bir çalışma yapılmıştır. Çalışma grubu bir ilçe hastanesinin psikiyatri bölümünün rehabilitasyon servisindeki 30 alkol bağımlısı hastayı içermiştir. Çalışmada alkol bağımlılarından oluşan bir müdahale grubu, alkol bağımlılarından oluşan bir kontrol grubu, bir de anksiyete hastalarından oluşan bir kontrol grubu daha oluşturulmuştur. Yani bir müdahale, iki kontrol grubu oluşturulmuştur, bunun nedeni serviste alkol bağımlılarıyla gerçekleştirilen diğer çalışmaların bu çalışma üzerinde etkisinin olma ihtimalidir. İki kontrol grubu oluşturularak daha doğru sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmüştür (Szabó et al., 2014).

Başka bir çalışmada madde bağımlısı annelerin yatılı tedavi gördüğü bir rehabilitasyon merkezinde anlatı terapisine dayalı grup çalışması yapılmıştır. Sonrasında grup süreç notları incelenerek sekiz tema oluşturulmuş ve bunlar yorumlanmıştır. Grup çalışmasına genellikle 6-9 üye katılmıştır, açık bir grup olmuştur. Çalışmanın amacı annelerin ayık kalma mücadelesini güçlendirmek, ebeveynlik becerilerini geliştirmek, toplumsal hayata hazırlamaktır. Çalışmadan; güç yok, kendilik yok, neşe yok, güven yok gibi temalar ortaya çıkmıştır. Kadınların hayat hikayelerinin suç, yoksunluk ve istismar anlatılarıyla dolu olduğu görülmüştür. Olumsuz anlatılar oldukça fazla çıkmıştır. Grup oturumlarında kukla, heykelcik, oyuncak, kitap ve şarkı gibi görsel ve işitsel materyallerden sıklıkla yararlanılmıştır (Gilbert & Beidler, 2002).

Alkol bağımlısı bireylerle anlatı terapisine dayalı grup çalışmasının yapıldığı bir başka araştırmada ise grup çalışmasının bireylerin benlik saygısına, stres tepkilerine ve alkolizme ilişkin içgörü düzeylerine etkisi incelenmiştir. Çalışma için bir deney bir de kontrol grubu seçilmiştir. Deney grubu ile grup çalışması gerçekleştirilirken, kontrol grubu ile hiçbir çalışma yapılmamıştır. Çalışmaya alkol bağımlılığı nedeniyle bir hastanenin ruh sağlığı birimine başvuran erkekler dahil edilmiştir. Deney grubunda 32 kişi, kontrol grubunda 31 kişi yer almıştır. Grup çalışmasına düzenli katılabilecek, iletişim kurmakta sorun yaşamayan, yoksunluk belirtileri kontrol altında olan bireyler dahil edilmiştir. Yoksunluk semptomları nedeniyle günlük yaşamını sürdüremeyen, insanlarla iletişimde güçlük yaşayan ve çalışmaya düzenli katılamayacak durumda olanlar kontrol grubuna alınmıştır. Grup çalışması toplam 4 hafta ve 8 seans sürmüştür (Park & Kim, 2021).

Alkol ve madde bağımlısı bireylerle grup çalışmaları farklı sürelerde olabilmekte, farklı teknikler kullanılabilir. Grup çalışmalarının bireylerin umut düzeyi, problem çözme becerileri, depresyon düzeyi, yaşam kalitesi, benlik saygısına etkileri gibi farklı değişkenler üzerinden incelendiği görülmektedir. Grup oturumlarında neler yapıldığına ise aşağıda yer verilmiştir.

Grup Oturumları

Amfetamin bağımlısı bireylerle gerçekleştirilen grup çalışması 10 seans sürmüştür ve grup oturumlarında neler yapıldığı aşağıda verilmiştir (Shakeri et al., 2020);

- ❖ **Birinci Oturum:** Grup çalışmasıyla ilgili kısa bir giriş ve tanıtım yapılarak bireylere ön test için gerekli ölçekler uygulanmıştır. Sonrasında bireylerin hayat hikayesi dinlenmiş ve ev ödevi verilerek oturum sonlandırılmıştır. Ev ödevinde bireylerin gruba katılma amaçlarını ve değişim isteklerini belirlemeleri istenmiştir.
- ❖ **İkinci Oturum:** Sorunların dışsallaştırılması üzerine çalışılmıştır ve bireylerin hayatına etki eden önemli olaylar gözden geçirilmiştir. Bu gözden geçirme çalışması “Hayat Hikayem” etkinliği olarak adlandırılmıştır. Bireylerin bilişsel davranışçı terapide kullanılan ABC tekniği ile etkinleştirici olay, inanç ve duygusal sonuçlar arasındaki ilişkiyi anlamaları sağlanmıştır. Ev ödevi olarak bireylerden ABC günlüğü tutmaları istenmiştir.
- ❖ **Üçüncü Oturum:** Zihin ve beden gevşeme egzersizleri yapılmıştır. Bireylerin ABC günlüğü ödevleri gözden geçirilmiştir.

- ❖ Dördüncü Oturum: Bağımlılık konusunda grup tartışması yapılmıştır ve bireylerin bağımlılığa ilişkin temel varsayımlarının ortaya çıkarılması ve bunların adlandırılması sağlanmıştır.
- ❖ Beşinci Oturum: Yine bağımlılığa ilişkin adlandırma çalışması yapılmıştır. Bireylerin çarpık düşünme yerine doğru düşünmeyi öğrenmeleri sağlanmıştır. ABC tekniğine D (ABC hakkında tartışma) ve E (etkili felsefe) eklenmiştir. Kendini ödüllendirme alıştırmaları yapılmıştır. ABCDE yöntemiyle bireyin yeni bir günlük oluşturması ev ödevi olarak verilmiştir.
- ❖ Altıncı Oturum: Problemleri davranış kalıplarının nasıl değiştirileceği konusunda bireylere eğitim verilmiştir. Ödev olarak farklı durumlarda yeni davranış tekniklerini kullanmaları bireylerden istenmiştir.
- ❖ Yedinci Oturum: Önceki oturumlarda verilen ev ödevlerinin incelemesi yapılmıştır. Bireylerden kendileri ile tatmin edici bir ilişki kurmalarına yönelik “Kendine özür mektubu” yazmaları istenmiştir. Ev ödevi olarak ise; kendileri için bağımlı olmayan biri olarak yeni kendilik imajını oluşturmaları ve yazmaları istenmiştir.
- ❖ Sekizinci Oturum: Bireylerin kendilerine ilişkin duygularını, arzularını ve hayallerini grup içerisinde tartışmaları sağlanmıştır. Ev ödevi olarak bireylerin kendi en iyi versiyonlarını hayal ederek geçmişten geleceğe yaşam öykülerini yeniden yazmaları istenmiştir.
- ❖ Dokuzuncu Oturum: Bireylerin yazdıkları hayat hikayeleri incelenmiş ve grupla tartışılmıştır. Yeni hikayenin nasıl yazılabileceği tartışılmıştır. Gevşeme egzersizleri yapılmıştır. Tüm oturumlar gözden geçirilerek olumlu ve olumsuz unsurların ortaya koyulması ev ödevi olarak istenmiştir.
- ❖ Onuncu Oturum: Grup sürecindeki olumlu ve olumsuz unsurlar grupla birlikte değerlendirilmiştir. Grup sürecinde elde edilen dönüşümler tartışılmıştır. Son test için ölçekler bireylere tekrar uygulanmıştır. Bireylerden grup süresince kazandıkları stratejileri günlük hayatlarında devamlı uygulamaları istenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Bu çalışmadaki grup oturumlarına bakıldığında genellikle anlatı terapisinin dışsallaştırma, hayat hikayesi anlatma ve hikayenin yeniden inşa edilmesi tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bazı oturumlarda eğitimlerin ve ev ödevlerinin verilmiş olması nedeniyle psiko-eğitimsel bir grup çalışmasına benzediği söylenebilir. Grup sürecinde bilişsel davranışçı terapinin ABC tekniğinden sıklıkla yararlandığı görülmektedir. Bu yönüyle bilişsel davranışçı terapi ile anlatı terapisinin entegre bir şekilde kullanıldığı söylenebilir.

Alkol bağımlısı erkeklerle yapılan grup çalışması ise toplam 4 hafta ve 8 seans sürmüştür. Seanslar haftada iki kez yapılmıştır (Park & Kim, 2021);

- ❖ Birinci Oturum: Oryantasyon çalışması yapılmıştır. Anlatı terapisinin ne olduğu, çalışmanın amacının ne olduğu anlatılmış, grup üyelerinin tanışması sağlanmış ve hedefler belirlenmiştir. Ön test için bireylere ölçekler uygulanmıştır.
- ❖ İkinci Oturum: Bireyler hayatlarında olumsuz sonuçlara yol açan problemleri paylaşmışlardır. Sorunun kendileri üzerindeki etkisini keşfetmişlerdir. “Yaşam eğrileri” adı verilen bir çalışma sayfası üzerinden çalışmışlardır.
- ❖ Üçüncü Oturum: Sorunun dışsallaştırılması sağlanmıştır. Probleme bir isim verilerek problemin kişiden ayrılması sağlanmıştır. Bu oturumda post-itlerden yararlanılmıştır. Bireyler sorunları yazdıkları post-itleri bedenlerine yapıştırıp sonrasında bedenlerinden ayırarak sorunu dışsallaştırmaya çalışmışlardır.

- ❖ Dördüncü Oturum: Bireyler çalışma sayfaları yoluyla sorunların hayatlarındaki etkilerini düşünmüşler, alternatif baş çıkma yöntemlerini keşfetmeye çalışmışlar, sorunlar ortadan kalkarsa hayatlarında nelerin değişeceğini paylaşmışlardır.
- ❖ Beşinci Oturum: Bireyler olumlu kimliklerini, güçlü yönlerini ve sahip oldukları kaynakları bulmaya çalışmışlardır.
- ❖ Altıncı Oturum: Bireyler alternatif hikayelerini oluşturmaya başlamışlardır. Ekolojik bir harita kullanılmıştır, kendilerini destekleyecek birilerini belirlemişlerdir.
- ❖ Yedinci Oturum: Bireyleri destekleyebilecek kişiler oturma davet edilmiştir. Alternatif hikayelerini gruba davet ettikleri bireylerle paylaşmışlardır, olumlu geribildirimlerle yeni hikayenin pekişmesi sağlanmıştır.
- ❖ Sekizinci Oturum: Bireyler kendilerindeki değişimi tartışmışlardır, son test ölçümleri gerçekleştirilmiş ve kapanış konuşmaları yapılmıştır.

Macaristan’da alkol bağımlısı bireylerle yapılan bir diğer grup çalışmasında ise grup oturumlarına tek tek yer verilmemiştir ancak grup oturumlarını şekillendiren dört önemli adımdan ve genel olarak oturumlarda neler yapıldığından söz edilmiştir. Bu dört önemli unsurdan ilki bireylerden kendi hayat hikayelerini yazmalarının istenmesidir. İkinci adım grup terapisi seansında yazılan hayat hikayelerinin diğerleriyle paylaşılması ve tartışılmasıdır. Genellikle her oturumda iki hayat hikayesi paylaşılmıştır. Üçüncü adım her bireyin yeni otobiyografisini yazması sürecidir, yani alternatif anlatının oluşturulmasıdır. Dördüncü adım ise yeni hayat hikayelerinin grup üyeleriyle paylaşılıp tartışılmasıdır. Yine benzer şekilde her oturumda iki hayat hikayesi paylaşılmıştır. Yeni anlatılar oluşturulurken bazı noktalara dikkat edilmiştir. Örneğin; negatif kodlamalar durdurulmaya çalışılmıştır. Bireylerden olumsuz dilden kaçınmaları istenmiştir. Bireylerin sosyal ifadeleri arttırmaları istenmiştir. Örneğin alma, verme, yardım etme gibi etkileşim çağrıştıran ifadeleri daha çok kullanmaları sağlanmıştır, bunların bağımlı bireylere iyi geldiği ifade edilmektedir. Bireylerin hayatlarında en çok zorlandıkları durumları ve bunların üstesinden nasıl geldiklerini, yani “hayatta kalma” hikayelerini hatırlayarak yeni anlatıyı inşa etmeleri istenmiştir. Bu yöntemin umutsuzluk duygusunu azaltması beklenmiştir. Yeniden yapılandırılan hikayelerin orijinaline bağlı kalmasına dikkat edilmiştir, böylece bireyler yeni anlatı ile kendilerini daha kolay özdeşleştirmişlerdir (Szabó et al., 2014).

Grup Çalışmalarının Bireyler Üzerindeki Etkileri

Bu bölümde anlatı terapisine dayalı grup çalışmalarının bireyler üzerindeki etkilerine, araştırmaların bulgularına yer verilmiştir.

Madde bağımlılığı ile mücadele eden bireyler genellikle yaşadıkları sorunu içselleştirirler. Bireylerde madde bağımlılığı ile birlikte olumsuz benlik imajı, depresif belirtiler, kaygı ya da sosyal fobi gibi durumlar görülebilmektedir. Bireyler terapi sürecinde sorunu dışsallaştırdıkları için ona yönelik bakış açıları değişir. Çeşitli araştırmalarda sorunu dışsallaştırmanın iyileşmeyi kolaylaştırdığı bulunmuştur. Sorunun toplumsal boyutunu fark ettikleri için kendilerini suçlamayı bırakırlar ve başkalarının hikayelerini yeniden yazmasına tanık oldukça kendi hayat hikayelerini yeniden yazma konusunda cesaretlenirler. Madde bağımlılarıyla yapılan anlatı terapisine dayalı grup çalışmalarında bireyler kendi hayatlarının uzmanı haline gelmekte ve problemi kontrol etmeyi öğrenmektedirler. Anlatı terapisine dayalı grup süreci sosyal izolasyon duygusunun aşılmasına da olanak tanır. Bireyler yalnız olmadıklarını fark ederler. Örneğin ağır ruhsal bozukluğu olan bireylerle yürütülen anlatı terapisine dayalı 8 haftalık bir grup çalışmasında; grup çalışmasının bireylerin, umut, öz saygı ve sosyal ilişkileri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ve içselleştirilmiş damgalanmayı azalttığı

bulunmuştur. Anlatı terapisi baskının ve damgalanmanın üstesinden gelme ve benlik saygısının yükseltilmesi üzerinde etkilidir (Clark, 2014; Duba et al., 2010; Looyeh et al., 2012; Menard et al., 2018; Szabó et al., 2014; Yanos et al., 2011).

Madde bağımlısı bireylerle yapılan farklı araştırmalar vardır. Örneğin anlatı terapisine dayalı grup çalışmasına katılan bağımlı bir yaşlı bu terapinin kendisine çok ilham verdiğini ve sorunlarla başa çıkmanın aslında sanıldığı kadar zor olmadığını fark ettirdiğini belirtmiştir. Aynı çalışmada katılımcılar bunun ruh sağlıklarına iyi geldiğini, özellikle sorunu toplumsal bağlamda ele alınmanın iyi geldiğini belirtmişlerdir. En yararlı tekniklerin ise sorunu dışsallaştırma, sorunu toplumsal bağlamda ele alma, yeni bir öykü yazma ve bunu güçlendirme olduğunu bildirmişlerdir. Bireyler sorunu dışsallaştırmanın sorunu başka bir yere koymayı sağladığını, suçluluk duygusundan kurtardığını belirtmişlerdir. Kötü biri olmadıklarına, sadece sorunları olan bir insan olduklarına inanmalarını sağlamıştır. Sorunun toplumsal bağlamda ele alınmasında ise alkolizmin ve bağımlılığın toplumda sıklıkla “karakter zayıflığı” olarak görülmesi tartışılmıştır. Bu nedenle bireyler çoğunlukla kendilerini sorunlu olarak görmüşlerdir ancak çocukluklarının ve gençliklerinin geçtiği savaş sonrası yılları, yalnızlıkları ve toplumdan izole olmuşlukları gibi yaşam deneyimlerinin bağımlılıklarıyla ilişkisini tartışabilmişlerdir. Bireyler yaşlandıkça anlatacak daha çok hikayeleri olduğunu ve anlattıkları hayat hikayelerinin yaş dönemleriyle bağlantılı olduğunu, bu nedenle yaşlılarla anlatı terapisine dayalı çalışma yapmanın etkili olduğunu da belirtmişlerdir. (Gardner & Poole, 2009). Grup oturumlarından elde edilen nitel veriler de oldukça önemlidir, bireylerin bakış açısı hakkında bilgi vermektedir.

İran’da madde bağımlılığı tedavisi gören bireylerle gerçekleştirilen çalışmada müdahale grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı fark olduğu, müdahale grubunda grup çalışması sonrasında depresyon düzeyinde önemli ölçüde azalma olduğu ortaya koyulmuştur. Kontrol grubunda ise ön testteki ve son testteki depresyon puanı arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Yine ön test ve son test puanlarına bakıldığında müdahale grubunun anksiyete düzeyinde belirgin bir azalma görülürken kontrol grubunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ön test ve son test puanlarında yaşam kalitesinde ise ne müdahale grubunda ne de kontrol grubunda anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna göre anlatı terapisine dayalı grup çalışmasının madde bağımlılığı tedavisi gören bireylerdeki depresyon ve kaygıyı iyileştirmede etkili olduğu ancak yaşam kalitesi üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Shakeri et al., 2020). Depresyonda değersizlik hissi ve kendini suçlama sık görülmektedir. Anlatı terapisine dayalı müdahalelerin bireylerin yeteneklerini, güçlü yönlerini ve potansiyel kaynaklarını yeniden keşfetmelerini sağladığı için yararlı olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Anlatı terapisinde depresyonun ortaya çıkardığı olumsuz duyguları ortadan kaldırmaya uğraşmak yerine olumlu deneyimler vurgulandığı için bireyler depresyon ve kaygıyla baş etme becerilerini yeniden kazanırlar ve özsaygıları yükselir (Naziri et al., 2011).

Szabó et al. (2014)’nin çalışmasında; müdahale grubundaki bireylerde umutsuzluk düzeyi daha fazla düşerken, kontrol gruplarındaki umutsuzluk düzeyi belirgin derecede düşmemiştir. Yine müdahale grubundaki bireylerde problem çözme puanları belirgin şekilde yükselirken kontrol gruplarında fazla yükselmemiştir. Müdahale grubunun sonuçları ile kontrol gruplarının sonuçları karşılaştırıldığında anlamlı bir fark bulunurken, kontrol gruplarının sonuçları birbiriyle karşılaştırıldığında anlamlı fark bulunamamıştır.

Alkol bağımlısı erkeklerle yapılan grup çalışmasında ise; deney grubunda bireylerin benlik saygısı düzeyinde önemli bir artış görülürken, stres tepkisi puanlarında önemli bir düşüş görülmüştür. Deney grubundaki bireylerin içgörü puanında da anlamlı düzeyde artış görülmüştür.

Deney grubu ile kontrol grubu karşılaştırıldığında ise; deney grubundaki bireylerin benlik saygısı puanları kontrol grubuna göre daha yüksek, stres tepkisi puanları kontrol grubuna göre daha düşük, içgörü puanları ise kontrol grubuna göre daha yüksek bulunmuştur (Park & Kim, 2021). Literatürdeki araştırmaların sonuçlarına bakarak anlatı terapisine dayalı grup çalışmasının alkol ve madde bağımlısı bireyler üzerinde olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir.

Sonuç

Madde bağımlılığı ülkemizde ve dünyada giderek artan toplumsal bir sorundur. Ergenlik dönemi madde kullanımına başlamada riskli bir dönem olsa da, yaşlılar da dahil olmak üzere farklı yaş gruplarında ve farklı sosyoekonomik düzeylerde görülebilmektedir. Madde bağımlılığının tedavisinde ilaç tedavisiyle birlikte psikososyal desteğin verilmesi oldukça önemlidir. Psikososyal destek sürecinde grup çalışmalarının ve psikoterapilerin önemli bir yeri vardır. Dünyada kabul edilmiş yüzlerce terapi ekolü bulunmaktadır ve anlatı terapisi de bunlardan biridir. Anlatı terapisine ilişkin günümüzde çok fazla araştırma yoktur ancak terapinin etkililiğine bakıldığında yakın gelecekte daha çok gündeme gelmesi beklenmektedir. Bu derleme çalışmanın konuyla ilgili var olan bilgileri ortaya koyması ve gelecekteki çalışmalara yol göstermesi hedeflenmiştir. Madde bağımlısı bireylerle yapılacak çalışmalarda anlatı terapisine dayalı müdahalelerin artmasının bireylere yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abels, S. L. (2001). *Understanding narrative therapy: A guidebook for the social worker*. Springer Publishing Company.
- Akbaş, G. E., & Mutlu, E. (2016). Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Kişilerin Bağımlılık ve Tedavi Deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 101-122.
- Baikie, K. A., Geerlign, L., & Wilhelm, K. (2012). Expressive writing and positive writing for participants with mood disorders: An online randomized controlled trial. *Journal of affective disorders*, 136(3), 310-319.
- Baumgartner, B., & Williams, B. D. (2014). Becoming an insider: Narrative therapy groups alongside people overcoming homelessness. *Journal of Systemic Therapies*, 33(4), 1.
- Benshoff, J. J., Harrawood, L. K., & Koch, D. S. (2003). Substance abuse and the elderly: Unique issues and concerns. *Journal of rehabilitation*, 69(2), 43-48.
- Bianet. (2022). Dünyada Uyuşturucu Kullanımı 10 yılda %26 arttı. Retrieved 24.11.2022 from <https://m.bianet.org/bianet/yasam/263802-bm-dunyada-uyusturucu-kullanimi-10-yilda-yuzde-26-artti>
- Cantão, L., & Botti, N. C. L. (2016). Suicidal behavior among drug addicts. *Revista brasileira de enfermagem*, 69, 389-396.
- Clark, A. A. (2014). Narrative therapy integration within substance abuse groups. *Journal of Creativity in Mental Health*, 9(4), 511-522.
- Combs, G., & Freedman, J. (2016). Narrative therapy's relational understanding of identity. *Family process*, 55(2), 211-224.
- Corey, G. (2008). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuram ve uygulamaları*. Mentis yayıncılık.
- Cüceler, S., Yılmaz, M., & Türkleş, S. (2022). Madde Bağımlısı Bireylerin Yaşadığı Psikososyal Sorunlar, Uygulanan Kanıt Temelli Müdahaleler ve Hemşireliğin Rolü. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 105-110.
- Derin, M., & Tapan, M. G. (2017). Madde Bağımlılığı ve Sosyal Dışlanma. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*(10), 26-36.
- Diamond, J. (2002). *Narrative means to sober ends: Treating addiction and its aftermath*. Guilford Press.
- Diaz, S. D., Smith, L. M., LaGasse, L. L., Derauf, C., Newman, E., Shah, R., Arria, A., Huestis, M. A., Della Grotta, S., & Dansereau, L. M. (2014). Effects of prenatal methamphetamine exposure on behavioral and cognitive findings at 7.5 years of age. *The Journal of pediatrics*, 164(6), 1333-1338.
- Duba, J. D., Kindsvatter, A., & Priddy, C. J. (2010). Deconstructing the mirror's reflection: Narrative therapy groups for women dissatisfied with their body. *Adultspan Journal*, 9(2), 103-116.
- Fırat, E. (2019). Sosyal hizmette bir postmodern terapi olarak anlatı terapisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 330-352.
- Focht, L., & Beardslee, W. R. (1996). "Speech after long silence": the use of narrative therapy in a preventive intervention for children of parents with affective disorder. *Family process*, 35(4), 407-422.

Foroushani, E. Z., & Foruzandeh, E. (2015). Effectiveness of narrative therapy on mental health of addicts' wives treated in the addiction treatment centers in Khomeini Shahr. *International Journal of Educational and Psychological Researches*, 1(4), 266.

Fox, H. (2003). Using therapeutic documents-A review. *International Journal of Narrative Therapy & Community Work*, 2003(4), 26-36.

Gardner, P. J., & Poole, J. M. (2009). One story at a time: Narrative therapy, older adults, and addictions. *Journal of Applied Gerontology*, 28(5), 600-620.

Gilbert, M. C., & Beidler, A. E. (2002). Using the narrative approach in groups for chemically dependent mothers. *Social Work With Groups*, 24(3-4), 101-115.

Gökler, R., & Koçak, R. (2008). Uyuşturucu ve madde bağımlılığı. *Sosyal bilimler araştırmaları dergisi*, 3(1), 89-104.

Gruber, K. J., & Taylor, M. F. (2006). A family perspective for substance abuse: Implications from the literature. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 6(1-2), 1-29.

Hamidi, P., Bahari, S., Mostafavi, S. A., & Shamohammadi, M. (2016). The efficacy of the narrative therapy approach in reducing couples' conflicts through couples therapy. *Thrita*, 5(3).

Henkel, D. (2011). Unemployment and substance use: a review of the literature (1990-2010). *Current drug abuse reviews*, 4(1), 4-27.

Kaminsky, D., Rabinowitz, S., & Kasan, R. (1996). Treating alcoholism through a narrative approach. Case study and rationale. *Canadian Family Physician*, 42, 673.

Karakaş, S. A., & Ersöğütçü, F. (2016). Madde bağımlılığı ve hemşirelik. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 3(2), 133-139.

Kuussaari, K., Karjalainen, K., & Niemelä, S. (2020). Mental health problems among clients with substance use problems: a nationwide time-trend study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 55(4), 507-516.

Linde, C. (1993). *Life stories: The creation of coherence*. Oxford University Press.

Looyeh, M. Y., Kamali, K., & Shafieian, R. (2012). An exploratory study of the effectiveness of group narrative therapy on the school behavior of girls with attention-deficit/hyperactivity symptoms. *Archives of Psychiatric Nursing*, 26(5), 404-410.

Madigan, S. (2016). *Naratif Terapi* (G. Akkaya, Trans.). Okyanus Yayınları.

Man-Kwong, H. (2004). Overcoming craving: The use of narrative practices in breaking drug habits. *International Journal of Narrative Therapy & Community Work*, 2004(1), 17-24.

McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. Guilford Press.

McKenzie-Mohr, S., & Lafrance, M. N. (2017). Narrative resistance in social work research and practice: Counter-storying in the pursuit of social justice. *Qualitative Social Work*, 16(2), 189-205.

Menard, R. G., Robinson, K. D., Lane, D. E., & Lane, W. D. (2018). Group Approach to Narrative Therapy: A Review of the Literature. *Journal of Counseling Research and Practice*, 3(1), 4.

Mertz, M. (2014). The circle: A narrative group therapy approach. *International Journal of Narrative Therapy & Community Work*(3), 41-53.

Murdock, N. L., & Akkoyun, F. (2013). Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları: Olgu sunumu yaklaşımıyla. Nobel Yayınları.

NARKO. (2018). Türkiye Genel Nüfusta Tütün, Alkol ve Madde Kullanımına Yönelik Tutum ve Davranış Araştırma Raporu.

Naziri, G., Ghaderi, Z., & Zare, F. (2011). The effectiveness of narrative therapy on depression in women Marvdasht city in 2009 year. *Socio Women (Women Socio)*, 1, 65-78.

Ögel, K., Tamar, D., Evren, C., & Çakmak, D. (2001). Lise gençleri arasında sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 47-52.

Park, J. W., & Kim, H. S. (2021). The Effects of Group Counseling Utilizing Narrative Therapy on Self-esteem, Stress Response, and Insight for Individuals with Alcohol Dependency. *Journal of Creativity in Mental Health*, 1-30.

Payne, M. (2006). *Narrative Therapy: An Introduction for Counsellors* (2nd ed. ed.). SAGE Publications.

Robinson, T., Jacobsen, R., & Foster, T. (2015). Group Narrative Therapy for Women With Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Adultspan Journal*, 14(1), 24-34.

Sarbin, T. R. (1986). *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.

Satchell, M., & Dallos, R. (1994). Change and changes. The narrative in therapy. *CHANGES-SHEFFIELD-*, 12, 60-60.

Sayım, A. (2000). Lise Öğrencilerini Bilgilendirmenin Madde Bağımlılığı Konusundaki Görüşlerine Etkisinin İncelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul.

Semmler, P. L., & Williams, C. B. (2000). Narrative therapy: A storied context for multicultural counseling. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 28(1), 51-62.

Seyman, İ. (2000). Uyuşturucu Sorununun Türkiye'deki Boyutları [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ankara.

Shakeri, J., Ahmadi, S. M., Maleki, F., Hesami, M. R., Moghadam, A. P., Ahmadzade, A., Shirzadi, M., & Elahi, A. (2020). Effectiveness of group narrative therapy on depression, quality of life, and anxiety in people with amphetamine addiction: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 45(2), 91.

Shinebourne, P., & Smith, J. A. (2010). The communicative power of metaphors: An analysis and interpretation of metaphors in accounts of the experience of addiction. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 83(1), 59-73.

Soy, İ. T., & Zorlu, S. (2020). Madde Bağımlılığı Tanısı Almış Bireylerde Benlik Saygısı ve Sosyal Dışlanma Algıları Arasındaki İlişki. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 36(2), 73-86.

Szabó, J., Tóth, S., & Karamánné Pakai, A. (2014). Narrative group therapy for alcohol dependent patients. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 12(4), 470-476.

TÜİK. (2015). Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar.

Uzday, İ. T. (1996). Madde Bağımlılığı. *Bilim Teknik Dergisi*, Nisan, 20-26.

Weegmann, M. (2010). Just a story? Narrative approaches to addiction and recovery. *Drugs and Alcohol Today*, 10(3), 29-36.

White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. WW Norton & Company.

Winslade, J., & Smith, L. (1997). Countering alcoholic narratives. *Narrative therapy in practice: The archaeology of hope*, 158-192.

Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy*. Basic books.

Yanos, P. T., Roe, D., & Lysaker, P. H. (2011). Narrative enhancement and cognitive therapy: a new group-based treatment for internalized stigma among persons with severe mental illness. *International journal of group psychotherapy*, 61(4), 576-595.

Zadeh-Mohammadi, A., Abedi, A., & Moradi-Panah, F. (2013). Group narrative therapy on self-esteem and self-efficacy of male orphan adolescents. *Practice in Clinical Psychology*, 1(1), 55-60.

Psikologlarda Byklenmeci Narsisizm, Mükemmeliyetçilik ve z Memnuniyet Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Emine Ezgi FUULAR¹
Banu YAZGAN İNAN²

Giriş

Yetişkinlikte terapistlik yolunda ilerleyen bireylerin bazıları çocukluklarında bakım vereni tarafından bir Şey için kullanıldığını hissederek bu ilişkiyi sürdürmeye çalışan bireylerdir (Miller, 1996/2011: 18). Anneden onay ve sevgi alabilmek amacıyla soğuk ebeveynlere sahip çocuklar bir beceri ya da yeteneği veya fiziksel bir özelliği ne sürmektedir (Kernberg, 1970: 58-59). Bebeklik ve erken çocukluk dönemlerinde narsistik ihtiyaçları tam olarak karşılanamayan bireylerin yetişkinlikte ilgi ve sevgiye ihtiyaç duyduğu, başarisızlığı tolere edemedikleri ve büyüklenmeci bir kendilik sergiledikleri görülmektedir (Barnett, 2007: 259). Narsisizm birçok araştırmacı tarafından farklı Şekillerde ele alınmış olup çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Freud (1914/1925: 74) narsisizmi libidonun dış dünyadan egonun kendini koruma iğdsne bağlı olarak egoya yneltilmesiyle ortaya çıkan hareket ve davranışlar olarak tanımlanmıştır. Wink (1991: 591) ise narsisizmi büyüklenmeci (açık) ve kırılgan (rtk) olmak üzere iki boyutta ele alarak örtük narsisizmi depresyon duyguları ve zgven eksikliği, açık narsisizmi ise kendini önemli görme ve çevredeki insanlardan ilgi ve hayranlık görme olarak ifade etmiştir.

Narsistlerin onay alma ve sevilme ihtiyaçlarına dikkat çeken Kernberg (1970: 52,55) bu bireylerin ideal benlikleri, ideal nesnelere ve gerçek kendiliklerinin patolojik bir Şekilde birleşiklik göstererek patolojik bir kendilik geliştirdiklerini ne sürmektedir. Morf ve Rhodewalt ise kişilik özelliği ve sosyal-bilişsel-duygusal işlemi bir arada ele aldıkları modelde narsistlerin kendiliklerinin zihinsel temsillerini ve sosyal dünyalarını belirli stratejiler vasıtasıyla sürdürdüklerini ve bu kişilerin duygusal bağlamda yetersizliklerine dair karşıt bir onay aradıkları ve çocukluklarında oluşan boşluğu doldurmaya çalıştıklarını savunmaktadır (Morf ve Rhodewalt, 2001: 178-179).

Mkemmeliyetiliği ilk tanımlayan araştırmacılardan biri olan Hollender, mükemmeliyetçiliği bireyin mükemmel bir biçimde performans sergilemesi Şeklinde tanımlamış ve tek boyutlu bir yapı olarak ele almıştır (Hollender, 1965: 94). Frost ve arkadaşları ise mükemmeliyetçiliği davranışlardan Şüphe, kişisel standartlar, düzen, ebeveyn beklentileri ve hatalara aşırılığı olmak üzere beş boyutta ele almıştır (Frost vd., 1990: 449).

DSM-5 kişilik özellikleri ve çok boyutlu mükemmeliyetçilik arasındaki ilişkiyi inceleyen Stoeber, çalışmasında narsistik kişilik bozukluğu ve mükemmeliyetçiliğin birbiriyle ilişkili olduğundan bahsetmiştir. Hewitt ve Flett'in (1990) modelini çalışmasında ele alan Stoeber, gelecek çalışmalarda çok boyutlu mükemmeliyetçilik ele alınırken başka modellerin kullanılması önerisinde bulunmuştur (Stoeber, 2014: 115-120).

---

¹ Emine Ezgi FUULAR, Uzm. Psk., Toros Üniversitesi, Psikoloji

² Banu YAZGAN İNANÇ, Prof. Dr., Toros Üniversitesi, Psikoloji

Bireylerin iyi bir yaşam algısına sahip olmasında fiziksel görünüm, okul, iş, aile, sosyal evre, arkadaşlar ve kendisine yönelik pozitif bir bakış aasına sahip olması etkilidir (Alfonso vd., 1996: 291). Yaşam doyumunun bir boyutu olan öz memnuniyet, yaşam doyumuna paralel bilişsel bir değerlendirme süreci olarak kişinin kendi özelliklerini nasıl değerlendirdiği ve yargıladığı ile ilişkilidir (Cecen, 2021: 2). Yakın zamanda Cecen, z Memnuniyet leğini geliştirerek öz memnuniyeti ayrı bir değişken olarak ele alan gelecek araştırmalarda öz memnuniyeti ölçmeye zemin hazırlamıştır. Cecen çalışmasında gelecek çalışmacılara z Memnuniyet leğinin farklı popülasyonlarda ve cinsiyet değişkenine göre incelenmesi önerisinde bulunmuştur (Cecen, 2021: 10).

Ülkemizde narsisizm, mükemmeliyetçilik ve yaşam doyumunu konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde narsisizm ve yaşam doyumunun (Akıncı, 2015: 53; Karakulak ve Tazegül, 2020: 43; Kıratlı, 2018:55), narsisizm ve mükemmeliyetçiliğin (Kıratlı, 2018: 55; Tankut,2020: 64) ve mükemmeliyetçilik ile yaşam doyumunun (Alaloğlu,2020: 29; Kıratlı,2018: 55) birbirleriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Ancak, yukarıda verilen çalışma örneklerinden de anlaşıldığı üzere büyüklenmeci narsisizm, mükemmeliyetçilik ve yaşam doyumunun birlikte incelenmesinin ihmal edildiği ve yaşam doyumundan ayrı bir değişken olarak öz memnuniyetin ele alındığı çalışmalara rastlanamadığı dikkat çekmektedir. Byklenmeci narsisizm, mükemmeliyetçilik ve öz memnuniyet değişkenlerinin alanyazında birlikte ele alınmamış olması göz önüne alınarak bu araştırmanın ileride konu ile ilgili çalışmak isteyen araştırmacılara yardımcı olabileceği öngörülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, psikologların büyüklenmeci narsisizm, öz memnuniyet ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca, psikologların büyüklenmeci narsisizm, öz memnuniyet ve mükemmeliyetçilik düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırılması amaçlanmıştır. Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda; büyüklenmeci narsisizm ve mükemmeliyetçiliğin öz memnuniyetin yordayıcıları olmalarının incelenmesi çalışmanın bir başka amacıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın rnekleme

Araştırmaya 2022 yılında Ankara'nın ankaya, Gölbaşı, Yenimahalle ve Sincan ilçeleri sınırları içinde yaşayan 251 psikolog katılmıştır. Araştırmanın rnekleme oluşturulurken kartopu örnekleme (snowball sampling) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya 174 (%69,3) kadın psikolog ve 77 (%30,7) erkek psikolog katılmıştır ve katılımcılardan veriler online olarak toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, psikologlardan veri toplama amacıyla Kişisel Bilgi Formu, z Memnuniyet/ Kendinden Memnun Olma leği (Cecen, 2021), Narsistik Kişilik Envanteri (Atay,2009) ve Frost ok Boyutlu Mükemmeliyetçilik leği (zbay ve Mısırlı-Taşdemir, 2003) uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan psikologların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişilerin cinsiyet, yaş ve eğitim durumlarıyla ilgili soruların yer aldığı Kişisel Bilgi Formu oluşturulmuştur.

z Memnuniyet/ Kendinden Memnun Olma leği

Ayşe Rezan een (2021) tarafından geliştirilen z Memnuniyet leği (M) bireylerin öz memnuniyet düzeylerini lme amacıyla oluşturulmuştur. Cecen'in yetişkin ve beliren yetişkinlerden elde edilen veriler ile z Memnuniyet leğini geliştirdiği araştırması üç ayrı çalışma içermektedir. Birinci çalışmada ölçeğin kapsam geçerliliği incelenirken ikinci çalışmada faktör yapısı ve iç tutarlılık incelenmiş ve nc çalışmada ise doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. 31 maddelik ölçek yedi alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar Sosyal (1,2,3,4,5. maddeler), Sağlık (6,7,8. maddeler), Bilişsel (9,10,11,12,13. maddeler), Duygusal (14,15,16,17,18. maddeler), Fiziksel

(19,20,21. maddeler), Cinsel (22,23,24. maddeler) ve Kişilik (25,26,27,28,29,30,31. maddeler) den oluşmakta olup 5'li likert tipi olan ölçekte yer alan maddeler 0- "Hiç Uygun Değil", 1- "Biraz Uygun", 3- "Uygun", 4- "Çoğunlukla Uygun" ve 5- "Tamamen Uygun" şeklinde derecelendirilmektedir (Cecen, 2021: 3-5).

Narsistik Kişilik Envanteri

Raskin ve Hall (1979) tarafından geliştirilen ölçeğin ilk versiyonunda 220 madde yer alırken ilerleyen yıllarda revize edilerek 40 madde olarak güncellenmiştir. Ames ve arkadaşları (2006: 440) tarafından 16 soruluk kısa versiyonu oluşturulan ölçek tek boyutlu olarak ele alınmış ve toplam puanın narsisizm hakkında bilgi verdiği ifade edilmiştir. Atay tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılmış, 89 üniversite öğrencisi ve 168 ulusal ve uluslararası işletmenin çalışanlarından oluşan örneklem grubunda çalışarak Cronbach Alfa iç tutarlılık değeri .65 bulunmuştur (Atay, 2009: 181-196).

Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği

Bireylerin mükemmeliyetçilik düzeylerini çok boyutlu bir biçimde ölçebilmek amacıyla Frost ve arkadaşları (1990) tarafından geliştirilen ölçek 35 maddeden oluşmakta olup altı alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar Ebeveyn Beklentileri (1, 11, 15, 20, 26. maddeler), Düzen (2, 7, 8, 27, 29, 31. maddeler), Ebeveyn Eleştirileri (3, 5, 22, 35. maddeler), Hata Yapma Endişesi (4, 9, 10, 13, 14, 18, 21, 23, 25. maddeler), Kişisel Standartlar (6, 12, 16, 19, 24, 30. maddeler) ve Davranışlardan Şüphe Duyma/Emin Olamama (17, 28, 32, 33, 34. maddeler) den oluşmaktadır. Ölçek 5'li likert şeklinde olup maddeler 1- "Kesinlikle Katılmıyorum", 2- "Katılmıyorum", 3- "Kararsızım", 4- "Katılıyorum" ve 5- "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde derecelendirilmektedir. Özbay ve Mısırlı-Taşdemir ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliğini ölçerek Türkçeye uyarlamış ve çalışmalarında üstün yetenekli çocuklardan oluşan örneklem grubunda sınav kaygısını yordamaya yönelik değişkenleri 327 erkek ve 162 kız olmak üzere toplam 489 lise öğrencisinden toplanan verilerde incelemiştir. Ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı .83 yarıya bölme güvenilirlik katsayısı ise .80 bulunmuştur (Özbay ve Mısırlı-Taşdemir, 2003).

Bulgular

Psikologların cinsiyet değişkenine göre Narsistik Kişilik Envanteri, Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği ve Öz Memnuniyet Ölçeği puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Bağımsız Gruplar t-Testi Analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Narsistik Kişilik Envanteri, Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği ve Öz Memnuniyet Ölçeğinin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

		N	Ort	SS	t	sd	p
NKE toplam	Kadın	174	7.83	4.20	-3.71	249	.000
	Erkek	77	9.63	3.18			
ÖMÖ Sosyal	Kadın	174	16.48	3.27	-2.10	249	.037
	Erkek	77	17.35	2.90			
ÖMÖ Sağlık	Kadın	174	9.97	2.09	-3.57	249	.000
	Erkek	77	10.88	1.74			

Fuular, Emine Ezgi & Yazan İnanç, Banu; Psikologlarda Byklenmeci Narsisizm, Mükemmeliyetçilik ve z Memnuniyet Arasındaki İşkilerin İncelenmesi

M Bilişsel	Kadın	174	18.04	2.65	-1.43	249	.153
	Erkek	77	18.55	2.62			
M Duygusal	Kadın	174	15.92	3.63	-4.45	249	.009
	Erkek	77	17.87	2.97			
M Fiziksel	Kadın	174	9.77	2.33	-5.46	249	.000
	Erkek	77	11.16	1.60			
M Cinsel	Kadın	174	9.64	2.47	-5.20	249	.000
	Erkek	77	11.06	1.72			
M Kişilik	Kadın	174	23.29	23.29	-4.49	249	.000
	Erkek	77	25.84	25.84			
FÇBMÖ Düzen	Kadın	174	25.48	4.66	-1.22	249	.224
	Erkek	77	26.25	4.63			
FÇBMÖ Hatalara ařırđ ilgi	Kadın	174	26.64	11.13	-3.80	249	.000
	Erkek	77	30.93	6.58			
FÇBMÖ Davranışlardan şüphe	Kadın	174	12.54	5.84	-.70	249	.482
	Erkek	77	13.01	4.42			
FÇBMÖ Ebeveyn beklentileri	Kadın	174	15.85	6.02	-3.54	249	.000
	Erkek	77	18.67	5.29			
FÇBMÖ Ebeveyn eleştirileri	Kadın	174	10.53	3.86	-2.06	249	.040
	Erkek	77	11.59	3.53			
FÇBMÖ Kişisel standartlar	Kadın	174	23.94	5.74	-2.39	249	.017
	Erkek	77	25.74	4.82			

Tablo 1’de görüldüğü gibi erkek psikologların Narsistik Kişilik Envanteri puanları kadın psikologlara göre anlamlı olarak daha yüksektir.

Erkek psikologların Frost ok Boyutlu Mükemmeliyetçilik lğ alt boyutlarından hatalara ařırđ ilgi, ebeveyn beklentileri, ebeveyn eleştirileri ve kişisel standartlar alt boyutlarında puanları kadın psikologlara kıyasla daha yüksektir.

Psikologların z Memnuniyet lğinden aldıkları puanlar incelendiğinde ise erkek psikologların sosyal, sağlık, duygusal, fiziksel, cinsel ve kişilik alt boyutlarında puanları kadın psikologlara göre daha yüksektir.

Narsistik Kişilik Envanteri, Frost ok Boyutlu Mükemmeliyetçilik lği ve z Memnuniyet lğinden alınan puanlar arasındaki korelasyonlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Narsistik Kişilik Envanteri, Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği ve Öz Memnuniyet Ölçeği Alt Boyutlarından Alınan Puanlar Arasındaki Korelasyonlar

	Ort	SS	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1.NKE toplam	8.39	4.00															
2.ÖMÖ toplam	15.15	2.56	.69														
3.FÇBMÖ toplam	19.74	4.97	.62	.70													
4.ÖMÖ Sosyal	16.74	3.18	.49	.80	.52												
5.ÖMÖ Sağlık	10.25	2.03	.49	.67	.49	.44											
6.ÖMÖ Bilişsel	18.19	2.65	.57	.79	.55	.58	.52										
7.ÖMÖ Duygusal	8.39	4.00	.57	.89	.61	.70	.56	.66									
8.ÖMÖ Fiziksel	8.39	4.00	.69	.88	.65	.61	.50	.64	.72								
9.ÖMÖ Cinsel	10.08	2.35	.65	.87	.64	.58	.53	.63	.71	.89							
10.ÖMÖ Kişilik	24.07	4.94	.65	.94	.66	.72	.55	.69	.82	.84	.83						
11.FÇNMÖ Düzen	25.72	4.65	.47	.70	.74	.59	.41	.57	.66	.58	.56	.69					
12.FÇBMÖ Hatalara aşırı ilgi	27.96	10.14	.60	.58	.91	.41	.47	.45	.49	.56	.57	.52	.50				
13.FÇBMÖ Davranışlardan şüphe	12.68	5.44	.41	.44	.80	.35	.33	.35	.39	.39	.39	.40	.44	.76			
14.FÇBMÖ Ebeveyn beklentileri	16.72	5.94	.51	.57	.89	.41	.41	.41	.49	.57	.56	.55	.60	.77	.64		
15.FÇBMÖ Ebeveyn eleştirileri	10.86	3.79	.48	.46	.87	.31	.35	.34	.38	.47	.46	.45	.48	.80	.74	.84	
16.FÇBMÖ Kişisel standartlar	24.49	5.52	.59	.75	.75	.57	.41	.66	.68	.67	.65	.74	.81	.53	.38	.61	.50

Not: Korelasyon katsayılarının hepsinde $p < .01$

Tablo 2’de de görüldüğü gibi psikologların Narsistik Kişilik Envanteri, Frost ok Boyutlu Mükemmeliyetçilik leği ve z Memnuniyet leği toplam puanları arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir (Cohen, 1992: 155-159).

Psikologların büyüklenmeci narsisizm ve mkemmeliyetiliklerinin öz memnuniyetlerini yordamasının incelenmesine yönelik oklu Doğrusal Regresyon’da Stepwise yöntemi kullanılmış, analiz sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. *Byklenmeci Narsisizm ve Mükemmeliyetçiliğin z Memnuniyeti Yordamasına Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları*

	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Sabit)	8.41	.42		19.82	.000
Byklenmeci narsisizm	.26	.03	.41	8.04	.000
Mükemmeliyetçilik	.22	.02	.44	8.56	.000

$$R=.70 \quad R^2= .49$$

Tablo 3’te de görüldüğü gibi yordayıcı değişkenler olarak anilize dahil edilen büyüklenmeci narsisizm ve mükemmeliyetçiliğin öz memnuniyeti anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir ($R=.70$, $R^2=.49$; ($F_{(249-248)} =185,98$, $p<.01$). Byklenmeci narsisizm ve mükemmeliyetçilik, öz memnuniyetteki değişkenliğin %49’unu açıklamakta olup standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre yordayıcı değişkenlerin öz memnuniyet üzerindeki göreli önem sırası mükemmeliyetçilik ($\beta = .44$) ve büyüklenmeci narsisizm ($\beta = .41$) şeklindedir. Bulgular mükemmeliyetçiliğin ve büyüklenmeci narsisizmin öz memnuniyeti pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir.

Tartışma

Byklenmeci narsisizm, mükemmeliyetçilik ve öz memnuniyetin cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen bağımsız gruplar t- testi sonuçları erkek psikologların büyüklenmeci narsisizm toplam puanları, mükemmeliyetçilik alt boyutlarından aşırı ilgi, ebeveyn beklentileri, ebeveyn eleştirileri ve kişisel standartlar alt boyutları ve öz memnuniyet alt boyutlarından sosyal, sağlık, duygusal, fiziksel, cinsel ve kişilik alt boyutlarında kadın psikologlara kıyasla puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Cinsiyet rolleri, bireyin içinde bulunduğu kültürün etkisi ile çeşitli davranışları içererek bireyin kimliğinde büyük bir etkiye sahiptir (Matud vd., 2014: 206-207). Dolayısıyla, erkek psikologların cinsiyetlerinin getirdiği roller ile ilişkili olarak kadın psikologlara kıyasla daha mükemmeliyetçi ve büyüklenmeci narsist oldukları literatürle tutarlı biçimde ortaya çıkmaktadır (Benk, 2006: 98; Erözkan, 2008: 79; Hacıoğlu, 2018: 32; Foster vd., 2003: 478; Köymen, 2019: 44; Tankut, 2020: 64; Yaoar, 2008: 60). Diğer taraftan, erkeklerin öz memnuniyet alt boyutlarından sosyal, sağlık, duygusal, fiziksel, cinsel ve kişilik alt boyutlarında puanları kadınlara kıyasla daha yüksektir. Literatürde yer alan çalışmalarda öz memnuniyetin yaşam

doyumunu içerisinde ele alınması ile ilişkili olarak bu araştırmada literatüre karşıt sonuçlar ortaya çıkmaktadır (alayaner, 2020: 34; Joshanloo ve Jovanovi, 2020: 331; Sarıca, 2019: 28).

Araştırmanın temel amacı psikologların büyüklenmeci narsisizm, mükemmeliyetçilik ve öz memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları büyüklenmeci narsisizm, mükemmeliyetçilik ve öz memnuniyet arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo 2). Ayrıca, büyüklenmeci narsisizmin ve mükemmeliyetçiliğin öz memnuniyeti yordamasını incelemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları öz memnuniyetin büyüklenmeci narsisizm ve mükemmeliyetçilik tarafından yordandığını göstermektedir (Bkz. Tablo 3). Byklenmeci narsistlerin kendileri ve yaşantılarını olumlu yönde algılayarak olumlu çıkarsamalarda buldukları için kendilerinden memnun olmaları beklenebilir (Farwell ve Wohlwend-Lyyod, 1998: 80). Diğer yandan, mükemmeliyetçi kişiler mükemmeliyetçi performansları sonucunda hissettikleri haz duygusu ve onaylanmadan ötürü memnun olmaktadır (Pacht, 1984: 386-388). Dolayısıyla, z memnuniyet alanyazında ayrı bir değişken olarak çalışılmadığı ve yaşam doyumunun bir boyutu olduğu için literatürde yaşam doyumunu üzerine yapılan çalışmalarla tutarlı biçimde psikologların mükemmeliyetçi ve büyüklenmeci narsist olmalarının öz memnuniyetlerini yordadığı ortaya çıkmaktadır (Akıncı,2015: 70; Alaloğlu, 2020: 48; Fowler vd., 2018; Giacomini ve Jordan, 2016: 18; Hasnain ve Fatima, 2012: 41; Karababa,2012: 84; Ng vd., 2014: 7; Zemojtel-Piotrowska vd., 2014: 5-6)

Sonuçlar ve neriler

Psikologların büyüklenmeci narsisizm, öz memnuniyet ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları, psikologların Narsistik Kişilik Envanteri, Frost ok Boyutlu Kişilik Envanteri ve z Memnuniyet lği toplam puanları arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Psikologların büyüklenmeci narsisizm ve mükemmeliyetçilik düzeyleri öz memnuniyeti anlamlı bir Şekilde yordamaktadır.

Psikologların büyüklenmeci narsisizm, öz memnuniyet ve mükemmeliyetçilik düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen bağımsız gruplar t- testi sonuçları, erkek psikologların Narsistik Kişilik Envanteri toplam puanlar, Frost ok Boyutlu Mükemmeliyetçilik lği alt boyutlarından hatalara ařırđ ilgi, ebeveyn beklentileri, ebeveyn eleştirileri ve kişisel standartlar boyutları ve z Memnuniyet lği alt boyutlarından sosyal, sağlık, duygusal, fiziksel, cinsel ve kişilik boyutlarında kadın psikologlara kıyasla puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Gelecek çalışmalarda daha farklı meslek ve yaş gruplarından oluşan örneklemlerde çalışılabilir. Psikoloji ğrencileri veya farklı meslek gruplarından oluşan rneklemlerle karşılaştırma çalışmaları yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akıncı, İ. (2015) The relationship between the types of narcissism and psychological well-being: the roles of emotions and difficulties in emotion regulation (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Alaloğlu, G. (2020) Mükemmeliyetçilik, kendini sabotaj, z-şefkat ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Alfonso, V.C., Allison, D.B., Rader, D.E., ve Gorman, B.S. (1996). The extended satisfaction with life scale: Development and psychometric properties. *Social Indicators Research*, 38(3), 275-301.

Ames, D.R., Rose, P., ve Anderson, C.P. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research In Personality*, 40(4), 440-450.

Atay, A. (2009). Narsistik kişilik envanteri'nin Türkçe'ye standardizasyonu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 181-196.

Barnett, M. (2007). What brings you here? An exploration of the unconscious motivations of those who choose to train and work as psychotherapists and counsellors. *Psychodynamic Practice*, 13(3), 257-274.

Benk, A. (2006). niversite ğrencilerinde mkemmeliyeti kişilik zelliğinin psikolojik belirtilerle ilişkisi (Yayımlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Cecen, A.R. (2021). Self satisfaction scale (3S): Development and initial validation of a new measure of subjective well-being. *Current Psychology*, 40(5), 1-12.

Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112, 155–159.

ağlayaner, A. (2020) niversite öğrencilerinde reddedilme duyarlılığının; Yaşam doyumunu, narsisizm, benlik saygısı ve yalnızlık ile ilişkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Erzkan, A. (2008). niversite ğrencilerinin mükemmeliyetçilik eğilimleri ve depresyon düzeyleri. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 3(2), 76-88.

Farwell, L., ve Wohlwend-Lloyd, R. (1998). Narcissistic processes: Optimistic expectations, favorable self-evaluations, and self-enhancing attributions. *Journal of Personality*, 66(1), 65-83.

Freud, S. (1925). On narcissism: An introduction. (J. Strachey, ev.). Hogarth Press (Orijinal eserin basım tarihi 1914).

Frost, R.O., Marten, P., Lahart, C., ve Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14(5), 449-468.

Foster, J.D., Campbell, W.K., ve Twenge, J.M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 469-486.

Giacomin, M., ve Jordan, C.H. (2016). Self-focused and feeling fine: Assessing state narcissism and its relation to well-being. *Journal of Research in Personality*, 63(1), 12-21.

Hacıoğlu, M.B., (2018) Kişiler arası bağımlılık eğilimi ile kırılğan ve byklenmeci narsistik kişilik özellikleri: şema terapi modelinde bir inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul şehir niversitesi, İstanbul.

Hasnain, S.F., ve Fatima, I. (2012). Perfectionism, loneliness and life satisfaction in engineering students. *Journal of Behavioural Sciences*, 22(3), 33-48.

Hollender, M.H. (1965). Perfectionism. *Comprehensive Psychiatry*, 6(2), 94-103.

Joshanloo, M., ve Jovanović, V. (2020). The relationship between gender and life satisfaction: Analysis across demographic groups and global regions. *Archives of Women's Mental Health*, 23(3), 331-338.

Karababa, A. (2012) Psikolojik danışmanlarda olumlu mükemmeliyetçilik ve olumsuz mükemmeliyetçilik dzeylerinin iş doyumunu ve yaşam doyumunu yordamadaki rolü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Pamukkale.

Karakulak, I., ve Tazegl, . (2020). Identification of the relationship between life satisfaction and narcissism levels of university students. *International Education Studies*, 13(7), 40-46.

Kernberg, O.F. (1970). Factors in the psychoanalytic treatment of narcissistic personalities. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 18(1), 51-85.

Kıratlı, S. (2018). Narsistik kişilik özellikleri ve mükemmeliyetçiliğin yaşam doyumunu ile ilişkisinin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Köymen, E. (2019) Byklenmecı narsisizm ve kırılğan narsisizm ile bilişsel duygu düzenleme ve kişilerarası problemlerin ilişkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Matud, M.P., Bethencourt, J.M., ve Ibñez, I. (2014). Relevance of gender roles in life satisfaction in adult people. *Personality and Individual Differences*, 70(1), 206-211.

Miller, A. (2011). Yetenekli ocuğun Dramı. (ev. E. Avsar). Profil Yayıncılık (Eserin orjinali 1996'da yayımlandı), 18-32.

Morf, C.C., ve Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12(4), 177-196.

Ng, H. K., Cheung, R. Y. H., ve Tam, K. P. (2014). Unraveling the link between narcissism and psychological health: New evidence from coping flexibility. *Personality and Individual Differences*, 70, 7-10.

Özbay, Y. ve Mısırlı-Taşdemir, . (2003). Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik leği: Geçerlik ve güvenirlik alışması. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Malatya, 9-11 Temmuz.

Pacht, A.R. (1984). Reflections on perfection. *American psychologist*, 39(4), 386-390.

Raskin, R.N., ve Hall, C.S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590-590.

Sarıca, F. (2019) Narsisizm tipleri ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkide duygusal zekanın aracı rolü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Stoeber, J. (2014). Multidimensional perfectionism and the DSM-5 personality traits. *Personality and Individual Differences*, 64(1), 115-120.

Tankut, . (2020) Mükemmeliyetçilik, kendini aldatma, savunma mekanizmaları ve temel kişilik özelliklerinin kırılğan ve byklenmecı narsisizm ile ilişkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul.

Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 590-597.

Yaoar, A.A. (2008). Üniversite ğrencilerinin mükemmeliyetçi kişilik özelliği ile empati düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yükseklisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Żemojtel-Piotrowska, M., Clinton, A., ve Piotrowski, J. (2014). Agentic and communal narcissism and subjective well-being: Are narcissistic individuals unhappy? A research report. *Current Issues in Personality Psychology*, 2(1), 10-16.

Türk Resminde Müstakil Ressamlar ve Otoportreleri

Rahşan TOPTAŞ¹

Giriş

İnsanoğlunun varoluşunun başlangıcından itibaren ve ayrıca okuma-yazmanın gündelik yaşantıya girişinden çok önce mağara duvarlarında kendini bulan ifade türü resimdir. Kişileri birbirinden ayırt eden en belirgin özellikleri yüzleridir. Resim sanatında insan yüzünü konu alan çalışmalara portre denir. Sanatçının kendisinin model olduğu portrelere otoportre denilir (İskender: 1197, 1504). Sanat tarihi açısından otoportreler eseri meydana getiren sanatçıların kişilik, fiziksel ve sanatsal özelliklerinin anlaşılması için bir takım ipuçları vermektedir. Bu durum otoportrelerin Sanat Tarihi açısından birer belge olarak değerlendirilmesini gerektirir.

Sanat Tarihi'nde bilinen ilk portre Vilhonneur (Fransa) mağarasında bulunan 27000 yıllık olduğu tahmin edilen duvar resmidir (Uysal: 2009, 109). Bu konuda insan yüzünü konu alınan belki de en bilindik örnekler Mısır kültüründe gördüğümüz ölümden sonra yaşam inancı çerçevesinde meydana getirilen resimlerdir. Bu resimler Fayum Portreleri olarak adlandırılmaktadır (Gombrich, 1992, 87; (Avril, 1999, 52).

Ortaçağ resim yapmanın dini sebeplerle kısıtlandığı bir dönem olur. Ancak dönemin kiliselerinde genellikle İsa'nın yüzünü konu alan portreleri görmek mümkündür (Avril: 2005, 70). Rönesans dönemine gelindiğinde insanı merkeze alan düşünce tarzı ve nesnel gözlem gibi faktörlerin sanat çalışmalarına etki etmesi ile beraber portre ve otoportre çalışmaları önem kazanır (Uysal, 2009, 109). Rönesans dönemi resim sanatında önemli yeri olan Leonardo da Davinci ve onun eseri olan otoportresi (Fotoğraf 1) kırmızı tebeşirle oluşturulmuştur. 17. yüzyılda Bernini (Fotoğraf 2), Van Dyck ve Rubens (Fotğraf 3-4) gibi sanatçılar portre ve oto portre alanında öne çıkmaktadırlar. 19. yüzyılda portre sanatçıları Romantizmin etkisi ile modellerinin fiziksel gerçekliğinin yanında ruhsal durumlarını da eserlerinde vurgulamışlardır. 20. yüzyılda kübist akımla beraber otoportrelerde geometrik çözümlenme ve görünen ruhsal ve fiziksel görüntünün daha derin bir çözümlenmesini görmek mümkün olmuştur (İskender, 1997:1505), (Fotoğraf 5-6).

Fotoğraf 1. Lonardo da Davinci Oto Portresi, 1512, 34.3 x 24.5 cm.

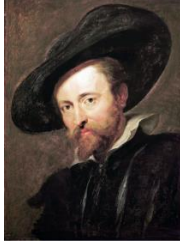

Fotoğraf 2. G. Lorenzo Bernini, 1623, 38x30 cm.

Fotoğraf 3. Anthony Van Dyck Otoportresi

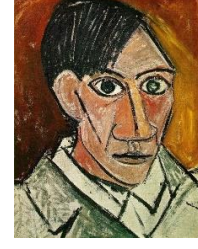
¹ Rahşan Toptaş, Dr., Pamukkale Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi/Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalı.

Fotoğraf 4. Peter Paul Rubens, , 100x74 cm,

Fotoğraf 5. Paul Cezanne, 1890, 92x73 cm.

Fotoğraf 6. Pablo Picasso, 1907, 56x46 cm.

Çağımıza gelindiğinde Marc Chagall, Frida Kahlo, Tony Oursler, Ashley Bickerton, Chuck Close, Yasumasa Morimura, Orlon, Temu Maki gibi sanatçıların otoportre çalışmalarında gelişen teknoloji ve sanatsal değişimin yansımalarını görmek mümkündür (Turani, 2003: 619; Smith, 2004: 206), (Fotoğraf 7-8-9-10-11-12).

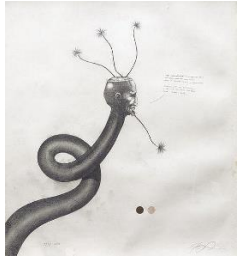
Fotoğraf 7. Marc Chagall, 1911,

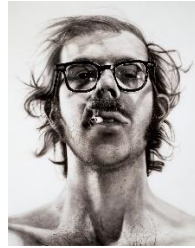
Fotoğraf 8. Frida Kahlo, Su Bana Ne Verdi, 1938, 91x70.5.

Fotoğraf 9. Tony Oursler, Yellow Painting, 1957.

Fotoğraf 10. Ashley Bickerton, 1994, 97,4x74,

Fotoğraf 11. Chuck Close, 1968, 278x210 cm.

Fotoğraf 12. Yasumasa Morimura, 1995, 44x34,5 cm.

Türk resim sanatında otoportre çalışmaları batı sanatı ile karşılaştırıldığında daha geç dönemlerde görülür. Otoportre çalışmalarının ilk örnekleri Şeker Ahmet Paşa, Halil Paşa ve Faik Mehmet Paşa tarafından verilmiştir (Fotoğraf 13-14). Osman Hamdi, Şehzade Abdülmecid, Süleyman Seyyid bu dönemde eser veren diğer sanatçılardır. İlk kadın Türk ressam olan Mihri Müşvik'in orientalist etkili otoportre çalışması vardır. Çalı kuşağı otoportre konusunda daha fazla örneğin verildiği bir dönem olur. Avni Lifi otoportre konusunda önde gelmektedir. (Özsezgin, 1994, : 231). Otoportre çalışmalarına Namık İsmail, Bedri Rahmi Eyüpoğlu ve Cemal Tollu gibi sanatçıların otoportreleri de örnek olarak verilebilir (Fotoğraf 15-16-17-18).

Fotoğraf 13. Şeker Ahmet Paşa, 120x85 cm.

Fotoğraf 14. Halil Paşa, 1924, 57.5x45 cm.

Fotoğraf 15. Osman Hamdi Rüstem Paşa Camii Önünde, 1905, 210x120 cm.

Fotoğraf 16. Mihri Müşvik,

Fotoğraf 17. Avni Lifij, 1908, 65x46cm.

Fotoğraf 18. Namık İsmail, 1917.

Araştırmanın Konusu

Araştırmamız 1910'lu yıllarda akademiye giren ve yurt dışından dönüşlerinde *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*'ni kuran sanatçıların otoportre çalışmalarını Batı ve Türk resim sanatı çerçevesinde değerlendirmektir. Bu bağlamda Müstakil Ressamlar Birliği üyesi olan ressamların sanatsal yaklaşımları, üslup, renk, form, ışık anlayışları ele alınarak özellikle otoportre çalışması olan Şeref Kamil Akdik, Refik Fazıl Ekipman ve Hale Asaf çalışmalarını ile ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Otoportre konusunda Kuir Kuramı Ekseninde Fotoğrafta Otoportre (Mert Çağıl Türkay), Resim Sanatında Otoportre ve Kimlik Değişimi (Ayça Yücedağ), Fotoğraf ve Resim Sanatında Portre; Otoportre (Savaş Baykan), Dışavurumcu Bir İfade Aracı Olarak Otoportre (Serhan Dilmaç), Günümüz Sanatında Otoportre (Mehmet Kemal İçten), Fotoğraf Sanatında Otoportre (Uğur Günay), Çağdaş Sanatçının Kendine Yaklaşımı Otoportre (Mürvet Can Ayan) isimli lisansüstü tez çalışmaları yapılmıştır.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği (Kıymet Giray) adlı kitap çalışmamız için önemli bir kaynak olmuştur. Kaynak Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin tarihsel ve sanatsal gelişimini anlamak için başvuru niteliğindedir.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalara ek olarak çalışmamızla müstakil ressamların otoportre çalışmalarının toplu olarak ele alınacağı bir araştırma gerçekleştirilmek istenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmanın hazırlanmasında nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Konuyla ilgili kaynaklar yazar tarafından değerlendirilerek konu ayrıntılı olarak işlenmiştir. Araştırmada kullanılan görseller internet ortamından sağlanmış kaynakça kısmında faydalanılan net siteleri belirtilmiştir.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği 1924 yılında Maarif Vekâleti'nin öncülüğünde Fransa'ya sanat eğitimi almaları için gönderilen öğrenciler tarafından kurulmuştur. Birliğin kuruluşu 15 Nisan 1929 yılında düzenlenen Ankara Etnografya Müzesi Sergisi'nin ardından gerçekleştirilmiştir. Kurucu sanatçıları ressam, heykeltıraş ve bir adet dekoratörden oluşmaktadır. Ressamlar Refik Fazıl (Ekipman), (1902-1974), Cevat Hamit (Dereli), Mahmut Fehmi (Cuda), Muhittin Sebati (1901-1935), Şeref Kamil (Akdik), Ahmet Zeki (Kocamemi) (1901-1959), Hale Asaf (1905-1938), Nurullah Cemal (Berk), Ali Avni Çelebi (1904-1993)' dir. Heykeltıraşlar Ratip Aşir (Acudoğu) ve Muhittin Sebati'dir. Fahri Arkunlar dekoratördür (Giray, 1997: 268). Sanatçılar İstanbul ile sınırlı olan resim ve heykel sanatının beğeni ve ilgi odağının tüm yurda yayılması ve sanatsal çalışmalarının desteklenmesi için çaba göstermişlerdir (Giray, 2000, 2002: 245-246).

Türk resim sanatı açısından birliğin misyonu 1930'lu yıllardan sonra daha görünür olacak çağdaş akımların sanat ortamında varlığına zemin hazırlamaktır (Berk, 1981: 71). Bu misyonu yurdun çeşitli şehirlerinde düzenlenen sergi, sanat sohbetleri ve yazınsal yayınlarla gerçekleştirmişlerdir (İskender, 1983: 1683).

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nde Sanat Anlayışı

Birlik üyesi sanatçıları 1914 kuşağı olarak isimlendirilen ve Sanayi-i Nefise Mektebi hocalarının sanat anlayışının etkisi altında kalmışlardır. Avrupa'da aldıkları eğitimleri hocalarının sanat anlayışı ile harmanlayan Müstakil Ressamlar 1914 kuşağından farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Dönemin izlenimci renkçiliğinden çok desen yapısı ve çizgisel formlara ağırlık vermişlerdir. kübizmden dizgesel yapısalcılığa kadar birçok akımın harmanladığı birlik sanatçılarının eserlerinde bir birliktelikten bu manada bahsedilemez (Gören, 2002: 281).

Sanatçıların ele aldıkları konular gündelik yaşamın içinden gelen dükkânlar, köy yaşantısı, alışveriş ortamlarıdır. CHP'nin düzenlediği yurt sergilerine katılımlarının getirdiği dönemin yenileşme hareketlerinin etkisi sanatçıların çalışmalarına konu bağlamında etki etmiştir.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği sanatçılarının eserlerinde mekân kurgusu, renk kullanımı, nesne-hacim oranlamaları üç boyutlu, insancıl ve duyarlı uygulamalarla kendisini göstermektedir. Bu uygulamaların İbrahim Çallı ve Hikmet Onat gibi Sanayi-i Nefise mektebi hocalarının birliğe etkisi olarak nitelendirilebilir (Giray, 1994: 7). Belirli bir sanat akımını uygulamayan ancak biçim, hacim, desen, yapı ve mekân kavramlarında birleşen birlik sanatçıları taklitçi yaklaşımdan uzaktır. Çalışmalarında her bir sanatçının farklı üslup anlayışlarının olduğu görülmektedir.

Sanatçılardan Muhittin Sebati çalışmalarının önde gelen konusu Ankara ve şehrin gündelik görünümüdür. Renk kontrastları, belirginliğini kaybeden çizgi ve hatlar sanatçının çalışmalarının en belirgin özellikleridir. Ahmet Zeki (Kocamemi)'nin doğa görünümüleri, insan figürleri Atatürk konulu çalışmaları bulunmaktadır. Üç boyutlu mekân, ışık kontrastları, Kurmacı-Konstruktive üslup ve güçlü bir desen anlayışı bulunmaktadır. Refik Fazıl (Ekipman) sanat hayatının ilk yıllarında daha ok İstanbul'un ve Ankara'nın semtlerini konu alan manzara resimleri yapmıştır (Giray, 2004: 131). Mahmut Fehmi (Cuda) natüremort çalışmaları ile tanınan bir ressamdır (Giray, 2005: 5-6). Ali Avni (Çelebi) Anadolu Bursa, Bilecik ve Malatya gibi şehirlerden manzara ve görünümüleri üzerine

çalışmaları ile dikkat çekmektedir. Kübizm ve Dışavumcu bir yaklaşımla ele aldığı eserlerinde sanatçının kurmacı, anlatımcı ve ifadeci bir tavrı vardır. Hale Asaf renk, çizgi ve biçim konularını ayrıntılı olarak ele alır (Giray, 1997: 21, 77, 154, 272, 273, 275, 276, 278, 375, 376).

Müstakil Ressamların Otoportreleri

Fotoğraf 19.

Sanatçı: Refik Fazıl Ekipman

Konu: Otoportre

Tarih: -

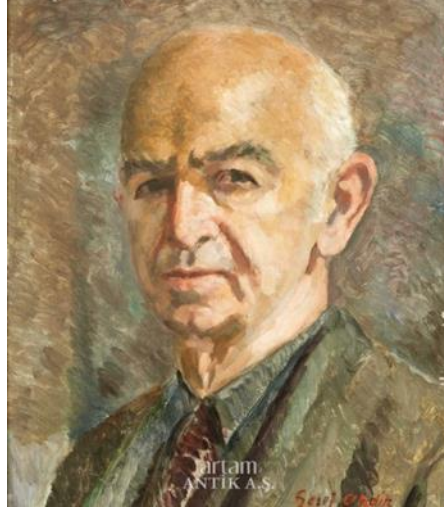
Malzeme ve Teknik: Tual Üzerine Yağlıboya

Boyutlar:-

Anlatım:

Sanatçının otoportresinde realist etkilerin izlerini görmek mümkündür. Arka fonda figüre ya da ayrıntıya yer verilmemiştir. Sanatçının kıyafetleri ve arka fonun renkleri arasındaki benzerlik ilk bakışta bu kısımların iç içe geçmişliğini vurgulamaktadır. Sanatçının yüzü kıyafetleri ve arka fonun kahverengi tonlarından beyaz bir gömlekle ayrılmaktadır. Kendinden emin yüz ifadesi karşıyandan gelen ışıkla belirginleşmiştir. İzlenimci ve realist bir yaklaşım söz konusudur. Işık konusunda barok etki gözlemlenebilmektedir.

Fotoğraf 20.

Sanatçı: Şeref Kamil Akdik (1899-1972)

Konu: Otoportre

Tarih: 1971

Malzeme ve Teknik: Kontraplak Üzerine Yağlıboya

Boyutlar: 32×40 cm.

Anlatım:

Sanatçının otoportresi ölümünden bir yıl önce yapılmıştır. Empresyonist bir yaklaşımla ele alınan çalışmada arka fon ve sanatçının kıyafetleri arasındaki renk tonlamaları yakın tutulmuştur. Işık-gölge kontrastlığı sanatçını yüzünde daha belirgin bir hal almaktadır. Belirgin fırça darbeleri Işık-gölge kontrastına katkı sağlamaktadır. Müstakil ressamlardan birisi olan sanatçının dışavurumcu tavrını sürdürdüğünü belgelediği bir eser olması bakımından önemlidir.

Fotoğraf 21.

Sanatçı: Hale Asaf

Konu: Otoportre

Tarih: 1925

Malzeme ve Teknik: Tual Üzerine Yağlı Boya

Boyutları: 60x50 cm.

Anlatım:

Paletli otoportre Feyhaman Duran'ın eşi Güzin Duran'a hitafen yapılmıştır. Tablo "Güzin'e Hale" şeklinde imzalanmıştır. Hale Asaf'ın Paris yıllarının ardından resimlerinde gözlemlenen lekeci renk kullanımı resmin tamamında görülmektedir. Resimde ışığın etkisi ile ilk dikkat çeken gözlerdir. Elinde tuttuğu paleti ile otoportre sanatında görülen paletli duruşun bir örneğini vermiştir.

Fotoğraf 22.

Sanatçı: Hale Asaf

Konu: Otoportre

Tarih: -

Malzeme ve Teknik: Tual Üzerine Yağlı Boya

Boyutları: 60x50 cm.

Anlatım:

Sanatçı bu otoportresinde Fovizim etkisinde geometrik çözümlenmeleri ile dikkat çekmektedir. Geometrik denge ve çizgilerdeki keskin hatlar ilk bakışta dikkati çekmektedir. Lirik bir duruş sergileyen sanatçı renk kullanımında mavi, yeşil ve kahverengi gibi pastel renkleri kullanmıştır.

Fotoğraf 23.

Sanatçı: Hale Asaf

Konu: Otoportre

Tarih: -

Malzeme ve Teknik: Tual Üzerine Yağlı Boya

Boyutları: 50x36 cm.

Hale Asaf bu otoportresinde başında siyah bir bone ve siyah kontörlerle hatlarını belirginleştirdiği bir kıyafetle görünmektedir. Ten rengindeki sarılık ve yüzündeki lirik ifade hastalık yıllarına işaret ediyor olabilir. Işık ve gölgenin geometrik formları vurgulayışı nedeni ile kübist etkili olan çalışma Asaf'ın bu akıma kendi yorumunu içermektedir.

Sonuç

Estetik ve psikolojik bağlamda sanatçının kendini sorguladığı resimler olan otoportreler tarih boyunca önemini ve yerini korumaktadır. Üslup ve algı değişimlerine rağmen kişinin kendisini geleceğe aktarma yollarından birisi olarak varlıklarını koruyacaklardır.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği üyeleri ve eserleri hakkında gerçekleştirdiğimiz çalışma sonrasında Refik Fazıl Ekipmak, Şeref Kamil Akdik ve Hale Asaf'a ait otoportre çalışmalarına rastlanmıştır. Otoportreler sanatçıların yurt içi ve dışında aldıkları eğitimlerin etkisindedir. Ancak tek bir üslubun etkin bir şekilde uygulanmadığı görülmüştür. Bu konuda eklektik bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bu dönem sanatçılarının hemen hepsinde ortak nokta çizgi, ışık, izlenim ve bireyselliktir. Türk resim sanatına başlangıcından beri nüfuz eden sanat akımlarını bu çalışma ile otoportrelerde gözlemlemek mümkün olmuştur. Bu gözlemlerde otoportreler konusunda da benzer üslü yaklaşımlarının olmadığı görülmüştür.

Modern sanata zemin hazırlayan müstakil ressamın eserlerinde sanatçı kimliklerinin özgürlükçü yanı daha sonra Türk Resim Sanatında görülecek akım ve üsluplara katkı sağlamıştır. Otoportre çalışmalarının bahsi geçen 9 ressamın hepsinde görülmemesi dönemin ekonomik şartları ile ilintilendirilebilir. Zira bu sanatçıların aynı paleti defalarca boyamak sureti ile kullandıkları bilinmektedir. Bu durum yapılmış olabilecek diğer otoportrelerin günümüze ulaşmama ihtimalini akıllara getirmektedir.

Kaynaklar

- Avril, N. (1999). *Yüzün Romanı* (S. Fırat, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Giray, K. (1994). Cumhuriyet dönemi ustaları. *Thema Lorusse*, 4, 346.
- Giray, K. (1997). *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Giray, K. (2004). *Cumhuriyet'in ilk ressamları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gombrich, E. H. (1997). *Sanatın Öyküsü* (E. Ö. Erduran Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gören, A. K. (2001). *Arni Lifj*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İskender, K. "Portre." *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 3: 1504-1505. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997. Cilt: 3, 1504-1505.
- Özsezgin, K. (1994). *Türk plastik sanatçıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Smith, E. L. *Art today*, New York: Pahaidon, 2004;
- Turani, A. (1998), *Çağdaş sanat felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uysal, A. (2009). Yüzün Ötesinde Portre Kurmak. *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (4), 106-122.
- Fotoğraf Kaynakçası:
- Fotoğraf 1. <https://mozartcultures.com/>, Erişim: 20.11.2022, 15: 12.
- Fotoğraf 2. <https://tr.m.wikipedia.org/>, Erişim: 18. 11.2022, 10: 35.
- Fotoğraf 3. <https://tr.m.wikipedia.org/>, Erişim: 18. 11.2022, 09: 55.
- Fotoğraf 4. <https://tr.painting-planet.com/otoportre-peter-rubens/>, Erişim: 19.11.2022, 15:05.
- Fotoğraf 5. <https://www.pivada.com/paul-cezanne-paletli-otoportre>, Erişim: 19.11.2022, 15:10.
- Fotoğraf 6. <https://www.pivada.com/pablo-picasso-otoportre-1907>, Erişim: 19.11.2022, 15:13.
- Fotoğraf 7. <https://tr.painting-planet.com/muse-ile-otoportre-ruya-marc-chagall/>, Erişim: 19.11.2022, 15:19.
- Fotoğraf 8. <https://www.pivada.com/frida-kahlo-suyun-bana-verdigi-1938>, Erişim: 18.11.2022, 12:43.
- Fotoğraf 9. <https://tr.pinterest.com/pin/349029039844302499/>, Erişim: 18.11.2022, 13:21.
- Fotoğraf 10. <https://www.invaluable.com/artist/bickerton-ashley>, Erişim: 18.11.2022, 14:10.
- Fotoğraf 11. <https://walkerart.org/collections/artworks/big-self-portrait>,
- Fotoğraf 12. <https://www.mutualart.com/Artwork/M-s-self-portrait>,
- Fotoğraf 13. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%>, 25.11.2022, 21:50.
- Fotoğraf 14. <https://www.istanbulsanatevi.com/>, 25.11.2022, 21:52.
- Fotoğraf 15. <https://www.istanbulsanatevi.com/>, 25.11.2022, 21:53.
- Fotoğraf 16. <https://saltonline.org/tr>, Erişim: 25.11.2022, 22:10.

Fotoğraf 17. wikipedia.org/wiki/Pipolu_Otoportre, Erişim: 22.11.2022, 14:32.

Fotoğraf 19. https://tr.wikipedia.org/wiki/Nam%C4%B1k_%C4%B0smaıl, Erişim: 20.11.2022, 18:20.

Fotoğraf 20. <https://artam.com/muzayede/295-muzayede-cagdas-sanat-eserleri-2/seref-akdik-1899-1972-otoportre>, Erişim: 22.11.2022, 13:27.

Fotoğraf 21. <http://www.sanatatak.com/view/elif-dastarli-biz-modern-olmadik-modernlestik-ikisi-farkli-seyler/22-hale-asaf-paletli-otoportre-kopyasi>, Erişim: 21.11.2022, 15:13.

Fotoğraf 22. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hale_Asaf, Erişim: 20.11.2022, 12:15.

Fotoğraf 23. <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/hale-asaf-hayati-ve-eserleri/>, Erişim: 20.11.2022, 15:13.

Şah Kulu'ya Atfedilen Minyatürdeki Ejder ve Anka Tasvirlerinin İncelenmesi

Fatma Şeyma BOYDAK¹

Giriş

Türk tasvir sanatı, geçmişi Uygur dönemine kadar uzanan kadim bir sanattır. Yüzyıllar içerisinde nakkaşlar eliyle kademe kademe gelişen tasvir sanatı, en güzel örneklerini Osmanlı Devleti'nin klâsik devrinde vermiştir. Minyatür olarak da isimlendirilen bu resimler, genellikle içerisinde bulunduğu metni açıklamak ve onu bezemek amacıyla icra edilmiş olsa da bazen yalnızca resimlerden oluşan murakkalar (albümler) içerisinde de uygulama alanı bulmuştur. Tasvir sanatında figürlerin, doğadan soyutlanış yani gerçek görünümlelerinden farklı birer motife dönüştürülerek kullanıldığı ifade edilmektedir (Çağman, 2016: 9-10).

Türk tasvir sanatı tarihinde kendine has üslûbu (Saz yolu üslûbu) ve yetiştirdiği öğrencileri bakımından dikkat çeken Şah Kulu kimi zaman imzalı kimi zamansa imzasız birçok eser vermiştir. İmzalı eserleri sayesinde onun minyatür üslûbunu anlamamız mümkün olmaktadır. Ancak üzerinde imzasının bulunmadığı halde Saz yolu üslûbuna ait olduğu düşünülen ve bu nedenle ona atfedilen bazı minyatürler müze ve kütüphane arşivlerinde bulunmaktadır. Bu minyatürlerden birisi de çalışma konumuz olan eserdir.

Çalışmanın konusu The Cleveland Museum of Art'ın J.H. Wade koleksiyonunda bulunan bir minyatürdeki (env. no. 1944.492) ejder ve anka tasvirleridir. Tasvirin konu edildiği bazı bilimsel çalışmalar mevcuttur (bk. Mahir, 1988: 32-33; Mahir, 1986: 119; Şahin, 2001: 395-396; Kızıldağ Atila, 2003: 145-146). Bu çalışmanın amacı, The Cleveland Museum of Art'ın J.H. Wade koleksiyonunda bulunan 1944.492 envanter numaralı minyatürdeki ejder ve anka tasvirlerini mitolojik bakımdan incelemek ve minyatürün saray baş nakkaşı Şah Kulu'ya atfedilmesinin gerekçelerini ortaya koymaktır. Bu çalışmanın öne çıkan yönü ve önemi minyatürdeki ejder-anka mücadele sahnesini mitolojik arka planı ve taşıdığı sembolik anlam bakımından inceliyor olmasıdır.

Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi, analiz ve analojidir. Konuyla ilgili bilimsel literatür incelenmiş ve elde edilen bulguların detaylı analizi yapılmıştır. Çalışmada öncelikle Şah Kulu'nun sanatkarlığı ve ona ait olan "saz yolu üslûbu" hakkında özet bilgiler verilmiştir. Ardından çalışmanın ana konusu olan minyatür (The Cleveland Museum of Art J.H. Wade koleksiyonu env. no. 1944.492) desen üslûbu ve bilhassa hayvan tasvirleri bakımından detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Üçüncü başlıkta ise minyatürün ana teması olan ejder ve anka hayvan figürlerinin Türk sanat ve mitolojisinde temsil ettikleri misyonlar incelenerek ejder-anka mücadele sahnesi anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu esnada benzer tasvirlerin yer aldığı çeşitli sanat eserleriyle de minyatürün karşılaştırması yapılmıştır.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Orcid: /0000-0002-5111-7239

Şah Kulu ve Saz Yolu Üslûbu

Şah Kulu (v. 963/1556), Osmanlı saray sanatkârları arasında kendine özgü sanat üslûbu ile dikkat çekmiş bir nakkaştır. Şah Kulu'nun Bağdatlı olduğu ve 963/1556 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Resim eğitimini Tebriz'de almış, 921/1515 yılında Tebriz'den Amasya yoluyla İstanbul'a getirilmiştir. 1520 yılında saray nakkaşhanesine dahil olmuştur. Şah Kulu'nun Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı saray baş nakkaşı olarak görev yaptığı Ehl-i Hiref mevâcib (maaş) teftiş defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi'nin Meşâirü's-şuara adlı eserinden öğrenildiğine göre Şah Kulu aynı zamanda 'Penâhî' mahlasıyla Türkçe ve Farsça şüirler de yazmıştır (Mahir, 1986: 116-117; Derman & Duran, 2010: 283; Bağcı ve ark, 2012: 232-234). Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, Menâkıb-ı Hünerverân adlı eserinde Şah Kulu hakkında şunları söylemiştir:

“Merhum Sultan Süleyman Han'ın mutluluğu belirlenmiş zamanında Türk illerine gelip Saray-ı Âmire'de başlı başına nakkaşhânesi donatılmış ve pek çok zamanlarda ülkeler almış, İskender güçlü saadetli padişah hazretleri gezip görmek için hayırlı işlerinin türlü türlü lütuf ve ihsanı hazırlayıp yüz akça tam vazîfeyle üstün tutulmuş olan, eski ve yeni güzellikler sanatının üstadlar zümresinin başını yücelteni, Ağa Mir'in öğrencisi Şah Kulu Nakkaş” (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2012: 148)

Şah Kulu, 1520-1556 yılları arasında 36 yıl Osmanlı sarayı için çalışmıştır ve klâsik tasvir üslûbunun dışında uygulanan yeni bir resim üslûbunun ilk temsilcisi olmuştur Şah Kulu'nun kendine özel bir atölyeye sahip oluşu, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından ziyaret edilerek onurlandırılması onun çok yetenekli ve ünlü bir ressam olduğuna işarettir. Âşık Çelebi onu, *zamannın Mani'si* ve *nakış ülkesinin bükümdarı* olarak nitelendirmektedir. O aynı zamanda saz yolu adını verdiği kendine has üslûbuyla da *“beğenilmiş bir icad sahibi”* sanatkârdır. Şah Kulu fırça ve mürekkeple çalışma tekniğini Tebriz'de hocası Ağa Mir (Aka Mirek)'den öğrenmiş olduğu düşünülmektedir. (Mahir, 1986: 113, 115-117; Mahir, 1988: 28). Üslûbunu kendinden sonra devam ettiren ve imzasıyla tanınan sanatkâr Velican'dır. Şah Kulu ayrıca döneminde yeni bir üslûp ortaya koyan müzehhip Kara Memi ve Tebrizli müzehhip Ali Can'ın da hocasıdır (Mahir, 1986: 111-117; Mahir, 1988: 28).

Saz üslûbunun ana motifleri kıvrık, sivri uçlu ve hançer formundaki yapraklar ve çeşitli hatâî motifleridir. İri, uzun ve çok dilimli yaprakların sırtına kalın tahrir çekilmesi bu üslûbun karakteristik özelliklerindedir. Şah Kulu saz üslûbundaki resimlerde büyüteçle görülebilecek detaylara sahip çeşitli yaprak ve hatâî motifleri, peri resimleri, ejder, zümrüdüanka, aslan ve diğer orman hayvanlarını resmetmiştir. Resimlerini boyanmamış kağıtlar üzerine siyah mürekkep ve fırçayla çalışmıştır. Ancak onları yer yer sulandırılmış renkler, altın ve gümüşlerle bezemiştir. Resimler albümlerde bir araya getirilmiştir (Mahir, 1986: 113; Mahir, 1988: 28; Mahir, 2012b: 379).

16. yüzyıl ilk çeyreğinden itibaren yaygınlaşan saz üslûbu, genellikle ormana özgü motif ve efsanevî mahluklara yer verilen resimlerde görülmektedir. Kızıldağ Atila, “saz” veya “sazlık” kelimelerinin 16. yüzyıla tarihlenen bir sözlükte (Ebu Hayyam, Kitâbü'l-idrâk li lisâni'l-atrak) geçtiğini ve Arapça karşılığının “*el-gabe*” olduğunu, bunun ise “*bük tabir olunan sık ormana utrak olunur, ekseri arslan yatağı olur*” şeklinde açıklandığını belirtmiştir (Kızıldağ Atila, 2003: 31). Mahir, saz kelimesinin bilhassa Dede Korkut hikâyelerinde orman anlamında kullanıldığını ve 14. yüzyıl Türkçesinde “*vahşi hayvanların yatağı, balta girmemiş sık ve güür orman*” şeklinde tanımlandığını ifade

etmektedir (Mahir, 2012a: 22; Mahir, 2012b: 380-381). Saz üslubu 18. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında “ *saz yazmak*” şeklinde anılmaktadır (Mahir, 1986: 113).

14. ve 16. yüzyıllar arasında İran'da yaşayan Celâyirli, Timurlu, Safevî ve Türkmen sanatkârlar tarafından yapılan mürekkep resimlerinin, teknik ve ikonografik bakımdan saz üslubunun erken örnekleri olduğu düşünülmektedir (Mahir, 2012a: 22). Ancak saz üslubunun kendine has farklılıkları da bulunmaktadır (Kızıldağ Atila, 2003: 27).

Saz üslubuna gerek mimariye bağlı bezemelerde (çini, kalemîşi, taş işçiliği vb.) gerek kitap sanatlarında (tezhip, minyatür, cilt vd.) gerekse diğer sanat eserlerinde (kumaş, halı, kilim vb.) rastlamak mümkündür. Kitap sanatlarında halkâr bezemelerde öne çıkan bir üsluptur. Kılıç Ali Paşa Camii'nin müezzin mahfilinin alt yüzünde deri üzerine saz üslubunda işlenen kalemîşleri ender örneklerdendir. 1641 yılında inşa edilen Topkapı Sarayı Sünnet Odasının cephesindeki yekpâre firuzeli mavi-beyaz çini panolar ise saz üslubunun devamı niteliğindedir. 18. yüzyılda Ali üsküdarî gibi bazı lâke ustalarının eserlerinde saz üslubunun yeniden canlandığını söylemek mümkündür (Mahir, 1988: 28-33).

Şah Kulu'ya Atfedilen Ejder ve Anka Tasvirli Minyatür

Minyatür, *The Cleveland Museum of Art*'ın J.H. Wade koleksiyonunda 1944.492 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Minyatür albüm resmi niteliğindedir. Resim, boyanmamış nohûdî renk kağıt üzerine siyah mürekkeple işlenmiştir. Kağıdın ölçüsü, 173x402 mm'dir. Enine dikdörtgen tasarımın etrafı altın cedvelle çevrilidir. Dört köşesinde, kenarı iki ince altın cedvellerle sınırlandırılmış üçgen paftalar bulunmaktadır. Paftaların zemini mavi olup üzerine altınla stilize penç ve yaprak motiflerinden oluşan desen işlenmiştir (Görsel 1).

Minyatürde ejder, anka ve aslan tasvirleri, çok dilimli hançerî yapraklar ve hatâiler yer almaktadır. Tasarımın genelinde ejder tasviri ön plandadır. Sol tarafa koşar halde resmedilen ejder oldukça heybetlidir. Ejderin dalgalı sırt kıvrımları kalın tahrirle belirgin hale getirilmiştir. Bedeninin tüm yüzeyi balık pulu benzeri dilimlerle kaplanmıştır. Ejder, uzun tırnaklı pençesiyle saz yapraklarını kavrar halde ya da pençeleriyle yaprakları ezer halde çizilmiştir. Bacaklarının arka eklem bölümlerinde münhaniyi hatırlatan dilimler ve stilize bulut motifleri yer almaktadır. Kanatları, 'S' formda dalgalı ve tek yönden kalın tahrirlidir. Yüzeyine silik taramalar uygulanmıştır. Ejderin başında tek bir boynuz vardır. Sakalları ise dalgalı olup hızlı ilerleyişinden ötürü yukarıya doğru yükselmiş halde çizilmiştir. Tek tarafına kalın tahrir uygulanmıştır. Yüzü kızgın ve korkutucu bir halde resmedilmiştir. Ağzı açıktır, yılan gibi dalgalı ve uzun dili ise dışarıdadır. Korku veren bakışlarını karşısındaki anka kuşuna çevirmiş haldedir (Görsel 2). Ejderin etrafında çok dilimli uzun hançerî yapraklar ve art arda sıralanmış hatâî ve penç motifleri bulunmaktadır. Yaprakların sırt ve damarları kalın tahrirlidir. Yapraklar nüanssız ve zayıf çizgilerle çizilmiştir. Ancak çok dinamik etki uyandırmaktadır. Yapraklar ejderin vücudunu sarmış haldedir. Bilhassa kuyruğuna yakın bölümde oldukça uzun bir yaprak vücudunu birkaç kez dolanarak onu sarmalamıştır. Yaprakların yüzeyinde silik taramalar mevcuttur. Yaprakların dilim uçları kiminde sivri kiminde yuvarlak hatlıdır. Yapraklardaki ani kırılmalar resmin dinamik görüntüsünü arttırmaktadır. Tasvirde bir de ejderin ensesinden onu ısırarak bir aslan başı resmedilmiştir. İri hatâî ve yaprak motifleri arasından çıkan aslan başı korku dolu gözlere sahiptir ve iri burunludur. Başın kenar hatları kalın tahrirli dilimlerle belirgin hale getirilmiştir.

Ejderin tam karşısında yalnızca başı resmedilen anka kuşu yer almaktadır (Görsel 2). Ankanın başı saz yaprakları arasından çıkmış halde ve ağzı açık şekilde çizilmiştir. Gözlerindeki korku ve endişe tasvire çok ustaca yansıtılmıştır. Göz bebekleri tam ortada ve korku nedeniyle büyümüş halde resmedilmiştir. Alt çene kenarları ve üst çenenin (gaganın) kenarları dilimlerle hareketlendirilmiştir. Uzun sivri dili ağzından dışarı çıkmış haldedir. Ejder ve ankanın başları arasındaki boşlukta oval bir mühür yer almaktadır (Görsel 3). Mühürde Mü'min Sûresi'nin 44. ayetinin bir kısmı (وَأَقْرَضُنْ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ) yer almaktadır. Anlamı “Ben işimi Allah'a havale ediyorum” şeklindedir (Kur'an-ı Kerîm 40/44). Mührün tasvire sonradan eklenme ihtimali söz konusudur. Resmin alt kısmında ise ejderin pençesiyle tuttuğu kırılmış yaprağın ankanın başının yer aldığı yaprağa giden uzantısı üzerinde kurt ya da benzeri bir hayvanın başı resmedilmiştir (Görsel 4). Resmin geneline göre oldukça küçük formdadır. İlk bakışta fark edilmesi güçtür. Silik çizgilerle tarama tekniğiyle resmedilmiştir. Yüzüne duygusu tam olarak yansıtılmamış gibi görünse de göz bebeklerinin merkezde ve iri oluşundan onun da korku duygusu taşıdığını söylemek mümkündür.

Ejder ve Anka'nın Mitolojik Yönü ve Tasvirlerin Diğer Benzer Örneklerle Mukayesesi

Ejder ve anka tasvirleri mitolojik efsanevi hayvan figürleridir. Ejdere Araplar *tannin*, Çinliler *lung*, Moğollar *mogbur*, İranlılar *ejderha*, Türkler ise *evren* adını vermiştir. Yel-Büke kelimesi de eski Türkçe de ejder için kullanılan bir tabirdir. Osmanlı kaynaklarında evren genellikle büyük yılan olarak tanımlanır (Ögel, 1993: 567-568). İslam öncesi Türk sanatında ejder bir ongun idi ve muhtemel alplik sembolüydü. Aynı zamanda oniki hayvanlı Türk takviminde bir yıl sembolüydü. Hayat ağacını bekleyen koruyucu simgelerden sayılmış olan ejder aynı zamanda yağmuru yağdıran bereket sembolü olarak görülmüştür. Ancak özellikle İslamiyet'ten sonra ejder kötülük sembolü olarak görülmüş ve onunla mücadele veya onu öldürme teması yiğitliği temsil etme amacıyla kullanılır hale gelmiştir (Çoruhlu, 2014: 36-37). İskendernâme, Battalnâme ve Saltuknâme isimli destanlarda Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennet'ten kovulurken şeytan bazen yılan bazen de ejderha şeklinde tezahür etmiştir. Hz. Muhammed'in mucizeleri arasında ejder ile konuşması da yer almaktadır (And, 2015: 323). Kaşgarlı Mahmud Divânü Lûgatü't-Türk'te, Firdevsî Şehnâme'de ejderi kötülük sembolü olarak görmekle birlikte güç ve yiğitliğin timsali olarak da nitelendirmişlerdir. Ejderle mücadele kötülükle mücadeleyi sembolize ettiği için adil bir yönetimle kötülüğü ortadan kaldıracak hükümdarın da sembolü haline gelmiştir (Çoruhlu, 2014: 43-44).

Ön Asya ve Avrupa'daki ejderle mücadele temasının ana kaynağı Sümer kültürüdür. Türkler için ejder öldürme teması ise Orta Asya kaynaklıdır. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde beraberlerinde bu geleneği de getirmişler ve Sümer kaynaklı benzer gelenekle karşılaşmışlardır. Çoruhlu'ya göre “Türkler'de ejder öldürme teması iki temel anlama sahiptir. 1) Kötülüğün sembolü olan ejderhayı öldürme (iyiliğin kötülük karşısında zafer kazanması), 2) Güç ve kuveetin timsali olarak ejderhayı öldürme”dir (Çoruhlu, 2014: 42).

Ejder tasvirinin İslam mitologyasında pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; kanatlı, ağzından alev çıkar halde, gözleri alveli olan, tek başlı, üç başlı ve yedi başlı ejder tasvirleridir (And, 2015: 322). Dede Korkut masallarında yedi başlı ejderden bahsedilir ve ejder için gökyüzünde bulunan bir varlık ifadesi kullanılır (Ögel, 1993: 567). Ejder figürü, Türk kültüründe gök ve yer/su tasavvurlarıyla ilgili bir figürdür. Karanlık yer ejderi, toprak veya su içinde yaşayan solucan, karayılan, balık gibi hayvanlara benzetilir. Çin'de *Li* yer ejderi olarak geçer ve boynuzsuz olduğu ifade edilmektedir. Yer ejderi ebedî hayatı, yeniden uyanışı sembolizde eder. Bezeklik tapınaklarında

yer alan bir freskoda dağlar arasındaki gök ejderi olmaya aday olarak nitelendirilen ejder aslında bir yer ejderidir. Göğe doğru çıkacak olan ejderde gök ejderine ait uzuvlar oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle ejder rûmî motifi biçiminde kanatlı ve boynuzlu olarak tasvir edilmiştir. Türkçe *Kök-luu* denilen gök ejderi, ejderin en önemli formu olup su, bolluk ve yeniden doğuşun timsalidir. Gök ejderi bulut ejderhası olarak da isimlendirilmiştir ve bulut-ejder ilişkisi teması minyatürlere de konu olmuştur (ejder-bulut motifi irtibatı hakkında bk. Boydak, 2017: 283-288). İç Asya'daki kaplumbağa kaideli kitabelerin tepesinde bulunan ejder kabartmaları da birer gök ejderidir ve devlete, kağana işaret etmektedir. Ejder figürü, aynı zamanda Güneş ve Ay sembolizmiyle de yakından ilgilidir (Çoruhlu, 2014: 30-32).

Anka kuşunun Ön Asya mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Araplar *anka*, Türkler ise Farça ve Arapça isimlerinin birleşimiyle *zümürüdü anka* adıyla adlandırır. İran mitolojisinde ise *sîmurg* (otuz kuş) veya *sîreng* (otuz renk) adını vermiştir. Bu kuş, Arap mitolojisine göre Kaf Dağı'nda veya İran mitolojisine göre ise Elburz Dağı'nda oturmaktadır. Kuşun tüyünü ele geçirenin büyük sırrı öğreneceği ve ölümsüzlüğü kazanacağı efsanelerde belirtilmiştir. İslamî edebiyatta geçen ve Cennette yaşadığı düşünülen Hüma Kuşu ile karıştırılsa da anka, hüma kuşu değildir (Ögel, 1993: 108). Anka, insanlar gibi düşünüp konuşan, çeşitli hünerlere sahip, hükümdarlara akıl hocalığı yapabilen ayrıca tüyleriyle yaraları iyi eden bir kuştur. Anadolu Selçuklu sanatında rastlanan çift başlı kartalla da irtibatı olduğu düşünülmektedir (Erdem, 1991: 199; And, 2015: 321). Ayrıca yandıktan sonra küllerinden yeniden doğma mitologyası gereği Attâr'ın eserinde geçen Kaknûs kuşuyla da bağlantılı olduğu ifade edilmiştir (And, 2015: 316).

Anka kuşu, iyiliği, yenilenmeyi ve hayatı temsil etmektedir. Tasavvuf ve edebiyatta bazı temsili anlamlar için anka kuşu kullanılmıştır. İbnü'l-Arabî anka kuşu için “*Allah'ın içinde âlemin bedenini açtığı tozdan ibarettir*” demiştir. Bu tozun gerçek bir varlığı yoktur bu bakımdan da anka Âdem'e benzetilir. Edebiyatta ise renkli tüylerinden dolayı Cenneti ve ulaşılabilir oluşundan dolayı da sevgilinin sembolü olarak kullanılmıştır. Kimseye muhtaç olmadan yaşıyor oluşu nedeniyle ise kainatı temsil ettiği düşünülmektedir (Çoruhlu, 2014: 16-17; Uludağ, 1991: 200-201; Pala, 1991: 201).

Türk mitolojisinde var olan Er-Töştük Destanı'nda yer alan Kara-kuş, Anka ile benzerdir. Destana göre hayat ağacında yuvası bulunan Kara-kuş avlanmaya gittiği zaman bir ejderha yavrularına musallat olur ve onları yer. Bir kez daha bu durum yaşanacakken Er-Töştük kılıcına sarılır, ejderhayı öldürür ve yavruları kurtarır. Ardından Anka gelir ve yavrularına iyilik ve kötülük üzerinden konuşur (Çoruhlu, 2014: 9, Ögel, 1993: 541). Bu bakımdan Er-Töştük Destanı, ejder ve anka kuşu mücadelesinin görüldüğü önemli bir standır. Kara-kuş olarak adlandırılan Anka kuşu, hayat ağacı üzerinde tüner haldedir. Orta Asya inanışlarına göre bu ağacın altında koruyucu bir yılan bulunur. Bu standa yılan ejderhadır. Ögel, Rus seyyah Potanin'in ejderha ile garuda kuşu arasındaki mücadeleler hakkında çok güzel Orta Asya masalları topladığını ifade etmektedir (Ögel, 1993: 541). And ise TSMK H. 2163 envanter numaralı eserin ikinci varlığında ejder-anka mücadele sahnesinin yer aldığını tespit etmiştir (Görsel 5-6). Tasvirde dağlar arasında süzülen ejder, ankaya doğru yönelmiş ve onun kuyruğunun bir kısmını ısırmıştır. Anka da başını ejdere doğru yönlendirmiş ve kızgın bir suretle, ağzı açık halde bakmaktadır (And, 2015: 327). Bu tasvir Er-Töştük Destanı'ndaki mücadele sahnesini resmedildiği tasvirdir ve burada anka kuşunun işlevi

kötülüğün sembolü olarak görülen ejderi yok etmek ve yavrularını korumaktır (Kartal ve Alp, 2021: 446).

Çalışmamıza konu olan minyatür (The Cleveland Museum of Art env. no. 1944.492), gerek barındırdığı hayvan tasvirleriyle oluşturduğu dinamik temasıyla gerekse saz üslubunu temsil eden motif ve çizgileriyle Şah Kulu'ya atfedilmektedir. Üzerinde mührünün ya da adının yer almaması nedeniyle kesin olarak ona ait olduğu bilinmese de minyatürün çizim üslubu gereği Şah Kulu'ya ait olması yüksek ihtimaldir. Bu ihtimali kuvvetlendirmek ve ejder-anka mücadele sahnesini daha net anlamlandırmak adına sanatkârın imzalı ya da imzasız diğer minyatürleriyle mukayesesi yapılmıştır. Şah Kulu'nun bilinen en eski tarihli ve üzerinde mührünün yer aldığı eseri Behram Mirza Albümü (TSMK H. 2154, vr. 2a)'nde yer alan ejder tasviridir (Görsel 7). Bu ejder resmi kendinden sonra yapılan ejder tasvirlerinin ilki ve adeta önderidir. Resmin üst tarafında Farsça “*Bu ejderba, üstad Şah Kulu Rûmî'nin eseridir*” yazmaktadır. Yazının ortasındaki mühürde ise “*Alî ailesini sevenlerin gönül sarayından, fakîr ve hakîr Şah Kulu*” yazılıdır (Mahir, 1986: 118; Mahir, 2012b: 381; Doğanay, 2021: 9).

Şah Kulu'nun New York Metropolitan Museum'da bulunan (env. no. 57.51.26) bir diğer ejder resminin üzerinde ise çerçeve içine alınmış “*Amel-i Şah Kulu alâ tariki'l-meşk*” yazısı yer almaktadır (Görsel 8-9). Bu tasvirde ejderin sırtı, tıpkı yaprakların sırtındaki kalın çizgiler gibi boylu boyunca kalın tahrirle belirgin hale getirilmiştir (Mahir, 1986: 118; Mahir, 2012b: 382). Şah Kulu'ya atfedilen bir diğer ejder resmi ise Viyana Österreichische Nationalbibliothek'de bulunan Cod. Mixt. 313 envanter numaralı III. Murad Albümü'nün 11b numaralı varağında yer almaktadır (Görsel 10-11). Bu eserde ejderin yalnızca başı resmedilmiştir. Başın yerleştiriliş pozisyonu ve kullanılan çizim tekniği bakımından örneğimize çok benzerdir (Mahir, 1986: 120). Ancak bu tasvirde örneğimizden farklı olarak ejder, sulandırılmış açık mavi rekle renklendirilmiştir ve iki boynuzu bulunmaktadır. Kıvrık ve sivri uçlu hançerî yapraklar bu minyatürde de yer almaktadır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde F. 1426 envanter numaralı eserin 48a numaralı varağında da ejder tasvirine rastlanmıştır (Görsel 12). Kalın sırt çizgisi, kanatları ve başı örneğimizdeki ejdere oldukça benzerdir. Paris Bibliothèque Nationale'deki 41.12 ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki Y.Y.1130 envanter numaralı eserlerdeki Şah Kulu'ya atfedilen ejder resimleri de örneğimizle kalın sırt çizgisi ve başın çizimi bakımından benzerdir. Başlarının arkaya dönük resmedilmesi ise eserdeki Şah Kulu imzalı ilk eseri (TSMK H. 2154, vr. 2a) hatırlatmaktadır. Sanatkâr bu iki örnekte, bilinen ilk eserinin ejder şablonunu kullanmış gibidir (Mahir, 1986: 121).

Şah Kulu ekolüne ait olduğu düşünülen ejder tasvirli bir eser daha mevcuttur. Bu eser, Washington Freer Gallery of Art'da 48.17 envanter numarasıyla kayıtlıdır (Görsel 13). Eserde saz yolu üslubundaki yaprak ve hatâiler arasında ejder, kuş, aslan ve kilin (ch'i-lin) resmedilmiştir. Ejderin heybetli ve dinamik tavrı, kalın sırt çizgisi ve pençeleriyle yakaladığı yapraklar örneğimizdeki ejderin çizim üslubuna çok benzemektedir. Hayvan mücadeleleri konulu bu resim, orman dünyasında birbirini avlamaya çalışan hayvanları tasvir etmektedir (Mahir, 2012b: 383-384). Örneğimizde yer alan ufak kurt başı tasvirinin benzerlerine New York Metropolitan Museum'da bulunan orman dünyası tasviri (env. no. 41.46) içerisinde rastlanmıştır. Çeşitli orman hayvanların (fil, kaplan, aslan vd.) başları dalların ve hatâî motiflerinin içinden çıkar halde resmedilmiştir.

Minyatür, Vakvak üslûbunu temsil etmektedir. Ankanın kilin (ch'i-lin) ile mücadelesini gösteren bir tasvirde (TSMK H. 2147) ise, ankanın yüzü oldukça kızgın resmedilmiştir (Mahir, 2012b: 388).

Topkapı Sarayı Sünnet Odası cephesinde yer alan çini panoların fırça üslûbu örneğimizdeki ejder-anka mücadele sahnesinin fırça üslûbuna benzer bulunmuştur. Benzerlikler bilhassa sivri yaprak uçlarında, yaratıkların pençelerinde ve yaprakların ani kırılışlarındadır (Mahir, 1986: 127). 2020 yılında Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi dış revaklarında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları esnasında gün yüzüne çıkartılan saz yolu üslûbuyla işlenmiş kalemişi bezemelerinde de ejder-anka tasvirleri yer almaktadır (Görsel 14). Bu bezeme, ejder-anka tasvirlerinin kalemişi üzerindeki tek örneğidir ve Şah Kulu'ya atfedilmektedir Tasvirin çift unsurlu iktidar sembollerinden oluşu ifade edilmiştir. (Doğanay, 2021: 4-25).

Şah Kulu'ya ait olduğu düşünülen bir peri tasvirinde (Washington Freer Gallery of Art 33.6) perinin kıyafetinin yaka kısmında ve sağ elinde taşıdığı sürahi üzerinde ejder-anka mücadelesi resmedilmiştir (Mahir, 1986: 127; Mahir, 2012b: 385). TİEM 1906 envanter numaralı Mesnevî'nin cilt ön kapağında ve miklebinde de ejder-anka mücadele sahnesi yer almaktadır (Görsel 15-16). Bilhassa miklebdeki tasvir, örneğimizle oldukça benzer öğeler içermektedir. Tasvirde ejder tıpkı örneğimizde olduğu gibi aslan tarafından vücudundan ısırılmaktadır. TSMK R. 862 envanter numaralı yazma eserin cilt arka kapağında da aynı tasvire yer verilmiştir. Hayvan tasvirli ciltlerde kuş figürünün kullanımı yaygın olup bilhassa anka kuşu ejderle mücadele halinde resmedilmiştir (ciltlerde kuş figürleri için bk. Boydak, 2021: 165-168)

Sonuç

16. yüzyıl Osmanlı nakkashânesinin sernakkaşı olarak görev yapan Şah Kulu, Türk tasvir sanatı tarihinde kendine özgü Saz yolu üslûbuyla ön plana çıkmış ve kendinden sonraki nakkashalara da tesir etmiş önemli bir sanatkârdır. İmzasının bulunduğu eserleri ile üslûbu analiz edilmiş hatta üslûbundaki özgün tavır ve özellikler sayesinde imzasının yer almadığı eserler de tespit edilerek ona atfedilebilmiştir. The Cleveland Museum of Art'ın J.H. Wade koleksiyonunda bulunan bu minyatür (env. no. 1944.492) de gerek tasarım üslûbu gerekse teması gereği Şah Kulu'ya atfedilen onun imzasız eserlerinden birisidir. Efsanevi hayvan figürleri ve onların etrafındaki hançeri yapraklar ve iri hatâî motifleri bu kanıyı destekler niteliktedir.

Çalışma içeriğinde minyatürün teknik ve üslûp özellikleri detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve muadili örneklerle mukayesesi yapılmıştır. İnceleme ve kıyaslamalar neticesinde bu minyatürde somut olarak temelde bir ejder-anka mücadele sahnesi sergilendiği görülmektedir. Pullu derisi, açık ağzı, pençeleri ve yılan şeklinde vücudu ile ejder korku veren bir haldedir. Anka, başı saz yaprakları arasından çıkmış halde ve ağzı açık şekilde çizilmiştir. Gözlerinde korku ve endişe vardır. Aslan ise ejderi başının biraz altından onu ısırır şekilde resmedilmiştir. Türk mitolojisinde 'evren' adıyla anılan ejder figürü, efsanevi bir varlıktır. Mitolojide suyun, bolluk ve bereketin sembolü olarak görülen ejder, İslamî mitologyada genellikle gücün veya kötülüğün simgesi olarak ifade edilmiştir. Sîmurg veya zümrüdüanka isimleriyle de bilinen anka ise, Ön Asya efsanelerindeki bir kuş figürüdür ve iyiliği, yenilenmeyi ve hayatı temsil etmektedir. Anka'nın gözleri kamaştırarak şekilde çok parlak olduğu ve çeşitli hünerlere sahip olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Figürler mitolojik yönden incelendiğinde minyatürdeki ejder-anka ikilisi kötülük-iyilik karşıtlığını simgeler haldedir. Aslan-ejder ikilisi ise gezegenler kuşağı bakımından güneş ve ayın sembolleri olarak yorumlanabilir.

Minyatürde ejderin karanlığı ve kötücül tarafı, ejderi ısırarak aslanın ise güneşi yani aydınlığı ve iyiliği temsil ettiğini söylemek mümkündür. Anka ise ejderle mücadele edecek güç ve cesaretle olan bir figür olup aynı zamanda iyiliği ve koruyuculuğu temsil eder vasıftadır ve aslan tarafından desteklenmektedir. Diğer benzer tasvirlerden de edinilen izlenime göre Türk tasvir tarihinde ejderle mücadele sahnelerinin yer aldığı minyatürlerin bazı üslûpsal farklılıkları bulunmakla birlikte büyük oranda birbiriyle uyum içinde bir temaya sahip olduğu, ejderin kötücül tarafı, anka kuşunun ise iyiliği temsil ettiği görülmektedir. Er-Töştük Destanı'yla da bağlantısı kurulabilecek bu ejder-anka mücadele sahnesi kötülüğün karşısında iyiliğin mücadelesi ve zafer kazanma çabası veya tasavvufî bakış açısıyla nefse karşı mücadele olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- And, M. (2015). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bağcı, S. ve Çağman, F. ve Renda, G. ve Tanındı, Z. (2012). *Osmanlı Resim Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Boydak, F. Ş. (2017). Bulut motifinin köken itibariyle ejderle bağlantısı üzerine. *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi*. Konya.
- Boydak, F. Ş. (2021). Türk ciltlerinde kuş figürünün kullanımı ve mitolojik arka planı üzerine bir değerlendirme. *15. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Çevrimiçi Kongresi*. Konya.
- Çağman, F. (2016). *Osmanlı Tasvir Sanatı*. İstanbul: Masa Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Derman, F. Ç., & Duran, G. (2010). Şahkulu. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38: 283-284.
- Doğanay, A. (2021). Yüzyıllar sonra Topkapı Sarayı'nda ortaya çıkarılan ejder-sîmurg karşılaşması üzerine. *Millî Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 21, 4-25.
- Erdem, S. (1991). Anka. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3: 198-200.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (2012). *Menâkıb-ı Hünerverân* (M. Cunbur, Çev). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kartal, S. ve Alp, K. Ö. (2021). Mitolojik kuşlardan simurg'un minyatürler üzerinden sembolik anlam kodları. *Folklor Akademi Dergisi*, 4/3, 439-451.
- Kızıldağ Atila, O. (2003). *Şah Kulu'nun motif ve desen üslubu (16. yüzyılda saray nakkaşhanesinin sernakkaş)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Mahir, B. (1986). Saray nakkaşhanesinin ünlü ressamı Şah Kulu ve eserleri. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık*, I, 113-130.
- Mahir, B. (1988, Şubat). Kanunî döneminde yaratılmış yaygın bezeme üslubu saz yolu. *Türkiyemiz*, 54, 28-37.
- Mahir, B. (2012a). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Mahir, B. (2012b). Osmanlı bezeme sanatında saz üslubu. *Hat ve Tezhib Sanatı*, ed. Ali Rıza Özcan, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 379-395.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İ. (1991). Anka (Edebiyat). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3: 201.
- Şahin, C. (2001). *Türkler ejder ve simurg motiflerinin grafik gelişimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Uludağ, S. (1991). Anka (Tasavvuf). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3: 200-201.

Görseller

Görsel 1. Şah Kulu'ya atfedilen minyatür, The Cleveland Museum of Art: 1944.492

Görsel 2. Ejder-anka mücadele sahnesi, The Cleveland Museum of Art: 1944.492

Görsel 3. Ejder-anka başları ve mühür, The Cleveland Museum of Art: 1944.492

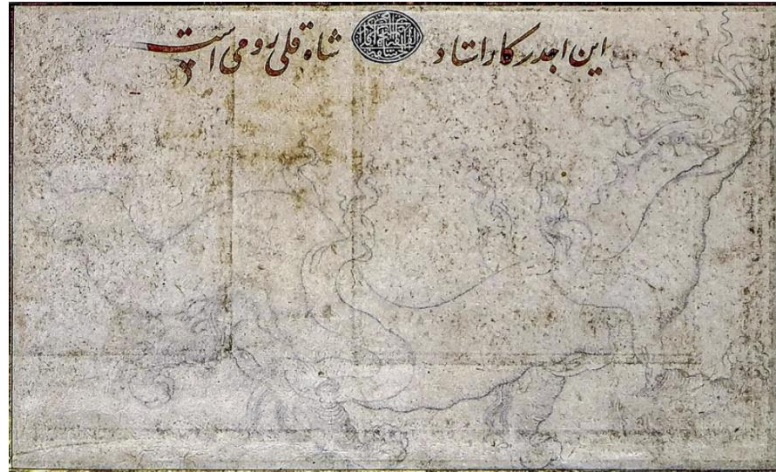

Görsel 4. Minyatürün alt kısmında kurt başı, The Cleveland Museum of Art: 1944.492

Görsel 5-6. Ejder-anka mücadelesi ve detayı, TSMK H. 2163

Görsel 7. Şah Kulu'nun bilinen en erken tarihli eseri, TSMK H. 2154 vr.2a (Doğanay, 2021:17)

Görsel 8. TheMet (Metropolitan Museum) 57.51.26

Görsel 9. Şah Kulu'nun eserindeki imzası (عمل شاه قولي على طريق المشق), TheMet (Metropolitan Museum) 57.51.26

Görsel 10-11. Şah Kulu'ya atfedilen ejder resmi ve detayı, Österreichische Nationalbibliothek Cod. Mixt. 313, vr. 11b

Görsel 12. Şah Kulu'ya atfedilen ejder resmi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi F.1426, vr. 48a (Mahir, 2012a: Resim 2)

Görsel 13. Ejder-kuş ve kilin(ch'i-lin)-aslan mücadelesi, Washington Freer Gallery of Art 48.17 (Mahir, 1986: 216)

Görsel 14. Çift ejder-anka tasvirleri, Topkapı Sarayı Has Oda'nın kuzey revak fakulyası (Doğanay, 2021: 15)

Görsel 15-16. Ejder-anka mücadele sahnesi, TİEM 1906

Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Gülşah ÇAKMAK¹
Atilla PULUR²

Giriş

Günümüzde teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte toplumlar 21. yüzyılda bilgi toplumlarına dönüşmüşlerdir. Çalışanların işini iyi yapmasının yanında problem çözen, yaratıcı, sorumluluk sahibi, üretken, iletişimi güçlü, kendini yönetebilen ve sosyal becerilere sahip bireyler aramaktadır. Teknolojik alandaki yeniliklere ve fikirlere uyum sağlayamayan bireylerin günümüzde ve gelecekte toplumda başarılı olmayacakları da aşikârdır (Eryılmaz ve Uluyol, 2015: 222). Dijital teknolojilerin her yerde bulunması hayatımızın neredeyse tüm yönlerini derinden değiştirdi: iletişim kurma şeklimiz, çalışma şeklimiz, boş zamanlarımızdan zevk alma şeklimiz, hayatlarımızı düzenleme şeklimiz ve bilgi ve bilgiyi elde etme şeklimiz (Redecker, 2017: 12). Bu bağlamda, günümüz dünyasının ve okul hayatının gittikçe dijitalleşmesi, eğitimin koşullarını da önemli ölçüde değiştirmiş ve bu değişikliklerden dolayı başta öğretmenler olmak üzere eğitimin tüm paydaşlarını dijital bilinçle yapılandırmanın ve yetiştirmenin çok önemli bir hal aldığı söylenebilir (Karakuş, 2022: 12). Dijital bilgi çağında toplumsal profiller değişmiş, bunun sonucunda öğretene ve öğrenen rollerinde de değişimler meydana gelmiştir (Dede, 2005: 11).

Eğitimciler gelecek nesiller için rol modellerdir. Bu nedenle, tüm vatandaşların dijital bir topluma aktif olarak katılabilmeleri için ihtiyaç duydukları dijital yeterlilikle donatılmaları hayati önem taşımaktadır (Redecker, 2017: 15). Öğreten ve öğrenenlerin bilgiye ulaşma ve işleme sürecinde etkili bir şekilde kullanmaları dijital araçları nasıl kullandıkları ile alakalıdır. Dolayısıyla öğrenen ve öğretene dijital yeterliliklerini artırmaları önemli bir ihtiyadır. (Bozkurt, Hamutoğlu, Liman Kaban, Taşçı ve Aykul, 2021: 52-46).

Eğitimdeki dijitalleşme ile öğretmenlerin dijital yeterlilikleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Genellikle uygulamalı olarak işlenen beden eğitimi ve spor derslerinde artık dijital platformlarda da kolay bir şekilde işlenebilmektedir. Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital platformları aktif bir şekilde kullanabilmesi için gerekli donanım ve dijital yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Geline bu noktada beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yeni roller üstlenmesi beklenmektedir. Bu rolleri gerçekleştirebilme noktasında meslekten aldıkları hazzın önemli olduğu düşünülmektedir.

Mesleki haz, insanların çalışma hayatlarında yaptığı işlerden duyduğu keyif ve memnuniyete, yaptığı işlere karşı geliştirdiği olumlu tutumlara iş esnasında yaşadığı coşku, canlılık ve enerjinin eşlik ettiği bir olgudur (Kavak, 2021: 16). Mesleki haza sahip bireyler, günlük ve iş hayatından tatmin

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Orcid: 0000-0001-6241-2244

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Orcid: [0000-0003-2022-3300](https://orcid.org/0000-0003-2022-3300)

olmakla beraber mesleğini görev aşkıyla yapar (Peterson, Park, Hall ve Seligman, 2009: 167). Mesleki haz, kişinin mesleğinden memnun olması ve meslekte istenilen sonuçlara sahip olmak için çalışmaya yönelmesidir. Okullar bu tür sorgulamalar için doğal bir yuvadır (Hoy ve Tarter, 2011: 437). Mesleki hazzıya sahip bir öğretmen mesleğini severek yapacak bu durumda öğrencileri ve diğer çalışanlar için daha faydalı olabilecektir (Bozali, 2017: 48-49). Çalışanların mesleki hazzının geliştirilmesi ve teşvik edilmesi, çalışanların işe görev aşkıyla yaklaşmalarını sağlayacak ve üretkenlikleri ile iş doyumlarını destekleyecektir (Karaçam ve Pulur, 2018: 289).

İşini severek yapan ve işinde anlam bulan bireylerin enerjisinin yüksek olmasına karşın, işini sevmediği için anlamsız bulan bireylerin tembel hareket etmelerini beklenti-sonuç ilişkisinin belirlediğini söyleyebiliriz (Yapar, 2005: 10). Bireyin yaptığı meslekten zevk aldığı zaman işindeki başarısı artabilir. Yaşanan teknolojik gelişmeler toplumun her alanında olduğu gibi eğitim alanında etkili olmuştur. Dijital dönüşümle birlikte eğitimde dijital araçlar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle eğitimcilerin çağın hızlı gelişimi ve değişimine ayak uydurabilmesi gerekmektedir. Eğitimde dijitalleşme ile bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanmada zaman ve mekan sınırı ortadan kalkmıştır. Bu sürece uyum sağlamak için öğretmenlerin kendilerini güncellemesi ve dijital öğrenme ortamlarını kullanabilmesi gerekir. Öğretmenlerin mesleki haz düzeyleri eğitimde yapılan yenilikleri takip etmesi ve bu yeniliklere uyum sağlamasında etkili olacaktır. Bu kapsamda çalışmamızın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Ankara ve Konya illerindeki devlet ve özel okullarda görev yapan 250 beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital yeterliliklerinin belirlenmesi ve mesleki hazları ile ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmanın temel amacı doğrultusunda beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital yeterlilikleri ve mesleki hazları arasındaki ilişki ve bazı demografik özelliklere göre değişkenlik gösterip göstermediği incelenmiştir.

Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin dijital yeterlilikleri ve mesleki hazlarının arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

3.2. Araştırma Grubu

Çalışmamızda beden eğitimi ve spor öğretmenleri üzerinde çalışılmıştır. Araştırma grubu 2021-2022 eğitim öğretim yılında; Ankara ve Konya il merkezi, ilçe merkezi ve köylerde devlet ve özel okullarda görev yapan 250 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma grubu G power programında çoklu doğrusal regresyon analizi için örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu kapsamda orta etki büyüklüğü ($f^2=0.15$), $\alpha=0.05$ ve güç $(1-B)$ 0.95 olarak belirlendiği zaman ulaşılmaması gereken minimum örneklem 146 olarak bulunmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak, katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen 'Kişisel Bilgi Formu'; Redecker (2017), 'Eğitimciler için Dijital Yeterlilik Ölçeği'; Erdoğan (2013) tarafından geliştirilen 'Mesleki Haz Ölçeği' kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu.

Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda cinsiyet, yaş, mesleki deneyim, yerleşim yeri durumu, gelir durumu ile ilgili bilgi toplamaya yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.3.2. Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği.

Redecker (2017) tarafından geliştirilen Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği; Toker, Akgün, Cömert, Edip (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik ölçeğinin özgün hâli 22 madde ve altı faktörden oluşmaktadır. Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği, 22 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeği uyarlama çalışmasında Cronbach Alpha iç tutarlılık değeri .94 olarak hesaplanmıştır.

3.3.3. Mesleki Haz Ölçeği.

Mesleki Haz Ölçeği Erdoğan (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte toplam 7 madde vardır. Ölçek tek boyutlu ve beşli derecelmeli likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin maddelerine ilişkin dereceleme seçenekleri “1-Hiçbir zaman 5-Her zaman” şeklindedir. Ölçek maddelerinde ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı .89 olarak bulunmuştur.

3.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın yapılmasına ve ölçeklerin kullanımına ilişkin izinler alınmıştır. Araştırmacıların belirlediği illerdeki eğitim kurumları ziyaret edilmiş ve ölçekler beden eğitimi ve spor öğretmenlerine dağıtılıp, katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Araştırmacılar, katılımcılardan ölçme araçlarını gönüllülük, içtenlik ve doğruluk kurallarına uygun şekilde doldurmaları için, katılımcılara açıklamada bulunmuş ve gizlilik konusunda gerekli hassasiyetin gösterileceğine dair bilgilendirmeler yapılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde mesleki haz ortalaması 4,22 iken dijital beceri alt boyut ortalamaları 1,75 ile 1,94 arasındadır. Değişkenlere ait çarpıklık katsayıları -1,27 ile 0,50 arasında; basıklık katsayıları ise -0,71 ile 1,98 arasında bulunmuştur. Basıklık ve çarpıklık katsayıları -2 ile +2 arasında olduğu için değişkenlerin normal dağılım sergilediği görülmüştür (George ve Mallery, 2010). Verilerin analizinde parametrik istatistikler kullanılmıştır. Mesleki haz ve dijital yeterlilikleri cinsiyete göre karşılaştırmak için bağımsız örneklerde t testi, yaş, meslekte çalışma yılı, okul konumu ve gelir durumuna göre karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlı fark görülen değişkenlerde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Mesleki haz ile dijital yeterlilikler arasındaki ilişki için pearson korelasyon analizi, mesleki haz üzerinde dijital yeterliliklerin rolünü incelemek için çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizinden önce çoklu bağlantı ve otokorelasyon varsayımları için VIF, Tolerans ve Durbin-Watson katsayıları incelenmiştir. Değişkenlere ait VIF değerleri 2,028 ile 3,540 arasında; Tolerans değerleri 0,282 ile 0,493 arasındadır. Durbin-Watson değeri ise 1,585 bulunmuştur. Bulunan değerler çoklu bağlantı ve otokorelasyon probleminin olmadığını ifade etmektedir (Field, 2009). Bu nedenle çoklu regresyon analizine devam edilmiştir. Elde edilen sonuçlar bulgular bölümünde yer almaktadır. Analizler SPSS 22 yürütülmüştür. Anlamlılık düzeyi $p < .05$ alınmıştır.

Tablo 1-Değişkenlere Ait Değerler

	N	Ortalama	SS	Çarpıklık	Basıklık
Mesleki Haz	250	4,22	0,63	-1,27	1,98
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	250	1,75	0,87	0,46	-0,12
Dijital Kaynaklar	250	1,94	0,86	0,30	-0,31
Öğretme ve Öğrenme	250	1,89	0,97	0,26	-0,60
Değerlendirme	250	1,87	0,89	0,50	-0,31
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	250	1,84	1,03	0,26	-0,71
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	250	1,77	1,01	0,20	-0,56

Bulgular

Mesleki haz ile dijital yeterlilikler arasındaki ilişki için yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda mesleki haz ile dijital yeterliliğe ait tüm alt boyutlar arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur ($p < 0,01$).

Tablo 2-Mesleki haz üzerinde dijital yeterliliklerin rolü

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize B	t	p
	B	S.H.			
Sabit	3,785	,101		37,356	,000
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	,146	,062	,203	2,362	,019*
Dijital Kaynaklar	,033	,064	,046	,526	,599
Öğretme ve Öğrenme	,090	,070	,138	1,276	,203
Değerlendirme	-,100	,078	-,142	-1,279	,202
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	,037	,069	,061	,538	,591
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	,035	,066	,057	,533	,594

Tablo 2’de mesleki haz üzerinde dijital yeterliliklerinin rolünü incelemek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi yer almaktadır. Oluşturulan regresyon modeli anlamlıdır ($F = 5,108$, $p < 0,001$, $R = 0,34$, $R^2 = 0,11$) ve Mesleğinde dijital becerilerin kullanımı alt boyutunun mesleki hazı pozitif yönlü yordadığı görülmüştür ($B = 0,146$, $p < 0,05$).

Tablo 3- Yaşa göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması

		n	Ort.	SS	F	p	post-hoc
Mesleki Haz	25 yaş ve altı (1)	33	4,29	0,67	1,152	0,329	-
	26-34 yaş (2)	123	4,14	0,66			

	35-44 yaş (3)	51	4,28	0,61			
	45 yaş ve üstü (4)	43	4,31	0,49			
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	25 yaş ve altı (1)	33	1,81	0,95	0,426	0,734	-
	26-34 yaş (2)	123	1,77	0,91			
	35-44 yaş (3)	51	1,63	0,83			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,78	0,78			
Dijital Kaynaklar	25 yaş ve altı (1)	33	1,99	0,85	0,508	0,677	-
	26-34 yaş (2)	123	1,96	0,85			
	35-44 yaş (3)	51	1,95	0,89			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,79	0,85			
Öğretme ve Öğrenme	25 yaş ve altı (1)	33	2,05	0,81	3,005	0,031*	1, 2 > 4
	26-34 yaş (2)	123	2,01	0,97			
	35-44 yaş (3)	51	1,75	1,04			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,56	0,92			
Değerlendirme	25 yaş ve altı (1)	33	2,05	0,83	2,442	0,065	-
	26-34 yaş (2)	123	1,95	0,88			
	35-44 yaş (3)	51	1,80	0,96			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,58	0,84			
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	25 yaş ve altı (1)	33	2,01	1,02	3,278	0,022*	1, 2 > 3, 4
	26-34 yaş (2)	123	1,99	0,94			
	35-44 yaş (3)	51	1,58	1,21			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,58	0,96			
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	25 yaş ve altı (1)	33	2,08	0,86	2,475	0,062	-
	26-34 yaş (2)	123	1,80	1,01			
	35-44 yaş (3)	51	1,74	1,07			
	45 yaş ve üstü (4)	43	1,46	0,98			

Tablo 3'te yaşa göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Yaşa göre dijital yeterliliklerden olan Öğretme ve Öğrenme ($F=3,005$, $p<0,05$) ile Öğrencilerin güçlendirilmesi ($F=3,278$, $p<0,05$) puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Anlamlı fark görülen bu alt boyutlarda farkın kaynağını belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 35-44 yaş arasında ve 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğrencilerin Güçlendirilmesi puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğretme ve Öğrenme puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 4- Okulun konumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması

		n	Ort.	SS	F	p	post-hoc
Mesleki Haz	İl merkezi (1)	108	4,27	0,58	0,749	0,474	-
	İlçe merkezi (2)	108	4,17	0,68			

Çakmak, Gülşah & Pulur, Atilla; Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Dijital Yeterlilikleri ile Mesleki Hazları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	Köy (3)	34	4,18	0,58			
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	İl merkezi (1)	108	1,93	0,90	7,235	0,001*	1 > 3
	İlçe merkezi (2)	108	1,72	0,83			
	Köy (3)	34	1,29	0,77			
Dijital Kaynaklar	İl merkezi (1)	108	2,02	0,88	1,519	0,221	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,91	0,83			
	Köy (3)	34	1,74	0,82			
Öğretme ve Öğrenme	İl merkezi (1)	108	1,89	1,01	1,465	0,233	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,97	0,95			
	Köy (3)	34	1,64	0,87			
Değerlendirme	İl merkezi (1)	108	1,92	0,91	0,654	0,521	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,87	0,91			
	Köy (3)	34	1,72	0,77			
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	İl merkezi (1)	108	1,87	1,07	1,158	0,316	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,88	1,00			
	Köy (3)	34	1,59	0,97			
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	İl merkezi (1)	108	1,79	1,05	2,979	0,053	-
	İlçe merkezi (2)	108	1,87	1,00			
	Köy (3)	34	1,39	0,84			

Tablo 4'te okulun konumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Okulun konumuna göre dijital yeterliliklerden olan Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması ($F=7,235$, $p<0,01$) puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Anlamlı fark görülen bu alt boyutta farkın kaynağını belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. İl merkezinde olan öğretmenlerin köyde olan öğretmenlere göre Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5-Gelir durumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması

		n	Ort.	SS	F	p	post-hoc
Mesleki Haz	Çok az (1)	21	4,12	0,86	1,671	0,174	-
	Az (2)	116	4,15	0,65			
	Yeterli (3)	94	4,30	0,53			
	İyi (4)	19	4,38	0,59			
Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı	Çok az (1)	21	1,68	0,95	2,908	0,035*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,61	0,78			
	Yeterli (3)	94	1,86	0,93			
	İyi (4)	19	2,13	0,91			
Dijital Kaynaklar	Çok az (1)	21	2,03	1,01	1,871	0,135	-
	Az (2)	116	1,82	0,81			
	Yeterli (3)	94	2,00	0,82			

	İyi (4)	19	2,25	1,05			
Öğretme ve Öğrenme	Çok az (1)	21	1,90	1,04	3,772	0,011*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,68	0,92			
	Yeterli (3)	94	2,06	0,94			
	İyi (4)	19	2,26	1,11			
Değerlendirme	Çok az (1)	21	1,84	0,94	4,128	0,007*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,73	0,84			
	Yeterli (3)	94	1,93	0,88			
	İyi (4)	19	2,47	1,01			
Öğrencilerin Güçlendirilmesi	Çok az (1)	21	1,84	1,09	3,434	0,018*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,63	1,05			
	Yeterli (3)	94	2,02	0,94			
	İyi (4)	19	2,19	1,07			
Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması	Çok az (1)	21	1,65	0,84	3,75	0,012*	1, 2 < 4
	Az (2)	116	1,60	0,98			
	Yeterli (3)	94	1,89	1,00			
	İyi (4)	19	2,34	1,19			

Tablo 5'te gelir durumuna göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılması için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Gelir durumuna göre dijital yeterliliklerden olan Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanılması ($F= 2,908, p<0,05$), Öğretme ve Öğrenme ($F= 3,772, p<0,05$), Değerlendirme ($F= 4,128, p<0,01$), Öğrencilerin Güçlendirilmesi ($F= 3,434, p<0,05$) ve Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması ($F= 3,75, p<0,05$) puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Anlamlı fark görülen bu alt boyutta farkın kaynağını belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Gelirini iyi olarak belirten öğretmenlerin gelirini çok az ve az olarak belirten öğretmenlere göre Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması, Öğrenme ve öğretmen, Değerlendirme, Öğrencilerin güçlendirilmesi ve Öğrencilerin dijital yetkinliklerinin kolaylaştırılması puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmamızın sonuçlarına göre, mesleki haz ile dijital yeterlilikler arasındaki ilişki için yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda mesleki haz ile dijital yeterliliğe ait tüm alt boyutlar arasında olumlu yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($p<0,01$). Dijital yeterlilikleri yüksek olan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin aynı zamanda meslekten aldığı haz da yüksek çıkmıştır. Kavak' ın (2021: 89) yapmış olduğu araştırmada, eğitim-öğretim alanındaki yeniliklere adapte olma çabası, öğrencilere faydalı olma isteği, derste yaşanan akış deneyimi, odaklanma ve sabır, sahip olunan özel yeteneklerin sergilenme arzusu öğretmenlerde yetenekleri en üst seviyede sergilemeyi sağlamaktadır. Öğretmenlerin yeteneklerini en üst seviyede sergilemesinde bazen öğrenci ve velilerin takdir ve teşekkürleri, başarılı geçen dersler ve uygulamalı derslerin yaşattığı haz etkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Mesleğinde dijital becerilerin kullanımı alt boyutunun beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mesleki hazzını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Beden eğitimi ve spor derslerinde dijital araçları

kullanan öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin yüksek olduğu ve eğitimdeki teknolojik değişim ve gelişimlere ayak uydurabilmesi mesleki hazzını artıracakı düşünülmektedir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yaşa göre dijital yeterliliklerden olan Öğretme ve Öğrenme ile Öğrencilerin Güçlendirilmesi puanlarında anlamlı fark görülmüştür. Analiz sonucunda 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 35-44 yaş arasında ve 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğrencilerin Güçlendirilmesi puanlarının ve 25 yaş altı ve 26-34 yaş arasında olan öğretmenlerin 45 yaş ve üstü öğretmenlere göre Öğretme ve Öğrenme puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş olarak genç öğretmenlerin öğretim ve öğrenme ortamında dijital teknolojiyi daha etkin bir şekilde kullandığı ve dijital platformların kullanılmasında öğrencileri sürece daha fazla dahil ettiği söylenebilir. Koçer, (2021: 49) yaptığı çalışmada çalışmanın aksine beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yaş değişkenine göre eğitim teknolojilerini kullanmalarına bakıldığında bilgisayar, grafik/karikatür/resim, filmler/video, internet, kitap, projeksiyon, TV programları, video/video kamera, yazı tahtası ve elektronik tahta kullanım ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Çalışmalardaki farklı sonuçların verilerin toplandığı bölgelerin farklılığından dolayı olduğu düşünülebilir.

İl merkezinde görev yapan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin köyde olan öğretmenlere göre Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanılması puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Analiz sonucuna göre il merkezinde olan öğretmenler dijital teknolojiye ve internete daha kolay ulaşım sağlar ve dijital becerilerini ders esnasında köyde görev yapan öğretmenlere göre daha fazla kullanma şansı bulduğu söylenebilir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin gelir durumuna göre dijital yeterlilik alt boyutlarından Mesleğinde dijital becerilerin kullanılması, Öğretme ve Öğrenme, Değerlendirme, Öğrencilerin Güçlendirilmesi ve Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Kolaylaştırılması puanları gelirini iyi olarak belirten öğretmenlerin gelirini çok az ve az olarak belirten öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bulguların sonucuna göre gelir durumunu iyi olarak tanımlayan beden eğitimi öğretmenlerinin dijital araçlar satın alması ve onlara ulaşabilmesi gelir durumu az ve çok az olarak tanımlayan öğretmenlere göre daha kolay olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle teknolojik gelişmelere daha hızlı uyum sağlaması ve dijital yeterliliğinin daha yüksek olması beklenebilir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin demografik değişkenlerden cinsiyet mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılmış ve analiz sonucunda anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0.05$). Özivgen ve Karaçam, (2020: 21), yapmış olduğu çalışmanın bulgularına göre beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mesleki haz düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı fark bulmamıştır. Erdoğan, (2013: 78) öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada öğretmenlerin mesleki haz düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Koçer, (2021: 49) Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin cinsiyete göre eğitim teknolojileri kullanım durumlarına bakıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Fidan ve Yeleğen, (2022: 164) öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada kadın öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin erkek öğretmenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Çalışmalar arasındaki farklılığın araştırma gruplarının farklı olmasından kaynaklı olabilir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin demografik değişkenlerden meslekte çalışma yılına göre mesleki haz ve dijital yeterliliklerin karşılaştırılmış ve analiz sonucunda anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0.05$). Yaman'ın (2007: 310) 'Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitim Teknolojileri Ve Multimedya Kullanım Becerileri' üzerine yaptığı çalışmada ise 0-5 yıl çalışan beden eğitimi ve spor öğretmenleri eğitim teknolojilerini en fazla kullanan grup, 21 yıl ve üzeri çalışan beden eğitimi ve spor öğretmenleri ise eğitim teknolojilerini en az kullanan grup olarak

bulunmuştur. Araştırmamız ile Yaman'ın (2007) yaptığı araştırmadaki farklı sonuçların araştırmalar arasındaki zaman ve bölge farkından olduğu düşünülebilir. Günümüzde teknolojik araçlara erişim ve bu araçları eğitim alanında kullanmak daha kolay olduğu söylenebilir.

Öneriler

Bu çalışma Konya ve Ankara illeri ile sınırlandırılmıştır. Farklı bölgelerde, farklı illerde yapılacak çalışmaların da alan yazına katkısı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma beden eğitimi ve spor öğretmenleri üzerinde yapılmıştır. Farklı branş öğretmenleri ile benzer araştırmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Bozali, S., (2017). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Haz Düzeylerinin Açıklanmasında Mesleki Benlik Saygısı Ve Rol Fazlası Davranışların Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Kaban, A. L., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim Ve Dijital Yeterlilikler. Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi, 7(2), 35-63.
- Dede, C. (2005). Planning For Neomillennial Learning Styles. Educause Quarterly, 28(1), 7-12.
- Erdoğan, O. (2013). İlköğretim Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Ve Başarı Algılarında Yordayıcı Olarak Akademik İyimserlik, Umud Ve Mesleki Haz. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Fidan, M., & Yeleğen, H. C. (2022). Öğretmenlerin Dijital Yeterliliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi Ve Dijital Yeterlilik Gereksinimleri. Ege Eğitim Dergisi, 23(2), 150-170.
- Field, A. (2009). Discovering Statistics Using SPSS. London: Sage.
- George, D. Ve Mallery, M. (2010). SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference. Boston: Pearson
- Hoy, W. K., & Tarter, C. J. (2011). Positive Psychology And Educational Administration: An Optimistic Research Agenda. Educational Administration Quarterly, 47(3), 427-445.
- Karaçam, A., & Pulur, A. (2018). Basketbol Ve Futbol Hakemlerinin Mesleki Haz Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Spormetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(4), 288-295.
- Karakuş, İ., 2022. Öğretmen Adaylarının Profillerine “Dijital” Bir Bakış: Dijital Farkındalık, Yeterlik Ve Akıcılık. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi.
- Kavak, Ö., (2021). Öğretmenlerde Mesleki Haz Duygusunun İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Koçer, K., (2021). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenlerinin Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumları. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.
- Peterson, C., Park, N., Hall, N., & Seligman, M. E. (2009). Zest And Work. Journal Of Organizational Behavior: The International Journal Of Industrial, Occupational And Organizational Psychology And Behavior, 30(2), 161-172.
- Redecker, C. (2017). European Framework For The Digital Competence Of Educators: Digcompedu (No. JRC107466). Joint Research Centre (Seville Site).
- Uluyol, Ç. & Eryılmaz, S. (2015). 21. Yüzyıl Becerileri Işığında Fatih Projesi Değerlendirmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(2), 209-229.
- Toker, T., Akgün, E., Cömert, Z., & Sultan, E. D. İ. P. (2021). Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Ölçeği: Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. Milli Eğitim Dergisi, 50(230), 301-328.
- Yaman, Ç. (2007). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitim Teknolojileri Ve Multimedya Kullanım Becerileri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(2), 291-313.
- Yapar, T. (2005). Motivasyonun İş Verimliliği Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kırkyamanın Giysi Tasarımında Kullanılması

Melahat AYDINER¹

Giriş

İnsan, birincil ihtiyaçlarını karşılarken dahi sanatı ve estetiği ön planda tutarak farklı kültürel yapılar oluşturmuştur. Tarihi süreç içerisinde giyim, toplumları birbirinden ayıran kültürel mirasın somut değerlerinden birisi haline gelmiştir. Ekonomik süreçlerin ve küreselleşmenin etkisi ile toplumların sahip oldukları değerleri yitirmeye başladığı görülmektedir. Bu değerleri koruyabilmek ve gelecek nesillere kendi kültürel miraslarını aktarabilmek adına geleneksel öğeler kullanılarak yapılan tasarımlar önemli hale gelmiştir.

Toplumların yaşam biçimi olan kültür, birbirlerini sürekli olarak etkileyen maddi ve manevi unsurlardan oluşmaktadır. Bir milletin tarihi boyunca biriktirdiği maddi ve manevi değerlerin bütünü olan kültür, o milletin yaşayışı, düşüncüsü, düşündüklerini ifade ediş tarzı ve toplumun karakterini ifade eden somut ve somut olmayan değerlerin bütünüdür. “Kültür, belirli bir zamanda belirli bir toplum tarafından geniş çapta paylaşılan inanışlar ve değerler olarak da tanımlanan bir olgudur” (alıntılan Koca vd., 2018: 795); (aktaran Pressey ve Selassie, 2002: 355). “Kültür, insanlarda birlik bilinci yaratabilen ve insanları biyolojik akrabalıkların ötesine taşıyan önemli bir unsurdur. Bu unsurlar, ailede, okulda, iş hayatında, birer değer olarak herkese aktarılır” (Türkyılmaz, 2013: 91).

Kültürel yapının bir parçası olan miras ise; “günlük kullanılan sanat objeleri, mimari, peyzaj biçimleri gibi somut kültürü; el sanatları, dil ve insan belleği, dans performansları, müzik, tiyatro ve ritüeller gibi somut olmayan kültürel mirası kapsayan, genellikle ortaklaşa paylaşılan herkesin yararına olan değerlerdir” (Kurtar ve Somuncu, 2013: 36). Kültürel mirasın korunmasını ve aktarılmasını sağlayan farklı faktörler vardır. Şüphesiz bunlardan birisi de hem önemli bir kültür unsuru olan hem de somut kültürel mirasın taşıyıcılarından biri olan giysilerin sanatla ifade edilmesidir.

Kültürel gelişimden etkilenen ve aynı zamanda kültürü etkileyen giyim biçimleri; toplumun inançları ile dini değerlerin yanı sıra yaşanan coğrafya, iklim şartları, gelenekler ve kavme dayalı özelliklerden de etkilenmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle insanlar büyük bir hızla aynı tarzda giyiniyor ve tüketiyor olsa da giyim tarzlarında dini ve kültürel etkilerin etkinliğini tamamen yitirdiğini/yitireceğini söyleyemeyiz. Çünkü giyim tarzı, bir devrin, bir ülkenin ve kişilerin özelliklerini simgeleyen sözsüz bir iletişim aracıdır. Günümüzde insanlar her ne kadar aynı parçalardan oluşan giyim eşyalarını giyiniyor olsa da giyim simgesel anlatım gücü hala etkilidir.

Kültürel Mirasın Somut Unsuru Giyim

Giyim, insanı iklim şartlarının olumsuz etkilerinden korurken aynı zamanda estetik görünümüne katkı sağlayan; bireysel, toplumsal, ekonomik, teknolojik şartlara bağlı olarak değişiklik gösteren ve kişilerin kullanım biçimine göre farklı anlamlar yüklenen çeşitli giysilerdir (Çağdaş,

---

¹ Melahat AYDINER, Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tasarım Bölümü, Orcid: 0000-0003-2926-87

2000: 1). “Giyim, bir ülkenin, bir devrin, bir kişinin özelliklerini belirten ve milliliği oluşturan öğelerden birisidir” (Ural ve Mutlu, 2012: 104). Giyim, her kültürün kendi karakteristik yapısına ve hayatı yaşayış biçimlerine göre şekillenmektedir. Genellikle kişisel beğenileri ve kültürel değerleri yansıtan giysilerin değişimi konusunda bazı toplumlar, kültürler arası etkileşimin etkisi altında kalmazken bazı toplumlar, daha baskın olan kültürlerin etkisi altında kalmışlardır.

Giyimi/giymeyi; dış etkenlere karşı korunmak güdüsüyle giyinen, içinde yaşanan toplumun özelliklerini yansıtan, sahip olunan değer yargılarının, gelenek ve göreneklerin göstergelerinden biri olarak görmek ya da göstermek giyimin işlevlerini sınırlamaktır. Bunlar doğru olmakla birlikte giysilerin, örtünme ihtiyacının ötesinde anlamları vardır. Giyimin tarihi ilk insanın, örtünme ve korunma güdüsüyle başlasa da sosyal hayatın içinde bambaşka işlevler kazanmıştır. İnsan türü olarak herkes aynı görünse de kişiler giyimiyle, kendisi gibi olanlardan farklı görünmeyi arzulamaktadır. İnsanlar kimi koşulları maskeleyerek, kimi yönlerini gizleyerek, kimi yönlerini de açığa çıkararak giyim tarzlarıyla yaşam biçimlerini ortaya koyarken; giysiler kendilerini tanımlamak, görünür olmak, bir sosyal sınıfa mensub olmanın aracı olarak kullanılır. Ayrıca kişilerin dini inançları, ekonomik durumları, yaşadıkları doğanın koşulları, estetik kaygıları ve farklılık arayışlarının yanı sıra insanların hep yeninin peşinde olmak istemesi de hem giyim tarzlarında hem de giyimin görevlerinde değişikliğe neden olmuştur.

Bir kültür ögesi olarak giyilen giysilerin ve benimsetilen ilkelerin varlığı düşünüldüğünde, toplumların yapısının değişmesinde ve belirlenmesinde giyimin önemi ortaya çıkmaktadır (alıntılayan Kutlu Yapıcı, 2018: 1193); (aktaran Koca vd., 2007: 794). Bu durum günümüzde de hızlı toplumsal bir değişimin ve kültürler arasında yoğun bir etkileşimin oluşumunu sağlamaktadır. “Her kültür kendi tarzını geleneksel unsurlarla oluşturur ve sosyal kullanımla pekiştirir. Üretilen ürünlerin “zamana uygunluğu, eskiliği, akla-mantığa uygunluğu” gibi tutumlar kişi ve toplum tarafından sorgulanmadan kullanılır” (Koç ve Koca, 2016: 773). Toplum bireyleri tarafından bir şekilde benimsenen bu değerlerin sadece o süreç içerisinde kullanımı kültürel kimliklerin aktarılması konusunda yeterli değildir. Kültürel kimliklerin aktarılması ve korunması için farkındalık oluşturulması da gereklidir. Bu farkındalığı sağlayacak unsurlardan birisi toplumları diğerlerinden ayıran giyim tarzları ve giysilerde yapılacak özgün tasarımlardır.

Giysi Tasarımında Kültürel Mirasların Kullanılması

Kimi zaman olumsuz şeylerin sorumlusu kimi zaman da hayatı kolaylaştıran küreselleşme süreci kaçınılmaz bir gerçektir. Küreselleşme yerel kültürlerin temelini tamamen etkileyemese bile oluşan yapının görünen yüzünde değişmelere neden olmaktadır. Küreselleşmenin etkisinin en hızlı görüldüğü ve etkileyerek değiştirdiği alanlardan birisi de giyim kültürüdür. İnsanların çoğu farklı coğrafyalarda ve kültürde yaşamalarına rağmen dünyanın herhangi bir yerinde popüler olan aynı giysileri giymektedir. Uzun süreli değişimlerin kalıcı olması yerel kültürlerin varlığı için büyük bir tehlikedir. Küreselleşemeyen yerel değerlerin gelecek nesillere aktarılamaması, hatta yok olması da başka bir tehlikedir. Bu tehlikenin farkında olan kimi moda tasarımcıları, geleneksel ve yerel unsurları evrenselleştirerek, tasarımlarında yeniden yorumlayarak kültürel mirasa sahip çıkmaya çalışmaktadır.

Giysi tasarımı; “ait olduğu zamanın ruhunu, dönemin yaşam tarzı dinamiklerini ve insanımı giysiler ile anlatır” (Yetmen, 2016: 737). Giysilerin tasarım değerinin koruyabilmek için tasarımcıların bu süreçte yaratıcılık güçlerini en üst düzeyde kullanmaları önemlidir (Koca vd., 2019: 90). Bir ürün ortaya koymaya yönelik düşünsel ya da maddi çalışmalar süreci olan tasarım, bireyin hayal gücü üretkenliğiyle teorinin uyumlu birlikteliğinin ifadesidir (alıntılayan Erden vd., 2015: 239); (aktaran Çeliköz vd., 2011: 200). “Bir tasarımcının esin kaynağı, etrafında gördüğü bir nesneyle

etkileşiminden, soyut kavramlardan, tarihsel olaylardan, kültürel ve geleneksel alışkanlıklardan, yaşam şartlarından doğabilir” (Kocabaş Atılğan, 2014: 464). Esinlenen konunun belli bir düşüncüyü yansıtması kadar toplumun güncel eğilimleri ve tüketici beklentileriyle uyumlu olacak şekilde yorumlanması da önemlidir. Bu nedenle giysi tasarımı yapılırken aynı zamanda bir endüstri ürünü olan giysilerin “üretilebilirliği, satılabilirliği, kullanılabilirliği ve müşteri beğenileri” (Kocabaş Atılğan, 2014: 464) dikkate alınarak yaratıcılık değeri içeren özgün giysiler tasarlanmalıdır.

Giyimde, toplumu etkileyen ve sürekli değişen yeniliklerle modanın etkisinde giysiler üretilmekle birlikte, kimi zaman yeni tasarımlarda geçmişin izlerine rastlamak da mümkündür. Pek çok batı ülkesinde somut olmayan kültürel mirasın korunabilmesi için son yıllarda yürütülen çalışmalara bakıldığında; modernleşmek adına gelenekten tamamen kopmadan, değişerek de olsa geleneğe sahip çıktığı görülmektedir (Yılmaz Filiz, 2016: 53). Kültürel değerlerin yok olmaması, unutulmaması ve bu değerlerin günümüze ve geleceğe aktarılması adına oluşturulan giysi tasarımlarında yerel unsurlar tercih sebebi olmaya başlamıştır. Yeniden yorumlanan bu değerler topluma sunulmaya başlanmış ve toplum tarafından kabul görmüştür.

İhtiyaçlarını giderebilmek adına satın alma çabasında olan tüketicileri ikna etmek için, farklı özelliklere sahip en iyi ürünü sunabilmek yaratıcı ve eşsiz tasarımlarla mümkündür. Tasarımcılar bu ihtiyaca cevap verebilmek için koleksiyonlarını kitlelerin ilgisini çekecek hikâye ve temalar üzerinde kurgulamaya, geneklerden de ilham alarak özgün, farklı ve ayırt edici giysi tasarımları yapmaya başlamışlardır (Koca vd., 2019:90). Geri planda kalarak kaybolma ihtimali olan kültürel unsurları yorumlayarak tasarımlarına farklılık ve zenginlik katmışlardır. Bu kültürel unsurlardan biri de giysilerde kullanım alanları unutulmaya başlamış olan kırkyama’dır.

Kırkyama Tanımı, Tarihi ve Kullanım Alanları

Kırkyama, Türk kültürünün binlerce yıllık geçmişinden getirdiği, kültürel mirasın somut olmayan unsurlarından olan el sanatları içinde hep olan ama son zamanlarda dikkat çeken bir yüzey oluşturma tekniğidir. Geniş bir coğrafyada yaşayan ve birçok kültürle karşılaşmasına rağmen kendi kültürünü oluşturan ve koruyan Türklerin kendi kültürlerine özel giyim kuşamları ve ev tekstil ürünleri bulunmaktadır. Zengin bir giyim kültürüne sahip olan Türklerin giysilerde kullandığı malzemeler ve tekniklerde bir o kadar zengindir. Önceleri kumaşın çok pahalı ve az olması gibi dokumasının da zahmetli oluşu nedeniyle kumaşların tek bir parçası dahi boşa gitmesin diye Türkler, atık ve eskimiş kumaş parçalarından elde ettikleri yüzeyleri hem ev tekstili hem de giysilerinde kullanmışlardır.

Kırkyamanın, Türk tarihi içindeki seyri, önemli iki noktada şekillenmiştir (Önbaş ve Mutlu, 2018: 1). Biri Selçuklular döneminde gelişmiş bir bezeme tekniği olan Kündekari sanatına kadar dayanmaktadır. “Kündekari, geometrik biçimlerde kesilmiş küçük ahşap parçaların büyük bir yüzey oluşturmak üzere birbirleriyle geçmeli olarak birleştirilmesi tekniğidir” (<http://www.dildernegi.org.tr>). Diğeri ise Bosna’nın, Osmanlı imparatorluğuna bağlı iken başkenti olan Banyaluka ile aynı adını taşıyan bir elbisedir (Önbaş ve Mutlu, 2018: 1).

“Günümüzde hala Anadolu’ da kullanılan kırkyama; çeşitli renk ve desende kumaş parçalarının farklı geometrik düzenlemelerle yan yana getirilip dikilmesi ile tek parça haline getirilen bir yüzey birleştirme tekniğidir” (Kırkyama-Hazırlık, 2013:3). Çok sayıda kumaş parçasının bir araya getirilerek belli bir kompozisyon oluşturacak şekilde birleştirilmesi ile oluşan kırkyamanın kendi içerisinde pek çok farklı tekniği bulunmaktadır (Gürçan Akbaş ve İmre, 2019: 107). Önceleri yokluktan ve ihtiyaçlardan doğan yama işlemi, giysilerini uzun süre giyebilmek adına fakir insanların tercih ettikleri tamir işi iken günümüzde artık ihtiyaçtan değil emek isteyen bir tasarım faaliyeti olmuştur (Karataş, 2019: 142). Doğuşu her ne kadar bir el sanatı olarak başlamasa da yokluktan

doğan bu sanat, tekniği uygulayan kişinin tercihleri ve üretilecek ürünün çeşidine göre yüzey boyutu kazandırılarak yapılmaktadır. “Görsel ve estetik açıdan sanat değeri taşıyan kırkyama, döneminin moda renkleri, desen çeşitliliği, kumaş türleri, kumaş kaliteleri, dikim işlemleri hakkında da bilgi vermektedir” (Küçük Kurt, 2022: 255).

Eskiyen kıyafetlerin, artan kumaş parçalarının değerlendirilmesi amacıyla ortaya çıkan kırkyama, Türkiye’de “Yama İşi, Kırkpare, Yamalı Bohça” gibi farklı adlarla anılırken batı ülkelerinde “Patchwork” olarak literatüre geçmiştir. Türk insanının tutumluluğunu gösterdiği, sanat ve estetik birleştirilerek oluşturduğu örtü yüzeylerini “Kırkpare” veya “Kırkyama” olarak adlandırmasının nedeni; “Farsça bir kelime olan “Pare”nin parça anlamı taşımasının yanı sıra, “Kırk” kelimesinin Türk kültüründe İslam dinini seçmesinden önce ve İslamiyet sonrasında inanışlarında sayı olarak önemli bir yeri olmasındandır” (Özpuat, 1994: 37). Kırkyamanın, Türk kültüründe kırk sayısının nazar inancıyla ilişkisi nedeniyle kullanıldığı yerlerden birisi özellikle çocuk giysileridir. Türkiye’nin bazı yerlerinde, çocuğu yaşamayan kadınlar; doğunca çocukları yaşasın diye hamileyken çok çocuklu evlerden, o çocuklara ait giysilerden kumaş parçaları alarak kendi çocuklarına bebek giysileri, yorgan, kundak dikerlerdi. Bebek doğunca ilk bu giysiler giydirilirdi. Ayrıca geleneksel kültürümüzde, kız ve erkek çocuklarının giysilerinde yedi parça kullanıldığı bilinmektedir (Özpuat, 1994: 39).

Kırkyamanın oldukça yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Parçaların birleştirilmesiyle elde edilen kumaş yüzeyleri ile daha çok bohçalar, battaniyeler, yatak örtüleri, seccadeler, yorgan yüzleri, yatak örtüleri, pikeler, minder yüzleri, perdeler, çantalar ve cüzdanlar yapılmaktadır. Çok yoğun olmamakla birlikte sürdürülebilir moda eğilimleri kapsamında giysi üretiminde de tercih edilmektedir. Bunların yanı sıra eskimiş ve yıpranmış eski halı ve kilimler, farklı kırkyama teknikleri ile birleştirilerek yeniden kullanıma kazandırılmaktadır. Kırkyama sanatı günümüzde sadece atık ya da eski kumaş parçaları kullanılarak değil, bu sanat için üretilmiş farklı renk ve çeşitlerde kumaşlar, iplikler, boncuklar ve daha pek çok malzeme kullanılarak yapılmaktadır.

Kırkyama sanatı sadece kumaş ve dokuma yüzeylerinde değil plastik sanatlar içinde yer alan farklı sanatsal faaliyetler arasında da kendisine yer bulmaktadır. “Temelinde parçadan bütüne giden bir sistemle yapılan kırkyama tekniği, plastik sanatlarda kullanılan mozaik, kolaj, asamblaj ile teknik anlamda benzerlik göstermektedir” (Sevim ve Yeşilmen, 2016: 183). Seramiklerin yıpranmış ve kırılmış kısımlarını kumaş ya da tül ile kaplayıp, parçaları ipin bağlayıcı ve birleştirici özelliği ile tamir edip bütünleyerek elde edilen işlemeli seramikler, kırkyama tekniğinin başka bir uygulama alanıdır” (Karatay, 2019: 147). Ayrıca mobilya sektöründe koltuk kaplama da kullanılmak üzere üretilen dokumalar, otomatik makinelerde üretilen halılar, mutfak ve banyolarda kullanılan fayans ve seramik modelleri ile ev dekorasyonu için tercih edilen birçok ürünün üretiminde kırkyamadan esinlendiği görülmektedir.

Yöntem

Kültürel değerlerimizi yaşatmak, saklamak, korumak ve kültürel mirasımızın bir parçası olan kırkyamanın tanıtılarak, gelecek nesillere aktarılması amacıyla; nitel veri toplama yöntemi ile alan araştırması yapılarak konu ile ilgili kaynaklara ulaşılmıştır. Ayrıca bir kuramı uygulamak ve sınamak yönüyle uygulamalı araştırma niteliklerini de içeren bu çalışmada, kırkyama tekniği esin kaynağı olarak seçilmiştir.

Küreselleşmenin etkisiyle yok olma veya unutulma tehlikesi taşıyan kırkyamanın canlandırılmasının yeni giysi tasarımlarıyla mümkün olacağı düşünüldüğünden, yapılan araştırmalardan elde edilen verilerle hikâye panosu hazırlanmıştır. Giysi tasarımları yapılırken yerel unsurlardan biri olan kırkyamanın da esin kaynağı olarak kullanılabileceğini ortaya koymak amacıyla;

özgün kadın giysi tasarımları yapılmıştır. Tasarlanan ürünün özgün olmasının yanı sıra, giysinin sosyal ve estetik değerlerinin de karşılanabilmesini sağlamak için seçilen temayı en iyi şekilde açığa çıkartacak 9 kadın giysi modeli geliştirilmiştir. Modeller tasarlanırken kırkyamanın farklı giysi çeşitlerinde kullanılabileceğini göstermek adına farklı giysi modelleri tasarlanmıştır. Tasarımlar içinden ceket (Araştırma Modeli 8)modeli seçilmiştir. Kırkyama tekniğine uygun olarak farklı renk ve desende kumaşlar yan yana getirilerek seçilen modelin varyantları hazırlanmıştır. Geliştirilen modellerden bir tanesinin teknik ayrıntıları belirlenerek kalıpları hazırlanmıştır. Modelin dikimi yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Araştırma Bulguları

Bu bölümde, Türk kültürünün binlerce yıllık geçmişinden getirdiği kırkyamanın günümüzde kullanıldığı alanlar dikkate alınarak hazırlanan hikâye panosu, hikâye panosundan esinlenerek hazırlanan araştırma ve geliştirme çizimleri, giysinin teknik çizimi, teknik çizimden yola çıkılarak hazırlanan giysi kalıbı ve dikimi yapılan bitmiş ürün bulunmaktadır.

Resim 1: Esin Panosu

Resim 2: Araştırma Çizimleri:

Kırkyamanın kullanım alanını çoğaltmak adına farklı giysi çeşitleri için araştırma çizimleri yapılmıştır. Düz ve desenli olmak üzere farklı ve aynı özellikleri taşıyan kumaşlarla, kırkyama teknikleri kullanılarak 9 giysi tasarlanmıştır.

Araştırma Modeli 1

Araştırma Modeli 2

Araştırma Modeli 3

Model 1: Günlük kullanıma uygun olan asimetrik bir elbisedir. Kolları, kol uçlarında volan olan fakir koldur. Bebe yakalı elbisenin yakasında kullanılan mavi kumaş elbisenin etek kısmında da kullanılmıştır. Sol tarafta göğüs altından başlayan etek ucunda biten desenli kumaşın, elbisenin diğer kumaşlarıyla aynı formda olmasına dikkat edilmiştir.

Model 2: Çok amaçlı kullanıma uygun kapüşonlu bir giysidir. Kolları, pazen kumaşla uzatılan uzun koldur. Siyah renk ağırlıklı olan giyside farklı desenlerde pazen kumaşlar verev kesilerek siyah kumaşla birleştirilmiştir. Ön ortası yan dikişlere göre daha uzun çalışılarak verev form desteklenmiştir.

Model 3: Gipür siyah dantel ve üç farklı renk ile çalışılan yarı fantezi bir elbisedir. Kolları, kol uçlarında fırır olan uzun koldur. Sıfır yakalıdır. Kuplarla bedene oturması sağlanmıştır. Ön ortasında göğüs formundan başlayan siyah ek parçanın etek yan uçlarında farklı bir kumaş ve renk tercih edilmiştir.

Araştırma Modeli 4

Araştırma Modeli 5

Araştırma Modeli 6

odel 4: Asimetrik robalı mini bir elbisedir. Uzun kollu ve sıfır yakalıdır. 5 farklı desende kumaş kullanılmıştır. Robada sağ bedenden başlayarak sol kalçaya kadar uzanan siyah kalın şerit parçanın, sağ tarafında üç, sol tarafında ve etek ucunda tek parça desen ve formda kumaş tercih edilmiştir.

Model 5: Asimetrik mini bir elbisedir. Geniş sıfır yakalıdır. Kolları, kol uçlarında kısa fırfırları olan yarım koldur. Sağ kolunda fırfırın üstünde verev başka bir parça daha vardır. Elbise birbirinden farklı kumaşların kullanıldığı 13 parçadan oluşmaktadır. Sağ bedenin etek ucunda 3 katlı volan, sol bedende ise bel formunu açığa çıkaran kesikle birlikte 4 ayrı kumaş kullanılmıştır.

Model 6: Asimetrik uzun kollu bir gömlektir. Dik yakalıdır. Sol beden sağ bedenden daha uzun olarak tasarlanmıştır. Gömlek birbirini tamamlayan farklı kumaşların kullanıldığı 8 parçadan oluşmaktadır. Arka bedende, sağ ön kupta ve sağ kolda boyuna çizgili, sol kolda ise küçük kareli kumaş kullanılmıştır. Bedene kupla oturtulan gömleğin kuplarında farklı kumaş tercih edilmiştir. Sağ bedeninin yan kupunda kareli kumaş verev formda kullanılırken, sol yan kupta ise enine kullanılmıştır.

Araştırma Modeli 7

Araştırma Modeli 8

Araştırma Modeli 9

Model 7: Asimetrik dar kesim bir elbisedir. Kayık yakalıdır. Kolları, üç parçadan oluşan fakir koldur. Giysinin ön ortasında yer alan parçanın üzerine yama tekniğinde aplike cep düşünülmüştür. Elbise birbirini tamamlayan mavi tonlarda farklı kumaşların kullanıldığı 24 parçadan oluşmaktadır.

Model 8: Simetrik formda tasarlanan yarı fantezi bir ceket elbisedir. Şömiziye yakalıdır. Kolları, üç parçadan oluşan kol ağzı geniş ve yırtmaçlı uzun koldur. Kolda dirsekte yer alan kesik üzerine yerleştirilmiş kapak vardır. Giysi birbirini tamamlayan aynı özellikte olan kumaşların farklı desen ve renklerinin kullanıldığı 18 parçadan oluşmaktadır. Arka ve ön bedende koldan başlayan dik açılı kuplar ile giysiye form verilmiştir. Kuplar ve beden için ayrı renkler seçilmiştir. Ön bedende kup altından başlayan 3 ayrı renkte verev kesikler vardır.

Model 9: İki parçadan oluşan etek ve bluz olarak tasarlanan bir giysidir. Giysi boyu belde biten bluz asimetriktir. Kayık yakalıdır. Kolları, kol ucunda şeritlerle daralan kısa koldur. Bluzun sağ bedeni enine 4 kesikten sol bedeni ise boyuna 2 kesikten oluşmaktadır. Etek kloş kesimdir. Eteğin üzerinde farklı boyutlarda 13 geometrik kesimli yama vardır. Yamalardan ikisi biri kısa diğeri daha uzun olmak üzere applike cep olarak düşünülmüştür. Eteğe estetik görünüm vermek için etek ucunda şerit olarak yama renklerinden birisi tercih edilmiştir.

Resim 3: Geliştirme Çizimleri:

Araştırma çizimleri içinden 8.model geliştirilmek üzere seçilmiştir. Geliştirme çizimleri seçilen modelin teknik detaylarını değiştirmeden sadece kumaş ve renk kombinleri değerlendirilerek tasarlanmıştır.

Geliştirme Modeli 1

Geliştirme Modeli 2

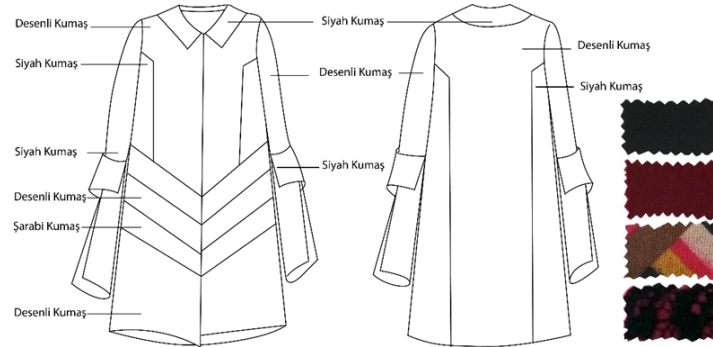

Geliştirme Modeli 3

Geliştirme Modeli 4

Resim 4: Üretilecek Modelin Teknik Çizimi

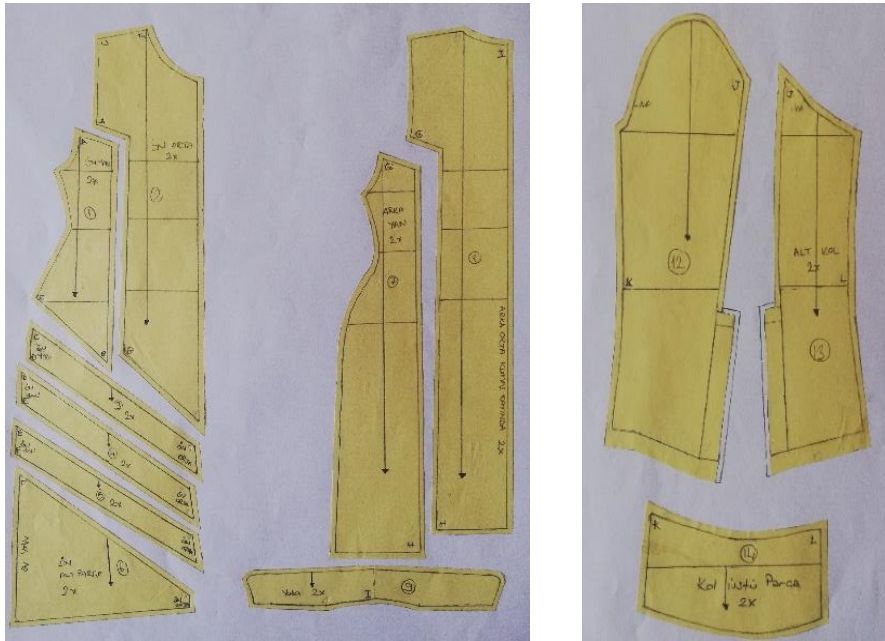

Resim 5: Model Uygulama ve Açılım:

Giysinin kalıbı ve dikimi için üzerinde gerekli detayları bulunan teknik çizim yapılmıştır (Resim: 4). Teknik çizimden yola çıkılarak hazır kalıplar üzerine model uygulama yapılmıştır. Giysi kesiminin yapılabilmesi için model uygulaması yapılan kalıpların paylı şablon kalıbı hazırlanmıştır.

Ön, Arka, Kol Model Uygulamaları

Ön, Arka, Kol Model Açılım ve Şablon Kalıpları

Resim 6: Tasarımı ve Dikimi Gerçekleştirilen Model

Modelin Ön, Yan, Arka Görünümü

Sonuç Ve Öneriler

Dünya hayatının vazgeçilmez unsuru olan insan, tarihin her aşamasında aklını ve yeteneklerini kullanarak bulunduğu ortama değer katmıştır. Kültürü oluşturan tüm eylemler, insanın emeğiyle dün zaman ve mekân içinde şekillenerek, yarınlarda yaşayacak olan insanların hayatlarının zenginleşmesini sağlamıştır. Eski zamanlarda yaşayan insanlar, her tür ihtiyaçlarını gidermek üzere geliştirdikleri ürünlerin, gelecekte bir miras olacağını düşünmeden üretmişler ve kullanmışlardır. Onları koruma ve saklama gereği duymamışlardır. Fakat bugünün insanlarında artan farkındalık bilinci, hem geçmişin hem de şimdiki zamanın kültürel değerlerine sahip çıkılmasına ve korunarak geleceğe aktarılmasına kaynaklık edebilir.

Tasarımcılar, kültürel unsurları kullanarak yaptıkları alan araştırmalarından yola çıkarak özgün ve sürdürülebilir tasarımlar hazırlayarak bu farkındalığın artırılmasına katkı verebilirler. Geleneksel bir sanat unsuru olan kırkyama tekniğinden esinlenerek hazırlanan giysilerin ve diğer ürünlerin, kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamasını isteyen ya da önemseyen sanatçılar, yaşadıkları çağın özelliklerini dikkate alarak yaptıkları tasarımları sayesinde kültürel kimliğin korunmasını hedefleyebilirler. Tarihi süreç içerisinde toplumları birbirinden ayıran en belirgin göstergelerden birisinin giyim kuşam olduğunu bilen giysi tasarımcısı, tasarımlarını, kendi kültürü ve gelenekleriyle yorumlayarak yaptığı koleksiyonlarının özgünlüğünü artırabilir.

Rekabet ortamının bir sonucu olarak günümüzde tüketicilerin en hızlı tükettiği ürünlerden birisi giysilerdir. Hızlı moda nedeniyle maalesef giysi tasarımcıları, özgün tasarımlar yerine üretilmesi ve satışı beklenen tarzda giysiler tasarlamaya başlamıştır. Bu tür tasarımlar nedeniyle ürünlere katılan katma değerden uzaklaşmıştır. Tasarımcılar, tasarım becerilerini, hayal güçlerini ve kişisel zevklerini kültürel zenginlikleriyle birleştirerek yapacakları tasarımları ile giysilerin çeşitlenmesini ve değerlendirilmesini sağlayabilirler. Giysilerdeki etki ve vurguyu artırmak adına yapılan estetik ve işlevsel tasarımlarla farklı görünme isteğinde olan tüketicilerin beklentilerini karşılayabilirler. Tüketiciler, hızlı moda nedeniyle oluşan aşırı tüketim sonucunda açığa çıkan atıkların azaltılabilmesi için;

eskimiş ya da giyilmeyen giysilerini hemen elden çıkarmadan/atmadan kırkyama tekniği ile yeniden yorumlayarak kullanabilirler.

Küreselleşme ile kültürel değerlerin önemini yitirdiği, geleneklerin çoğunun unutulduğu, bazı geleneklerin değişerek, bazılarının ise unutulup kaybolduğu bilinen gerçektir. Küreselleşmenin etkisinin en hızlı görüldüğü ve etkilediği alanlardan biri de dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların, dünyanın herhangi bir yerinde popüler olan aynı giysileri giymeleridir. Kültürlerarası etkileşimi sağlayan bu gibi durumlar, küreselleşemeyen yerel değerlerin gelecek nesillere aktarılamaması hatta yok olması tehlikesini artırmaktadır. Giysi tasarımcıları, kültürel mirasa sahip çıkarak ve yerel unsurları tasarımlarında kullanarak bu tehlikenin karşısında durabilirler. Aynı zamanda çağın gerisinde kalmadan küresel pazarlarda yer alabilmenin; giysilerin satışının yapıldığı pazarın doğru analiz edilerek zayıf taraflarından doğan fırsatları da gözden kaçırmadan olabileceği de unutulmamalıdır.

Dünyanın kimi yerlerinde bir sanayi dalı olan kırkyamanın ülkemizde bir hobi olarak kalmaması için; bu sanatı icra eden kişiler takdir edilerek desteklenebilir. Yakın zamanda bir örneğini gördüğümüz gibi, “kırkyama dalında somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları listesine” alınan kişilerin sayısının çoğalması için bu sanatla uğraşan kişiler ödüllendirilebilir.

Kırkyamanın eski bir gelenek olarak kalmayıp gençler üzerinde ilgi uyandırması için tasarımcı öğrencilere; güzel sanatlar fakültelerinin ve meslek yüksekokullarının moda tasarım programlarında “kırkyama” seçmeli ders olarak verilebilir. Kırkyama tekniğinin geniş kitleler tarafından öğrenilmesi için halk eğitimlerde açılan kursların sayısı artırılabilir. Kişilerin kendi oluşturdukları ürünler ile aynı zamanda rehabilite olabilecekleri bilgisi öğretilebilir. Defileler, sergiler, yarışmalar ile kültürel mirasımız olan kırkyama gündemde tutulabilir.

Kaynakça

Akbaş Gürcan, K., ve İmre, H. M. (2019). Lif sanatının tarihsel süreç içerisindeki devinimi ve dikiş teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen lif sanatı uygulamaları. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 4(7), 101-119.

Çağdaş, M. (2000) *Kadın giyiminde kapanma payı ve yaka çizim teknikleri*. Konya: Atlas Kitapevi

Erden, F., Özus, E. E., ve Tufan, M. (2016). Nazar temalı kadın giysi tasarımları. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 176-188.

Kılıç Karatay, S. (2019). Kırkyama geleneği ve kullanım alanları. *Journal of Arts*, 2(3), 141-150.

Kırkyama-Hazırlık. (2013). Ankara: MEB yayınları

Koca, E., Koç, F., ve Vural, T. (2008). Kültürlerarası etkileşimde giyim kuşam. 38. ICANAS Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül, Ankara, 793-808.

Kocabaş Atılgan, D. (2014). Giysi tasarımında esinlenmenin ve araştırmanın yaratıcılığa etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (27), 471-487.

Koç, F., ve Koca, E. (2016). Halk giyim kuşamının yok olmasına ilişkin nedenler ve koruma altına alınması gerekliliğinin 5n1k yöntemi ile analizi. *Electronic Turkish Studies*, 11(2), 755-778.

Kurtar, C. ve Somuncu, M. (2013). Kentsel kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği: Ankara Hamamönü örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-47.

Kutlu Yapıcı, N. (2018). Kültürlerarası etkileşimde giysi faktörü. *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, 4(13), 1192-1199.

Küçük Kurt, Ü. (2022). Geleneksel kırkyama tekniği ile üretilmiş seccade örnekleri ve özellikleri. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 5(3), 253-270.

Önbaş, Ö. ve Mutlu, S. (2018). *Geleneksel atık değerlendirme Kırkyama*. Ankara: Iksad yayınevi

Özpulat, F. (1994). Geleneksel kültürümüzde kırkpare. *Tekstil ve Mühendis Dergisi*, 8(45), 37-41.

Sevim, S., ve Yeşilmen, N. (2016). Kırkyama'nın seramik sanatına yansıması: Zoe Hillyard örneği. *Sanat & Tasarım Dergisi*, 6(1), 180-190.

Türkyılmaz, D. (2013). Kültürün koruyucu kadınları ve somut olmayan kültürel miras. Oğuz, Ö. Ölçer Özünel, E. Gürçayır Teke, S. (Ed.), *Somut olmayan kültürel mirasın geleceği-Türkiye deneyimi* (91-97) Ankara: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu

Ural, Ö. ve Mutlu, S. (2012). Tüketicilerin giyim tercihlerinde kültürün etkisi; Çorum ili örneği. *Akdeniz Sanat*, 4(7), 102-107.

Yetmen, G. (2016). Moda tasarımında temel tasarım öğelerinin önemi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(22), 735-748.

Yılmaz Filiz, A. (2016). Anadolu Geleneksel kadın kıyafetlerinden cepken formunun Uzakdoğu geleneksel origami sanatı ile sentezi. *Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1(1), 50-59.

<http://www.dildernegei.org.tr> (25.04 2022)

18-45 Yaş Arası Bireylerin Ekran Kullanma Alışkanlıkları ile Narsisizm, Öznel İyi Oluş ve Obsesif Kompulsif Bozukluk Düzeylerinin İncelenmesi¹

Buket ALTINOK²
Muzaffer ŞAHİN³

GİRİŞ

Çağımızın en önemli sorunlarından biri ekran bağımlılığıdır. Bağımlılık şekli olarak yeni olan internet bağımlılığı, son yıllarda sosyoloji, psikoloji ve iletişim gibi farklı disiplinlerden kişilerin dikkatini çekmeye başlayan bir çalışma alanı haline gelmiştir. Kandell'e göre bağlanma gerçekleşikten sonra, aktiviteden bağımsız olarak internete ve ekranlara karşı bağımlılık hissedilmektedir (Balcı, Gülnar, 2009). İnternetin, adeta ekrana yapışık olarak yaşayan suni bireyler yarattığının altı çizilmektedir (Baltacı, 2017).

Hem internet hem akıllı telefon kullanımının abartılması kişilerin günlük hayatlarının etkilenmesine neden olmaktadır (Yücelten, 2016). Ekran bağımlılıkları, belirli bir ekran izleme gibi pasif bir bağımlılık olabileceği gibi, bilgisayar oyunları oynama şeklinde aktif bir bağımlılık da olabilir. Bu davranışların genellikle bağımlılık yapıcı, uyarıcı ve pekiştiren özellikleri vardır (Arısoy, 2009). Video oyunlarının sürekli oynanması için motive edici bildirimlerin konması veya belli skorların istenmesi kullanıcıları kendine çekmektedir. Ekran bağımlılığı, bireylerin gereksinim ve amaçlarını karşılayamamasına, kişilerarası ilişkilerinde sorunlara ve bireyin davranış düzenleme ve değerlendirme becerisinde düşüşlere bunun sonucu olarak da sağlıksız durum ve kararlar içinde bulunmaya sebep olabilmektedir (Solmaz, 2019).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; 18-45 yaş arası çalışan kesimdeki bireylerde ekran bağımlılığının var olup olmadığını saptamaktır. Bağımlılık düzeyleri ve bu ekran bağımlılıkları ile öznel iyi oluş, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) ve narsisizm değişkenlerinin arasındaki ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca ekran bağımlılığı ile ilişki durumu, eğitim durumu, cinsiyet ve ekonomik durum gibi değişkenler arasındaki ilişkinin görülmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın önemi ise; ekran bağımlılığı araştırmaları genellikle 8-12 yaş grubu ilkökul çocukları veya ergenler üzerinde odaklanmıştır, fakat erken yetişkin veya yetişkinler üzerinde alanyazında yeterince araştırma bulunmamaktadır.

18-45 yaş arası grubunun seçilmesinin sebebi alanyazında bu kadar geniş yaş aralığında ve yetişkinleri kapsayan fazla çalışma bulunmamasıdır. Çalışan kesimden olmalarının istenmesi ile çalışma süreleri içindeki, yolda geçen sürede ve tatil günlerinde ekran ile ilişkilerini daha net görmek amaçlanmaktadır.

---

¹ 2019 yılında İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan tezden türetilmiştir.

² Uzman Psikolojik Danışman, İstanbul Arel Üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı, 0000-0002-2590-7552:

³ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı 0000-0002-2411-2803:

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bağımlılık kavramı, bireyin bedensel ve ruhsal sağlığının ya da sosyal yaşamının zarar görmesine karşın, bir durumu takıntı olarak yinelemeye yönelik engellenemeyen istekler duymaları ve bunu sürdürmeleri durumu olarak açıklanmaktadır. Bağımlılık türlerinden olan sigara, uyuşturucu ve alkol benzeri bağımlılıkların yanı sıra, fiziksel herhangi bir maddenin neden olmadığı bağımlılık türleri de bulunmaktadır. Davranışsal bağımlılık olarak tanımlanan bu tür; teknoloji kapsamında olan televizyon, bilgisayar, internet ve oyun bağımlılıkları, cep telefonu olabileceği gibi seks bağımlılığı, kumar, kompulsif yeme bağımlılığı ve alışveriş bağımlılığı gibi türler tanımlanmıştır (Akça, 2018)

DSM – 5'e (The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) göre teknolojik bağımlılık olarak tek tür İnternet Oyun Oynama Bozukluğu olarak tanımlanmıştır. Young 2009 yılında İnternet Oyun Oynama Bozukluğunu internet bağımlılığının alt kategorisi olarak açıklamıştır (Akça, 2018).

Ekran bağımlılığı kavramı; bütün dünyada tartışılmaya devam edilen internet bağımlılığının daha geniş çaplı bir versiyonudur (Köprülü, 2014). Bağımlılık terimi, bağımlı ve sorunlu bir biçimde çeşitli ekran kullanma etkinlikleri için kullanılmaktadır. Ekran bağımlılığı kavramı, bir ekranı içeren herhangi bir (potansiyel olarak bağımlılık yapan) etkinliğe erişmeyi içerse de rutin olarak aşırı mesajlaşma ve sosyal ağlardan porno bağımlılığına kadar, video oyunları ve diğer ekran kullanımı biçimleriyle sınırlandırılmaktadır (Balhara, Verma ve Bhargava, 2018).

Dr. Ivan Goldberg tarafından, İnternet bağımlılığı (Internet Addiction Disorder) hastalığı, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayınladığı Ruhsal Bozuklukların Teşhisi ve İstatistikleri Elkitabının (DSM-IV) madde bağımlılığı kavramında kullandığı kriterleri baz alınarak 1995 yılında ilk kez tanımlamıştır. Goldberg, internet bağımlılığı için kendi hazırladığı kriterleri şaka amaçlı olarak meslektaşlarına e-posta üzerinden yollaması ve meslektaşlarından da internet bağımlılıklarıyla ilgili itiraflarını geri dönüt almasıyla bu hastalığın varlığını tespit etmiştir (Gunuc ve Dogan, 2013). İlk kez Goldberg madde bağımlılığı kriterlerini vasıtasıyla, internet bağımlılığını tanımlayan maddeler ortaya koymuştur.

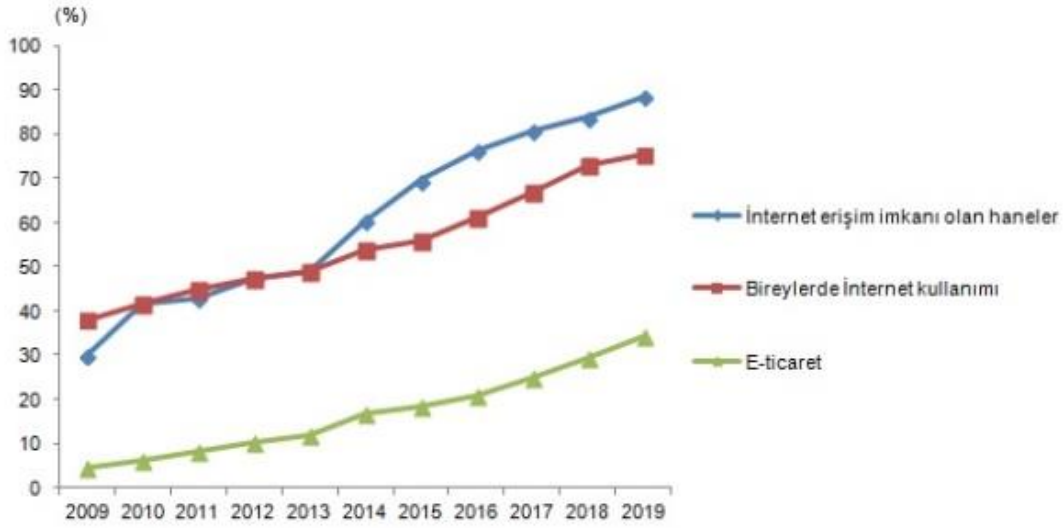
İnternet bağımlılığını ölçmek için İnternet Bağımlılığı Testi'ni ilk kez geliştiren Young olmuştur (Kutlu, Savcı, Demir ve Aysan, 2016). Young'a (1996) göre oluşturulan 8 ölçütten en az 5 ya da daha fazlasına olumlu cevap verenler internet bağımlısı olarak görülmektedir.

Young'un Tanı Kriterleri şunlardır (Young, 1998):

1. Daha önceki çevrimiçi aktivelerin düşünülmesi veya bir sonraki çevrimiçi olunacak zamanın beklenmesi, zihnin internet ile ilgili düşüncelerle sürekli meşgul olması.
2. Alınan doyumunu arttırmak amacıyla, internette geçirilen süreyi sürekli olarak arttırma ihtiyacı hissetme.
3. İnternet kullanımını kontrol etmek, kesmek veya durdurmak için sürekli çaba harcamak.
4. İnternet kullanımını azaltmaya veya durdurmaya çalışırken huzursuz, karamsar, depresif hissetmek.
5. Amaçlandığından daha uzun süre internette kalmak.
6. İnternet nedeniyle önemli bir ilişki, iş, eğitim veya kariyer fırsatı tehlikeye atmak veya riske etmek.
7. İnternete katılımın derecesini gizlemek için aile üyelerine, bir terapisteye veya başkalarına yalan söylemek.
8. İnterneti problemlerden kaçmak ya da disforik bir ruh halini (örneğin çaresizlik, suçluluk, endişe, depresyon) gidermek için kullanmak

Tablo 1 - Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2019

Tablo 1'e (TÜİK, 2019) göre 2019 yılında internet kullanımı, 16-74 yaş grubundaki bireylerde, %75,3 oldu. Bir önceki yıl bu oran %72,9'du. Bu oranlar 16-74 yaş aralığındaki kadınlarda %68,9, erkeklerde %81,8 oldu. Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırmasının verilerine göre, %88,3 oranında evden internete erişim sağlandığı açıklandı. Oran 2018'de %83,8 idi (TÜİK, 2019)

Ekran bağımlılığına sahip bireylerin çoğunluğu, anlık duygu durumlarının değişimi veya sorunlarından kaçmak amacıyla internet kullanmaktadır. Bir nevi, interneti kendilerine bir kür veya iyileştirme yolu olarak görmektedirler. Birey devamlı halde heyecan ve stres içindeyse, bilgisayar ve internet bu sıkıntılarını yönelttiği dikkatini dağıtmasına yardımcı olmaktadır (Tarcan, 2005: 98).

Kişi, günlük hayatının akışında sağlayamadığı sosyallik ihtiyaçlarını sanal ortam üzerinden karşılamak istemektedir. Birey birebir olarak arkadaş bulmakta ve ilişkilerini devam ettirmekte önemli sorunlar yaşıyorsa, bu ihtiyaçlarını başka alanlarda karşılamak istemektedir. E-posta, chat siteleri veya uygulamaları, forumlar, arkadaşlık siteleri veya çevrimiçi oyunlar bu alanlara örnek olabilmektedir. Bu bağlamda, internet süregelen sosyallik kavramlarını değiştirerek, değişik ve eğlence üzerine kurulu sosyal bağlamlar sunmaktadır (Beard, 2015:7).

Araştırmalar, kişilik yapıları ile internet bağımlılığı arasında ilişki olabileceğini göstermektedir. Nörotik, öz-denetimi eksik veya içe dönük kişilik yapılarına sahip bireylerin, internet bağımlılığına yatkınlık gösterdiği düşünülmektedir. Sosyal kaygı düzeyleri yüksek olan veya sosyal destek eksikliği çeken bireyler, bu yönlerini telafi amacıyla internete daha fazla bağlanabilirler (Batıgün ve Kılıç, 2011: 7).

İnternetin, eğlence, sosyallik, bilgi paylaşma ve edinme, internet bankacılığı ve eğitim gibi yararlı ve olumlu özelliklerinin yanında, bilinçsizce kullanıldığında ortaya çıkan bazı psikolojik rahatsızlıklar bulunmaktadır. Depresyon, işlevsellikte bozukluklar ve yalnızlaşma bu sorunlara örnek gösterilmektedir (Yaygır, 2018). Araştırmalardan elde edilen bulgular, yalnızlık, depresyon ve özgüven gibi psikolojik sıkıntılar ile internet bağımlılığı arasında ilişki olduğunu göstermektedir (Young ve Rodgers, 1998). Ayrıca kişilik bozuklukları, hiperaktif ve dikkat eksikliği, dürtü kontrol bozukluğu, duygu durum bozukluğu, kişilik bozukluğu, madde kullanımı ve anksiyetenin de internet bağımlılığı ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Canan, 2010)

Araştırmalar internet bağımlılığı; internet ortamında uzun süreler harcamak ve internette daha fazla bulunmak için yemek zamanlarını atlama veya kaçırma, randevu erteleme, dersleri aksatmaya

başlama ve internet dışı durumlara karşı ilgilerin kaybı veya alınan verimin düşmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Young, 2005).

Narsisizm

Yunan mitolojisindeki Narkissos, narsisizm kavramının temelini oluşturmaktadır. (Çakır, 2008). Narsisist kişiler, kendini herkesten üstün gören ve üstün bir konumu hak ettiğini düşünen, kendilerini aşırı beğenen, her bulunduğu ortamda özel ilgi göreceğini düşünen ve başkalarının beğeni, ilgi ve onayını talep eden bireylerdir. Bu bireyler, yaşamlarında enlere layık olduklarına ve enleri yaşadıklarına inanmaktadırlar. Fakat çoğu zaman hayal kırıklığına uğrarlar çünkü öz seviciliklerine yönelik aşırı beklentileri karşılık bulamazlar (Öztürk, 2004). En başarılı, güzel veya yakışıklı yani ayrıcalıklı ve eşsiz olduklarını düşünürler. Mesela, herhangi bir durumda sırada beklemenin onlar için gereksiz olduğuna dair inançları vardır (Tarhan, 2013). Kendilerini değerli hissedebilmek ve duygularını bastırabilmek adına, diğer bireyleri küçümsemekte ve değersizleştirmektedirler (Kernberg, 2012).

Cinsel bilimci Havelock Ellis, narsisizm kavramını ilk defa 1898'de "Autoerotism: A Psychological Study" makalesinde yazmıştır. Ellis de narsisizm kavramını Narkissos mitiyle bağlantılı kullanmış, bireyin kendi vücuduna da başka bir cinsel nesneye bulunduğu gibi davranışlar sergilemesini bu bağlantı ile tanımlamıştır (Pulver, 1986: 92-93).

Kernberg (2004), nesne ilişkileri kuramcısı olarak narsisizm hakkında; tutarsız, ilgisiz ve reddedici davranışlara sahip ebeveynlerin, narsisistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendi çocuklarını kullanması ile ortaya çıktığını düşünmektedir. Ona göre çocuk, ilgisiz ve reddedici bakım verenine karşı savunma mekanizması geliştirir ve bu narsisizmi meydana getirir.

Alfred Adler'e göre narsisizm, sürekli başkalarıyla karşılaştırılma nedeniyle meydana gelen aşağılık kompleksinden dolayı bir telafi sürecidir. Diğer bireylerden daha önemsiz ve yetersiz olduğunu düşünen birey, bu durumun üstesinden gelmek adına savunma davranışları sergilemektedir. Bunun sonucunda ise narsisistik kişilik meydana gelmektedir (Çakır, 2018).

Karen Horney ise, narsisizme mizaç özelliği olarak bakmaktadır. Narsisizm terimi Horney'e göre şişirilmiş bir benliktir. Diğer bir ifadeyle aslında temeli yetersiz olan değerler için kendine hayranlık duyma durumudur. Çocukluk döneminde bakım veren kişinin sevgisinde eksiklik bulunuyorsa narsisizm ortaya çıkmaktadır (Çakır, 2018).

Sosyal medya ve narsisizm ilişkisine baktığımızda ise Sosyal medya kullanıcıları, ideal kimlik oluşturma ve bunu devam ettirmek için uygun imkânı sanal dünyada bulabilmektedirler. Bu açıdan, titizlikle oluşturulan bu kendilik imajı ve bunu sürdürme vb. narsistik amaçları bu ortamda sağlanabilmektedir (Morf ve Rhodewalt, 2001). Narsisist bir birey için, göstermek istediği, görünür yapmaya çalıştığı ve hatta görmek istediği tek kişi vardır; kendidir. İster sosyal medyada ister bir aynadaki yansımada veya bir pınarın başına eğildiğinde narsisist kendi muhteşem varlığını hayran hayran seyrederek ve bu yüzden de daha fazla hayran bulmak için işe koyulur (Cezik, 2016). Amaç başkalarına karşı görülebilir olmak ve hayatlarıyla ilgili gösterimler yaparak sosyal medyada paylaşımlar yapmak ve zaman geçirmektir (Cezik, 2016).

Campbell'e göre bireyler ilgi, statü, beğeni ihtiyaçlarını karşılamak ve başkalarının onları önemli görmesi için sosyal medyayı aracı olarak görürler. Bu ihtiyaçlarını karşılamak adına en ilgi çekici fotoğraf ve bireyin kendisi hakkında da ilginç ve yine ilgi çekici bilgi paylaşımlar yaparlar. Eğer yeterince cazip bir izlenim ortaya koymaz iseler, takip eden kişiler onlar hakkında olumsuz düşüncelere sahip olacaklardır. Yapılan araştırmaların verilerine göre, sosyal medyada oldukça fazla süre geçiren bireyler, kendilerini sürekli başka bireylerle kıyaslama ve bu yüzden olumsuz duygulanımlar yaşamaktadırlar (Buffardi, 2008).

Sosyal medya kullanan genç kesim, Facebook gibi sosyal mecraları; devamlı birilerini eğlendirme isteği içinde olma, sahip olduklarını övünçle sergileme, tüketmenin başarılı bir eylem olduğu düşüncesi ve mutluluğu cinsellik ile bağlantılı tanımlamalarını içselleştirerek kullanmaktadırlar (Twenge ve Campbell, 2010: 161).

Benim Yerim anlamına gelen Myspace veya Yayınla Kendini sloganına sahip Youtube rastgele bu slogana veya ada sahip olmamıştır. Yüz Kitabı manasına gelen Facebook da yine tesadüfi olmadan bilinçli seçilen bir isimdir (Twenge ve Campbell, 2010: 159-160).

Sosyal medya üzerinden bireyler ün kazanmakta ve kendilerini teşhir etmekte, takipçi veya arkadaş sayılarıyla övünerek statü ve ün elde etmektedirler (Twenge ve Campbell, 2010: 166) Bu mecralar, sosyal medya kullanıcılarının karakter özelliklerini ve yaşamlarını vurgulamaktadır. Sürekli öne çıkarılanların aynı olması, seksi olmak ve öyle görünmek, yakışıklı erkek/güzel kadın arkadaşla sahip olmak, parti vermek veya yarışmalara katılıp kazanmak; narsisizm ile birebir örtüşen davranım veya mizaç özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Twenge ve Campbell, 2010: 167). Bedeni teşhir etmek, narsisizm kavramı açısından iki şekilde tanımlanmaktadır. İlk olarak, birey bedenini teşhir ederek arzu edilme ve beğeni kazanmak istemektedir. İkinci olarak birey kendi kendinin zevk kaynağıdır. Teşhir etmek, vücudu nesneye dönüştürüp onu haz nesnesi de yapmaktadır (Cezik, 2016).

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB)

Obsesif kompulsif bozuklukların geçmişi, insanlığın tarihi gibi köklüdür. Bu bozukluklara oldukça eski din kitaplarının sayfalarındaki örneklerde dahi rastlamak mümkündür. OKB tanımlamalarına dair yazılı metinlerde, Plutarch'ın ilk çağlardaki yazılı kaynakları bulunmaktadır ve batıl inançlar ile ilişkilendirilmiştir (Loomis, 1951:373-379). Obsesif-Kompulsif Bozukluklar (OKB), davranış ve düşünce takıntılarını tanımlamaktadır. Obsesif bozukluğa sahip bir birey, aklındaki düşüncelerden kurtulamaz ve bu düşünceler zihninde tekrarlamaktadır. Bir bakımdan düşünce takıntısı meydana gelmektedir. Birey, belli bir davranışı saplantılı olarak yapıyorsa ve kendini engelleyemiyorsa, bu birey için kompulsif tanımı kullanılmaktadır (Cüceloğlu, 2010: 443).

Öznel İyi Oluş

Diener'e (2001) göre öznel iyi olma; bilişsel ve duygusal anlamda bireyin yeterliliğinin öznel hali ve pozitif ruh hali olarak vurgulanmıştır. Bir diğer deyişle, öznel iyi oluş kavramı bireyin bütünsel olarak yaşamının tüm kalitesini ölçme ve bilişsel anlamda değerlendirmeye alma, pozitif veya negatif duygularının belirli düzeyi olarak da tanımlanabilmektedir (Diener, Saypta ve Suh, 1998). Öznel iyi oluş, anlık değil uzun süren duyguları baz almaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın modeli olarak "İlişkisel Tarama Modeli" kullanılmıştır. Bu çalışmada nicel teknikler kullanılmıştır. Araştırmanın amacını bu değişkenlerin arasındaki ilişkinin saptanması oluşturmaktadır. Ekran bağımlılığının düzeyi ve demografik özellikler ile arasındaki ilişkinin yanı sıra; ekran bağımlılığının obsesif kompulsif bozukluk, öznel iyi oluş ve narsisizm arasındaki ilişkinin bulunması araştırmanın ana amacıdır.

Örneklem ve Sosyodemografik Veriler:

Araştırmanın örneklem grubu çalışan kesimden 18-45 yaş arası genç yetişkinler ve yetişkin bireylerdir. Çalışma, Marmara Bölgesi'ndeki il ve ilçelerde yapılmıştır. Araştırmadaki örneklem,

rastgele örneklem yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Çalışma, çeşitli sosyokültürel ve sosyoekonomik düzeydeki 350 kişiye ölçekler araştırmacı tarafından verilmiş ve yüz yüze uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla Ekran Bağımlılık Envanteri, Narsisizm Ölçeği, Vancouver Obsesif Kompulsif Bozukluk Ölçeği ve Öznel İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın Soruları

- 1) Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
- 2) Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri eğitime göre farklılık göstermekte midir?
- 3) Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri ekonomik duruma göre farklılık göstermekte midir?
- 4) Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri ilişki durumuna göre farklılık göstermekte midir?
- 5) Ekran kullanma süreleri ile narsisizm arasında ilişki var mıdır?
- 6) Ekran kullanma süreleri ile öznel iyi oluş arasında ilişki var mıdır?
- 7) Ekran kullanma süreleri ile obsesif kompulsif bozukluk arasında ilişki var mıdır?

Sayıtlar ve Sınırlılıklar

Araştırmanın yapıldığı gruptaki bireylerin sorulara içtenlikle ve dürüst cevaplar verdikleri, cevapların gerçek düşünceleri yansıttığı varsayılmaktadır. Örneklem grubu çoğunlukla İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesi'nin çeşitli ilçelerinden seçilmiştir. Çalışan kesimdeki 18-45 yaş arası 350 bireye Ekran Bağımlılığı Envanteri, Öznel İyi Oluş anketi, OKB ve Narsisizm anketleri birebir elden uygulanmıştır. Birçok sosyoekonomik ve eğitimsel açıdan farklı bireyi kapsayan bu araştırmada, bireylerin uygulanan envanter ve anketleri özümseyerek okudukları ve anlayarak yanıt verdikleri varsayılmaktadır.

Verilerin Analiz Aşamasında Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Araştırmada toplanan anket yanıtları SPSS 22.00 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırmada kullanılan 'Ekran Bağımlılık Envanteri' yeni olduğundan dolayı ölçeğe açılımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Araştırmada kapsamındaki tüm ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılarak iç tutarlılık değerleri (cronbach's alpha) hesaplanmıştır.

Ölçeklerin alt boyutları arasında korelasyon analizi ve regresyon analizi uygulanmıştır. Bunun dışında, katılımcıların sahip oldukları demografik özelliklere göre bağımsız örneklem-t testi ile varyans analizi (ANOVA) çalışmada kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Demografik Özellikler

Haziran 2018 ile Haziran 2019 dönemleri arasında uygulanan anket çalışması Marmara Bölgesi'nin çeşitli il ve ilçelerinde, çeşitlik sosyoekonomik ve sosyokültürel düzeyden ve aktif olarak çalışan 18-45 yaş arası 350 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Anketlerin incelenmesi sonucunda, 58 adet anketin yanıtlanma oranları çok düşük olmasından dolayı analiz dışı bırakılmıştır. Analiz ve değerlendirme aşamaları için 292 anketten elde edilen veriler kullanılmıştır.

Çalışmaya 158 (%54,11) kadın katılımcı, 134 (%46,89) erkek katılımcı dâhil olmuştur. Katılımcıların eğitim durumlarına göre sayıları ve oranları: İlköğretim 13 %4,45, Lise 81 (27,74, önlisans 70 %23,97, Lisans 107 %36,64, Lisanüstü 21 %7,19'dur. Çalışmaya katılan katılımcıların %3,4'ü ekonomik durumunu 'çok kötü'; %6,4'ü 'kötü'; %59,7'si ise orta iyi olarak tanımlamışlardır.

Katılımcılardan ekonomik durumlarını ‘iyi’ ve ‘çok iyi’ olarak tanımlayanlar 90 kişidir. Bu da tüm grubun %30,5’lik bir kısmına karşılık gelmektedir.

Aylık gelir olarak bakıldığında ise geliri 3500 liranın altında olan 158 kişi bulunmaktadır. Aylık geliri 5000 ile 7000 arasında olan 33 kişi, %11,2’lik kesimi, aylık geliri en az 7000 lira olan 40 kişi ise tüm katılımcıların %13,5’lik bir kesimi oluşturmaktadır.

Aylık harcaması 500 lira ve altında olan 53 kişi vardır. Harcaması 1000 lira ile 3000 lira arasında olan 128 kişi katılımcıların %43,4; 3000 liradan çok harcayanlar ise %21,7’lik bir orana sahip bulunmaktadır.

Araştırma Sorularının Çözümlemesi

1. Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 2 - Ekran Bağımlılık Envanterinin Cinsiyete Göre Farklılık Testi

	Cinsiyet	N	AO	SS	t	p	
Ekran Bağımlılık	Kadın	158	85,96	77,449	0,227	0,820	*p<0,05
	Erkek	134	83,84	81,081			

**p<0,01

Ekran Bağımlılığının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğinin araştırılmasına yönelik yapılan teste göre olasılık değeri $p>0,05$ bulunduğundan dolayı anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Ekran bağımlılığı cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

2. Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri eğitime göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 3 - Ekran Bağımlılık Envanterinin Eğitim Durumuna Göre Farklılık Testi

*p<0,05		N	AO	SS	F	P
	Ekran Bağımlılığı İlköğretim	13	86,69	71,852		
	Lise	81	97,86	87,558	0,941	0,441
	Önlisans	70	78,07	76,983		
	Lisans	107	77,95	67,325		
	Lisanüstü	21	93,14	106,833		
	Total	292	84,99	79,006		

**p<0,01

Ekran Bağımlılığının Eğitim Durumuna göre farklılık gösterip göstermediğinin araştırılmasına yönelik yapılan teste göre olasılık değeri ($p=0,441>0,05$) bulunduğundan dolayı anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Ekran bağımlılığı katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

3. Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri ekonomik duruma göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 4 - Ekran Bağımlılık Envanterinin Ekonomik Durumuna Göre Farklılık Testi

	N	AO	SS	F	P
Ekran Bağımlılığı Çok kötü	10	116,60	104,244		
Kötü	19	74,21	82,216	2,648	0,034
Orta	175	77,42	68,626		
İyi	71	90,39	75,809		
Çok iyi	17	133,71	139,317		
Total	292	84,99	79,006		

Ekran Bağımlılığının katılımcıların ekonomik durumlarına göre yapılan farklılık testinde ($p=0,034<0,05$) bulunduğundan anlamlı farklılık söz konusudur. Mevcut farklılığın hangi alt gruplarda olduğunun araştırılmasında Tukey testi kullanılmıştır. Test sonucunda, ekran bağımlılığı ölçüldüğünde maddi durumunu orta ve çok iyi olarak ifade eden katılımcılar arasındaki fark anlamlıdır. Maddi durumu çok iyi olanların ekran bağımlılıkları daha fazladır.

4. Katılımcıların ekran kullanma düzeyleri ilişki duruma göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 5 - Ekran Bağımlılık Envanterinin İlişki Durumuna Göre Farklılık Testi

	N	SS	F	P
evli	10	62,62		
partneri var	19	119,60		
partneriyle beraber yaşıyor	75	145,00	6,517	0,000
Ekran ilişkisi yok	71	97,66		
Bağımlılığı hiç ilişkisi olmamış	17	79,63		
eş kaybı	92	21,00		
Total	292	84,99		

* $p<0,05$ ** $p<0,01$

Ekran Bağımlılığının katılımcıların ilişki durumlarına göre yapılan farklılık testinde ($p<0,05$) bulunduğundan anlamlı farklılık söz konusudur. Mevcut farklılığın hangi alt gruplarda olduğunun araştırılmasında Tukey testi kullanılmıştır. Buna göre, evli kişilerin medya bağımlılığı, partneri olan, partneriyle beraber yaşayan ve ilişkisi olmayanlara göre daha azdır ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

5. Ekran kullanma süreleri ile narsisizm arasında ilişki var mıdır?

Tablo 6 - Ekran Bağımlılık ile Narsisizm Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

	AO	SS	1	2	3	4	5	6	7
1 EkranBağımlılık	84,99	9,006	1						
2 Teşhir_N	,84	,970	,211**	1					
3 Üstünlük_N	,99	,962	,061	,389**	1				
4 Yeterlilik_N	1,13	,845	-,003	,104	,198**	1			
5 Sömürücülük_N	1,27	,893	,093	,257**	,212**	,061	1		
6 Hakİddia_N	,94	,509	,020	,099	,069	,121*	-	1	
7 Otorite_N	,71	,772	,173**	,338**	,309**	,128*	205**	,095	1

*p<0,05 **p<0,01

Tablo 6'ya göre Ekran Bağımlılık ile Teşhir ve Otorite boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon değerleri söz konusudur Ekran Bağımlılık ile Teşhir arasında (,211**); Medya Bağımlılık ile Otorite arasında (,3173) değerlerinde korelasyon hesaplanmıştır.

Tablo 7 - Ekran Bağımlılık ile Narsisizm Alt Boyutları Arasındaki Regresyon Analizi

	Standartlanmamış Katsayılar		Standartize Katsayılar		t	p	R ²
	B	Std. Error	Beta				
Teşhir_N	17,138	4,662	,211	3,676	,000	%4,5	
Üstünlük_N	4,996	4,799	,061	1,041	,299	%0,4	
Yeterlilik_N	-,281	5,483	-,003	-,051	,959	-	
Sömürücülük_N	8,214	5,155	,093	1,593	,112	%0,9	
Hakİddia_N	3,023	9,076	,020	,333	,739	-	
Otorite_N	17,755	5,932	,173	2,993	,003	%3	

Ekran Bağımlılık Envanterinin Narsizm alt boyutları ile değerlendirilen regresyon analizi sonuçları Tablo 22’de gösterilmektedir. Ekran Bağımlılığın alt boyutlardan Teşhir ve Otorite ile anlamlı ilişkisi vardır. Teşhir boyutunun etkisi ($\beta=17,138$; $p<0,05$) pozitif yönlü ve anlamlıdır. Teşhir değişkeni, Ekran Bağımlılık Değişkenini %4,5 oranında açıklamaktadır.

Otorite alt boyutunun etkisi ise ($\beta=17,755$; $p<0,05$) pozitif yönlü ve anlamlıdır. Otorite değişkeni, Ekran Bağımlılık değişkenini %3 oranında açıklamaktadır.

6. Ekran kullanma süreleri ile öznel iyi oluş arasında ilişki var mıdır?

Ekran Bağımlılık Envanteri ile Öznel İyi Oluş Ölçeği’nin alt boyutları olan Amaçlar, İlgi Duyulan Aktiviteler, Başkalarına İmrenme ve Karamsarlık arasında anlamlı ve pozitif yönlü korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Ekran Bağımlılık ile Amaçlar arasında ($,225^{**}$); Ekran Bağımlılık ile İlgi Duyulan Aktiviteler arasında ($,155^{**}$); Ekran Bağımlılık ile Karamsarlık arasında ($,138^{**}$) değerleri elde edilmiştir.

Ekran Bağımlılık Envanterinin Öznel İyi Oluş ölçeğinin alt boyutlarından Amaçlar, İlgi Duyulan Aktiviteler, Başkasına İmrenme ve Karamsarlık alt boyutları ile pozitif ve anlamlı olarak ilişkilidir (Tablo 24.). Ekran Bağımlılığın Amaçların etkisi ($\beta=29,791$; $p<0,05$) pozitif yönlüdür. Ayrıca, amaçlar alt boyutu Ekran Bağımlılığını %5,0 oranında açıklamaktadır. Ekran Bağımlılığa “İlgi Duyulan Aktiviteler”e etkisi ($\beta=19,934$; $p<0,05$) pozitif yönlüdür ve ölçeği %2,4 oranında açıklamaktadır.

Ekran Bağımlılığa, “Başkasına İmrenme” olan etkisi ($\beta=16,043$; $p<0,05$) pozitif yönlüdür ve ölçeği %3,9 oranında açıklamaktadır. Ekran Bağımlılığın, “Karamsarlık” alt boyutunun etkisi ($\beta=11,375$; $p<0,05$) pozitif yönlü ve anlamlıdır. Ayrıca Karamsarlık, Medya Bağımlılık Ölçeğini %1,9 oranında açıklamaktadır.

7. Ekran kullanma süreleri ile obsesif kompulsif bozukluk arasında ilişki var mıdır?

Tablo 8 - Ekran Bağımlılık ile Vancouver (OKB) Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

	AO	SS	1	2	3	4	5	6	7
1.EkranBağımlılık	84,99	79,006	1						
2.Bulaşma_V	1,43	,921	,186**	1					
3.Kontrol Etme_V	1,46	1,028	,154**	,690**	1				
4.Obsesyonlar_V	1,31	,825	,261**	,735**	,656**	1			
5.Biriktirme_V	1,16	,872	,174**	,694**	,600**	,710**	1		
6.DoğruHissetme_V	1,43	,807	,211**	,818**	,752**	,809**	,734**	1	
7.Kararsızlık_V	1,47	,856	,198**	,698**	,651**	,776**	,688**	,797**	1

* $p<0,05$ ** $p<0,01$

Yukarıdaki tabloya göre; Ekran Bağımlılık Envanteri ile Vancouver OKB ölçeğinin tüm alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır: Ekran Bağımlılık ile Bulaşma/Kirlenme alt boyutu arasında (,186**); Ekran Bağımlılık ile Kontrol etme alt boyutu arasında (,154**); Ekran Bağımlılık ile Obsesyonlar alt boyutu arasında (,261**); Ekran Bağımlılık ile Biriktirme alt boyutu arasında (,174**); Ekran Bağımlılık ile Sadece Doğru hissetme alt boyutu arasında (,211**); Ekran Bağımlılık ile Kararsızlık alt boyutu arasında (,198**) korelasyon değerleri hesaplanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın temel amacı; bireylerin ekran kullanma düzeyleri ile narsisizm, öznel iyi oluş ve obsesif kompulsif bozukluklar arasında bir ilişki olup olmadığını saptamaktır. Aynı zamanda bu araştırma; ekran kullanımının bir takım demografik özellikler (cinsiyet, ilişki durum, sosyoekonomik durum ve eğitim) açısından farklılaşıp farklılaşmadığını incelemeyi de amaçlamıştır. Araştırmanın yukarıdaki amaçları doğrultusunda, elde edilen veri sonuçları ile yapılan başka araştırmaların sonuçları karşılaştırılacak; benzerlik ve farklılıkları incelenecek ve yorumlanacaktır.

Alanyazında internet bağımlılığıyla ilgili oldukça fazla ve yordayıcı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların sonuçlarında internet kullanımının yüksek olduğuna ilişkin bulgular sunulmaktadır. İnternet kullanımının aşırı ve sorunlu hale gelmesiyle birlikte, bağımlılığın ortaya çıktığı bu çalışmalarla desteklenmektedir.

Literatürde ekran bağımlılığı ile ilgili çalışmalar kısıtlıdır. Bu çalışmada ekran bağımlılığı düzeyleri incelenmiştir. Ekran bağımlılık düzeyi ile diğer değişkenler arasındaki sonuçlar aşağıda yorumlanmaktadır.

Kullanılan Ekran Bağımlılık Envanterinin henüz geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmamıştır. Bu yüzden envanter için açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ekran Bağımlılık Envanteri, faktör analizi için yapılmış olan ön testlerde Bartlett's için olasılık değeri ($p < 0.05$) ve Kaiser-Meyer-Olkin(KMO) değeri 0.927 sonuçlarına göre; veri setinin faktör analizine "mükemmel" düzeyde uygun olduğu saptanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 16 maddenin faktör yükleri düşük olduğundan dolayı elenmiştir ve 5 madde iki ayrı faktörde yer aldığından dolayı analiz dışı tutulmuştur. Kalan 75 maddeden oluşan ölçek tek boyut altında toplanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizlerinin sonuçlarına göre, Ekran Bağımlılık Envanteri'nin (0,978) değeri ile yüksek güvenilirlik düzeyinde olduğu bulunmuştur.

Çalışmamızda ekran bağımlılığının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğinin araştırılmasına yönelik yapılan teste göre olasılık değeri $p > 0,05$ 'tir. Ekran bağımlılığı cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. Özer'in (2013) problemlili internet kullanımı ile öznel iyi oluş ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasının sonucunda erkeklerin problemlili internet kullanım düzeylerinin, kadınların internet kullanma düzeylerinden anlamlı düzeyde fazla olduğunu bulmuştur. Alanyazında cinsiyet ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda farklı bulgular olduğu görülmektedir.

Yang ve Tung (2007) ise çalışmalarındaki bulgulara göre; erkeklerin, kadınlardan 2,6 kat fazla internet bağımlısı olabileceği olasılığının bulunduğunu belirtmişlerdir. Avrupa'da, üniversite öğrencileriyle yapılan internet bağımlılığı çalışmalarından Simkova ve Cincera'nın (2004) yaptığı çalışmada, Çek Cumhuriyetindeki 341 üniversite öğrencisi ile yapılan çalışmanın sonucuna göre 142 kadın öğrenciden % 1'inin bağımlı tespit edilirken; 199 erkek öğrenciden ise % 9'unun internet bağımlısı olduğu bulunmuştur (akt. Solmaz, 2019).

Bu çalışmanın bulgularına göre ekran kullanma düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Diğer çalışmalarda internet bağımlılığı araştırılırken bu çalışmada telefon, tablet, bilgisayar, televizyon ve internet vb ekran karşısında kalma süreleri araştırılmıştır.

Alanyazında “ekran bağımlılığı” kavramına yönelik araştırmalar çok kısıtlıdır. Literatürde internet bağımlılığıyla ilgili çalışmalar ve bu bağımlılığın ekran kullanma süresinin attırıldığına ilişkin bulgular bulunmaktadır. Çalışmanın önemi, sadece internet kullanımını değil tüm ekranları (tablet, bilgisayar, akıllı telefon vb.) kapsıyor oluşudur.

Literatüre bakıldığında; çalışmalarda örneklem grubu genel olarak internet ve ekran kullanımının en fazla olduğu yaş olan ergenler veya üniversite öğrencileri ile yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda cinsiyet değişkeni ile internet bağımlılığı arasında bazı çalışmalarda fark bulunmuş, bazılarında ise bulunmamıştır.

Bu çalışmanın sonucunda cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farkın bulunmayışının sebebinin, örneklem grubunun 18-45 yaş arası çalışan yetişkinleri kapsıyor oluşundan dolayı olabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın yapıldığı bölgenin farklılığı, katılımcıların ekonomik, kültürel, eğitim açısından farklı olabilmesi cinsiyetler arasında ekran bağımlılığı ile ilgili farklar oluşup oluşmamasına neden olabilmektedir. Kadınların bir bölümünün erkekler kadar internete girmedikleri, ancak erkeklerden daha çok televizyon izledikleri düşünülmektedir. Kadınların TV’de kadın programları, yemek programları, eğitim ve tartışma programları izlediği düşünülebilir. Kadınların internet dışında televizyon ekranlarının karşısında daha fazla kaldıkları, bu durumun da ekran karşısında cinsiyetler arasındaki farkı dengelediği düşünülmektedir.

Ergin, Uzun ve Bozkurt’un (2013) çalışmasına göre; cinsiyet değişkeni ile internet bağımlılığı arasında anlamlı fark bulunmadığı görülmüştür. Genelde cinsiyet değişkeni ile internet bağımlılığı arasında anlamlı fark bulunmayan araştırmalar yakın tarihlerde yapılmıştır. Ülkemiz çapında Doğru’nun Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (2017), Yücelten’in Üsküdar Üniversitesi (2016), Turan’ın Başkent Üniversitesi (2015) gibi araştırmalarda; cinsiyet değişkeni ile internet bağımlılığı arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (akt. Bekar, 2018).

Sorunlu internet kullanımının ergenlerin anne-baba eğitim düzeyine göre değişip değişmediğini araştıran pek çok araştırma bulunmaktadır. Anneleri lise mezunu olan ergenlerin, anneleri ilkokul mezunu olan ergenlere göre internet kullanımının anlamlı şekilde fazla olduğu bulunmuştur. Fakat babanın eğitim durumu ile sorunlu internet kullanma arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Annelerin eğitim düzeylerinin çocuklarının internet kullanımının etkilemesinin sebebinin, çocuğun büyütülmesinde annenin rolünün yüksek oluşundan kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Özer, 2013). Yıldız’ın (2010) çalışmasına göre ise ergenlerin ana-baba öğrenim durumlarının, sorunlu internet kullanımına etkisinin olmadığı bulunmuştur.

Bu çalışmada ekran bağımlılığının eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediğinin analizinde sonuç olasılık değeri ($p=0,441>0,05$) bulunmuştur. Bu yüzden anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Ekran bağımlılığının katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Ekran Bağımlılığının katılımcıların ekonomik durumlarına göre yapılan farklılık testinde ($p=0,034<0,05$) bulunduğundan anlamlı farklılığın bulunduğunu söyleyebilmekteyiz. Tukey testi, bulunan farklılığın hangi alt gruplarda olduğunun araştırılması için kullanılmıştır. Sonuçlara göre, ekran bağımlılığı ölçüldüğünde maddi durumunu orta ve çok iyi olarak ifade eden katılımcıların ekran bağımlılık düzeyleri ile maddi durumları arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir. Maddi durumu çok iyi olanların ekran bağımlılıklarının daha fazla olduğu bulunmuştur.

Sevindik’in (2011) yaptığı üniversite öğrencileriyle ilgili araştırmasında, öğrenci ailelerinin maddi durumu ne kadar fazlaysa o kadar fazla internet kullanımı olduğu görülmüştür. Diğer bir lise öğrencileri çalışmasında, 1500 TL ve üzeri aylık gelir sahibi aileye sahip öğrenciler; düşük gelir seviyesindekilere göre anlamlı düzeyde yüksek internet kullanımına sahiptir (Yıldız, 2010). Üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada yine üst sosyo ekonomik statüde olan öğrencilerin, diğer

öğrencilere göre internet bağımlılığı yüksek bulunmuştur (Durak-Batıgün ve Kılıç, 2011). Alanyazında bu bulguların tersi bulgular da elbette bulunmaktadır.

Çalışmamızın sonuçları yüksek gelirin ekran bağımlılığını attırdığını desteklemektedir. Üst sosyoekonomik statünün ekran ve internet bağımlılığını arttırmasının sebeplerinden biri olarak internete ve teknolojik aletlere (akıllı telefon, bilgisayar, tablet, tv vb.) kolay erişim olarak düşünülmektedir. Bu kişilerin konfor alanlarında veya dışarıdaki ortamlarında kolaylıkla internete ve teknolojiye erişebildiklerini düşünmekteyiz. Bunun da maddi açıdan rahat olmalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ulaşım rahatlıklarına ve maddi durumlarına bağlı olarak da daha fazla bağımlılığın gelişmekte olduğunu düşünülebilir.

Çalışmada, ekran bağımlılığının katılımcıların ilişki durumlarına göre yapılan farklılık testinde ($p < 0,05$) bulunduğundan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Elde edilen bu sonuca göre, evli kişilerin medya bağımlılığı, partneri olan, partneriyle beraber yaşayan ve ilişkisi olmayanlara göre daha azdır ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yaygır'ın (2016) çalışmasının sonuçlarına göre; medeni durum değişkeni ile internet bağımlılığı seviyeleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada da internet bağımlılığı ile medeni durum arasında anlamlı fark görülmüştür. Çalışmada bekar kullanıcıların internet bağımlılığı diğer kullanıcılara göre yüksek bulunmuştur. Evli kullanıcılarda internet bağımlılığının bekar kullanıcılara göre az görülmesinin sebebi olarak günlük meşguliyetlerinin fazlalığı veya hayat arkadaşına sahip oldukları için internet ortamına ihtiyaç duymama olarak gösterilebilmektedir.

Brezilya'dan yapılan bir çalışmada, televizyonun önünde, video oyunları oynamak ve / veya bilgisayarı kullanmak için tipik normal haftada harcanan ortalama günlük zaman (saat / dakika) ölçülmüştür (de Lucena, Cheng, Cavalcante, da Silva, deFarias Jr., 2015). Aşırı ekran kullanımı sıklığının %79.5 oranında olduğu görülmüştür ve erkeklerde (% 84.3) kadınlara (% 76.1; $p < 0,001$) göre daha yüksek bulunmuştur. Daha yüksek ekonomik sınıflara sahip 14-15 yaş arası ergen erkeklerin aşırı ekran kullanmaya maruz kalma şansı daha yüksektir. Ergenlerin fiziksel aktivite ve beslenme durumları ise ekran kullanma süresiyle ilişkili değildir.

Çalışmada narsisizm; tek boyutlu olarak değil alt boyutlarıyla ayrı olarak ele alınmıştır. Sosyal medya ve demografik özellikler olarak farklı bir ölçüm kullanılan Ekran Bağımlılık Envanteri ile bu alt boyutlar arasındaki ilişki incelenmiştir. "Narsisizm" ölçeği (0,629) değeri ile oldukça güvenilir olarak bulunmuştur. Ekran Bağımlılık ile Teşhir ve Otorite boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Ekran Bağımlılık ile Teşhir arasında (,211**) değerinde; Medya Bağımlılık ile Otorite arasında (,173) değerlerinde korelasyon bulunmaktadır. Ekran Bağımlılık Envanterinin Narsisizm alt boyutları ile değerlendirilen regresyon analizi sonuçlarına göre; Ekran Bağımlılığın narsisizm alt boyutlarından Teşhir ve Otorite ile anlamlı ilişkisi olduğu saptanmıştır. Teşhir boyutunun etkisi ($\beta = 17,138$; $p < 0,05$) pozitif yönlü ve anlamlı olmakla beraber; Teşhir değişkeninin, Ekran Bağımlılık Değişkenini %4,5 oranında yordadığı görülmektedir. Otorite alt boyutunun etkisi ise ($\beta = 17,755$; $p < 0,05$) pozitif yönlü ve anlamlı olmakla birlikte; Otorite değişkeni, Ekran Bağımlılık değişkenini %3 oranında açıklamaktadır.

Literatürde sosyal medya ve ekran kullanma ile narsisizm arasındaki ilişkiler kapsamında birbiriyle tutarlı olmayan sonuçlar mevcuttur. Bergman, Ferrington, Davenport ve Bergman (2011), Sheldon ve Bryant (2016) ile Skues, Williams ve Wise'a (2012) göre narsisizm ve sosyal medya arasında anlamlı bir ilişki olmadığı vurgulanmıştır. Fakat Ryan ve Xenos (2011) ile Winter, Neubaum, Eimler, Gordon, Theil, Hermann, Meiner ve Kramer'e (2014) göre narsisizm ve sosyal medya kullanımı arasında anlamlı fark bulunmaktadır.

Narsisizmin teşhircilik alt boyutu, dürtüsel olma, heyecan arama ve dışa dönük olma gibi özellikler taşır. Sosyal medya bağlamında bakıldığında teşhircilik, sanal ortamda görünür olmak ve var olmak olarak görülebilir. Ethem'in (2019) araştırmasına göre sosyal platformlar ve teşhircilik

düzeyi arasındaki ilişki bakımından takipçi, takip edilen veya toplam arkadaşlar gibi değişkenler ile anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Teşhirciliğin özellikle instagram takipçi sayısı ile oldukça ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Literatürün ve tahmin edilenin aksine bu çalışmada, görselliğin önem taşıdığı instagram platformunda, teşhircilik ile kendi fotoğrafını/selfie'sini paylaşma fazlalığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca bu çalışmanın bir diğer sonucuna göre de, kişi başkalarının fotoğrafını instagramda ne kadar az paylaşıyor ise kendi ile ilgili yaptığı paylaşımlar o kadar artmaktadır.

Narsisizmin diğer alt boyutlarından olan otorite/sömürücülük ise genelde lider ve girişken olmak, başkalarını düşünmemek, eleştirel olma veya haset kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bireyin başkalarını yönlendirebilmesi ve otoriter olabilmesi için, hükmetmek istediği kişiler tarafından oldukça tanınır olması gerekir. Bunun için facebook, twitter ve instagram gibi sosyal medya araçları kullanılabilir. Facebook diğer paylaşım platformlarına göre, uzun yazı yazmaya, medya paylaşımlarına ve yüksek etkileşime izin verdiği için; otorite/sömürücülük açısından narsistik kişilere daha çok hitap edebileceği düşünülmektedir (Ethem, 2019).

Bond ve Smith (1996) araştırmalarında kültürel özellikler ile itaat etme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmalarında otoriter kişilerin facebook ve diğer sosyal platformlarda aldığı etkileşimlerin, otorite davranışlarını pekiştirdiği ve bu davranışın ilerlemesine neden olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın tam tersi bulgulara sahip olan diğer bir çalışmada Choi, Panek, Nardis ve Toma (2015), facebookta narsistik paylaşımlarda bulunan kişilerin, diğer kişiler tarafından az etkileşim aldığını ortaya koymuştur. Bu durumun da narsistik özelliklerden hak iddia etme ve otorite/sömürücülük ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir.

Çalışmada; Ekran Bağımlılık Envanterinin Vancouver OKB ölçeğinin alt boyutlarının hepsiyle pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Vancouver OKB ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu (0.970) tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılar OKB nin birçok psikolojik rahatsızlıkla (kleptomani, beden dismorfik bozukluk, saç yolma davranışı ve tırnak yeme, parafili, seks bağımlılığı, kompulsif satın alma ve patolojik kumar oynama vb.) fenomenolojik olarak oldukça benzer olduğunu savunmaktadırlar. Kim (2006) tarafından internet bağımlılığı için kompulsif/patolojik/aşırı şekilde internet kullanma tanımları tavsiye edilmiştir.

Koç (2011)'in üniversiteli Türk öğrenciler ile yaptığı araştırmanın bulgularına göre, internet bağımlılığı olan öğrencilerde psikiyatrik rahatsızlıklar (somatik ve fobik bozukluk, anksiyete, depresyon ve OKB gibi) diğer kişilere göre daha fazla görülmektedir. OKB ile internet bağımlılığının ilişkisini inceleyen bir diğer çalışmada (Bipeta, Yerramilli, Karredla ve Gopinath, 2015), OKB sahibi hastalar ile OKB sahibi olmayan kişiler karşılaştırılmıştır. OKB tanısı olmayan kişilere göre, OKB tanısı olanların internet bağımlılığı daha fazla görülmüştür. OKB tanısı alan hastalara bir yıllık iyileşme sürecinden sonra tekrar OKB ve internet bağımlılığı ölçekleri uygulanmıştır. Bulgulara göre bir yıl süren iyileşme sürecinden sonra OKB düzeyleri azaldıkça internet bağımlılığı da azalmaktadır.

Çalışmada Öznel İyi Oluş ölçeği (0,834) değeri ile yüksek güvenilirlik düzeyinde bulunmuştur. Ekran Bağımlılık Envanteri ile Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin alt boyutları olan Amaçlar, İlgi Duyulan Aktiviteler, Başkalarına İmrenme ve Karamsarlık arasında anlamlı ve pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür. Ekran Bağımlılık Envanterinin Öznel İyi Oluş ölçeğinin alt boyutlarından Amaçlar, İlgi Duyulan Aktiviteler, Başkasına İmrenme ve Karamsarlık alt boyutları ile pozitif ve anlamlı olarak ilişkilidir.

Gereksinim kuramlarına bakarsak; kişi eğer gereksinimleri karşılanırsa mutlu olur veya kişi sadece kendi motivasyonu, gereksinimleri ve istekleri için mutluluk arayışındadır (Köker, 1991). Bu açıdan baktığımızda; karamsarlık alt boyutu açısından katılımcıların internete ve ekranlara erişemediklerinde karamsar ve mutsuz olabildikleri ile ilgili tahmin yürütebilmekteyiz. Young'a (1996) göre de çalışmasındaki internet bağımlısı olan kişiler, sorunlu internet kullanımının dolay

hayatlarındaki mesleki, sosyal ve aile ilişkileri, akademik yönden hasar aldıklarını ve bu durumun öznel iyi oluş düzeylerini düşürdüklerini vurgulamışlardır (Solmaz, 2019). Subrahmanyam ve Lin (2007) ile Çağır ve Gürkan (2010) lise öğrencileri ile yaptıkları çalışmalarında öznel iyi oluş ile sorunlu internet kullanımını incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre öznel iyi oluşu düşük olan öğrencilerin problemleri internet kullanımı fazla bulunmuştur. Araştırmacılar ergenlerin; sanal arkadaşlıkları birebir iletişime tercih ettiklerini belirtmektedirler. Bu faktör de öznel iyi oluşa zarar vermektedir. Çünkü kişiler sosyal yetersizlik yaşamaktadırlar (akt.Derin, 2013). Çalışmayı destekleyen çalışmaların yanı sıra literatürde tam tersi bulgulara sahip çalışmalar da bulunmaktadır.

Sosyal karşılaştırma kuramının (Diener ve diğerleri, 1999) ışığında öznel iyi oluşun alt faktörlerinden başkasına imrenmeyi; bireyin kendini sosyal medyadaki diğer kişiler ile sürekli karşılaştırması şeklinde yorumlanabilmektedir. Eğer kişi kendini sosyal medyadaki diğer kişilere veya o kişilerin sahip olduğu şeylerden daha yetersiz görmekteyse kişi öznel iyi oluşunda düşüş yaşayabilmektedir. Bu da başkasına imrenme faktörünün yüksekliğinin ekran bağımlılığı ile ilişkisini yordayabilmektedir.

Çalışmamızda 18 yaştan 45 yaşa uzanan geniş bir yelpazede çalışma yapılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Çalışan kesimden seçilen katılımcılarla çalışılmış; iş yaparken ve tatil zamanlarında hangi ekran aktiviteleriyle meşgul oldukları tespit edilmiştir. Yetişkinleri kapsayan bu çalışmada katılımcıların hangi düzeyde ekran bağımlılığına sahip olduğu ve gün içinde uyku, yemek vs gibi günlük aktivitelerinin dışında ekran kullanma alışkanlıkları açıkça görülmektedir. Çalışmanın bu bakımdan alanyazın için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

İnternet bağımlılığı son yıllarda çok fazla tartışılan bir kavramdır. Bu alanda yapılan çalışmalar son zamanlarda artmaktadır. Fakat ekran bağımlılığı kavramı üzerine literatürde sınırlı çalışma bulunmaktadır. Ekran kullanmanın süresinin artması sonucunda bağımlılık ve çeşitli psikolojik rahatsızlıkların arttığı hem bu çalışma ile hem de diğer çalışmalar ile desteklenmektedir. Bu durumda tedavi edilmesi gereken bir durum var iken, bazı durumlarda da tedavi amacıyla internet ve ekran kullanımı uygulanabildiğinden bahsedilmesine gerek duyulmaktadır. Kişiler, günümüzde online psikolog hizmetlerinden internet ve ekranlar aracılığı ile yararlanabilmektedirler. Sanal olarak gerçekleşen bu iletişim, kişinin uzmanlardan yardım almasına aracılık etmekte ve kişinin iyilik halinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Genelde yalnızlık düşük psikolojik sağlıkla ilişkilendirilebilmektedir. Weiss'e göre (1973) ise yakın ilişkinin az bulunması yalnızlığa sebep olmaktadır. Daha önceleri sosyal destek eksikliğinin ve yalnız olmanın psikosomatik belirtilere ve rahatsızlıklara neden olabileceğini düşünülmemekteydi. Son zamanlarda, kişilerin stres ile baş etmede veya psikosomatik belirtiler ile başa çıkmada sosyal desteği kullandıkları görülmektedir (Plotnik, 2007). Alanyazında patolojik internet kullanımı ile sosyal destek eksikliği arasında ilişki var olduğunu gösteren pek çok çalışma vardır.

Yalnızlığın internet bağımlılığına neden olmasına ilişkin çalışmaların yanı sıra, yalnızlığın giderilmesi ve psikolojik etkilerinin hafiflemesine aracı olarak internetin yardımcı bir etken olabileceğine ilişkin de çalışmalar bulunmaktadır (Morahan-Martin ve Schumacher, 2003; Chou & Hsiao, 2000). Yapılan bu çalışmalarda; internet kişilerin yaşamdan aldıkları zevki arttıran, sosyalleşmesine ve sağlıklı olma haline erişmelerine vesile olan bir araç olarak nitelendirilmektedir. Whitty ve McLaughlin (2007) de yalnız kişilerin sosyal destek ve sosyal çevre ihtiyaçlarının internet aracılığıyla sağlandığını, bu yüzden de yalnız kişilerin sorunlu internet kullanımına sahip olduklarından bahsetmektedir. Booth'a (2000) göre ise internet kullanmak yalnızlığı azaltmaktadır. Aynı zamanda yalnızlığın sebep olduğu negatif etkilerin azalması ve dolayısıyla da stresin azalmasında internet aracı rolü üstlenmektedir.

Son olarak çalışmada bireylerin internete erişim ve internet ile alakalı kullanımının dışında, günlük hayatında her türlü teknolojik ekrana hangi düzeyde maruz kaldığı araştırılmıştır. Tüm

ekranları (TV, dizüstü bilgisayar, akıllı telefon, tablet vb.) kapsayan bağımlılık ve sorunlu kullanım araştırmalarının daha fazla yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Öneriler

Bu araştırmada takip edilen yöntem ve bulgular ışığında, sonraki yapılacak uygulama ve çalışmalar için profesyonellere ve ekran bağımlılığına sahip bireylere aşağıdaki öneriler sunulmaktadır: Farklı örneklem grupları ve özellikle yetişkinlerle bu araştırmanın tekrarlanması, farklı sonuçların bulunması ve alanyazına katkı sağlanması adına oldukça önemli görülmektedir. Bağımlılığı bulunan bireylerden, ekran başında geçirdikleri süre içinde sosyal hayatlarında neler yapabileceklerini not etmeleri veya post-it lere yapıştırmaları istenebilir. Bu şekilde bireyler kendilerine keyif veren aktivitelerden ekran bağımlılığı yüzünden ne kadar uzak kaldıklarıyla ilgili farkındalık geliştirebilir.

Kişilere günlük rutinlerini değiştirmeleri önerilebilir. Normalde ekran başında kaldıkları süreleri değiştirmeleri ve onun yerine farklı aktivite yapmaları istenebilir.

Güney Kore'deki gibi internet bağımlılarını rehabilite etmek için oluşturulan kamplara benzer şekilde ekran bağımlılığı kampları oluşturulabilir. Bu kamplarda kişiler hiçbir teknolojik alet olmadan uyarısız kalmakta, fiziksel ve sosyal aktivitelerde bulunmaktadır.

Ekran kullanımının kişiye zarar veren psikolojik süreçleriyle ilgili toplumu bilinçlendirmek adına seminerler ve eğitimler düzenlenebilir. Ekran bağımlılığı tedavisi amacıyla merkezlerin kurulabileceği düşünülmektedir. Profesyonellerin ise gerekli tanılar koymak adına yeterli bilgi düzeyinde olmasına yardımcı olmak amacıyla eğitim ve seminerleri katılmaları desteklenmelidir.

Ailelere ve öğrencilere dijital oyun bağımlılığı, ekran ve internet kullanımı ile ilgili seminer ve eğitimler verilmelidir. Bağımlılığın önlenmesinde toplumu bilinçlendirmek önem teşkil etmektedir. Aileler çocuklarının bilinçli ve kontrollü ekran kullanmasını sağlamalıdır. Aileler çocuklarının ekran kullanma sürelerini takip etmelidirler. Çocuğun zaman geçirdiği online aktivite, oyun ve bunların içerikleri aileler tarafından bilinmelidir. Ebeveynler çocuklarına istediği her teknolojik aleti almamalıdır. Çocukların ve ebeveynlerin bu açıdan bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Okullarda bu konuda veliler için seminerler düzenlenebilir. Ebeveynler çocuklarına rol model olmaktadır. Bu nedenle ebeveynler ekran kullanımı açısından hassas olmalı ve çocuklarına iyi örnek olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, H. (2018). *İstanbul İli Maltepe İlçesindeki İlkokul Çağı Çocuklarında Ekran Bağımlılığı Eğiliminin Nicel Olarak İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Marmara Üniversitesi/Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1, 55-67.
- Balcı, Ş. ve Gülnar, B. (2009). Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Bağımlılığı Ve İnternet Bağımlılığının Profili. *Selçuk İletişim*, 5-22.
- Balhara, Y. P. S., Verma, K., Bhargava, R. (2018). Screen time and screen addiction:
- Baltacı, Ö. (2017). *İnternet Bağımlılığını Yordayan Psikososyal Faktörler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Batıgün, A. ve Kılıç, N. (2011). İnternet Bağımlılığı ile Kişilik Özellikleri, Sosyal Destek, Psikolojik Belirtiler ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26 (67), 1
- Beard, K. (2005). Internet Addiction: A Review Of Current Assessment Techniques And Potential Assessment Questions, *Cyberpsychology & Behavior*. 8(1), 7–14.
- Bekar, T. (2018). *Üniversite Öğrencilerinde Teknoloji İle İlgili Bağımlılıklar Ve İlişkili Faktörler*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Pamukkale Üniversitesi/Tıp Fakültesi, Denizli.
- Bergman, S. M., Ferrington, M. E., Davenport, S. W. , Bergman, J. Z. (2011). Millennials, narcissism, and social networking: What narcissists do on social networking sites and why. *Personality and Individual Differences*, 50(5), 706- 711
- Bipeta, R., Yerramilli, S. S., Karredla, A. R., & Gopinath, S. (2015). Diagnostic stability of internet addiction in obsessive-compulsive disorder: Data from a naturalistic one-year treatment study. *Innovations in clinical neuroscience*, 12(3-4), 14.
- Bond, R., Smith, P. B. (1996). Culture and conformity: A meta-analysis of studies using Asch's (1952b, 1956) line judgment task. *Psychological Bulletin*, 119(1), 111–137.
- Booth, R. (2000). Loneliness as a component of psychiatric disorders. *Medscape Mental Health*, 5(2),10-18.
- Buffardi, L. E., Campbell, W. K. (2008). Narcissism and social networking web sites. *Personality and Social Psychology Bulletin*.2008; 34; 1303 originally published online Jul 3, 2008: 1303–1314.
- Canan, F. (2010). *Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı, Disosiyatif Belirtiler ve Sosyodemografik Özellikler Arasındaki İlişki*. Tıpta uzmanlık tezi, Düzce Üniversitesi/Tıp Fakültesi, Düzce.
- Cezik, A. (2016).*Sosyal Medya ve Dijital Narsisizm: Twitter'daki Narsisistik Öğelerin Keşfi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Choi, M., Panek, E. T., Nardis, Y., Toma, C. L. (2015). When social media isn't social: Friends' responsiveness to narcissists on Facebook. *Personality and Individual Differences*, 77, 209–214.
- Chou, C.,Hsiao, M. C. (2000). Internet addiction, usage, gratification, and pleasure experience: The Taiwan college students' case. *Computers and Education*, 35(1), 65-80
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve Davranışı*. (20. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Çakır, B. (2018). *Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Narsisizm ve Empati Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Derin, S. (2013). *Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Ve Öznel İyi Oluş*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara

De Lucena, J.M., Cheng, L.A., Cavalcante, T.L., da Silva, V.A., deFarias Junior, J.C., (2015). Prevalence of excessive screen time and associated factors in adolescents. *Rev. Paul Pediatr.* 33, 407–414.

Diener, E., Saypta, J. J. ve Suh, E. (1998). Subjective Well-Being Is Essential to Well Being. *Psychological Inquiry*, 9(1), 33-37.

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125 (2), 276-302.

Diener, E. (2001). Subjective well-being: The Science Of Happiness and a Proposal For a National Index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43.

Durak B. A. ve Kılıç, N. (2011). İnternet Bağımlılığı İle Kişilik Özellikleri, Sosyal Destek, Psikolojik Belirtiler Ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 1–10.

Ergin A, Uzun SU, Bozkurt Aİ. Tıp fakültesi öğrencilerinde internet bağımlılığı sıklığı ve etkileyen etmenler. *Pamukkale Tıp Dergisi* 2013;6(3):134-42.

Ethem, S. (2019). *Narsisizm, Yalnızlık Ve İlişkili Olma Gereksinimi İle Facebook, Twitter Ve Instagram Kullanımı Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi. Ankara.

Gunuc, S. ve Doğan, A. (2013). The Relationships Between Turkish Adolescents' Internet Addiction, Their Perceived Social Support And Family Activities. *Computers in Human Behavior*, 29(2013), 2197-2207.

Hanebalke Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. 19.12.2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30574>

Kernberg, O. F. (2004). *Borderline conditions and pathological narcissism*. Rowman & Littlefield Edition 2004. USA.

Kim, K., Ryu, E., Chon, M. Y., Yeun, E. J., Choic, S. Y., Seod, J.S. (2006). Internet Addiction In Korean Adolescents And Its Relation To Depression And Suicidal İdeation: A Questionnaire Survey. *International Journal of Nursing Studies*, 43, 185–192.

Koç, M. (2011). Internet addiction and psychopathology. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(1), 143-148.

Köprülü, Ö. (2014). *Ekran Bağımlılığı Olan Çocuklarda İnsülin Duyarlılığının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Ege Üniversitesi/Tıp Fakültesi, İzmir.

Kutlu, M., Savcı, M., Demir, Y. ve Aysan, F. (2016). Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formunun Türkçe Uyarlanması: Üniversite Öğrencileri Ve Ergenlerde Geçerlilik Ve Güvenilirlik. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 69-76.

Loomis L.R. (1951). Plutarch: Selected Lives and Essays, translated from the Greek, Roslyn. NY: Walter J. Black Inc, 373-379.

Morahan-Martin, J., Schumacher, P. (2003). Loneliness and social uses of the internet. *Computers in Human Behavior*, 19(6), 659-671.

Morf, C. C. ve Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12(4), 177-196.

Özer, Ş. (2013). *Problemlili İnternet Kullanımının Benlik Saygısı Ve Öznel İyi Oluş İle Açıklanabilirliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Öztürk, M. O. (2004). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri.

Plotnik, R. (2007). Psikolojiye giriş. (T. Geniş, Çev.). İstanbul: Kaknüs.

Pulver, S. E. (1986), *Narcissism: The Term and Concept, Essential Papers On Narcissism*, Edt. Andrew P. Morrison, U.S.A., New York University, 91-11.

Ryan, T. ve Xenos, S. (2011). Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1658–1664.

Sevindik, F. (2011). *Fırat üniversitesi öğrencilerinde problemlili internet kullanımı ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Sheldon, P. ve Bryant, K. (2016). Instagram: Motives for its use and relationship to narcissism and contextual age. *Computers in Human Behavior*, 58, 89– 97.

Skues, J. L., Williams, B. ve Wise, L. (2012). The effects of personality traits, self- esteem, loneliness, and narcissism on Facebook use among university students. *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2414–241.

Solmaz, A. (2019). *Psikolojik İyi Oluş Ve Manevi Yönelimin Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Düzeyi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Tarcan, A. (2005). *İnternet ve Toplum*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Twenge, J. M. ve Campbell, W. K. (2010). Asrın Vebası: Narsisizm İleti. (Çev. Ö. Korkmaz). İstanbul: Kaknüs Yayınları. (İlk baskı 2009).

Yang, S. C. ve Tung, C. J. (2007). Comparison of internet addicts and non-addicts in Taiwanese high school. *Computers in Human Behavior*, 23, 79–96.

Yaygır, C. (2016). *Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Depresyon Ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, İ. (2010). Ergenlerin problemlili internet kullanımları ile uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Young, K.S. (1996). Psychology Of Computer Use: XI. Addictwe Use Of The Internet: A Case That Breaks The Stereotype. *Psychological Reports*, 79, 899-902.

Young, K. S. & Rodgers, R. C. (1998). The relationship between depression and internet addiction. *CyberPsychology and Behaviour*, 1(1), 25-28.

Young, K.S. (1998). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *Cyber Psychology*, 1(3), 238-243.

Young, K.S. (2005). Surfing Not Studying: Dealing With Internet Addiction On Campus.25 Aralık 2019, http://netaddiction.com/articles/surfing_not_studying.pdf

Yücelten, E. (2016). *Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Akıllı Telefon Bağımlılığının Bağlanma Stilleri İle İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology

Whitty, M.T., McLaughlin, D. (2007). Online recreation: The relationship between loneliness, internet selfefficacy and the use of the internet for entertainment purposes. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1435–1446.

Winter, S., Neubaum, G., Eimler, S. C., Gordon, V., Theil, J., Herrmann, J., Meinert, J. ve Krämer, N. C. (2014). Another brick in the Facebook wall – How personality traits relate to the content of status updates. *Computers in Human Behavior*, 34, 194–202.

Pandemi Sürecinde Gündelik Hayatın Öğrencilerin Coğrafi Bilgi ve Becerilerine Etkisi

Hülya YİĞİT ÖZÜDOĞRU¹
Salih ŞAHİN²

GİRİŞ

Tüm Dünya 2020 yılı başından beri Covid-19 salgın sürecini yaşamaktadır. Salgın süreci ile birlikte toplumun her kesimi mekânsal, sosyal ve ekonomik gelişme değişimlere şahit olmaktadır. Salgın pek çok alanda çok önemli etkilere bedeb olmuş ve olmaya devam etmektedir. Öyle ki süreçten hem gündelik yaşam hem de mesleki faaliyetler etkilenmiştir. Coğrafi açıdan düşünüldüğünde ise Covid 19 salgını ile birlikte mekân kullanımından, harita algısına, tarımsal üretimden tedarik zinciri ve ulaşım, ticaretten turizme kadar hemen her konuda çok önemli değişim yaşanmıştır. İnsanların, ekonomik ve sosyal hayatına getirilen kısıtlamalar; insan ve doğa arasındaki ilişkilerin yeniden anlamlandırılmasına, birçok algıların ve kalıplaşmış bilgilerin değişmesine sebep olmuştur (Çetin ve Göktepe, 2021; Karataş, 2020; Kılıç, 2020).

Salgın kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “Bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması, epidemi” olarak tanımlanmaktadır. Salgınların tüm dünyaya yayılan biçimlerine ise “pandemi” denilmektedir (Develi, 2022). Salgınların varlığı çok eski tarihlere dayanmakla birlikte, teknolojik etkiler yanında, ulaşım ağlarının gelişmesi ve insan hareketliliğinin artmasına bağlı olarak son yıllarda salgınların daha hızlı yayıldığı dikkati çekmektedir.

Dünyanın giderek küresel bir köy haline dönüşmesi ile birlikte hem hastalıklar hem de salgınlar ülkeler arasında daha hızlı bir şekilde yayılım göstermekte ve kısa sürede pandemi haline dönüşebilmektedir. Nitekim 2019 yılının sonunda Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve çeşitli mutasyonlara uğrayarak etkisini hala sürdürmekte olan korona virüs bunlardan biridir.

Covid-19 virüsünün yayılım göstermesi ve pandemi noktasına gelmesiyle hem doğal süreçler hem de insan faaliyetleri etkilenmiş olup bu süreçte alışkanlıklarımız, yaşam tarzımız büyük ölçüde değişime uğramıştır. İnsanlar değişen koşullara uyum sağlamaya çalışmıştır. Ortaya çıkan şartların gereği olarak sokağa çıkma kısıtlama ve sınırlamalarının etkisiyle evde kaldıkları dönemde farklı hobi ve uğraş alanları edinmişlerdir.

Eğitim Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Bu süreçten herkesle birlikte toplumun bir parçası olan eğitim öğretim çağındaki bireylerde etkilenmişlerdir. Eğitimlerine uzaktan devam etmekte zorunda kalan öğrenciler, bu süreçte okulda öğretilen coğrafi bilgi dışında günlük hayatlarında da pek çok coğrafi bilgiye maruz kalmışlardır. Bu çalışmanın temel hareket noktalarından birini burası oluşturmuştur (Karadağ ve Yücel, 2020; Kırmızıgül, 2020).

Covid 19 salgını son yıllarda zaten giderek artan ve değişen hayatımızın önemli bir parçası olan teknoloji kullanımını farklı bir boyuta taşımıştır. İnsanlar süreç içinde sosyal ağlar üzerinden çeşitli konularda video, e-kitap, e-dergi okuyarak veya sanal turlara katılarak çeşitli ihtiyaçlarını teknoloji sayesinde gidermeye çalışmışlardır. Eve kapanma sürecinde sosyal ortamlardan uzaklaşan

---

¹ Hülya Yiğit Özüdoğru, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Coğrafya, Orcid: 0000-0001-5504-1641

² Salih Şahin, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Coğrafya, Orcid: 0000-0002-2166-1997

insanlar kendi imkânları doğrultusunda Dünyadaki gelişmeleri takip ederek teknolojinin sağladığı imkânlar ile sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Salgın sürecinde hem doğal süreçler hem de insan faaliyetleri etkilenmiş olup alışkanlıklar, yaşam tarzı gibi konularda önemli değişimler yaşanmıştır. Covid-19 etkisiyle insanların gündelik hayata ilişkin olarak algıları ve düşüncelerinde çok önemli değişimler görülmüştür. Öyle ki, süreçte mekan kullanımından, harita algısına, tarımsal üretimden tedarik zinciri ve ulaşım, ticaretten turizme kadar coğrafya içinde yer alan hemen her konuda çok önemli değişim yaşanmıştır. Pandemi süreci ile birlikte insanların, ekonomik ve sosyal hayatına getirilen çeşitli sınırlama ve kısıtlamalar, doğa ve insana etkilerine ilişkin algıların ve kalıplaşmış bilgilerin değişmesine sebep olmuştur (Acar, 2020; Alaeddinoğlu ve Rol, 2020; Aydın ve Doğan, 2020; Derinöz, 2020).

Covid-19 salgınının günlük hayatta en fazla etkilediği alanların başında ekonomik faaliyetler gelmektedir. Salgın dolayısıyla pek çok kişi rutin olarak çalışma hayatına devam edememiştir. Bu konuda özellikle sağlık çalışanları diğer tüm mesleklerden daha fazla etkilenmesi söz konusu olmuştur. Sağlık çalışanları bir yandan görevlerinin gereği hastaları tedavi etmeye çalışırken, bir yandan da kendilerini hastalığa karşı koruma çabası içinde olmuşlardır. Pandemi süreci içinde çok sayıda sağlık çalışanı hastalığa yakalanmaktan kurtulamamış bazıları da hayatını kaybetmiştir (Çetin ve Göktepe, 2021; Karataş, 2020; Kılıç, 2020; Soylu, 2020).

Her ne kadar bazı meslekler salgından daha fazla etkilenmiş olsa bile hemen her meslek çalışanı salgından doğrudan etkilenmiştir. Elbette eğitim öğretim süreci toplumun hemen her kesimini doğrudan ilgilendirdiği için salgından en fazla etkilenen sektörlerden bir diğeridir.

Salgının gündelik hayatta etkilediği en önemli hususlardan biri de alışveriş alışkanlığıdır. Süreç içinde özellikle sokağa çıkma kısıtlaması dolayısıyla internet üzerinden online olarak yapılan alışverişler her ne kadar son birkaç yıldır zaten artma eğiliminde olsa da; salgın ile birlikte daha önce eşi benzeri görülmemiş düzeyde artış göstermiştir. Bu durum bazı yeni alışkanlıkları ortaya çıkarırken alışveriş ve ticaret ile uğraşan ve ticaret sektöründe çalışan pek çok kişinin işinden olmasına veya daha az çalışmasına neden olmuştur. Örneğin pek çok kişi alışveriş veya yeme içme için dışarı çıkma yerine evine istemesi sektörün paydaşlarını önemli ölçüde etkilenmiş ve etkilenme devam etmektedir. Dolayısıyla Covid-19 salgını ile birlikte alışveriş ve ticaret yeni bir formata bürünmüş olup halen de salgının etkisinin eskisi kadar olmadığı halde, salgın sürecinde kazanılan alışkanlıklar gündelik hayatı etkilemeye devam ettiği söylenebilir (Soylu, 2020).

Covid-19 salgını ulaşım ve turizm sektörünü de önemli ölçüde etkilemiştir. Bir yandan sokağa çıkma kısıtlaması bir yandan salgının toplu bulunulan alanlarda yayılma ve buralarda salgına yakalanma riski dolayısıyla insanların daha az hareket etmesine neden olmuştur. Bu durum özellikle ilk başlarda turizm faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir. Konuya ilişkin süreç içinde yeni uygulamalar devreye sokulmuşsa da turizm sektörü salgından en fazla etkilenen sektörlerden olmuştur (Acar, 2020; Alaeddinoğlu ve Rol, 2020; Aydın ve Doğan, 2020; Derinöz, 2020). Salgın ve toplu taşıma ilişkisine ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü hem ulusal hem de uluslararası düzeyde her türlü toplu ulaşım salgından oldukça fazla etkilenen sektörlerden olmuştur. Özellikle nüfusunun büyük bölümü kentlerde yaşayan gelişmiş ülkelerde toplu taşımanın durması veya sınırlandırılması doğal olarak diğer her türlü ekonomik faaliyeti ve çalışanları da doğrudan etkilemiştir.

Kültürel özellikler de salgından etkilenen önemli konulardan bir diğeridir. Toplumların kültürel özellikleri birbirinden oldukça farklıdır. Ancak ülkemizde olduğu gibi düğün, cenaze, asker uğurlama ve misafir ağırlama ya da tanıdık birisiyle karşılaşıldığındaki davranışlarımızda salgın sürecinde geçmişe göre çok önemli değişimler yaşanmıştır. Bir yandan salgın korkusu bir yandan gelenek görenek ve değerlere olan bağlılık dolayısıyla yeni davranış kalıpları ortaya çıkmıştır.

Örneğin; selamlaşma daha uzaktan yapılmaya başlanmış veya karşılaşmalarda tokalaşma yerine sadece uzaktan selamlaşma tercih edilmeye başlanmıştır.

Salgın günümüzde az da olsa en yaygın olduğu dönemi geride bırakmış gözükmektedir. Ancak salgın sürecinde geçmişten farklı olarak ortaya çıkan yeni tarz ve alışkanlıkların gelecekte nasıl bir hal alacağını kestirmek çok kolay değildir. Gelecekte benzer salgınlar karşısında toplumun çeşitli kesimleri Covid 19 salgınının ilk başlangıcı kadar telaşa neden olamayabileceği söylenebilir. Çünkü dünyada ister gelişmiş isterse az gelişmiş ülkeler olsun genel olarak tüm toplumlar salgına hazırlıksız yakalanmışlar ve zamanla yaşayarak bazı konularda tecrübe kazanmışlardır.

Pandemi sürecinde kamu veya özel sektörde çalışan milyonlarca insan her gün işe gitmek yerine evde çalışmaya başlamış haliyle gündelik yaşamın olağan akışı kesintiye uğramasıyla beraber ulaşım başta olmak üzere, çeşitli sektörler durumdan olumsuz etkilenmiştir. Mücbir sebeplerden dolayı dışarı çıkmak zorunda olan bireyler ise toplu taşıma yerine özel araç kullanımını ya da bisiklet kullanımını tercih etmiştir. Konuya ilişkin ulaşımda yaşanan bu değişime ilişkin olarak İspanya'da, yapılan bir araştırmada, katılımcıların %75'inde normale döndükten sonra da araç kullanımıyla ilgili kısıtlamalar olduğunda kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda da %90'dan fazlası sokaklarda yaya ve bisikletliler için daha fazla alan yaratılması konusunda hemfikir olduklarında belirtmektedirler (Akgiş İlhan, 2021).

Pandemi sürecinde sosyal faaliyetlerin kısıtlanmasıyla yüz yüze alışveriş etkinlikleri azalırken online alışveriş etkinliğinde artış yaşanmıştır. İnsanların temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak için belirlenen saatlerde alıveriş yapması ve arz talep dengesizliği sebebiyle kısa süreli de olsa rafların boş kalması insanlarda paniğe yol açmıştır. Diğer yandan salgının yaşlılar üzerinde daha fazla etkili olduğundan hareketle, özellikle nüfusları içinde yaşlı nüfus oranının fazla olduğu ülkeler için bu durum daha farklı bir anlam taşımıştır.

Bütün bunların yanı sıra pandemi sürecinin her ne kadar farklı alanlarda olumsuzlukları göz önünde bulundurulsa da coğrafya konusunda merak uyandırması kaçınılmaz olmuştur. İnsan hareketliliğinden mekân kullanımına tarımdan-ekonomiye, haritadan-ulaşıma kadar coğrafya konularına yönelik farklı görüş ve düşünceler pandemi sürecinde de ortaya atılmıştır. Örneğin; herkese zorunlu olarak sokağa çıkma yasağı getirildiği dönemde bazı mesleklere belge ibrazıyla sokağa çıkma yasasından muaf tutulmuşlardır. Böylece pandemi süreci gündelik hayatta hemen herkesi çok yakından etkilemiş ve toplumun her kesiminin gündelik hayata ve coğrafya konularına ilişkin algılarına da doğrudan veya dolaylı etkiler yapmıştır (Kılınc ve Karademir, 2021).

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen örneklerden hareketle salgın gündelik hayatın hemen her alanını doğrudan veya dolaylı etkilemiştir. Ayrıca toplumun her üyesi bir şekilde salgından etkilenmiştir. Dolayısıyla salgın sürecinden etkilenen önemli bir grup da toplam nüfus içinde önemli ölçüde genç nüfusu bulunan ülkemizde bu grubun konuya ilişkin görüşlerinin alınması ve özellikle bu durumun coğrafi açıdan değerlendirilmesi özellikle gelecekte yaşanacak benzer durumlarda yaşanan tecrübe ve görüşlerin değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Coğrafya geçmişten bugüne farklı kişiler için farklı şeyler ifade etmiş ve farklı şekillerde bilimsel olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra coğrafya bilimsel ve akademik kimliği yanında toplumun hemen her kesimiyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren bilgileri içeren bir alan olması bakımından diğer disiplinlerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada lise öğrencilerinin Covid-19 salgın sürecinde gündelik hayata ilişkin bilgilerin, coğrafya algılarına etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Benzer çalışmalara ışık tutması ve benzer durumlarda tecrübelerden yararlanılması bağlamında önerilerin yapılması önemli bir husus olarak çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

İnsanlar çok eskiden beri coğrafya konularına karşı farklı ilgilere ve farklı algılara sahip olmuşlardır. İster gündelik hayatta isterse mesleki alanda coğrafya bilgilerinin yer aldığı dikkati çekmektedir. Ancak pandemi süreci bu algı üzerinde farklı kimselere farklı etkilerde bulunmuştur. Covid-19 süreci ile birlikte coğrafya içeriğinde yer alan konulara yönelik farklı görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır. Çünkü salgın sürecinden hem doğal süreçler hem de insan faaliyetleri etkilenmiş olup alışkanlıklar, yaşam tarzı gibi konularda önemli değişimler yaşanmaktadır (Kılınç ve Karademir, 2021).

Yaşanan bu değişiklikler sadece sağlık ve sosyal hayatta değil aynı zamanda coğrafya algısında da değişiklikler ortaya çıkarmıştır. En basit ve sade anlamıyla virüsün yayılma hızı ile pandeminin açığa çıkması sonucunda insanlar virüsün başlangıç yerinden tüm Dünyaya hızla dağılımını takip ederek Dünya coğrafyası hakkında doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli konularda bilgi sahibi olmuşlardır.

Covid-19 salgınının başlamasıyla birlikte sağlık, ekonomi, tarım, nüfus ve eğitim gibi alanlarda birçok çalışma yapılmıştır. Eğitim alanındaki çalışmalara baktığımızda öğretmen ve öğrencilerin uzaktan eğitim hakkında görüşleri en çok irdelenen konulardır (Çetin ve Göktepe, 2021; Karataş, 2020; Kılıç, 2020; Soylu, 2020; Kılınç ve Karademir, 2021) .

Belirtilenlerden hareketle, bu çalışma pandemi süreciyle birlikte lise öğrencilerinin coğrafya konularına yönelik düşünceleri üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Pandemi sürecinden herkesle birlikte toplumun bir parçası olan eğitim öğretim çağındaki öğrencilerde etkilenmişlerdir. Eğitimlerine uzaktan devam etmekte zorunda kalan bu öğrenciler, bu süreçte okulda öğretilen coğrafi bilgi dışında günlük hayatlarında da pek çok coğrafi bilgiye maruz kalmışlardır. Buradan hareketle, pandemi sürecinin ortaöğretim (9-12. sınıf) öğrencilerinin istemsiz bir şekilde coğrafya konularını öğrenmesine etkisini belirlemek üzere bir çalışma yapılması planlanmıştır.

Bu çalışmayla pandemi döneminin öğrencilerin seçilmiş bazı konularda coğrafi bilgi, beceri ve algısına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda araştırmanın problemi;

Pandemi dönemi öğrencilerin coğrafi bilgi ve becerisine nasıl katkı sağlamıştır?

Pandemi döneminin öğrencilerin coğrafi bilgi ve becerisine katkısı;

- Cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
- Bulunduğu okula göre farklılık göstermekte midir?
- Sınıfına göre farklılık göstermekte midir? olarak belirlenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Bu araştırma da nicel yöntemlerden biri olan geçmişe dönük tarama tarama modeli kullanılmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karedeniz ve Demirel, 2014). Öğrencilerin geçmiş yaşantıları hakkında bilgi toplama işlemi, pandemi sonrası yüz yüze eğitimin başlamasıyla birlikte yapılmıştır. Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir.

Uygulama 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Ankara'da çalışmaya izin veren dört okulda gerçekleştirilmiştir. Dokuz, on, on bir ve on ikinci sınıflarda eğitimlerine devam eden öğrencilerle yürütülmüştür. Bu öğrencilerin anket sonuçları betimsel olarak analiz edilmiş, hipotezleri test etmek

için t testi ve Anova kullanılmıştır. Öğrencilerin frekans ve yüzdeleri ile ortalama puanları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Faktör analizi sonucunda, altı boyutta toplanan maddeler, temalar altında birleştirilerek yorumlanmıştır.

Veri toplama Araçlarının Geliştirilmesi

Bu çalışmayı gerçekleştirmek için yerel ve küresel basın yayın araçları ve sosyal medya gibi mecralarda gündeme gelen konular incelenmiş, bunlar arasından coğrafi bilgi ve becerilere yönelik konu başlıkları tespit edilmiştir.

Coğrafya dersi öğretim programının (2018) kapsamı dikkate alınarak ülkeler ve bölgeler, harita ve tablo, grafik becerisi, çevre ve toplum ile beşeri sistemler ünitesini içine alan bir haber havuzu oluşturulmuştur. Bu havuzdan faydalanarak konum, tarım, turizm, sağlık, ulaşım, enerji, tüketim, kültür, göç, nüfus yapısı, gelişmişlik, iklim değişikliği, temiz hava, atıklar gibi tüm sınıf seviyelerindeki konuları kapsayan ifadeler oluşturulmuştur (MEB, 2018).

Bu ifadelerden kırk üç maddelik bilişsel ve duyuşsal davranışları içeren bir anket hazırlanmıştır. Öğrencilerin ölçekteki ifadelere katılma düzeylerini belirlemek için “(1) tamamen katılıyorum”, “(2) katılıyorum”, “(3) fikrim yok”, “(4) katılmıyorum” ve “(5) hiç katılmıyorum” şeklinde likert tipi 5’li derecelendirme ölçeği eklenmiştir. Öğrencilerle pilot çalışma yapıldıktan sonra ankete son şekli verilmiştir.

Çalışma Grubunun Özellikleri

Çalışma grubuna Mamak ve Gölbaşı ilçelerinden Çağrı Bey Anadolu Lisesi, Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi, Akdere Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesinden öğrenciler katılmıştır. Toplamda 681 öğrenciye ulaşılmıştır.

Çalışma grubundaki kız öğrenci sayısı 350 (%51,4) ve erkek öğrenci sayısı 331 (% 48,6)’dir. Buldukları sınıflara göre 9. sınıfta 216 (%31,7) ; 10. sınıfta 266 (% 39,1), 11. sınıfta 136 (% 20,0) ve 12. sınıfta 63 (% 9,3) öğrenciden oluşmaktadır.

Okullarına göre öğrenciler Çağrı Bey Anadolu Lisesi 276 (%40,5), Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi 210 (%30,8), Akdere Anadolu Lisesi 96 (%14,1) ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi 99 (%14,5)’dir.

Tablo 1- Çalışma Grubuna Ait Betimsel İstatistikler

Değişken	Kategori	N	Yüzde %
Cinsiyet	Kız	331	48,6
	Erkek	350	51,4
Sınıf	9	216	31,7
	10	266	39,1
	11	136	20,0
	12	63	9,3
Okul	Çağrı Bey	276	40,5
	Tuzlu Çayır	210	30,8
	Akdere	96	14,1
	Mehmet Akif Ersoy	99	14,5
Toplam		681	100

Öğrencilerin okullara ve sınıflara göre dağılımında görülen farklılıklar, okulların öğrenci sayısı ile, son sınıfların okula düzenli devam etmemesinden kaynaklanmaktadır. 12. sınıfların sınav hazırlığında olması bu öğrencilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

BULGULAR

Bu bölümde orta öğretim öğrencilerinin coğrafi bilgi ve becerilerine ilişkin elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Pandemi dönemi gündelik hayatının öğrencilerin coğrafi bilgi ve becerilere yönelik algıları altı tematik alana ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla (1) konum ve ülke bilgisi, (2) harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisi, (3) ekonomik ilişkiler, (4) beşeri sistemler (nüfus, göç, kültür, enerji, tarım), (5) turizm, (6) iklim değişikliği, insan ve çevre olarak belirlenmiştir.

Bu doğrultuda ilk olarak pandemi dönemi gündelik hayatın öğrencilerin coğrafi bilgi ve beceri ediniminde (1) konum ve ülke bilgisi, teması altında toplanan yanıtlarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2- Konum ve Ülke Bilgisi Kategorisinde Bulunan İfadelere Katılma İlişkin Analiz Sonuçları

	Katılıyorum		Fikrim Yok		Katılmıyorum		Ort.	Std.sp
	N	%	N	%	N	%		
M1 Ülke sınırlarının korunmasının önemli olduğunu anladım.	516	84,3	69	11,3	27	4,4	4,3415	,95017
M2 Ülkeler arası ilişkilerin sorunların aşılmasında önemli olduğunu öğrendim.	532	88,1	49	8,1	23	3,8	4,3361	,87415
M3 Ülkelerin coğrafi konumunun çok önemli olduğunu anladım.	502	81,9	75	12,2	36	5,9	4,2855	,98439
M4 Dünyadaki pek çok ülkenin konumlarının hastalığın yayılmasına etkisini öğrendim.	435	71,8	116	19,1	55	9,1	3,9472	1,04945
M5 Ada ülkelerinin Covid -19’un yayılışında neden daha az risk taşıdığını öğrendim.	363	59,5	181	29,7	66	10,8	3,7525	1,11389

Buna göre konum ve ülke bilgisi teması altında toplanan beş maddenin kapsamında, ülke sınırları ve konumu, ada ülkesi olma ve ülkeler arası ilişkiler başlıkları bulunmaktadır. Maddelerin ortalama puanları 4,3415 ile 3,7525; oranları % 84,3 ile % 59,5 arasında değişmektedir.

Bu tema altında toplanan tüm ifadeler için her beş öğrenciden en az üçünün öğrenme gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Konum ve ülke bilgisi teması altında toplanan maddeler, öğrencilerin cinsiyetlerine göre incelendiğinde ise (M1) dışında kalan tüm maddelerde kızların lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Öğrenciler sınıflarına göre incelendiğinde; 9. sınıflar ile (M1)’de 12. sınıflar, (M2) ve (M4)’te 11 ve 12. sınıflar, (M3)’de 10,11 ve 12. sınıflar lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Okullara göre incelendiğinde; (M1) ve (M4)’de Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine; (M2), (M3) ve (M5)’te ise Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi, Akdere Lisesi, Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Öğrencilerin en çok katıldıkları madde % 88,1 ile (M2) ülkeler arası ilişkilerin sorunların aşılmasında önemli olduğunu öğrendim iken, en az katıldıkları (M5) % 59,5 ile ada ülkelerinin Covid -19 un yayılışında neden daha az risk taşıdığını öğrendim ifadesidir.

Konum ve ülke bilgisi teması altında bulunan (M1) ülke sınırlarının korunmasının önemli olduğunu anladım, (M3) ülkelerin coğrafi konumunun çok önemli olduğunu anladım ve (M4) dünyadaki pek çok ülkenin konumlarının hastalığın yayılmasına etkisini öğrendim ifadelerinde de katılanların oranı % 60'ın üstündedir.

Pandemi dönemi gündelik hayatının öğrencilerin coğrafi bilgi ve beceri ediniminde (2) harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisi, teması altında toplanan yanıtlarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3- Harita, Tablo ve Grafik Okuma-Yorumlama Becerisi Kategorisinde Bulunan İfadelere Katılıma İlişkin Analiz Sonuçları

	Katılıyorum		FikrimYok		Katılmıyorum		Ort.	Std.sp.
	N	%	N	%	N	%		
M6 Salgının fazla görüldüğü ülkelerin haritada yerlerini öğrendim.	313	51,3	155	25,4	142	23,3	3,4066	1,29238
M7 Sınır komşumuz olan ülkeler hakkında bilgi edinmemi sağladı.	336	55,4	143	23,6	127	21,0	3,5066	1,26457
M8 Salgın haritaları sayesinde Türkiye'deki illerin yerlerini öğrendim.	320	53,6	86	14,4	191	32,0	3,3266	1,44200
M9 Televizyonda yapılan haberler, illerin büyüklüklerini öğrenmemi kolaylaştırdı.	327	53,7	97	15,9	185	30,4	3,3186	1,40850
M10 Haritalar konusuna olan ilgimi arttırdı.	178	29,4	108	17,8	320	52,8	2,6221	1,40863
M11 Hayat eve sığar gibi uygulamalar harita okuma ve yorumlama becerimi geliştirdi.	227	37,2	106	17,4	277	45,4	2,8508	1,41504
M12 Hastaların bulunduğu yerlerin haritalar üzerinde gösterilmesi, haritaların önemini anlamamı sağladı.	348	57,0	106	17,4	156	25,6	3,4049	1,31243
M13 Harita kullanımı ve harita uygulamalarının önemini anlamamı sağladı.	305	50,2	137	22,6	165	27,2	3,2949	1,30132
M14 Tablo ve grafik okumamı kolaylaştırdı.	324	53,2	115	18,9	170	27,9	3,3284	1,29671

Harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisi teması altında toplanan dokuz maddenin ortalamalarının 3,4049 ile 2,6221; oranlarının 55,4 ile % 29,4 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu temada toplanan maddelerin ortak konusu yer ve harita bilgisi, tablo ve grafik okuma becerisidir. Ortalamaların konum ve ülke bilgisi temasına göre fazla yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle pandemi döneminin öğrencilerin harita ve tablo grafik okuma ve yorumlama becerilerine etkisi her iki veya üç öğrenciden biri ile sınırlı kalmıştır.

Bu tema altında toplanan maddeler cinsiyete göre incelendiğinde, öğrencilerin kız ya da erkek olmaları anlamlı farklılık göstermemiştir.

Öğrenciler sınıflarına göre incelendiğinde; (M8)'de 9. sınıflar ile 11 ve 12. sınıflar arasında; 11 ve 12. sınıflar lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Okullara göre incelendiğinde; (M6), (M7) ve (M13)'de Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine, (M9),(M12) ve (M14)'te ise Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Öğrencilerin en çok katıldıkları görüş % 55,4 ile (M12) hastaların bulunduğu yerlerin haritalar üzerinde gösterilmesi, haritaların önemini anlamamı sağladı iken öğrencilerin en az katıldıkları % 29,4 ile (M10) haritalar konusuna olan ilgimi arttırdı ifadesidir. Özellikle bu ifadeye katılanların oranı, duyuşsal anlamda öğrenmenin daha az olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kararsızların en fazla olduğu ifadenin ise % 25,4 ile (M6) salgının fazla görüldüğü ülkelerin haritada yerlerini öğrendim. olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar çeşitli şekillerde öğrencilerin harita vb. görselleştirme araçlarına maruz kaldığını ve harita becerilerinin geliştiğini göstermektedir. Ancak haritaların yaygın kullanımı haritalara karşı bir ilgi uyandırmamıştır.

Ülkelerin yerlerini öğrenme konusunda yaşanan düşük sonuçlar, basın yayın veya sosyal medya araçlarında Türkiye dışındaki ülkelerin dünyadaki yerini göstermek için haritalar kullanılarak gösteriminin az olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Öğrenciler, (M7) sınır komşumuz olan ülkeler hakkında bilgi edinmemi sağladı, (M8) salgın haritaları sayesinde Türkiye'deki illerin yerlerini öğrendim, (M9) televizyonda yapılan haberler, illerin büyüklüklerini öğrenmemi kolaylaştırdı ve (M14) tablo ve grafik okumamı kolaylaştırdı maddelerinde birbirlerine oldukça yakın frekans ve ortalamalara sahiptir.

Pandemi dönemi gündelik hayatın öğrencilerin coğrafi bilgi ve beceri ediniminde (3) ekonomik ilişkiler, teması altında toplanan yanıtlarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ekonomik İlişkiler Kategorisinde Bulunan İfadelere Katılıma İlişkin Analiz Sonuçları

	Katılıyorum		Fikrim Yok		Katılmıyorum		Ort.	Std.sp.
	N	%	N	%	N	%		
M15 Ülkelerin kendi kendine yetmesinin ülke ekonomisi açısından çok önemli olduğunu anladım.	496	82,3	58	9,6	49	8,1	4,2421	1,08803
M16 Dışa bağımlılığın ülke ekonomisinde bazı sorunlara yol açabileceğini yönlerini öğrendim.	511	83,6	61	10,0	39	6,4	4,3028	1,01544
M17 İnsanların istek ve ihtiyaçlarının, yeni iş kollarının açılmasında etkili olduğunu anladım.	456	74,5	107	17,5	49	8,0	4,0392	1,06042
M18 Ticaretin, enerji tüketimi üzerindeki etkisini anlamama neden oldu.	387	63,4	155	25,4	68	11,1	3,8246	1,16054

M 31 Salgının tarım, hizmet ve sanayi sektörleri üzerindeki önemli etkileri olduğunu anladım.	464	76,8	82	13,6	58	9,6	4,1026	1,10901
M32 Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile salgınla mücadele arasındaki yakın ilişkiyi kavradım.	446	73,5	96	15,8	65	10,7	4,0593	1,13296
M33 Enerji tüketimi ile insanların tüketim alışkanlıkları ve ekonomik faaliyet türü arasındaki ilişkiyi anladım.	397	65,3	149	24,5	62	10,2	3,8438	1,11317
M34 İnternet (online) üzerinden yapılan satışların enerji kullanımını etkilediğini dolayısıyla enerjinin insanlar için ne kadar önemli olduğunu öğrendim.	404	66,9	125	20,7	75	12,4	3,8791	1,22181

Ekonomik ilişkiler teması altında toplam sekiz maddenin ortalamalarının 4,3028 ile 3,8246; oranlarının % 82,3 ile % 63,4 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu altı maddenin kapsamında, ekonomik yeterlik ve sektörler, gelişmişlik, sanayi, ticaret ve enerji başlıkları bulunmaktadır.

Ortalamaların konum ve ülke bilgisi temasıyla yakın, harita, tablo ve grafik okumayı yorumlama becerisine göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu tema altında toplanan tüm ifadeler için her beş öğrenciden en az üçünün öğrenme gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

Ekonomik ilişkiler teması altında toplanan maddeler cinsiyete göre incelendiğinde, (M16), (M31), (M32) dışında kalan maddeler öğrencilerin kız ya da erkek olmasına göre anlamlı farklılık göstermemiştir.

Öğrenciler sınıflarına göre incelendiğinde; (M18)'de 9. sınıflar ile 11. sınıflar arasında; 11. sınıfların lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Ekonomik İlişkiler temasında bulunan sekiz madde okullara göre incelendiğinde; (M15), (M16), (M17), (M18), (M31), (M32), (M33) ve (M34)'de Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır.

Bu maddeler arasında en yüksek ortalamaya (4,3028) ve orana (% 83,6) sahip olan ifadenin (M16) dışa bağımlılığın ülke ekonomisinde bazı sorunlara yol açabileceğini yönlerini öğrendim olduğu anlaşılmaktadır. (M15) ülkelerin kendi kendine yetmesinin ülke ekonomisi açısından çok önemli olduğunu anladım ifadesinin de (M16) ile aynı oranda olduğunu söylemek mümkündür.

Bu sonuçlar öğrencilerin büyük çoğunluğunun ülkeler arası ilişkilerde ekonomik bağımsızlığın elde edilmesinin önemini anlamış olduklarını göstermektedir. Öğrencilerde ekonomik bağımsızlığın ulusal bağımsızlık olduğuna dair bir bilinç geliştiğini söylemek mümkündür. Bulgular gelecek nesillerin önemli bir kazanım elde ettiklerine işaret etmektedir.

Öğrencilerin en az öğrendikleri konu (% 63,4 oran ve 3,8246 ortalama ile) (M18) ticaretin, enerji tüketimi üzerindeki etkisini anlamama neden oldu. maddesidir. Bu sonuçlardan yola çıkarak öğrencilerin üçte ikisinin bu öğrenmeyi gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Genel anlamda ekonomik ilişkiler teması altındaki (M17) insanların istek ve ihtiyaçlarının, yeni iş kollarının açılmasında etkili olduğunu anladım ifadesinin sonuçları incelendiğinde de anlaşılacağı gibi

öğrencilerde ekonomik farkındalık gelişmiştir. Yaşam tarzı değişiminin, ekonomik sektörleri değiştireceği ve tüketim üzerindeki etkilerine dair ilişkisel ve bağlamsal öğrenme gerçekleşmiştir. Esasında Türkiye’de Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren vurgulanan, özellikle 2005’ten sonraki dönemde daha fazla üzerinde yoğunlaşılacak gerçek hayatla ilişkili olarak yani yaparak ve yaşayarak coğrafya öğrenmenin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Pandemi dönemi; coğrafi bilginin sınıf ortamı dışında, gerçek hayatla bağ kurarak, öğrencilerin kendiliğinden edinmesine yol açmıştır.

Pandemi dönemi gündelik hayatının öğrencilerin coğrafi bilgi ve beceri ediniminde (4) beşeri sistemler (nüfus, göç, kültür, ulaşım, tarım), teması altında toplanan yanıtlarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Beşeri Sistemler Kategorisinde Bulunan İfadelere Katılıma İlişkin Analiz Sonuçları

	Katılıyorum		Fikrim Yok		Katılmıyorum		Ort.	Std.sp.
	N	%	N	%	N	%		
M19 Salgının nüfusun yapısı üzerinde etkili olabileceğini anladım.	516	85,1	57	9,4	33	5,4	4,3218	,96059
M20 Evlilik, hastalık, sağlık hizmetleri gibi etkenlerin nüfusun artma ve azalmasında etkili olan faktörler olduğunu öğrendim	471	77,7	92	15,2	43	7,1	4,1221	1,02769
M21 Yaşlı nüfusun ekonomik, sosyal yönü yanında sağlık bakımından da önemli olduğunu anladım.	395	65,3	131	21,7	79	13,1	3,7818	1,17027
M22 Salgının nüfusun fazla veya yoğun olduğu yerlerde daha hızlı yayıldığını dolayısıyla bu durumu bilmenin önemli olduğunu öğrendim.	487	80,8	70	11,6	46	7,6	4,1758	1,02734
M23 Şehirden köylere göçlerin daha da fazla olabileceğini anladım.	377	63,4	118	19,8	100	16,8	3,7227	1,25210
M24 Sağlık çalışanlarının gelişmiş ülkelere gitmesi beyin göçünün önemli bir konu olduğunu anlamamı sağladı.	459	75,5	87	14,3	62	10,2	4,1020	1,14348
M25 Yemek kültürünün salgının ortaya çıkışı ve yayılışında etkili olduğunu anladım.	371	61,4	118	19,5	115	19,0	3,7152	1,33645
M26 Gelenek görenek ve yaşam tarzlarındaki farklılıkların salgının artışında ve yayıldığı yerlerin değişiminde etkili olabileceğini öğrendim	420	69,3	124	20,5	62	10,2	3,8960	1,12113
M27 Salgın yayılışı ve ulaşım türü arasındaki ilişkiyi anlamamı sağladı.	435	72,4	100	16,6	66	11,0	3,9351	1,11091
M28 Mevsimlik göçlerin olumsuz etkilendiğini ve daha insanın bu tip göçlere katıldığını öğrendim.	312	51,7	204	33,8	87	14,4	3,5572	1,15046
M29 Yaşanan belirsizliklerin tarım ve gıda üretim faaliyetini etkileyeceğini anladım.	462	76,5	83	13,7	59	9,8	4,0596	1,09412
M43 Toplu taşıma araçları yerine bisiklet ve özel araçların tercih edebileceğini anladım.	390	64,0	108	17,7	111	18,2	3,7307	1,33392

Beşeri sistemler teması altındaki on iki maddenin ortalamalarının 4,1026 ile 3,7152; oranlarının % 85,1 ile % 63,4 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu tema kapsamında nüfus yapısı, göç türleri, ulaşım çeşitleri, gelenek-görenekler, tarım ve gıda başlıkları bulunmaktadır.

Öğrencilerin ortalama puanlarının konum ve ülke bilgisi ve ekonomik ilişkiler temasına yakın, harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu tema altında toplanan tüm ifadeler için her beş öğrenciden en az üçünün öğrenme gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

Beşeri sistemler teması altında toplanan maddeler cinsiyete göre incelendiğinde; (M19), (M20), (M24), (M29)'de kızların lehine fark bulunmuş, bunların dışında kalan maddelerde öğrencilerin kız yada erkek olması istatistiki olarak anlamlı fark oluşturmamıştır.

Öğrenciler sınıflarına göre incelendiğinde; (M28)'de 10. sınıflar ile 12. sınıflar arasında, 12. sınıfların lehine anlamlı farklılık bulunmuştur.

Öğrenciler okullara göre incelendiğinde; (M19), (M20), (M22), (M25), (M27) ve (M29)'da Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. (M21), (M23), (M24), (M26) ve (M43)'de ise Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Bu tema altında toplanan maddeler birlikte incelendiğinde en yüksek ortalamaya (4,3218) ve orana (85,1) sahip ifadenin (M19) salgının nüfusun yapısı üzerinde etkili olabileceğini anladım olduğu anlaşılmaktadır. En düşük ortalama (3,7152) ve orana (61,4) sahip madde ise (M25) yemek kültürünün salgının ortaya çıkışı ve yayılışında etkili olduğunu anladım ifadesidir.

Sonuçlar öğrencilerin salgının ilk dönemlerinde kendi kültürel öğelerimizden uzak bazı yiyeceklerin tüketilmesi ile ilgili haberlerden çok fazla etkilenmediklerini göstermektedir. Bu durum iki nedenden kaynaklı olabilir. İlk olarak pandeminin ülkemizde görülmeye başladığı dönemde öğrencilerin, sürecin farkında olmamaları ikincisi ise bu haberleri inandırıcı bulmamış olabileceklidir.

(M28) mevsimlik göçlerin olumsuz etkilendiğini ve daha insanın bu tip göçlere katıldığını öğrendim maddesinde kararsızların sayısı oldukça fazladır.

Öğrencilerin yarısından çoğunun nüfusun yapısal özellikleri, tersine göç ve beyin göçü, mevsimlik göç gibi göç çeşitleri, kültürel unsurlar, gelenek ve görenekler, tarım, sanayi, ticaret, turizm ve ulaşım gibi ekonomik göstergeleri olan faaliyet alanları arasındaki ilişkiyi ülkelerin gelişmişlik durumu ile bağlantılı olarak öğrendikleri, sebep-sonuç ilişkisi kurduklarını söylemek mümkündür.

Pandemi dönemi gündelik hayatının öğrencilerin coğrafi bilgi ve beceri ediniminde (5) turizm ve sağlık, teması altında toplanan yanıtlarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Turizm ve Sağlık Kategorisinde Bulunan İfadelere Katılıma İlişkin Analiz Sonuçları

	Katılıyorum		Fikrim yok		Katılmıyorum		Ort.	Std.sp.
	N	%	N	%	N	%		
M30 Yaşanan belirsizliklerin ülkelerin turizm gelirlerini azaltacağını öğrendim.	456	75,2	91	15,0	59	9,7	4,0644	1,10632
M35 Kamp ve karavan, doğa turizmi gibi turizm çeşitlerini öğrendim.	310	51,2	144	23,8	151	25,0	3,4248	1,35064
M36 Sağlık ve coğrafya arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamamı sağladı.	386	64,0	127	21,1	90	14,9	3,7546	1,24137
M37 İnsanların yaşam ve tüketim alışkanlıklarının değişmesinin turizm faaliyetlerine olan (kamp, karavan vb.) etkisini öğrendim.	368	60,7	150	24,8	88	14,5	3,7046	1,18400

Turizm ve sağlık teması altında toplanan dört madde, turizm geliri, turizm çeşitleri, hayat tarzı ve turizm arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır. Bu maddelerin puan ortalamalarının 4,0644 ile 3,4248; oranlarının ise % 75,2 ile % 51,2 arasında değiştiği gözlenmektedir. Ortalamaların konum ve ülke bilgisi, ekonomik ilişkiler ile beşeri sistemler temalarından nispeten düşük, harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisiyle de nispeten benzer oldukları anlaşılmaktadır.

Öğrenciler cinsiyete göre incelendiğinde, (M30) dışında kalan maddeler de öğrencilerin kız yada erkek olması istatistiki olarak anlamlı fark oluşturmamıştır.

Öğrenciler sınıflarına göre incelendiğinde, hiç bir maddede istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermemiştir.

Okullara göre incelendiğinde; (M30), (M36) ve (M37)'de Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. (M35)'de ise Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Öğrenciler en fazla (% 75,2) oran ve (4,0644) ortalama ile (M30) yaşanan belirsizliklerin ülkelerin turizm gelirlerini azaltacağını öğrendim maddesine katılım göstermişlerdir. Öğrenciler (% 51,2) oran ve (3,4248) ortalama ile en az (M35) kamp ve karavan, doğa turizmi gibi turizm çeşitlerini öğrendim. maddesine katılmaktadır.

En fazla kararsız oldukları ifade (M37) insanların yaşam ve tüketim alışkanlıklarının değişmesinin turizm faaliyetlerine olan (kamp, karavan vb.) etkisini öğrendim şeklindedir.

Bu sonuçlardan yola çıkıldığında insanların yaşam tarzları değişirken, turizme atfedilen önemin daha az olduğu ve pandeminin turizm faaliyetlerine olan etkisiyle çok fazla ilgilenmediklerini söylemek mümkündür.

Sonuçlara dayanarak öğrencilerin en az dörtte ikisi, en fazla dörtte üçü turizm ve ekonomi arasındaki ilişkiyi farketmiştir denilebilir. Öğrencilerin yarısının turizm çeşitlerinden biri olan doğa turizmine ait bilgilere sahip olduğu; turizm, turizm çeşitleri, ekonomi ve tüketim arasındaki kavramsal bağı kurduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar medyada yapılan haberlerin öğrenci öğrenmesi için tek başına yeterli olmadığı aile ortamında katkı sağladığını göstermektedir.

Pandemi dönemi gündelik hayatının öğrencilerin coğrafi bilgi ve beceri ediniminde (6) iklim değişikliği, insan ve çevre teması, altında toplanan yanıtlarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7- İklim değişikliği, İnsan ve Çevre Kategorisinde Bulunan İfadelere Katılma İlişkin Analiz Sonuçları

	Katılıyorum		Fikrim yok		Katılmıyorum		Ort.	Std. sp.
	N	%	N	%	N	%		
M38 İklim değişikliği hakkında farkındalığımı artırdı.	360	59,6	137	22,7	107	17,7	3,6341	1,25129
M39 Doğanın kendini yenileyebilme kapasitesinin olduğunu öğrendim.	388	64,6	120	20,0	93	15,5	3,7654	1,24895
M40 İnsan etkisinin azalması ve kısıtlamanın hava kalitesi üzerinde olumlu etkisi olduğunu anladım.	447	74,7	88	14,7	63	10,5	4,0334	1,10982
M41 İnsan etkisinin azalması ve kısıtlanmasıyla birlikte, çevre sorunlarında azalma olduğunu öğrendim.	447	74,0	97	16,1	60	9,9	4,0464	1,14511
M42 Atık miktarının fazla olmasının önemli çevresel sorunlar oluşturabileceğini öğrendim.	453	74,9	87	14,4	65	10,7	4,0512	1,13158

İklim değişikliği, insan ve çevre teması altında iklim değişikliği hakkında farkındalık, hava kalitesi, çevre sorunlarına yönelik beş madde toplanmıştır. Öğrenci ortalamalarının 4,0334 ile 3,6341; oranlarının ise % 74,9 ile % 59,6 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Puan ortalamaların konum, ülke bilgisi ve ekonomik ilişkiler, beşeri sistemler temalarından nispeten düşük, turizm ve sağlık temasıyla neredeyse aynı, harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisinden çok az sayılabilecek nitelikte yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tema altında toplanan tüm ifadeler için her beş öğrenciden en az ikisi, en fazla üçünün öğrenme gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

Öğrenciler cinsiyete göre incelendiğinde, (M39), (M40) ve (M42) dışında kalan maddelerde, öğrencilerin kız yada erkek olması istatistiki olarak anlamlı fark oluşturmamıştır.

Öğrenciler sınıflarına göre incelendiğinde; (M38) ve (M39)’da 9. sınıflar ile 11 sınıflar arasında, 11. sınıflar lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Öğrenciler okullara göre incelendiğinde; (M38), (M40) ve (M42)’de Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Tuzlu Çayır Anadolu Lisesi ve Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. (M39)’de ise Çağrı Bey Anadolu Lisesi ile Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi arasında; Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Maddeler birlikte incelendiğinde en yüksek ortalamaya (4,0512) ve orana (74,9) sahip olan ifadenin (M42) atık miktarının fazla olmasının önemli çevresel sorunlar oluşturabileceğini öğrendim olduğu anlaşılmaktadır. En düşük ortalama (3,6341) ve orana (% 59,6) sahip konu ise (M38) iklim değişikliği hakkında farkındalığımı artırdı maddesidir.

Ortak teması çevre ve iklim olan (40), (41) ve (42). maddelerin puan ortalamalarından, bulunan çevre sorunlarının insan etkisiyle meydana geldiğine dair farkındalık geliştirdikleri görülmektedir. Bu maddelerde öğrencilerin yaklaşık % 75' i olumlu tepkide bulunmuştur. Benzer bir şekilde (38). madde de öğrencilerin % 60' ının farkındalığının geliştiğini söylemek mümkündür. Buna göre değişen oranlarda çevre, atıklar, kirlilik ve iklim değişikliği konularında özellikle özel veya toplu araçlarla seyahat etmenin azalmasıyla birlikte hava kalitesinin arttığı yönünde yapılan haberlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

2020 yılı başından beri yaşanmakta olan salgın insanoğlunun karşılaştığı ilk salgın olmadığı gibi son olarak ta kalmayacaktır. Pandemi süreci ile birlikte mekânsal, sosyal ve ekonomik değişim ve gelişmelerin yaşanma sürecine tanıklık edildi. Hem doğal süreçler hem de insan faaliyetleri sonucunda, alışkanlıklar ve yaşam tarzında insanoğlu farklı yönelimlere sahip olmaya başladı.

İnsanların, ekonomik ve sosyal hayatına getirilen kısıtlamalar, insanlar ve doğa arasındaki ilişkilerin yeniden anlamlandırılmasına, algı, kalıplaşan bilgi ve davranışların değişmesine yeni becerilerinin gelişmesine sebep olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de tüm dünyada yaşanan değişim beraberinde pek çok yenilikle birlikte çeşitli sorunları getirdi. İnsanoğlu bu sorunların her birine farklı açılardan çözümler bulmaya çalıştı.

Pandemi süreci öğrencilerin toplumsal konu ve sorunları gündelik hayatın içinde kendiliğinden öğrenmesini kolaylaştırmıştır. Öğrencilerin kendileri dâhil çok az insan bu öğrenmelerin farkındadır.

Bu çalışmada bu öğrenmeleri ortaya çıkarmak için yapılmış betimsel bir araştırmanın sonuçlarından oluşturuldu. Pandemi sürecinde gerçekleşen coğrafi öğrenmeler, öğrenciden öğrenciyeye; konudan konuya farklılık göstermiştir. Öğrencilerin ortalama puanları (4,3218) ile (2,6221); en yüksek ve en düşük oranlar (%88,1) ile (% 29,4) arasında değişmektedir. Bu da öğrencilerin oldukça yüksek bir ortalama ve orana sahip olduğunu göstermektedir.

Pandemi döneminde öğrencilerin en az üçte biri, ankette sorulan tüm konuları öğrenmiştir. Öğrencilerin yüzde 50 ve üstündeki bölümü, pandemi döneminde coğrafi bilgi edinmişlerdir. Harita becerisi ve haritalara ilgi artmış ancak diğer konulara göre daha az gelişmiştir.

Öğrencilerin % 80 in üstünde katılımı ile en çok öğrendiklerini belirttikleri maddeler;

Ülkeler arası ilişkilerin sorunların aşılmasında önemli olduğunu öğrendim (%88,1);

Ülke sınırlarının korunmasının önemli olduğunu anladım (% 84,3);

Salgının nüfusun yapısı üzerinde etkili olabileceğini anladım (% 85,1);

Dışa bağımlılığın ülke ekonomisinde bazı sorunlara yol açabileceğini yönlerini öğrendim (% 83,6);

Ülkelerin coğrafi konumunun çok önemli olduğunu anladım (% 81,9) ve

Ülkelerin kendi kendine yetmesinin ülke ekonomisi açısından çok önemli olduğunu anladım (% 82,3);

Salgının nüfusun fazla veya yoğun olduğu yerlerde daha hızlı yayıldığını dolayısıyla bu durumu bilmenin önemli olduğunu öğrendim (% 80,8) olarak sıralanmaktadır.

Pandeminin öğrencilerin coğrafi bilgilerini geliştirdikleri en önemli üç alandan ilki dokuzuncu sınıfta öğretilmeye başlayan konum bilgisidir.

İkincisi yoğunluğu onuncu sınıf kazanımları ile ilişkili nüfus konusudur.

Üçüncüsü ise yoğunluğu on birinci sınıf kazanımları arasında bulunan, ülkeye ait yapısal bilgiler ve ekonomidir. Öğrenciler, pandemi sayesinde sosyal ve ekonomik yönleri olan konular birbirleriyle ilişkilendirerek bağlamları içerisinde öğrenme gerçekleştirmiştir.

Öğrencilerin en fazla kararsız kaldıkları yani kararsızların en çok yığıldığı madde;

Mevsimlik göçlerin olumsuz etkilendiğini ve daha fazla insanın bu tip göçlere katıldığını öğrendim (% 33,8) ifadesidir. Buradan da anlaşıldığı gibi öğrenciler yakın çevrelerinde konuşulan olay ve olguları daha çok öğrenmiştir. Çalışmanın yapıldığı Ankara ilinde mevsimlik göçler şehir merkezlerinde yaygın olarak karşılaşılan bir durum değildir. Dolayısıyla bu tür bilgiler daha çok mevsimlik göçü deneyimleyen veya yakın çevresinde mevsimlik işçi bulunduran ailelerin sıklıkla karşılaştığı bir durum olmaktadır. Bu yüzden de öğrenciler mevsimlik göçe, hayat eve sığar gibi uygulamalara daha az rastladıklarından kararsız görüş bildirmişlerdir. Bu durum çeşitli haber yapma araçları ile birlikte ailenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulların da öğrenme üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin en az katılmadıkları ve en az kararsız olduğu madde;

Salgının nüfusun yapısı üzerinde etkili olabileceğini anladım (% 5,4) ve (% 9,4) olarak belirlenmiştir.

Öğrencilerin en fazla katılmadıkları iki konu;

Haritalar konusuna olan ilgilimi arttırdı (% 52,8)

Hayat eve sığar gibi uygulamalar harita okuma ve yorumlama becerimi geliştirdi (% 45,4),

Bu ikisini harita uygulamalarının önemini anlamamı sağladı ve salgının fazla görüldüğü ülkelerin haritada yerlerini öğrendim ifadeleri takip etmektedir. Bu durum basında ve yayında kullanılan görselleştirme araçlarından birisi olan haritaların düşükte olsa etkili olduğunu göstermektedir. Bu maddeler yoğunlukla haritaların önemi, okuma ve yorumlama, yüzölçümlerini anlama, dağılımını öğrenme gibi öğrencilerin daha bireysel süreçlerde ihtiyaç duyacağı türden coğrafi bilgilerdir. Buradan hareketle basın-yayın araçlarında yalnızca il veya ülke adının soyut olarak geçmesinden ziyade Japon televizyon kanallarının haber programlarında olduğu gibi haber arkasında haritaların bulundurulması ülke ve dünya, bilgisi ve algısının oluşturulmasında faydalı bir araç olacaktır.

Öğrenciler arasındaki farklar harita, tablo ve grafik okuma-yorumlama becerisi ve turizm ve sağlık temalarında gerçekleşmiştir. bu iki tema alanında öğrenen öğrenci sayıları diğer temalardan daha düşüktür. Öğrenen öğrencilerin sayısının en fazla olduğu iki tema ekonomik ilişkiler ve beşeri sistemlerdir.

Öğrenciler arası farklar cinsiyete göre kızlar, sınıflar göre 11 ve 12. sınıflar, okullara göre Çağrı Bey Anadolu Lisesi lehine istatistiksel olarak anlamlı fark göstermektedir.

Öğrenciler arası istatistiksel olarak anlamlı farklar cinsiyete göre erkekler, sınıflar göre 9. sınıflar, okullara göre Mehmet Akif Ersoy Anadolu İmam Hatip Lisesi aleyhinedir.

Öğrenciler sosyal ve ekonomik sorunlarla yakından ilgilenirken, bilgilendirici unsur olarak kullanılan harita, tablo ve grafik gibi görselleştirme araçlarına daha az ilgi göstermişler, gerçek yaşamlarında karşılaşmadıkları konulara dikkatlerini vermemişlerdir.

Bu araştırma günlük hayatın içinde öğrenmelerin kendiliğinden gerçekleştiğine dair kanıtlar barındırmaktadır.

Bu çalışma sonunda araştırmacılar, pandemi sürecinin çatı öğrenme alanı olarak küresel ve sosyal ağların aktörler bazında öğrenildiği ve coğrafya dersi öğretim programı (2018) amaçlarına ulaşılmasına katkı sağladığı savını ileri sürmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4, (1), 7-21. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1025470> sayfasından erişilmiştir.

Akış İlhan, Ö. (2021). COVID-19 pandemisinin nüfus hareketliliği üzerine etkisi: Hareketlilik ve gelir arasındaki ilişkinin analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 79 Özel Sayı, 7-16. DOI: 10.17211/tcd.971688

Alaeddinoğlu, F., & Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 233-258.

Aydın, B., & Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93115.

Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A.

Çetin, G., & Göktepe, S. (2021). Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri. D.Demirbaş, S.Yorğun & V.Bozkurt (Eds.) *Covid-19 pandemisinin turizm endüstrisi üzerindeki etkileri* (s.87-97) İstanbul: İstanbul Üniversitesi. <https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/book/covid-19-pandemisinin-ekonomik-toplumsal-ve-siyasal-etkileri/home> sayfasından erişim sağlanmıştır.

Derinöz, B. (2021). Turizmin geleceğini COVID-19 mu inşa ediyor? *Türk Coğrafya Dergisi*, (79), 41-50. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1994714> sayfasından erişim sağlanmıştır.

Develi, H. (2022). *Dilimize bulaşanlar*. <https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/dilimize-bulasanlar/#:~:text=Pandemi%2C%20salg%C4%B1n%20demek%20de%C4%9Fil%3A%20salg%C4%B1n,etkisi%20alt%C4%B1na%20al%C4%B1rsa%20pandemi%20oluyor.> sayfasından erişim sağlanmıştır.

Karadağ, E., & Yücel, C. (2020). Yeni tip Korona virüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: Lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10 (2),181-192. <https://dx.doi.org/10.2399/yod.20.730688> sayfasından erişim sağlanmıştır.

Karataş, Z., (2020). COVID-19 Pandemisi'nin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1),3-15. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1129684> sayfasından erişilmiştir.

Kılıç, O. (2020). Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri. TÜBA, M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Ed.) içinde, *Küresel salgının anatomisi insan ve toplumun geleceği* (s. 13-53). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).

Kılınç, N& Karademir N. (2021) Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Pandemi Sürecinde Coğrafya Eğitimi, *Anadolu Türk Eğitim Dergisi*, 3(1), 35-59.

Kırmızıgül, H. G. (2020). Covid-19 Salgını ve Beraberinde Getirdiği Eğitim Süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 283-289.

MEB (2018). 19.01.2018 tarih ve 26 sayılı Ortaöğretim Coğrafya Dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) Öğretim Programı kararı https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21170711_fihrist_2018.pdf sayfasından erişim sağlanmıştır.

Soylu, Ö. B., (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (ASEAD), 7(6), 169-185.

Yaşlı Refahı Alanında Bir Hizmet Modeli: Yaşlı Köyleri

Melis ERDENER¹

Giriş

Günümüzde doğum oranları giderek azalırken doğumda beklenen yaşam süresi ve yaşlı nüfus giderek artmaktadır. Yaşlı nüfus arttıkça bu bireylerin ihtiyaçları ve sorunları daha çok gündeme gelecektir. Yaşlı bireylerin en çok ihtiyaç duyduğu konular emeklilik, sosyal güvenlik, bakım ve barınma hizmetleri ve sağlık hizmetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum yaşlılara yönelik sosyal politikaların da ihtiyaca göre şekillenmesini gerekli hale getirmektedir. Maliyeti azaltacak ancak diğer taraftan da aktif ve başarılı yaşlanmayı destekleyecek politikalara ve hizmet modellerine ihtiyaç vardır (Bilgin et al., 2021).

Türkiye'nin 2010'lu yıllardan itibaren yaşlanma sürecine girdiği söylenebilir. 65 yaş ve üzerindeki bireylerin genel nüfus içindeki oranı 2010 yılında %7,1 iken, 2020 yılında %9,5'a gelmiştir. Bu oranların artmaya devam edeceği, 2040 yılında %16,3'e, 2060 yılında %22,6'ya, 2080 yılında ise %25,6'ya ulaşacağı düşünülmektedir. (TÜİK, 2021; TÜİK, 2018). Nüfusun yaşlanması durumu Fransa, İsveç, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde 45 yıllık bir zaman diliminde meydana gelmiştir, bizim ülkemizde ise 27 yıl gibi bir sürede gerçekleşeceği düşünülmektedir. Nüfustaki bu hızlı dönüşüm yaşlılık olgusunu bir sorun haline getirmektedir (Bilgin et al., 2021). Kırdan kentlere göçün artması, aile yapısında geniş aileden çekirdek aileye dönüşüm, hanede çalışan sayısının artması ve zorlayıcı yaşam koşulları da yaşlıların yalnızlaşmasına ve yaşlı bakımının bir sorun haline gelmesine sebep olmaktadır (Aközer et al., 2011; Erdem, 2005). Artan yaşlı nüfus ve çeşitlenen ihtiyaçlar nedeniyle kurum bakımının yanı sıra yaşlılar için alternatif hizmet modellerine ihtiyaç vardır. Yaşlılığın getirdiği fiziksel, sosyal ve psikolojik değişimler, kazancın azalması ve benzeri durumlar nedeniyle bireyler günlük yaşamlarını sürdürmede zorluk yaşamaktadırlar. Hem yaşlıların bireysel sağlık durumları ve gerilemeleri hem de toplumsal hizmetlerin yetersizliği nedeniyle yaşlılıkta bireylerin topluma ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal katılımı azalmaktadır. (Aksoy & Günay, 2017; Günay et al., 2016; Tural, 2016).

Günümüzde yaşlılara yönelik çevre düzenlemelerinin yetersiz olması yaşlıların yaşam doyumunu ve refahını düşürebilmektedir. Bu nedenle bireylerin genel iyilik halini ve katılımını arttıracak çevre tasarımlarına ihtiyaç vardır. Yaşlılara bu anlamda bakım ve barınma hizmeti sağlayabilecek modellerden biri de “yaşlı köyleri”dir. Bu bakım modeli İngiltere, Hollanda, Yeni Zelanda ve Avustralya'da oldukça yaygındır (Aksoy & Günay, 2017). Literatürde “Emeklilik köyleri” olarak da ifade edilen bu hizmet modelinin Yeni Zelanda'da “yerinde yaşlanma” bağlamında giderek yaygınlaştığı bilinmektedir. Güvenli oluşu, bakım hizmetlerinin sunulması, çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve sosyal etkileşimi sağlaması nedeniyle yaşlanan insanların ihtiyaçları için alternatifler sunduğu söylenebilir (Nielson et al., 2019). Yaşlı köyleri; yaşlı bireyler için tasarlanmış bungalov ev, tek katlı ev ve daireler gibi konutlardan ve birbirine bağlı binalardan oluşan kompleks bir yapıdır. Kompleksin içerisinde hem bağımsız yaşam üniteleri hem de çeşitli

---

¹ Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Orcid: 0000-0002-5860-5753

ihtiyaçlara yönelik hizmet üniteleri bulunmaktadır. Genellikle 55 yaş ve üzerindeki bireyler kabul edilmektedir. Buradaki evlerin çoğunluğu tek katlı ya da alçak villalardır. Yaşlı köylerinde sağlık ve serbest zaman etkinlikleri sunulmakta, bireylerin kütüphane, spor salonu, hobi atölyeleri gibi ortak kullanım alanlarında sunulan hizmetlerden faydalanmaları sağlanmaktadır (Aksoy & Günay, 2017; Greenbrook, 2005).

Yaşlı köyleri sosyoekonomik durumu daha iyi olan ve aktif yaşlılar için alternatif bir hizmet modelidir. Bu köyler kısmen özel şirketler tarafından ticari olarak işletilmektedir. Bu tarz bir komplekste yaşamanın nasıl bir şey olduğuna, bireylerin refahını ve yaşam memnuniyetini nasıl etkilediğine ilişkin daha fazla veriye ihtiyaç vardır (Jenkins et al., 2002; Petersen & Warburton, 2012). Bunun yanı sıra yaşlı köylerinde topluluk yaşamının ve bireylerin katılımının nasıl olduğunu, bireylerin hangi durumlarda marjinalleşme, sosyal dışlanma ve sosyal izolasyon yaşadığını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Nielson et al., 2019). Bu derleme çalışmanın amacı ülkemiz için görece yeni bir hizmet modeli olan yaşlı köyü uygulamalarını incelemektir. Bu kapsamda çalışmada; yerinde yaşlanma ve yaşlı köyleri ilişkisi, yaşlı köylerinin özellikleri, köylerde verilen hizmetler, köylerde yaşam, köylerin bireyler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ve köylere yönelik eleştiriler ele alınmıştır.

Yerinde Yaşlanma ve Yaşlı Köyleri

“Yerinde Yaşlanma” ifadesi yaşlanırken evde kalabilmek anlamına gelmektedir. Yerinde yaşlanma yaşlı bireyin toplumdan kopmamasını ve evinden ayrılmamasını sağlamaktadır. Bireyler yaşlandıkça yaşadıkları ortama, evlerine, köyelerine daha fazla bağlanmaktadır. Yapılan araştırmalara göre yaşlılar da yerinde yaşlanmayı daha çok istemektedirler. Yerinde yaşlanma bireylerin var olan sosyal ilişkilerini sürdürmelerini ve mahallelerindeki sosyal faaliyetlere katılmaya devam etmelerini sağlamaktadır (Çapcıoğlu & Alpay, 2019). Yerinde yaşlanma aynı zamanda bireylerin sosyal ilişkilerinde ve gündelik hayatlarında daha bağımsız ve özgür olmalarını sağlamaktadır. Çünkü bireyin kendi evi bireye güvenlik ve hayatını kontrol altına alabilme duygusu verir (Barrett et al., 2012). Yerinde yaşlanma yaşlıların sosyal dışlanmanın ve izolasyonun negatif etkilerinden de kaçınmalarına yardımcı olur. (Çapcıoğlu & Alpay, 2019).

Yerinde yaşlanma; sağlığın kötüye gitmesi, gelir kaybı, dulluk ya da yalnız yaşama gibi değişimler nedeniyle daha fazla desteğe ihtiyaç duyma durumuna rağmen bireyin mevcut ikamet yerinde kalabilmesini de ifade etmektedir. Çevresel gerontoloji literatürüne bakıldığında yerinde yaşlanmanın birey üzerinde olumlu etkileri olduğunu ifade etmektedir. Yer değiştirmek ise bireyin evini terk etmesi, ailesinden uzaklaşması gibi anlamlara geldiği için negatif etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Bireyler genellikle buldukları ortamda yeterli desteği ve bakımı alamadıklarında yer değiştirme yoluna gitmektedirler. Günümüzde pek çok yaşlının, özellikle de engellilik, kronik hastalık gibi özel durumu olan yaşlıların kendi buldukları ortamda olması gereken bakımı ve desteği alamadıkları bilinmektedir. Yerinde yaşlanma kavramının aslında sadece bireyin yaşadığı evden ibaret olmadığı, yaşlının yaşadığı kültür, çevre ve toplum da dahil edilerek genişlemesi gerektiği söylenebilir. Çünkü yaşın ilerlemesi, hastalıkların ve gerilemelerin artması, dulluk, yalnız yaşama, yoksulluk gibi durumlar yaşlılar için ortaya çıkabilecek risklerdir ve bunlar sosyal politikalarla ilişkilidir. Yerinde yaşlanma dendiğinde bireyin toplumdan kopmaması istenmektedir ancak yerinde yaşlanma pekiştirilip gerekli hizmetler sunulmadığında bu durum bireylerde pek çok yoksulluğun ortaya çıkmasına sebep olabilir. (Scharlach & Moore, 2016).

Son dönemlerde Dünya Sağlık Örgütü gibi kurumlar tarafından yaşlı dostu kentlerin oluşturulması teşvik edilmektedir. Yaşlı dostu kent; yaşlı bireyin çeşitli altyapı ve hizmetlere kolaylıkla ulaşabildiği, sosyal yaşamın her alanına katılabildiği, değer verilip desteklendiği ortamlardır (Aksoy & Günay, 2017; Lehnig et al., 2014). Yerinde yaşlanmanın sağlanabilmesi için yaşlı dostu kentlerin oluşturulması, gündüz bakım hizmetlerinin ve evde bakım hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşlılara uygun konut oluşturulması gibi politikaların önemsenmesi gerekir (Sixsmith & Sixsmith, 2008). Yerinde yaşlanmanın gerçekleştirilebilmesi için destekli yaşam ve bakım hizmeti sunan yenilikçi konutlara ve barınma ortamlarına ihtiyaç vardır. Dış mekanların yaşlılar için işlevsel hale getirilmesi gerekmektedir. Yeşil alanların, yürüyüş yollarının, oturacak yerlerin, güvenliğin, sosyal hizmetlere kolay erişimin sağlandığı ortamların tasarlanmasına ihtiyaç vardır. Bunlar bireylerin bir yere ait hissetme duygusunu güçlendirmektedir. Bir yere ait hissetmek ise kimlik ve refah duygusuna katkı sağlamaktadır (Çapcıoğlu & Alpay, 2019; Yung et al., 2016).

Sosyalleşme olgusu da yaşlılar için çok önemlidir ve diğer insanlarla etkileşim fiziksel ve ruhsal iyilik hali için koruyucu bir işleve sahiptir. Bireyin toplum içerisinde bir rolünün olmasının güçlendirici olduğu bilinmektedir. (Rossi vd., 2014, s.60). Aktif yaşlanmanın sağlanabilmesi için fiziksel çevre ve kentsel dönüşüm planlanırken de yaşlı bireylerin erişebilirliğinin, güvenliğinin ve bireylerin yaşı ilerledikçe artan ihtiyaçlarının da düşünülmesi gerekmektedir (Yung et al., 2016). Yaşlıların da kullanabileceği, insanlarla ve doğayla bağ kurabileceği dinlenme alanlarının, yürüyüş yollarının, oturacak yerlerin ve yeşil alanların yapılandırılması gerekmektedir. Yaşlı dostu ortamların oluşturulması yaşlıların da bulunduğu topluluğa kendini ait hissetmesi açısından önemlidir (Çapcıoğlu & Alpay, 2019; Yung et al., 2016).

Ülkemizde ve farklı ülkelerde yatılı bakım, kısa süreli bakım, gündüzlü bakım, sosyal yardım gibi farklı hizmet türleri bulunmaktadır ancak araştırmalara göre bunların hiçbirini bireylerin kendi evlerinde ve sevdiklerinin yakınında olmak kadar iyi gelmediğini göstermektedir. (Şahin ve Yalçın, 2003; Kaçan Softa, 2015). Bu nedenle bireylerin uzun süre mümkün olduğunca rahat ve yerinde yaşlanmasını sağlayacak politikalar önemli hale gelmektedir (Bilgin et al., 2021). Bu bağlamda yaşlı köyleri de yaşlı bireylerin ihtiyacına uygun konutlar sunması, yaşlıların bağımsız ve rahat bir ortamda yaşamalarına olanak sunması bakımından yaşlı refahı alanında ön plana çıkarılabilecek hizmet modellerinden biridir.

Yaşlı Köylerinin Özellikleri ve Verilen Hizmetler

Yaşlı köylerine ilişkin oluşumların ve toplulukların ilk olarak 1920'li ve 1930'lu yıllarda Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Amerika'da ortaya çıktığını görmekteyiz. Sonrasında daha da geliştirilmiştir. İlk yaşlı köyünün Amerika'da 1954 yılında; İngiltere'de 1981 yılında; Kanada'da 1983 yılında; Hollanda'da 1970'lerin başında kurulduğu bilinmektedir. Yaşlı/emekli köylerinin özellikle Avustralya'da çok yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Avustralya Konut Konseyi'nin 2014 yılı verilerine göre 2300'den fazla emeklilik köyü olduğu ve bu köylerde 184 bin civarı birey yaşamını sürdürmektedir. Bu rakamın 2025'te ikiye katlanması beklenmektedir (Aksoy & Günay, 2017; Greenbrook, 2005).

Bu tür komplekslerin genellikle yüksek çitlerle ve büyük güvenlik kapılarıyla çevrili olduğu bilinmektedir, bu nedenle bireyler oldukça güvenli bir ortamda barınabilmektedir. Ayrıca bu kompleksler genellikle bakımlı, güzel bir manzaraya sahip geniş alanlara kurulmaktadır. Bu tür ortamları çoğunlukla yüksek öğrenim görmüş, kariyerli ve sürekli ücret ödeyebilecek bireyler tercih etmektedir. Bazı yaşlı köylerine girebilmenin yaş kriteri 70 yaş ve üzerinde olmaktır. Yaşlı köylerinde

sürekli bakım felsefesiyle bakım hizmeti sunulmaktadır, aynı kompleksin içerisinde farklı konut türleri bulunmaktadır. Böylece bireyler bağımsız yaşamdan tam bağımlı yaşama kadar yaşlılığın tüm evrelerinde bu komplekslerde bakım hizmeti alabilmektedirler. Komplekslerin içerisinde bağımsız yaşam evleri, bağımsız apartman blokları, yardımcı apartman blokları, hastane üniteleri, demans üniteleri gibi farklı ihtiyaçlara yönelik birimler bulunmaktadır (Nielson et al., 2019).

Yaşlı köylerinin birtakım özellikleri vardır. Örneğin; bu yerleşim birimlerinde yaşayacak bireylerin 55 yaş ve üzerinde, tam zamanlı bir işten emekli ya da böyle birinin eşi olması gerekmektedir. Yaşlı köylerinde bireylerin boş zaman faaliyetleri, sportif faaliyetler, sanatsal faaliyetler yapabilecekleri alanlar bulunmaktadır. Ayrıca bireylerin sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını giderecek çok çeşitli hizmetler sunulmaktadır. Bireyler için yemek, temizlik, çamaşır hizmetleri de sunulabilmektedir. Ayrıca kompleks içerisinde bireylerin yürüyüş yapabileceği ya da araç kullanabileceği alanlar da bulunmaktadır. Bireylerin şehrin gürültüsünden ve karmaşasından uzak güvenli ve sakin bir ortamda yaşamaları hedeflenmektedir (Aksoy & Günay, 2017; McCullagh, 2014).

Yaşlı köyleri çeşitli konaklama imkanları sunan tesislerden oluşmaktadır. Bu tesislerde kütüphane, golf ve spor sahaları, yüzme havuzları, sosyal ve sanatsal faaliyetlerin gerçekleştirileceği ortamlar ve 7/24 acil yardım hizmetleri sunulabilmektedir (Elliott et al., 2002). Bazı yaşlı köylerinde büyüklüğüne ve niteliğine göre güzellik merkezi, alışveriş merkezi, sağlık merkezi ve demans ünitesi bulunabilmektedir (Aksoy & Günay, 2017). Yaşlı köylerinde verilen hizmetleri karşılaştıran araştırmalar vardır. Buna göre büyük köylerdeki ve küçük köylerdeki hizmetler birbirinden farklılaşmaktadır. Büyük köylerde daha ayrıntılı hizmetlerin sunulduğu ve burada kalan yaşlıların daha fazla olanağa sahip olduğu söylenebilir. Köylerde bulunan bölgede ihtiyaca göre hizmet sunulması çok önemlidir. Ancak genel olarak tüm köylerde etkinlikler, acil durum müdahalesi, kuaför ve ulaşım hizmetleri sunulmaktadır (Hu, Xia, Buys, et al., 2017).

Yaşlı köylerinin finansmanına bakıldığında temelde iki şekilde finanse edildiği söylenebilir. İlk olarak; yaşlı köyündeki konutlar hükümet ve bağışçılar tarafından finanse edilmektedir. İkinci olarak ise bireyler buradan daire kiralayabilmekte ya da satın alabilmektedirler (Elliott et al., 2002).

Ülkemizdeki örneklere baktığımızda ise; Türkiye’de resmiyette yaşlılara yönelik bir hizmet modeli olarak yaşlı köyleri bulunmamaktadır ancak farklı illerde yapılmış projeler vardır. Örneğin 1997 yılında Adana’da Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi’nde “küçük evler” projesi yapıldığı bilinmektedir. Tatil sitesi görünümüne küçük villa evler ile mahalle havası oluşturulmuştur (*Huzurevinde "Koşuş Sistemini" Bitiren Uygulama*, 2015). 2007 yılında Sakarya Arifiye’de de benzer bir proje yapılmıştır. “Arifiye Yaşlı Köyü” olarak adlandırılan proje kapsamında da benzer şekilde 50 metre karelik prefabrik evlerden bir yaşlı köyü oluşturulmuştur (Yıldırım, 2011). Bolu Belediyesi, Almanya Neuss Belediyesi, Kızılay ve Kızıllaç birlikteliğiyle de 2014 yılında bir yaşlılar köyü projesi yapılması planlanmıştır (Aksoy & Günay, 2017). Bunların yanı sıra İstanbul Selimpaşa’da “Herdem Sağlıklı Yaşam Köyü” ve 2015 yılında Artvin Şavşat’ta “Yaşlılar Yaşam Yerleşkesi” oluşturulduğu bilinmektedir (*Türkiye'nin İlk ve Tek Sağlıklı Yaşam Köyü*, 2018; *Yaşlılara Huzurevi Yerine Sokak Tipi Yaşam Merkezi*, 2014). Yaşlı köyünde kalan bireyler buradaki yaşamdan genel olarak memnun olduklarını belirtmektedirler.

Türkiye’deki yaşlı köyü oluşumlarının daha dar kapsamlı, proje bazlı çalışmalar olduğu görülmektedir. Aslında bu çalışmalar örnek uygulama niteliğindedir. Bireylerin yaşlı köylerinden genel olarak memnun oldukları çeşitli haberlerde ifade edilmiştir ancak daha fazla bilimsel veriye

ihtiyaç vardır. Yaşlı köyü gibi bir hizmet modelinin hayata geçirilmesi için bireyler üzerindeki etkilerine ve kültürümüze uygunluğuna ilişkin daha fazla araştırma yapılmalıdır.

Yaşlı Köylerinde Yaşam

Araştırmalarda yaşlılara köye yerleştikten sonra sosyal bağlantılar kurma süreçlerinin nasıl olduğu sorulmuştur. Bireyler komplekse taşınmadan önce orada var olan arkadaşlarının olmasının kabul edilme ve sosyalleşme açısından olumlu etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Ancak önceden tanıdığı arkadaşları olmayanlar için süreç daha zor olabilmektedir. Bireyler, yeni gelenlerin çaba sarf etmesi ve insanlarla konuşması gerektiğini belirtmişlerdir. Engellilik gibi özel durumların yaşlıların sosyalleşmesi noktasında zorlayıcı olduğu söylenebilir. Bireyler yaşlı köylerine yalnızlıktan kurtulma ve aktif olabilmek için gelmektedirler ancak bir yandan da var olan topluluk tarafından kabul edilme veya reddedilme ikilemi yaşamaktadırlar. Yani bireyin yaşlı köyünde diğerleri tarafından kabul edilmesi bireyin yeni ve zorlu durumlara uyum sağlama becerisiyle yakından ilişkilidir. Yaşlılar buradaki topluluğa kabul edilmenin hayati öneme sahip olduğunu ifade etmektedirler. Bireyler yaşlı köyüne yerleşerek ilk 1-2 yıl içerisinde iyi dostluklar kuramazlarsa ve herhangi bir topluluğa katılmaları için davet gelmezse bekleyiş içerisinde girmektedirler. Beklemekte olan sakinler yeni gelen bir yaşlı olduğunda ona tutunmaya çalışabilmektedirler. Yeni gelen bireyler de herkesin yaptığını yaparak, yani “istenmeyenler”den uzak durarak dışlanmayı pekiştirebilmektedirler. Örneğin komplekse yeni yerleşen ve grup üyeliklerinin nasıl olduğunu henüz bilmeyen bireyler yeni arkadaşlar edinmek için sosyal etkinliklere katılmaya çalışmaktadırlar. Ancak diğer bireyler tarafından “Oraya oturamazsınız” ya da “Orası benim yerim” gibi sözlerle karşılaşabilmektedirler. Bireylerin etkinliklere katılmaları reddedildiğinde herkes kendi dairesine çekilmektedir ve dışlandıklarını hissetmektedirler (Nielson et al., 2019).

Yaşlı köylerinde sosyal grup üyeliğinin bireyler için çok önemli olduğu, hatta bazılarının kendini sosyal grup üyeliği üzerinden tanıttığı ifade edilmektedir. Örneğin “Ben bowling grubundanım” ya da “Ben müzik grubundanım” diyerek kendilerini tanıtabildikleri belirtilmiştir. Grupların da kendi içerisinde bir hiyerarşisinin olduğu söylenebilir, örneğin bazı gruplar sadece mesleki profesyonellerden ya da akademisyenlerden oluşabilmektedir. Bu tür tesislerde bireylerin ortak ilgi alanları ve mesleki geçmişleri birlikte grup kurmalarını sağlayabilmektedir. Ancak diğer taraftan da her gruba herkesin alınmayacağı anlaşılmakta ve bu gruplar ile sosyal dışlanma pekişebilmektedir. Statüsü daha yüksek olan bireylerin konutları genellikle birbirine yakın olmakta ve birlikte sosyalleşmektedirler. Bu nedenle bireylerin bazı gruplara girebilmesi için davet edilmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra gruplar hassas ortamlardır, bireylerin istenmeyen bir sözü ya da davranışı gruptan dışlanmalarına sebep olabilmektedir (Dobbs et al., 2008; Nielson et al., 2019).

Bireyler yaşlı köyüne taşındıktan sonra herhangi bir gruba dahil olamadıklarında ise hayal kırıklığı yaşayabilmektedirler, çünkü yaşlı köyüne gelme amaçları çoğunlukla yalnızlıktan kurtulmaktır. Ayrıca bireylerin sağlığı bozulduğunda da sosyalleşme olanakları azalmaktadır. Komplekste bireylerin sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak farklı tipte konutlar olduğu için bir bireyin sağlığı bozulduğunda farklı bir konuta yerleşmektedir. Bu durum arkadaşlık kuran bireylerin birbirinden ayrılmasına sebep olabilmektedir. Bireylerin bilişsel ve fiziksel gerilemeleri nedeniyle yer değiştirmek durumunda kalmalarının sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediğini ve arkadaş edinmelerini zorlaştırdığını belirtmektedirler. Bazen de birbirinden ayrılan arkadaşlardan biri vefat ettiğinde diğeri onu bir daha hiç göremeyebilmektedir. Bireyin sağlığının kötüye gitmesi sosyal ortamlarda istenmemesine de neden olabilmektedir. Bilişsel yetilerinin zayıflaması, konuşma güçlükleri diğer

insanlarla ilişkileri etkilemektedir. İnsanlar genel olarak zayıf kişilerle sosyalleşmek istememektedir, onlarla bir arada olmaktan hoşnut olmamaktadır. Böylece gerilemeleri olan bireyler sosyal ortamlara bir daha girmek istememektedir. Bunun dışında bireyler bağımsızlıklarını yönetmek konusunda da sıkıntı yaşamaktadır. Bağımsızlığı kaybetmenin dışlanmayı ve damgalanmayı tetiklediği söylenebilir (Nielson et al., 2019).

Bireylerin sağlıkla ilgili krizler ve düşüşler yaşaması, emekli köyüne uyum sağlayamaması ya da baş etme yeteneklerinin yetersiz olması ve farklı hizmet türlerine duyulan ihtiyaç bireylerin köylerden bakım merkezlerine ve yatılı bakıma geçişine sebep olabilmektedir (Cheek et al., 2007). Araştırma bulgularına bakıldığında yaşlı köylerinde bireylerin kimi zaman olumlu deneyimler yaşadığı ancak kimi zaman da dışlanma ve ait hissetmeme duygusuna sahip olduğu görülmektedir.

Yaşlı Köylerinin Etkileri

Yaşlı köylerinin yaşlılar üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek için yapılmış araştırmaların bulguları incelenmiştir. Yeni Zelanda Auckland'daki bir yaşlı köyünde bireylerin dahil edilme ve dışlanmayı nasıl deneyimledikleri, yaşlı köyü ortamında topluluk duygusunun nasıl olduğu araştırılmıştır. Yaşları 70 ile 87 arasında değişen ve yaşlı köyünde yaşayan on iki birey araştırmaya dahil edilmiştir. Bireylerin sosyal bağlantılarının kırılan olduğu ve bir gruba üye olmanın aidiyet duygusu için önemli olduğu ifade edilmiştir. Özellikle yeni gelen yaşlıların ve sağlık durumunda işlevselliğinde gerilemeler görülen yaşlıların dışlanma açısından daha fazla risk altında olduğu bulunmuştur. Yaşlı köyündeki yönetimin sakinler arasındaki gerilimleri arttırdığı ve topluluk duygusunu olumsuz etkilediği söylenebilir. Yaşlı köyü gibi bakım modellerinin aktif yaşlanmayı desteklemesi ve yaşlı dostu ortamlar olması hedeflenmektedir ancak bazen de baskıyı pekiştirebilmektedir (Nielson et al., 2019). Bireyler çoğu zaman kendine uygun ve güvenli bir emekli kompleksinde yaşamak, sosyal ilişkilerini geliştirmek ve sağlık hizmetlerine daha kolay erişmek istediği için bir yaşlı köyünü tercih etmektedir ancak durum her zaman böyle olmamaktadır. Bazı araştırmalar yaşlıların yaşlı köylerinde kendini yalnız ve dışlanmış hissettiğini ortaya koymaktadır. Özellikle de özel gereksinimleri daha fazla olan yaşlılar izole olma ve damgalanma açısından risk altındadırlar (Ayalon & Green, 2013; Petersen & Warburton, 2012; Shippee, 2012). Yaşları 70 ile 87 arasında değişen ve Yeni Zelanda'nın en büyük yaşlı köylerinden birinde kalan bireylerle yapılan bu araştırmada bireylerin topluluk yaşamına ilişkin deneyimleri incelenmiştir. Bu yaşlı köyü de pek çok köy gibi ticari olarak işletilen bir zincirin parçasıdır. Yapılan bu nitel araştırmada bireylerin deneyimlerine ilişkin birkaç tema belirlenmiştir. Bu temalar; motivasyonlar ve beklentiler, katılım yoluyla sosyal bağlantılar kurmak, sosyal grup üyeliği ve aidiyet, sağlıkta düşüş ve damgalanmadır.

Yaşlı köyünde yaşayan bireylerin bir kısmı etkinliklere katılabilmekte, sosyal bir gruba aidiyet hissi yaşayabilmekte ve arkadaşlık kurabilmektedir ancak belli grup yaşlılar ise bu ortamlarda dışlanmayı deneyimlemektedir. Yani aktif yaşlanmayı ve katılımı deneyimleyemeyen bireyler de vardır. Sağlığın kötüye gitmesi gibi pek çok faktör bireylerin uyumunu zorlaştırmaktadır. Buna göre yaşlı köylerindeki sosyal dışlanmanın farklı yapılarının ve görünümünün olduğu söylenebilir (Nielson et al., 2019).

Diğer taraftan yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin ve refahının artmasında yaşanan ortamın çok önemli olduğu da farklı araştırmalarla ortaya koyulmuştur (Lehning et al., 2014; Wahl & Weisman, 2003). Pek çok yaşlı birey toplum içerisinde yalnız hissettiğini ve izolasyon yaşadığını, hizmetlere erişmekte zorlandığını, konutların kendi ihtiyaçlarına uygun olmadığını belirtmektedir. Ayrıca yaşlı bireyler güvenlik sorunu yaşayabilmekte ve ihmal ve istismar riski altında da

olabilmektedirler (Croucher, 2006). Araştırmalar yaşlı köylerinin bireylere güvenlik, sosyal katılımı sağlama, aktif yaşlanma imkanı sunduğunu göstermektedir. Ayrıca bireylerin genel sağlık durumu, yalnızlığın azaltılması, bağımsızlık, hizmetlere erişim, sosyalleşme, sorunlarla başa çıkma kapasiteleri, yaşam doyumu ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır (Bernard & Bartlam, 2004; Buys, 2000; Croucher et al., 2003). Ayrıca köyde bireylerin ortak bir kültür ve kimlik geliştirmesi ve bakım hizmetlerinin profesyoneller tarafından sunulması bireyleri olumlu etkilemektedir (Biggs et al., 2000).

İngiltere'deki yaşlı köylerine ilişkin yapılmış araştırmalarda bireylerin topluluk duygusu üzerinde sosyal etkileşimin, arkadaşlık ilişkilerinin, ortak çıkarların ve ortak kültürün oldukça önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak bireyler arasındaki statü farkları ve sosyoekonomik geçmiş bireylerin sosyal ağlar kurması üzerinde etkilidir (Evans, 2009).

Köylere Yönelik Eleştiriler

Yaşlı köylere ilişkin yapılan çalışmalarda buradaki sakinlerin yaşam kalitesinin oldukça yüksek çıktığı görülmektedir ancak bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin köylerdeki kurallar bireyler için sıkıcı ve stres yaratıcı bir hale gelebilir, bireylerin mahremiyetlerini ve bağımsızlıklarını olumsuz etkileyebilir. Farklılıkları ve dezavantajları olan bireyler için yaşlı köyleri dışlanmanın pekiştiği ortamlar olabilir. Ayrıca sosyoekonomik düzeyi düşük olan bireylerin pek de yararlanamayacağı bir model olduğu söylenebilir, bu durum yaşlı köylerinin statüsü ve sosyoekonomik düzeyi daha yüksek bireylere hitap ettiğini düşündürmektedir. Bu durumda yaşlı köylerinin kimi bireyler için uygun bir barınma seçeneği olduğu ancak herkes için uygun olmayabileceği söylenebilir (Hu, Xia, Skitmore, et al., 2017). Örneğin İngiltere'deki yaşlı köylerinde yapılan araştırmalarda burada kalan bireylerin oldukça memnun olduğu ortaya çıkmıştır ancak yaşlı köylerinin sadece sağlıklı yaşlılar için iyi bir alternatif olduğu, sağlık durumu daha kötü olan, kırılğan bireylere yönelik olmadığı için de eleştirilmektedir (Evans, 2009).

Bazı yaşlı köylerinde ise bireylerin sosyal aktivitelere katılımını kolaylaştıracak personelin olmayışı, bireylerin yönetime katılımını sağlayacak kanalların olmayışı bireylerin aktifleşmesinin ve ait hissetmesinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Bu da doğrudan bireylerin sosyal dışlanma riski altında olduğunu ortaya koymaktadır (Nielson et al., 2019). Bunların yanı sıra yaşlı köylerinde zamanla monoton bir yaşamın oluşması, finansman sorunu yaşanması, dezavantajları olan bireylerin dışlanma riski altında olması söz konusu olabilmektedir. Ayrıca belli bir zaman sonra yaşlılar çocuklarına yakın bir yerde oturmak isteyebilmektedirler (Aksoy & Günay, 2017).

Yaşlı köyleri aktif yaşlanmanın sağlandığı, bireylerin sosyalleşebildiği ve dışlanmadan korunacağı ortamlar gibi sunulmaktadır ancak bazı araştırma bulgularına göre bu yaşam kompleksleri her zaman beklentileri karşılamamaktadır. Kompleks içerisindeki grupların hiyerarşik yapıya sahip olması, bireylerin bazı gruplara kabul edilmemesi ya da bazı gruplara sadece davet yoluyla girilebilmesi daha çok ayrımcılığa ve dışlanmaya sebep olmaktadır. Ayrıca bireyler bir gruba dahil olduktan sonra her zaman o grubun içerisinde bulunabilecekleri garanti değildir. Bu nedenle bireyler aktif olmak için ve kendini kabul ettirmek için sürekli çaba göstermek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle sağlık durumunda gerilemeler yaşayan bireyler için yaşlı köyü ortamı daha zorlayıcı olabilmektedir. Araştırmalara göre fiziksel ve bilişsel gerileme yaşayan bireyler sosyal gruplara dahil olmayı daha zor bulmaktadır ve düşük düzeyde aidiyet hissetmektedirler (McHugh & Larson-Keagy, 2005; Nielson et al., 2019; Shippee, 2012; Walsh et al., 2017). Literatürde ifade

edilenler doğrultusunda yaşlı köylerinin tam olarak amacına ulaşmadığı ve kapsayıcı olmadığı söylenebilir.

Sonuç

Yaşlı nüfus arttıkça bireylerin barınma, sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak alternatif modellere ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşlı köyleri bu alternatif bakım ve barınma modellerinden biridir, ülkemizde görece yeni bir modeldir ancak farklı ülkelerde uzun süreden beri var olduğu görülmektedir. Yaşlı köyleri yaşlı dostu ortamlar oluşturmak, sadece yaşlıların ihtiyaçlarının giderileceği rahat ve güvenli ortamlar sunmak açısından önemlidir. Yaşlı köyleri temelde bireylerin hayattan kopmaması ve sosyalleşmesi için oluşturulmuştur ancak her zaman bu amaca hizmet edemeyebilmektedir. Bazen de bireylerin dışlanmasının pekişmesine neden olmaktadır. Gerilemeleri, herhangi bir engel durumu ya da özel durumu olan yaşlılar dışlanma ve damgalanma açısından risk altındadırlar. Ayrıca köylerdeki gruplar ve topluluklar, her gruba herkesin kabul edilmeyişi belli grup yaşlıların dışlanmasına ve yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yurt dışında yaşlı köylerine ve bireylere etkilerine ilişkin çalışmaların detaylı incelenmesi gerekmektedir. Türkiye’de de bu tür modeller geliştirilebilir ancak kültürümüze uygunluğunun yaşlı refahı alanında çalışan farklı meslek elemanları tarafından değerlendirilerek hayata geçirilmesi gerekir.

Kaynaklar

- Aközer, M., Nuhurat, C., & Say, Ş. (2011). Türkiye'de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 27(27), 103-128.
- Aksoy, A. D., & Günay, G. (2017). Yaşlıların Barınma İhtiyacına Alternatif Olarak Sürdürülebilir Yaşlı Köyleri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-19.
- Ayalon, L., & Green, V. (2013). Social ties in the context of the continuing care retirement community. *Qualitative health research*, 23(3), 396-406.
- Barrett, P., Hale, B., & Gauld, R. (2012). Social inclusion through ageing-in-place with care? *Ageing & Society*, 32(3), 361-378.
- Bernard, M., & Bartlam, B. (2004). *New lifestyles in old age: Health, identity and well-being in Berryhill Retirement Village*. Policy Press.
- Biggs, S., Bernard, M., Kingston, P., & Nettleton, H. (2000). Lifestyles of belief: narrative and culture in a retirement community. *Ageing & Society*, 20(6), 649-672.
- Bilgin, Ö. F., Tamkoç, B., & Aydoğdu, Ö. (2021). Türkiye'de Yaşlılara Yönelik Hizmetlerin Yerinde Yaşlanma Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(53), 963-977.
- Buyss, L. R. (2000). Care and support assistance provided in retirement villages: expectations vs reality. *Australasian journal on ageing*, 19(3), 149-151.
- Cheek, J., Ballantyne, A., Byers, L., & Quan, J. (2007). From retirement village to residential aged care: what older people and their families say. *Health & social care in the community*, 15(1), 8-17.
- Croucher, K. (2006). *Making the case for retirement villages*. Joseph Rowntree Foundation.
- Croucher, K., Place, N., & Bevan, M. (2003). *Living at Hartrigg Oaks: Resident's views on the UK's first continuing care retirement community*. Joseph Rowntree Foundation.
- Çapcıoğlu, İ., & Alpay, A. H. (2019). Çevresel Gerontoloji Bağlamında 'Yerinde Yaşlanma'nın Temel Belirleyicileri ve Aktif Yaşlanma Süreciyle İlişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1949-1966.
- Dobbs, D., Eckert, J. K., Rubinstein, B., Keimig, L., Clark, L., Frankowski, A. C., & Zimmerman, S. (2008). An ethnographic study of stigma and ageism in residential care or assisted living. *The Gerontologist*, 48(4), 517-526.
- Elliott, P., Earl, G., & Reed, R. (2002). The valuation of self-funded retirement villages in Australia: analysis, reliability and investment valuation methodology. Pacific Rim Real Estate Society Conference,
- Erdem, M. (2005). Yaşlıya Bakım Verme. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(3), 101-106.
- Evans, S. (2009). 'That lot up there and us down here': social interaction and a sense of community in a mixed tenure UK retirement village. *Ageing & Society*, 29(2), 199-216.

Greenbrook, S. R. (2005). *Village People: The changing role of retirement villages in New Zealand's ageing society* [Master Thesis, University of Auckland].

Günay, G., Aydıner, B., Şahin, H., Demirci, A., & Oğuz, A. Y. (2016). Yaşlılık Yaşlılık: Disiplinler arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2, Ed. *Velittin Kalınkara*, 165-196.

Hu, X., Xia, B., Buys, L., & Skitmore, M. (2017). Availability of services in registered retirement villages in Queensland, Australia: A content analysis. *Australasian journal on ageing*, 36(4), 308-312.

Hu, X., Xia, B., Skitmore, M., Buys, L., & Zuo, J. (2017). Retirement villages in Australia: a literature review. *Pacific Rim Property Research Journal*, 23(1), 101-122.

Huzurevinde "Koğuş Sistemini" Bitiren Uygulama. (2015). Haberler.com. Retrieved 12.12.2022 from <https://www.haberler.com/guncel/huzurevinde-kogus-sistemini-bitiren-uygulama-7181312-haberi/>

Jenkins, K. R., Pienta, A. M., & Horgas, A. L. (2002). Activity and health-related quality of life in continuing care retirement communities. *Research on Aging*, 24(1), 124-149.

Lehning, A. J., Smith, R. J., & Dunkle, R. E. (2014). Age-friendly environments and self-rated health: An exploration of Detroit elders. *Research on Aging*, 36(1), 72-94.

McCullagh, R. (2014). Care in Australian retirement villages. *Elder L. Rev.*, 8, 1.

McHugh, K. E., & Larson-Keagy, E. M. (2005). These white walls: The dialectic of retirement communities. *Journal of Aging Studies*, 19(2), 241-256.

Nielson, L., Wiles, J., & Anderson, A. (2019). Social exclusion and community in an urban retirement village. *Journal of Aging Studies*, 49, 25-30.

Petersen, M., & Warburton, J. (2012). Residential complexes in Queensland, Australia: A space of segregation and ageism? *Ageing & Society*, 32(1), 60-84.

Rossi, G., Boccacin, L., Bramanti, D., & Meda, S. G. (2014). Active ageing: intergenerational relationships and social generativity. *Active Age Healthy Living: A Human Cent Approach Res Innov Sourc qual life*, 203, 57.

Scharlach, A. E. & Moore, K. D. (2016). Aging in Place. In V. L. Bengtson, R. A. Settersten, B. K. Kennedy, N. Morrow-Howell, & J. Smith (eds.), *Handbook of Theories of Aging*, Third Edition (Vol. Third edition). New York, NY: Springer Publishing Company, 239-249.

Shippee, T. P. (2012). On the edge: Balancing health, participation, and autonomy to maintain active independent living in two retirement facilities. *Journal of Aging Studies*, 26(1), 1-15.

Sixsmith, A., & Sixsmith, J. (2008). Ageing in place in the United Kingdom. *Ageing International*, 32(3), 219-235.

Tutal, O. (2016). Yaşlılık, yaşam çevresi ve evrensel tasarım. *Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler-2 içinde (489-502)*, Nobel AkademiYayınclık.

Türkiye'nin İlk ve Tek Sağlıklı Yaşam Köyü. (2018). Cumhuriyet. Retrieved 12.12.2022 from <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiyenin-ilk-ve-tek-saglikli-yasam-koyu-957009>

TÜİK. (2018, Şubat 21). Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567>

TÜİK. (2021, Mart 18). İstatistiklerle Yaşlılar 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227>

Wahl, H.-W., & Weisman, G. D. (2003). Environmental gerontology at the beginning of the new millennium: Reflections on its historical, empirical, and theoretical development. *The Gerontologist*, 43(5), 616-627.

Walsh, K., Scharf, T., & Keating, N. (2017). Social exclusion of older persons: A scoping review and conceptual framework. *European Journal of Ageing*, 14(1), 81-98.

Yaşlılara Huzurevi Yerine Sokak Tipi Yaşam Merkezi. (2014). Milliyet. Retrieved 12.12.2022 from <https://www.milliyet.com.tr/gundem/yaslilara-huzurevi-yerine-sokak-tipi-yasam-merkezi-1951255>

Yıldırım, N. (2011). Kent Merkezinde İkamet Eden Yaşlıların Sosyo-Ekonomik Durumu (Adapazarı Örneği), 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*.

Yung, E. H., Conejos, S., & Chan, E. H. (2016). Social needs of the elderly and active aging in public open spaces in urban renewal. *Cities*, 52, 114-122.

Kırsal Kalkınma ve Sosyal Sermaye İlişkisi

Osman KARKACIER¹

GİRİŞ

Ekonomistler temel olarak ekonomik kalkınma ve büyüme üzerinde doğal kaynakların, fiziki sermayenin ve beşeri sermayenin etkili olduğundan hareketle bu üç kavram üzerinde, kalkınma teorilerini geliştirmiş ve odaklanmışlardır. Buna bağlı olarak gelişme iktisadında da teorik ve pratikteki uygulamalarda bu üç kavram arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Fakat odaklanılan bu üç sermaye türü, ekonomik gelişmede önemli bir yol gösterici olsa da, ekonomik aktörlerin nasıl etkileştiğini açıklayamamıştır. Bu sebeple son zamanlarda bazı ekonomistler ve siyasi bilimciler tarafından sosyal sermayenin ekonomik gelişme sürecinde açıklayıcı bir “*kayıp halka*” olduğu ve incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal sermaye, toplumda gruplar arasında ağ bağlar yoluyla birleştirici bir etki yaratmaktadır. Entelektüel sermaye ya da dar manada sosyal sermaye, sosyolojik açıdan insan ilişkilerinde güven, saygı ya da sosyal gruplar arasındaki ağ bağlara gönderme yapılarak inceleme alanı bulur (Jalles ve Tavares, 2015). Sosyal sermaye, ayrıca sosyoloji ve iktisadi yönleri bulunan bir kavramdır (Şavkar, 2011). Sosyal sermaye için iktisadi açıdan farklı tanımlamalar yapılabilir. İktisadi açıdan sosyal sermayenin, ekonomik çıktılara katkı sağlaması gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bu konu üzerinde çalışan “Bourdieu, Coleman ve Putnam” sosyal sermaye literatürüne farklı bakış açıları kazandırmışlardır. Sosyal sermayenin özünde sosyal ağların yattığını, bu ağların da bireyler ve grupların ekonomik verimliliğini etkileyen değerler ve sosyal bağlantılara katkı sağladığı ifade edilir. Sosyal sermaye iktisadi yapıyla iç içedir. Ekonomik etkinliği ölçmede kişi başına düşen milli gelir, işsizlik oranı, sermayede artış, sektörel verimlilik, işyeri başına çalışan sayısı, KOBİ teşvikleri, yatırım oranı gibi değişkenler kullanılırken; sosyal sermayenin ölçülmesinde kişi başına düşen doktor, sinema, gazete tirajı, kız çocukların okullaşma oranı, STK sayısı, konut elektrik tüketimi ile net göç oranı ve okuma-yazma oranı kullanılmaktadır (Filiztekin, 2009). Sosyal sermaye olarak görülen ve bireyleri bir arada tutmaya yarayan bu unsur, insanların bir arada iş yapmaları ve paylaşımında bulunmalarını sağlayan bağların oluşmasını sağlamaktadır. Sosyal sermaye, ekonomik sermaye ile yer değiştirebilen ve gerektiğinde kurumsallaşan sosyal ilişkiler olarak tanımlanmıştır (Gauntlett, 2011). Putnam (2000); Sosyal sermaye kavramını, ekonomik karar birimlerinin ve hatta bölge ya da ulusların refahını artırarak değerli kaynaklara erişim sağlayabilen sosyal ilişkiler ve sosyal normal fikrine dayandırmaktadır. Bu yönüyle kırsal kalkınma ile sosyal sermaye arasında ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Whiteley (1997) tarafından yapılan bir araştırmada, sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu tespit edilmiş ve sosyal sermayesi yüksek olan bireylerin teknolojik yenilikleri daha kolay kabullendiği ortaya konmuştur.

Bilgi üretmenin bir tür gelişmişlik göstergesi olarak görülmeye başlanmasından itibaren sosyal sermaye, kurumların ya da örgütlerin varlıkları arasında sayılmaya başlanmıştır. Bu anlayışla sosyal sermaye, entelektüel sermaye sınıfında yer alan, beşeri sermayenin verimliliğini etkileyen bir unsur olarak görülmüş olup, Durkheim, Marx ve Aristo'nun çalışmalarına kadar dayandırılmıştır. Fiziki sermaye dışında kalan unsurlar olarak ifade edilebilen bu varlık, iktisatçılar tarafından ilk kez bir

---

¹ Prof Dr, Akdeniz Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

kavram olarak 1916'da Hanifan tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Woolcock ve Narayan, 2000).

Sosyal sermaye kavramının ortaya atılarak iktisat literatüründe kendine yer bulması ve çeşitli teorilere dayandırılması oldukça yeni denilebilir. Kalkınma iktisadı alanında yürütülen akademik çalışmalarda, sosyal sermayenin etkilerinin incelenerek kırsal kalkınma, ülke ya da bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının doğal kaynaklar ve fiziki sermaye dışındaki unsurlarla da ilişkili olabildiğinin ortaya konması ile sosyal sermaye kavramını önemli bir kavram olarak karşımıza çıkarmıştır. Öte yandan, Dünya Bankası sosyal sermayeyi; bireylerin ortak problemlerini çözme yeteneklerini geliştiren anlayış, normlar, kurallar ve beklentiler gibi özellikler olarak tanımlamıştır. OECD ise, sosyal sermaye tanımını şu şekilde yapar: Grup içerisinde ya da gruplar arasında işbirliğini kolaylaştıran anlayışlar, paylaşılan değerler, normlarla birlikte ağlardır. Norris (2001)'e göre, sosyal sermayenin yapısal ve kültürel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Yapısal boyut, bireylerin dahil olduğu ağlar olup, kültürel boyut ise dahil olunan sosyal normlardan oluşmaktadır. Coleman (1988) ise sosyal sermayenin biçimlerinin; yükümlülükler ve beklentiler, bilgi kanalları ve sosyal normlar olduğuna vurgu yapmaktadır. "Kesişen toplumsal bağlar" ya da "zayıf bağlar" olarak da tanımlanan sosyal sermayenin, köprü kurucu özelliği de vurgulanmaktadır (Granovetter, 1973;1985).

Yapılan tanımlardan hareketle bu çalışmada sosyal sermaye iktisadi manada; kişilerin ya da kurumların üzerinde oluşan her türlü özellikler yığını ve sahip oldukları sosyal tüm donanımları olarak tanımlanabilir. Bu donanımlar; kültür, alt kültür, eğitim, sosyal çevre etkileri ile oluşurken, içinde bulunulan örgütte bilgi paylaşımı, bilişim teknolojileri kullanımı, birlikte çalışma ve iş yapabilme becerisi ve kurum içi başarıyı etkilediği düşünülmektedir. Gelişmiş tüm sektörlerde sosyal sermaye birikimi, ileri düzey teknoloji kullanımı ve bilgi bilişim teknolojilerinin kullanımını üst düzeye ulaştıran bir etken olmuştur.

Sosyal sermayeyi açıklayıcı değişkenlerle tanımlarken, Dünya Bankası; güven ve gönüllü kuruluşlara üyelik ile ölçülebileceğine vurgu yapmıştır. 2002 yılında ise; ölçütlerin aşağıdaki bileşenler ile ölçülebileceği belirtilmiştir (url1):

- a. Gruplar ve ağlar,
- b. Güven ve dayanışma,
- c. Ortak eylem ve işbirliği,
- d. Sosyal bağlılık,
- e. Bilgi ve iletişim
- f. Demokrasi,
- g. Rüşvet oranı,
- h. Komşuluk-aile ve iş ilişkileri,
- i. Mahkemelerin bağımsızlığı,
- j. Öğrenci hareketleri,
- k. Hükümet ve sendikalara güven derecesi,
- l. Kişisel özgürlük,
- m. Yüz bin kişi başına düşen tutuklu sayısı

Sosyal sermayenin farklı bakış açıları ile tanımlanması ve görülmesi bir tabloda karşılaştırmaya imkan verecek şekilde toplulaştırılmıştır. Bu çalışmada ise, sosyal sermayenin insanın sahip olduğu fiziki olmayan donanımlar topluluğu olduğu ve bunun da kırsal kalkınma ile ilişkisi olduğu tezinden hareketle yola çıkılmıştır.

Tablo 1. Sosyal Sermayenin literatüründe Kullanılan Farklı Tanım ve Göstergeleri

Literatür	Tanımı
BOURDİEU, P.	<i>Gerçek ve potansiyel kaynakların karşılıklı olarak kullanılmasıdır.</i>
BAKER, W.	<i>Sosyal sermaye, spesifik sosyal yapıdan türeyen ve aktörlerin amaçları için kullandığı bir kaynaktır.</i>
COLEMAN, J.	<i>Sosyal sermaye tek bir varlık olarak düşünülemez. Sosyal sermaye, sosyal yapının bir şeklidir ve toplum içerisindeki bireylerin eylemlerini kolaylaştırıcı nitelik taşımaktadır. Sosyal sermaye; sorumluluklar, beklentiler, bilgi kanalları ve sosyal normlardan oluşur, insanların gruplar içinde birlikte çalışma becerisi ve işlerin gerçekleşmesini kolaylaştıran sosyal bir organizasyondur.</i>
DURSTON, J.	<i>Sosyal ilişkiler, karşılıklı güven ve işbirliği anlamına gelmektedir. Sosyal sermaye birikimi yüksek olanlar büyük faydalar görürler.</i>
FUKUYAMA, F.	<i>Sosyal sermaye, bir toplumda güven duygusunun hakim olmasından kaynaklanan ve insanların ortak hedefleri için organizasyonlar halinde birlikte çalışma becerileridir. Aynı zamanda, grubun üyeleri tarafından paylaşılan ve onların işbirliği yapmasını sağlayan biçimsel olmayan değerler veya normlar kümesinin varlığıdır.</i>
GRANOVETTER, M.	<i>Sosyal ağlarla birlikte, çıkarılığın önlenmesi ile sosyal sermaye potansiyeli ve ekonomik işlevler artmaktadır.</i>
LEHTONEN, M.	<i>Sosyal sermaye, sosyal yapıyı geliştirip şekillendirecek ve normlara yer verecek olan sosyal ve siyasal ortamdır.</i>
LİN, N.	<i>Sosyal sermaye, sosyal ağlar aracılığıyla insanların eylemlerinde eriştikleri ve kullandıkları kaynaklardır.</i>
PUTNAM, R.	<i>Sosyal kuruluşların, ağların, normların, güvenin, karşılıklı koordinasyonun ve işbirliğinin kolaylaşmasını ifade eder.</i>
OSTROM, E.	<i>Sosyal sermaye, bireylerin ortak problemlerini çözme yeteneklerini geliştiren anlayış, normlar, kurallar ve beklentiler gibi özellikleridir.</i>
WOOLCOCK, M.	<i>Sosyal sermaye, insanların birlikte hareket etmesini mümkün kılan normlar ve ağlardır.</i>

Kaynak: Milani, 2003; Tüysüz, 2011; Çekiç, 2009 dan derlenmiştir.

1. Kalkınma ve Kırsal

Kalkınma, üzerinde en çok tanım yapılan kavramlardan biri olup; bir ülkenin yapısal niteliklerinin olumlu yönde değişimidir. Kalkınma sürecinin üç elemanı bulunmakta ve bunlar ülkelerin kalkınma uğraşlarında eş zamanlı olarak yürütülmektedir. Bu elemanlar; (1) Ekonomik Kalkınma, (2) Sosyal Kalkınma, (3) İnsan Kalkınması olmaktadır. Kırsal kalkınma; insan yaşamına olumsuzluklar getiren kırsal çevre koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalardır. Az gelişmiş ekonomilerde kalkınma bir taraftan kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, üretim hayatının geliştirilmesi, sanayileşmenin sağlanması, teknolojik ilerlemenin hızlandırılması gibi temel ekonomik konular üzerinde yoğunlaşırken, diğer taraftan tarımsal verimliliğin artırılması, altyapı olanaklarının geliştirilmesi ve ülke insanların eğitim, beslenme ve sağlık sorunlarının çözülmesini

gerektirmektedir. Burada en son belirtilen kalkınma konuları, herhangi bir az gelişmiş ülkenin bütün yörelerini ilgilendiren sorunlar olabileceği gibi, düalist (ikili) yapının varlığı nedeniyle daha çok kırsal bölgelerde ağırlığını hissettiren sorunlardır. (Dolunay ve Afyon (2006).

Kırsal yörelerde yaşayan insanlar geçimlerini genel olarak, toprağa dayalı bir üretim dalı olan tarımsal üretimden sağlamaktadır. Tarımsal üretim parasal gelir elde etmekten çok, yaşam ortamı olarak görülüp hayatın idame ettirilebileceği bir yerdir. Üretim tekniklerinin ilkel ve geleneksel oluşu, istenilen düzeyde verim alınamamasına neden olmakta, dolayısıyla üretim birimlerini ekonomik olmaktan uzaklaştırmaktadır. Tarımsal politikaların başında ülkelerin dengeli beslenmesi ve kalkınma açısından gerekli olan çeşitli altyapı (yol, su, elektrik, vb gibi) yatırımlarının götürülmesi gelir. Genel olarak kentsel nüfusun barındığı yerleşim birimleri altyapı yatırımlardan büyük ölçüde pay alırken, kırsal nüfusun barındığı bölgeler bu yatırımlardan yoksun kalabilmektedir. Ayrıca eğitim ve sağlık sorunlarının en yoğun şekilde hissedildiği, kaynak kullanımının rasyonel olmadığı alanlar yine kırsal yörelerdir. En basit tanımıyla kırsal kalkınma; insan yaşamına olumsuzluklar getiren kırsal çevre koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalardır. Kırsal kalkınma sadece tarımsal gelişme ya da ekonomik büyüme şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira, kırsal toplumların ekonomik ve sosyal amaçlar ile gelişmiş toplum statüsüne dönüştürülmesi bütünleşik bir süreçtir. Bu dönüşüm sağlanırken, kırsal toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları ve bu yapılar arasındaki ilişkiler iyi bir konuma getirilmeye çalışılmaktadır.

Diğer yandan, kırsal kalkınma üzerinde düşünürken, kırsal yöre insanların günlük olarak karşılaştığı bütün sorunların dikkate alınması gerektiği ortaya konmuştur. Kırsal yöredeki sorunların fiziksel nitelikli olanlarının, göreceli olarak teşhisi ve tanımlanması kolaydır. Bu tür sorunların herhangi bir gözlem ya da inceleme ile kolayca anlaşılabilir ve sorunun çözümüne yönelik uygun bir hareket tarzı geliştirilebilir. Örneğin, tarımsal verimliliğin düşüklüğü bir sorun olarak teşhis edilmişse, bunun nedeni araştırılarak uygun bir çözüm yolu bulunabilir. Ya da içme suyu kıtlığı olabilir ve bir içme suyu projesi ile sorunun çözümüne ulaşılabilir. Fiziksel olmayan sorunların teşhisi ve tanımlanmasında güçlüklerle karşılaşmaktadır. Fakat üzerinde çalışılan kırsal bölgenin, sosyoekonomik ve sosyopolitik yapısını analiz ederek, bu tür sorunların teşhisine ulaşılabilir. Örneğin, tarımla uğraşan çiftçilerin, yaşadıkları bölge içerisinde diğer kişilerle ilişkileri vardır. Bu ilişkiler fiziksel sorunlar hakkında bize ipucu sağlarlar. Gelişmekte olan birçok ülkenin kırsal yörelerinde, borç para veren kişilere bağımlılık, tarımla uğraşan küçük çiftçilerin karşılaştığı önemli bir sorundur. Ayrıca kırsal yöre insanları ellerinde bulunan kaynakları etkin ve verimli şekilde kullanmasını bilmeyebilirler. Ya da yürütülecek bir kırsal kalkınma faaliyetinin kendilerine ne gibi yararlar sağlayacağını algılayamayabilirler. Bu gibi sorunlar, kırsal kalkınma çalışmaları içerisinde çözülmesi gerekli konular arasındadır. Kırsal kalkınma geniş anlamıyla, kırsal toplumların gelişmiş toplum statüsüne dönüştürüldüğü bir süreç olarak algılanır. Kırsal kalkınma sürecinde aşamalar, kırsal yörede sorunların teşhisi ve tanımlanmasıyla başlar. Ardından sorunların çözümünü sağlayan en iyi alternatif hareket tarzının seçildiği ve kırsal yapıya müdahale şeklinin belirlendiği, planlama ve değerlendirme çalışmaları yapılır. Uygulama süreci içerisinde izleme yapılmakta ve toplanan izleme değerleri ile kırsal kalkınma dönemi değerlendirilmektedir. Başarılı sonuçlar, bu dönemin çıktısı olarak ayrılmakta ve tekrar başa dönülmektedir. Eğer başarısız bir durum söz konusu ise, başarısızlığın nedenleri araştırılmakta, düzeltme işlemlerinden sonra aynı aşamalar takip edilerek teşhis edilen sorunların çözülmesine yeniden başlanmaktadır. Kırsal kalkınma çalışmaları burada açıklandığı gibi, birden fazla kalkınma dönemini içeren çalışmalar şeklinde yapılabilir.

Esasında kalkınmanın sağlanmasında, hükümet politikalarında iktisadi kalkınmayı sağlama yönünde atılan adımlar ağırlık kazanmaktadır. Ancak entelektüel sermayeyi işe kattığımızda, kırsal kesim insanına sosyal anlamda yeterli yatırımın yapılamamış olması, kalkınma problemlerinin çözüme kavuşmasını yavaşlatmıştır. Kalkınma aşamalarında, ilkel toplumdan sanayi toplumuna geçişte önemli bir yapısal dönüşüm gerçekleşir. Tarım sektöründen boşalan işgücünün sanayiye entegre edilmesi, izlenen politikalarda açıkça gözlenebilmektedir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna ve teknoloji üreten bir topluma dönüşüm gerçekleştirilemediği takdirde, kalkınmanın

sağlanabilmesi mümkün görülmemektedir. Teknoloji, transfer yoluyla dışarıdan temin edilse dahi, bunu kullanabilecek donanımlı insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Üretimin gerçekleştirildiği tüm sektörlerde bilgi en önemli üretim faktörüdür. Bilgiyi işleyebilen ve bilgi edinmeyi bir ihtiyaç olarak gören bireyler, sosyal sermayesi yüksek olan ve girişimci ruha sahip bireylerdir. Ekonomistler temel olarak ekonomik gelişme, kalkınma ve büyüme üzerinde doğal kaynaklar, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin etkili olduğu görüşünü savunarak, bu üç kavram üzerinde kalkınma teorilerini geliştirmiş ve odaklanmışlardır.

Kırsal kalkınma sürecinde aşamalar, kırsal yörede sorunların teşhisi ve tanımlanmasıyla başlar. Ardından sorunların çözümünü sağlayan en iyi alternatif hareket tarzının seçildiği ve kırsal yapıya müdahale şeklinin belirlendiği, planlama ve değerlendirme çalışmaları yapılır. Uygulama süreci içerisinde izleme yapılmakta ve toplanan izleme değerleri ile kırsal kalkınma dönemi değerlendirilmektedir. Başarılı sonuçlar, bu dönemin çıktısı olarak ayrılmakta ve tekrar başa dönülmektedir. Eğer başarısız bir durum söz konusu ise, başarısızlığın nedenleri araştırılmakta, düzeltme işlemlerinden sonra aynı aşamalar takip edilerek teşhis edilen sorunların çözülmesine yeniden başlanmaktadır. Kırsal kalkınma çalışmaları burada açıklandığı gibi, birden fazla kalkınma dönemini içeren çalışmalar şeklinde yapılabilir.

Esasında kalkınmanın sağlanmasında, hükümet politikalarında iktisadi kalkınmayı sağlama yönünde atılan adımlar ağırlık kazanmaktadır. Ancak entelektüel sermayeyi işe kattığımızda, kırsal kesim insanına sosyal anlamda yeterli yatırımın yapılamamış olması, kalkınma problemlerinin çözüme kavuşmasını yavaşlatmıştır. Kalkınma aşamalarında, ilksel toplumdan sanayi toplumuna geçişte önemli bir yapısal dönüşüm gerçekleşir. Tarım sektöründen boşalan işgücünün sanayiye entegre edilmesi, izlenen politikalarda açıkça gözlenebilmektedir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna ve teknoloji üreten bir topluma dönüşüm gerçekleştirilemediği takdirde, kalkınmanın sağlanabilmesi mümkün görülmemektedir. Teknoloji, transfer yoluyla dışarıdan temin edilse dahi, bunu kullanabilecek donanımlı insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Üretimin gerçekleştirildiği tüm sektörlerde bilgi en önemli üretim faktörüdür. Bilgiyi işleyebilen ve bilgi edinmeyi bir ihtiyaç olarak gören bireyler, sosyal sermayesi yüksek olan ve girişimci ruha sahip bireylerdir (Ekonomistler temel olarak ekonomik gelişme, kalkınma ve büyüme üzerinde doğal kaynaklar, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin etkili olduğu görüşünü savunarak, bu üç kavram üzerinde kalkınma teorilerini geliştirmiş ve odaklanmışlardır. Son zamanlarda ise bazı ekonomistler ve siyasi bilimciler tarafından, sosyal sermayenin ekonomik gelişme sürecinde açıklayıcı bir “kayıp halka” olduğu ve incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Iyer ve ark., 2005).

2. Kırsal Kalkınma ve Sosyal Sermaye İlişkisi

Sosyal sermaye ile kırsal kalkınmışlık arası ilişki yapısal, bilişsel ve ilişki boyutların alt ifadeleri kullanılarak ortaya konulmaya çalışılır. Entelektüel sermayenin daha dar anlamda sosyal sermayenin tanımlayıcı kavramları şunlardır.

- a. Yapısal boyut ve kavramlar
- b. Bilişsel boyut ve kavramlar
- c. İlişkisel boyut ve kavramlar.

Bu üç boyut üzerine içsel ve dışsal kontrol mekanizmaları üzerinden, örtülü bilgi paylaşım davranışı görülür. Örtülü bilgi paylaşım davranışı ile teknik ve sosyal donanım, tecrübe, bilgi paylaşımı, iletişim ağlarını kullanma, paylaşım anlayışı, ortak dil, duygusallığa dayalı güven, tarım teşkilatlarının getirdiği normları paylaşım, zorunluluk uygulamalarını paylaşım, fedakarlık, kırsala ait ilişkisellik gibi birçok entelektüel alt faktörlerin sosyal sermaye ile ilişkisi vardır.

Literatüre dayalı araştırmalar neticesinde, sosyal sermaye ile kırsal kalkınma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tezine dayalı oluşturulan hipotezler görülür. Varılan bulgular sırasıyla aşağıda verilmiştir. Tablo 2 de kırsal kalkınma ve sosyal sermaye ilişkisi üzerine yapılmış bir

çalışmanın özet rakamları verilmiştir (Karkacier, 2017). “Karkacier” tarafından çalışmada; anket yöntemi kullanılarak gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler karşılaştırılmıştır. Aradaki fark sosyal sermayenin oluşturduğu kalkınma itici gücü olarak kabul edilmiştir. Gelişmiş bölge değerlerinin aritmetik ortalamalarının büyük olduğu ve standart sapmaların ise normale daha yakın olduğu görülür. Diğer yandan aynı çalışmada kırsal kalkınma sürecinde etkin olduğu düşünülen faktörlerden entelektüel sermayenin alt boyutu olan sosyal sermayenin, gerçekten ekonomik çıktılara neden olup olmadığı incelenmiştir. Bir faktörün etkin bir unsur olduğunu anlamının çeşitli yöntemleri olabilir. Bu çalışmada gelişmiş ve az gelişmiş iki bölge karşılaştırılmıştır. Her iki bölgede aynı sosyal sermaye faktörleri ele alınmış ve bir regresyon modeli ile etkinlik ölçülmeye çalışılmıştır. Gelişmiş bölgede etkin olan faktör sayısı ve faktörlerin varlığı az gelişmiş bölgede ise bu faktörlerin etkinsizliği ya da azlığı sonuca ulaşmada ve karar vermede kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, insanların sahip olduğu şu donanım ve özellikler; hoşgörü, güven, kırsala ait koşullar, sorumluluk alma ve fedakarlık faktörleri kırsal kalkınmayı olumlu etkilemektedir.

Ekonomistler ve sosyologların sosyal sermaye kavramına farklı açıdan bakmakta olduğu sonucu bu çalışmada gözlemlenmiştir. Biz iktisatçılar, sosyal sermayenin insanın ya da insan gruplarının ekonomik çıktılara neden olabilecek özellikler ve donanımların birikimi olarak bakabiliriz. Bu tanım, bu çalışmanın sonunda varılan bir sonuçtur. Ekonomik çıktılara neden olabilecek özellikler ve donanımlar, faktör analizi ile belirlenmiştir. Çalışmada farklı sayılara ulaşan alt boyutlarda sorulan likert ölçekli sorular, sosyal sermaye faktörlerinin belirlenmesine ve ana boyutta sosyal sermaye faktörlerinin tanımlanmasına ulaşılmıştır. Artık iktisatçılar açısından tanımlanabilen sosyal sermaye faktörleri belirlenmiştir. Belirlenen bu faktörlerin, gerçekten kalkınma ve büyüme üzerinde etkili olup olmadığı, fiziki ve doğal faktörler kadar önemli olup olmadığı kanıtlanmıştır. Sosyal sermayenin fiziki ve doğal faktörler gibi kalkınmada etkili olduğu ancak, çıplak gözle görünmeyen kayıp bir halka mı olduğu hakkında bir karara varılmıştır. Sosyal sermaye insanların sahip oldukları, hoşgörü, güven, yaşadığı yeri önemseme yani ilişkinlik, iletişime açık olma gibi çalışmada sunulan insan sermayesine ait faktörlerin gerçekte çok önemli unsurlar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenleri, Soru İfadelerinin betimsel analiz sonuçları (mod-ortalama ve standart sapma)

Soru ifadesi	Az gelişmiş bölge			Gelişmiş bölge		
	ARİTMETİK ORTALAMA	MOD	STANDART SAPMA	ARİTMETİK ORTALAMA	MOD	STANDART SAPMA
Hoşgörü değişkeni alt faktörleri						
Eşiniz ve çocuklarınızın fikirlerini özgürce söylemesi sizi rahatsız eder mi?	3,97	5	1,17	4,24	5	0,95
Tanımadığınız birine yardım yaparken sizin için din,dil, ırk vb önemli mi?	3,14	1	1,58	1,79	5	1,30
Güven değişkeni alt faktörleri						
Genel olarak devletin kurumlarına ne ölçüde güveniyorsunuz?	3,32	4	1,28	3,13	3	1,28
Genel olarak insanlara ne ölçüde güveniyor sunuz?	2,54	2	1,18	2,52	3	0,98

Bir süreliğine mallarınızı emanet edeceğimiz birileri varmı?	2,78	1	1,50	3,01	1	1,44
Yönetici ve politikacıların size yardım etme konusunda dürüst olduğuna inanıyor musunuz?	2,78	1	1,44	3,13	3	1,28
Kırsal koşullar						
Tarımsal geliriniz sizin için gerekli olan iyi bir yaşam standardı sağlıyor mu?	2,71	3	1,18	2,66	3	1,05
Kırsal kesimde yaşam koşulları iyi yönde gelişiyor mu?	2,79	3	1,14	2,68	3	1,86
İlişkinlik değişkeni alt faktörleri						
Kırsalda yaşamaktan mutlu musunuz?	3,81	5	1,36	3,74	5	1,26
Köyünüze yabancı biri yerleşmesi sizi rahatsız eder mi?	2,13	1	1,38	2,12	1	1,26
Devlet çiftçinin kırsal kesime olan aidiyetini ne ölçüde önemsiyor?	2,46	1	1,37	2,63	3	1,14
Sorumluluk değişkeni alt faktörleri						
Önder çiftçi olmayı kabul eder misiniz?	3,85	5	1,43	3,32	5	1,45
Seçimlere katılmayı ya da görev almayı önemser misiniz?	4,51	5	0,96	4,49	5	0,81
Fedakarlık						
Devlet sizden bir yatırım için bir arazi yada bir fedakarlık istese gönüllü olarak verir misiniz?	3,59	5	1,55	2,72	1	1,76
Köyde birinin başına bir felaket gelse ciddi oranda maddi yardım yapar mısınız?	4,22	5	1,08	4,32	5	0,93
Açıklık (girişim-iletişim) değişkeni alt faktörleri						
Risk almayı ne ölçüde seversiniz?	2,84	1	1,45	3,18	3	1,28
İmkanınız olduğunda işinizi büyütür müsünüz?	3,75	5	1,25	3,66	5	1,36

Tarım teknolojilerini ne ölçüde takip ediyor sunuz?	3,06	3	1,12	3,20	3	0,91

Kaynak : Karkacier 2017 . Kırsal Kalkınma ve Sosyal Sermaye İlişkisi : Akdeniz Bölgesi Örneği, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi, Proje no SBA-2015-1069, Antalya.

Çalışmanın ana amacı, kırsal kalkınma sürecinde etkin olduğu düşünülen faktörlerden entelektüel sermayenin alt boyutu olan sosyal sermayenin, gerçekten ekonomik çıktılara neden olup olmadığını irdelenmiştir. Gelişmiş ve az gelişmiş iki bölge karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, insanların sahip olduğu şu donanım ve özellikler; hoşgörü, güven, kırsala ait koşullar, sorumluluk alma ve fedakarlık faktörleri kırsal kalkınmayı olumlu etkilemektedir. Ekonomistler ve sosyologların sosyal sermaye kavramına farklı açıdan bakmakta olduğu sonucu bu çalışmada gözlemlenmiştir. Biz iktisatçılar, sosyal sermayenin insanın ya da insan gruplarının ekonomik çıktılara neden olabilecek özellikler ve donanımların birikimi olarak bakabiliriz. Bu tanım, bu çalışmanın sonunda varılan bir sonuçtur. Ekonomik çıktılara neden olabilecek özellikler ve donanımlar, faktör analizi ile belirlenmiştir. Çalışmada farklı sayılara ulaşan alt boyutlarda sorulan likert ölçekli sorular, sosyal sermaye faktörlerinin belirlenmesine ve ana boyutta sosyal sermaye faktörlerinin tanımlanmasına ulaşılmıştır. Artık iktisatçılar açısından tanımlanabilen sosyal sermaye faktörleri belirlenmiştir. Belirlenen bu faktörlerin, gerçekten kalkınma ve büyüme üzerinde etkili olup olmadığı, fiziki ve doğal faktörler kadar önemli olup olmadığı kanıtlanmıştır. Sosyal sermayenin fiziki ve doğal faktörler gibi kalkınmada etkili olduğu ancak, çıplak gözle görünmeyen kayıp bir halka mı olduğu hakkında bir karara varılmıştır. Sosyal sermaye insanların sahip oldukları, hoşgörü, güven, yaşadığı yeri önemseme yani ilişkinlik, iletişime açık olma gibi çalışmada sunulan insan sermayesine ait faktörlerin gerçekte çok önemli unsurlar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

“Karabaş” tarafından yapılan bir çalışmada anket yöntemi ile kırsal kesim incelenmiş sosyal sermaye unsurlarının kırsal alandaki dinamizmi ortaya konmuştur. Bu çalışmada aidiyet duygusu, hoşgörü, yaşamsal faktörler, devlete güven, sorumluluk, paylaşım ve girişimcilik faktörlerinin kırsal kalkınmada etkileri faktör analizleri ve regresyon analiz yöntemleri ile incelenmiştir. Bulunan sonuçlar istatistiki olarak anlamlı bulunmuş ve yukarıda sayılan sosyal sermaye faktörlerinin kırsal kalkınmada etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır (Karabaş S ve Tekmen E., E, 2019).

Sosyal sermaye iktisatçılar tarafından üretim çıktılarına katkı sağlayan tüm beşeri donanım ve birikim olarak belirlenir. Katma değer yaratan beşeri unsurların kırsal da etkileri inceleme konusu yapılmıştır. Sosyal sermayenin fiziki sermaye kadar etkili olduğunu bilgi ve bilişim çağında görmekteyiz. Endüstride yaratılan fark kırsal kesimde de gözlemlenebilmektedir. Kırsalın eğitim, gelir ve sosyal statüsü yükseldikçe kalkınma hızı da yükselmektedir.

KAYNAKÇA

Coleman (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, Volume:94, Supplement: Organizations and Institutions Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, pp.95-120.

Çekiç, T. (2009). Kırsal Kalkınma Açısından Sosyal Sermayenin Öğeleri: Şanlıurfa-Hilvan Örneği, Yılmaz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Çetin M., 2006, Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye Ve Güven; Üçüncü İtalya Örneği, *Ege Akademik Review*, Vol.6, Issue 1, P;74-86.

Gauntlett, D. (2011). *The Social Meaning of Creativity*, Polity Press, March 2011.

Granovetter, M. (1973). "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology* 78, pp.1360–1380.

Karabaş S., Tekmen Erenler E., (2019), Tarım Sektöründe Sosyal Sermaye Ve Bilişim Teknolojileri Kullanım Düzeyi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 62 Yıl:

Karkacier O.,2017. Kırsal Kalkınma ve Sosyal Sermaye İlişkisi : Akdeniz Bölgesi Örneği, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi, Proje no SBA-2015-1069, Antalya.

Iyer, S., Kitson. M. ve Toh, B. (2005). "Social Capital, Economic Growth and Regional Development", *Regional Studies*, Vol. 39.8, pp.1015–1040, November 2005.

Jalles, J.T. ve Tavares, J. (2015). "Trade, scale or social capital? Technological progres in poor and rich countries", *The Journal of International Trade&Economic Development*, Vol.24, No.6, pp.767-808.

Milani, C. (2003). "Social Capital and Local Development Theories: Lessons from the Pintadas Experience (Bahia, Brazil)", IV. Conferencia Regional ISTR_LAC, 8-10 October, San Jose, Costa Rica.

Norris, P. (2001). "Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies", Paper fort the European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital: Interdisciplinary Perspectives at the University of Exeter, 15-20 September

Putnam, R., Leonardi, R. ve Nanetti, Y. (1993). "Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy", Princeton University Press, Princeton.

Putnam, R.D. (2000). "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community", Simon and Schuster, pp.18-19, New York.

Şavkar, E. (2011). Sosyal Sermayenin Unsurları ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

Tüysüz, N. (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Yayın No: 2827, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Woolcock, M. ve Narayan, D. (2000). "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy", *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, No. 2, August, 225–249.

Whiteley, P. (1997). "Economic Growth and Social Capital", *ECPR Workshop on Social Capital and Politico-Economic Performance*, University of Bern, Switzerland, pp. 17-18, April, 1997.

İnternet Kaynakları

url; www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/whatsc.htm; (Erişim Tarihi: 23.02.2016)

Türkiye’de Devlet Muhasebesi ve Standartlaşma Süreci

Oğuz KUYUMCU¹

Giriş

Küresel olarak yüksek mali açıklar ve borç patlamaları, son yıllarda hükümetleri muhasebe sistemlerini yeniden düzenlemeye yöneltti. Kamu sektöründe hesap verebilirlik ve finansal işlemlerde şeffaflık ihtiyacı ile birlikte yüksek kaliteli finansal tabloların sağlanması gerekli görülmüştür. Uluslararası düzeyde, Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartlarının (IPSAS) benimsenmesi, çeşitli ülkelerin finansal bilgilerinin şeffaflığını, kalitesinin iyileştirilmesini ve karşılaştırılabilirliğini sağlamak için birçok ülkenin maliye politikasında önemli bir reform faktörüdür.

IPSAS'ın benimsenmesi, kamu maliyesini çok sayıda fayda ile etkin bir şekilde yönetme potansiyeli sunar. Bu faydalar arasında daha sıkı mali kontrol, mali tablolarda şeffaflık, yönetimde hesap verebilirlik, performansın ölçülmesi ve izlenmesi ve verimlilik veya nesiller arası eşitlik üzerinde olumsuz etkisi olan kararlardan kaçınma yer alır (Ball, 2015). Buna karşılık, kamu muhasebesinin muhasebe standartlarının bulunmaması, kamu otoriteleri için önemli bir maliyete sahiptir; bu, güvenilir veri eksikliği, zayıf karar verme ve kamu kaynaklarının kötüye kullanılması anlamına gelir ve bu da ekonomiyi etkiler (Mardas, 2015).

Muhasebe mesleğini icra eden kişiler; muhasebeciler, yani insanlardır. Bu sebeple muhasebenin teknik yönü kadar sosyal boyutu da ağır basmaktadır (Altunay ve Kuyumcu, 2021: 129). İnsanın hata ya da hile yapma davranışına eğilimli olduğu düşünüldüğünde kendisini koruyan bir sistemin var olması büyük önem arz etmektedir.

Hile kavramı açısından bakıldığında ise, ne kadar baskı olursa olsun ne kadar rasyonelleştirme yapılırsa yapılsın fırsatın ortaya çıkmadığı durumda hile üçgeni teorisine göre hilenin gerçekleşmesi için uygun ortam oluşmamış demektir (Kuyumcu, 2021: 80). Yani standartlar sayesinde oluşturulan bir sistemin varlığı kişilerin yanlış davranışlara yönelme eğilimini azaltma ihtimalini arttırmak için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de IPSAS'ın benimsenmesini incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut durumun tespit edilmesi sayesinde gelecekteki araştırmalar için ana sonuçların ve önerilerin bir özeti ile sona ermektedir.

1. Devlet Muhasebesi

Muhasebe, sözlük anlamıyla "hesaplaşma, karşılıklı olarak hesap görme"dir. Muhasebenin genel olarak tanımı ise mali nitelikli işlemlerin ve olayların ulusal para birimi cinsinden kaydedilmesi, sınıflandırılması, raporlanması ve bu raporların yorumlanması bilim ve sanattır. Diğer bir anlatımla muhasebe; bir yönetim biriminin varlıklarını, bu varlıkların kaynaklarını, bu kaynakların kullanılma biçimini, örgütün belli bir dönemde yürüttüğü faaliyetlerinin sonucu olarak varlık veya yükümlülüklerinde meydana gelen artış veya azalışları açıklayan bilgileri ortaya koyan ve bunları ilgili kişi ve kurumlara bilgi ihtiyaçları düzeyinde ileten bilgi sistemidir (Sevilengül, 1995).

---

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi,

Devlet muhasebesi kavramı, genelde kamu kesiminin büyüklüğüne ilişkin işlemleri göstereceği gibi, özelde devlet tanımına giren kamu birimlerinin kendilerine mevzuatla verilen görevlerin yerine getirilmesi (harcamaların yapılması, gelirlerin toplanması, varlıkların yönetimi, yükümlülüğe girilmesi vb. mali işlemler) sonucunda ortaya çıkan mali nitelikli ve para ile ifade edilebilen işlemlerin kaydedilmesi, kaydedilen bilgilerin sınıflandırılması, raporlanması ve yorumlanmasına ilişkin faaliyetlerin tümü olarak kullanılabilir (Hastürk ve Topkaya, 2020: 151).

Devlet muhasebesinin amacı; mali yönetim ve kontrol aracı olarak milli ekonominin planlanması ve yönetimi için kamu kesimine ait gerekli ekonomik bilgileri sağlamak üzere; bir mali yıla ait bütçeleştirilmiş gelir ve giderlerin yıl içi ve yıl sonundaki gerçekleştirmeleri ile Genel Devletin ve yönetsel birimlerin varlık ve kaynaklarını izlemek ve belirli dönemler itibarıyla yönetsel birimlerin bütçe uygulama sonuçları ile faaliyet sonuçlarını ilgililere, bilgi ihtiyaçlarına uygun şekilde rapor etmektir (Karaaslan, 2004: 38).

Kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için devlet muhasebesi aşağıdaki koşulları yerine getirmeye elverişli olmalıdır:

- ▶ Kamu kesiminde ortak muhasebe ve raporlama standartları ile ortak kullanılan ve karşılaştırma yapmaya ve konsolide edilmeye elverişli çerçeve bir hesap planının oluşturulması.
- ▶ Uluslararası genel kabul görmüş muhasebe ve raporlama standartlarına uygun muhasebe ve raporlama standartlarının geliştirilmesi.
- ▶ Mali bilgi kullanıcıların tamamının bilgi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hesap planının oluşturulması.
- ▶ Devlet faaliyetlerinin mali sonuçlarına yönelik mali saydamlığın sağlanması ve hesap verme sorumluluğunun etkin şekilde yerine getirilmesi.

2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Muhasebe Sisteminde Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyet döneminde muhasebe kuralı olarak ortaya konulan en üst düzenleyici metin 26 Mayıs 1927 tarihli 1050 sayılı "Muhasebe-i Umumiye Kanunu"dur. Kanununun 1. maddesinde "Devlet bilimum emvalinin idare ve muhasebesi bu kanuna tabidir." hükmüne yer verilmiştir. Kanun devlet muhasebesinin kapsamı, esasları, görevliler (ita amiri, tahakkuk memuru ve sayman) ve sorumlulukları, bütçe ilkeleri, bütçelerin hazırlanması ve ayniyat muhasebesi başlığı altında varlık muhasebesi ile kesin hesaba ilişkin hükümler içermektedir (Hastürk ve Topkaya, 2020: 161).

Cumhuriyet döneminde, devlet muhasebesinin günün koşullarına uydurulma çalışmaları başlamıştır. 1925 yılında bütün hesap hareketlerinin bir sayfada gösterilmesi amacıyla bir esas defteri tesis olunarak Amerikan usulüne (defteri kebirli yevmiye) benzer bir sistem Kaza Mal sandıkları ile Tümen ve Kor muhasebeciliklerinde kullanılmaya başlanmıştır (Ergeneli, 1949). 1924 tarihli bu Hesap Talimatnamesi ile muhasebe sistemi muzaaflaştırılmış, ancak hazine durumunu gösterecek şekilde tesis edilmiş olan bu sistemin dayandığı muzaaf usul, muhasebeciler tarafından yeterince kavranmadığından yürütülemediği (Tarhan, 2012). Söz konusu sıkıntılar daha sonra da baş göstermiş, konu ile ilgili yönergeler, yönetmelikler çıkarılarak sistem içerisinde reform çalışmaları oluşturulmuş ancak istenen düzeyde bir gelişme sağlanamamıştır (Güler ve Gülçiçek, 2010; Tarhan, 2012).

Muhasebe alanında köklü bir şekilde değişim süreci, TBMM Genel Kurulunca 27.06.2000 tarih ve 697 sayılı kararı ile onaylanan Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık (2000-2005) Kalkınma Planı'nın 203 nolu başlığında "Mali disiplinin sağlanması, kaynakların stratejik önceliklere göre dağıtılması ve etkin kullanılması gibi temel bütçesel sonuçların elde edilmesinde önemli bir araç olan, mali saydamlığın yaygınlaştırılmasını sağlayacak mekanizmalar geliştirilecektir. Bu anlamda, öncelikle muhasebe ve mali raporlama standartları geliştirilecek ve sisteme aktif bir şekilde dahil edilecektir. Mali disiplini sağlamak üzere kamu harcama reformu biran önce

gerçekleştirilecektir." ibaresine yer verilmiştir. Ayrıca kalkınma planı çerçevesinde hazırlanan ve yayımlanan "Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu" raporunda tahakkuk esaslı muhasebe sistemi ve bu muhasebe sistemine geçişle ilgili açıklamalara yer verilmiştir (Hastürk, 2008).

Tüm bu gelişmeler neticesinde Ülkemizde 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanunu ile oluşturulmuş olan mali yönetim sistemini temelden değiştiren ve yeni bir anlayışa sahip olarak hazırlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) 24.12.2003 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Kanun kapsama dahil kamu idarelerinde bütçeleme süreçlerinden, muhasebe sistemlerinin oluşturulması ve harcama süreçleri ile sorumluların belirlenmesine kadar mali yönetim sistemi içinde birçok alanda düzenlemeler yapmıştır. Kanun, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde mali işlemlerin kaydedilmesi ve muhasebe sistemlerinin standart hale getirilmesi ve tahakkuk esasına göre yürütülmesi esasını getirmiştir (Hastürk ve Topkaya, 2020: 170). Söz konusu bu değişiklik uluslararası kabul görmüş kamu sektörü muhasebe standartlarına uyum kapsamında yapılmıştır. Bu kapsamda Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartlarının açıklanması önem arz etmektedir. Standartlara ilişkin genel bilgi aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

3. Uluslararası Muhasebe Standartları (Özel/Kamu)

Standart kavramı, belirli bir veya birden çok kritere uygun bir nitelik ve karşılaştırma ölçüsü olarak tanımlanabilir. Türk Dil Kurumuna göre ise standart kavramı, bir nitelik veya niteliğin kabul edilmiş şekli, örnek veya temel olarak alınabilen, belirli bir tip üzerine yapılmış veya uygulanmış normlara, kavram ve kurallarına vb. uygun olan, şeklinde ifade edilmektedir (Erol ve Aslan, 2017: 58). Muhasebe standardı kavramını, ulusal ve uluslararası standart olarak iki şekilde sınıflandırmak mümkündür. Ulusal muhasebe standardı, bir sistem içerisinde belirli bir ülke için olup, bu tür standartlar uygulandıkları ülkelerdeki kurum ve işletmelerde muhasebe birliğini sağlamakta ve bu standartlar çerçevesinde söz konusu kurum ve işletmeler ilgili yerlere hesap vermektedir (Yazıcı, 2003:36). Uluslararası muhasebe standardı ise, finansal bilginin ilgili finansal tablo kullanıcılarına iletilmesinde birden çok alternatif sunan, uluslararası bazda raporlamaya olanak veren, işletmelere kendilerine uygun olan en iyi politikaları seçme imkanı sunan bir kavram olarak ifade edilmektedir (Çankaya, 2007: 131).

Basel Bankacılık Gözetim Komitesi tarafından muhasebe standartlarının on özel kriteri aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır (Türkiye Bankalar Birliği, 2000: 9-10):

- ▶ Uygun ve anlamlı muhasebe bilgileri üretir.
- ▶ Mali durum ve performansa ilişkin güvenilir ölçümler üretir.
- ▶ Sadece sağlam bir teorik temele sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda pratikte de işler bir mahiyet taşır.
- ▶ Ele alınan konuyla ilgili olarak, aşırı derecede karmaşık olmaz.
- ▶ Benzer veya ilgili kalemler için, tutarlı ölçümler üretir.
- ▶ Tutarlı uygulamayı sağlamak için, yeterince kesindir.
- ▶ Tercihen, muhasebe standartları, alternatif muamele şekillerine izin vermemelidir. Alternatif muhasebe muamele şekillerine müsaade edildiğinde veya muhasebe ilkelerinin uygulanmasında hüküm vermek gerekli olduğunda, dengeli açıklamalar talep edilmelidir.
- ▶ Açıklamalar, bir işletmenin mali pozisyonu ve performansına, riske açıklık derecelerine ve risk yönetim faaliyetlerine ilişkin bir değerlendirme için yeterince kapsamlı olmalıdır.

- Sadece en ileri mali piyasalarda değil, aynı zamanda gelişmekte olan piyasalarda da uygulanabilir.

Küreselleşme, işletmelerin birleşme, dışa açılma, uluslararası düzeyde karşılaştırılabilme ve finansal kaynak bulma ihtiyaçlarını uluslararası yatırımcılar ile karşılamak istemeleri sonucunu doğurmuştur. Bu da işletmeler arasında yeterli ve güvenilir finansal bilgi akışının önemini bir kat daha artırmıştır. Farklı ülkelerdeki farklı yasal düzenlemeler ve farklı muhasebe ilke ve uygulamaları uluslararası düzeyde finansal tabloların hazırlanmasını zorunlu kılmış; tüm bunlar muhasebe ve denetim uygulamalarının uluslararası kabul görmüş belli standartlara dayanılarak hazırlanmasını gerektirmiştir (Sağlam vd., 2008: 4-5).

Her şey için bir dizi standarda veya kurala ihtiyaç duyulmasının nedenleri şöyle sıralanabilir (Selimoğlu ve Kont, 2020b: 68-69);

Belirsizliği ortadan kaldırmak için: Bir muhasebeci olarak, belirli bir işlem için hangi muhasebe işleminin kullanılacağına dair kafa karıştırıcı bir varyasyonun olduğu zamanlar olacaktır. Muhasebe standartları bu durumda işe yararmaktadır.

Karşılaştırmayı kolaylaştırmak için: Bir girişimci olarak, kesinlikle mali tablolarınızı rakiplerinizin mali tablolarıyla karşılaştırmak istersiniz. Standart olmasaydı, karşılaştırma zor olurdu, çünkü farklı muhasebe uygulamaları olabilir ve bu da farklı karlar/farklı kapanış stok değerleri ile sonuçlanabilir.

Açıklama gereksinimleri: Bir şirket olarak, mali tabloların anlaşılabilirliğini kolaylaştıran birkaç notu paydaşlarınıza sunma sorumluluğunuz vardır.

Yukarıda bahsi geçen konulardan da anlaşılacağı üzere standartlaşma süreci özel sektör için başlamış olup bu süreç daha sonra kamu sektörünü de kapsamıştır. Nitekim özel sektörde yatırımcı hesap sorarken kamu sektöründe de vatandaş hesap sormaktadır. Bu günümüz demokratik toplumlarında seçim yöntemleri ile yapılmaktadır.

Dünyada muhasebe alanında standartlaşma sürecine öncülük eden kurum Uluslararası Muhasebeciler Federasyonudur (IFAC). 130 ülkede 175'ten fazla üye ve iştirak kuruluşlarından oluşan ve yaklaşık 3 milyon profesyonel muhasebeciyi temsil eden, muhasebecilik alanına ilişkin dünya çapında faaliyet gösteren bir kuruluştur (The International Federation of Accountants [IFAC], 2020). IFAC bünyesinde, dört adet standart belirleme organı barındırmaktadır: Uluslararası Denetim ve Sigorta Standartları Kurulu (IAASB), Uluslararası Muhasebe Eğitimi Standartları Kurulu (IAESB), Uluslararası Etik Standartları Kurulu (IESBA) ve Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları Kurulu (IPSASB)'dur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan kamuya özgü muhasebe standartlarını belirleyen IPSASB hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır (Selimoğlu ve Kont, 2020b: 95).

Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları Kurulu (IPSASB), Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartlarını (IPSAS) geliştiren uluslararası bağımsız kuruldur. IPSASB'nin faaliyetleri, IFAC tarafından kolaylaştırılmaktadır. IPSASB, kamu sektörü finansal raporlamasının kalitesini ve şeffaflığını aşağıdaki yollarla artırarak kamu mali yönetimini ve bilgisini küresel olarak güçlendirmeyi amaçlamaktadır (IPSASB, 2016:1):

- Yüksek kaliteli kamu sektörü finansal raporlama standartlarının geliştirilmesi,
- Kamu sektörü için başka yayınların geliştirilmesi ve
- IPSAS'lar ve IPSAS'ların benimsenmesinin yararları konusunda farkındalığın artırılmasıdır.

Kasım 2022 tarihi itibarıyla yayımlanmış olan IPSAS'lar ve özel sektör için oluşturulan karşılıkları aşağıdaki tablo 1’de gösterilmektedir (Selimoğlu ve Kont, 2020b: 120).

Tablo 1. Kamu Sektörü Muhasebe Standartları (IPSAS) ve Özel Sektör Standart Karşılıkları

Standardın Adı	Karşılığı
IPSAS 1 Mali Tabloların Sunulması	IAS 1
IPSAS 2 Nakit Akış Tabloları	IAS 7
IPSAS 3 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler ve Hatalar	IAS 8
IPSAS 4 Döviz Kurlarındaki Değişimin Etkileri	IAS 21
IPSAS 5 Borçlanma Maliyetleri	IAS 23
IPSAS 6 Konsolide ve Ayrı Finansal Tablolar (IPSAS 34 Yerini Almıştır)	-
IPSAS 7 İş Ortaklarına Yapılan Yatırımlar (IPSAS 36 Yerini Almıştır)	-
IPSAS 8 Ortak Girişimlerdeki Paylar (IPSAS 37 Yerini Almıştır)	-
IPSAS 9 Bedel Karşılığında Yapılan Faaliyetlerden Elde Edilen Gelirler	IAS 18
IPSAS 10 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Mali Raporlama	IAS 29
IPSAS 11 İnşaat Sözleşmeleri	IAS 11
IPSAS 12 Stoklar	IAS 2
IPSAS 13 Kiralamalar	IAS 17
IPSAS 14 Raporlama Tarihinden Sonraki Olaylar	IAS 10
IPSAS 15 Finansal Araçlar (IPSAS 28, 29 ve 30 Yerini Almıştır)	-
IPSAS 16 Yatırım Amaçlı Varlıklar	IAS 40
IPSAS 17 Maddi Duran Varlıklar	IAS 16
IPSAS 18 Bölümsel Raporlama	IAS 14
IPSAS 19 Karşılıklar, Koşullu Yükümlülükler ve Koşullu Varlıklar	IAS 37
IPSAS 20 İlişkili Taraf Açıklamaları	IAS 24
IPSAS 21 Nakit Üretmeyen Varlıklarda Değer Düşüklüğü	IAS 36
IPSAS 22 Genel Yönetim Sektörüne İlişkin Mali Bilgilerin Açıklanması	*
IPSAS 23 Vergiler ve Karşılıksız Diğer Gelirler	*
IPSAS 24 Bütçe Bilgilerinin Mali Tablolarda Sunulması	*
IPSAS 25 Çalışanlara Sağlanan Faydalar (IPSAS 39 Yerini Almıştır)	-
IPSAS 26 Nakit Üreten Varlıklarda Değer Düşüklüğü	IAS 36
IPSAS 27 Tarım	IAS 41
IPSAS 28 Mali Araçlar: Sunum	IAS 32, IFRIC 2
IPSAS 29 Mali Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme	IAS 39, IFRIC 16
IPSAS 30 Mali Araçlar: Açıklamalar	IFRS 7
IPSAS 31 Maddi Olmayan Duran Varlıklar	IAS 38, SIC 32
IPSAS 32 Hizmet İmtiyaz Sözleşmeleri	IFRIC 12, SIC 29
IPSAS 33 Tahakkuk Esaslı IPSAS’ların İlk Defa Benimsenmesi	IFRS 1
IPSAS 34 Bireysel Mali Tablolar	IAS 27

IPSAS 35 Konsolide Mali Tablolar	IFRS 10
IPSAS 36 İştirakler ve Ortak Girişimlerdeki Paylar	IAS 28
IPSAS 37 Ortak Anlaşmalar	IFRS 11
IPSAS 38 Diğer Kuruluşlardaki Paylara İlişkin Açıklamalar	IFRS 12
IPSAS 39 Çalışanlara Sağlanan Faydalar	IAS 19
IPSAS 40 Kamu Sektörü Birleşmeleri	IFRS 3
IPSAS 41 Mali Araçlar	IFRS 9, IFRIC 16
IPSAS 42 Sosyal Faydalar	*
Nakit Esaslı Muhasebe Kapsamında Mali Raporlama	*

Kısaltmalar:

IAS: Uluslararası Muhasebe Standardı

IFRS: Uluslararası Finansal Raporlama Standardı

IFRIC: Uluslararası Finansal Raporlama Yorumları

SIC: Uluslararası Muhasebe Yorumları

-: Başka bir standart yerini almıştır

*: Karşılığı yoktur.

Tablo 1’e bakıldığında kamu sektörünün sunmuş olduğu hizmetlerin ve görevlerinin ruhu gereğın özel sektörden ayrılan bir takım standartlar yer almaktadır. Bu konu özel sektör için de hazırlanan standartlar için geçerlidir. Nitekim özel sektörün öncelikli amaçlarından birisi kar elde etmek iken kamu sektörünün kar amacı yoktur. Bu kapsamda kamu sektörü için hazırlanmış olan standartlar her ne kadar özel sektör için hazırlanmış olan standartlar baz alınarak oluşturulmuş olsa da yürüttükleri faaliyetlerin ruhu gereğı bir takım farklılıkların olması normal karşılanabilir. Söz konusu farklılıklara ilişkin olarak kamu sektörü için özel tasarlanmış standartlar tablo 2’de aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Kamu ve Özel Sektöre Mahsus Standartlarının Karşılaştırması

Kamu Sektörüne Mahsus Standartlar	
(IFRS ya da IFRS/IAS'larda Karşılıkları Bulunmayan Standartlar)	
IPSAS	Nakit Esaslı IPSAS Kapsamında Mali Raporlama
IPSAS 21	Nakit Üretmeyen Varlıklarda Değer Düşüklüğü
IPSAS 22	Genel Yönetim Sektörüne İlişkin Mali Bilgilerin Açıklanması
IPSAS 23	Bedel Karşılığı Olmayan İşlemlerden Elde Edilen Gelirler (Vergiler ve Karşılıksız Diğer Gelirler)
IPSAS 24	Bütçe Bilgilerinin Mali Tablolarda Sunulması
IPSAS 42	Sosyal Faydalar
Özel Sektöre Mahsus Standartlar	
(IPSAS'larda Karşılıkları Bulunmayan Standartlar)	
IFRS 2	Hisse Bazlı Ödemeler
IFRS 4	Sigorta Sözleşmeleri

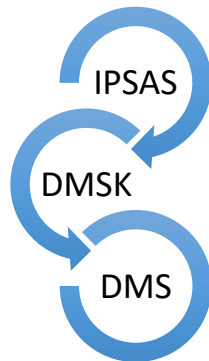
IFRS 5	Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler
IFRS 6	Maden Kaynaklarının Araştırılması ve Değerlendirilmesi
IFRS 13	Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü
IFRS 14	Düzenlemeye Dayalı Erteleme Hesapları
IFRS 15	Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat
IAS 12	Gelir Vergileri
IAS 20	Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklaması
IAS 26	Emeklilik Fayda Planlarında Muhasebeleştirme ve Raporlama
IAS 33	Hisse Başına Kazanç
IAS 34	Ara Dönem Finansal Raporlama

(Selimoğlu ve Kont, 2020b: 99).

Kamu sektörü muhasebe işlemlerinin standartlaşması için süreçler ve son durumları tablo 1 ve 2’de gösterilmiştir. Söz konusu gelişmelere paralel olarak Türkiye Devleti de gerekli işlemleri yapmak üzere Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde Devlet Muhasebe Standartları Kurulunu kurmuştur. Kurula ilişkin bilgiler ve yapmış olduğu çalışmalar ilişkin bilgiler aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

4. Devlet Muhasebe Standartları (DMS)

Türkiye Büyük Millet Meclisince 10.12.2003 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 49 uncu maddesinde "Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde uygulanacak muhasebe ve raporlama standartları, uluslararası standartlara uygun olarak Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde; Sayıştay Başkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve diğer ilgili kuruluş temsilcilerinin katılımıyla oluşturulacak olan Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu tarafından belirlenir. Bu standartlar Resmi Gazetede yayımlanır. Kurulun yapısı, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar Maliye Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir." hükmüne yer verilmiştir. Kanunda öngörülen Devlet Muhasebe Standartları Kurulunun (DMSK) yapısı ve çalışma usul esaslarına ilişkin hususlar içeren "Devlet Muhasebesi Standartları Kurulunun Yapısı ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" 13.05.2005 tarih ve 25814 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Devlet Muhasebesi Standartları Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları (IPSAS) esas alınarak oluşturulmaktadır (Hastürk ve Topkaya, 2020: 167).

Şekil 1. DMS’lerin Oluşma Süreci

Bu çerçevede, IPSAS’lar temel alınarak hazırlanan Devlet Muhasebesi Standartlarında yıllar itibarıyla hangi alanlarda muhasebe standardına ilişkin çalışmalar yapılacağı uluslararası kuruluşlar ile birlikte koordineli olarak belirlenmiş ve bu kurum ve kuruluşlara (IPSASB, Dünya Bankası,

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği gibi bildirilmiştir. Yapılan çalışmalar, bu zaman çizelgesine göre tamamlanmıştır. Zaman çizelgesine göre tamamlanan standartlar aşağıdaki gibidir (DMSK, 2021: 21);

Tablo 3. Devlet Muhasebesi Standartları ve Yayınlanma Tarihleri

SN	DMS NU	Devlet Muhasebesi Standardı Adı	RG Yılı
1	DMS 1	Mali Tabloların Sunulması	2008
2	DMS 2	Nakit Akış Tabloları	2008
3	DMS 3	Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminindeki Değişiklikler ve Hatalar	2008
4	DMS 4	Dövizle Yapılan İşlemler ve Döviz Kurlarındaki Değişimin Etkileri	2008
5	DMS 5	Borçlanma Maliyetleri	2009
6	DMS 6	Konsolide ve Bireysel Mali Tablolar	2009
7	DMS 7	İştiraklerdeki Yatırımlar	2010
8	DMS 8	Ortak Girişimlerdeki Paylar	2010
9	DMS 9	Bedel Karşılığında Yapılan Faaliyetlerden Elde Edilen Gelirler	2010
10	DMS 10	Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Mali Raporlama	2013
11	DMS 11	İnşaat Sözleşmeleri	2012
12	DMS 12	Stoklar	2010
13	DMS 13	Kiralamalar	2010
14	DMS 14	Raporlama Tarihinden Sonraki Olaylar	2010
15	DMS 16	Yatırım Amaçlı Varlıklar	2010
16	DMS 17	Maddi Duran Varlıklar	2010
17	DMS 18	Bölümsel Raporlama	2012
18	DMS 19	Karşılıklar, Koşullu Yükümlülükler ve Koşullu Varlıklar	2011
19	DMS 20	İlişkili Taraf Açıklamaları	2013
20	DMS 21	Nakit Üretmeyen Varlıklarda Değer Düşüklüğü	2011
21	DMS 22	Genel Yönetime İlişkin Mali Bilgilerin Açıklanması	2011
22	DMS 23	Vergiler ve Karşılıksız Diğer Gelirler	2015
23	DMS 24	Bütçe Bilgilerinin Mali Tablolarda Sunulması	2015
24	DMS 26	Nakit Üreten Varlıklarda Değer Düşüklüğü	2017
25	DMS 27	Tarım	2017
26	DMS 28	Mali Araçlar: Sunum	2016
27	DMS 29	Mali Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme	2016
28	DMS 30	Mali Araçlar: Açıklamalar	2016
29	DMS 31	Maddi Olmayan Duran Varlıklar	2011
30	DMS 32	Hizmet İmtiyaz Sözleşmeleri	2014

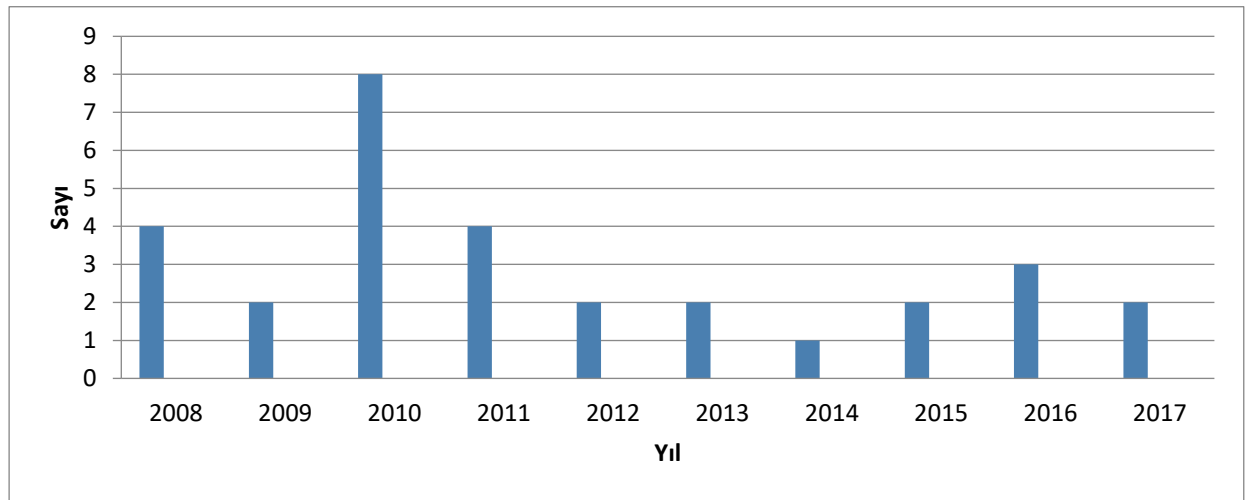
Tablo 3’te görüldüğü üzere DMSK, IPSASB’nin hazırlamış olduğu standartların bazılarını kabul etmiş ve yayımlamıştır. Kasım 2022 tarihi itibari ile yayımlanmış olan DMS sayısı 30’dur. Ayrıca "Kamu Kurum ve Kuruluşları Tarafından Yapılan Genel Amaçlı Mali Raporlamanın Kavramsal Çerçevesi Taslağı" oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Bu kapsamda yukarıda yer alan tablolar birlikte değerlendirildiğinde IPSAS’ların tamamının Türkiye’de henüz yayımlanmadığı görülmektedir. Yayımlanmamış IPSAS’lara ilişkin bilgiler tablo 4’te aşağıdaki gibidir.

Kurul tarafından gündeme alınması planlanan bu standartlar bir iş planı çerçevesinde uluslararası alanda muhasebe politikasındaki gelişmeler ile Türkiye’deki yapısal dönüşümler çerçevesinde güncellenebilmektedir. Örneğin, IPSASB’nin çalışanlara sağlanan faydalar ve konsolidasyon konusunda yeni politika benimsemesi ve halen değerlendirmesi, Kurulun da bu standartları tekrar gözden geçirmesine neden olmaktadır (DMSK, 2021: 27-28).

Tablo 3. DMS Olarak Hiç Yayımlanmamış ve Gerekli Revizye İşlemi Yapılmamış IPSAS’lar

IPSAS 1 - Mali Tabloların Sunulması*
IPSAS 34 - Bireysel Mali Tablolar
IPSAS 35 - Konsolide Mali Tablolar
IPSAS 36 - İştirakler ve Ortak Girişimlerdeki Yatırımlar
IPSAS 37 - Ortak Anlaşmalar
IPSAS 38 - Diğer Kuruluşlardaki Paylara İlişkin Açıklamalar
IPSAS 39 - Çalışanlara Sağlanan Faydalar
IPSAS 40 - Kamu Sektörü Birleşmeleri
IPSAS 41 - Mali Araçlar
IPSAS 42 - Sosyal Faydalar

*: Revizye

Grafik 1. Yıllara Göre DMS’lerin Yayımlanma Grafiği

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan standartlara uyum kapsamında çalışmakta ve kurumlarını bu standartları uygulamaya teşvik etmektedir. Ancak henüz yayımlanmamış standartların mevcut olması yapılan çalışmalarda

aksamalar olduğunun ya da benimseme sürecinde sıkıntılar olma ihtimalinin var olduğunu göstermektedir.

Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu (DMSK), Devlet Muhasebesi Standartlarını (DMS) oluşturup yayımlarken Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartlarının (IPSAS) mümkün olan en uygun çevirisini yayımlama ve yürürlüğe koyma felsefesi ile çalışmaktadır. Bu durum finansal tabloların karşılaştırılabilir olması ve diğer özellikleri barındırması için büyük önem arz etmektedir. Nitekim standartlara uyulması sayesinde hem farklı ülkeler birbirleri ile karşılaştırılabilecek hem de bir ülke içerisinde yer alan kurumlar düzgün bir şekilde karşılaştırmaya tabi tutulabilecektir.

Çalışmada DMS’lerin oluşturulmasına ilişkin süreç açıklanmış ve bu standartların faydalarına değinilmiştir. Ayrıca bu standartların temelinde yer alan özel sektör standartları hakkında bilgi verilmiştir. Nitekim kamu sektörü muhasebe standartlarının temeli özel sektör standartlarıdır. DMS’lerin kökeni de IPSAS’lara dayanmaktadır. Mevcut durum bu açıdan değerlendirildiğinde DMS’lerin IPSAS’lar ile paralellik göstermesi büyük önem arz etmektedir.

Yayımlanmamış olan DMS’lere bu açıdan bakıldığında eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu eksikliğin giderilebilmesi için standartların oluşturulması ve yayımlanması sürecine ilişkin yükün dağıtılması faydalı olabilir. Bu aşamada üniversitelerden destek alınabilir. Ayrıca henüz yayımlanmamış olan DMS’lerin çalışmaları TÜBİTAK gibi kurumlarca akademisyenler ve araştırmacılar tarafından oluşturulacak taslaklar için teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Bu kapsamda hazırlanacak olan projelerin ürünü olan taslak metinler ulusal düzeyde oluşturulacak olan DMS’lerin faydalı olmasına katkıda bulunacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altunay, M. A., ve Kuyumcu, O. (2021). Atebetü’l Hakayık’ın Muhasebe Etiği Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(1), 115-134.
- Ball, I. (2015) Debate: Would IPSAS help Greece?. *Public Money Management*, 35(6), 397-398.
- Çankaya, F. (2007). Uluslararası muhasebe uyumunun ölçülmesine yönelik bir uygulama: Rusya, Çin ve Türkiye karşılaştırması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 127-148.
- Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu-DMSK (2021) *Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu 2021 Yıllık Rapor* <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/03/DMSK-2021-yillik-raporu.pdf>
- Ergeneli, N. (1949). *Yeni Sistem Tatbiki Devlet Muhasebesi*. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Güler, M. S., & Gülçiçek, M. (2006). Ülkemizde Devlet Muhasebesinin Tarihi Gelişimi. *Kamu Hesaplarına Uzman Bakış Dergisi*, 1, 55-71.
- Hastürk, M. (2008) Ülkemizde Devlet Muhasebesi Alanında Yaşanan Değişim ve Gerçekleştirilen Düzenlemeler, *Mali Kılavuz Dergisi*.
- Hastürk, M. ve Topkaya, A. (2020) “Türkiye’de Devlet Muhasebesindeki Tarihsel Dönüşüm ve Devlet Muhasebe Standartları”. *Kamu Sektörü Muhasebe Standartları*, 149-170. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB) (2016), International Public Sector Accounting Standards Board Fact Sheet <https://www.ifac.org/system/files/uploads/IPSASB/IPSASB-Fact-Sheet.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Mardas, D. (2015) The International Public Sector Accounting Standards and their contribution to the treatment of Greek debt. 19th Government Roundtable of Economist. Available at: http://www.mostimportantreform.info/Mardas_Speech_on_IPSAS_Economist_Conference.pdf
- Mikail, E., ve Aslan, M. (2017). Uluslararası muhasebe ve denetim standartlarının gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (12), 55-86.
- Karaarslan, E. (2004). Ülkemizde Devlet Muhasebesinin Serüveni. *Sayıştay Dergisi* Sayı, 24, 37-76.
- Kuyumcu, O. (2021) Bağımsız Denetimde Verinin Önemi: Kurumlar Arası Veri İletişim Modeli Önerisi. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 79-89.
- Sağlam, N. Şengel, S. ve Öztürk, B. (2008) *Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması (yorum-açıklama-örnekler)*, 2. Baskı, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları,
- Selimoğlu, S. ve Kont, N. (2020a) “Uluslararası Özel Sektör Muhasebe Standartlarına Genel Bakış”. *Kamu Sektörü Muhasebe Standartları*, 65-91. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Selimoğlu, S. ve Kont, N. (2020b) “Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Karşılaştırılması”. *Kamu Sektörü Muhasebe Standartları*, 93-122. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Sevilengül O.(1995). *Genel Muhasebe*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Tarhan, T. (2012). Türkiye’de Devlet Muhasebesi ve Muzaaf Usul. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuamamk/issue/776/8420>

The International Federation of Accountants (IFAC) (2020) Who we are? <https://www.ifac.org/who-we-are/our-purpose> (Erişim Tarihi 01.12.2022).

Türkiye Bankalar Birliği-TBB Basel Bankacılık Gözetim Komitesi (2020) Uluslararası Muhasebe Standartları Hakkında, G7 Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Guvernörlerine Rapor, İstanbul Nisan, 9-10.

Yazıcı, M. (2003). Muhasebe Standartlarının Tanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (18), 33-37.

Türkçülük ve Kaynaklarına Genel Bir Bakış

Perihan ÜNLÜ SOYLU

Giriş

Türkler tarihsel sürecin önemli bileşenlerinden biri olarak dünya tarihinde önemli rol oynamıştır. Benedict Anderson'un işaret ettiği gibi milliyetçiliği, endüstri toplumunun dinamikleri ile tanımlamanın yanı sıra, onu kendine özgü kültürel bir kurgu olarak, pre-modern kurumsal yapılarla olan çelişkili ilişkisi dahilinde de anlamak gerekir (Akarlı, 1993: 167). Türkler için pre-modern dönemde İslamiyetle karşılaşmaları, onların sosyal ilişkilerinde, dillerinde derin bir etki yapmıştır. Örneğin Müslüman olup olmamalarından bağımsız olarak tüm Türklerde, kadınların konumu, İslam toplumunun sergilediği genel görünüme uymamaktadır. Avrupalılar Türk kadınlarının erkekler gibi ata binip ok attıklarını, öküz arabalarını sürdüklerini gördükleri zaman en az Müslümanlar kadar şaşırmıştır. Türkler İslamiyetin etkisiyle Arap alfabesi kullanmaya başlamadan önce Sogd alfabesinin bir türevi olan Uygur alfabesini kullanmıştır. Süreç içinde Osmanlı yönetici sınıfının dinsel etkilenimi sonucunda, Türk dilini çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük işgal etmiştir (Roux, 2010: 249, 251, 38,37). Dilin arılaşması ve Latin harflerinin benimsenmesi için Cumhuriyetin kurulmasını beklemek gerekmiştir.

600'lü yıllarda, eski dinlerini korumayı sürdüren Türkler, büyük evrensel dinlere de açık hale gelmeye başlamışlardır (Roux, 2010: 182). Arapların 630'lu yıllarda Irak üzerinden başlayan Doğu'ya yürüyüşleri, 670'lerde Ceyhun'un sol sahil şeridinde dayanmaları ve Belh şehrini ele geçirmeleri ile sürmüştür. Tarih 714 yılını gösterdiğinde Araplar Maverünnehir, Semerkant, Fergana'yı ele geçirmiş, İsficab'a kadar gelmişlerdir. Bu, Arap ilerleyişinin en doğu noktası olmuştur (Gürün, 1981: 180-181). Arapların yeni sınırlarında, Karadeniz'den Pamir'e kadar Türkleşme eğiliminde olan bir coğrafya uzanmaktadır. Arapların doğuya ilerleyişi ile Türklerin batıya hareketleri eşzamanlı olmuştur (Roux, 2010: 156-157). Türklerin kılıç zoru ile mi yoksa gönüllü mü Müslüman oldukları tarihselliği içinde yanıtlanmalıdır. Türklerin Müslümanlaşma sürecinde Emevilerin olumsuz etkisi olduğu söylenebilir (Berber, 2017: 6-7). Emeviler bir tür Arap milliyetçiliği siyaseti güderlerken Abbasiler daha çok İslamiyetin yayılmasıyla ilgilenmişlerdir. İran, Maverünnehir, Türkistan ve Arapların girmiş olduğu başka bölgelerdeki halk İslamiyete değil Arap milliyetçiliğine karşı olmuş; Arap tâbiyetine girmek istememiştir (Gürün, 1981: 198).

Araplar Talas Savaşı'ndan önce Türk diyarlarına doğru ilerlerken çoğunlukla Türk grupları arasındaki çatışmalardan yararlanmışlardır (Gürün, 1981: 180). 751 yılındaki Talas Savaşı Türklerin İslamlaşma sürecinde kritik bir öneme sahiptir. Bu savaştan sonra Türkler Abbasiler'in siyasi ve askeri kadrolarında daha ağırlıklı bir şekilde yer almışlardır (Berber, 2017: 13). Ayrıca Talas Savaşı'nın tarihinin 751 yılına, Emeviler'in yıkılarak Abbasi İmparatorluğu'nun kurulmasının 750 yılına tekebül etmesi anlamlı bir tesadüf olmuştur. İslamiyetin içindeki mezhep çekişmeleri ve bölünmeler, özellikle Sünnilik-Şiilik ayrımı, Türkler için büyük bir sıkıntı kaynağı oluşturmuştur.

Selçuklular tarihsel başarılarını kısmen Sünniliği benimsemelerine ve halifeye bağlılıklarına borçludurlar. Politikalarını buna göre belirlemişlerdir. Her ne kadar büyük çoğunluk yalnızca görünüşte İslamiyete geçmeyi kabul etse de aralarında içten bir şekilde müslümanlaşanların ve Ortodoks olmayan ama son derece farklı özellikler ortaya koyan tasavvuf akımının varlığı da yadsınamaz (Roux, 2010: 244). Bu süreçte İslam, Türk gelenekleriyle sentezlenerek sufi tarikatlar ortaya çıkmıştır. Orta Asya, Nakşibendilik ve Yesevilik gibi Anadolu'ya kadar uzanan iki büyük

tarikatin beşiği olmuştur. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bektaşilik, Yesevilik tarikatının içinden çıkmıştır (Roy, 2000: 202). Osmanlı'da denetlemekte zorlanılan örgütlenmelerin başında tarikatlar gelmiştir. Bu durum özellikle sünni olmayan tarikatlar için geçerlidir. Kısmen de olsa heterodoks olarak nitelendirilebilecek olan Kalenderiye, Yeseviklik gibi tarikatlar Türk şamanizminden esintiler taşıyan bir görünüm sergilemiştir. Zamanla Babailik adı altında toplanan Kalenderiye, Yesevilik, Haydariye gibi çeşitli heterodoks grupların, Anadolu Türkmen geleneklerinin farklı yerel, geleneksel değerler dizgesinden oluştuğu söylenebilir (Cihan & Doğan, 2002).

Bu çalışmada Türk Ulusçuluğunun kaynakları bağlamında bu ulusçuluğa katkıda bulunmuş isimlere genel olarak bakılacaktır. Bu isimlerin başında yer alan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura karşılaştırmalı şekilde verilmeye çalışılacaktır. İttihat ve Terakki'nin Türk ulusçuluğu formülasyonunda en büyük pay, Ziya Gökalp ile birlikte, aralarında Yusuf Akçura'nın da olduğu Türk Ocakları kurucu heyetinin olmuştur (Yetim, 2017: 47).

Türkoloji Çalışmaları ve Rusya Türkleri

Türkçü düşüncenin önemli isimlerinden Hüseyinzade Ali Turan, başka ülkelerde Türkoloji enstitüleri, dernekler kurulup, dergiler çıkartılırken Türkiye'de böyle kurumların ve çalışmaların olmamasından üzüntü duymuştur. Bütün Avrupa'da Türkçülük üzerine araştırmalar yapan şarkiyatçıların adlarını saymak için gazete sütunlarının az geleceğini belirten Hüseyinzade Ali'ye göre Türkiye'de bir an önce bu tür kurumların açılması ve Türkçülük çalışmalarının başlaması gereklidir (Ülken, 1998: 271). Türk ulusçuluğunun şekillenmesinde rol oynayan iki önemli düşünür olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura da bu tarihsel birikimden yararlanmıştır. Yusuf Akçura Osmanlı İmparatorluğu'nun son yirmi yılında Türkçülük mücadelesine katılanlar arasındadır. Cumhuriyet devrinde de yerini korumuştur. Akçura 1876 yılında Volga Nehri kıyında Simbir kentinde doğmuştur. Kazan'ın ileri gelen ailelerindedir. Yedi yaşında ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir. Harp Okulu'na girmiş, politik faaliyetlerinden dolayı sürgüne gönderilmiştir. Akçura'nın Türkçülüğü İstanbul'da, Rusya'da ve Fransa'da gelişmiştir (Akçura, 1976: 3, 5). İslam tarihinden ayrı bir Türk tarihini kabul etmeyen görüş tarafından eleştirilen Türkçülük, Rusya'dan gelen Tatar Türklerin uydurduğu bir efsane olarak görülmüştür (Berkes, 1978: 427).

Türkoloji çalışmalarının, hem Rusya'daki hem de Osmanlı'daki Türk ulusçuları üzerindeki etkisi yadsınamaz. İlk olarak söz edilebilecek Joseph Deguignes 1750'li yıllarda, Hunlar, Türkler, Moğollar ve diğer Doğu Tatar toplulukları tarihi üzerinde çalışmıştır. Macar asıllı Türkolog Arminius Vambery¹ çalışmalarında, Türkler ve Moğollar arasında etnik köken ve dil ortaklığı olduğunu savunmuştur. Ona göre Türkler, Macarlar, Finler ve Estonyalılar akraba uluslar olarak Turani kökene sahiplerdir ve Ural-Altay dil grubuna mensuplardır. Yine ünlü Fransız araştırmacı Leon Cahun, 1896 yılında "Asya Tarihine Bir Giriş" adlı eserinde Türklerin kültürel özelliklerinin olumlu yanlarını öne çıkarmıştır (Yüner, 2009: 39-40).

Bu çalışmaların ülke dışında yapılması ülkelerin iç ve dış politikası ile de ilgilidir. Örneğin Pan-İslamizm İngiliz İmparatorluğu'nu, Pan-Türkizm Çarlık Rusyası'nı tehdit eden akımlar olarak algılanmışlardır. Türkiye bu iki akımı, bu iki ülke ile yürüttüğü dış politikada araç olarak kullanmıştır. Almanya ise Orta-Doğu politikasını güçlendiren bu iki akımı beslemiştir. Prusya'nın himayesindeki Der İslam Dergisi'nin kurucusu aynı zamanda Prusya Eğitim Bakanıdır. Bu anlamda Almanlar ve Macarlar "Turan" düşüncesini filolojik ve tarihi açıdan desteklemiştir (Ülken, 1998: 217).

Türkoloji çalışmalarının yanı sıra Rusya Türkleri de Türkçü düşünceye önemli bir miras bırakmışlardır. Rusya Türklerinin kültürel alanda ilerlemelerine neden olan ilk olay Kırım Savaşı olmuştur. Bu savaşta Rusların askere almak istedikleri Kırım Türklerinin neredeyse tamamı, Osmanlı'ya karşı savaşmak istemedikleri için Türkiye'ye kaçmışlardır. 1856 yılında 140.000

¹ Pantürkizmin babası olarak tanınan Vambery 1861'de Reşid Efendi takma adıyla Türkistan'ı dolaşmıştır (Ülken, 1998: 208).

Kırımlı'nın Türkiye'ye göç ettiği yazılmaktadır. Bu durum iki ülke arasındaki sosyo-politik ilişkiyi yakınlaştırmıştır. İkincisi ise Rus eğitim sisteminin, Rus olmayan halklar için yeniden düzenlenerek onlara Rus dili ve kültürü öğretmektir. Ancak Ruslar, bu şekilde yetişen Türklerin Batı kültürü ile etkileşerek oradaki akımları kendi bölgelerine taşıyacaklarını hesaba katmamışlardır. İşte İsmail Gaspıralı böyle yetişerek Türkiye'de de ünlenmiş bir Türkçü liderdir (Gürün, 1982: 243-244). Rusya Türkleri aynı zamanda güçlü ve etkin bir burjuva sınıfına sahiptir. Bu durum, canlı düşünsel ortamın önemli bir unsuru olmuştur (Oğuz, 2006: 116).

İsmail Gaspıralı Rusça olarak yazdığı "Rusya Müslümanları" adlı kitabında, Rusya müslümanlarının Avrupa kültürünü öğrenerek, kendi ulusal ve kültürel doğuşlarını nasıl sağlayacaklarını göstermiştir. Ulusal bir politika izlemek için okullarda reform yapılması, bütün Türklerin ortak bir yazı dilini kullandıkları milli bir basının oluşturulması, müslüman yaşam tarzının modernleştirilmesi, kadın haklarının tanınması gereklidir. Gaspıralı'ya göre Türkçülük "dilde, fikirde ve işde birlik" prensibinde birleşmektir. İslamcılık tüm dünya müslümanlarının dayanışmasıdır (Gürün, 1982: 244). O, dilde tasfiyeci, sosyal hayatta modernisttir. Babası Paris'te okumuş; ünlü kişilere çevirmenlik yapmıştır (Ülken, 1998: 213). Gaspıralı kurduğu okullarda Kur'an ve müslümanlığın temel hükümlerini eğitim programından çıkartarak matematik, tarih, coğrafya dersleri okutmuştur. Onun yöntemine "usul-ü cedit" derken, karşıtlarının yöntemine "usul-ü kadim" denmiştir (Gürün, 1982: 244). Gaspıralı hem Rus hükümetinin hem de Rusya'daki gerici Türk-Tatar basınının eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. O dönemde Rusya Türkleri arasında baskıcı bir medrese eğitimi egemendir. Çarlık idaresi ve skolastik mederese anlayışı, yeni neslin gelişmesi üzerindeki iki büyük engeldir (Ülken, 1998: 213-214).

Osmanlı Aydınları Arasında Türkçülük Düşüncesi

Her ne kadar kendi diyarında, Türkçülük hakkında kurumsal düzeyde sistematik çalışmalar yapılsa da bireysel çabaların önemi yadsınamaz. Uygarlığın "Beyaz" ırktan gelen veya kafa yapısı "brakisefal" olan topluluklara özgü olduğunun öne sürüldüğü ve Türklerin barbar diye küçümsenmek istendiği bir dönemde, Türk kavminin üstün sayılan Arilerden geri kalır bir yanının olmadığını kanıtlama çabaları, Osmanlı'da, Mustafa Celaledin² ve Ali Suavi ile başlamıştır. Bu çabalar Gobineau'nun eserinin yayımlanmasının hemen sonrasında ortaya çıkmıştır. Mustafa Celaledin'in "Eski ve Modern Türkler" adlı kitabında, Türklerle Aryani kavimler arasındaki yakınlık işlenmiştir (Turan, 1989:52). Yazar bu görüşlerini, Avrupalı yazarları hatta Herodot, Tukidides gibi klasik tarihçileri kaynak göstererek kanıtlamaya çalışmıştır (Mustafa Celalettin Paşa, 2014:25). Yusuf Akçura'ya göre Mustafa Celalettin'in Turo-Aryanizm teorisi, Türklerin Batı uygarlığına girmesini kaçınılmaz görmüştür. Zaten Batı uygarlığını vücuda getirenler Turo-Aryanlardır. Celalettin'in kitabında ayrıca Türklük düşüncesine önem verilmemesinin sakıncalarına, Müslüman olmayan tebanın ırk ve dil bağlarıyla Türk kitesine bağlamak gerektiğine değinilmiştir. Bunların yanı sıra Türk dilinin düzenlenmesi, yabancı kelimelerin temizlenmesi, kadının açılması, Arap harflerinin değiştirilmesi gibi görüşlere yer verilmiştir (Akçura, 1978: 54). Mustafa Celalettin büyük Türk Ulusu'nun, asırlardır Arap uygarlığı etkisinde kalmasının, milli yazısını ve geçmişinin anıtlarını kaybetmesine yol açtığını, bunun da tarihsel haklarını almasını zorlaştırdığını savunmuştur (Mustafa Celalettin Paşa, 2014: 25).³

² Müslüman olarak Mustafa Celalettin adını alan Konstanty Borzecki, Avrupa'da 1848 Devrimi'nin yenilgi üzerine ülkesi Polonya'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınan isyancı askerlerdendir. Genç yaşta İstanbul'a gelen Borzecki, Osmanlı ordusuna katılmak ister. Harbiye hocası olan Fransız subaylar tarafından imtihan edilir. Askeri bilgisi ve harita çizimindeki yeteneği sayesinde orduya alınır. Ömer Paşa'nın kızı Saffet Hanımla evlenir. 1852 ve 1876 yılları arasında pekçok savaşta yer alır ve sonunda savaş meydanında aldığı yara sonucunda ölür. Nazım Hikmet'in dedesidir (Latka, 1987: 15, 17-18).

³ 1849-1851 yılları arasında Türkiye'ye sığınan, iyi eğitim görmüş, Leh ve Macar mülteciler, Osmanlı'daki ideolojik ortamı ve çağdaşlaşma sürecini etkilemiştir. Bu dönemde Rusya Abdülmecit'ten, Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh mültecilerin teslim edilmesini istemiştir. Bunun Osmanlı konuksevrlğine uymayacağını bildiren Abdülmecit, savaş tehditlerine rağmen mültecileri teslim etmemiştir (Karpat, 2015. 113-115).

1848 mültecilerinin arasında en ilginç kişiliklerden biri olan Mustafa Celalettin, Osmanlı aydınlanmasına katkıda bulunmuştur. Orta Avrupa romantik ulusçuluğunu Osmanlı'ya taşıyan bu çevre, modern yaşam tarzları ile çevrelere örnek olmuş; ulusalcı bir Batılılaşma bu çevrede gelişmiştir. Örneğin piyano çalan Mustafa Celalettin Paşa, oğlu Enver'e de ikinci el kuyruklu bir piyano almıştır. Oğluna Farsça, Fransızca, Arapça ve matematik öğretmiş; onu mühendislik eğitimi için Paris'e göndermiştir. Türkçe için Arap alfabesi yerine Latin alfabesini önermiş; oğluna Latin harflerini kullanarak mektuplar yazmıştır (Latka, 1987: 20-21).

Ali Suavi ise Türklerin yalnızca asker bir kavim olmayıp dünya uygarlığına hizmet eden bir ırk olduğunu ve tarihteki kimi kavimlerin Türk aslından geldiğini iddia eden yazılar kaleme almıştır (Turan, 1989: 30-31, 52). Ali Suavi modernleşmiş bir İslamcılık ile Batıcılık ve Türkçülüğün birbirini tamamlayan üç görüş olduğunu ilk defa dile getirmiştir. Suavi medrese öğrenimi gördüğü halde laikliği savunmuştur. Onun Türkçülük hareketi Osmanlıcılığa karşı bir tepki sayılabilir (Ülken, 1998: 77-78). “Parlamentar sisteme olan inancını dile getirmiştir” (Yetim, 2017: 28). Kendi Türkçülük düşüncesinde Gobineau'nun etkisinden söz eden Ali Suavi'ye göre Osmanlıca diye bir dil yoktur. Dile kelime girebilir fakat yabancı kural girmemelidir (Ülken, 1998: 84-85). Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçülük dönemi, ağırlıklı olarak teorik düzeydedir ve Batıdaki Türkoloji çalışmalarının etkisindedir. Bu dönemde Yeni Osmanlılar hareketi içindeki aydınlar ortaya koydukları politik düşüncenin toplumsallaşması amacıyla Türkçenin sadeleşmesini hedeflemişlerdir. Türkçülüğün öncüleri olarak nitelendirilebilecek Ahmet Vefik Paşa ve Ali Suavi gibi isimlerin dil ve tarih çalışmaları ile imparatorlukta Türklük bilincinin uyanmasında önemli rolleri olmuştur (Yetim, 2017: 46).

Türk-Yunan Savaşı'ndan sonra Türkçülük bilincinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir başka isim Şemsettin Sami'dir. Rum Gymnase'inde okumuş, orada Fransızca, İtalyanca, eski Yunanca öğrenmiştir. Bir yandan da medresede Arapça ve Farsça çalışmıştır. 1872'de İstanbul'a gelmiştir. 1873'ten 1904'e kadar 31 yıl aralıksız yazmıştır. Yıllarını Türkçe üzerine çalışmaya adanmıştır. Kamus-ı Türki'yi ortaya çıkarmıştır. Kitabının önsözünde, bir dilde kelimelerin önemini vurgulayarak dilini geniş bir edebi dil olarak saklamak ve onu geliştirmek isteyen bir kavmin, dilinin tam bir kamusunu ve düzenli bir gramerini yapması gerektiğini ifade etmiştir (Ülken, 1998: 214).

Aslında daha erken bir dönemde dil ve tarih üzerinden Türkçülükle bilinçli bir şekilde ilgilenmiş ilk isim Ahmed Vefik Paşa sayılır. Dil aracılığıyla çok geniş Türk birliğini görmüş ve göstermiştir. Türk dilinin Arapça ve Acemceye kısmen yenilen Osmanlı lehçesinden başka lehçelerinin olduğunu ortaya koyarak, konuyla ilgilenenleri araştırmaya teşvik etmiştir. Paşa'nın eserleri kendisinin dil alanında bilinçli bir Türkçü olduğunu gösterir. Tarih alanında Ebulgazi Bahadır Han'ın “Secere-i Türki” adlı ünlü eserini Çağatay lehçesinden Osmanlı lehçesine çevirmiştir. Ayrıca çok sade bir Türkçe ile çevirdiği Moliere'nin bazı eserlerini, dönemin Osmanlı hayatına uyarlayarak, İstanbul Türkçesi ile Türk sahnesine aktarmıştır (Akçura, 1978:50).

Gökalp, Akçura ve Türkçülük Akımının Serüveni

Lise yıllarında Türkçe ve Türklükle ilgilenmeye başlayan Kafkasya Müslümanlarına mensup Hüseyinzade Ali (Turan) aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü simalarındandır. 1864 yılında Bakü yakınlarında doğmuştur. 1889'da mezun olduğu Petersburg (Leningrad) Üniversitesi'nde Panslavizm ve Sosyalizmden etkilenmiştir. Panslavizmden Pantürkizmi, Sosyalizmden de halkçılık ahlakını çıkarmıştır (Uca, 2001: 50). Hüseyinzade Ali üniversitede Türkoloji bölümü derslerine devam etmiştir (Ülken, 1998: 268). Hocalarından birisi Türklerde de vatan mefkuresinin uyandığını hatta Namık Kemal adlı birinin konuyla ilgili bir tiyatro yazdığını söyleyince İstanbul'a gitmeye karar vermiştir (Uca, 2001: 50-51). Hüseyinzade Ali, 1904 yılında Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” tartışmalarıyla ilgilenmiş; Akçura'nın bazı görüşlerine katılmakla birlikte kendisini Panislamist ve Pantürkist çizgide gördüğünü açıklamıştır. Bununla birlikte Türkiye Türklüğüne başka akımlardan daha bağlı olduğu çıkarsanabilir (Ülken, 1998: 269).

Bakü'de çıkardığı “Hayat” adlı yayında Türklerin ırk ve dil itibarıyla millet olduğunu ve birlik oluşturmaya uygun olduğunu ifade ederek bu milletin modern ilimleri alarak çağdaşlaşmak zorunda olduğunu yazmıştır (Gürün, 1982: 245).

İçinde Türk ırkının yaşadığı sınırları belirsiz bir yurdu betimleyen “Turan”⁴ ilk defa Hüseyinzade Ali tarafından ifade edilmiştir. Kendisi de bu soyadını almıştır (Ülken, 1998:217). Hüseyinzade Ali (Turan), üniversiteden sonra İstanbul’a gelir gelmez doktorluk görevinin yanısıra Türkçülükle ilgilenmeye başlamıştır. Onun Gökâl’den önce yazdığı “Turan” şiiri, ilk Türk birliği çağrısı olarak nitelendirilebilir. Türkçülüğün ziyade bir Kafkaslı olarak Türkçülük taraftarıdır. Müstear ismi Ali Turan’dır. Müslüman Türk kavimlerinin “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” ekseninde ilerlemesi gerektiğini savunmuş; bu üç görüşü uzlaştırmayı amaçlamıştır. Ona göre milletimiz Doğu ve Batı hümanizmasına dayanarak iki medeniyet arasında köprü işlevi görmelidir. Türkçülüğü, en geniş ve hayali şekliyle, Turan ideali olarak anlamlandırmıştır. Hüseyinzade Ali, Ziya Gökâl’deki Türkçülük düşüncesinin esin kaynağıdır (Uca, 2001: 53-54).

Gökâl, Hüseyinzade Ali’yi “Yalvaç” olarak nitelendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ile birlikte Turan Heyeti adıyla Orta Avrupa’da Türklük için propaganda gezisine çıkmıştır. Yine birlikte 1916’da Berlin’de toplanan Türk kavimleri kongresinde bulunmuşlardır (Ülken, 1998: 269, 268). Hüseyinzade Ali 1917’de Stockholm’de toplanan Sosyalistler Kongresi’nde Türk Milleti’nin haklarını Avrupa kamuoyu gündemine taşımıştır. Türkiye’nin dünya barışı için denge unsuru olduğunu dile getirmiştir (Uca, 2001: 56). Ayrıca Çanakkale Zaferi’nin emperyalist dünyanın ilerlemesine set çektiğini ve Doğu milletlerinin uyanmasına olanak sağladığını savunmuştur (Ülken, 1998: 275). Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı’da bir yandan milliyetçi ayaklanmalar yüzünden toprak kaybedilip çözülme süreci hızlanırken öte yandan devletin asli bileşeni olan Türkler arasında ulusçuluk düşüncesi gecikmiştir. Türkçülük düşüncesi özellikle II. Meşrutiyet döneminde ve Balkan Savaşları kayıplarının yarattığı atmosferde yükselmiştir. Hatta konjonktürel etkilerle Turancılık şekline dönüşmüştür. Bu dönemde Akçura ve Gökâl tarafından işlenen ulusçuluk düşüncesi henüz büyük devlet özleminden kopamamış; ulus devlete temel olacak nitelikler kazanamamıştır (Ertan, 2011: 243-244). Türkler imparatorluğun iktisadi olarak en zayıf ve en eğitimsiz topluluğudur. Tüccar, sanayici ve bankerlerden oluşan güçlü bir orta sınıfları yoktur. Yine de bütün eksiklikleriyle birlikte bu dönemde Türkçülük akımı pratiğe dökülmeye çalışılmıştır (Karpat, 2015: 227).

Türkçülük düşüncesinin önemli esin kaynaklarından Ziya Gökâl İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ideoloğunu yapmıştır. Cemiyetin Selanik’deki okulunda sosyoloji öğretmiştir. Refik Halit Karay Türkiye’nin sosyologları da içinde olmak üzere düşün adamlarının “*Fildişi kuleleri*”nde yaşamadıklarını ifade eder (Kayalı, 1994: 59, 57). Gerçekten de ülkenin hızla büyük değişiklikler yaşadığı, sınırlarının değiştiği bir dönemde, sosyolojide olduğu gibi başka alanlarda da, masa başı düşünürü olmak pek mümkün görünmemektedir.

Birçok sosyoloğun katıldığı gibi, Meşrutiyeti ve Cumhuriyeti etkileyen Gökâl’in değerlendirmelerinde, “Ben sen yokuz, biz varız” anlayışı vardır. Bu anlamda bireyler kolaylıkla şekle sokulabilecek varlıklar olarak görülmüş, önderlerin işlevi öne çıkarılmıştır (Kayalı, 1994: 69). Gökâl 1918 yılında devletin milli iktisat politikası izlemesi gerektiğini yazmıştır (Babacan, 2014:170). Birinci Dünya Savaşı’nın teorik çalışmaları durdurarak çeşitli uygulamaların hayata geçirilmesine neden olduğunu belirten yazar, milli iktisatın bilimsel bir yaklaşım olduğunu belirtir. Bu yaklaşımın Almanya’da, Friedrich List tarafından ortaya atıldığını ifade eden Gökâl, Durkheim’in List’in ilgili eseri hakkında, gerçeklere dayanan ilk objektif iktisat kitabıdır, dediğini hatırlatır (Gökâl, 1970: 80).⁵

⁴ Aynı zamanda 1839 yılında, Macarlar arasında, Türk kavimlerinin köklerini araştırma yolu anlamında kullanılmıştır (Ülken, 1998: 208).

⁵ Gökâl’in “İsrarla üzerinde durduğu büyük sanayi, himaye usulü ile birlikte düşünülmüştür. Liberal iktisada karşıdır, sosyalizmden yana da değildir. İki sistem arasında toplum çıkarını bireysel çıkarlar üzerinde tutan tesanütçülük-solidarizmden yanadır” (Okan, 2011: 290-291).

Alman İktisatçı Friedrich List'e göre sanayileşmek hedefinde olan ülkeler serbest ticareti bırakıp, yeni doğan sanayilerini koruyacak bir iktisadi politika izlemelidir (Billy, 1974: 12). Rus Gymnase'ında okuyan ve 1887 yılında İstanbul'a gelen Kazan'lı Musa Akyiğit'e göre de serbest pazar ve himayecilik, iktisatın en önemli iki problemidir. Mülkiye'de okumuş Musa Akyiğit, himayecilik sistemini savunmuştur. Ona göre kavimler belli dönemleri geçirdikten sonra, birinin yalnız çiftçilikte, diğersinin fabrikacılıkta uzmanlık kazanması, endüstriyel ilerleme yasasına aykırıdır. Bir kavmin çiftçi kalarak endüstrileşmesi olanaksızdır (Ülken, 1998: 222-224). Alman milli birliğinin kurulmasından sonra, List'in egemenliğindeki himayeci Alman iktisadi modelinin etkisi, İstanbul'da da hissedilmiştir (Ünlü Soylu, 2015: 3). Musa Akyiğit, bu görüşü, İttihat ve Terakki içinde, cemiyetin resmi görüşü haline getirmiştir (Ahmad, 2008: 37). Osmanlı döneminde savunduğu himayeci iktisat politikası nedeniyle hocalıktan alınan, gazetesi kapatılan Musa Akyiğit'in görüşleri, 1930'lar Türkiye'sinde hayata geçirilmiştir (Ülken, 1998: 226).

Yusuf Akçura da "milli iktisat" düşüncesini benimsemiş ve bunun devletçilikle tamamlanmasını savunmuştur. Akçura feodalizmi, özellikle feodal büyük toprak sahipliğini, Türkiye'nin modern devlet olmasının önündeki en büyük engel olarak görmüştür. Ona göre büyük toprak sahipliğinin tasfiyesi amacıyla tarım reformu yapılmalıdır. Siyasal idealinde, küçük toprak sahibi köylülük ile ulusal burjuvazi bulunan Akçura'da, işçi sınıfının devrimci taşkınlıkları sakıncalı görülmüştür. Gökalp'in aksine İttihat ve Terakki ile bağı bulunmayan Akçura, kültürel konularda Atatürk'ün danışmanlığını yapmıştır. 1925'e kadar Cumhuriyet'in kuruluşunda etkin bir şekilde rol almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmiştir. Akçura için, Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi Türk ekonomisinin güçlenmesine bağlıdır (Georgeon, 2002: 512-513).

Atatürk ve Gökalp'in düşünceleri arasında bazı önemli ortaklıklar olsa da Gökalp'i Kemalizmin ideoloğu saymak doğru olmaz. Şerafettin Turan Atatürk ile Gökalp'in ulus tanımı arasındaki farklılığa dikkat çeker (Turan, 1989: 22). Gökalp milletin ırkı, kavmi, coğrafi ve iradi bir zümre olmadığını; ortak dil, din, ahlâk ve güzellik duygusuna sahip fertlerden oluşan bir topluluk olduğunu vurgular (Gökalp, 1970: 22). Gökalp İslam'ı, Türk milli kimliğinin kurucusu olarak görmüştür. Bazı yazılarında milleti en yüksek otorite olarak Tanrı ile eşit saymıştır (Zürcher: 2002: 49). Oysa Atatürk'te millet, zengin bir tarihi mirasa sahip bulunan, birlikte yaşamak için samimi istek gösteren ve sahip olunan mirası koruyarak sürdürmek konusunda ortak duyguyu paylaşan topluluktur. Bununla da yetinilmemiş, dil, yurt, ırk ve köken birliği, siyasal varlıkta birlik, tarihsel ve ahlâksal yakınlık da önemli görülmüştür. Görüldüğü gibi iki tanım da ulus tek bir ögeye indirgenmemiş ve aynı zamanda kültürel bir topluluk olarak öne çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal'de din, Gökalp'teki gibi bir "etken" sayılmaz (Turan, 1989: 22-23). Bununla birlikte Gökalp, sosyal işbölümünün sonucunda Türklerde din topluluğunun dayandığı birleştirici gücün zayıflamaya başladığı tespitini yapmıştır (Gökalp, 1970: 79).

Aslında Türkçülük düşüncesinin çarpıcı yazarlarından Yusuf Akçura'ya kadar Türk ulusçularının çoğu Kur'an ve hadislere atıflarda bulunarak ulusçuluğun dindeki yerini kanıtlamaya çalışmıştır. Gökalp de böyle yapmıştır. Akçura'da ise İslamiyet, ulusçuluğu kabul etmek ve onun hizmetine girmek zorundadır (Georgeon, 2002: 510). Akçura'nın dinsel konulara ilgisi yoğun olmamıştır. Gökalp gibi, Türkçe'nin Arapça'nın yerini alması anlamına gelen Türkçeleştirilmiş bir İslam'dan yana olduğu söylenebilir. Akçura medreselerin kaldırılmasını değil, medreselerdeki İslami eğitimin esaslı bir islahını savunmuştur (Zürcher, 2002: 47). Nüfuzlu bir Tatar şeyhi olan Mercani'nin kişiliğinde Yunan ve Arap düşünürlerini tanıyan Akçura, Hocası İsmail Gaspıralı (Gasprinkı) sayesinde doğayı gözleme, gerçekliğin incelenmesini temel alma ve tarihsel çözümlemeye önem verme gibi yönetsel alışkanlıklar edinmiştir. Böylece laik bir düşünce yapısına ulaşmıştır (Georgeon, 2002: 505-506).

Gökalp kültür ve uygarlığı birbirinden ayırarak kültüre ulusal, uygarlığa uluslararası bir anlam yükler. Oysa Atatürk böyle bir ayrımı kabul etmediği gibi yararsız ve gereksiz bulur (Turan, 1989: 23). Ağaoğlu Ahmed 1923 yılında yazdığı "Üç Medeniyet" adlı makalesinde bu ayrıma şiddetle karşı

çıkıştır. Kültür ve uygarlık arasındaki ayrımı yapay bulan Ağaoğlu Batı uygarlığının rönesanstan sonra dünya uygarlığına dönüştüğünü, Batılı olmanın tüm işleyiş, duyuş ve düşünüşle bu uygarlığa girmek anlamına geldiğini, Batı uygarlığı deyince hiçbir zaman onun yalnızca bilim ve tekniğinin anlaşılamayacağını belirtmiştir. Ona göre Beethoven Almanların olduğu kadar tüm Batı'nın, Descartes Fransızların olduğu kadar dünyanın (Ülken, 1948: 29). Yusuf Akçura için de Batı'nın tekniğinin alınması fakat düşüncelerinin alınmaması görüşünün hiçbir anlamı yoktur. Çünkü uygarlık bir bütündür ve maddi-manevi olarak bölünmesi doğru değildir. Gökalp ile Akçura'nın halkçılık anlayışları da farklıdır. Gökalp halkı "*milli kültürün canlı bir müzesi*" (Gökalp, 1970: 47) olarak görür; aydınlar halka medeniyet götürmeli, halktan harsı almalıdır. Akçura halkı önemli bulmakla birlikte bu tür halkçılık anlayışına sahip değildir (Georgeon, 2002: 506).

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar gündemde kalan Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı ünlü makalesinde Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm'in Osmanlı Devleti için ne gibi sonuçlar doğuracağını tartışmıştır. Buna göre Osmanlıcılık uygulaması olanaksızdır. Panislamizm dış engelle karşılaşır. Pantürkizm ise yirminci yüzyılın başında yeni bir düşüncedir. Tatar burjuvazisinin saflarında, Rusya'da filizlenmiştir. İstanbul'da Tıbbiye öğrencileri arasında etkili olmuştur (Georgeon, 2002: 509). Amerikalı tarihçi Charles W. Hostler, marksistler arasında 1848 Komünist Manifestosu'nun oynadığı rolü, Üç Tarz-ı Siyaset'in Türk milliyetçi çevrede oynadığı role benzetmiştir (Akçura, 1976: 27). Akçura II. Meşrutiyet'ten dört yıl önce yazdığı makalesinin son bölümünü Türkçülüğe ayırmıştır. Buna "Tevhid-i Etrak", "Türklük" veya "Türk Milleti Siyaseti" dediği de olmuştur. Akçura'ya göre Türk birliğine öncelikli olarak Osmanlı'da Türklere, az ya da çok Türkleşmiş olanlara ve ulus bilincinden yoksun olanlara Türklük bilinci edindirilmesiyle başlanacaktır. Sonra Asya kıtası ile Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek büyük bir siyasi ulus oluşturulacaktır. Türk birliğinde büyük rolü Osmanlı Devleti oynayacaktır. Akçura makalesinde Türkleri birleştirme politikasındaki iç engellere dikkat çeker. Batı etkisiyle Türkler arasında ulusçuluk düşüncesi girmeye başlasa da Pantürkizm düşüncesi henüz yeni doğmuş bir çocuktur. Türkler, genel olarak, mazilerini unutmuş durumdadır. Akçura İslam dininin Türklerin birleşmesinde önemli bir unsur olduğunu hatırlatmakla birlikte, Hıristiyanlıkta olduğu gibi Müslümanlığın da milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmesi gerektiğini vurgulamıştır (Akçura, 1976: 8, 34).

Osmanlıcılık ve Panislamizm çağdaş ulusçulukla ve pratikle bağdaşmayan tarih-dışı teorizasyonlardır. Akçura'nın hocası Gaspıralı bile, Rusya müslümanlarının yerini, reformlar geçirmiş bir imparatorluk içinde görmüştür. 1917 Mayıs'ında Moskova'da toplanan Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nde, toprağa dayalı olmayan bir müslüman varlığının kabulü yönündeki talep, bir imparatorluk yapısıyla tamamen uyumludur. Görüldüğü gibi ortada modern anlamda ulus algısı ve ulusçuluk bilincine sahip bir bağımsızlık talebi yoktur. Pantürkizm'in net tanımını yapmak da zordur. Akçura'da Pantürkizm'in sınırları Balkan'lardaki Türkleri de kapsayacak şekilde geniş çizilmiştir. Oysa Rusya müslümanları arasında Pantürkizm, 1924'e kadar Panislamizm'in bir yan kolundan başka bir şey değildir. Zaten II. Meşrutiyet'ten sonra Pantürkizm ve Panislamizm arasındaki mesafe hızla açılmıştır (Roy, 2000: 71, 73). Akçura Pantürkizm projesinin gerçekleşmeyeceğini erken bir dönemde anlamıştır. Onun görüşleri henüz Cumhuriyet kurulmadan önce 1917 Ekim Devrimi ile değişikliğe uğramıştır. 1920'de yazdığı yazılarda Rusya Türklerinden hemen hiç söz edilmez (Georgeon, 2002: 512).

Gökalp, Türkçülüğün ve Turancılığın aleyhinde olmanın, Osmanlıcılığı baltalamak anlamına geldiğini savunmuştur. Hilmi Ziya Ülken, "milletin vatani Gökalp'de çok belirsizdir" der. Çünkü bazen "Turan"a kadar uzanan vatan bazen Oğuz Türklerini kapsar, bazen de Türkiye ve Osmanlı sınırlarında kalır. Ayrıca Ülken, Gökalp'in kimi öngörülerinin zaman içinde doğrulanmadığını belirtir. Örneğin Gökalp Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi Türk-Arap İmparatorluğu'nun da sürmesini istemiş fakat her ikisi de onun hayalinden kısa bir süre sonra yıkılmıştır (Ülken, 1998: 325-326). Peyami Safa, Milli Mücadele döneminde dinin, milli duyguları perçinleyen bir işlevi olduğunu yazar. Turancılık ise, o devrin milliyetçiliğinde bir politika hareketi değildir. Yalnızca milli

duygunun taşkınlık derecesine işaret eden bir göstergedir (Safa, 2010: 60, 62). Burada belirtmek gerekir ki Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* kitabında, Turan hedefinin çok uzak olmakla birlikte Türkçülüğün hızla yaygınlaşmasını sağlayan bir işlevselliğe sahip olduğunu vurgular (Gökalp, 1970: 27).

Gökalp'in işe Osmanlıcılıkla başladığını, İslamcılık ve Turancılıkla devam ettiğini, sonunda Batıcılığa yöneldiğini yazan Vehbi Vakkasoğlu, onun Batı-Doğu arasında bocalamayı çözecek düşünsel bir destek ortaya koyamadığını ileri sürmüştür. Üstelik Mehmet Ziya olan adından, Mehmet'i atarak Gökalp'i eklemiştir. Vakkasoğlu bu durumu, Gökalp'in yaşadığı dini çevreye uyumsuzluğu olarak değerlendirmektedir (Vakkasoğlu, 1980: 11-14). Tam da bu noktada Gökalp'in öngörülerinin doğrulanmamasını ya da yetersiz kalmasını, yargılamaktan ziyade ülke ve dünya açısından çalkantılı bir dönemden geçilirken yapılan analiz zorluğunu göz önünde bulundurmanın daha anlamlı olacağı söylenebilir.

Yusuf Akçura dil konusunda ortak bir şive kabul edilecekse tüm Arapça ve Farsça kelimelerin atılması gerektiğini düşünmüştür. Akçura'ya göre Osmanlı Türklerince alışılmış olsun ya da olmasın bütün Türk lehçelerinden kökler alınmalıdır (Akçura, 1978:25). Gökalp ise genel olarak halk diline yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe sayılması, yerlerine yeni kelimelerin konulması nedeniyle fosil haline gelen eski kelimeleri diriltmemek gerektiğini savunmuştur. Ona göre Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir. "Arı Türkçecilik"den yana olmayan yazar halk diline girmiş Arapça ve Farsça kelimeleri türkçeden çıkarmanın, dili en canlı kelimelerden, dini, ahlaki ve felsefi tabirlerden mahrum edeceğini düşünmüştür (Gökalp, 1970: 138-139, 11). Hüseyinzade Ali'nin 1905'de savunduğu bu fikir 1911-1912 yıllarında Gökalp tarafından benimsenmiştir. Gökalp'in ilim terimlerini kutsal kitabın dilinden almak kuralı, bu ilk teklifin biraz değişmiş halidir. Gökalp'in "Türkçeleşmiş Türkçedir" kuralı da Hüseyinzade Ali'de vardır. Hüseyinzade Ali, Batılılar ilim dillerini nasıl Yunanca ve Latince'den alıyorsa biz de Arapça ve Farsçadan almalıyız görüşünü savunmuştur. Ancak tarih iki yazarın öngördüğü gibi seyretmemiştir. Ne öne sürülen Farsça terimler tutmuştur ne de yaygın bir kullanıma sahip Arapça terimler ihtiyacı karşılayabilmiştir. Sonraki yarım asırda, bu terimler ya Batı uygarlığından alınmış ya da öz Türkçe'den karşılanmıştır (Ülken, 1998: 271-273). Nitekim 1935 yılı Mayıs'ında Türk Dili Araştırma Kurumu, Arapça ve Farsça kelimelerin yerine geçecek kelimeleri içeren bir sözlük yayımlamıştır (Çağaptay, 2002: 255).

Ziya Gökalp Halk müziğinin Batı müziği yöntemine göre armonize edilmesi ile hem milli hem Avrupalı bir müziğe sahip olunabileceğine inanmaktadır (Gökalp, 1970: 147). Bu görüşe katılmayan İsmail Hakkı, "*Musikide Batıya Doğru*" adlı yazısında, alafanga-alaturka ikiliğinin Türklükten kopmadan Avrupalılaşmakla aşılabileceğini belirtir. Bunun için şu üç koşul gereklidir. İlki Avrupa müzik tekniğini bilmek, ikincisi ulusal bir kişilik sahibi olmak, üçüncüsü sanatsal yaratıcılıktır (Baltacıoğlu, 1945: 146, 148).

Türkçülük ve Batıcılık: Sosyal Darwinizm

Akçura, 1900-1903 yılları arasında Paris'te kalmıştır. Sorbonne'da dersler almış ve çok okumuştur. Bu dönemde yazdığı yazılarda ekonomist ve materyalist bir yönelim içinde olduğu göze çarpar. Akçura'nın ilk yazılarında kendisini gösteren bir başka çarpıcı düşünce yaşamak için mücadele temasıdır. Akçura'ya göre Sosyal Darwinizm'deki, var olma mücadelesinde geçerli olan doğal ayıklanma olgusu, gücün ele geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu açıdan Türkler, Avrupa karşısında yok olmamak için güçlü olmalarını sağlayacak bir sistem benimsemelidir (Georgeon, 2002: 507-508). Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*'de Osmanlı Devleti'nin çıkarını, güç kazanmasında görür. Bu gücü, kendisine en uygun sistemi benimseyip uygulayarak kazanacaktır (Akçura, 1976: 27). Türk ulusal kimliği geride kalmak ile yok olmayı özdeşleştiren bir anlayışın ürünü olmuştur. Bu nedenle Türk kimliğinin oluşumunda Sosyal Darwinizm etkisi güçlüdür. Doğu Sorunu'nun baş figürü olan

hasta adam, onlarca yıl süren yok olma ve iyileşme arasındaki bıçak sırtı dengede iyice gerilmiştir. Bu gerilim Batı'nın yutmaması için onun gibi güçlü olmak düşüncesini teşvik etmiştir.

Hatta 1830 yılında Kaptan-ı Derya Halil Paşanın şu abartılı ifadesinin Sosyal Darwinist bir tema taşıdığı söylenebilir: “Avrupa’yı taklitle hızla yönelmezsek, bizim için Asya’ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur” (Akçura, 1976: 43). II. Meşrutiyet’ten (1908) sonra çoğu tanınmış aydınının açık bir şekilde Batıcılık akımını benimsediği yadsınamaz. Hüseyin Cahit “Arapçayı Farsçayı ilerletmeye çalışmıyorduk; bu dillerde yazılmış kitapları okumak istemiyorduk” diyerek dönemin atmosferini vermektedir. Yazar anılarında, Fransız dilini ve kültürünü, kafasını skolastiğin bataklığından kurtaran, ruhunu özgürlüğe kavuşturan güç olarak görmüştür. Hüseyin Rahmi “Batı uygarlığı bizim uyanışımızda bir ışıldak olmuştur” demektedir (Berkes, 1978: 371). Balkan Savaşları bu genel ruh halini sarsmıştır. Bu savaşları kıskırtan Batı uygarlığı Batıcılığın prestijini düşürmüştür. Selanik’teki sosyalist eğilimli “Yeni Hayat” çevresinin halkçılık eğilimi Türkçülüğe ve Turancılığa evrilmeye başlamıştır. Türkçü çevrelerden yazar Tekin Alp (Musevi Moses Cohen) Bu durumu şöyle ifade etmiştir: Selanik ve Rumeli’nin kaybedilmesinden sonra Türklerin yüzü Turana çevrilmiştir. Gökalp Türk toplumunun ülkeleri nelerdir sorusunu irdelerken, tüm dünyada dinsel ülkelerin aşındığını belirterek Türk toplumunun “ümme” türünden ulus türüne geçiş halinde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre çağdaş toplumlar, ümme değil ulus toplumlardır. Bu anlamda çağdaş uygarlık, bir uluslar uygarlığıdır. Çağdaşlaşma Türk ulusal kültürünün geliştirilmesiyle olur. Berkes’e göre ulusçuluk görüşünün çağdaşlaşma çözümü, Batılılaşma yoluyla çağdaşlaşma değil, uluslaşma yoluyla çağdaşlaşma olmuştur (Berkes, 1978: 413, 417-418).

Batılılaşma konusu Peyami Safa’nın ana sorunlarından biridir. Çöken bir imparatorluğun son zamanlarına tanık olan Safa, Batı’yı küçümsemekle ona ulaşmaya çalışmak arasında gördüğü çelişkiyi işlemiştir. Toynbee’ye atıfta bulunan Safa’ya göre iki medeniyet arasında bir hükmetme ilişkisi olursa, hükmedilmeye çalışan ülke, iki tavır gösterir. İlki, tehdit edilen ülkenin içine kapanması ve geleneklerine bağlanmasıdır. Bu durum Zelodizm olarak adlandırılır. İkincisi, hükmetmek isteyen medeniyetin silahları edinilerek ona karşı koyulur. Bu da herodyanizmdir. Safa bu iki durum arasında kendi görüşünü Avrupalılaştırırken Doğu’luya özgü güçlü sezgi duygusunu mistisizmle yeni bileşimlere doğru tekamül ettirmek olarak ortaya koyar (Göze, 1993: 23-24, 29). Bu tanımlamalar Sosyal Darwinist bir yorum çağrıştırmaktadır. Sosyal Darwinizmden etkilenen çoğu Osmanlı aydınınının aksine Ziya Gökalp emperyalist politikaları haklılaştırmak için kullanılan bir rasyonalizasyon olarak gördüğü sosyal Darwinizme inanmaz. Gökalp’e göre Darwin’in teorisinin toplumsal olaylarda geçerliliği yoktur (Ünder, 2002: 436).

Sonuç

Görüldüğü gibi bu çalışmada Türkçü düşünceye katkıda bulunmuş kritik isimlere yer verilmiştir. Türkçü düşüncenin, Türkoloji çalışmaları, Rusya Türkleri arasındaki çalışmalar ve Osmanlı Devleti’ndeki aydınların bireysel çalışmaları ekseninde ilerlediği görüşüne ulaşılmıştır. Pan-Ottomanizm, Pan-İslamizm, Pan-Türkizm gibi akımlar hızla akan tarihsel süreç içinde gerçekliklerini kaybetmiş, sundukları teorik ve tarihsel birikimle Türkçülük akımını besler hale gelmişlerdir. Türkçülük akımının Rusya Türkleri arasında yayılması çeşitli tarihsel parametrelerin birleşmesiyle olanaklı olmuştur. Kırım Savaşı’nın tetikleyici etkisi, Rusya Türklerini kapsayan çağdaş Rus eğitimi ve oluşmaya başlayan burjuvazi dünya konjonktürü ile de birleşerek Türkçülük bilincini ortaya çıkarmıştır. Avrupa’daki Türkoloji çalışmaları ise hem bu konjonktürün hem de uluslararası politikanın ürünü olarak gelişmiştir.

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Türkçü düşüncenin önemli esin kaynakları olmuşlardır. Bununla birlikte bu yazarların düşünceleri, başta Gökalp’inkiler olmak üzere, hem kendileri hem de Türkçü düşünce tarafından revize edilmiştir. Batılılaşma, laiklik, dil, tarih ve müzik alanındaki çalışmalar, ulusal sanayi yaratmak adına izlenen korumacı iktisadi politikalar, özellikle kadınlara tanınan haklar olmak üzere eğitimde ve tüm toplumsal hayatta yapılan reformlar, pratikte

parçalanmaz bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılaşmayı taklit etmek ya da onu parçalayıp eski değerleri de korumak değil; Batılılaşmayı bu ülke topraklarında bütün değerleriyle birlikte yeniden üretmek Türk ulusçuluğunda çağdaşlaşmak anlamına gelmektedir. “Uluslaşma yoluyla çağdaşlaşma” bu bağlamda yorumlanmalıdır.

Türk ulusçuluğu geride kalmakla yok olmayı özdeşleştiren bir sürecin de doğal sonucu olmuştur. Bu anlamda Sosyal Darwinizm, Cumhuriyet kadroları arasında kısmen rağbet görmüştür.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (7. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akarlı, A. O. (1993). Milliyetçilik Sorununa Çağdaş Yaklaşımlar. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 62, ss. 156-170.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihsel Gelişimi*, İstanbul: Türk Kültür Yayıncılığı.
- Akçura, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Babacan, H. (2014). *Mehmed Talat Paşa 1874-1921*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1945) *Batrya Doğru*. İstanbul: Yeni Adam Yayını.
- Berber, O. (2017). Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 1-24.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Billy, J. (1974). *İktisat Siyaseti*. (Merih İpek Teziç, Çev.). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Cihan, A. & Doğan, İ. (2002). Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum, *Türkler*, (10), ss. 532-571.
- Çağaptay, S. (2002). Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (4), İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 245-262.
- Ertan, T. F. (2011) Atatürk İlkeleri., Temuçin Faik Ertan (Ed.), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde (s. 239-258). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Georgeon, F. (2002). Yusuf Akçura. (Alev Er, Çev.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (4), (s. 505-514). İstanbul: İletişim Yayınları..
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Göze, E. (1993). *Peyami Safa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi (I)*. Ankara: Karacan Yayınları.
- Gürün, K. (1982). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi (II)*. Ankara: Karacan Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, (Recep Boztemur, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (1994). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Latka, J. S. (1987). *Lehistan'dan Gelen Şehit, Mustafa Celalettin Paşa*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Mustafa Celâlettin Paşa. (2014). *Eski ve Modern Türkler*. (Güven Beker, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Oğuz, A. (2006). Rusya Türklerinin Türk Milliyetçiliğiyle İlişkileri. *Doğu-Batı*, 38, ss. 109-123.
- Okan, O. (2011). İktisat, Milli İktisat, Ziya Gökalp. (Korkut Tuna & İsmail Coşkun, Ed.), *Ziya Gökalp* içinde (s. 238-297). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Roux, J. P. (2010). *Türklerin Tarihi*. (Aykut Kazancıgil & Lale Arslan Özcan Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Mehmet Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Safa, P. (2010). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Turan, Ş. (1989). Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uca, A. (2001). Dr. Hüseyinzade Ali Bey. *Türk Yurdu*, 288, s. 50-57. Ankara. Türk Ocakları Yayını.

Ülken, H. Z. (1948). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ülken, H. Z. (1998). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünder, H. (2002). Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (4), (s. 427-437). İstanbul: İletişim Yay.

Ünlü Soylu, P. (2015). *Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

Vakkasoğlu, A. V. (1980). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Yetim, F. (2017). *Türk Düşüncesinde Arayışlar*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.

Yüner, M. A. (2009). *Comparision of the Ideas of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura On Turkism*, Ankara: Middle East Technical University the Degree of Masters of Science the Department Sociology.

Zürcher, E. J. (2003). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (5), (s. 40-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Saimbeyli'deki Tarihî Köprüler¹

Halil SÖZLÜ²
İlker GÜMÜŞ³

Giriş

Saimbeyli, Akdeniz Bölgesi'nin Adana ili sınırları içerisinde yer alan küçük bir ilçedir. Saimbeyli'nin kuzeyinde Adana'nın Tufanbeyli ilçesi, kuzeybatısında Kayseri'nin Develi ilçesi, batısında Kahramanmaraş, güneydoğusunda Kahramanmaraş'ın Andırın ve Osmaniye'nin Kadirli ilçeleri, güneyinde ise Adana'nın Kozan ilçesi bulunmaktadır. Saimbeyli, Kapadokya-Kayseri-Adana bağlantılı stratejik bir konumda, ordu yolu üzerindedir (Öcal: 2009: 162).

Saimbeyli, Obruk ve Kirkot akarsuları kenarında, dar bir vadi içerisinde, oldukça eğimli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Şehir, deniz seviyesinden 1050 metre yükseklikte olup çevresine bakıldığında %91'ini dağlık alanların oluşturduğu görülür. Kuzey-güney yönlü Cumhurlu ve Saimbeyli akarsuları ve kuzeydoğu-güneybatı yönlü Göksu akarsuyu şehri boydan boya kesmektedir. Şehrin kuruluşunu etkileyen bu faktörler, gelişim düzeninde de etkilidir (Öcal: 2009: 164).

Tarihî kaynaklardan anlaşıldığı üzere, Saimbeyli'nin (Badimon, Haçın) yerleşim tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Şehir X. yy.'da Bizans döneminde Haçın (Badimon) Cilicia'yı Toroslar üzerinden Kapadokya'ya bağlayan önemli bir yol üzerinde kurulmuştur. Bu dönemlerde farklı isimlerle anılan Saimbeyli'nin (Haçın) yazılı kaynaklarda da farklı şekillerde telaffuz edildiği görülür. İbn Bini tarafından Haçın ya da Hacin olarak adlandırılmaktadır (Akkaya: 2003: 66).

Saimbeyli, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında varlığını sürdürürken I. Dünya Savaşı sonunda Fransızlar Adana yöresini işgal etmiştir. Bu işgal, Saimbeyli'de yaşayan Ermenileri ayaklandırarak silahlanmalarına sebep olmuştur. Saimbeyli'yi kontrol altına almak isteyen Fransızlar, Ermeni çetelerine destek vermişlerdir (Öcal: 2009: 165). Saimbeyli (Hacin)'de 200 yıl süreyle Türkler ve Ermeniler bir arada yaşamışlardır. Fakat Ermeniler dış güçlerin etkisiyle, birlikte yaşadıkları Türkleri öldürmeye başlamışlardır. Bu durum, Atatürk'ün Samsun'a çıkmasına ve Kuva-yı Milliye'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı esnasında Saimbeyli, coğrafi konumundan dolayı Kuva-yı Milliye için önemli bir yer olmuştur. Kilikya Komutanı Binbaşı Kemal Doğan ile Yüzbaşı Osman Tufan Bey'in komutaları altındaki milis güçlerin Kuva-yı Milliye cephesi üzerinde olan Saimbeyli'de Ermenilerle uzun süre çok şiddetli çatışmaları olmuştur. Bu sebeple Saimbeyli, bölgede Ermeni zulmünün en acı hatıralarını yaşamıştır. Saim Bey, Milli Mücadele'de Kuva-yı Milliye ordusunun subaylarından biri olarak görev yapmış olup bölgenin Ermenilerden kurtarılmasında büyük rol oynamıştır. Saim Bey, Mamure Caddesi'nde 15 Kasım 1920 tarihinde

¹ Bu araştırma, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün E-94949537-161.01[161.01.18]-2432119 sayılı izni ve Mersin Üniversitesi iş birliğinde Doç. Dr. Halil Sözlü başkanlığında yürütülen, "Ortaçağdan Günümüze Adana İli ve İlçeleri" adlı arkeolojik yüzey araştırması projesinden üretilmiştir.

² Halil Sözlü, Doç. Dr. Mersin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Orcid: 0000-0002-3100-486X

³ İlker Gümüş, Doktorant, Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Orcid: 0000-0001-6276-3298

Fransızlarla girdiği çatışmada hayatını kaybetmiştir. Bu yüzden, İl Genel Meclisi'nin kararıyla ilçenin Hacin olan adı "Saimbeyli" olarak değiştirilmiştir (Saimbeyli Belediyesi 2001: 1). Hacin Ermenilerinin 1921'de yalnızca şehir merkezinde yaptıkları katliamda 363 memuru feci şekilde öldürdükleri tespit edilmiştir. Bu olayda Hacin'in Fransız ordusunun güzergâhı üzerinde olması etkili olmuştur (Yalman: 1997: 173-174).

Kurtuluş Savaşı esnasında şehir tamamen yakıldığı için ilçenin idari merkezi (1923-1926) Gürleşen köyüne nakledilmiş olup daha sonra Doğanbeyli (1926-1929)'ye taşınmıştır. Savaş sonrası Saimbeyli yavaş bir gelişme göstermiştir. Bu olaylar, şehirdeki yönetim birimlerinin geçici süre için yakın yerleşim birimlerine taşınmasına sebep olmuştur. Fakat zamanla bu yönetim birimleri tekrar eski yerleşim merkezine taşınmıştır. Şehir kurulduktan sonra gelişimini Saimbeyli akarsuyunun iki yanında sürdürmekte ve Adana-Kayseri yolu boyunca genişlemektedir (Öcal: 2009: 168).

Genellikle içerisinden su geçen yerleşim yerlerinin ayrılmaz parçası olan köprüler, kent ile özdeşleşen silueti ve estetiği oluşturur. Ancak bu alışılmış durum, Saimbeyli için söz konusu değildir.

Ulaşımı sağlamak amacıyla nehir, ırmak, çay, göl ve vadilere kurulmuş olan köprülerin Anadolu Türk mimarisi içinde büyük bir yeri vardır. Bunların stratejik önemleri yanında sosyal ve ekonomik yönlerinin bulunduğu da söylenebilir (Top: 1998: 12). Köprüler, insanları birbirine kavuşturan yapılardır. Bir kıydan diğer kıyıya uzanan köprülerin temel fonksiyonu birleştirmektedir (Gülenden: 2009: 370-375). Kentlerin şekillenmesinde etkili olan doğal veriler, aynı zamanda kentin günlükünde de önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda, içinden su geçen kentlerde kentin ayrı bölgelerini birleştiren geçiş mekânları ön planda yer almaktadır (Sağlık vd.: 2021: 607).

Türkiye'deki tarihî eserlere yerli ve yabancı turistler yoğun ilgi göstermektedir. Fakat tarihî eserlerin tahribinin önüne de geçilememektedir ve korunması adına farkındalık yaratılamamaktadır. Bu çalışma da Saimbeyli'deki tarihî taş köprülerin tespiti, tanıtılması ve eski eserlerin korunmasına dair önemin vurgulanması amacıyla kaleme alınmıştır. Araştırma konusu mimari yapılar; analogi, arkeolojik veri ve bölgenin tarihsel süreci dikkate alınarak ve alan analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

Himmetli Köyü Taş Köprü

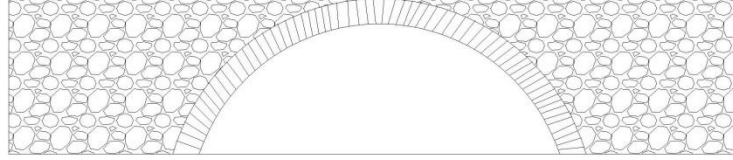
Kitabesi bulunmayan tarihî Himmetli Taş Köprüsü'yle ilgili araştırmalarda yazılı belgeye rastlanmamıştır. Köprüde kullanılan malzeme ve teknikten hareketle köprüyü Osmanlı dönemine tarihlendirmek mümkündür.

Şekil 1: Himmetli Köprüsü genel görünüm

Köprü, Saimbeyli ilçesine bağlı Himmetli köyünde bulunmaktadır. Yapı, Feke-Saimbeyli karayolunun sağında, x: 242027,80 y: 4116126,25, koordinatında 730. kotunda yer alır.⁴ Tek kemer açıklığından oluşan Himmetli Köprüsü, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Düz olarak tasarlanan tabliyesinin yol döşemesi özgündür fakat tabliye taşlarının üzerinde toprak hafriyatı vardır. Tabliyenin uzunluğu 17.30 m olarak ölçülen köprünün tabliye genişliği 3.70 m'dir. Yapının kemeri yarım daire biçiminde tasarlanmış basık kemer formunu yansıtmaktadır. Köprünün ayakları her iki tarafta yamaçtaki kayalar üzerine inşa edilmiştir.

Köprünün döşeme uzunluğu 4.85 m, genişliği 3.70 m, yüksekliği 5.10 m, kemer genişliği ise 7.60 m'dir. Yapı, tek gözlü sivri kemerli formda yapılmış olup yolu düz köprülerdendir.

Grafik-1: Himmetli Taş Köprü planı ve kesiti

Köprüde malzeme olarak taş kullanılmıştır. Kemer kısmında düzgün kesme taş kullanılırken, diğer bölümlerinde küçük boyutlu moloz ve kaba yonu taşlar mevcuttur. Yapının korkuluk bölümü bulunmadığı gibi köprüde herhangi bir süsleme unsuru da mevcut değildir.

Şekil 2: Himmetli Köprüsü mansap cephesinden genel görünüm

⁴ Yapılar koordinatları ED50 formatında alınmıştır.

Köprü'nün memba cephesinde tempan duvarında küçük çaplı yıkıntılar gözlenmektedir. Diğer bir yıkıntı köprü'nün tabliyesinin mansap cephesindedir. Köprü'nün, bulunduğu konum itibarıyla aslına uygun olarak restorasyona ihtiyacı vardır.

Fatih Mahallesi Taş Köprü

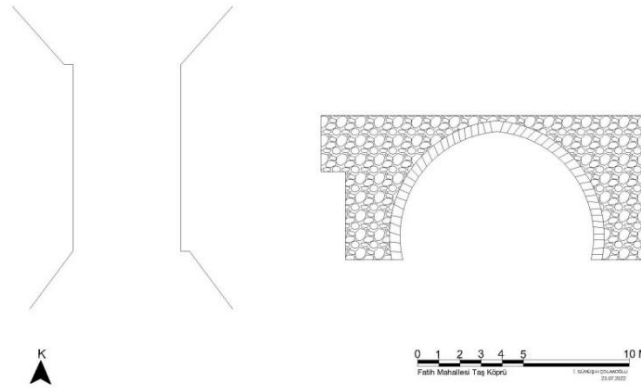
Kitabesi bulunmayan tarihî Fatih Mahallesi Taş Köprü'sü'yle ilgili araştırmalarda yazılı belgeye rastlanmamıştır. Kullanılan malzeme ve teknikten hareketle köprü'yü Osmanlı dönemine tarihlendirmek mümkündür.

Şekil 3: Fatih Mahallesi Taş Köprü'sü mansap cephesinden genel görünüm

Köprü, Saimbeyli ilçe merkezinde Fatih Mahallesi'nde, x: 4208183,74 y: 244260,22; 969. kotta bulunmaktadır. Tek kemer açıklığından oluşan Fatih Mahallesi Taş Köprü'sü, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Düz olarak tasarlanan tabliyesinin üzerinde modern betonarme köprü bulunduğu için yapısı gözlemlenememiştir. Tabliyesinin uzunluğu 19.30 m olarak ölçülen köprü'nün tabliye genişliği 5.11 m'dir. Yapının kemeri sivri formda tasarlanmıştır. Köprü'nün her iki tarafta bulunan ayakları toprak zemin üzerine inşa edilmiştir.

Köprü'nün döşeme uzunluğu 5.23 m, genişliği 5.11 m, kemer genişliği ise 8.83 m'dir. Köprü, tek gözlü sivri kemerli formda yapılmış olup yolu düz köprülerdendir.

Grafik-2: Fatih Mahallesi Taş Köprü planı ve kesiti

Köprüde malzeme olarak kaba yonu ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kemer kısmında düzgün kesme taş kullanılırken diğer bölümlerde ise küçük boyutlu moloz ve kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Yapının korkuluk bölümü bulunmamaktadır. Üzerinde modern köprü olduğu için zayıf ya da sağlam olup olmadığı gözlenememektedir. Köprüde herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Şekil 3: Fatih Mahallesi Taş Köprüsü mansap cephesinden görünüm

Taş köprüünün yapısında farklı malzemeler olduğu görülmektedir. Modern köprüünün inşası sırasında restorasyon görmüş olabilir.

Merkez İslam Mahallesi Taş Köprü

Kitabesi bulunmayan tarihî Merkez İslam Mahallesi Taş Köprüsü'yle ilgili araştırmalarda yazılı belgeye rastlanmamıştır. Kullanılan malzeme ve teknikten hareketle köprüyü Osmanlı dönemine tarihlendirmek mümkündür.

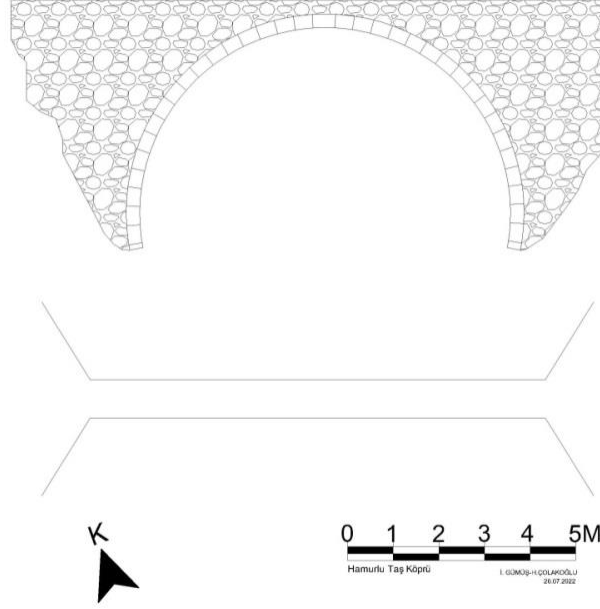

Şekil 5: İslam Mahallesi Taş Köprü genel görünüm

Köprü, Saimbeyli ilçe merkezindeki İslam Mahallesi'nde, 37°59'22.5 N; 36.0916768 koordinatında bulunmaktadır. Tek kemer açıklığından oluşan İslam Mahallesi Taş Köprüsü, doğu-

batı doğrultusunda uzanmaktadır. Düz olarak tasarlanan tabliyesinin üzerinde asfalt dökülmüştür. Günümüzde bu sebepten aktif olarak araç trafiğinde kullanılmakta ve tabliyenin taş döşemeleri gözlenmemektedir. Tabliyesinin uzunluğu 10 m olarak ölçülen köprünün tabliye genişliği 8.5 m'dir. Yapının kemeri sivri formda tasarlanmıştır. Köprünün iki tarafta ayakları toprak zemin üzerine inşa edilmiştir. Taş köprü üzerinde modern betonarme köprü bulunmaktadır.

Grafik-3: İslam Mahallesi Taş Köprüü planı ve kesiti

Köprünün döşeme uzunluğu 1 m, genişliği 8.5 m, kemer genişliği 8 m ve yüksekliği 8.8 m'dir.

Köprüde malzeme olarak kaba yonu ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kemer kısımlarında düzgün kesme taş bulunurken diğer bölümlerde kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Yapıda korkuluk bölümü olmadığı gibi herhangi bir süsleme de bulunmamaktadır.

Şekil 6: İslam Mahallesi Taş Köprüsü mansap cephesinden genel görünüm

Köprünün memba ve mansap cephelerinde onarımlar gözlenmektedir. Muhtemelen modern köprünün inşası sırasında taş köprüye restorasyon uygulanmıştır.

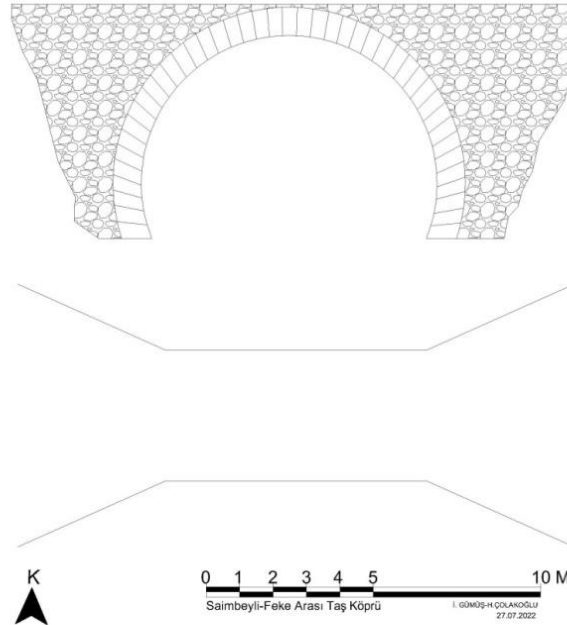
Obruk Yolu Taş Köprü

Kitabesi bulunmayan tarihî Obruk Yolu Taş Köprüsü'yle ilgili araştırmalarda yazılı belgeye rastlanmamıştır. Köprüde kullanılan malzeme ve teknikten hareketle Osmanlı dönemine ait olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 7: Obruk Yolu Taş Köprüsü genel görünüm

Köprü, Saimbeyli-Obruk Şelalesi yolunda, x: 4212396,51; y: 244824,56; 1101 kotunda bulunmaktadır. Tek kemer açıklığından oluşan Taş Köprü, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Düz olarak tasarlanan tabliyesinin üzerine asfalt dökülmüştür. Bu sebepten günümüzde aktif olarak araç trafiğinde kullanılmakta ve tabliye taş döşemeleri gözlenmemektedir. Tabliyesinin uzunluğu 8.40 m olarak ölçülen köprünün tabliye genişliği 4.30 m'dir. Yapının kemeri yuvarlak formda tasarlanmıştır. Köprünün her iki ayağı da toprak zemin üzerine inşa edilmiştir.

Grafik-4: Obruk Yolu Taş Köprü planı ve çizimi

Köprüünün döşeme uzunluğu 0.75 m, genişliği 4.30 m, kemer genişliği ise 3.50 m'dir. Yapı, tek gözlü ve yuvarlak kemerli formda yapılmış olup yolu düz köprülerdendir. Köprüde malzeme olarak kaba yonu ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kemerde ve kemer kısmında düzgün kesme taş, diğer bölümlerde küçük moloz kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Korkuluk bölümü olmayan köprüde herhangi bir süsleme de bulunmamaktadır.

Şekil 8: Obruk Yolu Taş Köprüsü mansap cephesi görünümü

Köprüünün memba ve mansap cephelerinde yıkılma gözlenmemektedir. Fakat yosunlanmadan dolayı köprü taşlarının kimyasında bozulmalar gözlemlenmiştir.

Değerlendirme

Köprüler, sefere çıkılırken ordunun geçtiği, posta ve haberleşme teşkilatının kullandığı, ticaret kervanlarının ve hac kabilelerinin yararlandığı geçitler olarak önem taşımakla birlikte, bazen de köprü görevlilerinin ve ulakların barınma amacıyla kullandıkları meskenlerdir. Ayrıca savaş döneminde karşı kuvvetlerin yararlanması istenmeyen tesisler olarak da savunma bakımından önemlilerdir. Devletlerin neredeyse bütün iktisadi faaliyetleri yolların geçtiği yerler ile bu yolların bulunduğu limanlarda ve şehirlerde toplanmış olup yol ve köprülerin kullanıldığı tüm etkinliklerin gerçekleşmesi ve gelişmesi için yolların güvenliğinin sağlanması daima bir gereklilik olmuştur (Halaçoğlu: 2022: 1-6; Ortaylı: 2007: 326-329; İltar: 1995: 21-25; Halifeoğlu: 2013: 83).

Anadolu üzerinden yapılan Haçlı Seferleri sırasında Saimbeyli'ye önem verilmiş. Bu bağlamda Ermenilere destek verilerek kaleleri onarılmıştır. Saimbeyli, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de bu değerini korumuştur. Saimbeyli'nin kaleleri onarılarak Orta Anadolu'yu Adana ovalarına ve bu suretle Akdeniz kıyılarına bağlayan Toros geçitlerinden birine tekabül eden bu yolun kullanılması ve yönetimde önemli fonksiyonlar üstlenmesi sağlanmıştır (Öcal: 2009: 178). Bu bağlamda, Kurtuluş Savaşı döneminde Ermeni çetelerin Saimbeyli'deki tüm Türk-İslam eserlerini yakıp yıkarken köprülere zarar vermedikleri yapılan arazi çalışmasında görülmüştür. Köprülerin özgün dokusunun korunmasında Fransız işgal kuvvetlerinin İç Anadolu'ya ulaşmak için Saimbeyli güzergâhını kullanmak istemesi de etkili olmuştur. Köprülerin bu stratejik öneminden dolayı günümüze kadar ulaştığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Askerî ve ekonomik amaçlı inşa edilen köprüler; sivri kemerli, yuvarlak kemerli, tek gözlü ve çok gözlü olarak yapılmışlardır. Önceleri köprüler basit ve ahşap olarak yapılmış, daha sonra sağlam kesme taşlardan inşa edilmiştir (Yıldız: 2008: 146). Ana gözlerde dairesel kemer kullanımı beylikler devrinde başlamıştır ve bunun örneğinin en çok görüldüğü beylik Karamanoğulları olmuştur (İltar: 1978: 277). Saimbeyli'de bulunan taş köprülerin tamamı askerî ve ekonomik amaçlı inşa edilmiştir.

Köprülerin tempanında kaba yonu, kemer kısımlarında düzgün kesme taş tercih edildiği gözlenmiştir. Himmetli, Obruk yolu ve Fatih Mahallesi'ndeki tarihî taş köprüler; beylikler devri özelliğini yansıtır biçimde dairesel kemerlidir. Bu coğrafyada hüküm süren Karamanoğullarının köprü inşaa geleneği Saimbeyli'de de devam ettirilmiştir. İslam Mahallesi Taş Köprüsü ise sivri kemerli olarak inşaa edilmiştir. Saimbeyli'de bulunan köprülerde malzeme olarak taşın tercih edilmesinde, taşın fiziksel ve mekanik olarak dayanıklı olması ve yakın çevrede bulunması etkili bir gerekçedir.

Saimbeyli'deki tek gözlü ve daire kemerli olan taş köprüler, bölgenin topoğrafik özelliklerine uygun olmasından dolayı beylikler dönemine ait eserler ile benzerlik göstermektedir. Mut'taki merkez taş köprü ve Mut Keben Köprüsü (Sözlü: 2017: 244-246), Keben (sosun) Köprüsü ve Konya Bozkır ilçesi Dereçi kasabası Şaban Köprüsü (Duran vd. 2016: 68), Sömek Köprüsü (Göçmen: 2022: 99), Pozantı Ak Köprüsü ve İzmir Kervan Köprüsü (Çulpan: 2002: XVI-CLV), Bitlis Keşiş (Molla Değirmeni) ve Mermutlu (Tunç: 1978: 117, 140) köprüleri ile benzerlik göstermektedir.

Yapı taşlarının bulunduğu çevrenin iklimsel özellikleri onların bozulma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında, bozunma türünün, kayacın fiziksel ve kimyasal yapısı ile dış ve iç etkilerin özelliklerine bağlı olduğu da bilinmektedir. Taş yapıların yıpranması ve bozulmasındaki süreci hazırlayan etmenlerin birçoğu genellikle birlikte etkili olan fiziksel, kimyasal ve biyolojik nedenlerdir (Dal vd.: 2016: 356). Bunlar; taşlardaki fiziksel ayrışma, taşları oluşturan minerallerin fiziksel ayrışması, taşları oluşturan minerallerin yapılarında bir değişme oluşmadan bağlarının zayıflayarak parçalara ayrılıp ufalanması olarak ifade edilebilir (Dal vd.: 2016: 357). Taşın kimyasal bileşimindeki değişim sonucunda yapı taşını oluşturan minerallerin başka minerallere dönüşmesi olayı "kimyasal çözünme" olarak nitelendirilir ve karbondioksit, su, oksijen ve mikroorganizmaların etkisiyle hareket etmesi sonucu gelişir. Kimyasal bozulmadaki temel etkenler nem oranı ve sıcaklıktır (Dal vd.: 2016: 359). Saimbeyli'de mevsimler arasındaki yüksek sıcaklık farkı, tuz, buz ve ağaç kökünün çatlatmasıyla kayada bulunan mineral bağlarının zayıflaması taş köprülerdeki taşların fiziksel olarak parçalanmalarına neden olmuştur.

Geçmişte yaşanan köprü yıkılma olayları incelendiğinde köprü ayağında oluşan hasarların genellikle hidrolik faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Nehir yatağında meydana gelen oyulma, nehirler üzerine inşaa edilmiş köprülerin güvenliğini olumsuz yönde etkileyen en önemli hidrolik faktörlerden biridir. Oyulma, hidrodinamik kuvvetlerin etkisiyle oluşan bir yatak erozyonudur. Akış hızında meydana gelen yükselme, oyulma yoğunluğunda artışa sebep olmaktadır (Soydan vd.: 2018: 137). Memba tarafında gerçekleşen bu olay Saimbeyli taş köprülerinde de görülmektedir. Himmetli Köprüsü'nün memba cephesinde hidrolik aşınmadan dolayı küçük çaplı çökmeler gözlemlenmiştir. Saimbeyli taş köprülerinde doğa olaylarından kaynaklı çatlaklar oluştuğu da kaydedilmiştir. Doğa olaylarının yanı sıra bu köprülerin yerleşim yerinden uzakta olması bölge insanların burada kaçak kazı (define kazısı) faaliyetleri yürütmesine imkân vermekte, bu da tarihî köprülerde çatlamayla birlikte kırıklara ve küçük çökmelere neden olmaktadır. Tüm bu nedenlerle tahrip edilmiş olan Himmetli Köprüsü, her an yıkılma riskiyle karşı karşıyadır. Bu köprü, Saimbeyli'de acil önlem alınması gereken köprülerden biridir.

Rüzgârlar yardımıyla taşınarak derzlere ve taş yüzeyindeki mikro boşluklara yerleşen tohumların zaman içinde büyüyerek bitki hâline gelmesi çok yaygın bir döngüdür. Buralarda gelişerek zamanla ağaca dönüşen bu bitkilerin kökleri ve düşen yaprakları eserlere oldukça fazla zarar verir. Köprülere zarar veren bir diğer unsur da otsu bitkilerdir fakat onlar, ağaçlar kadar tahripkâr değildir (Dal vd.: 2016: 361). Köprülere verilen önemden dolayı onların bu tahribattan korunması için tarihte çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin XVI. yüzyılda bazı aileler, örfi vergilerden ve avarızdan muaf olmak şartıyla köy ve kent merkezlerinde işleyen taş ve tahta köprüleri tamir etmekle görevlendirilmiştir (Erdoğan: 1998: 87). II. Bayezid devrinde de Bademli köyünde oturan Hacı Mahmut ve babası, Beyşehir'deki bu köprünün tamirini ve bakımını yapmakla mükellef

tutulmuştur. Bu vazifeleri karşılığında her türlü avarızdan muaf tutulmuşlardır (Konyalı: 1991: 302). Kullanılmaya elverişli ve şehirlere yakın olanlar, günümüzün şartlarına uygun şekilde onarılarak kullanılmaya devam edilmektedir. Köylerde bulunan ya da merkezlere uzak kalan köprüler de işlevini yitirmesi nedeniyle onarılmayıp yıkılmaya terk edilmiştir (Dülgerler: 2006: 272). Besin kaynakları su olan bitkilerin, nehir üzerinde bulunan tarihî taş köprüleri tahrip etmesi kaçınılmazdır. Himmetli ve Obruk yolu taş köprülerinde kök ve yaprakların yanı sıra yosunlanmanın da yapılaraya zarar verdiği gözlemlenmiştir. Osmanlı dönemindeki uygulamanın benzerini günümüzde karayolları ile birlikte büyükşehirler de üstlenmelidir. Zararın en aza indirilmesi için Adana Büyükşehir Belediyesi KUDEB ekiplerinin gözetiminde tarihî taş köprülerde her yıl düzenli olarak ot ve kök temizliği yapılması elzemdir.

Sonuç

“Bir insan köprü kurar, bin insan geçer.” atasözünde topluma ve insanlığa faydalı şeyler yapıldığında çok sayıda kişinin bu hizmetten yararlandığı ifade edilir. Köprülerimiz yolları nasıl bağlıyorsa gönülleri de birbirine bağlayarak kentin simgesi hâline gelmişlerdir. İki yakayı birleştiren köprülerimiz, stratejik özelliklerinin yanı sıra geçmiş ile geleceğe uzanan birer el gibidirler. Osmanlı da coğrafya, din ve etnik grup ayırt etmeksizin gönüllerde köprü kurarak topluma hizmet etmiştir.

Avrupalılar, Anadolu'da Osmanlı medeniyetini daha doğrusu Türkleri hiç var olmamış gibi düşünmüşlerdir. Avrupalı devletlerin propagandasına hizmet eden Ermeni çeteleri, Saimbeyli'deki tüm Türk-İslam eserlerini yakıp yıkmışlardır. Bu sebepten Saimbeyli'de Türk-İslam eserlerine maalesef rastlanamamaktadır. Saimbeyli'yi İç Anadolu'ya geçiş güzergâhı olarak kullanmak isteyen Fransızların, Ermeni çetelerini yönlendirerek stratejik öneme sahip olan köprüleri kendi menfaatleri doğrultusunda muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır.

Asıl işlevi ulaşımı sağlamak olan ve depremlerin, değişken su akışlarının ve insani yıkım faktörünün yarattığı etkiler karşısında yüzlerce yıl ayakta kalmayı başaran bu köprülerin restore edilerek korunması gerekmektedir.

Türkiye'de tarihî köprülerin restorasyonunu üstlenen karayolları, büyükşehirlerin KUDEB birimleri ile temizlik biriminin iş birliğinde düzenli şekilde ot ve kök temizliği yapılması zorunludur. Diğer bir husus ise kara yollarının tarihî köprülerin üzerine asfalt dökerek koruma yoluna gitmesi, köprünün tarihî dokusunu ve özelliğini kısmen kaybetmesine neden olmaktadır. Ülkemizdeki tarihî eserler, kurumlar arası iş birliğinin yanı sıra koruma bilincinin topluma yerleştirilmesi ile gelecek nesillere aktarılabilir.

Sonuç olarak Saimbeyli'deki köprüler, doğa yürüyüş rotasına dâhil edilmek yoluyla işlevsel hâle getirilerek yeniden kentin sembolü olabilecek eserlerdir. Bu nedenle günümüze kadar ulaşan ve manevi öneme sahip tarihî Osmanlı köprülerine gereken önem verilmelidir.

Kaynakça

- Akkaya N. (2003). Osmanlı Yer Adları Sözlüğü. İstanbul.
- Çulpan, C. (2002). Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI Dizi, Sayı 16.
- Dal, M., Yalçın, M. Duran, A., (2016). Gazimağusa Kaleiçindeki Tarihi Taş Yapılarda Görülen Bozunmalar. Çukurova Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 31.
- Duran, R. – Baş A., Özcan, R., (2016). Tarihi Konya Köprüleri. Konya.
- Dülgerler, O. N., (2006). Karamanoğulları Dönemi Mimarisi. Ankara.
- Erdoğan, M. A., (1998). Osmanlı Yönetimi'nde Beyşehir Sanağı. İzmir.
- Göçmen, İ. (2022). Lamos Vadisi'nden Üç Taş Köprü, Lycus Dergisi, Haziran 2022, Sayı 5.
- Gülenden R., 2009. "Drina Köprüsü'nde Birlikte Yaşama Kültürü". In 1st International Symposium on Sustainable Development, June 9-10, 2009, Sarajevo Bosna and Herzegovina, s. 370-375.
- Halaçoğlu Y. (2002). Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Halifeoğlu F. M., Sert H., Yılmaz S. (2013). Tarihi Kurt Köprüsü (Mihraplı Köprü, Vezirköprü) Restorasyon Proje ve Uygulama Çalışmaları, METU JFA 2013/2, Ankara.
- İlter F. (1978). Osmanlılara kadar Anadolu Türk Köprüleri. Ankara.
- İlter, İ. (1995). Türkiye Karayollarının Tarihsel Gelişimi. İstanbul: İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.
- Konyalı, İ. H., (1991). Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi. Erzurum.
- Ortaylı, İ. (2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat. Ankara.
- Öcal T. (2009). Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları Açısından Saimbeyli Şehri. Tübar-XXVI, s. 161-189.
- Sağlık, E., Çelik, R., (2021). "Geçiş Mekanlarının Hareket, Mekan ve Kullanım Ekseninde Kent Günlüğü Üzerinden Okunması", Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi, 6, Çanakkale.
- Soydan N. G., (2018). Şimşek O. Ve Aköz M.S., "Köprü ayağı etrafındaki türbülanslı akımı sayısal ve deneysel analizi" Politeknik Dergisi, 21 (1), 137-147.
- Sözlü, Halil (2017). Muttaki Tarihi Köprüler, USAD Bahar 2017, (6), 241-266.
- Top, M. (1998). "Van'ın Tarihi Köprüleri", Dünyada Van, İstanbul.
- Tunç, G. (1978). Taş Köprülerimiz, Ankara: T.C. Bayındırlık Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yalman, Y. (1997). Cenupta Türkmen Oymakları II. (Hazırlayan Sebahat Emir). Anlara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yıldız, İrfan (2008). Mardin'deki Su Mimarisi, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van.

Örgütlerde Sosyal Kaytarma Davranışı

Mehmet KAHYA¹

Giriş

Örgütler arasındaki rekabet günümüzde değişim hızı ve teknolojinin etkisiyle hiç olmadığı kadar artmış, yüksek belirsizlik nedeni ile örgütlerin değişime ayak uydurarak hayatta kalması zorlaşmıştır. Bu zorluklar içinde örgütlerin rekabet avantajı elde ederek bunu sürdürebilmesi için, temel yetenekleri olan insan kaynaklarının performansları ve verimlilikleri ön plana çıkmış, örgütler işgörenlerinin verimliliklerini artırmanın farklı yollarını aramaya başlamışlardır. Bu bağlamda işgörenlerin sergilemiş olduğu gayret, arzu ve kararlılık örgütün belirlemiş olduğu hedef ve amaca ulaşabilmesi bağlamında önemlidir (Çakır & Sezgin Nartgün, 2018, s.556). Örgütsel hedeflere ulaşmada başarılı olma ve rekabet avantajı elde etmenin yollarından birisi de faaliyetlerin grup çalışması ya da ekip çalışması şeklinde yapılmasıdır. Günümüzde çoğu alanda ortaklaşa ekip çalışması bir zorunluluk haline almıştır (Kanten, 2014, s.13). Örgütlerin ya da ortaklaşa çalışmanın temel hedefi; çalışanların verimliliğini ve performansını artırarak görevlerin en etkin şekilde yerine getirilmesi ve belirlenen hedeflere ulaşılmasıdır (Latane vd., 1979, s.823).

“Bir elin nesi var, iki elin sesi var”, “Birlikten kuvvet doğar” gibi atasözleri beraber çalışmanın önemini vurgular. Yönetim alanında da özellikle karmaşık ve farklı departmanların alanına giren proje tipi işlerde ekip ya da takım halinde çalışmanın sinerji yaratarak bireysel performansa göre daha fazla verimlilik sağlayacağı ve örgütün hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıracağı öne sürülmekte ve örgütlerde uygulanması önerilmektedir. Çünkü grup çalışmalarında grup üyelerinin her birinin sahip olduğu birbirinden farklı bilgi, beceri, yetenek, özellik ve tecrübe grupta verimlilik, yüksek performans ve yüksek tatmin gibi olumlu çıktılar sağlayabilir (Bozkurt & Bozkurt, 2011, s.4). Böylece grup halinde çalışma sinerji kaynağı olabilir ve 2+2'nin 5 edebileceği öne sürülebilir. Peki acaba gerçekten öyle midir? Her ne kadar ideal olan ve arzulanan durum bu olsa da grup çalışmasında bireylerin her biri farklı girdilerle gruba katkı yaparken, farklı bireylerden gelen bu girdiler grup ürünü ortaya çıkarma konusunda arzu edilen şekilde birleştirilemeyebilir (Williams & Karau, 1995). Böylece gruptaki her bir üyenin sergilemiş olduğu performans kendi başlarına çalışırken ortaya koydukları performansa kıyasla azalabilir, böylece üretkenlik ve verimlilikte azalma görülerek düşük grup performansı ile sonuçlanabilir (Ying vd., 2014). Yönetim alanında bu durum “sosyal kaytarma” olarak adlandırılmaktadır.

“Bireylerin grup içinde çalıştıklarında, tek başlarına çalıştıklarından daha az çaba gösterme eğiliminde olmaları” sosyal kaytarma olarak adlandırılmakta ve belirgin olarak grup çalışmasının yapıldığı örgütsel ortamlarda sosyal kaytarmasının işyerindeki verimliliği azaltacağı belirtilmektedir (Taner & Ercan İştin, 2017, s.27). Sosyal kaytarma örgütsel performansa olumsuz etki yapan unsurlardan birisi olup, özellikle takım çalışmalarında çalışanların performanslarında kayıplara neden olmaktadır. Bu kapsamda sosyal kaytarma davranışının örgütün belirlemiş olduğu hedeflere ulaşma noktasında negatif yönde sinerjik etki yaratacağı ifade edilebilir.

---

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

McGregor'un Y teorisine göre çalışmayı seven ve imkan tanındığında yüksek performans gösteren insanların takım çalışmasında bu tür kaytarma davranışında bulunmasının bir çok nedeni olabilir. Bu çalışmada sosyal kaytarma davranışının tanımı yapılarak nedenleri, öncülleri, ardılları ve etkileri açıklanmış; yazında bu alanda yapılan çalışmalardan örnekler sunulmuş örgütün karanlık yüzü olarak adlandırılabilir sosyal kaytarma davranışını önlemeye yönelik örgüt ve yöneticilere önerilerde bulunulmuştur.

Sosyal Kaytarma Davranışı

Sosyal kaytarma “bireylerin grup içerisinde çalışırken tek başına çalıştığından daha az çaba göstermesi” olarak tanımlanabilir (Brickner vd., 1986, s.764). Bireylerin grup içerisinde çalışırken sergiledikleri performans ve gruba yaptıkları katkının kendi başlarına çalışırken sergiledikleri performanstan daha az olması durumunda sosyal kaytarma davranışı ortaya çıkar. Bu davranış örgütün ortak amacı doğrultusunda bir araya gelen işgörenlerin yapabileceklerinin en azını yapmaya başlamaları ya da beklenen düzeyde yapmadıkları zaman ortaya çıkmaktadır (Kanten, 2014, s.13). İşgörenin grup içerisindeki diğer bireylere göre daha az motivasyon düzeyine sahip olması ve harcadığı çabayı azaltması, o işgörenin sosyal kaytarma davranışı sergilemekte olduğunu gösterir (Kanten vd., 2018, s.563).

Sosyal kaytarma davranışının temeli Ringelman'ın halat çekme deneyine dayanmaktadır. Ringelman (1913) halat çekildiğinde bireyler tarafından uygulanan kuvvetin bireyin yalnız başına olması veya grup içinde olmasına göre değiştiğini, bireyin yalnız başına iken daha fazla kuvvet uyguladığını tespit etmiştir. Deneyde bireyler yalnızken ortalama 63 kg.lık kuvvet ile halatı çekerken, üç kişilik grup olduklarında her biri ortalama 53 kg.lık kuvvet ile halatı çekmiştir. Grup üye sayısı sekize çıktığında ise her biri ortalama 31 kg.lık kuvvet ile halatı çekmiştir. Ringelman'a göre bireyin grup içerisinde iken halat çekmede uyguladığı kuvvet tek başına iken uyguladığı kuvvetten daha azdır ve grup içerisindeki grup üyesinin sayısı arttıkça bireylerin uyguladığı birim kuvvet ters orantılı olarak azalmakta yani bireyler fiziksel olarak yapabileceklerinden daha az katkı yapmaktadırlar (Latané vd., 1979, s.s.822-823). Ringelman'ın ortaya koyduğu grubun büyüklüğü ile harcanan efor arasındaki ters yöndeki ilişki yazında “Ringelman Etkisi” olarak ifade edilmiştir (Sünnetçioğlu vd., 2014, s.23; Witte, 1989, s.147). Steiner (1972) halat çekme deneyinde ortaya çıkan bireylerin gerçek verimliliği ile potansiyel verimliliği arasındaki farkın sebebinin grup içerisindeki koordinasyonun kaybolması ya da bireysel gayretlerdeki azalma olabileceğini öne sürmüştür; Latané ve arkadaşları (1979) da bireysel çabalarındaki azalmayı “sosyal kaytarma” olarak adlandırmıştır. Latané ve arkadaşları (1979) verimlilikte önemli düşüşe neden olan ve işgörenlerin bireysel olarak değil topluluk halinde çalışırken görülen sosyal kaytarma davranışı olgusunu “toplumsal bir hastalık” olarak nitelendirmişlerdir (İlgin, 2013).

Ingham ve arkadaşları (1974) Ringelman'ın halat çekme deneyini gerçek ve yapay gruplarla tekrarlamış; yapay grup üyelerinin gözlerinin kapatılarak grup içerisinde halat çektiği ve kişi sayısının artırıldığı izleniminin algılatılması durumunda katılımcıların, grup sayısının arttığı düşüncesi ile bireysel performanslarını azalttıklarını gözlemlemiş, deneklerin grup olarak çalıştıkları durumda daha düşük efor harcadıklarını belirlemiştir. Latané ve arkadaşları (1979) ise benzer durumu el çırpma deneylerinde ortaya koymuşlardır. Deneylerinde katılımcıların iki, dört ve altı kişilik grup halinde iken el çırpma deneylerindeki çıkardıkları sesin tek başlarına iken el çırpma deneylerindeki çıkardıkları sesin daha az olduğunu tespit etmişlerdir.

Latané ve arkadaşlarının (1979) yaptıkları çalışmalardan sonra sosyal kaytarma davranışına yönelik çalışmalar beş ana kategoride “*Hem fiziksel hem de bilişsel grup çalışmalarında sosyal kaytarma davranışının var oluşu; Sosyal kaytarma davranışının nedenleri ve caydırıcılıkları; Kendi başına harcayacağı eforu grup çalışmasında başkalarının üzerine yüklemesi (enayi etkisi); Pozitif bir mekanizma olarak sosyal kaytarma; Modern teknolojiye sosyal kaytarma*” yapılmıştır (Simms & Nichols, 2014).

Sosyal kaytarma davranışının ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisi gruptaki üye sayısının artması, sorumluluk ve görevlerin daha fazla işgören arasında paylaştırılmasıdır. Bu durumda grup üyeleri bireysel katkılarının fark edilmeyeceği algısına kapılmakta ve işe yönelik çabasını azaltmakta ve sosyal kaytarma davranışında bulunmaktadır. Sosyal kaytarma davranışı bireyin kalabalık bir grup içerisinde kendini saklama eğiliminde olması ve katkısının örgütsel çıktıları etkilemeyeceğini düşünmesi durumunda da oluşabilmektedir (Weiten, 2013, s.548).

Çalışan sosyal kaytarma davranışını farkında olarak (bilinçli) ya da farkında olmadan (bilinçsizce) sergileyebilir. Liden ve arkadaşları (2004, s.285) sosyal kaytarmayı, kimin ne kadar katkı yaptığının tespit edilmesinin zor olması nedeni ile grup içerisinde meydana çıkan “kimlik belirsizliği” olarak nitelendirmektedir. Williams ve arkadaşları (1981, s.303) da sosyal kaytarma davranışında grup içerisinde başkalarının olmasının uyarılmayı azaltacağını ve toplu durumlarda kaytaran bireylerin kimliğinin saptanamayabileceğini öne sürmektedir.

Sosyal kaytarma davranışı bireyin zihinsel ve fiziksel iş süreçlerine yönelik gayretlerini azaltması yönünde farklı şekillerde görülebilir. Örneğin birey yapması gereken görevi erteleyebilir, grup içinde yapması gereken görevden kaçınabilir ya da görevin ifasında diğer çalışma arkadaşlarına göre daha az çaba harcayabilir, katkısını azaltabilir, çalışma arkadaşlarının daha fazla çalışmasını bekleyebilir (George, 1992, s.101).

Grup içerisindeki işgören sayısında artış olması neticesinde işgörenlerin her birine düşen görev ve sorumluluğun azalması, bazılarının bireysel düzeyde yapmış olduğu katkının üst mercilerce fark edilmeyeceği algısı yaşamaları durumunda performansını düşürmesine ve çabasında azalmaya yol açabilir (Kanten, 2014, s.13). Bu durum da sosyal kaytarmaya neden olur.

Sosyal Kaytarma Davranışının Nedenleri ve Yapılan Çalışmalar

Bireyler, grup içinde çalıştıklarında sarf ettikleri çabanın görünmeyeceğini ya da kendi bireysel çıktılarının tespit edilemeyeceğini düşündüklerinde sosyal kaytarma davranışında bulunabilirler. Yani, işgörenler grup içerisinde çalışırken yüksek düzeyde performans göstermesi ve katkı yapması durumunda yapmış olduğu bu katkının fark edilip ödüllendirilmemesi ya da takdir edilmemesi durumunda sosyal kaytarma eğilimine girebilirler.

Olumsuz davranışları bulunan işgörenlerin grup içerisindeki diğer işgörenler tarafından örnek alınması durumunda sosyal kaytarma davranışı zaman geçtikçe artabilir (Baumeister & Bushman, 2011, s.440). Gruptaki diğer kişilerin sosyal kaytarma davranışı göstereceğini düşünmesi durumunda da işgören eşitliği sağlamak adına kendi çabasını azaltarak sosyal kaytarma davranışı sergileyebilir (Jackson & Harkins, 1985). Yani işgören gruptaki diğer üyelerin az çaba gösterdiğini düşündüğünde kendi çabasını da azaltacak, daha az katkı yapacak, bunu gören diğer ekip üyeleri de karşılık olarak kendi çabalarını azaltacaklardır. Bu şekilde giderek azalan bir performans döngüsü ortaya çıkacaktır. Sosyal mübadele kuramına göre bu etkileşim sonucu grup üyeleri karşılık olarak kendi bağlılıklarını ve tatminlerini azaltarak kaytaracaklardır (Şeşen & Kahraman, 2014, s.44).

Sosyal kaytarma davranışının diğer bir nedeni çalışanın grup içinde yapacağı katkının gereksiz ya da önemsiz olduğunu, grup performansını etkilemediğini düşünmesi olabilir. Eğer çalışan ekipte benim yaptığım işin bir önemi yok, gereksiz diye düşünürse motivasyon düşüklüğü yaşayarak katkısını azaltabilir. Örgütün bunu önlemek için her bir grup üyesine yaptıkları katkının önemli ve eşsiz olduğunu, bir zincirin en zayıf halkası kadar kuvvetli olduğunu aktarması ve onları motive etmesi gerekir. Örgütlerin grup çalışmalarında dikkate alması gereken dinamiklerden birisi de ödül-ceza sistemini kullanmaktır. Grup üyelerine sergiledikleri davranışın karşılığı ödül ya da ceza verilmemesi işgörenlerin motivasyonlarını düşüreceğinden kaytarma davranışına yol açabilir (George, 1992, s.191).

Sosyal kaytarma davranışının bir diğer nedeni grup üyelerinin arasında bir kaynaşma olmaması olabilir. Karau ve Williams (1993) grup içerisinde kaynaşma olması durumunda sosyal

kaytarmanın azalacağını hatta ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Grup üyelerinin aralarında ahenk ve uyumun olması, kaynaşmanın sağlanması işgörenlerin çalışırken büyük bir istekle ve en yüksek performansla çalışmalarına yardımcı olabilir.

İşyerinde çalışanların sosyal kaytarma davranışında bulunmasına etki eden faktörler “kişisel özellikler, durumsal özellikler, grup özellikleri, kültürel ve toplumsal normlar” şeklinde dört ana başlık altında toplanabilir (Kafes v& Kaya, 2017, s.229). Bireysel özellikler cinsiyet, başkalarına nazaran daha iyi olma ya da bilme ihtiyacı gibi faktörlerle ilgili iken durumsal özellikler bireyin yüksek performans göstermesi gereken görevlere karşı çok fazla çaba göstermemesi durumu, ödül ve ceza durumu gibi faktörlerle ilgilidir (Özek, 2015). Bireyler grup halinde çalışırken yüksek performans gösterebilirler bile bunun arada kaynacağını düşünmeleri durumunda sosyal kaytarma davranışı sergilerler. Grup halinde çalışırken bireyin yapması gereken görevi eksik yapması durumunda bu eksikliğin diğer grup üyeleri tarafından tamamlanacağını düşünmesi durumunda da kendi yapacağı katkının gereksiz olduğunu düşünerek çabasını azaltması ve sosyal kaytarma davranışı sergilemesi söz konusu olabilmektedir (Demir Uslu & Çavuş, 2014).

Yıldırım ve arkadaşları (2019, s.47) bireylerin kaytarma davranışında bulunma sebeplerini; “insanların bireysel olarak çalışmaya ihtiyaç duyacakları zamanlar için enerjilerini korumak istemeleri, bireysel olarak ödül kazanmak istemeleri, bir grup içerisinde çalışırken harcadıkları çabanın gözden kaybolup gideceğini düşünmeleri ve kendi bireysel çıktılarının tespit edilebilir olduğunu düşünmemeleri” olarak belirtmektedir. Yazarlar kaytarma davranışını azaltan etkenleri de; “bireylere nesnel bir standardı olan bir görev verildiğinde ve çıktıları alındığında grupla çalışırken bireyleri motive etmesi sebebiyle bireye zor bir görev verilmesi, bilgi sahibi oldukları veya yetenekli oldukları bir görev verilmesi, yöneticileri tarafından kolaylıkla fark edileceğini düşünerek yüksek görünürlüğü olan görevlerin verilmesi, çalışma gruplarına teşvik edici, harekete geçirici bir grup lideri atamak ve bireylere yaptıkları işin önemini anlatmak, iyi bir performans ve ödüllendirme sistemi kurmak” olarak belirtmektedir.

Tolukan ve arkadaşları (2013) antrenörlerin algılarına göre çalışma arkadaşlarının sosyal kaytarma düzeyini ölçtükleri çalışmada yaş ve kıdemce daha yüksek olan antrenörlerin sosyal kaytarma algılarının daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Sünnetçioğlu ve arkadaşları (2014) ise yaptıkları çalışmada 1-5 yıl çalışanların sosyal kaytarma algılarının bir yıldan az ve altı yıldan fazla çalışanlara kıyasla anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Çakır ve Sezgin Nartgün (2018) de yaptıkları çalışmada okulda çalışma süresi 4-8 yıl arası olan öğretmenlerin sosyal kaytarma davranışlarının 0-4 yıl arası ve 8 yıldan fazla süre çalışan öğretmenlere kıyasla anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bu kapsamda yeni işe başlayan işgörenlerin grup çalışmalarında sosyal kaytarma davranışı sergileme olasılıklarının daha eski işgörene kıyasla daha yüksek olabileceği ifade edilebilir. Dolayısıyla örgütlerin işe yeni aldıkları işgörenlerin oryantasyon eğitiminde ve örgütteki ilk yıllarında grup çalışmasına yönlendirirken dikkatli olması ve kaytarma davranışını önleyici tedbirleri alarak uygulayabilmesi gerekir.

Sosyal kaytarma davranışlarının nedenlerinden birisi iş yaşam kalitesidir. Kanten ve arkadaşları (2018) yaptıkları çalışmada üniversite idari personelinin iş yaşam kalitesinin “yeterli ve adil ücret” boyutları kapsamında sahip oldukları algı düzeylerinin sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimini pozitif yönde; “işin yaşamda kapsadığı alan” boyutu kapsamındaki algı düzeylerinin sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimini negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Çalışmalarında iş ve aile yaşamı arasında denge olması ve işlerinin özel yaşamlarını kısıtlamadığı algısı durumunda daha az sosyal kaytarma eğiliminde olacaklarını belirtmiştir. Bu kapsamda örgütlerin ve yöneticilerin çalışanların iş-yaşam dengesini sağlayacak şekilde uygulamalarda bulunmaları gerektiği önerilebilir.

İşyerinde çalışanlar arasında pozitif bir iletişim ve ahenk olması, çalışanların birbirlerine saygı göstermesi ve nazik davranması önemlidir. Çünkü işyeri nezaketsizliği sosyal kaytarma davranışının

diğer bir nedenidir. İş ortamında artan talep ve çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan çalışanlar, bu durumu grup içerisindeki diğer çalışanlarla olan ilişkilerine yansıtarak çevrelerine karşı duyarsızlaşabilir ve nazik olmayan davranışlar sergileyebilirler. Yöneticisinden ve çalışma arkadaşlarından nezaketsiz davranışlar algılayan bir işgören de olumsuz tutum ve davranış geliştirerek örgüt açısından arzu edilmeyen sosyal kaytarma gibi üretkenlik karşıtı iş davranışı gösterebilir. Diğer bir deyişle işgörenin algıladığı nezaketsiz ortam, çalışanın doğrudan sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimine yol açabilir. Nitekim Kanten (2014) organize sanayi bölgesindeki 207 çalışan üzerinde yaptığı çalışmada işyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışını pozitif yönde etkilediğini ($\beta = .278, p < 0.001$) tespit etmiştir.

Taner ve Ercan İştin (2017) sosyal kaytarmanın öncülü olarak “görev görünürlüğü, ayırt edilebilirlik ve değerlendirme potansiyeli, görevde birbirine bağlılık, göreve bağlanma ve dağıtımsal ve prosedürel adalet” olarak belirtmiştir. Görev görünürlüğü, “bir gözetmenin birinin çabasının farkında olduğuna dair bir bireyin inancı” şeklinde tanımlanabilir (Taner & Ercan İştin, 2017, s.34). Görevin görünür olması bireyin performansının gözlenmesine ve değerlendirilmesine bağlıdır. Liden ve arkadaşları (2004, s.288) görevin görünür olmasıyla sosyal kaytarma arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğunu öne sürerek, icra edilen görevlerin üst yönetim ya da diğerleri tarafından görünür olmaması durumunda bireylerin sergilemiş oldukları düşük gayret nedeniyle bir cezalandırma ya da yüksek gayret nedeniyle bir ödül ya da yarar algılamayabileceklerini ve yaptıkları kişisel katkının görülmemesi algısı durumunda sosyal kaytarma davranışında bulunabileceklerini ileri sürmüştür.

Ayırt edilebilirlik, bireyin performansının başkalarının performansı ile birleştiğinde katkısının bilinmemesi durumudur. Bireyin göstermiş olduğu gayret ayırt edilebilirse, düşük oranda kaytarma davranışı olacaktır (Jackson & Harkins, 1985, s.1200). Williams ve arkadaşları (1981) ayırt edilebilirlikle sosyal kaytarma arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptıkları deneyde deneklerin tek başlarına iken daha yüksek sesle bağırduklarını fakat grup içerisinde iken ayırt edilebilirliklerinin yüksek olduğunu hissettikleri durumda yüksek sesle bağırırken, düşük olduğunu hissettikleri durumda daha düşük sesle bağırduklarını tespit etmişlerdir. Görevde birbirine bağlılık “grup üyeleri arasında görev odaklı etkileşimin derecesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Shea & Guzzo, 1987, s.331). Çalışanın göreve bağlılığı yüksek ise, kendi içlerinden geldiği şekilde görevleriyle ilgilenmektedirler (Hackman & Oldham, 1980, s.250). Böyle bir durumda işgörenleri yakından denetlemeye gerek kalmayabilir. İşgören, işin yapılması için harcadığı bireysel çabanın anlamlı ve önemli olduğunu düşünerek sosyal kaytarma davranışı sergilemeyebilir (George, 1992, s.191). Buna göre birbirine bağlılık yüksek ise grup üyelerinin görevi gerçekleştirmek için birlikte çalışması, düşük olduğunda ise bağımsız çalışmaları gerektiği önerilir (Aube & Rousseau, 2005, s.192). Fakat bu öneriyi test eden Liden ve arkadaşları (2004, s.287) yaptıkları çalışmada görevde yüksek bağlılık olması durumunda grup içerisindeki işgörenlerden bazılarının gayretlerini azaltabildiği, düşük bağlılık olması durumunda ise işgörenlerden bazılarının gayretlerini artırabildiği bulgusuna ulaşmış ve görevde bağlılığın yüksek olmasının sosyal kaytarmayı artıracığını öne sürmüştür. Bu bağlamda belki de grup içerisindeki üyeler arasında aşırı bağlılık olması durumunda, işgörenler bağlılığın verdiği rahatlık ve samimiyetle -farkında olmadan- bu durumu istismar etmelerine ve katkılarını azaltmalarına yol açabilir.

Szymanski & Harkins (1987) bir gözlemcinin çalışanların çıktılarını değerlendirmede durumlarda insanların kaytaracağını öne sürerek işgörenin değerlendirilme durumu ile kaytarma davranışı sergileme arasında ters yönde ilişki olduğunu belirtmektedir. Grup içerisinde çalışan bireylerin durumları ortaklaşa değerlendirildiğinden sosyal kaytarma gerçekleşebilmektedir. Bu gibi durumda bireyler grup içerisinde saklanarak, grubun kötü performansı için suçlanmaktan kurtulabilmektedir (Karau & Williams, 1993, s.683).

Adams'ın eşitlik teorisine dayanan dağıtımsal adalet, örgüt içerisinde ödüllerin adil olarak dağıtılmasıyla ilgilidir (Kim vd., 2004, s.268). Prosedürel adalet ise örgüt içerisindeki sistemin ve

örgütün değerlendirilmesi ve icra edilen görevlerin adil olup olmamasıyla ilgilidir (Folger & Konovsky, 1989, s.115). Personel kendisiyle ilgili kararlar alınırken örgütün ya da yöneticilerin kullanmış olduğu prosedür ya da politikaların adaletli davrandığını algılaması durumunda prosedürel adaletten bahsedilebilir. Dağıtımsal adalet, yaptığı işin karşılığı olarak elde ettiği ücretin adil olup olmamasıyla ilgili iken; prosedürel adalet işgörenlere uygulanacak olan ücret sistemini belirlemek maksadıyla örgüt tarafından kullanılan araçların algılanan adaleti ile ilgilidir. Dağıtımsal adalet ve prosedürel adaletin olumsuz olması sosyal kaytarma davranışını da artırır. Nitekim Liden ve arkadaşları (2004) ve Yavaş (2020) yaptıkları çalışmada dağıtımsal adaletle kaytarma davranışı dergileme arasında ters yönlü ilişki bulunduğunu belirlemişlerdir.

Bireylerin izleyiciler önünde kendilerine en fazla faydayı sağlayacağını düşündükleri davranışları çevre şartlarına göre belirlemeleri ve seçmelerini, karşısındakini etkilemelerini ifade eden “izlenim yönetimi taktikleri” de sosyal kaytarmaya neden olabilmektedir. Yıldız ve arkadaşları (2016), 218 hastane çalışanı örnekleme ile yaptıkları çalışmada “*niteliklerini tanıtarak kendini sevdirmeye çalışma, kendini örnek bir personel olarak gösterme, kendini acandırmaya çalışma, kendi önemini zorla fark ettirmeye çalışma, işine sahip çıkmaya çalışma*” şeklindeki izlenim yönetimi taktiklerinin sosyal kaytarma davranışını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Sosyal kaytarmaya yol açan faktörlerden birisi de kişilik özellikleridir. Yavaş (2020) 206 sağlık çalışanı örnekleme ile yaptığı çalışmada beş faktör kişilik özelliklerinden “sorumluluk” boyutunun sosyal kaytarmayı negatif yönde ($\beta = -.528, p < 0.05$); “duygusal dengesizlik” boyutunun pozitif yönde ($\beta = .142, p < 0.05$) etkilediğini tespit etmiştir. Buna göre sorumluluk duygusu yüksek olan işgörenlerin sosyal kaytarma davranışında bulunma eğilimlerinin daha az, olumsuz duygu özellikleri (duygusal dengesizlik) yüksek olan işgörenlerin sosyal kaytarma davranışında bulunma eğilimlerinin ise daha yüksek olacağı ifade edilebilir.

Sosyal kaytarma davranışı kültürel yapılara göre de değişebilmektedir. Sünnetçioğlu ve arkadaşları (2014) 316 otel çalışanı örnekleminde kültür tipi ile sosyal kaytarma davranışı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada toplulukçu kültürlerdeki kaytarma davranışı algısının daha düşük olduğunu ve örgüt kültürünün unsurlarından birisi olan “dayanışma” unsurunun kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Yıldırım ve arkadaşları (2019) öğretmenlerin algılarına göre diğer mesai arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimlerini ölçmek maksadıyla 293 öğretmen örneklemeyle yaptıkları çalışmada yönetici olan okul müdürleriyle bir yıldan uzun süredir çalışan öğretmenlerin algısına göre diğer mesai arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışı gösterdiği bulgusuna ulaşmışlardır. Bu durumu da öğretmenin aynı müdürle uzun süre çalışması durumunda diğer çalışma arkadaşlarını daha uzun süre gözlemleme fırsatı olması nedeniyle ekip çalışması yaparlarken birbirlerinin performanslarını daha iyi değerlendirme imkanı bulabilecekleri ile açıklamıştır. Yazarlar ayrıca çalışmalarında 7-12 kişilik daha büyük gruplarla çalışan öğretmenlerin algısına göre çalışma arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışı gösterdiği bulgusuna ulaşmışlar ve bu durumu sosyal etki teorisi ile açıklamışlardır.

Grup ve birey arasında gerçekleşen sosyal etkileşimi açıklamak maksadıyla Latané (1981) tarafından geliştirilen sosyal etki teorisi, bireylerin nasıl sosyal etki kaynakları veya nesnelere olabileceğini değerlendirmeye çalışır. Teoriye göre insanlar hislerini, duygularını, düşüncelerini veya davranışlarını içeren, onların başkalarıyla girdiği etkileşim sonucunda ortaya çıkan değişimi inceleyen, bunların üzerinde çalışan bir teoridir. Bireyle toplum arasında karşılıklı bir etkileşim bulunur. Teori 3 temel kurala (*kuvvet, yakınlık, sayı*) dayanır. Buna göre sosyal faktör ne kadar kuvvetli ve bireye hayatında zaman ve mekan olarak ne kadar yakınsa birey üzerindeki sosyal etki o kadar fazla olur. Ayrıca aynı sosyal etkiye maruz kalan bireylerin sayısı arttıkça, her bir birey üzerine düşen sosyal etkide azalma görülür. Sonuç olarak sosyal etkinin sosyal davranışı yönlendireceği öne sürülebilir.

Sosyal kaytarmaya yol açan faktörlerden bir diğeri de örgütsel destek algısıdır. Çakır ve Sezgin Nartgün (2018) yaptıkları çalışmada örgütsel desteğin “öğretimsel destek” boyutuyla sosyal kaytarma davranışı arasında pozitif yönde, “yönetimsel destek” ve “adalet” boyutuyla sosyal kaytarma davranışı arasında ise negatif yönde ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla örgütlerin çalışanları desteklemesi ve bunu çalışanlar üzerinde bu algıyı yaratabilmesi kaytarmayı önlemeye yardımcı olabilir.

Örgütlerdeki sıklık durumu da sosyal kaytarma davranışını etkileyebilir. Nitekim Uğurlu Kara ve Beğenirbaş (2021) 236 üniversite akademisyenleri örneklemi ile yaptıkları çalışmada örgütlerdeki sıklığın arttıkça sosyal kaytarma davranışının azaldığını tespit etmişlerdir. Sonuç olarak sosyal kaytarmaya yol açan birçok faktör olduğu belirtilebilir.

Sosyal Kaytarma Davranışının Etkileri Ve Önlenmesi

Sosyal kaytarma davranışı yaratılan iş ortamının devamlılığını sağlama açısından riskli bir durumdur (Akgündüz vd., 2014, s.517). Örgütsel ortamlarda sosyal kaytarma davranışı bireyler tarafından birbirlerinden örnek alınarak grubun tamamına yayılabilir ve çalışanlar etkinliklerini azaltabilir. Bu durum gruba ve çıktılara zarar verir, örgüt iklimini ve bireyin ve grubun verimliliğini olumsuz etkiler, performansını düşürür (Kanten, 2014, s.13). Böyle bir sonuç örgütlerin ve yöneticilerin en son isteyeceği şeydir. Kesen (2015, s.6532) sosyal kaytarma davranışının “grup üyelerini hayal kırıklığına uğratma, işgörenlerin üretkenliğinin azalması, bireysel yeteneklerin ortaya çıkmasının engellenmesi, tükenmişlik ve düşük katılım” gibi negatif sonuçlara yol açtığını öne sürmektedir. Grup üyeleri arasındaki iletişim süreçlerinin sağlıksızlığı ve güvensizlik duygusu sosyal kaytarmanın sonuçları arasında yer alır. Ayrıca çalışanların zaman geçtikçe işe yönelik hevesinin azalması, grup içerisinde gösterdiği gayretin gereksiz olduğunu ya da çabalarının karşılığını alamadığını düşünmesi motivasyonlarını kaybetmesine ve çalışma azimlerini düşürmesine yol açabilir (İlgin, 2010, s.s. 110-121). Güçer ve arkadaşları (2017, s.20) sosyal kaytarma davranışının “iş benimseneme, umursamama, tükenmişlik, iş tatminsizliği, sinizm ve işten ayrılma” gibi sonuçlara yol açabileceğini öne sürmektedir.

Sosyal kaytarma davranışı hem bireysel manada hem de kurumsal manada olumsuz bir davranış türüdür. Bu nedenle örgütlerin öncelikle bu davranışı tanımlamaları ve azaltmaya çalışmaları hatta ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler almaları gerekir. Bu tedbirlerin başında kaytaran işgörenlerin tespit edilmesi gelmektedir. Etkili bir takip ve kontrol sistemi ile kaytaran çalışanlar tespit edilebilir. Kaytardığı tespit edilen çalışanların grup üyesi diğer çalışanları etkilememesi için örgüt ve yöneticilerin uygun caydırıcı bir değerlendirme sistemi kurması gerekir (Şeşen & Kahraman, 2014). İyi bir ödül-ceza sisteminin kurulması ve uygulanması, grup çalışmasında başarı gösterenlerin ödüllendirilerek kaytaran işgörenlerin uyarılması sosyal kaytarmayı azaltabilir. Diğer taraftan çıktılardan ölçülebilir olması, bireylerin kendi kendilerini değerlendirmeleri ya da görevin önem ve değerini artırmak, grup üyelerine yaptıkları katkının grup için eşsiz olduğunu hissettirmek de sosyal kaytarmayı önlemede etkili olabilir (Karau ve Williams, 1993; Kumar, 2010). Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar (2014, s.285) sosyal kaytarmayı önlemede alınabilecek önlemler olarak “grup içinde çalışan bireylerin sorumluluk alanlarını ve sorumluluklarını parçalara ayırmak, grup üyelerine ödül-ceza sistemi uygulamak, grup üyelerinin başarılı olmayı bir değer olarak önemseyecekleri atmosfer ortamı oluşturmaya çalışmak ve çalışanlar arasında güven olgusunu oluşturmak” gibi eylemleri önermektedir. Sosyal kaytarma davranışını azaltmaya yönelik, çalışanlar arasında toplulukçu kurum kültürü oluşturulması maksadıyla sosyalleşmenin ve dayanışmanın sağlanması, çalışanlar arasındaki uyumsuzlukların engellenmesi önerilebilir. Ayrıca çalışanların örgüt hedeflerini içselleştirmelerini sağlama yönünde örgütlerin örgütsel hedefleri çalışanlarla paylaşması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sosyal kaytarmanın etkilerini önlemek maksadıyla çalışanlara kişisel sorumluluklar verilmesi, grup üyelerinin gruba olan bağlılığı ve sadakatinin teşvik edilmesi, çalışanların yapacağı görevlerin

ve uyacağı kuralların spesifik olarak belirlenmesi ve anlatılması, grup içerisinde iyi bir iletişim ortamı yaratılarak grup üyeleri arasında uyumun sağlanmaya çalışılması yani kısacası iyi bir örgüt iklimi oluşturulmasına yönelik çaba gösterilmesi önerilebilir.

Sosyal kaytarmayı önlemenin en etkili yollarından birisi çalışanların kendilerini gerçekleştirmelerine, geliştirmelerine fırsat sağlayacak ortam ve koşulların örgütler tarafından oluşturulmasıdır. Adil, güvenilir ve açık iletişim imkanının sağlandığı bir çalışma ortamı çalışanların daha istekli ve hevesli çalışmalarını sağlayarak, sosyal kaytarma davranışını azaltabilir. Böylece örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak mümkün olur. Bu nedenle örgütlerde sosyal kaytarma davranışını önlemeye yönelik yöneticiler proaktif tedbirler alabilmelidir.

Sonuç

Faaliyet alanlarına bakılmaksızın tüm örgütlerin ortak noktası rekabet avantajı elde ederek bunu sürdürmek, örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak, en yüksek etkinlik ve verimliliğe ulaşmaktır. Bunu başarmanın yolu da örgütlerin işgörenlere odaklanarak onların verimliliklerini ve performanslarını yüksek tutmalarından geçmektedir. Ancak bazı durumlarda bunu sağlamak mümkün olamayabilir. Özellikle grup çalışmalarında bireyler yüksek performans sergilemekten imtina edebilir, zihinsel ve fiziksel olarak iş süreçlerine yönelik gayretlerini azaltma eğilimi içerisinde olabilir. Grup çalışması yaparken bireyin bilinçli şekilde çabasını azaltması sosyal kaytarma olarak açıklanmakta ve sosyal kaytarmanın bireye ve örgüte etkilerinin olumsuz olabileceği öne sürülmektedir. Nedeni ne olursa olsun örgütlerde grup çalışmasının söz konusu olduğu durumlarda karşılaşılan fakat istenmeyen ve en aza indiriminin amaçlandığı sosyal kaytarma davranışının hem grup üzerinde hem de bireyler üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Grup içerisindeki bireylerin çalışırken isteksiz olması, görevinin gereği olarak yapması gereken işi sahiplenmemesi, aslında kendisinin yapması gereken görevi performans düşüklüğü göstererek grubun diğer üyelerine havale etmeye çalışması gibi eylemlerle sosyal kaytarma davranışı sergilemeleri doğal olarak grup dinamiği üzerinde olumsuz etkiye yol açabilir, gerilim yaratabilir. Sosyal kaytarma nedeni ile hem bireyin hem de grubun motivasyonunun ve performansının düşmesi örgütsel ve bireysel amaç ve hedeflere ulaşmayı zorlaştırır. Bu durum da örgütler açısından rekabet avantajının kaybedilmesine ve telafisi imkansız kayıplara yol açar. Bu nedenle sosyal kaytarma davranışı örgütler açısından tehlikeli bir durum olarak kabul edilir.

Örgütlerin alacağı tedbirlerle sosyal kaytarma davranışını önlemesi hem örgütsel hedef ve amaçları ulaşmayı sağlayacak hem de pozitif bir çalışma ortamı yaratılarak işgörenlerin bağlılık, tatmin, performans gibi duygu, tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkileyerek, pozitif çıktılar elde edilmesine yardımcı olacaktır. Bu kapsamda örgütlere ve yöneticilere grup çalışmalarında sosyal kaytarma davranışını önlemeye çalışmalarının elzem ve dikkate alınması gereken bir durum olduğu önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Y., Akdağ, G., & Sünnetçioglu, S. (2014). İşten ayrılma niyeti ve aşırı rol yükünün otel çalışanlarının sosyal aylıklık davranışlarına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 515-536.
- Aube, C., & Rousseau, V. (2005). Team goal commitment and team effectiveness: The role of task interdependence and supportive behaviors. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 9(3), 189-204.
- Baumeister, R.F., & Bushman, B.J. (2011). *Social Psychology and Human Nature, Comprehensive Edition*. Wadsworth Cengage Learning.
- Brickner, M.A., Harkins, S.G., & Ostrom, M.T. (1986). Effects of personal involvement: Thought-provoking implications for social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 763-769.
- Çakır, S., & Sezgin Nartgün, Ş. (2018). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel destek ile sosyal kaytarma davranış düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 555-570.
- Demir Uslu, Y., & Çavuş, M.F. (2014). Örgütsel adalet ve kaytarma davranışları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 51-54.
- Folger, R., & Konovsky, M.A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1), 115-130.
- George, J.M. (1992). Extrinsic and intrinsic origins of perceived social loafing in organizations. *Academy of Management Journal*, 35(1), 191-202.
- Güçer, E., Pelit, E., Demirdağ, Ş.A., & Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarma'nın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 14-36.
- Hackman, J.R., & Oldham, G.R. (1980). *Work Redesign, Reading*, Addison-Wesley.
- İlgin, B. (2010). Örgütsel vatandaşlık davranışlarının oluşumunda ve sosyal kaytarma ile ilişkisinde duygusal zeka ve lider-üye etkileşiminin rolü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İlgin, B. (2013). Toplumsal bir hastalık: Sosyal kaytarma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 238-270.
- Ingham, A.G., Levinger, G., Graves, J., & Peckham, V. (1974). Ringelman effect: Studies of group size and group performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 371-384.
- Jackson, J.M., & Harkins, S.G. (1985). Equity in effort: An explanation of the social loafing effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(5), 1199-1206.
- Kafes, M., & Kaya, Ş.D. (2017). Sosyal kaytarma davranışı üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD)*, 4(11), 227-245.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2014). *Düünden bugüne insan ve insanlar – Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.
- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 11-26.
- Kanten, S., Esirgemez, M., Aydın Hasekioğlu, Y., & Keçeli, M. (2018). İş yaşamının kalitesinin sosyal kaytarma ve işi erteleme davranışı üzerindeki etkisinde etik iklim algısının rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 559-576.

Karau, S.J., & Williams, K.D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 681-706.

Kesen, M. (2015). Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı?. *Journal of Yasam University*, 10(38), 6478-6554.

Kim, J.Y., Moon, J., Han, D., & Tikoo, S. (2004). Perceptions of justice and employee willingness to engage in customer-oriented behavior. *Journal of Services Marketing*, 18(4), 267-275.

Kumar, V.B. (2010). *A text book of social psychology*. Himalaya Publishing House.

Latane, B., Williams, K., & Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.

Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist*, 36(4), 343-356.

Murphy, S.M., Wayne, S., Liden, R.C., & Erdogan, B. (2003). Understanding social loafing: The role of justice perceptions and exchange. *Human Relations*, 56(1), 61-84.

Özek, H. (2014). Örgütlerde sosyal kaytarma davranışı ile psikolojik iklim ilişkisi ve konuyla ilgili bir araştırma. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Shea, G.P., & Guzzo, R.A. (1987). Groups as human resources. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 5, 323-356.

Simms, A., & Nichols, T. (2014). Social loafing: a review of the literature. *Journal of Management Policy and Practice*, 15(1), 58-67.

Sünnetçioğlu, S., Korkmaz, H., & Koyuncu, M. (2014). Konaklama işletmelerinde algılanan örgüt kültür tipinin çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını algılamasına etkisi üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 17-34.

Szymanski, K., & Harkins, S.G. (1987). Social loafing and self-evaluation with a social standard. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(5), 891-897.

Şeşen, H., & Kahraman, A.Ç. (2014). İş arkadaşlarının sosyal kaytarmasının, bireyin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kendi kaytarma davranışlarına etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 1(1), 43-51.

Taner, B., & Ercan İştin, A. (2017). Çalışma ortamında sosyal kaytarma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3), 25-41.

Tolukan, E., Bayrak, M., & Karacan Doğan, P. (2017). Antrenörlerin sosyal kaytarma algılarının incelenmesi. *Gaziantepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-13.

Uğurlu Kara, A., & Beğenirbaş, M. (2021). Örgütsel sıklık-esnekliğin sosyal kaytarma algısı ve yenilikçiliğe olan etkileri: Akademisyenler üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 413-429.

Weiten, V. (2013). *Psychology: Themes and Variations, Brief Version*. (9. Baskı), Cengage Learning.

Williams, K., Harkins, S.G. ve Latane, B. (1981). Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 303-311.

Williams, K.D. ve Karau, S.J. (1995). Social loafing: Research findings, implications, and future directions. *Current Directions in Psychological Science*, 4(5), 134-140.

Witte, E.H. (1989). Köhler rediscovered: the anti-Ringelman effect. *European Journal of Social Psychology*, 19, 147-154.

Yavaş, A. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin ve örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 89-116.

Yıldırım, S., Aksu, A., Yurttaş, A. ve Denkçi-Akkaş, F. (2019). Öğretmenlerin algılarına göre çalışma arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışları (İzmir-Bayraklı örneği). *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 44-60.

Ying, X., Li, H., Jiang, S., Peng, F. ve Lin, Z. (2014). Group laziness: The effect of social loafing on group performance. *Social Behavior and Personality*, 42, 465-472.

Biyoçeşitlilik Konusunda Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir İçerik Analizi

Fatma COŞTU¹

Giriş

Biyolojik çeşitlilik ya da diğer bir kullanım şekliyle biyoçeşitlilik; genetik, tür ve ekosistem çeşitliliğini kapsayan bir kavram olarak kısaca ifade edilmektedir. Biyoçeşitlilik kavramı, biyolojik anlamdaki çeşitlilik için tüm özellikleri kapsayan, canlı metabolizmalarının farklılığı ve değişikliğini içeren, buldukları kompleks ekolojik yapılarla, türler içinde, türler arasında ve ekosistemdeki çeşitliliği içeren bir terim olarak ortaya atılmıştır (Barker & Elliott, 2000; Dangerfield & Pik, 1999; Aydoğdu & Gezer, 2009; Gürbüz, Derman & Çakmak, 2013). Yakın geçmişte ekosistemimiz biyoçeşitlilik açısından, çevresel ve sosyal bozulmalara yol açacak tarzdaki gelişmeler sonucunda önemli ölçüde zarar görmüş ve halen de zarar görmeye devam etmektedir. Bu nedenle de biyoçeşitlilik olumsuz yönde etkilenmiş ve bazı türlerin ortadan kalkmasına bazı türlerin habitat değiştirip göç etmesine neden olmuştur. Bazı türlerin ise sayılarında büyük artış yaşanmıştır (Demir, 2009; Gürbüz, Derman & Çakmak, 2013). Biyoçeşitliliğin olumsuz etkilenmesinde en büyük etkiyi yapanların başında insanlığın doğayı bilinçsizce kullanması gelmektedir (Bruni, Chance & Schultz, 2012; Gürbüz, Derman & Çakmak, 2013; Lee & Grace, 2010). Buna ek olarak yakın zamanda iklim krizi (Sezik, 2022) olarak da ifade edilen iklim değişikliği ve buna bağlı olarak da doğal kaynakların tükenmesi biyoçeşitliliğin azalmasını da körüklemiştir.

Biyoçeşitlilik; 1992 tarihinde “Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı” kapsamında imzalanan sözleşme ile tüm dünya ülkelerini ilgilendiren önemli bir konu haline gelmiştir. Bahsedilen bu sözleşme sayesinde ülkemiz ve diğer dünya devletleri; biyoçeşitliliğin tüm insanlığın ortak bir değeri olduğunu, biyoçeşitlilikte meydana gelen azalmanın tüm dünya yaşamını olumsuz etkileyeceği, bütün insanların biyoçeşitliliği korumak için sorumluluk alması gerektiği ve sadece bireylerin değil tüm devletlerin biyoçeşitliliği korumak adına yapılması gereken ne varsa yapmaları gerektiğini kayıt altına almışlardır (URL-1; Kasapoğlu, 2022). Türkiye’de diğer dünya devletleri gibi, biyoçeşitlilik sözleşmesini 1992 yılında kabul etmiş ve çok kısa zamanda bu belge ışığında gerekli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu girişimlerin başında 2001 yılında devreye soktuğu “Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlamıştır. Sonraki yıllarda ise bu eylem planının biyoçeşitliliğe katkı sağlayabilecek tüm resmi ve sivil kuruluşların katılımıyla güncellemiştir (Kasapoğlu, 2022; URL-2).

İmzalanan sözleşme ve devreye alınan eylem planı biyoçeşitliliğin önemli bir konu olduğunu ve toplum bireylerinin bu konu hakkında farkındalıklar kazandırılmasının önemli olduğunu göstermektedir. Biyoçeşitliliğin gerek dünya devletleri ve gerekse de bütün canlıların yaşamı için önemli olduğu düşünüldüğünde, biyoçeşitliliğin azalması konusundaki kötüye gidişin durdurulması ve bu konuda insanlığın hassasiyet göstermesinin gerekliliği önemli hale gelmiştir (Gürbüz, Derman & Çakmak, 2013; Sezik, 2022; Weelie & Wals, 2002). Her şeyde olduğu gibi biyoçeşitlilik konusunda bu hassasiyetin sağlanması biyoçeşitlilik eğitimi bağlamında yapılacak eğitim faaliyetleri ile mümkün olabilir (Gürbüz, Derman & Çakmak, 2013; Hsu, 2004; Kasapoğlu, 2022; Sezik, 2022; Weelie & Wals, 2002). Biyoçeşitlilik eğitimi; bir toplumu oluşturan bireylerin doğal çevreyi koruma

---

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı,

ve doğa ile ilgili daha hassasiyet içerisinde olmalarına önemli katkılar sağlayacağı aşikârdır (Beery & Jørgensen, 2018; DeWaters & Powers, 2011; Kassas, 2002). Biyoçeşitlilik açısından zengin olan ülkemizde bireylerin bu konu ile ilgili bilgi düzeylerinin ve farkındalıklarının istenilen seviyelerde olmadığını söylemek mümkündür (Kasapoğlu, 2022; Özdemir 2010). Bu alanda farkındalık kazandırmak ve bireylerin bilinçle hareket etmelerini sağlamak sürdürülebilir bir çevre bilinci kazanılmasına da önemli olumlu katkılar sağlayabilir (Beery & Jørgensen, 2018; Hsu, 2004; Kassas, 2002). Bunu sağlamanın en önemli adımı olarak, mevcut durumu ortaya koymaktan geçtiğini bilmek gerekir. Biyoçeşitlilik ile yapılması gereken eğitim faaliyetlerini belirlemek mevcut yapılmış araştırma ve girişimlerin gözden geçirilmesi ile mümkün olabilir. Bu bağlamda, biyoçeşitlilik ile ilgili yapılan araştırmaları analiz edip hangi hususları yerine getirdiğimiz hangi hususları tam olarak yerine getiremediğimizi anlayabilmek gelecekte çalışmaların nasıl yapılacağına ilişkin önemli katkılar sağlayabilir. Fen eğitimi ile ilgili literatüre bakıldığında, fen eğitimi alanında da doğa eğitimi (Kahyaoglu, 2016), çevre eğitimi (İbret & Yılmaz, 2019; Varela-Candamio, Novo-Corti, & García-Álvarez, 2018) gibi birçok konu alanında içerik analizleri yapılmasına rağmen, biyoçeşitlilikle ilgili sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Tüm bu söylenenlerden hareketle, bu çalışmada ülkemizde biyoçeşitlilik ile ilgili yapılan lisansüstü tezler, içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusunda nasıl bir eğilimin olduğunun ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada, ülkemizdeki araştırmacılar tarafından yürütülmüş biyoçeşitlilik konusunu temel alan fen eğitimi ile ilgili lisansüstü tezler, içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusunda nasıl bir eğilimin olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında bu çalışmada aşağıda verilen araştırma soruları bağlamında içerik analizi yapılarak bu sorulara cevaplar aranmıştır:

- (1) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
- (2) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hedeflenen amaçlar nelerdir?
- (3) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hedeflenen amaçlara ulaşmak için belirlenen araştırma desenleri nelerdir?
- (4) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan kavramsal çerçeveler nelerdir?
- (5) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi örneklem grupları tercih edilmiştir?
- (6) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçları nelerdir?
- (7) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi sonuçlar elde etmişlerdir?
- (8) Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında sunulan önemli öneriler nelerdir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusundaki lisansüstü tez çalışmalarının analiz edilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi sayesinde, belirli bir

konuda yapılmış araştırmaların, temalar altında derinlemesine inceleme yapılması ile araştırmacılara ve karar vericilere bütünsel bakış açısına ulaşmada zengin bir kaynak oluşturulmasını sağlamaktadır (Çalık & Sözbilir, 2014; Göktaş & ark., 2012). Bu yönüyle, ilgili alanda çalışan araştırmacılar yanında, ilgili alana merak duyan okurlara da geniş bir açıdan eleştirel bir bakış açısı kazandırması bağlamında önemli görülebilir. Son yıllarda eğitim araştırmalarda da içerik analizi mevcut durumun ortaya konulmasında yaygın olarak kullanılmaktadır (Göktaş & ark., 2012).

Verilerin Toplanması

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı yardımıyla, fen eğitimi alanında biyoçeşitlilik konusunda yapılmış lisansüstü tezler bir araya getirilmiş ve içerik analizi yapılmıştır. Bu kapsamda ilgili veri tabanının gelişmiş tarama bölümüne “biyoçeşitlilik”, “biyolojik çeşitlilik” ve “fen eğitimi” anahtar kelimeleri yazılarak aramalar yapılmıştır. Bilindiği üzere, bu veri tabanında yer alan lisansüstü tezleri bir kısmı tam metin ulaşılması açısından izinli bir kısmı ise belirli süreler kapsamında tam erişime izin verilmeyen tarzda olabilmektedir. Bu çalışmada tam metine ulaşılabilen ve Türkçe yapılmış tezler araştırma kapsamına alınarak analiz edilmiştir. Veri tabanında yapılan taramalarda 37 lisansüstü tez çalışmadan 16’sı eğitim alanında yapılmıştır. Bu tezlerin 3’ü doktora tezi 13’ü ise yüksek lisans tezi olup toplamda 16 lisansüstü tez araştırmaya dâhil edilmiştir.

Dâhil Etme Kriterleri

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tez çalışmalarında; biyoçeşitlilik konusunu esas alması, eğitim alanında olması, tam erişime izin verilmiş olması, Türkçe yapılmış olması ve çalışmaların fen eğitimi alanında yapılmış olması gibi kriterler dikkate alınmıştır. Araştırmacı, bir alan eğitimi uzmanı ve fen eğitimi alanında lisansüstü çalışmalar gerçekleştiren bir başka araştırmacıdan uzman görüşü olarak dâhil etme kriterlerini belirlemiş ve uygulamıştır.

Hariç Tutma Kriterleri

Araştırma incelenen lisansüstü tez çalışmaları, çok çeşitli bilim dallarında olması nedeniyle eğitim alanında olanlar dikkate alınarak sınırlandırılmıştır. Ayrıca, yabancı dilde yayımlanmış ve tam metin erişimi olmayan tezler hariç tutularak da sınırlandırmalar yapılmıştır. Bunlara ek olarak, lisansüstü tez çalışmalarının başlık kısmında “biyoçeşitlilik” veya “biyolojik çeşitlilik” kelimesi içermeyen tez çalışmaları da kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırmacı, kriterleri dâhil etme kriterlerini belirlemedeki benzer süreci bu süreçte de uygulamıştır. Yani bir alan eğitimi uzmanı ve fen eğitimi alanında lisansüstü çalışmalar gerçekleştiren bir başka araştırmacıdan uzman görüşüne başvurmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında önceki bölümlerde ifade edilen süreç izlenerek elde edilen lisansüstü tez çalışmalarının analizinde, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma soruları bağlamında analiz sürecinde; lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı, amacı, yöntemi, kavramsal çerçevesi, veri toplama araçları, örneklem grupları, sonuçları, önerileri gibi alt kategoriler kullanılmıştır. Araştırmacı, bir alan eğitimi uzmanı ve fen eğitimi alanında lisansüstü çalışmalar gerçekleştiren bir başka araştırmacıdan uzman görüşü olarak analizleri gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında incelenen lisansüstü tezler T1, T2 vb. şeklinde kodlanmıştır ve analizi yapılan tüm tezler Ek-1’de künyeleri ile birlikte detaylandırılmıştır. Belirlenen kodlama doğrultusunda incelenen tez çalışmaları temalara uygun bir biçimde analiz edilerek tablo ve şekiller altında sunulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

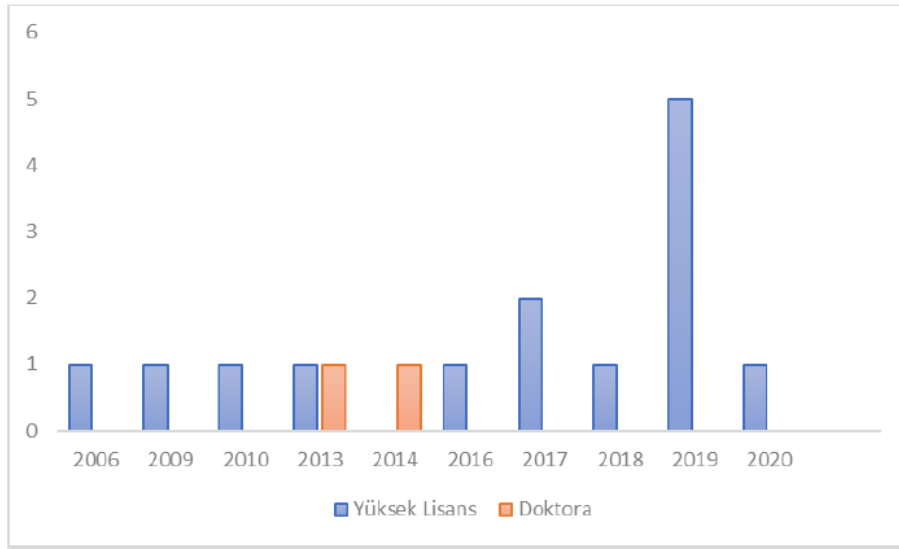
Analizlerin geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için çalışmanın amacı ve araştırma soruları açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca, bulguların geçerliliğini sağlamak için veri toplama metodu ve

kriterler açıklanmış ve birden fazla taramalar yapılmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan hariç tutma ve dâhil etme kriterleri ile temaların belirlenmesi sürecinin tamamında bir alan eğitimi uzmanı ve benzer çalışmayı yürüten bir başka uzmana danışılarak uzman görüşü alınmış, geçerli ve güvenilir analizler yapılmaya çalışılmıştır. Uzmanlar temalar kapsamında analizler yaparken büyük oranda uzlaşma içerisinde olmuşlardır. Aralarında bazı temalarda azda olsa uzlaşma sağlanmadığı durumda ise tartışmalarda bulunarak uzlaşmaya varılmıştır.

Bulgular

Biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmaları araştırma soruları çerçevesinde içerik analizi yapılmıştır. Yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular araştırma soruları bağlamında sırasıyla aşağıdaki bölümlerde tablolar ve grafikler yardımıyla sunulmuştur.

İlk olarak, biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı analiz edilmiş ve analiz sonucunda elde edilen bulgular Grafik 1’de toplu olarak verilmiştir.

Şekil 1. Biyoçeşitlilik ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı

Grafik 1’de görüldüğü üzere, biyoçeşitlilikle ilgili çalışmaların 2006 ile 2020 yılları arasında geniş bir yelpaze aralığında yapılmıştır. Lisansüstü tezlerin genelde yüksek lisans düzeyinde olduğu, 2013 ve 2014 yıllarında birer doktora tezi olmak üzere toplamda iki tezin art arda yıllarda yapıldığı görülmektedir. Yıllar bağlamında en fazla lisansüstü tez çalışmanın beş yüksek lisans teziyle 2019 yılında yapıldığı görülmektedir. Biyoçeşitlilik konusunda fen eğitimi alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının amaçlarına ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1’de toplu olarak verilmiştir.

Tablo 1. Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının amaçlarına ilişkin elde edilen bulgular

Amaçlar	Lisansüstü Tezler	f
Biyoçeşitlilik okuryazarlığını incelemek	T1, T2	2
Biyoçeşitlilik konusunda akademik başarılarının belirlenmesi	T2, T3, T4, T7	4
Biyoçeşitlilik konusunda başarı ve tutumları üzerinde etkilerini incelemek	T3, T4, T6	3
Biyoçeşitlilik sorunları konusunda öğretim programının durumunu araştırmak	T5	1
Biyoçeşitlilik konusunda etkinlikler geliştirerek uygunluğunu belirlemek	T7, T15	2
Biyoçeşitlilik konusundaki farkındalık ve davranış düzeylerini araştırmak	T8, T9, T14, T16	4
Biyoçeşitlilik sorunlarına yönelik görüş ve tutumlarını incelemek	T5, T9, T10	3
Biyolojik çeşitlilik temelli çevre eğitiminin etkisini ortaya koymak	T11	1
Biyolojik çeşitlilikle ilgili bazı kavramların nasıl yapılandırıldıkları araştırmak	T12	1
Biyoçeşitliliği kavratmada ve biyoçeşitlilikle ilgili bilinç oluşturmada öğretim programının yeterliliğini belirlemek	T13	1

Tablo 1’de görüldüğü gibi, lisansüstü tezlerin büyükçe bir kısmı fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusunda farkındalık ve davranış düzeyi (T8, T9, T14, T16) kazandırmak amacıyla yönelik yapılmıştır. Yine yüksek sayıdaki tez çalışması (T2, T3, T4, T7) öğrencilerin biyoçeşitlilik ile ilgili akademik başarılarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçları takiben ikincil olarak yüksek sayıdaki lisansüstü tezler öğrencilerin biyoçeşitlilik konusunda başarı, tutum ve görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmış tez çalışmaları takip etmektedir. Bu amaçlara ek olarak nispeten az sayıdaki lisansüstü tez çalışmaları sırasıyla “biyoçeşitlilik okuryazarlığını incelemek”, “etkinlikler geliştirerek uygunluğunu belirlemek” ve “biyoçeşitlilik sorunlarıyla ilgili öğretim programlarının durumunu araştırmak”, “biyoçeşitlilik temelli çevre eğitiminin etkisini ortaya koymak”, “biyoçeşitlilikle ilgili bazı kavramların nasıl yapılandıkları araştırmak” ve “biyoçeşitliliği kavratma ile biyoçeşitlilikle ilgili bilinç oluşturmada öğretim programının yeterliliğini belirlemek” amaçlarına yönelik olarak yapıldığı belirlenmiştir.

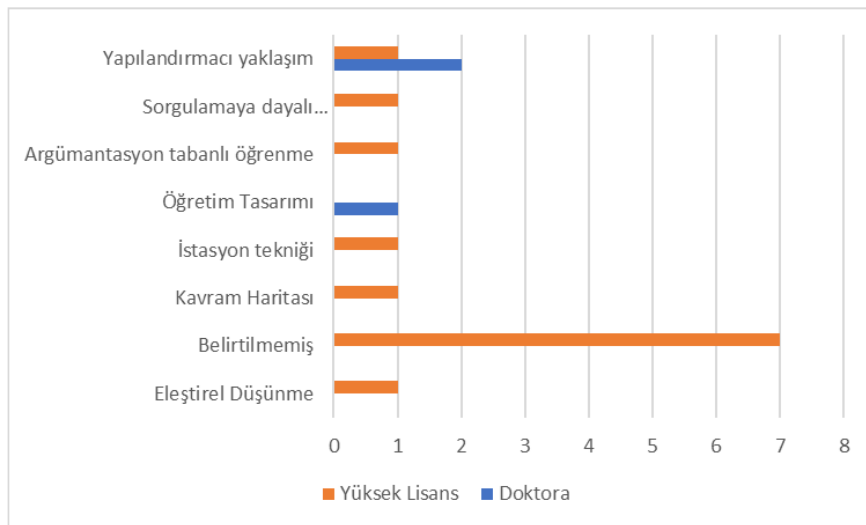
İçerik analizi yapılan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen araştırma desenine ilişkin bulgular Tablo 2’de toplu olarak verilmiştir.

Tablo 2. Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin araştırma desenine ilişkin elde edilen bulgular

Araştırma Deseni	Lisansüstü Tezler	f
Karşılaştırmalı Nedensel ve İlişkisel Araştırma	T1	1
Karma Yöntem Araştırması	T2, T5	2
Ön test – Son test Kontrol Gruplu Deneysel Desen	T3	1
Nicel Araştırma	T4	1
Statik Grup Karşılaştırılmalı Deseni	T6	1
Eylem Araştırması	T7	1
Betimsel Araştırma	T8, T10	2
Olgubilim	T9	1
Uygulamalı Zayıf Deneysel Desen	T11	1
Nitel Araştırma	T12	1
Tarama Modeli	T13, T14, T16	3
Yarı Deneysel Desen	T15	1

Tablo 2’de görüldüğü üzere, biyoçeşitlilik ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında en çok tarama modeli araştırma deseni olarak tercih edilmiştir. Tarama araştırma desenini, karma yöntem araştırması ve betimsel araştırma modelini takip etmektedir. Diğer araştırma modellerine ise çok az yer verildiği görülmektedir.

Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının kavramsal çerçevelerine ilişkin bulgular Grafik 2’de verilmiştir.

Grafik 2. Lisansüstü tez çalışmalarında ele alınan kavramsal çerçevelere ilişkin bulgular

Grafik 2’den görüldüğü üzere, biyoçeşitlilik ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarında kavramsal çerçeve olarak pek çok konu ele alınmış ama en fazla ele alınan kavramsal çerçevenin ülkemizde yaygın benimsenen “yapılandırıcı yaklaşım” olduğu görülebilmektedir. Bunun dışında, “sorgulamaya dayalı yaklaşım”, “argüman tabanlı öğrenme”, “öğretim tasarımı”, “eleştirel düşünme” vb. gibi çok sayıda kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Fakat bununla birlikte, yedi yüksek lisans tezinde ise herhangi bir kavramsal çerçeveden bahsedilmemiş olduğu görülmüştür.

İçerik analizi yapılan biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen örneklem grubuna ilişkin bulgular Tablo 3’de toplu olarak verilmiştir.

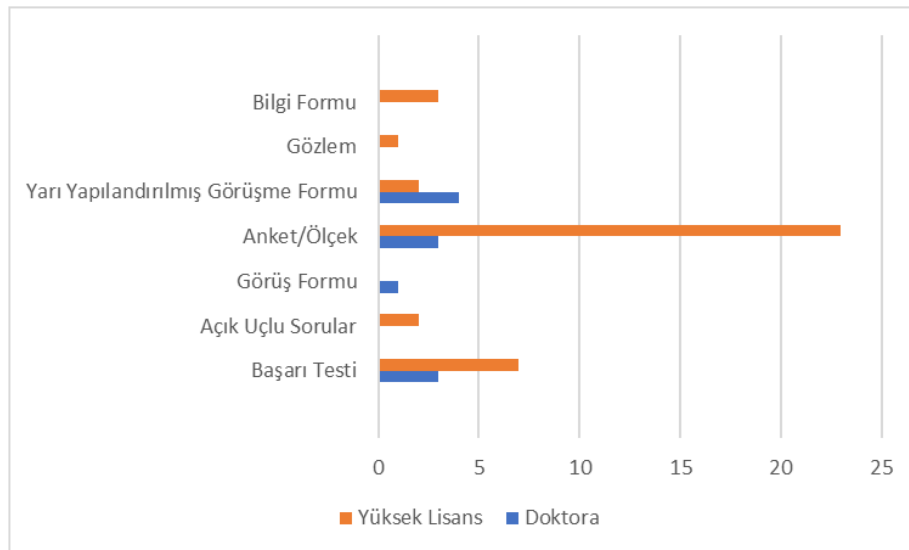
Tablo 3. Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının örneklem grubuna göre dağılımları

Örneklem	Lisansüstü Tezler	f
Ortaokul Öğrencileri (5, 6, 7 ve 8. sınıf)	T5, T7, T8, T10, T13, T14	6
Lise Öğrencileri (9, 10,11 ve 12. sınıf)	T3, T4, T6, T12, T15	5
Öğretmen Adayları	T1, T2, T11, T16	4
Biyoloji Öğretmenleri	T9, T12, T15	3
Fen Bilgisi Öğretmenleri	T5, T9, T13	3
Coğrafya Öğretmenleri	T9	1
İlkokul Öğrencileri (1,2,3ve 4. sınıf)	T8	1
Sosyal Bilgiler Öğretmenleri	T9	1
*Diğer	T5	1

*Bilinen örneklem dışındaki olanlar (örneğin, öğretim programları)

Tablo 3’de de görüldüğü gibi, biyoçeşitlilik ile ilgili araştırmaları içeren lisansüstü tezlerde en fazla ortaokul öğrencileri örneklem olarak seçilmiş, onu sırasıyla lise öğrencileri, öğretmen adayları, fen bilgisi ve biyoloji öğretmenleri takip etmektedir. Nadirde olsa coğrafya ve sosyal bilgiler öğretmenleri ile ilkökul öğrencileri de araştırmalarda örneklem olarak seçilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin örneklem olarak seçilmesinin bir nedeni fen bilimleri öğretim programlarında biyoçeşitlilik konusunun ayrı bir konu başlığı olarak programlarda yer alması olabilir.

Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçlarının dağılımına ilişkin bulgular Grafik 3’te verilmiştir.

Grafik 3. Lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçları ve dağılımları

Grafik 3’te de görüldüğü üzere, fen eğitiminde biyoçeşitlilik konusu ele alan lisansüstü tez çalışmalarında en çok kullanılan veri toplama aracı anket/ölçek (f=26) ve başarı testidir (f=10). En az tercih edilen veri toplama araçları ise, gözlem ve görüş formu olarak belirlenmiştir. Bunların

yanında, bilgi formu ve açık uçlu sorular da veri toplama aracı olarak lisansüstü tez çalışmalarında kullanılmıştır.

İçerik analizi yapılan biyoçeşitlilik konusunu esas alan lisansüstü tez çalışmalarında elde edilen araştırma sonuçlarına ait bulgular Tablo 4’de toplu olarak verilmiştir.

Tablo 4. Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarında elde sonuçlara ilişkin bulgular

Araştırma Sonuçları	Lisansüstü Tezler	f
Biyoçeşitlilik okuryazarlığı ile eleştirel düşünme becerileri arasında pozitif yönde düşük ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur	T1	1
Uygulanan biyoçeşitlilik etkinliklerinden sonra akademik başarılarında olumlu bir ilerleme ve olumlu görüş geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır	T2, T7, T9	3
Biyoçeşitlilik konusunda kavram haritası ile öğretimin ve istasyon tekniği ile anlatılanların başarı ve tutumları üzerinde olumlu etkisi olmuştur	T3, T4	2
Kent merkezinde bulunan öğrencilerin biyoçeşitlilik konusundaki bilgi düzeylerinin, kırsal kesimdeki öğrencilerden daha yüksek ve İlçedeki öğrencilerin bitkileri fotoğraflarından tanıma yüzdelerinin daha yüksektir	T8	1
Argümantasyon Tabanlı Bilim Öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı, problem çözme vb. değişkenlerin gelişmesinde olumlu yönde etki etmiştir	T6	1
Biyoçeşitlilik eğitim temelli çevre eğitiminin etkisini olumlu yönde arttırmıştır	T5, T11	2
Biyoçeşitlilikle ilgili bazı kavramları canlılara ve doğaya bakışının bütüncül (holistik) anlayışa uygun olmasına rağmen, insanı doğanın merkezine koyan düşünme biçiminin yaygın olduğu tespit edilmiştir	T12	1
Öğretmen adaylarının biyoçeşitlilik hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı ve buna bağlı olarak farkındalıklarının da düşük seviyelerde olduğu tespit edilmiştir	T16	1
Milli Eğitim Bakanlığı öğretim programının öğrencilerin biyoçeşitlilik kavramına yönelik kazanımlarına katkı sağlamadığı, biyoçeşitlilik bilgilerinin okul dışındaki yaşantılar ile edindiği sonucuna ulaşılmıştır	T10, T13, T14	3
Yapılandırıcı yaklaşımın eğitim öğretim sürecinde aktif olarak kullanılabilmesi için, biyolojik materyallere etkinliklerde yer verilmesi sonucuna ulaşılmıştır	T15	1

Tablo 4’te görüldüğü üzere, biyoçeşitlilik ile ilgili yapılan tez çalışmalarında, MEB öğretim programının öğrencilerin biyoçeşitlilik kavramına yönelik kazanımlarına katkı sağlamadığı, biyoçeşitlilik bilgilerinin okul dışındaki yaşantılar ile edindiği ve okul dışında da desteklenmesi gerektiği (T10, T13, T14) sonucuna çoğunlukla ulaşıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, uygulanan biyoçeşitlilik ile ilgili etkinliklerin uygulanmasından sonra öğrenenlerin akademik başarılarında olumlu bir ilerleme ve olumlu görüş geliştirdiği (T2, T7, T9) sonucuna da ulaşılmıştır. Biyoçeşitlilik konusunda kavram haritası ile öğretimin ve istasyon tekniği ile anlatılanların başarı ve tutumları üzerinde olumlu etkisi olduğu (T3, T4) ve biyolojik çeşitlilik temelli çevre eğitiminin etkisinin olumlu yönde (T11, T5) olduğu sonucuna da varıldığı belirlenmiştir. Sayıca az olsa da lisansüstü tez çalışmalarında yapılandırıcı yaklaşımın eğitim öğretim sürecinde aktif olarak kullanılabilmesi için, biyolojik materyallere etkinliklerde yer verilmesi (T15), öğretmen adaylarının biyoçeşitlilik hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı ve buna bağlı olarak farkındalıklarının da düşük seviyelerde olduğu (T16), biyolojik çeşitlilikle ilgili bazı kavramları canlılara ve doğaya bakışının bütüncül (holistik) anlayışa uygun olmasına rağmen, insanı doğanın merkezine koyan düşünme biçiminin yaygın olduğu (T12), argümantasyon tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı, problem çözme vb. değişkenlerin gelişmesinde olumlu yönde etki ettiği (T6), kent merkezinde bulunan öğrencilerin biyoçeşitlilik konusundaki bilgi düzeylerinin, kırsal kesimdeki öğrencilerden daha yüksek ve ilçedeki öğrencilerin bitkileri fotoğraflarından tanıma yüzdelerinin daha yüksek olduğu (T8) sonuçlarına da ulaşıldığı analizler sonunda belirlenmiştir.

İçerik analizi yapılan biyoçeşitlilik ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarında ifade edilen en önemli önerilere ilişkin elde edilen bulgular Tablo 5’de toplu olarak verilmiştir. Tablo 5’de görüldüğü gibi, biyoçeşitlilik ile ilgili araştırmalar yapan fen eğitimi tezlerinde bazı önemli önerilerde bulunulmuştur.

Bu önerileri, medyada biyoçeşitlilik konularının ele alınma şekli ve öğrencilerin bunları algılamaları üzerindeki etkisi araştırılması (T2), kırsal çevrede yaşayan insanların, eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi ile ekonomik yönden desteklenmeleri çevre için eğitim projeleri ile yaygın eğitim yoluyla bilinçlendirilmelerinin sağlanması (T8), müze gezileri, hayvanat bahçesi ziyaretleri, doğa gözlemleri gibi informal eğitim faaliyetlerinin biyoçeşitliliğin öğrenilmesine ve öğrencilerde canlıların korunmasına yönelik sorumlulukları üzerine etkisinin araştırılması ve eğitim fakültelerinde biyoçeşitliliğin ekonomi, etik, sosyal ve politik açıdan önemini kapsayan öğretim programlarının uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilmesine yönelik uzun süreli (dönemlik, yıllık) çalışmalar yapılması (T9) gibi sıralamak mümkündür.

Tablo 5. Biyoçeşitlilik konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarında ifade edilen en önemli öneriler

Araştırma Önerileri	Lisansüstü Tezler	f
Medyada biyoçeşitlilik konularının ele alınma şekli ve öğrencilerin bunları algılamaları üzerindeki etkisi araştırılmalıdır	T2	1
Kırsal çevrede yaşayan insanların, eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi ile ekonomik yönden desteklenmeleri çevre için eğitim projeleri ile yaygın eğitim yoluyla bilinçlendirilmeleri sağlanmalıdır	T8	1
Müze gezileri, hayvanat bahçesi ziyaretleri, doğa gözlemleri gibi informal eğitim faaliyetlerinin biyoçeşitliliğin öğrenilmesine ve öğrencilerde canlıların korunmasına yönelik sorumlulukları üzerine etkisi araştırılabilir	T9	1
Eğitim fakültelerinde biyoçeşitliliğin ekonomi, etik, sosyal ve politik açıdan önemini kapsayan öğretim programlarının uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilmesine yönelik uzun süreli (dönemlik, yıllık) çalışmalar yapılabilir	T9	1

Tablo 5’de de görüldüğü üzere lisansüstü tezlerde verilen önerilerin içeriği çoğu durumda genel olarak ifade edildiği söylenebilir.

Sonuçlar

Biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmaları üzerine yapılan içerik analizi ve bu analizler sonunda elde edilen sonuçlar bu bölümde tartışılmıştır. İçerik analizi sonunda, lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı 2006-2020 yılları gibi epeyce uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Fakat 2019 yılında lisansüstü tezlerin en yoğun düzeyde yapıldığı belirlenmiştir. Bunun birçok nedeni olabilir. En önemli nedenlerinden biri alan eğitimi araştırmalarına önemli yön veren durumlardan biri öğretim programı olabilir. MEB tarafından ortaya konulan fen bilimleri öğretim programı (MEB, 2018) içeriğinde biyoçeşitlilik konusunun önemli bir yer ayrılması ve bu programın uygulanmaya başladıktan kısa bir zaman sonra bu konu ile ilgili lisansüstü tez çalışmalara hız verilmiş olabilir. Buna ek olarak yakın geçmiş zaman sürecinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin tüm dünya ülkelerinin gündeminde olması da buna neden olmuş olabilir. Bilindiği üzere araştırmalar yeni eğilimler kayıtsız kalmaz ve araştırmacıların bu eğilimi yakalamak üzere araştırmalar yaparlar.

Biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmalarında, araştırmacıların tercih ettikleri örneklem grubu incelendiğinde, en fazla tercih edilen örneklem grubunun ortaokul öğrencileri olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi bu örneklem gruplarında etkinliklerinin daha kolay yapılabilmesi, verilerin bu örneklem grubunda nispeten daha kolay toplanabilmesi, etkinlik sonuçlarının daha çabuk gözlenebilmesinden kaynaklanabilir. Bu görüşü destekleyen bir başka durum da mevcut öğretim programının (MEB, 2018) bu konuya yer vermesi ve bu konu kapsamında kazanımlara yer vermesi olabilir. Bunun dışında en çok tercih edilen bir diğer örneklem grubu da lise öğrencileri ve öğretmen adayları olarak tespit edilmiştir. Bu örneklem grubunun seçilmesi; öğretmenlerin eğitim programlarına katılmaya istekli olmaları, merakları ve araştırmacılar tarafından kolay ulaşılabilir bir örneklem grubu olmasından kaynaklanabilir.

Biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmalarında, yapılan içerik analizleri sonunda araştırmacıların en fazla anket/ölçek ve başarı testlerini veri toplama aracı olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Bu durum yapılan çalışmaların daha çok deneysel çalışmalar olmasından kaynaklanabileceğine inanılmaktadır. Bununla birlikte yarı yapılandırılmış görüşme formu, açık uçlu sorular ve bilgi formu kullanılan diğer veri toplama aracı olarak görülmüştür. En az tercih edilen veri toplama araçları, gözlem ve görüş formu olmuştur.

Biyoçeşitlilik konusunu temel alan lisansüstü tez çalışmalarında, yapılan içerik analizleri sonunda yüksek lisans tezlerinin birçoğunda kavramsal çerçevenin belirtilmemiş olduğu görülmüştür. Bu beklenen bir durum değildir. Çünkü kavramsal çerçeve bir araştırmaya yöne veren önemli bir unsur olarak görülebilir. Ayrıca, bu durum içerik analizi yapacak araştırmacılara ilgili çalışma açısından bağlam kurmasına zorluk çıkarma potansiyeli taşımasından dolayı lisansüstü tez çalışmalarında belirtilmesi önemli olabilir.

Çalışma kapsamında yapılan içerik analizi sonunda elde edilen veriler bu alanda araştırma yapacak araştırmacılara araştırmalarını şekillendirme ve yönlendirmeleri bağlamında önemli veriler sunacağına inanılmaktadır. Burada sunulan araştırmayı yapan ve mevcut yapılmış lisansüstü tezleri inceleyen bir araştırmacı olarak bu çalışma sonunda bu alanda çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara aşağıda ifade edilen üç önerinin sunulabileceğine inanmaktayım. Bunlar:

- ✓ Biyoçeşitlilik konusunda yapılacak araştırmaların fen eğitiminin yanı sıra STEAM (Fen-Teknoloji-Mühendislik-Sanat-Matematik) yaklaşımıyla değerlendirilerek girişimcilik alanının da yer alacağı araştırmalar yapılabilir.
- ✓ Biyoçeşitlilik konusunda en çok tercih edilen ortaokul öğrencileri dışında bu konu ile ilgili farkındalıkları küçük yaşta kazandırmak adına okul öncesi öğrenciler kullanılabilir. Ayrıca, biyoçeşitlilik konusunda bilincin kazandırılmasında etkin rolü olan ebeveynlere yönelik araştırmalara da ağırlık verilebilir.
- ✓ Biyoçeşitlilik konusunda, doğanın parçası olan insanın, meslekte deneyimli öğretmenler ile öğretmen adaylarının etkileşimde bulunacağı yüz yüze/çevirim içi eğitimler düzenlenebilir ve bu sayede öğretmen adaylarının hizmet öncesi safhada deneyim kazanması sağlanabilir. Bu aşamada ortaya konulan tecrübe(ler), öğretim programı geliştirme aşamasında kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydoğdu, M. & Gezer, K. (2009). *Çevre bilimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Barker, S., & Elliott, P. (2000). Planning a skills-based resource for biodiversity education. *Journal of Biological Education*, 34 (3), 123-127. Doi: 10.1080/00219266.2000.9655701
- Beery, T., & Jørgensen, K. (2018). Children in nature: Sensory engagement and the experience of biodiversity. *Environmental Education Research*, 24 (1), 13-25. Doi: 10.1080/13504622.2016.1250149
- Bruni, C. M., Chance, R. C., & Schultz, P. W. (2012). Measuring values-based environmental concerns in children: an environmental motives scale. *The Journal of Environmental Education*, 43 (1), 1-15. Doi: 10.1080/00958964.2011.583945
- Çalık, M. & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 33-38. Doi:10.15390/EB.2014.3412
- Dangerfield, J. M., & Pik, A. J. (1999). The educational value of an all taxa biodiversity inventory. *Journal of Biological Education*, 33 (2), 76-83. Doi: 10.1080/00219266.1999.9655647
- Demir, A. (2009). Küresel iklim değişikliğinin biyolojik çeşitlilik ve ekosistem kaynakları üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 37-54. Doi: 10.1501/Csaum_0000000013
- DeWaters, J. E. & Powers, S. E. (2011). Energy literacy of secondary students in New York State (USA): A measure of knowledge, affect, and behavior. *Energy Policy*, 39 (3), 1699-1710. Doi: 10.1016/j.enpol.2010.12.049
- Göktaş Y, Hasaңcebi F, Varışoğlu B, Akçay A, Bayrak N, Baran M, & Sözbilir M (2012). Türkiye'deki eğitim araştırmalarında eğilimler: Bir içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (1), 443 - 460.
- Gürbüz, H., Derman, M. & Çakmak, M. (2013). Biyoçeşitlilik okuryazarlığı ölçeği: Geliştirme, geçerlik ve güvenilirliği. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 77-91. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejedus/issue/15937/167580>.
- Hsu, S. J. (2004). The effects of an environmental education program on responsible environmental behavior and associated environmental literacy variables in Taiwanese college students. *The Journal of Environmental Education*, 35 (2), 37-48. Doi: 10.3200/JOEE.35.2.37-48
- İbret, B. Ü. & Yılmaz, O. (2019). Sosyal bilgilerde çevre eğitimi: Lisansüstü çalışmalara ait bir inceleme. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9 (2), 431-449. Doi: 10.18039/ajesi.577249
- Kahyaoğlu, M. (2016). Türkiye'de doğa eğitimi üzerine yapılan çalışmalarının analizi: Bir meta sentez çalışması. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-14. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/egitim/issue/28259/300089>
- Kasapoğlu, F.Ö (2022). *5. sınıf biyoçeşitlilik konusunun öğretiminde sınıf dışı etkinliklerinin başarı ve tutuma etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kassas, M. (2002). Environmental education: Biodiversity. *The Environmentalist*, 22 (4), 345-351. Doi: 10.1023/A:1020766914456
- Lee, Y. C. & Grace, M. (2010). Students' reasoning processes in making decisions about an authentic, local socio-scientific issue: bat conservation. *Journal of Biological Education*, 44 (4), 156-165. Doi: 10.1080/00219266.2010.9656216
- MEB. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Özdemir, O. (2010). Doğa deneyimine dayalı çevre eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin çevrelerine yönelik algı ve davranışlarına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (27), 125-138. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauefd/issue/11116/132935>

Sezik, M. (2022). Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının ekoloji ve biyoçeşitliliğin korunmasındaki rolleri. *Research Studies Anatolia Journal*, 5 (4), 588-610. Doi: 10.33723/rs.1180493

URL-1: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263675/biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi.html>

URL-2: <https://docplayer.biz.tr/1412280-Ulusal-biyolojik-cesitlilik-stratejisi-ve-eylem-plani.html>

Varela-Candamio, L., Novo-Corti, I., & García-Álvarez, M. T. (2018). The importance of environmental education in the determinants of green behavior: A meta-analysis approach. *Journal of Cleaner Production*, 170, 1565- 1578. Doi: 10.1016/j.jclepro.2017.09.214

Weelie, D. V., & Wals, A. (2002). Making biodiversity meaningful through environmental education. *International Journal of Science Education*, 24 (11), 1143-1156. Doi: 10.1080/09500690210134839

EK-1 Araştırma Kapsamında İçerik Analizi Yapılan Lisansüstü Tezler

T1. Bulut, A. (2020). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerileri ile Biyoçeşitlilik Okuryazarlığı Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

T2. Şişman, A. (2016). Biyoloji Öğretmen Adaylarının Yazılı, Görsel, İşitsel Medya Kullanımının Biyoçeşitlilik Okuryazarlıklarına ve Akademik Başarılarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

T3. Berktüzün, B. (2013). Ortaöğretim Biyoloji Öğretiminde Canlıların Sınıflandırılması ve Biyolojik Çeşitlilik Ünitesinin Kavram Haritası ile Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarı ve Tutumlarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

T4. Kara Ekemen, D. (2017). Biyolojik Çeşitlilik Ve Korunması Konusunun Öğretilmesinde İstasyon Tekniği Kullanımının 9. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarıları ve Tutumları Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

T5. Özata Yücel, E. (2013). Fen Bilimleri Programındaki Ekosistem, Biyolojik Çeşitlilik ve Çevre Sorunları Konularının Öğretim Tasarımı ve Uygulanması. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

T6. Kibar, H. (2019). Kalıtım ve Biyoçeşitlilik Konusunun 10. Sınıf Öğrencilerine Öğretilmesinde Argümantasyon Tabanlı Bilim Öğrenme Yaklaşımının Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

T7. Çakır, H. (2019) Ortaokul Öğrencilerinin Biyolojik Çeşitlilik Konusunda Bilgi Düzeylerini Arttırmak İçin Otantik Öğrenme Temelli Materyal Tasarımı ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

T8. Bastı, K. (2010). İlköğretim 4., 5. ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Biyoçeşitlilik Konusundaki Farkındalık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi: Bolu İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

T9. Bulut, M. (2019). Fen Bilimleri, Biyoloji, Coğrafya ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Biyoçeşitlilik Konusundaki Görüşleri ve Çalıştıkları Bölgedeki Biyoçeşitliliği Derslerinde İşleme Düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

T10. Fıstıkeken, N. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Biyoçeşitliliğin Azalmasına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi ve Biyoçeşitlilik Eğitiminin Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

T11. Koçak, N. (2019). Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Algılarında Biyolojik Çeşitlilik Kavramının Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

T12. Yörek, N. (2006). Ortaöğretim Öğrencilerinin Biyolojik Çeşitlilik (Biyoçeşitlilik) Konusunda Kavramsal Anlama Düzeylerinin Araştırılması. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

T13. Bilgel Aşıcı, T. (2014). İlköğretim Öğrencilerinin Biyoçeşitlilik Bilgileri Üzerinde Etkili Olan Faktörler. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

T14. Şahin, Ü.G. (2018) Ortaokul Öğrencilerinin Biyoçeşitlilik Konusunda Farkındalıklarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

T15. Kâhya, Y. (2009). 'Canlıların Sınıflandırılması ve Biyolojik Çeşitlilik' Ünitesi İçin Hazırlanan Biyolojik Materyallerin Yapılandırıcı Yaklaşımına Göre Uygulanması ve Etkililiğinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

T16. Özyurt, Z. (2019). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Biyolojik Çeşitlilik Konusundaki Farkındalık ve Davranış Düzeylerinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Hz. Ebû Bekir'in Haberleşme Yöntemi: Ulaklar

Serdar ÖZDEMİR
Kenan ECEOĞLU

Giriş

Ulak, bu gün kullandığımız posta anlamında eski Türkçe'de "Ulağ" şeklinde ifade edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü lügâti't-Türk adlı eserinde geçen ulağın burada "beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir at buluncaya kadar bindiği at" şeklinde tarif edilmesi bu yöntemin bir haberleşme aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. (Halaçoğlu, 2012) Haberleşme ise gerek insanlar gerekse devletler için tarih boyunca üzerinde ehemmiyetle durulmuş bir mevzudur. Bu gün devletlerin haberleşmeye verdiği önem göz önüne alındığında tarihin eski devirlerinden itibaren insanların ve devletlerin bir birleriyle iletişim kurmasının tek yolunun haberleşme yöntemleri kullanmak olduğu ortaya çıkacaktır. Bu nedenle tarih sahnesinde kendisine yer bulmuş devlet ve insan topluluklarının da haberleşme kurumlarına ve bu kurumların hizmetlerine ihtiyaçları vardı. Nesimi Yazıcı bu konuda Emin Bilgiç'in "Anadolu'nun İlk Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerin Tayini Üzerine İncelemeler" isimli makalesine atıfla Anadolu'da bulunan ve bize kadar ulaşan ilk yazılı kaynakların Asurlara ait ticari mektuplar olduğunu söylemektedir. (Yazıcı, 1987)

Asurlulardan günümüze kadar haberleşme araç ve yöntemleri değişiklik göstermiş olsa da temelde amaç aynı olmuştur. Bir devlet geleneğine sahip olan Roma ve Sasanî İmparatorları da aynı amaca matuf olarak haberleşme kurumlarına önem vermiş ve bunun için çeşitli yatırımlar yapmışlardır. Hz. Peygamber'in doğduğu ve gençliğini geçirdiği Mekke toplumu -her ne kadar bu iki süper gücün yakın havzasında bulunmuş olsa da bir devlet geleneğine sahip olmadıkları için- Romalılar ve Sasanilerde olduğu gibi kurumsal bir haberleşme ağına sahip olmamışlardır. Elbette kurumsal bir yapıya sahip olmamaları haberleşme yöntemlerini kullanmadıkları anlamına gelmemektedir. Cahiliye döneminden itibaren ticaret kervanlarının yaz ve kış seferleri ile Şam ve Yemen bölgelerine gidiyor olmaları ve bölge hakkında haberler getirmeleri bir nevi haberleşme yöntemi olarak değerlendirilebilir. Fakat haberleşmenin özel bir hale bürünmesi ve bu görev için belirli kişilerin seçilerek yeni şartlar getirilmesi Hz. Peygamber'in çabalarıyla olmuştur.

Hz. Peygamber Döneminde Haberleşme

İslam tarihinde posta teşkilatının teşekkül sürecini Hz. Peygamber'le başlatmak yerinde olacaktır. Allah Resulü'nün peygamberliğin beşinci yılında Habeşistan'a hicret eden grupla birlikte Habeşistan Necaşi'sine gönderdiği mesaj İslam tarihinde uluslararası haberleşmenin başlamasına vesile olmuştur. Özellikle Medine'ye hicretin altıncı ve yedinci senelerinde komşu devlet başkalarına gönderilen davet mektupları bu gelişimin bir düzene oturtulmasına olanak sağlamıştır. Eldeki veriler çevre ülkelere gönderilen bu elçilerin hususi olarak görevlendirildiklerini ve görevlendirilmeler yapılırken bazı kriterlerin göz önüne alındığını göstermektedir. Bununla birlikte yazışma ve anlaşma metinlerinin özel elçiler vasıtasıyla gönderilmeleri Hz. Peygamber'in haberleşmeye verdiği önemi de göstermektedir. Allah Resulü haberleşme konusundaki önemine binaen bu tür görevlileri istihdam ediyor ve anlaşmayı bozmayacağını elçileri de hapsetmeyeceğini bildirerek bu vazifeyi yapanlara dokunulmayacağını ilan ediyordu. (Harekat, 1992)

Hz. Peygamber, habercileri resmi yazışmaları taşımaları, İslam'a davet mektuplarını ilgili yöneticilere ulaştırmaları, fetih müjdesini ya da savaşın gidişatı ile destek kuvvet taleplerini başkente bildirmeleri için kullanıyordu. (Kapar, 1994) Bununla birlikte resmi yazışmaları kaleme almakla

görevli kişilerle birlikte yabancı devletlerden Medine'ye gelen ya da buradan gönderilecek mektupları tercüme eden görevlileri de mevcuttu. (Çerçi, 2003) Bu mektuplar daha sonra ilgili yerlere görevliler tarafından iletiliyordu. Allah Resulü kendisine haberci gönderileceği zaman da seçilen kişinin bazı özelliklere sahip olması gerektiğini bildiriyordu. Kettânî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber, "Bana bir berîd (haberci, elçi) seçip göndereceğiniz zaman yüzü ve adı güzel olanını gönderin" şeklinde emir vermişti. (Kettani, 1993) Allah Resulü'nün bu emrinden habercinin aynı zamanda bir misyonunun ve temsil keyfiyetinin olduğunu anlıyoruz.

Hz. Ebû Bekir Döneminde Haberleşme

Ulak sistemi anlık haberleri yerlerine ulaştırmada ve hem iç hem de devletlerarası haberleşmede kullanılan bir yöntemdir. Bu görevi yapan kişilere devleti temsil edip onun adına söz söyleme yetkisinden öte haberlerin mümkün olan en hızlı şekilde ulaştırılması vazifesi veriliyordu. Ulaklar merkezden kendilerine verilen haberleri istenilen yere götürür ve varsa cevabı merkeze getirirdi. Ayrıca elçilerden farklı olarak gizli haber ulaştırma görevini de yerine getiriyorlardı. (Şimşir, 2011)

Hz. Ebû Bekir'de bu amaca binaen birçok kişi görevlendirmişti. Özellikle hilafet merkezinden ordu komutanlarına ve karargâhlardan merkeze gelen habercilerin sayıları bir hayli fazlaydı. Halife savaş meydanlarındaki durumu bu haberciler sayesinde öğreniyor ve olaylara hızlı şekilde müdahale edebilmek için ulaklardan gelecek haberlere güveniyordu. Hilafet merkezi ile karargâhlar arasındaki mesafelerin uzak olmasına karşın ulakların çok hızlı ve güvenli bir şekilde gelip gidiyor olması sistemin etkin şekilde kullanıldığını göstermektedir. Öyle ki Hz. Ebû Bekir bir taraftan vali, amil ve komutanlarıyla haberleşirken diğer taraftan komutanlar da gelebilecek tehlikeler hakkında bilgi sahibi oluyorlardı. (Palabıyık, 2018)

Hz. Ebû Bekir halife olunca birçok beldeden ridde haberleri gelmeye başladı. Halife bu gelişmeler üzerine kabile liderlerine İslam'da sebat etmeleri konusunda mektuplar yazdı. Bölge komutanlarına da aynı şekilde mektuplar göndererek irtidat edenlerle savaşmalarını emretti. Savaşın gidişatı, asker talebi, savaş sonucunda uygulanacak kurallar, halife ve bölge yöneticileri arasındaki yazışmalar ulaklar vasıtasıyla yerlerine ulaştırıldı. (Yazıcı, 1987)

Hz. Ebû Bekir tarafından görevlendirilen ve gerek ridde hadiselerinin bastırılması gerekse Irak ve Suriye seferlerinin başarıyla devam etmesinde önemli rol oynayan ulaklar şunlardır;

Seleme b. Selame Vakş

Ebû Avf Seleme b. Selame b. Vakş b. Zuğbe b. Zeura b. Abdüleşhel el-Ensari el-Eşheli. (İbn Sa'd, 1990) Annesi Selma bnt. Seleme Medine sakinlerinden Evs Kabilesi'ne mensuptur. (İbn Esir, 1994) Birinci ve İkinci Akabe Biati'ne katılanlar arasında yer alan Seleme Bedir'den itibaren bütün savaşlarda bulundu. (İbn Abdilber, 1992) İbn İshak onun Zübeyr b. Avvam'la kardeş yapıldığını söylerken, (el-Bürri, 1983) Asım b. Ömer b. Katade ise Ebû Sebre b. Ebû Rühm b. Abdiluzza el-Amiri Amir b. Luey ile kardeş yapıldığını söylemektedir. (İbn Sa'd, 1990)

Abdullah b. Ubeyy'in Mureysi Gazvesi sırasında söyledikleri Hz. Ömer'e ulaştıncı O, Hz. Peygamber'e söyle bir teklifte bulundu; "Seleme b. Selame b. Vakş'ı gönder de onun başını vurup sana getirsin." (İbn Hacer, 1995)

Seleme b. Selame birçok kez hilafet merkezi ile sahada görev yapan Halid b. Velid arasındaki yazışmaları taşımakla görevlendirildi. Hz. Ebû Bekir'e halife olarak biat edilince diğer birçok kabile gibi Hanifeoğulları da isyan etti. Halife isyan haberini alınca Halid b. Velid'i durumu kontrol altına alması için Beni Hanife yurduna gönderdi. Halid, kısa süren çatışmaların ardından isyancıları etkisiz hale getirmeyi başardı. Hz. Ebû Bekir, Seleme b. Selame b. Vakş ve Ebû Nuheyk b. Evs'i, isyancılardan buluş çağına gelmiş hiç kimseyi sağ bırakmaması talimatı ile ordu komutanı Halid'e gönderdi. Fakat Medine'den gönderilen ulaklar bölgeye geldiklerinde Halid'in anlaşma imzalanmış olduğunu gördüler. (Et-Taberi, 1967)

Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra da devlet hizmetine devam eden Seleme, Hz. Ömer tarafından Yemame bölgesinde görevlendirilmişti. (Halife b. Hayyat, 1997) Seleme'nin ölümü ile farklı rivayetler vardır. Bazıları onun 34 yılında öldüğünü söylerken diğer bazıları da 45 yılında Muaviye b. Ebî Süfyan zamanında öldüğünü söylemektedirler. (İbn Hibban, 1973)

Ebû Nuheyk b. Evs

Ebu Nuheyk Abdüleşheloğulları'na mensuptur. Medine'nin sakinlerinden biri olarak Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla zekât vermek istemediklerini söyleyip halifeye isyan eden Hanifeoğullarından bir grup üzerine yürüyen Halid b. Velid'e ulak olarak gönderildi. Ebû Nuheyk, Halid'e halifenin emrini getirdiğinde Hanifeoğulları ile bir anlaşmanın yapılmış olduğunu gördü. Halife isyanın cezası olarak Hanifeoğullarından buluş çağına ermiş eli silah tutan herkesin öldürülmesini istemişti. Haber Halid'e ulaşmadan anlaşma yapıldığı için yapılan anlaşma geçerli sayıldı ve halifenin emri uygulanamadı. (Halife b. Hayyat, 1997)

Ebû Berze el-Eslemî (Nadle b. Ubeyd El-Eslemî)

Abdullah b. Nadle b. Ubeyd b. Harîs b. Hibal b. Rabia b. Da'bel b. Enes b. Cezime b. Malik b. Seleman b. Eşlem b. Efsa el-Eslemi. (İbn Kuteybe, 1992) İlk Müslümanlardandır. (İbnü'l-Cevzi, 1992) Ebû Berze künyesi ile meşhur olması adıyla ilgili bazı ihtilaflara neden olmuştur. (Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2013) İsmi Nadle olduğu daha sonra Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirildiği rivayet edilir. (İbnü'l-Cevzi, 1997) Hayber Savaşı, Mekke'nin fethi ve Huneyn Gazvesi ve daha birçok savaşa Hz. Peygamber'le birlikte katıldı. (İbnü'l-Esir, 1994) Allah Resulü Medine'de Nufeyün Ebû Bekre ve Ebû Berze'yi kardeş ilan etti. (İbn Hacer, 1995)

Mekke'nin fethi günü öldürüleceklerden biri olarak ilan edilen Abdüluzza b. Hatal'ı Allah Resulü'nün emri ile öldürdü. (İbn Kesir, 1988) Hz. Ebû Bekir döneminde komutanlarla halife arasındaki iletişimi sağlayan ulaklardan biriydi. Basra'ya yerleşen Ebû Berze Horasan fetihlerine de katıldı (İbn Hallikan, 1994) ve Sicistan'ın fethi sırasında ordunun sağ kanadında görevlendirildi. (İbnü'l-Esir, 1997) (Siffin ve Nehrevan savaşlarına Hz. Ali ile birlikte katıldı. (İbnü'l-Esir, 1994) Müsamahakâr bir fitratı olan Ebû Berze, yetimlere, fakirlere ve kimsesizlere karşı merhametle yaklaşan ve onların sorunlarıyla ilgilenen bir kimseydi. Horasan fetihlerinden sonra bölgede kalarak burada vefat etti. (İbnü'l-Cevzi, 1997)

Şerik el-Fezarî

Tüleyha ile yapılan savaşın ardından Halid tarafından Hz. Ebû Bekir'e zafer haberiyle gönderildi. (İbn Hacer, 1995) Yemame savaşında ağır kayıplar veren İslam ordularına destek için yola çıkan Halid'le birlikte yürüme emrini aldı ve yola çıktı. (Diyarbakri, ts) Hem cahiliye hem de İslam devrini gördü. Hz. Ebû Bekir ve Halid b. Velid arasında yazılan harp mektuplarını birçok kez getirip götürme görevini üstlendi. (İbn Hacer, 1995)

Şerik b. Abede el-Aclanî (Şerik b. Sehma)

Şerik b. Abede b. Muğis b. el-Ced b. Aclan el-Belevi, Şerik b. Sehma. (İbn Abdilber, 1992) Annesinin ismi Sehma'dır. Babası Ubeyde b. Muğis b. Cedd b. el-Aclan el-Bedevi'dir. Ensar'ın anlaşmalarındandır. (İbnü'l-Esir, 1994) Şerik, Bera b. Malik'in anne bir kardeşidir (Belazuri, 1996) Bir başka rivayete göre de sütkardeşidir. Kaynaklardaki bu farklılığın nedeni Bera'nın annesi olan Ümmü Süleym'in Şerik'in babası ile evlenmediğine dair rivayettir. Bu nedenle sütkardeş olmaları daha muhtemeldir. Bera ise Enes b. Malik'in öz kardeşidir. (İbn Abdilber, 1992)

Babası ile birlikte Uhud Savaşı'na katılmıştır. (İbn Hacer, 1995) Hz. Ebû Bekir döneminde ise Yemame Savaşı'nda bulunan Halid b. Velid'e ulak olarak gönderilmiştir. (İbn Asakir, 1995) Vakıdî'den naklen İbn Hacer şöyle söyler; Hz. Ebû Bekir Halid b. Velid'e Irak'a gitmesi için haber gönderdi. Ahidnamesini de Şerik b. Abede el-Aclanî'ye vererek ona ulaştırmasını istedi. (İbn Sa'd, 1990) Şerik aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde onun Şam emirlerinden biri olarak

da görev yaptı. (İbn Asakir, 1995) Hz. Ömer döneminde de görev alan Şerik, halife tarafından Amr b. As'a Mısır'ın fethi için gerekli olan izin belgelerini ulaştırmakla görevlendirildi. (El-Mısri, 1994)

Ka'b b. Fihri el-Kureşî

Allah Resulü'nün vefatından sonra birçok bölgede isyan hareketleri başlamıştı. Bu isyancılardan biri de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ve dinden dönen Müseyleme'ydî. O yanına topladığı askerlerle birlikte Medine yönetimine başkaldırınca Hz. Ebû Bekir, Halid b. Velid'i Müseyleme'nin üzerine gönderdi. Şiddetli geçen savaş sonunda yandaşlarıyla birlikte öldürüldü. Savaşın sonucunu öğrenen halife, Ka'b'ı Halid'e gönderdi. (İbn Hacer, 1995)

Urve b. Mudarris

Urve b. Mudarris b. Evs b. Harîse b. Lam b. Amr b. Tarif b. Sümame b. Malik b. Cüd'an b. Zühl b. Ruman b. Cündeb b. Harice b. Sa'd b. Futre et-Tayî. (İbn Gani, 1997) Urve'nin babası kabilesinin liderlerinden biriydi. O da babasının yanında yetişerek kabilenin lideri olmaya adaydı. Fakat bu konuda diğer bir lider adayı Adiy b. Hatim'le yarışma halindeydi. (İbnü'l-Esir, 1994) Urve Allah Resulü Müzdelife'de Müslümanlarla birlikte bulunurken yanına gelerek "Ey Allah'ın Resulü Tay'ın iki dağından geldim. Bineğimi usandırdım, Devemi yordum. Üzerinde durmadığım hiçbir dağ kalmadı. Bana haccdan bir şey var mı dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "kim bizimle bu namazı kılsa, bundan önce de gece ya da gündüz Arafat'a gelmişse günahlarından arınır ve haccını tamamlamış olur" buyurdu. (İbn Hacer, 1908)

Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinden dönen kabileler üzerine halife tarafından gönderilen Halid b. Velid'in ordusuna katıldı. Bitah günü dinden dönen ve Halid tarafından yakalanarak esir edilen Uyeyne b. Hısn'ı Medine'ye ulaştırma görevini üstlendi. (İbn Sa'd, 1990)

Cendel el-İclî

Cendel el-İclî, Beni İcl'e mensuptur. (İbn Hacer, 1995) Halid b. Velid, Caban'ın ordusunu mağlup edip Caban'ı öldürdükten sonra savaş sonucunu bildirmesi için Cendel'i Medine'de bulunan Hz. Ebû Bekir'e gönderdi. Cendel, Caban'ın ölüm haberini halifeye ulaştırınca halife de ona bir cariyeye hediye etti. (İbn Asakir, 1995)

Numan b. Avf b. Numan

Nu'man b. Avf b. Nu'man eş-Şeybani. (İbn Hacer, 1995) Halid b. Velid ordusu ile birlikte Havran bölgesine ulaştıktan sonra yoluna devam etti ve yol güzergâhında önüne çıkan birlikleri yenerek çok sayıda ganimet ele geçirdi. Bu ganimetlerden bir kısmını Medine'ye göndermek için hazırlık yapan Halid, bu görev için Şeybanilerden Nu'man b. Avf'ı görevlendirdi. (El-Himyari, 1999) Nu'man ayrıca Dicle kenarında gerçekleşen komutanlığını Müsenna b. Harîse'nin öncü kuvvetler komutanlığını ise Huzeyfe b. Mihsan'ın üstlendiği savaşta cenah komutanlarından biri olarak görev yaptı. (Et-Taberi, 1967)

Huzeyl el-Kâhilî

Halid b. Velid Hire'yi fethettikten sonra Huzeyl el-Kâhilî ile zafer müjdesini ve alınan ganimetlerden beşte birini halifeye gönderdi. (İbn Hacer, 1995) Ayrıca halifeye bir de mektup yazarak kendisine verilen talimatlara göre hareket ettiğini, bölgeye ulaştığında halkı İslam'a davet ederek işe başladığını ve bunun neticesine göre karar vererek gerekli uygulamanın yapıldığını bildirdi. (Şimşir, 2011)

Abdullah b. Kurt

Abdullah b. Kurt el-Ezdi es-Sümalî. (Zehebi, 1993) İsminin şeytan olduğu Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirildiği söylenir. Yermük Savaşı'na da katılan Abdullah'a, Ebû Ubeyde Hıms'ta iki kez görev vermişti. (İbnü'l-Esir, 1994) Yezid b. Ebû Süfyan ve Hz. Ebû Bekir

arasında yazılan mektupları getirip götürme görevini başarılı bir şekilde yerine getirdi. (İbn Asakir, 1995) Ayrıca Ebû Ubeyde ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer arasındaki yazışmalara aracılık ederek (El-Himyri, 1999) Dımeşk'in fethinde bulundu ve Muaviye tarafından 55 yılında Hıms'a emir tayin edildi. 56 yılında Rum diyarında yapılan savaşta şehit oldu. (İbnü'l-Esir, 1994)

Abdurrahman b. Hanbel

Abdurrahman b. Hanben el-Cumahi, babası Yemen bölgesinden Mekke'ye gelerek yerleşmişti. Burada Kelede ve Abdurrahman adında iki çocuğu oldu. Abdurrahman, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmuştu. Savfan b. Ümeyye b. Halefle anne bir kardeşlerdi. Anneleri Ma'mer b. Habib b. Vehb b. Huzafe b. Cumah'ın kızı Safiyye'ydi. (İbn Abdilber, 1992) Yermük Savaşı öncesi Hz. Ebû Bekir onunla ordu komutanı Halid b. Velid'e mektup gönderdi ve savaş konusunda bazı tavsiyelerde bulundu. (İn Kesir, 1988) Dımeşk'in fethinde bulunarak orduya piyade destek kuvveti olarak katıldı ve Halid b. Velid tarafından Ecnadeyn Savaşı'nı müjdelemek için halifeye gönderildi. Cemel ve Siffin savaşlarında Hz. Ali tarafında savaştı ve Siffin günü şehit oldu. (Zirikli, 2002)

Sonuç

Hz. Ebû Bekir Allah Resülü'nün vefatından sonra devlet yönetimini üstlenince birçok problemle aynı anda yüzleşmek durumunda kalmıştı. O bir taraftan yalancı peygamberleri bertaraf etmeye çabalarırken diğer taraftan da zekât vermek istemeyenleri kontrol altına almaya çalışıyordu. Ülkenin her tarafından isyan haberlerinin gelmesi ise işleri daha da zora soktu. Halife hali hazırda kısıtlı bir askeri birliğe sahipti. Her cephede savaşacak yeterli asker gücü de yoktu. Bütün bunların yanında Hz. Peygamber'in vefatından önce görevlendirilen Üsame b. Zeyd halifenin talimatıyla Medine'den daha yeni ayrılmıştı. Dönüşü gecikebilir, gittiği bölgede farklı sonuçlarla karşılaşabilirdi. Fakat halife bütün riskleri alarak Medine'yi savunmasız bırakmak pahasına Hz. Peygamber'in emrini yerine getirdi.

Diğer taraftan isyankârlar boş durmuyor, bir taraftan asker toplarken diğer taraftan da Medine'den haberler almaya çalışıyorlardı. Durumun farkında olan Hz. Ebû Bekir'de karşı istihbarat için harekete geçerek bölgelerden haberler alıyor, bu haberler doğrultusunda kararlar veriyordu. Bu haberlerden biri de Medine'ye saldırı bilgisiydi. Hz. Ebû Bekir saldırı haberini alınca düşmanı karşılamak için harekete geçti ve isyancıları bozguna uğrattı. Artık haberleşmenin ne kadar kıymetli olduğu bir kez daha anlaşılmişti. Hz. Ebû Bekir'de bunun önemini yakından görmüş olmalı ki hilafetinden vefatına kadar onlarca ulak görevlendirmişti. Bu ulaklar sayesinde halife an be an savaşları takip etti ve gerekli müdahalelerde bulunarak savaşların kazanılması, irtidat hareketlerinin önlenmesi ve fetihlerin hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağladı. Bu ulaklar sadece mektup götürmekle yetkili kişiler değillerdi. İslam askerlerinin esir aldığı önemli kabile liderlerinin ve ganimetlerin halifeye ulaştırılması işi ile de ilgileniyorlardı.

Halid b. Velid'in Hire ve Aynuttemr'i fetih haberiyle bir takım hediyeleri, Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn'deki problemi çözdüğü haberi, Attab b. Esid'in bölge hakkındaki haberleri, İkrime'nin Müseyleme'ye yenilmesi sonrasında halifeden gelen talimatlar, Halid'in Yemame'de uygulaması gereken hükümlerin bildirildiği mektuplar, Irak ve Şam komutanlarıyla yapılan yazışmalar hep bu ulaklar vasıtasıyla taşınmıştır.

Hz. Ebû Bekir hilafeti müddetince pek çok kez ulakları vazifelendirmiştir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bu görevi Hz. Ebû Bekir döneminde on iki kişi üstlenmiştir. Kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in birçok olayda ulak kullandığı rivayet edilse de bu kişilerin yalnız on ikisinin ismine ulaşılmıştır. Bununla birlikte ismi verilen kişilerin farklı zamanlarda da ulak olarak görevlendirildiklerini görmekteyiz. Bunlardan iki tanesi Evs Kabilesi'nin Abdüleşhel kolundan, ikisi Bekr b. Vail'in Şeyban ve el-İcl kolundandır. Beni Esed, Beni Cumah, Gatafan, Kuda'a, Ezd, Eslem ve Tay Kabileleri de birer görevliyle Hz. Ebû Bekir'e haberleşme anlamında destek olmuşlardır. Halife için ulaklık yapmış Ka'b b. Fihr'in ise kabilesi tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

- Belazuri, A. (1996). *Ensâbu'l-Eşraf* (Süheyl Zekkar ve Riyâz Zirikli, tahkik). I-XIII. Beyrut
- Buhari, M. (Tarihsiz). *Tarihu'l-Kebîr*. Haydarabad
- Diyarbakri, H. (Tarihsiz). *Tarihu'l-Hamis fi Ahvali Enfesi Nefs*. Beyrut
- El-Bürri, M. (1983). *Cevhereti fi Nesebi'n-Nebî ve Ashabibi'l-Aşara*. (Muhammed et-Tunuci, Tahkik). Riyad
- El-Himyeri, S. (1420). *El-İktifa bi'ma Tadminbi min Megażi Rasulüillah ve Selesetü'l-Hulefa*. Beyrut
- El-Mısri, K. (1994). *Futub'u Mısır ve Meğrib*. Mektebetü's-Sekafetü ed-Diniyye
- Es-Suyuti, C. (2004). *Tarihu'l-Hulefa*. (Hamdi Demirtaş, Tahkik).
- Es-Süheylî, A. (2000). *Er-Ravdü'l-Unüf*. (Ömer Abdüsselam Selami, Tahkik). Beyrut
- Et-Taberi, M. (1967). *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*. Beyrut
- Ez-Zehebi, Ş. (1993). *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lam*. (Ömer Abdüsselam Tedmuri, Tahkik). Beyrut
- Ez-Zehebi, Ş. (2006). *Siyeru A'lami'n-Nübela*. Kahire
- Faris, Ç. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devletinde Ulak Organizasyonu, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 197-199.
- Güzel, A. (2011). Hulefa-i Raşidin Döneminde İdari Yapı. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları
- Halaçoğlu, Y. (2012). "Ulak". İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (42), 77
- Halife b. Hayyât. (1993). *Kitabu't-Tabakât*. (Süheyl Zekkar, Tahkik). Dımaşk: Daru'l-Fikr
- Halife b. Hayyât. (1997). *Tarih* (Ekrem Ziya Ömerî, Tahkik). Beyrut
- Harekat, İ. (1992), "Berid". İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (5), 498-501
- İbn Abdilber. (1992). *El-İstiab fi-Ma'rifeti'l-Ashab*. (Ali M. El-Bicavi, Tahkik). Beyrut: Daru'l-Cil
- İbn Asakir. (1995). *Tarihu Medîneti Dımaş*. (Ömer b. Garame el-Amri, Tahkik).
- İbn Gani', A. (1997). *Mu'cemu's-Sababe*. (Sallah b. Salim el-Masrati, Tahkik). Medine
- İbn Habib. M. (Tarihsiz). *El-Muhabber*. (Eliza Lichten-Statder, Tahkik). Beyrut
- İbn Hacer, A. (1908), *Tehzibü't-Tehzib*. Hindistan
- İbn Hacer, A. (1995). *El-İsabe fi Temyizi's-Sababe*. (Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud ve Ali Muhammed Me'ud, Tahkik). Beyrut
- İbn Hallikan. (1994). *Vefeyâtü'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*. (İhsan Abbas, Tahkik). Beyrut
- İbn Hibban, M. (1973). *Kitabu's-Sikat*. Hindistan
- İbn Hişam. (1995). *Es-Siretü'n-Neberiyye*. (Mustafa Seka, İbrahim Abyar ve diğerleri tahkik). Mısır
- İbn Kesir. (1988). *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. (Ali Şi'ri, Tahkik). Kahire
- İbn Kuteybe, A. (1992). *El-Mearif*. (Servet Ukkâşe, Tahkik). Kahire
- İbn Sa'd, M. (1990). *Et-Tabakâtü'l-Kübra*. (Muhammed Abdülkadir Ata, Tahkik). Beyrut

- İbn Seyyidin'ın. (1993). *Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-Meğazi ve's-Şemali ve's-Siyer*. Beyrut
- İbnü'l-Cevzi, A. (1992), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*. (Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Tahkik). Beyrut
- İbnü'l-Cevzi, A. (1997). *Telgih Fehve Ebi'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*. Beyrut
- İbnü'l-Esir, İ. (1994). *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*. (Ali Muhammed Meud ve Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud Tahkik).
- İbnü'l-Esir, İ. (1997). *El-Kâmil fi't-Tarih*. (Ömer Abdüsselam Tedmuri, Tahkik). Beyrut
- İsbahani, A. (1998). *Marifetü's-Sahabe* (Adil b. Yusuf Azzazi, Tahkik). Riyad
- Kapar, M. A. (1994). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları
- Kettâni, A. (1993). *Et-Terâtübü'l-idâriyye*. (Ahmet Güzel, Çev. Ed.). İstanbul: İz Yayınları
- Palabıyık, H. (2018). *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. İstanbul: Siyer Yayınları
- Rıza, M. (2004). *Ebû Bekir Sıddık Evvelü Hulefa'i-Raşidin*. (Şeyh Halil Şeyha, Tahkik).
- Sarıçam İ., Erşahin, S. (2016). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sıbt İbnü'l-Cevzi. (2013). *Miratu Zaman fi Tarihi'l-Ayan*. Dımaşk
- Şimşir, M. (2011). *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*. Konya: Hüner Yayınevi
- Vakidî, M. (1997). *Futuhu's-Şam*.
- Yazıcı, N. (1987). Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (29), 377
- Zirikli, H. (2002). *El-A'lam, Kamus'u Teracim*.

KAYNAKÇA

- Belazuri, A. (1996). *Ensâbu'l-Eşraf* (Süheyl Zekkar ve Riyâz Zirikli, tahkik). I-XIII. Beyrut
- Buhari, M. (Tarihsiz). *Taribu'l-Kebîr*. Haydarabad
- Diyarbakri, H. (Tarihsiz). *Taribu'l-Hamis fî Abvali Enfesi Nefs*. Beyrut
- El-Bürri, M. (1983). *Cevhereti fî Nesebi'n-Nebî ve Ashabibi'l-Aşara*. (Muhammed et-Tunuci, Tahkik). Riyad
- El-Himyeri, S. (1420). *El-İktifa bi'ma Tadminhi min Megazi Rasulüllah ve Selesetü'l-Hulefa*. Beyrut
- El-Mısri, K. (1994). *Futub'u Mısır ve Meğrib*. Mektebetü's-Sekafetü ed-Diniyye
- Es-Suyuti, C. (2004). *Taribu'l-Hulefa*. (Hamdi Demirtaş, Tahkik).
- Es-Süheylî, A. (2000). *Er-Ravdü'l-Unüf*. (Ömer Abdüsselam Selami, Tahkik). Beyrut
- Et-Taberi, M. (1967). *Taribu'l-Ümem ve'l-Mülük*. Beyrut
- Ez-Zehebi, Ş. (1993). *Taribu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lam*. (Ömer Abdüsselam Tedmuri, Tahkik). Beyrut
- Ez-Zehebi, Ş. (2006). *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*. Kahire
- Faris, Ç. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devletinde Ulak Organizasyonu, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 197-199.
- Güzel, A. (2011). Hulefa-i Raşidin Döneminde İdari Yapı. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları
- Halaçoğlu, Y. (2012). "Ulak". İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (42), 77
- Halife b. Hayyât. (1993). *Kitabu't-Tabakât*. (Süheyl Zekkar, Tahkik). Dımaşk: Daru'l-Fikr
- Halife b. Hayyât. (1997). *Tarih* (Ekrem Ziya Ömerî, Tahkik). Beyrut
- Harekat, İ. (1992), "Berid". İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (5), 498-501
- İbn Abdilber. (1992). *El-İstiab fî Ma'rifeti'l-Ashab*. (Ali M. El-Bicavi, Tahkik). Beyrut: Daru'l-Cil
- İbn Asakir. (1995). *Taribu Medîneti Dımaş*. (Ömer b. Garame el-Amri, Tahkik).
- İbn Gani', A. (1997). *Mu'cemu's-Sahabe*. (Sallah b. Salim el-Masrati, Tahkik). Medine
- İbn Habib. M. (Tarihsiz). *El-Muhabber*. (Eliza Lichten-Statder, Tahkik). Beyrut
- İbn Hacer, A. (1908), *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan
- İbn Hacer, A. (1995). *El-İsabe fî Temyizi's-Sahabe*. (Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud ve Ali Muhammed Me'ud, Tahkik). Beyrut
- İbn Hallikan. (1994). *Vefeyâtü'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*. (İhsan Abbas, Tahkik). Beyrut
- İbn Hibban, M. (1973). *Kitabu's-Sikat*. Hindistan
- İbn Hişam. (1995). *Es-Siretü'n-Nebeviyye*. (Mustafa Seka, İbrahim Abyar ve diğerleri tahkik). Mısır
- İbn Kesir. (1988). *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. (Ali Şi'ri, Tahkik). Kahire
- İbn Kuteybe, A. (1992). *El-Mearif*. (Servet Ukkâş, Tahkik). Kahire

- İbn Sa'd, M. (1990). *Et-Tabakâtü'l-Kübra*. (Muhammed Abdülkadir Ata, Tahkik). Beyrut
- İbn Seyyidin'nas. (1993). *Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-Meğazi ve's-Şemali ve's-Siyer*. Beyrut
- İbnü'l-Cevzi, A. (1992), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*. (Muhammed Abdülkadir Ata ve Mustafa Abdülkadir Ata, Tahkik). Beyrut
- İbnü'l-Cevzi, A. (1997). *Telgh Fehuve Ehi'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*. Beyrut
- İbnü'l-Esir, İ. (1994). *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*. (Ali Muhammed Meud ve Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud Tahkik).
- İbnü'l-Esir, İ. (1997). *El-Kâmil fi't-Tarih*. (Ömer Abdüsselam Tedmuri, Tahkik). Beyrut
- İsbahani, A. (1998). *Marifetü's-Sahabe* (Adil b. Yusuf Azzazi, Tahkik). Riyad
- Kapar, M. A. (1994). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları
- Kettâni, A. (1993). *Et-Terâtübü'l-idâriyye*. (Ahmet Güzel, Çev. Ed.). İstanbul: İz Yayınları
- Palabıyık, H. (2018). *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. İstanbul: Siyer Yayınları
- Rıza, M. (2004). *Ebû Bekir Sıddık Evvelü Hulefa'i-Raşidin*. (Şeyh Halil Şeyha, Tahkik).
- Sarıçam İ., Erşahin, S. (2016). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sıbt İbnü'l-Cevzi. (2013). *Miratu Zaman fi Tarihi'l-Ayan*. Dımaşk
- Şimşir, M. (2011). *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*. Konya: Hüner Yayınevi
- Vakidî, M. (1997). *Futuhu's-Şam*.
- Yazıcı, N. (1987). *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (29), 377
- Zirikli, H. (2002). *El-A'lam*, Kamus'u Teracim.

Devşirmeler, Enderun ve Amerikan Okulları Boyutunda Osmanlı Devleti

Ahmet Rifat GÜZEY

Giriş

XV'inci yüzyıl'ın son çeyreğinden itibaren Enderun'da yetişen devşirme devlet adamları yüzünde, doğuştan Müslüman ve Türk soylular, devlet yönetiminde neredeyse hiç kadro bulamaz olmuşlardı. Çünkü Enderun bugünün Mülkiyesinin işlevini yerine getiriyordu ve devlet kadrolarına üst düzey eleman yetiştiriyordu (Halaçoğlu, 1998 s. 37-38). Bu sebeple XV'inci yüzyıl ortalarını izleyen iki yüz senede devlet yönetiminde Türk olmayan vezirlerin sayısı hızla artarak, Türk olanların sayısının birkaç katı kadar olmuşlardır.

Pencik Oğlanları ve Devşirmeler için çıkartılan kanunlar uzun vadede devletin yıkılışına zemin hazırlayan temeli teşkil ettiler. Devşirme Kanunu belli bir süre içinde yeniçerilerin devşirme kadrosundaki sayılarının artırdı. Hal böyle olunca Türk toplumu içinde, yerine göre İslâm inancına sahip olmayan, tam manasıyla değişik ırklardan olan kimseleri bir araya geldi. Bu kontrolsüz guruplar arasında merhametsiz, ahlâk kavramından habersiz, sadece kendini düşünen, şahsi kin ve menfaatleri için her şeye teşebbüs etmekten çekinmeyen büyük bir kalabalığın oluşmasına zemin hazırlandı.

Evlenmeleri başlangıçta kanunen yasak olan yeniçerilerin, I. Selim'i takiben bu konudaki yasağı delmeleri sonrası aralarında evlilikler arttı. Bunun sonucunda da yaşadıkları bölgenin her tarafına yayılmaya başladılar. Aile hayatının gereği yeni yeni evler kiraladıkları için zamanla bütün mahalleler bunların hücumuna uğradı. Kahvelerde, Hanlarda sadece onlar vardı. Onlardaki bu serkeş yapı, kendileri gibi olmayı arzulayan ve kendilerince ocağın birtakım maddi-psikolojik toplumsal imtiyazlarından yararlanmak isteyen işsiz güçsüz tiplerin, kanun dışı yaşam sahibi olmak isteyenlerin, ya da devlette çıkma ihtimali olan siyasi sıkıntıların getirilerinden yararlanma fırsatı gözlleyenlerin tercih merkezi haline geldi. İşte bu görüntüler, yaşam sürecinin bunalımların yoğun olarak yaşanacağı bir yöne doğru gelişmekte olduğunu göstermekteydi.

Batı, Devlet-i Âliye'ye karşı "barbar Türkleri Asya'ya kovmak için Hristiyan kavimler ve Milletler arasında büyük bir ittifak fikri telkin edilmesi" peşinde idi (Driault: 2006, s. 109). Bu anlamda her zaman ve her yerde olduğu gibi yüzyıllar sürse bile Hristiyanlık Mesajı ile kendi kültürünün plânlı ve sistemli bir şekilde milli ve mahalli kültürlerle dâhil edilmesi yolunda ısrarcı olmuştur. Bir ülkede bu anlayışın yerleşmesi için Eğitim ve kilise kurumları dışında, yararlanabileceği her türlü enstrümandan faydalanılması düşünülmüştür. Bu süreçte çoğu zaman çeşitli yollar kullanarak Enderun'da olduğu gibi masum veya ideal kurumlarda kendi içinden adamları yetiştirilmesi sonrası, elemanlarının o ülke kurumlarının en üst kadrolarında görev almaları zeminini hazırlanmasını sağlar. Bunlar arasında kullanabileceği kadarı ile yapmak istediklerini de elbette yapar veya yaptırır (Öztürk: 2008, s. 46).

Osmanlı Devşirme Sisteminde Mevlâna'nın yaklaşımıyla, 10 yaş ve üzerinde devşirilen çocuk ve gençlerin, devşirildikleri ülkede yetişme tarzlarında ne kadar özen gösterilmiş olsa da getirildikleri yer-hatıra ve ailelerini gönülleri ile kafalarından silmek mümkün değildi. 18-19 yaşlarında papaz eğitimi almakta iken devşirilen ve Sırp despotlarının soyundan gelen Sokullu örneğinde olduğu gibi (Anbarcıoğlu: 1974, s. 109-110).

“Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul şehrini ele geçirdikten sonra uyguladığı sistemde, şehirde uzun süredir yaşamakta olan Latin toplumuna dillerini ve inançlarını yaşama özgürlüğü sağladığı bilinmektedir. Bu uygulamasıyla Fatih, şehirde uzun süredir mevcut olan bir geleneğin sürdürülmesine izin vermekle kalmayıp, belli yerel kurallara bağlayarak yürütülmesine müsaade etmiş bulunuyordu. Onlara tanınan maddi manevi kültürel serbesti ile dini ayinlerini dilediklerince yapabilme hürriyeti, onlara dini örf ve adetlerini yaşayıp, yeni nesillerine aktarabilme serbestisi, öğretecek kişilerin yetişmesi anlamında bulunmaz bir fırsat hazırladı. Şüphesiz bu durum yetiştirilecek gençlere eğitim verecek olan Kilise Okulları'nın açılması açısından yeterli bir imkân ve zemin hazırladı. Bu durumu fırsata çeviren Latinler ilk fırsatta bir-iki sınıflı olarak görülen ama zaman geçtikçe büyüyüp gelişen Kilise Okulları, inşa etmekle kalmayıp, onları örnek alan başka cemaatlere mensup guruplar da ayrı ayrı organizelerle okullaşmaya başlayıp, birer Millet okulu halinde kendi eğitimlerini sürdürmeyi fırsata çevirdiler. Bu aranıp ta bulunamaz fırsat zamanla ileri safhalara taşınmalıydı. Bu düşünceyle gelişen Millet Okulları kendi gelişimlerini tamamlayabilmek için önemli ölçüde destekler aramaya başladılar. Ve tabii ki bu desteği batılı dindashları Devletlerden gördüler. Türk Devlet yönetimi ve onun kontrolü altındaki topraklarda etkili olmayı uzun süredir arzularak bu emellerini uygulama safhasına taşınmanın yollarını arayan batılı Hristiyan devletler vardı. İşte bu Devletler, emellerini gerçekleştirmek için hemen harekete geçerek, kendilerine en yakın olan gurupları belirleyerek, o guruba yardım yoluyla, taraftar kazanmak ve bu toplulukları kendi emelleri doğrultusunda kullanmak için derhal harekete geçtiler. Bu doğrultuda hiçbir maddi manevi desteği sağlamada tereddüt etmediler. Zaman ilerledikçe de taraftar oldukları gurupları koruyucu devlet kisvesine bürünerek, bu toplulukları ve dolayısıyla da onların okullarını tam anlamıyla kontrolleri altına almayı başardılar (Polat: 1988, s. 627).

Yeniçeri Ocağı

Osmanlı Devleti'nin askeri yapılanmasında önemli bir güç olan ve Enderun gibi Türk olanlar dışında devşirilen Hristiyan çocukların bir araya getirilerek askeri eğitimlerle devletin bir savaş gücü haline dönüştürüldüğü bir örgüttü. Eğitimli askerler yapılan 12-15 yaş civarı bu gençler, ana ve baba adları ile devşirildikleri yerler yazılmak suretiyle bir deftere düzenle kaydedilirdi. Bunun teyidi için, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defteri, Müteferrik, nr. 36805'te kayıtlı bir defterden bir örneği incelediğimizde; devşirilen gençlerin baba adları, devşirildikleri yer ve devşirilme tarihleri ile göz renkleri yanında vücutlarındaki belirleyici özelliklerin kayıt altına alındığı, belirleyici düzenli defterler tutulmaktaydı. Meselâ; Bulgaristan'ın batısındaki Köstendil livâsı'ndan devşirilen Nikola adındaki bir çocuğun, Ustrumca kazası Termik köyünde oturdukları, baba adının Pale olduğu, Rumi takvimle 903 senesinin Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 1498) devşirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca vücut özelliklerinin elâ gözlü, açık kaşlı, sarışın, orta boylu olduğu, vücudunda belirleyici özellik olarak sol kulağında bir deliği bulunduğu ve sağ gözünün kuyruk kısmında bir beninin olduğunun kaydedildiği görülmektedir. Bir diğer kayda baktığımızda Yunanistan'ın Atina şehrine bağlı İşkodra Livası'ndan devşirilen Mihal oğlu Yorgi'nin; ana adının Mariya olup 12 yaşında bulunduğu anlaşılmaktadır. Son olarak vereceğimiz bir diğer kayıta ise 14 yaşında iken devşirilen ve Kneze ifadesinden dolayı Karadağ prenslerinden biri olduğu anlaşılan sarışın elâ gözlü, açık kaşlı Drak'ın ise Enderun için ayrıldığı görülmektedir.¹

Yeniçerilerin, XV. Yüzyıl sonlarına kadar üzerlerine yüklenen işlevlerini hakkıyla yerine getirdikleri bilirse bile, bu asır sonrası gevşeme istidadı içinde oldukları ve ülke ticaretinde etkinleşip, zenginliğe ulaşabilme emelleri güttükleri görülmektedir. Bu bağlamda ilerleyen süreç içerisinde XVII. yüzyılın ortalarından itibaren yeniçerilerin ekonomik durumun, Osmanlı tebaasının diğerlerine nazaran çok daha iyi olduğu sonucuna ulaşılacaktır. Bu sonuca ulaşmak için aynı dönemde Ankara'da yaşayan çok sayıdaki yeniçerinin yüksek miktarlarda gayrimenkul alımı yapmaları örnek gösterilebilir. Mesela bunlardan birinde 24 Şubat 1656 tarihinde Hüseyin Beşe bin

¹ Bkz. Kemal Beydilli, TDV İslâm Ansiklopedisi “Yeniçeri Maddesi”, C. 43, s. 450-462

Kulu adındaki bir yeniçerinin, Baklacı Mahallesi'ndeki bir evi 200 Kuruş'a satın aldığı örnek olarak gösterilebilir. Ev müştemilatı ise "İki odalı, hayatlı, kileri, tabhanesi ve sâyeganı ile içinde üç tezgâhlı bir sof imalathanesi olan iki katlı" şeklinde açıklanmıştır (Taş: 2009, s. 194).

Yine 1770-1772 yıllarında Vidin'de yaşamakta olan Yeniçerilerin terekelerini esas alan bir makale çalışmasında; bunların durumları hakkında tespitlerde bulunulurken, 35'inin 50 kuruşun altında gelire sahip olmaları yüzünden çok fakir, 39'unun 50 kuruş ile 250 kuruş arasında gelire sahip olmaları sebebiyle fakir, 53'ünün 250-500 kuruş arası gelire orta halli, 16'sının 500-1500 kuruş arası gelire sahip olmakla zengin ve 7'sinin ise 5000 kuruşun üzerinde gelire sahip olmalarıyla çok zengin durumda buldukları sonucu çıkarılmıştır.

Bulgaristan'da görevlendirilmiş olan Yeniçeriler buldukları sosyal çevrelerinde sarraflık, mum imalat ve satımı, kasaplık, tütün ve yağ ticareti, suculuk, tarım ve taşımacılık yanında, boza yapım ve satımı gibi farklı ticari alanlarda etkinlik göstermekteydiler.²

Kayıtlarda görülenler böyle olsa da esnaf örgütlerinde yeniçerilerin varlığı konusunda net fikir yürütmenin pek kolay olmadığı açıktır. Çünkü asker sınıfına mensup olan bu kişiler farklı farklı loncaya üye kabul edilseler de onların loncalara kaydedilmelerinin esnaf tarafından nasıl karşılandığı konusunda bilgi sahibi olabileceğimiz kayda rastlamıyoruz. Loncalardaki yeniçeri varlığından bir kısmının, devletin önemli kadrolarındaki kişilerle yakın münasebetleri belli olsa da onların askeri yetkililerle yakınlıklarının ne derecede olduğunun anlayabilmek güçtür. Bilinen şey pazardaki yeniçerilerin kendi aralarında bir gurup oluşturup güç sağlama eğiliminde bulunmalarındır. Yeniçeriler bağlı oldukları birim ya da ortalara göre güç birliği yaparak aralarındaki münasebetin şekil ve ayrıcalıklarının da kullanmak suretiyle etkili ölçekte girişimlere teşebbüs edebilmektedirler (Yi: 2018, s. 161).

İstanbul kadı sicillerinde İstanbul esnafı ve durumu konusunda yapılan araştırma, yeniçerilerin esnaflaşma girişimlerinin XVII. asrın ilk yıllarından itibaren dikkate değer bir hız kazandığı ve yüzyılın ortalarından sonra esnaf ve sanatkâr kimlikleriyle loncalarda yerlerini aldıkları çok net olarak ortaya çıkmaktadır. Bir diğer açıdan bakıldığında, askerlikle hiçbir ilişkisi olmayan kişinin de getirdiği bir sürü ekonomik ve itibari çıkarlardan dolayı kendini Yeniçeri Ocağı'na kaydettirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu kazanımların vergilerdeki kısmi muafiyetler, yargılamalardaki bazı ayrıcalıklar ve toplumsal konum itibarıyla çok cazip faydaları beraberinde barındırmasıydı ki, Esnaf kefalet kayıtları incelemeleri doğrultusunda yapılacak çalışmalar bu anlamda da dikkate değer bilgiler vermektedir. Durum öyle ilginç bir seviyeye gelmişti ki, İstanbul'da esnaf defterine kayıtlı dükkân sahiplerinden bir kısmının adres olarak Yeniçeri Ocağı'nı göstermeleri yanında, bağlı oldukları bölümün de ifade edilişi, esnaflık faaliyetinde bulunanların, sadece Yeniçeri Ocağı'na ismen kayıtlı olmadıklarını ve ocaklarıyla irtibatlarının halen devam etmekte olduğunu açık bir şekilde ifade etmekteydi.

Esnaflar arasında yiğitbaşı ve kethüdalık gibi lider seçimlerinde, yönetici olarak yeniçerilerden olan adayları tercih etmesi, şüphesiz onların nüfuzlarından yararlanmayı istediklerinden kaynaklı olduğunun bir delilidir. Belki bu noktadan hareketle yeniçerilerin sivil halk tabakalarının faaliyet alanlarında boy göstererek, esnaflık ve zanaat alanlarında faaliyet göstermeleri başlangıçta alanın gerçek mensupları arasında bu yüzden büyük tepkilerle karşılaşılmasına engel olmuş olabilir. Fakat sonraları bazı yeniçerilerin o zamana kadar alışılmış piyasa düzenini umursamadan, hatta çoğu zaman kaba kuvvete dayalı teşebbüslerle para elde etmeye çalışmaları, ticarete dengesin ve baskı yollu bir rekabet ortamı doğurduğundan, esnaf yeniçerilere karşı tavır sergilemeye başladı. Ancak

² Bu konuda Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı-Mustafa Akkaya, (2018), "XVII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin' de Askerler. Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", "Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat", Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, s.73-80.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru yeniçeriler esnafılık ve esnaflaşmayı öğrenince onların varlığı artık kabul edilen bir gerçek haline gelmişti.³

Yeniçeri Askerilerinin lonca sistemi içerisinde bulunuşları, sosyal ayrıcalıklarından kaynaklanan gücü kullanarak muhtesib gibi görevler edinerek, kadıların kontrollerinden korunmalarına zemin hazırlamaktaydı. Onlar da bundan yararlanarak vergi kaçakçılığı başta olmak üzere her türden uygunsuz ve kanunsuz işlere teşebbüs etmekten geri durmamaktaydılar. Şubat 1645'te kaydedilen bir belgede, Bursa vilayeti ile ona bağlı bazı kazaların kadılarına gönderilen belgeyle bazı sipahi ve yeniçeriler tarafından Pazar yerlerine koyun ile keçi getirip sattıklarından bahisle, onların bu faaliyetlerine rağmen zamanın mukataa eminine vermeleri gereken vergiyi ödemediklerinden bahisle, vergilerinin alınması talimatı verilmektedir. (İnalçık: 2003, s. 165) Bu doğrultuda Kastamonu Şer'iyye sicillerinde rastladığımız 1133 tarihli bir belgede de aynı konuda şikayetler barındıran bir başka belge daha mevcuttur. İçeriği şöyledir: *...âbirden başları üçü dördü bir olup kal'ây-ı mezbure neferatından olanlarla birlik iddia edip hevalarına tabi kimselerle birlikte hilâf-ı kanun köylere gelip beratları olmadan tahsilat talebinde buldukları...* Bu ifadelerden, yeniçeri zümresine mensup olan birilerinin sahte belgelerle halktan zorla tahsilde bulduklarının açık örneğine rastlıyoruz. Hatta sicil kayıtlarının devamında Kastamonu Mutasarrıfı Vezir Rüstem'in Mutesellimi Mehmet, 4 ay süresince devlet adına 12 kazadan topladığı mahsulatla birlikte firar ediyor ve onun ardından Mutesellim tayin edilen Halil de halktan topladığı gelirlerin üzerine yatıyordu.⁴

Ticarethanelere, esnafın iş yerlerine, yük boşaltmak vb. bahanelerle kıyılarına yanaşan gemileri koruyup kollama adı altındaki birtakım bahanelerle, balta asma tabir olunan tarzlarla kendilerine ait işaretler görüntüleyerek, ortalarının kendileri için haraç alarak, gelir sağlamaları gibi kanunsuzluklar, çeşitli şekillerdeki soygunlar ve hırsızlık olayları yeniçeri ismiyle birlikte sıklıkla duyulmaya başlamıştır. Yeniçerilerin bu doğrultudaki yolsuzluklarıyla baş edebilmek için, şahit oldukları veya duyumunu aldıkları saldırı, tecavüz ve yolsuzlukların cezalandırılması maksadıyla bizzat kendi kılıçlarıyla infazda bulduklarından bahisle, IV. Murad'ın bu doğrultuda yaptıklarını hatırlatır tarzda şahsi tedbirler alması, yeniçeriler adına kayda değer sıkıntı boyutlarını gösteren ifadelerdir.⁵

Balkanlara bakıldığında durumun Anadolu'daki gibi olmadığı görülse de Yeniçeriler, burada tarımla bağlantılı alanlarda etkinlikte bulunmuşlardır. Onların il ve kaza merkezlerinden uzak faaliyetleri, esnaf loncaları açısından bir olumsuzluğa zemin hazırlamadı. Ancak 1729'da imzalanan Belgrat Antlaşması'nın 1729 senesinde imzalanmasıyla beraber, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan Bölgesine önceden konuşlandığı 2500 yeniçerinin askerinin büyük bir çoğunluğu, çeşitli yollarla elde ettikleri geniş arazilerde çiftlikler kurarak, tarımsal alanlarda etkinliğe yöneldiler. Bu işleri yürütürken de halkın üzerine haksız uygulama, yük ve vergiler getirdiler. Yakın tarihimizde o yöre tarihçileri tarafından yapılan çalışmalar sonucu, yeniçeri takımının yerleşim alanları dışında olduğu kadar, şehir şehir ve kazalarda, 1750'lerden sonra da gittikçe yükselen bir ivmeyle şiddete yönelik varlıklarını hissettirdikleri ortaya konmuştur. Bulgar Tarihçisi olan Gueorgieva'nın araştırdığı bazı çevrelerdeki yeniçeri terekeleri üzerine tesbitlerde bulunmuş ve 1700'lü yılların sonlarına doğru Sofya'daki yaşamakta olan yeniçerilerin çoğunluğunun ulaştıkları ekonomik gücü, faaliyet gösterdikleri özel bir sanat dalından sağladıklarını tespit etmiştir (Yıldırım: 1999/2000, s. 170).

Halil İnalçık yıllar önce aynı konuda tesbitlerde bulunarak, köylülerin Bulgaristan yöresindeki ayaklanmalarının o zamana kadar bilinenin aksine ayrımcılık temeline dayanmadığını, ekonomik haksızlıklar şikayetinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Aslında bölgedeki yeniçeri güçlerinin, köylü üzerindeki baskısının sonucu olduğu ortaya koymuştu.⁶

³ Bkz. Kemal Beydilli, TDV İslâm Ansiklopedisi "Yeniçeri Maddesi", C. 43, s. 450-462

⁴ Bkz. Ahmet Rifat Güzey, "Kastamonu'da 1687-1730 Yılları Arasındaki (Şer'iyye Sicilleri Kaynaklı İktisadi ve Ekonomik Yapı ile İlimi ve Dini Doku", 2018 Türk Dünyası Kültür Başkenti Armağanı, Gazi Kitabevi Yayınları, Ank.

⁵ Bkz. Kemal Beydilli, TDV İslâm Ansiklopedisi "Yeniçeri Maddesi", C. 43, s. 450-462

⁶ Geniş bilgi için bakınız: Halil İnalçık, "Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Doktora Tezinin 50. Yılı", Eren Yayıncılık, İstanbul 1993

Ancak geçmişi unutmadan burada şunu da ifade etmek gerekir ki; *Ben ülkemde iş başına gelecek insanın soyuna sopuna bakmam, ancak ibanetlerini gördüğüm vakit damarlarındaki kanlarına bakarım* diyen Atatürk'ün (Kılıç: 2003, s. 13) anlayışıyla, bu konu hakkındaki gelişmelerin değerlendirilmesi esastır.

Enderun

Türk-İslâm Medeniyetinin en dikkate değer kurumlarından biridir. Osmanlı Devleti'nde II. Murad'ın temellerini atıp, II. Mehmed'in teşkilatlandığı Enderun Mektebi hakkındaki bilgilerimiz, *Türk kökenli olmayanların eğitim alabildiği ve Devlet kadrolarına üstün vasıflı yönetici yetiştirmek için kurulmuş olup o zamanın Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi dengindeki Medrese adı verilen Fakülteleriydi* şeklindedir. Üstelik aşağıda vereceğimiz Kastamonulu *Oduncu Hüseyin* örneğinde olduğu gibi Türk soylu olan birinin bu okula girebilmesi de mümkün değildi.

Osmanlılarda vezirler ilk zamanlarda ulema sınıfındandı. Hükümet başkanlığı ile ordu kumandanlığı ayrı idi. Kazasker Çandarlı Halil Hayreddin'in 1385 yılında paşa unvanıyla vezir oluşu üzerine bu iki makam birleştirilmiştir. Bundan sonra vezirler aynı zamanda ordu kumandanı olmuştur. İlmiye sınıfından değil, ezici çoğunluğu Enderun'dan yetişerek idari ve askeri sınıftan olanlar bu makama gelmişlerdir (Cezar: 1957, s. 360).

Bursa fethedildikten sonra aşiret usulleri yavaş yavaş terkedilmişti. İdari ve adli teşkilat meydana getirilerek düzenli bir devlet meydana getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk vezir ilmiye sınıfından yetişmiş ve aynı zamanda tanınmış Ahi reislerinden olan Hacı Kemaleddin oğlu Alaaddin Paşa vezarete getirilmiştir. Daha sonra sırayla Ahmed Paşa (1340) dan itibaren, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'ya gelene kadar tüm vezirler bu makamın sahibi olmuşlardır.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ölümüyle Çandarlı oğlu Ali Paşa vezir olmuş ve on bir yıl (1387-1406) 'bu makamda kalmıştır. Onun zamanında Kara Timurtaş Paşaya vezirlik verilince (1387) Çandarlıoğlu Ali Paşa Vezir-i Azam diye anılmış ve bu unvanı ilk defa alan kişi olmuştur. Bu önemli makamın temsilcilerine vezirlik işareti olarak üç tuğ verilirdi.⁷ Bunlardan sonuncusu ise Çandarlı Halil Paşa olmuş, onun Temmuz 1453'te idam edilmesiyle beraber makamda Türk soylu olanların yeri, Enderun yetişmesi olan devşirmelerin egemenliğine geçmiştir.

II. Mehmed'in İstanbul'u Fethinden ve Enderun'un kuruluşundan sonra bu eğitim müessesesinde Ecnebi olanlardan başka, özellikle Türk olanların okuyabilme şansı kalmayışı yüzünden, kısa süre içerisinde devletin idari kadrolarında Türk soylu olanlar yer bulamadıkları için Türk asıllı idarecilerin sayıları azalmaya başladı. Bu arada askeri zümreden olanlar arasında da Yeniçeri sınıfına devşirilenlerin sayılarındaki hızlı artışlar sonucu denge bozulunca, II. Selim'in tahta oturduğunda açıkça: *...biz seni avlayacak yeri biliriz* diye padişaha karşı tehdit savurabilmişlerdir (Uzunçarşılı, 1995: 3).

Enderun Mektebi adıyla tanımlanan bu merkez, Topkapı Sarayının içinde bulunan çok önemli bir eğitim kurumu idi. Bu mektebin işlevi, devlet sarayı ve askeriyesinde görev alacak çeşitli elemanları yetiştirmektir. Enderun Mektebinde eğitilmek üzere alınacak Devşirmeler temel eğitimlerinin tamamlanması ve Türk-İslâm yaşam biçimine uyum sağlaması amacıyla, önce Edirne Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, Galata Sarayı gibi Hazırlık Saraylarında dikkatli bir eğitim ve gözetim sürecinden geçirilirdi. Bu aşamadan geçen gençler, Enderun Mektebinde, başlıca altı kademe içinde, belirli yön ve seviyelerde yetiştirilirdi (Akkutay: 1984, 19).

Fetih sonrasında Fatih'in Ortodokslara tanıdığı din serbestliği, Ermenilere de tanınmıştı. Ayrıca fethin çok öncesinde Papa XXII. Jean, Orhan Bey 1326 yılında Bursa şehrini ele geçirdiğinde, orada yaşayan Yahudilere dokunmamış ve hatta onlara inançlarını yaşayabilecekleri bir havra yapmaları için müsaade bile etmişti (Ercan: 1972: 129).

⁷ Bkz. Mufassal Osmanlı Tarihi, 1. Cilt, s. 300-361, İskit Yayınevi, İstanbul 1957

Askeri, idari ve siyasi ihtisas akademisi diyebileceğimiz Enderun Mektebinin, sağlam eğitim temellerinin, uygulamasının ve tarihteki yerinin bilinmesiyle, ilim âlemi devlet adamlarımızın eğitim alanındaki en büyük eserlerinden birini tanımış olacağız. Başlangıcında bazı gerekçelerle alınan karar doğrultusunda Türk soyundan olanların okumaları engellenen bu eğitim kurumunda yetiştirilen devşirmelerin, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküşünde etkin roller oynamış olması yüzünden büyük eleştirilere maruz kaldığı da bir gerçektir (Akkutay: 1984, s. 1).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar, Edirne'de Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılan darüşşifa dışında, Enderun dâhil olmak kaydıyla mesleki ve teknik eğitimin birlikte verildiği eğitim ve uygulama kurumu olmamıştır. Tanzimat öncesi İlköğretimden Yüksek Eğitim Kurumlarına kadar tüm eğitim kurumlarının temel dersleri İslâmi ilimler üzerine okutulmuştur. Bu anlamda Enderun'da okutulan derslere bakıldığında, 1517 senesinde Yavuz Sultan Selim Han'ın Kahire Kuşatmasında kullandığı yivli top tekniğine, Almanların ancak 1868 senesinde ulaşmasından yola çıkarak, Türk Devletinin 1517 yılında Avrupa'daki teknoloji önderi Almanya'dan 351 sene ileride olduğu yanında Yavuz'un modern bir Yeni-çağ düşüncesine sahip olduğu ileri sürülebilir (Öztuna: C.3, s. 238-241).

Tablo 1: Enderunda okutulan dersler

Senelik ders sayısı	Haftalık ders sayısı	Birinci sene dersleri	
180	5	Ulûm-u Diniyye	
180	5	Kavâid-i Türkiye	Dürr-ü Yekta okunacak ve Mesaşil-i Esasiyye ezberletti rilecektir. Medhal-i Kavaid okunacaktır.
36	1	Hatt-ı Sülüs	
İkinci sene dersleri			
108	3	Arabi	
72	2	Farisi	
72	2	Tarih-i Osmani	
36	1	Hesab	
36	1	Coğrafya	
36	1	Resim	
36	1	Hatt-ı Sülüs	
36	1	Hatt-ı Rik'a	
Üçüncü sene dersleri			
108	3	Arabi	Avamil ve edebiyat-ı Türki'den Mi'yarü'l-Kelâm
72	2	Farisi	Gülistan
72	2	Tarih-i Osmani	Fezleke
36	1	Hesab	A'mâl-i Erbaa
36	1	Coğrafya	Küre-i Musattaha
36	1	Resim	Kurşun Kalem
36	1	Hatt-ı Sülüs	
36	1	Hatt-ı Rik'a	
Dördüncü sene dersleri			
108		Arabi	İzhar Dersi okunacaktır.
72		Farisi	Gülistana devam olunacaktır.
72		Tarih	
36		Hesab	Küsûrat-ı A.dıyye ve A'sariyye ve A'dad-ı mürekkebe
36		Coğrafya	
36		Resim	Boyalı resim mücessem ve
36		İmlâ Dersi	İşârât-ı Mevzûa, Kitaât-ı hamse
36		Hatt-ı Sülüs	
36		Hatt-ı Rik'a	
Beşinci sene dersleri			

108	3	Edebiyat-ı Türki	Kavaid-i Osmaniyye ve Mi'şarü'l-Kelâm, İmlâ ve Tercüme Uİsulü Okunacak
72	2	Farisi	Bostan
72	2	Tarih	Umumi
36	1	İnşa	
36	1	Hesab	Müsevvedat kaleme alınacaktır. Tekmil ve Usul defteri ile evzan u ekyâl gösterilecektir
36	1	Hendese	
36	1	Resim	Elvan boya ile resm-i mücessem
36	1	Hatt-ı Sülüs	
36	1	Hatt-ı Rik'a	

Biraz önce de ifade edildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin Eğitimdeki en mutena eğitim birimi olan Enderun'da devletin endüstriyel ve teknolojik gelişmesine katkıda bulunacak derslerin okutulması akıl edilemiyor ya da Enderun'da bu alanlarda eğitim ve uygulamaları derslerin okutulacağı bir teknik bölümün açılması asla düşünülmüyordu. İşte bu öngörüsüzlük kısa sürede bir karmaşaya dönüşerek yönetimin hemen her alanda Batılı düşmanlara emanet ve hatta teslim edilerek Tanzimat sürecine girilmesine sebep oldu. Orhan Türkdoğan'ın ifadesine göre "Osmanlı'nın geçmişinden kendisine miras kalan modelinin bir görüntüsü olarak algılayabileceğimiz bu modelde, askeri-yönetici tabakanın yabancı soylulara tahsisi ve kendi insanının, köylü ve halk kategorisine dönüştüren anlayış, ikili devlet anlayışının değişik bir sonucudur. İngiltere, Almanya ve Fransa ile benzer anlamda bir millî burjuvazi sınıfı Osmanlı'da olmamasına rağmen, batı toplumunda olduğu şekliyle kaderin kozmopolit bir grubun eline emanet edilişi gibi bir görüntü arz eder."⁸

Tablo 1'de gösterilen derslere bakıldığında, aralarında o günün teknolojisinde ön bilgi verebilecek teknik konuları içeren herhangi bir ders olmadığı gibi, devlete bürokrat yetiştiren bu kurumda muhasebe içeriği olabilecek tek bir ders dahi bulunmamaktadır.

Enderun Mektebi 1850 tarihinden sonra, iptidaisiyle birlikte rüştiye derecesinde bir mektep haline getirilmiştir. Daha sonraları bu rüştiyeye üç senelik bir özel sınıf ilave edilmiştir.

On beş öğretmenin imzasının bulunduğu 1909 senesine ait ders cetvelinde okunan dersler şu şekilde gösterilmiştir:

Mekteb-i İbtidâi:

- 1'inci sene: Eczay-ı, şerife, Talimi Namaz, Hesab-ı zihni, Hatt-ı sülüs.
- 2'nci sene: Kur'an-ı Kerim, ilmihal, Kıraat-ı Türkiye, Hesab, imla, Hattı Sülüs.
- 3'üncü sene: Kur'an-ı Kerim, ilmihal, Tecvid, Kıraat-ı Türkiye, Hesab, imla, Hatt-ı sülüs.

Mekteb-i Rüşdiye:

- 1'inci sene: Ulûm u dinîye, Arabi, Farisi, Lisanı Osmanî, Hesab, imlâ, Hattı sülüs, Hattı rik'a, Resim.
- 2'nci sene: Ulûm u dinîye, Arabi, Farisi, Lisan-ı Osmanî, Hesab, Coğrafya, İmla, Hattı rik'a, Resim.
- 3'üncü sene: Ulûm u dinîye, ilmi ahldk, Arabi, Farisi, Lisan-ı Osmani, Hesab, Coğrafya, imla, Hattı sülüs, Hattı rik'a, Resim.
- 4'üncü sene: Ulûmu dinîye, ilmi ahlâk, Arabi, Farisi, Lisan-ı Osmani, Hesab, Coğrafya, Hendese, imla, Hatt-ı sülüs, Hattı rika', Resim.

⁸ Bkz Türkdoğan, Orhan (1996). "Millî Kültür Modernleşme ve İslâm", İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

Sınıfı mahsus dersleri programı ise şöyle idi; Ulûm u dinîye, İlm-i kelâm, Tasvîr-i ahlâk, Edebiyat-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Farisiye, Mantık, Tarih-i Umumi, Coğrafyay-ı Umumi, Riyaziye, Cebir- müsellesat, Ulum u tabiiye. (Ergin: 1977, s. 23-24)

Bu süreçte Batılı devletler Rönesans ve Reform ile kazandıkları ivmeyle Altın ve Gümüşe ulaşmış, eğitim başta olmak üzere, teknolojik atılımlarını hızla geliştirirlerken, Türk Devleti İdari ve Ticari tüm Müesseselerini düşmanları olan Avrupalıların kontrolüne terk ederek çözüm üretmeye çalışıyorlardı. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin dağılma ve çöküşüne delil olan sıkıntı ve işaretler, mevcut gelişmeleri durdurabilmek için maalesef yetmedi. Çözüm olarak Batılı emperyalist güçlerin içimizdeki kurum ve ajanları vasıtasıyla girişimlerde bulunulması ve bu doğrultuda reformlarla Tanzimat yoluna yönelinmiştir.

İşte bu gelişmeler de Emperyalist Devletler için bir fırsat oldu ve sonuçta yaşanan olumsuz gelişmeler askeri, maddi, siyasi, eğitim ve kültür savaşlarının beraberinde tam anlamıyla Hristiyanlığın, İslâm'a karşı güç kazanıp Türk'ün şahsında İslâm'ı yok etme savaşı haline dönüştü. Bu maksatla Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını hedefleyen emperyalist batılı devletler, Hristiyanlığa hizmetinde olacak misyoner görevlilerini Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelere gönderdiler (Kuzgun-Güher: 2015).

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Mıhrap Mecmuasının 844. Sayısında "XI. Asr-ı Hicride Türk Menabi-i İrfanı" başlığıyla yayımladığı makalesindeki ifadesiyle; Osmanoğulları'nın hiçbir şekilde Türklük şuur ve iddiasıyla hareket etmediğini belirtmektedir.

Osman Ergin ise Türkiye Maarif Tarihi adlı eserinde bahsettiği haliyle; bu görevi icra eden kimseler Kubbealtı vezirleri veya Sadrazam makamına yükseldiler de menfaatlerini toplum ve Devletin içsel şahsiyetlerine tasarrufta değil, padişahın keyfiyetine itaatte bulduklarından, türlü türlü aşırı iltifat ve hilelerle onu kendilerine bağlayarak, mevkilerini sağlama alma ve rakiplerini baskı altında tutma fırsatı yakalıyorlardı. (Ergin 1977, s. 18-22) tarzında ifadeler kullanır.

Tarih-i Enderun'a göre IV. Murat döneminin yiğitlerinden Hüseyin adındaki Kastamonulu genç bir Türk, Enderun'da okuma azmiyle yanıp tutuşarak İstanbul'a gelmiş ve Enderun'a müracaat etmişti. Ancak Türk olduğu için ilmin kapısı yüzüne kapanınca Zülüflü Baltacılığa razı olarak saraya girip okuyup, ilminden yararlanamadığı Enderun'un, hiç değilse hizmetinde bulunma düşüncesiyle sarayın odunlarını kırıp taşımaya razı olmuştu (Uzunçarşılı, C. III, s. 328).

Üstün zekâ ve gayretlerinde sınırsız bir enerjiye sahip olan ve sonradan Deli Hüseyin diye tanınan bu Türk yiğidi, Paşa rütbesine yükselip, Azak kalesinin istirdadında Serdar tayin edilince, kimsenin beklemediği bir şekilde dönme ve devşirme koalisyonunun şaşkın takibi sürecinde hızla yükseldi. Hem de öyle bir ilerleyiş kaydetti ki "Bu gidişle vezir-i Azam olur" endişeleri dönme rakiplerinde iyice gelişmeye başladı. İşte bu yüzden gelişen hilelerle saraydan uzaklaştırılarak, Girit'in fethinde görevlendirildi. 1646 Temmuz'unda Deli Hüseyin Paşa Hanya kalesi muhafızı iken şöhret her tarafa yayılmış ve devşirme ocak ağaları bu Türk yiğidin bütün zorluk ve engellemelere rağmen önünü kesemeyince hasetleri yüzünden onu bertaraf etme peşine düşmüşlerdi. Nihayet Köprülü Mehmet Paşa önderliğinde hazırlanan iftira ile Yedikule zindanına attırıp, 1658 yılında boğmak suretiyle onu katlettiler (Uzunçarşılı, C. III, s. 328-342).

Anadolu'da Yenigün Dergisinin 21.3. 921 tarihli nüshasından aktarım yapan Uygur Kocabaşoğlu

...bu devşirme koalisyonu sonraki dönemlerde Osmanlı hâkimiyetindeki sayısız merkezde faaliyete geçmelerine zemin hazırladığı yabancı okulları, XVI. Asır sonrasında sistemli bir fesat ocağı haline dönüştüğüne önemle değinerek yetkililerin seyirci kalışından bahseder (Kocabaşoğlu: 1989, C.2, 499).

Böylece Türk Devleti sanki kendi iradesi ve tercihiyle, ileride başına bela olacak bir guruba yönetim ve askeriyesini emanet ederek, acılarla dolu olacak sonunu hazırlamaktaydı.

Ancak Ülker Akkutay'ın "Enderun Mektebi" adlı eserinde Miller'den naklen aktardığı ifadeler ise şöyledir;

Kana dayalı aristokrasinin ortaya çıkmasına engel olmak için hükmetmekte olan sülalenin çocuklarını öldürmek veya Padişah kızlarının neslinden gelenleri hemen halk tabakalarına indirmek gibi tedbirler alınmıştı. Bütün bu tedbirler Fatih Kanunnamesinde yer alıyordu. Yine Fatih Sultan Mehmed'in Sancak Beyi Kanunlarına göre, Padişah kızlarının soyundan gelecek olanlar Beylerbeyi değil ancak Sancak Beyi veya Kapıcı Başı ve Kadırga Kaptanı olabilirdi. I. Ahmed'in hükümlerinde zamanında bu Kardeş Kanunu saray haremde kafes içinde hapis cezasına indirilmiştir. Sancak Beyi Kanununu da bir tedbir niteliğinde olmak üzere Padişah kızlarının oğulları doğduklarında göbek bağı bağlanmamış ve böylece ölüme terk edilmişlerdir⁹

Amerikalı Misyonerler ve Okulları

Yukarıda belirttiğimiz gayelerin peşinde olan Cizvit tarikatına mensup olan misyonerler 08 Kasım 1583 tarihinde birkaç kişi olarak Osmanlı topraklarına ayak bastıktan sonra, on gün içerisinde St. Benoit Manastır ve Kilisesi'ne yerleştirildiler. Hiç vakit geçirmeden gayelerine hizmet doğrultusunda ilk icraatlarını gerçekleştirerek, burada hemen bir okul açmayı başardılar. 1773 senesinde Papa olan XIV. Clement Cizvit tarikatını faaliyetlerine son verene kadar, Cizvitler 190 yıl süreyle İstanbul'daki Rum ve Ermeniler arasında faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Cizvitlerin ardından İstanbul'a gelen başka bir misyoner grubu da Capuçinlerdir. Bu tarikatın mensuplarından olan üç misyoner 7 Temmuz 1626'da İstanbul'a gelerek St. Georges Kilisesi'ni merkez edindiler. Kendilerinden 43 sene önce İstanbul'a gelen Cizvitler gibi onlar da yerleştikleri kilisenin bünyesinde bir okul açarak misyonerist faaliyetlerini eğitim görüntüsü altında sürdürmeleri yanında, tarikatlarına da bir yer bularak kendilerini ispat etmeye çalışmışlardır (Hülagu: 2007, 430).

Bununla beraber gelişmeleri takip eden sonraki dönemlerde Yabancı Devletler daima Vatikan merkezli çalışmalarla Osmanlı topraklarında yaşayan kendi taraftarlarının çocuklarını eğitmek görüntüsü altında çeşitli ayrıcalıklar sağlayıp, Kapitülasyonları da kullanarak kendilerine ait okullarını açarak misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Fransa'da, Colbert yönetimindeki Hükümet zamanında bu misyonerlerin eğitim faaliyetlerinden faydalanılmak istenerek Osmanlı Devleti'ndeki Fransız elçiliğiyle, konsolosluklarına tercümanlar yetiştirmek maksadıyla, Krallık Ticaret Meclisi 18 Kasım 1669 tarihinde her üç yılda bir kere Fransa'dan Capuçinlerin İstanbul ve İzmir'deki okullarına altı dil oğlanı gönderilmesini karara bağlamıştır. 1718'de alınan son kararlar da Capuçinlerin İstanbul'da bulunan okulunda on iki dil oğlanı bulundurulmuştur (Polvan: 1952, 64-65).

Osmanlı Devleti'nin topraklarında var olan çeşitli Cemaatlere mensup gruplar, kendilerine ait Okulları ve tabii dolayısıyla da Yabancı Devletlerin elde ettikleri çeşitli haklardan, onların kendilerine sağlayacakları her türlü yardımdan faydalanmak istiyorlardı. Bunun en kolay ve etkili yolu da tabiidir ki Yabancı Devletlerin himayesine girmek olacaktı. Bu durum şüphesiz Türk Devletini dağıtma hırsıyla yanıp tutuşan batılı Hristiyan Devletlerin de işini kolaylaştırıcaktı. Böylece onlar kendi açtıkları okullar yanında Osmanlı beldelerinde mevcut Cemaat Okulları'na yardım görüntüsü altında onları korumaları altına alarak, Osmanlı Devleti üzerindeki kontrollerini çeşitli yollardan devam ettirerek Türk Devleti üzerindeki etkilerini genişleterek kuvvetlendirmek hedefinde idiler. Bu karşılıklı istekler kısa sürede meyvesini vermeye başladı. Cemaat Okullarından çoğu Roma Kilisesi kontrolündeki güçlerin koruması altına girdi. Öyle ki, bu okullar hangi devlet himayesine girmişse Fransız-Rum Okulu, Amerikan-Ermeni Okulu örneklerde olduğu gibi himayeleri altındaki devletlerin adıyla anılmaya başlıyordu. Başlangıçta cemaat okullarına yardım ve destek vererek Türk ülkesine giriş yapan Hristiyan devletler, ardından kendi okullarını açmaya,

---

⁹ Bkz Akkutay, age, s. 161-162

koruyup kolladıkları guruplarla olan ilişkilerini iyice sıkılaştırarak her iki taraf için çıkar ve faydalar sağlamayı sürdürdüler.

Ayrıca o dönemde Dominiken Misyonerleri vasıtasıyla Ermenileri Katolikliğe kazandırma gayretleri sonucu bir kısım Ermeniler Hıristiyanlığın bu mezhebine geçmiş ve Katolik mezhebine geçmeyi kabullenen Ermenilerden oluşan “Birleşmiş Kardeşler (Frères Unis-Uniates)” adında bir Ermeni Katolik Tarikatı kurulmuştu. Bu Ermeni Katoliklerin de inançlarına sadık kalabilmeleri için Latinceyi öğrenmeleri gerekiyordu. İşte bu nedenle Ermeni Katoliklere Latince öğretecek okullar açılması işine girilmişti.

Başlangıçta 1797 tarihinde ticaret amacıyla gelen deniz araçları vasıtasıyla ticari ilişkilerin başlamasının neticesinde 1830 senesinde Amerika Devleti ile Osmanlı tarihlerinde ilk defa bir Ticari anlaşma imzalandı. Öncelikle bu anlaşma Amerika'ya büyük ayrıcalıklar tanıdığı gibi, bu ülkenin tüccarlarına da Osmanlı Devleti'nde ve hâkimiyeti altında bulunan beldelerin tamamında herhangi bir müdahale olmadan “hangi millet ve dine mensup olursa olsun” simsar kullanma hakkını tanıyordu (Şimşir: 1984, 79-81). Böyle olunca da Rumlar ve Ermeniler üzerinde bu tasarrufu kullanmayı tercih etme fırsatını elde etmiş oldular. Böylece Amerikalı misyonerlerin, Ermenileri Protestanlaştırma çabasına girmeleri sebebiyle başlayan Amerika-Ermeni yakınlaşması sonucunda Amerikalı tüccarlar Ermeni asıllı simsarlarla birlikte hareket etmeye başladılar. Bu iş birliği sonucunda her iki gurup arasındaki münasebetler kısa sürede büyük dayanışma seviyesine vardı. Öyle ki Amerikan tüccarlar Ermenileri sadece koruma altına almakla yetinmeyip, onlara Amerikan vatandaşı olabilmek hakkını da verdiler. Bu arada simsarlar dışındaki Ermeniler için misyonerlerin güçlü ve zorlayıcı çabalarıyla Protestan mezhebine mensup olan Ermenilerin de koruma altına alınarak, eğitim başta olmak üzere her sahada koruyup kollama etkinlikleri en üst seviyede hissedilmeye başlandı. Osmanlı topraklarında Amerikan eğitim-öğretim kurumları özellikle Hristiyan misyonerlerin desteğiyle başarılı olup, zamanla sürekli ilerleyerek üst seviyeye yükselmiştir (Polat: 1988, 627-628).

Osmanlı Devleti'nde Gülhane Hattı Hümayunun 1839'da ilan edilmesiyle ille yepyeni bir sürece girildi. Bu kanunnamenin temel ilkesine göre herkes Din mezhep farkı gözetmeksizin eşit sayılıyor can, mal ve ırz güvenliği sağlanması esas alınıyordu. Padişah özellikle ulaşım, haberleşme ve ticari sahalarındaki faaliyetleri kendi teminatı altına alıyordu. Şüphesiz bu kararlar misyonerlerin hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştıran değerdeki fırsatları beraberinde getirmekteydi. Tanzimat'ın ilanı sayesinde onların işleri kolaylaşacaktı. Aradan geçen 20 yılın sonrasında Osmanlı İmparatorluğu tebaası olan Protestan mezhebine mensup az sayıdaki cemaat, İngiliz büyükelçisi Sir Stratford Canning'in üstün gayretleriyle, millet olarak kabul edilme hakkına kavuştu.

Amerikalı Misyonerler Anadolu'ya ilk gelişlerinde öncelikle dinsizleri yola getirmek maksadıyla geldiklerine ileri sürüyorlardı. Ancak burada yaptıkları çalışmalarda dinsiz bir insanla karşılaşmadılar. Öyle olunca da asıl gaye olarak Müslüman ve Musevileri Protestan Mezhebine kazandırmak için uğraştılar ama bu çabalarından da hiçbir başarı elde edemediler. Artık bahane olarak doğudaki sözde Hristiyanları kendi doğrularını kabul ettirmek gibi bir yola yöneldiler. Sonuçta Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarındaki Rum ve Ermenileri kendi kontrollerine alarak emelleri doğrultusunda kullanmayı amaç edindiler. Kayıp adamları araştırıp bularak, onları kiliseler merkezinde organize etmek ve bağımsızlık fikri merkezli öğretileriyle yetiştirip bağımsızlık kazandırarak yayılmak doğrultusunda misyonerist çalışmalar yapan Rufus Anderson 1844 yılında Anadolu'ya gelip mevcut misyonerlerle görüşünce Rumlar üzerinde durmaktan vazgeçtiler. Sonuçta sadece Ermenilerle ilgilenmeye ağırlık vermeye başladılar.

1830 senesinin başlarında Ermenilerden bazı gurupların Katolik Mezhebine geçmesiyle İstanbul Ermenileri arasında bölünmeler gözlenmeye başladı. Üstelik bu gelişme sonrası asıl Ermeni Kilisesi'nden ayrılarak Katolik Mezhebine geçiş yapan Ermeniler, 24 Mayıs 1831 tarihinde yayımlanan fermanla dönemin Osmanlı hükümeti tarafından resmen “Katolik Ermeni Milleti” olarak tanınarak, diğer milletler gibi özerk bir statüye alındı.

İşte bütün bu gelişmelerde en çarpıcı ve en önemli rolü şüphesiz Amerikan Okulları üstlenmiş ve halen de üstlenmeye devam etmektedir (Polat: 1988, s. 628-629).

Üstelik bu misyonerler kendi kurumlarında uygulamaları gereken faaliyetler dışında, Osmanlı Teb'ası arasında azınlık konumunda olan başta Rum ve Ermenileri, devamında Araplar ve Balkanlardaki çeşitli Slav gurupları Osmanlı Devleti aleyhine organize eden asla geri kalmamışlardır. Mesela bunlar konuşlandıkları yörelerde ve çevresinde meydana gelen olayları ve bu olayların sebeplerini kendilerince uygun görülen siyasi makamlara rapor ettikleri gibi, kendilerini görevlendiren merkezlere de detaylarıyla bildirmişlerdir. Örneğin Frederic Davis Garin adında biri, ABD adına Anadolu'da senelerce misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş ve "Osmanlı topraklarında Ermeni Buhranı, 1894 Kıtali ile Vukuatı Mukaddimesi ve Tafsilatı" adında, topraklarımızda acımasızca cinayetler işleyen Ermenileri haklı gösteren bir kitap yayınlamıştır (BOA: 1312, 327/61).

Bu Hristiyan propagandacıların yaptıkları faaliyetler önce azınlık Hristiyanlar üzerine görünse de devamında Osmanlı tebaası olan gurupların tamamını içerir hale getirilmiştir. Şüphesiz çalışmaların bu boyuta taşınması sonrası bölgeye asıl geliş amaçları gereği olarak Amerikalı Hristiyanlaştırma görevlileri öncelikle Müslümanlar ve ardından Osmanlı Devletindeki güç ve etkilerinden yararlanmak amacıyla İzmir'deki Yahudi dönmelerini bularak ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak bu girişimlerini uzun süre devam ettiremediler. Çünkü ilk incelemelerinden birkaç sene sonra, Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight adındaki misyonerlerin hazırladıkları raporlar ve ardından gerçekleştirilen ikinci araştırma gezileri yanında, Yahudilerin karşı çıkmaları sonucu yapılan yatırım ve verilen emeklerin, o zamana kadar gerçekleştirilen çalışmalardan edinilen verimsiz olduğu anlaşılmıştır. Müslümanlardan az bir kısmının Protestanlaştırılmasına değmeyeceği sonucuna vardıklarından, bu etkinlik biçiminden vaz geçmişlerdir. Böyle bir olumsuzluk üzerine, belki de mecbur kalarak çok verimli bir alan olduğu sonradan anlaşılacak olan, yeni bir yöntem uygulamaya karar verdiler. Bunun sonucunda; bahse konu süreçte ekonomileriyle, inanç durumları perişanlık arz eden... ahlâk ve dini duyguları iflas etmiş bulunan Hristiyan azınlıklar, özellikle Ermeniler arasında faaliyette bulunmanın gerekli olduğu kararına vardılar (BOA: 352/89).

Zamanla misyonerlerin yardımıyla Ermeni Okullarının sayısı giderek arttı ve Ermeniler aşağıda açıklanacağı şekliyle XIX. Yüzyıl başlarından itibaren Amerikan Misyonerlerinden büyük yardımlar gördüler. Amerikalı Prof. Earle'un belirttiğine göre; *Ermeniler bu okullarda kendi dil ve örflerini öncelikle yaşatmayı öğrenip, batının politik-sosyal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar. Ardından buldukları duruma karşı bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü Müslüman komşulara karşı üstünlük duygusu beslemeyi ilke edindiler. Şüphesiz bu paralelde irki taassupları yükselen Ermeniler milliyetçilik çalışmalarının büyük bir başarısı olarak kendilerini içinde yaşadıkları toplumdaki soyutlayıp, ayrı bir devlet kurabilme düşüncesini benimsediler* (İlter: 2007, 2-8).

Osmanlı'daki Ermeni tebaasının inanç, kültür ve ekonomik çıkarları açısından İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından kışkırtılarak ayrıştırıcılık yönünde kullanılmaya çalışıldığı 1860-1870 sürecinde, Amerika Birleşik Devletleri de boş durmuyordu. Onlar da özellikle Osmanlı coğrafyasında oluşturdukları misyoner örgütler yanında, okullar, yetimhaneler, hastaneler yanında, bir başka açıdan da Amerika'da Ermenilere sağladıkları olağanüstü olanaklarla, Osmanlı Devleti'ne karşı onları kazanabilme doğrultusunda psikolojik çalışmalar yapmaya devam ettiler. Bu girişimleri sayesinde 1915 yılına kadar geçen sürede Ermenilik davasını siyasi ve uluslararası bir seviyeye getirmeyi başardılar. Hem de Ermeniler açısından Amerika ve özellikle Boston şehrinde, (BOA: 1319, 225/8) Ermeniler Milli Mukavemet Komitelerinin kurmayı başardılar (BOA: 300-301/54). Böylece hiçbir engel ve sınırlama ile karşılaşmadan Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini rahatça devam ettirme imkânını yakalamışlardır. Böylece Amerika'da teşkilatlanarak direnme organize guruplarını oluşturan Ermeniler özellikle Amerika'daki bazı Hristiyan cemaat ve kurumların desteğini almış ve hatta bu tür Hristiyan guruplar ve cemiyetler Ermenileri savunmak gayesiyle karşılaştıkları problemlerde Osmanlı Devleti'ne karşı aleyhte çalışmalarda aşırı davranmaktan çekinmemişlerdir.

Amerikalılar Türkiye’de azınlıklar ve özellikle Ermeniler üzerinde bu doğrultuda çalışmalar yaparken, Kastamonu şehrinde bulunan az sayıdaki Ermeni tebaayı bile ihmal etmemiş, onların 1903 senesine kadar bir kilise inşa edememiş olduklarından bahisle, bu ihtiyaçlarının giderilmesi için özel bir girişim hazırlığı içine girmişlerdir;

... geçenlerde bir Ermeni tarafından bile Kastamonu’de İslâm mahallesi arasında bilahare kilise ve mektep haline ifrağ olunmak üzere bir mesken-i hususi tedariki yolunda ne veçhile teşebüsatta bulunduğu... (Kırşehirlioğlu: 1963, 158).

Bu anlamda aşağıdaki belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti gelişmeleri takip edebilmekten uzak ve belki de aciz, hatta gafil bir tutum sergilemekteydi.

... Memâlik-i şahanedeki Amerika müessesatını mübeyyin defter henüz arz-ı hâkipây-ı âli kılınmamış olduğundan... (Kırşehirlioğlu: 1963, 158).

Bu alanındaki gelişmelere diğer dikkat çekici örneklerden bir diğeri de Amerikan Okulları olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında doğal olarak Osmanlı Devleti ile siyasal ilişkileri en geç kuran devletlerden biri Amerikalılardır. Ancak iki toplum arasında XIX. yüzyılın ilk yarısında başlayan ilişkilerdeki bu açığı kapatacak şekilde faaliyet gösterilmiştir. Bu anlamda maddi güç ve takip ettiği siyaset sayesinde, kendinden çok daha önce birçok hak kazanma başarısı gösteren Fransızlarla yarışacak seviyeye gelmişlerdir. Cemaat-Yabancı Devlet ilişkisi çerçevesi içinde ticaret ve misyonerlik faaliyetleri yoluyla başlayan eğitim-öğretim faaliyeti ve bu alandaki işlevlerin birbiriyle iç içe geçmiş hali heer zaman Amerikalıların kendi lehlerine kullandığı bir alan olmuştur. Amerikan Okulları Misyoner-Okul ve Konsolosluk’ tan oluşan üçlü olarak değerlendirdiğimizde, bu üçgen içinde Ermeni sorununu açıklamak mümkün olacak ve bunun sadece bir eğitim meselesi değil, siyasi ve dini girişimlerin de boyutlarını ortaya koyacaktır. Onlardan başka diğer Yabancı Devletlerin dini ve siyasi anlamda kendilerine yakın topluluk belirleyip onları himaye edip yönlendirmeleri gibi Amerikalılar ve sonraları Fransızlar da Ermenileri kendi himayeleri altına almayı başarmışlardır. Amerikalılar aslında Ermenileri Protestanlığa kazandırma düşüncesiyle yakınlık kurdular. Bu açıdan bakılınca Ruslar Ortodoksları, Almanya ve Fransa Katolik Ermenileri, İngiltere ise Protestan Ermenileri kollarken, Amerika da Protestan mezhebinden olanları korumaktaydı (Polat: 1988, s. 628).

Osmanlı Devleti yabancılara ait okulların açılmasıyla ilgili olarak dikkat ettiği konular arasında özellikle Müslümanların yaşadığı mahallelerde yanında, vakıflara ait arazilerinde kurulmasına izin vermemiştir. Bu anlamda Kastamonu’da oturmakta olan bir Ermeni’nin İslâm olanların yaşadığı bir mahallede kilise ve okul olarak kullanmak maksadıyla bir mesken temin etmesini dikkate almış ve okulla ilgili gelişmeler konusunda şehir yönetimine düzenli bilgi verilmesini öngörmüştür.

Amerikalıların ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti üzerine kurduğu plânları doğrultusunda faaliyet gösteren ve Boston’da faaliyete geçen *American Board of Commissioners for Foreign Missions* adlı Hristiyan propaganda örgütü, özellikle de 1819 da Türkiye topraklarını programına alınca 1821 senesi itibariyle misyonerlerini Anadolu toprakları ve çevresine göndermeye başlamıştı. (Şimşir: 1984, s. 82) Tevetoğlu’nun tespitlerine göre, 1830’larda Amerikalı misyonerler, İstanbul’u merkez almak kaydıyla kendilerine 4 tane faaliyet alanı belirlediler;

- a) Rumeli Bölgesi; Filibe, Samakov, Selanik ve Manastır yörelerini içine alıyordu ve amacı Bulgaristan’ın bağımsızlığına kavuşması idi.
- b) Batı Anadolu Bölgesi; İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini içine alıyordu.
- c) Orta Anadolu Bölgesi, Toros Dağları’nın güneyinden Fırat Nehri vadisine kadar olan yerleri kapsıyordu.
- d) Doğu Anadolu Bölgesi; Harput (Elâzığ) Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis şehirleri ile Rus ve İran sınırına kadar olan yerleri kapsıyordu (Tevetoğlu: 1963, s. 386).

Okullaşma faaliyetlerinin çokluğu ve mahalli çevrelerde rahatsızlığa sebep oldukları gerekçesiyle kurumlaşma faaliyetleriyle ilgili olarak her devletten istenilen okulları ve bütün kurumları içeren defterlerin yetkili mercilere verilmesini Amerikalılardan da istemiştir. Diğer devletlere tanınan hak ve imtiyazlardan Amerika Başkanı'nın da yararlanma talebi üzerine istenilen defterler gelmedikçe okul açılması konusunun söz konusu olamayacağı bildirilmiştir. Amerikalıların izin istekleri sadece Okul açma talebinde değildi. Konsolosluk ve Hastane gibi kurum açma talepleri yanında, arkeolojik kazılar yapma doğrultusunda özel izinlerin de verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda istenilen bir girişimle ilgili olarak "hafriyat" ta kazının yapılacağı alanın Müslüman toplumun inançları bakımından mukaddes bir mevki sayılması sebebiyle çalışma yapılmasına müsaade edilemeyeceği bildirilmiştir. Bu konuyu açıkladığı edildiği yazıda Amerika Müesseselerinin kayıtlı olduğu yeri işaret eden defterin de henüz ilgili makama ulaştırılmadığına dikkat çekilmiştir. Ancak defterin gönderilmesi sonrası, Amerikalıların Boston'da kurdukları Misyonerlik okulunun raporu doğrultusunda belirlenen 4 bölgeyi kontrol altına alabilecekleri yerlerde "400" ayrı okulun inşası için Osmanlı Hükümeti'nden ruhsat istedikleri tespit edilmiştir (Polat:1988, s, 637).

İnşası ve faaliyetleri için izin istenen okullardan sadece 10 tanesine izin verilince, Amerikalılar bu küçük rakama rağmen kabul etmişlerdir. 400 gibi yüksek bir rakamdan 10'a inişe itiraz etmemeleri, hissedildiği gibi Osmanlı Hükümeti'ne bir boyun eğiş olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bu rıza jestinin altında ince politik bir hesap vardır. Öyle ki, görünüşte büyük bir anlayışta bulunularak 400'den 10'a indirilmiş görünse de rıza metninde sayı 10 olarak gösterilmiş olsa da, 400 rakamıyla istenilen okulların yerine, 10 rakamına rıza gösterilirken niteliklerine ve faaliyetlerine bakıldığında, her birinin ayrı ayrı alanlarda birçok hizmetler veren, ayrıca bir tane olmayıp birkaç kurumdan oluşan birimler halinde bulunduğu görülmektedir. Demek ki politik anlamda esas gaye için, izin istenen 10 kurumun 400 okula bedel kurumlar olduğu, Amerikan çıkarlarını sağlamaya yeterli bulunduğu, beklenen desteği sağlayacak önemli istasyonlar durumunda buldukları, anlaşılmaktadır. Diğer 390'ı olmasa da bunların, her yönüyle ve Hristiyanlık çıkarları açısından hedeflenen hizmeti verebilecek kurumlar oldukları anlaşılacaktır. Bu 10 kurum 400 okulun vereceği hizmeti sağlaması yanında, Amerikalıların Osmanlı yönetimine karşı takındıkları bu anlayışlı tavırlarında dolayı olumlu bir intiba uyandırmış olmaktadır.

Bu 10 kurum içinde barındıracağı okul, mabet, hastane, eczane ve hepsinden önemlisi misyonerlerine verilen ikamet izinleriyle, teşkilatlı ve tam kadrolu birimlerden meydana gelecekti. Amerikalıların öğrenciyi eğitmekten daha çok, mahalli ve yerli ailelerini onlarla birlikte tesirleri altına almak gayesi gerçekleşecekti. Bu arada ailelere çeşitli maddi yardımlar verilecek ve sağlık hizmetleri sağlanmasıyla taraftar kazanma yolunda büyük bir başarı elde edilmiş olmaktadır. İşte bu önemli işlerin tamamı belki uzun vadede gerçekleşecek olsa da seçilen bölgelerin Kayseri-Tarsus-Selanik-Van-İzmir-Adana-Sivas-Maraş ve Beyrut gibi çok önemli ve Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü açısından hassas mevkilerde oluşu Batı Hristiyanlığı açısından uzun vadede çok kazançlı bir işti.

Özetle belirtecek olursak Amerikalılar Türk Devletini dağıtacak hilelerini meşru hale dönüştürmenin çok etkili olabilecek yolunu bulur bulmaz ruhsat alma işlemini başlattılar (Polat: 1988, 638-639).

Amerikan Okulları'nın Harput'ta bulunan "Fırat Koleji" ile Merzifon'da bulunan "Anadolu Koleji" gibi isimler alması, günümüzde bunların 'Fırat Üniversite'mize ve Anadolu liselerimize' ad olması açısından da oldukça dikkat çekicidir.

Konu bu noktaya gelmişken Amerikalılar tarafından kurulan Merzifon koleji ile ilgili bilgiler arasından 15 Eylül 1887 tarihini taşıyan "American National Archives, Despatches from U.S. Consuls in Sivas (1886-1966), Microcopy No: T-681, Roll 1" rapor çerçevesinde bazı önemli tespitleri aktaralım;

Kolej müdürü Mr. C.C. Tracy'nin yüksek himayelerinde okul çok büyük gelişme göstermekte Türk ve Müslüman okullarıyla kıyaslanamayacak derecede, yüksek bilgili eleman mezun etmekte ve yetiştirmektedir. Sivas valisi Sırrı Paşa'nın son ziyaretlerinde bu okulun bölgedeki en güzel ve en büyük okul olduğunu, diğer şehirlerdeki Türk okullarında Türkçe'nin bu kolejde okutulduğu kadar öğretilmediğini belirtmiştir.

Türk devlet adamlarının da bu kadar övdüğü kolej yalnızca eğitimle uğraşan, siyasi faaliyetlerden ve fikirlerden uzak, topraklarında bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine hiçbir hareketi bulunmayan öğrencilere sahip bir kurum değildi. Özellikle Rum öğrencilerin siyasi faaliyetleri oldukça önemli boyutlardadır. Merzifon'da kurulan Merzifon Pontus Teşkilatı'nın çalışmalarından söz etmek için önce bu teşkilâtın nizamnamesindeki bazı maddeleri verelim;

1. Merzifon Amerikan Koleji'nde mevcut Rum talebesini Maarif kulübü talebesiyle birleştirerek Pontus unvanı altında bir cemiyet teşkil etmek

5. Mektep haricinde (Merzifon Koleji) bulunanlarla Merzifon dâhilinde ikamet eden Rumlar azay-ı tabiinin bütün hukukundan istifade eder.

6. Rumca lisanına aşına olmayan anasır-ı saire ahalisinden heyet azası olarak toplantı lara katılmak zorunda değildirlir¹⁰

American National Archives, Despatches from U.S. Consults in Sivas (1886-1966), Microcopy No: T-681, Roll 1, 15 Eylül 1887 tarihli raporudan açıkça anlaşılacak şey şudur; Merzifon Koleji'nde okutulan bütün Rum öğrenciler yanında Merzifon çevresinde yaşamakta olan bütün Rumları da tesir altına alarak, devlete karşı siyasi bir birlik oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Rapor içeriğine bakıldığında, Merzifon Pontus Cemiyeti'nin etkinlikleri ve hedefleriyle ilgili içerikleri olan iki ayrı mektubu değerlendirmek doğru olacaktır. Bu mektuplardan ilki Merzifon Pontus Teşkilatı'na mensup olan biri tarafından bir Yunanlıya hitaben *teşkilâtın faaliyete geçmek üzere olduğu* ifade edilerek, Yunanistan'ın yardımını bekledikleri ve halen buldukları yerin *Merzifon Amerikan Koleji* olduğu yazılmıştır.

Ayrıca ikinci mektup 1908 senesinde Merzifon Pontus teşkilâtına mensup olan birisi tarafından yazılarak. Sasun'daki Teceddüd ve İhya Cemiyeti'ne iletilmiş olup, mektup içeriğinde “ümitlerinin gerçekleşme anının yaklaşmakta” olduğu ifade edilmektedir.¹¹

Merzifon Amerikan Koleji'nde Türkçe öğretmeni olarak görevlendirilen Zeki Efendi'nin 14 Şubat 1921 tarihinde öldürülmesi sonrası ve cansız bedeninin kolej yakınındaki bir arazide bulunması üzerine okul binasında yapılan aramalarda bulunduktan sonra ulaşılan bilgilerle, Pontus hareketinin (Merzifon Koleji)'nde plânlanıp, etkin bir güç elde edilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır.

Üstelik bu aramalar sırasında bulunan belgeler arasında, çok sayıda silah ve madalya bulunması yanında, Pontus'çular ile bağlantılı olan bir kısım çetecilerin fotoğrafları beraberinde çetecilere ait bir albüm ve Pontus Kulübü Nizamnamesi ele geçirilmiştir.¹²

Bu doğrultuda Anadolu'da okullaşmaya başlayan Amerikalıların 60 senede kat ettiği mesafe, Misyoner ve öğrenci sayılarında artış 5'er yıllık aralıklarla Tablo 2'de gösterilmiştir.

¹⁰ Bkz. Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 92

¹¹ Bkz. Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 94

¹² Bkz. Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 92-94

Tablo 2: *Misyoner ve öğrenci sayılarındaki yıllara göre değişimler (Polat: 1988, 652)*

Yıllar	Misyoner Sayısı	Yerli Görevli Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1845	34	12	7	135
1850	38	25	7	112
1855	58	77	38	363
1860	92	156	71	2442
1865	89	204	114	4160
1870	116	364	205	5489
1875	137	460	244	8253
1880	146	548	331	13095
1885	156	768	390	13791
1890	177	791	464	16990
1895	177	867	449	20604
1900	153	910	425	23040
1904	187	1057	465	22867

Şüphesiz bu veriler devletin kaynaklarından elde edilen bilgiler olup, bilinmeyenlerle ilgili bir değerlendirme yapabilmek şansımız bulunmamaktadır. Bu öğrencilerden yaklaşık 1/4 'inin Anadolu'nun çeşitli yerlerinden seçilen ve bazı ikna yollarıyla toplanan yatılı kız öğrenci olduğu konusunun ayrıca incelenerek değerlendirilmesi gerekir.¹³

Tüm bu gelişmelere Karşı Osmanlı Devleti tedbir almanın zorunluluğunu 1856 Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı yönetimi Müslümanların eğitim durumuyla ilgili endişe duymalarına sebep oldu. Çünkü fermanın kendilerine tanıdığı haklara dayanan Fransız ve İngilizler, azınlıkların eğitim faaliyetlerini artırmalarını iyice desteklemeye başlamışlardı. Şüphesiz bu gelişme sonucunda Müslüman tebaa ile Gayr-i Müslim azınlık arasındaki sosyo-ekonomik farkın iyice büyümemesi için Müslümanlar arasında da eğitimini geliştirilmesinin zorunlu olduğunu görmüşlerdi (Somel, 2007: 61-84).

İslâm Dinine mensup olan halkın sıbyan ve rüştiye mekteplerinin ardından eğitim ve öğretimlerini devam ettirebilecekleri kurum tabii ki medreseler idi. Orta dereceli eğitimdeki açığı biraz olsun kapatabilecek tek kurum olan Sultanî mektepleri ise ancak 1868 tarihinde açılabilmiştir (Şişman, 1989: 8-11).

Konunun anlaşılmasından sonra eğitim için gereksinimlerin karşılanmasına yeterli olmayan geleneksel eğitim sisteminin çağdaş seviyeye dönüştürülmesi doğrultusundaki gayretler belli bir süreç içinde ivme kazanmış olsa da eğitimin gelişmesi hem yavaş ve hem de aynı görüntüleri vermekten çok uzaktı. Çünkü mevcut medreselerdeki eğitim faaliyetlerini devam ettirme niyetinde olmayan Osmanlı Devleti, Reform hareketlerinin başlangıcından itibaren geçen süreçte büyük mesafe kat eden Batılı devletlerle rekabet edemezdi. Uzun süredir gelişmekte olan bu devletlerden farkı, her şeye temelden ve yeni başlama mecburiyetinde oluşuydu. Ayrıca bu çalışmalar büyük ekonomik yatırımlar gerektiriyordu ve Osmanlı Devleti'nin de parasal gücü tükenmişti.

Bu sebeplerden dolayı hem paraya hem de zamana ihtiyaç vardı. Sonuçta bırakın başta Amerika ile İngiltere ve Fransa gibi batılı devletlerin desteğinde Anadolu'da uzun zamandır yaygınlaşan yabancı eğitim kurumları ile rekabet etmesini, onlar seviyesinde bir eğitimi yakalaması mümkün olmuyordu. Tanzimat sürecinde her ne kadar gelişmiş bir eğitim sisteminin alt yapısını oluşturmaya yönelik çok ciddi çabalar sarf edilmiş olsa bile, geleneksel sıbyan mektebi ve rüştiye mezunlarının devamı olabilecek ortaöğretim kurumları oluşturulamamıştı.¹⁴ Aynı süreçte İstanbul şehrinde özellikle Hristiyanlar ile Yahudiler'e ait okullar yanında Müslüman olmayan tebaanın devam edebileceği İngiliz-Alman-Fransız ve İtalyanlara ait gayr-ı Müslim okulları da bulunmaktaydı.

¹³ Bkz. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye" Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 2, S. 496, 1985, İstanbul

¹⁴ Bu konuda Bkz. Fatma Ürekli (2002), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 382-406

Sonuç

Çalışmamızda ifade ettiklerimizden anlaşıldığı kadarıyla, başlangıçta iyi niyetler sonucu oluşturulan Yeniçeri Ocağı ve Enderun gibi kurumların, bir süre sonra Batı Hristiyanlığının Türk Devleti üzerindeki emelleri doğrultusunda çalışmalar yapar hale geldiği, hiç değilse bunu münferiden gerçekleştirme eğiliminde olanların kurumlara sızdığı görülüyor.

Mesela Gazi Mustafa Kemal okul görüntüsüyle kurulmuş olan bu kurumlardan, Fener'deki Rumlara ait Patrikhane'nin ne denli bir ihanet merkezi konumunda olduğunu çok iyi biliyordu. Atatürk, bu ihanet merkeziyle ilgili kanaatlerini 1923 yılında Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan yazısında onların "bir fitne ve fesat ocağı" olduğun ifadelerini kullanarak açıkça dile getirmiştir;

Anadolu'daki Müslüman Türk varlığının ilk günlerini takiben Hristiyan-Batı dünyasının gündeminde bir Şark Meselesi önemli bir problem olarak belirmiş ve Batı Hristiyanlığı için sürekli uzun süreli bir hedef olarak gündemde tutulmuştur. Türklerin ilerledikleri bölgeleri vatan yapmaları yanında İslâm'ın da korunup kollanmasındaki hassasiyetleri yanında, üstlendikleri bu görevi üstün bir başarıyla yerine getirmeleri dikkatlerden kaçmamıştır. Makalemizde sadece eğitim alanındaki girişimler ve sonuçlarından bile bunu kolayca anlayabiliyoruz. Batı Hristiyanlığı için devamlı gündemlerinden düşürülmeyen ve en önemli konu haline gelen Türk düşmanlığı konusu, kendi coğrafyalarında Türk hâkimiyetinin gelişmesini engellemek içindir. Ancak bununla da kalmayıp aralıksız Osmanlı Devleti içinde ve çevresinde akla hayale gelmedik sıkıntılar çıkarmaktan asla vaz geçmeyen bir gayret içinde, İmparatorluğun tebaası arasındaki her azınlığı da Türk Devleti aleyhine kışkırtmak ve olumsuzluklar organize etmekten geri kalmamışlardır.¹⁵

Osmanlı Devleti'ne yönelik Doğu fobisi ya da "Şark Meselesi"¹⁶ günümüzde de olduğu gibi batının sistemli bir şekilde, Türk coğrafyası üzerinde kontrolü ele geçirme gayretini anlaşılır hale dönüştürmektedir. Osmanlı dönemindeki gelişmeleri incelediğimizde, özellikle XIX. yüzyıldaki üç mesele olan -Ermeni, Makedon ve Girit olayları- Avrupalı Devletlerin, Osmanlı'nın çok kısa bir gelecekte yıkılacağı kanaatine sahip olmalarını sağladı.

İdris Yücel'in tespitlerine göre özellikle Amerika'da, 18. ve 19. asırlarda yükselen modern bilimin güç ve aydınlığında elde edilen ekonomik gücün sağladığı güvenle Anadolu ve Orta-doğudaki bölgelere kendi denetimlerinde okul ve hastane kurulması alanında bir karar alınmıştır. Bu bölgelerdeki tespitlere göre, yeraltı kaynakları, tarihi eser kalıntıları ve bölgedeki ticari varlıkların tamamı, yerin altı ve üstünde var olan tüm zenginlikler batı dünyasının iştahını kabarttığı aşikârdır. XVII. yüzyıldan itibaren gelişen Hristiyanlık âlemi ise sürekli yerinde sayan Osmanlıdan asırlık kını doğrultusunda kurumları vasıtasıyla bilimsel boyuttaki tespitleriyle kendinde oluşan güveni aktif hale getirmiş ve bunu da XVII. yüzyıl sonrası faaliyete geçirmiştir. Kitle iletişim araçlarının yeni yeni kullanılmaya başladığı süreçte, bölgedeki uygun alanların keşfinde öncü rolü oynayacak olan kâşifler olarak kullanılan bilim ve din adamları vasıtasıyla ve bunların da misyoner sıfatıyla sahaya ulaştırılması sağlandı. Katolik, Protestan ve Ortodoks misyonerlik örgütlenmeleri, 19. yüzyılda, tarihin daha önceki hiçbir döneminde görülmemiş boyutta, dünya çapında misyonerlik faaliyetleri başlatıldı. Bütün bu misyon örgütlenmeleri, Kolonyalizm ile misyonerlik çalışmalarının aynı söylemde bulunduğu ve Tanrı'nın Krallığı'nın çıkarları ile kolonyal ülkelerin çıkarları arasında tercih yapıldığı bir süreci tecrübe etmişlerdir.

¹⁵ E. Semih Yalçın, Edouard Dé Driault, "Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar Şark Meselesi" adlı kitabın takdimi, s.10

¹⁶ "Şark Meselesi" deyimini; Napolyon Bonapart'ın Avrupa'yı perişan etmesi sonrası, 1815 senesinde Viyana'da toplanan Kongre'de, yeni bir harita çizerek şekil vermek amacıyla özellikle de Osmanlı Devleti'ndeki gayr-i Müslim halkın durumlarına dikkat çekmek için Rus delegeleri tarafından kullanılmış siyasi bir kavramdır. Bu konuda Bkz.: Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın), Ankara, 1992

Konu hakkındaki ana vesikaların dikkatle incelenmesi sonucunda, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki Ermeni-Rum-Sırp ve hatta Arap azınlıkların hemen tamamının, Amerikalılar tarafından organize bir şekilde koca devleti yıkıp, onun hâkimiyeti altındaki toprakların Hıristiyan Avrupa Devletleri arasında paylaşılması hedefine doğru ilerletildiği anlaşılmaktadır.

Profesör Doktor Abdurrahman Küçük, Danielou'nun "Missionnaire Dans L'eglise adlı eserine atfen şu ifadeleri nakleder:

Hristiyanlığın Ülke kültürleriyle bütünleşmesi, o ülkede Hristiyan ilhamlı yerli eserler meydana getirebilen Laikler ortaya çıkarmış olmak da gereklidir. Bunlar yapılmadığı takdirde Hristiyanlık o ülkede fenomen gibi görünür (Küçük: 2004, s. 44) yaklaşımını da unutmamak gereklidir.

Kaynakça

- Akkutay, Ü. (1984). *Enderun mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- Anbarcıoğlu, M. Ü. (1974). *Fih-i mâ-fih*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Beydilli, K. (2010). *Nizâm-ı kadîm'den nizâm-ı cedîd'e: III. Selim ve dönemi*. Kenan, S. (Ed.). s. 44-45, İstanbul.
- Cezar, M. ve Sertoğlu, M. (1957). *Mufassal Osmanlı tarihi, 1. Cilt*. İstanbul: İskit Yayınevi.
- Drialut, E. (2003). *Bidayet-i zühurundan zamanımıza kadar şark meselesi*. Mütercim Nafiz, Ankara: Berikan Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1998). XIV.-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hülâgu M. M. (2007). Osmanlı'dan cumhuriyete misyoner, Ermeni, terör ve Amerika dörtgeninde Türkiye. *Journal of Islamic Research*, 20(4): 429-450.
- İlter, E. (2007). *Büyük ihanet: Ermeni kilisesi ve terör*. İstanbul: Turhan Yayınevi.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klâsik çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, M. (2003). *Soysuzlar mektebi enderun ve Türkiye'nin kaderi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Kırşehirlioğlu, E. (1963). *Türkiye'de misyoner faaliyetleri*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Kuzgun, M. ve Güher, E. (2015). Amerikalı misyonerlerin Anadolu'da yardım faaliyetleri çerçevesinde sağlık misyonu. *Turkish Studies, International Periodical, Literature And History of Turkish or Turkic*. 10(9):505-534.
- Küçük, A. (2004). *Türkiye'de misyonerlik faaliyetleri*. İstanbul: Ensar Neşri.
- Öztürk, M. (2008). *Türkiye'de misyonerlik faaliyetleri*. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Öztuna, Y. (1978). *Başlangıcından zamanımıza kadar büyük Türkiye tarihi*. (3 cilt), İstanbul: Ötüken Yay.
- Polat, İ. (1988). Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan Amerikan okulları üzerine bir inceleme. *Bellekten*, 52(203): 627-652.
- Polvan, N. (1952). *Türkiye'de yabancı öğretim*. (Cilt 1), İstanbul
- Somel, S. A. (2010). Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, otokrasi ve disiplin. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşir, B. (1984). *Ermeni propagandasının Amerika boyutu üzerine*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Şişman, A. (1989). Galatasaray mekteb-i sultanisi'nin kuruluş ve ilk eğitim yılları. İstanbul: İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Taş, H. (2009). *XVII. yüzyıl'da Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tevetoğlu, F. (1985). Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu. *Türk Kültürü Dergisi*, S:386.
- Türkdoğan, O. (1996). *Milli kültür modernleşme ve İslâm*. İstanbul: Birleşik Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı tarihi*. (Cilt 3). Ankara: TTK. Yay. XIII. Dizin.

Yıldırım, O. (2000). Osmanlı esnafında uyum ve dönüşüm: 1650-1826. *Toplum ve Bilim*, 83:146.

Yi, E. (2018). *17. yüzyıl İstanbul'unda lonca dinamikleri*. (Çeviren: Barış Zeren). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yücel, İ. (2017). Anadolu'daki Amerikan misyonerliği ve misyon hastaneleri (1880-1934). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, *Sadaret Hususi Maruzat Evrakı* (Y.A.Hus.), Dosya No: 327; Sıra No: 61; Tarih: 14. 1. 1312.

BOA, *Sadaret Hususi Maruzat Evrakı* (Y.A.Hus.), Dosya No: 352; sıra No: 89; Tarih: 19.12. 1313

BOA, *Sadaret Hususi Maruzat Evrakı* (Y.A.Hus.), Dosya No: 225, Sıra No: 8, Tarih: 1319 L. 14.

BOA, *Yıldız Esas Evrakı*, Kısım No: 11; Evrak No: 300-301; Zarf No: 54; Kutu/Karton No: 136.

Cds Primleri İle Finansal Göstergeler Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz

Burcu KILINÇ SAVRUL¹
Kübra SEZER²

1.GİRİŞ

Çok uzun yıllar boyunca önemli gelişim gösteren kredi günümüzde de gelişim göstermeye devam etmiş ve önemini korumuştur. Finansal sistemlerde oynadığı kilit rol ve ekonomilerin kalkınması, büyümesi gibi unsurları etkilemesi ile oldukça önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Krediler yatırımcılara ve ekonomilere sağladığı faydaların yanı sıra içerisinde barındırdığı risklerle de oldukça dikkat çekmektedir. Bu risklerin başında ise kredi riski gelmektedir.

Kredi riski hakkında yapılan genel tanımlama, borçlu tarafın sözleşme şartları doğrultusunda taahhüt etmiş olduğu yükümlülüklerini yerine getirmemesi doğrultusunda alacaklı tarafın alacaklarının belirli bir bölümünü ya da tamamını tahsil edememesi riski olarak ifade edilmektedir. Bankalar tarafından karşılaşılan güçlüklerin başında gelen bu kredi riskinin değerlendirilmesi, yönetimi ve kontrol edilmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu doğrultuda kredi riskinin önlenmesi ve ortadan kaldırılması oluşabilecek zararların seyri açısından bir çözüm yolu gereksinimini doğurmuş ve bu durum kredi türevlerine karşılık yönelime neden olmuştur. Finans dünyasında yaşanan yenilikler ve teknoloji dünyasındaki ilerlemeler ise bu ürünlere olan ilginin artmasına ve bunun sonucunda kredi türevlerinin yaygın olarak kullanılmasına etkili olmuştur.

Kredi riskinin kontrolünde yönetiminde kredi türevlerinin sağlamış olduğu faydalar doğrultusunda bu piyasalar gelişimini sürdürmüş ve özellikle 1990 yıllarının ikinci yarısında hızlı bir ilerleme göstermiştir. Gelişim gösteren bu kredi türevleri genel olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDS), Krediyeye Dayalı Tahviller (CLN), Teminatlı Borç Yükümlülükleri (CDO), Kredi Spread Opsiyonları (CSO), Toplam Getiri Swapları (TRS) olarak sınıflandırılması yapılmıştır.

Yeni finansal araç olarak kabul edilen bu kredi türevlerinin içerisinde yer alan CDS olarak da bilinen kredi temerrüt takasları son dönemlerde gelişen finansal bir yenilik olarak kabul edilmektedir. Yapılan tanımlar doğrultusunda kredi temerrüt takasının genel anlamı taraflar arasında yapılan ve ihraç edilen referans varlığın temerrüde düşme riskine karşılık dönemsel prim ödemeleri yapılması doğrultusunda risk transferin yapılmasına imkân sağlayan finansal sözleşme olarak ifade edilmektedir. Bir nevi sigorta görevi gören bu kredi temerrüt takasları alacaklı olan tarafın koruma satın aldığı, CDS satıcısı olan tarafın ise belirli bir ücret bedelinde bu korumayı sağladığı sözleşmedir. Söz konusu olan bu ücret ise CDS primi olarak adlandırılmaktadır. İşlerliği bakımından oldukça önem arz eden bu CDS'ler kredi risk primleri olarak da nitelenmektedir.

Bu unsurların ekonomiler tarafından doğru analiz edilmesi ve değerlendirilmesi ülkeye girecek olan yatırımlar ve finans dünyası bakımından önem taşımaktadır. Çünkü ülkelerin yatırım

---

¹ Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İktisat Bölümü, Biga, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0001-7114-0084.
² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4304-1641.

potansiyelleri üzerinde etken rol oynayan bu primlerin yatırımcılar tarafından takibi yapılarak risk durumları veya finansman maliyetlerinin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Dolayısıyla CDS'ler üzerinde etkisi bulunan değişkenlerinin analizi yapılması piyasaların yorumlanması noktasında ve doğru kararların alınarak doğru politikaların oluşturulması açısından önemlidir. Aynı zamanda CDS primleri piyasalarda meydana gelen ekonomik reaksiyonlara hızlı tepki vermesi açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Bu özellikte CDS primlerinin değişimine sebep olan etkenlerin doğru belirlenmesi ile finansal istikrarın sürdürülmesi açısından büyük öneme sahip olmaktadır.

Kredi temerrüt takasları (CDS) sağladığı katkılar ile araştırmalara konu olmuş ve CDS primleri etkileyen değişkenler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de CDS primleri ile seçilmiş finansal göstergeler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada seçilmiş finansal göstergeler olarak BİST-30 endeksi ve bankacılık sermaye yeterlilik rasyosu kullanılmıştır. Çalışmanın amacı literatürde bulunan çalışmalara CDS primleri ile seçilen bu finansal değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda katkı sağlamaktır. Çalışmada kavramlar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Son kısımda ise çalışmanın ampirik analizi yapılmıştır. Bu bölümde araştırmanın analizi, modeli ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında yapılan analizler ve bulgular açıklanmış ve sonuç ve öneriler kısmında analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

2.KREDİ RİSKİ VE CDS PRİMİ KAVRAMI

Gelişen küresel piyasalarda, ülkelerin kalkınmasında ve iktisadi sistemlerin işleyişinde etkin rol oynayan krediler ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Kredi kavramının ortaya çıkışı incelendiğinde Latince'de yer alan itimat etmek ve inanmak kelimelerinin anlamlarını taşıyan 'credere' kelimesinden doğduğu görülmektedir. Bu kredi kavramı bankacılık sektöründe kelime anlamı itibarıyla 'prestij' ve 'saygınlık' gibi anlamlarla örtüşmektedir. Dolayısıyla bankanın sahip olduğu itibardan yararlanarak risk altına girme işlemlerinin kredi olarak değerlendirilmesi yapılmaktadır (Gümüş, 2014: 66).

Kredi üstlendiği bu anlamlar doğrultusunda krediye sahip olmak kavramı, güvenilir olma anlamını taşıyan önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Ekonomik anlamı ile kredi, bankalar tarafından müşterilerine ödünç olarak satın alma gücü sağlayan bir işlem olarak kabul edilmektedir. Krediler aynı zamanda bir sözleşmeye dayalı olması faiz olgusu ya da komisyon veya kâr payı gibi menfaat unsurları karşılığında ve geri ödemesi yapılmak ya da iade edilmesi şeklinde işlem görmesi ayırt edici özellikleri arasında yer almaktadır (Altıntaş, 2012: 12).

Karşı tarafın söz konusu yükümlülüğünü kararlaştırılan tarihte belirli bir tutarını ya da tümünü yerine getirilme olasılığının azalması riski kredi riski olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla kredi riski bünyesinde sadece karşı tarafın yükümlülüğünün tamamının temerrüde düşürmesi değil, aynı zamanda sadece belli bir bölümün ya da belirlenen tarihten sonrasında ödemenin yerine getirilmesi riskini de kapsamaktadır (Christoffersen, 2012: 7).

Kredi derecelendirme kuruluşları ekonomide meydana gelen krizlerde ellerinde var olan kredi notlarını kullanarak değerlendirmiştir. Fakat 1990 yılında meydana gelmiş olan Asya krizi ve sonraki yıllarda 2008 yılında gerçekleşen küresel ekonomik krizde söz konusu kredi notlarının yetersiz performans sergilediği görülmüştür ve bu durum kredi notlarına alternatif olabilecek yollar aramaya neden olmuştur. Bu bağlamda kredi notlarına alternatif yollar aranmaya başlanmış ve bu noktada JP Morgan 1995 yılında CDS primleri daha fazla ilgi görekere finansal piyasalara tanıtılmaya başlanmıştır (Ulusoy ve Yılmaz, 2017: 69).

CDS primlerine artan ilginin bir diğer nedeni, uluslararası ekonomilerde likidite ve ürün sayısındaki artış ile yatırımcıların oluşabilecek risklerden koruma sağlamak amacıyla var olan finansal araçlar dışında yeni ve farklı finansal araçların kullanımı gereksiniminin doğmasıdır. İflas riski barındıran ülkelerin ya da şirketlerin borç senetlerinde ifade edilen CDS'ler, alacaklı olan tarafın üçüncü bir tarafa borçları alamama riskine karşılık sigortalama amacı ile ödemiş olduğu prime

verilen anlam ile ifade edilmektedir. Yani CDS sözleşmeleri, sözleşmeye konu olan riskin veya iflasın gerçekleşmediği durumlarda yatırımcıların sigortacıya belirlenen dönemlerde ödemiş olduğu risk primidir. Sözleşmeye konu olan risklerin gerçekleştiği zaman riski üstlenen taraf olan satıcının, borç senetlerinin sahip olduğu nominal değerini karşılamakla mükellef olduğu bir sigorta anlaşmaları olduğu kabul edilmektedir (Çevik, 2011: 5).

CDS primi hesaplanmasında kullanılan formül şu şekildedir:

CDS Primi = Sözleşmenin tutarı X Baz Puan X Gün Sayısı / 360. Buradan CDS primi formülü baz alınarak örnek verirsek; herhangi bir X bankası portföyünde yer alan 15.06.2010 süreli %10 değişken faizli ve 20 milyon dolar nominal değeri olan tahvilleri için 5 senelik güvence (koruma) satın almıştır. Bu nedenle, X bankası 10.06.2015 tarihinde Y bankasıyla yapılmış olan CDS sözleşmesine göre sözleşmede yer alan tutardan yıllık %4 swap primi ödenmesi belirlenmiştir. Sözleşmede prim ödemeleri 6 ayda bir yapılması söz konusudur. Tahvilin ihracatını yapan işletmenin zamanında ödenmeme riskinin varlığı söz konusu olduğunda Y bankası, X bankasına söz konusu tahvillerin teslim edilmesi bedelinde tahvil tutarlarının nominal değerlerinin ödemesini yapacaktır. 5 Yıllık olan swap vadesi süresince tahvil ihraç edenin temerrüde düşme riskinin gerçekleşmemesi söz konusu olduğunda X bankası, Y bankasına hesaplanan CDS primi ödemelerini gerçekleştirecektir. Söz konusu 6 aylık CDS prim ödemeleri tutarları, $(\%4 \times (180 \text{ gün}/360) \times 20.000.000 \text{ dolar}) = 400.000 \text{ dolar}$ yapılacaktır (Karabıyık ve Anbar, 2006).

Rakamsal ifadeler kullanılarak yansıtılan CDS primleri oldukça hareketli yapıya sahiptirler. CDS primleri hareketli piyasa koşullarında meydana gelebilecek değişimlere karşılık oldukça hassas yapıya sahiptirler. Bu piyasalarda meydana gelebilecek ekonomik, sosyal ya da politik alanlarda değişkenlere kısa sürede tepki verme yeteneğine sahiptirler. Aynı zamanda CDS primleri serbest piyasa koşullarında oluşarak ülkelerin ölçmüş oldukları risk potansiyellerini değerlendirme de bağımsız bir kuruluş gibi hareket etmeleri güvenli yapısını ortaya çıkarmaktadır. Hareketli ve güvenilir yapısının yanında CDS primlerinin oldukça değişken yapısı da bulunmaktadır. Dakikalık, saatlik, günlük, haftalık ve aylık bazda değişkenlik gösterebilmektedirler. Bu özellikler doğrultusunda CDS primlerinin yapısı kırılğan ve aynı zamanda birçok değişken ele alarak ülkelerin ya da şirketlerin sosyal, ekonomik ve hukuksal verilerini birlikte analiz ederek risk primlerini oluşturmaktadır (Barut, 2019: 329-330).

CDS primlerinde meydana gelen değişimler birçok konuda bilgi sahibi olmamıza olanak vermektedir. CDS primleri uluslararası piyasaların risk durumlarının değerlendirilmesi ve takip edilmesine imkân sağlayan araç olarak ekonomilerin durumları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Özellikle son dönemlerde ekonomilerin borçlarının ödeyememe risklerinin yüksek olması CDS primlerinin de yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu olay birçok yatırım araçlarının fiyat hareketleri konusunda bilgi verici özellik taşımaktadır. Buna karşılık ekonomi ile ilgili bilgiler edinmemizi sağlayan CDS ulusal endekslerle ters yönlü ilişki olduğu fikrini edinmemizi sağlamaktadır (Yıldırım, 2021: 45).

3. LİTERATÜR

Hull vd. (2004) çalışmalarında, bir şirketin kredi temerrüt takası farkının, şirketin temerrüde düşmesine karşı korumanın yıllık maliyeti olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada, bir kredi türev aracı komisyoncusu tarafından toplanan kredi temerrüt takas marjlarına ilişkin verileri analiz edilmiştir. Yazarlar ilk olarak kredi temerrüt marjları ile tahvil getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ardından kredi türevleri piyasasındaki katılımcılar tarafından kullanılan risksiz gösterge oran hakkında sonuçlar elde etmişlerdir. Ardından, Moody's tarafından yapılan kredi notu açıklamalarının, kredi temerrüt takas piyasasındaki katılımcılar tarafından ne ölçüde beklendiğini araştırmak için bir dizi test gerçekleştirmişlerdir.

Hesse ve Frank (2009) çalışmalarında, gelişmiş ekonomilerde ve gelişmekte olan piyasa (EM) tahvil ve hisse senedi piyasalarında likidite ve banka ödeme gücü önlemleri arasındaki potansiyel finansal bağlantılar son kriz sırasında analiz etmişlerdir. Yazarlar finansal değişkenlerin piyasalardaki ortak hareketlerinin kapsamını ölçmek için çok değişkenli bir GARCH modeli tahmin etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda olası ayrışma kavramının (finansal piyasalarda) yanlış yere yerleştirildiğini, GOÜ hisse senedi piyasalarının 2007'nin son çeyreğinde zirveye ulaştığını, gelişmiş ekonomilerdeki fonlama stresi ve hisse senedi piyasaları ile GOÜ finansal göstergeler arasındaki bağlantılar son derece ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Di Cesare ve Guazzarotti (2010), çalışmalarında Ocak 2002 ile Mart 2009 arasındaki dönemde ABD'deki finans dışı şirketlerden oluşan geniş bir örneklem için kredi temerrüt swap farkı değişikliklerinin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Analizde, literatürün CDS spreadleri üzerinde etkisi olduğunu tespit ettiği değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca, olası doğrusal olmayan etkileri hesaba katmak için, Merton modeli tarafından tahmin edilen teorik CDS yayılımlarını kullanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda değişken veri setinin, mevcut finansal çalkantıların başladığı Temmuz 2007'den önce ve sonra CDS spread varyasyonlarının %50'sinden fazlasını açıklayabildiğini bulmuşlardır.

Hammoudeh ve Sarı (2011), çalışmalarında sektör düzeyinde ABD finansal CDS endeksi spreadlerinin kısa ve uzun vadeli dinamiklerini incelemek ve başlayan alt döneme özellikle dikkat ederek, bunların borsa ve kısa ve uzun vadeli devlet tahvilleri ile ilişkilerini keşfetmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada, 2007 Büyük Durgunluğu ile. Bankacılık, finansal hizmetler ve sigorta sektörleri için üç ABD beş yıllık CDS endeksi yayılımı, S&P 500 endeksi, kısa ve uzun vadeli Hazine menkul kıymet oranları için günlük zaman serilerini kullanmışlardır. Ototegresif Dağıtılmış Gecikme yaklaşımını (ARDL) kullanan bu çalışmada, Model II'deki altı aylık tahvil faizini içeren beş finansal değişken arasında, 10 yıllık tahvil faizini içeren Model I'e göre daha uzun vadeli ilişkiler bulunmuştur. Uzun dönemli ilişkilere göre, her iki modelde de alt dönemde tam döneme göre zayıf etkiler bulunmuştur. Ayrıca, kısa dönem dinamikleri alt dönemde değişmiştir ancak değişiklikler farklı çıkmıştır.

Hammoudeh vd., (2013), çalışmalarında kısa ve uzun vadede üç sektör, bankacılık, finansal hizmetler ve sigorta için Kredi Temerrüt Swap (CDS) spread endeksini incelemişlerdir. Yazarlar, uzun vadede sonuçların, uzun vadeli CDS sözleşmelerini satan sigorta sektörü endeksinin en yüksek düzeltmeye sahip olduğunu, bankacılık sektörünün ise hata düzeltme yapmadığını ifade etmişlerdir. Yazarlar, kısa vade için sigorta sektörü CDS spread endeksi tüm sektör CDS spreadleri üzerinde genel bir tahmin gücüne sahip olsa da kanıtlar bankacılık sektörünün özellikle finansal hizmetlere öncülük ettiğini ve bunun da sigorta sektörüne liderlik ettiğini ve bu da lider bir sektör CDS fiyatlandırma rolünü ima ettiğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar kısa vadeli duyarlılık Genelleştirilmiş Dürtü Tepki Fonksiyonu (GIRF) ve Genelleştirilmiş Varyans Ayrışımı (GVDC) analizleri de sektörlerin kredi riskinin bankacılık sektöründeki kredi olaylarına kendi sektörleri dışındaki diğer iki sektöre göre 50 gün içinde daha fazla tepki verdiğini göstermektedir. Bununla birlikte yazarlar kısa vadede sektörler arası CDS şokunun en düşük etkilerinin sigorta sektöründen geldiğini ifade etmişlerdir. Yazarlar ayrıca bu sonuçların Basel III gibi bu finansal kuruluşların yeni düzenlemelerine girişmek isteyen düzenleyiciler için faydalı olduğunu belirtmişlerdir.

Fender, vd., (2012), Nisan 2002–Aralık 2011 dönemi boyunca gelişen piyasa ülke kredi temerrüt takasları (CDS) için günlük spreadlerin belirleyicilerini incelemişlerdir. GARCH modellerini kullanarak, yükselen piyasa egemenleri için günlük CDS spreadlerinin daha ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Yazarlar araştırmalarının sonucunda, ABD tahvili, hisse senedi ve CDX Yüksek Getiri getirilerinin yanı sıra yükselen piyasa kredi getirileri ölçümleri, CDS spread değişikliklerinin en baskın itici güçler olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Wang vd., (2013) çalışmalarında, günlük Latin Amerika ülke kredi temerrüt takası (CDS) getirileri ile diğer finansal ülke borç yayılımı belirleyicileri arasındaki zamanlar arası nedensellik ilişkilerini araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar olarak, bağımsız CDS'deki bilgilerin bu finansal belirleyicilere hem öncülük edebileceğini hem de gerileyebileceğini ifade etmişlerdir. Yazarlar spesifik olarak, döviz kurları ve borç verme marjları dahil olmak üzere ülke finansal değişkenleri ve 10-ABD Hazine getirileri, VIX ve TED marjları dahil küresel finansal değişkenler, gelecekteki bağımsız CDS fiyat hareketleri için önemli belirleyiciler olduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlar bu bulguların, uluslararası finansal piyasalar için yatırım çıkarımları desteklediğini belirtmişlerdir.

Galil vd., (2014), çalışmalarında, CDS spreadleri ve CDS spread değişiklikleri için kestirme analiz araçları olarak kullanılacak modeller önermişlerdir. Bu amaçla, 2002 başlarından 2013 başlarına kadar olan dönemde 718 ABD firmasından oluşan geniş bir veri tabanında CDS spreadleri ve spread değişikliklerinin belirleyicilerini incelemişlerdir. Bu yazıda incelenen diğer değişkenlerden daha iyi performans gösteren üç açıklayıcı değişken bulunmaktadır. Yazarlar, hisse senedi getirisi, hisse senedi getirisi oynaklığındaki değişim ve derecelendirme sınıfındaki medyan CDS spreadindeki değişimlerini bu çalışmada kullanmışlardır. Ayrıca yazarlar olay çalışması literatüründe spread değişikliklerini açıklamak için kullanılan modellerin piyasa değişkenleri eklenerek geliştirilebileceğini ifade etmektedirler.

Kargı (2014) çalışmasında, Türkiye ekonomisinde kredi temerrüt takası (CDS) spreadleri ile seçilmiş bazı makro ekonomik veriler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bir sigorta marjı olarak kredi temerrüt swap marjı, bir ekonomide kamu kesiminin ve şirketlerin ihraç ettiği menkul kıymetler konusunda o ülkedeki borçluların ödeme gücünün en önemli göstergesi olduğunu belirtmiştir. Yazar çalışmasında, yatırımcıların ekonomi ile ilgili yatırım fizibilitesi kararlarının, bu spreadler tarafından sağlanan bilgilere dayanmakta olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, yazar kredi temerrüt takas spreadleri bir tür güvenilirlik endeksi haline geldiğini ifade etmiştir. Yazar sonuç olarak, CDS spreadlerinin faiz oranları ile GSYİH arasındaki ilişkinin zaman içinde belirlendiğini ifade etmiştir.

Bozkurt (2015) çalışmasında, finansal istikrarın belirleyicilerinin CDS primlerini ne gibi etkileri olduğunu incelemiştir. Ve bu değişkenlerin ilişkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Regresyon analizinin uygulandığı araştırmada finansal istikrar göstergeleri ve CDS primleri kullanılmıştır. Yazar araştırmasının sonucunda bu değişkenler arasında negatif bir ilişki bulmuştur.

Galoriotis vd., (2016) çalışmalarında, AB'deki son mali kriz sırasında Euro Bölgesi ülkeleri için CDS spreadlerinin belirleyicilerini ve potansiyel yayılma etkilerini incelemişlerdir. Geleneksel VAR modellemenin avantajlarını panel veri yaklaşımının avantajlarıyla birleştiren bir Panel Vektör Otoregresif (PVAR) modeli kullanmışlardır. Yazarlar küresel ve finansal piyasa yayılım belirleyicilerini temsil eden değişkenlere ek olarak, davranışsal belirleyicileri temsil eden değişkenleri de kullanmışlardır. Yazarlar çalışmalarının sonucunda CDS varyansının belirleyicilerinin farklı dönemlerde ve farklı ülkelerde ne tekdüze ne de istikrarlı olduğunu bulmuşlardır. Yazarlar diğer bulgular olarak, yayılma etkilerinin İspanya ve İtalya gibi daha büyük çevre ekonomilerden çekirdek ülkelere kadar uzandığını; Portekiz, Yunanistan ve İrlanda'dan gelen yayılma etkilerinin önemsiz olduğunu belirtmişlerdir.

Hkiri vd., (2016) çalışmalarında, 2004–2014 dönemi için finans sektörü CDS endeksleri ve bu endeksler ile ana ekonomik ve finansal kontrol değişkenleri arasındaki hem zaman hem de sıklık açısından birlikte hareketini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, ampirik olarak, zaman, frekans ve güç yoluyla birlikte hareketi analiz etmek için dalgacık kare tutarlılık metodolojisini uygulamışlardır. Çalışmalarının sonucunda üç finansal sektörün CDS'leri arasındaki ortak hareketin zaman ve yatırım ufku boyunca değiştiğini ve riskten korunma portföylerinin gerçek zamanlı olarak önemini vurguladığını bulmuşlardır. Ayrıca, ortak hareketteki nispeten daha yüksek frekanslardaki değişikliklerin, son küresel mali krizin başlangıcıyla aynı zamana denk geldiğini ortaya

çıkarmışlardır. Bu sonucun, her bir CDS endeksi ile ham petrol fiyatları dahil olmak üzere diğer küresel risk faktörleri arasındaki ortak hareketle iş birliği yaptığını belirtmişlerdir. Yazarlar son olarak, dalgacık tutarlılığı sonuçlarını DCC-FIAPARCH modelinin sonuçlarıyla karşılaştırmışlardır. Ayrıca iki farklı yaklaşımın zaman içinde oldukça benzer koşullu korelasyonlar sağladığını bulmuşlardır. Yazarlar ayrıca bu alandaki sektör CDS karşılıklı ilişki davranışını daha iyi anlamak için tüm piyasa katılımcılarının uygun bir frekans alanına başvurması faydalı olacağını belirtmişlerdir.

Doshi vd., (2017), çalışmalarında ülkelerin temerrüt yoğunluklarının ekonomik ve finansal göstergelere bağlı olduğu bağımsız CDS sözleşmeleri için tahkimsiz bir model belirleyerek tahmin etmişlerdir. Yazarlar tanımlamayı kolaylaştırmak ve yerel ve küresel ortak değişkenlerin önemini ayırt etmek için, beş vade ve yirmi beş ülke için CDS spreadlerini kullanan üç küresel ve dört yerel ortak değişkenli bir model tahmin etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda ekonomik ve finansal değişkenlerin spreadler üzerindeki etkisinin, ekonomik öngörüyle tutarlı olduğunu ve ülkeler arasında ve zamanla önemli ölçüde farklılık gösterdiğini yazarlar ifade etmişlerdir.

Shahzad vd., (2017) çalışmalarında, ABD endüstri düzeyindeki 5 yıllık CDS endeksi yayımları ile bir dizi önemli makroekonomik ve finansal değişken, yani ilgili endüstri hisse senedi endeksleri, VIX endeksi, NARDL yaklaşımı kullanılarak 5 yıllık Hazine bonusu getirisi ve ham petrol fiyatları ilişkilerini incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, on endüstri CDS yayılımı ile tüm endüstriler için ortak olan potansiyel itici faktörler arasındaki bağlantıda hem kısa vadeli hem de uzun vadeli asimetrilere dair önemli kanıtlar bularak, bu bağlamda asimetrik doğrusal olmamanın önemini doğrulamışlardır.

Hassan vd., (2017) çalışmalarında, Markov Anahtarlamalı Vektör Otoregresif yönteminin yanı sıra yakın zamanda geliştirilen yuvarlanan pencere nedensellik yöntemini kullanarak CDS spreadleri ile Türk Lirası'nın ABD doları karşısındaki değeri arasındaki olası bağlantıları incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, kredi temerrüt takas primlerinin kriz sonrası dönemde Türk lirasının ABD doları karşısındaki değerini artırdığını bulmuşlardır. Yazarlar ayrıca finansal riskin bir parçası olarak piyasa riskinin, kriz sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde döviz kuru dalgalanmalarının belirlenmesinde önemli bir faktör haline geldiği sonucuna varmışlardır.

Hibbert ve Pablova (2017) çalışmalarında, ülke kredi temerrüt takasları (CDS) spread belirleyicilerindeki bölgesel farklılıkları ve yerel ve küresel piyasa faktörlerinin önemini araştırmak için 34 ülkeden oluşan bir panel için günlük verileri kullanmışlardır. Yazarlar daha önceki çalışmalara benzer şekilde, CDS spreadleri arasında yüksek düzeyde bir ortaklık bulmuşlardır. Fakat sonuçların bu etkinin Latin Amerika CDS'sinde daha güçlü olduğunu gösterdiğini ifade etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, kuantil panel regresyon modeli sonuçları olarak küresel güçlerin koşullu dağılım boyunca yayılmaları yönlendirmesine rağmen, kredi notlarındaki değişikliklerin yalnızca üst kantillerdeki CDS yayılmalarını açıklamada önemli olduğunu yazarlar belirtmişlerdir. Yazarlar ayrıca yayılma belirleyicilerinde bölgesel farklılıkların varlığını doğrulamışlardır.

Hkiri (2018), çalışmasında, kredi riskine maruz kalmayı ölçmek için ABD borsa oynaklığı, Libor, Hazine bonusu oranları ve petrol fiyatları gibi önemli küresel faktörlerle ABD bankaları, finansal hizmet firmaları ve sigortacılar için sektör CDS spreadlerinin bağlantılılığını incelemiştir. Yazar ana hedefinin, bu CDS'ler ve WTI ile ekonominin sağlığını yansıtan diğer kontrol değişkenleri arasındaki ortak hareket hakkında fikir edinmek olduğunu belirtmiştir. Uygulama olarak yazar kısmi dalgacık ve çoklu dalgacık tutarlılığı, mevcut CDS verilerine uygulamıştır. Çalışmalarının sonucunda, kısmi dalgacık tutarlılığının güçlü kanıtlarını gösterdiğini, üç sektör CDS'si arasındaki orta ve düşük frekanslarda (zaman ufku) ve yüksek frekanslarda (kısa ufuklarda) CDS spreadleri ile bunların kontrol değişkenleri arasında güçlü bir kısa vadeli ortak hareketler olduğunu yazar ifade etmiştir. Yazar, çok değişkenli dalgacık analizinin, üç CDS yayılımının genellikle zaman ve frekans bantları üzerinden yüksek oranda ilişkili olduğunu

belirtmiştir. Yazar ek olarak, üç CDS'nin kendi aralarındaki ortak hareketleri ve bunların kontrol değişkenleri ile zaman ve frekans arasındaki ilişkileri arasındaki bazı farklılıkları ortaya çıkarmıştır.

Fettahoğlu (2019), çalışmasında CDS primleri ile risk iştahı endeksi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmasının sonucunda, yabancı ve yerli yatırımcı risk iştahının CDS primini açıklamada başarılı olduğunu, CDS ile her üç yatırımcı sınıfına göre risk iştahı endeksi arasında negatif istatistiksel anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden yatırımcıların risk iştahı yükseldikçe CDS primlerinin azaldığını belirlenmiştir.

Yıldırım ve Sakızcı (2019) çalışmalarında, Ocak 2010- Eylül 2018 dönemlerini ele almışlardır. Yazarlar kredi temerrüt takaslarının 3 aylık çeyrek verileri ile bu dönemdeki net portföy yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Nedensellik Analizinin yöntem olarak kullanıldığı çalışmada CDS primleri ile portföy yatırımları arasında eş bütünleşme ilişkisi ve CDS'in Portföy Yatırımlarının nedeni olduğunu bulmuşlardır.

Sevil ve Ünkaracalar (2020) çalışmalarında, Türkiye'yi ele almışlardır. 2010-2018 yılları arasındaki üçer aylık veriler kullanılarak zaman serisi analizi yöntemini kullanmışlardır. Türkiye'ye ilişkin CDS primleri ile portföy yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yöntem olarak Johansen Eşbütünleşme Testini uygulamışlardır. Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) analizi sonucunda, portföy yatırımları ile CDS primleri arasında negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca portföy yatırımlarının CDS primleri üzerinde kısa dönemde bir ilişkiye sahip olduğunu bulmuşlardır.

Gök ve Kara (2021) çalışmalarında, CDS, faiz ve döviz kurlarının (USDTRY) haftalık ve aylık verilerini kullanarak Türkiye için 2005-2020 dönemini ele almıştır. Çalışmalarının sonucunda, değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca yazarlar, dinamik nedensel ve ters nedensel etkileşimlerin kısa ve orta dönemde yoğunlaştığını ifade etmektedirler. Ayrıca yazarlar COVID-19 döneminde faiz oranlarından döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik bularak yatırımcılar ve politika yapımcılar için önemli sonuçlar doğurduğunu ifade etmişlerdir.

Şenol (2021), çalışmasında 2 Ocak 2010- 10 Nisan 2020 dönemini ele almıştır. Yazar çalışmasında CDS primlerini, Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi, döviz kurları (\$/₺), faiz oranları ve krediler arasındaki oynaklık yayılımını incelemiştir. Çalışmasının sonucunda, BİST 100 endeksi- döviz kurları, faiz oranları- döviz kurları arasında çift yönlü oynaklık yayılımının ve CDS primleri – faiz oranları, diğer yandan CDS primlerinden döviz kurlarına tek yönlü oynaklık yayılımı. CDS primleri- faiz oranları ve CDS primleri- döviz kurları arasında pozitif oynaklık ilişkisi, faiz oranları- BİST 100 endeksi ve CDS primleri- BİST 100 endeksi arasında negatif oynaklık ilişkisi tespit edilmiştir.

4.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmanın ampirik analizinin yapıldığı bu bölümde, Türkiye CDS Primleri ile finansal göstergeler arasındaki ilişki [2012.01-2022.02] dönemine ait aylık veriler kullanılarak Zaman Serisi Analizi (Time Series Analysis) yöntemi yardımıyla ekonometrik olarak analiz edilmektedir.

Veri

Çalışmada kullanılan Türkiye ekonomisine yönelik veriler [2012.01-2022.02] dönemini kapsamaktadır. Modelde aylık veriler ele alınarak analiz gerçekleştirilmiştir. CDS primleri ve BİST30 verileri investing'den, bankacılık sermaye yeterlilik rasyosu verileri ise BDDK'dan alınmıştır. Analizde kullanılan tüm değişkenler; CDS ve BİST 30, baz puan olarak ve bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ise yüzde oran olarak alınmıştır. Modelde finansal göstergeler bankacılık sektörü yeterlilik rasyosu ve BİST 30 kullanılmıştır.

Veri ve Ekonometrik Model

Çalışmada bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST 30 değişkenlerinin CDS üzerindeki etkisine yönelik ilişki birim kök testleri, eşbütünleşme, eş bütünleşme tahmini, nedensellik ve varyans ayrıştırma analizleriyle araştırılmıştır. Bu doğrultuda kullanılan değişkenlere ilişkin modeller aşağıda görüldüğü gibi oluşturulmuştur.

$$\text{Model 1: } CDS_t = \beta_0 + \beta_1 SYR_t + \beta_2 BİST30_t + v_t \quad (1)$$

Modellerde yer alan değişkenlerin, kullanılan verilere yönelik açıklaması şu şekildedir:

CDS:Kredi Temerrüt Swapları

SYR: Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu

BİST30: Borsa İstanbul Endeksi

Yukarıdaki modelde bağımlı değişken olarak CDS değişkeni yer almaktadır. Bağımsız değişkenler olarak SYR: bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu, BİST30 yer almaktadır.

Modele dair ekonometrik yöntem ve bulgular aşağıda yer almaktadır.

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada öncelikle tanımlayıcı istatistikler ve grafikler verildikten sonra ilk önce durağanlık sınaması yapılmıştır. Durağanlık analizi Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips-Perron birim kök testi kullanılarak araştırılmıştır. Durağanlık incelemesinin ardından seriler arasındaki uzun dönemli (eş bütünleşme) ilişkiyi tespit etmek için Durbin-Watson eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizi yapıldıktan sonra ise eş bütünleşme tahmincisi FMOLS, Granger Nedensellik analizi ve varyans ayrıştırma uygulanarak ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Aşağıda çalışmada kullanılan testlere dair ekonometrik metodolojiler yer almaktadır.

Durağanlık Sınaması Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Literatürde çeşitli birim kök testleri yardımıyla durağanlık sınamaları yapılabilmektedir. Durağanlık testleri ile birlikte sahte regresyon problemi ortadan kalkmaktadır. İlk olarak serilerin seviye değerleri incelenir. Durağan halde bulunmayan serilere fark alma işlemi uygulanır. Birinci fark alma işleminin ardından seri tekrar kontrol edilir. Eğer tekrar seride birim kök bulunuyorsa ikinci fark alma işlemi uygulanmalıdır. Uygulanan testler neticesinde seri hangi farkında durağan hale geldiyse o dereceden durağandır denir. İkinci fark işlemi serinin birinci farkında durağan olmaması durumunda kullanılır. Seri birinci farkında durağan hale geldiyse ikinci farkını almaya gerek bulunmamaktadır (Tarı, 2002: 373-375).

İlk adım olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller yönteminde p-inci dereceden bir otoregresif sürece ait birim kök testi araştırmasında (1) nolu denklemde gösterildiği gibi bir genelleştirme yapılmaktadır.

$$Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \Phi_2 Y_{t-2} + \Phi_3 Y_{t-3} + \dots + \Phi_p Y_{t-p} + \epsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki (2) nolu denklemde gösterilen hata terimi serisel korelasyonlu olacağından bu problemi ortadan kaldırabilmek için modele değişkenin gecikmeli değerleri ilave edilir veya hata teriminin aldığı değerler eklenerek (3) nolu denkleme ulaşılır. Denklem fark alma işlemi uygulanmıştır. Δ ifadesi fark işlemcisini gösterir. δ_i terimi de fark işleminde Φ 'ların genel fonksiyonlarını vermektedir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \delta_1 \Delta Y_{t-1} + \delta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \delta_p \Delta Y_{t-p} + \epsilon_t \quad (3)$$

Fark alma işleminden sonra durağanlık için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) denklemleri elde edilmektedir. Denklemler aşağıda gösterildiği gibidir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323);

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^P \delta_j \Delta Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^P \delta_j \Delta Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^P \delta_j \Delta Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (6)$$

(4), (5), (6) denklemlerde yer alan ΔY değişkenine ait terim durağanlığı araştırılan söz konusu değişkenin farkını vermektedir. μ sabit terim, βt ise trendi göstermektedir. P de gecikme uzunluğunu verirken, ϵ_t hata terimini ifade eder.

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde ise farklı kriterler Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri, Hannan-Quinn Kriteri, Modified Akaike, Modified Schwarz ve Modified Hannan-Quinn kriteridir. Aşağıdaki H_0 hipotezi reddedildiğinde alternatif hipotez kabul edilmekte ve durağanlık sınavına göre serinin durağan olduğu görülecektir. Kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller testi δ parametresinin tahmini ve t istatistiğini temel almaktadır. (Ekinci, 2011: 79; Güvenek, vd., 2010: 7; Özsoy, 2007: 158-159).

Denklemlere yönelik kullanılan hipotezler aşağıda verilmiştir.

$H_0: \delta = 0$ (Zaman serisi durağan değildir)

$H_1: \delta < 0$ (Zaman serisi durağandır)

(4), (5), (6) Y_t burada t dönemde kullanılan zaman serisini, μ sabit terimi, βt zaman trendini, ϵ_t hata terimini ve p' de gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinde olağan en küçük kareler yöntemi tahmini sonucuna göre t_δ değeri yeterince negatif çıktığında alternatif hipotez kabul edilir. Dolayısıyla böyle bir durumda zaman serisinin durağanlığı araştırılmış olup durağan olduğu sonucuna ulaşılmış olur. Durağanlık sınavında uygun gecikme uzunluğu ve kullanılacak modelin yapısı belirlendikten sonra hipotezlere göre değerlendirme yapılır. Değerlendirme yapılacak model sabitsiz ve trendsiz olduğunda (4) nolu denklem, model sabitli ve trendsiz olduğunda (5) nolu denklem, sabitli ve trendli olduğunda da (6) nolu denklem kullanılarak birim kök süreci tamamlanır. (Yücesan ve Yağış, 2019: 157).

Durağanlık Sınavası Phillips-Perron Birim Kök Testi

Phillips-Perron araştırmada kullanılan bir diğer testtir. Phillips-Perron hata terimleri arasında korelasyon olmadığı varsayımını geliştirerek yeni denklemler oluşturulmuştur. Bu yönüyle ADF testinden ayrılmaktadır.

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \epsilon_t \quad (7)$$

$$y_t = \alpha_0^* + \alpha_1^* y_{t-1} + \alpha_2^* (t-T/2) + \epsilon_t \quad (8)$$

Phillips-Perron testi için yeni eklenen denklemlerde ϵ_t de hata terimini T , gözlem sayısını göstermektedir. Phillips-Perron testi yapısal değişimleri de dikkate alan bir testtir. Testin hipotezlere yönelik oluşturulan modelleri aşağıda gösterilmektedir;

Temel Hipotezine yönelik denklemler:

$$y_t = \mu + dD(TB)_t + y_{t-1} + \epsilon_t \quad (9)$$

$$y_t = \mu + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU + \epsilon_t \quad (10)$$

$$y_t = \mu + y_{t-1} + dD(TB)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU + \varepsilon_t \quad (11)$$

Alternatif Hipoteze yönelik denklemler:

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU + \varepsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t^* + \varepsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + \varepsilon_t$$

Burada $t > T_B$ ise $DT_t^* = t - T_B$ ve $DT_t = t$ olur.

(9) nolu denklem serinin düzeyinde dışsal bir kırılmayı, (10) büyüme oranındaki dışsal değişiklikleri, (11) ise hem serinin düzeyindeki kırılmayı hem de büyüme oranındaki dışsal değişikliği vermektedir. T_B 'de trend fonksiyondaki değişikliği ifade eder. Alternatif hipotezlere bakıldığında ise (9) nolu denklem crash modeli, DU ve DT de kukla değişkenlerini gösterir. $(\mu_2 - \mu_1)$ katsayısı trend fonksiyonun sabitteki değişimini ve $(\beta_2 - \beta_1)$ katsayısı da trend fonksiyonunun eğimindeki değişimi gösterir. Belirtilen denklemlerde $t = T_B + 1$ olduğunda $D(TB)_t = 1$ olur. Burada $t > T_B$ ise $DU_t = 1$ olacağından hipotezin sonucuna göre birim kökün varlığını gösteren temel hipotez kabul edilir (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 378-380).

Hata teriminin varyansı burada ilk olarak hesaplanır. Ardından uzun dönem varyans faktörü için tutarlı tahminci hesaplanmaktadır. Daha sonra t-istatistiğinde dönüşüme gidilmiştir. Bu dönüşümün nedeni Phillips-Perron testinde test istatistiklerinin asimptotik dağılımının serisel korelasyonunun katsayılarının etkilenmemesi için yapılmaktadır.

Phillips-Perron durağanlık sınaması için oluşturulan birim kök testi parametrik olmayan bir testtir. Bu testte düzeltme faktörü eklenmiştir. Yani rassal şokların dağılımları ile ilgili ADF testine göre değişiklik yapılmıştır. Kullanılan Phillips-Perron testinde genişletilmiş ADF modelleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \theta D(TB)_t + \delta DU_t + (\rho - 1) Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (12)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \delta DU_t + \gamma DT_t + (\rho - 1) Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \theta D(TB)_t + \delta DU_t + \gamma DT_t + (\rho - 1) Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (14)$$

Buradatan $t(\gamma) < K_a(\gamma)$ olduğunda temel hipotez reddedilerek alternatif kabul edilir. Phillips-Perron durağanlık sınamasında birim kökün varlığına yönelik $\alpha_1 = 1$ istatistiği Peron'un t kritik değeri ile karşılaştırma yapılır. Alternatif hipotezin kabul edilmesiyle birlikte kullanılan zaman serisinin durağan hale geldiği başka bir ifadeyle birim kök içermediği görülmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 378-380).

Eşbütünleşme Analizi

Durağanlık sınaması ile fark alma işlemi sahte regresyon durumundan kurtulmak için gerçekleştirilebilir. Seriler fark alma işlemi sonucunda durağan hale gelmiş ise söz konusu değişkenler o dereceden durağan olup bütünleşik sayılmaktadır. Bütünleşik derecesine göre değişkenlerin birbirinden fazla uzaklaşamayacağı görülmektedir. Eşbütünleşme testinde değişkenlerin seviyede durağan olmaması gereklidir. Bir diğer ifadeyle farkları alındığında durağan olabilecek serilerde eş bütünleşme ilişkileri mevcuttur. Çalışmada CDS ve finansal göstergeler arasındaki ilişkiye yönelik araştırma için uzun dönemli ilişkinin varlığının tespitinde Durbin-Watson yaklaşımı kullanılmıştır.

Sargan ve Bhargava tarafından oluşturulan Durbin-Watson yaklaşımı oluşturulan model veya modeldeki değişkenler için Durbin-Watson d istatistiği kullanılmıştır. Burada Durbin-Watson d istatistiği için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde belirlenen kritik değerler sırasıyla 0.511, 0.386 ve 0.322 olarak hesaplanmış oranlardır. Eşbütünleşme analizlerinden Durbin-Watson d istatistiğine

göre yapılan regresyon analizi sonucunda ulaşılan belirlenmektedir. Durbin-Watson d istatistiği, regresyon denklemi sonucuna göre yapılan incelemede kritik değerlerle karşılaştırılarak karar verilir. H1 hipotez kabul edileceğinden aşağıda da hipotezlerde görüldüğü üzere eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ortaya çıkar.

H0 hipotezi kabul edilseydi araştırmada eşbütünleşme ilişkisi ortaya çıkmayacaktı. Oluşturulan hipotezler aşağıda gösterilmektedir. Elde edilen sonuca göre Durbin-Watson d istatistiği kritik değerlerden büyük çıkarsa kalıntıların sifıra yaklaşmamasından dolayı temel hipotez red edilmiş olur. (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 498-499; Sevüktekin ve Çınar, 2014: 574).

$$d = \frac{\sum_{t=2}^T (\epsilon_t - \epsilon_{t-1})^2}{\sum_{t=2}^T \epsilon_t^2} \quad (15)$$

H₀: d = 0 (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur) (Temel hipotez)

H₁: d > 0 (Eşbütünleşme ilişkisi vardır) (Alternatif hipotez)

CDS ve finansal göstergeler etkisine yönelik regresyon analizi sonucuna göre d = 0 olarak kabul edilen Durbin-Watson d istatistiği kritik değerlerden büyük çıkarsa eş bütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilecektir. Bir diğer ifadeyle H1 hipotezi kabul edilerek araştırmada uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır

Eş Bütünleşme tahmincisi Analizi

Eş bütünleşme tahmincisi olarak araştırmada FMOLS (Full Modified OLS) kullanılmıştır. Bu metod otokorelasyon sorununu ve içsellik dikkate alarak OLS'nin geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca, eşbütünleşik denklemlerin optimal değerlerini hesaplamada ortaya çıkan başarısızlığı ortadan kaldırmak için OLS tahmincisinin FMOLS'de asimptotik sapmalı ve dışsallık varsayımı hipotezini uygulamıştır. FMOLS yöntemi Phillips ve Hansen (1990) göre, FMOLS tahmincisi, standart tahmincilerde meydana gelen diagnostik sorunları gidermektedir. Ayrıca değişkenlere ait denklemlerin hata terimleri arasındaki eş anlamlı ilişkileri dikkate alarak, ikinci derece sapmaları ortadan kaldırmaktadır (Chen ve Huang, 2013).

Vektör Otoregresif (VAR) Model

Eşanlı denklem sisteminde içsel-dışsal değişken ayrımı gibi problemleri ortadan kaldırmak için VAR modelleri kullanılmaktadır. VAR modeli zaman serisi modelleri içinde genellikle kullanılan modellerdendir. VAR modelleri yapısal model üzerinde sınırlama oluşturmadığından ve dinamik ilişkileri ortaya koyabildiğinden dolayı zaman serileri için çoğunlukla kullanılmaktadır (Tari ve Bozkurt, 2006:4-5).

Var modelinin bir diğer avantajı öngörü bakımından klasik yapısal modellere göre daha tutarlı sonuçlar verebilmesidir. Var modelleri makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde etkili bir yöntemdir. Ayrıca rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin analizinde kullanılan İki değişkenli VAR modeli, standart şekilde aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (16)$$

$$x_t = \phi_1 + \sum_{i=1}^p \delta_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (17)$$

VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla oto korelasyon sorunu çözülebilmektedir. Yukarıda belirtilen denklemlerde yer alan p, gecikme uzunluğunu v ise ortalaması sifır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sifır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini temsil etmektedir.

Modelin sağ tarafında, sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için eşanlılık problemi bulunmamaktadır. Bu durumda modeldeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilebilmektedir. Hataların, aralarındaki korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda, hatalardan birinde meydana gelen bir değişim, zamanın belli bir noktasında diğerini etki edebilmektedir. Hata terimleri, modelin sağındaki tüm değişkenlerle ilişkisizdir (Tarı ve Bozkurt, 2006:4-5).

Etki tepki ya da varyans ayrıştırmasında kullanılan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu metotta fonksiyonlarında endojen değişkenlerin hata teriminde meydana gelen rassal şoklara karşı tepkisi olup olmadığı incelenmektedir. VAR modelleri daha çok değişkenler arasındaki etkilerini belirlemek için kullanıldığından iktisadi analiz için etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması çıktıları değerlendirilerek sonuçlar elde edilir. Burada bir genelleme yaptığımızda bir değişken diğer değişkenin oklarına tepki veriyor ise söz konusu değişkenler grubu arasında bir nedensellik ilişkisi vardır (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 510-518).

Nedensellik Analizi

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik yöntemi uygulanmıştır. Granger nedensellik analizinde ilk olarak seçilen gecikme kriterlerine göre uygun uzunlukları belirlenmektedir. Bu testte, neden-sonuç yapısına yönelik ele alınan modelde bağımsız değişkenin her bir gecikmeli değerleri için katsayıların sıfırdan farklı bir değer alıp almadığı incelenmektedir. Burada nedenselliğin yönü önemli bir husustur. Bu sayede belirlenen gecikmelere göre değişkenler arasında neden-sonuç yapısı ortaya konulabilmektedir. Hesaplanan değerlere göre katsayılar sıfırdan farklı bir değer almış ise kullanılan değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Hesaplanan değerlere nedenselliğin tek yönlü ya da çift yönlü olduğuna karar verilebilmektedir (Gujarati, 2011: 620-621; Ekinci, 2011: 81-82; Bulut ve Coşkun, 2015:13).

Granger nedensellik sınavındaki bahsedilen nedensellik ilişkisine yönelik kullanılan hipotez aşağıda görüldüğü gibi oluşturulmaktadır.

$$\sum_{j=1}^m \delta_j = 0$$

Kısaca modelde bağımlı değişkenin kullanılan bağımsız değişken için bir Granger nedenselliğinin olmadığı öngörülmektedir. Hipoteze göre $Y_{t-1}, \dots, Y_{t-m}$ gecikmeli değişkenlerinin nedenselliğe yönelik bir ilişki olmadığı ifade edilir. Kullanılacak olan F istatistiği ise şu şekilde oluşturulmaktadır.

$$F = ((RSS_R - RSS_{UR}) / m) / (RSS_{UR} / (n - k))$$

RSS_R kısıtlanmış modelin hata kareler toplamını, RSS_{UR} de kısıtlanmamış modelin hata kareler toplamını vermektedir. Ayrıca m kısıt sayısını, n modeldeki gözlem sayısını, k da parametre sayısını verir. Elde edilen sonuç çıkarımlarına göre hesaplanan ve tablo F değerleri karşılaştırılarak sonuca varılır.

$F_{hes} < F_{tab}$ ise H_0 : Nedensellik yoktur.

$F_{hes} > F_{tab}$ ise H_1 : Nedensellik vardır.

Buna göre, kullanılan iki değişken arasında çift yönlü ya da tek yönlü nedensellik olasılık değerleri dikkate alınıp nedensellik ilişkisine karar verilmektedir (Eşiyok, 2011: 28).

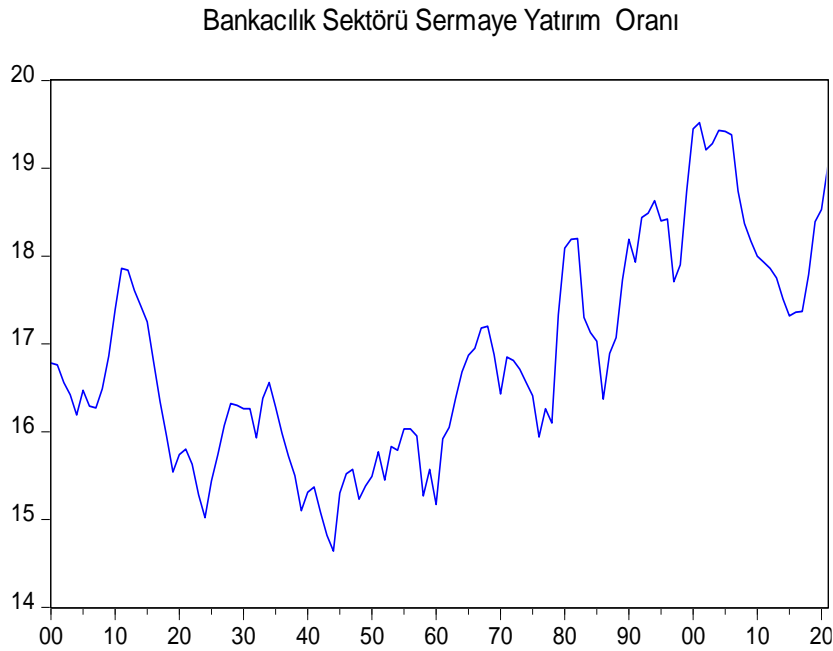
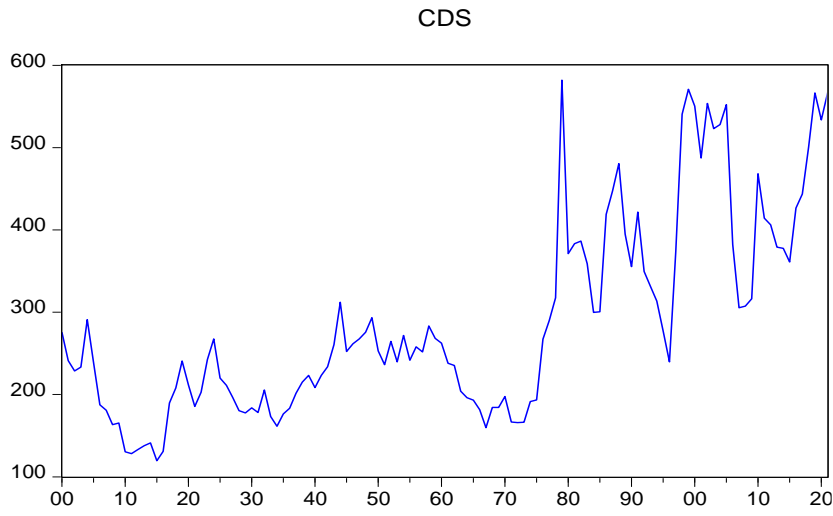
5.BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

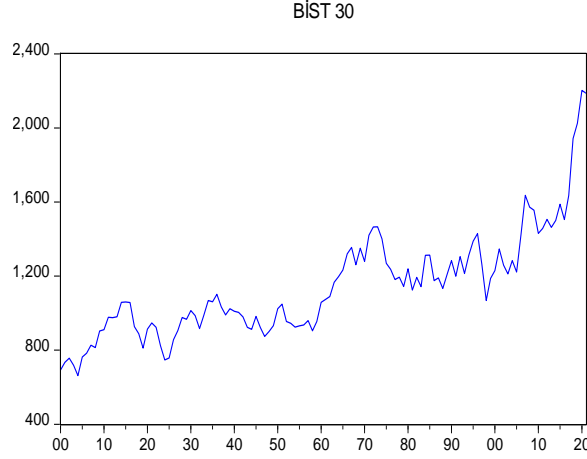
Analiz sonuçlarına yönelik bulgular ve değerlendirme kısmında ilk olarak tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra durağanlık analizi sonuçları değerlendirilmiş ve zaman serilerinin grafikleri verilmiştir.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	CDS	SYR	BİST 30
Ortalama	287.3961	16.84557	1142.348
Medyan	252.5750	16.62000	1070.990
Maksimum	582.0200	19.52000	2202.640
Minimum	119.6600	14.64000	662.7200
Standart Hata	120.3953	1.206564	286.6241
Gözlem sayısı	122	122	122

Tabloda çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum değerleri ile gözlem sayıları verilmiştir. Daha sonra ise aşağıda görüldüğü üzere serilerin grafikleri yer almaktadır.

Modele dahil edilen bağımlı değişken CDS ve bağımsız değişkenler, Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlilik Rasyosu ve BİST30 ait grafikler yukarıda yer almaktadır. Söz konusu tanımlayıcı istatistikler ve grafikler verildikten sonra durağanlık sınavına geçilmiştir.

Tablo 2. Durağanlık Sınavı ADF Birim Kök Testi Değerleri

Kullanılan Değişkenler	Sabitli Terim*		Sabitli ve Trendli Terim*	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
CDS	-1.925801	-2.579598	-3.997451	-3.447383
D(CDS)	-11.81858	-3.485586***	-11.82121	-4.036310***
SYR	-1.612982	-2.579708	-2.811664	-3.148946
D(SYR)	-8.491663	-3.485586***	-8.512760	-4.036310***
BİST30	0.225007	-2.579598	-1.430771	-3.148761
D(BİST30)	-10.54910	-3.485586***	-10.63738	-4.036310***

*** kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. "D" simgesi fark işlemcisini göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda ele alınan modelde kullanılan değişkenlere dair durağanlık sınavı için ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Durağanlık sınavının yapıldığı üç değişken için seviye değerleri sabit, sabit ve trend sonuçları ayrıca birinci fark alma değerleri yukarıda yer almaktadır. Kullanılan değişkenler için kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. Öncelikle değişkenlerden; cds, syr ve bist30 düzey değerlerine bakıldığında serilerin birim kök içerdiği, başka bir deyişle durağan dışı salınım sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ardından fark alma işlemi gerçekleştirilmiştir. CDS, SYR ve BİST30 değişkenlerinin birinci fark değerleri dikkate alındığında %1 anlamlılık düzeyinde hem sabit hem de sabit ve trend sonuçlarına göre söz konusu kullanılan değişkenlerin durağan hale geldiği belirlenmiştir.

Tablo 3. Durağanlık Sınavı Phillips-Perron Birim Kök Testi Değerleri

Kullanılan Değişkenler	Sabitli Terim*		Sabitli ve Trendli Terim*	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
CDS	-1.678761	-2.579598	-3.994783	-3.447383
D(CDS)	-14.02665	-3.485586***	-15.72735	-4.036310***
SYR	-1.489102	-2.579598	-2.639356	-3.148761
D(SYR)	-8.202029	-3.485586***	-8.224656	-4.036310
BİST30	0.747537	-2.579598	-1.599652	-3.148761
D(BİST30)	-10.60021	-3.485586***	-10.81297	-4.036310

*** kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. "D" simgesi fark işlemcisini göstermektedir.

Tabloda ele alınan modelde kullanılan değişkenlere dair durağanlık sınavı için PP birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Durağanlık sınavının yapıldığı üç değişken için seviye değerleri sabit, sabit ve trend sonuçları ayrıca birinci fark alma değerleri yukarıda yer almaktadır. Kullanılan değişkenler için kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. Öncelikle değişkenlerden;

CDS, SYR ve BİST30 düzey değerlerine bakıldığında serilerin birim kök içerdiği, başka bir deyişle durağan dışı salınım sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ardından fark alma işlemi gerçekleştirilmiştir. CDS, SYR ve BİST30 değişkenlerinin birinci fark değerleri dikkate alındığında %1 anlamlılık düzeyinde hem sabit hem de sabit ve trend sonuçlarına göre söz konusu kullanılan değişkenlerin durağan hale geldiği belirlenmiştir.

Tablo 4. Durbin-Watson Eşbütünleşme Sonuçları

Trendli		Trendsiz	
Durbin-Watson d istatistiği	Kritik değerler*	Durbin-Watson d istatistiği	Kritik değerler*
0.760446	0.511	0.785026	0.511

* kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır.

Tabloda, CRDW eş bütünleşme analizi sonuçları yer almaktadır. Durbin-Watson değerleri göz önünde bulundurulduğunda hem trendli hem de trendsiz sonuçlarda sıfır hipotezi red edilmektedir. İlk olarak trende bakıldığında $d=0.785$ değerine ulaşılmıştır. Bu sonuç kritik değerden büyük çıkmıştır. Bu durumda trendli ve trendsiz denklemde DW değeri %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyük olduğundan kalıntılar sıfıra yakın değerler almamaktadır. Değişkenler arasında ilişki olduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilecektir. Bir diğer ifadeyle CRDW eş bütünleşme analizine göre uzun dönemli bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 ile CDS arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. FMOLS Uzun Dönem E Bütünleşme Katsayı Tahminleri

Değişkenler	Kat sayısı	Standart hata	t- istatistiği	Prob
SYR	46.53536	15.97291	2.913393	0.0043***
BİST 30	0.150068	0.067937	2.208918	0.0291**
CDS	-666.2618	228.5517	-2.915146	0.0043***

***, ** sırasıyla, %1, %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığını ifade etmektedir.

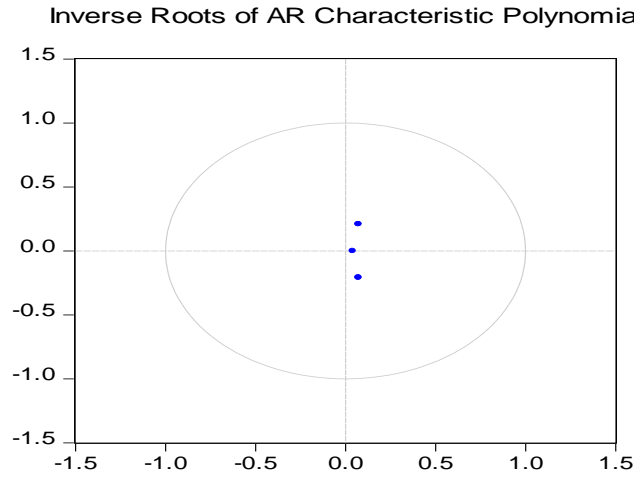
Tablo sonuçlara göre; ele alınan bağımsız değişkenler Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 ile bağımlı değişken CDS'yi istatistik olarak pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ile CDS arasında ve BİST30 ile CDS arasında pozitif istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. SYR değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış CDS üzerinde 46.53 birimlik pozitif bir etki yaratmıştır. BİST30 değişkeni üzerinde meydana gelen 5 birimlik artış CDS üzerinde 0.15 birimlik pozitif bir etki yaratmıştır. Eşbütünleşme analizinden sonra VAR denklemlerinde gecikme uzunluğunu belirlemek için uygun gecikmeleri gösteren tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Model'e Göre Uygun Gecikmenin Belirlenmesi

Gecikme	LR	AIC	SIC	HQIC
0	NA	6.45e+08	28.79832	28.87033
1	697.6710*	1329361.*	22.61375*	22.90177*
2	16.37249	1336370	22.61863	23.12267
3	11.62625	1400673	22.66474	23.38479
4	11.09684	1471983	22.71276	23.64883
5	15.24871	1479217	22.71506	23.86714
6	10.10138	1563455	22.76662	24.13472
7	10.46765	1642635	22.81074	24.39485
8	8.759161	1755578	22.87022	24.67035

*işaretler model için uygun gecikmeleri vermektedir. LR: Ardışık Değiştirilmiş Test İstatistiği, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQIC: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Model göre yukarıda gösterildiği gibi uygun gecikmelerin belirlenmesinde kullanılan LR, AIC, SIC ve HQIC istatistik değerlerine göre uygun gecikmenin VAR modelinde SIC ve HQIC kriterleri dikkate alınarak birinci gecikme olduğu belirlenmiştir.

Şekle göre karakteristik köklerin hepsi model için birim çember içerisinde olduğundan VAR modelinde durağanlık sağlanmıştır.

Tablo 7. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler	Olasılık Değeri
SYR → CDS	0.0102**
CDS → SYR	0.8378
BİST30 → CDS	0.0421**
CDS → BİST30	0.4894
BİST30 → SYR	0.6621
SYR → BİST30	0.9454

** , %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Granger nedensellik test sonuçları incelendiğinde SYR değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde CDS değişkeninin nedeni olduğu belirlenmiştir. BİST30 değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde CDS değişkeninin nedeni olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, SYR'den CDS'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. BİST30 değişkeninden CDS'ye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 8. CDS Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Periyod	S. Hata	D(CDS)	D(SYR)	D(BİST30)
1	51.02429	100.0000	0.000000	0.000000
2	51.90276	97.89652	2.053765	0.049718
3	52.25036	97.46390	2.197204	0.338898
4	55.75863	86.10429	3.679484	10.21623
5	56.12171	85.99607	3.632140	10.37179
6	56.12475	85.98928	3.638035	10.37268
7	56.21220	85.73758	3.839881	10.42254
8	56.26033	85.64408	3.870416	10.48550
9	56.27348	85.63005	3.887128	10.48282
10	56.28099	85.63160	3.886146	10.48225

Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 ile bağımlı değişken olarak CDS alındığında tabloya göre kısa dönemde CDS kendisi üzerindeki etkisi yaklaşık %97 (ikinci dönem), iken uzun dönemde yani onuncu döneme gelindiğinde oran da küçük bir gerileme olmuş ve %85 olarak gerçekleşmiştir. Varyans ayrıştırması

sonuçları dikkate alındığında kullanılan değişkenler içerisinde uzun dönemde meydana gelen bir şokun yaklaşık %10 ile BİST 30 değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir. Uzun dönemde meydana gelen bir şokun yaklaşık %3 ile Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosundan kaynaklandığı görülmektedir. Değişkenlerin dalgalanmalarına kısa ve uzun dönemli bakıldığında, YO değişkeninde meydana gelen bir şokun CDS üzerinde kısa dönemde %2,5 uzun dönemde %3,88 olarak bir dalgalanma yarattığı anlaşılmaktadır. BİST30 meydana gelen bir şokun CDS üzerinde kısa dönemde %0.04, uzun dönemde %10,48 olarak bir dalgalanma yarattığı anlaşılmaktadır.

6.SONUÇ ve ÖNERİLER

CDS primleri son dönemlerde kazandığı ivme ile ülkelerin odak noktasına aldıkları önemli bir gösterge olmuştur. Bu gelişmenin sonucunda cds primlerinin etkilediği değişkenler ekonomiler açısından dikkat çekmiştir. Piyasa ekonomilerinin finansal koşullarının durumları hakkında bilgi veren, ülke kredi riskinin değerlendirilmesinde önem arz eden ve aynı zamanda ekonomilerin reel durumunu değerlendirmede önemli bir değişken olarak kabul edilen CDS primleri karşılaştırmaları yapılarak ekonomik birimlerde gerçekleşen maliyet farklılıkları hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Bu doğrultuda CDS primleri incelenerek ülkelere ait ekonomik ve finansal gerçek analiz edilmektedir. CDS primlerinin ekonomilere sağladığı katkı ve önem ile birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada ise seçilmiş finansal göstergelerin CDS primleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bankacılık sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 değişkeni ile CDS primleri arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ampirik analizi yapılmıştır. Çalışmada Türkiye CDS primleri ile finansal göstergeler arasındaki ilişki [2012.01-2022.02] dönemine ait aylık veriler kullanılarak Zaman Serisi Analizi yöntemiyle açıklanmaktadır.

Modeli açıklamaya yardımcı veriler Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST 30 verileridir. Çalışmada Türkiye CDS primleri ile finansal göstergeler arasındaki ilişkiye yönelik ilişki birim kök, eş bütünleşme, eş bütünleşme tahmincisi ve nedensellik analizleriyle araştırılmıştır.

Analizde kullanılan değişkenlerin ADF testi sonuçlarına göre Durağanlık sınavının yapıldığı üç değişken için seviye değerleri sabit, sabit ve trend sonuçları ayrıca birinci fark alma değerleri yukarıda yer almaktadır. Kullanılan değişkenler için kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. Öncelikle değişkenlerden; cds, syr ve bist30 düzey değerlerine bakıldığında serilerin birim kök içerdiği, başka bir deyişle durağan dışı salınım sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ardından fark alma işlemi gerçekleştirilmiştir. CDS, SYR ve BİST 30 değişkenlerinin birinci fark değerleri dikkate alındığında %1 anlamlılık düzeyinde hem sabit hem de sabit ve trend sonuçlarına göre söz konusu kullanılan değişkenlerin durağan hale geldiği belirlenmiştir.

Phillips-Perron Birim Kök Testi değerleri için ulaşılan sonuçlara göre de yapılmış olan diğer birim kök testiyle paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Durağanlık sınavının yapıldığı üç değişken için seviye değerleri sabit, sabit ve trend sonuçları ayrıca birinci fark alma değerleri yukarıda yer almaktadır. Kullanılan değişkenler için kritik değerler %1 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. Öncelikle değişkenlerden; cds, syr ve bist30 düzey değerlerine bakıldığında serilerin birim kök içerdiği, başka bir deyişle durağan dışı salınım sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ardından fark alma işlemi gerçekleştirilmiştir. CDS, SYR ve BİST30 değişkenlerinin birinci fark değerleri dikkate alındığında %1 anlamlılık düzeyinde hem sabit hem de sabit ve trend sonuçlarına göre söz konusu kullanılan değişkenlerin durağan hale geldiği belirlenmiştir.

Durbin-Watson değerleri dikkate alındığında her iki model içinde sıfır hipotezi red edilmektedir. Durbin-Watson değerleri göz önünde bulundurulduğunda hem trendli hem de trendsiz sonuçlarda sıfır hipotezi red edilmektedir. İlk olarak trende bakıldığında $d=0.785$ değerine ulaşılmıştır. Bu sonuç kritik değerden büyük çıkmıştır. Bu durumda trendli ve trendsiz denklemde DW değeri %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyük olduğundan kalıntılar sıfıra yakın

değerler almamaktadır. Değişkenler arasında ilişki olduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilecektir. Bir diğer ifadeyle CRDW eş bütünleşme analizine göre uzun dönemli bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 ile CDS arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eş bütünleşme fmolsa göre ele alınan bağımsız değişkenler Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 ile bağımlı değişken CDS'yi istatistik olarak pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ile CDS arasında ve BİST30 ile CDS arasında pozitif istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. SYR değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış CDS üzerinde 46.53 birimlik pozitif bir etki yaratmıştır. BİST30 değişkeni üzerinde meydana gelen 5 birimlik artış CDS üzerinde 0.15 birimlik pozitif bir etki yaratmıştır.

Model'e göre yukarıda gösterildiği gibi uygun gecikmelerin belirlenmesinde kullanılan LR, AIC, SIC ve HQIC istatistik değerlerine göre uygun gecikmenin VAR modelinde SIC ve HQIC kriterleri dikkate alınarak birinci gecikme olduğu belirlenmiştir.

Granger nedensellik test sonuçları incelendiğinde SYR değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde CDS değişkeninin nedeni olduğu belirlenmiştir. BİST 30 değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde CDS değişkeninin nedeni olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, SYR'den CDS'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. BİST 30 değişkeninden CDS'ye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosu ve BİST30 ile bağımlı değişken olarak CDS alındığında Tabloya göre kısa dönemde CDS kendisi üzerindeki etkisi yaklaşık %97 (ikinci dönem), iken uzun dönemde yani onuncu döneme gelindiğinde oran da küçük bir gerileme olmuş ve %85 olarak gerçekleşmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçları dikkate alındığında kullanılan değişkenler içerisinde uzun dönemde meydana gelen bir şokun yaklaşık %10 ile BİST 30 değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir. Uzun dönemde meydana gelen bir şokun yaklaşık %3 ile Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik rasyosundan kaynaklandığı görülmektedir. Değişkenlerin dalgalanmalarına kısa ve uzun dönemli bakıldığında, SYR değişkeninde meydana gelen bir şokun CDS üzerinde kısa dönemde %2,5 uzun dönemde %3,88 olarak bir dalgalanma yarattığı anlaşılmaktadır. BİST30 meydana gelen bir şokun CDS üzerinde kısa dönemde %0.04, uzun dönemde %10,48 olarak bir dalgalanma yarattığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Altıntaş, M. A. (2012). Kredi Kayıplarının Makroekonomik Değişkenlere Dayalı Olarak Tahmini ve Stres Testleri – Türk Bankacılık Sektörü için Ekonometrik Bir Yaklaşım. Türkiye Bankalar Birliği. Yayın No: 281, İstanbul.

Altıntaş, D. ve Ersoy, E. (2020). CDS Primleri ile BİST 30 ve BİST Bankalar Endeksi Arasındaki Nedensel İlişki (21 Şubat 2022). Journal of Economics and Financial Research, (2020), 2(2), 144-155, <https://ssrn.com/abstract=4039738>.

Barut, M. E. (2019). 2000-2019 Yılları Arasında Türkiye'ye Giren Yabancı Sermayenin Gelişimi Üzerinde CDS (Credit Default Swap) Risk Primlerinin Etkisi. III. International Symposium On Economics, Politics And Administration. Diyarbakır.

Bektur, Ç. & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi Temerrüt Takasları ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (3), 73-83.

Bozkurt, İ. (2015). Finansal İstikrar ile CDS Primleri arasındaki ilişkinin bulanıklık regresyon analizi ile tespiti: Türkiye Örneği, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, (13), 64.

Bulut, E. ve Coşkun, Ç. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(4), 1-27.

Chen, Jo-Hui. and Huang, Yu-Fang. (2013). The Study of Relationship between Carbon Dioxide (CO₂) Emission and Economic Growth. Journal of International and Global Economic Studies, 6(2), 45-61.

Christoffersen, F. P. (2012). Elements of Financial Risk Management. Academic Press (Elsevier).

Çevik, B. (2011). Kredi Notları ve CDS İlişkisi Sona mı Erdi? İktisadi Araştırmalar Bölümü.

Di Cesare, A. and Guazzarotti, G. (2010). An Analysis of The Determinants Of Credit Default Swap Spread Changes Before and During the Subprime Financial Turmoil, Banca d'Italia, 749, 5-37.

Doshi, H., Jacobs, K., Zurita, V. (2017) Egemen CDS Piyasasında Kredi Riski Primlerinin Ekonomik ve Finansal Belirleyicileri, Varlık Fiyatlandırma Çalışmalarının Gözden Geçirilmesi, 7(1), 43–80, <https://doi.org/10.1093/rapstu/rax009>.

Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2), 71-96.

Eşiyok, B. (2011). Determinants of foreign direct investment in Turkey: A Panel Study Approach.

Fender, I., Hayo, B., Neuenkirch, M. (2012). Daily pricing of emerging market sovereign CDS before and during the global financial crisis, Journal of Banking & Finance, 36(10), 2786-2794, ISSN 0378-4266.

Fettahoğlu, S. (2019). Relationship Between Credit Default Swap Premium and Risk Appetite According to Types of Investors: Evidence From Turkish Stock Exchange, Muhasebe ve Finansman Dergisi, (84), 265-278. ISSN: 2146-3042 DOI: 10.25095/mufad.625880.

Galariotis, C. E., Makrichoriti, P., Spyrou, S. (2016). Sovereign CDS spread determinants and spill-over effects during financial crisis: A panel VAR approach, Journal of Financial Stability, (26), 62-77, ISSN 1572-3089.

Galil, K., Offer Moshe Shapir, O.M., Amiram, D., Ben-Zion, U. (2014). The determinants of CDS spreads, *Journal of Banking & Finance*, 41, 271-282, ISSN 0378-4266, [https://doi.org/10.1016/j.jbank fin.2013.12.005](https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.12.005).

Gujarati, D. (2011). *Temel Ekonometri*, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık: İstanbul, Sekizinci Baskı.

Gümüş, S. (2014). *Bankacılıkta Pazarlama*. Hiperlink Yayınları: İstanbul.

Gül, Y. (2020). Kredi Temerrüt Takasları ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 659-669. DOI: 10.29106/fesa.795635.

Gök, R. ve Kara, E. (2021). CDS, Faiz ve Döviz Kurları Arasında Nedensellik Testi: Granger Tutarlılık Analizinden Yeni Kanıtlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (2), 427-445. DOI: 10.17153/oguiibf.854172

Güvenek, B., Alptekin, V., Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemiyle Analizi. *Kamu-İş*, 22(3),1-28.

Hammoudeh, S. ve Sarı, R. (2011). Financial CDS, stock market and interest rates: Which drives which? *The North American Journal of Economics and Finance*, 22(3), 257-276, ISSN 1062-9408, <https://doi.org/10.1016/j.najef.2011.04.001>.

Hammoudeh, S., Nandha, M., Yuan, Y. (2013). Dynamics of CDS ABD Finans Sektörlerinin Yayılma Endeksleri, *Applied Economics*, 45(2), 213-223.

Hassan, M. K., Kayhan, S., Bayat, T. (2017). Does credit default swap spread affect the value of the Turkish LIRA against the U.S. dollar? *Borsa İstanbul Review*, 17(1), 1-9, ISSN 2214-8450, <https://doi.org/10.1016/j.bir.2016.10.002>.

Hesse, H. ve Frank, N. (2009). Küresel Finansal Kriz Sırasında Gelişmekte Olan Piyasalara Finansal Yayılmalar. *IMF Çalışma Belgesi No. 09/104*, <https://ssrn.com/abstract=1408887>.

Hibbert, A.M. ve Pavlova, I. (2017). The Drivers of Sovereign CDS Spread Changes: Local Versus Global Factors. *Mali İnceleme*, (52), 435-457. <https://doi.org/10.1111/fire.12140>

Hkiri, B., Hammoudeh, S., Aloui, C., Shahbaz, M. (2018). The interconnections between U.S. financial CDS spreads and control variables: New evidence using partial and multivariate wavelet coherences, *International Review of Economics & Finance*, (57), 237-257, ISSN 1059-0560, <https://doi.org/10.1016/j.iref.2018.01.011>.

Hkiri, B., Hammoudeh, S., Aloui, C. (2016) Sektör CDS endeksleri arasındaki ortak hareketin gücü ve zaman içinde ve yatırım ufukları sırasında ana ekonomik ve finansal değişkenlerle ilişki, *Applied Economics*, 48(48), 4635-4654.

Hull, J., Predescu, M., White, A. (2004). The relationship between credit default swap spreads, bond yields, and credit rating announcements, *Journal of Banking & Finance*, 28(11), 2789-2811, ISSN 0378-4266, <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2004.06.010>.

Karabıyık, L. ve Anbar, A. (2006). Kredi Temerrüt Swapları ve Kredi Temerrüt Swaplarının Fiyatlandırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (31).

Kargı, B. (2014). Kredi Temerrüt Swap (CDS) Spreadleri: Türkiye Ekonomisinde Faiz Oranları ve Büyüme ile Entegrasyon Zaman Serilerinin Analizi. *Montenegrin Journal of Economics*, 10(1), 59-66.

Kılıcı, N.E. (2017). CDS Primleri ile Bir Ülkenin Ekonomik ve Finansal Değişkenleri Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. GJEBS Global Journal of Economics and Business Studies Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 6(12), 145-154.

Özsoy, C. (2007). Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin İktisadi Kalkınmadaki Yeri ve Önemi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Shahzad, H.J.S., Nor, M.S. Ferrer, R., Hammoudeh, S. (2017). Asymmetric determinants of CDS spreads: U.S. industry-level evidence through the NARDL approach, Economic Modelling, 60, 211-230. ISSN 0264-9993, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.09.003>.

Sevil, G. ve Ünkaracalar, T. (2020). CDS Primleri ile Portföy Yatırımları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. Maliye ve Finans Yazıları, (113), 285-300. DOI: 10.33203/mfy.654360.

Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara. Geliştirilmiş 3. Baskı.

Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı, Dora Yayın: Bursa. Geliştirilmiş 4. Baskı.

Şenol, Z. (2021). ‘Güncel Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Araştırmaları’. Y.A. Ünvan (ed.). İçinde Kredi Temerrüt Takasları (CDS) ve Kredi Derecelendirme. Livre de Lyon, 49-90.

Tarı, R. (2002). Ekonometri, Alfa Yayınları: İstanbul. Güncellenmiş 2. Baskı.

Tarı, R. ve Bozkurt, H. (2006). Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Var Modelleri ile Analizi (1991.1-2004.3). Ekonometri ve İstatistik, (4), 12-28.

Ulusoy, A. ve Yılmaz, H. (2017). Kredi Notu Eleştirilerini Test Eden Mekanizma: CDS Primleri. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(1), S. 61-77.

Wang, A.T., Yang, S.Y., Yang, N.T. (2013). Information Transmission Between Sovereign Debt CDS and Other Financial Factors: The Case Of Latin America, The North American Journal of Economics and Finance, 26, 586-601.

Yıldırım, H. (2021). Piyasaları Resmetmek. Temel ve Teknik Analizi Esas Alan Uygulamalar. Himalaya yayınları: İstanbul.

Yıldırım, H.H. ve Sakızcı, M. (2019). Portföy yatırımları ile CDS arasındaki ilişki: Türkiye Örneği. Turkish Studies- Social Sciences, 14(5), 2777 – 2792.

Yücesan, M. Ve Yağış, O. (2019). Ekonomik Finansal ve Politik İstikrarın İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye için ARDL Sınır Testi ve Nedensellik Analizi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 14 (2), 153-165.

Şihâbüddin Es-Sühreverdî'de Kötülük Probemi

Mehmet DURAN

GİRİŞ

Kötülük üzerine yapılan tartışmaların temelinde, Tanrı'nın özü itibariyle iyi mi yoksa kötü mü olduğu meselesi yatmaktadır. Tanrı özü itibariyle salt iyi ve güçlü bir varlık ise âlemde bulunan bu kadar kötülük nerden geliyor? Tevhit ehli düşünürler âlemde tek bir Tanrı'nın varlığını kabul ederler ve bu Tanrı, gerçekleşen her hadiseyi bilen ve yaratan bir Tanrı'dır. Zira başka Tanrılar olsaydı her biri kendi hükmünü icra etmeye çalışacak ve âlemde karışıklık çıkacaktı. "Böyle olunca âlemde kötülük dediğimiz hadiseleri başka bir Tanrı yaratamayacağına göre kabul edilen tek bir Tanrı'nın bu kötülük dediğimiz şeylerle irtibatı nasıl olabilir?" gibi sorular doğmuştur. Kötülük problemi, kudret ve ilim sahibi bir yaratıcının varlığının kabul edilmesiyle, kâinatta gerçekleşen deprem, sel gibi doğal afetlerin ve insânî fiillerden kaynaklanan, ahlâkî olarak kötülükle nitelenen savaş, zulüm, işkence gibi eylemlerin bir arada bulunmaması gerektiği ilkesine istinat eder.(Kartal, 2021, ss. 60-63) Bahsedilen ilkenin iktizası olarak kâdir ve tamamen iyi olan bir Tanrı anlayışı doğru kabul edildiği zaman *âlemde kötülük vardır* önermesinin yanlışlanması gerekmektedir. Zira güçlü ve iyi olan bir yaratıcı hakikaten varsa, kudreti ve iradesi ile kötülüğü ortadan kaldırması gerekir.(Cebeci, 2021, ss. 9-10)

Kötülük sorununu ilk kez Epikür (M.Ö 341-271) açık bir şekilde ortaya koymuştur. Epikür'ün mantıksal olarak formüleştirdiği bu sorunu M.S 2. yy.da yaşamış olan kilise rahiplerinden Lactantius (M.S 240-325) şöyle aktarmıştır:

"Tanrı, ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldıramaz veya kaldırabilir, ama kaldırmak istemez; ya da ne kaldırmak ister ne de kaldırabilir yahut hem kaldırmayı ister hem de kaldırabilir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz; eğer ortadan kaldırabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa, O kıskançtır ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyumsuz; eğer ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldırabiliyorsa hem kıskanç hem güçsüzdür, bu durumda da Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldırabiliyorsa ki yalnızca bu Tanrı'ya uygundur, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da O kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?"(Yaran & Cantemiz, 2016, ss. 11-12)

gibi bir soru sorarak aslında Tanrı'nın varlığının kabul edilmesi ile birlikte kötülüklerin varlığının da kabul edilmesinin imkânsız olduğunu göstermek istemiştir. Eğer bir kötülük var ise Tanrı'nın bunu ortadan kaldırması gerektiğini, kaldırmıyor veya kaldıramıyor ise Tanrı manasında bir eksiklik olacağını eksik olan şeyin ise Tanrı olamayacağını dolaylı yoldan soru sorma şeklinde ifade etmiştir.

Epikür'den sonra orta çağ filozofu olan David Hume (ö.1776) *Tabii Din Üstüne Diyaloglar* adlı eserinde, Epikür'e benzer bir şekilde kötülük problemi konusu ile alakalı olarak şöyle sormaktadır: "Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? Öyleyse O, güçsüzdür. Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor? Öyleyse O, iyi niyetli değildir. Hem güçlü hem de iyi ise bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu?"(Aydın, 2020, s. 151) gibi bir soru ile Tanrı'nın iyi ve güçlü olmasından yola çıkarak kötülüğün olamayacağını, eğer kötülük var ise Tanrı'nın iyi ve güçlü

olmadığını ima eder. İyi ve güçlü olmayan bir Tanrı ise dolayısıyla kimse tarafından kabul edilmeyecektir. Hume, mutlak iyi olan ve her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın var olamayacağı sonucuna ulaşmıştır.(Hume, 2019, s. 231)

Âlemde kötülüğün var olduğunu savunarak ortaya koyduğu argümanlarla ateist olan düşünürlere karşı teist düşünürlere bu soruna çözüm bulmak istemişler ve kendi argümanlarını geliştirmişlerdir. Bu argümanlardan en önemlisi "Teodise" dir. Bu argümanın esas maksadı, Tanrı'nın Tanrı olarak kabul edilmesinin şartı olan mutlak iyilik ve mutlak güçlülük gibi nitelikleri ile âlemde var olan kötülük arasında hiçbir çelişkinin ve tutarsızlığın olmadığını ispatlamaya çalışır. Bu argümanın kötülüğün, iyiliğin bilinmesine vesile olduğu ve kendisinden sonra gelecek daha büyük hayırlara sebep olduğu gibi açıklamaları bulunmaktadır.(Yaran & Cantemiz, 2016, s. 41)

İslâm dünyasında da kötülük meselesi üzerine en az batı dünyası kadar tartışmalar yapılmıştır. İslam kelimasında bazı önemli teolojik konulara temas edilirken, ilahi sıfatlar, kaza ve kader, insanın fiilleri vb. meselelerde kötülük problemi ele alınmıştır. İslam kelimasında kötülük problemi Tanrı-evren ilişkisinin sağlam ve tutarlı bir şekilde anlaşılabilmesini sağlamak için ele alınmış ve Tanrı inancının meşruluğunun kanıtlanması, kötülük açısından önemlidir.(Gölcük & Toprak, 2014, s. 290) Tanrı ve evren ilişkisinde kötülük meselesi de üzerinde çokça tartışılan bir konu olması hasebiyle evrende kötülük olarak algılanan şeyler birtakım tasnife tabi tutulmuştur.

Genel olarak kötülük, filozoflar ve teologlar tarafından metafizik kötülük, tabii kötülük ve ahlakî kötülük olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Metafizik ve tabii kötülük varlığı itibarıyla eşyanın yetkinliğinin, kemalinin eksik olması olarak tanımlanırken ahlakî kötülük ise insana atfedilen zulüm, düşmanlık, kıskançlık gibi olumsuz sıfatlar için kullanılan bir çeşididir(Özdemir, 2014, ss. 19-29). İslam dünyası içerisinde de yukarıda zikredilen metafizik, tabii ve ahlakî kötülük çeşitleri üzerinde birtakım tartışmalar ortaya konmuştur. İslam filozoflarının açıklamaları genellikle birbirine yakınlık arz etmektedir. Çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak mezkûr tartışmaların tamamı işlenmeyecektir. Ancak İslam filozoflarının konu hakkındaki görüşlerinin birbirine yakınlığı esas alınarak, Sühreverdî'nin konu hakkındaki görüşleri tartışılacaktır. Sühreverdî'nin açıklamaları bilindiği zaman İslam filozoflarının bu meseleye nasıl açıklamalar getirdikleri genel hatları ile bilinebilir. Fakat kelimacılar arasında kötülük meselesine farklı yaklaşımlar vuku bulmuştur. Hatta kötülük meselesi ile doğrudan alakalı olan irade, adalet gibi sebebiyle birtakım ayrışmalar yaşanmıştır. Bunun en zahir örneği Mutezile ekolünde görülmektedir. Biz kısaca burada kötülük meselesine farklı bir yaklaşımı göstermek için onların açıklamalarına değineceğiz.

Ehl-i Sünnet, iyilik ve kötülüğün Allah tarafından yaratıldığını savunmuşlardır. Fakat onlar fiillerin kesb edilmesini insana verdikleri için mesuliyeti insanın taşıdığını savunmuşlardır. Cebriyye ekolü ise insanın kabiliyetinin bulunmadığını, kaderini yaşamaya mecbur olduğunu savunarak bir nevi insanın iradesini yok saymışlardır. Kötülük meselesinde de insanın iradesi olmadığı için fâilin insan olmayacağını savunmuşlardır. Bu sebeple mesuliyet de insandan kalkmış olmaktadır. Mu'tezile ise insanın fiillerini insana vererek kötülüğün Allah tarafından değil, kul tarafından yaratıldığını ifade etmişlerdir.(en-Nesefi, 2010, ss. 140-145)

Mu'tezilî düşünceye göre Allah tarafından insanlar için emredilen her şey zatlarında güzel olması sebebiyle emredilmiştir. Yine Allah tarafından nehyedilen şeyler de kendilerinde bulunan kötülük ve çirkinlikler sebebiyle nehyedilmiştir.(Tunç, 2001, s. 107) İnsandaki akıl da bu zatlarında güzellik veya kötülük bulunan eşyayı ayırt edebilme özelliğine sahiptir. Bundan dolayı Allah adildir ve hep güzel olanı ister, kötü olan meydana geliyorsa insanın istemesi ile meydana gelmektedir.

Allah'ın adalet sahibi olduğunu asla zulüm etmeyeceğini ve O'nun sadece iyiliği değil aslah olanı yani en iyi olanı kulları için yaratmakta mecbur olduğu anlayışını savunan Mu'tezile, kendilerince Allah'ın en iyiyi yarattığını söyleyerek bir yandan ilâhi adaleti korumaya çalışmış, fakat diğer taraftan Allah'ı iyi ve güzeli yaratmaya zorunlu kılarak O'nun iradesine bir sınırlama

getirmiştir. Mu'tezile insanın fiillerini kendi özgür iradesi ile gerçekleştirdiğini savunarak Allah'ın insanların fiilleri noktasında bir müdahalesi olmadığını söyler. Şer ve kötülük meydana gelmesini insanla ilişkilendirir. Kötülük Allah'ın irade etmediği bir şeydir. O iyilikleri irade eder. Kötülüğü ise insan irade eder.(Ormsby, 2001, ss. 32-33)

Yukarıda ele alınan görüş ahlâkî kötülük olan insan fiilleri sonucunda meydana gelen kötülöklere atıf yapılmıştır. Bunun dışında düşünürlerin tabii ve metafizik olarak tasnif ettikleri iki görüş daha vardır. Tabiattaki felaketler hususunda Mu'tezilî bakış açısı, bunların mecazî bir kötülük olduğu ve aslen ise iyi ve hayır olan şeyler olduğunu savunurlar. Allah bu kötülöklere kullarının sabrına karşılık cenneti vaad etmekte, ayrıca kullarına bu tür felaketlerle kıyametin azabını dünyada iken göstermektedir. Mu'tezilîler bu görüşlerinin temelini fiilin güzel veya çirkin olması açısından bakmadan fayda ve yarar açısından değerlendirirler ve onlara göre her güzel fiil faydalı, her çirkin fiil de zararlı değildir. Mu'tezilî kelimcilerin metafiziksel kötülöklere şer dememesinin nedeni de Allah'ın varlık hakkında murad ettiği gaî eylemlerdir. Zira onlara göre bir işe kötü diyebilmek için onun zulüm ya da abes olması gerekmektedir. Allah'tan kaynaklandığı bilinen hastalıklar, afetler veya kötülük olarak kabul edebileceğimiz her türlü kötü durumlar, ölüm sonrasında karşılığı fazlasıyla ödenilecek bir durum olması sebebiyle de eskatolojik bir amaca yönelmiş olduğuna göre kötülük olmaktan çıkarlar.(Özdemir, 2014, s. 66) Mu'tezile tabii ve metafizik kötülük noktasında ya mecazî kötülük diyerek ya da neticeleri itibariyle iyidir diyerek İslâm filozoflarının görüşlerine benzer görüşler sunmuşlardır fakat insanın fiillerini yaratması noktasında yukarıda zikredildiği üzere insan kendi fiilini yaratır diyerek tamamen onlardan ayrılmışlardır. İleride geleceği üzere Sühreverdî, Mecusîlerin yaratma eylemini Allah'tan başkasına verdikleri için yoldan saptıklarını söylemiştir. Kötülüğün varlığı kabul edildiği zaman insanların onu Allah'a isnat etmemek için nasıl farklı açıklamalara mecbur kaldıkları Mu'tezile'nin bu düşüncelerinden kısmen anlaşılabilir.

Sühreverdî Düşüncesinde Kötülük Sorunun Mahiyeti

Sühreverdî tarafından meydana getirilen İsrâkî düşünce sisteminin merkezinde "nur" kavramı yer almaktadır. Bu sebeple bu kavram, Sühreverdî'nin düşünce sisteminin merkezini oluşturmaktadır. İsrâkî sistemde âlem, Tanrı, insan tasavvurlarının hepsi nur düşünce sistemi çerçevesinde açıklanmaktadır. Felsefe içerisinde tartışılan meseleler bu düşünce sistemi çerçevesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. İslâm düşünürlerinin ekseri tarafından tartışılan kötülük problemi de Sühreverdî tarafından nur sistemi çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır. Sühreverdî'nin kurduğu nur sistemi isimlendirme olarak farklı olsa bile genel hatlarıyla Meşşâilerin İslâm dünyasında ortaya koyduğu sudur teorisine benzemektedir. Hiçbir eksik yönün kendisinde bulunmadığı Nur'ul- Envar'dan nurlar taşmaktadır ve bu nurların zatları itibariyle mümkün olmalarından eksiklikler meydana gelir. İşte bu nurların mümkünlik yönü hem İsrâkî sistemde hem meşşâî sistemde ileride izah edileceği üzere kötülük meselesi gibi birçok meseleyi açıklamak için kullanılmıştır.¹

Sühreverdî'nin kötülük meselesine nasıl baktığını anlamak için onun Tanrı tasavvurunu iyi bilmek gerekmektedir. Sühreverdî'ye göre Tanrı, ilk hakk, mutlak cömerttir. Cömert olan bir zât ise bir şey vermeyi arzuladığı zaman karşılığında kendisine bir teşekkür, övülme bekleyen veya bir eleştiriden kurtulmak için veren bir zât değildir. Bir fiili karşılığında elde edeceği bir amaç için yapan kimseler fakirdir. Zengin ise hem zâtında hem de kemalinde hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Mutlak zengin olan Nur'ul-envar'ın rahmeti zâtı sebebi ile feyzan etmektedir ve o hiçbir şeye muhtaç değildir.(Sühreverdî, 2017a, s. 51) Bu sebeple Tanrı eşyayı yarattığı zaman bir gaye ile yaratmamıştır. Ayrıca onun zâtı en yüce olduğu için kendisinden aşağıdaki varlıkları maksat yaparak bir şey veya onları meydana getirmez. Sühreverdî'nin Tanrı hakkındaki bu anlayışı bütün varlık için geçerlidir. Felekler de kendilerinden aşağıda olan varlıkları amaç edinmezler. İsrak sistemindeki yukarıda olan

¹ Mahmut Kaya, *İslâm filozoflarından felsefe metinleri* (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2014), 508-509.

varlıklar aşağı varlıkları gaye edinerek hareket etmezler. İlk hakk'ın kendisinden aşağı olan varlıklara iltifat etmediğini şöyle izah eder:

“Bir garaz ile fiilde bulunan her fâilin o fiili kendisine uygun bulduğu için yaptığını, aksi halde o fiili yapıp yapmama noktasında bir tercihinin olmayacağını söyler. Ayrıca amaçları uygun bir şeyin amaçlayan fâili tamamlayacağı bilinir. Fâil onu terk ederse kendisini tamamlayan uygun şeyden eksik kalmıştır demektir. Böyle olduğu zaman, fâil bu fiile muhtaçtır denilir. Zorunlu varlığın ise bir şeye ihtiyacı olması ve onu yarattığında kemale ermesi düşünülemez. Eşya iyi olduğu için onu yaratıyor denilse, zorunlu varlığın eşyadan müstağni olması sebebiyle eşyanın iyi olduğu için onu yaratması düşünülemez.”(Ş. Sühreverdî, 2017b, s. 126)

Sühreverdî'ye göre Yaratıcı bir gaye gütmekten mutlak bir fazl ve kerem sahibidir. Bunu şu ayetle delillendirir: “*Ancak Allah bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.*”(el-Bakara 2/251) Fakat aradaki perdeler sebebiyle sürekli akan bu feyzden bazı eşyalar tamamen istifade edememiştir. Bu perdeler ise feleklerin hareketleridir. Bu mesele ileride açıklanacaktır. Burada Sühreverdî insanların neden kötülük meselesini dillerine doladıklarını şöyle açıklamaktadır: “*Kötülük konusunda sözü uzatan kimselerin feleklerin hareketlerinin kendisinden aşağı olan varlıkların, insanların faydaları için, refahı için olduğunu vehmeden insanlar olduklarını söyler.*”(Ş. Sühreverdî, 2017b, s. 126) Bu insanlar evrenin insanın faydası(Demirdağ, 2022, s. 189) için meydana geldiğini kabul ettikleri için burada yani kendi maslahatlarına ters düşen hadiseleri kötülük olarak algılamaktadır. Zira Allah ve felekler insanları düşünmekte ve onların faydası için kâinata bir sistem koymaktadırlar. Halbuki bu sistem veya cereyan eden hâdiseler sürekli kendisinden üstün olan varlığa ulaşmak isteyen feleklerin arzuları sonucu oluşan hareketlerin neticesi olarak meydana gelmiştir. Yani oluş ve bozuluş âlemindeki hadiseler bir amaca ulaşmak için gerçekleşen hareketlerin bir sonucudur. Kendileri amaç değildir. Sühreverdî'ye göre Yaratıcı dul bir kadını kör etmekle, iffetini koruyan bir kadını iftiraya maruz bırakmakla veya süt emen bir bebeğin annesini öldürüp onu yetim bırakmak ile meşgul olmaz. Bunu şu ayetlerle belirtir: “*Her şey onun katında bir ölçü iledir.*” (er-Ra'd 13/8) “*Rabbim kullarına zulmetmez.*”(el-Fussilet 41/46) Semavi hareketlerin olaylar üzerinde tesirinin olduğunu ispatlamak için ise şu ayete işaret eder: “*Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir an geriye alabilirler ne de öne geçebilirler.*”(Yunus 10/49) Bu ayette bahsedilen ecel meselesinden yola çıkan Sühreverdî ecelin belirli bir zaman demek olduğunu zamanın ise hareketin bir ölçüsü olduğunu bu sebeple feleklerinin hareketlerinin eceli belirlediğini ifade eder. Zira olaylar için bir zaman şart koşulmuştur, zamanı ise hareket tayin etmektedir. Buradan da hareketin hadiseleri tayin ettiği sonucuna gidilebilir. Kötülük olarak algılanan şeyler, yukarıda zikredilen feleklerin hareketlerinin bir sonucu olarak gerçekleşir.(Ş. Sühreverdî, 2017b, s. 128) Nasıl Güneş dünyaya ışığı ve hareketi ile birtakım ısıtma, soğutma, meyveleri olgunlaştırma gibi etkilerde bulunuyorsa insanların yaşadığı hadiselerde de feleklerin hareketlerinin birtakım etkileri bulunmaktadır. Fakat Sühreverdî'den anlaşıldığı üzere hiçbir şey kendisinden aşağı olan varlıkları maksat edinerek hareket etmemektedir. Felekler kendisinden üstün olan akıllara âşık ve onlara ulaşmak için hareket etmektedir.

Sühreverdî, var olan her şeyin varlık bakımından hayır olduğunu, ölüm hastalık veyahut birtakım elemelerin yokluğa götürmediği müddetçe onların da hayır olduğunu söyler. Kötülüğün ise bir zâtı olmadığını yokluklara müncer olduğunu, yokluk bakımından yokluğun da araz olarak fâile nispet edilebileceğini söyler. Kötülüğün de yokluk cinsinden olması sebebiyle bir fâile nispet edilemeyeceğine, edilse bile araz olarak nispet edileceğini savunur. Varlıkta tek bir zorunlu varlık vardır. Yüce âlemlerdeki zâtların kendilerinde kemalin ayrılmadığını bu sebeple de hiçbir şekilde kendilerinde kötülüğün bulunmadığını söyler. Sühreverdî meseleyi mecusilerin âlemde iyilik ve kötülük Tanrısı olarak iki Tanrı kabul edilmesinin hatalı olduğuna bağlar.(Ş. Sühreverdî, 2017b, ss. 123-124)

Sühreverdî mecusilerin bir kötülük Tanrısı kabul etmekle Allah'ın ortağı olduğunu kabul ettiklerini ve bu sebeple yoldan sapmış olduklarını ifade eder. Zira iki tane vacip varlığın bulunması imkânsızdır. Bazılarının ise yaratıcının zatının çoğaldığını ve ondan şerri gerektiren bir şeyin

meydana geldiğini savunmalarını da Sühreverdî batıl görür. Zira Yaratıcıda bir değişimin olmayacağını ve zatın hem fâillik hem de münfaillik (kabul edicilik) gibi iki cihetin olmasının imkânsız olduğunu savunur. Bu sebeple Allah'ta bir çoğalma düşünülemez. Sühreverdî Mecusileri yoldan saptıran şeyin Allah'ın ilk yarattığı şeyde bulunan imkânlık ciheti olduğunu söyler. Ona göre kötülüğün kaynağı ilk yaratılan şeyde bulunan bu imkânlık ve yokluktur. Yoksa kötülüğün bir zâtı yoktur ve kemalin, yetkinliğin eksikliğidir. Yukarıda ifade edildiği gibi ilk yaratılan varlık zâtı itibariyle mümkün varlıktır. Mümkün varlık ise zorunlu varlık olmaya ulaşamamış ve o bakımdan kendisinde bir eksiklik yokluk bulunan varlıktır. İşte bu eksiklik onun için kötülük olarak düşünülmektedir.(Şemseddin Şehrezûrî, 2021, s. 460) Bu imkân cihetinin hiç olmaması da düşünülemez. Zira Allah'ın yarattığı her şeyin mahiyetinin bir gereği olarak imkân ciheti kendilerinde bulunmaktadır. Aksi takdirde yaratılanlar mümkün olmaktan çıkıp zorunlu varlık olacaklardı. Bu ise birden fazla zorunlu varlığın yani ilâhların kabulü demektir.(Sühreverdî, 2017a, s. 100) Yukarıda ifade edildiği üzere kötülüğün bir varlığının olduğunu kabul etmediğimiz zaman onu yaratacak bir Tanrı'ya ihtiyaç duymayı. Fakat kötülüğü var olarak kabul ettiğimizde onu yaratacak bir kötülük Tanrısına ihtiyaç duyarız. Mecûsiler kötülüğe bir varlık verdikleri için onu yaratacak bir fâili, Tanrıyı kabul etmeye kendilerini zorunlu hissetmişlerdir.

Sühreverdî kötülük sorununu eşref-i imkân anlayışı üzerinden de değerlendirir. Ona göre varlığın olduğundan daha tam ve kâmil ve yetkin olması düşünülemez. Bunun sebebi Hakk'ın zatının en üstün olanı bırakıp da düşük olanları gerektirmesini muhal olarak görmesindedir. Düşük olan mümkün varlık vücuda geldiğinde ondan daha üstünü zorunlu varlık tarafından kesinlikle var edilmiştir.(Sühreverdî, 2017a, s. 51) Bundan dolayı insanların zihinlerine bu oluş bozulmuş âlemde daha üstünü, iyisi var iken neden bunlar yaratılıyor gibi sorulara kapı kapanmış olmaktadır. Zira bu makalede ele aldığımız kötülük meselesi de eşref-i imkân ile doğrudan alakalı bir meseledir. Varlığa gelen şeylerin imkânât içerisinde en şerefli olduğu idrak edildiği zaman, varlığa gelen hadiseler karşısında "neden bundan daha iyisi olmadı" şeklinde itirazlarda bulunmak önyargılı olur. öyle itirazlar olmadığı zaman ise gerçekleşen her şeye karşı bir rıza kapısı açılır.

Bu âlem en üstün âlemdir. Olabilecek nizamın en üstünü olanıdır. Bu âlemde kötülük olarak algılanan şeyler noksanlığın onlara erişmesi sebebiyle öyle algılanmaktadır. Sühreverdî zorunlu olan salt iyiden iki kısım varlığın sadır olduğunu söyler. Birinci kısım: kendisinde asla kötülük bulunmayan akıllar ve benzeri varlıklardır. İkinci kısım: bunlar ise son derece faydalı olan ateş gibi varlıklardır.(Şihabüddin es- Sühreverdî, 2019, s. 474) Ateş bazı cisimlerle yan yana geldiğinde yaratılışı sebebiyle o şeyin yanmasını gerekli kılar. Ateş gibi bazı cisimlerin varlığının, faydasının yanında çok az şerle birlikte tasavvur edildiklerini söyler. Bunu ateş misali vererek açıklar. Ateş yoksulun elbisesini yakar. Zira ondan zorunlu olarak böyle şeylerin kaynaklanması mümkündür.(Ş. Sühreverdî, 2017b, s. 126) Biz yemeğimizi pişiren ateşin bunun gibi binlerce hayırlı neticelerini görmediğimiz zaman sadece birtakım suistimallerden dolayı meydana gelen fakirin gömleğinin yanmasına baktığımız zaman ateşi kötü olarak tasavvur edebiliriz. Fakat bu ateşin zatında kötü olduğu anlamına gelmez. Ateş gibi kâinatta bulunan birçok unsurun hayırları vardır. Biz sadece olumsuz neticelere baktığımız zaman kötülük bir varlık olarak karşımıza çıkacaktır. Ateşin neden fakirin elbisesini yakmayacak şekilde yaratılmadığı şeklinde bir itiraz gelecek olsa Sühreverdî, bu itirazın fasit bir itiraz olduğunu söylemektedir. Zira bu itirazı suyun neden sudan başka şekilde yaratılmadığı, ateşin neden ateşten başka şekilde yaratılmadığı anlamına geleceğini ifade etmektedir.(Ş. Sühreverdî, 2017b, s. 126) Bu dünyadaki sistemin bu şekilde cereyan edebilmesi için yani suyun bizi beslemesi, gemilerimizi yüzdürmesi, ateşin yemeğimizi pişirmesi, demirimizi eritmesi ve diğer unsurların hepsinin kendi işlerini icra edebilmesi için bu şekilde olması şarttır. Aksi halde bu sistem bozulup bir kâos meydana gelecektir. Ayrıca Sühreverdî insan türünde ortaya çıkan rezilliklerin varlığını da ateş misaline benzer bir şekilde açıklar. İnsanlar ateş gibi birçok iyilik ve faziletlere kabiliyetli bir şekilde yaratıldıkları halde o türün bazı fertlerinden birtakım suistimler sebebi ile rezillikler doğar. Bu rezillikler, insanların bu şekilde yaratılmasına itiraz edileceği anlamına gelmemektedir.(Şihabüddin es- Sühreverdî, 2019, s. 474) Zira insan türü içerisinde bu şekilde ve

kabiliyette yaratıldığı için birçok hayrı netice veren fertleri bulunmaktadır. Bu, içinde hazine bulunan bir odayı açmak için yüz tane anahtar denemek ve o anahtarlar içerisinde sadece bir tanesinin kapıyı açmaya muvaffak olmasına benzemektedir. Eğer yüz anahtar denenmeseydi hazineye ulaşamayacaktı, birinin kapıyı açması ve hazineye ulaşmak için yüz anahtar da denenmeliydi. Biri gelip neden yüz anahtar denedin bunu yapmak kötülük oldu dese abes olacağı âşikardır. Sühreverdî kötülüğün sebebini eksiklik olarak görür. Eksiklik ise hareketlerden kaynaklanır. Hareketin sebebi ise feleklerdir. Sühreverdî'nin kötülük meselesine getirdiği izahları anlamak için feleklerin hareketlerinin sebep ve sonuçlarının da iyice anlaşılması gerekmektedir.

Sühreverdî Düşüncesinde Feleklerin Hareketleri ve Kötülük Sorunu

Zorunlu varlıktan sadır olan ilk şey biricik aklî cevherdir. Zira Evvel'den tek bir şey gerekir. Bu aklın Evvel'e nispetinden dolayı aklettiği şey sebebiyle üstün bir şey meydana gelir. O meydana gelen şey ise başka bir akıldır. Bu Evvel'den meydana gelen ilk ve biricik aklın mahiyetinin mümkün olması sebebiyle ondan bir nefis ve cisim meydana gelir. Bu üçlü bir feleği oluşturur ve bu şekilde dokuz felek meydana gelir. Daha sonra ay feleği meydana gelir ve onun aklî ilkesi ile silsile halinde meydana gelen akıllar onuncu akla ulaşır. Unsurlu âlem bu akıldan kaynaklanır. İşte kötülük meselesinde Sühreverdî'nin kötülüğün sebebi olarak kabul ettiği feleklerin hareketleri burada devreye girerek onuncu akla yardım ederler ve unsurlara farklı, farklı kabiliyetler oluştururlar.(Sühreverdî, 2017a, s. 88)

Sühreverdî'ye göre zıtlık âleminden uzak olan heyet-i kerim (oluş ve bozuluşa maruz kalan varlıklara göre daha değerli olan), cisimleri sabit, bozulmayan bu feleklerin hareketleri tabii değildir. Zira tabii hareketin hedeflediği noktaya vardığında durması gerekir. Fakat feleklerin durduğu bir nokta yoktur ve dairesel hareketleri olduğu için vardıkları her noktadan ayrılırlar. Bu sebeple feleğin hareketi iradeli. Feleklerin iradeli olan dairesel meyillerine cisimlerinde bizim bedenlerimiz gibi engel olacak başka meyilleri yoktur. Onların nefisleri bizim nefislerimizden daha üstündür. Ayrıca felekler unsurlu değildir. Bu sebeple onların bedenleri de bizim bedenlerimizden üstündür.(Şihâbüddin es- Sühreverdî, 2019, s. 330) Feleklerin hareketleri tabii bir hareket değildir. İradî olan hareketin de bir amaca yönelik olması gerekir. Feleklerin hareketlerinin amacı ise şehvet veya öfkeye yönelik bir hareket değildir. Kendisinden aşağıda bulunan şeyleri övmesi amacıyla da oluşan bir hareket değildir. Feleklerin amaçları cüz'î bir amaç da değildir. Zira bunlar küllî bir şeyi talep etmektedirler. Bu sebeple küllî bir iradeleri vardır. Onun talep ettiği şey ise maşuka benzemektir. Maşuk ise tek değildir. Maşuk ayrık akıllardır. Her birinin de ortak bir maşuku vardır. O maşuk ise Evvel'dir. Feleklerin hepsinin hareketlerinin dairesel olmasının ve birbirine benzemesinin sebebi ise hepsinin Evvel'e olan aşkıdır. Feleklerin cismi nefisine, nefsi aklına, aklı da yaratıcısına itaat etmektedir.(Sühreverdî, 2017a, s. 87)

Ayrıca felekler hayat sahibi ve idrak edicidir. Her bir feleğin üstün olan âlemde âşik olduğu bir nur vardır. Bu nur ise o feleğin sebebidir. Ayrıca İlk Hakk ile onun arasında bir vasıta. Felek bu vasıta sayesinde İlk Hakk'ın nurlarına nail olur. Her işrâktan bir hareket doğar ve dolayısıyla hareket de başka bir işrâka istidat kazandırır. Hareketlerin yenilenmesi ile işrâklar, işrâkların yenilenmesi ile hareketler yenilenir. Bu silsile sebebi ile ay altı âlemdeki hâdisatın oluşumu devam eder. Feleklerin bu işrâkları doğuran hareketleri olmasaydı Allah'ın cömertliğini gerektiren şeyler olmayacak ve feyzi kesilecekti. Zira O'nda değişim yoktur. Hâdis şeylerin meydana gelişi ise Hakk'ın cömertliği sebebi ile feleklerin devamlı hareketleri ile olur. Feleklerin hareketleri eşyayı yoktan icat edemez, fakat kabiliyetler meydana getirir. Yaratıcı ise eşyaya layık olduğu şeyi bu kabiliyetlere göre vermektedir. Yaratıcı değişmediği için yenilenen hâdiseler kabiliyetlerin yenilenmesi ile oluşur(Sühreverdî, 2017a, s. 49).

Sühreverdî, kabiliyetlerin yenilenmesi ile oluşan farklılıkların Hakk'ın zatında olmadığını farklı şekillerde, renklerde olan aynaların karşısına geçirilen bir insan misali ile izah eder. Burada aynaların karşısında duran insanda bir farklılık olmamasına rağmen yansıdığı aynaların şekilleri, boyutları

sebebiyle aynalarda farklı farklı göründüğünü söyler. Bunun gibi Hakk'ın feyzi sabit olarak devam etmektedir. Fakat feleklerin hareketleri sebebi ile oluşan kabiliyetler onu farklı şekillere büründürmektedir.(Sühreverdî, 2017a, s. 50)

Buradan feleklerin hareketlerinin eşyayı kendi başına meydana getirdiği anlamı çıkarılmamalıdır. Zira Sühreverdî, Nur'ul-Envar'ın şiddet ve kuvvet cihetinden sonsuz bir ışığının olduğunu ve aşağıdaki bütün ışıklara aracılı veya aracısız hükmettiğini söyler. O mutlak fâildir ve bu sebeple aşağıdaki feleklerden meydana gelen fiiller onun fiilidir. Aracılı veya aracısız olarak mutlak yaratıcı O'dur. Her taşmanın kaynağı O'dur. Her şey birbiri ile ilişkili olduğu için âlemdeki her şeyin varacağı son dayanağı Nur'ul-Envardır.(Y. İbn Hâbâş Sühreverdî, 2015, s. 348)

Yukarıda zikredilen feleklerin hareketlerine kader denilirse İlk Hakk'ın ve ondan sudur eden nurların aşağıdakileri amaç edinmedikleri düşünülürse “kaderin hataya düşürdüğü kimselere neden ceza verilecek?” diye bir itiraz akla gelmektedir. Zira o kimseleri cezalandırmak onlara yönelik bir amacı gerektirir. Sühreverdî bu itiraza onların İlk Hakk tarafından cezalandırılmasının insanlarda bulunan yöneticilerin kendilerine isyan eden memurlara karşı oluşan bir intikam hissine benzer şekilde olmadığını, İlk Hakk'ın bundan uzak olduğunu, hadislerin özelliklerine benzer özelliklerinin olmadığını ifade eder. Cezalandırma noktasında her nefsin kendi azabını beraberinde taşıdığını ifade eder.(Ş. Sühreverdî, 2017b, s. 128) Amellerinin karşılığı tekrar ona dönmektedir. Kadere ait tevafuklar, kişinin nefisine birtakım cahilce işler yapma fırsatı verir. Nefis de bunları işlediğinde kendisinde bazı heyetler oluşur bu heyetler ise bedenden ayrıldıktan sonra hâlâ devam ettiği için kendisini cezaya sevk eder. Sühreverdî bunu insanlardaki bazı tutkuların hastalıklara sevk etmesine benzetmektedir. Bu durum sigara veya alkole bağımlı olan insanların bu bağımlılıkları neticesinde sağlıklarında veya davranışlarında bazı sıkıntılar ortaya çıkması gibidir. Zira bu bağımlı kişiler kendilerinde ortaya çıkacak ceza türünden bazı sıkıntıları hariç bir intikam alıcı sebebiyle değil yine kendi kazanmaları sebebiyle oluşturmuşlardır.(Şihabüddin es- Sühreverdî, 2019, s. 476) Bu misalden insanlara karşı ahirette verilen cezaların da bir kötülük olmadığı, herkesin mükâfatını da cezasını da kendisinin hazırladığı anlaşılmaktadır. Bu manayı Sühreverdî şu ayetlerle delillendirir: “*Evet kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış olan kimseler...*”(Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamı (meâl), 1986, blm. el-Bakara 2/81), “*Uygun bir karşılık olarak...*”(el-Cin 78/26) Sühreverdî bu ayetlerde bedeni ve maddi uğraşların onlara bir heyet olarak yerleştiğini ve onların benliğini kapladığını ve bundan dolayı da o heyetlere uygun karşılıkların kendilerine ceza olarak verileceği anlamını çıkarmaktadır. Sühreverdî kurduğu işrâkî sistem içerisinde kötülük meselesinde kendisine yöneltilen sualleri, itirazları ikna eder bir tarzda cevaplamıştır.

SONUÇ

Kötülük sorununun temelinde Tanrı'nın evrenle ilişkisi ve sıfatları yer almaktadır. Bu meselede ortaya çıkan itirazları, cevapları ve müşkülleri anlayabilmek için insanların zihinlerinde nasıl bir Tanrı tasavvuru var ve evrenle nasıl bir ilişkisi var onları iyi bilmek gerekir. Sühreverdî'nin kurduğu işrâkî düşünce sistemi nur kavramına dayandırılmıştır. Bu sistem İslam filozoflarından meşşâiler olarak adlandırılan ekolün Tanrı ve evren tasavvurlarına ve akıllar hiyerarşisi olarak sistemleştirdikleri sudur sistemi ile birtakım kavramsal ve düzensel farklılıkların yanında benzerlik arz etmektedir. Meşşâiler Tanrı'dan varlıkların hiyerarşik bir şekilde meydana gelmesine “sudur” demişler. İşrâkîler ise “işrak”, “nur” adını vermişlerdir. Varlıkların hiyerarşik âleminde kötülüğün gerçekleşme sahası, oluş ve bozuluş âlemi denilen maddi âlemdir. Fakat Sühreverdî kötülüğü bir eksiklik ve yokluk olarak kabul ettiği için ona bir varlık vermez. Bu sebeple oluş ve bozuluş âleminde de gerçekleşmesi bir eksiklik, yokluk veya kemâle erememek olarak kabul etmiştir. Varlıklar İlk Hakk'tan uzaklaştıkça dereceleri düşmektedir ve bu da onların kemallerinde eksiklik meydana getirmektedir. Bu eksiklik ise kötülük denilen şeydir. Hâsılı kötülük Allah'a karşı birçok itirazın sebebi olan hatta insanlar tarafından O'nu inkâr etmeye delil olarak gösterilen kötülük, Sühreverdî tarafından yokluk olarak kabul edilmiş. Allah'ın ve işrâk hiyerarşisindeki feleklerin kendisinden aşağı varlıklara yönelik bir amacının olamayacağını ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. S. (2020). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Cebeci, L. (2021). *Kur'an-ı Kerim Açısından Kötülük Problemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirdağ, F. (2022). Dindar Bireylerde Boş Zaman Kültürü Üzerine Nitel Bir Çalışma. *TURAN-SAM*, 14(53), 188-191.
- en-Nesefî, E.-M. (2010). *Babri'l Kelam Maturidi Akaidi* (R. Biçer, Çev.). Gelenek Yayıncılık.
- Gölcük, Ş., & Toprak, S. (2014). *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Hume, D. (2019). *Din Üstüne* (M. Tunçay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kartal, B. (2021). *Dinsel şiddet ve yıkıcılığın psikolojisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
- Kaya, M. (2014). *İslâm filozoflarından felsefe metinleri* (9. bs). İstanbul: Klasik.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamı (meâl)*. (1986). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ormsby, E. L. (2001). *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu (Teodise)* (Metin Özdemir, Çev.). Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Özdemir, M. (2014). *İslam düşüncesi'nde kötülük problemi* (2. bs). İstanbul: Furkan Yayınları.
- Sühreverdî. (2017a). *Heyâkili'n-Nûr, Kelmetu't-Tasavvuf, Risâletü'l-Ebrâc* (T. Ahmet Kamil Cihan, S. Yalın, A. Taher, & H. Göktaş, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Sühreverdî, Ş. (2017b). *El-Elvabü'l-İmadiyye Hikmet Levhaları* (S. Yalın, A. K. Cihan, & A. Taher, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sühreverdî, Y. ibn Hâbâsh. (2015). *Hikmetü'l-İsrâk =: İsrâk felsefesi* (1. baskı; E. Bekiryazıcı & Ü. Sami, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Şemseddin Şehrezûrî. (2021). *Hikmetü'l-İsrâk şerhi* (Dilara Yabul İşleyen, Ed.; Tahir Uluç, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Şihâbüddin es- Sühreverdî. (2019). *Kitâbü't-Telvîbât: Hikmet Parıltıları: (inceleme - çeviri - eleştirmeli metin)* (1. baskı; A. K. Cihan & S. Yalın, Çev.). Turkey: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Tunç, C. (2001). *Kelâm ilminin tarihçesi ve ilk kelâm okulları*. Kayseri: Netform.
- Yaran, C. S., & Cantemiz, B. (2016). *Kötülük ve teodise* (2. Basım: İstanbul, 2016). İstanbul: Vadi Yayınları.

Nazi Almanya'sında Müttefiklere Karşı Savaş Bir Kamu Malı ve Siyasi Propaganda Aracı Olarak Caz Müziği

Cumhur Dülger

Giriş

Kültürel bir ürün ve sembolik bir biçim olarak müzik, sosyal yaşamın bir parçasıdır. Müzik, organize ses olarak, toplumdaki bireylerin deneyimlerinin yönlerini ifade eden bir araçtır da. Paylaşılan deneyim olarak müzik, grupları harekete geçirir ve birleştirir. Müzik, toplumsal hareketlere katkıda bulunur, kutlamalara ve ayinlere eşlik eder. Müzik şiddeti ve mücadeleyi heyecanlandırarak güçtedir de. Tüm sosyal ve kültürel faaliyetler, kullanılan dilin kod ve norm olduğu anlamlardan oluşurken müzik, dilden farklı olarak açıkça sosyal ifade edici olarak, sosyal ve politik süreçleri ortaya çıkartma gücünü taşımaktadır. Hiç şüphe yok ki müzik ve siyaset arasındaki bağlantının temel nedeni de budur. Müzik eserlerinin yaratılması ve kabul edilmesinin arkasındaki dış koşullar ve iktidardaki gücün (bir bakıma insanların) müziği nasıl kullandıklarını inceleyerek ikisini ilişkilendirmek kesinlikle her zaman önemlidir. Bu nedenle, müzik ve politika arasındaki ilişki, birincisinin ikincisini daha estetik hale getirme yeteneği incelemesi değildir. Bu durum, yöntem incelenmesi ve sınırlamaların açığa çıkarılma ile ilgilidir.

Caz, diğer popüler müzik türlerinden daha çok tartışmalarla dolu bir kavramdır. Bu kapsamda Caz müziği için en temel tartışma: “Caz” olarak nitelendirilen nedir? Sorusudur. Ayrıca, cazın bazı temel içerikleri var mı? Hatta “caz” terimi nereden geliyor? Soruları, ilk caz kaydının üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen, cevapları belirsizliğini korumaktadır ve hala tartışılmaktadır.

Genel olarak, müzik ve müzik eğitiminin faydaları üzerine pek çok tartışma yapılabilir. Araştırmalar, müzik öğrenmenin diğer birçok ilgili olmayan beceriyi ve önemli beyin işlevlerini geliştirmeye yardımcı olduğunu da göstermiştir. Müziğin önemli olduğu çok açıktır ancak bu çalışmada asıl tartışma konusu bu değildir. Bu çalışma da Caz müziğinin neden önemli olduğu ve daha önemlisi neden “siyasi ve propaganda-tavır gücü” olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. İlk olarak bu kapsamda belirtilmesi gereken, Caz müziğinin çok sık olarak tartışılan ve tüm kaynaklarda ifade edilen durumdur. Bu durum, caz müziğinin tarihi bir müzik türü olarak adlandırılmasıdır. Bu ifade yanlış anlaşılmalıdır: Caz tarihseldir ve Amerikan tarihinde ve tüm dünyada çok çok önemli bir roller oynamıştır. Ancak, Caz müziği, canlı ve nefes alan müzik türüdür de. Bu yüzden, Caz müziği sadece tarihsel değildir; Caz müziği “zamandır” da. Caz müziği sadece “müziyenler” için önemli değildir. İnşaat işçileri, CEO'lar, çiftçiler, anneler, babalar, göçmenler, yoksullar ve zenginler için de önemlidir ve anlamlıdır da. Kısaca, caz kavramı müzikten çok daha fazlasını taşımaktadır. Bu açıdan, caz müziğinin neden önemli olduğuna dair Dr. Martin Luther King Jr.'ın 1964 Berlin Caz Festivali'ndeki açılış konuşması bu yaklaşım için uygun bir açıklamadır.

“...Caz hayat adına konuşur. Blues, hayatın zorluklarının hikayesini anlatır. Bir an için düşüünün, hayatın en zor gerçeklerini alıp müziğe soktuklarını, ancak yeni bir umutla ortaya çıktıklarını fark edeceksiniz. Şimdi de Caz müziği dünyaya ibraç ediliyor. Zencinin Amerika'daki özel mücadelesinden, modern insanın evrensel mücadelesine. Herkesin Blues'u vardır. Herkes anlamın özlemini çeker. Herkes

sevilmeli ve sevmeli. Herkesin el çırpması ve mutlu olması gerekiyor. Herkes inanç ister. Müzikte, özellikle Caz denen bu geniş kategori, tüm bunlara doğru bir sıçrama tahtasına sahiptir.”¹

Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere, Caz müziği insanlara cesaretli olmayı öğretmektedir. Caz müziğinin en önemli sanatçısı Wayne Shorter bir röportajında, caz kelimesinin kendisi için anlamının şöyle olduğunu söylemiştir: "Sana meydan okuyorum."²

Caz, Afro-Amerikan köle müziğidir. Siyah erkeklerin ve kadınların karşılaştığı mücadele ve baskılardan doğmuştur. Caz müziği, özgürlüğü temsil eder. Caz müziğinin ruhu, ifade de herhangi bir kısıt olmaksızın özgürce konuşma arzusudur. Caz müziği, caz müzisyenine çalarken, bir sesin kurallardan ve düzenlemelerden bağımsız olarak ortaya çıkmasına da izin vermektedir. Doğaçlama ruhu, ister bilinçli ister bilinçaltından olsun, ruhta kıpırdanan her şeyi ifade etme özgürlüğünü harekete geçiren bir kavramdır.

Bu açıdan caz müziği, topluma da aynı mesajı iletmektedir;

Kendinizi ifade etmelisiniz ve düşüncelerinizi birbirinizle paylaşmalısınız. Birbirinizle tartışmalara başlamalısınız. Toplum ancak böyle ilerleyebilecektir.

Caz müziği geçmişin bir kalıntısı da hiç değildir. Bugünün sanatçıları ve izleyicileri için anlam ve etkide bulunmaya devam etmektedir. Bu kapsamda, caz müziği toplumu yenilik yapmaya zorlar. Bu yenilik, yeni fikirler üretmektir. Cesur olarak ve utanmadan yaratmaktır. Bu durum "kuralların çiğnenmesi" anlamına da gelmektedir. Bu yüzden caz müziği aşırı boyutta "politik"tir. Caz müziğinin politik yönü "oluşturduğu görülmeyen iletişimdir"³. Bu olmasa zaten caz müziği var olamamaktadır. Siyaset toplum için uygulanıyorsa, caz müziği halk tarafından yapıyor anlayışına sahiptir. Caz müziği ile siyaset arasındaki bağlantı, birbirlerinin bir yansımasıdır da. 1800'lerin sonunda ve 1900'lerin başında cazın doğuşu kölelere güç sağlarken ve bir güç aygıtı iken, 1940'lı ve 1950'li yıllarda swing müziği bir kutlama ve neşe ifadesi olarak gündemde olmuştur⁴. Ancak, caz müziği yine de mesaj verme ve bilgi aktarımı yeteneği ve özelliği hep var olmuştur. Siyaset, mesajın gönderildiği, ancak alımın onaylanmadığı ve hatta yanıt alma olasılığının daha düşük olduğu bir tür monolog olarak görülebilir. Bu yüzden, demokrasi, bir politikacı ile halk arasında iletişime geçme anlamına gel-me-ye-bilmektedir. Öte yandan, caz müziğinin temeli yukarıda da belirttiğim gibi esas olarak iletişimdir. Bu iletişim olmasaydı caz müziği olamazdı ve çalınamazdı. Bu iletişim sadece sanatçı ile seyirci ve toplum arasında değil, müzisyenler arasında da gerçek bir diyalogdur. Siyasetin aksine caz, insanlarda duygusal bir tepki yarattığı için bir sohbetir de. Siyasetin amacı, çoğu zaman politik retoriklerle, kabul ve destek kazanmak için bir tür duygusal tepki yaratmaya çalışmasıdır. Ancak bu tepki "geçicidir". İşte caz müziğinin gücü asıl bu noktadır. Caz müziği, mesajının toplum tarafından içselleştirilmesini ve kabul edilmesini "sürekli olarak" sağlamaktadır. Bu devasa bir güçtür ve aynı zamanda tehlikelidir.

Siyaset ve demokrasi, halk ve halk için bir etkinlik olarak kabul edilirse günümüzde çoğu siyasi faaliyet bireyler ve siyaset arasında kopukluktan oluşmaktadır. Sonuç olarak, siyasetçilerin ve siyasetçilerin herhangi bir zamanda bireylerin karşılaştığı ihtiyaçlara veya sorunlara katılmak için orada olabileceği inancı ciddi bir şekilde azalmaktadır. Bu olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilir. Ancak net olan, siyasetin sosyal karakterini kaybettiğini göstermesidir. Caz müziği, kölelik içinde yaşayan insanların, yaptıkları zorlu emeği üstlenmek için doğaçlama müziktir. Bu onlar için bir kurtuluş aracı olarak doğmuştur. Afrikalı-Amerikalılar, özgür bir ülkede kendi

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: <https://www.openculture.com/2019/10/martin-luther-king-jr-explains-the-power-of-jazz.html>, (Erişim tarihi:16.03.2021)

² <https://www.learnjazzstandards.com/blog/why-jazz-matters/>, (Erişim tarihi:16.03.2021)

³ Bu ifade bana aittir ve eleştiriye açıktır.

⁴ "Jazz and politics", Michael Valdivieso, <https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>, (Erişim tarihi:16.03.2021)

özgürlüğünden bahsederken yarattıkları bu iş-bu kavram- müzikten daha fazlası olmuştur. Bu bir siyasal yaşam biçimidir. Geleneksel müzikte var olan besteci müzisyene ne yapacağını söylemesi ya da bir beyazın bir Afrikalı-Amerikalıya ne yapacağını söylemesi bu açıdan aynıdır. Ancak, caz müziği bu yıkararak da müzisyenlere müziğin nasıl çalınacağına karar verme fırsatı vermektedir. Caz müziği ne yapacağını söylememektedir. Kabul etmemektedir. Sadece özgürlük sağlamaktadır.

Daha önce de bahsettiğim gibi caz müziği, köleliğin bir sonucu olarak doğmuştur. Cazın anlamı bu, halkın her birinin yüz yüze olduğu sosyal gerçeklikle ilgisidir. Örneğin, Amerikalılar Büyük Buhran ile karşılaştıklarında caz, morallerini yükseltmek için güçlü bir araçtı. Bu dönemde toplum değiştiğinde, caz müziği de değişmeye başlamıştır. Bu durumun yeni açmazlara neden olduğu ve hatta caz müziğinin gücünün net olarak ortaya çıktığı dönemdir. Balo salonlarını daha önce caz müziğini hiç duymamış beyazlarla doldurdu ve Afrikalı-Amerikalılar tarafından çalınmasına rağmen onlara dans ettirmiştir. Bu durum Amerikan toplumunun sahip olduğu bazı engellerin yıkılmasına neden olmuştur. Ancak, sosyal ayırım Afrikalı-Amerikalılar için hala bir sorundur, Afrikalı-Amerikalılar yönelik şiddet hâlâ yaygındır. Bu durumu kınamak ve yıkmak için kullanılan silah yine caz müziğidir. Caz müziği, sosyal ya da politik değişimi talep etmenin en yaygın yolu görülmüştür⁵.

Kısaca caz müziği tarih boyunca insanlara siyasetin onlara asla gerçekten vermediği bir şey vermiştir ve bu kavram da “umuttur”. Ancak, caz müziğinin politikadan daha iyi kabul görmesinin sonucu c caz müziğinin ne anlama geldiğine ve kendi estetiği farklı şekiller almıştır. Bu çalışmada Nazi Almanya'sında Bu estetiğin ayrımcılık ve baskı hakkı için nasıl kullanılmaya çalışıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Nazi Almanya'sında caz müziği oldukça basit bir dil haline mi getirilmiştir? Ya da, Nazi Almanya'sında caz müziği siyasetin tıpkı caz müziği gibi insanlarla yeniden bağlantı kurmasında mı kullanılmıştır? Nazi Almanya'sında caz müziği, siyaset açısından halkın sahip olduğu ve uyguladığı bir etkinlik noktasından alınarak gerçek olmayan yeni ruhu yeniden kazanmak için mi kullanılmıştır? Kısaca, paradoksal olarak, caz müziğinin öğeleri olan uzlaşma, saygınlık ve “resmi tanınma” uygulamaları Nazi Almanya'sı için cevaplanmaya çalışılacaktır.

1. Temel Kavramlar

1.1. Caz (Jazz) Kelime Anlamı

Amerikan Diyalekt Derneği tarafından "Caz kelimesi", 20. Yüzyılın Sözü olarak kabul edilmiştir. Terimin nereden geldiğini kesin olarak bilmemektedir. Ancak, net olarak ilk kullanımı "J-A-S-S" şeklindedir (bu şekilde yazıyordu ve bir kelime oyunu olarak kullanılıyordu). Bu kullanımı, kirlili ve son derece ayıp anlamlar için kullanılmaktaydı. Caz kelimesinin temeli 1860'li yıllara kadar uzanan ve başlangıçta enerji, canlılık, ruh, moral anlamına gelen "jasm" argo kelimesinden türediği belirtilmektedir⁶. Bu ifadenin o dönemde yaygın kullanımda olmadığı da açıktır. Yeni bir kelime olan "jasm"ın aynı şekilde 1800'lerin sonunda, sadece "canlılık" değil, aynı zamanda "erkeklik" için argo olarak kullanılan bir kelime olduğu da belirtilmektedir⁷. Ayrıca, 14 Kasım 1916 tarihli New

⁵ <https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>, (Erişim tarihi:16.03.2021), Bu konuda, Billie Holiday'in "Strange Fruit" parçası önemlidir. 1937'de Abel Meeropol tarafından yazılan "Strange Fruit", Jim Crow Dönemi'nde Güney Amerika'daki Afrikalı Amerikalıların linç edilmesine odaklanan karanlık ve derin bir şarkıdır.

⁶ "Where Did 'Jazz,' the Word, Come From? Follow a Trail of Clues, in Deep Dive with Lewis Porter", Lewis Porter, February 26, 2018, <https://www.wbgo.org/music/2018-02-26/where-did-jazz-the-word-come-from-follow-a-trail-of-clues-in-deep-dive-with-lewis-porter>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

⁷ <https://www.wbgo.org/music/2018-02-26/where-did-jazz-the-word-come-from-follow-a-trail-of-clues-in-deep-dive-with-lewis-porter>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

Orleans Times-Picayune gazetesinde ilk kez “jas gruplarına (ifade bu şekildedir)” atıfta bulunmuştur⁸.

İlginç olarak, “jasm” kelimesinin kökeni için, New Orleans'ın ünlü Storyville genelev bölgesindeki fahişelerin sıklıkla kullandıkları yasemin parfümünü de dayandıranlarda bulunmaktadır (caz müziğinin o dönemde kısmi olarak genelevlerde çalınan müzik olarak gelişmesi de bir gerçektir)⁹.

Farklı olarak, San Francisco Geleneksel Caz Vakfı, “jass ve jasm” kelimeleri için şu açıklamayı yapmıştır. San Francisco Geleneksel Caz Vakfı'na göre terim, 1900'lerin başında "anlamsız veya aptalca konuşmayı" ifade eden bir beyzbol terimidir. Aynı şekilde, 2003 yılında, New York kütüphane çalışanı Los Angeles Times'da 2 Nisan 1912 tarihli bir makalede bulduğu bir habere atıf yaparak, the Portland Beavers beyzbol takımının yeni bir eğri topu geliştirdiğini anlatan bir makaleye dayalı olarak "caz topu" adının verildiğini bir kavramı açıklamıştır¹⁰. Aynı şekilde, Missouri University of Science and Technology yabancı dil profesörü olan Dr. Gerald Cohen, "Caz Teriminin Kökeni" adlı kitabında, sözün kökeninin 1910'larda olduğunu belirtip ve "The San Francisco Bulletin" gazetesinin spor yazarı Gleeson'ın terimi ilk ortak kullanıma soktuğunu belirtmiştir¹¹. Yazar Gleeson, yerel beyzbol takımına ilham vermek amacıyla "caz" terimini, moral, canlılık ve dövüş ruhu anlamında kullanmıştır. İki yıl sonra, bu terim bir müzik türünü belirtmek için Chicago'ya taşınmıştır demektir¹².

Ayrıca, kelimenin ilk basılı kullanımı ilk başlarda çeşitli şekillerde yazılmıştır. Sürekli tek bir şekilde kullanılmamıştır. Victor Records, 1917 yılında Original Dixieland Jass Band'in ilk kayıt için yayınladığı reklamda (genellikle ilk caz kaydı olarak kabul edilmektedir) kelime "hecele, Jass, Jas, Jaz veya Jazz - hiçbir şey bir Jass grubunu bozamaz" şeklinde yer almıştır¹³.

1915'te caz müziği Chicago'da yeni bir tür müzik olarak kabul edilmiş ve Chicago gazetelerinin 1915 ortalarında "caz" adlı bir müziğe atıfta bulunmaya başlamışlardır.

1.2. Müzik Türü Olarak Caz (Jazz) Nedir?

Caz, doğaçlama kavramının çok önemli bir parçasını oluşturduğu bir müzik türüdür. Caz performansları, müzisyenlerin o anda oluşturdukları cümlelerden oluşur, bu da büyük bir beceri gerektirir. Caz müziğinde çok büyük bir çeşitlilik vardır. Ancak temel olarak caz müziği ritmikdir, "swing" denen ileri bir momentuma sahiptir ve "eğik" veya "mavi notalar"¹⁴ kullanır. Cazda genellikle bir enstrüman, ses veya grubun bir kısmının diğerine cevap verdiği "ara - cevap" kalıplarını dayanır. Caz müziği özgürlüğün sesidir çünkü caz müziği, ten rengi nedeniyle acımasız kişiler tarafından yönetilen bir ülkede yaşadıkları için haksız muameleye maruz kalan insanların güçlü bir ses olmuştur.

⁸ <http://listserv.linguistlist.org/pipermail/ads-l/2009-June/090667.html>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

⁹ “Origin of the Term “JAZZ”, Lew Shaw, April 1, 2016, <https://syncopatedtimes.com/origin-of-the-term-jazz/>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

¹⁰ <https://syncopatedtimes.com/origin-of-the-term-jazz/>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

¹¹ “Missouri S&T professor's book uncovers the origin of jazz”, Peter Ehrhard, December 9, 2015, <https://news.mst.edu/2015/12/missouri-st-professors-book-uncovers-the-origin-of-jazz/>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

¹² <https://news.mst.edu/2015/12/missouri-st-professors-book-uncovers-the-origin-of-jazz/>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

¹³ <https://www.wbgo.org/music/2018-02-26/where-did-jazz-the-word-come-from-follow-a-trail-of-clues-in-deep-dive-with-lewis-porter>, (Erişim tarihi:17.03.2021)

¹⁴ Mavi nota (blue note), caz ve blues'da ifade amacıyla standarttan biraz farklı bir perdede söylenen veya çalınan notadır. Tipik olarak değişiklik çeyrek ton ile yarım ton arasındadır, ancak bu müzik içeriğine bağlı olarak değişir. https://en.wikipedia.org/wiki/Blue_note#:~:text=In%20jazz%20and%20blues%2C%20a,slightly%20different%20pitch%20from%20standard, Bu konuda geniş bilgi için bkz.: <https://web.archive.org/web/20081202121511/http://how-to-play-blues-guitar.com/blues-concepts/blue-notes/>, (Erişim tarihi:16.03.2021)

Ayrıca, caz müziği, karmaşık armoni, eşzamanlı ritimler ve doğaçlama üzerine yoğun bir vurgu ile karakterize edilen geniş bir müzik tarzıdır. New Orleans, Louisiana'daki siyahi müzisyenler, yirminci yüzyılın başlarında bu tarzı (caz tarzını) geliştirmişlerdir. İlk caz müzisyenleri blues ve ragtime formları kullanarak caz müziğini üzerine inşa ettiler ve üzerine doğaçlama yapmışlardır. Bu durum yepyeni bir Amerikan müziği türüne yol açmıştır¹⁵. Caz müziği Amerika'ya hızla yayılmış ve çok geçmeden New York City hem Amerika'nın hem de tüm dünyanın caz başkenti olmuştur. Caz müziğinin müzik biçimi, popüler müzik standartlarını, modal müziği, pop, rock, funk ve hatta gerçek avangart besteleri kapsayacak şekilde gelişmiştir

1.3. Tarihsel Süreçte Caz Müziği

Caz Müziği, 100 yılı aşkın bir tarihe sahiptir. Bu süreçte, "caz" kelimesi birçok farklı insan için birçok farklı anlama gelmiştir.

Hem marjinalleştirilmiş hem de sömürülen bir gruptan gelişen bir müzik hareketinden beklenebileceği gibi cazın ilk zaman çizelgesi noktalı, belirsiz ve tartışmalı. Ayrıca, caz müziği, Amerikan toplumunda 20. yüzyılın en etkili ve kalıcı müzik akımlarından biri haline de gelmiştir.

1.3.1. 1895 Öncesi

Caz müziği tarihindeki en önemli unsurlardan birisi New Orleans şehridir. Bunun nedeni, New Orleans'in sömürge döneminden gelen kendine özgü karakteri, tarihi ve kültürüdür. New Orleans'in bu özellikleri New Orleans cazının gelişmesine yol açtığı gibi ve aynı zamanda karmaşık koşulların ortadan kalkmasına da yardımcı olmaktadır. New Orleans şehri, 1718'de Fransız Louisiana kolonisinin bir parçası olarak kurulmuştur. Louisiana toprakları 1763'te İspanya'ya devredilmiş ancak 1803'te Fransa'ya iade edilmiştir. Fransa, koloniyi Louisiana eyaletinin alımıyla Birleşik Devletlere satmıştır¹⁶.

New Orleans şehri, o dönemde kültürel ilişkilerde ABD'nin geri kalanından büyük ölçüde farklıdır. Protestanlık ve İngilizce ağırlıklı konuşmadan ziyade Katolik inancı yoğun ve Fransızca konuşuluyordu. Daha liberal bir bakış hakimdi. New Orleans şehri kültürü sadece Avrupa'dan değil Afrika'dan da zenginleşmiştir. 1721'de köleleştirilmiş Batı Afrikalılar New Orleans nüfusunun %30'unu oluşturuyordu. Louisiana satın alınmasından sonra, İngilizce konuşan Anglo ve Afrikalı-Amerikalılar New Orleans'a akın etmiştir. Kültürel sürtüşme nedeniyle, yeni gelenler Canal Street'ten nehrin yukarısına ve zaten dolu olan French Quarter'dan (Vieux Carre) yerleşmeye başlamışlar ve bu yerleşim şehir sınırlarını genişletmiştir. Bu durum, "şehir merkezi" nin dışında bir bölge olarak bir şekilde Amerikan sektörünü yaratmıştır. Siyah Amerikalıların önce köle, sonra özgür insanlar olarak şehir dışındaki mahallelere bu akını blues'u, ruhani ve kırsal dansların unsurlarını New Orleans'in müziğine de taşımıştır¹⁷.

19. yüzyılda etnik çeşitlilik daha da artmıştır. Bu durumun nedeni, iç savaştan önce birçok Alman ve İrlandalı göçmen gelmesi ve daha sonra İtalyan göçmenlerinin de sayısının artmasıdır. Bu dönemde, New Orleans'taki yeni Avrupalı göçmenlerin yoğunluğu Güney bölgesinde en fazla sayıdadır. New Orleans'taki bu zengin kültür karışımı, önemli bir kültürel etkileşimle sonuçlanmıştır. Bu kültürel etkileşimin sonucu olarak örnek, büyük ve özgür "Creole of Color" topluluğudur. Bu topluluk, Afrika ve Avrupa karışık insanlarından ve genellikle iyi eğitim almış zanaatkar insanlar oluşmaktaydı. Ayrıca, ticaret yapıyorlardı. Bu kesim özellikle yetenekleri ve

¹⁵ <https://www.masterclass.com/articles/what-is-jazz#:~:text=Learn%20More-What%20Is%20Jazz%20Music%3F,in%20the%20early%20twentieth%20century>, (Erişim tarihi:18.03.2021)

¹⁶ "Jazz Origins in New Orleans", https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:23.03.2021)

¹⁷ "Jazz Origins in New Orleans", https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:23.03.2021)

disiplinleriyle biliniyorlardı. Birçoğu Fransa'da eğitim görmüş ve şehrin en iyi orkestralarında çalışmışlardı¹⁸.

New Orleans'in alışılmadık tarihi, hayata benzersiz bakış açısı, zengin etnik ve kültürel yapısı ve bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel etkileşim, birçok farklı geleneğin gelişimi ve evrimine zemin hazırladı. Şehir festivalleri, yemekleri ve özellikle müziğiyle ünlüdür. New Orleans'taki her etnik grup, şehirdeki çok aktif müzik ortamına ve bu şekilde erken cazın gelişmesine katkıda bulundu.

Cazın kökenleri için önemli olarak belirtilmesi gereken, örneği, New Orleans'taki Afrika dansı ve davul çalma geleneğidir. 18. yüzyılın ortalarında köleler, Pazar günleri şehrin surlarının dışındaki özel bir pazarda sosyal olarak toplanıp, Afrika dansları ve Afrika müzikal ve kültürel öğelerinin yaşatmışlardır. Bu durum ünlü Kongo Meydanı olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu yüzden, New Orleans müziğinin iç savaşın ardından Amerika Birleşik Devletleri'nde çoğalan popüler müzik formlarından da etkilediği rahatlıkla belirtilebilir¹⁹.

1.3.1. Erken Dönem (1895-1917)

Bu dönemin temel özelliği “brass gruplarıdır”. Bu gruplar, New Orleans'ta ve ülkenin geri kalanında büyük bir popülerlik kazanmıştır. Bu dönemde caz müziği büyük ölçüde Afro-Amerikan toplumunda beslenmiştir. Bu dönemde, özellikle 1913 yıllarına kadar aktif olan beyaz ragtime gruplarıdır. Bu durum ilk nesil beyaz cazcılarının ortaya çıkmasını desteklemiştir²⁰.

Bu dönemim diğer özelliği, New Orleans'taki bando grupları ile karşılıklı yardımlaşma ve toplum arasındaki özel bir işbirliği ilişkisinin gelişmesidir. Karşılıklı yardımlaşma ve hayırsever topluluklar, 19. yüzyılda kentsel alanlarda birçok etnik grup arasında yaygındır. İç Savaş'tan sonra bu tür örgütler, sınırlı ekonomik kaynaklara sahip olan özgürleşmiş Afrikalı-Amerikalılar için özel bir anlam kazanmıştır. New Orleans'taki pek çok organizasyon ve geçit törenlerinde, konserlerde, siyasi mitinglerde ve cenazelerde caz grupları kullanılmıştır. Afrikalı-Amerikalı karşılıklı yardımlaşma, cenaze törenleri ve geçit törenleri için kendi ifadeli yaklaşımlarına sahiptir. Etkinliklerinde, topluluk coşkulu dans alayına katılır ve geçit törenlerine topluluk katılımı ile gerçekleşmiştir²¹.

1.3.2. Olgunluk-Gelişim Dönemi (1917-1930)

1917'de Original Dixieland Jazz Band ilk ticari caz kaydını New York City'de çalmış ve büyük bir ilgi görmüştür. Bu durum, caz müziğinde New Orleans tarzının ulusal bir değere dönüşmesine neden olmuştur.

1922'de Louis Armstrong'un hocası King Oliver tarafından Chicago'ya çağırılması ve Louis Armstrong öncüllerinden farklı olarak, New Orleans'ın çok sesli topluluk stilini solist sanatını geliştirmesiyle caz müziğinde bir devrime yol açmıştır²². Ayrıca, fonograf kayıtlarının teknik gelişimi Louis Armstrong'un enstrümantal ve sesli yeniliklerini yaymış ve onu uluslararası üne kavuşturmuştur.

---

¹⁸ “Jazz Origins in New Orleans”, https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:23.03.2021)

¹⁹ “Jazz Origins in New Orleans”, https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:23.03.2021)

²⁰ “Jazz Origins in New Orleans”, https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:23.03.2021)

²¹ “Jazz Origins in New Orleans”, https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:23.03.2021)

²² “Jazz Origins in New Orleans”, https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm, (Erişim tarihi:30.03.2021)

New Orleans müzisyenleri ve onların müzik tarzları, hızlı bir üslup değişiklikleri sonucu ulusal boyutta caz müziğini bu dönemde etkilemeye devam etmiştir. Caz müziği, 1930'ların ve 1940'ların Swing döneminde Amerika'nın tartışmasız popüler müziği olmuştur. 1940'larda ki bebop ve 1960'larda avangart tür gibi daha sonraki yenilikler, New Orleans geleneğinden daha da uzaklaşmasına neden olmuştur.

1.3.3. Günümüz ve Modern Popüler Müzikte Caz (1930-)

Caz müziği, popülerlik ve enerjik yapısı nedeniyle caz, pop, rock ve hip-hop gibi diğer türler tarafından da benimsenmiştir. İcracının sözlerini doğaçlama yaptığı serbest stil rap, caz müzisyenlerinin doğaçlamalarına çok benzer bir yapıdır. Cazın modern popüler müzik üzerindeki etkisi bazen gözden kaçmaktadır ancak bu konu çok önemlidir²³. Günümüzdeki modern müzikteki birçok türün bilerek (veya değil) caz müziğinden çok fazla şey ödünç almıştır. Caz müziğinin etkisi o kadar büyüktür ki, en çok hangi faktörlerin etkilediğini sıralamak ta zordur. Ancak, çağdaş tarzlar olarak, caz müziğinde öne çıkan birçok ortak akor gelişimi (yürüyüşleri), popüler müziğin çeşitli tarzlarında bulunabilir, ancak özellikle R&B, blues ve folk bu yapıya sahiptir²⁴.

1.3.3. 1.Ritim

Caz müziği, çok çeşitli ritimler içerir. En ünlüsü, sahip olduğu salınım ritmidir. Bu yapı popüler müziğe uyarlanıp blues müzik içinde de kullanılmaktadır. Caz müziği, ayrıca ritmik olanaklarını genişletmek için diğer kültürlerden ve sambas, bossa novas, afro-cuban ve diğerleri gibi çeşitli latin türlerini de popüler hale getirmiştir²⁵.

1.3.3. 2.Hip Hop

Hip hop, muhtemelen cazdan en çok etkilenen ve tartışmasız en popüler müzik türüdür. Yüzlerce ritim ve eşlik, çeşitli caz kayıtlarından döngü halinde bir metin için ritmik bir zemin görevi görerek tamamen yeni bir müzik yaratmaktadır. Doğaçlama açısından karşılaştırıldığında da karşılaştırdığımızda her iki tür arasında bir ortaklık da ortaya çıkmaktadır. Hip hop'ta aynı yaklaşım, ancak dil örnekleri ve / veya döngülerin üzerinden yapılmaktadır²⁶.

1.3.3. 3.Rock

Rock müziği daha çok blues ile ilgili olsa da, caz müziğinden çeşitli şekillerde alıntı yapmıştır. Her şeyden önce, Led Zeppelin, Pink Floyd, Jimi Hendrix, Neil Young gibi 60'ların ve 70'lerin en büyük rock grupları hepsi doğaçlamayı büyük ölçüde kullanmıştır²⁷ Buradaki temel hareket noktası, genellikle bir solistin plansız bir süre içindeki hareketleridir. David Bowie, Frank Zappa ve Sting gibi tanınmış rock müzik performansları genellikle caz müzisyenlerinin müzikalitesine sahiptir²⁸.

²³ <https://www.catawiki.com/stories/4191-5-ways-jazz-influenced-our-world#:~:text=Jazz%20Influenced%20Modern%20Music&text=Because%20of%20the%20popularity%20and,the%20improvisation%20of%20jazz%20musicians>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

²⁴ <https://www.indigoboom.com/single-post/jazz-influence-on-modern-music>, (Erişim tarihi:30.03.2021). Bu konuda, örneğin, blues gelişimi (yürüyüşleri), ve ünlü II-V-I (veya yakın akrabası IV-V-I) çoğu tarzda bulunur ve sayısız kez yeniden kullanılmıştır. Akor uzantıları, akor ikameleri ve modal değişim gibi bazı daha gelişmiş süreçler de cazdan ödünç alınmıştır. Tüm bu özellikler popüler müzikte kullanılır ve bugün bile birçok yapıyı oluşturur.

²⁵ <https://www.indigoboom.com/single-post/jazz-influence-on-modern-music>, (Erişim tarihi: 30.03.2021).

²⁶ <https://www.indigoboom.com/single-post/jazz-influence-on-modern-music>, (Erişim tarihi: 30.03.2021).

²⁷ <https://www.indigoboom.com/single-post/jazz-influence-on-modern-music>, (Erişim tarihi: 30.03.2021).

²⁸ <https://www.indigoboom.com/single-post/jazz-influence-on-modern-music>, (Erişim tarihi: 30.03.2021).

2. Caz Müziği ve Siyaset İlişkisi

Öncelikle, caz müziği, tarihsel önem açısından ağır ve yüklüdür; her notası, daha önce çalınan bir şeye bilinçli bir gönderme gibi ele rahatlıkla alınabilir²⁹. Caz müziği ve siyaset ilişkisi bu tür referanslar açısından bir nevi “siyasi masallar örmektir”. Ayrıca, caz müziği ve siyaset ilişkisi, beklenmedik bağlantılar kurmak veya kimlik kavramlarımızı sorgulamak için kullanılan güçlü bir araçtır da.

Caz müziği, 1950'lerin ortalarından 1970'lerin sonuna kadar, özgür ve demokratik bir Amerika dünyası anlamında bir imaj kazandırmak için Amerika'nın "ses silahı" olarak kullanılmıştır. Dizzy Gillespie, Dave Brubeck, Duke Ellington ve diğer tanınmış caz müzisyenleri, ırk sorunlarıyla ilişkili olumsuz imajı hafifletmek için dünyanın dört bir yanına – özellikle de bir dizi Komünist ülkeye - "caz elçileri" olarak gönderilmiştir³⁰. Bu politika iki sonuç doğurmuştur. Birincisi, Amerikalı olmayanların çoğu bu caz diplomasisinin arkasındaki Amerikancılığı sorgusuz sualsiz benimsemiş ve kabul etmiştir. İkincisi, Amerikan iç ve dış politikalarını eleştirmeye devam edip caz müziğini hâlâ takdir etmişlerdir. Bu durum daha da ilginç bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Caz müziği, Amerikancılık karşıtlığını ifade etmek için bir araç haline gelmiştir. Ancak ne olursa olsun caz müziğinin küresel bir siyasi bağlamda devlet gücünün bir aracı olarak caz müziğinin etkinliği açık olarak mevcuttur ve ortadadır³¹.

Ayrıca, caz müziği ve siyaset ilişkisi için şu yaklaşımın kullanılabileceğini belirtebiliriz. Bir kişi siyasetçi olduğunda, siyasetçinin söylediği her şeye en az bir kişinin “karşı” çıkması söz konusu olabilecektir. Müzikte ise, yapılan sanatı takdir etmeye istekli “en az bir kişinin” olması ihtimali vardır. Ancak, bu açıdan siyaset, siyasetçilerin insanlarla bilgi alışverişinde bulunmadıkları, sadece siyaseti sağladıkları bir monolog haline gelmiştir³². Caz ve siyaset arasındaki ilişkide net ortaya çıkan sonuç, son bir buçuk yüzyıldır birincisinin ikincisinin bir yansıması olmasıdır³³. Daha önce de belirtildiği gibi caz müziği, köleliğin bir sonucu olarak doğmuştur. Caz müziğinin bu anlamı, halkın her birinin yüz yüze olduğu sosyal gerçeklikle ilgisi olduğunu göstermektedir ve sürekli kılmaktadır³⁴. Örneğin, Amerikalılar 1929 Büyük Ekonomik Buhranı ile karşılaştıklarında caz müziği, morallerini yükseltmek için güçlü bir araç olmuştur. Ve bu dönemde toplumun değişmesi, caz müziğini de değiştirmiştir. Bu yeni müzik balo salonlarını daha önce cazı hiç duymamış beyazlarla doldurmuş ve Afrikalı-Amerikalılar tarafından çalınmasına rağmen beyazları dans ettirmiştir. Caz müziği, Amerikan toplumunun sahip olduğu bazı engelleri yıkmaya başlarken bununla birlikte, sosyal ayırım Afrika-Amerikalılar için hala bir sorun olarak devam etmiş ve onlara yönelik şiddeti ortadan kaldırmamıştır. Ancak, tüm bu durumu kınamak ve eleştirmek için de caz müziği kullanılmıştır. Burada görülen aslında caz müziğinin çok önemli özelliğidir. Caz müziği köklerine ve köklü geleneğine rağmen siyasi açıdan değişime çok kolay adapte olma yeteneğine sahiptir.

Diğer yandan, tarih boyunca müzik insanlara siyasetin onlara asla gerçekten vermediği bir şeyi de sağlamıştır. Bu umuttur. Caz müziğinin politikadan daha iyi kabul görmesinin nedeni, politik konuşmaların yoruma izin vermezken caz müziğinin buna yani yoruma yer vermesidir. Ayrıca cazın ne anlama geldiğine dair caz müziğinin kendi estetiği var. Bu estetik caz müziğine ayrımcılık ve

---

²⁹ 'Silence is betrayal': the jazz musicians putting the political into their playing, John Lewis, 2017, <https://www.theguardian.com/music/2017/nov/16/jazz-musicians-political-playing-london-jazz-festival-martin-luther-king-musicians>, (Erişim tarihi: 30.03.2021).

³⁰ The Global Politics of Jazz in the Twentieth Century, Cultural Diplomacy and "American Music", <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/22358>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

³¹ The Global Politics of Jazz in the Twentieth Century, Cultural Diplomacy and "American Music", <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/22358>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

³² <https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

³³ <https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

³⁴ <https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

baskıdan kurtulma hakkı sağlamıştır. Caz müziği oldukça basit bir dile sahiptir ancak onu çalmak ve onu inşa etmek için bir tür duygu gerekmektedir. Caz müziği ve siyaset ilişkisi bu açıdan da önemlidir. Siyasetin insanlarla yeniden bağlantı kurmasında, siyasetin kavramı halkın sahip olduğu ve uyguladığı bir etkinlik olmalıdır. Bu durumda siyaset teknik anlamda sahip olduğu gerçek ruhunu yeniden kazanması gerekmektedir.

Yukarıda açıklanan kavramlar açısından ikinci dünya savaşı arasındaki yıllarda caz müziği çok farklı bir değere sahiptir³⁵. Bu dönemde caz müziği Amerikan modernliğinin ortaya koyan bir anlamdan başka bir şey değildir³⁶. Bu dönemde caz müziği, dinamik, biçimsel esnekliği, duygusal dürüstlüğü, hoşgörülü sosyal normları ve ırksal karışımı ile hiyerarşi, saflık, ahlaki disiplin ve kültürel yükseliş gibi yerleşik kavram ideallerinin yerini almaya başlamıştır³⁷. Fakat aynı zamanda da endüstriyel Amerika sesi olmaya da devam etmiştir. Bu noktada caz müziği ve onu çevreleyen kültür, Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük ölçüde geleneksel kırsal ve küçük kasaba Anglo-Alman Protestan kültüründen Chicago, New York, Pittsburgh ve Detroit gibi hareketli metropol merkezlerinde merkezlenmiş dinamik, ileriye dönük bir kültürüne doğru bir geçiş te yapmıştır. Caz müziği, Amerika'nın ses, bakma ve hareket etme şeklini değiştirmiştir. Ayrıca, Amerikan hayal gücünün ve arzusunun da şeklini değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, caz müziği, Hollywood sinemasıyla birlikte modern Amerikancılığın önemli bir göstergesi olarak hizmet etmiştir³⁸.

2.1. Caz Müziği ve Siyaset İlişkisinde Bir Kavram: "Caz=Amerika'nın Klasik Müziği"

Caz müziği, içerisinde ki stillerin bolluğu ve sürekliliği, kısmen de müziğin doğal yaşlanma süreci ve köklerini anma ihtiyacının bir sorunu ve ayrıca ticari olarak yönlendirilen yenilik arayışına da bir yanıt olarak, "Amerika'nın klasik müziği" olarak adlandırılmıştır. Bu yüzden caz müziği, Amerikan ulusal hazinesi olarak kabul edilerek ve kurumsal tanıma biçimlerini oluşturmak için çok çalışılan bir müzik türü kapsamındadır. Üniversitelerde artan sayıda dersler için yeni caz tarihi ders kitapları piyasaya sürülmüştür. Bu durum "caz-klasik üçüncü akım" olarak da adlandırılmaktadır. Sonraki yıllarda radyo ve televizyon da caz programları yer almaya başlamıştır. Tüm bu süreç sonunda caz müziği, her düzeyde ABD müzik performansının ve eğitiminin giderek daha ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Aslında bu sonuç oldukça ilginçtir. Tarih boyunca caz müziğinin cazibesi, radikal bireyciliği, duruşu, geleneklere ve alışkanlıklara saldırısına rağmen bu anlam yüklenilmiştir. Bu anlam, Amerikan orijinali olarak ortaya atılan caz müziğinin, yeni korumacı misyon, yeniliğe karşı geleneği, direniş ve yerleşik otoriteyi vurgulayan bir akım haline getirmiştir. Yani, caz müziğini özel ve güçlü kılan şey, riskler ve mücadeleye dayalı anlatıya sahip cesur bir müzik olmasıdır. Caz müziğini geçmiş tarafından tüketilmekten kaçınabilen ve yaşayan ve büyüyen bir politik sanat formu olmaya devam etmesinin temel nedeni buraya dayanmaktadır.

Bu açıklamalar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal değişimlerle caz müziğinin gelişimi arasındaki ilişkiyi de temel olarak belirlediğini göstermektedir³⁹. Ancak, sosyal değişimlerle caz

---

³⁵ "Jazz in America after 1945", John Gennari, 2016, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:30.03.2021)

³⁶ "Jazz in America after 1945", John Gennari, 2016, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:31.03.2021)

³⁷ "Jazz in America after 1945", John Gennari, 2016, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:31.03.2021)

³⁸ "Jazz in America after 1945", John Gennari, 2016, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:31.03.2021)

³⁹ <https://canadiandimension.com/articles/view/jazz-and-radical-politics-louis-proyect>, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:01.04.2021)

müziğinin gelişiminde asıl ilginç nokta 1930'lı yılların caz müziği ve örgütlü sol hareketin ortak yükseliş dönemi olmasıdır⁴⁰. Bu dönemde, büyük caz grupları Komünist Parti anlamına geliyordu. Yani bu dönemki anlayışta caz müziğinin radikal doğası bir şarkının sözlerinde ifade edilen bir şey değil, müziğin toplumun en ezilen kesiminin acısı ve özlemi için konuşma istekliliği olarak algılanıyordu.

Ayrıca, bu dönem caz müziği başka bir yönünü de ortaya çıkartmıştır. Yukarıda bahsedilen çok saygın sol düşünceye yakın caz müzisyenleri, yapımcıları ve eleştirmenleri arasında geçen anlaşmazlıklar da vardır.

Ancak daha önemli ve ilginç olanı politik olan caz müziği halkından “uzaklaşan” siyah bir burjuvazinin oluşmasına da neden olmuştur. Hatta caz müziği halkın siyah burjuvazisinin müzikal eşdeğeri olarak görülmüştür. Bu anlaşılması zor bir paradokstur. Paradoksal olarak, uzlaşma, saygınlık ve resmi tanınmaya direnen ve sağlamaya çalışan “politik” caz müziği kendi içerisinde yozlaşmıştır. Yozlaşmış parça sözlerinin varlığı bu nedenle caz müziği protestosunun saflığını tartışır hale getirmiştir. Caz müziğinin bir ayrılıkçılık olarak anlaşılır olmaya başlaması ideolojisinin daha sonraki yıllarda Siyah toplumunda daha geniş olarak daha milliyetçi bir yöne doğru ilerletmiştir⁴¹.

3. Nazi Almanya'sı⁴² ve Müzik

İkinci dünya savaşı sırasında Nazi Almanya'sında müzik ve müzik anlayışı açıkça propaganda amacıyla “yeniden yazılmıştır”. Bu çok açık bir durumdur ve tartışılmaz. Ayrıca, İkinci dünya savaşı sırasında Nazi Almanya'sı müziği düşmanı korkutmak için de tasarlanmıştır. Bu durum ikinci dünya savaşı ve müzik tarihindeki en ilginç stratejilerden birisidir⁴³. Zaten çalışmanın temel yaklaşımı bu stratejiyi anlamak ve caz müziği açısından değerlendirmektir. Ayrıca, müzik, Almanya'da Nazi kültürünün yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Yaygın olarak ülkedeki propaganda, Nazi parti müziğini ve siyaseti bir araya getirmede müziğin en önemli araç olarak

⁴⁰ <https://canadiandimension.com/articles/view/jazz-and-radical-politics-louis-proyect>, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:01.04.2021)

⁴¹ Bu durumun en açık örneği Charles Mingus'un 1959'da Arkansas Valisi dokuzAfrikalı-Amerikalı lisesinin genci engellemek için Ulusal Muhafızları çağırma kararını protesto etmek için “Mingus Ah Um” albümüdür. Bu albüm de “Charles Mingus Presents Charles Mingus” sözleri şöyledir,

Oh Lord, don't let 'em shoot us!

Oh Lord, don't let 'em stab us!

Oh Lord, don't let 'em tar and feather us!

Oh Lord, no more swastikas!

Oh Lord, no more Ku Klux Klan!, <https://canadiandimension.com/articles/view/jazz-and-radical-politics-louis-proyect>, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>, (Erişim tarihi:01.04.2021)

Ünlü caz müzisyeninin şarkı sözlerinin ideolojisini ve “gizli anlamlarını” caz müziğinde çok ciddi tartışmadır. Örneğin, Billie Holiday'in "My man" (1951) şarkısının sözleri siyah feminist olduğu gerçeğini ortaya koyduğu iddia edilmektedir. Tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamların şarkı sözlerindeki ideolojileri ve anlamları etkileyip etkilemediğini ciddi olarak ele alınmalıdır. Bu konuda bkz.: “The Ideologies of Jazz”, <https://mediaprocessesinfluences.wordpress.com/2012/12/05/the-ideologies-of-jazz/>, (Erişim tarihi:01.04.2021)

⁴² Nazi Almanya'sı, Almanya'nın 1933 ile 1945 yılları arasında, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) idaresi altında, tek parti rejimine dayalı yönetim sistemiyle “Führer” unvanlı hükûmet (1933-45) ve devlet başkanı (1934-45) Adolf Hitler'in liderliğinde egemenlik sürdüğü döneme verilen isimdir. Alman tarihi içerisinde “Reich” döneminin üçüncüsüdür; bundan dolayı Üçüncü Reich ismiyle de nitelendirilir. https://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_Germany, (Erişim tarihi:02.04.2021). Bu konuda geniş kaynak olarak bkz.: “Betrayal : German churches and the Holocaust”, Ericksen, Robert P; Heschel, Susannah, Fortress Press,1999

⁴³ “Swing time for Hitler: how the Nazis fought the allies with jazz”, <https://www.theguardian.com/stage/2014/sep/16/propaganda-swing-nazi-jazz>, (Erişim tarihi:01.04.2021)

kullanılmasıdır. Müzik anlayışı, fikirleri en üst seviyeye çıkartmak ve ideal kültürü şekillendirmek için kullanılmıştır⁴⁴.

Adolf Hitler'in müzik ve sanat hakkındaki görüşleri, onun yaşam deneyimlerinin ürünü olduğu söylenebilir. Adolf Hitler'in kendisi de bir sanatçıdır. Adolf Hitler'in sanat ve müziğin hayatı olduğunu inandığı da iddia edilebilir⁴⁵. Özellikle, Adolf Hitler'in bu yaklaşımı Alman opera bestecisi, tiyatro direktörü, müzik teorisyeni ve yazarı Wilhelm Richard Wagner'in⁴⁶ görüşlerinden ve müziğinden derinden etkilenmiştir.

Nazi Almanya'sında müzikologlar da belirgin olarak bir Alman müziğinin ve Alman müzik anlayışının şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır. Özellikle, müzikolog "Michael Meyer" bu kişilerin en önemlisidir. Michael Meyer ve o dönemin önde gelen müzikologlarının birçoğunun kullandığı ifadeler, manifestolar, makaleler ve kitapların amacı totaliter bir tasarım yaratmak ve bunları uygulama koymak ve dayanmaktadır. Bu uygulama kültürel alanda Nazi iktidarının meşrulaştırılmasında çok önemli bir rol oynamıştır⁴⁷. Buradaki önemli nokta, Nazi Almanya'sının kendi "saf" müziğini belirleme kriteridir. Nazi Almanya'sının kendi "saf" müziğini belirleme kriteri, büyük ölçüde bestecinin "ırkına" ve "kişisel ideolojisine" dayanmaktadır. Bu durumun en açık ifadesi, Paul Joseph Goebbels'in "Yahudi ve Alman müziği, doğaları gereği, bunlar zıt şeylerdir" ifadesinde yer almaktadır. Ancak, Nazi Almanya'sı müzikologları ideallerini her yönüyle aşlamayı amaç edinseler de, kabul edilebilir ve saf "Alman" müziği için kriterleri belirleme de yine de bir kriter sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır⁴⁸. Bu açıdan Nazi Almanya'sı ve Nazi Almanya'sı müzisyenleri kendilerini haklı çıkarmaya çalıştıkları yollarda tutarsızlıklar ve hatta istisnalar yapmak zorunda da kalmışlardır. Ek olarak, bu uygulama, pek çok müzikolog ve tarihçi tarafından da açıkladığı gibi, yalnızca Nazi ideolojisinden etkilediği, Nazi rejimine siyasi olarak uygun olduğu için ve müzik kavramına kalıcı bir değer yaratmadığı düşünülen bir besteci sınıfı tanımlamasına (belki de oluşmasına) da neden olmuştur.

Ayrıca bu süreçte, Nazi Almanya'sında, Alman ulusunu yoğun bir şekilde müzik temelli bir ulus olarak görülmüştür. Bu yüzden, bu durum, partinin kamu propagandasında kapsamlı müzik kullanmasına neden olmuştur. Alman milliyeti ve kültürü fikri müzikle çok yakından bağlantılı hale gelerek Almanların müzikleriyle tanınmak istemelerine ve Nazi parti üyelerinin müzik uzmanı olarak görülmesi sağlamıştır⁴⁹.

Nazi Almanya'sında "müzik" için en çok kullanılan kavram "yozlaşma" dır. "Yozlaşma" kelimesi Üçüncü Reich için kabul edilemez herhangi bir sanat veya müziği tanımlamak için kullanılmıştır. Adolf Hitler, Alman kültürünü "hastalıklı istisnalarından" kurtulacağı iddia da etmiştir. Bu kapsamda yapılan en ciddi uygulama 1933 yasalarından sonra ki, Reichsmusikkammer (Reich Müzik Odası) uygulamasıdır. Bu uygulama, tüm Alman müzisyenlerin kaydını talep ederek yüzlerce yetenekli bestecinin çalışmaları kasıtlı olarak kontrol edilmesidir. Bu uygulama sonucu bazı

⁴⁴"Music in the Third Reich", DeLora J. Neuschwander, Musical Offerings: Vol. 3: No.2, Article 3, DOI: 10.15385/jmo.2012.3.2.32 012, s.92

⁴⁵ "Music in the Third Reich", a.g.e., s.93

⁴⁶ Wilhelm Richard Wagner sıradan bir müzik teorisyeni olarak ele alınamaz ve alınmamalıdır. Wilhelm Richard Wagner, "müziği şiirle gübrelemek" anlayışına bağlı olarak, tonal armoniyi tartışmasız üst seviye, kompleks armoniler, orkestra yönünü yapan ve geliştiren kişidir. Wilhelm Richard Wagner için "sözler köklerdir ve müzik çiçektir" anlayışı geçerlidir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: "Music 320 Richard Wagner (1813-1883)", <https://www.uwsp.edu/cofac/faculty/pholland/Documents/320/15%20Wagner.pdf>, (Erişim tarihi:01.04.2021) ve "Richard Wagner's Theories of Music", E. Gryzanowski, (Erişim tarihi:01.04.2021)

⁴⁷ "Music in the Third Reich", a.g.e., s.96

⁴⁸ "Music in the Third Reich", a.g.e., s.96

⁴⁹ "Music in the Third Reich", a.g.e., s.100

müzisyenlerin kariyerleri, ırk veya müzik tarzları nedeniyle Üçüncü Reich'i rahatsız ettiği için sona erdirilmiştir. Bu durum öyle bir noktaya gelmiştir ki 1938'de, yozlaşmış müzik örnekleri, halkın görmesi için Entarte Musik Sergisinde halka sergilenmiştir. Daha ilginç, Jacob Ludwig Felix Mendelssohn, Gustav Mahler and Arnold Schoenberg 'in ünlü eserleri, kabul edilemez müzik örnekleri sınıfına dahil edilmiştir. Sonuç daha da ilginçtir. İnanılmaz derecede yenilikçi ve gelecek vaat eden bir müzisyenler nesli, müzik tarihindeki yerinden bu uygulamayla çıkarılmıştır. Ancak bu durumun tersi olarak Üçüncü Reich'in "müzik harikaları" olarak kabul ettiği üç bestecide bulunmaktadır. Bu besteciler, Ludwig van Beethoven, Richard Wagner ve Anton Bruckner'dir. Özellikle yukarıda açıkladığım gibi Richard Wagner'de bu anlayışın (ve her şeyin) somutlaşmış hali olarak ele alınabilir⁵⁰.

Son olarak, Nazi Almanya'sı ve müzik başlığında belirtilmesi gereken diğer nokta, müziğin kendilerince Üçüncü Reich'i saflığı ve büyüklüğü ile ilgili olarak gerekli olduğuna açık olarak inanılmasıdır. Müzik üç başlığa dayandırılmıştır. Bunlar, Alman ırkı, kültürü ve sanatıdır. Nazi Almanya'sında beslenen tutkulu nefret ideolojisi ve müzik denilen bu güçlü silahı yıkıcı ve nefret yayacak şekilde bir araç olarak kullanması için bu dönemde geçerli olmuştur. Ancak, Üçüncü Reich'in müziğin kötülük, yalan ve nefretin yayılması için kullanılması ne kadar gerçekse ayrı bir anlamda potansiyel olarak motivasyon ve restorasyon için kullanılma gücüne sahip olmasını ve Üçüncü Reich dönemi için bunların da kullanıldığının kabul edilmesi gereklidir ve gerçektir. Sonuçta, Nazi Almanya'sında müziğin kötü amaçlar için kirletilmesi ya da "kirletilmiştir" iddiası ve bu dönemde müzik yoktur ve yok edilmiştir iddiası da tartışmaya açıktır ve doğrudan kabul edilemez.

3. Nazi Almanya'sı ve Caz Müzik

3.1. Nazi Almanya'sın da Caz Müzik Anlayışı

Nazi Almanya'sı ve caz müzik ilişkisi, Adolf Hitler'in şansölyeliği süresince, müzik bürokrasisi içerisinde Richard Wagner tarafından sembolize edilen –ve yukarıda açıklanan- müzik ile caz gibi popüler talep arasındaki gerilimi dengelemek için yapılan mücadele olarak tanımlanabilir⁵¹. Ayrıca, Almanya'da, Birinci Dünya Savaşı sonrası, "savaş anılarının sarsılmasına" yardımcı olan "savaş sonrası dans çılgınlığı" olarak adlandırılan eğlence kültürü de oluşmuştur⁵². Bu noktada, caz müziğinin İngiltere ve Fransa'da zaten sağlam bir zemine sahip olmasının destek anlamında bu anlayışa etkisi de olmuştur. Savaş sonrası morallerin düzeltilmesi için oluşan dans çılgınlığı sayesinde Almanya müziğinin ve dans kültürünün merkezi haline gelmiştir. Bu etki, 1920'lerin ortalarında mali istikrara düzeldikçe ve kamusal eğlenceye daha fazla harcama yapıldıkça kısa bir süre sonra da caz müziği (dans müziği) yayını yapan Alman yayın sisteminin genişlemesiyle genişlemeye de devam etmiştir. Bu durum 1920'lerde Almanya'da bir nesil Alman caz hayranı (ve bazı müzisyenler) yetişmesini de sağlamıştır⁵³. Caz müziğinin gelişmesini sağlayan ve 1930'larda Avrupa'yı kasıp kavuran etkisi karşısında artan Milliyetçik duyarlılığı ve Nazi kontrolüne de söz konusu olmuştur. Caz müziğinin gelişmesini ve popüler olmaya devam etmesine sağlayan koyu hayran kitlesidir. Aslında bu hayran kitlesinin varlığı Nazi Almanya'sına ve Nazi etkisine büyük bir bilgi kaynağı sağlamıştır. Bu güç, Nazi propagandası tarafından fark edilerek, caz müziği aracılığıyla destek ve güç kazanmanın merkezi bir aracı haline gelmiştir. Nazi propagandası teknikleri çok daha geniş kapsamlı olmuş ve popüler kültürün neredeyse her yönünü kapsayacak şekilde büyümüştür.

⁵⁰ "Music in the Third Reich", a.g.e., s.100

⁵¹ "Music and Politics in Hitler's Germany", <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=mhr>, (Erişim tarihi:02.04.2021)

⁵² "Jazz Banned: How Jazz Music Shaped Nazi Germany", Stella Coomes, Matthew Vannelli PSU Challenge History of Modern Europe, 2019, s.4

⁵³ "Jazz Banned: How Jazz Music Shaped Nazi Germany", a.g.e., s.4

Bu kapsamda, Nazi Propaganda Müdürlüğü bünyesinde başlangıçta bir Müzik Birimi olmamasına rağmen, Nazi Partisi, halkın kulağına ulaşan müziği sınırlandırmak için basın ve radyoyu kontrol etmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. 1933'te kabul edilen Kamu Hizmeti Restorasyonu Yasası önemlidir. Bu yasanın onuncu maddesi Yahudilerin ve "Aryan olmayanların" müzik endüstrisinden tasfiye edilmesini belirtmektedir. Ayrıca bu durum Nazi Almanya'sında caz müziği sansürü girişimlerinin en önemlisidir⁵⁴.

Nazi Almanya'sı devlette mutlak hiyerarşinin olmasını sonucu, enformel bürokrasinin anormal boyutta artması olarak da tanımlanabilir. Ancak, Adolf Hitler'in, sanat politikasına olan yoğun kişisel ilgisi bürokraside farklı sonuçlara neden olmuştur. İlk olarak, Adolf Hitler'in, sanat görevlendirmelerin de isteksiz davranması sanat alanında son derece karmaşık bir duruma neden de olmuştur. Tüm müzikal tiyatroların kontrolünü ayrı ayrı üstlenilmiştir ve Adolf Hitler müzik materyallerinin yayınlanması için uygulamalar ilan etmiştir. Adolf Hitler'in genel olarak müzik kültürünün idaresine karşı "bir tekel gücü" anlamında savaş ilan ettiği bile iddia edilmektedir. Bu durumda ki tek istisna kişi ve aslında bir anahtar figür de olan Alfred Rosenberg'dir⁵⁵. Alfred Rosenberg, Alman orta sınıfını partiye çekmek için sanat üzerine siyasi bir birlik oluşturmuş ve Ayrıca Nazi Alman Kültür Derneği'ni (Nationalsozialistische Gesellschaft für deutsche Kultur) kurmuştur⁵⁶. Bu dönemde ortak müzik kültürünün somut örneği, Nazi döneminde yeniden önem kazanan halk müziğidir. Almanlar on dokuzuncu yüzyılın başlarından beri dilbilimsel ve mitolojik kökenlerinden ilham almış olmalarına rağmen, Nazi Almanya'sı halk müziğine özellikle güçlü ve bilinçli bir dönüş yapmışlardır. Nazi Almanya'sı halk müziği dışındaki müzik türleri "dejenere müzik (entartetemusik)" olarak adlandırılmıştır.

Nazi Almanya'sın da "dejenere müzik kavramı çok önemlidir. Açıkça, Nazi Almanya'sı yetkilileri, dinleyiciler arasında tötönik (ırksal) kimlik duygusunu artırmak için müziği didaktik olarak kullanmışlardır. Ancak, yine de Nazi Almanya'sı müzik politikası halkın baskılarına ve halkın talebine karşı da az olsa da duyarlılık sahibidir. Bu yüzden Joseph Goebbels, kitlelere eğlence sağlama zorunluluğunu da bir ölçüde dikkate almıştır. Bu uygulama bir çelişki olarak ele alınmamalıdır- bence- kimlik duygusu için bir strateji olarak görülebilir. Joseph Goebbels, popüler müziği vatandaşların dikkatini dağıtan, onları Almanya'nın ırksal kökenleri hakkında bir müzikal tartışmaya sokan bir kavram olarak görmüştür. Amerikan müziği, özellikle caz müziği ilk başlarda bu şekilde ele alınmıştır. Caz müziğine milliyetçi tepkiler, "yozlaşmış müzik" olarak sürekli hedef haline gelmiştir. Nazi Almanya'sı, Almanları, özellikle de gençleri bu tür dejeneratif etkilerden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bu dönemde ilginç yaklaşımlarda olmuştur. Siyahların caz müziğinin "cinsel içeriğini" herhangi bir plan ve amaç olmaksızın saf bir şekilde kullandıkları iddia edilmiş bunun nedeni olarak da doğru bir şekilde strateji oluşturacak beyin kapasitesine sahip olmadıkları belirtilmiştir. Ters olarak Yahudilerin beyin kapasitesine sahip oldukları ancak onu kötülük için kullandıkları iddia edilmiştir. Hatta Yahudilerin büyük bir komplonun parçası olarak Alman kadınlarını sistematik olarak hedef alıp baştan çıkarmak için caz müziğini kullandıkları için suçlamışlardır⁵⁷.

---

⁵⁴ "Jazz Banned: How Jazz Music Shaped Nazi Germany", a.g.e., s.5

⁵⁵ Alfred Rosenberg (12 Ocak 1893 - 16 Ekim 1946) en etkili Nazi entelektüellerinden biri olmuştur. Kariyeri boyunca bir dizi önemli devlet ve Nazi Partisi görevlerinde bulunmuştur. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/alfred-rosenberg-biography>, (Erişim tarihi:02.04.2021) Ek olarak, Adolf Hitler'in Kavgam'ının dışında, Alfred Rosenberg'in kitabı "Yirminci Yüzyılın Mitosu-Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts - The Myth of the Twentieth Century" (1930), Nazi dünya görüşünün önemli kaynaklarından birisidir. Nazi partisi gazetesinde yayın yönetmenliği de yapmıştır.

⁵⁶ <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=mhr>, (Erişim tarihi:02.04.2021)

⁵⁷ "Jazz Banned: How Jazz Music Shaped Nazi Germany", a.g.e., s.6

Bu konuyu Joseph Goebbels özellikle “her müzik herkese uygun değildir” yaklaşımı ile yorumlamıştır diyebiliriz. Bu nedenle bu tür eğlence tarzının geniş kitleler arasında var olma hakkı da vardır ama devlet liderlik görevi de zamanı geldiğinde endişelerin ortadan kaldırılmalı ve halk müziğinin iyileşmesi için müdahale edebilmelidir. Joseph Goebbels aksi takdirde toplumun ve müziğin "yozlaşmaya" uğramış olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca, Nazi Almanya'sı her zaman müzikle özel bir bağ kurmuştur. Bunun tarihsel nedeni de vardır. Alman besteciler, on sekizinci yüzyıldan itibaren klasik müzikte baskın bir yaratıcı güçtür. Bu ağır müzik mirası ve klasik müziğin Alman toplum yaşamındaki üstün konumu göz önüne alındığında, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu durum, Alman klasik müziğin için tam bir çelişki olmuştur. Nitekim klasik müzik belli kaynakları hariç diğer müzik türleri denejere olarak kabul edilip bu müzikler bir propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bu müzik türünün başında da caz müziği gelmektedir.

3.2. Nazi Almanya'sın da Propaganda Aracı Olarak Caz Müzik Anlayışı

Yukarıda açıklamaya çalışıldığı gibi, Nazi Almanya'sı resmi olarak caz müziğini kabul etmemiştir. Hatta caz müziğinden nefret edilmiş ve karşı konulmuştur. Adolf Hitler, caz müziğinin ilkel ve ahlaksız olduğunu iddia etmiştir. Yine daha öncede açıklandığı gibi, Joseph Goebbels için caz müziği “dejenere müzik” olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte özellikle 1933'ten itibaren radyo istasyonlarının caz müziğine benzer herhangi bir müzik türünün de çalması yasaklanmıştır. Caz müziğine o kadar büyük bir tepki vardır ki, müzisyenlere, siyah sanatçılara benzemek için enstrümanlarını nasıl tutacakları konusunda kesin talimatlar verildiği belirtilmektedir. Ayrıca bir emirle "doğaçlama riffleri” de yasaklanmıştır. Hatta caz müziği uzaylı (fremdländisch) müziği olarak adlandırılmış ve ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Bu noktada çalışmanın asıl açıklamaya çalıştığı şu soru sorulmalıdır. Neden bu kadar olumsuz anlayış belli bir noktadan sonra propaganda aracına dönüştürülmüştür ve dönüşebilmiştir?

Bu soru iki şekilde cevaplanabilir.

Birincisi radyo yayınlarının propaganda gücünün farklı ve etki olarak ortaya çıkmasıdır.

İkincisi ise, Joseph Goebbels'in Propaganda Bakanlığı (Propagandaministerium) emriyle oluşturulan yeni bir propaganda anlayıştır. Aslında yeni bir propaganda stratejisi demek daha doğrudur. Bu nokta Joseph Goebbels'in özelinde dikkatle incelenmelidir. Nazi Almanya'sının savaş zamanı lider gurubu terfi ettirilmiş beceriksizlerden oluşan bir gurup olduğu açıktır ancak Joseph Goebbels'in bu gurupla gerek eğitim ve gerekse konumu açısından çok farklı yerde olduğu kabul edilmelidir. Birincisi, Joseph Goebbels gerçekten çok zeki bir görev adamıdır⁵⁸. İkincisi kesinlikle eleştirilemeyecek bir eğitime sahiptir. Joseph Goebbels, Heidelberg Üniversitesi'nde doktora tezini 19. yüzyıldan kalma küçük bir romantik oyun yazarı olan Wilhelm von Schütz üzerine yazmış ve 1921'de doktora derecesi aldıktan sonra 1940'a kadar 14 kitap yazmıştır⁵⁹. Bu durum Joseph Goebbels'in propaganda bakanı olarak dahi sadece Adolf Hitler'in ideolojisinin mesajlarını ortaya koymaktan daha fazlasını yapabilecek birisi anlamı taşımaktadır (bu benim iddiamdır ve eleştiriye açıktır).

Joseph Goebbels'in ilk stratejik yaklaşımı, savaştan giderek yorulan Alman halkı üzerinedir. Ayrıca, morallerini zayıflatmaya çalıştığı müttefik askerleriyle ilişki kurması gerektiğinin farkına varması da aslında bir stratejidir. Bu durum oluşanla başa çıkma konusundaki kararlılığı, onu bazı farklı stratejik uzlaşmalara da götürmüştür⁶⁰. Bu strateji, caz müziği ve bir anlamda dans müziğini

⁵⁸ “Hitler's Very Own Hot Jazz Band”, Mike Dash, 2012, <https://www.smithsonianmag.com/history/hitlers-very-own-hot-jazz-band-98745129/>, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁵⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Goebbels#cite_note-FOOTNOTEManvellFraenkel201017-21, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁶⁰ “Hitler's Very Own Hot Jazz Band”, Mike Dash, 2012, <https://www.smithsonianmag.com/history/hitlers-very-own->

–swing- Adolf Hitler'in amacına uygun hale getirme girişimidir. Yani, Joseph Goebbels önceki yaklaşımın tam zıddı olarak, Nazi onaylı, devlet destekli bir caz orkestrası kurmayı propaganda amaçlı hedeflemiştir. Ayrıca, Joseph Goebbels propaganda olarak “düzgün Almanlar” için uygun olmadığı düşünülen caz müziğini, Nazi savaş çabalarına yardımcı olmak için kullanılma stratejisini gündeme almıştır. Bu uygulamanın sonucu olarak “Charlie and His Orchestra” olarak bilinen bir caz grubu kurulmuştur. Bu noktada bahsedilmesi gereken diğer isim, Ludwig "Lutz" Templin'dir. Alman caz müzisyeni olan Ludwig "Lutz" Templin keman ve saksafon çalan ve kompozisyon eğitimi almış bir müzisyendir. Ayrıca bu grupta ki diğer önemli isim şarkıcı Karl "Charlie" Schwedler'dir. Bu grup, 1941'den 1949'a kadar Almanya'da Joseph Goebbels'in propaganda amaçlı çok sayıda kayıt yapmıştır. Alman radyosunda yayınlanan “Charlie and His Orchestra” grubunu Ludwig "Lutz" Templin tarafından yönetilmiştir⁶¹. Ludwig "Lutz" Templin, propaganda sözleri eklenmiş Amerikan caz standartlarının yeniden yazarak bunların Nazi radyo istasyonlarında yayınlanmasını sağlamıştır.

Buradaki önemli nokta şudur. Joseph Goebbels'in propaganda amaçlı Alman radyosunda yayın yapan “Charlie and His Orchestra” aslı amacı düşmana saldırmaktır. Almanya kendi gruplarını kurup, maaşları hükümet tarafından ödenen bir tür müzisyen memur gurubu yaratmış ve memurların görevleri olarak da Amerikan tarzı dans müziği kaydetmek, sözlerini değiştirmek ve müttefiklere yayınlamak olarak belirlemiştir⁶².

Ludwig "Lutz" Templin ve grup arkadaşları Hollywood ve Broadway hitleri için Nazi dogmasına uyacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Başlangıçta, hiçbir zaman ülke içinde yayınlanmak üzere tasarlanmamış olan bu parçalar daha sonra savaş ilerledikçe ve Alman halkının moral dalgalanmalarına bağlı olarak, Joseph Goebbels tarafından Alman topraklarında çalınmasına izin verilmiştir. Ludwig "Lutz" Templin ve grup arkadaşları toplamda yaklaşık 270 şarkı kaydetmiş ve hatta ilginç bir biçimde savaş ortamında, savaşın en büyük popüler yıldızlarından biri olmuşlardır⁶³. Ludwig "Lutz" Templin ve grup arkadaşları bu çalışmaya dahil olmadan önce toplama kamplarında bulunmaları da ilginç bir noktadır. Bu uygulama ile birlikte caz müziği icra etmek Ludwig "Lutz" Templin ve grup arkadaşlarına yalnızca siyasi koruma ve mali güvenlik sağlamakla kalmamış aynı zamanda sevdikleri müziği savaş ve Nazi rejimi altında icra etmeye devam etmelerini sağlamıştır. Bu nokta savaş ortamının aslında nasıl anlamsız bir ortam olduğunun da kanıtıdır.

Joseph Goebbels ve “Charlie and His Orchestra⁶⁴” grubunun propaganda temelli ilginç projeleri de olmuştur. Bu projelerden birisi, “I've Got A Pocketful of Dreams” parçasıdır. Parça, Alman ırkı üstünlüğünü anlatan, Sir Winston Churchill'in umutsuzluğu ve Yahudi komploları ile ilgili mesajları içeren en ilginç örnektir.

I'm gonna save the world for Wall Street

Gonna fight for Russia, too

I'm fighting for democracy

I'm fighting for the Jew,

And ‘You're Driving Me Crazy’ was rephrased like so, in reference to Churchill: “Yes, the Germans are driving me crazy / I thought I had brains / But they shot down my planes

hot-jazz-band-98745129/, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁶¹ <https://blog.shops-net.com/36592051/1/lutz-templin.html>, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁶² Andrew Dickson, “Swing time for Hitler: how the Nazis fought the allies with jazz”, <https://www.theguardian.com/stage/2014/sep/16/propaganda-swing-nazi-jazz>, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁶³ Andrew Dickson, “Swing time for Hitler: how the Nazis fought the allies with jazz”, <https://www.theguardian.com/stage/2014/sep/16/propaganda-swing-nazi-jazz>, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁶⁴ Bu konuda, David Eisermann ve Florian Steinbiss tarafından yönetilen ve 2018 yapımı “Propaganda Swing: Dr. Goebbels' Jazz Orchestra” filmi ilginçtir.

And 'You're Driving Me Crazy' was rephrased like so, in reference to Churchill

Yes, the Germans are driving me crazy

I thought I had brains

But they shot down my planes, gibi şarkı sözleri olan parça “anti-semitic sounds of Nazi jazz” yeni bir caz türü olarak bile adlandırılabilir⁶⁵. Bu parça bir bakıma Almanya'nın savaşı kazanmasını, Sir Winston Churchill'in Alman bombalarından kaçınmak için geceleri mahzenlerde saklanan sarhoş bir megalomanyak olduğunu, benzer şekilde, Roosevelt uluslararası bankacılık kartellerinin bir kuklası olduğunu ve son olarak tüm Müttefiklerin savaş çabasının "Yahudilerin" hizmetinde olduğunu anlatmaktadır⁶⁶.

4. Sonuç

Siyaset en basit biçimde iletişime dayanmaktadır. Genel olarak siyasetçilerin emrindeki tüm unsurlar ile bilgi aktarımının hızlı ve daha kolay olduğu doğrudur; ancak bu, elbette demokrasiden bahsederken, bir yönetici ile onun görevlileri aracılığı ile halkla iletişimde olumluluk anlamına gelmemektedir. Bu nedenle siyaset, mesajın halka gönderildiği, ancak alımın onaylanmadığı ve hatta cevap alma olasılığının düşük veya hiç olmadığı bir tür monolog haline gelebilmektedir. Aynı durum, insanların herhangi bir sosyal veya politik gerçeklikle ilgili memnuniyetsizliklerini temsilcilerine ifade etmeye çalıştıklarında da olmaktadır. İnsanlar mesajlarının alındığına inanma eğilimindedir, ancak politikacılar tarafından alınan çok yoğun bilgi için tüm sorunları ele almaları çok zordur. Öte yandan müzik özellikle de caz müziği büyük miktarda iletişim gerektirmektedir. Caz müziğinde büyük miktarda iletişim olmasaydı caz müziği zaten olamazdı. Çünkü caz müziği önceki bölümlerde anlatıldığı gibi bir anlatımdır da. Bu iletişim sadece sanatçı ile seyirci arasında değil, müzisyenler arasında da gerçek bir sohbetir. Politikanın aksine caz müziği, insanlarda duygusal bir tepki yarattığı için de bir sohbetir. Bununla birlikte, çoğu zaman politik retorikler, kabul ve destek kazanmak için duygusal tepkiye neden olmaya da çalışırlar. Ancak bu tepki geçicidir. Caz müzik ise dinleyici tarafından içselleştirilmeyi başararak kabul edilmesini sağlar.

Tarih üzerine çalışanlar Nazi Almayasının - en hafif tabirle - sanata karşı çelişkili bir tutum sergilediğini kabul etmektedir. Nazi Almayası "yozlaşmış" veya “avangart” olarak gördüğü çalışmalarını reddetmiştir. Richard Wagner, Ludwig van Beethoven, Johann Wolfgang von Goethe ve Johann Christoph Friedrich von Schiller gibi Alman sanatçıları yücelterek milliyetçi bir kültür oluşturmaya çalışmıştır. Ancak, ilginç ve özel olarak, bu dönemde yüksek rütbeli Nazi subaylarının yasak müziğe ve sanata hayran kaldıkları da açık bir gerçektir. Joseph Goebbels'in bizzat kendisi daha önce deneysel bir roman yazmış başarısız bir oyun yazarı olarak o dönemde dışavurumcu resim açıkça savunmuştur. Oysaki dışavurumcu resim o dönem için utanç verici olarak kabul edilmektedir.

Bir müzik türünün nasıl çalınabileceğine dair sınırlar ve yönergeler koymak hiçbir zaman mümkün değildir. Bu girişimler sadece şekil amaçlı olabilmıştır. Ancak, Nazi Almanya'sının amacı bir müziğin nasıl çalınabileceğine dair sınırlar ve yönergeler koymak değildir ve bu kadar sığ da değildir. Zaten yanlış anlaşılabilir budur. Nazi Almanya'sının amacı uyguladığı düzenlemeler ile müziği siyasi propaganda için bir araç olarak “yeniden” kullanmaktır. En basit olarak, sözlerinde “ırk” kavramının olmasının amacı Yahudileri ve hedef alınan diğer insanları korkutmayı amaçlamaktır. Ancak, Nazi Almanya'sı caz müziğini bir kültür olarak almış ve caz kültürünü kabul ederek bu müzik türüne farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Nazi Almanya'sı caz kültürünün ve müziğin

---

⁶⁵ <https://www.historyextra.com/period/second-world-war/hitlers-jazz-band-how-the-nazis-used-swing-as-propaganda/>, (Erişim tarihi:03.04.2021)

⁶⁶ “Josef Skvorecky Recites The Nazis 10 Rules To Combat Jazz”, <https://flashbak.com/josef-skvorecky-recites-the-nazis-10-rules-to-combat-jazz-368094/>, (Erişim tarihi:03.04.2021)

gücünü anlamış ve bunu kendi yararlarına kullanmışlardır. Kullanımdaki en basit amaç ise “mesajlarını halka yaymaktır”. Caz müziği bu kapsamda, Nazi propagandasının ve kültürel işlerin idaresinin merkezinde yer almıştır. Bu yüzden caz müziği üzerinde görülen Nazi kontrolü, sansürün ve kamusal erişilebilirliği kontrol etmenin ötesine geçerek, Nazilerin propaganda grupları ve orkestraları oluşturmaya kadar uzanmıştır. Yaşatılmaya çalışılan yine Nazi değerleridir. İronik olarak, Nazi Almanya'sı caz müziğini onayla-ma-masına rağmen, yeterince popüler propaganda aracı olarak “yeniden kullanımı” onların yararına olmuştur. Erken olarak farkına varmışlardır. Bu durumun mimarı tabii ki Joseph Goebbels'dir. Joseph Goebbels, olayların özel durumuna bağlı olarak, caz müziği ve cazdan etkilenen farklı müziklerin-özellikle swing- işlevini son derece değişken kıldırıştır. Joseph Goebbels, yandaşlar için caz müziğini propaganda amacı dışında ilginç olarak diğer özgün buluşu, “oyalama aracı” olarak caz müziğinin kullanılmasıdır. Bu durumun kanıtı, caz müziğinin popülaritesinin Almanya'da İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından azalmasına rağmen bu müzik türü hala umudun sembolü olarak kullanılmasıdır. Joseph Goebbels, müziğin gücünün toplulukta oluşan nefretten daha güçlü olduğunu iddia etmiş ve stratejik olarak bu dayanıklılığı kanıtlamıştır. Ayrıca, propaganda mesajlarının birer antitezleri olduğunu da caz müziği ile ortaya koymuştur. Caz müziği Üçüncü Reich döneminde popüler değildir ama tarihsel olarak değişimi teşvik etmek ve bir fikir öne sürmek için bir araç olarak kullanılabilmiştir. Böylece caz müziği bir değer göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, caz müziği icra edenin deneyimlerine dayanan duygusal mesajlarla dolu bir müzik türüdür. Genellikle bu mesajlar, eşitsizlik veya eşitlik açıklamaları ve baskıcı egemen ideolojilere (çoğunlukla siyahı erkek ve kadınlardan oluşan) karşı mücadeleler içermektedir. Ancak bir müzik türü olarak caz müziği, güçlü, zalim bir diktatörün bir silah gücüne sahip olabileceği gerçeğini de kanıtlanmıştır. Caz müziğinin sahip olduğu “politik güç” hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Bu güç Nazi Almanya'sında net olarak kanıtlanmış ve kullanılmıştır. Nazi Almanya'sında caz müziğiyle ilgilenenlerin batı yaşamı ve demokrasi dünyasına bağlantıyı caz müziği aracılığıyla sağlamaya çalıştıkları da düşünülebilir. Net olan şudur ki caz müziği umut sağlamak için bir fırsat özelliğine hep olacaktır.

Kaynaklar

Stella Coomes, Matthew Vannelli, “Jazz Banned: How Jazz Music Shaped Nazi Germany”, PSU Challenge History of Modern Europe, 2019

Hitler's Very Own Hot Jazz Band”, Mike Dash, 2012

<https://www.openculture.com/2019/10/martin-luther-king-jr-explains-the-power-of-jazz.html>

<https://www.learnjazzstandards.com/blog/why-jazz-matters>

<https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>

<https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>

<https://www.wbgo.org/music/2018-02-26/where-did-jazz-the-word-come-from-follow-a-trail-of-clues-in-deep-dive-with-lewis-porter>

<http://listserv.linguistlist.org/pipermail/ads-l/2009-June/090667.html>

<https://syncopatedtimes.com/origin-of-the-term-jazz/>

<https://news.mst.edu/2015/12/missouri-st-professors-book-uncovers-the-origin-of-jazz/>

<https://news.mst.edu/2015/12/missouri-st-professors-book-uncovers-the-origin-of-jazz/>

https://en.wikipedia.org/wiki/Blue_note#:~:text=In%20jazz%20and%20blues%2C%20a,slightly%20different%20pitch%20from%20standard

<https://web.archive.org/web/20081202121511/http://how-to-play-blues-guitar.com/blues-concepts/blue-notes/>

<https://www.masterclass.com/articles/what-is-jazz#:~:text=Learn%20More,What%20Is%20Jazz%20Music%3F,in%20the%20early%20twentieth%20century>

https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm

https://www.nps.gov/jazz/learn/historyculture/history_early.htm

<https://www.catawiki.com/stories/4191-5-ways-jazz-influenced-our-world#:~:text=Jazz%20Influenced%20Modern%20Music&text=Because%20of%20the%20popularity%20and,the%20improvisation%20of%20jazz%20musicians>

<https://www.indigoboom.com/single-post/jazz-influence-on-modern-music>

<https://www.theguardian.com/music/2017/nov/16/jazz-musicians-political-playing-london-jazz-festival-martin-luther-king-musicians>

<https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/22358>

<https://www.iapss.org/2014/12/14/jazz-and-politics/>

<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>

<https://canadiandimension.com/articles/view/jazz-and-radical-politics-louis-proyect>

<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>

<https://canadiandimension.com/articles/view/jazz-and-radical-politics-louis-proyect,https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.290>

<https://mediaprocessesinfluences.wordpress.com/2012/12/05/the-ideologies-of-jazz/>

https://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_Germany

<https://www.theguardian.com/stage/2014/sep/16/propaganda-swing-nazi-jazz>
<https://www.uwsp.edu/cofac/faculty/pholland/Documents/320/15%20Wagner.pdf>
<https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=mhr>
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/alfred-rosenberg-biography>
<https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=mhr>
<https://blog.shops-net.com/36592051/1/lutz-templin.html>
<https://www.theguardian.com/stage/2014/sep/16/propaganda-swing-nazi-jazz>
<https://www.historyextra.com/period/second-world-war/hitlers-jazz-band-how-the-nazis-used-swing-as-propaganda/>
<https://flashbak.com/josef-skvorecky-recites-the-nazis-10-rules-to-combat-jazz-368094/>

Göçmenlerin Göç Öncesi, Göç Sırası ve Göç Sonrasında Enformasyon ve İletişim Teknolojilerini Kullanım pratikleri

Muhammed ABDULMECİD¹

Giriş

Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, yeni iletişim teknolojilerinin her alanda kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde insanlar arasında bilgi paylaşımı çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Mobil iletişimin internet ile yakınsaması sonucunda zaman ve mekân kavramlarının öneminin ortadan kalktığı ifade edilmektedir (Karagülle & Çaycı, 2014, s. 3). Enformasyonun önemli bir unsur olarak görüldüğü göç süreci açısından da bu gelişmelerin büyük payı olduğu düşünülmektedir.

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, ülkeden ülkeye coğrafi sınırları en aza indirmektedir. Ağ toplumu olarak kavramsallaştırılan içinde yaşamakta olduğumuz dönem ise enformasyon ve iletişim teknolojileri ile birlikte bu sınırların daha kolay geçilmesine katkıda bulunmaktadır. Çoğu göçmen göç etmeden önce enformasyon ve iletişim teknolojileri sayesinde çeşitli ülkelerde bulunan tanıdıklarıyla iletişim kurmak, o ülkeler hakkında bilgi edinmek istemektedir. Bu durum bir göç ağının oluşmasına neden olmakta, ağ oluşumunu kolaylaştırmakta ve göç sürecini hızlandırmaktadır. Göçmenler modern internet teknolojileri ile göç sürecine daha dikkatli hazırlanmak için olası varış noktalarını daha iyi anlayabilmektedir. Göçmenler göç etmeden önce göçün gereklilikleri, göç süreci ve hedef ülke ile ilgili bilgi edinmede enformasyon ve iletişim teknolojilerinden yararlanmakta, göç sırasında özellikle düzensiz göçlerde GPS, harita ve diğer konum sistemlerinden yararlanmakta, göç ettiği ülkelerde ise geride bırakan yakınlarıyla iletişimi sürdürmede, yeni sosyal çevre oluşturma ve yeni geldiği ülkeye uyum sağlamada yine söz konusu araçlara başvurduğu görülmektedir.

Göç olayları ve göçmenlerin göç sürecinde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin kullanım durumu, ilgili araştırmacıların da ilgisini çekmektedir. Aynı hususu konu edinen işbu çalışmada göçmenlerin ağırlıklı olarak düzensiz göçmenlerin genel olarak enformasyon ve iletişim teknolojilerini, özel olarak da akıllı telefon ve dijital sosyal ağları göç sürecinden nasıl ve ne amaçla kullandığı ele alınmaktadır. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin göçte teşvik ettiği varsayım olarak belirlenmiştir. Varsayımı sınamak için nitel araştırma yöntemlerinden argümandaysan yöntemi öngörülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın soruları şöyle belirlenmiştir: göçmenlerin göç kararı verme sürecinde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin etkisi bulunmakta mıdır? Göç sırasında göçmenler enformasyon ve iletişim teknolojilerini ne amaçla ve nasıl kullanmaktadır? Göç sonrası enformasyon ve iletişim teknolojilerini ne amaçla kullanmaktadır? enformasyon ve iletişim teknolojileri göçmenlerin yeni ülkeye uyumu ve sosyal çevre oluşturmada olumlu rol oynamakta mıdır?

---

¹ Muhammed Abdulmecid, Doktora Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü, Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Ağ Toplumu

Ağ toplumu olarak da adlandırılan Enformasyon Çağı, sosyal bilimlerin her alanında birçok çalışmaya yön veren çağdaş bir üst anlatı olarak kabul görmektedir (Hamel, 2009, s. 1). İçinde çağdaş araştırmaların yürütüldüğü teorik bir alan olarak ağ toplumu teorisi, gelişmiş iletişim teknolojilerinin kullanılması ile toplumun bütün üretim süreçlerinde yer alan organizasyonlar ve örgütsel hiyerarşilerden ağlara (network) doğru bir kayma olacağını ileri sürmektedir (Dönmez, 2019).

Castles (2009) enformasyonun ön plana çıkarıldığı ağ toplumunun bilişim teknolojileri tarafından harekete geçirilen, tüm dünyaya yayılmış yeni bir toplumsal organizasyon yapısı olduğunu ifade etmektedir (Castles M. , 2009, s. 125). Castells'e (2000), göre, ister küresel finansal sistemlerin ortaya çıkışı, ister büyüyen yurttaş dayanışma ağları tartışılın, ortak olan ve yeni toplumun merkezinde yer alan bir şeyin, dünyanın en değerli kaynağının, yeni enformasyonun talep edilmesi ve değiş tokuş edilmesidir. "Toplumumuzun yeni sosyal morfolojisi" (Castells, 2000, s. 501) olarak, ağ oluşturma mantığı, mekân ve zaman kısıtlaması olmaksızın küresel ölçekte enformasyon alışverişini, yeniden yönlendirmesini ve alımını sağlayan hem bir yapı hem de bir süreçtir. Kişi bu yeni ağların bir parçası olduğunda, mesafe aslında önemsiz hale gelmektedir. Doğrudan, eşzamanlı, merkezi olmayan ve genişleyen iş birliği, savunuculuk, ticaret, üretim ve yenilik ilişkilerine izin vererek, yeni güç kümelenmesi ve dağıtımı biçimlerini yaratmaktadır (Castells, 2000, s. 442).

Enformasyon ve iletişim teknolojileri, ağ bağlantılı süreçler ve yapılar aracılığıyla, burası ile orası, içerisi ile dışarıları arasındaki ayrımı bulanıklaştıracak şekilde dünya çapında geliştirilmekte ve kullanılmaktadır. Enformasyon ve iletişim teknolojileri aracılığıyla hem yerel hem de uluslararası olarak ifade edilen insanların benlik algısı, coğrafi alanın sınırlarının ötesinde giderek artan bir şekilde ortak bir deneyim duygusu yaratıyor. Kıtalararası göçmen ağları, Enformasyon Çağına özgü yeni medya biçimlerini gerçekten doğurmakta ve insanları fikirler ve kimlikler aracılığıyla birbirine bağlayan küresel kültürlerin doğuşuna yol açmaktadır (Appadurai, 1996). Castles bunu, ulaşım ve kültürel değişimdeki gelişmelerle birleşen yeni iletişim teknolojilerinin "insanların sınırların ötesinde düşünmesini normal hale getirdiğini" öne sürerek açıklıyor (Castells, 2000).

Enformasyon Çağı, yaşamlarımızı, topluluklarımızı, uluslarımızı ve devletlerimizi değiştiren, kimliklerimiz ve hayal gücümüz üzerinde muazzam etkileri olan medya ve imajları aracılığıyla da bizi etkisi altına almaktadır (Appadurai, 1996). Enformasyon ve iletişim teknolojileri aracılığıyla, kültürümüz ve kimliğimiz üzerinde derin etkileri olan dış etkilere daha fazla maruz kaldığımız bir dönemde yaşıyoruz.

Kültürel akışlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere ve bu ülkelere her yöne hareket etmektedir. Dijital uçurum nedeniyle, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve faydaları, dünyadaki birçok insanın hala erişemeyeceği bir gerçek ve stratejidir (Shields, 2003), ancak çok azının enformasyon ve iletişim teknolojilerinin etkilerinden gerçekten korunabildiği düşünülmektedir. Bu kanallar aracılığıyla gerçekleşen iletişim, başka yollarla ilk ortamlarının ötesine yayılır ve bu nedenle çok daha geniş kitlelere ulaşma eğilimindedir. Lim'in (2003) bu durumu, "çevrimiçi iletişimin içeriği, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde fiziksel ve sanal dünyalar arasında yayılma ve tekrar geri dönme yeteneğine sahiptir" şeklinde ifade etmektedir (Lim, 2003)

Castells "*The Rise of the Network Society*" adlı çalışmasında, bu yeni toplumun dört değişkenli bir paradigma etrafında şekillendiğinden bahseder. Paradigmayı oluşturan ilk değişken bu toplumda hammaddenin enformasyon-enformasyon olduğu; ikincisi yeni teknolojilerin yayılması, üçüncüsü, enformasyon teknolojilerini ve ağ oluşturma mantığıyla ilerleyen ilişki kümelerini kullanan sistem ve son olarak; paradigmanın sürekli olarak yenilenmesi ve yeniyi üretmekte olmasıdır (Castles M. ,

2009). Castells'e göre artık bireyler alış-verişlerinden üretime kadar tüm iletişimini ağlar üzerinden yapmaktadır. Ona göre ağ, birbirine bağlı düğümler dizisidir. Bir düğümün ne olduğu ve boyutu, beslendiği belirli ağa bağlıdır (Ağça, 2019).

Castells (2000), birbirine bağlılığın uluslararası göçün doğasını değiştirdiğini savunuyor. BM Nüfus Bitimimin raporuna (2012) göre dünyada 185 ila 195 uluslararası göçmen var. Rapor, uluslararası göçün gezegendeki her ülkeyi etkilediğini gösteriyor. Sonuç olarak, bu süreçler ağırlıklı olarak uluslararası göçün çeşitli aktörleri arasındaki bağlantılarla belirlenir. Bu itibarla, BİT, enformasyon akışlarının ve ulus ötesi ağların temel özelliklerini belirlediği için uluslararası göçün kalıplarını ve karakterini etkilemektedir (Kozachenko, 2013, s. 6).

1.2. Göç

Göç, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, askeri vb. çeşitli alanlarda birçok yönden ele alınabilecek çok boyutlu bir kavramdır (Taşçı, 2009, s. 197). Bu nedenle göçe genel bir tanım atfetmek mümkün gözükmemektedir. Kavrama yapılan tanımlar ilgili alan ve bakış açılarına göre farklılık göstermektedir.

Göç genellikle mesafe, fiziksel, coğrafi ayrılık veya hareketlilik olarak tanımlanmaktadır (Hoşgör, 1998, s. 104). Göç birey veya toplulukların siyasi, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle oturdukları yerleşim yerini bırakıp başka bir yere yerleşmeleri olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2015, s. 124). Bir başka tanımda ise uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirerek gerçekleştirilen nüfus hareketi şeklinde tanımlanmaktadır (Çiçekli, 2009, s. 22; Adıgüzel, 2010, s. 21).

Göç, farklı kriterlere göre yapılan göç sınıflandırmaları arasında en sık kullanılan gruplandırmaya göre iç göç (internal migration) ve dış göç (external migration) olarak ikiye ayrılmaktadır. İç göç, ülke sınırları içinde belirli alanlar (il merkezi, ilçe merkezi, bucak ve köy) arasındaki nüfus hareketliliği olarak tanımlanmaktadır. İster kısa ister uzun vadeli olsun, bu nüfus hareketliliği genellikle iç göçle aynı sosyal sistemde birleşir. Dış göç ise komşu ülkelere veya daha uzak bölgelere coğrafi olarak yer değiştirmeyi tanımlamak için kullanılır (M, 2003). Göç, nedenleri açısından; gönüllü ve zorunlu; amaçları bakımından; çalışma ve sığınma ve yasal biçimi açısından; yasal ve yasadışı olmak üzere birçok şekilde tanımlanabilir (Emrah vd, 2010, s. 8)

Savaş, doğal afet, sürgün gibi nedenlerle insanların yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaları veya ayrılmak zorunda kalmaları sonucu meydana gelen göç, zorunlu göç olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin kendi başlarına göç etmeye karar verdiği gönüllü göçte, temel güdü insanların daha iyi yaşam koşulları için umutlarıdır. Yaşadıkları ülkede iş bulamayan veya herhangi bir nedenle (ekonomik ve sosyal memnuniyetsizlik, fırsat eşitsizliği) iş bulmak veya mevcut işinde çalışmak için başka ülkelere giden göçmenlerin bu yer değiştirmeleri "işçi göçü" olarak tanımlanmaktadır. Bu tür göç hareketi, işgücünün doğası açısından da incelenebilir: "beyin göçü" olarak adlandırılan eğitilmiş insan göçü ve vasıfsız işgücü göçü (hedef ülkelerdeki değerlendirmeye göre) (Yılmaz, 2014, s. 1687).

İnsanların anavatanlarını terk edip yeni yerlere göç etmelerinin birçok nedeni vardır. Genel olarak bu nedenler nüfus sorunları, ekonomik sorunlar, çevre koşullarındaki bozulmalar, siyasi sorunlar ve savaşlar olarak sıralanabilir. Bu nedenlerin en önemlileri ekonomik ve siyasi sorunlardır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik nedenlerle çok sayıda insan sürekli olarak yaşadıkları bölgeleri terk etmektedir (Üç Doğruk, 2002, s. 158-159). Göç hareketlerinin genellikle sanayi ve modernite unsurları açısından daha az sanayileşmiş ve modernleşmiş coğrafyalardan daha gelişmiş coğrafyalara doğru olduğu görülmektedir. Ayrıca küreselleşmenin yoğun etkisi ile gelişmiş ülkeler üretim maliyetlerini azaltmak için üretim faaliyetlerini dünyanın farklı coğrafyalarına kaydırmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle 21. yüzyıldaki

bazı göç hareketlerinin oldukça gelişmiş coğrafyalardan nispeten daha az gelişmiş coğrafyalara doğru olduğu görülmektedir (Aksoy, 2012, s. 294).

Nüfus hareketi yeni değildir. İnsanlar ekonomik fırsatlar, siyasi zorunluluklar ve kişisel tercihler dahil olmak üzere birçok nedenden dolayı her zaman bir bölgeden diğerine ve bir toplumdaki diğerine taşınmışlardır (Lee, 2011). Teorisyenler göçü farklı kuramsal perspektiflerle açıklamaya çalışmışlardır. Göç çalışmalarının öncülerinden sayılan Ernest Ravenstein göçün bir "itme-çekme" süreci tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Ona göre, bir yerde olumsuz koşullar (baskıcı yasalar, ağır vergilendirme, vb.) ortaya çıkarsa "insanları dışarı itmekte" ve dış konumdaki olumlu koşullar da "onları çekmektedir".

İtici faktörler demografik büyümeyi, düşük yaşam standartlarını, ekonomik fırsat yoksunluğunu ve siyasal baskıları içerirken çekici faktörler emeğe olan talep, boş araziler, cazip ekonomik fırsatlar ve siyasal özgürlüklerdir (Castles & Miller, 2008, s. 31).

Birçok teorisyen Ravenstein'in yaklaşımını izlemiştir ve onun yaklaşımlarını geliştirmeye çalışmıştır. Lee göçü meydana getiren 4 ana sebepten bahseder: Bunlar sırasıyla: 1.yaşanan yerle ilgili faktörler, 2. gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, 3. işe karışan engeller, 4. bireysel faktörlerden oluşmaktadır. İtme ve çekme kuramına göre hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde, itici ve çekici faktörler vardır. Hem itici hem de çekici faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır (Yalçın, 2004, s. 30). Bu bağlamda bireyin göçünü motive eden, diğer bir deyişle teşvik eden hedef coğrafya (ülke) ile ilgili dinamikler büyük önem taşımaktadır. Bu motive edici faktörlerin yanı sıra bireyin ait olduğu coğrafyanın göç etme kararını kolaylaştıran olumsuz koşulları da itici faktörler olarak öne çıkmaktadır (Görgün, 2018, s. 118).

Bahsedilen bu faktörler, kişiden kişiye ve yaşa, cinsiyete, eğitime vb. bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Göç kararı verilirken esas olan, yaşanan yer ile göç edilecek yerdeki avantajların ve dezavantajların rasyonel karşılaştırılmasıdır. İtme-çekme kuramı basit bir avantaj-dezavantaj analizi gibi dursa da Lee'ye göre göç, karmaşık bir konudur ve bundan dolayı da vurgulanması gereken bir diğer boyut göçün belirleyenleridir. Ona göre göçün iki belirleyeni vardır: Bireysel (mikro) ve bireysel olmayan (makro) faktörler. Doğrudan kişiyi ilgilendiren mesafe, maliyet gibi mikro etkenlerin yanında göç edilecek yerin sosyal yapısı, kanunları ile ilgili makro faktörler göç sürecini etkiler (Yanar, 2021).

Bir diğer teorik yaklaşım ise ilişkiler ağıdır. Abadan'a göre, göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerdeki eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır (Abadan-Unat, 2017, s. 18). İlişkiler ağı kuramının temelini göçmenlerin göç ettikleri ülkede kurdukları, aynı zamanda göç alan ülke ile göç veren ülke arasında da kurdukları sosyal ağların varlığı ve bu ağların, süregiden karşılıklı göçler üzerine olan etkisi oluşturmaktadır (Yalçın, 2004, s. 85; Güllüoğlu, 2013, s. 11). Bu durumda göç, maliyeti ve riski azalttığı için tercih edilen bir olgu iken, hareketliliği artırmaktadır (Perşembe, 2005, s. 21-23). Kurulan ilişkiler ağı sayesinde göçün hem ekonomik hem de sosyal maliyetleri önemli ölçüde azaltılmaktadır. Göç edilen ülkede göçmen ağlarının varlığı sayesinde, iş birliği mekanizmalarının hızlanması ve bürokratik olaylar ile ekonomik yükler azalmaktadır. Yine aynı iş birliği mekanizmaları ve yeni gelenlerin yalnızlığının giderilmesi ile sosyal maliyette azalma olmaktadır. Sonuç olarak, kurulan ağ ile yaşanan ve devam eden göç arasında karşılıklı bir etkileşim vardır (Yalçın, 2004, s. 86). Bu ağlar hemen her türlü sosyal temele ve değişkene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlar olabilir.

Göçmen ilişkileri ağları, uluslararası göçü hızlandıran ve yaygınlaştıran bir sistemdir. Öncü göçmenler, göç deneyimlerini ayrıldıkları ülke ile göç ettikleri yeni coğrafi yeri birbirine bağlayan bir ağ oluşturmak için kullanırlar. Göç sürecine katılmak isteyen yeni kişiler bu ağı kullanarak göç sürecindeki engelleri daha kolay aşabilmektedir. Kurulan bu ağ sayesinde yeni göç dalgaları ve

zincirleme göçler meydana gelir. Zamanla kurulan bu ağ kurumsallaşarak kendini üretmeye devam etmektedir (Adigüzel, 2016, s. 31).

2. Enformasyon ve İletişim Teknolojileri

2.1. Enformasyon ve İletişim Teknolojilerinin Tanımı

Enformasyon ve iletişim teknolojisi terimi, dijital işleme ve telekomünikasyonun sorunsuz yakınsamasını yansıtmak için kullanılmaktadır (C.Velmurugan, 2010). Enformasyon ve iletişim teknolojileri, “enformasyonu iletmek, oluşturmak, yaymak, depolamak ve yönetmek için kullanılan çeşitli teknolojik araçlar ve kaynaklar seti” olarak ifade edilmektedir. Genel anlamda, Enformasyon ve iletişim teknolojilerini, enformasyon ye erişim ve enformasyonu oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel, basılı ve yazılı araçlar olarak tanımlamak mümkündür (Çolak, 2016).

Bu teknolojiler arasında radyo, televizyon, video, DVD, telefon, uydu sistemleri, bilgisayar ve ağ donanım/yazılımları; Ayrıca, video konferans ve elektronik posta gibi bu teknolojiler tarafından sağlanan araçları ve hizmetleri de içerir (UNESCO, 2006, 14 Akt; (Özel, 2016, s. 272). Bilgisayar, günümüzde enformasyon ve iletişim teknolojileri bağlamında kullanılan en yaygın araçlardır. Ayrıca cep telefonları, PDA'lar taşınabilir medya oynatıcılar (mp3, iPod gibi), televizyonlar, video oyun konsolları ve benzeri cihazlar enformasyon ve iletişim ortamı sağlayan diğer teknolojiler arasındadır. İnternet bu teknolojilerin temelidir.

Günümüzde en çok rastlanılan internet temelli enformasyon ve iletişim teknolojileri arasında mobil teknolojiler ve açık kaynak kodlu yazılımlar öne çıkmaktadır:

“Mobil teknolojiler, bireylerin hareket hâlindeyken enformasyon ye erişmelerine ve çeşitli işlemler yapabilmelerine olanak tanımaktadır. Metin tabanlı haberleşme hizmeti SMS (Short Message Service - Kısa Mesaj Servisi), ses ve metin tabanlı haberleşme hizmeti MMS (Multimedia Messaging Service - Çoklu Ortam Mesajlaşma Servisi), enlem, boy-lam ve benzeri enformasyonlarını veren GPS (Global Positioning System - Küresel Yer Belirleme Sistemi), mobil araçların İnternet bağlantısını sağlayan WAP (Wireless Application Protocol - Kablosuz Uygulama Protokolü), nesnelerin üzerinde mikroişlemci bulunan etiketler kullanılarak radyo dalgalarıyla / frekanslarıyla takip edilmesini sağlayan RFID (Radio Frequency Identification - Radyo Frekans ile Tanımlama), mobil cihazların kablosuz olarak internete bağlanmasını sağlayan Wi-Fi (Wireless Fidelity - Kablosuz Bağlantı) bağlantıları, kısa mesafe radyo dalgaları kullanarak mobil cihazların çevre birimleri ile iletişim kurmasını sağlayan Bluetooth hizmetleri, mobil televizyonlar, cep bilgisayarları (PDA), tablet bilgisayarlar, dizüstü bilgisayar, akıllı telefonlar, video-oyun konsolları günümüzde ön plana çıkan mobil teknolojiler ve uygulamalar arasında yer almaktadır” (Kroski, 2008, s. 10-20).

Enformasyon ve iletişim teknolojileri enformasyon teknolojisi ile benzerlik taşımakta, ancak öncelikle iletişim teknolojilerine odaklanmaktadır. Buna İnternet, kablosuz ağlar, cep telefonları ve diğer iletişim araçları dahildir. Son birkaç on yılda, enformasyon ve iletişim teknolojileri topluma çok çeşitli yeni iletişim yetenekleri sağlamıştır. Örneğin, insanlar anlık mesajlaşma, IP üzerinden ses (VoIP) ve video konferans gibi teknolojileri kullanarak farklı ülkelerdeki diğer kişilerle gerçek zamanlı olarak iletişim kurabilir hale gelmiştir. Facebook gibi sosyal ağ siteleri, dünyanın her yerinden kullanıcıların düzenli olarak iletişim halinde kalmasına ve iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. Modern enformasyon ve iletişim teknolojileri, insanların dünyanın her yerindeki diğer insanlarla yan komşuymuş gibi iletişim kurabilecekleri bir "küresel köy" yaratmıştır. Bu nedenle, enformasyon ve iletişim teknolojileri genellikle modern iletişim teknolojilerinin toplumu nasıl etkilediği bağlamında incelenmektedir (<https://techterms.com/definition/ict> Erişim: 9 Aralık 2021).

2.2. Enformasyon ve İletişim Teknolojilerinin Kullanım Alanları ve Amaçları

Günümüzde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin girmediği alan hemen hemen görülmemektedir. Bu alanları (Yücel, 2015) eğitim, sağlık, ulaşım, güvenlik, bankacılık ve medya olmak üzere altı başlık altında açıklamaktadır;

Eğitim alanında; Bilgi dolusu kitapları disklerle küçücük bir alana taşınabilir hale gelmiştir. Bu sayede ortamdaki bağımsız eğitim anlayışı gelişmekte ve online eğitim kurumları artmaktadır. Hatta online sınavlar da düzenlenmektedir. Yine sınav ve diğer notların tutulması, öğrenci ve velilere duyurulması, karne düzenlenmesi gibi birçok işlem elektronik ortamda hızlı, kolay ve verimli bir şekilde yapılmaktadır. Online dil kursları, uzaktan eğitim, ehliyet sınavları, tercüme uygulamaları vb. günümüzde yaygın kullanılan eğitim yöntemleridir.

Sağlık alanında; Artık sabah erkenden muayene olmak ve fiş almak için sıra bekleme derdi sona erdi. Sınav randevuları bilgisayar veya telefon aracılığıyla kolayca alınabilir. Tüm hasta bilgisayarları sadece bir kimlik numarası ile alınabilir. Hastaların muayenesi sırasında bilgi alınması ve bu bilgisayar yorumlaması da gelişmiş araçlarla yapılmakta ve daha doğru sonuçlar alınmaktadır (örneğin MR cihazı). Testlerin sonuçları internet ortamına aktarılmakta, böylece hastalar ve doktorlar bu sonuçlara kolaylıkla ulaşabilmektedir.

Ulaşım alanında; Online bilet alımları ile otogarda bilet alma derdi ortadan kalkmış durumdadır. Ayrıca GPS sayesinde bir adrese giden yolu bilmeseniz bile artık o adrese bulunduğunuz yerden GPS ile işaretleyerek o adrese ulaşmak mümkün. Ancak trafik yoğunluğu vb. artık her an bilinebilir.

Güvenlik alanında; Artık tüm şehir, bankalar ve dükkanlar güvenlik kameralarıyla izlenebilmekte ve herhangi bir olay olduğunda olaya karışanların kimlikleri kolaylıkla tespit edilebilmektedir.

Bankacılık alanında; Artık hemen hemen tüm bilgiler bankalarda tutulmakta ve işlemler online olarak gerçekleştirilebilmektedir. Dünyanın uzak noktalarından yatırılan paralar kısa sürede elimizde. ATM'ler ile istediğimiz zaman para çekebiliyor, banka kartı ile para taşıma derdi olmadan her yerden alışveriş yapabiliyoruz. Yine internet bankacılığı ve mobil bankacılık sayesinde günün her saatinde her yerden hesaplarımızı kontrol etme, para transferi ve fatura ödeme imkanına sahibiz.

Medya alanında; Gazete ve dergilerin yerini yavaş yavaş çevrimiçi gazete ve dergiler almıştır. Dergilerin çoğu internete taşındı ve basılı yayınlarını durdurdu. Ayrıca online gazetecilik sayesinde haberlere bir gün sonra değil, anında ulaşabiliyoruz.

Ayrıca sosyal medya üzerinden yüzlerce arkadaşımızla aynı anda iletişim kurabiliyoruz. Düşüncelerimizi çevremize yayabiliriz. Günlük hayatımızın en önemli iletişim araçlarından biri olan televizyon bile artık istediğimiz programları istediğimiz zaman izleyebileceğimiz çevrimiçi ortamlara taşınıyor. Bu çalışmada daha çok bilgi ve iletişim teknolojilerinin ulaşım ve medya alanında kullanımına odaklanılacaktır.

3. Enformasyon ve İletişim Teknolojilerinin Göç Sürecinde Göçmenler Tarafından Kullanım Pratikleri

Enformasyon ve iletişim teknolojilerine artan erişim ve dünyadaki insanların mevcut hareketlilik durumu ile birlikte enformasyon ve erişim ve enformasyon paylaşımı ile göçün sonuçları arasında ilişkiler olduğunu hayal etmek kolaydır (Hamel, 2009, s. 1). İletişim maliyetlerinin azalmasına neden olan yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve 'zengin' iletişim içeriği, göç süreçlerini ve yapılarını değiştirmektedir. Yeni teknolojiler, yurt dışında bulunan ve yardım etmeye istekli olabilecek arkadaş ve akraba sayısını artırarak kartopu göçünü kolaylaştırmaktadır (Cohen, 1997). Ağ toplumunun özelliklerinden biri de sosyal medyanın ortaya çıkması ve artan etkisidir. Sosyal

medya, etkileşimli dijital iletişimin birçok biçimini ifade eder (Niemandt, 2013, s. 31). Sosyal medya artık her yerdedir. Hayatımızın her alanına hâkim duruma gelmiştir. Sosyal medya sadece bir şeyi değiştirmemiş, her şeyi değiştirmiştir. Sosyal medyanın bir değişim aracı olarak rolü, sosyal bir devrimden başka bir şey değildir.

Birçok araştırmacı, sosyal medya ve göç arasındaki ilişkiyi, bireyler arasındaki sosyal bağları nasıl kolaylaştırdığını düşünerek kavramsallaştırmaktadır (Haythornthwaite, 2002; (Komito, 2011; Dekker and Engbersen, 2012). Göç sürecinde sosyal medya, göçmenlerin sosyal bağlarını sürdürmek için bir araçtır. Sadece bir iletişim kanalı değil, aynı zamanda göç sürecini de kolaylaştıran önemli faktördür. Dekker ve Arkadaşları (2012) sosyal medya platformlarının göçmen ağlarını dönüştürebileceğini ve böylece dört temel işlev aracılığıyla göçü kolaylaştırabileceğini savunuyor: (1) aile ve arkadaşlarla güçlü bağları pekiştirerek; (2) göç (ve entegrasyon) sürecine yardımcı olabilecek bireylerle zayıf bağlar oluşturarak; (3) bir gizli bağlar ağı oluşturarak ve (4) göç konusunda zengin bir "içeriden enformasyon" kaynağı oluşturarak (Dekker, Engbersen, Klaver , & Vonk, 2018)

Göçmenler, arkadaşları ve aile üyeleriyle bağlantılarını sürdürmek için sosyal medya platformlarını kullanırlar. Göç çalışmalarında öne çıkan kuramsal yaklaşımlardan biri olan göç ağı kuramına göre bu bağlar en az üç amaca hizmet etmektedir. *Birincisi*, göçmenler için destinasyonlar, iş fırsatları, rotalar, ulaşım düzenlemeleri ve konaklama konusunda hayati bir enformasyon kaynağı sağlayabilirler. *İkincisi*, bir sigorta mekanizması olarak hareket edebilirler. Ağ üyelerinin korumaya veya mali yardıma ihtiyacı olduğunda, geçiş sürecinin farklı aşamalarında potansiyel olarak ciddi mali ve güvenlik risklerini azaltır. *Üçüncüsü*, göçmen ağlarının, üyeleri birbirlerine rahatlık ve arkadaşlık sağlayabileceğinden, göç projesinin duygusal veya psikolojik maliyetlerini düşürdüğü varsayılmaktadır (Schaub, 2011, s. 3). Aşağıda enformasyon ve iletişim teknolojilerinin göç öncesi, göç esnası ve göç sonrasında göçmenler tarafından nasıl kullanıldığına ilişkin ayrıntılar sunulacaktır.

3.1. Göç öncesi Enformasyon ve İletişim Teknolojileri

Wood ve king (2000)'e göre, göç eylemi zihinde başlamaktadır. Küresel medya ve haber, reklam, film ve eğlence yoluyla yabancı toprakların temsili, göç etmeyi düşünen insanlar için önemli enformasyon kaynakları arasındadır (Wood & king, 2000). Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri, iş fırsatları göç stratejileri ve diğer faktörlerle birlikte göç süreçlerini "tetikleyebilecek" enformasyonların yayılmasına izin vermektedir (Castles ve Miller, 2009). Dünyanın farklı bölgelerindeki refah ve yaşam standartlarının yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya aracılığıyla kolayca görülebilmesi ve bilinmesi, bu bölgelere göç etme isteğini körükleyen etkenlerden biri olmuştur (Çakır, 2013, s. 106). Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelerin zenginlik ve refah imajını yaratmaktadır. Bu enformasyon, göç etme konusunda nihai kararın verilmesi açısından çok önemli rol oynamaktadır (Hamel, 2009). Schapendonk & Moppes (2007) tarafından yapılan bir röportajda, Senegalli bir göçmen, Avrupa'daki güzellik, zenginlik ve lüks imajlarının medyada baskın olduğunu belirterek bu görüşü doğrulamaktadır (Schapendonk & Moppes, 2007). Bu da gençlerin göçe olan ilgisini artırmaktadır.

Göçe karar veren göçmen adaylar henüz göç hazırlığı aşamasındayken varış yeri hakkında enformasyon toplamak, bağlantı kurmak, iş bulmak vb. için sosyal medyayı kullanmaktadır. Küreselleşmiş bir dünyada, uluslararası göç, yeni enformasyon paylaşımı biçimlerinden ve enformasyon ve iletişim teknolojilerinin geniş ölçüde kullanılabilirliğinden güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Bu, yeni iletişim teknolojilerinin "insanların sınırların ötesinde düşünmesini normal hale getirdiğini" öne sürerek karakterize edilmiştir (Hamel, 2009, s. 39).

Amr Zaidahisimli bir Suriyeli Mülteci foxnews'e sosyal medyan ve akıllı telefonların onların göç sürecindeki önemini şöyle anlatıyor: "Yolculuğumuzu iki aydan fazla araştırdım. Deniz kıyısındaki lüks bir kafede çikolata kek ve kahve içerken, spor ayakkabıları hala ıslakken, nereye

gideceğimizi, en iyi kaçakçının kim olduğunu ve yolculuk için nelere ihtiyacımız olduğunu araştırmak için sosyal medya ağlarını kullandım. Kendimi hava, rüzgâr düzenleri ve kaçakçılar tarafından paramızdan dolandırılmaktan nasıl kaçınılacağı konusunda bilgi sahibi oldum.” (<https://www.foxnews.com/world/migrants-using-social-media-to-guide-them-on-their-journey-to-western-europe> Erişim 19 Ekim 2021).

Göçmenler, özellikle düzensiz göçmenler hedef ülkeye gidiş yolları, kaçak ve fiyat konusunda da sosyal medyadan yararlanabilmektedir. Düzensiz göç yolculukları sırasında enformasyon ve iletişim teknolojileri ve sosyal medyanın yaygın kullanımı, göçmenlerin ve mültecilerin yola çıkmadan önce plan yapmaları ve yolda enformasyon edinmeleri için giderek daha önemli bir araç olarak anlaşılmaktadır (Bram vd, 2016, s. 2). Göçmenler, bilgi sahibi oldukları veya varış noktasında önceden kurulmuş aileleri/arkadaşları olduğu yeni bir yere taşınmayı tercih ederler. Göçmenler sosyal medyayı kullanarak ağlarından bilgi alırlar. Enformasyon, teknoloji ve iletişim, ağ oluşumu ve göç sürecini hızlandırır. Sosyal medya, göçmenin olası varış noktasını anlamasına yardımcı olur ve daha iyi bir göç süreci yaratır (Hidayati, 2017, s. 519).

Örneğin, IrishTimes'da yayınlanan bir haberde, Macaristan'da göçmenler ve mültecilerle çalışan bir gönüllünün şunları söylediği aktarılmaktadır: “Göçmenler Facebook ve diğer sosyal medya kanalları üzerinden iletişim kuruyor ve enformasyon paylaşıyorlar. Buraya gelmeden önce her şeyi biliyorlar. Sosyal medyadan ücretsiz Wi-Fi'ye nereye bağlanacaklarını, nerede uyuyacaklarını ve nerede yemek yiyeceklerini, parayı nerede değiştireceklerini veya alacaklarını biliyorlar. Yerlilerden daha iyi biliyorlar” (McLaughlin, 2015).

Sosyal medya, bu zor yolculuğa çıkmadan önce her türlü bilgiyi erişilebilir ve ulaşılabilir kılmakta, yolculuğun nasıl yapılacağına ve kaçakçıyla veya kaçakçı olmadan varışta kritik hizmetlere nasıl erişileceğine dair ipuçlarıyla kilit bir rol oynamaktadır. Bir kaçakçıyla uygun bir anlaşma yapmayı tercih edenler, internete girip bir online kaçakçılık “acentesi” arayabilir, farklı güzergahlar ve destinasyonlarla alternatif “paketleri” karşılaştırabilir, fiyatları karşılaştırabilir, yoldaki diğer göçmenlerle iletişime geçebilir ve yolculuğa hazırlanabilir.

Göçle, özellikle düzensiz göçler ile ilgili açılan bazı sosyal medya platformları iyi ya da kötü niyetler ile göçle ilgili enformasyonları paylaşmaktadır. Örneğin, 6800 üyesi olan “Avrupa’ya İltica Yolu”² ve 3600 üyeye sahip “Avrupa’ya İltica Yolları”³ adında açılan Facebook gruplarında, çoğu yasa dışı göçle ilgili paylaşımlar yapılmaktadır. Grupta göç etmek isteyenler yol, kaçaklar müşteri aramakta, ekonomik nedenlerle yarı yolda kalanlar yardım talebinde bulunmakta, kimi insanlar ise kendisiyle beraber göç edecek arkadaş aramaktadır. Buna benzer Arapça olarak açılan birçok sosyal medya platformu vardır.⁴

Özetle, enformasyon ve iletişim teknolojileri ve sosyal medya platformları göç adaylarına, özellikle yasadışı göçle ülkesinden ayrılmak isteyenlere gidecekleri ülke hakkında, göç sırasında dikkat etmesi gerekenler hakkında, göç öncesi hazırlaması gerekenler hakkında, fiyat konusunda bilgi sağlayan zemin haline geldiği söylenebilir. Diğer yandan önce göç eden insanların göç adaylarına gönüllü tecrübe paylaşımı için sosyal medyayı tercih ettiğini de ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Diğer yandan göçmen kaçakçılarının da bu platformların özelliklerinde faydalanıp müşteri arayışında buldukları da görülmektedir.

² <https://www.facebook.com/groups/444584136225959>

³ <https://www.facebook.com/groups/150170293399865>

⁴ Bu platformlardan bazıları: <https://www.facebook.com/search/top?q=%D9%8A%D8%A7%DB%8B%D8%B1%DB%87%D9%BE%D8%A7%D8%BA%D8%A7%20%D9%85%DB%90%DA%AD%D9%89%D8%B4%20%D9%8A%D9%88%D9%84%20%D8%A8%D9%89%D9%84%D9%89%D9%85%D9%84%D9%89%D8%B1%D9%89> Arapça: <https://www.facebook.com/groups/1442280896084309/>

3.2. Göç Sırasında Enformasyon ve İletişim Teknolojileri

Düzensiz göç yolculukları sırasında akıllı telefon ve dijital sosyal ağların yaygın kullanımı, göçmenlerin ve mültecilerin yola çıkmadan önce plan yapmaları ve yolda bilgi edinmeleri için giderek daha önemli bir araç olarak anlaşılmaktadır. Düzensiz göç sırasında akıllı telefonların göçmenler ve mülteciler için hayati önem taşıdığı bilinmektedir (Frouws, Phillips, Hassan, & Twigt, 2016). Schapendonk & Moppes, Batı Afrika'daki göç yörüngeleri üzerine 2007'de yürüttükleri araştırmalarında, Fas, İspanya ve Senegal'deki göçmenlerle yaptıkları görüşmelerde iletişimin önemini doğrulamıştır. Hem düzensiz hem de düzenli göçmenler hem göç yolculuğu sırasında hem de nihai varış noktalarına ulaştıklarında yurtdışındaki arkadaşları ve aileleriyle bağlantıda kalmak için cep telefonlarına sahip olduklarını ve düzenli olarak kullandıklarını söylemiştir. Birçoğu interneti yolculuğa hazırlık olarak ve süreç boyunca da kullandığını ifade etmiştir (Schapendonk & Moppes, 2007).

Akıllı telefonun çoklu ortam erişimi, telefon ve metnin ötesine geçmektedir (Madianou, 2014). Ayrıca, akıllı telefonlar çevrimiçi bir bağlantı, GPS konum hizmetleri ve birden fazla uygulamada kullanılabilen bir dijital kamera sağlayarak, akıllı planlar geliştirmelerine olanak tanıyan enformasyon ve iletişim için paha biçilmez kaynaklar sağlamaktadır (Dekker vd, 2018).

Örneğin, Meksika-Amerika Birleşik Devletleri sınırında yapılan araştırmalara göre, düzensiz göç eden gençler ayrılmadan önce çevrimiçi rotaları araştırmaktadır. GPS, transit sırasında da yardımcı olabilmektedir. Meksika'daki bir program, göçmenlere hangi bölgelerde yüksek suç veya diğer tehlikeler yaşadığına dair yoğun enformasyon içeren, neredeyse gerçek zamanlı enformasyon sağlayan bir “güvenli göç haritası” geliştirmiştir (Raftree, 2014).

Suriye'den 17 yaşındaki bir çocuk olan Mohammad Khalefeh, 2015 yılında yürüyerek, tekne, otobüs, araba ve trenle yaptığı yolculuk hakkında röportaj yaptığında birçok mülteci adına konuşarak: “Facebook ve Google Haritalar olmadan Gerçekten Almanya'ya gidebileceğimi sanmıyorum”, demekte ve bunun ancak sürekli bilgi alışverişinde bulunan güçlü bir akraba ve arkadaş ağıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır (Mezzadra, 2017).

Akıllı telefon barındırdığı özellikleriyle, göçmenlerin hareketini şekillendirmede ve tanıdık olmayan bölgelerde gezinmelerine yardımcı olmada benzersiz bir şekilde katkıda bulunur. Mülteci yolculuklarında akıllı telefonun navigasyon ve konum bulma işlevleri çok önemlidir. Washington Post'ta yer alan bir habere göre, İsveç-Finlandiya sınırına gelen bir Afgan kadın bir sınır muhafızına nerede olduğunu soruyor, muhafız tarafından kendisine verilen yer adını duyunca, GPS ve harita işlevini kullanmak için akıllı telefonuna sesli olarak söylüyor. Bu tür beceriler ve olanaklar, mültecilerin karada ve denizde yolculuklarını sürdürebilmeleri için hayati önem taşımaktadır (McCrummen,2015, Akt; Marie vd 2016, s. 24).

Foxnews'taki bir haberde Amr Zaidah isimli bir Suriyeli gencin kendisini ve yaklaşık 30 göçmeni Yunanistan'ın Midilli'deki Molivos köyüne en yakın noktaya getiren şişme botun sahibine GPS kullanarak yardımcı olduğunu anlatmaktadır. Amr Zaidah foxnews'e sosyal medya ve akıllı telefonların onların göç sırasındaki önemini şöyle anlatıyor: “Yolculuğumuzu iki aydan fazla araştırdım. Deniz kıyısındaki lüks bir kafede çikolatalı kek ve kahve içerken, spor ayakkabıları hala ıslakken, nereye gideceğimizi, en iyi kaçakçının kim olduğunu ve yolculuk için nelere ihtiyacımız olduğunu araştırmak için sosyal medya ağlarını kullandım. Kendimi hava, rüzgâr düzenleri ve kaçakçılar tarafından paramızdan dolandırılmaktan nasıl kaçınılacağı konusunda enformasyon sahibi oldum.” Haberde Suriyelilerin Avrupa göçü sırasındaki dayanışmalarına yer verilmektedir: “Bir Facebook grubunda, Suriyeliler ve Ege Denizi'ni çoktan geçmiş olan diğerleri, Türkiye'deki iyi kaçakçıların isimlerini ve telefon numaralarını paylaşıyor, tuzaklar konusunda uyarıyor ve başka tavsiyeler veriyor. Arapça “bavul” ve “diaspora” kelimelerinin bir uyarlanması olan “el-Mushantateen” olarak adlandırılan grup, sandaldaki bir yolcunun imdat çağrısı göndermesi

durumunda sahil güvenliği aramak gibi hizmetler sunan gönüllülerin gönderilerini içeriyor. Tavsiyeler, Yunanistan'ın ötesinde Makedonya, Sırbistan, Macaristan ve Batı Avrupa'ya olan yolculuğu kapsıyor” (<https://www.foxnews.com/world/migrants-using-social-media-to-guide-them-on-their-journey-to-western-europe> Erişim 19 Ekim 2021). Suriye gençlerin Avrupa yolculuğunu anlatan belgesel tarzı bir diğer haberde de akıllı telefon ve sosyal medyanın düzensiz göçmenlerin göç sürecinde oynadığı rolü anlatıyor. Haber de sosyal medyanın göç öncesi enformasyon kaynağı, göç sırasında güvenlik mekanizması, göç sonrasında yine enformasyon kaynağı ve sosyal ilişkileri güçlendiren araç olduğu yer alıyor.⁵

Sosyal medya ile sürekli bağlantı çoğu insanın aşına olduğu bir şey ancak mülteciler için bu yeni boyutlar kazanmaktadır. Örneğin WhatsApp büyük ölçüde mülteciler tarafından en çok kullanılan uygulamalar arasında yer almaktadır. Daily Herald'da konuşan bir Suriyeli mülteci, diğer mültecilerle teması sürdürmek için WhatsApp'ı nasıl kullanabildiğini anlatıyor: “Önümüzdeki yolculuk hakkında sürekli bilgi alışverişinde bulunmak” amacıyla bir Yunan sim kartı kullanıyorduk” (Handawi, 2015). Yani, farklı ülkelerin sınırına geçtikten sonra olası sinyal kaybını önlemek için o ülkenin SİM kartları kullanılmaktadır.

Türkiye, Yunanistan, Makedonya, Sırbistan ve Macaristan üzerinden Batı Avrupa'ya giden yüz binlerce göçmen, polisten kaçmak, “güvenli” insan kaçakçıları ve kalacak yer bulmak için artık akıllı telefonlara ve sosyal medyaya güvenmektedir. Facebook, mesajlaşma ve Google Haritalar, mültecilerin sınırları geçmesine ve polisten kaçmasına yardımcı olmaktadır. Önceden giden yolcular yerin konumu ve GPS koordinatlarını içeren fotoğrafı arkada bekleyenlere paylaşarak kolaylık sağlamaktadır. Geçidin “güvenli” olup olmadığı hakkında sonraki gruba haber vermektedir. Örneğin İrishtimes'ta yer alan göçle ilgili bir haberde bu durumu doğrulanmaktadır.⁶

Göç sırasında akıllı telefonların sağladığı olanaklarla kamuoyu oluşturulabileceği gözlemlenmektedir. Örneğin, Polonya ve Belarus sınırında çıkan göçmen “krizi” sırasında göçmenler karşılaştıkları zorlukları yansıtan resim ve videoları çekerek uluslararası kamuoyunun empatisini kazanmaya çalışmıştır.⁷

3.3. Göç Sonrası Enformasyon ve İletişim Teknolojileri

Göçmenler için aileden ayrılma, keskin bir gerçektir. Yeniden bağlanmayı kolaylaştırmak için mobil hizmetler ve çevrimiçi platformların rolü tartışılmazdır. Geçmişte, menşe ülkelerinden ayrılan göçmenler genellikle “köklerinden koparılmış” olarak görülüyordu, ancak sosyal medya gibi enformasyon ve iletişim teknolojilerinin göçmenler ve menşe ülkeleri arasında devam eden bağlantıları kolaylaştırabileceği giderek daha fazla kabul ediliyor (Diminescu, 2008). Göçmenler göç ettiği ülkede yabancı olarak hayatını yeniden tasarlamak zorundadır. Hedef ülkeye varır varmaz göçe koyulmadan önce iletişim kurdukları akrabaları/yakınlarıyla iletişim kurması gerekmektedir. Bu sırada Facebook, Whatsapp gibi sosyal medya mecraları süreci kolaylaştırmaktadır.

2016 yılında yapılan “Migrants Use Of Social Media In Malta” adlı çalışmada Cassar ve arkadaşları, 44 farklı ülkeden gelen 169 göçmen ile onların Sosyal medyayı ne amaçla kullandıkları üzerine bir derinlemesine görüşme ve anket yöntemi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda göçmenlerin göç ettikleri ülkede sosyal medyayı üç amaçla kullandıkları belirtilmiştir (Cassar, Bacchi, & Gauci, 2016):

---

⁵ <https://edition.cnn.com/videos/world/2015/09/10/refugees-using-facebook-watson-pkg.cnn> Erişim 19 Aralık 2021

⁶ <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/mass-migration-guided-by-mobiles-and-social-media-1.2344662> Erişim 19 Aralık 2021

⁷ <https://www.ensonhaber.com/galeri/gocmen-krizinin-yasandigi-belarus-polonya-sinirindan-goruntuler> Erişim 19 Aralık 2021

İletişim: araştırmaya dahil edilen katılımcılar öncelikle arkadaşlarına, aile üyelerine ve tanıdıklarına kişisel mesajlar gönderme ve almak için sosyal medyayı kullandıklarını belirtmiştir.

Enformasyon arama: belirli konularda enformasyon toplamak için kullandıklarını ifade etmiştir. Örneğin, göçle ilgili enformasyonları aramayı veya ürün/hizmetler konusunda enformasyon edinmeyi incelemek için sosyal medyayı kullanacaklarını söylemişlerdir.

İçerik paylaşımı ve yaratma: kişisel tanıdıkların ötesinde geniş kitleleri hedefleyen enformasyon içerik yaratmak ve paylaşmak – veya başkalarının yaratmasına ve paylaşmasına yardımcı olmak için sosyal medyayı kullanmıştır. Örneğin, YouTube ve Facebook hesaplarını bunun için kullandıklarını belirtmiştir.

Sosyal medya ve diğer dijital uygulamalar göçmenlerin kalacak yer bulma, iş arama, aynı yerden gelen yurttaşlarını bulma konusunda yardımcı olmaktadır. Göçmenler kendi dilinde konuşan, aynı serüvenleri yaşayarak hedef ülkede yaşamakta olan insanlarla ister online ister yüz yüze olsun iletişim kurmak istemekte, böylece yeni ortamda daha az yabancılik çekmek için çabalamaktadır. Aynı menşe ülkeden gelen göçmenlerin oluşturdukları Facebook ve Whatsapp grupları yeni gelenlerin daha kolay ve hızlı bir şekilde hayatlarına bir düzen vermelerine yardımcı olmaktadır. Yeni ülkede ev kira, sim kart, toplu ulaşım kartları, gerekli ürün fiyatlarını bu tarz gruplardan öğrenmeye meyilli gelmektedir. Aynı ülke vatandaşlarının sosyal yardım, sosyal-kültürel etkinlik faaliyetleri hakkında da sosyal medyadan yararlanmaktadır. Yeni gelen göçmenler dil yetersizliğinden ötürü toplumsal düzen ve idari kararlarla ilgili enformasyon ve talimatları da kendi dilinde oluşturdukları sosyal medya gruplarından almakta, önce gelenler de bu tür enformasyonlardan yeni gelenleri haberdar etmeyi istemektedir.

Diğer yandan sivil toplum kuruluşları ve ev sahibi ülkenin ilgili kurumları göçmenlere ulaşma konusunda sosyal medyaya başvurmaktadır. Sosyal medya göçmenlerin hem kendi aralarında dayanışma kurmaları hem devlet birimlerinden gelen enformasyonlardan vakıf olmaları hususunda çok önemli rol üstlenmektedir⁸.

Önde gelen sosyal ağlar birden fazla dilde hizmet vermektedir ve fotoğraf ve video gibi kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği paylaşma olanakları ile coğrafi, siyasi veya ekonomik sınırların ötesindeki arkadaşlarıyla veya insanlarla bağlantı kurmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal medya, resmi ve gayri resmi temaslar ve sosyal enformasyonlar sağlayarak doğrudan veya dolaylı olarak göçmenlerin entegrasyonuna yardımcı olan enformasyonlar da sağlayabilir. Başka bir deyişle, sosyal medya platformlarına erişimi olan kişiler aynı anda birden fazla şeyi yapabilirler. Örneğin, aileleri ve arkadaşlarıyla iletişim halindedirler. Ayrıca, sosyal hayatta ilgilenmek, işletmeleri için enformasyon bulmak ve pazarlama yapmak için görüşlerini paylaşıp güncel olaylara cevap vermenin yanı sıra daha geniş bir kitleye cevap veriyorlar (Cassar vd, 2016).

Sonuç

Ağ toplumunda enformasyon ve iletişim teknolojilerinin rolü tartışılmazdır. Ağ toplumundan beslenen ve onun sayesinde amaçlarına daha kolaylıkla erişebilecekleri düşüncesiyle göçü tercih edenlerin sayısının her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Yurt dışında tanıdığı kimselerinin olması göçmenlerin göç fikrini güçlendirmekte, göç kararını kolaylaştırmaktadır. Enformasyon ve iletişim teknolojileri ve akıllı cihazlar diğer insanlar gibi göçmenler için de hayati önem taşımakta, yeni dijital göç ağlarını doğurmaktadır. Yeni medya ortamlarında sınır tanımadan dolaşan görüntüler göçmen adaylarında göç fikri uyandırabilmektedir. Göçe karar verme aşamasında hedef ülke hakkında enformasyon alacağı, hedef ülkedeki akrabalarıyla iletişim kuracağı ya da enformasyon

---

⁸ Örneğin Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün web sitesinde göçle ilgili haber ve gelişmeler bulunmaktadır <https://www.goc.gov.tr/haberler#> aynı şekilde göç idaresinin Sosyal medya platformlarından da göç ve göçmenlerle ilgili gelişmelerden anından haberdar olmak mümkündür.

alabilecek birilerini bulacağı önemli mecraların ilki olmasıyla değer kazanmaktadır. Göç sürecinde GPS, Google Harita, kamera gibi uygulamalar göçmenlerin göç sürecini kolaylaştırmakta, yol masraflarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Risk ve belirsizlikler ile dolu düzensiz göç aşaması göçmenlerin hem hedef ülke hem de menşe ülkedeki ağlarıyla sürekli iletişim halinde kalmasını elzem kılmaktadır. Göç sırasında yardıma ihtiyaç duyduklarında, imdat çağrılarında sosyal medya platformlarının rolü baha biçilmez olduğu gözlemlenmektedir. Çeşitli zorlukları aşarak hedef ülkeye ulaşmayı başarabilen göçmenler hem menşe ülkedeki hem de yeni geldiği ülkedeki akraba/arkadaşlarıyla iletişim kurmak için enformasyon ve iletişim teknolojilerine başvurmaktadır ki bunu günümüzün kaçınılmaz gerçeği desek abartı olmayacaktır. Göçmenler yeni geldiği ülkede aynı ülkeden gelen vatandaşlarla iletişim kurmak, kendi dilinde oluşturulan sosyal medya ve chat gruplarına katılmak istemektedir. Bu göçmenlerin yeni ortama daha hızlı uyum sağlaması, gereksiz masraf yapmaması, kamu düzeni ve yerel kurallara daha kolay uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, her ne kadar enformasyon ve iletişim teknolojilerinin düzensiz göç sürecinde rolü olduğu sonucuna varmış olsak da, olumsuz yönlerinin de azımsanmayacak kadar olduğu gerçeğini görmezden gelemeziz. Gelecek araştırmaların enformasyon ve iletişim teknolojilerinin düzensiz göç sürecindeki olumsuzlukları üzerinde yapılması öneri olmak sunulmaya değerdir. Diğer yandan düzensiz göçün daha fazla insani trajedilerle yol açmaması için ulusal ve uluslararası çapta gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir ki, bu düzenlemelerin yapılmasına dijital sosyal ağlardaki göçle ilgili paylaşımlar da kaynaklık teşkil edebilecektir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2010). *Kürselleşme Çağında Göç*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ağça, A. Ö. (2019). *Castells ve Ağ Toplumu ~ Ağ Toplumunun Yükselişi*. chrome-extension://ieepebpjnkhaiioojkepfniodjmiijhl/data/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fwww.researchgate.net%2Fprofile%2FAyse-Ozge-Agca%2Fpublication%2F330480924_Castells_ve_Ag_Toplumu_Ag_Toplumunun_Yukselisi%2Flinks%2F5c41d70da6fdccd6b5b6cd3f% adresinden alındı
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- C.Velmurugan. (2010). HAT IS ICT? IDEAS, TECHNOLOGIES AND APPLICATIONS ONACADEMIC LIBRARIES. Rajalakshmi Institute of TechnologyKuthambakkam, Chennai – 602 107, India.
- Çakır, M. (2013). İnternet Haberciliğinde Yasadışı Göç Sorunu (Ocak 2011 - Nisan 2012). *Online Academic Journal of Information Technology*, 4(12), 105-124.
- Cassar, C. M., Bacchi, A., & Gauci, J.-P. (2016). *Migrants' Use of Social Media in Malta*. The People For Change Foundation.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Malden and Oxford: Blackwell Publishing.
- Castles, M. (2009). *The Rise of the Network Society: Information Age Economy, Society, and Culture v. 1 (Information Age Series)*. London: Wiley-Blackwell Publishing.
- Castles, S., & Miller, M. (2008). *Göçler Çağı (1 b.)*. (B. U. Bal, & İ. Akbulut, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çiçekli, B. (2009). *Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü*. Uluslararası Göç Örgütü IOM Yayınları No:18. ISSN 2074-6709.
- Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: an introduction*. Seattle: University of Washington Press.
- Çolak, M. (2016). *Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Önemi*. Aralık 8, 2021 tarihinde <https://bilgisayarbilim.com/bilgi-ve-iletisim-teknolojilerinin-onemi/> adresinden alındı
- Dekker, R., Engbersen, G., Klaver, J., & Vonk, H. (2018). Smart Refugees: How Syrian Asylum Migrants Use Social Media Information in Migration Decision-Making. *Social Media + Society*, 1(11), 1-11.
- Diminescu, D. (2008). The connected migrant: an epistemological manifesto. *Social Science Information*, 47(4), 565–579.
- Dönmez, D. (2019). *Bilgi ve Ağ Toplumu*. Ekim 18, 2021 tarihinde <http://durmusdonmez.com.tr>: <http://durmusdonmez.com.tr/bilgi-ve-ag-toplumu/> adresinden alındı

Emrah Akbaş, M. Z. (2010). *Göç ve Sosyal Hizmet*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Engbersen, R. D. (2012). *How social media transform migrant networks and facilitate migration*. IMI Working Papers Series. London: International Migration Institute (IMI).

Erdoğan, M. M. (2015). Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks- barometre' Araştırmaları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 108-148.

Frouws, B., Phillips, M., Hassan, A., & Twigt, M. (2016). Getting to Europe the 'WhatsApp' way The use of ICT in contemporary mixed migration flows to Europe. Danish Refugee Council.

Görgün, M. (2018). Uluslararası Göç, Kültürlerarası İletişim ve Sinema: Aynı Otobüs'ün İnsanları. *Mukaddime*, 9(Özel Sayı 1), 15-128.

Güllüoğlu, F. (2013). Göç Olgusu Ve Uluslararası Göç Kuramları. E. N. Suğur içinde, *İnsan Ve Toplum Kitabı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Hamel, J.-Y. (2009). *Information and Communication Technologies and Migration*. United Nations Development Programme Human Development Research Paper.

Handawi, H. (2015). <https://www.dailyherald.com/>. Ekim 19, 2021 tarihinde Mohammed's Journey: A Syrian's long quest for a normal life: <https://www.dailyherald.com/article/20151024/news/310249944?cid=search> adresinden alındı

Haythornthwaite, C. (2002). Strong, Weak, and Latent Ties and the Impact of New Media. *Information Society*, 18(5), 385-401.

Hidayati, I. (2017). Social Media and Migration Decision-Making Processes: Case of Indonesia Student in University. *JURNAL STUDI PEMUDA*, 6(1), 515-526.

Hoşgör, Ş. (1998). "Türkiye'de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunları ve Yaklaşımlar". *Konferans: Türkiye'de Göç; 6-8 Haziran 1997* (s. 104-124). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Karagülle, A. E., & Çaycı, B. (2014). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(1).

Komito, J. B. (2009). *MIGRATION, COMMUNITY AND SOCIAL MEDIA*. Migration, Community And Social Media: chrome-extension://ieeepbjnkhaiioojkepfniodjmjjhl/data/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fd1wqtxts1xzle7.cloudfront.net%2F43012944%2FEDMIDI-Migration_Community_and_Social_Media.pdf%3F1456325745%3D%26response-content-disposition%3Dattachment%253B adresinden alındı

Kozachenko, I. (2013). Horizon Scanning Report: ICT and Migration. *Working Papers of the Communities & Culture Network*+2, 2052-7268.

Kroski, E. (2008). On the Move with the Mobile Web: Libraries and Mobile Technologies. *Library Technology Reports* 44(5).

Lee, K. (2011). Social Media and Migration: virtual community 2.0. *Journal of the American Society for Information Science*, 62(6), 1075-1086.

Lim, M. (2003). From Real to Virtual (and Back again): The Internet and Public Sphere in Indonesia. In K.C. Ho, R. Kluver & K. Yang (Eds.) *Asia Encounters the Internet* 113-128. London:: Routledge.

M, M. (2003). Göç Sorunsalı Üzerine Kuramsal Çerçeve. İstanbul. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Madianou, M. (2014). Smartphones as polymedia. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3, 667–680.

Marie Gillespie, Lawrence Ampofo, Margaret Cheesman, Becky Faith, Evgenia Iliadou, Ali Issa, Souad Osseiran, Dimitris Skleparis. (2016). *Mapping Refugee Media Journeys Smartphones and Social Media Networks*. The Open University / France Médias Monde.

Massey, D. (1998). Economic development and international migration in comparative perspective. *The Population and Development Review*, 383–413.

McLaughlin, D. (2015). Eylül 9, 2015 tarihinde Cep telefonları ve sosyal medya tarafından yönlendirilen kitlesel göç: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/mass-migration-guided-by-mobiles-and-social-media-1.2344662> adresinden alındı

McLaughlin, D. (2015). *Mass migration guided by mobiles and social media*. Ekim 19, 20221 tarihinde www.irishtimes.com: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/mass-migration-guided-by-mobiles-and-social-media-1.2344662> adresinden alındı

Mezzadra, S. (2017). Digital Mobility, Logistics, and the Politics of Migration. *Journal For Digital Cultur*, 1-4.

Miller, S. C. (2009). The age of migration: International population movements in the modern world. Palgrave Macmillan Basingstoke.

Monica, B. (1989). Family and personal networks in international migration: recent developments and new agendas. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.

Niemandt, C. (2013). A network society, social media, migration and mission. *Missionalia*, 41(1), 22-39.

Özel, N. (2016). BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ETKİSİYLE DEĞİŞEN BİLGİ KAYNAKLARI, HİZMETLERİ VE ÖĞRENME ORTAMLARI. *Millî Eğitim*, KIŞ(209), 270-294.

Pedro J. Oiarzabal and Ulf-Dietrich Reips. (2012). Migration and Diaspora in the Age of Information and Communication Technologies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9).

Perşembe, E. (2005). *Almanya'da Türk Kimliği: Din ve Entegrasyon*. Ankara: Araştırma Yayınları.

R. Dekker, G. E. (2012). *How social media transform migrant networks and facilitate migration*. International Migration Institute / University of Oxford. .

Raftree, L. (2014). *Tech Salon Summary: Children, Youth, Migration and ICT*. Ekim 20, 2021 tarihinde <https://technologysalon.org/tech-salon-summary-children-youth-migration-ict/> adresinden alındı

Ronalds, B. (2016). *Physics Today*. the American Institute of Physics. Ekim 18, 2020 tarihinde <https://physicstoday.scitation.org/doi/pdf/10.1063/PT.3.3079> adresinden alındı

Schapendonk, J., & Moppes, D. v. (2007). *Migration and Information Images of Europe, migration encouraging factors and en route information sharing*. Radboud University, Nijmegen. chrome-extension://ieeepbjnkhaiioojkefniodjmjjihl/data/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fd1wqtxts1xzle7.cloudfront.net%2F7015830%2FWP16%2520Migration%2520and%2520Information.pdf%3F1323346534%3D%26response-content-disposition%3Dattachment%253B%2B adresinden alındı

Schaub, M. L. (2011). Lines across the desert: mobile phone use and mobility in the context of trans-Saharan migration. *Information Technology for Development*, 1–19.

Singh, R. (2020). *information-communication-technology*. Aralık 8, 2021 tarihinde <https://www.lisworld.in:https://www.lisworld.in/p/information-communication-technology-by.html> adresinden alındı

Shields, R. (2003). *The Virtual*. London and New York: Routledge.

Taşçı, F. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç. *Kamu-İ*, 10(4), 177-205.

Üçdoğruk, Ş. (2002). İzmir'deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi". *DEÜ İİBF Dergisi*, 17(1).

Van Moppes D, a. S. (2007). *Migration as Booming Business*. Nijmegen: : Radboud University Nijmegen.

Vihalemm, T. (2017). *Göç ve Entegrasyonda Medyanın Rolü*. Estonya İnsani Gelişme Raporu Göç Çağında Estonya.

Wood, N. a. (2001). Media and migration: an overview. i. K. (eds). içinde, *Media and Migration*. London and New York:: Routledge.

Yalçın, C. (2004). *Yaşanan yerle ilgili faktörler*. Ankara: Anı.

Yanar, Z. (2021). *Göç Sosyolojisinin Temel Kuramları*. Kasım 10, 2021 tarihinde <https://sosyolojikmudahale.com/2021/05/05/goc-sosyolojisi-temel-kuramlar/> adresinden alındı

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeitleri, Nedenleri ve Etkiler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1685-1704.

Yücel, M. (2015). *Bilgi ve İletişim Teknolojileri*. Aralık 8, 2021 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/2217834-Bilgi-ve-iletisim-teknolojileri.html> adresinden alındı

İnternet kaynakları

<https://techterms.com/definition/ict> Erişim: 9 Aralık 2021
<https://www.foxnews.com/world/migrants-using-social-media-to-guide-them-on-their-journey-to-western-europe> Erişim 19 Ekim 2021

<https://www.foxnews.com/world/migrants-using-social-media-to-guide-them-on-their-journey-to-western-europe> Erişim 19 Ekim 2021

<https://edition.cnn.com/videos/world/2015/09/10/refugees-using-facebook-watson-pkg.cnn>
Erişim 19 Aralık 2021

<https://www.irishtimes.com/news/world/europe/mass-migration-guided-by-mobiles-and-social-media-1.2344662> Erişim 19 Aralık 2021

<https://www.ensonhaber.com/galeri/gocmen-krizinin-yasandigi-belarus-polonya-sinirindan-goruntuler> Erişim 19 Aralık 2021

Eğitimlerini Uzaktan Öğrenim Yoluyla Alan Öğrencilerin Tıbbi Sekreterlik Mesleğini Seçme ve Uzaktan Eğitimi Tercih Etme Nedenlerini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma

Adeviye ERDOĞAN¹

Giriş

Bu çalışma eğitimlerini Uzaktan öğrenim yoluyla almakta olan Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programı öğrencilerinin Tıbbi Sekreterlik mesleğini seçme ve uzaktan eğitimi tercih etme nedenlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Özellikle bilgi teknolojilerinde sürekli değişim ve dönüşümün yaşandığı günümüzde eğitimin türü ve bireylerin bu yöndeki tercihleri de değişmektedir. Geleneksel eğitim sistemlerinin günümüz şartlarında tek başına yeterli olmadığı açıktır. Teknolojik gelişmeler sayesinde eğitimin çevrimiçi ortamlarda da verilebiliyor olması uzaktan eğitimin de yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Çivril et al., 2018). Uzaktan eğitim genel olarak zaman ve mekân engellerini ortadan kaldıran bir eğitim biçimi olarak ifade edilebilir. Uzaktan eğitimde bağımsız çalışma ortamı olduğu için içsel motivasyon ve bireysel öğrenme ön plana çıkmaktadır (Çivril & Aruğaslan, 2022). Uzaktan eğitim öne çıkan özellikleri ile özellikle çalışan ya da çeşitli sebeplerle örgün eğitime dahil olamayacak bireyler için tercih edilen bir eğitim türüdür (Aksaraylı et al., 2017).

Türkiye’de Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik önlisans programı birçok üniversitede bulunmakla birlikte 2021 yılı itibarıyla toplam 5 adet uzaktan öğrenim yoluyla eğitime devam eden üniversitede bulunmaktadır. Tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programının uzaktan öğretim yoluyla eğitim veren üniversitelerde ÖSYM resmî web sitesinden alınan bilgilere göre 2021 yılında doluluk oranı %100’dür (ÖSYM, 2022). Buradan hareketle hem tıbbi sekreterlik mesleğinin hem de uzaktan eğitimin tercih oranlarının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Tıbbi sekreterin alan yazında bulunan en yaygın tanımı şu şekildedir; meslek yüksekokullarının Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programlarından gerekli eğitimleri alarak mezun olan ve hastaların sağlık kuruluşlarına başvuru yaptığı andan itibaren teşhis ve tedavi sonrası hastaneden ayrılıncaya kadar tüm süreçlerde hastalara ait tıbbi kayıtların bilimsel ilke ve kurallar çerçevesinde tutulmasını, dosyalanmasını, arşivlenmesini, hastalıkların uluslararası sınıflandırma sistemine göre kodlanmasını sağlayan ayrıca idari ve tıbbi ünitelerin haberleşme ve yazışma işlerini yapan mesleki eğitim almış sağlık personeli (Erdoğan, 2018; Kaplan & Köksal, 2017).

Tanımdan da anlaşılacağı üzere tıbbi sekreterlerin sağlık sektöründe çok önemli görevleri vardır. O sebeple çok iyi eğitim almış olmaları gerekmektedir. Özellikle öğrencilerin bu mesleği seçme nedenleri, bu meslekten beklentileri ve neden uzaktan eğitimi tercih ettikleri detaylı bir şekilde incelenerek ortaya konulmak istenmesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin konuya yönelik görüşleri detaylı olarak incelenerek sonuçlar ortaya

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu,

konulmuştur. Gerek tıbbi sekreterlik mesleği gerek uzaktan eğitim günümüzde önemini koruyan konular olduğu için bunların detaylı olarak incelenmesinin alan yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Yöntem

Çalışmada nitel çalışma yöntemlerinden biri olan durum (örnek olay) çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışmalarında amaç belirli bir duruma ilişkin sonuçlar ortaya koymaktır (Yıldırım, A., & Şimsek, 2013). Öğrencilerin “tıbbi sekreterlik mesleğini seçme ve uzaktan eğitimi tercih etme nedenleri” betimsel içerik analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel içerik analizinde toplanan verilerin araştırmacı tarafından belirlenen tema ve kavramlar çerçevesinde organize edilerek yorumlanması esastır (Ültay et al., 2021).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada eğitimlerini Uzaktan öğrenim yoluyla almakta olan Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programı öğrencilerinin Tıbbi Sekreterlik mesleğini seçme ve uzaktan eğitimi tercih etme nedenlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışmada evrenin tamamına ulaşılmaya çalışıldığı için örnekleme yöntemi kullanılmamıştır. Çalışmanın evrenini bir devlet üniversitesinde 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programına kayıt yaptıran öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmaya Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programına kayıt yaptıran 183 öğrenciden 142 tanesi katılmıştır.

Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalarda geçerlik araştırma sonuçlarının doğruluğu ile ilişkilidir. Dış geçerlik ortaya çıkan sonuçların benzer ortamlara aktarılabilmesiyle iç geçerlik ise sonuçlara ulaşma esnasında gerçekleştirilen süreçte kullanılan yöntemlerin yeterliliğiyle ilgilidir. Güvenirlik ise araştırma sonuçlarının farklı araştırmacılar tarafından elde edilebilirliği ve benzer ortamlarda aynı sonuçların çıkıp çıkmayacağı ile ilgilidir (Yıldırım, A., & Şimsek, 2013). Buradan hareketle, araştırma süresince kullanılan yöntemlerin geçerlik ve güvenirlilik şartlarını sağladığı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda araştırmanın kalitesinin artırılması amacıyla Standards for Reporting Qualitative Research (SRQR) kontrol listesinden faydalanılmıştır (O'Brien et al., 2014).

Veri Toplama Araçları ve Uygulanması

Araştırma kapsamında mesleği seçme ve uzaktan eğitimi tercih etmede cinsiyet değişkeninin etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla demografik özelliklerden sadece “Cinsiyetiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Araştırma problemini cevaplamak için ise “Tıbbi sekreterlik mesleği hakkında bildikleriniz ve bu meslekten beklentileriniz nelerdir? Bu mesleği seçme nedenleriniz nelerdir? Neden uzaktan eğitimi tercih ettiniz?” soruları öğrencilere yöneltilmiştir. Araştırma soruları ilgili kurumdan gerekli izinler alınarak uzaktan eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir platform olan “Eğitim Yönetim Sistemi” üzerinden öğrencilere ulaştırılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılan öğrencilerden elde edilen 142 veri araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada araştırmaya katılan 142 adet görüşme formundan elde edilen veriler nitel analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler sırasında toplanan verilerin kodlamaları yapılmış

ve araştırma sorusunu cevaplamaya yönelik temalar belirlenmiştir. Belirlenen temalar alan yazın ışığında araştırmacı tarafından yorumlanarak açıklayıcı sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları ve Yorumlar

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	118	83,10
Erkek	24	16,90
Toplam	142	100,00

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre dağılımı Tablo 1’de görüldüğü gibidir. Buna göre araştırmaya katılanların %83,10’u “kadın”; %16,90’ı “erkek” olarak dağılmaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin “Tıbbi Sekreterlik Mesleği Hakkında Bildikleriniz” Sorusuna Verdiği Cevapların Dağılımı

Tıbbi Sekreterlerin Görevleri	Frekans	Yüzde
Genel ofis işleri	126	17,43
Kayıt tutma	122	16,87
Hasta kabulü	122	16,87
Randevu hizmetleri	119	16,46
İletişim becerisi	119	16,46
Bilgilendirme	115	15,91
Toplam (Geçerli)	723	100,00

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlik mesleği hakkında bildikleriniz” sorusuna verdikleri cevaplara ait kodların dağılımı Tablo 2’de yer almaktadır. Buna göre “genel ofis işleri” %17,43 oranında; “kayıt tutma” ve “hasta kabulü” %16,87 oranında; “randevu hizmetleri” ve “iletişim becerisi” %16,46 oranında; “bilgilendirme” %15,91 oranında dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlik mesleği hakkında bildikleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir:

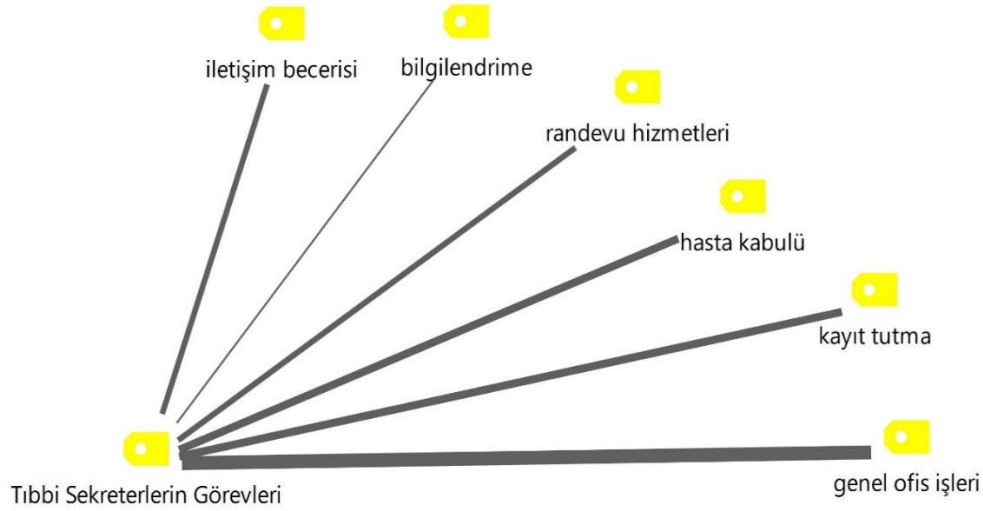
Katılımcı 15: Tıbbi sekreterlik: Devlet hastanelerinde veya özel hastanelerde hastaların kabullerini yapan, randevu sistemlerini ayarlayan, doktorlarla hastalar arasındaki köprüyü sağlayan, telefonlara cevap vererek hastalara bilgi veren bir meslektir.

Katılımcı 82: Tıbbi sekreterler hastaların kabulünü yapan, hasta ile doktor arasında ki iletişimi kuran, gerekli dosya ve evrakları hazırlayan, hastaları muayeneye hazır hale getiren, randevu tarihlerini ayarlayan, muayenehanede ki ya da ofisteki işleri düzene koyan, giriş ve çıkış işlemlerini yapan sonunda ise ilgililerin bilgisine sunan kişilerdir.

Katılımcı 123: Hastanın girişinden taburcu olana kadar ki tıbbi kayıtlarını, dosyalarını arşivleyen sağlık görevlisi olarak biliyorum. Lisede hastane ortamında çalışma imkânım oldu ve yoğun bir tempoda çalıştıklarımı söyleyebilirim.

Katılımcı 139: bu meslek hakkında bilgim şöyle hastanede çalışıp doktor ve hasta arasında ki iletişimi kurmada ve randevu, kayıt yaptıırma gibi görevleri yerine getirmek, yeri geldiği zaman tıbbi bilgilerle yardımcı olmak.

Katılımcı 142: Tıbbi sekreterlik mesleği bildiğim kadarı ile hastaların muayene olabilmeleri için sıra, randevu vb. işleri ayarlayan ayrıca doktorların yanında çalışıp doktorun istediği belli başlı dokümanları, hasta bilgilerini, doktorun hastaları için isteyebileceği ilaçları vs. yazıp doktora ve yöneticilere birçok konuda yardım eden bir diğer adının da yönetici asistanı olduğunu öğrendiğim, dikkat isteyen çok önemli ve kutsal bir meslektir.

Şekil 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin “Tıbbi sekreterlerin görevleri nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplara Ait Kod Haritası

Şekil 1’de araştırmaya katılan öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulan kodlara ait harita yer almaktadır. Haritadaki çubukların kalınlığı kodların frekans sayısı ile orantılıdır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin “Tıbbi Sekreterlerin Taşınması Gereken Özellikler” ile İlgili Düşüncelerinin Dağılımı

Tıbbi Sekreterlerin Taşınması Gereken Özellikler	Frekans	Yüzde
Hoşgörülü	40	21,39
Sabırlı	39	20,86
Anlayışlı	37	19,79
Güler yüzlü	37	19,79
Beden dilini bilmek	34	18,18
Toplam (Geçerli)	187	100,00

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlerin taşınması gereken özellikler” ile ilgili düşüncelerine ait kodların dağılımı Tablo 3’te yer aldığı gibidir. Tabloya göre, “hoşgörülü” %21,39 oranında; “sabırlı” %20,86 oranında; “anlayışlı” ve “güler yüzlü” %19,79 oranında; “beden dili bilmek” %18,18 oranında dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlerin taşınması gereken özellikler nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir:

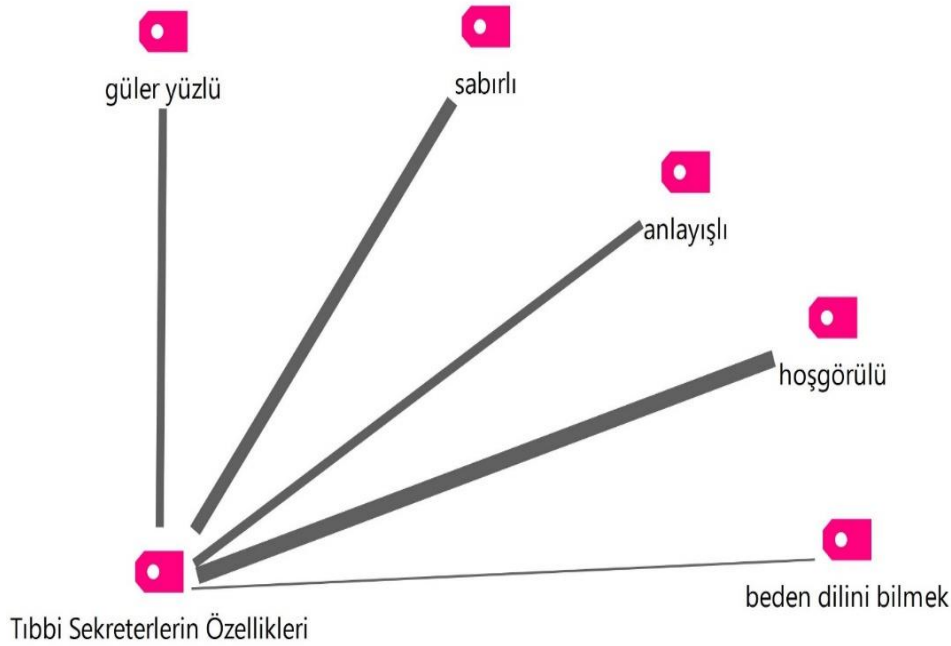
Katılımcı 12.: Tıbbi sekreterlik mesleği empati yapma ve anlayış gerektiren bir meslek.

Katılımcı 38: ...isminin anlamından da geldiği gibi en kutsal görevi bence sır tutmak yani gizliliği korumak. Çünkü bir yöneticinin iş hayatında en çok gördüğü, çalıştığı kişi sekreterdir. Yani bir yönetici hakkında her şeyi bilen kişidir. Bunun için iyi bir sekreter olmak için gizli olan bilgileri üçüncü kişilerle paylaşmamalıyız. Diğer bir konu ise bence bir sekreter ne kadar yoğun olursa olsun güler yüzlü olmalı hastalara karşı nezaketli davranmalı ve yardımcı olmalı çünkü hastalar doktordan önce onlarla konuşup muhatap oluyorlar yani bir sekretere soru sorarken utanmadan korkmadan sormalı. Bir sekreterin bunu yapması için yani güler yüzlü ve nezaketli olması için en başta planlı programlı olması lazım ne kadar yoğun olursa olsun bir plan çizergesi olmalı ki yüzündeki oluşan stres endişe hastalara yansımamalı. Aslında toplum tarafından sekreterlik mesleği ne kadar küçük görünse de en zor mesleklerden bir tanesi. Çünkü yönetici sekreter olmadan işlerini tek başına halledemez. Bence sekreterler olmazsa olmaz ve çok kutsal bir meslek...

Katılımcı 91: Tıbbi sekreter öncelikli olarak kesinlikle güler yüzlü olması gerekiyor. Çünkü gelen hastaların durumlarının ne olduğunu bilmedikleri için sekreterin çok sabırlı ve anlayışlı olması gerekiyor.

Katılımcı 111: Tıbbi sekreter akıcı güzel bir dile sahip olmalıdır. Güler yüzlü sır saklamayı bilen hasta mahremiyetine önem veren nezaketli empati yeteneği gelişmiş olması gerekir.

Katılımcı 134: Bir tıbbi sekreter sakin, sabırlı, sır tutabilen, hasta ve hasta yakınlarına empatik yaklaşabilen bir birey olması gerekir. Aksi takdirde sakin olamazsa hastalarla iletişim zorlaşır ve onların tedavi sürecini bile etkileyebilir.

Şekil 2. Tıbbi Sekreterlerin Özellikleri Değişkenine Ait Kod Haritası

Şekil 2'de araştırmaya katılan öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulan kodlara ait harita yer almaktadır. Haritadaki çubukların kalınlığı kodların frekans sayısı ile orantılıdır.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Tıbbi Sekreterlik Mesleğinden Beklentilerine Ait Kodlamaların Dağılımı

Tıbbi Sekreterlik Mesleğinden Beklentiler	Frekans	Yüzde
Mesleğimi en iyi şekilde yapma	73	39,25
Güzel, güvenli, huzurlu bir ortamda çalışmak	47	25,27
Kariyer yapabilmek	43	23,12
Etkin iletişim	23	12,37
Toplam (Geçerli)	186	100,00

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlik mesleğinden beklentileriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplara ait kodlamaların dağılımı Tablo 4’te ki gibidir. Buna göre “mesleğini en iyi şekilde yapma” %39,25 oranında; “güzel, güvenli, huzurlu bir ortamda çalışmak” %25,27 oranında; “kariyer yapabilmek” %23,12 oranında; “etkin iletişim” %12,37 oranında dağılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlik mesleğinden beklentileriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir:

Katılımcı 3: Benim bu meslekten beklentim çok iyi bir gelecektir. Kendi ayaklarımı üstüimde durmam ve bunun için çok ama çok çalışmamdır. Sadece kendi kariyerim ve hayatımı güzelleştirmek için değil aynı zamanda hastalarımın da onların hayatlarını güzelleştirmek ve bir umut olmak istiyorum. Çevremdeki herkese mutluluk ve iyilik sağlamak onları mutlu etmek benim bu meslekten en büyük beklentimdir.

Katılımcı 26: Bu meslekten beklentilerim ise; insanlarla olan iletişimimi güçlendirmek ve insanların sorunlarına yardımcı olmak, onların problemlerini elimden geldiğince çözmeye çalışmak ve onlara iyi bir hizmet vermek.

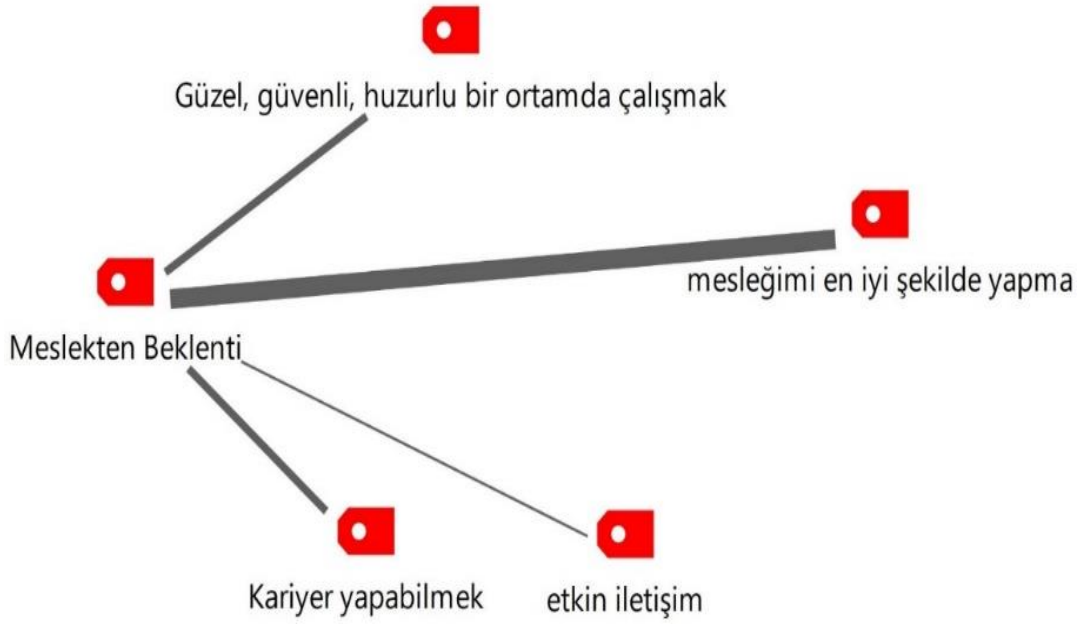
Katılımcı 62: Bu meslekten beklentim çok çünkü kendime çok şey katabilirim. Örneğin; sabır, iletişim, dedikodudan uzak durmayı, sır tutabilmek gibi birçok şey katacaktır. Kendime sevgi saygı, hoşgörü görmeyi değerli hissedilmeyi bekliyorum. Aynı şekilde benimde öyle davranacağımı biliyorum. İnsanlar ile karga etmeden uzlaşmayı da öğretecek bu meslek bize. Umarım tüm beklentilerim doğru çıkar ve mesleğimi en iyi şekilde yapabilirim.

Katılımcı 77: Devlet hastahanesine atanmak ve aşama kat ederek en yüksek mevkiye ulaşmaktır. İnsanlara faydası dokunan, hizmet eden, gerekli bilgi ve donanıma sahip, saygın karakterde, pozitif enerji yüklü, hasta ve hasta yakını psikolojisinden anlayan, iletişim sorunu yaşamayan, alın terinin ve emeğinin karşılığını yeterli miktarda alan ve bunun karşılığını da işini tam anlamı ile yaparak veren bir birey olmaktır...

Katılımcı 83: İletişimde olduğum kişilerin genel itibarıyla hasta olduğumu hatta morale ihtiyacı olan kişiler olduğumu ve güler yüzlü, sabırlı olmam gerektiğini görev edinerek şefkatle yaklaşabileceğimi düşünüyorum. İletişim becerim ve grup çalışmalarına yatkınlığım var, sağlık sektörünün hangi konumunda olursam olayım çalışmak bana onurlu geliyor, bu yüzden bu mesleği seçtim. Kendimi bir devlet kurumunda mesleğimi yaparken görmek isterim.

Katılımcı 96: Bu meslekten beklentilerim iyi bir iş ortamı sağlanması, iş haklarımızın gözetilmesi ve kendimi bu alan da geliştirerek daha iyi bir pozisyona gele bilmek.

Katılımcı 102: İlerde hangi mevkide olurum bilemiyorum. Mesleğimi iyi bir şekilde yerine getirerek çalışma arkadaşlarım ve insanlar tarafından güzel düşüncelerle anılan bir kişi olmak ve kendimi geliştirebildiğim kadar ilerlemek istiyorum.

Şekil 3. Meslekten Beklenti Değişkenine Ait Kod Haritası

Şekil 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin meslekten beklentilerini belirlemeye yönelik sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulan kodlara ait harita yer almaktadır. Haritadaki çubukların kalınlığı kodların frekans sayısı ile orantılıdır.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin “Tıbbi Sekreterlik Mesleğini Seçme Nedenleri” ile İlgili Kodlamaların Dağılımı

Tıbbi Sekreterlik Mesleğini Seçme Nedenleri	Frekans	Yüzde
İstihdam koşulları	142	42,26
Kabiliyet/İlgi	67	19,94
Topluma yararlı olma/hasta memnuniyeti	67	19,94
Kişisel gelişim	39	11,61
Kariyer müdahaleleri	21	6,25
Toplam (Geçerli)	336	100,00

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlik mesleğini seçme nedenleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplara ait kodlamaların dağılımı Tablo 5’te görülmektedir. Buna göre “istihdam koşulları” %42,26 oranında; “kabiliyet/ilgi” ve “topluma yararlı olma/hasta memnuniyeti” %19,94 oranında; “kişisel gelişim” %11,61 oranında; “kariyer müdahaleleri” %6,25 oranında dağılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Tıbbi sekreterlik mesleğini seçme nedenleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir:

Katılımcı 7: Bu meslek insanları anlamayı sorunlarına çözüm bulmayı onlarla empati kurmayı gerektiren bir meslektir. Bu meslek tam benlik diye düşünüyorum insanlarla nasıl iletişim kurmam gerektiğini onlara yardım etmeyi bilirim. Onlar hasta oldukları için benim ilgi görmek isterler hem de iyileşmek isterler ve ben de onlara o şefkati göstermeyi onlara yardım etmeyi ve hem de iyileşmesi için bir umut ışığı olmayı çok isterim. Biz hastalar için varız onlar bizim için varlar. Aslında bu meslek kişinin karakterinin nasıl olduğunu gösteriyor çünkü insanlar doğrunun karşısında hep doğrudur ama mühim olan doğruya doğru demek değil yanlış karşısında nasıl alçak gönüllü ve

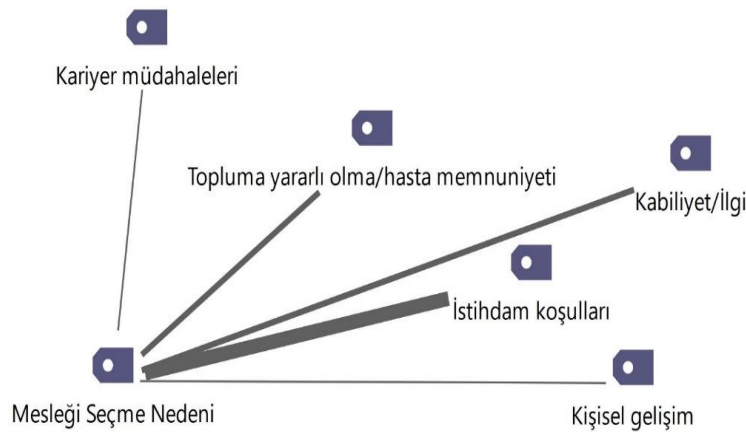
doğruyu savunmayı gerektirir. Ben hep doğruyu savunan ve onun için çalışan olmak istiyorum biliyorum bu biraz zor ve meşakkatli bir yol ama ben bu yoldan ve hedefimden asla ödün vermeyeceğim çünkü beni herkesten farklı yapan doğruluk ve yardım etme aşkımdır. Bu mesleğin kolay olmadığını biliyorum ama şöyle bir düşündüğünde hangi meslek kolay ki mesela en basitinden sen bir doktorsun ve hastalarının hayatlarını kurtarmak için çalışıyorsun ama bir hasta yakını gelip sana bu mesleği yapamadığını bu meslekten anlamadığını ve sadece para almak için çalıştığını söylüyor. Böyle bir durum anında karşıdaki insana ne anlatsan boş dinlemez seni çünkü o seni kendi bakış açısıyla görüyor ve kendi düşüncelerini sanki sen yapıyormuşsun gibi aktarır bu olay karşısında o doktorun düşüncelerini yapmak istediği ama yapamadığı şeylerden ödün verdiğini kimse bilmez. Bana göre bu olay karşısında sadece o an sızmak gerekir daha sonra kendini savunmayı, düşüncelerini itiraf etmelidir. Bende kendimi çok iyi savunduğum için bu gibi olaylarla başa çıkarım. Hastalarla ve yakınlarıyla iletişimi sorunsuz bir şekilde kurabilir ve kendimi geliştirebilir işimi ve sevdiğim mesleği yapmaktaki her daim gurur duyuyorum.

Katılımcı 51: Tıbbi Sekreterlik mesleğini başarılı bir şekilde yapabilmek için bireyde olması gereken kriterleri taşıdığımı düşünüyorum. Örneğin; Güler yüzlü ve sabırlı olmak, iş takibini yapabilmek, insanlarla doğru ve etkili iletişim kurabilmek, özgüvenli ve girişken bir yapıya sahip olmak. Bu mesleği seçmemdeki en büyük etkenin bu olduğunu düşünüyorum. Kendimi bu alanda geliştirip köklü ve kariyerime pozitif etki sağlayacak Sağlık kuruluşlarında görev almak istiyorum bunun dışında yabancı dil bilmenin bu meslekteki önemini biliyorum ve İngilizce eğitimi almış olmamın bu alanda bana pek çok fayda sağlayacağını düşünüyorum.

Katılımcı 65: Açıkçası bu mesleği seçmemdeki amaç yoktu başlangıçta lise mezunu olarak kalmak istemedim. Sonralarında bu bölümün derslerine girdiğçe sevmeye başladım ve ilgim olduğunu fark ettim. Mezun olduktan sonra kendimi özel sektörde değil de devlet memuru olarak bir kamu veya kuruluşunda görev alıyor olmak istiyorum. Umarım iki sene sonra istediğim yerde olurum 😊

Katılımcı 83: Çocukluğumdan beri hep bir sağlık çalışanı olmak istemiş ve günümüz şartlarında özellikle de pandemi sürecinde iş imkânı olarak sağlık alanında daha iyi iş imkanları olduğundan ve insanlar ile iyi bir iletişim kuran kişiliğe sahip olduğum için bu mesleği tercih etmiş bulunmaktayım. Mezun olduktan sonra kendimi yaşadığım şehirde bulunan devlet hastanesi ya da sağlık kuruluşlarında hasta ile doktor arasında köprü kuran tıbbi sekreter olarak görüyorum. İnsan yaşadığı şehirden, çok bağlı olduğu ailesinden uzaklaşmak istemiyor ve çevremizdeki kişilere ne kadar güzel yerlerde olduğumuzu göstermek bununla gurur duymak istiyorum...

Katılımcı 108: Bu mesleği seçme sebebim iş imkanının çok fazla olması. Diğer bölümlerde okuyup boşa kalmak yerine okuduğum mesleğin, aldığım diplomanın işe yarar olması. Bir an önce meslek sahibi olup kendi ayaklarımın üzerinde durabilmek. Mezun olduktan sonra kendimi herhangi bir kurumda mutlu bir şekilde görevimi yapıyor olarak, kendi ayakları üzerinde duran, kendi ibtiyalarını kendi kazancıyla karşılayabilen bir kadın olarak görüyorum.

Şekil 4. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Mesleği Seçme Nedenlerine Ait Kod Haritası

Şekil 4'te araştırmaya katılan öğrencilerin mesleği seçme nedenlerini belirlemeye yönelik sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulan kodlara ait harita yer almaktadır. Haritadaki çubukların kalınlığı kodların frekans sayısıyla orantılıdır.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Uzaktan Eğitimi Tercih Etme Sebeplerine Ait Kodlamaların Dağılımı

Uzaktan Eğitimi Tercih Nedenleri	Frekans	Yüzde
Zaman ve mekândan bağımsız	94	32,19
İyi bir eğitim	62	21,23
Çalışma hayatı	59	20,21
Ekonomik	38	13,01
Pandemi	29	9,93
Kalacak yer sıkıntısı	10	3,42

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Uzaktan eğitimi tercih etme nedenleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplara ait kodlamaların dağılımı Tablo 6’da yer almaktadır. Buna göre “zaman ve mekândan bağımsız” %32,19 oranında; “iyi bir eğitim” %21,23 oranında; “çalışma hayatı” %20,21 oranında; “ekonomik” %13,01 oranında; “pandemi” %9,93 oranında; “kalacak yer sıkıntısı” %3,42 oranında dağılım göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “Uzaktan eğitimi tercih etme sebepleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir:

Katılımcı 5: Uzaktan eğitimi seçmemin nedeni şu an ki ortam diyebilirim. Günümüzde var olan covid19 salgınından dolayı kendimi düşünmek zorundaydım ve bu yüzden uzaktan eğitimi seçtim. Kararımdan pişman değilim sadece bir sorun var oda hocalarım ve arkadaşlarımla yüz yüze zaman geçirmek istediğim ama mümkün olmayan bir durum. Ama yine de iletişim kurabiliyorum en azından bu biraz modumu yükseltiyor diyebilirim.

Katılımcı 18: Uzaktan eğitimi seçmemin nedeni elimde olmayan imkânlar gereği çalışıyorum ve eğitimimi de aksatmadan hayatıma devam ediyorum. Yüz yüze okumam mümkün olmadığı için uzaktan eğitimi seçtim ve benim için daha verimli olduğunu düşünüyorum.

Katılımcı 42: İki kız kardeşimde okuyor bu bölümü ailemizin pek gücü yetmeyebilirdi ikimize destek olma konusunda bizde oturup araştırdık ve böyle bir bölümün uzaktan eğitim imkânı olduğunu öğrendik aslında. Bu bizim için büyük bir şans diyebilirim çünkü Kpss’ye hazırlanma imkânımız var aynı zamanda dersler ile çalışma hayatını yürütebilme imkânı var. Bu imkânı bize sundukları için çok mutluyuz 😊

Katılımcı 61: Son dönemlerde dünyada ortaya çıkan COVID-19 Virüsünün pek çok insanın kariyer ve hayat planlamasını etkilediğini gözlemleyebiliyorum. Uzaktan Eğitimi seçmemin sebebi ise; Hasta bir kardeşimin olması. Uzaktan eğitimi seçerek Ailemi ve kardeşimi riske atmamayı tercih ettim. Uzaktan eğitim alırken eş zamanlı KPSS sınavına çalışmak veya farklı bir işe girip maddi anlamda aileme yük olmamak ve henüz 20 yaşında kendi ayakları üzerinde durabilen bir kadın olmayı hedefledim ve bu yolda emin adımlarla ilerliyorum. Bu sebeplerin dışında yeni bir şebre düzene alışmanın kolay olmayacağını biliyordum. Tüm bu sebepler Uzaktan Eğitimi seçmemde etkili oldu.

Katılımcı 87: Uzaktan eğitimi tercih etme sebebim evli olmam, oğlumun olması, çalışıyor olmam. Gün içinde ve istediğim an videolara ulaşım sağlayıp tekrar edebiliyor olmam. Bizlere bu fırsatı sunduğunuz için teşekkür ediyorum.

Şekil 6'da araştırmaya katılan öğrencilerin araştırma kapsamında ortaya koydukları ifadelere ilişkin kelime bulutu yer almaktadır. Kelime bulutuna göre öğrencilerin “tıbbi”, “sekreterlik”, “meslek”, “uzaktan”, “çalışmak”, “eğitim”, “tercih” kelimeleri üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Çıkan kelimelerin yoğunluğu araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Günümüz koşulları göz önünde bulundurulduğunda dünyada yaşanan gelişmeler insanların hem günlük hayatında hem eğitim hayatında hem de iş hayatında birtakım değişikliklere yol açmıştır. Özellikle Covid-19 pandemisi insanların alışkanlıklarının ve hayat tarzlarının büyük oranda değişikliğe uğramasına sebep olmuştur. İnsanların sosyal mesafe kurallarına uyma ve kapanma zorunluluğu eğitimin ve işlerin aksamaması için insanları bilgi teknolojilerine yakınlaştırmıştır. Bu sayede “uzaktan çalışma” ve “uzaktan eğitim” kavramları zorunlu olarak hayatın bir parçası haline gelmiştir. Tüm düzeylerdeki eğitimler uzaktan eğitim yoluyla verilmeye başlanmıştır. Covid-19 pandemisinin uzaktan eğitime olan önyargıların ortadan kaldırdığı söylenebilir. Nitekim pandemi nedeniyle hem öğrenciler hem eğitimciler hem de tüm çalışanlar uzaktan eğitim ve uzaktan çalışma sistemini kullanmak zorunda kalmışlardır (Özaydın Özkar et al., 2022).

Buradan yola çıkılarak bu çalışmada Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programı öğrencilerinin uzaktan eğitimi tercih nedenleri ile gün geçtikçe önemi daha çok anlaşılan ve sağlık hizmetlerinin önemli bir parçası olan tıbbi sekreterlik mesleğini neden seçtikleri kendi ifadelerinden yararlanılarak ortaya konulmuştur.

Araştırma bulgularına göre Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programında okuyan ve araştırmaya katılan 142 öğrencinin %83,10'unun kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Alan yazında yapılan çalışmalarda “hemşirelik, öğretmenlik, diyetisyenlik, *sekreterlik* gibi mesleklerin çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Özkaplan, 2009). Bu sonuç özellikle “hizmet sektörünün feminizasyonu” olarak ifade edilen ve “kadın işi”, “erkek işi” olarak değerlendirilen mesleklerin öğrencilerin meslek seçiminde de etkisi olduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında katılımcıların “tıbbi sekreterlik mesleği hakkında bildikleri” ni ortaya koymak adına sorulan soruya verilen cevapların “tıbbi sekreterlerin görevleri” olarak kodlanması sonucunda en çok tekrarlanan ifadeler sırasıyla; genel ofis işleri, kayıt tutma, hasta kabulü, randevu hizmetleri, iletişim becerisi, bilgilendirme olarak sıralanmaktadır. Bu sonuç öğrencilerin “tıbbi sekreterlik mesleği” hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Kavramsal çerçevede ve çeşitli kaynaklarda yer alan tanımlar incelendiğinde de tıbbi sekreterlik meslek tanımında öğrencilerin belirttiği ifadelerin yer aldığı görülmektedir (Erdoğan, 2018; Tekin, 2008).

Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin “tıbbi sekreterlerin taşıması gereken özellikler nelerdir?” sorusuna verdikleri cevapların kodlanması sonucunda ortaya çıkan ifadeler sırasıyla “hoşgörülü, sabırlı, anlayışlı, güler yüzlü, beden dilini bilme” olarak tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda da özellikle tıbbi sekreterlerin ve diğer sağlık çalışanlarının görevlerini yerine getirirken, nazik, hoşgörü sahibi, anlayışlı ve diplomatik olmaları gerekliliği ortaya koyulmuştur (Sur & Palteki, 2013; Uysal et al., 2019).

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin tıbbi sekreterlikten beklentileri yapılan kodlamalar sonucunda sırasıyla “mesleğimi en iyi şekilde yapma, güzel, güvenli, huzurlu bir ortamda çalışma, kariyer yapabilme, etkin iletişim” olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar alan yazında yapılan diğer çalışma sonuçlarını doğrular niteliktedir. Çalışmalarda, tıbbi dokümantasyon ve sekteterlik öğrencilerinin mesleki olarak kariyer ve iyi bir statü beklentileri olduğu ortaya konulmuştur (Ünlü et al., 2019).

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer sonuç öğrencilerin “Tıbbi Sekreterlik mesleğini seçme nedenleri” ni belirlemeye yönelik yapılan kodlamalardır. Bu kodlar sırasıyla; “istihdam koşulları,

kabiliyet/ilgi, topluma yararlı olma/hasta memnuniyeti, kişisel gelişim ve kariyer müdahaleleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2022/2023 yılında Sağlık bakanlığı tarafından yapılan açıklamada 35.000 adet tıbbi sekreter ataması yapılacağı duyurulması öğrencilerin meslek seçimlerini bilinçli olarak yaptıklarının bir göstergesidir. Bunun yanında öğrencilerin bu mesleğe olan ilgilerinin ve topluma/hastalara faydalı olma isteklerinin olduğu da görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih nedenleri sırasıyla; “zaman ve mekândan bağımsız, iyi bir eğitim, çalışma hayatı, ekonomik, pandemi, kalacak yer sıkıntısı olarak ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitim tercih nedenleri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde uzaktan eğitim tercih nedenleri arasında maliyet, etkileşim, iyi bir eğitim (gelişime açıklık) (Araç & Akçadağ, 2022), zaman ve mekan esnekliği, kariyer olanakları (Gümüş & Fırat, 2016), çalışma hayatı (Baturay & Bay, 2009) ön plana çıkan unsurlardır.

Araştırma sonuçlarının Tıbbi sekreterlik mesleğini seçmek isteyen öğrencilere, uzaktan eğitimi tercih etmek isteyip kararsız olan öğrencilere, alan yazına, araştırmacılara ve konu ile ilgilenenlere katkı sağlayacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Aksaraylı, M., İlbif, D., & Türkiye, İ. /. (2017). Uzaktan Eğitimi Tercih Etme Nedenleri ve Başarı Arasındaki İlişkinin Kümeleme Analizi İle İncelenmesi Analysis of Relations Between Reasons of Preference and Success of Distance Education With Clustering Analysis. *Western Anatolia Journal of Educational Sciences*, 8(2), 37–48.

Araç, M., & Akçadağ, T. (2022). İstanbul'daki Yükseköğretim Kurumlarında Uzaktan Eğitim Yönetimi Süreçlerinin Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.17755/ESOSDER.1022620>

Baturay, M., & Bay, Ö. F. (2009). Uzaktan Öğretimi Tercih Eden Öğrencilerin Demografik Özellikleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 17–26. <https://dergipark.org.tr/en/pub/zgefd/issue/47954/606727>

Çivril, H., & Aruğaslan, E. (2022). Uzaktan eğitim öğrencilerinin öz-düzenleme becerilerinin incelenmesi: ISUBÜ Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu örneği. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 55–73. <https://doi.org/10.51948/AUAD.1076895>

Çivril, H., Aruğaslan, E., & Özkara, B. Ö. (2018). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Algıları: Bir Metafor Analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 39–59. <https://doi.org/10.17943/ETKU.310168>

Erdoğan, A. (2018). Tıbbi Sekreterlik Mesleği ile İlgili Nitel Bir Araştırma. *Academia Social Sciences Journal*, 134–148. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asj/issue/40224/479015>

Gümüş, M., & Fırat, M. (2016). Açık ve uzaktan öğrenmenin tercih edilme nedenlerinin belirlenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 158–168. <https://doi.org/10.5961/JHES.2016.151>

Kaplan, A., & Köksal, A. (2017). Türkiye'de Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Eğitiminin İncelenmesi, Mesleki Uygulamalar. *Cilt*, 16.

O'Brien, B. C., Harris, I. B., Beckman, T. J., Reed, D. A., & Cook, D. A. (2014). Standards for reporting qualitative research: A synthesis of recommendations. *Academic Medicine*, 89(9), 1245–1251. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000000388>

ÖSYM. (2022). *Hastane yönetimi - Google Kitaplar*. <https://www.osym.gov.tr/TR,21286/2021-yks-yerlestirme-sonuclarina-iliskin-sayisal-bilgiler.html>

Özaydın Özkara, B., Çivril, H., & Aruğaslan, E. (2022). Investigation of University Students' Intention to Use Distance Education From the Perspectives of Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 132–153. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.991686>

Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İş i / Erkek İş i. *Çalışma ve Toplum*, 15–24.

Sur, H., & Palteki, T. (2013). *Hastane Yönetimi* (H. Sur & T. Palteki (eds.)). NOBEL TIP KİTAPLARI.

Tekin, P. Ş. (2008). Hemşire Tıbbi Sekreter midir? *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 7(2), 9–22. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ashd/issue/40355/482317>

Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N., Yazar, S., Üniversitesi, G., & Assoc, T. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *IBAD Journal of Social Sciences*, 10, 188–201. <https://doi.org/10.21733/IBAD.871703>

Ünlü, T., Bakkal, E., & Gökbudak, A. (2019). Tıbbi sekreterlerin mesleklerini algılama biçimleri ve gelecekte beklenenleri. *Biruni Üniversitesi Sağlık ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(Bahar), 1–10.

Uysal, B., Özer Özsoy, S., & Şentürk, E. (2019). 4. International Health Sciences and Management Conference 2019-İstanbul. e-Proceeding. *Sağlık Çalışanlarının Hoşgörü Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği*, 5–9.

Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Tanzimat Düşüncesinin Gelişmesinde İngiliz Devlet Adamlarının Rolü: Lord Stratford Canning

Soner KAHVECİ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde devletleşme düşüncesi ilk olarak Ertuğrul Gazi tarafından gündeme gelmiş ve oğlu Osman Bey tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurulması ile başlayan süreçte her geçen yıl topraklar genişlemiş ve dünyaya hükmeden bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl başlarında kazandığı toprakların birçoğunu kaybetmesine rağmen diğer devletlerin topraklarının yüzölçümünden daha büyük bir alana sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başında toprak bakımından büyük devletlerden biri olmasının yanında nüfus ve etnik kültür ile diğer inançlara sahip topluluklar bakımından da dünya ülkelerin başında yer almıştır. Osmanlı'nın söz konusu tarihte nüfusunun bu denli çeşitli olması, kurum ve kuruluşlar açısından bu yükü taşıyacak bir yapıya olan ihtiyacı hat safhaya taşımıştır. Batı ülkelerinin rönesans ve reform hareketleriyle hızlı bir dönüşüm geçirdikten sonra 19. yüzyılın başına kadar devam eden ticari alanda ekonomik olarak büyümesi, devlet yönetim sistemlerinde siyasi olarak güçlenmeleri, askeri ve teknik anlamda kendilerini geliştirmeleri, Osmanlı Devleti'nin de zayıflamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çeşitli kurum ve kuruluşlarındaki zayıflamalar, 19. yüzyılda dış diplomasiye önceki zamanlara göre daha fazla ihtiyaç duyulmasına neden olmuş ve diplomasi gittikçe daha önemli hale gelmiştir (Çadırcı, 1997: 3).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin diplomasiye önem vermesindeki amaç, zayıflayan gücünü eski kudretli haline getirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki yeni anlayış, gelişmiş batılı ülkelerle olan diplomatik ilişkileri iyi tutmak ve kendi içindeki hareketleri geliştirmektir (Tuncer, 2005: 50). Böylece mevcut toprak bütünlüğü korunabilir ve askeri güç artırılmak suretiyle devlet çıkarları arzu edilen şekilde üst düzeye çıkarılabilir. Bununla birlikte güçlü Avrupa ve Rusya ile mücadele edilebilecekti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin askeri gücü, dış ve iç isyanlar neticesinde Avrupa ve Rusya karşısında zayıf kalmıştır. Bu nedenle Osmanlı hükümdarları, askeri güç kullanarak varlıklarını ve çıkarlarını korumanın artık mümkün olmadığını görerek diplomasiye ve uzlaşmaya daha fazla önem vermişlerdir. Diplomasi ve uzlaşma, Padişah ve Babıali için bir savunma silahı haline gelmiştir. Bu yöntemle devlet en az zararla ayakta kalabilir, Avrupa'ya yaklaşabilir ve kendi iç yapısı içinde yapacağı reformlarda Batı'dan daha fazla yardım desteği alabilir ve böylece batıya yaklaşmak mümkün olabilirdi (Davison, 1988: 1142).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda diplomaside güç kazanması, sanayi devriminin etkisiyle olması gerekirken; Osmanlı'nın dış politik güçlere karşı savaş kazanacağı ümidi, iç yönetim faaliyetlerini diplomasiye iyileştirilmesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. 1699 yılında Osmanlı ile Rusya arasındaki güç savaşları tehditler ile başlamış ve bu tehditlere Avusturya ve Balkan ülkeleri de katılarak Osmanlı'yı yıpratmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bu tehditler ve yapılan savaşlar sonrası kaybedilen topraklar yüzünden çıkan iç ve dış isyanlar karşısında, kendi yönetim sistemine yaklaşacak başka devletler ile diplomatik yakınlıklar başlamıştır. Osmanlı Devleti kendi

topraklarının ve önemli ticaret ve deniz yollarının Rusya'dan korunması üzerine 1791 ve 1878 yılları arasında Çarlık Rus kuvvetlerinin tehditlerine karşı Birleşik Krallık olarak bilinen İngiltere'den destek almaya başlamıştır (Karal, 2000: 100-120).

Osmanlı iç yönetimlerinde etkili olan Lord Stratford Canning, Osmanlı Devleti'ne ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

Rusya, Fransa, Avusturya, hatta İran, Osmanlılar'dan toprak kazançları sağlamış, zaten zayıflamakta olan İmparatorluğun hayat kaynaklarını iyice azaltmıştı. Sultan bin bir entrika içinde çalkalanan sarayından düşman komşularına kimi temsilci, kimi de serkeş birlikler yollayarak durumu kurtarmaya çalışıyordu. Orada, burada büyük aileler, bir türlü baskı altına alınamamış, kabileler, valiler sürekli başkaldırıyor, imparatorluk otoritesini hiçe sayıyorlardı. Mısır'da Memlûkler hüküm sürüyordu. Suriye'nin asıl sahibi Osmanlılar değil, Hıristiyan emirdi. Ali Paşa Yunanistan'da hüküm sürüyordu. Yunanistan ise Rusya'nın kışkırtması ile Osmanlı Devleti ile bağları koparmaya hazırlanıyordu. Sırbistan, Arnavutluk, Tuna Prenslükleri; Rusya ile işbirliği yapıyordu. Babiâli ise kuzey sınırlarına asker yağmış olan Rusya'nın tehdidi altında ne yapacağını bilemiyordu. Osmanlı donanması Yunan adalarından devşirilmiş tayfalarla yürütülüyordu. Bizim Puritenleri andıran bir inancın yolcuları olan Vahabiler Mısır ve Arabistan'da yeni bir din sancağı açmışlardı (Canning, 2009: 37).

Stratford Canning Osmanlı'da görevlendirildiği tarihlerde İngiltere-Osmanlı diplomasisinde önemli bir yer edinmiş ve Osmanlı hakkında bazı kanaatlere ulaşmıştır. Ona göre Osmanlı Devleti'nde savaşçı ruh yapısı ön plandadır; ancak savaşta bileği bükülmeyen altın yıllar geride kalmıştır. Osmanlı'yı yıkan bu gibi gururlu davranışlardır (Poole, 1988: 37).

Osmanlı Devleti son dönemde en çok İngiltere, Rusya ve Fransa üçlüsüyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu devletler Karlofça Antlaşması'ndan beri kendi aralarındaki çıkar çatışmaları sebebiyle Osmanlı topraklarını paylaşmakta sorun yaşamaktadır ve bu durum süreci uzatmıştır. İngiltere, Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden yolun güvenliği ve arzu ettiği Akdeniz hâkimiyeti için uzunca bir süre Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Ancak 19. yüzyılın sonuna doğru Rusya'nın Osmanlı karşısında önlenemez ilerleyişi karşısında Anadolu'da tampon bir Ermeni Devleti kurulmasını istemiştir. Böylece yüzyılın sonunda İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti için en büyük tehdit ve tehlike haline gelmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti yeni dış politik açılımlarda bulunmuş ve II. Wilhelm Almanya'sı bir çıkış kapısı olarak belirlemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Almanya ile diplomasi birliği I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile sona ermiştir (Stanford ve Shaw, 2000: 285).

Avrupalı devletlerin genel olarak Osmanlı politikalarının temelinde kendilerinden bağımsız olarak hareket etmeyen ve dolayısıyla kendi çıkarlarına zarar veremeyecek ve aynı zamanda birbirlerine karşı da yayılma siyasetlerinde engel oluşturmayacak yarı bağımlı bir devlet düşüncesi vardır. Bu politika kendi içinde tezatlar içeren oldukça zor bir durumdur. Bu nedenle her devlet kendi menfaatleri doğrultusunda planlar yapmış; ancak Avrupa uyumu adını verdikleri düzenin bozulmamasına da gayret etmişlerdir (İmamoğlu, 2021: 30). Bu noktada İngiltere uzunca bir süre Osmanlı yanlısıymış gibi görünen politikalarıyla diğer Avrupalı devletlerden ayrılmıştır.

1. BİRLEŞİK KRALLIĞIN OSMANLI POLİTİKASI

Britanya Adası'nda güçlü bir devlet yapısını elinde bulunduran İngiltere, 16. yüzyıldan itibaren dış politikada daha etkin olmaya başlamıştır. Temel hedefi kendi toprak bütünlüğünü, savunmasını ve devletin bekasını devam ettirme düşüncesidir. Bu stratejisi ile kendine Avrupa'da müttefik devletler bulma, deniz ve karayolu ticaret yollarına hâkim ülkelere yaklaşma ve sömürgeciliğini yayma gibi temel politik çalışmaları olmuştur (Kurat, 1953: 32).

İngiltere dış politikasının ana hedefi olan güneşin batmadığı ülke sloganı ile okyanuslara yakın kıyı şerit devletlerinde sömürgecilik ağını geliştirmiş ve dünyada kendi büyük sömürge imparatorluğunu sağlamıştır. Bununla birlikte Akdeniz ve çevresiyle de önemli konumundan dolayı yakından ilgilenmiştir. Akdeniz'in genelde Osmanlı Devleti'nin himayesi altında olması ve tarihi İpek Yolu'nun önemli bir kısmının buradan geçmesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile dost olma siyasetine yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden yollar üzerinde bulunması, İngiltere'yi Osmanlı'nın geleceğiyle daha yakından ilgilenmeye sevk etmiştir. Özellikle son dönemde Osmanlı Devleti'nin gittikçe artan Avusturya ve Rusya tehdidinde karşı bir müttefik bulma arayışı, son dönemde Osmanlı-İngiliz ilişkilerini her iki devlet açısından da daha önemli hale getirmiştir (Uçarol, 1985: 49).

Osmanlı Devleti 18 ve 19.yüzyıllar arasında içeride ve dışarıda başlayan isyanlar ile aşırı yıpranmış ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Bundan dolayı Osmanlı dış politikasını güçlendirmek ve Rus yıkımına maruz kalmamak için İngiltere ile diplomatik ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. İngiltere'nin bu dönem zarfında temel hedefi, Çin ve Hindistan'a giden yollardan güvenle geçebilmek ve ihracatını özgürce ilerletmektir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına destek verilmesi gerekmektedir. Söz konusu desteğin bir diğer hedefi de Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskısını kırma ve sıcak denizlere ulaşmasını engellemektir.

İngiltere'nin dış politikasını geliştirmek ve devlet adına önemli konjonktürde olan devletler ile iyi ilişkiler geliştirmek için diplomaside görevli kişilerin tavır ve görüşleri oldukça etkili olmuştur. İngiltere'nin Doğu politikasındaki ilişkiler incelendiğinde, George Canning son dönemde önemli bir yere sahiptir. Uzun yıllar Osmanlı'da büyükelçilik yapmış ve bir dönem başbakanlık görevinde de bulunmuş Canning (BOA, A. {DVNSNMH.d.: 10/455}), genelde Güney Amerika ticaretini daha öncelikli görmesinden dolayı Osmanlı-İngiliz ilişkilerine nispeten soğuk kalmış; Osmanlı'nın yaşadığı güçlüklerden dolayı ticaret faaliyetlerinin azalmasına ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditlere başlangıçta ilgisiz kalmıştır. George Canning, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını garanti altına almayı reddettiği gibi Çarlık Rusya'sına yakınlaşmayı ve ittifak yapmayı tercih etmiş ve ek olarak Yunan meselesine de dâhil olarak askeri ve diplomatik anlamda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmıştır (Yanıkoglu, 2011: 27).

İngiltere diplomasisinde yer bulan Yunan hayranlığı Canning'in ölümünden sonra Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin kötüye gitmesine neden olmuştur. İngiltere Canning'den sonra Babıali'deki İngiliz itibarının düzeltilmesi amacıyla etkinliği Canning kadar olmayan Wellington'u göreve getirmiştir. Wellington'un İngiliz nüfuzunu yeniden tesis etmedeki yetersizliği bir yana Akdeniz'deki herhangi bir statüko değişikliğinin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokacağı fikriyle hareket etmesini sağlamıştır (Bailey, 2006: 201).

Osmanlı-İngiltere diplomasisinde, dış işlerini yürüten Stratford Canning ve Lord Palmerston adlı diplomatlar zedelenen ilişkileri düzeltmede ve Doğu sorununun temelini etki etmede ön sırada yer almışlardır. Bunlar Osmanlı'nın siyasi çöküşüne engel olmak üzere Osmanlı Devleti'nin iç meselelerinde görüş ve fikir beyan ederek gerek duyulan yenilikçi reformlarda da İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda etkili olmuşlardır (İmamoğlu, 2019: 151-155). Stratford Canning İngiltere dış işlerinde önemli bir konuma sahip olmasının yanında Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'da "Büyük Elçi" olarak bilinirdi. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin iç meseleleriyle ilgilenmesi ve yenilikçi fikirler ile devrimler yapmasıdır.

Sultan Mahmud'un Müslüman olmayan topluluklarla ilişkileri, kendisine uygun ve eşitlik temelli bir millet anlayışıyla ele alması, iki önemli güç olan Rusya ve Avrupa'yı bu durumu kendi milletleri bakımından değerlendirmeye sevk etmiştir. Bununla beraber Fransız devrimi ve Rus panslavizminin yükselmesi çeşitli etmenleri ortaya çıkarmıştır. Bu etmenler kendini Stratford Canning'de göstermiştir. Büyük Britanya'yı yıllarca Türkiye'de temsil eden ve Yakın Doğu

diplomasinde önemli rol oynayan Stratford Canning de ateşli Protestan tavırlarıyla da dikkat çekmiştir.

Stratford Canning Türkiye’de geçirdiği yıllar boyunca Doğu medeniyeti ve siyaseti hakkında oldukça ileri düzeyde bir bilgiye sahip olmuştur. Görev yaptığı dönemde Osmanlı yenileşmesine de doğrudan etki eden Canning, İngiliz menfaatleri doğrultusunda iki devlet arasında aracı konumunu başarıyla sürdürmüştür. Medeniyetin ancak kendi dininin yayılmasıyla olacağına inanmış ve Türk sadrazamlar nazarında yüksek bir etki gücüne sahip olmuştur. Stanley Lane Poole, farklı bakış açısıyla Stratford Canning’i Tanzimat’ın mimarı olarak tanımlamıştır (Berkes, 1999: 149).

2.TANZİMAT DÖNEMİ VE LORD STRATFORD CANNİNG’ İN ETKİLERİ

Stratford Canning kendi ülkesinin ve inancının çıkarları için II. Mahmud padişahlığı sürecinde Babıali yönetimi içerisinde İngiltere Büyükelçisi konumunda yer almıştır. Babıali yönetiminde batılılaşma, yönetim içinde ve toplumda yeni reform hareketlerinde bulunma ve kendi fikirlerine göre dini azınlıkların özgürce hareket edebilmesi adına Tanzimat Fermanı kararlarında etkili olmuştur.

Tanzimat’ın arka planını oluşturan 1820 ve 1830’lu yıllarda, Babıali birçok iç ve dış sorunla karşı karşıya kalmıştır. Devlet iç sorunları çözmek için çaba sarf ederken; mevcut sorunların yeni sorunlar ortaya çıkardığını görmüştür. Başlangıçta bu sorunlar, Osmanlı’nın kendi iç meselesi ve çözmesi gereken meseleler olması gerekirken; gittikçe büyümesi ve zayıflayan Babıali yönetiminin Batı’nın müdahalesi sonucu Batı’yı çözüme ortak etmesi ile birlikte sorunlar uluslararası meselelere dönüşmüştür (Stanford, 2000: 17).

II. Mahmud tarafından halledilmesi gereken en önemli konulardan biri olarak kabul edilen merkezi otoritenin kurulması, padişahın gayretleriyle bir ölçüde gerçekleştirilmiş ve özellikle Balkanlar, Anadolu ve diğer bölgelerde önemli bir mesafe kat edilmiştir. Ancak özellikle Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Mısır isyanında Babıali’nin başarısızlığı ve zayıflığının ortaya çıkması, bölgede çok önemli siyasi çıkarları olan İngiltere, Fransa ve Rusya üçlüsünün konuya dâhil olmaları noktasında gerekli zemini oluşturmuştur. Böylece ilk etapta Osmanlı Devleti’nin bir iç meselesi olan Mısır isyanı ve akabinde gelişen “Boğazlar Meselesi”, söz konusu müdahaleler sonucunda uluslararası bir boyuta taşınmıştır (İmamoğlu, 2018: 68-71).

Tanzimat öncesi yeni reformlar ve devlet iç yönetimindeki değişiklikler, sadrazamlığın lağvedilmesi ve yerine iç ve dış işler sorumlusu ve bakanlıklar gibi yeni merkezi otorite oluşumuna gidilmesi, II. Mahmud ıslahatları olarak bilinmektedir (Hayta ve Ünal, 2016: 103-105). II. Mahmud, Osmanlı Devleti’ni İslam esaslarına dayanan bir Ortaçağ devletinden Batı’nın laik ilkelerine dayanan modern ve anayasal bir devlete dönüştürmeyi amaçlamıştır. Klasik dönemden sıyrılarak Avrupa’da ortaya çıkan yeni kurumları örnek alarak daha esnek bir hükümet kurmayı tasarlamıştır. Ancak her ne surette olursa olsun Padişahın iradesi tek ve mutlak otorite kaynağı olarak kabul edilmiş olması gerekmektedir (Karal, 2000: 212). Bu doğrultuda bürokratik sistem yeniden ele alındı ve eskiye nazaran tamamen farklı bir memur sınıfı oluşturuldu (Findley, 2014: 17).

Bu yeni memur sınıfı, subayları yasalar karşısında sorumluluğu olan kişiler konumuna getiriyordu. Padişahın kamu yönetimine dair yeni bir yaklaşım getirdiğinin resmi olan bu uygulama, Osmanlı’da yeni bir döneme girildiğinin de en belirgin işaretleri arasında yerini almıştır. Sultanın reformcu kimliği kendisinden sonra gelen padişahlara da yön vermiş; Osmanlı Devleti’nin yönünü Batı’ya çevirmiştir. Yeni hükümet modelinde yüksek dereceli memurlara sağlanan güvenceler, bürokraside esnekliği azaltmış ve yüksek dereceli memurların yetki alanını genişletmiştir. Siyasal güç yenilik hareketine taraftar olanların eline geçmesiyle baskın bir siyasal üst grup ortaya çıkarmış ve Babıali hakiki bir hükümet merkezi haline gelerek sivil yönetim güçlenmiştir (Karasu, 1993: 205-221).

Stratford Canning Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. İngiltere'nin çıkarları açısından Osmanlı Devleti'nin bir müddet daha ayakta kalmasından yana olduğunu düşünmekteydi ve bu doğrultuda politikalar üretmekteydi. İlk olarak Rus tehdidinin bertaraf edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Zira Rusya'yı İngiliz menfaatleri karşısında en ciddi tehlike olarak gören Canning (Poole, 1999: 9), Rus yayılmacılığına karşı Osmanlı Devleti'ni destekleme azmindedir. Canning bir yandan da Fransızlara karşı teyakkuz halindedir (Poole, 1999: 89). Fransız-İngiliz rekabeti, Canning'in Osmanlı politikasına doğrudan etki etmiştir. Nitekim Yunan ve Mısır isyanlarında konuya hemen dâhil olmuş; Osmanlı yenilik hareketlerinde de başrol oynamıştır. Osmanlı reform hareketlerinde aktif bir siyaset izleyen Canning, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a hitaben şunları söylemiştir: *"Bu ülke üzerinde kesin bir politika çizgisi belirlenmeli ve bu politikanın düzenli takip edilmesi vakti gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu açık bir şekilde çökmektedir ve Hıristiyan uygarlıkların yönünden bakıldığında tek şans bu İmparatorluğu bir süre daha ayakta tutmaktır"* (Bailey, 2006: 201). Burada ifade edilen amacın gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı askeri yapılanmasının yeniden ele alınması gerektiğini düşünen Canning, bunun için şöyle diyordu: *"Padışah ve çok güvendiği destekçileri İmparatorluğun gündün güne güçsüzleştiğini fark etmektedir. Askeri yapılanmanın tamamlanması için kendilerine zaman kazandıracak ve şimdiki yeniliklerini sağlam temellere oturtmaları için bir yabancı müttefik tarafından desteklenmeleri gerektiğini daha iyi anlamaktadırlar"* (Bailey, 2006: 202). Canning bu aşamada Rus tehdidini de hesaba katarak şöyle devam ediyordu: *"Şayet bu devlet ile ittifak yaparlarsa sebebi korku ve ümitsizlikten dolayı olacaktır"* (Bailey, 2006: 202).

Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle bu kadar yakından ilgilenen Stratford Canning, batılılaşma hareketlerinde önemli rol oynamıştır. Tanzimat Fermanı'nın büyük ölçüde onun eseri olduğunu söylenmektedir (Ahmad, 2007: 28). Lord Canning'in Osmanlı Devleti için öngörüsü, Osmanlı Devleti'nde bir sistem ve usulün olmadığı, herkesin elindeki imkânlarla göre koparabileceğinin peşinde olması ve kendinden güçlü olanların karşısında alt sınıfların boyun eğmesi gibi izlenimlerden oluşmuştur.

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına kadar olan süreçte laiklik konusunda önemli bir adım olan 1839 Tanzimat Fermanıyla birlikte dini cemaatlere tanınan ayrıcalıklar zayıflamıştır. Cemaatler eşitliğin sağlanmasından her ne kadar memnun olsalar da kendilerine tanınan ayrıcalıktan vazgeçmek istememiştir (Ekinci, 2004: 315). Bu isteklere Ermeni cemaati de ruhanî işleri gibi cismanî işlerinin de kendilerinden seçilen bir meclis oluşturulması isteğiyle katılmıştır (BOA, İ.HR, 14/678). Merkezi yönetimin fermanı uygulamak ve verdiği sözleri yerine getirmek için büyük güçlerden destek istemesi, Canning gibi yabancı devlet adamlarının etkinliğini artırmıştır. Tanzimat devlet adamları, Padişah şayet yenilikçi kuralları uygulamazsa Avrupalı elçilerden yardım umuyorlardı. Lord Stratford Canning, Osmanlı'nın siyasi ve askeri çöküşünü durdurmak için yapılması gereken birtakım yenilikler olduğundan söz etmiştir. Bu yenilikler şöyle sıralanabilir;

-Devletin içindeki tüm toplumlar ve kişiler arasında sınıf farkı olmaksızın eşitlik ilkesi olmalıdır.

-Devlet kamu ekonomisinde devrimlerin yapılması gerekmektedir.

-Din ve ırktan bağımsız olarak herkes askere alınmalı ve vergiler yeniden düzenlenmelidir.

-Etnik gruplar ve diğerlerinden alınan haraç kaldırılmalıdır.

-Devlet yönetimi kadrolarında Müslümanların yanında Hıristiyan ve diğer gayrimüslim unsurlara da yer verilmelidir.

-Dini özgürlükler resmen tanınmalı; dini ibadetlere ve ibadethanelere karışılmamalıdır. Ayrıca hiç kimse din ve inanç özgürlüğünden yoksun bırakılmamalıdır.

-Ülkenin ticaret yapısı ile ilgili yönetim çalışmalarına ilişkin bir kurul oluşturulması gerekir. Bu kurulun yönetim meclisinde bütün dinlerden üyelerin bulunması veya yer verilmesi gerekir.

-Yukarıda açıklanan maddeler Padişah ile yapılan resmi anlaşma ile duyurulmalı ve uygulanmalıdır (Keleş ve Ercoşkun, 2014: 265-318).

Bu doğrultuda atılmış bir adım olan Tanzimat Fermanı, temelde üç ana esas üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, Osmanlı ülkesinde yaşayan herkesin can, mal ve namus güvenliğidir. Bunun ardından herkesten adil bir şekilde vergi alınmalıdır ve askere alma usulü düzenli hale getirilmelidir (Yazıcı, 2019a: 42). Ancak hepsinden önemlisi Fermanın prensipleri Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetilmeksizin uygulanmalıdır. Hattı zatında Fermanda yer alan ilkeler bir arada düşünüldüğünde, Avrupa’da ortaya çıkan liberalizm akımının Osmanlı Devleti’ne girmeye başladığı iddia edilebilir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 106). Tanzimat Fermanının idealize ettiği eşitlikçi toplum yapısı, Avrupalı ülkelerin Osmanlı aleyhine başlatmış oldukları karalama kampanyasını da bertaraf etmeye yöneliktir. Nitekim Avrupalı devletlere göre Türklerin Hıristiyan tebaaya karşı yönetimi barbarcadır. Bu nedenle azınlık ayaklanmaları desteklenmelidir. Akdi takdirde Avrupa barışı tehlikeye düşecektir (Akşin, 1994: 26). Hatta bu süreçte toplulukları koruma adına ve devlet adamları arasında haberleşmenin en hızlı şekilde sağlanması için Lord Canning’in fikriyle bir telgraf hattı kurulması gündeme gelmiştir (Keleş, 2016: 790). Bu amaçla 14 Temmuz 1853 tarihli bir yazıda Canning, Tuna boyunun yüksek tepeleri üzerine bir hat kurulmasını tavsiye etmiştir. Söz konusu tavsiyeye binaen Meclis-i Mahsus’ta yapılan görüşmelerde tavsiyeye olumlu yaklaşım ve hattın inşası Ordu komutanı Ömer Paşa’ya verilmiştir (BOA, İ. HR. 5037).

Lord Stratford Canning, İngiltere’nin çıkarlarının korunması noktasında öncelikle Osmanlı içerisinde yaşayan Hıristiyan halkların korunmasını gerekli görüyordu. Gayrimüslim haklarının genişletilmesi için devletin iç işlerine karışacak kadar ileri giden Canning, gayrimüslimlerle ilgili karar alınmasında oldukça etkili olmuştur. Şüphesiz bu etki gücüne sahip olmasında Mustafa Reşit Paşa ile yakınlığının payı büyüktür. Canning, Reşit Paşa ile olan dostluğunu şu şekilde dile getirmektedir: “*Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşit Paşa idi. Sultan yakınlığımızı kışkırtıyor olmalıydı. Yabut fitnecinin biri Sultanın zihnini bulandırmış olacak. “Reşit Paşa ile pek sevişiyorsunuz” dedi bana bir gün. “Öyle efendim” dedim...*” (Poole, 1999: 97). Osmanlı devlet adamlarının yabancı elçilerle olan yakınlığı, özellikle Osmanlı modernleşmesinin yaşandığı son dönemde oldukça belirgin bir hal almıştı ve bu yakınlıklar neticesinde Avrupalı devletlerin Osmanlı politikalarını uygulamaya geçirmesine de olanak sağlamıştır. Cevdet Paşa bu durumu şöyle özetlemiştir: “*İngiliz elçisi Canning, öteden beri Bâbiâli’nin icraatına müdahale eylerdi. Fransızlar ise, bu muharebede hayli şöhret kazanıp bu cihetle Fransa sefâreti nüfuzça ana tefevvuk dâyesine düşmüş idi. Reşit Paşa öteden beri İngiltere politikasına mâil olup anın mekteb-i terbiyesinden çıkıp da sonra ona rakib olan Ali Paşa ile Fuat Paşa ise, bütün Fransa politikasına bağlandılar* (Cevdet Paşa, 1986: 26).

Bu ilişkiler ağı çerçevesinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’ni ve toplumunu modernleştirmeyi hedefleyen, merkezileşmesini artıran ve Osmanlı toplumuna devlet katkısının artmasını sağlayan bir yasama ve reform dönemidir. Tanzimat hareketini mümkün kılan, II. Mahmud’un Osmanlı reformu kavramını eski kurumları koruma ve yeniden canlandırma geleneğinden ayırması ve bunun yerine bir kısmı Batı’dan ithal edilen yenilik çabalarıdır. Nihai anlamda Tanzimat hareketinin başarı ve başarısızlıkları, Türkiye Cumhuriyeti’ni de kapsayan ve günümüze kadar uzanan reformların gelişimini birçok açıdan doğrudan etkilemiştir.

Fermanın mimarı Mustafa Reşit Paşa’ya gelince; Osmanlı’nın Dışişleri Nazırlığına 1839’da tayin edilen Reşit Paşa, diplomaside öncelik olarak İstanbul’da bulunan devletlerin elçilerini Babıali’ye davet etmiştir. Sultan elçilere şu sözler ile hitap etmiştir: “*Osmanlı toplumu içinde benim Müslüman halkımı camide, Hıristiyan halkımı kilisede, Musevi halkımı havrada fark ederim. İnanç yerleri dışında başka bir farkları bulunmamaktadır. Biçiminde açıklaması ile adalet ve muhabbetim her halklar için güçlüdür, bütün halklar benim hakiki dost ve evladımdır*” (Karal, 2006: 75). Bu sözlerin hukuki değere sahip olabilmesi için, Batı’da kabul edilen usule uygun olarak verilmesi ve hatta resmi bir tören ile ilan edilmesi ve ardından bu belgenin kendileriyle birlikte duyurulması gerekiyordu. Mustafa Reşit Paşa,

padişahı buna ikna etti. Yapılacak düzenlemeye de “Tanzimat-ı Hayriye” ismini verdi. Ancak Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'ı Londra'daki elçiliği sırasında İngiliz devlet adamlarının telkinlerinin etkisiyle ilan ettiği pek çok tarihçi tarafından kabul görmüştür (Yazıcı, 2019b: 197).

Mustafa Reşit Paşa'nın Lord Stratford Canning ve uzun yıllar Türkiye'de büyükelçilik yapmış İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston ile yakınlığı özellikle dikkat çekicidir. Mustafa Reşit Paşa Tanzimat-ı Hayriye'nin hazırlıklarıyla meşgulken Londra Büyükelçiliği'ne atanmıştı. Bu durum İngiliz ileri gelenleriyle tartışma fırsatı bulmasına vesile olmuştur. Bu sırada eski arkadaşı Canning ile fikirlerini mukayese etme imkânı da elde etmiştir. Canning bu ilişkiyi şu şekilde dile getirmiştir:

Paşa bana reformlara nerden başlanması gerektiğini sordu. ‘En başından diye cevap verdim.’ Nasıl baştan diye sorusunu tekrarladı. ‘Tabii can ve mal emniyetinden ’dedim. ‘Şeref ve haysiyetinde emniyet altında olması gerekmez mi?’ diye sordu. ‘Şüphesiz’ dedim. Yalnız şeref ve haysiyetten ne anladığını kavrayamamıştım. Sonra Türklerde hangi sınıftan, hangi rütbeden olduğuna bakılmaksızın falaka uygulandığı aklıma geldi. Bunun üzerine bu noktada yerden göğe kadar haklı olduğunu belirttim. Bunu laf ola söylememişti. Nitekim yeni ceza kanununda bu gibi cezalar ortadan kaldırıldı (Karal, 2006: 76).

3.SONUÇ

Coğrafi keşiflerden sonra Uzakdoğu'da sömürgeler edinen İngiltere zamanla Akdeniz'de de üstünlük sağlamış ve Osmanlı topraklarından ticari olarak yararlanmaya başlamıştı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemde İngiltere, başlangıçta tamamen kendi çıkarlarını devam ettirmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana tavır aldı ve görünürde koruyucu bir rol üstlendi. Ancak ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin gerilemesine paralel olarak İngiliz politikası da değişmeye başladı. Son kertede Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak veya savunmak yerine, Osmanlı topraklarını ele geçirme fikri hâkim olmaya başladı.

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti üzerinde diğer devletlere göre siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda nispeten daha rahat bir politika yürüttüğü söylenebilir. Bu politikaların başında Osmanlı Devleti'nin yeniden inşası ve azınlıklara belirli hakların verilmesidir. 1839 Tanzimat Fermanı başta olmak üzere pek çok reformun icra edilmesinde etkin rol oynayan İngiltere, elçi ve diplomatları vasıtasıyla Osmanlı modernleşmesine de doğrudan dâhil olmuştur.

İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning uzun yıllar Osmanlı görev yapan bir devlet adamıdır. İstanbul'a geldiği tarihten itibaren Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ilişkilerle yakından ilgilenmiştir. Bu arada Fransa ile rekabet halinde olan İngiltere'nin çıkarlarını korumak için büyük bir mücadele vermiştir. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi hususuna da dâhil olmayı başaran Canning, Osmanlı reformlarına büyük ölçüde etki etmiştir. Stratford Canning, kendisinden önce görev yapmış olan elçilere göre Osmanlı Devleti üzerindeki gücünü çok iyi değerlendirmiş ve sadece Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerine müdahale etmekle kalmamış; Osmanlı padişahına ve hükümetlerine de telkinlerde bulunmuş ve özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik reformlara öncülük etmiştir. Hatta kimi zaman baskıcı ve tehditkâr bir tutum dahi sergilemiştir.

Canning'in reform fikirleri tamamen dini ve idari nitelikte olmuştur. En büyük arzusu Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların eşit haklara sahip olmasıdır. İngiliz çıkarlarını koruma düşüncesiyle Osmanlı ülkesinde gayrimüslim tebaanın korunması öncelikli hedefi olmuştur. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'ndeki pek çok reform Stratford Canning'in etki ve çabalarıyla hayata geçirilmiştir. İngiltere, bu reformları gayrimüslim nüfusa faydalı olacak şekilde desteklemiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. A. {DVNSNMH.d.: 10/455, H.29.12.1241-M.04.08.1826.

BOA. İrade-i Hariciye (İ.HR), Nr. 14/678, 16.N.1257-01.11.1841.

BOA. İ. HR. 5037, 6 Ekim 1853.

B. BASILI KAYNAKLAR

Ahmad, F. (2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çev.: Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, II. Baskı.

Akşın, S. (1994). Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler. *AÜSBFD*, c. 49, Sayı: 3-4, ss. 23-29.

Bailey, F. E. (2006). Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834–1839. Çev.: Yasemin Avcı, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınları, ss. 199-239.

Berkes, N. (1999). *Development of Secularism in Turkey*. New York: Routledge.

Canning, S. (2009). *Eastern Questions by Late Viscount Stratford de Redcliffe*. Bibliolife Reproduction.

Cevdet Paşa, (1986). *Tezâkir 1-12*. Yay. Haz.: Cavid Baysun, Ankara: TTK Yay., c. 1.

Çadircı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Davison, H. R. (1988). Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernizasyonu. *IX. Türk Tarih Kongresi*, Çev: Dr. Durdu Mehmet Burak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 1142-1151.

Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Hayta, N. ve Ünal, U. (2016). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara: Gazi Kitabevi, 9. Baskı.

İmamoğlu, H. V. (2018). *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

İmamoğlu, H. V. (2019). *Osmanlı Adliye Teşkilatı'nın Modernleşmesi (1800-1850)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

İmamoğlu, H. V. (2021). *Türk Modernleşmesinin İdeolojik Analizi –Yenileşmenin Felsefesi-*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli 1789-1922*. Çev.: Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karal, E. Z. (2000). *Osmanlı Tarihi*, C. VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karal, E. Z. (2006). Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınları.

Karasu, C. (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış. *OTAM*, Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 4 (4), ss. 205-221.

Keleş, E. (2016). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varnacommand and Control Center Of Allied Forces in Crimean War (1853-1856): Varna. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, ss. 773-799.

Keleş, E. & Ercoşkun, T. (2014). Stratford Canning'in kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve İstanbul'daki Üç İsyân (1807-1809). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), ss. 265-318.

Kurat, A. N. (1953). *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, (1553-1610)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayınları, No:10.

Poole, S. L. (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev.: Can Yücel, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu ve Gelişmesi. *Liberal Düşünce*, S. 2, Bahar, ss. 103-111.

Stanford J. S. & Shaw, E. A. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev.: Mehmet Harmancı, C. II, İstanbul: E Yayınları, II. Baskı.

Tuncer, H. (2005). *Eski ve Yeni Diploması*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 4. Baskı.

Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı.

Yanıkoğlu, K. (2011). *Lord Stratford Canning Döneminde Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki İlişkiler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yazıcı, S. (2019). Osmanlı Modernleşmesi. *Modern Türkiye Tarihi*, Ed.: Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi.

Yazıcı, S. (2019). Osmanlı Devleti (1699-1923). *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ed.: Muhammed Bilal Çelik, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Sinemasal Üretime Dayalı Mimarinin Yanılsama Kavramı Üzerinden Mekânsal ve Anlamsal Analizi: Dark City Filmi

Bilge YARAREL DOĞAN¹
Kübra ARSLAN²

Giriş

Sanat dalları içinde mekân aktarımı konusunda en başarılı olan sanatın sinema olduğu düşünülmektedir. Sinemasal ortamda yaratılan film, mekânla ilgili ölçü bilgisini ve hacmi verebilir. Çünkü mekânı algılayabilmek için hareket etmek, yakınlaşıp uzaklaşmak, ölçek, kadraj, perspektif ve ışık etkilerini deneyimlemek gerekmektedir (Grigor, 1994). Mimar olmadan önce senaristlik yapan Rem Koolhaas, mimarlık ve sinema arasında çok küçük farklılıklar olduğunu söylemiştir. Kariyer olarak tam tersi bir yön izleyerek, film yapımcısı olmasından önce mimar olarak eğitim alan Patrick Keiller de filme ait mekânları üretirken, yapılı çevredeki mimari niteliklerle iletişime geçtiğine değinmektedir (Fear, 2000). Bu bağlamda, sinema ve mimarlığın karşılıklı olarak birbirlerinden beslenen disiplinler olduğu söylenebilir.

Sinema, mekânsal yaratı sürecinde tasarımcıya kuralsız bir deney ortamı sunarak hayal gücünün sınırlarını zorlamasına olanak tanımaktadır. Gomez ve Pelletier (1997) bu deneyimi şu sözlerle ifade etmiştir: “Film; farklı gerçekliklerin üst üste çakıştırılması yoluyla elde edilen teknolojik, çerçevenmiş mekân görüntülerinin sınırlarını aşmak için bir imkân önermektedir. Önceden görünmez ve keşfedilmemiş olan mekânın deneyim yönü, karşılığını iz düşümsel sanatlarda bulmuştur.” (Gomez ve Pelletier, 1997: 373). Sinema ekranından izleyiciye aktarılan gerçek, ilerleyen teknoloji sayesinde farklı bir boyut kazanmaktadır. Filmlerde yaratılan illüzyon ile hayal edilenin ve gerçeğin kusursuz bir biçimde aktarılmasına imkân verilmektedir. Sinema dünyasında her şeyin yeniden kurgulandığı bir yanılsama, birbirinden farklı ve benzersiz ortamlar meydana getirmektedir. Üç boyutlu düzlemde çeşitli ekleme ve çıkarmalar, artırma ve eksiltmeler ile kusursuz bir gerçeklik yaratma çabası, sinema sanatını farklı bir boyuta taşımaktadır. Sinemasal yaratı aynı zamanda mekân üretim süreci içerisinde günün koşulları bağlamında inşa edilmesi zor veya imkânsız olan gelecek mekânlarına dair öngörü potansiyeli sunuyor olması açısından katkı sağlamaktadır. Geleceğin mekanlarının kurgu ve varsayımlarını ortaya koyan, ütopyik ya da distopik filmler, mimarlar için geleceğe yönelik tasarım fikirleri verebilmektedir. Bu sayede tasarımcılara, günümüz koşullarında yaratılamayacak mekânları, uygun şartlar oluştuğunda tamamen ya da kısmen gerçeğe dönüştürmesine imkân tanınmaktadır. Vidler (2001), sinemayı mimarlığın bir test tahtası olarak görmüş ve bu düşüncesini; “Film mimarlığı, yüzyılın başından beri, yapılı çevrenin ve mimarının keşfi için bir laboratuvar işlevi gördü.” sözleriyle ifade etmiştir (Vidler, 2001: 99).

Sinemasal anlatımda, yaratma ve yaratım, bazen taklitçi bir biçimde ‘var olanı’ yeniden üretme veya hayal edileni gerçekleştirme çabası olarak karşılık bulmaktadır. Illüzyon, yani ‘yanılsama’ Jean Baudrillard (2002) tarafından; var olanı ortaya çıkarmak, fark edemediğimiz gerçekliğin yeniden kurgulanması ve var edilmesi olarak ifade edilmektedir. Gerçeğin biçimlenmesi süreci, birtakım

---

¹ Doç. Dr. İstinye Üniversitesi

² Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi

sıradan görüntülerin kendi aralarında ürettikleri ilişkilendirme eyleminin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Dijital sanat ise gerçeklik duygusunu farklı bir biçimde ele alarak, illüzyon ve hologram araçlarını saydamlaştırarak yansıtmaktadır. Aynı zamanda gündelik hayatımıza kadar girmiş olan dijital ve sanallık kavramlarıyla birlikte birçok ifade biçiminde değişiklik yaşanmıştır. Bu değişim, imgenin gerçek ya da gerçeklikten çok görünümünden ibaret olduğu yönünde gerçekleşmiştir (Candemir, 2012: 2). Bu bağlamda sanal teknolojinin gelişimi, gerçek anlayışının sorgulanması ve yeni tanımların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Oluşturulan sanal gerçeklik, varlığını ve değişimini her yönüyle aktarabilmesi için teknolojik gelişmelerin yanı sıra mimarlık ve sanat ile büyük bir etkileşim içinde olmak durumundadır. Bu durumun nedeni; sanat, mimarlık ve teknolojinin birbirlerini oldukça etkileyen disiplinler olmasıdır. Özellikle bilgisayar aracılığıyla gelişen sanal ortamlarda yaratılan pek çok yapıt, bu kavramların iş birliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu disiplinler arası yaklaşım 2000'li yıllarda etkinliğini artıran bir olgu olarak karşımıza çıkmış ve sanat, mimarlık ve teknoloji birlikte ifade gücü bulmaya başlamıştır (Atan vd., 2015: 2).

Çalışma kapsamında incelenen yapıt bir bilim kurgu filmidir. Sinemanın bir alt türü olan bilim kurgunun temeli, Oskay'a (1982) göre serüven yazıları kadar eskidir. Oskay, tarihteki peri masallarının, bilim kurgu türünün oluşmasına temel hazırladığı ve esin kaynağı olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda, tarih boyunca birçok tanımı yapılmıştır. Bilim kurgu ismi ise ilk olarak 1929 yılında bilim kurgunun atası olarak kabul edilen Hugo Gernsback editörlüğündeki "Science Wonder Stories" isimli eserde önerilmiştir (Ersümer, 2006). Türün yaratıcısı Gernsback, bilim kurgunun tanımını "bilimsel olgular ve kehanetlerle karışmış, düşsel, sürükleyici bir öykü" sözleriyle ifade etmiştir. Yani bilim kurgu türü, bilinenin aksine ilk olarak sinemasal anlatıda değil, yazınsal eserlerde kendini göstermiştir. Zamanla gelişen teknolojilerinin etkisiyle sinemada da kendini göstermeye başlayan yenilikçi bir tür olmuştur (Ünver, 2016: 14). Bilim kurgu türünde yaratılan ilk film ise Jules Verne'in 1865 yılında yazmış olduğu *De la Terre à la Lune* (Ay'a Seyahat) romanından uyarladığı 1902 yapımı filmi *Le Voyage Dans La Lune* (Ay'a Seyahat, Yapımcı: George Melies) olarak kabul edilmektedir. Bu film, bilim kurgu türünde sinemanın yanılsama (illüzyon) yaratmadaki olanaklarının keşfedildiği ve kurgunun bir yanılsama aracı olarak kullanıldığı bir yapıt olması nedeniyle önem taşımaktadır (Clute ve Nicholls, 1995).

Çalışma kapsamında incelenen ve araştırma nesnesi olarak seçilen *Dark City* filmi bilim kurgu türünde bir yapıt olup, kurgulanan şehir ve mimari yapılaşma bağlamında yanılsama kavramının yoğun olarak işlendiği ortamlar sunması nedeniyle çalışma evreni olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu film, sinema tarihindeki birçok filmle ilişkilidir. Başta *Metropolis* (Lang, 1927) ve *Blade Runner* (Scott, 1982) filmlerine gönderme yapması ve kendinden sonra çekilen *Matrix* (Wachowski, 1999) filmine esin kaynağı olması nedeniyle önemli bir eserdir. *Dark City*'de kurgulanan şehir ve mekânların tamamı bilgisayar teknolojisi ve film seti ürünlerin kullanıldığı yanılsama duygusundan ibarettir. İşlenen senaryo gereği karanlık ve kasvetli bir atmosfer yaratılarak distopik bir film ortaya konmuştur. Gerçekte var olmayan, bütünüyle sinemasal üretime dayalı, düşsel ortamda yaratılan şehir, mimari ve mekân tasvirleri ile derin mekânsal ve anlamsal değerler içermesi filmin seçiminde önemli bir etken olmuştur. Araştırma sorusuna yanıt bulma amacıyla seçilen filme ilişkin kent, mimari ve mekân ölçeğinde yapılan okumalara dayandırılan analizler çerçevesinde mekânsal dönüşümün ön planda olduğu filmde, insan, mekân ve yaşam ilişkisi tümdengelim yöntemi ile araştırılmıştır. Bilim kurgu türünde sayısız eser olduğu bir gerçektir, ancak evrenin tamamının incelenmesinin imkânsız olduğundan, yaratılan mekân kurgusunda yanılsama duygusunun ön planda olduğu ve mekânsal kurgunun sinematografik bağlamda önem taşıdığı filmler araştırma evreni olarak belirlenmiştir.

Bilim kurgu türündeki filmlerin, geçmişi tanımlamak ve geleceği düşlemek için oldukça geniş ve etkili bir alan sunması mimarlık için de geniş bir çalışma ve araştırma sahası yaratmaktadır (Le Guin, 2015). Bu konuda, literatürde birçok çalışma bulunmaktadır.

Çalğıcı (2013) tarafından yapılan çalışmada bir bilim kurgu türü olan THX 1138 (Lucas, 1971) filminde çevre psikolojisi, mimarlık ve sinema arasındaki üçlü etkileşime açıklık kazandırılması amacıyla mekânsal okumalara dayandırılan incelemelerde bulunulmuştur. Film boyunca çevre psikolojisinin temel kavramları olan; ‘yere bağlılık’, ‘yer kimliği’, ‘mahremiyet’, ‘mekânsal algı’ ve ‘alansallık’ üzerine yeni yorumların olduğu gözlemlenmiştir. Mahremiyet kavramı film için en çok önem kazanan olgudur. Filmde teknoloji ve sunduğu olanaklar vurgulanmış, buna bağlı olarak gelişen kitlesel denetim ve ekonomik güçlerin mekân kullanımına olan etki ortaya konmuştur.

Ünver (2020) yapmış olduğu çalışmada geleceği konu alan, distopik bilim kurgu türünden 10 adet filmi araştırma evreni olarak belirlemiştir. Bu çalışmada, seçilen filmler üzerinden distopik bilim kurgu sineması aracılığı ile mekân tasarımı ve mimarlığa ait kurgu ve öngörülerin araştırılmasıdır. Çalışma sonucunda, insanların organik birer canlı olarak yaşamlarını devam ettirdikleri sürece fiziksel mekânların önemlerini yitirdiği, ancak yine de minimum düzeyde varlıklarını devam ettirdiği görülmüştür. Tam tersi sanal mekanların öneminin git gide arttığı ve maddeden bağımsız olarak geleceğin mekânlarına dönüşecekleri görülmektedir.

Topuz’un (2013) yapmış olduğu çalışmada, geleceği yansıtan bilim kurgu filmlerinin mekânlara, kentlere dair verdiği referanslarla nasıl bir gelecek kurgulandığı araştırılmaktadır. Seçilen 6 filme ait kent, mimari ve iç mekâna dair analizler yapılmıştır. Filmin anlatımında üretilen kentlerin, yapıların ve mekânların filmdeki izleriyle günümüzdekiler arasındaki ilişkilere dair önemli varsayımlar barındırdığı görülmüştür.

2. Yanılsama Kavramı

Yanılsama kavramının içselleştirilebilmesi için öncelikle gerçeklik terimine ait bilgi edinmenin kavrama dair temelleri sağlamlaştıracağı düşünülmektedir. Bu bağlamda gerçeklik terimi genel anlamıyla “dış dünyada nesnel bir varoluşa sahip olan varlık, var olanların tümü, var olan şeylerin bütünü, öznellikten bağımsız olarak da var olabilen şey” olarak tanımlanabilir (Watson, 1984). Baudrillard (1998), mutlak bir gerçeklikten söz edilemeyeceğini savunur. Ona göre, gerçeğin üretiliş sürecini yalıtılabilmek imkansızlaştığı için gerçeği kanıtlayabilmek de imkansızlaşmaktadır. Gerçek dünya ve imgeler arasında var olan düzen, simülasyon ile yaratılan kurmaca bir düzenden ibarettir (Baudrillard, 1998). Rey (1998), bu simülasyonu “bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi” olarak ifade etmiştir. Sinema ortamında üretilen mimari mekanlar da gerçekliğin birer simülasyonudur. Bu simülasyon, sinema ortamında yanılsama yöntemleri kullanılarak izleyiciye aktarılmaktadır.

Yanılsamanın (illüzyon) genel olarak anlamına bakıldığında; ‘resimsel yapıtta yer alan betilerin gerçek dünyadaki yansımaları’ olarak tanımlanmaktadır. Beti kavramı, gerçekliğe gönderme yapan sanatsal öğeler olarak tanımlanabilmektedir. Bu ifadelerin, gönderme yaptıkları gerçeklikler olarak kavranması ancak yanılsamanın varlığı ile olanaklı hale gelmektedir (Tanyeli ve Sözen, 2011: 337). Dolayısıyla yanılsama, ‘gerçekliğin sanat yapıtında yeniden üretilmesi’ anlamına gelmektedir. Sinema yapıtında bu kavram genel bir ifadeyle üç boyutlu olan gerçek varlıkların iki boyutlu bir yüzey üzerinde betimlenebilmesine olanak sağlamaktadır (Tanyeli ve Sözen, 2011: 252).

Algı kavramı, duyuşal bilginin yorumlanması için gerçekleşen daha yüksek düzeyde bir biliş kapsar. Duyum, uyarının ilk olarak tespitini, algı ise hissedilenlerin yorumlanmasını içermektedir (Solso, Maclin, & Maclin, 2011). Bu terimler çerçevesinde, yanılsama kavramı; gerçekte var olan bir fiziksel-duyuşal uyarının duyu organları ve beyin tarafından yanlış algılanması ya da yanlış yorumlanması olarak tanımlanan bir idrak bozukluğu olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2010: 11). Beyinde, göz aracılığıyla en etkili algılama yöntemlerinden biri olan görme eylemi gerçekleştirilmektedir. İlk algının görme duyusu ile başlamasıyla insanın içinde yaşanan gerçekliğe tanık olması ve çeşitli imgelemler edinmeye başlaması da sağlanmakta ve göstergeler dünyasında

çeşitli edinimler kazanmasına ve imajların birbirine eklenerek oluşturduğu bir gerçekliğin bilincinde var olmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda yanılsama, görsel algılamının içinde yer almakta ve görme eyleminin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Beşgen ve Köseoğlu, 2019: 31; Candemir, 2011: 4). Bu kapsamda Platon'un mağara alegorisinde bağlamda varlık değişmez bir unsurdur ve değişim yalnızca yanılsamadan ibarettir. Diğer bir söylemle; bu alegoride oluşturulan değişim, bir film perdesi üzerinde, hızlı bir biçimde ve art arda gösterilmesiyle yaratılan görüntülerin ortaya çıkmasına benzer bir durumdur (Sahakian, 1997: 20).

3. Sinema ve Mimarlık İlişkisi

Sinema yaklaşık bir asırlık geçmişiyle çok genç bir sanattır ve mimarlık disiplini ile diğerlerinden daha az etkileşim halindedir. Benjamin (1995) bu ilişkiyi “sinema, ekrandaki özne olan insanı ya da perdenin diğer tarafındaki izleyiciyi mekân kavramından bağımsız kurgulayamadığı için kamera, kenti ilk kez görüntüleyip yeniden gösterdiğinden beri mimarlık, sinemasal yaratının koşulsuz aktörlerinden biri olmuştur” sözleriyle ifade etmiştir. Einstein da (1938), “mimarlığın filmin atası olduğunu” belirtmiştir. Neumann (1999) tarafından sinema-mimarlık ilişkisi üç başlıkta şu şekilde özetlenmektedir: “Çağdaş gelişmeleri yansıtan bir düzlem, yaratıcı vizyonlar için bir deneme tahtası ve mimarlık pratiklerine ve sanat ürünlerine farklı bir bakış açısı sağlayan yeni bir yaklaşım sunması olarak açıklanmaktadır.”

Sinema ve mimarlığın var oluşuna ilişkin ortak unsur mekân kavramıdır. Mimarlık pratiği ve sinema, mekân duygusu ve deneyimini en çok yaratan disiplinler olarak ortak bir paydayı paylaşmaktadır. Mimarlık bunu gerçek anlamda yaparken, sinema yapay olarak ortaya koymaktadır (Beşışık, 2013: 7). Mimarlık ve sinemanın mekân üzerinden kurmuş oldukları ortaklık sayesinde mimarlık yeni görme biçimleri keşfederken, sinema da yeni mekân biçimleri kazanmaktadır (Allmer, 2010: 7). Sinema ortamında, mekânsal öğeler, senaryo anlatımında bir araç olurken; mimaride ise senaryo, mekânı oluşturmada araç olarak kullanılmaktadır (Çalgıcı, 2013: 64). Aynı zamanda mimarlık, belli bir kültürün ve yaşam biçiminin imgelerini oluştururken, sinema o kültürün kültürel ve zamansal olarak arkeolojisini keşfetmektedir (Pallasmaa, 2008: 13). Özetle, sinemada yaratılan mekânlar, mimari mekânın görsel ve işitsel temsilidir denilebilir (Erk, 2009: 17). Pallasmaa (2007: 32) bu durumu; “Sinema ve mimarlık, bütün sanatlar gibi, duygularımız için cazip projeksiyon ekranlarıdır” olarak ifade etmektedir.

Mekân kavramı, teknoloji ve bilgi çağı ile bir evrim geçirmekte ve yaygın olarak bilinen fiziksel-matematiksel tanımının yanında farklı anlamlar da barındırmaktadır. Bu çağda insanlar teknoloji ile mekân üretimi gerçekleştirmekte ve ürettiği mekânı deneyimlemektedir. Bu sayede mekânın tanımı ve gerçeklik algısı değişmektedir (Ünver, 2020: 96). Sanal gerçekliğin bu denli yaygınlaştığı ve kullanıldığı çağımızda teknoloji ve sinema ilişkisine bakıldığında, yaratılan mekânlar ve atmosfer bağlamında mimarlık ve sinema yakın ilişki içindedir. Mimarlık da bir gerçekliği yaratma süreci olarak tanımlanırken, bir tür yaratma ve düzen kurma önerisi sunar (Güney ve Yürekli, 2004: 41). Bu yaratma eylemi mimarlığın iki boyutta çalıştığı tasarımları, üç boyutlu gerçekliğe aktarması; sinemanın ise bunun tam tersi olan üç boyutlu gerçeklikten yakaladığı görüntüleri iki boyutlu ekranda göstermesi olarak tanımlanabilir. Üç boyutlu ve fiziksel olarak statik olan mekân, sinemasal anlatımda iki boyutlu ve dinamik hale gelmektedir (Erk, 2009: 24). Sinemasal yaratıda, açık ve akıcı bir alan olarak tanımlanan film setleri, üç boyutlu görüntüleri iki boyutlu film ekranında canlı bir şekilde işlenerek modern mimarinin örneklerini sunmaktadır. Ayrıca film setlerinde yaratılmak istenen mimari mekanlarının uzamsal derinliğini aktarmada kamera yetkinliklerinin yetersiz kaldığı bilinmektedir. Yapımcılar, bu dezavantajlı durumu ortadan kaldırabilmek için ölçek değişiklikleri, kadraj, montaj, ışık ve perspektif etkileri gibi birtakım optik yanılsamalar kullanmaktadır (Albrecht, 1986: 16). Kullanılan bu yanılsama yöntemleri, sinema ortamında yaratılan mimari mekanların derinlik ve gerçeklik duygusuyla algılanmasına yardımcı olur. Aslında mimarlık ve sinema ortamının temsil diline bakıldığında her ikisinin de iki boyutlu ortamda üç boyutlu bir üretim nesnesi ortaya

koyduğu görülmektedir. Sinema-mimarlık ilişkisi günümüze kadar temsil üzerinden farklı şekillerde gelişmiş, birbirlerinden etkilenmiş ve birbirlerinden faydalanmıştır. Bu etkileşim, sadece sinemanın mimarlığa etkisi üzerinden değil, iki yönlü ilerleyerek varlığını sürdüren bir arakesit yaratmaktadır. Beşışık (2013) sinema ve mimarlık arasındaki ilişkiyi, “bu iki sanat iç içe olmalarının yanı sıra hem birbirlerine ilham kaynağı olmalarıyla hem de birbirlerinin tasarım yöntem ve tekniklerini kullanmaları yönüyle karşılıklı olarak birbirlerinden beslenmektedir. Sinema, mimarlığı bir araç olarak kullanırken, mimarlık ise sinemayı insan bilincinin derinliklerine ulaşmak için katalizör olarak kullanmaktadır. Yani, her iki disiplin de yaşanan mekânı konu edinir ancak temsil ve deneyimlenme süreçleri/biçimleri ile birbirlerinden farklılaşmaktadır” sözleriyle ifade etmiştir (Beşışık, 2013: 11).

Sanal ortamda yaratılan üç boyutlu çalışmaların, mimarlık ve görsel sanatlar disiplini özelinde kullanılması ve süreçte yaratılan imgelem aracılığıyla çevre ile kurulan ilişkinin oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Bu imgelemde bilinçli ya da bilinçsiz olarak yeni bir görsel kültür var edilirken gerçek dünyanın devre dışı bırakılabildiği veya unutulabildiği bir kaçış ya da düş ortamı yaratmak mümkün olmaktadır. Var edilen bu yanılsama hem mekânı oluşturan tasarımcıyı hem de bu alanı deneyimleyen kullanıcıyı etkisi altına almaktadır. Bu bağlamda sinema, tasarımcıya var olmayan bir mimariyi yaratmak için yeni bir platform sunmaktadır. Aynı zamanda mevcut mimaride var olan yapı ve mekânın farklı kullanıcılar tarafından ve farklı kullanım amacına göre nasıl ve ne şekilde kullanılabileceği hakkında yol gösterici olabilmektedir (Beşgen ve Köseoğlu, 2019: 31).

Tanyeli (2001) sinema-mimarlık arasındaki etkileşim/ilişkinin;

- Gerçekte var olmayan ve gerçeklik düzleminde kullanılmayan sanal mimarlık alanı tanımlaması,
- Sinemanın var olan gerçek mimari mekânları kendi sanal evreninde yeniden inşası,
- Sinemanın senaryodaki olay kurgusu içinde bir mimarı ve/veya mimarlık etkinliğini konu edinmesi olarak üç alanda var olduğunu belirtmiştir.

Sinemanın çağdaş mekânlar ile kurguladığı filmler, mimarlara da bir özgürlük ortamı sunmaktadır. İzleyicinin belleğine yerleşen imgesel değerler, zamanla mimarlık etkinliğiyle sınırlı kalmamaya başlamaktadır. Dolayısıyla, mimari bir yapının ve/veya mekânın olmadığı sahnelerde bile, filmin çizdiği çerçeve aracılığıyla mekânda var olan yaşam durumları izleyiciye yansıyabilmektedir. Luis Bunuel, Metropolis filmi için, “Filmler, mimarların en olanaksız düşlerini gerçeğe dönüştürecektir” ifadesi ile filmler aracılığıyla sanat ve mimarlığın sınırlarının genişleyeceğine ilişkin görüş belirtmiştir (Bunuel, 1996). Hayal gücünün sınırlarını zorlayan sinema, geleceğin dünyasını da tanımlamaya başlamaktadır. Gelecek temalı filmler, mimarlık alanında yeni tartışma ortamları sağlayarak, geleneksel algıyla oynamaktadır. Bu durum, bireylere yeni bir bakış açısı kazandırmaya başlamaktadır. Bu sayede sinemanın yeni zaman kavramları yaratabilmesi ve zamana bağlı olmayan mekânlar geliştirebilmesi ancak yeni bir gerçeklik ile oluşturulmaktadır. Zaman içerisinde sinemasal anlatının dışına çıkan yeni gerçeklik hayatın pek çok alanında karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Sinema ve mimarlık arasındaki ilişkiyi Kutucu (2005); sinemayı hafıza, mimariyi ise tarih olarak tanımlamaktadır. Toplumsal yaşam, filmlerin tanımladığı zaman ve mekân kavramının algılanmasıdır ve insan zihninde görsel hafıza yoluyla deneyimlenmektedir. Bu durum sinemanın ürettiği görüntülerin neden etkili olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda sinema, kentsel mekân ve mimari için bir hafıza bankası gibidir ve ütopiyaların veya distopyaların görsel dünyaya aktarımıdır. Bu açıdan bakıldığında sinemanın, yaşamı tanımlayan bir insan hafızası olduğu söylenebilmektedir. Sinema kentsel ve toplumsal yaşamın belleğini oluştururken şehri görüntüler ve sesler aracılığıyla deneyimleme fırsatı da vermektedir.

3.1. Bilim Kurgu Sinemasında Mekân

Dark City filmini incelemeyi önce bilim kurgunun tarihine bakıldığında, bu türdeki ilk filmin -yapımcılığını George Melies'in üstlendiği 1902 yapımı- *Le Voyage Dans La Lune* (Ay'a Seyahat) filmi olduğu görülmektedir. Bilim kurgu türünün ilk örneklerinde, teknoloji teması göze çarpmaktadır. Bu türün ilk örneklerinden ve en önemli temsilcilerinden biri olan, I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde çekilmiş, aynı zamanda akademik alan yazında da birçok kez işlenmiş olan -1927 yapımı- *Metropolis* filmidir. Bu film, fütüristik bir şehirleşme içinde geçen, işçi ve yönetici sınıf arasındaki çatışmayı konu edinen, ilk defa insan şeklinde bir makineyi -yani robotu- izleyici ile buluşturan bir film olması nedeniyle oldukça önemli bir eserdir. 1930'lu yıllara gelindiğinde bilim kurgu sinemasının oldukça verimli bir dönem geçirdiği görülmektedir. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri seri halde çekilen filmlerin olması ve 'çılgın bilim adamı' temasının yoğun bir şekilde işlenmesidir. 13 bölümlük bir uzay operası olan 'Flash Gordon' bu dönemde üretilen filmlere örnek olarak verilebilir (Roberts, 2006). Dönemin teknolojik imkanlarına rağmen oldukça başarılı düşsel mekanlar yaratıldığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1940'lı yıllarda diğer birçok alanda olduğu gibi bilim kurgu sineması da durgun bir döneme girmiştir. Savaşın etkileri bu dönem film üretimini sınırladıysa da ilerleyen dönemlerde film senaryoları için besleyici veriler sunmuştur. Geçirdiği durağan dönemden sonra 1950'li ve 1960'lı yıllarda yeniden canlanmıştır. Bu dönem sinemasında, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım etkisiyle şekillenen birçok distopik şehir ve mekân atmosferi yaratılmıştır. Bu dönemdeki filmlerin geneline bakıldığında ise makineli silahlar, askerler, savaş uçakları ve bomba gibi unsurlar sıkça kullanılmıştır. Ayrıca savaşta kullanılan atom bombası, nükleer savaşa karşı korkuyu tetiklemiş ve bu korku bilim kurgu türünde uzaylı istilası konusunun işlenmesini beraberinde getirmiştir (Hendershot, 1999). 1960'lı yıllar bilim kurgu sineması için yeni bir anlatı dilinin oluştuğu, türün tarihi için önemli filmlerin üretildiği yıllar olmuştur. *Alpaville* (Godard, 1965), *Dr. Who and the Daleks* (Flemyng, 1965), *Fahrenheit 451* (Truffaut, 1966) ve *2001: A Space Odyssey* (Kubrick, 1968) bu dönem eserlerine örnek gösterilebilir. 1970'ler ve 80'ler bilim kurgu sineması için büyük oranda Steven Spielberg ve George Lucas'ın hakimiyetinde geçen yıllar olmuştur. Bu yıllarda kullanılan bilgisayar destekli özel efekt teknikleri bu dönem filmleri üzerinde büyük etki yaratmıştır. *THX 1138* (Lucas, 1971), *Logan's Run* (Anderson, 1976), *Alien* (Scott, 1979), *E. T.* (Spielberg, 1982), *Terminator* (Cameron, 1984), *Robocop* (Verhoeven, 1987), *Back to the Future* (Zemeckis, 1985) ve en önemlisi, akademik çevrelerce pek çok kez konu edinilmiş olan *Blade Runner* (Scott, 1982) filmleri örnek olarak gösterilebilir. 90'lı yıllar, internetin kullanımının artması ile 'siberpunk' türünde filmlerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönem filmlerinde, makine-insan arasındaki ilişkinin ve makineler tarafından yönetilen insanların işlendiği görülmektedir. *Gattaca* (Nicol, 1997), *The Fifth Element* (Besson, 1997) ve *The Matrix* (Brothers, 1999) filmleri bu dönemde ortaya konmuş önemli filmlerdir. 2000'li yıllar ise bilim kurgu sinemasında karamsar gelecek tasvirlerinin, kıyamet senaryolarının arttığı bir dönem olmuştur. Bu karamsar gelecek temaları beraberinde süper kahramanları getirmiş ve bu konuların işlendiği filmler yaratılmıştır (Ünver, 2016; Ayna ve Postalcı, 2020: 14). Süper kahramanların konu edinildiği bu dönem filmlerine *Spider Man* (Raimi, 2002-2007), *X-Men 1, 2* (Singer, 2002-2003) ve *Iron Man* (Favreau, 2008-2010) filmleri örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda *Minority Report* (Spielberg, 2002) ve *The Island* (Bay, 2005) filmleri de konusu farklılaşan filmlere örnek olarak gösterilebilir.

Filmler, geleceğin resimlerini çizip bu resimlerin içerisindeki döngüde devam eden ve sürebilen yaşam biçimleri kurgulamaktadır. Bilim kurgu filmlerinin dünyası ve ideolojileri; set tasarımları ve hikâyenin yaratıcısının mimari öngörülerini ile oluşturulmaktadır. Bilim kurgu türünün, dünya yaratma süreciyle mimari tasarım arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. İkisinin de tanrısal bir eylem gerçekleştirerek yeni dünyalar yarattığı yorumu yapılabilir (Özakın, 2001). Bu yaratım eyleminde sinemaya özgü mekânlar, iki farklı yöntemle üretilmektedir: Bu üretim, bazen mevcut mekânların senaryo içinde kullanılması, bazen de gerçekte inşa edilmemiş hayali mekânların

yaratılması yöntemiyle oluşturulmaktadır. Gerçekte var olan mekânlar film senaryosuna dahil edildiğinde, mevcut mimarının sunduğu yaşam biçimleri sorgulanmaktadır. Hayali mekânların filme dahil edildiği yöntemde ise mimarlığın sunduğu yaşam biçimlerinin öngörü potansiyeli hakkında deneysel bir ortam yaratılmaktadır (Çalgıcı, 2013: 64). Çalışma kapsamında incelenen Dark City filmi bütünsel olarak ele alındığında, düşsel yaratıların bir ürünü olan sanal mekânlarda geçtiği görülmektedir.

4. Bilim Kurgu Sinemasında Yanılsama Duygusu: Dark City Filmi

Sinemasal anlatı içerisinde yeni gerçeklik ve yanılsama üzerine kavramlar barındıran 1998 yapımı Dark City filmi, aynı dönemde çekilen benzer yapıtlar arasında daha az bahsedilen ancak incelenmesi özellikle gerçek ve gerçek olmayan arasındaki illüzyona dayalı bozulmayı anlamak üzerine önem taşıyan bir yapıttır. Film, kendi dönemi içerisinde gereken önemi görememiş ancak kendinden sonrakiler için oldukça yol gösterici nitelikte bir bilim kurgu sineması örneğidir. İzleyicinin gerçek algısından uzaklaşarak gerçek nedir sorusuna yönlendirildiği senaryo içerisinde, özellikle olmayan bir zaman-mekân-varlık üçlüsünün arasında gezinmesi filmin incelenmesi gerekliliğini artırmaktadır. Dark City söz dizimi, zihnimizde, yabancı olduğu metaforik bir dünya algısı kurmaktadır. Filmin adı bilim kurgu türünden bir anlatı olarak izleyiciye ipucu niteliğindedir. Nitekim Sigmund Freud; “tipik düşlerimizle, masallar ve başka türden yaratıcı eserler arasındaki ilişki rastlantısal değildir” sözleri ile bu durumu ifade etmektedir (Freud, 2001: 295).

Dark City filminde işlenen konu, bir gece yarısı otel odasında uyanan ve geçmişe dair hiçbir şey hatırlamayan John Murdock’ın (Rufus Sewel) hikâyesi üzerinedir. Murdock, yanında bir ceset ile uyanır. Bu, şehirde bir süredir işlenen seri cinayetlerin son kurbanına aittir. Murdock, cinayeti işleyip işlemediğini hatırlamamaktadır. Hem katili bulmak hem de kendini kurtarmak için kendini şehrin sokaklarına atar. Hatırladığı tek yer Shell Beach’e gitmek ister ancak oraya da nasıl gidileceğini bilmemektedir. Murdock’ın içinde bulunduğu şehir, ‘The Strangers’ tarafından kurulan bir deney alanıdır. Bu kurgu şehirde, gece 00.00 olduğunda tüm şehir uykuya dalmakta ve ertesi gün tüm şehir sakinlerinin hafızası sıfırlanmış şekilde uyanmaktadır. The Strangers ismiyle tanımlanan yaratıklar, sahip oldukları düşünce gücü yeteneğiyle şehrin yapısını ve olayları değiştirerek şehir halkını yönlendirebilmektedir. Filmin başında yalnızca yaratıklarda olan bu yetenek, daha sonra Murdock’a da geçmiştir. Bu yeteneğini kullanarak Shell Beach’e ulaşan Murdock, buradaki görüntünün yalnızca duvara yapıştırılmış bir resim olduğunu görür. Resmi yırtıp duvarı kırarak, duvarın arkasına eriştiğinde salt bir boşlukla karşılaşır. Ardından sahip olduğu düşünce gücünün kullanarak hayalini kurduğu dünyayı bu boş alanda yaratmaya başlar.

Filmin anlamsal analizi yapıldığında, mekân ve hafızanın birlikteliği içinde her gün bir yap boz gibi yeniden şekillenerek devam eden yaşam biçiminin aktarıldığı görülmektedir. Bu kaotik ve karanlık yapının içinde bahsedilen Shell Beach, film içerisinde ütöpik bir yerin arayışını temsil ettiği görülmektedir. Gidilmeye çalışılan ve hayali kurulan bu cennet tasvirli mekân, kurgulanan şehrin dışında da bir hayat olabileceğinin göstergesi olarak düşünülmektedir. İzleyiciye gösterilen gerçeklik ve yer altı-yer üstü dünyası (ya da simülasyon ve gerçek zaman-mekân düzlemi) motifleri çerçevesinde filmin ana hatları çizilmiştir (Kaplan, 2011: 1). Erişilen gerçek dünya; düşlenen gökyüzü, deniz ve aydınlık yerine, bir sonu tasvir etmektedir (Şekil-1). Büyük bir karanlık ve sınırla karşılaşan karakterin düş kırıklığı ütopyanın distopyaya dönüştüğü andır ve filmin ikinci motifini oluşturmaktadır.

Şekil 1. Murdock'un düşünde var olan Shell Beach ve film gerçekliğinde var olan Dark City (Proyas, 1998)

Filmin başında, Murdock karanlık ve kasvetli olarak yansıtılan eski otel odasında uyanmaktadır (Şekil-2).

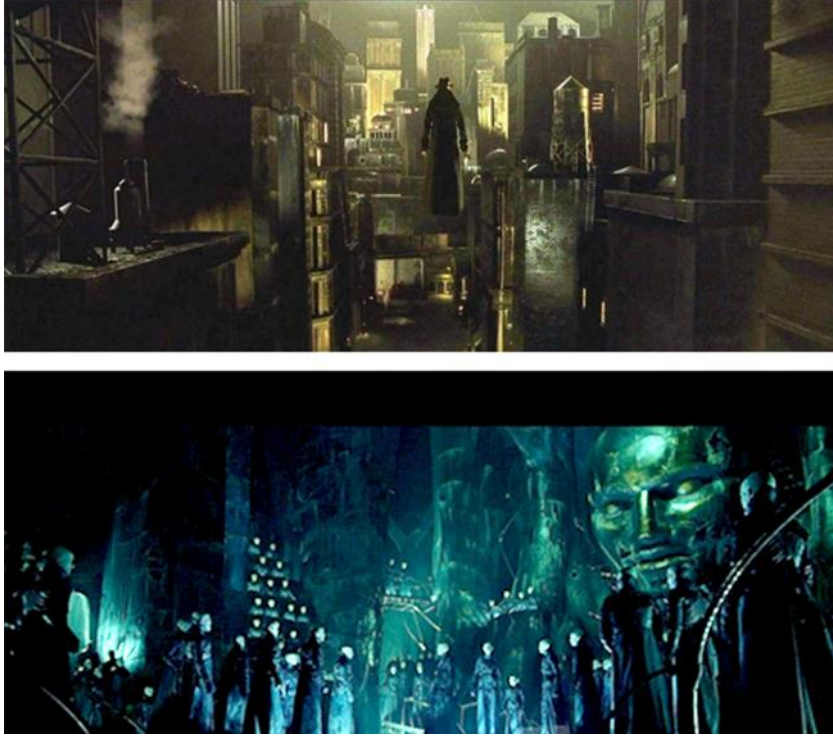

Şekil 2. Dark City filminde Murdock'ın uyandığı otel odası (Proyas, 1998)

Distopik anlatılarda, aynı yapı içerisinde insanların birbirlerine olan uzaklığını, yabancılaşma duygusunu ve konaklama eyleminin geçiciliğini yansıtmak için otel odaları genel olarak tercih edilen mekanlar olmaktadır (Ertem, 2010: 65).

Dünya dışı varlıkların tasarladığı şehir, insanı anlayıp çözümlmek üzerine kurulmuş ve onlar üzerinde deneyler yapmak amacıyla var edilmiştir. Güneşin doğmadığı, gündüzün asla yaşanmadığı bir dünyada yaşamını sürdüren insanın bıkkın ve aynılaşan hareketleri vurgulanmaktadır. Film gerçekte var olan dünyanın 1950'li yıllarını anımsatan bir kurgu içerisinde tamamen karanlık ve kasvetli bir şehir ve iç mekân atmosferinde geçmektedir (Şekil-3).

Şekil 3. Dark City filminde şebir ve iç mekân örneği (Proyas, 1998)

Buradaki karanlığın sebebi, senaryoda kurgulanan dünyanın yöneticisi konumunda olan varlıkların (strangers) ışığa karşı hassas bünyelerinden kaynaklanmaktadır. Karanlıklar içindeki şehir, sahip oldukları tüm teknolojik imkânlarla rağmen kurgusal toplumdaki çöküşe çare bulamayan yöneticilerin, tükenen soyları ve çöken uygarlıklarını kurtarmak için normal insanlar üzerinde yaptıkları deneyler için devasa bir laboratuvar olarak tasarlanmıştır. Fiziksel gerçekliği çeşitli yanılsamalarla değiştirebilme teknolojisine sahip bu varlıklar, kurguladığı mekân içindeki insanların her gece hafızalarını sıfırlayarak onları güçsüz ve çaresiz konuma yerleştirmektedir. Her gün tamamen farklı bir toplumsal bağlam içinde ve farklı birer insan olarak uyanan Dark City sakinleri, içinde buldukları durumu fark edecek ve yabancı varlıklar tarafından tayin edilen gerçekliğe şüphe ile yaklaşıp sorgulayabilecek bilince sahip değildir. Şekil-4'te gösterilen yaratıklar özel kostümler giymektedir. Aynı zamanda yaratılan oturma düzeni ve dev semboller ile dini motiflere gönderme yapılmaktadır. Yönetmen, karanlık kıyafetler giyen ve yer altında yaşayan kişilerin, dini motifler eşliğinde yeryüzündeki kişilerin hayatına olan müdahalesiyle, güncel dünyaya, gerçek üstü bir eleştiri yapıldığı ifade etmiştir.

Şekil 4. Yaratıkların yaşadığı yer altı dünyası (Proyas, 1998)

Filmin ilerleyen sahnelerinde Murdock'ın dedektiften kaçarken kullandığı merdivenler göze çarpmaktadır (Şekil-5).

Şekil 5. Murdock ve dedektifin kovalamacaya sahnesinin geçtiği merdiven (Proyas, 1998)

Merdiven, yapılardaki iç-dış ilişkisini tanımlayan ve mekanlar arası geçişi sağlayan mimari bir öge olarak tanımlanabilir. Aksiyon içerikli bir sahne olarak kadrajın merdivene odaklanması burada gerçekleşen hareketli zemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda kameranın alttan çekim yaparak merdiveni bir sarmal olarak yansıtması ile şehir yapılaşmasında da görülebilen labirent kurgusuna ve film senaryosunun motifini oluşturan içinden çıkılmaz bir yaşam döngüsüne atıfta bulunmaktadır. Merdiven sahnesinin devamında bir çıkmazla karşılaşan Murdock, kazanmış olduğu düşünce gücüyle duvarda bir kapı açar (Şekil-6).

Şekil 6. Murdock'ın düşünce gücüyle duvarda oluşturduğu kapı (Proyas, 1998)

Kapı burada fiziksel olarak mekanları birbirine bağlayan ve birbirinden ayıran, sınırlar çizen bir özellikte var olmaktadır. Kapı, kullanıldığı sahne ve kuramsal yönüyle ise duraklama, geçiş ve eşik özelliği yaratmakta, karakterde arada kalma duygusu, bir sonrakinin ne olacağını bilememe ve tekinsizlik duygusu yansıtılmaktadır.

Gündelik hayata dair anlatıların derin bir biçimde işlenmesi aslında filmde var olan sahnelerin günümüzde yaşanan atmosferden farklı olmadığını vurgulamaktadır. Evden işe giden, okuldan eve dönen ve kalabalık şehir ortamında hemen hemen her gün tekrarlanan bir ritüel içinde yaşayan insanın hayatına dair izler taşımaktadır. Temelde bakıldığında her gün değişen şehir kurgusunun tersine her gün aynı şeyleri yapan insanın tezatlığı işlenmiştir. Bu bağlamda günümüz insanının yaşam şeklinin değişken görünen sembolik kurguların tersine aynışma problemiyle karşı karşıya olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şehrin bir kadran aracılığıyla her gece saat 12.00'de değişmesi ve her gün bir öncekinden farklı kurgulanması fikri aslında günümüz temel şehir anlayışına bir gönderme niteliği taşımaktadır. Değişen yollar, her gün karşılaşılan farklı problemlere

bağlı yaşanan kaos, yıkılıp yeniden yapılan binalar ve çoğalan insanla birlikte sürekli bir devinim içinde olan şehrin temsilidir.

Senaryoda yer alan “İnsanlar anılardan ibaret midir?” sorusu, hafızalarına sahte anılar yüklenen insanların yaşamlarının da tıpkı şehrin kendisi gibi bir yanılsamadan ibaret olduğunu göstermektedir (Proyas, 1998). Her şeyin bir düzlem üzerinde değişkenlik gösterdiği Dark City genelinde karamsar ve negatif yüklerin yanında, Shell Beach aydınlığın ve iyimserliğin temsiliyetini üstlenmiştir. Ancak Shell Beach’in de bir yanılsamadan ibaret olduğunun anlaşıldığı filmde son sahne, izleyiciye başkahraman Murdock’ın yaşadığı hayal kırıklığı üzerinden aktarılmıştır. Yanılsama üzerine kurgulanan Murdock’ın hayatı ve hayalini kurduğu ancak aslında var olmayan Shell Beach, mutlu ve huzurlu bir yerde hayatının kalanını geçirme umuduyla çalışıp belli bir çaba içinde olan günümüz şehir insanına gönderme yapmaktadır. Günümüz şehir hayatında pek çok bireyin gerçekleştirmediği hedeflerinin bir düş olarak kalması gibi filmde de aynı şekilde düşlerin bir yanılsama olduğu üzerinde durulmuştur. Ütopyayı yok etmeye yönelik bu yaklaşım filmin genel kurgusunun bir parçasıdır.

Filmin teması genel olarak, insanın yönetildiği ama farkında olmadığı, kaotik ve karanlık bir dünyada düş ve yanılsama arasında geçen insan hayatının, bilim kurgu senaryosu üzerinden yeniden kurgulanmasıdır. Dark City bu bağlamda kendi türü içerisinde kurgu ve gerçeği temsil etme çabası içerisinde yanılsama konusunun kuvvetli bir biçimde ele alındığı ve günümüz insanının hayatına felsefi açıdan yaklaşarak mimarlık ve sinemayı birleştiren bir yapıt olma özelliği taşımaktadır. İnsana ve şehre dair pek çok girdinin olduğu Dark City yapıtı, yanılsamaya dayalı temsilin kullanıldığı distopik bir bilim kurgu özelliği taşımakta ve kendi türünde pek çok sinema filminden farklı olarak var olan materyaller ile gerçekçi mekânlar üzerinden bu kurguyu oluşturmuştur. Filmde yer alan mimarinin sinema yapıtı üzerinden yeniden tasarlanmasının yanında insanlar ve yaşamları da mimari ile her gün yeniden tasarlanmaktadır.

5. Sonuç

Sinema, diğer sanat dallarıyla karşılaştırıldığında mimarlıkla olan etkileşimi daha geç gerçekleşmiş olsa da birbirleriyle olan ilişkisi daha güçlü ve karmaşık bir yapıda gelişmiştir.

Bilim kurgu yaşadığımız gerçeklik ve yaşanılması öngörülen gelecek arasında tasarlanan mimari boyut ile önemli bir ilişki kurmaktadır. Sinemanın bu türü, insanın hayal dünyasında var ettiği mekânların üretimini kolaylaştırarak, deneysel bir ortam sunmaktadır. Bazen de var olanı kullanarak, değiştirerek veya yeniden kurgulayarak farklı gelecek senaryoları yaratılmaktadır. Bu senaryolar aracılığıyla gelecek yaşama dair tüm öngörülerin gerçekleşmesi ihtimali oluşmaktadır. Dolayısıyla, sinema aracılığıyla yarının izleri bugünün verileriyle birleşerek bir temsil yöntemi haline gelmektedir. Değişen yaşam alanlarının ve toplum yapısının getirdiği farklılık ile ortaya çıkan yatay ve düşey aksta konumlanan şehirler, yer altı ve gökyüzü mekânları, ütöpic ulaşım çözümlenleri, yeni bina cepheleri, teknolojinin gelişimiyle farklı bir boyuta taşınarak, sanal dünyanın gelişmesine neden olmaktadır. Yapı yüzeylerinin ekranlara dönüşmesi ve teknolojik açıdan boyutların önemini yitirmesi gibi birçok durum günümüzden çeşitli izler taşımaktadır. Var olan sorunların gelecek tasviri içerisindeki temsilleri, bilim kurgu sineması ile karşımıza çıkmakta, dolayısıyla mimari alanında yeni potansiyel tasarımlar ve çözümler sunmaktadır.

Bu çalışmayla, yazında mimarlık ve sinema etkileşiminin incelendiği çalışmalara ek olarak sinemasal mekânın kurgulanmasında yanılsama duygusunun, mimarlık ve sinemanın mekân üzerinden kurduğu ilişkiye değinilmiştir. Çalışma kapsamında, Dark City (Proyas, 1998) filmi üzerinden mekâna dair okumalar yapılmıştır. Seçilen filmde sahneler şehir, mimari ve mekânsal kurgu gerçekte inşa edilmemiş, hayali, filme özel üretilen mekânlardan oluşmaktadır. Yani filmdeki mekanlar gerçekte bir yuva, iş yeri, okul vb. gibi mekânlar olmaktan çok uzaktır. Çünkü mekân içindeki yaşanmışlıklar gerçek değil, bir yanılsamadan ibarettir. Bu filmde var olan yanılsama üzerine

kurulu dünyada aslında her Şeyin sahte olması ele alınmıştır. Yaratılan film sahneleri, sinema ve mimarlık etkileşimi bağlamında hem mimarlık hem de sinema yönünden incelenmiştir. Bu incelemelerde, seÇilen örnek filmde kurgulanan Şehir, mimari ve mekn kavramı üzerinden görsel ve anlamsal değerlendirmeler yapılmıştır. SeÇilen filmde mekn kullanımı, senaryonun hissettirmek istediği kaybolmuŐluk duygusunu yansıtın asıl eleman olarak kullanılmıştır. Burada kullanılan mekanlarda izleyicinin dikkatini Ėekme amaÇlı olarak görsel etkiler yaratılmıştır. Yanılsama duygusunu kullanarak yaratılan sinemasal kurgu ile mekn, film iÇin ayrılmaz bir unsur olmuş, mekanlar karakterler ile özdeşleşmiş, senaryoyu izleyiciye aktarma kaygısının meknı yere dönüştürme kaygısına dönüştüğü ve seyirci ile duygusal bağ kurabildiği görülmüştür.

ĖalıŐma kapsamında, distopik bir bilim kurgu filmi üzerinden yapılan incelemelerde, meknsal ilişkiler mimari elemanlar kullanılarak nasıl ve ne Şekilde sinemasal anlatım dilinin ifadesini güçlendirdiğini ve bu elemanların genel olarak görsel ileti aracı olarak kullanım yönteminin analizinin yapılması amaĖlanmıŐtır. Filmde sahnelenen motifin, mekn ve karakter ile kurduğu ilişki ve aynı zamanda karakterlerin mekanla kurduğu ilişkiler ĖzmlenmiŐtir. Distopik anlatılarda işlenen kaygı, korku, karamsarlık ve tekinsizlik duyguları izleyiciye aktarılırken kullanılan; ışık, dekor, perspektif, Ėekim aÇısı, derinlik ve atmosferin senaryoya yaptığı meknsal katkılar değerlendirilmiştir. Bütünüyle dŐ mekanları üzerine kurulu film sahnelerinde mevcut olan dekor ile mekanların görsel etkisinin önüne geÇilerek derin anlamsal etkiler yarattığı görülmüştür.

Şehir, mimari ve iÇ meknlar fiziki olarak değil ama ĖeŐitli yanılsamalar üzerinden varlığını sürdürecektir. Yakın ve uzak gelecekte insana ve dünyaya dair yaratılan düşsel kurgular bu Ė kavram üzerinden hayat bulmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Albrecht, D. & Art, M. O. M. (1986). *Designing dreams: modern architecture in the movies*. Harper & Row.
- Allmer, A. (ed.) (2010). *Sinemekan: sinemada mimarlık*. İstanbul: Varlık Publications.
- Atan, A., Uçan, B. & Bilsel, Ç (2015). Dijital sanat uygulamaları üzerine bir inceleme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 7 (26), 1-14.
- Ayna, A. & Postalcı, İ. E. (2020). Bilim kurgu filmlerinde 60'lerden günümüze beden ve mekân algısına dair bir okuma. *Yıldız Journal of Art and Design*, 7 (1), 1-29.
- Baudrillard, J. (2002). İllüzyon, yitirilen illüzyon ve estetik. *Doğu Batı Dergisi*, (19), 9-25.
- Baudrillard, J. (1998). *Simülakrılar ve Simülasyon*. çev. Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Benjamin, W. (1995). *Pasajlar*. çev. A. Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşgen, A. & Köseoğlu, Ş. (2019). Sinema-mimarlık arakesitinde bir mekâna dokunmak. *SineFilozofi Dergisi, Özel Sayı*, 26-52.
- Beşşik, G. (2013). *Sinema ve mimarlıkta mekân kurgusu ve kavrayışı*. YL Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bunuel, L. (1996). *Film architecture: set designs from metropolis to blade runner*. Münih: Prestel-Verlag.
- Candemir, T. (2011). İllüzyon-Gerçeğin Sorunsalı. *10th National Art Symposium of Art in New World Order*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara.
- Candemir, T. (2012). Yanılsama-gerçek mekân. *VI. Uluslararası Kültür Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul.
- Clute, J. & Nicholls, P. (1995). *The encyclopedia of science fiction*. New York: St. Martin's Press.
- Çalgıcı, P. K. (2013). Çevre psikolojisi kavramlarıyla bir filmin analizi: THX 1138. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 30 (2), 68-80.
- Einstein, S. (1938). *Montage and architecture*. In M. Glenny & R. Taylor, (Ed.), *Towards a Theory of Montage* (1991), (M. Glenny, Trans.), vol.2 of Selected Works. London: BFI Publishing.
- Erk, G. K. (2009). *Architecture in cinema: a relation of representation based on space*. U.K.: Lambert Academic Publishing.
- Ersümer, O. (2006). *Bilimkurgu sinemasında siberpunk*. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.
- Ertem, Ü. (2010). *Sinema ve mimarlık etkileşiminin örnek kara filmler üzerinden incelenmesi*. YL Tezi, İstanbul: İTÜ
- Fear, B. (2000). Editorial. In B. Fear, (Ed.), *Architectural design: architecture + film II*, 70 (1), 4-5.
- Freud, S. (2001). *Düşlerin yorumu I*. çev: Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gomez, P. A. & Pelletier, L. (1997). *Architectural representation and the perspective hinge*. Massachusetts. MIT Press.
- Grigor, M. (1994). Space in time. *Architectural design*, 64 (11/12), 17-21.
- Güney, D. ve Yürekli, H. (2004). *Mimarlığın tanımı üzerine bir deneme*, İTÜ Dergisi, 3 (1), 31-42.

Hendershot, C. (1999). *Paranoia, the bomb, and 1950s science fiction films*. U.S.A: Bowling Green State University Popular Press.

Kaplan, A. B. (2011). *Dark city filminde söylemi kuran temel motiflerin diyalektik ilişkisi üzerine bir tartışma: psikanalitik yaklaşım*. Bilim Kurgu Sinemasını Okumak, Fatime Neşe Kaplan/Gülin Terek Ünal, Derin Yayınları.

Kutucu, S. (2005). *Transformation of meaning of architectural space in cinema: the cases of "gattaca" and "truman show"*. Dr. Tezi, İzmir: İzmir Yükske Teknoloji Üniversitesi.

Le Guin, U. (2015). *Kadınlar rüyalar ejderbalar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Neumann, D. (1999). *Introduction. in Film architecture*. New York: Prestel-Munich.

Oskay, Ü. (1982). *Çağdaş fantazyâ–popüler kültür açısından bilim-kurgu ve korku sineması*. İstanbul: Ayko Yayınları.

Özakın, Ö. (2001). *Bugünün dünyasını geleceğe yansıtmak, sinema ve mimarlık dosyası*. Arredamento Mimarlık, 11, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Proyas, A. (Yönetmen). (1998). *Dark City* [Film]. U.S.: Mystery Clock Cinema.

Pallasmaa, J. (2008). *Sinemanın basamakları*. Arkitera: Arkitera.com.

Pallasmaa, J. (2007). *The architecture of image: existential space in cinema (2nd ed.)*. Helsinki: Rakennustieto.

Rey, A. (1998). *Dictionnaire de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.

Sahakian, W. (1997). *Felsefe tarihi*. İstanbul: İdea Yayınları.

Roberts, A. (2006). *The history of science fiction*. Hampshire: Palgrave Macmillian.

Solso, R., Maclin, K., & Maclin, O. (2011). *Bilişsel psikoloji*. İstanbul: Kitabevi.

Şahin, A. R. (2010). Algı mı idrak mı? *Psikeart Dergisi*, (12), 10-14.

Tanyeli, A. U. & Sözen, M. (2011). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Tanyeli, A. U. (2001). Sinema ve mimarlık: temsiliyet nesnenin temsili sanatın sanallıkla ifadesi, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 11/66.

Topuz, Ö. (2013). *Bilim kurgu filmlerinin mimari açıdan gelecekle ilgili fikirlerin oluşmasına katkısı*. YL Tezi, İstanbul: YTÜ.

Ünver, B. (2020). Distopik bilim kurgu sinemasında gelecek mekanları ve mimari öngörüler, *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (24), 95-111.

Ünver, B. (2016). *Mekânsal dönüşümlerin distopik bilim kurgu sineması aracılığı ile incelenmesi ve mimari öngörüler*. Dr. Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Watson, W. (1984). *Architectonics of meaning*. The University of Chicago Press, USA.

Vidler, A. (2001). *Warped space; art, architecture, and anxiety in modern culture*. London: The MIT Press.

Sürdürülebilir Arazi Yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Doğrultusunda Uzaktan Algılama Teknolojileri: Türkiye NO₂ Salınımlarının Zamansal Değişimi

Muhterem KÜÇÜKÖNDER¹

Giriş

Ekolojik ve biyolojik süreçlerin gerçekleştiği mekânı tanımlayan arazi kaynaklarının, uzun dönemli olarak doğal dengesi bozulmadan ve değişen insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi adına doğru kullanılması gerekliliği Sürdürülebilir Arazi Yönetimi kavramını ortaya çıkarmıştır (Sitarz, 1993:10.3, Yomralıoğlu, 2011:1, Erkan vd., 2013:14, Başkent, 2021). Sürdürülebilir Arazi Yönetiminde amaç, karar verme sürecinde işbirlikçi, şeffaf ve katılımcı bilgi paylaşımı içeren bir işleyiş ile mekânsal problemleri çözmek ile ilişkilidir. Ekonomik, sosyal ve çevresel süreçler doğası gereği mekânsal boyutlarını dikkate alınarak sürdürülebilir kalkınma prensiplerine uygun üst hedefleri gerçekleştirmek temel fonksiyonların (kentsel planlamalar, tarımsal üretim vb.) motivasyonlarını belirlemektedir (FAO, 2016). Bugünün temel fonksiyonlarını gerçekleştirirken gelecek nesiller için optimum kaynak kullanımı olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2015 yılında küresel 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) belirlenmiştir (Arı, 2019, Estoque, 2020). Ülkemizde 2022 yılında Strateji ve Bütçe Başkanlığı başkanlığında SKA uygulamalarının izlenmesi ve koordinasyonu amacıyla Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu kurulmuştur (SBB, 2022). Yoksulluğun bitirilmesi (SKA1), açlığa son (SKA2), sağlıklı ve kaliteli yaşam (SKA3), nitelikli eğitim (SKA4), toplumsal cinsiyet eşitliği (SKA5), temiz su ve sanitasyon(SKA6), erişilebilir ve temiz enerji(SKA7), insana yakışır iş ve ekonomik büyüme(SKA8), sanayi, yenilikçilik ve altyapı (SKA9), eşitsizliklerin azaltılması (SKA10), sürdürülebilir şehirler ve topluluklar (SKA11), sorumlu üretim ve tüketim (SKA12), iklim eylemi (SKA13), sudaki yaşam (SKA14), karasal yaşam (SKA15), barış,, adalet ve güçlü kurumlar (SKA16) ve amaçlar için ortaklıklar (SKA17) olarak ana başlık altında 244 gösterge ile SKA Kurumlar arası ve Uzman Grubu tarafından izlenmektedir (UN IAEG-SDGs, 2022). Spesifik, ölçülebilir, ulaşılabilir, ilgili ve zamana bağlı olması esas olan göstergeler, SKA çerçevesinde amaç ve hedeflere uygun, mevcut koşulları değerlendiren, karşılaştırılabilir, gelecekteki koşulları ve eğilimleri tahmin edebilir bilimsel dayanaklardır (Estoque, 2020).

Sürdürülebilir gelişme kavramı arazi yönetimi ve kalkınma amaçları göstergeleri ele alındığında problemlerin mekânsal bileşeninin etkinliği nedeniyle mekânsal planlama ve karar alma süreçlerini doğru kullanılan CBS ve uzaktan algılama teknolojilerinin kullanılması kaçınılmazdır. Bu nedenle yer-bilgi (geoinformation) teknolojilerinde teknik ilerlemenin yanı sıra sosyo-organizasyonel, bilgiye dayalı açık ve entegre platformların kurulması, problem çözümü, planlama, karar alımında ve ortak yaklaşımların geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir (Skidmore vd., 1997:302). 2005 yılında kurulan Yer Gözlemleri Grubu (The Group on Earth Observations: GEO) Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Ajandası Gündeminde Yer Gözlemleri (EO4SDG) isimli girişim başlattı (Anderson vd., 2017, Estoque, 2020). EO4SDG stratejik uygulama planlarında yer

---

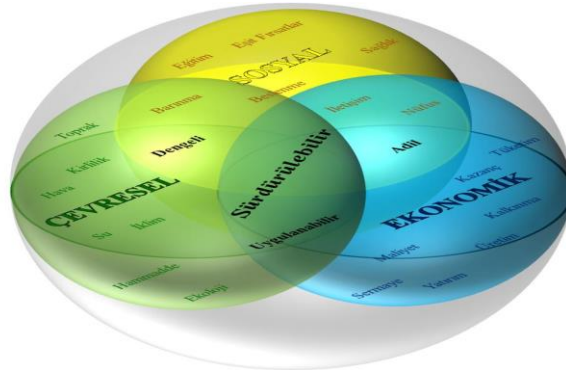
¹ Muhterem Küçükönder, Doktor Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Coğrafya

gözlemleri, mekansal, sosyo-ekonomik veriler ile sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına nasıl katkı sağlayacağını belirtmek, SKA faaliyetlerinde yer gözlemlerinin kullanımını artırmak ve SKA'ları destekleyen ve sosyal, çevresel ve ekonomik faydalara katkı sağlayan yer gözlemlerine yönelik ilgiyi, farkındalığı ve anlayışı genişletmek olarak üç temel hedef belirlemişlerdir (Anderson vd., 2017, McCullum ve Schmidt, 2017).

Bu bölümde sürdürülebilir arazi yönetimi kapsamında kalkınma hedeflerinin güncelliği, planlama ve uygulama sürecinin dinamikleri içerisinde teknik ve metodolojik çerçevede uzaktan algılama teknolojilerinin önemini açıklanması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede sürdürülebilir arazi yönetiminde ihtiyaç duyulan mekansal veriler ve uzaktan algılama ile elde edilebilen mekansal veriler açıklanacaktır. SKA'lar içerisinde bir çok alt hedefe hizmet eden göstergelerden biri olarak hava kalitesi parametrelerinden azotdioksit (NO₂) seviyelerinin ülkemizde 2018 ve 2022 yılları arasında değişimi örnek çalışma olarak sunulacaktır.

1. Sürdürülebilir Arazi Yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme potansiyelini ortadan kaldırmaksızın şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanması” (WCED, 1987) temelinde şekillenen ekonomik büyümenin çevre ve sosyal boyutları dikkate alınarak gerçekleştirilmesine odaklanan Birleşmiş Milletler üye ülkeleri tarafından 2015 yılında kabul edilen ortak yol haritasıdır (Colglazier, 2015). Bu yaklaşım sürdürülebilir arazi yönetimi ile örtüşmektedir. Sürdürülebilir arazi yönetimi, insan aktivitelerinin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarda optimum devam ettirilebilmesidir (FAO, 2016, Kaya ve Ek, 2021). Arazi yönetiminde sürdürülebilirlik kavramı, planlı kentleşme, tarımsal üretim ve niteliğinin korunması, su havzalarının optimum kullanımı, sel, taşkın, erozyon ve heyelan gibi doğal süreçlerin yönetimi, orman ve kırsal arazi varlıklarının korunması, yüzey sularının (sulak alanlar, göl, baraj gibi) kalite yönetimi, maden sahalarının kontrolü gibi çok çeşitli başlıklar altında ele alınmaktadır (Ülger, 2011). Arazi yönetiminde çok boyutlu sürdürülebilirlik; sosyal, çevresel ve ekonomik ana unsurlar arasında dengeli, adil ve uygulanabilir parametrelerinin gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir (Şekil 1, Rodriguez, 2012:29). SKA'ları ekonomik gelişme hedeflerinin gerçekleştirilmesi ile çevresel kalite ve canlılığın devamlılığı arasındaki dengeyi vurgulamaktadır. Arazi yönetiminin çok boyutluluğu içerisinde bütüncül bir bakış açısıyla öne çıkan esas, yenilenemeyen doğal kaynakların etkin kullanımı olmaktadır. Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetiminde ise üç parametrenin mutlaka sağlanması gerekmektedir. Bu parametreler; doğal kaynaklar hakkında bilgi sahibi olunması, kaynakların nasıl yönetileceği ile ilgili açık kanun ve yönetmeliklerin düzenlenmesi, bölgesel ve yerel ölçekte gerçekleştirilecek her bir yatırım veya uygulama sürecine tüm ilgililerin (yerel halkta dahil olmak üzere) katılımının sağlanmasıdır (Hurni, 2000:81; Alemu, 2016:503). Tüm parametreler sosyal-ekolojik sistemlerin izlenmesinde CBS ve uzaktan algılama teknolojilerini SKA göstergelerinin değerlendirilemesi ve ana kapsamda sürdürülebilir arazi yönetimi sürecine dahil etmektedir.

Şekil 1. Sürdürülebilirlik kavramının bileşenleri (Rodriguez, 2012:27'dan değiştirilerek).

2. Yer Gözlemleri

Uzaktan algılama en genel tanımı ile bir obje hakkında bilgi toplamak amacıyla belli bir mesafeden yapılan ölçümleri veya görüntü alımlarını içeren tekniklerdir (Campbell ve Wynne, 2011:6). Uydu platformları veya hava platformlarına yerleştirilen optik ve mikrodalga algılayıcı sistemler ile elde edilen görüntüler, bir gemiye yerleştirilen radar/sonar sistemler ile elde edilen batimetrik görüntüler ve LİDAR sistemleri ile (yersel veya uçak) gerçekleştirilen dijital arazi modellerinin ölçülmesi uzaktan algılama teknikleri ile toplanan verilere örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde yerel veya küresel ölçekte yeryüzünde çeşitli obje ve süreçleri tanımlama ve izleme gibi amaçlar ile uzaktan algılama teknolojilerinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Uzaktan algılama teknolojisi, saf görsel görüntülemeye (pankromatik hava fotoğrafları vb.) hiperspektral görüntülemeye (Spektroradyometrik ölçümler vb.) kadar elektromanyetik spektrumun önemli bir bölümünü kullanan veri toplama yöntemidir. Aynı zamanda algılama tekniklerinin geliştirilme amaçlarına bağlı olarak (yer gözlem, atmosfer gözlem gibi) yeryüzündeki objelerin ayırt edilmesini sağlayan cm'den km ölçeğine kadar değişebilen bir aralıkta farklı mekansal çözünürlüklerde tasarlanmaktadır. Su yüzeyleri kalitesinin belirlenmesi, tarımsal ürün tanımlama ve rekolte tahminleri, sel, heyelan gibi doğal süreçlerin izlenmesi, kentsel gelişimin izlenmesi uzaktan algılama teknikleri ile başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilen uygulama alanlarından birkaç tanesini belirtmektedir (Campbell ve Wynne, 2011:465-635).

CBS çeşitli teknikler ile yüksek doğrulukta mekansal verinin toplanması, gelişmiş bilgisayar teknolojileri ile verinin depolanmasını, mekansal analizlerinin gerçekleştirilmesini ve karar-destek süreçlerinin hızlı ve etkin işlenmesini sağlayan bütüncül bir bilgi teknolojileri sistemidir. CBS verinin mekansal karakteristiklerine göre oluşturulan çok sayıda dijital katmanın birlikte analiz edilmesi ile mekansal bilgi üretimi sağlamaktadır. Hem sosyo-ekonomik (demografik veritabanları gibi) hem de çevresel (arazi kullanım ve örtüsü gibi) mekansal verilerden oluşturulan veritabanlarının değerlendirilmesinde gelişen bilgi teknolojilerinin kullanımına imkan vermektedir. CBS'nin sunduğu alternatifler ile farklı türde mekansal verinin birlikte kullanılabilirliği sürdürülebilir arazi yönetimi açısından oldukça önemlidir. Bu özellikleri ile mekansal objelerin salt analitik tanımlanmasının ötesinde çok boyutlu çevresel ve sosyo-ekonomik süreçlerin etkileşimli analiz edilebilme olanağı ile sürdürülebilir arazi yönetiminin tüm alt bileşenlerinde etkin kullanım imkânı vermektedir (Dahdouh-Guebas, 2002:98).

Sürdürülebilirlik çerçevesinde ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler üçgeninde dengeyi kurarak kompleks mekansal problemlerin çözülmesinde, planlama, karar alma ve yönetim sürecinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gelişmiş araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. 1980'li yıllara kadar gelişimi sınırlı olan bilgisayar tabanlı CBS (Coppock ve Rhind, 1991:40) günümüzde sürdürülebilir gelişme prensiplerini gerçekleştirmek amacıyla yapılan planlamaların teori, metot ve uygulama süreçlerini etkin bir şekilde desteklemektedir. Sürdürülebilir arazi yönetimi sürecinde gerçekleştirilen aşamalar en genel anlamda; a) Coğrafi verinin üretilmesi ve düzenlenmesi, b) Farklı kaynaklardan elde edilen çevresel bilginin entegre edilmesi (mekansal veri altyapıları gibi), c) Mekansal problemlerin çözülmesi (analizler ve çevresel modelleme), d) Ortak karar alma süreçlerini desteklemek (çok disiplinli karar alma grupları gibi), e) Kamu-halk katılımını desteklemek (halk katılımlı CBS) olarak özetlenmektedir (Campagna, 2006:7):

2.1. Yer Gözlem Uyduları

Algılayıcı sisteme belli bir mesafede yer alan obje veya materyalden farklı dalga boylarında yayılan veya yansıyan radyasyonun ölçülmesini içeren uzaktan algılama işleminin temel amaçları, objenin mekansal dağılımı, içeriğinin belirlenmesi ve sınıf/tür tanımlanması şeklinde özetlenebilir (Campbell ve Wynne, 2011:7). Bu doğrultuda çok çeşitli (uydu, uçak) platformlar kullanılarak elde edilen Dünyanın fiziksel, kimyasal ve biyolojik sistemleri hakkındaki verilerin yüzey/yüzey altı

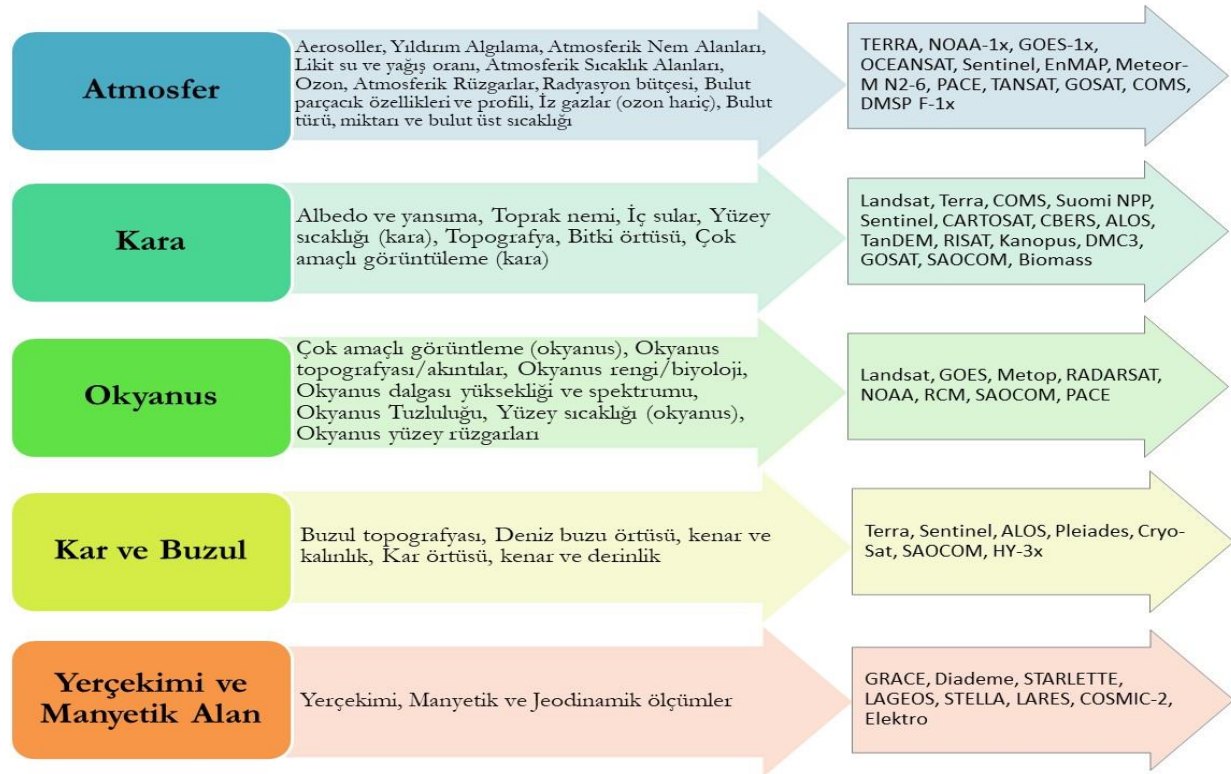
ölçümleri ve haritalanmasını içeren proseslerin tamamı Yer Gözlem (Earth Observation (EO)) olarak adlandırılmaktadır (NASA, 2016). 1970'li yıllarda ilk gelişmiş yer izleme algılayıcısının gönderilmesinden bu yana atmosfer, okyanus, kara ve diğer yer sistemlerinin izlenmesi amacıyla 74 ülke tarafından 320'den fazla yer gözlem uydusu fırlatılmıştır (Kansakar ve Hossain, 2016:46). Amerika Birleşik Devletleri (NASA), Rusya (ROSKOSMOS), Fransa (CNES), İtalya (ASI) ve Almanya (DLR) başta olmak üzere Çin (CRESDA, NSMC), Hindistan (ISRO), Kanada (CSA), Japonya (JAXA) gibi ülkeler yer gözlem uydularının fırlatılmasında ve geliştirilmesinde önde yer alan ülkeler arasındadır. Son yıllarda yer gözlem uyduları sayısının önemli oranda artması, her alanda yeni türde veri toplama yeteneğine sahip ve kompleks algılayıcıların geliştirilmesine imkan vermiştir. Buna bağlı olarak da çeşitli veri türlerinin ulaşılabilirliğinin sağlanmasıyla kullanıcı profili çeşitlenerek farklı disiplinlerde çeşitli uygulama alanları ortaya çıkarmış ve çok sayıda uluslararası yer gözlem uygulamaları kullanıcı grupları kurulmuştur (CEOS, 2016). G7 Ekonomik Zirvesi, Gelişme, Teknoloji ve İstihdam konulu çalışma grubunun uzay tabanlı yer gözlemlerinin çok-disiplinli yapısı ve toplum yararı hedeflenerek gerçekleştirilen yer gözlem çalışmalarında uluslararası işbirliğinin sağlanmasını önermesi ile 1984 yılında Yer Gözlem Uyduları Komitesi (The Committee on Earth Observation Satellites (CEOS)) kurulmuştur. 2022 yılı itibariyle CEOS, 24 ülke 31 organizasyonun asil üyeliği ve 19 ülke 28 organizasyonun ise kısmi üyeliğine sahiptir. En kapsamlı yer gözlem uygulamaları işbirliğini sağlayan CEOS, oluşturulan Afet, İklim, Veri Yapısı ve Demokrasisi, Veri Kalibrasyonu ve Doğruluğu, Bilgi Sistemleri ve Servisleri çalışma grupları ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Tüm yer gözlem uygulamalarının hedefi, insanların diğer flora ve faunalar ile birlikte dünyanın daha sürdürülebilir bir yaşam alanı olması doğrultusunda global dünya sistemlerinin nasıl değiştiğini, gelecekte değişimin nasıl olacağını ve tüm bileşenleri ile doğal ve insan kaynaklı değişimlere dünya sistemlerinin nasıl tepki vereceği sorularına cevaplar bulmaktır (CEOS, 2022, Kansakar ve Hossain, 2016:47). Yer gözlem uydularının sağladığı verilerin günümüzdeki uygulama alanları atmosfer (kimyasal ölçümler, sıcaklık, nem vb.), kara (albedo ve reflektans, vejetasyon, topografya vb.), okyanus (sıcaklık, renk, tuzluluk vb.), kar ve buzul (buzul alanlarının sınırları, kalınlık, hareket vb.) ve gravity ve manyetik alan ölçümleri olarak gruplandırılmaktadır (Şekil 2, CEOS, 2022).

Sürdürülebilir arazi yönetiminde çevresel, kamu ve ticari alanlarda, orta ve yüksek çözünürlükte optik ve sentetik açıklıklı radar (SAR) algılayıcılarıyla hem kara hem deniz yüzeylerinden veri toplayan çok amaçlı görüntüleme sistemlerinden yararlanılmaktadır. Çok amaçlı görüntüleme sistemlerinden 2022 görüntü alımına devam eden ve gönderilmesi planlanan yeni platformları onaylanmış serilerden bazıları Şekil 2'de verilmiştir (CEOS, 2022). Optik sensörler elektromanyetik spektrumun (EMS) görünür ve kızılötesi bölgenin belirli (0,4-4,0 mikrometre) aralığında yansıma, orta kızıl ötesi ve termal bölgede yayılma değerlerini kaydetmektedir (Tablo1). Landsat, Terra, Resourcesat, Cartosat, Sentinel, Rapideye ve Resurs optik algılayıcıya sahip uydu serilerinden bazılarıdır. Optik algılayıcı sistemlerin gelişmesine paralel olarak çok sayıda spektral aralıkta görüntü alımına imkan sunan HYPERION gibi hiperspektral algılama sistemleri önümüzdeki süreçte planlanan uydu serileri arasında yer almaktadır. Elektromanyetik spektrumun 1mm-1m dalga boyu aralığını kullanan; RADARSAT, ALOS-2, TerraSAR, Sentinel-1 ve Cosmo-SkyMed 2016 yılında görüntü alımı gerçekleştiren SAR sistemine sahip uydulardır. LIDAR (light detection and ranging), yüzeye dar bir frekans aralığında enerjinin gönderilmesi ve geri yansıyan enerjinin kayıt edilmesi ile görüntü oluşturulan bir tür radar sistemi olarak tanımlanabilir (Campbell ve Wynne, 2011:247). Farklı lidar türleri çok çeşitli parametrelerin ölçülmesinde kullanılabilir. LIDAR Altimetre sistemi ile yüzey topografya bilgisinin üretilmesi olarak belirtilebilir.

Tablo 1. Yer gözlem sistemlerinde kullanılan birincil EMS bölgeleri (Schowengerdt, 2007:10)

Dalgaboyu aralığı	EMS bölgesi	Algılayıcı Kaydı
0,4-0,7 µm	Görünür	Yansıma
0,7-1,1 µm	Yakın Kızılötesi (NIR)	Yansıma
1,1-2,5 µm	Kısa Dalga Kızılötesi (SWIR)	Yansıma
3-5 µm	Orta Dalga Kızılötesi (MWIR)	Yansıma/Yayıma
8-14 µm	Termal Kızılötesi (TIR)	Yayıma
1 mm-1 m	Mikrodalga, Radar	Aktif

Özetle uzaktan algılanan veriler, arazide, uygun ekipmanlar ile uzman tarafından toplanan noktasal ölçümler yerine biyofiziksel (biokütle, sıcaklık, nem gibi) özellikler ile ilgili alansal ölçümler yapılmasına imkan vermektedir. Uzaktan algılama verilerinin kullanımında önemli olan konu her bir teknolojinin tek başına veya diğer veri kaynakları ile birlikte kullanılıp kullanılmayacağına bilinmesidir.

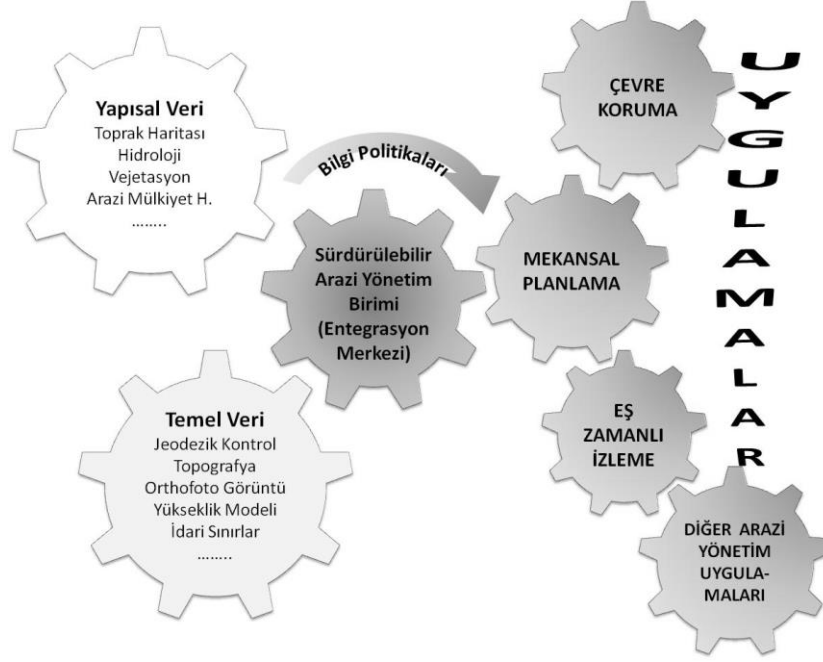

Şekil 2. Yer gözlem uyduları ana uygulama alanları (CEOS, 2022)

2.3. Sürdürülebilir Arazi Yönetiminde Mekansal Veri Altyapısı

Coğrafi bilgi, sosyoekonomik ve demografik tahminler üretilmesinden doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimine temel çözüm önerilerinin üretilmesinden kompleks problemlerin çözümüne kadar çeşitli karar alma süreçleri için temel oluşturmaktadır. Geliştirilmiş coğrafi bilgi daha doğru sonuçların ve daha doğru kararların alınabilmesine altlık oluşturmaktadır. Her üretilen yeni veri seti mevcut veri ve bilgiler dahilinde doğru konumlandırılarak gerçek anlamda yararlı olarak tanımlanabilir. Uzaktan algılama ve CBS mevcut verilerin değerlendirilmesi ve mevcut eksik veri boşluklarının doldurulmasında önemli bir yere sahiptir. U.S. National Research Council tarafından 1993 yılında mekansal verinin üretilmesi, değiştirilmesi ve kullanılmasında aynı zamanda veri paylaşımında bulunan gruplar arasında veri kaynakları erişimini kolaylaştırmak amacıyla teknolojik, politik ve kurumsal düzenlemeler çerçevesinde Mekansal Veri Altyapısı (MVA: Spatial Data Infrastructure) kavramı kullanılmıştır (Groot, 1997:288; Toth vd., 2012:12). Farklı kurumsal

seviyelerde (ulusal, bölgesel ve yerel) sürdürülebilir gelişme uygulamalarını oluşturan tüm aktörler arasında karar alım süreçlerinin iyileştirilmesine CBS ve uzaktan algılama teknolojilerinin nasıl bir katkı sağlayacağı ile ilgili oldukça geniş bir alan söz konusudur. Bu nedenle çok kapsamlı ve çok katılımcılı sürdürülebilir arazi yönetim sürecinde doğru organize edilmiş bir MVA yer-bilgi teknolojilerinin kullanımında temel unsur olmaktadır. Mekansal veri organizasyonunda sürdürülebilir arazi yönetimi için Groot (1997:290) tarafından genel bir MVA yapısı önerilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Sürdürülebilir arazi yönetimi veri alt yapısı (Groot, 1997)

MVA alt düzeyde kurum içi, daha üst düzeyde ise ulusal, bölgesel veya küresel mekansal verinin paylaşılması ve koordineli veri kullanımı olarak değerlendirilmektedir. MVA gerek bilgi üreticileri gerekse kullanıcıların katılımı ile onaylanmış mekansal bilginin hızlı değerlendirilmesini, efektif kullanımını ve ekonomik veri üretim/analiz sürecini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir (Groot, 1997:289). Literatürde farklı düzeylerde önerilen çok sayıda MVA bulunmaktadır. Bunlar arasında sürdürülebilir arazi yönetimi çerçevesinde uydu ve uçak yer gözlem verilerinin paylaşımını hedefleyen GEOSS (the Global Earth Observation System of Systems) ve Avrupa Birliği tarafından organize edilen INSPIRE (Infrastructure for Spatial Information in the European Community) örnek olarak verilebilir.

2.4. Uzaktan Algılama Veri Entegrasyonu

Sürdürülebilir arazi yönetiminde, yersel örnek alımları, nüfus sayımları, haritalama ve uzaktan algılama ile görüntüleme süreçlerini içeren mekansal veri kaynaklarının elde edilmesi ve entegrasyonu için mantık ve teknoloji geliştirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. İlk aşama olarak arazi yönetiminin gerçekleştirileceği alanın doğru olarak tanımlanması istenen hedeflere ulaşılabilmesinde en önemli nirengi noktasıdır. Arazi tanımlama süreci veri toplama standartları, geoid ve datumlar, konumsal doğruluk, ölçüm örnekleme teorisi, sınıflama sistemleri, metadata, adres eşleştirme ve gizlilik sorunları için genel çerçevenin belirlenmesini içermektedir (Jensen vd., 2005:18). Bu veriler Groot (1997) tarafından önerilen MVA sisteminde Temel Verileri ifade etmektedir. Sürdürülebilir mekansal veri altyapısı içerisinde temel veriler Jeodezik kontrol, sayısal arazi (batimetri ve yükseklik) ve sayısal ortorektifiye görüntülerden oluşturulmaktadır (Şekil 3). Temel mekansal veri, diğer mekansal verinin referenslandırıldığı ve derlendiği doğrudan

gözlemlenebilen veya kaydedilebilen asgari verileri içermektedir. Genellikle bir mühendislik yapısının (bina, baraj, yol vb.) tasarım sürecinde en önemli unsuru olan temel yapısı ile benzetilmektedir. Tasarım amacına göre yapıyı oluşturan diğer yapısal veri olarak tanımlanan tematik unsurlar mekansal veri alt yapısını ortaya çıkarmaktadır. Hidroloji, jeoloji, toprak, vejetasyon, arazi kullanım, ulaşım, kadastral haritalar, demografik veriler yapısal verilere örnek olarak verilebilir. Sürdürülebilir arazi yönetim uygulamalarında temel veriler ile referanslandırılmış çok sayıda tematik (yapısal) veri katmanının kullanılması mekansal verinin kullanımını ve paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu etkileşimli veri alt yapısının oluşturulmasında ve entegrasyonunda kartografya, fotogrametri, jeodezi, bilgisayar bilimleri, matematik, istatistik, uzaktan algılama, coğrafya, mekansal veri uygulamalarını kullanan çeşitli disiplinlerin işbirliği ile sağlanabilmektedir. Farklı uzmanlık alanları, doğru verinin toplanmasından veritabanlarının oluşturulması ve farklı ölçekli mekansal verilerin analiz edilmesine uzanan geniş bir uygulama alanında görev almaktadır (Jensen vd., 2005:18). Tüm süreç aşlında problemlerin çözülmesinde analiz edilebilecek ve modellenecek sosyo-ekonomik ve biyofiziksel mekansal verinin doğru oluşturulması üzerine kuruludur.

Sosyo-ekonomik ve biyofiziksel verilerin üretiminde kullanılması önerilen uzaktan algılayıcı sistemlerin asgari mekansal ve zamansal çözünürlük düzeyleri farklılık göstermektedir (Tablo 2, Jensen vd., 2005:36). Jensen vd. (2005) tarafından arazi örtüsü sınıflama seviyeleri, mülkiyet, ulaşım, vejetasyon, su ve toprak/kayaç yapıları ile ilgili yapılacak tespit ve izleme çalışmalarında kullanılacak algılama sistemlerinin mekansal, zamansal ve spektral çözünürlükleri nominal ölçekte tanımlanmıştır (Tablo 2). Seviye 1 (L1) arazi örtüsü çalışmalarında 30 x 30 m çözünürlük ile Landsat (TM, OLI) veya 20 x 20 m ile SPOT HRV (XS) kullanılabilir. Yaklaşık 1-5 m mekansal çözünürlüğü sahip algılayıcı sistemler ile daha detaylı olan Seviye 3 (LIII) arazi örtüsü envanteri oluşturulabilir. Bina ve mülkiyet yapısı gibi kadastral sınırların belirlenmesi çok yüksek mekansal çözünürlüğe (1x1 m gibi) sahip pankromatik algılayıcılar (Quickbird pan (0,8 x 0,8 m), IKONOS (1 x 1 m)) ve hava fotoğrafları kullanılmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda Pankromatik görüntülerin orta mekansal çözünürlüklü multispektral görüntüler ile birleştirilerek (fusion) uydu görüntülerinin yorumlanması mekansal çözünürlükte önemli derecede iyileştirme sağlamaktadır (Campbell ve Wynne, 2011:326). Arazi örtüsü, kamusal altyapı gibi öznelikler için minimum zamansal çözünürlük gereksinimi 1 ile 10 yıl arasında değişiklik göstermekle birlikte uyduların tekrar görüntüleme süresi maksimum 69 gün (IRS SJ-9B: CRESDA) olarak gerçekleşmektedir (CEOS, 2022). Mevcut ve planlanan algılayıcı sistemler için zamansal çözünürlük gereksinimi optimum düzeyde karşılanmaktadır.

Vejetasyon tipi ve biomass özellikleri, 0,5 m'den 1 km mekansal çözünürlük aralığında kıtasal ve yerel ölçeklerde günümüzde aktif çeşitli algılayıcılar ile araştırılabilmektedir. Bitki çalışmalarında, elektromanyetik spektrumun kırmızı (680 nm), yakın kızılötesi (700-1200 nm) ve orta kızılötesi (1,65 µm) bölgelerine odaklanan spektral çözünürlük özelliğine sahip algılayıcı sistemler kullanılmaktadır. Bitki nem içeriği ve diğer bazı özellikleri termal kızılötesi (10-12 µm) ve L-band (24 cm) radar verisi kullanılarak ölçülebilmektedir. Bitki ve su yüzeyleri gibi değişim dinamikleri hızlı olan biyofiziksel özelliklerde minimum zamansal çözünürlük 1 gün – 10 yıl aralığında değişmektedir. Çalışmanın hedef izleme süresi ile ilişkili olarak tekrarlanma süresi 2 gün ve daha az olan PROBA-V ve MODIS vejetasyon sensörleri mekansal çözünürlük olarak 250-1000 m seçenekleri kullanılabilir. Yüksek mekansal çözünürlükte (20x20 m gibi) ve tekrar görüntü alım süresi 1 gün olan aktif bir uydu algılayıcı sistemi henüz faaliyet göstermemektedir (CEOS, 2022).

Tablo 2. Sosyo-ekonomik ve Biyofiziksel veriler ve uzaktan algılayıcı sistemleri minimum çözünürlük gereksinimleri (Jensen vd., 2005:36)

Minimum Çözünürlük Gereksinimleri			
Öznitelikler	Zamansal	Mekansal	Spektral
Arazi Kullanım/Arazi Örtüsü (LI, LII, LIII, LIV: Yerel ve bölgesel çalışma düzeyleri)	1-10 yıl	0,3-100 m	V-NIR-MIR-Radar-Pankromatik
Bina ve Mülkiyet Sınırları (B1: bina parametreleri, B2: Kadastral haritalama)	1 ay – 2yıl	0,3-30 m	Pankromatik
Ulaşım Altyapısı (T1: yol orta çizgileri, T2: yol genişliği, T3: trafik yoğunluğu, T4: araç park sayımı)	10 dk – 5yıl	0,3-30 m	Pankromatik
Kamusal Altyapılar (U1; U2, U3: genel çizgisel altyapı haritalama, altyapı parametreleri, duraklar)	1 – 5 yıl	0,3-30 m	Pankromatik
Sayısal Yükseklik Modeli (D1, D2: büyük ölçekli SYM ve eğim)	5 – 10 yıl	0,3-30 m	Pankromatik LİDAR
Sosyo-ekonomik özellikler (S1, S2, S3: yerel nüfus ve bölgesel nüfus tahminleri, yaşam standartları göstergeleri)	5 - 10 yıl	0,3-20 m	Pankromatik, V, NIR, LİDAR
Enerji İhtiyacı (E1, E2: enerji talep potansiyeli, yapılaşma enerji yayılımı)	1 – 5 yıl	0,3-5 m	Pankromatik, NIR, TIR
Meteorolojik Veri (M1, M2, M3, M4, M5: günlük yağış, güncel sıcaklık, acil fırtına uyarı sistemi)	5 dk – 12 saat	1-8 km	V, NIR, TIR, Doppler Radar
Çevresel Hassas Koruma Alanları (C1, C2: statik ve dinamik hassas alanlar)	1 ay – 2 yıl	0,3-10 m	V, NIR, MIR, TIR
Vejetasyon (V1, V2, V3: Bitki türü, Stress, Ekolojik metrikler)	1 gün – 10 yıl	0,5m-1 km	V, NIR, MIR, TIR, Radar
Su (W1, W2, W3: Su yüzeyleri ilgili parametreler, kıyı çizgisi, kirlilik)	1 gün - 10 yıl	1 m-4 km	N, NIR, MIR, TIR
Toprak ve Kayaçlar (SR1, SR2: Toprak içeriği, nemlilik, litoloji)	1 ay – 10 yıl	10-30 m	NIR, MIR, TIR, Radar

SKA uzaktan algılama verilerinden doğrudan veya dolaylı olarak elde edilebilecek göstergeleri ile zamansal ve mekansal izlenebilir bir boyut kazanmaktadır. Uzaktan algılama verileri ile elde

edilen nüfus dağılımı, yerleşim alanları ve alt yapı haritalama tüm SKA'lar için ihtiyaç duyulan göstergelere yardımcı verilerdir (Tablo 3, Scott vd., 2018).

Tablo 3. SKA'larına yer-bilgi teknolojileri ile sağlanabilecek bazı veriler (Scott vd., 2018)

	SKA1	SKA2	SKA3	SKA4	SKA5	SKA6	SKA7	SKA8	SKA9	SKA10	SKA11	SKA12	SKA13	SKA14	SKA15	SKA16	SKA17
Nüfus dağılımı																	
Şehirler ve altyapı haritalama																	
Yükseklik ve topografya																	
Arazi örtüsü/kullanım haritaları																	
Okyanus gözlemleri																	
Hidroloji ve su kalitesi gözlemleri																	
Atmosferik ve hava kalitesi gözlemleri																	
Bioçeşitlilik ve ekosistem gözlemleri																	
Tarımsal izleme																	
Tehlike, afet ve çevresel etki izleme																	

3. Yer-Bilgi Teknolojilerinin Sürdürülebilir Arazi Yönetiminde Önemi

Son yıllarda yaşanan arazi nitelik kayıpları ve artan risk faktörlerinin baskısı sürdürülebilir arazi yönetimi için akılcı kararların alınmasını daha karmaşık hale getirmektedir. Bu tür kararların alınmasında ihtiyaç duyulan veri/bilgi arazi kaynaklarının mevcut durumu ve gelişme potansiyelini kapsayan niceliğe sahip olmalıdır. Aynı zamanda sürdürülebilir arazi yönetiminin dayandırıldığı biyo-fiziksel, çevresel, sosyo-ekonomik faktörlerin zaman ve mekan boyutlarının karar sürecinde yer alma zorunluluğu vardır (Sombroek ve Antoine, 1994:545). Mekansal verinin elde edilmesinde, düzenlenmesinde ve daha önemlisi güncellenmesinde dinamik süreçlere uygun olarak uzaktan algılama ve CBS bu gereksinimleri karşılamaktadır. Farklı yüksekliğe sahip çeşitli platformlar aracılığıyla algılanan görüntüler arazi örtüsü/kullanımı, toprak nemliliği, vejetasyon haritalarına dönüştürülmektedir. Aynı zamanda yer gözlem görüntüleri hızlı antropojenik ve doğal arazi değişimlerinin belirlenmesinde yararlı olmaktadır. Yersel veri toplama tekniklerine göre düşük maliyet avantajı bulunan algılayıcılar veri akışına süreklilik ve düzen kazandırmaktadır. CBS platformları ise elde edilen düzenli mekânsal verilerin karar-verme analizlerinde kullanılarak hızlı ve çok disiplinli mekânsal analizleri desteklemektedir. Arazi varlıklarının belirlenmesi, kullanım planlarının oluşturulması, uygulanması ve izlenmesini kapsayan sürdürülebilir arazi yönetiminin her kademesinde yer alabilme potansiyeli sunmaktadır. Farklı ülkeler tarafından sürdürülebilir arazi yönetimi sürecinde kullanılan yer bilgi teknolojilerinin sağladığı avantajlar çeşitli çalışmalarda yer almaktadır (Falloux, 1989:15; Hentze ve Menz, 2015:365).

Ülkemizde CBS ve uzaktan algılama teknolojileri ile ilgili uygulamalar kamu kuruluşlarında 1980'li yıllarda hız kazanmaya başlamaktadır (Yomralıoğlu, 2003:107, Dicle, 2011:90). 2000'li yıllarda kapsamlı CBS alt yapı sistemlerinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar ile yoğunluk kazanmaya başlayan gelişim 2016 yılı itibariyle aktif olarak yedi bakanlık ve başbakanlığa bağlı birimlerin sorumlulukları kapsamındadır. Arazi Yönetimi kapsamında Çevre ve Şehircilik, Orman ve Su İşleri, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Gıda, Tarım ve Hayvancılık ve Kalkınma Bakanlıkları bünyesinde CBS ve uzaktan algılama uygulama müdürlükleri bulunduran kamu kurumlarıdır. Sürdürülebilir arazi yönetiminin sağlanması amacıyla yürütülen en kapsamlı çalışmalar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlıkları tarafından gerçekleştirilmektedir. Sürdürülebilir arazi yönetimi hedeflerini gerçekleştirmekte yardımcı olarak kullanılan bazı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Uygulamaları; İklim Değişikliği Ulusal Plan Uygulaması, Çevre Referans Laboratuvar Bilgi Sistemi, Atık Yönetim Uygulaması (TABS, MoTAT, KDS), Atıksu Arıtma

Tesisleri Bilgi Sistemi, E-ÇED, Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrolü (IPPC), Finansman Bilgi Sistemi, Kirlenmiş Sahalar Bilgi Sistemi, Sit Alanları Yönetim Sistemi Uygulaması (SAYS) olarak sayılabilir (CSB, 2016). Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından oluşturulan CBS uygulamaları ise, GeoPortal, GeoData, Avlak Yönetim Sistemi, Nuh'un Gemisi, Korunan Alanlar İzin Yönetim Sistemi, Arazi Örtüsü, İçme Suyu Veritabanı, Arazi İzleme Sistemi (ARIS) ve Taşınmaz Yönetim Bilgi Sistemleridir. AFAD sorumluluğunda Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) ve Deprem Mobil Uygulaması, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Mekansal Gayrimenkul Sistemi (MEGSİS) uygulaması, MTA yerbilimleri portalı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ulusal Ulaştırma Portalı (UUP) ve Türkiye Trafik mobil uygulamaları aktif olarak kullanılmaktadır.

4. 2018-2022 yılları arası Türkiye NO₂ salınımlarının değişimi

Sağlıklı ve kaliteli yaşamı her yaşta güvence altına almak (SKA3) hedefleri arasında yeralan hava, su ve toprak kirliliği ilgili hastalıkları azaltmak çerçevesinde şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak (SKA11), sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak (SKA12), karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek (SKA 15) ana başlıkları ile kesişim göstermektedir. Ana amaçlar altında listelenen hava kalitesine özel önem verilerek kentlerde kişi başına düşen olumsuz çevresel etkileri azaltmak (Hedef 11.6) ve 2020 yılına kadar kabul edilmiş uluslararası çerçevelere göre kimyasalların ve tüm atıkların yaşam döngüsü boyunca çevreye duyarlı yönetimini sağlamak ve insan sağlığına ve çevreye olan zararlı etkilerini en aza indirebilmek için bu atıkların havaya, suya ve toprağa salınımını önemli miktarda azaltmak (Hedef 12.4) hedefleri yer almaktadır. Bu hedeflerin izlenmesi ve gerçekleştirme başarılarının ölçülebilmesi amacıyla şehirlerdeki (nüfusa göre ağırlıklı) ince partikül maddelerin (örn. PM_{2,5} ve PM₁₀) yıllık ortalama seviyelerinin (Gösterge 11.6.2) ölçülmesi önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde hava kalitesi parametrelerinin izlenmesi T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına ait hava kalitesi izleme istasyonlarında gerçekleştirilmektedir. Yersel izleme çalışmalarının yanı sıra şehir ve ulusal ölçekte hava kalitesi izleme çalışmaları için yeterli ortalama mekansal çözünürlük (1 km), %85 (Sümsüli ve Kalkan, 2022) ve %68 (Ialongo vd., 2020) doğruluk oranlarına sahip uzaktan algılama verileri (Sentinel-5p) kullanılmaktadır.

Atmosferik sıcaklık, aerosol gibi farklı parametrelerin ölçümlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla farklı kurumlar tarafından tasarlanmış bir çok algılayıcı görev yapmaktadır (CEOS, 2022). Bu amaçla ESA tarafından tasarlanmış 2017 yılında göreve başlayan uydulardan biride Sentinel-5P'dir. Uydu üzerindeki TROPOMI algılayıcısı yaklaşık 1 km mekansal çözünürlük 4 spektral aralıkta (Ultraviyole, Görünür, Yakın kızılötesi, Kırsaldalga kızılötesi) görüntü olarak atmosferik Aerosol indeks, Metan (CH₄), Karbon monoksit (CO), Formaldehit (HCHO), Azot dioksit (NO₂), Ozon (O₃) ve Sülfür dioksit (SO₂) parametrelerinin ölçümünü gerçekleştirmektedir (Ialongo vd., 2020).

Çalışmanın amacı SKA doğrultusunda göstergelerden biri olan hava kalitesi parametrelerinde biri olan ortalama azotdioksit seviyelerinin 2018 ve 2022 yılları arasında değişimin uydu tabanlı ölçümler ile belirlenmesi ve yüksek salınıma maruz kalan bölgelerin izlenmesidir.

4.1. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın amaç doğrultusunda Sentinel -5P TROPOMI algılayıcı seviye 2 verileri kullanılarak 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yılı ilk dokuz ayı için yıllık ortalama değerleri Google Earth Engine kullanılarak hesaplanmıştır.

4.2. NO₂ emisyonlarının zamansal değişimi

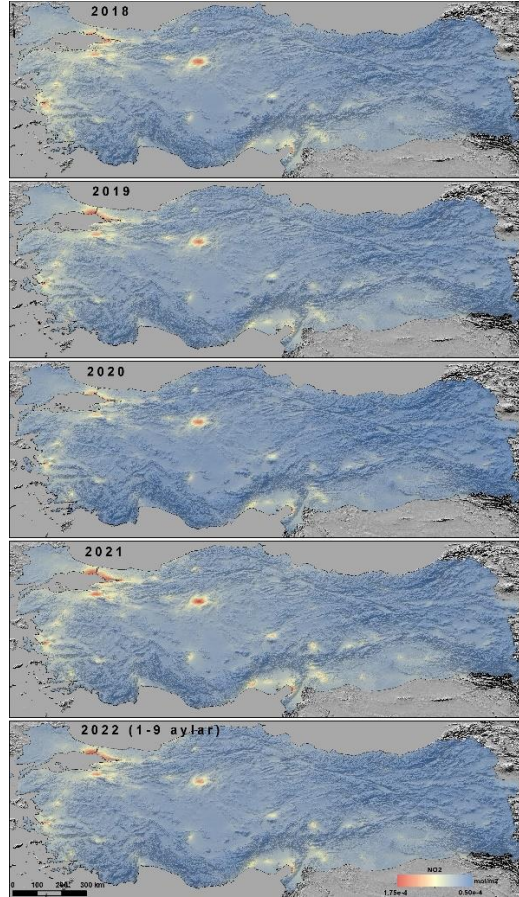
Çalışılan yıllar arasında özellikle 2020 pandemi kapanım etkilerinin hava kirliliği parametrelerinde biri olan NO₂ değerlerinde düşüş etkisi diğer çalışmalarda da (Arıkan ve Yıldız,

2022, Sünsüli ve Kalkan, 2022, Çeker, 2022) gösterildiği gibi tespit edilmiştir (Şekil 4, Tablo 4). Tek yıl için değerlerde düşüş söz konusu olmasına karşın İstanbul, Kocaeli, İzmir, Ankara gibi nüfusu yoğun illerde ve İskenderun'da tüm yıllar Türkiye ortalamasının üzerinde NO₂ değerleri ölçülmektedir (Şekil 4). Azot oksit bileşiklerinin salınımlarında genellikle fosil yakıtların kullanımı ile ilişkilendirilerek motorlu araçlar ve enerji üretim istasyonlarının önemli rol oynadığı belirtilmektedir (İlkılıç ve Behçet, 2006). Marmara bölgesinde nüfusun ve sanayi faaliyetlerinin yoğunluğu İstanbul, Kocaeli, Bursa illerinde NO₂ değerlerinin yüksek olması ile ilişkilendirilmesini sağlamaktadır (Şekil 5). Doğu Akdeniz bölgesinde 250 bin nüfusa sahip (TUIK, 2020) İskenderun ilçesinde Demir Çelik Fabrikasının NO₂ değerlerinin yüksek seyretmesinde etkisi olabileceği düşünülmektedir (Şekil 5).

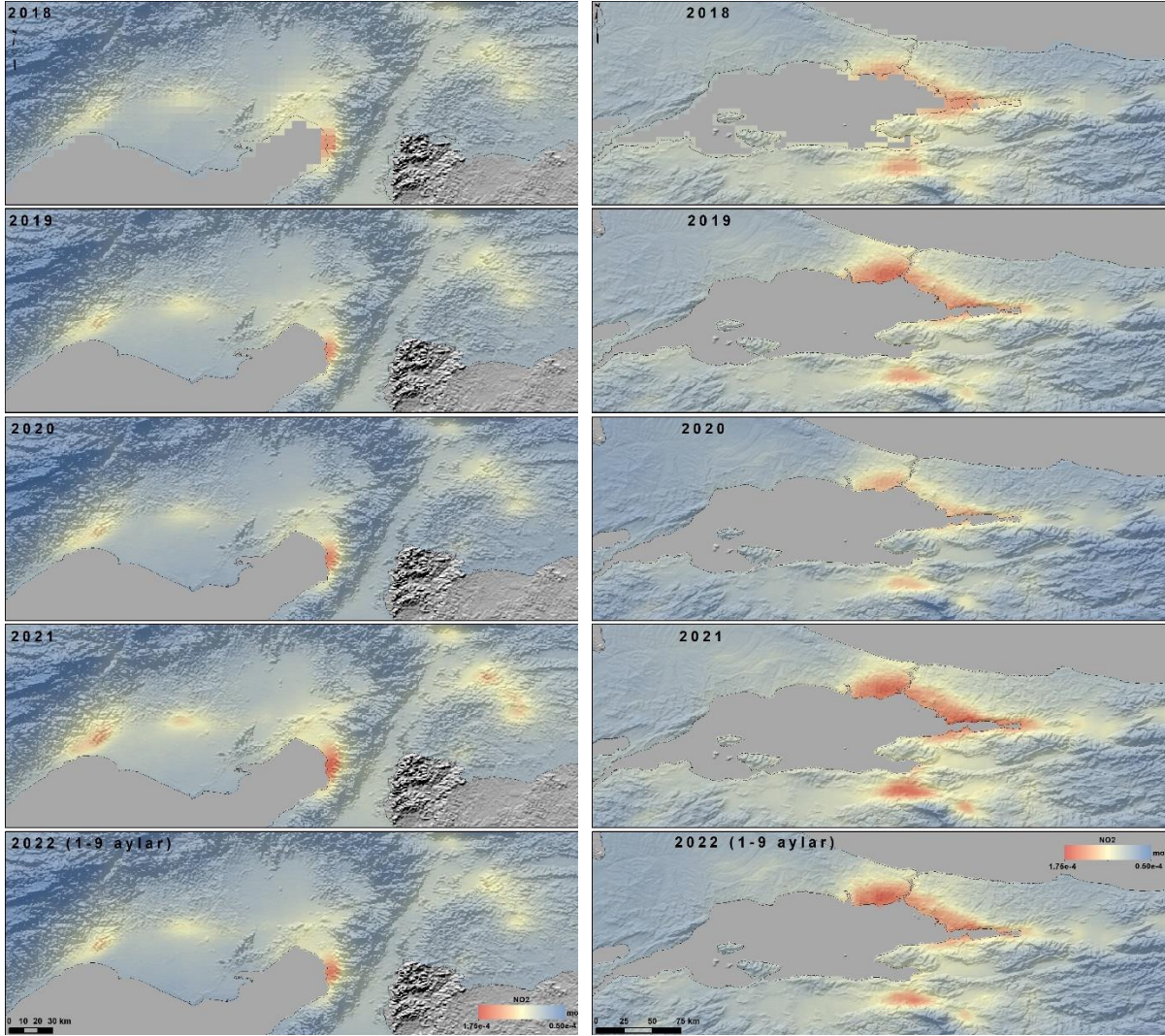
Tablo 4. Türkiye 2018 ve 2022 yılları NO₂ tanımlayıcı istatistikleri.

NO ₂ mol/m ₂	En düşük	En yüksek	Ortalama	Standart Sapma
2022	5,34e-05	0,000170	7,09e-05	9,71e-05
2021	5,32e-05	0,000175	7,32e-05	1,09e-05
2020	4,96e-05	0,000159	6,74e-05	9,36e-06
2019	5,46e-05	0,000162	7,22e-05	9,65e-06
2018	5,48e-05	0,000165	7,27e-05	1,03e-05

Şekil 4. Türkiye 2018-2022 yılları arası yıllık ortalama NO₂ salınımları.

Şekil 5. Doğu Akdeniz ve Marmara bölgeleri ortalama NO₂ değerlerinin yıllık değişimleri

Sonuç

SKA göstergeleri içerisinde soyo-ekonomik verilerin uzaktan algılama araçları ile temin edilmesinde kullanılmamasına karşın çevresel (atmosferik, karasal, okyanusal) tüm veriler için kapsamlı mekansal ve zamansal çözünürlük tutarlı ve tamamlayıcı önemli bir kaynak niteliğindedir (Estoque, 2020). Sağlıklı ve kaliteli yaşam (SKA3), temiz su ve sanitasyon (SKA6), erişilebilir ve temiz enerji (SKA7), sanayi, yenilikçilik ve altyapı (SKA9), sürdürülebilir şehirler ve topluluklar (SKA11), iklim eylemi (SKA13), suda yaşam (SKA14) ve karasal yaşam (SKA15) ana başlıklarında bir çok göstergenin açık kaynak veri paylaşımı ile doğrudan uzaktan algılama araçları ile değerlendirilebilmektedir.

Sürdürülebilir arazi yönetimi için planlama stratejileri doğal kaynaklar (toprak, iklim, arazi örtüsü, arazi kullanımı vb.) ve sosyo-ekonomik kaynaklar hakkında kapsamlı ve eksiksiz mekansal bilgi gerektirmektedir. CBS ve Uzaktan algılama teknolojileri doğrudan veya dolaylı tespit çalışmaları, değerlendirme ve inceleme, mekansal hesaplamalar ve izleme çalışmalarında verilerin ilişkilendirilmesi ve analizinde önemli bir yere sahiptir. CBS ve uzaktan algılama teknolojileri sürdürülebilir arazi yönetimi ve SKA kapsamında aldığı görevler şu şekilde özetlenebilir.

1. Biyofiziksel ve sosyo-ekonomik mekansal verilerin tanımlanmasına yardımcı olmak.

2. Mekansal verinin Mekansal olmayan veriler ile entegrasyonun sağlanması.
3. Arazi yönetiminde doğru bir mekansal veri alt yapı bilgi sistemi oluşturmak.
4. Farklı harita birimleri için veri katmanlarının birleştirilmesini sağlamak.
5. Alansal ve jeostatistiksel hesaplamalarının yapılması.
6. Geliştirilen ara uygulamalar ile CBS kullanıcıları olmayanlar için georeferanslandırılmış verilere kolay ulaşılabilmesini sağlamak.
7. Küçük pilot alanlar için oluşturulmuş deneysel sonuçların daha büyük alanlara uyarlanması.
8. Verilerin harita ve diğer grafik formatlarda anlaşılır bir arayüzle sunulması.
9. Arazi örtü ve arazi kullanımının zamansal ve mekansal değişiklikleri kapsamında hızlı haritalanması
10. Tarım, Kent, Orman ve Su alanlarında gerçekleşen degradasyon alanlarının tanımlanması, izlenmesine yardımcı olmak.

Mekansal ve zamansal serilerde çeşitli temalarda uzaktan algılama teknolojilerinin sağladığı veriler uygulama hedeflerinin mevcut durumu, değişimin izlenmesi ve geleceğe yönelik tahmin modelleri oluşturabilmesi SKA yönetiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Planlı kentleşme, tarımsal üretim ve niteliğinin korunması, su havzalarının optimum kullanımı, sel, taşkın, erozyon ve heyelan gibi doğal süreçlerin yönetimi, orman ve kırsal arazi varlıklarının korunması, yüzey sularının (sulak alanlar, göl, baraj gibi) kalite yönetimi, maden sahalarının kontrolü gibi alt başlıklarda değerlendirilen tüm arazi yönetimi süreçlerinde Yer-Bilgi Teknolojileri zaman, maliyet ve süreklilik kazandırmaktadır.

Kaynaklar

Alemu, M. M., (2016), "Sustainable Land Management", *Journal of Environmental Protection*, 7, 502-506.

Anderson, K., Ryan, B., Sonntag, W., Kavvada, A., & Friedl, L. (2017). Earth observation in service of the 2030 Agenda for Sustainable Development. *Geo-spatial Information Science*, 20(2), 77-96.

Anthony G. Y., (2000), "Decision support with geographic information systems", Kersten, G.E.; Mikolajuk Z. ve Anthony Gar-On Yeh (Ed.), *Decision Support Systems For Sustainable Development*, IDRC & Kluwer Academic Press, Ontario, Canada.

Arı S. (2019) Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması için Türkiye'de tarım-çevre özelinde politika önerilerinin geliştirilmesi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Atalay, İ., (2013), *Doğa Bilimleri Sözlüğü*, İzmir:Meta Basım, 2.Baskı.

Aydınoğlu A. Ç. & Güngör, O., (2010), "A Novel Land Cover/Use Data Model for GIS and Remote Sensing Applications in Turkey", *Italian Journal of Remote Sensing*, 41(2): 27-41.

Aydınoğlu, A. Ç., (2003), "İnternet Tabanlı CBS Uygulaması: Trabzon İli Örneği", IX. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, s.305-314, Ankara.

Başkent, E. Z. (2021). Assessment and improvement strategies of sustainable land management (SLM) planning initiative in Turkey. *Science of The Total Environment*, 797, 149183.

Campagna, M., (2006), "GIS for Sustainable Development", Michele Campagna (Ed.) *GIS for Sustainable Development*, CRC Press, Taylor and Francis Group, Boca Raton, FL(ss. 3-20). ISBN-10: 0849330513.

Campbell, J. B. ve Wynne, R. H., (2011), *Introduction To Remote Sensing*, Guilford Press.

Ceker, A. O. 2022. Investigation of the change of NO₂ pollution during the pandemic period using satellite retrievals in Marmara region. *Environmental Sciences Engineering and Management Programme*. Doctoral dissertation, Graduate School).

Colglazier, W. (2015). Sustainable development agenda: 2030. *Science*, 349(6252), 1048-1050.

Coppock, J.T., Rhind, D.W., (1991), "The History of GIS", Maguire, D.J., Goodchild, M.F., Rhind, D.W. (Eds.), *Geographical Information Systems: Principles and Applications*, Longman Scientific and Technical, London, pp. 21-43.

CSB, 2016 <https://www.csb.gov.tr/turkce/index.php?Sayfa=uygulamaliste> (Erişim 30.8.2016).

Dahdouh-Guebas, F. (2002) The use of remote sensing and GIS in the sustainable management of tropical coastal ecosystems. *Environ. Develop. Sustain.* 2002, 4, 93-112.

Densham, P. J., 1991, Spatial decision support systems. In *Proceedings of Geographical Information Systems: principles and applications*, edited by D. J. Maguire, M. F. Goodchild and D. Rhind (London: Longman Scientific & Technical), pp. 403-412.

Dicle, M. (2011). Türk Kamu Yönetiminde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Uygulamaları Ve TR83 Bölgesi Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi

Erkan, H.; Seylam, S. G. & Yaşayan, A., (2013), *Arazi Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, HKMO Yayını,Ankara, 2013.

Estoque, R. C. (2020). A review of the sustainability concept and the state of SDG monitoring using remote sensing. *Remote Sensing*, 12(11), 1770.

Falloux, F. (1989). Land information and remote sensing for renewable resource management in sub-Saharan Africa: a demand-driven approach. The World Bank.

FAO, (2016), "Sustainable Land Management", <http://www.fao.org/nr/land/sustainable-land-management/en/> (Erişim Tarihi: 30.8.2016)

Global Geographic Information System (GIS) Market Size, Share, Development, Growth and Demand Forecast to 2020 - Industry Insights by Type (Hardware, Software, Services), by Industry Vertical (Aerospace & Defense, Oil & Gas Exploration, Water & Wastewater, Government, Transportation & Logistics, Engineering & Business Services, Oil & Gas Refining, Telecommunications, Healthcare, Other), by Project Size (Small (<\$250K), Medium (\$250K to 1 Million), Large (>\$1 Million))

Groot, R. 1997. Spatial data infrastructure (SDI) for sustainable land management. *ITC Journal*. 1997(3/4):287-294.

Güney, C., Doğru, A. Özgür, B.M., Çelik, R. N., Uluğtekin, N., Özlüdemir, T., & Keskin, M. (2015). "TUCBS Açmazı" ve Açık Bir Ulusal Mekansal Veri Altyapısına Yönelim. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 15. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 25-28 Mart 2015, Ankara.

Güney, C., Doğru, A. Özgür., Başaraner, M., Çelik, R. N., & Uluğtekin, N. (2013). TUCBS'ye Giden Yolun Neresindeyiz? Türkiye Ulusal Mekansal Veri Altyapısı İçin Nasıl Devam Etmeliyiz? TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 11-13 Kasım 2013, Ankara.

Harder, C. (2015). *The ArcGIS Book: 10 Big Ideas about Applying Geography to Your World*. Esri Press.

Hentze, K., & Menz, G. (2015). "Bring Back the Land"—A Call to Refocus on the Spatial Dimension of Zimbabwe's Land Reform. *Land*, 4(2), 355-377.

Hurni, H., (2000), Assessing sustainable land management (SLM). *Agriculture, ecosystems & environment*, 81(2), 83-92.

Ialongo, I., Virta, H., Eskes, H., Hovila, J., & Douros, J. (2020). Comparison of TROPOMI/Sentinel-5 Precursor NO₂ observations with ground-based measurements in Helsinki. *Atmospheric Measurement Techniques*, 13(1), 205-218.

İlkiliç, C., & Behçet, R. (2006). Hava Kirliliğinin İnsan Sağlığı Ve Çevre Üzerindeki Etkisi. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 66-72.

Jensen, J. R., Saalfeld, A., Broome, F., Cowen, D., Price, K., Ramsey, D., Lapine, L., and E. L. Usery, 2005, "Spatial Data Acquisition and Integration," in *A Research Agenda for Geographic Information Science*, McMaster, R. B. and E. L. Usery (Eds.), Boca Raton: CRC Press, 416 p

Kansakar, P., & Faisal H. (2016). "A review of applications of satellite earth observation data for global societal benefit and stewardship of planet earth." *Space Policy*, 36 (5), s:46-55 (doi:10.1016/j.spacepol.2016.05.005).

Kavzoğlu, T., & Emrehan K. Ş. (2012) "Bulut Bilişim Teknolojisi Ve Bulut Cbs Uygulamaları." IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu (UZAL-CBS 2012), 16-19 Ekim 2012, Zonguldak.

Kaya, F., & Ek, H. N. (2021). Kalkınmanın Çevre Sorunları Üzerine Etkisi: Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Bütüncül Bir Bakış. *City Health Journal*, 2(2), 79-84.

Keenan, P. B., (2003) “Spatial Decision Support Systems,” in M. Mora, G. Forgy, and J. N. D. Gupta (Eds.) Decision Making Support Systems: Achievements and challenges for the New Decade Idea Group, pp. 28-39.

Kovency. 2003 Geoinformation—Remote Sensing, Photogrammetry and Geographic Information Systems .By GOTTFRIED KONECNY. (London: Taylor and Francis, 2003). [Pp. xix+248]. ISBN: 0-415-23795-5.

Lwin, K.K., & Yuji M., (2011) Web-Based GIS System for Real-Time Field Data Collection Using a Personal Mobile Phone. Journal of Geographic Information System, 3 (4). s: 382-389.

Wing M.G. & Bettinger. P. (2008). Geographic information systems: Applications in natural resource management. Oxford University Press, Oxford. 272 pp

McCullum, A.; & Schmidt, C. (2017). Remote Sensing of Land Indicators for Sustainable Development Goal 15. NASA Applied Remote Sensing Training Program (ARSET). <https://appliedsciences.nasa.gov/join-mission/training/english/arset-remote-sensing-land-indicators-sustainable-development-goal-15>

NASA, (2016). <http://earthobservatory.nasa.gov/Features/RemoteSensing/>, (Erişim tarihi: 30.8.2016).

Pratistha K. & Faisal H., A review of applications of satellite earth observation data for global societal benefit and stewardship of planet earth, Space Policy, Volume 36, May 2016, Pages 46-54, ISSN 0265-9646, <http://dx.doi.org/10.1016/j.spacepol.2016.05.005>.

Rodriguez, I. S., (2002), Sustainability assessment and reporting for the University of Michigan’s Ann Arbor Campus, Doctoral dissertation, The University of Michigan.

Şahin, K., & Gümüşay, M.Ü., (2007), “İnternet Tabanlı Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Orman Yangınlarında Kullanılması”, Harita Dergisi, 2007, Sayı:138, Sayfa: 69-83.

SBB (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı). 2022. www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr. (Erişim: 19 Ağustos 2022).

Schowengerdt R.A. 2007, Remote Sensing: Models and Methods for Image Processing, Academic, San Diego (1997)

Scott, G.; Friedl, L.; Kavvada, A.; Jiminez Nava, F.; Brady, M.; Minchin, S.; Mehta, A.; Blevins, B. (2018). Earth Observations for Monitoring the UN Sustainable Development Goals. NASA Applied Remote Sensing Training Program (ARSET). <https://appliedsciences.nasa.gov/join-mission/training/english/arset-earth-observations-monitoring-un-sustainable-development-goals>

Sitarz, D., (1993), Agenda 21: The earth summit strategy to save our planet.

Skidmore, A., K.; Bjiker, W.; Schmidt, K. & Kumar, L., (1997), “Use of remote sensing and GIS for sustainable land management”, ITC Journal, 3(4): 302-315.

Sombroek, W. G., & Antoine, J. (1994). The use of geographic information systems (GIS) in land resources appraisal. Outlook on agriculture, 23(4), 249-255.

Sugumaran, R., & John D., (2010), Spatial Decision Support Systems: Principles And Practices, Crc Press.

Sünsüli, M., & Kalkan, K. (2022). Sentinel-5p Uydu Görüntüleri İle Azot Dioksit (NO₂) Kirliliğinin İzlenmesi. Türkiye Uzaktan Algılama Dergisi, 4(1), 1-6.

Katalin, T., Clemens, P., Andreas, I., Michael, L., & Maria, N. (2012). Conceptual Model for Developing Interoperability Specifications in Spatial Data Infrastructures Luxembourg

Publications Office of the European Union (2012), pp. 5–49 Available at: <http://doi.org/10.2788/20697> (accessed 31.05.16.)

TUCBS (2016) <https://www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/turkiye-ulusal-cograf-bilgi-sistemi-tucbs-projesi> (Erişim tarihi: 30. Ağustos.2016)

UN General Assembly. Work of the Statistical Commission Pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution Adopted by the General Assembly on 6 July 2017. Available online: <https://undocs.org/A/RES/71/313> (accessed on 19 March 2020).

UN IAEG-SDGs. (2022) Global Indicator Framework for the Sustainable Development Goals and Targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development. https://unstats.un.org/sdgs/indicators/Global%20Indicator%20Framework%20after%202020%20review_Eng.pdf (Erişim: 19 Ağustos 2022).

WCED (World Commission on Environment and Development). 1987. Our Common Future. Adopted by the United Nations General Assembly. A/42/427 Oxford University Press, Oxford.

Wing, M.G., & Pete B. (2008). Geographic information systems: Applications in natural resource management. Oxford University Press.

Yomralıoğlu, T., (2003), “Coğrafi Bilgi Sistemi Politikası”, Çağrılı Bildiri, TUJK CBS ve Jeodezik Ağlar Çalıştayı, Selçuk Üniversitesi, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü, s.104-113, ISBN: 975-591-587-7, Konya

Yomralıoğlu, T., (2011), “Dünya'da arazi yönetimi”, Türkiye'de Sürdürülebilir Arazi Yönetimi Çalıştayı, 26--27 Mayıs 2011, Okan Üniversitesi, İstanbul.

Yomralıoğlu, T. & Döner, F. (2005). Mobil GIS: Gezici Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uygulamaları, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi, Sayı:93, www.hkmo.org.tr.

Kurumsal İtibar Aracı Olarak Reklamlarda Kullanılan Duygusal Çekicilik

Abdulkadir UYRUN¹

1.KURUMSAL İTİBAR

İtibar, kişi veya kurumların kendilerini nasıl gördükleri, hissettikleri veya konumlandıklarılarından ziyade tamamen başkalarının algılarıyla ilgilidir. Başka bir ifadeyle kişinin itibarı, etkileşimde bulunduğu çevrenin onun hakkındaki duygu ve düşüncelerine dayanır. Bu bağlamda itibar kavramı birey hakkında başkaları tarafından beğenilirlik ve çekicilik gibi duygusal bütünlüğün yanı sıra becerilere dayalı bilişsel değerlendirmelerin oluşturduğu genel algı olarak ifade edilebilir (Ingenhoff, 2018:5). Bu tanım doğrultusunda itibarın çevreyle olan iletişim ve karşılıklı etkileşimin sonucu olarak çok boyutlu bir yapıya ilişkin değerlendirme olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürde kurumsal itibarla ilgili farklı bakış açılarına göre yapılan tanımlara rastlamak mümkündür. Pazarlama yaklaşımına göre bir firmanın kendisi ve markaları için geliştirdiği farkındalık düzeyi veya şöhret olarak tanımlanırken, ekonomi açısından tüketicilerin ürün kalitesi hakkındaki beklentileri şeklinde açıklanan kurumsal itibar, yönetim bakış açısıyla geçmiş eylemlerinden hareketle firmaya atfedilen bir dizi özellik olarak ifade edilmektedir (Rindova vd. 2005: 1036). Aslında bu tür farklı bakış açıları kurumsal itibar kavramını daha karmaşık hale getirmektedir. Kavram daha genel ve açık bir şekilde tanımlanacak olursa; paydaşlar tarafından firmaya ilişkin genel tahmin veya algı olarak açıklanabilir. Bu bağlamda kurumsal itibar müşteriler, yatırımcılar, çalışanlar ve genel kamuoyu tarafından firmaya karşı gösterilen duygusal tepkileri (iyi-köyü, zayıf-güçlü) ifade etmektedir (Fombrun, 2018: 100-101).

Kurumsal itibarla ilgili değinilmesi gereken konulardan biri de kurumsal itibarın bir firma için tek bir anlamının olmadığı yani firmaların çoklu itibara sahip olabileceğidir. Şöyle ki, firma itibarı bir paydaş için olumlu başka bir paydaş açısından olumsuz olabilmektedir. Örneğin; bir firma müşterileri tarafından ürünlerine ve hizmetlerine güvenilen bir firma olarak iyi bir itibara sahipken ödemelerini geciktirmesinden ötürü tedarikçiler tarafından sözüne güvenilmeyen bir firma olarak algılanabilmektedir. Hatta bu durum aynı paydaşlar içerisinde de farklılaşabilmektedir (Langham, 2017: 7).

Kurumsal İtibarın Faydaları

Kurumsal itibar firmalara maddi varlıklarının üstünde değer katabilen, kredibilite sağlayan, rakiplerine göre benzersiz rekabet avantajına dönüşebilen soyut bir kavramdır. Dünya’da ve Türkiye’de birçok firmanın sermayesinden fazla piyasa değerinin olduğunu görmek mümkündür. Bunun başlıca sebeplerinden biri müşterilerin ve yatırımcıların atfettiği itibardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca söz konusu itibar rekabette de taklit edilmesi zor, kendine özgü bir nitelik olarak rakiplere göre firmanın paydaşların zihninde farklı şekilde konumlandırılmasını sağlamaktadır (Langham, 2018: 32). Dolayısıyla kurumsal itibar firmalar açısından karlılık getiren önemli bir varlık olarak görülmekte ve itibar yönetimi konusu giderek önem kazanmaktadır.

---

¹ Öğr. Gör. Sürt Üniversitesi, 0000-0002-1569-1639 auyrun@gmail.com

Kurumsal İtibar Yönetimi

İtibar sayısal verilerle ölçülebilen bir bilim değil daha çok vakalarla belirlenebilen soyut bir kavramdır. Bu nedenle bir şirket itibarının olumsuz yönde değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan maddi zararlar veya iyi bir uygulamanın şirkete kattığı değer, itibarın somut çıktıları ve ölçüsü olarak kabul edilebilir. İtibar yönetimi bu yönüyle kriz yönetimi ve risk yönetiminin içinde değerlendirilmektedir. Oysa ki itibar yönetimi kendine özgü parametreleri nedeniyle her iki yönetim yaklaşımıyla entegre bir şekilde fakat ayrı bir unsur olarak ele alınmalıdır. Örneğin, kriz yönetimi çalışmalarında finansal krizlerle ilgili yapılan çalışmaların yanında itibar krizine yönelik çalışmalarında yapılması gerekmektedir (Giffin, 2008: 13-24).

İtibar firmayla ilgili tüm paydaşların algıları, becerileri, finansal durumu, firmanın geçmişi ve gelecek planı gibi birçok faktörle ilgili olduğundan hassasiyetle ele alınmalıdır. Dolayısıyla itibar yönetimi; firmanın değerleri, kültürü, yönetim tarzı gibi iç unsurlarından başlayıp ekonomik hedeflerinin ötesinde firmaya değer katacak amaçların belirlenmesine kadar uzanan faaliyetlerin çok yönlü bakış açısıyla ele alındığı analitik düşünme ve analiz becerisi gerektiren bir süreç olarak ifade edilebilir (Okay ve Okay, 2005: 368).

Kurumsal itibarı oluşturmak, korumak ve geliştirmek için gerekli olan adımları üç başlık altında toplamak mümkündür. İtibar yönetimi için ilk olarak mevcut durum analizi yapılmalıdır. Çünkü nasıl olmamız gerektiği ve hangi yönlerimizi geliştirmemiz gerektiği konusunda adım atmadan önce paydaşlarımızın bizi nasıl algıladıkları hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Bu nedenle kurum kimliği, kurum imajı ve paydaşlar konusunda derinlemesine analizler yapılmalıdır. İkinci adımda gelecekle ilgili durum analizi yapılmalıdır. Bu süreçte firmanın stratejilerini oluşturmak amacıyla; güçlü ve zayıf yönler belirlenmeli, paydaş analizleri, risk analizleri yapılmalıdır. Üçüncü ve son adım ise mevcut durum ile ulaşılmak istenen durum arasındaki geçiş döneminin yönetilmesi olarak ifade edilebilir. Geçiş dönemi teknik bir konu olmakla beraber değişim sürecini işaret etmekte bu nedenle çalışanların ve yönetimin koordinasyonunu gerektirmektedir (Burkhard, 2008: 24-25).

Kurumsal İtibar Bileşenleri

Kurumsal itibarın oluşmasında birçok unsurun etkisinden söz edilebilir. Kurumun kuruluş hikayesi, logosu, lideri, çalışanları, sosyal paydaşları ve hatta doğrudan ticari ilişkisi olmayan kişi veya kurumlar bile itibar üzerinde etkili olabilmektedir (Garry Griffin, 2002: 9). Kurumsal itibarı oluşturan unsurları belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar söz konusu unsurların altı başlık altında toplanabileceğini göstermektedir. Bu boyutlar şu şekilde ifade edilebilir (Alnıaçık, 2011; Geçikli vd. 2016; Özbay ve Selvi, 2014:17; Bron ve Bron, 2005:47);

Duygusal Çekicilik: Kurum hakkında soyut anlamları içeren duygusal çekicilik boyutu, paydaşların firma hakkında hissettikleri güven, saygı, sempati, beğenme ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan sadakatlerini ifade eder.

Finansal Performans: Firmaların sahip olduğu güçlü karlılık, gelecekte büyüme potansiyeli, rekabet üstünlüğü ve şirketin öncü yatırımcılar arasından seçilip seçilmediği söz konusu boyutun göstergeleri arasında yer almaktadır.

Ürün ve Hizmetler: Yüksek kalitede ürün üretme, müşteriye ödediği paranın karşılığını sunabilme, müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilme, garanti, iade gibi olanaklarla ürünlerinin arkasında durabilme ürün ve hizmetler boyutunun temel göstergeleri olarak kabul edilir.

Vizyon ve Liderlik: İyi organize olmuş şirket yapısı, liderlik tarzı, pazar fırsatlarını görebilme, geleceğe yönelik açık ve gerçekçi vizyona sahip olma vizyon ve liderlik boyutunun göstergeleri olarak ifade edilebilir.

Sosyal Sorumluluk: Paydaşlar firmalardan ticari faaliyetlerinin yanında buldukları çevreye karşı sorumluluklarını da yerine getirmelerini bekler. Özellikle son yıllarda sosyal sorumluluk projeleri kapsamında birçok firmanın sosyal çevreye fayda sağlayabilecek desteklerde bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda firmanın her alanda etik davranması, çevrenin korunmasına destek olması, sosyal sorunların çözümüne yönelik faaliyetlere katkı sunması, kanun ve hükümlere aykırı hareket etmeme gibi tutum ve faaliyetler sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilebilir.

Kurumsal Çevre: Kurumun ticari çevrede elde ettiği imaj, iletişim yeteneği, çalışanların nitelikleri, çalışanların refahı ve kurum kültürü iş çevresi için kabul edilen göstergelerdir.

Yukarıda söz edilen bileşenlerinden üçü kurumsal itibar oluşturma çabalarına hizmet ederken duygusal çekicilik ve finansal performans bileşenleri hem firma faaliyetlerinin hem de kurumsal itibarın çıktıkları olarak kabul edilirler. Başka bir deyişle firmalar iş çevresiyle olan ilişkilerini, sosyal sorumluluklarını, yönetim ve liderlik süreçlerini ayakta kalabilmek için yürütürler. Bunlar aynı zamanda firmanın itibarını oluşturmaktadır. İtibar çabalarının paydaşlar tarafından nasıl algılandığı ve bu konudaki geri bildirimler ise duygusal çekicilik ile finansal performans boyutlarıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla olumlu veya olumsuz itibarın neticelerini bu iki boyut altında değerlendirmek mümkündür (Brønn ve Brønn, 2005:55).

2.Reklam

Reklam, kişi veya kurumlar tarafından bir ürün ya da hizmetinin belirli bir ücret ödenerek kitle iletişim araçlarıyla kamuoyuna tanıtılması olarak ifade edilebilir. (İslamoğlu, 2014:407). Başka bir tanımda ise reklam; mal, hizmet veya kurumlara karşı olumlu tutum geliştirmek veya ikna etmek için belirli bir ücreti içeren bilgi iletişim şeklidir (Şenkal, 2016:47). Reklam ve halkla ilişkiler genellikle birbiriyle karıştırılan ancak temelde birbirleriyle benzer özellikleri olsa da aslında farklı kavramlardır. Halkla ilişkiler ve reklam kullandıkları araçlar, tanıtım ve araştırma metodları açısından birbiriyle benzerlik göstermektedir. İki kavram arasındaki temel farklılık ise halkla ilişkilerin yönetim sürecinin bir parçası olarak işletme politikaların geliştirilmesi, uygulanması ve izlenmesi konularına ışık tutarken reklamcılığın ise yönetim sürecinin uygulama kısmında ortaya çıkarak hazırlanan politikalar çerçevesinde faaliyetlerini yürütmesi olarak açıklanabilir (Arca, 1993:79-80).

Reklam bir iletişim aracı olarak önceden belirlenen amaçlar doğrultusunda kodlanan mesajları içerir. Hazırlanan reklam içerikleri; ürün veya hizmetin pazardaki konumu, rekabet koşulları, ürün yaşam eğrisi gibi stratejik konularla ilgili işletmenin belirlediği hedefler doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bağlamda reklamın taşıdığı amaçları; bilgilendirme, ikna ve hatırlatma olmak üzere üç şekilde sınıflandırmak mümkündür (Nakip vd. 2012;235). Bilgilendirme, tüketicilere bir ürün veya hizmet özellikleri hakkında bilgi vermek ve benzerlerinden ayrışmasını sağlamak için hazırlanmaktadır. Genellikle yeni ürünleri tanıtmak ve talep oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır (İslamoğlu,2014: 407). İkna etme ise rekabetin yoğun olduğu sektörlerde tüketicilerin bir markanın seçimine yönelik mesajlarının yer aldığı reklamları ifade etmektedir. Markaların rakiplerle karşılaştırılması bu amaca yönelik hazırlanmış reklamlara örnek olarak gösterilebilir (Nakip vd. 2012;235). Son olarak hatırlatma amacı, bir markanın veya ürünün tüketici hafızasında yerini koruması adına hazırlanan reklamları ifade eder. Burada amaç, satışları düşen veya yaşam eğrisi olgunluk seviyesinde olan bir ürünü tekrar hafızalarda canlandırmaktır (İslamoğlu, 2014:407).

İşletmeler sadece ürüne yönelik tutum ve davranış geliştirmek için değil aynı zamanda kuruma yönelik imaj, bağlılık, saygınlık gibi amaçlar içeren reklamlarda hazırlanmaktadır. Bu noktada reklamları, taşıdığı mesajın kapsamına göre değerlendirmek gerekmektedir. Mesajların içeriği hedef kitle üzerinde kuruma yönelik pozitif duygular uyandırmaya yönelikse kurumsal reklam aksine ürüne ve markaya karşı tutum geliştirmek için hazırlanmışsa ürüne yönelik reklamlar olarak kabul edilir. Bir reklam mesajı her iki amacı gerçekleştirmek içinde hazırlanabilir.

Kurumsal reklamlar kurum hakkında bilgi vermek amacıyla hedef kitleyle iletişime geçme çabası olarak ifade edilebilir. Söz konusu iletişimde kurumun kimliğini ve imajını yansıtabilecek

logo, simge, renk, slogan gibi kurumsal öğelerin yanı sıra kurumun politikalarını, felsefesini ve kültürünü yansıtan ifadelerin kullanılması gerekmektedir. Firmalar genellikle tüketicilerin ve kamuoyunun zihninde saygınlık kazanmak, imaj ve kimlik oluşturmak amacıyla reklamlara başvurumaktadırlar (Elden, 2005:58-59).

Çekicilik Kavramı ve Reklamlarda Kullanım Amacı

Çekicilik kavramı genel bir yaklaşımla ele alındığında herhangi bir duruma, olaya veya kişiye yönelik belirlenen amaçlar doğrultusunda insanları bilişsel ve duygusal açıdan motive eden, ikna eden veya harekete geçiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Ateş, 2016:86). Çekicilik, iletişim açısından tanımlanacak olursa; kaynak tarafından iletilmek istenen mesajın özünü oluşturan ve alıcının uyarılmasını sağlayan unsur olarak ifade edilebilir (Aslan ve Yıldız, 2010: 62). Reklamcılık açısından çekicilik kavramı ele alındığında tüketicilerin duygusal ve rasyonel ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan mesajların tutum veya davranış oluşturmak üzere hazırlanmış reklamlardır (Toker ve Sulak, 2020:119).

Reklamlar tüketicilerin tutum ve davranışlarını birçok yönden etkilemektedir. Genellikle ihtiyaçlarını karşılamak üzere fayda-maliyet analizi yapan tüketici rasyonel sebepler ile tüketim yaparken, kimi zaman da sadece haz ve psikolojik faydalar elde etmek amacıyla da alışveriş yapmaya yönelebilir. Tüketiciyi yönlendiren ekonomik, psikolojik ya da sosyolojik pek çok sebep vardır. İşte bu noktada tüketiciye mesaj vermek üzere kullanılacak rasyonel ya da duygusal yollardan birinin seçilmesi gerekecektir. (Özcan, 2007: 39-50)

Reklamlarda kullanılan çekicilik türleri rasyonel ve duygusal olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Burada rasyonel çekiciliğe kısaca değinilmiş ardından çalışma kapsamında ele alınan duygusal çekicilik bir sonraki başlık altında detaylı olarak incelenmiştir.

Rasyonel Çekicilik

Rasyonel çekiciliğe sahip reklamlar, tüketicinin kişisel çıkarlarına yönelik olarak, faydacı tüketim anlayışına sahip bireyleri harekete geçirecek mesajlar içerir. Rasyonel çekiciliklerde reklam mesajları genellikle ürünün faydası, özellikleri, problem çözme düzeyi ve performansı gibi unsurları ön plana çıkarmaktadır (Belch ve Belch, 2007:267).

Aklı uyararak rasyonel düşünceyi harekete geçiren reklamlarda araştırma sonuçları, uzman görüşleri ve istatistiksel veriler gibi bilgilendirici içerikler bulunmaktadır. Rasyonel çekicilik içeren reklamlarda bulunması gereken özellikler genel olarak şu şekildedir (Toker ve Sulak, 2020:120);

- Ürün üstünlükleri ve faydaları,
- Fiyat, kalite, miktar avantajları
- Denemeler ve kanıtlamalar
- Karşılaştırma yapma
- Güvenlik
- Performans
- Sağlık
- İşlevsellik, kolaylık

3.DUYGUSAL ÇEKİCİLİK

Duygu kavramı birçok bilim dalının ilgisini çekmiş ve biyoloji, psikoloji, felsefe gibi birçok alanda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu nedenle duygu hakkında genel geçer bir tanımdan

bahsetmek mümkün değildir. Duygu en kapsamlı biçimde fizyolojik bir uyarılma durumu ve bu uyarılmaya uygun biliş olarak ifade edilebilir (Schachter ve Singer, 1962: 379). Duygular, bir uyarıcı tarafından harekete geçirilen, biliş ve iradeden farklı olarak zihinde meydana gelen fiziksel sonuçları olan değerlendirme ve etkilenme sürecini ifade eder (Kleinginna ve Kleinginna, 1981: 350). Bu doğrultuda çekiciliğin bir uyarıcı işlevi gördüğünden, duyguların ise uyarıcıların etkisiyle ortaya çıkan ve fiziksel sonuçları olan bilişsel bir süreç olduğundan bahsetmek mümkündür.

Duygusal çekicilik kavramı tüketici davranışlarını açıklamaya yönelik yaklaşımla değerlendirildiğinde, birtakım duygular aracılığıyla belirlenen amaç doğrultusunda hedef kitlede tutumsal ve davranışsal tepki geliştirmek olarak açıklanabilir. İkna yaklaşımına göre ise tutum değişikliğine neden olacak şekilde bilişsel ve etik çekiciliklerle birlikte kullanılan ikna aracı olarak tanımlanmaktadır (Jorgensen, 2000: 22-23). Bir başka tanımda ise duyguları uyaran zihinsel süreçlerle (hayranlık, güven, gurur ve hoşlanma vb.) ve bu duyguları doğrulamak veya bunlarla başa çıkmak için ortaya çıkan belirli eylemlerle ilişkili bir kavram olarak ifade edilmektedir (Bagozzi ve diğerleri, 1999: 186). Duygusal çekiciliğe ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar genel bir yaklaşımla değerlendirildiğinde; hedeflenen eylemin gerçekleşmesi amacıyla duyguları uyaraabilecek unsurlar kullanılarak alıcının ikna edilmesi şeklinde açıklanabilir.

Duygusal çekicilikte amaç, hedef kitlede tutumsal ve davranışsal değişikliklere neden olabilecek etki oluşturmaktır. Bu nedenle iletmek istenen mesaj oluşturulurken öncelikle hedeflenen kitlenin özellikleri derinlemesine analiz edilmeli ardından kullanılacak iletişim aracının türüne göre kullanılacak duygusal öğeye karar verilmelidir (Tarakçı, 2019: 130). Duygusal çekicilik bağlamında ilginlik düzeyi hazırlanan mesajların hedef kitlede nasıl karşılık bulduğunu anlamak için yararlı olacaktır. Greenwald ve Leavitt'e göre dört düzey ilginlik bulunmaktadır. Bunları şu şekilde açıklamak mümkündür (Yılmaz, 1999: 53-54);

Dikkat öncesi (Preattention): Bu aşamada mesaj alıcıları bazı davranışları yerine getirir fakat bu davranışlar hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmadıkları gibi bu davranışları neden yaptıklarının da farkında değildirler. Farkında olmadan bir kuruma ait sloganın mırıldanılması buna örnek gösterilebilir.

Odak Dikkat: Duygusal öğelerin ön plana çıktığı ve gönderilen mesajlara en az düzeyde dikkat edildiği aşamadır. Alıcılar ses, müzik, yenilik, mizah gibi duygusal çekiciliklere odaklanırlar.

Kavrama: Bu aşamada alıcı daha dikkatlidir ve verilen mesajı kimin gönderdiği, mesajın içeriği ve mesajla aynı fikirde olup olmadığını irdelemektedir.

Açıklama: Alıcılar verilen mesajı bütün içeriğiyle değerlendirerek ilgili düşüncelerini oluşturur ve uygun olan ya da olmayan düşünceleri listelerler.

İlgilenim düzeyi, duygusal çekicilik öğelerinin yoğun olduğu mesajların alıcıda odak, dikkat ve kavrama düzeylerinde algılandığını göstermektedir. Alıcı, firmayla ilgili mesajda yer alan duygulara odaklanarak bu duyguların uyarıcı etkisiyle tutum veya davranış geliştirmektedir. Örneğin bir şirketle ilgili yapılan tanıtımın içeriğinde bulunan güçlü bir müzik, vurgusu yapılan gurur veya samimiyet duyguları alıcının mesajda kodlanan bilgilerden daha fazla dikkatini çekmektedir.

Firmalar tarafından duygu, düşünce ve bilgiler hedef kitleye mesajların kodlanmasıyla iletilmektedir. Bu bağlamda iki tür kodlamadan bahsetmek mümkündür. Bunlar, belirli kurallar çerçevesinde bir araya getirilen kelimeler kullanılarak bilgi ve düşüncelerin aktarıldığı sözlü kodlama, birde göze ve kulağa hitap eden sembolik yapılardan oluşan sözsüz kodlamalardır. Sözlü ve sözsüz kodlama arasındaki en önemli fark sözlü kodlamalarda düşünce ve bilgilerin aktarılması ön plana çıkarırken sözsüz kodlamalarda ise duygular ön plana çıkmaktadır (Odabaşı, 1971:84).

Sözsüz kodlamalar ister ses ister görüntülü olsun birtakım duyguları barındırmaktadır. Ancak burada duygunun tek yönünden bahsetmek mümkün değildir. Başka bir deyişle aktarılan duygu her zaman motive eden, coşku, neşe veya mizah içeren pozitif duygularla sınırlandırılmaz. Bunun

yanında negatif duygular çağrıştıran içeriklere de rastlamak mümkündür. Duygusal çekicilik her iki duygu durumunu kullanıp alıcıyı motive ederek, hedeflenen tutum ve davranışların ortaya çıkmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Panda vd.2013:9).

Literatürde duygusal çekicilik türleri farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle çalışmada kurumsal itibarla ilişkili olduğu düşünülerek literatürde yer alan; korku, coşku, gurur, öfke, hüznün, nostalji, ahlak ve animasyon çekicilikleri ele alınmıştır.

Korku Çekiciliği: İnsanları ilgilendiren önemli bir tehdit hakkında korku uyandıracak mesajlar içeren ve ardından çözüm önerileri sunarak bu tehditlerden korunmak için yapılması gerekenlerin anlatıldığı ikna etme yöntemi olarak ifade edilir (Balcı, 2007:77). Korku çekiciliği görsel ve işitsel öğelerle desteklenerek mesajın etkinliği artırılmaktadır. Bu kapsamda müzik, renk ve görüntüler birde bunları destekleyen sembol, efekt gibi unsurlar kullanılabilir başlıca öğelerdir (Brader, 2005). Örneğin; sigorta şirketleri, insanların başına gelebilecek kötü olayları gergin bir müzik veya efekt kullanarak korku duyularını uyarıcı mesajlar gönderip ardından bu tehlikeye karşı korunma yolları sunarak tüketici algısını kendi lehine çevirebilmektedir.

Coşku Çekiciliği: Bireylerde heyecan duygusunu uyararak harekete geçmelerini sağlayan ikna yöntemlerinden biridir (Çakı ve Gülada, 2018: 161). Bireyleri gündelik hayatlarında harekete geçiren pozitif motivasyonlardan biri olarak karşımıza çıkan coşku, kurumların yenilik, yatırım gibi faaliyetlerinin paydaşlar tarafından istenen düzeyde algılanmasında etkili bir ikna aracı olarak kullanılmaktadır. Tanıtımı yapılan eylemlerin coşkulu öğelerle desteklenmesi kurum itibarına yönelik iç ve dış paydaşların algılarını pozitif yönde etkileyecektir.

Gurur Çekiciliği: Başarı ve zaferle ilişkili bir çekicilik türü olarak gurur çekiciliği, bir şirketin ulusal veya uluslararası başarısı, milli zaferler, ekonomik veya sosyal alanlarda öncülük gibi insanlarda pozitif etkilere neden olabilecek uyarıcıları ifade eder. Örneğin; Petrol ofisi, Altınordu spor kulübüne sponsor olarak sunduğu katkıyı, Türk futbolcularının yetiştirilmesine ve onların uluslararası alandaki başarılarına vurgu yaparak, gurur çekiciliği aracılığıyla aktarmaktadır. Gurur çekiciliğinde herkes tarafından paylaşılan öğelere yer verilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca gurur duygusu cinsiyete göre farklılık göstermekte ve erkeklerde bu duygunun kadınlara göre daha kolay bir şekilde tutuma dönüşebilmektedir.

Öfke Çekiciliği: Heyecan duygusu kapsamında ele alınan öfke, insanların yoğun olarak yaşadığı bir duygulanımdır. Gerginlik ve taşkınlığa neden olan öfke duygusu; engellenme, tehdit edilme, zarar görme vb. durumlarda hissedilmekte ve genellikle sebep olan kişiye karşı saldırgan davranışlarla sonuçlanabilmektedir (Yeğin, 2010: 237). Kurumsal itibar algısı çerçevesinde öfke çekiciliğinden, rakip firmaların insanlara veya çevreye karşı oluşturduğu tehditlerin ön plana çıkarılmasıyla rakiplere duyulacak öfkenin pozitif yansımalarından yararlanılabilir. Örneğin; Duracell firması başka markanın pili bittiği için kanal değiştiremeyen ve kısıtlandığını hisseden ebeveynin öfkesini kullanmış ve kendi firmasının ürettiği ürüne dikkat çekmiştir.

Hüznün Çekiciliği: İnsanlarda duyarlılık oluşturmak amacıyla toplumda yaşanan sıkıntı, hastalık ya da gündelik hayata zarar verebilecek olay veya durumların görsel ve işitsel araçlar kullanılarak dikkat çekilmesi olarak ifade edilebilir (Becan, 2021: 1244). Garanti Bankasının “Bir banka denizleri temizlemek için neden uğraşır?” sloganı hüznün çekiciliğine örnek olarak gösterilebilir. Banka, deniz kirliliğine dikkat çekerek yaşanan sıkıntıları ve bunlara yönelik üstlendiği sorumluluğu müzik ve efektlerle desteklemiştir.

Nostalji Çekiciliği: Geçmiş hafızalara getirerek özlem duyulan güzel anılarla ilgi çekmeye çalışmak olarak açıklanabilir (Toker ve Sulak, 2020: 121). Nostalji çekiciliği aslında kurumun geçmişini hatırlatmak ve köklü bir firma olduğuna vurgu yapmak içinde kullanılabilir. Özellikle İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın bu yönde çabalarına rastlamak mümkündür.

Animasyon Çekiciliği: Animasyon karakterler kullanılarak hedef kitleye mesajların iletildiği ikna çabalarını içeren çekicilik olarak ifade edilebilir. Animasyonlar özellikle hedef kitlenin çocuklar veya

teknolojik ürünlerle ilgili olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu tür kullanımların ilk akla gelenleri Arçelik firmasının robotu ve Yapı Kredi Bankası'nın mor renkli animasyonlarıdır. Bu iki firma animasyonlu tanıtımlarla çekicilik yakalamaya çalışmışlardır.

Tartışma ve Sonuç

Kurumsal itibar, sağladığı benzersiz rekabet avantajı ve kattığı değer düşünüldüğünde firmalar açısından stratejik öneme sahip bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok firma tarafından kriz yönetimi ve risk yönetimi çalışmalarında ele alınan kurumsal itibar, önemi ve faydaları nedeniyle ayrı ele alınması gereken bir süreçtir.

Kurumsal itibarın süreç olarak ifade edilmesinin temel nedeni iç ve dış çevre analizleriyle belirlenecek paydaş beklentileriyle firmaya ilişkin beceri, kültür, felsefe ve politikaların tutarlı bir şekilde sürdürülebilirliğini sağlayabilmekten kaynaklanmaktadır. İtibar tek seferlik bir kazanım değil ancak istikrarlı ve devamlı bir şekilde yürütülürse anlam kazanabilecek bir olgudur.

Kurumsal itibar genellikle soyut bir kavram olarak paydaşların firmaya ilişkin algıları olarak ifade edilir. Bu durum kavramın ölçülmesi ve anlaşılması konusunda zorluklara neden olsa da itibarın ölçülmesine yönelik birtakım çalışmalar yapılmış ve kurumsal itibarı oluşturan unsurlar ortaya konmuştur. Fombrun (2001) tarafından geliştirilen kurumsal itibar oranı ölçeğinde; duygusal çekicilik, ürünler ve hizmetler, finansal performans, vizyon ve liderlik, çalışma ortamı ve sosyal sorumluluk olmak üzere altı boyut ele alınmaktadır.

Duygusal çekicilik, itibarı oluşturan boyutlar arasında paydaşların firmaya karşı duygularını yansıtmasının yanında kurumsal itibar çabalarının çıktısı olarak kabul edilmektedir. Saygı, güven ve sempati gibi duygularla açıklanan duygusal çekicilik benzersiz bir farklılaşma ve taklit edilemez üstünlükler sağlamaktadır.

Reklamcılık alanında duygusal çekicilik kavramı, reklamların içerdiği mesajlardan yola çıkılarak tanımlanmaktadır. Buna göre hedef kitlede tutumsal ve davranışsal tepkiler oluşturmak amacıyla görsel ve işitsel öğeler yardımıyla çeşitli hisler uyandırarak mesajların yer aldığı reklamlar duygusal çekicilik içerikli reklamlar şeklinde ifade edilmektedir. Bu tür reklamlarda hüznün, korku, gurur gibi hisleri harekete geçirebilecek akışlara yer verilmektedir.

Reklamlar, ürün ve hizmetlerin yanı sıra firmalara yönelik algıyı yönetmek ve paydaşların firmaya karşı olumlu duygular beslemesine yönelik de hazırlanmaktadır. Kurumsal reklam adı verilen bu tür reklamlarda amaç; kurumun kültürü, felsefesi, başarıları, üstünlükleri, duyarlılıkları gibi hedef kitleyi etkileyebilecek noktalara vurgu yapmaktır. Söz konusu özellikler rasyonel kanıtlarla sunulabileceği gibi duygusal öğelerle de hedef kitleye iletilmektedir.

Kurumsal itibarla ilgili çalışmalar, firmalar için duygusal çekiciliğin itibar algısında önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur. İtibarı oluşturan faktörler göz önüne alındığında duygusal çekiciliğin kurumsal itibarı oluşturan unsurlardan biri olması nedeniyle reklamlarda kullanılması oldukça önemlidir. Çünkü kurumsal itibar açısından hedef kitlede ortaya çıkması istenen duygularla reklamcılık alanında duygusal çekicilik içerikli reklamların amacı ve çıktıları örtüşmektedir. Başka bir deyişle duygusal çekiciliğe sahip reklamların amacı, yöntemi ve elde edilmek istenen sonuçlar duygusal çekicilik boyutunda yer alan özelliklerle aynıdır. Her ikisinde de duygusal bir bağ oluşması amaçlanmakta ve bu duygunun davranışsal bir tepkiye dönüşmesi beklenmektedir.

Nitekim günümüzde birçok firmanın reklam içeriklerinde bazen direkt kurumu bazen de ürün ve kurumu birlikte ele alarak duygusal mesajlara yer verdikleri görülmektedir. Örneğin; Türkiye İş Bankası her kuruluş yıl dönümü reklamlarında köklü geçmişi, tarihsel süreci ve felsefesi hakkında bilgilerin yanında gurur ve coşku hisleri uyandıracak içeriklere yer vermektedir. Reklamlar müzik ve canlandırılmalarla desteklenerek güçlendirilmektedir.

Kurum itibarı oluşturmada duygusal çekiciliğin kullanımına yönelik uygulamalara Yüce ve Taşdemir (2019)'ın çalışmalarında da rastlanmıştır. Çalışmada ele alınan LC Waikiki, Ülker, Opet

ve Volkswagen firmalarının sosyal medyada yer alan tanıtımlarında duygusal çekicilik öğelerinden güven çekiciliği ve gurur çekiciliğini sıklıkla kullandıkları görülmüştür.

Sonuç olarak duygusal çekiciliğin hem kurumsal itibar boyutu olarak hem de reklamlarda kullanımı açısından değerlendirildiğinde temel amacın hedef kitleye yönelik duygusal bağ kurma olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kurum itibarı oluşturma çabalarında firmalar tarafından duygusal çekicilik içeren reklamların bir araç olarak kullanmaları gerektiği ifade edilebilir. Özellikle hazırlanacak reklam içeriklerinde kurumun değerleri, faaliyetleri ve hedef kitlenin özelliklerine göre en uygun duygunun belirlenip sembol, efekt ve müziklerle desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alnaçık, Ü. (2011). Kurumsal İtibarı Oluşturan Farklı Bileşenlerin Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkileri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 65-96.
- Arca, Y. (1993). Halkla İlişkiler-Reklam-Propaganda Teknikleri. Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, E. Ş., ve Yıldız, S. (2018). “Marka Reklamlarında Kullanılan Korku Çekiciliği Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Atatürk İletişim Dergisi*, (15), 59-88.
- Ateş, S. (2016). “Siyasal Reklamlarda Duygusal Çekicilik Kullanımı: 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde Siyasal Partiler Tarafından Üretilen Reklam Filmlerinin Analizi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 85-103.
- Aydın, Y. (2021). “İkna Edici Mesaj Stratejisi Açısından Emniyet Genel Müdürlüğü Tarafından Yayınlanan Kamu Spotlarında Duygusal Çekiciliğin Rolü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı Kişilerarası İletişim Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bagozzi, R. P., Gopinath, M. ve Nyer, P., U. (1999). “The Role of Emotions in Marketing”. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27, 184–206.
- Balcı, Ş. (2007). “Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 73-106.
- Becan, C. (2021). “Reklamda Bir Sosyal Duygu Olarak Hüzün Çekiciliği: Pandemi Döneminde Yayınlanan Reklamlara Yönelik Duygu Analizi” *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (4), 1239-1262.
- Belch, G. E., ve Belch, M. A. (2007). *Advertising and promotion: An integrated marketing communications perspective*. McGraw-Hill: New York.
- Brønn, C., & Brønn, P. S. (2005). Reputation and organizational efficiency: A data envelopment analysis study. *Corporate Reputation Review*, 8(1), 45-58.
- Burkhardt, R. (2008). “Reputation Management in Small and Medium-sized Enterprises”. *Diplomica Verlag*: Germany.
- Çakı, C. ve Gülada, M., O. (2018). “2. Dünya Savaşı'nda Kullanılan Sovyet Propaganda Posterlerinde Coşku Çekiciliği Bağlamında Kadınların Temsili”. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(2), 157-176.
- Elden, M. (2005). Kurum Kimliği ve Kurumsal Reklam Arasındaki İlişki. *Yeni Düşünceler*, 1(1), 53-60.
- Fombrun, C., J. (2018) “Reputation: Realizing Value From The Corporate Image” 20. Basım. Harvard Business School Press, Boston, ABD.
- Geçikli, F., Erciş, M. S., & Okumuş, M. (2016). Kurumsal İtibarın Bileşenleri ve Parametreleri Üzerine Deneysel Bir Çalışma: Türkiye'nin Öncü Kurumlarından Biri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1549-1562.
- Griffin A. (2008). “New Strategies For Reputation Management” Kogan Page:London.
- Griffin, G. (2002). *Reputation Management*. Capstone Publishing: United Kingdom.
- Ingenhoff, D. (2018). “Reputation.” İçinde: *The International Encyclopedia of Strategic Communication*, Edt.Robert L. Heath ve Winni Johansen. Boston: WileyBlackwell

Jorgensen, F., P. (2000) "Investigating The Nature Of Emotional Appeals: An Expectancy Violations Interpretation Of The Persuasive Efficacy Of Emotional Appeals". PHD Thesis. Department Of Communication, The University Of Arizona, USA.

Kleinginna, P., R. ve Kleinginna, A., M. (1981). "A categorized list of emotion definitions, with suggestions for a consensual definition". *Motivation and Emotion*, 5(4), t, 345-379.

Langham, T. (2018). "Reputation management: The future of corporate communications and public relations". UK: Emerald Group Publishing.

Nakip, M., Varinli, İ. ve Gülmez, M. (2012). *Güncel Pazarlama Yönetimi*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Odabaşı, Y. (1971). "Pazarlama İletişiminde Mesaj". *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 77-86.

Okay, A. ve Okay, A. (2014). "Halkla İlişkiler: Kavram Strateji ve Uygulamaları", (Genişletilmiş VII.Basım). Der Yayınevi, İstanbul.

Özbay, D. ve Selvi, Y. (2014). Kurumsal İtibarın Ölçümü: Bir Model Önerisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(76), 1-34.

Özcan, B. (2007). "Rasyonel Satın Alma ve Boş Zaman Sürecine Ait Alışveriş Eylemlerinin Birlikte Sergilendikleri Mekanlar: Alışveriş Merkezleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2, 2007, s. 39-50.

Panda, T. K., Panda, T. K., ve Mishra, K. (2013). "Does emotional appeal work in advertising? The rationality behind using emotional appeal to create favorable brand attitude", *IUP Journal of Brand Management*, 10(2), 7-23.

Rindova, V. P., Williamson, I. O., Petkova, A. P., & Sever, J. M. (2005). "Being good or being known: An empirical examination of the dimensions, antecedents, and consequences of organizational reputation". *Academy of Management Journal*, 48: 1033-1049.

Schachter, S., Singer, J.E., (1962). "Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state". *Psychol. Rev.* 69,379-399.

Şenkal, Y. (2016). Bütünleşik pazarlama iletişim sürecinde halkla ilişkiler ve reklam. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 39-53.

Toker, A. ve Sulak, H. (2020). "Reklam Filmlerinde Kullanılan Çekicilik Türleri ve Tüketiciler Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma" *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 11(Ek), 117-133.

Yeğin, H. İ. (2010). "Öfke Duygusu ve Dinî Açından Baş Edebilme Yolları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10(2), 235-258.

Yılmaz, R., A. (1999). "Duygusal Çekiciliklerin Reklama Etkileri". (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

İslamoğlu, H. (2014). *Küresel Pazarlama*. Beta: İstanbul.

1980 Sonrası Türkiye’de Devletin İşverenlik Anlayışının Dönüşümü: Günü Mü Kurtarmak, Geleceği Mi?

Erdal BEŞOLUK¹
Abdurrahman KESKİN²

Giriş

Devletin işveren konumu tarihin ilk dönemlerinden itibaren mevcut olsa da bu konum değişen ekonomik koşullara, demokratikleşme sürecine, endüstri ilişkilerinin gelişimine ve uygulanan iktisat politikalarına bağlı olarak kimi zaman güçlenirken kimi zaman ise zayıflamaktadır. Nitekim serbest piyasaya müdahaleyi öngören korumacı iktisadi bir anlayışa sahip Keynesyen politikaların uygulanması ile birlikte bu rol alabildiğine genişlemiştir. Bu yıllarda tüm dünyada devlet en büyük işveren konumuna yükselmiş ve artan kamu istihdamının beraberinde ortaya çıkardığı sorunlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu sorunların çözümü ise 1980 sonrasında uygulanan ve devlete daha rasyonel bir işverenlik anlayışı çizen neoliberal iktisadi düşünce olmuştur. Neoliberal politikalar sonrasında devlet, sürdürmekte sorunlar yaşadığı işveren rolünden özelleştirme uygulamaları ile süratle kurtulmaya ve bu görevi özel sektöre devretmeye çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye’de de geçici işçi, sözleşmeli personel ve taşeron uygulamaları gibi esnek istihdam türleri yaygınlaşmış ve sürekli işçi ile memur sayılarında hızlı bir düşüş görülmüştür.

Devletin korumacı ekonomi politikaların uygulandığı yıllardaki işverenlik tecrübesinden hareketle, söz geçiremediği ve verimliliği düşük çalışan profilinden kurtulmaya ve esnek uygulamalar ile piyasadaki değişikliklere kolay uyum sağlayabileceği daha rasyonel bir işverenlik anlayışına sahip olmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak Türkiye’nin esnek uygulamaların neden olduğu sorunları çözme konusunda başarısız olması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal tepkiler karşısında günü kurtaran çözümlere başvurması, devletin serbest piyasa temelli işverenlik anlayışını ne oranda sürdürebildiği konusunu tartışmalı bir hale getirmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de devletin endüstri ilişkileri içindeki işveren rolünü ve kamu istihdamının genel görünümünü incelemektedir. Ayrıca bu çalışma, Türkiye’de devletin neoliberal politikaların öngördüğü rasyonel hareket eden işverenlik anlayışını sürdürme konusunda başarısız olduğunu ileri sürmektedir.

1. Devletin İşveren Rolünün Genel Seyri

1.1. Keynesyen Dönem

Devletin endüstri ilişkileri sistemi içerisindeki fonksiyonları oldukça eski tarihlerden itibaren mevcut olmakla birlikte, modern anlamdaki ilk örnekleri Sanayi Devrimi ile birlikte görülmektedir. Devletin, Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı kötü çalışma şartları, çocuk işçiliği ve düşük ücretler gibi toplum tarafından tepki toplayan birçok sorunu gidermeye yönelik müdahaleleri mevcuttur. Bu tür müdahaleler daha çok devletin düzenleyici rolü çerçevesinde gerçekleşmiş ve devletin işveren rolünde sınırlı bir gelişim gözlemlenmiştir (Cerev, 2014: 245). Devletin işveren rolündeki asıl gelişim ise Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı yıllarda görülmüştür. 1929 Ekonomik Krizi, liberal ekonominin savunduğu ve piyasadaki düzeni sağlayacağına inandığı “görünmez elin” başarısız olduğunu göstermiştir. Liberal politikaların krize çözüm bulma hususunda yetersiz

---

¹ Dr., İstanbul Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8796-4547

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1547-0358

kalmamasından dolayı, devletin ekonomiye daha fazla müdahalesini öngören Keynesyen ekonomi politikaları uygulama alanı bulmuştur (Bayraktar, 2012: 259). Keynes’e göre devlet ekonomiye yeni gelir yaratabilmek adına hem kamu istihdamını arttırmalı hem de yeni yatırımlar yapmalıydı (Gümüş, 2018:53). Böylece ekonominin korunması ve istikrarı devletin kontrolüne geçmiş ve devletin regülasyon uygulamalarında artış yaşanmıştır. Keynesyen ekonomi politikalarının uygulama alanı bulmasına bağlı olarak da devletin işveren rolü zaman içinde alabildiğine genişlemiştir (Stinger, 1971: 3).

Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı yıllarda, devletin işveren rolünün güçlenmesinin bir diğeri nedeni de II. Dünya Savaşı’dır. Savaş sürecinde, askeri malzemelerin üretilmesi amacıyla kurulan dev silah fabrikaları için gerekli olan istihdam kamu bünyesinden karşılanmıştır. Bu nedenle, savaş sürecinde kamu istihdamı son derece genişlemiştir. Ayrıca kamu istihdamındaki artış savaş sonrası yıllarda da genişlemeye devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası büyük bir yıkıma uğrayan Avrupa’nın yeniden inşa edilmesi süreci, devlet kaynakları olmadan pek de mümkün görülmemiştir. Bu yüzden yeniden kalkınma için devletin öncü bir konuma gelmesi, birçok farklı kesim tarafından eleştirilmek bir yana oldukça olumlu karşılanmıştır. Devletin savaşın etkilerini ortadan kaldırmak için uyguladığı geniş kapsamlı kamu hizmeti faaliyetleri kamu istihdamının genişlemesine etki eden önemli bir faktördür (Tuncer & Köseoğlu, 2015: 86). Savaş yıllarından 1980’lere kadar kamu istihdamında sürekli bir artış görülmektedir. Bu artışın sonucunda birçok gelişmiş ülkede toplam istihdamın oldukça büyük bir kısmını kamu bünyesinde yer almıştır. Kamu istihdamındaki artışta hem doğrudan kamu yatırımı olan Kit’lerin hem de özel sektör ile ortak olan işletmelerin varlığı oldukça etkili olmuştur (Çakmak, 2013: 19).

1.2. Neoliberal Dönem

II. Dünya Savaşının sebep olduğu ekonomik çöküşe çare olarak görülen ve batılı ülkeleri ayağa kaldıran Keynesyen ekonomi politikaları, 1970’lerdeki petrol krizleri ile beraber tartışılmaya başlanmıştır. Petrol şokları ve stagflasyon krizi için gerekli olan çözüm yollarını bulamayan Keynesyen politikalarının yerine, yeni bir birikim biçiminin inşası gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu arayışın bir sonucu olarak ise, liberal düşüncenin yeniden hâkim olduğu neoliberal politikalar uygulanmıştır (Altwater, 2009: 74). Petrol şoklarının sebep olduğu krizin çözümü olarak görülen neoliberal politikalar, devletin endüstri ilişkileri içindeki etkinliğinin de sorgulamasına neden olmuştur. Nitekim bu ekonomi politikalarının temel parametreleri sosyal harcamaların düşürülmesi, yüksek faiz uygulamaları, düşük ücretler, özelleştirme politikaları ve deregülasyondur. Deregülasyon uygulamaları devletin ekonomideki karar alma ve bu kararları uygulama alanının daralması anlamına gelmektedir (Güler, 2006: 33).

Deregülasyon uygulamalarının belirlediği role göre devlet, iç ve dış güvenliği sağlamak için yatırım yapmalı, mülkiyet hakkını ve serbest ticareti koruyucu tedbirler almalıdır. Bunun dışındaki rollerini ise serbest piyasaya devretmelidir (Harley, 2007: 22). Neoliberal politikaların öncüleri olarak Margaret Thatcher ve Ronald Reagan görülmektedir. Ayrıca Avusturyalı ekonomist Friedrich Hayek ve Chicago Üniversitesi profesörü Milton Friedman da neoliberal politikaların önemli savunucularındandır. Bu yazarlara göre ekonomik sorunların temel kaynağı işgüzar ve sorumsuz bir hükümettir. Bu sebeple devletin ekonomi içerisindeki varlığı küçültülmeli ve deregülasyon uygulamaların önü açılmalıdır (Ellwood, 2010: 24). Bu tür hâkim düşünceler devletin işverenlik anlayışında bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Devlet artık elini taşın altına koyan ve her türlü sorumluluğu bizzat yerine getiren bir işverenlik anlayışından piyasa temelli, daha rasyonel hareket etmeye çalışan bir anlayışa kavuşmuştur. Nitekim 1980’lere kadar sürekli olarak genişleyen kamu istihdamı, neoliberal ekonomi politikalarının tüm dünyada uygulanmaya başlaması ile birlikte aksi bir seyir izlemiştir.

Deregülasyon çerçevesinde devletin işveren rolünü terk etmesi istense de, bu süreç bazı zorlukları da içermiştir. Çünkü Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı yıllarda devletin

faaliyet alanı son derece genişlediği için devletin işveren rolünü hemen terk edebilmesi pek de kolay görülmemiştir. Çünkü bu dönemde, devlet toplumun gündelik ihtiyacı olan elektrik, gaz, telefon, ulaşım gibi kamu ihtiyaçlarını üreten kuruluşları tekelinde bulundurmuştur (Tuncer & Köseoğlu, 2015: 88). Bu yüzden, devletin elinde bulundurduğu KİT’leri ve kedisine rekabet avantajı sağlayan diğer işletmeleri özelleştirme kapsamında özel sektöre devretmesi kaçınılmaz bir hâle dönüşmüştür. Bu işletmelerin özel sektöre devredilmesinin nedenleri olarak ise kriz yıllarında etkili olan yüksek enflasyon ve işsizlik oranları, kamu işletmelerindeki bütçe açıklarındaki artışlar ve üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinin hem düşük hem de maliyetli olması gösterilmiştir. Ayrıca devlet işletmelerinin verimsiz olması, bu işletmelerde gizli işsizliğin oldukça yaygın olarak görülmesi ve kamu yatırımlarının azalması gibi birçok faktörün de özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşmasında etkili olduğunu görmekteyiz (Çakmak, 2013: 19). Bu nedenlerden dolayı özelleştirme, hem kamu sermayesinin etkinliğini azaltan durumlardan kurtulmak hem de KİT’lerin ekonomideki yükünü hafifletme hedefleri doğrultusunda uygulama alanı bulmuştur. Bu amaçla hızla yaygınlaşan özelleştirme uygulamaları ile devletin işveren rolünü piyasaya bıraktığı görülmektedir. Böylece devlet bünyesindeki işçi sayısı önemli ölçüde azalmış ve kamu hizmetleri için gereken istihdam sözleşmeli personel, geçici işçi ve taşeron işçi gibi esnek uygulamalar yolu ile karşılanmıştır (Tokol, 2014: 21).

2. 1980 Sonrası Devletin İşveren Rolündeki Değişimin Nedenleri

Neoliberal politikalara kadar devlet, sahip olduğu KİT’ler vasıtası ile toplam istihdamın büyük bir kısmı için en büyük işveren konumunda kalmıştır. Ancak devletin değişen koşullara bağlı olarak, mevcut işveren konumunu kısıtlaması bir zorunluluğa dönüşmüştür. Devletin işveren konumundan çekilmek istemesinin nedenleri ülkelere göre farklılık arz etse bile, bu nedenleri genel hatları şu şekilde sıralayabiliriz;

- **Çalışan Sayısının Çok Fazla Olması;** Devletin işveren rolünü azaltma ve klasik işverenlik anlayışından kurtulma eğilimine gitmesinin ilk nedeni, kamu istihdamındaki şişkinliktir. Örneğin Türkiye ve Hindistan’da 1990’lı yıllarda KİT’lerdeki gereğinden fazla istihdamın oranı %35 olarak hesaplanmıştır (Kikeri, 1997: 3). Bu durumun temel nedenleri, kamu istihdamından siyasi çıkar güdülmesinin sosyal refah amacının önüne geçmesi ve özel sektörün iş yaratma kapasitesinin yetersiz olmasıdır (Akalin, 1994: 129). Kamu istihdamının çok fazla olması ve devletin bu istihdam düzeyini istediği gibi belirleyememesi, KİT’leri hantal bir yapı haline getirmekte ve devletin değişen ekonomik durumlar karşısında esnek davranmasını engellemektedir. Her ne kadar toplumsal mal ve hizmet üretmek sosyal devlet olmanın bir gereği ise de devletin kaynakları sınırsız değildir. Bu nedenle gelir-harcama dengesi, bu mal ve hizmetleri üreten kurum ve kuruluşlar tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Kamudaki şişkinlik ise bu dengenin sağlanmasını güçleştiren önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

- **Düşük Emek Verimliliği;** Keynesyen ekonomi politikalarının uygulama alanı bulduğu yıllarda, sendikal örgütlenmenin altın çağını yaşadığı bilinmektedir (Yılmaz, 2015: 99). Sendikaların Türkiye’de kamu sektöründe daha güçlü olduğu için KİT’lerde çalışan personelin sosyal hakları özel sektöre göre daha tatmin edici bir seviyededir. Bu durum kamudaki bir çalışanın özel sektördeki bir çalışandan daha düşük vasıfta olmasına rağmen daha fazla ücret almasına neden olmuştur. Örneğin 1990’lı yıllarda, Türkiye’de kamu sermayesine sahip tekstil, demir ve çelik firmalarında çalışan bir işçinin, özel sektördeki emsal bir işçiden üç kat daha fazla gelir elde ettiği görülmektedir (Kikeri, 1997: 4). Piyasada daha düşük bir maliyetle yapılabilen bir iş kamu bünyesinde çok daha maliyetli olmaktadır. Bu durum KİT’lerin finansal açıdan yetersiz bir şekilde yönetildiğini ve KİT’lerde gizli işsizliğin yaygın olduğunu göstermektedir.

- **Yeni Gelir Elde Etmek;** Devlet, işveren rolünden çekilerek ekonomik olarak yetersiz olan kamu işletmelerinden kurtulmayı ve gelir elde etmeyi amaçlamıştır. Devletin bu tür bir eğilim içerisinde

girmesinde sahip olduğu borçların etkisinin olduğunu görülmektedir. Hali hazırda üretim açısından yetersiz olan KİT’lerinden kurtularak gelir elde etme fikri devlet için cazip görülmüştür (Berg & Shirley^{1987: 3}).

- **Denetim Yetersizliği;** KİT’lerin sahibinin devlet olması ve bu mülkiyetin devredilmez oluşu, bu işletmelerin yeterince denetlenememesine neden olduğu savunulmaktadır (Coase, 1998: 114). Başka bir ifade ile bu yapılardaki denetimin keyfi ve yetersiz olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim Türkiye’de KİT’leri denetleyecek yeterli denetim organı bulunmasına rağmen geçmişte bu kuruluşlarda yapılan yolsuzlukları konu edinen birçok dava mahkemelere intikal ettiği bilinmektedir. KİT’lerin serbest piyasadaki bir işletmeye kıyasla çok daha pahalı bir denetim mekanizmasına sahip olmasına rağmen bu mekanizmanın yeterince çalışmadığı görülmüştür (Akalin, 1994: 128-129) Ayrıca yöneticilerin yeterli olamaması da yönetim ve denetim süreci için bir problem oluşturmaktadır. Yöneticilerin yeterli olması durumunda ise aldığı kararlar politik çıkarlar ile çelişebilmekte ve üretkenlik için gerekli adımlar atılamamaktadır (Cowan, 1983: 6).

- **Katı İş Yasaları;** Neoliberal politikalar ile birlikte esnekleşen çalışma yasalarından önce uygulanan katı iş yasaları, KİT’lerin istenildiği gibi yönetilememesine ve istihdamın ayarlanamamasına sebep olan en önemli etkenlerdendir. KİT’lerdeki çalışanların iş güvencelerinin özel sektöre göre nispeten güçlü olması, bu işletmelerde üretkenlik ve maliyet arasındaki dengenin sağlanamamasına neden olmuştur. İşten çıkarılmasının güç olduğunu anlayan işçinin verimsiz çalışmasına ek olarak, işe geç gelme, sorumluluklarından kaçınma ve devamsızlık gibi hareketlerinde bir artış da görülmektedir (Kikeri, 1997: 4). Kamu istihdamının siyasal sebepler ve toplumsal beklentiler doğrultusunda gereğinden fazla artması iş güvencesi ile birleştiğinde, KİT’lerdeki verimlilik düzenlemeleri istenilen seviyede belirlenmesinin önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Değişen ekonomik koşullar karşısında kendisini yeniden yapılandıramayan devlet, bu tür sorunlar ile baş edebilmekte yetersiz kalmaktadır. Sonuç olarak, Keynesyen müdahaleci devlet mantığı, esnek uygulamalar ile yeni iş piyasalarının kurulmasının önündeki en önemli engeli teşkil etmiştir. Neoliberal tezin savunucuları bu durumun delili olarak KİT’lerdeki bütçe açıklarını ileri sürmüştür. Nitekim KİT’lerdeki aşırı istihdam, piyasaya yönelik fiyat düzenlemelerinin gecikmesi, teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmaları ve günün değişen koşullarına ayak uyduramamaları gibi birçok etken, KİT’lerin bütçe açıkları vermesinde etkili olan unsurlardır. Özelleştirme uygulamaları ise KİT’lerin bütçeye olan yükünü ortadan kaldıracak ve bu kuruluşlara yönelik sübvansiyonları azaltarak kendine yeten kuruluşlar haline getirecektir (Yanardağ & Süslü, 2002: 3). Neoliberal düşünceye göre deregülasyon ve özelleştirme uygulamaları ile devlet, endüstri ilişkilerinden çekilecek ve daha esnek mevzuatlar uygulama alanı bulabilecektir (Tuncer & Köseoğlu, 2015: 87). Bu uygulamalar sayesinde uygulanacak olan esnek istihdam politikaları ile devlet, işgücü maliyetlerini düşürebilecek ve kamudaki daimî kamu personeli sayılarını azaltabilecektir. Böylece devlet, kendi işçisine söz geçirememesi durumundan ve istihdam fazlasından kurtulabilecektir.

3. 1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Hukuki Altyapısı ve Kamu İstihdamının Genel Görünümü

Türkiye’de özelleştirme konusundaki tartışmalar çok partili hayata geçiş ile birlikte gündeme gelse de somut adımlar tüm dünya gibi 1980 sonrasında atılabilmektedir (İleri, 1998: 158). Bu dönemde Türkiye, 24 Ocak kararları ile ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçerek ihracata dayalı ekonomi politikalarına geçiş yapmıştır. Bu politikalar çerçevesinde, 1984 yılında dönemin hükümeti özelleştirme uygulamalarına yönelik düzenlemeleri hayata geçirmiş ve Türkiye özelleştirme uygulamalarını hazırlayan ilk gelişmekte olan ülke olmuştur (Sezgin, 2010). Özelleştirme uygulamalarının hukuki alt yapısı ise 1983 tarihinde çıkartılan 60 sayılı KHK ile oluşturulmuştur. Bu konudaki ilk düzenleme ise 1984 tarihli 2983 sayılı “Tasarrufların Teşviki ve Kamu

Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkındaki Kanun’dur.³ 60 sayılı KHK’ya benzer düzenlemeler getiren ve 1984 yılında çıkartılan diğer bir düzenleme ise 233 sayılı KHK’dır.⁴ Bu düzenlemeler sonrasında, Türkiye’de ilk özelleştirme uygulaması 1985’te Sümerbank’ın Iğdır Pamuk Dokuma Tesisinin satışı ile gerçekleşmiştir. Özelleştirme kapsamında çıkartılan son ve en kapsamlı yasa ise 1994 yılında çıkartılan 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’dur.⁵ 4046 sayılı kanuna kadar, özelleştirmeye yönelik çabalar ve çıkarılan kanunlar iç tutarlılığı zayıf ve dağınık bir görüntüye sahiptir (Atiyas & Order, 2008: 72). Tablo 1’de Türkiye’de özelleştirme kanunlarının tasnifi bulunmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Özelleştirme Mevzuatı Tasnifi

Tarih	No	Kanun ve Kararname Adı
29 Şubat 1984	2983	“Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun”
8 Haziran 1984	233	Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”
28 Mayıs 1986	3291	“1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 3182 Sayılı Bankalar Kanunu, 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 07.11.1985 Tarihli Ve 3238 Sayılı Kanun, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması Ve 1177 Sayılı Tütün Tekeli Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması Ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun”
5 Mayıs 1994	3987	"Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesi ile Özelleştirme Sonucunda Doğabilecek İstihdamla İlgili Sorunların Çözümlemesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararnemeler Çıkarılması Amacıyla Yetki Verilmesine Dair Kanun"
24 Kasım 1994	4046	“Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”
20 Ağustos 1993	509	"Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”
10 Haziran 1994	4000	"Telgraf ve Telefon Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Ek ve Geçici Maddeler Eklemesine Dair Kanun"
3 Mayıs 1995	4107	"Telgraf ve Telefon Kanununa Bazı Ek Maddeler Eklenmesine, Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"
1 Ağustos 1996	4161	"Telgraf ve Telefon Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"
4 Aralık 1984	3096	"Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun"
8 Haziran 1994	3996	"Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun"

Türkiye’de kamu istihdamını azaltmaya yönelik adımların bazı zorluklar ile karşılaştığı görülmektedir. Nitekim Türkiye’de özelleştirme uygulamaları ile kamu istihdamının daraltılmasında

³2983 sayılı “Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun”, 17.03.1984, RG, 18748.

⁴ 233 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, 08.06.1984, RG, 18748.

⁵ 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesi ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, 27.11.1994, RG, 22123

istenilen sonuçlara ulaşılamamasında, KİT’lerde çalışan memur statüsündeki kamu personelinin güçlü bir iş güvencesine sahip olması yatmaktadır. 233 sayılı KHK’nın personel istihdamına ilişkin 43. Maddesine göre “*Teşebbüslerde ve bağlı ortaklıklarda hizmetler sözleşmeli personel ve işçi eliyle yürütülür*” şeklinde belirlenmiştir. Bu KHK kararından da anlaşılacağı üzere, özelleştirilen KİT’lerde memurların aynı statü ile çalışmaya devam edebilmesi mümkün görülmemektedir. Memurların aynı işlerinde çalışmak istemeleri halinde yeni işverenleri ile yeni bir iş sözleşmesi akdetmesi gerekir. Bu durumda memur statüsünde çalışanların işçi sıfatını kazanmaları söz konusu olmaktadır. KİT’lerdeki sözleşmeli personelin statüleri için de benzer bir durum söz konusudur. Sözleşmeli personelin konumu 418 sayılı KHK ile belirlenmesine rağmen statüsünün ne olacağı konusunda bir hüküm getirilmemiştir. Özelleştirme sonrasında özel hukuk kapsamına geçen kamu iktisadi teşebbüslerinde sözleşmeli personel çalıştırılmasını mümkün olmadığından dolayı, sözleşmeli personelin aynı işyerinde devam edebilmesi için işçi statüsüne geçmesi gerekmektedir (Tümer, 2004: 112).

Hem kamu çalışanları hem de sözleşmeli personelin statülerini korumak istemeleri halinde ne olacağını durumu 4046 sayılı kanun ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre bu kişilerin aynı statüdeki farklı bir kadroya nakledilmeleri belirlenmiştir. 657 sayılı yasaya göre hem memurlar hem de sözleşmeli personelin kamuda öngörülen disiplin suçlarını işlememesi veya işçi olarak KİT’lerde çalışmaya razı olmaması durumunda işten çıkarılmaları mümkün değildir. Memurların ve sözleşmeli personelin işten çıkarılması mümkün olmadığı için özelleştirme kapsamında gerekli olan istihdam azalması yeterli bir seviyede gerçekleşmemiştir. Bu sebeple, kamudaki istihdamı daraltmaya yönelik olarak 4046 sayılı kanunun 24. Maddesi ile erken emekliliği teşvik etmeye ve bu yolla kamu istihdamını daraltmaya yönelik bazı politikalar izlemiştir. 24. Maddeye göre; “*özelleştirme programına alınan kuruluşlarda 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığına tabi personelden; T.C. Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre, hizmet süresi itibarıyla emeklilik hakkını kazananlara bu hakkı kazandıkları, çalıştıkları kuruluşun özelleştirme programına alınmasından önce emeklilik hakkını kazananlara ise bu kuruluşun özelleştirme programına alındığı tarihten itibaren iki ay içinde emekli olmayı istemeleri halinde, emeklilik ikramiyeleri % 30 fazlasıyla ödenir*”. Devlet bu yasa ile özelleştirme kapsamında statüleri gereği başka bir kuruma nakledilecek personel sayısının azaltılmasını amaçlamıştır. Bu şekilde özelleştirme kapsamının etkinliğinin artırılması ve kamu istihdamının daraltılması amaçlanmıştır.

Gerçekten de Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının karşılaştığı en önemli sorun iş gücünün sektörel değişime karşı gönülsüz olmasıdır. 1991 yılına kadar KİT’lerinde çalışan personel sayısı 630 bin civarındadır. Özelleştirme ve erken emeklilik uygulamalarının da yardımı ile bu sayı 1997 yılında 463 bin civarına indirilebilmiştir. 1994 yılında erken emeklilik uygulaması gönülsüz işgücü probleminin üstesinden gelebilmek için uygulamaya konmuştur (Ertuna, 1998: 18). Özelleştirme uygulamasının karşılaştığı diğer bir zorluk ise kamu hizmetlerinin özel sektöre nasıl devredileceği ve bu hizmetlerin nasıl yerine getireceğine yöneliktir. Bu amaçla hükümetler kamu hizmetlerini özel sektöre imtiyaz sayılmayacak sözleşmeler yolu ile devretmeye çalışmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi bu sözleşmelerin imtiyaz sözleşmesi sayılacağı için Danıştay denetimine tabi olduğuna karar kılmıştır. Bu tür sözleşmelerin uygulanabilmesi amacıyla 1999 yılındaki Anayasa değişikliği ile kamu hizmetlerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gördürülebilmesinin önü açılmıştır (Atiyas & Order, 2008: 73).

Tablo 2. KİT’ler ve Özelleştirme Programındaki Kuruluşların İstihdam Sayıları (1985-2000)

Grup/Yıl	1985	1990	1995	2000
Hazine Portföyü *	653.066	595.794	415.198	325.801
Hazine Portföyü Kuruluş Sayısı	48	44	31	26
Özelleştirme Portföyü **	0	47.264	81.154	60.618
Özelleştirme Portföyü Kuruluş Sayısı	0	5	19	15
Toplam Portföy	653.066	643.058	496.352	434.655
Toplam Kuruluş Sayısı	48	49	50	41
Not: * 233 sayılı KHK kapsamındaki KİT’ler ** 4046 sayılı Özelleştirme Kanununa tabi ve sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan kuruluşlar.				

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler İstatistikleri (01.08.2022, <https://www.hmb.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-ve-isletmeler-istatistikleri>).

Özelleştirme kapsamında kamu iktisadi teşekküllerinde 1985-2000 yılları arasında istihdamda yaklaşık %69 oranında bir düşüş gözlenmektedir. Buna göre 1990 yılında özelleştirmeye ilişkin Kanunların çıkarılmadan önceki dönemde 643.058 civarındaki kamu istihdamı 2000 yılına gelindiğinde 386.419 düşmüştür. Özellikle 1980 sonrası liberal iktisadi anlayış çerçevesinde devletin işveren rolünde küçülmeye gitmesi sonucu gündeme gelen “sözleşmeli personel” uygulaması 1984 tarihli 233 sayılı KHK ile teşvik edilmiştir. Buna göre 1990 yılında sözleşmeli personel sayısında 4 bin 159’dan 185 bin 83’e ulaşan bir artış görülmektedir. Paralel olarak memur statüsünde çalışanların oranında da ciddi düşüş yaşanmıştır. Ayrıca memur, sözleşmeli personel ve sürekli işçi kadrolarında gözle görülür düşüş gözlenirse de geçici işçi statüsünde azda olsa bir artış olduğu görülmektedir. (Hazine ve Maliye Bakanlığı, (01.08.2022, <https://www.hmb.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-ve-isletmeler-istatistikleri>).

Tablo 3. KİT’ler ve Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşlardaki Personel İstihdam Türleri (1985-2000)

Grup/Yıl	1985	1990	1995	2000
Memur	187.276	27.074	13.085	10.329
Sözleşmeli Personel	4.159	185.083	165.074	141.801
Sürekli İşçi	385.547	357.863	238.594	199.684
Geçici İşçi	76.084	73.038	79.599	82.841
Genel Toplam	653.066	643.058	496.352	434.655
Toplam Kuruluş Sayısı	48	49	50	41
Not: Memur: 657 sayılı Kanuna tabi personel, Sözleşmeli Personel: 399 sayılı Kanuna tabi personel, Sürekli İşçi: 4857 sayılı Kanuna tabi personel, Geçici İşçi: 4857 sayılı Kanuna tabi personel (azami 11 ay çalışan)				

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler İstatistikleri (01.08.2022, <https://www.hmb.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-ve-isletmeler-istatistikleri>).

Kamu istihdamında önemli bir düşüş yaşansa da devletin tamamen özel sektöre bırakmasının mümkün olmadığı kamu hizmetleri de söz konusudur. Nitekim bazı kamu hizmetleri tüm topluma hitap eden ve kar amacı taşımayan bir mahiyete sahiptir. Ayrıca bu hizmetlerin özel sektör

tarafından istismar edilebilme ihtimali de taşımaktadır. Bu nedenle devlet, bu hizmetleri tamamıyla özel sektöre devredebilmesi mümkün olmadığı için işveren rolünden tamamen kurtulamamıştır (Duran, 2006: 111).

4. Kamu Hizmetleri Kapsamında Devletin Yeni İşverenlik Anlayışı

4.1. Genel Olarak Kamu Hizmetleri Kavramı ve Özellikleri

Kamu hizmetleri kavramı konusunda farklı tanımlamalar olmakla birlikte, kamu hizmetlerini Anayasa Mahkemesi şu şekilde tanımlamaktadır; “Devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak, kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinliklerdir.”⁶ Kamu hizmetleri, toplumun tamamını kapsayan, kar amacı gütmeyen, herkesin eşit bir şekilde faydalanabileceği ve toplumun refahını sağlama amacı güden hizmetlerdir.

Klasik kamu hizmetleri mantığında, kamu hizmetleri devlet tarafından sunulur ve devletin iktidarının üstünlüğüne dayalıdır. Sanayileşme, nüfus artışı, şehirleşme, demokratikleşme ve sosyal hukuk devleti düşüncesinin gelişimi kamu anlayışı sisteminde bir dönüşüme neden olmuştur. Paralel olarak, toplumun devletten kamu hizmetlerinin kalitesi ve çeşitliliği açısından beklentileri de artış göstermiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak devletin ekonomiye müdahalesi artmış ve devletin hizmet görme felsefesi de bu gelişmelere bağlı olarak değişmiştir (Avcı, 2014: 112). Neoliberal politikaların uygulanmaya konması ise devletin nüfuz alanı daraltarak kamu hizmetlerini görme mantığını da yeniden şekillendirmiştir. Liberal düşünce devletin özel sektöre devretmemesi gereken hizmetleri iç dış güvenlik, adalet ve kısmen de sağlık hizmetleri olarak belirlemiştir. Bu anlayışa göre devlet bu faaliyetlerin dışındaki hizmetleri tamamen ya da kısmen gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerine devretmelidir. Tartışmalı olan sağlık hizmetleri bir yana, devletlerin özel sektöre devretmemesi gereken adalet ve güvenlik konularının bile kısmen özel sektöre devredildiği durumlar söz konusudur (Avcı, 2014: 113).

Öte yandan kamu hizmetlerinin mahiyetinin devletin işveren rolünden tamamen ayrılamamasına neden olduğu da görülmektedir. Çünkü kamu hizmetlerinin eşitlik ilkesi gereği, bu hizmetlerden benzer durumdaki kişilerin benzer şekilde faydalanmalıdır. Ayrıca, bu hizmetlerden yaralanan kişilerin özelliklerine (din, dil, cinsiyet, etnik köken) göre bir ayırım yapılamaması ve tarafsız olması bir zorunluluktur. Sosyal devlet olmanın mantığına uygun bir şekilde, bu hizmetlerin bedelsiz olarak sunulması da gerekmektedir. Kamu hizmetlerinin özel hukuk sözleşmeleri ile devredilememesine neden olan diğer bir özelliği, bu hizmetlerin sürekli ve düzenli bir şekilde sunulmasının gerekmesidir. Nitekim kamu hizmetleri kanunlarda öngörülen haller dışında süreklilik göstermelidir. Bu hizmetlerin kesilmesi halinde toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin yerine getirilememesi ve toplumsal sorunlara yol açması tehlikesi taşımaktadır (Göküş, 2010: 197-198). Tüm bu özelliklerinden dolayı, devletin işveren konumu süregelmeyle devam etmektedir.

4.2. Kamu Hizmetleri İçin Gerekli Olan Personel Türleri

Özelleştirmeler kapsamında devlet kamu istihdamını azaltabilmiş ve verimsiz olan kamu işletmelerini özel sektöre devredebilmiştir. Bununla birlikte devletin yerine getirmesi gereken bazı kamu hizmetleri de bulunmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz üzere, Anayasa Mahkemesinin tanımında da kamu hizmetleri “...kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinliklerdir...” olarak belirtilmektedir. Özelleştirme kapsamında devletin işveren rolü daralmış olsa bile, kamu hizmetlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan personeli temin etmesi gerekmektedir. Ancak sosyal devlet olmanın bir sonucu olsa da bu hizmetlerin uygulanabilme gücü, devletin sahip olduğu mali kaynaklara bağlıdır. Devletin KİT’lerde başta olmak

---

⁶ Anayasaya Mahkemesi Kararı, R.G. Tarih-Sayı: 20.03.1996-22586.

üzere eski işverenlik anlayışında çıkardığı bazı dersler olduğu görülmektedir. Devlet artık kamu istihdamını kendisine esneklik kazandıracak istihdam türleri ile karşılama yolunu seçmiştir.

4.2.1. Geçici İşçi Uygulaması

Devletin kamu hizmetlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan mali kaynakları sınırsız değildir. Bu yüzden, kamu kurumlarının istihdam-harcama dengesini kurabilmek için başvurduğu ilk istihdam türü geçici işçi uygulamasıdır. Kamu kesimindeki istihdam türlerinden birisi olan işçi, 4857 sayılı kanunda geçici ya da sürekli olarak ayrılmamış olmasına rağmen 657 sayılı DMK’da işçiler geçici ve daimi olarak belirlenmiştir. 657 sayılı DMK 4/D ‘ye göre geçici işçi; “...*mevsimlik veya kampanya işlerinde ya da orman yangınıyla mücadele hizmetlerinde ilgili mevzuatına göre iş pozisyonlarında altı aydan az olmak üzere belirli süreli iş sözleşmesiyle çalıştırılan işçilerdir*” şeklinde tanımlanmıştır. Geçici işçi ile ilgili diğer bir düzenleme ise Kamu Kurum ve Kuruluşlarına İşçi Alınmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik m. 3/I-(c)’ye göre “*Geçici işçi: Kamu kurum ve kuruluşlarının mevsimlik ve kampanya işleri ile orman yangınıyla mücadele hizmetlerinde bir mali yılda altı aydan az olmak üzere vize edilecek geçici iş pozisyonlarında çalıştırılacak işçiyi...*” şeklinde tanımlanmıştır.⁷

Geçici işçi uygulamasında önemli olan husus işçinin çalışacağı işin niteliğidir. Geçici işçinin çalıştırılabilmesi veya belirli süreli iş sözleşmesi yapılabilmesi için olağan iş akışında meydana gelen bir işgücü ihtiyacı gerekmektedir. Geçici işçi gerekli olan bu işgücünün karşılanması için belirli süreli olarak istihdam edilmektedir (Ulucan, 2014: 3). Türkiye’de belirsiz süreli iş sözleşmesine bağlı olarak çalışan işçiler kadrolu/daimî işçi olarak adlandırılırken, belirsiz süreli sözleşmeye tabi olarak çalışanlar ise geçici işçi olarak adlandırılmaktadır. Bu kullanımın yanında mevsimlik işçilerde geçici işçi olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Geçici işçi uygulaması ile devletin değişen emek talebine bağlı olarak istihdama gittiği görülmektedir. Klasik işveren anlayışında belirsiz süreli olarak çalıştırdığı işçi yerine devletin bu tür bir uygulamaya gitmesi, devletin işverenlik anlayışındaki dönüşümün önemli bir göstergesidir. Devlet, işgücüne ihtiyacı olmadığı çalışanın kendisine artı bir maliyet oluşturmasından kurtulabilmeyi amaçlamaktadır. Klasik işverenliğinde işçinin güçlü bir iş güvencesine sahip olması, devletin istihdam seviyesini istediği ölçüde belirleyememesine neden olmuştur. Bu sebeple, devletin geçici işçi uygulamasına ve daha sonra da değineceğimiz üzere taşeron uygulamalarına başvurmasının nedeni kamu istihdamında ortaya çıkabilecek aşırı istihdamdan kurtulabilmektir.

4.2.2. Kamu Kurumlarında Alt İşveren Uygulaması

Kamu hizmetleri için gerekli iş gücünü sağlama yöntemlerinden birisi olan geçici işçi uygulamasının 5620 sayılı kanun ile son bulmasının ardından, kamuda alt işveren uygulaması daha da artmıştır. Kamu hizmetlerinin ihale ile özel şirketlere yaptırılması, yani kamuda alt işveren uygulamasının artışıdaki nedenler geçici işçi kullanımındakine benzerdir. Nitekim bunlar, kamu hizmetlerinin kamu personeli istihdamından daha ucuza sağlanabilmesi, kamu kurumlarının istihdam-harcama dengesini sağlayabilmesi, kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması, kamuda uygulanan istihdam biçimlerinin günümüzdeki dönüşüme hızlı bir cevap verememesi olarak sıralamak mümkündür (Sayan & Küçük, 2012: 171-203). Alt işveren tanımına baktığımızda, 4875 sayılı kanun net bir tanım yapmak yerine 2. maddesinde “asıl işveren-alt işveren” ilişkisini tanımladığını görebilmekteyiz.⁸ Ancak, alt işverenin tanımlanmamasından kaynaklanacak istenmeyen durumları ortadan kaldırmak için 2008 yılında “Alt İşverenlik Yönetmeliği” Resmi Gazetede yayınlanmış ve bir alt işveren tanımı getirilmiştir.⁹ Alt işveren kavramı ayrıca ikinci

⁷RG., 09.08.2009, S. 27314.

⁸ “Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir.”

⁹ “Alt işveren: Bir işverenden, işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan, bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu

müteahhit, taşeron ve alt yüklenici gibi farklı şekillerde de kullanılmaktadır.¹⁰ Alt işveren tanımında vurgulandığı üzere, bir işin alt işveren vasıtası ile yaptırılabilmesi için işin teknolojik sebeplerden dolayı uzmanlık gerektiren bir vasfı olması gerekmektedir. Nitekim ihale yolu ile devredilecek işlerin neler olduğunu 4734 sayılı Kamu İhale Kanununun 4. maddesinde belirtilmiştir.¹¹

Kamu hizmetleri açısından bakıldığında, daha önce de değindiğimiz gibi devletin işveren rolünü sürdürmesi gereken bazı hizmetler mevcuttur. Bu tür hizmetlerin özelleştirilememesinden dolayı alt işveren uygulamaları bu hizmetlerin gördürülmesinde yaygın olarak görülmektedir. Devletin işveren rolünün daraltılması amacıyla uygulanan özelleştirme politikalarına paralel olarak hızlanan alt işveren uygulamaları, öncelikle belediyelerin temizlik işlerinde başlamış ve zamanla hastaneler, karayolları, köy hizmetleri, eğitim kurumları gibi birçok alanda yaygınlaşmıştır (Gün 2013: 64). Nihayetinde alt işveren uygulaması bu tür hizmetlerin kolay yoldan özelleştirilmesi olarak da nitelendirilmektedir. Çünkü Karayolları Gn.Md., Köy Hizmetleri Gn. Md., ve Devlet Su İşleri Gn.Md. gibi kurumlar özelleştirilemediği için bu kurumların hizmetlerini alt işveren vasıtası ile yerine getirilmesi, bu hizmetlerin özelleştirilmesinin farklı bir yolunu oluşturmaktadır (Tiyek, 2014: 11). Ayrıca kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için taşeron çalışma konusunda 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun kanunun getirdiği personel giderleri hususundaki kısıtlamalar, belediyelerde de alt işveren uygulamasının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu kanunun 49. maddesine göre (Sayan, 2018: 56);

“Belediyenin yıllık toplam personel giderleri, gerçekleşen en son yıl bütçe gelirlerinin 213 sayılı Vergi Usul Kanununa göre belirlenecek yeniden değerlendirme katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak miktarın yüzde otuzunu aşamaz. Nüfusu 10.000’in altında olan belediyelerde bu oran yüzde kırk olarak uygulanır. Yıl içerisinde aylık ve ücretlerde beklenmedik bir artışın meydana gelmesi sonucunda personel giderlerinin söz konusu oranları aşması durumunda, cari yıl ve izleyen yıllarda personel giderleri bu oranların altına ininceye kadar yeni personel alımı yapılamaz. Yeni personel alımı nedeniyle bu oranın aşılması sebebiyle oluşacak kamu zararı, zararın olduğu tarihten itibaren hesaplanacak kanunî faizle birlikte belediye başkanından tahsil edilir.”

Kamusal mal ve hizmet üretimini daha ucuza sağlanabilmesi için uygulama alanı bulan alt işveren uygulamasının kamuya olan bazı istenmeyen etkileri de söz konusudur. Devletin bu tür istihdam yöntemlerine gitmesinde emek maliyetlerini düşürebilmek ve kamu hizmetlerini daha ucuza mal edebilme amacı yatmaktadır. Ancak alt işverenlerin sözleşmeye bağlı kalmayarak aldıkları işleri kalitesiz yapması, beraberinde kısa bir süre geçmeden bakım ve onarım faaliyetlerinin zorunluluğunu getirmektedir (Koç, 2001: 12). Nitekim Alt işveren uygulamaları ile ucuza yaptırılmaya çalışılan iş, bu tür ek maliyetler ile daha pahalıya mal olmaktadır. Ayrıca bu istihdam türünün uygulamada ortaya çıkardığı sorunların giderilememesi de toplumsal tepkilerin yükselmesine neden olmaktadır. Alt işveren işçilerinin ücretlerinin emsal işçiye göre düşük olması, ücretlerini tam ve zamanında alamamaları, alt işverenin sürekli olarak değişmesi nedeniyle yıllık ücretli izine ve bir yıldan az süreli iş sözleşmesi yapıldığı için kıdem tazminatına hak kazanamamaları bu sorunlardan bazılarıdır.

işyerinde aldığı işte çalıştırarak gerçek veya tüzel kişiyi yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşları, ifade eder”.

¹⁰ Örneğin Hizmet İşleri Genel Şartnamesinin 4 üncü maddesinde alt işveren yerine kullanılan alt yüklenici; “İdarenin onayıyla sözleşme konusu işin nev’i itibarıyla bir kısmını yüklenici adına ve ona bağlı olarak gerçekleştiren gerçek veya tüzel kişi.” şeklinde yer almaktadır. Benzer diğer bir kullanım ise Yapım İşleri Genel Şartnamesi (YİGS) 4. Maddesinde; “Sözleşme konusu işin nev’i itibarıyla bir kısmını yüklenici ile yaptığı sözleşmeye dayalı olarak gerçekleştiren gerçek veya tüzel kişiyi...ifade eder” şeklinde tanımlanmaktadır.

¹¹ “Bakım ve onarım, taşıma, haberleşme, sigorta, araştırma ve geliştirme, muhasebe, piyasa araştırması ve anket, danışmanlık, tanıtım, basım ve yayım, temizlik, yemek hazırlama ve dağıtım, toplantı, organizasyon, sergileme, koruma ve güvenlik, meslekî eğitim, fotoğraf, film, fikrî ve güzel sanat, bilgisayar sistemlerine yönelik hizmetler ile yazılım hizmetlerini, taşınır ve taşınmaz mal ve hakların kiralanmasını ve benzeri diğer hizmetler”.

4.3. Devletin İşverenlik Anlayışının Güncel Durumu

Keynesyen dönemden başlayarak 1980’li yıllara kadar genişleyen kamu istihdamı birçok sorunu bünyesinde bulundurmaktaydı. Ancak bu sorunlar 1980’li yıllardan sonraki ekonomik dönüşümle beraber daha da hissedilmiş ve bu sorunlardan kurtulmak için devlet bazı çözüm yolları aramaya çalışmıştır. Devletin klasik olarak nitelendirdiğimiz işverenlik anlayışında, özel sektöre göre daha güçlü iş güvencelerine sahip, piyasanın üzerinde gelir elde eden ve verimliliği özel sektörde çalışanlara göre oldukça düşük olan bir çalışan tipi mevcuttu. Bu tür bir çalışan tipi devletin daha rasyonel hareket etmesine ve piyasa temelli bir işverenlik anlayışına sahip olmaya çalışmasına neden olmuştur. Ancak izleyen yıllarda devletin bu yeni işverenlik modelini ne kadar sürdürebildiği konusu tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü işverenlik anlayışını yeniden şekillendirerek başvurduğu istihdam türleri, toplumsal baskı veya siyasi sebeplerle klasik çalışan modeline doğru bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifade ile devlet, belirli süreli olarak istihdam ettiği çalışanlarını kamuoyu baskıları sonrasında belirsiz süreli ya da kadrolu çalışana evirmiştir. Nihayetinde bu tür günü kurtaracak politikalar, devletin eski hatalarını çabuk unuttuğunun ve gelecekte aynı hatalar ile yüzleşmek zorunda kalacağına da bir göstergesidir.

İlk olarak devlet, kamu kuruluşlarında istihdam-harcama dengesini gözetebilmek için geçici işçi uygulamasına başvurmuştur. Devletin bu tür bir istihdam modeline başvurmasının nedeni “iş varsa işçiye ihtiyaç var” şeklinde bir mantık ile hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yol ile kamu istihdamı değişen emek talebine bağlı olarak ayarlanabilmeye çalışılmıştır. Geçici işçi uygulaması 2007 yılına kadar kamuda bu amaçla kullanılsa da bu tarihe kadar geçici işçi olarak kamu hizmetlerinde istihdam edilen işçiler, belirli süreli iş sözleşmeleri ile sürekli çalışan haline dönüşmüşlerdir (Güleşçi, 2013: 121). 2007 tarihli Kamuda Geçici İş Pozisyonunda Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statüsüne Geçirilmeleri Hakkındaki 5620 sayılı kanun ile belirli süreli iş sözleşmesine göre çalışan işçiler kadroya alınmıştır.¹² Bu kanun, genel bütçe içerisindeki kamu idareleri, KİT’ler ve bağlı ortaklıklar, kanun ile kurulan fon ve kefalet sandıkları, kanun çerçevesinde özelleştirme kapsamında veya programında bulunanlardan sermayenin yüzde ellisinden fazlasının kamuya ait olduğu kuruluşlar ile birlikte sermayesinin tamamı kamuya ait olan Telefon ve Telgraf Kanunu ile kurulmuş olan kuruluşları kapsamaktadır. Kişi bakımından ise; “2006 yılı içerisinde usulüne uygun olarak vizesi yapılmış geçici iş pozisyonlarında toplam 6 ay veya daha fazla süre ile çalışmış olan ...” işçiler yararlanmıştır.

Geçici işçi istihdamının 5620 sayılı kanun ile son bulmasının ardından kamuda alt işveren ilişkileri daha da yaygınlaşmıştır. Ne var ki izleyen yıllarda, geçici işçi uygulamasındaki durumun diğer bir benzeri ise taşeron işçiler için söz konusu olmuştur. Taşeron işçilerin Anayasada belirtilen temel haklardan mahrum kalması, taşeron işçiliğin sendikasıylaştırma için kullanılması, taşeron işçilerin ücretlerinin emsal işçiye göre çok daha düşük oluşu, işçiyi koruyan mevzuatların uygulanmaması, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinden mahrum bırakılması gibi sebepler, bu çalışma türünün toplumsal olarak tepki toplamasına neden olmaktadır (Tiyek, 2014: 24). Nitekim yine bu tür tepkiler sonrasında, 2017 tarihli 696 sayılı “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile taşeron işçilerin belirsiz süreli kadrolara geçirilmesi belirlenmiştir.¹³ Kanuna göre hem merkezi yönetim hem de il özel idareleri gibi mahallî idarelerde alt işveren işçisi olarak çalışanların 2 Ocak 2018 tarihinden itibaren başlayarak 90 gün içerisinde istihdam edildikleri kamu kurumlarına başvurmaları halinde belirsiz süreli çalışan olarak istihdam olma hakkından faydalanabilecektir. 696 sayılı KHK, işçilerin tayin edilen süre içerisinde başvurması durumunda sürekli işçi statüsüne geçireceğini belirtmektedir. Bu KHK ile birlikte bir milyona yakın alt işveren işçisi belirli süreli iş sözleşmesi ile sürekli işçi statüsüne geçirilmiştir (Kamu

---

¹² 5620 Sayılı “Kamuda Geçici İş Pozisyonlarında Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statülerine Geçirilmeleri, Geçici İşçi Çalıştırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun, 04.04.2007, RG.26500.

¹³ 696 Sayılı KHK, “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname“, 24.12.2017, RG:30280

Ajans, 2020). Kötü çalışma koşullarında, iş güvencesi olmadan ve düşük ücret ile çalışan işçilerin kadroya geçirilmeleri oldukça sevindirici bir durum olduğu konusundan bir şüphe yoktur. Ancak bu ve benzeri uygulamalar ile belirli süreli çalışanların sözleşmelerinin belirsiz süreli yapılması, devletin işverenlik anlayışındaki dönüşüm ile çelişmesi anlamına da gelmektedir.

Tablo 4. Yıllara Göre Kamu İstihdamı (2007-2022)

Genel Bütçe Kapsamındaki Kamu İdareleri ve Diğerleri					
	Kadrolu Personel	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Geçici İşçi	Toplam
2007	1.964.507	133.019	105.364	5.373	2.208.263
2017	2.705.150	159.065	99.217	10.790	2.974.222
2019	2.820.095	331.579	463.119	42.311	3.657.104
2022	2.887.338	468.746	476.161	43.550	3.875.795
233 Sayılı KHK Kapsamındaki Kitler, Özelleştirme programında Yer Alan Kuruluşlar ve Diğerleri					
	Kadrolu Personel	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Geçici İşçi	Toplam
2007	13.934	84.670	157.436	2.614	258.654
2017	11.058	72.741	99.238	2.488	185.525
2019	9.027	75.410	113.202	1.307	198.946
2022	8.820	70.998	116.055	2.858	198.731
Belediyeler ve Bağlı Kuruluşları, Belediye İktisadi Teşekkülleri ve Diğerleri					
	Kadrolu Personel	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Geçici İşçi	Toplam
2007	99.258	6.123	112.411	101.299	319.091
2017	114.854	14.488	186.456	5.879	321.677
2019	110.328	20.561	547.543	4.949	683.381
2022	109.385	25.291	600.381	4.112	739.169
Not: * YÖK, Üniversiteler ve Yüksek Teknoloji Ens., Özel Bütçeli Diğer İdareler, Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar, Sosyal Güvenlik Kurumları, Döner Sermayeler ve Kefalet Sandıkları, Diğer Kamu İdareleri ** Kamu Bankaları, Özel Kanunu Bulunan Kuruluşlar ** İl Özel İdareleri, Mahalli İdare Birlikleri					

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Kamu İstihdamı, (7.08.2022, <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>).

Tablo 4 yıllar itibarıyla kamu istihdamındaki genel görünümü, genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, kitler ve belediye ve iştirakleri olmak üzere üç kategoride; kadrolu-sözleşmeli personel ve sürekli-geçici işçi açısından ele almaktadır. Buna göre genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ve diğerlerinde istihdam 2007 yılından 2022 yılına kadar yaklaşık %75 oranında artış göstermektedir. Ayrıca kadrolu personel sayısında yaklaşık % 46; sözleşmeli, sürekli-geçici işçi kadrolarında ise 4 katına ulaşan bir artış yaşanmıştır. Kitler ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşlarda istihdamda görece düşüş gözlenmiş olsa da belediyeler, bağlı kuruluşlar ve iştiraklerde de benzer bir durum söz konusudur. Nitekim kadrolu personel istihdamında %10'luk bir artış varken, sözleşmeli personel istihdamında 3 katı, sürekli işçi istihdamında 5 katı bir artış ile toplamda %131 oranında artış görülmektedir. Kuşkusuz bu artışın asıl nedeni 696 Sayılı KHK'nın yürürlüğe girmesiyle personel çalıştırmaya dayalı ihalelerde çalıştırılan taşeron işçilerinin kamuda istihdam edilmesidir. 2019 yılı öncesi verilere bakıldığında görece artış yaşanmıştır ancak bu oran genel bütçeli idarelerde %30 ve belediyeler ve bağlı ortaklıklarında binde 8'e denk gelmektedir.

Küreselleşme süreci ile yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümün devletin işverenlik anlayışında önemli değişimler yaşattığı, özellikle neoliberal ekonomi politikalarının çalışma hayatında devletin rolünü azalttığı bazı görüşlerce savunulmaktadır. Ancak özellikle 5620 sayılı kanun, 696 ve 632 sayılı KHK’lar gibi günü kurtaran düzenlemeler ile birlikte, bu dönüşüm sürecinin başarısız olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Sonuç olarak devletin piyasa temelli olarak istihdam ettiği çalışanların kamuoyu baskıları ile belirsiz süreli çalışan haline gelmeleri, devletin klasik işveren modelinden tamamen kurtulmadığının göstergesidir.

Sonuç

Dünyada yaşanan ekonomik krizlere çözüm olarak uygulanan iktisadi politikaların sahip olduğu farklı iktisadi prensipler, kimi zaman devlete endüstri ilişkileri içerisinde bir serbestlik alanı kazandırırken kimi zaman ise bu alanı sınırlandırmaktadır. Devlet, serbest piyasaya müdahaleyi öngören Keynesyen politikaların uygulandığı yıllarda en büyük işveren konumuna yükselerek kamu istihdamı ve yatırımları son derece genişlemiştir. Benzer bir durum ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı yıllarda Türkiye için de geçerlidir. 1980 sonrasında ise devletin klasik işverenlik anlayışı, endüstri ilişkileri içerisinde devletin etkinliğini kısıtlamayı öngören neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasına bağlı olarak değişmiştir. Bu süreçte devlet, deregülasyon çerçevesinde uygulanan özelleştirme politikaları ile kendisi için sorun teşkil eden kamu istihdamını daraltmaya çalışılmış ve kendisine piyasa temelli daha rasyonel davranan bir işverenlik anlayışı benimsemiştir. Ne var ki kamu hizmetlerinin mahiyeti gereği devletin işveren rolünü tamamen özel sektöre bırakabilmesi mümkün olamamış ve devletin işverenlik rolü sınırlı da olsa devam etmiştir. Nitekim Türkiye’de de kamu kuruluşları 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu kapsamında hizmet satın alma yoluna başvurmuş ve kamuda esnek istihdam şekilleri hızla yaygınlaşmıştır.

Devletin değişen piyasa koşullarına karşı uyum yeteneğini güçlendiren geçici işçi, sözleşmeli personel ve taşeron çalışma gibi esnek istihdam türleri, beraberinde kamuda ortaya çıkacak gizli işsizlik, düşük emek verimliliği, istihdamın aşırı şişmesi gibi istenmeyen durumlardan da devleti korumuştur. Ancak uygulamada bu tür istihdam türlerinin ortaya çıkardığı hak kayıplarının önüne geçilememesi ve işçilerin mağduriyetinin kamuoyuna yansması, devletin siyasal beklentiler ve toplumsal nedenler ile bu çalışanları sürekli kadrolara geçirmesine neden olmuştur. Nitekim ekonomik krizler sonrasında kamu istihdamında sert yükselişlerin olması, devletin günü kurtaran çözümlere sıkça başvurduğunu destekler niteliktedir (Aytaç, 2018: 143).

Geçici işçiler 5620 sayılı kanun ile sürekli işçi statüsüne geçerken, 632 sayılı KHK ile sözleşmeli personel memur kadrolarına atanmış ve 696 Sayılı KHK ile de taşeron işçilerin belirsiz süreli kadrolara geçirilmesi mümkün olabilmektedir. 2007 sonrasında genel bütçe kapsamında kamu istihdamı %75 civarında artmışken, belediye, bağlı kuruluş ve iştiraklerde bu oran % 130'lara kadar ulaşmıştır. Nihayetinde neoliberal politikaların öngördüğü endüstri ilişkileri sisteminde sınırlı etkinlik alanı olan devlet mantığı çerçevesinde özelleştirme uygulamaları artarken zıt bir şekilde kamu istihdamı da artmaya devam etmiştir. Bu iki durumu birlikte değerlendirdiğimizde, devletin iki işverenlik modeli arasında belirgin bir ayırım yapamadığı ve her iki işverenlik anlayışına da uygun hareket edemediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile devletin eski hatalarından ders çıkaramadığı veya bu hataları çok çabuk unuttuğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (1994). Türkiye’de Özelleştirme Gereği ve Nedenleri. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 36, 125-136.
- Altwater E. (2009). Postneoliberalism or Postcapitalism? The Failure of Neoliberalism in the Financial Market Crisis. *Development Dialogue*, 51, 74-87.
- Atiyas İ. & Order B. (2008) *Türkiye’de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi*, Ankara: TEPAV.
- Avcı M. (2014). İdarenin Kamu Hizmeti Faaliyetlerinde Daralma ve Dönüşüm: Özelleştirme ve Regülasyon. *TAAD*, 16 (5), 106-139.
- Aytaç D. (2018). Küreselleşme, İşsizlik ve Kamu İstihdamı İlişkisi, *Maliye Dergisi*, 174, 131-153.
- Bayraktar C. (2012). Keynesyen ve Refah Devleti. *CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2 (1), 247-61
- Berg E. & Shirley M. M. (1987). *Divesture in Developing Country*. World Bank Discussion Paper, Washington, 1-30
- Cerev G. (2014). Çalışma İlişkilerinde Devletin Rolü: İşveren Devlet ve Türkiye’de Kamu İstihdamının Genel Görüntüsü. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (12), 243-260.
- Coase R. H. (1998). *The firm, the Market and the Law*, USA: University of Chicago Press.
- Cowan G. (1983). Divestment and Privatization of the Public Sector: Case Studies of Five Countries. *The Agency*, 1-97.
- Çakmak Z. Y. (2013). *Türkiye’de Devletin İşveren Roliindeki Değişim Süreci 1970-2010*. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Yalova Üniversitesi SBE, Yalova.
- Ertuna Ö. (1998). Constraints of Privatization: the Turkish Case. *Mediterranean Development Forum*, Morocco, 1-25.
- Göküş M. (2010). Küreselleşme Sürecinin Kamu Hizmetlerine Yansıması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20 (1), 193-218.
- Güler A. B. (2006). Sosyal Devlet ve Yerelleşme. *Memleket Siyaset Yönetim*, (2), 29-43.
- Güleşi Y. (2013). *Kamu işyerlerinde Taşeron Uygulaması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gümüş, İ. (2018). Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğu, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci. *Journal of Political Administrative and Social Studies*, 1 (1), 33-66.
- Harley D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1 (610), 21-44.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2022). *Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler İstatistikleri*. (01.08.2022, tarihinde <https://www.hmb.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-ve-isletmeler-istatistikleri> adresinden ulaşılmıştır).
- İleri H. (1998). Türkiye’de Özelleştirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1 (1), 149-162.
- Kamu Ajans. (2020). *4/D’li 2020 Yılı KHK Kadrolu İşçilerin Tediye Ek Ödemeleri Ne Zaman?*. (20/08/2022 tarihinde <http://www.kamuajans.com/kultur-sanat/taseron-iscilerin-hangileri-kadroya-gececek-gecmise-donuk-hak-kaybi-yasanacak-mi-h502645.html> adresinden ulaşılmıştır).
- Karar, Anayasaya Mahkemesi Kararı, R.G. Tarih-Sayı: 20.03.1996-22586.

Kararname, 233 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”,08.06.1984, RG, 18748.

Kararname, 632 Sayılı “Devlet Memurları Kanununun 4’üncü Maddesinin (B) Fıkrası İle 4924 Sayılı Kanun Uyarınca Sözleşmeli Personel Pozisyonlarında Çalışanların Memur Kadrolarına Atanması Amacıyla Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname”, 04.06.2011, RG:27954.

Kikeri S. (1997). Privatization and Labour: What Happens to Workers When Governments Divest?. *World Bank Technical Paper*, 1-48.

Koç Y. (2001). Taşeron ve Fason Üretim: Sorunlar ve Çözümler, *Türk-İş Eğitim Yayınları*, 6, 1-18.

Sayan Ö. İ. & Küçük A. (2012). Türkiye’de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1 (67), 171-203.

Sayan, İ. Ö. (2018). Türkiye’de Kamuda Taşeron İşçi İstihdamı: 696 Sayılı KHK’ya İlişkin Bir Değerlendirme, *Emek Araştırma Dergisi*, 14 (9), 51-64.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Kamu İstihdamı*. (7.08.2022 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/> adresinden ulaşılmıştır).

Stinger J. G. (1971). The Theory of Economic Regulation. *the Bell Journal of Economics and Management Science*, 1 (2), 3-21

Şahlan F. (2014). Kamu işyerlerinde Alt İşveren Uygulamasının Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Arayışları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2 (72), 469-476.

Tamer D. (2006). *1980 Sonrası Kamu İstihdamının Seyri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Tiyek R. (2014). Devletin Endüstri İlişkilerindeki rolü ve Taşeron Çalışma. *HAK-İŞ uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7 (3), 9-31.

Tuncer A. & Köseoğlu Ö. (2015). Düzenlemenin Üç Hali: Refah Devletinden Düzenleyici Devlete Düzenleme Faaliyetlerinin Vazgeçilmezliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1 (20), 85-100.

Tümer Ö. E. (2004). *Türkiye’de Özelleştirmenin Ücret ve İstihdam Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

Ulucan D. (2014). Kamu Kurumlarında Çalışan İşçilerin Vize Verilmediği Gerekçesi ile İşten Çıkarılmaları ve İş Güvencesi. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 3 (7), 1-13.

Yanardağ Ö. & Süslü B. (2002). Türkiye’de Özelleştirmenin Nedenleri ve Uygulamaları. *Mevzuat Dergisi*, 55 (5), 1-15.

Yılmaz, Ç. (2015) İşçilerin Sendikal Örgütlenmeye Dair Tutumları: Petro-Kimya Sektörü Örneği. *Çalışma ve Toplum*, 4 (47), 95-130.

Akıl/Felsefe ve Vahiy/Din Perspektifinden İyi ve Kötünün Ölçütü

Ahmet BOZYİĞİT*

GİRİŞ

İyi – kötü veya kelâmdaki tabiriyle hüsün – kubuh meselesi hem kelâmda hem de felsefede tartışılan bir meseledir. Tartışma, bir davranışın iyi veya kötü olarak belirlenmesinin kriteri çerçevesinde şekillenmektedir. İyi ve kötünün belirlenmesi konusunda düşünce tarihine baktığımızda çok fazla tartışmanın olduğunu görürüz. İyi ve kötü göreceli bir şey midir? Her kesin kendisine göre bir iyisi ve kötüsü mü vardır? Yoksa üzerinde ittifak edilen evrensel iyi ve kötünden bahsedilebilir mi?

Bu sorulara her mezhep veya ekol, meseleyi kendi perspektifinden ele alarak ortaya koymaya çalışmıştır. Felsefeciler ve kelâmcılar genelde bu meseleyi meseleyi akıl, nakil ve akıl – nakil kriterleri temelinde tartışmışlardır. İyi ve kötü meselesi, klasik dönemde genelde akıl – nakil kavramları çerçevesinde ele alınırken, bazen iyinin haz veren şey, kötünün de acı veren şey veya iyinin fayda veren şey, kötünün ise zarar veren şey şeklinde birtakım tartışmalar şeklinde ele alındığını da görüyoruz.

İyi ve kötünün tanımlarına baktığımızda iyi, tatlılık gibi insan tabiatına uygun olan, kötü ise acı gibi, insan tabiatına aykırı olan şey olarak tarif edilir. Eğer bir şey, insan tabiatına aykırılık ve uygunluğun dışında ise iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Mesela Tanrı'nın fiilleri tabiata uygunluk veya aykırılıktan münezzeh olduğu için iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Kimisine göre de iyi, gayeye uygun olan, kötü ise gayeye aykırı olan şeydir. İyi, faydalı olan şey, kötü ise zararlı olan şey diye de tarif edilmektedir. Buradaki 'tabiat'tan maksat, huy, yaratılış, tabiat, karakter anlamlarına gelebilecek 'mizaç' anlamındaki tabiat anlaşılmalıdır. Çünkü mesela bir hasta için kötü olan bir hastalık, gayeye uygunluğu olduğu halde insan tabiatına aykırılığı nedeniyle reddedilir. Belki buradaki tabiat, menfaati isteyen, zararı da defeden insanî tabiattır. Aynı şekilde bir şey mükemmelliği nitelendirirse iyi, mükemmelliğin zıddını, yani noksanlığı nitelendirirse de kötü sayıldığı gibi, övgüye layık bir şey iyi ve yergiye layık bir şey de kötü olarak görülmektedir. Övgü ve yergi ile alakalı olmayan Tanrı'nın fiilleri bunların dışındadır. İyi ve kötü insan davranışları ile ilgili düşünüldüğünde bu dünyada övülen davranış iyi, iyi davranışın karşılığı olan sevap da Ahirette olacaktır. Kötü davranış da bu dünyada yergiye layık olup karşılığı da Ahirette verilecek olandır. Mesela ibadet güzeldir ancak günah kötüdür. Mübah, mekruh fiiller ve mükellef olmayan bazı kimselerin davranışlarıyla hayvanların hareketleri de iyi ve kötü arasında orta yerde düşünülmektedir. Çocukların davranışları da duruma göre iyi veya orta bir yerde olabilmektedir. İyi, emredilen şey, kötü de nehyedilen şey olarak tanımlandığı durumda bu iki kavramın şer'î iki kavram olarak ele alındığını görüyoruz. Böyle bir yorum Eş'arîler'e ait olup, günah olmayan iyi, günah olan da kötü olmaktadır.¹ Böyle düşünüldüğünde vahiy gelmeden önce insan fiillerinin iyi veya kötü

* Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı e-mail: Orcid: 000-0002-7554-4008

¹ Muhammed Ali Tehânevî, *Mevsûatü keşşâfi istilabati'l-fünûn ve'l-ülûm*, 1. Bs (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1: 666-667; İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün - Kubuh", *MÜ ilahiyat Fakültesi Dergisi* 17/16 (1998): 60-64.

olarak nitelendirilebileceği bir kriterin olmaması gibi bir problemin ortaya çıkması söz konusudur. Yani vahiy gelmeden önce iyi ve kötünün idrak edilmesi olanaksızdır. Bu durumda da akıl devre dışı bırakılmaktadır.

1. İYİ VE KÖTÜNÜN ÖLÇÜTÜ OLARAK AKIL VE VAHİY

İyi ve kötü meselesi, İslâm düşünce tarihinde, iyilik ve kötülüğün ilahî sıfat ve fiillerle ilişkisi, değerlerin varlığa ait zatî nitelikler olup olmadığı, âlemde kötülüğün bulunup bulunmadığı, iyilik ve kötülüğün sorumlulukla ilgisi, akıl ile vahyin şer'î hükümleri bilme vasıtaları olarak önem ve öncelikleri, bu bilmenin şari' ve mükellef açısından sonuçları, insan fiillerindeki iyilik ve kötülüğün mahiyeti gibi açılardan incelenmiştir. Aklın gerek şer'î hükümleri idrak ve keşfetmede gerekse hüküm koymada fonksiyonunu ve yetki alanını konu edinen geniş teolojik tartışmalar kelâmî ve fıkıh usulünde genellikle 'hüsün ve kubuh meselesi' başlığı altında ele alınmıştır. Bu tartışmalar bir yönüyle, fıkıh usulünü ilgilendirse de esas itibarıyla ilahî irade, aklın idrak kapasitesi veya yetkisi, vahyin kendilerine ulaşmadığı kimselerin uhrevî sorumluluğu gibi konular bakımından kelâm ilminin alanına girmektedir.² Bir başka açıdan bu meselenin akılla irtibatlı olması ve tayin edici unsurun akıl olduğunun belirtilmesi yönüyle de İslâm ahlak felsefesi ve filozoflarının da ilgi alanına girmektedir. Bazı kelâmcılar ve İslâm filozoflarına göre, iyi ve kötünün ortaya konmasında belirleyici unsur akıldır. Yani ahlakın temel yasası akıldır. Bazılarına göre bu yasa vahiy iken, başkalarına göre de bu yasa hem akıl hem de vahiy olabilmektedir. Şimdi bu konudaki görüşlere bakmak istiyoruz.

1.1. İyi ve Kötünün Ölçütü Olarak Akıl Esas Alan Kelâmcılar

İslâm'ın ilk gerçek ahlâkçuları ve rasyonel bir ekol olarak görülen Mutezile, ahlâkî gelişmelerin de temelini attılar. Mu'tezilî bilgin Ebu'l-Hüseyin el-Hayyât'ın (ö. 10. Asır sonu) beş prensibinden beşincisi ahlâken tasvip edileni (*ma'rîf*) emretmek ve ahlâken yerileni (*münker*) yasaklamak olarak ifade edilmektedir. Şehristânî (öl. 1153), el-Hayyât'ın bu beşinci prensibine bir yorum getirir: Ona göre Mu'tezile, vahyin gelmesinden önce bilginin kaynağına ulaşmanın ve nimete şükretmenin vacip olduğu konusunda ittifak ederler. Aynı şekilde iyi (*hüsün*) ve kötünün (*kubuh*) akıl yoluyla bilinebilmesinin ve doğruya uyup yanlıştan sakınmanın zorunlu olduğu konusunda da uzlaşırlar. Vahiy, kurtuluşa eren ve helak olan için açık bir delil olarak, Allahü Teâlâ'nın peygamberler aracılığıyla insanlığa ulaştırdığı dinî yükümlülük (teklif) ve Allah'ın insanlara bir lütfudur.³

Bu açıklamaya bakıldığında Mu'tezile'nin akılcı tezinin temel noktası olarak bilgi ile iyi veya doğru arasında bir ilişki kurulmaktadır. Mutezile, Cehm b. Safvân (öl. 745), Ahmed b. Hanbel (öl. 855) ve takipçileri gibi gelenekçiler, genel olarak Kadercilerin karşı çıkmalarına rağmen iyi ve kötünün tabiatının tek başına akli olarak belirlenip, aklen savunulabileceğini ve bunun nihâî olarak Kur'an'da belirtilen İlâhî emirlerden bağımsız olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu problemin en mükemmel ve sistematik tartışması, Kâdî Abdülcebbar tarafından eylem gücü ve bilincine sahip fail ile irtibatı bağlamında eylemin tabiatı açısından ele alınmıştır. Ona göre, zaman içinde meydana gelen (*muhdes*) diye yapılan fiil tanımlı yanlıştır. Çünkü fiilin bu şekilde muhdes olması, o varlığa geldikten sonra bilinir. Fiilin şu anki durumunun tanıma dahil edilmemesi gerekir. Çünkü zamansal belirlenim asli değil arızîdir; bunun yerine fiil, irade ve güç sahibi failce öngörülen maksadı gösteren unsura atfen tanımlanmalıdır. İnceleme konusu olan fiilin ahlâkî vasfını gerçekte bu faille olan irtibatı belirler. Çünkü bütün fiiller ahlâken belirlenmemişlerdir; sadece dönüşümlü olarak iyi (*hasen*) ve kötü (*kabib*) veya övülen ve yerilen olarak tanımlanan ilave bir sığata (*sıfat zâide*) sahip olan ve

² Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün - Kubuh", 59.

³ Macit Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, trc. Muammer İskenderoğlu- Atilla Arkan, 1. Bs (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 55.

nihâî olarak failin iradesinden kaynaklanan fiiller ahlaken belirlenmişlerdir. Kâdı Abdülcebbâr bu şekildeki iyi fiilleri de mübâh, mendûb ve vâcib diye üç grupta sınıflandırır.⁴

Genel olarak Mu'tezile ekolü, iyiliğin ilave sıfatı bilgisinin sezgisel kesinlik meselesi olduğunu iddia eder. Kâdı Abdülcebbâr'a göre belli fiillerin iyiliğinin ve kötülüğünün, bir resmin güzel veya çirkin olduğunun bilinmesi gibi, estetik yolla bilindiğini iddia etmek de yanlıştır. Çünkü buradaki iki sınıf nesne arasında analogi kurulamaz. Resmin çirkin olması herkesin değil, bazılarının ondan hoşlanmaması' anlamında olup, bu hoşlanmama tamamen sübjektiftir ve yukarıda da geçtiği gibi iyilik ve kötülüğün iki kriteri olan övgü ve yergi nesnesi değildir. Mutezile, Cebriyye (Mücbire) ve Eş'arîler gibi diğer bazı ekollerin iyilik ve kötülüğün ilâhî emir ve yasak ile belirlendiğine yönelik iddialarını da reddederler: Onlara iyilik ve kötülük fiilin asli özelliğindedir. Bu nedenle emredilip yasaklanıyor. Dolayısıyla emredilen veya yasaklanan her bir fiil, Allah veya başka biri olsun emir ve yasak sahibinin statüsüne bakılmaksızın kendinde iyi ya da kötü olur. İyilik ve kötülüğü tamamen keyfi olarak tanımlayan görüşü saçma bulan Mutezile'ye göre gerçekte fiiller, sadece tabiatlarındaki iyilik ve kötülük vasıflarından dolayı Allah'ın emir ve yasaklarının uygun nesnelere haline gelirler.⁵

İyi ve kötünün belirlenmesinde akli bilginin belirleyiciliği karşısında, vahyin ahlâkî alanda, rolünün ne olduğu; ahlâkî ve dinî yükümlülük ve sorumluluk problemlerine nasıl bir katkı sağlayabileceği sorusu önem arz etmektedir. Kâdı Abdülcebbâr'a göre vahiy, akıl tarafından doğrulanmış prensipleri doğrulamaz; bunlar zaten akıl tarafından daha önce doğrulanmış olduklarından, bunların tekrar doğrulanmaya ihtiyacı olmadığı gibi vahyin doğruluğu da akla dayanır. Vahyin bu prensipleri doğrulaması halinde, bu vahyi doğrulayacak başka bir vahye de ihtiyaç olması beraberinde teselsülü getirmesi ve kısır döngüye sebep olacaktır. Ahlâkî prensipler aklen keşfedildiği vakit ve fâil bütün yükümlülüklerini yerine getirdiğinde vahye ihtiyaç kalmadığını düşünen Kâdı Abdülcebbâr hiçbir zaman vahyi kesin olarak lüzumsuz görmez. Ona göre vahyin diğer bir görevi, aklın iyi iyi olarak gördüğü ve ahlâkî olarak övülen tafsilatlı fiilleri belirlemektir.⁶ Görüldüğü üzere Kadı Abdülcebbâr ve diğer Mutezilî düşünürler hiçbir zaman vahyi tümüyle lüzumsuz görmezler. Yukarıdaki açıklamalar da bunu göstermektedir.⁷

Mutezilî kelâmcılar iyiyi, failine fayda, haz veya menfaat özelliği kazandıran geniş bir fiiller grubunu da kabul ederler. Onlara göre vahiy fiillerle bağlantılı olarak gelecek hayatla ilgili mükâfat ya da ceza çeşitlerini de belirler. Buna göre kötü, haram veya günah olanın karşılığı olmakta, bunun karşılığı olan iyi de mübah, helal ve caiz olanın veya itaatın karşılığı olmaktadır.⁸

1.2. İyi ve Kötünün Ölçütü Olarak Vahiy Esas Alan Kelâmcılar

İyi ve kötü konusunda Kaderiyye ekolü, iyiyi Tanrı'nın istediği ve emir buyurduğu şey, kötüyü de yasaklanan şey olarak tanımlar. Maturidî'nin iyinin ve kötünün tabiatı, ve belirlenmesi konusundaki düşünceleri de Eş'arî'nin (öl. 935) bu konudaki yaklaşımlarıyla benzerlik gösterse de bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere farklı görüşleri de vardır. Bilindiği üzere Eş'arî bu konuda Mutezile'ye tam anlamıyla zıt bir görüş sergilemektedir. O, aklın herhangi bir şeyi ahlâkî veya dinî olarak zorunlu kılmayacağını iddia eder. Ona göre insan, Tanrı'nın bilgisine akılla ulaşabilir, ancak bu bilgi sadece vahiy yoluyla zorunlu olur (vacib).⁹ Şehristânî (ö. 1153) de Nihâyetü'l-ikdâm adlı eserinde bu konuda Eş'arî ile aynı görüşte olduğunu geniş bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁰

Gazali'nin meşhur hocası Cüveynî (öl. 1085) ve Bağdadî'nin (ö. 1037) bu konudaki temel anlayışlarına göre iyi ve kötünün ölçütü vahiy ve şeriattır. Buna göre, iyi ve kötü zâtı değildir. Bu

⁴ Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, 56; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 74-79; İbrahim Özdemir, "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmî T'alil", *BÜİFD* 1/13 (2019): 15-26.

⁵ Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, 56-57; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 75.

⁶ (Fahri, 2004, ss. 58-59)

⁷ Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 74.

⁸ Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, 61.

⁹ Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, 75-77.

¹⁰ (Şehristânî, 2009, ss. 362-367)

bağlamda iyilik ve kötülüğün fiilin genel ve zâtî vasıflarından olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Onlara göre iyi ve kötü dinin emrettiği ve nehyettiği şeyleri kapsamaktadır.¹¹

Eş'arî, Şafii, Malikî, Hanbelî ve bazı Hanefî âlimlere göre de iyi (hüsün) ve kötü (kubuh) bir şeyin mahiyeti ve zatiyla ilgili olmayıp, herhangi bir fiilin, dinî buyruk olarak insanlara emredilmesi veya nehyedilmesi ile birlikte iyi ve kötü niteliğine sahip olmaktadır. Bu sebeple bir fiil Allah tarafından emredildiği için iyi, yasaklandığı için kötüdür; başka bir ifadeyle bir fiil iyi olduğu için emre ve kötü olduğu için de nehye konu olmuş değildir. Onlara göre herhangi bir şey bir kimsenin amaç ve yaradılışına uygun düşerken bir başka kimseye aykırı gelebilir. Bu nedenle aklen iyi veya kötü görülen bir şeyin hakikatte öyle olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu konuda vahiy esas alan Cüveynî ve Gazâlî gibi Eş'arî ekolüne mensup âlimlerin iyilik ve kötülüğün herkes tarafından zarurî olarak bilinmeyeceğini ispatlamaya çalıştıkları görülmektedir.¹²

1.3. İyi ve Kötünün Ölçütü Olarak Akıl ve Vahiy Esas Alarak Dengesi Bir Tavrı Sergileyen Kelâmcılar

Matüridiler hüsün ve kubuh konusunda Eş'arîlerle Mu'tezile arasında orta bir yol izlemişlerdir. Onlara göre fiillerde iyi ve kötü veya güzel ve çirkin olarak bildiğimiz nitelikler zâtî olarak mevcuttur. Şöyle ki Maturidî'ye göre hüsün ve kubuh iki noktadan kaynaklanır. İnsan akli ve insan tabiatı. Aklin iyi ve kötü gördüğü şeyler ile tabiatın güzel ve çirkin gördüğü şeyler aynı da olabilir, çelişebilir de. Bazı şeylerin güzelliği ve bazılarının çirkinliği akılda bedihi olarak sabittir. Akıl bunları zâtî olarak idrak eder, emreder ve yasaklar. Mesela; nimete şükretmenin, doğruluğun ve adaletin güzelliği, nankörlüğün, zulmün ve yalanın çirkinliği böyledir. Aklin güzel gördüğü durumdan duruma değişmez. İnsan tabiatına gelince, akıldan biraz farklıdır. Aklin güzel gördüğü şey, insan tabiatı için çirkin görülebilir. Böyle olmasının sebebi, insanın, aklını kullanarak kurtuluşa ermeyi başarmasıdır. Akla göre güzel ve çirkin olan, durumdan duruma değişmediği halde insan tabiatına göre belirlenen güzel ve çirkin, alışkanlık benzeri harici sebeplerle değişebilir.¹³ Bu düşünceyle Mu'tezilenin iyi ve kötüyü zâtî görmesi konusundaki düşüncelerine katıldıkları görülmektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi iyi (hüsün) ve kötü (kubuh) aklidir. Eşyada bizatihi (hüsün) ve kötü (kubuh), fiillerde bizatihi güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük vardır. Akıl fiillerdeki özelliklere ve onlarda gördüğü fayda ve zarara bakarak, fiillerin çoğunda iyi (hüsün) ve kötüyü (kubuh) bağımsız olarak idrak edebilir. Buraya kadar Mutezile ile paralel düşünen Maturidîye ekolünün ayrıldıkları nokta da şyledir: Onlara göre sadece aklin ulaşacağı iyi (hüsün) ve kötü (kubuh) ile teklif olmaz, sevap veya günah terettüp etmez. Mükelleflerin sevap ve günahla muhatap tutulması, ancak Tanrı'nın bildirmesinden, yani peygamberlerin tebliğinden sonra mümkündür.¹⁴ Maturidîyenin bu ikinci görüşle Eş'ariyenin düşüncesine paralel bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir.

Pezdevî'ye göre fiillerdeki güzellik, emrin gereği değil, medlûlüdür. Ona göre hüsün ve kubuh iki gruptur: Birinci grupta adalet, faydalı doğruluk, nimete teşekkür gibi güzelliği; zulüm, zararlı yalan ve nimete nankörlük gibi çirkinliği akılla bilinenler; ikinci grupta ise ibadetlerin şekli ve sayısının güzelliği, zina yapmanın ve şarap içmenin kötülüğü gibi sadece vahiyle bilinen hususlar yer alır. Vahiy, aklin tespit etmiş olduğu bir hükme paralel olarak geldiği vakit onu tekit etmiş olur. Serahsi'nin de hüsün ve kubuhun zatiliğini kabul etmekle beraber epistemolojik yönden Eş'arîler'in görüşünü benimsediği belirtilmektedir. Bunların Eş'arîler'e tabi oldukları nokta hüsün ve kubuhun akli olduğunu reddetmek değildir. Akılla tespit edilen iyi ve kötünün teklifi gerektirmediğini düşündükleri içindir.¹⁵ Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Matüridîye ekolü ve bu ekole

¹¹ (Fahri, 2004, s. 79)

¹² Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 65-66.

¹³ (Bardakoğlu, 1987, s. 70)

¹⁴ (Bardakoğlu, 1987, ss. 71-72)

¹⁵ Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 69-70.

mensup en-Nesefî gibi bazı ulemaya göre hüsün ve kubuh kısmen aklî, kısmen de şer'î olarak düşünülmektedir.¹⁶

Bu konuda dengeli bir yol izleyen alimlerden biri de Rağıp el İsfehânî'dir. Ona göre Allah'ın insanlara gönderdiği iki elçi vardır. Biri batındaki akıl, diğeri de zahirdeki peygamberdir (din). Batındakinden yararlanmayan, zahirdekenden yararlanma imkânı yoktur. Batındaki elçi zahirdekinin davetinin doğru olduğunu bilir. Akıl sultan, din de vezir gibidir. Akıl ile dinin el ele vermesi nur üstüne nurdur. Ona göre her Ahlaki davranış ibadettir. Fakat ibadet daha umumdur. Bununla birlikte insanların büyük bir kısmı uhrevi fayda ve zararların tümel ve özel yönlerini tam olarak bilemez. Tümel olanı bilseler bile ayrıntıları bilemez. Durum böyle olduğu için Allah, avama da havasa da peygamber göndererek yapmaları gerekli olan hükümleri onlara göstermiş ve peygamberler sayesinde ellerindeki mazereti almıştır.¹⁷

1.4. İslâm Filozoflarına Göre İyi ve Kötünün Yasası Olarak Akıl

İslâm düşünce tarihinde iyi ve kötünün belirlenmesinin ölçütü olarak akli esas alan İslâm filozofları ve kelâmcıları olduğu gibi, vahyi esas alan filozof ve kelâmcılar da vardır. İslâm ahlâk felsefesiyle meşgul olan İslâm ahlâk filozofları, ahlâk yasasının akılla tayin edilmesi gerektiğini düşünürler. Neden vahiy değil de akıl? Bu bir soruya İslâm ahlâk filozoflarının verdiği cevap, aklın iyi ve kötüyü temyiz etme vasfına sahip olması, yani aklın anlamı, işlevi ve bilgiye ulaşabilme konusunda üstün bir meziyete sahip olmasıyla yakından ilgilidir. Bu bakımdan onlar açısından ahlak yasası dediğimiz şey, 'akılla belirlenen şeydir.'

İyi ve kötü, ahlâk konusuyla alakalı olduğu için iyi olan şey aynı zamanda ahlâkî, kötü olan şey de gayri ahlâkî olarak nitelendirilebilmektedir. Bu açıdan İslâm ahlak filozoflarının bu konudaki düşünceleri önem arz etmektedir. İslâm ahlâk filozofları ahlak yasasının yani ahlâkı tayin edici ve belirleyici unsurun ne olacağı konusunda açıklayıcı bilgiler vermişlerdir. Onların ehemmiyetle üzerinde durdukları nokta, yukarıda da belirtildiği üzere ahlâk yasasının akılla tayin edilmesi gerektiği şeklindedir.

İslâm ahlâk filozoflarının akla bu denli güven duymalarının altında yatan sebep, yukarıda da belirtildiği gibi, aklın iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış birbirinden ayırt etme gücüne sahip, insana bağışlanmış olan bir ışık, bir rehber olmasıdır. Ebu Bekir Zekerriyya er-Razi et-Tıbbu'r-ruhânî adlı eserinde Akıl hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: Tanrı bize bu dünya ve Ahirette faydasını görelim diye nimetlerin en büyüğü ve en faydalısı olan akli vermiştir. Biz akılla hayvanlardan üstün kıldık; bizi yücelteni akılla idrak ettik, onunla muradımıza, gemi yapma sanatına, tıp sanatına ulaşırız. Uzak ve gizli şeyleri, yeri, göğü, ay, güneş ve yıldızların hareket ve uzaklıklarını yine akılla idrak ederiz. Onunla en yüce varlık olan Tanrı'nın bilgisine ulaşırız. Akıl olmazsa halimiz hayvan, bebek ve delilerden farklı olmaz. Bu nedenle Allah'ın bu dünyada ve öte dünyada nimetler elde etmek için insana bağışlamış olduğu akli, ait olduğu merteye ve derecede tutmalı, hiçbir şeyi ona tercih etmemelidir. Akıl, hâkim durumdayken onu mahkûm etmemeli, izlenen şey iken izleyen şey haline getirmemelidir. Aksi halde insan, hevanın elinde oyuncak olur.¹⁸

İslâm filozofları, iyi ve kötünün belirlenmesi konusunda daha çok akılcı görüşü desteklemektedirler. Fârâbî, İbn Sînâ ve diğer İslâm filozoflarının çoğunluğuna göre İyi ve kötünün yasası akıldır. Bu vesileyle aklın iyi dediği şey iyi, kötü dediği şey de kötü olmaktadır. İbn Rüşd'e göre Eş'ariler, Allah hakkında cevri ve adil yani zulüm ve adalet konusunda akla ve nakle (şeriat) gerçekten yabancı bir görüşü benimseyerek, bu âlemde bizatihi hayır ve şer olan bir şeyin mevcut olmadığını söyleyerek yanlış bir yol takip ettiler. Ona göre hüsün ile kubuh zatî olup bunları belirleyen akıldır, buna karşı olan görüş ise akıl ve dinin ilkeleriyle bağdaşmaz. Çünkü din adaletin

¹⁶ Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 80-82.

¹⁷ (Rağıp el-İsfehânî, 2007, ss. 157-158; Vural vd., 2013, s. 64)

¹⁸ Ebubekir Zekerriyya er-Râzî, *Et-Tıbbu'r-ruhânî*, thk. Abdullatif Muhammed el-Abd, 1. Bs (Kahire: Mektebetu'n-Nahde el-Mısıriyye, 1978), 35-36; Müfit Selim Saruhan, *İslâm Filozofları ile Ruhsal Tıp*, 1. Bs (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 60.

iyi, zulmün kötü olduğunu açıklamıştır. Eğer adaletin iyiliği ve zulmün kötülüğü zatî olmasaydı zulmün iyi, adaletin de kötü olduğu ileri sürülebilirdi. Bunun da dine aykırılığı ortadadır.¹⁹ İslâm filozoflarına göre hüsün ve kubuh, bizatihi eşyanın kendisinde mevcut olup akıl yürütmekle ortaya çıkarılabilmektedir. İslâm filozoflarının bu konuda Mutezile ile paralel bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Vahyin işlevi ve gerekliliği konusunda da benzer bir yol takip etmektedirler.

Şehristânî'ye göre İslâm filozofları varlıkları iyi, kötü ve bu ikisinin karışımı olarak ayırmaktadırlar. Onlara göre mutlak iyi zatî gereği istenendir. Mutlak kötü ise zatî gereği arzu edilmeyendir. Bu ikisinin ortası olan da kısmen arzu edilen ve kısmen de arzu edilmeyen olarak nitelendirilmektedir. Onlara göre birinci kategorideki iyiyi seçmek ve ikinci kategorideki kötüden kaçınmak insan tabiatının gereğidir. Bu konuda kural koyucunun herhangi bir dahline gerek duyulmaz. Birinci kategorideki fiillere adalet, cömertlik, yiğitlik, yardımseverlik gibi erdemler gösterilebilirken, ikinci gruptaki fiillere ise bunların karşısı olan erdemsizlikler (reziletler) örnek verilebilir.²⁰

İyi ve kötünün belirleyici unsurunu akıl olarak gören kelamcılar bahsinde de geçtiği gibi burada da vahyin akla katkısının veya işlevinin ne olduğu meselesine İslâm filozoflarının bakış açısı da elbette önemlidir. Bu meseleyi aydınlatmaya çalışan Farabi'ye göre felsefe, pratik konularda genel esasları ortaya koyarken din, onu ayrıntısıyla, yani şartları, sayısı, yeri ile birlikte ortaya koyar. Şartlı olan mutlak olandan daha hususi olur. Bu itibarla fadıl dinlerin hükümleri, ameli felsefedeki küllilerin altında yer alır. Pratik felsefe, dini hükümlerdeki şartların, niçin ve ne maksatla fiillere şart koşulduğunun sebeplerini ortaya koyar.²¹

1.5. Modern Batı Felsefesinde İyi ve Kötünün Yasası

Orta çağ Hristiyan Batı felsefesinde iyi ve kötü problemi önemli bir problem olarak ele alınmıştır. Saint Augustinus (ö. 430), felsefesinde akla büyük önem vermektedir. Ona göre insan, fiillerin ahlâkî olup olmadığını tespit eden akıldır. Şu var ki akıl iyi ve kötüyü belirlemede tek başına kuşatıcı bir kıstas olma özelliğinden uzaktır. İdeal bir insan olmanın şartı, akıl ve vahyin her ikisinden de faydalanmaktan geçmektedir. İyi ve kötünün tek başına akıl yoluyla belirlenebileceğini düşünen Augustinus, insandan bağımsız bir kötülüğün olmadığını iddia etmiştir. Bu düşünceleri sebebiyle Maturidî kelamcılarla Hristiyan düşünür Augustinus'un görüşleri arasında paralellik olduğu ifade edilmektedir. Saint Thomas Aquinas (ö. 1274) da benzer görüşler ileri sürmüştür. Ona göre din ile akıl, bilginin kaynağı olmaları itibariyle farklılık arz ederler ve muhataplarına farklı şeyler öğretirler. Ona göre din ile akıl bire bir örtüşmezlerse de kısmen benzeşirler. Akıl bazı dini sırlara ulaşamadığı için bu konudaki inanç unsurlarını tam olarak kavrayamayabilir. Akıl, insanı inanca hazırlayarak kişinin ideal iyiyi benimsemesi için temel oluşturur. Aquinas'a göre insanın aydınlanmasını sağlayacak olan inançtır. Ancak, insan davranışına yön veren akıl ve iradedir. Akıl iradeden daha üstün bir konumda yer alır. Çünkü akıl, iradeye yön veren ahlaki değerlerin bilgisine sahiptir ve belli amaçlara yönelik tavırları akıl belirlediği için Aquinas'ın ahlak öğretisi akılcı olduğu belirtilmektedir.²²

Modern Batı felsefesinde ödev ahlaki felsefesinin kurucusu İmmanuel Kant'dır (ö. 1804). Ona göre insanın, menfaat beklentisi içerisinde yapmış olduğu eylemlerin hiçbirisi ahlâkî olarak nitelendirilemez. Asıl ahlâkî olan fiiller, hiçbir menfaat beklemezsiniz, haz ve çıkar hesaplarından uzak olarak sadece ödev hissiyle yapılan fiillerdir. Kant'a göre entelektüel yetiler, mutluluk, sağlık, huzur gibi hayatta getirisi olan insanlık halleri, koşulsuz mahiyette iyi olmadıklarından hiçbirine

¹⁹ İbn Rüşd, *el-Keşf menâbici'l-edille ve akâidi'l-mille*, thk. Muhammed Abid el-Câbirî, 1. Bs (Beyrut: Merkezi Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1998), 194; George F. Hourani, "İbn Rüşd'ün İyi ve Kötü Üzerine Görüşleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, trc. Müfit Selim Saruhan 3/26 (2015): 109; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 55.

²⁰ (Fahri, 2004, s. 81; Şehristânî, 2009, ss. 362-367)

²¹ (Fârâbî, 1991, s. 47; Vural vd., 2013, ss. 62-63)

²² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 15. Bs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 173; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 57; Muzaffer Barlak, *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı*, 1. Bs (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 54-55-106-107.

gerçek anlamda iyi denilemez. Her türlü erdem, iyi iradeye bağımlıdır ve hiçbiri iyi irade olmadan kendi başına iyi değildir. Ahlaki açıdan değerli olan tek şey, bütün diğer iyilerin zorunlu koşulu olan koşulsuz ve en yüksek iyi olan, iyi iradesinin kendisidir. Kant'a göre insanın kendisinin aklettiğinden başka, dış kaynaklı ahlaki kurallar yoktur. Ahlak yasaları, insanın, saf aklını kullanarak belirlediği yasalardır. Bu yasalar bütün duygulardan arınarak salt akıl temeline dayalı tespitlerin ürünü olduklarından, aynı zamanda tüm insanlar için geçerli olan evrensel yasalardır. Buna göre bir eylemin ahlâkî olmasının koşulu, eylemin ahlâk yasasına saygının bir gereği olarak gerçekleştirilmiş olmasıdır.²³

Nietzsche'nin bu konudaki düşüncelerine baktığımızda, kendi dönemindeki ahlâk anlayışına karşı çıktığını ve ahlâkî reddeden bir anlayışa sahip olduğunu görüyoruz. Nietzsche'ye göre tarihsel süreçte belli bir takım ahlâkî tecrübeler yaşayan insanlık için artık modern bir ahlak gereklidir. Bunun için yapılacak en doğru şey, bütün ahlâkî geleneklerden sıyrılmak, bugüne kadar mevcut tüm ahlaki değerlerden vazgeçmektir. Gelecekte sevgi ve hoşgörünün hâkim olmayacağı dünyada insanlığı bekleyen savaşlar, kötülükler ve düşmanlıklar gibi tehlikeler beklemektedir. Ahlâk böyle bir dünyada fonksiyonunu yitirerek ahlâkî davranan kişiler sindirilir ve ahlaki yok sayarak sadece kendi gücünü pekiştirmek için yaşayanlar, yeni dünyanın gerçek sahipleri olacaklar. Kötülüğün hâkim olduğu bir dünyada iyi olmaya çalışmanın anlamsız olduğunu ifade eden Nietzsche, böyle bir dünyada sadece güçlü olanların yaşayabileceğini iddia etmektedir. Nietzsche'nin ahlak anlayışında da Kant'ta olduğu gibi iyilik ve kötülüğün ontolojik mahiyeti itibarı olup fiilin değerini belirleyen fail, bizzat insanın kendisi olmaktadır.²⁴ İyi veya kötünün ölçütü ise ise fiilin bireye hayatında kazandırdığı konum ile alakalıdır. Gerçekleştirilen fiil eğer insanı sıradan insanların üstüne çıkarıp efendileştiriyorsa iyi; sıradan insanların düzeyine inmesine sebep oluyorsa kötü olarak görülmektedir.²⁵

SONUÇ

İyi (hüsün) ve kötü (kubuh) meselesi, İslâm düşünce tarihinde kelâm, fıkıh, tasavvuf ve İslâm felsefesi gibi disiplinlerde tartışılan bir önemli konuların başında gelmektedir. Bu meseleyi geniş olarak ele alan düşünürler genelde kelâmcılar ve filozoflardır. Antik çağdan beri bu mesele üzerinde duran filozoflar olmuştur. Sokrat, Platon ve Aristo'nun iyi ve kötü konusundaki anlayışları daha çok zati bir iyi ve kötü anlayışı üzerinde yoğunlaşmış olup, rasyonel bir düşünce şeklinde olduğu görülmektedir.

Kelâmcılar bu konuda üç gruba ayrılır. Bir grup iyi ve kötünün belirleyicisinin saf akıl olduğu üzerinde durmaktadır, ancak bu grup vahyi de göz ardı etmemektedir. Bu gruptakiler genelde Mutezilî alimlerdir. Diğer bir grup ise İyi ve kötünün ölçütünün vahiy olduğunu, yani Tanrı'nın iyi dediği şey iyi, kötü dediği şeyin de kötü olduğunu belirtmektedirler. Bu gruptakiler de Eş'arî ve bu ekole mensup âlimlerdir. Üçüncü gruptakiler ise iyi ve kötünün ölçütü konusunda hem akıl hem de vahyin belirleyiciliğine inanmaktadırlar. Bu gruptakiler de Maturidî ve bu ekole mensup âlimlerdir.

İslâm filozofları, bu konuda akılcı bir tavır takınmaktadırlar. Onlar da iyi ve kötünün ölçütü olarak aklı esas alırlar. Çünkü onlara göre iyi ve kötü zatî bir şey olup fiilin kendisiyle alakalı bir şeydir. Vahyin belirleyici olması durumunda zulüm gibi bir fiilin vahiyden önce iyi olarak düşünülmesi gibi bir problemin ortaya çıkacağını belirtirler. Vahyin işlevselliği konusuna gelince onlara göre vahiy her zaman aklı destekleyici bir unsur olarak gereklidir. Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslâm filozoflarının düşünceleri bu minval üzeredir. Orta çağ Hıristiyan teologları ile Modern Batı filozoflarının bu konudaki düşünceleri de İslâm filozoflarının düşünceleriyle paralellik arz etmektedir.

²³ Barlak, *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı*, 61-62; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 57-58; Vural vd., *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi el Kitabı*, 361-378.

²⁴ Barlak, *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı*, 63-64; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 58.

²⁵ Barlak, *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı*, 64-65; Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün- Kubuh", 58.

KAYNAKÇA

- Bardakoğlu, A. (1987). Husn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Maturidî. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 59-75.
- Barlak, M. (2016). *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı* (1. bs). Ankara Okulu Yayınları.
- Çelebi, İ. (1998). Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün—Kubuh. *MÜ ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(16), 55-121.
- Ebubekir Zekeriyya er-Râzî. (1978). *Et-Tıbbu'r-ruhânî* (1. bs). Mektebetu'n-Nahde el-Mısriyye.
- Fahri, M. (2004). *İslâm Ablâk Teorileri* (M. İskenderoğlu & A. Arkan, Çev.; 1. bs). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (1991). *Kitabu'l-mille* (2. bs). Dârü'l-Maşrık.
- Gökberk, M. (2004). *Felsefe Tarihi* (15. bs). Remzi Kitabevi.
- Hourani, G. F. (2015). İbn Rüşd'ün İyi ve Kötü Üzerine Görüşleri (M. S. Saruhan, Çev.). *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(26).
- İbn Rüşd. (1998). *El-Keşf an menâhici'l-edille ve akâidi'l-mille* (1. bs). Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye.
- Özdemir, İ. (2019). Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmi T'alil. *BÜİFD*, 1(13), 11-35.
- Rağıb el-İsfehânî. (2007). *Ez-Zerâ ila mekârimi's-şerâa* (1. bs). Dârü's-Selâm.
- Saruhan, M. S. (2021). *İslam Filozofları İle Rubsal Tıp* (1. bs). Fecr Yayınları.
- Şehristânî. (2009). *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem* (1. bs). Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- Tehânevî, M. A. (1996). *Mensûatu keşşâfi ıstılahati'l-fünûn ve'l-ulûm* (1. bs, C. 1). Mektebetu Lübnan.
- Vural vd., M. (2013). *İslâm Ablâk Esasları ve Felsefesi el Kitabı* (M. S. Saruhan, Ed.; 1. bs). Grafiker yayınları.

Dijital Girişimcilikle İlgili Literatür Araştırması

Ahmet GÜMÜŞ¹

Giriş

Girişimcilik, işletmelerin yüz yüze kaldığı kaos ortamlarında önlerine çıkan çeşitli fırsatları değerlendirmesidir (Tomaa, Grigorea & Marinescu, 2014: 438). Bir bakıma yeni işletmelerin açılması; yeni ürünlerin, hizmetlerin piyasaya sunulması veya yeni yöntemlerin uygulanması gibi çeşitli yeniliklerin yapılmasıdır (Yang & Li, 2008: 337). Her alanda yaşanan dijital dönüşüm, girişimciliği de etkilemiş; girişimcilik, geleneksel formundan dijital teknolojilerin yoğun olarak kullanıldığı dijital girişimcilikğe doğru evrilmiştir (Franco, Godinho & Rodrigues, 2021: 272). Esasen bu teknolojik dönüşümle beraber işletmelerin ilk kez kurulma maliyetleri azaldığından dijital işletmelerde nicelik olarak bir artış görülmüştür (Du & Mayo, 2018: 297). Bir anlamda bu girişimcilik modelinde, gelişmiş teknolojik iletişim imkânları işletme süreçlerinde ve yönetiminde yoğun olarak kullanılmaktadır (Zhai & ark., 2021: 13). İşletmelerin yeni fırsatları görmesi ve bunları değerlendirmesine girişimcilik, dijital teknoloji odaklı iletişimi iş süreçlerinde kullanmalarına ise dijital girişimcilik adı verilmektedir.

Bu çalışmada dijital girişimcilikle ilgili literatür çalışması yapmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışma; giriş, literatür araştırması ile sonuç ve öneriler kısımlarında oluşmaktadır. Literatür araştırmasında girişimcilik, dijital girişimcilik, dijital girişimciliğin ortaya çıkışı, dijital ekonomi, dijital girişimciliğin özellikleri, başarılı dijital girişimcilik örnekleri, dijital girişimciliğin yararları konuları ele alınmıştır. Bu çalışmanın gerek literatüre gerekse de dijital girişimcilikle ilgilenen araştırmacılara yol göstermek açısından faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Girişimcilik ve Dijital Girişimcilik

Girişimcilik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik açıdan büyümelerini sağlayan faktörlerden biridir (Soluk, Kammerlander & Darwin, 2021: 1; Leong & ark., 2020: 1). Bir diğer ifadeyle bu kavram, hem mikro perspektifte ekonomik aktörlerin gelişmesine hem de makro çerçevede ulusal ekonomiye katkı sunar (Alsolamy, 2022: 1). Girişimcilik, işsizlik gibi önemli bir ekonomik sorunu yenilikçi ürün üretme veya hizmet sunumu yoluyla istihdam yaratarak çözüme etkilidir (Beliaeva & ark., 2019: 267). Diğer yandan girişimcilik, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi noktasında yenilikçilik, rekabet edilebilirlik ile istihdam yaratır (Alferaih, 2022: 1). Girişimcilik alt yapısının oluşmasında politika ve kültürün büyük etkisi vardır (McAdam, Crowley & Harrison, 2020: 913). Girişimcilik, birçok açıdan ekonomik gelişime, bölgesel kalkınmanın sağlanmasına fayda sunar.

Dijital teknolojilerin iş dünyasında kullanımının artması, girişimciliğin kolay bir şekilde gelişmesine ve önündeki engellerin kalkmasına yol açmıştır (Fossen & Sorgner, 2021: 548). Günümüzde girişimcilik, dijitalleşmenin de etkisiyle işletmelerin yeni iş fikirlerini internet gibi dijital mecralara aktarmasını sağlamıştır (Kraus & ark., 2019: 354). Dijital girişimcilik, teknolojik gelişmeler yoluyla dijital dönüşümü benimseyen işletmelerin uyguladığı bir girişimcilik modelidir (Hansen, 2019: 38). Dijital medya gibi iletişim teknolojilerinin işletmelerde yoğun bir şekilde kullanılması, dijital

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü,

girişimcilik olarak ifade edilmektedir (McAdam & ark., 2020: 349). Girişimciliğin dijital olarak gelişmesi, işletmelerin fiziksel olarak ilk kuruluma ayırdıkları yatırım harcama kalemlerini büyük oranda azaltmıştır.

Dijital Girişimciliğin Ortaya Çıkışı

Dijital girişimcilik, 90'lı yıllarda ortaya çıkmış bir girişimcilik çeşididir (Kollmann & ark., 2022: 15). İnternetin ve internet kullanımının sosyal bilişim teknolojisindeki hızlı gelişmelerle birlikte yaygınlaşması ve girişimde bulunmak isteyen işletmelerin karşısına çıkan yeni teknolojik fırsatlar, dijital girişimciliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ballı, 2020: 1058). Yapay zekâ, nesnelerin interneti, büyük veri, dijital girişimciliğin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Zhai vd., 2022: 2). Başka bir ifadeyle dijital girişimcilik; dijital yönetim bilgi sistemi, vatandaş kullanıcı, pazar ve girişimcilik bölümlerinden oluşan dijital platformlar aracılığıyla gelişir ve bu platformların etkinliği ölçüsünde de dijital işletmeler başarıya ulaşır (Sussan & Acs, 2017: 55; Li, Du & Yin, 2017: 4). Covid-19 salgınıyla birlikte dijital teknolojilerin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni fırsatlar, dijital girişimciliğin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Modgil & ark., 2022: 1). Sanayi 4.0'ın getirdiği hızlı teknolojik gelişim, girişimcilik faaliyetlerini dijital girişimcilik olarak dönüştürmüştür.

Dijital Ekonomi

Dijital girişimcilik, yasal regülasyonlara rağmen dijital ekonominin gelişimini ve yaygınlaşmasını sağlayan can damarıdır (Geissinger & ark., 2019: 887). Bu açıdan dijital ekonomi, sanayi devriminden bu yana iktisadi anlamda dijital girişimciliğin oluşmasına yol açan ana etkenlerden biridir (Zaheer, Breyer & Dumay, 2019: 1). Yeni ekonomi olarak adlandırılan dijital ekonominin, internet kullanımının yaygınlaşması ve kolaylaşmasıyla işletmelere uzun dönemde yararlı etkileri olacağı düşünülmektedir (Carlsson, 2004: 246). Dijital girişimciliğin temelini bu yeni ekonomik yaklaşım oluşturmaktadır.

Dijital Girişimciliğin Özellikleri

Dijitalleşmeyle birlikte işletmelerin sürdürülebilirliği açısından girişimcilerin yeni beceri ve yetenekler ile bilgi edinmelerinin önemi ortaya çıkmıştır (Hansen, 2019: 37). Dijital girişimcilerden girişimde bulunacakları alanlarla ilgili fırsatları görüp değerlendirmeleri, girişimcilik alanlarına sürdürülebilir yenilikler getirmeleri beklenir (Kraus & ark., 2019: 354). Dijital girişimcilerin temel özelliği; pazarlama, tanıtım ve dağıtım gibi temel işletmecilik fonksiyonlarını geleneksel yöntemler yerine bilgi işlem ile iletişim teknolojilerini kullanarak yapmasıdır (Ngoasong, 2018: 483). Dijital girişimciler, yapay zekâ aracılığıyla makine öğrenmesini girişimcilik faaliyetlerinin yönetilmesi ve yürütülmesinde yoğun olarak kullanmaktadır (Upadhyay, Upadhyay & Dwivedi, 2022: 1141). İşletme girişimciliği, bilgi girişimciliği ve kurumsal girişimcilik, dijital girişimciliğin özgün yanını yansıtmaktadır (Li & ark., 2017: 3). Dijital girişimciler; ürettikleri, pazarladıkları ürün veya hizmet kategorisine göre düşük orta ve uç girişimciler olarak sınıflandırılabilir (Grzeslo, 2020: 403). Dijital girişimcilerin iyi eğitim almış, genç, sosyal medya ağlarını etkin bir şekilde kullanan, karşılıklarına çıkan fırsatları değerlendiren özelliklere sahip olduğu belirtilmiştir (Delacroix, Parguel & Benoit-Moreau, 2019: 887). Bu girişimcilerin gelişmiş teknolojik iletişim araçlarını etkin ve verimli bir şekilde kullandığı söylenebilir.

Başarılı Girişimcilik Örnekleri

Başarılı dijital girişimciliğe örnek olarak Facebook, Microsoft, Google, Tweeter, Amazon, Netflix gibi sosyal medya, internet arama motoru, elektronik ticaret ve dijital platform devleri verilebilir (Zhai & ark., 2022: 2). Özellikle Google, akıllı cep telefonlarına yazılımlarını ücretsiz olarak yükleyebilme imkânı ile bu yazılımlar içinde reklamları yöneterek faaliyetlerini sürdürmektedir (Standing & Mattsson, 2018: 388). Bu dijital işletmeler, yapay zekânın da etkisiyle geleneksel iş dünyasının yanında insanların günlük yaşamında kullandığı iletişim şekillerini de tamamen

değiştirmiştir (Kraus & ark., 2019: 353). Netflix'in başarılı bir dijital girişimcilik örneği olması, fırsatları görerek odaklandığı pazara yönelik olarak duyarlı bir pazarlama stratejisi uygulamasına dayalıdır (Mier & Kohli, 2021: 195). Burada müşterilerin tercih ve zevklerini göze alarak içerik üreten yapay zekâ algoritmasına sahip olması etkili olmuştur (Smits & Nikdel, 2019: 27). Amazon gibi girişimci işletmeler, gelişmiş teknolojiden yararlanarak kitapları çevrimiçi mağazalarında online olarak satmaya başlamıştır (Battisti & Brem, 2020: 1780). Bu başarılı küresel dijital işletmeler, tüketicilerin davranış kalıplarını tamamıyla değiştirmiştir.

Dijital Girişimciliğin Yararları

Dijital girişimcilik, teknolojik platformlar üzerinde bulunan işletmelere telekonferans, e-posta gibi teknolojik olanaklardan yararlanmaları yönünden yararlıdır (Franco & ark., 2021: 273). Buna ilaveten sosyal medyanın kullanımı, açık inovasyon kaynaklı bu platformlarda yer alan dijital girişimcilerin faaliyetlerinde yararlıdır (Wilk & ark., 2021: 1902). Dijital platformlar üzerinde yer alan dijital girişimler; hız, kalite, düşük maliyet ve esneklik sayesinde işletmelerin müşterilerine dönük iletişim çabalarını desteklemektedir (Ballı, 2020: 1058). Diğer yandan bu girişimcilik modeli, teknoloji ile bilgi yönetiminin öneminin anlaşılmasını sağlamıştır (Rodrigues ve Franco, 2021: 2). Akıllı telefonlar ve bilgisayarlar aracılığıyla dijitalleşmenin hızlanması, işletmelere yeni fırsatlar yaratmış ve onları da etkilemiştir (Ladeira & ark., 2019: 1077). Dijital girişimcilik içinde yer alan girişimcilerin zamandan ve mekândan bağımsız olarak ortaya çıkarak, müşterilerinin taleplerine anlık ve hızlı olarak cevap verebilecek bir küresel iletişim kapasitesi ve yeteneği bulunmaktadır (Hansen, 2019: 38). Kobi işletmelerinin dijital girişimcilik faaliyetleriyle ilgilenmesi, teknolojik bilgi birikiminin ve iletişim becerilerinin bu işletmelerde artmasına yol açmaktadır (Franco & ark., 2021: 271). Dijital girişimcilik, yer ve zamandan bağımsız olması; hızlı, esnek ve müşteri isteklerinin anlık olarak karşılanabilmesi yönünden faydalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik, ekonomik kalkınma ve büyümeye katkı sunan faaliyetlerdendir. Bu faaliyetlerle bir yerde veya bölgede değişim, yenilik gerçekleşebilir. Bir anlamda değişimi ve inovasyonu sağlayan girişimcilik faaliyetleridir. Bu faaliyetler, günümüzde sanayi 4.0 ile birlikte teknolojide dijital dönüşümün yaygınlaşmasıyla dijital girişimcilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu girişimcilik çeşidi, 90'lı yıllarda gelişmesine rağmen Covid-19 salgınıyla birlikte yaygınlaşarak büyük bir ivme kazanmıştır. Dijital girişimcilik içerisinde bulunan işletmeler bir anlamda dijital ekonominin temelinde gelişmiştir. Dijital ekonomi, yeni ekonomi olarak adlandırılmakta olup bu yeni ekonomik modelin yararlarının kısa dönemden ziyade uzun vadede teknoloji aracılığıyla görüleceğinden literatürde söz edilmiştir. Bir başka ifadeyle uzun dönemde ortaya çıkacak bu yararlar, internet teknolojilerinin gelişimiyle sağlanmıştır. Bu yeni girişimcilik modelindeki girişimcilerin temel özellikleri incelendiğinde bu kişilerin genç, yenilikçi, değişim yanlısı, müşteri ve teknoloji odaklı bir düşünce yapısına sahip oldukları söylenebilir. Teknolojik gelişmeler, dijital girişimci işletmelere hız, esneklik, zamandan ve mekândan bağımsız olma, müşterilerle direkt olarak iletişim kurabilme özellikleri kazandırmıştır. Dijital girişimcilikte yer alan işletmeler, çevrimiçi hizmet verecek çeşitli platformlar üzerinde yer almaktadır. Müşterilerin istek ve ihtiyaçları, bu platformlar üzerinden açık kaynaklı inovasyon odaklı olarak dijital girişimci işletmeler tarafından anlık olarak karşılanmaktadır. Bu platformlar üzerinde Netflix, Amazon, Google ve Microsoft gibi başarılı dijital girişim örnekleri vardır. Bu girişimci işletmelerin temel özelliği, sosyal medya gibi iletişim araçlarını yapay zekâ teknolojileriyle entegre ve hızlı olarak etkin bir şekilde yönetebilmesidir. Müşteriler, bu girişimcilere akıllı telefonları üzerinden kolaylıkla ulaşabilmekte, talepleri ve isteklerine göre platform içerikleri güncellenebilmektedir.

Bu çalışma ele aldığı konu ile araştırma yöntemi açısından sınırlıdır. Bu çalışmada dijital girişimcilikle ilgili literatür araştırması yapmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede bu çalışmanın gelecekte

konuyla ilgilenen araştırmacılara yol gösterebileceği ve literatüre katkı sunabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alferaih, A. (2022). Starting a New Business? Assessing University Students' Intentions towards digital entrepreneurship in Saudi Arabia. *International Journal of Information Management Data Insights*, 2(2), 1-12. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jjime.2022.100087>.
- Alsolamy, M. (2022). Enhancing adaptation of digital entrepreneurship to consumers' online purchasing in the COVID-19 pandemic era. *Technology Analysis & Strategic Management*, 1-14. Doi: <https://doi.org/10.1080/09537325.2022.2110057>.
- Ballı, A. (2020). Digital entrepreneurship and digital entrepreneurship approach in Turkey: Ankara case. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1058-1071. Doi: <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.895>.
- Battisti, S., & Brem, A. (2020). Digital entrepreneurs in technology-based spinoffs: an analysis of hybrid value creation in retail public-private partnerships to tackle showrooming. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 36(10), 1780-1792. Doi: <https://doi.org/10.1108/JBIM-01-2020-0051>.
- Beliaeva, T., Ferasso, M., Kraus, S., & Damke, E. J. (2019). Dynamics of digital entrepreneurship and the innovation ecosystem: A multilevel perspective. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(2), 266-284. Doi: <https://doi.org/10.1108/IJEER-06-2019-0397>.
- Carlsson, B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not?. *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(3), 245-264. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2004.02.001>.
- Delacroix, E., Parguel, B., & Benoit-Moreau, F. (2019). Digital subsistence entrepreneurs on Facebook. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 887-899. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.06.018>.
- Du, W. D., & Mao, J. Y. (2018). Developing and maintaining clients' trust through institutional mechanisms in online service markets for digital entrepreneurs: A process model. *The Journal of Strategic Information Systems*, 27(4), 296-310. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2018.07.001>.
- Fossen, F. M., & Sorgner, A. (2021). Digitalization of work and entry into entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 125, 548-563. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.019>.
- Franco, M., Godinho, L., & Rodrigues, M. (2021). Exploring the influence of digital entrepreneurship on SME digitalization and management. *Small Enterprise Research*, 28(3), 269-292. Doi: <https://doi.org/10.1080/13215906.2021.1938651>.
- Geissinger, A., Laurell, C., Sandström, C., Eriksson, K., & Nykvist, R. (2019). Digital entrepreneurship and field conditions for institutional change—Investigating the enabling role of cities. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 877-886. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.06.019>.
- Grzeslo, J. (2020). A generation of bricoleurs: digital entrepreneurship in Kenya. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 16(4), Doi: <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-10-2019-0078>
- Hansen, B. (2019). The digital revolution—digital entrepreneurship and transformation in Beijing. *Small Enterprise Research*, 26(1), 36-54, Doi: <https://doi.org/10.1080/13215906.2019.1570321>.
- Kollmann, T., Kleine-Stegemann, L., de Cruppe, K., & Then-Bergh, C. (2022). Eras of digital entrepreneurship. *Business & Information Systems Engineering*, 64(1), 15-31. Doi: <https://doi.org/10.1007/s12599-021-00728-6>.

- Kraus, S., Palmer, C., Kailer, N., Kallinger, F. L., & Spitzer, J. (2019). Digital entrepreneurship: A research agenda on new business models for the twenty-first century. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(2), 353-375. Doi: <https://doi.org/10.1108/IJEBR-06-2018-0425>.
- Ladeira, M. J., Ferreira, F. A., Ferreira, J. J., Fang, W., Falcão, P. F., & Rosa, Á. A. (2019). Exploring the determinants of digital entrepreneurship using fuzzy cognitive maps. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 15(4), 1077-1101. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11365-019-00574-9>.
- Leong, C., Tan, F. T. C., Tan, B., & Faisal, F. (2020). The emancipatory potential of digital entrepreneurship: A study of financial technology-driven inclusive growth. *Information & Management*, 59, 1-13. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.im.2020.103384>.
- Li, W., Du, W., & Yin, J. (2017). Digital entrepreneurship ecosystem as a new form of organizing: the case of Zhongguancun. *Frontiers of Business Research in China*, 11(1), 1-21. Doi: <https://doi.org/10.1186/s11782-017-0004-8>
- McAdam, M., Crowley, C., & Harrison, R. T. (2020). Digital girl: Cyberfeminism and the emancipatory potential of digital entrepreneurship in emerging economies. *Small Business Economics*, 55(2), 349-362. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00301-2>.
- Mier, J., & Kohli, A. K. (2021). Netflix: reinvention across multiple time periods, reflections and directions for future research. *AMS Review*, 11(1), 194-205. Doi: <https://doi.org/10.1007/s13162-021-00197-w>.
- Modgil, S., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., Gupta, S., & Kamble, S. (2022). Has Covid-19 accelerated opportunities for digital entrepreneurship? An Indian perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121415>.
- Ngoasong, M. Z. (2018). Digital entrepreneurship in a resource-scarce context: A focus on entrepreneurial digital competencies. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 25(3), 483-500. Doi: <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2017-0014>.
- Rodrigues, M., & Franco, M. (2021). Digital entrepreneurship in local government: Case study in Municipality of Fundão, Portugal. *Sustainable Cities and Society*, 73, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.103115>.
- Smits, R., & Nikdel, E. W. (2019). Beyond Netflix and Amazon: MUBI and the curation of on-demand film. *Studies in European Cinema*, 16(1), 22-37. Doi: <https://doi.org/10.1080/17411548.2018.1554775>.
- Soluk, J., Kammerlander, N., & Darwin, S. (2021). Digital entrepreneurship in developing countries: The role of institutional voids. *Technological Forecasting and Social Change*, 170, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120876>.
- Standing, C., & Mattsson, J. (2018). “Fake it until you make it”: business model conceptualization in digital entrepreneurship. *Journal of Strategic Marketing*, 26(5), 385-399. Doi: <https://doi.org/10.1080/0965254X.2016.1240218>.
- Sussan, F., & Acs, Z. J. (2017). The digital entrepreneurial ecosystem. *Small Business Economics*, 49(1), 55-73. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11187-017-9867-5>.

- Toma, S. G., Grigore, A. M., & Marinescu, P. (2014). Economic development and entrepreneurship. *Procedia Economics and Finance*, 8, 436-443. Doi: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00111-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00111-7).
- Upadhyay, N., Upadhyay, S., & Dwivedi, Y. K. (2021). Theorizing artificial intelligence acceptance and digital entrepreneurship model. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 28(5), 1138-1166. Doi: <https://doi.org/10.1108/IJEER-01-2021-0052>.
- Wilk, V., Cripps, H., Capatina, A., Micu, A., & Micu, A. E. (2021). The state of digital entrepreneurship: a big data Leximancer analysis of social media activity. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 17(4), 1899-1916. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11365-020-00729-z>.
- Yang, J. Y., & Li, J. (2008). The development of entrepreneurship in China. *Asia Pacific Journal of Management*, 25(2), 335-359. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10490-007-9078-8>.
- Zaheer, H., Breyer, Y., & Dumay, J. (2019). Digital entrepreneurship: An interdisciplinary structured literature review and research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*, 148, 1-20. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119735>.
- Zhai, Y., Yang, K., Chen, L., Lin, H., Yu, M., & Jin, R. (2022). Digital entrepreneurship: global maps and trends of research. *Journal of Business & Industrial Marketing*, (ahead-of-print), 1-19. Doi: <https://doi.org/10.1108/JBIM-05-2021-0244>.

Grafik Materyallerin Eğitimdeki Yeri ve Önemi

Ahmet YILDIZ¹

Grafik Materyaller

Grafik materyaller iki boyutlu çizimlerdir. Grafik materyalleri öğretim öncesi, esnası ve sonrasında farklı amaçlarla kullanılabilir. Eğitim öncesinde öğrencilerin konuya yönelik hazırbulunuşluklarını ortaya çıkarmak (ön bilgi, kavram yanılgısı, bilgi eksikliği vb.); eğitim esnasında anlamlı öğrenmeye katkı sunmak; eğitim sonrası ise değerlendirme yapmak amacıyla kullanılabilir. Grafik materyaller öğrencilerin derse aktif olarak katılımlarını sağlamaktadır. En yaygın grafik materyallerini kavram haritası, kavram karikatürü, anlam çözümleme tablosu, Vee diyagramı, tanılayıcı dallanmış ağaç şeklinde sıralamak mümkündür.

Kavram Haritası

Kavram haritaları ilk defa Joseph Novak tarafından yürütülen bir araştırmada geliştirilmiş bir tekniktir (Novak & Gowin,1999). Kavram haritalarının dayanak noktası Ausubel'in anlamlı öğrenme teorisidir. Kavram haritaları diğer grafik materyallerde olduğu gibi öğrencilerin aktif katılımları sağlayarak anlamlı öğrenmeye katkı sunmaktadır. Kavram haritaları hem öğretimi gerçekleştirmede hem de öğretimi değerlendirmede kullanılabilir (Kılıç ve Sağlam, 2004). Kavram haritası, bir konuya ait kavramsal bütünlüğü, kavram ve kavramlar arası bilişsel bağlantıları gösteren iki boyutlu şemalardır (McGowen & Tall, 1999).

Kavram haritalarının (i) kavramlar, (ii) önermeler, (iii) hiyerarşik yapı ve (iv) çapraz bağlantılar olmak üzere 4 temel ögesi vardır (Novak, 1991). Bu ögeler, kavramları belli bir hiyerarşik yapı içerisinde sıralamaya ve kavramları birbiriyle ilişkilendirebilmeyi sağlar. Öğrenci tarafından düzenlenen kavram haritası incelenerek öğrencinin düşünme süreçlerini incelenebilir. Ayrıca, öğrencinin öğrenmede zorlandığı konular tespit edilip düzeltilebilir (Çağlayan, 2006).

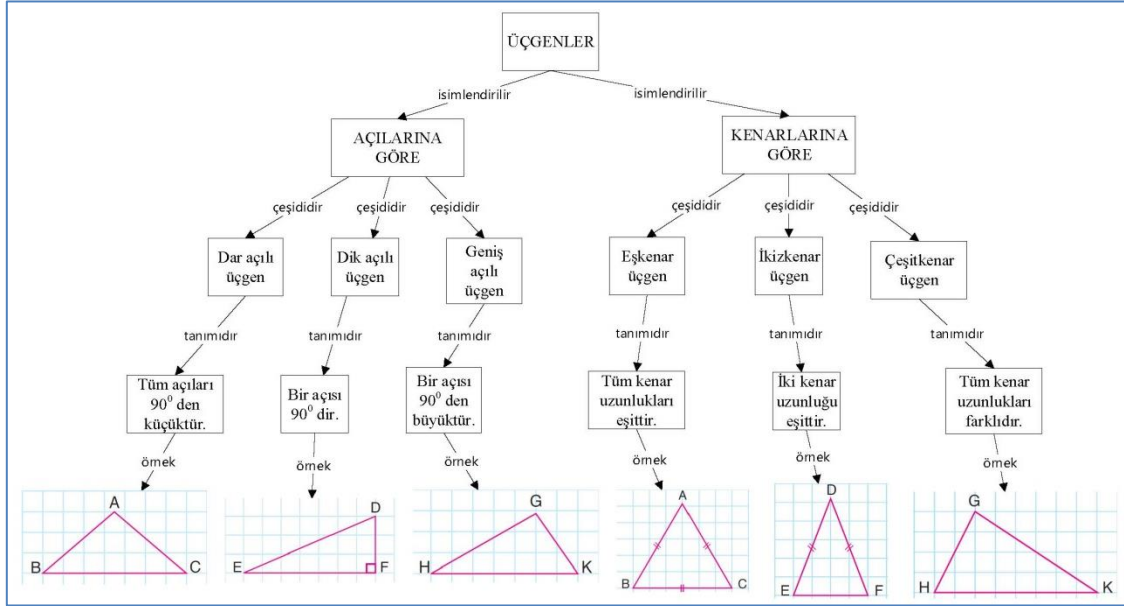
Kavram haritaları, kavramların dizilimine göre hiyerarşik, örümcek ve balık kılıcı biçimlerinde tasarlanabilir.

Hiyerarşik kavram haritası: Genel kavramdan başlanarak özele doğru bir sıralamanın yapıldığı aynı kapsayıcılığa sahip kavramların ise aynı hizada yerleştirildiği kavram haritalarıdır. Matematik dersi için örnek bir hiyerarşik kavram haritası Şekil 1'de yer almaktadır.

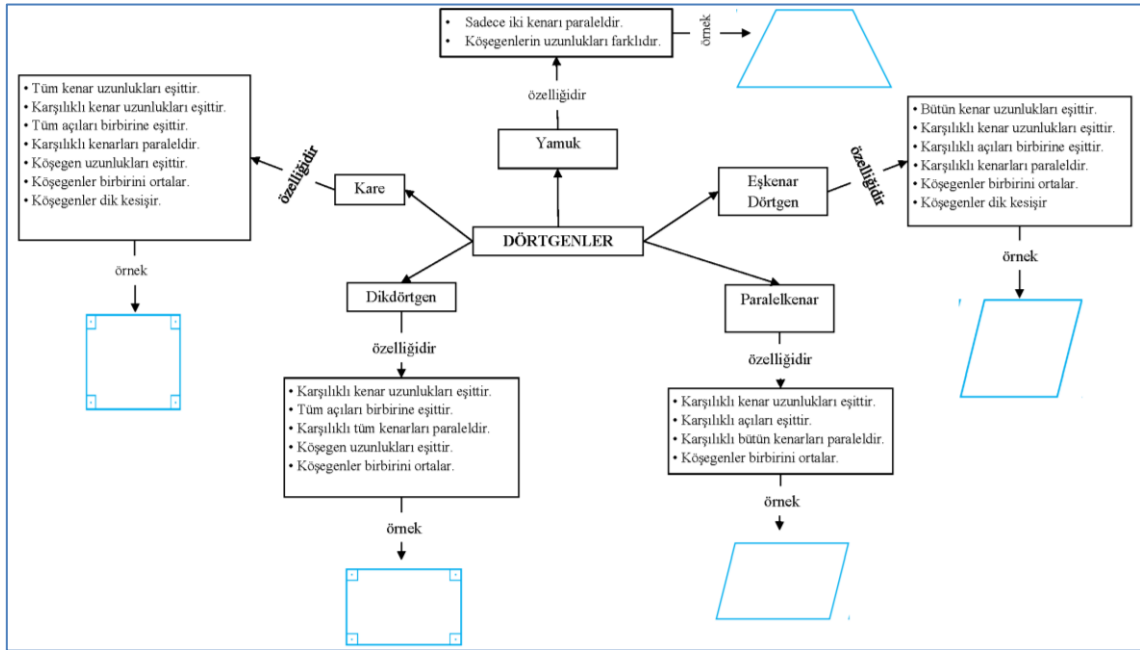
¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ahmetyildiz58@gmail.com

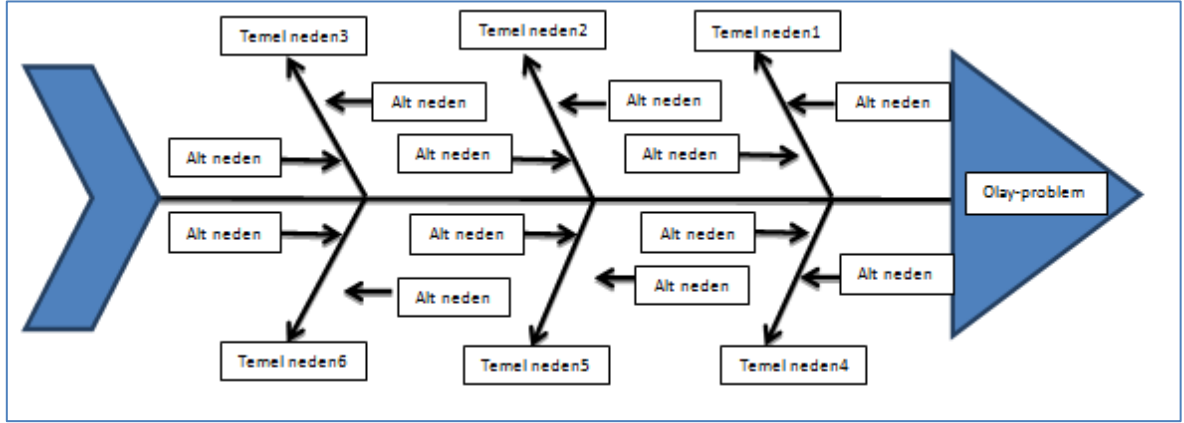
Şekil 1. Hiyerarşik Kavram Haritası

Örümcek kavram haritası: Genel kavramın merkezde olduğu, diğer kavramların ise dallar halinde genel kavramdan ayrıldığı çizimlerdir. Matematik dersi için örnek bir örümcek kavram haritası Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Örümcek Kavram Haritası

Balık kılıçığı kavram haritası: Kılıçığın bir tarafında olaylara yer verilirken diğer tarafında da bu olayların nedenlerinin belirtildiği çizimlerdir. Böylelikle karmaşık bir olayın neden ve sonuçları birlikte açıklanmaktadır. Şekil 3'te balık kılıçığı kavram haritası örneği yer almaktadır.

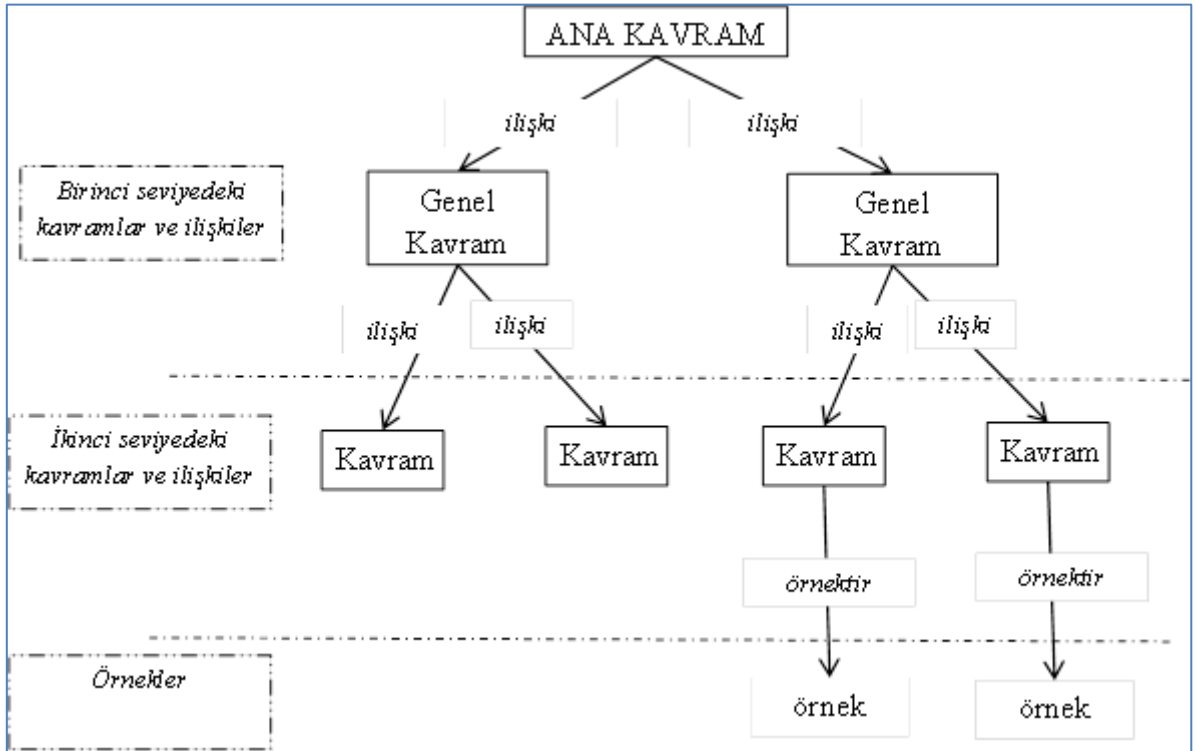

Şekil 3. Balık Kılıçığı Kavram Haritası

Etkin bir kavram haritasının oluşturulmasında aşağıdaki adımlar takip edilebilir (Novak & Govin, 1999);

- ✓ İlgili konuya ait kavramlar belirlenip listelenir.
- ✓ Kavramlar arasındaki ilişkiler ve genellemeler belirlenip listelenir.
- ✓ Konuyla ilişkili örnekler belirlenir.
- ✓ Kavramlar aralarındaki ilişki gözetilerek hiyerarşik şekilde sıralanır. Bu sıralama kapsayıcılık dikkate alınarak genelden özele doğru yapılır. Kavramlar birden fazla kullanılmaz.
- ✓ Kavramlar kutu veya çember içine alınır.
- ✓ Kavramlar arasındaki ilişkiler çizgiler ile gösterilir. Bu çizgilerin üzerine de kavramlar arasındaki ilişkiyi belirten 1-2 kelimelik önergeler yazılır.
- ✓ Konuya ait örneklere ise okun üzerine "örnektir" ibaresi yazılarak alt kısımda yer verilir. Örnekler daire içerisine alınmaz.

Yukardaki adımlar dikkate alınarak oluşturulan bir kavram haritasının kavram haritası Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Kavram Haritasının Kavram Haritası

Kavram Karikatürleri

Kavram karikatürleri, öğrenenleri hem eğlendirmeyi hem de bildiklerini sorgulamalarını sağlayan çizimlerdir. Kavram karikatürlerinde bilimsel konulara alternatif fikirler sunan karakterlerin birbirleri ile tartıştığı çizimler yer almaktadır. Kavram karikatürlerinde taşlama, ince alay ya da abartı bulunmamaktadır. Kavram karikatürlerinde bir kavrama ait olası kavram yanlışları karikatürlerden yararlanılarak resmedilir (Uğurel ve Yıldız, 2008).

Kavram karikatürlerinin odağında yapılandırmacı yaklaşım yer almaktadır. Kavram karikatürleri, öğrencilerin ilgi ve dikkatlerini çekmek, onları öğrenmeye teşvik etmek ve sınıfta bir tartışma ortamı oluşturmak için kullanılabilir (Yıldız, 2008). Kavram karikatürleri en başta görme duyusuna hitap ettiği için öğrencilerin ilgisini çekebilmektedir. Yapılan görselleştirmeler karmaşık, zor ve soyut olan kavramların daha kolay ve kalıcı anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Korucu, 2009).

Kavram karikatürlerinde bilimsel kavramlar günlük olaylarla ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme, tek bir karakterin kullanılması yanlış anlaşılmalara yol açabileceğinden bilimsel kavram hakkında konuşan, düşünen ya da tartışan üç ya da daha fazla karakterin diyalogu şeklindeki çizimlerle gerçekleştirilir. Bu karakterlerden biri ya da bir kaç bilimsel olarak doğru olan düşüncüyü savunurken diğerleri de kavram yanlışlığı içeren düşünceleri savunurlar (Yıldız, 2008).

Keogh, Naylor ve Wilson (1998), kavram karikatürlerinin aşağıdaki özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir;

- ✓ Okuryazarlık becerisi sınırlı öğrencinin de kolayca anlayabileceği kısa metinlere yer verilmelidir.
- ✓ Bilimsel kavramlar günlük hayatla ilişkilendirilebilir olmalıdır.
- ✓ Üç ya da daha fazla karakter yer almalıdır.
- ✓ Karakterlerin savunduğu alternatif fikirlerden en az biri bilimsel olarak kabul edilen görüş, diğerleri ise olası kavram yanlışlığı içeren görüşler olmalıdır.
- ✓ Öğrencilerin çizimlere bakarak hemen doğru cevabı veremeyeceği şekilde alternatif fikirler birbirine eşit statüde verilmelidir.

Yukardaki özelliklere sahip olan kavram karikatürleri, doğru bilgiler ile yanlış bilgileri bir arada vererek doğruları pekiştirici yanlışları da engelleyici etki gösterir (Küçük ve Demir, 2008).

Kavram karikatürleri dersin giriş bölümünde öğrencilerin dikkatlerini çekmek ve ön bilgilerini harekete geçirmek; konunun öğretimi esnasında öğrencilerin etkin katılımını sağlamak; dersin son bölümünde ise konunun özetini yapmak ve öğrenilenleri değerlendirmek için kullanılabilir. Tüm bu süreçlerde ana amaç öğrencileri eğlendirmek değildir. Amaç soyut, karmaşık ve anlaşılması zor kavramların düşündürülerek öğretilmesidir (Dabell, 2008).

Bir öğretmen kavram karikatürünü hazırlamadan önce öğrencilerin sahip olabilecekleri olası kavram yanlışlarını incelemeli ve bu kavram yanlışlarını ortaya çıkaracak şekilde kavram karikatürlerini hazırlamalıdır. Ders esnasında kullanırken de öğrencilerin farklı alternatif düşüncelerini açıklayabilecekleri ve bu düşüncelerin kolaylıkla tartışılacakları ortamı onlara sunmalıdır (Kabapınar, 2005).

Dabell (2008), kavram karikatürlerinin sınıf ortamında kullanırken dikkat edilmesi gerekenleri şu şekilde belirtmiştir;

- ✓ Doğru düşüncelerle birlikte olası kavram yanlışlığı içeren alternatif düşünceler de incelenmelidir.
- ✓ Her bir alternatif düşünce için ayrı ayrı grup tartışmaları yapılmalıdır.

- ✓ Bu tartışmaların sonucunda bir fikir birliğine varılmalıdır.
- ✓ Gruplar fikirlerini diğer gruplarla da paylaşmalıdır.

Kavram karikatürü oluştururken takip edilmesi gereken bazı adımlar vardır. Dabell (2008) ve Keogh ve Naylor (1999)' ın belirledikleri bu adımlar aşağıda yer almaktadır;

- ✓ Öğrencilerin yaygın bir şekilde kavram yanlışlığına sahip olduğu bir konu belirlenir.
- ✓ Belirlenen konu hakkında öğrencilerin sahip olabilecekleri alternatif fikirler belirlenir. Bu fikirlerden en az biri bilimsel olarak doğru kabul edilen görüş olurken diğerleri de olası kavram yanlışlığı içeren görüşler olmalıdır.
- ✓ Alternatif fikirler karakterlerin konuşma balonlarına birbirine eşit statüde olacak şekilde yazılır. İstenirse öğrencilerin kendi düşüncelerini de yazabilecekleri boş balonu olan karakterler de eklenebilir. Karakterlere isim verilebilir.
- ✓ Öğrencinin kavram karikatüründeki karakterlerin düşüncelerine katılıp katılmadığını nedenleri ile belirtebilecekleri bir bölüm eklenir.

Bu adımlara göre oluşturulan kavram karikatürü prototipi Şekil 5'te yer almaktadır.

4 arkadaş bir konu hakkında tartışıyorlar. Siz de kavram karikatüründeki bilgileri dikkate alarak aşağıdaki tabloyu doldurunuz.

Karakterlerin düşüncelerine katılıp katılmadığını nedenleriyle beraber açıklayınız		
Karakter	Düşüncesine katılıp/katılmadığını	Neden
Karakter1		
Karakter2		
Karakter3		
Karakter4		

Sıra arkadaşınla fikir alışverişinde bulun. Fikir alışverişinden sonra fikrin değişti mi? Nedenleri ile birlikte açıklayınız.

Şekil 5. Kavram Karikatürü Prototipi

Anlam Çözümleme Tablosu

Anlam çözümleme tabloları (AÇT), kavramların veya nesnelerin özelliklerinin sınıflandırıldığı iki boyutlu grafik materyaldir. AÇT'nin bir boyutunda kavramlar veya nesneler bulunurken diğer boyutunda kavramlara veya nesnelere ait özellikler bulunmaktadır (Gemici, 2008).

AÇT temel olarak karmaşık terminolojiye sahip herhangi bir konuya ait kavramların öğretilmesinde kullanılan bir stratejidir. AÇT kavramların ve bu kavramlara ait özelliklerin

karmaşıklığını en aza indirerek anlamlı kavram gelişimini sağlama, öğrencilerin yanlış anlamalarını tespit edip giderme ve öğrenmeleri değerlendirme aracı olarak kullanılabilir (Karlı, 2015).

AÇT yardımıyla kavramların benzerliklerini ve farklılıklarını bir arada gören öğrenciler kavramlar arasındaki ilişkileri analiz edebilme ve özelliklerini tartışabilme imkanı bulmuş olurlar. Tartışma boyunca öğrenciler kavramların benzerliklerini, farklılıklarını ve aralarındaki hiyerarşik yapıyı görmeye teşvik edilmiş olurlar. Böylece öğrenciler kavramlar arasındaki ilişkileri görme ve önemli kavramlara hakim olma yeterliği kazanmış olurlar.

AÇT kullanan öğrenci öğrendiği sözcüklerin anlamlarını önceden öğrendiği sözcüklerle bağlayarak kavram gelişimini gerçekleştirmiş olur. AÇT, ayrıca kavramların tanımlayıcı veya ayırt edici özelliklerinin öğrenilmesinde de etkili bir araç olarak kullanılabilir. Kavram ile ilgili öğrencilerin ön bilgilerini harekete geçiren AÇT öğrencilerin öğrenecekleri konuya daha fazla ilgi duymalarını da sağlar.

AÇT kullanarak kavramları ifade eden öğrenciler kavramlar arası ilişkileri görme ve kendi bilgilerini yapılandırma fırsatını bulmuş olurlar. Böylece öğrencinin kavram bilgisinde bir eksiklik, yanlışlık veya yanlış varsa ortaya çıkmış olur. Gerçekleştirilen tartışmalar neticesinde öğrencinin yanlış veya kavram yanlışlığı ortadan kaldırılmış olur.

Etkili bir AÇT hazırlamak için aşağıdaki adımlar takip edilebilir;

1. *Adım, Konunun Belirlenmesi:* AÇT, en büyük etkiyi ortak özelliği fazla olan kavram grupları içeren konular üzerinde çalışılırken gösterir. Öncelikle konuya ve amaca karar verilip aşağıdaki soruların cevaplandırılması gerekir;

- ✓ Konu öğrencilerin hazırbulunuşluklarına uygun mu?
- ✓ Konu detaylı bir açıklama gerektirir mi?
- ✓ Amaç ön bilgileri kontrol etmek mi ya da öğrenmeleri gözden geçirmek mi?

Örneğin konu “*Geometrik Şekiller*” olsun.

2. *Adım, Kavramların ve Özelliklerin Belirlenmesi:* Konu ile ilgili kavramlar ve kavramların özellikleri öğretmen tarafından daha önceden belirlenebileceği gibi öğrencilerle beyin fırtınası yapılarak da belirlenebilir. İlgili konuya ait kavramların ve özelliklerin ne olduğu öğrencilere sorularak bir liste hazırlamak öğrencileri de sürecin içine katmak açısından oldukça faydalıdır.

Örneğin; öğrencilere “*Geometrik Şekiller*” denildiğinde akıllarına gelen kavramların ve bu kavramların özelliklerinin neler olduğu sorulur ve öğrenci cevapları bir liste haline getirilir. Örnek liste aşağıdaki gibi olabilir;

Kavramlar: Çember, Daire, Üçgen, Dikdörtgen, Beşgen, Çokgen, Yamuk, Eşkenar Dörtgen, Altıgen, Kare, Düzgün çokgen, Paralelkenar

Özellikler:

- ✓ Kenarları doğru parçasıdır.
- ✓ Kenar uzunlukları birbirine eşittir.
- ✓ İç açılarının ölçüsü birbirine eşittir.
- ✓ İç açılarının toplamı 180^0 ’dir.
- ✓ Dış açılarının ölçüsü birbirine eşittir.
- ✓ Dış açılarının toplamı 360^0 ’dir.
- ✓ Çevresi hesaplanabilir.

- ✓ Alanı hesaplanabilir.
- ✓ Köşegeni vardır.
- ✓ Köşegen uzunlukları birbirine eşittir.

3. Adım, Tablonun Oluşturulması: Kavramlar ve özelliklerini bir bütün halinde gösteren tablo oluşturulur. Tablonun birinci sütununa kavramları, birinci satırına da bu kavramlara ait özellikleri yazılır. Öğrencilerin de tabloya kavram ya da özellik ekleyebilmeleri için boş hücreler bırakılabilir.

Şekil 6'da "Geometrik Şekiller" konusuna ait kavramlar ve özellikleri ile ilgili örnek bir AÇT yer almaktadır.

KAVRAMLAR	ÖZELLİKLER													
	KENARLARI DOĞRU PARÇASIDIR													
	KENAR UZUNLUKLARI BİRBİRİNE EŞİTTİR													
	İÇ AÇILARININ ÖLÇÜSÜ BİRBİRİNE EŞİTTİR													
	İÇ AÇILARININ TOPLAMI 180 DERECEDİR													
	DIŞ AÇILARININ ÖLÇÜSÜ BİRBİRİNE EŞİTTİR													
	DIŞ AÇILARININ TOPLAMI 360 DERECEDİR													
	ÇEVRESİ HESAPLANABİLİR													
	ALANI HESAPLANABİLİR													
	KÖŞGENİ VARDIR													
	KÖŞEĞENL UZUNLUKLARI BİRBİRİNE EŞİTTİR													
ÇEMBER														
DAİRE														
ÜÇGEN														
DİKDÖRTGEN														
BEŞGEN														
ÇOKGEN														
YAMUK														
EŞKENAR DÖRTGEN														
ALTIGEN														
KARE														
DÜZGÜN ÇOKGEN														
PARALELKENAR														

Şekil 6. "Geometrik Şekiller" ile İlgili AÇT

AÇT aktivitelerinin sınıfta uygulanması birbirini takip eden dört aşamadan oluşmaktadır;

Birinci Aşama: Bu aşama hazırlık ve tanıtım aşamasıdır. Tartışmaların en verimli şekilde yapılmasına imkân sunma amacıyla heterojen gruplar oluşturulmalıdır. Gruplar oluşturulduktan sonra yapılacak AÇT etkinliği hakkında öğrenciler bilgilendirilir. Tablo daha önceden öğretmen tarafından oluşturulmuş ise öğrencilere dağıtılır. Eğer oluşturulmamış ise öğrencilerle beyin fırtınası yapılarak tablo oluşturulur.

İkinci Aşama: Bu aşama tablonun doldurulduğu aşamadır. Öğrencilerden bireysel olarak tabloyu incelemeleri sağlanır. Eğer varsa konuyla ilgili olmayan kavram ya da özelliği tablodan çıkarmaları aynı şekilde varsa ilgili konuya ait eksik olan diğer kavramları ve özellikleri tabloya eklemeleri istenir. Öğrencilerden kavram ile özellik arasındaki ilişkiyi çeşitli sembollerle belirtmeleri istenir. Hangi ilişkinin ne tür bir sembole belirtilebileceği öğrencilere açıklanır. Örneğin;

- ✓ Pozitif ilişki var ise "+" (artı) sembolü,
- ✓ Negatif ilişki var ise "-" (eksi) sembolü,

- ✓ Herhangi bir ilişki yok ise “0” (sıfır) sembolü,
- ✓ Mevcut bilgilerle herhangi bir ilişki kurulamıyor ise “?” (soru işareti) sembolü kullanılabilir.

Üçüncü Aşama: Bu aşamada öğrencilerin düşünceleri bir tartışma ortamı düzenlenerek incelenir. Öğrencilerin seçimleri hususunda detaylı düşüncelerini sağlamak; yaptıkları seçimlerin nedenleri ve kavramlar arasındaki ilişkiler hakkında ne düşündüklerini bilmek öğretmenler için önemlidir. Bu durum AÇT'nin başarısı için hayati önem taşımaktadır. Öğrencilerin seçimlerini mantıklı açıklamalarını sağlayabilmek için çeşitli sorular sorulabilir;

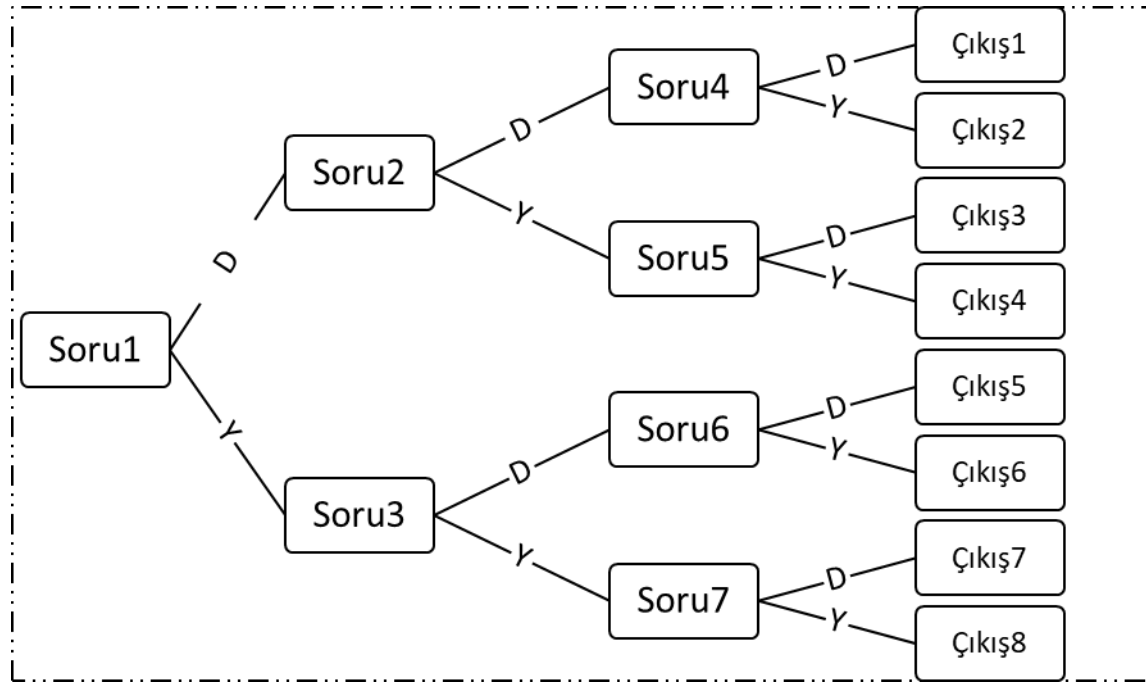
- ✓ Niçin “+”, “-“, “0” ya da “?” sembolünü seçtin?
- ✓ Kavramlar ve özellikleri arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar görüyorsun?
- ✓ Tabloyu analiz ederek konumuz ile ilgili nasıl bir genelleme yapabilirsin?

Dördüncü Aşama: Son aşama özet yapma aşamasıdır. Tabloyu oluşturup tartışma yaptıktan sonra öğrencinin buldukları ile ilgili bir özet metin yazmaları faydalı olabilir. Tamamlanmış bir AÇT kavramlar ve özellikleri hakkında detaylı bilgiyi görsel olarak gözler önüne serer. Bu da öğrencilerin konuyu daha net özetlemelerine imkan sağlar.

Tanılayıcı Dallanmış Ağaç

Tanılayıcı dallanmış ağaç [TDA], bir konuda öğrencilerin neyi bildiklerini ve bilmediklerini ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan bir tekniktir. TDA, bir konuyla ilgili genelden ayrıntıya doğru gidecek şekilde doğru ve yanlış önerme ifadelerinin yer aldığı bir tekniktir. Öğrencilerden bu önermelerden seçimler yaparak doğru sonuca ulaşmaları istenmektedir (Çepni ve Çil, 2009).

TDA'ya yönelik 7 soruluk bir prototip Şekil 7'de yer almaktadır.

Şekil 7. Tanılayıcı Dallanmış Ağaç Prototipi

Şekil 7'de toplam 7 soru yer almaktadır. Öğrenci yapacağı seçimler neticesinde 8 farklı çıkışa ulaşabilir. Şekil 7'deki TDA devam ettirilerek 15 soru ve 16 çıkış noktası oluşturulabilir.

TDA'da yer alan sorular, aynı konuyla ilgili genelden özele, somuttan soyuta ve kolaydan zora olacak şekilde aşamalı bir biçimde yerleştirilir. Bu nedenle sorular ve cevaplar birbirleriyle bağlantılıdır

ve seçilen her bir doğru/yanlış kararı bir sonraki seçimi de etkiler (Tay ve Öcal, 2008; Yaman ve Karamustafaoğlu, 2005).

TDA kullanılarak kavram yanlışları tespit edilmek isteniyor ise; çıkış noktasına ulaşan öğrencinin vermiş olduğu cevaplardan doğru olanlara 1, yanlış olanlara 0 verilerek toplam puan hesaplanır. Öğrencinin çıkışa ulaşırken verdiği doğru cevapların puanı toplanarak toplam puan elde edilir. Öğrencinin doğru cevabı şans eseri bulma oranı düşüktür. Öğrencinin kaçınıcı çıkışa ulaştığı incelenerek yapmış olduğu yanlışlar ortaya çıkarılıp öğrenme ortamları buna göre yeniden düzenlenebilir (Çepni, 2009; Şenel, 2008).

Polat'a (2011) göre TDA'nın avantajları şu şekildedir;

- ✓ Öğrencilerin ön bilgileri ortaya çıkarılabilir.
- ✓ Öğrencilerin önermeleri dikkatle takip ederek öğrenmeleri sağlanabilir.
- ✓ Öğrencilerin eksik ya da yanlış öğrenmelerinin ortaya çıkarılmasını sağlayabilir.
- ✓ Öğrencilerin kavram yanlışlarının tespit edilip giderilmesini sağlayabilir.
- ✓ Öğrenci çıkışa ulaşmadan yanlış karar verdiğinin farkına varıp önceki sorulara geri dönüş yapabilir.

TDA'nın dezavantajları ise Polat (2011)'a göre şu şekildedir;

- ✓ Soruların birbiriyle ilişkili olması, ilk defa TDA hazırlayan öğretmen için zor olabilir.
- ✓ Çok düşük bir ihtimal de olsa öğrencilerin şans eseri doğru cevapları bulabilir.
- ✓ Öğrenciler bazı önermelere gereken önemi vermeyebilir.
- ✓ Analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerinin ölçülmesinde eksik kalabilir.

TDA hazırlanırken takip edilmesi gereken adımları vardır. Kocaarslan (2012)' a göre TDA bu adımlar aşağıdaki gibidir:

- ✓ İlgili dersin öğretim programı ve ders kitapları incelenir.
- ✓ Öğrencilerin kavram yanlışlığına sahip olduğu konular, kazanımlar belirlenir.
- ✓ Konu ve kazanım ile ilgili 7 ya da 15 adet doğru/yanlış şeklindeki sorular beklenir. Soruların kapsayıcılığı ve zorluk seviyesinin birbirinden farklı olmasına dikkat edilir.
- ✓ Sorular genelden özele, somuttan soyuta ve kolaydan zora olacak şekilde ağaç diyagramına yerleştirilir.
- ✓ Diyagramın çıkışları da belirlenerek TDA tamamlanır.
- ✓ Öğrencilere TDA'nın kullanımına yönelik bir yönerge hazırlanır.

KAYNAKÇA

- Çağlayan, Ç. (2006). Sekizinci sınıf fen bilgisi dersi genetik ünitesinin öğretiminde kavram haritalarının kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve kavram kazanmalarına etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Çepni, S. (2009). Araştırma ve proje çalışmalarına giriş. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çepni, S. & Çil, E. (2009). Fen ve teknoloji programı (tanıma, planlama, uygulama ve SBS'yle ilişkilendirme) ilköğretim 1. ve 2. kademe öğretmen el kitabı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dabell, J. (2008). Using concept cartoons. *Mathematics Teaching Incorporating Micromath*, 209, 34-37.
- Gemici, Ö. (2008). Fen ve teknoloji eğitiminde kavram öğretimi. Ö. Taşkın (Editör). *Fen ve teknoloji öğretiminde yeni yaklaşımlar* (s. 126-147). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kabapınar, F. (2003). Oluşturmacı fen öğretimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Keogh, B. & Naylor, S. (1999). Concept cartoons, teaching and learning inscience: An evaluation. *International Journal of Science Education*, 21(4),431-446.
- Keogh, B., Naylor, S. & Wilson, C. (1998). Concept cartoons: A newperspective on physics education. *Physics Education*, 33(4), 219-224.
- Kılıç, D., & Sağlam, N., (2004). Biyoloji eğitiminde kavram haritalarının öğrenme başarısına ve kalıcılığına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 27.
- Kocaarslan, M. (2012). Tanılayıcı dallanmış ağaç tekniği ve ilköğretim 5. sınıf fen ve teknoloji dersi maddenin değişimi ve tanınması adlı ünite de kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 269-279.
- Korucu, S. (2009). Çokgenler konusunda karikatür ve bilgisayar destekli öğretim yöntemlerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Küçük, A. & Demir, B., (2009). İlköğretim 6-8. sınıflarda matematik öğretiminde karşılaşılan bazı kavram yanlışları üzerine bir çalışma. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 97-112.
- McMcGowen, M. & Tall, D, (1999). Concept maps and schematic diagrams as devices for documanting the growth of mathematical knowledge, *Mathematics Education Research Center*, 34.
- Novak, J.D. (1991). Clarify with concept maps: a tool for students and teachers alike, *The Science Teacher*, 58(7), s 45-49.
- Novak, J.D. & Gowin, D.B. (1999). *Leaning how to learn*. Printed in the United State of America Typeset in Galliard.
- Polat, B. (2011). Vee diyagramı, tanılayıcı dallanmış ağaç ve kavram haritalarının matematik dersine yönelik tutum ile başarıya etkileri ve bu araçlara yönelik öğretmen görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenel, T. (2008). Fen ve teknoloji öğretmenleri için alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine yönelik bir hizmet içi eğitim programının etkililiğinin araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Tay, B. & Öcal, A. (2008). Özel öğretim yöntemleriyle Sosyal Bilgiler öğretimi. Ankara: Pegem A Yayıncılık

Uğurel, I. & Moralı, S. (2006). Karikatürler ve matematik öğretiminde kullanımı. Üç Aylık Milli Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, 170, 32-47.

Yaman, S., Karamustafaoglu, S., & Karamustafaoglu, O. (2005). İlköğretimde fen ve teknoloji öğretimi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldız, İ. (2008). Kavram karikatürlerinin kavram yanlışlarının tespitinde ve giderilmesinde kullanılması: düzgün dairesel hareket. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Öğretmen Adaylarının Kaynaştırmaya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

Ali ÇETİN¹
Ersin ELMACI²

Giriş

Günümüzde özel gereksinimli birey sayısındaki artış, çevresel nedenlere, tıp alanındaki gelişmelerin bazı sağlık problemleri ile doğan bebeklerin yaşatılmaları, artan trafiğe bağlı olarak meydana gelen kazaların artması gibi nedenlere bağlanabilir. Avrupa Birliği ve Türkiye verilerine göre dünya üzerindeki insanların yaklaşık % 15'i (1 milyar) özel gereksinimli bireylerden oluşmaktadır (EyDer, 2022). Türkiye'de ise bu oran toplam nüfusun %6,9 unu (yaklaşık 5 milyon) oluşturmaktadır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021). Ancak bazı kaynaklarda bu oranın Türkiye'de %13 (yaklaşık 6,5 milyon) olduğu belirtilmektedir (Batu, Kırcaali İftar; 2007).

Özel gereksinimli bireyler Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre gelişimsel ve bireysel farklılıkları olan bireyler olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2006). MEB tarafından yapılan bu tanıma göre, bu bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama amaçlı uygun mekan ve ortamlarda eğitimler yapılmaktadır. Alan yazında yapılan tanıma göre ise özel eğitim özel gereksinimli bireylerin yetersizliklerini azaltacak, onların eğitimlerini sağlayacak ve bu bireylerin topluma entegre edilmesine olanak vermek şeklinde belirtilmektedir (Güleryüz, 2014; Ataman, 2003).

Özel gereksinimli bireylerin de aynı yaş grubundaki normal bireyler ile aynı veya yakın eğitim hizmetlerinden en iyi şekilde faydalanma hakları vardır. Ancak bu bireylerin eğitim ortamları normal bireylerin eğitim ortamları ile farklılıklar göstermektedir (Batu, Kırcaali İftar & Uzuner, 2000). Özel gereksinimli bireyler için oluşturulan ortamlar arasında çeşitlilik vardır. Bu çeşitlilik bireylerin ihtiyaçlarına göre yarı zamanlı/tam zamanlı/ kaynak oda destekli kaynaştırma, özel sınıf, gündüzlü ve yatılı özel okul şeklinde olmaktadır (Batu, Kırcaali İftar; 2007). Ortamlar arasında, kaynaştırma eğitimi olarak bilinen ve normal sınıflarda sunulan eğitim ortamı olarak tanımlanan model giderek yaygınlaşmaktadır (Batu, Kırcaali İftar & Uzuner, 2000). Bu durum özel gereksinimli öğrencilerin mümkün olduğunca akranları ile birlikte eğitim almalarını sağlamaktadır. Kaynaştırma eğitim modeli ile ilgili olarak MEB tarafından 2006 yılındaki Özel Eğitim Hizmetleri yönetmeliği ile hüküm oluşturulmuş, 2012 ve 2018 yıllarında aynı yönetmelikte güncellemeler yapılmıştır.

Kaynaştırma eğitimi, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi normal okul ortamında, okulda bulunan eğitsel ve fiziksel olanaklar değiştirilmeden özel gereksinimi olan öğrencilerin eğitim alabilmeleridir. Türkiye'de eğitsel tanılama sonucuna göre hafif düzeyde engelli olarak tanımlanan bireyler okul ortamlarında ve eğitsel faaliyetlerde küçük değişikliklerin yapılması ile birlikte kaynaştırma öğrencisi olarak okula devam etmektedirler (MEB, 2013).

---

¹ Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1174-6997

² Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0003-2265-2002

Özel eğitim kurum ve okullarının yapısı ve öğrenci sayıları ile ilgili düzenleme MEB (2012) tarafından yapılmıştır. Kaynaştırma eğitimi bu tür okullarda özel gereksinime ihtiyaç duyan öğrenciler ile ihtiyaç duymayan öğrencilerin bir arada eğitim almaları şeklinde olabileceği gibi, bu okullarda özel gereksinimli öğrenciler için özel sınıfların açılması şeklinde de olabilir. Aynı yönetmelikte bir arada oluşturulacak sınıf ortamları için olabilecek en fazla öğrenci sayısı okul öncesi 14, ilköğretim ve ortaöğretim için 20 şeklinde belirlenmiştir.

Kaynaştırma eğitiminde başarı, bu eğitimi alan özel gereksinimli bireylerin kendilerine sağlanan ortamda özel eğitim ve normal eğitim uygulamalarını yeterli düzeyde alıp almamalarına bağlıdır. Özel gereksinimli öğrenciler için oluşturulacak hizmetlerin yeterli düzeyde sağlanması, bu bireyler için ihtiyaç duyulan koşulların sağlanması, uygun eğitim içeriklerinin oluşturulması ve onlar için ortamlarda değişiklik yapılması ile mümkündür. Kaynaştırma/bütünleştirme eğitim uygulamalarının başarıyla uygulanabilmelerinde gerekli olan unsurlar ise öğretmenler, okul idaresi, normal gelişim gösteren öğrenciler ve aileleri, özel gereksinimli öğrenciler ve aileleri, fiziksel ortam, destek özel eğitim hizmetleri ve ek hizmetlerdir (Batu, Kırcaali İftar; 2007).

Kaynaştırma sürecinde başarı sağlayan öğelerin başında gelen öğretmenlerin tutumlarının kaynaştırma eğitim sürecini ve sonucunu büyük ölçüde etkilediği ortaya çıkmıştır (Avramidis, Bayliss, Burden; 2000). Bu nedenle kaynaştırmanın bu gelişen etkisiyle beraber, genel ve özel eğitimcilerden oluşan tüm öğretmenler sınıflarında öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını giderecek bilgi ve beceri unsurlarına sahip olmanın dışında, birçok eğitimsel ihtiyacı olan ve çeşitlilik gösteren öğrencilerin kaynaştırılmalarına ilişkin pozitif tutuma da sahip olmak zorundadırlar (Jobling ve Moni; 2004). Sınıf öğretmeninin kaynaştırmaya pozitif bir tutumla yaklaşması diğer öğrencilerinde özel gereksinimli öğrencilere yaklaşımını etkileyecektir. Öğretmen özel gereksinimli öğrenciye karşı istekli ve olumlu tutum içerisindeyse, diğer öğrencilerde onlara karşı olumlu ve istekli olabileceklerdir. Örneğin sınıfta tekerlekli sandalye ile bulunması gereken bir öğrenciye öğretmenin yaklaşımı olumlu ise, diğer öğrenciler onun sandalyesini iterek ona destek olacaktırlar. Bu sayede ona akran desteği vermiş olurlar ama bu bile özel gereksinimli öğrencinin sınıfa tam anlamıyla adapte olması ve sınıfın bir parçası gibi düşünmesi için yeterli olmayabilir. Dolayısıyla, öğretmenin özel gereksinimli öğrenciye karşı olumlu ve kabul eder bir tutum içinde olması; kendisi, normal gelişim gösteren öğrenciler ve kaynaştırma öğrencileri açısından çok büyük önem taşımaktadır (Batu, Kırcaali İftar; 2007). Diğer bir deyişle, öğretmenlerin tutumları kritik derecede önemlidir ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının devamlı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Ramazanoğlu & Kıdımın, 2018; Shade & Stewart, 2001). Bu gereklilik sebebiyle mevcut araştırmada, fen bilimleri ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşleri çeşitli değişkenlere göre incelenerek karşılaştırılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; fen bilimleri ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerini çeşitli değişkenlere göre belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

Fen Bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde;

- a) Bölümlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?
- b) Cinsiyete göre anlamlı farklılık var mıdır?
- c) Sınıf seviyesine göre anlamlı farklılık var mıdır?
- d) Özel gereksinimli tanıdıklarının olup olmamasına göre anlamlı farklılık var mıdır?
- e) Özel eğitim deneyimlerinin olup olmamasına göre anlamlı farklılık var mıdır?

- f) Özel eğitim deneyimleri varsa deneyim dönemlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?
- g) Özel eğitim deneyimleri varsa hangi özel gereksinimli grupları ile deneyimlerinin olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?
- h) Özel eğitimle ilgili eğitim alıp almamalarına göre anlamlı farklılık var mıdır?
- ı) Kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi verilip verilmemesi fikirlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada fen bilgisi ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimleme olayların, olguların, objelerin ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye çalışır (Karasar, 2005). Betimlemeli çalışmalar bir durumu aydınlatmak, durumla ilgili standartlara uygun değerlendirmeler yapmak ve varsa olaylar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için yürütülür (Çepni, 2005). Betimsel araştırmalarda araştırmacı olgulara müdahale etmediği için doğal ve toplumsal durumları kontrol etme veya etkileme kaygısı yoktur (Sönmez, Alacapınar, 2016).

Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmaya 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Siirt'te bir devlet üniversitenin eğitim fakültesindeki fen bilgisi ve Sınıf öğretmenliği bölümlerinde öğrenim görmekte olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan toplam 236 öğretmen adayı katılmıştır.

Çalışma grubunun araştırma problemlerindeki değişkenlere göre dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Değişkenlere Göre Dağılımları

Değişken	Grup	f	%
Bölüm	Fen Bilimleri	92	39,0
	Sınıf Öğretmenliği	144	61,0
Cinsiyet	Kadın	143	60,6
	Erkek	93	39,4
Sınıf Seviyesi	1. Sınıf	69	29,2
	2. Sınıf	45	19,1
	3. Sınıf	44	18,6
	4. Sınıf	78	33,1
Özel Gereksinimli Tanıdık	Evet	99	41,9
	Hayır	137	58,1
Özel Eğitim Deneyimi	Evet	100	42,4
	Hayır	136	57,6
Deneyim Dönemleri	Deneyim yok	136	57,6
	Okul öncesi	7	3,0
	İlköğretim	23	9,7
	Ortaöğretim	43	18,2
Yükseköğretim	Yükseköğretim	27	11,4
	Evet	52	22,0
	Hayır	183	77,5
	Bütünleştirme eğitimi verilmeli mi?	Evet	208
Hayır		27	11,4

Tablo 1 incelendiğinde araştırma fen bilimleri (f:92 ; %39,0) ve sınıf öğretmenliği (f:144: %61,0) bölümlerinden toplam 236 öğretmen adayı ile yapılmıştır. Çalışma grubunun %60,6 sı kadın (f:143) ve %39,4 ü erkek (f:93)tir. 1. Sınıflar çalışma grubunun %29,2 (f:69)’sini, 2. Sınıflar %19,1 (f:45)’ini, 3. Sınıflar %18,6 (f:44)’sını ve 4. Sınıflar %33,1 (f:78) ‘ini oluşturmaktadır. Çalışma grubunun %41,9 unun (f:99) özel gereksinimli tanıdığı varken %58,1 inin (f:137) tanıdığı yoktur. Özel gereksinimli tanıdıklarına benzer şekilde %42,4 ünün (f:100) özel eğitim deneyimi olmuşken %57,6 sının (f:136) deneyimi olmamıştır. Deneyim dönemlerine bakıldığında en fazla denetimin ortaöğretim (f:43; %18,2) döneminde olduğu görülmektedir. Çalışma grubunun %22,0 sinin eğitim almış, %77,5 i eğitim almamıştır. %88,1’i (f:208) bütünleştirme eğitiminin alınması gerekliliğini düşünürken, %11,4 ü (f:27) bu eğitimin verilmesini gerekli görmemektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacı kapsamında kullanılan ölçme aracı: Fen bilgisi öğretmen adayları ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitime yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla; Antonak ve Larivee tarafından geliştirilen, Kırcaali-İftar (1996) tarafından Türkçeye uyarlanan “Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeği”dir. Araştırmada kullanılan tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Özbaba (2000) tarafından gerçekleştirilmiş, test-tekrar teste dayalı güvenilirlik sonucu 0,97 olarak bulunmuştur. Araştırmada ölçeğin cronbach alpha iç tutarlık katsayısı ise 0.60 olarak bulunmuştur.

Kaynaştırmaya ilişkin görüşler ölçeği 6 tanesi olumsuz 14 tanesi olumlu ifade olmak üzere 20 adet 5li Likert tipte maddeden oluşturulmuştur. Ölçekte “Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler”, “Sınıf Öğretmeninin Yeterliliğine İlişkin Görüşler”, “Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler”, “Engelli Öğrencinin Yeterliliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler ve “Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler” olmak üzere 5 alt boyut vardır. Bu boyutlardaki ilgili madde numaraları ve alınabilecek min ve max puanlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Kaynaştırmaya İlişkin Boyutlar Ölçeği Alt Boyutları

Alt Boyut	İlgili Maddeler	Min.	Max.
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	4, 5, 7, 8, 12, 14, 18, 19	8	40
Sınıf Öğretmeninin Yeterliliğine İlişkin Görüşler	9, 15, 17	3	15
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	2, 3, 13, 16, 20	5	25
Engelli Öğrencinin Yeterliliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	1 ve 6	2	10
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	10 ve 11	2	10
Toplam		20	100

Verilerin Analizi ve Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Araştırmada “Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeği”nden elde edilen verilerinin analizi SPSS 21 istatistik programı ile yapılmıştır. Fen bilgisi ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitime karşı tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunup bulunmadığını tespit etmek için kullanılacak istatistiksel yönetime karar vermek amacı ile normallik testi yapılmıştır.

Tablo 3. Normallik Test Sonuçları

	n	X	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	236	25,50	3,41	-,353	1,057
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	236	7,60	2,27	,059	-,288
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	236	19,31	3,57	-1,293	1,547
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	236	5,88	1,62	-,173	-,427
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	236	7,61	1,81	-,558	-,138

Normallik test sonuçlarında çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1,5 ile +1,5 aralığında kalması verilerin normal dağılım sergilediğini göstermektedir (Tabachnick and Fidell,2013). Tablo 3 incelendiğinde verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle verilerin analizinde iki grup arasındaki farkı t-testi, ikiden fazla grup durumunda Tek Yönlü ANOVA testi kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde fen bilgisi ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarına uygulanan “Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeği”nin analizi sonuçlarına yer verilmektedir. Araştırmanın alt problemlerine göre düzenlenen bulgular aşağıda yer almaktadır.

a) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde bölümlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 4. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Bölümlere Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	p
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Fen	92	25,36	3,16	-,493	234	,623
	Sınıf	144	25,58	3,57			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Fen	92	8,22	2,03	3,399	234	,001*
	Sınıf	144	7,21	2,34			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Fen	92	18,40	3,42	-3,188	234	,002*
	Sınıf	144	19,90	3,57			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Fen	92	6,07	1,77	1,392	234	,165
	Sınıf	144	5,76	1,52			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Fen	92	6,92	1,79	-4,821	234	,000*
	Sınıf	144	8,04	1,71			
Toplam	Fen	92	64,97	7,37	-1,537	234	,126
	Sınıf	144	66,49	7,48			

* p<0.05

Tablo 4 incelendiğinde “sınıf öğretmeninin yeterliğine”, “kaynaştırmanın yararlarına” ve “kaynaştırmanın olumsuz etkisine” ilişkin görüşlerde anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. “Sınıf öğretmenin yeterliğine” ilişkin görüşlerde bu farkın fen bilgisi bölümü lehine, “kaynaştırmanın

yararları” ve “kaynaştırmanın olumsuz etkisine” ilişkin görüşlerde sınıf öğretmenliği öğretmen adayına lehine olduğu anlaşılmaktadır.

b) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde cinsiyete göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 5. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Cinsiyete Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Kadın	143	25,48	3,54	-,074	234	,941
	Erkek	93	25,51	3,20			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Kadın	143	7,41	2,09	-1,590	234	,113
	Erkek	93	7,89	2,52			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Kadın	143	19,62	3,24	1,650	234	,100
	Erkek	93	18,83	4,02			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Kadın	143	5,86	1,56	-,166	234	,868
	Erkek	93	5,90	1,73			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Kadın	143	7,80	1,62	2,093	234	,037*
	Erkek	93	7,30	2,05			
Toplam	Kadın	143	66,18	7,34	,741	234	,459
	Erkek	93	65,45	7,64			

* p<0.05

Tablo 5 incelendiğinde “kaynaştırmanın olumsuz etkilerine ilişkin görüşlerde” kadın öğretmen adayları lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Diğer alt boyut ve toplam puanları arasında cinsiyete göre anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

c) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde sınıf seviyesine göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 6. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Sınıf Seviyesine Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					F	df	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	1.Sınıf	69	25,91	3,42	1,813	235	,146
	2. Sınıf	45	24,87	3,93			
	3. Sınıf	44	26,18	3,41			
	4. Sınıf	78	25,10	3,00			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	1.Sınıf	69	7,06	2,01	3,186	235	,025
	2. Sınıf	45	8,20	2,83			

	3. Sınıf	44	7,30	2,14			
	4. Sınıf	78	7,91	2,11			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	1.Sınıf	69	19,29	3,33	1,194	235	,313
	2. Sınıf	45	19,62	3,80			
	3. Sınıf	44	19,98	3,27			
	4.Sınıf	78	18,78	3,80			
	1.Sınıf	69	5,84	1,49			
2. Sınıf	45	6,09	1,69				
3. Sınıf	44	5,55	1,49				
4.Sınıf	78	5,99	1,77				
1.Sınıf	69	7,86	1,57	2,588	235	,054	
2. Sınıf	45	7,31	2,11				
3. Sınıf	44	8,07	1,50				
4.Sınıf	78	7,29	1,94				
1.Sınıf	69	65,96	6,79				,685
2. Sınıf	45	66,09	8,71				
3. Sınıf	44	67,07	6,19				
4.Sınıf	78	65,08	7,92				

* p<0.05

Tablo 6 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının sınıf seviyelerine göre “sınıf öğretmenin yeterliğine ilişkin görüşler” de 1. ve 2. sınıflar arasında 2. Sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer alt boyut ve toplam puanları arasında sınıf seviyelerine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

d) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde özel gereksinimli tanıdıklarının olup olmamasına göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 7. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Özel Gereksinimli Tanıdıkları Olup Olmasına Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Evet	99	25,63	3,22	0,499	234	0,618
	Hayır	137	25,40	3,55			
Sınıf Öğretmenin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Evet	99	7,43	2,28	-0,961	234	0,337
	Hayır	137	7,72	2,27			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Evet	99	19,56	3,40	0,883	234	0,378
	Hayır	137	19,14	3,70			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Evet	99	5,95	1,62	0,547	234	0,585
	Hayır	137	5,83	1,63			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Evet	99	8,04	1,66	3,182	234	0,002*
	Hayır	137	7,29	1,87			
Toplam	Evet	99	66,61	6,67	1,241	234	0,216
	Hayır	137	65,39	7,96			

* p<0.05

Tablo 7 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarından “kaynaştırmanın olumsuz etkisine ilişkin görüşler”de özel gereksinimli tanıdıkları olanlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer alt boyut ve toplam puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

e) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde özel eğitim deneyimlerinin olup olmamasına göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 8. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Özel Eğitim Deneyimlerinin Olup Olmamasına Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Evet	100	25,01	3,50	-1,861	233	0,064
	Hayır	135	25,84	3,32			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Evet	100	7,59	2,34	-0,058	233	0,954
	Hayır	135	7,61	2,24			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Evet	100	18,86	3,64	-1,664	233	0,097
	Hayır	135	19,64	3,52			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Evet	100	5,96	1,74	0,640	233	0,523
	Hayır	135	5,82	1,54			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Evet	100	7,49	1,85	-0,827	233	0,409
	Hayır	135	7,69	1,80			
Toplam	Evet	100	64,91	8,05	-1,730	233	0,085
	Hayır	135	66,61	6,95			

* p<0.05

Tablo 8 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının özel eğitim deneyimlerinin olup olmamasına göre kaynaştırmaya ilişkin görüşleri bağımsız gruplar için t testi sonuçları arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

f) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde özel eğitim deneyimleri varsa deneyim dönemlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 9. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Deneyim Dönemlerine Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					F	df	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Okul öncesi	7	26,29	4,19	2,067	235	0,086
	İlköğretim	23	25,52	3,23			
	Ortaöğretim	43	25,23	3,94			
	Yükseköğretim	27	23,89	2,56			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Okul öncesi	7	8,71	3,40	0,631	235	0,641
	İlköğretim	23	7,22	2,15			
	Ortaöğretim	43	7,70	2,40			
	Yükseköğretim	27	7,44	2,14			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Okul öncesi	7	19,71	3,55	1,153	235	0,333
	İlköğretim	23	18,09	3,65			
	Ortaöğretim	43	18,88	3,57			
	Yükseköğretim	27	19,26	3,85			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Okul öncesi	7	6,00	1,83	0,960	235	0,430
	İlköğretim	23	5,78	1,68			
	Ortaöğretim	43	5,74	1,84			
	Yükseköğretim	27	6,44	1,60			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Okul öncesi	7	7,43	1,40	0,406	235	0,804
	İlköğretim	23	7,39	1,80			
	Ortaöğretim	43	7,37	2,00			
	Yükseköğretim	27	7,78	1,80			
Toplam	Okul öncesi	7	68,14	6,18	1,181	235	0,320
	İlköğretim	23	64,00	7,27			
	Ortaöğretim	43	64,93	8,98			
	Yükseköğretim	27	64,81	7,73			

* p<0.05

Tablo 9 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının deneyim dönemlerine göre kaynaştırmaya ilişkin görüşleri tek yönlü ANOVA sonuçları arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

g) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde özel eğitim deneyimleri varsa hangi özel gereksinimli grupları ile deneyimlerinin olduğuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 10. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Hangi Özel Gereksinimli Gruplar İle Deneyimlerinin Olduğuna Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					F	df	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Deneyim yok	121	25,95	3,20	1,922	235	0,078
	Konuşma engelli	15	23,87	4,17			
	İşitme engelli	15	24,47	2,07			
	Zihinsel engelli	33	25,91	3,52			
	Ortopedik engelli	11	26,36	3,14			
	Görme engelli	9	24,33	2,50			
	Diğer	32	24,63	4,13			

Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Deneyim yok	121	7,52	2,24	0,734	235	0,623
	Konuşma engelli	15	8,27	2,63			
	İşitme engelli	15	8,47	2,13			
	Zihinsel engelli	33	7,27	2,60			
	Ortopedik engelli	11	7,55	2,11			
	Görme engelli	9	7,33	1,87			
	Diğer	32	7,63	2,12			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Deneyim yok	121	19,96	3,23	4,281	235	0,000*
	Konuşma engelli	15	16,87	5,10			
	İşitme engelli	15	20,47	2,33			
	Zihinsel engelli	33	18,94	3,92			
	Ortopedik engelli	11	20,00	3,07			
	Görme engelli	9	20,33	2,24			
	Diğer	32	17,34	3,54			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Deneyim yok	121	5,79	1,53	1,133	235	0,344
	Konuşma engelli	15	6,00	2,30			
	İşitme engelli	15	6,67	1,50			
	Zihinsel engelli	33	5,94	1,64			
	Ortopedik engelli	11	5,82	1,72			
	Görme engelli	9	6,56	1,24			
	Diğer	32	5,56	1,70			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Deneyim yok	121	7,82	1,72	0,762	235	0,601
	Konuşma engelli	15	7,60	1,92			
	İşitme engelli	15	7,47	2,13			
	Zihinsel engelli	33	7,27	1,92			
	Ortopedik engelli	11	7,73	1,90			
	Görme engelli	9	7,56	1,67			
	Diğer	32	7,19	1,93			
Toplam	Deneyim yok	121	67,04	6,25	2,500	235	0,023*
	Konuşma engelli	15	62,60	12,36			
	İşitme engelli	15	67,53	4,52			
	Zihinsel engelli	33	65,33	8,26			
	Ortopedik engelli	11	67,45	5,35			
	Görme engelli	9	66,11	4,83			
	Diğer	32	62,34	8,98			

* p<0.05

Tablo 10 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarından “kaynaştırmanın yararlarına ilişkin görüşler”de deneyimi yok olanlar ile konuşma engelli deneyimi olanlara arasında deneyimi yok olanlar lehine ve toplam puanlarda deneyimi yok olanlar ile diğer grup arasında gene deneyimi yok olanlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer alt boyut ve toplam puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

h) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde özel eğitimle ilgili eğitim alıp almamalarına göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 11. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Özel Eğitimle İlgili Eğitim Alıp Almamalarına Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Evet	52	25,27	3,10	-0,526	233	0,600
	Hayır	183	25,55	3,51			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Evet	52	7,81	2,38	0,744	233	0,457
	Hayır	183	7,54	2,25			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Evet	52	18,88	3,47	-0,98	233	0,328
	Hayır	183	19,44	3,62			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Evet	52	5,88	1,82	-0,002	233	0,998
	Hayır	183	5,89	1,57			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Evet	52	6,96	2,05	-2,93	233	0,004*
	Hayır	183	7,79	1,71			
Toplam	Evet	52	64,81	6,80	-1,189	233	0,236
	Hayır	183	66,20	7,64			

* p<0.05

Tablo 11 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarından “kaynaştırmanın olumsuz etkilerine ilişkin görüşler”de özel eğitimle ilgili eğitim alanlar ile almayanlar arasında eğitim almayanlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer alt boyut ve toplam puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

ı) Fen bilimleri ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinde kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi verilip verilmemesi fikirlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 12. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Öğretmen Adaylarının Kaynaştırma/ Bütünleştirme Eğitimi Verilip Verilmemesi Fikirlerine Göre Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	P
Sınıf Kontrolü ve Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler	Evet	208	25,48	3,49	-0,054	233	0,957
	Hayır	27	25,52	2,82			
Sınıf Öğretmeninin Yeterliğine İlişkin Görüşler	Evet	208	7,54	2,29	-1,06	233	0,290
	Hayır	27	8,04	2,16			
Kaynaştırmanın Yararlarına İlişkin Görüşler	Evet	208	19,45	3,53	1,683	233	0,094
	Hayır	27	18,22	3,90			
Engelli Öğrencinin Yeterliği ve Kaynaştırmanın Faydasına İlişkin Görüşler	Evet	208	5,94	1,61	1,484	233	0,139
	Hayır	27	5,44	1,76			
Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisine İlişkin Görüşler	Evet	208	7,59	1,83	-0,301	233	0,764
	Hayır	27	7,70	1,79			
Toplam	Evet	208	66,00	7,64	0,705	233	0,481
	Hayır	27	64,93	5,97			

* p<0.05

Tablo 12 incelendiğinde fen bilgisi ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi verilip verilmemesi fikirlerine göre t-testi sonuçları arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada fen bilimleri ve sınıf öğretmeni öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenlere göre belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların bölüm, cinsiyet ve sınıf seviyesi değişkenlerinin yanında özel gereksinimli tanındıklarının ve deneyimlerinin olup olmaması, özel eğitimle ilgili eğitim alıp almaları ve kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi verilip verilmemesi fikirleri araştırılmıştır. Çalışmaya Siirt ilindeki eğitim fakültesinden 236 öğretmen adayı katılmıştır.

Katılımcıların bölümlerine ilişkin bulgular sonucunda fen bilgisi öğretmen adaylarının sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarından sınıf öğretmenin yeterliliği konusunda anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Bu sonuçtan fen bilgisi öğretmen adaylarının sınıf öğretmenlerine göre öğretmenlerin yeteneklerinin özel gereksinimli bireylerle ilgilenmek için yeterli olduğu, gerekli bilgi ve beceriye sahip oldukları ve öğretmenlerin diğer öğrencilere gösterdiği sabıra göre özel gereksinimli öğrenciler için daha fazla sabır göstermelerine gerek olmadığı çıkarılabilir. Kaynaştırmanın yararları ve olumsuz etkilerine ilişkin görüşlerde de sınıf öğretmenliği öğretmen adayları anlamlı farklılık göstermiştir. Bu da öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitimi ile özel gereksinimli öğrencilere daha yararlı olunabileceği ama bu eğitimlerin özel gereksinimli öğrencilerin bağımsızlık kazanmalarına fayda sağlamayacağı şeklinde yorumlanabilir. Mertoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada da derslere göre öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşleri arasında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ellins ve Porter (2005) te de fen bilimleri öğretmenlerinin diğer branşlara göre daha az olumlu görüş bildirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazın ve bu araştırma sonuçlarına göre fen bilgisi öğretmen adaylarına ek çalışmalar yapılarak kaynaştırma eğitiminin yararları ve olumsuz etkileri üzerinde durulabilir.

Kaynaştırmaya ilişkin görüşlerin cinsiyet değişkenine ilişkin bulgular incelendiğinde kadın öğretmen adaylarının kaynaştırmanın olumsuz etkilerine ilişkin görüşlerinde erkek öğretmen adaylarına göre anlamlı farklılık oluşturdukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum kadın öğretmen adaylarının sınıfta özel gereksinimli öğrenci bulunmasının öğrencilerin aralarındaki farklılıkları kabul etmelerinde ve özel gereksinimli öğrencilerin bağımsızlık kazanmalarına katkı sağlamayacağı şeklinde düşündüklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuç kadın öğretmen adaylarının kaynaştırmaya daha olumlu yaklaştıklarına ilişkin araştırma sonuçları ile (Eichinger, Rizzo ve Sirotnik, 1991) ters düşmektedir. Özbuğutu ve Elmacı (2022) fen bilgisi öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada da cinsiyet açısından kaynaştırma/bütünleştirme eğitime yönelik yeterlilikleri arasında anlamlı farklılık bulamamıştır. Kadın ve erkeler arasındaki farklılıkların derinlemesine inceleneceği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaştırmaya ilişkin görüşlerde sınıf seviyesine göre yapılan incelemede 2. Sınıflar ile 1. Sınıflar arasında 2. Sınıflar lehine sınıf öğretmenin yeterliliğine ilişkin görüşlerde anlamlı farklılık bulunmuştur. 2. Sınıf öğrencilerinin eğitim derslerini almaya başlamış olmaları bu duruma neden olmuş olabilir. Daha sonrasında 3. ve 4. Sınıflarda bu durumun tekrar eski haline dönmesi verilen eğitimin kesilmesi şeklinde yorumlanabilir. Alan yazında bu bulguyu destekleyecek veya çürütecek bulguya rastlanmamış olması öğretmen adayları ile yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Kaynaştırmaya ilişkin görüşlerde özel gereksinimli tanıdıkları olup olmamasına göre yapılan incelemede kaynaştırmanın olumsuz etkisine ilişkin görüşlerde özel gereksinimli tanıdıkları olanlar lehinde anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum özel gereksinimli birey tanıdığı olanların verilen kaynaştırma eğitiminin bireyin sınıf ortamına adapte olamayışını ve sınıf içerisindeki özel gereksinimli öğrencinin bağımsız hareket etme konusunda yeterli düzeyde gelişim göstermediği şeklinde düşündüklerini ortaya koymaktadır. Özel gereksinimli öğrenciler ile bir arada bulunmak doğrudan kaynaştırmaya ilişkin görüşü olumluya çevirmek için yeterli değildir, burada bu birlikteliğin içeriği ve kalitesi ön plana çıkmaktadır (Yellin, Yellin, Claypool, Mokhtari, Carr, Latiker, Risley & Szabo, 2003). Özel gereksinimli öğrencilerin sınıflarında normal öğrenciler ile birlikte kaliteli ve onların eğitim seviyesine uygun içerikler ile derslerin işlenmesi ve hatta bu konuda ders içeriklerinin hazırlanması yerinde olacaktır.

Kaynaştırmaya ilişkin görüşlerde öğretmen adaylarının özel eğitim deneyimlerinin olup olmamasına ve deneyim dönemlerine göre anlamlı farklılıklar olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çetin (2020) ve Mertoğlu (2018) de benzer şekilde ailesinde özel gereksinimli birey bulunan ve bulunmayan yani özel eğitim deneyimi olan ve olmayanlar arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kaynaştırmaya ilişkin görüşlerde eğitim alıp/almama ve kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi verilir/verilmemesine göre fıkirlere göre anlamlı farklılık bulunmamıştır. Benzer Akalın (2015) de sınıf yönetimi, özel eğitim veya kaynaştırma dersi alıp almamanın öğretmen adaylarının sınıf yönetimine ilişkin bilgi düzeylerini artırdığını ancak bunu sınıf ortamına yansıtamadıklarını dolayısıyla bu durumun sonuçları çok fazla değiştirmedğini bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akalın, S. (2015). Kaynaştırma sınıfı öğretmenlerinin sınıf yönetimine ilişkin görüşleri ve gereksinimleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 16 (3), 235-236.
- Ataman, A. (2003). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. Ankara:Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Avramidis E, Bayliss P, Burden R (2000). A survey into mainstream teachers' attitudes towards the inclusion of children with special education needs in the ordinary school in one local education authority. *Educational Psychology*; 20(2): 191-212.
- Batu, S. & Kırcaali-İftar, G. (2006). *Kaynaştırma* (3. baskı). Ankara: Kök.
- Batu, S., Kırcaali İftar, G. & Uzuner, Y., (2000). Özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırıldığı bir kız meslek lisesindeki öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüş ve önerileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(02).
- Çepni, S. (2005). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Üçyol
- Çetin, M. (2020). *Öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitime yönelik görüşlerinin ve yeterlik düzeylerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eichinger, J., Rizzo, T. & Sirotnik, B. (1991). Changing attitudes toward people with disabilities, *Teacher Education and Special Education*, 14, 121–126.
- Ellins, J. & Porter, J. (2005). Departmental difficulties in attitudes to special educational needs in the secondary school. *British Journal of Special Education*, 32, 188–195.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni* Temmuz, 2021, s6.
- EyDer, (2022). *Sayılarla Dünya'da ve Türkiye'de Engellilik, Erişim Tarihi*, Erişim tarihi: 13.12.2022. <https://ey-der.com/ana-sayfa/turkiye-ve-dunyada-engelliler/>
- Güleryüz, B. (2014). *Sınıf Öğretmenlerinin ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Kaynaştırma Eğitime İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Jobling, A., and Moni. K.B. (2004). I never imagined I'd have to teach these children: Providing authentic learning experiences for secondary preservice teachers in teaching students with special needs. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education* 32: 5–22.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. 15. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kırcaali-İftar, G. (1996). Kaynaştırmaya ilişkin görüşler ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması (Araştırma raporu). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- MEB. (2006). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. Erişim Tarihi: 01.11.2022. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_08/27113614_ozelegitim21temmuz2012.doc
- MEB. (2012) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2012). Erişim Tarihi: 01.11.2022. https://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/mevzuat/Ozel_Egitim_Hizmetleri_Yonetmeligi_son.pdf
- MEB (2013). *Birlikte Başarıyoruz Bütünleştirme Kapsamında Eğitim Uygulamaları Öğretmen Kalavuz Kitabı*. Ankara. MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- MEB. (2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 07.07.2018 Tarih ve 30471 Sayılı Resmî Gazete. Erişim Tarihi: 01.11.2022.

https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonet_meligi_07072018.pdf

Mertoğlu, H. (2018). Öğretmen Adaylarının Kaynaştırmaya İlişkin Tutumlarının Öğretim Stilleri Ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi* , (14) , 127-152 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kesitakademi/issue/59827/864187>

Özbaba, N. (2000). Okul Öncesi Eğitimcilerin Ve Ailelerinin Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar İle Normal Çocukların Entegrasyonuna (Kaynaştırılmasına) Karşı Tutumları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, EğitimBilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özbuğutu, E. & Elmacı, E. (2022). Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Kaynaştırma/Bütünleştirme Eğitimine Yönelik Yeterlilikleri ve Görüşleri / Examination of the Competencies of Science Teachers about Inclusive Education and Determination of Their Opinions . *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* , 13 (5) , 178-203 . DOI: 10.19160/e-ijer.1148519.

Ramazanoglu, M. & Kızıman, E. (2018). Farklı Branşlardaki Öğretmen Adaylarının İnternet Bağımlılıklarının İncelenmesi, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(24), 1515-1526. DOI:<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.520>

Shade, R. A., & Stewart, R. (2001). General education and special education preservice teachers' attitudes toward inclusion. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 46(1), 37-41.

Sönmez, V.& Alacapınar, F. G.(2016). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı

Tabachnick, B. G. And Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston, Pearson.

Yellin, P.G., Yellin, D., Claypool, P.L., Mokhtari, K., Carr, R., Latiker, T., Risley, L., & Szabo, S. (2003). I'm not sure I can handle the kids, especially, the, uh, you know special ed kids, *Action in Teacher Education*, 25 (1), 14-19.

Bir Rönesans Stoacısı: Montaigne

Ali ÖZGAN¹

Stoa Düşüncesine Genel Bakış

Milattan Önce üçüncü yüzyıla kadar geçmişi götürülebilen Stoacılık düşüncesi, doğaya uygun yaşamayı savunan (Molacı, 2014), sabır odaklı ve daha çok pratiğe dökülmüş bir ahlak öğretisidir. Mutluluğu daha içsel bakış açısına dayandıran bu düşünce yapısında dış koşullar insan üzerinde etkisizdir. Mühim olan şey insanın kendi içsel mutluluğudur. Bir bakıma kadercı bir yaklaşım emreder. Yaşamın en önemli gayelerinden birinin erdem olduğunu belirten düşünce yapısında, erdem bir kişide ya vardır ya yoktur ve sadece tek bir erdemden söz edilebilir (Brun, 2020). Erdem aynı zamanda doğaya uygun yaşamaktır. Cevizci, Stoa düşüncesinde acı kadar hazza karşı da insanın kayıtsız kalması gerekliliğini belirterek gündelik değil yaşamın bütünü üzerinde düşünmenin egemen olduğunu ve bunun sonunda ruh dinginliğinin ve kişinin kendi ve evrenle barışık olabilmesinin mümkün olduğunu belirtir (Cevizci, 1999).

Tüm bunlara rağmen Stoa düşüncesini tek ve bütün şekilde ele almak olası değildir. Kendi içinde Erken, Orta ve Geç dönem Stoaları olarak ayrılan bu düşünce okulunun Erken döneminde Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 344–262), Kleanthes (M.Ö. 331–233) ve Khryssippos (M.Ö. 281-208) gibi isimler öne çıkar. Okulun kurucusu Zenon da tıpkı Platon gibi Devlet isimli bir eser vermiş olmakla beraber bunun dışında doğa, arzu, insan doğası, duygular, yükümlülükler, yasa, eğitim başta olmak üzere birçok konuda da eserler vermişti (Zenon & Kleanthes, 2021). Erdemli olanın ancak bilge olmakla mümkün olduğunu belirten Zenon'un kurucu Stoacı öğretileri şu şekilde özetlenebilir (Zenon & Kleanthes, 2021): Eğitim, ahlakı bozmamalı ve gerçek manada bir eğitim amaçlanmalıdır. Kişi mümkün olduğu sürece hazdan uzak durmalıdır. Erdemli yaşamak ancak doğaya uygun yaşamakla mümkündür. Sağduyu, ölçülülük, adalet, yiğitlik ve erdem iyi şeylerken düşüncesizlik, ölçsüzlük, adaletsizlik, korkaklık kötü şeylerdir. Erken dönem bir diğer Stoacı düşünür Kleanthes'e göre ise mutluluk yaşamın sorunsuz akıp gitmesi olup ona göre de amaç doğaya uygun yaşamaktır (Zenon & Kleanthes, 2021). Bu bağlamda erdem insanı mutlu edebildiğine göre dışsal değerler olan zenginliğin, şerefın, saygının, güzelliğin mutluluk üzerinde bir etkisi olmadığı için kayıtsız kalınması ya da en azından mutlak iyi olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Panaitios (M.Ö.185-110) ve Poseidosnios (M.Ö. 135-51)'un öncülüğündeki Orta Dönem Stoası ise ahlak felsefesinin pratikle yoğun şekilde değerlendirildiği bir dönemdir. İlk dönemin kendi içinde daha dağınık ya da başka bir ifade ile daha ayrı ayrı ve bağımsız düşünürler tarafından temsiline karşılık bu dönem kendi içinde daha tutarlıdır. Helen çizgisinden Panaitos sayesinde Roma düşünce dünyasında kendine yer edinir.

Roma'nın imparatorluğu dönemini de içine alan son dönem olan Geç Dönem Stoası ise Seneca (M.Ö.4-M.S.65), Epiktetos (M.S.55–135) ve Marcus Aurelius'tur (M.S. 121–180) tarafından temsil edilmektedir. Roma'da Konsül olarak da görev yapan Cicero'ya göre (M.Ö. 106-43) en yüksek iyi doğa ile uyum içinde yaşamakla mümkündür (Jones, 2006). Geriye birçok eser bırakan ve eserlerinin birçoğu hala ulaşılabilir olan Cicero'nun öğretilerine göre; “Yalnızca güzel iyidir. Erdemi elde etmiş kişide, mutlu olmak için hiçbir şey eksik değildir. Yalnızca bilge kişi, yetkinliğe ulaşır. Yalnızca bilge kişi özgürdür ve akılsız insan bir köledir; bilge özgürdür, çünkü olması gerekeni

---

¹ Dr, Edirne İl Emniyet Müdürlüğü, Orcid: 0000-0002-4188-9980 numaramı ekleyip

ister, yalnızca o, istence sahiptir; yalnızca bilge kişi, zengindir; sonuçta o, kimsenin ondan alamayacağı bir şeye sahiptir: iç özgürlük” (Jones, 2006). Bununla beraber siyasi fikirler de beyan ederek insanın ilk görevinin doğaya uymak olduğunu, diğer görevinin ise devletin buyruklarına uymak olduğunu söyler (Amittay, 1983). Roma, büyük bir imparatorluk ve evrensel bir konumda olduğundan ona göre tüm insanlar tek bir yasaya bağlı olmalıdır ve eşittir.

İmparator Neron’un hocalığını da yapan Seneca ise daha çok doğa, merhamet, iyilik gibi ahlaki konulara değinmiş olup yazgıcı bir çizgi izler. İnsanın kaderine boyun eğmesi gerekliliğinin altını çizer. Zenon, bilgenin büyük bir engel olmadıkça siyasete girmesi fikrini benimser, ancak Seneca dönemin Roma’sını o kadar kötü bir düzen olarak görür ki, bilgenin gelecek kuşaklara daha güzel bir dünya bırakmak için köşesine çekilerek felsefe ile uğraşmasının daha doğru olduğunu beyan eder. Bu bağlamda amacı somut pratik eylemlerle toplumu değiştirip dönüştürmekten çok ahlak öğretileri vermektir (Şenel, 1986).

Hayatına köle olarak başlayarak 40 yaşından sonra özgür kalan Epiktetos’un da felsefesi, ahlaki öğeler taşıyarak Stoa düşüncesinin ahlak boyutunu tamamlar. Epiktetos’un öğretisi ümit etmekten çok katlanmaya ve dayanmaya dayanır, onu tavsiye eder. O da doğaya uyumlu yaşamayı öğütler. İster özgür olsun ister köle tüm insanlar eşittir. Allah tarafından dağıtılan rol ne ise o oynanmalı ve bu tiyatro sahnesinde kişi üzerine düşeni en iyi şekilde yerine getirmelidir.

Marcus Aurelius aynı zamanda Roma İmparatorudur. İçinde yaşadığı dönemde ahlaki öğelerin daha çok ihtiyaç duyulması hasebiyle daha ahlaki ve felsefi söylemler içinde olmuştur. Toplumu birey, bireyi de toplum için vazgeçilmez görür. Hiç kimsenin kendini küçümsememesini, görevini ufak ya da önemsiz görmemesini, kendisine verilen rolü en iyi şekilde oynayarak görevinin hakkını vermesi gerektiğini belirtir. Dışsal eşitsizliklerin içsel eşitliğe mani olamayacağını altını çizer. Kölelik ise en nihayetinde herkesi kapsar; insan ya paranın, ya makam ve mevkinin ya da gücün esiri olup öyle ya da böyle bir şekilde herkesin aslında bir şeylerin kölesi olduğunu belirtir. Ona göre bu dünya da dahil olmak üzere her şey gelip geçicidir. Tek gerçek olan şey ise ölümdür. Ölümün bu gerçekliği dış dünyada önem verilen başta para olmak üzere tüm şeyleri önemsiz hale getirir. Er ya da geç bir insanı hatırlayan insan da unutulacaktır (Aurelius, 2020).

Genel itibari ile değerlendirmek gerekirse Stoa düşüncesi asıl kimliğine Geç Dönem Stoa ile varmıştır. Burada ilk dönemin asıl önemli olanın erdemli yaşamak olduğu ve bunun da doğaya uygun yaşamakla mümkün olduğu savı biraz daha geliştirilerek evrensel yasalar zikredilmeye başlanmış, insan aklının evrensel aklın bir parçası olduğu fikri genel kabul görmüştür. İnsanların doğarken köle olarak doğmaları onları eşitsiz kılmaz, en nihayetinde istediklerini düşünebilme özgürlükleri vardır fikri özellikle Roma döneminde kölelere ve görece olarak durumu olumsuz olarak değerlendirilebilecek kesimlere bir tür teselli ve dayanma gücü niteliğindedir.

Michel De Montaigne

Tam adı Michel Eyquem de Montaigne olan düşünür 1533 yılında doğmuş 1592 yılında ölmüştür. Fransız düşünürün asıl eğitimi hukuk üzerinedir. Etienne de La Boétie 23 yaşında gözlerini yumsa da düşünürün en yakın arkadaşıdır. Montaigne’nin düşünce dünyasında, Sokrates, Erasmus ya da Seneca gibi kendisinden önce yaşamış birçok düşünürden izler bulmak mümkündür. Zaten, ilk baskısı 1580 yılında yapılan ve Türkçe’ye “Denemeler” olarak tercüme edilen çalışmalarında da görüleceği üzere bir konu üzerinde fikirlerini aktarırken bazen kendi fikirlerini desteklemek bazen ise tasvip etmediği ya da eleştirmek istediği görüşleri kendi fikirleriyle çarpıştırmak adına bol bol atıf ve alıntılar yapar. Dolayısı ile Montaigne’in denemelerini aslında günümüz akademik anlamında tam karşılığına denk gelmese de denemeden ziyade makale olarak görmek mümkündür.

Buna ek olarak Montaigne’nin Denemeler’i kadar yaygınlıkla bilinmese de aynı zamanda 17 ay 8 gününü kaleme aldığı ve 1580 yılının Haziran ayından başlayarak 1581 yılının Kasım ayında sona eren ve at sırtında Kuzey Fransa, İsviçre, Almanya ve Kuzey İtalya’yı kapsayan gezilerini

anlattığı seyahatini anlatan eseri de mevcuttur. Gerçi bu el yazmaları seyahatten yaklaşık iki asır sonra ortaya çıkar ve başlarındaki notlar eksiktir. Yazımların ilk kısmının Montaigne'e eşlik eden bir başkası tarafından yazıldığı kanaati yaygındır ancak kendisine dışarıdan bakan bir gözle de yazılmış olma ihtimali olduğundan kimine göre bu eser hem bir portre hem de bir otoportre olma ihtimalini de taşıdığından değeri daha fazladır. Bu manada Montaigne hakkında fikir elde etmek ve düşüncelerini tahlil etmek adına "Yol Günlüğü" isimli bu eser de mühim derecede kıymetlidir. Bu yolculukla amacının hem entelektüel ve bilgisel zenginliğin artırılması olduğu kadar sağlık ve tedavi amacı ve hatta keyfi bir seyahat olduğu görüşü de dile getirilmektedir. Buna ek olarak ziyarete çıkış sebepleri arasında kendi memleketi olan Fransa'nın içinde bulunmuş olduğu yozlaşma, ahlaksızlık ve bölünme gibi sebeplerden dolayı nefret, üzüntü ve çektiği çilelerin de sebep olduğu dile getirilen görüşler arasındadır (Montaigne, 2019).

Peter Burke, Montaigne için çağdaşı olduğumuz düşünürlerden biri olarak bahseder. Bunda mutlaka birçok bilim dalının henüz ortaya çıkmalarından çok önce bu bilim dalları hakkında fikirler ileri sürmesinin büyük önemi vardır. Psikanalizden kültürel ve sosyal antropolojiye kadar birçok konu hakkında fikirler öne sürüp araştırmalar yaptığından bahseder (Burke, 2003). Gerçekten de hayatının hemen her alanında, politika, keder, tembellik felsefe, uyku gibi birçok konuda fikirleri bulunan Montaigne'nin temel eserini, diğer dengi eserlerden ayıran en temel nitelik muhtemelen lafı eğip bükmeden anlatması, ne anlatacağını bilmesi, kendince bir kanıya vararak konuyu bitirebilmesidir. Ancak denemesinin başlığında okuyucu bazen başka bir şeyi beklerken başka bir şey okuyabilir. Denemelerinin içi ile başlıkları arasında bir uyumsuzluk göze çarpsa da bunu kasten yaptığı dikkat çeker. Aynı şeyi Yol Günlüğü isimli çalışmada da görmek mümkündür. Aynı başlık altında çok farklı konuları okumak mümkündür. Öyle ki konu başlıklarının kimi zaman bölüm içindeki en önemsiz konudan seçildiğini söylemek bile mümkün olmaktadır. Hatta öyle ki bazen başlık ile içerik arasında hiçbir bağlantı bulunmaz, başlık ve içerik tamamıyla ilgisizdir (Montaigne, 2019). Ancak bunu Patrick Henry çok farklı şekilde yorumlar. Ona göre bu bir tür saldırı savuşturma taktiğidir. Ona göre erotizmi yücelten bir metne "Vergilius'un Bazı Dizeleri Üzerine" başlığını koymasının amacı Vatikan yetkililerinin yahut tutucu kesimlerin saldırı oklarından kurtulmaktır (Montaigne, 2019). Buna ek olarak net, anlaşılır ve kesin yargılar bildiren cümleler kullanır. Ağır ve felsefi (filozofça) sözler ile anlaşılılmayı, anlaşılmadığı için de "çok karışık laf etmiş, kesin üstün ve yüce bir söz söylemiştir" algısı oluşturmak peşinde koşmaz. Tate'ye göre de Montaigne, bir düşünürdür ancak ne Platon ne de Aquinas gibi felsefi bir sistem meydana getirme çabası içerisinde olmamıştır. Çünkü ona göre dünya herhangi bir kesinlik ortaya konamayacak kadar farklıdır ve bu yüzden dünyaya dair görüşleri de o denli çeşitlidir (Tate, 2018). Gerçekten de bunu "Geçicilik Üzerine" isimli denemesinde de açıkça ifade eder. Eserinin dikkat çekmesi için karmaşık bir üslup kullanmanın kolaylığından bahseder. Öyle ki bazen dediği anlaşılmayan insanların daha çok değer gördüğünü ileri sürer (Montaigne, 2011). Bu yüzden kullanmış olduğu dilin saf, sade ve akıcı olması dolayısıyla ki beş asırdan fazladır hala tanınan, okunan ve üzerinde konuşulan bir düşünürdür Montaigne.

Rönesans düşünce dünyasında etkili bir isim olan düşünür modern batı düşünce dünyasının ilk nüvelerini eserlerinde göstermektedir. Bununla beraber Denemeler isimli eserin Rönesans inanç ve davranışlarının özeti olduğu da iddia edilmiştir. Montaigne yaşamı boyunca nasıl yaşadığı sorusuyla ilgilenirken bunu asla emir ve buyruk halinde yazıya dökmemiş, "nasıl yaşıyorum" sorusuna cevap ararken "böyle yaşamalısın" şeklinde bir akıl verme yolunu tercih etmemiştir (Zweig, 2019). O sadece kendi iç sesini bizimle paylaşır. William Hazlitt de Montaigne'i bu açıdan över ve bunun sebebinin bunlara ek olarak İngiliz toplumuna ithafen felsefeyle ilgilenmeyen bir ulusa çekici gelmesi olduğunu belirtir. "Kalemimi eline aldığı anda kendini filozof, düşünür, hatip ya da ahlakçı yerine koymadı, ama bize aklından geçenleri bütün çıplaklığıyla söylemeye cüret ederek bunların hepsi oldu" der (Bakewell, 2018). Ona kulak verip vermemek, onu dinleyip dediklerine uyup uymamak tamamen okuyucuya kalmıştır. Onu asırlar boyu gündemde tutan şey de muhtemeldir ki şu üslubu olsa gerektir: Kimseye fikirlerini dayatmamasındaki tarz. Claude Expilly

de bu konuda aynı fikirdedir. Ona göre Montaigne'in denemeleri oldukça cesurcadır ve yüzyıllar boyunca övülecektir. Bunun sebebi ise Montaigne de antikçağ yazarları gibi insanlara “iyi konuşmalarını, iyi yaşamalarını ve iyi ölmelerini” öğretmektedir (Bakewell, 2018). Tate de Bakewell ile aynı fikirde olup Montaigne'nin amacının dünya hakkında öğrenme ve düşünme bağlamında iyi bir yaşamın nasıl en iyi şekilde yaşanacağını ve vakti geldiği zaman nasıl en iyi şekilde ölüneceği bağlamında kendi kendini sorguladığını söylemektedir (Tate, 2018).

Bir yazı türü olarak “Denemeler”, yüzyıllar içinde bazen çok popüler olmuşken bazen de eleştirilere maruz kalmış, hatta popülerliğini yitirdiğini zamanlar da olmuştur. Montaigne hayattayken eseri yaygın olarak okunmuş, hayran kitlesi artmış ve 1580 ile 1588 yılları arasında “Denemeler”i beş baskı yaparken özellikle bu dönem içinde Florimond de Raemond ve Claude Expilly tarafından “Stoacı” olarak değerlendirilmiştir. 17. Yüzyılın ilk yarısında da Fransa’da beğeni toplayan çalışma iki üç yılda bir yeniden basılmış, Francis Bacon’dan Shakespeare’e kadar birçok insana ilham kaynağı olmuştur. Ancak 17. Yüzyılın sonlarına doğru Descartes’in de etkisi ve dindar kesimin Montaigne’e karşı çıkışları ile düşünürü karşı tavır ortaya çıkmıştır. Öyle ki 1640 yılında İspanyollar Denemeler’i yasaklarken 1676 yılında Roma, kitabı Yasaklı Kitaplar dizinine eklenmiştir (Ağaoğulları, 273).² 17. Yüzyıl sonlarında ise eser gözden düşmeye başlamıştır. Bunun nedeni kitabın dağınık yapısına ve kitabın argüman ve atasözleriyle sık sık bölünmesine bağlanmıştır. Bu bağlamda 1669 ile 1724 yılları arasında Denemeler’in Fransızca yeni baskısı yapılmamıştır, ancak 1724 yılında çocuklara ilişkin eğitimi takdir eden biri tarafından Londra’da yayımlanmıştır. 1748 yılında David Hume’da Montaigne’den derin izler görmek mümkünken Voltaire onu Montesquieu ile Diderot ise Heivetus ile kıyaslamaya başlamıştır. Bunun başka bir anlamı ise 18. Yüzyılım ortalarına doğru Montaigne’in bir felsefeci / filozof olarak görülmeye başlanması demektir. Hatta daha da ileri gidilerek Fransız devrimini hazırlayanlardan biri olarak görülürken Claude Levi Strauss’un yamyamlarla ilgili çalışması ile ilgili olarak Montaigne’i bir etnolog olarak gördüğü bile olmuştur. Öyle ki “duygu” üzerine analizlerde Proust’a yaklaştığı, Freud’un habercisi olduğu, okul konusundaki yorumlarıyla İvan İliç’i öncelediği belirtilmektedir (Burke, 2003). O halde Denemeler’in de bir klasik olduğu kaçınılmazdır. Zira klasikler her asırda yeniden keşfedilir ve o çağa özgü değer yargıları ve bakış açılarıyla yeniden yorumlanır.

Montaigne yazarken bir yandan da kendisinden yüzyıllar sonra dünyaya gelecek insanlarla dertleşmek istemektedir. Denemelerini yazmak adına kamu görevinden ayrılarak şatosuna çekilmesi de belki de bu dertleşmek istemek kaygısından, ileri gelmektedir. Belki de kendisinden oldukça etkilendiğini söylediği Cicero’ya duyduğu aşırı imrenmeden kaynaklıdır. Cicero da yazılarıyla ölümsüz olabilmek adına kamu işlerinden ayrılmak, yalnızlık ve dinlenmek istediğini dile getirmiştir.

Montaigne’nin Belli Konular Üzerine Fikirleri

Montaigne çalışmalarında genel olarak “keder, aylıklık, yalancılar, kehanet, korku, hayal kurma, bilgiçlik, çocukların eğitimi, dostluk, ılımlılık, vicdan, zalimlik, yalnızlık, savurganlık, uyku, kokular, dualar, şan, kendini beğenmişlik, vicdan özgürlüğü, başparmakların işlevi, erdem, öfke, pişmanlık, topallar, deneyim” gibi konular hakkında fikirlerini, birçok düşünür ve kaynaktan alıntılar yaparak bizlerle paylaşmıştır. Bu konuda kendisi de pek mütevazı olmayarak tüm konuların kendisi için iyi olduğunu, hatta sinekten bile konu çıkarabileceğini belirtir. Bunun için de işe hoşuna giden malzemeyle başladığını çünkü tüm konuların birbirine bağlı olduğunu ekler (Montaigne, 2011).

Aile ve İnziva Üzerine

² Ağaoğulları Roma Kilisesinin, 5. Yüzyıldan itibaren kendisine karşı tehlikeli gördüğü her kitabı yasaklılar listesine eklediğini belirtir. Rönesans ve Reform döneminde artan kitap yoğunluğu karşısında 1559 yılında papa tarafından Indeks Librorum Prohibitorum / Yasaklı Kitaplar Listesi yayımlanmıştır. İndekste yer alan kitaplar genellikle en çok satılan kitaplar olmuş, liste düzenli olarak uzatılmış, Vatikan ancak 1966 tarihinde kitap yasaklamanın askıya alındığını duyurmuştur. Bu tarihte yasaklı eser sayısı 4000 civarındadır. Ağaoğlu, indekste yer alan isimler arasında Bodin, Calvin, Descartes, Erasmus, Freud, Hobbes, Hume, Kant, Locke, Machiavelli, Marx, Montaigne, Montesquieu, Rousseau, Kopernik, AlexandreDumas, Flaubert, Galile, Victor Hugo, Sartre, Emile Zola gibi isimlerin mevcut olduğunu ifade eder.

Montaigne, aile hayatını mutlaka önemser, kadın, çocuk ve mala mülke sahip olunmasının şart olduğunu ancak mutluluğumuzu onların elinde olacak şekilde bu sayılanlara bağlamamak gerektiğinin de altını çizer. Bununla beraber Plautus'tan bir örnekle kendi kendine mutlu olabilmenin de elzem olduğunun altını çizer: “Bilge kişi, kendi mutluluğunun mimarıdır”(Montaigne, 2011).

Düşünür, sorunlar karşısında güçlü olabilmeyi salık verir. Hatta yaşamı hem ciddiye almayı ama aynı zamanda en büyük olayların ve sorunların içinde yine de kendine zaman ayırabilmeyi öğütler. Bir komutanın savaşta birazdan taarruza geçeceğini bile bile arkadaşlarıyla rahatça yemek yemesini, onlarla sohbet etmesini över. Roma'nın ve kendi şahsi özgürlüğünün saldırı altında olduğunu bilmesine rağmen korumalarını atlatarak Polybe'yi okumak için zaman ayıran Brütüs çok hoşuna gider. Çünkü ona göre “işlerinin ağırlığı altında kaybolup giden ve bunlardan yakasını sıyırmayı bilmeyen küçük ruhlardır (Montaigne, 2011). “Tek bir yaşam tarzına zorunlulukla bağlı olmak, yaşamak değildir, sadece var olmaktır. En güzel ruhlar, en fazla çeşitlilik ve esneklik sunanlardır” (Montaigne, 2011). “İrade Belirlemek Üzere” isimli denemesinde de prenslerin lütuflarının peşinde koşmayan kişinin onların kendisini soğuk yüzle karşılaşmalarından ya da duygularının değişkenliğinden rahatsız olmayacağını dile getirir. Çocuklarının ya da onurunun kölesi olmayan kişinin bunları kaybettiği zamanda da rahatlıkla yaşamını sürdürebileceğini, kendi tatmini için yaşamını sürdüren kişinin insanların onu yargılamasından rahatsızlık duymayacağını ifade eder (Montaigne, 2011). Bunlara ek olarak Montaigne, aniden gelebilecek olan bir yalnızlığa sürekli hazır gibidir. “Eşsiz ve çocuksuz, mülksüz, mahiyetsiz ve uşaksızmışız gibi konuşmalı ve gülmeliyiz orada; öyle ki, onları yitirme anı geldiği zaman, bu duruma alışmış olalım” der (Montaigne, 2011).

Montaigne, devlet görevlerini bırakıp şatosuna çekilerek Denemeler'ini kaleme almakla kendisini inzivaya çekerken, asırlar boyu okunup üzerinde konuşulacağını biliyor olamazdı. Zweig'a göre Montaigne, hayatı boyunca ne ülkesinde ne de dünyada barışın ve aklın egemen olduğu bir döneme denk gelememiştir. On'lu yaşlarında Bourdeaux'ta başlayan tuz vergisi karşıtı ayaklanmalar neticesinde gerçekleşen yığınlarca ölüme şahitlik ederken, gençlik yıllarında iç savaşa tanıklık eder. Son yıllarında dahi son otuz yılı kargaşalarla dolu olarak tanımlar ve ona göre dünya güvenli bir yer değildir. Bu yüzden gerçekleştirmiş olduğu şatosuna çekilme, kendini bu kargaşalardan soyutlayıp içe kapanarak gerçekleştirdiği bir tür güvenlik arayışıdır. Hatta hayatı anlamlı kılan soylu değerlerin bağnazlarca hiç edilmemesi ve özgür kalabilmek adına insanlığı koruma dürtüsüdür (Zwieg, 2019). Başka bir deyişle Montaigne'nin 38 yaşında hayatının geri kalan kısmını şatosunda geçirmek isteme sebebi hayata insan olarak başlayan birinin insan olarak devam edebilmek ve yine insanlığını yitirmeyerek insanca bitirebilmek adına bir savaştır. Zweig'a göre ise O, kendi olarak kalabilme savaşı vermiştir ve bir insanın kendi olarak kalabilmesi hayattaki en yüce sanattır (Zwieg, 2019). Montaigne'i döneminin yazar ve düşünürlerinden ayıran yegâne noktalardan bir tanesi de budur. “Montaigne daha çok, olağanüstü koşullar altında normallliğini korumak için gösterdiği inatçı ısrar ve bağımsızlığından taviz vermeyi reddetmesi nedeniyle takdir edilir” (Bakewell, 2018). O hayatta kalmaktan çok insanlığını korumayı, kendi gibi ve kendi olarak kalabilme savaşını vererek farklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Zweig'ın da dediği gibi düşüncelerimiz bile konuştuğumuz dilin egemenliği altındadır ve bu anlamda mutlak özgürlük denen bir şey söz konusu değildir. Boşlukta yaşamak denen bir olgu olmadığına göre insanoğlu bilinçli ya da bilinçsiz olarak aldığı eğitimin, ahlakın, dinin ya da dünya görüşlerinin ağır etkisi altındadır. “Soluduğumuz hava, zamanın havasıdır. Tüm bunlardan kopmanın imkânsızlığı göz önüne alındığı takdirde Montaigne'de asıl olanın tüm üst yapı kurumlarıyla olan ilişkisinde insan, sınırı bilmek durumundadır. Montaigne'e göre kendimizi ödünç verebiliriz, yapmamamız gerekense, kendimizi adamamamızdır” (Zwieg, 2019).

Bilmek ve Bilgiçlik Üzerine

Montaigne’de hayata dair her hususla ilgili az ya da çok bir kanı, yargı ve fikre rastlamak mümkündür. Her satırı sindirerek, bazen düşünerek, bazen defalarca altını çizerek okumak gerekir. Bazen hepimizin bildiği fakat farkında olmadığımız hususları çok basit bir dille karşımızda gördüğümüz zaman herkesçe malum hususlar bizlerde farkındalık meydana getirir. Örneğin, nasıl ki Aristo insan düşünen bir hayvandır derken Thales insan araştıran bir hayvandır ya da Sokrates insan sorgulayan bir hayvandır demişse Montaigne de “*İnsan son derece boş, aldatıcı ve çelişkili bir varlıktır*” (Montaigne, 2011) der. Montaigne’nin sadece “boş” kelimesinden hareketle vardığımız sonuç, sanırız, bir isimden bahsedebilmek yahut onunla ilgili konuşabilmek ve elbette ki onu anlayabilmek adına onu besleyen isimler, kitaplar, fikirler, akımlar hakkında da bilgi ve fikir sahibi olmak gerektiğidir. Montaigne’de bu oldukça belirgindir. Kendisinden asırlar sonra ve hatta kendi topraklarından çok uzaklarda yaşamış insanları etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu belki de Montaigne’nin kendini tanıması ya da daha genel bir söylemle “kendini bilmesi” ile ilgili bir durum olmalıdır. Bilmek ile ilgili hususlar, Montaigne’nin ana sorunsalları arasında hep var olmuştur. Nitekim “septik, felsefenin ana hatlarını belirleyip bir madalyaya yazdırdığı ve şahsi mottosu olarak kabul ettiği soru”, “*Quesais-je? / Ne biliyorum?*” olacaktır (Frampton, 2011).

Hatta öyle ki bazen hepimizin bildiği, yaşadığımız ve fakat farkında olmadığımız konular üzerinde öyle sade ve anlaşılır şekilde örnekler vererek durumu izah eder ki, onu okurken “evet gerçekten de böyle” derken bulursunuz kendinizi. Pascal’ın da bu hususta dediği gibi, “*Denemeler’de gördüklerimin hepsini Montaigne’de değil kendimde buluyorum*” (Bakewell, 2018). “*Şeylerin İyiliği ve Kötülüğü Üzerine*”de akıldan söz ederken bunu fark edersiniz. Filozof Pyrrhon’dan örnek vererek filozofun günün birinde gemiyle yolculuk ederken fırtınaya tutulduğunu ve etrafındaki herkesin bu fırtınadan korktuklarını görünce fırtınadan hiçbir şekilde kaygılanmayan gemideki yavru domuzları örnek olarak gösterdiğini belirtir mesela. “*Şu nedenle, bunca övündüğümüz, bu nedenle de kendimizi yaratıkların geri kalanının efendisi ve hükümdarı olarak gördüğümüz bu akıl üstünlüğümüzün bize kendi sıkıntımız için verilmiş olduğunu mu söyleyeceğiz? Eğer rahatımızı ve huzurumuzu kaçırıyorsa, durumumuzu Pyrrhon’un domuz yavrusundan daha kötü hale getiriyorsa bilgi sahibi olmamız neye yarar? Kendi iyiliğimiz için verilen zekâmızı kendi yıkımımız için mi kullanacağız?*” (Montaigne, 2011).

Montaigne’e göre insan varoluşunun yönünü kabaca hesap edebilmeli. Başka bir deyişle kendi hayatına dair kafasında bir tasarımı olmalı. “*Ne resmi yapacağını bilmediikten sonra, renkleri biriktirmek neye yarar? Hiç kimse hayatının genel resmini yapamıyor; bunu ancak adım adım düşünüyoruz. Okçu yayı, kırışi, oku eline iyice yerleştirmek ve uygun ivmeyi vermek için önce nişan almayı bilmek zorundadır. Bir yönü, bir hedefi olmadığı için tasarılarımız başarısız oluyor. Belirlenmiş bir limanı olmayan kışıye hiçbir rüzgâr uygun değildir?*” (Montaigne, 2011). Düşünür, özellikle bilginin işe yararlığı üzerinde defalarca dile getirdiğinin benzerini bir kez daha dile getirerek bilmenin işe yararlığı üzerine düşünmeye ve sorgulamaya devam eder. Kanısı ve yargısı aslında kısa ve özdür: “*Doğal olanın dışında tüm bildiğimiz hemen hemen boşuna ve yararsızdır; aklımızı karıştıracaksa, işimize yarayacak yerde bize yük olacaksa fazla demektir*” (Montaigne, 2011). Kâinatın sonsuzluğu ile yaşamın kısalığı göz önüne alındığı takdirde öğrenilenin deryada bir su damlası kadar olan bilginin tüm insanlık zihni tarafından hakıyla bilinip bilinmeyeceği asıl meseledir. Aynı kanaati Cicero da paylaşmakta olup Academius isimli eserindeki pasajı Montaigne çalışmasında paylaşmaktadır. “*Hemen hemen bütün eski insanlar derler ki, hiçbir şeyi bilmeyiz, anlayamayız ve öğrenemeyiz; duyularımız sınırlı, zekâlarımız zayıf ve ömrümüz kısa*” (Montaigne, 2011). Belki bu tarz bir düşünce çok acımasız bir yargı olsa da bilim denilen şeyin dün doğru olarak algıladığı birçok şeyi bir süre sonra yanlışladığı, insanoğlunun deneyimleri ve duyuları aracılığı ile ulaştığı ve kesin gözüyle baktığı sonuçların ilerleyen zaman içinde değişime uğradığı düşünüldüğünde “*Bildiklerimizin en büyük bölümü, bilmediklerimizin en ufak bölümüdür*” (Montaigne, 2011) sözü bir kere daha haklı çıkmaktadır. “*Bu kadar kısa yaşamdan ebedi bir değerlendirme çıkarmak gerçekten de çok haksız bir oransızlık olurdu*” (Montaigne, 2011) şeklinde düşünen Montaigne de kesinlik konusunda karamsar bir bakış açısına sahiptir. Ona göre kesinlik duygusu adeta bir çılgınlıktır ve aslında en uç düzeyde ve son kertede bir kararsızlık

göstergesidir. Cicero'nun da dediği gibi "Bütün bu görüşler içinde doğrunun hangisi olduğunu Allah söyleyecektir" (Montaigne, 2011).

Kendisi araştırıp okurken de belli bir yol izlediğini görürüz düşünürün. O, olguları en iyi şekilde araştırıp öğrenmek ister ancak bunu yaparken değeri ne kadarsa o kadar emek harcamak gerekliliğini düşünür. Bir şey için harcadığı zaman yani bedel, o şeyin değerinden fazla olmamalı fikrindedir. Hayattan beklentisi, yaşamının geri kalanını sakın ve çabalamadan geçirmektir. "Yaşamımdan beklediğim tüm şan, onu dingin biçimde yaşamış olmaktır" (Montaigne, 2011).

Bilime götüren değil genellikle bilimin kullanılmış olduğu kitapları tercih eder düşünür (Zwieg, 2019). Buna rağmen her ne kadar ona göre bilim önemli olsa da, hatta ne kadar önemli olursa olsun ona göre kafasını zorlamaya değecek derecede bir bilim mevcut değildir. Kitaplara gömülüp araştırma yapsa da bunu zevkle yaptığını ifade eder, zorla ya da canını hiçe sayarcasına değil. Onun için bir şey yapılacaksa şenlik gibi yapılmalıdır, inatla, gerginlikle değil, aksi durum onu mutsuz kılar ve usandırır. Hatta öyle ki eğer okuduğunu anlayamıyorsa anlayıncaya kadar, hatta tırnaklarını yercesine onu anlamaya çalışmaz, birkaç gayretten sonra onu olduğu gibi bırakır. "İlk bakışta anlamadığım şey üzerine inat edersem daha az anlarım" (Montaigne, 2011). Okurken keyif alması gerekliliğini de Bakewell'in aktardığına göre Ovidius'tan öğrenmiştir (Bakewell, 2018). Öğrenmesinin tek amacı bilgi hazinesini geliştirmektir ki bu bilgi de eğitimde bahsedildiği üzere pratik hayatta işe yarar bilgidir; yani bilgi hazinesini geliştiren bilgi, Montaigne'e iyi ölmeyi ve iyi yaşamayı sağlayacak bilgi olsun, yeter" (Montaigne, 2011). Montaigne rahatça ve severek okuduğu kitaplara örnek olarak Plutarkhos'un "Risaleler"i ile Seneca'nın "Mektuplar"ını özellikle belirtir. "Bunları okumaya koyulmam fazla çaba istemez, canım istediğinde elimden bırakırım; çünkü birbirini izlemeyen çalışmalar söz konusu olup, bunlar birbirleriyle bağlantılı değildir. Bu yazarlar, yararlı ve tutarlı kanıların çoğu üzerinde birleşir; kader onları aşağı yukarı aynı yüzyılda dünyaya getirdi, her ikisi de iki Roma imparatorunun eğitmenidir, ikisi birden yabancı ülkelerden gelmiştir, her ikisi de varlıklı ve güçlüdür" (Montaigne, 2011). Buna mukabil sık sık alıntılarına başvurduğu Cicero'nun eserleri ile ilgili çok da sıcak ifadelerde bulunmaz. Cicero'nun yazış biçimini beğenmediğini, hatta onda bulunan her şeyi can sıkıcı bulduğunu söyler. Çalışmalarının büyük bölümünde önsözler, tanımlar, alt bölümler, etimolojiler bulunduğunu, bu uzun ayrıntıların asıl cevheri boğduğunu, onu okumak için geçen bir saatin bile çok uzun olduğunu, bu zamanın sonunda bile elinde bir şey kalmadığını çünkü daha asıl meseleye gelemediğini ifade eder. Montaigne, bu bakımdan bir esere aslında sonuçla başlanmasını salık verir. Kendi cümlesiyle "ben kesin soruna doğrudan saldırmaya izin veren geçerli ve sağlam düşünceler istiyorum; onunkilerse çömleğin etrafında dönüyor (Montaigne, 2011).

"Bilgiçlik Üzerine" isimli denemesinde şöyle der Montaigne: "Başkalarının görüşlerini ve bilgilerini depolarız, hepsi budur- o zaman bunların bizim olması gerekecektir...Başkalarına o kadar çok dayanıyoruz ki, kendi öz güçlerimizi yok olmaya bırakıyoruz. Ölüm korkusuna karşı silahlanma arzumu mu var benim? Seneca'nın kesesinden yapıyorum bunu. Kendim ya da bir başkası için teselliye gerekiminim mi var? Cicero'dan sağlıyorum bunu...Her ne kadar başkalarının bilgileri vasıtasıyla bilgili hale gelirsek de, sadece kendi öz bilgeliğimizle bilge olabiliriz... Kullandığım Perigord halk dilince, bu sözde bilgiçlere oldukça alaycı bir biçimde "nallı bilgiçler" denir, sanki bilgiler onlara çekiç vuruşlarıyla harf harf çakılmış gibi" (Montaigne, 2011). Montaigne bilgi birikiminin gerekliliğini elbette küçümsememektedir. Ancak kimi insanların yaptığı gibi aşırılığa kaçmadığını beyan eder. Filozof Herillos'un düşündüğünün tersine bilimin insanlara bilgelik ve mutluluk sağlamayacağını düşünür. Hatta daha da ileri giderek bilginin her erdemin anası olmadığını ve tüm kusurların da cahillikten kaynaklanmadığını iddia eder. Hatta babasının tersine, bilgili ve kültürlü kişilere saygısı olsa da onlara hayranlık beslemediğinin de altını çizer (Montaigne, 2011).

Dostluk Üzerine

Montaigne'nin en yakın dostu olan La Boetie'nin ölümünden sonra yaşadığı acının sonucu olarak insanlara soğuk ve mesafeli durduğunu belirten Bakewell, bunun sebebinin en yakın dostunun ayrılışında aranması gerekliliğini söyler. Adeta etinin tırnağından ayrılışına benzetilen bu

gidişi Montaigne, “Kimse, ayrılırken derimizi kaldırıp bizden parça koparacak kadar bize bitişmesin, yapışmasın” diye belirtir (Bakewell, 2018).

Aslında bu bakış açısı Stoacı düşüncede hayata karşı takınılması gereken genel bir felsefe olagelmıştır. Hayatı yaşarken hayatın size verdiklerine kanıp, oyalanıp sıkı sıkıya bağlanmak, bu düşünce sisteminde aldaticılığın kendisidir. Epiktetos, bu bağlamda Stoacılığın genel felsefesi hakkında şu düşünceleri paylaşır: “*Bir yolculukta geminiz limana ulaştığında suya girmek için gemiden indiğinizde önünüzde çıkan deniz kabuklarını toplamak eğlencelidir ama dikkatinizi gemiye yönelik olmalıdır ve kaptanın yolcuları çağırıp çağırmadığını izlemelisiniz. Sonra da topladıklarınızı fırlatıp atmalısınız... Böylece yaşamda da size deniz kabuğu yerine bir eş ve çocuk verildiğinde sizin onları almanızı engelleyecek bir şey olmaz. Ama kaptan sizi gemiye çağırduğunda onları önemsemeden her şeyi bırakıp gemiye koşun... Toprak kapları seviyorsanız, sevdiğiniz şeyin toprak kap olduğunu düşünün ki kırıldığında deniziniz bozulmasın. Eşiniz ya da çocuğunuzu öpüyorsanız, öptüğünüzün bir insan olduğunu düşünün ki o eşiniz ya da çocuğunuz öldüğünde deniziniz bozulmasın” (Frampton, 2011). Bu dostluğun yoğunluğu öyle çok olmalıdır ki La Boetie’nin ölümünün üzerinden 18 sene sonra bile Montaigne birisine mektup yazarken kaybettiği dostu hakkında “öyle üzüntü verici düşüncelere saplandım ve bunlardan uzaklaşmam o kadar uzun sürdü ki, çok acı çektim” diyecektir (Montaigne, 2019).*

Öyle ki bir yakınma anında insanın kendisine yakın bir dost aradığını ısrarla söyler. Çünkü o, dostlarının yakınmalarını duyduğu zaman yüreği sıkışan bir insandır. Dar zamanında insan, kendisine ağrıyan yerini sarıp sarmalayacak bir ele ihtiyaç duyar. Üstelik bu elin, bu dost elinin aynı zamanda bir bilgeye ait olması durumunda ise asla ve asla hakkının ödenmeyeceğini ifade eder ve sözlerini bu dünyanın dar, sığ anlamından kurtulmanın bilgece dostlar edinmeye bağlı olduğunu, üstü kapalı şu satırlarda gizler: “Bizi dünyaya getirmek için bir ebeye ihtiyacımız varsa, aynı zamanda bizi dünyadan çıkarmak için de daha bilge bir insana kesinlikle ihtiyacımız var. Böyle bir durumda bilgenin –hele bir de dostsa– hakkı ödenmez.” (Montaigne, 2011).

Eğitim Üzerine

Montaigne’nin bilmek, öğrenmek, bilginlik ve bilgelik ile ilgili günümüzde bile hala geçerliliğini koruyan çok önemli tespitleri bulunmaktadır. “Bilgiçlik Üzerine”(Montaigne, 2011) isimli denemesinde bu konuya haklı eleştiriler getirmiştir. Bilgiçlik taslayan bilimin yerilmesi konusunda başka düşünürlere hak verirken insan zihninin dolduğu oranda genişlediği kanısını paylaşır. Ancak burada özellikle çağının eğitim sistemine eleştiriler getirir. “*Okulların hepsi bir örnek, aynı öğretim ve kesin bath bir eğitim, paranın ağırlığına ve değerine bakılmayıp, herkes sırasıyla genelın uzlaştığı bedeli ve kendilerine verilen rayici kabul ediyor. Bunlar artık öz değerinden değil, sadece kullarımları üzerinden düşünülüyor; bu şekilde tüm olgular birbirine denkleniyor. Tıp, geometri yapar gibi kabul ediliyor”* (Montaigne, 2011) eleştirisinde bulunur. Kendi eğitim biçimleriyle ilgili olarak Montaigne’nin en temel eleştirisi eğitimin sadece insanın beyinlerinin bilimle doldurulmaya çalışılması noktasındadır. İkinci eleştirisini ise yine Seneca’dan bir alıntıyla gerçekleştirir: “*Non vitae sed scholae discimus*”(Montaigne, 2011). Yani, yaşam için değil okul için eğitiliyoruz. Çünkü gerçek hayatta işe yaramayan bilginin işlerliği ya da geçerliliği tartışmalıdır. Bu bağlamda Montaigne’nin eğitim anlayışının faydacı olarak nitelendirildiği belirtilmelidir (Tate, 2018). Sadece belleğin doldurulmaya çalışılırken zekâ ve bilincin boş bırakılması düşünürü göre olacak şey değildir. “Nasıl ki kuşlar bazen mısır taneleri aramaya gidip, yavrularını beslemek için bunları dokunmaksızın gagalarında taşırlar, aynı şekilde, bilgiçler de bilimlerini kitaplardan yemlenip, geviş getirmek ve rüzgâra saçmak üzere sadece dudaklarının ucunda tutarlar” der. Hatta “kitaplarla yüklü eşekler”(Montaigne, 2011) benzetmesini bile yapar “Çocukların Eğitimi Üzerine” isimli denemesinde. Yine aynı çalışmasında öğrencinin dersini ezberle okumaması, bunun yerine bilakis uygulaması gerekliliğinden, dersi eylemlere dökerek tekrarlamasının zorunluluğundan bahsettiğini görmek mümkündür. Çocukların eğitimi ile ilgili olarak ayrıca ruhlarının da akıl yoluyla şekillendirilmeleri gerekliliğinden bahseder.

Erdem Üzerine

Montaigne'e göre iyilik ve kötülük zaman ve duruma göre değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Öyle ki Roma'dan bir örnekle halkın çıkarına karşı çıkarılmaya çalışılan bir yasaya karşı geldiği için idam cezasına çarptırılan Metellus'un "Kötülük yapmak hayli kolay ve alçakça bir şey, iyilik yapmaksa ortada bir tehlike olmadığı zaman sıradan bir şeydir. Oysa ortada tehlike olduğu zaman iyilik yapmak erdemli kişinin başlıca görevidir" sözüyle destekler tezini (Montaigne, 2011). Yani barış zamanında iyi olmak herkesin yapabileceği bir durumken asıl erdemli olanın işlerin kötü, ortamın gergin hatta elinde güç varken bile iyiliği sürdürebilip kötülüğe yaklaşmamak olduğunu belirtir. Başka bir deyişle "kolay erdem, erdem değildir" (Montaigne, 2011). Gerçekte erdemli olarak anılmak isteniliyorsa zor ve dikenli yollardan geçilirken, kötü ve olumsuz dış koşullarda bile erdemi elden bırakmamak gerekmektedir (Montaigne, 2011). Asıl sabır, sabrın gösterilmesi gerektiği zaman sebat ederek sancılı ve zor süreci sükûnet içinde geçirebilmekte yatmaktadır. Buna ek olarak erdemlin erdemli olmayan insanlar karşısında korunması da bu süreçte avuçta tutulan bir kuş gibi dikkat gerektirir, çok sıkıp boğmadan, çok gevşetip elden kaçırmadan. Bacon bu noktada erdem yoksunu insanın erdemli insanları kıskandığını ifade eder. "Hiç kuşku yok ki, karşısındakinin niteliğine ulaşma ümidi kalmamış bir insan, aradaki eşitsizliği en aza indirmek adına, onun talihini, keyifle aşağı çekmeye çalışır" (Bacon, 2018). Konfüçyüs ise erdemli olmayan kişinin uzun süre mahrumiyetlere, yokluğa dayanamayacağını bu nedenden dolayı da huzur bulamayacağını belirtir. Erdem, huzuru da beraberinde getireceği için ahlaklı ve iyi insan huzuru erdemde bulurken akıllı insan erdemi kullanan insandır; çünkü uzun vadede erdemlin kendisine fayda getireceğini bilen insandır akıllı insan (Konfüçyüs, 2017). Seneca'ya göre erdem talihin şans eseri insana verdiği bir şey değildir, dolayısıyla da onu talih geri alamaz. Öyle ki bilgenin de sahip olduğu tek şey asla çalınamayacak olan erdemdir. "Kim kendisine ait olmayan bir şeyin kaybından etkilenir?" (Seneca, 2019).

Eşitlik Üzerine

İnzivaya çekilerek kendisini kitaplarına veren Montaigne'nin yalnızlığı tercih etmesinin dışında şan, şöhret peşinde olmadığını da yine yazılarından çıkarmak mümkündür. Nitekim insanın kendi şöhreti ile ilgili kaygılanması evrensel bir budalalık türüdür ve aslında bu şan ve şöhret tamamen bir görüntüden ibarettir. Hatta öyle ki bu şan ve şöhret kaygısı filozofların bile üstesinden gelmekte zorlandıkları bir durumdur. Bununla beraber bizim kültürümüzle eşleşen, hatta çok iyi bildiğimiz "Nice insanlar gördüm üzerinde elbise yok, nice elbiseler gördüm içinde insan yok" sözünün adeta tefsiri niteliğinde bir yazısı vardır Montaigne'nin: "İnsanlar Arasındaki Eşitsizlik Üzerine" (Montaigne, 2011) isimli denemesinde. İnsanlara farklı kriterlerden dolayı değer biçilmesi noktasına itirazları vardır düşünürün. İnsanlar dışında hiçbir canlı kendi özgün nitelikleri dışında bir ölçütle değerlendirilmemektedir der. Bir at güçlü olduğu için kıymetlidir, koşum takımları için değil; ya da bir tazi hızlı olduğu için övülür, tasmasından dolayı değil der. O halde bir insan ile ilgili yargı ve hüküm verirken neden insanın sarıp sarmalanmış olduğu haldeki durumuna bakarak karar veriyoruz diye sorar. Mühim olan kılıcın değeridir, kılıfın değil. "Onu neden büyük diye değerlendiriyorsunuz biliyor musunuz? Çünkü ayakkabılarındaki topukları da hesaba katıyorsunuz. O kişiyi ayaklarındakiler olmadan ölçün; zenginliklerini ve unvanlarını bir kenara bırakıp gömleğiyle gözüksün ortada" (Montaigne, 2011). Kıyafetlerimiz dışında birbirimizden farkımız olmadığına kesinlikle inanır düşünür. Ona göre insanların birbirleriyle farkı sadece giysilerinden ibarettir. Bunun ise mutlaka insanlar tarafından düşünülebilir olması gerekliliğini dile getirir. Düşünülmüyorsa, yani bu farkındalık henüz oluşmamışsa, ona göre devreye yasaların girmesi gerekmektedir. "Gerçek çıkar yol, altın ile ipeğin insanlarca küçümsenmesini özendirme olacaktır. Oysa biz bunun yerine, altın ve ipekliye atfedilen itibarı ve değeri arttırıyoruz; eğer insanların bunlardan tiksindirilmesi isteniyorsa bu yapılan hiç doğru bir şey değildir" der (Montaigne, 2011).

Kendini Bilmek Üzerine

Montaigne'nin eserlerinde kendi kendine sohbet edencesine yazmış olduğu izlenimi oldukça yoğundur. Sanki kendi kendine konuşmaktadır da başkaları da sesini duysun diye zaman zaman sesini yükseltmiş gibidir (Cibran, 2019). Çünkü ona göre herkes kendisi için bir deney hatta öğreti konusudur. Bunun için tek sahip olması gereken şey kendisini yakından inceleyebilme yetisidir. Hatta öyle ki uzunca yıllar boyunca düşüncelerinin tek konusunun kendisi olduğunu ve sadece kendisini sınavıp incelediğini dile getirir. Kendini betimlemenin zor olduğunu vurgulasa da aynı zamanda bunun oldukça da yararlı bir şey olduğunu söyler (Montaigne, 2011). “Sanki başka yapacak işim yokmuş gibi, sürekli kendimi gözlerim, gözümü hiç üstümden ayırmam. Herkes benim yaptığım gibi kendini gözlemlerse, bu konuda aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyecektir” (Montaigne, 2011). Bununla beraber herkesin, Montaigne’i okurken kendisinden paylar bulmasının bir başka sebebi de düşünürün yazarken her seferinde kendisine başka açılardan bakabilmeyi başarması ve bunu yaparken elinden geldiğince ve acımasızca objektif davranmaya gayet göstermesidir. “Kendimden farklı biçimlerde söz ediyorsam bu, kendime değişik şekillerde baktığım içindir... Çekingen ve arsız, iffetli ve şehvet düşkünlü, geveze ve ketum, çalışkan ve miskin, zeki ve kalın kafalı, bedbin ve neşeli, yalancı ve namuslu, bilgin ve cabil, savurgan ve pinti... Tüm bunları, kendimi inceleme açısından bir şekilde kendimde görüyorum. Kendini dikkatle inceleyen herkes, kendinde bu kararsızlığı ve bu tutarsızlığı keşfeder. Kendimle ilgili olarak kesin, basit ve sağlam biçimde, karmaşasız ve katıksız söyleyebileceğim tek bir kelime yok” (Montaigne, 2011).

Meriç’e göre kendimizi tanımak aslında kolay bir husus değildir. Çünkü Yunus Emre’nin “Beni benden sorman, ben bende değilim / Bir ben vardır bende, benden içerü” dizelerini anımsatır şekilde “ruhumuzun mahzenlerinde bizden habersiz yaşayan bir alay misafir var” diyerek insanın hayalleri, rüyaları ve dilekleriyle bir başkası olduğunu hatırlatır bizlere (Meriç, 2015). “Başka birinin ruhundakileri izleyip anlamadığı için bedbaht olana pek sık rastlanmaz; fakat kendi ruhunu yakından talip etmeyenlerin bedbaht olması kaçınılmazdır” (Aurelius, 2020). Bir insanın kendini tanıması daha doğrusu kendini önemli ve vazgeçilmez görmemesi önemli bir husustur. Montaigne’nin Pline’dan aktardığı gibi “Gökle bizim aramızda, ölümümüzde yıldızların ışığının sönmesini gerektirecek bir anlaşma yoktur” (Montaigne, 2011). Kendisini vazgeçilmez gören herkesin içinde bulunduğu hastalıklı bakış açısı, muhtemelen hayata veda ettikten sonra tüm dünyanın dönmeyi bırakarak kendisi için yas tutacağını sanmasıdır. Oysa hayat herkesten sonra da olanca hızı ve koşturmasıyla eskisi gibi devam edecektir. Şu meşhur sözü duymayan hemen hemen yoktur sanırım “Mezarlıklar kendini vazgeçilmez sanan insanlarla doludur”. Eğer ki bir insan yüzünü geçmiş yüzyıllara çevirebilirse, tarih sahnesinde büyük izler bırakmış birçok insanın ve kavimlerin yaşamış olduğunu görecektir. Eğer objektif bir bakış açısıyla bunu başarabilirse kendisindeki birçok eksik ve zayıf yanların da farkına varacak ve hangi özel ve ayırıcı niteliklere ya da kabiliyetlere sahip olursa olsun kibir çukuruna düşmeyecektir (Montaigne, 2011). Düşünür kendini tanımaya o kadar büyük bir önem atfeder ki, en önde gelen yazarlarından ve düşünürlerinden olan Cicero’yu anlamaktansa kendini anlamayı tercih edeceğini söyler. Ona göre insanlar geçmişte yaşamış oldukları aşırı öfkelerin sonucunu hatırlayabilirlerse bugün için kendilerine pay çıkartabilirler. “Kim ki yaşadığı acıları, onu tehdit eden kötülükleri ve hafif kazaların kendisini ne hallere koyduğunu hatırlar, gelecekteki değişikliklere ve duruma kendini hazırlar”(Montaigne, 2011). Hatta öyle ki ona göre imparator Sezar’ın hayatından alınacak dersler, kendi hayatımızdan alacağımız derslerden fazla değildir. Yapmamız gereken, sadece ve sadece kendi yaşamımıza kulak vermektir (Montaigne, 2011).

Bununla beraber yapılan iş, harcanan emek ile beraber kişi var olmaktadır. Montaigne’de varoluş hareket ve eylem ile beraberdir, yani her bir insan yaptığı şey ile var olmaktadır. Ona göre “düşüncelerimizin / söylemlerimizin gerçek aynası yaşamlarımızın seyridir” (Tate, 2018). Bu yüzden sevmediği bir işle bir insanın var olması ne derece mümkün olabilir? Dolayısı ile kendini tanımanın da yegâne yollarından biri de bu olsa gerekir. Başka bir deyişle sevdiği işte çalışan insan kolay kolay yorulmayacaktır. “Kendini yeterince anlamayan kişi, neyi doğru anlayabilir? Kendi ölçüsünü

bilmeden başka bir şeyi ölçmeye girişilebilirmiş gibi (Plinius)”(Montaigne, 2011). Montaigne’e göre “her insan kendisi için bir derstir. Yeter ki kendini iyice görebilsin” (Montaigne, 2011). Zweig da bu şekilde düşünmüş olsa gerek ki Montaigne’nin “Denemeler”i yazarken amacının, ilk sözcükten itibaren sadece kendini yazmak olduğunu belirtir. Öyle ki, Denemeler’de de asıl ve tek konu vardır: “*Moi, ve monessence, yani Ben ve Ben’in özü*” (Zweig, 2019).

Kuşkuculuk Üzerine

Bozkurt’a göre Montaigne, kuşkucu ve görececi olduğundan dolayı bildiği şeylere benzeyenden çok çokluk ve çeşitlilik peşindedir (Montaigne, 2019). Hatta kitaplarında da Montaigne’nin düşüncelerini tek tip bir “o tarafı” ya da “bu tarafı” buyuran basmakalıp öğretiyeye sığdırmak söz konusu olmaz. Montaigne bu yüzden ne “o taraftadır” ne “bu tarafta” ve bir o kadar hem “o taraftadır” hem “bu tarafta”. Aslında Montaigne bu bağlamda post modern bir yazardır. Modern zamanların çok öncesinde yaşamış olmasına rağmen modernite sonrasıdır. Bedenen olmasa da ruhen içinde bulunduğumuz zamanın bile ötesindedir çoğu zaman. Bazen siyah dediği şeye bazen inatla beyaz der ve siyah demiş olduğunu da inkâr etmez bunu yaparken. Onu diyen de bendim bunu diyen de benim der. Kuşkucudur ve dinamik, determinist, çatışmacıdır. Herakleitos kadar bilir aynı nehirde iki kez yıkanılmayacağını ve Baudrillard kadar sorgular kendisine dayatılan şeyleri ve nesnelere. “Montaigne, güzeli belirgin kıldığı için çirkinini sever; erdemi vurguladığı için de kötüyü, budalalığı ve suçu sever. Her şey iyidir ve çeşitlilik, Allah’ın kutsamış olduğu bir şeydir (Zweig, 2019).

Burke’ün de bahsettiği üzere bu bakış açısının Montaigne’de etkili olmasının M.S. 200’lü yıllarda yaşamış olan Sextus Empiricus ’un etkisi büyüktür. Kuşkuculuğu ile meşhur olan bu filozofun kuşkuculuğunun gerekçelerinin ilki “duyularımızın güvenilmezliği” ile ilgilidir. Sarılıktan örnek verilerek, sarılık hastalığına tutulan biri herkese beyaz olarak görülen nesnelere sarı olarak gördüğünü ileri sürer. Buradan hareketle her toplumun kendince gelenek ve göreneklerinin bulunduğunu ve olması gerekenin her kişiyi kendi toplumu içinde değerlendirmek gerekliliği olduğudur. Sextus bu noktada dogmatik kalıp yargılarla yani bir toplumun kendi adetlerinin kesin doğru ve diğer toplulukların inancının yanlışlığı üzerinde ısrarcıdır (Burke, 2003). Dolayısı ile Montaigne’de görmüş olduğumuz bakış açısının kökleri okumuş olduğu Antik Yunan eserlerine dayanmaktadır.

Montaigne’de asrına göre yaşadığı topraklardaki insanlardan onu farklı kılan bir başka bakış açısı da hayvanlara olan yaklaşımıdır. Örneğin Descartes, insanların tezatları oldukları için hayvanlarla ilgilenmiştir. Ona göre insanoglu kendi deneyimi üzerine düşünebilen bir canlıdır. Oysa hayvanlar bunu yapamaz. Bu anlamda ona göre hayvanların makineden farkları yoktur. Gerçekleştirdikleri eylemleri yapmak için adeta programlanmışlardır. Descartes’in bir hayvanda gördüğü şey sadece beyinde gerçekleşen mekanik işlemler, kaslar ve sinirlerdir. Montaigne ise kedisiyle ilgili farklı şeyler söyler. “Ben kedimle oynarken, onun benimle oynamadığını nereden bileyim?” (Frampton, 2011). İşte bu noktada Montaigne’de aslında Protagoras’a bir meydan okuma görmek mümkündür. Protagoras, erken dönem sofist düşünürlerden biri olup, sofizm, “bilgi” anlamına gelen “sophia” sözcüğünden gelmektedir. Bu bağlamda sofist de kelime anlamı olarak bilgin ya da bilge kişi demektir. Sofist düşüncede insan, ahlaki bir varlık olmaktan ziyade kendi çıkarını düşünen bencil bir varlıktır. Tüm insanların kabul edecekleri objektif, genel, mutlak gerçeklikleri kabul etmezler. Gerçek denilen şey kişiden kişiye göre değişiklik gösterir (Göze, 2015). Sofist düşünce içinde esas olan varlığı bilme gayreti içinde yer alan insandır. Dolayısıyla sofistlerin ilgi alanı doğrudan insan olmuştur. Protagoras bu düşünce yapısını kavramlaştırarak “homo-mensura” ile ön plana çıkmıştır. “Var olan şeylerin varlıklarının ve var olmayan şeylerin yokluklarının ölçüsü. İnsan, her şeyin ölçüsüdür”. Bu manada eğer insan ile kastedilen “tekil, biricik” olarak insansa, bu bağlamda Platoncu sofist eleştiriye göre güvenilmez olan duyular hakikatin biricik kaynağı haline getirilmekte ve duyulara dayalı bilginin doğruluğu iddia edilmektedir. Ancak buradaki insanın biricik, tekil şahıs olarak yani birey olarak insana değil toplumsal olarak insana atf yaptığı daha genel

kabul görmektedir. Protagoras'a atfedilen bir söz ile bunun cevabı sofistçe şu şekilde verilmektedir: “Herhangi birşey bana nasıl görünüyorsa öyledir.” Aurelius'a göre de “her şey sanıdır” (Aurelius, 2020). Bu ise, günümüz “post-truth / hakikat sonrası” kavramının asırlar öncesi köklerini görmemize imkan vermektedir. Bu aynı zamanda kuşkucu düşüncenin de benzeri nüvelerini içinde taşıyan bir yaklaşımdır. Örneğin yaş farklılığı ile ilgili hususlarda kuşkuculuk şu yaklaşımı ele alır: “Aynı hava yaşlılara soğuk fakat gençlere ılık gelir ve aynı renk yaşlılara soluk, gençlere parlak görünür; bunun gibi aynı ses yaşlılara zayıf fakat gençlere gayet duyulabilir gelir”.

Montaigne, bu noktada sofistlere karşı bir tür meydan okuma ile konunun, aynı zamanda da olayların merkezine insanı koyan, insanmerkezci bakış açısını terkederek kedisinin bakış açısından yaklaşmayı denemiştir. İnsanı herşeyin ölçüsü olarak kabul eden yaklaşımın yerini tüm canlıları koyan bir bakış açısını belirleyen Montaigne, bu noktada, Stoacılar nasıl ki evrensel insan haklarının önünü açmışsa, bir bakıma, doğrudan olmasa da dolaylı olarak, hayvan haklarına giden yolun da öncüsü sayılabilir. Nitekim bu dünyada sadece insanların yaşamadığını, diğer canlıların da yaşam hakkı başta olmak üzere haklarının bulunabileceğinin kıvılcımını, doğrudan olmasa da dolaylı olarak, insanı merkezinden kovan bu bakış açısında bulmak mümkündür. Çünkü Montaigne'e göre “hayvanların dili yok değildir, sadece biz onları anlayamayız” (Frampton, 2011). Kedisine vakit geçirdiği zaman kendisinin onunla vakit geçirmesinden çok kedinin kendisiyle eğleniyor olabileceğini düşünür. Karşılıklı yaramazlıklar yaparak birbirlerini eğlendirdiklerini ileri sürer. Bir oyunu kendisinin başlatması gibi kedisinin de oyunu başlatma ve bitiş anının olduğunu belirtir. Kendisinin nasıl ki kedisi hakkında bir bakış açısı varsa kedisinin de kendisi hakkında bir bakış açısının olduğunu farkındadır. Aralarındaki kusursuz etkileşimin gerçekleşmesine engel olan kusurun da sadece kediden kaynaklanmadığını, kusurun bir kısmının da insanda olabileceğini dile getirir. Bütün canlıların ortak bir dünyada yer aldığı, bu dünyayı paylaşmak zorunda olduğunu ve hepimizin ayrı ayrı dünyayı algılama biçimlerimiz olduğunu altını çizer Montaigne. Bakewell'in de bu noktada dediği gibi bu tür bir düşünce ve bakış açısı Descartes ve onun gibi düşünenler için çok uzaktır (Bakewell, 2018). “Hayvanlarla bizim aramızda iletişimi engelleyen kusur neden onlar kadar bizden de kaynaklanmasın? Geriye onların bizi anlayamama özrünü çözmek kalıyor; çünkü biz de onları, onların bizi anlayamadıklarından daha fazla anlayamıyoruz. Bu nedenle, bizim onlar için yaptığımız gibi onlar da bizi aptal diye değerlendirebilirler” (Montaigne, 2011). Frampton, soruyu bir adım daha ileri taşır ve Montaigne'nin bir anlamda belki de “ kedi mi onun evcil hayvanı yoksa o mu kedinin evcil hayvanı” demeye çalıştığını bizlere düşündürür (Frampton, 2011).

Mutluluk Üzerine

“Hiç ağrısı olmamak insanın umut edebileceği en büyük iyiliktir; mutsuzluğun olmaması en büyük mutluluktur” (Montaigne, 2011). Öyle ki ona göre iyi bir yaşam sürebilmek, insana gelecekte de mutluluk sağlamaya yarayacaktır. Martial'dan bir alıntıyla şöyle seslenir bize asırlar gerisinden: “Geçmiş yaşamdan haz alabilmek iki kere yaşamaktır.” (Montaigne, 2011). Ancak bunu çoğu zaman kendisinin de tam olarak gerçekleştirebildiği pek söylenemezse de bizlere geçmişe takılıp kalmamayı salık verir. “Şimdi artık olmadığım yaşı, sanki hala o yaştaymışım gibi yargılıyorum... Şu an ki aklım en deli dolu çağımdaki aklım gibi geliyor bana” (Montaigne, 2011).

Mutlulukla bağlantılı olan huzur kavramı için de, çağımızda mutluluk sanatı için verilen tavsiyelerin nüvelerini zincirleme şeklinde önce Plutarkhos ve Seneca'da, ardından ise Montaigne'de görürüz. İlk iki düşünür nasıl ki huzura dair sorulan sorulara “tüm dikkatinizi önünüzdeki şeye verin” diyorlarsa, Montaigne'de de benzer davranışlara ve bakış açısına, konsantrasyona yönelik yaşama disiplini görmek mümkündür (Bakewell, 2018). “Ben dans ettiğim zaman dans ediyorum; uyuduğum zaman uyuyorum. Ve güzel bir bahçede yalnız başıma gezindiğim zaman, düşüncelerim bir süre için başka şeylerle meşgulse, onları gezintiye, bahçeye, yalnızlığın tatlılığına ve bana geri getiririm” (Montaigne, 2011). Bu bağlamda Frampton, Montaigne'i insanlık tarihinde muhtemelen insan bilinci konusunda yazan ilk yazar olarak tanımlar (Frampton, 2011). Mutluluk ve mutsuzlukla ilgili olarak adeta bir yaşam koçu gibi yönlendirmeleri ve tavsiyelerini bulabileceğimiz

Denemeler’inde Montaigne, “Fizyonomi Üzerine” isimli denemesinde mutlu olmanın ve mutsuzluktan kaçınmanın yol ve yöntemlerinden bahseder. Çağımız popüler kişisel gelişim kitaplarının sayfalarca ve tekrar tekrar bahsettiği hususları ve yaşama stratejilerini bir paragrafa sığdırır. Ona göre “insan, başına gelip gelmeyeceği kesin olmayan dertleri şimdiden dert edinerek bir şey kazanamaz. Acı gelmeden onun olasılığı da can acıtır. İleride bir gün sıtmaya tutulma ihtimali var diye türlü türlü işkencelere şimdiden katlanmak mantıklı değildir. Ya da yılbaşında kürke ihtiyacınız olacak diye Haziranın 24’ünde kürk giymeye başlamamak gerekir. Olması gereken kötülükleri akıldan geçirmemeyi öğrenmek olmalıdır”. Dertlerin hemen gelmediğini ve geldikleri zaman da çok uzun süre kalmadıklarını belirten düşünüre göre dertler gelmeden gelecekler diye hayıflanmak çekilecek acı ve ıstırabın süresini uzatır. “Gelecek korkusuyla şimdiki zamanı yitirmek ve zamanla mutsuz olacağım diye şimdiden mutsuz olmak neye yarar” (Montaigne, 2011) diye sorar ve Seneca’dan bu konuda yardım alır: “Zamanından önce acı çeken, gereğinden çok acı çeker” der. Ona göre en sık ve en vahim hastalıklar insanoğlunun hayal gücünün insana yüklediği hastalıklardır. Alıntıldığı İspanyol atasözü ise tüm bir paragrafı özetler aslında: “Allah beni benden korusun” (Montaigne, 2011). İnsan yaşamının temel amacının yani *telosun* mutluluk olduğu birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Bunlardan bir tanesi Aristoteles’tir. Ona göre insan yaşamının *telosu*, ereği, yani bir meşe palamudunun amacı nasıl ki toprakta kök salıp bir meşe ağacına dönüşmek, meşe ağacı olmaksızın, insanın da ulaşması gereken içsel ereği, amacı mutluluktur (Cathcart & Klein, 2010). İnsanın yaşamında temel bir amacının olması gerektiğini Aurelius da tekrarlar. “Hayatta yıpranmış, dürtüsünün ve düşüncesinin tamamını yönlendirecek bir amaca sahip olmayan kimseler, yaptıkları işlerde ahmakça davranır” (Aurelius, 2020). “Bilgi hazinemize ne gelirse gelsin elimizde olanlardan tatmin olmadığımız için, her zaman gelecekteki ve bilinmeyen şeylerin peşinden koşuyoruz; çünkü şimdiki zamana ait olanlar bizi doyurmaya yetmiyor... Giderildikçe artan istekler nasıl doyuma ulaştırılır ki?” (Montaigne, 2011).

Ölüm Üzerine

Montaigne, eserinde oldukça sık alıntılara başvurmuştur. Ancak Burke’ün de ifade ettiği üzere bu alıntıları sadece saf kendi anlamlarında kullanmamış, bu alıntılara başka anlamlar kazandırmak adına bunlarla oynayarak onlara yeni bir bağlam verme gayreti içinde de olmuştur (Burke, 2003). Onun özellikle sevdiği yazarlar ise antik çağ yazarlarıdır. 9 Yunan ve 2 Romalı yazarı daha sık zikretmiş olup bu isimler Ovid, Tacitus, Herodot, Sezar, Virgil, Diogenes, Laertius, Horace, Lucretius’tur (Burke, 2003). Ancak özellikle Plutarkhos (-ki Burke’a göre Plutarkhos, Montaigne’nin kendi sesini bulmasına Seneca’dan daha çok yardımcı olmuştur; Burke, 2003), Cicero ve Seneca başlıca gözde yazarları olup son üç isimden bolca alıntılarla destekler kendi savlarını. “Felsefe yapmak ölmeyi öğrenmektir ”(Montaigne, 2011) başlıklı denemesinde söze Cicero ile girer ve Cicero’nun “felsefe yapmanın ölüme hazırlanmaktan başka bir şey olmadığını” (Montaigne, 2011) söylediğini aktararak başlar. Çünkü ona göre araştırıp düşünmek ruhu insandan uzaklaştıracağı için bu da bir tür ölüme hazırlanma ve ona benzeme durumudur. Ona göre ölüm kaçınılmazdır. Bu bağlamda “Stoacı” düşünceyi benimsediği ileri sürülebilir. Ölürse tek üzüleceği şeyin hayatın kendisini kaybetmek olduğunu belirtse de şu söz belki de yaşam / bir başka deyişle ölüm felsefesi olmuştur Montaigne için “Her şeyden bağlarımı gevşetmiş bulunuyorum, kendim dışımda herkesle yarı yarıya veda etmişim”. Ölümün kaçınılmazlığı karşısında Sokrates’ten örnek verir. “Otuzlar meclisi seni ölüme mahkûm etti” denildiğinde Sokrates’in “Doğa da onları” diye yanıt verdiğini hatırlatır bizlere. Bir başka denemesinde Damidas ve Agis’ten sözlerle ölüm ve özgürlük hakkında çıkarımlarda bulunur. “Ölümden korkmayanlar neden acı çeksinler ki” diye sorarken bir kişinin özgür yaşaması için ölümü küçümsemesi gerekliliğini vurgular (Montaigne, 2011). Öyle ki insanın kendisini kadere bırakmasını, çünkü kaderin işini bizden çok daha iyi yaptığını, tevekkel bir yaklaşımla ifade eder. Aslında Stoacı felsefenin bir bakıma yaşam mottosudur bu yaklaşım, *amor fati* yani kader sevgisi. Bu yaklaşımı benimsediği takdirde bir zorlukla karşılaşan insanın durumu daha kolay kabullenmesi kolaylaşmaktadır. Bir denemesinde Manilus ve Seneca’ya başvurur yine ve doğduğumuz andan itibaren ölmeye başladığımızı, doğduğumuz ilk saatten itibaren ömrümüzün

kemirilmeye başlandığını söyler. “Yaşamın içinde olduğunuz sırada ölümün içindedir. Çünkü artık yaşamda olmadığınız zaman, ölümden sonrasınız demektir. Yaşam sırasında ölmek üzere olansınız” (Montaigne, 2011). Bunlara ek olarak çok güzel bir ikilem içinde bırakır Montaigne okuyucusunu. “Eğer” der “yaşamdan çıkar sağladıysanız, iyice doğduysanız, memnun halde çıkıp gidin ondan. Eğer yaşamı tüketmesini bilemediyseniz, o da size yararsız olduysa, yaşamı kaybetmiş olmanın sizce ne önemi var, yine onu istemek neye yarar?” (Montaigne, 2011) diye sorar. Gerçekten de eğer hayattan kazanımlarınız olduysa, bir sofradan kalkar gibi tok ve doymuş şekilde kalkmayı becerebiliyorsa insan, memnuniyet duyulması gereken bir durumdur bu, hayallerine kavuşamamış, isteklerini yapamamış birçok insanın yanında şanslı bir kesimi temsil eder böyle bir insan. Ya da tam tersi bir durumda, amaçladığı hiçbir şeye ulaşamamış bir insanın ya da hayatta verimli olamamış birinin zamanı geldiği zaman dünyadan göçüp gitmesini Montaigne, çok da trajik bir durum olarak ele almaz. Gerçekten de ölüp şu dünyayı terki diyar eyledikten sonra insanın hatırlanması ya da unutulması insanın bu dünyada bırakmış olduğu eserlere, yaşarken ömrünü nasıl harcadığına sıkı sıkıya bağlıdır. Gerçekten de söylendiği gibi, bir insanın fiziki olarak ölümü, ebetteki kaçınılmaz bir sondur. Sonuçta “Her nefis ölümü tadacaktır”. Ancak bir insanın maddi anlamda ölümü adının son kez anılmasıyla, yani bir daha anılmamasıyla tamamlanmaktadır. Konfüçyüs bu konuda şöyle der: “”Qi Beyi Jing’in 4000 atı vardı, o öldükten sonra hiç kimse onun övülecek bir tarafını bulamadı. BoYi ve ShuQi, Shouyang Dağı’nda açlıktan öldü, insanlar hala onları övmektedir (Konfüçyüs, 2017). “Bir cesedi sırtlanmış ufacık bir ruhsun sen” (Aurelius, 2020). Ancak Aurelius, öldükten sonra övülmenin ölüye nasıl bir faydası olacağını gayet can alıcı şekilde sorar: “ Öldükten sonra gelecek üne düşkün birisi, onu ve onun ününü hatırlayacak olanların da kendisi gibi kısa süre sonra öleceğini, onlardan sonra geleceklerin de aynı akıbete uğrayacağını, hatırasının bu şekilde parlayıp sönerek birinden öbürüne geçerken sonunda tamamen yok olacağını tahayyül etmez. Haydi hatıran ve hatıranı yaşatacaklar ölümsüz diyelim, bundan sana ne? Övgü, ölünün ne işine yarar? Hatta bazı durumlar haricinde yaşayanların ne işine yarar?” (Aurelius, 2020). Ona göre ebediyen hatırlanma beyhude bir çaba iken hatırlayan da hatırlanan da fanidir (Aurelius, 2020).

Üzüntü Üzerine

Gustave Flaubert, bir dostuna Montaigne ile alakalı şu tavsiyede bulunur: “Onu çocuklar gibi oyalanmak için değil ya da hırslı tipler gibi bir şeyler öğrenmek için okuma; hayır, onu yaşamak için oku” (Bakewell, 2018). Zweig, Montaigne’i okuduğu zamanlarda karşısında asilzade, belediye başkanı ya da bir meclis üyesi görmez. Bilakis ona öğütler veren, teselli eden bir kardeşi vardır yanında. Tek derdi ona akıl vermek olan ve kendini anlatan biri vardır artık odada. Öyle ki bazen Montaigne’nin Zweig’a şu sözlerle seslendiğini ifade eder: “*Neden böylesine ciddiye alıyorsun bütün bunları? Neden içinde yaşadığın zamanın saçmalığının ve vahşetinin kışkırtmalarına kapılıp hepsine boyun eğiyorsun? Bütün bunlar senin yalnız tenine dokunabilir, ama özüne asla işleyemez. Dış dünya senden hiçbir şey alamaz ve aklını da, sen kendin karıştırmadığın sürece, karıştıramaz. Sağduyu sahibi insanın kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Zaman içinde olup bitenler, onlara katılmayı reddettiğin sürece, senin karşında güçsüzdür; zamanın çılgınlığı ise sen zihninin berraklığını korudukça gerçek anlamda sıkıntı kaynağı olamaz. Ve yaşadığın en kötü şeyleri, görünüşte aşağılayıcı olanları, kaderin sillelerini ancak onların önünde zayıflığını gösterecek olursan hissedersin; çünkü senden başka kim onlara değer verebilir, ağırlık tanıyabilir, onların zevk ya da acı kaynağı olmalarını sağlayabilir? Ancak sen, kendi kendini yüceltebilir ya da aşağılayabilirsin – iç dünyasında sağlam ve özgür kalabilen kişi, dışarıdan gelen en ağır baskıya bile kolaylıkla göğüs gerebilir” (Zweig, 2019).*

Zweig’a göre Montaigne ayrıca bu bakış açısının yanında dış dünyaya kendisini kapayan ve kendisine ait bir dünya kuran bir insanın içine düşme tehlikesi ile başbaşa kalabileceği bir sarmala da dikkat çekmiştir. Buna göre Montaigne, dünya işlerinden elini eteğini çekerek kendisini evine kapatmış, ailesinden ve çalışanlarından oluşan küçük dünyasında özgürlüğü aramıştır.

“Kendi toprağına kök salmaya kalkışmak, bir yarar getirmemiştir; çünkü gövdeye sarılan otlar ve sarmaşıklar, kökleri kemiren günlük sıkıntılar vardır. Kendisi için yaptığı ve kimsenin girmesine izin vermediği kule de bir işe yaramamıştır. Montaigne pencereden baktığında, tarlalara kırağı düştüğünü görmekte ve şarabın

bozulabileceğini düşünmektedir. Kitaplarını açtığında, kulaklarını aşağıdan gelen, birbirleriyle kavga edenlerin çıkardıkları seslere tikayamamaktadır; odasından çıktığı anda komşulara ilişkin yakınmaları, evin idaresine ilişkin sıkıntıları duyacağını bilmektedir. ... Bir yandan Platon'u okurken, öte yandan kendisine hizmet edenlerle tartışmak, komşularla mahkemelik olmak kaçınılmazdır; her onarım ise bir sorun olup çıkar. Bilgelik, elbet bütün bu küçük sıkıntılara aldırılmayı gerektirir. Gelgelelim, –bu, hepimizin edindiği bir deneyimdir– insan bir şeylere sahipse, onlara yapışır ya da binlerce küçük çengelle onlara takılıp kalır; böyle durumlarda yardımı dokunabilecek tek şey, araya bir uzaklık koyabilmektir; çünkü uzaktan bakmak, her şeyi değiştirir. Ve ancak dışarıdaki uzaklık, iç dünyada da bir uzaklaşmayı olanaklı kılabilir. ... Evdeyken damdan bir tahtanın düşmesi, uzaktayken bir kulenin yıkılmasından daha büyük sorun olur. Kendini küçük bir yerle sınırlayan, dar boyutlar içine girer. Her şey görecedir. Montaigne, sürekli olarak, sıkıntı dediklerimizin aslında kendi başlarına bir önemlerinin olmadığını yineler. Onları bizler büyütür ya da küçültürüz. Yakınımızda olan, bizi uzaktakinden daha çok uğraştırır ve koşullarımızı ne kadar küçültürsek, ufak tefek sıkıntıların bizi üzme oranını da o kadar artırmış oluruz?’ (Zweig, 2019). Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere bilgeliğin koşullarından bir tanesi küçük sıkıntılara aldırılmaktır. Buna en güzel örnek Stoa felsefesini benimsemiş Roma İmparatoru Marcus Aurelius örnek olarak gösterilebilir. Buna göre Aurelius bazen göklerde uçtuğunu hayal eder ve böylece yukarıdan yerdeki insanlara bakıp dert ettikleri şeylerin ne kadar önemsiz olduğunu düşünürdü. Benzer şeyi Seneca da yapar ve zamanın genişliğini, dört bir yana yayılan boşluğunu aklına getirir, evrenin büyüklüğü ile beraber insanoğlunun ömür dediği şeyi bu iki büyüklükle kıyaslar ve karşılaştırırdı Bakewell, 2018).

Sonuç

Stoacı düşünce tüm bir yaşam üzerine eğildiği için hayata dair birçok konuda birçok Stoacı düşünür fikir beyan etmiştir. Doğaya uygun biçimde yaşamının en erdemli yaşayış biçimi olduğunu savunun Stoa düşüncesine göre bunu bilge kişiler gerçekleştirebilir. Bu bilge kişiler, dış dünyanın acı, mutluluk gibi duygularına kayıtsız kalabilmeyi başarabildikleri gibi dış dünyanın mal, mülk, para, zenginlik, güzellik gibi göreceli değerlerinin de kendi üzerlerinde olumlu ya da olumsuz değerler meydana getirmesine izin vermezler. Bu bağlamda bu kişiler aynı zamanda erdemli kişilerdir. Buna göre mutluluk içsel bir durumdur. Dolayısı ile insanın olaylara ve olgulara yüklemiş oldukları anlamlar onların zihinlerinde bu durumlar hakkında iyi ya da kötü duygu ve düşünceler meydana getirir. Bu bağlamda kişi, her şeyden özgür kalabilmeyi başarabilmelidir. Bu noktada herkes aynı gökyüzü altında yaşadığı için eşittir. Bir kişinin fakir bir köle iken başka bir kişinin özgür bir zengin olmasının kişileri birbirlerine karşı üstün kılmayacağını söylerler. Onlara göre bu dünya bir tiyatro sahnesidir ve insana düşen kendisine düşen rolü en iyi biçimde oynayarak görevini hakkıyla yerine getirebilmek olmalıdır. Bu bağlamda Stoacılık pratiğe dökülmüş, sabretmeyi tavsiye eden bir ahlak öğretisidir. Bunun için de insanın kaderini sevmesi gerekmektedir. En nihayetinde ölüm tüm eşitsizlikleri ortadan kaldıran gerçek bir eşitleyicidir.

Fransız düşünür Montaigne, yazdığı eserlerinde geçmiş dönemlerde yaşamış birçok düşünürden etkilenmiştir. Bunların içinde Seneca, Cicero gibi Stoacı düşünürlere rastlamak mümkündür. Yaşamı ve fikirleri incelendiği takdirde kendisinin fikirlerinin birçok noktada Stoacı düşünürle benzerlikler gösterdiği ileri sürülebilir. Hatta öyle ki Cicero nasıl ki yazı yazabilmek için kamudaki görevini bıraktıysa Montaigne’de genç sayılan bir yaşta yazı yazmak için şatosuna çekilmiştir. En temel eseri, Aurelius’un Kendime Düşünceler’i ile de benzerlikler taşır. Aurelius da savaş meydanlarında çadırında yazmış olduğu eserinde kendine dışarıdan bakan bir gözle dertleşir gibi yazarken yaşama, insanlığa dair görüşlerini dikte ettirmeden anlatır. Aynı üslup ve tarz Montaigne’de de göze çarpar. O da aslında inzivaya çekilmiş olduğu şatosunda kendisiyle konuşurken aslında satır aralarında hayata dair nasihatler verir.

Montaigne de Stoacı düşünürler gibi iyi yaşamın nasıl olması gerektiğini belirtir. İyi yaşamla beraber erdemli yaşamın izlerini sürer. Ona göre asıl olan zor zamanlarda erdemli olabilmek ve erdemli davranabilmektir. Bu bağlamda Stoa okulunun sabra ve dayanmaya yönelik bakış açısının yoğun izlerini görmek mümkündür. Hatta Stoacı düşünürler gibi ölüm üzerinde de fikirlerini belirtir ve Stoacılar gibi iyi yaşamak kadar iyi ölmenin de önemini vurgular. Ölüme hazırlıklı olmayı, her an

tüm edinimlerimizi bırakıp gideceğimizin bilincinde olarak bu dünyada yaşamamız gerektiğini söyler. Bir Stoacı gibi huzurlu ve dingin bir yaşam ister.

Bilgelğin yolu kendini bilmekten geçer. Montaigne de kendini bilmek, üzerinde düşünülen bir konu olmuştur. Stoa düşüncesinde de kendini bilmek büyük önem taşır. Kendini bilen kişi özgür ve mutlu olarak dış zorlamalardan kendini azade tutabilir. Kendini bilmeyen kişi rüzgârda savrulan gemi gibidir. Bu bağlamda kendi içine dönerek kendini tanımak, Montaigne'e göre tarihteki önemli kişileri tanımaktan çok daha kıymetlidir. Faydasız bilginin de gereksiz bir yük olmaktan başka bir anlamı yoktur. Bilgi ona iyi yaşamak ve iyi ölmek konusunda fayda sağlamalıdır. Stoa okulunun kurucusu Zenon gibi eğitimin bir faydası olması gerektiğini salık vererek okulların insanı yaşam için değil okul için eğitmelerine şiddetle karşı çıkar. Stoa, teoriden çok pratik bir felsefe olması hasebiyle Montaigne de verilen eğitimin hayatta işe yarar bilgiler içermesi gerektiğini savunur.

Nasıl ki Stoacılar mal, mülk gibi çoğunluğun hayranlık duyduğu ve peşinden koştuğu dünyevi maddiyatın anlamsızlığının, asıl eşitlik ve özgürlüğün içsel bir durum olduğunun altını çizmişlerse Montaigne de aynı fikirdedir. Hiçbir atın pahalı koşum takımları için değerli olamayacağını, onu özel kılanın ona özgü olan ve doğuştan taşıdığı nitelikler olması gerektiğini, insanın da kıyafetleri için değil insan olduğu için değerli kabul edilmesi gerektiğini belirtir.

Sonuç olarak, gerek yazım üslubu ile gerekse yazılarında atıflarda bulunduğu düşünürlerin de etkisi ile Montaigne'nin ileri sürdüğü, savunduğu ya da itiraz ettiği hususlar genel olarak ele alındığı takdirde yoğun Stoacı izlere rastlamak mümkündür. Kendisinin yazılarında da belirttiği gibi Stoacı düşünürlerden oldukça etkilenmiştir. Stoa ekolü, kendi içinde Erken, Orta ve Geç Dönem Stoası olarak üçe ayrılmıştır. Ancak bu dönem Stoa düşünürlerini yekpare bir bütün içinde ele almak, hepsinin aynı konulara aynı şekilde yaklaştıklarını savunmak olası değildir. Kendi içlerinde farklı düşüncelere rastlamak mümkündür. Bu yüzden Montaigne'i de ele alırken yekpare bir Stoa düşünce dünyasının içinde bir yere konumlandırmak zordur. Kaldı ki yaşadığı dönem Geç Dönem Stoacılar'dan yüzyıllar sonrası, bir Rönesans Avrupa'sıdır. Bu bağlamda Montaigne için, yaşamı da göz önünde bulundurulursa ve eserleri bütüncül bir okumaya tabi tutulursa, kendisi kendine münhasır bir Rönesans Stoacısıdır, denilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2014). Dünyevi İktidara Doğru. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (s.263-288). (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aurelius, M. (2020). *Kendime Düşünceler*. (Y. Emre Ceren. Çev. Ed.). (8. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bacon, F. (2018). *Denemeler: Güvenilir Öğütler Ya Da Meselelerin Özü*. (C. Cengiz Çevik & Melike Çakan, Çev. Ed.). (2. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bakewell, S.(2018). *Nasıl Yaşanır Ya Da Bir Soruda Montaigne'nin Hayatı ve Cevaplamak İçin Yirmi Teşebbüs*. (Emre Ülgen Dal. Çev. Ed.). (3. Baskı). İstanbul: Domingo Yayınları.
- Ben- Amittay, J. (1983). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (Mehmet Ali Kılıçbay & Levent Köker, Çev. Ed.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Brun, M. (2020). *Stoa Felsefesi*. (Medar Atıcı, Çev. Ed.). (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burke, P. (2003). *Düşüncenin Ustaları: Montaigne*. (Cemal Atila, Çev. Ed.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Cathcart, T. & Klein, D. (2010). *Platon Bir Gün Kolunda Bir Ornitorenkle Bara Girer: Felsefeyi Mizah Yoluyla Anlamak*. (Algan Sezgintüredi, Çev. Ed.). (4. Basım). İstanbul: Aylak Kitap.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. (3. Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cibran, H. (2019). *Kum ve Köpük*. (A. Ergin Köylügil, Çev. Ed.). (3. Basım). İstanbul: Mavi Çatı Yayınları.
- Empiricus, S. (2017). *Kuşkuculuk*. (Mustafa Kaya Sütçüoğlu, Çev. Ed.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frampton, S. (2011). *Montaigne'nin Kedisi: Ben Kedimle Oynarken Onun Benimle Oynamadığımı Nereden Bileyim*. (Solina Silahlı, Çev. Ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (Genişletilmiş 15. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Jones, W. T. (2006). *Batı Felsefesi Tarihi-Klasik Düşünce*. (Hakkı Hünler, Çev. Ed.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Konfüçyüs. (2017). *Konuşmalar*. (Yang Bojun). (Giray Fidan. Çev. Ed.). İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Bu Ülke*. (Mahmut Ali Meriç, Haz.). (45. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Molacı, M. (2021). *Erken Dönem Stoa Etiğinden Seçme Metinler*. (Melike Molacı, Çev. Ed.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Montaigne, de M. (2011), *Denemeler : 1,2,3,4*. (Engin Sunar, Çev. Ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Montaigne, de M. (2019). *Yol Günlüğü*. (Ömer Bozkurt, Çev. Ed.). (2. Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Seneca. (2019). *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziya Üzerine*. (C. Cengiz Çevik, Çev. Ed.). (3. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şenel, A.(1986). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Teori Yayınları.
- Tate, N. (2018). *Ne İçin Eğitim? Büyük Düşünürlerin Görüşleri ve Günümüze Uygunlukları*. (Mukadder Erkan, Çev. Ed.). Konya: Çizgi Kitabevi.

Yalçınkaya, A. (2014). Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (s.23-90). (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zenon & Kleanthes. (2021). *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları*. (C. Cengiz Çevik, Çev. Ed.). İstanbul: Albaraka Yayınları.

Zweig, S. (2019). *Montaigne*, (Ahmet Cemal, Çev. Ed.). (10. Baskı). İstanbul: Can Yayınları.

Bozkır Kavimlerinin Sanatında Kartal Motifi¹

Aslı KAHRAMAN ÇINAR²

Giriş

Çin sınırından Avrupa ortalarına kadar uzanan geniş bozkırlara egemen olmuş Türk topluluklarını yüzyıllarca etkileyen önemli sanatsal motiflerden biri hayvan üslubudur. Bu sanat tarzı Bozkır insanının yaşam şekline uygun olarak hayvanlarla yakın ilgisinden doğmuştur. Bozkır toplumlarının inançları ile de yakından ilgili olan Kartal ve kartal formundaki mitolojik yaratıklar sıkça kullanılan motifler olmuştur. Kartalın inanç içerisindeki yeri, yırtıcılığı, avcı kuşların en önemlisi olması Bozkır göçebeleri için onu özel bir hayvan haline getirmiştir. Sade kartal tasvirlerine rastlandığı gibi sıkça kartal-aslan, kartal-ejderha, kartal-kaplan gibi kartal ile farklı hayvanların karışımları da görülmektedir. Kartal özellikle avladığı geyik, dağ keçisi gibi hayvanları avlarken resmedilmiştir. Kartal figürünün mitolojik varlıklarla birlikte çizilmesi Türk sanatındaki kartal motifleri diğer mitolojik kuş motiflerinden etkilendiğini göstermektedir. Hayvan sanatı verilen bu bozkır üslubu kayalar, ahşap, kumaş, deri gibi farklı materyaller üzerinde kullanıldığı görülmektedir.

1.Kaya Kabartmaları Üzerindeki Kartal Tasvirleri

Türklerin kartal figürlü eserlerinin ilk örnekleri birinci Pazırık kurganından çıkartılmış bir eyer örtüsü üzerinde kartal sığın mücadelesinde görülmektedir. Aynı tema Noın-Ula buluntularında da kendini gösterir. 1958’de Orhun vadisinde yapılan kazıda Kültigin’in mezarından çıkarılan (Uzun, 1996)Költigin heykelinde başındaki tacın ön cephesinde rölyef halinde kanatlarını açmış bir kartal arması vardır. Kartal armaları Hunlar döneminden beri bilinmekte olup kulaklı ve boynuzlu resmedilmektedir. Bu armalar kudret sembolü olarak kullanılmıştır. Kartal başları üsluplaştırılmıştır. Anıtlıklarda kartal tasvirlerine rastlanmıştır. Költigin’in başlığının ön tarafındaki kartal resmi Hun dönemi kartallarına benzemekte olup kanatlarını açmış halde durmaktadır.KöltiginAnıtlığı yakınında bulunan Anonim IV anıtlık sanduka taşlarının dış yüzeyinde de yırtıcı kuş figürleri bulunmaktadır. Buluntulardan yola çıkılarak kartal figürü bozkır kültür çevresinde, mermer, taş ve metal üzerine işlenmiştir. Anıtlığın yazılı belgelerinde “uçup gitmek” ifadesine rastlanmıştır. Bu ifade ölümü anlatmaktadır. Kartalın uçarak sonsuzluğa gitmesi ile ölen kişinin sonsuzluğa gitmesi arasında bağ kurulmaktadır. (Durmuş, 2012b) Kül Tegin’in mermer büstünde kanatları açık kartal tasviri serpuşunun önüne işlenmiştir. (Kafesoğlu, 1980:)Orhun Yazıtları’nda da kartal motifi görülmektedir. Tonyukuk başlığında çift başlı kartal figürü vardır. Hunlar zamanında beri bilinen ve kullanılan kartal motifi/arması, kulaklı ve boynuzlu olarak resmedilmiş, kudret sembolü olarak kullanılmıştır. (Gömeç, 2013)³Eski kaya resimlerindeki süzülen kartal, Hunların oklara kartal teleği takılma pratiklerine yansıdığı bilinmektedir. (Baldick, 2000)Tonyukuk anıtına karşılıklı yerleştirilmiş

¹ Bu çalışma doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır. Aslı Kahraman Çınar, “Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde Geyik, Kurt ve Kartal (Başlangıcından Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)”, Danışman Prof. Dr. İlhami Durmuş, Ankara, 2016.

² Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, [0000-0003-0969-7222](http://www.bozok.edu.tr/0000-0003-0969-7222)

³ Aslanapa, <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/aslanapa.pdf>; 6 ;“15. Asrın başlarında, TemürBeg’innezdine yollanan İspanyol elçisi Claviyo bir merasim sırasında, Semerkant’taki Temür’ün otağını anlatırken hayranlığını gizleyemiyor. Ayrıca buradaki çadırlardan birisinin üzerinde çok büyük, kanatları açılmış, gümüşten bir kartal olduğunu; biraz aşağıda yer alan bir çadırın tepesinde de son derece sanatkârane bir tarzda, sanki kartaldan korkup kaçan, kanatları yine açık ve yüzleri kartala dönük, gümüşten yapılmış üç şahin suretini tarif eder. Bu kartalın sanki şahinlerin üzerine çullanacakmış gibi tasvir olunduğunu yazar. Bu muhteşem sanatı şehir ve saraylarında da en muhteşem biçimde uyguladılar.”

kuş tasvirleri simurga benzetilmiştir fakat zümrüdüanka olarak da yorumlanmıştır. Kuşların çevresinde ve ağızlarında lotus çiçeği figürleri kullanıldığı dikkat çekmektedir. (Çoruhlu, 2007)

M.Ö III. y.y'a ati Altaylarda bulunan BaşadarKurgan'da bir kartal işareti ile VI.-VIII. yy Tuna Bulgarlarına ati kabartmalarda çift başlı kartal tasvirlerine rastlanmıştır. (Kafesoğlu, 1980)

M.Ö VI.-IV yy. Huai devrine ait bir Çin heykeli üzerinde, pençeleri ile bir insanı yakalamış, kulaklı, avcı kartal/baykuş figürü vardır. B. Brentjes, bu figür için “kulaklı ve ibikli efsanevi kartal” tanımlaması yapmıştır. M.Ö. I. Binyılda Avrasya göçebe sanatı içerisinde sıkça kullanılan griffona benzerliğine dikkat çeker.

XI. yy başlarından kalma Gaznelilere ait Türk kartal armalarının İslam sonrası Türk devletlerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Kabil müzesinde bulunan bir taş rölyef üzerinde kanatları açık çift başlı kartal arması bulunmaktadır. (Esin, 2004)

2.Mezar Taşları ve Yazıtlar Üzerindeki Kartal Tasvirleri

Rus Altay bölgesi Karakol ırmağı civarında kazılan mezar odalarında duvara çizilmiş ya da kazınmış “güneş başlı”, “öküz başlı”, “kuş başlı” zooantropomorfik figürler kaya resimleri içinde en gözalıcı tasvirler olarak işlenmiştir. (Rozwadowski, 2000)

Şilikti'de ele geçen İskit-Saka kurganlarındaki buluntular arasında boynuzlarında yedişer kabartı bulunan iki dağ keçisi başı ile bunların birleştiği orta noktada kanatları açık uçar vaziyette kartal motifi vardır. Kartal tasviri yassı ve kabarıktır. Kanadı açık kartal tasviri keçilere 90 derece açıyla yerleştirilmiştir. Kartalın başı kavisli, gagaları, gözleri derin oyuklarla betimlenerek, kanatları ise iki çizgiyle çizilmiştir. Kartalın kanadı ve kuyruğu keçinin çene altına deşmektedir. (Gürsoy, 2012)

İrtiş ve Konda ırmakları üzerinde bulunan bazı Fin-Ugor köylerinde tepesinde kuş heykelleri bulunan direkler köy meydanına dikilmektedir. Köylüler bu direğe “dünya direği” demektedir. Bu direkler için kurban kesildiği dahi görülmüştür. Yakutlar ise tepesinde çift başlı kartal heykelcikleri bulunan ağaç direkler dikmişlerdir. Göğün katlarını temsil etmesi için ağaç üzerine çapraz ve enlemesine tahtalar çakmışlardır. Bu katların bazılarına göre yedi bazılarına göre ise dokuz kat olduğuna inanılmaktadır. Bazı inanışlarda kartal göğün beşinci katına oturtulur ve tanrı katına çıkartılmazdı. (Ögel, 1995) Baykal kaya resimlerinde, kırmızı boya ile çizilmiş “hilal şeklinde kanatlı” kuş resmi bir yırtıcı kuş ibadetine bağlanmaktadır. (Esin, 2002) Esik, AltunYış ve Ordos sanatlarında yassı taşların üzerinde geyik avlayan yırtıcı kuş motifine rastlanır. Noin-Ula'da, Altun-Yış'da ve Uygurların ecdadı Kuzeyli “Ting-ling” boylarına ait olduğu bilinen “Yassı Taşlar” üzerinde de benzer motifler görülür. (Esin, 2002:)Kara Yüs'deki büyük kayada, devenin karşısında bir kartal figürü bulunmaktadır. (Roux, 2011)

3.Metal Malzemeler Üzerindeki Kartal Tasvirleri

a)Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar Üzerindeki Kartal Tasvirleri

Bilge Kağan Anıtlığında yapılan kazılarda birçok arkeolojik malzeme bulunmuştur. En önemlilerinden birisi altından taçtır. Bu tacın üzerin kartal familyasından olduğu bilinen bir kuş figürü bulunmaktadır. Bu kuş tasviri Anonim IV anıtlığındaki sanduka taşların dış yüzeyinde bulunan yırtıcı kuş figürleri ile benzerlik göstermektedir. (Durmuş, 2007b) Kültigin'e ait bir taç üzerinde ise, kanatlarını iki yana açmış beylik sembolü gibi duran ve koruyucu ruhu sembolize eden gösterişli bir kartal figürü bulunur. (Güven, 2014)

Kartal isminin ad olarak sıkça kullanıldığı ve M.Ö. IV.-III. yy'lardan itibaren İskitlerin kral mezarlarındaki altın levhalarda hayvan biçimi sanatında kartal figürü kullandığı bilinmektedir. (Roux, 2000) Başadır kurganda Hun çağında çeşitli kartal tasvirlerine rastlanmıştır. Özellikle ağaçtan yontulmuş ve tunçtan dökme tekniği ile yapılmış kartal başları bulunmuştur. (Durmuş, 2007b) II.

bin yıla tarihlenen Çin bıçaklarının kabzalarında kartal (güneş kuşu) motifleri görülmektedir. Üzeri kaplan yüzü desenli bıçakların kabzalarında kartal figürü yer almaktadır. (Çoruhlu, 2007) Esik Kurgan'da M.Ö VII.-VI. yy bulunan bir kadeh üzerinde hayvan kurbanı ya da ölünün hanedanlık ongununu taşıyan dik kulaklı yırtıcı kuş motifinin Türk prototipi olduğu bilinmektedir. (Esin, 2004)

Kama-Volga bölgesinde M.Ö. IV. yy'a ait bronz yırtıcı kuş tasvirleri bulunmuştur. Bunlar ibikli tuğrılı hatırlatan figürlerdir. Bu figürlerin bazıları kanatlarını açmış, gökyüzünde süzülür halde resmedilmiştir. Bu duruşları sanki gökyüzünde bir insan ya da insan başı taşıyor görünümündedir. (Esin, 2004: 242) Peçeneklere ait X.cy.y altın kaplar üzerinde kartal motifine rastlanmıştır. (Kafesoğlu, 1980)

Şilikti'de İskit-saka kurganlarında ele geçen buluntular arasında uzunluğu 2.89, eni 1.59 cm, yüksekliği 0.21 cm, altından döküm tekniğiyle yapılmış düğme şeklindeki kartal figürü, kanadını açıp-sıvayan, başını içine çekmiş kartalı andırmaktadır. Yeşil ve mavi renkli taşlarla süslenmiş kartalın gagasının üzeri kabarık, göz yuvası ve pençeleri oyuk, ağzı yaprak formundadır. Kartalın pençesi yüzük şeklinde içe doğru eğik durumda ve ayağıyla sıvayan kanadının arasında kuyruğu üçgen olarak yerleştirilmiş durumda görülmektedir. Kabartmalı eğri gagası çok belirgindir. Dikkatli bakan biri, kuşun ayağını ısırarak yılanın başını, vücudunu görmektedir. (Gürsoy, 2012)

Pazırık kültürü ile aynı özelliklere sahip Rusya'nın Ukok Platosunda yapılan kazılarla simetrik ağaçtan çift kartal-grifon başları bulunmuştur. Bunlar at koşum süsleridir. Burada iki kartal-grifon başı, başları birbirine dayanmış şekilde simetrik olarak ve eğri kesim tekniğiyle işlenmiştir. (Çoruhlu, 2014)

Güney kıyım kıyılarında 7.yy ın ilk yarısının ait üzerine kartal kafası işlenmiş gümüş, cam ve bronzdan yapılmış bir toka bulunmuştur.⁴Arzan II kurganında bulunan beşinci mezardan çıkarılan bir kayış tokası üzerindeki bulunan iki tane kuş kafası döküm tekniği işlenmiştir. (Parzinger, 2010)

b)Savaş Araçları Üzerindeki Kartal Tasvirleri

İskit sanatında IV.-V. yy'lardan itibaren kartal başlı grifon figürleri görülmeye başlar. Kurganlardaki İskit savaşçı yayların uç kısımları ile sadaklar kartal başları ile süslenmiştir. Kupa, rozetler ve kadın takılarında ise kartal gözü resimleri süsleme amacıyla kullanımına rastlanır. İskitler'inHoitosır'ı okçuların güneş tanrısı atların koruyucusuydu. Onun yol arkadaşları-kartal ve grifon-tanrı tarafından korunan atı ve okçu süvariye çağrıştırmaktadır. (Grakov, 2006)İskitlere ait olan ve Vorskla tepelerinde bulunan Vitova mezarındaki bir sadakta atlamaya hazır panter figürünün omuzları kartal başlarıyla süslenmiştir. Sadağın ortasına iri bir kartal gözü konmuştur. Ferahiden yapıma göz figürünün altında halka şeklinde çevrelenmiş, birbirini takip eden kartal başlarıyla bezeli bir bordo çerçeve atılmıştır. Genellikle kartal gözünü anımsatan dört yuvarlak küçük rozet. Sadağın dip kısmında ise boydan boya on bir adet kartal kafası vardır. Kafaların üst kısmında ise birer gaga bulunmaktadır. (Grakov, 2006)

4.Diğer Malzemeler Üzerindeki Kartal Tasvirler

a)Ahşap Malzemeler Üzerindeki Kartal Tasvirleri

Hun çağında da çeşitli kartal figürlerine rastlanmıştır. Bu figürler içerisinde kartal başları dikkat çekicidir. Ağaçtan yontulan figürler olduğu gibi, tunçtan, dökme tekniği ile yapılanlara da rastlanır. (Durmuş, 2012b) Altaylarda Başadar Kurgandan çıkarılan M.Ö VI. yy a ait olan ahşap üzerine oyulmuş kartal figürü de önemli bir örnektir. (Durmuş, 2007) Hun dönemine ait çeşitli kartal tasvirleri de bulunmaktadır. Kartal başı figürleri özellikle dikkat çeken eserlerdir. Bu figürler ağaçtan yontulmuş ya da tunçtan dökme tekniği ile yapılmıştır. Türklerde kartal başı figürü bir üslup kazanmıştır. (Durmuş, 2007)

⁴ <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/collections/col-search/?search=eagle>

b) Tekstil Ürünleri Üzerindeki Kartal Tasvirleri

Pekçok malzeme üzerinde kullanıldığı görülen kartal figürü tekstil ürünleri üzerinde özellikle bayraklarda kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Buna örneklerden birisi Kazak bayrağıdır. Bu bayrak üzerinde sırtında güneş taşıyan bir kartal resmi bulunmaktadır.(Karakurt, 2011)Pazırık kurgandan çıkarılan bir eyer örtüsü üzerinde, sığın ile kartal/griffon mücadele sahnesi yer almaktadır. Kartal sağlam vücudu ve kuvvetli arka bacakları, pençelerini sığının sırtına geçirmiştir. Benzer temalı sahneler Noın-Ula'nın işlemeli örtüsünde ve daha sonraları Avrupa'nın merkezine kadar göçler ve akınlar yapan Türk boylarının eserlerinde görülecektir. (Diyarbakirli, 1972) II. Pazırık kurgandan çıkarılan deri su matarası üzerine işlenmiş kartal/griffon mücadele sahneleri yer almaktadır. (Diyarbakirli, 1972:)Pazırık kurganda bulunan bir keçe üzerinde dağ keçisine saldıran bir kartal/grifon sahnesi bilinmektedir.⁵ Yine Pazırık kurganda bulunan atların birinin başında deriden ve keçeden yapılmış bir başlık vardır. Bu başlık üzerinde bir dağ keçisi ve ona saldıran kanatlarını açmış kartal figürü işlenmiştir. (Çoruhlu, 2007) Bu kurgandan çıkarılan eşyalar içerisinde kartalın çift tırnaklı hayvanları öldürdüğü sahnelerin yer aldığı bir eyer örtüsü bulunmaktadır (Çoruhlu, 1972:) V.-III. yy ait kurganlarda kartal başlı veya aslan figürlü Yunan at ağızlıklarına rastlanmaktadır. (Grakov, 2006)

Nikopolis bölgesindeki Tokmakovka köyü yakınlarında yer alan Ostroye mezarı IV. yy, bronz çağına ait bir İskit mezarıdır. İçerisinde birçok altın eşya çıkarılan bu mezarda bir kılıf üzerinde aslan-griffon ve kuyruklu kartal başı figürleri ile süslüdür. (Grakov, 2006)M.Ö. V. yy aynı zamanda, İskit sanatında Yedi Kardeşler Kurganı'nda bulunan eyer takımında kartal başı işlenmiş olup gagası tamamen abartılarak işlenmiştir. Yine aynı kurganda bir başka motifte ise resmedilen hayvan birçok hayvanın birleşmesi ile yapılmıştır. Yaratığın arkası, kaz ya da kuğu başıdır. Kanatları stilize kartal gagası şeklinde işlenmiştir. (Yılmaz, 2003)

c) Mumyalar Üzerindeki Kartal Tasvirleri

Orta Asya'da M.Ö. I. Bin başlarına tarihlenen Kurat Kurganında kartal pençesi Türk kültür çevresine ait önemli bir parça olarak bilinmektedir. (Kafesoğlu, 1997; Durmuş,2007a). Güney Rusya hayvan tarzı ve Sibirya arasındaki bağlardan biri Yunan sanatında bilinen ve Pausanias ve Aeschylus tarafından tarif edilen yaratık kartal-ejderha figürüdür. Güney Rusya'da V. ve VI. yy'ların kartal ejderha figürü doğal olarak güçlü şekilde Yunan etkisini göstermektedir. Sibirya'da genellikle kaba ve devasa tarzdan anlaşılacağı üzere ejderhalar özellikle güçlü ve yırtıcıdır.(Phillips, 1955)

Sonuç

Kartal motifi Bozkır coğrafyasının önemli sembollerinden biridir. Avcı kuşlar içerisinde yer alır. Kartalın yükseklerde uçan kuşların en büyüğü görkemlisi olması onu gök tanrıya yaklaştıran önemli bir vasfı olarak görülmüştür. Türk halkının yüksek bir ahlaki seviyeye sahip olması kartalın kendileri için asalet sembolü olarak görmelerini de beraberinde getirmiştir. Kartalın duruşu ve bakışındaki karizmatik unsurlardan faydalanılmıştır. Keskin gözleri ve iyi bir nişancı olması Türk yiğitlerinin nişancılık ve avcılık konusunda kartalı örnek almalarına sebep olmuştur. Kartal figürü birçok yerde süs unsuru olarak kullanılırken hayvan mücadele sahnelerinde, at koşum takımlarında, süs eşyaları ve savaş araçlarında, kolye ve farklı takı uçlarında, at alınlıklarında sıklıkla işlenmiştir. Kartalın da gökyüzünün en yüksek yerlerinde uçuşması bozkırda onun tanrıya olan yakınlığı olarak yorumlanırken çeşitli araçlar üzerine resmedilmiş olması da kutsallığının yansımasıdır.

⁵ Aslanapa, <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/aslanapa.pdf>, s.2.

KAYNAKÇA

- Baldick, J. (2000). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri* (2. Baskı), Nil Yayınları, İstanbul.
- Bittel, K. (1978). *Frozen tombs, the culture and art of the ancient tribes of Siberian*, British Museum.
- Çoruhlu, Y. (1972). Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri, (Türk sanatında görülen Hayvan Figürlerine “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (87).
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı* (2.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi* (1.Baskı), İstanbul: Kömen Yayınları.
- Diyarbakırlı, N. (1972). *Hun Sanatı* (1.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Durmuş, İ. (2007 a). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Költigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazî Türkiyat*, 1, Ankara.
- Durmuş, İ. (2007 b). *Bilge Kağan, Költigin Anıtlıklarının Kalıntı Buluntuları ve Türk Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, 38. İCANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi TOBB ETÜ Üniversitesi, Ankara.
- Durmuş, İ. (2012 b). *Bilge Kağan Költigin ve Bilge Tonyukuk*(3.Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler, *Türkler I*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Esin, E. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler* (10.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Farkas, A. (1977). Scythian art, *Artibus Asiae*, 39 (2), 124-138.
- Gömeç, S. (2013). Konargöçer Türklerde Ekonomik Hayat, *S.D.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Prof.Dr. Kemal Göde Armağan Sayısı*, Isparta.
- Gürsoy, M. (2012). Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurganı, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (3).
- Güven, M. (2014). Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum.
- Grakov, B. (2006). *İskitler* (2.Baskı), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini* (1. Baskı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü* (19. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karakurt, D. (2011), *Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi I* (1.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II* (1.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Parzinger, H. (2010 a). *Der Skythenzeitlichfürstentumkurbanarçan 2 in tuva* (1.Baskı), Berlin.
- Phillips, E. D. (1955). The legend of Aristeas: fact and fancy in early Greek notions of East Russia, Siberia, and Inner Asia, *Artibus Asiae*, 18 (2).
- Roux, J. P. (2000). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar* (1.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rozwadowski, A. (2002). *İlk Çağ Orta Asya Şamanizminin Dinamikleri ve Taş Sanatı*, Türkler Ansiklopedisi, 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Rudenko, S. J. (1958). The mythological eagle, the gryphon, the winged lion, and the wolf in the art of Northern Nomads, *Artibus Asiae*, 21 (2), 101-122.

Toleubayeva, A. and Zhumatayev, R. (2013). Image Of an eagle in the art of the early nomad, *2nd World Conference on Design, Arts and Education (DAE)*, 240-244.

Uzun, T. (1996). Türk Sanatındaki Kartalların İkonografisi Ve Devamlılığı, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), Denizli.

Yılmaz, A. (2003). *İskit Sanatı, Türkler IV*, Yeni Türkiye Yayınları.

Ekonomi Odaklı Habercilik

Aydın KAYMAK

Giriş

Ekonomi konusu, kaynakların kıtlığı buna karşın ihtiyaçların değişken, sınırsız olması, en azından temel ihtiyaçların karşılanması insanların yaşamının devamı için elzem olması gibi temel düzeyde nedenlerden dolayı tarih boyunca önemli bir konu olmuştur. İhtiyaç kavramının değişken ve görece yapısı, ekonomiyle ilgili bilgilerin, konuların, gelişmelerin, süreçlerin, sistemlerin tarih boyunca değişikliğe uğraması ekonomi konusunun önem kazanmasına sebep olmuştur. Ekonomik gelişmelerin giderek önem kazanması bu gelişmelerin kamuoyuna aktarılmasını zorunlu kılmıştır. Tarihsel gelişmelere koşut olarak değer kazanan ekonomiyle ilgili bilgilerin kamuoyuna ulaştırılması gereksinimi ekonomi haberciliğinin ortaya çıkmasına, gelişmesine neden olmuştur.

Ekonomi ve haber kavramlarının bir araya gelmesiyle anlam ve vücut bulan ekonomi haberciliği ekonomi konulu bilgilerin paylaşıldığı bir habercilik dalıdır. Ekonomik olay, olgu ve gelişmelerin kitleler açısından büyük önem taşıması ve kitlelerin ilgisini çekmesi ekonomik bilgilerin habere dönüştürülerek kitle iletişim araçları vasıtasıyla yayınlanmasını zorunlu kılmaktadır. Zira bir bilginin en iyi, etkin şekilde geniş kitlelere ulaştırılması ancak kitle iletişim araçlarıyla mümkündür. Bu zorunluluk ve ekonomi konusunun önemi ekonomi haberciliği olgusunun anlaşılmasını, tartışılmasını elzem kılmaktadır.

Ekonomi haberleri yerel, bölgesel ve küresel çapta yaşanan ekonomik gelişmeler ve bunların sosyal, siyasal yaşama etkileri nedeniyle kamuoyunu yakından ilgilendirmekte ve kamuoyu açısından büyük önem taşımaktadır. Medya da bu ilgi ve öneme istinaden kamuoyunu bilgilendirme işlevi gereği ekonomi haberlerine önemli oranda yer vermektedir. Ekonomik olay, olgu ve gelişmelerin kamuoyunun gündelik hayatını, siyasal tercihlerini, yatırımlarını ve daha birçok konuyu etkileyebilme potansiyeline sahip olması medyanın bu haberlere giderek artan oranda yer vermesine yol açmaktadır.

Ülkemizde 80'li yıllarda yaşanan ekonomik gelişmeler neticesinde ekonomi haberciliği gelişmeye başlamış, günümüzde de ekonomi haberciliği ekonomik gelişmelere paralel şekilde ilgi odağı haline gelmiştir. Ekonomi haberciliğine yönelik ilgi ekonomik gelişmelere paralel olarak güncelliğini korumakta ve alana yönelik çalışmalar gün geçtikte artmaktadır. Buna karşın alana yönelik bilgi birikiminin kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda yapılan bu çalışma ile ekonomi haberciliği alanına tanımlayıcı, kavramsal, açıklayıcı bilgiler verilerek bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ekonomi haberciliği, ekonomi haberciliğinin haber kaynakları ve konuları, ekonomi muhabirinin nitelikleri, ekonomi haberciliğinin nasıl olması gerektiği, ekonomi haberlerinin yazımı, ekonomi haberciliğinin sorunları şeklinde başlıklara yer verilmiş, ilgili konulara yönelik literatür taraması yapılarak konular açıklanmıştır.

Ekonomi Haberciliği

Ekonomi haberciliğine değinmeden önce ekonomi ve haber kavramlarının kısaca açıklanması yararlı olacaktır. Genel anlamıyla ekonomi, “ birey ya da toplumu en az uğraşla en fazla doyuma ulaştırmayı sağlayan yöntemler bilimidir (Akgün, 2018: 5). Ekonomi, “Kıt kaynakların sınırsız veya sürekli genişleyen insan isteklerini karşılamada nasıl kullanılacağını inceleyen bilim dalıdır (Demir,

2018: 11).” Ekonominin en yaygın tanımını Lionel Robbins’in “Ekonomi bilimi; kıt kaynakların alternatif kullanım olanaklarını inceleyen bir bilimdir.” şeklinde yaptığı tanımdır. Bu tanımlar ekonomi bilimini tüketim veya harcamalar açısından ele almaktadır. Fakat ekonomi bilimi sadece tüketim veya harcamalarla değil bunların yanında üretim ve o üretimin tüketimle ilişkisini kuran bölüşüm meseleleriyle de ilgilidir (Eğilmez, 2019). Haber ise, “bir olay, bir olgu üzerine edinilen, iletişim ya da yayın organlarıyla verilen bilgidir (Yüksel & Gürcan, 2005: 55). Haber, bir olay, olgu veya gelişmeye ait bir bilgidir (Kaya, 2005: 3).

Ekonomi konulu haberler, kapitalist ekonominin dünyada hâkim bir konumda olması, ekonomik faaliyetlerin bilgiye gereksinim duyması, ekonomi konusunun, özellikle günümüzde halkın gündeminde yoğun şekilde yer alması, ekonomik gelişmelerin bireylerin hayatlarında doğrudan etkili olması gibi nedenlerle medyada geniş ve düzenli bir şekilde yer almaktadır. Bugün hemen her medya organında ekonomi konulu haberler yer almaktadır. Ekonomi haberlerine medya organları bu haberleri kimi zaman manşetlere taşıyacak kadar ayrıcalıklı bir yer vermektedir.

Batıda, Sanayi devrimi ile matbaa alanında yaşanan teknolojik gelişmeler ekonomi basınının da gelişimini hızlandırmıştır. Bilhassa II. Dünya Savaşı akabinde Avrupa’da her ülkenin günlük bir ekonomi gazetesi olması bir moda haline gelmiştir. Dünyada yaşanan ekonomik gelişmeler bu duruma zemin hazırlamıştır (Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 2008: 21).

Türk basın tarihinde ilk gazetelerde bile ekonomi konulu haberlerden bahsetmek mümkündür. Tarihi kaynaklar ekonomi basının köklü bir geçmişi olduğunu belgelemektedir. Kitle iletişim araçları günümüzde olduğu gibi geçmişte de kişi veya kurumlara yönelik eleştirilerini ekonomik yaşam üzerinden yürütmekteydi (TGC, 2008: 15). Ekonomi haberciliğinin gelişimi ise dar bir alanda, çoğunlukla hükümetlerin tasviye veya isteklerini kamuoyuna ulaştırmak özelinde başlamış, nihayetinde kurumsallaşma 90’lı yılların sonlarında gerçekleşmiştir (Işık & Eşitti, 2014: 109).

Sürekli değer kazanan ve küreselleşen kapitalist ekonomik sistemin gereksinimlerini gidermeye yönelik doğan ekonomi haberciliğinin (Yıldız & Öngören, 2013: 141) Türkiye gündemine somut bir şekilde girmesi 24 Ocak 1980 kararlarıyla yakından ilgilidir. 24 Ocak Kararları Türkiye’nin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine girmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu kararlar Türk siyasetinde politikayı ekonomi kanalından yönetmek ve yönlendirmek kaygısını da beraberinde getirmiştir. Netice itibarıyla ekonomik kararlar halkın gündelik hayatını etkilemiş ve bu etkilenmeyle beraber yaşanan değişimin medyaya yansımaları ekonomi basınına doğurmuştur (Millî Eğitim Bakanlığı, 2014: 4). Bu tarihten sonra Ekonomi Gazetecileri Derneği gibi ekonomi gazetecilerinin kurdukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ekonomi gazetecileri bir yandan örgütlenme süreçlerini tamamladılar bir yandan da meslek içi eğitimler vererek alana önemli katkılar sağladılar (TGC, 2008: 82).

Ekonomi haberciliği, ekonomi konulu olay, olgu, gelişme, karar, iş ve işlemlere ait bilgilerin muhabirler tarafından çeşitli kaynaklardan elde edilerek, habercilik değer ve etik ilkeler doğrultusunda haberleştirilerek kitle iletişim araçlarında yayınlanması hedefine dönük bir habercilik anlayışıdır.

Ekonomi haberciliği makro, mikro ve magazin olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Makroekonomi iktisadi olaylara bütüncül bakan, toplulaştırılmış ekonomik büyüklüklerle ilgilenen disiplindir (Günsoy, 2020: 3).” Makroekonomi haberciliği ise, “olayları, gelişmeleri, kararları, bireylere ve günlük yaşama etkilerini incelemeyen genel kavramalarıyla doğrudan yansıtan” bir habercilik türüdür (Bülbül, 2000: 238). Mikroekonomi, “ekonomide bireylerin ve firmaların davranışları ve tek tek piyasaların çalışma mekanizmalarıyla meşgul (Günsoy, 2020: 3)” olan disiplindir. Mikroekonomi haberciliği ise, “olayları, kararları ve gelişmeleri kişi ya da kuruluş bazına indirgeyerek, etkilerini, olumlu ve olumsuz yönleriyle ortaya çıkarmayı öngörmektedir (Bülbül, 2000: 239)” Magazin türü ekonomi haberciliği ise, ekonomi haberlerinde bireylerin ekonomi kavram ve işlemlerinin dışındaki eylemlerinin yansıtıldığı habercilik türüdür (MEB, 2014:7).

Ekonomi haberciliğinin kendine has birtakım özellikleri vardır. Öncelikle ekonomi haberciliğinin konusu diğer haber türlerinden farklıdır. Ekonomik alan, ekonomi haberlerinin nesnesidir. Bu bağlamda kullanılan terminoloji de diğer habercilik türlerinden farklıdır. Aynı zamanda ekonomi haberciliğinde istatistik kullanımı diğer haber türlerine göre daha fazladır (Yıldız & Öngören, 2013: 150-151). Tüm bu farklılıklar ekonomi haberciliği alanında uzmanlaşmayı gerekli kılmaktadır.

Ekonomi Haberciliğinin Haber Kaynakları ve Konuları

Ekonomi haberciliğinin haber kaynakları yapısal olarak resmi kaynaklar, özel kaynaklar, haber ajansları, ulusal ve uluslararası kaynaklar olarak dört gruba ayrılabilir. Kamu kuruluşlarının tamamı resmi haber kaynağıdır. Sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek odaları ve kuruluşları özel haber kaynaklarını oluşturmaktadır. Ekonomi haberciliğinde ulusal ve uluslararası haber ajansları da haber kaynağı niteliğindedir. Ulusal haber kaynakları cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlıklar, siyasal partilerin ve sendikaların genel merkezleri, parlamento, genel müdürlükler, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT), iktisat, ticaret ve sanayi odaları, eğitim kurumları, sivil toplum örgütleri, özel sektör şeklinde sıralanabilir (Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği, 2011: 19-21). Uluslararası haber kaynakları ise, IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar, yabancı eğitim kurumları, ekonomistler, devlet yetkilileri, iktisat, ticaret ve sanayi odaları, özel sektör kuruluşları, sivil toplum örgütleri, ekonomiyle ilgili enstitüler sayılabilir.

Bunların dışında gazeteler, dergiler, raporlar, bültenler, bütçeler, idari kararlar gibi yazılı kararlar, medyada yer alan bir programın dinlenmesi veya izlenmesi sonucu elde edilen sözlü kaynaklar, internet, gayri safi milli hasıla, gayri safi yurtiçi hasıla, büyüme oranları şeklinde temel göstergelere dair kaynaklar, Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayınladığı enflasyon rakamları, bankacılık sektörü de ekonomi muhabirinin haber kaynakları arasındadır (Yıldız & Öngören, 2013: 152-154).

Ekonomi yaşamın merkezinde olduğu gibi ekonomi haberleri de yaşamın ekonomik yanını yansıtan oldukça geniş bir konu birikimine sahiptir (Akgün, 2018: 6). Ekonomiyle ilgili yetkililerin açıklamaları, emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, bir olay veya olgunun ekonomik sonuçları, yeni üretim teknolojileri, üretim ve tüketimle ilgili konular, döviz kurları, borsayla ilgili gelişmeler, bankacılık faaliyetleri, ödemeler dengesi, enflasyon oranları, ekonomik ve finansal krizler, iç, dış borçlar, market fiyatları, üretimdeki daralmalar, iflaslar, işsizlik oranları, faiz politikaları, memur, emekli, işçi maaşlarındaki gelişmeler, asgari ücret, bütçe açığı, vergiler, ithalat, ihracata yönelik gelişmeler bu konulardan birkaçıdır. Bu listeyi uzatmak mümkündür.

Ekonominin gündelik hayatın bir parçası olması ve insanların hayatlarını, eğilimlerini doğrudan doğruya etkileyebilmesi nedeniyle çok şaşırtıcı bir içeriğe sahip olabilir. Örneğin, Bir ülkedeki düğün sezonu (Örneğin Hindistan) ekonomi haberlerinin bir konusunu oluşturabilir. Zira Hindistan gibi ülkeler dünya altın piyasasının önemli bir müşterisidir. Dolayısıyla Hindistan'da altına olan talebin düşmesi fiyatları etkileyecektir. Yaşanabilecek böyle bir tablo Anadolu'da düğün yapacak bireyleri veya yatırımcıları da etkileyebilecektir. Bu durum dünya ekonomisinin ne kadar iç içe geçtiğini imlediği gibi ekonomi haberlerinin konu bağlamında ne kadar geniş ölçekli olduğunu da göstermektedir (Çapa, 2013: 43).

Ekonomi Muhabirinin Nitelikleri

Ekonomi muhabiri, en genel tanımı ile ekonomi konulu olay, olgu, gelişme, karar, iş ve işlemlere ait bilgileri toplayan ve nihayetinde bu bilgilerin habere dönüşmesini sağlayan kişidir. Daha basit bir tanımla ekonomi muhabiri, “ekonomi konuları üzerine yoğunlaşmış ve bu alanda haber yapan muhabirlerdir (MEB, 2014: 7).

Ekonomi muhabirlerinin sahip olması gereken ilk ve önemli niteliklerden birisi ekonomi konusuna ilgi duyması, temel düzeyde de olsa ekonomi konularına hâkim olması gerekmektedir. Ekonomi bilmek sayısal bazı kavramlara da hâkim olmayı gerektirir. Medyadan ekonomi konularıyla

ilgili haber akışlarında sayısal unsurlar sıklıkla yer almaktadır. Bunun yanında nihayetinde bir haberci olması ekonomi muhabirinin temel gazetecilik bilgilerine iyi derecede hâkim olmasını zorunlu kılmaktadır. Ekonomi konusundaki bilgilerin habere dönüştürülmesi ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla kamuoyuna ulaştırılması hem ekonomi hem de haber kavramlarına iyi hâkim olmayı elzem kılmaktadır. Yalnızca ekonomiyi veya yalnızca gazeteciliği iyi bilmek ekonomi haberciliği için yeterli değildir. Bu bağlamda bir ekonomistin veya başka bir alanda uzmanlaşmış bir muhabirin etkin bir şekilde ekonomi muhabirliği yapması mümkün değildir. Bu bağlamda ekonomi habercisinin iktisat mezunu olması gerektiğini de belirtmek gerekir. Gazeteci Can Aksın Türkiye Gazeteciler Cemiyet (2008) tarafından çıkarılan “Ekonomi Basın Tarihi” isimli kitapta “Ekonomi gazetecisi olmak için iktisat mezunu olmak şart mı?” şeklindeki soruya şu yanıtı vermektedir: “Önce iyi bir gazeteci olmalı. Merak etmeli, soru sormalı. Ardından da bilgileri kolay ve anlaşılır bir dille yazmalı. İyi ekonomi muhabiri illa da iktisat mezunu olacak diye bir kural yok (s. 88).

Ekonomi muhabirinin mesleğin icabı uyanık, dikkatli olması ve sorumluluk bilinciyle hareket etmesi bir zorunluluktur. Zira ekonomi muhabirlerinin haber kaynaklarını büyük ölçüde bürokratlar ve iş dünyası temsilcileri oluşturmaktadır. Ekonomi muhabirinin; şirketlerle, iş adamlarıyla ve para piyasalarıyla yakın temasta olması kendisinin sürekli mercek altında olmasına neden olmaktadır. Bu durum ekonomi muhabirinin konumunu riskli kılmakla beraber onun sorumluluğunu da artırmaktadır. Bu sebeple ekonomi muhabiri icra ettiği mesleğin sorumluluğunun farkında olmalıdır (MEB, 2014: 8).

Ekonomi muhabirinin araştırmacı kimliği olması gerekmektedir. Ekonomi haberleri, “belli bir uzmanlığa ihtiyaç duyulan, daha derin inceleme ve araştırmaya dayalı haber (Yüksel & Gürcan, 2005: 69)” türü olan karmaşık haber türlerinden biri olduğu için karmaşık haberlerin gerekliliği olan araştırma ekonomi muhabirleri için çok önemlidir. Konunun önemi, arka planı, hangi gelişmelerden etkilendiği, hangi gelişmelerin ne gibi sonuçlar doğurduğu, kaynağın kim veya hangi kurum/kuruluş olacağı, ekonomiye yön veren olaylar, para piyasalarındaki gelişmeler, işlemler, kararlar, olay veya olguların aktarılması, ortaya konulması araştırmacı bir kimliği zorunlu kılmaktadır.

Aynı zamanda ekonomi muhabirinin analitik bir yeteneğe sahip olması gereklidir. Ekonominin doğası gereği sayısal verilerin haberlerde yer alabileceğinden bu verilerin okuyucu/dinleyici/izleyiciye aktarılması analitik bir beceri gerektirir.

Ekonomi muhabiri, gerçekçi ve sorgulayıcı bir bakış açısına sahip olmalıdır. Özellikle para piyasalarındaki manipülatif riskler bu bakış açılarını zorunlu kılmaktadır. Manipülatif iletiler taşıyan bilgilerin haber aracılığıyla aktarılması kamuoyunu yanlış yönlendirebileceği gibi ekonomi muhabirinin konumunun riske girmesine neden olabilir.

Ekonomi haberleri, ekonomik veri ve göstergelerin değişken yapısı nedeniyle olabildiğince hızlı bir şekilde kamuoyuna aktarılmalıdır. Hızın yanında doğruluk ve güvenilirliğe de dikkat edilmelidir. Bir haberin doğru ve güvenilir olması da kaynağıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle haberin en doğru kaynaktan alınarak haber değer etmenleri çerçevesinde değerlendirilip kamuoyuna o şekilde servis edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunu da ancak hızlı hareket edebilen, kaynak seçimlerinde isabetli, gazetecilik meslek ilke ve etik kuralları özümsemiş bir muhabir yerine getirebilir.

Ekonomi muhabirlerinin Türkçeyi iyi bilmesi, gerektiği zaman yabancı sözcükleri Türkçeleştirerek haberleştirmesi önemlidir. Ekonomi muhabirleri toplanan bilgileri haberleştirirken açık ve şeffaf bir dil kullanmaya özen göstermelidirler. Zira ekonomi özel uzmanlık gerektiren, günlük konuşma dilinden farklı kavramlar barındıran bir olgudur. Anlaşılmaz ifade ve veriler kamuoyunun bilgilendirilmesi bağlamında işlevsel olamayacağı gibi belki de kamuoyu için çok önemli bir nitelik taşıyan bilgilerin silik kalmasına neden olacaktır.

Ekonomi muhabiri, yaşadığı ülke ve dünya gündemini iyi takip etmelidir. Ekonomi muhabirinin yalnızca bulunduğu ülke gündemini değil dünya gündemini de takip ekmesi ekonominin küresel bir nitelik kazanmasından dolayı önemlidir. Zira dünyadaki herhangi bir

ekonomik gelişme veya savaş gibi olgular dünya ekonomisini derinden etkileyebilmektedir. Rusya Ukrayna Savaşı sonrası yaşanan ekonomik krizler bu duruma bir örnektir. Eğilmez (2022), Rusya Ukrayna Savaşı'nın dünya ekonomisi üzerinde üç önemli etkisinin olacağını belirtmektedir. Bu etkiler şu şekildedir: “Fiyatlar artacak ve dünyada başlayan enflasyon yükselişi artarak devam edecek. Dünya ticareti daralacak. Bütün dünyada ekonomik büyüme düşecek ve birçok ülke resesyona ya da slumpfasyona girecek.” Görüldüğü gibi dünyanın bir bölgesinde yaşanan savaş dünya ekonomisi üzerinde ciddi etkilere sahip olabilmektedir. Ekonomi muhabirinin bu durumu göz önüne alarak dünya gündemini de yakından takip etmesi büyük önem taşımaktadır.

Ülkenin iç ve dış politika ve sorunlarının da ülke ekonomisi üzerinde önemli etkileri vardır. Bu nedenle ekonomi muhabirinin ülkenin iç ve dış politika ve sorunlarını bilmesi ve takip etmesi mesleğinin bir gereğidir. İktidar sahiplerinin iç ve dış politikaya yönelik söylem ve eylemleri, ekonomi alanında olumlu karşılanabileceği gibi olumsuz etkiler de doğurabilir. Dolayısıyla bu söylem ve eylemler ekonomi üzerinde etkilidir.

The Guardian Foundation ve İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı (SIDAN tarafından desteklenen, Uzunoğlu ve Karaca tarafından yazılan “Türkiye'nin Ekonomi Gazeteciliği: Mevut Manzara ve Problemlere Genel Bakış” başlıklı raporda mesleğe yeni başlayacak habercilere yönelik, alanda çalışan habercilerin tavsiyeleri konumuz açısından önem taşımaktadır. Bu tavsiyeler, “Habercilerin iyi düzeyde İngilizce, mümkünse 2. bir yabancı dil bilmeleri, ekonomiye dair eğitim almış olmaları, gündemi iyi takip etmeleri, veriyi işlemeyi ve görselleştirmeyi öğrenmeleri (https://www.newslabturkey.org/turkiyede-ekonomi-gazeteciligi/#rapor-ozeti)” şeklindedir.

Bunların yanında ekonomi muhabirlerinin diğer muhabirlerin de sahip olması gereken niteliklere de sahip olması gerekir. Bu nitelikler, “belirli bir düzeyde ve çağdaş anlamda eğitilmiş olmak”, “yakın çevreyle ilgili olmak”, “ortanın üzerinde bir kültür düzeyine sahip olmak”, “eğitilmiş olmak”, “vicdani, ahlaki ve toplumsal değerlere sahip olmak”, “olayın gerçeklik boyutunu araştırarak haber haline getirmek”, “olayı, büyütmemek, küçültmemek, saptırmamak, yorum yapmamak (Tayfur, 2018: 28)” şeklinde sıralanabilir. Bunların dışında muhabir, kişilik yapısı ve mesleki geçmişi ile haber kaynaklarına güven vermelidir. En büyük sorumluluğunun izleyici/dinleyici/okuyucu kitleye karşı olduğunun bilincinde olmalıdır. Haberciliğin meslek ilkelerini özümsemeli ve hukuksal çerçevesini iyi bilmelidir. Doğru soruyu sormalı, sorgulamaktan çekinmemelidir. Olay, olgu ve insanlar arasındaki ilişkileri iyi anlamalı, karmaşık olay, olgu ve gelişmeleri çözebilecek kabiliyete sahip olmalıdır. Kurum ve kuruluşların işleyiş şeklini iyi bilmeli, söz konusu kurum ve kuruluşlardaki kilit isimleri iyi tanımalıdır. Elde ettiği bilgileri birkaç kaynaktan teyit etmelidir (Yüksel & Gürcan, 2005:42-43).

Nasıl Bir Ekonomi Haberciliği?

Bütün habercilik türlerinde olduğu gibi ekonomi haberciliğinde de etik ilkelere uymak zorunluluktur. Günümüzde ekonominin baskın ve görünür bir olgu olması etik değerlere uymayı bir zorunluluk haline getirmektedir. Özellikle piyasada manipülasyonların yapılabilmesi, çıkar çatışmalarının yaşanabilmesi, ülke ekonomilerinin zaman zaman belirsizlikler içermesi, ekonomi haberlerinin bireylerin yatırımlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmesi, yatırım faaliyetlerinin zararlı sonuçlanabilmesi, ekonomi konusunun ideolojik yönler içermesi gibi unsurlar bu zorunluluğu elzem olduğunu ortaya koymaktadır.

Piyasalarda bilgi ve işlem bazlı manipülasyonlar yapıldığı bilinmektedir. Bir ekonomi muhabirinin bu durumu dikkate alarak manipülasyonun bir aracı haline gelmemesi büyük önem taşımaktadır. Sermaye piyasası hukukunda “sermaye piyasası araçlarını fiyatının yapay olarak etki ve kontrol altına alınmasına yönelik fiiller” şeklinde tanımlanan manipülasyon, piyasa bozucu eylemlerin önemli bir parçasıdır (Şenel, 2021). Piyasalardaki manipülatif etki zamanla ortadan kalksa bile yatırımcılar zarara uğrayabilmekte ve manipülatörler haksız kazanç elde etmektedirler. Böyle bir durum ise yatırımcıların piyasaya olan güvenlerini zedelemektedir (Yüce, 2012: 363).

Yatırımcıları zarara uğratabilecek nitelikte olan manipülatif eylemlerin medya yoluyla yayılmasının önüne geçilmeli, özellikle yatırım konulu ekonomi haberlerinde kullanılan başlık, görseller dikkatle seçilmeli, haberin üslubuna dikkat edilmeli, kaynak seçiminde uzmanlığa önem verilmeli, manipülatif olabilecek her türlü yazılı ve görsel unsurlardan uzak durulmalıdır. Aksi takdirde yatırımcılar nezdinde doğabilecek zararların bir sorumlusu olma riski söz konusu olduğu gibi bu durum haberciliğin temel değer ve etik ilkelerine de aykırıdır.

Ekonomi haberciliği gibi ekonomik gelişmelerin aktarıldığı ve buna bağlı kamuoyunun bilgilendirilmesi esasına dayanan habercilik kolunda ekonomik verilerin neyi etkilediği ve nelerden etkilendiğinin doğru analizinin yapılması son derece önemlidir. Bu konuya yeterli önemin verilmemesi durumunda, kamuoyunun çıkarı açısından negatif sonuçlar doğması kaçınılmazdır (Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği, 2011: 11).

Ekonomide yaşanan belirsizlikler de ekonomi muhabirlerinin dikkat etmesi gereken konulardan birisidir. “En yüksek düzeyde kestirilemezlik (Fiske, 1996: 29).” olan belirsizlik kamuoyunda bir merak oluşturur. Belirsizlik ve beraberinde getirdiği merak halkın bu haberleri yakından takip etmelerine ve bu haberlerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmelerine neden olabilir. Bu tür durumlarda yapay kaygılar oluşturarak belirsizlik artırılmamalıdır. Pembe senaryolar gibi kara senaryolar da çizilmemeli (Yüksel, 2012: 118); aksi takdirde belirsizliğin yaratacağı gerginlik artırılacağı gibi kamuoyu da yanlış yönlendirilebilecektir. Ekonomide yaşanan belirsizlikler yalan yanlış bilgilerle daha da karmaşıklaştırılmadan konunun muhatapları ile halk arasında iletişim kurmak yoluna gidilerek kamuoyunun bilgilendirilmesi esas alınmalıdır. Zira ekonomi habercisi, “şirketler, mal ve hizmetler, iş insanları ve halk arasında bir tür bağ kurar, iletişim içerisinde olmalarını sağlar (Çapa, 2013: 46).”

Ekonomi konusunun çeşitli bakımlardan ideolojik yönler içermesi de ekonomi muhabirinin dikkate alması gerekene bir konudur. Şen ve Taşdelen’in (2019) de belirttiği gibi “haber medyası toplumsal güç/iktidar yapılarının kurulduğu araçlardır (s. 256).” Medyanın iktidar ve sermaye sahipleriyle, çeşitli çıkar gruplarıyla ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Medyanın iktidar sahipleriyle olan ilişkisi, ekonomik gelişmelerin iktidar sahiplerinin kuvvetiyle veya zafiyetiyle ilişkilendirilmesi, ülke refahı, çalışanların durumu, asgari ücret, faiz gibi tartışmalı konular üzerinden iktidar sahipliğiyle organik bağlar kurulması, bu ekonomik kavramlar üzerinde dini, siyasi söylemler kullanılarak iktidar sahipliğinin pekiştirilmeye çalışılması ekonomi habercilerinin dikkate alması gereken hususlardır. Zira basın iktidarı pekiştiren değil, kamu adına denetleyen, yeri geldiğinde eleştiren bir işleve sahiptir ya da en azından sahip olmalıdır. Medya organları iktidar sahipleriyle olduğu gibi çeşitli çıkar gruplarıyla da ilişki içindedir. Medya organlarının reklama olan bağımlılıkları bu ilişkiyi bir bakıma zorunlu kılmaktadır. Bu ilişki içinde medya organları çıkar gruplarının menfaatlerine yataklık edecek bir araç olmamalı, bu gruplarla ilişki ve iletişim biçiminin kamuoyu yararına olmasına özen gösterilmelidir. Bu bağlamda ekonomi muhabirlerinin ekonomi politikçi bir yaklaşımı esas alarak olay ve olguları analiz etmesi, haberde aktarılan iletileri deşifre edebilmesi son derece önemlidir.

“Gazetecilik bağlamında ekonomi-politikçi yaklaşım, haberin, devletle ve medya kurumlarının sermaye yapılarıyla arasındaki ilişkiyi irdeler. İlgili basın kuruluşunun, ekonomik yapılanmasının medya pratikleri üzerindeki belirleyici rolü üzerine vurgu yapan ekonomi-politikçi yaklaşım izleyiciyi değil, iletinin hazırlanma sürecini ve bu sürece etki eden faktörleri merkeze alır (Arık, 2006: 142)”. Gazetecilik bağlamında ekonomi politikçi bir yaklaşım ekonomi haberlerinin halkın yararına, yansız bir şekilde oluşturulmasında önem arz etmektedir.

Ekonomi haberciliğinde muhabirlerin uymaları gereken bir takım etik ilke ve kurallar vardır. Haberciliğin temel değer, ilke ve kurallarının yanında bu etik ilkelere de uyulması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda ekonomi haberciliği konusunda Ekonomi Haberciler Derneğinin (EGD) çalışma prensipleri ve meslek ilkelerine değinmek yerinde olacaktır. Bu prensip ve ilkeler şunlardır:

• EGD üyeleri haberi muhatablarından çek ettirir. Cevap ve düzeltme hakkına saygı gösterir. Bu hakların kullanımı için elinden gelen çabayı harcar.

• EGD üyeleri meslektaşlarının kötü muamele, yasadışı davranış, haksız yere gözaltı, yargılanma vb. olaylarla karşı karşıya kalması halinde onu destekler. Bu konuda kolektif bir davranış sergilenmesi için caba gösterir.

• EGD üyesi, ekonomi gazeteciliği mesleğini karalayıcı yayın yapamaz.

• EGD üyeleri yasalarla yasaklanmış olmasa dahi, elde ettiği ekonomik ve finansal bilgiyi geniş biçimde yayınlanmadan önce veya sonra kendisinin yahut yakınlarının çıkarları için kullanmaz.

• EGD üyesi bu nedenle halkla açık şirketlerin bilgilendirme toplantılarında titiz ve eşitlikçi olunması için uyarıda bulunur.

• EGD üyesi ve birinci derece akrabalarının hisse senedi ve spekültaif yatırım araçlarında bir pozisyonu olduğunda, sorumluları bilgilendirmekle yükümlüdür. Bu araçlarla ilgili analiz-yorum yaptığında pozisyon aldığını belirtmesi uygun olur.

EGD üyesi gazeteci olmayanların da yayın organlarında yazarlık yapmaları halinde kimliklerinin açıklanmasını bekler ve şu kuralın uygulanmasını önerir:

• Bir yayının organında, sürekli veya zaman zaman, gazetecilik kapsamına giren alanlarda faaliyet gösterenlerin asıl sıfatları, asli işleri uygun şekilde belirtilmeli, kamuoyu onların temel konumu hakkında bilgilendirilmelidir. Bu bilgilendirme yazarın ya da değerlendirme yapanın adının yanına konulan bir yıldızın altta açıklaması şeklinde olabilir.

• EGD üyesi kamu ya da özel sektör kuruluşlarından, bunların yetkililerinden ve bunlar adına basınla ilişkileri sağlayan birim ve kuruluşlardan herhangi bir gerekçeyle haber ve analizi etkileyecek düzeyde hediye kabul edemez.

• EGD üyesi kamu yararı mutlak gerektirmedikçe, yayınlanması istenmeyen haberleri yayınlamaz. Haber kaynaklarının ve kendisine verilen meslek sırlarının gizliliğini korumaya özen gösterir.

• EGD üyesi, gazeteci kimliğini, işlevini ve nüfuzunu kullanarak kendisi, çalıştığı kurum ya da üçüncü şahıs veya kurumlar adına iş takibi yapamaz, buna zorlanamaz.

• EGD üyesi, kendisinden ilan ve reklam niteliğinde haber istenmesi halinde, bunların “ilan” veya “reklam” olduğunun belirtileceği garantisini almadıkça haber yapmaz.

• EGD üyesi haberinde kendisi ya da kuruluşunun görüşünü empoze etmek de dahil olmak üzere hiçbir gerekçeyle gerçeği çarpıtamaz. Haber ve yorumlarda, kişi ve kurumları hedef alan çirkin, kaba ve onur kırıcı kelime ve ifadeler kullanamaz (<http://ekonomigazetecileri.org/etik-ilkeler/>.)

Ekonomi Haberlerinin Yazımı

Ekonomi haberlerinin yazımında diğer haber türlerinde olduğu gibi 5N1K (Ne? Nerede? Ne Zaman? Neden? Nasıl?, Kim?) kuralına dikkat edilmelidir. Ne? sorusu ekonomi haberinin hangi olay, olgu, gelişmeye dayalı olduğunu ortaya koymaktadır. Habere konu olay, olgu veya gelişmenin memur maaşları mı, emtia fiyatları mı, piyasadaki dalgalanmalar mı, bütçe açığı mı olduğunu Ne? sorusu ortaya koyar. Nerede? sorusu ekonomi haberlerinde bir olay, olgu veya gelişme varsa bu durumu ortaya koymaya yöneliktir. Haberde bir savaş sonucu gelişen ekonomik krizden bahsediliyorsa Nerede? sorusuyla savaşın hangi ülkede, bölgede yaşandığı veya krizin olan ya da olası etkilerinin nerede/nerelerde hissedildiği ortaya konulmalıdır. Ne Zaman? sorusu ekonomi konulu haberde aktarılan olay, olgu veya gelişmenin hangi zaman diliminde, yılda ortaya konulması açısından önemlidir. Fiyat artışları, enflasyon, çalışanların maaşlarına yapılacak/yapılan zamlar gibi belli bir dönemi kapsayan konular, mevcut dönem açısından kamuoyunun merak ve ilgisini çektiği, ekonomik gelişmelerin dönemden döneme farklılık taşıdığı göz önüne alındığından ekonomi konulu bir haberin ne zaman olduğunun belirtilmesi kamuoyu yararı için elzemdir. Neden? sorusu haberde aktarılan olay, olgu veya gelişmenin nedenlerini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Nasıl? Sorusu olay, olgu veya gelişmenin nasıl gerçekleştiğini belirtir. Kim? sorusu ise

ekonomi konulu haberde aktarılan olay, olgu veya gelişmenin odağında hangi kurum, kuruluş veya kişi olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Ekonomi haberlerinde hangi haber yazma tekniğinin kullanılacağı olay, olgu veya gelişmenin kamuoyunun ilgisine, ekonomi haberinin konusuna göre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda ekonomi haberlerinde mutlak şekilde düz piramit, ters piramit, dörtgen ya da kare tekniği kullanılacaktır diye bir şart yoktur. Aynı şekilde ekonomi haberlerinde hangi giriş tekniklerinin uygulanacağına yönelik bir sorunun cevabı da ekonomi haberinin konusuna, kamuoyunun ilgisine, haberde kullanılmak istenilen üsluba göre değişiklik gösterebileceği şeklindedir.

Ekonomi haberlerinde, kullanılan terminolojinin farklılığı halkın haberde aktarılan bilgilerin anlaşılmasına neden olabilir. Bu nedenle haberde kullanılan dilin olabildiğince sade, halkın anlayabileceği şekilde yazılması önem taşımaktadır. Aktarılan bilgiler, analizler, istatistikler kamuoyu açısından çok önemli olabilir. Fakat haberin hedef kitle tarafından anlaşılabilmesi aktarılan bilgilerin hedef kitlede bir anlam ifade etmemesine neden olacaktır. Bununla birlikte ekonomi haberleri de nihayetinde bir haber olduğu için genel haber yazım kurallarına dikkat edilmelidir.

Ekonomi haberlerinde aktarılan sayısal veriler kolay anlaşılır olmalıdır. Ekonomi haberleri yoğun şekilde sayısal veriler içerdiği için olabildiğince açık ve anlaşılır bir dil kullanılmalı, teknik dilden mümkün mertebe kaçınılmalıdır. Haberciliğin genel bir kuralı olarak habere rakamla başlanmamalıdır. Haber metni görsellerle desteklenmeli, açıklayıcı grafik ve tablolar kullanılmalı, bu grafik ve tablolar okuyucuların kolaylıkla anlayabileceği şekilde düzenlenmelidir (Yıldız & Öngören, 2013: 157). Bu da habercinin yorumlama yapmasını gerekli kılar. Birçok haber türünde yorum yapılması gazetecilik meslek ve etik ilkeleri açısından hoş olmayan bir durumdur. Ekonomi haberlerinde ise sayısal bilgilerin, grafik ve tabloların yer alması, okuyucunun anlayabilmesi açısından yorumlamayı gerekli kılar.

Haberin başlığının ve metnin uyumlu olmasına özen gösterilmelidir. Haber metninde konunun uzmanı yaptığı açıklama başlığa taşınacaksa başlık çarpıtılmadan, uzmanın açıklamasıyla doğru orantılı olarak belirlenmelidir. Özellikle altın gibi emtia fiyatları, kurdaki dalgalanmalar gibi haberlerde bu konuya azami dikkat edilmelidir. Ekonomik krizlerde, emtia ve kur fiyatlarının çok hızlı şekilde yükselmesi ve halkın bu tür yatırım araçlarına yatırım yapma istekleri göz önüne alındığında konunun uzmanının söylemlerinin başlığa çarpıtılarak yansıtılması kamuoyunun zarar riskine maruz kalmasına neden olabilir.

Haberde kaynağın aktardığı bilgilerin, özellikle emtia, dolar, Euro, borsa, kripto varlıklar gibi yatırım araçları hakkında söyledikleri bilgilerin doğruluğu teyit edilerek haber metnine dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır. Eksik, yanlış, yanıltıcı, manipüle edici bir bilginin haber başlığı veya metinde yer verilmesi kamuoyunun yararı açısından telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilir.

Ekonomi haberinin konusu görece eski veya tarihi bir olay, olgu veya gelişmeye dayanıyorsa aktarılan bilgiler belli bir bağlam içinde verilmeli, olay, olgu veya gelişmenin arka planı, ayrıntıları, kamuoyu açısından taşıdığı önem de dikkate alınarak haber düzenlenmelidir. Bu da güncel haberlere göre görece daha uzun haber yazımını gerekli kılar.

Ekonomi Haberciliğinin Sorunları

Ekonomi haberleri, habercilik türleri içerisinde kamuoyunun ilgisini çeken haber türlerinden birisidir. Özellikle de kriz dönemlerinde kamuoyunun ekonomi haberlerine ilgisinin arttığı bilinen bir gerçektir. Kamuoyunun ilgisine ve ekonomik gelişmelere yönelik olarak medyada ekonomi konulu birçok haber düzenli olarak yayınlanmakta; ekonomi haberleri kimi zaman manşetlerde yer bulabilmektedir. Buna rağmen Türkiye’de ekonomi haberciliğinin çok fazla geliştiğini söylemek mümkün değildir. Zira ekonomi haberciliğinin gelişiminin önünde birtakım engeller bulunmaktadır. The Guardian Foundation ve İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı (SIDAN tarafından desteklenen, Uzunoğlu ve Karaca tarafından yazılan “Türkiye’nin Ekonomi Gazeteciliği: Mevcut Manzara ve Problemlere Genel Bakış” başlıklı raporda ekonomi haberciliğinin gelişiminin önündeki engellere

yönelik şu tespitler yapılmıştır :“Ekonomi haberciliğinin gelişiminin önündeki engellerin başında uzmanlaşma problemi, mevcut siyasal iklimin pekiştirdiği fakat ekonomi haberleri söz konusu olduğunda dönem ve iktidardan bağımsız olarak Türkiye’de her zaman söz konusu olan sansür ve otosansür problemi, haber kaynaklarına ulaşamama, finansal okuryazarlığın gelişmemesi ve haber odalarının bütçe kısıtları (<https://www.newslabturkey.org/turkiyede-ekonomi-gazeteciligi/#rapor-ozeti>)”.

Ekonomi haberciliğinde uzmanlaşma sorunu başka bir deyişle uzmanlaşamama ekonomi haberciliğinin gelişiminde en önemli sorun olarak görülebilir. Zira uzmanlık etkin, kamuoyu açısından faydalı, bilgilendirici habercilik açısından son derece önemlidir. Uzmanlık eğitimi almamış bir muhabirin ekonomi haberciliğinde etkin olması beklenemeyeceği gibi, etkin olamama beraberinde ekonomi haberciliği açısından da pasiflik, gelişememe durumlarına neden olur. Haber kovalayan muhabirlerin uzman, etkin olması ekonomi haberciliğinin de etkin olması, gelişmesi anlamına gelecektir.

Ekonomi haberlerine yönelik sansür ve otosansür de ekonomi haberciliğinin önünde önemli iki unsurdur. Bütün haber türlerinde olduğu gibi ekonomi haberlerinde de sansür ve otosansür gerçeği söz konusudur. Ekonomi haberlerinin kimi zaman iktidar ve çeşitli çıkar gruplarının zararına olacak şekilde içerikte olması bu haberlerin sansür ve otosansüre maruz kalmasına neden olabilmektedir. Haber içeriği kamuoyunun faydasına olsa dahi medyanın reklama olan bağımlılığı, iktidar sahipleriyle ilişkisi gibi nedenlerle ilgili medya kuruluşu tarafından sansürlenebilir. Ekonomi haberlerine yapılan müdahaleler Perihan Çakıroğlu şunları söylemektedir (TGC, 2008: 112-113):

“...Şirketler, hükümet ve mesleğimiz arasında kalıyoruz. Şirketlerle ilgili aldığımız duyuları veya bize gelen bilgileri, yazmak isteriz. Ama yazıldığında da çeşitli sorunlar yaşıyoruz. Ayrıca halkla ilişkiler ve reklam firmaları, neredeyse ekonomi sayfalarına çok sık müdahale eder hale geldi. Hemen her gün, şirket toplantıları düzenleniyor. Bütün gazetelerde aynı şirketin haberi çıkıyor. Bu firmalar, sadece övgü yazıları bekliyorlar. Eleştiriyse tahammül edemiyorlar...”

Haber kaynaklarına ulaşamama da ekonomi haberciliği açısından bir başka sorundur. Abdukaya (2022) tarafından “Haber Üretim Sürecinde Gazetecilerin Bilgiye Erişimde Yaşadığı Zorluklar” başlıklı makalesinde muhabirlerle yaptığı derinlemesine görüşme sonucunda muhabirlerin bilgiye erişimde yaşadığı zorlukların bir tanesinin de “özel ve kamu kurumlarındaki haber kaynaklarına ulaşamama” olduğunu bulgulamıştır. Bu durum ekonomi habercileri için de geçerlidir. Uzunoğlu ve Karaca tarafından yazılan “Türkiye’nin Ekonomi Gazeteciliği: Mevcut Manzara ve Problemlere Genel Bakış” başlıklı raporda haber kaynaklarına erişimin zorluğu şu şekilde raporlanmaktadır (<https://www.newslabturkey.org/turkiyede-ekonomi-gazeteciligi/#rapor-ozeti>):

“Türkiye’de genel anlamda gazeteciliği ve haber üretim süreçlerini ve çıktılarını etkileyen bir diğer problem de şüphesiz kurumların sağladığı verilere ulaşma noktasında yaşanan zorluk. Araştırma kapsamında görüştüğümüz gazetecilerin tamamı kurumlar tarafından sağlanan bilgilere ulaşmakta zorluklar yaşadıklarını belirtiyor. Resmi kurumların istenilen bilgi/verileri sağlamakta oldukça yavaş kalması ve haber üretim hızına yetişememeleri de bir diğer sorun. Nitekim medya kuruluşlarındaki zaman baskısı günümüzde hiç olmadığı kadar güçlü. Öte yandan aldığımız cevaplar, söz konusu zorlukların ekonomi gazetecilerini verinin asıl ya da alternatif kaynağına ulaşma, kendi haber kaynaklarını geliştirme noktasında daha yaratıcı olmaya zorladığını da gösteriyor.

Öte yandan Türkiye’de resmi kurumlar tarafından sağlanan bilgilere yönelik güvensizlik ekonomi gazetecilerinin resmi verileri farklı kaynaklardan doğrulamasını çoğu zaman bir zorunluluk haline getiriyor.”

Değinilmesi gereken bir başka konu finansal okuryazarlığın ve finansal farkındalığın gelişmemesidir. Bu durum hem muhabir hem de ilgili yayın organının hedef kitlesi açısından çeşitli

sorunları beraberinde getirmekte bu durumda ekonomi haberciliğinin gelişmesini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir.

Günümüzde serbest piyasa ekonomisinin yaygınlık kazanması, finansal okuryazarlık ve farkındalığının öneminin artmasına neden olmuştur. Bilhassa son zamanlarda küresel düzeyde meydana gelen finansal krizler neticesinde sermaye piyasalarına sunulan finansal entrümanlar ve uygulamadaki çeşitlilik, finansal farkındalığı daha da önemli kılmıştır (Yardımcıoğlu & Yörük, 2016: 174). Finansal okuryazarlık, “finansal kavramlar ve risklerin bilgi ve anlayışına sahip olmak, bu bilgi ve anlayışı değişik finansal bağlamlarda etkili kararlar almak, birey ve toplumun finansal iyi olma halini geliştirmek ve ekonomik hayata katılımı sağlamak için kullanma becerisi, motivasyonu ve güvenidir (OECD, 2012)” Finansal farkındalık ise, “finansal tüketici ve yatırımcıların finansal ürün ve kavramlar hakkında bilgi ve anlayışlarını geliştirmelerini ve bilgi, yönlendirme ve/veya objektif tavsiyelerle finansal risk ve fırsatları daha iyi fark etmelerini, daha bilinçli tercih yapmalarını, nereden yardım alması gerektiğini bilmelerini ve finansal refahlarını artırmak için diğer tüm etkin faaliyetleri yapmalarını sağlayan bir süreçtir (<https://www.ekodialog.com/Konular/finansal-farkindalik-nedir.html>)”. Finansal okuryazarlığın ve farkındalığın ekonomi muhabiri nezdinde düşük olması, muhabirin ekonomi konulu haberleri layıkıyla oluşturamayacağı, ekonomi konulu habercilik alanında etkin olamayacağı anlamına gelmektedir. Kamuoyunun ekonomi okuryazarlığı ve farkındalığının düşük olması ise ekonomi konulu haberlerde aktarılan bilgileri yeterince kavrayamayacağı veya yanlış yorumlayacağı, manipülasyona daha açık hale gelebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda finansal okuryazarlık ve farkındalığın düşük olması ekonomi haberlerine daha az ilgi gösterileceği anlamına gelmektedir. Yüksek düzeyde finansal okuryazarlık ve farkındalık ekonomi konulu haberlere daha fazla ilgi gösterilmesini sağlayacaktır.

Haber odalarının bütçe kısıtları ise haberin toplanmasından, üretimine kadar birçok süreci etkileyebilen bir sorundur. Zira haberin toplanmasından üretimine kadar geçen süreç belirli bir bütçeyi zorunlu kılmaktadır. Bütçedeki kısıtlamalar diğer haberlerde olduğu gibi ekonomi haberlerinin üretim sürecini de etkileyecektir.

Genel Bir Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde her geçen gün ekonomi konulu haberler ekonomik gelişmelere paralel olarak medyada giderek daha fazla yer kaplamaktadır. Medyada önemli bir yer kaplayan ekonomi haberlerinin akademik mecrada her yönüyle değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ekonomi haberciliğinin ne olduğu, hangi konuları kapsadığı, etik ilke ve değerlerin ne olduğu şeklindeki sorular ekonomi haberciliği belli bir zemine oturtulması açısından önemli olduğu gibi bu habercilik dalının gelişmesi açısından da önemlidir.

Türkiye’de 80’li yıllarda yaşanan ekonomik değişimlerle birlikte önem kazanmaya ve ilerleyen süreçte sayıları hızla artan medyada daha fazla görünür olmaya başlayan, günümüzde ise medyada önemli bir yer edinen ekonomi haberlerinin bu alanda donanımlı muhabirler tarafından kamuoyuna aktarılması kamuoyunun menfaati açısından büyük önem taşımaktadır. Güvenilir kaynaklardan, doğru sorular sorularak ve doğru zamanda hazırlanarak kamuoyuna aktarılan ekonomi haberleri bireylere tatil planlarından, yatırımlarına, siyasi tercihlerine kadar birçok konuda yardımcı olmaktadır.

İyi bir ekonomi haberciliği yapmak için ekonomi haberciliği konusunda kavram, süreç, tanımlar, etik ilke ve değerleri iyi bilmek, bunları özümsemek ve sahada uygulayabilmek zorunludur. Aksi takdirde ekonominin bireylerin üzerindeki etkileri nedeniyle, özensiz hazırlanan bir ekonomi bireyler üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Özellikle piyasada manipülasyonların yapılabilmesi, çıkar çatışmaların yaşanabilmesi, ekonomi haberlerinin bireylerin yatırımlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmesi, ekonomi konusunun ideolojik yönler içermesi gibi unsurlar bu zorunluluğun elzem olduğunu ortaya koymaktadır.

Etik ilke ve değerlerin yanında muhabirlerin ekonomi haberciliği konusunda yetkin olması için birtakım nitelikleri sahip olmaları gereklidir. Ekonomi muhabirlerinin sahip olması gereken ilk ve önemli niteliklerden birisi ekonomi konusuna ilgi duyması bu bağlamda da ekonomi konusunda temel bilgilere sahip olması, temel düzeyde de olsa ekonomi konularına hâkim olması gerekmektedir. Bunların yanında bir ekonomi muhabiri uyanık, dikkatli ve sorumluluk bilinciyle hareket etmeli, araştırmacı bir yapıya, analitik beceriye, gerçekçi ve sorgulayıcı bir bakış açısına sahip olmalıdır. Aynı zamanda ekonomi muhabirlerinin Türkçeyi iyi bilmesi, gerektiği zaman yabancı sözcükleri Türkçeleştirerek haberleştirmesi önemlidir. Ekonomi muhabiri, yaşadığı ülke ve dünya gündemini iyi takip etmelidir.

Ekonomi haberlerinin yazımı da özel dikkat gerektiren bir konudur. Ekonomi haberlerinin yazımında diğer haber türlerinde olduğu gibi 5N1K (Ne? Nerede? Ne Zaman? Neden? Nasıl? Kim?) kuralına dikkat edilmelidir. Kullanılan haber yazma teknikleri ise ekonomi haberlerinin konusuna, kamuoyunun ilgisine göre değişiklik göstermektedir. Ekonomi haberlerinde, kullanılan terim ve ifadelerin halkın gündelik kullandığı dilden farklı olması haberde aktarılan bilgilerin anlaşılmasına neden olabilir. Bu nedenle haberde kullanılan dilin olabildiğince sade, halkın anlayabileceği şekilde yazılması önem taşımaktadır. Aynı şekilde ekonomi haberlerinde aktarılan sayısal veriler kolay anlaşılır olmalı; grafik ve tablolar halkın anlayabilmesi açısından izah edilerek aktarılmalıdır. Haberin başlığının ve metnin uyumlu olmasına da özen gösterilmelidir. Başlık çarpıtılmadan ana metinle uyumlu bir şekilde verilmelidir.

Günümüzde artık hemen her medya organı ekonomi haberlerine yer ayırmakta, ekonomiyle ilgili özel haberler yapılmakta, sırf ekonomi konusuna yönelik dergi, internet siteleri bulunmakta, kısaca ekonomi haberleri az ya da çok bütün medya organlarında yer almaktadır. Bu durum ekonomi haberlerine duyulan ilginin bir sonucu olduğu gibi ekonomi haberciliğinin giderek gelişmekte olduğunun da göstergesidir. Fakat günümüzde ekonomi haberciliğini yavaşlatan bir takım unsurların olduğunu belirtmek gerekir. Bu unsurlardan bazıları sansür, otosansür, haber kaynaklarına ulaşamama, finansal okuryazarlığın ve farkındalığın gelişmemesi şeklinde sıralanabilir. Ekonomi haberciliğinin gelişimini yavaşlatan bu unsurlar ortadan kalktığından ekonomi haberciliği çok daha hızlı gelişecektir.

KAYNAKÇA

Abdukaya, F. (2022). Haber Üretim Sürecinde Gazetecilerin Bilgiye Erişmede Yaşadığı Zorluklar. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 6(2), ss. 131-144.

Akgün, H. (2018). *Ekonomi Basınının Ekonomi Politik Yapısı ve İçeriğe Etkileri*. İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler.

Arık, M. B. (2006). "Pınar Altuğ Olayı" Bağlamında Çapraz Tekelleşme Olgusunun Habere Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (8), 140-153. Erişim Adresi: Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilad/issue/62008/928258>, Erişim Tarihi: 25.10.2022

Bülbül, R. (2000). *Genel Gazetecilik Bilgileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Çapa, E. (2013). *Ekonomi Haberciliği. Haber Türleri İçinde* (ss. 42-57). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Demir, Ö. (2018). *Temel Kavramlar*. (Ed. Ömer Demir). *Uluslararası Politik Ekonomi* (ss. 3-25) İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Eğilmez, M. (2019). *Ekonomi Nedir? Neyi İnceler?* Erişim Adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/01/ekonomi-nedir-neyi-incer.html>. Erişim Tarihi: 06.11.2012.

Eğilmez, M. (2022). *Ukrayna Savaşının Ekonomik Etkileri Güncel Değerlendirme*. Erişim Adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2022/03/ukrayna-savasnn-ekonomik-etkileri.html>, Erişim Tarihi: 03.11.2022.

ekodialog.com. *Finansal Farkındalık Nedir?*. Erişim Adresi: <https://www.ekodialog.com/Konular/finansal-farkindalik-nedir.html>. Erişim Tarihi: 05.12.2022.

Ekonomi Gazeteciler Derneği (EGD). *Etik İlkeler*. Erişim Adresi: <http://ekonomigazetecileri.org/etik-ilkeler/> Erişim Tarihi: 26.10.2022.

Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Ark.

Günsoy, B. (2020). *Makro İktisadın Genel İlkeleri*. (Ed. Bülent Günsoy). *İktisada Giriş II* (ss. 3-39) İçinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Işık, M. & Eşitti, Ş. (2014). *Türkiye’de Ekonomi Basının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 109-131.

Kaya, A. Y. (2005). *Araştırmacı Habercilik*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2014). *Ekonomi Haberciliği*. Erişim Adresi: http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ekonomi%20Habercili%C4%9Fi.pdf, Erişim Tarihi: 24.10.2022.

OECD. (2012). *Financial education in schools*. OECD Publishing.

Şen, A.F. Taşdelen, H. (2019). *Haberde Söylem Üretimi: 2018 Döviz Kuru Krizinin Haber Medyasındaki Yansımaları*. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (31), ss. 254-275.

Şenel, E. (2021). *Finansal Piyasalarda Manipülasyon ve Denetim*. Erişim Adresi: <https://cefis.bilgi.edu.tr/statics/docs/finansal-piyasalarda-manipulasyon-ve-denetim.pdf>, Erişim Tarihi: 25.10.2022.

Tayfur, G. (2018). *Haber Toplama, Yazma ve Yayınlama Teknikleri*. Konya: Eğitim Yayınevi. ISBN: 978-975-2475-49-6.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. (2008). *Ekonomi Basın Tarihi*. İstanbul: EUROMAT.

Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği. (2011). Ekonomi Gazetecisi El Kitabı. (Haz. Şevket Sayılğan, Celal Toprak, Çetin Ünsalan). İstanbul: Caretta.

Uzunoglu, S. Karaca, H. S. Türkiye’de Ekonomi Gazeteciliği: Mevut Manzara ve Problemlere Genel Bakış. Erişim Adresi: <https://www.newslabturkey.org/turkiyede-ekonomi-gazeteciligi/#rapor-ozeti>, Erişim Tarihi: 06.11.2022.

Yardımcıoğlu, M. Yörük, A. (2016). Türkiye’deki Finansal Okuryazarlığın ve Finansal Farkındalığın Durumu. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 2, ss. 173-207.

Yıldız, G. & Öngören, H. (2013). Dünya’da ve Türkiye’de Ekonominin Nabzını Tutmak: Ekonomi Gazeteciliği. Şövalyelik Mesleği Gazeteciliğin Uzmanlık Alanları İçinde (ss. 141-169). Konya: Literatürk.

Yüce, A. A. (2012). Sermaye Piyasasında Manipülasyon. TEB Dergisi, (98), 363-388.

Yüksel, E. & Gürcan. H. İ. (2005). Haber Toplama ve Yazma. Konya: Tablet Kitabevi.

Yüksel, E. (2012). Ekonomi Haberciliğinin Kamusal Görevleri. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. Erişim Adresi: Istanbul University Faculty of Communication Journal , 0 (10) , . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifd/issue/22879/244598>, Erişim Tarihi: 24.10.2022.

Paleoekolojik Koşulların Belirlenmesinde Diyatom Analizleri

Aziz ÖREN¹

Giriş

Okyanuslarda, kıyı bölgelerinde ve nehirler ve göller gibi tatlı sulardaki geçmişte meydana gelen ekolojik değişimler, bir zamanlar orada yaşamış canlıların kalıntılarında belirlenebilir (Smol & ark., 2001; Haslett, 2002). Bunlar, Foraminifer gibi deniz zooplanktonundan deniz dışı Protozoa'ya (Charman & ark., 2000), ostrakodlardan (Holmes & Engstrom, 2003) diyatomlara ve fitoplankton tarafından bırakılan pigmentlere (Leavitt, 1993) kadar uzanır. Yeşil algler, mavi-yeşil algler ve krizofitler de dahil olmak üzere, alg krallığının birkaç üyesi Kuvaterner paleoekolojileri tarafından incelenmiş olsa da, sınıflandırmaları ve ekolojik tercihleri çok daha iyi anlaşıldığından en çok dikkat çeken diatomlardır (Armstrong & Brasier, 2005). Diatomlar silisli, cam benzeri hücre duvarları ve iki kabuğu olan tek hücreli, mikroskobik alglerdir (Bacillariophyta). Diatomlar, deniz ve tatlı sulardaki fitoplankton, bentos ve bağlı alg topluluklarının önemli bileşenleridir. Hemen hemen her su ortamında bulunabilen çok başarılı bir organizma grubudur. Buna göre, diatom analizi tatlı su, acı su, nehir ağzı ve okyanus dahil olmak üzere çok çeşitli sucul ekosistem türlerinde uygulanabilir (Jones, 2007; Armbrust, 2009). Diatom kabukları kalıcıdır ve hem yaşayan hem de fosil taksonların çoğunun tür veya alt tür düzeyinde tanımlanmasına izin verir. Bu nedenle diatomlar, Kuvaterner paleoekolojisinde en yaygın kullanılan biyolojik göstergelerden biridir (Stoermer & Smol, 1999).

Diatomlar iki yüzyıldan fazla bir süredir çalışılmaktadır ve Kuvaterner çökellerinin diatom içeriğinin analizi aslında polen analizinden daha eskidir (Round & ark., 1990). On dokuzuncu yüzyılın sonunda, diatom kalıntıları üzerinde önemli miktarda çalışma yapılmıştır ve bu çalışmaların çoğu çok az stratigrafik veya paleoekolojik değere sahipken, daha sonraki diatom taksonomisi araştırmalarının temellerini atmıştır. Kuvaterner diatom kalıntılarının, özellikle göl çökellerinde, aynı zamanda hem sığ hem de derin deniz çökellerinde yerel habitat değişikliklerinin göstergeleri olarak son derece yararlı olduğu kanıtlanmıştır (Korhola & Rautio, 2001; Smol & Stoermer, 2010). Diatom florasının analizi, göl seviyesi değişimlerinin belirlenmesi, su kimyasındaki değişimler (suyun pH'ı, ve tuzluluğu), deniz seviyesi değişimleri ve göl ekosistemlerinin insan faaliyetleri tarafından bozulması gibi çok çeşitli paleo-ortamsal konulara yeni bakış açıları sağlamıştır (Reid & ark., 1995; Gasse & ark., 1997; Birks & ark., 2012).

İlk diatom cinsi 1783'te O. F. Müller tarafından tanımlanmış ve bu canlı, hayvan olarak kabul edilmiştir (Round & ark., 1990). Diatom sınıflandırması, 19. yüzyılda mikroskoplar ve mikroskop merceklere geliştikçe ve küresel keşifler döneminde koleksiyonlar dünyanın her yerine yayıldıkça hızla ilerlemiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında, diatom ekolojisinin özelliklerine (Cleve, 1894–95; Lauterborn, 1896), bunların su kirliliğinin göstergeleri olarak değerlerine (Kolkwitz & Marsson, 1908) ve sediman kayıtlarından ortamsal değişimin göstergeleri olarak potansiyellerine (Nipkow, 1920; Cleve-Euler, 1922) dikkat çekilmiştir. Sonraki yıllarda, göl çökeltilerinin diatom analizi, özellikle göl ortamındaki organizmaların gelişimi (Florin, 1944; Miller, 1964; Eronen, 1974) ve göl seviyesi değişimleri (Halden, 1929; Florin, 1946; Alhonen, 1971; Renberg, 1976) ile ilgili soruları ele alarak giderek daha yaygın hale gelmiştir. Bununla birlikte,

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, azizoren@sdu.edu.tr

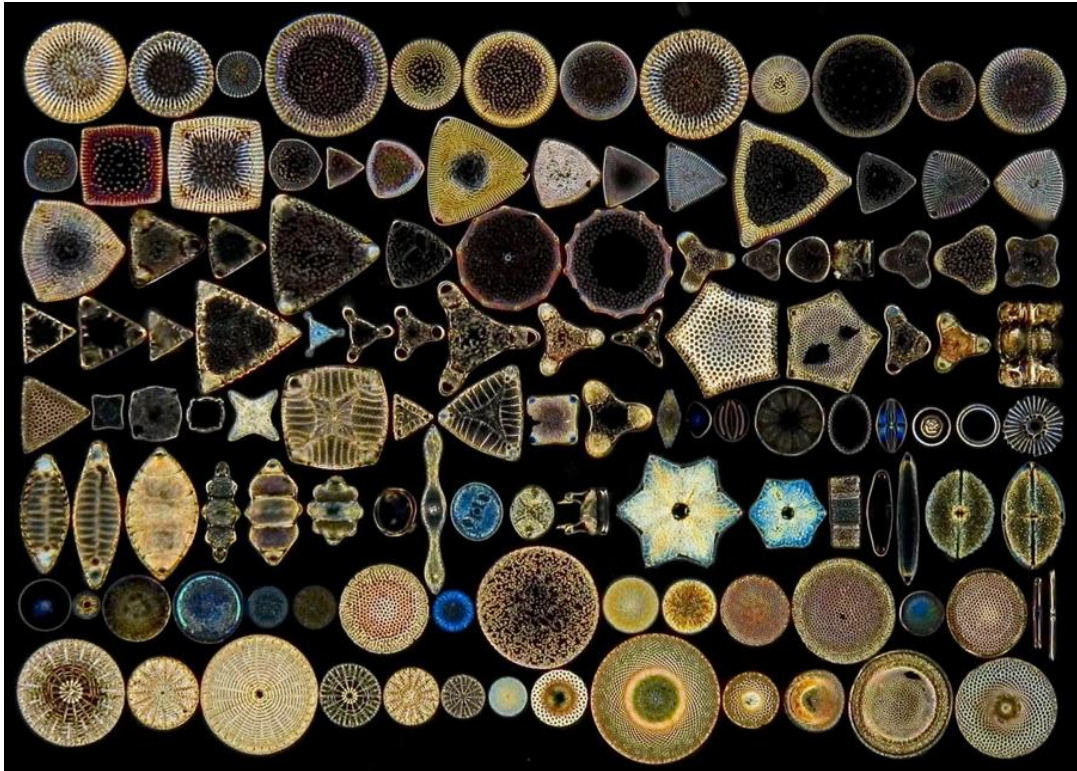

ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru, su kalitesine yönelik endişelerin artması, yüzey suyu asitlenmesi (Renberg & Hellerberg, 1982; Charles, 1985; Birks & ark., 1990), ötrofikasyon (Bradbury, 1975; Whitmore, 1989; Bennion & ark., 1996) ve iklim değişikliğini (Gasse, 1987; Laird & ark., 1996, Smol & Cumming 2000) belirlemek için diyatom analizinin birincil araç olarak kullanılmasını teşvik etmiştir. Diyatom analizinin bu ve diğer kullanımları yakın zamanda Stoermer & Smol (1999) tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Diyatom analizindeki gelişmeler, sediman karotu alma (Mackereth, 1969; Renberg, 1981; Glew, 1991) ve tarihlendirmedeki gelişmeler (Pennington & ark., 1973; Appleby & ark., 1986; Appleby & Oldfield, 1988) ve çevresel değişikliğin nicel olarak belirlenmesini sağlayan güçlü sayısal tekniklerin mevcudiyeti (Birks, 1995, 1998) ile de desteklenmiştir.

Bu çalışma kapsamında diyatom verilerinin paleokolojik koşulların ve bu koşullarda meydana gelen değişimlerin belirlenmesinde nasıl kullanıldığı, hangi alanlarda uygulandığı, diğer verilerle nasıl ilişkilendirildiği ve genel özelliklerinin değerlendirilerek belirlenmesi amaçlanmıştır.

Diyatomların Genel Özellikleri

Diyatomlar, alg krallığının Bacillariophyta'nın mikroskobik, tek hücreli üyeleridir. Uzunluğu türe bağlı olarak 5 µm ila 2mm arasında değişebilen, frustül olarak bilinen silisli bir kabuğa sahiptirler. (Battarbee & ark., 2001). Frustül üst üste binen iki kabuktan oluşur, daha büyük olanın (epitheca) küçük olanın (hipoteka) üzerine bindiği ve canlı (protoplazmik) kütleyi içine aldığı bir kutu şeklindedir. Kabuklar, kuşak bantları (kopula) ile birbirine bağlanır. Frustülün duvarı, tek bir silika tabakası olabilir veya dikey silika çıtaları ile ayrılmış bir çift silika duvarından oluşan daha karmaşık şekilde de olabilir. Frustüller genellikle yuvarlak veya tekne şeklindedir, ancak bazen üçgen, kare veya eliptiktir (Şekil 1). Hücre duvarı, gözenek, nervür (çubuk), diken (iğne) ve işlemelere sahiptir. (Jones, 2007). Bu işlemler diyatomların en önemli teşhis özelliklerinden biridir, böylece kapakçıklar mikroskop altında dikkatli bir şekilde incelenerek diyatomların tür tanımlamaları yapılabilmektedir (Lowe & Walker, 2015).

Şekil 1. Diyatomlar (Frnachini, 2013)

19. yüzyılın başlarında, diyatomların hareketlilikleri nedeniyle hayvanlar alemine mi yoksa bitkiler alemine mi girmesi gerektiği tartışılmış ve kloroplastlara sahip olmaları nedeniyle bitkiler alemine konulmuştur. (Battarbee & ark., 2001). Diyatomlar, topraklar da dahil olmak üzere çok çeşitli sulu ve sualtı ortamlarda bulunur (Clarke, 2003) ve dünyadaki birincil üreticilerin yaklaşık yüzde 80'ini oluşturur. Su ortamında dipte yaşayan (bentik) ve serbest yüzen (planktonik) formlarda bulunurlar ve tüm türler ışığa ihtiyaç duyar. Bentik diyatomlar genellikle çok çeşitlidir ve çökeltilerin üzerinde veya içinde serbest olarak veya kayalar (epilithon), kum taneleri (epipsammon) ve bitkilere (epiphyton) bağlı olarak yaşayabilir (Simola, 2013). Diyatomlar ayrıca nemli kaya yüzlerinde, karasal topraklarda ve hatta nemli ortamlarda büyüyen bitkilerin yapraklarında denizaltı formları (aerobik) olarak büyüebilir. (Johansen, 2010). Bunlar çökeltelerde korunduklarında, örneğin bir su kütesinin kurduğunu gösteren çevre bilimciler için yararlı bilgiler sağlayabilirler. Nehirlerde, diyatomlar alt tabakalara bağlı olarak büyüebilir ve büyük nehirlerde planktonik bir topluluk oluşturabilirler. Bunlar bozulmamış çökeltelerde veya deltalarda, paleo akarsu kanallarında ve taşkın yatağı göllerinde bulunabilir (Stone, 2007). Bu göller düşük enerjilidir ve bu nedenle diyatomların kullanıldığı paleoekolojik çalışmalar için uygun tortul ortamları sağlar (Reavie ve Edlund, 2010). Bu sayede sedimanter diyatom analizi, geçmişte meydana gelen ekolojik ve iklimsel değişimleri belirlemek için çok yüksek kalitede çevresel kayıtlar sağlar. (Smol, 2004; Tripathi & ark., 2021). Planktonik türler ise kutuplardan tropik bölgelere kadar tüm okyanuslarda bulunur, ancak en çok kutup bölgeleri ve ılıman bölgelerde bulunur. Bu türler, tüm yaşam döngülerini açık suda geçirirler ve yüzdürme güçleri esas olarak su akıntılarına bağlıdır. Diyatomlar açık sularda plankton olarak büyümenin yanı sıra, kıyı bölgesindeki deniz yosunları üzerinde epifitler (diğer bitkilere bağlı olarak yaşayan) veya kayalar üzerinde epilithon (taşlara bağlı olarak yaşayan) olarak büyüebilirler (Battarbee & ark., 2001).

Diyatom türlerinin dağılımı, su asitliği ve tuzluluğu, oksijen mevcudiyeti, besin içeriği ve su sıcaklığı tarafından belirlenir. Tatlı su diyatomları büyük ölçüde tuzluluk, pH ve trofik durum tarafından kontrol edilirken (Battarbee & ark., 2001), deniz yüzeyi sıcaklıkları ve okyanus akıntıları birçok deniz taksonunun dağılımını etkiler (Burckle, 1998). Bu parametrelerin herhangi birindeki değişiklik, diyatom topluluğunun yapısı ve bileşimi üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilir. Güncel (günümüzde yayılış gösteren) diyatomların ekolojisi daha önceki araştırmalarla kapsamlı bir şekilde incelenmiş (Smol & Stoermer, 2010; Emson, 2015) ve bu diyatom topluluklarını çağdaş habitat ve çevresel koşullarla ilişkilendirmek için bazı yöntemler geliştirilmiştir.

Diyatom Analizi Yöntemi

Günümüzde diyatom analizi paleoekolojik koşulların belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu bölüm, sedimanların diyatom kaydını analiz etmede ve yorumlamada kullanılan yöntemleri gözden geçirmektedir (Battarbee & ark., 2001).

Diyatom kabukları, kaba taneli sedimanlarda kolayca zarar görebildikleri veya yok edilebildikleri için en iyi ince taneli sedimanlarda korunurlar. Analiz için numuneler, genellikle göllerden, şelf sahalarından veya derin okyanus tabanından alınan sediman karotlarından elde edilse de, sığ su, deniz veya nehir ağızı depolarındaki kesitlerden de elde edilebilir (Barron & Bukry, 2007; Koç, 2007). Sediman karotlarının elde edilmesi için genellikle 1'er metrelik karotlar alabilen çeşitli sondaj aletleri kullanılmaktadır (Wright, 1980). Diyatomlar oksidasyona veya mikrobiyal bozulmaya karşı hassas değildir, ancak diyatom analizi için karotların, tortunun kurumasını ve bunun sonucu olarak diyatom kabuklarının kırılmasını önlemek için genellikle hava geçirmez şekilde kapatılarak paketlenmesi gerekir.

Göl tortusu kayıtları ile çalışan diyatomistlerin, transfer fonksiyonlarını geliştirmek ve kaynak toplulukları ile fosil toplulukları arasındaki ilişkiyi anlamak için hem güncel hem de fosil diyatomları elde etmesi gerekir. İdeal olarak, tüm diyatom habitatlarından yıl boyunca birkaç kez güncel diyatom numunesi alınmalı ve aynı zamanda kimyasal analiz için su numuneleri alınmalıdır. Bu şekilde, gölde

yaşayan tüm diyatomların bir tür listesinin oluşturulması ve canlı flora ile sediman karotlarının alındığı noktada yüzey sedimanlarında bulunan diyatom topluluğu arasında karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Böyle bir karşılaştırma, hangi habitatların sediman içerisinde en önemli diyatom kaynakları olduğunu (Jones & Flower, 1986) ve özellikle bazı türlerin bozulmaya daha dirençsiz olmasının bir sonucu olarak diyatomların ne ölçüde temsil edildiğini göstermek için kullanılabilir. Ayrıca, numunelerin çağdaş olmayan yani orijinal birikim sahasından taşınmış olan malzemelerle ne ölçüde değiştiğini de ortaya çıkarabilir.

Diyatom mikrostratigrafisini incelemek için çok sayıda yöntem geliştirilmiştir, seçim belirli çalışmanın amaçlarına bağlıdır. Temel olarak iki yaklaşım vardır: (i) sediman karotunun ince yatay alt numunelere ayrılarak her ayrılmış tabakanın yapısının ayrı ayrı incelenebilmesi ve (ii) karotun dikey bölümlerinin hazırlanarak tek bir örnekte stratigrafik ayrıntıların incelenebilmesidir (Simola, 2013). Bunlardan en yaygın şekilde kullanılanı yatay örneklemedir. Bu örneklemede sediman karotundan araştırma için gereken aralıklarda $\sim 5 \text{ cm}^3$ hacminde sediman numuneleri alınır.

Diyatomlar, çeşitli laboratuvar işlemleri ile sedimandan ayrılabilir (Serieyssel & ark., 2011). Bu işlemler sedimanın içerdiği maddelere göre farklı şekillerde uygulanır. Karbonat, metal tuzları ve oksitler, seyreltik hidroklorik asit (%10 HCl) ile işlenerek giderilebilir. Organik madde, hidrojen peroksit (%30 H_2O_2), sülfürik asit (H_2SO_4) veya potasyum dikromat ($\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$) kullanılarak oksidasyon yoluyla giderilebilir. Bu işlemlerin öncesinde örnekte kaba bir organik kalıntı varsa 0,5 mm'lik bir elek kullanarak elekten geçirilir. Mineral maddeler de 0,5 mm'den az olmayan eleklerden geçirilerek eleme yoluyla uzaklaştırılabilir. Bu kimyasal işlemlerden sonra kalıntılar mikroskop slaytlarına konularak bir mikroskop altında sayılır (Brander, 1936). Diyatom topluluklarının çoğu çeşitlidir ve tanımlama için uzmanlık gerekir. Tanımlamalar diyatom kılavuzları ve kataloglarındaki koleksiyonlara, anahtarlara ve fotoğraflara dayanmaktadır (Round & ark., 1990). Cinslere ilişkin anahtarlar arasında Schmidt'in Atlası (1874–1959), Hustedt (1930, 1927–66), Cleve-Euler (1951–55), Patrick & Reimer (1966, 1975), Molter & Tynni (1967–80), Schoeman & Archibald (1980), Barber & Haworth (1981), Germain (1981), Tomas (1996) ve Kelly (2000) bulunmaktadır.

Diyatom sayımlarının çoğu, 750-1500x büyütme kullanan ışık mikroskopunda gerçekleştirilir. Bu sayımlar genellikle diyatom toplamının yüzdesi veya bir yoğunluk değeri olarak ifade edilir. Genel olarak toplam yüzde verileri tüm taksonları içerir ve yoğunluk değerleri yılda cm^2 başına diyatom birikme oranını hesaplamak için kullanılabilir (Battarbee, 1986; Wolfe, 1997). Tabakalı bir tortu dizisinden seçilen numunelere dayalı diyatom sayıları normal olarak çubuk histogramlar kullanılarak bir yüzde diyagramı şeklinde sunulur. Bunlar, yorumlama yapabilmek amacıyla kümeleme analizleri ile alt bölümlere ayrılabilir (Grimm, 1987; Webster & Oliver, 2000). Bu diyagramların oluşturulmasında çoğunlukla Tilia yazılımı kullanılır (Grimm, 1991). Sedimanlardaki diyatom sayımları çoğunlukla yüzde değerleri olarak ifade edilir ve paleoekolojiler genellikle paleoekolojik değerlendirmeleri, sediman topluluklarındaki diyatomların yüzde verilerinin gölde yaşayan toplulukların farklı taksonlarının nispi bolluğunu doğru bir şekilde yansıttığı varsayımına dayandırır (Korhola, 2013).

Diyatom topluluklarının yorumlanmasında ortaya çıkan bazı zorluklar bulunmaktadır. Diyatom kabukları hafiftir ve kolayca taşınır ve bu nedenle nehir ağzı sedimanlarında genellikle deniz, acı ve tatlı su formlarının bir karışımı bulunurken, göl çamurları sadece göl ekosisteminin kendisinden değil, aynı zamanda göl içerisine akan nehirlerden ve havza topraklarından da türetilen diyatomları içerebilir. Tatlı su diyatomları genellikle rüzgârla savrulan deniz tortularında meydana gelirken, derin okyanuslarda kaynaklarından yüzlerce kilometre uzağa taşınmış diyatom kalıntıları bulunmuştur (Marshall & Chalmers, 1997). Diyatom türlerinin birbirinden farklı olan direnç özellikleri nedeniyle, okyanuslarda derinlikte basınç altında frustüllerin tamamen veya kısmen çözünmesi sonucunda hatalı yorumlamalar yapılabilir; acı ve tatlı su ortamlarında, dirençsiz diyatomlar, koşulların çok alkali olduğu yerlerde çözünme eğiliminde olur ve bu ortamlardaki diyatom topluluğu, daha dirençli olanlar tarafından temsil edilir. Bu çeşitli faktörler, diyatom

gruplarının yorumlanmasını ve diyatom üretkenliğinin tahminini zorlaştırmaktadır. Bu zorluğu azaltmak için verilere türe özgü düzeltme faktörleri uygulanabilir (Korhola, 2013).

Bu sorunlara rağmen, diyatom analizinin özellikle göllerdeki ötrofikasyon, asitlenme ve tuzluluk değişimleri araştırmalarında paleokolojik koşulların belirlenmesi için özellikle değerli bir yöntem olduğu kanıtlanmıştır (Battarbee & ark., 2001; Smol & Stoermer, 2010; Gillson & ark., 2021; De Francesco & ark., 2022). Diyatom analizinin bu ve diğer uygulamaları aşağıdaki bölümde açıklanmaktadır.

Diyatom Verilerinin Paleokolojik Koşulların Belirlenmesinde ve Diğer Alanlarda Kullanımı

Fosil diyatomlar, paleokolojik değişimlerin göstergesi olarak kullanılmış ve Kuvaterner paleokolojik çalışmalarının mükemmel paleogöstergeleri haline gelmiştir (Smol & Stoermer, 2010; Korhola, 2013). Bunun birçok nedeni vardır. Diyatomlar sucul sistemlerde yaygın olarak bulunurlar. Çeşitlidirler ve diyatom toplulukları genellikle elde edilen ekolojik bilgileri ve çevresel değerlendirmelerin güvenilirliğini artıran birçok taksonla temsil edilir (Dixit & ark., 1992). Tüm biyolojik göstergeler arasında en kısa üreme sürelerinden birine sahiptirler (2 hafta), bu nedenle çevresel değişikliklere hızlı tepki verebilirler. Silisli yüzeyleri bozulmaya karşı dirençlidir ve genellikle farklı sedimanter ortamlarda iyi korunurlar. Diyatomların taksonomisi nispeten iyi bilinmektedir ve fosil diyatom topluluklarının tür ve hatta alt tür düzeyinde tanımlanmasına izin verir (Stoermer & Smol, 1999). Böylece her türün kendine özgü yaşama koşullarının bilinmesi sayesinde paleokolojik değişimler belirlenebilmektedir.

Diyatom türlerinin özelliklerine ve takson gruplarının habitat ve ekolojik sınıflandırmasına dayanan nitel yorumlar, stratigrafik diyatom kayıtlarının anlaşılması ve yorumlanması için temel oluşturmaktadır. Birçok diyatom türü, belirli habitatlar ve su kalitesi koşulları bakımından açıkça tanımlanmış ve ekolojik yaşam koşulları belirlenmiştir. Bu koşulların bilinmesi sayesinde bu türler, besin mevcudiyeti, asitlik, ışık ve termal koşullar, çözülmüş oksijen konsantrasyonları ve göl seviyeleri dâhil olmak üzere çeşitli değişkenlerin göstergesi haline gelmiştir. Sonuç olarak, gösterge türlerin yaşam koşulları, habitatları ve bilinen ekolojik tercihleri temelinde spesifik paleokolojik yorumlar yapılabilmektedir. Örneğin, diyatom taksonlarının asitlik veya tuzluluk toleranslarına göre sınıflandırılması sayesinde yüzey suyu asitliği, deniz seviyesi ve tuzlu göllerin hidrolojisindeki değişimler başarılı bir şekilde yorumlanmıştır (Palmer & Abbott, 1986).

Diyatomların dağılımları asitlik, suyun oksijenlenme derecesi, mineral konsantrasyonu ve özellikle su sıcaklığı ve tuzluluk gibi çevresel değişkenler tarafından kontrol edilir (Stoermer & Smol, 1999). Diyatomlar, iklim ve göl seviyesindeki değişimler (Brugam & ark., 1998; Long & ark., 1998; Danesh & ark., 2022), su kirliliği, ötrofikasyon ve asitlenme (Hassan, 2013; López-Blanco & ark., 2021) gibi geçmiş çevresel (Pienitz & ark., 1999) ve ekolojik değişiklikler (Renberg & ark., 1993; Farooqui & ark., 2021) hakkında bilgi sağlamada önemli bir rol oynamış, aynı zamanda arkeoloji ve adli tıp alanında da faydaları kanıtlanmıştır (Stoermer & Smol, 1999). Ek olarak, diyatomlar derin okyanus karotlarından çıkarılmış ve diğer deniz mikroorganizmaları (Foraminifera, radyolarya, kokolitler) ile birlikte paleo-öşinografik ve paleoklimatik koşulların belirlenmesi için bir temel olarak kullanılmıştır (de Vernal & Hillaire-Marcel, 2000; Jiang & ark., 2002).

Diyatom topluluklarından geçmişteki ekolojik koşulları nicel olarak anlamak amacıyla gerçekleştirilen ilk uygulamalar su ortamındaki pH'ı belirlemek için geliştirilmiştir. Bu uygulamalar ekolojik tür kategorileri ve indekslerine dayanmaktadır. Bu uygulamalarda pH tercihi belirlenmiş diyatom türlerinin oranlarına göre pH'ı tahmin etmek için çoklu doğrusal regresyon modelleri geliştirilmiştir (Battarbee & Charles, 1987; Davis, 1987; Battarbee & ark., 2010). Birçok diyatom türünün dağılımı ve bolluğu su pH'ına veya pH ile birlikte değişen, alkalinite gibi çok çeşitli çevresel faktörlere göre değişir. Bu şekilde sınıflandırılabilen fosil diyatom toplulukları sayesinde geçmişte

göl suyu pH'ında meydana gelen değişiklikler belirlenebilmektedir (Chessman & ark., 2007; Yıldız & ark., 2017).

Son zamanlarda yapılan araştırmaların çoğu, diyatom kayıtlarındaki iklimsel sinyali izlemeye odaklanmıştır. Diyatomların farklı iklim bölgelerinde doğrudan veya dolaylı olarak iklim faktörlerinin hassas göstergeleri olduğuna dair birçok kanıt vardır. Özellikle varvli (tabakalı) sedimanların ayrıntılı analizi, diğer kayıtlarla karşılaştırma yapılarak iklim sinyalinin doğrulanmasını sağlayabilir (Blass & ark., 2007; Boes & Fagel, 2008; St Jacques & ark., 2009).

Paleoekologlar, kıyı bölgelerindeki çevresel değişimleri belirlemek için diyatomların tuzluluk tercihlerini ve yaşam formlarını kullanmışlardır (Cooper & ark., 2010; Trobajo & Sullivan, 2010). Bu doğrultuda araştırmacılar deniz seviyesi değişimlerinin belirlenmesi (Gersonde & Zielinski, 2000; Wolin & Stone, 2010), havza izolasyonu çalışmaları, paleogelgit rejimleri (Zong & Horton, 1999) ve tsunami olaylarının (Dawson & Smith, 2000) belirlenmesi için bir diyatom tabanlı transfer fonksiyonu geliştirmişlerdir. Kıyı bölgelerinden diyatom topluluklarının analizi, kıyasal tortu dizilerinde pozitif ve negatif deniz seviyesi değişimlerini tanımlamak için standart bir teknik haline gelmiştir. Bu nedenle, diyatom topluluklarındaki değişiklikler, kıyı şeridi değişimlerinin ve izostatik hareketlerin derecesinin belirlenmesini sağlamaktadır. Kutuplardaki deniz buzunun mevsimsel olarak genişlemesi ve büzülmesiyle diyatomlar için bir yaşam alanı oluşur. Diyatomlar, buzun alt tarafına yapışık olarak büyüyebileceği gibi, boşluklara ve buz plakalarına bağlı olarak da büyüebilir. Bu farklı topluluklar ayırt edilebilmiş ve Kuvaterner'deki deniz buzu gelişimini belirlemek için kullanılmıştır (Stickley & ark., 2005; Koç, 2007; Belt & Müller, 2013).

Diyatom dağılımları üzerinde önemli bir kontrol tuzluluktur. Diyatomların tuzluluk değişimlerine duyarlılığı sayesinde değişen deniz seviyeleri belirlenebilmektedir (Selby & Smith, 2007; Long & ark., 2008; Tuovinen & ark., 2008). Kapalı havza gölleri, özellikle göl suyunun tuz içeriğini etkilediğinde, etkin nemdeki değişikliklere genellikle duyarlıdır ve bu nedenle, iklim değişikliğini belirlemek için bir temel olarak geçmişteki tuzluluk değişimleri kullanılabilir (Fritz, 2008). Göl hacmindeki dalgalanmalar ve göl sularındaki tuz konsantrasyonları, tatlı su ve aşırı tuzlu türler arasındaki tuz toleransındaki geniş aralık nedeniyle, sırayla, diyatom topluluklarındaki değişen bileşimlere yansımaktadır. Böylece geçmiş dönemlerde göl tuzluluğunda meydana gelen değişimler belirlenebilmektedir. (Davies & ark., 2002; Laird & ark., 2007; Fritz & ark., 2010).

Diyatom analizi uzun bir süredir arkeolojik araştırmalarda kullanılmaktadır ve özellikle tarih öncesi dönemler için, çevresel değişimlere odaklanan arkeolojik araştırmaların bir parçasını oluşturmaktadır (Nayling & Caseldine, 1997; Juggins & Cameron, 2010). Diyatom toplulukları, geçmişteki insan faaliyetlerinin göstergeleri olarak giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Juggins & Cameron, 2010). Arkeolojik uygulamalar, tarih öncesi tarım uygulamalarının tanımlanmasında (Horrocks & ark., 2002), çanak çömlek ve tuğla gibi imal edilmiş malzemelerin menşeinin kanıtlanmasında (Battarbee, 1988; Juggins & Cameron, 2010) ve ayrıca eski meskenlerde kullanılan malzeme kaynaklarının ve üretim tekniklerinin (O'Brien & ark., 2005; Flower, 2006; Bathurst & ark., 2010) belirlenmesinde kullanılmıştır. Diyatomlar aynı zamanda erken Holosen'de tarımın başlamasından endüstriyel çağda metal kirliliğinin toksik etkilerinin olduğu Orta Holosen'e kadar (Bradshaw & ark., 2005) insanların yerel ekosistemler ve su kütleleri üzerindeki etkilerini de ortaya koymaktadır (Cattaneo & ark., 2004).

Diyatom toplulukları besinlerdeki değişikliklere karşı çok hassastır ve bu nedenle trofik durumun iyi göstergeleridir. Birçok göl, Holosen'in çoğunda trofik bir stabilite yaşamıştır. Bununla birlikte, bazı ova gölleri için, orta ve geç Holosen'de orman tahribatı ve çiftçiliğin yayılması, besin dengesinde belirgin değişikliklere yol açarken (Hall & Smol, 2010), son zamanlarda kanalizasyon atıklarında, fosfor açısından zengin deterjanlarda ve yoğun tarım yöntemlerinde artış dünya çapında birçok gölün hızlı bir şekilde besin açısından zenginleşmesiyle sonuçlanmıştır (Battarbee & Bennion, 2011). Bu tür kültürel ötrofikasyon, göl çökeltilerinden alınan diyatom kayıtlarında

(Ekdahl & ark., 2004), özellikle doğal olarak oligotrofik olan göllerde (besin maddesi bakımından fakir olan göller), genel diyatom üretkenliğindeki, planktonik taksonların nispi bolluğundaki veya diyatom kaynaklı fosfor konsantrasyonlarındaki artışlar sayesinde belirlenmiştir (De Francesco & ark., 2022).

Diyatom kabuğu kalıcıdır ve hem yaşayan hem de fosil taksonların çoğunun tür veya alt tür düzeyinde tanımlanmasına izin verir. Bu sebeplerden dolayı adli tıpta birçok alanda kullanılmaktadır (Mildenhall & ark., 2006; Peabody & Cameron, 2010). Adli tıpta diyatom analizinin en sık ve en iyi bilinen uygulaması, patoloğlara boğulma sonucunda meydana gelen ölümlerin teşhisinde yardımcı olmaktır. Böylece, diyatom testi, boğulma teşhisine yardımcı olmak için yerleşik bir adli teknik haline gelmiştir (Peabody & Burgess, 1984). Su akciğerlere girdiğinde, suda asılı kalan küçük parçacıklar da kan dolaşımına ve potansiyel olarak tüm vücuda taşınabilir. Akarsular, nehirler, göller ve deniz gibi çoğu doğal su kütlesi, bu parçacıklı malzeme diyatomları içermektedir. Bu nedenle, diyatom kapaklarının yeterince yüksek yoğunlukta bulunduğu durumlarda, bunların varlığı boğulma tanısında ve ayrıca boğulmanın meydana geldiği su ortamının belirlenmesinde yardımcı olabilir.

Bir paleokolojik değerlendirmenin doğru olduğunu kanıtlayacak hiçbir araç veya teknik yoktur. Diyatoma dayalı bir değerlendirmenin sağlamlığını test etmenin yolu, diyatomla çıkarılan değerleri, bunların mevcut olduğu yerlerde daha önce ölçülen ve uzun süreleri kapsayan diğer paleokolojik verilerle karşılaştırmaktır. Ölçülen değerler arasındaki yakın uyumluluk, paleokolojik değerlendirmeye olan güveni artırırken, iki veya daha fazla veri arasındaki farklılık değerlendirmenin dikkatli yapılması gerektiğini gösterir. Bununla birlikte, araştırılan dönem içerisindeki uyumluluk daha önceki dönemler için verilerin doğru olduğu, ya da tam tersine, aynı dönem içerisindeki uyumsuzluk, daha önceki değerlendirmelerin hatalı olduğu anlamına gelmez. Bu farklılıklar kullanılan verilerin birbirinden farklı özelliklere sahip olmasından kaynaklanabilir. Bu nedenle doğru bir değerlendirme yapabilmek için karşılaştırma yapılan verilerin özelliklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir.

Sonuçlar

Yeryüzündeki çeşitli su kütlelerinden elde edilebilen diyatom verileri sayesinde geçmişte belirli dönemlerde meydana gelen değişimler ve ekolojik koşullar belirlenebilmektedir. Diyatomların tür ve alt tür olarak tanımlanabilmeleri farklı habitat ortamları hakkında değerlendirmeler yapılabilmesini sağlamaktadır. Özellikle paleokolojik çalışmalarda pek çok iklim değişiminin yaşandığı ve insanın önemli izler bıraktığı Kuvaterner dönemindeki çevresel değişimlerin belirlenmesi için çok sayıda yöntem ve veri kaynaklarından faydalanılmaktadır. Bu anlamda diyatomlar iklim değişimleri ve bununla veya tektonik hareketlerle bağlantılı olan deniz seviyesi değişimleri, insan faaliyetleri nedeniyle göllerdeki besin miktarının ve kirliliğin artması gibi Kuvaterner dönemi çevresel ve ekolojik koşulların belirlenmesinde temel verilerden birini oluşturmaktadır.

Diyatom verileri tek başına kullanılabildiği gibi özellikle multidisipliner çalışmalara önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle insan etkisi konusunda yapılan araştırmalar diyatom verileri ile arkeolojik verilerin birleştirilmesini gerektirir. Bu anlamda Dünya üzerinde tarihsel süreç boyunca kurulan yerleşmeler ve bunların çevresel koşullarının belirlenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca iklim değişimleri, yerleşmelerin terk edilmesi, kıtlıklar gibi konularla ilişki kurulabilmesi için tarihsel veriler de kullanılabilir. Diyatomların adli tıp alanında da kullanılması multidisipliner çalışmalardaki diğer önemli bir katkısını oluşturmaktadır.

Diyatom verileri ekolojik ve çevresel koşulların belirlenmesini sağlayan diğer verilerle de yaygın olarak kullanılmaktadır. Çünkü her verinin kendine özgü özellikleri vardır ve bu özellikler sayesinde temsil ettiği ortam koşulları farklılık göstermektedir. Bu anlamda paleokolojik koşulların belirlenmesinde diyatomların yanı sıra diğer verilerin kullanılması hem ekolojik koşulların daha

geniş bir çerçevede değerlendirilmesini sağlayacak hem de verilerin karşılaştırılması imkanı sayesinde daha doğru sonuçlar elde edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Alhonen, P. (1971). The Stages of the Baltic Sea as indicated by the diatom stratigraphy. *Acta Bot. Fenn.* 92, 1–18.
- Appleby, P. G., Nolan, P. J., Gifford, D. W., Godfrey, M. J., Oldfield, F. J. A. N., Anderson, N. J., & Battarbee, R. W. (1986). ^{210}Pb dating by low background gamma counting. *Hydrobiologia*, 143(1), 21-27.
- Appleby, P. G. & Oldfield, F. (1988). Radioisotope studies of recent lake and reservoir sedimentation. In Crickmore, M. J. (Eds.) *The Use of Nuclear Techniques in Sediment Transport and Sedimentation Problems*. UNESCO.
- Armbrust, E.V. (2009). The life of diatoms in the world's oceans. *Nature*, 459, 185–192.
- Armstrong, H., & Brasier, M. (2005). *Microfossils*. Oxford and Malden: Blackwell Publishing.
- Barber, H. G. & Haworth, E. Y. (1981). *A guide to the morphology of the diatom frustule, with a key to the British Freshwater genera*. Freshwater Biological Association Scientific Publication No. 44., 112 pp.
- Barron, J. A., & Bukry, D. (2007). Development of the California Current during the past 12,000 yr based on diatoms and silico - flagellates. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 248, 313–338.
- Bathurst, R. R., Zori, D., & Byock, J. (2010). Diatoms as bio-indicators of site use: locating turf structures from the Viking Age. *Journal of Archaeological Science*, 37, 2920–2928.
- Battarbee, R. W. (1986). Diatom analysis. In Berglund, B. E. (Eds.), *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*, pp. 527–570. Chichester: Wiley.
- Battarbee, R. W. (1988). The use of diatom analysis in archaeology: A review. *Journal of Archaeological Science*, 15, 621–644.
- Battarbee, R. W., & Bennion, H. (2011). Palaeolimnology and its developing role in assessing the history and extent of human impact on lake ecosystems. *Journal of Paleolimnology*, 45, 399–404.
- Battarbee R. W., & Charles D. F. (1987). The use of diatom assemblages in lake sediment as a means of assessing the timing, trends, and causes of lake acidification. *Progress in Physical Geography*, 11, 552–580.
- Battarbee, R. W., Charles, D. F., Bigler, C., Cumming, B. F., & Renberg, I. (2010). Diatoms as indicators of surface-water acidity. In Smol, J.P. Stoermer, E.F. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 98–121.
- Battarbee, R. W., Jones, V. J., Flower, R. J., Cameron, N. G., & Bennion, H. (2001). Diatoms. In Smol J.P, Birks H.J.B., & Last W.M. (Eds.) *Tracking Environmental Change Using Lake Sediments. Terrestrial, Algal and Siliceous Indicators*, vol. 3, pp. 155–202. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Belt, S. T., & Müller, J. (2013). The Arctic sea ice biomarker IP25: a review of current understanding, recommendations for future research and applications in palaeo sea ice reconstructions. *Quaternary Science Reviews*, 79, 9-25.
- Bennion, H., Juggins, S., & Anderson, N. J. (1996). Predicting epilimnetic phosphorus concentrations using an improved diatom-based transfer function and its application to lake eutrophication management. *Environmental Science & Technology*, 30 (6), 2004-2007.

- Birks, H. J. B. (1995). Quantitative palaeoenvironmental reconstructions. In Maddy, D. & Brew, J. S. (Eds.), *Statistical Modelling of Quaternary Science Data Quaternary Research Association Technical Guide 5*, Cambridge: 161–254.
- Birks, H. J. B. (1998). Numerical tools in palaeolimnology—progress, potentialities, and problems. *J. Palaeolimn.*, 20, 307–332.
- Birks, H. J. B., Line, J. M., Juggins, S., Stevenson, A. C., & ter Braak, C. J. F. (1990). Diatoms and pH reconstruction. *Phil. Trans. r. Soc., London B* 327, 263–278.
- Birks, H. J. B., Lotter, A. F., Juggins, S. & Smol, J. P. (Eds.) (2012). *Data handling and numerical techniques. Developments in palaeoenvironmental research, Vol. 5*. Berlin: Springer.
- Blass, A., Bigler, C., Grosjean, M., & Sturm, M. (2007). Decadal-scale autumn temperature reconstruction back to AD 1580 inferred from the varved sediments of Lake Silvaplana (southeastern Swiss Alps). *Quaternary Research*, 68, 184–195.
- Boes, X., & Fagel, N. (2008). Relationships between southern Chilean varved lake sediments, precipitation and ENSO for the last 600 years. *Journal of Paleolimnology*, 39, 237–252.
- Bradbury, J. P. (1975). *Diatom stratigraphy and human settlement in Minnesota* (Vol. 172). Geological Society of America.
- Bradshaw, E. G., Rasmussen, P., Nielsen, H., & Anderson, N. J. (2005). Mid-to late-Holocene land-use change and lake development at Dallund Sø, Denmark: trends in lake primary production as reflected by algal and macrophyte remains. *The Holocene*, 15 (8), 1130-1142.
- Brander, G. (1936). Über das Einsammeln von Erdproben und ihre Präparation für die qualitative und quantitative Diatomeenanalyse. *Bull. Comm. géol. Finl.*, 115, 131–144.
- Brugam, R. B., McKeever, K., & Kolesa, L. (1998). A diatom-inferred water depth reconstruction for an Upper Peninsula, Michigan, lake. *Journal of Paleolimnology*, 20(3), 267-276.
- Burckle, L. (1998). Marine diatoms. In Haq, B.U., & Boersma, A. (Eds.), *Introduction to Marine Micropaleontology*. Elsevier, Amsterdam, 245–266.
- Cattaneo, A., Couillard, Y., Wunsam, S., & Courcelles, M. (2004). Diatom taxonomic and morphological changes as indicators of metal pollution and recovery in Lac Dufault (Québec, Canada). *Journal of paleolimnology*, 32 (2), 163-175.
- Charles, D. F. (1985). Relationships between surface sediment diatom assemblages and lakewater characteristics in Adirondack lakes. *Ecology*, 66, 994–1011.
- Charman, D. J., Hecton, D., & Woodland, W. A. (2000). *The identification of testate amoebae (Protozoa: Rhizopoda) in peats. QRA Technical Guide No. 9*, Quaternary Research Association, London, 147pp.
- Chessman, B. C., Bate, N., Gell, P. A., & Newall, P. (2007). A diatom species index for bioassessment of Australian rivers. *Mar. Freshw. Res.*, 58, 542–557.
- Clarke, J. (2003). The occurrence and significance of biogenic opal in the regolith. *Earth-Science Reviews*, 60, 175–194.
- Cleve, P. T. (1894–95). Synopsis of the naviculoid diatoms. *Kgl. Sven. Vet. Akad. Handl.*, 26, 1–194.
- Cleve-Euler, A. (1922). Om diatomavegetationen och dess förändringar i Sabysjön, Uppland, samt några dämda sjöar i Salatrakten. *Sver. geol. Unders.*, C309, 1–76.

- Cleve-Euler, A. (1951–1955). Die Diatomeen von Schweden und Finnland. I-V. Kongl. Svenska Vetenskapsakad. *Handl. Ser. 4*. 2 (1): 1–163 (1951); *Ser. 4*, 3 (3): 1–153 (1952); *Ser. 4*. 4 (2): 1–158 (1953); *Ser. 4*. 4 (5): 1–255 (1953); *Ser. 4*, 5 (4): 1–232 (1955).
- Cooper, S. R., Gaiser, E., & Wachnicka, A. (2010). Estuarine paleoenvironmental reconstructions using diatoms. In Smol, J. P., & Stoermer E. F. (Eds.) *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn., pp. 324–345. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danesh, D. C., Gushulak, C. A., Moos, M. T., Karmakar, M., & Cumming, B. F. (2022). Changes in the prairie–forest ecotone in northwest Ontario (Canada) across the Holocene. *Quaternary Research*, 106, 44–55.
- Davies, S. J., Metcalfe, S. E., Caballero, M. E., & Juggins, S. (2002). Developing diatom-based transfer functions for Central Mexican lakes. *Hydrobiologia*, 467 (1), 199–213.
- Davis, R. B. (1987). Paleolimnological diatom studies of acidification of lakes by acid rain: An application to quaternary science. *Quaternary Science Reviews*, 6, 147–163.
- Dawson, S., & Smith, D. E. (2000). The sedimentology of Middle Holocene tsunami facies in northern Sutherland, Scotland, UK. *Marine Geology*, 170, 69–79.
- De Francesco, C. G., Stutz, S., Hassan, G. S., Tonello, M. S., Vuichard, G. S., Bonavita, M. I., ... & Fontana, S. L. (2022). Climate, sea-level and anthropogenic processes controlling the environmental evolution of shallow lakes in the southeastern Pampa plain (South East South America) during the last 12 ka. *Journal of South American Earth Sciences*, 103856.
- de Vernal, A., & Hillaire-Marcel, C. (2000). Sea-ice cover, sea-surface salinity and halo-thermocline structure of the northwest North Atlantic: modern versus full glacial conditions. *Quaternary Science Reviews*, 19, 65–86.
- Dixit S. S., Smol J. P., Kingston J. C., & Charles, D. F. (1992). Diatoms: Powerful indicators of environmental change. *Environmental Science and Technology*, 26, 23–33.
- Ekdahl, E. J., Teranes, J. L., Guilderson, T. P., Turton, C. L., McAndrews, J. H., Wittkop, C. A., & Stoermer, E. F. (2004). Prehistorical record of cultural eutrophication from Crawford Lake, Canada. *Geology*, 32(9), 745–748.
- Emson, D. (2015). *The Ecology and Palaeoecology of Diatom–Duckweed Relationships* (Doctoral dissertation, UCL (University College London)).
- Eronen, M., (1974). The history of the Litorina Sea and associated Holocene events. *Commentat. Physico-math.*, 44, 79–195.
- Farooqui, A., Pillai, S. K., Agnihotri, D., Khan, S., Tewari, R., Shukla, S. K., ... & Agnihotri, R. (2021). Impact of climate on the evolution of vegetation in tectonically active Karewa basin, Kashmir Himalayas. *Journal of Earth System Science*, 130 (2), 1–21.
- Florin, M-B. (1944). En sensubarktisk transgression i trakten av Södra Kilsbergen enligt diatomacésuccession i ormrådets högre belägna fornsjölagerföljder. *Geol. Fören. Förh.*, 66, 417–488.
- Florin, M-B. (1946). Clypeusfloran i postglaciala fornsjölagerföljder i östra Mellansverige, *Geol. Fören. Förh.*, 68, 429–458.
- Flower, R. J. (2006). Diatoms in ancient building materials, application of diatom analysis to Egyptian mud bricks. *Nova Hedwigia*, 130, 245–264.

- Franchini, W. (2013). "How To" Tutorial Series : The Collecting, Cleaning, and Mounting of Diatoms. *Modern Microscopy Journal*. www.modernmicroscopy.com, article 107.
- Fritz, S. C. (2008). Deciphering climatic history from lake sediments. *Journal of Paleolimnology*, 39, 5–16.
- Fritz, S. C., Cumming, B. F., Gasse, F., & Laird, K. R. (2010). Diatoms as indicators of hydrologic and climatic change in saline lakes. In Smol, J. P., & Stoermer, E.F. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn. Cambridge University Press, Cambridge, 186–208.
- Gasse, F. (1987). Diatoms for reconstructing palaeoenvironments and palaeohydrology in tropical semi-arid zones. Example of some lakes from Niger since 12,000 BP. *Hydrobiologia*, 154, 127–163.
- Gasse, F., Barker, P., Gell, P.A., Fritz, S.C. & Chalief, F. (1997). Diatom-inferred salinity in palaeolakes: an indirect tracer of climate change, *Quaternary Science Reviews*, 16, 547–63.
- Gell, P. A., Bulpin, S., Wallbrink, P., Hancock, G., & Bickford, S. (2005). Tareena Billabong—a palaeolimnological history of an ever-changing wetland, Chowilla Floodplain, lower Murray–Darling Basin, *Australia. Mar. Freshw. Res.*, 56, 441–456.
- Germain, H. (1981). *Flore des Diatomées*. Paris: Soc. Nouv. Edit. Boubée, 444 pp.
- Gersonde, R., & Zielinski, U. (2000). The reconstruction of late Quaternary Antarctic sea-ice distribution—the use of diatoms as a proxy for sea-ice. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 162, 263–286.
- Gillson, L., Dirk, C., & Gell, P. (2021). Using long-term data to inform a decision pathway for restoration of ecosystem resilience. *Anthropocene*, 36, 100315.
- Glew, J. R. (1991). Miniature gravity corer for recovering short sediment cores. *J. Paleolim.*, 5, 285–287.
- Grimm, E. C. (1987). CONISS: a fortran 77 program for stratigraphically constrained cluster analysis by the method of incremental sum of squares. *Computers and Geosciences*, 13 (1), 13–35.
- Grimm, E. C. (1991). *Tilia and Tilia Graph*. Illinois State Museum, Springfield.
- Halden, B. (1929). Kvartärgeologiska diatomacéstudier belysande den postglaciala transgression a Svenska Västkusten, *Geol. Fören. Förh.*, 51, 311–366.
- Hall, R. I., & Smol, J. P. (2010). Diatoms as indicators of lake eutrophication. In Smol, J. P., Stoermer E. F. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 122–151.
- Haslett, S. K. (Eds.) (2002). *Quaternary environmental micropalaeontology*. London: Arnold.
- Hassan, G.S. (2013). Diatom-based reconstruction of middle to late Holocene paleoenvironments in lake Lonkoy, southern pampas, Argentina. *Diatom Res.*, 28, 473–486.
- Holmes, J. A., & Engstrom, D. R. (2003). Non-marine ostracod records of Holocene environmental change. In Mackay, A., Battarbee, R., Birks, J., & Oldfield, F. (Eds.), *Global change in the Holocene*. London: Arnold, pp. 310–27.
- Horrocks, M., Jones, M. D., Nichol, S. L., & Sutton, D. G. (2002). Wetland microfossils in soil: implications for the study of land use on archaeological landscapes. *Environmental Archaeology*, 7 (1), 101–106.

- Hustedt, F. (1927–66). Die Kieselalgen Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. In *Dr L. Rabenhorst's Kryptogamen-Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz*. 7. Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Hustedt, F. (1930). Bacillariophyta (Diatomaceae). In Pascher, A. (Eds.), *Die Süßwasser-flora Mitteleuropas* Heft 10. Jena: Gustav Fischer Verlag. 466 pp.
- Jiang, H., Seidenkrantz, M-S., Knudsen, K. L., & Eiríksson, J. (2002). Late-Holocene summer seasurface temperatures based on a diatom record from the north Icelandic shelf. *The Holocene*, 12, 137–48.
- Johansen, J. R. (2010). Diatoms of aerial habitats. In Smol J. P. & Stoermer, E. F. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn., pp. 465–472. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, V. (2007). Diatom introduction. In Elias, S. A. (Eds.), *Encyclopedia of Quaternary Science*. Elsevier, Amsterdam, 476–484.
- Jones, V. J., & Flower, R. J. (1986). Spatial and temporal variability in periphytic diatom communities: palaeoecological significance in an acidified lake. In Smol, J. P., Battarbee, R. W., Davis, R. B., & Meriläinen, J. (Eds.), *Diatoms and Lake Acidity*. Dr. W. Junk, Dordrecht, The Netherlands: 87–94.
- Juggins, S., & Cameron, N. G. (2010). Diatoms and archaeology. In Stoermer, E. F. & Smol, J. P. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn., pp. 514–522. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelly, M. (2000). Identification of common benthic diatoms in rivers. *Field Studies*, 9, 583–700.
- Koç, N. (2007). Diatom records – North Atlantic and Arctic. In Elias, S.A. (Eds.), *Encyclopedia of Quaternary Science*. Elsevier, Amsterdam, 567–576.
- Kolkwitz, R., & Marsson, M. (1908). Ökologie der pflanzlichen Saprobien. *Ber. dt. bot. Ges.*, 26a, 505–519.
- Korhola, A. (2013). Data Interpretation. In Elias, S. A. (Eds.) *Encyclopedia of Quaternary Science*. Amsterdam: Elsevier. 489–500.
- Korhola, A., & Rautio, M., (2001). Cladocera and other Branchiopod crustaceans, In Smol, J. P., Birks, H. J. B., & Last, W. M. (Eds.), *Tracking environmental change using lake sediments*. Volume 4: Zoological indicators. Dordrecht: Kluwer, pp. 5–41.
- Laird, K. R., Fritz, S. C., Maasch, K. A & Cumming, B. F. (1996). Greater drought intensity and frequency before AD 1200 in the Northern Great Plains. *Nature*, 384, 552–554.
- Laird, K. R., Michels, A., Stuart, C. T., Wilson, S. E., Last, W. M., & Cumming, B. F. (2007). Examination of diatom-based changes from a climatically sensitive prairie lake (Saskatchewan, Canada) at different temporal perspectives. *Quaternary Science Reviews*, 26 (25-28), 3328-3343.
- Lauterborn, R. (1896). *Untersuchungen über Bau, Kernteilung und Bewegung der Diatomeen*. Leipzig: W. Engelmann, 165 pp.
- Leavitt, P. R. (1993). A review of factors that regulate carotenoid and chlorophyll deposition and fossil pigment abundance, *Journal of Paleolimnology*, 9, 109–27.
- Long, A. J., Innes, J. B., Kirby, J. R., Lloyd, J. M., Rutherford, M. M., Shennan, I. & Tooley, M. J. (1998). Holocene sea-level change and coastal evolution in the Humber Estuary, eastern England: an assessment of rapid coastal change. *The Holocene*, 8, 229–47.

- Long, A. J., Roberts, D. H., Simpson, M. J., Dawson, S., Milne, G. A., & Huybrechts, P. (2008). Late Weichselian relative sea-level changes and ice sheet history in southeast Greenland. *Earth and Planetary Science Letters*, 272 (1-2), 8-18.
- López-Blanco, C., Rodríguez-Abaunza, G. A., Seitz, C., Perez, L., Cuna-Rodriguez, C., & Fontana, S. L. (2021). A 700-year multiproxy reconstruction on the Argentinian Pampas inferred from the sediments of Laguna Blanca Grande. *Journal of South American Earth Sciences*, 105, 103000.
- Love, J. J., & Walker, M. J. C. (2015). *Reconstructing Quaternary Environments (3rd edition)*. Oxon: Routledge.
- Mackereth, F. J. H. (1969). A short core sampler for subaqueous deposits. *Limnol. Oceanogr.*, 14, 145–151.
- Marshall, W. A., Chalmers, M. O. (1997). Airborne dispersal of Ant arctic terrestrial algae and cyanobacteria. *Ecography*, 20, 585–594.
- Mildenhall D. C., Wiltshire P. E. J., & Bryant, V. M. (2006). Forensic palynology: Why do it and how it works. *Forensic Science International*, 163, 163–172.
- Miller, U. (1964). Diatom floras in the Quaternary of the Göta River Valley. *Sver. geol. Unders.*, 44, 1–67.
- Molder, K. & Tynni, R. (1967–80). *Über Finnlands rezente und subfossile Diatomeen I–XI*, Comptes Rendus de la Societé Géologique de Finlande.
- Nayling, N., & Caseldine, A. (1997). *Excavations at Caldicot, Gwent: Bronze Age Palaeochannels in the Lower Nedern Valley*, 348p. Council for British Archaeology Research Report 108. York: Council for British Archaeology.
- Nipkow, E. (1920). Vorläufige Mitteilung über Untersuchungen des Schlammabsatzes im Zurichsee. *Schweiz. Z. Hydrobiol.*, 1, 100–122.
- O'Brien, C., Selby, K., Ruiz, Z., Brown, A., Dinnin, M., Caseldine, C., ... & Stuijts, I. (2005). A sediment-based multiproxy palaeoecological approach to the environmental archaeology of lake dwellings (crannogs), central Ireland. *The Holocene*, 15 (5), 707-719.
- Palmer A. J. M., & Abbott, W. H. (1986). Diatoms as indicators of sea-level change. In van de Plassche, O. (Eds.), *Sea-Level Research*, pp. 457–487. Amsterdam: Free University.
- Patrick, R. & Reimer, C. W. (1966). *The diatoms of the United States I*. Acad. Nat. Sci. Philad., Monogr. 13, 688 pp.
- Patrick, R. & C. W. Reimer, 1975. *The diatoms of the United States II*, part 1. Acad. Nat. Sci. Philad., Monogr. 13, 213 pp.
- Peabody, A. J. & Burgess, R. M. (1984). Diatoms in the diagnosis of death by drowning. In Mann, D. G. (Eds.) *Proceedings of the Seventh International Diatom Symposium*, pp. 537–541. Koenigstein: Otto Koeltz.
- Peabody, A. J. & Cameron, N. G. (2010). Forensic science and diatoms. In Stoermer E. F. & Smol, J. P. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn., pp. 534–539. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pennington, W., Tutin, T. G., Cambray, R. S., & Fisher, E. M. (1973). Observations on lake sediments using fallout ¹³⁷Cs as a tracer. *Nature*, 242 (5396), 324-326.

- Pienitz, R., Smol, J. P. & MacDonald, G. (1999). Paleolimnological reconstruction of the Holocene climatic trends from two boreal treeline lakes, Northwest Territories, Canada. *Arctic and Alpine Research*, 31, 82–93.
- Reavie, E. D. & Edlund, M. B. (2010). Diatoms as indicators of long-term environmental change in rivers, fluvial lakes, and impoundments. In Smol, J. P., & Stoermer, E. F. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn., pp. 86–97. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reid, M. A., Tibby, J. C., Penny, D. & Gell, P. A. (1995). The use of diatoms to assess past and present water quality, *Australian Journal of Ecology*, 20, 57–64.
- Renberg, I. (1976). Palaeolimnological investigations in Lake Prästsjön. *Early Norrland*, 9, 113–160.
- Renberg, I. (1981). Improved methods for sampling, photographing and varve-counting of varved lake sediments. *Boreas*, 10, 255–258.
- Renberg, I. & Hellberg, T. (1982). The pH history of lakes in southwestern Sweden, as calculated from the subfossil diatom flora of the sediments. *Ambio*, 11, 30–33.
- Renberg, I., Korsman, T. & Birks, H. J. B. (1993). Prehistoric increases in the pH of acid-sensitive Swedish lakes caused by land-use changes. *Nature*, 362, 824–6.
- Round, F. E., Crawford, R. M., & Mann, D. G. (1990). *The Diatoms: Biology and Morphology of the Genera*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmidt, A. (1874–1959). *Atlas der Diatomaceenkunde 472 plates*. Leipzig: R. Reisland, Ascherleben.
- Schoeman, F. R., & Archibald, R. E. M. (1980). *The diatom flora of Southern Africa 6*, 1–35 C. S.I.R. Special Rep. Wat. 50.
- Selby, K., & Smith, D. E. (2007). Late Devensian and Holocene relative sea-level changes on the Isle of Skye, Scotland, UK. *Journal of Quaternary Science*, 22, 119–139.
- Serieyssol, K., Chatelard, S., & Cubizolle, H. (2011). Diatom fossils in mires: a protocol for extraction, preparation and analysis in palaeoenvironmental studies. *Mires and Peat*, 7 (art. 12), 1–11.
- Simola, H. (2013). Freshwater Laminated Sequences. In Elias, S. A. (Eds.), *Encyclopedia of Quaternary Science*. Amsterdam: Elsevier. 540–545.
- Smol, J. P., Birks, H. J. B., & Last, W. M. (Eds.) (2001). *Tracking Environmental Change Using Lake Sediments*. Volume 4: Zoological Indicators. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 217 pp.
- Smol, J. P., & Cumming, B. F. (2000). Tracking long-term changes in climate using algal indicators in lake sediments. *J. Phycol.*, 36, 986–1011.
- Smol J. P. (2004). *Pollution of Lakes and Rivers: A Paleoenvironmental Perspective*, p. 280. Oxford: Arnold and Oxford University Press.
- Smol, J. P., & Stoermer, E. F. (Eds.) (2010). *The diatoms: applications for the environmental and earth sciences*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- St Jacques J-M, Cumming P, & Smol J. P. (2009). A 900-yr diatom and chrysophyte record of spring mixing and summer stratification from varved Lake Mina, west-central Minnesota, USA. *The Holocene*, 19, 537–547.

- Stickley, C. E., Pike, J., Leventer, A., Dunbar, R., Domack, E. W., Brachfeld, S., ... & McClennan, C. (2005). Deglacial ocean and climate seasonality in laminated diatom sediments, MacRobertson Shelf, Antarctica. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 227 (4), 290-310.
- Stoermer, E. F. & Smol, J. P. (Eds.) (1999). *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, p. 469. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone, J. R. (2007). Using Diatoms as Ecological and Paleoecological Indicators in Riverine Environments. *The Paleontological Society Papers*, 13, 121-130.
- Tomas, C. M. E. (1996). *Identifying Marine Diatoms and Dinoflagellates*. San Diego: Academic Press.
- Tripathi, S., Basumatary, S. K., Pandey, A., Khan, S., Tiwari, P., & Thakur, B. (2021). Palaeoecological changes from 580 to 1220 CE from the Indo-Burma region: A biotic assessment from the Barak Valley of Assam, northeast India. *Catena*, 206, 105487.
- Trobajo, R., & Sullivan, M. (2010). Applied diatom studies in estuaries and shallow coastal environments. In Smol, J. P., & Stoermer, E. F. (Eds.) *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn., pp. 309–323. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuovinen, N., Virtasalo, J. J., & Kotilainen, A. T. (2008). Holocene diatom stratigraphy in the Archipelago Sea, northern Baltic Sea. *Journal of Paleolimnology*, 40, 793–807.
- Webster, R., & Oliver, M. A. (2000). *Geostatistics for Environmental Scientists*. Chichester: Wiley.
- Whitmore, T. J. (1989). Florida diatom assemblages as indicators of trophic status and pH. *Limnol. Oceanogr.*, 34, 882–895.
- Wolfe, A. P. (1997). On diatom concentrations in lake sediments: results from an inter-laboratory comparison and other tests performed on a uniform sample. *Journal of Paleolimnology*, 18, 261–268.
- Wolin, J. A., & Stone, J. R. (2010). Diatoms as indicators of water-level change in freshwater lakes. In Smol, J. P., & Stoermer, E. F. (Eds.), *The Diatoms: Applications for the Environmental and Earth Sciences*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 174–185.
- Wright, H. E. (1980). Cores of soft lake sediment. *Boreas*, 9, 107–114.
- Yıldız, A., Gürel, A., & Dursun, Y. G. (2017). Diatom community and palaeoenvironmental properties of Karacaören diatomite deposits (Nevşehir, Central Anatolia, Turkey). *Journal of African Earth Sciences*, 134, 276-291.
- Zong, Y. & Horton B. P. (1999). Diatom-based tidal-level transfer functions as an aid in reconstructing Quaternary history of sea-level movements in the UK. *Journal of Quaternary Science*, 14, 153–167.

Helâl Ürün Makalelerinin VOSviewer Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi

Bahar GÜRDİN¹

Giriş

Dünya çapında iki milyarlık nüfusa sahip olduğu bilinen Müslümanlar için “Helâl” ve “Haram” kavramları çok önemli iki unsurdur. Allah’ın kelamına göre Helâl; Allah’ın izin verdiği, meşru kıldığı her şeydir. Dolayısıyla “Helâl” kelimesi sadece belirli kişilere, zümrelere, kurum ve kuruluşlara mâl edilemez. Müslümanlığı benimseyen herkesin Müslümanlık dolayısıyla benimsemesi gereken temel bir durumdur. Helâl ifadesine gıda bazında bakılacak olursa Allah’ın izin verdiği, meşru kıldığı, yenmesinden hoşnut kalacağı gıdalar akla gelmelidir. Bunun için tabii ki gıdaların üretim öncesi, üretim esnası ve üretim sonrası (içerdikleri maddeler, hayvan kesim usullerinin İslamiyet’e uygun olması gibi) koşullarının da Allah’ın izin verdiği, meşru kıldığı ölçütlerde olması gerekmektedir (Gürdin, 2017: 1).

Bugün, ürünler üzerindeki helal logosu (حلال) artık sadece dini bir mesele olmaktan çıkmıştır. İş ve ticaret alanında kalite güvencesi ve yaşam tarzı seçimi için küresel bir sembol haline gelmektedir. Günümüzde sadece bir dini mesele olarak görülmeyen helâl ürün, hızla yeni bir pazar gücü ve marka tanımlayıcısı haline gelmekte ve şimdi pazarlama bakış açısı da dâhil olmak üzere işin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin algıyı etkileyerek ve değiştirerek ana akım olarak pazarda kendini göstermektedir. (Omar vd., 2012: 87 ve Hanzae, 2011: 1).

“Helal pazarı ise gıda ürünleri ve gıda hizmetlerinin yanı sıra ilaçları, kozmetikleri, kişisel bakım ürünlerini, temizlik maddelerini, ambalaj malzemelerini, hayvan ve kümes hayvanı yemlerini, konaklama ve turizm, tesettür giyim ve lojistiği içerir” (Uluslararası Helal Sertifikasyonu, 2022).

Gerçekleştirilen çalışmada Müslümanlar için bu kadar önem arz eden bir konu hakkında akademik camiada ne kadar çalışma yapıldığı ve en çok bu çalışmaların hangi ülkelerde, kurumlarda, dergilerde, hangi yazarlar tarafından ele alındığı ve bu konu ile ilgili en çok eşbirlikte gösteren kelimelerin neler olduğu bibliyometrik ağ analizi sayesinde görselleştirilmiştir.

Literatür Taraması

Helâl Ürüne ilişkin WoS veri tabanında yer alan 70 adet çalışmanın hepsinin literatür taraması için tablolaştırma imkânı olmadığından sadece 2022 yılında yayınlanan 8 makale ve 2021 yılında en son yayınlanan 2 çalışma incelemeye alınmıştır.

Tablo 1: 2022 Yılında Helâl Ürüne İlişkin En Son Yayınlanan Yayınlar

Yazar	Yöntem	Çalışma Başlığı	Bulgular
Jung vd. (2022)	Anket	Helâl Ürün Nitelikleri/Kalitesi ve Müslüman Konukların Bir Otele Bağlılığı Üzerindeki Etkisi	Helâl hizmetin kalite ve helâl fiziksel çevre kalitesi ile karşılaşmasını içeren iki unsurun otel imajını ve değer algısını olumlu yönde etkilediğini ve bu iki unsurun müşteri sadakatini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir.

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Kuyucak Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, Orcid: 0000-0002-5557-3223

Septiarini vd. (2022)	Anket	Gayrimüslimler Arasında Helâl Kozmetiklere Yönelik Davranışsal Niyetin İtici Güçleri: Endonezya, Malezya ve Singapur'dan Kanıtlar	Helâl logo, helâl farkındalık ve helâl marka imajının müşteri tutumu üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir. Daha sonra helâl logosu, helâl farkındalığı ve helâl marka imajının davranışsal niyet üzerinde etkisi vardır. Bu olumlu sinyalin varlığı, işletmelerin helâl pazara olan talebi karşılayarak kar elde etmeleri için büyük bir fırsat sağlamıştır. Üreticiler tarafından üretilen helâl kozmetiklerin tüketimi, özellikle kozmetik için helâl ürün tarafından verilmesi gereken ürün bileşenlerinin güvenliği, rahatlığı ve temizliği nedeniyle birçok gayrimüslim tüketiciyi cezbetmektedir.
Siswara vd. (2022)	Deney	Endonezya Ticari Sığır Etinde Et Türleri Tağışının İncelenmesi Helâl Yasanın Uygulanmasına İlişkin Köfte	Bojonegoro Regency'deki 36 örneğin 30'unda ve Boyolali Regency'deki 36 örneğin 33'ünde dana köfte olarak etiketlenen köftelerde tavuk eti kontaminasyonu olduğunu gösterdi. Sonuçlar ayrıca Boyolali Regency'deki 22 ticari sığır köftesi örneğinin domuz eti içerdiğini gösterdi. Üç spesifik primer kullanılarak PCR yönteminin uygulanması, Endonezya pazarında dolaşan köftelerin üzerindeki etiketle eşleşmeyen et kontaminasyonunun varlığını kanıtladı. Sığır köftelerinin domuz eti ile kontaminasyonu, helâl ürün garantileri yönetmeliğini ihlal etti.
Yener (2022)	Deney	Helâl Sertifikalarının ve Ürün Özelliklerinin Tüketici Davranışlarına Etkileri: Senaryo Bazlı Bir Deney	Helâl sertifikası ve menşe ülke etkileşimi tüketici satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahipken, helâl belgelendirme ve ürün tipi etkileşimi tüketici satın alma niyeti ve algılanan risk üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Helâl sertifikası, hem tüketicinin satın alma niyetini hem de Müslüman olmayan ülkeler tarafından üretilen ürünlere olan güveni artırır.
Tao vd. (2022)	Anket	Dindarlık ve Etnosentrizm Hintli Tüketicilerin Helâl Ürünleri Satın Alma İsteksizliğini Etkiler mi? Helâl Ürünlere Yönelik Düşmanlığın Rolü	Boycot tutumu, dindarlık ve etnosentrizmin Hintli tüketicilerin düşmanlık düzeyi ve dolayısıyla helâl ürünleri satın alma isteksizlikleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca tüketici düşmanlığı boycot tutumu, dindarlık, etnosentrizm, vatanseverlik ve helâl ürünleri satın alma isteksizliği arasındaki ilişkide aracılık yapmaktadır.
Kurniawati vd. (2022)	Deney	Helâl Ürünlerin Tabu Araması Kullanılarak Optimize Edilmiş Dağıtımı	Ürünler, helâl bütünlüğü sağlarken helâl olmayan ürün dağıtımı için maliyeti en aza indiren yollar geliştirilmiştir.
Rachmiatie vd. (2022)	Anket	Helâl Otellerin Endüstriyel Algılanan Değere Göre Sınıflandırılması: Endonezya ve Tayland Üzerine Bir Araştırma	Desteklenen İslami değerlere bağlı olarak çok çeşitli helâl otel ürünleri olduğunu ve bunun da hükümet için standartlar oluşturmada zorluklara neden olduğunu göstermektedir.

Selim vd. (2022)	Anket	Malezyalılar arasında helâl lojistik hizmetler, güven ve memnuniyet 3PL hizmet sağlayıcıları	Helâl güvence hizmetleri ve helâl hizmet prosedürünün, üreticilerin güveni ve memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğunu, helâl hizmet çeşitliliğinin ise bununla ilişkili olmadığını göstermektedir. Çalışma ayrıca üreticilerin tutumunun helâl lojistik hizmet ile üretici memnuniyeti arasında aracılık rolü oynadığını göstermektedir.
Kasri vd. (2021)	Anket	Helâl Farmasötik Ürünleri Tüketme Niyeti: Endonezya'dan Kanıt	Helâl farmasötik ürünleri satın alma niyetinin tutum, dindarlık, helâl ürün bilgisi ve algılanan davranışsal kontrolden olumlu yönde etkilendiğini bulmuştur. Ancak bu çalışmada öznel norm değişkeninin etkisi önemsiz bulunmuştur.
Bidin vd. (2021)	Literatür Taraması	Helâl Endüstrinin Örgütsel Performans Faktörleri: Sistemik Bir Literatür İncelemesi	Şirketler, işi yönetmede değişken, belirsiz, karmaşık ve belirsiz ortamların etkisini daha iyi en aza indirebilir.

METODOLOJİ

Helâl ürün literatürüne ait bir sistematik oluşturulması amacıyla 2009-2022 yılları arasında Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında yayınlanan yayınlar incelenerek, konuya ilişkin bilimsel haritalar VOSviewer (version 1.6.14) programı aracılığıyla görselleştirilmiş ve bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Bibliyometri terimini ilk kez ortaya atan Pritchard (1969, s. 348) bibliyometrinin, bilimsel iletişim ortamlarına matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin uygulanması olduğunu dile getirirken Diodato (akt. Evren ve Kozak, 2012, s. 250) bibliyometrinin, yayınlanan kitap, dergi, vb. bilimsel kaynakların incelenmesinde kullanılan matematiksel ve istatistiksel bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.

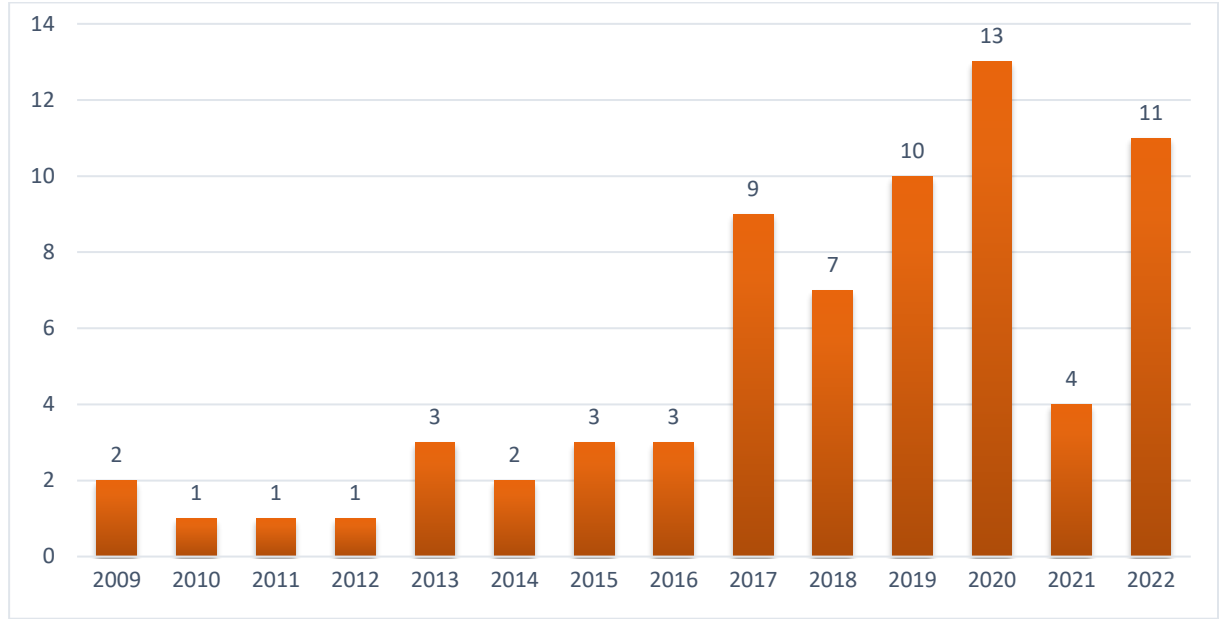
“Helâl Ürün” aramasıyla gerçekleştirilen taramada 101 adet yayına ulaşılmıştır. WoS; kitap, kitap bölümü, makale, editoryal materyal, bildiri, vs. birden fazla çalışma türü barındırmaktadır ve çalışmanın verim düzeyini artırabilmek amacıyla sadece 70 adet “makale” analize dâhil edilmiştir. Analize ilişkin parametreler en çok yayın yapan; (1) yazarlar (2) dergiler (3) kurumlar ve (4) ülkeler ile en fazla kullanılan anahtar kelimelerdir

Çalışmada gerçekleştirilen (Gürdin, 2020: 214-215);

- Ağ Analizlerindeki; çalışma konusu olan unsurlarla ilgili sayı arttıkça daireler büyümekte; ilgili unsurlar arasında atıfların veya ortak çalışmaların varlığı ise düğüm (daire) renkleri aracılığıyla gösterilmektedir. Daireler arasındaki çizgiler de gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili unsurların birbirleriyle ilişkilerini göstermektedir.
- Yıllara Göre Dağılım Analizleri; makalelerle ilgili faktörlerin yıllara göre dağılımını göstermektedir.
- Yoğunluk Analizleri; soğuk renklerden sıcak renklere gidildikçe ilgili faktörün yoğunluğunun azaldığını ifade eder. Faktörlerde yoğunluk fazlaysa sıcak renkler yoğunlaşırken, faktörlerin yoğunluğu azaldıkça soğuk renklerde yoğunlaşma artmaktadır.

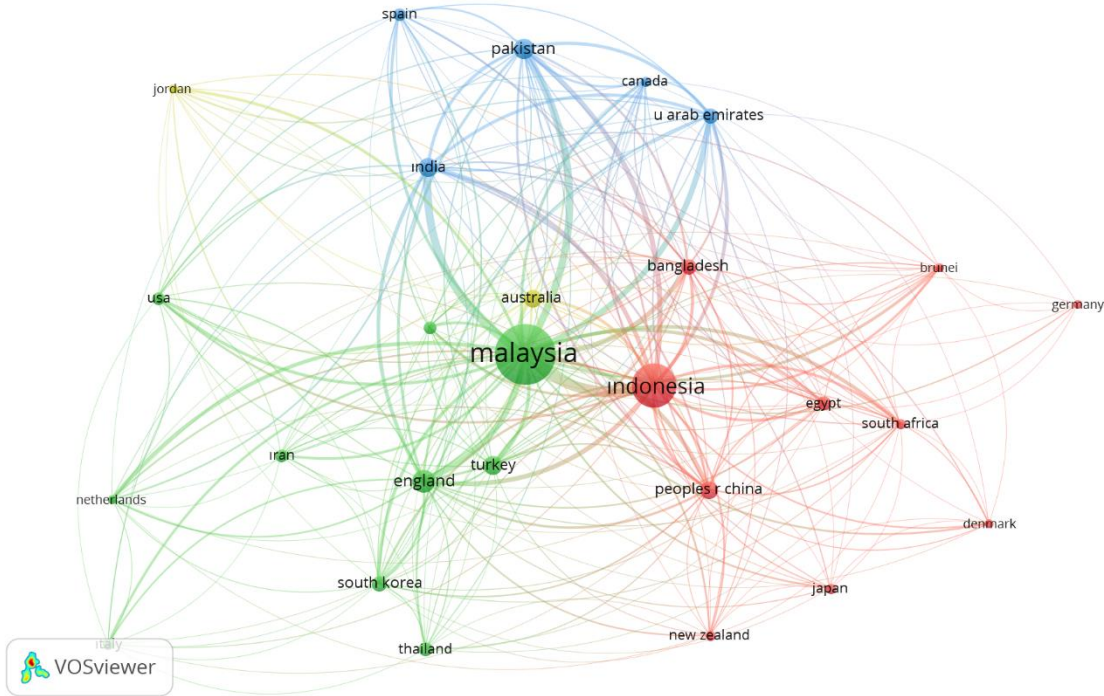
Bulgular

2009-2022 yılları arasında gerçekleştirilen helâl ürüne ilişkin çalışmalardan 70 adet makale WoS veritabanında yayınlanmış ve Şekil 1’de bu yayınların dağılımları yıllar bazında gösterilmiştir.

Şekil 1: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Yıllar İtibariyle Dağılımı

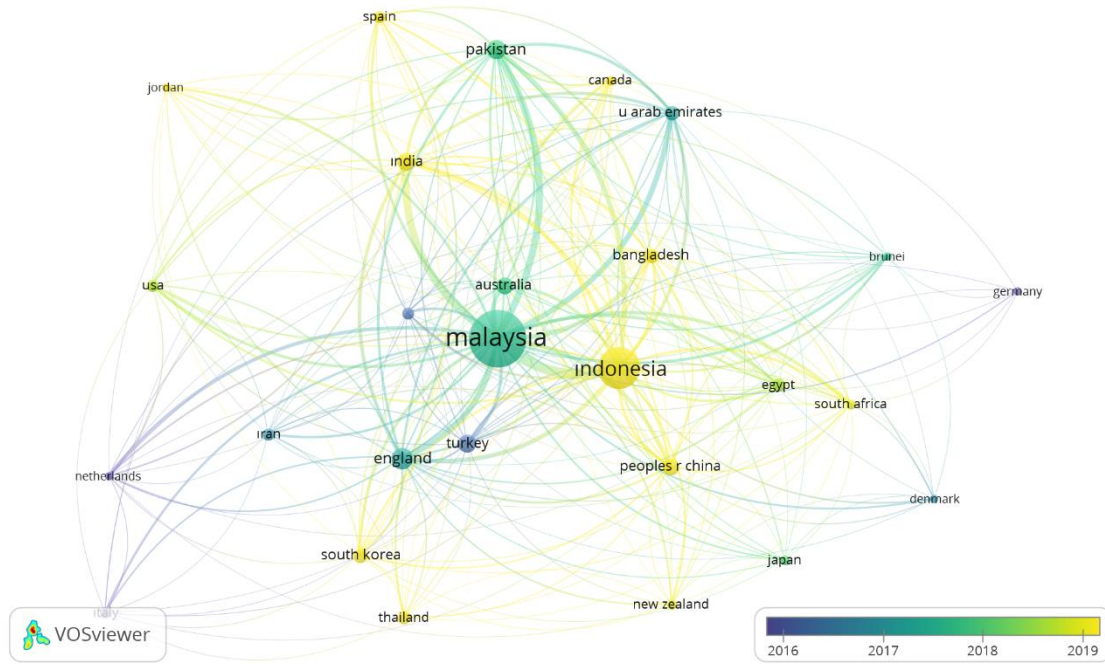
Şekil 1'e bakıldığında ilk helâl ürün makalesi 2009 yılında yayınlanmıştır. 2009-2022 yılları arasında 59 ülkede, 553 kurumda, 202 dergide, 1481 yazar tarafından robot ekonomisi ile ilgili 70 adet makale yayınlanmıştır. Şekil 1'e göre bu alanda en çok (13 adet) makale 2020 yılında yayınlanmıştır.

Şekil 2: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Ülkeler Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

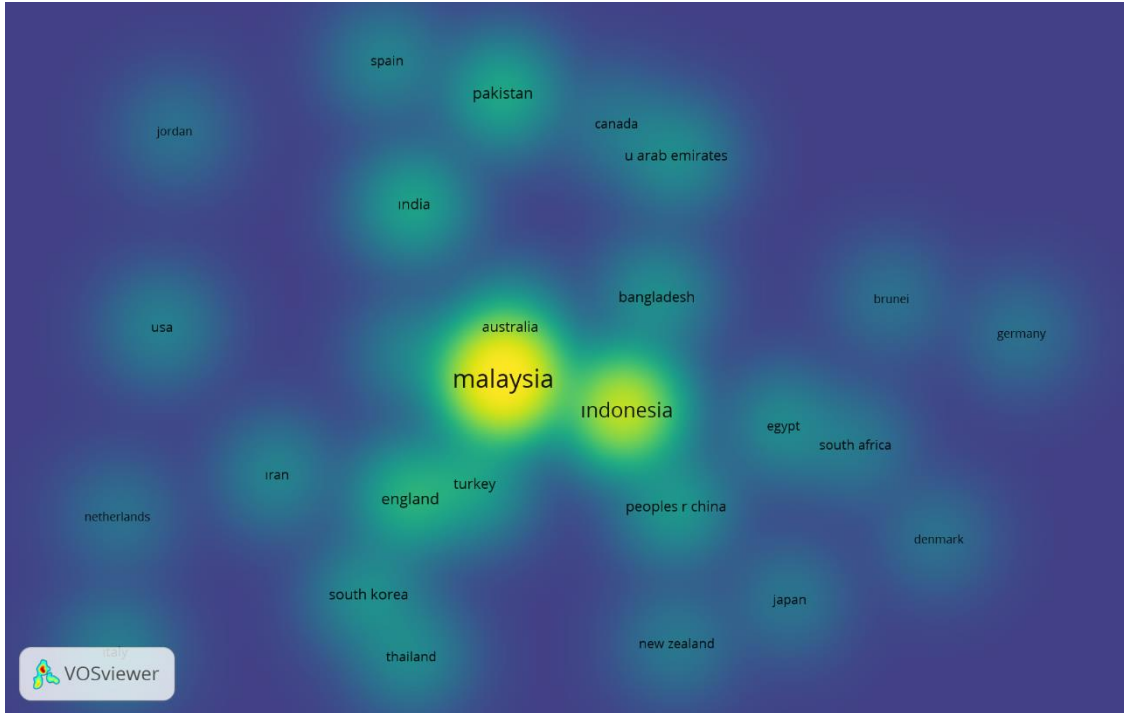
Şekil 2'ye göre 59 ülkeden sadece 27 ülke helâl ürüne ilişkin en az 5 yayın şartını taşıyan ülke konumundadır. Bu şartı sağlayan ilk 10 ülke sıralanacak olursa; Malezya (211 adet), Endonezya (111

adet), İngiltere (31 adet), Pakistan (26 adet), Hindistan (23 adet), Türkiye (21 adet), Çin (18 adet), Avustralya (18 adet), Bangladeş (14 adet) ve Güney Kore (14 adet)'dir.

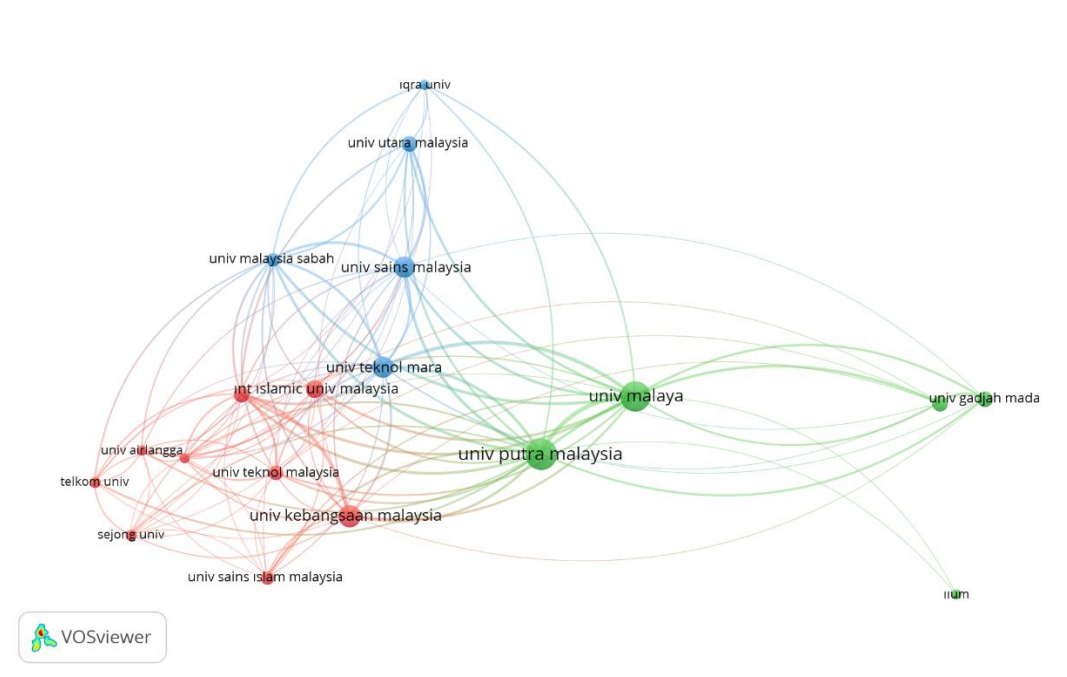
Şekil 3: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Ülkeler Bazında Yıllık Bibliyometrik Ağ Analizi

Şekil 3'e göre Malezya'da en çok 2018'in başlarında helâl ürünle ilgili makale yayınlanmıştır. Yayınlanan makale miktarlarına yıllar itibariyle bakıldığında 2017'de İngiltere'de, 2018'de Pakistan'da ve 2019 yılında Endonezya'da helâl ürüne ilişkin yayınlara daha fazla rastlanılmaktadır.

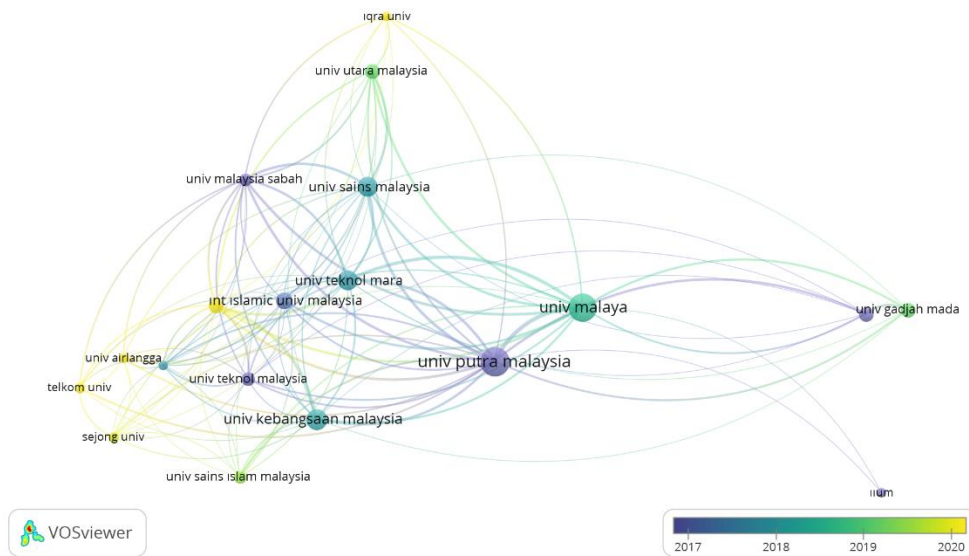
Şekil 4: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Ülkeler Bazında Yoğunluk Haritası

Şekil 4, Malezya'nın helâl ürün konusunda en fazla makalenin yayınlandığı ülke konumunda olduğunu göstermektedir. Malezya'yı takiben Endonezya, İngiltere ve Pakistan helâl ürün konusunda en fazla makaleye sahip olan ülkelerdir.

Şekil 5: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Kurumlar (Üniversiteler) Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

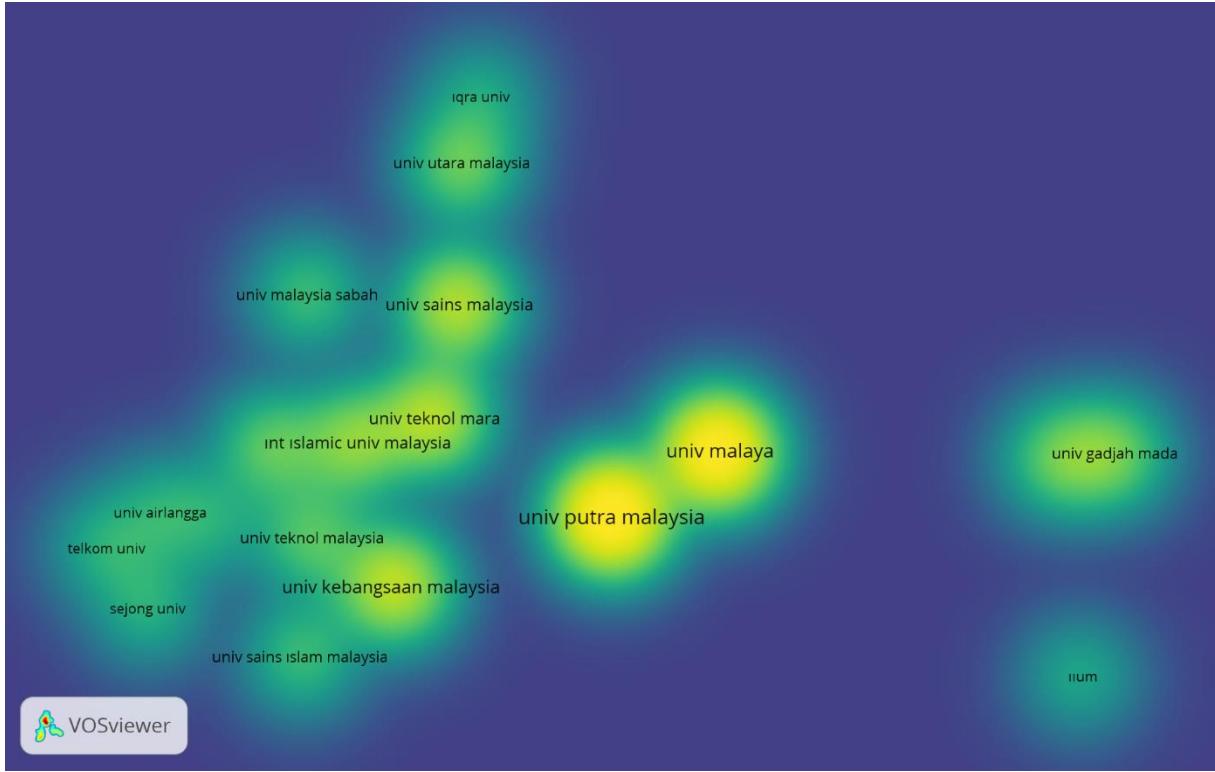
Helâl ürün makalesi yayınlayan 553 kurumdan en az 5 makale yayınlama şartını sadece 27 üniversite sağlamaktadır. Şekil 5'e bakıldığında bu şartı sağlayan ilk 10 üniversite; Putra Malezya Üniversitesi (44 adet), Malaya Üniversitesi (41 adet), Kebangsaan Malezya Üniversitesi (22 adet), Teknol Mara Üniversitesi (20 adet), Sains Malezya Üniversitesi (20 adet), Uluslararası Malezya İslam Üniversitesi (15 adet), Utara Malezya Üniversitesi (12 adet), Üniversite Gadjah Mada (12 adet), Jamia Millia İslam Üniversitesi (11 adet) ve Gadjah Mada Üniversitesi (11 adet)'dir.

Şekil 6: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Üniversiteler Bazında Yıllık Bibliyometrik Ağ Analizi

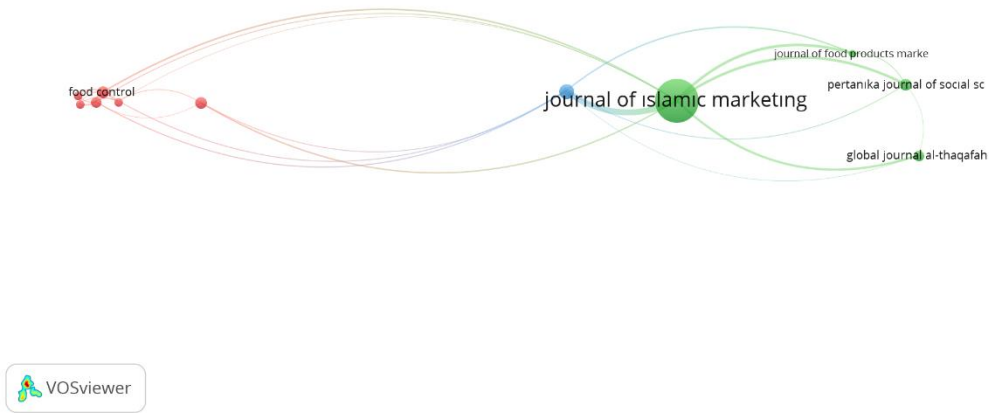

Şekil 6'dan da görüleceği üzere Putra Malezya Üniversitesi'nde en çok 2017 yılında helâl ürüne ilişkin makale yayınlanmıştır.

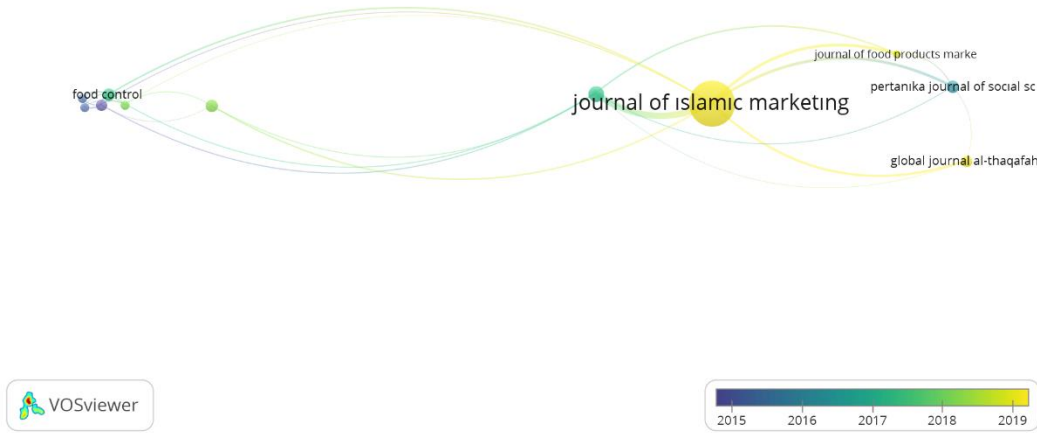
Şekil 7: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Üniversiteler Bazında Yoğunluk Haritası

Şekil 7'ye bakıldığında en çok Putra Malezya Üniversitesinde sarı renk yoğunlaşmaktadır. Yani Putra Malezya Üniversitesinde, diğer üniversitelere nazaran daha fazla helâl ürün makalesi yazılmıştır.

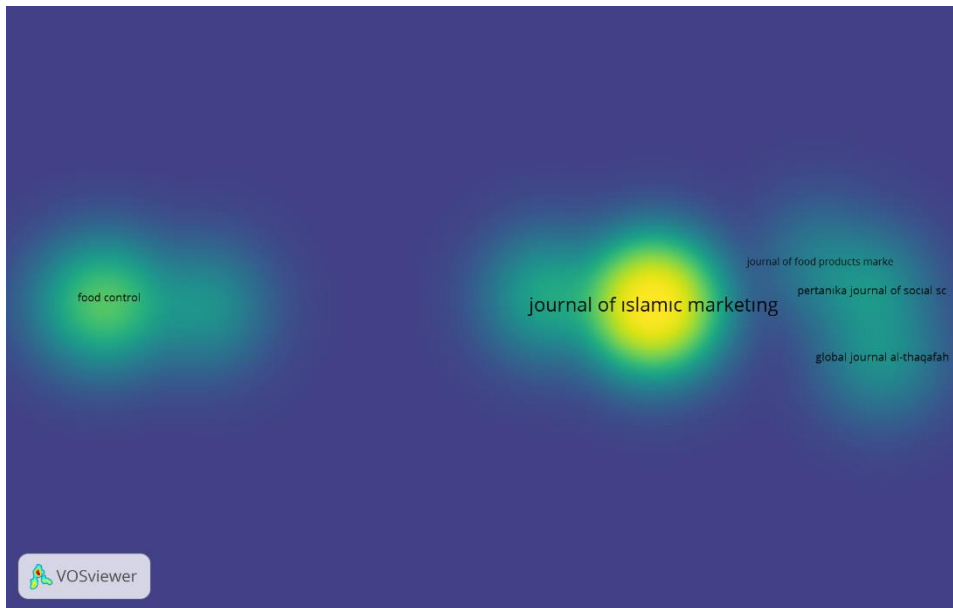
Şekil 8: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Dergiler Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

Helâl ürünle ilgili en az 5 yayını olan toplam 202 dergiden sadece 11'inin eşik değeri karşıladığı görülmektedir. Şekil 8'den de görüldüğü üzere helâl ürün konusunda en fazla makale yayınlayan ilk 11 dergi; Journal of Islamic Marketing (147 adet), British Food Journal (18 adet), Pertanika Journal of Social Science (11 adet), Food Control (11 adet), International Food Research Journal (11 adet), Meat Science (10 adet), Global Journal Al-Thaqafah (10 adet), Food Analytic Methods (6 adet), Food Chemistry (6 adet), International Journal of Food Properties (6 adet) ve Journal of Food Products Marketing (5 adet)'dir.

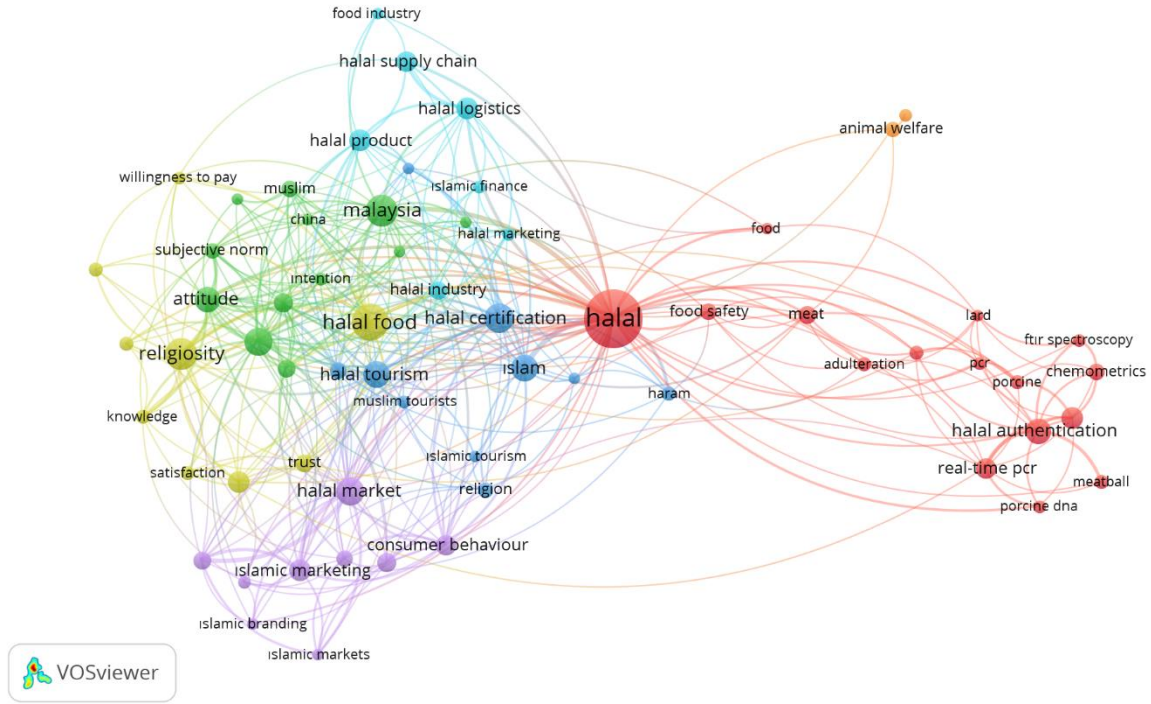
Şekil 9: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürüne Makalelerinin Dergiler Bazında Yıllık Bibliyometrik Ağ Analizi

Şekil 9'a göre Journal of Islamic Marketing'de en çok 2019 yılında helâl ürün makalesi yayınlanırken Pertanika Journal of Social Science dergisinde 2017 yılında helâl ürün makalesi yayınlanmıştır

Şekil 10: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Dergiler Bazında Yoğunluk Haritası

Şekil 10'a göre sarı rengin yoğunlaştığı dergi olan “Journal of Islamic Marketing” dergisi helâl ürün makalelerinin en fazla yayınlandığı dergi konumundadır.

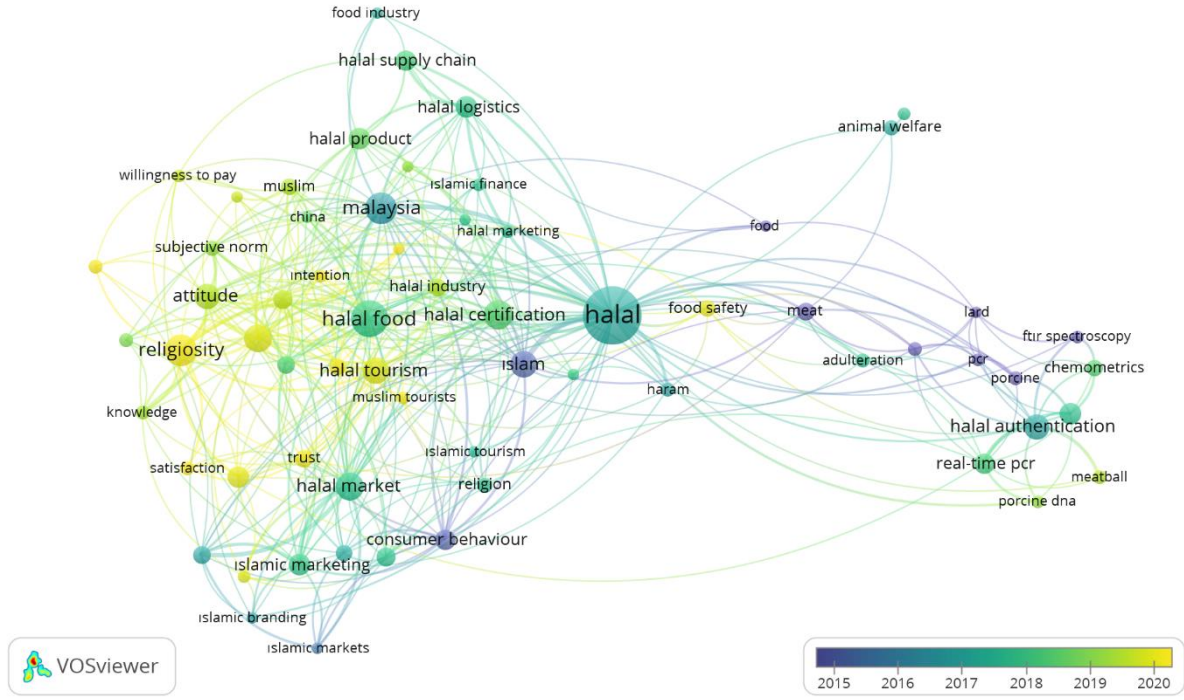

Şekil 11: 2009-2022 Yılları Arasında Yayımlanan Helâl Ürün Makalelerinde Yer Alan Anahtar Kelimelerin Eş- Birliktelik Ağ Analizi

Eş-birliktelik analizi sayesinde “helâl ürün” konusunda yazılmış makalelerde yer alan anahtar kelimelerin birlikte kullanım durumlarına göre ağdaki güçleri ve kümeleri belirlenmektedir (Atabay vd., 2019: 1134'den akt. Gürdin, 2020: 223).

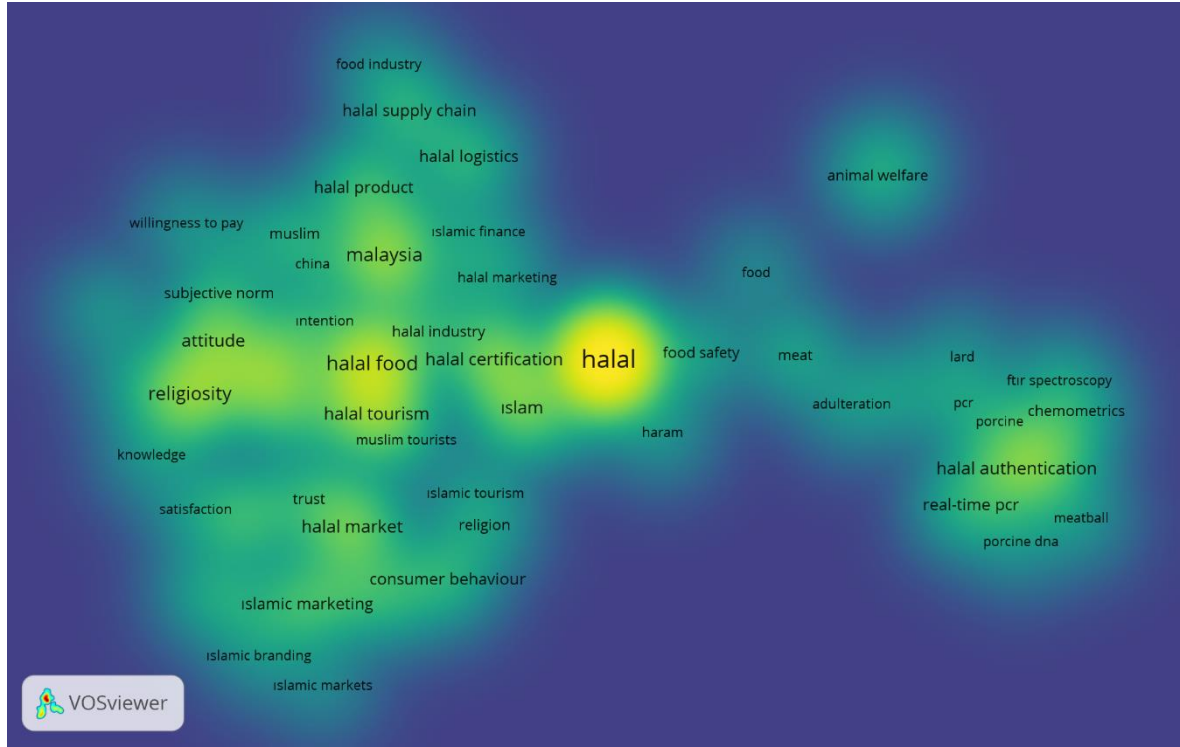
Çalışmada bir anahtar kelimenin en az 5 kere ortaya çıkışı dikkate alınmış ve toplam 1478 anahtar kelimedenden sadece 65 tanesinin eşik değeri sağladığı görülmüştür. Helâl ürün konusunda anahtar kelimeler arası eş birliktelik ağına bakıldığında en çok helâl, helâl ürün, dindarlık, Malezya, helâl sertifika, helâl pazar, satın alma eğilimleri, İslâm, helâl turizm, tutum anahtar kelimelerinin helâl ürün ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. En çok kullanılan anahtar kelimelerse; helâl (110 adet), helâl ürün (42 adet), dindarlık (33 adet), Malezya (32 adet), helâl sertifika (27 adet), helâl pazar (26 adet), satın alma eğilimleri (26 adet), İslâm (24 adet), helâl turizm (24 adet) ve tutum (22 adet) anahtar kelimeleridir.

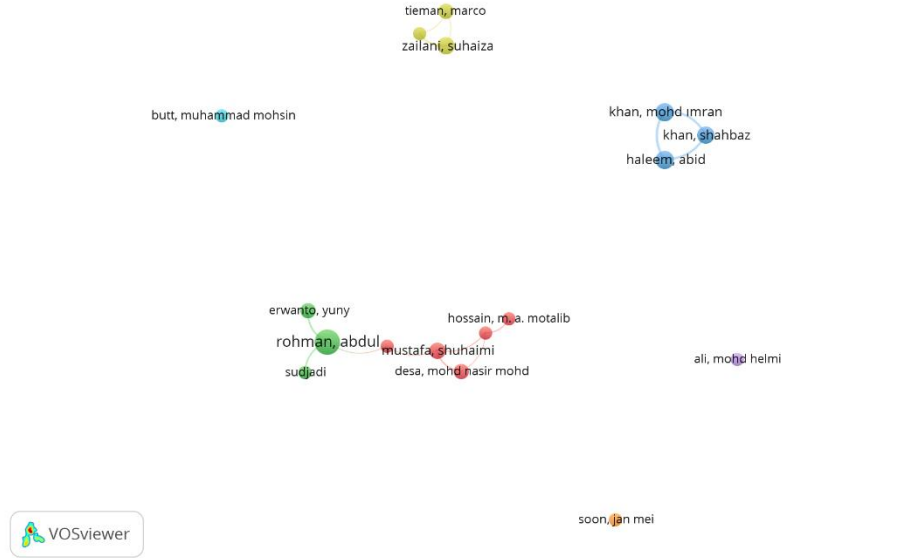
Şekil 12: 2009-2022 Yılları Arasında Yayımlanan Helâl Ürün Makalelerinde Yer Alan Anahtar Kelimelerin Yıllara Göre Eş-Birliktelik Ağ Analizi

Şekil 12'ye bakıldığında helâl ürüne ilişkin olarak; “helâl (110 adet), helâl ürün (42 adet), dindarlık (33 adet), Malezya (32 adet), helâl sertifika (27 adet), helâl pazar (26 adet), satın alma eğilimleri (26 adet), İslâm (24 adet), helâl turizm (24 adet) ve tutum (22 adet) gibi kelimelerin son zamanlardaki yayınlarda anahtar kelime olarak en çok kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir.

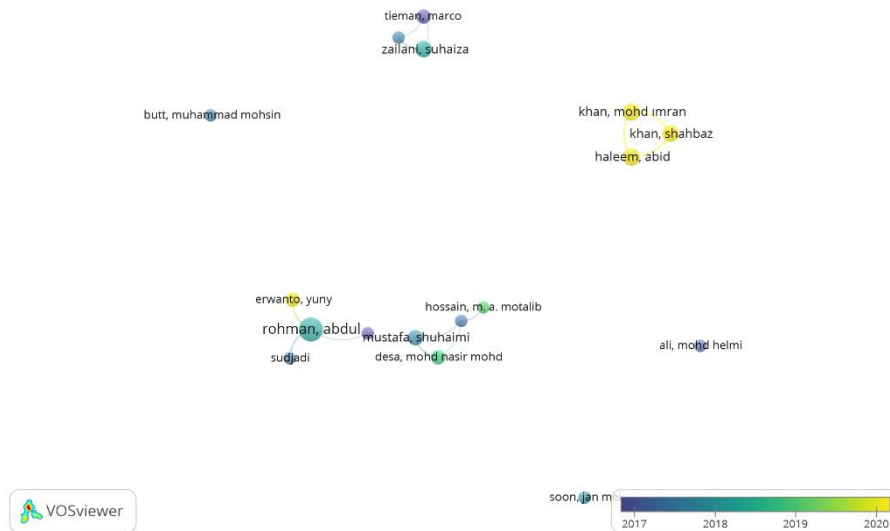
Şekil 13: 2009-2022 Yılları Arasında Yayımlanan Helâl Ürün Makalelerinde Yer Alan Anahtar Kelimelerin Eş-Birliktelik Yoğunluk Haritası

Şekil 13'e göre sarı renk en çok; helâl, helâl ürün, dindarlık, Malezya, helâl sertifika, helâl pazar, satın alma eğilimleri, İslâm, helâl turizm ve tutum gibi anahtar kelimelerde yoğunlaşmaktadır

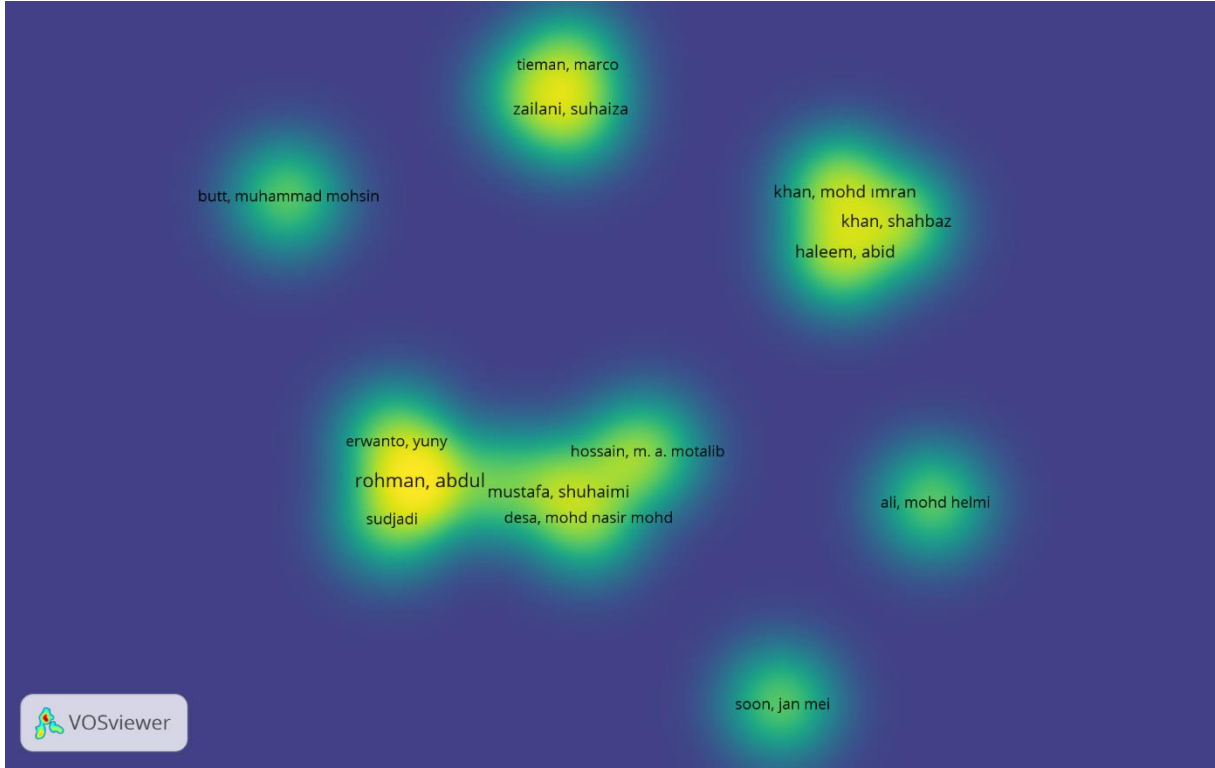
Şekil 14: 2009-2022 Yılları Arasında Yayımlanan Helâl Ürün Makalelerinin Yazarlar Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

Helâl ürünle ilgili makale yayınlayan toplam 1481 yazardan en az 3 yayını olan 17 yazara ulaşılmıştır. Düğümlerin büyüklüğü yazarlara ait makale sayısına göre büyüdüğüne göre Şekil 14'e bakıldığında; helâl ürüne yönelik en fazla yayın yapan yazar 17 makale ile Abdul Rohman'dır. Abdul Rohman takiben Abid Haleem (9 adet), Mohd Imran Khan (9 adet), Shahbaz Khan (8 adet), Suhaiza Zailani (8 adet), Shuhaimi Mustafa (7 adet), Mohd Nasir Mohd Desa (7 adet), Yuny Erwanto (6 adet), Mohammad Iranmanesh (6 adet), Marco Tieman (6 adet) ve Md. Eaquub Ali (5 adet) analize konu olan 1481 yazardan, helâl ürün konusunda en çok makale yayınlayan yazarlardır.

Şekil 15: 2009-2022 Yılları Arasında Yayımlanan Helâl Ürün Makalelerinin Yazarlar Bazında Yıllık Bibliyometrik Ağ Analizi

Yazarların helâl ürünle ilgili yazdıkları makalelere yıllar bazında bakıldığında soğuk renklerde yer alan Abdul Rohman'ın en çok makaleyi 2018 yılının ortalarında gerçekleştirenken Marco Tieman 2017, Mohd Nasir Mohd Desa 2019, Abid Haleem ise en çok yayını 2020 yılında gerçekleştirmiştir.

Şekil 16: 2009-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Helâl Ürün Makalelerinin Yazarlar Bazında Yoğunluk Haritası

Helâl ürünle ilgili makaleler yazan yazarların yoğunluk haritası Şekil 16'da sunulmaktadır. Şekil 16'ya göre helâl ürün ile ilgili en fazla makalenin Abdul Rohman'a ait olduğu görülmektedir. Abdul Rohman takiben Abid Haleem, Mohd Imran Khan, Shahbaz Khan, Suhaiza Zailani, Shuhaimi Mustafa, Mohd Nasir Mohd Desa, Yuny Erwanto, Mohammad Iranmanesh, Marco Tieman ve Md. Eaqub Ali'de sarı renklerle yoğunluktadır.

Sonuç

Çalışmada da helâl ürüne yönelik araştırmacılara ışık tutmak amacıyla 30 Kasım 2022 tarihinde, WoS'dan elde edilen makaleler bibliyometrik analize tâbi tutulmuştur. Analizi sonucu elde edilen verilerin bilimsel haritalamasının gerçekleştirilmesi için de VOSviewer (version 1.6.14)'den yararlanılmıştır. Web of Science veri tabanından helâl ürüne yönelik toplamda 101 adet çalışmaya ulaşılmış verilerden daha verimli sonuçlar elde etmek amacıyla bunlardan sadece 70 adet makale analize dâhil edilmiştir.

Bibliyometrik ağ analizi sonucunda; 2009-2022 yılları arasında yayınlanan 70 adet makaleden; en az 5 makale yayınlama şartına uygun olarak 211 adet makale ile en çok yayın yapan ülke "Malezya"dır. Türkiye ise bu şarta uygun olarak yayın yapan ülkeler arasında 21 makale ile 6. sırada yer almaktadır. Helâl ürün ile ilgili en az 5 adet makale yayınlayan kurum 44 adet makale ile "Putra Malezya Üniversitesi" iken bu şartı sağlayan dergilerin başında 147 adet makale ile "Journal of Islamic Marketing" dergisi gelmektedir. En az 3 adet makale yayınlama şartına uygun yazarların başında 17 makale ile "Abdul Rohman" gelmektedir. Makalelerde bir anahtar kelimenin en az 5 kere ortaya çıkma şartı dikkate alınarak anahtar kelimeler arası eş-birliktelik ağına bakıldığında 110 tekrarla "Helâl" anahtar kelimesinin en çok kullanılan kelime olduğu görülmektedir.

Çalışma ile helâl ürün makaleleri hakkında ÷lke, kurum, dergi, yazar ve anahtar kelimeler ile ilgili sistematik bir alt yapı oluşturulmuş ve bu sayede helâl ürün konusunda çalışacak olan araştırmacılara, daha geniş bir bakış açısı sunulmuştur.

Çalışmada sadece Web of Science Core Collection veri tabanından yararlanılması ve sadece İngilizce makalelerin analize dâhil edilmesi çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Daha sonra gerçekteştirilecek çalışmalarda; diğer veri tabanları, bildiri, kitap bölümü, editoryal materyal vs. gibi dokümanlar ve diğer dillerde gerçekteştirilmiş çalışmalar da dikkate alınarak daha kapsamlı bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

Bidin, R., Razak, M. N. F., Mohamad, B., Osman, M. N., Bakar M. S. A., Tham, J. S., Atan, R., Handayati, P. ve Utaberta, N. (2021). Halal Industry's Organizational Performance Factors: A Systematic Literature Review. *Pertanika Journal of Social Science & Humanities*, 29 (4): 2545 – 2568.

Evren, S. ve Kozak, N. (2012). Türkiye'de 2000-2010 Yılları Arasında Yayımlanan Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. N. Kozak ve M. Yeşiltaş (Yay. haz.), *IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 12-15 Nisan 2012, Kemer-Antalya, Türkiye, Bildiriler içinde (s. 250-267). Ankara: Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi.

Gürdin, B. (2017). Tüketicilerin Helâl Gıdalara Bakış Açısı: Aydın İli Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi/USAK'17 (International Social Research Congress)*, 20 – 22 Nisan 2017 / İstanbul.

Gürdin, B. (2020). Yeşil Pazarlamının Bilimsel Haritaların Görselleştirilmesi Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi. *Econder International Academic Journal*, 4 (1) , 203-231.

Hanzaee, K. H. ve Ramezani, M.R. (2011). Intention To Halal Products In The World Markets. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(5): 1-7.

Kasri, R., Ahsan, A., Widiatmoko, D. ve Hati, S. R. H. (2021). Intention to Consume Halal Pharmaceutical Products: Evidence from Indonesia. *Journal of Islamic Marketing*, 1-22.

Kurniawati, D. A., Handoko, A., Piplani, R. ve Rosdiahti, R. (2022). Optimized Distribution of Halal Products Using Tabu Search. *Journal of Islamic Marketing*, 1-26.

Jan van Eck, N. ve Waltman, L (2022). Manual for VOSviewer version 1.6.14 (*Kullanılan Program*), Universiteit Leiden.

Jung, I., Yu, J., Jeaheng, Y. ve Han, H. (2022): Halal Product Attributes/Quality and Its Influence on Muslim Guests' Loyalty for a Hotel. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1-25.

Omar, K.M., Mat, N. K. N., Imhemed, G. A. ve Ali, F. M. A. (2012). The Direct Effects of Halal Product Actual Purchase Antecedents among the International Muslim Consumers. *American Journal of Economics*, Special Issue: 87-92.

Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25(4), 348–349.

Rachmiatie, A., Rahmafritria, F., Suryadi, K. ve Larasati, A. R. (2022). Classification of Halal Hotels Based on Industrial Perceived Value: A Study of Indonesia and Thailand. *International Journal of Tourism Cities*, 8(1): 244-259.

Selim, N. I. I. B., Zailani, S., Aziz, A. A. ve Rahman, M. K. (2022). Halal Logistic Services, Trust and Satisfaction Amongst Malaysian 3PL Service Providers. *Journal of Islamic Marketing*, 13(1): 81-99.

Septiarini, D. F., Ratnasar, R. T., Mohd, M. C. S. ve Sedianingsih, S. H. (2022). Drivers of Behavioral Intention among Non-Muslims toward Halal Cosmetics: Evidence from Indonesia, Malaysia, and Singapore. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 1-19.

Siswara, H. N., Erwanto, Y. ve Suryanto, E. (2022). Study of Meat Species Adulteration in Indonesian Commercial Beef Meatballs Related to Halal Law Implementation. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 6:1-10.

Tao, M., Lahuerta-Otero, E., Alam, F., Aldehayyat, J. S., Farooqi, R., ve Zhuoqun, P. (2022). Do Religiosity and Ethnocentrism Influence Indian Consumers' Unwillingness to Buy Halal-Made Products? The Role of Animosity Toward Halal Products. *Frontiers in Psychology*, 13: 1-14.

Uluslararası Helâl Sertifikasyonu/International Halal Certification (2022). What is halal? Erişim: <https://international-halal.com/why-halal-certification/#whatishalal>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.

Web of Science Core Collection (2022). Erişim adresi: http://apps.webofknowledge.com/WOS_GeneralSearch_input.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&SID=D4jNCLV71TgtBmbEPgK&preferencesSaved=

Yener, D. (2022). The Effects of Halal Certification and Product Features on Consumer Behavior: A Scenario-Based Experiment. *International Journal of Management Studies*, 29(2), 101-136.

Çocuğum İlkokula Hazır Mı? Okul Olgunluğunu Tamamlamış Mı?

Banu BEYAZ¹

Giriş

Olgunlaşma kavramı Organizma içindeki herhangi bir organın temelinde var olan potansiyel gücünün açığa çıkarılarak, organdan beklenen görevinin yerine getirilmesidir. Okul olgunluğu kavramı, çocuğun okul eğitimini başaracak gelişimsel düzeye gelmesini ifade etmektedir ve bir çocuktan diğerine değişen bir kavramdır. Çocuk okul hayatına girdiğinde bazı davranışları kazanması gerekir. Bu kazanımları elde etmesi içinde hazır olması gereklidir. Bu hazır olma durumu okul olgunluğu olarak tanımlanır. Okul olgunluğu kavramının ilk kez 1920'lerde ortaya atıldığını Wifred (1993), belirtmektedir.

İlköğretime başlamak, çocuğun yaşamındaki en önemli dönüm noktalarından biridir. İlköğretim evden ilk defa ayrılan çocuğun, günün büyük bir bölümünü yeni arkadaş ve yeni yetişkinlerle geçirdiği evden farklı bir ortamdır. Çocuk ilk kez programlı öğretimin gerektirdiği etkinliklere katılmak, belirli bir disiplin plânı dâhilinde kurallara uymak, öğretmenin talimatını yerine getirmek ve daha da önemlisi okuma-yazma, aritmetik v. b konuları öğrenme ile karşı karşıyadır. (Oktay ve Unutkan, 2005). Çoğu kez çocuklar 6 yaşında oldukları için okula başlamak zorunda bırakılırlar. Oysa bu her çocuk için mümkün değildir. Çünkü bazı çocuklar 1-2 yıl sonra okuma-yazma için gerekli bilişsel olgunluğa erişirken, bazıları 6 yaştan önce ulaşırlar (Küçükkaragöz, 2004, s.90). Okul olgunluğu sadece bilişsel gelişimi değil fiziksel ve duygusal gelişimi de içine almaktadır ve bu becerilerin birbirleri ile ilişkisi bilinmektedir.

Okul olgunluğu, çocuğun fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimi açısından belirli bir düzeye gelmesi ve okulda kendisinden beklenenleri başarılı bir şekilde yerine getirmeye hazır olmasıdır. Okul olgunluğuna erişmiş bir çocuk ondan beklenenleri rahatlıkla yerine getirebildiği için okula karşı olumlu bir tutum geliştirecektir. Çocuk birinci sınıfa başladığında okul olgunluğuna erişmemiş ise, kendine olan güveni ve öğrenme motivasyonu kırılabacaktır. (Terakki Vakfı Okulları-PDR, 2007) Bireysel farklılıklar nedeniyle, okul olgunluğuna ulaşma yaşı değişebilir. Okul olgunluğu, öğrencinin hem içinde olduğu durumdaki hem de ileriye dönük eğitim öğretim yaşamını önemli biçimde etkileyen bir birikim olarak nitelendirilebilir (Kutluca Canbulat, 2010, s.2). Okul olgunluğu, çocuğun herhangi bir duygusal karışıklığa uğramadan kolayca ve yeterli olarak öğrenebilmesidir. Bu yalnızca olgunlaşma ile ulaşılabilecek bir durum değildir. Çocuk, bu hazırlığa yeni öğrenme görevlerine temel olabilecek ön öğrenmesini “okul öncesi dönemde” öğrendiklerini tamamlayarak ulaşabilir (Oktay, 2000).

Okul öncesi eğitiminin amaç ve görevleri, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,

- Çocukların gelişimlerini ve olumlu davranışlar kazanmasını sağlamak;
- Çocukları ilkokula hazır hale getirmek;

---

¹ Uzm. Psk.,St. Clements Üniversitesi Klinik Psikoloji Doktora Öğrencis

- Farklı sosyo-kültürel ve ekonomik şartlardaki çocukların bir arada eğitim almasını sağlamak;
- Çocukların doğru ve güzel Türkçe konuşmalarını sağlamaktır (MEB, 2016)

Okula başlama olgunluğuna sahip olmayan çocuklarda; sınıfa annesi ile birlikte girmek, okula gitmek istememek, baş ağrısı, karın ağrısı gibi şikâyetlere sığınmak, okuldan kaçmak, okul eşyasına zarar vermek, oyunları bozmak, kuralları çiğnemek, kavgacılık, dikkati çekmek istemek, yalan uydurmak, sık sık derste öğretmenin sözünü kesmek, derste gülmek, sınıfta durmamak, sıraya oturmamak, altını ıslatmak, altını kirletmek, ağlamak, derste bir şeyler yemek (Aydoğmuş, 2006) gibi uyum sorunlarının yanında sınıf yönetimi sorunları da görülebilmektedir.

Okul Olgunluğunda Etkili Olan Etmenler

Çocuğun okul olgunluğuna ulaşmasını etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir;

Fiziksel faktörler (Bedensel gelişim, büyüme, hastalıklar) Bir öğrenci okula başladığında akranlarının boy ve kilosunun yani fiziksel özelliklerinin ortalamasında değilse zorluklar yaşar. Fiziksel hareketlerinin sonucunda çabucak yorulurlar. Büyük kas denetimi, ince koordinasyonlarından daha ileridir. Öğretmenlerini ve tahtayı izlemede zorluk yaşayabilirler (Yüksel, 2003).

Zihinsel faktörler (Zekâ, dil) Zekâ; öğrenme, öğrenilen bilgidan yararlanabilme, yeni durumlara uyum sağlayabilme ve bilgiyi kullanabilme yeteneğidir. Çocuğun okul olgunluğu değerlendirilirken kronolojik yaştan öte bilişsel olgunluk düzeyinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Zekâ gelişimleri normal olsa bile okuma becerisi kazanamayan öğrenciler olduğu gibi, donuk zekâyâ sahip olmalarına rağmen kolaylıkla okuma becerisi kazanabilen çocuk sayısı da yüksektir (Gonca, 2004). Şiddetli ve uzun süreli hastalıklar çocuğun konuşmasını geciktirebilir. Çocuk bu gibi durumlarda konuşmaya daha az teşvik edilmekte ve her ihtiyacını kendisi belirtmeden karşılanmaktadır. Ayrıca böyle bir dönemde çocuk konuşmaya daha az teşvik edilmektedir. Bu da dil gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir

Duygusal faktörler: Okula başlayacak çocukların yeterli duygusal olgunluk düzeyinde olması diğer etkenler kadar önemlidir (Duygularını ifade etme, anneden ayrılık, üzgün olma). Çocuğun aile çevresinde geliştirdiği ilişkinin tutarlı, şefkat ve sevgi içeren bir yapıya sahip olması, toplumsal hayata katılmasını sağlayan en önemli süreçlerden biridir. Bu sürecin sorunsuz yaşanması, çocuğun duygusal açıdan kendine güvenmesini ve olumlu benlik algısı kazanmasını sağlarken okula, sosyal ve duygusal açıdan hazır hale gelmesini de sağlayacaktır (Yapıcı, 2004). Duygusal olarak okul başlamaya hazır olmayan çocuklar duygularını, annesinden ayrılamama, ağlama, sınıfa girmeme ve küsmeye gibi hareketlerle gösterirler (Yörüköğlü, 2003, s.9).

Sosyal Faktörler (Ailedeki yetişkinlerin çocukla birliktelik niteliği, sosyal çevrenin çocuğa sağladığı olanaklar) Çocuğun ilköğretim döneminden önceki çevresi, içinde yaşadığı ailedeki birey sayısı, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi çocuğa sundukları imkânlar okula hazır oluşlarını ve okul olgunluğu düzeyini etkilemektedir (Denizkan, 2006, s.19; Oktay, 1999; McAllister, 2005).

Okul olgunluğu genel olarak, çocuğun okuma ve yazmayı öğrenebilmesi için belirli olgunluğa ulaşmasının yanı sıra, bu iş için gerekli olan ön bilgi, beceri ve tutumları da kazanmasını kapsamaktadır (Oktay, 1983).

Arıkök (2001) ve Yazıcı (2002) genel olarak okul olgunluğuna temel olan başlıca gelişim alanlarını şu şekilde ifade eder:

- Görsel olgunluk
- Renkleri ayırt etme

- Görsel hafıza
- El-göz koordinasyonu
- İşitsel ayırt etme- duyma
- Sosyal ve duygusal etkenler
- Dikkat süresi

Çocuklar bu gelişim alanlarındaki olgunluğu sağlayabildikleri ölçüde ilköğretime hazır bir şekilde başlayabilmektedirler

Kagan, Moore ve Bredekamp (1995) Washington Ulusal Eğitim Panelinde okul olgunluğunu;

1. Çocukların okula girişe hazır olması,
2. Çocuklar için okulun hazır olması,
3. Aile ve toplum kendi isteği ile katkıda bulunup destek verip vermemesi olarak üç aşamada gerçekleştiğini belirtmişlerdir.

Bir çocuğun okul olgunluğu, doğumundan okula başlayıncaya kadar aldığı tecrübeler ve becerilerdir. Bu tecrübelerin 5 boyutu vardır.

1. Fiziksel sağlık, iyi yaşam ve motor becerileri,
2. Sosyal ve duygusal gelişim,
3. Öğrenme yaklaşımları,
4. Gelişmekte olan dil ve okur-yazarlık,
5. Bilişsel gelişim ve genel bilgi (Copple, Carol, 1997; Kagan, Moore ve Bredekamp, 1995).

Unicef (2012) de okul olgunluğunun geçiş süreci ve deneyim kazanma olarak iki özelliğe sahip olduğunu ve çocukların okula hazır bulunuşluğu, okulun çocuklara hazır bulunuşluğu ve aileler ile toplumun hazır bulunuşluğu olarak üç boyutta ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu üç boyutun eş güdümlü olarak çalışması önemlidir. Hazır olan çocuklar, öğrenmeye ve gelişime odaklanan çocukları; hazır olan okul, çocuklara öğrenme materyalleri sağlayan ve tüm çocukların eğitimden eşit şekilde yararlanmasına fırsat veren okulları; hazır olan aileler ise aile tutumları konusunda hassas ve çocuklarının erken dönemdeki gelişim ve öğrenmeleri ile okul süreçlerinde destekleyici olan aileler olarak tanımlanmıştır (Unicef, 2012).

Okul Olgunluğunun Boyutları

Hazır Çocuk: Çocuğun öğrenme ve gelişimine odaklanır. Ebeveynler çocuğun ön-akademik becerileri ve bilgisini öne alırken öğretmenler çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini vurgulama eğilimindedirler (Unicef, 2012, ss.7-9).

Hazır Okul: Rosenkoetter, Dogaru, Rous ve Schroeder'a (2011, s.85) göre hazır okulun taşınması gereken 10 özellik şunlardır:

- Ev ve okul arasında sorunsuz geçişi sağlama
- Okul, eğitim programı ve çocuk bakımı arasındaki süreklilik için çabalama
- Çocuklara öğrenmelerine ve dil gelişimlerine destek olma
- Her çocuğun başarısını taahhüt etme
- Her öğretmen ve her yetişkinin okul zamanı çocukla etkileşime geçmesini sağlama

- Başarıyı artırdığı kanıtlanmış yaklaşımları açıklama, tanıtma
- Çocuklara fayda sağlamayan uygulamaları ve programları değiştiren örgütler olarak var olma
- Sonuçlar için sorumluluk alma
- Güçlü liderlik özelliği gösterme

Hazır Aile: Aile kavramı ve ev çevresi erken öğrenme deneyimlerini besler, gelişim ve büyüme olanaklarını sağlar. Annenin eğitim düzeyi, çocuk sayısı, çocuğa ilgisi ve bakıma muhtaç çocuk sayısı hazır ailelerin göstergeleri arasındadır (Garber ve arkadaşları, 2007, s.13).

Bir çocuk için okula hazır olmak, öğrenmeye hazır olmaktan farklı bir kavramdır. Çünkü okula hazır olmak yapılandırılmış bir öğrenme ortamında başarılı olmak için hazır olmayı ifade ederken, öğrenmeye hazır olmak doğuştan gelen karakteristik bir özelliktir. Her çocuk öğrenmeye hazır doğar (Kagan, 1999 aktaran Unicef, 2012, s.9).

Oktay 1983 de yaptığı çalışmada iki farklı sosyoekonomik ve kültürel ortamda yetişen çocukların okul olgunluğunu ölçmüştür ve iki grup arasında zihni bir farklılık saptamıştır ve sonucu şöyle yorumlamaktadır: Deneklerimizin zihni durumları arasındaki bu ayrılık potansiyel zekalarındaki farklılıktan çok onların, sosyokültürel ortamdan yararlanma, dili duyma ve kullanma, (örneğin kitap defter olanakları, kağıt-kalem kullanma, oyun malzemesine sahip olma fırsatları) olanaklarındaki değişikliklere bağlanabilir ' demektedir.

Okula Başlama Yaşı

Birçok ülkede okula hazırbulunuşluk ve okula başlangıç yaşıyla ilgili şartlar ve uygulamalar değişiklik göstermektedir (Buldu, Er, 2016, s.99). Ülkenin coğrafi konumu, ülkenin çocuk sayısı, çocuklara sunduğu imkanlar, iklim şartları, iklim farklılıkları, ülkede uygulanana eğitim politikaları gibi ögeler okula başlama yaşını etkilemektedir.

Gelişmiş birçok ülkede okula başlama, uzman denetiminde ve aile ve çocuk ile birlikte kararlaştırılarak verilmektedir. Almanya, Avusturya, Belçika' da, Fransa'da zorunlu okula başlama yaşı 6, İngiltere ve İsrail'de zorunlu eğitim yaşı 5, Finlandiya'da ve Danimarka'da 7, Amerika'nın çeşitli eyaletlerinde de değişmektedir. Ülkemizde ise 6 yaşını dolduran çocuklar ilköğretim okullarına başlatılmaktadır.

Tablo 1. Çocuğun Okula Başlama Yaşı

Bazı Ülkelerde Okula Başlama Yaşları Ülke	Okula Başlama Yaşı
Amerika Birleşik Devletleri	5-7 yaş
Almanya	7 yaş
Avusturya	6 yaş
Belçika	6 yaş
Danimarka	7 yaş
Finlandiya	7 yaş
Fransa	6 yaş
Güney Afrika Cumhuriyeti	6 yaş

İngiltere	5 yaş
İsrail	5 yaş
İtalya	6 yaş
Japonya	6 yaş
Polonya	7 yaş
Rusya	6-7 yaş

Çocuğun okula başlama yaşı, olgunluğu ile paralel olmalıdır. Kimi çocuklar bu olgunluk düzeyine 5 yaşında ulaşabilirken, bazı çocuklarda bu 8 yaşı bulabilir.

İngiltere’de yapılan araştırmalarda tam okumanın, yani okul olgunluğuna ulaşma yaşının, 9-14 yaşlar arasında değiştiği ortaya konmuştur. Yine yapılan çalışmalarda okula başlama yaşının 69 ay ile 75 aylar arasında olmasının olgunluk bakımından en iyi sonuçları verdiği ve bu yaşlarda çocukların okula başlamasının uygun olduğu belirtilmiştir. Buna paralel olarak bir kaç ayın esneklik payı olarak fark edebileceği de eklenmiştir (Sharp, 1998 aktaran Çeliktürk, 2011).

Kent merkezlerinde yuva ve anaokullarına devam eden çocukların böyle kurumlara devam edemeyen akranlarına göre daha erken "okul olgunluğu" kazanabildikleri görülmektedir. Bunun yansısı mali güçlüklerinden ötürü bir okul öncesi kuruma gönderilemeyen bir çocuk, duyarlı ebeveyni sayesinde ilgili etkinlikleri içeren yayın ve kitaplarla kendisine özenle zaman ayrılarak okul olgunluğu açısından diğer akranlarına yetişebilmektedir.

Okulöncesi Dönemde Çocuğın Desteklenmesi Gereken Alanlar

Okul öncesi dönemde çocuğın geliştirilmesi gereken yönleri tespit edilip desteklenmez ise, çocuğın ilkokula başladığı dönemde yaşayacağı okul başarısızlığı tüm eğitim hayatı boyunca devam etmekte ve akranları ile arasında büyük farklılıklara yol açmaktadır.

Oktay ve Polat-Unutkan (2005, s.149) okul öncesi dönemde çocuğın desteklenmesi gereken alanları şöyle ifade etmiştir:

- Okumaya hazırlığa yönelik çalışmalar (okuma ve yazma öncesi beceriler, sesleri tanıma,
- Matematik becerilerine yönelik çalışmalar (0-20 arası rakamları tanıma, setler oluşturma, renkleri, şekilleri tanıma vb.)
- Sosyal beceriler (sırasını bekleme, verilen yönergeyi takip etme, sessiz dinleme, paylaşma, işbirliği yapma, dikkat yoğunlaştırma)
- Motor beceriler (büyük ve küçük kas gelişimi)
- Duygusal beceriler (kendi duygularını uygun biçimde ifade etme, başkalarıyla empati kurma)
- Öz bakım becerileri (kendi ihtiyaçlarını karşılama, temizlik, beslenme, dinlenme vb alanlarda işlerini yapma, giysilerini yardımsız giyinme, çıkarma)

Okul Olgunluğuna Erişmeden Okula Başlamının Sakıncaları

Türk Tabipler Birliği Raporuna göre okul olgunluğuna erişmeden okula başlama; öğrencinin gelişimi, okul başarısı, benlik algısının oluşumu ve sınıf yönetimi açısından pek çok sakınca teşkil eder. Bunlar şöyle özetlenebilir:

1. Çocuğun gelişimini uygun şekilde tamamlayabilmesi için gereksinimi olan oyun zamanı çok azalacak, bu fiziksel-zihinsel-ruhsal gelişimini aksatacaktır.
2. Küçük yaşta okula başlayan çocuklarda ayrılık kaygısı bozukluğu görülme riski, altı yaşında ilkokula başlayanlara göre daha fazladır. Özellikle bu çocuklar okul öncesi eğitim almadıysa risk daha da artmaktadır.
3. Dürtü kontrolü tam gelişmemiş olan 5 yaşındaki çocukların sınıfta davranış kontrolünü sağlamada, sırasında beklemede ve uyulması gereken kurallara uymada güçlük yaşama riskleri fazladır.
4. Birinci sınıfta henüz bilemediği ve kazanamadığı bazı becerileri göstermesi, örneğin yerinde 40-50 dakika oturmak, bir şeyi öğrenebilmek için dikkatini uzunca bir süre yoğunlaştırabilmek, sınıf kurallarına uymak gibi kazanımlar beklenecektir ve çocuk bunları yapamadığı için bocalayıp huzursuzlaşacaktır. Bu yaş çocuklarının duygularını sözel olarak ifade etme becerileri de henüz gelişmediğinden huzursuzluk durumunda genellikle ilk ortaya çıkan belirti çocuğun aşırı hareketlenmesidir. Elinde olmadan ortaya çıkan bu hareketlenme sınıfta uyumunu büsbütün bozacak ve sıklıkla karşılaşıldığı gibi öğretmenler tarafından hiperaktif olarak nitelendirilmesine yol açacak ve gereksiz yere doktora tedavi amaçlı gönderilmek durumunda kalabilecektir. Ayrıca huzursuzluk ve aşırı hareketlenme çocuğun dikkatini yoğunlaştırmasını da önleyeceğinden öğrenme süreçlerini aksatacak ve zaten negatif konumda başladığı birinci sınıfta iyice gerilerde kalarak 'öğrenme bozukluğu' ya da 'zekâ geriliği' gibi etiketlenmelere maruz kalacaktır.
5. Altı yaşından önce el-göz koordinasyonunun, ince motor becerilerin, işlemsel düşüncenin, soyutlama, odaklanma ve dikkati sürdürme becerilerinin yeterince gelişmemiş olması dolayısıyla bu yaşta ilkokula başlatılan çocuklar öğrenmede zorlanacaklar, öğrenme hızları daha yavaş olacak ve yazı yazmayı beceremeyebilecektir. Bu yaştaki çocukların okulda başarılı olmaları için zorlanmaları, gelişimsel açıdan normal olmasına karşın, okul programının gerektirdiği kazanımları elde edememeleri 'başarısızlık' olarak yorumlanacaktır. Hak etmedikleri halde 'zekâ geriliği', 'öğrenme güçlüğü' veya 'dikkat eksikliği' gibi tanımlara maruz kalacaklardır.
6. Çocuklar arasındaki gelişimsel farklılıkların yanında, çocukların kendilerini birbirleriyle karşılaştırması, öğretmenleri tarafından sık sık uyarılması sonucunda, çocuk kendisini sınıfta başarısız olarak algılamaya başlayacak ve eğitimin daha başındayken kendine güven duygusu örselenecek, 'ben başarısız biriyim' düşüncesine kapılacaktır. Yine araştırmalar göstermektedir ki eğitimin daha başında, başarısızlık algısı oluşturan çocuklar, zekâları normal olsa bile okuldan çabuk soğumakta ve eğitime uzun süre devam edememektedirler. Ayrıca bu yaşta oluşturulan başarısızlık ve güvensizlik duygularının, çocuğun sonraki yıllarda psikolojik ve zihinsel gelişimini, kimlik ve kişilik oluşumunu olumsuz etkilediği, psikiyatrik hastalık geliştirme riskini arttırdığı yine araştırmalarca ortaya konmuş ve evrensel olarak kabul edilmiş gerçeklerdir.
7. Birinci sınıfta, 6 yaş grubuna göre geriden başlayan 5 yaş çocuklarının bu durumu eğitim yaşamı boyunca böyle sürece ve ileride yine birlikte girmek zorunda kalacakları SBS, LYS, ÖYS gibi yarışma sınavlarında da başarı kazanma şansları çok düşük olacaktır.
8. İlkokul öğretmenlerinin aldıkları eğitim okul öncesi öğretmenliği eğitiminden farklıdır. Bu öğretmenler 5 yaş çocuğunun gelişimle ilgili özelliklerini, eğitim gereksinimlerini ve onlara uygun eğitim yöntemlerini bilemeyeceklerdir. Bu durum da çocuklar için ilkokul deneyiminde birçok boyutta örselenmelere yol açabilecek, öğretmenleri de zor durumda bırakabilecektir (Türk Tabipler Birliği Raporu, 2012).

Temel yeterlikler ve Beceriler

Oktay ve Polat-Unutkan'a (2005, ss.149-150) göre ilkokul 1. sınıfa başlayacak bir çocuğın sahip olması gereken yeterlikler/becerilerin başlıcaları şunlardır:

1. Dikkatini uzun süre yoğunlaştırma
2. Kendi kendine giyinme becerisine (fermuarını çekme, düğme ilikleme, ayakkabı bağcığını bağlama vb.) sahip olma
3. Sırada dik ve belli mesafede oturma
4. Tuvalet kontrolüne sahip olma ve kendi temizliğini yapabilme
5. Sırasını bekleme ve sabır gösterme
6. Teneffüste kendini koruyabilme ve dengeli hareket edebilme
7. Kendi sorumluluğunu alma
8. Anneden ayrı olduğu için üzülmemeye, evden ve anneden ayrılabilme
9. Öğretmen ile iletişim kurabilme
10. Öğretmenin yönergelerine uyma
11. Diğer çocukların varlığını kabullenebilme, uyum sağlayabilme
12. Kendini ifade etme
13. Arkadaş ilişkileri ve iletişim kurma becerileri

Einon (2000, s.220) okula başlayacak çocukların özellikle sosyal ve duygusal bakımdan bazı yeterliklere sahip olması gerektiğini vurgular:

1. Sevdiklerinden ayrı kalabilme
2. Yabancılarla birlikte olabilme, uyum sağlayabilme
3. Kalabalığa alışabilme
4. Eleştiriye açık olabilme
5. Ödül almasa da çalışması gerektiğini bilme
6. Kendi başına çalışabilme
7. Sessizce oturabilme, sakin durabilme
8. Kendini ve isteklerini sözel ifade edebilme
9. Temel bazı becerilere sahip olma

Canderalla ve Merell (1997) sosyal becerilerin kullanıldığı ergen ve çocuklarla yürütülen araştırmaları incelemiş ve sosyal davranış göstermeyi içeren sosyal becerileri beş kategoriye ayırmışlardır:

1. Akranlarla İlgili Sosyal Beceriler: Arkadaşlık kurma, arkadaşlarını oyuna davet etme, arkadaşına iltifat etme, takdir etme, yardım etme, ihtiyaç olduğunda arkadaşından yardım isteme, arkadaşının duygularına duyarlı olma vb.
2. Akademik Beceriler: Bağımsız çalışma, bir işi bağımsız tamamlayabilme, yönergeleri anlama ve yerine getirme, nitelikli iş yapma vb.
3. Uyum Becerileri: Kurallara uyma, boş zamanını uygun biçimde geçirme, oyuncaklarını eşyalarını paylaşma, sorumluluklarını yerine getirme vb.

4. Atılganlık Becerileri: İletişimi başlatmak için girişimde bulunma, arkadaşlarını oyuna çağırma, iltifat edildiğinde teşekkür etme, kendini tanıtmaya, duygularını ifade etme.
5. Kendini Kontrol Etme Becerileri: Kızgınlığını kontrol etme, kurallara uyma, sorunlar karşısında soğukkanlı olma, karmaşık durumlara başa çıkma, gerektiğinde başkalarıyla uzlaşma, eleştirileri kabul etme vb

Okul Olgunluğu İle İlgili Bazı Araştırma Sonuçlarından Örnekler

Demir'in (2005) birinci sınıf öğrencileri ile yaptığı okul olgunluğunun ders başarısı üzerindeki ilişkisini incelediği araştırmasında, okul olgunluğu düzeyleri yüksek olan öğrencilerin ders başarılarının yüksek, okul olgunluğu düşük olan bireylerin ders başarılarının da düşük olduğunu bulgulamıştır.

Welch ve White (1999), ilkokula hazırlık ve okul olgunluğu becerilerini, okul öncesi öğretmenleri ve ebeveyn beklentileri yönünden karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda, sadece üç soruda öğretmenler ve ebeveynler arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Ebeveynler, okul öncesi eğitim süresince yapılan faaliyetlerin çocuğa farklı alanlardaki katkılarına kıyasla alfabeyi öğrenmelerini daha önemli gördüklerini belirtmiştir. Öğretmenler ise çocukların okula hazır bulunuşluklarında fiziksel sağlık ve iyi beslenme, ihtiyaçlarını iletebilme ve ana dilinin temel kurallarını kazanmış olma, okula heveslilik, merak ve yeni aktivitelere istekliliğin önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Çıkrıkçı (1999) çalışmasında okul olgunluğu ve aile tutumu arasında ilişkiyi incelemek için anaokuluna devam eden 5-6 yaş çocuklarının oluşturduğu toplam 150 çocuğa Metropolitan Olgunluk Testi uygulamıştır. Bulguların sonucunda cinsiyetler arasındaki fark ile aile tutumları ve okul olgunluğu arasındaki ilişki anlamlı bulunmazken, ailenin gelir düzeyi ve anne-babanın eğitim seviyesi yükseldikçe çocuğun başarısının arttığı gözlemlenmiştir.

Kılıç (2004), araştırmasında ailesiyle birlikte yaşayan ile yetiştirme yurdunda da kalan çocukların, görsel algılama davranışı ile okul olgunlukları farklılıklarını incelemiştir. Verilerin sonucunda ailesi ile beraber yaşayan çocuklar lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir.

Erkan ve Cinkılıç (2009) çalışmalarında, ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin okul öncesi eğitim kurumlarına devam süresi, cinsiyet, kardeş sayısı, anne-baba 30 eğitim düzeyi gibi değişkenler açısından okul olgunluğu üzerindeki etkisi incelemiştir. Araştırma sonucunda ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin yapılan testin ortalamaları açısından okul olgunluk düzeylerinde okul öncesi eğitim alma, okul öncesi eğitime devam süreleri ve kardeş sayıları değişkenleri açısından anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Cinsiyetin ve anne-baba eğitim düzeylerinin okul olgunluğu üzerinde etkisi olmadığı belirtilmiştir. Okul öncesi dönemde verilen eğitimin ilkokul birinci sınıfa geçen öğrencilerde okul olgunluğu üzerindeki etkisinin devam ettiği görülmüştür.

Tunçeli (2012), yapılan çalışmada anaokuluna devam eden altı yaş çocuklarının sosyal beceri düzeylerinin okul olgunluklarına etkisini incelemiştir. Araştırmanın sonucunda sosyal beceri düzeyi yüksek olan çocukların okul olgunluklarının sosyal beceri düzeyi düşük olanlara göre daha yüksek olduğu; çocuğun sosyal becerileri ve okul olgunlukları üzerinde ailenin iş, yaş ve eğitim durumunun etkili olduğu görülmüştür.

Gündüz ve Çalışkan (2013) tarafından yapılan çalışmada, çocukların okul olgunluk ve okuma yazma öğrenme düzeyleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda 72-84 aylık çocukların okul olgunluk düzeyleri 66-72 aylık ve 60-66 aylık çocukların okul olgunluk düzeylerinden daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca 72-84 ve 66-72 ay yaş grubundaki çocukların okuma-yazma becerilerini kazanma düzeyleri 60-66 ay yaş grubundaki çocuklardan daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Araştırmada 60-66 ve 66-72 aylık çocuklarda kavrama güçlüğü, parmak kas gelişimi yetersizliği, yavaş öğrenme, çabuk yorulma, kurallara uymama gibi bazı sorunların daha çok

yaşandığı gözlenmiştir (<https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/ilkokula-hazirbulunuslugu-degerlendirme-olcek-bataryasi-toad.pdf>)

Sonuç

Okul Olgunluğunu Değerlendirme ve Okula Uyumu Arttırma

Ülkemizde Okul olgunluğunu değerlendirmede sıklıkla kullanılan testler şunlardır:

Gesell gelişim ya da olgunluk ölçeği, Metropolitan okul olgunluğu testi, Öğrenime hazır oluş testi, Detroit zihin yeteneği testi, Marmara ilköğretime hazır oluş ölçeği

Stanford Erken Okul Başarı Testi, California Başarı Testi, Ayrıntılı Temel Beceriler Testi ve Iowa Temel Beceri Testi daha seyrek kullanılmaktadır.

Davranış Bilimleri Enstitüsü şöyle demektedir: “Okul Olgunluğu Değerlendirmesi yapılırken iki ayrı grup değerlendirme aracı kullanırız. Bunlar objektif ve projektif testler olarak ikiye ayrılır. Objektif testler, çocuğun zihin özelliklerinin profilini çıkarmamızı sağlayarak akademik olarak okula hazır mı değil mi sorusunun cevabını bulmamızı sağlar. Projektif testler ise çocuğun ruhsal yapılanması ile bilgi vererek yukarıda saydığımız becerilerinin ne şekilde geliştiği hakkında yorum yapmamıza yardımcı olur. Bu testlere ek olarak bizlerin yaptığı klinik gözlem, değerlendirmenin önemli bir parçasıdır. Sadece testlerin sayısal sonuçları değil, çocuğun bu değerlendirmeler sırasındaki tutumu, davranışları, dikkatini odaklama düzeyi ve işbirliği karara varmamızda etkilidir. Eğer değerlendirmelerin sonucunda becerilerinin okul yükünü kaldırabilecek düzeyde olduğunu görürsek okula başlaması yönünde aileyi yönlendiririz. Bazen birçok alanda okul olgunluğuna ulaşmış olmasına rağmen çocuğun birkaç gelişim alanı sıkıntılı olabilir. Böyle durumlarda ailelere çocuklarının gelişmesi gereken alanlarına nasıl destek olacakları konusunda rehberlik ederiz. ”
<https://www.dbe.com.tr/tr/cocuk-ve-genc/11/okul-olgunlugu-nasil-degerlendirilir/>

Çocuğun büyürken gelişimini incelemek ve takip edebilmek adına gelişim süreci alanlara ayrılır. Bu sayede inceleme basitleştirilir. Aşağıda okul olgunluğunda önemli olan gelişim alanlarını ve değerlendirme basamaklarını inceleyerek çocuklarınızı daha yakından tanıyabilir, ilköğretime hazır olup olmadıklarını anlayabilir gerekir ise uzmanlardan yardım alabilirsiniz.

Çocuğum İlkokula Hazır mı?

Çocuklar; psiko-motor, bilişsel, sosyal ve duygusal olarak çok yönlü gelişim gösterirler.

Psiko-motor Gelişim: Küçük kasların ve büyük kasların motor gelişimini içerir. Bumin, A. (1996).

72. ayını tamamlamış çocukta küçük kasların motor gelişim ölçütleri:

1. Düğüm atabilir, fıyonk yapabilir.
2. 20 sn. içinde 10 adet nohutu bir kutuya atabilir.
3. Anahtarla kapı kilidi açabilir.
4. Nokta nokta verilen bir resmin noktalarını birleştirebilir.
5. Altı kısımlı bir adam resmi çizebilir.
6. İsmi, soyadı yazabilir.
7. 1'den10'a kadar rakamları kopya edebilir.
8. Daire, kare, dikdörtgen, üçgen şekillerini çizebilir.
9. Dikey, yatay, eğik, eğri çizgileri çizebilir, kopya edebilir.

10. Şekillerin sınırını taşırmadan boyayabilir.
11. Basit labirent bulmacaları tamamlayabilir.
12. Yardım görmeden bir kâğıdı 20-30 cm kesebilir.
13. 6 kısımlı bir adam resmi çizebilir.
14. Su gibi akıcı maddeleri bir kaptan diğerine boşaltabilir.
15. Verilen sıralamaya göre (renk, büyüklük gibi) ipe boncuk dizebilir.
16. Tahta çekiç ile tahtaya çivi çakabilir.

72. ayını tamamlamış çocukta büyük kasların motor gelişim ölçütleri:

1. Tek ayağının üstünde 10 sn. durabilir.
2. 5 kez üst üste sekerek sıçrama hareketi yapabilir.
3. Sözel yönlendirmelere göre değişik hızlarda ve değişik yönlerde doğru yürüyebilir.
4. Parmak uçlarına basarak iki metre kadar koşma hareketi yapabilir.
5. 5 kez üst üste eğilerek dizini büküp kalkabilir.
6. Öne doğru takla atabilir.
7. Kendine atılan küçük bir topu elleriyle tutabilir.
8. Basit bir müziğin tempo ve ritmine uyarak dans edebilir.
9. Ayakları tutulduğunda ellerinin üzerinde 2 metre kadar yürüyebilir.
10. Koşarken yerden nesnelere toplayabilir.

Bilişsel Gelişim

Algılama, dil ve kavram alanındaki gelişimleri içerir.

72 ayını tamamlamış çocukta algılama gelişimi ile ilgili ölçütler şunlardır:

Kurumunuza ait program, modül sınırlamalarını siz değil, otomasyonunuz takip etsin.

10-12 kadar ana ve ara rengi tanıyabilir ve bunları eşleştirebilir.

Resimleri gölgesi ile eşleştirebilir.

İki değişik ses arasından aynı ve farklı olan sesi seçebilir (zil sesi, telefon sesi gibi).

Görmese bile tanıdığı bazı sesleri tanımlayabilir (akan su sesi, araba sesi).

Gözleri kapalı iken 2-3 metrede yapılan bir gürültünün yönünü (uzak, yakın, ön, arka, yan)

Dokunarak sıcak, soğuk, ılık nesnelere ayırt edebilir.

1 den 20'ye kadar olan rakamları tanıyabilir, dokunarak nesnelere sayabilir.

1'den 10'a kadar olan sayılarla toplama ve çıkarma işlemleri yapabilir.

Nesnelerin sıra içindeki pozisyonunu birinci, ikinci, üçüncü olarak isimlendirebilir.

İki yarımdan ve dört çeyrek parçadan bir bütün oluşturabilir.

Bir günü sabah, öğle, akşam olarak algılayabilir, dakika belirtmeden tam saatleri söyleyebilir.

Sıra ile haftanın günlerini sayabilir.

Aynı anda birbirini takip eden 2-3 emri yerine getirebilir. ("Suyu mutfaktan al, sonra bana getir ve yanıma otur" gibi)

Anlatılan bir öyküdeki detayları hatırlayabilir.

Sebeup -sonuç ilişkilerini kurabilmeye başlamıştır.

Günlük yaşamda kullandığımız para birimlerini tanıyabilir.

72 ayını tamamlamış çocuklarda dil gelişimi

1. Adını, soyadını söyleyebilir.
2. Ailedeki kişilerin isimlerini söyleyebilir.
3. Telefonu numarasını ve ev adresini söyleyebilir.
4. Devletin adını, yaşadığı şehrin adını, doğum yerini söyleyebilir.
5. Altı-sekiz kelimelik cümleleri kurabilir ve söylendiğinde tekrar edebilir. ("Biz bugün anneannelerle birlikte dışarıda yemek yiyeceğiz. " gibi)
6. Günlük yaşantısını anlatabilir.
7. Niçin sorusunu açıklayarak cevaplayabilir.
8. Zıt anlamlı somut kelimeleri söyleyebilir (şişman-zayıf, sert-yumuşak gibi).
9. Zıt anlamlı soyut kelimeleri söyleyebilir (ağır-hafif, gece-gündüz gibi).
10. Yer ve hareket tarif edebilir (Nerede ve nasıl hareket ettiğini anlatabilir).

72 ayını tamamlamış çocuklarda kavram gelişimi

1. Büyük- küçük kavramlarını tanır, pek çok zıt kavramı tanır, bilir.
2. Sağını, solunu bilir, yer bildiren direktifleri algılayabilir.
3. "En az" ve "en çok" un anlamını bilir.
4. Nesneleri büyüklük, genişlik ve uzunluk özelliklerine göre sınıflandırabilir.
5. Sekiz bloğu büyüklüklerine göre dizebilir.
6. Öğrenci, veli, verilen eğitimler, kesilen faturalara ait ayrıntılı istatistik çıkartın.
7. Ağırlıkları tahmin edebilir (Portakalın cevizden daha ağır olduğu gibi).
8. Tek ve çift olanları ayırdedebilir.
9. Üç-beş kartlık bir olay sıralaması anlatan resimleri, olay sıralamasına uygun bir şekilde sıraya dizebilir.

Sosyal- Duygusal Gelişim

72. ayını tamamlamış çocukta sosyal- duygusal gelişimle ilgili özellikler:

1. Günlük programın başlangıç ve bitiş zamanını anlayabilir.
2. Basit alış-veriş işlerini yapabilir (Ekmek almak, gazete almak gibi).
3. Kendisi ile ilgili kızgınlık, mutluluk, sevgi gibi duygularını belli eder.
4. Bir oyun için gerekli kuralları anlayabilir, o kurallara uyabilir.
5. Sosyal kuralların nedenlerini anlayabilir.

6. Mantık dışı korkuları olabilir.
7. Davranışlarının büyükler tarafından beğenilmesine çok önem verir.
8. Sakin ve sessiz durmakta zorlanır.
9. Zaman zaman alıngan olabilir.
10. Küçük çocukları ve hayvanları çok sever.

Özbakım Becerilerinin Gelişimi

72 ayını tamamlamış bir çocukta özbakım beceri ölçütleri şunlar olmalıdır:

1. İnsanların yaşamak ve sağlıklı kalabilmek için nelere ihtiyacı olduğunu bilir ve isimlendirebilir (Yiyecek, su, barınacak yer, jimnastik yapma, hastalanınca hastaneye gitme).
2. Elbiselerini ıslatmadan yüzünü yıkayıp, kurulayabilir.
3. Saçlarını tarayıp, dişlerini fırçalayabilir.
4. Tuvaletini yalnız başına yapabilir.
5. Sofra kurallarına uygun yemek yiyebilir.
6. Düğmelerini ilikleyp çözer, kendi başına giyinip soyunabilir.
7. Kurumunuza ait program, modül sınırlamalarını siz değil, otomasyonunuz takip etsin.
8. Hapşırınca eliyle ağzını kapayabilir.
9. Trafik ışığı olan yerde karşıdan karşıya emniyetli bir şekilde geçebilir.

Çocuğın Okula Uyumunu ve Başarısını Artırmak için Şunlar Yapılabilir

Okul açılmadan önce çocuğunuza okulun adını çevresini fiziki yapısını, semti ve öğretmeni tanıtmak amacı ile okula ziyarette bulunmak.

Okulunun sadece çocukların bulunduğu bir yer olduğu anlatılıp, anne ve babaların bulunmadığı, işe gittiği açıklamak.. Okul saatlerinde öğretmenleri ve arkadaşları ile yapabileceği güzel, faydalı etkinliklerle ilgili örnekler vermek.

Okula giden öğrenciler hakkında öyküler anlatmak.

Okul alışverişine çocuğunuzla birlikte çıkmak.. Satın aldığınız araç gereçlerle ilgili mülkiyet duygusu geliştirmesine yardımcı olmak

Okulun ilk günü, çocuğunuzla birlikte okula gitmek, kendini güvende hissetmesi için bir kısa süre orada kalmak vedalaşmayı mümkün olduğunca kısa tutmak Vedalaşmada çocuk ağlamaya başlasa bile ayrılma konusunda kararlı davranmak (Onu öpüp “Ben şimdi gidiyorum” deyin ve geri geleceğinizi söyleyin. Bunun ne zaman olacağını onun anlayacağı terimlerle ifade edin. Sonra elinizi sallayıp yolunuza devam edin. İyi olduğunu kontrol etmek için durup arkaya bakmayın.)

Çocuğunuzun okula güler yüzle uğurlamak, son dakika uyarılarından kaçınmak. Bu çocuğunuzun tedirgin olmasına yol açabilir. Çocuğın evden çıkarken olumlu duygular içinde olmasına dikkat etmek

Düzenli uyku uyumasını sağlayınız. Ödevlerini yetiştiremediği için ya da bir televizyon programını izlemek istediğinde uykusundan fedakarlık etmesine izin vermemek

Çocuk okuldan döndüğünde gününün nasıl geçtiğini, gözlem ve ifadelerini yargılamadan nötr bir tutumla dinlemek

Çocuğun okula uyumunu veya başarisını başkalarıyla karşılaştırmamak, gerekli ise uzmandan destek almak.

Okul idaresi ve retmeniyle yapıcı bir diyalog içinde olmak. retmeniyle ilgili bir otorite karmaşası oluşturmamak için çocuğunuzun yanında retmenini eleştirmemek.

Sonuç olarak; okula başlayan çocuğun hala oyun çocuğu olduğu unutulmamalıdır. Ders alışma gibi, oyun oynamaya da zaman ayırmasına fırsatlar verilmelidir. Ders ocuğun tüm yaşamını kaplamamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydoğmuş, K. (2006). “Çocuklarda Uyum ve Davranış Bozuklukları”, Ana - Baba Okulu, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 156.
- Bumin, A. (1996). 24-72 Aylıkken Neler Yapabilirim? Gelişim Basamaklarını Değerlendirme El Kitabı, Kök Yayıncılık, İstanbul, Davranış Bilimleri Enstitüsü
- Caldarella, P.,&Merrell, K. W. (1997). Commondimensions of socialskills of childrenandadolescents: A taxonomy of positivebehaviors. School PsychologyReview, 26(2), 264–278
- Çeliktürk, Z. (2011). *İlköğretim birinci sınıf uyum haftasına ilişkin öğretmen ve veli görüşleri*. (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Demir, B. (2005). *Okul öncesi Ve İlköğretim Birinci Sınıfa Devam Eden Öğrencilerde Özel Öğrenme Güçlüğüünün Belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Denizkan, Ü. (2006). Erken çocukluk yıllarında okuma-yazmaya hazırlık, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 337.
- Einon, D. (2000). Bebeklikten okula öğrenmede ilk adımlar. Çev. A. Çetin. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Garber, R. F.,Timko, G., Bunkley, L. S., Lumpkins, D. ve Duckens, C. (2007). School Readiness assesment: A review of the literature. Columbus, OH: CommunityResearchPartners.
- Gonca, H. (2004). *Ankara İl Merkezinde Farklı Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Ortamlarda Yetişen Ve İlköğretim Okuluna Yeni Başlayan Çocukların Okul Olgunluğunun İncelenmesi*. (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kagan, SharonLynn, EvelynMoore, andSueBredenkamp, eds. (1995), “*ReconsideringChildren’sEarly Development and Learning: TowardCommonViewsandVocabulary*”, NationalEducationGoals Panel, Goal 1 Technical PlanningGroup on Readiness for School. Washington, D. C. : U. S. Government PrintingOffice, www. negp. gov/reports/child-ea. htm adresinden 15. 03. 2013 tarihindealınmıştır.
- Kutluca-Canbulat, A. (2010). Okula Destek Eğitiminin Etkililiği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu
- Kucukkaragoz, H. (2004). Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. B. Yeşilyaprak (Ed.). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi* 6. Baskı içinde (s. 75-107). Ankara: Pegem Yayıncılık
- MEB Mevzuat, (2016). İlköğretim ve Eğitim Kanunu
- McAllister, C. L.,Patrick C., Wilson B L., and Jennifer, BA. (2005), “*ComeandTake a Walk*”: *ListeningtoEarlyHead Start Parents on School-Readiness asA Matter of Child, Family, andCommunityHealth*, April 2005, Vol 95, No. 4AmericanJournal of PublicHealth 617-625.
- Oktay. A. (1983). Okul Olgunluğu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1983
- Oktay, A. (1999). “*Yaşamın Sibirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*”, Epsilon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 121.
- Oktay A., ve Polat Ö. (2003). “*İlköğretime Hazır Oluş ve Okul Öncesi Eğitimle İlköğretimin Karşılaştırılması*” Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde YeniYaklaşımlar, İstanbul, 145.

Oktay, A., ve Unutkan, Ö. P. (2005). İlköğretime Hazır Oluş ve Okul Öncesi Eğitimle İlköğretimin Karşılaştırılması. M. Sevinç (Ed.). Gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar içinde (s. 145-168). Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Oktay A., Unutkan, Ö. P. (2005). "Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar" (Yayıma Hazırlayan Doç. Dr. Müzeyyen Sevinç), *İlköğretime Hazır Oluş ve Okul Öncesi Eğitimle İlköğretimin Karşılaştırılması*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 145-155.

Tabipler Birliği Raporu, (2012), "Çocukların Okula Başlama Yaşı", 1. Baskı, Tabipler Birliği Yayınevi, Ankara, Eylül 2012.

Unicef. (2012). School readiness and transitions: A companion to the child friendly schools manual. https://www.unicef.org/publications/files/CFS_School_Readiness_E_web.pdf

Welch, M. D. and White, B. (1999). Teacher and parent expectations for kindergarten readiness. *ERIC Document Number: 437225*

Yapıcı, M. (2004). İlköğretim 1. Sınıfa Başlayan Öğrencilerin Hazır Bulunuşluk Düzeyleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*.

Yavuzer, H. (1998) Çocuğunuzun İlk Altı Yılı Remzi Yayınevi. İstanbul, <https://www.dbe.com.tr/Cocukvegenc/tr/news/okul-olgunlugu-nasil-degerlendirilir>

Yazıcı, Z. (2002). "Okul Öncesi Eğitiminin Okul Olgunluğu Üzerine Etkisinin İncelenmesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı. 155-156. Yörükoğlu, A. (2003). *Çocuk Ruh Sağlığı, Çocuğum Kişilik Gelişimi, Eğitimi Ve Rubsal Sorunları*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Uzaktan Algılama-Coğrafi Bilgi Sistemleri (Cbs) Temel Uygulamaları-1

Bekir TAŞTAN¹

Giriş

Uzaktan algılama yeryüzüne herhangi bir temas olmaksızın güneşten gelen ve cisimler tarafından yansıyan enerjinin ölçülmesi ve işlenmesi bilimi olarak tanımlanabilir. Uzaktan algılama birçok yönüyle kitap okuma işlemi gibi düşünülebilir. Farklı algılayıcıları kullanan okuyucu incelediği cisimi, alan veya olayı bilgi elde ederek analiz eder. Uzaktan elde edilen veri kuvvet ve ses dağılımındaki farklılıklar, ses ve dalga dağılımları veya elektromanyetik enerji dağılımlarını da içermek üzere farklı şekillerde olabilir (Lillesand, Kiefer ve Chipman, 2018). Uzaktan algılama sistemlerinin gelişimi ilk olarak hava fotoğrafları ile başlamıştır. Sonrasında ise uçakların kullanımı, 1970'li yıllardan itibaren uzaktan algılama uydularının gökyüzünde konuşlandırılması ile gelişimini sürdürmüştür. Günümüzde uzaktan algılama yer, hava ve uzay platformları ile faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Uzaktan algılama birçok alanda kullanılan bir bilimdir. Maden arama, bitki örtüsünün incelenmesi, şehir yerleşmelerinin gelişmelerinin tespiti, bitkilerdeki klorofil miktarının belirlenmesi, okyanuslarda kirliliklerin ortaya çıkarılması, yeryüzünün sıcaklık, nem, yükselti gibi özelliklerinin tespiti gibi alanlarda yoğun olarak kullanılmaktadır. Uzaktan algılamada veriler sayısal yöntemlerle tespit edilebilmektedir. Çok geniş alanlara ait veriler kolaylıkla elde edilmekte ve yorumlanarak çıktılar ortaya konulabilmektedir. Uzaktan algılama cisimlerin güneş enerjisini yansıtırma özelliğine bağlı olarak yapılmaktadır. Uzaktan algılama yöntemleri gözün göremediği ışık dalga boylarında cisimlerin farklı niteliklerini tespit etmeye yarar. Bu özellikleri ile uzaktan algılama sistemlerinin kullanılageldiği birçok alan ortaya çıkmıştır.

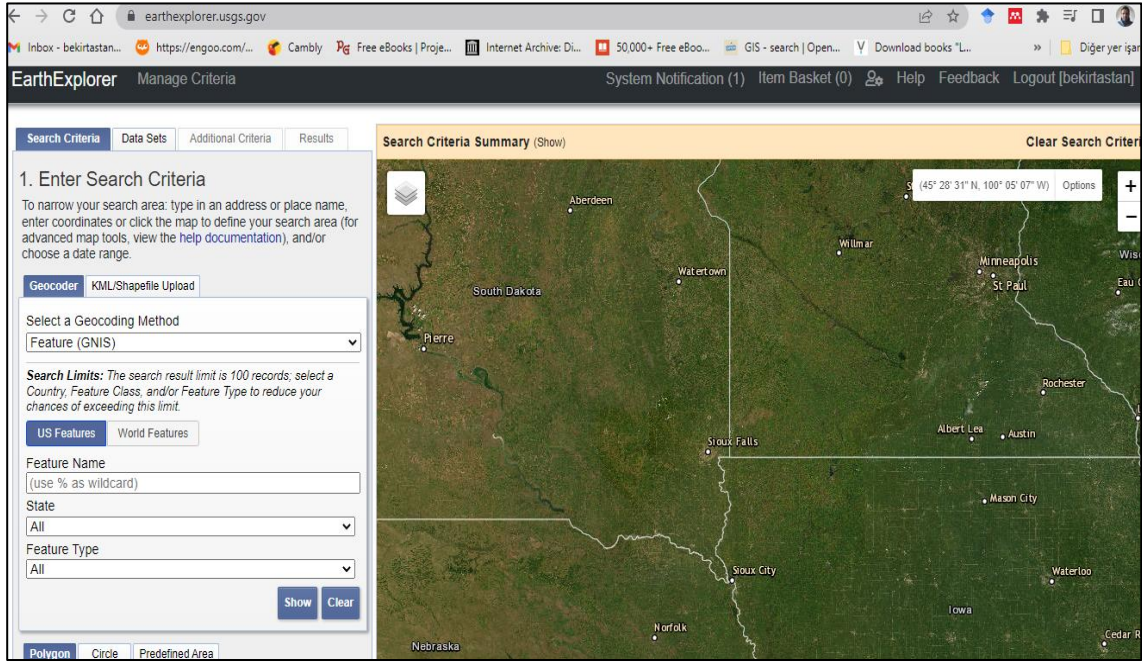
Bu bölümde uzaktan algılama uydularından elde edilen verilere (LANDSAT 8 uydusu) bağlı olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında ArcGIS 10.5 yazılımı kullanılarak uzaktan algılama uygulamaları geliştirilmiştir. Uzaktan algılama ile elde edilecek veriler için uydu erişim adresleri, adım adım her bir işlem aşaması görüntüler yardımıyla açıklanmıştır. Uzaktan algılama çalışmalarına başlayacak kullanıcılar bu işlem adımlarını takip ederek kolaylıkla çalışmalarını sürdürebilir. Böylelikle uzaktan algılama için temel veri girdilerini yaparak sonuç görsellerini elde edecektir.

Uydu verisine erişim, çalışma alanının sınırlarının belirlenmesi, indirme ve mozaik oluşturma

A-Bu işlem için LANDSAT 8 uydusuna erişim sağlanacaktır. <https://earthexplorer.usgs.gov/> adresine gidilir (Şekil 1).

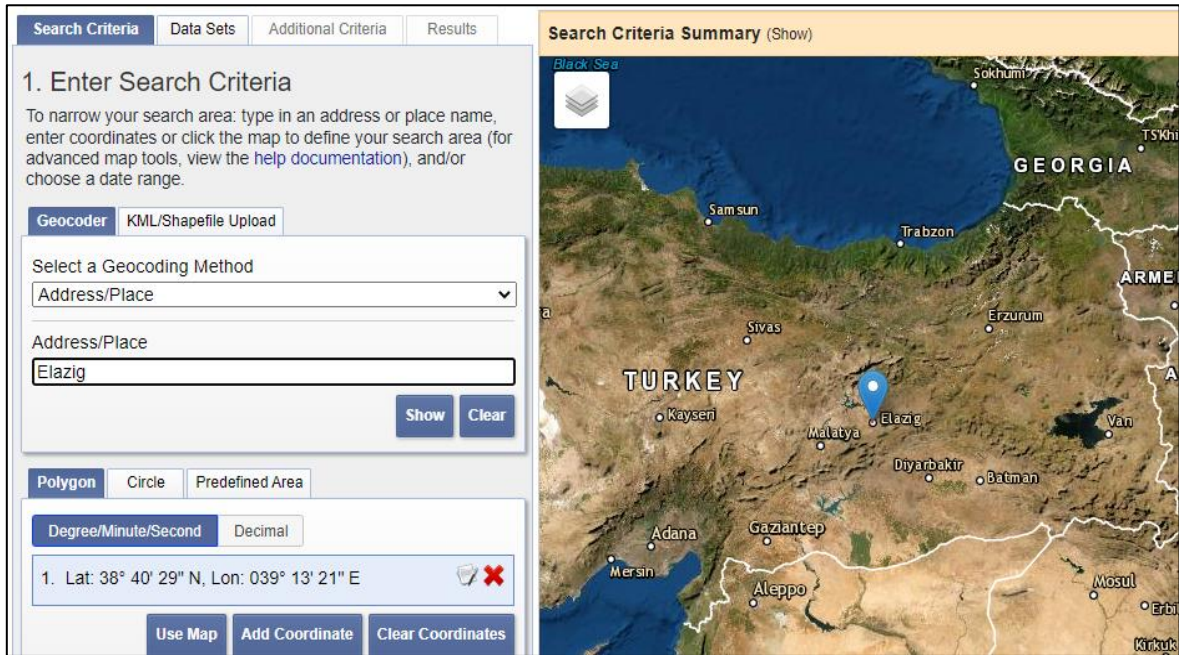
¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi,

Şekil 1 EartExplorer sitesine erişim (<https://earthexplorer.usgs.gov>).

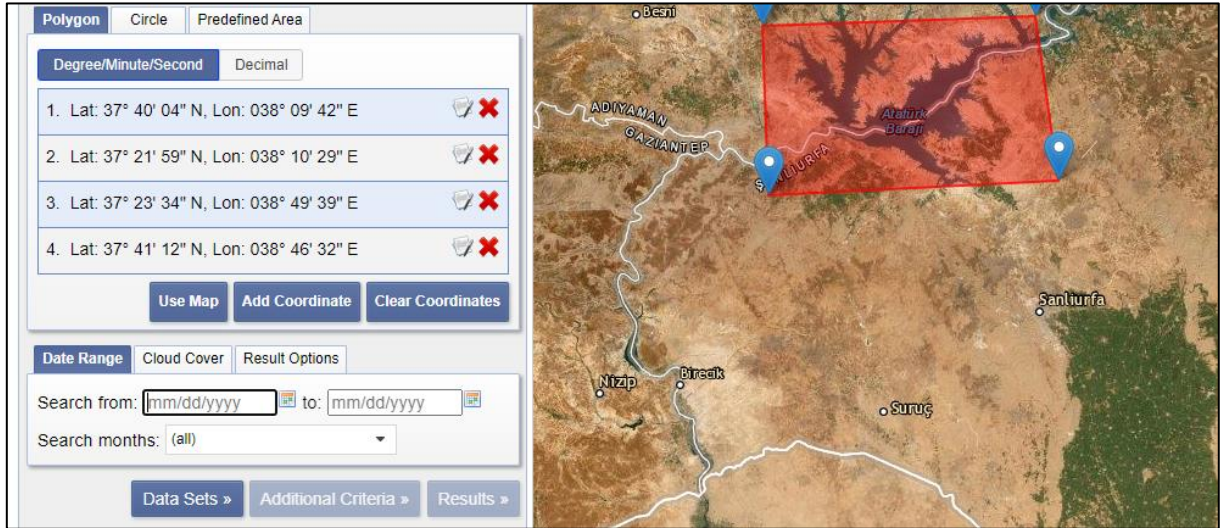
Register bölümünden üye olunması gerekmektedir.

- Search criteria (Kriter seçimi) kısmına tıklanır. Burada dikkat edilmesi gereken husus aradığımız yerin ismini İngilizce karakterlerle yazmaktır (Şekil 2 ve Şekil 3).

Şekil 2 Çalışma alanı ile ilgili verilerin girilmesi

Şekil 3 Çalışma alanının sınırlarının çizilmesi

1. Burada sırasıyla Geocoder >> Select a Geocoding Method>> Adres/Place >> Elazığ >> Show seçilir
2. KML/Shape file upload kısmından KML formatındaki dosyalarda eklenebilir. Bunun için Google Earth'te ekle>>Klasör>>Polygon, point veya line>>Çalışma alanı seçilir>>İsmlendirilir>>Kaydedilen klasörün sağına tıklanıp>>Yeri farklı Kaydet>>kayıt türü KML olarak seçilir>>kaydedilir>> Daha sonra>>EarthExplorer'da >>KML file upload kısmına tıklanarak KML dosyası eklenebilir.
3. Shape/File ile de EarthExplorer'dan veri indirilebilir. Bunun için ArcGIS'te shapefile dosyası hazırlanmalı, klasöre kaydedilmeli ve **Zip formatında** sıkıştırılmalıdır (Landsat uydu verisinin projeksiyonu UTM olduğu için projeksiyon UTM olarak ayarlanmalıdır). Sonrasında Search Criteria>>KML/Shape file upload kısmından kaydedilen ZIP dosyası çağrılır (Şekil 4). Show footprint ile çalışma alanındaki veri setlerinin örtüşme durumu incelenir.

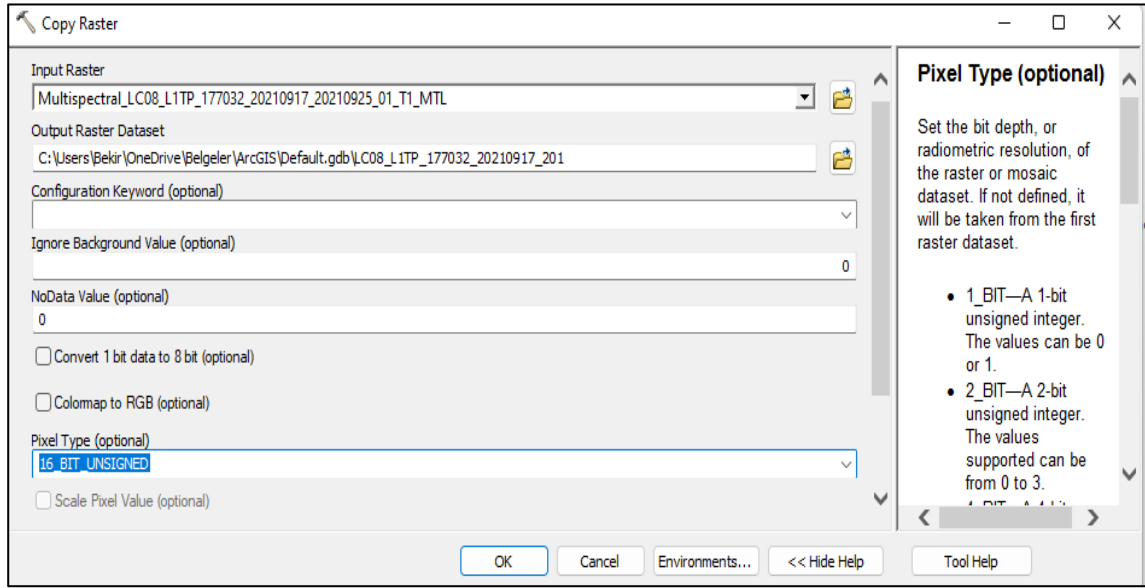

Şekil 4 EarthExplorer'dan uydu görüntüsünün shape file formatı ile indirilmesi

Veri setleri indirildikten sonra verilerimizde null değerler bulunmaktadır. Bunların ortadan kaldırılması için ArcGIS'te Copy raster aracını kullanmamız gereklidir (Şekil 5). ArcToolbox'tan Copy raster aracını açıyoruz. Burada ignore background ve nodata values=0 olarak yazıyoruz. Çıktı

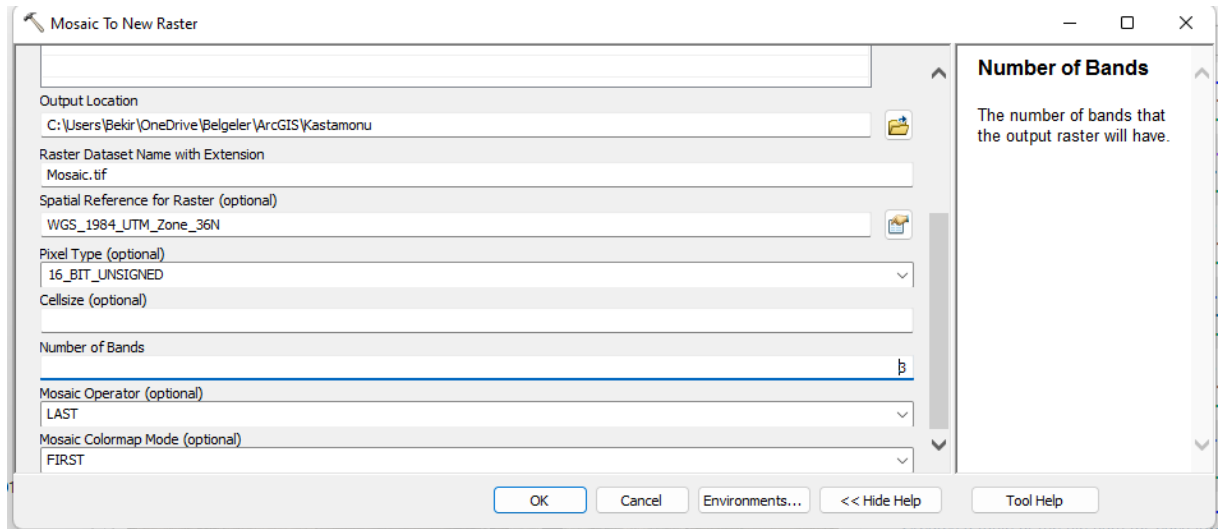
türü TIFF olarak seçiyoruz. Çıktı klasörümüzü belirliyoruz. Ayrıca görüntü bit derinliğini indirdiğimiz görüntü ile aynı şekilde seçiyoruz.

Şekil 5 Copy raster aracı ile null değerlerin ortadan kaldırılması

4. İndirilen görüntülerden mozaik görüntü oluşturulması

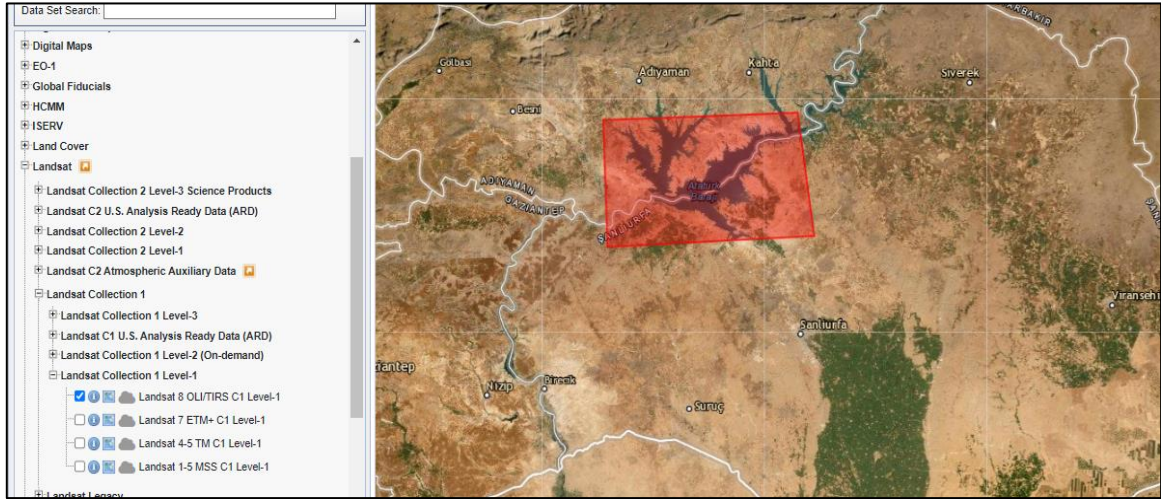
Bu işlem çalışma alanımız ile ilgili birkaç parçadan oluşan görüntülerin tek bir görüntü haline getirilmesi için gerçekleştirilir. ArcToolbox'ta "Mosaic to New raster" yazılarak ekrana gelen pencerede null değerleri ortadan kaldırdığımız veri setleri çağırılır. Çıktı konumu, referans sistemi, bit derinliği çalıştığımız veri setleri ile aynı olmalı, çıktı türü tif olarak ayarlanmalı, band sayısı 3 mosaic operator ve mosaic colormap mode aynen bırakılarak işlem gerçekleştirilir (Şekil 6).

Şekil 6 Farklı görüntülerden mozaik oluşturulması

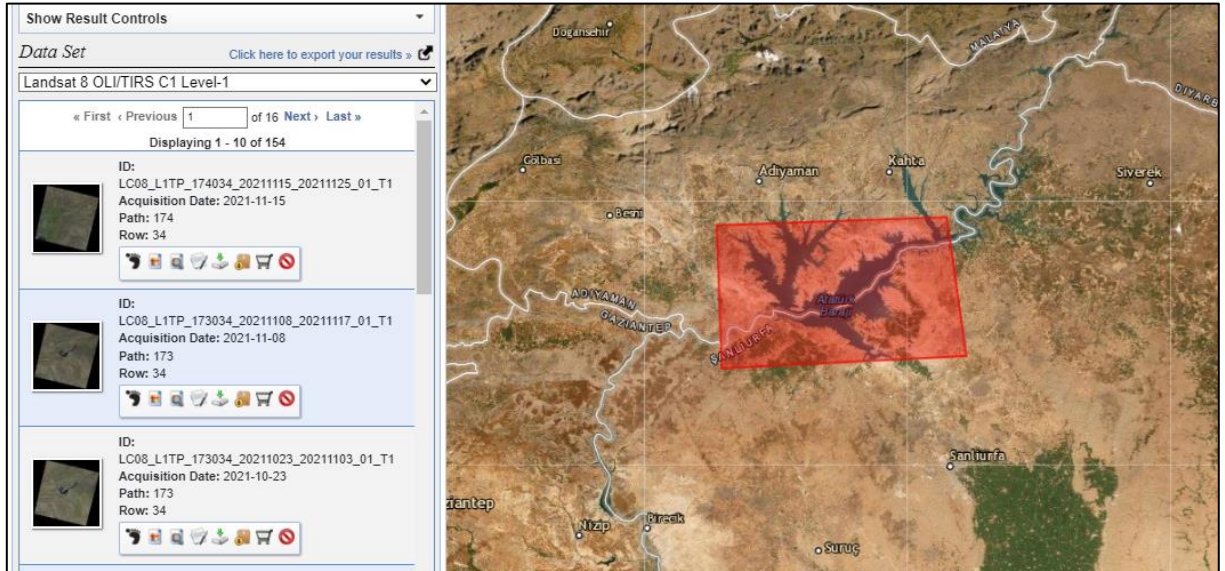
5. Veri setlerinin (Data sets) belirlenmesi

Bu kapsamda indireceğimiz veri seti ile ilgili nitelikleri seçebiliriz. Buradan Landsat>>Collection 1 Level 1 >>Landsat 8 OLI/TIRS C1 LEVEL 1 seçilir (Şekil 7).

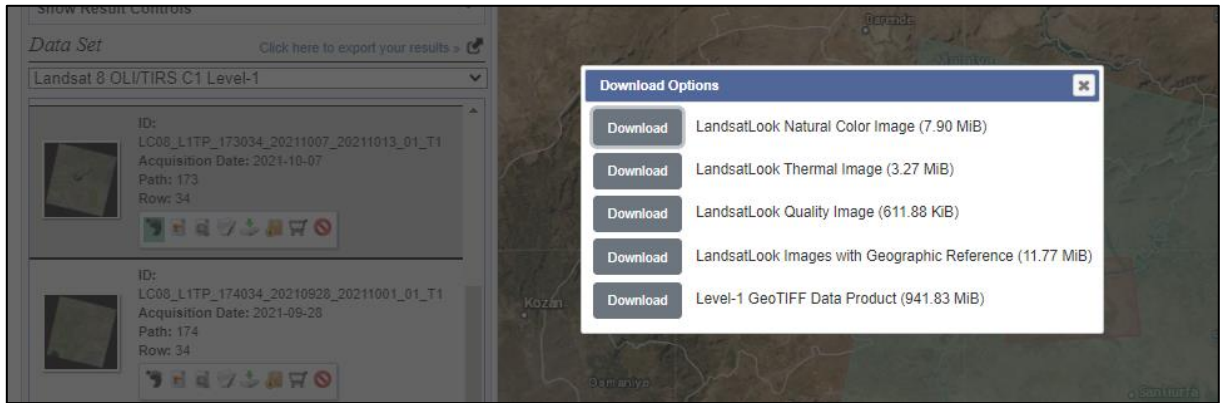
Şekil 7 İndireceğimiz Landsat uydu görüntüsünün belirlenmesi

Sonrasında results kısmına tıklanır ve veri setlerinin ekrana gelmesi sağlanır (Şekil 8).

Şekil 8 Landsat veri setlerinin çağırılması

İstenilen veri setinin altındaki footprint, metadata gibi unsurlar incelenebilir. Sonrasında ise indireceğimiz veri setinin altındaki alandaki download kısmına gelinir ve tıklanır (Şekil 9 Landsat uydu görüntüsünün indirilmesi).

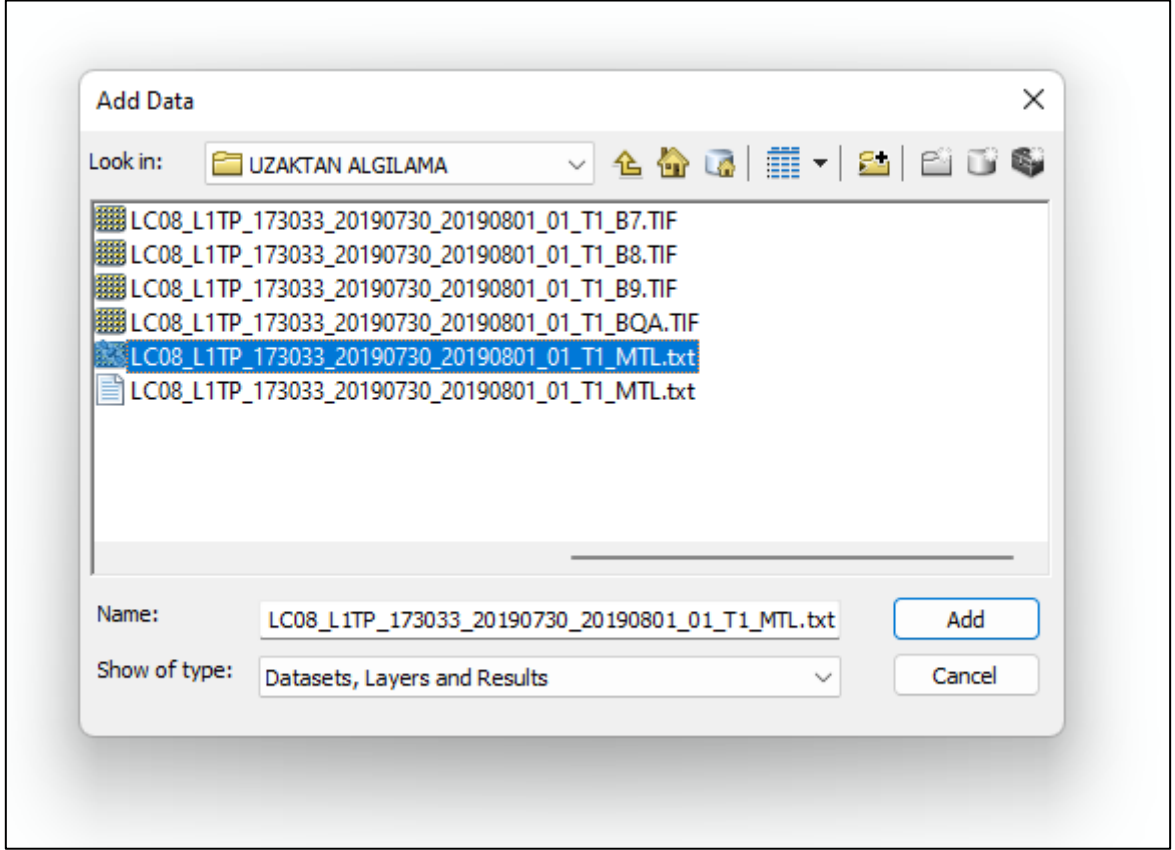

Şekil 9 Landsat uydu görüntüsünün indirilmesi

En altta bulunan Download Level-1 GeoTIFF Data Product verisini ArcGIS'te açabilmek için indiriyoruz. İndirilen klasör RAR'dan çıkarılır.

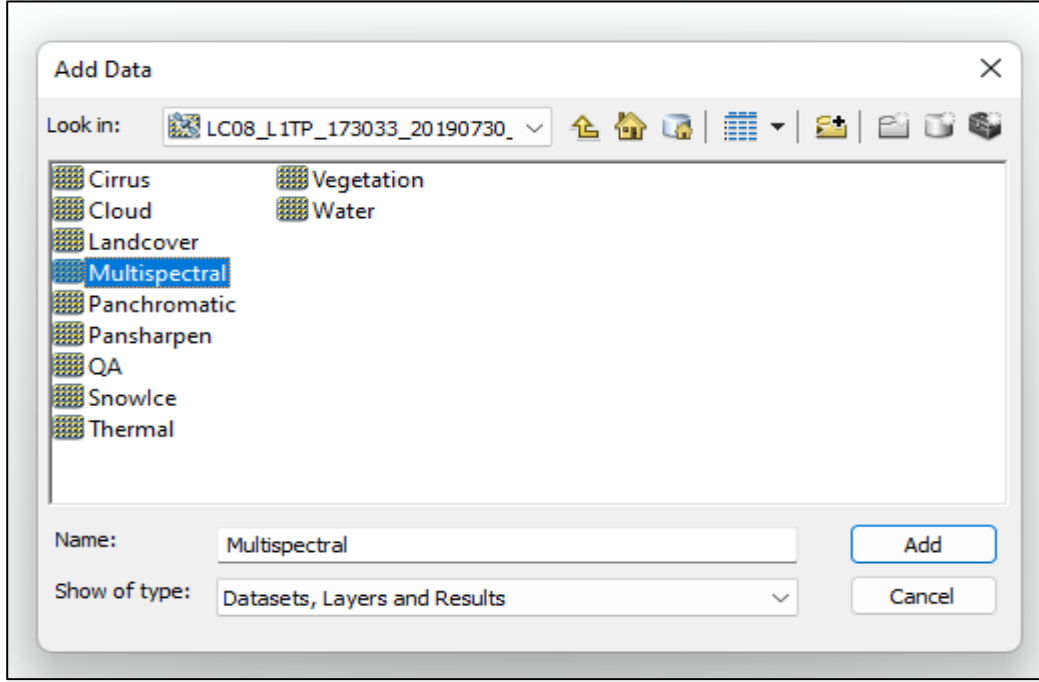
6. Uydu görüntüsünden çalışma alanı ile ilgili verilerin elde edilmesi

Bu aşamada indirdiğimiz verimiz RAR klasöründen çıkarılır. Verileri daha sonra ArcGIS'te açacağız. Bu işlem için ArcGIS'te >>Add Data kısmından directory kısmı seçilerek indirdiğimiz veriyi çağırmanız gereklidir (Şekil 10).

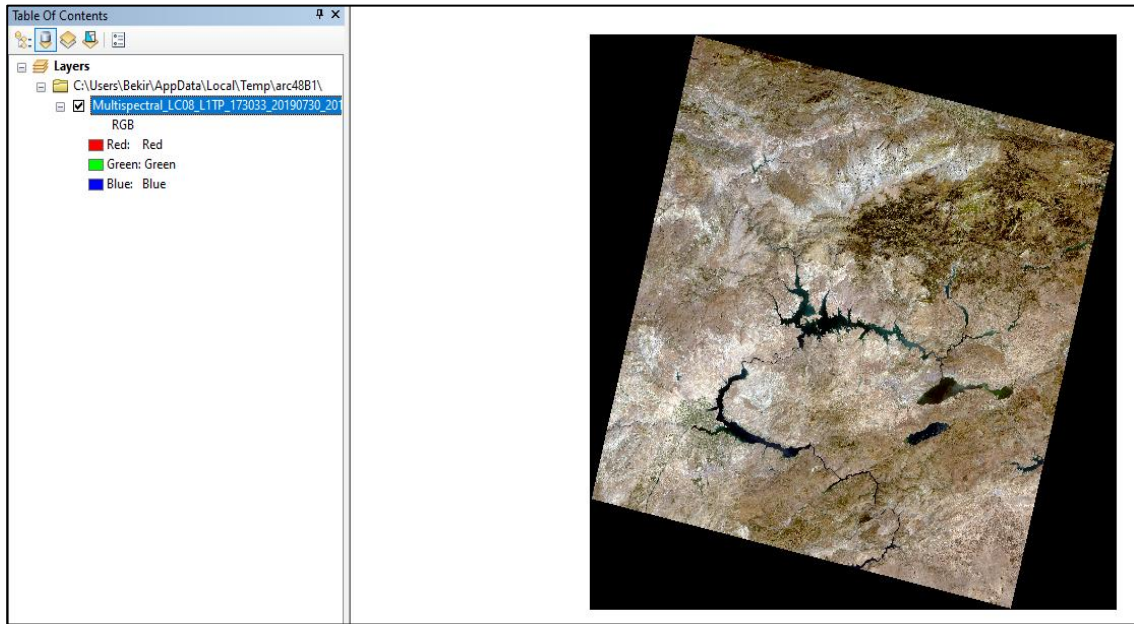

Şekil 10 Landsat multispectral veri grubunun seçilmesi

En alttaki LC08...MTL görüntüsüne tıklıyoruz ardından açılan pencereden multispectral görüntüyü katman olarak ekliyoruz (Şekil 11 ve Şekil 12).

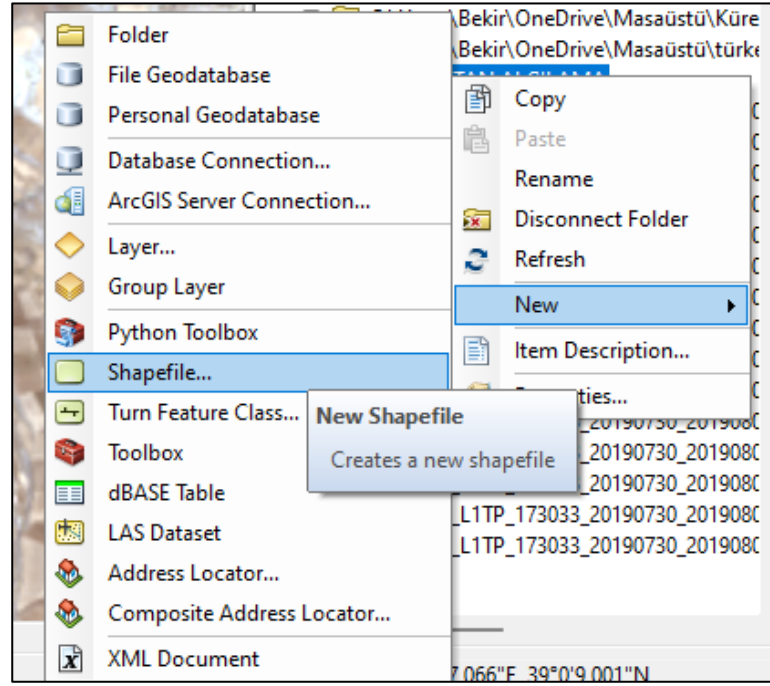
Şekil 11 Landsat multispectral görüntünün seçilmesi

Şekil 12 ArcGIS'te multispectral görüntünün eklenmesi

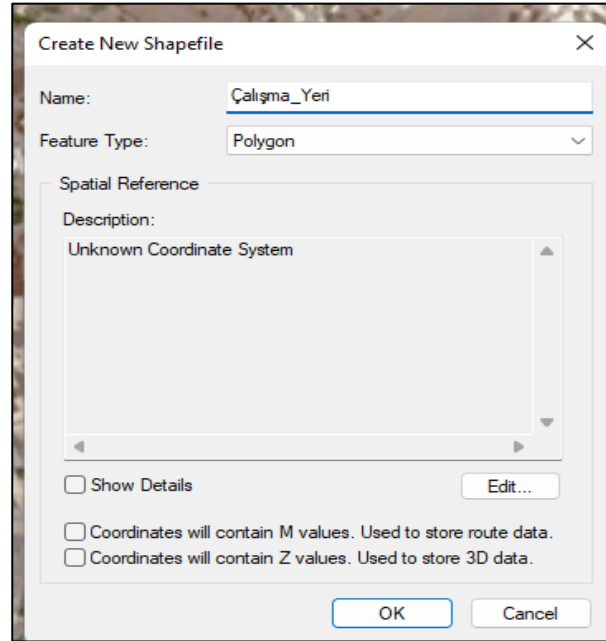
İndirdiğimiz veri setini açtıktan sonra inceliyoruz. Detaylar uydu görüntüsünün sınıflandırılması için önemlidir. Verimizi ArcGIS'te açtıktan sonra verimizi çalışma alanına göre kısacağız. Bu işlem için önce klasör yaparak shape file oluşturuyoruz (Şekil 13).

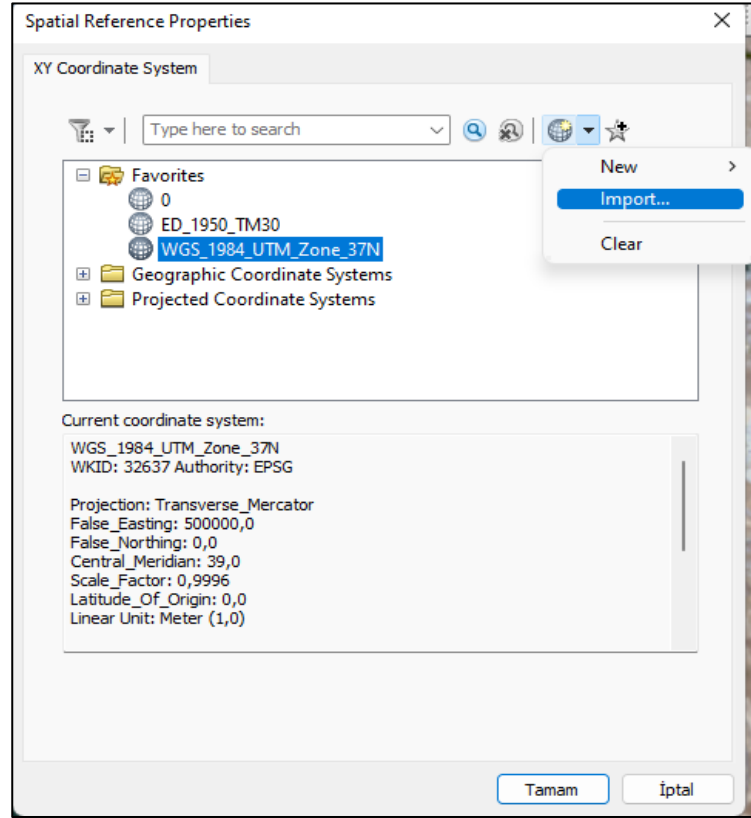
Şekil 13 ArcGIS'te çalışma alanı için shapefile oluşturma

Açılan pencereden >>Name kısmına: Çalışma yeri; Feature Type kısmına ise polygon seçiyoruz (Şekil 14).

Şekil 14 Çalışma yeri shape file niteliklerinin girilmesi

Sonra koordinat sistemini tanımlıyoruz. Koordinat sistemi iki türlü tanımlanabilir. Birincisinde koordinat sistemini manuel olarak tanımlayabiliriz. Bu işlem için >>Projected coordinate system'den ilgili koordinat sistemini, ya da >> koordinat sistemini ArcGIS'te açtığımız uydu görüntüsünün koordinat sisteminden import edebiliriz (Şekil 15).

Şekil 15 Uydu görüntüsünün koordinat sistemini tanımlamak

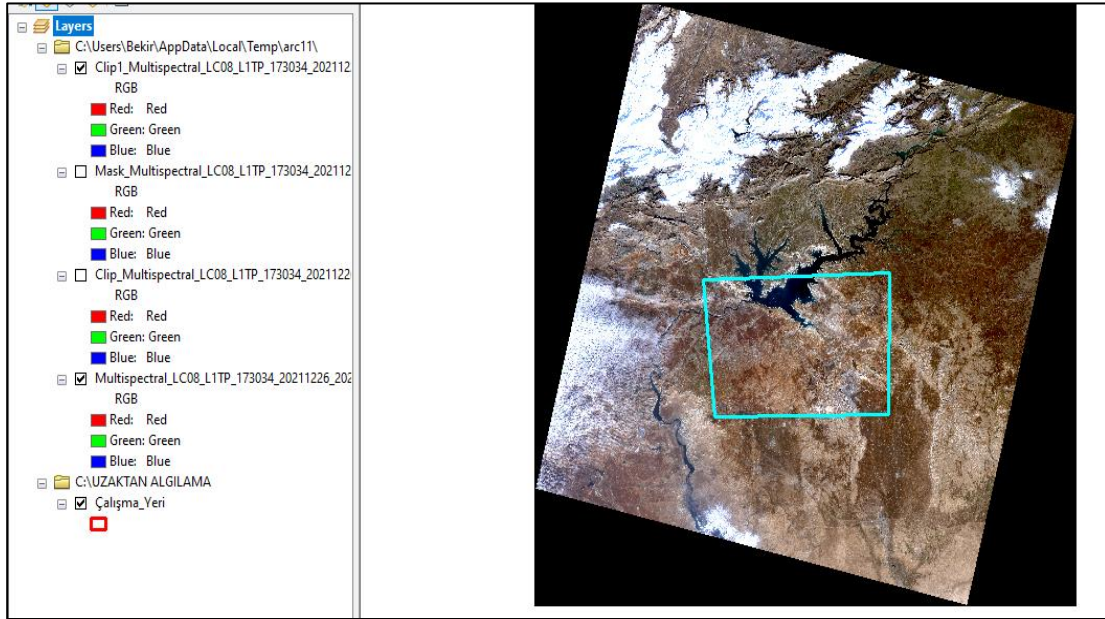
Uydu görüntüsünün koordinatları tanımlandıktan sonra artık işlemler için hazır hale gelmiştir. Bundan sonra uydu görüntüsü üzerinde çalışmalarımızı yapabiliriz.

Uydu görüntüsünün kesilmesi (Clipping)

Uydu görüntüsünün kesilebilmesi için çalışma alanımızı poligon, çizgi veya nokta olarak seçmek gereklidir. Genellikle çalışma alanı poligon niteliğinde olduğu için ArcCatalog'ta yeni bir shapefile oluşturuyoruz ve çalışma alanı olarak isimlendiriyoruz.

Çalışma alanı için shape file oluşturduktan sonra >>image analysis>> clip işlemini yapıyoruz (Şekil 16).

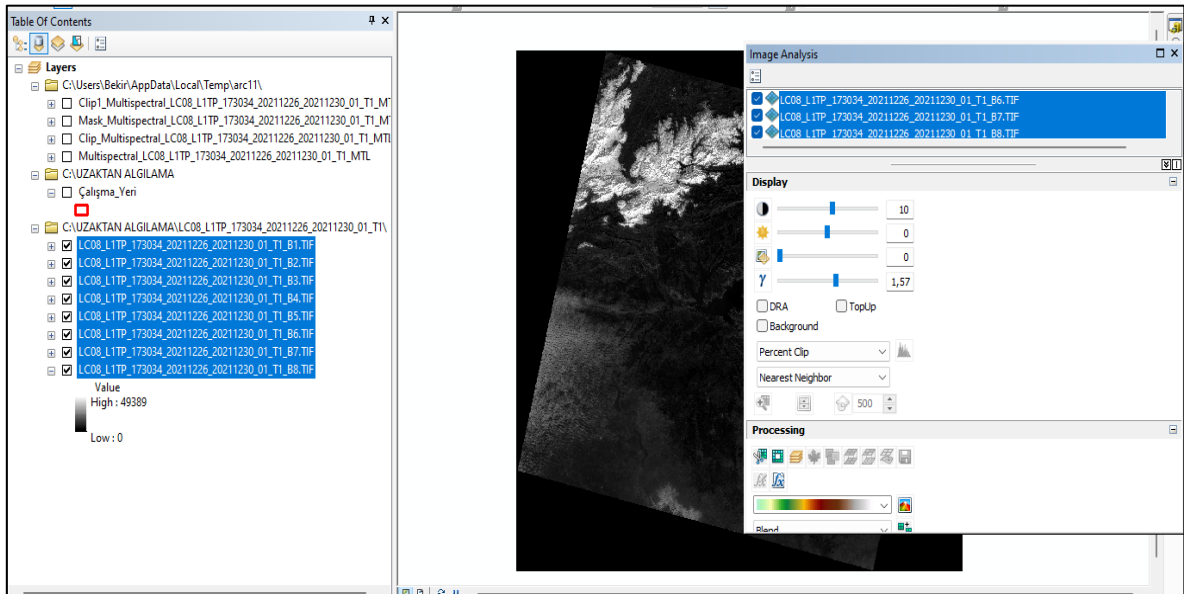
Burada dikkat edilmesi gereken husus klip işleminin gerçekleştirilmesi için table of contents'te her iki katman için tik atılmış olması ve çalışma alanının seçili olması gereklidir (Şekil 16).

Şekil 16 Çalışma alanının seçilip kesme işleminin yapılması

7. Kompozit bant kombinasyonunun oluşturulması

Bu işlem için LANDSAT'tan indirdiğimiz verileri ArcGIS'te bant 1'den itibaren 8'e kadar ArcGIS'te içerik katmanında açıyoruz ve hepsini seçiyoruz (Şekil 17). Windows kısmı>> image analysis>>Processing>>Composite Bands kısmı seçilir. Böylelikle ayrı ayrı olan LANDSAT 8 görüntüleri birleştirilmiş ve tek bir bantla temsil edilmiş olur.

Şekil 17 ArcGIS'te yapılan LANDSAT 8 bant kombinasyonlarına bir örnek

LANDSAT bant kombinasyonları

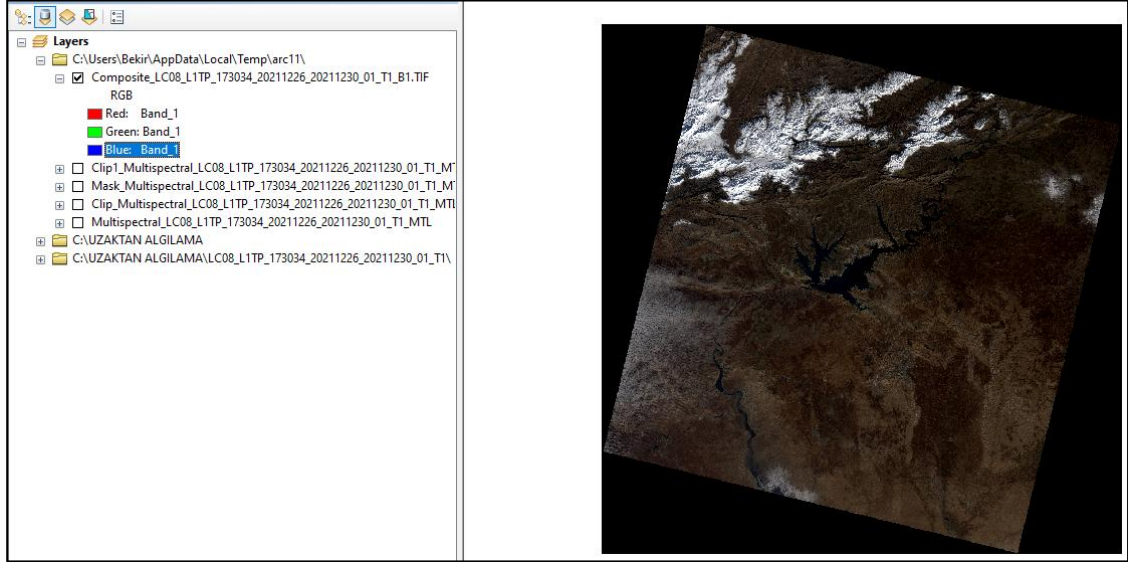
Landsat-8 doğal renk, renkli kızılötesi ve farklı bitki örtüsü indekslerini içermektedir. Bunlar (Url-1):

Doğal renk (4, 3, 2): Kırmızı (4), yeşil (3) ve mavi rengin (2) bant bileşimini kullanmaktadır. İnsan gözü ile benzer şekildedir. Sağlıklı bitki örtüsü yeşil renkte görünürken, sağlıklı olmayan ise

kahverengi şeklinde görülür. Yerleşim alanları beyaz ve gri, su alanları koyu veya siyah renkte görünürler.

1- Doğal renk bileşiminin ortaya çıkarılması

Bu işlem için LANDSAT'tan indirdiğimiz veri üzerinde işlem yapılacaktır. Bu amaçla kompozit bant üzerinde red bandına 4. Bantı, yeşil bandına 3. Ve mavi bandına 2. Bant atanır. Böylelikle gözümüzün görmüş olduğu renk biçimine yakın bir renk kombinasyonu elde edilir (Şekil 18).

Şekil 18 LANDSAT uydü görüntüsü bantlarına doğal renk atamasının yapılması

2-Renkli kızılötesi (5, 4, 3)

Bu bileşim yakın kızılötesi (NIR) kompoziti olarak da isimlendirilir. Bitkilerdeki klorofil yakın kızılötesi termal aralığı yansıttığı için bitki örtüsünü incelemek için bu bant aralığı kullanılabilir. Görüntüdeki siyah renge sahip alanlar su kütlelerini temsil ederken, kent yerleşimleri ise beyaz renge sahiptir. Sağlıklı bitkiler ise kırmızı renge sahiptir.

3-Kısa-dalga kızılötesi (7, 6, 4)

Kısa-dalga kızılötesi bant kombinasyonu SWIR-2 (7), SWIR-1 (6) kırmızı (4) gibi bant aralıkları kullanır. Bu kombinasyon bitki örtüsünü yeşilin tonlarında gösterir. Koyu renkli alanlar yoğun bitki örtüsünü gösterirken, bitki örtüsünün seyrek olduğu alanlar ise daha açık renktedir. Kentsel alanlar mavi, toprak ise kahverenginin değişik tonlarındadır.

4-Tarım (6, 5, 2)

Bu kombinasyon SWIR-1(6), yakın kızılötesi (5), ve mavi (2) renk kombinasyonlarını kullanır. Genellikle kısa dalga ve yakın-kızılötesinden dolayı ürün gözlemi için kullanılır. Sağlıklı bitkiler koyu yeşil renkte görülürken çıplak toprak eflatunun tonları şeklinde gözlenir.

5-Jeoloji (7, 6, 2)

Bu kombinasyon SWIR-2 (7), SWIR-1 (6) ve mavi (2) bileşimini gösterir. Bu bant kombinasyonu jeolojik formasyonlar ve faylar gibi litoloji özelliklerini göstermek için kullanışlıdır.

6- Batimetri (4, 3, 1)

Batimetri bant kombinasyonu (4, 3, 1) kırmızı (4), yeşil (3), ve kıyı şeridini su üzerine çıkarmak için kullanılır. Bu kombinasyon mavi ve menekşe renklerini yansıttığı için kıyı, batimetri ve aerosol çalışmalarında kullanılır. Bu kombinasyon sudaki asılı tortuyu belirlemek için oldukça kullanışlıdır.

7-Pankromatik

Pankromatik bant aralıkları daha uzun dalga boyu aralıklarıdır. 15 metrelik pankromatik görüntüler oluşturur. Pankromatik bantlarla pankeskinleştirme yaparak daha keskin görüntüler elde edilebilir.

8-Bitki örtüsü indeksi

Bitki örtüsü indeksi kırmızının (bitki örtüsünün emdiği) ve yakın kızıl ötesi bantların (bitki örtüsü güçlü şekilde yansıtır) niteliklerini yansıtır. İsminden de anlaşılacağı üzere bitki örtüsünün canlılığı ve sağlığının izlenilmesi için kullanılır. Normalleştirilmiş bitki örtüsü indeksi (NDVI) daima -1 ile + 1 arasındadır. Negatif değerler su ve nemi gösterir. Yüksek NDVI değerleri yoğun bitki örtüsünü gösterir.

9-Nem indeksi

Nem indeksi nem içeriği oranını tahmin eder. Su mavinin değişik tonlarında gözüktür. Daha açık renkler daha az nem içeriğini gösterir. Sonuç olarak parlak turuncu ve kırmızı önemli ölçüde düşük nem içeriğini gösterir.

Görüntü verisinin sınıflandırılması

Görüntü sınıflandırması benzer piksel değerlerine sahip olan alanların belirlenip onlara sınıf değeri atanması çalışmasına denilmektedir. Sınıflandırma sırasında analizci ve bilgisayar arasındaki etkileşime bağlı olarak denetimli ve denetimsiz olmak üzere iki sınıflandırma yöntemi kullanılmaktadır (Url-2):

1-Denetimli sınıflandırma

Pikselleri veya segmentleri hangi sınıf kategorilerine atamak istediğinize karar verdiğiniz yerdir. Bu sınıf kategorileri şema olarak adlandırılır. Sınıflandırmanın bitiminde ortaya çıkan sınıflandırma veri kümelerinin gözden geçirilmesi ve hatalı sınıf poligonlarını şemalara göre uygun sınıfa atanması gerekecektir.

2-Denetimsiz sınıflandırma

Bu sınıflandırma türünde piksellerin spektral özelliklerindeki istatistiksel farklılıklara bağlı olarak görüntüdeki hangi sınıfların olduğuna bilgisayarın karar vermesinde izin verilen yöntemdir. Denetimsiz sınıflandırma sonunda ortaya çıkan sınıflar şemadaki sınıf kategorilerine göre atanır.

Seçilen sınıflandırma tipine göre iki seçenek mevcuttur. Bunlardan birincisi piksel tabanlı, ikincisi ise nesne tabanlı seçenekleri bulunur (Url-2):

Piksel tabanlı sınıflandırmada pikselin hangi sınıf ait olduğuna bireysel olarak karar veren geleneksel bir yaklaşım mevcuttur. Komşu piksellerden gelen bilgilerin hiçbiri dikkate alınmaz. Nesne tabanlı yaklaşımda ise komşu pikseller segmentasyon denilen süreçte ne kadar benzerlik gösterdiğine bağlı olarak gruplandırma yapılır. Segmentasyon piksellerin nasıl gruplandırılacağına karar verirken renk ve şekil özelliklerini dikkate alır. Bu yöntemde piksel değerlerinin ortalaması ve coğrafi bilgiler dikkate alındığı için gruplandırmadaki görüntüler gerçek dünya niteliklerine daha çok benzer ve daha net sınıflandırma sonuçları üretilir.

3-Denetimli sınıflandırma uygulaması

Denetimli sınıflandırma uygulamasını gerçekleştirebilmek için çalışma alanımıza göre indirdiğimiz görüntü verisini ArcGIS'te açıyoruz.

- Sınıflandırılan uydu görüntüsündeki raster verileri vektör veriye dönüştürme

Bu aşamada sınıflandırdığımız uydu görüntüsünü vektörel veriye dönüştürmek için şu işlem adımları sırasıyla uygulanır.

1. Raster to polygon aracı açılır (Conversion tools>> raster to polygon)
2. Gerekli directory kısımları doldurulur.
3. İşlem gerçekleştirildikten sonra attribute table açılır ve value kısmına bakılır.
4. Grid koduna göre herhangi bir alan çıkarılmak istenirse şu adımlar izlenir.
  - Layer properties>>Definition Query>>Query builder>>gridcode IN (...) yazılır. Parantez içine istenilen alanın grid kodu girilerek o alanın çıkarılması sağlanır.
  - Grid koda göre seçim yapıldıktan sonra seçilen alanın shape file olarak export yapılması sağlanır. Bu işlem ise katmanın sağına gelinerek export data>>shape file olarak seçilerek katman olarak table of contents'e eklenir. Böylece herhangi bir çalışma alanı shape file'a dönüştürülmüş olur.

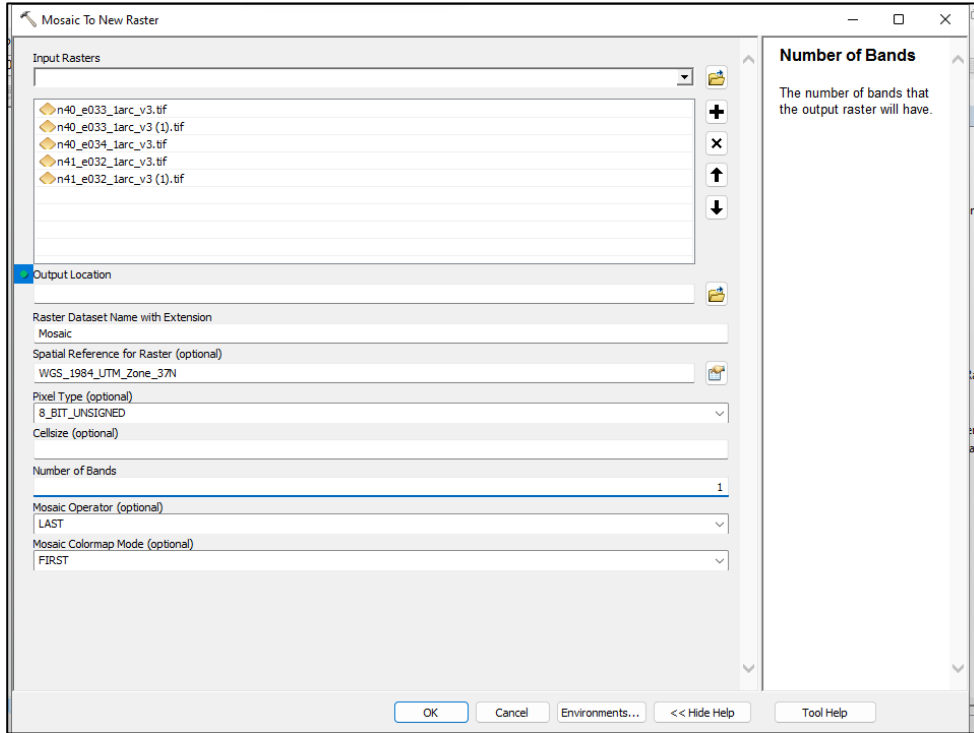
LANDSAT DEM verisini indirme

Bu işlem için şu adımlar takip edilir.

- Earth Explorer sitesine gidilir.
- Buradan çalışma alanı seçilir.
- SRTM>>SRTM 1 Arc Second Global kısmına gelinir. Sonuçlara tıklanır ve istenilen veri seti indirilir. Veri setlerinden istenilen alan çekip çıkarılırken klip işlemini gerçekleştirebiliriz. Ayrıca kestiğimiz veri setini kaydetmek için klasöre kaydet işlemini yapmalıyız. Geodatabase'e kaydetme işlemi gerçekleştirilmiyor.
- Küresel ölçekte DEM verisi indirmek için Digital Elevation>>GTOPO30 kısmına gelinir ve sonrasında results kısmından verimizi indiririz.

DEM verilerinden mozaik görüntü oluşturma

Dem verilerini indirince farklı veri setlerini bir tek bantta birleştirmek gerekebilir. Bu işlem için >>Mosaic to new raster aracını kullanabiliriz (Şekil 19). Burada dikkat edilmesi gereken husus piksel tipinin girdi veri seti ile aynı olması gerekmektedir. Ayrıca band sayısı 1 olarak yazılır. Çıktı alanı girilir. Sonunda ise çıktı alınır.

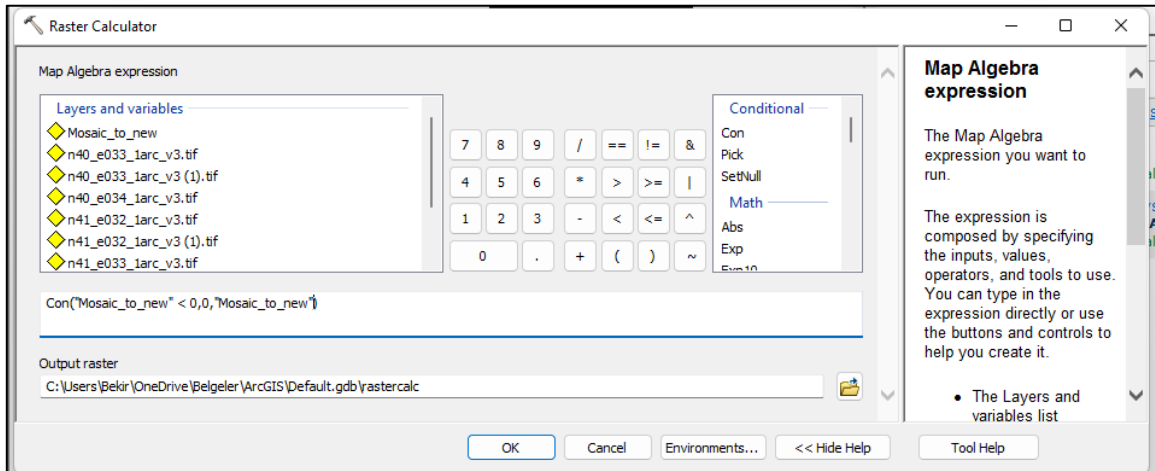
Şekil 19 Mosaic to new raster aracı ile farklı DEM verilerini tek bir bantta birleştirme

İndirilen DEM verilerinde null (boş) değerleri 0' a döndürme

İndirdiğimiz DEM verisinde bazı alanlarda veri bulunmayabilir. Bu durum yapılacak işlemlerde hataların oluşmasına sebep olacaktır. Bu nedenle DEM'deki null değerlerin sıfır değerine döndürülmesi gereklidir.

Bu işlem için şu adımları uygulayabiliriz.

Map algebra>> Con("DEM" < 0,0,"DEM") şeklinde harita cebirine ifadeyi yazabiliriz. Ardından DEM'de null değerler 0'a dönecektir (Şekil 20).

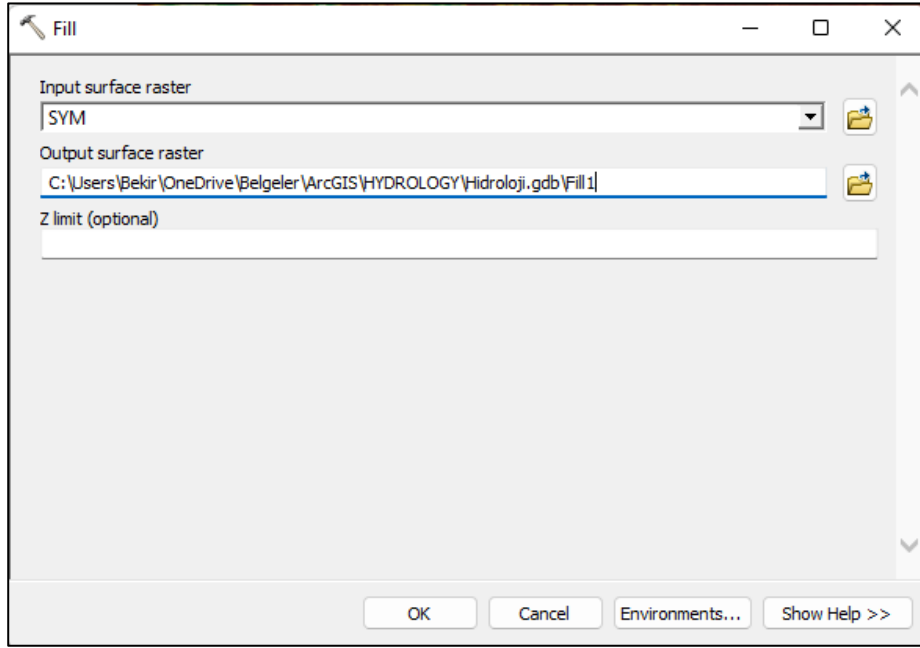

Şekil 20 İndirilen DEM verisindeki null değerleri 0'a dönüştürme

DEM verilerinden hidroloji analizinin yapılması

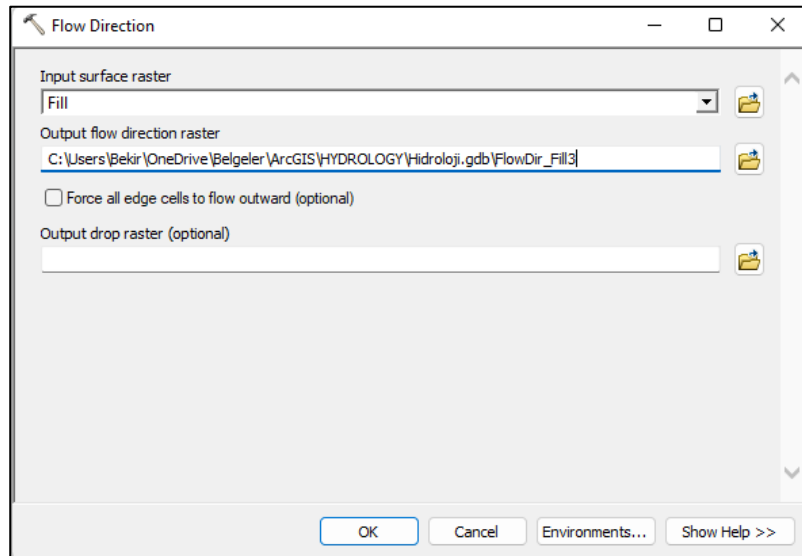
Hidroloji analizi için aşağıdaki adımlar gerçekleştirilir.

1. **Fill işlemi** ile SYM'de çukur alanlar doldurulur. Bu işlem için girdi yüzey rasteri olarak SYM seçilir. Çıktı yüzey rasteri ya gdb ya da klasör seçilebilir (Şekil 21).

Şekil 21 ArcGIS Fill aracı ile DEM'deki null değerlerin 0'a dönüştürülmesi

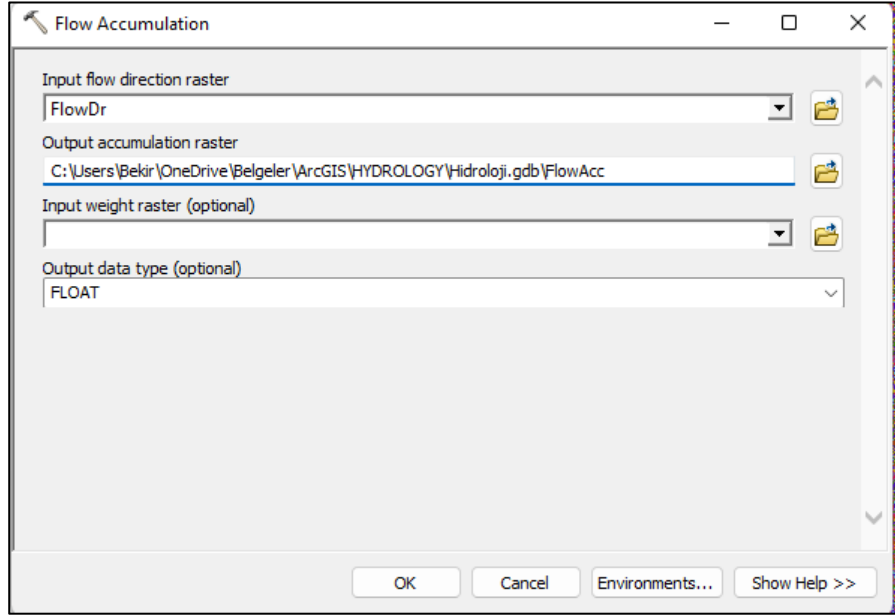
2. **Flow direction** ile akım yönü belirlenir. Bu yöntemde girdi olarak bir yüzey alınır ve her raster hücresinden dışarı akış yönünü gösteren bir raster çıktı verir. Çıktı düşürme seçeneği ile akış yönü boyunca her bir hücreden yükseklikteki maksimum değişikliğin hücrelerin merkezleri arasındaki yol uzunluğuna oranını gösteren ve yüzde cinsinden ifade edilen bir çıktı tarama oluşturulur. Tüm kenar hücrelerini dışa doğru akmaya zorla seçeneği seçilirse, yüzey ızgarasının kenarındaki tüm hücreler yüzey ızgarasından dışarı doğru akar. Akışın ilerleyebileceği sekiz bitişik hücreyle ilgili sekiz geçerli çıkış yönü vardır. Bu yaklaşıma genellikle sekiz yönlü (D8) akış modeli denir (Ur1-3). Akım yönünün belirlenmesi için girdi veri setini fill işlemi ile elde ettiğimiz çıktı veri seti oluşturur. Çıktı akım yönü seçilir. Tamam diyerek sonuç verimiz elde edilir (Şekil 22).

Şekil 22 ArcGIS'te akım yönünün belirlenmesi işleminin yapılması.

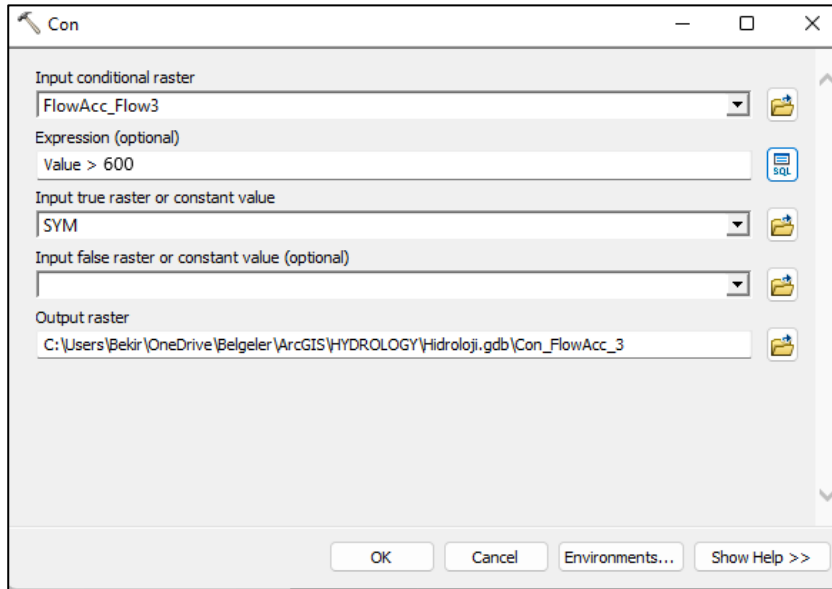
3. **Akım birikiminin hesaplanması:** DEM verisi kullanılarak akım yönü hesaplandıktan sonra bir sonraki aşama akım birikiminin hesaplanmasıdır. Akış Biriktirme aracı, çıkış rasterindeki her bir aşağı eğimli hücreye akan tüm hücrelerin toplam ağırlığı olarak birikmiş

akışı hesaplar. Ağırlık raster sağlanmazsa, her hücreye 1 ağırlık uygulanır ve çıkış rasterindeki hücrelerin değeri, her hücreye akan hücre sayısıdır (Url 4). Akım birikimi için girdi veri seti akım yönü raster veri seti, çıktı yeri belirlenerek tamama tıklanır. Sonuç veri setinin ekrana gelmesi beklenir.

Şekil 23 ArcGIS'te akım toplanması işleminin yapılması.

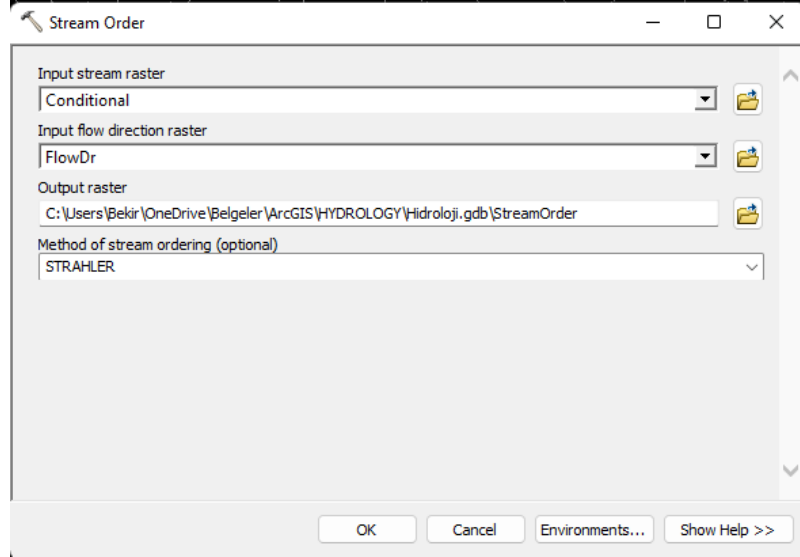
4. **Conditional işleminin yapılması:** Bu işlem aracı ile akım toplanma alanlarında belirli bir değerden fazla olan alanların seçme işlemi yapılacaktır. Bu amaçla ArcToolBox'tan Con aracı çağırılır. Conditional raster>>FlowAccumulation, Value kısmına ise SQL sorgusu girilerek Value>600 ifadesi yazılır. Sonrasında ise input true raster kısmına DEM verisi eklenir. Tamama tıklanarak sonuç çıktısının ekrana gelmesi beklenir (Şekil 24).

Şekil 24 Conditional işlemi ile belirli değerden büyük olan verilerin seçim işleminin yapılması

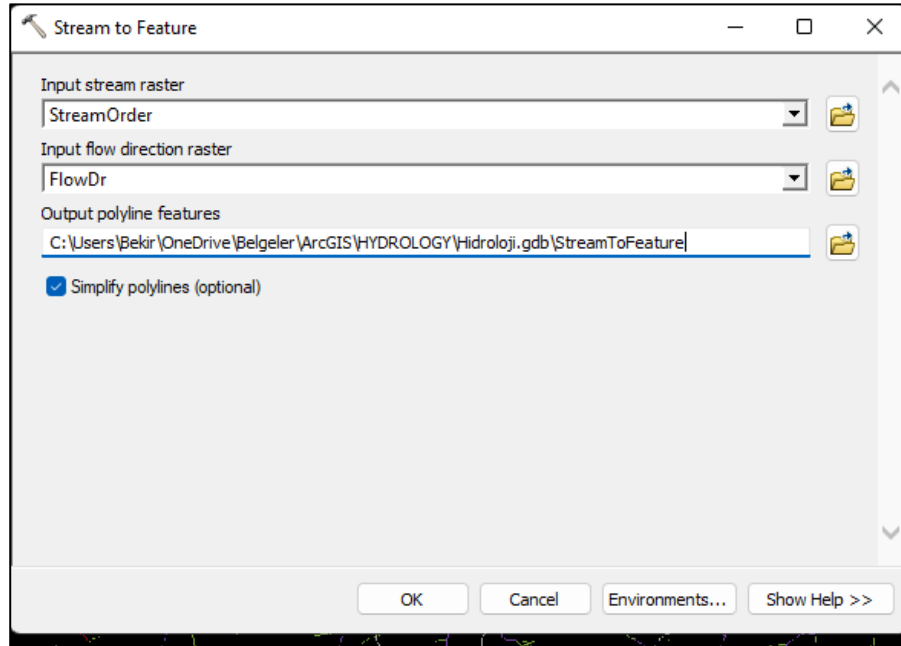
5. **Stream order yöntemi ile akış sırasının tespiti:** Akış sıralaması, bir akış ağındaki bağlantılara sayısal bir sıra atama yöntemidir. Bu sıra, kol sayısına göre akarsu türlerini tanımlamak ve sınıflandırmak için bir yöntemdir. Akışların bazı özellikleri, yalnızca sıraları

bilinerek çıkarılabilir Url-5). Akış sıralamasının tespiti için ArcToolBox'ta Stream Order aracı çağrılır. Input stream order kısmına Conditional raster veri seti getirilir. Flow Direction kısmına ise akım yönü için elde edilen veri katmanı seçilir. Stream Ordering yöntemine ise Strahler yöntemi seçilerek tamama basılır ve sonuç veri katmanının ekrana gelmesi beklenir (Şekil 25).

Şekil 25 Stream Order aracı ile akış sıralamasının tespit edilmesi

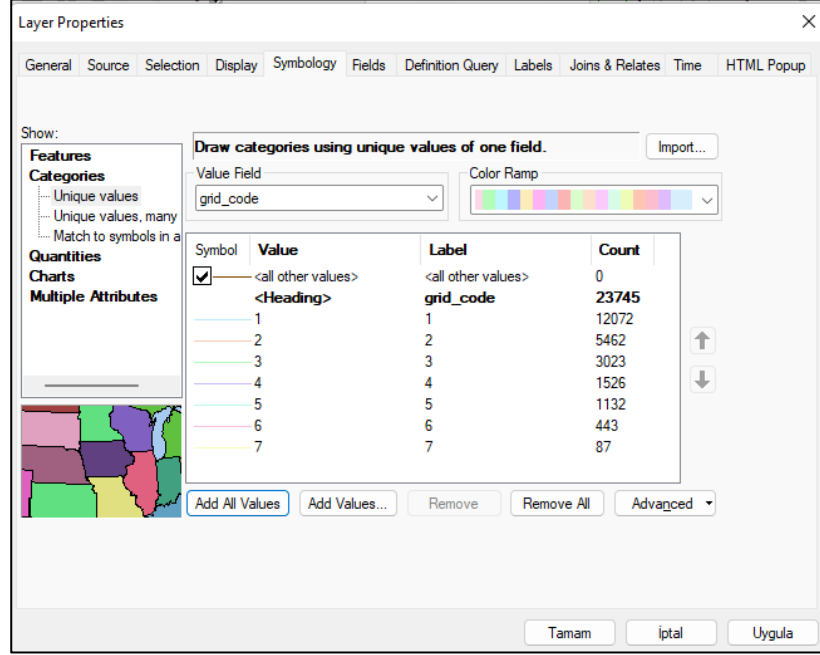
6. Stream to feature aracı bir doğrusal ağı temsil eden raster'ı, doğrusal ağı temsil eden unsurlara dönüştürür (Url-6). Bu işlem sayesinde akarsu ağının ortaya çıkarılması sağlanacaktır. Bu amaçla girdi veri katmanı için akış sıralaması, flow direction raster için akım yönü veri katmanı çağrılır ve tamama tıklanarak sonuç kısmının ekrana gelmesi sağlanır (Şekil 26).

Şekil 26 Stream to feature aracı ile akarsu ağının belirlenmesi işlemi

7. Grid kodlarına göre akarsu kollarının gösterilmesi: Bu işlem grid kodlarına göre akarsu ağının gösterilmesini sağlamaktadır. Buna göre ArcGIS>> Symbology>> Categories>> Unique

Values>> Value Field-Grid Code>> Add All Values işlemleri sırası ile seçilerek akarsu kollarının haritada temsili sağlanır. En yüksek rakamlı akarsu kolları ana kolları göstermekteyken, en düşük rakamlı kollar ise yan kolları göstermektedir (Şekil 27). Sırası ile bu işlem gerçekleştirilir ve her bir kolun renk değeri belirlenerek yüksek rakamlılara daha koyu ve kalın değerler düşük rakamlı kollar ise daha ince ve daha açık renk ataması verilerek görselleştirme işlemleri gerçekleştirilir. İstenirse Definition Query kısmından Query Builder aracı açılarak sadece belirli değerlerden daha büyük kolların gösterimi yapılabilmektedir.

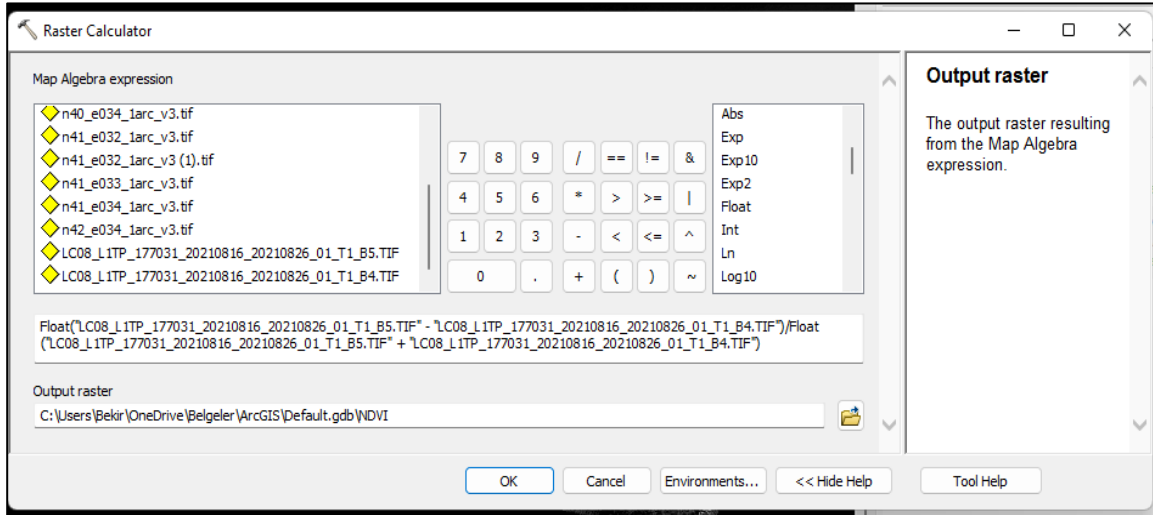

Şekil 27 Grid kodlarına göre akarsu ağının gösterilmesi işlemi

NDVI analizi

NDVI normalleştirilmiş bitki örtüsü indeksidir. NDVI analizi için LANDSAT uydu görüntüsünden 4. Ve 5. Uydu bantları kullanılacaktır. NDVI analizi için raster calculator aracı açılır. Ardından aşağıdaki ifadeler raster calculator aracına yazılır. NDVI analizi LANDSAT 8 uydusu için **NIR-Red/NIR+Red** bant kombinasyonları değerlendirilerek gerçekleştirilir (Şekil 28). Kullanıcılar kendi raster veri setlerini raster calculator aracında seçerek işlemi gerçekleştirebilir.

```
Float("LC08_L1TP_177031_20210816_20210826_01_T1_B5.TIF"-
"LC08_L1TP_177031_20210816_20210826_01_T1_B4.TIF")/Float("LC08_L1TP_177031_202
10816_20210826_01_T1_B5.TIF"
+
"LC08_L1TP_177031_20210816_20210826_01_T1_B4.TIF")
```


Şekil 28 Raster calculator aracı ile NDVI analizinin gerçekleştirilmesi

Sonuç

Bu bölümde LANDSAT 8 uydu görüntüleri kullanılarak bazı CBS uygulamalarının nasıl geliştirildiği anlatılmıştır. Uydu görüntüleri hem ucuz hem de kolaylıkla elde edilebilen verilerdendir. Uydu görüntülerinin elde edilebilmesi ve analizi için gerekli envanterlere ve araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada uydu görüntülerinden en kolay elde edilebilen LANDSAT görüntüleri kullanılmıştır. Bu görüntülerin veri sağlayan platformdan nasıl elde edilebileceği, indirme aşamaları, analizi, sınıflandırma aşamaları, mozaik haline getirme, DEM verisinin elde edilme aşamaları, DEM verisi kullanılarak ArcGIS'te hidroloji analizinin nasıl gerçekleştirileceğine dair ayrıntılı olarak aşama aşama açıklamalar anlatılmıştır. Son olarak NDVI analizinin ArcGIS'te nasıl gerçekleştirilebileceğine dair uygulama geliştirilmiştir. Uydu görüntüleri üzerinde yeni çalışma yapacak kullanıcılar bahsedilen işlem adımlarını takip ederek uydu görüntüleri yorumlama ve analizi için başlangıç seviyesinde kendi çalışma sahası için gerekli verilerin temininde bazı işlemleri yapabileceklerdir.

KAYNAKÇA

Lillesand, T.M, Kiefer, W. R. ve Chipman, W. J. (2018). Uzaktan algılama ve görüntü yorumlama. 7. Baskıdan çeviri. (K. Ş. Kavak. Çeviri editörü). Palme Yayınları. Ankara.

Url-1: Landsat 8 Bands and Band Combinations. <https://gisgeography.com/landsat-8-bands-combinations/> Son erişim tarihi: 26.10.2022

Url-2: Overview of image classification. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/lae.st/help/analysis/image-analyst/overview-of-image-classification.htm>. Son erişim tarihi: 16.11.2022

Url-3: How Flow Direction works. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-analyst/how-flow-direction-works.htm>. Erişim tarihi:18.12.2022

Url-4: How flow accumulation works. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-analyst/how-flow-accumulation-works.htm>. Erişim tarihi: 18.12.2022

Url-5: How stream order works. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-analyst/how-stream-order-works.htm#:~:text=Stream%20ordering%20is%20a%20method,on%20their%20numbers%20of%20tributaries>. Erişim tarihi: 18.12.2022

Url-6: ArcGIS ile hidroloji analizi. <https://www.youtube.com/watch?v=WWnbRqAuxS4>. Erişim tarihi: 10.12.2022

Url-7: ArcGIS uzaktan algılama uygulamaları sıfırdan kapsamlı. <https://www.udemy.com/course/arcgis-uzaktan-algılama-uygulamalar/learn/lecture/19614534?start=0#overview>. Son erişim tarihi: 10.12.2022

Türk-Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi İle Şibanî-Nâmeler ve Anonim Şibanî-Nâme'nin Moğolca Çevirisi Üzerine Bazı Tespitler

Bilen YILMAZ¹

Giriş

Binlerce yıllık Türk yurdu olan Türkistan, medeniyetler arası kültür akışının merkezinde bulunurken, başta İran olmak üzere, zaman zaman komşu kültürlerin etkisi altında kalmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren başlayan Moğolların batı yönlü akınları ise bölgenin etnik ve kültürel yapısındaki en derin dönüşümlerin görüleceği evreyi başlatmıştı. Pratikte, başlangıcı bir istila hareketini tanımlasa da Moğol hanları arasında hızla gelişen İslamlaşma ve Türkleşme etkisiyle, uzun vadeli sonuçları değerlendirildiğinde bu sürecin teorik tanımını Türk-Moğol fütuhâtı olarak adlandırmak mümkündür (Togan, 1981, s. 116-140). Bu dönüşüm, Türk-Moğol halklarından olan Özbeklerin, Sünni mezhebinin katı savunucuları olarak, Şii Safevîler'e karşı bir misyon üstlenmelerine kadar ilerlemişti.

Göçler neticesinde Türkistan'da görülen yoğun etnik ve kültürel karışımın esas etkisinin, bölgedeki İranî baskının azalmasına ve buranın eski Turanî kimliğine dönmesine vesile olduğu anlaşılmaktadır. Kurulan Moğol devletleri içinde İlhanlılar, güçlü İran kültürünün altında ezilmekten kurtulamazken Türkistan'ı paylaşan Altınorda ve Çağatay Hanlıkları ise Türk-İslam kültür dairesine dâhil olarak Türk-Moğol kimliğine sahip Turanî temelli devletleri oluşturdular. XV. yüzyılın başlarından itibaren devam edegelen karışıklıklara rağmen, Türkistan yüksek bir medeniyet ve kültür dönemi yaşamaya devam etti. Yerli halk sık sık değişen mirza ve valilere aldırış etmiyordu. Hatta bazen taht kavgalarını seyrettikleri bile oluyordu (Karasoy ve Toker, 2005, s. 41). Timurular çağında, iktisadi faaliyetlerin yanı sıra edebiyat ve sanatın da geliştiği göze çarpmaktadır. Bu dönemde şair, tarihçi, ressam, müzisyen ve hattatlara değer verilmiş, saygı gösterilmişti. Timurlu şehzadelerinin birçoğu da bu iklimde yetişmiş ve kendileri de bilimsel ve kültürel alanda önemli eserler vermişlerdi (Karasoy ve Toker, 2005, s. 43). Siyasi sınırlarını böylesi bir iklim içinde genişleten Özbeklerin de bu etkiden uzak kalması mümkün değildi.

Zeki Velidî Togan (1981, s. 31-32), Altın Orda Devleti'nin dokuzuncu hanı olan Özbek Han'dan sonra Özbek ulusu teriminin kullandığına dikkat çekmiştir. Barthold (2004, s. 154) da bu noktaya işaret ederek Özbek Han devrini, İslamiyet'e geçiş sürecinin hızlandığı bir kırılma noktası olarak vurgulamıştır. Aslında Özbek Han devri hem Orta Asya'nın hem de Rusya'nın yeni çehresinin oluştuğu devri nitelemektedir. Çünkü bu dönemde Moskova Knezliği diğer knezliklerin arasından sıyrılarak daha güçlü bir siyasi yapıya dönüştü. Nitekim Özbek Han'ın ölümünün ardından sırasıyla başa geçen Canibek ve Berdibek döneminde de Moskova Knezliği'nin yükselişi sessiz sedasız devam etti (Halperin, 1987, s. 73).

Berdibek döneminde yapılan hanedan içi katliamdan sonra Altınorda Devleti'nin Batu (Sayın) Han soyu kesilmiş, Coçi'nin beşinci oğlu olan Şiban'ın soyu güç kazanmıştı (Ötemiş Hacı, 2014, s. 57; Ebulgâzi Bahadır Han, 2020, s. 190). Altınorda Devleti'nde başlayan çözülme sırasında uzun süre yönetimi elinde bulunduran ve Çingizli olmayan Mamay Mirza'nın gücünü kıranlar yine Ruslar oldular. Bu sayede Altınorda tahtına Coçi'nin on üçüncü oğlu Toka Temür'ün neslinden gelen

---

¹ Doktor, Bağımsız Araştırmacı

(Ebulgâzi Bahadır Han, 2020, s. 194) Toktamış geçerken, Özbekler ise yine Coçi'nin beşinci oğlu Şiban'ın soyundan gelen Ebû'l-Hayr Han ile güneye doğru hâkimiyet alanlarını genişletip Türkistan içlerine yerleşmeye başladılar. Fakat onlar da Timurluların ve Moğol kökenli Kalmuklar'ın ani saldırıları karşısında tutunamayarak siyasi birliklerini koruyamadılar. Halkın bir kısmı Moğolistan'a kaçarken, diğer kısmı Kaşgar ve Yedisu civarındaki topluluklarla karışarak Kazak ulusunu oluşturdu (Duğlat, 2006, s. 257; Ebulgâzi Bahadır Han, 2020 s. 194). Fetret devrini sonlandıran ise Ebû'l-Hayr Han'ın torunu Şibân Han oldu. 1500 yılı başlarında Buhara'yı ve ardından sırasıyla Semerkant ve Belh'i ele geçiren Şiban Han devrinde Özbeklerin gücü zirveye çıkmıştı. Siyasi kudretiyle Türkistan'ın ve Türk-Moğol halklarının en karizmatik liderleri arasına giren Şiban Han'ın hayatı, soyu ve kahramanlıkları dilden dile aktarılmaya başlanmıştı. Bu süreç, Türk dilinin önemli ürünlerinden sayılan ve Türk-Moğol tarihi açısından da kaynak teşkil eden Şibanî-nâmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştı.

Mevcut Şibanî-nâmeler ve İçerikleri

Tarihin önemli simalarının kahramanlıkları, savaşları ve siyasi mücadeleleri ile soylarının anlatımına yönelik yazılmış şecere-nâmeler, halk arasında dilden dile dolaşan hikâyeleri de içine çekerek, edebî bir tür halinde günümüze ulaşmışlardır. Bu eserlerin bazılarının yazarları bilinmekle birlikte genellikle anonimdirler. Oğuz-nâme, Selçuk-nâme, Çingiz-nâme, Timur-nâme ve nihayet Şibanî-nâme olarak karşımıza çıkan bu destansı eserler, gerçeğin yanı sıra kahramana mal edilen ve hayal gücünün de etkisiyle oluşturulmuş kurgusal anlatılardır. Fakat özellikle Timur-nâmeler ve Şibanî-nâmelerin, yazıldıkları dönemde gelişen tarihçilik etkisiyle kurgusallıktan büyük oranda sıyrılmayı başardıkları görülür.

Göçebe bozkır kültürünün sert mizacına rağmen Şiban Han, ilmî faaliyetlere önem vermiş ve etrafındaki sanatçıları daima desteklemişti. Nitekim Molla Bennaî ve Muhammed Sâlih, gerek yazdıkları eserlerle gerekse de devlet idaresinde üstlendikleri görevlerle Şiban Han'ın yanında yer alan isimlerdendir (Evirgen, 2018, s. 156). Muhammed Sâlih, Timur devri emirlerinden Şah Melik'in torunu Harezmi valisi Nur Said Bey'in oğludur. Başlangıçta Hüseyin Baykara'nın hizmetindeyken, sonradan ayrılıp Şiban Han'ın maiyetine girmiş (Köprülü, 1945, s. 313) ve onun emirü'l-ulemâsı ve melikü's-şuarâsı olmuştur (Eraslan, 1986, s. 693). Şiban Han, 1505 yılı civarında Türkistan'ın kritik şehirlerini teslim aldıktan sonra Harezmi'ye doğru yürüyüşe geçtiği sırada, Muhammed Salih de bu harekât içinde askerî ve sivil idareci olarak bulunuyordu (Amanoğlu, 2014: 40).

Salih'in, Şiban Han'ın zaferlerini manzum olarak anlatan Şibanî-nâme adlı eseri, aruzun remel bahriyle yazılmıştır. Manzumeler kuru ve taraflı bir ifadeyle yazılmış olmakla birlikte Şiban Han devrine ışık tutması açısından önemlidir (Karasoy, 1998 s. 25-26). Muhammed Sâlih, eserini 76 bölüm ve 4500 beyitten oluşturup, Şiban Han'ın 1499-1506 yılları arasındaki iktidar mücadelesini ve yaptığı savaşları kaydetmiştir. Mesnevî tarzında kaleme aldığı eserin görece sade ve yanlı oluşu, edebî değerini azaltsa da Türkçe'nin kaba ve yetersiz kabul edildiği ve yazarlarının ise hor görüldüğü bir devirde -Şiban Han'ın hoşuna gitmek amacıyla da olsa- Türkçe bir eser yazması, onun bir dil şuuruna sahip olduğunu göstermektedir (Şükürov, 2009, s. 34). Halk ağzından, Özbek-Kıpçak lehçesinden ve Altın Orda dilinden bazı unsurların yer aldığı Şibanî-nâme, sade bir anlatıma sahiptir ve bu özellikleriyle Çağatay Türkçesi için zengin bir malzeme oluşturmaktadır. Dilin sadeliği dikkate alındığında, XVI. yüzyılda başlayan edebî dildeki sadeleşme akımının öncülüğünü yaptığı söylenebilir (Şükürov, 2009, s. 34).

Şibanî-nâme, Muhammed Sâlih'in bilinen ve elimize ulaşan yegâne eseridir. Divan şiiri geleneğine uygun olarak Allah'a şükür bölümü ile başlayan eser yine Allah'a, Hz. Peygamber'e ve dört halifeye övgü ile devam eder. Kitapta bir sonuç bölümünün olmaması, tamamlanamadığı izlenimi vermektedir (Şükürov, 2009, s. 34). Olay örgüsü, Şiban Han'ın 1499 yılında başladığı Türkistan seferinden, 1506 yılındaki Harezmi'nin fethine kadarki kısmı kapsar. Eserde Şiban Han'ın

savaştığı kişiler ve onu destekleyen dönemin güçlü beyleri hakkında detaylı bilgiler bulunur. Şibanî-nâme, Şibanî Hanlığının siyasi tarihini sunduğu gibi, bu dönemde yaşayan ve oluşum sürecinden geçmekte olan Özbek ulusunun sosyal yapısına, dil ve geleneklerine dair güçlü bir kaynak oluşturur. Yazarın esasen bu ortam içinde bulunması, olaylara tanıklık etmesi, verdiği bilgileri çok daha canlı kılmasına olanak sunmuştur (Evirgen, 2018, s. 157).

Eser, 1885 yılında Vambery tarafından yayımlanmıştır. Eserin ülkemizde de aynı nüshası üzerinden yapılan çevirileri mevcuttur. Sonraki çalışma Melioranskiy tarafından *Muhammed Salih-Şeybani-name-Dcagatayskiy Tekst* adıyla hazırlansa da ölümünün ardından Samoyloviç'in uzun ön sözüyle 1908 yılında basılabilmektedir. Bu eserin giriş bölümünde Vambery'nin çalışmasının geniş bir özeti yer almaktadır. Özbekistan'da Kayumov başkanlığında bir heyet tarafından yayımlanan eser, ülkemizde Yıldız Kocasavaş tarafından giriş, tıpkıbasım-metin tercüme olarak yeniden yayımlanmıştır (Karasoy ve Toker, 2005, s. 29).

Eserin Avusturya nüshasından başka, yakın zamanda Macaristan'da da bir nüshası tespit edilmiş olup metin, inceleme ve dizin çalışması Arife Ece Evirgen tarafından 2019 yılında doktora tezi olarak çalışılmıştır. 190 varaktan oluşan bu yazmanın ilk 96 varığı Avusturya'daki yazma ile hiçbir benzerlik göstermediği gibi, farklı bir ölçü ile aktarılmıştır. Bu yazmada oldukça farklı yer ve şahıs isimleri bulunur (Evirgen, 2018, s. 153). Bu yazmanın Vambery tarafından kontrol edildiği açıktır. Vambery, eseri Viyana nüshası ile karşılaştırarak bazı kısımlara bölüm numaraları vermiş, ilk sayfanın altına kendi el yazısıyla ve Macarca olarak “Şibanî-nâme'nin hatalarla dolu ve pek çok yerde anlaşılmayan bir kopyası veya taklidi” şeklinde çevrilebilecek bir ibare eklemiştir. Avusturya ve Macaristan yazmaları olay örgüsü olarak da farklılıklar arz eder. Avusturya nüshası, Muhammed Sâlih'in, Bâkî Tarhan'ın yanından kaçarak Şiban Han'ın himayesine girdiği 1499 yılından sonraki olayları içerir. Macaristan nüshasında ise 1499 yılı öncesindeki olaylar da bulunmaktadır. Eser birinci varakta, Şiban Han'ın Türkistan'ı alışıyla başlar (Evirgen, 2018, s. 158). Metnin vezni 97a'dan itibaren fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün'dür ve Viyana nüshasının kimi bölümlerinin varaklarının karışmış bir kopyasıdır. 97a-190b varaklarının Uratpe kurganının alınmasından Sultan Mahmud Bahadır'ın ölümüne kadar olan olayları anlattığı ve Viyana nüshasının 92a-182b varaklarına karşılık geldiği tespit edilmiştir (Evirgen, 2018, s. 159).

Muhammed Sâlih'in eserinin Viyana ve Budapeşte nüshaları arasında olay akışları ile ilgili birtakım farklar bulunmakla birlikte, anonim Şibanî-nâme'nin de bu nüshalardan birtakım farkları bulunmaktadır. Muhammed Sâlih, Şibân Han'ın hizmetine 1499'da girdiğinden, Şiban Han'ın önceki yaklaşık otuz yıllık hükümdarlığına dair bilgiler mevcut değildir. *Anonim Şibanî-nâme*'de ise Ebû'l-Hayr Han ve oğlu Şah Budak'tan Şiban Han'a kadar ve devamı kesintisiz olarak sunulmaktadır (Karasoy ve Evirgen, 2018, s. 435). Bundan başka, Şiban Han'ın kardeşi Sultan Mahmud'un ölümü ve Şiban Han'ın Buhara'ya gelerek Ubeydullah Han'a düğün yapması hakkındaki bilgiler de sadece *Anonim Şibanî-nâme*'de yer almaktadır (Karasoy ve Evirgen, 2018, s. 438).

Anonim Şibanî-nâme'nin Rusya'daki Arap harfli Çağatayca nüshası üzerine ilk çalışma 1849 yılında Berezin tarafından *Şeybaniada İstoriya Mongolo-Tyurkov na Dcagatayskom Dialekt* adıyla yayımlanmıştır. Elyazması nüshanın matbu olarak kaydedildiği bir kopyası da Konya'da bulunmakta olup bu nüsha üzerinden yapılan çeviri Yakup Karasoy ve Mustafa Toker tarafından 2005 yılında yayımlanmıştır. Eserin ilk kısımlarının Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevârih* adlı eserine dayandığı görülür ve eserin bilinmeyen yazarı da “Bu destanı yazmak isteyen ve meydana gelen olayları öğrenmek isteyenler Târih-i Reşidi'ye başvururlarsa orada ayrıntılı bilgi yazılıdır, oradan öğrenebilirler” ifadesiyle bunu doğrulamaktadır (Karasoy ve Toker, 2005, s. 28; Ganbat 2021, s. 85). Şibanî-nâme'nin Buhara'da tamamlandığı, sonundaki “temmetü'r-risale-i şerife fi vilayet-i Buhara” kaydından anlaşılmaktadır (Karasoy ve Toker, 2005, s. 107; Ganbat, 2021, s. 124). Şibanî-nâme'yi yazan kişinin kim olduğu bilinmemekle birlikte, eserin içeriğinden yazarın 16. yüzyılda yaşamış

olduğu ve eserin de 1510-1530 yıllarından önce yazılmadığı anlaşılmaktadır. Hicri 1235 yılında istinsah edilen eser, Alişir Nevâî'nin *Mahbubû'l-Kulûb* adlı eserine iliştilmiştir (Karasoy ve Toker, 2005, s. 33).

Berezin'in matbu olarak yeniden kaleme aldığı eser, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Nuh Peygamber ve oğullarının nesli anlatıldıktan sonra Oğuz Han'dan Alankova'ya kadarki gelişmeler aktarılır. İkinci bölümde Kongırat kavmi, Çingiz Han ve nesli anlatılır. Üçüncü bölümde ise Ebû'l-Hayr Han'dan itibaren Şiban Han'a, yaptığı savaşlara ve nesline dair bilgiler verilir. Karasoy ve Toker tarafından yapılan tercümede, Berezin'in, el yazması nüshanın iki bölümden oluştuğunu belirtmesine rağmen, yaptığı kopya metnin üç bölümden oluştuğuna dikkat çekilmektedir (2005, s. 35). Bununla birlikte Berezin'in özel adlar dizisinde verilen bazı isimleri de okumada hata yaptığı, "İmin Hoca'nın Aymin Hoca, Ken'an adının Kana'an, Nayman Sıddık adının Nayman Sadık, Nâsır Sultan'ın Nasr Sultan, Hitay'ın ise Hattay" şeklinde okuduğuna değinilmiştir (Karasoy ve Toker, 2005, s. 33). Berezin, bazı hataların da meçhul yazarın, eserinin ilk kısımlarında sadece Reşîdüddîn'den yararlanıp, bu bölümleri kendi zevkine göre seçmiş olmasıyla birlikte, bazı isimleri de kendine göre çevirmesinden kaynaklandığına dikkat çekmiştir (Karasoy ve Toker, 2005, s. 34).

Anonim Şibanî-nâme'de Verilen Bilgiler Işığında Türk-Moğol Tarihi ve Türkistan

Şecere yazım geleneği Türk tarihinin ve edebiyatının önemli ürünleri arasında yer alır. Bu geleneğin iki ana eğilimi bulunmaktadır. Bunların ilki, Türk tarihini Yafes Peygamber'e dayandırma eğilimi iken, diğeri İslam etkisinde görülen Hz. Muhammed ve Hz. Ali soyu ile bağlantı kurma eğilimidir. Her iki eğilimde de Türkler ve Moğolların yakın soy birliği vurgusu dikkat çekmektedir. Şecerelerin diğerk ortak noktası ise Türk ve Moğol kültürünün, devlet geleneği ve töre bağlamındaki benzerliğini ve hatta aynılığını vurgulamalarıdır. Gerek Türkler için gerekse de Moğollar için, yazıldıkları dönemin kudretli hükümdarlarının otorite ve saygınlığını pekiştirmek amacıyla kutsal bir soy ile bağlantı kurma çabası, şecere yazım geleneğinin belirgin özelliğidir. Eserlerin ortaya çıktığı coğrafya ise yine Türklerin ve Moğolların büyük oranda yaşam alanını kapsayan Türkistan'dır.

Türkistan XIII. yüzyıl başlarında Moğol hâkimiyeti altına girdiğinde yıkım ve bu yıkıma karşı tepki olarak hızlı bir dönüşüm yaşamaya başlamıştı. Çin ile Avrupa arasındaki ticari ve kültürel akış istikametinin en önemli kavşak noktasında bulunması nedeniyle gelişmeye devam etti. Çağatay Hanlığı idaresinde olmakla birlikte, İlhanlı ve Altınorda Hanlıklarının da her zaman elde etmek istediği ve bunun için zaman zaman birbirleriyle savaştıkları bir bölge olan Türkistan'ın ekonomik ve kültürel gelişiminin zirvesini Timurlu Devleti oluşturmuştur. Sanatçıların ve bilimsel faaliyetlerin bizzat desteklendiği bu dönem, Türk dilinin de Farsça karşısında yeniden ayağa kalktığı dönemi ifade eder. Timur sonrasında başlayan siyasal çözüme, Miranşah'ın torunu Ebu Said'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a yenildiği 1469 yılında son noktasına ulaşmıştır. Horasan'ın batısı bütünüyle Akkoyunlu Devleti'ne geçerken, başkenti Herat'a taşıyan Hüseyin Baykara Horasan bölgesinde tutunmaya çalıştı. Yaklaşık yarım asırlık hâkimiyeti devrinde Herat da tıpkı Semerkand gibi önemli bir kültür merkezine dönüştü. Ne var ki oğlu Mirza, bölgenin hâkimiyetini koruyamadı ve Özbek hükümdarı Şiban Han'a teslim etmek zorunda kaldı (1507).

Şeybânî Hanlığı'nın Türkistan'daki varlık mücadelesi XV. yüzyıl ortalarında Şiban Han'ın dedesi Ebu'l-hayr Han ile başlar. Türkistan açısından bu göçler, Cengiz Han devrinde yapılan akınları çağrıştırmaktadır. Timurular devrinde gelişen şehir hayatının görece bozulması ve göçebe bozkır asabiyetinin yeniden canlanması nedeniyle olsa gerek, Barthold bu akınları "barbar ve saldırganca" diye tanımlamıştır (1984, s. 76). Siyasi ve kültürel alanda yaşanan hızlı dönüşüm Türkistan'ın etnik yapısında da derin dönüşümleri beraberinde getirdi. Bu süreç, Kazak, Özbek ve Türkmen kitlelerinin bugünkü siyasal çizgilerinin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Anonim Şibanî-nâme, özelde Şiban Han'ın Türkistan hâkimiyetini konu edinir. Şiban Han, Türkistan hâkimiyeti için öncelikle, Timurular ile savaş halinde olan Doğu Çağatay hanı Sultan

Mahmud ile yakınlaşmıştır (Karasoy ve Toker, 2005: 96-97; Altansukh, 2021: 113-114). Sultan Mahmud ise savaşlarda desteğini gördüğü Şiban Han'a Otrar'ı vermiştir (Karasoy ve Toker, 2005: 98; Altansukh, 2021: 115). Türkistan hâkimiyeti için önemli bir şehri ele geçiren Şiban Han kısa süre içinde Yesi'yi de kendine bağlar (Karasoy ve Toker, 2005: 99; Altansukh, 2021: 116). Daha sonra Şehr-i Sebz ve Karşı'yı da alarak Semerkand'ı kuşatır. Kuşatma esnasında, Bâki Tarhân'ın on bin kişilik bir ordu ile Buhara'dan hareket ettiği ve Semerkand'ı kurtarmak için geldiği haberini alınca, kuşatmayı sonlandırarak Buhara üzerine yürür ve bunun sonucunda da Türkistan'ın en önemli şehirlerinden olan Buhara'yı da 1500 yılında ele geçirmiş olur (Karasoy ve Toker, 2005: 101; Altansukh, 2021: 118). Nitekim aynı yıl içinde Semerkand'ı da ele geçiren Şiban Han, şehrin yönetimini elinde bulunduran Timurlu Ali Mirza'nın annesini de nikâhına alır (Karasoy ve Toker, 2005: 102; Altansukh, 2021: 119).

Yaz mevsimini Semerkant dışında Kan-ı Gül adlı yerde geçirmekte olan Şiban Han, Andican'da hüküm sürmekte olan Timurlu Babür Mirza'nın Semerkand'ı ele geçirdiği haberini alınca şehri yeniden kuşatır. Altı ay süren kuşatma neticesinde direnemeyeceğini anlayan Babür, şehri tekrar Şiban Han'a teslim ederek Taşkent'te bulunan dayısı Sultan Mahmud'a sığınır (Karasoy ve Toker, 2005: 103; Altansukh, 2021: 120). Bu tarihten sonra eski hâmisi Sultan Mahmud ile arası açılan Şiban Han sırasıyla Hisar, Kunduz ve Fergana'yı alarak 1504 yılında bütün Türkistan'a hâkim olur (Karasoy ve Toker, 2005: 102; Altansukh, 2021: 120). Şiban Han bu tarihten sonra, Safevî hükümdarı Şah İsmail ile giriştiği mücadeleyi kaybederek canından olur. Eser burada Ebu'l-Hayır Han'ın çocuklarına dair kısa bir bölümün ardından sona erer.

Anonim Şibanî-nâme'nin Moğolca Çevirisi

Şibanî-nâmeler, Türk tarihi için olduğu kadar Moğol tarihi için de önemli birer kaynaktır. Türklere nazaran yazıyı epey geç kullanmaya başlayan Moğolların, tarih araştırmaları için faydalandıkları kaynakların büyük kısmı Çin ve Türk-İslam kültür dairesinde üretilmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda Türk ve Moğol tarihi araştırmacıları, kader birliği yapmış bu iki milletin tarihine, dil farkındalığı çerçevesinde ortak bir bilinçle yaklaşılmaya çalışılmaktadır. Bu hedef doğrultusunda son yıllarda Türkiye ve Moğolistan arasında öğrenci değişimleri yapılarak lisans ve lisansüstü eğitim faaliyetleri geliştirilmiştir. Altansukh Ganbat da bu kapsamda 2015-2019 yıllarında doktora eğitimini Türkiye'de tamamlamıştır. *Anonim Şibanî-nâme'nin* St. Petersburg yazması üzerine yaptığı tercüme-inceleme-faksimile çalışması Moğollar tarafından yapılan ilk çalışma olup, Moğolistan'da her yıl bir sayısız yayımlanan *Monumenta Historica Instituti Historiae et Ethnologici Academiae Scientiarum Mongoli* serisinin 14. cildi olarak 2021 yılında basılmıştır.

Ganbat bu çalışmasında asıl metin ile birlikte, Berezin'in 1849 yılında yaptığı çeviri ve daktilo kopyasını incelediği gibi, Yakup Karasoy ve Mustafa Toker tarafından yayımlanan çeviriyi de karşılaştırma fırsatı bulmuştur. Bu çalışmalarda geçen bazı kişi ve yer adlarını kendi çalışmasında farklı çevirmiştir. Şibanî-nâme'nin meçhul yazarının, bazı Moğolca kelimeleri kendi keyfine göre farklı kaydetmiş olduğuna Berezin'in de dikkat çektiği düşünüldüğünde, bu son çevirinin, Türkçe ve Farsça dillerine hâkimiyeti olan bir Moğol akademisyen tarafından yapılmış olması, çalışmanın değerini arttırmaktadır.

Kitabın ilk 69 sayfası, *Anonim Şibanî-nâme* ve diğer Şibanî-nâmeler hakkında yapılmış çalışmaların değerlendirildiği giriş niteliğindeki kısmı oluşturmaktadır. Yazar bu kısımda, kendi çevirisinin yöntem ve metodları hakkında da bilgilendirme yapmıştır. İkinci kısmında, János Eckmann tarafından yazılmış olan *Çağatayca El Kitabı* adlı eserin önsözünü Moğolcaya çevirmiştir. Bu kısımda Moğol tarihi araştırmaları için Çağatayca öğrenmenin önemi de vurgulanmıştır. Üçüncü kısmında, Ortaçağ Moğol tarihine ait *Tevârih-i Güzide Nuşret-Nâme*, *Baburnâme*, Muhammed Sâlih'e ait *Şeybânî-nâme*, Nizamüddin Şâmî'ye ait *Zafernâme*, *Uygur barfli Oğuz-nâme*, Ötemiş Hacı'ya ait *Çingiz-nâme*, *Defter-i Çingiz-nâme*, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'a ait *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terakime* gibi

bir çok Çağatayca kaynak hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Son olarak Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban'ın soyu hakkında da detaylı bilgi verilmiştir.

Altansukh Ganbat, el yazmasında geçen tüm Moğolca yer adları ve kişi adlarının aslı şeklini Moğolların Gizli Tarihi başta olmak üzere Moğolca kaynaklar ve Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedanî tarafından kaleme alınmış *Câmi'ut-tevârih*, Ebûlgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eseri ile yazarı belli olmayan *Tevârih-i Güzide Nuşret-Nâme* gibi çeşitli kaynaklarla karşılaştırarak tespit etmiştir. Böylece yapılan çalışma diğer Şibanî nâme nüshalarında geçen Moğolca adlar için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Kitabın sonunda da yer ve kişi adları olmak üzere bütün özel isimlerin indeksi verilmiştir.

Bildiğimiz kadarıyla *Anonim Şibanî-nâme*'nin yedi nüshası bulunmaktadır. Bunlar: نامه Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde 4347 numarada kayıtlı olan شییبانی (T1 nüshası), 7412/V kayıtlı olan تاریخ جنکیز خان (T2 nüshası), 185/VI kayıtlı olan اوغوز نامه (T3 nüshası), 606/II-III kayıtlı olan شییبانی نامه (T4 nüshası)'dır. Bunun dışında Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Arşivi'nde bulunan ve B-189 kayıtlı olan شییبانی نامه (L1 nüshası), C-139 kayıtlı olan شییبانی نامه (L2 nüshası), B-281 kayıtlı olan شییبانی نامه (L3 nüshası) bulunmaktadır. Altansukh Ganbat'ın çalıştığı nüsha, C-139'da bulunan L2 nüshasıdır. Bu el yazması toplam olarak 99 yapraktan oluşmaktadır ve bir yaprakta yaklaşık 15 satır bulunmaktadır. Ganbat'ın yaptığı çeviride tarihsel bilgi ve olay akışını etkileyebilecek bazı farklar bulunur. Birkaç örnek vermek gerekirse:

El yazmasının 96 b sayfası, yedinci satırında bulunan ايردى اوتان كلوران طوغلا ve yurtları otan, kelüren ve tuğla irdi” cümlesini Karasoy ve Toker (2005, s. 72) “onların yurtlarının otlağı bol ve evleri tuğladandı” şeklinde çevirmiştir. Ganbat (2021, s. 80) ise bu cümleyi “Moğolların yurdu Onan, Kelüren ve Tuğla idi” şeklinde çevirip, Onan, Kelüren ve Tuğla'nın, Orta Moğolistan'da bulunan üç nehrin (Onon, Kerülen, Tula) isimleri olduğu notunu düşmüştür. Diğer bir örnekte, el yazmasının 132 b sayfası, beşinci satırında bulunan سلطان على ميرزا مست ليغ دا كهك cümlesini Karasoy ve Toker (2005, s. 102) “Sultan Ali Mirza sarhoşken köşkten düşüp öldü” şeklinde çevirirken; Ganbat, burada yer alan كهك köhek kelimesinin köşk olmayıp, Semerkand'ın sekiz kapısından birisi olduğunu, bu kapıların adlarının Gedved, İsbisk, Sirhagin, Afqina, Versnin, Köhek, Rivded, Ferruhqid şekliyle kaynaklarda geçtiğini belirtmiştir (2021, s. 119). Yine El yazması metnin 111 b sayfasında geçen کیر و بشغرد اوروں وجرکس و دشت قىبچاق cümlesini Berezin (1949, s. XLVII) “Başgirt, Urus, Çerkes ve Deşt-i Kıpçak'a doğru gitti” olarak okumuş ve başta yer alan keler adını bir özel ad olarak anlamlandırmazken, kelimeyi, keylar” olarak düzeltme teklifinde bulunmuştur. Karasoy ve Toker (2005, s. 86) de bu adlara değinirken, “Bu sırada Çuçi, Çingiz Han'dan izin almadan kuzey vilayetleri Başgirt, Urus, Çerkes ve Deşt-i Kıpçak'a doğru gitti” cümlesi içinde *keler* adına yer vermemişlerdir. Ganbat (2021, s. 101) ise el yazmasındaki *keler* kelimesinin *Câmi'ut-Tevârih*'te de “keler ve başyurd ve uruş ve çârkâs ve deşt-qipçâq” olarak geçtiğini belirterek “Keler” kelimesinin bir boy adı olduğu notunu düşmüştür. Nitekim bu kelime Cüveynî (2013, s. 197) tarafından da bir kavim adı olarak aktarılmıştır. Son olarak el yazması metnin 118 a sayfasında geçen ايلليكنى قوشقا ساليب “illikni qoşqa salıb” ifadesini Karasoy ve Toker (2005, s. 92) “elli kişiyi ava gönderip” olarak çevirirken; Ganbat (2021, s. 108) qoşqa kelimesinin “eve, köşke, saraya” diye okunması gerektiğine değinmiştir.

Sonuç

Moğol akınları sonrasında sıra dışı bir dönüşüm geçiren Türkistan'ın bugünkü kültürel ve etnik kimliğinin belirlenmesinde 13.-16. yüzyıllar arasındaki sürecin etkisi büyüktür. Bu süreçte ortaya çıkan ve çeşitli nüshaları ile bir yazım geleneğine dönüştüğü anlaşılan şibanî-nâmeler, dönemin en karizmatik simalarından olan Özbek hükümdarı Şiban Han'ın savaş ve kahramanlıkları özelinde

olmakla birlikte, Türkistan tarihinin kırılma evresi olarak tanımlayabileceğimiz döneme ve Özbeklerin uluslaşma sürecine ışık tutan eserlerdir. Bu çalışmada şibanî-nameleri mevcut nüshalar genelinde değerlendirdikten sonra *Anonim Şibanî-nâme*'nin Türkçe ve Moğolca tercümelerindeki bazı çeviri farklarına değindik. Bu vesileyle çalışmanın Türk-Moğol tarihinin Türkistan özelinde bütünlükçü bir yaklaşım ile araştırılmasına katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i cihan güşa*. M. Öztürk (Çev.), Ankara: TTK Yayınları.
- Amanoğlu, E. (2014). Şeybaniname'nin Çağatay Dili ve Edebiyatının Gelişmesindeki Rolü ve Yeri. *Bildiri Kitabı*, İstanbul: Göksu Ofset.
- Barthold, V.V. (1984). *İslâm medeniyeti tarihi*. M. F. Köprülü (Çev.), 6. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk tarihi dersleri*. Ankara: Divan Kitap.
- Berezın, I. (1849). *Şeybaniada. İstoriya Mongolo-Tyurkov na Dcagtayskom Dialekt*, (Faksimile), Kazan.
- Canku (Erantepli), A. (1988). *Şeybânî-nâme (69b-138b), Metin-İndeks*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ebulgâzi Bahadır Han. (2020). *Şecere-i Türk (Türk'ün Soy Kütüğü)*. N. Demir (Haz.), Ankara: Altınordu Yayınları.
- Eraslan, K. (1986). Çağatay Şiiri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 415-417.
- Evirgen, A. E. (2018). Şibanî-Nâme'nin Budapeşte Nüshası Üzerine. *SUTAD*, 44, 153-161.
- Evirgen, A. E. (2019). *Şibani-Name'nin Budapeşte Nüshası (Metin-İnceleme-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ganbat, A. (2021). *Şiban nâme buyuu Şiban Hanî tüüb*. Ulaanbaatar: Mönhiin Üseg.
- Halperin, C. J. (1987). *Russia And The Golden Horde: The Mongol Impact On Medieval Russian History*. Bloomington: İndiana University Press.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karasoy, Y.ve Toker, M. (2005). *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Karasoy, Y. ve Evirgen, A. E. (2018). Muhammed Salih'e ait Manzum Şibanî-nâme İle Anonim Şibanî-nâme'nin Olaylar Bakımından Mukayesesi. *Divanlar Arasında Bir Ömür, Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2003). *Şeybânî-nâme Giriş-Tıpkıbasım-Metin Tercüme*. İstanbul: Çantay Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1945). Çağatay Edebiyatı. *İslam Ansiklopedisi*, 1, 270-323. İstanbul: MEB Yayınları.
- Melioranskiy, P. M. (1908). *Muhammed Salih-Şeybani-name-Dcagatayskiy Tekst*. S. Petersburg.
- Mirza Haydar Duğlat. (2006). *Tarih-i Reşidî*. O. Karatay (Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ötemiş Hacı. (2014). *Çengiz-Name*. İ. Kemaloğlu (Haz.), Ankara: TTK Yayınları.
- Şükürov, Z. (2009). Muhammed Salih. *İslam Ansiklopedisi*, 36, 34, <https://islamansiklopedisi.org.tr/salih-muhammed> (Erişim: 08.09.2022).
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş 1*, İstanbul: İÜEF. Yayınları.
- Vambéry, A. (1885). *Şeybânî-nâme: Die Scheibaniade. Ein özbeğisches Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm, Almanca tercümesiyle birlikte*. Wien.

Yengin, I. E. (2000). *Şeybânî-nâme (182b-217b), Tenkitli Metin-Tercüme-Sözlük-İndeks*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Yeniay, T. (2000). *Şeybânî-nâme (138b-182b), Metin-İndeks*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, S. (1988). *Şeybânî-nâme (1b-69b), Metin-İndeks*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Nörobilimin İşletme Alanında Kullanılması Üzerine Bir Literatür Araştırması

Bilge TÜRKÜN KAYA

Giriş

Bireyler karar verme aşamasında psikolojik ve nörolojik faktörlerin etkisiyle rasyonellikten uzaklaşmaktadır. Bireylerin kararlarında etkili olan faktörler beyin tarafından yönetildiğinden dolayı, bu kararları anlayabilmek için nörolojik faktörleri ve insan beynini de anlamak gerekmektedir (Demirel ve Artan, 2016: 15). İnsan beyni karar alma, seçim yapma, fikir yürütme gibi bazı bilişsel süreçleri yönetmekten sorumludur. Bu tür süreçlerin beyinde nasıl yürütüldüğü nörobilimsel faaliyetler yardımıyla incelenerek analiz edilebilmektedir (Küçükay, 2018: 616). Nörobilimin birçok çalışma alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri de insan düşüncelerini analiz etmektir (Yayar ve Tekgün, 2020: 165). Yapılan nörobilim araştırmaları kapsamında, karar alırken beyin hangi bölgelerinin aktif olarak rol aldığı belirlenebilmektedir. Beyinden salgılanan hangi maddelerin karar alma durumlarını belirlediği, bu maddelerin artması veya azalması halinde kişilerin karar alma mekanizmasının nasıl etkilendiği de tespit edilebilmektedir. Ayrıca beyinde oluşabilecek hastalıkların, hasarların ve çeşitli hastalıklar sonucunda kullanılan ilaçların da bireylerin karar alma davranışlarında etkili olabileceği ortaya çıkarılmıştır. Nörofinans analizlerinde, belirli durumlarda kişilerin beyinlerinin nasıl tepki verdiğini tespit edebilen çeşitli tıbbi teknikler kullanılmaktadır. Bu kapsamda çeşitli yüz, göz, nabız, ses, cilt, hareket, kan değeri analizleri uygulanmaktadır. Ayrıca fMRI, EEG ve PET gibi nörogörüntüleme teknikleri sayesinde kişilerin beyinlerindeki hareketlilikler de izlenebilmektedir. (Usul ve Çağlan, 2018; Boz, 2020; Butgel Tunalı & ark., 2016).

Nörobilimin sosyal bilimlerle ilgili olan araştırma alanlarına şu örnekler verilebilir (aktaran Demircioğlu ve Ever, 2021):

- Nöropazarlama
- Nörofinans
- Nörohukuk
- Nöroiktisat
- Nöromuhasebe
- Nöroegitim
- Nöroyönetim
- Nörofelsefe
- Nöroiş
- Nörostrateji
- Nöropsikoloji
- Nöroliderlik
- Nörotarih
- Nöroyönetişim
- Nöroetik

Nörobilim özellikle son yıllarda işletme bilimiyle işbirliği içerisinde çalışmakta olup, bu işbirliğinin meyveleri olan akademik çalışmalara yerli ve yabancı literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Nörobilimin işletme alanında kullanılmasındaki temel amaçlardan biri kişilerin karar alma davranışlarının beyin ve sinir sistemi doğrultusunda incelenmesidir. Yukarıda listelenen araştırma alanlarından işletme alanında literatürde en yaygın olarak kullanılanların nörofinans ve nöropazarlama olduğu belirlenmiştir. Bu yüzden, bu çalışmada nöropazarlama ve nörofinans hakkında yapılan araştırmalar ayrı başlıklar altında incelenecektir. Nöromuhasebe nörofinans, ve nöroiktisat kavramları birçok çalışmada aynı anlamda veya birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu üç alanın kapsamı oldukça yakın olduğundan tümüne ait çalışmalar nörofinans başlığı altında incelenecektir.

Bu çalışma kapsamında 19 adet kavramsal, 4 adet uygulamalı olmak üzere 23 nörofinans çalışması ile; 7 adet kavramsal, 12 adet uygulamalı olmak üzere 19 nöropazarlama çalışması, toplamda 42 adet çalışma ayrıntılı olarak incelenmiş ve genel hatlarıyla sunulmuştur.

Nörofinans

Finansın tarihsel gelişimi boyunca finansal teoriler, yatırımcı davranışları ve finansal karar alma davranışının yorumlanması farklılıklar göstermektedir. 1980 sonrasında, araştırmalara psikoloji ve nöroloji de dahil edilmiş, böylece davranışsal finans ve nöro finans kavramları ortaya çıkmıştır (Aren, 2019: 128-129). Geleneksel teoriler ile açıklanamayan piyasa anomalileri, finansal balonlar veya bazı ekonomik krizler gibi durumlar davranışsal finans ve nörofinans ile açıklanabilir (Altınırnak ve Eyüboğlu, 2016: 78; Kurtoğlu, 2014). Nörobilimin finans ile olan ilişkisini inceleyen alt alanına nörofinans adı verilmektedir. Nörofinansın amacı, bireylerin finansal kararlarını alırken etkisinde kaldıkları beyin aktivitelerini incelemektir (Kurtoğlu, 2014).

Nörofinans alanındaki literatürde yer alan yerli çalışmalar daha çok kavramsal veya literatür araştırması şeklindedir. Yabancı literatürde ise teorik çalışmaların yanında laboratuvar analizlerini de içeren uygulamaya dayalı çalışmaların da yer aldığı görülmüştür.

Nörofinans ile İlgili Olan Kavramsal Çalışmalar

Nörofinans alanında gerçekleştirilen çalışmaların büyük bir çoğunluğu kavramsal çerçevede olup, herhangi bir laboratuvar analizi içermemektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda daha çok konuyla ilgili genel bilgi verildiği, derleme yapıldığı, literatürdeki diğer çalışmaların incelendiği gözlemlenmiştir. İncelenen çalışmalar tarih sırasına göre eskiden yeniye olacak şekilde sıralanarak sunulmuştur.

Soydal & ark.. (2010) kişilerin finansal kararlar alırken etkisinde kaldıkları unsurları analiz ettiği çalışmasında nöroekonomi hakkında kavramsal bilgi vermiştir.

Koçarlan (2010) çalışmasında nöroekonomi kavramından bahsederek bu alanda kullanılan teknikler ve mevcut uygulamalar hakkında bilgi vermiştir.

Dickhaut & ark. (2010) insan beyninin yapısı hakkında bilgi vermiş, nöromuhasebe hakkında kapsamlı bir literatür araştırması sunmuştur.

Sadeghnia & ark. (2013) davranışsal finans ve nörofinans kavramları hakkında bilgi vererek bu konularda yapılmış olan çalışmaları incelemiştir.

Kurtoğlu (2014) çalışmasında nörofinans ve davranışsal ekonomi kavramlarının ortaya çıkış süreci hakkında kapsamlı kavramsal bilgi sunmuştur.

Aksoy ve Şahin (2015) bireylerin belirsizlik durumunda nasıl karar aldıklarıyla ilgili yapılan çalışmaları literatür araştırması şeklinde incelemiş, bu kapsamdaki teorilerle kişilerin karar alma davranışlarını ilişkilendirmiştir. Ayrıca nöroekonomi kavramı hakkında bilgi vermiştir.

Demirel ve Artan (2015) Nöroekonomi ile diğer çeşitli bilimler arasındaki bağlantıları incelemiştir.

Altınırnak ve Eyüboğlu (2016) nöroekonomi ile finansal balonların bağlantısını incelediği çalışmada finansal balonlar nedeniyle ortaya çıkan büyük ekonomik krizlerin davranışsal finans ve nöroekonomi ile analiz edilerek açıklanabileceğini belirtmiştir.

Çiftçi (2017) çalışmada nöroekonomi/ nöroiktisat kavramı hakkında bilgi vermiştir.

Usul ve Çağlan (2018), çalışmalarında nöromuhasebe kavramı hakkında detaylı bilgi vermiştir.

Çıplak (2018) çalışmada “vergi uyumu” kavramı ile nöroekonomi arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Buna göre, kişiler çeşitli psikolojik unsurların etkisiyle birlikte, vergiyi öderken maddi olarak kayıp yaşamalarına rağmen vergi ödeme konusunda istekli olabilmektedir. Yazar bu durumun nedenlerinden biri olarak nöroekonomiyi göstermiştir.

Şenel ve Darıcı (2018) çalışmalarında nöromuhasebe ve bu alanda kullanılan teknikler hakkında genel bilgi vermişlerdir. Ayrıca bu kapsamda uygulanan psikofizyolojik tekniklerin adli muhasebe alanında da fayda sağlayabileceğini belirtmişlerdir.

Fiedler & ark. (2019) çalışmalarında, kişilerin finansal karar alma davranışlarının incelenmesi kapsamında göz hareketleri analizinin etkin olarak nasıl kullanılabileceğini açıklamıştır.

Boz (2020) nöropazarlama ve nörofinans alanında kullanılan teknikler hakkında kavramsal bilgi sunmuştur.

Yayar ve Tekgün (2020) çalışmalarında, bireylerin finansal karar alma aşamasında karşı karşıya kaldıkları risk ve belirsizlik durumlarının nöroekonomi kavramı kapsamında değerlendirilmesi hakkında bilgi vermiştir.

Yiğitbaş (2021) kişilerin finansal kararlar alırken duygularının da etkisinde kaldığını belirterek bu durumu nörofinans kapsamında incelenmiştir. Buna göre belirsizlik veya risk durumları karşısında karar alırken, kişilerinin beyninin evrimsel olarak daha yaşlı olan kısmının aktifleştiği belirtilmiştir.

Alkan, ve Bayramoğlu, (2021) nörobilimde kullanılan eye tracking (göz izleme) tekniği hakkında kavramsal bilgi vererek bu yöntemin nöromuhasebe çalışmalarında kullanılabileceğini belirtmiştir.

Kırhasanoğlu, ve Özdemir (2021) nöromuhasebe hakkında kavramsal bilgi vererek literatürde bu doğrultuda yapılmış olan çalışmaları incelemiştir.

Demircioğlu ve Ever (2021) nöromuhasebe kavramı, bu alanda kullanılan teknikler, konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ve bu nöromuhasebenin muhasebenin alt alanlarıyla olan ilişkisi hakkında bilgi vermiştir.

Nörofinans İle İlgili Olan Uygulamalı Çalışmalar

Nörofinans ile ilgili olan uygulamalı çalışmalar hem yerli hem yabancı literatürde sınırlı sayıda bulunmaktadır. Özellikle yerli literatürde nörofinans araştırmalarının laboratuvar ortamında gerçekleştirildiği çalışmalara nadiren rastlanmaktadır. Bu başlık altında incelenen çalışmaların hepsi yabancı literatürden olup, tarih sırasına göre eskiden yeniye olacak şekilde sıralanarak sunulmuştur.

Thut & ark. (1997) deneye katılan 10 kişinin para ödülü karşısında beyinlerinde oluşan tepkileri ve beyinlerindeki kan akışı değişikliklerini incelemiştir. Analizler sonucunda katılımcıların para ödülü kazandıklarında beyinlerindeki orbital, frontal ve dorsolateral isimli bölgelerin aktifleştiği tespit edilmiştir.

Shiv & ark.. (2005) “Stabil odak bozukluğu” hastalığına sahip olan 34 kişinin yazı-tura oyunu oynamasını analiz ederek bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda beyinle ilgili bir

hastalığı bulunan kişilerin karar alırken daha avantajlı bir durumda olup olmadığını incelemeyi amaçlamışlardır.

Tom & ark.. (2007) fMRI tekniği kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında deneye katılan 16 kişinin kazanç ve kayıp durumları karşısında beyinlerinde yer alan endişe ve korkuyla ilgili bölgelerin aktif rol alıp almayacağını incelemiştir. Bu kapsamdaki analiz sonuçlarına göre, kazanç durumunda beynin ventrolateral PFC, ventral striatum ve VMPFC bölgelerinin aktifliğinin arttığı, kaybetme halinde ise tam tersi olarak bu bölgelerdeki aktifliğin azaldığı tespit edilmiştir.

Smith & ark. (2014) piyasa balonları ile beyin arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Bu doğrultuda; ABD’de 276 kişi ile 16 adet deney yapmıştır. Katılımcıların deneysel ortamda finansal yatırım yapmaları sağlanmış ve fMRI teknolojisi ile beyin aktiviteleri ölçülmüştür. Bireylerin beyinlerinin bölgelerinin aktiflik durumu yatırım yaptıkları finansal varlıkların risklilik durumuna göre değerlendirilerek incelenmiştir.

Nöropazarlama

Nörobilim ve pazarlama alanının bir araya gelmesinden oluşan nöropazarlama araştırmaları kişilerin ve genellikle tüketicilerin karar alma ve satın alma davranışlarını beyin ve sinir sistemini inceleyerek analiz eder. Bazı kaynaklarda Nöropazarlama terimi yerine, bu kelimenin İngilizce karşılığı olan “Neuromarketing” kelimesinden türetilen nöromarketing terimi de kullanılabilir. Nöropazarlama araştırmalarında en çok kullanılan psikofizyolojik teknikler göz izleme yöntemi (EyeTracking), Elektroensefalogram (EEG) ve Functional Magnetic Resonance Imaging (fMRI) olarak sıralanabilir. Nöropazarlama hakkında hem yerli hem de yabancı literatürde teorik ve uygulamalı olarak çok sayıda çalışma bulunmaktadır. İncelenen çalışmalar tarih sırasına göre eskiden yeniye olacak şekilde sıralanarak sunulmuştur.

Nöropazarlama ile İlgili Olan Kavramsal Çalışmalar

Özdoğan (2008) göz izleme tekniği hakkında bilgi vermiş, bu yöntemin nöropazarlama uygulamalarında kullanılması hakkında yapılan çalışmaları incelemiştir.

Utku ve Alkibay (2013) kişilerin reklamlara verdikleri tepkilerin ve reklam etkinliğinin ölçülmesi amacıyla, nöropazarlama çalışmaları kapsamında kullanılan çeşitli psikofizyolojik analizlerden faydalanılabileceğini belirtmiş ve bu kapsamda yapılmış olan çalışmaları incelemiştir.

Bilgiç (2014) yüksek lisans tezi çalışmasında nöropazarlama kavramı, uygulama alanları ve bu kapsamda kullanılan teknikleri ayrıntılı olarak incelemiştir.

Ceylan ve Bahattin Ceylan (2015) pazarlama araştırmalarında bilinçaltı mesaj kullanımı olgusu hakkında çalışmışlardır. Ambalaj tasarımının kişilerin bilinçaltını nasıl etkilediği ve satın alma kararlarını nasıl şekillendirdiği nöropazarlama kapsamında incelenmiş, konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmaların sonuçları sunulmuştur.

Coşkun Değirmen ve Şardağı (2016) nöropazarlama araştırmalarının etkinliği ve etik açıdan uygunluk durumunu incelemiştir.

Boz (2020) nöropazarlama ve nörofinans alanında kullanılan teknikler hakkında kavramsal bilgi sunmuştur.

Butgel Tunalı & ark.. (2016) çalışmalarında, nöropazarlama kavramı hakkında genel bilgi vererek, bu kapsamda uygulanan psikofizyolojik teknikleri açıklamışlardır.

Nöropazarlama İle İlgili olan Uygulamalı Çalışmalar

Weber & ark.. (2007) 16 kişiyle uyguladığı ve fMRI tekniğini kullandığı çalışmasında bireylerin alım satım davranışlarını incelemiştir. Buna göre satış yapma halinde beynin amigdala isimli bölgesinin aktifleştiği belirlenmiştir.

Knutson & ark.. (2007) 26 kişiyle yaptığı deneysel çalışmada bireylerin ürünlere verdiği tepkilerle beyin fonksiyonları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bu kapsamda fMRI tekniği kullanılmıştır. Belirlenen bir ürünle ilk karşılaşma durumunda, ürünün fiyat bilgisi alındığında, fiyatı normalden fazla pahalı ve ucuz bir ürünle karşılaşılması durumlarında katılımcıların beyinlerinde hangi bölgelerin aktifleştiği tespit edilmiştir.

Yorgancılar (2014) çalışmasında 30 erkek ve 30 kadın olmak üzere toplamda 60 kişiye hem anket hem de EEG yöntemini uygulamıştır. Öncelikle anket uygulaması ile katılımcıların satın alma tercihleri incelenmiştir. Daha sonra ise EEG ile TV reklamları izletilen katılımcıların beyin faaliyetleri izlenmiştir.

Solmaz (2014) yüksek lisans tezi çalışmasında 192 katılımcıya anket uygulayarak kişilerin reklamlar ve satın alma kapsamındaki davranışları ile nöropazarlamaya olan bakış açılarını incelemeyi amaçlamıştır.

Yücel ve Çubuk (2014) EEG yöntemi uygulanırken dikkat edilmesi gereken noktalar ve bu tekniğin nöropazarlama alanında nasıl kullanılabileceği hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca EEG tekniğini denemek amacıyla 20 kişilik bir grupta uygulama yapılmıştır.

Düzgün (2016) yüksek lisans tezi çalışmasında katılımcıların marka algısını incelemek amacıyla EEG ve beyin osilasyonları ölçüm tekniklerini kullanmıştır.

Öztürk & ark. (2018) tüketicilerin iki farklı marka hakkındaki görüşlerini nöropazarlama çalışması vasıtasıyla incelemişlerdir. Katılımcılara hem anket hem de EEG yöntemi uygulanmış, daha sonra bu iki tekniğin sonuçları karşılaştırılmıştır.

Çokbilen Erdoğan (2019) yüksek lisans tezi çalışmasında 40 katılımcının göz hareketlerini göz izleme yöntemiyle ölçmüştür. Bu doğrultuda kişilerin UNESCO ve CITTASLOW niteliklerine sahip turistik destinasyonlara karşı olan algısı ölçülmüş ve değerlendirilmiştir.

Babuş (2019) yüksek lisans tezi çalışmasında nöropazarlama kavramı ve tüketicilerin karar verme davranışları hakkında kapsamlı kavramsal bilgi vermiş, ayrıca 346 öğrenci ile uyguladığı anket çalışmasında katılımcıların nöropazarlama alanına karşı bakış açılarını demografik özellikler ve karar alma davranışları çerçevesinde incelemiştir.

Yücel ve Göker (2020) 15i kadın 15i erkek olan toplamda 30 katılımcıya göz izleme tekniğini uygulamıştır. Bu kapsamda katılımcılara Kızılay'ın sosyal yardım kampanyası afişleri gösterilerek göz hareketleri incelenmiştir.

Aydemir Şenay (2021) doktora tezi çalışmasında göz izleme tekniğini kullanarak kullanıcı sistem etkileşimini incelemiş ve sonuçları katılımcıların görüşleriyle karşılaştırmıştır.

Özyurt Kaptanoğlu & ark.. (2022) çalışmasında nörobilimin işletme alanındaki uygulamaları hakkında kavramsal bilgi vermiştir.

Sonuç

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sosyal bilimlerdeki araştırma yöntemleri de gün geçtikçe değişmekte ve gelişmektedir. Kişilerin rasyonel davrandığını savunan eski klasik teoriler, bilimin sunduğu yeni imkânlarla donatılmış güncel teoriler karşısında geçerliliğini kaybetmektedir. Günümüzde nörobilim araştırmaları tıp dışındaki diğer pek çok alanda da kullanılarak multidisipliner çalışmaları ortaya çıkarmaktadır. Nörobilim sayesinde insan davranışlarını beyin ve sinir sistemi kapsamında daha etkili bir şekilde açıklamak mümkün olmaktadır.

İşletme alanında; anket veya derinlemesine mülakat gibi klasik yöntemler kullanılarak kişilerin beyanları alınır veya davranışları gözlemlenir. Ancak klasik araştırmalarda kişilerin ifadeleri ile gerçekte hissettikleri veya düşündükleri şeyler arasında oldukça büyük farklar olabilmektedir. Nörobilim çalışmaları doğrultusunda bu farkların etkisiz hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

Nörobilim ve işletme biliminin bir araya gelmesiyle birçok multidisipliner alt alan ortaya çıkmıştır. Bu işbirliğinin sonucunda üretilen akademik çalışmalara yerli ve yabancı literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Nörobilimin işletme alanında kullanılmasındaki temel amaçlardan biri de kişilerin karar alma davranışlarının beyin ve sinir sistemi doğrultusunda incelenmesidir. Özellikle son yıllarda nörofinans ve nöropazarlama araştırmaları ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada nörofinans ve nöropazarlama hakkında yapılmış olan, yerli ve yabancı literatürde yer alan araştırmalar incelenmiştir. Bu kapsamda, 19 adet kavramsal, 4 adet uygulamalı olmak üzere 23 nörofinans çalışması ile; 7 adet kavramsal, 12 adet uygulamalı olmak üzere 19 nöropazarlama çalışması, toplamda 42 adet çalışma ayrıntılı olarak incelenmiş ve genel hatlarıyla sunulmuştur. Bu çalışmanın nörofinans veya nöropazarlama alanında inceleme yapacak olan araştırmacılara, konuyla ilgili örnekler sunması açısından yol gösterici nitelikte olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, T., ve Şahin. (2015). Belirsizlik Altında Karar Alma: Geleneksel Ve Modern Yaklaşımlar. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 1-28.
- Alkan, Ş. B., ve Bayramoğlu, G. (2021). Muhasebe Araştırmalarında Göz İzleme Yönteminin Kullanılması Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Mali Çözüm Dergisi*, 31(167), 167–185.
- Altınırnak, S. ve Eyüboğlu, A. (2016). Ekonomik Krizlerin Nöroekonomi Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 67-82. DOI: 10.25095/mufad.396720
- Aren, S. (2019). Davranışsal Finansın Psikolojik Eğilimlerinin Kavramsal Değerlendirmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 127-160.
- Aydemir Şenay, B. (2021) Göz İzleme Tekniği Aracılığıyla Etkileşimli Bilgi Erişim Sürecinin Değerlendirilmesi: Bir Durum Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi Ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.
- Babuş, L. (2019). Demografik Özelliklere Ve Karar Verme Tarzlarına Göre Tüketicilerin Nöropazarlamaya Bakış Açısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Rize.
- Bilgiç, S. (2014). Çağımızın Pazarlama Tekniği: Nöropazarlama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Bölümü, İstanbul.
- Boz H. (2020). Nöropazarlama Araçları Finansal Piyasalara Nasıl Adapte Edilir: Nörofinans. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (3). 518-528.
- Butgel Tunalı, S. , Gözü, Ö. ve Özen, G. (2016). Pazarlama Ve Reklam Araştırmalarında Nöropazarlama Üzerine Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi Ve Etik Boyutunun Tartışılması. *Kurgu*, 24 (2), 1-8. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/59643/859543>
- Ceylan, İ. ve Bahattin Ceylan, H. (2015). Ambalaj Tasarımında Bilinçaltı Mesaj Öğelerinin Ve Nöropazarlama Yaklaşımının Kullanımlarının Karşılaştırılması. *Turkish Studies*. 10. 123-142.
- Coşkun Değirmen, G. & Şardağı, E. (2016). Nöropazarlama Uygulamalarının Etik Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* , (25) , 140-160. DOI: 10.31123/akil.438536
- Çıplak, B. (2018). Nöroekonomi ve Vergi Uyumu İlişkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), s. 262-273.
- Çiftçi, H. (2017). İktisadın Farklı Bir Çehresi; Nöro İktisat. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 9 (1) , 1-15. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/35968/403545>
- Çokbilen Erdoğan, E. (2019) Nöropazarlama Çerçevesinde Destinasyon Problemi: Eye Tracking Yöntemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Edirne.
- Demircioğlu, E. N., & Ever, D. (2021). Nörobilimin muhasebeye etkisi: Nöromuhasebe. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 612–623. <http://doi.org/10.25287/ohuibf.756086>.
- Demirel, S. K., ve Artan, S. (2016). Nöroiktisat ve İktisat Biliminin Geleceğine İlişkin Tartışmalar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(1), s. 1-28.
- Dickhaut, John & Basu, Sudipta & McCabe, Kevin & Waymire, Gregory. (2010). Neuroaccounting: Consilience Between the Biologically Evolved Brain and Culturally Evolved Accounting Principles. *Accounting Horizons*. 24. 10.2308/acch.2010.24.2.221.

Düzgün, A. (2016) Nöromarketing Alanında Marka Algısının Elektrofizyolojik Olarak Beyin Osilasyonlarıyla Ölçümlenmesi: EEG (Elektroensefalografi) Yöntemi Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Fiedler, S., Ettinger, U., ve Weber, B. (2019). *Neuroeconomics, Eye Movement Research*, s. 857-882.

Kırhasanoğlu, Ş., ve Özdemir, M. (2021). Nöromuhasebeye Teorik Bir Bakış. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 9(2), 178–187.

Knutson, B., Rick, S., Wimmer, G. E., Prelec, D., ve Loewenstein, G. (2007). *Neural Predictors of Purchases. Neuron*, 53(1), s. 147-156.

Koçaslan, G. (2010). Neuroeconomics: Bringing Neuroscience and Economics Together. *Gaziantepe University Journal of Social Sciences*, 9(3), s. 505-512.

Kurtoğlu, R. (2014). Davranış Ekonomisi ve Nöro-Finans. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), s. 1-25.

Küçükay, A. (2018). Karar Vermenin Psikolojisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (35), s. 607-640.

Özdoğan, B. (2008) Göz İzleme Ve Pazarlamada Kullanılması Üzerine Kavramsal Kullanılması Üzerine Kavramsal Bir Çalışma Bir Çalışma, *Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2.

Öztürk, S. Bayır, T. ve Yücel, N. (2018). “Beynimiz ve Dilimiz Aynı mı Konuşuyor? Anket ve EEG Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Marka Kişiliği Ölçümü Açısından Bir Araştırma.” *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 4(1). 140-176.

Özyurt Kaptanoğlu, R. , Kılıçarslan, M. ve Gündüzyeli, B. (2022). İş Dünyasında “Nöro” Penceresi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (9). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atlas/issue/69159/1071781>

Sadeghnia, M., Hooshmand, A. H. ve Niko H., (2013). Behavioral finance and neurofinance and research conducted in this area, *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4.

Shiv, B., Loewenstein, G., Bechara, A., Damasio, H., ve Damasio, A. R. (2005). Investment Behavior and The Negative Side of Emotion. *Psychological Science*, 16(6), s. 435-439.

Smith, A., Lohrenz, T., King, J., Montague, P. R., ve Camerer, C. F. (2014). Irrational exuberance and neural crash warning signals during endogenous experimental market bubbles. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111(29), 10503–10508. <https://doi.org/10.1073/pnas.1318416111>

Solmaz, I. (2014) Nöropazarlama Faaliyetlerinde Bilinçaltı Reklamcılık Ve Tüketici Algısı Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Soydal, H., Mızrak, Z., ve Yorgancılar, F. N. (2010). Nöroekonomi Kavramının İktisat Bilimi İçindeki Yeri, Önemi ve Bilimselliği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), s. 214-240.

Şenel, S. A. ve Darıcı, S. (2018). Psikofizyolojik Tekniklerin Adli Muhasebe Alanında ve Suçun Ortaya Çıkarılmasında Kullanılmasına İlişkin Bir Tartışma: Nöromuhasebe Kavramına Farklı Bir Bakış, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (67), 381-391.

Thut, G., Maguire, R. P., Leenders, K. L., Roelcke, U., Nienhusmeier, M., Schultz, W., ve Missimer, J. (1997). Activation of the human brain by monetary reward. *Neuroreport*, 8(5), 1225–1228. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9175118>

Tom, S. M., Fox, C. R., Trepel, C., ve Poldrack, R. A. (2007). The Neural Basis of Loss Aversion In Decision-Making Under Risk. *Science* (New York, N.Y.), 315(5811), s. 515-518.

Uşul, H., ve Çağlan, E. (2018). Nöromuhasebe. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(2), 450–465. <https://doi.org/10.31460/mbdd.392119>

Utkutuğ, Ç., ve Alkibay, S. (2013). Nöropazarlama: Reklam Etkinliğinin Psikofizyolojik Tekniklerle Değerlendirilmesi Üzerine Yapılmış Araştırmalarının Gözden Geçirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 167–195. <https://doi.org/10.17065/huniibf.103649>

Weber, B., Aholt, A., Neuhaus, C., Trautner, P., Elger, C. E., ve Teichert, T. (2007). Neural Evidence For Reference-Dependence In Real-Market-Transactions. *NeuroImage*, 35(1), s. 441-447.

Yayar, R., ve Tekgün, B. (2020). Nöroekonomi Bağlamında Karar Alma Süreci. *Journal Of Institute Of Economic Development and Social Researches*, 6(22), s. 160-169.

Yiğitbaş, Ş. B. (2021). Risk ve Belirsizlik Altında Karar Verme Davranışı ve Nöroekonomi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), s.25-38.

Yorgancılar, F. N. (2014). Tüketici Davranışı Nörolojisi: Nöroekonomi-EEG Yöntemi ile Nöromarketing Uygulaması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi.

Yücel, A. & Göker, Z. (2020) Kızılay'ın Sosyal Yardım İçerikli Afişlerinin Eye-Tracking İle İncelenmesi, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (1).

Yücel, A. ve Çubuk, F. (2014) Bir Nöropazarlama Araştırmasının Deneysel Yolculuğu Ve Araştırmanın İlk İpuçları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2), s.133-149.

Elektronik Spor, Rekreasyon ve Yalnızlık

Cansu İŞLER
Nurgül TEZCAN KARDAŞ

Spor Kavramı

Spor kavramı dilimize çok eski zamanlarda girmiş olup varlığını günümüze kadar devam ettiren bir terimdir. İnsanların Dünya’da varlığını göstermesi ile birlikte farkında olmadan yapılan her türlü bedensel ve zihinsel hareketler altında sporun birer parçasıdır. İnsanların spor kavramı için yaptıkları tanımlara bakmak gerekirse;

TDK spor kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Zihni ya da bedeni geliştirmek amacıyla grupla ya da bireysel olarak gerçekleştirilen, bazı kuralları olan ve bu kurallara göre uygulanan hareketlerin tümüdür (TDK).”

Fişek ise sporu; “bedensel ve zihinsel faaliyetler sürecinden ziyade, serbest zaman kavramıyla ifade etmektedir. Fişek’e göre spor sözlük tanımı itibariyle; “oyun, oyalanma, eğlenme ve işten uzaklaşma” anlamlarına gelmektedir (Fişek, 1985).”

Kardeş ise sporu şu sözcüklerle tanımlamaktadır: “Spor, rekreasyon etkinlikleri arasında en çok tercih gören bir alan özelliği taşımaktadır. Çünkü spor her cinsten ve yaştan bireye her türlü rekreatif etkinliklerine cevap verebilmektedir. Spor açık ya da kapalı alanlarda, araçlı ya da araçsız, sert ya da hafif, bireysel ya da gruplu, zamana karşı ya da zaman önemli olmadan, milli ya da milletlerarası yapılabilen ve daha birçok özelliği ile çeşitliliği, değişkenliği ve toplumsallığı ile insanlara birçok alternatif sunabilmektedir (Kardeş, 2015).”

Dever’e göre spor ise: “Tek başına yapılmaktaysa ve amaç fiziksel ve zihinsel açıdan daha iyi bir duruma gelmek, serbest zamanı faydalı bir biçimde değerlendirmekse, yapılan bu spor aktivitesi “oyun” olarak nitelendirilebilir. Fakat içerisinde rekabet unsurunu barındırıyorsa ve galibiyet düşüncesi, gerçekleştirilen bu aktiviteye hâkimse o zaman spor bir “mücadele” olarak tanımlanmaktadır (Dever, 2015).”

Tanımlardan da görüldüğü üzere herkes spor kavramına farklı bir anlam yüklemektedir.

Sonuç olarak spor kişinin serbest zamanlarını değerlendirerek zihinsel ve fiziksel olarak eğlence, yalnızlıktan kurtulma, sağlıklı olmak gibi amaçlarla yapılmaktadır.¹

Oyun Kavramı

Oyun kelimesi ise aslında kişilerin serbest zamanlarında güzel vakitler geçirmek için bireysel veya grup halinde yaptıkları aktivitelerdir. Oyun ve spor birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü insanoglu spor kavramını ortaya çıkarmadan önce çeşitli oyunlar oynayarak zihinsel ve bedensel gelişim sağlıyorlardı. Oyunları kurallı ve sistemli hale getirerek aslında spor kavramı ortaya çıkmış olup bu kadar çok kitleye hitap eder duruma gelmiştir. Oyun teriminin tanımlarına bakmak gerekirse eğer;

---

¹ Bu kitap bölümü bir yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Fink oyunu şöyle tanımlamaktadır: “Hayatın tamamlayıcı bir unsuru, kişinin hayatında bütünleyici bir örüntü, kişilerin iş yaşamlarındaki ağır görevlerine bir mola verme eylemi ve kişilerin hayatlarında bir ferahlama eylemidir (Fink, 2015).”

Suits oyun oynamayı şöyle tanımlamaktadır: “Sonuca götürmede daha yeterli olanı yasaklayıp, daha az yeterli olanı serbest bırakan ve yalnızca bu tür bir etkinliği olanaklı kıldığı için kabul edilen kuralların izin verdiği araç ve yöntemleri kullanarak belli bir duruma ulaşmaya yönelik etkinliğe girmek olarak tanımlamaktadır (Suits, 2012).”

Türk Dil Kurumu ise oyun terimini şöyle tanımlamaktadır: “Belli kuralları olan, yetenek ya da zekâ geliştirici, iyi zaman geçirmeye yarayan eğlence”, “bedence ve zihince yetenekleri geliştirmek amacı ile yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma olarak tanımlamaktadır (TDK).”

Bir sonuca varmak gerekirse oyun ferdi veya grupta, araçla ya da araçsız, kurallı veya kuralsız olarak kişinin serbest zamanlarında vakit geçirmesi için ve zihinsel ve fiziksel gelişim sağlamak amacıyla veya psikolojik olarak rahat hissetmek, eğlenmek için yapılan etkinliktir. Lakin hızla gelişen teknolojinin sonucunda birçok eylem ve oluşumlar artık internet aracılığıyla sanal platformda yapılmaya başlanması ile birlikte oyun ve spor kavramları da artık sanal platformda kullanımı daha yaygın hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda ise hem oyun kavramını hem spor kavramını içine alan ve yeni bir kavram olarak elektronik spor kavramı ortaya çıkmıştır.

Elektronik Spor Kavramı

Elektronik spor kavramı belki de 21. yüzyılın en önemli, en yeni ve sürekli gelişim göstermekte olan kavramı olabilir. Eski çağdan günümüze kadar geçen zaman dilimine bakıldığında birçok yenilik olmuştur. Bu yeniliklerden bir diğeri ise elektronik spordur.

E-spor tanımlarına bakmak gerekirse:

- Wagner’ göre: “İnsanların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak fiziksel ve zihinsel yeteneklerini geliştirdikleri spor etkinlikleri alanlarıdır (Wagner, 2006).”
- Argan ve arkadaşlarına göre: “Elektronik spor, dünyanın bir ucundan diğerine iki insanın internet aracılığıyla veya dünyanın her yerinden gelen insanların büyük organizasyonlar ile buluşup oyun oynayabilecekleri hem fiziksel hem de zihinsel olarak çoğu sporun gerektirdiğinden çok daha fazlasını kapsayan bir spordur (Argan, 2006).”
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına göre: “Elektronik sporlar takımlar halinde veya birey olarak, farklı içerik dallarında, hızlı karar verme, refleks, el-göz koordinasyonu, takım ve kaynak yönetimi gibi yeteneklerin ön plana çıktığı sanal rekabet platformlarıdır ([https://www.ailevecalisma.gov.tr/.](https://www.ailevecalisma.gov.tr/)).”
- Hamari’ye göre: “Sporun öncelikli yönlerinin elektronik sistemler tarafından kolaylaştırıldığı hem oyuncuların ve takımların girdilerine hem de e-spor sisteminin çıktılarında insan bilgisayar ara yüzleri ile aracılık eden bir spor türüdür (Hamari 2017).”
- TESFED’e göre: “Elektronik bir cihaz vasıtasıyla çevrimiçi ya da çevrimdışı ortamda gerek bireysel gerek ise takım halinde katılım gösterilen her türlü aktiviteyi kapsar (TESFED).

Elektronik Spor Tarihsel Süreci

E-sporun günümüzdeki haline ulaşabilmesi için birçok değişim ve gelişim yaşadığı gözlemlenmektedir. Rekabetçi bilgisayar oyunlarının en erken tarihine gidebilmek için 1952 yılına bakılması gerekmektedir. İnsan ve bilgisayar etkileşimleri arasında çalışmalar yürüten bilgisayar

bilimcisi Alexander Shafto Douglas, Cambridge’de ‘Tic-TacToe’ ve ‘XOX’ olarak adlandırılan ülkemizde ki ismi ise ‘SOS’ oyunu olarak bilinen bu oyunu bilgisayar oyunu haline getirmiştir. Oyun, insan ve bilgisayar yapay zekâsı arasında rekabetin ilk başlangıcı olmuştur. İlk, çok oyunculu olarak geliştirilen oyun ise 1958’de geliştirilen ve ‘TennisforTwo’ olarak isimlendirilen oyundur. Oyun iki insanın eş zamanlı oyun oynamasına izin vermektedir. Konsol oyunlarının ilk form özelliklerini de taşıyan oyun joystickle oynanmıştır. E-sporların doğumu açısından önemli olan oyun ilk P2P (birebir) oyuncu rekabetini içeren oyun olma niteliğine sahiptir (<https://www.ispo.com/en/markets/history-origin-esports>). Böylelikle geliştirilen oyun sayesinde dijital dünyaya giriş yapılmıştır.

İlk e-spor turnuvasına benzeyen turnuvalar yıllar öncesinde düzenlenmiştir. İlk düzenlenen turnuvaya ait oyun ise ‘Spacewar’dır. Uzay oyunu olan ‘Spacewar!’ Steve Russel ve meslektaşları Martin Graetz ve WayneWüitanen ile PDP-1 bilgisayarında ürettikleri bir oyundur. Uzay gemisine sahip olan iki oyuncunun birbirlerine karşı savaştıkları bir oyundur. Turnuvada 24 oyuncu birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Kazanan oyuncu ise ‘Rolling Stones’ dergisine senelik üyelik kazanmıştır (<https://www.ispo.com/en/markets/history-origin-esports>).

E-spor’un ilk büyük turnuvası ise 4000’in üzerindeki katılımcının katıldığı Atari oyun şirketi sponsorluğunda gerçekleşen 1980 yılında düzenlenen ‘Space Invaders Turnuvası’dır (<https://gammalaw.com/a-short-history-of-esports/>).

1997 yılında E-spor adı altında ilk ödüllü turnuva İngiltere düzenlenmiştir ve aynı yıl Amerika Birleşik Devletlerin’de ‘‘Cyberathlete Professional League’’ adlı şirket kurulmuştur. Bu şirket 1999 yılında ‘‘Counter Strike’’ oyununu üretmiştir. Amerikalılar ve Avrupalıların birinci şahıs nişancı (FSP) tarzındaki oyunların aksine Kore’liler Koreli bir oyun geliştirme şirketi olan NCSoft tarafından 1998’de çıkarılan ‘‘Linage’’ gibi MMORPG ve RTS oyunlarını oynamayı tercih etmişlerdir (Wagner, 2006).

Sektörün en önemli organizasyonlarından biri olan Elektronik Spor Ligi 2000 yılında kurulmuştur. Ayrıca, 2000 yılında Güney Kore Spor, Turizm ve Kültür Bakanlığı, Bilgi ve İletişim Bakanlığı ve Samsung’un desteğiyle uluslararası e-Spor organizasyonu Dünya Siber Oyunları kurulmuştur. Dünya Siber Oyunlarının logosu; siyah bir arka plan üzerinde dört halkadan oluşan ve renkleri kırmızı, yeşil, sarı ve mavidir. Bu sembol ise Olimpiyat Oyunlarının sembolünü anımsatır (Thiborg & Kalle, 2010).

2008 yılında Elektronik Spor’u gerçek bir spor olarak kabul ettirmek amacıyla yola çıkan ve günümüzde 48 üye ülkesi bulunan Uluslararası E-Spor Federasyonu (International e-Sports Federation-IeSF) Güney Kore merkezli olarak kurulmuştur. 2016, E-Spor’un Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) tarafından tanınması için resmi mektup gönderilmiştir. Uluslararası E-Spor Federasyonu’nun 48 üye ülkesinin 22’sinde E-Spor, Ulusal Olimpiyat Komiteleri tarafından tanınmaktadır. 2017 yılında Asya Olimpiyat Konseyi’nin yapmış olduğu açıklama ile 2022’de Çin’de düzenlenecek Asya Oyunları’nda e-spor resmi bir oyun olarak madalya yarışlarında yer alınacağı duyurulmuştur ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi 2024 Paris Olimpiyatlarında e-sporun yarışmalarda yer alacağını kamuoyuna bildirmiştir (Jerry, 2018).

Türkiye’de ise elektronik sporların federasyonlaşma çalışmalarının ilki, 2011 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğüne bağlı olarak Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu (TÜDOF) ile başlamıştır. 7 Şubat 2013’te ise TÜDOF, Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından lağvedilmiş; Merkez Danışma Kurulu kararı ile federasyon, Gelişmekte Olan Sporlar Federasyonu’na bağlanmıştır (IESFED).

Merkez Danışma Kurulu (MDK)’nun 22 Mart 2018 tarihinde yapmış olduğu toplantıda alınan karara istinaden 24 Nisan 2018 tarih ve 277144 sayılı Bakanlık Makamı onayı ile Genel Müdürlüğümüze bağlı olarak Türkiye Elektronik Spor Federasyonu Başkanlığı kurulmuş ve Spor Genel Müdürlüğü Federasyon Başkanlığı Seçim Yönetmeliği hükümlerine göre 15 Mayıs 2018

tarihinde gerçekleştirilen Olağan Genel Kurul da Federasyon Başkanı olarak ise Alper Afşin ÖZDEMİR kurucu Başkan olarak seçilmiştir (TESFED).

Bu tarihi süreç sonucunda geçmişten günümüze kadar birçok gelişim gösteren dijital oyunlar artık günümüzde e-spor adı altında Dünya'nın birçok yerinde turnuvalar düzenlenerek yapılmaktadır.

Elektronik Spor Türleri

Türkiye Elektronik Sporlar Federasyonu resmi internet sitesinde yapılan kategorilendirmeye göre elektronik sporlar kendi bünyesinde yedi alt branşa ayrılmaktadır. Bu branşlar ise şöyledir:

- FPS (Birinci Şahıs Nişancı),
- Hayatta Kalma Oyunları (Battle Royale),
- MOBA (Çevrimiçi Çok Oyunculu Savaş Arenası),
- RTS (Gerçek Zamanlı Strateji),
- Dövüşçü Oyunları (Fighter / Beat 'Em Up),
- Devasa Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Yapma Oyunları (MassivelyMultiplayer Online Role-Playing Games-MMORPG)'dir.

Birinci Şahıs Nişancı Oyunları (First PersonShooter- FPS)

TESFED resmi internet sitesinde FPS için: “Birinci şahıs nişancı oyuncu karakterinin kendi gözünden oynandığı oyun türüdür ve nişancı video oyunlarının yan türüdür. Tüm diğer nişan türündeki oyunlar gibi, ‘bir serüven, bir ya da birden fazla uzun menzilli silah ve değişen sayılarda düşmanlar’ şeklinde tanım yapılmıştır (TESFED).

Bu tür oyunların içeriğinden kısaca bahsetmek gerekirse; oyunun asıl amacı farklı silahlar, bıçaklar ve bombalar gibi araç ve gereçleri kullanarak rakibini saf dışı bırakmaktır. Oyun ekranı üzerinde bir mini harita, ne kadar canın kaldığını gösteren bir göstergesi ve genellikle kullanıcı ile beraber ekranın önünde gezen bir silahı göstermektedir. Aynı zamanda rakibi saf dışı bırakmak esnasında görevler yerine getirmek veya en son hayatta kalan şahıs olmak gibi amaçlar da oyunda mevcuttur.

Birinci şahıs nişancı oyunları türündeki en büyük e-spor oyunu ise Counter Strike'dır. Counter Strike: Global Offensive, Valve şirketinin resmi bir oyunu olarak 2012 tarihinde piyasaya sunulmuştur. 5 vs 5 şeklinde karşılıklı iki takım halinde oynanan bir oyundur. İlk saf dışı kalan takım oyunu kaybeder.

Hayatta Kalma Oyunları (Battle Royale)

TESFED resmi internet sitesinde Hayatta Kalma (Battle Royale) oyunları şu şekilde tanımlanmaktadır: “Battle Royale denildiğinde akıllarda canlanan terim hayatta kalma olarak adlandırabiliriz. Belirli bir alan içerisinde belli sayılarda düşman ve hayatta kalmaya çalışmak. Duruma göre saldırmak, duruma göre saklanmak. Hayatta kalmak için her şeyi yapmaya hazır olmak. Kısaca Battle Royale; açlık, susuzluk, dayanıklılık gerektirmeyen ve haritada canlı kalabilen son kişi olmayı hedeflediğiniz bir oyundur (TESFED).”

2016 yılında Player Unknown's Battlegrounds (PUBG) oyun dünyasına “battle royale” şeklini dahil etmiştir. Oyunda; birden fazla oyuncu, büyük bir açık dünya haritasına (genellikle paraşütle) düşmekte ve burada rastgele yerleştirilmiş silahları aramakta ve onları kuşanmaktadır. Belli bir süre sonra gaz bulutu veya mavi elektrik gibi bariyerler, harita üzerinde önceden belirlenmiş olan bir “güvenli bölge” etrafında yavaş yavaş kapanmaktadır. Bu güvenli bölgenin dışında kalan

oyuncular, söz konusu bölgeye girene kadar sürekli olarak hasar almaktadır. En son hayatta kalan tek kişi veya takım oyunu kazanmaktadır. Turnuvalarında henüz büyük ödül havuzuna sahip olmasa da Battle Royale'in e-sporun geleceğinde önemli yer tutacağı söylenebilir (Bostancı, 2019).

Çevrimiçi Çok Oyunculu Savaş Arenası (Multiplayer Online Battle Arena- MOBA)

TESFED'e göre MOBA: "MOBA veya çevrimiçi çok oyunculu savaş arenası, bir gerçek zamanlı strateji savaş video oyunu çeşididir. Çoğunlukla beş kişiden oluşan iki farklı takımın üç ana yoldan oluşan ve bir harita üzerinde karşı takımın enerji kaynağını yok etmeyi amaçlayan bir oyundur (TESFED)."

En popüler oyun türü olan MOBA E-spor kategorisi içinde en fazla oyun bulunduran alandır. Oyun genellikle 5 kişilik takımlar halinde oynanır. Her oyuncu kendisinde var olan karakterler arasından hero seçerek oyuna başlanır. Amaç kendilerine ait kaleyi korumak ve kısa sürede gelişip karşı takımın kalesini yok etmektir. Oyun da takımlar kendi aralarında sesli olarak iletişim halinde olabilirler ve oyunda mini harita mevcuttur. Bireysel hareket edildiğinde oyunu kazanma şansı düşüktür. En yaygın ve en çok bilinen MOBA oyunu ise League of Legends (LoL) oyunudur.

Gerçek Zamanlı Strateji (Real Time Strategy- RTS)

TESFED'e göre RTS: "Gerçek zamanlı strateji oyunları, oyuncuların birbirlerinin sırasını beklemeden devamlı olarak karşılıklı oynamaya devam ettikleri bilgisayar oyunları. Bunun aksi olan sıra tabanlı strateji oyunlarında oyuncular hamle yapabilmek için karşı tarafın hamlesini beklemek zorundadırlar (TESFED)."

RTS oyunları genellikle 1'e karşı 1 olarak oynanır. Bir ülke yönetilir. Amaç kaynakları aktif şekilde kullanarak rakipten güçlü olunmaya çalışılır. Binalar inşa edilir, silahlar geliştirilir, askerler üretilir. Rakip kişinin hamlelerine göre hamle yapmak önemlidir. Profesyonel e-sporun öncülerinden Starcraft II bu türde yer almaktadır.

Dövüşçü-Dövüş (Fighter-Fighting)

TESFED'e göre; "Oyuncu belli bir dövüş disiplini temsil eden, seçtiği sanal karakterler ile diğer oyuncuların seçtiği sanal karakterlere üstün gelmeye çalışır. Yaygın olarak ise bir oyuncuya karşı bir oyuncu şeklinde oynanır (TESFED)."

Devasa Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Yapma Oyunları (Massively Multiplayer Online Role-Playing Games-MMORPG)

TESFED'e göre; "Herhangi bir sunucuya bağlanarak oynanan rol yapma oyunlarıdır (TESFED)."

MMORPG oyunları; oyuncuların kişisel bir karakter (avatar) yaratarak ve yarattıkları bu karakteri kontrol ederek, görsel ve işitsel bir dünyayı içerisinde barındıran, tam anlamıyla geliştirilmiş, çok oyunculu evrenler içeren bir oyun türü olarak ifade edilmektedir (Konecki & Bogdan, 2015).

MMORPG binlerce, milyonlarca oyuncunun rol oynama ortamında karakterlerini geliştirip sürekli olarak sanal bir evrende yer aldığı bir video oyunudur. Oyunun gerçekleşmiş olduğu sanal dünya, kesinlikle statik olmayıp, oyuncu tekrar giriş yaptığında onu etkileyebilecek olaylar meydana gelmektedir. Çoğu MMORPG, giderek daha fazla zorlaşan görevleri ve savaşları kapsamaktadır ve söz konusu görevlerin temel hedefi, oyuncuların karakterlerini deneyim, yetenek ve zenginlik bakımından gelişmelerine yardımcı olmaktır. Türün e-sportdaki tek önemli temsilcisi, Blizzard'ın 2004 yılında piyasaya sürdüğü ve çoğunlukla turnuvalarını da üstlendiği World of Warcraft (WoW)'tır (Bostancı, 2019).

Elektronik Sporun Bileşenleri

Elektronik sporu daha iyi kavrayabilmek için sporu oluşturan unsurları bilmek gerekmektedir. Profesyonel rekabetçi oyunun temel bileşenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Newzoo, 2016):

- Oyuncular,
- Takımlar,
- Geliştiriciler ve Yayımcılar
- Yayın Platformları
- Sponsorlar, Markalar ve Reklam Verenler
- Hayranlar ve İzleyiciler'dir.

Oyuncular

Elektronik sporların en önemli bileşenlerinden biri profesyonel oyunculardır. Oyuncu olarak nitelendirilseler bile aynı zamanda birer profesyonel olarak da bilinmektedirler. Elektronik sporcular da geleneksel sporlar ile uğraşan bireyler gibi ciddi bir disiplinle çalışan, antrenman programlarına sahip olan, beslenmelerine dikkat etmek için çizelgeleri olan ve bu konularda profesyonel destek alan oyunculardır. Profesyonel anlamda bir elektronik sporcu olmak; sıradan, basit veya çok sıkı oyunculuktan farklı bir anlayışı temsil etmektedir. Elektronik sporcu olmak; geleneksel sporlarda olduğu gibi yoğun antrenmanları, sakatlıkları ve transferleri de içerisinde bulundurmaktadır. Aynı zamanda elektronik sporcu olmak demek hemen hemen başka hiçbir şeye vakit ayırmayı mümkün kılmayan özel bir yaşam tarzını da benimsemek demektir. Sponsorlar tarafından ise teknolojik aletler karşılanmaktadır ve bir e-spor kulübünün tek büyük gideri ise profesyonel e-spor oyuncularının maaşları olmaktadır. Oyuncular; çok sıkı bir disiplin, çaba ve emeklerinin yanında yeteneklerine de güvenerek bu kulüplerde yer almakta ve bugün yüz binlerce dolar kazanmaktadırlar (Özenç, 2018).

Takımlar

Takım; "Farklı branşlarda farklı ekipler kurarak oyuncularını birleşik bir marka altında toplamış kuruluşlardır" şeklinde ifade edilmektedir (GSB, 2018).

Genellikle oyuncular, spor takımlarının çatısı altında organize olmaktadır. Profesyonel takımlar, birkaç oyuncu veya şahıs grubunu sahaya sürebilmekte; bu gruplar ya da bireyler, farklı veya aynı oyunları oynayabilmektedir. Profesyonel takımlar, oyuncularını ekonomik olarak (maaş verme, seyahat gibi) desteklerken; oyuncular da yarışmalarda, turnuvalarda takımlarını temsil etmektedir. Aynı zamanda günümüzde hayran kitlesini daha fazla genişletmek, yaymak, sponsor desteğini ve gelirleri arttırmak için birçok oyunda ve platformda faaliyet gösteren takımlar kurulmaktadır (Jerkrot & Shain, 2016).

Geliştiriciler ve Yayımcılar

Oyun geliştiricilerini tanımlamak gerekirse: "Genellikle büyük stüdyolar altında veya kimi zaman daha küçük birimler olarak çalışan ve oyunun teknik olarak yapılması ve tasarlanması sürecini yürüten birimler". Yayımcı firmalar ise; "geliştiriciler tarafından üretilen oyunların son kullanıcıya ulaştırılmasından sorumlu olan, pazarı tanıyan ve pazarlama faaliyetlerini yürüten ekip" olarak tanımlanmaktadır (DOSR, 2016).

Yayın Platformları

Bu platformların büyük bir kısmını online olarak yapılan yayınlar oluşturmaktadır. Online yayınların başında ise, Amazon'un sahip olduğu 'Twitch' yer almaktadır (<https://www.superdataresearch.com/blog/esports-brief>).

Youtube ise, elektronik spor yayınları için 'Youtube Gaming' adı altında bir platform oluşturmuştur. Buna benzer Facebook'da, büyük kitlelere sahip oyun şirketleri ve organizatörleri ile anlaşmalar sağlayarak ciddi bir yayın platformu olma yolunda adımlar atmıştır (Jerkrot & Shain, 2016).

Sponsorlar, Markalar ve Reklam Verenler

Markalar ve sponsorlar, günümüzde spor dışı alanlarda bile en önemli aktörlerin başında gelmektedir. Sanat, kültür ve spor alanlarındaki birçok etkinliğe ciddi miktarda yatırım yapan bu aktörler; günümüzde Y ve özellikle de Z kuşağının ilgisini, dikkatini çekebilmek için dijital dünyada daha fazla yer edinmeye çalışmaktadır ve bundan dolayı da e-spor da önemli bir alan teşkil etmektedir. Ayrıca bu aktörlerin; takım formalarında marka logoları yer almakta olup uygun yerlerde ekipmanları kullanılmakta ve sponsorlar etrafında sosyal medya içerikleri üretilmektedir. Ekran alanını ve hatta tüm kanalları tek bir markaya tahsis edebilmektedir, yayın platformları. Tüm bunların yanı sıra pazar araştırmaları, oyun donanımı ve çevre birimlerine yönelik satışların; daha iyi donanım almak isteyen izleyicilerle, hayranlarla birlikte önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Birçok marka ise tüm bunlardan sonra sektöre giriş yapmaya başlamıştır (<https://esportsobserver.com/the-esports-eco-system>).

Hayranlar ve İzleyiciler

Bu kitle; oyuncularını, oyunlarını, turnuvalarını, sponsorlukları ve hatta diğer bütün aktörleri var etmektedir. Bundan dolayı destekledikleri takımların ürünlerini/ekipmanlarını almakta, sponsorların sağlamış oldukları kampanyalar ile söz konusu markaları tercih etmekte ve kullanmakta, etkinliklere ve biletlere ciddi harcama yapmakta ve sürekli olarak oyun satın alıp oynamaktadırlar (<https://startup hukuku.com/e-spor/>).

Rekreasyon Kavramı

"Rekreasyon, insan hakları ve sanayileşmede yaşanan gelişimler sonrası insanların çağdaş ve temel bir ihtiyacı olarak tanımlanırken, kişilerin serbest zamanları için değerli olan etkinlikleri, imkanları, eğitimleri ve danışmanlık hizmetlerinin tümünü içerebilmektedir (Gümüş, 2016)."

"Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini içine alan bu genel dizayn bir bilişsel izlenimdir. Geçtiğimiz bir asırlık vakit kapsamında sanayi inkılabı sonrası meydana gelen iş hayatına ait düzenlemelerle rekreasyon ve serbest zaman tanımları, teorileri oluşmaya başlamıştır (Özer & Sevim, 2013)."

"Rekreasyon, yeniden yaratılma, yenilenme ya da yeniden yapılanma anlamına gelen Latince "recreate" kelimesinden gelmektedir ve serbest zamanları ya da serbest zamanları değerlendirme olarak kullanılmaktadır. Bireylerin veya toplumsal grupların serbest vakitlerinde gönüllü olarak yaptıkları eğlendirici ve dinlendirici etkinlikler anlamını taşımaktadır (Barrie & Ron, 2000)."

Rekreasyon Özellikleri

'Karaküçük' tarafından rekreasyonu diğer faaliyetlerden ayıran başlıca özellikler şu şekilde sıralanabilmektedir;

- "Rekreasyon etkinliklerinin seçimi gönüllü olmalıdır.
- Serbest zamanda yapılan bir faaliyettir.

- Bireye özgürlük hissi verir.
- Faaliyetlere katılım ve süreklilik hususunda zorunluluk söz konusu değildir.
- Her yaş ve cinsiyetteki insanların faaliyetlere katılmalarına imkan sağlar.
- Rekreasyonel etkinlikler, her türlü açık ya da kapalı alanlar ile her mevsim ve iklim şartlarında yapılabilmektedir.
- Rekreasyon etkinliklerinde üstünlük şahsın kendisine aittir.
- Rekreasyon evrensel olarak uygulanmakta ve insanlık için ortak bir dil konumundadır.
- Rekreasyon haz ve neşe sağlayan bir faaliyettir.
- Rekreasyon bireyin kendisini ifade edebilme ve yaratıcı olabilmesine imkan sağlayıcı etkinlikler içermelidir.
- Rekreasyon eylemi, planlı ya da plansız, beceri sahibi kişilerle veya beceri sahibi olmayan kişilerle ya da organize veya organize olmamış alanlarda yapılabilmektedir.
- Rekreasyonel faaliyetlerin katılan bireye toplumsal ya da kişisel özellikler kazandırması beklenir. Rekreasyon, toplumun geleneklerine göreneklerine, törelerine, manevi ve ahlaki değerlerine uygun olmalı ve sosyal değerlere zıt düşmemelidir.
- Rekreasyon faaliyetleri, rekreasyonistler tarafından yapılır. Bir başkası tarafından yapılamaz, bireyin kendi katılımı onu rekreasyonist yapar.
- Rekreasyon, rekreatif faaliyetlere katılma sonucu ortaya çıkan bir tecrübedir.”

Sonuç olarak, “serbest zamanda, tek başına ya da grup ile, araçlı, araçsız, kapalı ya da açık mekânlarda, şehir içi ya da şehir dışında, bir organizasyona bağlı veya bağımsız olarak, zorunluluğun olmadığı, neşe ve zevk verici her türlü etkinlikten oluşmaktadır.” Yukarıda da verilen temel özellikler aynı zamanda bir faaliyetin rekreasyonel amaçlı olup olmadığının göstergesi ve belirleyicileri olabilmektedir (Karaküçük ,2005).

Rekreasyon Sınıflandırılması

Rekreasyonun sınıflandırılmasında dikkat edilmesi gereken hususlar bireyin rekreatif etkinliklere katılmasına sebep olan hedef, arzular, zevkler ve fiziki tercihler olmak üzere sıralanabilir. Rekreatif etkinliği belirleyici etmenlere göre de sınıflandırmalar yapılabilir. Hazar’a göre rekreasyon işlevsel olarak şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- **“Ticari rekreasyon:** İnsanların belli ücretler üzerinden gerçekleştirdikleri tüm rekreasyon etkinlikleridir.
- **Sanatsal rekreasyon:** Kişinin sanata dair yeteneklerini geliştiren ve yükselten etkinlikleridir.
- **Estetik rekreasyon:** Genellikle gelir durumları yüksek, kültür ve eğitim düzeyleri yüksek bireylerin gerçekleştirmiş oldukları etkinlikleridir.
- **Fiziksel rekreasyon:** Açık ya da kapalı ortamlarda etkin katılımı gerektiren bir sportif rekreatif etkinlikleridir.
- **Sosyal rekreasyon:** Kişiler arasında sosyal ilişkiler kurmaya yönelik rekreasyon faaliyetleridir.

- **Sağlık rekreasyonu:** Sağlığı koruyan, tıbbi tedavi rekreasyon etkinlikleridir.
- **Kültürel rekreasyon:** Katılmak isteyen kişilerin bilgi ve becerilerini artırmak üzere yapılan rekreatif etkinlikleridir.
- **Turistik rekreasyon:** Diğer rekreasyon etkinliklerinin turistik yönden kullanılması neticesinde meydana gelen rekreatif faaliyetlerdir (Hazar, 2003).”

Rekreasyon Etkinlik Alanları

Rekreasyonun etkinlik alanları, değişkenler açısından farklılık gösterebilmektedir. Bundan dolayı etkinlik alanları serbest zamanın süresine, etkinlik içeriğine, kültürel ve ekonomik şartlara, kişinin yeteneklerine, iklim ve coğrafı ve şartlarına göre farklılıklar gösterebilmektedir ve etkinlik alanları üzerinde en önemli etkenlerden biri ise serbest zamanın süresidir. En uzun süreli serbest zamanlar çocukluk dönemindeki serbest zamanlar, iş hayatındaki yıllık izinler ve iş hayatının sonucu olarak bize sunulan ve karşımıza çıkan emeklilik dönemleridir. Etkili diğer değişken ise bireylerin etkinliklere aktif ya da pasif katılım sağlamalarıdır. Bireyler etkinliklere aktif katılım gösterebileceği gibi seyirci olarak katılım sağlayıp etkinlikte pasif de yer alabilirler. Etkinlik içerikleri ise katılımcıların, bireylerin tercihlerine göre değişmektedir. Birbirine benzeyen serbest zaman etkinlik alanları olabileceği gibi kültürel, ekonomik, sosyal ve toplumsal yapıya bağlı olarak farklılık gösteren etkinlik alanları da olabilmektedir (Kaba, 2009).

Dumazedier’e göre de rekreasyon etkinlik alanları aşağıdaki gibi verilmiştir:

- “Sanatsal Alanlar: Sinema, edebiyat, fuar, tiyatro, resim, şarkı, heykel, fotoğraf vb.
- Sosyal Alanlar: Toplantılar, aile, balo vb.
- Entelektüel Alanlar: Konferanslar, televizyon, kitap, radyo vb.
- Pratik Alanlar: Bahçecilik, el sanatları vb.
- Fiziki Alanlar: Av, spor, yürüyüş vb (Dumazedier, 1974).”

Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınlarında belirtilen rekreasyon, turizm sektöründe yer alan etkinlikler:

- “Deniz-Kum Etkinlikleri: Kano, deniz motorları, yüzme, zıpkınla balıkçılık, rüzgar sörfü, dalış, kürek, su kayağı vb.
- Tabiat-Yeşil Turizmi Etkinlikleri: Avcılık, arıcılık, botanik, gençlik kampları, nehir yolculuğu, madencilik, jeoloji, hayvan eğitimi, ornitoloji, çiftçilik, balıkçılık, salcılık vb.
- Dağcılık-Kış Sporları Etkinlikleri: Dağcılık, buz dansı, kaya tırmanışları, kar futbolu, buz festivali, alp kayağı, kuzey disiplini, yelkenli kayak vb.
- Sosyal Hayat İlişkileri: Bowling, müzik festivalleri, briç, sıcak hava balonculuğu, paraşüt, paten, okçuluk, tenis vb.
- Kültür, Sanat ve El İşleri Etkinlikleri: Astroloji, uçak modelciliği, antikacılık, el işleri, astronomi, mücevher yapma, sinema, nakış, video, modern dans, klasik dans, kuklacılık, müzik, fotoğrafçılık, heykeltiricilik, satranç vb (Kılbaş , 2001).”

Rekreasyon İhtiyaçları

Rekreasyonel ihtiyaçlar, insan davranışlarına temel olabilecek tek bir neden ya da faktöre bağlı kalmaksızın birçok sebepten ötürü analiz gerektirmektedir. Rekreatif etkinliklere duyulan ihtiyaç,

rekreasyon etkinliklerinin toplumsal ve kişisel olarak sağladığı faydalardan ileri gelmektedir (Karaküçük, 2008).

- a) **Fizyolojik İhtiyaç:** Yaşamın en temel ihtiyacı harekettir. Mutluluğun hareketsiz olmayacağı sıkça konuşulan bu dönemlerde, rekreasyonel faaliyetlerde özellikle stres ve buna bağlı olarak fizyolojik birçok rahatsızlığın çözümlenmesinde fiziksel aktivitenin önemini vurgulayan birçok araştırma yer almaktadır (Çoruh, 2013).
- b) **Güvenlik İhtiyacı:** Birey ekonomik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra gerek şuan ki çalışma ortamının fiziksel güvenliğinin sağlanmasını, gerek ise geleceğini güvence, garanti altına almak isteyebilir. Örneğin, sağlık kontrollerinden geçmesi, bireysel emeklilik, sosyal sigorta haklarından yararlanılması gibi (Eren, 2009).
- c) **Sosyal İhtiyaç:** İnsan; bir yere, kişiye, ortama ait olmak, onlar tarafından kabul edilmek, arkadaş edinmek ve çevresini etkilemek isteyebilir. İnsan bu ihtiyaçları çoğu kez, aç bir insanın gıdaya olan isteği kadar şiddetli duyabilmektedir (Sevil, 2012).
- d) **Değer Verilme İhtiyacı:** İnsan doğası gereği hem kendine hem de çevresindeki kişilere karşı önemli görünme ihtiyacı hissedebilir. İnsan kendine güven duygusu kazanmaya ve her yönüyle hak edilen bir saygınlık kazanmaya çalışabilir. İnsan bu ihtiyacı karşılayamaz ise insanda bir takım aşağılık duyguları oluşabilir. Bunun için saygı görme konusunda ihtiyaç seviyesine ulaşan insanlar, oturdukları konutlara, konuştukları insanlara ya da yaptıkları sporlara özel bir önem verebilirler (Sevil, 2012).
- e) **Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı:** İnsanların kendilerini keşfetme, kendilerinin farkında olması veya sahip oldukları becerileri anlamalarının en kolay yolu deneme yanılmadır. Bu durumun gerçekleşebilmesi sadece kişinin isteyerek veya severek yaptığı bir işi yapmasına bağlıdır (Karaküçük, 2008).

Özetle görülmektedir ki rekreasyon kavramına hayatın her alanında, her anında ve her yaş grubunda ihtiyaç duyulmaktadır. Yalnızca profesyonel anlamda bu işi yapan insanların değil gençler, çocuklar, öğrenciler, yaşlılar, engelliler ve daha birçok gruptan birey rekreasyona ve rekreatif etkinliklere katılmaya ihtiyaç duymaktadır (Kaba, 2009).

Rekreasyon Faydaları

Topluma faydalı bireyler rekreasyon eğitimleriyle yetiştirilebilir. Ergenlik döneminde rekreasyon etkinlikleriyle gençler kendilerini daha mutlu hissedeceklerdir. Rekreasyon etkinliklerinin kişisel ve toplumsal yararları vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Bireye kendini anlatabilme fırsatı sunar.
- 2) Kişilere yeni deneyimler sağlar.
- 3) Kişinin yaratıcılığını artırır.
- 4) Bireyin toplumsal çevresi genişler.
- 5) Bireylerin ruh sağlığını korur.
- 6) Mutlu ve sağlıklı birer bireyler olur.
- 7) Bireyin üretkenliği artar.
- 8) Yaşam seviyesinin yükselmesinde katkıda bulunur (Yıldız & Koçyiğit, 2014).

Fiziksel Fayda

Hastalıklardan kurtulmanın en etkili yolu fiziki etkinliklerdir. Rekreasyon etkinliklerinden biri olan sporun faydaları inkâr edilemez. İnsan sürekli hareket eden bir varlık olduğu için hareketsizlik

kişilere rahatsızlık verir. Çocuğun doğumu ile birlikte organları ve vücutları gelişir ve büyümeye başlar. Hayatın devam ettirilebilmesi için eyleme ihtiyaç vardır. Sağlıklı bir hayat için uygun fiziksel yapı ve fiziksel etkinlikler şarttır. Birçok rahatsızlığı önlemede düzenli aktivite etkinlikleri çok önemlidir (Kılıç,2009).

Toplumsal Fayda

İnsanlar doğaları gereği sosyal bir varlıktır. İnsanlar birbirleri ile yalnızca temel fizyolojik gereksinimlerini karşılamak için ilişki kurmazlar. Aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarını da karşılayabilmek için ilişki kurarlar. Sosyalleşme süreci uzun bir zaman dilimidir. Rekreasyon etkinlikleri toplumsallaşma için bir fırsattır. Rekreasyonda edinilen davranışlar bütün yaşamı etkiler. Bu süreçte arkadaş toplulukları ve aile önemli araçlardır. Birey grup etkinliklerine katılarak sosyal ihtiyaçlarını karşılar ya da kendisine ortam oluşturur. Bu kişide doyum-haz duygusu oluşturur. Böylece birey kendini tanıır. Birey serbest zaman faaliyetlerine katılarak kendisi için ikinci bir kimlik oluşturma şansı yakalar. Serbest zaman faaliyetlerine katılmak birçok birey için statü yükseltme anlamına gelir. Arkadaşlık bağları bu etkinliklerle güçlenir. Serbest zaman etkinliklerine gruplar halinde katılanlar arasında bir dayanışma oluşur. Böylece serbest zaman faaliyetleriyle toplumda yaşamın niteliği gelişir (Kılıç, 2009).

Psikolojik Fayda

Ruhsal bakımdan sağlıklı, olgun insan hoşgörülü ve güvenilirdir. Böyle bir kişilik özelliğine sahip olan insan toplumda bir görevi ve yeri olduğunun bilincindedir. Yeteneklerini faydalı işlerde kullanır. Çağdaş yaşamın getirmiş olduğu yoğunluk ve problemler kişinin sinir sistemini deforme ederek yorulmasına ve tahammül seviyesinin azalmasına neden olabilir. Bu bireyler yenilenmek ve uzaklaşmak isteyebilir ve bunun için değişik bir çevre içerisine katılıp moral kazanmak gereksinimi hissedebilirler. İnsan boş vakitlerini pozitif anlamda değerlendirince ruhsal anlamda da daha pozitif insanlar olabilmektedir. Serbest zaman etkinlikleri yalnızlığı giderir. Birey dışı dönük kişilik geliştirir. Ortam değiştirme ile bireyler, üzerlerinde olan baskıdan kurtulurlar. Rekreasyon etkinlikleri pozitif psikolojik etkiler yayar. Psikiyatri rekreasyonu mutluluk ve denge sağlar. Rekreasyon yalnız rahatsızlıkların önlenmesi için değil aynı zamanda psikolojik sıhhatin korunmasında da önemli bir araçtır (Kılıç, 2009).

Rekreasyona Katılımın Önündeki Engeller

Yapılmış olan birçok çalışmada, rekreatif etkinliklerin bireysel ve toplumsal sağlığa çok fazla olumlu katkılar sağladığı görülmüştür. Fakat bireylerin değişik problemler nedeni ile kendileri için oldukça önemli olan bu tür etkinliklere katılmadıkları ya da çeşitli engeller sebebi ile katılmadıkları görülmüştür. “Engel’ kavramı serbest zaman literatüründe, bireyin serbest zamanlarında rekreasyonel faaliyetlere katılımını engelleyen veya kısıtlayan ve birey tarafından karşılaşılan nedenleri ifade etmektedir (Gürbüz & Karaküçük, 2007).”

Bireylerin rekreatif faaliyetlere katılmalarını engelleyen veya kısıtlayan en önemli faktör tesislerdir. Rekreatif faaliyetlere katılıma en fazla güdüleyen faktör ise beceri gelişimidir (Emir & Öncü, 2014).

Bekdemir ve Altınçekiç’in yaptıkları çalışmada; rekreasyon potansiyelini etkileyen ana nedenleri pozitif faktörler (bitki örtüsü ve ulaşım), negatif faktörler (koruma durumu, yerleşim ve koruma alanlarına yakınlık) ve koruma eşik değerleri olarak belirlemişlerdir (Bekdemir & Altınçekiç, 2012).

Yalnızlık Kavramı

Yalnızlık, çağın getirmiş olduğu hızlı değişim ile insanları son yıllarda en çok korkutan problemlerden biri olmuştur. İnsanların dengesini zorlamakta hızlı ve hareketli yaşam koşulları. Bu değişimler ise beraberinde yabancılaşmayı, güvensizliği, ilişkilerde yüzeyselliği getirmekte olup ve zamanla insanların kendi kendilerine olmaları ağırlık kazanmaktadır. Bundan dolayı sosyal çevreleri sınırlanmakta ve birbirlerine zaman ayırma gerekliliği göz ardı edilmektedir. Tüm bu sorunlar, insanların ilişkilerinin bozulmasına, aile içi ilişkilerden arkadaş, akraba, çalışma yaşamı gibi ilişkilerine kadar yansımaktadır (Sezgin & Alkan, 1998).

Yalnızlık kavramının tanımına bakmak gerekirse birkaç tanım şu şekilde sıralanabilir:

“Yalnızlık; yalnız olma, kaybetme ve vazgeçme deneyimidir, acı çekmeyi içermektedir. Yalnızlığın kendini en fazla gösterdiği durumun birisi ile arkadaşlık kurma aşaması olduğu belirtilmiştir (Costache, 2013).”

Bir başka tanıma göre ise “yalnızlık, kişinin dışı dönük ilişkilerinde yetersiz olduğu, sıkıntı verici bir durum olarak ifade edilmektedir (Koçak, 2003).”

“Yalnızlığın tanınmasında, önlenmesinde ve anlaşılmasında, toplum ve kişi sağlığına katkı sağlamak amacıyla bu bölümde yalnızlık ile ilgili yalnızlığın türleri, yalnızlığın nedenleri, yalnızlığın boyutları ve yalnızlığın sonuçları ve başa çıkma yolları ve yalnızlık konuları ele alınmıştır (Sarıhan, 2007).”

Yalnızlık Türleri

Yalnızlık her birey tarafından zaman zaman yaşanan bir duygu olmasına rağmen bazı bireyler yalnızlığı geçici bir süre yaşarken, bazı bireyler ise, yalnızlığı sürekli ve uzun yaşamaktadır. Bu bölümde yalnızlık türleri hakkında bilgi verilmiştir.

- Kişilerarası yalnızlık: Bireyin kendisini başka kişilerden uzak olarak algılamasıdır (Gould, Robart & Daniel, 1995).
- Psikolojik yalnızlık: Benliğin farklı bölümlerinin birbiri ile ilişki kurmaması sonucu ortaya çıkan bir yalnızlık durumudur (Gould, Robart & Daniel, 1995).
- Sosyal yalnızlık: Kişiler arasında sosyal ilişkilerin olmaması veya kişilerin kendisini kabul edecek bir topluluk içinde yer almamasıdır (Oyur & Mercan, 2012).
- Kozmik yalnızlık: Din duygusunun yok olmasıyla birlikte yabancılaşma şeklidir (Young, 1982).
- Kültürel yalnızlık: Bireyin kültürel kayıplara ve değişimlere maruz kalması sebebi ile etrafındaki insanlardan uzaklaşma duygusudur (Young, 1982).
- Geçici yalnızlık: Belirli bir süre devam eden, anlık yalnızlık duygusudur (Young, 1982).
- Durumsal (geçiş) yalnızlık: İlişkilerinde doyum sağlayan bireyin geçici bir süre ilişkilerinden doyum alamaması durumudur. Örnek olarak boşanma, eş kaybı verilebilir (Young, 1982).
- Kronik yalnızlık: Uzun süreli duygusal ve davranışsal düzensizlikler sonucu oluşan yalnızlık türüdür. Geçici ve durumsal yalnızlık genellikle çevresel olayların ürünüdür. Kronik yalnızlık ise çevreden çok duygusal durumları içeren iç faktörlerle ilgilidir. Kronik yalnızlık türü ruh ve fiziksel sağlığı olumsuz yönde etkilemektedir (Young, 1982).

Yalnızlık Nedenleri

Dykstra'a göre de bireylerin yalnızlık duygusu hissetmelerinin üç ana nedeni vardır:

“1. Yalnızlık duygusunu sosyal ağ özellikleri ile ilgili olarak yaşamadır. Bireyler diğer insanlar ile ilişkilerinde niceliksel ve nitelik olarak yaşadıkları olumsuzluklara bağlı olarak yalnızlık duygusu hissetmektedirler.

2. Bireylerin başka kişiler ile ilişkilerinin, kendi istemiş oldukları seviyede olmaması nedeni ile yalnızlık duygusu hissetmesidir.

3. Bireyin kişisel özellikleri ve kişisel şartlarına bağlı olarak kendisinde yalnızlık duygusu hissetmesidir. Bireyin kişisel özelliklerini ise zayıf benlik algısı, iletişim yetersizliği, güven azlığı, kötü sağlık koşulları, zayıf sosyal beceriler vb. olarak tespit etmiştir (Dykstra, 2009).”

Michela, Peplau ve Weeks, yalnızlığın nedenlerini şöyle açıklamışlardır:

- “Kötümserlik: Kendilerine yakın hissedecekleri birini bulma konusunda ve ilişki kurma şansının olmadığı yönünde inançlara sahiptirler.
- Çaba Gösterme: Bir birey ile tanışmak ve ilişki, arkadaşlık başlatmak için gerekli çaba harcamazlar.
- Kendini Yansıtmaktan Korkma: İnsanlar eğer kendileri ile ilişki kurmaya çalışır ise, kendilerini oldukları gibi yansıtmaktan korkarlar ve başka yansıtırlar.
- Şanssızlık: Bir ilişki kurmada en ufak bir şanslarının dahi olmadığına inanırlar.
- Fiziksel Çekiciliği Olmama: Fiziksel olarak pek çekici olmadıklarını düşünürler, bu konudaki durumlarını ise abartılı olarak olumsuz bir biçimde değerlendirirler.
- Sıkılganlık: Oldukça sıkılgan davranırlar ve insanlara fazla yaklaşmamayı seçerler.
- İnsanların İçinde Buldukları Grup Üyeleriyle İlgilenmeleri: Gruplarının dışında olan ve yalnızlık yaşayan insanlarla ilgilenmezler. Sadece çevresindeki insanlarla ilgilenirler.
- Kişisel Olmayan Durumlar: Çoğunlukla kişisel olmayan tarzda ilişki kurarlar.
- Fırsat Yoksunluğu: İnsanlarla karşılaşmak için kendilerine fırsat yaratmazlar.
- Diğer İnsanların İsteksizliği: İnsanlar, genel olarak itici ve yalnız özelliğe sahip olan insanlarla ilişki kurmak istemezler (Peplau & John, 1982).”

Yalnızlığın Boyutları

Yalnızlığı beş boyutta açıklayan Özadaşık'ın açıkladığı beş boyut şunlardır:

- 1) “Fiziksel yalnızlık (tek başına oluş): Bireyin tek başına yaşaması durumudur. Kişinin çevresinden beklemiş olduğu ilgiyi almaması veya eksik alması halinde kişide davranış bozukluğu ortaya çıkabilmektedir.
- 2) Kınama (toplum tarafından dışlananlar): Bireyin toplum tarafından dışlanarak yalnız kalmasına ve kendisini kötü, güçsüz ve istenmeyen biriymiş hissine kapılmasına neden olan bir durumdur.
- 3) Yabancılaşma (toplumu dışlayanlar): Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun normlarını kabul etmediği ve kendisini toplumdaki soyutlayarak kendine özgü tasarladığı yaşam tarzını tek başına devam ettirmeye çalıştığı yalnızlık boyutudur.
- 4) Gerçek yalnızlık: Kişinin kendisini başkaları tarafından önemsenmediği düşüncesine kapılarak yalnız kaldığını düşündüğü psikolojik bir türdür. Bu tip bireylerin kendilerine güveni en alt seviyede olup; kendi haklarında düşündükleri olumsuz

düşünceleri başkalarının da düşündüklerini sanarak bir başına kalmış hissine kapıldıkları yalnızlık boyutudur.

- 5) Kendi tercihi ile gerçekleşen yalnızlık: Bireyin içerisinde bulunduğu toplumla iletişimini en düşük seviyeye çekerek ve kendi isteği ile yalnız kalmayı tercih ettiği yalnızlık boyutudur (Özodaşık, 1989).”

Yalnızlığın Sonuçları ve Başa Çıkma Yolları

Rocach yalnızlığın sonuçlarını ve başa çıkma yollarını aşağıda belirtilen altı madde ile özetlemektedir:

“ 1. Yalnızlık bireylerin arkadaşlıklar, ilişkiler kurmasını engellediği gibi diğer bireylerden de uzaklaştırır.

2. Yalnızlık duygusuna sahip bireyler, başka kişilerle genellikle tutarlı iletişim kuramazlar ve kurmaya çalıştıkları ilişkilerin de seviyesini dengeleyemezler. Bu durum bireyin çevresindeki bireyleri kıskanmasına ve ardından sahip oldukları ilişkilerin kötü duruma düşmesine neden olabilir.

3. Yalnızlık dikkat dağınıklığına neden olur ve bireyin enerjisini farklı alanlara sevk ederek yaratıcılığı olumsuz etkiler ve bireye psikolojik açıdan büyük zararlar verebilir.

4. Eğer yalnızlık ile baş edilmez ise problemler ve katı insanlar ortaya çıkabilir.

5. Yalnızlık duygusuna sahip bireyler, farklı duygulara kapılarak hatalı kararlar verebilirler. Örneğin; kendilerini evliliğe hazır hissetmedikleri halde üzerinde düşünmeden evlenebilirler ve sorumluluklarını arttırabilirler. Hatta yalnızlık duygusuna sahip bireyler kendi cinsleriyle ve karşı cinsle olan ilişkilerinde tutarsız davranış sergileyebilirler. Bunun yanında yalnızlık tek başına kişinin sosyal yaşantısının yanında özel yaşantısını ve hatta cinsel hayatını da etkileyebilmektedir.

6. Yalnızlık bireye acı hissi veren aynı zamanda da duygusal anlamda derin yaralar bırakan bir duygudur (Rokach, 2014).”

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020.] <https://www.ailevecalisma.gov.tr/>.

Argan M. (2006). Elektronik Spor: Türkiye'deki Siber Sporcuların Tutum ve Davranışları. 1-11, 1, Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi, Cilt 2.

Barrie G, Ron Coleman R.(2000). Yöneticinin Kılavuzu. Remzi Kitabevi.

Bekdemir AP. (2012). A Method Of Carrying Capacity For Alternative Recreation Areas: Towards Conservation Thresholds And Recreationalpotential.The 6th International Conference On Monitoring And Management Ofvisitors İn Recreational And Protected Area. Stockholm, Sweden.

Bostancı B.(2019). Elektronik Spor Alanının Sektörel ve Akademik Bağlamda Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. İzmir, 23.

Bostancı B. (2019). Elektronik Spor Alanının Sektörel ve Akademik Bağlamda Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. İzmir.

Collegiate eSport: Where Do We Fit In? Balentine, Joanne DiFrancisco-Donoghue & Jerry. 17, 2018, Current sports medicine reports, Cilt 4. 117-118.

Costache A. (2013). On Solitude And Loneliness İn Hermeneutical Philosophy.

Çoruh, Y. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyonel Eğilimleri ve Rekreasyonel Etkinliklere Katılımına Engel Olan Faktörler. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 98 Sayfa, Ankara, Prof. Dr. Suat Karaküçük.

Derneği, Türkiye Bilişim. 2013 Yılı Değerlendirme Raporu. [Çevrimiçi] 2013. [Erişim Tarihi: 30 Mart 2021.] <https://www.tbd.org.tr/2013-degerlendirme-raporu/>.

Dever A. (2015). Spor Sosyolojisi. Ankara : Siyasal Kitabevi.

Dijital Oyun Sektörü Raporu. (2016). Ajansı, Ankara Kalkınma. Ankara.

Dumazedder J. (1974). Sociology of Leisure. New York.

Dykstra P. (2009).Older Adult Loneliness: Myths and Realities. European Journal of Ageing. 1.

Emir E, Öncü E. (2014). Rekreasyonel Egzersize Katılımı Engelleyen ve Güdüleyen Faktörlerin Algılanmasındaki Farklılıklar. Konya : International Sport Sciences Congress.

Eren, H. (2009).İstanbul İlindeki İş Yerlerinde Yöneticilerin Rekreasyon Kavramı ve Uygulamalarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 115 Sayfa, İstanbul, Doç.Dr. Ümit Kesim.

E-Spor Raporu. Müdürlüğü, Eğitim Kültür ve Araştırma Genel. Ankara : Gençlik ve Spor Bakanlığı , 2018.

eSporun Kökeninin Tarihi. [Çevrimiçi] 01 Kasım 2019. [Erişim Tarihi: 30 Mart 2021.] <https://www.ispo.com/en/markets/history-origin-esports>.

Fink E. (2015). Bir Dünya Sembolu Olarak Oyun. İstanbul : Dost Kitabevi.

Fişek K. (1985). 100 Soruda Türkiye Spor Tarihi. Ankara : Gerçek Yayınevi. s. 5-6.

Global Games Market Report. Newzoo. 2016.

Gould, Robert W, Daniel. (1995). Foundations of Sport and Exercise Psychology. U.S.

Gümüş H. (2016). Rekreasyonel Alanların Kullanım Etkenlerinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 100 Sayfa, Ankara, Doç. Dr. Sema Alay Özgül.

Gürbüz B, Karaküçük S. (2007). Rekreasyon ve Kent(li)leşme. Ankara : Gazi Kitabevi.

Hazar A. (2003). Rekreasyon ve Animasyon. Ankara : Detay Yayıncılık.

Hoppe D. Esportun Kısa Tarihi. [Çevrimiçi] 06 Kasım 2018. [Erişim Tarihi: 30 Mart 2021.] <https://gammalaw.com/a-short-history-of-esports/>.

Jerkrot HN, Shain AZ. (2016). Value Creation And Appropriation İn The Esports İndustry. Sweden.

Jerkrot HN, Shain AZ. (2016). Value Creation And Appropriation İn The Esports İndustry. Sweden : Chalmers University Of Technology, 42.

Kaba İC. (2009). Türkiye'deki Üniversitelerde Kampüs Rekreasyonu'nun Mevcut Durumu ve Kampüs Rekreasyon Modellemesi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 120 Sayfa, İstanbul, Doç.Dr. Ümit Kesim.

Kaba İC. (2009). Türkiye'deki Üniversitelerde Kampüs Rekreasyonu'nun Mevcut Durumu ve Kampüs Rekreasyon Modellemesi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 120 Sayfa, İstanbul, Doç.Dr. Ümit Kesim.

Karaküçük S. (2005). Rekreasyon: Serbest zamanları Değerlendirme. Ankara : Gazi Kitabevi.

Karaküçük S. (2008). Rekreasyon: Serbest Zamanları Değerlendirme. Ankara : Gazi Kitabevi, 21-22.

Karaküçük S. (2008). Rekreasyon: Serbest zamanları Değerlendirme. Ankara : Gazi Kitabevi.

Kılbaş Ş. (2001). Rekreasyon Serbest Zamanları Değerlendirme. Adana : Anaca Yayınları.

Kılıç M. (2009). 3.

Kılıç M. (2009). Rekreasyonun Yararları.

Kılıç M. (2009). Rekreasyonun Yararları. 2.

Koçak R. (2003). Duygusal İfade Eğitimi Programının Üniversite Öğrencilerinin Aleksitimi Ve Yalnızlık Düzeylerine Etkisi. 3: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, Cilt 23.

Konecki M, Bogdan OD. (2015). Modeling MMORPG Players' Behaviour. 177-184.

Larch F. E-Sporun Kökeninin Tarihi. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 30 Mart 2021.] <https://www.ispo.com/en/markets/history-origin-esports>.

Observer, The Esports. An Introduction to the Esports Ecosystem. [Çevrimiçi] 2018. [Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2021.] <https://esportsobserver.com/the-esports-eco-system>.

Oyur E, Mercan N. (2012). İşyeri Yalnızlığı ve Sosyal Fobi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi.

Özenç OE, Tınmazlar A. (2018).Dijital Oyunlar Serisi - 3 - Türkiye'de E-Spor ve League Of Legends. 43-44.

Özer A, Sevim N. (2013). Eğlence Pazarlaması. Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayını.

Özodaşık M. (1989). Yalnızlığın Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi (Atılganlık, Durumluk Sürekli Kaygı, Depresyon ve Akademik Başarı). Canan Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez, 102 Sayfa, Konya, Doç. Dr. Zeki Aslantürk.

Peplau, John M, Letitia. (1982). Journal of Personality and Social Psychology.

Rokach A. (2004). Loneliness Then And Now: Reflections On Social And Emotional Alienation In Everyday Life. Current Psychology. 1, Cilt 23.

Sarıhan CÖ. (2007). Engelli Çocuğa Sahip Olan ve Olmayan Annelerin Aile İşlevlerini Algılanmaları İle Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. Ankara.

Sevil T. (2012).Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Sevil T. (2012). Serbest Zaman ve Rekreasyon Yönetimi. Eskişehir : Anadolu Üniversitesi.

Sezgin A, Alkan S. (1998). Yetişkin Hastalarda Yalnızlık.

Suits B. (2012). Çekirge: Oyun, Yaşam ve Ütopya. İstanbul : Ayrıntı Yayınları, s. 49. 223.

Superdata. The Worldwide Esports Market Reaches 134 Million Viewers. Superdata. [Çevrimiçi] 2015. [Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2021.] <https://www.superdataresearch.com/blog/esports-brief>.

TDK. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020.] <https://sozluk.gov.tr/>.

TDK. [Çevrimiçi] <https://sozluk.gov.tr/>. [Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020.]

TESFED. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3084/3081/RTS.aspx>.

TESFED. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3095/3081/FIGHTER.aspx>.

TESFED. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3094/3081/MMORPG.aspx>.

TESFED. [Çevrimiçi] 2018. [Erişim Tarihi: 31 Mart 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3083/3081/FPS.aspx>.

TESFED. [Çevrimiçi] 2018. [Erişim Tarihi: 31 Mart 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3085/3081/battle-royale.aspx>.

TESFED. TEFED. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3082/3081/MOBA.aspx>.

TESFED. TEFED. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 30 Mart 2021.] <http://tesfed.gov.tr/Sayfalar/3073/3072/hakkimizda.aspx>.

Tezcan Kardeş N. (2015). Düzce İli Sportif Rekreasyon Alanlarının Haritasının Çıkarılması Ve Örnek Model Oluşturulması. Düzce Üniversitesi.

Thiborg J, Kalle J. (2010). Electronic Sport And Its Impact On Future Sport. 13, Sport In Society, Cilt 2.

Türkiye E-Spor Federasyonu. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020.] <http://tesfed.gov.tr/>.

Türkiye’de ve Dünyada E-Spor Ekosistemi. [Çevrimiçi] [Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2021.] <https://startup hukuku.com/e-spor/>.

Wagner M. (2006). On The Scientific Relevance Of Esports. Austria : Danube University Krems.

Wagner MG. (2006). On the Scientific Relevance of ,E-Sports . Austria : Krems.

What Is Esports And Why Do People Watch It? Hamari, Juho. 2, Emerald Publishing Limited, 2017, Cilt 27, S. 211-232.

Yıldız M, Koçyiğit M. (2014). Yerel Yönetimlerde Rekreasyon Uygulamaları: Konya Örneği.

Young JE. (1982). New Directions In Cognitive Therapy. Cognitive Therapy And Loneliness. New York.

Prova, Bekleyiş ve Penelope

Cihan CAMCI

Giriş

W.B. Yeats, 16 Eylül 1909'da günlüğüne şöyle yazıyor: *Neden yaşam hiçbir zaman varolmayacak bir şey için sürekli bir hazırlıktır?* Cemal Süreya bu hazırlıktaki bekleyişin bir tür prova olduğunu çağrıştıran şu etkileyici dizeyi yazmıştı: *Merdivenlerin oraya koşuyorum / Beklemek Gövde kazanması Zamanın / Çok erken gelmişim, seni bulamıyorum / Bir şeyin provası yapılıyor sanki.*

Provası yapılan *bir şey*, gerçekleşmesini umduğumuz, beklediğimiz şeydir. Yaklaşmış, gelmesi beklenen bir şey... Bir tür arife günü duygusu... *Prova* sözcüğü İtalyanca *proba* veya *prova* sözcüğünden dilimize geçmiş... İtalyanca sözcük, Latince, *denemek*, *gerçek olaydan önce sanki geçmiş gibi yaparak gerçeği taklit etmek*, *yinelenen deneyim* anlamında düşünebileceğimiz *probare* fiilinden geliyor. Aynı kökten İngilizceye *probable*, *olası*, *henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşebilir* anlamının geçtiğini görüyoruz. Provası, *gerçekleşecek olanı bekleyiş* diye hayal edebilir miyiz? Belki de gerçekleşmeyecek olanı...

Heidegger, insan, Dasein, ola-geliş, oldum olasılık, *Gewesene*, *Vergangenheit* anlamında olmuş bitmiş ve kapanmış bir geçmiş değildir diyor. Dasein'in var-ola gelişi, geçmişten geleceğe uzanan bir takvim zamanıyla anlaşılmaz. Geçmiş, aynı zamanda gelecekte akan zamanla aynı varlık kipindedir. Varoluş, gelecekte bir olanak kipinde, Dasein'in önünde uzanmaktadır. Bu, Dasein'a kendisini gelecekte bulma, var etme olanağı verir. O *geleceğe doğrudur*, *Zukünftig*. Dasein, bekleyiş halinde, anlayarak sınırlandırmadığı bir şeyin, Aristoteles'in gerçekleşmek zorunda olmadan düşünebileceğimizi söylediği olanağın önünde durur.

Aristoteles bu boyutu, gerçeklik halini, anlayarak sınırlandırılabilir ilinekselliği aşan (Aristoteles 1997, 113/ 25–30)¹ bir hal, yani kip olarak düşünmüştü. Burada aşmak, gerçekleşen şeylerin geçmişe ait tamamlanmış halini aşmak anlamındadır. Henüz gerçekleşmemişlik, olanağın ontolojik boyutu, gerçekleşme zorunluluğunu aşar. Bu boyutu sayıların saydıkları nesnelere belirleyişlerini aşarak sonsuza dek sayılabilirlik olarak düşünen Aristoteles, "Sayılabilir olanı saymak olası ise, sonsuza gidilmesi de olanaklı olsa gerek" (Aristoteles, 1997) diyor. Sonsuz gerçekleşmeyecek bir şey de olsa varoluş kipinde hayal edilebilir. Varolanlardan ayrı kaldıkça varoluşunu olanaklı varsayabileceğimiz bir boyut... Aristoteles bu ayrımı *böyle her nesneyle ilgili olarak hep başka bir şey olarak alınıyor, alınan da her zaman sonlu, sınırlı, ama o hep değişik bir şey* (Aristoteles, 1997) diyerek açıklıyor. Varolan her şey gerçekleştiği için geçmişe aittir. Bu boyutu aşan var-olabilirliğin kendisi, sayılabilirlik, sonsuzluk gibi ontolojik olanak anlamı, ancak gelecek olan kipi olabilir:

Bir çıkar yol gerekiyor; yani (sonsuz) bir anlamda var, bir anlamda yok, bu açık. ... Kastettiğimiz olanak halinde varlık ile gerçeklik halinde varlık. Demek ki şu kabul kalıyor: 'Sonsuz' olanak halinde var. Ne ki burada olanak halinde olanı 'şunun heykel olması olanaklı,

---

¹ Aristoteles *Fizik* 3. kitapta şöyle diyor: "O halde 'sonsuz' ilineksel olarak bulunuyor!" Bu ironik cümlede Pythagorasçıların sonsuzlu hem kendi başına bir varlık, töz olarak düşündüklerini, hem de onun bölünebileceğini söylediklerini, bunun da tutarsız olduğunu gösteriyor.

öyleyse o heykel olacak' gibi sonsuz da etkinlik halinde var olacak diye anlamamalı (Aristoteles 1997).

Olanak, var değildir ancak varolur. Dasein'ın geleceğe doğru yöneliminde gündelik işlerini gerçekleştirme amacını aşan yönelmişliğin kendisi anlamında varolur. Varoluş ancak beklendiğinde anlam kazanır. Yeats'in dizesini bu açıdan yorumlarsak, yaşamımız hiç gerçekleşmeyecek bir şey için hazırlık, taslak gibidir. Gündelik yaşamımızdaki amaçlarımız Aristoteles'in sonsuz olanak halinde var dediği ufku beklerken oyalandığımız, prova yaptığımız yönelimlerdir belki de...

Herakleitos, beklenmeyi, umulmayı beklemesek gelmeyeceğini, ona doğru bizim umuşumuzdan başka bir patika, köprü, iz olmadığını söylüyor (Yazıcıoğlu, 2014). Herakleitos'un bu (B18) fragmanında beklenenin bekleyenden kaynaklandığını görüyoruz. Arifeyi bayramla ilişkilendiren bizim bekleyişimiz mi? Biz beklemesek hiç bayram gelmez mi? Bekleneni varsayarak ben mi var ederim?

Böyle düşünersek, Dasein'ın varoluşla ilişkisi bir *var-sayım* anlamına geliyor. Var-saymak, sayılabilirliğin her sayılda geriye çekilerek henüz sayılmamış mevcudiyetini hayal etmek demektir. Böylece, sayılarak belirlenen her şeyin gerçekliğini aşan henüz belirlenmemişliği var etmek demektir. Heidegger bu mevcudiyeti belirlenen ve anlaşılan her şeyin "*sayılabilenden başka bir şeyin ortaya çıkmasına izin vermez. Her şey, sadece onun saydığıdır. Her seferinde sayılan, saymanın devam etmesini sağlar*" diye anlatıyor (Heidegger, 2009). Henüz belirlenmemiş, sıraya koyulmamış bir şeyin mevcudiyeti, hiç gelmeyecek, geldiğinde büyü bozulacak, olanağın ontolojik saflığını yitirecek bir misafiri bekleyişimiz, romantik bir bekleyiş midir?

Henüz belirlenmemişlik, Hegel'in ve romantik düşünürlerin *Unbestimmtheit*, *dolaysız yakınlık*, *açıklık* diye çevirebileceğimiz *Unmittelbarkeit* kavramlarıyla yorumladıkları bir saflığın yoksunluğu, eksikliği giderebilme arzusu, ayrı düştüğümüz yuvamızı arayış anlamındadır. Hegel, bu *ilk önceki hâl* olarak gördüğü belirlenmemişliğin olumsuzlanma olmadığını, *henüz hiçbir ayrışma olmamış hâl* anlamında *varoluşun kendisi* olduğunu söylüyor (Houlgate, 2006). Hegel'in belirlenim, *bestimmtheit* sözcüğü Latince *de-terminatio* sözcüğünden geliyor. *Termini*, zamansal geçişin sınırlandırılması, bölünmesi demek. *Tempus*, *tempo*, zamanın ritmi, akışı demek... *De-terminatio*, zamanın, yani ritmin kesintiye uğraması anlamında düşünülebilir. Gerçekleşen, henüz belirlenmemişliğin ontolojik olanağından ayrılır. Gerçekleştirdiğimiz her amaç, sayılarak belirlenir, takvimde işaretlenir, henüz değil anlamını yitirir. Bekleyiş, umma, bu gerçekliğin üzerinden kayarak öteye uzanan bir perspektifle ontolojik bekleyişe yönelir. İnsan aklının araçsal, sayıp hesaplayarak belirleyen sıradanlığını aşma olanağı, bu hiçbir şey beklemediğimiz bekleyiştir. Bekleyenin yarattığı arife, Cemal Süreya'nın sokağın sesinde duyduğu *değil daha / vakit var daha* dizesindeki erteleme...

Rolant Barthes *Bekleyiş* adlı denemesinde, bekleyeni bir oyunun prolog'unda, yani provasında betimliyor. Bir oyunun farklı şekillerde sahneye koyulabileceği olanaklara kendisini hazırlayan biridir bekleyen. *Bekleyiş varsayımlarla doludur* (Barthes, 2010); beklediğime neden ulaşamadığımı, beklediğim kişinin/olayın gerçekleşmeme halini varsayımlarla anlamlandırmaya çalışırım. Yanlış yerde beklediğimi, saatimin yanlış olduğunu düşünürüm. Gelişine hazırlık yaparım. Geldiğinde ya da beklediğim gerçekleştiğinde geciktiği için kızacak mıyım? Yoksa kavuştuğum için mutlu mu olacağım?

Hiçbir şey yapmam. Dururum. Kımıldayamam; *bekleyiş bir büyüdür: kımıldamama emri almışım* (Barthes, 2010). Beklediğimin gelmeyişinin anlamlı nedenlerini varsaymayı tüketince, *salt kaygıya ulaşıyorum* (Barthes, 2010). Bekleyişin kendisidir bu... Gerçekleşmesi beklenen şu ya da bu olay, şu ya da bu kişi için bekleyişi aşan, ontolojik kaygı... *Beklediğim gerçek değildir* (Barthes, 2010). Beklediğimi bekleyişime vesile olsun diye yaratmışımdır sanki... Beklediğimi unutup, bekleyişin uzayıp gidişinde dururum.

Yannis Ritsos, *Umarsız Penelope* şiirinde Odesa'yı bekleyen Penelope'un bekleyişin kendisine ulaşmış olduğunu betimliyor. Penelope, Odesa'yı beklerken elindeki örgüyü gündüz örüyor, gece

çözüyor, onu hiç tamamlamıyordu. Böylece hem bir şey yapıyor hem de yapmıyor, bekleyişin büyüünde -kıılmıdamadan- duruyor, bekliyordu. Bir gün Odesa, batı edebiyatının yol öykülerinin hepsinin kökeni diyebileceğimiz epik, destansı yolculuklarının sonunda evine, krallığına, karısına döndü. Ne var ki, Penelope'un yirmi yıllık bekleyişi, hazırlığı *eve dönüşü gerçekleşmeyecek* Odesa içindi. Odesa'nın gelişine hiç hazır değildi çünkü artık onu beklemiyor, hiç gerçekleşmeyecek bir şeyi için bekliyordu. Ritsos, Penelope'nin hissettiği anlamsızlığın gözlerinden okunmaması için bakışlarını kaçırdığını söylüyor. Penelope yerde yatan taliplerinin ölülerine bakar. Bu üstü başı kan içinde, kurnaz bakışlı, sakallı, yaşlı adam mıydı beklediğim diye düşünür. Belli belirsiz, öyle söylemesi gerektiği için, daha doğrusu bir şey söyleyememenin ağırlığından kurtulmak için, *boş geldin* der Odesa'ya... Ritsos bunu şöyle anlatıyor:

Kadın korku içinde, duvara yaslanarak bir özür aradı / zaman kazanmalıydı hemen konuşup ele vermemek için kendini. / Bu adam için mi harcamıştı yirmi yılını bekleyip düşler kurarak?... ve boş geldin dedi. Sanki çok uzaktan geliyordu sesi, sanki bir başkasındı bu ses (Ritsos, 1993).

Penelope bekleyişin kendisine ulaşmıştı. Bekleyişin nesnesi Odesa, Penelope için bir hayalete dönüşmüştü. O bir hayalet bekliyordu. Odesa ise öyle kanlı canlıydı ki, bekleyişin büyüünü, Penelope'nin taliplerini parçaladığı gibi parçalıyor, bir hayaletin bedenselleşmesi gibi gerçekliğini hissettiriyordu. Penelope, bekleyişin ancak gerçekleşmeyecek şeyler için anlamlı olduğunu fark ettiğinde ne düşündü hiç bilemeyeceğiz...

KAYNAKÇA

- Aristoteles(1997). *Fizik*. (Saffet Babür Çev.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları
- Barthes, R. (2010). *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*. (Tahsin Yücel Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Camcı, C. (2014). *Heidegger'de Zaman ve Varoluş*. Ankara: Bibliotech yayınları
- Cansever, Edip. (2010). *Sonrası Kalır 2* (6. Baskı). İstanbul: YKY yayınları
- Çüçen A.K. (2003) *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Gür, A. (2017). *Kayıp*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. 28(1), 127-143. Doi: 10.20981/kaygi.310254
- Heidegger, M. (2009). *Metafizik Nedir?* (Yusuf Örnek Çev.) Hacettepe Yayınları
- Houlgate, S. (2006). *The Opening of Hegel's Logic: From Being to Infinity*, Purdue University Press.
- Kılıç, S. (2014). *Heidegger'in Fundamental Ontolojisinde Varlığın Özdeşliği*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 23(1), 11-28.
- Ritsos.Y. (1993). *Erotika*. (28/11/2022 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/108803465-Yannis-ritsos-erotika.html> adresinden ulaşılmıştır).
- Süreya C. (2007). *Sevda Sözleri*. İstanbul: YKY yayınları
- Ünaldı, N. U. (2022). *Martin Heidegger Düşüncesinde Zaman-Hakikat İlişkisi*. İstanbul: DBY yayınları.
- Yazıcıoğlu, Sanem. (2014). *The Mist of Seeing*, (28/11/2022 tarihinde https://www.academia.edu/45668779/The_Mist_of_Seeing adresinden ulaşılmıştır).

Heidegger'in El Altındalık Kavramının Aristoteles'teki Kökeni

Cihan CAMCI

Giriş

Bu yazıda Heidegger'in zaman anlayışının ve el altındalık kavramının Aristoteles'teki temelini göstermeye çalışacağız. Aristoteles'in zamanın kapsayıcılığını ve içerdiği şeylerin birbirleriyle ilişkilerine öncül biçimselliğinden söz ettiğini görüyoruz. Bu biçimsellik, sonsuzun olanak hâlinde sonluda var-olabilecek bir bağlamda, bir tür mevcudiyete sahiptir. Bu noktada, Aristoteles'in, kendi başına biçimsel bir olanak olarak (aktüel olmak zorunda olmayan, teleolojik tamamlanmışlık içinde belirlenmiş olmayan) zamanın da bir tür mevcudiyeti olduğunu görüyoruz. “Zaman içinde olanın bütününden daha büyük bir zaman da kabul edilecektir.” (Aristoteles, 1997) diyen Aristoteles'e göre, bu ontolojik boyuttaki zaman, içinde devinen, değişen, varolan her şeyin kuşatıcısı olduğundan, onları *sarar*. “Nitekim her şey bir zaman içinde devinir.” demekle birlikte, çok açık olmasa da şeylerin tür-cins ilişkilerinin bu kapsayıcı zaman tarafından öncelenmesinin, şeylerin şeyliğinin öncelenmesi olduğunu düşünmemize yol açan bir şey söylüyor: “Bunların cinsçe ya da türce bir olması ise devinimin olduğu yerde söz konusu olur, oysa ‘içerme’ zamanda söz konusu olur, devinimdeki mutlak birlik ise bunların hepsinde” (Aristoteles, 1997). Buradaki *mutlak birlik* kavramını, sonlu şeylerin içinde bulunduğu devinimin, devinimin kendisi, devinim olarak *devinim*, devinimin *neliği* anlamında sonsuz düşünmeliyiz. Aşağıda, bu anlamda sonsuz karakterdeki neliğin, Aristoteles'te *ousia*'nın devinebilir form olması sayesinde bu *oluş*, *buluk* olarak burada kendisini açışını tartışacağız. Devinimin olduğu yer, mutlak birlik halinde var olabilmek için zamanın uzamsal karakter kazanmadığı, saf ve sürekli geçiş halinde anlaşılabilir. Bu nedenle mutlak birlik, ancak zamansal karakterde bir mevcuttur. Böylece, *neliğin* zamansal karakteri sayesinde Heidegger'in ilk dönem düşüncesinde temel önemde olan *el altındaki şeylerin el altında oluşu* kavramının ne olduğunu, yani *neliğini* zamansal düşünmeliyiz. *El altındalığın* kendisi, el altında olan şeyleri sarıp kapsayan onların içinde olanaklı olabildiği bir tür biçimsel mevcudiyettir. Bu nedenle, devinimdeki tür-cins birlikteliğinin kendisi demek olan mutlak birliğin, el altında olan şeylerin cinsi olarak onları aşan kapsayıcı, içinde barındıran yapısının, *el altında olmayış* olarak bize eksikliğini duyurabildiğini göreceğiz.

Aristoteles'te Ousia'nın Bu Oluş - El altındalık İlişkisi

Aristoteles'in bu öz, *ousia* yorumunun yalnızca form demek olmadığını, Ted Sadler'in de belirttiği gibi, “*to ti en eina*” “her ne (olmuş ise) ise o olmak” anlamında varlık (Sadler, 1996) demek olduğunu düşünebiliriz. Bu yorumla Aristoteles'in form anlayışını hem şeylerle birlikte olan hem de onları bir tümlük olarak kapsayan biçimselliğin kendisi olarak görebiliriz. Böyle gördüğümüzde, Heidegger'in Aristoteles'in zamanın ve *ousia* olarak varlığın içerdiği ve eşlik ettiği şeylerin tümlüğü olarak şeyliği *eidos* olarak *ousia* anlamında düşünebiliriz. Böylece *nelik*, bu tümlüğün saf ve yalın aşkınlık olarak şeyleri aşan devinimdeki mutlak birliği anlamında, ontolojik farklılıkta, şeylerin *nasıllıklarına* eşlik eden, şeylerle alışverişlerimizde eksikliğini hissettiren el altında olanların olumsuzlanması, el altında olmayıştır.

Yine Sadler'ın belirttiği gibi, varlığın *nelik* olarak bir önerme konusu olup olamayacağı Platon'un Sofist diyalogunda da tartışılıyor ve *ötekilik* olarak varlığın kendisinin eksikliği düşünülebiliyordu (Sadler,1996). Platon'un hiçlik, yokluk olarak varlığın kategorik düşünülebileceği, önerme konusu olabileceği düşüncesi, *logos*'un kendi başına varlığının eksikliğini de kapsayacak bir yapıda olduğunu gösteriyor. Varlığın, eksik olduğunda bile duyulabileceğine dayanıyordu. Aristoteles'te de Platon'la aynı noktada, *tode ti* olarak elimizin altındaki şeylerin, *eidōs* olarak (burada *eidōs ousia* anlamında) eksikliğini duyduğumuz varlığın izini taşıdığını düşünebiliriz. Aristoteles için “*eidōs a-priori* varlıktır ve bu varlığında *tode ti*'nin olanaklılık koşuludur” (Sadler, 1996).

Aristoteles, Metafizik 12. kitabında şeylerde duyulabilir *ousia*'yı, fiziksel ve devinimsiz olan diğer iki türden ayrı bir tür olarak *devinebilir* form, *eidōs* olarak tanımlıyor (Aristotle, 2009). Aristoteles burada devinimin hiçbir zaman var olmayışı ve sürekliliği ile zaman arasında bir benzeşim kurmakla birlikte, daha öteye gitmiyor. Bu kitabında Aristoteles'in geçici, yok olacak, yani zamansal şeylerde zamanın ontolojik boyutunun *ousia* kavramında ontolojik farklılığın temelini tartıştığını görüyoruz. Heidegger'in *Fizik* kitabında dikkatimizi çektiği, zamanla devinimin aynı şey olmadığı, üstelik zamanın devinime ait bir şey de olmadığı, burada da yine bir cümleyle geçiyor.

Ancak devinim varolan ya da yok olan bir şey değildir; zaman da öyledir. Eğer zaman olmasaydı önce ve sonra da olmazdı. Devinim de sürekli, yani tıpkı zamanın olduğu gibi; çünkü zaman ne devinimle aynı şeydir ne de devinimin bir ilineğidir (Aristotle, 2009).

Aristoteles'te de olanak ve aktüel arasındaki, devinimi, geçişi olanaklı kılan biçimselliğin kapsayıcılığı, sürekliliği ve devinimle ilişkili olması, ancak devinime indirgenememesi ancak zamansal anlaşılabilir. Formun tek başına var olmayacağını ve bu anlamda varolan sonlu şeylerde sonsuzluk olarak, *var olmayan varlık* anlamında var olabileceğini de Aristoteles'in *Fizik* kitabında söylediğini yukarıda görmüştük. Bu açıdan, yani şeylerde eksiklik olarak varolan sonsuzluğu, *ousia*'yı *eidōs* olarak düşünen Aristoteles'in açısından yönelimselliğin amacı olarak görüyoruz. Yönelimselliği el altındaki şeyleri kullanımımızda, aynı zamanda, el altında bulunan şeyleri önceleyen, *varlığı amaç edinmekte olduğumuzun farkındalığının olanağı* olarak düşünüyoruz. Heidegger, Aristoteles'in *phronēsis*, kavramını, umursayarak yönelme, *fürsorgende Umsich*, olarak yorumlayarak (Brogan, 2005), günlük aktivitelerimizdeki yönelimselliğimizdeki amaca yönelikliğimizi, *aynı zamanda, kendi varlık olma potansiyelimizi gerçekleştirmeye doğru oluşumuz* olarak görüyor.

Aristoteles'in zamansal şeylerde olanak ve değişebilirlik, devinebilirlik anlamında *ousia*'nın, devinen şeylerin olumsuzlanması olarak, saf devinim olarak düşünülebileceğini ve sonsuz karakterinin sonlu şeyleri hem biçimsel olarak kapsadığını hem de onlara ilişik olabildiğini yukarıdaki bölümde gördük. Aristoteles'in, aktüelin potansiyelden daha önemli olduğunu söylemesine karşın, yukarıda söz ettiğimiz, sonsuzun olanak hâlinde düşünülebileceği görüşünü pratik yönelimselliğimizle ilişkilendirebilir miyiz? Bir başka deyişle, sonlu şeylerin elimizin altında kullanılmasında, el altındalığın kendisi olan el altında bulunmayışın sürekliliğini günlük yaşamımızda nasıl yorumlamalıyız?

Bu soruyu, Aristoteles'in *Metafizik Theta* kitabındaki *rasyonel potansiyel* ve *irrasyonel potansiyel* ayrımına referansla düşünebiliriz. Heidegger'in rasyonel bir olanak olarak gördüğü teknik, *téchnai*, anlayışında Dasein, yöneldiği amacın ötesindeki, *amaca yönelik oluşun kendisine* de doğrudur. Dasein'in elinin altında kullandığı şeyle kurduğu ilişkide, o şeyin aktüel gerçekliğinin ötesindeki bir potansiyeli duyabilir. Bir şeyin aktüel gerçekliğinin fiziksel potansiyeli, irrasyonel potansiyeldir. Dasein, bu gerçekliği *Vorhandene* anlamında anlar. Bununla birlikte Dasein, varlık olma potansiyelini, *Seinkönnen*, bu potansiyel olarak anlayamaz. Dasein, amaca yönelik oluşun kendisini, el altındalık olarak, irrasyonel potansiyelin zorunlu nedenselliğinde değil, henüz-değil-varlık, *noch-nich-sein* anlamındaki potansiyelin kendisinde anlar.

İrrasyonel Potansiyel Değil, Rasyonel Potansiyel

İrrasyonel bir potansiyel için, sıcak bir şeyin ısı ortaya çıkarma potansiyeli örneğini verebiliriz. Sıcak bir şey, doğasındaki potansiyeli aktüalize etme eğilimi sayesinde ısı ortaya çıkarır. Biz bu potansiyelin gerçekleşmesini fiziksel belirlenim içinde düşünürüz. Bu, şeyin, sözgelimi bir sobanın, *Vorhandene*, elimizde mevcut olan, üç boyutlu bir nesne anlamında *ousia* oluşu sobanın fiziksel gövdesini, boyutlarını işaret eder. Dasein, bu gerçeklikle *Vorhandene* anlamında ilişki kurabilir. Bir sobaya, belli bir mesafeden bakarak onu anlar. Bir öznenin nesnesini anladığı anlamda sobayı karşısında duran bir şey olarak anlamaktadır. Söz gelimi bir eve dışarıdan bakan bir özne olarak, *karşısında duran şey*, *Gegenstand* olarak bakar. Ev, *ousia* olarak tikel bir varlık demektir. Dasein'in bu eve (bu ev burada, herhangi *bir* evdir) yönelimi bir öznenin nesneye yönelimidir. Bu noktada yönelimsellik, potansiyeli aktüalize etmek için fiziksel belirlenime dâhildir. *Vorhandene* anlamında *ousia'yı* aşan, evrensel ve sonsuz bir forma yönelimimiz söz konusu değildir.

Rasyonel Potansiyelin Zamansal Yapısı, Dasein'in Bu Yapıyı El Altındalık Olarak Fark

edişi

Dasein'in yönelimselliğinde ayırt edici özelliği, yöneldiği şeylerin ne olduğunu anlamak için onların nasıl fiziksel nedensellik süreçlerinin sonunda potansiyellerini gerçekleştirdiklerini, aktüel gerçek olduklarını anlamak değildir. Söz gelimi, bir evin nasıl temellerinin atıldığını, hangi malzemelerin ve aletlerin onu potansiyel bir evden aktüel bir ev hâline getirdiğini bilimsel, yani fiziksel nedensellik ilişkisindeki öncelik-sonralık diziliminde anlamak değildir. Bir evi bu anlamda anlamak, bir tuğladaki, bir tahtadaki ev olma potansiyelinin gerçekleşmesini anlamak demektir. Bir evin *neliği*, bu evin fiziksel bir nedenin sonucu *nasil* meydana geldiğini, var olduğunu anlamak demektir.

Oysa Dasein'i dünyada olan diğer varlıklardan ayıran özelliği, potansiyeli sonsuz bir olanağın açık kalmış ekstatik pozisyonu olarak anlayabilmektir. Dasein, bu evin ne olduğunu anlamak için ona yöneldiğinde, onun *neliğini*, bu *neliğin* de içinde kapsandığı *neliğin* kendisini anlamaya doğru varlıktır (*Zusein*). Dasein bu evde *neliği*, *Vorhandene* anlamında anlamaz. Bu eve, sanki içinde yuva sıcaklığı ve aşinalığı yaşadığı, düşünmeden önce kendisini yaşarken, var olurken bulduğu bu eve, herhangi bir ev gibi yönelmez. *Bu ev*, Dasein için aşına olduğu bir dünyadır (*Vertrautheit in einer Welt*). Kapısında, eşğinde duruşu, içeride sobada ellerini ısıtışı, odalarındaki eşyaların tanıdıklığı bu aşinalıkla temellenir. Evi, eşyaları kullanışı, Dasein'in amacına yönelik oluşunda, (*Sein-zum-Ende*) elverişli, erişilebilir, (*zugänglich*) bir yol, açık bir patika sağlar. Eşyalar ona direnmedikçe, kırılıp dökülmedikçe, işlevlerini yerine getirişlerinde fark edilmezler. Eşyalar, Dasein'in ilgisini varoluşun akışını durdurarak kendilerine çekmezler. Uzamsal boyutlarıyla anlaşılma talebinde bulunmazlar. Bu anlamda alettirler ve aletsel karakteri sayesinde zamansal sürekliliğe açıktırlar. Bu açıklık sayesinde Dasein'in ilgisi, yönelimi kesintisiz ve kendiliğinden akan zamanla uyum içinde sürer. Böylece Dasein, el altında erişiverdiği aletle amacına yönelik olduğunda, *bir şeye yönelmiş olmanın kendisinin* ne demek olduğunu fark etmeye başlar. Aslında bu fark ediş, Heidegger bir bakıma Hegelci olumsuzluğun dönüştürücü, olumluya çeken yabancılaştırıcı rolünü benimsediği için, bir tıkanma, el altında olmama, elverişliliğin kesintiye uğraması sayesinde olur. Açıklığı anımsatan bu olumsuzlanma, kesintiye uğrama, tıkanmadır. El altındaki şeyin bize elverişliliği tıkanıldığında, *el altında bulunuşun kendisi nedir* diye düşünmeye çekiliriz. Bizim el altındaki şeylerin aletsel yapısı sayesinde sanki yüzer gibi yönelişimiz, bu aletin, ya da şu belirli aletin elverişliliğini yitirmesi ile bizi bu aletten aletselliğin kendisine çeker. *Yöneliş olarak yöneliş nedir* diye düşünmeye başlarız. Yönelik oluşun kendisi, el altındalığın kendisidir. El altındalığın kendisi bu bağlamda, el altında olan şeylerde kendisi olmadan varolan, eşlik eden ve onların en geniş evrenseli olarak el altındaki aletleri içinde barındıran, ikamet ettiren biçim, *idea*'dır. Aletsellik bu demektir. Dasein, bu nedenle *ousia'yı idea* olarak düşünmeli, varolan şeylerin *neliği* olarak en kapsayıcı biçimsel olanağa yönelme potansiyelini

fark etmelidir. Bu potansiyel, *aynı zamanda onun da* varlık olma, bu en geniş kapsayıcı evrensel birlikteliğini fark etme potansiyelidir.

Bir başka deyişle Dasein, irrasyonel potansiyelin aktüel gerçekliğe dönüşmesinin fiziksel belirleyiciliğini aşabilmelidir. Bu aşkınsal potansiyel, Dasein'in *cogito* gibi önündeki dünyayı aşan varlığı değildir. Heidegger'in "aşkınlık *olduğu gibi kendi olarak aşandır*; benim bir şeyi aşmam değildir" (Heidegger,1982) deyişindeki anlamda, potansiyelin aktüel olabilirliğinin sonsuzluğunu, bu sonsuzluğun saf ve yalın aşkınlık olarak sonlu, aktüel gerçekliğin ötesini işaret edişini fark edebilmesidir. Rasyonel potansiyel bu fark etme olanağıdır.

Demek ki şu kabul kalıyor: 'sonsuz' olanak hâlinde var. Ne ki burada olanak hâlinde olanı 'şunun heykel olması olanaklı, öyleyse o heykel olacak' gibi sonsuz da etkinlik hâlinde var olacak diye anlamamalı (Aristoteles, 1997)

Bu anlamda potansiyel, *neliğin* olanak olarak *nasıllıkta* varoluşunu Kant'tan farklı bir biçimde düşünmemizi sağlıyor. Aristoteles zaman konusunda potansiyeli, heykel olmak zorunda olan bir mermer olarak düşünmeyebileceğimizi söylüyor. Böyle düşünmediğimizde, el altındaki -bu- alete yönelmiş hâlimizden geri çekiliriz. Bu aletin elverişliliği aletselliğin kendisinin içinde kapsanan bir tür-cins bağlamında anlaşılabilirliğinden, bu geri çekilişimiz *bu oluşun ne oluşta* zaten kapsandığını anımsayışımız anlamına gelir. Böylece her irrasyonel potansiyelin, potansiyelin kendisi içinde kapsanan anlamını anımsayarak, Aristoteles'in söz ettiği sonsuz olanak, olanağın ontolojik boyutu halinde anlarız. Bir öznenin nesneyi anladığı gibi değil, belli belirsiz, muğlak bir anlayışla değil ontolojik, söz ettiğimiz bağlamda rasyonel potansiyelle (bir-likte) oluş, birlikte varoluş halinde bir anlayışla anlarız. Bu anlayış-yöneliş halinde Dasein, varlığın olanak haliyle birliktedir Varlığın bu hali, henüz gerçekleşmemiş ve dolayısıyla gerçeği kapsayan biçimsel kapsayıcılıktaki potansiyeldir.

Yine bir ev örneği ile düşünecek olursak, Dasein için kullana-geldiği, alıştığı, aşına olduğu *bu ev* herhangi bir ev, bir nesne, *Gegenstand* değildir. Dasein *bu evi*, kullanışlı, nasıl yaşadığını belli belirsiz bildiği bir *nasıllık* olarak anlar, *bu eve* bu anlamda yönelir. Dasein, *bu eve* bu anlamda yönelişinde, *bu evdeki bu oluşun kendisine, ne oluşa* da yönelmiştir. Evin *kendisi, neliği*, bu evin tikel *ousia* anlamında varlığını kapsar. Bu ev -*eidōs*, *a-priori* varlık- *ousia*'nın içinde anlamlı olabilen bir *bu oluş* karakterindedir.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi, Aristoteles'in *Metafizik* 12. kitabında şeylerde duyulabilir *ousia*'yı, fiziksel ve devinimsiz olan diğer iki türden ayrı 3. bir tür olarak *devinebilir* form, *eidōs* olarak tanımlaması sayesinde, bu ev devinebilir bir form olan *ousia*'nın içinde durmaktadır. Bu ev, dünyada olan her şey gibi, zaman-içre, zaman tarafından kapsanmış, zamanın içinde duran her şey gibi zamanın içinde durmaktadır. Onu aletsel anlayışımızda, *bu oluş ve ne oluş, neliği* arasındaki ilişkiyi, zamanın geçişli yapısı sayesinde *burada, bu evde, bu sobanın* başında anımsayabiliriz. Aristoteles'in rasyonel potansiyelini bu anlamda düşünmeliyiz. Bu olanağı, varlığın kendisini kendisinden mevcudiyete getirişini (zamansallığın kendisini zamansallaştırması), saf ve yalın aşkınlık olarak işleyişini duymak, fiziksel potansiyeli aşan rasyonel potansiyelin kendi kendisini aşışına tanıklık etmek olarak düşünmeliyiz.

Buradaki rasyonel kavramını öznenin deneyimlerine öncül bir biçimlendirme yetisi değil, daha çok bir hâl, *Befindlichkeit*, *Stimmung* anlamında düşünmeliyiz. Böylece, Aristoteles'in *Metafizik*'te bahsettiği yönelimimizdeki arzu ve seçim olanağını (Aristoteles,2009) Heidegger'in el altındaki şeylere yönelişimizdeki açıklık olarak yorumlayabiliriz. Heidegger'in el altındalık yorumu, Aristoteles'in pratik yönelimselliğine dayanıyor. Ancak, el altında olmayanın eksikliğinin zamansallıkla bağlantısını Heidegger'in kurduğunu görüyoruz. Bu eksikliğin, varlığın kendisini yansıtıışındaki zamansallıkta bize hissettirdiğini, onu beklememizi, ummamızı olanaklı kıldığını anlıyoruz.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, (1997), *Fizik*. (Saffet Babür, Çev.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristotle, (1984) *The Complete Works*. (J. Barnes, Ed.). Princeton NJ: Princeton University Press.
- Aristotle, (2009) *Metaphysics*. (David Ross, Çev.). (29/11/2022 tarihinde <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.html> adresinden ulaşılmıştır).
- Aristoteles, (2007) *Nikomakhos'a Etik*. (Saffet Babür, Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aktok Ö. (2010) *Heidegger*. (Metin Bal ve Özgür Aktok, Eds.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Aşkın, Z. (2009) "Heidegger'in Aşkansı Tam Algı Yorumu" *Felsefeologos*, 37(1), 175–193.
- Brogan, W. (2005) *Heidegger and Aristotle The Twofoldness of Being*, New York: State University of New York Press, Albany.
- Camcı, C. (2014) *Heidegger'de Zaman ve Varoluş*, Ankara: Bibliotech yayınları
- Hanley, C. (1998) *Theory and "Praxis" in Aristotle and Heidegger* (29/11/2022 tarihinde (<http://www.bu.edu/wcp/Papers/Acti/ActiHanl.htm> adresinden ulaşılmıştır).
- Heidegger, M. (1975) *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, Klostermann Seminar, Vittorio Klostermann, Frankfurt.
- Heidegger, M. (1982) *Basic Problems of Phenomenology*, (Albert Hofstadter, Çev.). Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1995) *Being and Time*, (John Macquarrie ve Edward Robinson, Çev.). Oxford: Blackwell Publishers.
- Heidegger, M. (2002) *Off the Beaten Track*, (Julian Jung ve Kenneth Haynes, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidegger M. (2006) *Sein und Zeit*, Max Niemeyer, Verlag Tübingen.
- Heidegger M (2008) *Varlık ve Zaman*, (Kaan Ökten, Çev.) İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Sadler Ted. (1996) *Heidegger and Aristotle, The Question of Being*, London: The Athlone Press.

Bilgi Toplumu Ekseninde İş Sağlığı ve Güvenliği

Cihandar HASANHANOĞLU¹

“Bilginin olduğu yerde bilenler, aklın olduğu yerde düşünenler vardır”

Yusuf Has Hacıp

“İçinde yaşadığımız yeniçağda, zenginlik bilginin ürünüdür. Bilgi, ekonominin başlıca hammaddeleri ve en önemli ürünleri haline gelmiş bulunuyor. Günümüzde zenginlik yaratmak için gerek duyulan sermaye varlıkları arazi, bedensel emek, imalat aletleri ve fabrikalar değildir. Bunların yerini bilgi almış durumdadır”

Thomas A. Stewart

1.Giriş

“**Bilgi Toplumu**” son yıllarda adından sıkça söz edilen kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tartışmaların odağındaki bu kavramın net olarak anlaşılması ve terminolojik boyut olarak neyi ifade ettiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Söz konusu bu kavram ile iletişim ve bilgilendirme alanındaki teknolojik gelişmelerin biçimlendirdiği yeni sosyal ve kültürel yapıyı mı belirteceğiz? Yoksa temeli bilginin ve enformasyon çalışmalarının önceliklendirildiği sınırların ortadan kalktığı küresel, bütünlük bir yapıyı mı değerlendireceğiz? Sanıyorum, bilgi toplumu olmak için iletişim ve bilgilendirme teknolojisinin kullanılarak toplumsal dinamiklerin şekillendirilmeye çalışıldığı bir süreç yeterli olmadığı gibi, bilgi “toplumsal gelişmişlik düzeyinin en belirgin temel girdisidir ve sonucudur” yaklaşımını da tam olarak karşılayamaz.

Covid-19 yarattığı olumsuz koşullar ve yaşanan pandemi süreci de bize gösterdi ki arındırılmış, doğrulanmış ve güvenle kullanılabilir hale dönüştürülmüş bilgi, toplumsal reflekslerin oluşumunda ve yaşanan olayların gözetiminde oldukça önemli ve kıymetlidir. Özellikle bilgi kirliliğinin yaşandığı, her gün milyonlarca bilginin üretildiği ve servis edildiği günümüzde sağlıklı bilgi ihtiyacı değişim ve dönüşüm atmosferinin vazgeçilmez olgusu ve dinamosudur. Sağlıklı ve doğru bilgi üretimi yaşamsal süreçlerin hammaddesi ve tetikleyici unsurudur. Bilginin amaç ve politikalar kapsamında değiştirilerek kullanılması, hedef ve stratejik yaklaşımlara hizmet doğrultusunda saptırılması, kirlenmesi, değiştirilmesi, güdümlenmesi, hileli yönlendirilmesi sık sık karşılaşılan bir durumdur. Küresel ölçekte yerel ölçeğe kadar, uluslararası alandan mahalli alana kadar belirlenen çıkarlar doğrultusunda her türlü platformda değişime uğratılabilen bilginin, gücü ve etkinliği tartışılmaz kadar büyüktür.

İletişimin ve bilgilendirme sistemlerinin mihenk taşı olarak kabul edilen bilgi, çeşitli kaynaklarda ve bu konu ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda duruma, koşullara, alana, sisteme, kullanım ve uygulama maksadın göre çok değişik içeriklerde ve şekillerde tanımlanmaktadır. Yalın ve basit olarak bilgi, ilgi duyulan herhangi bir konunun öğrenilmesi maksadıyla araştırılması ve

---

¹ Başkent Üniversitesi ORCID ID: 0000-0002-6489-1645

gözlemlenmesinden yola çıkılarak toplanan her türlü materyaldir. Bu materyaller olgu, bulgu, gerçek vaka, tespitler, belgeler, malumat ve kavrayış içerikli bilgilerin tamamını kapsamaktadır. Diğer bir tanımlama ile bilgi, insan aklının kavrama, muhakeme, değerlendirme, mukayese, sentez yeteneği sınırları içinde onun alabileceği gerçek, olgu, vaka, bulgu ve ilkelerin hepsine verilen müşterek bir isim şekline ifade edilebilir. Daha yüzeysel bir tanımlama ile bir konu ya da yapılan/yapılacak bir faaliyet ya da iş ile ilgili olarak öğrenilen ya da öğretilen hususlara dayanak teşkil eden ürünlerin toplamıdır diye tanımlanmaktadır. Bilgi, ilişki sürecinin dışı yansıyan ve ulaşılan sonucudur. Yani bilgi, bilen ve hâkim olan varlık özne ile bilinen varlık yani nesne arasında kurulan ilişkiden ortaya çıkan hâsıla ya da ürünün kendisidir. Daha net bir ifadeyle öznenin muhatap olduğu nesneyi yorumlayarak onun hakkında bir yargıda bulunmasına veya açıklama yapmasına, bilgi denilmektedir.

Bilgi doğruluğu ispatlanmış inançlardır (Nonaka ve Takeuchi, 1995:58). Bilgi, önceden belirlenen bir dizi sistematik kural ve izleklere uygun bir biçimde işlenmiş enformasyondur. Bilgi, sosyal varlık olan insanlar arasındaki iletişim sırasında paylaşılan, aktarılan ve yeniden şekillendirilen tecrübe ve enformasyonlardır (Allee, 1997:27). Bilgi, belirli bir durum, sorun, ilişki, teori veya kurala ait veri ve enformasyondan oluşan anlayışlardır (Bennet ve Bennet, 2000:19). Bilgi içinde yaşadığımız dünyayı ve olayları yorumlamak ve yönetmek için uyguladığımız bir dizi anlayış, kavrayış ve genellemeler ile bize güçlü bir kavrayış ve bakış açısı kazandıran her türlü düşünsel faaliyettir. Bilgi, özel alan (sosyal, kültürel, psikolojik, sosyolojik, hukuk, askeri, mali vb) ve olaylarda karşımıza çıkan eylem ve durumları anlamamıza yardım eden işaret ve kodlamalardır. Bilgi, insanların ve organizasyonların etkin bir biçimde eylem gerçekleştirmeleri için sahip olmaları gereken kapasitedir (Argyris, 1993: 2-3).

Bilgiyi daha iyi tanımlamak için benzer bazı kavramların anlamı ile bilginin anlamı arasındaki farklılıkların ortaya konması gereklidir. Bilgi, veri ve enformasyon gibi daha ham anlam formları ile anlayış-kavrayış ve akıl-bilgelik gibi daha karmaşık ve işlenmiş anlam formları arasında yer alır. Veri, gözlemlenebilen, ölçülebilen veya hesaplanabilen bir davranış ya da tutuma ait değerdir. Ölçüm ya da sayım yolu ile toplanan ve sayısal bir değer bildiren veriler nicel veriler, sayısal bir değer bildirmeyen veriler de nitel veriler olarak adlandırılmaktadır. Veri, kavramsal bir çerçeve ve yapı içerisinde bulunan bir tür enformasyondur. Enformasyon verileri ve belirli yorum ya da işlemleri içerir ve verilere göre daha belirli bir çerçeveye sahiptir. Başka bir ifade ile enformasyon; elde edilebilen, filtrelenen ve işleminden geçirilen verilerdir( ).

Enformasyon (malumat) en genel anlamda belirli ve görece dar kapsamlı bir konuya (bağlama) ilişkin, derlenmiş bilgi parçasıdır. Derleme süreci ölçüm, deney, gözlem, araştırma ya da haber toplama (istihbarat) bulgularının özetlenmesi biçimini almaktadır. Bulgular, onların biçimlendirilmesi ve sunulmasında kullanılan sembollerin genel olarak kabul görmüş bir yaklaşımla yorumu ile anlamlandırılmaktadır. Belirli bir konuda zamanla biriken ham ve yetersiz veriler, belirli bir tasnife tabi tutulup, ilgililerce ayıklanıp sınıflandıktan ve düzenlendikten sonra, genelliği ölçüsünde bilgiye dönüşmektedir. Bu açıdan, enformasyon özel bir konunun anlaşılmasına ya da özel bir problemin çözümüne hizmet ederken, bilgi görece daha genel bir konunun anlaşılması veya belirli türden problemlerin tümünün çözülmesi için kullanılmaktadır(8)

Bilgi, sosyal olaylarda, karar ve eylemler için uygulanmaya hazır yüksek değerde bir enformasyon şeklidir. Bilgi kişisel anlamda düzenlenmiş enformasyondur ve genelde deney ve tecrübelerin bileşiminden oluşur. Akıl ve bilgelik ise, özel alanlarda ve olaylarda doğru ya da yanlış olanı ayırt etmemize yarayan bütün bilgileri kapsar. Özel alanlarda tespit edilen hususlar ile olayların nedenlerini doğru bir şekilde kavramamıza ve en doğru ya da en güzeli seçmemize yardımcı olan anlama, kavrama ve akıl yürütme aşamalarında isabetli karar almamız bilginin sistematik bir biçimde işlenmesi, gözlem ve tecrübelerle yeniden şekillendirilmesi halinde mümkün olabilir. Bu aşama anlam piramidindeki son aşamayı, yani akıl-bilgelik aşamasını simgeler.

Bilgi;

- ✓ Bilgi, gerektiği yer ve zamanlarda kullanılması için üretilen değerler manzumesidir. Kullanılmayan, kendisinden yarar temin edilemeyen ve hiçbir anlam ifade etmeyen bilgi, kör, köreltilmiş ya da hükümsüz hale gelmiş değersiz bilgidir.
- ✓ İhtiyaç mekanizmalarının istediği ya da elde ettiği anlamlı bilgi, karar destek faaliyetlerine katkı sunan ve planlı çalışmalara ve eylemlere değer katan, uygulanmaya hazır, ivme kazandırma ve tetikleme hızı yüksek değerdeki enformasyondur.
- ✓ Bilgi, bilinç, farkındalık, tecrübe, değerlendirme, analiz, yorum ve içinde bulunulan koşulları kapsayan ve her türlü alternatiflere yönelik alt yapıyı da bünyesinde barındıran geniş ölçekli bir enformasyondur ve yeni ufuklara açılım sağlar ve farklı bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açar.
- ✓ Bilgi, geçmişin yaşanmışlıkları ve oluşumlarından hareketle bireyin aklı, yeteneği, sentez kabiliyeti ile bilgi alt yapısına yönelik potansiyelinin tasarlanması ve işlenmesi, düzenlenmesi veya ihtiyaç duyulacak birimlerce kullanılmasıdır.
- ✓ Vizyoner yaklaşımın ve derin bakışın öncüsü olan bilgi, tasarlayan ve oluşturan kişinin kavrama, analiz, değerlendirme ve sentez yeteneği doğrultusunda deney, deneme, tecrübe, yorum ya da çeşitli fikrin toplanması ve işlenmesi sonucu ulaşılan sonucun çıktılarıdır.

2. Bilgi toplumunun özellikleri

Toplumsal yaşamlara yön veren olaylar, etkin olan durum ve koşullar yaşanan dönemin özelliklerini ortaya koymasından önemli olup, genelde dönemsel tanımlamalarda ve adlandırılmalarda belirgin olmuştur. Topluma değer katan ve halkın yaşamsal ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli rol oynayan nesnelere kendi devir ve dönemlerini yaratmışlardır. Toprağın işlenmesi ve halkın toprakla ilişkisinin güçlendiği dönemler tarım toplumunu doğurmuştur. Ekonominin yön verdiği ve yönlendirdiği süreçler toplumsal değişimin önceliği olmuştur. Özellikle ekonominin genelde bağlı olduğu alan tarih boyunca, zaman ilerledikçe değişiklik göstermiştir. İnsanoğlunun kabile, boy, klan yaşamından yerleşik hayata geçilmesiyle başlayıp gelişen tarım etkinlikleri zamanla **"Tarım Toplumu"** "nu doğurmuş; Buhar makinesinin icadı ve çeşitli makineleşme, fabrikalaşma gibi gelişmelerle sanayileşme olgusunun yarattığı durumdan kaynaklı olarak halk köylerden kentlere göç ederek, yani sanayi devrimi ile birlikte de **"Sanayi Toplumu"** kavramı ortaya çıkmıştır. Toplumsal devrim ve gelişmeler sürekli gelişen yeni süreçlere açık olarak son dönemlerde hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ise **"Bilgi Toplumu"** kavramının varlığına sebebiyet vermiştir. Belki de insanlık bundan sonraki süreci **"uzay toplumu "** olarak adlandıracaktır.

Toplumsal gelişmelerin ürünü ve tetikleyicisi o dönemin vazgeçilmez unsuru olup, bilgi sektörünün ürünü ise hiç şüphesiz öncelikle bilgisayarlardır. Bilgi toplumunun ürünü olan mallar arasında bilgisayarların yanı sıra, çeşitli elektronik araçlar, elektronik haberleşmeyi sağlayan dijital ürünler, gelişen ve değişen reklam çalışmaları, eğitim, iletişimi geliştirme araştırmaları ve hizmetleri, sigortacılık, danışmanlık araştırma-geliştirme faaliyetlerini sıralamak mümkündür. ABD'nin 1977 yılındaki mali gelirinin yaklaşık yarısına denk gelen kısmı bu sektörden elde edilmekteydi. Bu nedenle yeni doğan bu toplumsal yapıya değişik adlar verilmiştir. Örneğin, Masuda ve Porat yaşanan ve oluşan bu duruma "Bilgi Toplumu" şeklinde bir adlandırma yapmıştır.

Bilgi toplumunun temel özelliklerinden birisi ve belki de en önemlisi sanayi toplumunda ön planda olan maddi ürünler yerine, bilişim teknolojisinin yarattığı olanaklar sonucu ulaşılan bilgi üretiminin önem kazanmış olmasıdır. Öncelikle bilgi toplumu; yakın çağa da damga vuran bilgi patlaması sonucu temel üretim faktörünün bilgi olduğu, bilginin işlenmesinde ve depolanmasında da bilgisayar ve iletişim teknolojilerini temel alan sosyal bir toplum yapısıdır. Ayrıca bir ülkedeki bilgi toplumu değerlendirmesi o ülkedeki Gayri Safi Milli Hasılanın kaçta kaçının bilgi sektörüyle doğrudan ya da dolaylı ilişkisine bakılarak da yapılabilir.

2.1. Bilgi toplumunun özellikleri

Tarihi açıdan kritik olay ve olgulara dayanan ve insanlık açısından önemli ve ciddi buluş ya da gelişmelere göre adlandırılan dönemlerden biri de sanayi devrimi ve sanayi toplumdur. Yaşamsal süreçlerin insanları etkileme ve toplumsal açıdan etkilenme düzeyine göre değişen parametreler sanayi toplumunda fabrikalaşma dolayısıyla makine ve bunları kullanan insan gücüne dayanırken, yaşanan bilgi toplumunda yerini inovasyon odaklı yaklaşımlara, zengin düşünce ve akıl gücüne bırakmıştır.

Dijital değişim ve dönüşüm hızına bağlı haberleşme alt yapısı güçlenmiş olup, bilgisayarın yaygın kullanımıyla iletişim daha etkili ve kaliteli aynı zamanda daha hızlı ve kolay bir duruma gelmiştir.

Tüm dünyada bilgi üretim merkezlerince oluşturulan ve depolanan bilgiye ulaşım ve ihtiyaç duyulan bilginin kullanımı önemli ölçüde kolaylaşmış, söz konusu bilgiye daha süratli erişebilmek için bütünleşmiş bilgi ağları ve zengin veri tabanları oluşturulmuştur.

Yaşanan pandemi sürecinin de etkisiyle eğitim yöntemleri ve eğitim yaklaşımları değişikliğe uğramış, ihtiyaca, maksada ve uygulanma şekline göre uzaktan, hibrit, yüz yüze gibi çok seçenekli hale dönüşmüş ve sürekli hale gelen eğitimin bireyselliği de sağlanmıştır.

Küresel, uluslararası, ulusal ya da yerel imkânların ihtiyaç duyduğu bilginin üretimi hızlanmış, üretilen bilginin kullanım hızı artmış ve bilgi yoğun teknolojinin öncelikli olduğu sistemler kurulmuştur.

İhtiyaç duyulan bilimsel alanlara yönelik güncel ve sürekli yeni bilgilerin ortaya çıkmasına bağlı olarak yayınların sayısında artış olmuş ayrıca daha nitelikli üretilmesine imkân sağlanmıştır.

Yenilikçi yaklaşımın bir sonucu olarak bilgi toplumunda eğitim kurumlarının özellikleri de değişime uğramıştır. Bilgi toplumunda bilgi üretiminin ve dağıtımının en güçlü ve en etkin aktörlerinden biri belki de en önemlisi üniversitelerdir. Son derece önemli işlevi ve görevi bulunan üniversiteler gerçek ve kullanılabilir bilginin en sağlıklı, en doğru ve en kapsamlı üretim yeridir. Çünkü üniversitelerin kuruluş ve var olma sebebi budur. Bilgi ekonomisinin "hammadde"si olan bilginin üretiminden ve dağıtımından sorumlu olan üniversiteler bu sorumluluğunun bilincinde olarak özerklik temelinde faaliyetlerini yürütmek zorundadırlar. Aksi yaklaşım ve ideolojiler ya da siyasi mülahazalarla yapılan müdahaleler bilgi teknolojisi diğer bütün kurumlarında olduğu gibi gerçek bilgi üreticisi ve bilginin dinamosu üniversiteleri de kökten bir biçimde etkileyecektir.

2.2. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna;

Devrim olarak nitelendirilen İngiltere'de dokuma sanayinde başlayan değişim süreci kısa bir sürede geniş bir coğrafya üzerinde etkisini göstermiştir. "Sanayi Devrimi, küçük zanaat, tezgâh ve atölye üretiminin yerine, yeni teknik, buluş ve makinelerle donatılmış fabrika üretiminin geçmesidir" (Talas, 1981:29).1765'li yıllarda ilk dokuma atölyeleriyle temellerinin atıldığı varsayılan sanayi devrimi; demir çelik, ulaştırma sanayindeki buluşların ardından 1880'lerde benzin motorlarının hayatımıza girmesiyle olgunlaşmaya başlamıştır. 1900 yılların son çeyreğine gelindiğinde toplumsal yapıları derinden etkileyen teknolojik gelişmeler ve bilginin doğal yapısında ilerlemeler olmuştur. Gerçekleşmekte olan bu değişim sürecini Amitai Etzioni "modern-sonrası çağ", George Lichtheim "burjuva-sonrası toplum", Herman Kahn "ekonomi-sonrası toplum", Murray Bookchin "kıtlık-sonrası toplum", Kenneth Boulding "uygarlık-sonrası toplum" ve Daniel Bell'de yalnızca "Sanayi-sonrası Toplum" olarak nitelemektedir. 1970'li yıllardan itibaren gerçekleşen bilgi devrimi sürecinde en önemli kaynak bilgidir. Bilgi artışına bağlı her alanda değişimin ve gelişimin hızlı olması toplumsal yaşamın en önemli özelliklerindedir. "Doğru, kaliteli ve nitelikli bilgi güçtür." Anlayış ve kavrayışının sonucu her alanda yeniliğe ve ilerlemeye olanak sağlayacak düzenlemeler ve yaşamsal açıdan önemli sayılabilecek teknik, teknolojik, elektronik sistemlerde ciddi ve hatırı sayılır gelişmeler yaşanmıştır.

2.3. Bilgi ekonomisi ve Bilgi teknolojileri

Toplumlar tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde geçmişten günümüze kadar toplumsal gelişim açısından bilginin ne denli önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Tarım toplumunda insan gücü merkezli çalışmalar ve insan gücüne dayanan faaliyetler ön plana çıkmıştır. İnsan gücünün önemsendiği tarıma dayalı toplumlarda insan gücü ne kadar önemli ve bu gücü elinde bulundurabilen toplumlara sağladığı faydalar ne denli büyük ise günümüz toplumları açısından da bilgi ve bilgi teknolojilerine sahip olmak ve bu teknolojiyi etkili bir biçimde kullanabilmek o denli önemlidir. Ekonominin temel anlayışı niteliksel yaşam olgusunun toplumsal beklentilere ve toplum türlerine, sahip olunan kaynakların uygun değer kullanımına, sosyal gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterir. Sistem girdileri olarak Temel dayanağı makineleşme olan Sanayi toplumunda genel olarak endüstrileşme ve sanayiye bağlı üretim önemli bir faktördür. Bilgi toplumunda ise bilgi, ekonomik dünyanın mihenk taşı, en geçerli aktörü içerisinde etkin bir üretim faktörü ve temel üründür. Ekonomik açıdan önemli girdilerden biri de istihdam olanaklarını sağlayan işgücü ve yaratılan iş olanaklarıdır. Bilgi toplumunun özelliklerinden biri de iş olanakları ve işe yerleşim etkinlikleri ile iş bulma kapasitesinde bilgiyle ilişkili işlem ve faaliyetlerin işlevsellik ve kabul görme açısından daha büyük bir orana sahip olmasıdır.

Çeşitli yöntem ve araçlarla temin edilecek bilgiyi onu en etkili bir şekilde kullanarak sonuca gitmek isteyecek toplumlar açısından temin süreci kadar önemli olan diğer bir husus ise sahip olunan bilgilerin uygun değer yaratacak biçimde kullanımı ile ilgilidir. Temin sürecinin toplamadan arşivlemeye kadar tüm evrelerinde anahtar rol oynayan ve en etkili vasıtası olan insanın işlevselliği diğer süreçlerin yönetimi kapsamında da öne çıkmaktadır. Sürecin etkili, verimli, doğru, yerinde ve zamanında işlenmesini ve sistematik bir düzende yürütmesi için bilgi teknolojisini kuracak, kullanacak ve yönetecek de yine insandır. İçinde bulunulan durum ve koşullar bilgi toplumlarını, dayandıkları/dayanacakları en önemli kaynak olan insanın gelişimine ayıracakları kaynağı, bilgiye ulaşma ve bilgiyi yönetme adına sarf edilecekleri enerji ile birlikte değerlendirme zorunluluğuna itmiştir. Bilginin işlenmiş ve depolanabilen bir yapıda olması toplumlar açısından hayati bir durumu özetlemektedir. Bunun yanında bilgi toplumunu meydana getirecek olan bilgi teknolojilerinin kullanımı da uzmanlık isteyen bir diğer konudur. Bu teknolojilerin üretimi ve kullanımı toplumların gelişmişlik düzeylerini belirler ve bu toplumların günümüz düzenindeki konumlarını güçlendirir. Sadece bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler dahi takip edilse toplumlar arasındaki mesafelerin ne denli hızla açıldığı ve bu durumun oluşmasında bilgi teknolojilerinin kullanımının ne denli önemli olduğu kolaylıkla anlaşılabilir(34).

Bilgi toplumunun etkileşimde bulunduğu en önemli değer bilgi teknolojileridir. Teknoloji alanındaki gelişmeler toplumsal yaşamda önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle iletişim alanındaki gelişmeler ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşması ile küreselleşme artmış bilgi insanların sadece yakın çevresiyle değil uluslararası çevrede paylaşılan bir ürün haline gelmiştir. Ayrıca teknolojik gelişmeler ekonomi, sanat, kültür, eğlence gibi alanlarda yeni ilişkilere yol açmakta ve ülkelerin gelişimi için fırsat sunmaktadır(8).

Ekonomik küreselleşmenin yanı sıra teknolojik küreselleşme bilgi, iletişim, ulaşım, güvenlik gibi alanlarında ülkeler arasındaki milli ve fiziki sınırları ortadan kaldırarak karşılıklı etkileşimi arttırmış ve zaman-mekân-kuvvet etkileşimini değiştirmiştir. Ekonomik alanda teknolojik küreselleşme teknik, optik, elektronik, mekanik gelişmelerin yanında makine yoğun teknolojiyi beraberinde getirmiştir. İşsizliğin artmasına neden olan bu durum işletme dinamiklerinde öncelikle verimlilik, etkinlik ve karlılık yaklaşımını öne çıkarmış, daha fazla ve hızlı üretim, minimum maliyet ama daha çok kazanç düşüncesini körüklemiştir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek ülkelerin ürettiklerini dünyanın dört bir yanında pazarlaması, üretim alanlarını genişletmeleri, ürünlerini ve teknolojilerini değişik ülkelere götürmesi teknolojik küreselleşmenin de bir sonucudur.

3. Bilgi toplumu ve iş sağlığı ve güvenliği

3.1. Dünyada ve Türkiye’de sağlığı ve güvenliği gelişimi ve tarihsel süreç

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik tarihsel süreç ve yaklaşımlar aslında MÖ yıllara kadar dayanmaktadır. Ancak durumsal ve kavramsal açıdan bunu net olarak adlandırmamız mümkün değildir. Birkaç yüz yıllık yakın tarihimize kadar iş sağlığı ve güvenliği gibi bir kavramın varlığı söz konusu değildir. Tarihi süreç içerisinde adı filen iş sağlığı ve güvenliği olmasa bile, bu alana hizmet edecek şekilde bazı düzenlemelerin yapıldığına tanıklık etmekteyiz. Bunun en temel sebebi toplumsal açıdan sahip olunan bilgi seviyesinin çok düşük olmasıydı. İnsanlar binlerce yıl boyunca yaşadıkları çeşitli hastalıkları, uğradıkları kazaları ve afetleri tanımlayacak bilgi birikimine sahip değildi. Yaşanan hastalıkların, kazaların ve afetlerin sebep ve sonuç ilişkilerinin incelenmesi ve bilimin olaya müdahil olması ile zamanla batılı toplumlarda İş Sağlığı ve Güvenliği kavramı doğmuş ve dünyaya yayılmıştır. Aslında eski çağlardan beri işçi(çalışan) ve iş yeri (çalışma ortamı) kavramı vardır. İş Sağlığı ve İş Güvenliği özellikle sanayileşme ile birlikte son derece önem ve hız kazanmıştır. Sosyal devlet kavramı ile paralel olarak bu konudaki çalışmalar ve düzenlemeler bütün dünyada belirli bir ivme kazanarak artmış ve bugünkü düzeye gelmiştir.

Aşağıda yer alan bazı örnek çalışmalar İSG’nin temel fonksiyonlarına yönelik ilk ve önemli çalışmalar olup, günümüzde İSG tarihsel sürecine tanıklık etmektedir..

- ✓ Hipokrat (M.Ö.370-460) tarafından kurşun zehirlenmesi tanımlanmış, (Selek, 2016)
- ✓ Platon tarafından (M.Ö.428-348); zanaatkarların çalışma koşullarından kaynaklı sorunları dile getirilmiş,
- ✓ Aristo ise (M.Ö. 384-322) gladyatörlere verilecek gıda ve diyet konusu gündeme taşınmış, Galen (M.S. II’nci yy.) hastalıklarda çevre faktörü, miasma teorisini dile getirmiş,
- ✓ Paracelsus, zehir konusu ayrıntı ile açıklamış,
- ✓ George Bauer-Gregorius Agricola; 1526 yılında Avrupa madenlerinde çalışan işçi sorunları ile ilgili bilgileri içeren “ De Re Metallica ” adlı eseri yazmış,
- ✓ Bernardino Ramazzini ise; iş sağlığı alanında meslek hastalıklarına yönelik farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.1713 yılında yayımladığı “ De Morbis Artificum Diatriba” isimli kitabında özellikle iş kazalarını önlemek için, işyerlerinde koruyucu güvenlik önlemlerinin alınmasını önermiştir ((Selek H. , 2016, s. 13) (Akpınar, 2014:3).

Eski mısırlarda (M.Ö 1500’lü yıllar) piramitlerin inşaatı için yeterli iş gücünün sağlanması için tıbbi servisler kurulmuş olması, İSG açısından çalışma ortamı sağlık gözetimi ilk ve acil yardım faaliyeti olarak da ifade edilebilecek örnek çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir.

Yine MÖ 1760 ‘lı yıllarda İş sağlığı ve güvenliği kapsamında özellikle inşaat işleri ne yönelik olarak Hammurabi kanunlarında;

- ✓ Eğer bir müteahhidin sağlam yapmadığı bir binanın çökmesi sonucunda bina sahibi hayatını kaybederse, yüklenici ölüm cezasına çarptırılır.
- ✓ Eğer bina sahibinin oğlu hayatını kaybetmişse, müteahhidin oğlu ölüm cezasına çarptırılır.
- ✓ Eğer bina sahibinin kölesi hayatını kaybetmişse, yüklenici aynı değerde bir köleyi bina sahibine verir.
- ✓ Eğer müteahhidin sağlam yapmadığı bir binanın çökmesi sonucunda bina sahibinin malları hasar görmüşse, yüklenici binayı yeniden yapacağı gibi bina sahibinin tüm zarar ve ziyanını da karşılayacaktır.
- ✓ Bir binanın inşaat kurallarına uyulmadan yapılan bir duvarı yıkılırsa, yüklenici tüm masrafları kendisine ait olmak üzere o duvarı sağlamlaştırmak zorundadır.(Akpınar, 2014:2, Hammurabi kanunları – eksisozluk.com.)

Gibi maddeler konulması çalışma düzeni kapsamında tarihi açıdan örnek olarak gösterilebilir.

Dünya’da iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı çalışanların korunması amacıyla ilk yasal çalışmalar ve düzenlemeler 19.yy’ın sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı mevcut olumsuz koşullardan çok etkilenmiş ve bedelini ağır ödemiştir. Yaşanan ve ciddi ölümlere, yaralanmalara ve sakat kalmalara neden olan iş kazaları ve meslek hastalıklarının sayıca artması, toplumsal refleksin ve tepkilerin yoğunlaşması sonucu yasal düzenlemelerin yapılması sonucun doğurmuş ve bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yasal düzenlemelerle çalışma koşullarında nispi iyileştirmeler yapılmasına karşın, sanayileşme sürecine giren tüm ülkelerde, teknolojik gelişmelerle eş zamanlı olarak iş kazaları ve meslek hastalıkları en önemli toplumsal sorunların başında yer almıştır.

Ulusal ölçekli, iş sağlığı ve iş güvenliği alanı içerisinde yapılan bilimsel çalışmalar ve yasal düzenlemelerin yanında uluslararası alanda 1919 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), başlangıçta Birleşmiş Milletlere bağlı bir organizasyon olarak kurulmuş, 1946 yılında Birleşmiş Milletler ile imzaladığı bir antlaşma ile bağımsız bir uzmanlık kuruluşu halini almıştır.

1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu, Türkiye’de çalışma hayatını düzenlemek amacıyla meydana getirilen ilk iş kanunu olarak, iş sağlığı ve iş güvenliği alanında da bazı düzenlemelerde bulunmuş ve kanunun uygulanması için çok sayıda tüzük meydana getirilmiştir.

Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin de etkileriyle 2003 tarihinde 4857 sayılı İş Kanunu kabul edilmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu’na dayalı olarak iş sağlığı ve iş güvenliği alanında pek çok yönetmelik çıkarılmıştır. Son olarak; 20.06.2012 tarihli ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kabul edilmiş ve kanunun yayımlanmasından itibaren 6 aylık süreçte 4857 sayılı Kanuna ait bazı maddeler yürürlükten kalkmıştır.

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının usulleri ve asgari şartlarını belirleyen kurum Çalışma ve Sosyal güvenlik Bakanlığı olup, bakanlık hizmet standartları ve hedefleri kapsamında bünyesinde oluşturduğu çeşitli kurum ve kuruluşlarıyla görev, yetki ve sorumluluk izlekleri kapsamında faaliyetlerini yürütmektedir. 2012 yılında yayınlanan 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu ile beraber İSG kavramı devlet, işveren ve çalışanların oluşturduğu üçlü sosyal yapının dayandığı bir çatı altında çağdaş norm ve standartları karşılayabilecek şekilde düzenlenmiştir.

Resmi ve yazılı kaynaklarda, günlük yaşantıda İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) olarak bilinen bu kavram, çalışma yaşamının en önemli gücü ve aktörü insanı esas alan, odağına insanı oturtan çok bilimli disiplinlerdendir. İSG’nin, öncelikli ana amacı; çalışanları çalışma ortamında her türlü tehlike ve risklerden korumak, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı oluşturmak olup, ayrıca işletme güvenliği ve üretim güvenliğini sağlamak gibi ikincil amacı da bulunmaktadır. Amaç ve hedefleri kapsamında İSG’nin önceliği çalışanlar olup, çalışanları mesleki hastalık ve çeşitli kazalardan korumak maksadıyla çeşitli kanun, tüzük ve yönetmeliklerle onları koruma altına almak, sağlık ve güvenlik adına oluşturulan uygulama ve tedbirlerin tümünü sistematik bir biçimde yerinde ve zamanında devreye sokmak, sürdürülebilir İSG anlayışını genele hâkim kılmaktır. Statüsü, konumu, durumu, görevi, ne olursa olsun her çalışanın İSG temel hakkıdır ve evrensel olan bu hakkın kullanımı engellenemez. Çalışanların işyerinde buldukları sırada içerden ya da dışardan herhangi bir kazaya uğramamaları adına güvenli bir iş ortamı oluşturulması işveren sorumluluğudur. İşte bu yasal düzenlemeler aracılığıyla işveren, bu tür güvenli bir çalışma ortamını oluşturmak zorundadır. Aynı zamanda çalışan sağlığı da bu hususta oldukça önemlidir. Her türlü işin farklı bir çalışma alanı olduğu için, çalışanların değişik psikolojik ve ruh halinde olmaları mümkündür. Dolayısı ile işveren, çalışanları işte bu psikolojik ve fiziksel etkilerden de korumakla mükelleftir.

Tarihsel süreç içinde toplumsal geçiş aşamaları ve gelişmeler doğrultusunda, iş sağlığı ve güvenliğine yönelik çalışmaları ve bu kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetleri toplumsal gelişmişlik düzeyi gözeterek üç bölümde değerlendirebiliriz. Bunlar toprak toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu olarak değerlendirilebilir.

3.1.1. İlk çağlar -taş ocakları, madenler toprak toplumunda iş sağlığı ve güvenliği

Hammurabi kanunları, MÖ 1760 yılı civarında Mezopotamya'da ortaya çıkan, tarihin en eski ve en iyi korunmuş yazılı kanunlarından biridir. Bu dönemden önce toplanan yasa koleksiyonları arasında Ur kralı Ur-Nammu'nun kanun kitabı (MÖ 2050), Eşnunna kanun kitabı (MÖ 1930), ve İsin'li Lipit-İştar'ın kanun kitabı (MÖ 1870) yer alır.

Babil kralı Hammurabi'nin (MÖ 1728-MÖ 1686) çeşitli meselelerde verdiği kararlar, Babil'in koruyucu tanrısı Marduk adına yapılan Esagila Tapınağı'na dikilen bir taş üzerine Akatça dilinde yazılmıştır. Hammurabi, kendisine bu kanunları yazdıranın güneş tanrısı Şamaş'ın olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla kanunlar da tanrı sözü sayılıyordu.

Arkeolog Jean Vincent Scheil'in 1901'de Susa, Elam'da bulduğu (bugünkü Huzistan, İran) ve Fransa'ya taşıdığı Hammurabi Kanunlarının yazılı olduğu stel, Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir. Yaklaşık iki metrelik silindirik bir taşın üstüne çivi yazısı ile yazılmış olan kanunlar tam 282 maddedir, ancak bu maddelerin 33'ü (madde 66-99) şu anda okunamayacak durumdadır. 13 sayısı uğursuz sayıldığı için 13. madde yazılmamıştır( )

İlk insandan günümüze kadar geçen sürede insanların yaşam tarzlarında birçok köklü değişiklik ve atılım olmuştur. Ancak ilk insanlar ve bizim aramızda, yaşanan bütün gelişmelere ve yaşam tarzlarımızdaki değişimlere rağmen değişmeyen bazı kavramlar da söz konusudur. Hayatta kalmak için çalışmak zorundayız. Bu çalışma ilk insanların avlanması ve toplayıcılık faaliyetleri iken bugün bir teknik ve teknolojik imkânların el verdiği ölçüde değişik meslek grupları olabilir. Yapılan işler değişmiş olabilir ancak her işin kendine özgü tehlikeleri olduğu ve bütün çalışanların büyük ya da küçük birçok risk ile karşı karşıya olduğu gerçeği değişmemiştir. Tehlike ve risk olgusu değişmeyen iki önemli faktör olarak her zaman önümüze çıkmaktadır.

İnsanların çalıştıkları iş ile yaşadıkları sağlık problemleri arasındaki ilişkiyi işaret eden bilinen ilk kişi M.Ö 2600'lü yılların ortalarında Eski Mısır'da mimar ve mühendis olarak çalışmanın yanı sıra hekim ve rahip olan İmhotep'tir. İmhotep iyi bir hekim ve aynı zamanda ilk yapılan basamaklı piramidin mimarıdır. Tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat'dan yüzyıllar önce modern tıbbi yönelik bazı teknikler kullanmıştır. İmhotep'in mezarı hala bulunamamış olmasına rağmen tedavilerinde revir olarak kullandığı oda bulunmuştur ve modern tıbbın gereksinim ve özelliklerine yönelik fikri alt yapısının olduğu ve kullandığı bu yolla kanıtlanmıştır. İmhotep piramitlerin yapımı sırasında meydana gelen kazalarda çok sayıda kişinin öldüğü ve çalışanlarda sıklıkla bel sorunları görüldüğü yönünde tespitlerde bulunmuştur.

M.Ö. 2000'lerde Babil dönemi Hammurabi Kanunlarında iş sağlığı ve güvenliğinin temelini atan ve işverenleri yapılan işin olumsuz sonuçlarından sorumlu tutan ilk hükümlere yer verilmiştir.

M.Ö. 1500'lü yıllarda; daha önce İmhotep tarafından dikkat çekilen sorunlar nedeniyle yaşanan iş gücü kayıplarının önüne geçebilmek ve piramitlerin inşaatı için gerekli iş gücünü sağlayabilmek adına ilk işyeri tıbbi servisleri kurulmuştur.

M.Ö 484-425 yılları arasında yaşamış olan Herodot ilk kez çalışanların verimli olabilmesi için yüksek enerjili besinlerle beslenmesi gerektiğine değinmiştir.

M.Ö 460-370 yılları arasında yaşayan Hipokrat modern tıbbın babası olarak anılmaktadır. Kendisine göre tıbbın ilk kuralı "Primum non nocere" (Önce zarar verme!) ilkesidir. Hipokrates tarafından yazıldığı kabul edilen "Corpus Hippocraticum" (Hipokrat'ın Toplu Yapıtları) adlı kitapta ilk defa meslek hastalığına sebep olabilecek maddelerin varlığından söz edilmiştir. Bu kitapta kurşunun insan sağlığı üzerindeki etkileri ve madenlerde çalışanların kurşun zehirlenmeleri hakkında değerlendirmeler bulunmaktadır. Halsizlik, görme bozuklukları ve felçler ile kurşun maruziyeti arasında ilişki bulunduğu dikkat çekmiştir.

İlk filozoflar doğada mutlak ve değişmez olanı aramışlar, M.Ö 428-348 yıllarında yaşayan Platon ise hem doğada, hem de ahlak ve toplum yaşamında mutlak ve değişmez olanın peşinden koşmuştur. Platon (Eflatun) zanaatkârların çalışma koşullarından kaynaklanan sorunlar üzerinde durmuştur.

Aristo, Makedonya kralı II. Amyntas'ın hekimi olan Nikomakhos'un oğlu olarak M.Ö 384 yılında dünyaya gelir. MÖ 367 veya 366 'da 17 yaşında Platon'un Atina'daki akademisine (Akademeia) girmesiyle Platon'un en parlak çömezlerinden biri olur. M.Ö 384-322 yılları arasında yaşayan Aristo koşucularda gözlediği bazı sağlık sorunlarını ve gladyatörlerin beslenmelerinde dikkat etmesi gereken konuları incelemiş ve Gladyatör Diyetini tanımlamıştır.

23-79 yıllarında yaşayan Büyük Plinius (Romalı Pliny), dönemine ait bilgileri derlemek amacıyla kaleme aldığı, insanlık tarihinin ilk ansiklopedisi sayılan "Doğa tarihi" (Naturalis Historia) adlı 37 kitaptan oluşan dev yapıtında tozlu yerlerde çalışmanın riskleri yanında, kurşun ve kükürdün zehirli etkilerine de yer vermiştir.

40-90 yılları arasında yaşamış olan Yunan hekim Dioscorides Pedanius, Roma ordusu adına tıbbi araştırmalar gerçekleştirmiştir. En önemli eseri olan "İlaç Bilgisi Üzerine" (Peri Hyles İatrikes) adlı kitabında özellikle tedavilerde kullanılan ilaçları oldukça iyi bir şekilde sınıflandırmış ve toksik maddeleri bitkisel, hayvansal ve mineral kaynaklı olarak üçe ana başlık altında değerlendirmiştir.

60-140 yılları arasında yaşayan Juvenal ayakta çalışanlarda varis oluşumuna ve demircilerde görülen göz rahatsızlıklarına dair tespitlerde bulunmuştur.

Dr. Galen 129-216 yıllarında yaşayan Pergamonlu (Bergamalı) Dr. Galen, 157-161 yılları arasında, dönemsel saygınlığı yüksek bir görev olan gladyatörlerin başhekimliği görevini yerine getirilmiştir. Bu süre boyunca gladyatörler ile seyircilerin vücut yapılarını karşılaştıran Dr. Galen, sürekli beden hareketlerinin sağlıklı yaşam için zorunlu olduğunu kesin olarak tespit etmiştir. Bilinçli beden hareketleri ile fizyoloji ve tedavi ilişkisini kuran ilk tıp doktoru olarak bugünkü spor hekimliğinin babası kabul edilmektedir.

1493-1541 yıllarında yaşayan Alman hekim Paracelsus "Bütün maddeler zehirdir. Zehir olmayan hiçbir madde yoktur. Uygun doz, zehir ve ilaç arasındaki farkı yaratır." sözüyle tıp tarihine geçmiştir. Dünyanın ilk işyeri hekimliği kitabı olan "Madenlerde Morbidite" (De Morbis Metallicis) adlı eserin yazarı olan Paracelsus ayrıca madenlerde çalışanlarda görülen kurşun ve civa zehirlenmelerinden de bahsetmiştir. Madencilerde ve baca temizleyicilerinde meslek hastalıkları saptamış, bugün pnömokonyoz diye bilinen kronik akciğer hastalıklarının klinik tablosunu çizmiş ve "meslek hastalıkları riskinin artması, endüstriyel gelişmenin sonucudur" demiştir. Modern toksikolojinin başlangıcı sayılmaktadır. İlk işyeri kitabı olan "De Morbis Metallici" yazmıştır.

1494-1555 yılları arasında yaşamış olan Gregorius Agricola (George Bauer); yaşamının son dönemlerinde yazarak 1550 yılında tamamladığı ancak ölümünden bir yıl sonra 1556'da yayınlanan "Metallerin Doğası Üzerine" (De Re Metalica) adlı eseri kaleme almıştır. Bu eserde toksik maddelerin kimyasal özellikleri ile doz ve organizma arasındaki ilişkiden yeraltı madenlerindeki yangınlara kadar birçok bilgi bulunmaktadır.

İş Sağlığı kavramının kurucusu olarak tanınan Dr. Bernardino Ramazzini 1633-1714 yılları arasında yaşamıştır. Tarihteki ilk işyeri hekimi olan Ramazzini hastalarına mutlaka mesleklerini ve ayrıntılı çalışma öykülerini sorması ile "çalışılan iş - sağlık" ilişkisini açıkça ön planda tutmuştur. "Çalışanların Hastalıkları" (De Morbis Artificum Diatriba) adlı kitabında meslek hastalıklarını sistematik olarak ele almıştır. Bu eserinde değindiği sağlık riskleri arasında kimyasal maddeler, tozlu ortamlar, ağır metaller, tekrarlanan ve şiddetli hareketler, hatalı duruşlar ve hastalık yapıcı ajanlar bulunmaktadır. 1986 yılında Japonya'da açılan İş ve Çevre Sağlığı Üniversitesi'nin bahçesinde Dr. Bernardino Ramazzini'nin heykeli bulunmaktadır. Ayrıca bu üniversitenin konferans salonuna da Dr. Bernardo Ramazzini'nin adı verilmiştir( ).

3.1.2.Sanayi devrimi ve sonrasında iş sağlığı ve güvenliği

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yeni buluşların üretime uygulanması ve buhar gücüyle çalışan makinaların bulunması ve makineleşmiş endüstriyi doğurması, bu gelişmelerin de Avrupa'daki sermaye birikimini arttırmasına sanayi devrimi ya da endüstri devrimi denilmektedir. 18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar (1870'ler) süren bu endüstrileşme sürecine demir ve kömürün asıl enerji kaynağı ve hammaddeyi oluşturduğu makineleşme çağı da denilebilir. Temel ve ayırıcı özelliği makine kullanımının yaygınlaşması sonucu büyük üretim merkezlerinin ve fabrikaların ortaya çıkmasıdır. Böylece, Avrupa'da temelde tarımsal yaşam ve çalışma toplumundan, fabrikalarda daha seri ve daha nitelikli eşya üreten nüfusa doğru düzenli bir değişim olmuştur.

Bu dönemde demir, kömür ve çelik gibi madenlerin önemi ve endüstriyel alanda kullanım stratejisi nedeniyle bu madenlere sahip olan ülkelerin etkinliği ve ekonomik hâkimiyeti ön plana çıkmıştır. İngiltere'nin sahip olduğu zengin kömür yatakları bu devletin öteki devletler üzerinde ekonomik üstünlük sağlamasına yol açmıştır.

Sanayi devriminin ikinci aşamasında (1870'ler sonrası) temel hammadde ve enerji kaynaklarında değişiklik ortaya çıkmıştır. Kömür ve demirin yanında çelik, elektrik, petrokimyasal maddeler de üretim sürecine sokulunca endüstrileşme boyut değiştirmiştir. Demir, endüstri devriminin birinci aşamasında büyük bir rol oynamış olup, İkinci aşamasında çelik tam anlamıyla her alana egemendir. Çeliğin en önemli yararı demiryollarında görülmektedir. Örneğin bu dönemde çelik sayesinde gelişen demiryolları Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan devletlere temel lojistik desteği sağlamıştır. Bilgisayarların keşfinin ve ileri teknolojik gelişmelerin sanayi devriminin üçüncü aşamasını oluşturduğu varsayılmaktadır.

Sanayi devriminin oluşturduğu sanayi toplumunu; fabrika sistemi ile üretim, talep artışı doğrultusunda bir gereksinme olarak ortaya çıkmıştır. 1700'lü yılların ikinci yarısında buhar makinelerinin keşfi ile fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Büyük makinelerin yaşamın vazgeçilmez bir parçası olması ev ya da basit küçük binalarda üretiminin elverişsiz olması nedeniyle evler yerine çalışanların makinelerin bulunduğu büyük binalara giderek çalışma sistemi oluşturmalarına yol açmıştır. Başka deyişle fabrika sistemi süreç içinde gelişerek ve büyüyerek ekonominin vazgeçilmez üstleri konumuna gelmiştir. Fabrika sayısındaki hızlı artış sonrasında eskiden tarım alanında çalışan birçok kişi fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Sanayileşme beraberinde ciddi bazı sorunların yaşanmasına vesile olmuş, özellikle kırsal alanlardan kentlere göçü teşvik ederek ciddi bir insan hareketliliğinin yaşanmasına neden olmuştur. Göçlerin yarattığı yoğun insan hareketi hazırlıksız ve yetersiz koşullarla birleşince sağlık başta olmak üzere barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlara yönelik sorunlar artarak devam etmiştir. Özellikle insanların mağduriyetine ve sık ölümlerin yaşanmasına neden olan kötü yaşam koşulları bu dönemin en belirgin özelliklerindedir. Sanayileşme döneminde;

- ✓ Derme çatma binalarda kötü ve kalitesiz barınma,
- ✓ Yetersiz alt yapı ve sağlıksız koşullar,
- ✓ Kalitesiz gıda ve kötü beslenme,
- ✓ Fiziki ve ruhen çöküşü hızlandıran uzun süreli çalışmalar,
- ✓ Keyfi uygulamalar,
- ✓ Zaman baskısı,
- ✓ Yönetici baskısı ve zorbaca uygulamalar
- ✓ Aşırı güç kullanımından kaynaklı kronik yorgunluklar,
- ✓ Çocukların ve gençlerin çalıştırılması
- ✓ Her türlü tehlike barındıran riske açık olumsuz çalışma koşullarının bir araya gelmesi
- ✓ Salgın hastalıkları,

Çalışanların sağlıklarının bozulmasına, ölümler, çeşitli yaralanmalar ve sakatlıkların yaşanmasına neden olmuş, tarihin en yoğun işçi ölüm ve yaralanmalarını kaçınılmaz kılmıştır.

Fabrika ve makineleşme sisteminin uygun değer yaratacak şekilde daha hızlı ve daha çok üretim gibi karlılık ve verimliliği artıran olumlu sonuçlarının yanında, sosyal açıdan olumsuz birtakım sonuçları da doğurmuştur. İşçi maliyetlerinin minimize edilmesi, emeğin ucuzlatılması anlayışının hüküm sürdüğü bu yıllarda, erkek işçilerin yanında, hatta onların yerine (daha ucuza çalıştıkları maliyetleri daha düşük olduğu için) çocuk ve kadınlar çalıştırılmaya başlanmıştır. Sosyal ve ekonomik haklardan yoksun 20 saate kadar varan iş saatleri özellikle küçük çocuklar ve kadınların iş yaşamında ezilmesine ve ağır koşullarda çalışmalarının sonucu çeşitli meslek hastalıkları ve iş kazalarına uğramalarına neden olmuştur.

Uzun ve dayanılmaz iş koşullarına rağmen ücretlerin ve sosyal imkânların yetersizliği had safhaya ulaşmıştır. Kalifiye işçi kavramının rağbet görmediği ve İşçilerin kalifiye olması artık o kadar önemli olmadığı bir düzene doğru kayılmıştır. Makineler tekdüze, basit, mekanik hareketler yapabilen herkesle çalışabiliyor, nitelikli ve yetenekli işçilerin normal ücretle iş bulmasının bile imkânsızlaştığı bu dönem iş sağlığı ve güvenliği açısından ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir.

Bu süreç iş sağlığı ve güvenliği sorunlarının toplumsal bir sorun olarak insanların ilgisini çekmesine yol açmıştır. Bu dönemde Emile Zola'nın *Germinal* ve Lewis Carol'un *Alice Harikalar Diyarında* gibi eserlerinde kurşun zehirlenmeleri, cıva zehirlenmeleri ve akciğer hastalıkları gibi mesleki hastalıklara yer verildiği görülmektedir.

İş sağlığı ve Güvenliği çalışmalarına etkisi bakımından sanayi devrimi kapsamında önemli buluşlar kronolojik açıdan özetle şöyledir.

1746 yılında basit kazalara karşı parmak koruyucusu olarak tasarlanan ve özellikle iğne batmaları gibi kanama ve mikrop kapmaların önüne geçmek ve özellikle dikiş dikenlerin parmağına iğne batmasını önlemek amacıyla Goldschmied tarafından İlk kişisel koruyucu donanım olarak yüksek icat edilmiştir.

1763'de, İskoçya'da buharla çalışan makine James Watt tarafından bulunmuş, devrim niteliğinde kabul edilen bu buluş, sanayi devriminin en önemli gelişmelerinden birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Buharlı makinenin bulunuşu yaşanan döneme farklı bir bakış açısı getirmiş ve söz konusu makinenin gelişmiş biçimi, makine çağının gerçek başlangıç noktasını oluşturmuştur.

1776 yılında Kütahya'da, sosyal devlet olgusu ve demokratik katılım anlayışının bir örneği olarak üçlü sosyal yapı aktörlerinin (işçi, işveren ve devlet) bir araya gelerek imzaladıkları "Fincancılar" sözleşmesinin devlet hakemliğinde imzalanan ilk toplu sözleşme olması nedeniyle önemi büyüktür. Bu sözleşme iş yaşamında ilk olma özelliği nedeniyle tarihe geçmiştir. Söz konusu bu sözleşme ile seramik çalışanlarının iş tanımları ve haftalık çalışma süreleri ile alacakları ücretler belirlenmiştir.

Bir yandan sanayileşme alanında ciddi ve önemli gelişmeler yaşanırken, fabrikalaşma ve makineleşme hızla yayılırken yaşanan iş kazaları gözetilerek 1785 yılından itibaren ilk defa iş kazaları ile ilgili veriler toplanmaya başlamıştır.

Bacaların temizlenmesi işinde çocukların kullanılması is ve baca kurumları, kömür tozları gibi kirleticilere maruz kalan çocukların yaşam tehlikeleri ve erken yaşta ölümüne üzerine Sir Percival Pott tarafından 1788 yılında yapılan çalışmada baca temizleyicilerinde mesleki bir hastalık olarak skrotum (testis) kanserinin tanısını yapmıştır. Baca temizleyicilerinin kanser hastalığına yakalanmaları ve erken yaşlarda ölümleri üzerine Sir Percival Pott'un yapmış olduğu çalışmalar karşılığını bulmuş, İngiliz Parlamentosu Baca Temizleyicileri Yasası'nı çıkarmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl ile birlikte sanayi devrimi sonucunda meydana çıkan olumsuz çalışma koşullarının düzeltilmesi amacıyla, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili yasaların hazırlanması ve yaptırımlar uygulanması konusunda çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Sosyal güvenlik ilkeleri on dokuzuncu yüzyılda kabul görmeye başlamış, çeşitli sigorta kurumları kurulmuş ve iş kazaları ile meslek hastalıkları sigortası uygulanmaya başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiş önemli ve tarihi olaylar dan bazıları aşağıda açıklanmıştır.

Çocukların çeşitli iş kollarında çalıştırılması, çocukların istismar edilmesi ve çocukluklarını yaşamamaları nedeniyle toplumsal tepkilerin artması sonucunda İngiltere'de 1802 yılında "Çocukların Korunması Kanunu" çıkarılmıştır. İş Sağlığı ve Güvenliği kapsamında önemli olarak addedilen bu yasal düzenleme ile çocukların çalışma sürelerine kısıtlama getirilmiş ve günlük çalışma süresi azami 12 saat ile sınırlandırılmış haftada 58 saat olarak belirlenmiştir. Özellikle o yıllarda İngiltere'de 4 ila 6 yaş grubuna kadar düşen çocuklar iş yaşamındaki toplumsal dramın ve yaşanan acıların bir göstergesidir. Değişik iş koşullarında çalıştırılan bu çocukların fiziki yapılarının yetersiz olması ciddi sorunları beraberinde getirmiş olmasına rağmen, boyları tezgâhlara yetişmeyen çocuklar sandalyelerin üzerlerine çıkartılarak günde 14 saat çalıştırılmaktaydı. Yapılan bu yasal düzenlemeye rağmen çocuk işçiler için yaş sınırlandırması getirilmesi ancak 1833 yılında çıkarılan "Fabrikalar Kanunu" ile gerçekleşmiştir.

1802 yılında İngiltere'de çocuklara yönelik çıkarılan kanunun bir benzeri çıraklara yönelik olarak da çıkarılmıştır. "Çırakların Sağlık ve Ahlakı Yasası (Health and Morals Apprentices Act)" ile iş yaşamında sömürülen ve kötü muameleye maruz kalan çırakların daha iyi koşullarda çalışmalarını hedeflenmiştir.

Robert Fulton adındaki Amerikalı bir kâşifin 1807'de buharlı makineyi gemilere uygulanması deniz alaka ve çalışmalarına hız kazandırmış,1840' yılında okyanus ötesi buharlı gemi seferlerinin yapılmasına düzenli olarak başlamıştır.

İngiltere de başlayan yasal düzenlemeler diğer Avrupa ülkelerine örnek teşkil etmiş, Avrupalı devletlerce iş sağlığı ve güvenliğine yönelik ilk yasal düzenleme 1810 yılında Belçika tarafından yapılmıştır.

1825 yılında demiryolu taşımacılığının en önemli faktörü ve itici gücü lokomotiflerde kullanılmak üzere yapılan buharlı makine ilk kez lokomotiflerde kullanılmaya başlanmıştır.

1824 yılı, çalışma yaşamı ve çalışma barışına yönelik adımların atıldığı önemli değişim ve dönüşümün yaşandığı tarihi yıllardan biridir. İnsanlığın yüzkarası, sömürü düzeni kurgulu çalışma yaşamının vebası, vicdani, ahlaki ve insani hiçbir boyutta kabul edilemeyecek ötekileştirmenin ve ayrımcılığın adresi kölelik ve kölelik sistemi kaldırılmış ve o döneme kadar kanuni dayanaktan yoksun ve yasak olan sendikal ve örgütlü faaliyetler yasallaştırılmıştır.

1828 yılında Purusya ordusunun genç insan kaynağı sorunu yaşaması ve bu durumun Prusyalı (Alman) General Kon Horn, tarafından gündeme taşınması üzerine Şansölye Bismarck tarafından Genç (Çocuk) İstihdamı Yasası (Das preußische Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken - Jugendarbeitsschutzgesetz) çıkartılmıştır. Yürürlüğe giren söz konusu bu yasa, 9 yaşından küçük özellikle erkek çocukların fabrika ve benzeri yerlerde çalıştırılmasının yasaklanması yanında, eğitim ve öğretim kapsamında ilköğrenimi zorunlu kılma esası getirmiş ve çocukların ilköğrenimi alma mecburiyeti getirilmiştir.

1831 yılında İş kazaları ve basınçlı kaplardan kaynaklı meydana gelen kaza ve olayların azaltılması amacıyla buhar kazanlarının denetimi ve kontrolü için "Polis Kontrol Tüzüğü" yayınlanmıştır.

1833 yılında İngiltere'de yürürlüğe giren "Fabrikaları Yasası" ilk yasa olması açısından önemlidir. Bu yasa kapsamında, çalışma yaşına sınırlandırmalar getirilmiş ve 9 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmış, en küçük çalışma yaşı 10 olarak sınırlandırılmıştır. Ayrıca 18 yaşın altındaki çocukların gece çalışmaları yasaklanmış, kişisel koruma tedbirleri gözetilerek işe girişlerde doktor raporu alınması ve fabrikaların denetimi için müfettiş atanması zorunluluğu hükme bağlanmıştır.

Tarım alanlarında kullanılan beden gücünün yerini alabilecek makineler tasarlanması ve hasılatın yükseltilmesi, zamandan kazanım ve benzeri gerekçelerle başlatılan çalışmalar sonucu bir Amerikalı mühendis tarafından icat edilen biçerdöver 1834'de tarım alanlarında kullanılmaya başlanmış ve iş makinelerinin tarımsal alanlarda kullanımına yönelik uygulamalar artarak devam etmiştir.

1839 yılında Prusya'da (Almanya) çalışma alanları ve çalışanların yaş sınırlamaları ile ilgili hususların yer aldığı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla, 9 yaşından küçük çocukların çalıştırılması tamamen yasaklanmıştır. 9-15 yaşları arası çocukların çalışma saatleri günde en çok 10 saat ile sınırlandırılmış, gece 21-05 arası vardiyalı çalışmalarda çocuk işçilerin çalıştırılması yasaklanmış, Öğle paydosları 1 saat, kahvaltı ve ikindi yemekleri 15 dakika olarak kabul edilmiştir.

1840 yılında birbirinin ilgi ve etki sahası içinde bulunan kıta Avrupa'sında Almanya'dan sonra İsviçre 'de İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili ilk yasal düzenlemesi yapmış ve yayımlamıştır.

1841 yılında "İmparator Kararnamesi" ile Fransa'nın ilk İş Mevzuatı yayımlanmıştır.

1844'de Samuel Morse Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk ticaret amaçlı telgraf servisini hizmete sokmuştur.

1845 - Prusya (Almanya) Esnaf Derneği tarafından izin alınarak kurulacak (yangın çıkabilecek işler ve yerler, barut imalatı, yüksek fırın çalışmaları vb.) tehlikeli tesislerin tanımlandığı bir katalog yayınlanmıştır.

1847 - İngiltere'de çalışma hayatını düzenlemek amacıyla çıkartılan yasal düzenlemelere işverenler tarafından uyulmasını sağlamak ve uygulamaları denetlemek için İşyeri Denetimi yasalaştırılmıştır.

1853 - 12 yaşından küçük çocuklara çalışma yasağı getirilmiş, 12-14 yaşları arasındaki çocuk işçilerin günde 10 saatten fazla çalıştırılmaları yasaklanmış, Gençlere en az 2 saat dinlenme verilmesi hakkında kanun çıkarılmıştır.

1865 - Prusya (Almanya) Maden Kanunu çıkarılarak ve Maden Polis Teşkilatı kurulmuştur..

1865 - Osmanlı Devleti tarafından Zonguldak Kömür Havzası'ndaki çalışma usullerini tespit eden Dilaver Paşa Nizamnamesi çıkarılmıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi çalışma yaşamına ilişkin ilk düzenleme olması nedeniyle çalışma ilişkileri tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zorunlu çalışma gibi olumsuz kuralların yanı sıra çalışma saatlerini günlük 10 saat olarak sınırlandırması, çalışma ve dinleme sürelerinin belirlenmesi, barınma yerlerinin işveren tarafından yapılması gibi hususları içermesi önemlidir. Ayrıca, ücret alacaklarının diğer alacaklara göre öncelikli olmasının belirlenmesi, işçilerin toplu halde işsiz kalmalarını önlemek amacıyla işverenin işyerini kapatması durumunda önceden bildirme yükümlülüğünün olması gibi dönemine göre çağdaş yaklaşımlar içermesi dönemine göre ileri düzeyde çağdaş yaklaşımlar içermektedir. Özellikle işçilerin önemsiz sayılabilecek hastalıklarının tedavi edilmesi, eğer ağır bir hastalık durumu söz konusu ise evlerine gönderilmesi, münavebeli çalışma gibi kuralları içermesi konularında da çalışma hayatına ilişkin önemli ve hatırı sayılır düzenlemelere yer vermiştir.

1866 - Buhar Kazanları Kontrolü Derneği kurulmuştur.

1869 - Kuzey Almanya Sanayi Derneği kurularak, fabrikalarda Teknik İş Sağlığı ve Güvenliği sistemi kurulmuştur.

1869 - Osmanlı Devleti tarafından Maadin Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamname ile Dilaver Paşa Nizamnamesi tarafından sadece Zonguldak ve çevresindeki kömür havzalarına getirilen düzenlemelerin imparatorluk çapındaki tüm kömür madenlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi amaçlanmıştır. Maadin Nizamnamesi ile maden işlerinde angaryanın kaldırılması, iş kazalarını önleyici tedbirler alınması, kaza ve hastalık durumlarında acil müdahale gerçekleştirebilecek eczacı ve hekim bulundurulması, olum halinde tazminat verilmesi gibi hükümler getirilmiştir.

1871 - Osmanlı Devleti'nde Ameleperver Cemiyeti kurulmuştur. Ameleperver cemiyeti aslında aralarında tanınmış hayırseverlerce kurulmuş bir hayır derneğidir. Nizamnamede, görüşmeler sırasında ve cemiyetin tutulacak defterlerinde kullanılacak lisanın Rumca olacağını belirtilmesi, cemiyette Rumların ağırlıkta olduğunun bir kanıtıdır. Amelperver Cemiyeti bir işçi örgütlenmesi olmadığı gibi, işçilerle ilgili olmaktan da oldukça uzaktı. Bu cemiyet için yapılabilecek en gerçekçi tanım Osmanlı üst tabakasında yer alan bazı kişilerin hayırseverlik duygularını tatmin etmek

amacıyla oluşturdukları bir örgütlenme olacaktır. Cemiyetin temel amacı "cins ve mezhep ve millet" farkı gözetmeksizin, işe muhtaç olanlara yeteneklerine göre iş sağlamaktır. Ayrıca bu cemiyet, zanaatkarlara araç gereç sağlamak, fakara çocuklarının zanaat öğrenmesine aracılık etmek, zaman içinde bu alanda eğitim veren kurumlar açmak, doğru yoldan ayrılanları çalışmaya yönelterek ıslah etmek gibi amaçlara da sahipti.

1876'da Alexander Graham Bell tarafından bulunan telefon, sosyoekonomik yaşamın en önemli aparatı olup, kullanım yeri ve maksadına göre inanılmaz faydalar sağlamaktadır. İş yaşamında verimlilik ve etkinliğin sağlanmasında işlevselliği tartışılmaz telefonun, özellikle zamanı iyi kullanma, kontrol, koordinasyon, haberleşme başta olmak üzere eğitim, iletişim, ulaştırma, ticaret, sosyalleşmeye kadar bir dizi faydaları dönemsel işg çalışmalarına ciddi bir etki yapmıştır.

Avrupa kıtasında yapılan yasal çalışmalar zinciri ABD'ye sıçramış ve 1877 yılında İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili Amerika'nın ilk yasal düzenlemeleri yayımlanmıştır.

Almanya'nın gayret ve öncülüğünde tarımsal alanlarda önemli gelişmeler sağlanmış olup, Almanlar pancardan şeker çıkarma tekniğini bulmuştur. Bir başka Alman kimyager suni gübreyi yapmış, tarımsal alanlarda kullanılmaya başlanmıştır.1870'lerden sonra konserve yiyecek imalatı hızlı bir biçimde artmıştır.

1830–1860 yılları arasında İngiltere'de daha etkili maden tasfiye yöntemlerinin geliştirilmesine paralel olarak kömür üretimi hızla artmıştır. Bu yöntemler sayesinde yüksek demir çelik talebinin kolayca karşılanabilmesi sağlanmıştır. Bu durumun yarattığı üretim sayesinde 1800–1830 yılları arasında köprü, kanal, demiryolu vb. gibi inşaatlar hızla artmış ve ulaştırma şebekesi alt yapısında ciddi ve önemli iyileştirmeler yapılmıştır. 1850'lere kadar genelde İngiltere'nin tekelinde olan sanayi devrimi, bu tarihten sonar tüm Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılmıştır.

Sanayinin gelişimine paralel olarak sanayi ülkeleri kısa sürede yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

Sosyal sigorta türleri içinde ilk kurulan sosyal sigorta kolu, 1883'te Almanya'da kurulan hastalık sigortasıdır (Talas, 2002, s.261). Bunu 1884 yılında iş kazaları, 1889 yılında ise yaşlılık ve malullük sigortası dalları izlemiştir (Arici, 1999, s.265).1884 'de Almanya'da "Kaza Sigortası Kanunu" çıkarılarak işverenlerin mesuliyet ve yükümlülük taşıması ve kaza primi ödemesi mecburiyeti getirilerek iş kazalarına yönelik kısmi sorumluluk yaklaşımı benimsenmiştir. Bu kanun kapsamında bütün madenlerde, tuzlalarda, taş ocaklarında, maden kuyularında, tersanelerde, maaş veya ücretleri iki bin markı geçmediği sürece fabrikalarda ve eritme işlerindeki işçilerin yanı sıra muhtelif işlerde veya inşaattaki bütün işçiler işbu tüzüğün hükümlerine göre ilgili kazaların sonuçlarına karşı sigortalanacaktır. Sigorta fonları, bu amaç için bir dernek oluşturan işverenlerin karşılıklı işbirliğinden sağlanacaktır.

1890'da çalışma kurallarının keşmekeşliği ve yaşanan çeşitli kuralsızlıklar ya da farklı uygulamalar nedeniyle çalışma güvenliği kurallarının belirlenmesi amacıyla ilk uluslararası konferans yapılmıştır.

1891 - Pazar günü çalışma yasağı, çalışma süresi haftalık 65 saatte sınırlandırılması, loğusaların 6 hafta izin hakkı, fabrika denetim sisteminin sanayi denetimi şekline dönüştürülmesi, 13 yaşından küçük çocuk işçi çalıştırma yasağı ve sanayi denetim memurlarının mahalli polis denetimi yetkilerini üstlenmesi ile ilgili kanunlar çeşitli kanun ve düzenlemeler çıkarılmıştır.

1895 'de Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı Amele (işçi) Yardımlaşma Cemiyeti kurulmuştur. Osmanlı Amale Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ndeki işçilerin ilk sınıfsal örgütlenmelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu Cemiyet II. Abdülhamid döneminde, baskıların yoğunlaştığı yıllarda, 4.000'i aşkın işçinin çalıştığı Tophane fabrikalarında gizli olarak kurulmuştur. Bu cemiyet faaliyetlerini ancak bir yıl sürdürebilmiş, süreç cemiyetin kurucularının tevkif edilip sürülmeleri ile sekteye uğramıştır. İlerleyen zamanlarda işyerlerindeki işçiler daha sıkı bir baskı altına alınmıştır. Derneğin sürülmüş olan yöneticileri gizlice İstanbul'a dönerek 1901-1902 yıllarında işçileri yeniden toplantılar yapmaya teşvik etmiş, bu toplantı ve tartışmalarda "işçiler kurtuluş günü için her türlü

fedakârlıkta bulunacaklarını" dile getirmişlerdir. Avrupa'daki sosyalist hareketle ilgili haberler Osmanlıca 'ya çevrilerek dağıtılmış ve dernek Topkapı mezarlığında gizli bir toplantı yaparak, burada alınan kararlar İngiliz, Fransız ve Rus elçilikleri aracılığıyla padişaha duyurulmuştur. Toplantıyı hazırlayanların tutuklanarak işkenceden geçirilmesi sonucunda derneğe önyak olanlar yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır.

1906 'da beyaz fosforun sanayide kullanımı ve gece çalışma şartlarının belirlenmesi üzerine kanunlar çıkarılmıştır.

1908 'de II. Meşrutiyet'in ilanından ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti adlı bir örgüt kurulmuştur. Bu dernek Osmanlı Amale Cemiyeti'nin legal yoldan devamı olarak değerlendirilmekteydi. Bu cemiyet de 1909 yılında çıkartılan Cemiyetler Kanunu'na uymadığı, içinde askerleri barındırdığı gerekçesiyle kapatılmıştır.

1910'da Osmanlı Devleti'nde Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet kapatılan Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti'nin Cemiyetler Kanunu'na uygun hali olarak devamı niteliğinde kurulmuştur.

1913'de A.B.D.'de Ulusal Güvenlik Konseyi (National Safety Council - NSC) kurulmuştur.

1914 yılında ABD 'de Cornell Üniversitesi İç Hastalıkları Profesörü Gillman Thomson Meslek Hastalıkları (Occupational Disease) adlı kitabı yayınlamıştır.

1917 - Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin baş göstermesi diğer gelişmiş ülkelerinde çalışanların sorunlarına daha ciddi bir şekilde eğilmelerine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde 10 Aralık 1918'de kabul edilen ilk iş yasasıyla, çalışma saatleri haftada 6 gün ve günde 8 saat, gece çalışmasında 7 saat ve yeraltında ve ağır - tehlikeli işlerde 6 saat olarak belirlenmiştir. Daha sonraki yıllarda çalışma saatlerinde çeşitli değişiklikler yapılmış, fakat ağır ve tehlikeli işlerde çalışanların işgünü asla uzatılmamış, aksine kısaltılmıştır.

1919' da Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization - ILO) milletler cemiyeti bünyesinde kurulmuştur. Halen günümüzde oldukça aktif ve önemli işlere imza atan İLO, tüm dünyada çalışma yaşamının insan onuruna yakışır ve insana odaklı bir çalışma düzeninin kurulmasına yönelik uluslararası düzeyde çalışmalarını sürdürmektedir.

1921'de Osmanlı Devleti'nde Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun yürürlüğe girmiştir.

1922 'de Rusya'da iş sağlığı ve güvenliği alanındaki gelişmeler Moskova'da Semasho Tıp Enstitüsü'nde İş Hijyeni bölümünün kurulması ile bilimsel bir platforma taşınmıştır.

1925 'de Meslek hastalıkları ve yol kazalarının iş kazası kabul edilmesi gibi sigorta kanunda düzenlemeler yapılmıştır.

1926 yılında ülkemizde Borçlar Kanunu yayımlanmıştır. 818 sayılı Borçlar Kanunu'nda İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili yer alan hükümler, Kanunun Onuncu Babı: Hizmet Akdi Madde 332'de yer almıştır. Bu maddede; İşverenin, işçinin uğrayabileceği tehlikelere karşı lüzumlu tedbirleri alması gerektiğini, aksi takdirde işverenin uğranılan zararları tazmin edeceğini hükme bağlamıştır.

1930 - Ülkemizde Umumi Hıfzıssıhha Kanunu yayımlanmıştır. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda Madde 173-180'de iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili hükümler yer almaktadır. Bu maddelere göre;

- ✓ 12 yaşından aşağı çocukların fabrika ve imalathanelerde çalıştırılması yasaktır.
- ✓ 12-16 yaşındaki çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları yasaktır.

- ✓ Gece hizmetleriyle yer altında icrası lazım gelen işler 24 saatte sekiz saatten fazla devam edemez.
- ✓ Kahve, gazino vb. yerlerde 18 yaşından aşağı çocukların istihdamı yasaktır.
- ✓ Gebe kadınlar doğumlarından önce 3 ay zarfında ağır hizmetlerde kullanılamaz ve emzikli kadınlara ilk 6 ay zarfında mesai zamanlarında yarımşar saat izin verilir. En az elli işçi çalıştıran iş yerlerinde doktor bulundurulması konularında hükümler bulunmaktadır.
- ✓ Diğer maddelerde (Madde 175-268) ise sağlıklı olmayan iş yerlerinin izne tabi olması vb. hükümler getirilmiştir.

1936 - Ülkemizde 3008 sayılı İş Kanunu yayımlanmıştır. Bu yasa ülkemizin iş hayatına ilişkin yayımladığı ilk önemli yasadır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iş kanunudur. Fransa, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerin kanunlarının ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1919-1933 yılları arasında kabul ettiği sözleşmelerin tümünün incelenmesiyle oluşturulmuştur.

1944 'de Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization - ILO) yeniden organize olarak bütün ülkelerin katılımına açık hale getirilmiştir.

1946 yılında ülkemizde çalışma yaşamının düzenlenmesi ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için Çalışma Bakanlığı kurulmuştur.

1949'da Merkezi İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü kurulmuştur. (SOEST).

1953 yılında Almanya'da ilk İş Sağlığı ve Güvenliği Kongresi yapılmıştır.

1955'de İtalya'da ilk Kazalardan Korunma Dünya Kongresi yapılmıştır.

1961'de Bonn'da İş Sağlığı ve Güvenliği Çalışma Derneği kurulmuştur.

1963 'de yirmiden fazla işçi çalışan iş yerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği sorumlusu bulundurulması mecburiyeti getirilmiştir.

1964 yılında ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği Müfettişliği Örgütü, daha sonra İşçi Sağlığı ve İş Sağlığı ve Güvenliği Merkezi (İSGÜM) kurulmuştur.

1964 'de ülkemizde 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu çıkarılmıştır. 17.7.1964 tarihinde kabul edilen ve bir maddesi hariç, 1 Mart 1965 de yürürlüğe giren 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu kısmen esasa ve kısmen de teferruata taallük eden birçok yenilikler getirmiştir.

1967 yılında ülkemizde 931 sayılı İş Yasası yayımlanmıştır. Ancak bu yasa Anayasa Mahkemesi tarafından usul yönünden bozulmuştur.

1970 'de İlk bağımsız İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Amerika Birleşik Devletleri'nde "Occupational Safety and Health Act" (OSHA) adıyla yürürlüğe girmiştir. Ulusal Mesleki Sağlık ve Güvenlik Enstitüsü (NIOSH) ve Amerikan Güvenlik Mühendisleri Derneği kurulmuştur.

1971 - Ülkemizde 1475 sayılı İş Kanunu yayımlanmıştır. Bu kanun 931 sayılı İş Kanunu'nun hemen hiçbir değişiklik yapılmadan yeniden yürürlüğe konulmuş halidir. İş sağlığı ve iş güvenliği yönünden 1475 sayılı İş Yasası ve ona uygun olarak çıkarılan tüzük ve yönetmeliklerle çağdaş ve geniş anlamda ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Yasanın iş sağlığı ve güvenliği ile doğrudan ilgili hükümleri 5. bölümdeki 73'ten 82'ye kadar olan maddelerinde yer almıştır. 1475 sayılı İş Kanunu'nun iş sağlığı ve iş güvenliği yönünden çağdaş yaklaşım getiren 73. maddesi ile işveren işçinin sağlık ve güvenliğini sağlamak için gerekli olanı yapmak, bu husustaki şartları sağlamak ve araçları noksansız bulundurmakla yükümlü kılınmıştır. İşçilerinde bu yoldaki usullere ve şartlara uymak zorunda oldukları belirtilmiştir.

28 Nisan 1971 tarihinde ABD İş Sağlığı Ve Güvenliği Ajansı Kurulmuştur.

1972'de Dortmund'da İş Sağlığı ve Güvenliği ve Kaza Araştırma Merkezi (Bundesanstalt für Arbeitsschutz Undfalforschung-BAU) kurulmuştur.

1973'de İş Sağlığı ve Güvenliği kanununa göre, iş yeri hekimi ve iş yeri güvenlik elemanı istihdamı zorunluluğu getiren genelge kabul edilmiştir.

1974 'de Wuppertall'de İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili yüksek mühendislik bölümü açılmıştır.

1974 'de İngiltere'de "Health and Safety at Work Act" adlı bağımsız iş sağlığı ve güvenliği kanunu yayımlanmıştır.

3.1.3. Bilgi toplumu kapsamında iş sağlığı ve güvenliği alanında gelişmeler

3.1.3.1.Dünya'da ve Avrupa'da meydana gelen gelişmeler:

1978'de AB Komisyonu Tarafından Hazırlanan ilk Sağlık ve Güvenlik Aksiyon Programında amaçlar;

- ✓ Çalışanların sağlık ve güvenlik temelli çalışma koşullarının düzeltilmesi,
- ✓ İş kazaları ve meslek hastalıklarının nedenleri hakkında daha iyi tedbir alınması ve bilgi sağlanması,
- ✓ Riskleri belirlemek ve tayin etmek, denetim yürürlüğe koyulması,
- ✓ Sağlanan bilgiler ışığında tutum ve davranışlarda gelişim sağlama sıralanmıştır; .

İş sağlığı ve güvenliği, Avrupa Birliği içerisinde, 1980'li yıllardan itibaren ağırlıklı ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle, 1989 yılında çıkarılan 89/391/EEC sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Direktifi, iş sağlığı ve güvenliği alanında çerçeve direktif olarak kabul edilmiş ve daha sonra bu çerçeve direktife dayanarak, çok sayıda bireysel direktif çıkarılmıştır.

Aralık 1989'da, İngiltere dışındaki 11 üye ülke İşçilere Avrupa Topluluğu tarafından garanti edilmesi öngörülen bir dizi sosyal hakkı tanımlayan; " İşçilerin Temel Sosyal Haklarına ilişkin Topluluk Şartı" nı kabul etmişlerdir.

Kuruluş amaç ve hedefleri kapsamında iş sağlığı ve güvenliğine destekleyici yaklaşım gösteren bazı kuruluşlar kurum/kuruluşlardan Avrupa Çevre Ajansı 30 Ekim 1993 tarihinde, Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı 18 Temmuz 1994,tarihinde Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi 21 Şubat 2002 Tarihinde Kurulmuştur.

28 Eylül 2004 tarihinde Avrupa Hastalık Önleme Ve Kontrol Merkezi kurulmuştur.

3.1.3.1 Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği alanında gelişmeler

İş Sağlığı ve Güvenliğinin sanayileşme ile gelişimi doğru orantılı olmakla birlikte, ülkemizde Cumhuriyet dönemine kadar sanayileşmenin gelişmemiş olmasından kaynaklı bu alandaki mevzuat düzenlemeleri ile sınırlı kalmıştır. Ülkemizde; 1967 yılında 931 sayılı İş Yasası çıkarılmış lakin yasanın Anayasa Mahkemesi tarafından usul yönünden bozulması üzerine, hiçbir değişiklik yapılmaksızın 1971 tarihli ve 1475 sayılı yeni bir İş Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun iş sağlığı ve iş güvenliği yönünden çıkarılan tüzük ve yönetmeliklerle beslenerek önceki iş kanununa oranla çağdaş ve geniş anlamda ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Yasanın iş sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili maddeleri 5. Bölümdeki madde 73 – 82 arasında yer almıştır. 1475 sayılı İş Kanunu'nun iş sağlığı ve iş güvenliği yönünden çağdaş yaklaşım meydana getiren 73. maddesi ile işveren, işçinin sağlık ve güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli olanı yapmak ve bu hususa ait şartları sağlamak ve gerekli araçları noksansız bulundurmakla yükümlü kılınmıştır. İşçilerinde bu konuya ilişkin usul ve şartlara uymak zorunda oldukları belirtilmiştir. Yine bu yasa kapsamında oluşturulan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa göre; işyeri hekimi ve işyeri güvenlik elemanı istihdamı zorunluluğu getiren genelge 1973 yılında kabul edilmiştir.

Helsinki'de 10-11 Aralık 1999 tarihinde Türkiye aday ülke olarak ilan edilmiş, Adaylık süresinde müktesebata uyum çalışmaları çerçevesinde, 14 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen, Katılım Ortaklığı Belgesinin (KOB), Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında iş sağlığı ve güvenliği konusu kısa vadeli tedbirler olarak yer almıştır.

Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı(UP) ve Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine İlişkin 2003/5930 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 24 Temmuz 2003 tarih ve 25178 mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Ulusal program incelendiğinde Sosyal Politika ve İstihdam alanında yapılması gereken mevzuat uyumlaştırılması 5 alanda gruplandırılmıştır. Bunlar; Bireysel ve Toplu İş Hukuku, İş Sağlığı ve Güvenliği, Sosyal Diyalog, Kadın Erkek Eşitliği ve Ayrımcılığın Önlenmesidir.

1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunu'nun yerini alan 4857 sayılı İş Kanununun iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili 77 ila 89. maddeleri Ulusal Programdaki iş sağlığı ve güvenliği açısından mevzuat uyumlaştırılmasının yasal zeminini hazırlamış ve sonrasında AB direktifleri mevzuatımıza yönetmeliklerle aktarılmıştır.

2003 - Ülkemizde 4857 sayılı İş Kanunu yayımlanmıştır. Bu Kanunun amacı işverenler ile bir iş sözleşmesine dayanarak çalıştırılan işçilerin çalışma şartları ve çalışma ortamına ilişkin hak ve sorumluluklarını düzenlemek olup 5. Bölüm'ü doğrudan doğruya İSG ile ilgilidir. Ayrıca bu kanunun 5. Bölüm'ü dışında kalan 5., 24., 42., 63., 66., 68., 69., 71., 72., 73., 74., 75., 91., 92., 96., 97.,105., Geçici 1. Md ve Geçici 2. Md.'leri de iş sağlığı ve güvenliği ile ilişkilidir.

Ülkemizde ilk defa 2005 yılında 155 sayılı ILO sözleşmesi gereği “Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi” oluşturulmuş ve konseyce “T.C. Ulusal İş Sağlığı Ve Güvenliği Politika Belgesi (2006-2008) ” yayımlanmıştır. Bu belgede, 2008 yılı sonu itibariyle ülke genelinde iş kazalarının %20 azaltılması hedef olarak konulmuştur.

2012 - Ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği alanında ilk müstakil kanun olarak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yayımlanmıştır. Daha önce 4857 sayılı kanunun içerisinde tanımlanan iş sağlığı ve güvenliği ile hükümlerin ayrı bir kanun olarak düzenlenmesi ile hayata geçmiştir. Bu kanun ile işyerlerinde bir iş yeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı bulundurulması da zorunlu hale getirilmiştir.

4857 sayılı iş kanunu ile düzenlenen ve iş sağlığı ve güvenliğine yönelik konuları içeren çeşitli yönetmelikler 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunun çıkarılması ve yürürlüğe girmesi sonucu güncellenmiş ve ihtiyaç halinde yeniden yazılarak yürürlüğe sokulmuştur.

29 Haziran 2012 tarihinde çıkarılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren uygulamaya konması ve akabinde yönetmeliklerinin çıkarılmasıyla ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı modern hükümlerle donatılmış bulunmaktadır. Ancak, uygulamada daha fazla mesafenin kat edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde İSG hizmetleri açısından ciddi sorunlar mevcut olup, toplam pozitif güvenlik kültürü açısından toplumsal reflekslerimiz yeterli değildir. Ayrıca yetersiz ve olumsuz güvenlik kültürünün belirtileri (Hughes ve Ferreet, 2008: 52-53) kapsamında tespit edilen bulgular ile ülkemizde yaşanan ve ortaya çıkan sonuçlar mukayese edildiğinde zayıf bir sağlık ve güvenlik yapısının olduğu görülmektedir. Kurumsal/örgütsel açıdan zayıf ve yetersiz bir güvenlik kültürünün belirtileri sistematik yaklaşım eksikliğinden kaynaklı olup, genelde izleklerin kurallara uygun işlememesi ve olaylar karşısında analiz derinliğinin yetersizliği, kaliteli ve sistematik bir isg yaklaşımının oluşturulamaması şeklinde özetlenebilir.

2012 ve 2022 yılları arasında iş sağlığı ve güvenliğine yönelik çeşitli konularda 41 yönetmelik,5 tebliğ yayımlanmıştır.

Yönetmelikler:

- ✓ Asbestle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ Askerî İşyerleri İle Yurt Güvenliği İçin Gerekli Maddeler Üretilen İşyerlerinin Denetimi, Teftişi ve Bu İşyerlerinde İşin Durdurulması Hakkında Yönetmelik
- ✓ Balıkçı Gemilerinde Yapılan Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ Biyolojik Etkenlere Maruziyet Risklerinin Önlenmesi Hakkında Yönetmelik

- ✓ Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi ve Etkilerinin Azaltılması Hakkında Yönetmelik
- ✓ Çalışanların Gürültü İle İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik
- ✓ Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- ✓ Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik
- ✓ Çalışanların Titreşimle İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik
- ✓ Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- ✓ Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ Elle Taşıma İşleri Yönetmeliği
- ✓ Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik
- ✓ Geçici veya Belirli Süreli İşlerde, İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik
- ✓ Gemi Adamlarının İkamet Yerleri, Sağlık ve İşlerine Dair Yönetmelik
- ✓ İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği
- ✓ İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ İş Hijyeni Ölçüm, Test ve Analizi Yapan Laboratuvarlar Hakkında Yönetmelik
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği
- ✓ İş Yeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik
- ✓ İş Yeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ İş Yerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik
- ✓ İş Yerlerinde İşin Durdurulmasına Dair Yönetmelik
- ✓ Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik
- ✓ Kanserojen veya Mutajen Maddelerle Çalışmalarda, Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ Kimyasal Maddelerle Çalışmalarda, Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların İş Yerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik
- ✓ Maden İş Yerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği
- ✓ Sağlık Kuralları Bakımından Günde Azami Yedi Buçuk Saat veya Daha Az Çalışılması Gereken İşler Hakkında Yönetmelik
- ✓ Sağlık ve Güvenlik İşaretleri Yönetmeliği
- ✓ Tehlikeli ve Çok Tehlikeli Sınıfta Yer Alan İşlerde Çalıştırılacakların Mesleki Eğitimlerine Dair Yönetmelik
- ✓ Tozla Mücadele Yönetmeliği
- ✓ Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi Yönetmeliği
- ✓ Yapı İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği

Tebliğler;

- ✓ 6331 Sayılı İSG Kanunu'ndaki İdari Para Cezaları
- ✓ Asbest Sökümü İle İlgili Eğitim Programlarına İlişkin Tebliğ
- ✓ Bazı Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerinin Dış Ticaret Veri Sistemi Üzerinden Yapılmasına Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (No: 2010/43)
- ✓ Büyük Endüstriyel Kazalarla İlgili Hazırlanacak Güvenlik Raporu Tebliği
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliği İle İlgili Çalışan Temsilcisinin Nitelikleri ve Seçilme Usul ve Esaslarına İlişkin Tebliğ
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İş Yeri Tehlike Sınıfları Tebliği

- ✓ Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği Kapsamında Sistem Belgelendirme Konusunda Onaylanmış Kuruluş Olarak Türk Standartları Enstitüsü'nün Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımlar Teknik Komitesinin Oluşumu ve Görevlerine Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımlar Teknik Komitesinin Oluşumu ve Görevlerine Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimi Tebliği (Ürün Güvenliği ve Denetimi: 2021/11)
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerine Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği'nde Değişiklik Yapılması Hakkında Tebliğ (No: 2010/26)
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerini Düzenleyen Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (No: 2007/11)
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerinin Dış Ticaret Veri Sistemi Üzerinden Yapılmasına Dair, Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (No: 2011/39)
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların Kategorizasyon Rehberine Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımların Kategorizasyon Rehberine Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Onaylanmış Kuruluşların Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Uyumlaştırılmış Ulusal Standartlara Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Uyumlaştırılmış Ulusal Standartlara Dair Tebliğ
- ✓ Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Uyumlaştırılmış Ulusal Standartlara Dair Tebliğ
- ✓ Tozla Mücadele ile İlgili Uygulamalara İlişkin Tebliğ
- ✓ Türk Standartları Enstitüsü'nün Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği Kapsamında Bulunan Ayak ve Bacak Koruyucuları Konusunda Onaylanmış Kuruluş Olarak Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- ✓ Universal Sertifikasyon ve Gözetim Hizmetleri Tic.Ltd.Şti'nin Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği Kapsamında Onaylanmış Kuruluş Olarak Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- ✓ Yıllara Göre Gemi Adamları İaşe Bedeli Tablosu

Türkiye Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri

- ✓ C 2 İşsizlik Sözleşmesi 14.07.1950
- ✓ C 11 Örgütlenme Özgürlüğü (Tarım) Sözleşmesi 29.03.1961
- ✓ C 14 Haftalık Dinlenme (Sanayi) Sözleşmesi 27.12.1946
- ✓ C 15 Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi 29.09.1959 (30.10.1998 tarihinde fesholmuştur.)
- ✓ C 26 Asgari Ücret Belirleme Yöntemi Sözleşmesi 29.01.1975
- ✓ C 29 Zorla Çalıştırma Sözleşmesi 30.10.1998
- ✓ C 34 Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi 27.12.1946 (23.01.1952 tarihinde fesholmuştur.)
- ✓ C 42 İşçinin Tazmini (Meslek Hastalıkları) Sözleşmesi (Revize) 27.12.1946
- ✓ C 45 Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi 21.04.1938
- ✓ C 53 Ticaret Gemilerinde Çalışan Kaptanlar ve Gemi Zabitlerinin Meslekî Yeterliliklerinin Asgari İcaplarına İlişkin Sözleşme 22.04.2005
- ✓ C 55 Gemi adamlarının Hastalanması, Yaralanması ya da Ölümü Halinde Armatörün Sorumluluğuna İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 58 Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize)* 29.09.1959
- ✓ C 59 Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi (Revize)* 12.07.1993
- ✓ C 68 Gemilerde Mürettebat İçin İaşe ve Yemek Hizmetlerine İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 69 Gemi Aşçılarının Mesleki Ehliyet Diplomalarına İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 73 Gemi adamlarının Sağlık Muayenesine İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 77 Gençlerin Tıbbi Muayenesi (Sanayi) Sözleşmesi 02.11.1984

- ✓ C 80 Son Maddelerin Revizyonu Sözleşmesi 13.07.1949
- ✓ C 81 İş Teftişi Sözleşmesi 05.03.1951
- ✓ C 87 Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi 12.07.1993
- ✓ C 88 İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi 14.07.1950
- ✓ C 92 Mürettebatın Gemide Barınmasına İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 94 Çalışma Şartları (Kamu Sözleşmeleri) Sözleşmesi 29.03.1961
- ✓ C 95 Ücretlerin Korunması Sözleşmesi 29.03.1961
- ✓ C 96 Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi (Revize) 23.01.1952
- ✓ C 98 Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi 23.01.1952
- ✓ C 99 Asgari Ücret Tespit Mekanizması (Tarım) Sözleşmesi 23.06.1970
- ✓ C 100 Eşit Ücret Sözleşmesi 19.07.1967
- ✓ C 102 Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi 29.01.1975
- ✓ C 105 Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi 29.03.1961
- ✓ C 108 Gemi adamları Ulusal Kimlik Katlarına İlişkin Sözleşme 07.02.2005
- ✓ C 111 Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi 19.07.1967
- ✓ C 115 Radyasyondan Korunma Sözleşmesi 15.11.1968
- ✓ C 116 Son Maddelerin Revizyonu Sözleşmesi 02.09.1968
- ✓ C 118 Muamele Eşitliği (Sosyal Güvenlik) Sözleşmesi 25.06.1974
- ✓ C 119 Makinaların Korunma Tertibatı ile Teçhizi Sözleşmesi 13.11.1967
- ✓ C 122 İstihdam Politikası Sözleşmesi 13.12.1977
- ✓ C 123 Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi 08.12.1992
- ✓ C 127 Azami Ağırlık Sözleşmesi 13.11.1975
- ✓ C 133 Mürettebatın Gemide Barındırılmasına İlişkin Sözleşme (İlave Hükümler) 17.03.2005
- ✓ C 134 İş Kazalarının Önlenmesine (Gemi adamları) İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 135 İşçi Temsilcileri Sözleşmesi 12.07.1993
- ✓ C 138 Asgari Yaş Sözleşmesi 30.10.1998
- ✓ C 142 İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi 12.07.1993
- ✓ C 144 Üçlü Danışma (Uluslararası Çalışma Standartları) Sözleşmesi 12.07.1993
- ✓ C 146 Gemi adamlarının Yıllık Ücretli İznine İlişkin Sözleşme 28.07.2005
- ✓ C 151 Çalışma İlişkileri (Kamu Hizmeti) Sözleşmesi 12.07.1993
- ✓ C 152 Liman İşlerinde Sağlık ve Güvenliğe İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 153 Karayolları Taşımacılığında Çalışma Saatleri ve Dinlenme Sürelerine İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 155 İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşme 22.04.2005
- ✓ C 158 Hizmet İlişkinine Son Verilmesi Sözleşmesi 04.01.1995
- ✓ C 159 Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi 26.06.2000
- ✓ C 161 Sağlık Hizmetlerine İlişkin Sözleşme 22.04.2005
- ✓ C 164 Gemi adamlarının Sağlığının Korunması ve Tıbbi Bakımına İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 166 Gemi adamlarının Ülkelerine Geri Gönderilmesine İlişkin Sözleşme 17.03.2005
- ✓ C 182 En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi 02.08.2001
- ✓ C 187 İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi ILO Kabul Tarihi: 15 Haziran 2006 Yürürlüğe Giriş Tarihi: 20 Şubat 2009
- ✓

4. Bilgi toplumunda isg'nin yeri:

İş sağlığı ve güvenliği, günümüz toplum yapısında insana verilen önemin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan ve sürekli gelişen bir çalışma alanı olarak algılansa da aslında insanlık tarihi kadar köklü

geçmiş olan bir uygulamadır. Türkiye’de bu konunun yasal zemini, gerçek anlamda 30 Haziran 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile başlatılmıştır. Kanunun getirmiş olduğu en büyük yenilik, kamu ve özel sektör ayrımı yapmadan, işletme büyüklüğüne bakılmaksızın tüm sektörlerde çalışanların tamamını kapsamı olmuştur. Bu yenilik, iş sağlığı ve güvenliği disiplini ile uygulamalarının bilgi merkezleri dünyası ile de daha yakından ilişkilendirilmesi gerekliliğinin çıkış noktasıdır.

Bilgi toplumu, ekonominin genelde bağlı olduğu alan tarih boyunca, zaman ilerledikçe değişiklik göstermiştir. Yerleşik hayata geçilmesiyle başlayıp gelişen tarım etkinlikleri, tarım toplumunu doğurmuş; makineleşme, fabrikalaşma gibi gelişmelerle, yani sanayi devrimi ile birlikte de "Sanayi Toplumu" kavramı ortaya çıkmıştır. Son dönemlerde hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ise "Bilgi Toplumu" kavramının varlığına sebebiyet vermiştir. Türkiye de dünyadaki bilgi toplumu ile ilgili atılan adımları ve bu yöndeki çabaları takip etmiş böylece T.C Kalkınma Bakanlığı ile bilgi toplumu gerekliliklerini yerine getirme amacıyla "Bilgi Toplumu Stratejisi" geliştirmiştir. Böylece çeşitli raporlar ve araştırmalar ortaya çıkmış ayrıca bilgi toplumunun unsurları ile daha verimli çalışmalar gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik herkes tarafından kabul gören tanım ve içerik düzenlemesi, genelde uluslararası organizasyon olarak bu alanın etkili ve yetkin kuruluşları olan uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından belirlenen izleklerdir. Tanım karmaşası yaratmamak adına iş sağlığı ve güvenliğine yönelik çerçeve kendilerince netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kurumların değerlendirmeleri ışığında iş sağlığı; çalışan bir kişinin sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhen ve sosyal açıdan da tam bir iyilik halinde olması ve bu koşulların sürdürülebilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı; sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, aynı zamanda fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hâli olarak tanımlamıştır. Fiziksel, akılsal ve sosyal tam bir iyilik hâlinin yokluğuna "hastalık" denilmektedir. Hastalık, sadece dokuların ve organların fizyolojik fonksiyonlarını yerine getirememesi olarak görülmemelidir. Hastalık yalnızca fizyolojik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir olgudur. Aynı örgüt iş kazasını ise "Önceden planlanmamış, çoğu kez kişisel yaralanmalara, makinelerin, araç ve gereçlerin zarara uğramasına, üretimin bir süre durmasına yol açan bir olay." olarak tanımlamıştır.

Uluslararası Çalışma örgütü (ILO) ise, "İş sağlığı hizmetlerini" bir işyerinin içinde ya da yakınında, İşçileri, işlerinden ya da işin yapıldığı koşullardan kaynaklanabilecek her türlü zarardan korumak, özellikle işin işçiye uygun hale getirilmesi ve işçilerin uygun oldukları işlerde çalıştırılmaları ile işçilerin fiziksel ve mental uyumuna katkıda bulunmak ve işçilerin olası en yüksek düzeyde fizik ve mental iyilik durumlarını oluşturmak ve sürdürmede katkıda bulunmak, amaçlarıyla kurulan hizmettir" şeklinde belirlemiştir. Aynı örgüt iş kazasını ise "Belirli bir zarar ya da yaralanmaya neden olan, beklenmeyen, önceden planlanmayan bir olay" şeklinde tanımlamıştır (ILO, 1983).

Bu tanımlar ve ortaya konulan izleklerden anlaşılacağı üzere iş sağlığı; çalışma ortamından kaynaklı risklerin bertaraf edilerek sağlıklı ve güvenli çalışma ortamının kurgulandığı ve tüm olumsuz etkilerin ortadan kaldırıldığı, insanın çalışma, yaşama hak ve hürriyetinin garanti altına alındığı, yapılan iş ile çalışan kişi arasındaki harmoninin sağlanmasının amaçlandığı bir bilim olarak adlandırılabilir.

İş Sağlığına yönelik çalışan birey ve çalışma ortamı ile sınırlı olan dar tanım günümüzde işyeri ve çalışanla sınırlı kalmaksızın daha geniş boyutlara taşınmıştır.

Bilgi toplumunun sonuçları her alanda çeşitli değişim ve gelişim göstermiştir. İş sağlığı ve güvenliği alanında da değişim ve gelişime yönelik olumlu etkileri görülmüş olup, devam eden süreç içinde de görüleceği muhakkaktır.

Dönemsel gelişmeler ve yaşanan süreçler her koşulda insan ihtiyaçları öncelikli bir yaklaşım benimsemiştir. Üretimin temelinde insan olduğu gibi tüketimin temelinde de insan vardır. Koşullar ve öngörüler insan odaklı gelişmiştir.

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik parametreler göz önüne alındığında toplumsal gelişmişlik ve geçiş dönemlerinin iş sağlığı ve güvenliği yaklaşımına etkisinin net olarak anlaşılmasını kolaylaştırmak için bir tabloda ölçütler ve karşılaştırmalar yapılmaya çalışılmıştır.

5. Bilgi toplumu ve iş sağlığı ve güvenliği ilişkisi

Endüstri toplumunun bilgi toplumu formatında yeniden yapılanmasına, işin doğasındaki değişim ve enformasyon teknolojilerinin üretim sürecindeki mutlak egemenliğine, yeni iş ilişkileri ve değişen üretim sistemlerine bağlı olarak çalışma ilişkileri ve çalışma ilişkilerinde yer alan risklerin de doğasını da değiştirmiştir (Demirbilek, 2005)

Günümüzde iş sağlığı ve güvenliğinin uygulama ve etki alanı çok daha yaygın olmakla birlikte genellikle ulusal hatta evrensel boyuta taşınarak ve özenli bir biçimde ele alınmaya başlamasıdır. Bu süreçte yaşanan her deneyim; iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının her iş kolu için hızla vazgeçilmez bir kimliğe bürünmesini sağlamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre dünyada her yıl üç milyondan fazla insan, iş kazası ve meslek hastalığı yüzünden hayatını kaybetmektedir.

Ölümcül nitelikli iş kazalarının ve meslek hastalıklarının neden olduğu can kayıplarının neredeyse yarısından fazlasının çalışma alanlarında kolaylıkla uygulanabilecek küçük iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri ile önlenilecek olması dikkate alındığında, iş sağlığı ve güvenliğinin günümüzdeki anlam ve önemi ile içeriğinin sürekli derinleşmesini anlamak her birey için çok daha kolay olacaktır.

Bilgi günümüzde toplumların ulaşması kolay ve fakat ulaşılması kadar elde tutularak korunması o denli zor olan değeri haline gelmiştir. Bilgi ve bilgi teknolojisine sahip olmak toplumlar için son derece önem taşımaktadır. Çünkü toplumların gelişmişlik düzeyleri bilgiye sahip olmak ve bilgi teknolojilerini etkili kullanabilmek ile doğrudan ilişkilidir. Çağımızın bilişim çağı, günümüz gelişmiş toplumlarının da bilgi toplumu olarak nitelendirilmesi toplumlar arasında bilgi rekabetini beraberinde getirmiştir. Bilgi toplumunda işletmeler rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacıyla bilgiyi ellerinde bulundurmamak ve bilgi teknolojilerinden olabildiğince faydalanmak istemektedirler. İşte bu noktada bilginin gerek elde edilmesinde ve gerekse de kullanılmasında birçok işkoluyla beraber iş sağlığı ve güvenliği alanına da önemli görevler düşmektedir.

Teknolojinin gelişmesi, tarihin neredeyse her döneminde yeni riskler ve tehlikeleri beraberinde getirmiştir. Bu konuda günlük yaşamda da çok kullanılan bir örnek vardır. Trafikte son teknolojiye göre üretilen araçların yer alması, her ne kadar yeni güvenlik önlemleri de olsa, kazaların artmasına yol açan bir faktördür. Çalışma yaşamında ise teknolojik ilerleme daha önce olmayan yeni riskleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, çalışma yaşamında makinelerin daha yoğun yer alması, yeni sağlık sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Sanayi toplumundaki güvenlik arayışının, günümüzde de artarak devam ettiği görülmektedir. Gelişen teknolojilerin bizzat kendisinin güvenlik ile ilgili kaygıları arttırabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim günümüzde benzer şekilde enformasyon teknolojilerinin çalışma yaşamında önemli yer kapladığına tanık olunmaktadır. Bilgisayarların çok sayıda çalışan tarafından kullanılması ve sanal çalışma benzeri yeni çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, yeni sağlık riskleri ve tehlikeler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, iş güvenliği ile ilgili sorunlar ve bu sorunlara çözüm bulma gayretlerinin ilerleyen dönemlerde de artarak devam edeceği söylenebilir. İş güvenliği ile ilgili sorunlar çalışanların yanı sıra doğrudan toplumun tüm kesimlerini etkilemektedir.

Bilgi toplumu gelişimi günümüzde tam anlamıyla iş sağlığı ve güvenliği alanında etkili olmasa da zamanla bilginin insan gücüne dayalı sanayinin önüne geçmesiyle muhakkak olacaktır.

Sanayi sonrası toplumda hedonist etiğin yaygınlaşmasıyla, sonuca odaklı, kar ve rantabilite ölçümlü bir anlayış hâkim olmuştur. Yani üretim miktarı ve kazanım düzeyi esas olan bir durum yaratılmıştır. İnsan ve emek olgusunun değersizleştiği bu dönemde yerini sermaye, araç, makine parkurları, üretim ve ulaşılan karlılık almıştır. Teşebbüs kapsamında insan eylemlerinin nihai anlamda örgüte (işletmeye) katkı ve haz sağlayacak bir biçimde planlanması gerektiğini, sürekli başarı ve haz verene yönelmenin en uygun davranış biçimi olduğunu savunan görüş ve yaklaşımın sadece sonuca odaklı, kısa yoldan amaca ulaşmayı hedefleyen insan profilini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, hem günlük yaşamda hem de çalışma yaşamında, “amaca ulaştıran her yolun mubah olduğu” anlayışı, yaygınlaşmış durumdadır.

Bu dönemde çalışan açısından bedensel sağlık, ruh sağlığı ve sosyal iyilik halinin öğeleri göz ardı edilmiş, kısmen bedensel sağlık üzerinde durulmuştur. Sonuçta bugün gelinen noktada fiziksel olarak iş sağlığı ve güvenliği alanında bilgi toplumunun teknolojik gelişmeleri kolaylık sağlarken, psikolojik yaklaşımda ise çok iyi ve eşit şartlarda yaşayan, çalışan bir toplum olmadığımız için herkes ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. İş, insana değil, makineye yaptırıldığında ise bilgi üretebilecek kabiliyeti olmayan insanların bir kısmı işsiz kaldığında toplumda psikolojik sorunlar ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Tüm bunlar çerçevesinde bilgi toplumunun ve iş sağlığı güvenliği alanının daha ileri düzeye taşınabilmesi için bilgi, teknoloji ve insan mutlak iç içe olmalıdır. Bu şekilde çalışma ortamındaki her türlü iş sağlığı ve güvenliği kapsamındaki önlemler ve bilgi akışı ise; eğitim ile sağlanmalıdır.

5.1. Bilgi toplumu ve bilgi çağının isg hizmetlerine katkısı;

Bilginin yaşamsal süreçlerin tamamına hâkim olması ve ciddi bir güç olarak karşımıza çıkması sonucu çalışma ortamlarını daha güvenli ve daha sağlıklı bir hale getirme hedef ve amacını sağlama konusunda yararlı adımlar atıldığını da görmekteyiz. Teknolojide gelinen nokta, yapay zekâ, benzetim teknolojisi, robot teknolojisi, laboratuvar ve saha uygulamaları ile hibrit eğitim modelleme çalışmaları ile uzaktan çalışma gibi günümüz ihtiyaçlarına uygun daha etkin ve uygun değer yaratan uygulamalar bilgi toplumunun bilinen gerçekleridir. İnsan faktörünün yapısı ve hassasiyetinden kaynaklı her zaman bir risk faktörü ile karşılaşma olasılığını azaltan, özellikle insanın fiziki güç kullanarak yapmaya çalıştığı bir takım işlerin robot kullanarak yapılması zaman, ulaşılan sonuç, hata ya da kaza yapma ihtimalini ortadan kaldırması nedeniyle önemlidir. Özellikle gelişmiş AI ve robot teknolojisinin iş ortamlarına ve çalışma hayatına getirdiği otomasyon beklentilerin aksine sadece basit ve temel öncelikler gibi yüzeysel düzeydeki işgücü ihtiyaçlarını ve pozisyonları karşılamakla kalmayacaktır. Zamanla bunların dışında daha karışık ve etkin pozisyon ve rollerin düzenlenmesinde de kullanılacağı öngörülmektedir. İşyerinde alışagelmış hizmet ve görevlere ayrılan zamanı azalmasına, zaman gibi çok önemli bir girdinin daha etkili ve ekonomik olarak kullanılmasının önünü açarak ciddi katkılar sağlayacaktır.

Robot teknolojisi durum ve koşulların uygun olduğu değişik endüstrilerde, insan gücü ve kullanımıyla sağlanması zor birtakım kazanımları daha çabuk ve asgari risk ile elde etmek amacıyla kullanılmaktadırlar. Robot teknolojisi kullanımının sağladığı yararların bazıları özet olarak şunlardır:

5.2. Çalışma koşullarının sağlıksız ve yetersiz olduğu ortamlarda robot kullanma;

Çok tehlikeli ve tehlikeli işlerin yürütüldüğü işletmelerde yapılan işin özelliğinden kaynaklı bazı risklerle karşı karşıya bulunmak işin doğasında mevcut olup, bu ortamlar ciddi önlemlerin alınmasını zorunlu kılan sağlıksız ve tehlikeli ortamlardır. Toksik maddeler, aşındırıcı, tahriş edici, duyarlılık veya alerjik tepkileri provoke eden, kanserojen, mutajen, teratojen gibi insan sağlığını tehdit eden tehlikeli maddelerin bulunduğu ortamlar ile yapılan işin özelliği ve yarattığı tehlikeleri değerlendirerek çalışmaktan kaçınılması gereken bu tür yerlerde insan emeğini kullanmak doğması muhtemel olumsuz koşulları kabul etmek ve kazaların meydana gelmesine ortam yaratmaktır. Patlayıcı, oksitleyici, parlayıcı (alevlenabilir) gibi çeşitli tehlikeleri olan ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri bulunan çeşitli gazların salındığı çalışama ortamlarında insan yerine robot

kullanılması olası ölüm, yaralanma, kazaların önüne geçmeye imkân verebilir. Özellikle ar-ge odaları, düküm alanları, laboratuvar ortamları, boyahane ve benzeri alanlarda, ürün ara ve nihai işlem taşınmasını gerektiren tesislerde robotlar efektif bir şekilde kullanılmaktadırlar.

5.3. Daha nitelikli ve daha kaliteli mal ve hizmet üretimi;

Kalite yönetim sistemlerinin ana gayesi tasarım aşamasından servis aşamasına kadar mal ve hizmet üretiminin sistem süreçlerinde en iyi ve en kaliteli işlemi en doğru zamanda yerine getirebilmektir. Kalite yönetim Sistemlerinin genel olarak faydaları,

- ✓ Minimum israfla azami faydayı temin etmek,
- ✓ Daha nitelikli, verimli ve karlı sonuca ulaşmak,
- ✓ Tutarlılık ve sürdürülebilirlik ilkelerinden ödün vermeden süreç yönetimini efektif kılmak,
- ✓ Müşteri memnuniyet odaklı hareket etmek,
- ✓ Günün koşulları ve geleceğin gereksinimlerini karşılayacak şekilde planlı ve hazır olmak,
- ✓ Uygun yarar ve katlanabilir risk olgusunu ve risk yönetimini doğru belirleyip tedbir almak,
- ✓ Daha etkili ve sonuç odaklı bir iç iletişim süreci gibi faydaları olan kalite yönetim sisteminin stratejik hedefe ulaşımında robot teknolojisi kullanımı ciddi faydalar sağlayabilir.

Hatalı ve eksik üretim şirketlerin saygınlığına ve kamuoyunda ulaştığı itibarına olumsuz etki yapmakta, otomasyona bağlı olmayan insan tasarım ve uygulamalarına bağlı manuel işlerde hata payı yüksek olmaktadır. Oysaki bu tür üretim ve işlerde kullanılan robotlar programlandıkları ölçüde daha hassas ve daha hızlı bir şekilde hareket etmektedirler. Üretilen parça, malzeme veya ara malzemenin üretim şekli ve tipi değişmemektedir. Her defasında verilen komut doğrultusunda aynı hareketi gerçekleştirmek üzere standartta bağlanmış olan robotların hatalı ürün çıkarmaları söz konusu değildir. Sonuç olarak bu ürünlerin geri dönüşleri olmayacağından olası kayıplar da ortadan kalkmış yâda ve minimize edilmektedir. İnsan günlük iş yaşamında değişik faktörlerin etkisi altında olup, bu faktörler performansına direkt yansımaktadır. İş verimini etkileyen faktörler robotlar için geçerli olmadığından ayrıca kullanılan donanımların hareketleri ve ölçümler çok daha kesin, keskin ve net olduğundan üretilen parçaların niteliği ve niceliği elle yapılan üretime kıyasla daha fazla, kalitesi çok daha yüksek olmaktadır.

5.4. Üretim artışına olumlu katkı

İnsan çalışmanın dışında özel anları da olan sosyal bir varlıktır. Yaşam; ekonomik ve sosyal boyutu ile bütünleşmiş bir süreç olup, bu sürecin birbirine etkileyen ve tetikleyen yönleri vardır. Sosyalleşme kapsamında insanların sorumlu olduğu aile bireylerine karşı yapmaları gereken görevleri, ayrıca yoğun çalışma temposu sonucu ruhen ve bedenen yıpranan bünyelerinin dinlenmeye, eğlenmeye, tatil yapmaya, enerji toplamaya ihtiyaçları vardır. İnsanlardan farklı olarak robotların böyle bir gereksinimleri olmadığı gibi plan ve programlara bağlı olarak durmaksızın çalışabilme durumları vardır. Böylece endüstriyel uygulamalarda robotların kullanılmasıyla üretim artışı sağlanır ve sonuç olarak birim karlılık artırılmış olur.

5.5. Psikososyal riskler açısından sakıncalı olan sıkıcı ve tekrarlı işleri gerçekleştirme

İş kazaları sebepleri ve kazaya etken faktörler kapsamında en tehlikeli işlerden biri de monoton diğer bir deyişle tekdüze işlerdir. Sıkıcılığının yanı sıra dikkat dağınıklığına ve odaklanma problemi yaşanmasına neden olan bu tür işler psikososyal risk faktörü olarak tehlikelidir. Birçok işletmede işin doğasından kaynaklı sıkıcı ve tekrarlı işler yaşanmaktadır. Sıkıcı, tekrar tekrar aynı hareketi yapmayı gerektiren monoton işler, iş verimliliğini azaltmakta, moral ve isteklendirme kaybı yaşanmasına vesile olmaktadır. Kaza olasılığı ve makine arızalarının artışına neden olan sıkıcı ve tekrarlı işlerin insan yerine robot kullanımı ile gerçekleştirilmesi yaşanması muhtemel riskleri ortadan kaldırarak iş veriminin artmasına da olanak sağlayacaktır.

5.6. 24 Saat esasına göre durmaksızın uzun süreli çalışma imkânı:

Yapılan işin özelliği, beklenen hizmet, talep durumu ve yoğunluğu, rekabet, pazar payı, saygınlık, gibi üretime etki eden faktörler 24 saat esasına göre, gece/gündüz, tatil günleri de dâhil olmak üzere aralıksız bir şekilde çalışmayı ve insan ötesi bir mesai uygulamasını doğurabilir. Bu durum çalışanlarda çeşitli sıkıntılara yol açabilir. Fazla mesai uygulaması, esnek çalışma modeli, vardiyalı çalışma, zaman baskısı gibi psikososyal faktörler çalışanlarda ciddi problemlerin oluşmasına zemin hazırlayabilir. Yorulma, dinlenme, bıkkınlık, usanma gibi insan ait özellikler ve davranışlar robotlarda olmadığı için istenen saat ve zaman boyunca üretime devam edebilirler. Bu sayede makinelerin kapasitesiyle orantılı olarak bir üretim artışın sağlanması mümkün olabilecektir.

5.7. Çalışanların Sağlığı ve Güvenliğine katkı

İnsan yaşamının kıymeti ve insan odaklı çağdaş İSG uygulamaları toplu koruma yöntemlerinde çok tehlikeli ortamlarda imkân varsa insan yerine makine/robot kullanımının teşvik etmektedir. Tehlikenin büyüklüğü ve yaşanması muhtemel risklerin ciddi sonuçlar doğuracağı durumlarda robotların özelliklerinden ve yeteneklerinden yararlanmak zararı asgariye düşürmek ve daha güvenilir bir ortam sağlamak açısından değerlendirilmelidir. Günümüz robot teknolojisi tehlikeli ve zararlı ortamlarda kullanılmaya müsait robotların üretilmesi ve alanda kullanılmasına yönelik çalışma ve yaklaşımları sayesinde bu tür çalışma ortamlarında robotlar kullanılmaktadırlar. Böylece olası ölüm ve yaralanmaların önüne geçilerek çalışanların sağlığı ve güvenliği gözetilerek bir nevi garanti altına alınmaya çalışılmaktadır. Harcamaların azaltılması ve maliyetlerin düşürülmesinde robotların kullanılmasının yarattığı tasarruflar azımsanmayacak kadar önemlidir. Özellikle hastane masrafları, tazminatlar, mahkeme masrafları, sigorta giderleri ve sağlık ve ilaç giderlerinde ciddi tasarruf sağlanmaktadır. İnsan bünyesinin hassasiyeti nedeniyle ağır parçaların kaldırılmasında, taşınmasında ve diğer güvensiz işlerde robotların tercih edilmesi bilgi çağının önemli kazanımlarından biridir.

5.8. Saha, laboratuvar ve benzetim(simülasyon) eğitimleri (SALSE)

Pahalı ancak etkili eğitim yöntemlerinden en önemlisi laboratuvar ve benzetim (simülasyon) eğitimleridir. Özellikle son dönemlerde uygulama eğitimlerinde sıkça başvurulan benzetim teknolojisi; yoğun emek ve zaman israfına neden olan doğal ortam ve benzer durum yaratma imkânlarını sanal ortama çekerek daha az maliyetli ve daha uzun süreli hazırlık eğitimleri gerçekleştirme şansı ve imkânı yaratması nedeniyle kullanılan yöntemlerden biri olmuştur.

Çalışanların eğitimi ve uzmanlaştırılmasının önemine binaen mevcut teknik ve teknolojik gelişmeler özellikle benzetim teknolojisinin önemini ortaya koymaktadır. Bilgi toplumu ve bilgi çağı bu konuda da imkânlar yaratmaktadır.

Ağır ve tehlikeli işler, ekonomik açıdan maliyeti yüksek işlerde benzetim teknolojisinin yarattığı imkanlardan yararlanmak son derece önemli ve zaman tasarrufu açısından kıymetlidir.

Yönetmelik dışında, İş mahkemelerinde de işverenin eğitim konusunda sorumluluğunu onaylayan kararlar alınmıştır. Davalar sonucu başvuru Yargıtay kararına göre; “İşverenler, işyerinde işçilerin sağlığını ve güvenliğini sağlamak içine gerekli olanı yapmak ve bu husustaki şartları sağlamak ve araçları noksatsız bulundurmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğün sadece önlem almakla yetinilebileceği anlamı taşımadığı, alınan önlemlere uyulup uyulmadığının kontrol, denetleme ve giderek önlemlere uyulmasını temin anlamında bulunduğu da kuşkusuzdur. Başka bir deyişle, işveren geniş anlamda doğmuş ve doğabilecek tüm tehlikeleri önlemek zorundadır.

Bu nedenle, işveren, işçilere yapmakta oldukları işlerde uymaları gerekli sağlık ve güvenlik tedbirlerini öğreterek çalışanlarda iş sağlığı ve güvenliği bilinci oluşturmak ve uygun davranış kazandırmak üzere, çalışmakta oldukları işlerde doğabilecek riskler ve tehlikeler ile bunlardan korunma usulleri hakkında çalışanları bilgilendirmek ve bu konuda onları eğitmek, denetlemek, işçilerin karşı karşıya buldukları mesleki riskler, alınması gerekli tedbirler, yasal hak ve sorumluluklar konusunda bilgilendirmek ve doğabilecek tüm tehlikelerden işçileri uygun bir şekilde haberdar etmek zorundadır.” (İK m.77-Yargıtay 10. H.D. E.1978/2077, K.1978/7689)

Yapılan işin tehlike derecesi ve etkisi, sonuçları, kullanılan makineler ve kayıp potansiyelinin ekonomik boyutu değerlendirilerek ve gözetilerek teknik eğitime yönelmek faydalı sonuçlar vereceği muhakkaktır. Özellikle havacılık, Petro-kimya gibi sektörler teknik tasarımı yüksek, etkinliği tartışmayacak bu tür eğitime yönelmeleri kazaları azaltma açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Yapılacak işi benimseme ve uzmanlaşma kapsamında önemli bir süreç ve zihinsel kurgu oluşum açısından önemli olan bu teknolojinin kullanım yararları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Benzetim teknolojisinin (Simülasyon) kullanımının yararları ve etkileri nelerdir?

- 1.Sistemsal sorunların irdelenmesi ve giderilmesi veya modifikasyonlar kapsamında sistem analizcilerini daha kapsamlı ve daha geniş düşünmeye zorlayabilir.
- 2.Proses güvenliği açısından herhangi bir sistemin içsel etkileşimlerinin inceleme ve bunlar üzerinde deneyler yapma olanağı verebilir.
- 3.Sistemlerin evrimselliğini ve dinamik yapılarının ortaya çıkarılmasını ve incelenmesini zorlayabilir.
- 4.Proses güvenliği ve süreç kapsamında değişen koşullar ve yeni durumlar altında sistemin etki-tepki mekanizmasının göstereceği davranışı inceleyebiliriz.
- 5.Dinamik sistemlerin gerçek zamanlarını, daraltılmış veya genişletilmiş süre içinde incelenebilir.
- 6.Simülasyon için gerekli veriler çoğu kez çok kolay elde edilebilir. Matematiksel modeller ile analitik çözümler bulduktan sonra, benzetim analitik çözümlerin doğruluğunu gerçeklemek üzere kullanılabilir.
- 7.Kurulmuş veya kurulması planlanan sistemin verileri yetersiz olduğunda ya da olmadığında benzetim yöntemleri bu boşluğu kapatabilir.
- 8.Simülasyon modeli kurulduktan sonra sistemin farklı durumlarının incelenmesi için istenen süre kadar kullanılabilir

Otomasyona Gitme: İş güvenliği ve kazaların önlenmesi açısından otomasyon etkili ve doğru bir yöntemdir. Ekonomik yatırım gerektiren ve işletme maliyetleri artıran söz konusu sistemde; çalışanlar uzaktan kumanda ile makineleri çalıştırmakta, çalışanın müdahalesi olmadan makineler sistemin kurgusal yapısı içinde öngörülen doğrultuda işleri yürütmektedir. Basit ama tehlikeli işlerin bir kısmı bu konuda geliştirilmiş robotlar tarafından yapılmaktadır. Otomatik çalışma sistemlerinde işlerin tamamen kapalı bir ortamda yapılması ve çalışanın sadece izleyici olarak bulunması, ancak bir aksaklık olduğunda müdahale etmesi sonucu ciddi iş kazalarının önlenerek muhtemel kayıpların önüne geçilmesini sağlamaktadır.

6. Sonuç ve değerlendirme

Çağdaş iş sağlığı ve güvenliği yaklaşımında çalışma ortamındaki tehlike kaynaklarının ve risklerin belirlenmesi, önleme ve koruma tabirlerinin alınması ile çalışanların bilgilendirilmesi önemli temel konulardır. Dünyada her yıl 313 milyon ölümcül olmayan kaza meydana gelmektedir. Ekonomik yönden bakıldığında ise ülkelerin yıllık gayri safi yurt içi hâsıla miktarının yaklaşık %4'ten fazlasını iş kazaları ve meslek hastalıklarına bağlı kaybettikleri tahmin edilmektedir. Tüm bu sonuçlar gösteriyor ki ülkemizde İSG hizmetleri açısından ciddi sorunlar mevcut olup, toplam pozitif güvenlik kültürü açısından toplumsal reflekslerimiz yeterli değildir.

Bilgi toplumu anlayışının içselleştirildiği çağdaş ve gelişmiş ülkelerde özellikle pozitif güvenlik kültürünün önemi ve bunun tüm toplumca kabul görmesi ve uygulanması sonucu iş kazaları ve meslek hastalıklarında ciddi düzeyde azalmalar olmuştur. Pozitif (olumlu) güvenlik kültürünün, karşılıklı güven üzerine kurulmuş iletişim, iş güvenliğinin önemine yönelik paylaşılan algılamalar ve önleyici tedbirlerin etkinliğine duyulan güven ile nitelendirilir. Güvenlik kültürü, sağlıklı ve güvenli davranışın bir alışkanlık haline getirilmesidir.

Yapısal açıdan çeşitli özellikleri barındıran kültür; tarihsel bir sürece bağlı, paylaşılan, zamanla öğrenilen, gerektiğinde sembollerle ifade edilebilen, bütünleştirici, birleştirici düşünceler, değerler, duygu ve davranışların bütünüdür. Ayrıca yetersiz ve olumsuz güvenlik kültürünün belirtileri (Hughes ve Ferreet, 2008: 52-53) kapsamında tespit edilen bulgular ile ülkemizde yaşanan ve ortaya çıkan sonuçlar bilgi toplumu ekseninde mukayese edildiğinde zayıf bir sağlık ve güvenlik yapısının olduğu görülmektedir.

Kurumsal/örgütsel açıdan zayıf ve yetersiz bir güvenlik kültürünün belirtileri sistematik bilgi sürecinin eksikliğinden, bilgi toplumu özelliklerinin yetersizliğinden kaynaklı olup, genelde izleklerin kurallara uygun işlememesi ve olaylar karşısında analiz derinliğinin olmaması ve bilgi yetersizliği şeklinde özetlenebilir

Bugün bilgi toplumunun gelişen eğilimlerine cevap vermenin çok uzağında olan üniversiteler öncelikli olmak üzere insan yaşamını şekillendiren okulların; gelişen ve değişen bu atmosferde vizyoner bakış açısından yeniden şekillenmeye ihtiyacı vardır. Bilgi toplumunun en büyük sermayesi olan eğitilmiş insana şekil verecek kurumlar olarak okul öncesi eğitim merkezlerinden üniversitelere kadar tüm okulların işlevi, içeriği ve amaçları yeniden değerlendirilmelidir.

Ekonominin yol gösterici ve etkin olduğu yenedünya düzeninin öncelikle bilgiye dayandığı, bilginin egemen olduğu bu yeni toplumda okulların performanslarından ve sorumluluklarından da beklentiler farklılaşmaktadır. Bilgi toplumunda yeni kimliğini kazanmaya hazırlanan okulun önemle üzerinde durması gereken bir diğer konu ise ait olduğu toplumun kültürünün özünü koruması ve devamlılığını sağlaması gereğidir. İş sağlığı ve güvenliği bir kültürdür. Kültür ise; öncelikle küçük yaşlarda başlayan ve sürekli yenilen eğitimlerle kazanılır. Önemli olan sürdürülebilir algı ve anlayış birlikteliğinin oluşturulmasıdır. Elde edilen kazanımlar izlekler ve yasal çerçevelere oturtulmuş; kişiye, ortama, çevreye veya kurumlara göre değişkenlik göstermeyen kalıcı, belirleyici kurallar zinciridir Toplumun değer yargıları eğitim yoluyla yeni nesillere aktarılarak sürdürülmelidir.

Gittikçe hızını artırarak ve büyüyerek dönen bilgi çarkının içinde insanlar kaygan zeminlere tutunmaya çalışmaktadır. Bu noktada tutunacak dal toplumsal kültür ve inançlar olup, güvenlik kültürünün oluşması ve olgunlaşmasında; devlet, çalışanlar, işverenler, STK'lar-Meslek odaları ve üniversiteler etkili ve destekleyici aktörlerdir.

Çağdaş ve gelişmiş ülkelerde özellikle pozitif güvenlik kültürünün önemi ve bunun tüm toplumca kabul görmesi ve uygulanması sonucu iş kazaları ve meslek hastalıklarında ciddi düzeyde azalmalar olmuştur. Pozitif (olumlu) güvenlik kültürünün, karşılıklı güven üzerine kurulmuş iletişim, iş güvenliğinin önemine yönelik paylaşılan algılamalar ve önleyici tedbirlerin etkinliğine duyulan güven ile nitelendirilir. Güvenlik kültürü, sağlıklı ve güvenli davranışın bir alışkanlık haline getirilmesidir. Yapısal açıdan çeşitli özellikleri barındıran kültür; tarihsel bir sürece bağlı, paylaşılan, zamanla öğrenilen, gerektiğinde sembollerle ifade edilebilen, bütünleştirici, birleştirici düşünceler, değerler, duygu ve davranışların bütünüdür.

Halen ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili ciddi ve önemli sorunlar yaşanmaktadır. Özetle; Türkiye uluslararası gelişmişlik sınıflamasında “üst-orta” sınıfta yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin birçok özelliği Türkiye için de geçerlidir. İşverenlerin İSG uygulamalarına bakışı genelde yetersiz, olup ayrıca çalışanların genel ve sağlık eğitimleri de düşüktür. Çalışanların çoğunlukla mesleki eğitimi yoktur. Örgütsel faaliyetlerin özellikle sendikalaşmanın zayıf olması, mesleki örgütlerin etkinliğinin yetersiz olması İSG'ne yönelik çalışmaları da olumsuz etkilemektedir.

Niceliksel ve niteliksel anlamda yaşanan ekonomik koşullara göre sayıları sürekli değişen işletmelerin dinamosu çalışan insandır. 2022 yılında çeşitli tehlike sınıflarına mensup faaliyet yürüten yaklaşık olarak 1 milyon 670 bin işyeri bulunmaktadır. Mevcut işletmelerin kurumsal İSG kültürünü tabana yayıp, geliştirip, iyileştirecek ve sürdürebilecek bir yapıya haiz olmamaları en büyük handikaptır. Bu işletmelerin sadece yaklaşık 27000 kadarının (%2) 50 ve daha fazla işçi çalıştıran orta ve büyük ölçekli işyeri durumunda olması, az tehlikeli ve küçük ölçekli işyerlerinin

sayıca çokluğu, tarım işleri hâkim çalışma alanının yoğunluğu nedeniyle sistemli ve etkili bir İSG uygulanmasının yapılmasına engel durum olarak görülmektedir.

Ülkemizde TÜİK 2021 yılı Nisan ayı verilerine göre yaklaşık olarak 29 milyon sigortalı çalışanın 20 milyondan fazlası (%62) 49 ve daha az işçi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır. 2022 yılı itibariyle ülkemizde 400'den fazla Küçük Sanayi Sitesi, 276 Organize Sanayi bölgesi bulunmaktadır. Dağınık işyerlerinin toparlanması, daha iyi İSG hizmeti götürülmesi ve işyeri denetimleri açısından bu durum olumlu bir gelişmedir.

2012 tarihli “İş sağlığı ve Güvenliği Kanunu” Bütün çalışanları ve işyerlerini kapsamaktadır. Söz konusu kanunun az tehlikeli işletmeler ve kamu sektöründe uygulanmasını 3'ncü defa ertelenmesi (31 Aralık 2023 ertelenmesi) bu konuda halen İSG konusunda bilinçlenme ve bilgilenme eksikliğinin olduğunun da ayrı bir göstergesidir.

Bugün geline nokta, iş sağlığı ve güvenliği bir bilim dalı olarak ele alınmaktadır. Sanayide ve çalışma hayatında yeni ortaya çıkan risklerle ilgili, sürekli olarak araştırma ve geliştirme çalışmaları yürütülmekte ve yeni yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı, birinci kuşak hakları arasında yer alan yaşama hakkının korunması bakımından önemli olduğu kadar, kalite, verimlilik, sürdürülebilirlik ve çalışma barışının sağlanması açısından çok önemlidir.

Çağdaş İSG hizmetlerinin bir lütuf değil bir yasal zorunluluk ve insani bir yaklaşım olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Özellikle Güvenilir işletme modellerinin sayısını artırmak zorundayız.

Güvenilir işletme modeli (GİM) denildiğinde; “B+4İ+3K” ile formüle edebileceğimiz işletmeler/kurumlar akla gelmektedir.

- ✓ Bilgiyi toplayan, içselleştiren, uygulayan ve dağıtan
- ✓ İnsan odaklı, çevreye duyarlı,
- ✓ İşyeri risk etmenleri minimize edilmiş,
- ✓ İdari ve yönetim anlayışı bütünlük ve kavrayıcı,
- ✓ İş gücü planlaması objektif ve efektif,
- ✓ İletişim, eşgüdüm ve eğitim öncelikli,
- ✓ Kalite Yönetim Sistemini kurgulayan ve uygulayan,
- ✓ Kişilik haklarını gözetilen ve takip eden,
- ✓ Kontrol, gözetim, denetim sistemini etkin olarak çalıştıran huzurlu, güvenli ve çalışanlarının aidiyet duygusu yüksek iş yerleri gelmektedir.

Unutulmaması gereken en önemli husus İş sağlığı ve güvenliği bir kültürdür. Çalışma ortamında mevcut kültürün değişimi çok emek ve gayret ister. Bu değişimi başarmada önemli aktör bilgi toplumu oluşturmada kullanılacak kanıtların yeterliliği ve yönetsel iradenin görünür dirayetidir. Bilgi toplumunun en önemli aktörleri ve uygulayıcıları konumunda olan işletmelerin liderleri yani işverenler, bu değişimin en kritik ögesi olarak ivedilikle harekete geçmelidirler.

İşverenler ve görevlendirilmiş personele önemli sorumluluklar düşmektedir. Bunun yanında çalışanların kendi sağlıkları ve güvenlikleri için ilgili konularda bilgilenmeli ve doğru davranışlar kazanmalıdırlar. Çalışma ortamında çalışanın yasalar gereği değil, kendi sağlığı ve güvenliği için yapması gerektiği işler olabileceği bilincine sahip olmalıdır. Ülkemizde çalışma ortamı düzeni için yeterli yasal düzenlemeler ve cezai maddeler mevcut olup, esas sorun uygun organizasyon, niteliksel uygulama, doğru ve güvenilir kayıt ve eğitsel izleme-denetim sistemlerinin sağlanmasıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün “Gelişen sosyal adalet, insana yakışır iş ” temasının ve temennisinin gerçekleşmesi ve geleceğe daha güvenle bakabilmek umuduyla İSG kültürünün sürdürülebilir hale gelmesi/ getirilmesi ve küçük yaşlarda İSG bakışı kazandırılması gayret ve çalışmalarının planlanması ve hayata geçirilmesi stratejik öneme sahiptir.

Bilgi toplumu olan veya bu alanda ciddi yol alan ülkelerin ulaştıkları sonuçları irdeleyerek ve yaşananlardan dersler çıkararak iş sağlığı ve güvenliği alanına yönelik çalışmalarımızı sürdürmeliyiz. Bilgi, iletişim ve bilişim çağının yaşandığı günümüzde teknolojik gelişmeler ve ilerlemeler sayesinde geçmişte daha fazla emek, zaman ve güç sarf ederek ulaştığımız noktalara artık daha az maliyetle, daha kısa zamanda ve daha az güç harcayarak ulaşabilme imkânına sahip olduğumuz gerçeği yadsınmaz.

İnsanoğlunun; etkinlik, verimlilik ve karlılık prensibi doğrutusunda daha iyiye, daha güzele, daha mükemmele ulaşma, iş yaşamını kolaylaştırma arzusu beraberinde teknik, elektronik, optik, mekanik ve ergonomik alanda teknolojik gelişmeleri doğurmuştur. Gelişen ve değişen koşullar yenilenebilir teknolojik ürünlerin önünü açmış ve demode olan teknolojinin yerini yeni nesil donanımlar almıştır.

Söz konusu alanlara bilgi çağının imkânları ile robot ve uzay teknolojisi, benzetim ve sanal yaklaşımlar teknolojisi, bilişim dünyasının yeni imkânlar sunması ve sosyo-ekonomik, kültürel, eğitim alanındaki gelişmeler de eklenince etkin otomasyon, inovasyon ve güncel teknoloji kullanımı işyerlerinin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.

KAYNAKLAR:

- 1- Yılmaz B.,”Bilgi Toplumu” Eleştirel Bir yaklaşım, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, Cilt 15, Sayı 1,sf; 147-158
- 2- Çakın İ., (2011).Bilgi ve Belge Yönetimine Giriş. Yayınlanmamış Ders Notları, 5-7
- 3- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO-UÇÖ) İşyerlerindeki İş Sağlığı Hizmetlerine İlişkin 112 numaralı Tavsiye Kararı -27 Haziran 1959
- 4- Çiftçi, B., Türkiye’de Toplumsal Kültürün İş Güvenliği Kültürüne Etkisi, 2016. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/308081>
- 5- Selvi, Ö., Bilgi Toplumu, Bilgi Yönetimi ve Halkla İlişkiler, 2012. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/83906>
- 6- Akkaya, M.A., Bilgi Merkezlerinde İş Sağlığı ve Güvenliğinin Önemi ve Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Durum Değerlendirmesi, 2017.
- 7- A.Akşit B (2002) Bilgi Toplumuna Geçiş ve Üniversiteler: Şu Andaki Durum ve Yeniden
- 8- Aktan C C ve Tunç M (1998) Bilgi Toplumu ve Türkiye, Yeni Türkiye Derg, 4(19),
- 9-- İ Tekeli, S Ç Özoglu, B Akşit, G Irzık ve A İnam (der), Bilgi Toplumuna Geçiş: Sorunlar/Görüşler, Yorumlar/Eleştiriler ve Tartışmalar, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 343-370.
- 10- Alkan H ve Şimşek Z (1998) İnternet ve Yönetime Katılım: Potansiyel ve Olasılıklara
- 11- Aydın E D (1996) Değişen Bilgi Toplumu: Her Sosyal Kurum Bir Bilgi/Bilişim
- 12- Kocacık F. (2003). “Bilgi toplumu ve Türkiye”. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler
- 13- Yüksel B., “İş ve Hayat” Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi Ve Çalışma Hayatına Etkileri,” cilt 3,sayı 6, sf:155-178
- 4- Demirbilek T., İş Güvenliği Kültürü,İzmir,2005, Sf: 33
- 15- Polat, Bekir (2013), “İş Sağlığı ve Güvenliği Soru Bankası”, **İSG**, 1. Basım – Eylül 2013, İstanbul
- 16- Akpınar, T. ” İş Sağlığı ve Güvenliği,” Yenilenmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ekin yayınları,2014, Bursa
- 17- Bakkalbaşı, O.,İ., “Yönetim biliminin doğuşu ve ilk temsilcileri hakkında bir tartışma” Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi • Cilt: 39 • Sayı: 2 • Aralık 2017,Sf:. 442,
- 18- Sezer,Ö.,Ak,M,” bilgi çağında insan kaynakları yönetiminin değişen fonksiyonları” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2017 , Sf: 218
- 19- Gerek N., İş Sağlığı Ve Güvenliği,2011,Eskişehir,Anadolu Üniversitesi Yayını,No:2236,Sf:3
- 20- Özçer S., İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin çağdaş anlamı, Verimlilik Dergisi, MPM Yayınları, 1988/2 ,Ankara
- 21- Yiğit A., İş Güvenliği, Alfa Aktüel Yayınları,2015,Bursa,4ncü baskı,sf:2
- 22- Kocacık, F. (2003). “Bilgi toplumu ve Türkiye”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27 (1), 1-10.
- 23- Erol H., İş Sağlığı Ve İş Güvenliği Uygulamalar El Kitabı, Nobel Yayınları, Ankara,2nci Baskı,2016 s:2

24- Özcan, K., (2007), “Bilgi Ekonomisi Perspektifinden Türkiye’deki İşletmelerin Durumu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar

25- Tonta, Y. (1999). “Bilgi toplumu ve bilgi teknolojisi”, Türk Kütüphaneciliği, 13 (4), 363-375.

26- Selvi, Ö. (2011). Bilgi toplumu, bilgi yönetimi ve halkla ilişkiler, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, (3), 191-214.

27- Genç, S. Z. ve Eryaman, M. Y. (2007). Değişen değerler ve yeni eğitim paradigması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1), 89-102.

28- Rukancı F.ve Anameriç H., Bilgi Toplumu ve Toplumun Bilgilenmesinde Kütüphanelerin Rolü. 06 Aralık 2013, 10 Dergisi, 27 (1), 1-10.

29- Bilgi toplumuna İlişkin Bir Değerlendirme, Türk İdare Dergi, 70(418), 173-183 İstanbul

30- Değişen Bilişim Çevresi Bilişim Toplumu, Yapılanma Konusunda Bazı Söylem ve Tartışmalar, Beta Basım Yayım Dağıtım,

İnternet Kaynakları;

1-.[http://yunus.hacettepe.edu.tr/~byilmaz/byilmaz/huedebiyatdergisi15\(1\)147-158.pdf](http://yunus.hacettepe.edu.tr/~byilmaz/byilmaz/huedebiyatdergisi15(1)147-158.pdf)

2-.<https://uskudar.edu.tr/shmyo/is-sagligi-ve-guvenligi>

3-. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi, (tarih yok), 23.09.2020 tarihinde; <http://www.bilimsg.com.tr/is-sagligi-ve-guvenliginin-turkiye-deki-tarihsel-gelisimi/>

4-.<https://www.kariyer.net/bolumler/is+sagligi+ve+guvenligi/nedir?>

5-Türkiye ve Dünyada İSG Tarihsel Gelişimi, (tarih yok), 23.09.2020 tarihinde; <https://www.erbakan.edu.tr/storage/files/department/insaatmuhendisligi/editor/DersSayfaları/issagligi/ISGtarihiGelisimi.pdf> adresinden alındı.

6-Coşkun Can Aktan & İstiklal Yaşar Vural, Bilgi nedir, bilgi yönetimi (knowledge management)

7- Bilgi Nedir, Ne Demektir? » Felsefe - Felsefe - Felsefe.GEN.TR www.felsefe.gen.tr > Felsefeye Giriş

8- Vikipedi, Bilgi Toplumu. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_toplumu

9- <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/>

10-Bilgi Toplumu ve Özellikleri, http://www.canaktan.org/yeni-trendler/bilgi-toplumu/bilgi_toplumu-ozellik <http://webcache.googleusercontent.com/u/ankara?lr=&safe=off&domains=ankara.edu.tr&sitesearch=ankara.edu.tr&site=search&start=0&hl=tr&q=cache:XcrEan-p6BYJ:http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5/165.htm+bilgi+toplumu+ve+k%C3%BCt%C3%BCphaneler&ct=clnk> adresinden erişildi

11- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Bilgi ve Teknolojileri Dairesi, Bilgi Toplumu, Ülkemizde Bilgi Toplumuna Dönüşüm. <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum/>

12- 07 Aralık 2013 tarihinde http://www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/icerik/nair_guney.pdf 13 Aralık 2013 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivlendi. Adresinden erişildi

Ahilik Kavramında Esnaf Dayanışması ve Esnaf Ahilik Sandığı

Çiğdem KAVAK ÇEKEN¹

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz salgında da görüldüğü üzere bazı dönemlerde esnafın desteklenmesi ihtiyacına yönelik olarak, 23.02.2017 tarihli ve 6824 sayılı Kanunun 9'uncu maddesi ile 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununa, "Ek Madde 6" olarak eklenen madde ile esnaf ve sanatkar için işsizlik fonu işlevini göreceği olan "Esnaf Ahilik Sandığı"² oluşturulması Ahilik kavramını tekrar gündeme getirmiştir. Bu çalışmada öncelikle ahilik kavramındaki esnaf dayanışması fikrinden yola çıkarak oluşturulan esnaf ahilik sandığı ile ilgili ek maddeyi ve daha sonra ahilik kavramının günümüz esnaflık ve tüketim anlayışı üzerine etkilerini inceleyeceğiz.

ESNAF AHİLİK SANDIĞI

23.02.2017 tarihli ve 6824 sayılı Kanunun 9'uncu maddesi ile 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununa Ek Madde 6- (Ek: 23/2/2017-6824/9 md.) Esnaf Ahilik Sandığının gerektirdiği görev ve hizmetler için mali kaynak sağlamak, piyasa şartlarında kaynakları değerlendirmek, bu kanunun öngördüğü ödemelerde bulunmak üzere Esnaf Ahilik Sandığı kurulmuştur. Esnaf Ahilik Sandığı, Kurum Yönetim Kurulunun kararları çerçevesinde işletilir ve yönetilir. Esnaf Ahilik Sandığı, Fon kaynakları ile aynı usul ve esaslar çerçevesinde değerlendirilir. Esnaf Ahilik Sandığı, Sayıştay tarafından denetlenir³.

Esnaf Ahilik Sandığının 01.01.2018 tarihinde yürürlüğe konulacağı kanun ek maddesinde belirtilmiş olmasına karşın öncelikle daha önce 2020 başına ertelenmiş iken daha sonra 01.01.2021 yılına ertelenmiştir. 17.11.2020 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 7256 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 9'uncu Maddesi ile 4447 sayılı Kanunun geçici 22'nci maddesinin birinci fıkrasında yer alan "1/1/2021" ibaresi "31/12/2023" şeklinde değiştirilmiştir.

Esnaf Ahilik Sandığı gelirleri; Esnaf Ahilik Sandığı primlerinden, bu primlerin değerlendirilmesinden elde edilen kazanç ve iratlardan, Esnaf Ahilik Sandığının açık vermesi durumunda Devletçe sağlanacak katkılardan, bu madde gereğince sigortalılardan alınacak ceza, gecikme zammı ve faizlerden, diğer gelir ve kazançlar ile bağışlardan oluşmaktadır.

Esnaf Ahilik Sandığı giderleri ise; esnaf ahilik sandığı ödeneklerinden, 5510 sayılı Kanun gereği ödenecek sigorta primlerinden, 48 inci maddenin yedinci fıkrasında sayılan hizmetlere ilişkin giderlerden Esnaf Ahilik Sandığı hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için Yönetim Kurulunun onayı üzerine Kurum tarafından yapılan giderler ile hizmet binası kiralanması, hizmet satın alınması, bilgisayar, bilgisayar yazılım ve donanımı alım giderlerinden oluşur.

¹ Arş.Gör.Dr. Çiğdem KAVAK ÇEKEN, Dicle Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8071-5724

² 23/2/2017 tarihli ve 6824 sayılı Kanunun 25 inci maddesi ile, 4447 sayılı Kanuna eklenen bu maddenin 1/1/2018 tarihinde yürürlüğe gireceği hüküm altına alınmıştır.

³ İşsizlik Sigortası Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf>

Esnaf Ahilik Sandığı, bütçe kapsamı dışında olup gelirlerinden vergi kesintileri hariç hiçbir şekilde kesinti yapılamaz ve gelirleri genel bütçeye gelir kaydedilemez⁴.

5510 sayılı Kanununun 50 nci maddesi kapsamındaki isteğe bağlı sigortalılar, 10/7/1953 tarihli ve 6132 sayılı At Yarışları Hakkında Kanuna tabi jockey ve antrenörler, köy ve mahalle muhtarları ile tarımsal faaliyette bulunanlar hariç olmak üzere; 5510 sayılı Kanununun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar Esnaf Ahilik Sandığı kapsamında Esnaf Ahilik Sandığı sigortalısı sayılır. Esnaf Ahilik Sandığı sigortası zorunludur. Bu madde kapsamına giren ve hâlen faaliyette olanlar bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihte, faaliyetine daha sonra başlayanlar ise başladıkları tarihten itibaren Esnaf Ahilik Sandığı sigortalısı olurlar⁵.

Esnaf Ahilik Sandığı sigortalılarından iflas istemiyle mahkemeye başvurulmuş olmak suretiyle veya iflasa tabi olmamakla birlikte işyerini kapatmak suretiyle sigortalılığı sona erenler, sigortalılığının sona erdiği tarihi izleyen günden itibaren otuz gün içinde Kuruma doğrudan veya elektronik ortamda başvurarak yeni bir iş almaya hazır olduklarını kaydettirmeleri, bu maddede yer alan prim ödeme koşullarını sağlamış olmaları ve Esnaf Ahilik Sandığı primi ve bu prime ilişkin herhangi bir borcunun olmaması kaydıyla Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği almaya hak kazanırlar⁶.

AHİLİK

Ahilik, XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla dek Anadolu'daki esnaf ve sanatkarlar birliklerine verilen bir addır. Kelimenin sözlük, terim ve örgüt olarak anlamları vardır (Çağatay, 1989: 1):

- Ahi kelimesi arapçadır ve sözlük anlamı “kardeşim” demektir.
- Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkarlar birliğini ifade eder.
- Örgüt olarak ise Çağatay'a göre ”XIII. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. Yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkarlar

⁴ Esnaf Ahilik Sandığının gelir ve giderleri üçer aylık dönemler hâlinde 3568 sayılı Kanuna göre ruhsat almış, denetim yetkisine sahip meslek mensubu yeminli malî müşavirlere denetletirilerek denetim raporlarının sonuçları ilân edilir. Esnaf Ahilik Sandığının gelirleri ile bu gelirlerle alınan her türlü taşınır ve taşınmazlar Kuruma aittir. Esnaf Ahilik Sandığı, damga vergisi hariç her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır. (İşsizlik Sigortası Kanunu), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf>

⁵ Esnaf Ahilik Sandığı sigortasının gerektirdiği ödemeleri, hizmet ve yönetim giderlerini karşılamak üzere, Esnaf Ahilik Sandığı sigortalıları ve Devlet, Esnaf Ahilik Sandığı primi öder. Esnaf Ahilik Sandığı primi sigortalının 5510 sayılı Kanununun 80 inci ve 82 nci maddelerinde belirtilen prime esas günlük kazançlarından, %2 sigortalı ve %1 Devlet payı olarak alınır. Ancak alınacak günlük prim tutarı, prime esas günlük kazanç alt sınırının iki katı üzerinden hesaplanacak tutardan fazla olamaz. Herhangi bir nedenle sigortalılık durumunun sona ermesi hâlinde, o ana kadar sigortalıdan kesilen Esnaf Ahilik Sandığı primleri ile Devlet payı iade edilmez. Esnaf Ahilik Sandığına sigortalılarca ödenen primler, kazancın tespitinde gider olarak kabul edilir. Esnaf Ahilik Sandığı primlerinin toplanmasından Sosyal Güvenlik Kurumu, bu madde kapsamındaki diğer her türlü hizmet ve işlemlerin yapılmasından Kurum görevli, yetkili ve sorumludur. İşsizlik Sigortası Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf>

⁶ Ancak sigortalılığının sona ermesinden önceki en fazla 90 günlük süreye ilişkin Esnaf Ahilik Sandığı prim borcu olan sigortalılar, bu maddede sayılan diğer şartları sağlamaları ve bu döneme ilişkin Esnaf Ahilik Sandığı prim borçlarının alacakları ödenekten tahsil edilmesi kaydıyla Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden faydalandırılır. 21/7/1953 tarihli ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununun 48 inci maddesine göre tecil ve taksitlendirilmiş veya ilgili diğer kanunlar uyarınca prim borçları yeniden yapılandırılmış Esnaf Ahilik Sandığı prim borcu olanlar, tecil ve taksitlendirmeleri veya yapılandırmaları bozulmamış olması şartıyla Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden faydalandırılır. Mücbir sebepler dışında, başvuruda gecikilen süre Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği almaya hak kazanılan toplam süreden düşülür. İşsizlik Sigortası Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf>

kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurum” olarak tanımlanabilir.

Bazı yazarlar ahi sözcüğünün Türkçe’de cömert, eli açık, yiğit anlamına gelen “akı” sözcüğünden geldiğini ileri sürmektedir. Anadolu’da Türk Kurum ve terimlerinin fazlaştığı bir dönemde “akı”nın Arapça “kardeşim” anlamına gelen “ahi”ye dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Ahlakla sanatın uyumlu birleşiminden oluşan Ahilik, örgüt olarak Anadolu’da XIII. yüzyılda Ahi Evran tarafından kurulmuştur (Yalkın, 1996: 177).

XIII. yüzyılda Anadolu’ya göçebe Türkmenlerden başka doğudaki büyük şehirlerin ahalisi de göç edip gelmişti. Yeniden iş kurmak için dayanışma ve örgütlenme zorunda olan esnaf ve sanatkarlar yerleştikleri şehirlerde mesleklerine göre bir araya toplandılar. Atölyelerinde işi biten genç çırakların meslek eğitiminden sonra moral eğitimini sürdürmek için tarikat zaviyeleri modeline uygun olarak ahi zaviyeleri kurdular. Aynı zamanda bir nevi misafırhane olan bu zaviyeler ahilerin öğretmen, müderris, kadı, hatip, vaiz ve emir gibi şehrin ileri gelen kişileri ile beraber oldukları ve gençlerin onlardan yararlandıkları toplantı yerleri idi. Anadolu’da ahi zaviyeleri XIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaştı. Yiğit ve ahilerin zaviyeye girebilmesi için ustanın kendilerini tavsiye etmesi doğru ve yetenekli olduğuna tanıklık etmesi gerekmektedir (Doğru, 1991: 28)

Ahilik, 13-19.yüzyıllar arasında Anadolu’da yaşayan halkın sanat ve meslek alanında yetişmelerini sağlayan, onları ahlaki yönden yetiştiren, çalışma yaşamını iyi insan mezziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmedir. İyi ahlakın, doğruluğun, kardeşliğin, yardımseverliğin kısacası bütün güzel mezziyetlerin birleştiği bir sosyo-ekonomik düzen olan ahilik; ahlak, eğitim-bilim, teşkilatlanma, kalite-standard, üretici-tüketici ilişkisi, denetim vb. alanlarda yaşadığı dönemi toplumsal olarak düzenlemiş ve yeterli olmuş bir sistemdir (Yalkın, 1996: 177).

“Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi” olarak ifade edilen ahilik, sadece esnaf ve sanatkarların faaliyetlerini düzenlemekle yetinmemiştir. Ayrıca, zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet yani toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi ilişkiler ve denge kurarak herkesin huzur içerisinde yaşaması hedeflenmiştir. Dolayısıyla Ahilik, üretmeden tüketmeye, ihtiyaç fazlasını tüketmeye, haksız rekabete, gücünün zayıfı sömürmesine, haksız kazanç sağlamaya, insanları kandırmaya, kısaca ahlaki olmayan her türlü davranışa karşıdır (Yücel, 2010: 152). Ahiliğin bu yaklaşımının; bugünkü koşullarda ülkeler için gelişmişliğin göstergesi olan, tüketici haklarına önem verilmesi, bu hakların tam uygulanması, her açıdan yaşam standardının yükseltilmesi, ekonomik ve sosyal açıdan güçlü olan işletmelere karşı korunması, sağlığını korumaya yönelik denetimlerin artırılması, gibi tüketicilere yönelik yapılan çalışmalarla örtüştüğünü söylemek mümkündür (Gündüz vd., 2012: 38). Standartlara uymayarak düşük kaliteli mal ve hizmet üreten esnafa çeşitli cezalar verilmiştir. Bu dönemde günümüzde bile tam olarak uygulanamayan kalite standard, üretici-tüketici ilişkileri çok kesin kurullarla belirlenmiştir (Yalkın, : 1996: 179).

Ahiliğin tarihine bakıldığında fütüvvetçilikle yan yana anıldığı ya da bu iki kavramın çoğu kez birbirleriyle açıklandığı görülür. Bu bakımdan Anadolu Ahi Teşkilatı’nın nasıl kurulduğunu ve nasıl bir siyasi, sosyal, kültürel ortamda teşekkül ettiğini anlayabilmek için fütüvvet hareketi ve tarihi gelişimi incelemelidir (Bayram, 1991: 11). Ahi töre ve törenlerini ve örgüte giriş kurallarını kapsayan ahi yönetmeliği niteliğindeki eserlere son zamanlara dek “fütüvvetname” adı verilmiştir (Çağatay, 1989: 1). Ahilikte insan-insan, insan-eşya, insan-tabiat ilişkilerinin ana eksenini, insanın dünya ve ahiret mutluluğuna göre düzenlenmiştir. Bu yaklaşım, Ahilerin dünya için ahiretini, ahiret için dünyasını terk etmeyen dengeli bir hayat anlayışı geliştirmelerini sağlamıştır (Şimşek, 2002: 25).

Fütüvvet ile Ahilik de 9 dereceli bir sisteme dayanıyordu. Sistemde yer alan her kapı da ayrı ayrı 3 dereceyi kapsıyordu. Bu dereceler şunlardır (Köksal, 2007: 115): Yiğit, Yamak, Çırak, Kalfa, Usta, Nakib, Halife, Şeyh ve Şeyh ül Meşayih.

Ahi birliğinin yönetimi yiğitbaşı- kethüda-nakib-şeyh silsilesi şeklindedir. Bunları denetleyen üst merci olarak da kadı ve muhtesibin yetkili olduğu kabul edilmiştir. Saydığımız görevlilerden

yiğitbaşı, esnafın sorunlarını kethüdaya aktarmakla sorumludur. Bunun yanısıra suçlu bulunan esnafa ceza kesmek, ustalık törenlerinde kethüdaya yardım etmek ve mahkemede esnafı temsil etmek gibi görevleri de vardır. Kethüda ise, esnaf ve sanatkarların devlet ile ilişkilerini yürüten yarı resmi bir görevlidir. Yani “gedik” denilen esnaflık ruhsatını temin eder, ihtilafları çözüme kavuşturur, hükümetin emirlerini esnafa bildirirdi. Esnaf arasında şeyhin temsilcisi olan nakib ise ustalık törenlerinde dua okur ve peştamal bağlatır; zaviyenin hizmetlerine bakardı. Bütün bu görevlilerin üstünde bulunan şeyh, bütün merasimlerde esnafa başkanlık eder ve hükümet nezdinde onların temsilcisi sıfatını taşırdı. Seçimle işbaşına gelen şeyh, nakib, kethüda ve yiğitbaşı ile “ehl-i hibre” denilen meslekte uzman bir kaç kişiden oluşan idare heyeti her ayın birinci ve üçüncü Cuma günleri toplanarak esnafın meselelerini görüşürdü. Bunun haricinde büyük kurul, ziyafet toplantısı ve gerektiğinde olağanüstü toplantılar yapılırdı.

Ahilik, insanları renklerine, dillerine, mesleklerine, servetlerine, şöhretlerine ve mevkilerine göre ayırım yapmayan bir düşünce sistemidir. Bir gencin Ahiliğe kabulüne çok önem verilirdi. Ancak Fütüvvetnamelerde yazılı ahlak kaidelerine uymayan işleri yapanlarla birlikte bir kısım meslek mensubunun da teşkilata alınmadığı bilinmektedir. Teşkilata giremeyecek olanlar: kafirler, münafıklar, iftiracılar, falcılar, müneccimler, şarap içenler, tellaklar, tellallar, çulhalar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, madrabazlar, ameldarlar, herhangi bir ihtiyaç maddesini saklayıp kıtlık yaratan ve sonra o malı fırsattan istifade ederek pahalıya satan muhtekirler (vurguncular), içki içenler, uyuşturucu kullananlar, sattığı malda hile yapanlardır. Her Ahi birliğinin, orta sandığı, esnaf vakfı, esnaf kesesi veya esnaf sandığı denilen bir karşılıklı yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandığı vardı. Teşkilat bu yardım sandığı vasıtasıyla üyelerine sosyal güvenlik sağlar, onları tefecilerden korur ve hammadde temin ederdi (Poyraz, 1996: 141-142).

Bu bakış açısıyla çıraklara önce toplumun ahlak ve erdemleri öğretilirdi. Daha sonraki aşamalarda ise, meslek eğitimine geçilirdi. İş eğitimi teorik ve pratik olarak “yaparak öğrenme” ve “beceri geliştirme” tekniğine dayanmakta olup bu teşkilatlarda eğitim sadece bireysel ve işe yönelik değil aynı zamanda toplumsal kalkınmayı ve gelişmeyi sağlayacak şekilde bütünseldir. Bu nedenle Ahilik Teşkilatında bireylere sadece mesleki bilgiler değil aynı zamanda dini, ahlaki, askeri, sanatsal ve toplumsal bilgiler de verilmiştir. Ahilikte bilinçli insan yetiştirilmeye özel bir önem verilmiştir(Durak ve Yücel, 2010, 154)

Ahiliğin temel hedefleri kaliteli ve standart mal üretimi sağlamak, müşteriyi yanıltıcı hareketlerden uzak durmak ve müşterilerle daima iyi ilişkilerde bulunmak ve yardımlaşma ile dayanışmayı sağlamaktır(.

AHİ EVRAN

Anadolu’da Ahilik anlayışını esnaf ve meslek teşkilatı haline getiren kişi, Evhadüddin Kırmanî’nin müridi ve damadı olan Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b. Abbas el-Hoyî (ö.1262)’dir. Geniş halk kitleleri arasında Ahi Evran olarak anılan Nasirüddin Mahmud, 1204’te Anadolu’ya gelen ilk mutasavvıflar arasında yer almıştır (Kızıler, 2015: s.212)

Ahi Evran, Şeyh Nasirü’l-Din Mahmud’un yakınlarında ve onu çok iyi tanıyan biri ölümünden bir yıl sınıra tam adını Şeyh Nasirüddin Ebül-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî olarak kaydettirmiştir. Bu kayıt ile onun aslen Azerbaycan’ın Hoy kasabasında doğduğu öğrenilmiştir. Hoy ve çevresi Sultan Tuğrul zamanından beri Türkmen yerleşim bölgesidir. Bu kayıttan babasının adının Ahmed olduğu anlaşılmaktadır ancak efsaneler onun Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın oğlu olduğunu belirtmektedir. Bu kayda göre öz adı Mahmud, lakabı Nasirü’l –Din, künyesi Ebü’l Hakayık, nisbet adı da Hoyî’dir. Bunun dışında tam adına rastlanmamıştır. Ahi Evran’ın adını gizli tutmaya özel bir gayret sarfetmesi melamet anlayışından kaynaklanmaktadır. Melamilikte kişinin başarılarını, iyiliklerini gizli tutması ve teveccüh-nasdan kaçınması esastır. Ahi Evren de Melamet felsefesine gönül vermiş biri olarak kendini eserlerinin yazarı saymamaktadır (Bayram, 1995: 8-10).

Evran ‘in Şeyh Nasırü-Din Mahmud’un menkabevi adı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, ölümünden sonraki ilk iki asırda bu ada rastlanmamakta ve XV. asrın ortalarından itibaren görülmektedir. Evren adının verilmesi ile ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Hepsinde ortak olan taraf “Evren”in yılan(ejdar) anlamına geldiğidir. Evran veya Evren şeklinde farklı kullanımları mevcuttur (Bayram, 1995: 11).

Ahi Evren’in bütün kaynaklarda dabbag(derici) olduğu belirtilerek dericiliğin piri kabul edilmiştir. Ahi Evren, yüzyıllardır savaşıklık ve dini, ahlaki bilgiler vermekte büyük ve önemli görevler yerine getirmiş olan fütüvvet teşkilatından ve fütüvvetnamelerden yararlanarak ahi teşkilatını kurmuştur. Ahi Evren ahlakla sanatın ahenkli birleşimi olan ahiliği çok itibarlı bir duruma getirmiştir. Böylece, Ahilik yüzyıllarca bütün esnaf ve sanatkarlara yön vermiş, onların işleyişini düzenlemiş, yeniçeri teşkilatının kuruluşunda önemli rol oynamış, devlet adamları bu kuruluşa girmeyi şeref saymışlardır. Osmanlı İmparatoru Orhan Gazi, bir ahidir ve ahilerin adları yanında kullandıkları lakaplardan biri olan “ihtiyar üd-din” lakabını kullanmıştır. Aynı şekilde Sultan I.Murat’ın da ahi olduğu ifade edilmektedir. Ahi Evren halkın ekonomik durumunu iyileştirmek, meslek sahibi olmasını sağlamak ve din sömürsünden kurtulmak için çalışmıştır. İşe ayakkabıcı ve saraç(deri muşamba vb. bavul, çanta yapan kimse) esnafını teşkilatlandırmakla başlamıştır. Kısa zamanda üstün becerisi, ahlaki sağlamlığı ve hakseverliği ile büyük bir ün ve saygı toplamıştır. Kurduğu teşkilatın başkanı, ahi babası olmuştur (Yalkın, 1996: 179).

Ahi Evren, ekonomik güçlüğü ya da ekonomik bağımsızlığa önem vermiş bir iktisat bilgini durumundadır. Kurduğu “orta sandığı”, çağımızın kooperatiflerine, sendikalarına, sosyal güvenlik çalışmalarına ve de standartçılık faaliyetine temel olmuştur. Ahi Evren, kendi kurup geliştirdiği ve de yüz yıllar boyu başarı ile uygulattığı “orta sandıkları” ile (Soykut, 1976: 10-11):

- Harcamaların ve küçük sermayenin koruyuculuğunu yapmıştır. Müşteriyi gözetmiştir. Yani şimdiki gerçek kooperatifçiliği başarmıştır.
- İnsan emeğinin sömürülmesini önlemiştir; yani sendikacılığı kurmuş, bir nevi toplu sözleşme yaptırarak ve Şer’iye Mahkemelerinde onaylatarak güvenceye almıştır.
- Çırak olarak mesleğe atılan ilk adımdan mezara atılan son kürek toprağa kadar bir insanın muhtaç olacağı her türlü sosyal güvenlik hizmetlerini düzene koymuş ve uygulamıştır.

Ahi Evren esnafın denetlenmesine büyük önem vermiştir. Her fırsatta esnafları gezer, yapılan işlerin temizliğini, sağlamlığını kontrol ederdi. Ayakkabıcıları gezerken beğenmediği ayakkabıyı dükkanın damına atardı ve herkes bugün şu ustanın papucu dama atıldı derdi. Bu sözler o ustanın kalitesiz mal ürettiği anlamına gelirdi(Ekinci, 1993: 23).

Ahi zümreleri şehirlerde olduğu kadar köylerde ve uçlarda da büyük bir nüfuza sahipti. Özellikle VII/XIII yüzyılın ikinci yarısında devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde de bu teşkilat daima varlığını göstermiş, şehir hayatında faal bir rol oynamış, siyasi bir faktör olarak daima hesaba katılmıştır(Tabakoğlu, 2005: 353).

FÜTÜVVETNAMELER

Ahilik kurumunun doğru anlaşılması, fütüvvet kurumunun ve ideallerinin doğru anlaşılmasıyla mümkündür ki ahilik fütüvvet anlayışının ve bu anlayışın vücut bulduğu sosyal örgütlenme biçiminin Anadolu’da kazandığı özel bir biçimdir (Demirpolat ve Akça, 2004: 356)

Ahlak kitaplarında fütüvvet, bütün ahlaki erdemleri kapsayacak şekilde kullanılmış, bu erdemlere sahip kişilere “fütüvvet ehli”, fütüvvet adab ve erkânı ile ilgili olarak yazılan eserlere de “fütüvvetname” adı verilmiştir. Kütüphanelerde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış çok sayıda fütüvvetnameler vardır. Bu eserler her ne kadar “Ahiliğin Anayasası” olarak nitelendirilmişse de bunlar tek ve değişmez metinler değildir. Bu eserlerin arasında birçok farklılıklar mevcuttur, bu

dönemsel bir farklılık ya da fütüvvetname yazarının mensup olduğu tarikattan gelen bir farklılık olabilmektedir. Sözünde durma doğruluk, güven verme, eli açıklık, alçak gönüllülük, bağışlayıcılık, dindarlık, başkasının ayıbını görmemek gibi vasıfları benimseten kuralları kapsayan fütüvvetnameler, Ahilikle birlikte Şiiilik, Rufailik, Bektaşilik, Melamilik, Kalenderlik ve Yeniçeri sakaları gibi tarikat ve teşkilatlarca da benimsenmiştir (Köksal, 2006: 60-61).

Ahiliğin sadece “ilkeler” boyutunda değil, gerek teşkilatlanma ve gerekse törensel işleyişte temel başvuru kaynakları bu fütüvvetnameler olmuştur. Mevcut bilgilere göre Türkçe fütüvvetnamelerin en eskisi Burgazi Fütüvvetnamesi adıyla bilinen Çoban Halil oğlu Yahya Burgazi'nin XIII. yüzyılda kaleme aldığı tahmin edilen eseridir. Fütüvvetnamelerin doğrudan Ahilik ile ilgili olan, yani Ahilik düsturlarını ortaya koyan bölümlerinde fütüvvet ehli için açık ve kapalı olan kapılardan ehl-i fetanın neler yapıp neler yapamayacağından, yani Ahiler için yasak ve caiz olan özelliklerden, fütüvvet ehli olamayacak kimse ve topluluklardan, fütüvvet ehlini fütüvvetlikten çıkaracak davranışlardan vs. bahsedilir. Fütüvvetnamelere göre Ahiliğe kabul edilmeyen zümreler şunlardır: Kafirler, münafıklar, müneccimler/büyücü medyumlar, içki içenler, zina yapanlar, röntgenciler, yalan yanlış şeylerle müşteriye aldatan reklamcılar, merhametsiz kasaplar, yürekleri taşlaşmış cerrahlar, avcılar, bozguncular ve karaborsacı vurguncular. Fütüvvetnamelerde şu hususların yiğidi yiğitlikten, şeyhi şeyhlikten, Ahiyi Ahilikten çıkaracağı yazılıdır: “Şarap içmek, zina yapmak, gammazlık-dedikodu-iftira etmek, kovuculuk edip gıybet yapmak, münafıklık etmek, kibirli olmak, merhametsiz olmak, haset etmek, affetmeyip kin tutmak, yalan söylemek, hainlik etmek, namahreme bakmak, ayıp aramak, cimri olmak, bühtan etmek, hırsızlık etmek, haram yemek. Fütüvvetnamelerde, Ahiliğin hiyerarşik yapısı ve törenler de yer almaktadır. Ayrıca Ahilerin neler giyip giyemeyeceği, giyeceği şeylerin şekli, rengi ve cinsi gibi birçok kural yer alır (Köksal, 2006: s. 62-64).

Ahiliğin kültürel alandaki önemli katkılarından birisi, toplumda bir okuma geleneği oluşturmuş olmasıdır. Osmanlı toplumunda Ahiliğin yaygın olduğu dönemlerde Ahi dergâhlarında, kışlalarda, misafırhane ve kervansaraylarda seri ve sesli olarak Sıyer-i Nebi, Hamzanâme, Battalnâme, Fütüvvetnâme gibi eserler okunmuştur. Seçkin ve kültürlü toplumlarda divanlar, mesneviler, hamseler, letaifler, gazavatnâmeler ve cihadiyeler okunmuştur. Bu durum, toplumda kültür ve zevk birliğini oluşturmuştur (Demirpolat ve Akça, 2004 : 368).

Ahilik teşkilatını tanımlarken “müdahaleci, tanzim edici, emredici ve yaptırım gücüyle geliri yeniden dağıttıran” bir meslek birliği olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada ahilik kavramının bir örgütlenme şekli olarak uygulandığını ve bu örgütlenmenin hem ahlaki hem de ekonomik değerlerle iç içe olduğunu söylemek mümkündür. Lonca teşkilatları da ahilik yapılanmasına benzer özellikler göstermektedir ancak loncalar, ahi teşkilatlarından daha sonra kurulmuş ve ahilikten farklı olarak aynı dine mensup kişilerden ziyade yalnızca aynı mesleğe mensup kişileri bir araya getirmek esasına dayanmaktadır (Yenihan, 2017: 185). Her ikisinin ortak noktası ise; meslek temelli örgütlenme ile üyelerinin mesleki ve iktisadi ihtiyaçlarına destek olmaktır (Metin, Baylan ve Günalan, 2022: 94).

Ahiliğin Selçuklu Anadolu'sunda göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişi hızlandırması ve şehircilik üzerindeki olumlu katkıları yanında ekonomik yaşam üzerindeki etkileri de sonraki dönemde belirleyici olmuştur. Beylikler döneminden itibaren Osmanlılarda özellikle Konya, Kayseri, Sivas gibi gelişmiş kentlerin belli yerlerinde çeşitli sanat dallarında uzmanlaşan açık ve kapalı çarşılar yapılmıştır. Ahiler buralardaki dükkânlarında çalışmıştır. Söz gelimi Ankara yoğun bir yün üretim merkezi olmuştur. Karaman'da astar bezi, Sivas'ta aba ve iyi deri imal edilmiştir. Çeşitli sanat erbabı ayrı loncalar halinde teşkilatlanmışlardır. Düzenli bir iç örgütlenmeye sahip bu kuruluşlar, kendileriyle ilgili bütün işleri görmüş ve üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini düzenlemişlerdir. Ücretlerin belirlenmesi, mal cinslerinin ve fiyatlarının ayarlanması gibi işlevler, loncalar tarafından düzenlenmiştir. Kısmen tasavvuf, kısmen de kahramanlık geleneklerinden esinlenen bu ahlak anlayışı, meslek üyelerinin dayanışmasını sağlamıştır (Kızıler, 2015: 414).

AHİLİK İLE GÜNÜMÜZ ESNAFLIK VE TÜKETİM ANLAYIŞI

Ahilik titizlikle uygulandığı süre boyunca Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde ve ilerlemesinde rol oynayan önemli faktörlerden biri olarak etkinliğini sürdürmüştür. 16. yüzyılın sonlarından itibaren ticaret yollarındaki değişiklikler ve imparatorluğun iktisadi hayatındaki gerilemeler bu birliklerin dağılmasına yol açmıştır. Ahi birliklerinin dağılmasında iç ve dış sebepler mevcuttur. Amerika'nın keşfi ve açık deniz ticaretinin gelişmesi sonucunda iç ve dış talep nedeniyle Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyacı artmıştır. Bu nedenle Osmanlı ile Avrupa arasında bağımlılık ekonomisi ilişkileri (hammadde ihracatıyla işlenmiş madde ithalatı) oluşmuştur. 7. Yüzyılın başlarından itibaren büyük sermaye sahibi batılı tüccarlar Osmanlılardan aldıkları hammaddelere Türk esnafından daha yüksek fiyat verirken getirmiş oldukları mamulleri ise onlardan daha ucuza satmaya başladıklarından Ahi birlikleri güç duruma düşmüştür. Devletin aldığı önlemler etkin olmamış ve esnaf hammadde sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Türk esnaf ve sanatkarları Avrupa'nın ucuz mamulleri ile rekabet edemez hale gelmiştir. Ordunun ihtiyacı olan yelken bezleri bile Avrupalı tüccarların ipliği toptan almaları yüzünden üretilemez duruma gelmiştir (Bozkuş, 2004:46).

Özellikle II. Murat ve Fatih dönemlerinde ahilik birçok fonksiyonun kaybederek esnaf teşkilatına dönüşmüş gelenek ve eğitimlerini bu kesimde devam ettirmişlerdir. Gayr-i müslüm sanatkarların ve ticaret erbabının artması ahiliğinin çözülmesini etkilemiştir. Loncalara üye olmada Müslüman olma şartı aranmadığından Müslüman olmayan esnaf için lonca düzeni daha elverişli idi. Bununla birlikte kendilerine esnaflık yapma hakkı verilen askerler ile çift bozarak şehre inen köylülerin Ahi ahlak ve kaidelerine uymaması da içten çözülme etkenlerindedir. Esnafın ağır vergi yüklerine karşılık sonradan esnaflık hakkı elde eden Yeniçerilerin vergi vermemesi, devletin Türk esnafını korumak için gümrük vergisi koymaması dolayısıyla yabancı (ithal) malların ülke içinde serbestçe dolaşımına izin verilirken ihracat ürünlere ise %12 vergi konması esnafın rekabet gücünü zayıflatmıştır. Çok üretmek, çok satmak ve çok kazanmak hırsı kalite ve sağlamlık fikrinin önüne geçmiştir (Bozkuş, 2004:47).

Günümüzün iktisat sistemine göre insan bencildir. Bencil insan iktisadi faaliyette bulunurken daima kendi çıkarlarını düşünür ve bu açıdan "homo economicus" dur. Buna karşılık, ahilikte sadece bencil kar dürtüsüyle kendisi için değil bütün gücüyle, toplum için üretme ve güçlüye göre değil, adalet üzere paylaşma vardır. Türklere özgü ve bir anlamda Osmanlı üretim modeli diyebileceğimiz bu ekolün örneklerini ahilikte görüyoruz. Her türlü şartlarda bütün insanlara iyilik etmeyi amaçlayan ahilikte kapitalist toplumlarda ortaya çıkan bencil insan tipinden farklı olarak karşısındakini kendisinden daha çok düşünen sosyal insan tipi vardır. Çağın göre ileri sayılacak bir ekonominin özelliklerini esnaf ve sanatkarlara öğreten bu zihniyet ve örgütlenmeyi kapsayan model Osmanlı aşiretini küçük bir beylikten büyük bir imparatorluğa yükselten temel dinamiklerin başında gelir (Hamitoğulları, 1986:137). Bir ahlak kuralı olarak hiçbir ahinin on sekiz dirhem gümüşten fazla serveti olamaz. Ayrıca kazandığını da dilediği gibi harcayamaz. Kazancın serbestçe kullanılmayışı örgüt üyelerinin yaşamlarına sınır çizmektedir. Bu şekilde ahi birlikleri içinde üretim gibi tüketim de sınırlanmakta ve denetlenmektedir (Cora, 2017: 258).

Ahilik 13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar, iktisadi hayatımızı yönlendiren en hayati müesseselerden biri olmuştur. Yüksek disiplin, ahlak, doğruluk, vb. vasıfların yanında üretim, tüketim, ticaret, iş ahlakı vb. münasebetleri belirlemişler, kontrol etmişler, belli bir kalite ve standardı yakalamışlardır. Belirlenen kaliteyi tutturamayanların pabucunu dama atmışlardır. Açgözlülük, karaborsa ve sahtekarlığın yerine; kanaat, yardımlaşma ve dürüstlüğü ikame etmişler, İslam'ın helal ve haram ölçülerini uygulayarak tarih boyunca iktisadi hayatımıza hakim kılmışlardır. Bugün ülkemizde faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkar birlikleri, sanayi ve ticaret odaları, vb. kuruluşlarımızı, Ahiliğin çağdaş temsilcileri olarak kabul edebiliriz (Şen, 2012 :626).

Esnafların yardım sandığı vardı. Her esnafın bir yardım sandığı vardı. Buna "orta sandığı", "esnaf kesesi" gibi isimler verilirdi. Orta Sandıklarının gelirleri her esnaf yaptığı satış miktarına göre sandığa yaptığı satışların belirlenen bir yüzdesi şeklindeki katkı ile bundan başka yamalıktan

çıraklığa, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselişte ödenen bir tür terfi harçlarının yanı sıra örgüte ait mülklerin gelirleri ve çeşitli bağışlardan oluşurdu. Orta Sandıklarının giderlerini ise bu sandıklarda toplanan paralarla örgüt için yapılan gerekli harcamalar oluştururdu. Bu harcamaları örgütün mülklerinin tamir masrafları, çeşitli vergiler, görevlilerin maaşları, toplantıların giderleri ve fakirlere yapılan yardımlardan oluşurdu. Bu sandıklar sayesinde esnaf geleceğini güven içinde görürdü ve böylelikle bu güven duygusu insanları örgüte bağlamakta ve gelecek korkusu olmaksızın çalışmalarını daha verimli kılmaktaydı (Ekinci, 1993: 87). Günümüzde Bağ-Kur, S.S.K. ve birçok yardımlaşma vakfını, Ahiliğin günümüze uzantısı olarak kabul edebiliriz (Şen, 2012:625).

Esnafın ihtiyacı olan hammadde örgüt tarafından satın alınarak üyelere dağılırdı. Bu şekilde karaborsa ve farklı fiyat oluşumlarının önüne geçilmiş olurdu. Satın alınan malın bedeli orta sandığından ödendikten sonra taksim edilir ve sonra karşılığı esnaftan toplanırdı. Bu dağıtım, ustaların meslek kademine göre yapılırdı. Örneğin otuz yıllık ustalara iki pay, on beş yıllık ustalara ise bir pay hammadde verilirdi (Ekinci, 1993: 87).

Günümüz müşteri odaklılık anlayışında tüketiciye daha fazla tüketim yaptırma isteği vardır. Oysa Ahilikte sadece ihtiyacı kadar tüketmek, ihtiyaç fazlasını diğerleriyle paylaşmak vardır. Ahilik sisteminde tüketicinin ihtiyacı olan birçok ürün aracı kullanılmadan doğrudan doğruya üretim yapan işyerlerinde pazarlanmaktadır. İşyerleri ise, aynı sanat dallarında faaliyet gösteren esnafın oluşturduğu çarşılarından oluşmaktadır. Dolayısıyla tüketici ihtiyaç duyduğu ürünü buralarda daha çabuk bulmakta ve aynı cins ve kalitedeki ürünleri aynı fiyata temin edebilmektedir. Pazarda esnaf dükkânları arasında müşterinin kalite seçimi ve zevkine uygun bir rekabet anlayışı oluşturulmuştur. Satın aldığı bir üründe aldatılan bir kimsenin, en üst Ahilik kurumuna kadar şikâyet hakkı vardır. Günümüzde tüketici şikâyetlerini değerlendiren ve tüketici haklarını koruyan bazı dernekler ve sivil toplum kuruluşları gibi bir takım başvuru ve şikâyet merkezlerinin o dönemlerde olması ilgi çekicidir (Durak ve Yücel, 2010:158).

Günümüzde içinde yaşanan küresel şartlar, çok uluslu yapıya bağlı olarak şirketlerde kültürel çeşitlilik doğurmuştur. İnsan haklarının fazlasıyla önemsenmesi, demokrasi talepleri, yönetime katılma modelleri gibi günümüz toplum yapısına has özellikler şirket yönetimlerini de etkilemektedir. Küresel çevre kirliliği gibi sorunlar şirketleri buna duyarlı olmaya mecbur bırakmaktadır. İletişim araçlarının artık çok güçlü kullanılır hale gelmesi sebebiyle şirketler tarafından yapılan küçük hataların maliyeti büyük olabilmektedir. Bu nedenle şirketlerde iş ahlakına özen gösterilmesi artık mecburi nitelik kazanmıştı ki iş ahlakı çalışanların verimliliğini, işe adanmışlığını arttıran, çalışma koşullarını iyileştiren bir özelliğe de sahiptir. İş ahlakı tüm bunlar göz önünde bulundurularak denebilir ki kamunun işletmeleri ahlaki davranmaya mecbur bırakması, profesyonel yönetim anlayışının bunu gerektirmesi, toplum ihtiyaçları, sosyal sorumluluğun artan önemi, organizasyon yapılarındaki değişim gibi sebeplerle oldukça önemli hale gelmiştir (Yörübulut, 2020: 69).

Günümüzün kabul gören ekonomik sistemi serbest piyasa ekonomisi yani kapitalist sistemdir. Bu sistemde şirketler birey işletmesidir. Ahi esnafı ise birer hane işletmesidir. Ahilik anlayışında geçim/kanaat ekonomisi vardır. Ahilik sisteminde esnaf, nasibine razı kişidir. Ahilikte günümüz kapitalist birikime yer verilmemiştir. Oysa burjuva esnafı para kazanmak ve daha fazla kar elde etme amacı gütmektedir. Bunların yanı sıra, Müslüman toplumda hiyerarşi düzeni hoş görülmez. Tepede refah içinde yaşayan azınlık, tabanda emeği istismar edilmiş yoksulluk içinde yaşamaya çalışan işçiler bulunmamalıdır. Ahiler, tek bir çeşit ürün üretmiş ve satmışlardır. Oysa günümüz kimseleri ya da kurumları aynı anda hem market işletmekte hem de otel açabilmektedir. Böyle bir para kazanma hırsı ve iştahı Ahilikte yer almamıştır. Ahilik, bir işletmenin aşırı büyümesine de izin vermemiştir. Bir işletmede 8-10 kişiden fazla kişi çalışmamıştır. Binlerce kişinin vardiyalı olarak yığınlar halinde çalıştığı kapitalist düzen Ahilikte görülmemiştir. İşçi sayısını arttırmak yerine çırakları eğitip onlara dükkan açma izni vererek üreticinin tekel olmasının önüne geçilmiştir. Osmanlı

Devleti, sanayileşmeyi tam anlamıyla gerçekleştirip günümüz gelişmiş ülkeleri gibi bir konumda olsaydı, yine de Ahilik anlayışıyla hareket etmesi zor görülmektedir. Zira Ahilik anlayışının bir toplumda tam olarak yaşanabilmesi için o toplumun kapitalist bir sistem içerisinde olmaması gerekir. Ahilik anlayışı kapitalist düzen karşısında bir alternatif olarak düşünülebilir. Ancak günümüzde kobilerin arttığı ve kıymetli hale geldiği göz önüne alınarak Ahilik anlayışının bu küçük işletmelerde yeniden tasarlanmış bir model olarak gerçekleşmesi mümkündür (Yörübulut, 2020: 118).

Ahilik teşkilatının Osmanlı devlet ve millet hayatı üzerindeki etkinliğinin yüksek olduğu dönemlerde, dünyada 'ilk' olarak kabul edilen standartlar kanunu hazırlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir. II. Beyazid döneminde(1481-1512) 1502 ile 1507 tarihleri arasında hazırlanan ve 100'den fazla maddeyi içeren Bursa, İzmir ve Edirne İhtisap(Belediye) kanunnameleri dünyanın ilk standartlar kanunu, ilk tüketiciyi koruma kanunu, ilk çevre nizamnamesi ve ilk gıda nizamnamesi olarak kabul edilmektedir. Bu kanunnameler, yiyecek ve içecek üreticilerinden kuyumcu, berber, bakkal ve hekimlere kadar üretimde ve hizmette pek çok meslek sahibi kişilerin uyması gerekli standartları kapsamaktadır. Günümüz modern dünyasında bu standartlar, üretim standartları(ISO9000), sosyal sorumluluk standardı(SA8000) ve çevre yönetim standartları(ISO14000 serisi) vb. standartlarla ifade edilmektedir (Durak ve Yücel, 2010: 165). Günümüzde ISO 9000 standardı ürünlerde sağlanması gereken özellikleri değil, ürünlerin üretildiği sistemin sağlaması gereken şartları tanımlamaktadır. Bu kapsamda ISO 9000 kalite güvence sistemi Ahilikte yazılı hale getirilen nizamlar olarak kendini göstermektedir. Bir ürün ya da hizmetin kaliteli olabilmesi ve hatasız üretilebilmesi için hangi mal ve hizmetleri, hangi kalitede, hangi bölgede, hangi fiyattan kimlerin satın alacağı ve üretme hakkına sahip olduğu belirlenmektedir. Ayrıca mal ve hizmet üretimi ile ilgili esnaf nizamları üretimin nasıl yapılacağını, diğer bir ifadeyle üretim standardını belirlemektedir(Şimşek, 2002: 205)

Günümüz ölçüleriyle değerlendirildiğinde devletin ekonomik yaşamda olabildiğince küçültülmesi gerekliliğine ve K.İ.T'lerin özelleştirilmelerine gerekçe teşkil eder görünümündedir. Özetle, Selçuklu ve Osmanlı dönemi Anadolu'sunda, tarım dışı üretim alanını organizasyonu içine alan Ahilik Teşkilatı; bugünkü çağdaş, sosyal güvenlik kurumlarının üstlendiği hizmetlerden çok daha kapsamlısını üstlenmiş bulunuyordu (Uncu, 1996: 171).

Cumhuriyet döneminin ilk sıralarında ileri derecede merkezileşme politikası sonucu Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim için özel teşkilatlanmalar ortadan kaldırılmıştır. Zamanla hızlı bir kalkınma ve sanayileşme hamlesi başlatmış bulunan ülkemizde giderek artmakta olan vasıflı ara insan gücü ihtiyacının etkili bir şekilde karşılanmasını temin amacıyla çıraklık sisteminin yeniden düzenlenmesi zorunlu görülmüştür. 1977 yılında 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu çıkarılarak yürürlüğe konmuştur. Daha sonra 1986 yılında 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu ile sisteme bugün uygulanmakta olan şekli verilmiştir (Poyraz, 1996: 143-144).

3308 Sayılı Kanun ile Ahilikteki yamaklık yerine, aday çıraklık getirilmiştir. Aday çıraklık süresi yamaklıkta olduğu gibi normal şartlarda 2 yıldır. Kanunda aday çırak ve çıraklar öğrenci olarak kabul edilmiş ve öğrencilere tanına haklardan faydalanmaları sağlanmıştır. Ayrıca aday çırak ve çırakların sigorta primlerinin devletçe ödenmesi usta, çırak münasebetlerindeki ekonomik faktörün ikinci plana itilmesini ve eğitim faktörünün ön plana çıkarılmasını sağlamıştır. Ahilikte mesleğe yeni giren çırakların teşkilatı iyi tanımalarına büyük önem verilirdi. Bu uygulamanın son derece faydalı olacağı düşüncesiyle çıraklık sözleşmesine dernekler içinde bir imza yeri açılmıştır. Burada amaç çırakın, kendisini çok yakında ilgilendiren derneğini tanıması sağlamaktır. Görüldüğü üzere günümüz çıraklık eğitimi sistemi Ahi birliklerindeki uygulamalara benzemektedir. Türk esnaf ve sanatkarı bu eğitim uygulamasını kendi özüne uygun Bulmuş ve büyük bir iştirakle benimsemiştir (Poyraz, 1996: 143-144).

Günümüz dünyası talebin doygunluk noktasına gelmesinden kaynaklanan iktisadi bir bunalım yaşamaktadır. Bunun yanı sıra maddi doyuma ulaşmakla birlikte manevi çöküntü içerisinde olan

insanın özellikle gençliğin yaşadığı bir bunalım söz konusudur. İnsanın kendisiyle olduğu kadar beşeri ve tabii çevresiyle barışması özlemlerinin gündemde olduğu bir dönemde ahi geleneği hem fikri hem de müessesevi gerçeğiyle ülkemize ve dünyamıza yeni imkanlar sunabilir.(Tabakoğlu, 2005: 372).

Çalışma hayatımız gibi gençliğimize de ahiliğin vereceği çok şey vardır. Gençlik sanayi kapitalizminin yarattığı kitlevi işsizlik tehlikesi ile karşı karşıyadır. Vasıflı işgücü özelliğini kazanan gençlerde emeklerinin daha iyi değerlendirileceğine inandıkları yabancı ülkede çalışma isteği mevcuttur. Gençliğe ciddi manevi tatmin imkanları tanıtıldığı gibi maddi geleceklere umutla bakabilmeleri sağlanmalıdır. Bu nedenlerle kültürümüzde önemli bir yer tutan gençlik ülküsü yani ahi zihniyeti çağdaş iktisadi ve ahlaki bunalım karşısında yeni bir iş ahlakı ile birlikte yapıcılığa, üreticiliğe ve yöneticiliğe yönelen bir gençlik ahlakı yaratabilecektir (Tabakoğlu, 2005:372).

SONUÇ YERİNE

Ahilik, Selçuklu Türklerinde dini ve milli birliğin muhafazasında, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Osmanlı insanının yetişmesi ve terbiyesinde büyük hizmetler görmüş bir içtimai teşkilattır. Arapça “kardeşim” demek olan “ahi”; Türkçe “cömert”, “eli açık” manasında olan “aki” kelimesinden gelmektedir. Ahiliğin esasını ve ilk safhasını “Fütüvvet” oluşturur. Gençleri derleyip toplayan ve onları belli bir mesleğe yönlendiren Fütüvvet hareketi Anadolu’da “Ahilik” olarak ortaya çıkmıştır. Meslek, ahlaki ve iktisadi bir kurum olan “Ahilik”, Anadolu’ya özgü bir teşkilattır. Türkler Anadolu’ya yerleşmekte oldukları XI. yy boyunca kendi yiğitlik ülkülerine çok yakın olan fütüvvete ilgi duydular ve bu ülküyü kendilerine göre geliştirdiler. Göçler ve yerleşme sırasında esnaf ve sanatkarların iktisadi ve ahlaki nizamlarını sağlayabilmeleri Ahi Teşkilatı ile mümkün olabilmıştır(Bozyiğit, 2000: 9).

Ahilik İslam inancıyla Türk örf ve adetlerini kaynaştıran bir düşünce sitemidir. Bu düşünce sisteminde her şeyden üstün tutulan insanın dünyasında ve ahretin de mutlu olabilmesi için onu bir bütün olarak ele almış ve “insan-ı kamil” diyebileceğimiz bir ideal tip ortaya koymuştur. Ahililerin yönetmeliği olan fütüvvetnamelere göre; Ahinin üç şeyi açık olmalıydı: “Eli açık, yani cömert olmalı; kapısı açık, yani misafirperver olmalı; sofrası açık, yani aç geleni tok göndermeli”. Üç şeyi de kapalı olmalıydı: “Gözü kapalı olmalı, yani kimseye bakmamalı, kimsenin ayıbını görmemeli; dili bağlı olmalı, yani kimseye kötü söz söylememeli, beli bağlı olmalı, yani kimsenin namusuna ve şerefine göz dikmemeli”. Ahi yönetmeliği olan fütüvvetnamelere göre; Ahi: “Helalinden kazanmalıdır. Hepsinin bir sanatı olmalıdır. Alimleri sevmeli, hoş tutmalıdır. Yoksul ve düşkünlere yardım etmeli, cömert olmalıdır. Fakirleri sevmeli, alçakgönüllü olmalıdır. Temiz, iyi kimselerle sohbet etmeli, namazını kazaya bırakmamalı, haya sahibi olup, nefesine hakim olmalı, dünyaya düşkün olanlarla beraber olmamalıdır. Osmanlı insanının yetişmesinde bir mektep vazifesi yapmış olan ahi zaviyeleri, aynı zamanda yolcuların misafir edildiği, muhtaçların ihtiyaçlarının görüldüğü yerler idi (Bozyiğit, 2000: 11).

Selçuklu ve Osmanlı dönemi Anadolu’sunda; resmi devlet organizasyonu dışına çıkan ve tümüyle bir Türk Kurum olan Ahilik, öğretileri itibariyle evrensel bir yapıya sahiptir. Anadolu’nun Türkleştirilmesinde en büyük etkenlerden biri olma özelliğini de taşıyan ahiler, eğitimin haberleşmenin ve bayındırlık hizmetlerinin devlet görevleri arasında sayılmadığı devirlerde; bütün bu hizmetlerin sağlanmasını ve yürütümünü üstlenmişlerdir

Ahilik başlangıçta debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan bir teşkilat olarak ortaya çıkmış, gelişerek bütün esnafı ve üye olmak isteyenleri bünyesinde toplayan çok yönlü sosyal bir kuruluş haline gelmiştir. Ahilik denince esnaf, esnaf denince de Ahilik akla gelir. El işçiliği en övülmeye değer geçim yolu kabul edilmiş ve bir işi olan fütüvvetnamelerde yazılı kaidelere uymayı kabul eden herkesi bünyesine toplamıştır.

Ahilik, insanları renklerine, dillerine, mesleklerine, servetlerine, şöhretlerine ve mevkilerine göre ayırım yapmayan bir düşünce sistemidir. Bir gencin Ahiliğe kabulüne çok önem verilmektedir. Fütüvvetnamelerde yazılı ahlak kaidelerine uymayan işleri yapanlarla birlikte bir kısım meslek mensubu da teşkilata alınmamaktadır. Teşkilata giremeyecek olanlar: kafirler, münafıklar, iftiracılar, falcılar, müneccimler, şarap içenler, tellaklar, tellallar, çulhalar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, madrabazlar, ameldarlardır. Her Ahi birliğinin, orta sandığı, esnaf vakfı, esnaf kesesi veya esnaf sandığı denilen bir karşılıklı yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandığı vardı. Teşkilat bu yardım sandığı vasıtasıyla üyelerine sosyal güvenlik sağlar, onları tefecilerden korur ve hammadde temin etmektedir.

Ahilik 9 dereceli bir sisteme dayanmaktadır. Sistemde yer alan her kapı da ayrı ayrı 3 dereceyi kapsamaktadır. Bu dereceler şunlardır; Yiğit, Yamak, Çırak, Kalfa, Usta, Nakip, Halife, Şeyh, Şeyh ül Meşayih. Ahi teşkilatı ise, Ahi Şeyhi, Ahi Baba, Ahi ve Yiğit Başı(Server)'den oluşur. Ahi birliklerinde görev alanlar seçimle iş başına gelmektedir ve seçimlere katılacak olanlarda o görevin gerektirdiği özelliklerin dışında herhangi bir şart aranmamaktadır. Ahilikte idari görevlerin belli grupların tekeline verilmemesi esastır.

Ahilik; kişileri eğitip, üretici ve faydalı bir hale getirmeyi ve bu suretle onları toplumda layık oldukları en uygun yere taşımayı, ahlaklı, verimli ve üretken bir çalışma ortamı sağlayarak ve bu ortamın devamlılığını temin ederek, karşılıklı anlayış ve güvene dayalı işbölümü ve işbirliği ile toplumda sosyo- ekonomik açılardan denge kurmayı amaçlamıştır.

Günümüzde de özellikle pandemi dolayısıyla yaşanan sıkıntılarda esnaf dayanışmasını sağlamak üzere çeşitli düzenlemelerle Esnaf Ahilik Sandığı adı altında ahilikteki esnaf dayanışması kültürünün canlandırılması gündemde yer almıştır.

KAYNAKLAR

- BAYRAM, M.(1991). *Abi Evren ve Abi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya: Damla Matbaacılık.
- BAYRAM, M.(1995). *Ahi Evren, Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Birinci Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- BOZYİĞİT Y.(2000). *Simav'da Ahilik ve Abiler*, Kütahya, 2000.
- CORA, İ. (2017). Örgütlerin Yönetimi açısından Ahilik Örgütüne Genel Bir Bakış; Tarihi Bir Araştırma, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16) , 251-279.
- ÇAĞATAY N.(1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- ÇALIŞKAN Y. ve İKİZ M.L.(1993). *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:193, Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi:15.
- DEMİRPOLAT A. ve AKÇA G. (2001). “Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , (15), ss. 355-376
- DURAK İ., YÜCEL A.(2010). “Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2 ss.151-168
- DOĞRU, H. (1991). *XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında abiler ve abi zaviyeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları”.
- EKİNCİ Y.(1993). *Ahilik*, 4.Baskı, Ankara: Sistem Ofset.
- ERKEN V.(1998). *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik*, Ankara: Seba İlmi Araştırmalar Merkezi.
- GÜLERMAN A. ve TAŞTEKİL S.(1993). *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Feryal Matbaası.
- GÜNDÜZ A.Y, KAYA M., AYDEMİR C.(2012). “Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi* (C.XIV, S II).
- KIZILER H. (2015). *Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu*, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* Cilt: 4, Sayı: 2, ss: 408-423
- KÖKSAL M.F.(2006). *Abi Evran ve Ahilik*, Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayın No:5.
- KÖKSAL M.(2007). *Ahilik Kültürünün Dünü ve Bugünü*, 3. Baskı, Kırşehir: Kırşehir Belediyesi Yayınları.
- POYRAZ O.(1996). *Ahi Örgütler, içinde: I.Uluslararası Ahilik Sempozyumu, Ahilik Kültürü, Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, ss.141-144.
- SOYKUT Refik H. (1976). *Ahi Evran*, Ankara: San Matbaası.
- ŞEN A. (2012). *Anadolu'da Bir Kardeşlik Tecrübesi Ahiliğin Kültür ve Medeniyetimizdeki Yeri*, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 1 Sayfa: 615-629.
- ŞİMŞEK M. (2002). *Ahilik: TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması*, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- TABAKOĞLU Ahmet, *Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik, içinde: XX.Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri Kitabı*, Kırşehir:1984.
- TABAKOĞLU Ahmet, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, Kitabevi, 2005, İstanbul.

UNCU Demir Sultan, Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Sosyal Güvenlik Sisteminde Bağ-Kur'un Yeri ve Önemi, içinde: I.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Kasım 1996, ss. 171-175.

YALKIN Suat, Esnaf- Sanatkar Kesiminin Tarihinde Ahiliğin Önemi içinde: I.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kasım 1996, ss.177-181.

YÖRÜBULUT M. (2020), Toplam Kalite Yönetimi ile Ahilik Teşkilatı Anlayışlarının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

İşsizlik Sigortası Kanunu, , <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf>

Sosyal Bilimlerde Karma Araştırma Yöntemiyle Ölçek Geliştirme Süreci: Keşfedici Sıralı Desen

Emin ÖZEN¹

Giriş

Sosyal bilimlerde ve insan davranışlarında, bilim insanları genellikle kendi alanlarında mevcut ölçme araçlarının eksikliğinden dolayı yeni ölçekler geliştirme ihtiyacı duymuşlardır. Geleneksel olarak araştırmacılar; yeni ölçekler geliştirirken, madde üretimi için güvenilirlik ve geçerlilik (Rowan & Wulff, 2007) ve anket tasarımı için anket metodolojisi hakkında psikometrik literatüre başvurmuşlardır (May, 2001). Son yıllarda araştırmacılar, ölçek geliştirme sürecinin sadece bir araştırma projesi içindeki bir prosedür olmadığını, araştırma tasarımı seviyesinden uygulamaya kadar sistematik bir çalışma olduğunun farkına vardıkları ve buna bağlı olarak ölçek geliştirme için karma yöntemler kullanmaya başladıkları görülmektedir (Bryman, 2006; Collins, Onwuegbuzie, & Sutton, 2006; Greene, Caraceli ve Graham, 1989).

Karma yöntem araştırmasının varsayımı; nitel ve nicel desenlerin karıştırılmasının bir araştırma olgusunun anlaşılmasını, her iki yöntemin de yalnız geliştirmesinden daha iyi hale getirebileceği düşüncesi olarak ifade edilmektedir (Creswell ve Plano Clark, 2011; Johnson, Onwuegbuzie ve Turner, 2007; Zhou, 2019).

Yeni ölçekler geliştirmek için karma yöntemi kullanma gerekçeleri araştırmacılar tarafından 2006'dan beri tartışılmaktadır (Collins ve diğerleri, 2006; Creswell ve Plano Clark, 2011; Onwuegbuzie, Bustamante ve Nelson, 2010; Smolleck, Zembal-Saul ve Yoder, 2006). Araştırmacılar yeni ölçekler geliştirmek için karma yöntemler kullanmanın avantajlarını tartışsalar da, bunun nasıl yapılacağına dair sistematik talimatlar bir yapının eksikliği göze çarpmaktadır (Zhou, 2019). Tüm bu ifadeler bağlamında çalışmada; keşfedici sıralı desenle gerçekleştirilen bir ölçek geliştirme sürecinin aşamalarını detaylandırmak amaçlanmaktadır.

Keşfedici Sıralı Desenle Ölçek Geliştirme Süreci: Tanımlar, Aşamalar, Uygulamalar

Bu çalışmada karma araştırma yönteminin bir tasarımı olan keşfedici sıralı desenle ölçek geliştirme süreci detaylandırılmaktadır. Keşfedici desen, nicel veri toplama aşamasına rehberlik etmek için nitel yöntemlerle elde edilen verilerin kullanıldığı, nitel ve nicel yöntemleri birleştiren bir araştırma tasarımıdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). İlgili desen genellikle bir anket veya değerlendirme ölçeği geliştirilmesinde ve test edilmesinde kullanılmaktadır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

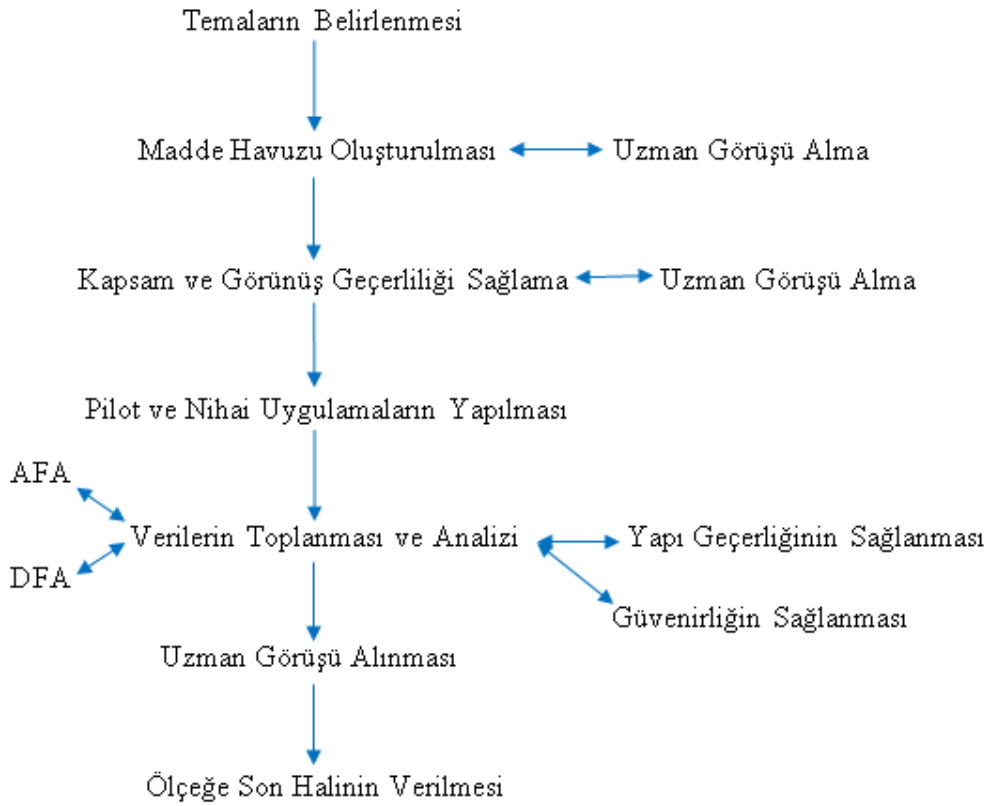
Bu ifadeler bağlamında geliştirilecek olan ölçek için aşağıdaki adımların izlenmesinin araştırma sürecine olumlu katkı sağlamadığı düşünülmektedir (Küçük, vd., 2014):

- 1) Konu temalarının belirlenmesi ve madde havuzu oluşturma devamında uzman görüşü alınması,

---

¹ Dr., Anadolu Üniversitesi, eminozen00@gmail.com

- 2) Kapsam ve görünüm geçerliliğini sağlama,
  - 3) Pilot uygulamaları yapma ve verilerin toplanması
  - 4) Veri analizini yapma ve uzman görüşü alınması,
  - 5) Nihai uygulamanın yapılması ve verilerin toplanması
  - 6) Veri analizinin yapılması ve uzman görüşü alınması
  - 7) Güvenirlilik ve geçerlik çalışmalarının yapılması
  - 8) Düzeltmelerin yapılması, uzman görüşü alınarak ölçeğe son halinin verilmesi.
- İlgili bölüme ait işlem adımları Şekil 1’ de sunulmaktadır

Şekil 1. Ölçek Geliştirme İşlem Adımları

Madde Havuzunun Oluşturulması ve Uzman Görüşünün Alınması

Keşfedici desenle tasarımılanan ölçek geliştirme sürecinin ilk aşamasında yani nitel bölümünde; araştırılan konuya veya yapıya ilişkin detaylı alanyazın taraması gerçekleştirilmeli ve farklı niteliksel teknikler (görüşme, gözlem, doküman inceleme) aracılığıyla elde edilen veriler içerik veya betimsel analize tabi tutulmalıdır. İlgili teknikler sonucunda ortaya konulan temalar kategorilere ve kodlara indirgenerek ayrılmalıdır. Ayrıca ilgili temalardan ortaya çıkan kategori ve kodlara karşılık gelen madde havuzu oluşturulmalıdır. Oluşturulan madde havuzunda bulunan ölçek maddeleri; alan, ölçme ve dil uzmanlarına inceletilmeli ve alınan dönütlere göre maddeler yeniden gözden geçirilmelidir.

Kapsam ve Görünüş Geçerliğinin Sağlanması

Kapsam geçerliği, ölçeğin bir bütün olarak ve ölçekteki her bir maddenin bir amaca ne ölçüde hizmet ettiğini ifade ederken, görünüm geçerliliği, ölçme aracının diğerlerinden daha çok ölçmekle, neyi ölçtüğü ile ilgili görüldüğünü gösterir. (Ercan ve Kan, 2004). Başka bir ifadeyle ölçeğin görünüş geçerliği, o ölçeğin ölçülmesi istenen özellikleri ölçüyor görünmesidir.

Alanyazında kapsam geçerliğinin mantıksal ve istatistiksel olmak üzere iki farklı uygulama ile değerlendirilebildiği görülmektedir (Ercan ve Kan, 2004). Araştırmacılar kapsam geçerliğini farklı tekniklerle gerçekleştirebilir. Örn: Davis tekniğinde maddeler; “uygun”, “madde basitçe revize edilmeli”, “madde ciddi olarak revize edilmeli” ve “madde uygun bulunmamakta” şeklinde derecelendirilmektedir. Bu teknikte; maddeye uygun puanı veren uzman sayısı ile maddeye hafifçe gözden geçirilmeli puanı veren uzman sayılarının birleşimi toplam uzman sayısına bölünerek maddenin "kapsam geçerlilik indeksi" elde edilir. Bu 0.80 değeri kabul edilebilir bir seviye anlamına gelmektedir (Taşkın ve Akat, 2010).

Ayrıca ölçek geliştirme süreçlerinde kapsam geçerliğinin sağlanmasına yönelik Lawshe (1975) tekniğine sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Bu tekniğe göre uzmanlardan alınan görüşleri her madde için sırasıyla incelenmektedir (Wilson vd., 2012; Ayre ve Scally, 2014). İlgili teknik kapsamında; geliştirilmekte olan ölçekte bulunan maddelerin kapsam geçerliğinin belirlenmesi için, detaylı alanyazın taraması, döküman incelemesi, gözlem ve uzman fikirleri paralelinde elde edilen niteliksel veriler (ölçek maddeleri) Kapsam Geçerliği Ortalaması (KGO) ve Kapsam Geçerliği İndeksi (KGI) hesaplanarak niceliksel verilere dönüştürülmektedir. Bu dönüştürme işlemi öncesinde KGO ardından KGI hesaplanmaktadır.

Lawshe tekniğinin uygulanabilmesi için minimum 5(beş) maksimum ise 40(kırk) kişiden oluşan bir uzman grubu gerekmektedir (Yurdağül ve Bayrak, 2012). Ölçeğin kapsam geçerlik oranlarının hesaplanabilmesinde “Madde Uygun” 3, “Madde Kalabilir Fakat Düzeltilmeli” 2 ve “Madde Atılmalı” 1 olacak şekilde puanlanmaktadır. Bu doğrultuda uzman görüşüne tabi tutulan ölçekteki maddelere ilişkin fikirler toplanmakta ve kapsam geçerlik oranları belirlenmektedir. Kapsam geçerlik oranları (KGO) ölçekteki herhangi bir maddeye “Uygun” görüşünü seçen uzman sayısının, aynı maddeye yönelik görüş bildiren tüm uzman sayısına oranının bir eksiği ile tespiti edilmektedir. KGO değeri negatif (eksi) veya 0 çıkmışsa, bu maddeler ilk çıkarılacak ifadelerdir. Pozitif KGO değerlerine sahip maddeler ise bazı istatistiksel işlemlere ihtiyaç duyan maddeler olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda kapsam geçerliği oranının değerlendirilmesinde kolaylık oluşturması için literatürde $\alpha=0,05$ anlam düzeyi temelinde Kapsam Geçerliği Ölçütü (KGÖ) minimum değerleri tabloya dönüştürülmüştür.

Tablo 1. Kapsam Geçerliği Ölçütü (KGÖ) minimum/kritik değerleri (Ayre ve Scally, 2014)

Uzman Sayısı	Minimum Değer	Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	1.000	23	0.391
6	1.000	24	0.417
7	1.000	25	0.440

8	0.750	26	0.385
9	0.778	27	0.407
10	0.800	28	0.357
11	0.636	29	0.379
12	0.667	30	0.333
13	0.538	31	0.355
14	0.571	32	0.375
15	0.600	33	0.333
16	0.500	34	0.353
17	0.529	35	0.314
18	0.444	36	0.333
19	0.474	37	0.297
20	0.500	38	0.316
21	0.429	39	0.333
22	0.455	40	0.300

Örneğin; geliştirilme aşamasında olan bir ölçeğin kapsam geçerliği bağlamında 24 uzmandan görüş alınmış ise madde kapsam geçerlik oranlarının 0,417 üzerinde olması beklenmektedir. Bu değer altında kalan maddelerin geliştirilmekte olan ölçekten çıkarılması gerekmektedir.

Pilot Uygulamaların Yapılması

Uzman görüşünden geçen ölçeği küçük bir örneklem grubuna uygulayarak pilot çalışması gerçekleştirilir. Pilot çalışmanın örneklem büyüklüğü konusunda alanyazında farklı görüşlere yer verilmektedir. Evcı ve Aylar (2017, s. 395) hedeflenen evrenin yaklaşık %5'lik bölümüne ulaşılarak pilot çalışma yapılmasını tavsiye ederken, Şeker ve Gençdoğan (2014, s. 4-5) temsil için 30-50 katılımcının seçilmesinin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Bu uygulamada maddelerin ölçek ile uyumuna ve ölçeğin iç geçerliliği konusunda bilgi elde etmek amaçlanır (Seçer, 2015, s. 59). Diğer bir anlatımla madde analizleri ve güvenilirlik analizleri yapılarak ölçek maddeleri hakkında bilgi sahibi olunur (Özdamar, 2016, s. 45-54). İlk pilot uygulamadan sonra ölçeğin tamamı için madde toplam korelasyonları ve Cronbach alpha katsayısı hesaplanmalıdır. SPSS kullanılarak kolayca

hesaplanabilen istatistiklerden biri olarak Cronbach alpha değerinin 0.70 ve üzeri olması önerilir (Seçer, 2015, s. 60). Bu bölümde sorunlu bulunan maddeler uzman görüşü alınarak ölçekten çıkarılabilir. Pilot uygulama sonrası analiz sonuçları ve uzman görüşleri dikkate alınarak ölçek puanları, ölçek yönergeleri, ölçek yöntemi ve ölçek süresine karar verilir ve ölçeğe nihai uygulama öncesi son şekli verilir.

Nihai Uygulamanın Yapılması

Ölçek geliştirme çalışmalarından katılımcı sayısını belirlemek her zaman tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nunnally (1978) 300 civarı örneklem büyüklüğünün yeterli olacağını iddia etse de literatürde daha küçük gruplarda uygulanan çalışmaların başarıları ortaya konulmuştur (Akt., DeVellis, 2017, s. 102). Örneğin; içerisinde 20 maddelik ifade barındıran bir ölçek geliştirilmek isteniyorsa 300'den daha az katılımcıyla çalışılması uygun olabilir (DeVellis, 2017, s. 102). Alanyazında genel geçerliği olan kuralın 300-400 arası katılımcıya deneme testi uygulanması olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırılmak istenen evrenin büyüklüğüne ve deneme grubu için olanaklara bağlı olarak deneme örnekleme büyüklüğüne karar verilebilir (Atılgan, 2016, s. 321).

Bu kısımda seçilen grubun niceliğinden çok niteliğinin önemli olduğu görülmektedir. Bu noktada en önemli şey, evreni en iyi temsil eden örnekleme seçmektir. Örneklem büyüklüğü evrenin büyüklüğüne ve amacına göre değişebilir (Şeker ve Gençdoğan, 2014, s. 76-77). Bu bağlamda nihai uygulamada örneklem büyüklüğüne yönelik ilgili alanyazın incelendiğinde örneklemin sayısal boyutunun 3'lü, 5'li ve 7'li likert tipi ölçek geliştirme uygulamalarında minimum 300 ve fazlası bir büyüklükte örneklem sayısının tercih edilmesi yönündedir ilaveten ölçekte bulunan maddelerin sayısının 5-10 katı aralığında örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır (Akgül ve Sözbilir, 2015; Çokluk vd., 2014; Kass ve Tinsley, 1979; Kline, 1994; Nunnally 1978; Şencan 2005; Yılmaz, 2018; Turan, 2013).

Veri Analizlerinin Gerçekleştirilmesi (Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi, Yapı Geçerliliği) ve Uzman Görüşü Alma

Çalışma kapsamında birinci aşamada kapsam ve görünüş geçerliliği bitirilen ölçek maddeleri uzman dönütleri doğrultusunda pilot uygulamaya hazır şekle getirilmeli ve daha sonra gerçekleştirilen pilot ve nihai uygulamalar aracılığıyla elde edilen verilerin analizi yapılmalıdır. Toplanan verilerin analiz edilme aşaması iki bölüme ayrılmaktadır. Birincil olarak açımlayıcı/açıklayıcı faktör analizi yapılmalı, sonrasında ortaya çıkan ölçek yapıları hakkında uzman görüşü alınmalıdır. Uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler ve eklemeler sağlanmalıdır. Veri analizinin ikinci aşamasında ölçeğin nihai uygulaması sonrası toplanan veriler çeşitli istatistik (AMOS, LISREL, MPLUS vb.) programları yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmeli ve ölçek yapısının doğrulanabilmesi için gereken analizler yapılmalıdır.

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)

AFA, temel amacı bir veri matrisinin içerisinde bulunan yapıyı tanımlamak ve belirlemek olan çok değişkenli istatistik teknikler olarak tanımlanabilir. Ölçek yanıtları veya anket maddeleri gibi değişkenler arasındaki iç ilişkileri analiz ederek faktörleştirme adı verilen genel kalıpları ortaya çıkarmaya yardımcı olan analiz türü olarak ifade edilebilen faktör analizi yoluyla veriler özetlenebilir ve değişkenler azaltılabilir (Hair, Anderson, Tatham ve Black, 1998).

Faktör analizi, sosyal bilimlerdeki büyük ölçekli geliştirme çalışmalarında sıklıkla işe koşulan tekniklerden biridir (Turan, 2013). Ölçme tekniklerinin bazılarında (korelasyon, regresyon vb.)

farklılaşan faktör analizi, geçerlilik hakkında yalın ve tek bilgi vermekten ziyade, faktörsel yapıyı ortaya çıkarmak ve gizli değişkenleri belirlemek için birçok farklı bilgiyi barındıran kapsamlı bir kaynak sağlar (Ekiz, 2009; McMillan ve Schumacher, 2006). Faktör analizi, fazlaca ilişkili değişkeni birleştirerek daha az sayıda yeni değişken (faktör, boyut) üretmeyi kavramsal ve teorik olarak kolaylaştıran ve böylece kişinin geliştirmek istediği yapıyı daha anlamlı hale getiren istatistiksel bir tekniktir (Çokluk, vd., 2014).

Faktör analizi, araştırmacıları çalışmanın kompleks değişken kalıplarından kurtarır ve elde edilen verilerin basit ve daha mantıklı temalar altında toplanmalarına kolaylık sağlar (Tabachnick ve Fidell, 2007). Buna istinaden açımlayıcı faktör analizi boyutları daha net ifade etmeyi sağlayan bir boyut küçültme yöntemi olarak tanımlanabilir. Çalışma kapsamında geliştirilen ölçeğin açımlayıcı faktör analizine ilişkin işlem adımları sırasıyla:

- 1) SPSS aracılığıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmalıdır. Analizlerin yapılması esnasında literatürde en fazla uygulanan temel bileşenlerin (principal component) analizi gerçekleştirilmelidir. Analiz sonuçları incelendiğinde KMO ve Bartlett değerlerine bakılmalı ve örneklemdaki büyüklüğün yeterli olup olmadığı ve ölçekteki maddelerin belirli gruplara ayrılabilmesi test edilmelidir.
- 2) Ortak ve toplam açıklanan varyansların değerlerine bakılmalı ve özdeğeri 1 ve üzerinde olan gruplar yamaç-birikinti grafiği (scree plot) ile karşılaştırılarak faktörel gruplar belirlenmeye çalışılmalıdır.
- 3) Korelasyon matrisleri, component ve anti image matrisleri incelenmelidir.
- 4) AFA'nın son aşamasında ise data setlerinden daha tutarlı sonuçların ortaya çıkarılması, faktörleşmenin sağlanabilmesi ve birden fazla faktöre ortak yük veren maddelerin tesbit edilmesi için varimax dik döndürme işlemleri yapılmalıdır.
- 5) Yapılan analiz sonuçları neticesinde faktör sonuçları isimlendirilmelidir.

Araştırmacı tarafından açımlayıcı faktör analizi sırasında madde eleme işlemlerinde; madde faktör yüklerinin incelenmesi sonucu genel geçerliliği bulunan 0.32 alt sınırı dikkate alınmalı ve çalışmanın niteliğinin daha yüksek olması amacıyla bu değer araştırmacı tarafından daha yüksek bir değere çıkarılabilmektedir. Bu bağlamda component matrisinde belirlenen altında yük değerine sahip olan maddeler çıkarılmalı ve birden fazla gruba etki eden maddelerin 0.10 değerinden daha düşük farka sahip olması halinde ilgili maddeler de çıkarılmalıdır. Çünkü birden fazla faktörde büyük miktarda yük değeri alan maddeler binişik kabul edilir ve ölçekten çıkarılır (Büyüköztürk, 2014). Son olarak ölçeği oluşturan faktörler belirlendikten sonra, her faktörde yer alan maddelere ilişkin ifadelerden hareketle her faktör için uygun başlık belirlenmeye çalışılmalıdır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Ölçek geliştirme ve ölçek uyarlama çalışmalarında, açımlayıcı faktör analizi (AFA) sonuçlarından elde edilen ek boyutların geçerliliğini göstermek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmalıdır. Doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak elde edilen uyum göstergelerine dayanarak, geliştirilen ölçeğin faktörlerinin geçerli bir yapıya sahip olup olmadığı değerlendirilir.

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA), birçok gözlenen değişkenin oluşturduğu faktörleri (gizli değişkenler) içeren bir faktör modelinin gerçek verilerle tutarlı olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlar (Yıldız, 2019). Doğrulayıcı faktör analizi, gözlemlenen ve gizli değişkenler arasındaki

ilişkinin belirlenmesine yardımcı olan ve büyük ölçekli uyarılma ve geliştirme çalışmalarında önemli bir değere sahip bir yapısal eşitlik modelleme biçimidir (Çapık, 2014). Literatür incelendiğinde, doğrulayıcı faktör analizinin sıklıkla "Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)" olarak bilinen bir çerçeve modelinde incelenmesi önerilmektedir (Turan, 2013).

Bu bağlamda ölçek maddelerine yönelik nihai uygulama sonrası AMOS, LISREL, MPLUS vb. programlar aracılığıyla Yapısal Eşitlik Modeli uygulanmalıdır. Araştırmada YEM sonuçlarının anlamlı bir biçimde değerlendirilmesi için DFA işlemlerinin ana hatlarının açıklanması gerektiği düşünülmektedir. Bir örneklem grubunun dağılımının teorik dağılımla tutarlı olup olmadığını veya örneklemin tahmin edilen teorik dağılımdan türetilip türetilmediğini kontrol etmek için uygulanan testler, uyum iyiliği testleri olarak bilinir. YEM’de uyum iyiliğini değerlendirmek için kullanılan çeşitli model-uyum metrikleri vardır. Tüm model uyum indeksleri, varyans-kovaryans matrisinin yapısal eşitlik modeline uyumunu içerir (Doğan, 2013; Şen, 2013). Tüm uyum göstergelerinin avantajı, tüm modeli değerlendirmeleridir (Yılmaz ve Çelik, 2009). Bu uyum indekslerinin uygun aralıkları aşağıda Tablo 2 'de belirtilmektedir.

Tablo 2. Ölçek uyum indeks uygunluk aralıkları (Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003; Yılmaz, 2018).

Uyum Ölçüsü	Mükemmel/Çok İyi Uyum	İyi/Kabul Edilebilir Uyum
χ^2	$0 < \chi^2 \leq 2sd$	$2sd < \chi^2 \leq 3sd$
p değeri	$0,05 \leq p \leq 1,00$	$0,01 \leq p \leq 0,05$
χ^2 / sd	$0 \leq \chi^2 / sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2 / sd \leq 3$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,10$
NFI	$0,95 < NFI \leq 1,00$	$0,90 < NFI \leq 0,95$
NNFI	$0,97 < NNFI \leq 1,00$	$0,95 < NNFI \leq 0,97$
CFI	$0,97 < CFI \leq 1,00$	$0,95 < CFI \leq 0,97$
GFI	$0,95 < GFI \leq 1,00$	$0,90 < GFI \leq 0,95$
AGFI	$0,90 < AGFI \leq 1,00$	$0,80 < AGFI \leq 0,90$

χ^2 / sd değeri: DFA sonrası ortaya çıkan ilgili göstergelerden ilk izlenecek şeyin bu olduğu söylenebilir. Bu değer χ^2 'nin serbestlik derecesine bölünmesiyle elde edilir, ikiye eşit veya küçük olmalıdır. Beş veya daha azı kabul edilebilir aralıktadır (Munro 2005; Şimşek 2007; Hooper ve Mullen 2008; Çapık, 2014).

RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü): Bir popülasyondaki uyumun tahmini bir ölçüsü olarak ifade edilir. Yaklaşık ortalamasının karekökü anlamına gelir. 0'dan 1.'e kadar bir değer alır (Munro 2005; Yılmaz ve Çelik 2009; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk 2014; Schumacker ve Lomax 2010; Çapık, 2014). Mükemmel ve kabul edilebilen uyum değerleri Tablo 2' de ifade edilmektedir.

GFI (Uyum İyiliği İndeksi): Uyum iyiliği indeksi olarak ifade edilmektedir (Yılmaz ve Çelik 2009). Modeldeki örneklemin kovaryans matrisini hangi oranlarda ölçüldüğünü ifade eder (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk 2014). Bu değer 0 ile 1 aralığında değişmektedir. Bu indeksin 0.90 'ı geçmesi modelin iyi uyum gösterdiği olarak ifade edilir (Munro 2005; Waltz, Strickland and Lenz 2010).

SRMR (Standartlaştırılmış Hata Kareler Ortalamasının Karekökü): Bu değer 0'a yakın olduğunda testi gerçekleştirilen modelin daha iyi bir uyum kalitesine sahip olduğu görülür. Normalleştirilmiş şekline SRMR uyum iyilik indeksi denilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk 2014). Mükemmel ve kabul edilebilen uyum değerleri Tablo 2' de gösterilmektedir.

CFI (Uyum İyiliği İndeksi): Değişkenlerin birbirleriyle ilişki olmadığı varsayılarak, kurulan model ile boş model arasındaki farkı verir. Değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olmadığını öngören bir modeldir. 0 ile 1 arasında değeri değişmektedir (Munro 2005; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk 2010).

IFI (Artan Uyum İndeksi): Null modeli literatürde önerilen model ile karşılaştırarak uyumu hesaplayan uygunluk indeksi olarak tanımlanır (Doğan, 2013). Bu indeksin uygunluk kabul aralığı 0,90 ile 1,00 arasında gösterilmektedir.

Yapı Geçerliliğinin Sağlanması

Yapı geçerliliği; yakınsak geçerlilik ve ayırt edici geçerlik olmak üzere iki geçerlik değerlendirmesini içerir (Uğurhan, 2021). Yakınsak geçerlik, madde ile ilgili maddeler ile oluşturdukları faktörler arasındaki korelasyon derecesini temsil eder ve bu geçerliliği sağlamak için ölçeğin yapı güvenirliği (CR: Construct Reliability) değerinin ,70'ten ve açıklanan ortalama varyans (AVE: Avarage Extracted Variance) değerinin ,50'den büyük olması gerekmektedir (Hair vd., 2014). Ayırt edici geçerlilik ise bir faktörle ilgili maddelerin ait oldukları faktörle çok, ait oldukları faktör dışındaki faktörlerle daha az ilişkili olduğu bir durumdur (Uğurhan, 2021). Bu bağlamda aşağıdaki tabloda 5 faktörle geliştirilmekte olan ölçeğin yapı geçerliği analizlerine ilişkin örnek sunulmaktadır.

Tablo 3. Yapı geçerliği analizi örneği

Yapılar	CR	AVE	Faktör1	Faktör2	Faktör3	Faktör4	Faktör5
Faktör1	0.905	0.705	0.840				
Faktör2	0.892	0.622	0.699***	0.789			
Faktör3	0.872	0.578	0.640***	0.732***	0.760		
Faktör4	0.865	0.622	0.537***	0.587***	0.639***	0.789	
Faktör5	0.870	0.629	0.648***	0.742***	0.737***	0.682***	0.793

*Koyu değerler AVE değerlerinin kareköklerini göstermektedir.

Yakınsak geçerliği için CR ve AVE değerlerine bakılmakta ve ilgili değerlerin alanyazında önerilenin (CR için 0,70; AVE için 0,50) üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sonuçların yakınsak geçerliği sağladığı görülmektedir. Ayrışım geçerliği için ise AVE değerlerinin karekökleri ile yapılar arasındaki korelasyon katsayılarının bir karşılaştırması yapılmalıdır. Bu bağlamda ilgili kareköklerin yapılar arası korelasyon katsayılarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan ayrışım geçerliğinin de sağlandığını söylemek mümkündür. Hem yakınsak hem de ayrışım geçerliği sağlanması dolayısıyla geliştirilmekte olan ölçeğin yapı geçerliğinin sağlandığı sonucuna varılmaktadır (Hair vd., 2019, s. 788).

Güvenilirlik Çalışması

Güvenilirlik, ölçme aracının ölçümlerinden elde edilen puanların, ölçülen değişkende bir değişiklik olmadıkça farklılık göstermemesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle güvenilirlik, bir ölçüm aracının ayrı ölçümlerde benzer ve tutarlı sonuçlar elde etme yeteneği veya çalışma tekrarlandığında benzer sonuçların ne ölçüde elde edildiği olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda ölçüm aracı, kararlılık ve duyarlılık açısından uygun ölçüm sonuçları verebilmektedir (Tezbaşaran, 2008).

Gözlenen ölçümlerin sonucu, tahminde bulunmak istenilen doğru ve yanlış sonuçları içermektedir. Gözlemlenen çıktıların gerçekteki sonuçlara yakınlığı, küçük hata derecesi ile ilişkilidir. Güvenilirlik, hatanın tahmini becerisini sağlamaktadır. Gerçekteki sonuç ile hata arasında zıt bir ilişki vardır. Gerçek sonuçlara yakın ve çok küçük hatalar son derece güvenilir ölçümler olarak ifade edilebilir (Punch, 2016).

Ölçümde oluşacak hatalar nedeniyle ölçeklerin güvenilirliği tam olarak bilinmemekle birlikte belirli yöntemler kullanılarak tahminler yapılabilmektedir. Ölçme aracının güvenilirliğini sağlamak için farklı yöntemlerin/tekniklerin bulunduğu görülmektedir. Bu teknikler, puanların güvenilirlik katsayısı için nasıl kullanıldığına bağlı olarak değişmektedir. Cronbach Alpha, Spearman Brown ve Guttman Split-Half ve bu yöntemlerden bazılarıdır (Büyüköztürk, 2014). Çalışma kapsamında Cronbach Alpha güvenilirlik analiz yöntemi incelenmektedir. Güvenilirlik analizi önce her bir boyuta uygulanmalı, ardından bir bütün olarak incelenmelidir. Özellikle Cronbach's Alpha değeri örneklem sayısı ve ifade sayısı ile artma eğiliminde olduğundan sonuçlar faktör düzeyinde ölçeğin tamamının düzeyine göre daha duyarlı olacaktır. Bu bağlamda geliştirilmekte olan örnek bir ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi örneği aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4. Güvenirlik analizleri örneği

Faktör	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında	Cronbach Alpha	
Faktör 1	M1	0,516	0,852	
	M2	0,659	0,838	
	M3	0,627	0,841	
	M4	0,542	0,849	0,806
	M5	0,599	0,844	
	M6	0,581	0,847	
	M7	0,601	0,844	

	M8	0,613	0,843	
	M9	0,554	0,848	
	M10	0,705	0,844	
	M11	0,635	0,855	
Faktör 2	M12	0,691	0,846	0,871
	M13	0,760	0,833	
	M14	0,696	0,845	
	M15	0,546	0,869	
	M16	0,651	0,846	
Faktör 3	M17	0,730	0,826	
	M18	0,734	0,825	0,865
	M19	0,636	0,849	
	M20	0,683	0,838	
	M21	0,616	0,899	
	M22	0,635	0,896	
	M23	0,793	0,883	
Faktör 4	M24	0,758	0,885	0,903
	M25	0,741	0,887	
	M26	0,736	0,888	
	M27	0,735	0,888	
	M28	0,598	0,902	
	M29	0,798	0,862	
Faktör 5	M30	0,793	0,862	
	M31	0,748	0,873	0,896
	M32	0,751	0,871	
	M33	0,633	0,897	
	Toplam Cronbach Alpha			0,964

Geliştirilmekte olan örnek ölçekteki maddelerin “madde toplam korelasyonları” incelendiğinde, literatürde ilgili değerlerin negatif çıkmaması ve 0,20 değer düzeyinden büyük bir değer olması beklenmektedir (Can, 2016). Ayrıca güvenilirlik katsayısı değerinin pozitif ve en az 0,70 olması beklenmektedir (Tavşancıl, 2010). İlgili tabloya göre madde toplam korelasyon değerlerinin oldukça yüksek olduğu ve geliştirilen ölçeğin faktörleri arasındaki alpha değerlerinin 0,860- 0,903 arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçeğin tümüne ait toplam Cronbach Alpha değerinin 0,964 gibi çok yüksek iç tutarlılık değerine sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda geliştirilmekte olan ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilmektedir.

Ölçeğe Son Halinin Verilmesi

Açımlayıcı faktör analizi (AFA) sonucu ortaya konulan yapının doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve yapısal eşitlik analizleri (YEM) sonucu bütüncül olarak değerlendirildiğinde; geliştirilmekte olan aday ölçeğin yapı geçerliğini sağladığı ve görülen değerlerin istenen değer aralığında yer aldığı ayrıca yakınsak ve ayrışım geçerliğinin de olduğu görüldükten sonra; geliştirilmekte olan ölçeğin kaç boyut ve kaç maddeden oluştuğu genel hatları ile belirlenebilmektedir. Ölçeğe son hali verilmeden önce ortaya konulan faktörler ve maddelerin alan uzmanı, dil uzmanı ve ölçme uzmanlarınca tekrar gözden geçirilerek uygulamaya öncesi hazır hale getirilmesi gerekmektedir. Son hali verilen ölçeğin likert tipine göre (3'lü, 5'li veya 7'li likert) uyarlanarak gerçekleştirilecek uygulamaları bağlamında toplanacak veriler farklı bölümler altında değerlendirilebilir. Bu bölümler; maddelerin değerlendirme aralıklarının, aritmetik ortalamalarının ve standart sapma değerlerinin belirlenmesi olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 2018).

5'li Likert ölçeği tipinde elde edilen verilerin puan aralıklarının eşit olduğu kabul edilmeli ve ortalama olarak hesaplanan puan aralık faktörünün 0.79 olması tercih edilmelidir (Büyüköztürk, 2010). Mevcut puan aralığının ortaya konulmasında; ölçek maddesinden elde edilebilen en büyük puan değerinden 5 (beş) en düşük puan değeri 1 (bir) çıkarılmakta ve elde edilen bu değer toplam değer derece sayına bölünerek bulunmakta ve nihateyinde de puan aralıkları belirlenmektedir (Erkuş, 2012).

Tablo 5. 5'li Likert Ölçek madde değerlendirme aralıkları

Tercihe Sunulan Değer	Madde Değer Aralığı
1 – Önemsiz	1,00 – 1,79
2 – Az önemli	1,80 – 2,59
3 – Kısmen önemli	2,60 – 3,39
4 – Oldukça önemli	3,40 – 4,19
5 – Çok önemli	4,20 – 5,00

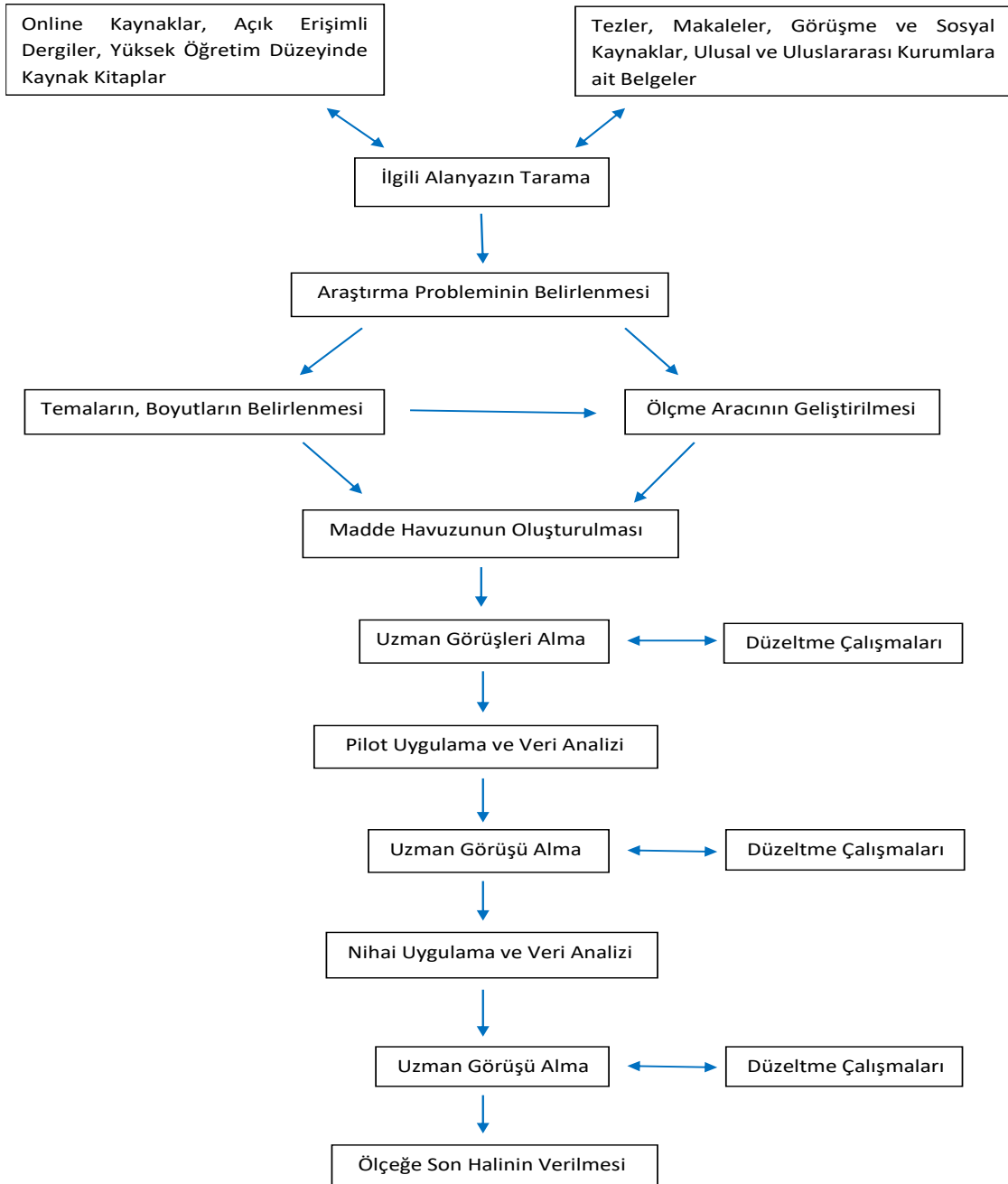
İstatistiksel araştırmalarda kullanılan birçok testin uygulanması, çalışmada kullanılan verilerin normal veya normal dağılıma yakın olmasını gerektirdiğinden, normallik varsayımı test edilmesi gerekli bir aşamadır (Kalaycı, 2017, s. 53). İlk olarak, verilerin normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmek gerekmektedir. Bu noktada normallik için Kolmogorov-Smirnov ve ShapiroWilk testleri kullanılmalı ve her bir alt ölçek maddesi kendi alt kategorileri (boyutları) dikkate alınarak test edilmelidir. Normal dağılım gösterme durumunda parametrik testler, normal dağılım göstermeme durumunda ise parametrik olmayan (non-parametric) testler uygulanabilir (Can, 2016). Ayrıca geliştirilen ölçeğin uygulanmasında her bir alt boyutuna yönelik ortalama, standart sapma belirlenmesi gibi tanılayıcı istatistiksel işlemler uygulanabilir.

Sonuç

Bu çalışmada; ölçek geliştirmek için karma yöntemlerin kullanılmasına ilişkin mevcut literatürü örnekler aracılığıyla özetlenmektedir. Karma yöntemle tasarılan keşfedici sıralı desenle ölçek geliştirme sürecinin tanımları, aşamaları ve uygulamalar değerlendirildiğinde; ölçek geliştirme çalışmalarında niteliksel araştırma ve analiz kısımlarının niceliksel aşamalara yön vermesinde son derece önemli olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Tüm bu süreçler ve analizler ışığında; geliştirilmekte olan ölçeğin yapısal eşitliğinin sağlanması için işlem adımlarının sırasıyla düzgün ve

tutarlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada ölçeğin teorik çerçevesinin doğrulanma değerlerinin iyi olabilmesi için madde havuzunun oluşturulma sürecinde nitel analizlerin düzgün ve tutarlı bir şekilde yapılması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Sosyal bilimler alanındaki ölçek geliştirme çalışmalarının; belirlenen bir kuramsal çerçeve ve kavramsal bir temel yapıya dayandırılması gerekmektedir (Erkuş, 2012). İlgili bağlamda çalışma yapılmadan, çalışmanın belirli bir kuram ya da kavramsal zemine oturtulmasının ve iyi bir niteliksel analiz yapmanın ölçek geliştirme çalışmalarında kolaylık sağlamadığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırma sonucunda; keşfedici sıralı desenle gerçekleştirilecek ölçek geliştirme süreç bütünü gösteren akış diyagramı oluşturulmuş olup, ilgili desenle ölçek geliştirmek isteyenlerin belirlenen çerçeveyi dikkate alması önerilmektedir.

Şekil 2. Keşfedici Desenle Ölçek Geliştirme Süreci

Gelecekte, sosyal bilimlerde ölçek geliştirmenin ampirik örneklerini sunmak için daha fazla karma yöntem çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Zhou,2019). Bu bağlamda karma yöntemle ölçek geliştirme çalışmalarının farklı disiplinlerde de uygulanması önerilmekte ve yöntem bilim üzerine çerçeve oluşturmak adına gerçekleştirilecek tüm çalışmaların desteklenmesi temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: How is it done. *Qualitative Research*, 6, 97–113.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (20. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. (4.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3),196-205
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çoban, S. (2013). “Uzaktan ve Teknoloji Destekli Eğitimin Gelişimi”, İstanbul: XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildiri Kitabı.s. 112-134
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (4. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Collins, K., Onwuegbuzie, A., & Sutton, I. (2006). A model incorporating the rationale and purpose for conducting mixed-methods research in special education and beyond. *Learning Disabilities: A Contemporary Journal*, 4(1), 67– 100.
- Doğan, M., 2013, *Doğrulayıcı faktör analizinde örnekleme hacmi, tahmin yöntemleri ve normalliğin uyum ölçütlerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Ekiz, D. (2009) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Geliştirilmiş 2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçek ve ölçek geliştirme-I: Temel kavramlar ve işlemler* (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Evcı, N. & Aylar, F. (2017). Öğretmenlerde Tükenmişlik Düzeyi Ölçme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 414-428
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11, 255–274.
- Hair, J. F. Jr. , Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis*, (5th Edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall
- Herrington, A., Herrington, J., Oliver, R., Stoney, S. and Willis, J. (2001). *Quality Guidelines for Online Courses: The Development of an Instrument to Audit Online Units*. 18th Conference of the Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education (s. 263-270). Melbourne: ECU Publications.
- Hooper, D, Coughlan, J., Mullen, MR. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. (2007). Toward a definition of mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(2), 112–133.

- Kavrat, B. ve Türel, Y. (2013). “Çevrimiçi uzaktan eğitimde öğretmen rollerini ve yeterliliklerini belirleme ölçeği geliştirme”. *The Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 1(3), 23-33.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (2nd Ed). New York: The Guilford Press.
- Küçük, S., Yılmaz, R. M., Baydaş, Ö., & Gökteş, Y. (2014). Okullarda artırılmış gerçeklik uygulamaları tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 39(2014), 383-392.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28, 563-575.
- May, T. (2001). *Social research: Issues, methods and process*. Berkshire, UK: Open University Press.
- McMillan, J. H., & Schumacher, S. (2006). *Research in education: Evidence-based inquiry* (6th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Munro BH. (2005). *Statistical Methods For Health Care Research*. Philadelphia: Lippincot Williams & Wilkins, p.351-76
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric methods*. New York: McGraw Hill.
- Onwuegbuzie, A., Bustamante, R., & Nelson, J. (2010). Mixed research as a tool for developing quantitative instruments. *Journal of Mixed Methods*, 4(1), 56–78.
- Punch, K.F. (2016). *Sosyal araştırmalara giriş nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Schermelleh-Engel K, Moosbrugger H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Şeker, H., & Gençdoğan, B. (2014). *Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Schumacker, R.E. & Lomax R., G. (2010). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. New York: Taylor & Francis Group
- Şimşek, Ö. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks. p.4-22.
- Smolleck, L., Zembal-Saul, C., & Yoder, E. (2006). The development and validation of an instrument to measure preservice teachers' self-efficacy in regard to the teaching of science as inquiry. *Journal of Science Teacher Education*, 17, 137–163.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Pearson, Boston.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesiyle SPSS ile Veri Analizi* (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekin, H. (1996). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Yargı Yayınevi.
- Tezbaşaran, A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. (2.Baskı). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayını.

- Turan, E. Z. (2013). *Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen yetiştirme programlarına ilişkin kalite standartlarının belirlenmesi*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Uğurhan, YZ. (2021). *Reklamda Kaynak ve Kanal Olarak İstagram Fenomenlerinin Takipçiler Üzerinde Etkisi: İkena Bilgisi Bağlamında Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yeşilyurt, S. & Çapraz, C. (2018). *Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliği İçin Bir Yol Haritası*. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20 (1), 251-264 .
- Yıldız, S. (2019). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Toplumsal Cinsiyete Yönelik Sınıf İçi Algıları ve Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi
- Yılmaz, A. (2018). *Fen Bilgisi Öğretmen Yetiştirme Programlarında Kalite Standartlarının Belirlenmesi: Ölçek Geliştirme ve Uygulama Çalışması*. Doktora Tezi, Kastamonu Üniversitesi.
- Zhou, Y. (2019) A Mixed Methods Model of Scale Development and Validation Analysis, *Measurement: Interdisciplinary Research and Perspectives*, 17:1, 38-47, DOI: 10.1080/15366367.2018.1479088

İslam'da Aile Kurumu ve Günümüz Nikâh Problemleri

Emine GÜMÜŞ BÖKE¹

Giriş

Toplumsal yapının temel unsuru olan aile, İslâm hukukunun düzenleme alanına giren önemli kurumsal yapılardan biridir. Zira aile, medeniyetin üzerine bina edildiği temeldir. Aile yapısı yeteri kadar güçlü olmayan toplumların medeniyeti sürdürmeleri mümkün değildir. Bu bağlamda aile, hem şahısların hem de toplumların vazgeçemeyeceği, kendisi küçük fonksiyonu büyük sosyal bir kurumdur. Sanayileşmenin etkisiyle günümüzde aile bir sosyal grup olarak küçülmüş olmasına rağmen kurum olarak güçlü tutulması gerekmektedir. Toplumsal değişime paralel olarak değişen sosyal yapı, ailenin de yapısında değişime neden olmuş, böylece ailenin sosyal ve kültürel rolleri daha da güçlenmiştir. Ailenin bu fonksiyonu yerine getirmesi için bu kurumun sağlam bir yapıda olması önemlidir. Toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlayan sosyal ve kültürel doku aile içinde başlayıp oradan beslenmektedir.

Aile kurumunun kurulmasının hukuken ilk adımı ve meşruiyet vasıtası olan nikâh, normal bir akit/sözleşme olmanın ötesinde çiftlere birtakım hak ve yükümlülükler getirmektedir. Bu sebeple İslâm hukukçuları, ahlâkî niteliği daha ağır bassa da evliliğin karı-koca üzerinde doğurduğu şahsî sonuçlar üzerinde önemle durmuşlardır. Zaten Kur'an'da, “*Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır.*” (Bakara, 2/228) âyeti ile evliliğin şahsî sonuçlarına işaret edilmiştir. Kur'an ve Sünnet'in nikâhın mutluluk ve kalıcılık esasını üzerine kurulmasını, evliliğin mutluluk sağlayan yuva özelliğini kaybetmesi sebebiyle ayrılığın ortaya çıktığı hallerde bile ahlâkî değerlerin unutulmamasını ve akitten doğan sorumlulukların yerine getirilmesini talep ettiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda nikâh aşamasındaki sorunlar ailevi sorunlar için birer tohum mesabesinde. Bu aşamanın sorunsuz geçmesi aile hayatındaki mutluluk için önem arz etmektedir.

Aile müessesesi ve nikâh, günümüzde tarihin her döneminde olduğundan belki daha fazla önem arz etmektedir. Gerek kurum olarak ailenin gerekse Aile Hukuku'nun günümüzde arz ettiği önem, son iki yüzyılda dünya ölçeğinde bu kuruma vurulan darbe düşünüldüğünde daha da belirginleşmektedir. Zira bireyi, hem toplum hem de aile içindeki bağlardan kurtararak ona siyasî, ekonomik ve kişisel hürriyetini sağlamak hedefini güden bireycilik akımı ve bu akımın Batı'ya olan hâkimiyeti, aileyi eski anlamından soyutlamıştır. Halbuki İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnete baktığımızda aileye kurumsal bir varlık kazandırmanın ve onun üzerine titremenin aslî bir görev olduğu görülmektedir (Kahveci, 2019). Toplumun temel yapısı olan ailenin bozulmasıyla toplumda da bozulmalar kaçınılmazdır. Toplumların devamlı olması aile müessesesiyle mümkündür. Aileyi özenle korumayan toplumlar er geç çökmeye ve dağılmaya mahkûmdurlar. Batı toplumunda görülmekte olan bu durum, müslüman toplumlar tarafından iyi değerlendirilmeli, işiştenden geçmeden gerekli tedbirler alınmalıdır. Bugün boşanmaların arttığı göz önünde bulundurulursa sağlıklı bir toplumun temelini oluşturan aile kurumunun ilk adımı olan nikâh konusunun önemi dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira günümüzde nikâh aşamasındaki sorunlar ailevi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu aşamanın sorunsuz geçmesi aile hayatındaki mutluluk için önem arz etmektedir (Dalgın, 2009; Çolak, 2018; Cin, 1988).

---

¹ Doç.Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eminegumusboke@duzce.edu.tr, ORCID 0000-0001-9648-8693

Aile Kavramı Ve Önemi

Türkçede kullanılan “aile” sözcüğü, Arapça kökenli bir kelime olup Kur’an- Kerim’de “ehl” ve “âl” şeklinde ifade edilmiştir. Ağırlıklı olarak da “ehl” kelimesi kullanılmıştır. Aile, bir kimsenin bakmakla yükümlü olduğu; karı, koca ve çocuklardan meydana gelen toplumun en küçük birimini oluşturan bir kurumdur. Genel manada aile; kan, süt ve evlilik gibi bir bağın bireyleri birbirine bağlamasıyla oluşan bir kurum olduğunu söyleyebiliriz. “Âl” kelimesi, Arapça (e-v-l) kökünden türemiş olup lügatte; “idare etmek, işlerini tedbir etmek, düzenlemek manasına gelirken, kişinin ehli (Âlü’r-Racül), ailesi, kendisine tabi olan ve kendisine yardım eden” anlamında kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de ise “âl” kavramı, “*kavim, yandaş, aile efradı, soy sop*” gibi daha geniş bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır (Topçu, 2020). Dolayısıyla aile kelimesinin, köken itibariyle Arapça olmakla birlikte bugün yaygın olarak kullanıldığı anlam itibariyle Türkçe olduğu ve mevcut içeriğini Türkçe’de kazandığı söylenebilir (Apaydın, 2007).

“Ehl” kelimesi ise sözlükte; “eş, zevce, aile, akraba, halk, ahali” gibi anlamlara gelirken Kur’an-ı Kerim’de daha çok kan bağına dayanan bir yakınlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kur’an’da “ehl” kelimesinin “*halk, mensubiyet, aile ve akrabalar, liyakat ve ehliyet*” manaları da mevcuttur. Kur’an, çekirdek aileyi ve aile içi problemleri “ehl” kavramları ile, örnek aile ve akrabaları “âl” kavramı ile ifade etmektedir. Bu itibarla “âl” kavramının “ehl” kavramına nazaran mahiyetinin daha geniş olduğu söylenebilir (Topçu, 2020). Bugün modern fıkıh çalışmalarında aile kavramını ifade etmek için kullanılan “el-usre” kelimesinin aile anlamında kullanılması yenidir. Fakat bu kelime, “bir adamın kendileriyle güç kazandığı erkek akrabaları” anlamına gelir ve klasik Arapça’da bir erkeğin baba tarafından akrabalarını ifade eden bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte “el-usra” kelimesinin “*esir almak, zincirlere bağlamak ve etkilemek*” gibi anlamları taşıdığı; “aile” kelimesinin ise kök anlamında “*muhtaç olmak, haksızlık yapmak, doğru yoldan sapmak*” gibi anlamlar ihtiva ettiğini dikkate aldığımızda her iki kavramın anlam dünyasındaki bu olumsuz işaretler nedeniyle, Kur’an’ın, “âl” ve “ehl” kavramlarını anlamlı bir tercihle kullandığını ortaya koymaktadır (Arıkan, 2017; Topçu, 2020).

Aile Kurumunun İşlevleri

Toplumun en küçük birimi olan aile birliği, bireylerin psiko-sosyal yaşamını şekillendiren ilk sosyal çevredir. Her bireyin aile ortamı içerisinde doğduğu, büyüdüğü ve öldüğü göz önüne alındığı kültürel değerlerin korunması ve aktarılmasında, bireylerin sosyalleşmesinde en etkili kurumun aile olduğu görülmektedir. Aile kurumu; siyaset, ekonomi, eğitim, din, sağlık, hukuk ve boş zamanları değerlendirme kurumlarıyla birlikte temel toplumsal kurumlar arasında yer almaktadır. Bu kurumların her birinin kendine özgü yapıları ve işlevleri bulunmakta ve bu kurumlardan herhangi birisinde meydana gelen bir değişme veya gelişme, diğer bütün kurumları etkisi altına almaktadır (Yanardağ, 2016; Birekul, 2014; Çelik, 2007). Aile kurumu da yapı olarak zamanla değişmeye uğramıştır. Aile zaman zaman daralmış ve çekirdekleşmiş veya genişleme eğilimi içine girmiştir. Sosyal değişmeden nasibini almamış bir sosyal müessese olma rolünü korumaktadır. Sanayileşme ve şehirleşmeye paralel olarak, cemiyet tipi teşkilatlanmanın cemaatin yerini alması, genişleyen bürokrasi, artan ve değişik fonksiyonlara sahip örgütler ailenin yerini alamamışlardır (Erkal, 2006).

Aile müessesesinin evrensel olması, yapı bakımından bütün toplumlarda aynı şekilde kurulmasından veya aynı fonksiyonları görmesinden değildir. Ailenin farklı biçimde kurulması ve farklı fonksiyonları olmasına karşılık; bütün toplumlarda sosyal hayatın temel bir birimi olarak var olmasındadır (Dönmez, 2009). Ailesiz bir toplum soyut ve hayali bir toplumdur. İnsan hayatının her dönemini kapsayan aile müessesesi, insanlık için vazgeçilmez görevler üstlenmiştir. Nikâh ve kan bağına dayanan karı-koca ve çocuklardan oluşan ailenin yüklenmiş olduğu misyon gereği, İslâm’ın kendisinden beklentilerini yerine getirebilmesi için birtakım özelliklere sahip olması gerekir (Kahveci, 2019; Çolak, 2018; Döndüren, 1995:I; Apaydın, 2007). Bu özellikleri şöylece sıralamak mümkündür.

a. İslâm'ın aile kurumuna atfettiği temel özelliklerin biri sevgi, huzur ve aile fertlerinin birbirlerine merhametli olması zorunluluğudur. İnsanlar beden ve ruh sağlıklarını koruyabilmeleri, din ve dünya işlerini daha kolay ve rahat yapabilmeleri için huzurlu bir ortama muhtaçtırlar. Bunun için en iyi ortam ise aile yuvasıdır. Aileye yüklenen bu fonksiyon Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: “İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, aranızda sevgi ve rahmet var etmesi, onun varlığının belgelerindedir. Bunlarda düşünen toplum için dersler vardır” (Rûm, 30/21). “Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz” (Bakara, 2/187). Bu benzetmede eşlerin, karşılıklı olarak birbirini zararlı etkilere karşı koruduklarına, ruh ve beden sağlığı kazandırdıklarına, sosyal itibar sağladıklarına işaret edilmiştir. Bununla birlikte aileyi kuran iradenin yalnızca cinsi ihtiyaç veya ekonomik menfaatten güç almadığını, sevgi, şefkat, huzur ve mutluluk gibi manevî ve insanî ihtiyaçların da saik olarak rol oynadığını göstermektedir (Karaman, 1995; Yaman, 2015; Kahveci, 2019). Hz. Peygamber de yüzüne baktığı zaman için mutlulukla dolduran bir eşe sahip olmayı erkek için en değerli nimetler arasında saymıştır (Ebû Dâvud, Zekat, 32).

b. Ailenin neslin devamını sağlayan işlevi insanın yeryüzünde var olması ile başlamış, insanlık var oldukça da devam edecektir. Aile, eşlerin cinsel gereksinimlerini meşru yoldan karşılayan, nüfusun artısını ve neslin devamını sağlayan biyolojik özelliği olan bir kurumdur. Diğer bir ifade ile aile, toplumun işlevsel bir ögesi olarak insanın üremesi ve çoğalmasına yani biyolojik işlevin yerine getirilmesine nikâh sözleşmesi ile sosyal ve yasal acıdan meşru bir zemin hazırlamaktadır. Her toplumda düzen oluşturan, sosyal denetimi sağlayan değerler ve normlar vardır. Toplumda nikâhsız çiftlerin bir arada yaşaması kültürel değer ve normlarla uyumsuzdur. Aile, nikâh akdi ile cinsel ihtiyaçları karşılamakta, çiftlerin birlikteliğini meşrulaştırmaktadır. Meşruluk, bireylerin içinde yaşadıkları toplumun yasa, din, ahlâk, değer ve normlarıyla uyumlu bir yaşam sürdürmesi ile sağlanır (Kır, 2011; Karaman, 1995).

Bu sebeple İslâm çocuk sahibi olmayı ve çocuğa bakmayı büyütmeyi evlenmenin, aile olmanın amacı kılmış, eş seçiminde bu amaca uygun niteliklerin aranmasını tavsiye etmiştir. “Evelenin çoğalın, başka ümmetlere karşı sizinle iftihar edeceğim” mealindeki hadis bu konuda canlı bir teşvik örneğidir (Karaman, 1995). İslâm ailesinde çocuklar Allah'ın birer emaneti olarak değer taşır. Çocukların biyolojik bakımdan olduğu gibi, psikolojik bakımdan da korunması ve yetiştirilmesi, sevgi, saygı ve sığınma gibi psikolojik gereksinimlerinin doyurulması ailenin temel işlevlerindedir. Çocuğu bahşeden Allah, onun iyi yetiştirilmesi görevini ebeveyne yüklemiştir (En'am, 6/140). Bildiğimiz gibi çocuk ailenin neşesi, moral gücü, sevinç kaynağı, aile bağlarını güçlendiren, ana-babayı daha çok hayata bağlayan bir varlıktır. Belki bundan dolayıdır ki çocukların yetiştirilmesi, onlara kazandırılacak olan kimlik, ana-babanın dünyadaki başarılarının ahirette bir yansıması, ana-babanın ahiretteki yerlerinin bir nevi belirleyicisi olacaktır (Kahveci, 2019; Çolak, 2018).

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: “Mal ve çocuklar dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan yararlı işler, rabbinin katında sevapça ve ümit bakımından daha iyidir” (Enfal, 8/28). Bir başka ayet-i kerime de “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınızı, sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın!. Böyle olanlar ziyana uğrayanlardır” (Münafıkûn, 63/3) buyuran yüce Allah bu konuda Müslümanları uyarmaktadır. Hz. Peygamber çocukları ile yakından ilgilenmiş, onların maddi ve manevî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış, çocukları evinde bulunduğu müddetçe sevgiye dayalı örnek bir eğitim vermiş, evlenip ayrıldıktan sonra ilgisini, rehberliğini devam ettirmiş, böylece ümmetine örnek olmuştur. “Bir babanın çocuğuna bırakacağı en büyük miras, iyi bir isimle güzel bir terbiyedir” (Tirmizî, Birr, 33) buyuran Hz. Peygamber konunun önemine dikkat çekmiştir. Ailenin sosyal ve ahlâki hayata hizmet yönünden en başta gelen değeri çocuklar için ilk ve en etkili eğitim kurumu olmasıdır. Esasen “Ey müminler kendinizi ve aile fertlerinizi, yakatı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz” (Tahrîm, 66/6) meâlindeki ayet, ailenin eğitim konusundaki fonksiyon ve sorumluluğunu kesinleştirmektedir. Bununla beraber çocuğun kişilik ve ruh sağlığının oluştuğu devre aile içinde geçer; inançlar, gelenekler, iyi alışkanlıklar, saygı, sevgi ve diğer toplumsal değerler aile içinde kazanılır. Aileden yoksun kalıp da bu değerleri kazanamayan çocuklar topluma uyum sağlayamaz. Bütün bunlar çocukların eğitim ve öğretimi için

ailenin, başka hiçbir şeyle yeri doldurulamayacak derecede önemli olduğunu göstermektedir (Çağrı, 1997; Meşal, 2020).

Beşikten mezara kadar bilgi ve kültür peşinde koşmayı erdem olarak sunan Hz. Peygamberi örnek alan aileler ilim, kültür ve sanat bakımından sürekli kendilerini geliştirirler. Bu husus bir taraftan dünyanın imar edilmesi için gerekliken, diğer taraftan müslümanların dünyanın geri kalmış topluları olmaktan kurtulması için önemlidir. Müslüman aile Hz. Ali'nin tavsiyesine uyarak çocuklarını yarının bilgi ve teknolojiyle donatmalıdır. Böyle olduğu zaman toplum nitelikli, müslümanlar başı dik hale gelirler. Zira millet vücudunun hücreleri ailedir. İnsanı topluma bağlayan, onunla bütünleştiren bağ, aracı kurum ailedir. Kişiliği, temel eğilimleri, uğrunda yaşayacağı ülkeleri küçük yaşta oluşan insan, millet ve memleket sevgisini aile sayesinde kazanacak, ailesinin de bir parçasını teşkil ettiği toplumun, milletin menfaat ve bekası için fedakârlık etme faziletine aile yuvasında sahip olacaktır (Karaman, 1995).

c. Aile kurumunda olması gereken özelliklerden biri de ailenin temel direkleri konumundaki anne-babaya karşı ortaya konulacak davranışların en küçük bir incitmeye dahi meydan vermeyecek kadar saygı-sevgi kuralları içinde kalmasına azami gayretin gösterilmesidir. Bu o kadar önemli bir İslâmî hassasiyettir ki, Kur'an, tevhid gerçekliğinin yanında hemen ana-baba haklarına, bir başka ifadeyle kişinin anne-babasına karşı taşıdığı sorumluluğa işaret etmiştir: “*Rabbin, yalnız kendisine tapmanıza ve ana-babaya iyi davranmanıza hükmetmiştir. Eğer ikisinden biri veya her ikisi senin yanında yaşanacak olursa, onlara “öf” bile demel! Onları azarlama; onlara güzel söz söyle! Onlara acıyarak alçak gönüllülük kanatlarını ger ve: “Rabbim! Küçüklüğümde onlar nasıl beni yetiştirmişlerse, sen de onları esirge’ de”* (İsra, 17/23). Bu bağlamda başka bir ayette ise yüce Allah kendisine şirk koşturmayı emrettikten sonra hemen akabinde anne-babaya iyi davranmayı emretmektedir ((En'am, 6/151). Hatta şükürün sadece kendisine yapıldığı Yüce Allah, bir yerde anne ve babaya da şükredileceğini bildirerek (Lokman, 31/14), üstelik bunun için emir de vererek onların derecelerinin ne yükseklikte olduğunu göstermiştir (Kahveci, 2019).

d. Ailenin bir başka özelliği, aileye mensup olan herkesin üzerine düşen vazifeleri titizlik ve düzen içinde eksiksiz yerine getirmesidir. Kendi ödevini yerine getiren aile ferdi diğerlerinden de hak talep etme noktasında haklı kabul edilir. Aksi durumda ailedeki nizam bozulur, bu bozukluk doğrudan topluma yansır. Bunun kötü sonuçlarına da o toplumda yaşayan insanlar birlikte katlanmak zorunda kalırlar. Aile fertlerinin sorumluluklarını yerine getirmelerinin gerekliliğini ifade eden Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “*Allah bazıları bazılarından üstün kılmasından ve erkeklerin mallarından harcamalarından dolayı, erkekler kadınları kollayıp gözetirler. İyi kadınlar, gönülden saygılı olup Allah'ın kendilerini korumasına karşılık, saklı olanı muhafaza ederler.*” (Nisa, 4/34).

Hz. Peygamber de “*Koca, ailenin çobanı olup idaresinden sorumludur. Keza kadın da kocasının, evinin ve evladının çobanı olup bunların idaresinden sorumludur* (Buhârî, Rikak, 17; Müslim, İmâret, 5).” buyurmuştur. İslâm ailesinde eşler güzel geçim için gayret ederler. Kur'an'da “*Onlarla iyi geçinin*” (Nisâ, 4/19) denilerek kadınlarla güzel geçinilmesi emredilirken, Hz. Peygamber de “*iman bakımından mü'minlerin en kâmil olanı ahlâk olarak güzel olanımızdır ve sizin en hayırlı olanlarımız kadınlara karşı hayırlı olanımızdır*” (Tirmizî, Rada', 10; İbn Mace, Nikâh, 4) buyurmaktadır. Hz. Peygamber hem ahlâkî ve hukukî, hem cinsel ve bedenî hem de medenî gereklerin topluca yerine getirilmesini, “hayırlı olmak” gibi bir vasıfla nitelendirmiştir (Yaman, 2015).

e. İslâm ailesinin diğer bir temel özelliği aile dışında kalan insanlara kısaca topluma karşı görev ve sorumluluklarında duyarlı olmasıdır. Müslüman bir insan sadece kendini düşünen egoist yapıda biri olamayacağı gibi, müslüman aileler de sadece kendi menfaatlerini temin etmek için başkalarının hak ve özgürlüklerini ihlal eden aileler olmamalıdır. Bir müslüman ailenin, kendi dışında sorumluluk taşıdığı grup, akrabalarıdır. Gerek anne gerek baba tarafından aynı sülale içinde bulunan insanlar, yekdiğerinin sevincine ve üzüntüsüne ortak olmak durumundadırlar (Kahveci, 2019; Yaman, 2015; Çolak, 2018). “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder...*” (Nahl,

16/90) buyruğuyla Yüce Allah bu noktanın altını çizmektedir. Sıla-i rahim dediğimiz akrabalık bağlarının muhafaza edilmesi, Kur'an-ı Kerim'de iyi bir müslümanın vazgeçilmez vasfı olarak nitelendirilmektedir (Ra'd, 13/21). Şüphesiz ailenin toplum içindeki görevleri sadece akrabalarına karşı sorumluluklarını yerine getirmekle sınırlı değildir. Nisâ suresindeki 36. ayet sorumluluğun çerçevesine komşuları, yetimleri, yoksulları, dostları vb. kimseleri de dahil etmektedir (Nisâ, 4/36).

f. İslâm'ın ailede bulunmasını istediği temel değerlerden biri de şüphesiz iffet, haya ve sadakattir. Aile bireylerinin iffetli olmaları ve birbirlerine sadık kalmaları ailede bulunması gereken önemli değerlerden biridir. Kur'an-ı Kerim'de müminler anlatılırken “*Onlar namuslarını/ iffetlerini korurlar*” (Mü'minun, 23/5) ayetiyle bu özelliklerine dikkat çekilmektedir. Hz. Peygamber de hadislerinde bu hususa vurgu yaparak iffetli olmayı İslâm'ın güzel ahlâkından olduğunu belirtmiştir (İbn Mâce, Zühd, 17). Aileyi bir arada tutan sevgi ve merhamet duygusunu zedeleyecek ve sadakattan sapacak davranışlardan uzak durulması da ailenin aranan özelliklerindedir (Kahveci, 2019; Oktay, 2018).

Sadakat, mümin olarak sadece Allah ve Resulüne yönelen bir bağlılık olmayıp, sorumluluk ve aidiyet duyulan her alanda ve herkese karşı takınılması gereken bir tavır ve bir fazilettir. Özellikle de kişinin hayatını paylaştığı eşine karşı sadakati hem ahlâki bir erdem, hem imani bir duruştur. Evlilik karşılıklı güven sözleşmesi ve bağlılık sözüdür. Sözde, düşüncede, niyette, inançta ve davranışta doğruluğu ilke edinen eşler, birbirlerine verdikleri sapasağlam söze bağlı kalırlar. İyi ve kötü günde bir arada kalmayı vaat ettiği, hayatı boyunca en güzel anlarını paylaştığı eşine sadık kalması ahlaki ve hukuki bir gerekliliktir. Zira sadakat kavramı nikâh müessesesinin üzerine bina edildiği sözleşmenin temelidir. Nikâh hem ahidir hem akiddir hem de misaktır. Ahid olması itibarıyla ahlâki bir sadakat sözleşmesidir. Akid olması hasebiyle eşler arasında sadakati hukukî ilkelere bağlayan bir anlaşmadır. Misak olması yönünden ise her iki sadakat sözleşmesini dinî, ruhi, kalbi ve manevi bir temele oturtmaktadır. Çünkü nikâhla eşler sadece birbirlerine söz vermez ve yalnızca bir antlaşma imzalamış olmazlar. Aynı zamanda meleklerin şahadetinde Yüce Allah'a da söz vermiş olurlar (Görmez, 2018).

Ayrıca iffetli olmak ve onu korumak sadece mahrem yerlerin haramdan korunmasıyla sınırlı değildir. İnsanı günaha yaklaştıracak ortamlardan uzak uzak durmayı da kapsar. Özel meseleler ve mahrem hayatlar ulu orta anlatılmamalıdır. Peygamberimizin ifadesiyle, “*Kyamet gününde Allah nezdinde sorumluluğu en büyük olan emanetlerden biri, bir kimsenin eşi ile birlikte olduktan sonra onun sırrını yaymasıdır.*” ve karısı ile özel birlikteliklerini başkasına anlatan erkek, “*Allah katında insanların en kötülerinden birisidir.*” (Müslim, Nikâh, 123-124). Mahremiyet konusuna aile ilişkileri açısından bakıldığında İslâm'ın iki hususa dikkat çektiği görülmektedir. Bunlardan birincisi karı-koca arasındaki mahrem durumlar, diğeri ise çocuklara verilecek mahremiyet eğitimidir. Zira mahremiyetten yoksul olarak yetişen bireylerde ciddi eksiklikler kaymaları görülmektedir. İslâm, mahremiyeti temel insan hakkı saymıştır. Bu sebeple mahremiyet hakkının korunması hukuki olduğu kadar dinî, ahlâki ve toplumsal olarak da birer sorumluluk alanıdır. İslâm temel insan hakkı saydığı mahremiyeti ahlak kurallarıyla desteklemiş, onu korumak için hukuk kurallarından çok ahlâk kurallarını devreye sokmuştur. Şeref, onur, haysiyet gibi birtakım ahlâk özellikleriyle insanın kişiliğine itibar edilmesini istemiştir. Bu sebeple tecessüs gibi birçok ilkeyi kurallara sunmuştur (Martı vd., 2019). Maalesef günümüzde mahremiyetin sınırlarının belirlenmesinde sekülerleşme ve bireyselleşmenin bir uzantısı olarak ciddi problemler görmekteyiz. Özellikle sosyal medyada daha fazla beğeni almak kaygısıyla insanların mahremiyet sınırlarını zorlayan paylaşımlar yaptığı görülmektedir. Unutulmamalıdır ki bir mü'minin gerçek dünyada mahremiyete ne şekilde riayet etmesi gerekiyorsa sanal dünyada da aynı şekilde dikkat emesi gerekmektedir.

İslam Öncesi Dönemde Aile Yapısı ve Evlilik

İnsanı muhatap alan ve sahip olduğu hakikat ve kurtuluş mesajıyla insanı yönlendirmeyi amaçlayan din, insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçası olan aileye yönelik öğretilere de önemli yer

vermiştir. Genel olarak baktığımızda bütün dinlerde ailenin insanın hakikatle olan irtibatı, kurtuluşu ve geleceği açısından rolü üzerinde durulmuştur. Her din aile ile ilgili yaklaşımlarını kendi teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında ele almıştır. İslâm'ın aile hayatında yaptığı düzenlemelerin ve buna bağlı olarak meydana gelen sosyal değişimlerin anlaşılabilmesi için İslâm öncesi dönemdeki farklı din ve toplumlardaki aile algısının bilinmesi gerekmektedir. Bu sayede İslâm'ın aile yapısını anlamak ve Cahiliye devrindeki aile kurumunu ne denli dönüştürüp işlevselleştirdiğini kavramak daha kolay olacaktır.

Yahudilikte Aile

Yahudilikte aileye oldukça büyük önem verildiği söylenebilir. Zira Yahudilik'te aile sadece sosyal değil, atalar kültürünün devamını sağlaması sebebiyle dini bir mahiyet te arz etmektedir. Geleneksel ibadeti koruma ve onu yeni nesillere aktarma görevi ailenin reisi kabul edilen babaya verilmiştir. Dolayısıyla Yahudi ailesinde babanın ruhani bir hüviyeti ve sınırsız bir otoritesi vardır. Aile bağlarını koparan kimse atalarının himayesinden mahrum kalır. Evlenmeyerek ailenin ortadan kalkmasına sebep olan kimse ise sadece bir sosyal birimin değil, bir kültürün yok olmasına da sebep olduğundan Yahudilik'te bekâr kalmak büyük günah kabul edilmiştir (Aydın, 1989).

Kitab-ı Mukaddes'de ilâhî ve kutsal kabul edilen evlilik müessesesi, yaratılış'la beraber tesis edilmiştir. Allah, bu müesseseyi aile temeli üzerine kurmuştur. Kitab-ı Mukaddes'e göre, evlilik neslin devamı, işbirliği, eşlerin birliği ve kutsallık gayelerine matuftur (Harman, 2006). Yahudilikte aile o kadar önemli görülmüştür ki yeni evlenen birisi bir yıl savaştan muaf tutulmuştur (Tesniye, XXIV/5). Bununla evlilik bağının güçlendirilmesi, tam bir aile oluşumuna yeterli zamanı sağlama amaçlanmıştır. Aksi takdirde bu şahıs savaşa gittiğinde öldürülebilir ve adı İsrail soyundan silinebilir (Köse, 2017). Yahudi kutsal kitabı Tanah'a göre kadın erkeği tamamlamak üzere yaratılmıştır ve kadın olmaksızın erkek eksiktir (Gündüz, 2014).

Yahudilikte anaerkil bir soy anlayışı vardır. Ortodoks Yahudilere göre Yahudi olabilmenin tek yolu Yahudi bir anneden doğmaktır. Bununla birlikte Yahudi geleneğinde aile yapısı içerisinde babanın dominant bir yapısı vardır. Ailede baba egemendir ve ailenin reisi kabul edilmektedir. Bu durumda Yahudi ailesinin en eski dönemlerde anaerkil bir yapısının olduğu, sonra yerini babanın üstünlüğüne bıraktığı söylenebilir (Gündüz, 2014; Arkan, 2017; Ünal, 2010). Ayrıca Yahudilikte evlilik dini bir olay olarak görülür. Evlilik töreni sinagoglarda yapılır. Nikâh esnasında kadının hazırladığı *draboma* (mal-mülk veya para), evliliğin sigortası olarak görülebilen ve bir nikâh belgesi olan *Ketubat'a* yazılır. Ketubah bir nevi evlilik sözleşmesidir ve kadına ayrılık veya kocanın ölümü halinde verilmesi taahhüt edilen malın yazılı olduğu bir belgedir. Bu tür uygulamalar önceleri çok evliliğin de serbest olduğu ve Tanah'taki örneklerle bakılırsa çok da uygulandığı bir sistemde kadının haklarını korumaya yöneliktir.

Yahudilikte aileyi sona erdiren bir tasarruf olan boşanmaya izin verilse de hoş karşılanmamıştır. Hatta boşama, Rabbin nefret ettiği bir eylem ve eşe ihanet sayılmıştır. Ortodoks Yahudilikte boşanma erkeğin yetkisindedir; kadın erkeği boşayamasa da genel olarak Yahudilikte boşamak mümkündür. Bununla birlikte boşanmak için ciddi bir takım nedenlerin olması aranır ve boşanma durumu bir belge ile (get) kayıt altına alınır (Köse, 2017; Gündüz, 2014; Aydın, 1989).

Eski İsrail'de bir eş bulmanın doğal biçimi "mohar" adı verilen bir bedelin ödenmesini gerektirirdi. Önce kadının velisine verine bu bedel sonraları bizzat kadına verilmiştir. Ayrıca yabancı kadınlarla evlilik yasak olmamakla beraber gerek kabilenin himayesini sürdürebilmek, gerekse kabilenin mülkünün bozulup dağılmaması için, iç evlilik daha yaygındı (Harman, 2006). Bununla birlikte Yahudilikte çok eşlilik yakın çağlara kadar görülen bir uygulama olsa da günümüzde tek eşlilik hakimdir (Cin, 1988; Gündüz, 2014).

Hristiyanlıkta Aile

Hristiyan aile yapısı da Yahudi aile yapısından çok farklı değildir. Esasen Hz. İsa önceki şeriatleri kaldırmak için değil, tamamlamak için gönderilmiştir. Hristiyanlık aileyi, Yahudilik'tekinin aksine sosyal veya medenî bir kurum olarak değil, tamamen dinî bir kurum olarak kabul etmektedir. Rahiplerce takdis edilmeyen evlilikler geçersiz sayılmakta ve nesli devam ettirmenin tek meşru yolu evlilik kabul edilmektedir. Bu sebeple çocuk doğurmak ve Allah'ın istediği nesiller yetiştirmek evliliğin ana gayesidir. Hz. İsa'ya göre aile fertleri arasındaki ilişki, insanla Allah arasındaki ilişkinin bir aynası ve insanın ruhî-manevî alandaki gelişmesinin vazgeçilmez bir unsurudur (Aydın, 1989; Köse, 2017). Hristiyan geleneğinde aile, Tanrı ailesi olarak görülür ve ailenin kurucusunun Tanrı olduğu var sayılır. Yahudilikte olduğu gibi Hristiyan geleneğinde de Âdem'in Tanrı suretinde yaratıldığına ve erkeği tamamlamak üzere eşi Havva'nın ondan yaratıldığına inanılır. Bu durumda aile ortamı içerisinde kadınla erkek birbirini tamamlayan iki unsurdur; aralarındaki birleştirici unsur ise sevgidir (Gündüz, 2014; Harman, 2010). Hristiyan geleneğinde de aile kocanın hâkimiyetine dayanmaktadır. İsa Mesih kilisenin başı olduğu gibi erkek te ailenin başıdır. Kadın Rabbine tâbi olduğu gibi kocasına tâbi olmalıdır. Âdem'i aldatıp onun suç işlemesine sebep olduğuna inanıldığı için kadının hâkimiyeti söz konusu dahi edilemez. Bütün bunlara rağmen Hristiyanlık'ta kadına Yahudilik'te olduğu gibi kocasının mülkiyeti altındaki bir mal muamelesi yapılmaz (Aydın, 1989; Arkan, 2017; Harman, 2010).

Aileyi meydana getiren evliliğe Hristiyanlık'ta öyle bir kutsallık verilmiştir ki evlenen kadın ve erkeğin bir beden haline geldiğine artık ayrılmalarının mümkün olmadığına inanılmıştır (Markos 10/8-12). Buna göre boşanıp başkasıyla evlenen eş zina etmiş olmaktadır (Matta 19/9; Markos 10/11-12). Zira önceki evliliği henüz devam etmektedir. Her ne kadar bu yasak Yahudilik'teki boşanmaların aşırılığına bir tepki olarak ortaya çıkmışsa da boşanmayı bütünüyle reddettiği için bu defa da bir başka aşırılığa sebebiyet vermiştir. Hristiyan dünyasında yaşanan çeşitli sosyal çalkantıların bir sebebi de bu yasak olmalıdır. Bu durum bir taraftan kilise dışındaki evlenme ve boşanmalara yol açtığı gibi, ayırlamadığı için mecburen evli kalanların gayri meşru ilişkilere yönelmesine de yol açmıştır (Aydın, 1989).

Çok eşliliğe karşı çıkılmamakla birlikte Yahudiliğin aksine Hristiyan ailelerde tek eşliliğin yaygın olduğu söylenebilir. Bununla beraber çeşitli Hristiyan mezheplerinde ruhban sınıfının evlenmemesi kuralı vardır. Katoliklerde bu sınıfa ait bütün kesimlerin evlenmesi yasaktır; Ortodokslarda ise yalnızca üst düzey din adamlarının evlenmemesi ilkesi vardır. Ruhban sınıfının evlenmemesinin temel dayanağı olarak Pavlus'un evli olmaması gösterilir (Gündüz, 2014; Harman, 2010). Hristiyanlıkta özellikle Pavlus'tan sonra evliliğe karşı menfi bir tutum alınmış ve bekârlık yüceltilmiş olsa da evlilik yasaklanmış değildir. Pavlus, bekârlığı daha çok evlenmeden kendisini koruyabilecek olanlara tavsiye etmiş, zinaya düşmek suretiyle iffetini koruyamayacak durumda olanlara evlilik için izin vermiştir. Çünkü şehvetle yanmaktansa evlenmek daha iyidir. Zira bu durum günaha düşme konusunda büyük bir tehlike arz eder (Köse, 2017).

Cahiliye Döneminde Aile

Arapların İslâm'dan önceki dinî ve sosyal hayat anlayışlarını ifade eden "Cahiliye", aynı zamanda Kur'an ve sünnette insanların İslâm öncesi dönemdeki tutum ve davranışlarını İslâmî devirden ayırmak için de kullanılan bir kavramdır. Ashap, Cahiliye kelimesini 60 yılından önce yaşadıkları devri, bu dönemdeki hatıralarını, inançlarını, tutum ve davranışlarını anlatmak için kullanırlar. Sınırları tam olarak belli olmamakla beraber, "Cahiliye devri" bazılarının göre İslâm'dan önceki son bir asır (525m.-622m); bazılarının göre ise bir buçuk asırlık bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir (Savaş, 2010).

Cahiliye kelimesi, Arapça "cehile" fiilinden türemiştir. Bu fiil, bilgisizlik, bir şeyi olduğundan başka türlü düşünmek, yapılmayacak bir şeyi iyi veya kötü niyetle yapmak ve birine karşı zorbalık etmek gibi anlamlar taşır. Cahiliye devri Arapları, Allah'ı hakkıyla bilmedikleri ve O'na şirksiz iman etmedikleri, içtimaî hayat itibarıyla de bilgisiz, nizamsız, sulh, sükûn ve adaletten uzak bir yaşantıya

sahip oldukları için bu döneme “cahiliye çağı” denilmiştir (Fayda, 1997). Cahiliye kelimesiyle o dönemde toplumun içinde bulunduğu vahşet, adaletsizlik ve hukuksuzluk belirtilmiş ve güçlünün zayıfı ezdiği toplumsal bir düzenin varlığı aksettirilmiş olmaktadır (Arıkan, 2017).

İslâm öncesi Arap toplumunda, ataerkil sisteme dayanan bir evlenme usulü vardı. Bu usul, erkeğe büyük bir serbestlik bırakıyor, fakat eski anaerkil nizamın izlerini de taşıyordu. İslâm’dan önce, evlilik münasebeti hakkında oldukça yüksek bir telakki belirmiş ise de, kadının vaziyeti düzelmemişti. Bu dönemde evlilik akdi, evlenmek isteyen kimse ile kızın velileri arasında yapılırdı (Ateş, 2014). Pederşâhi aile, patriarkal aile veya Roma ailesi de denilen ataerkil ailede babanın sonsuz ve mutlak otoritesi söz konusudur. Baba otoriteyi dinden almaktadır ve atalarının kurmuş olduğu ocağı devam ettirmekle görevlendirilmiştir (Savaş, 2010). Kadın, eş seçimi konusunda söz sahibi değildi.

İslâm’da Aile

Mahiyet ve kapsam bakımından zamanla köklü değişmelere uğramış olan aile kurumu insanlık tarihinin başlangıcından beri var olagelmış en eski bir kurumdur. İlkel olarak tanımlanan toplumlardan karmaşık yapıya modern toplumlara kadar ailenin olmadığı bir topluma rastlamak mümkün olmamıştır. Bazı sosyologların iddia ettiği gibi ilk aile, içgüdüsel ve rastlantı sonucu olmuş değil; tersine Yaratıcının iradesiyle ilk insan, bir aileye sahip olarak yaratılmıştır (Yaman, 2015; Birekul, 2014; Döndüren, 1995). Kur’an-ı Kerim, yeryüzünde yaşayan insanların atası olan Hz. Adem’in bir eşe sahip olduğunu ve bu ilk karı-kocanın çocuklarıyla beraber bir aile yuvası kurduğunu ve fitrî olarak medenî bir varlık olan insanın bir takım sorumluluklar altına girerek Kur’ânî bir tabirle “emanet”i yüklendiğini (Ahzâb, 33/72) bizlere haber vermektedir (Bakara, 2/35; Mâide, 5/27; A’raf, 7/19, 23; Tâhâ, 20/117-119).

İnsan neslinin kıyamete kadar var olmasını murad eden yüce Allah, bunu ilâhî bir kanun olarak erkek ve kadının beraber olmasına bağlamıştır. Bu birlikteliğin, Allah’ın gösterdiği ölçüler dâhilinde olmasının adı nikâhtır. Dolayısıyla İslâm dini, insan neslinin devamı ve sağlıklı toplumların oluşması için aileye büyük önem atfetmiş ve insanları evlenmeye teşvik etmiştir. Yüce Allah Kur’an’da “*İçinizdeki bekârları ve kölelerinizi cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer onlar fakir iseler Allah onları fazlâ kereminden zenginleştirir. Allah; her şeye gücü yeten, her şeyi bilendir.*” (Nûr, 24/32) âyeti ile aileyi oluşturmayı bir toplumsal görev olarak müslümanlara yüklemektedir. Hz. Peygamber de: “*Ey gençler! Evlilik yükümlülüğüne gücü yetenleriniz hemen evlensin. Çünkü evlilik, gözü ve ırzı harama karşı daha fazlâ korur*” (Buhârî, Nikâh, 2; Müslim, Nikâh, 5) ile; “*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse benden değildir...*” (İbn Mâce, Nikâh, 1) sözleriyle, evlenerek aile kurmanın önemini vurgulamaktadır. Yine Hz. Peygamber; müslümanların çoğalmasını istemiş ve onların çokluğu ile iftihar edeceğini açıklamıştır (Buhârî, Nikâh, 1,8; Müslim, Nikâh, 1). Dolayısıyla inancımızda evlenip yuva kurmak Allah Teâlâ’nın emri ve Resûlullah’ın sünnetidir. İki eşi, erkeği ve kadını yaratan (Necm, 53/45) Yüce Allah, eşlerin kalplerine birbirlerine karşı sevgi ve merhamet lütfetmiş (Rûm, 30/21), karşılıklı olarak hak ve sorumluluklara sahip olduklarını bildirmiştir (Bakara, 2/228).

Nikâh akdinin hem dinî hem de dünyevî birçok yararları bulunmaktadır. Bu yararlar, “*Sizi bir nefisten yaratan ve gönülünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah’tır...*” (A’raf, 7/189), “*Allah size kendinizden eşler var eder, eşlerinizden de oğullar ve torunlar var eder...*” (Nahl,16/72) meallerindeki âyetlerden de anlaşılacağı üzere, kişinin huzur bulacağı ortamın tesis edilmesiyle aileye mutluluk, topluma iyi nesil yetiştirmek, insanın sosyal ve ruhî ihtiyaçlarını gidermek ve birtakım biyolojik ihtiyaçların karşılanması suretiyle kişilerin iffetsizliğe düşmelerini engellemek şeklinde sıralanabilir (Acar, 2017; Köse, 2017; Kutup, 1997; Esen, 2012). Bunun yanında aile, insanca yaşamının ortamını hazırlamaktadır. Yaratılış itibarıyla yalnız başına yaşayamayan insan, aile ortamının sıcaklığında terbiye edilmekte, hemcinsleriyle ilişki kurabilmekte ve şahsiyet kazanabilmektedir (Rum, 30/21). Ayrıca aile kurumu, modern çağda insanları ruhsal ve bedensel problemlere

sürükleyen “yalnızlaşma” sorununa da etkili bir panzehirdir. Âyetteki “ kendileriyle huzur bulacağımız eşler yaratması” ifadesi bunu ortaya koymaktadır (Çolak, 2018).

İslâm’ın kaynaklarından ve hayatın verilerinden de anlaşılan diğer bir nokta da, ailenin sadece insan neslinin devamını sağlamaya yönelik ve kişilerin korunmasını amaçlayan bir kurum değil, bu önemli işlevin yanında daha kapsamlı biçimde sosyal hayatı imar etme ve dünyayı daha sistemli bir şekilde yaşanabilir konuma getirmeye yardımcı bir kurumdur (Kahveci, 2019). Bunun içindir ki, mahiyeti ve bakış açıları değişmekle beraber bütün hukuk düzenleri, aile kurumunun hem iç hem dış ilişkilerini düzene koymaya çalışmış, bunun için *Aile Hukuku* denilen bölümü geliştirmiştir (Yaman, 2015). Aile Hukuku, aileyi oluşturan bireylerin karşılıklı hak ve hukukundan, birbirine karşı görevlerinden bahseden bir hukuk dalıdır (Ebu Zehra, 2005). Âyet, hadis ve müçtehidlerin bu iki kaynaktaki bilgilere getirdikleri yorumlarla şekillenen Aile Hukuku’nun temel esprisi şudur: Aile bireylerinden hiç kimsenin haksızlığa uğramadığı, fıtrattaki kadın-erkek niteliklerine uygun ve sevgi temeline dayalı bir aileyi kurup yaşatmaktır (Yaman, 2015).

İslâm hukukçuları kadın-erkek ilişkisinin, fıtrî ve doğal ihtiyaç boyutlarını Kur’an’da çerçevesi çizilen ve esasen bu ihtiyaçların temiz ve nezih bir şekilde karşılanmasını hedefleyen ahlâk ilkelerine uygun olarak çeşitli hukukî düzenlemeler yapmışlar, evlenme ve boşanmayı, aile fertlerinin karşılıklı hak ve görevlerini, konunun toplumu ve hukuk düzenini ilgilendiren yönlerini en ince ayrıntısına kadar belirlemeye çalışan bir hukuk doktrini geliştirmişlerdir. Onların bu düzenlemeleri yaparken konuyla ilgili olarak Kur’an ve Sünnet’te yer alan emir ve tavsiyelerin yanı sıra içinde yaşadıkları toplumun örf, âdet ve telakkilerini de dikkate aldıkları kuşkusuzdur (Heyet, 2020). İslâm hukukunda aile hukukuyla ilgili konular önceleri *nikâh ve talâk*, daha sonraları *münâkehat ve müfârakat* başlıklarıyla, günümüzde ise *el-Abvalü’s-Şahsiyye ve Ahkâmü’l-Üsra* genel terimleriyle ifade edilmiştir (Ebu Zehra, 2005; Cin, 1988). İslâm hukukunun temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’in bütün hukuk alanlarıyla ilgili hüküm koymadaki genel yaklaşımı, o alanla ilgili çerçeve hükümleri belirlemek biçiminde iken, Aile Hukuku söz konusu olunca bu çerçevenin içi yer yer yine Kur’an tarafından doldurulmuştur. Bu çerçevede evlenilmesine izin verilenler ve verilmeyenler, çok evlilik ve sınırları, evliliğin sonuçları, evliliğin işleyişi sırasında ortaya çıkacak problemler ve bunların çözümünde izlenecek usul ve esaslar, evliliğin sonlanması halinde ortaya çıkacak hukuk teferruatıyla işlenmiştir (Çolak, 2018). Hz. Peygamber de hadisleriyle toplumun sağlıklı yapılanabilmesi için sağlam temeller niteliğindeki ailenin oluşturulmasının gereğini vurgulamıştır.

Ailenin sağlıklı bir şekilde kurumsallaşması için İslâm alimlerinin bir kısmı aileye ait ahkâmı tespit ederken nikâhı kısmen ibadet anlamında değerlendirmişlerdir. Zira aileye yüklenen yükümlülük ve yerine getirdiği fonksiyon itibarıyla ibadetler gibi bir konumda olduğu görülmektedir. Yani, aile kurumunun kurulmasının hukuken ilk adımı ve meşruiyet vasıtası olan nikâh, normal bir akit/sözleşme olmanın ötesinde Allah’a yakınlaşma demek olan ibadet mahiyetinde de bürünmektedir (Köse, 2017). Bu bağlamda klasik tasnifler içerisinde nikâh akdi ibadetlerle muamelatın arasında ele alınmıştır. Nitekim Hanefî ekole mensup bazı hukukçular “Nikâh ibadetlere daha yakındır. Öyle ki, evlenmek, kendisini ibadete vermek kasdıyla bekâr kalmaktan daha üstündür. Hatta cihadla karşılaştırıldığında da böyledir” derken bu ilişkiyi dile getirmektedir (İbnü’l-Hümmam, 1970).

Nikâh/Evlenme Akdi Ve Önemi

Ailenin ilk basamağı olan evlilik fiilen nikâhla başlar. İslâm hukukunda evlenmeyi ifade etmek için “nikâh” terimi kullanılır ki nikâh, sözlükte “birleştirme, bir araya getirme; evlenme, cinsel ilişki” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkâhî terim olarak ise nikâh, dinen ve hukuken evlenmeleri mümkün olan kadınla erkek arasında, haram olabilecek yakınlaşmayı meşru hâle getirmek için şahitler huzurunda yapılan icap ve kabulden ibaret bir akittir (Acar, 2019; Esen, 2012; Görgülü, 2005). Başka bir ifadeyle nikâh, birbirleriyle evlenmelerine hukuken bir engel bulunmayan bir erkekle bir kadının sürekli bir hayat ortaklığı kurmak üzere aralarını birleştiren ve bunun için karşılıklı haklar ve görevler

belirleyen bağı ifade eder (İbn Kudâme, 1972). Kur'an-ı Kerim, nikâh akdini mîsâk-ı ğaliz (Nisâ, 4/21) /çok büyük sorumluluğu olan bir söz olarak niteleyerek, onu sadece akdi yapanlar arasında bir sözleşme değil, aynı zamanda Allah'a verilen de bir söz olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu sözleşme ile taraflar arasında karı-kocalık ilişkileri meşrû hale gelmiş, mehir, nafaka, miras neseb gibi yükümlülükler ve haklar doğmuş olur. Kur'an yüze yakın âyetini aile hukuku meselelerine ayırmış; Hz. Peygamber de onu kendisinin sünneti olarak takdim etmiştir.

Nikâhın sağladığı aile, küçük bir toplum hüviyeti olması ve bu açıdan hakları ve yükümlülükleri ilgilendiren akitle doğan fıkhi yönü, neslin devamını sağlayan meşru/helal yol olması açısından dini boyutu, huzur veren özelliğiyle sıcak bir yuva ortamı olması açısından manevi ciheti olan çok yönlü bir kurumdur (Köse, 2010). Nikâh, daha önce birbirine yabancı olan iki kişinin, birbirlerini elbise ile beden gibi uyumlu kılan muazzam bir ahenk örneğidir. Keza birbirinin kusurlarını örten, birbirini bütün olumsuzluklara karşı koruyan, sevgi ve samimiyet duygularını geliştiren, pekiştiren bir mutabakattır. Esasen nikâh, Allah'ın rızası ve Hz. Peygamberin müminlere tavsiye ettiği, bizzat uygulamalı olarak öğrettiği önemli bir sünnettir. Bu itibarla bir yönüyle muamelât konularına, diğer yönüyle de ibadete benzer. Bunun içindir ki, bazı fakihler, aile hukuku meselelerinin incelendiği "*Kitabu'n-Nikâh*" bölümünü, ibadet bahisleriyle hukuk bahisleri arasına yerleştirmişlerdir (Çalık, 2015; Çolak, 2018; Aydın, 1989).

Günümüz hukuklarında evlenme akdi, nişanlıların evlenmeye yönelik isteklerinin karşılıklı ortaya konulması ile meydana geldiği için bir medenî hukuk sözleşmesi olarak nitelendirilmektedir. İslâm hukukçuları da nikâh "*milki mut'a, yani eşlerin birbirinden istifade etmesi üzerine yapılan sözleşmedir*"(Mavsilî, 1980; Zuhaylî, 1994) diye tarif ederken, onun akit niteliğini öne çıkarmışlardır. Bununla birlikte İslâm'ın nikâha bakışı ve fakihlerin eserlerinde nikâh hakkında söyledikleri, nikâhın basit bir akitten daha fazla bir şey olduğu izlenimini vermektedir (Çolak, 2018:48). Zira karşılıklı hak ve sorumluluklar yükleyen nikâh akdi şahsî ve mâlî sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeple İslâm hukukçuları bu sonuçlar üzerinde önemle durmuştur.

Günümüzde Nikâh Problemleri

Bu başlık altında günümüzde yaşanan nikâh akdiyle ilgili bazı sorunlara değinilmiştir.

Gizli Nikâh

Evliliği zinadan ayıran ölçü, akde bağlı açıklıktır. Evlilik açık ve alenî, zina ise gizli ve kapalıdır. Evliliğin açıklığı da şahitler ile sağlanır. Bir taraftan zinadan ayırt edilmesi, diğer taraftan gerektiğinde karşılıklı hakların ispatını temin gibi faydalarından dolayı hemen bütün hukuk sistemleri şahit veya ilan şartı üzerine durmuş, evliliğin gizli kalmamasını sağlayacak tedbirler almıştır (Ebu Zehra, 2005; Kahveci, 2018; Esen, 2012). Nitekim Hz. Peygamber, "*Nikâhı ilan edin, onu mescidlerde yapın, üzerinde def vurun*" (Tirmizî, Nikâh, 6) buyurmuştur. İslâm hukuk doktrininde nikâh akdinin ilan edilmesinde ve "*nikâhu's-sır*" denilen gizli nikâhın yasak olduğunda fakihlerin görüş birliği vardır. Fakat ilanın keyfiyeti hususunda görüş farklılıkları bulunmaktadır (Apaydın, 2000).

Hanefiler, Şafîiler ve Hanbelilere göre gizli nikâh iki şahidin bulunmadığı nikâhtır ve batıldır. Taraflar akdin gizlenmesi hususunda anlaşmış olsalar bile nikâhın şahitler huzurunda kıyılması onu gizlilikten çıkarır. Hz. Peygamber'in def çalınmasıyla ilanını istemesi ise ek bir tedbirdir ve menduptur. Mâlikilerdeki meşhur görüşe göre ise akit esnasında şahitlerden, diğer görüşe göre şahitler dışındaki taraflardan mesela evlenen çiftler ve veliden nikâhı gizlemelerinin istenmesi halinde gizli nikâhtan söz edilir. Bu durumda zifaf vaki olmamışsa nikâh feshedilir, olmuşsa taraflar ayrılırlar (tefrik). Bu sebeple Malikiler zifaf öncesi nikâhın ilanına önem verirler. Bu mezhebe göre nikâh akdi iki şahidin huzurunda yapılır ve şahitlerden akdi gizli tutmaları istenirse akit sahih olmaz. Taraflar birbirinden ayrılırlar. Ayrıca şahitler ve taraflar cezalandırılırlar. Bu iki çift isterlerse yeni bir nikâh akdiyle alenen evlenebilirler. Diğer mezheplere göre şahitler huzurunda akdedilen ve

gizlenmesi istenen nikâh geçerlidir ancak mekruhtur. Hanefiler dışındaki üç mezhebe göre velinin izni alınmadan dolayısıyla veliden habersiz kıyılan nikâhı da batıl olduğunu belirtmeliyiz. Ebû Hanife de reşit kızların evliliğinde veli iznini gerekli görmese de bu evlilikten rencide olması ya da ayıplanması halinde veya zarar ortaya çıkması durumunda nikâha müdahil olacağını ve feshetebileceğini savunmaktadır (Köse, 2003; Esen, 2012). Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi de “*akd-i nikâhın icrasından evvel keyfiyet ilan olunur*” (HAK., mad 33; Çeker, 2017) maddesiyle evliliğin ilan edilmesini kanunlaştırmıştır.

Nikâhta şahit bulundurma zorunluluğu ispat güvencesi yanında aleniliği de sağlama amacına yönelik bir tedbirdir. Keza *velime* olarak bilinen düğün ziyafetlerine başta Hz. Peygamber ve sahabe olmak üzere Müslüman toplumlarda büyük önem verilmesi evlenen çiftlerin sevinç ve mutluluklarına ortak olma yanında evlenmede aleniyeti sağlamak, nikâhın önemli bir iş olduğunu hissettirmek ve toplumsal meşruiyeti temin amacına matuftur. Nitekim nikâh diğer akitlerden farklı olarak yapısı gereği iki kişi arasında kalacak bir özellikte olmadığı gibi Kur’an’ın ifadesiyle, “*güçlü bir söz*” verıştır. Bundan dolayı nikâh akdinin aleniyeti son derece önemlidir (Kahveci, 2018; Aslan, 2015). Ayrıca bir nikâh akdinde sadece iki şahitle yetinilip etrafa duyurulmaması, geniş toplumlarda nikâhın varlığının ispatını da güçleştirmektedir. Bu sebeple olsa gerek Hz. Peygamber, “*Veli ve iki adaletli şahit olmadıkça nikâh olmaz*” (Ebû Dâvud, Nikâh, 19) buyurarak şahidin varlığına, “*Nikâhı ilan edip duyurun*” (Tirmizî, Nikâh, 6) sözleriyle de ilan gerekliliğine işaret etmiştir. Günümüzde özellikle öğrenciler arasında bu tür evliliklerin yaşandığını hatta bazı ülkelerde oldukça yaygın olduğunu dikkate alırsak gizli nikâhın İslâm’ın ruhuyla bağdaşmadığını belirtmemiz gerekir. Gizli nikâhın zina olduğunu belirten Hz. Peygamber ve sahabenin bu yöndeki uyarılarını dikkate almak gerekir. Günümüzde nikâhın sadece iki şahidin huzurunda akdedilmesi büyük bir fesada sebebiyet vermektedir. Herhangi bir sebeple nikâhın toplumdan gizlenmesi arzu ediliyorsa evliliğin en azından tarafların aileleri tarafından bilinmesi gerekir (Köse, 2017; Yenibaş, 2012).

Eşler Arasında Denklik

Sözlükte denklik, eşitlik ve benzer olma anlamlarına gelen kefâet, bir hukuk terimi olarak “erkeğin dinî, eğitim, iktisadî ve sosyal bakımından kadına eşit olması veya kadından aşağı olmaması” şeklinde tanımlanabilir (Gümüş, 1999; Acar, 2019; Çolak, 2018). Kur’an’da evlilik birliğinin sağlam temeller üzerine kuruluşu ve sağlıklı işleyişini hedef alan bir dizi tedbir ve öğüt yer alırsa da kefâet konusu geçmez. Hadislerde ise konu, hukuki bir şart ve gereklilik olmaktan çok eşler arası uyumu ve ailenin devamlılığını sağlayıcı bir tavsiye ya da sosyal realitenin ifadesi olarak zikredilir. Hz. Peygamber’in “*Dikkat edin kadınları ancak velileri evlendirir ve kadınlar ancak denkleriyle evlendirilebilirler*” (Beyhâki, *Sünenü’l-Kübrâ*, 1353:7/133) sözü ile, Hz. Ali’ye söylediği “*Üç şey geciktirilmez. Vakti gelmiş namaz, hazır bulunan cenaze, dengi bulunan bekâr kadın*” (Tirmizî, "Salat", 13; İbn Mace, "Cenaz", 17) şeklindeki söz, kefâetin önemine işaret etmektedir.

Klasik dönem İslâm hukukçularının çoğunluğu, kendi zamanlarındaki sosyal gruplaşmayı ve aristokratik yapılanmayı da göz önüne alarak hem evlilikte uyumu sağlama hem de ilgili şahısların zarar görmesini önleme amacıyla kefâeti nikâh akdinin bağlayıcılık, sıhhat veya nefâz şartı olarak görmüş, buna bağlı olarak evlenecek erkeğin kadına denk olmaması halinde kadına veya velilerine nikâhı feshetme hakkı tanımıştır. Azınlıkta kalan ikinci grup ise bütün Müslümanların eşit olduğundan hareketle kefâetin evlilikte hukuki bir şart ve gereklilik sayılmasını doğru bulmamış, sadece evliliklerde dikkate alınmasının yararlı olacağını söylemekle yetinmiştir (Mevsilî, 1980).

Hukukî bir kurum olarak kefâet, evliliklerde kadın tarafından haklarını koruyucu bir şart olarak gündeme getirilir. Bunun için esas itibarıyla erkeğin belli hususlarda kadına denk olması, erkeğin evleneceği kadından bu yönlerden daha aşağı bir durumda olmaması gerekir. Erkeğin kadından daha iyi bir seviyede bulunması ise kadın lehine bir durum olup denklige aykırı sayılmaz. Kefâetin hukuki bir şart olarak gerekip gerekmediği kadar hangi hususlarda aranacağı da fakihler arasında tartışmalıdır. Kefâet konusunda en katı davranan ve kefâet kriterlerini en geniş tutan

fakihler Hanefilerdir. Bu durum biraz da onların akıl baliğ olmuş bir kadının velisinin izni olmadan da kendisini evlendirebilmesi ile yakından ilgilidir (Döndüren, 1995; Gümüş, 1999). Hanefiler, geniş tuttukları kefâet şartına riayet edilmediğinde veliye nikâhı feshetme yetkisi tanıyarak kefâeti gözetmeyip velisinin de iznini almadan evlenen kadının bu evliliğinden velinin ve ailenin diğer fertlerinin zarar görmesini önlemek istemişlerdir. Hanefi mezhebine göre erkeğin evleneceği kadına, dindarlık, nesep, ailenin İslâm'a giriş tarihi, hürriyet, meslek ve mal konusunda denk olması gerekir. Maliki mezhebinde dindarlık, fiziki ve ruhi hastalıklardan uzak olmak gibi hususlarda denklik aranırken, Şafî mezhebinden, nesep, dindarlık, hürriyet, meslek, fiziki ve ruhi hastalıklardan uzak olmak kefâetin şartları arasında mütalâa edilmiştir. Ahmet b. Hanbel ise dindarlık, nesep, meslek, zenginlik ve hürriyet şartlarını aramaktadır (Acar, 2019; Aslan, 2015; Gümüş, 1999). 1917 tarihli HAK'nin 45. Maddesi cumhurun görüşü tercih edilerek kefâet sadece mal (zenginlik) ve hırfet (meslek) te aranmıştır (Çeker, 2017).

Şunu ifade etmek gerekir ki denklik hem bizzat evlenecekler için hem de onların aileleri için kaynaşmayı ve ülfeti daha çabuk temin edecek, üstelik bunu sürekli kılacak bir unsurdur. Bunun için fakihler, kendi dönemlerinin şartları içinde eşlerin hangi yönlerden denk olmaları gerektiği üzerinde hassasiyetle durmuşlardır (Yaman, 2015). Biz günümüz açısından meseleye baktığımızda şu hususlarda denkliğin aranacağı kanaatindeyiz. 1. Dindarlık 2. Güzel ahlak 3. Ekonomik ve kültürel seviye 4. Eğitim yakınlığı 5. Yaş 6. Fiziki ve ruhi hastalıklardan uzak olmak.

Denklik meselesi evliliğin başlangıcında erkekte aranır. Erkek, kendisine denk olmayan bir kadınla evlenebilir; fakat kadın kendisine denk olmayan bir erkekle evlenemez. Evlenecek olursa velisinin feshetme hakkı vardır. Ayrıca kocanın sonradan işlerinin kötüleşmesi, başlangıçta sahip olduğu imkân ve özellikleri kaybetmesi denkliği bozmaz ve evliliği sona erdirmeye sebebi kılınmaz. Öte yandan denkliğin bulunmaması halinde nikâhın feshi ancak mahkeme kararıyla sonuçlandırılacağından denkliğin bulunmadığı ileri sürülerek hâkim kararı olmaksızın eşleri ayırmak caiz olmaz. Ancak kadın ve kadının velileri denklik bulunmamasına rağmen evliliğe razı olurlarsa nikâh sahih ve bağlayıcı olur (Gümüş, 1999; Acar, 2019; Çolak, 2018).

Nişanlıyken Nikâhlılık

Düğün merasimine kadar geçecek zaman diliminde kız ve erkeğin günaha girmeden görüşmelerini sağlama gibi dini bir takım duyarlılıklardan kaynaklanan endişelerle günümüzde nişanın hemen arkasından nikâh da kısılmaktadır. Bir mahzurdan kurtulmak için yapılan bu muamele, telafisi çok güç başka zararlara sebep olduğundan doğru bir uygulama değildir. Zira İslâm hukukunda nikâh ve nişan ayrı durumlardır ve kurulmasında da sona ermesinde de ayrı hükümlere tabidir. Nikâh akittir, nişan ise nikâhtan önceki süreç, vaadleşme, nikâha hazırlık aşamasıdır. Nişanlılar bu aşamada birbirleriyle üçüncü kişilerin olduğu ortamlarda görüşebilirler, konuşabilirler, evlilik hazırlıkları yapabilirler. Fakat bunun için nikâha gerek olmamasına rağmen nişanlılıkta imam nikâhı yapılmakta, bu da nikâh ve nişan hükümlerinin birbirine karıştırılmasına ve mağduriyetlerin oluşturulmasına sebep olmaktadır. Çünkü bu süreçteki nikâh akdi tarafların hak ve sorumluluklarını koruyamamakta, gözetim ve denetim sağlayamamaktadır. Buna rağmen imam nikâhı geçmişteki geleneğin devamı olarak halen uygulanmaktadır. Fakat geçmişte imamın kıydığı nikâh ile günümüzde imamın kıydığı nikâh arasında çok ciddi farklar vardır. Çünkü her iki dönemin şartları birbirinden çok farklıdır. Geçmişteki imam nikâhı devletin ve toplumun kabul ettiği ve güvencesine aldığı bir nikâh iken bugünkü hem güvenceden yoksun ve pek çok mağduriyete sebep olmakta hem de hukuken geçerli olmama ile karşı karşıya gelmektedir. Dolayısıyla geçmişteki imam nikâhını fonksiyonu olmadan sadece şeklen devam ettirme söz konusudur (Özay, 2020).

Nişanlılık dönemi, tarafların ve ailelerinin birbirlerini tanıma dönemidir. Birbirlerini yeterince tanıyan ve seven adaylar açısından pek çok problem teşkil etmese de henüz birbirini yeterince tanımayan ve hayatlarını evlilikle birleştirmeyi düşünen adaylar açısından nişanlılık döneminde nikâh kısılması, bir takım sakıncaları ortaya çıkaracaktır. Yapılan nikâha istinaden tarafların zevciyet

ilişkinde bulunmaları halinde ayrılma isteği erkekten kaynaklanmışsa Türk Medenî Kanunu'na göre kadın, hiçbir hak iddia edemeyecek ve bu durum mağduriyete sebep olacaktır. Hiçbir müeyyidenin bulunmamasından yararlanan erkek ise bir yönden hukuku çığnemiş, diğer yönden yaptığı yanına kâr kalmış gibi olacaktır. Ayrılma isteği kadından gelmiş ve erkek te buna yanaşmıyorsa yine kadın mağdur olacaktır. Daha da önemlisi erkek onu boşamayarak kadını cezalandırma yoluna gidebilecek, dolayısıyla kadın dinen evli sayıldığından kocası tarafından boşanmadıkça bir başkasıyla evlilik yapamayacaktır. Bu sebeple her ne suretle olursa olsun özellikle kadınlara nişanlılık döneminde dini nikâh talebinde bulunmamaları, ısrar etmeleri halinde ise öncelikle resmî nikâh yapturmaları tavsiye edilmelidir (Acar, 2019; Çolak, 2018).

Nikâh Akdinin Tescil Edilmesi

Günümüzde evlilikler resmî kayıtlarla tescil edilmediği sürece, iki kişinin şahitliği bu şahitlerin özellikle de evliliği gizlemeleri şehir merkezlerinde aleniliği sağlamadığından büyük sorunlara sebep olmaktadır (Acar, 2019). Nikâh akdinin resmi olarak yapılması veya tescil edilmesi konusu klasik dönem kaynaklarında ele alınmamıştır. Zira bir din görevlisinin veya bir nikâh memurunun akdi yapması nikâhın şartları arasında yer almamaktadır. Ancak evlenen çiftlerin haklarının kaybolmaması için Osmanlı Devleti'nde İzinname denilen bir izin belgesi ile nikâh akdi yapılmaktaydı. İzinnamenin arka kısmına kadının mehir miktarı yazılır ve imam ile iki şahit belgeyi imzalardı. Aile Hukuk Kararnamesi de 37. maddesiyle resmi bir devlet memurunun katılmasını ve yapılan nikâh akdinin ayrıca tescil edilmesini gerekli hale getirmiştir (Aslan, 2015). Bugün evlendirme dairelerinin üstlendiği bu görevin sadece kültürü kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde imamların kıydığı nikâh resmi iken günümüzde imamların kıydığı nikâh gayr-ı resmidir (Köse, 2014).

Evliliklerin bir düzen içerisinde yürütülmesi ve evlenecek olanların gerekli şartları taşıyıp taşımadığının denetlenmesi gibi hususlar dikkate alındığında tescilin nikâhın önemli şartlarından biri olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in "*Nikâhı ilan edin, onu meşicilerde yapın. Üzerine de def vurun*" hadisi ile "*Nikâhta haram ile helali ayıran fark, def ve sestir*" hadisleri de nikâh akdinin o günün şartlarında toplumsal tescile ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (Tirmizi, "Nikâh", 6; Nesâî, "Nikâh", 72). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de evliliğin *misâke-ı ğaliẓ* (Nisâ, 4/21) olarak tanımlanması da bunun en güçlü şekilde kayda alınmasını gerektiğine delalet eder. Bu tescil, evlilik hukukunun korunması, toplumsal ahlak ve hukuk nizamı açılarından zorunluluk arz ettiği gibi eşlerin haklarının korunması bakımından da zorunluluk arz etmektedir (Kahveci, 2018). Zira resmi nikâh kıydırmadan imam nikâhıyla yaşayan ailelerin karşılaşabilecekleri sorunlar için toplumumuzda yeteri kadar yaşanmış olumsuz örnek bulmak mümkündür. Yaşadıkları toplumda evli kabul edildikleri halde, resmîyette evli görülmeyen aileler; doğan çocuklarını nüfuslarına kayıt ettiremeyen ebeveynler; annesinin ya da babasının sosyal güvencesinden istifade edemeyen çocuklar; evlilik içindeyken ölen eşinin mirasında pay alamayan eşler, boşanma noktasına gelindiğinde kocasından hiçbir hak talep edemeyen, doğurduğu çocuklarıyla beraber kapı önüne konan kadınlar (Dalgın, 2009). Dolayısıyla alış veriş akitlerinde bugün tescilin neredeyse zaruri olması, daha ağır bir akit olan ve İslâm hukukunda diğer akitlerde olmayan mehir, velinin varlığı, denklik, şahitler, ilan gibi ek tedbirlerin konulduğu nikâh akdi için de tescilin zaruri olmasını gerektirmektedir (Özay, 2020).

Eşinden Habersiz İkinci Evlilik

Tek eşle iktifa etmeyen erkekler resmi nikâhla evli oldukları halde eşinden, ailesinden ve toplumdan gizli bir şekilde dinî nikâh yaparak ikinci bir hanımla daha birlikte olabilmektedir. Bu tür beraberlikler ikinci eş olan kadın için sorunları da beraberinde getirmektedir. Zira bu şekildeki evliliklerde çocuk sahibi olmak istenmemesi ve ayrılmaların daha kolay olduğu bir gerçektir. Bu tür evliliklerin daha çok ekonomik durumu iyi olan kimseler arasında görülmesi da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Diğer taraftan muhtemel bir sorun karşısında kadının hakkını

arayacağı merciler de bulunmamakta, pek çok kadın bu şekildeki beraberlikler yüzünden mağduriyet yaşamaktadır (Yenibaş, 2012).

Türk medeni kanunu'nda ise tek eşlilik esas olduğundan birden fazla evlilik yapmaya izin verilmez. bu sebeple de bazı erkekler birden fazla evlilik yapma isteklerini imam nikâhı aracılığıyla yerine getirmektedirler. İslâm hukuku açısından bu durum meşru (mubah) olmakla birlikte her erkeğin keyfine göre kullanabileceği mutlak bir hak da değildir. ilgili nasslarda/ayetlerde (Nisa 4/3,129), Hz. peygamber'in bizzat kendi uygulaması (Ahzâb 33/50, 51, 59; et-Tah-rim 66/3-5) ve doktrinde yer alan şartlar ve gerekçeler birlikte değerlendirildiğinde İslâm hukukunda çok eşlilik, bireysel ve toplumsal bazı ihtiyaç, ve zaruretlere karşılıklı rızaya dayalı olarak mubah kılınmış ahlakî ve hukukî bir kurum olmaktadır. dolayısıyla erkekler, mevcut eşlerinin üzerine ikinci bir kadın ile evlenmek zorunda olmadıkları gibi, kadınların da ikinci bir eş olarak evli bir erkek ile evlenmeye hayır deme hakları vardır (Yılmaz, 2019).

İslâm hukukunda tek eşlilik teşvik edilmekle birlikte prensip olarak çok eşlilik de yasaklanmamış (Nisa 4/3) ve erkeğin aynı anda birden fazla (en fazla dörde kadar) kadınla evlenebilmesine izin verilmiştir. İslâm hukukunda çok eşliliğin meşru olabilmesi için şu üç temel şartın bulunması gerektiğini söylemek mümkündür: 1) eşler arasında adaletle riayet etmek, 2) Eşlerin nafakasını temin edebilecek yeterli mali güce/îmkâna sahip olmak, 3) Ferdi veya toplumsal ihtiyaç, veya zaruretin bulunması (Yılmaz 2019; Aslan, 2015; Esen, 2012). Dolayısıyla çok eşliliğin meşruiyeti, belirli şartların ve bazı özel durumların bulunmasına bağlı olmakla birlikte uygulamada buna riayet edilmediği de bilinen bir gerçektir. esasen zikredilen ayetin yorumu ve nüzul sebebi incelendiğinde, ayetin savaşlar sonucu dul kalan kadınların, yetimlerin ve diğer kadınların haklarını koruma altına almak amacıyla taşıdığı görülmektedir. bu da çok kadınla evlilik ruhsatının mutlak olarak değil tarihi ve sosyal şartlara bağlı olarak ve adaleti sağlamak kaydıyla verildiğini gösterir (Karaman ve ark, 2003).

Diğer taraftan Kur'an "Ne kadar isteseyiz de kadınlar arasında adaleti sağlayamayızınz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın." (Nisa, 4/129) ifadesiyle eşler arasında adaleti sağlamanın imkansızlığından bahsederek evlenilecek kadınların sayısı konusundaki prensibini ve uyulması gereken şartları belirtmiştir. Buna göre Kur'an, adaleti sağlamada en uygun olanın bir kadınla evlilik olduğunu; birden fazla evlilik yapanların, eşlere zaman ayırma, barınma, yeme içme, giyim gibi aslı ihtiyaçları gidermede bir tarafa meyledip ölçüyü kaçırmamaları gerektiğini bildirmiştir (Liv, 2014). Bu yu"zden uygulamada çok eşlilik hakkı istismar edilmeye açık bir konudur. Nitekim İslâm hukuk tarihinde, dolaylı da olsa çok eşliliğin sınırlandırılması ile ilgili ilk resmi/hukukî du"zenlemeler Osmanlı'nın son dönemlerinde hazırlanan 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile yapılmıştır. 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılmasından sonra hazırlanan, ancak yürürlüğe girmeyen 1924 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi Tasarısında ise çok eşlilik uygulamasının hâkim iznine bağlanması teklif edilmiştir (Yılmaz, 2019).

Şunu belirtmek gerekir ki, İslâm hukukunda evlenen taraflar nikâh esnasında kendi aralarında tek evliliği şart koşabilirler. Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde de "Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevviic ve şart mu'teberdir" (HAK. Mad.38) kaidesi benimsenmiştir. Hz. Peygamber de bir baba olarak Hz. Ali'ye kızı Fatıma'nın üzerine evlenmesine müsaade etmemiştir (Müslim, "Fezâilü's-Sahabe", 15). Ayrıca İslâm, devlet başkanına kamu yararı gereği tarihi ve sosyal şartlara bağlı olarak, uygulanma safhasında olumsuz sonuçlar doğurması ve hakkın kötüye kullanılması nedeniyle bazı mubahları askıya alarak daraltıcı düzenlemeler yapma yetkisi vermiştir. Hz. Ömer'in ehli kitap kadınlarla evliliği yasaklaması bu uygulamaya örnektir (Buhârî, Şehâdât, 3; Talâk, 4; Müslim, Talâk, 1; Ebû Dâvûd, Talâk, 49; Liv, 169). Bundan dolayıdır ki tarihi su"rec,te çok eşliliğin kamu otoritesi tarafından denetlenmesi ve sınırlandırılması gu"ndeme

gelmiştir. Konuyla ilgili tartışma günümüze İslam hukukçuları arasında da tartışılmaya devam etmektedir (Yılmaz, 2019). Günümüzde merî hukukun ikinci evliliğe müsaade etmemesi sebebiyle imam nikâhlı olarak eşinden habersiz ikinci evliliği yapan kocaların çocukları ve eşleri sağlık ve sosyal güvencede sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunun; modern hukuk sistemlerinde olduğu gibi, "İslam'da da tek eşlilik esastır ve ikinci evliliğe müsaade edilmemelidir" şeklinde verilecek bir hükümlerle bir çırpıda sonuçlandırılmayacağı aşikardır. Nitekim modern hukuklar bu anlayışta olmalarına rağmen, fiilen birden fazla eşlilik ne doğuda ne de batıda önlenememiştir (Dalgın, 2009).

Müslüman Bayanın Gayri Müslimle Nikâhlanması

İslâm hukukuna göre evlenecek kişiler arasındaki din farkı, prensip olarak evlenme engeli olarak kabul edilir. Ancak müslümanlar ile gayri müslimler arasında evlenme engeli açısından esas alınan kriter, evlenilecek gayr-i müslimin ehl-i kitap mensubu olup olmadığıdır. İslâm alimleri ehl-i kitap olan kadınlarla evliliğin mübah olduğunu ancak kadınla erkek arasında bir ayırım olduğunu ve sadece müslüman erkeklerin, ehl-i kitap kadınlarla evlenebileceklerini, müslüman kadınların ise ehl-i kitap erkekler ile evlenmesinin yasak olduğunu ifade etmişlerdir (Cin, 1988; Dağcı, 2000; Şentürk, 2012).

Kur'an "...-inanın hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları – zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mebirlerini verdiğiniz takdirde – size helaldir. Kim imanı inkâr ederse süphesiz amelleri bosa gider. O ahirette de kaybedenlerdendir"(Maide, 5/5) mealindeki ayetle iffetli olmaları şartıyla müslümanların ehl-i kitap (yahudi ve hristiyan) kadınlarıyla evlenmelerine izin vermektedir. Müctehidler çoğu zikredilen ayete ve Hz. Osman, Talha gibi İslâm büyüklerinin uygulamalarına dayanarak Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu bu anlamda din farkının evlenmeye engel teşkil etmediğini ileri sürmüşlerdir (Zuhaylı, 1994; Acar, 2019).

İslâm hukukçularına göre müslüman bir erkeğin gayri müslim bir kadınla evlenmesine cevaz verilmesindeki hikmet; ailede erkeğin kadına üzerine yönetici olması ve nesebin yalnızca ona nisbet edilmesidir. Kadın kocasına itaat etme durumunda olacağından kocanın, İslâmiyeti kabul etmesi için kadın üzerinde tesirli olma ihtimali daha kuvvetlidir. Doğacak çocuklar da nesep yönünden babaya bağlı olacağı için çocuklara İslâmi kimlik verme de mümkün olabilecektir. Ayrıca ehl-i kitap kadınlarla evlenme İslâmiyetin yayılmasına yardımcı bir faktör olarak da kabul edilmektedir (Cin, 1988; Karaman, 1995; Acar, 2019). Kitap ehli olmayan kadınlara gelince, İslâm hukukçuları semavî bir dine mensup olmayan kadınla evlenmenin caiz olmadığını ittifakla kabul etmişlerdir. Ehl-i kitap olmayan kadın müşrik veya dinsiz kadın hükmünde olup kendisiyle evlenmek helal olmadığından böyle kadınla müslüman erkek arasındaki din farkı, prensip olarak evlenme engeli teşkil etmektedir (Karaman, 1995; Acar, 2002).

Hz. Peygamber'in de "*Biz ehli kitabı nikâhlayabiliriz, fakat onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler.*" Kur'an'da müşrik kadınlarla evlenmenin yasağını ifade eden ayetin (Bakara, 2/221) hükmü gereğince müslüman bir erkeğin putperest, budist, ateist, inkârcı ya da materyalist kadınla evlenmesi caiz değildir. Müşrik kadınlarla evlenme yasağının hikmetine işaret eden ayet, böyle kadınların müslüman erkekleri ateşe çağırmalarıdır. Bununla beraber müslüman bir kadın ehl-i kitap olan gayri Müslim bir erkekle evlenmeyeceği konusunda İslâm hukukçuları ittifak halindedir (Acar, 2002). "*Ey inananlar! İnanmış bayanlar, yurtlarından hicret ederek size gelirlerse, onları inanıp inanmadıkları noktasında sınavın, gerçi Allah onların inançlarını çok iyi biliyor. Onların inandıkları için size hicret ettikleri kanaatine varırsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü bu inananmış bayanlar, artık eski kocalarına helal değildir, onlar da bu bayanlara helal değildir ..*" (Mümtehine, 60/10) ayeti gereğince İslâm alimleri müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenemeyeceklerine hükmetmişlerdir. Çünkü ayette açık bir şekilde müslüman kadınların inkârcılara helal olmadığı zikredilmektedir (Çolak, 2018). Şayet helal olsalardı o takdirde inkârcılara geri çevrilmeleri yasaklanmazdı.

Hız. Peygamber'in de "Biz ehli kitabı nikâhlayabiliriz, fakat onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler." şeklinde müslüman kadınların ehli kitap erkeklerle evlenemeyeceklerini söylediği rivayet edilmektedir (Taberî, ty.; Şentürk, 2012). Bu nassların dışında müslüman kadınların ehli kitap erkeklerle evlenmelerinin icmâ ile yasaklandığı ileri sürülmektedir. Nitekim Hız. Peygamber devrinden itibaren Müslüman kadınların İslâm'dan başka hangi dine mensup olursa olsun gayrimüslim bir erkekle evlenemeyeceği konusunda oy birliği vardır. Ayrıca kocalık aileye reislik hakkı sağladığından mümin bir kadının hem şahsı hem de dünyaya getireceği çocukları üzerinde bir gayrimüslimin hâkimiyeti kabul edilemez görüşü üzerinde icmâ vaki olmuştur (Acar, 2002).

Bu görüş üzerinde icma olduğu belirtilmiş ise de, son dönem araştırmacılarından bazıları bu konuda farklı düşünmektedirler. "Düşüncelerinin dayandığı deliller ise; kadın-erkek eşitliği, yani müslüman erkek gayr-i müslim bir bayanla evlenebiliyorsa müslüman kadının da evlenebilmesinin eşitlik gereği olduğu; konu hakkında açık hükümlü bir ayetin mevcut olmadığı; ilgili hadislerin mütevatir olmadığı; nikâhta aslolan hükmün mübahlılık olduğu; aksi bir durumun ise, sübutu ve delaleti kati naslarla sabit olabileceği; ancak konumuzla ilgili böyle bir nassın bulunmadığı şeklindedir" (Dalgın, 2009). Netice itibarıyla şunu ifade edelim ki, din farkından dolayı kendileriyle evlenilemeyen gayri müslimler İslâm dinini kabul ederlerse engel de ortadan kalkar (Görgülü, 2005). Ancak sağlıklı bir evlilik birliği oluşturabilmek için ehli-i kitap bile olsa müslüman olmayan bir kimseyle evliliğin ancak zorunlu ve özel şartlarda sınırlı tutulması gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç

Aile, insanın tabii olarak içinde yaşama ihtiyacı duyduğu ilk topluluktur. Toplumun en önemli evrensel ve sürekli kurumlarından birisini oluşturan ve nikâhın bir sonucu olarak oluşan aile, her şeyden önce sosyal ve ahlaki bir kurumdur. Aile bir kurum olarak ilk insandan bu yana hemen her toplumda ve kültürde mevcuttur. Sosyal bilimciler, düşünürler ve iktidarlar ailenin toplum ve fert için gerçekleştirdiği fonksiyonlar sebebiyle, aileyi yeri doldurulamaz ve alternatif olmayan bir müessese olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla aile yapısının önemi son derece büyüktür. İslâm'ın kaynaklarından ve hayatın verilerinden de anlaşılacağı üzere, aile toplumda sadece insan neslinin devamını sağlamaya yönelik ve kişilerin korunmasını amaçlayan bir kurum değil, bu önemli işlevin yanında daha kapsamlı biçimde sosyal hayatı imar etme ve dünyayı daha sistemli bir şekilde yaşanabilir konuma getirmeye yardımcı bir kurumdur. Kur'an ve sünnete baktığımızda, aileye kurumsal varlık kazandırmanın ve onun üzerine titremenin aslî bir görev olduğunu görürüz. Zaten ilk insanın dünyadaki serüvenine ailesiyle başlamış olması, bu kurumun onun doğasında yer tuttuğunu gösterir.

Nikâh, aile yuvasını meşru yollardan kurma çabasının bir göstergesidir. Nikâh akdi olmadan, gayri meşru yollardan kurulmuş birlikteliğe "aile" dememiz mümkün değildir. Çünkü bu birlikteliğin temelinde nikâh değil, iffetsizlik vardır. İslâm cinselliğe ancak nikâh akdi içinde izin vermiş, nikâhsız ilişkileri yasaklamış ve bunları zina kabul etmiştir. Serbest birleşmeler tarzında karı koca hayatı yaşayanların oluşturdukları yaşam biçimleriyle evlilik birliği meydana gelemez. Zira bu tür birlikteliklerde sadakat anlayışı olmadığı gibi bu ilişkilerden doğan çocuklar sevgisiz ve ilgisiz büyümekte, ihmal edilmekte, kendilerini bir aileye ait hissetmemekte, mutsuz ve başarısız olmakta, zararlı alışkanlıklar yönünden risk taşımakta ve topluma sorun olmaktadır. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı ailelerden oluşacağından aileyi reddeden ya da aileyi koruyamayan toplumlar er ya da geç dağılmaya mahkûmdur. Zira ailede başlayan çatlaklar, düzensizlikler yavaş yavaş bütün topluma yayılır ve toplumu çökertir.

Kur'an ve Sünnet, dini ve sosyal bir kurum olan aileye büyük önem atfetmiş, insanları evlenmeye teşvik etmiştir. Hız. Peygamber de aile hayatıyla kıyamete kadar bütün insanlar için eşsiz bir örnek olmuştur. İslâm'ın aile anlayışına baktığımızda, kurum olarak ailenin üzerine bina edildiği temel bir ruhun öne çıktığını görürüz. Bu ruh "huzur, sevgi ve rahmet"tir. Dolayısıyla aile ile, ahlâkın güzelleştirilmesi, nefsin haramlardan korunması, fitnenin defedilmesi, çocuk terbiyesi,

işlerini görmekten âciz olan müslümanların ihtiyaçlarının karşılanması, akraba ve muhtaçlara nafaka verilmesi, müslümanların çoğalması, dinin en güzelbir şekilde muhafaza edilmesi, Peygamberimiz (s.a.s.)'in iftihârının gerçekleşmesi ve öldükten sonra sevap ve derece kazanılması gibi birçok faydanın elde edilmesi hedeflenmiştir. Bu sebeple evlilik akdi ile erkek ve kadınların birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları söz konusu olmaktadır.

İslâm hukuku, eşlerden üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini istemekle beraber aile müessesesinin her türlü yıkıcı faktörlerden korunması için birtakım tedbirler ortaya koymaktadır. Bu manada günümüzde yapılan gizli nikâh, denkliğin olmadığı evlilikler, nişanlıyken kıyılan nikâh, nikâh akdinin tescil edilmemesi, eşinden habersiz ikinci evlilikler, müslüman bayanın gayri müslim biriyle evlenmesi gibi meseleler sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu meselelere evlilik hukuku, aile ilişkileri ve ahlak açısından bakılarak bu kutsal müessesenin geleceği asla keyfi isteklere, kötü niyetlere bırakılmamalıdır. Aksi takdirde özellikle bayanların ve çocukların bu durumdan olumsuz etkilenmeleri söz konusu olacaktır. Nikâh aşamasındaki sorunlar aile hayatı boyunca çıkabilecek diğer sorunlara kaynaklık etmesi muhtemeldir. Dolayısıyla nikâh aşamasının sorunsuzca aşılması evlilik sürecinde ortaya çıkabilecek birçok sorunun baştan yok edilmesi sağlam bir aile yuvasının kurulması için önem arz etmektedir. Yeni bir evlilik birliği oluşturulurken bunun sürekliliğine dönük gereken ön tedbirlerin alınması hem yeni aile için hem de toplum için kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Acar, H. İ. (2017). *İslâm aile hukuku*. İstanbul:Ensar Yayınları.
- Acar, H.İ. (2002). Evlenme engeli olarak din farkı. *Atatürk ÜİF Dergisi*. (17), 27-52.
- Apaydın, Y. (2007). İslâm hukukunda aile. *Günümüzde Aile* (Günümüzde Aile Sempozyumu, 2-4 Aralık 2005). İstanbul:Ensar Neşriyat, 135-150.
- Arıkan, A. (2017). *Kur'an'a göre mutlu aile*. İstanbul: Sekam Yayınları.
- Aslan, M. S. (2015). *İslâm aile hukuku*. Bursa:Emin Yayınları.
- Ateş, A. O. (2010). Hz. Peygamber döneminde aile. *Küreselleşen Dünyada Aile*. Ankara, 65-85.
- Aydın, M. Â. (1989). “Aile” mad., DİA, İstanbul:TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, A. Ve ark. (2020). *Ailei ilmihali*, (Ülfet Görgülü ed.). Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
- Beyhâhî (1353). *Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye.
- Birekul, M. (2014). Aile ve dinî sosyalleşme. *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Mustafa Aydın, ed.), İstanbul: Açılım Kitap,
- Cin, H. (1988). *İslâm ve osmanlı hukukunda evlenme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Çağrı, M. (1997). “Aile”, mad. İİGYA, İstanbul:MÜ İFAV Yayınları.
- Çalık, B. (2015). Kur'an ve sünnetin aileye ve evliliğe ilişkin tavsiyeleri ve “Dini Nikâh” olgusunun İslâm hukuku bağlamında değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (15), 115-134.
- Çeker, O. (2017). *Osmanlı hukuk-ı aile kararname*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları.
- Çelik, N. A. (2007). Aile politikaları ve yasal sorunlar. *Günümüzde Aile* (Günümüzde Aile Sempozyumu 2-4 Aralık 2005). İstanbul: Ensar Neşriyat, 355-364.
- Çolak, A.(2018). *İslâm aile hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Dağcı, Ş. (2000). İslâm aile hukukunda evlenme engelleri II: Geçicic evlenme engelleri”, Ankara ÜİF Dergisi. (XLI), 137-194.
- Dalgın, N. (2009). Aile kurumunun nikâh aşamasıyla ilgili fıkhi sorunları. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (13), 35-50.
- Döndüren, H. (1995). *Delilleriyle aile ilmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Dönmez, İ. (2009). *Ailede iletişim ve etkileşim*, Ankara: Hegem Yayınları.
- Ebû Zehra, M. (2005). *el-Abvalu's-şahsiyye*. Kahire: Dârü'l-Fıkr el-Arabî .
- Erkal, M. (2005). Türk ailesi ve batı Avrupa'daki bazı değişmeler. *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 261-274.
- Esen, H. (2012). Kolaylık açısından İslâm'da nikâh. *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İzmir, 57-103.
- Fayda, M. (1997). “Cahiliye” mad. *İslâm'da İnanç İbadet Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. İstanbul:İFAV Yayınları.
- Görgülü, H. A (2005). *İslâm hukukunda eşler arası sorunlar ve çözüm yolları*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Görmez, H. (2018). Ailede güven oluşumunda etkili temel değerler. *Sadakat ve Güven Bağlamında Aile* (Aile Formu 2). Ankara:DİB Yayınları.

Gümüş, E. (1999). *İslâm hukukuna göre eşler arasında denklik*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi.

Gündüz, Ş. (2014). İslâm öncesi dinlerde ve medeniyetlerde aile. *Küreselleşen Dünyada Aile*. Ankara: TDV Yayınları,

Harman, Ö. F. (2010). Hristiyanlıkta kadın algısı. *Kur'an ve Kadın Sempozyumu* 4-5 Haziran 2010. Ankara: TDV Yayınları Sempozyumu.

Harman, Ö. F. (2006). Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde peygamberlik ve peygamber evlilikleri. *Hız Peygamber ve Aile Hayatı*. İstanbul :Ensar Neşriyat,

İbnü'l-Hümmam, K. (1970). *Fethü'l-Kadir*, y.y.

İbn Kudâme, A. (1972). *el-Muğnî*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi.

Karaman, H. (1995). *İslâm'da kadın ve aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Karaman, H. ve ark. (2003). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, II, Ankara : DİB Yayınları.

Kahveci, N. (2019). *İslâm aile hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Kır, İ. (2011). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (10) 36.

Köse, S. (2014). *Genetiğiyle oynanmış kavramlar ve aile medeniyetinin sonu*. Konya:Mehir Vakfı Yayınları.

Köse, S. (2017). NİKÂH-hak ve değer bağlamında fikhî bir analiz. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (30), 9-44.

Köse, S. (2003). İslam hukukuna göre evlenmede velayet. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya. (2), 101-116.

Kutup, S. (1997). *Kadın ve aile*. (Halit Yılmaz, çev). İstanbul:İhtar Yayıncılık.

Liv, C. (2014). Günümüzde imam nikâhına yönelişlerin gerekçeleri ve resmi nikâh ile imam nikâhının fikhî açıdan karşılaştırılması. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 163-191.

Meşal, H. (2020). Cihad ruhu ailede öğrenilir. *Aile Olmak*, İstanbul :Tirekitap Yayınları.

Mevsilî, A. (1980). *el İhtiyâr li ta'li'l-muhtâr*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Martı, H. vd. (2019). *Dünü ve bugünüyle İslâm'da mahremiyet*. Ankara: TDV Yayınları.

Oktay, A. S. (2018). Bireyden aileye aileden topluma sadakat ve güven. *Sadakat ve Güven Bağlamında Aile* (Aile Formu 2), Ankara: DİB Yayınları.

Özay, H.(2020). Nişanlılıkta yaptırılan imam nikâhının İslâm hukuku açısından değerlendirilmesi. *Tokat İlmîyat Dergisi*. (VIII) 1, 131-159.

Savaş, R. (2010). Cahiliye devrinde kadın algısı. *Kur'an ve Kadın Sempozyumu* 4-5 Haziran 2010. Ankara: TDV Yayınları, 71-79.

Şentürk, M. (2012). Kur'an'a göre ehl-i kitâb ile evlenme. *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*. İzmir, 175-188.

Taberî, (t.y.), *Cami'u'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'an*, yy. (IV).

Topçu, M. (2020). *Kur'an'da aile örnekleri*. İstanbul:DİB Yayınları .

Ünal, A.(2010). Yahudilikte kadın algısı. *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*, 4-5 Haziran 2010. Ankara: TDV Yayınları, 48-54.

Yaman, A. (2015). *Ahlak ve hukuk ekseninde aile hayatımız*. Ankara :DİB Yayınları.

Yanardağ, A. (2016). Aile içi eğitimin sosyolojik boyutu. *Uluslar arası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, Iğdır.

Yenibaş, H. (2012). “Nikâhı ilan edin” hadisi bağlamında nikâhın sosyal yönü. *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul:Ensar Neşriyat.

Yılmaz, İ. (2019). İslâm hukukunda kamu otoritesinin çok eşliliği sınırlandırması. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (23/)1, 5-28.

Zuhaylî, V. (1994). *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, c:9. İstanbul: yy.

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1970-2019)

Taleh MAMMADOV¹
Ergin UZGÖREN²

Giriş

Küreselleşme genellikle, uluslararası ticaret ve yabancı yatırımın önündeki engellerin azaltıldığı dünya mal ve sermaye piyasalarının konsolidasyonu olarak görülür. Küreselleşme, ulaşım maliyetlerini düşüren ve bilgi akışını iyileştiren teknolojik gelişmelerden veya korumacılığı azaltmaya, yabancı yatırımları liberalleştirmeye ve göçü düzenlemeye odaklanan ekonomik ve politik değişikliklerden kaynaklanabilir (Gurgul & Lach, 2014).

Ülkelerin küreselleşme sürecinden fayda sağlamak için gerekli sosyal, politik ve ekonomik önlemleri almaları önemlidir. Bu önlemleri alan ülkeler genellikle uluslararası sermayeye ve modern teknolojiye sahip ülkelerdir. Bu doğrultuda az gelişmiş ülkelerin pazarlarını uluslararası sermayeye açmaları ve küreselleşme sürecine uyum sağlamaları gerekmektedir. Ülkeler, uluslararası sermayenin ihtiyaçlarına göre şekillenmekte ve bu süreçte az gelişmişlik ve gelişmişlik kavramları yerini geliştirmekte olan ekonomiler kavramına bırakmaktadır. Küreselleşme karşıtlarına göre küreselleşme, aslında uluslararası sermayenin küresel arenadaki çıkarlarını, modern teknolojinin geri dönüşü ve onun gereklerini yerine getirmenin ötesine genişletme arzusudur. Karşıt görüşlere göre süreç yeni değildir ve küreselleşme bir entegrasyon geliştirmenin aksine yeni çatışmalara neden olacaktır (Çelik & Ünsür, 2020).

Literatüre bakıldığında küreselleşme ve büyüme ilişkisi üzerine farklı yöntemler kullanılarak çeşitli analizlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda küreselleşmenin büyüme üzerindeki etkisi veya büyümenin küreselleşme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda küreselleşme ile büyüme arasında kuvvetli bir ilişki belirlenmiş olup, küreselleşmenin büyümeyi pozitif etkilediği, ekonomik büyümenin artması için küreselleşmenin de artması gerektiği ve küreselleşme yüksek olduğunda büyümenin de yüksek olacağı sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada amaç; Türkiye’de 1970-2019 yılları arası yıllık veriler ele alınarak ekonomik, sosyal, siyasi küreselleşme ve büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaca yönelik olarak öncelikle zaman serilerinin durağanlık derecesi kontrol edilerek VAR modeli kurulacaktır. Daha sonra ise, modelin istikrarlı olup olmadığı kontrol edilerek kısa dönem ilişkisi için VAR Granger nedensellik testi, uzun dönem ilişkisine bakmak için ise Johansen eşbütünleşme testi uygulanacaktır.

Literatür

Rao vd. (2011) (*Growth effects of a comprehensive measure of globalization with country-specific time series data*) başlıklı makalede 1970-1993 yılları arası Singapur, Tayland, Malezya, Filipinler ve Hindistan

---

¹ ORCID: 0000-0001-9031-9768. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi LEE İktisat Bölümü doktora öğrencisi

² ORCID: 0000-0001-9031-9768. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ile ilgili çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada ARDL sınır testi kullanılmış ve sonucunda küreselleşmenin yüksek olduğu ekonomilerde büyümenin de hızlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Afzal, M. (2007) (*The Impact of Globalization on Economic Growth of Pakistan*) başlıklı çalışmada 1960-2006 yılları arası Pakistan'da büyüme ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi hata düzeltme modeli ile incelemiştir. Sonucunda büyüme ile finansal küreselleşme arasında kuvvetli ilişki belirlemiştir.

Açıkgöz & Mert (2011) (*Küreselleşme İktisadi Büyümeyi Etkiliyor Mu? Türkiye Örneği*) başlıklı çalışmada ARDL sınır testi kullanarak sosyal küreselleşmeden büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi belirlemişler ve Türkiye ekonomisinin dış dünya ile iktisadi ve politik bakımdan bütünleşmesinde büyüme sürecinin belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Villaverde & Maza (2011) (*Globalization, Growth and Convergence*) başlıklı çalışmada 1970-2005 döneminde 101 ülke üzerinde EKK, Sabit Etkiler ve Genelleştirmiş Momentler yöntemlerini kullanarak yaptıkları analizler sonucunda, küreselleşmenin büyüme üzerinde anlamlı, pozitif etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Mutascu & AnneMarie (2011) (*Economic Growth and Globalization in Romania*) başlıklı çalışmada VAR modeli kurarak analiz gerçekleştirmişler ve ekonomik büyümenin artması için küreselleşmenin artması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Ali & Imai (2013) (*Crises, Economic Integration and Growth Collapses in African Countries*) başlıklı 1970-2009 yılları arası 41 ülkeyi kapsayan çalışmada ekonomik küreselleşme ve ekonomik krizin ekonomik büyümeye etkisini araştırmışlardır. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi kullanarak ekonomik küreselleşme ve büyüme arasında kuvvetli ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dreher (2006) (*Does Globalization Affect Growth? Evidence From a New Index of Globalization*) başlıklı çalışmada 1970-2000 yılları arası 123 ülkede küreselleşmenin büyümeye etkisini incelemiştir. EKK ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemleri kullanarak küreselleşmeden büyümeye pozitif etki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Quinn vd. (2011) (*Assessing Measures of Financial Openness and Integration*) başlıklı çalışmada 189 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine çalışma gerçekleştirilmiştir ve GMM analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ekonomik küreselleşmenin büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Polasek & Sellner (2011) (*Does Globalization Affect Regional Growth? Evidence for NUTS-2 Regions in EU-27*) başlıklı çalışmada 2001-2006 dönemi arasında 27 AB ülkesinde küreselleşmenin bölgesel büyüme üzerindeki etkilerini incelemişler ve küreselleşmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Leitão (2012) (*Economic Growth, Globalization and Trade*) başlıklı çalışmada ABD'de 1995-2008 yılları arasında ekonomik büyüme, küreselleşme ve ticaret arasındaki bağlantıyı panel veri tekniğini kullanarak analiz etmiştir. Sonuç olarak küreselleşmenin ekonomik büyümeyi artırdığını belirlemiştir.

Meraj (2013) (*Impact of globalization and trade openness on economic growth in Bangladesh*) başlıklı çalışmada 1871 ve 2005 yılları arasında ticaret açığı ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı ARDL ve Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin ticari ve ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Umaru (2013) (*Globalization and its impact on the performance of the Nigerian Economy*) başlıklı çalışmada 1962- 2009 yılları arasında küreselleşmenin Nijerya'nın ekonomik performansı üzerindeki etkilerini AAGR yöntemi ile analiz etmiştir. Küreselleşmenin petrol, imalat sanayii ve katı maden sektörlerini olumsuz, tarım, ulaşım ve iletişim sektörlerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Veri seti ve analiz

Çalışmada 1970-2019 yılları arası yıllık olarak veriler ele alınmıştır. Reel ekonomik büyüme değişkeni Dünya Bankasından, ekonomik, sosyal, politik küreselleşme değişkeni İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF) adresinden alınmıştır. Durağanlık sağlaması için değişkenlerin logaritmik değerleri alınarak kullanılmıştır.

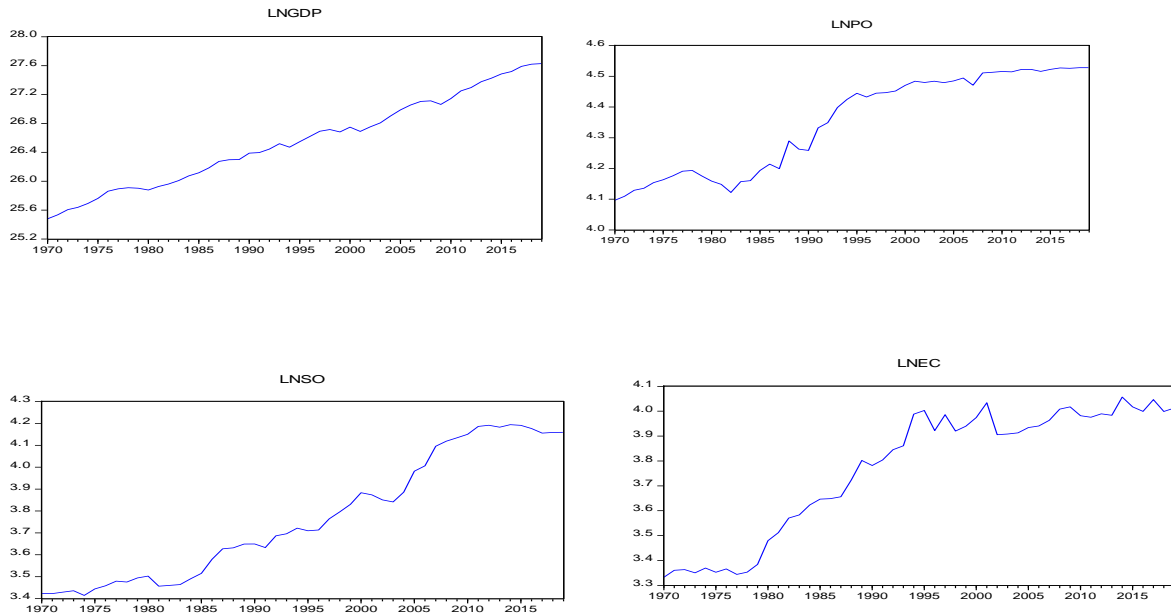
Kullanılan değişkenler:

lnGDP- = ekonomik büyüme,

lnPO- = politik küreselleşme,

lnSO- = sosyal küreselleşme,

lnEC- = ekonomik küreselleşme olarak tanımlanmış olup analizde VAR Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Grafik 1: Değişkenler (lnGDP,lnSO,lnPO,lnEC)

Tablo1: Tanımlayıcı istatistikler

	LN GDP	LN PO	LN SO	LN EC
Mean	26.54658	4.350156	3.769460	3.770672
Median	26.53284	4.428781	3.711304	3.906815
Maximum	27.62845	4.528127	4.194229	4.057028
Minimum	25.47999	4.096448	3.414516	3.332702
Std. Dev.	0.623215	0.158317	0.280240	0.254758
Skewness	0.099623	-0.279219	0.297390	-0.637667
Kurtosis	1.910012	1.352768	1.616938	1.822337
Jarque-Bera	2.557861	6.302555	4.722131	6.277850
Probability	0.278335	0.042797	0.094320	0.043329
Sum	1327.329	217.5078	188.4730	188.5336
Sum Sq. Dev.	19.03147	1.228155	3.848197	3.180176
Observations	50	50	50	50

Tablo 1’de yer alan tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında büyüme değişkeni olan LNGDP için ortalama değer 26.5, maksimum değer 27.6 ve verilen yılda minimum değer 25.4 olarak gerçekleşmiştir. Politik küreselleşme değişkeni için belirtilen yılda ortalama değer 4.35 iken maksimum değer 27.6, minimum değer 25.4, sosyal küreselleşme değişkeni için ortalama değer 3.76, maksimum değer 4.19, minimum değer 3.41, ve ekonomik küreselleşme değişkeni için ortalama değer 3.77, maksimum değer 4.05, minimum değer 3.33 olarak gerçekleşmiştir.

Zaman serilerinde özellikle durağanlık kavramı çok önemlidir. Eğer seriler durağan olmazsa bu zaman bulunan sonuçlar anlamlı olsa dahi sahte regresyon yani sahte sonuçlar verecektir. Aynı şekilde yapılacak analizde de serilerin aynı mertebeden durağan olması I(1) olma şartı aranmaktadır. Bu nedenle serilerin durağanlığını kontrol etmek için ADF birim kök testi ile serilerin hangi mertebeden durağan olduğuna bakılacaktır. ADF testi Dickey Fuller tarafından geliştirilmiş test zaman serilerinin birim kök içerip içermediğini test etmektedir. Eğer seri birim kök içeriyorsa durağan değil, birim kök içermiyorsa durağan seridir. 1979 Dickey Fuller analizinde otokorelasyon sorunu dikkate alınmamıştır, ancak 1981 yılı çalışmasında bu sorun ortadan kaldırılmıştır. Denklem (7,8,9)

Denklem aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemde (ε_t) ortalaması 0, varyansı sabit ve normal dağılım gösteren seridir.

$|\rho| \geq 1$ olduğunda seri birim kök içerir ve durağan değildir, $|\rho| < 1$ olduğunda seri durağanlaşan seridir. Her iki taraftan Y_{t-1} çıkarıldığında aşağıdaki denklem oluşacaktır.

$$\Delta Y_t = (\rho - 1) Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Δ İşareti birinci fark işlemcisidir

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (\text{Sabitsiz ve trendsiz model}) \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (\text{Sabitli model}) \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (\text{Sabitli ve trendli model}) \quad (6)$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_t - 1 + \sum_{i=1}^p a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

H0: $a \geq 0$ ise seri durağan değildir (birim kök içerir)

H1: $a < 0$ ise seri durağandır (birim kök içermemektedir)

Tablo 2’de ADF testi sonuçlarına bakıldığında değişkenlerin anlamlılık değerlerinin 0,05 olasılık değerlerinin çok üzerinde olması serilerin düzey değerlerinde I(0) birim kök içerdiğini H1 red H0 kabul, yani durağan olmadığını söyleye biliriz. Ancak değişkenlerimizin farkı alındığında I(1) prob değerlerinin 0,05 ve 0,01 anlamlılık değerlerinin altında kaldığını, yani serilerin birim kök içermediğini söyleye biliriz.

Tablo2: ADF testi sonucu

		<u>Düzye değerinde</u>			
		LNGDP	LNSO	LNPO	LNEC
Sabitli	t-Statistic	-0.1248	-0.0390	-1.1801	-1.4910
	Prob.	0.9407	0.9500	0.6758	0.5298
Sabitli ve trendli	t-Statistic	-2.6831	-2.3259	-1.1673	-1.1566
	Prob.	0.2478	0.4124	0.9061	0.9082
Sabitli ve trendsiz	t-Statistic	7.7097	3.7707	2.7405	2.0924
	Prob.	1.0000	0.9999	0.9982	0.9904

Tablo2. ADF testi sonucu (devamı)

		<u>Birinci fark</u>			
		d(LNGDP)	d(LNSO)	d(LNPO)	d(LNEC)
Sabitli	t-Statistic	-6.7011	-5.1357	-7.8979	-7.7749
	Prob.	0.0000	0.0001	0.0000	0.0000
Sabitli ve trendli	t-Statistic	-6.6299	-5.0746	-7.9491	-7.9195
	Prob.	0.0000	0.0008	0.0000	0.0000
Sabitli ve trendsiz	t-Statistic	-2.4030	-4.2618	-2.0763	-7.1138
	Prob.	0.0172	0.0001	0.0376	0.0000

Serilerin I(1) olduğu görüldükten sonra en uygun gecikme uzunluğuna bakılacaktır. Tablo3' e bakıldığında en uygun gecikme uzunluğu 0 olarak görülmektedir. Ancak 0 gecikme kurulan modele uygun olmadığından, en uygun gecikme 1 olarak modele dahil edilecektir.

Tablo3: En uygun gecikme uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	365.9427	NA*	1.21e-12*	-16.08634*	-15.92575*	-16.02647*
1	378.0310	21.49045	1.45e-12	-15.91249	-15.10953	-15.61316
2	386.6415	13.77679	2.05e-12	-15.58407	-14.13874	-15.04526
3	396.9195	14.61748	2.77e-12	-15.32975	-13.24205	-14.55148
4	414.8105	22.26436	2.78e-12	-15.41380	-12.68373	-14.39606

En uygun gecikme 1 olarak tahmin edildikten sonra VAR modeli kurulmuştur. Sonraki aşamada modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığına bakılacaktır. Eğer otokorelasyon sorunu varsa modelin tekrardan tahmin edilmesi gerekmektedir. Tablo 4' de otokorelasyon testi sonuçları verilmiştir. Tabloya bakıldığında modelde otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir ve Tablo

5' de serilerin birim çemberi içerisindeki yeri tablo şeklinde verilmiştir. Sonuç olarak AR ters köklerinin birim çemberi içerisinde kaldığı görülmüştür.

Tablo 4: Otokorelasyon testi

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	11.74835	16	0.7611	0.726239	(16, 110.6)	0.7621
2	12.19820	16	0.7302	0.755515	(16, 110.6)	0.7313

Tablo 5: VAR modeli durağanlık tablosu

Root	Modulus
-0.262942	0.262942
0.192435	0.192435
0.181287	0.181287
-0.054001	0.054001

Modelin istikrarlı olduğunu sına testleri ile test ettikten sonra değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü tespit etmek için VAR Granger nedensellik testi uygulanacaktır. Tablo 6' da verilmiş analiz sonuçlarına bakıldığında sosyal, politik küreselleşme arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir Granger nedensellik bulunmuştur. Granger nedensellik testi bize kısa dönem ilişkilerini vermektedir. Uzun dönem ilişkileri tespiti için Johansen eşbütünleşme testi uygulanacaktır.

Tablo6: VAR Granger nedensellik analizi

Bağımlı değişken D(LNGDP)			
Bağımsız değişken	Ki- kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
D(LNEC)	0.018893	1	0.8907
D(LNPO)	1.294037	1	0.2553
D(LNSO)	0.211921	1	0.6453
Tümü	1.413160	3	0.7025

Bağımlı değişken D(LNEC)			
Bağımsız değişken	Ki-kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
D(LNGDP)	0.036261	1	0.8490
D(LNPO)	0.916228	1	0.3385
D(LNSO)	0.665767	1	0.4145
Tümü	1.573992	3	0.6653

Bağımlı değişken D(LNPO)			
Bağımsız değişken	Ki- kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
D(LNGDP)	1.181017	1	0.2771

D(LNEC)	0.012482	1	0.9110
D(LNSO)	3.315524	1	0.0686
Tümü	5.955089	3	0.1138
Bağımlı değişken D(LNSO)			
Bağımsız değişken	Ki- kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
D(LNGDP)	1.214630	1	0.2704
D(LNEC)	1.162163	1	0.2810
D(LNPO)	3.794417	1	0.0514
Tümü	7.117299	3	0.0683

Johansen eşbütünleşme testinde hipotez

H_0 – Seriler eşbütünleşik değil

H_1 – Seriler eşbütünleşik

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots, \quad (10)$$

Denklem 10'da λ varyans matrisi ve zero (0) ortalama ile (ε_t) i.i.d olan p-boyutlu normal dağılıma sahip rassal değişkenlerdir.

Zaman serileri genellikle durağan olmaz bu nedenle fark işlemi uygulanarak modele dahil edilir. Birinci farkları alınmış VAR modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k+1} + \Pi X_{t-1} + \mu + \Phi D_t \varepsilon_t$$

$$\Gamma_i = - (I - \Pi_1 - \dots - \Pi_t), \quad i=1,\dots,k-1 \quad (11)$$

$$\Pi = - (I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k)$$

Tablo 7' e bakıldığında iz istatistik değerleri (12.25952) 0,05 kritik değerini (3.841466) aşmaktadır ve sonuç olarak en fazla 3 tane eşbütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilir. Aynı şekilde maks öz istatistik değerlerine bakıldığında 0,05 kritik değerlerinden yüksek olduğu ve değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme olduğu görülmektedir. H_0 red, H_1 kabul

Tablo 7: Johansen eşbütünleşme testi

Hipotez	Öz değer	İz istatistiği	0.05 Kritik değer	P değeri**
Yok *	0.481051	83.36327	47.85613	0.0000
En fazla 1 *	0.422339	52.53367	29.79707	0.0000
En fazla 2 *	0.265179	26.74154	15.49471	0.0007
En fazla3 *	0.229596	12.25952	3.841466	0.0005

Hipotez	Öz değer	Maks-öz istatistiği	0.05 Kritik değer	P değeri **
Yok*	0.481051	30.82960	27.58434	0.0185
En fazla 1 *	0.422339	25.79213	21.13162	0.0103
En fazla 2 *	0.265179	14.48203	14.26460	0.0462
En fazla 3 *	0.229596	12.25952	3.841466	0.0005

Sonuç

Çalışmada zaman serileri üzerine ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Zaman serilerinde durağanlık kavramı her zaman önemlidir, eğer durağan olmayan seriler ile analiz gerçekleştirirse bu zaman sahte regresyon, sahte sonuçlar elde edilecektir. Bu nedenle değişkenler ADF ve PP birim kök testine tabi tutulmuş ve birim kök içerip içermediği test edilmiştir. Testin sonucunda değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdiği görülmüştür ve değişkenlerin birinci farkı I(1) alındığında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analizin devamında en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir ve en uygun gecikme 1 olarak belirtilmiştir. Ardından kurulan serilerin otokorelasyon içerip içermediğine bakılmıştır ve otokorelasyon sorunu olmadığı görülmüştür. Kısa dönem ilişkisinde Granger nedensellik testi uygulanmıştır, sosyal ve politik küreselleşme arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Uzun dönem ilişkisi için ise Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Sonuç olarak değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Özetle sosyal, politik, ekonomik küreselleşme ve büyümenin düzeylerindeki değişim uzun dönemde birbirleri üzerinde de değişime neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıköz, Ş. ve Mert, M. (2011). Küreselleşme Ekonomik Büyüme Etkiliyor Mu? Türkiye Örneği, 12.Uluslararası Ekonometri Yöneyim Araştırması ve İstatistik Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 701-716.
- Ali, A. ve K. S. Imai. (2013). Crisis, Economic Integration and Growth Collapses in African Countries, Discussion Paper Series DP 2013-07, Kobe: Research Institute for Economics & Business Administration, Kobe University
- Afzal, M. (2007). The Impact of Globalization on Economic Growth of Pakistan, The Pakistan Development Review, 46(4), 723–734.
- Çelik , M., & Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve Büyüme İlişkisinin Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi İle Belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 202.
- Dreher, A.; (2006). “Does Globalization Affect Growth? Evidence From a New Index of Globalization”, Applied Economics, 38(10),pp. 1091-1110
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1979), “Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root”, Journal of the American Statistical Association, 74, 427–431.
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1981), “Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root”, Econometrica, 49, 1057-72.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and CrossSpectral Methods, Econometrica, (37).
- Gurgul, H., & Lach, L. (2014). Globalization and economic growth: Evidence from two decades of transition in CEE. *Economic Modelling*, 36, 99-107. doi:https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.09.022
- Johansen, Soren (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, Journal of Economic Dynamics And Control, 12, s.231-25
- Leitao, N. C. (2012). ECONOMIC GROWTH, GLOBALIZATION AND. *Management Research and Practice*, 4(3), 18-24. <https://ideas.repec.org/a/rom/mrpase/v4y2012i3p18-24.html> adresinden alındı
- Mutascu, M. ve Anne-Marie, F. (2011). Economic Growth and Globalization in Romania, World Applied Sciences Journal, 12(10), 1691-1697.
- Polasek, W., & Sellner, R. (2011). Does Globalization Affect Regional Growth? Evidence for Nuts-2 Regions in EU-27. *Institute for Advanced Studies, Economics Series 266, Vienna*. https://www.researchgate.net/publication/254423196_Does_Globalization_Affect_Regional_Growth_Evidence_for_Nuts-2_Regions_in_EU-27 adresinden alındı
- Rao, B. B., Tamazian, A. ve Vadlamannati, K. C. (2011). Growth Effects of a Comprehensive Measure of Globalization with Country-Specific Time Series Data, Applied Economics, 43, 551-568
- Villaverde, J., Maza, A.(2011),“Globalization, Growth and Convergence”, World Economy,34(6), pp. 952–971
- Quinn, D., Schindler, M. ve Toyoda, A. M. (2011). Assessing Measures of Financial Openness andIntegration, IMF Economic Review, 59(3), 488–522

Karizmatik Liderlik Davranışı İle Örgütsel Kültür Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması

Alev UZUN¹
Ercan YAVUZ²

Giriş

Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi incelendiğinde, karizmatik liderlik rolünün örgüt faaliyetlerinin sürekliliği açısından önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu iki kavram özellikle örgütsel hedefler açısından düşünüldüğünde oldukça önemli bir hal almaktadır. Değişimlerin hızlı bir şekilde yaşandığı çağımızda karizmatik liderler bu hızlı değişen çevre koşullarında kendi rollerinin unutulmamasını sağlayarak örgütlere yol gösterici bir kontrol aracı olmaktadır. Karizmatik liderler kültürlerarası faktörleri saptayarak örgüt kültürünün özelliklerini ve örgütler arası etkileşim biçimini ortaya koymakta, örgütsel kültür kimliğini oluşturmada, kültürel inanç ve değerlere bağlılık yaratılmasında öncü olmaktadır. Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü arasındaki ilişki örgüt faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşmesi ve sürdürülmesini sağlayarak kurumların hedef ve politikalarının uygulanmasında kolaylık sağlamaktadır (Aykanat, 2010:1).

Literatür Taraması

Liderlik Kavramı

Eski Mısır hiyerogliflerinde lider (seshmu) ve liderlik (seshmet) kavramları hakkında bazı yazılar tespit edilmiştir. Bu hiyeroglifler 5000 yıl önce yazılmıştır ve bu da ortaya koymaktadır ki insanoğlu, liderlik konusuyla tarihin başlangıcından beri ilgilenmiştir. Lider kelimesi İngilizce olarak (leader) 1300'lü yıllarda ilk kez kullanılmıştır. Liderlik kavramı ise (leadership) 1821 yılında Oxford İngilizce sözlükteki yerini almıştır (Sökmen, 2014:25).

Koçel (2010) Liderliği "belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlamıştır."

Yönetim bilimci Peter F Drucker, "Gün Gün Drucker" adlı kitabında; liderliğin sorumluluk alma anlamına geldiğini belirtmiştir. Liderliği anlamak için dört basit konuyu kavramak gereklidir. Birincisi; lider takipçileri olan kişidir. İkincisi; popüler olmak lider olmak demek değildir, eylemlerinin sonuçları popülerlik getirir. Üçüncüsü; lider göz önünde olan kişidir. Başkalarına örnek oluşturmali, çalışanlarına ilham vermelidir. Ve son olarak dördüncüsü ise liderlik rütbe, unvan veya para demek değildir, sorumluluk demektir (Can, Büyükbalcı, Bal, Ertemsir, 2013:292).

Genelde bütün tanımlar liderliği, belli bir konuda kişileri etkileme hareketi olarak ele almaktadırlar. Burada lider etkileme kaynağı olarak ise gücü (erk) kullanır (Can, Azizoğlu, Aydın, 2011:286).

---

¹ M.Sc. Alev UZUN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

² Doç. Dr. Ercan YAVUZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalında Doç. Dr. Ercan YAVUZ Tarafından Yönetilen Yüksek Lisans Tezinden Türetilmiştir.

Güç: Bir kişinin ve grubun davranışlarını etkilemede ve çalışanlara yön vermede önderin ihtiyaç duyduğu kaynak olarak tanımlanabilir (Sökmen, 2014:127).

Liderlik Yaklaşımları

Büyük Adam Kuramı: Liderlik araştırma ve incelemelerinde bilinen en eski yaklaşım “Büyük Adam Kuramı” olarak adlandırılan teoridir. Bu yaklaşım, Özellikler Yaklaşımı’nın gelişiminde öncü bir nitelik taşımakla birlikte Platon ve Antik Yunan’a kadar giden bir geçmişe sahip olduğu belirtilmektedir (Işık, 2014:13).

Özellikler Yaklaşımı: Kişinin lider olarak ortaya çıkması ve grubu yönetmesi taşıdığı özellikler ile ilgilidir. Buna göre özellikler yaklaşımı liderin diğer kişilerden daha farklı özellikler taşıdığını kabul etmektedir (Uygur, 2011:127). Diğer kişilerde bulunmayan özelliklerin kendisinde bulunması sonucunda kişi insanlara güven verir ve lider olur (Serinkan, 2012:25).

Davranışsal Yaklaşım: Bu yaklaşım liderin özellikleri yerine grup üyelerine yani izleyicilere karşı gösterdiği davranışlar üzerine yoğunlaşır. Liderlerin astları ile olan haberleşme şekilleri, yetkilerini devredip devretmemesi, planlama ve kontrol şekli, amaçları nasıl belirledikleri gibi davranışlar lider etkinliğini belirleyen önemli faktörlerdir (Uygur, 2011:127).

Durumsallık Yaklaşımı: Bu kurama göre, ne liderin sahip olduğu özellikler ne de liderin davranışları tek başına nasıl bir liderliğin daha etkin bir sonuç vereceğini belirlemeye yetmez. Hangi liderlik tipinin daha iyi sonuç vereceği, liderin içinde bulunduğu duruma göre farklılık göstermektedir düşüncesini esas alır (Demirci, 2009:187). Bu dönemde etkin liderin özelliklerinin ne olduğu ve ne yaptığı konusuna ek olarak durum eklenmiştir. Böylelikle değişik koşullarda, değişik liderlik biçiminin gerekliliği varsayılmış ve birçok araştırma yapılmıştır (Genç, 2012:47-48). Durumsallık yaklaşımı en uygun liderlik davranışının duruma göre değişeceğini ifade etmektedir. Bu durum ise, genellikle yönetimde “tek ve en iyi” yönetim biçiminin bulunduğunu belirten davranışsal yaklaşımdan farklı olan yönünü ortaya koymaktadır (Uygur, 2011:129).

Liderlik Kuramlarında Modern Yaklaşımlar

Liderlik konusunda modern kuramlar, geleneksel kuramlara göre daha geçerli olmaktadır. Çünkü modern teoriler liderlikte sadece özellik veya davranışlara değil, daha çok liderlik sürecinin geçtiği koşullara önem veriyor. Modern teoriler gelecekte yapılacak araştırmalar için gerekli ve önemli bilgileri sağlayarak bir alt yapı oluşturur (Güney, 2011:384).

Karizmatik Liderlik Davranışı: Weber karizmayı “özel bir kutsallığa, kahramanlığa veya uygun bir bireyin düzenleyici yeteneğine veya örnek olan karakterine bağlılıktır” şeklinde tanımlamıştır (Güney, 2011:384). Liderlik karizması çalışanları üzerinde derin etkiler yaratan onları sorgusuz sualsiz amaçlar doğrultusunda sürükleyen, verdiği ilham sayesinde coşku, heyecan, enerji ve motivasyon yaratan özellikler bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Kısacası liderlik karizması, çalışanları tarafından kendisine fevkalade özellikler yüklenmiş olan liderlik şeklidir (Işık, 2014:36).

House karizmatik liderliği açıklayabilmek için test edilebilir ve gözlemlenebilir bazı varsayımlarda bulunmuştur. Teori, karizmatik liderin davranış şekilleri, diğer bireylerden farkları ve daha çok hangi durumlarda ortaya çıktıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu teoriye göre bir liderin karizmatik olup olmadığını ortaya koyan sekiz gösterge saptanmıştır (Sökmen, 2014:167-168);

- Grup üyelerinin, liderin inançlarına olan güveni,
- Grup üyelerinin inançlarıyla liderin inançlarının benzerliği,
- Liderin, grup üyeleri tarafından kayıtsız şartsız kabul edilmesi,
- Grup üyelerinin lideri etkileyebilmeleri,

- Grup üyelerinin, lidere isteyerek itaat etmeleri,
- Grup üyelerinin, örgütün amaçlarının belirlenmesindeki payları,
- Grup üyelerinin, performanslarını artırma hevesleri,
- Grup üyelerinin, grup amaçlarını ortaklaşa gerçekleştirebilmelerine dair inançları.

Etkileşimci (Transaksiyonel) Liderlik Davranışı: Etkileşimci liderlik, lider – takipçi ilişkilerine dayanmaktadır. Etkileşimci liderlik kavramını ilk defa Burns (1978) kullanmış ve etkileşimci liderliği lider ile takipçi arasında meydana gelen bir tür alışveriş olarak tanımlamıştır. Burns'un çalışmalarından yola çıkan Bass (1985) ise etkileşimci liderliği lider ve takipçileri arasındaki amaç - ödül ilişkisine dayanan bir alışveriş süreci olarak değerlendirmiştir. Çalışanların liderleri ile olan ilişkisi, çabaları karşılığında aldıkları sonuçlara dayanmaktadır. Lider ile takipçi arasındaki bu alışverişten iki taraf da yarar sağlar (Yeşilyurt, 2015:6).

Dönüşümsel (Dönüşümcü, Transformasyonel) Liderlik Davranışı: Dönüşümsel liderlik kuramı, "liderin davranışlarının gözlemlenebildiği ve ölçülebildiği bir liderlik türüdür. İlk defa 1985 yılında Bass tarafından örgütsel dönüşümü ve istikrarı sağlamak için gerekli davranış ve nitelikleri belirlemeye yönelik geliştirilmiştir (Üstün, 2015:1). Dönüşümcü lider, örgütleri, değişimi ve yenilenmeyi gerçekleştirerek üstün performansa ulaştıran kişidir (Sökmen, 2014:171).

Tam Serbesti Tanıyan Liderlik Davranışı: Tam serbesti tanıyan liderlik kuramına göre lider, astların kendi amaçlarını kendilerinin belirlemesini ve her iş görenin kendisine verilen kaynaklar dahilinde amaç, plan ve programlarını yapmalarına olanak tanır ve astların kendi kararlarını kendilerinin vermesine izin verir. Lider, kendi rolünü diğer grup üyelerinki ile eşit görmektedir. Gerekli gördüğünde, isteyen kişi istediği kimselerle grup oluşturarak sorunlarını beyin fırtınası metoduyla çözerler. Yeni fikirlerini test edip en uygun kararları bu şekilde alırlar. Liderin temel görevi kaynak ve malzeme sağlamak şeklindedir (Şahin, Taşpınar, Eryeşil, Örselli, 2015:79).

Vizyoner Liderlik Davranışı: Vizyon geleceğin resminin çizilmesi olarak ifade edilebilir (Doğan, 2007:97). Vizyoner liderler, takımın hedefine nasıl varacağını belirtmez fakat nereye gitmekte olduğunu belirtir. Hesaplı riskler alma, insanları değişiklikler ve deneyler yapmak hususlarında serbest bırakırlar. Genel tabloyu ve belli bir görevin o tablodaki yerini bilmek, insanların önlerini görmelerine olanak sağlar; kendilerinden beklenenin ne olduğunu bilirler. Tüm üyelerin ortak amaçlara ulaşmak için çalıştığı duygusu, ekibe bağlılığı geliştirir. Liderlik tarzlarının en etkililerinden biri olan vizyoner liderlik yaklaşıma göre lider, grup üyelerine devamlı bir şekilde görevlerinin asıl amacını hatırlatır ve bu sayede gün aşırı yapılan sıradan işlere daha büyük bir anlam katar (Serin, 2016:10).

Kültür Kavramı, Tanımı ve Özellikleri

Kültür kavramı Latince "colore" fiilinden türemiştir. Bu fiil yetiştirmek, ekip biçmek, iyileştirmek, özen göstermek gibi anlamlara karşılık olarak kullanılmaktadır. Bu terimden tüetilen "cultura" kavramı ise tarımsal faaliyetler anlamına gelmektedir (Akyol ve Kızıltan, 2019: 938). Latince "cultura" şeklinde belirtilen kelime Türkçe'de "ekin" anlamına gelmektedir. Doğada insanlar aracılığıyla üretilen şeyler "kültür" kavramı ile ifade edilmektedir. Bu bağlamda kültür, genel olarak insanlar tarafından üretilen bilgi, değer, inanç, sanat, gelenek gibi öğelerden meydana gelen bir bütündür (Tanrıverdi, 2018:597).

Güvenç, kültürün özelliklerini şu şekilde belirtmiştir (Oğuz, 2011:133; Aktan ve Tutar, 2007:5);

- Kültür, bir toplumun sahip olduğu uygarlık birikimidir.
- Kültür, belli bir toplumun var oluşudur.

- Kültür, toplum tarafından paylaşılmış sosyal süreçlerin bir bileşkesidir.
- Kültür, hem insanı hem de toplumu açıklayan bir özelliktir.
- Kültür, öğrenilebilen bilgi, davranış ve alışkanlıklardan oluşmaktadır.
- Kültür, dil aracılığıyla nesillerce aktarılabilen bir özelliğe sahiptir.
- Kültür, toplumdan topluma değişiklik göstermektedir.
- Kültür, hayat ile ilgili soyut bir kavramdır.
- Kültür, bütünlendirici bir kavram olmasının yanı sıra ayrıştırıcı bir özelliğe de sahiptir.

Örgüt Kavramı, Örgütsel Kültür Kavramı ve Tanımı

Örgüt kavramı TDK sözlüğünde “ortak bir amacı veya işi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kurumların veya kişilerin oluşturduğu birlik, teşekkül, teşkilat.” şeklinde belirtilmektedir (<https://sozluk.gov.tr> Erişim tarihi: 18.12.2021).

Örgütlerin de tıpkı toplumların kültürü gibi kendilerine has kültürü vardır. Örgütsel kültür, örgütün yaşam biçimidir; yaşam felsefesidir (Dalgıç, 2019:21).

Kavramın yönetim bilimine dahil edilmesini teşvik eden başlıca etken Japon işletmeleri olmuştur. Çünkü Japon örgütlenme biçimi, 1970’li yılların sonlarından itibaren atılım göstermiş, 1980’li yıllarda ise zirveye çıkmıştır. Batı’nın 1960’larda yaşamış olduğu ekonomik sorunlar, Japon işletmelerinin örgütlenme biçimini bir çözüm aracı olarak görmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda Amerikalı profesör William Ouchi Amerikan ve Japon yönetim uygulamalarını karşılaştırdığı Z teorisini oluşturmuştur. Bu teoriye göre; örgüt ile iş görenlerin arasında oluşan sosyal bağ iş görenleri motive etmektedir (Basri ve Zorlu, 2020:150).

Örgüt kültürü tanımlanması oldukça zor bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür tanımında olduğu gibi örgüt kültürü kavramı da birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır (Yücekaya ve Polat, 2020:1268).

Ouchi (1981) örgüt kültürünü; semboller, efsaneler, merasimler, çalışanların değer ve inançlarıdır şeklinde ifade ederken, Hoy ve Miskel (1991) örgüt kültürü kavramını; “bir örgütün temel değerlerini ve inançlarıyla bunları çalışanlara ileten sembol, tören ve mitolojilerin tümü” olarak ifade etmişlerdir (Aygün, 2020: 12).

Örgüt Kültürünün Unsurları

Örgüt kültürünün unsurları konusunda birçok araştırmacı farklı yaklaşımda bulunmuştur. Araştırmacıların bir bölümü doğrudan gözlemlenebilen unsurlar üzerinde yoğunlaşırken, bir kısmı da kişinin zihninin derinlerinde yatan ve gözlemlenemeyen ancak kişiyi etkileyen durumları göz önünde bulundurmıştır.

Meek (1988) çalışmasında örgüt kültürünü örgütün kendisi olarak ele almaktadır. Bundan dolayı örgüt kültürü unsurlarının semboller, ideolojileri törenler olarak üç bölümde ele almıştır (Uzun, 2007:63).

Duncan (1989) örgüt kültürünü objektif ve sübjektif unsurlar olarak iki bölümde ele almıştır. Objektif unsurların semboller, törenler, ritüeller, hikâyeler gibi tamamen kişinin zihinleri dışında kalan unsurlar olarak belirtmiştir. Sübjektif unsurların ise varsayım, inanç, değer, anlayış, gibi zihinde gerçekleşen anlamlar olarak belirtmiştir (Aygün, 2020:17).

Semboller: Semboller örgüt kültürünün pekişmesinde yardımcı elemanlardır. Örneğin bir örgütün kullanmış olduğu amblem ve logolar, örgütün iç mekan tasarımı, mobilyaları, iş görenlerin

kiyafetleri, üretilen ürünün tasarımı ve ambalajları gibi maddesel semboller örgüt içerisindeki davranış kalıpları hakkında fikir verir (Ceylan Çongar, 2019:17).

Değerler: Değerler örgüt içinde yer alan iş görenlerin paylaştıkları ideallerdir ve örgütsel davranış seçiminde yol göstericidir (Köse, Tetik ve Ercan, 2001:229). Aynı zamanda değerler örgüt içerisinde paylaşılan duygular olarak da ifade edilmektedir (Dursun, 2013:45).

Normlar: Normların oluşumu değerler aracılığı ile olmaktadır. Bu bağlamda kültürün, normatif yani kural koyucu bir yapı olduğu ifade edilebilir. Normlar örgüt kültürü içerisinde, davranışların oluşumunu etkileyerek sosyal yapının kurumsallaşmasını ve kuvvetlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca örgütün tüm üyeleri arasında paylaşılmasından dolayı, kolektif olma özelliğine sahiptir (Aygün, 2020:19).

İnançlar: İnanç kavramı genel olarak kişinin herhangi bir konu veya objeye dair sahip olduğu bilgilerin bütünü olarak ifade edilmektedir. Örgütsel kültür bağlamında inançlar ise örgüt içerisinde gösterilen davranış kalıplarının hangisine inanılıp hangisine inanılmayacağı konusunda yol gösteren değerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2021:11).

Kabramanlar: Kahramanlar örgüt üyeleri tarafından rol model olarak görülen, örgüt üyelerine liderlik yapan ve motive eden, yaşayan veya hayali kişileri ifade etmektedir (Şişman, 2007:95).

Törenler: Törenler, bir duruma yönelik olarak düzenlenmiş etkinlikleri ifade etmektedir. Bu kapsamda örgütlerin düzenlemiş olduğu yemek organizasyonları, iş görenlere yönelik yapılan ödül törenleri, veda organizasyonları, personel toplantıları ve karşılama sayılabilir (Dursun, 2013:46; Uzun, 2007:66).

Dil: Her meslek grubu kendine özgü farklı mesleki dillere sahiptir ve örgütler içinde benzer durum söz konusudur. Örgüt dilini ancak, o örgütün üyeleri anlayabilir ve kullanabilir. Çalışanlar örgüt dilini öğrenerek kültürü kabul ettiklerini gösterirler ve bu şekilde kültürün korunmasına destek olurlar. Örgütlerin kendilerine özgü olan dilleri içerisinde; argo ifadeler, deyimler, şakalar, mecazlar, metaforlar, sloganlar, sözel semboller yer almaktadır (Çelik, 2012:32).

Örgüt Kültür Modelleri

Farklı araştırmaların sonucunda örgüt kültürünü açıklayıcı bazı modeller geliştirilmiştir. Geliştirilen modeller örgüt kültürüne net bir açıklık sağlayamasa da örgüt kültürünü farklı boyutlarda incelemeyi mümkün kılmıştır (Aydın, 2017:24).

Açıklayıcı Modeller

Açıklayıcı modellerde örgüt kültürü kavramını inceleyen araştırmacılar; Denison; “Örgüt kültürü modeli”, W.G. Quchi; “Z Teorisi”, Talcott Parsos; “A.G. İ. L modeli”, Kilman modeli ve Schneider modelidir. Modeller hakkında içerikler aşağıda verilmiştir.

Denison örgüt kültürü modeli: Denison’un modeli tüm örgüt yapılarında olan iki paradoks üzerinde durur. Bu paradokslardan ilki tutarlılık ve uyum paradoksudur. Bu paradoksa göre piyasa odaklı olan örgütlerde içsel bütünleşme sorunsalı yaşanırken kontrollü örgütlerde ise tam aksine durum görülmekte ve çevredeki gelişmelere yeterli ve hızlı bir cevap verme esnekliğine sahip olamamaktadırlar. Diğer paradoks olan misyon katılım paradoksu ise misyon yukarıdan aşağıya doğru vizyonun şekillenmesini ifade ederken, katılımın vizyonun aşağıdan yukarıya şekillendirilmesini ifade eder (Uzun, 2007:88).

W.G. Ouchin Z teorisi modeli: Ouchin (1981) yapmış olduğu bu çalışmada Amerikan şirketlerini temsil etmek için A tipi, Japon şirketlerini temsil etmek için ise J tipi ifadelerini kullanmıştır. Daha sonra Amerikan şirketlerinin Japon şirketleri karşısında rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için A ve J şeklinde ifade ettiği örgüt tiplerini birleştirerek Z tipi Amerikan örgüt tipini ortaya

koymuştur. Ouchi'nin oluşturmuş olduğu yeni Z tipi Amerikan örgütleri hem Amerika'da hem de Japonya'da oldukça başarılı olmuştur. Ayrıca A tipi klasik Amerikan kültürüne sahip şirketlerdeki istihdamların daha kısa süreli olduğu gözlemlenirken Z tipi örgüt kültürüne sahip şirketlerin istihdam sürelerinin daha uzun olduğu gözlemlenmiştir (Varoğlu, 2013:104-105).

Parsons'un AĞİL modeli: Bu model sosyolog olan Talcott Parsons tarafın geliştirilmiştir. Parsons (1969) sosyal değerlerin örgüt kültürünün oluşumunda ve incelenmesindeki katkısını ele almıştır. Parsons modelde dört unsura yer vermiştir. Bu unsurlar; uyum, amaca ulaşma, bütünlüşme ve yasalık tır (Taşdan, 2014:57).

Kilmann modeli: Kilmann modeline göre örgüt kültürü tüm örgüt yapısı ile işleyişini etkilemektedir. Bu etki, örgüt kültürü ile örgüt amaçlarının uyumu, örgüt üyelerinin örgüt kültürünü benimsenmesi, örgüt kültürüne uyum konusunda yaptırımın gücüne göre artış veya azalış gösterebilir (Durmuş, 2022: 35).

Kilmann modeline göre örgüt kültürü iki ayrı biçimde sınıflandırılmıştır. Bunlar; bürokratik kültür ve ve reformcu kültürdür.

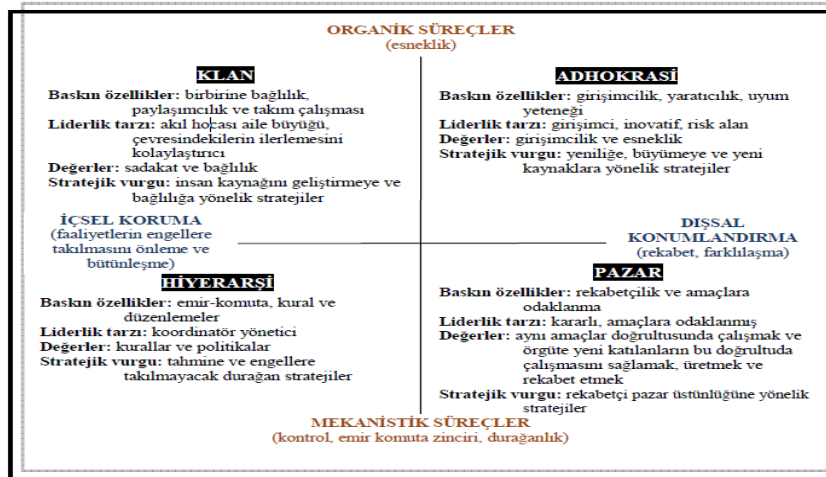
Schneider modeli: Schneider örgüt kültürünü bölerek dörtlü olarak sınıflamıştır. Bunları ise kontrol, iş birliği, rekabet, yetiştirme kültürleri olarak adlandırmıştır (Erkmen, 1998:142-143).

Sınıflandırıcı Modeller

Bu kapsamda Quinn ve Cameron Modeli, Hofstede modeli, Harrison ve Hendy modeli, Deal ve Kennedy modeli yer almaktadır.

Quinn ve Cameron modeli:

Literatür incelendiğinde örgüt kültürü modelleri arasından en sık yararlanılan model şüphesiz Quinn ve Cameron'un "Rekabetçi değerler" olarak adlandırdıkları modeldir. Modelde Model örgüt etkililiğini ortaya koymak için bireyin sahip olduğu değer yargılarına olan deneysel analizin olduğunu öne sürmektedir. Quinn ve Cameron çalışmalarında kültür, varsayımlar, değer yargıları gibi bireysel unsurların ortak bir değer etrafında toplanabileceğini ortaya koyarak modeli oluşturmuşlardır (Aydın, 2017:28).

Şekil 1. Quinn – Cameron Örgüt Kültürü Modeli /Kaynak: Aksel, 2010:67)

Model iki boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutların ilki modelin yatay ekseninde yer alan odak boyutudur. Odak boyutunun bir ucu içsel odak olan insan kaynakları gelişimini vurgular, diğer dışsal odak ise makro olarak örgütün gelişimine öncelik vermeyi vurgulamaktadır. Modelin ikinci boyutu ise dikey ekseninde yer alan örgütsel yapı boyutudur. Bu boyutun bir tarafı örgütün değişimi ve dönemin gerektirdiği değişimlere açık olmasını ifade eden esneklik boyutunu ifade ederken bir diğer

tarafı ise örgütün kontrol ve düzen gerekliliğini vurgulayan denetim boyutu yer almaktadır (Uzun, 2007:86).

Model dört farklı kültür tipinden oluşmaktadır. Bu kültür tipleri şekilde belirtildiği gibi sınıflandırılmaktadır.

- **Klan Kültürü:** Klan kültürünün görüldüğü örgütlerde çalışanların eksiklikleri durumunda iş aksayılarının büyük çaplı olduğu görülmektedir. Bunun durumun nedeni ise örgütsel bütünleşme seviyelerinin çok fazla olması olarak görülmektedir. Karar alma sürecine tüm bireylerin yer aldığı gibi bir başarısızlık durumunda da bütün bireyler sorumluluğu almaktadır (Aygün, 2020:42).
- **Adhokrazi Kültürü:** Genel olarak adhokrazi kültürü örgüt dışında gelişen durumlar ile daha çok ilgilenmektedir. Bu örgüt kültürü kontrol ve istikrar yerine esneklikleri ve hoş görü ve bireysel değerleri merkezine almaktadır. Ayrıca gelecekte başarılı olmayı sağlayan girişimleri gerektiren dış çevreye cevap verebilen varsayımları merkezine almaktadır (Aygün, 2020:48).
- **Hiyerarşi Kültürü:** Hiyerarşi kültürü bürokrasinin yoğun bir şekilde görüldüğü bir kültür tipidir. Örgütü bir arada tutan kurallar ve politikalar birleştirici özelliği taşımaktadır. Bu kültür tipinin görüldüğü örgütlerde düşük maliyet en belirgin başarı kriterlerindedir. Bu nedenle örgüt başarısı verimlilik ve etkinlik merkezlidir. Hiyerarşik kültür tipinde kural ve düzen önemli bir yere sahiptir (Aksel, 2010:68-69).
- **Pazar Kültürü:** Pazar kültürü tipine sahip örgütler amaçlarının pazar içerisindeki paylarının fazlalığı ile sağlayacaklarına bağlı inançlarında, sonucun oneli olduğu ve ödüllendirmeye dayalı kültür yapısına sahiptir (Aydın, 2017:29).

Hofstede modeli: Hofstede Modeli Geart Hofstede tarafından yirmi işletmede 3400 iş gören üzerinde yapılan bir çalışmaya dayanmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen verilere hiyerarşik veri analizi uygulanmış ve buna göre dört farklı alt kültür belirlenmiştir (Demir, 2005:56).

- **Güç Mesafesi:** Güç mesafesi toplumda gücün eşit olmayan bir şekilde dağıtılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Güç mesafesi grup içerisinde gücün ne derece eşit dağıldığını gösterir. Güç mesafesi toplumun değer ve normlarına uygun olarak belirlenir ve bu nedenden dolayı toplumlara göre değişik ölçütler ortaya çıkar. Güç mesafesinin yüksek olduğu toplumda eşitsizliklerin olağan olduğu ve kişilerin hak ettikleri konumda olduğuna inanılır (Uzun, 2007:80-81).
- **Belirsizlikten Kaçınma:** Belirsizlikten kaçınma alt kültürü Toplum içerisinde yer alan bireylerin belirsizlikten dolayı oluşan rahatsızlık dereceleridir. Örgüt içerisinde belirsizlikten kaçınma Güçlü veya zayıf şeklinde meydana gelir (Parsehyan, 2014:134-135).
- **Bireysellik:** Toplum üyelerinin kendi ve aile çıkarlarını ön planda tutması olarak tanımlanır. Tam aksi bir durum olan toplumsalcılık ise bireyin kendi çıkarlarından ziyade toplumun çıkarlarını gözetmesi anlamına gelmektedir (Uzun, 2007:82).
- **Erillik ve Dişilik:** Hofstede (1980) erilliğin erkeğe ait değerler dişiliğinde kadınlara ait değerler düzeyini ifade etmiştir. Boyut kapsamında cinsiyetlere atfedilmiş rolleri ve konumları ifade eder. Toplumlarda erillik ve dişilik durumlarına göre örgüt amaçları ve yükselme arasında ilişkinin olduğunu öne sürmüştür. Bu duruma göre erilliğin baskın olduğu örgüt içerisinde iş stresi yüksektir ve yüksek maaşlı kadın çalışan sayısı dişilik baskın örgütlere göre daha az olduğu görülmektedir. Ayrıca iş stresi dişilik baskın örgütlerde daha az görülmektedir (Aygün, 2020:61-62).

Harrison ve Hendy modeli: Harrison modeli ile Hendy modelleri birbirleri ile örtüştüğü için birlikte ele alınmaktadır. Harrison modelinde kültür, güç, rol, görev ve birey olarak sınıflandırılırken Hendy modelinde Yunan tanrılarından esinlenerek sınıflandırılmıştır (Terzi, 1999:76).

- **Güç Kültürü (Zeus):** Bu Kültür şekline sahip örgütlerde güç merkezde toplanmaktadır. Küçük ölçekli işletmeler ve askeri birimlerde ağırlıklı olarak görülür. Örgüt içerisinde merkezden gelen kararlar doğrultusunda kontrol sağlanmaktadır ve bireylerin karar yetkileri bulunmamaktadır. Bu durumdan dolayı güç kültürünün görüldüğü örgütlerin hızlı karar alma yetenekleri bulunmamaktadır ve tamamen örgüt içerisinde Otokritik yönetim biçimi hâkimdir (Uzun, 2007:75).
- **Rol Kültürü (Apollo):** Rol kültüründe iş görenlerin rol ve görev tanımlamaları net olarak belirlenir ve yönetim tarafından koordinasyonu sağlanmaktadır. Bu kültür tipinde görev uyumu ve hiyerarşik yapıya önem üst düzeydedir (Joiner, 2000:231).
- **Görev Kültürü (Athena):** Görev kültürüne sahip örgütler içerisinde bireysellik yerine takım çalışmaları ön planda tutulmaktadır. Genel olarak proje odaklıdır ve örgüt yapıları matris organizasyonu olarak görülür (Demir, 2005:68).
- **Birey Kültürü (Dionysus):** Birey kültürü alanında profesyonelleşmiş örgütler tarafından tercih edilir. Kültürü benimsemiş örgütlerde birey ön plana çıkarılmaktadır. Diğer kültürlerde birey örgüt için çalışırken bu kültür tipine sahip örgütlerde tam tersine örgütler bireylerin özgürleşip kendi benliklerini muhafaza etmeleri için varlıklarını sürdürürler (Parsehyan, 2014:130).

Deal ve Kennedy modeli: Deal ve Kennedy'nin tarafından geliştirilen örgüt kültürü modelinde çevre faktörünün etkisini iki boyutlu değişken üzerinde farklı dört örgüt kültürü yaklaşımından oluşan bir model ortaya koymaktadırlar (Özüren, 2022:55).

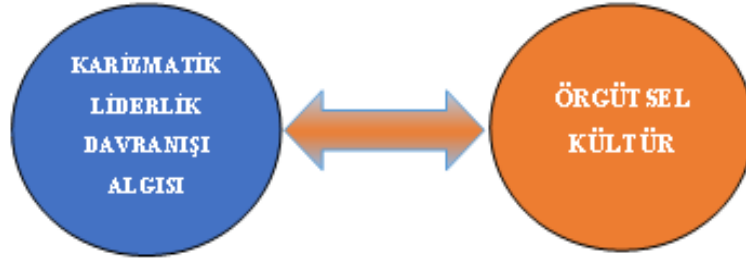
- **Sert Adam Kültürü:** Örgüt içerisinde yer alan iş görenlerin işlerinde fazla risk aldıkları ve yaptıkları aksiyonları ile ilgili geri bildirimlerle karşılaşılacak bir maço kültürdür. Modele yatkın örgütlerde çalışma durumları oldukça zor olsa da ödüllendirme düzeyleri oldukça yüksektir (Özkan, 2020:29).
- **Çok Çalış Sert Oyna Kültürü:** Bu kültür tipine yatkın örgütlerde hızlı bir geribildirim görülürken aksi bir şekilde düşük bir risk alma görülür. Bu kültür tipinde fazla çalışma çalışmanın sonucunda belirlenmiş stratejiyi uygulayarak hızlı bir şekilde sonuca ulaşma davranışı görülür (Umat,2021:16).
- **Şirket Üzerine Bahse Gir Kültürü:** Bu örgüt kültürüne yatkın örgütlerde riski yüksek olsa da geri bildirim yavaş bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Kültür tipinde çalışanların bilgileri ve tecrübeleri önemli görülürken yatırım kararlarında üst yönetim etkili olmaktadır (Çetin,2011:105).
- **Süreç Kültürü:** Kültür tipine yatkın örgütlerin geri bildirimlerini yavaş ve alınan risklerin oldukça düşük olması söz konusudur. Alınan kararlar ve yönergeler içerir ve örgüt eylemleri bunlara uygun olarak sağlanmaktadır (Umat, 2021:16-17).

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, hipotezleri, araştırmanın evren ve örneklemini ile verilerin toplanması ve analiz süreçlerinden bahsedilecektir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 2. Araştırma Modeli

H₁. Karizmatik liderlik davranışı ile örgütsel kültür arasında bir ilişki vardır.

H_{1a}. Karizmatik liderlik davranışı algısı ile örgütsel kültürün klan alt boyutu arasında ilişki vardır.

H_{1b}. Karizmatik liderlik davranışı algısı ile örgütsel kültürün adhokrasi alt boyutu arasında ilişki vardır.

H_{1c}. Karizmatik liderlik davranışı algısı ile örgütsel kültürün hiyerarşik alt boyutu arasında ilişki vardır.

H_{1d}. Karizmatik liderlik davranışı algısı ile örgütsel kültürün pazar alt boyutu arasında ilişki vardır.

H₂. Örgütsel kültürün karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.

H_{2a}. Örgütsel kültürün klan alt boyutunun karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.

H_{2b}. Örgütsel kültürün adhokrasi alt boyutunun karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.

H_{2c}. Örgütsel kültürün hiyerarşik alt boyutunun karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.

H_{2d}. Örgütsel kültürün pazar alt boyutunun karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.

H₃. Karizmatik liderlik davranışı algısı ile örgütsel kültür ilişkisinde Kurum türü değişkenine göre farklılık vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmada araştırma evrenini Ankara'da yer alan kamu ve özel sektörde faaliyet gösteren işletmeler çalışma grubunu ise Ankara'da yer alan kamu ve özel sektörde faaliyet gösteren 100 ve daha fazla iş görene sahip örgütlerin iş görenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Örneklem belirlenirken Yazıcıoğlu E. (2004) 'nın 0,05 önem düzeyinde bir milyon ve üzeri evren büyüklüğü esas alınmıştır (Yavuz, 2021: 46). Belirlenen örneklem grubuna toplamda 450 anket uygulanmıştır. Uygulanan anket formlarından eksik ve hatalı olanlar veri setine dahil edilmemiştir. Veri setine dahil edilen sağlıklı anket formu 405 adettir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamındaki verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Uygulanan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde karizmatik liderlik ölçeği, üçüncü bölümde ise örgütsel kültür ölçeği kullanılmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında kullanılan anket formu Ankara’da yer alan kamu ve özel sektör çalışanlarına araştırmacı tarafından çalışma saatleri içerisinde uygulanmıştır. Katılımcılara ölçekleri

<i>n=405</i>		<i>Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı</i>
<i>Klan Kültürü</i>	<i>r</i>	<i>,630**</i>
	<i>p</i>	<i>,000</i>
<i>Pazar Kültürü</i>	<i>r</i>	<i>,701**</i>
	<i>p</i>	<i>,000</i>
<i>Hiyerarşi Kültürü</i>	<i>r</i>	<i>,652**</i>
	<i>p</i>	<i>,000</i>
<i>Adhokrasi Kültürü</i>	<i>r</i>	<i>,693**</i>
	<i>p</i>	<i>,000</i>

doldurmadan önce çalışmanın konusu hakkında gerekli bilgilendirme yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı ile Örgütsel Kültür Arasındaki İlişki

H₁. Karizmatik Liderlik Davranışı İle Örgütsel Kültür Arasında Bir İlişki Vardır.

İş görenlerin örgüt kültürü alt boyutlarından Klan kültürü ($r=,630^{**}$, $p=,000$), Adhokrasi kültürü ($r=,693^{**}$, $p=,000$), Pazar kültürü ($r=,701^{**}$, $p=,000$) ve Hiyerarşi kültürü ($r=,652^{**}$, $p=,000$) ile iş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algısı arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmüştür ($p<0,01$). Aralarında pozitif yönde bir ilişki belirlenmiştir. Örgüt kültürü alt boyutlarında klan kültürünü iyileştirmeye yönelik yapılacak tüm çalışmalarda %63, Pazar kültüründe %70, hiyerarşi kültüründe %65, adhokrasi kültüründe %69 oranında iş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarının artacağı ifade edilebilir. Bu bağlamda **H₁**. “Karizmatik Liderlik Davranışı ile Örgütsel Kültür Arasında Bir İlişki Vardır.” hipotezi desteklenmiştir

	R	R²	B	s.s.	T	F	Beta	p
Örgütsel kültür			923	0,14	23,727			
Karizmatik liderlik davranışı algısı	,763	,583	,082	0,03	,585	562,980	,763	0,000

Tablo 2. Örgütsel Kültürün Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi

H₂. Örgütsel Kültürün Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında örgüt kültürünün istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p<0,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında örgüt kültürünün %58 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($R=0,763$ $R^2=0,583$ $F=562,980$ $p=0,000$). Örgütlerdeki örgütsel kültüre yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %58 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı

görülmektedir. Bu bağlamda **H₂**. “Örgütsel Kültürün Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” Hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 3. Klan Kültürü Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışına Etkisi

	R	R ²	B	s.s.	T	F	Beta	p
Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı	,630	,397	1,183	0,13	8,673	265,74	,630	0,000
Klan Kültürü Alt Boyutu			,619	0,03	16,302	2		

H_{2a}.Örgütsel Kültürün Klan Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında klan kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir(p<,001). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında klan kültürü alt boyutunun %39 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. (R= 0,630 R²= 0,397 F=265,742 p=0,000). Örgütlerdeki klan kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %39 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görülmektedir. Bu bağlamda **H_{2a}**.“Örgütsel kültürün klan alt boyutunun karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.” Hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 4. Adokbrasi Kültürü Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışına Etkisi

	R	R ²	B	s.s.	T	F	Beta	p
Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı	,693	,481	,776	0,13	5,692	373,14	,693	0,000
Adhokrasi Kültürü Alt Boyutu			,733	0,03	19,317	6		

H_{2b}.Örgütsel Kültürün Adhokrasi Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında adhokrasi kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir(p<,001). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında adhokrasi kültürü alt boyutunun %48 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. (R= 0,693 R²= 0,481 F=373,146 p=0,000). Örgütlerdeki adhokrasi kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %48 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görülmektedir. Bu bağlamda **H_{2b}**.“Örgütsel Kültürün Adhokrasi Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 5. Hiyerarşi Kültürü Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi

	R	R ²	B	s.s.	T	F	Beta	p
Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı	,652	,425	,595	0,16	3,664	297,613	,652	0,000
Hiyerarşi Kültürü Alt Boyutu			,773	0,04	17,251	3		

H_{2c}. Örgütsel Kültürün Hiyerarşi Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında hiyerarşi kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında hiyerarşi kültürü alt boyutunun %42 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($R = 0,652$ $R^2 = 0,425$ $F = 297,613$ $p = 0,000$). Örgütlerdeki hiyerarşi kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %42 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görülmektedir. Bu bağlamda **H_{2c}**. “Örgütsel Kültürün Hiyerarşi Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 6. Pazar Alt Kültürü Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi

	R	R ²	B	s.s.	T	F	Beta	p
Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı	,701	,492	,711	0,13	5,202	389,535	,701	,000
Pazar Kültürü Alt Boyutu			,738	0,03	19,737			

H_{2d}. Örgütsel Kültürün Pazar Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında pazar kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında pazar kültürü alt boyutunun %49 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($R = 0,701$ $R^2 = 0,492$ $F = 389,535$ $p = 0,000$). Örgütlerdeki pazar kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %49 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görülmektedir. Bu bağlamda **H_{2d}**. “Örgütsel Kültürün Pazar Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 7. Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı İle Örgütsel Kültür İlişkisi: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması.

	Grup İstatistiği			Test İstatistiği	
	n	$\bar{X}$	s,s	t	p
Karizmatik liderlik davranışı algısı	Kamu	173	3,48	3,028	,113
	Özel	232	3,22		
Örgütsel Kültür	Kamu	173	3,65	3,118	,000
	Özel	232	3,43		

H₃: Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı İle Örgütsel Kültür İlişkisinde Kurum Türü Değişkenine Göre Farklılık Vardır.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarının kamu ve özel sektörler arasında istatistiksel olarak anlamlılık bulunamazken ($p > 0,01$) Örgüt kültürünün kamu ve özel sektör arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir ($p < 0,01$). Örgüt kültürünü kamu ve özel sektör karşılaştırılmasında ($t = 3,118$; $p = 0,000$) düzeyinde bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılık kamu ($\bar{X} = 3,65$) özel sektöre ($\bar{X} = 3,43$) oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumun kamudaki hiyerarşik yapının özel sektöre göre daha belirgin olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda **H₃** “Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı İle Örgütsel Kültür İlişkisinde Kurum Türü Değişkenine Göre Farklılık Vardır.” Hipotezi desteklenmiştir.

Sonuç ve öneriler

Yapılan çalışmanın analizleri sonucunda;

İş görenlerin örgüt kültürü alt boyutlarından Klan kültürü ($r = ,630^{**}$, $p = ,000$), Adhokrasi kültürü ($r = ,693^{**}$, $p = ,000$), Pazar kültürü ($r = -,701^{**}$, $p = ,000$) ve Hiyerarşi kültürü ($r = ,652^{**}$, $p = ,000$) ile iş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algısı arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmüştür ($p < 0,01$). Aralarında pozitif yönde bir ilişki belirlenmiştir. Örgüt kültürü alt boyutlarında klan kültürünü iyileştirmeye yönelik yapılacak tüm çalışmalarda %63, Pazar kültüründe %70, hiyerarşi kültüründe %65, adhokrasi kültüründe %69 oranında iş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarının artacağı görülmüştür. Bu bağlamda **H₁**. “Karizmatik Liderlik Davranışı ile Örgütsel Kültür Arasında Bir İlişki Vardır.” hipotezi desteklenmiştir.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında örgüt kültürünün istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında örgüt kültürünün %58 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($R = 0,763$ $R^2 = 0,583$ $F = 562,980$ $p = 0,000$). Örgütlerdeki örgütsel kültüre yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %58 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görülmektedir. Bu bağlamda **H₂**. “Örgütsel Kültürün Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” Hipotezi desteklenmiştir.

İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında klan kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında klan kültürü alt boyutunun %39 oranında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($R = 0,630$ $R^2 = 0,397$ $F = 265,742$ $p = 0,000$). Örgütlerdeki klan kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %39 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görülmektedir. Bu bağlamda **H_{2a}**. “Örgütsel kültürün klan alt boyutunun karizmatik liderlik davranışı algısına etkisi vardır.” Hipotezi desteklenmektedir. İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında adhokrasi kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında

adhokrasî kültürü alt boyutunun %48 oranında bir etkiye sahip olduğu görölmektedir. ($R= 0,693$ $R^2= 0,481$ $F=373,146$ $p=0,000$). Örgütlerdeki adhokrasî kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %48 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görölmektedir. Bu bağlamda H_{2b} .“Örgütsel Kültürün Adhokrasî Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” hipotezi desteklenmektedir. İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında hiyerarşî kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görölmektedir($p<,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında hiyerarşî kültürü alt boyutunun %42 oranında bir etkiye sahip olduğu görölmektedir. ($R= 0,652$ $R^2= 0,425$ $F=297,613$ $p=0,000$). Örgütlerdeki hiyerarşî kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %42 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görölmektedir. Bu bağlamda H_{2c} .“Örgütsel Kültürün Hiyerarşî Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” hipotezi desteklenmektedir. İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında pazar kültürü alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görölmektedir($p<,001$). İş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarında pazar kültürü alt boyutunun %49 oranında bir etkiye sahip olduğu görölmektedir. ($R= 0,701$ $R^2= 0,492$ $F=389,535$ $p=0,000$). Örgütlerdeki pazar kültürü alt boyutuna yönelik yapılacak her düzenlemede karizmatik liderlik davranışı algılarının da %49 oranında artmaya yönelik etkisinin olacağı görölmektedir. Bu bağlamda H_{2d} .“Örgütsel Kültürün Pazar Alt Boyutunun Karizmatik Liderlik Davranışı Algısına Etkisi Vardır.” hipotezi desteklenmektedir.

Ayrıca iş görenlerin karizmatik liderlik davranışı algılarının kamu ve özel sektörler arasında istatistiksel olarak anlamlılık bulunamazken($p>0,01$) Örgütsel kültürün kamu ve özel sektör arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir($p<0,01$). Örgüt kültürünü kamu ve özel sektör karşılaştırılmasında ($t= 3,118$; $p=000$) düzeyinde bir farklılık olduğu görölmektedir. Bu farklılık kamu ($\bar{X}=3,65$) özel sektöre ($\bar{X}=3,43$) oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumun kamudaki hiyerarşî yapının özel sektöre göre daha belirgin olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda H_3 “ Karizmatik Liderlik Davranışı Algısı İle Örgütsel Kültür İlişkisinde Kurum Türü Değişkenine Göre Farklılık Vardır.” Hipotezi desteklenmiştir.

Şüphesiz örgütlerin amaç ve hedeflerine ulaşması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından karizmatik liderin rolü büyük önem taşımaktadır. Analiz sonuçları neticesinde karizmatik liderlik davranışı algısı ile örgütsel kültür arasında bulunan ilişki de bunu desteklemektedir. Karizmatik lider örgütsel kültürün oluşumunda etkili olmaktadır.

Araştırmada kapsamında edilen sonuçlar neticesinde araştırmacılara aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Araştırmada belirtilen örneklem grubundan farklı örneklem grupları ve farklı bölgelerde yapılacak çalışmalar ile sektörel ve bölgesel bazda karşılaştırmalar yapılabilir.
- Araştırma sonuçları nicel araştırma yöntemleri ile elde edilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri veya karma yöntem kullanılarak araştırma sonuçları karşılaştırılabilir ve zenginleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksel, İ. (2010). “İşletmelerde İnovasyon ve İnovasyonu Destekleyen Örgüt Kültürünün Belirleyicileri ve Bir Araştırma” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi ve Organizasyonu Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S 54-73.
- Aktan C.C Tutar H. (2007) “Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür”, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, Cilt 6, S. 20.
- Akyol, C., ve Kızıltan, Ö. (2019). Öğretmen adaylarının kültür kavramına ilişkin metaforları. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39(2), 937-961.
- Aydın, Y.B. (2017). “Aile İşletmelerinde Örgüt Kültürü ve Lider Üye Etkileşimi”, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S 02-42.
- Aygün, Ş. (2020). “Örgüt Kültürü ve Örgütsel İletişim Arasındaki İlişkide Sosyal Medyanın Aracılık Rolü: Anakent Belediyelerinde Bir Uygulama” İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S 03-74.
- Aykanat, Z., (2010). *Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü Üzerine Bir Uygulama*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Basri S. Zorlu K. (2020) “Örgüt Kültürü Algısının Örgütsel Çeviklik Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi” Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research) ISSN: 2148 – 3043 / Dönem / Cilt: 20 / Sayı: 39.
- Can, E.; Büyükbalcı, P., Bal, Y. ve Ertemsir, E. (2016). *Günümüz İşletmelerinin Yönetimi*: Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Can, H., Aşan Azizoglu, Ö., Miski Aydın, E. (2011). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ceylan Çongar N. (2019) “Okullarda Kimlik Oluşturma Sürecinde İmaj Ve Okul Kültürü Etkileşimine Dair Bir Regresyon Modeli” Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: S 16-17.
- Çelik B. (2012) “Örgütsel Kültür Öğelerinin İlköğretim 2. Ve 8. Sınıf Öğrencilerini Etkileme Düzeyi” Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: S 32.
- Çetin F. (2011). “Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Açıklanmasında Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini, Kişilik ve Örgüt Kültürünün Rolü” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, s. 105.
- Dalgıç S. (2019) “İlk Ve Ortaokul Müdürlerinin Canlandırıcı Liderlik Davranışlarının Örgütsel Kültürü Yordaması” Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi S: 21.
- Demir N. (2005). “Hastaneler De Örgüt Kültürü ve Hastane Yöneticilerinin Örgüt Kültürü Oluşturmadaki Yeterlilik Derecesi” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S3-52.
- Demirci, M.K. (2009). *İşletmecilik Kuram ve Uygulama*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Doğan, S. (2007). *Vizyona Dayalı Liderlik*. İstanbul: Kare Yayınları.
- Durmuş Ş (2022). “Örgüt Kültürü Tipinin Zorunlu Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü: Türkiye’deki En Büyük 500 Şirket Üzerinde Bir Araştırma”

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı Doktora Tezi, s. 35.

Dursun İ.T. (2013) “Örgüt Kültürü ve Strateji ilişkisi: Hofstede’nin Boyutları Açısından Bir Değerlendirme” Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:4, Sayfa: 45-66.

Erkmen, T. (1998). “Değişim Mühendisliği Uygulamaları ile Örgüt Kültürü Algılarının Karşılaştırılması: Üç Büyük İşletmede Yöneticiler ve Büro Personeli Arasında Gerçekleştirilen Bir Araştırma”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 142-143.

Genç, N. (2012). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güney, S. (2011). *Örgütsel Davranış*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Işık, N. (2014). *Liderlik Yaklaşımları ve Hizmetkar Liderliğin İş görenlerin Organizasyonel Bağlılıklarına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnternet: <https://sozluk.gov.tr> Erişim tarihi: 18.12.2021.

Joiner, T. A. (2000). The influence of national culture and organizational culture alignment on job stress and performance: Evidence from greece. *Journal of Managerial Psychology*, 16(3), 231.

Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım.

Köse S. Tetik S. Ercan C. (2001) “Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler” Celal Bayar Üniversitesi . İ .B.F. :Yönetim Ve EkonomiYıl:2001 Cilt:7 Sayı:1 Sayfa: 229.

Oğuz S. E. (2011) “ Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı” Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters, Cilt: 28 Sayı:2 Sayfa:133.

Özkan A. (2020). “Firmaların Örgüt Kültürünü İnovasyon Süreçlerine Etkisinde ARGE Kapasitesinin Moderatör Rolü: Medikal Sektörü Üzerine Bir Araştırma” Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, ANKARA, s19-24.

Özüren Ü. (2022). “Yöneticilerin Karar verme Tarzları İle Kişilik Özellikleri ve Örgüt Kültürü Etkileşimi: İstanbul’daki Tekstil İşletmelerinde Bir Araştırma” T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi,s.42-64.

Parsehyan Gökçe B. (2014). “Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik İle Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgüt Kültürünün Rolü: Sağlık Kuruluşunda Bir Uygulama”, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S 102-142.

Serin, K. (2016). *Boks Antrenörlerinin Liderlik Tarzlarının Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Serinkan, C. (2012). *Liderlik ve Motivasyon, Geleneksel ve Güncel Yaklaşımlar*. İstanbul : Nobel Yayıncılık.

Sökmen, A. (2014). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara : Detay Yayıncılık.

Şahin, A., Taşpınar, Y., Eryeşil, K., Örselli, E. (2015). *Kamu Yönetiminde Liderlik: Yönetici ve Çalışanların Liderlik Algısı*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi.

Şişman M (2007) Örgütler ve Kültürler, Pegem A Yayıncılık, Ankara, s. 95.

Tanrıverdi H. (2018) “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme” Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8(3), 595-601, Sayfa: 597.

Taşdan, G. (2014). “Örgüt Kültürünün Akademisyenlerin Kariyer Gelişimi Üzerinde Etkisi: Hitit Üniversitesi Örneği” Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S 08-58.

Terzi, R.A. (1999). “Özel ve Devlet Liselerinde Örgüt Kültürü: Ankara İli Örneği” Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, S13-65.

Umat, G.Ü. (2021)., “Uluslararası İşletmelerde Örgüt Kültürü ve İnovasyon İlişkisi” Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 7-22.

Uygur, A. (2011). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Uzun D. (2007). “Örgüt Kültürünün Bilgi Yönetim Sürecine ve Örgütsel Performansa Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Turizm İşletmeciliği Programı Doktora Tezi, s. 63-88.

Üstün, Ü.D. (2015). *Lise Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılımı ve Cinsiyetlerine Göre Dönüşümsel Liderlik Eğilimlerinin İncelenmesi*. Dumlupınar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Yüksekokulu.

Varoğlu A. (2013). Örgüt kültürü. *Örgütsel Davranış*, 4, s. 104-105.

Yavuz, H. (2021). “Çalışanların Nepotizm ve Örgütsel Adalet Algısı İlişkisi: Ankara'da bir Alan Araştırması” Ankara Hacı Bayram veli Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.40-50.

Yeşilyurt, R. (2015). *Okul Müdürlerinin Etkileşimci Liderlik Stilleri İle Öğretmenlerin Okula Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Yıldız M. (2021) “Örgütsel Kültürün Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi” T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, S:11-23.

Yücekaya, P., Polat, D.D. (2020). Örgüt Kültürü, Örgütsel Adalet ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1267-1284.

Metaverse Dünyasında Marka İletişimi ve Müşteri Deneyimi: Gucci Örneği¹

Burcu ÖKSÜZ²
Mikail BATU³

Giriş

Teknolojiyle ilgili araştırmalar yapan Gartner şirketi, 2026 yılına kadar insanların %25'inin iş, alışveriş, eğitim, sosyal ve/veya eğlence amaçlarıyla Metaverse'de günde en az bir saat harcayacağını tahmin etmektedir (<https://www.gartner.com>, 2022). Son yıllarda iletişim ağları, yapay zeka, bilgi işlem teknolojisi, blokzincir ve diğer teknolojilerin hızla gelişmesi nedeniyle insanlık olağanüstü bir teknolojik patlama çağına girmektedir. Çevremizdeki fiziksel dünyayla etkileşim şeklimiz hızla değişmektedir ve bu durum da Metaverse kavramının yeniden ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Fu & ark., 2022). Facebook, Ekim 2021'de Mark Zuckerberg tarafından duyurulan Meta olarak yeniden markalaştığından beri yeni ismin olağanüstü konsepti, sosyal medyada yeni bir trend haline gelmiş ve akademi ile endüstri de dahil olmak üzere çeşitli topluluklar tarafından büyük ilgi görmüş ve fazlaca tartışılmıştır (Huynh-The & ark., 2023). Metaverse, yıllardır var olan bir kavramdır. Ancak Meta'nın yeniden markalaşmasıyla kamuoyunda ön plana çıkmıştır (Allam & ark., 2022, s. 772).

Lee (2022) Metaverse kavramının ilk olarak Stephenson'ın bilim kurgu romanı Snow Crash'te ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu roman, insanların genellikle distopik gerçeklikten kaçmak ve çevrimiçi dünyayı keşfetmek için dijital avatarlarını kullandıkları bir sanal gerçeklik dünyasını tasvir eden ve sanal gerçeklik (VR) gözlükleriyle erişilebilen sürükleyici bir sanal alem hakkındadır.

Metaverse'ün gelişimi; Internetin doğuşundan ve literatürde ilk kez söz edilmesinden Second Life ile ilk sanal dünya projesine, Microsoft ve Facebook gibi 'Big Tech' şirketlerinin son Metaverse projelerine kadar pek çok temel olayı içermektedir (Huynh-The & ark., 2023). Metaverse; Yapay Zeka (AI), büyük veri, Nesnelerin İnterneti (IoT), uç bilgi işlem, blokzincir, Dijital İkizler (DT), Sanal Gerçeklik (VR), Artırılmış Gerçeklik (AR), Karma Gerçeklik (MR) ve yüksek hızlı 5G ağları gibi temel etkinleştirme teknolojilerinin geliştirilmesindeki hızlı ilerleme ile mümkün olmuştur (Bibri & Allam, 2022, s. 715-716).

“Metaverse başlangıçta oyun/oyuncu toplulukları için geliştirilmiştir. Fakat ekonomik, ticari ve çevresel alanlarda daha büyük önem kazanmaya başlamıştır.” (Çilesiz & Aydın, 2022, s. 41). Esasında Metaverse'e benzer bir sanal dünya çok erken bir tarihte önerilmiştir. TSR tarafından 1974 yılında rol yapma oyunu “Dungeon & Dragon” geliştirilmiştir. Bu oyunda oyuncu, sanal bir dünyada bir maceracıyı oynamaktadır. Bu aşamada, sanal dünya hala kelimelerle anlatılmaktadır (Fu & ark., 2022).

Sonraki yıllarda, kişisel dizüstü bilgisayarların ortaya çıkması ve uygulanmasıyla, sanal dünyanın tanımı metinden koda değişmiştir. Örneğin, Alan Cox tarafından 1987'de yazılan AberMUD, ilk popüler MUD Programı Kitaplığı olmuştur (Fu & ark., 2022). Online sanal dünya olan Second Life

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

³ Doç. Dr., Ege Üniversitesi,

da 2000'li yılları temsil eden bir akım olarak Metaverse'ün gelişiminde örnek gösterilmektedir (Cheng & ark., 2022).

Metaverse, tutarlı bir değer sistemine ve fiziksel dünyayla bağlantılı bağımsız bir ekonomik sisteme sahip, bilgisayar tarafından üretilmiş olan bir dünyadır (Wang & ark., 2022, s.1). Facebook'un Meta olarak yeniden markalaştırılmasından önce, Metaverse fikri yalnızca bir bilim kurgu anlatısı veya dijital teknoloji disiplinleri içinde ayrı bir konvansiyonel kavram olarak bulunmaktaydı. Ancak Zuckerberg'in bu sınıra odaklanma planlarını açıklamaması, konuya olan ilgiyi yeniden canlandırmıştır (Allam & ark., 2022, s. 775).

Metaverse, aynı zamanda hararetli kamusal tartışmalara da neden olmaktadır. Metaverse'ü eleştirenler, Metaverse'ü çevreleyen 'yutturmacadan' öncelikle işletmelerin ekonomik kişisel çıkarlarının sorumlu olduğunu ve böyle bir platformu düzenlemenin zor olacağını savunmaktadır. Bazı görüşler ise Metaverse'ün öğrenmek, sosyalleşmek ve işbirliği yapmak açısından yeni araçlar için bir platform sağlayabileceğini belirtmektedir (Plechata & ark., 2022). Metaverse üzerine tartışmalar yaygın ve şiddetli şekilde devam ediyor olsa da; eğitim, sağlık, eğlence gibi pek çok sektörde bu sanal dünyada yer almak bağlamında girişimler de artmaktadır. Metaverse dünyasında işletmelerin öncü çalışmalar gerçekleştirdikleri, yaratıcı ve sürükleyici etkinlikler yürüttükleri ve marka iletişimi anlamında farklılaştıkları görülmektedir. Müşteri deneyimi, Metaverse dünyasında markaların çok çeşitli uygulamalar gerçekleştirdikleri bir alandır. Markalar, gerek kendi faaliyet alanlarıyla uyumlu etkinliklerle gerekse teknolojinin getirdiği farklılıklarla benzersiz bir müşteri deneyimi oluşturabilmektedir. Günümüzde pek çok marka, iletişim ve müşteri deneyimi amaçlı olarak Metaverse dünyasında yer almakta ve öncü çalışmalara yön vermektedir.

Bu bölüm kapsamında, Metaverse dünyasında marka iletişimi ve müşteri deneyimi açısından önemli ve başarılı çalışmalar gerçekleştiren Gucci markasının çalışmaları irdelenmektedir.

Metaverse Kavramı

Metaverse, fiziksel dünyanın ötesinde bir evren anlamına gelmektedir. Daha spesifik olarak da bu "ötedeki evren", onu ötesindeki alanların metafiziksel veya ruhsal kavramlarından ayıran, bilgisayar tarafından üretilmiş bir dünyaya atıfta bulunmaktadır (Dionisio, Burns III & Gilbert, 2013, s. 6-7). Metaverse, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren sürekli ve kalıcı, çok kullanıcı bir ortam olan gerçeklik ötesi bir evrendir (Mystakidis, 2022, s. 486). Lee ve arkadaşları (2022) Metaverse'nin fiziksel, arttırılmış ve sanal gerçeklik arasında entegre bir hizmet olduğunu belirtmektedir. Metaverse'de kullanıcılar, dijital kimliklerini kullanarak kendilerini ifade edebilirler. Bireysel kullanıcılara temel altyapı sağlandığı takdirde, Metaverse tüm kullanıcıların sanal ve gerçek dünyaların yakınsama deneyimine sahip olması için gerekli hizmet ortamını sağlar (Lee & ark., 2022).

Metaverse; sanal ortamlar, dijital nesnelere, sanal gerçeklik (VR) ve arttırılmış gerçeklik (AR) gibi insanlarla çok-duyulu etkileşimleri mümkün kılan teknolojilerin yakınsamasına dayanır (Mystakidis, 2022, s. 486). Metaverse; her ekonomiyi ve endüstriyi etkileyen hiper bağlantılı, akıllı yeni bir teknoloji kullanarak fiziksel, dijital ve biyolojik dünyaları birleştiren 3D bir dünya olarak görülmektedir (Lee, 2022, s. 2). Diğer bir ifadeyle Metaverse, tüm sanal ortamları İnternet üzerinden köprüleyerek paylaşılan bir sanal dünya yaratmaya çalışmaktadır (Cheng & ark., 2022). Metaverse İnternet, Web Teknolojileri ve Genişletilmiş Gerçeklik (XR) arasındaki yakınsama ile kolaylaştırılan, fiziksel ve dijitali harmanlayan sanal bir ortam (Lee & ark., 2021, s. 1), kullanıcıların dijital yerliler olarak yaşayabilecekleri ve sanallık içinde alternatif bir yaşam deneyimleyebilecekleri bir yerdir (Wang & ark., 2022, s.1). Örneğin, ünlü bir rapçi olan Snoop Dogg, Sandbox Metaverse'de 450.000 dolara bir arsa satın almıştır. Belirtilen rapçi, sanal gerçeklik teknolojisi aracılığıyla sanal dünyaya katılan izleyicilere sürükleyici bir deneyim getirmek için müzik festivalleri ve konserler gibi sanal etkinlikler düzenleyebilecektir (Huynh-The & ark., 2023).

Metaverse, kendine özgü olan özelliklerle ayrılmakta ve kullanıcılara daha önce sunulmayan bir deneyim vaat etmektedir. Dionisio, Burns ve Gilbert (2013) Metaverse'ün özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Gerçekçilik
- Her yerde bulunma
- Birlikte çalışabilirlik
- Ölçeklenebilirlik

Zuckerberg, Metaverse'ün Facebook tarafından yalnızca uzmanlar ve endüstri ortakları ile değil, aynı zamanda politika yapıcılar, kurumlar ve diğer örgütlerle işbirliği içinde inşa edileceğini belirtmektedir. Gerçek zamanlı bir 3D sanal dünyalar ağı ve artırılmış gerçeklikler, internetin varsayımsal yinelemesini karakterize edecektir (Allam & ark., 2022, s. 774). Bu bağlamda Metaverse dünyasını oluşturmak, pek çok aktörü ve işbirliğini gerekli kılmaktadır. Metaverse fiziksel, artırılmış ve sanal gerçeklik arasında entegre bir hizmettir (Lee, 2022, s. 2). Metaverse içinde dünyadaki her şeyin birbirine bağlanması beklenmektedir. Fiziksel varlıklar ve sistemler için dijital ikizler, kullanıcılar için avatarlar, çeşitli alanlarda büyük ölçekli ve ayrıntılı harita vb. dahil olmak üzere her şey dijitalleştirilmektedir. Sonuç olarak, akıl almaz derecede büyük miktarda veri üretilmektedir (Lee & ark., 2021, s.16). Metaverse'nin araştırma ve geliştirmesi, son zamanlarda büyük ölçekli veri odaklı yapay zeka sistemleri kullanan sanal şehirlerin veya dijital ikiz şehirlerin tasarımı açısından veri odaklı akıllı şehircilikte önemli bir trend haline gelmiştir. Metaverse etrafındaki retoriğin çoğu, 1990'larda ortaya çıkan ütopyik kentsel vizyonları yansıtmaktadır (Bibri & Allam, 2022, s. 716).

Metaverse dünyasında istenilen deneyimlerin yaşanabilmesi, teknolojik anlamda büyük gelişmelerle mümkün olabilecektir. Metaverse'ü stratejik bir teknoloji trendi haline getiren dört önemli yenilik şöyledir (Wiles, 2022):

- Web 3: Kullanıcıların kendi kimliklerini ve verilerini kontrol etmelerini sağlayan merkezi olmayan web uygulamalarının geliştirilmesi için yeni bir teknolojidir. Web 3 ve Metaverse, insanlar veya kurumlar arasında veya bir kombinasyon arasında bir şekilde değer değiş tokuş edildiği bir toplulukta veya ekosistemde her birini tamamlar.
- Mekansal Bilgi İşlem: Kullanıcıların fiziksel ve dijital dünyaların kesişimini deneyimledikleri üç katmanlı bir teknoloji yığını olarak tanımlanabilmektedir.
- Bir Kişinin Dijital İkizi (DToP): Yalnızca benzersiz bir bireyi yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda hem dijital hem de fiziksel alanlarda aynı anda birden fazla yerde bulunma becerisiyle neredeyse gerçek zamanlı senkronize bir çoklu varlıktır.
- Müşterinin Dijital İkizi (DToC): DToP'nin bir alt kümesi, davranışı taklit etmeyi ve tahmin etmeyi simüle eden ve öğrenen bir müşterinin dinamik bir sanal temsilidir. Müşteriler kişiler, insan grupları veya makineler olabilir.

Metaverse dünyasında yaşanan hızlı gelişmeler ve trendler, markaları söz konusu dünyada var olma konusunda teşvik etmektedir. Günümüzün küresel markaları, paydaşlarıyla ilişkilerini geliştirme ve imajını güçlendirme noktalarında Metaverse'den gün geçtikçe daha fazla yararlanmaktadır.

Metaverse ve Müşteri Deneyimi

Günümüzde etkileşim, müşterilerin aradığı şeydir. Bir şey satın almadan önce onu öğrenmek, hissetmek ve deneyimlemek isterler. Tüketiciler, hiç yapılmamış bir şekilde bir satın alma işlemi yapmadan önce bir şeyleri keşfetmek ve denemek için Metaverse'den yararlanabilir (Spajić & ark., 2022, s. 159). Müşteri deneyimi; tüketicilerin, satın alma öncesi, tüketim ve satın alma sonrası aşamalar da dahil olmak üzere tüketim sürecinin tüm aşamalarında bir markayla ilgili deneyimlerine ilişkin bütüncül algısı olarak tanımlanmaktadır (Cobben, 2021, s. 4). Diğer bir deyişle müşteri

deneyimi; müşterilerin tüm satın alma yolculuğu boyunca bir işletmenin tekliflerine bilişsel, duygusal, davranışsal, duyusal ve sosyal tepkilere odaklanan çok yönlü bir yapıya işaret etmektedir (Lemon & Verhoef, 2016, s. 71). Markalar benzersiz bir müşteri deneyimi yaratabilirse; kullanıcılar satın alma yapabilir, fikir oluşturabilir ve diğer kullanıcılarla marka hakkında iletişim kurabilir (Rao, 2022). Günümüzde müşterilerin daha güçlü hale geldiği ve alternatiflerinin fazla olduğu düşünüldüğünde, benzersiz bir müşteri deneyimi yaratabilmenin ne kadar önemli hale geldiği açığa çıkmaktadır. Markalar, çok çeşitli yollarla ve konvansiyonel ve dijital farklı kanallarla müşterilere diğer markalardan farklı deneyimler yaşatmaya çalışmaktadır. Şöyle ki müşteri deneyiminin, müşterilerin alternatifler arasından seçim yapmasında yönlendirici olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Metaverse, gerçeklikle aynı sözlü ve sözsüz iletişim kurallarını benimser: jestler, mimikler ve ses tonu (Bousba & Arya, 2022, s. 277). Dolayısıyla markaların, bu sanal dünyadaki iletişim biçimlerini öğrenme ve etkili iletişimin kurallarını anlama yönünde hareket etmesi gereklidir. Marka stratejileri bağlamında, daha kişiselleştirilmiş ve canlı bir müşteri deneyimi yaratmak için Metaverse gibi yeni teknoloji trendlerinin potansiyelini araştırmak çok önemlidir (Spajic & ark., 2022, s. 158). Metaverse, avatarlar veya hologramlar sayesinde geliştirilen mümkün olduğu üç boyutlu sanal bir ortamdaki bir deneyimi ifade eder. Bu alternatif gerçeklik, başkalarıyla sohbet etmemize, çalışmamıza veya oynamamıza izin verir (Bousba & Arya, 2022, s. 277). Gucci, Nike, Addidas ve H&M gibi markalar, sanal dünyada tüketicileri çekmek ve tüketicilerin gerçek dünyada sahip olmadıkları fiziksel nesnelere sanal olarak hissedebilecekleri ürünlerinin satışını yapmak için Metaverse dünyasına katılmaktadır (Bousba & Arya, 2022, s. 278). Başka bir örnek olarak IKEA gibi şirketler, müşterilerin bir mobil bilgi işlem cihazı kullanarak kendi evlerinde mobilya veya iç tasarım ürünlerinin dijital hologramlarını görüntülemelerine izin vererek, müşterilerin ürün kararları verirken bağlamsal bilgiye olan ihtiyacını karşılamaktadır (Golf-Papez & ark., 2022, s. 743). Böylece müşterilerin satın almadan önce ürünleri deneyimlemelerine, zihinlerindeki soru işaretlerinin giderilmesine ve satın almanın istedikleri şekilde gerçekleşmesine olanak sunulmaktadır.

Metaverse, sanal olarak geliştirilmiş fiziksel gerçekliğin ve fiziksel olarak kalıcı sanal alanın yakınlaşmasıdır. Her ikisinin bir birleşimi olarak kullanıcıların her ikisini de deneyimlemelerine izin vermektedir (Smart & ark., 2007). Böylece müşteriler, farklı bir deneyim yaşamakta ve eğer deneyimlerinden memnun kalırlarsa markaya olan olumlu duygu ve düşünceleri artmaktadır. Gelişmiş sürükleyici deneyimler sağlayan Metaverse, insanların etkileşimde bulunabileceği, oynayabileceği, çalışabileceği, buluşabileceği ve değiş tokuş yapabileceği birbirine bağlı konulardan oluşan çevrimiçi bir dünyadır (Spajic & ark., 2022, s. 158).

Etkileşimli dijital dünyalarda marka imajı ve müşteri ilişkileri oluşturmak, tüketim kalıplarını yapılandırmak ve kişiselleştirilmiş hizmetlerle marka farkındalığını artırmak sanal mağaza deneyimlerini geliştirebilir (Newell, 2022, s. 26). Metaverse, müşteri deneyiminin yüksek düzeyde kişiselleştirilmesine olanak tanımaktadır. Tüketiciler, temel noktaları ve renk tercihleri ile avatarlarını kişiselleştirme dahil olmak üzere benzersiz bir deneyim bile yaşayabilir. Bu, daha önce hiç olmadığı gibi özelleştirme sunar. İşletmeler ayrıca reklamları özelleştirebilir ve müşterilerin seçenekler arasından seçim yapmasını kolaylaştırabilir (Rao, 2022). Metaverse, sunduğu olanaklarla markaların müşterilerle olan iletişimlerini de farklılaştırabilmekte ve geliştirebilmektedir. Gucci, Burberry, Ralph Lauren ve Louis Vuitton gibi küresel markalar, sorunsuz müşteri etkileşimleri tasarlamak için yapay zekayı giderek daha fazla kullanmaktadır (Joy & ark., 2022, s. 337).

Rao (2022) Metaverse'ün üç teknolojisini şöyle sıralamaktadır:

- Artırılmış gerçeklik (AR): Artırılmış gerçeklik, ilgili bilgileri sağlamak ve bir konunun daha fazla anlaşılması için dijital öğeleri fiziksel alanla bütünleştirir.
- Sanal gerçeklik (VR): Duyusal bir deneyim sağlayan tamamen sürükleyici bir sanal teknoloji ortamıdır. VR gözlüklerinin desteğine gereksinim vardır.

- Spektrum veya karma gerçeklik: Sanal ve fiziksel dünyaların karışımıdır. Bu teknoloji, günümüzde holografik teknoloji ve artırılmış gerçeklik ile geliştirilmektedir.

Artırılmış gerçeklik bağlamında örneğin hologramların kullanılması, fiziksel ürün yokken müşterilerin holografik denemesine (ürün önizlemesi veya sanal deneme) olanak tanır. Böyle bir deneyim, müşterinin bir ürün veya hizmetin belirli bir odada (örneğin, mobilya, duvar boyası, iç tasarım) veya müşteri tarafından giyildiğinde (örneğin, kozmetik, gözlük, yeni saç kesimi) nasıl görüneceğini hayal etmesine yardımcı olur (Golf-Papez & ark., 2022, s. 743). Akzo Nobel 'Visualizer' ve IKEA 'Place' uygulamaları, müşterilerin yeni mobilya veya dekorasyon kombinasyonlarını denemelerine yardımcı olarak ve AR kreasyonlarını başkalarıyla paylaşmalarını sağlayarak müşterilerin evleri için benzersiz iç tasarımlar yaratmalarını sağlamaktadır (Jessen & ark., 2020, s. 85). Müşterilerin deneyimlerini diğer kişilerle paylaşması ve onlardan geribildirim alması da, Metaverse dünyasında müşteri deneyimi açısından fayda sağlamaktadır. Müşterilerin ailesinin, arkadaşlarının, yakınlarının onayını alması; karar verme sürecinde destekleyici olabilecektir.

Artırılmış Gerçeklik özellikli etkileşimler sayesinde müşteriler, belirli bir ürünü incelemeye karar vermeden önce bile ürünlerin kullanılacağı farklı yolları deneyimleyebilir. Yönetimsel bir bakış açısıyla, müşteri yaratıcılığı kavramı yalnızca fikir üretmenin ötesine geçmektedir. Artırılmış gerçeklik ile sağlanan yaratıcılık, satın alma kararları için yeni çözümlerin keşfedilmesini gerektirir (Jessen & ark., 2020, s. 86). Müşterilerin ürünün giyildiğinde nasıl görüneceğini ve kendisinin nasıl hissedeceğini değerlendirmesini gerektiren ürünler veya hizmetler genellikle sanal deneme için sunulur. Fiziksel ortamda müşteri genellikle bir gözlük denemek veya yeni bir ruj rengini denemek için bir satıcıya giderken, Artırılmış Gerçeklik bir mağazaya gitme maliyeti olmadan bir sentetik müşteri deneyimi sunmaktadır (Golf-Papez & ark., 2022, s. 743). Bu anlamda Metaverse tarafından sunulan müşteri deneyimi olanakları, yalnızca markalar için değil müşteriler açısından da avantajlar doğurmaktadır. Müşteriler zaman ve maliyetten tasarruf ederek, daha kolay şekilde deneyim yaşayabilmektedir.

Metaverse, işletmelerin anlamlı etkileşimleri teşvik ederek ve ortak ilgi alanları ve değerler etrafında bir topluluk duygusu yaratarak müşterileriyle daha güçlü ilişkiler kurmaları için bir fırsat sağlamaktadır (Dubey & ark., 2022, s. 64). Şöyle ki müşteriler, Metaverse dünyasında markanın geçmişiyile, hikayesiyle, ürünleriyle ve kendisini farklı kılan her şeyiyle karşılaşmaktadır. Metaverse, çevrimiçi geçirilen anlarda daha iyi iletişim kurmanın ve daha zengin bağlamlar oluşturmanın bir yoludur (Cobben, 2021, s. 21). Metaverse dünyasında başarılı müşteri deneyimi yaşatan markalar, müşterilerine yalnızca ürünlerini sunmaz. Aynı zamanda onları marka hikayelerinin bir parçası haline getirirler. Metaverse, müşteri iletişimde temel bir bileşendir. Müşterilerle etkili bir şekilde bağlantı kurmak için işletmeler, etkileşimi ve bağlılığı teşvik eden sanal bir alan oluşturmalıdır (Dubey & ark., 2022, s. 64). Oluşturulan bu alan; müşterilerin markayı deneyimledikleri, markanın hikayesine şahit oldukları ve mesajlarını aldıkları bir yer olmalıdır.

Alışverişe uygun video ve canlı akışlı e-ticaret dijital etkinlikleri, sürükleyici birbirine bağlı sanal dünyalar da tüketici duyarlılığını ve davranışını şekillendirebilir (Kovacova, Machova & Bennett, 2022, s. 8). Nesnelerin İnterneti cihazları, yapay görme algoritmaları ve konuşma tanıma uygulamaları mobil müşteri etkileşimi deneyimlerinde çok önemli olabilir. Sanal ekonomide dinamik kişiselleştirilmiş teklifler yoluyla satın alma davranışındaki değişiklikleri optimize ederken, kullanıcıyı elde tutmayı sağlayabilir (Nica & ark., 2022, s. 138). Deneyimsel mağazalardaki dijital alışveriş yolculukları, sanal varlıkları teşvik eder ve tahmine dayalı analitik, bilgisayarla görme algoritmaları, veri görselleştirme araçları ve metin madenciliği teknikleri kullanarak özelleştirilmiş kullanıcı deneyimlerini sağlar, marka bilinirliğini artırır ve müşteri ilişkileri yönetimini optimize eder (Dawson, 2022, s. 53).

Müşteriler avatarlarını cinsiyet, yaş, sosyal ağlar ve ilgi alanlarına göre seçebilirler. Bu, müşterilerin kendilerini istedikleri şekilde sunmalarını sağlayacaktır. Aynı zamanda markaların müşteri odaklı bir yaklaşım ve müşteri bilgilerini geliştirmelerine yardımcı olur (Rao, 2022). Diğer

yandan doğal dil işleme teknikleri ve yapay sinir ağları, satın alma deneyimlerini optimize ederek müşterileri çekebilir ve elde tutabilir. Ses analizi, tüketici duyarlılığını ve duygularını belirleyebilir, e-ticaret kullanıcı satın alma yolculuğunu şekillendirebilir, kişiselleştirilmiş teklifler ve hizmetler sunabilir, müşteriyi elde tutarak ve satışları geliştirerek kalıcı müşteri ilişkileri kurabilir (Popescu, Valaskova & Horak, 2022, s. 68-69). Dolayısıyla yeni teknolojiler Metaverse dünyasında markaların müşterilerine sundukları deneyimi daha kişisel hale getirmelerine olanak sunmaktadır. Kuşkusuz ki müşteriler için kendilerine uygun alternatifler sunan, kendilerini daha iyi tanıyan, istedikleri dilde konuşan, sorunlarını tahmin edebilen markalar diğerlerinden farklı bir yere sahip olmaktadır. Kendini farklı ve özel hissetmek isteyen müşterilere, markalar açısından ne kadar özel oldukları Metaverse dünyasındaki farklı uygulamalarla ve çeşitli deneyimlerle sağlanabilir. Böylece, daha iyi marka iletişimi uygulamaları ve benzersiz müşteri deneyimi gerçekleştirilebilir.

Gucci Örneği

Bu çalışmanın amacı, marka iletişimi ve müşteri deneyimi konusunda Metaverse dünyasında başarılı ve öncü çalışmalar gerçekleştiren lüks bir marka olan Gucci'nin çalışmalarını irdelemektir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak vaka çalışmasından yararlanılmaktadır. Vaka çalışması, 'neden' ve 'nasıl' sorularının yanıtlanması açısından faydalı bir araştırma yöntemidir (Yin, 2009). Gucci'nin çalışmalarının detaylı olarak ortaya konulmasının gerekliliği nedeniyle vaka çalışması tercih edilmiştir.

Gucci Garden

17 Mayıs 2021'de Gucci, Metaverse platformu Roblox'ta iki haftalık bir pop-up mağazası olan Gucci Garden'ı başlatmıştır. Lüks marka, giyita ile bakılan ürünlerinden bazılarını sergilemiş ve kullanıcıları avatarlarını bırakmaya ve terzilik hassasiyetlerine boş bir sayfadan yeniden yaklaşmaya davet etmiştir (Gupta, 2022). Görsel 1'de görüntüsüne yer verilen Sanal Gucci Garden deneyimine girdikten sonra, kullanıcılar önceden seçtikleri avatarlardan kurtulacak ve Roblox'u imza dikdörtgen figürleriyle ilişkilendiren oyunculara; yabancı, cinsiyet veya yaş ilişkisi olmayan nötr insanı şekilli mankenlere dönüşeceklerdir. Oyuncular odalarda dolaşırken ve yol boyunca benzersiz tasarımlar alırken, her kullanıcı tek örnek olarak Gucci kabartmalı bir eser olarak ortaya çıkmaktadır (Kelly, 2021).

The Garden'ın sanal uzantısının ardındaki fikir, insanlar 'hayat yolculuklarına boş bir tuval olarak başlarken', deneyimin her insanı şekillendirdiği ve bireylerin 'pek çok kişiden biri olduğu, ancak tamamen benzersiz' olduğu fikrini yansıttığıdır (Kelly, 2021).

Görsel 1. Gucci Garden
Kaynak: Roblox

Gucci Kasabası (Gucci Town)

Gucci Town, markanın Metaverse'deki önceki aktivasyonlarının ve deneysel konsept mağazası Vault'un bir uzantısıdır. Sanal bir meydan olan Gucci Kasabası; Mini Oyun Yükseklikleri (Mini Game Heights), sanat eserleri yaratmak için bir Yaratıcı Köşe (Creative Corner), Vault Plaza adlı bir sergi alanı, dijital Gucci ürünleri satan bir dükkan (Gucci Shop) ve topluluk üyelerinin buluşup etkileşimde bulunabileceği bir Güçlendirme Yeri (Power-up Place)/Kafe bulunmaktadır. Kullanıcılar, GG Gems adı verilen deneyim içi para kazanabilmekte ve sanal öğeler satın alabilmektedir (Kelly, 2022).

Görsel 2. Gucci Town

Kaynak: Roblox

Yukarıda yer alan Görsel 2'de görüntüsüne yer verilen Kasabadaki farklı noktalar, çeşitli ilgi alanlarından keyif almaya olanak tanımaktadır. Örneğin kullanıcılar Gucci Vault'ta Gucci'nin en yeni ürünlerinden ve işbirliklerinden oluşan sergisine bakabilmekte, Görsel 3'de gösterilen Gucci Shop'ta sanal olarak ürünleri satın alabilmekte ve deneyimleyebilmektedirler (Gupta, 2022). Kullanıcılar, Yaratıcı Köşe'de kendi sanat eserlerini oluşturabilmekte veya ziyarete gelen bir sanatçının eserlerini keşfedebilmektedirler (Tan, 2022).

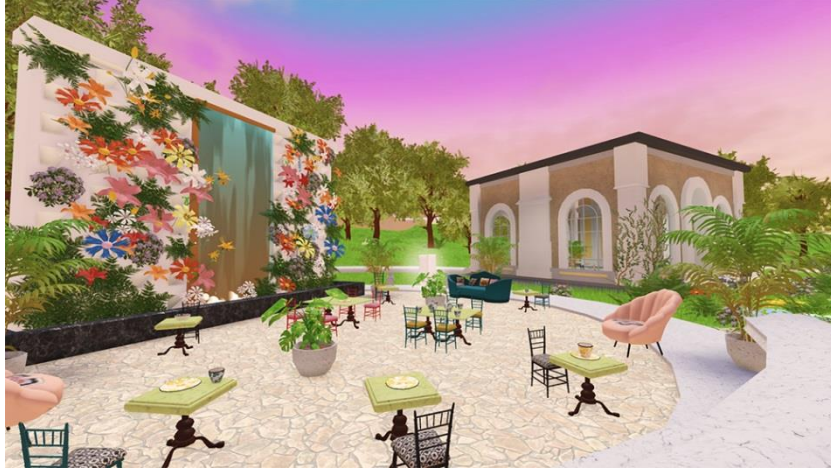

Görsel 3. Gucci Shop

Kaynak: Roblox

Kullanıcılar, Gucci Kasabasının farklı bölgelerini keşettikten sonra, topluluk üyelerinin birbirleriyle buluşup etkileşime girebileceği Kafe’de mola verebilmektedirler (Tan, 2022).

Görsel 4. The Gucci Café/Power-up Place

Kaynak: Roblox

Gucci, giysilerin gerçek hayattaki şeklini ve duruşunu/dökümünü taklit ederek her vücut tipine uyan hiper-gerçekçi 3D giysiler için Roblox’un yakın zamanda piyasaya sürdüğü ‘Katmanlı Giyim’ teknolojisini kullanmaktadır (Tan, 2022). Kullanıcıların parçaları gerçek dünyada olduğu gibi denemelerine olanak tanınmaktadır (Gupta, 2022).

Gucci yaptığı açıklamada, “Gucci Town, Alessandro Michele’nin vizyonunu yaşanmış ve oynanmış bir anlatıya çeviren sürükleyici bir alanla beklenmedik olanı arayanlara adanmıştır” demektedir. Gucci Kasabasındaki alanların her birinin, moda evinin Metaverse’deki geleceği üzerine yapılan konuşmalardan ilham alan yeni içeriklerle düzenli olarak güncelleneceği belirtilmektedir (Simms, 2022).

Gucci Vault Land

Gucci, dijital emlak platformu The Sandbox içinde kendi alanını inşa eden ilk lüks markadır (Moore, 2022). Gucci Vault Land, The Sandbox’ta Vault’un deneysel özünün 360° deneyimlenebileceği bir yerdir (<https://vault.gucci.com/en/story/gucci-vault-sandbox>). Gucci’nin deneysel konsept alanı Gucci Vault, markanın mirası ve ürünleri hakkındaki eğitimi oyunlaştırmayı amaçlamıştır (Wong, 2022). Gucci Vault Land, Gucci’nin deneysel konsept mağazası Vault tarafından yaratılan The Sandbox’taki sürükleyici bir deneyimdir. Dijital alan, şu anda Vault olan şeyin çok yönlü özünün tamamen keşfedilebilir ve sürprizlerle dolu tek bir alanda kendini gösterebileceği geçici bir platform sunmaktadır (NSS Magazine, 2022). 2022 yılında 27 Ekim’den 9 Kasım’a kadar The Sandbox oyuncuları, Gucci’nin geçmişin, bugünün ve geleceğin bir arada var olduğu deneysel konsept mağazasını deneyimlemek için aşağıda Görsel 5-6-7’de görünüme yer verilen Gucci Vault Land’de gezinebilmişlerdir (<https://medium.com/sandbox-game/gucci-vault-is-opening-in-the-sandbox-5f90136ca3b5>).

Oyuncular, özel bir ödül ve The Sandbox’ın Ethereum blokzincirinde bulunan Tokenı olan SAND’ı kazanmak için etkinliklere katılarak Vault’u 360° deneyimleyebilmişlerdir (Moore, 2022). Oyuncular, ‘Vault Vintage Lab’da eski bir Gucci el çantasını eski ihtişamına kavuşturmaktan ‘Vault Room of Rhyme’da bir bilmece çözmeye kadar çeşitli etkinliklere katılabılmışlardır (NSS Magazine, 2022).

Görsel 5. Gucci Vault Land Görünümü I

Kaynak: <https://vault.gucci.com/en/story/gucci-vault-sandbox#gFlex3C-vault-land-details>

Kreatif Direktör Alessandro Michele tarafından tasavvur edilen Vault'un, nadir eski Gucci parçalarının dikkatli bir küratörlüğünü, diyalogları ve bu farklı yönleri topluluğun gücüyle birleştiren NFT sanat eserlerine duyulan coşkuyu temsil ettiği belirtilmektedir (Moore, 2022). Bu sanal dünya, küratörlüğünü yaptığı NFT sanat eserlerini, önceki NFT'leri, topluluğu, bahçe konseptini ve eski parçaları sergilemektedir (Wong, 2022).

Görsel 6. Gucci Vault Land Görünümü II

Kaynak: <https://medium.com/sandbox-game/gucci-vault-is-opening-in-the-sandbox-5f90136ca3b>

Gucci Vault Land, kullanıcıların blokzincir tabanlı tokenlar veya ödüller kazanmak için etkinlikleri tamamladığı, giderek daha popüler hale gelen 'oynayarak kazan' biçimindeki bir riff olan 'bilmek için oyna' anlatısının etrafında toplanmıştır (Schulz, 2022). Gucci, Vault'un kapılarını NFT veya bilet gerekmeden herkese açmıştır. Kullanıcılar, gezilerine 'Merak Bahçesinde' (Garden of Curiosities) başlayabilmiş ve maceranın her biri markanın hikâyesi etrafında tasarlanmış bir dizi odanın çıktığı büyük bir giriş holünde dolaşabilmiştir (Moore, 2022). Bu etkinlik, Gucci'nin çevrimiçi topluluğunu eğitmeyi ve eğlendirmeyi amaçlamaktadır. Etkileşimli moda deneyimi, oyunculara markanın tarihi ve mirası hakkında bilgi verecek oyunların yanı sıra eski eşyaların sanal bir görüntüsünü de içermektedir (Rhodes & ark., 2022).

Görsel 7. Gucci Vault Land Görünümü III

Kaynak: <https://vault.gucci.com/en/story/gucci-vault-sandbox#gFlex3C-vault-land-details>

Görsel 8. Gucci Vault Land Görünümü IIII

Kaynak: <https://vault.gucci.com/en/story/gucci-vault-sandbox#gFlex3C-vault-land-details>

Gucci CEO'su Marco Bizzarri, "Gucci birçok alanda ilk hamle yapmaktan korkmuyor ve bu zihniyeti benimsemeye ve statükoya meydan okumaya devam edecek" demiştir (Rhodes & ark., 2022). Bu bağlamda Gucci'nin Metaverse dünyasındaki yaratıcı ve süreklilik taşıyan çalışmalarına devam edeceği ve yenilerini ekleyeceği görülmektedir.

SONUÇ

Metaverse dünyasının markalara getirdiği avantajlardan biri, marka iletişimi ve müşteri deneyimi açısındandır. Bu sanal dünya; markaların müşterilerine farklı şekilde ulaşması, mesajlarını iletmesi ve benzersiz bir müşteri deneyimi sunması bağlamında daha önce görülmemiş fırsatlar sunmaktadır. Metaverse’de kullanılan teknolojiler; müşterilere fiziksel ve sanalın birleşimi olan deneyimlenmemiş olanı deneyimleme avantajı getirmektedir. Günümüzde müşteriler kendilerini özel, değerli ve farklı hissetmek ve markalarla diyalog halinde olmak istemektedirler. Sadece markaların kendilerine ulaştırdıkları mesajların alıcısı değil, kendi söylediklerine kulak verilen bir etkileşim sürecinin parçası olmayı beklemektedirler. Değişen ve artan müşteri beklentileri, markaları müşteri deneyimleri sağlama noktasında yeni yollar bulmaları açısından teşvik etmektedir.

Etkili marka iletişimini gerçekleştiren ve müşterilerine rakiplerinin sunamadığı deneyimleri yaşatan markalar kuşkusuz ki öne geçmektedir. Günümüzde farklı müşteri deneyimini yaşatan markaların, başarıya ulaşma açısından daha avantajlı olacakları açıktır. Bundan dolayı da markalar yeni uygulamalar ve yeni ortamlar denemektedirler.

Bu çalışma kapsamında küresel lüks bir marka olan Gucci’nin Metaverse dünyasındaki çalışmaları irdelenmiştir. Markanın müşterilerine yaratıcı ve yeni yollarla deneyimler yaşattıkları görülmektedir. Metaverse dünyasında müşteriler deneyim yaşarken; aynı zamanda markanın hikayelerine, geçmişine ve ürünlerine de tanıklık etmeleri sağlanmıştır. Böylece müşteri deneyimi, yalnızca sanal dünyanın görülmesiyle sınırlı kalmamıştır. Müşteriler, sanalı ve fizikseli birlikte deneyimleme olanağından yararlanmışlardır. Gucci’nin oluşturduğu bahçe, kasaba ve oyun, markadan bağımsız olmak yerine; markayı hatırlatan, anlatan ve sürdüren bir şekilde dizayn edilmiştir. Müşteriler, Gucci’nin hem sanal dünyasını hem de fiziksel dünyasını deneyimlemişlerdir.

Gucci’nin oluşturduğu Metaverse içindeki uygulamalarda, müşterilerin benzersizliğine vurgu yapılmıştır. Her müşteri birbirinden farklıdır ve farklı deneyimler yaşamaktadır. Örneğin, avatarını bırakan bir kullanıcı, deneyim sürecini Gucci desenleriyle tek ve benzersiz bir kişi olarak yaşamaktadır. Müşteriler, fiziksel dünyada olduğu gibi benzersizdir ve fiziksel dünyadaki deneyimleriyle nasıl farklılaşıyorlarsa; Metaverse içinde de farklılaşmaktadır. Bu anlamda Gucci markası, müşterilerin benzersizliğini fiziksel dünyada olduğu gibi vurgulamaktadır.

Metaverse, markalara kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi yaratmaları konusunda da avantajlar sunmaktadır. Fiziksel dünyadan daha fazla olarak hızlı, kolay ve etkili şekilde kişiselleştirme sunulan teknolojiyle mümkündür. Günümüz müşterilerinin farklı hissetme beklentisi, sözü edilen kişiselleştirme uygulamalarıyla gerçekleştirilebilir.

Metaverse, markalara iletişim ve müşteri deneyimi sunma konusunda büyük fırsatlar sunmaktadır. Ancak başarılı müşteri deneyimi sağlarken, markayla ilgili mesajların sunulması ve müşterilerin marka hikayelerine tanıklık etmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

Allam, Z., Sharifi, A., Bibri, S. E., Jones, D. S., & Krogstie, J. (2022). The Metaverse as A virtual form of smart cities: Opportunities and challenges for environmental, economic, and social sustainability in urban futures. *Smart Cities*, 5(3), 771-801.

Bibri, S. E., & Allam, Z. (2022). The Metaverse as a virtual form of data-driven smart urbanism: on post-pandemic governance through the prism of the logic of surveillance capitalism. *Smart Cities*, 5(2), 715-727.

Bousba, Y., & Arya, V. (2022). Let's connect in Metaverse. Brand's new destination to increase consumers' affective brand engagement & their satisfaction and advocacy. *Journal of Content Community & Communication*, 14, 276-293.

Cheng, R., Wu, N., Varvello, M., Chen, S., & Han, B. (2022). Are we ready for metaverse? A measurement study of social virtual reality platforms. 22nd ACM Internet Measurement Conference, 25-27 October 2022, Nice, (pp. 504-518).

Cobben, S. (2022). Designing a new customer experience for fashion in the metaverse. Master thesis, Delft University of Technology.

Çilesiz, E. & Aydın, N. (2022). Metaverse ve turizm: Kavramsal bir yaklaşım. *Journal of Academic Tourism Studies*, 3(1), 32-44.

Dawson, A. (2022). Data-driven consumer engagement, virtual immersive shopping experiences, and blockchain-based digital assets in the retail Metaverse. *Journal of Self-Governance & Management Economics*, 10(2), 52-66.

Dionisio, J. D. N., Burns III, W. G., & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 45(3), 1-38.

Dubey, V., Mokashi, A., Pradhan, S. R., Gupta, P., & Walimbe, R. (2022). Metaverse and banking industry—2023 the year of metaverse adoption. *Technium*, 4(10), 62-73.

Fu, Y., Li, C., Yu, F. R., Luan, T. H., Zhao, P. & Liu, S. (2022). A survey of Blockchain and Intelligent Networking for the Metaverse. *IEEE Internet of Things Journal*, 10.1109/JIOT.2022.3222521

Gartner, Inc. (2022). *Gartner predicts 25% of people will spend at least one hour per day in the metaverse by 2026* (12.10.2022 tarihinde <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2022-02-07-gartner-predicts-25-percent-of-people-will-spend-at-least-one-hour-per-day-in-the-metaverse-by-2026> adresinden ulaşılmıştır).

Golf-Papez, M., Heller, J., Hilken, T., Chylinski, M., de Ruyter, K., Keeling, D. I., & Mahr, D. (2022). Embracing falsity through the metaverse: The case of synthetic customer experiences. *Business Horizons*, 65(6), 739-749.

Gupta, A. (2022). *Gucci Town: What to Expect from the Luxury Brand's Roblox Metaverse* (07.12.2022 tarihinde <https://www.jumpstartmag.com/what-to-expect-from-the-luxury-brands-roblox-metaverse/> adresinden ulaşılmıştır).

Huynh-The, T., Pham, Q. V., Pham, X. Q., Nguyen, T. T., Han, Z. & Kim, D. S. Artificial intelligence for the metaverse: A survey. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 117, 2023.

Jessen, A., Hilken, T., Chylinski, M., Mahr, D., Heller, J., Keeling, D. I., & de Ruyter, K. (2020). The playground effect: How augmented reality drives creative customer engagement. *Journal of Business Research*, 116, 85-98.

Joy, A., Zhu, Y., Peña, C., & Brouard, M. (2022). Digital future of luxury brands: Metaverse, digital fashion, and non-fungible tokens. *Strategic Change*, 31(3), 337-343.

Kelly, C. (2022). *Gucci opens persistent digital space on Roblox* (12.10.2022 tarihinde <https://www.marketingdive.com/news/gucci-town-roblox-metaverse/624537/> adresinden ulaşılmıştır).

Kelly, D. (2021). *You can now visit a virtual gucci garden in the Roblox Metaverse* (12.10.2022 tarihinde <https://hypebeast.com/2021/5/roblox-gucci-garden-alessandro-michele-archetypes> adresinden ulaşılmıştır).

Kovacova, M., Machova, V., & Bennett, D. (2022). Immersive extended reality technologies, data visualization tools, and customer behavior analytics in the Metaverse commerce. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 10(2), 7–21.

Lee, C. W. (2022). Application of Metaverse service to healthcare industry: A strategic perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), <https://doi.org/10.3390/ijerph192013038>

Lee, L. H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C., & Hui, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *Journal of Latex Class Files*, 14(8).

Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69-96.

Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.

Moore, K. (2022). *Gucci Vault opens in the Sandbox, bringing luxury fashion into the Metaverse* (12.12.2022 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/kaleighmoore/2022/10/28/gucci-vault-opens-in-the-sandbox-bringing-luxury-fashion-into-the-metaverse/?sh=3527ce5f1e87> adresinden ulaşılmıştır.)

Newell, M. (2022). Customer engagement and data visualization tools, ambient sound recognition software, and deep learningbased sensing technologies in the Metaverse economy. *Economics, Management & Financial Markets*, 17(3), 25-41.

Nica, E., Poliak, M., Popescu, G. H., & Pârvu, I. A. (2022). Decision intelligence and modeling, multisensory customer experiences, and socially interconnected virtual services across the metaverse ecosystem. *Linguistic and Philosophical Investigations*, 21, 137-153.

NSS Maganize (2022). *Gucci Vault comes to The Sandbox with Gucci Vault Land* (12.12.2022 tarihinde <https://www.nssmag.com/en/fashion/31291/gucci-vault-land-sandbox> adresinden ulaşılmıştır.)

Plechatá, A., Makransky, G., & Böhm, R. (2022). Can extended reality in the metaverse revolutionise health communication?. *NPJ Digital Medicine*, 5(1), 1-4.

Popescu, G. H., Valaskova, K., & Horak, J. (2022). Augmented reality shopping experiences, retail business analytics, and machine vision algorithms in the virtual economy of the Metaverse. *Journal of Self-Governance & Management Economics*, 10(2), 67-81.

Rao, N. (2002). *How the Metaverse will transform customer experience?* (10.12.2022 tarihinde <https://www.smartkarrot.com/resources/blog/how-the-metaverse-will-transform-customer-experience/> adresinden ulaşılmıştır).

Rhodes, E., Fasano, L., Indeka, M., & Ventura, I. (2022). *Gucci Vault lands in The Sandbox* (12.12.2022 tarihinde <https://www.lsglobal.com/fashion/article/28820/gucci-vault-lands-in-the-sandbox> adresinden ulaşılmıştır.)

Schulz, M. (2022). *Gucci Vault opens metaverse world in The Sandbox with games and vintage fashion* (10.12.2022 tarihinde <https://www.voguebusiness.com/technology/gucci-vault-opens-metaverse-world-in-the-sandbox-with-games-and-vintage-fashion> adresinden ulaşılmıştır.)

Simms, D. (2022). *Inside Gucci Town, the Fashion House's new interactive neighborhood in the Metaverse* (21.12.2022 tarihinde <https://robbreport.com/style/fashion/gucci-town-roblox-1234682138/> adresinden ulaşılmıştır.)

Smart, J.M., Cascio, J., & Paffendorf, J. (2007). *Metaverse roadmap overview*, (11.11.2022 tarihinde <https://www.metaverseroadmap.org/overview/> adresinden ulaşılmıştır).

Spajić, J., Mitrović, K., Lalić, D., Milić, B., & Bošković, D. (2022). Personalized brand experience in Metaverse. 10th International Conference on Mass Customization and Personalization – Community of Europe (MCP - CE 2022), 21-23 September 2022, Novi Sad, Sırbistan, (pp. 158-166).

Tan, C. (2022). *Presence on Roblox with Gucci Town* (18.11.2022 tarihinde <https://www.nftgators.com/gucci-builds-a-permanent-presence-on-roblox-with-gucci-town/> adresinden ulaşılmıştır).

Yin, R.K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks, California: Sage.

Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Xing, R., Liu, D., Luan, T. H., Shen, X. (2022). A survey on Metaverse: Fundamentals, security, and privacy. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, <https://arxiv.org/abs/2203.02662>

Wiles, J. (2022). What is a Metaverse? And should you be buying in?. (29.11.2022 tarihinde <https://www.gartner.com/en/articles/what-is-a-metaverse> adresinden ulaşılmıştır).

Wong, K. (2022). *Gucci Vault enters metaverse with virtual world in the Sandbox* (19.12.2022 tarihinde <https://www.marketing-interactive.com/gucci-metaverse-the-sandbox> adresinden ulaşılmıştır).

<https://vault.gucci.com/en/story/gucci-vault-sandbox#gFlex3C-vault-land-details>

<https://medium.com/sandbox-game/gucci-vault-is-opening-in-the-sandbox-5f90136ca3b5>

Romantik İlişkilerde İlişki Doyumu İrrasyonel İnanışlar ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişki

Ahsen ARSLAN¹
Deniz ŞARLAK²

Giriş

İnsanlar sosyal varlıklardır ve tek başlarına yaşamaya değil bir toplum içerisinde diğer insanlarla ilişkili şekilde yaşamaya ihtiyaçları olan varlıklardır. Bireyler diğer insanlarla ilişki içerisinde olmaya ihtiyaçları olduğu gibi romantik ilişki içerisinde olmaya da ihtiyaç duymaktadırlar (Çaplı, 1992). Günlük hayattaki birçok kişiler arası ilişki biçimlerinden bir tanesi de romantik ilişkilere dir. İnsanların yaşamlarını ve günlük hayatlarını yönlendirmede, olaylara karşı verdikleri tepkileri, yaşadıkları duygu durumları belirlemede geliştirdikleri irrasyonel inanışlar büyük yer kaplamaktadır. Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapiye (RDDT) göre irrasyonel inanışlar bireylerdeki çarpıtılmış, mantıkdışı düşünme şeklidir ve ruhsal problemlere yol açmaktadırlar. Bireylerin yaşadıkları olumsuz duyguların sebebinin başlarına gelen olaylar değil, geliştirdikleri irrasyonel inanışlar olduğu belirtilmektedir (Ellis ve Dryden, 1997). Bununla birlikte kişilerin sahip olduğu irrasyonel inanışların onların romantik ilişki süreçlerini etkilediği, romantik ilişkilerde partnerler arası sorunlar oluşturabildiği de belirtilmektedir (Kurt ve Gündüz, 2020).

Deci ve Ryan tarafında geliştirilmiş olan Öz Belirlenim Kuramına göre kişinin iyi oluşu 3 temel psikolojik ihtiyacın doyum sağlaması ile bağlantılı olup bu ihtiyaçların karşılanması kişilerin sağlıklı bir yaşam sürdürmelerini, yaşamdan mutlu olmalarını ve motive olmalarını desteklemektedir (Ryan, Huta ve Deci, 2006). Psikolojik iyi olma hali için gerekli olan 3 temel psikolojik ihtiyaç; özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma olarak tanımlanmaktadır (Ryan, Kuhl ve Deci, 1997). Bireylerin romantik ilişkilerden elde ettikleri doyumun onların iyi olma düzeyleriyle ilişkili olduğu alan yazında var olan araştırmalarla desteklenmektedir (Neff ve Suizzo, 2006).

Romantik ilişkiler insanların yaşamlarında önemli bir yere sahiptir (Furjman ve Schaffer, 2013 akt. Sarı ve Owen, 2016). Bu ilişki türünde bireyler birbirlerine karşı olumlu duygular hissetmekle beraber manevi paylaşımlarda da bulunmaktadır. Romantik ilişkiler insanların duygusal gelişimini etkileyen bir kişiler arası ilişki türüdür. Bu ilişki türünde yaşanan sorunlarla baş etme becerileri ilişkinin yapısını ve sürekliliğini etkilemektedir. Romantik ilişkiler çoğunlukla ergenlik döneminde yaşanmaya başlanmaktadır (Connolly, Creig, Goldberg ve Pepler, 2004). Bireylerin ergenlik sürecinde partnerlerine karşı duydukları yoğun duygular ilerleyen süreçlerde yaşayacakları ilişkileri etkilemektedir. Üniversite çağındaki bireylerin bu süreçte deneyimledikleri romantik ilişki kalitesinin, hayatlarının ileriki dönemlerinde partner seçiminin kriterlerine öncülük ettiği ve evlilik sürecini etkilediği vurgulanmaktadır. Romantik ilişkiden doyum sağlayan kişilerin yüksek özgüven ve benlik algısına sahip oldukları da belirtilmektedir (Furman, 2002). Hayatın vazgeçilmez bir parçası olan bu ilişki türü, insan yaşamında başka bir önemli unsur olan irrasyonel inanışlarla etkileşim içerisinde dir. Bireylerin sahip oldukları irrasyonel inanışlar onların romantik ilişki

---

¹ Uzm. Klinik Psikolog, Maltepe Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi

² Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

süreçlerini etkilemektedir (Ausraite ve Zardeckaite Matulaitiene, 2019). Romantik ilişkilerin aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarla özellikle özerklikle de ilişkili olduğu belirtilmektedir (Knee, Lonsbary, Canevello ve Patrick, 2005). Bu araştırmada romantik ilişki içerisinde olan kişilerin ilişki doyumu ile irrasyonel inanışları ve psikolojik ihtiyaçları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bireylerin romantik ilişki doyumu düzeyleri ile sahip oldukları irrasyonel inanışlar ve psikolojik ihtiyaçlarının doyumu düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğuna bakılmaktadır. İlişki doyumunun, Rasyonel Duygucu Davranışçı Kurama (RDDK) göre 4 temel irrasyonel inanışlar ile (aşırı talepkârlık, rahatsız olmaya katlanamamak, negatif değerlendirme, kendini değersizleştirme) ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca ilişki doyumunun, Öz Belirlenim Kuramı kapsamında olan 3 temel psikolojik ihtiyaçlarla (özerklik, yeterlilik, ilişkili olma) olan ilişkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Bilişsel Davranışçı Terapi ve Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapi tarihçesi ve kuramsal bilgileri verilmekle beraber, ABC modeli, rasyonel ve irrasyonel inanışlar, Öz Belirlenim Kuramı ve ilişki doyumu hakkında literatür bilgisi verilecektir.

Bilişsel Davranışçı Terapiler

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) kökenini bilişsel psikolojiden ve öğrenme kuramlarından oluşturmaktadır (Özcan ve Gül Çelik, 2017). Modern davranışçılığın başlangıcını Pavlov klasik koşullanmayı keşfederek yapmıştır (Türkçapar ve Sargın, 2012). Sonrasında davranışçılığın ABD öncüsü olan Watson küçük Albert deneyiyle klasik koşullanmanın insan öğrenmelerinde de geçerli olduğunu, fobik tepkilerin klasik koşullanmayla açıklanabileceğini göstererek insanların davranışlarını etkileyen en önemli unsurun çevre olduğunu vurgulamıştır (Watson ve Rayner, 1920). Davranışçılığı insan psikolojisinin tamamını açıklayan bütüncül bir kuram haline büründüren kişi ise Skinner'dır. Skinner edimsel koşullanma ile neredeyse bütün insan davranışlarını davranışçı bakış açısıyla açıklayacak duruma getirmiştir. Klasik koşullanmada refleks bir tepki ortaya çıkarken, pekiştirmeye dayalı olan Skinner'ın edimsel koşullanma kuramında motor sistemi ilgilendiren karmaşık bir davranış ortaya çıkmaktadır (Cüceloğlu, 2018). Bilişsel Davranışçı Terapi temelleri 1925'te, Watson'ın davranışçı deneyleriyle başladığı söylenebilmektedir. Watson'dan bu yana BDT tarihçesinde 3 kuşağın yer aldığı belirtilmektedir (Hayes, 2004 akt. Vatan, 2016).

Birinci kuşakta davranışçı yaklaşımların baskın olduğu, klasik koşullanma ve edimsel koşullanma yöntemlerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu kuşakta davranışların gözlemlenmesi, tahmin edilmesi ve değiştirilebilmesi üzerine çalışmalar yapılmış ve psikoterapiyle bütünleştirilmiştir. Davranışçı yöntemlerde uyarıcı ve tepki arasındaki nesnel bağlantıya fazla odaklanılması Tolman'ı rahatsız etmiştir (Schultz ve Schultz, 2011). Davranışçı ekolü zayıflatan ilk bulgulardan biri hayvanların pekiştireç almadan da öğrenmeyi gerçekleştirdiklerinin fark edilmesidir. Tolman'ın yaptığı bir deneyin ilk kısmında, bir labirente bir grup fare bırakmış ve labirent sonuna yiyecek koymuşlar fareler her tekrarda daha çok hızlanmışlardır. Diğer fare grubu ise hiçbir pekiştireç koyulmadan labirentte bırakılmıştır. Deneyin ikinci kısmında labirent çıkışına yiyecek konulmuş ve bu farelerin diğer fareler kadar hızlı labirentin sonuna gittikleri fark edilmiştir. Yani farelere bir pekiştireç verilmediğinde de labirentin yapısıyla ilgili bilişsel bir harita çıkarmış oldukları tespit edilmiştir. Koşullanmamalarına rağmen farelerin öğrenme gerçekleştirdiği sonucuna varılmıştır (Tolman, 1948). Tolman uyarıcı ve tepki arasında direkt ilişkinin olmadığını, aracı değişkenler ile değişiklik gösteren bir ilişkinin olduğunu ortaya atmıştır. Bu aracı değişkenlerden bazıları, bireyin davranışı değiştirirken ne hissettiği ve sergilenen davranıştaki amaç olarak tanımlanmıştır (Schultz ve Schultz, 2011).

İkinci kuşak ise bilişsel ve davranışçı yöntemlerin hâkim olduğu kuşaktır. Bu kuşakta Beck'in Bilişsel Terapisi ve Ellis'in Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapisi en çok dikkat çeken yöntemler olmuştur (Vatan, 2016). İkinci kuşakta nesnel davranışçılık yerine, bilişlerin önemi vurgulanmış ve bilişlere odaklanılmıştır. Bu kuşaktaki çalışmalar, bozulmuş işlevsellikle ilgili davranışların meydana gelmesinde ve devam ettirilmesinde işlevsel olmayan bilişlerin rol oynadığını savunmuştur.

Dolayısıyla bu kuşakta işlevsel olmayan düşüncelere odaklanılmış ve tedavi yöntemlerinde işlevsel olmayan düşünce ve davranışlar üzerinden ilerlenmiştir (Beck, 1964).

Bunların ardında üçüncü kuşakta ise diyalektik davranış terapisi, farkındalık temelli bilişsel terapi, kabul ve kararlılık terapisi, bütünleştirici duygu düzenleme terapisi ve duygu düzenleme terapisi gibi terapiler yerlerini almışlardır (Vatan, 2016).

Epictetos, felsefi görüşüyle bilişsel terapinin temellerini atmıştır. Epictetos'a göre mutluluk bireylerin neyi kontrol edip neyi kontrol edemeyeceklerini anlamalarından ibarettir. Birey bunu kavradığında yani hayatının onun kontrolünde olan ve olmayan bir sürü şeyden oluştuğunu fark ettiğinde ve bunları birbirinden ayırabildiğinde daha iyi bir yaşam ve iç huzura erişecektir. Epictetos'a göre kişilere zarar veren şey dıştan gelen, dışarda olup biten şeyler değildir. Bireye zarar veren şeyin kendi tutum ve inanışları olduğunu belirtmektedir. İnsanların etrafında meydana gelen olaylar kendi isteklerinden ve beklentilerinden bağımsızdır. Olaylar olması gerektiği gibi gerçekleşir, kişilerin kendi istek ve kurallarını dünyaya dayatmaları ve olmalarını beklemeleri kişiye sadece zarar vermektedir.

Bilişsel Davranışçı Terapi, insanların düşüncelerinin, onların duygu ve davranışlarını belirlediğini savunan yapılandırılmış bir terapi yöntemidir (Özcan ve Gül Çelik, 2017). Bilişsel yaklaşımlar bireylerin düşüncelerinin onların davranışları üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşımlar temelde kişinin bir olay hakkındaki düşüncelerinin, o kişinin duygusal tepkilerini oluşturduğunu belirtmektedir. Duygu, düşünce ve davranışlar karşılıklı olarak birbirini etkilemekte ve birbirlerinden etkilenmektedirler. Bilişsel Davranışçı Terapi temsilcilerinden olan Albert Ellis ve Aaron Beck gibi kuramcılarda bu yaklaşımı kuramlarının merkezine koymuşlardır (Beck, 2018; Ellis, 1957).

Bilişsel Davranışçı Terapi yöntemleri bireylerin istenmeyen, olumsuz duygular yaşamalarının onların var olan hatalı inanışları, otomatik düşünceleri ve kalıplaşmış düşüncelerinden kaynaklandığını savunmaktadır. Kişilerin dünyayı algılamadaki hatalı düşünceleri istenmeyen duygu ve davranışı büyük ölçüde etkilemektedir ve bu durumun da ruhsal sorunlara yol açtığı belirtilmektedir. Bilişsel model bireylerin işlevsiz düşüncelerinin ruhsal rahatsızlıklarda büyük yer kapladığını vurgulamaktadır. Bireyler sahip oldukları düşünceleri daha gerçekçi ve olağan şekilde yorumlamayı öğrendiklerinde davranışlarında ve duygu durumlarında olumlu şekilde değişim yaşayacakları belirtilmektedir (Beck, 2018).

Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapi

Janet ve Thorndike gibi 19. yüzyılın başlarındaki psikologlar insanların kendi kendilerine rahatsız olduklarını vurgulamışlardır. Ortaya attıkları görüşe göre insanlar kendilerine mantıksız inançlar yaratmaktadırlar. Onlar bu mantıksız inançları yok edip daha sağlıklı rasyonel inançlar geliştirilebileceğini savunmuşlardır. Davranışçı terapinin kurucularından olan Watson, bilinçli düşünmeden ziyade korkulan veya kaçınılan şeylerle doğrudan karşılaşmanın insanların irrasyonel inanışlarını etkisiz hale getireceğini ortaya atmıştır (David, Lynn ve Ellis, 2010).

Daha çağdaş psikanalistler, özellikle Adler, Horney ve Fromm gibi insanların psikolojik sorunlarında ciddi etkisi olan, kendiliğinden yaratılan, idealize edilen görüntülerin psikoterapi sürecinde değiştirilebileceğini belirtmişlerdir. Fakat bu amaca ulaşmak için uygulanabilir yollar sunmayı ihmal etmişler ve uyumsuz inançları tartışmak için yöntemleri ortaya koyamamışlardır. Bunun yerine, çoğunlukla irrasyonel düşüncelere karşı koymak için entelektüel yöntemler kullanmışlardır. Rogers ve Perls gibi bazı terapistler danışanların işlevsiz inançlarının genellikle dolaylı olarak duygularını ortaya çıkardığını ve davranışsal stratejilerin olduğunu iddia etmişlerdir (David, Lynn ve Ellis, 2010).

1950’de Bilişsel Davranışçı Terapinin öncü bir biçimi olan Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapi uygulanmaya başlamasıyla bütün bunlar önemli ölçüde değişmiştir (David, Lynn ve Ellis, 2010). 1950 yılında klinik psikolog Albert Ellis, Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapi (RDDT) yöntemini ve kuramını geliştirmiştir (Corsini ve Wedding, 2012). Ellis ilk olarak bu terapiyi Rasyonel Terapi olarak isimlendirmiştir. Çünkü bilişler üzerinden gitmektedir. Fakat sonrasında bu isimle duyguların önemini vurgulamadığını fark etmiş ve Rasyonel Duygucu Terapi olarak değiştirmiştir. Daha sonrasında tekniğinde davranışsal yöntemleri de kullandığı için ismi Rasyonel Duygucu Davranışçı Terapi olarak değişmiştir ve bu isimle günümüze kadar ulaşmıştır (Diguseppe, Doyle, Dryden ve Backx, 2017). Ellis RDDT üzerine yazdığı ilk makalesinde RDDT’nin bilişsel, duygusal ve davranışsal teknikleri bütünleştiren eklektik bir yaklaşım olduğunu savunmuştur. Özellikle arzular engellendiğinde, bireylerin sağlıklı duygular üretebilmek için rasyonel inançlara ihtiyaç duydukları belirtilmektedir (David, Lynn ve Ellis, 2010).

Ellis insanların düşüncelerinin ve duygularının birbiriyle bağlantılı olduğunu keşfeden ilk araştırmacılardan biridir. Ellis’e göre insanlar sahip oldukları zararlı ve işlevsel olmayan inançları değiştirdiklerinde sağlıklı duygu ve davranışlardan kurtulacaklardır. İrrasyonel inanışlar RDDT’nin temelini oluşturmaktadırlar. Bu irrasyonel inançlar sağlıklı, mantıksız, gerçekçi olmayan ve katı olan bilişsel süreçleri temsil etmektedirler (Ellis ve Dryden, 1997). Ellis bu inançları erken çocukluk döneminde başlayıp ergenlik ve yetişkinlik dönemine kadar bireye eşlik eden mantıksız, gerçek dışı ve kişiyi engelleyici süreçler olarak tanımlamaktadır. Tüm bunların ışığında söylenebilir ki RDDT’nin hedefinde kişinin düşüncelerinin ve inançlarının değiştirilmesi yer almaktadır (Ellis, 1993).

RDDT, oluşumunda birçok görüşten yararlanmış bütünleştirilmiş bir terapi yöntemi olarak açıklanabilmektedir. Ellis bu terapi yöntemini geliştirirken birtakım felsefi temellere dayanmıştır. Felsefenin yanında, hedonizm, rasyonalizm, hümanizm gibi yaklaşımların izleri de kuramda bulunmaktadır (Diguseppe ve ark., 2017). Ellis bu kuramı oluştururken özellikle antik çağ filozoflarından esinlenmiştir. Stoacı filozof Epictatus’un “insanlar olay veya durumlardan değil onları nasıl algıladıklarından etkilenir” görüşü kuramın başlangıç noktasıdır. Ellis, bu kuramı oluştururken Konfüçyüs, Lao-Tsu ve Gautama Buddha gibi birçok eski Asya filozoflarından da etkilenmiştir ve eski felsefedeki; “insanların şeylerden değil, şeylere bakış açılarından dolayı rahatsız oldukları” görüşünü kendi kuramının temeli haline getirmiştir (Ellis ve Dryden, 1997).

RDDT’e göre insanlar birçok farklı amaçtan keyif alan ve bu amaçların izini süren bireylerdir. Hedonizm zevkin en büyük fayda olduğuna inanmaktadır (Diguseppe ve ark., 2017). Hedonizm bir tek hazzın, öznel şekilde iyi olduğunu savunmaktadır. Haz dışındaki şeylerin ise hazza ulaşmak için bir yol olduğunu ve bu yüzden iyi olduğunu belirtmektedir. Bu bakış açısına göre bir şeyin değeri verdiği hazzın miktarı ile ölçülmektedir (Yıldız, 2019). Ellis’e göre bireyler hedonisttir fakat kişilerin kısa süreli zevklerden değil uzun süreli zevklerden fayda sağlayacaklarını savunmaktadır. Bu da sorumlu hedonizm görüşünü vurgulamaktadır. Ellis RDDT’de daha çok sorumlu hedonizmden faydalanmıştır. RDDT, kısa süreli hedonizmin yarattığı sorunlardan arınmak için danışanlara sorumlu hedonizm görüşüne göre hareket edilmesini öğretmektedir. Sorumlu hedonizm görüşüne göre insanlar davranışlarının sonuçlarını sadece kendi açılarından değerlendirmemektedirler, başkaları açısından da değerlendirirler ve bu da sorumlu davranışı ortaya çıkarmaktadır (Shaft, 2004). RDDT hedonizmi benimseyerek kısa vadeli zevklerden çok uzun vadeli zevklere odaklanılması gerektiğini belirtmiştir. Tabi ki bunu yaparken sadece geleceğe odaklanıp anlık keyif verici şeyleri kaçırmak istenen bir sonuç değildir. Bu yüzden ılımlılığı öğretmekte ve savunmaktadır. Bu kuram hedonizmi içine alarak, ne şuanı ne de geleceği heba etmeden en iyi çözümün, zorlayıcı olmadan aranması gerektiğini belirtmektedir (Diguseppe ve ark. 2017).

RDDT kuruluşundan bu yana insanın psikolojik süreçlerinin birbirinden etkilendiğini vurgulamıştır. Düşünceler, duygular ve davranışlar birbirinden bağımsız olmayan süreçlerdir. Bu üç yön de birbiriyle ilişkilidir ve birbirinden etkilenmektedir. Birindeki değişiklik genellikle diğerlerinde de değişiklik meydana getirmektedir. Bireylerin olayları algılama şekilleri yani o olay hakkında ne düşündükleri, onların duyguları ve davranışlarını etkilemektedir. Bilişsel değerlendirmemiz duygu ve davranışlarımızı etkilemektedir (Ellis ve Dryden, 1997). Ellis insanların duygu ve davranışlarının temelinde yatan şeyin onların düşünceleri olduğunu açıklamıştır. Duygular ve düşünceler birbiriyle bağlantı kurarak içsel cümlelere dönüşmeye yatkındırlar. Kişilerin duygu ve düşüncelerinin anlam bulduğu içsel konuşmalar, kişilerin inanç sistemini yaratmaktadır. İnsanların inanç sistemleri rasyonel ve irrasyonel inançlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Rasyonel inançlar sağlıklı, işlevsel, uyumlu inançlar; irrasyonel inançlar, sağlıklı, işlevsiz ve uyumsuz inançlar olarak tanımlanabilmektedir (Gençtanırım ve Acar, 2007). Ellis (1993) insanların doğuştan rasyonel ve irrasyonel düşünme şekline sahip olduklarını belirtmektedir. Rasyonel düşünme şekli bireyin başarılı olma girişimine, esnek, mantıksal ve bilimsel olmaya dayanmaktadır. İrrasyonel düşünme şeklinin ise kişiyi rahatsız edici sonuçlar doğurduğu vurgulanmaktadır (Ellis ve Dryden, 1997). RDDT'ye göre, insanlar rasyonel ve irrasyonel düşünme yeteneğine sahip varlıklardır. İnsanların rasyonel düşünme becerilerini kullanmadığı veya kullanamayacağı zamanlar olabilir. O zaman, şeylere mantıksız yaklaşıtlarından veya durumu rasyonel olarak değerlendiremedikleri için rahatsız hissedecekleri belirtilmektedir (Şahin ve Acar, 2019). Ellis kişilerde akılcı olmayan, nevrotik davranışların nedenini kişilerin öğrenilmiş olan davranış biçimlerini tekrarlayarak geliştirmelerine ve böylece değişimin zorlaşmasına bağlamaktadır. Bu durumda yalnızca kişilere davranışın sebebini gösteren içgörüyü kazandırmak yeterli olmamakla beraber danışanlara problemlerini anlamaları için yeni ve rasyonel bir düşünce yönteminin öğretilmesi gerektiğini belirtmektedir (Doğan, 1995).

Ellis, insanların kendi davranışlarından sorumlu olduklarını belirtmektedir. Bir davranışın “iyi” veya “kötü” olup olmadığına, bir davranışın kendilerine ve topluma zarar verip vermemesine kolayca karar verebilirler. Bu açıdan, insanların kendi davranışlarının sorumluluğunu üstlenebilecek aktif varlıklar oldukları ve asıl sorumluluğun çevrelerine veya diğer insanlara değil, onlara düştüğü söylenilebilir (Ellis, 1957).

Rasyonel duygusal davranış kişilik teorisinin odağı ABC kişilik modelidir. Kuramın ana taşı olan ABC modelinde ki “A” aktive edici olayı temsil etmektedir. “B” bireyin bu konuda kendisine söylediği şeydir, inanç sistemidir. Bireyin inanç sisteminde bulunan rasyonel ve irrasyonel inanışlardır. Model de ki “C” ise olaya (A), karşı verdiğimiz duygusal ve davranışsal sonuçlardır (Artıran ve DiGiuseppe, 2020).

ABC Modeli

Ellis teorisini yapısal bir teori olarak görür. Bununla belirtmek istediği şey şöyledir, insanlar kendi gerçekliklerini kendileri oluştururlar ve bireyin davranışının ne olacağını belirleyen en kritik faktör, dışarıdan yorumladığı gerçeklik değil, gerçeklik algısının ne olduğudur. Başkası tarafından yorumlanan gerçeklik, bireyin gerçekliğiyle aynı olmayabilir. Başka bir deyişle, bireyi son derece etkileyen bir şey diğerleri için etkili olmayabilir. Temelde, bireyin gerçeklik algısının, başkalarının gerçeklik algısından farklı olduğu gerçeği bulunmaktadır. Bir olay karşısında bireyi etkileyen şey, gerçek durumun kendisi değil, olayı algılama şekline göre geliştirdiği düşünce, duygu ve davranış bileşenleri olduğu açıklanmaktadır (Ellis, 1998 akt. Şahin ve Voltan Acar, 2019).

Ellis tüm insanların düşüncelerinin, onların nasıl hissettiklerini ve davrandıklarını etkilediğini ortaya atmıştır (Bernard, Froh, DiGiuseppe, Joyce ve Dryden, 2010). RDDT insanların duygusal tepkilerini anlama girişimlerinde özellikle düşünce ve davranış şekline odaklanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ellis kurduğu bu terapi yönteminin tanımlarken en önemli özelliklerinden biri olarak bireye zihinsel sağlığın sağlanması için gerekli olan prensiplerin öğretilebileceği ve öğrenilebileceğine vurgu yaptığı belirtilmektedir (Dryden ve Ellis, 2003). Ellis'e göre duygusal

sonuçlar çoğunlukla kişinin inanç sistemi tarafından oluşturulmaktadır. Aşırı kaygı gibi olumsuz bir duygusal sonuç oluştuğunda bunun sebebi çoğunlukla kişide var olan irrasyonel inanışlardır. Bu inanışlar üzerinde akılcı ve davranışsal yöntemlerle çalışılarak, olumsuz sonuçlar azaltılabilmektedir (Ellis ve Dryden, 1997).

RDDT ve uygulamaları ABC modeline dayanmaktadır. Bu teori, insanların duygusal çöküşlerinin nedeninin yaşadıkları olaylar değil o olayları yorumlama şekilleri, düşünce biçimlerinden dolayı olduğunu savunmaktadır. Bireylerin psikolojik rahatsızlıkları gerçek olaydan değil, kişilerin o olay hakkındaki düşüncelerinden ve iç konuşmalarından kaynaklanmaktadır (Ellis, 1974). İnsanlar bir durumdan rahatsız olurlar ve RDDT’de buna aktive edici olay adı verilmektedir. Bu modelde ki A bireylerin yaşadıkları olayları temsil etmektedir. C bireylerin duygusal ve davranışsal tepkileridir. B ise bireylerin o olayı nasıl algıladıkları, yorumladıkları yani olay hakkındaki düşüncelerini temsil etmektedir. Duygusal ve davranışsal sonuçların (C), yaşanan olaydan ötürü (A) ortaya çıktığı düşünülse de bunun nedeni bireyin olay hakkındaki düşünceleridir (B). Olay (A) hakkındaki rasyonel ya da irrasyonel düşünceler (B), bireylerin duygu ve davranışlarını (C) oluşturmaktadır. Ellis A’nın B’yi aktive ettiğini ve sonrasında B’nin C’ye neden olduğunu açıklamıştır (Dryden ve Ellis, 2003). ABC modeli birçok insan için işe yaramaktadır ve aktive edici olay olumlu bir şey ise dikkatlerden kaçabilmektedir. “A” güzel bir olay olduğunda buna karşı inançlar genellikle zararsız ve tehlikesiz olmaktadır. Bunun yanında aktive edici olay olumsuz ise birçok farklı inanç ve sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Etkileştirici olay kişinin inanç sistemiyle uyumlu gerçekleşmez ise kişi irrasyonel inanışlar üretebilmektedir (Shaft, 2004). Bu irrasyonel inanışlarda genellikle kişiye rahatsızlık veren duygusal ve davranışsal sonuçları beraberinde getirmektedir (Szentagotai ve David, 2008). Bireyler, yaşadıkları olumsuz duyguların nedeni olarak başlarına gelen olumsuz olayları göstermektedirler. Oysaki olumsuz duyguların, olaydan ötürü değil bireysel inançlardan ötürü geliştiği savunulmaktadır. ABC Modelinde de görüldüğü gibi insanların olaylara verdikleri tepkilerin o olaylar hakkında geliştirdikleri inanç sistemlerinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Ulusoy ve Duy, 2013). Bu teoriyi aslen stoacı filozof Epictetus’un, yaklaşık iki bin yıl önce ortaya atmıştır ve Ellis’in ondan esinlenerek bu teoriyi oluşturduğu belirtilmektedir (Ellis, 1974).

Rasyonel ve İrrasyonel İnanışlar

Ellis’in bilime kattığı eşsiz görüşlerinden bir tanesi insanların düşünme süreçlerinin ikiye ayrıldığını açıklamasıdır. Bu düşünme süreçleri rasyonel inanışlar ve irrasyonel inanışlar olarak belirtilmektedir (Bernard ve ark., 2010). Ellis (1974) tüm insanların rasyonel ve irrasyonel inanışlara sahip olduğunu vurgulamaktadır. RDDT’nin tüm bilişsel teorisi bu iki bileşen üzerinde yani rasyonel ve irrasyonel inanışlar üzerine kurulduğu görülmektedir.

RDDT kuramı bireylerde ki mantıkdışı inançlara dayanmaktadır. İrrasyonel inançlar, kişide ruhsal sorunlara yol açan çarpıtılmış düşünme biçimleri olarak tanımlanabilmektedir. İrrasyonel inanışlar, insanların deneyimledikleri olaylar karşısında olumsuz duygular yaşamalarına sebep olmaktadır. Kişilerin olumsuz duyguları başlarından geçen olaylardan ötürü değil ürettikleri gerçekçi olmayan inanışlardan ötürü olduğu belirtilmektedir. Kişilerin irrasyonel inançları azaldığında ve rasyonel düşünmeye doğru ilerlediklerinde birçok ruhsal ve duygusal sorunlardan kurtulmaya başlayacakları belirtilmektedir (Digiuseppe ve ark., 2017). Bilişsel Davranışçı Terapi de irrasyonel inanışlar, işlevsel olmayan inançlar ya da bilişsel çarpıtmalar olarak isimlendirilmektedir. İrrasyonel inançlar, psikolojik sorunların ve işlevsel olmayan davranışların ortaya çıkmasında etkili bir faktör olarak yer almaktadır (Beck, 2018; Ellis ve Dryden, 1997). Bunun yanında rasyonel inanışların ise bireyin mutluluğuna katkı sağladığı açıklanmaktadır. Rasyonellik heyecan, sevinç, zevk gibi olumlu duygular ile karakterizedir. Rasyonel inançlar sayesinde kişilerin hedef belirleme, hayatın zorluklarıyla başa çıkma gibi olumlu yönler geliştirebildiği açıklanmaktadır (Bernard ve ark., 2010).

İrrasyonel inanışlar rasyonel inanışlardan 2 açıdan farklı göstermektedir. Birincisi esnek değildir, katıdır, zorunluluklar olarak ifade edilirler. İkincisi ise olumsuz duygulara yol açmaktadır. İrrasyonel inanışlar katı, kesin talep, beklenti ve zorunlulukları içermektedir (Ellis ve Dryden, 1997). Bu inanışlar dogmatik, mantıksız ve bilimsel olmayan inanışlar olarak da açıklanabilmektedir. Mutlak düşünme şeklinin genel olarak mantıksız bir düşünme yöntemi olduğu açıklanmaktadır. Mutlak düşünme şekli kişinin arzularının, beklentilerin gerçekleşmesi gerektiğini, dünyanın bireyin istekleri doğrultusunda şekillenmesi gerektiğine dair duyulan inancı temsil eder. Mutlak inançlar irrasyonel inançların gelişmesinde rol oynayan en büyük etkenler arasında yer almaktadır (Bernard ve ark., 2010).

İrrasyonel inanışlar kaygı, depresyon, öfke, kendine acıma, saldırganlık, kaçınma ve erteleme gibi birçok olumsuz duygu ve davranışa sebep olmaktadır (Bernard ve ark., 2010). Diğer bir deyişle anksiyete, depresyon ve diğer zarar verici duygular gibi sağlıklı/işlevsiz duygular ortaya çıktığında bu duygusal tepkiler genellikle bireyin irrasyonel inanışlarını içermektedir (Ulusoy ve Duy, 2013). Rasyonel inanışlar işlevsel davranışları sağlarken, irrasyonel inançlar erteleme, alkolizm, madde bağımlılığı gibi işlevsiz davranışları desteklemektedir (Ellis ve Dryden, 1997).

RDDT'e göre irrasyonel inançlar gerçek dışı, esnek olmayan, dogmatik, “-meli,-malı”lardan oluşan ve kişinin ruhsal sağlığına zarar veren inançlar olarak tanımlanmaktadır. Bunların yanında emir ve arzuları da içermektedirler (Bernard ve ark., 2010). İrrasyonel düşünceler mutlakiyet içeren, kişinin gelişmesinin önüne geçen, değiştirilmesi güç duygular oluşturan, işlevsel olmayan duygu ve davranışlara yol açan ve gerçekliği değiştiren bir yapıya sahiptirler. Bu inanışlar insanların çevresini ve dünyayı mantıksal olmayan şekilde yorumlamasına sebep olmaktadır (Digiuseppe ve ark., 2017). İrrasyonel inanışlar sadece kişinin kendisini değil etrafa karşı algısını da etkilemektedir. Ellis (1993) irrasyonel inanışların bireyin kendisini, çevresini ve hayatı değerlendirmede çok etkili olduğunu belirtmiştir.

Rasyonel ve irrasyonel inanışlar kişinin doğumundan itibaren çevresel yaşantılar sonucu oluşturduğu bilişsel kalıplardır. Bireyler rasyonel ve irrasyonel inanışlarla dünyaya gelmektedirler. İnsanlar doğuştan sağlıklı ve sağlıklı düşünme potansiyeline sahiptir (Ellis, 1957). Kişinin dünyaya gelmesiyle beraber ilk yaşantılarında itibaren çevresiyle ve ailesiyle olan yaşantıları kişinin ilerleyen yıllarda oluşturacağı davranışsal ve bilişsel tepkilerini etkilediği belirtilmektedir (Kurt ve Gündüz, 2020). İnsanların irrasyonel inanışları çoğunlukla çevrelerinden, aile ve kültürden etkilenerek şekillenmektedir. Çevrenin irrasyonel inanışlar üzerindeki etkisinin en çok çocukluk döneminde gerçekleştiği de vurgulanmaktadır (Ellis, 1993). Bunun yanında kalıtımsal olan bireysel farklılıklarda bulunmaktadır. Ellis bireylerin, kendilerini incitmek veya irrasyonel şekilde düşünmek için doğuştan eğilimlere sahip olduklarını açıklamaktadır. Ellis bireylerin istediklerini elde edemediklerinde, kendilerine ve başkalarına zarar verme ve olaylara belli kalıplarda tepki verme potansiyellerinin doğuştan olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında bireyin kendinden ve başkalarından beklentileri oluşurken ailesi, arkadaşları ve diğer sosyal gruplardaki kişiler arası ilişkilerin de bu oluşumda etkisi olduğu belirtilmektedir (Ellis, 1957). Başkalarının kendisine nasıl tepki verdiğini gördüğünde bireyin kendisini, iyi ya da değerli olarak tanımlaması muhtemeldir. İnsanlar eğer başkaları tarafından kabul edilirlerse kendilerini iyi hissederler. Etraflarından olumsuz eleştiriler alan kişilerin kendilerini değersiz veya kötü görmeleri muhtemeldir. Ellis'e göre okullar ve dinler gibi sosyal kurumlar görgü kuralları, gelenekler, cinsellik ve aile ilişkileri açısından başkalarıyla doğru ilişki kurma konusunda katı değerlere teşvik etmektedir (Shaft, 2004).

İrrasyonel inanışlar temel olarak 3 maddede toplamaktadır (Kodan, 2013). Bunlar aşağıdaki gibidir:

“İyi bir insan olmalıyım ve başkaları tarafından onaylanmalıyım, aksi halde değersiz bir insan olurum”.

“Başkaları bana benim istediğim şekilde davranmalıdır, aksi halde ayıplanmalıdır”.

“Hayat bana her zaman istediklerimi vermedir”

Bu 3 madde kişinin kendine, başkalarına ve yaşama dair dayatmaları olarak açıklanabilmektedir. Bu 3 maddenin farklı bir tanımlaması da aşağıdaki gibidir:

Kişinin öz-dayatması: Kendim, her koşulda, her zaman en iyisini yapmalı ve benim için önemli olan insanlara saygı duymalıyım. Başarısız olursam bu korkunç olur. Kötü, yetersiz ve değersiz bir insan olduğum anlamına geliyor. Bu her zaman başarısız olacağım ve acı çekmeyi hak ettiğim anlamına gelir.

Diğer insanlara dayatma: Temas kurduğum, önemli insanlar bana karşı her koşulda kibarca, nazik, düşünceli ve adil olmalısınız. Aksi halde bu gerçekten kötü bir şeydir ve bana böyle davrandığınız için cezalandırılmanız gerekir.

Yaşam hakkında dayatmalar: Yaşadığım bu hayat, ekolojik, çevresel, ekonomik ve politik koşullar her koşulda makul, güvenli, kolay ve eğlenceli olmalıdır. Değilse, hayatım dayanılmaz hale geliyor (Ellis, 1994 akt. Şahin ve Voltan Acar, 2019).

Sağlıklı bireyin rasyonel-duygusal yapısının temeli, kendini kabul etmek ve yüksek düzeyde hayal kırıklığına toleranstan geçtiği belirtilmektedir. RDDT nevrotik rahatsızlıkların kalbinde insanların yaşamlarında algıladıkları zorunlulukların olduğunu vurgulamaktadır. Zorunluluklar, -meli -malılar ve katı inançlar rahatsızlıkların temel taşlarındandır (Ellis ve Dryden, 1997). İrrasyonel inanışlar bireyi ulaşılmaz koşullara ulaşmak için zorlamaktadır. Ellis'in belirttiği bu 3 irrasyonel inanış kategorisine ulaşmanın imkânsız olduğu söylenebilmektedir. Birey bu inanışlara ulaşmaya çalışırken mücadele edebileceği gibi bu sırada yetersizlik, değersizlik ve suçluluk duygularını da edinebileceği belirtilmektedir. Bu duygular ve istenmeyen koşullar bireyi daha çok irrasyonel inanışlara iteceği ve kişinin içinde bulunduğu bu inançların yoğun etkisiyle olayları yorumlayacağı belirtilmektedir (Ellis, 1994 akt. Şahin ve Voltan Acar, 2019).

RDDT irrasyonel inanışları 4 sınıfa ayırmaktadır. Bunlar; aşırı talepkârlık, negatif değerlendirme (felaketleştirme), rahatsız olmaya katlanamamak ve bireyin kendini/diğerlerini /hayatı değersizleştirilmesi olarak açıklanmaktadır (DiGiuseppe ve ark., 2014). Aşırı talepkârlık irrasyonel inanış; gerçek dışı, katı, mantıklı olmayan, inatçı ve ısrarcı inanışlar olarak açıklanmaktadır (Artıran, 2015). Bu inanış türünde “-meli, -malı” eklerini içeren cümleler bulunmaktadır. Ellis aşırı talepkârlık irrasyonel inanışının 3 ana kategoriden oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar; kişisel talepkârlık, diğerlerine ilişkin talepkârlık ve dünyaya ilişkin talepkârlık olarak sınıflandırılmaktadır. Kişisel talepkârlık örneği olarak “Ben kendimi böyle kabul etmiyorum, daha iyi olmalıyım” verilebilmektedir. Diğerlerine ilişkin talepkârlık örneği olarak “Senin yaptıklarımı kabul etmiyorum, beni takdir etmelisin” verilebilir. Dünyaya ilişkin talepkârlık örneği olarak “Yaşantımı, koşullarımı bu şekilde kabul etmiyorum, daha iyi olmak zorunda” cümlesi verilebilmektedir (Ziegler, 2003).

Rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inanış, her zaman rahat olmak istemek ve rahatsız olma durumuyla baş edememe olarak tanımlanabilmektedir (Artıran, 2015). Bu inanış türünde kişi meydana gelecek olası durum ve sonuçlara dayanamayacağına, katlanamayacağına dair inanç geliştirmektedir. “Takdir edilmemeyi kabullenemem”, “Artık dayanamıyorum, Bıktım” gibi cümlelerle ifade edilmektedir (Ellis ve Dryden, 1997). Negatif değerlendirme (felaketleştirme) irrasyonel inanış türü, bireyin olumsuzlukla sonuçlanan durumları “korkunç bir olay” olarak yorumlamasıdır. Bir şeyin en olumsuz haliyle gerçekleşeceğine dair inançlar geliştiren irrasyonel inanış türüdür (Artıran, 2015). Bu inanış türü “Takdir edilmezsem bu çok korkunç bir durum olur, dünyanın sonu olur” gibi cümlelerle ifade edilmektedir (Ellis ve Dryden, 1997). Son olarak değersizleştirme/derecelendirme irrasyonel inanış türü ise bireyin kendini, diğerlerini veya hayatı tek derece üzerinden değerlendirmesi olarak açıklanmaktadır. Değerli ya da değersiz, iyi ya da kötü tek derecede oluşan düşüncelerdir (Artıran, 2015). “Takdir edilmemem benim değersiz biri

olduğumu gösterir” cümlesi bu değersizleştirme irrasyonel inanış türünü ifade etmektedir (Ellis ve Dryden, 1997).

Romantik ilişkiler insan hayatının gerekli ve vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır (Furjman ve Schaffer, 2013 akt. Sarı ve Owen, 2016). Bireyler hayatlarının birçok yönünde irrasyonel inanışlar geliştirdikleri gibi romantik ilişkilerinde de irrasyonel inanışlar geliştirmektedirler (Ellis, 1986). İlişkilerdeki inançlar, kişilerin bir ilişkinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili fikri, ilişkiden ve partnerinden beklentisi ve başından geçen olayları algılama biçimine göre şekillenmektedir (Addis ve Bernard, 2002). İlişkiye dair oluşan irrasyonel inanışların, kişilerin ilişkinin yapısıyla ve kendisiyle ilgili oluşturduğu abartılı, mantıksız ve değişimi güç düşüncelerden oluştuğu belirtilmektedir (Ellis, 1986). Romans ve De Bord ilişki inançlarını: “Birbirimize karşı tamamen açık ve dürüst olmalıyız, birbirimizin zihnini okuyabilmeliyiz, her şeyi birlikte yapmalıyız, birbirimizin bütün ihtiyaçlarını karşılamalıyız, birbirimizi değiştirebilmeliyiz, romantik idealizm, iyi ilişkileri devam ettirmek kolay olmalı, aramızdaki her şey mükemmel olmalı, kişi bir romantik ilişkisi olmadan kendisiyle bütünleşmiş sayılmaz” şeklinde tanımlamışlardır (Öcal Yüceol, 2016). Eidelson ve Epstein’in (1982) irrasyonel inanışların ilişkiye etkilerini ölçmek için yaptığı bir çalışmada ise kişilerin ilişkiye dair inançlarını “anlaşmazlık yıkıcıdır”, “zihin okuma beklentisi”, “cinsel mükemmellik”, “kadın ve erkek farklıdır” ve “eşler değişmez” şeklinde kategorilere ayırmışlardır. Literatürdeki araştırmalara bakıldığında irrasyonel inanışların romantik ilişkileri ve evlilikleri olumsuz etkilediği gözlemlenmektedir (Addis ve Bernard, 2002; Whisman ve Friedman, 1998).

Eidelson ve Epstein’in (1982) belirttiği gibi “zihin okuma beklentisine” sahip bireylerin partnerleri akıl okuyamıyorlarsa bu çoğunlukla ilişkide kötü bir iletişime ve hayal kırıklığına yol açmaktadır. Bazı araştırmalar bu inanca sahip kişilerin, partneri bir ihtiyacı algılayamadığında düşmanca ve savaşçı bir yolla kapalı bir iletişim şekli benimsendiğini belirtmektedir (Wright ve Roloff, 2015). “Kadın ve erkek farklıdır” irrasyonel inancı erkeklerin ve kadınların kişiliklerinin ve ihtiyaçlarının önemli ölçüde farklı olduğunu ifade etmektedir. Bu varsayımda beraberinde partnerlerin ihtiyaçları nedeniyle romantik ilişkide uzlaşmanın, birleşme ve bütünleşmenin imkânsız olduğu kabulünü getirmektedir (Eidelson ve Epstein, 1982). Stackert ve Bursik’in (2003) 118 kişi ile yaptığı bir araştırmaya göre de kişilerin cinsiyete dayalı irrasyonel inanışlarının artmasıyla ilişki doyumu düzeylerinin azaldığı tespit edilmiştir. “Cinsel mükemmellik” irrasyonel inanışının ise olumsuz duygular uyandırdığı ve cinsel zevki azalttığı belirtilmektedir (Eidelson ve Epstein, 1982). Bireylerin oluşturdukları irrasyonel inanışların, onların romantik ilişki süreçlerini etkilediği belirtilmektedir (Ausraite ve Zardeckaite Matulaitiene, 2019). Dye ve Eckhardt’ın (2000) yapmış olduğu bir araştırmada şiddetli ilişkilerde, öfke, irrasyonel inanışlar ve işlevsiz tutumlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda şiddetli ilişkiye sahip olan bireylerde irrasyonel inanışların zaten var olduğu ya da ilişki sürecinde şiddet seviyesine göre ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Yapılan birçok araştırmaya göre irrasyonel inanışlar romantik ilişki sürecinde problem oluşturmaktadır. Romantik ilişkilerinde sorun yaşayan kişilerin kendileri, partnerleri ve ilişkileri hakkında irrasyonel inanışlar geliştirdikleri araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Eidelson ve Epstein, 1982). Bu araştırmada bireylerin romantik ilişkiler üzerine oluşturdukları irrasyonel inanışlar değil genel irrasyonel inanışları ve bu inanışların romantik ilişki doyumu düzeyi ile olan ilişkisi incelenmiştir.

Öz Belirlenim Kuramı

Öz Belirlenim Kuramı Deci ve Ryan (2000) tarafından geliştirilmiş, pozitif psikolojide önemli yere sahip bir kuramdır. Bu kuram temel psikolojik ihtiyaçların bireylerin motive olmaları, hayattan memnuniyetleri ve mutlu olmaları üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir (Deci, Ryan, Garge, Leone, Usunoy ve Kornazheva, 2001). Öz Belirlenim Kuramı (Self Determination Theory), kişilik gelişimi ve davranışsal öz düzenleme için insanların içsel kaynaklarının önemini vurgulayan

geleneksel ampirik yöntemleri kullanarak insan motivasyonuna ve kişiliğine odaklanan bir yaklaşımdır (Ryan, Kuhl ve Deci, 1997). Bu teori, kişilik gelişimi ve kendini motive eden davranış değişikliği teorisidir. Teoriye temel olan, insanların büyümesi, benliğin bütünleşmesi ve psikolojik tutarlılık içinde çözülmesi yönünde doğuştan gelen örgütsel bir eğilime sahip olma ilkesidir (Ryan ve Deci, 2000b). Bu kuram insanların sağlıklı psikolojik gelişmelerinin nasıl olduğunu ve doğuştan gelen psikolojik ihtiyaçları araştırmaktadır. Kuramın amacının insanların, grupların, toplumların sağlıklı gelişimi için gerekli koşulları bulmak ve büyüme, bütünleşme, iyi olma sürecinde etkisi olan faktörleri belirlemek olduğu belirtilmektedir (Ryan, Kuhl ve Deci, 1997). Öz Belirlenim Kuramı kişinin öz belirleyici olabilmesi için eylemlerini özerk şekilde özgürce seçebilmesi, dış güçler ya da içsel beklentiler tarafından zorlanmak ya da baskılanmak yerine eylemlerin kişi tarafından tamamen onaylanması gerektiğini belirtmektedir. Öz belirleme kavramı, davranışların dışsal etkenlerden (grup baskıları, toplum normları gibi) çok, kişinin kendi bireysel inançları ve değer yargılarıyla belirlenmesi, kararları kendi kendine vermesi olarak açıklanmaktadır. Bir davranışın oluşumunda çevreden çok kişinin kendi inançları ve değer yargılarının etkisi olduğu belirtilmektedir. Bireyin bir durumu başlatması, seçim yapması ve davranışlarını düzenleyebilmesi olarak da tanımlanabilmektedir (Deci ve Ryan, 2000). Kişinin tercihleri dış güçlerle, ödüllerle ya da baskılarla belirlenmemekte, kendi davranışlarıyla belirlenmektedir. Deci ve Ryan'a göre davranışçı modelde kullanılan ödül ve ceza gibi dıştan gelen etkenlerin kişilerin motivasyonlarını sağlamada ve motivasyon süreçlerini anlamlandırmada eksik kalmaktadır. Deci ve Ryan sağlıklı ve etkin motivasyonun sadece içsel etkenlerden kaynaklanabileceğini açıklamaktadırlar (Deci ve Ryan, 2008b).

Deci ve Ryan (2002)'e göre bu kuram tüm insanların özünde tutarlı bir benliğe sahip, psikolojik gelişime yatkın olan, hayatlarını bütünleştirmek ve engellerin üstesinden gelebilmek için çabalayan varlıklar olduğunu belirtmektedir. İnsanların davranışlarının oluşmasında doğuştan gelen bu unsurların yanında içinde yaşadıkları çevrenin özelliklerinin de oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bireylerin içinde buldukları ortamın özerkliği destekleyici davranması onların seçim duygusunu yaşamlarını ve psikolojik ihtiyaçlarını doyurmalarını sağladığını vurgulanmaktadır (Deci ve ark, 2001). Öz Belirlenim Kuramı bireylerin duygularını, gelişimini ve motivasyonunu araştırırken kişilerin yeni şeyleri özümseme ve gelişimsel olarak büyüme fonksiyonuna katkı sağlayan ya da önünde engel olan şeyleri açıklamaktadır. Öz Belirlenim Kuramına göre kişilerin sosyal ilişkiler ve sosyal etkileşim esnasında deneyimledikleri ve gözlemledikleri değer, tutum ve davranışları benimsemeleri ve içselleştirmeleri güdüleme mekanizmasıyla olmaktadır (Ryan ve Deci, 2000a). Bu kuram 2 motivasyon türünden bahsetmektedir, bunlar "içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olarak tanımlanmaktadır (Gagne ve Deci, 2005).

Güney (2013) motivasyonu insanların belli bir şekilde davranmasını sağlayan, bireyi o davranışa yönlendiren, bir işi yapmaya istek uyandıran içsel sürecin harekete geçirilmesi olarak tarif etmiştir. Dışsal motivasyonda kişi bir davranış, davranıştan dolayı değil o davranışın sonuçlarından dolayı gerçekleştirmektedir. Başka bir açıklama ile dışsal motivasyonda davranış, sonuç için sergilenmektedir (Deci, Vallerand, Pelletier ve Ryan, 1991). İçsel motivasyon ise bir faaliyeti gerçekleştirecek kişinin o faaliyete ilgi duyması, doyum sağlaması olarak açıklanmaktadır (Gagne ve Deci, 2005).

İçsel motivasyon bireyin bir davranış sergilerken onu yapıyor olmaktan haz duyması, doyum sağlaması olarak tanımlanabilmektedir. Dışsal motivasyona baktığımızda ise bireyin davranış ve onu yapması için aldığı tatmin arasındaki aracıyı ifade eden terim dışsal motivasyon olmaktadır. İçsel motivasyonda doyum davranışın kendisinden kaynaklanırken dışsal motivasyonda doyum sözlü veya maddi ödüllerle sağlanmaktadır (Gagne ve Deci, 2005). İçsel motivasyon bireyin bir etkinliği yaparken bundan haz aldığı için yaptığını göstermektedir. İçsel motive olan kişiler için dıştan gelen ödül veya cezalar değil o etkinliğin ilgi çekici olması ana noktadır (Ryan ve Deci, 2000a). Kişiler çoğunlukla çocukluk yıllarında içsel motivasyon ile davranış sergilemektedirler. Zaman

ilerledikçe, etraftaki kişilerle iletişime girildikçe sosyal kurallar öğrenilmektedir ve kişilerin içsel motivasyonla davranış sergileme durumları azalarak, sosyal kurallara uygun şekilde davranış sergilemek zorunda kaldıkları belirtilmektedir. Böylece kişiler içsel doyum elde etmek için değil ödül almak ya da ceza almamak için davranış gerçekleştirmeye başlamaktadırlar. Bu durum da dışsal motivasyon olarak açıklanmaktadır. Ryan ve Deci (2000b) kişilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının doyum düzeylerine göre içsel motivasyonlarının artabileceği ya da azalabileceğini belirtmişlerdir.

Öz Belirleme Kuramı bireyin kişilik gelişimi ve davranış düzenlemesi için iç kaynakların önemli olduğunu belirtmektedir. Dışsal motivasyonda birey davranışı gerçekleştirmek için baskı hissetmektedir. Bu kuram dışsal nedenlerin içselleştirilerek özerk motivasyona dönüştürülebileceğinden bahsetmektedir (Aslan ve Doğan, 2020). Sosyal çevrenin ve kişiler arası ortamların bireydeki motivasyonu nasıl etkilediğini anlamak için psikolojik ihtiyaçlar kavramı son derece önemli görülmektedir. Parasal bir ödül veya bir performans değerlendirmesi gibi dışsal bağlamsal faktörlerin temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasını engelleyebileceği düşünülmektedir (Deci ve Ryan, 2008b). Öz Belirleme Kuramı deneysel ortamlarda kanıtlanmış olmasına karşın içsel motivasyonların hangi unsurlardan oluştuğuna ve dışsal motivasyonlardan içsel motivasyonlar sürecinde hangi becerilerin gerektiği konusunda bilgi vermekte eksik kalabilmektedir (Gagne ve Deci, 2005). Öz Belirlenim Kuramı, psikolojik iyi olma halinin gerçekleşmesi için üç temel psikolojik ihtiyacın olduğunu tespit etmiştir. Bunlar; özerklik, yeterlilik ve ilişkili olmak olarak belirtilmektedir (Ryan, Kuhl ve Deci, 1997). Bireyler farklı toplumlarda yaşıyor olsalar bile sağlıklı bir gelişim için temel evrensel psikolojik ihtiyaçların tamamlanması gerekmektedir. İnsanlar üç yönelimin her birinin bir derecesine sahiptir ve bunlardan biri veya daha fazlası çeşitli psikolojik veya davranışsal sonuçlar hakkında tahminlerde kullanılabileceği belirtilmektedir (Deci ve Ryan, 2008a).

İçsel motivasyon ve içselleştirme üzerine yıllarca süren araştırmalara dayanarak, çeşitli ampirik sonuçların tatmin edici bir açıklaması ışığında, psikolojik sağlık için karşılanması gereken bir dizi evrensel psikolojik ihtiyaç olduğu sonucuna varıldığı belirtilmektedir. Geleneksel değerlere sahip bazı kültürler ve bireyci, eşitlikçi değerlere sahip bazı kültürler de dâhil olmak üzere çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar ışığında özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma gereksinimlerinin karşılanmasının tüm kültürlerde psikolojik iyi oluşu öngördüğü sonucuna varıldığı belirtilmektedir (Deci ve Ryan, 2008a). Özerklik kavramı, kişinin karar verirken diğerlerinin müdahalesinden kaçınarak, kendi özgür iradesiyle, kendi kararlarını kendisinin verebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram kişinin kendi kendini yönetme, sorumluluklarını üstlenme, arkadaş baskısı altında özgürce karar verebilme ve problem çözebilme becerilerini ilerletme gerekliliğini belirtmektedir (Kağıtçıbaşı, 2005). Özerklik, bireyin kendi eylemlerini başlatması ve seçim yapması yani davranışların düzenlenmesinde bir seçim ve irade duygusunu ifade etmektedir (Ryan, Huta ve Deci, 2006). Bireyin içinden geldiği gibi davranması, kararlarını özgürce verebilmesi ve yaptıklarının sorumluluğunu alarak davranışlarını kendisinin şekillendirebilmesi özerklik kavramına işaret etmektedir (Artıran, 2019a). Deci ve Ryan (2000) kişinin kendi davranışlarını bütünüyle kabul etmesi, onaylaması, sorumluluğunu alması ve eylemlerinin arkasında durması olarak açıklamaktadır. Özerklik kavramı; bağımsızlık, kopma veya isyan gibi bilindik özgürlük kavramlarıyla aynı anlamı taşımamaktadır (Knee ve ark., 2005). Aksine özerklik eylemlerin derin bir kişisel onayını yansıtmaktadır. Başkalarıyla olan ilişkilerde daha iyi yatırım ve sosyal uyumu sağlamaktadır (Hodgins, Koestner ve Duncan, 1996). Özerklik terimi, kelimenin tam anlamıyla "kendi kendini yöneten" anlamına gelir ve dolayısıyla kendi kendini düzenleme deneyimini ifade etmektedir (Ryan, Huta ve Deci, 2006). Kişinin amaçlarını netleştirmesi, bu amaçlara ulaşmak için yapılması gerekenleri tespit etmesi ve bu doğrultuda sorumluluk alması özerk karar verme olarak tanımlanmaktadır (Kim, 2013). Bu durum kişinin diğer insanlara kendini ve ihtiyaçlarını fark ettirmesiyle beraber kendi hakkını savunabilmesiyle gerçekleşecektir (Kocayörük, 2012). Özerk karar verebilen bireyler amaçlarının ve amaçlarına ulaşmak için yapmaları gereken gerekliliklerin

farkındadırlar. İnsanlar özerk karar vererek ve öyle davranarak hayatlarını kontrol edebilmeyi ve kendilerini düzenlemeyi sağlayabilmektedirler (Verstuyf, Patrick, Vansteenkiste ve Teixeira, 2012). Deci ve Ryan (2000) özerk karar verebilme yetisinin kendi kendine değil daha çok sosyal çevrenin desteği ile gerçekleştiğini belirtmiştir.

Yeterlilik kavramı, bireylerin kapasitelerini kullanma ve ifade etme fırsatını yakalayarak sosyal çevreleri ile etkileşimlerinde etkili hissetmeleri olarak tanımlanmaktadır (White, 1959). Bireyler yaptıkları işleri başarılı bir şekilde sonuçlandırdıklarında ve bu sonuç takdir edildiğinde yeterli olduklarını düşünürler ve böylece kişilerin yeterlilik ihtiyaçlarının karşılanmış olacağı belirtilmektedir (Sarı, Yenigün, Altıncı ve Öztürk, 2011). Yeterlilik kazanılmış bir beceri veya yetenek olarak tanımlanmaz, eylemde kendine güven ve etkinlik duygusu olarak açıklanmaktadır (Deci ve Ryan, 2002). White (1959) yetkin hissetmenin bireyin özgüven duygusuna önemli katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Yetkinlik ihtiyacı kişilerin yaptıkları faaliyetlerde yeterli olmaları ve yaşamda ustalaşmaları olarak da tanımlanabilmektedir (Artıran, 2019a). Yeterlilik ihtiyacı kişinin çevreyle etkileşiminin, öğrenmelerinin ve bunlara gösterdiği uyumu ifade etmektedir. Farklı bir açıklama ile yeterlilik ihtiyacı çevrenin geri bildirimlerinden etkilenebilmektedir. Kişinin ebeveynleri, arkadaşları, çevresi anlamlı olumlu geri bildirimlerde bulunduğu yeterlilik duyguları artacağı belirtilmektedir. Diğer taraftan ise diğerleri eleştirel olduğunda veya olumsuz geri bildirimlerle karşılaşıldığında, yeterlilik duyguları kişinin cesaretini kaybetmesini azaltır (Ryan, Williams, Patrick ve Deci, 2009).

Son olarak Öz Belirlenim Kuramı sağlıklı yaşam için ilişkili olma ihtiyacını öne sürmüştür. İlişkili olma kavramı başkaları tarafından dâhil edilme ve ilgilenilme duygusunu içeren bireyin tatmin edici, destekleyici sosyal ilişkilere ihtiyacını ve başkalarıyla olan bağlantı hissini ifade etmektedir (Ryan, ve ark., 2009). İlişkili olma kavramı, insanların başkalarıyla bağlantıda olma ve anlaşılma hissetme ihtiyacıdır. Hem diğer bireylere hem de bir topluluğa ait olma ihtiyacını kapsamaktadır (Deci ve Ryan, 2002). Siyasi bir görüşe tamamen bağlanmak, bir partiye, dine katılmak gibi bir gruba ait olma isteğinin bu ihtiyaçla bağlantılı olduğu öne sürülmektedir (Sarı, Yenigün, Altıncı ve Öztürk, 2011). İlişkili olma ihtiyacı karşılıklı olarak saygıyı, özeni, güven duygusunu, duyarlılığı ve duygusal kabulü kapsamaktadır (Andersan, 2000 akt. Cihangir Çankaya, 2009b). Bu ihtiyaç insanların hayatlarında değer verdikleri kişilerle yakın ve bağlantılı olmalarına yaramakta ve ilişkilerinde desteği ve tatmini hissetmelerini sağlamaktadır (Reis, Sheldon, Gable, Roscoe ve Ryan, 2000). İlişkili olma ihtiyacı kişinin etrafındaki bireylerle iyi ve sıcak bir iletişimde olmasını kapsamaktadır (Artıran, 2019a). İlişkisel yakınlığı hissetmek kişinin ruhsal ve ilişki süreçlerini olumlu şekilde etkilemektedir (Reis ve Patrick, 1996 akt. Knee ve ark., 2013).

Kişilerin bu üç temel psikolojik ihtiyacı doyurma düzeyleri onların iyi olma durumlarını etkilemektedir (Cihangir Çankaya, 2009b). Öz Belirlenim Kuramına göre bu temel ihtiyaçların karşılanması refahı ve sağlıklı bir yaşamı destekler çünkü her birinin karşılanması, kişinin gelişmesi, bütünlüğü ve refahı için gerekli bir koşuldur (Ryan, Huta ve Deci, 2006). İnsanların temel psikolojik ihtiyaçlarını doymaları onların iyi olma seviyelerinin yükseltmektedir (Ryan, Huta ve Deci, 2006). Deci ve Ryan (2000) bireylerin öz belirleme düzeyi yüksek olduğunda ve temel psikolojik ihtiyaçları doyurulduğunda iyi olma düzeylerinin de yüksek olduğunu belirtmektedir. Bireylerin sosyal çevreleri, ebeveynleri, romantik partnerleri, arkadaşları, öğretmenleri, aileleri gibi çevrelerindeki sosyal bağları bu ihtiyaçlara destek sağlayabilmektedir. 3 temel psikolojik ihtiyacın karşılanması beraberinde ilişkisel refahı, güveni ve bağlılığı getirmektedir (Knee ve ark., 2013). Romantik ilişkilerde öz belirlenim bireyin ilişkideki katılımını tamamen onaylaması anlamına gelmektedir (Knee ve ark., 2005).

Özerkliğin kişiler arası ilişkilere etkisi incelendiğinde aile ve arkadaşlar ile daha tatmin edici ve güvenilir bağların ortaya çıkmasını sağladığı tespit edilmiştir (Hodgins, Koestner ve Duncan, 1996). Romantik ilişkilerde özerklik ise baskı altına girmek, suçluluk ya da neden bir ilişkiye dâhil olduğunu

bilmek yerine, ilişkide kendi katılımını tamamen onaylamak anlamına gelir. Romantik ilişkilerde özerkliğin ilişkiye karşı motivasyonun gelişmesine ve ilişki zorluklarına karşı çözüm üretebilmeye destek olduğu görülmektedir (Knee, Patrick, Vietor, Nanayakkara, ve Neighbors, 2002).

Öz Belirleme Kuramında tanımlandığı gibi özerklik, insanların romantik ilişkilerde çatışmaya nasıl yaklaştığını ve yönettiğini anlamada önemli yer tutmaktadır. Özerk ve daha spesifik olarak, romantizm ilişkisine özerk biçimde yatırım yapanlar, anlaşmazlıklar bağlamında daha az savunuculuk ve daha anlayış gösterici tavır sergilemekte olup, ilişkiden daha memnun kalmaktadırlar (Deci ve Ryan, 2000; Knee ve ark., 2005). Bu çalışmada romantik ilişki doyum düzeyi ile özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma temel psikolojik ihtiyaçlarının ilişkisi incelenmiştir.

İlişki Doyumu

İnsanlar sosyal varlıklardır ve hemen hemen her insan aile ve çevre ilişkileri içerisinde bir toplum üyesi olarak yetişmektedir. Bu yüzden insanın diğer kişilerle sosyal ilişkiler içerisinde olması kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir (Erber ve Erber, 2018). Bireylerin gelişim süreçlerinde ebeveynler, kardeş, akraba, arkadaş, romantik ilişki partnerleri gibi birçok kişiler arası ilişki kurduğu belirtilmektedir (Furman ve Buhrmester, 1992). Bu ilişki türlerinden bir tanesi de romantik ilişkiyi kapsamaktadır. Romantik ilişkiler; flört etme, birlikte yaşama, evlilik ve diğer uzun süreli birliktelikleri kapsayan ilişki biçimi olarak tanımlanmaktadır (Hendrick ve Hendrick, 2006). Romantik ilişki her iki bireyinde karşılıklı olarak gönüllü olduğu içinde tutkuyu, yakınlığı ve bağlılığı içeren yakın ilişki türüdür. Romantik ilişkiyi diğer kişiler arası ilişkilerden ayıran 5 temel özellik vardır. Bunlar; katılım, partner seçimi, ilişki içeriği, ilişki kalitesi, duygusal ve bilişsel süreçler olarak belirtilmektedir (Collins, 2003). Hendrick (1988) romantik ilişkilerden elde edilen doyumunun ilişki kalitesini temsil ettiğini belirtmiştir. İlişki doyumunu kişilerin yaşadıkları ilişkiye karşı besledikleri duygu, düşünce ve davranış şekilleri olarak tanımlamaktadır. Hendrick'e göre ilişki doyumunu kişilerin ilişkiye bağlılıkları, yatırımları ve kendilerini açmalarıyla bağlantılıdır (Hendrick, Hendrick ve Adler, 1988). Bunlarla beraber ilişkiden sağlanan memnuniyet de ilişki doyum tanımı içerisinde yer almaktadır (Hendrick, 1988). Literatüre göre kişiler, içerisinde buldukları ilişkileri bireysel olarak değerlendirdiklerinde sonuç olumlu ise ilişkiden doyum sağlamaktadırlar, olumsuz ise doyum sağlamamaktadırlar (Hendrick ve Hendrick, 1995). İlişki doyumunu etkileyen en önemli etkenlerden birinin ise romantik ilişkilere karşı geliştirilen irrasyonel inanışlar olduğu belirtilmektedir (Saraç, Hamamcı ve Gürçay, 2015).

Romantik ilişkilerle ilgili alan yazına bakıldığında, araştırmacıların irrasyonel inanışlar ve ilişki doyum düzeyi arasındaki bağlantıyı ortaya koymak adına çalışmalar yaptığı görülmektedir (Sarı ve Owen, 2016). Bradbury ve Fincham (1993) irrasyonel inanışlar ve ilişki doyumunu arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. İrrasyonel inanışlar arttıkça ilişki doyumunu azalmaktadır ve irrasyonel inanışlar azaldıkça ilişki doyumunu artmaktadır. Romantik ilişkilerdeki sorunlar hakkında Bilişsel Davranışçı Terapi uygulamaları yaklaşık 50 sene önce Albert Ellis tarafından, bilişin evlilik problemleri ile ilişkisinin incelemesiyle başlamıştır (Ellis ve Harper, 1961 akt. Dattilio, 2012). Ellis ve arkadaşları bireylerin partnerlerine karşı gerçek olmayan veya mantıkdışı inanışları olduğu zaman, partnerleri ve ilişkileri bu gerçek olmayan beklentilere ulaşamadığı zaman olumsuz değerlendirmede bulunduğunu ve bu olumsuz değerlendirmelerinde romantik ilişki problemlerini ortaya çıkardığını savunmaktadırlar. Bu olumsuz bilişler oluştuğunda kişiler büyük olasılıkla öfke, hayal kırıklığı, karamsarlık gibi negatif duygular yaşamaktadır ve muhtemelen eşine karşı olumsuz davranışlarda bulunacaktır. Ellis ilişkisinde sorun yaşayan çiftlerle çalışırken kişilerin irrasyonel inanışlarıyla baş etmek üzerine çalıştığı belirtilmektedir (Ellis, 1977; Ellis, Sichel, Yeager, DiMattia ve DiGiuseppe, 1989 akt. Dattilio, 2012).

İrrasyonel inanışların yanında temel psikolojik ihtiyaçların da romantik ilişkiler bağlamında önemli sonuçları olabileceği düşünülmektedir. (Blais, Sabourin, Boucher, ve Vallerand, 1990; Knee ve ark., 2002). Knee ve arkadaşlarına (2005) göre özerklik psikolojik ihtiyacı romantik ilişki

doyumunu önemli düzeyde etkilemekte ve ilişkinin kalitesini arttırmaktadır. İnsanların başkalarıyla romantik ilişki içerisine girmeleri onların genel olarak iyi oluşlarını arttırmasıyla beraber yaşamsal olarak dayanıklılıklarını da arttırdığı belirtilmektedir (Fletcher, Simpson, Campbell ve Overall, 2015). Bu noktada ilişkinin varlığı önemli olduğu kadar ilişkiden alınan doyumun da son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır (Satici ve Deniz, 2018).

Araştırmanın Amacı

İnsanların yaşamlarında önemli yere sahip olan irrasyonel inanışlar bireylerin ürettiği gerçek dışı inanış sistemleridir. Bu inanış sistemleri çoğunlukla büyürken aileden, çevreden ve kültürden elde edilen bilgilerle oluşmaktadır (Ellis, 1993). İrrasyonel inanışlar bireylerin hayatını etkilediği gibi günlük yaşamın önemli bir parçası olan romantik ilişkileri de etkilemektedir (Ellis, 1986). Romantik ilişki süreçleri bireylerin iyi oluşlarından da etkilenmektedir (Furman ve Collins, 2009 akt. Deveci Şirin ve Bayrakçı, 2020). Öz Belirlenim Kuramına göre iyi oluş 3 temel psikolojik ihtiyacın karşılanmasıyla gerçekleşmektedir (Ryan, Huta ve Deci, 2006). Romantik ilişkilerin bireylerin iyi olma halleriyle ilişkili olması durumu Öz-Belirlenim Kuramına göre iyi oluşun gerekliliği olan 3 temel psikolojik ihtiyaç ile ilişkili olabileceği varsayımını doğurmuştur. Literatürde romantik ilişki doyumunun 3 temel psikolojik ihtiyaçlardan biri olan özerklikle ilişkisini açıklayan çalışmalar bulunmaktadır (Knee ve ark., 2005). Bu araştırmaların ışığında bu çalışmada romantik ilişki doyum düzeyi ile irrasyonel inanışlar ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişki ortaya koymak amaçlanmıştır. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile ilişki doyum düzeyi belirlenerek, bu düzeyin RDDK'a göre 4 irrasyonel inanış türüyle ilişkisi incelenmiştir. Bunun yanında ilişki doyum düzeyinin Öz Belirlenim Kuramına göre 3 temel psikolojik ihtiyaçlarla olan ilişkisi incelenmiştir. Araştırmada Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği puanları arttıkça 4 irrasyonel inanışın varlığının azalacağı sonucuna ulaşılacak amaçlanmaktadır. Ayrıca Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği puanları arttıkça 3 temel psikolojik ihtiyacın doyurulma düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılacak amaçlanmaktadır. İlişki doyumunu etkileyen faktörler belirlendiğinde, romantik ilişki süreçlerinin daha mutlu hale getirebilmenin yolları ve dolayısıyla insanı daha mutlu hale getirebilmenin yolları karşımıza çıkacaktır. Böylece araştırmada elde edilen bulgular partnerlerin daha sağlıklı ilişki süreci yürütebilmelerine yardımcı olabilecektir. Bu amaçla sınanmak istenen hipotezler şunlardır:

İlişki doyum düzeyi ile irrasyonel inanışlar arasında anlamlı bir fark vardır.

1. İlişki doyum düzeyi ile psikolojik ihtiyaçlar arasında anlamlı bir fark vardır.
2. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile Tutum ve İnanışlar Ölçeği 2 negatif değerlendirme irrasyonel inanışı alt boyutu arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır.
3. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile Tutum ve İnanışlar Ölçeği 2 aşırı talepkârlık irrasyonel inanışı alt boyutuyla arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır.
4. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile Tutum ve İnanışlar Ölçeği rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inanışı alt boyutuyla negatif yönde anlamlı ilişki vardır.
5. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile Tutum ve İnanışlar Ölçeği kendini değersizleştirme irrasyonel inanışı alt boyutuyla negatif yönde anlamlı ilişki vardır.
6. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile İhtiyaç Doyumu Ölçeği özerklik alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
7. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile İhtiyaç Doyumu Ölçeği yeterlilik alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
8. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile İhtiyaç Doyumu Ölçeği ilişkili olma alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Önemi

İnsan gelişiminin her döneminde yakın ilişkiler kurmakta ve çeşitli ilişki türleriyle kendini denemekte olan bir varlıktır. Yakın ilişkiler bireylerin hayatlarında yer alan anne, baba, arkadaş ve

romantik partnerler gibi değer verdikleri bireylerle olan ilişkileri olarak tanımlanabilmektedir (Deveci Şirin ve Bayrakçı, 2020). Romantik ilişkiler insanların kişilik gelişimini ve iyi olma halini olumlu yönde etkilemektedir (Furman ve Collins, 2009 akt. Deveci Şirin ve Bayrakçı, 2020). Bireylerin romantik ilişki kaliteleri yüksek olduğunda, ilişki doyumunu sağladıklarında bu durum yaşamlarını etkileyecek, daha sağlıklı ve mutlu bir yaşam süreceklerdir (Neff ve Suizzo, 2006). Ayrıca bireylerin romantik ilişkilerinden edinmiş oldukları doyum onların ilerleyen süreçlerdeki ruhsal durumlarını etkileyebilmektedir. Kişinin yaşadığı olumlu ilişkiler ilerleyen süreçlerdeki ilişkileri için zihninde bir şema oluşturmaktadır (Kaya, 2018). Romantik ilişkilerde doyum yaşayan bireylerin ilişkilerdeki sorunları olumlu şekilde çözümlenebildikleri ve daha uzun ilişkiler yaşayarak, daha fazla olumlu etkileşimlerde buldukları belirtilmektedir (Amato, Booth, Johnson ve Rogers, 2007 akt. Satıcı ve Deniz, 2018). Bazı araştırmalara göre kişilerin romantik ilişkilerden almış oldukları doyum onların stres seviyelerini düşürmektedir (Abakay, 2015 akt. Satıcı ve Deniz, 2018). Yapılan birçok araştırmada da belirtildiği üzere romantik ilişkilerde doyum düzeyi hem o ilişki sürecini hem de bireysel yaşam sürecini oldukça etkilemektedir. Kişisel hayatta ve partnerler arası ilişkilerde, böylesine önemli olan ilişki doyumunu etkileyebilecek değişkenlerin araştırılmasının literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlişki doyumunu etkileyecek etmenlerin araştırılması romantik ilişki sürecini daha sorunsuz hale getirebilmenin ve partnerlerin mutluluğunu arttırabilmenin yollarını bize sunabilmektedir.

Romantik ilişkilerde ilişki doyumunu ile irrasyonel inanışlar ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişki incelenerek bu değişkenlerin romantik ilişki sürecini nasıl etkilediği ortaya konmaktadır. 4 irrasyonel inanışın ve 3 temel psikolojik ihtiyacın ilişki doyum düzeyini ne yönde ve nasıl etkilediğine ulaşılarak romantik ilişkilerde partnerler arası sorunların çözümü için kullanılabilir bilgilerle literatüre katkı sağlanacaktır. Araştırmadan elde edilen bulguların partnerlerin ilişki süreçlerini daha sağlıklı ve refah halinde ilerletebilmeleri için kullanılabilirliği düşünülmektedir. Romantik ilişkilerle ilgili literatüre bakıldığında çoğu araştırmanın evli bireyler üzerinden gerçekleştirildiği karşımıza çıkmaktadır (Curun ve Çapkın, 2014; Gülyüksel Akdağ ve Cihangir Çankaya, 2015; Mahin, Noah, Hassan ve Baba, 2012). Fakat romantik ilişkiler sadece evli bireylerin deneyimlediği bir ilişki türü değil, evlenmeden önceki süreçlerde de oldukça deneyimlenen bir kişiler arası ilişki türüdür. Hatta evlilik öncesi ilişkilerde ilişki doyumunu sağlıklı bir ilişki için önemli görülmektedir (Sakallı Uğurlu, 2003). Bu açıdan literatürün eksik kaldığı düşünülerek bu araştırma evlilik öncesi ilişki yaşayan bireylere odaklanmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular aile, çift ve cinsel terapilerde danışanların romantik ilişkilerde yaşadıkları sorunları çözüme ulaştırabilmek adına ve ilişki süreçlerini daha sağlıklı hale getirebilmek adına klinik çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Romantik ilişkiler ve irrasyonel inanışlar üzerine literatürdeki araştırmalara bakıldığında çoğunlukla romantik ilişki irrasyonel inanışları hakkında çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada ise insanların, RDDT'nin 4 sınıfa ayırdığı tüm irrasyonel inanışları ölçülerek, bunların ilişki doyumunu ile ilişkisi incelenerek literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Böylece 4 temel irrasyonel inanışın romantik ilişki doyumuyla hangi yönde, nasıl bir ilişkisi olduğu bulunmaktadır.

Bu araştırmada incelenen konulardan bir diğeri Öz Belirlenim Kuramı kapsamında temel psikolojik ihtiyaçların romantik ilişki doyumuyla ilişkisidir. Psikolojik ihtiyaçların doyumunun kişinin iyi olma halini olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Reis, Sheldon, Gable, Roscoe ve Ryan, 2000). Aynı zamanda özerklik ve yeterlilik ihtiyaçlarının doyumunu günlük iyi olma durumunu olumlu olarak etkilediği savunulmaktadır (Sheldon, Ryan ve Reis, 1996). Bireyin iyi olma ve günlük iyi olma durumunu etkileyen psikolojik ihtiyaçların, bireyin günlük yaşamında büyük bir yeri olan romantik ilişki doyumuna da etkisi olacağı düşünülmüştür. Alan yazında temel psikolojik ihtiyaçlardan olan özerkliğin doyumunu ile bireylerin romantik ilişkilerdeki tutumları arasındaki ilişkiyi açıklayan araştırmalar bulunmaktadır (Knee ve ark., 2005). Bunun yanında literatürde, yeterlilik ve ilişkili olma temel psikolojik ihtiyaçlarının romantik ilişki doyumuyla ilişkisini inceleyen araştırmalara pek rastlanmamıştır. Araştırmacının gözlemine göre Türk alan yazında özerklik,

yeterlilik ve ilişkili olma psikolojik ihtiyaçların doyum düzeyi ile ilişki doyum düzeyini inceleyen çalışmalara çok fazla rastlanmamaktadır. Bu çalışmada temel psikolojik ihtiyaçların üçünün de (özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma) ilişki doyum düzeyiyle arasındaki ilişkisi literatüre kazandırılmak istenmektedir.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, evren ve örneklem, veriler ve toplanması, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması bilgilerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Temel aldığı bakış açısına göre nicel bir araştırma olan bu çalışma tarama (survey) modellenmiş bir araştırmadır. Tarama modellenmiş araştırmalar çoğunlukla geçmişte ya da günümüzde var olan durumları olduğu gibi inceleyip açıklamayı amaçlayan araştırmalardır. Bunun yanı sıra çalışmada tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirlemektedir. Değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediğini ve bu etkinin derecesini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir modeldir (Karasar, 2012). Bu çalışmada 231 katılımcıya seçkisiz olarak ulaşılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni İstanbul ve Sakarya ilinde yaşayan 18-39 yaş aralığında evlilik öncesi romantik partneri (sevgili, nişanlı/sözlü) olan 231 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini evlilik öncesi romantik ilişkiye sahip bireylere ulaşılarak basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle çalışmaya davet edilmiştir. Katılımcıların yaş ortalamaları 24.46 olarak belirlenmiştir. Katılımcıların 40'ı (%17.30) 18-20 yaş, 122'si (%52.80) 21-25 yaş, 51'i (%22.10) 26-30 yaş ve 18'i (%7.80) 30-39 yaş arası bireylerdir. Örneklemin 135'i kadın (%58.40), 96'sı (%41.60) erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların 35'i (%15.20) lise, 166'sı (%71.80) lisans ve 30'u (%13.00) yüksek lisans eğitim düzeyine sahiptirler. Örneklemin ilişki durumu; 204'ünün (%88.30) sevgilisi ve 27'si (%11.70) sözlü/nişanlı olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların ilişki sürelerine bakıldığında; 48'i, (%20.80) 0-6 ay arası, 36'sının (%15.60) 6-12 ay, 53'ünün (%22.90) 1-2 yıl arası ve 94'ünün (%40.70) 2 yılın üstünde ilişkisi olduğu belirtilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=231)

Demografik Özellikler	n	%	
Cinsiyet	Kadın	135	58.40
	Erkek	96	41.60
Yaş	20 yaş ve altı	40	17.30
	21-25 yaş	122	52.80
	26-30 yaş	51	22.10
	30 yaş üstü	18	7.80
Eğitim durumu	Lise	35	15.20
	Lisans	166	71.80
	Yüksek Lisans	30	13.00
İlişki durumu	Sevgilisi var	204	88.30
	Sözlü/Nişanlı	27	11.70
İlişki süresi	0-6 ay	48	20.80
	6-12 ay	36	15.60
	1-2 yıl	53	22.90
	2 yıl üstü	94	40.70
Toplam	231	100.00	

Veri Toplama Araçları

Nicel verilerin toplandığı araştırmada demografik özellikleri ölçmek amacıyla demografik bilgi formu ve araştırmanın modelini test etmek amacıyla geçerlilik ve güvenilirlik testi yapılan Türkçe'ye uyarlama çalışmaları yapılmış ölçekler kullanılmıştır. Bu ölçekler Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği, İhtiyaç Doyumu Ölçeği, Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2'dir. Covid-19 salgını nedeniyle veriler online olarak anket yöntemiyle Google Formlar üzerinden toplanmıştır. Bilgilendirilmiş onam formu, demografik bilgi formu ve ölçeklerin Google Form üzerinden girişi yapılarak internet üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. Whatsapp uygulaması ve sosyal medya üzerinden evli olmayan ama romantik ilişki sürecinde olan bireylere ulaşılarak ölçekler kişilere ve gruplara gönderilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin bireysel telefonları veya bilgisayarları üzerinden ölçekler uygulanmıştır. Uygulamaya geçilmeden önce katılımcılara araştırma ve araştırmacı hakkında bilgi metni ile beraber bilgilendirilmiş onam formu sunulmuştur. Katılımcılar onay kutucuğunu seçtikten sonra ölçekleri yanıtlamaya başlamışlardır. Araştırmaya katılan bireylerin soruları içten ve güvenilir şekilde yanıtlayabilmeleri için kimlik bilgilerine yer verilmemiştir. Anketin ilk sayfasında araştırma ve araştırmacı ile ilgili bilgilere ve çalışmanın gönüllülük esasına dayandığına yer verilmekle beraber bilgilendirilmiş onam formu konulmuştur. Sonrasında sırasıyla demografik bilgi formu, Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği, İhtiyaç Doyumu Ölçeği ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 yer almıştır. Araştırmanın verileri Mart 2020-Mayıs 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Ölçek uygulamaları 15-20 dakika arası sürmektedir.

Demografik Bilgi Formu

Bu form katılımcılar hakkında demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek üzere araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Formda yaş, cinsiyet, eğitim durumu, romantik ilişki durumu ve ilişkinin süresi gibi bilgilere yer verilerek toplamda 5 soru bulunmaktadır.

Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği

Fletche, Simpson ve Thomas (2000) tarafından geliştirilen bu ölçek bireylerin algıladıkları romantik ilişki kalitelerini ölçmektedir. Araştırmacılar Algılanan İlişki Kalitesi Yapıları Envanterinin (The Perceived Relationship Quality Components Inventory) tamamını kullanmayıp, "Doyum, Adanmışlık, Yakınlık, Güven, Tutku ve Aşk" alt boyutlarında bu boyutları en iyi ölçen 1, 4, 7, 10, 13 ve 16 numaralı maddelerin kullanılmasını ortaya atmışlardır. Fletcher ve arkadaşları (2000) Algılanan İlişki Kalitesi Yapıları Envanterinin 6 maddeli hali için madde toplam korelasyonunu .45 ve üzerinde olarak belirlerken, Cronbach Alfa katsayısını .85 ve üzerinde olarak belirlemişlerdir (Sağkal ve Özdemir, 2018).

Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği Türkçeye uyarlanma, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları (2018) Sağkal ve Özdemir tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanma çalışmasında Cronbach Alfa yapı güvenilirliği ve test-tekrar test güvenilirliği .81 ve üzerinde olarak hesaplanmıştır (Sağkal ve Özdemir, 2018). Araştırmada Adnan Menderes Üniversitesinde öğrenci olan 366 kişi kullanılmıştır (n=279 kadın, %76.2; n=87 erkek, %23.8) (Sağkal ve Özdemir, 2018). 7'li Likert (1 hiç, 7 çok) tipi bir ölçektir. Ölçekten elde edilecek puanlar 6 ile 42 arasında değişmektedir. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır ve ölçekten elde edilen puanlar arttıkça, algılanan romantik ilişki kalitesinin arttığı gözlemlenmektedir (Sağkal ve Özdemir, 2018). Bu ölçek evlilik öncesi romantik ilişkilerin kalitesini kısa ve kapsamlı bir şekilde ölçmektedir (Sağkal ve Özdemir, 2018). Yapılan analizlerde bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .83 olarak belirlenmiştir.

İhtiyaç Doyumu Ölçeği

Deci ve Ryan tarafından 1991 yılında geliştirilen İhtiyaç Doyumu Ölçeği Türkçeye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Bacanlı ve Cihangir Çankaya (2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek Öz Belirlenim Kuramı kapsamında bireylerin psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeylerini ölçmektedir. Kişilerin üç temel psikolojik ihtiyacını (özerklik, yeterlilik, ilişkili olma) ölçen 21 maddeye sahiptir. Ölçek soruları 1 ile 7 arası puanlanan (1 hiç doğru değil, 7 çok doğru) 7'li Likert tipinden oluşmaktadır. Ölçekte tersine dönmüş 9 madde bulunmaktadır. Ölçeğin tümü için elde edilecek puan 21 ila 147 arasında değişmektedir. Özerklik alt ölçeği için 6 ila 42; yeterlilik alt ölçeği için 6 ila 42; ilişkili olma alt ölçeği için 9 ila 63 puanları arasında değişmektedir. Özerklik alt boyutunu ölçen 6 soru, yeterlilik alt boyutunu ölçen 6 soru ve ilişkili olma alt boyutunu ölçen 9 soru bulunmaktadır. Özerklik alt boyutunu 1, 4, 8, 11, 17, 20 maddeleri, yeterlilik alt boyutunu 3, 5, 10, 13, 15, 19 maddeleri ve ilişkili olma alt boyutunu 2, 6, 7, 9, 12, 16, 18, 21, 14 maddeleri ölçmektedir. 4, 11, 20, 3, 15, 19, 7, 16, 18 maddeleri tersine kodlanmıştır. Ölçeğin toplam puanı ve alt boyutların iç tutarlılık katsayıları Cronbach Alfa ile 250 öğrencinin katılımıyla hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları özerklik alt ölçeği için .71, yeterlik alt ölçeği için .60, ilişkili olma alt ölçeği için .74 ve toplamda İhtiyaç Doyumu Ölçeği için ise .83'tür. Ölçeğin iki hafta arayla yapılmasıyla ortaya çıkan korelasyon .89'dur. Alt ölçekler için elde edilen korelasyon sayıları özerklik .82, yeterlilik .80 ve ilişkili olma .81 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin madde toplam korelasyon değerleri .33 ile .64 arasında değişmektedir (Cihangir Çankaya, 2009b). Ölçekten elde edilen yüksek puanlar kişilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının doyurulduğunu, düşük puanlar ise ihtiyaç doyumunun düşüğünü göstermektedir. Yapılan analizlerde bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .83 olarak belirlenmiştir.

Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2

DiGiuseppe, Leaf, Exner ve Robin (1988) tarafından geliştirilmiş İngilizcesi Attitude and Beliefs Scale-2 (ABS-2) olan Tutumlar ve İnanışlar Ölçeği 76 maddeden oluşan bir ölçektir. DiGiuseppe ve arkadaşları tarafından geliştirildikten sonra ölçek sırasıyla DiGiuseppe ve ark. (1989), Bernard (1998) ve Fulop (2007) tarafından geliştirilmiştir (Yıldırım, 2016). Burgess irrasyonel inanışları ölçerken duygusal ve davranışsal sonuçları karıştırmayan ilk ölçeklerden biri olan Genel Tutum ve İnanışlar Ölçeğini geliştirmiştir. Fakat bu ilk ölçek geliştirme çalışması otomatik düşünceler, irrasyonel inanışlar, algılar gibi bilişsel yapıları ayırt edemediği düşünülerek eleştiriye maruz kalmıştır. Sonrasında DiGiuseppe ve arkadaşları bu ölçeği 72 maddede yeniden oluşturmuşlardır (Artıran ve DiGiuseppe, 2020). Oluşturdukları bu ölçeğe GTİÖ'nin ikinci versiyonu olduğunu belirtebilmek adına Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 ismini vermişlerdir. Sonrasında ölçeğe 4 madde daha eklenerek son halini almıştır. Bu ölçeğin değerli olmasının sebebi RDDT'de ki tüm irrasyonel inanışları inceliyor olmasıdır (Artıran, 2019b). DiGiuseppe ve arkadaşları ölçeğin faktör yapısıyla ilgili çalışmalar yapmışlar ve dört faktörlü olduğunu belirtmişlerdir (Artıran ve DiGiuseppe, 2020). Bunun yanında Fulop gibi bazı araştırmacılar ise ölçeğin rasyonel ve irrasyonel olarak 2 faktör yapısına sahip olması gerektiğini iddia etmektedir (Fulop, 2007). Ölçeğin orijinal formunun iyi bir geçerlilik ve güvenilirliğe sahip olduğu belirtilmiştir (Artıran ve DiGiuseppe, 2020).

Bu ölçek, Rasyonel Duygucu Davranışçı Kuram'ın önemli bir parçası olan insanların inanış sistemlerini ölçmek amaçlı tasarlanmıştır. Bireylerin rasyonel ve irrasyonel inanışlarını ölçmektedir. Ölçekteki rasyonel inanışları ölçen bazı maddeler şöyledir: "Benim için önemli olan işleri iyi yapamam da bir insan olarak değerliyim. "Benim için çok önemli olan bir kişinin yaptıklarını onaylamamasına katlanabilirim". "Hayatımın zor ve problemlili zamanlarında bile diğer insanlar kadar değerli olduğumun farkındayım". Ölçeğin irrasyonel inanışları ölçen bazı maddeleri şu şekildedir: "Beni sevmesini arzu ettiğim biri tarafından reddedilmek çok kötü ve berbat bir durum".

“Sevdiğim biri ya da en iyi arkadaşım beni terk ettiğinde bu sadece kötü bir olay değil başıma gelebilecek en kötü olaydır”. “Hayatın zorluklarına katlanamıyorum”. Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 soruların 0-4 arası puanlandığı likert tipi 76 soruya sahip bir ölçektir. Ölçeğin faktör yapısında karışıklıklar olmasına karşın DiGiuseppe ve arkadaşlarının da belirttiği üzere ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır (Artıran ve DiGiuseppe, 2020). Bu çalışmada da kuramsal temellere bağlı olarak ölçek maddeleri 4 faktörlü yapıda ayrıştırılarak analize sokulmuştur. Ölçek aşırı talepkârlık irrasyonel inanışları, negatif değerlendirme (felaketleştirme) irrasyonel inanışları, rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inanışları ve kendini değersizleştirme irrasyonel inanışları olarak 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2'nin alt boyutlarının iç tutarlıklarına bakıldığında aşırı talepkârlık irrasyonel inanışları alt boyutunun Cronbach Alfa değeri .75, rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inanışları alt boyutunun .71, kendini değersizleştirme irrasyonel inanışları alt boyutunun .77 ve negatif değerlendirme (felaketleştirme) irrasyonel inanışları alt boyutunun .71 olarak belirlenmiştir (Artıran ve DiGiuseppe, 2020). Yapılan analizlerde bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .94 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Çalışmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 21 programı ile analiz edilmiştir. Ölçek puanlarının normal dağılıma uygunluğunun incelenmesi için ilk olarak çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklerden hesaplanan puanlardan elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +2 ile -2 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (George ve Mallery, 2010; McKillup, 2012; Wilcox, 2012). Buna göre ölçek puanlarının normallik varsayımını sağladığı kabul edilmiş, analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır. Çalışmada ölçek puanlarının ilişkisi Pearson Korelasyon testi ile bağımlı değişken olan Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği puanının bağımsız değişkenler olan İhtiyaç Doyumu Ölçeği, Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 puanlarından etkilenmesi çoklu doğrusal regresyon analizi ile, ölçek puanlarının demografik değişkenlere göre farklılık göstermesi ise bağımsız gruplar t test ve tek yönlü varyans (ANOVA) testleri ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular ve istatistiksel analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Sonrasında onların kümeler ve bütün halinde anlamlandırılmaya çalışıldığı yorum kısmına yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Betimsel Özellikleri

Ölçekler	Ortalama	Standart Sapma
Algılanan Romantik İlişki Kalitesi	34.74	6.00
Özerklik	30.86	6.69
Yeterlik	30.57	5.33
İlişkili Olma	47.35	7.79
Aşırı Talepkârlık	27.04	10.92
Negatif Değerlendirme	30.48	9.62
Rahatsız Olmaya Katlanamama	29.60	12.15
Kendini Değersizleştirme	20.40	11.05

Tablo 2'de görüldüğü üzere çalışmada katılımcıların Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği puanlarının ortalaması 34.74 (ss=6.00) olarak belirlenmiştir. İhtiyaç Doyumu Ölçeği alt boyutlarına bakıldığında özerklik alt boyutunun puan ortalaması 30.86 (ss=6.69), yeterlilik alt boyutunun puan ortalaması 30.57 (ss=5.33) ve ilişkili olma alt boyutunun puan ortalaması 47.35 (ss=7.79) olarak belirlenmiştir. Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 alt boyutlarının betimsel özelliklerine bakıldığında aşırı

talepkârlık irrasyonel inancı alt boyutunun puan ortalaması 27.04 (ss=10.92), negatif değerlendirme irrasyonel inancı puan ortalaması 30.48 (ss=9.62), rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inancı puan ortalaması 29.60 (ss=12.15), kendini değersizleştirme irrasyonel inancı puan ortalaması 20.40 (ss=11.05) olarak belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 3. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile İhtiyaç Doyumu Ölçeği ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 Alt Boyutlarının Arasındaki İlişki

		1	2	3	4	5	6	7	8
ARİKÖ (1)	r	1	.224**	.178**	.146*	-0.057	-0.083	-0.052	-0.118
	p		0.001	0.007	0.027	0.391	0.209	0.430	0.072
IDÖ Özerklik (2)	r		1	.665**	.515**	-.262**	-.238**	-.275**	-.392**
	p			0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Yeterlik (3)	r			1	.484**	-.138*	-.233**	-.234**	-.337**
	p				0.000	0.035	0.000	0.000	0.000
İlişkili Olma (4)	r				1	-.139*	-.132*	-.143*	-.271**
	p					0.035	0.044	0.030	0.000
TİÖ Aşırı Talepkârlık (5)	r					1	.784**	.820**	.691**
-2 (5)	p						0.000	0.000	0.000
Negatif Değerlendirme (6)	r						1	.819**	.689**
	p							0.000	0.000
Rahatsız Olmaya Katlanamama (7)	r							1	.709**
	p								0.000
Kendini Değersizleştirme (8)	r								1
	p								

*p<0.05, **p<0.01

Araştırmada Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile İhtiyaç Doyumu Ölçeği ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 alt boyutlarının arasındaki ilişkiyi belirlemek amacı ile Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır (Tablo 3). Algılanan Romantik İlişki Kalitesi puanının; özerklik alt boyutu ile ($r=0.224$, $p<0.01$), yeterlilik alt boyutu ile ($r=0.178$, $p<0.01$) ve ilişkili olma alt boyutu ile ($r=0.146$, $p<0.05$) pozitif yönlü anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçek puanının; aşırı talepkârlık irrasyonel inancı alt boyutu ile ($r=-0.057$, $p>0.05$), negatif değerlendirme irrasyonel inancı alt boyutu ile ($r=-0.083$, $p>0.05$), rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inancı alt boyutu ile ($r=-0.052$, $p>0.05$) ve kendini değersizleştirme irrasyonel inancı alt boyutu ile ($r=-0.118$, $p>0.05$) anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmamaktadır.

Çalışmadaki diğer ölçeklerin alt boyutlarının birbiriyle ilişkisine bakıldığında özerklik alt boyut puanı ile yeterlik alt boyutu ($r=0.665$, $p<0.01$) ve ilişkili olma alt boyutu ($r=0.515$, $p<0.01$) puanları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır. Bunun yanında özerklik alt boyutu ile aşırı talepkârlık irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.262$, $p<0.01$), negatif değerlendirme irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.238$, $p<0.01$), rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.275$, $p<0.01$) ve kendini değersizleştirme irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.392$, $p<0.01$) puanları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Yeterlik alt boyut puanı ile ilişkili olma alt boyut ($r=0.484$, $p<0.01$) puanları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Bunun yanında yeterlilik alt boyutu ile aşırı talepkârlık irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.138$, $p<0.05$), negatif değerlendirme irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.233$, $p<0.01$), rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.234$, $p<0.01$) ve kendini değersizleştirme irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.337$, $p<0.01$) puanları ile arasında negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır.

İlişkili olma alt boyut puanı ile aşırı talepkârlık irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.139$, $p<0.05$), negatif değerlendirme irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.132$, $p<0.05$), rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.143$, $p<0.05$) ve kendini değersizleştirme irrasyonel inancı alt boyutu ($r=-0.271$, $p<0.01$) puanları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçek Puanlarının İhtiyaç Doyumu Ölçeği ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 Puanları Tarafından Yordanmasına Dair Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişkenler	β	t	p	R2	F
Özerklik	0.178	1.969	0.049*		
Yeterlik	0.044	0.490	0.624	0.053	4.192*
İlişkili Olma	0.033	0.424	0.672		
Aşırı Talepkarlık	0.038	0.307	0.759		
Negatif Değerlendirme	-0.084	-0.677	0.499	0.018	1.043
Rahatsız Olmaya Katlanamama	0.094	0.695	0.488		
Kendini Değersizleştirme	-0.154	-1.554	0.122		

* $p<0.05$

Çalışmada İhtiyaç Doyumu Ölçeği ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2'nin alt ölçeklerinin Algılanan Romantik İlişki Kalitesi puanını yordayıp yordamadığını belirlemek için bağımlı değişken olan Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği puanının bağımsız değişkenler olan İhtiyaç Doyumu Ölçeği, Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 puanlarından etkilenmesi çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir (Tablo 4). Modelde özerklik alt boyutu ($\beta=0.178$) Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği'ni pozitif yönde anlamlı düzeyde etkilemekte iken ($p<0.05$) yeterlik alt boyutu ($\beta=0.044$) ve ilişkili olma alt boyutu ($\beta=0.033$) anlamlı düzeyde etkilememektedir ($p>0.05$). Modelde Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 alt boyutlarının Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği'ni anlamlı düzeyde etkilemediği saptanmıştır ($p>0.05$).

Tablo 5. Ölçek Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği	Kadın	135	35.13	5.67	1.169	0.244
	Erkek	96	34.20	6.42		
Özerklik	Kadın	135	30.52	6.84	-0.924	0.356
	Erkek	96	31.34	6.48		
Yeterlik	Kadın	135	30.85	5.35	0.947	0.344
	Erkek	96	30.18	5.32		
İlişkili Olma	Kadın	135	48.30	7.37	2.196	0.029*
	Erkek	96	46.03	8.20		
Aşırı Talepkarlık	Kadın	135	26.49	11.19	-0.914	0.361
	Erkek	96	27.82	10.55		
Negatif Değerlendirme	Kadın	135	30.30	9.49	-0.336	0.737
	Erkek	96	30.73	9.85		
Rahatsız Olmaya Katlanamama	Kadın	135	29.64	12.29	0.052	0.958
	Erkek	96	29.55	12.01		
Kendini Değersizleştirme	Kadın	135	20.17	11.12	-0.378	0.706
	Erkek	96	20.73	11.01		

* $p<0.05$

Araştırmada ölçek puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması için bağımsız t testi uygulanmıştır (Tablo 5). Çalışmaya 135 (%35.13) kadın, 96 (%34.20) erkek katılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark elde edilememiştir ($p>0.05$). Bunun yanında kadınlar ile erkekler arasında ilişkili olma alt boyut puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0.05$). Kadınların ilişkili olma alt boyut puanları ($\bar{x}=48.30$), erkeklere göre ($\bar{x}=46.03$) daha yüksektir. Yapılan analizler sonucunda ilişkili olma alt boyutu dışında cinsiyete göre ölçek puanlarında anlamlı bir fark elde edilememiştir ($p>0.05$).

Tablo 6. Ölçek Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları	Yaş	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Algılanan Romantik İlişki Kalitesi	20 yaş ve altı	40	34.00	6.67	0.521	0.594
	21-25 yaş	122	34.72	6.09		
	26 yaş ve üstü	69	35.22	5.43		
Özerklik	20 ve altı	40	29.55	8.32	1.136	0.323
	21-25 yaş	122	31.37	5.78		
	26 yaş ve üstü	69	30.72	7.12		
Yeterlik	20 yaş ve altı	40	30.35	6.33	0.407	0.666
	21-25 yaş	122	30.37	5.03		
	26 yaş ve üstü	69	31.06	5.29		
İlişkili Olma	20 yaş ve altı	40	46.80	9.51	0.295	0.745
	21-25 yaş	122	47.72	7.37		
	26 yaş ve üstü	69	47.03	7.50		
Aşırı Talepkarlık	20 yaş ve altı	40	25.40	11.16	1.317	0.270
	21-25 yaş	122	28.12	11.43		
	26 yaş ve üstü	69	26.09	9.75		
Negatif Değerlendirme	20 yaş ve altı	40	29.08	9.80	1.560	0.212
	21-25 yaş	122	31.52	9.99		
	26 yaş ve üstü	69	29.43	8.74		
Rahatsız Olmaya Katlanamama	20 yaş ve altı	40	27.25	12.08	1.825	0.164
	21-25 yaş	122	30.98	12.74		
	26 yaş ve üstü	69	28.52	10.90		
Kendini Değersizleştirme	20 yaş ve altı	40	19.10	9.33	3.331	0.038*
	21-25 yaş	122	22.13	11.81		
	26 yaş ve üstü	69	18.10	10.17		

* $p<0.05$

Araştırmada ölçek puanlarının yaşa göre karşılaştırılması için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır (Tablo 6). Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği, İhtiyaç Doyumu Ölçeği alt boyutları ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2'nin kendini değersizleştirme irrasyonel inanış alt boyutu dışındaki alt boyutlarının yaş değişkeni ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır ($p>0.05$). Yaşı farklı olan kişiler arasında kendini değersizleştirme irrasyonel inanışı alt boyutu puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0.05$). 21-25 yaşında olanlarda kendini değersizleştirme irrasyonel inanış alt boyut puan düzeyi en yüksek iken ($\bar{x}=22.13$) 26 yaş ve üstünde olanlarda en düşüktür ($\bar{x}=18.10$).

Tablo 7. Ölçek Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları		Eğitim	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Algılanan Romantik İlişki Kalitesi	İlişki	Lise ve altı	35	33.34	7.19	2.319	0.101
		Lisans, ön lisans	166	34.72	5.77		
		Yüksek Lisans	30	36.53	5.44		
Özerklik	İlişki	Lise ve altı	35	28.86	8.49	3.767	0.025*
		Lisans, ön lisans	166	30.83	6.23		
		Yüksek Lisans	30	33.37	6.14		
Yeterlik	İlişki	Lise ve altı	35	29.49	6.32	1.572	0.210
		Lisans, ön lisans	166	30.57	5.16		
		Yüksek Lisans	30	31.83	4.93		
İlişkili Olma	İlişki	Lise ve altı	35	43.00	9.17	8.951	0.000*
		Lisans, ön lisans	166	47.67	7.55		
		Yüksek Lisans	30	50.70	4.79		
Aşırı Talepkarlık	İlişki	Lise ve altı	35	26.69	12.63	1.222	0.296
		Lisans, ön lisans	166	27.62	10.06		
		Yüksek Lisans	30	24.27	13.18		
Negatif Değerlendirme	İlişki	Lise ve altı	35	29.83	10.96	1.159	0.316
		Lisans, ön lisans	166	31.02	8.91		
		Yüksek Lisans	30	28.23	11.57		
Rahatsız Olmaya Katlanamama	İlişki	Lise ve altı	35	28.43	13.61	0.584	0.558
		Lisans, ön lisans	166	30.14	11.58		
		Yüksek Lisans	30	28.00	13.56		
Kendini Değersizleştirme	İlişki	Lise ve altı	35	20.91	11.03	0.388	0.679
		Lisans, ön lisans	166	20.59	10.54		
		Yüksek Lisans	30	18.77	13.82		

*p<0.05

Araştırmada ölçek puanlarının eğitim durumuna göre karşılaştırılması için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır (Tablo 7). Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçek puanları ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0.05$). Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 alt boyutları ile eğitim durumu arasında da anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0.05$). Bunun yanında eğitim durumu farklı olan kişiler arasında özerklik alt boyutu ve ilişkili olma alt boyutu puanları bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0.05$). Yüksek lisans mezunu olanlarda özerklik alt boyutu ($\bar{x} = 33.37$) ve ilişkili olma alt boyutu ($\bar{x} = 50.70$) puanları en yüksek iken lise ve altı eğitime sahip kişilerde özerklik alt boyutu ($\bar{x} = 28.86$) ve ilişkili olma alt boyutu ($\bar{x} = 43.00$) puanları en düşük seviyededir.

Tablo 8. Ölçek Puanlarının İlişki Süresine Göre Karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları		İlişki süresi	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Algılanan Romantik İlişki Kalitesi	İlişki	0-6 ay	48	32.38	6.79	4.190	0.007*
		6-12 ay	36	34.08	5.35		
		1-2 yıl	53	35.19	5.55		
		2 yıl üstü	94	35.96	5.75		
Özerklik	İlişki	0-6 ay	48	30.96	6.51	0.484	0.694
		6-12 ay	36	31.89	6.41		
		1-2 yıl	53	30.15	8.05		
		2 yıl üstü	94	30.82	6.06		
Yeterlik	İlişki	0-6 ay	48	30.10	4.86	0.575	0.632
		6-12 ay	36	30.03	5.99		
		1-2 yıl	53	30.42	5.87		

İlişkili Olma	2 yıl üstü	94	31.11	5.01	0.971	0.407
	0-6 ay	48	45.69	8.57		
	6-12 ay	36	47.36	7.68		
	1-2 yıl	53	47.92	7.90		
Aşırı Talepkarlık İrrasyonel İnanışlar	2 yıl üstü	94	47.88	7.34	0.645	0.587
	0-6 ay	48	28.81	13.83		
	6-12 ay	36	26.44	9.13		
	1-2 yıl	53	27.32	10.62		
Negatif Değerlendirme İrrasyonel İnanışları	2 yıl üstü	94	26.21	10.07	1.133	0.336
	0-6 ay	48	32.35	11.44		
	6-12 ay	36	29.31	8.00		
	1-2 yıl	53	31.13	9.19		
Rahatsız Olmaya Katlanamama İrrasyonel İnanışları	2 yıl üstü	94	29.60	9.39	1.516	0.211
	0-6 ay	48	31.56	14.73		
	6-12 ay	36	26.58	10.16		
	1-2 yıl	53	31.06	12.39		
Kendini Değersizleştirme	2 yıl üstü	94	28.94	11.10	1.473	0.223
	0-6 ay	48	23.17	13.22		
	6-12 ay	36	19.81	10.47		
	1-2 yıl	53	20.58	10.82		
	2 yıl üstü	94	19.12	10.07		

*p<0.05

Araştırmada ölçek puanlarının ilişki süresine göre karşılaştırılması için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır (Tablo 8). İlişki süresi farklı olan kişiler arasında Algılanan Romantik İlişki Kalitesi puanı bakımından istatistiksel pozitif yönde anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0.05$). İlişki süresi arttıkça Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçek puanları da artmaktadır. İhtiyaç Doyumu Ölçeği, Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 puanları ilişki süresine göre değişmemektedir ($p>0.05$).

Tablo 9. Ölçek Puanlarının İlişki Durumuna Göre Karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları	İlişki durumu	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Algılanan Romantik İlişki Kalitesi	Sevgilisi var	204	34.54	5.94	-1.399	0.163
	Sözlü/Nişanlı	27	36.26	6.35		
Özerklik	Sevgilisi var	204	30.56	6.72	-1.870	0.063
	Sözlü/Nişanlı	27	33.11	6.10		
Yeterlik	Sevgilisi var	204	30.38	5.31	-1.524	0.129
	Sözlü/Nişanlı	27	32.04	5.40		
İlişkili Olma	Sevgilisi var	204	47,25	7.80	-0.589	0.557
	Sözlü/Nişanlı	27	48.19	7.78		
Aşırı Talepkarlık	Sevgilisi var	204	27.24	10.93	0.734	0.464
	Sözlü/Nişanlı	27	25.59	10.94		
Negatif Değerlendirme	Sevgilisi var	204	30.64	9.62	0.720	0.472
	Sözlü/Nişanlı	27	29.22	9.70		
Rahatsız Olmaya Katlanamama	Sevgilisi var	204	29.72	12.24	0.408	0.684
	Sözlü/Nişanlı	27	28.70	11.57		
Kendini Değersizleştirme	Sevgilisi var	204	20.67	11.16	1.017	0.310
	Sözlü/Nişanlı	27	18.37	10.16		

*p<0.05

Ölçek puanlarının ilişki durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek adına bağımsız t testi analizi kullanılmıştır. İlişki durumu sevgili ya da sözlü/nişanlı olan kişiler arasında Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği, İhtiyaç Doyumu Ölçeği, Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 puanları bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>0.05$). Bu çalışmanın sonucuna

göre Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği, İhtiyaç Doyumu Ölçeği, Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 puanları ilişki durumuna göre değişmemektedir ($p>0.05$). (Tablo 9).

TARTIŞMA

Çalışmada ilk olarak romantik ilişkilerde ilişki doyumu ile irrasyonel inanışlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeğinin ölçmüş olduğu ilişki doyumu ile RDDT'nin 4 sınıfa ayırdığı irrasyonel inanışlar arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Romantik ilişki doyumu ile irrasyonel inanışlar arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek adına yapılan Pearson Korelasyon analizine göre Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği puanının; aşırı talepkârlık irrasyonel inanışı alt boyutu ($r=-0.057$, $p>0.05$), negatif değerlendirme irrasyonel inanışı alt boyutu ($r=-0.083$, $p>0.05$), rahatsız olmaya katlanamama irrasyonel inanışı alt boyutu ($r=-0.052$, $p>0.05$) ve kendini değersizleştirme irrasyonel inanışı alt boyutu ile ($r=-0.118$, $p>0.05$) ilişkisi bulunamamıştır (Tablo 3). İrrasyonel inanışların ilişki doyumunu yordayıp yordamadığını test etmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 alt boyutlarının Algılanan Romantik İlişki Kalitesini anlamlı düzeyde etkilemediği saptanmıştır ($p>0.05$) (Tablo 4). Araştırmanın bulguları doğrultusunda ilişki doyumu ile aşırı talepkârlık, negatif değerlendirme, rahatsız olmaya katlanamama ve kendini değersizleştirme irrasyonel inanışları arasında ilişki bulunmadığı ve bu 4 irrasyonel inanışın ilişki doyumunu anlamlı düzeyde etkilemediği sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, çalışmanın irrasyonel inanışlar ile ilişki doyumu arasında anlamlı ilişki olduğu varsayımını karşılamamıştır. Alan yazına bakıldığında bu 4 irrasyonel inanış sınıflandırılmasının doğrudan romantik ilişkilerdeki ilişki doyumunu incelediği çalışmalara rastlanmamıştır. Literatürde çoğunlukla romantik ilişkilere karşı geliştirilen irrasyonel inanışlar ve onların ilişki doyum düzeyine etkisini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Bu açıdan bu araştırmanın sonucu literatürdeki araştırmalarla doğru orantılı ilerlememiştir.

Eidelson ve Epstein (1982) romantik ilişkilere karşı geliştirilen irrasyonel inanışların ilişki doyumunu etkilediğini ve ilişkide sorunlara sebep olduğunu vurgulayan çalışmalar bulunduğunu belirtmiştir. Romantik ilişkilerdeki irrasyonel inanışları incelemek amacıyla yapılan bir çalışmada, ilişki içerisinde olan 322 üniversite öğrencisi üzerinde irrasyonel romantik ilişki inançları ile ilişkiden doyum alamamaya verilen tepkiler ve ilişki doyumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında romantik ilişkilere karşı geliştirilen irrasyonel inanışlar ile yıkıcı doyumunsuzluk davranışlarının altında olan terk etme ve ihmal etme tepkilerinin pozitif yönde anlamlı olduğu bulunmuştur. Partnerinden farklı düşünmek berbattır ve partner değişmez inanışlarına sahip kişiler ilişkilerinde deneyimledikleri doyumunsuzluğa karşı terk etme ve ilgilenmeme davranışları sergilemektedirler. Bu çalışmaya göre irrasyonel inanışlar ile ilişki doyumu arasında negatif korelasyon bulunmuştur. Yapılan birçok çalışmada kişiler partnerlerine ve ilişkilerine karşı katı, değişmez düşünceler geliştirdiklerinde ilişki doyumlarının daha az olduğu belirtilmektedir (Knee, Patrick ve Lonsbary, 2003). Sullivan ve Schwebel (1995) tarafından gerçekleştirilen ilişkilerdeki olumlu ve olumsuz inanışlar üzerine yapılan başka bir çalışmaya bakıldığında, romantik ilişkiye fayda sağlayan gerçekçi düşüncelerin tersine bazı inanışların gerçekçi olmadığı tespit edilmiştir. Bazı kişilerin ilişkilerinin geleceğine yönelik gerçek dışı pozitif beklentiler içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Böyle inanışların sonucunda kişiler ilişkilerinde strese girdikleri ve hayal kırıklığına uğradıkları tespit edilmiştir. Bu olumsuz durumların ilişkide sorunları ortaya çıkardığı belirtilmektedir (Sarı, 2008). Öcal Yüceol (2016) tarafından yapılan farklı bir çalışmada ise 225 öğrenci ile toplumsal cinsiyet rolleri, ilişki doyumu ve romantik ilişkilerde irrasyonel inanışlar arasındaki ilişki incelenmiş ve çalışma sonucunda ilişki doyumu ile romantik ilişkilerde irrasyonel inanışlar toplam puanları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmadığı bulunmuştur.

İlişki doyumunun evli bireyler üzerinde incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır. Evli bireylere yapılan bir çalışmada evlilik doyumunun irrasyonel inanışlar arttıkça düştüğü belirtilmektedir (Sığircı, 2010). Bradbury ve Fincham (1993) yapmış olduğu bir araştırmaya göre de

evlilik doyumu ile irrasyonel inanışlar arasında negatif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Alan yazındaki birçok araştırmanın da gösterdiği üzere romantik ilişkiler üzerine geliştirilmiş olan irrasyonel inanışlar ilişki doyumunu etkilerken bu araştırmanın bulguları doğrultusunda söylenebilir ki bireylerin sahip oldukları genel irrasyonel inanışlar ilişki doyumunu etkilememektedir. Bu çalışmanın alan yazın bilgisiyle ters düşmesinin sebebi kişilerin ilişki üzerine geliştirdikleri irrasyonel inanışlara değil 4 irrasyonel inanış türüne odaklanılmış olması olabilir.

Araştırmada incelenen bir başka konu ise romantik ilişkilerde ilişki doyumu ile psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkidir. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile Öz Belirlenim Kuramı kapsamında 3 temel psikolojik ihtiyacı ölçen İhtiyaç Doyumu Ölçeği arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ilişki doyumu ile psikolojik ihtiyaçlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile özerklik ($r=0.224$, $p<0.01$), yeterlilik ($r=0.178$, $p<0.01$) ve ilişkili olma alt boyutlarının ($r=0.146$, $p<0.05$) pozitif yönlü zayıf düzeyde ilişkisi bulunmaktadır (Tablo 5). Psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeylerinin ilişki doyumunu yordayıp yordamadığını tespit etmek adına yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, özerklik alt boyutu ($\beta=0.178$) Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçek puanını pozitif yönde anlamlı düzeyde etkilemekte iken ($p<0.05$), yeterlik alt boyutu ($\beta=0.044$) ve ilişkili olma alt boyutunun ($\beta=0.033$) anlamlı düzeyde etkilemediği ($p>0.05$) bulunmuştur (Tablo 6). Araştırmanın bulgularına göre temel psikolojik ihtiyaçlardan özerkliğin karşılanma düzeyi ilişki doyumunu pozitif yönde anlamlı etkilemektedir. Diğer temel psikolojik ihtiyaçlardan olan yeterlilik ve ilişkili olmanın doyum düzeyleri ile ilişki doyumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Alan yazında bakıldığında bu araştırmanın bulgularını destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Öz Belirleme Kuramı kişinin kendi kendini yönetebilmesi, eylemlerini özerk şekilde, çevresindekilerin baskısından ziyade kendi kendine yönlendirebilmesi ve davranışlarının sorumluluğunu alarak arkasında durabilmesi gerekliliğini savunmaktadır. İnsanların doğuştan gelen özerk hissetme ihtiyaçları olduğu belirtilmektedir (Deci ve Ryan, 2000). Deci ve arkadaşlarına (2001) göre özerklik kişinin hem kendi içinde hem de etrafına karşı seçim, ilgi ve gelişme yönelimlerini sağlamaktadır. Böyle bir gelişme isteğinin ilişki geliştirme ile bağlantılı olması muhtemel gözükmektedir. Romantik ilişkilerde özerkliğin, kişinin ilişkiye katılımını ve çabasını tamamen onaylaması anlamına gelmekle birlikte gelişme motivasyonunu arttırdığı belirtilmektedir. Özerklik, ilişkide zorluklarla karşılaşıldığında bunu korkunç bir şey olarak görmek yerine, ilişkinin gelişebilmesi için bir basamak olarak görülmesini sağlamaktadır (Knee ve ark., 2002). Böylece ilişkiye katılım kişisel olarak onaylanarak ilişkiyi geliştirmek adına yatırım yapılmaktadır. Temel psikolojik ihtiyaçlardan olan özerklik, bireyin ilişki içerisinde karşılaştığı sorunlara daha fazla anlayış göstermesini ve daha az savunmacı davranış sergilemesini sağladığı belirtilmektedir (Knee ve ark., 2005). Blais, Sabourin, Boucher ve Vallerand'ın (1990) yapmış oldukları bir çalışmaya bakıldığında, kişinin ilişkisinde özerklik hissetmesi, o kişinin daha uyarlayıcı çift davranışlarını algılamasına ve rapor etmesine yol açmakta olduğu ve bu da bireyin ilişkide daha mutlu hissetmesini sağladığı görülmektedir. Özerklik bağlamında romantik ilişkileri inceleyen başka bir çalışmada; Knee ve arkadaşları (2002), 61 çiftin kendileri ve ideal eşleri arasındaki günlük hareketlerini incelemişlerdir ve sonra çiftler, ilişkileri hakkında yarı yapılandırılmış bir görüşmeye katılmışlardır. Görüşme, çiftlerin ilişkideki küçük farklılıklarını büyütme için tasarlanmıştır. Katılımcılar daha sonra bu farklı görüşleri 10 dakika boyunca tartışmıştır. İlgili birkaç bulgu ortaya çıkmıştır. İlk olarak, daha az özerk karar verme yönelime sahip olanlar partnerlerini daha benmerkezci olarak değerlendirmiştir. Özerk yönelimli kişiler, daha fazla ilişki sürdüren başa çıkma yöntemlerini seçerken, daha az özerk yönelimli kişiler inkâr ile ilişkili baş etme yöntemlerini seçmişlerdir. Son olarak, tartışma sırasında, daha az olumsuz duygu ve daha olumlu etkileşim davranışlarıyla özerk yönelimli kişiler ilişkilendirilmiştir. Knee ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan başka bir çalışmada en az 1 aylık romantik ilişkisi olan 128 kişinin 10 günden fazla süre ilişkideki anlaşmazlıkları kayıt altına

alınmıştır. Bireylerin anlaşmazlık sonrasındaki tutumlarına bakıldığında, özerklik ihtiyaçları karşılanmış bireyler anlaşmazlık sonrasında da ilişkiden memnun kaldıkları görülmektedir. Çalışmaya göre özerk olan bireyler ilişkide karşılaştıkları sorunlara karşı daha az savunmaya geçmekte ve daha fazla anlayış göstermektedirler. İlişkide yaşanan problemler sonrasında da ilişki doyumlarını sürdürmekte ve ilişkiden memnun olmaktadır. Özerkliğin romantik ilişkilere faydası yalnızca bireyin ilişkiye nasıl yaklaştığı ve çatışmaları çözme şekliyle sınırlı değildir. Özerklik partnerlerin iyi oluşunu da etkilemektedir. Bireylerin ilişkiye karşı özerk hissetmeleri partnerlerin koşulsuz olarak desteklenmesini sağlayabileceği belirtilmektedir. Böylece ilişkide yaşanan sorunlar karşısında partnerler de daha anlayışlı ve az savunmacı şekilde davranabilmektedirler (Knee ve ark., 2005). Tüm bu araştırmaların ışığında ayrıca Deci ve Ryan'ın da (2000) belirttiği gibi Öz Belirlenim Kuramındaki temel psikolojik ihtiyaçlardan özerklik insanların romantik ilişkilere nasıl yaklaştıklarını ve yönettiklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yapılan bu araştırmanın sonucuna göre de özerklik ihtiyacının doyum düzeyi romantik ilişkilerde ilişki doyumunu etkilemektedir. Özerklik arttıkça ilişki doyum düzeyi de artış göstermektedir.

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinde ilişkili olma ve yeterlilik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyinin ilişki doyum düzeyi ile arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Alan yazındaki araştırmalara bakıldığında temel psikolojik ihtiyaçlardan özerkliğin romantik ilişki doyumuyla ilişkisine odaklanılırken, ayrı olarak ilişkili olma ve yeterlilik ihtiyaçlarının romantik ilişki doymu ile ilişkisini inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Yeterlilik ihtiyacı kişinin becerilerini kullanarak kendini ifade etmesi ve bu sayede sosyal çevre ile etkileşimde olumlu ve yetkin hissetmesidir. Alan yazındaki araştırmalara göre bir eylemi gerçekleştirirken başarılı olabileceğine olan inanç ve kendine güven duygusu olarak tanımlanabilmektedir (Deci ve Ryan, 2002). Yapılan faaliyetlerde yeterli olabilmeyi temsil eden bu ihtiyaç çevrenin geri bildirimlerinden etkilenmektedir. Bireyin sosyal çevresinde bulunan insanların olumlu ve olumsuz eleştirileri bu ihtiyacın karşılanıp karşılanmamasını belirlemektedir (Ryan ve ark., 2009). Alan yazında bulunan yeterlilik ihtiyacının tanımlarına bakıldığında bireyin gerçekleştirdiği eylemlerin üstesinden gelebileceğine olan inancı ve eylemlerde etkinliği olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu yüzden ki yeterlilik ihtiyacının direk olarak romantik ilişki doymuyla ilişkisi çıkmamış olabileceği düşünülmektedir. Yeterliliğin kişinin kendi kapasitesini göstermesi ve tatmin duygusuyla beraber hayatındaki eylemlerinde yetkin hissetmesiyken ilişki doymu kişiler arası bir süreci yansıtmaktadır (Deci ve Ryan, 2002; Connolly, Creig, Goldberg ve Pepler, 2004). Yeterlilik ise kişinin kendi bireysel süreçleriyle ilişkilidir ve bu ilişki kendi tatmin duygusunu beslemektedir. Bu yüzden romantik ilişki doymuyla arasında doğrudan anlamlı bir ilişkinin çıkmadığı düşünülmektedir. Romantik ilişki doymu kişiler arası bir tatmini ifade ederken, yeterlilik bireyin kendi yetkinliklerine karşı hissettiği tatmin duygusu olduğu düşünülmektedir (Deci ve Ryan, 2002; Hendrick, Hendrick ve Adler, 1988).

İlişkili olma ihtiyacı bir gruba, topluluğa ait olma ihtiyacını karşılarken, sosyal ilişkilerde anlaşılma ve başkalarına olan bağlantı ihtiyacını temsil etmektedir (Ryan ve ark., 2009). Bu ihtiyaç insanların hayatlarında değer verdikleri kişilerle yakın ve bağlantılı olmalarını ve ilişkilerinde desteği ve tatmini hissetmelerini sağlamaktadır. Tüm insanların doğuştan gelen diğerleri ile tatmin edici bağlantılar kurma ve sürdürme isteklerinin olduğu belirtilmektedir. Birçok çalışmaya göre kişiler arası ilişkilerde tatmin hisseden bireylerin tatmin hissetmeyenlere göre daha mutlu ve sağlıklı olduğu belirtilmektedir (Reis ve ark. 2000). Bu araştırmada romantik ilişki doymu ile ilişkili olma ihtiyacının arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Birçok çalışmanın sonuçlarına göre psikolojik ihtiyaçların doymu daha olumlu, açık, dürüst sosyal etkileşimlere yönelmekle beraber benlik saygısının savunan stratejilerin daha az kullanımını sağlamaktadır. Sosyal ilişkilerle ilgili bu yönelimlerin romantik ilişkiler bağlamında da önemli sonuçları olabileceği düşünülmektedir. (Blais, Sabourin, Boucher, ve Vallerand, 1990; Knee ve ark., 2002). Atlanmaması gereken bir nokta vardır ki 3 temel psikolojik ihtiyaç da birbiriyle etkileşim içerisinde gelişmektedir. Özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma birbirinden bağımsız değildir ve birbirlerinin gelişimine yardımcı olan ihtiyaçlardır

(Collins ve Repinski, 1994; Youniss ve Smollar, 1985 akt. Artıran, 2015). Buradan yola çıkarak söylenebilir ki bu araştırmanın sonucuna göre yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyaçları ilişki doyumunu etkiliyor olmasa da, ihtiyaçlar birbirlerinin gelişiminde etkili oldukları için bunların doyum sağlaması dolayısıyla özerklik ihtiyacını da etkileyecektir. Özerklik ihtiyaç doymu, ilişki doyumuyla ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyaçlarının doğrudan olmasa da dolaylı olarak ilişki doyumuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Özerklik ve ilişkili olma ihtiyaçlarının kültür yapılarıyla arasında ilişkisi olduğu da göz önüne alınmalıdır. Özerklik ve ilişkiselliği yapılandıran ve şekillendiren etmenlerden birinin kültür olduğu belirtilmektedir. Kültürel değerlerin benlik yönelimini etkilediği vurgulanmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2015). Araştırmacılar kültürün benlik kavramı üzerinde önemli etkisi olduğunu belirtmektedir. Kültürün bireyin kendisini, çevresini ve çevresiyle olan ilişkisini anlamlandırmasında etkili olduğu belirtilmektedir (Markus ve Kitayama, 1991). Kültürlerdeki değer farklılaşmaları bireycilik ve toplulukçuluk olarak tanımlanmıştır. İnsanların benlik yapıları kendini, çevresini ve dünyayı nasıl algıladığını belirleyerek duygu, düşünce ve davranışları etkilemektedir. Toplumlar arası duygu, düşünce ve davranış farklılıklarının nedenlerine bakıldığında o toplumlardaki bireylerin yaygın olarak kullandığı benlik yapıları arasındaki farktan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bireyci kültürlerde özerklik desteklenmekte ve önem verilmektedir. Batı kültürlerinde görüldüğü üzere bireyci kültürün hakim olduğu yerlerde kişiler kendini ifade etmek, sorumluluk almak, kendi başına karar vermek ve kararlarının arkasında durmak gibi özellikler sergileyen ayrık benlik yapısına sahip kişilerdir. Toplulukçu kültürlerde bakıldığında ise ilişkili olma ihtiyacının desteklendiği görülmektedir. Toplulukçu kültürlerde gözükten ilişkisel benlik yapısında birbirine bağlılık, gruba aidiyet, uyum ve başkalarının duygularına duyarlılık gerektirmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2015). Türkiye genel olarak toplulukçu kültüre sahip bir ülke olarak belirlenmiştir (Hofstede, 2001). Türkiye'deki sosyo-kültürel yapı aile, akraba ve çevre ile ilişkilerin değerli ve önemli olduğunu göstermektedir (İmamoğlu, Küller, İmamoğlu ve Küller, 1993). Bunun yanında sosyo-ekonomik değişimlerle beraber eğitim ve ekonomik düzey yükseldikçe maddi bağımlılıkların azalmakta olduğu ama duygusal bağların devam etmekte olduğu görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 1996). Buradan yola çıkarak Kağıtçıbaşı üçüncü bir benlik yapısı çeşidi ortaya koymuştur. Bu hem ilişkisel benliği hem özerk benliği içine alan özerk-ilişkisel benlik yapısı olarak isimlendirilmiştir. Özerklik de ilişkili olma da temel insan ihtiyacıdır. Özerk-ilişkisel benlik türü toplulukçu kültüre sahip toplumların gelişmiş şehirlerinde çoğunlukla da kuşaklararası maddi bağın azaldığı ama duygusal bağın yok olmadığı aile tiplerinde kendini göstermektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2015). Bireylerin psikolojik ihtiyaç doyumlarının çevreleri tarafından şekillendiği ve oluştuğu düşünüldüğünde (Knee ve ark., 2013) ve kültür yapısının benlik yapısını etkilediğini belirten araştırmalar ışığında (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2015) toplum yapısının psikolojik ihtiyaçlara etki edebileceği düşünülmektedir. Toplumların sahip oldukları kültür yapıları özerklik doyumunu sağlayacaktır. Bununla beraber toplum yapısının özerklik ihtiyacını yönlendirdiği için romantik ilişki doyum düzeyini de yönlendirebileceği düşünülebilir. Toplum yapısı sayesinde özerklik ihtiyacı yüksek olan bireyler romantik ilişkilerinden daha fazla doyum sağlayabilecekleri düşünülmektedir. Dolayısıyla ayrık benlik yapısına ve özerk-ilişkisel benlik yapısına sahip kültürlerde özerklik doyumuyla beraber romantik ilişki doyumunun da sağlanıyor olabileceği düşünülebilir. Bu durum konu ile ilgili araştırmalar çoğaltıldığında netlik kazanabileceklerdir.

Çalışmada ölçek puanlarının cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılması için bağımsız t test analizi kullanılmıştır. Çalışmada ilişki doyum düzeyinin cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır ($p>0.05$) (Tablo 7). Alan yazında bu sonucu destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Saraç, Hamamcı ve Güçray'ın (2015) 299 üniversite öğrencisi üzerinde, romantik ilişkiyi yordayan etmenleri belirleyebilmek için yaptığı bir çalışmada, cinsiyet ve ilişki doymu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Başka bir çalışmaya göre, Satıcı ve Deniz'in (2018) yaptığı bir araştırmada romantik ilişki doyumunun cinsiyete göre bir farklılık göstermediği sonucu elde

edilmiştir. Bu çalışmaların yanında alan yazında kadınların ilişki doyum düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Hendrick, Hendrick ve Adler, 1988). Alan yazında cinsiyetler arası romantik ilişki doyumunun farklılaşp farklılaşmadığına dair, kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha yüksek ilişki doyumunu hissettikleri hakkında net bir bilgi ortaya konulmadığı gözlemlenmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bazı çalışmalar cinsiyetler arası romantik ilişki doyumunun farklılaştığını bulmuşken bazıları aralarında fark olmadığı sonucuna varmıştır. Bunların yanında bazı çalışmalarda kadınların erkeklerden daha fazla romantik ilişki doyumunu yaşadıkları belirtilirken (Kaura ve Lohman, 2007; Rosen, Bailey, ve Muise, 2017) bazı çalışmalar ise erkeklerin kadınlardan daha fazla romantik ilişki doyumunu yaşadığı belirtmektedir (Falconier ve Epstein, 2010). Literatürde cinsiyet ve ilişki doyumunu arasında ki ilişki hakkında birçok farklı sonuç çıkaran çalışmaların olduğu fark edilmiştir. Alan yazındaki bu bilgilerin yanında bu araştırmada kadınların ve erkeklerin birbirlerinden daha yüksek ya da düşük romantik ilişki doyumunu yaşadığı gözlemlenmemiştir. İhtiyaç Doyumu Ölçeği alt boyutu olan ilişkili olma alt boyutunun cinsiyet ile arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Kadınlar ile erkekler arasında ilişkili olma puanı açısından anlamlı bir fark vardır ($p < 0.05$) (Tablo 7). Kadınların ilişkili olma puanı erkeklere göre daha yüksektir. Diğer İhtiyaç Doyumu Ölçeği alt boyutları ve Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 alt boyutları puanlarının cinsiyet değişkeniyle arasında anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Alan yazında bu sonucu destekleyen çalışmalara rastlanmıştır. Cihangir Çankaya'nın (2009a), 240 öğrenci üzerinde, temel psikolojik ihtiyaçların doyumunu ve iyi olma arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmanın cinsiyet değişkenine ilişkin bulgularına bakıldığında, özerklik ve yeterlilik ihtiyaçlarının cinsiyet ile arasında anlamlı bir farklılık yokken, ilişkili olma ihtiyacında anlamlı bir fark çıkmıştır. İlişkili olma psikolojik ihtiyacı kadınlarda erkeklere göre daha yüksek doyumlu çıkmıştır. Alan yazındaki başka bir çalışmaya bakıldığında özerklik psikolojik ihtiyacı cinsiyete göre farklılık göstermezken, kız çocuklarının sevgi ve ait olma ihtiyaçlarının erkek çocuklarından daha fazla olduğu sonucu elde edilmiştir (Harvey ve Retter, 2002). Birçok çalışmanın sonuçlarına göre kadınların ilişkili olma ihtiyaçlarının erkeklere kıyasla daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Çelikkaleli ve Gündoğdu, 2005). Bunun yanında alan yazında 3 temel psikolojik ihtiyaç ile cinsiyet arasında anlamlı bir farkın olmadığını belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Kaya ve Sarı, 2016; Sarı ve ark., 2011).

Kadın ve erkekler sosyal yaşamlarındaki etkileşimlerinde cinsiyet rollerinin yarattığı farklı beklentilerin ışığında hareket etmektedirler (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2015). Wood, Rhodes ve Whelan'ın (1989) belirttiği üzere toplumların cinsiyet rollerine yükledikleri değerler kadınların ve erkeklerin tutum, inanç ve becerilerini yönlendirdiği için sosyal eylemlerde ve duygularda cinsiyetler arası farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklardan bir tanesi kadınların kişiler arası ilişkilere daha yatkın ve topluluk tartışmalarında daha içten, samimi, anlaşmaya eğilimli olmaları olarak belirtilmektedir (Yaşın Dökmen, 2010). Kadınların bu tutumlarının ilişkili olma psikolojik ihtiyaçlarının daha fazla doyum sağladığı sonucunu açıklıyor olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın irrasyonel inanışlar ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucunu alan yazındaki araştırmalar da desteklemektedir. Bilge ve Arslan'ın (2000) 762 üniversite öğrencisiyle yürüttüğü, akılcı olmayan düşünce düzeyleri farklı üniversite öğrencilerinin problem çözme becerilerini incelediği çalışmasında cinsiyet ile irrasyonel inanışlar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Demir ve Kumcağız (2019) tarafından yapılan bir çalışmaya göre de irrasyonel inanışlar ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan irrasyonel inanışların cinsiyete göre değiştiğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Gündüz, 2006; Yurtal, 2001).

Ölçek puanlarının yaşa göre karşılaştırılmasına bakıldığında Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeğinin yaş ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır ($p > 0.05$) (Tablo 8). Araştırma bulgularına göre romantik ilişki doyumunu düzeyi ile bireylerin yaşı arasında bir bağlantı yoktur. Alan yazında bu araştırmanın sonucunu destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Saraç, Hamamcı ve Güçray'ın (2015)

hâlihazırda romantik ilişkisi olan ve yaş ortalamaları 21.52 olan örnekleme gerçekleştirdiği bir çalışmaya bakıldığında yaş ile romantik ilişki doyum düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna vardıkları görülmektedir. İhtiyaç Doyumu Ölçeği alt boyutları puanıyla yaş arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakıldığında, temel psikolojik ihtiyaçların doyum düzeyi ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır ($p>0.05$) (Tablo 8). Sarı ve arkadaşlarının (2011) 213 üniversite öğrencisinin katılımıyla, temel psikolojik ihtiyaçlar üzerine yaptığı bir çalışmanın sonuçlarına göre de özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyaçları ile yaş arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2'nin alt boyutlarına bakıldığında kendini değersizleştirme alt boyutunun yaş ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır ($p<0.05$) (Tablo 8). 21-25 yaşında olanlarda kendini değersizleştirme irrasyonel inanış düzeyi en yüksek iken ($\bar{x} = 22.13$), 26 yaş ve üstünde olanlarda en düşüktür ($\bar{x} = 18.10$) (Tablo 8). Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2'nin diğer alt boyutlarının yaş ile arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 8). Kurt ve Gündüz (2020) romantik ilişkilerde irrasyonel inanışlar üzerine yapmış oldukları çalışmada yaş ilerledikçe irrasyonel inanışların azaldığı sonucunu elde etmişlerdir.

Örneklemin eğitim düzeyi ile ölçek puanları arasındaki ilişki karşılaştırıldığında Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeğinin eğitim durumu ile arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 9). Araştırmanın bulgularına göre ilişki doyumunu ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Alan yazındaki bir araştırmaya bakıldığında, üniversite öğrencilerinin ilişki doyumları ile sınıf düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre sınıf düzeyi ile ilişki doyumunu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Saraç, Hamamcı ve Güçray, 2015). Çağ ve Yıldırım'ın (2013) evlilik doyumunu yordayan değişkenleri incelediği 811 kişilik bir araştırmada evlilik doyumunu ile eğitim arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Eğitim düzeyi arttıkça ilişki doyumunu azalmaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre katılımcıların eğitim düzeyleri ile Tutum ve İnanışlar Ölçeği-2 arasında da anlamlı bir fark çıkmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 9). Bireylerin sahip oldukları irrasyonel inanışlar eğitim düzeyine göre değişiklik göstermemektedir. Yurtal'ın (2001) 560 üniversite öğrencisinin katılımıyla irrasyonel inanışlar üzerine yaptığı çalışmanın sonuçları da bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Yurtal'ın (2001) çalışmasına göre irrasyonel inanışlar ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bilge, Arslan ve Doğan (2000) çalışmalarında eğitim düzeyi ile irrasyonel inanışlar arasında ilişki olmadığı sonucuna varmıştır. Bunların yanında farklı bir araştırmaya göre ise irrasyonel inanışlar ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Ortaokul ve lise mezunlarının üniversite mezunlarına göre daha fazla irrasyonel inanışa sahip oldukları sonucuna varmışlardır (Demir ve Kumcağz, 2019). Eğitim düzeyi ile İhtiyaç Doyumu Ölçeği alt boyutlarının arasındaki ilişkiye bakıldığında özerklik alt boyutu ve ilişkili olma alt boyutu ile anlamlı bir fark ($p<0.05$) gözükürken, eğitim düzeyinin yeterlilik alt boyutu ile arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 9). Psikolojik ihtiyaçlar eğitim düzeyine göre incelendiğinde yüksek lisans mezunu olan kişilerin özerklik ($\bar{x} = 33.37$) ve ilişkili olma ($\bar{x} = 50.70$) ihtiyaç doyumları en yüksek olarak çıkmıştır (Tablo 9). Lise ve alt eğitim düzeyine sahip kişilerde ise özerklik alt boyutu ($\bar{x} = 28.86$) ve ilişkili olma alt boyutu ($\bar{x} = 43.00$) en düşük düzeyde çıkmıştır (Tablo 9). Psikolojik ihtiyaçların doyum düzeyleri sosyal ortamlar ve kişiler arası ilişkilerle bağlantılı şekilde ilerlemektedir (Sheldon, Eliot, Kim ve Kasser, 2001). Bu çalışmadaki özerklik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumlarının eğitim düzeyi arttıkça artması sonucunun bunun ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça dâhil oldukları sosyal ortamlar da çeşitlenmekte ve artmaktadır. Paralel şekilde kişiler arası ilişkiler de artacaktır. Bireyin eğitimle beraber sosyal çevre ve kişiler arası ilişkilerinin artması, beraberinde özerklik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumlarının artmasını sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada ilişki süresi ile ölçek puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında, Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile ilişki süresi arasında anlamlı bir fark bulunurken ($p<0.05$), diğer ölçek puanlarıyla ilişki süresi arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 10). Araştırmanın sonuçlarına göre ilişki süresi arttıkça ilişki doyum düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Alan yazında

bu bulguları destekleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Saraç, Hamamcı ve Güçray'ın (2015) yaptığı bir çalışmaya göre ilişki süresi ile ilişki doymu arasında olumlu yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Weigel, Bennett ve Reisch (2003) romantik ilişki sürecinde olanlarla yürüttükleri çalışmalarına bakıldığında ilişki süresi artış gösterdikçe, bağlanımın da arttığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada demografik özelliklerden ilişki durumu ile ölçek puanları arasındaki ilişki de incelenmiştir. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği ile ilişki durumu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 11). İlişki durumu ilişki doymunu etkileyen faktörler arasında değildir. Çalışmada ki katılımcıların ilişki durumlarına bakıldığında sevgilisi olan ve sözlü ya da nişanlı olan bireylerin eşit dağılmadığı görülmektedir. Bu durumda ilişki doymu ve ilişki durumu arasında ki ilişki sonucunu etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Alan yazına bakıldığında bazı araştırmalarda sözlü veya nişanlı olan kişilerin ilişki doymuları sevgili düzeyinde ilişkisi olan kişilere göre daha yüksek düzeyde bulunmuştur (Buğa, 2009; Büyükşahin, 2006; Saraç, Hamamcı ve Güçray, 2015). İlişki doymunun ilişkinin resmileşmesi ile artabileceği düşünülmektedir çünkü bireyler ilişkiden aldıkları doym arttığında romantik ilişkilerini daha resmi hale getirmek, söz/nişan yapmak isteyeceklerdir (Stanley ve Markman, 1992).

ÖNERİLER

Literatür incelendiğinde romantik ilişki doymu ile romantik ilişki irrasyonel inanışları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunurken, 4 temel irrasyonel inanış ile ilişki doymu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar rastlanmamıştır. Gelecekteki çalışmalar 4 irrasyonel inanış ile ilişki doymu arasındaki ilişkiyi daha geniş örnekleme ve farklı evrenlerde inceleyerek literatüre katkı sağlayabilecekleri düşünülmektedir. Bu çalışmaya romantik ilişki sürecinde olan kişiler katılım sağlamışlardır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda sadece romantik ilişki sürecindekiler değil, romantik ilişki sürecinde olmayıp geçmişte ilişki deneyimi olan kişiler de araştırmalara dahil edilebilir.

Alan yazına bakıldığında evlilik öncesi romantik ilişki yaşayan bireylerin ilişki doymuları üzerine çalışmalar yapılmaya başlandığı görülse de çoğunlukla ilişki doymu üzerine yapılan çalışmaların evli bireylerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Literatüre katkı sağlayabilmek adına ileriki çalışmalarda evlilik öncesi romantik ilişkilere odaklanmak faydalı olacaktır.

Çalışma sırasında irrasyonel inanışlar ve psikolojik ihtiyaçlar arasında ilişki olabileceği tespit edilmiştir. Gelecekteki araştırmalarda, irrasyonel inanışlar ve temel psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiyi netleştirmek adına çalışmalar yapılabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın sonuçları bireysel ve çift terapilerinde kişilerin ihtiyaçlarına uygun terapötik müdahaleler geliştirmek için kullanılabilir. Klinik alanda bireysel ya da çift terapilerinde bireylerin romantik ilişkilerinde yaşadıkları problemleri işlevsel şekilde çözebilmeleri ve ilişki süreçlerinde daha mutlu olabilmeleri adına bireyin özerklik ihtiyacına odaklanılabileceği düşünülmektedir. Sağlıklı bir romantik ilişki süreci yürütebilmek için terapilerde özerklik ihtiyacını desteklemek adına çalışmalar yapılabileceği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Addis, J. ve Bernard, M. E. (2002). Marital adjustment and irrational beliefs. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 20 (1), 3-13.

Artıran, M. (2015). Akılcı duygucu davranışçı kuram ve öz-belirlenim kuramı çerçevesinde yeni bir ölçek: Akılcı-duygucu öz-belirlenim (adöb) ölçeğinin geliştirilmesi (Doktora tezi, Arel Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/akilci-duygucu-oz-belirlenim-adob-olcegi-toad.pdf>

Artıran, M. (2019a). Ergenlerde olumlu ve olumsuz duygulanımın yordanmasında temel psikolojik ihtiyaçlar irrasyonel inanışların rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 79-85. doi: [dx.doi.org/10.18506/anemon.506227](https://doi.org/10.18506/anemon.506227)

Artıran, M. (2019b). Genel tutumlar ve inanışlar ölçeği kısa formu'nun Türkiye'ye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 20(3), 842-858. doi: [10.17679/inuefd.516350](https://doi.org/10.17679/inuefd.516350)

Artıran, M. ve DiGiuseppe, R. (2020). A Turkish translation of a measure of irrational and rational beliefs: Reliability, validity studies and confirmation of the four cognitive processes model. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*. 38, 369-398. doi: <https://doi.org/10.1007/s10942-020-00340-9>

Aslan, M. ve Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 291-301. doi: [10.21076/vizyoner.638479](https://doi.org/10.21076/vizyoner.638479)

Ausraite, M. ve Zardeckaite Matulaitiene, K. (2019). The relationship between irrational relationship beliefs and conflict resolution strategies in young adulthood. *International Journal of Psychology*, 23, 77-93. doi: <https://doi.org/10.7220/2345-024X.23.4>

Bacanlı, H. ve Cihangir Çankaya, Z. (2003). İhtiyaç doyumu ölçeği uyarlama çalışması. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi (s. 37-38). Türkiye.

Beck, A. (1964). Thinking and depression: II. theory and therapy. *Arch Gen Psychiatry*, 10(6), 561-571. doi: [10.1001/archpsyc.1964.01720240015003](https://doi.org/10.1001/archpsyc.1964.01720240015003)

Beck, J. S. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi temelleri ve ötesi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Bernard, M. E., Froh, J. J., Diguseppe, R., Joyce, M. R. ve Dryden, W. (2010). Albert Ellis: Unsung hero of positive psychology. *The Journal Of Positive Psychology*, 5(4), 302-310. doi: <https://doi.org/10.1080/17439760.2010.498622>

Bilge, F. ve Arslan, A. (2000). Akılcı olmayan düşünce düzeyleri farklı üniversite öğrencilerinin problem çözme becerilerini değerlendirmeleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(13), 7-18.

Bilge, F., Arslan, A., ve Doğan, Ş. (2000). Ankara ili sığınma evine başvuran kadınların problem çözme becerilerini değerlendirmeleri, akılcı olmayan düşünceleri, kızgınlık, umut ve özsaygı düzeylerine ilişkin karşılaştırmalı bir inceleme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(13), 19-32.

Blais, M. R., Sabourin, S., Boucher, C. ve Vallerand, R. J. (1990). Toward a motivational model of couple happiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 1021-1031. doi: doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.1021

Buğa, D. (2009). Yakın ilişkilerde istikrar: bağlanma stilleri ve cinsiyet rolleri açısından bir karşılaştırma (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Bradbury, T. N. ve Fincham, F. D. (1993). Assessing dysfunctional cognition in marriage: A reconsideration of the Relationship Belief Inventory. *Psychological Assessment*, 5(1), 92-101.

Büyükşahin, A. (2006). Yakın ilişkilerde bağlanım: yatırım modelinin bağlanma stilleri ve bazı ilişki değişkenleri yönünden incelenmesi (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Cihangir Çankaya, Z. (2009a). Öğretmen adaylarında temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve iyi olma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 691-711.

Cihangir Çankaya, Z. (2009b). Özerklik desteği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve öznel iyi olma: Öz-belirleme kuramı. *Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 4(31), 23-31.

Collins, W. A. (2003). More than myth: The developmental significance of romantic relationships during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 1-24. doi:10.1111/1532-7795.1301001

Connolly, J., Craig, W., Goldberg, A. ve Pepler, D. (2004). Mixed-gender groups, dating and romantic relationships in early adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 14(2), 185-207. doi: 10.1111/j.1532-7795.2004.01402003.x

Corsini, R. J. ve Wedding, D. (2012). *Modern psikoterapiler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Curun, F. ve Çapkin, M. (2014). Romantik kıskançlığın bağlanma stilleri, benlik saygısı, kişilik özellikleri ve evlilik doyumu açısından yordanması. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 34(1), 1-22.

Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çaplı, O. (1992). *Evlenmeye hazır mısınız?* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Çelikkaleli, Ö. ve Gündoğdu, M. (2005). Eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(9), 43-53.

Dattilo, F. M. (2012). *Bilişsel davranışçı çift ve aile terapisi*. İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.

David, D., Lynn, S. J. ve Ellis, A. (2010). *Rational and irrational beliefs: Research, theory and clinical practice*. New York, NY: Oxford University Press.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2002). *Handbook of self-determination research*. New York, NY: The University Of Roshester Press.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008a). Hedonia, eudaimonia, and well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9, 1-11. doi: 10.1007/s10902-006-9018-1

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008b). Self-determination theory: a macrotheory of human motivation, development and health. *Canadian Psychology*. 49(3). 182-185. doi: 10.1037/a0012801

Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagne, M., Leone, D. R., Usunov, J. ve Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former eastern bloc country: A cross-cultural study of self-determination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(8), 930-942.

Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 325-346.

Deveci Şirin, H. ve Bayrakçı, E. (2020). Romantik ilişki geliştirme programı'nın (rigp) romantik ilişki doyumu ve romantik inanç düzeyine etkisinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 145-165. doi: 10.17860/mersinefd.592785

Dıgıuseppe, R. A., Doyle, K. A., Dryden, W. ve Backx, W. (2017). *Rasyonel duygucu davranışçı terapi uygulamalarının bir kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayınları.

Doğan, S. (1995). Akılcı-duygusal terapi: Kuramsal bir inceleme. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(6), 29-36.

Dryden, W. ve Ellis, A. (2003). *Albert Ellis live*. London, England: Sage Publications.

Duran, Ş. ve Hamamcı, Z. (2010). Evlilik öncesi ilişki geliştirme programının romantik ilişkiler yaşayan üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve çatışma iletişim tarzları üzerine etkisinin incelenmesi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 11(6). 87-99.

Dye, M, L. ve Eckhardt, C. I. (2000). Anger, irrational beliefs and dysfunctional attitudes in violent dating relationships. *Violence ve Victims*, 15(3), 337-350. doi: 10.1891/0886-6708.15.3.337

Eidelson, R. J. ve Epstein, N. (1982). Cognition and relationships maladjustment: Development of a measure of dysfunctional relationships beliefs. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 50, 715-720. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.50.5.715>

Ellis, A. (1957). Rational psychotherapy and individual psychology. *Journal of Individual Psychology*, 13(1), 38-44.

Ellis, A. (1974). Psychotherapy: Theory, research and practice. *Institute for Advanced Study in Rational Psychotherapy*, 11(3), 194-198.

Ellis, A. (1986). Rational-emotive therapy applied to relationship therapy. *Journal of Rational-Emotive Therapy*, 4(1), 4-21.

Ellis, A. (1993). Reflections on rational-emotive therapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(2), 199-201.

Ellis, A. ve Dryden, W. (1997). *The practice of rational emotive behavior therapy*. New York, NY: Springer Publishing Company.

Erber, R. ve Erber, M. W. (2018). *Intimate relationships: Issues, theories and research*. New York, NY: Routledge Taylor & Francis Group.

Falconier, M. K., ve Epstein, N. B. (2010). Relationship satisfaction in Argentinean couples under economic strain: Gender differences in a dyadic stress model. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(6), 781-799. doi: <https://doi.org/10.1177/0265407510373260>

Fletcher, G. J. O., Simpson, J. A., Campbell, L. ve Overall, N. C. (2015). Pair-bonding, romantic love and evolution: The curious case of homo sapiens. *Perspectives on Psychological Science*, 10(1), 20-36. doi: 10.1177/1745691614561683

Fulop, I. E. (2007). A confirmatory factor analysis of the attitude and belief scale 2. *Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies*, 7(2), 159-170.

Furman, W. (2002). The emerging field of adolescent romantic relationships. *Current Directions in Psychological Science*, 11(5), 177-180.

Furman, W. ve Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, 63, 103-115.

Gagne, M. ve Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 331-362. doi: 10.1002/job.322

Gençtanırım, D. ve Voltan Acar, N. (2007). Akılcı-duygusal davranışçı yaklaşım ve ezen aksu şarkıları. *Eğitim ve Bilim*, 32(143), 27-40.

George, D. and Mallery, M. (2010) *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston, MA: Pearson

Gülyüksel Akdağ, F. ve Cihangir Çankaya, Z. (2015). Evli bireylerde psikolojik iyi oluşun yordanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 646-662. doi: 10.17860/efd.67613

Güney, S. (2013). *Davranış bilimleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gündoğdu, R. ve Yavuzer, Y. (2012). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş ve psikolojik ihtiyaçlarının demografik değişikliklere göre incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 115-131.

Gündüz, B. (2006). Öğretmenlerde akılcı olmayan inançların kişisel ve mesleki değişkenlere göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(11), 75- 95.

Harvey, V. S. ve Retter, K. (2002). Variation of gender differences between children and adolescents on the four basic psychological needs. *International Journal Of Reality Therapy*, 21(2), 33-36.

Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 50(1), 93-98. doi:10.2307/352430

Hendrick, S. S., Hendrick, C. ve Adler, N. L. (1988). Romantic relationships: Love, satisfaction, and staying together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 980. doi:10.1037/0022-3514.54.6.980

Hendrick, S. S. ve Hendrick, C. (1995). Gender differences and similarities in sex and love . *Personal Relationships*, 2, 55-65.

Hendrick, S. S. ve Hendrick, C. (2006). Measuring respect in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(6), 881-899.

Hodgins, H. S., Koestner, R., ve Duncan, N. (1996). On the compatibility of autonomy and relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 227-237.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

İmamoğlu, E. O., Küller, R., İmamoğlu, V. ve Küller, M. (1993) The social psychological worlds of Swedes and Turks in and around retirement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24(1), 26-41.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(37), 36-43.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403-422.

Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2015). *Diünden bugüne insan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kaura, S. A. ve Lohman, B. J. (2007). Dating violence victimization, relationship satisfaction, mental health problems, and acceptability of violence: A comparison of men and women. *Journal of Family Violence*, 22(6), 367-381. doi: 10.1007/s10896-007-9092-0

Kaya, Ö. S. (2018). Romantik ilişkilerde problem çözme becerilerinin empati ve mental iyi oluş açısından incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(1), 62-72. doi: 10.5961/jhes.2018.248

Kaya, E. ve Sarı, İ. (2016). Lise öğrencilerinde temel psikolojik ihtiyaçların tatmininin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 4(44), 940-944.

Kim, S. (2013). Autonomy and the Relational Self. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 20(2), 183-185. doi:10.1353/ppp.2013.0032

Knee, C. R., Hadden, B. W., Porter, B. ve Rodriguez, L. M. (2013). Self-determination theory and romantic relationship process. *Personality and Social Psychology Review*, 17(4), 307-324. doi: 10.1177/1088868313498000

Knee, C. R., Lonsbary, C., Canevello A. ve Patrick, H. (2005). Self-determination and conflict in romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 997-1009. doi: 10.1037/0022-3514.89.6.997

Knee, C. R., Patrick, H., ve Lonsbary, C. (2003). İmplicit theories of relationships: Orientations toward evaluation and cultivation. *Personality and Social Psychology Review*, 7(1), 41-55.

Knee, C. R., Patrick, H., Victor, N. A., Nanayakkara, A., ve Neighbors, C. (2002). Self-determination as growth motivation in romantic relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 609 – 619

Kocayörük, E. (2012). Öz-belirlenim kuramı açısından ergenlerin anne baba algısı ile duyuşsal iyi oluşları arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 24-37.

Kodan, S. (2013). Üniversite öğrencilerinde umutsuzluk ve akılcı olmayan inanışlar arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2). 175-190.

Kurt, A. A. ve Gündüz, B. (2020). Genç yetişkinlerde akılcı olmayan romantik ilişki inançları bilişsel esneklik ve benliğin ayrılaşması ilişkisinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49(1), 28-44. doi:10.1111/bjet.12657

Mahin, A., Noah, S. B. M., Hassan, S. A. B. ve Baba, M. B. (2012). Comparison the effects of communication and conflict resolution skills training on marital satisfaction. *International Journal of Psychological Studies*, 4(1), 182. doi:10.5539/ijps.v4n1p182

Markus H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: İmplicationsfor cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253.

McKillup, S. (2012). Statistics explained: An introductory guide for life scientists (Second edition). United Kingdom: Cambridge University Press.

Neff, K. D. ve Suizzo, M. A. (2006). Culture, power, authenticity and psychological wellbeing within romantic relationships: A comparison of European American and Mexican Americans. *Cognitive Development*, 21, 441-457. doi: 10.1016/j.cogdev.2006.06.008

Öcal Yüceol, S. E. (2016). Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile ilişki doyumu ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar arasındaki ilişkiler (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.

Özcan, Ö. ve Gül Çelik. G. (2017). Bilişsel davranışçı terapi. *Türkiye Klinikleri J Child Psychiatry-Special Topics*, 3(2), 115-120.

Reis, H. T., Sheldon, K. M., Gable, S.L., Roscoe J., ve Ryan, R.M. (2000). Daily well-being: The role of autonomy, competence, and relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(4), 419-435. doi: https://doi.org/10.1177/0146167200266002

Rosen, N. O., Bailey, K., ve Muise, A. (2018). Degree and direction of sexual desire discrepancy are linked to sexual and relationship satisfaction in couples transitioning to parenthood. *The Journal of Sex Research*, 55(2), 214-225. doi: <https://doi.org/10.1080/00224499.2017.1321732>

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000a). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67. doi: <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. doi: 10.1037/110003-066X.55.1.68

Ryan, M. R. ve Huta, V. Ve Deci, E. L. (2006). Living well: a self-determination theory perspective on eudamonia. *Journal of Happiness Studies*, 9, 139-170. doi: 10.1007/s10902-006-9023-4

Ryan, R. M., Kuhl, J., ve Deci, E. L. (1997). Nature and autonomy: Organizational view of social and neurobiological aspects of self-regulation in behavior and development. *Development and Psychopathology*, 9, 701-728.

Ryan, M. R., Williams, G. C., Patrick, H. ve Deci, E. L. (2009). Self-determination theory and physical activity: The dynamics of motivation in development and wellness. *Hellenic Journal of Psychology*, 6, 107-124.

Sağkal, A. S. ve Özdemir, Y. (2018). Algılanan romantik ilişki kalitesi ölçeği'nin (arıkö) türkçe'ye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46, 22-40. doi:10.21764/mauefd.329888

Sakallı Uğurlu, N. (2003). How do romantic relationship satisfaction, gender stereotypes and gender relate to future time orientation in romantic relationships? *The Journal of Psychology*, 137(3), 294-303. doi:10.1080/00223980309600615

Saraç, A. ve Hamamcı, Z. Ve Güçray, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin romantik ilişki doyumunun yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(43), 69-81.

Sarı, T. (2008). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerle ilgili akılcı olmayan inançlar, bağlanma boyutları ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiler. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/romantik-iliskilerde-akilci-olmayan-inanclar-olcegi-toad_0.pdf

Sarı, T. ve Owen, F. (2016). Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların ve bağlanma boyutlarının ilişki doyumu üzerindeki yordayıcı rolünün incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 204-216.

Sarı, İ., Yenigün, Ö., Altıncı, E. ve Öztürk, A. (2011). Temel psikolojik ihtiyaçların tatmininin genel öz yeterlik ve sürekli kaygı üzerine etkisi. *Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(4), 149-156.

Satıcı, B. ve Deniz, M. E. (2018). Cinsiyetin romantik ilişki doyumu üzerine etkisi: bir meta-analiz çalışması. *İlköğretim Online*, 17(2), 1077-1095. doi:10.17051/ilkonline.2018.419356

Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2011). *A history of modern psychology*. Belmont, CA: Wadsworth.

Sharf, S. R. (2004). *Theories of psychotherapy and counseling concepts and cases*. Belmont, CA: Brooks/ Cole.

Sheldon, K. M., Elliot, A. J., Kim, Y. ve Kasser, T. (2001). What is satisfying about satisfying events? Testing 10 candidate psychological needs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 325-339. doi: 10.1037//O022-3514.80.2.325

Sheldon, K. M., Ryan R.M., ve Reis, H.T. (1996). What makes for a good day? Competence and autonomy in the day and in the person. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(12), 1270–1279.

Sığırcı, A. (2010). Evli bireylerde bağlanma biçimleri ve evliliğe dair inançların evlilik doyumu ile ilişkisinin incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

Stackert, R. A. ve Bursik, K. (2003). Why am I unsatisfied? Adult attachment style, gendered irrational relationship beliefs, and young adult romantic relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 34(8), 1419-1429. doi: [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00124-1](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00124-1)

Stanley, S. M. ve Markman, H. J. (1992). Assessing commitment in personal relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 54(4), 595- 608. doi: 10.2307/353245

Szentagotai, A. ve David, D. (2008). Rational emotive behavior therapy versus cognitive therapy versus pharmacotherapy in the treatment of major depressive disorder: Mechanisms of change analysis. *Psychotherapy Theory, Research, Practice, Training*, 45(4), 523-538. doi: 10.1037/a0014332523

Şahin, E. S. ve Voltan Acar, N. (2019). Rational emotive behavior therapy from a new perspective. *Journal of Human Sciences*. 16(4), 894-906. doi: <https://doi.org/10.14687/jhs.v16i4.5821>

Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55(4), 189-208.

Türkçapar, H. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi: Temel ilkeler ve uygulama*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Türkçapar, M. H. ve Sargın, A. E. (2012). Bilişsel davranışçı psikoterapiler: Tarihçe ve gelişim. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1). 7-14.

Ulusoy, Y. ve Duy, B. (2013). Öğrenilmiş iyimserlik psiko-eğitim uygulamasının öğrenilmiş çaresizlik ve akılcı olmayan inançlar üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 13(3), 1431-1446. doi: 10.12738/estp.2013.3.1469

Vatan, S. (2016). Bilişsel davranışçı terapilerde üçüncü kuşak yaklaşımlar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(3), 190-203. doi: 10.18863/pgy.238183

Verstuyf, J., Patrick, H., Vansteenkiste, M., ve Teixeira, P. (2012). Motivational dynamics of eating regulation: a self-determination theory perspective. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 9(1), 21. doi:10.1186/1479-5868-9-21

Watson J. B ve Rayner R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 3(1), 1-14.

Weigel, D.J., Bennett, K. K. ve Reisch, D. S. B. (2003). Family influences on commitment: Examining the family of origin correlates of relationship commitment attitudes. *Personal Relationships*, 10, 453-474.

Whisman, M. A., ve Friedman, M. A. (1998). Interpersonal problem behaviors associated with dysfunctional attitudes . *Cognitive Therapy and Research*, 22 (2), 149-160. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1018728322555>

White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66(5), 297-333. doi: 10.1037/h0040934

Wilcox, R. R. (2012). *Modern statistics for the social and behavioral sciences: A practical introduction*. United States: Chapman & Hall/CRC Press.

Wood, W., Rhodes, N. ve Whelan, M. (1989). Sex differences in positive well-being: A consideration of emotional style and marital status. *Psychological Bulletin*, 106(2), 249-264.

Wright, C. N. ve Roloff, M. E. (2015). You should just know why I'm upset: Expectancy violation theory and the influence of mind reading expectations (MRE) on responses to relational problems. *Communication Research Reports*, 32(1), 10–19. doi: 10.1080/08824096.2014.989969

Yaşın Dökmen, Z. (2010). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, R. D. (2016). İrrasyonel inanışların ontolojik iyi olma değişkenleri ile değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Arel Üniversitesi, İstanbul.

Yıldız, A. (2019). Hedonist değer anlayışının eleştirisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21(40), 324-348. doi: 10.17335/sakaifd.608449

Yurtal, F. (2001). Akılcı olmayan inançların bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(15), 41-48.

Ziegler, D. J. (2003). The concept of psychological health in rational emotive behavior therapy. *Journal of Rational Emotive & Cognitive Behavior Therapy*, 21(1). 21-36.

Ulaşılabilir Lüks Olmak: “Masstige” Markalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Dilaysu ÇINAR¹

Giriş

Mastige marka olgusunun kökeni lüks kavramına dayanmaktadır. Lüks ürünlerin ticareti, en eski ticaret türlerinden biri olarak kabul edilmekte ve lüksün kavramsal olarak kullanımının eski Yunanlılar ve Romalılar'a kadar uzandığı görülmektedir (Brun & Castelli, 2013). Lüks kelimesinin kökenleri, 'savurganlık veya aşırılık' anlamına gelen Latince 'luxuria' kelimesine kadar uzanmaktadır (Kumar & ark., 2020). Değişen zevk ve tercihlere sahip orta gelir düzeyindeki tüketicilerin piyasada var olması nedeniyle lüks kavramı yıllar içinde önemli bir değişim geçirmiştir (Jain & Khan, 2017). Sosyal statülerinden bağımsız olarak müşterilerin lüks markalara karşı giderek artan ilgisi, işletmeler için birer fırsat olarak görülmüş ve bu fırsatı kullanabilmek için işletmeleri yenilikçi marka çözümleri ortaya çıkarmak doğrultusunda harekete geçirmiştir.

Geleneksel lüks kavramı, nadir ve ayrıcalıklı olarak kabul edilirken, dünya genelinde tüketicilerin satın alma gücündeki artış ile paralel olarak lüks tüketimdeki büyüme, nadirlik kavramını azaltmıştır (Kumar & ark., 2021). Bu durum ise lüks markaların dikkatini kitlesel prestijli ürün sunmaya yöneltmiştir. Günümüzde, lüks olgusu artık yalnızca ekonomik olarak üst gelir grubundaki tüketici sınıfıyla sınırlı olmamakta (Gupta & Srivastav, 2016), bundan ziyade orta gelir düzeyindeki tüketici sınıfını da içine katmaktadır. Lüks ile ilgili bahsi geçen bu değişimin 1980'lerden itibaren başladığı iddia edilmektedir (Kapferer, 2015). Bu yıllardan itibaren 'lüks' terimi yeniden çerçevelenmiş ve kitle pazarda satın alınabilmeyi, yaygınlaşabilmeyi ve bulunabilmeyi içeren yeni lüks kavramı ortaya çıkmıştır (Eckhardt & ark., 2015).

Masstige marka olgusu değişen lüks kavramı ile birlikte gelişmiştir. Lüks malların kitlesel olarak tüketilmesi anlamına gelen “masstige” terimi, kitlesel erişilebilirliği ifade eden “kitle” ile prestij fiyatlandırma veya göze çarpan logoların kullanımı yoluyla lüksü sembolize eden “prestij” terimlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Masstige, kitle pazarında satın alınabilirliği ve bulunabilirliği temsil eder (Kumar & ark., 2020). Masstige terimi ilk olarak Silverstein ve Fiske (2003) tarafından Harvard Business Review'deki “Luxury for the Masses” başlıklı makalelerinde ele alınmış ve masstige markalar "yüksek fiyatlı ancak ulaşılabilir markalar" olarak tanımlanmıştır (Silverstein & Fiske, 2003). Fiyat ve prestij açısından ele alındığında; masstige markalar geleneksel lüks markaların prestijinin bir adım altında ve piyasa düzeyinden satış yapan markaların fiyatının bir adım üzerindedir (Truong & ark., 2009). Bu bağlamda, masstige pazarlama, orta derecede yüksek fiyatlı ürünlerin, fiyatları düşürmeden veya indirim yapmadan kitlesel prestij yaratarak maksimum sayıda tüketiciye pazarlanması olarak tanımlanabilir. Starbucks, Apple, Body Works veya Toyota Lexus gibi markalar bu yaklaşım türü için örnek olarak gösterilebilir. Masstige stratejisi, marka için kitlesel prestij değeri yaratmayı amaçlayan marka konumlandırma anlamına gelmektedir (Shukla & Purani, 2012). Masstige yaklaşımına dayalı marka konumlandırması, marka denkliği oluşturmak ve dolayısıyla uzun vadede pazarlama başarısı için kritik olarak kabul edilebilir (Truong & ark., 2009).

---

¹ Doç. Dr., Beykent Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

"Masstige marka" kulağa akılda kalıcı bir terim gibi gelse de, "masstige" terimi yakın zamanda kullanılmaya başlandığı ve benzer olarak yakın geçmişte akademisyenler tarafından benimsendiği için akademik çalışmaya çok fazla rastlanılmamaktadır. Bu çalışma, akademik yazındaki boşluğu gidermeye yönelik olarak yapılmış olup, çalışmada; masstige marka kavramı ve kavramın oluşumuna yönelik teorik modeller, masstige marka pazarlaması ve masstige markalarda tüketici davranışı konularına yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Kavramsal Perspektiften “Masstige”

Lüks üzerine yapılan ilk araştırmalar, bir mal veya hizmeti lüks olarak konumlandırmanın en kolay yollarından birinin onu çok yüksek bir fiyattan piyasaya sürmek olduğunu öne sürmektedir. Fiyat, tüketicilerin zihninde lüks algısı oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle markanın bilinmediği durumlarda, bir ürünün veya hizmetin lüks bir marka olarak konumlandırmak için fiyatın kullanabileceğini iddia eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Kapferer & ark., 2014). Bir markayı lüks olarak konumlandırmanın diğer yöntemleri ise sanatlaştırma ve özgün ve prestijli olma olarak sıralandırılabılır. Lükse yönelik araştırmaların bir diğer önemli yönü de lüks tüketimin tüketici perspektifinden incelenmesidir. Riley ve arkadaşları (2015), marka tutumu ve algılanan uyum ile tüketicilerin lüks otomobil ve lüks ayakkabıların aşağı yönlü dikey uzantıları olan markaları satın alma niyeti arasındaki ilişkide algılanan değer rolünü incelemiştir. Bulgular, lüks markaların aşağı yönlü dikey uzantıları için algılanan değer satın alma niyetini etkilediğini göstermektedir. Arzu, lüks tüketimin bir diğer önemli belirleyicisi olarak ifade edilmektedir. Buna göre, bir markanın tüketicilerin öncelikli listesinde yer alabilmesi için tüketicilerle duygusal bir bağ geliştirebilmesi gerekmektedir (Hwang & Kandampully, 2012).

Lüks kavramı, lüksün yalnızca üst düzey gelir grubuna ait olarak görüldüğü olduğu zamandan kitlelere sunulabilecek hale gelene kadar çok sayıda gelişim sürecinden geçmiştir. Örneğin Ford markası Jaguar'ı yönetmek için bir strateji olarak maliyet azaltma ve aşağı yönlü genişlemeyi benimsediğinde buna lüksün demokratikleşmesi adı verilmiştir (Kapferer, 2015). Bu aşağı yönlü genişlemeye “masstige”, “lüksün demokratikleşmesi”, 'yeni lüks', 'kitlese refah', “ulaşılabilir lüks” ve "dikey marka genişletme modeli" gibi birçok isim verilmiştir. Bu yeni lüks kavramı, geleneksel lüks perspektifinden farklıdır. Günümüzde tüketiciler, kendi bireysel kimlik idealarını desteklemek üzere lüksü kullanmaktadır (Bauer & ark., 2011). Tüketiciler prestij kaynaklı statüye sahip olmak istediklerinde, masstige, uygun fiyatlı lüks konseptiyle bu isteği gidermeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla, masstige markalar yoluyla tüketiciler, geçmişte erişemedikleri ürünleri artık satın alabilir hale gelmektedir. Bu, tüketiciler tarafından ideal benliğe ulaşmak için bir vekil olarak bu markaların tüketiminin artmasını sağlamıştır.

Pazarlamacılar açısından, masstige, ürün hattını genişleterek karı artırma ve yeni bir segment yaratma fırsatı vermektedir. Hatta bazı çalışmalarda, yüksek kaliteli ürünlerin fiyatını düşürme durumunda (masstige benimseme) firmanın ürettiği yeni ürün çeşidinin bir ölçüde mevcut ürünlerinin satışının veya piyasa payının yerini alması durumuyla mücadelede ana çözüm olabileceğine dair bulgular elde edilmiştir (Moorthy & Png, 1992). Pazarlamacılar, bu sebeple her geçen gün daha da çok sayıda masstige marka uygulamasına yönelmeye başlamıştır. Pazarlamacılar, ulaşılabilir lüks marka stratejisini benimsemenin bir sonucu olarak ilk hamle avantajını elde etmesi durumunda pazar payından yararlanma şansına da sahip olacaktır (Murthi & ark., 1996).

Masstige markaların lüks markalardan bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Birinci fark, kitlese düzeyde üretilen bir ürün veya hizmetin, lüks kategorisinde sayılmaması ile ilgilidir (Hennigs & ark., 2013). Lüks ve masstige markalar arasındaki bir diğer fark, kalitenin lüks malların doğal bir parçası olduğu ve bahsedilmesine gerek olmadığı, ancak masstige ürünler için kalitenin vurgulanması gerekliliği ile ilgilidir (Kapferer & ark., 2014). Üçüncü olarak, lüks markaların ve masstige

markaların tüketim amaçları da farklıdır (Miller & Mills, 2012). Bir bakıma, masstige markalar lüks markaların aşağı doğru genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bir lüks markanın fiyatı, kalitesinden çok da ödün vermeden kitleler tarafından ulaşılabilir hale gelecek kadar düşürülürse, o marka bir masstige markası haline gelebilir. Bununla birlikte, kitlelere sunmak amacıyla lüks bir markanın fiyatını düşürmek, tüketici tutumunu ve bu markaya yönelik satın alma niyetini olumsuz yönde etkileyebileceğinden, masstige marka stratejisini dikkatli bir şekilde yürütmek gerekmektedir (Dall'Olmo Riley & ark., 2013). Son olarak, konu ile ilgili araştırmalar, geleneksel lüks kavramının; miras, aile adı ve menşe ülke anlamına gelirken, masstige kavramının üst pazar hissi ile kişisel kimliğin ifade edilmesini göstermektedir (Das & ark., 2021a).

Hem lüks hem de masstige markaların ortak özellikleri ise statü ve gösteriştir. Statü ve gösteriş birbirinden farklı iki yapıyı göstermektedir. Markalardan statü arayanlar markaları hem içeride hem de dışarıda kullanabilir veya kullanmayabilir; markaları gösteriş için kullananlar ise onu sadece dışarıda kullanmaktadır (Truong & ark., 2008). Statü ve gösteriş hem lüks hem de masstige marka tüketimini etkiler. Tüketiciler belirli bir statüye ulaşmak ve sosyal onay almak için masstige markalara yönelirken, lüks markalar çoğunlukla tüketicinin yaşam tarzının bir parçası olarak statüyü korumak amacıyla kullanılmaktadır (Kastanakis & Balabanis, 2012).

Masstige Kavramıyla İlgili Teorik Modeller

- a) Masstige tabanlı marka konumlandırma modeli (Silverstein & Fiske, 2003): Masstige kavramı ilk olarak Silverstein ve Fiske (2003) tarafından, Harvard Business Review’de yazmış oldukları makalede ele alınmıştır. Makalede, orta düzey ve oldukça yüksek düzey arasında fiyatlandırılan lüks ürünler masstige marka olarak isimlendirilmiştir. Silverstein ve Fiske (2003), daha yüksek kaliteyi arzu eden birçok orta sınıf tüketiciyle birlikte, lüks malların artık sadece üst gelir segmenti için değil, aynı zamanda kitlesel pazar tüketicileri için de erişilebilir ve ulaşılabilir olduğunu ifade etmişler ve Starbucks, Victoria's Secret gibi markaları masstige markalarına örnek olarak göstermişlerdir.
- b) Masstige marka dilüsyonu tartışması (Truong & ark., 2009): Masstige marka konumlandırma stratejileri, başarılı prestij konumlandırmasını kitle çekiciliğiyle birleştirerek, minimum veya sıfır marka seyreltmeyle (dilüsyonla) gelirleri artırdığı için yenilikçi ve etkili olarak algılanır. (Kapferer & Bastien, 2009). Bununla birlikte bazı araştırmacılar, kitle konumlandırma stratejilerinin minimum marka seyreltmesine (dilüsyonuna) neden olduğu veya hiç seyreltmediği konusunda hemfikir olmamaktadır. Bazıları bu stratejinin markaların imajını zayıflatabileceğini ileri sürmektedir (Truong & ark., 2009).
- c) Bandwagon lüks tüketim modeli (Kastanakis & Balabanis, 2012): Lüks markaların kitleler tarafından tüketilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalar her geçen gün ilerleme kaydetmektedir. Kastanakis ve Balabanis (2012) tarafından ortaya atılan Bandwagon lüks tüketim modeli bu çalışmaların temel yapıtaşlarından birini oluşturmaktadır. Kastanakis ve Balabanis (2012) tüketicilerin sürü etkisiyle (bandwagon) lüks tüketime yönelme eğilimini etkileyen faktörleri incelemiş ve bu olguyu, özellikle orta sınıf tüketiciler arasında lüks bir markanın kitlesel tüketimine yol açan ve kitlesel prestij yaratan pazara giriş ve marka konumlandırma stratejileri olarak tanımlamıştır. Araştırmacılar Gucci, Versace ve Louis Vuitton (LV) gibi markaların belirli pazarlarda bu tür satın alma davranışından yararlandığını belirtmişlerdir. Çalışmada tüketicilerin birbirine bağımlı benlik kimliğinin, çoğunluğa dayalı lüks tüketimin altında yattığı gösterilmiştir. 'Masstige pazarlama' kavramı da bu önermeye dayanmaktadır.
- d) Global market penetration model (Kapferer, 2012): Kapferer (2012) yapmış olduğu çalışmada, lüks markaların, enderlik taktiklerinden “sanal nadirlik” taktiklerine geçerek, sanat yoluyla elitizm yaratarak, belirli bir iş modelini benimseyerek ve özel çekiciliğinden ödün

vermeyerek küresel pazarlara, özellikle de yükselen Asya pazarlarına nasıl girebileceklerini açıklamıştır. Buna göre, Kapferer (2012) daha fazla pazar payı elde etmek için yüksek fiyatlı markalara karşı yüksek gelir düzeyine sahip olmayan bireylerden talep yaratılması gerektiğini ifade etmiştir.

- e) Popüler Zenginlik Paradigması (Granot & ark., 2013): Popüler zenginlik kavramı, lüks ideolojisinin kitleler tarafından kabul edilebilirliğine doğru atılan bir diğer adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Granot ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan kapsamlı bir araştırma sonucunda lüksün anlamının değiştiği gözlemlenmiştir. Granot ve arkadaşları (2013) sunmuş oldukları teorik uzantılara ve gözlemlerine dayanarak “Popüler zenginlik” olarak adlandırdıkları yeni bir lüks paradigması önermişlerdir. Bu paradigmaya göre, “Popüler zenginlik”, yüksek fiyatlı malların maksimum sayıda tüketiciye pazarlanabileceği ve popülerleştirilebileceği bir süreç olarak tanımlanmıştır.
- f) Masstige piramit modeli ve masstige ortalama indeksi (Paul, 2015): Paul (2015) Louis Vuitton’ın Japonya’daki orta gelir grubu için gerçekleştirmiş olduğu pazarlama stratejisine dayanarak, lüks markaları pazarlamak için bir piramit modeli geliştirmiştir. Paul (2015) ek olarak, marka değerine bir alternatif olarak “Masstige değeri”ni kavramsallaştırmış ve "Masstige değerini" tahmin etmek ve karşılaştırmak için bir kıyaslama ölçütü olarak, Japonya ve Fransa’dan alınan verilere dayalı bir Masstige Ortalama Skoru Ölçeği’ni (MMSS) ve Masstige Ortalama İndeksi ‘ni (MMI) ortaya koymuştur. Bu ölçek, 10 maddeden oluşmakta olup, markanın masstige değerini ölçmektedir. Masstige ölçeğindeki puan, masstige değerini temsil eder. Masstige puanı ne kadar yüksekse marka o kadar yüksek prestij taşımaktadır. Paul (2015), 60’ın üzerindeki MMS puanının, yüksek prestije sahip bir masstige marka olarak algılandığı sonucuna varmıştır. Paul’a (2015) göre, 50 ile 60 arasında puan, markanın bir masstige markası olarak görüldüğünü ancak en iyi prestije sahip masstige markası olmadığını gösterirken, 50’nin altında bir puan, markanın kendisini bir masstige markası olarak konumlandıramadığını göstermektedir. Paul’un (2018) “Toward a Masstige Theory and Strategy for Marketing” başlıklı çalışmasına göre, bir kavram olarak 'masstige', fiyat=f (kitle prestij) temeline, kitle prestij ise $k_p=f$ (promosyon, yer, ürün/hizmet stratejileri) temeline dayanmaktadır.

Ayrıca Paul (2019), masstige değer yaratmaya yönelik belirli eylemlere dayanan masstige pazarlama için üç aşamalı bir teorik model sunmuş ve yöneticilerin lüks markaları pazarlarken maksimum sayıda tüketiciye nasıl nüfuz edebileceğini göstermek için altıgen bir model geliştirmiştir. Araştırmalar, LV örneğine atıfta bulunarak, markaların daha yüksek masstige değeri yaratmaları halinde daha yüksek fiyat talep edebileceğini göstermektedir. Masstige Modeli; firmaların uygun ürün, tutundurma ve dağıtım kanalı stratejilerini uygulamaları halinde fiyatlarını nispeten daha yüksek olarak belirleyebileceği anlayışına dayalı olarak geliştirilmiştir.

Masstige Markaların Pazarlanmasına Yönelik Olarak Uygulanabilecek Stratejiler

Kumar ve arkadaşları (2020), sınırlı prestije sahip markalar için 4P pazarlama karması stratejisi önermiştir. Bunlar; diğer kitlesel alternatiflerden ve geleneksel lükslerden farklılaşarak kitle prestijini ileten yenilikçi bir ürün, kitlesel prestiji gösteren kitlesel piyasa fiyatından nispeten daha yüksek fiyatlandırma, orta düzeyde kıtlık hissi yaratmak için seçici bir dağıtım kanalı, seçkin destekçiler tarafından desteklenen birinci sınıf bir ambalaj tasarımı ve prestijli iletişim için optimal düzeyde gerçekleştirilen çizgi altı reklamcılık faaliyetleridir (Das & ark.,2021b).

Masstige markaların pazarlanmasına yönelik olarak uygulanabilecek stratejileri daha detaylı ifade etmek üzere, Paul’un (2015) yılında yayınlamış olduğu çalışmada ele aldığı LV örneğinden

faidalanılmıştır. Buna göre, masstige markasına yönelik olarak oluşturulabilecek pazarlama karması unsurları şu şekilde özetlenebilir:

LV, pazarlama karması ilkelerine sadık kalmış ve değişen zaman ve kültürlere uyum sağlamak için yerel tarzlara sahip yeni ürünler sunarken yüksek kalitenin korunmasına inanmıştır.

a) Ürün

LV, kalitenin sürekli iyileştirilmesine odaklanmış ve müşterilerine ömür boyu tamirat garantisini sunmuştur. Markanın bu noktada, tüketicileri üzerinde hem sadakati hem de sonsuz arzuyu artırmaya çalıştığı ifade edilebilir. Marka, ürün yelpazesi ne kadar çok ve kalite ne kadar yüksek olursa müşterilerin de o kadar çok alım yapacağına inanmıştır. Genel olarak, işletmeler maliyeti artıracığı düşüncesiyle ürünün kabul edilebilir kalitede olmasını yeterli görebilmektedir. Ancak, LV el çantaları “ayrıt edici niteliklere sahip ürünleri” ve “ayrıntılara gösterilen özeni” temsil etmek yönünde hareket etmiştir. Kalite olgusuna ek olarak, LV, ürünlerini desteklemek için sahte ürünlere karşı bir dizi önlem de almıştır. Yerel sanatçılarla ortaklık ve "sınırlı sayıda" ürün uygulaması, "ürün yelpazesi" ve inovasyon olgusu LV'nin Japonya'daki iş modelinin en önemli unsurlarıdır. Mücevher, saat ve gözlük gibi yeni ürün kategorilerinin de eklenmesiyle birlikte LV'nin Japon pazarında hızla büyüdüğü ifade edilebilir. Son olarak, LV'nin internet ortamı üzerinden satış yapması ve çocuk giyim sektörüne girmesi de, markanın büyüme vektörleri arasında yer almaktadır (Paul, 2015).

Masstige markaların ürüne yönelik olarak uygulayabileceği stratejiler; garanti süresini rakiplerden daha uzun tutma, ürün hattında genişleme ve uzatma yapma, sınırlı sayıda üretime yönelme ve inovasyona ağırlık verme olarak sıralandırılabilir.

b) Fiyat

Tüketiciler ürünü basitçe düşük fiyattan talep etmektedir. Bu ise ancak maliyetleri azaltarak ve üretimi nispeten düşük maliyetli ülkelere yönlendirerek başarılabilir. Öte yandan, LV ürünlerini başta Fransa olmak üzere, Batı Avrupa'da üretip Japonya'ya ihraç ettiği için yüksek fiyatlandırmaktadır. Özünde, LV'nin stratejisi fiyat değil değer yaratmaktır. Söz konusu değer göreceli değer olmayıp mutlak değerdir. LV, stratejisini tüketicilerinin sadakatine dayandırmış ve daha fazla tüketiciyi klasik kahverengi monogramlı çantalarından Murakami ve Suhali serisi gibi daha yeni hatlara kadar uzanan çantaları almaya yöneltmiştir (Paul, 2015). LV, Yen'in Euro karşısında güçlenmesiyle, 2007-2010 döneminde fiyatları önemli ölçüde düşürmüştür. Fiyatlarındaki bu düşüşü ise ürünlerini uygun fiyatlarla sunma politikasıyla savunmuştur (Socha, 2008). Bu fiyatlandırma stratejisi ile LV'nin bir şekilde, durgunluk aşamasında hayatta kalmasına yardımcı olmuş ve müşterilerin LV markasına olan güveninin artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, masstige markaların fiyata yönelik olarak uygulayabileceği temel strateji lüks ürünlere göre düşük, orta düzey ürünlere göre ise yüksek fiyatlandırmaktır.

c) Promosyon

Haig'e (2004) göre LV'nin başarısının sırlarından biri, şirketin kitlesel prestij elde etmek için lüks ürünleri erişilebilir kılması ve sadece zengin ve seçkin sınıf için değil herkes için markayı çekici kılan bir masstige pazarlama stratejisini uygulamasıdır. LV, prestij imajını popülizmle dengelemeyi başarmış, lüks bir markanın çağrışımlarını kitlesel bir pazarlama zihniyetiyle sürdürmüştür (Haig, 2004). LV, bu stratejiyi uygulayarak aslolan lüks tüketicilerini elinde tutmayı başarmıştır. Bu durum ise ürünü kitlesel bir pazara sunarken ürünün ayrıcalıklı hissini korumaya devam etmek anlamına gelmektedir.

LV markası çoğunlukla televizyonda en çok izlenen saatlerde bile reklam yapmayı tercih etmemektedir. Bunun nedeni, LV'nin reklam bütçesinin kısıtlı olması değil, müşterilerle doğrudan derinlemesine ilişki kurmayı tercih etmesidir. LV tarafından kullanılan en yaygın kullanılan reklam ortamı, moda dergileri gibi basılı kitle iletişim araçlarıdır. LV'nin medya (iletişim) departmanı, üst

ve orta gelir grubuna ulaşmak için gazete ve dergileri seçmede stratejik olarak hareket etmektedir (Paul, 2011). Dolayısıyla, masstige markaların promosyona yönelik olarak uygulayabileceği stratejiler orta-üst segmentin yoğun olduğu hedef kitlesinin tercih edeceği iletişim kanalları üzerinden reklam yapmak ve birebir iletişime yönelmektir.

d) Dağıtım

Teorik açıdan, dağıtım kanallarının sayısı ne kadar fazlaysa, firmalar için satış potansiyelinin o kadar yüksek olacağı iddia edilmektedir. Bununla beraber, lüks mallar söz konusu olduğunda bu teori farklılaşabilmektedir.

Çok uluslu marka olan LV, Avrupa'dan Japonya dahil diğer ülkelere ihracat yaparak, genel merkezinden küresel ama sıkı bir şekilde kontrol edilen bir dağıtım ağı kurmuştur. Marka, yalnızca önemli konumlarda bulunan birkaç seçkin mağaza aracılığıyla satış yapmaktadır. Nitekim LV'nin mağazaları, Japonya'da her ilde yüksek ve orta gelirli grupların sıklıkla ziyaret ettiği başlıca bölgelerde konumlandırılmıştır. Bu durumun firmanın hedef segmentine daha yakın olmasını beraberinde getirdiği ileri sürülebilir. Geleneksel mağazalara ek olarak, LV, Japonya'da online ortam üzerinden de satış yapmaya başlamıştır. Ayrıca LV, iyi dekore edilmiş showroomlarında “keyifli” bir alışveriş deneyimi sunarken, rahatlığın konforunu da sağlamaya özen göstermiştir (Paul, 2015).

Dolayısıyla, masstige markaların dağıtımına yönelik olarak uygulayabileceği temel stratejiler; dağıtım kanalını mümkün olduğunca kısa tutmak, sınırlı sayıda mağaza açmak ve tüketicide lüks çağrışımını uyandıracak mağaza konseptine ağırlık vermektir.

Masstige Markalarda Tüketici Davranışı

Masstige tüketim davranışını anlamak için tüketicilerin masstige pazarındaki markaları nasıl sınıflandırdığının bilinmesi gerekmektedir. Tüketicilerin neden masstige markalarını tükettiklerinin anlaşılabilmesi için, masstige pazarlamanın kökenlerini ve tanımlarını yansıtan marka değeri kavramına odaklanmak gerekmektedir. Sınırlı sayıda bulunma ve yüksek fiyatla elde etmeye odaklanan geleneksel lüks markaların aksine, masstige markaları, tüketim değeri boyutlarının görece artan önemi ile birlikte tüketiciler için prestijli olarak algılanmaktadır. Ayrıca lüksün benzersiz özelliklerinin belirsiz olduğu masstige pazarında, tüketicilerin prestij için temel olarak kullandıkları unsur marka değeridir (Paul, 2019). Masstige pazarının yorumlanması için marka değeri kavramının kullanılmasının bir başka nedeni de, masstige markalarının ulusal sınırları aşan daha geniş tüketiciler tarafından popüler olarak kabul edilmesidir. Kültürler tarafından paylaşılan benzersiz değerlerin varlığına rağmen, çoğu tüketicinin bu tip markalara karşı olumlu tutumları, marka değerinin önemini gözler önüne sermektedir. Masstige pazarlama teorisi (Kumar & ark., 2020) ile yorumlanan masstige pazarlama, marka bilgisi ve marka statüsü dahil olmak üzere marka değerini artıran ürün, promosyon ve dağıtım stratejilerinin bir sonucu olarak ortalama üstü fiyatlardan fiyatlandırmayı sağlamaktadır (Truong & ark., 2009).

Tüketiciler artık lüks markaların aksine, masstige markasıyla ilişkili imaja ve duygusal faydalara doğru çekilmektedir. Tüketici yönelimine ilişkin bu içgörü, masstige marka satın alma davranışının dört duygusal etkenini tanımlayan araştırmaya yol açmıştır. Bunlar; ben merkezlilik (sağlık, güzellik ve gençlik, yenilenme, ödül ve kendime zaman ayırma); bağlantı (çekicilik, yakınlık ve üyelik); sorgulama (macera, öğrenme ve oyun); ve bireysel stildir (kendini ifade etme, kişisel markalama ve işaretleme). Silverstein ve Fiske (2003), yeni lüks cazibesinin “birçok gelir düzeyinde ve hayatın birçok alanında insanlar tarafından paylaşılacak bir değerler dizisine” yönelik olduğuna inanırken, eski lüks öncelikle seçkin değerleri bünyesinde barındırmakta ve iletmektedir. Granot ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışma bu fikirler üzerine inşa edilmiş ve masstige markalarının çekiciliği ve satın alma etkileri hakkında tüketici temelli keşifsel araştırmalar yürütmüştür. Bu bağlamda, tüketici perspektifi açısından masstige markaların çekici olmasının yedi temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; kalite, stil, seçici dikkat çekicilik, sinyal verme, kendi kendine yetme, keşfetme ve göze çarpmayan tüketimdir (Kim & ark., 2019).

Kalite, masstige ürünlerin teknik beklentilerini yansıtırken, diğer çekicilikler sosyo-duygusal boyutları yansıtmaktadır (Granot & ark., 2013). Örneğin, stil yoluyla katılımcılar, masstige tüketiminin diğerlerinden farklı olma arzusunun tatmin ettiğini ve kişisel zevkleri ve başarıları ifade etmeye ve “havalı, şık ve benzersiz” görünmeye yardımcı olduğunu belirtmektedirler. İşaretleme ve göze çarpmayan tüketim, toplu tüketim yoluyla ilişkilerin temelini oluşturmak, başkalarını etkilemek ve başkalarına ait olmak için araçlar olarak kullanılan masstige ürünlerin birleştirici bir boyutunu yansıtmaktadır. Seçici dikkat çekicilik ve kendi kendine yetme, katılımcıların özel günler için veya kendilerini şımartmak için masstige ürünleri satın aldıkları kendine bakma boyutunu yansıtmaktadır. Son olarak, katılımcılar, yeni tüketim deneyimlerini ararken masstige markalarının bir macera ve özgürlük duygusu sağladığını ve Silverstein ve Fiske (2013) tarafından tartışılan arayış boyutunu yansıttığını ifade etmektedir. Bu nedenle, masstige marka katılımı tüketiciler için “kendini sözlü olmayan biçimde ifade etme ve sosyal diyalog yöntemi sağlama” olmak üzere iki temel amaca hizmet etmektedir (Granot & ark., 2013).

Sonuç

Dünya çapındaki ekonomik büyüme, orta sınıf tüketicilerin sayısını büyük ölçüde artırmıştır. Bu tüketiciler, dünyanın toplam tüketiminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Orta sınıf tüketicilerin dünya çapında genel anlamda sayısal olarak büyümesine ve ekonomik etkisine ek olarak, bu sınıftaki tüketicilerin ekonomik kapasitesinin de arttığı ifade edilmektedir (The World Bank, 2020). Tüketicilerin satın alma gücündeki artış, geçmişte nispeten erişilemeyen yüksek fiyatlı ürün ve hizmetlere ilgi duymasındaki artışa da neden olmaktadır. Mevcut pazarda orta sınıf tüketicilerin satın alımlarını lüks kategorilere genişletmesi, hoşgörü, sosyal statü ve kendini geliştirmede bir artışa ve hedonik değerlerin peşinde bir yönelmeye işaret etmektedir (Park & ark., 2022).

Yapılan çalışmalara göre, masstige stratejisinin faydaları; müşterilerin güvenini ve memnuniyetini olumlu yönde etkileme ve hem temel hem de genişleyen markalarda güçlü marka değeri oluşturarak olumlu etkiler yaratma olarak özetlenebilir. Masstige, markanın algıladığı kaliteyi ve riski şekillendirmeye yardımcı olarak satın alma kararlarını olumlu yönde etkiler. Literatür ayrıca bu tür lüksü, başarılı bir prestij konumlandırmasını sınırlı marka seyreltmesi ile birleştirdiği için yenilikçi ve etkili olarak tanımlamaktadır. Masstige stratejisi ile ilgili temel risk ise lüksün özel dağıtım stratejisi gerektirmesi sebebiyle kitlesel pazar modeline dahil edilemeyeceği ve lüks markaların kitlesel pazar dağıtım standartlarını ve gereksinimlerini karşılayamayacağı düşüncesidir (Bilro & ark., 2022).

Masstige markalar ile ilgili yapılan genel değerlendirme neticesinde birden fazla sonuç ortaya konulabilir. Masstige markaya yönelik olarak son yıllarda akademik yazında bir artış olduğu ifade edilebilir. Özellikle tüketici davranışı ile ilişkilendirilen masstige marka çalışmaları irdelendiğinde, hem uygulayıcıların hem de tüketicilerin masstige markaya karşı olumlu bir tutum içerisine girdikleri ifade edilebilir. Diğer bir sonuç olarak, kavramsal açıdan irdelendiğinde, masstige kavramının lüks literatüründen evrimleştiği ancak aynı zamanda geleneksel lüksten oldukça farklı olduğu açıkça ifade edilebilir. Masstige markasına yönelik mevcut araştırmaların belirli ürün kategorileri, coğrafi bölgeler ve metodolojilerle sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, söz konusu kavrama yönelik araştırmaların geliştirmeye muhtaç olduğu ifade edilebilir. Söz konusu durum yapılan analizler için de geçerlidir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalara göre, uygulayıcılar özellikle rekabetin yoğun olduğu ortamda masstige pazarlama stratejisine daha çok yönelmektedir. Tüketiciler ise ideal benliklerini ifade etmek üzere masstige markalara her geçen gün daha çok yönelmektedir.

KAYNAKÇA

- Bauer, M., Wallpach, S. & Hemetsberger, A. (2011). ‘My little luxury’ - a consumercentred experiential view. *Marketing: ZFP – Journal of Research and Management*, 33(1), 57–67.
- Bilro, R. G., Loureiro, S. M. C. & dos Santos, J. F. (2022). Masstige strategies on social media: The influence on sentiments and attitude toward the brand. *International Journal of Consumer Studies*, 46, 1113– 1126.
- Brun, A. & Castelli, C. (2013). The nature of luxury: A consumer perspective. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 41(11/12), 823–847.
- Dall’Olmo Riley, F., Pina, J. M. & Bravo, R. (2013). Downscale extensions: Consumer evaluation and feedback effects. *Journal of Business Research*, 66(2), 196–206.
- Das, M., Habib, M., Saha, V. & Jebarajakirthy, C. (2021a). Bandwagon vs snob luxuries: Targeting consumers based on uniqueness dominance. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102582
- Das, M., Habib, M., Saha, V. & Roy, A. (2021b). Inspired and engaged: Decoding MASSTIGE value in engagement, *International Journal of Consumer Studies*, 2022, 1–22
- Eckhardt, G. M., Belk, R. W., & Wilson, J. A. (2015). The rise of inconspicuous consumption. *Journal of Marketing Management*, 31(7–8), 807–826.
- Granot, E., Russell, L.T.M. & Brashear-Alejandro, T.G. (2013). Populence: exploring luxury for the masses. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 21(1), 31–44.
- Gupta, S., & Srivastav, P. (2016). An exploratory investigation of aspirational consumption at the bottom of the pyramid. *Journal of International Consumer Marketing*, 28(1), 2–15.
- Haig, M. (2004), *Brand Royalty*, Kogan Page, London.
- Hennigs, N., Wiedmann, K.-P., Behrens, S., Klarmann, C. & Carduck, J. (2013). Brand extensions A successful strategy in luxury fashion branding? Assessing consumers’ implicit associations. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 17(4), 390–402.
- Hwang, J. & Kandampully, J. (2012). The role of emotional aspects in younger consumerbrand relationships. *Journal of Product & Brand Management*, 21(2), 98–108.
- Jain, S. & Khan, M. N. (2017). Measuring the impact of beliefs on luxury buying behavior in an emerging market. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 21, 341–360.
- Kapferer, J. N. (2015). The future of luxury: Challenges and opportunities. *Journal of Brand Management*, 21(9), 716–726.
- Kapferer, J.N. (2012). Abundant rarity: the key to luxury growth, *Business Horizons*, 55(5), 453–462.
- Kapferer, J.-N., Klippert, C. & Leproux, L. (2014). Does luxury have a minimum price? An exploratory study into consumers’ psychology of luxury prices. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 13(1), 2–11.
- Kastanakis, M. N. & Balabanis, G. (2012). Between the mass and the class: Antecedents of the “bandwagon” luxury consumption behavior. *Journal of Business Research*, 65(10), 1399–1407.
- Kim, J.-E., Lloyd, S., Adebeshin, K. & Kang, J.-Y.M. (2019), Decoding fashion advertising symbolism in masstige and luxury brands. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 23(2), 277–295

Kumar, A., Paul, J. & Starčević, S. (2021). Do brands make consumers happy? - A masstige theory perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102318

Kumar, A., Paul, J. & Unnithan, A. B. (2020) ‘Masstige’ marketing: A review, synthesis and research agenda, *Journal of Business Research*, 113, 384-398

Miller, K. W. & Mills, M. K. (2012). Probing brand luxury: A multiple lens approach. *Journal of Brand Management*, 20(1), 41–51.

Moorthy, K. S. & Png, I. P. L. (1992). Market segmentation, cannibalization, and the timing of product introductions. *Management Science*, 38(3), 345–359.

Murthi, B. P. S., Srinivasan, K. & Kalyanaram, G. (1996). Controlling for observed and unobserved managerial skills in determining first-mover market share advantages. *Journal of Marketing Research*, 33(3), 329–336.

Park, J., Back, S. Y. & Kim, D. (2022), Masstige consumption values and its effect on consumer behavior, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 67, 1-13

Paul, J. (2019). Masstige model and measure for brand management. *European Management Journal*, 37(3), 299–312.

Paul, J. (2018). Toward a ‘masstige’ theory and strategy for marketing. *European Journal of International Management*, 12(5–6), 722–745.

Paul, J. (2015). Masstige marketing redefined and mapped – introducing a pyramid model and MMS measure. *Marketing Intelligence and Planning*, 33(5), 1–18.

Paul, J. (2011), *International Business*, PHI Learning Pvt Ltd: New Delhi

Riley, F. D., Pina, J. M. & Bravo, R. (2015). The role of perceived value in critical brand extensions of luxury and premium brands. *Journal of Marketing Management*, 31(7–8), 881-913

Shukla, P. & Purani, K. (2012). Comparing the importance of luxury value perceptions in cross-national contexts. *Journal of Business Research*, 65(10), 1417–1424.

Silberstein, M.J. & Fiske, N. (2003). Luxury for the masses. *Harvard Business Review*, 81(4), 48-57.

Socha, M. (2008). Vuitton, dior to lower prices in Japan. *WWD: Women’s Wear Daily*, 196(115), 2.

The World Bank, 2020. New purchasing power parities show low- and middle-income economies account for half of the global economy. Elde edilme tarihi, 09.10.2022, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/05/19/new-purchasing-power-parities-show-low-and-middle-income-economies-account-for-half-of-the-global-economy>.

Truong, Y., McColl, R. & Kitchen, P.J. (2009). New luxury brand positioning and the emergence of masstige brands. *Journal of Brand Management*, 16 (5/6), 375–382.

Matematik ve Matematik Eğitimi Bşlşmş Oğrencilerinin Matematiksel İspata Yşnelik Gşrşşleri ve Problem Cşzşmşne Yaklaşımları

Dilek DİLSİZOĞLU

Giriş

Tşm bilim alanlarında, temel amaç bulunan sonuçların doğruluğunu ispat etmektir. İspat genel anlamıyla bir hşkşm, iddia ya da sonucun doğruluğunu yeterli delil bularak sağlama girişimidir. (Yıldırım, 2008) . Jules Henri Poincare ,” Bir matematikçi sanmaz fakat bilir. İnandırmaya calışmaz cşnkş ispat eder. Gşveninizi beklemez. Belki dikkat etmenizi ister.” der. Bu sşzden de anlaşılacağı gibi matematik ve ispat arasında sıkı bir ilişki vardır. Cşnkş, matematik neyin doğru veya yanlış olduğunu gşstermekle kalmaz, aynı zamanda bir olgunun neden doğru ya da yanlış olduğunu veya neden ve ne işe yaradığını da keşfetmeyi sağlar (Hanna, 2000). Matematik eğitiminin amacı, bilimsel bilgi edinmenin yanı sıra, bireyin hayatında karşılaştığı problemlerin cşzşmşnde kullanılabilecek bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Matematiksel ispat yalnızca teoremlerin anlaşılması için değil, matematiksel dşşşnmenin geliştirilmesi ve matematiksel kavramların anlaşılması için de şnemlidir (Dawkins & Weber, 2016; ztşrk & Akyşz, 2013, 2016). Cşnkş ispat yapmak için matematiksel akıl yşrştme becerisi gereklidir. (Demir ve diğerleri, 2018). Tall (2004) somutlaştırma , sembolleştirme ve ispatlama olmak üzere, matematiğin zihinsel dşnyasının gelişiminde üç bilişsel aşama olduğunu kaydetmiştir. Matematiksel ispat yapmak; öğrencilerin matematiksel bilginin yapısını keşfetmelerine (Stylianides ve diğerleri, 2007), matematiksel kavramları sebepleri ile öğrenmelerine (Hanna, 2000), matematikçilerin ne dřřřndřđřnř anlamalarına (İmamoğlu, 2010) ve kendilerini geliştirmelerine olanak tanır (Kitcher, 1984).

Bilişsel beceriler; bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme şeklinde sıralanır. İspat yapma, bu bilişsel becerilerin tşmşnş içeren ileri dşzey bir beceridir. Knuth (2002) ispatı matematik öğrenme sşrecinde şnemli bir araç olarak tanımlar. Bu yşnşyle ispat yapmanın, matematik ğretiminde de matematiksel bilgiyi oluşturan, matematiksel dşşşnme yeteneğinin oluşmasını ve gelişmesini sağlayan gşrevi vardır. Ancak ğrencilerin cşoğunlukla ispatı anlamak yerine ezberleme yolu ile kavramaya calıştıkları gşrşlmektedir. Kademeli ve iç içe geçmeli yapısı nedeniyle, takip ve sşrekliplik gerektiren matematik biliminde, ezberleme yşntemine başvurulduğunda, bilişsel beceriler, bilgi ve kavrama dşzeyini aşamamaktadır. Sonuç olarak ta öğretme sşreçlerinin başarısız olması kaçınılmaz olmaktadır. Oysa ki, matematik ğretimi, öğrencilerin ilgisini cেকেcek şekilde, bilginin neden doğru olduğu, neden işe yaradığı, nerelerde kullanıldığı gibi araçlarla donatılmalıdır.

Alibert, (1988), matematik, fizik ve kimya bşlşmlerinde okuyan öğrencilerle yapmış olduğu bir calışmada öğrencilerin ispat yapmanın, ğretmen tarafından yapılan biçimsel bir uygulama olduğunu dşşşndşklerini belirtmiştir. Bu durum ise öğrencinin zihinsel aktivitesini azaltmakta, öğrenciyi ders içinde pasif hale getirmektedir (Battista & Clement, 1995). Birçok ğrenci için ispat anlamadan tekrarlanan bir alışkanlık gibidir ve araştırmalar öğrencilerin basit ispatlarda bile başarısız olduklarını gşstermektedir (Harel & Sowder, 2007).

Matematik ve matematik eğitimi bşlşmlerindeki neredeyse tşm alan bilgisi derslerinde, teorem ispatları yapılmaktadır. İyi dşzeyde ispat yapabilmek için, her şeyden şnce ispata ve ispatın matematikteki yeri ve anlamına yşnelik olumlu tutum geliştirmek gerekmektedir (Almeida, 2000; Doruk & Gşler, 2014; Furinghetti & Morselli, 2009).

20. yşzyılda eğitimciler, çalışmalarını problem cşzme becerilerini açıklamaya ve oğretmeye odaklanışlardır. Problem cşzme, 1960'lı yılların başlarında, mekanik (dşşunmeden yapılan), sistematik (belli kurallara gşre) ve belli beceriler takımı (matematiksel eşitliklerin veya bulmacaların cşzşmşnde olduğu gibi) olarak kabul ediliyordu. Ancak zamanla, bilişsel oğrenme kuramlarının da etkisiyle problem cşzme, "gşrselleştirme, ilişkilendirme, soyutlama, anlama, beceri, muhakeme, analiz, sentez, genelleme" gibi ũst dşzey bilişsel beceri ve aktiviteleri içeren karmaşık bir zihinsel etkinlik olarak gşrşlmeye başlanmıştır. Bugşn bile, tekil bir beceri olarak değil; bilişsel, davranışsal ve tutumsal bileşenleri olan karmaşık bir beceri bileşeni olarak kabul edilmektedir (Garofalo & Lester, 1985; Kirkley, 2003).

Bu çalışmanın şnemi, matematik ve matematik eğitimi bşlşmlerinde okuyan oğrencilerin matematik oğretmeni adayı olmalarıdır. Bu anlamda oğrencilerin ispata yşnelik sorunlarını ortaya çıkarma ve gidermede ilk adım olan, ispata ilişkin gşrşşleri şnemlidir (Moralı ve diğerleri, 2006). Matematiksel ispat yapma, oğrencilerin matematiksel dşşunme yeteneklerini kademeli olarak geliştirir ve bu da onların, gşnlşk yaşamlarında da planlı bireyler olmalarına katkı sağlar. Bu sebepten, matematiksel ispat ũzerine çalışmalar yapılması şnemli ve gereklidir. Bireylerin kendilerini geliştirmesi, kalıcı ve etkili oğrenmeyi sağlaması açısından problem cşzme şnem taşımaktadır. Toplumun her kesiminin problem cşzme becerisi kazanmış bireylerden oluşması, ũlkenin gelişimine de katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, ũzellikle toplumun yetişmesinde etkin rol oynayan oğretmenlerin bu beceriye sahip olması, yetiştireceği oğrencilere bilgi ve becerisini aktarması açısından şnem taşımaktadır.

Bu çalışmada amaç, matematik ve matematik eğitimi bşlşmş oğrencilerinin ispata yşnelik gşrşşleri ile problem cşzşmşne yaklaşımları arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını belirlemektir. Bu amaca yşnelik olarak aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

- Matematik ve matematik eğitimi bşlşmş oğrencilerinin ispata yşnelik gşrşşleri ile problem cşzşmşne yaklaşımları nasıldır?
- Matematik ve matematik eğitimi bşlşmş oğrencilerinin ispata yşnelik gşrşşleri ile problem cşzşmşne yaklaşımları cinsiyet, oğrenim gşrşlen program tşrş ve sınıf dşzeyi değişkenlerine gşre farklılaşmakta mıdır?
- Matematik ve matematik eğitimi bşlşmş oğrencilerinin ispata yşnelik gşrşşleri ile problem cşzşmşne yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yşntem

Araştırmanın Modeli

Bu alışma korelasyonel araştırma tşrlerinden keşfedici korelasyonel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Bu desen değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak ve hangi dşzeyde olduğunu belirlemek amaı ile kullanılmaktadır (Bşyşkşztşrk ve diğerleri, 2016). Bu çalışmada matematik ve matematik eğitimi bşlşmş oğrencilerinin ispata yşnelik gşrşşleri ile problem cşzşmşne yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının incelenmesi nedeniyle keşfedici korelasyonel araştırma deseni terci edilmiştir.

Örnekleme

Çalışmanın katılımcılarını Tşrkiye'nin batısında bulunan bir ũniversitenin fen edebiyat fakşltesi matematik bşlşmşnde ve eğitim fakşltesi matematik eğitimi bşlşmşnde oğrenim gşren oğrenciler

oluşturmaktadır. Katılımcılar uygun örnekleme yöntemi belirlenmiştir. Uygun örnekleme, araştırmacılara zaman, para ve iş gücü açısından avantaj sağlayan bir örnekleme yöntemidir (Büyükoztürk ve diğerleri, 2016). Tablo 1’de katılımcıların özellikleri araştırmanın değişkenlerine göre verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların özellikleri

Değişkenler		N
Cinsiyet	Kadın	317
	Erkek	119
Öğrenim görülen program türü	İlköğretim matematik	334
	öğretmenliği	87
	Matematik öğretmenliği	15
	Matematik	
Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1. sınıf	88
	2. sınıf	98
	3. sınıf	115
	4. sınıf veya yukarısı	135
Toplam		436

Tablo 1 incelendiğinde, çalışmaya katılan 436 katılımcının 317’sinin kadın, 119’unun erkek; 88’inin birinci sınıf düzeyinde, 98’inin ikinci sınıf düzeyinde, 115’inin üçüncü sınıf düzeyinde, 135’inin dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim gördüğü görülebilir. Katılımcıların 334’ü ilköğretim matematik öğretmenliği programında, 87’si matematik öğretmenliği programında, 15’i matematik programında öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Katılımcıların ispata yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla da Doruk ve Güler (2014) tarafından geliştirilen “Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği (MİYGO)” ve Özyıldırım Gümüş ve Umay (2018) tarafından geliştirilen “Problem Çözümüne Kavramsal/İşlemsel Yaklaşım Ölçeği” (PKİYO) kullanılmıştır. Ayrıca katılımcılara ait özellikleri (cinsiyet, öğrenim görülen program türü, sınıf düzeyi) belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Doruk ve Güler (2014) tarafından geliştirilen MİYGO “hiç katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4) ve tamamen katılıyorum (5)” şeklinde beşli likert yapısıdır ve 31 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte olumsuz maddeler (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 29, 30 ve 31. maddeler) de yer almaktadır. Olumsuz maddeler için yanıtlar için puanlama ters çevrilmiştir. Ölçekten en düşük 31 puan, en yüksek 155 puan elde edilmektedir. MİYGO “Gereklilik”, “Fayda”, “Özgüven”, “Problem çözme”, “Anlam” olmak üzere beş faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçeğin Gereklilik ve Özgüven faktörleri sekizer, Fayda faktörü yedi, Problem Çözme faktörü beş ve Anlam faktörü üç maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlardan elde edilen toplam puanın madde sayısına bölünmesi ile bulunan ölçek puanlarını yorumlanmasında kullanılan ölçekleme şu şekildedir: puan 1.00-1.80 aralığında ise “hiç katılmıyorum”, 1.81-2.6 aralığında ise “katılmıyorum”, 2.61-3.40 aralığında ise “kararsızım”, 3.41-4.20 aralığında ise “katılıyorum” ve 4.21-5.00 aralığında ise “tamamen katılıyorum”. Ölçek puanları 1’e yaklaştıkça katılımcıların matematiksel ispata yönelik görüşlere katılım düzeylerinin düşük, 5’e yaklaştıkça katılım düzeylerinin yüksek olduğu kabul edilmektedir. (Doruk & Güler, 2014) tarafından yapılan çalışmada belirtilen ölçeğin güvenilirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen verilerle Cronbach’ın alfa güvenilirlik katsayısı .934 olarak hesaplanmıştır.

(Özyıldırım Gümüş & Umay, 2018) tarafından geliştirilen PKİYÖ, 3 boyut ve 14 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin her biri için iki cevap seçeneği bulunmaktadır. Bunlardan biri, kavramsal yaklaşımı diğeri işlemsel yaklaşımı temsil etmektedir. Kavramsal bilgi kullanımını ifade eden maddeler “1”, işlemsel bilgi kullanımını ifade eden maddeler “0” olarak puanlanmış, her katılımcı için bir toplam puan hesaplanmıştır. Katılımcıların toplam puanı tam puana yaklaştıkça problem çözümüne kavramsal yaklaşıma sahip olduğu, 0’a yaklaştıkça problem çözümüne işlemsel yaklaşıma sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ölçekteki boyutlar, problem çözme benlik algısı (8, 9 ve 13. maddeler), çözüm yolunu belirlemede amaç (3, 10, 11, 12 ve 14. maddeler), problem çözme davranışlarındaki farkındalık (1, 2, 4, 5, 6 ve 7. maddeler) şeklindedir. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach’ın alfa katsayısı .806 olarak bulunmuştur (Özyıldırım Gümüş & Umay, 2018). Bu çalışmadan elde edilen verilerle Cronbach’ın alfa güvenilirlik katsayısı .706 olarak hesaplanmıştır. Ölçekler için hesaplanan güvenilirlik katsayısı değerlerinin .70 ve üstü olması veri toplama araçlarının güvenilir olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2020).

Verilerin Analizi

Çalışma verilerinin analizinde istatistiksel analiz paket programı (IBM SPSS 24) kullanılmıştır. MİYGÖ ve PKİYÖ puanlarının dağılımlarını belirlemek için betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Veriler analiz edilirken parametrik veya parametrik olmayan testlerin mi kullanılması gerektiğini belirlemek için katılımcıların ölçeklerden almış oldukları puanların normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bunun için bağımsız değişkenlere göre ölçek puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır (Büyüköztürk, 2020). Verilerin normal dağılması için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ve +1.5 aralığında bulunması gerekir (Tabachnick & Fidell, 2013). Yapılan incelemeler sonucunda ölçek puanlarının çarpıklık değerlerinin en düşük -.497, en yüksek .124 ve basıklık değerlerinin en düşük -.899, en yüksek .679 olduğu görülmüştür ve verilerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir.

MİYGÖ ve PKİYÖ puanlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark olup olmadığını bulmak için bağımsız örneklem için t testi; öğrenim görülen program türü ve öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenlerine göre anlamlı fark olup olmadığını bulmak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. MİYGÖ ve PKİYÖ puanları arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır (Büyüköztürk, 2020).

Bulgular

Çalışmanın birinci alt problemi olan “matematik ve matematik eğitimi bölümü öğrencilerinin ispata yönelik görüşleri ile problem çözümüne yaklaşımları nasıldır?” sorusuna yanıt bulmak için MİYGÖ ve PKİYÖ puanlarına ait betimsel istatistikler hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Puanlara ait betimsel istatistikler

Ölçekler	N	Minimum	Maksimum	$\bar{X}$	S
MİYGÖ	436	1.645	4.774	3.439	0.533
PKİYÖ	436	1	14	8.800	2.866

Not. N: Katılımcı sayısı, $\bar{X}$: ortalama, S: Standart sapma

MİYGÖ puanlarının ortalaması $\bar{X}=3.67$ 'dir ve bu puan “katılıyorum” derecesine denk gelmektedir (Tablo 2). Bu bulgu, katılımcıların matematiksel ispata yönelik görüşlere katılım düzeylerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. PKİYÖ puanlarının ortalaması $\bar{X}=8.800$ 'dir. Bu puan tam puan olan 14'e yakın olduğundan katılımcıların problem çözümüne kavramsal yaklaşıma sahip olduğu yorumu yapılabilir.

Çalışmanın ikinci alt problemi olan “matematik ve matematik eğitimi bölümü öğrencilerinin ispata yönelik görüşleri ile problem çözümüne yaklaşımları cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?” sorusuna yanıt bulmak için MİYĞÖ ve PKİYÖ puanlarının bağımsız değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Puanların araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre dağılımları

Değişkenler		Ölçekler					
		MİYĞÖ			PKİYÖ		
		N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S
Cinsiyet	Kadın	317	3.437	0.514	317	8.440	2.850
	Erkek	119	3.447	0.581	119	9.760	2.696
Öğrenim görülen program türü	İlköğretim matematik öğretmenliği	334	3.437	0.507	334	8.750	2.872
	Matematik öğretmenliği	87	3.453	0.639	87	9.220	2.935
	Matematik	15	3.415	0.439	15	7.330	1.676
Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1. sınıf	88	3.411	0.533	88	7.840	2.787
	2. sınıf	98	3.377	0.525	98	8.810	2.761
	3. sınıf	115	3.380	0.537	115	8.820	2.815
	4. sınıf veya yukarısı	135	3.554	0.523	135	9.400	2.899

Not. N: Katılımcı sayısı, $\bar{X}$: ortalama, S: Standart sapma

Katılımcıların cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenlerine göre MİYĞÖ ve PKİYÖ puanlarının ortalamalarında farklılıklar olduğu Tablo 3'te görülebilir. Katılımcıların MİYĞÖ ve PKİYÖ puanlarında cinsiyetlerine göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem için t testi yapılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Puanların cinsiyete göre t testi sonuçları

Ölçekler		N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
MİYĞÖ	Kadın	317	3.437	0.514	434	0.165	.869
	Erkek	119	3.447	0.581			
PKİYÖ	Kadın	317	8.440	2.850	434	4.364	.001
	Erkek	119	9.760	2.696			

Not. N: Katılımcı sayısı, $\bar{X}$: ortalama, sd: serbestlik derecesi

Kadın ve erkek katılımcıların MİYĞÖ puanlarının [$t(434)=0.165$, $p>.05$] anlamlı fark göstermediği, PKİYÖ puanlarının [$t(139)=4.364$, $p<.05$] anlamlı fark gösterdiği görülmüştür (Tablo 4). Bu bulgu, çalışma katılımcılarının MİYĞÖ puanlarının cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı, PKİYÖ puanlarının ise cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Katılımcıların MİYĞÖ ve PKİYÖ puanlarında öğrenim görülen program türü ve öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenlerine göre anlamlı fark olup olmadığını bulmak için ANOVA yapılmıştır (Tablo 5 ve Tablo 6).

Tablo 5. Puanların öğrenim görülen program türüne göre ANOVA sonuçları

Ölçekler		Kareler		Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
		Toplamı	sd				
MİYĞÖ	Gruplar arası	0.027	2	0.014	0.047	.95	-
	Gruplar içi	123.526	433	0.285			
	Toplam	123.553	435				
PKİYÖ	Gruplar arası	48.186	2	24.093	2.959	.05	A-C, B-C
	Gruplar içi	3526.052	433	8.143			
	Toplam	3574.239	435				

Not. A: İlköğretim matematik öğretmenliği, B: Matematik öğretmenliği, C: Matematik, sd: serbestlik derecesi

Tablo 5'e göre, katılımcıların MİYĞÖ puanları [$F(3,432)=0.047$, $p>.05$] öğrenim görülen program türüne göre anlamlı fark göstermezken. PKİYÖ puanları [$F(3,432)=2.959$, $p<.05$] öğrenim görülen program türüne göre anlamlı fark göstermektedir. PKİYÖ puanları için yapılan post hoc testlerinin sonuçlarına göre ilköğretim matematik öğretmenliği programında öğrenim gören katılımcıların puanları ile matematik programında öğrenim gören katılımcıların puanları arasında ve matematik öğretmenliği programında öğrenim gören katılımcıların puanları ile matematik programında öğrenim gören katılımcıların puanları arasında anlamlı farklar bulunmaktadır. Bu bulguya göre öğrenim görülen programa göre PKİYÖ puanlarının anlamlı olarak değiştiği yorumu yapılabilir.

Tablo 6. Puanların öğrenim görülen sınıf düzeyine göre ANOVA sonuçları

Ölçekler		Kareler		Kareler		Anlamlı Fark	
		Toplamı	sd	Ortalaması	F		
MİYĞÖ	Gruplar arası	2.624	3	0.875	3.125	.026	A-D, B-D,
	Gruplar içi	120.928	432	0.280			C-D
	Toplam	123.553	435				
PKİYÖ	Gruplar arası	129.584	3	43.195	5.417	.001	A-B, A-C,
	Gruplar içi	3444.654	432	7.974			A-D
	Toplam	3574.239	435				

Not. A: 1. sınıf, B: 2. sınıf, C: 3. sınıf, D: 4. sınıf, sd: serbestlik derecesi

Tablo 6'ya göre, katılımcıların MİYĞÖ puanları [$F(3,432)=3.125$, $p<.05$] ve PKİYÖ puanları [$F(3,432)=5.417$, $p<.05$] öğrenim görülen sınıf düzeyine göre anlamlı fark göstermektedir. MİYĞÖ puanları için yapılan post hoc testlerinin sonuçlarına göre birinci sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ile dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları arasında, ikinci sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ile dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları arasında ve üçüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ile dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları arasında anlamlı farklar bulunmaktadır. Benzer şekilde PKİYÖ puanları için yapılan post hoc testlerinin sonuçlarına göre birinci sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ile ikinci sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları arasında, birinci sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ile üçüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ve birinci sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları ile dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların puanları arasında anlamlı farklar bulunmaktadır. Bu bulguya göre öğrenim görülen sınıf düzeyi arttıkça PKİYÖ puanlarının anlamlı olarak arttığı yorumu yapılabilir.

Çalışmanın üçüncü alt problemi olan “matematik ve matematik eğitimi bölümü öğrencilerinin ispata yönelik görüşleri ile problem çözümüne yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusuna yanıt vermek için MİYĞÖ ve PKİYÖ puanları arasında Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Ölçeklerin puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi sonuçları

Değişkenler	N	p	r
MİYĞÖ puanı* PKİYÖ puanı	436	.001	0.324

MİYĞÖ puanları ile PKİYÖ puanlarının düşük düzeyde pozitif ve anlamlı olarak ilişkili olduğu bulunmuştur, $r=0.324$, $p<.05$ (Tablo 7). Determinasyon katsayısına ($r^2=0.105$) göre katılımcıların ispata yönelik görüşlere katılma düzeylerinin %10.5'inin problem çözümüne kavramsal yaklaşımlarından kaynaklandığı ya da katılımcıların problem çözümüne kavramsal yaklaşımlarının

%10.5'inin ispata yşnelik gşrşşlere katılma dşzeylerinden kaynaklandığı sşylenebilir (Bşyşkşztşrk, 2020).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada matematik ve matematik eğitimi bşlşmlerinde Őđrenim gşrmekte olan Őđrencilerin matematiksel ispata yşnelik gşrşşleri ve problem cşzşmşne yaklaşımları incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, ilköğretim matematik Őđretmenliđi, matematik Őđretmenliđi ve matematik programlarında Őđrenim gşrmekte olan Őđrencilerinin matematiksel ispata yşnelik gşrşşleri ve problem cşzşmşne yaklaşımları nicel Őlme araçlarıyla belirlenmiş, Őlme araçlarından elde edilen puanlar cinsiyet, Őđrenim gşrşlen program tşrş ve sınıf dşzeyi değişkenlerine gşre incelenmiş ve aralarındaki ilişki belirlenmiştir.

Çalışmada katılımcıların matematiksel ispata yşnelik gşrşşlere katılımlarının yşksek dşzeyde olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuca benzer şekilde Gşler ve Dikici (2012) ile İşkenderoğlu (2010) tarafından yapılan çalışmalar da matematik Őđretmen adaylarının ispata yşnelik gşrşşlere katılımlarının olumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kayagil'in (2012) yaptığı çalışmada, ilköğretim matematik Őđretmen adaylarının matematiksel ispata yşnelik gşrşşlerinin ne olumlu ne de olumsuz olduğu, Keçeli Bozdağ (2012) tarafından yapılan çalışmada ise Őđretmen adaylarının ispata ve ispat yapmaya yşnelik gşrşşlerinin orta dşzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Buna gşre matematiksel ispata yşnelik gşrşşler ile ilgili farklı Őrneklemlerle farklı çalışmalar yapılması gerektiği sşylenebilir.

Çalışmada katılımcıların problem cşzşmşne kavramsal yaklaşıma sahip oldukları bulunmuştur. Benzer şekilde, Özyıldırım Gşmşş (2019) de ilköğretim matematik Őđretmen adaylarının problem cşzşmşne kavramsal yaklaşımı benimsedikleri bulgusunu elde etmiştir. Buna karşılık, Sevgi ve Kartalcı (2021), Ata (2013) ve Özyıldırım Gşmşş (2019) Őđretmen adaylarının problem cşzşmşnde kavramsal ve işlemsel yaklaşımı eşit dşzeyde kullandığı, Mahir (2009), Karaaslan ve Ay (2017) ise Őđretmen adaylarının işlemsel yaklaşımı daha fazla kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Matematik Őđretmen adayları olan katılımcıların problem cşzşmşne kavramsal yaklaşıma sahip olduğu şeklindeki sonuçlar için Őlkemizdeki matematik Őđretiminin gelişmesi açısından oldukça Önemlidir.

Çalışmada katılımcıların matematiksel ispata yşnelik gşrşşlere katılım dşzeylerinin cinsiyetlerine gşre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu sonuç, Sevgi ve Kartalcı (2021), Kayagil'in (2012) bulgularıyla benzerdir. Çalışmada katılımcıların problem cşzşmşne yaklaşımlarının cinsiyetlerine gşre anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Özyıldırım Gşmşş (2019), Turgşt ve diğerleri (2013) de benzer sonuca ulaşmıştır.

Çalışmada katılımcıların matematiksel ispata yşnelik gşrşşlere katılım dşzeylerinde Őđrenim gşrşlen program tşrşne gşre anlamlı fark olmadığı gşrşlmşştir. Benzer şekilde, Gşkkurt ve Soylu (2012) ilköğretim matematik Őđretmenliđi ve fen bilgisi Őđretmenliđi bşlşmlerindeki Őđrencilerin ispata yşnelik gşrşşlerinde anlamlı farklılıklar bulmamış, fakat Sevgi ve Kartalcı (2021) matematik bşlşmş Őđrencilerinin ispata yşnelik daha olumlu gşrşşlere sahip olduğu sonucunu elde etmiştir. Çalışmada katılımcıların problem cşzşmşne yaklaşımlarının Őđrenim gşrşlen program tşrşne gşre anlamlı olarak değiştiği bulunmuştur. Problem cşzşmşne yaklaşım Őleđi puan ortalaması en yşksek olan program matematik Őđretmenliđi, en dşşşk olan program matematik şeklindeydir. Sevgi ve Kartalcı (2021) ise ilköğretim matematik Őđretmenliđi ve matematik Őđrencilerinin problem cşzşmşne kavramsal-işlemsel yaklaşımları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmada katılımcıların matematiksel ispata yşnelik gşrşşlere katılım dşzeylerinin Őđrenim gşrşlen sınıf dşzeyine gşre anlamlı fark gşsterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Őđrencilerin aldıkları matematik eğitiminin, ispata yşnelik gşrşşleri üzerindeki etkisinin sınıf dşzeyi arttığıa olumlu yşnde geliştiği şeklinde değerlendirilebilir. Elde edilen bu sonuç, Doruk ve Gşler'in (2014) alışmasındaki sonuç ile paralellik gşstermekte, ancak Kayagil (2012) ve Moralı ve diğerlerinin

(2006) alışmalarındaki sonuçlar ile çelişmektedir. Bu farklılığın araştırma örnekleminden kaynaklandığı dşşşnşlebilir. Bunun için farklı çalışmalar yapılması önerilebilir. Çalışmada katılımcıların problem şzşmşne yaklaşımlarının öğrenim gşrdşkleri sınıf dşzeyine gşe farklılaştığı bulunmuştur. Başka bir deyişle öğrenim gşrşlen sınıf dşzeyi arttığa problem şzşmşne yaklaşım ۆleđi puanlarının anlamlı olarak arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçların, zyıldırım Gşmşş (2019) ile Sevgi ve Kartalcı (2021) tarafından da elde edildiği belirtilmiştir.

Çalışmada katılımcıların matematiksel ispata yşnelik gşrşşlere katılım dşzeyleri ile problem şzşmşne yaklaşımları arasında dşşşk dşzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde, Sevgi ve Kartalcı (2021) da ilköğretim matematik ğretmenliği ve matematik bşlşmş ğrencilerinin matematiksel ispata yşnelik gşrşşleri ile problem şzşmşne kavramsal-işlemsel yaklaşımları arasında orta dşzeyde bir ilişki bulunmuştur.

Öğretmenlerin ispata yşnelik gşrşşlere katılım dşzeylerinin olumlu olması, sınıf ortamında ispat yapmaktan kaınmamalarını, bunun sonucunda öğrencilerin de matematiksel ispat mantığı sayesinde, aşamalı dşşşnme yeteneği kazanmalarını, matematiği ezberleyerek değil, anlayarak öğrenmelerini sağlayacaktır. Matematik ğretmen adayları, şniversite öğrenimlerinde ispat yapmaya yşnelik olumlu gşrşşlere sahip olabilirlerse, mesleklerini sşrdşrşken öğrencilerine matematiğin doğasında bulunan bir olayı nedenleri ile anlama ve bilmenin gşzelliğini aktarabilecek ve bşylece öğrencileri için matematiği ezberlenecek kuramlar ve formşller dersi olmaktan çıkarıp, zevkli, anlaşılır bir ders haline dşnşştşrebilecektir. Bu nedenle ğretmen adaylarının kendilerini geliştirmelerine katkı sağlaması açısından, bu tşr çalışmaların artması önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Akbayır, K., & Akça, A. (2021). Matematik öğretiminde öğretmen yeterliliklerinin bazı özellikler açısından incelenmesi: Betimsel bir analiz. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 194-218. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.859581>
- Alibert, D. (1988). Toward new customs in the classrooms. *For the Learning of Mathematics*, 8(2), 31-43. <https://www.jstor.org/stable/40247922>
- Almeida, D. (2000). A survey of mathematics undergraduates' interaction with proof: some implications form mathematics education. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 31(6), 869-890. <https://doi.org/10.1080/00207390050203360>
- Ata, A. (2013). *Öğretmen adaylarının olasılık konusuna ilişkin kavramsal ve işlemsel bilgi düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Battista, M. T., & Clements, D. H. (1995). Geometry and proof. *Mathematics Teacher*, 88(1), 48-54. <https://www.learntechlib.org/p/79166/>
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (28. baskı). Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22. baskı). Pegem Akademi.
- Dawkins, P. C., & Weber, K. (2016). Values and norms of proof for mathematicians and students. *Educational Studies in Mathematics*, 95(2), 123-142. <https://doi.org/10.1007/s10649-016-9740-5>
- Demir, E., Öztürk, T., Güven, B. (2018). Examining pre-service mathematics teachers' reasoning errors, deficiencies and gaps in the proof process. *European Journal of Science and Mathematics Education*, 6,2,44-61. <https://doi.org/10.30935/scimath/9522>
- Doruk, M., & Güler, G. (2014). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3, 71-93. <https://dergipark.org.tr/en/pub/goputeb/issue/33496/380151>
- Doruk, M., Özdemir, F., & Kaplan, A. (2015). Matematik öğretmeni adaylarının matematiksel ispat yapmaya yönelik görüşleri ile matematiğe karşı öz-yeterlik algıları arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(2), 861-874. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/22599/241430>
- Furinghetti, F., & Morselli, F. (2009). Every unsuccessful problem solver is unsuccessful in his or her own way: affective and cognitive factors in proving. *Educational Studies in Mathematics*, 70(1), 71-90. <https://doi.org/10.1007/s10649-008-9134-4>
- Garofalo, J., & Lester, F. (1985). Metacognition, cognitive monitoring, and mathematical performance. *Journal for Research in Mathematics Education*, 16(3), 163-176.
- Gökkurt, B., & Soylu, Y. (2012). Üniversite öğrencilerinin matematiksel ispat yapmaya yönelik görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 56-64. <http://jret.org/FileUpload/ks281142/File/2012.4.complete.pdf#page=62>
- Güler, G. ve Dikici, R. (2012). Ortaöğretim matematik öğretmeni adaylarının matematiksel ispat hakkındaki görüşleri. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 571-590. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/48697/619549>
- Hanna, G. (2000). A critical examination of three factors in the decline of proof. *Interchange* 31(1), 21-33. <https://doi.org/10.1023/A:1007630729662>
- Harel, G. & Sowder, L. (2007). *Toward comprehensive perspectives on the learning and teaching of proof*. In F. K. Lester (Ed.), *Second Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning: A*

Project of the National Council of Teachers of Mathematics (pp. 805-842). National Council of Teachers of Mathematics.

İmamoğlu, Y. (2010). *Birinci ve son sınıf matematik ve matematik öğretmenliği öğrencilerinin ispatla ilgili kavramsallaştırma ve becerilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Boğaziçi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İskenderoğlu, T. (2010). *İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının kanıtlamayla ilgili görüşleri ve kullandıkları kanıt şemaları* (Doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Karaaslan, K. G., & Ay, Z. S. (2017). Öğretmen adaylarının olasılık konusuna ilişkin alan bilgilerinin kavramsal-işlemsel bilgi kapsamında incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 715-736. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.30227-326594>

Kayağıl, S. (2012). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının ispat yapmaya yönelik görüşleri ve bu görüşlerin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 1(2), 134-141. <http://www.ijtase.net/index.php/ijtase/article/view/284/322>

Keçeli Bozdağ, S. 2012. *Matematik öğretmen adaylarının ispat yapmaya yönelik tutumları ile ispatlama becerileri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Kitcher, P. (1984). *The nature of mathematical knowledge*. Newyork: Oxford University.

Kirkley, J. (2003). Principles for teaching problem solving. Indiana University. http://ww.plato.com/downloads/papers/paper_04.pdf.

Knuth, E. J. (2002). Secondary school mathematics teachers' conceptions of proof. *Journal for Research in Mathematics Education*, 33(5), 379–405. <https://doi.org/10.2307/4149959>

Mahir, N. (2009). Conceptual and procedural performance of undergraduate students in integration. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 40(2), 201-211. <https://doi.org/10.1080/00207390802213591>

Moralı, S., Uğurel, İ., Türnüklü, E., & Yeşildere, S. (2006). Matematik öğretmen adaylarının ispat yapmaya yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 147-160. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/49106/626665>

Özyıldırım Gümüş, F. (2019). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının problem çözümünde benimsedikleri kavramsal ve işlemsel yaklaşımlarının belirlenmesi: İç Anadolu örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Armağan Özel Sayısı*, 885-905. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.554955>

Özyıldırım Gümüş F., & Umay, A. (2018). Problem çözümüne kavramsal/işlemsel yaklaşım ölçeğinin geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 375-391. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018-359814>

Öztürk, G. ve Akyüz, G. (2013). Öğretmen adaylarının matematiksel düşünmeye odaklı öğretimi planlama becerilerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 841–864. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210017>

Öztürk, G. ve Akyüz, G. (2016). Ortaöğretim matematik öğretmeni adaylarının okul uygulamalarında matematiksel düşünme odaklı öğretimi planlama becerileri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 10(2), 292–319. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.277923>

Sevgi, S., & Kartalçı, S. (2021). Üniversite öğrencilerinin matematiksel ispata yönelik görüşleri ile kavramsal-işlemsel yaklaşımlarının incelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 275-291. <http://buje.baskent.edu.tr/index.php/buje/article/view/310>

Stylianides, G. J., Stylianides, A. J., & Philippou, G. N. (2007). Preservice teachers' knowledge of proof by mathematical induction. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 10(3), 145–166. <https://eric.ed.gov/?id=EJ774732>

Tabachnick, B. G., & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.

Tall, D. (2004). *Thinking through three worlds of mathematics*. In M. Johnson Hoines and A.B. Fuglestad (Eds.), *Proceedings of the 28th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* (Vol 4, p. 281-288). Bergen, Norway.

Turğut, M., Yenilmez, K. & Uygan, C. (2013). Ortaokul ve lise matematik öğretmeni adaylarının ispat yapmaya yönelik görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 227-252. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.532>

Yıldırım, C. (2008). *Matematiksel düşünme*. Remzi Kitapevi.

Sağlık Çalışanlarında Algılanan Örgütsel Destek İle İş Tatmini Ve Duygusal Bağlılık İlişkisi

Sabiha SEVİNÇ ALTAŞ

1.GİRİŞ

Acımasız bir rekabetin tam ortasında kalan örgütler hayatlarını sürdürebilmek için daha çok çalışmakta, etkinliklerini ve verimliliklerini arttırmaya çabalamaktadır. Bu amacı gerçekleştirirken “insan faktörü” öne çıkmaktadır. İnsan faktörünün öneminin bilincinde olan örgütler işgörenlerin performansını arttırmaya çalışmaktadır. Burada bireysel beklentilerinde etkisi görülmektedir. Örgütün ve çalışanların beklentileri ilişkisi 60’lı yıllarından beri odaklanılmış bir konudur. Literatürde bu konuda öne çıkan Blau (1964)’nın Sosyal Mübadele Teorisi, örgütlerde çalışanların işverenler ile ilişkilerinin bir tür değişimden yola çıktığını ve beklentinin karşılıklı olduğunu belirtmektedir. Bu görüş doğrultusunda araştırma yapanlar verimliliğin ve performansın en önemli örgütsel beklenti olduğunu düşünmüşlerdir. Sonrasında da bu iki önemli beklentinin artırılmasında işgören beklentilerinin neler olabileceği üzerine odaklanmışlardır. Buradan hareketle ilgili yazın incelendiğinde hem ulusal hem de uluslararası araştırmalarda “örgütsel destek algısı” büyük yer almaktadır. Örgütsel destek algısı kuramı, örgüt ve işgörenler arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bunu açıklarken de sosyal değişim/mübadele kuramına dayandırmaktadır. Eisenberger ve arkadaşları (1986) örgütsel destek algısı kavramının gelişimine büyük katkıda bulunarak “çalışanların örgüte katkılarının değerinin bilinmesi ve çalışanların mutluluğunun önemsenmesinin derecesine bağlı olarak geliştirdikleri algılar” şeklinde ifade etmişlerdir. Yani, örgütsel destek “bir örgütün, işgörenlerin katkılarının bilincinde olduğunu ve onların refahına önem verdiğini göstermesidir” (Martin, 1995, 89). İşgörenler örgütlerinden algıladıkları desteğe karşılık olarak sosyal değişim teorisinde ifade edildiği üzere daha çok ve daha içten çalışacaktır beklentisi mevcuttur. Örgütlerin vereceği maddi veya manevi motivasyon unsurları örgütsel desteğin değerlerini oluşturduğu kabul edilmektedir. Böylece örgütün vereceği tatmin edici, adil ve sürekli desteğin beklentilerin gerçekleşerek örgütün iyi bir sonucu elde etmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir (Turgut, 2014).

Örgütlerde verimlilik ve performansın artırılmasına yönelik davranışlardan biri de örgütsel bağlılıktır. Çünkü örgütlere bağlı bireyler, bütün birikim ve deneyimlerini işlerine aktararak başarılı olacaklardır. Örgütüne bağlı olmayan bireyler ise işe devamsızlık, yeni bir iş arama ya da kendini işe verememe gibi birçok olumsuz davranışlar sergileyecektir. Duygusal bağlılık, örgütsel bağlılığın unsurlarından biri olarak, örgüte duyulan bağlılığın en kuvvetli olduğu bağlılık türüdür. Cengiz’e (2002) göre duygusal bağlılık; kişilerin sadece örgütlerine karşı pasif itaatleri değildir. Kişilerin örgütlerinin iyiliği ve daha çok gelişmesi için birçok fedakarlığı kabul etmesini içeren aktif olan bir bağı meydana çıkarmaktadır (Gürbüz, 2006).

Luthans(1994)’a göre iş tatmini, işgörenlerin iş ve işin sağladıklarına yönelik algısıdır. Ayrıca bu algıya yönelik olarak verdiği duygusal yanıtıdır. İş tatmini ile ilgili yapılan saha araştırmalarının bazılarında onu etkileyen pek çok faktörden birinin de örgütsel destek olduğu tespit edilmiştir. Fakat bunun yanı sıra örgütsel destek algısının sonuçlarının ortaya koyulması konusunda eksiklikler olduğu ifade edilmektedir (Armeli vd., 1998). İşten ayrılma niyeti, iş tatmini, örgütsel bağlılık gibi önemli sonuçlar, örgütsel destek algısından etkilenen ve araştırılması gereken konulardır (Rhoades ve Eisenberger, 2002).

Çalışanlar örgütleri tarafından desteklendiklerinde iş tatminleri ve performansları artmakta, işten ayrılma fikri, işe geç kalma oranı, iş yavaşlatma davranışı azalabilir. Bahsi geçen örgütsel sonuçlar çok önemli olmakta ve örgütsel destek algısına yönelik hala duyulan ilginin sebebi olmaktadır (Eisenberger vd., 2001). Örgüt yöneticilerinin çalışanlarını örgüte bağlama yollarını aramaları ve desteklemeleri artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu şekilde iş tatmini yükselerek örgütlerin verimliliği artacaktır. Bu çalışmada, örgütsel desteğin bireylerin duygusal bağlılıkları ve iş tatmini üzerindeki etkilerinin araştırılması hedeflenmiştir. İlk olarak ilgili literatür baz alınarak algılanan örgütsel destek, duygusal bağlılık ile iş tatmini açıklanmaktadır. Ortaya koyulan hipotezler sağlık sektöründeki çalışanlardan toplanan veriler üzerinde test edilecektir. Bu konuda yapılan çalışmalar olmasına karşın, sağlık sektörü üzerinde yapılan çalışmaların eksik kaldığı düşünülmektedir. Bu sebeple çok hızlı gelişen bu sektörde ilgili değişkenlerin test edilmesiyle alana katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

House (1981)'e göre destek, "farklı kaynaklardan gelen yararlı katkıların, taktirin, duyguların, bilgilerin algılanan akışı" olarak ifade edilmektedir (Parasuraman vd., 1992,344). Çalışan iş hayatındaki çevresinden de destek beklemektedir. Saygı duyulma, onaylanma ve duygusal destek gereksinimlerinin tatmin edilmesi en önemli örgütsel destek kaynaklarından. Bir örgüt çalışanlarının işlerine olan faydasının farkında olduğunu, çalışanlarının mutluluğunu önemseydiğini ve birlikte çalışmaktan memnuniyetini belirttiğinde, çalışanların örgütlerine aidiyet, onaylama ve saygı gereksinimlerini gidermiş olmaktadır (Armeli vd.,1998).

Eisenberger ve arkadaşları (1986,500) algılanan örgütsel desteği; "örgütün çalışanın katkısına değer vermesi ve mutluluğunu önemsemesine yönelik algılar ve çalışanları etkileyen kural, politika ve eylemlerin örgütün gönüllü olarak gerçekleştirdiğine ilişkin duygular" olarak tanımlamışlardır. Örgütsel destek, örgütün çalışanın işine katkısına ve refahına ne miktarda değer verdiğine yönelik inancı olarak belirtilmektedir (Rhoades vd., 2001). Algılanan örgütsel destek çalışanların örgütün kendine değer verdiği ve önemseydiği ile ilgili fikridir (Eisenberger vd.,1990). Ayrıca örgütten alınan desteğin sosyal etkileşim ilişkisindeki gibi örgütsel bağları güçlendirir düşüncesini desteklemektedir (Casper ve Buffardi,2004).

Algılanan örgütsel destek, işverenlerinin çalışanlarına bağlı olduğu, değer verdiği, çalışanların işverenlerine yönelik bağlılığının arttığına yönelik algı olarak incelenebilir. Bu nedenle algılanan örgütsel destek, işgören bağlılığının yanısıra sosyal etkileşim değişkenleri ile de ilgilidir. Örneğin işgörenlerin işverenleriyle birlikte sahip olduğu sosyal ve ekonomik değişim ilişkilerinin gücü, karşılıklı olarak zorunluluk algıları ile bu zorunlulukların gerçekleştirilmesi gibi diğer sosyal etkileşim değişkenleriyle ilgili olmalıdır (Gakoviç ve Tetrick, 2003). İş zenginleştirme, ücret, terfi gibi örgütsel ödüller örgütsel desteğin sebepleri arasında kabul edilmektedir. Bunların yanısıra tanınma, adalet, ödeme, yönetici desteği, terfi gibi örgüte ait ödüller, örgüt büyüklüğü, özerklik, eğitim ve stres oluşturan etmenler gibi iş koşulları da örgütsel destek algısını etkilemektedir (Rhoades, Eisenberger, 2002).

Algılanan örgütsel destek, işgörenlerin sosyo-duygusal gereksinimlerini karşılamaya yardımcı olacaktır. Çalışma çabalarının artması durumunda kuruluşun ödüllendirmeye hazır olduğunu da göstermektedir. Ayrıca birisinin işini etkin bir şekilde yürütmesi gerektiğinde yardım sağlama eğiliminde olduğunu göstermektedir (Asalage, Eisenberger, 2003).

Örgütsel destek teorisine göre süreç üç aşamalıdır. İlk olarak örgütsel destek algısı işgörenlerde, örgütün refahını düşünmek ve önemsemek, örgütün oluşturduğu amaç ve hedeflere katkıda bulunabilmek için zorunluluk hissiyatını doğurmalıdır. İkinci olarak ise, işgörenlerde saygı görme, kabul edilme ve önemsenme gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayarak işgörenlerin rol ve statülerine örgüt üyeliğinin sosyal kimlikleriyle birleştirilmesini sağlamalıdır. Üçüncü olarak örgütsel destek algısı işgörenlerin, yükselen performanslarının örgüt tarafından önemli bulunduğunu ve ödüllendirilmeye ilişkin inancını kuvvetlendirmelidir. Üç aşamalı bu süreç işgörene (iyileşen ruh hali

ve yükselen iş tatmini) ve örgüte (düşen işgücü devri, çoğalan duygusal bağlılık) pozitif faydalar getirmektedir (Rhoades, Eisenberger, 2002).

Duygusal bağlılık (Meyer vd., 2001) üç boyutlu örgütsel bağlılığın boyutlarından biridir. İşgörenlerin örgütleriyle özdeşleşmesi, katılım göstermesi ve de örgütlerine yönelik duygusal bir bağ hissetmesidir (Meyer & Allen, 1991). Duygusal bağlılığın, diğer boyutlara göre, işgücünün davranışlarını istatistiksel olarak daha kuvvetli ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Çekmecelioğlu, 2011, 34-35). Gerçekten de Porter ve arkadaşlarına göre (1974), “örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir inanç ve onları kabullenme, örgütün yararı için çaba göstermeye hazır olma ve örgüt üyeliğini sürdürmek için güçlü bir istek duymayı” yansıtan duygusal bağlılık, örgütler tarafından en çok istenen bağlılık boyutudur (Tolay vd., 2012, 453).

Gerçekten de Porter ve arkadaşlarına göre (1974), “örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir inanç ve onları kabullenme, örgütün yararı için çaba göstermeye hazır olma ve örgüt üyeliğini sürdürmek için güçlü bir istek duymayı” yansıtan duygusal bağlılık, örgütlerin gerçekleşmesini en çok arzu ettikleri ve çalışanlarına aşılacak istedikleri bağlılık biçimidir (Tolay vd., 2012, 453).

İş tatmini genel anlamda çalışanların iş hayatından hissettiği memnuniyeti ifade etmektedir (Hackman, Oldham, 1975, 160). Locke (1976, 1300) ise iş tatminini “çalışanın işi veya işiyle ilgili deneyimleri değerlendirmesi sonucu elde ettiği memnun edici veya olumlu duygusal durum” olarak tanımlamaktadır. Olumlu bir iş tutumu olarak ifade edilen iş tatmini kişinin yani çalışanın işe ve iş şartlarına yönelik geliştirdiği bir tepki iken, örgütsel bağlılık, bireyin örgütün tamamına karşı geliştirdiği tutumları ifade etmektedir (Luthans, 1994, 108-113).

Eisenberger vd.’ne (1986) göre, işgörenlerde artan örgütsel destek algısı karşısında örgütün lehine çaba gösterme de artmaktadır. Yine Eisenberger’e (1990) göre, örgütün işgörenlerin katkısını değerli görmesi, işgörenlerin iyi olmasını mühimsemesi ve örgütün gereksinim duyduğu desteği sağlaması gibi durumları kapsayan örgütsel destek ile işgörenlerin hissettiği duygusal bağlılık arasında pozitif ilişki bulunmaktadır (Oktuğ, 2013, 371-372).

Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık özellikle duygusal bağlılık arasında yapılan çalışmalar incelendiğinde pozitif yönlü sonuçlar çok fazladır. Shore ve Tetrick (1991, 640), ABD’de çokuluslu bir şirket üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmanın sonucunda örgütsel destek algısının duygusal bağlılık üzerindeki olumlu etkisi tespit edilmiştir.

Birçok araştırma sonucu bu görüşü desteklemektedir (Shore ve Wayne, 1993, 778, Meyer, Smith, 2000, Rhoades, 2001, Özdevecioğlu, 2003).

Büyük bir firmanın deneyimli çalışanlarına uygulanan başka bir çalışmada lider-üye değişimi ve örgütsel bağlılık değişkenleri araştırılmıştır. Adı geçen değişkenler arasındaki ilişki olumlu yönde ve güçlü bir ilişkidir (Wayne vd., 1997, 102). Tansky ve Cohen, hastane çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmanın sonucu da benzer şekildedir (2001, 295). Örgütsel destek algısı yüksek olduğunda, örgütsel bağlılık pozitif ve anlamlı şekilde etkilenmektedir. (Taştan vd., 2014).

Anlatılan bulgu ve görüşlere dayanılarak H1 hipotezi aşağıdaki şekilde öne sürülmektedir.

H1: Örgütsel destek algısı duygusal bağlılık üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Shore ve Tetrick (1991) iş tatmini ve algılanan destek arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Büyük bir şirkette farklı pozisyonlarda çalışan 330 çalışan üzerinde yaptıkları çalışmada algılanan örgütsel destek ve iş tatmini arasında anlamlı pozitif ilişki bulmuşlardır. Ayrıca Ferris vd. (1993), Nye ve Witt (1993), Wayne vd. (1993) ve Randall vd. (1994) benzer sonuçlara ulaşmışlardır (Cropanzano vd., 1997, 164). Bu düşüncelerle H2 hipotezi öne sürülmektedir.

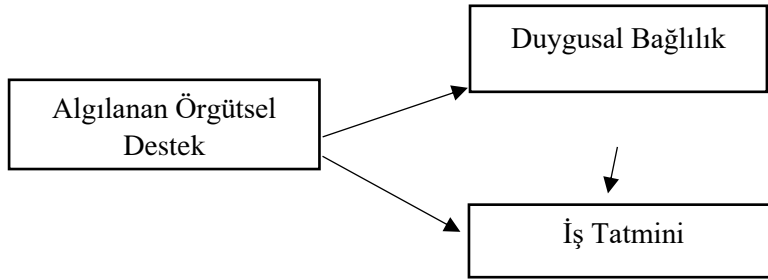
H2: Örgütsel destek algısı iş tatmini üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

İş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise bireyin işinden duyduğu tatminin örgütsel bağlılığa yol açtığı görüşünü savunan araştırmacılar olduğu kadar, (MacKenzi, 1998) diğer yandan bireyin örgütüne duyduğu bağlılığın iş tatmini sonucunu doğurduğu şeklinde araştırmalarda mevcuttur (Bateman& Strasser, 1984; Vilela vd., 2008; G.Çekmeceloğlu, 2011). İş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bazı diğer araştırmalarda da iş tatmininin öncelikle duygusal bağlılığın kuvvetli bir belirleyicisi olduğu ardından normatif bağlılığı belirlediği görülmektedir (Altaş, G.Çekmecelioğlu, 2007). Duygusal bağlılık özellikle iş tatmini gibi olumlu iş deneyimleri sonucu gelişir (Rhoades vd., 2001). Bu düşüncelerle H3 hipotezi öne sürülmektedir.

H3: İş tatmini duygusal bağlılık üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

2.Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmaya ait örgütsel destek algısı, duygusal bağlılık ve iş tatmini modeli Şekil 1’de yer almaktadır. Model de yer aldığı üzere bahsi geçen değişkenler arasında pozitif ilişkilerin varlığı düşünülmektedir.

Şekil1: Araştırma Modeli

2.1.Veri Toplama ve Yöntem

Sakarya Kamu Hastanelerinin sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirilmesi planlanan çalışma öncelikle 250 anket verilerek başlatılmıştır. Fakat geriye eksiksiz 198 form dönmüştür. Analizler SPSS 25.0 programı ile gerçekleştirilmiştir. Bu durumda geriye geriye dönüş oranı %79,2 olarak görülmektedir. Sağlık çalışanlarının %62,4’ünün 30 yaşın altında olduğu, %70,1’inin bayan olduğu, %58,4’ünün bekar olduğu, %43,1’inin ortaokul ve %51,3’ünün lise mezunu olduğu, %64,5’inin 1-5 yıl arasında bu hastanede çalıştığı görülmektedir. %80,7’sinin çalıştığı hastanelerdeki çalışan sayısı 250’nin üzerindedir.

Çalışmanın verileri anket yöntemi ile sağlanmıştır. Yüzyüze gerçekleştirilen anketler ile veriler elde edilmiştir. Algılanan örgütsel destek ölçeği Eisenberger vd.(1986) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Bu ölçeğin orijinal hali 36 sorudan oluşmaktadır. Aynı zamanda bu ölçeğin Eisenberger ve diğerleri (2001) ve Shanock ve Eisenberger (2006) tarafından kullanılan 6 soruluk kısa formu da bulunmaktadır. Araştırmada kısa formdan yararlanılmıştır. Bu ölçeğe ilişkin sorular “Firma benim katkıma kendi iyiliği için değer verir.” ve “Firma güçlü bir şekilde benim amaçlarımı ve değerlerimi göz önünde bulundurur.” benzeri ifadeleri içerir.

Araştırmada 1991 yılında Meyer ve Allen (1991) tarafından oluşturulan üç bileşenli örgütsel bağlılık ölçeğinin sadece duygusal bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Sorular, “Çalıştığım kurum benim için çok şey ifade ediyor” ve “Kendimi çalıştığım kurumda ailenin bir parçası olarak görüyorum” gibidir. İş tatmini Schwepker (2001)’e ait 3 sorudan oluşan ölçek ile ölçülmüştür.Bu ölçeğe ilişkin sorular “İşim bana başarıma duygusu veriyor” ve “İşimde çalışmaya değer bir şey yapıyorum”

benzeri ifadeleri içermektedir. Her üç değişken de 5'li Likert tipi sorulardan oluşmaktadır. Ölçeklerde 1 "kesinlikle katılmıyorum", 5 "kesinlikle katılıyorum" anlamına gelmektedir.

2.2. Analizler

SPSS 25.0 kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi esnasında sadece örgütsel destek algısı ölçeğinde bulunan altı sorudan bir tanesi faktör yükü zayıf olduğu için çıkarılmıştır. Değişkenlere ait faktör yükleri Tablo 1'de yer almaktadır. Örgüt destek algısı ölçeği altı sorudan oluşmakta olup, iş tatmini üç soru, duygusal bağlılık altı sorudan oluşmaktadır. Örgütsel destek algısına yönelik bir sorunun faktör yükü düşük olduğundan kapsam dışı bırakılmıştır.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Sorular ile İlgili Faktör Yükleri

Soru No	Örgütsel Destek Algısı $\alpha = 0,750$	Duygusal Bağlılık $\alpha = 0,931$	İş Tatmini $\alpha = 0,677$
1	,660		
2	,882		
3	,893		
4	,830		
5	,717		
6		,794	
7		,775	
8		,892	
9		,908	
10		,888	
11		,917	
12			,825
13			,856
14			,646

Gerçekleştirilen korelasyon analizleri ile bahsi geçen değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmış, sonuçlar ise istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 2'de örgütsel destek, duygusal bağlılık ve iş tatmini değişkenlerine ait analiz sonuçları yer almaktadır. Ortalama ve standart sapmanın yer aldığı tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra korelasyon değerleri de görülmektedir. Tablo 2'de tüm değişkenler arasında pozitif, anlamlı ve güçlü ilişkilerin olduğu yer almaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Tablosu

	Ort.	St.Sapma	Algılan Örgütsel Destek	Duygusal Bağlılık	İş Tatmini
Algılan Ö.Destek	3,3764	0,7419	0,750 ^a	0,599**	0,524**
Duygusal Bağlılık	3,7337	0,9465		0,931 ^a	,515**
İş Tatmini	3,9357	0,7437			0,677 ^a

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Bu çalışmada öne sürülen hipotezleri test etmek üzere üç farklı regresyon modeli oluşturulmuştur. İlk model algılanan örgütsel destek ve duygusal bağlılık üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu regresyon modeli H1 hipotezini test etmeyi amaçlamaktadır. Sonraki modelde ise algılanan örgütsel destek ve iş tatmini üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu regresyon modeli H2 hipotezini test etmeyi amaçlamaktadır. Son regresyon modelinde ise iş tatmini ve duygusal bağlılık üzerindeki etkileri test edilmiştir. Bu regresyon modeli H3 hipotezini test etmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 3: Algılanan Örgütsel Destek ve Duygusal Bağlılık Üzerindeki Etkisi

	Model 1 Bağımlı Değişken Duygusal Bağlılık	
Bağımsız Değişken	β	t
Örgütsel Destek Algısı	0,764	4,515**
F	107,807	
R ²	0,599	
Düzeltilmiş R ²	0,358	

*Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır. **Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel destek algısının duygusal bağlılık üzerindeki etkilerini incelemek üzere bir regresyon modeli kurulmuştur. Bu analizler sonucunda elde edilen beta katsayıları, t değerleri ve anlamlılık seviyeleri Tablo 3'te yer almaktadır. Kurulan tüm modeller (Sig=. 000) anlamlıdır. Örgütsel destek algısı değişkeninin duygusal bağlılık üzerindeki etkilerinin incelendiği Model 1'de örgütsel destek algısı duygusal bağlılık üzerinde $p < 0,01$ anlamlılık seviyesinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Algılanan Örgütsel Destek ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi

	Model 2 Bağımlı Değişken İş Tatmini	
Bağımsız Değişken	β	t
Örgütsel Destek Algısı	0,523	10,258**
F	72,880	
R ²	0,274	
Düzeltilmiş R ²	0,270	

*Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır. **Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Örgütsel destek algısı değişkeninin iş tatmini üzerindeki etkilerinin incelendiği Model 2'de örgütsel destek algısı iş tatmini üzerinde $p < 0,01$ anlamlılık seviyesinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 5: İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Üzerindeki Etkisi

	Model 3 Bağımlı Değişken Duygusal Bağlılık	
Bağımsız Değişken	β	t
İş Tatmini	0,656	3,695**
F	70,448	
R ²	0,265	
Düzeltilmiş R ²	0,262	

*Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır. **Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

İş tatmininin duygusal bağlılık üzerindeki etkilerinin incelendiği Model 3'de örgütsel destek algısı iş tatmini üzerinde $p < 0,01$ anlamlılık seviyesinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

H1,H2 ve H3 hipotezlerini test etmek üzere yapılan regresyon analizleri ile istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışanların algıladıkları örgütsel destek algısı, duygusal bağlılık ve iş tatmini üzerinde etkili olmaktadır. İş tatmini duygusal bağlılık üzerinde etkilidir. Örgütsel destek algısı duygusal bağlılığın %58'ini, iş tatminin %27'sini açıklamaktadır. İş tatmini ise

duygusal bağlılığın %26'sını açıklamaktadır. Değişkenler arası birebir ilişkiye göre (Tablo2) örgütsel destek algısı, duygusal bağlılık ve iş tatmini ilişkilidir. Bu analizlere bağlı olarak H1,H2 ve H3 hipotezleri kabul edilebilir.

3.TARTIŞMA VE SONUÇ

İlgili yazın tarandığında, örgütsel destek algısı, iş tatmini ve duygusal bağlılık değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarını destekleyen ulusal ve uluslararası bir çok araştırma yer almaktadır

Algılanan örgütsel destek, duygusal bağlılık ve iş tatmini arasındaki ilişkileri inceleyen bu çalışmada bu bugüne kadar yapılmış olan ulusal ve uluslar arası araştırmaları da destekleyen bulgular elde edilmiştir (Rhoades ve Eisenberger, 2002; Eisenberger,1990; Shore ve Wayne,1993; Meyer, Smith,2000; Rhoades,2001; Özdevecioğlu, 2003; Shore ve Tetrick,1991; Rhoades vd., 2001). Öngörülen hipotezleri test etmek amacıyla geliştirilen regresyon modellerine ilişkin bulgular da konuyla ilgili literatürü pek çok açıdan desteklemektedir. Sağlık sektöründe üç farklı hastaneden 198 çalışan üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma ile çalışanların örgütsel destek algıları, duygusal bağlılıkları ve iş tatmininin ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Örgütsel destek algısının duygusal bağlılık üzerindeki etkisi diğerlerine göre daha güçlüdür.

Algılanan örgütsel destek çalışanların mutluluklarının, ihtiyaç ve refahlarının örgüt tarafından önemsendiğine dair algıları, inançlarıdır. Aynı zaman da sosyal değişim teorisine dayandığı için örgütten taktir görme, ihtiyaçlarının karşılanması ve refahına önem verilmesi arzulanmaktadır. Yani çalışanlar gösterdikleri çabalar karşılığında örgütlerinden destek bekleyecek bu yönde algıları oluşacaktır. Örgütler de çalışanlarının beklentilerini çeşitli yöntemlerle karşılamalıdır. Açıkça tanımlanmış ödül sistemleri, şikayetlerinin dikkate alınması, taktir edilmek, kişisel gelişim olanaklarının sunulması örnek olarak verilebilir. Ancak hislerinin karşılık bulduğunu hisseden çalışanlar olumlu davranışlarla karşılık verebilirler.

Duygusal bağlılık araştırmacılarca örgütler açısından en faydalı olduğuna inanılan bağlılık türüdür; çünkü birey örgüt amaç ve hedefleri doğrultusunda çalışarak gayret göstermekte, örgütün maddi ve manevi varlıklarını önemli ölçüde korumaya çalışmaktadır. Duygusal bağlılığı yüksek çalışanlar örgütleriyle kurdukları ilişkiler vasıtasıyla örgüt amaç ve değerleri için gerekenden daha fazla çaba göstermektedirler

Bu çalışmanın sonuçları, sağlık sektöründe çalışanların örgütsel destek algısının, duygusal bağlılık iş tatminlerini etkileyen önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çalışanların iş tatminini artırmak için örgütsel destek algısı ve duygusal bağlılıklarını olumlu yönde etkileyecek önlemler alınması faydalı olacaktır. Sağlık sektörü direkt insan sağlığı ile ilgilendiğinden çalışanlar zor koşullarda, uzun saatler ve çoğunlukla stres içinde çalışmaktadırlar. Bu kısıtlar göz önünde bulundurulduğunda çalışanların etkin ve verimli biçimde faaliyet göstermesinin önemi de artmaktadır. Bu nedenle çalışanların iş tatminini artırmak isteyen kurumlar, faaliyetlerini yansıtan süreçleri ve bu süreçlerin sonuçlarının çalışanlara da uyandırdığı etkileri yakından izlemeli ve çalışanlarda destek uyandıran bir ortam oluşturmaya çalışmalıdır.

Sonuç olarak tüm sektörlerde faaliyet gösteren örgütler günümüz koşullarında ayakta kalabilmek ve rakipleriyle mücadele edebilmek adına çalışanlarına önem vermeli ve onların ihtiyaç, gereksinim, motivasyon ve tatmin unsurlarının farkında olarak bu doğrultuda stratejiler belirlemek zorundadırlar. Çalışanların duygusal bağlılıkları, iş tatmini ve örgütsel destek algıları onların olumlu iş davranışları geliştirmelerine ve örgüt hedefleri doğrultusunda ilerleyebilmelerini sağlayan önemli etkenler olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aselage, J., & Eisenberger, R. (2003). Perceived organizational support and psychological contracts: A theoretical integration. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 491–509.
- Altaş, S.S. & Çekmecelioğlu, H.G. (2007). İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık, ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma. *M.Ü.S.B.E. Öneri*, 7(28), 47-57.
- Armeli, Stephan., Eisenberger, R., Fasolo, P., & Lynch, P. (1998). Perceived Organizational Support and Police Performance: The Moderating Influence of Sociomotional Needs. *Journal of Applied Psychology*, 83, 288-297.
- Casper WJ, Buffardi L. (2004). Work-life benefits and job pursuit intentions: The role of anticipated organizational support. *Journal of Vocational Behavior*, 65(3), 91–410.
- Cropanzano, R., Howes, J. C., Grandey, A. A., & Toth, P. (1997). The relationship of organizational politics and support to work behaviors, attitudes, and stress, *Journal of Organizational Behavior*, 18, 159–180.
- Çekmecelioğlu, H. G. (2011). Algılanan örgüt ikliminin çalışanların iş tatmini, duygusal bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkileri. *Yönetim*, 22(68), s.29-47.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71, 500-507.
- Eisenberger, R., Fasolo, P., & Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment and innovation. *Journal of Applied Psychology*, 75, s.51–59.
- Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch, P.D., & Rhoades, L. (2001). Reciprocation of Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 86, 42-51
- Gakovic A, Tetrick LE. (2003). Perceived organizational support and work status: A comparison of the employment relationships of part-time and full-time employees attending university classes. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 649–666
- Gürbüz S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3, s.48-75
- Hackman, J.R., & Oldham, G.R. (1975). Development of the Job Diagnostic Survey. *Journal of Applied Psychology*, 60, 159-170.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 1293-1349). Chicago: Rand McNally
- Luthans F., (1994). *Organizational Behavior*, Newyork: McGraw-Hill, Inc
- Martin, R. (1995). The Roles of Organizational Support and Justice During a Layoff. *Academy of Management Journal*, 1, 89-93.
- Martin, R. (1995). The Roles of Organizational Support and Justice During a Layoff. *Academy of Management Journal*, 1, 89-93
- Meyer, J.P., & Allen, N.J. (1991). Three Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89.
- Meyer, J.P., Smith, C.A. (2000). HRM Practises and Organizational Commitment: Test of a Mediation Model. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 17(4), 319-332.
- Meyer, J., Stanley, D., Herscovitch, L. & Topolnytsky L. (2001). Affective, Continuance, And Normative Commitment To The Organization: Meta Analysis of Antecedents, Correlates, And Consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20-52.

- Parasuraman, S., Greenhaus, J.H., & Granrose, C.S. (1992). Role stressors, Social Support, and Well-Being Among Two-career Couples. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 339-356
- Porter, L., Steers, R., Mowday, R., Boulian, P. (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Turnover among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*, Vol.59, No 5, 603-609
- Shore, L. M., and Wayne, S. J., (1993). Commitment And Employee Behavior: Comparison of Affective Commitment And Continuance Commitment With Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 78 (5), 774-780.
- Shore, L.M. ve Tetrick, L.E. (1991). A Construct Validity Study of The Survey of Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 76, 637-643
- Taştan, S , İşçi, E , Arslan, B . (2014). Örgütsel destek algısının işe yabancılaşma ve örgütsel bağlılığa etkisinin incelenmesi: İstanbul özel hastanelerinde bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 121-138.
- Oktuğ, Z.(2013). Algılanan Örgütsel Destek İle Duygusal Emek Davranışları Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Prestij Bıçimlendirici Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12 Sayı:46 370-381
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi*, 18, 113-130
- Tolay, E., Sürgevil, O. ve Topoyan, M. (2012). Akademik Çalışma Ortamında Yapısal ve Psikolojik Güçlendirmenin Duygusal Bağlılık ve İş Doyumu Üzerindeki Etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 449-465.
- Tansky, J. W. and Cohen, D. J. (2001), The relationship between organizational support, employee development, and organizational commitment: An empirical study. *Human Resource Development Quarterly*, 12(3), 285-300
- Turgut, H., (2014). Algılanan Örgütsel Desteğin İşletme Performansına Etkisinde İç Girişimciliğin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırma Dergisi*, Vol.6, No. 3, 29-62.
- Vilela, B. B., Gonzalez, J. A. V., & Ferrin, P. F. (2008). Person-organization fit, OCB and performance appraisal: Evidence from matched supervisor-salesperson data set in a Spanish context. *Industrial Marketing Management*, 37, 1005-1019.
- Rhoades, L., Eisenberger, R. and Armeli, S. (2001). Affective Commitment to Organization: The Contribution of Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 85(5), 825-836.
- Rhoades, L. ve Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of The Literature. *Journal of Applied Psychology*, 87 (4), 698-714.
- Wayne, S.J., Shore, L.M. ve Liden, R.C. (1997). Perceived Organizational Support And Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective. *Academy of Management Journal*, 40, 82-111.

Bilişsel Davranışçı Terapi ve Sosyal Anksiyete Bozukluğu Üzerine Bir Derleme

Sahar AKBARİ

İnsan tatmin edici bir hayat sürebilmek ve mutlu olabilmek için, kendisiyle, dünyayla ve diğer insanlarla iyi ilişkiler geliştirmelidir. Diğer insanlarla uygun şekilde iletişime girmek, karşısındaki insani anlamak, dinlemek ve kendini ifade etmek, insanın en temel ihtiyaçlarındandır. Ancak bazı insanlar diğer insanlarla oldukları zaman kendilerini rahat hissedemez, insanların olduğu ortamlardan uzaklaşmak isterler ve kendilerini iyi ifade edemezler. Sosyal anksiyete bozukluğu genel anlamda, bir ya da daha fazla sosyal durumdan rahatsız olmak ve kaçınmak olarak ifade edilebilir. Kişinin başkaları tarafından muhtemel bir incelemeye maruz kaldığı, küçük düşürücü veya utanç verici bir şey yapabileceklerinden korktuğu durumlar için sürekli bir korku olarak tanımlanmaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Sosyal fobi terimi ilk olarak 1903 yılında PIERRE JANET 'in (phobie dessituations) tanımıyla psikiyatri literatürüne girmiş olmasına rağmen uzun yıllar araştırmacılar ve klinisyenler tarafından en az araştırılmış hatta ihmal edilmiş anksiyete bozuklukları içerisinde yer almıştır. Bu durumun önemli nedenleri, çocuklarda sosyal anksiyetenin hem aile, hem de okul tarafından bir problem olarak görülmemesi, yıkıcı davranışlarla çocuğun başkalarına zarar vermiyor olması, sosyal ortamlarda geri planda ve genellikle sessiz kalmayı tercih eden çocukların çekingen olarak görülmesi ve onların bu özelliğinin kişiliklerinin bir parçası olarak kabul edilmesi, sosyal anksiyetenin doğasında var olan utangaçlık ve olumsuz değerlendirilmekten korkmanın yardım aramayı engellemesi, eşlik eden bedensel belirtiler nedeniyle kişilerin diğer tıp birimlerine başvurarak zaman kaybetmeleri sayılabilir. Sosyal fobi son yıllarda araştırmacı ve klinisyenlerin giderek daha fazla ilgisini çeken bir psikiyatrik bozukluktur. Sosyal fobi hakkındaki bilgiler arttıkça, sosyal fobinin sanıldığından çok daha sık görüldüğü ve hastaların yaşamlarında ciddi güçlükler yol açtığı anlaşılmaktadır (Liebowitz , 1992 s:282-288).

Bu çalışmanın amacı, sosyal anksiyete kavramına yönelik tanımların ve alandaki çalışma sonuçlarının paylaşılmasıdır. İlk olarak sosyal anksiyeteye yönelik tanımlar ele alınmış sonra da konuyla ilgili gerçekleştirilmiş olan çalışmalar özetlenmiştir.

Bilişsel Davranışçı Yaklaşımlar Açısından Sosyal Anksiyete Bozukluğu

BDT modellerine göre sosyal fobi gibi psikolojik rahatsızlıklar genel olarak bireyin çevresini, kendisini ve hayatındaki olayları yorumlarken bilinçsiz olarak yaptığı bilişsel hatalara dayanmaktadır. Bu olayları oldukları gibi görüp yorumlayamama durumu da problemleri davranışlara yol açmaktadır. BDT modeline göre hastalar kendi duygu, düşünce ve yaşamlarındaki olayları yorumlarken onları olduğundan daha riskli gibi görmekte, daha kötü ve objektiflik (tarafsızlık), gerçekçilik ve mantıklılık gibi ilkelerden sıklıkla sapmaktadırlar. BDT modeli insan zihnini, sürekli etrafındaki bilgi ve olayları işleyen bir bilgisayar gibi görmekte ve bu bilgisayarın hangi bilgiyi ne şekilde işleyip yorumladığını da mevcut işletim sistemi ve içindeki kodların, belirlediğini savunmaktadır. Sosyal anksiyete bozukluğu BDT'ye göre beyin, etrafındaki dünyayı mantıklı, gerçekçi ve objektif olarak değil, kişinin kendisi ve diğerleri hakkındaki olumsuz ve yanlış inançlarına göre çarpıtarak,

olduğundan daha tehlikeliymiş ya da riskliymiş gibi yorumlamaktadır. Bu sebeple, BDT’de kişinin sosyal kaygısının arkasındaki inançlar ve ana düşünceler irdelenerek gerçekçilikleri, objektiflikleri ve rasyonellikleri sorgulanır. Kişinin sosyal ortamlarda gerçekten başkaları tarafından yargılandığına dair somut kanıtlar aranır. Genellikle bu yargılanma kaygısının mantık dışı ve temelsiz olduğu, kişinin bunları çocukluğundan itibaren zamanla farklı kötü olayların sonuçlarını yanlış yorumlayarak zihninde kendi kendine oluşturduğu saptanır (<http://ravanpedia.com/1455,Nisan> 2018) (Liebowitz , 1992 s:282-288)

Sosyal Anksiyete Bozukluğunun DSM- 5’e Göre Tanı Ölçütleri

A. performans gerektiren durumlarda, sosyal ortamlarda veya tanımadık insanlar önünde ortaya çıkan belirgin korku. Kişi burada küçük düşmesine veya utanmasına neden olacak biçimde davranacağından ya da anksiyete belirtileri göstereceğinden korkar.

B. Korkulan toplumsal durumlarla karşılaşma hemen her zaman anksiyete doğurur.

Not: Çocuklarda anksiyete, donakalma veya ağlama, huysuzluk yapma, tanıdık olmayan insanların olduğu toplumsal durumlardan uzak durma olarak dışa vurulabilir.

C. Kişi, korkusunun anlamsız ya da aşırı olduğunu bilir.

Not: Çocuklarda bu özellik sahip olmayabilir.

D. Bir eylemin gerçekleştirildiği ya da korkulan toplumsal durumlardan kaçınılır ya da yoğun anksiyete ile bunlara katlanılır.

E. Kaçınma ya da korkulan toplumsal bir eylemin gerçekleştirildiği durumlarda sıkıntı duyma, kişinin günlük işlerini, mesleki işlevselliğini (ya da eğitimle ilgili olan), toplumsal etkinliklerini veya ilişkilerini bozar veya fobi olacağına dair bariz bir sıkıntı vardır.

F. 18 yaşının altındaki kişilerde süresi en az 6 aydır.

G. “Korku veya kaçınma bir maddenin (örneğin kötüye kullanılabilen bir ilaç, tedavi amaçlı kullanılabilen bir ilaç) doğrudan fizyolojik etkinliklerine veya genel tıbbi bir duruma bağlı değildir ve başka bir mental hastalıkla daha iyi açıklanamaz (örneğin, agorafobi ile birlikte olan veya olmayan panik bozukluğu, ayrılma anksiyetesi bozukluğu, vücut dismorfik bozukluğu, yaygın bir gelişimsel bozukluk ya da şizoid kişilik bozukluğu)”.

H. Genel bir tıbbi durum veya başka bir mental bozukluk varsa bile A tanı ölçütünde sözü edilen korku bununla ilişkisizdir. Örneğin, Parkinson hastalığındaki titreme, kekemelik veya bulimia nervozadaki anormal yeme davranışına ya da anoreksiya nervroza ait korku değildir (Yolaç 1996 s:50-51).

Sosyal Fobinin Fizyolojik Belirtileri

- Terleme ve ateş basması (çoğunlukla soğuk terleme)
- Korku hissi
- Sürekli idrara çıkma isteği
- Bazen bayılma
- Nefes darlığı
- Bulanık görme
- Ağız kuruluğu
- Kalp çarpıntısı,

- Ürperme (tüylerin diken diken olması gibi)
- Tansiyon değişiklikleri (kan fobisinde tansiyon düşer)
- Bayılacakmış gibi hissetme (gözlerde kararırma hissi ile belirlidir)

Sosyal Fobi Nedenleri Nelerdir?

- **Genetik nedenler:** Sosyal fobi, diğer anksiyete bozuklukları gibi, genetik kökene sahip olabilir. Ancak genetikten ne kadar kaynaklandığı ve çevreden ne kadar etkilendiği net değildir.
- **Beyin Aktivitesi:** Tüm psikolojik bozukluklar gibi, sosyal anksiyetenin gelişiminde beyin etkileşimleri önemli bir rol oynar.
- **Çevre:** Çevresel faktörler bu bozukluğun gelişimine katkıda bulunur. Örneğin çocukluk çağında olumsuz deneyimler, fiziksel engeller ve bu bozukluğu olan kişiler ile çok zaman geçirmek, bu bozukluğun gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunur

Sosyal Fobi Tedavisi

İlaç Tedavisi	Bilişsel- davranışçı terapi
Fluvoksamin	Bilişsel yeniden yapılandırma
Sertralin	Maruz bırakma
Fluoksetin	Sosyal beceri eğitimi
Sitalopram	Sanal gerçeklik terapi

Bilişsel Yeniden Yapılandırma

Bu yöntem, hastanın olumsuz düşüncelerini, küçük düşme ve rezil olma düşüncelerini, kendini hafife alma veya başkalarının eleştirdiği ya da incelediği gibi, olumsuz düşünceleri tanımlamasına ve bunlara karşı koymasına yardımcı olur. Bilişsel yeniden yapılandırmanın amacı, kişinin yaşadığı sorunların hatalı inançlardan kaynaklandığını fark ettirmek ve bunların yerine daha olumlu ve akılcı olan düşünme biçimlerini koymasına yardım etmektir. Bilişsel yeniden yapılandırma, kişiye yeni bir bakış açısı kazandırmaya çalışan bir tekniktir. Tekniğin merkezinde, kişiye düşünce yapısıyla ilgili hipotezler oluşturma ve bu hipotezleri değerlendirmeyi öğretme bulunmaktadır (Corey ,2015 s:354).

Maruz Bırakma Tekniği

Maruz bırakma tekniği, bilişsel- davranışsal terapinin bir çeşididir ve kişilerin, kaygılarını ve korkularını yönetebilmeleri için tasarlanmıştır. Belirli sistematik tekniklerin kullanımıyla, bir kişi aşamalı olarak onu strese sokan duruma maruz bırakılır. Maruz bırakma terapisindeki amaç, kişinin günlük yaşamını olumsuz yönde etkileyen korkuları, güvenli bir ortam aracılığıyla yönetebilmeyi öğretmek yaşam kalitesini arttırmaktır. Maruz bırakma terapisini, bir kişinin bir duruma ya da bir nesneye karşı olan abartılı korkularını azaltmak için kişiyi, korktuğu şeyin kendisine ve o şeyi hatırlatan durumlara maruz bırakır. Örneğin, fareden korkan birisi için, maruz bırakma terapisini uygulayan, terapist önce kişiye bir fare resmi gösterir ve neler düşündüğünü sorar. Seanslar ilerledikçe terapist o kişiye fareyle ilgili daha yoğun şeyler hayal etmesini söyler ve bunları yaparken

bir yandan hem destek sağlar hem de başa çıkma yöntemlerini kişiye öğretir. Kişinin kaygılı tepkisi azaldıkça, terapist gerçek hayattaki bazı maruz bırakmalara geçebilir. Bu tip maruz bırakmalarda, terapist odanın en uzağına bir kap içinde fare koymaktan tutun, danışanın eline fare koymaya kadar aşamalı olarak birçok yöntemi uygulayabilir (Sharf, 2014 s:265).

Sosyal Beceri Eğitimi

“Sosyal beceri eğitimi, bireylerin diğer insanlarla çeşitli sosyal ortamlarda etkili olarak iletişimde bulunabilme yeteneğini ifade eder. Bireylerin kişilerarası ilişkilerde yaşadıkları güçlükleri gidermek amacıyla kullanılır. Sosyal beceriler, çevredeki diğer insanlarla uygun ve etkili bir biçimde iletişimde olmayı belirler. Bir ölçüde yaşanan kişilerarası güçlükler nedeni ile psikososyal problemler yaşayan bireylerle psikolojik danışma yapmada, sosyal beceri eğitimi etkili olabilir” (Corey, 2015 s:314).

Sanal Gerçeklik Terapi

İlk olarak 1980 ve 1990’larda başlayan, sanal gerçeklik terapisi bilgisayarla oluşturulan bir terapidir. Diğer yöntemlere kıyasla, terapide sanal gerçeklik kullanımının, süre, maliyet ve “bulunma hissi” bakımından daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Terapide sanal gerçekliğin kullanılması tedavinin etkisinden ve gerçekliğinden hiçbir şey kaybettirmez çünkü fobisi olan bireylerin tepkilerinin, endişe seviyeleri ve şiddeti fobinin kaynağının ne kadar gerçek olduğuyla ilgili değildir. Özellikle toplum içinde konuşma yapma gibi durumlarda dinleyici bulmak ve alıştırma deneylerini gerçekleştirmek zor olabilir. Pazarlık yapma veya izleniyorken bir eylemi gerçekleştirme gibi konular sanal gerçeklikte kolayca ele alınabilir. Alıştırma süresi istenildiği kadar kısaltılabilir veya uzatılabilir. Anksiyete kaynağı olan durum, terapi ortamında sanal olarak yaratılır (Sharf, 2014 s:266)

Sosyal Fobinin Demografik Özellikleri

1. K/E:3/2
2. Genç
3. Bekar
4. Düzenli bir işi olmayan
5. Ekonomik açıdan bağımlı
6. Başka psikiyatrik problemleri olan
7. Yalnız yaşama
8. Gelir düzeyi düşük bireylerdir.

Sosyal Fobinin Epidemiyolojisi

1. Başlangıç yaşı: 13-19 yaş
2. Alkol bağımlılığından sonra en sık görülen üçüncü hastalık
3. SAB batı toplumunda doğu toplumuna göre daha yaygın
4. Yaşam boyu yaygınlığı: % 9-14
5. SAB tanısı birinci aşamada sıklıkla atlanmakta veya tedavi uygulanmamakta
6. %25’inden azı tedavi almakta, çoğuna uygulanan tedavi ise yetersiz kalmakta
7. Erken yaşta başlaması önemli gelişim sorunları doğurmakta
8. Ani veya sinsi başlangıç, dalgalı gidiş hali

9. Yaşam Boyu Görülme: %2,4-13

Sosyal Fobi: Bilişsel Davranışçı Odaklı Çalışmalar

Bu bölümde, konuyla ilişkili çalışma örnekleri ve içeriklerinden kısaca söz edilmektedir. Çalışmalara bakıldığında özellikle de duygu durum ve sosyal anksiyete bozukluğu tedavisinde Bilişsel Davranışçı uygulamaların yapıldığı ve olumlu sonuç alındığı görülmektedir.

Sosyal Fobi İçin Bilişsel -Davranışçı Grup Tedavisi: Güvenilir bir Plasebo Kontrolü ile Karşılaştırma

Heimberg, Dodge, Hope, Kennedy, Zollo (1990), kırk dokuz hastayla, sosyal fobi için Bilişsel-Davranışçı grup tedavisini (CBGT) güvenilir plasebo kontrolü ile karşılaştıran bir çalışma yapmışlardır. CBGT, simüle edilmiş fobik olaylara maruz kalma, uyumsuz düşüncelerin bilişsel olarak yeniden yapılandırılması ve oturumlar arasında öz-yönelimli için ödevlerden oluşmaktadır. Kontrol hastaları, tedavi güvenilirliği ve sonuç beklentileri ile ilgili ölçütler konusunda CBGT ile karşılaştırılabilir bir şekilde ders-tartışma ve grup desteğinden oluşan bir tedavi paketi almışlardır. Her iki grup da önemli ölçüde iyileşme göstermiş, son test sonuçlarına göre, CBGT hastaları, kontrol hastalardan daha iyi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca davranış testi öncesinde ve sırasında daha az endişe bildirilmiştir.

Sosyal Fobi İçin Bilişsel-Davranışçı Grup Tedavisi: Beş Yıllık Takip Etkinlik

Heimberg, Salzman, Holt, and Blendell (1993), sosyal fobi için Bilişsel-Davranışçı grup tedavisinin (CBGT) takip değerlendirmesi ile ilgili ampirik bir çalışma yapmışlardır. CBGT ve güvenilir bir alternatif tedavi alan hastalar, 4 ila 6 yıllık bir sürenin ardından tekrar bir araya getirilmiştir. Araştırmada ölçme aracı olarak bir öz-bildirim anketi, bireysel bir davranış testi ve bağımsız bir değerlendirme ile yapılandırılmış bir görüşme kullanılmıştır. CBGT alan hastalarda, tüm değerlendirme yöntemlerinden alınan önlemler sonucunda, alternatif tedavi hastalarından daha fazla iyileşme görülmüştür. Bununla birlikte, bu hastalarda, uzun süreli izlenimde yer almayan hastalardan daha az endişe görülmüştür.

Sosyal Fobinin Davranışsal Tedavisi Bilişsel Değişimlere Neden Olur Mu?

Newman ve arkadaşları (1994), sosyal fobisi olan bireylerin kaygı ile ilgili bilişlerini açık bir performansa dayalı, maruz kalma tedavisinin (yani, bilişsel müdahaleye gerek kalmadan) etkisini otuz altı kişi ile incelemişlerdir. Yaş, cinsiyet ve fobilerin şiddetine göre eşleşen çiftler rastgele bir tedavi ve kontrol grubuna atanmıştır. On sekiz kişi 8 haftalık bir süre boyunca 8 seansta tamamen davranışsal bir tedavi sürecine katılırken, 18 kişi kontrol grubu olarak görev yapmıştır. Tedavi öncesi ve sonrası, bilişsel ve davranışsal kaygı ölçüleri alınmıştır. Sonuçlar, tamamen davranışsal bir tedavi hem davranışsal hem de bilişsel kaygı ölçütlerinde, iyileşmeye yol açtığını göstermiştir. Bu araştırma, bilişsel yeniden yapılandırmanın, bilişsel tedavi olmaksızın ortaya çıkabileceğini gösteren bir çalışmadır.

Sosyal Fobi İçin Maruz Bırakma ve Bilişsel Yeniden Yapılandırmanın Etkililiğinin Karşılaştırılması

Mattick (1989), kırk üç hastayla, sosyal fobi tedavisinde, maruz bırakma (EXP), bilişsel yeniden yapılandırma (CR) ve bu tekniklerin bir araya getirildiği (COMB) bir kontrol çalışması yapmıştır. Tedavi bütünlüğünün değerlendirilmesi, tedavilerle tutarlı bir şekilde uygun olduğunu göstermiştir. Grup içi analizler, COMB ve CR tek başına grupların tüm değişkenler üzerinde anlamlı bir şekilde iyileştirdiğini göstermiş, oysa EXP grubunun fobi üzerinde değişiklikler gösterdiğini ancak tutumları ölçmediğini göstermiştir. Gruplar arası analizler ise, COMB'nin iki tedavi yönteminden (EXP ve CR) üstün olduğunu göstermiştir.

BDGT ile Fluoksetin (FLU), İsimli ilacın Sosyal Fobi Tedavisindeki Etkililiğinin Karşılaştırılması

Davidson ve arkadaşları (2004), yaşları 36 ile 37 arasında değişen 285 yetişkin sosyal fobisi olan hastalarıyla yaptıkları çalışmada, Bilişsel Davranışçı grup terapi ile Fluoksetin isimli ilacın sosyal fobinin tedavisindeki etkililiğini karşılaştırmışlardır. Aynı zamanda iki tedavi yönteminin eşzamanlı kullanımının ve yalnız kullanımlarının etkililiği de karşılaştırılmıştır. Araştırmada ölçme aracı olarak, Kısa Sosyal Fobi Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcılar, yalnızca BDGT ile tedavi edilen, yalnızca Fluoksetin kullanan, iki tedavi süreci için eşzamanlı yürütülen ve plasebo grupları olarak ayrılmışlar ve 14 hafta boyunca tedavi görmüşlerdir. Karşılaştırmalı analizlere bakıldığında, yalnızca BDGT ile tedavi edilen, yalnızca Fluoksetin kullanan ve eşzamanlı tedavi gören bireylerin sosyal fobi semptomlarının plasebo grubuna göre azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra eşzamanlı yürütülen tedavinin sosyal fobi semptomlarının azaltılmasında, yalnızca BDGT ile tedavi ve yalnızca Fluoksetin tedavisinden daha etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Yalnızca BDGT tedavisi ile yalnızca Fluoksetin tedavisinin ise sosyal fobi semptomlarını azaltma etkileri farklılaşmamıştır.

Sosyal Fobi Tedavisinde, Kişilerarası ve Bilişsel Davranışçı Terapilerin Etkililiğinin Karşılaştırılması

Allah Yâri ve arkadaşları (2013), sosyal fobi ve sosyal etkileşim kaygısı belirtilerini azaltmak için Bilişsel Davranışçı Terapi ile kişilerarası tedavi etkililiğini karşılaştırmışlar. Araştırmada ölçme aracı olarak Sosyal Fobi Envanteri (SPIN), Sosyal Etkileşim Anksiyete Ölçeği (SIAS) ve Olumsuz Değerlendirme Ölçeği Kısa Bildirgesi ve DSM-IV için Yapılandırılmış Klinik Görüşme (SCID) kullanılmıştır. Çalışma ön test – son test olarak tasarlanmıştır. Katılımcılar iki terapi grubuna da (GBT ve IPT) rastgele seçilmiştir. Veriler, çok değişkenli kovaryans analizi (MANCOVA) kullanılarak istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, iki terapi grup arasında önemli bir fark olduğunu göstermiştir. Sosyal fobi tedavisinde, kişilerarası terapinin, BDT'ye göre etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma, IPT'nin sosyal fobi bozukluğu için tercih edilen psikoterapötik tedavi olarak düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sosyal Fobi Tedavisinde BDT' nin Etkililiğinin Gözden Geçirilmesi

Mehdi Ahili ve arkadaşları (2013), bilişsel davranışçı terapinin sosyal fobi tedavisindeki kalıcı etkilerini test etmek amacıyla sosyal fobi tanısına sahip 240 İranlı ergen öğrenci ile bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma, iki gruptan oluşan ön test ve son test deney grubunu oluştururken, çok aşamalı rastgele örnekleme ile 240 erkek öğrenci seçilmiştir. Öncelikli olarak sosyal fobi envanteri uygulandıktan sonra, en yüksek puan alan 30 kişi rasgele iki gruba ayrılmıştır. Deney grubu (15 erkek) ve kontrol grubu (15 erkek) olarak sınıflandırılmıştır. Deney grubuna Bilişsel-Davranışçı eğitimi, haftada iki kez olmak üzere bir buçuk saatlik toplam 13 seanstan oluşan eğitim verilmiştir. Katılımcılara Sosyal Fobi Envanteri (SPIN), Genel Sağlık Anketi (GHQ) uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, bilişsel-davranışçı eğitimi, akıl sağlığını artırmak ve sosyal kaygıyı azaltmak için önemli ve etkili bir yol olarak gösterilmiştir.

Sosyal Anksiyete Bozukluğunda Psikodinamik Tedavi ve Bilişsel-Davranışçı Terapinin Etkililiğinin Karşılaştırılması

Leichsenring ve arkadaşları (2013), Bilişsel Davranışçı terapi (BDT) ile psikodinamik tedavinin sosyal anksiyete bozukluğunun tedavisindeki etkililiklerini karşılaştırmıştır. Araştırmada ölçme aracı olarak Liebowitz Sosyal Anksiyete Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sosyal anksiyete

bozukluğu olan 495 katılımcıyla yürütülmüştür. Değerlendirmeler tedavi başlangıcında ve sonunda yapılmıştır. Araştırma sonucunda, psikodinamik tedavinin, sosyal anksiyete bozukluğunun tedavisinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır ancak BDT lehine anlamlı farklılıklar görülmüştür. Yani sosyal fobi tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin daha etkili olduğu rapor edilmiştir.

Anksiyete Bozuklukları İçin Bilişsel Davranışçı Terapinin Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: Bir Meta-Analiz

Hofmann ve arkadaşları (2014) Bilişsel Davranışçı Terapinin, anksiyete bozukluklarının tedavisinde etkili olmasına rağmen, yaşam kalitesi üzerindeki etkisi hakkında çok az şey bilindiğinden yaşam kalitesi üzerine anksiyete bozuklukları için Bilişsel-Davranışçı terapi ile ilgili meta-analiz bir çalışma yapmışlardır. Araştırmada, 59 CBT çalışmasını içeren toplam 44 çalışmayı incelemişler. Araştırma sonucunda genel etki büyüklükleri yayın yılı ile azalmış ve tedavi süresi de artmıştır. Tek tek ve gruplar halinde sunulan yüz yüze tedaviler, internet yoluyla verilen tedavilerden önemli ölçüde daha yüksek etki büyüklükleri üretmiştir. Anksiyete bozuklukları için Bilişsel-Davranışçı terapi, özellikle fiziksel ve psikolojik alanlarda yaşam kalitesini iyileştirmek için orta derecede etkilidir. İnternet ile yapılan tedaviler, yaşam kalitesini iyileştirmede yüz yüze tedavilerden daha az etkilidir.

Sosyal Fobi Tedavisinde Maruz Bırakma Terapi(EXP) ve Uygulamalı Rahatlama(AR) Terapisinin Etkililiğinin Karşılaştırılması

Clark ve Anke Ehlers (2006), maruz bırakma terapi (EXP) ve uygulamalı rahatlama terapisinin sosyal fobi tanısına sahip hastaların, semptomlarını azaltmadaki etkililiğini karşılaştırmışlardır. Katılımcılar 31 yaş grubuna sahip 62 kişiden oluşmaktadır ve rastgele gruplara seçilmiştir. Araştırmada ölçme aracı olarak öz değerlendirme raporları, bağımsız değerlendirici derecelendirmeler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda iki terapi modelinin etkililiği karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir. Sosyal fobi tedavisinde maruz bırakma (EXP) terapisi daha etkili olduğu rapor edilmiştir.

Sonuç

BDT modellerine göre sosyal fobi gibi psikolojik rahatsızlıklar genel olarak bireyin kendisini, çevresini ve hayatındaki olayları yorumlarken bilinçsiz olarak yaptığı bilişsel hatalara dayanmaktadır. Bu olayları oldukları gibi görüp yorumlayamama durumu da problemleri davranışlara yol açmaktadır. BDT modeline göre hastalar kendi duygu, düşünce ve yaşamlarındaki olayları yorumlarken onları olduğundan daha kötü, daha riskli gibi görmekte ve gerçekçilik, objektiflik (tarafsızlık), mantıklılık gibi ilkelerden sıklıkla sapmaktadırlar. Yapılan bilimsel araştırmalara göre sosyal fobi, sebepleri "biyopsikososyal" yani hem biyolojik/genetik etmenlere, hem kişinin psikolojik durumuna, hem de sosyal çevresine bağlı olan bir bozukluktur. Sosyal fobide ilaç tedavileri biyolojik etmenleri hedef alarak kişide rahatlama sağlamayı amaçlarken, psikoterapi, özellikle de Bilişsel-Davranışçı Terapi (BDT) hem psikolojik hem de sosyal etmenleri detaylı olarak ele alarak sosyal fobiyi azaltmayı hedeflemektedir. İncelediğimiz çalışmalarda en hızlı, etkili ve kalıcı sosyal fobi tedavisinin BDT'nin terapi modelleri ile beraber kullanılmasıyla sağlanmaktadır. BDT terapi modellerinin amacı sosyal fobiyi azaltmanın ötesinde kişiyi hayata genel olarak daha olumlu ve gerçekçi bakan, daha sağlıklı ilişkiler kurabilen, karşılaşılabileceği her türlü probleme daha yaratıcı ve mantıklı çözümler getirebilecek bir hale getirmektir.

KAYNAKLAR

1. AMERİKAN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ. 2013. Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El kitabı (DSM-V), Çev: E. Köroğlu, Hekimler Yayın Birliği, Ankara. 452s.
2. Corey, G. (2015). Psikolojik Danışma Kuram ve Uygulamaları (T. Ergene, Çeviren). Ankara: Mentis Yayıncılık.
3. David , M. C, & Anke Ehlers (2006). Cognitive Therapy Versus Exposure and Applied Relaxation in Social Phobia: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* , 74(3), s. 568 –578.
4. David , M. C, & Anke Ehlers (2006). Cognitive Therapy Versus Exposure and Applied Relaxation in Social Phobia: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* , 74(3), s. 568 –578.
5. Hassanvand Amouzadeh, M. , Mehdi Ahili, M., & Hassanvand Amouzadeh, M. (2013). The Effect of Cognitive-Behavioral Self- Esteem Group Training on Social Anxiety and Mental Health in Social Anxious Adolescent. *Knowledge & Research in Applied Psychology*, 14(2) s.26-37
6. Jonathan R. T. Davidson, Edna B. Foa, Jonathan D. Huppert, Francis J. Keefe, Martin E. Franklin, Jill S. Compton, Ning Zhao, & Kathryn M. Connor, MD. (2004). Fluoxetine, Comprehensive Cognitive Behavioral Therapy, and Placebo in Generalized Social Phobia. *Arch Gen Psychiatry* ,61(10) s. 1005-1013
7. Leichsenring F, Salzer S, Beutel ME, Herpertz S, Hiller W, Hoyer J, Huesing J, Joraschky P, Noltling B, Poehlmann K, Ritter V, Stangier U, Strauss B, Stuhldreher N, Tefikow S, Teismann T, Willutzki U, Wiltink J, & Leibing, E .(2013). Psychodynamic therapy and cognitive-behavioral therapy in social anxiety disorder: a multicenter randomized controlled trial. *Am J Psychiatry* ,170(7) s.759-67.
8. Mattick , B. (1989). Comparison of integrated cognitive restructuring plus exposure with exposure alone in group treatment of generalised social anxiety disorder. *South African Journal of Psychology*, 38(4), s. 647-658
9. Richard ,G. Heimberg, 2 Cynthia, S. Dodge, Debra A. Hope, Charles R. Kennedy, & Linda J. Zollo (1990). Cognitive Behavioral Group Treatment for Social Phobia: Comparison with a Credible Placebo Control. *Cognitive Therapy and Research*, 14 (1), s. 1-23
10. Richard G. Heimberg, 2 Debra G. Salzman, Craig S. Holt, & Karl A. Blendell (1993). Cognitive-Behavioral Group Treatment for Social Phobia: Effectiveness at Five-Year Followup. *Cognitive Therapy and Research*, 17(4) s.325-338
11. Stefan G. Hofmann, Jade Q. Wu, & Hannah Boettcher (2014). Effect of Cognitive Behavioral Therapy for Anxiety Disorders on Quality of Life: A Meta-Analysis. *J Consult Clin Psychol*, 82(3), s. 375–391.
12. Sharf, R. (2014). Psikoterapi ve psikolojik danışma kuramları (N.Voltan Acar). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
13. Tavoli, A. Allahyari, P. Azadfalsh, A. Fahi-Ashtiani,& M. Melyani, (2013). A Comparison of the effectiveness of interpersonal and cognitive behavioral therapies for social anxiety disorder. *International Journal of Behavioral Sciences*, 7(3).
14. Yolaç, P. (1996). *Bilişsel -Davranışsal terapiler*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları

Finansal Derinleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri

Saltuk AĞIRALIOĞLU¹

Giriş:

Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Derinleşme

2008 küresel krizinin oluştuğu gelişmiş ülkelerin finansal sektörlerinin karmaşık biçimde büyümüş olması, gelişmekte olan ülkelerin politika yapıcılarının konu ile ilgili kaygılarını ortaya çıkarmıştır. Düzenleyicilerin ve kurumsal çevrelerin güvenli bir finansal sistemin sağlanmasında roller neler olmalıdır sorusunu gündeme getirmiştir. Finansal bütünleşme ekonomilere zarar mı veriyor yardımcı mı oluyor? Büyüme ve istikrar için gelişmenin hızı ve adımları ne olmalıdır gibi sorular bu krizle gündeme gelmiştir.

Finansal gelişme genelde bir ülkenin direncini artırırken ekonomik büyümeyi de artırmaktadır. Fakat büyüme ve istikrar arasında bu gelişme sonucunda değiş-tokuşlar da olabilmektedir. Teorik ve ampirik olarak geniş bir literatürde finansal gelişmenin tasarrufları mobilize ettiği, bilgi paylaşımını artırdığı, kaynak tahsisini geliştirdiği, çeşitliliğe olanak sağladığı ve yönetim riskine olanak sağlayarak ekonomiye faydalar sağladığına dair çalışmalar mevcuttur. Derin ve likit finansal sistemdeki enstrümanlarla finansal istikrar desteklemektedir. Böylece ülkelerin olası şoklara karşı direnç göstermelerine yardımcı olmaktadır. Fakat finansal gelişmenin bir maliyeti de olmaktadır. Çok fazla finansallaşma olduğu zaman oluşan maliyetler finansal gelişmenin yararlarından fazla olabilmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin bu sınırlara gelip gelmediğini sorusunu ortaya çıkartmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki finansal sistemler son dönemlerde ciddi olarak derinleşmiştir. Fakat ulaştıkları finansal derinleşme seviyesi gelişmiş ülke seviyelerinin oldukça altındadır. 2013 yılı sonu itibarıyla özel banka kredilerinin milli gelire oranı gelişmekte olan ülkelerde ortalama %50 civarında olurken, menkul değerler piyasalarının milli gelire oranı 2000 yılından %10-15 büyümesine rağmen sadece %40 civarındadır. Söz konusu oran gelişmiş ülkelerde %70 civarı, kredilerin milli gelire oranı ise %130 civarındadır (Sahay vd., 2015). Türkiye’de bu oran 2020 yılı itibarı ile %54’tür. Menkul değerler piyasasının oranı ise 2020 yılında %33’tür. Bu değerler finansal derinleşme konusunda ülke olarak daha almamız gereken çok yol olduğunun göstergesidir.

Finansal Derinleşme

i) Kavramsal boyut

İktisat yazınında, finansal gelişme ve derinleşme kavramlarının, çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak, finansal gelişme daha üst bir kavram olup finansal derinleşmeyi de içine aldığı unutulmamalıdır. Zira finansal gelişme ile ifade edilen finansal sistemin gelişmesi, finansal derinleşme ile ifade edilen ise finansal piyasaların derinleşmesidir. Bu noktada finansal sistem ve finansal piyasa kavramları önem kazanmaktadır. (Oktayer, 2007)

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye, ORCID: 0000-0001-7913-7090

Finansal sistem tahvillerin, hisse senetlerinin ve diğer menkul kıymetlerin alım satımının gerçekleştirildiği, faiz oranlarının belirlendiği, finansal hizmetlerin elde edildiği piyasalar, kurumlar, kanunlar, teknikler ve bu alanda gerçekleştirilen işlemlerin bütünüdür.

Finansal piyasa ise finansal ürünlerin alım satımını kolaylaştıran yapı bir diğer ifadeyle fon arz edenler ile fon talep edenler arasındaki fon akımının gerçekleştiği arenayı (Saunders ve Cornett, 2004) ifade etmektedir. Dolayısıyla finansal piyasa daha alt bir kavram olup, finansal sistemin unsurlarından biridir.

Finansal piyasalar, fonların tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasındaki aktarımını kolaylaştırarak fon aktarım maliyetlerini düşürür. Bunun bir sonucu olarak ekonomide kullanılan sermaye miktarı yükselir ve üretim artar. Finansal piyasalar, üreticilerin ve yatırımcıların riski kendi aralarında transfer etmelerine imkân vermek suretiyle, üretim artışına yol açar. Bu işlevin yerine getirildiği temel finansal piyasa türü türev piyasadır. Finansal piyasaların, bireylerin yaşam standartlarının iyileşmesine katkıda bulunduğu üçüncü bir yol, paranın değişiminin ve para yaratımının kolaylaştırması yoluyla gerçekleşmektedir.

Finansal derinleşmenin birçok başka tanımı yapılmıştır. IMF'nin finansal istikrar ve derinleşmeyle ilgili yaptığı 2011 yılındaki çalışmada finansal derinleşme;

(i) Sektörlerin ve iktisadi ajanların, uzun ve kısa vadede yatırım kararları ve tasarrufları için finansal piyasaları kullanabilmesi,

(ii) Finansal araçların ve piyasaların bürokratik işlemlere maruz kalmadan yüksek hacimli sermaye birikimlerini harekete geçirebilmesi ve beraberinde yüksek devir hızına sahip olabilmesi,

(iii) Finansal araçların risk paylaşımı amacıyla portföy oluşturabilmeleri için farklı finansal enstrümanlara sahip olabilmesi olarak tanımlanmaktadır. (Goyal, 2011)

ii)Modelleri

Literatürden finansal derinleşme ile ilgili birçok sayıda model bulunmaktadır. Fakat bunlardan ikisi özellikle daha ön plandadır.

Bunlardan ilki McKinnon (1973) Shaw (1973) Modeli Finansal Baskı Okuludur. Bu modele göre finansal piyasaların üzerindeki baskı ve kontrol, yatırımlar için gerekli tasarrufları azaltarak ekonominin uzun vadeli büyümesine engel olmaktadır. McKinnon-Shaw modelinde finansal piyasalarda baskının ortadan kalkması ve finansal derinleşmenin sağlanması ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır. McKinnon ve Shaw finansal sektörün dünyayla bütünleşmesini sağlayacak dış ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki baskının da kalkması gerektiğini yani dış finansal liberalleşmenin de sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Mevduat faiz tavanı, kredi tayınlaması, yüksek zorunlu karşılık oranları, selektif kredi kontrolleri gibi bankacılık sistemine getirilen kısıtlamaların finans sisteminin gelişiminde aksamalara neden olacağını ve bunun sonucunda ekonomik büyümenin olumsuz etkileneceğini ifade etmektedirler. Finansal piyasalar üzerindeki kontrol yatırımların verimli alanlara kaymasını engelleyerek uzun vadeli büyümeye engel olmaktadır. Finansal baskı ortadan kalkarsa finansal derinleşme artacak ve ekonomik büyüme sağlanacaktır. (Öztürk vd. , 2010)

İkinci model Yapısalcı Taylor (1983) modelidir. Bu modelin de temel yaklaşımı diğeriyle aynıdır. Ancak sorunu çözmeye politika önerileri farklılık göstermektedir. Yapısalcılara göre gelişmekte olan ülkelerde kurumsallaşmış (formel) finansal sistemin yanında kurumsallaşmamış (informel) bir finansal yapı da vardır.

İnformel yapının ortaya çıkışında iki iddia var. Birinci görüşte informel yapının finansal baskının sonucu ve formel yapının bir kusuru olarak ortaya çıkmasıdır. Diğer görüş ise bu ikili yapı farklı ülkelerdeki toplumlardaki ekonomik ve sosyal yapısındaki farklılıklar sonucunda ortaya çıkmasıdır.

Taylor'un modeline göre bireyler formel olan piyasalar varlıklarını formel olan piyasalarda mevduat olarak değerlendirirken, informal olan piyasalarda varlıklarını finansal piyasalar için verimsiz sayılan altın ve gayrimenkul olarak değerlendirmektedir. Mevduat faizlerindeki artış kredi ve yatırımlarda artışa neden olmayabilir. Faiz artışı sonucu banka mevduatlarındaki artışın kaynağı altın ve gayrimenkul gibi verimsiz alanlardan kaynaklanıyorsa kredi ve yatırımlarda artış olabilir. Bu krediler formel alanlardan verilirse zorunlu mevduat karşılıkları yüzünden krediler daralabilir. Yeni yapısalıcılara göre formel ve informal sektör arasında akışkanlık vardır, yatırımcılar her ikisini de kullanabilmektedir (Öztürk vd. , 2010).

iii)Ölçütleri

1970'ten beri ampirik çalışmaların çoğunda finansal gelişme ölçümünde özel kredilerin milli gelire oranına, ikincil olarak borsa kapitilizasyonunun milli gelire oranına bakılmıştır. Şu ana kadar yapılan çalışmalar göstergeler miktar ve yapısal göstergeler olarak ikiye ayrılabilir.

Miktar Göstergeleri: Parasal, Kredi ve Sermaye Piyasası büyüklükleri için kullanılan ölçütler var.

Parasal Büyüklükler için; $M2/GSYİH$

Finansal kurumların derinliğinin araştırılması için kredi büyüklükleri;

- a) Özel Sektör Yurtiçi Kredi hacminin /GSYİH
- b) Yurt içi toplam kredi hacmi/GSYİH
- c) Özel Sektöre Verilen Krediler / Toplam Krediler.

Finansal piyasalar derinliğinin araştırılması için sermaye piyasası büyüklükleri;

- a) Borsa Kapitilizasyonu Oranı /GSYİH

Yapısal Göstergeler

- a) $M2/M1$
- b) Finansal İlişkiler Oranı (Finance Irrelations Ratio) = Toplam Finansal Varlıklar/GSYİH
- c) Reel Faiz Oranı
- d) Ürün çeşitliliği
- e)Aracılık Maliyetleri

Bu finansal derinleşme ölçütleri arasında en çok kullanılanlar finansal kurum derinliği için özel sektöre verilen krediler /GSYİH, finansal piyasalar için borsa kapitilizasyonu/GSYİH, parasal büyüklükler için $M2/GSYİH$ 'dir.

Finansal Derinleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri

i)Büyüme Üzerinde Etkileri

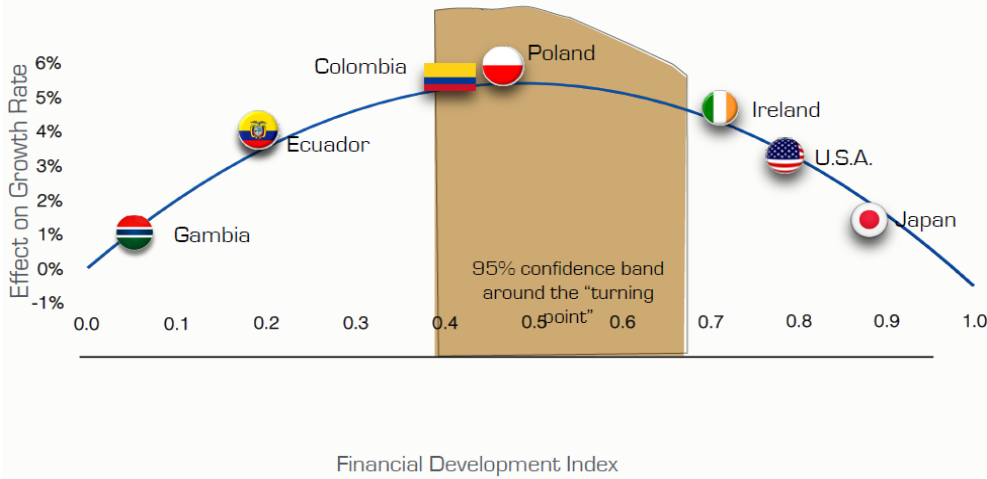
Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllardır tartışılan bir konu olmasına rağmen, gerek teorik gerekse ampirik bulgular finansal sistemin ekonomik büyüme üzerinde oynadığı rol konusunda henüz bir mutabakatın sağlanamadığını göstermektedir.

Bazı çalışmalar finansal gelişmenin büyüme üzerindeki olumlu etkisine vurgularken, bazı araştırmacılar finansal gelişmenin büyüme sürecinde önemli bir rolü olmadığını ileri sürmektedirler Bunun yanında bir kısım çalışmalarda finansal gelişmenin ekonomik büyümeye neden olduğunu öne sürerken diğer kısım ekonomik büyümenin finansal gelişmeye neden olduğunu öne

sürmektedirler. İki değişken arasında çift yönlü nedenselliğin bulunduğu işaret eden çalışmalar da mevcuttur.

Finansal gelişme ve büyüme arasındaki pozitif ilişki kapsamlı çalışmada (Sahay vd. , 2015) teyit edilmiştir. Belirgin biçimde çan eğrisi şeklinde finansal gelişme ve büyüme arasında ilişki gözükmemektedir. Aynı şekilde istikrar ve finansal derinleşme arasında da ona benzer non-lineer bağlantı görülmektedir. Finansal gelişmenin istikrar ve büyüme üzerinde yüksek seviyelerde görülen zayıflayan etkisi, erişim ve verimlilikten çok finansal derinleşmeden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmaya göre çok hızlı finansal gelişme istikrarsızlığa neden olmaktadır (Sahay vd. , 2015).

Şekil 1’de finansal gelişmeyle büyüme arttığı görülmektedir. Fakat yüksek gelişmişlik seviyelerinde bu etkiler azalmakta, hatta daha ileri gelişmişlik seviyesinde negatif olabilmektedir. Finansal gelişmişlik endeksi 0,40-0,80 puan aralığındayken finansal gelişmişliğin pozitif etkileri azalmaya başlıyor. Bu çalışma 30 yıllık süre için az gelişmiş, gelişmekte ve gelişmiş ülkeleri de içeren bir çalışma. 0,90 seviyesinden sonra negatife dönmeye başlamaktadır.

Şekil 1: Finansal Gelişmenin Büyüme Üzerine etkileri (Sahay vd. , 2015)

Bunun olası nedenleri olarak çok fazla finansallaşmanın ani yükseliş ve düşüş frekanslarını artırdığı, ülkeleri daha yoksul duruma düşürdükleri ve reel milli gelirdeki artışı düşürdüğünü öne sürülmektedir. Bu konuda başka bir görüşte yetenekli işgücü sermayesinin çok fazla finansallaşmayla daha fazla üretken sektörlerden finansal sektörlere kaymasına neden olduğu iddia edilmektedir. Bazıları da büyük finansal sektörün özellikle ahlaki tehlikelere müsait olduklarını, diğer sektörlerden işe alımlarla yanlış kaynak tahsisine neden olduklarını iddia etmektedirler.

Ülkeler arasında finansal derinleşmeyi sadece özel banka kredilerin milli gelire oranıyla bulan çalışmalar gelişmekte olan ülkelerin birbirinden pek farklı olmadıkları sonucunu verirken, detaylı çalışmada ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile ilgili daha net farklılıklar gözükmemektedir (Sahay vd. , 2015).

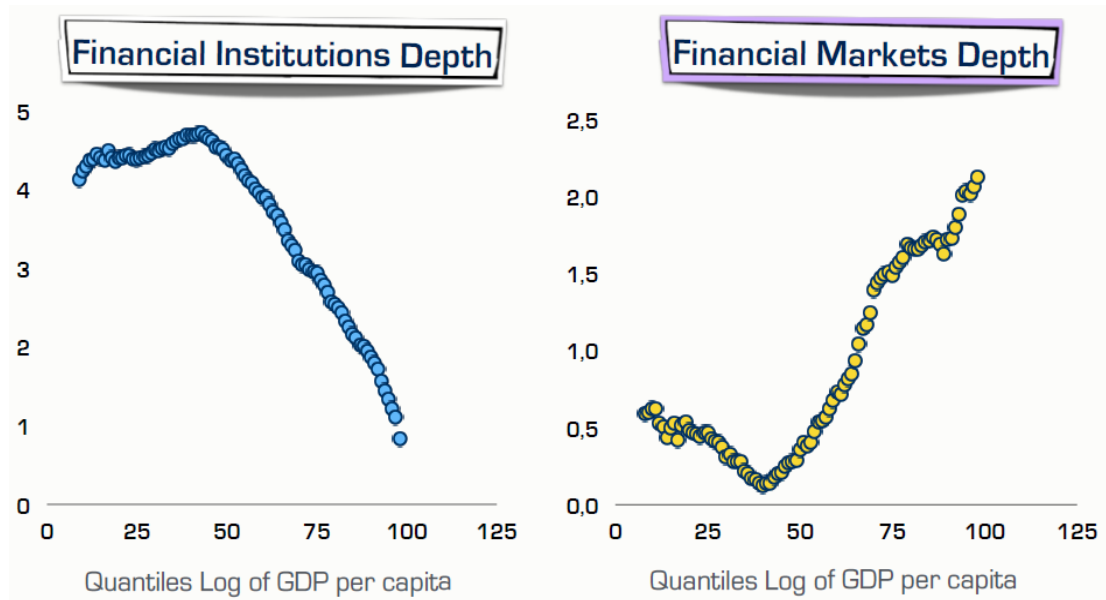
Finansal gelişme ve derinleşmeden büyümeye akan nedenselliğin öngörüldüğü kadar güçlü olmadığı, finansal gelişmenin pozitif katkılar sağladığı kadar negatif sonuçlar da üretebileceği yönündeki tereddütler bu bağlantıyı irdelleyen araştırmaların çoğalmasında günde geldi. Finansal gelişme ve derinleşmenin büyümeye sağladığı katkının ekonominin gelişmişlik boyutu, gelir düzeyi vb. gibi etkenlere bağlı olarak ülkeler ve bölgeler arasında fark ettiğinin belirlenmesi söz konusu bağlantının öngörüldüğü kadar yaygın ve güçlü olmadığı düşüncesini besledi. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan banka ve finans krizlerinin sıklaşması bu tür düşünceleri daha da güçlendirdi.

Nihayet son küresel krizle birlikte zaten olgunlaşmaya başlamış olan eleştiriler güç ve yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Berksoy, 2015).

Beck (2009) ve Angeles (2015) yılında yaptığı çalışmalar kredi kompozisyonunun da büyümeler üzerinde etkileri olduğunu bulmuşlardır. Krediler bazında, firmaların paylarının hane halklarına göre yüksek olduğu ülkelerde daha büyük büyüme etkileri görülmüştür. Firmalara verilen krediler finans kısıtlamaları azaltırken bu daha büyük yatırımlara ve büyümeye neden olmaktadır. Hane halkına verilen krediler ise bunun tersine düşük tasarruflara ve düşük büyümeye neden olmaktadır. Genel olarak piyasa bazlı finansal sistemlere sahip, şehirli oranı yüksek, imalat sanayinin küçük olduğu gelişmiş ülkelerde hane halkına verilen kredilerin payları daha büyüktür. Gelişmekte olan ülkelerde ise girişim kredileri gelişmiş ülkelere göre daha fazladır.

Şekil-2'ye göre finansal kurumların gelişimi ve derinleşmesi sırasında düşük gelir seviyesinde sağlanan faydalar daha fazla, gelir arttıkça faydalar azalıyor. Finansal piyasalarda ise düşük gelir seviyesinde faydalar azken, gelir seviyesi arttıkça faydaları artıyor.

Şekil:2 Finansal derinleşme seviyelerinin gelir üzerine etkileri. (Sayah vd. , 2015)

ii) İstikrara Etkileri

Finansal gelişmenin istikrar üzerinde etkileri konusunda iki görüş var. Birinci görüşte finansal gelişmeler bilgi asimetrisini azaltarak volatilitiyi azalttığı savunuluyor. Bunun sonucunda finansal durumdaki hassasiyeti azaltmakta, kredi alanların lehine değişmelerin olmasını sağladığını iddia edilmektedir.

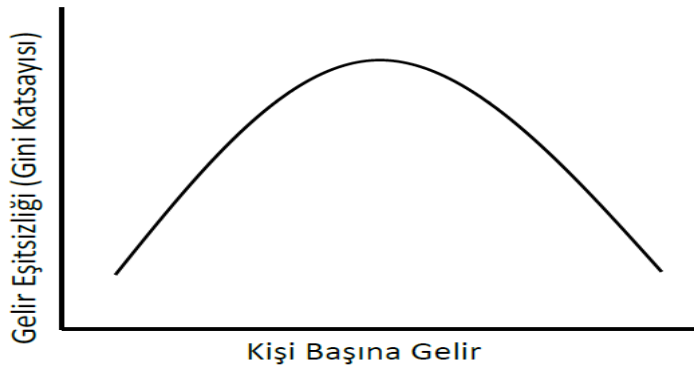
İkinci görüşü savunanlar finansal gelişmenin finansal volatilitiyi artırdığı ve krizlerin oluşma ihtimalini artırdıklarını düşünmektedirler. Buna neden olarak kaldırıcın artması ve regülasyonların yeterince iyi olmaması gösterilmektedir.

Finansal kurumların derinleşmesi arttıkça bankacılık sistemini şoklardan koruyan tamponlarını seviyesi azalmakta ve finansal istikrar risklerini artırmaktadır. Finansal kurumların derinleşmesi istikrarsızlık ve enflasyon arasında pozitif bir bağlantı olduğu sonucunu varsayarak, finansal istikrarsızlık finansal derinleşmeyle artmaktadır. Bunun nedeni olarak finansal kurumların derinleşmesi sırasında yüksek kaldıraç ve risk alınması buna neden olarak gösterilebilir. Bir de buna finansal sistemin regülasyonu ve gözetiminin düşük seviyede olması eklenirse bu etkiler büyüebilmektedir. Finansal kurumların derinleşmesi makro ekonomik istikrarsızlıklar ve krizlerin

riskini artırmaktadır. Finansal kurumların derinleşmesinin hızının artmasının ise daha yüksek risk ve makroekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirdiğini savunulmaktadır.

iii) Gelir Eşitsizliği Üzerinde Etkileri

Finansal gelişme ve gelir eşitsizliği ilişkisi üzerine yapılan birçok çalışma Kuznets'in ters-U hipotezinden esinlenmiştir (Şekil-3). Greenwood ve Jovanovic (1990) finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasında doğrusal olmayan, ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu savunmuşlardır. Hipotezlerine göre finansal gelişmenin başlangıç aşamasında ekonominin yavaş büyümesi ile gelir eşitsizliğini artırırken; finansal aracılık sisteminin gelişmesi ve daha fazla finansal kurumun sektöre katılmasıyla gelişen ekonomi, gelir eşitsizliğini azaltıcı bir eğilim ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 3: Kuznets'in Gelir Eşitsizliği ve Gelir arasındaki Ters U hipotezi

Law ve Tan (2011) yapmış oldukları ampirik çalışmada finansal derinleşmenin az gelişmiş piyasaların ve hükümetlerin yanlış politikalarının, eşitsizliği ortaya çıkardığı belirtmişlerdir. Finansal gelişmenin ilk dönemde yalnızca zenginlerin finansal piyasalara erişebilmesi eşitsizliği artırdığı, ancak finansal gelişmenin devam eden sürecinde toplumun diğer kesimlerinin finansal kaynakları ulaşabilmesi sonuç gelir eşitsizliğinin azaldığını gözlemlemişlerdir. F Sonuç olarak finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasında ters-U eğrisi şeklinde bulgulara ulaşılmıştır (Law ve Tan, 2011).

Akbiyık (2012) finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışmada iki değişken arasında negatif doğrusal ilişki tespit edilmiştir. Finansal kalkınmanın gelir eşitsizliğini azalttığı ve gelir dağılımı dengesinin sağlanması çalışmanın bulguları arasındadır. Gelişmekte olan ülkelerde büyüme ile gelir eşitsizliği arasında Kuznets'in ters-U hipotezi sonuçları alınırken, gelişmiş ülkelerde ise U şeklinde ilişki tespit edilmiştir (Akbiyık, 2012).

Jauch ve Watzka (2012) yapmış oldukları çalışmada finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini üzerine etkilerini incelemişlerdir. Literatürde finansal piyasaların ekonomik büyümeyi tetiklediğini, yoksul bireylerin borç alarak yatırım yapabilecekleri böylece finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltacağı şeklinde çalışmaların aksine 138 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin incelendiği bu çalışmada, 1960-2008 dönemi iki değişken arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir (Jauch ve Watzka, 2012).

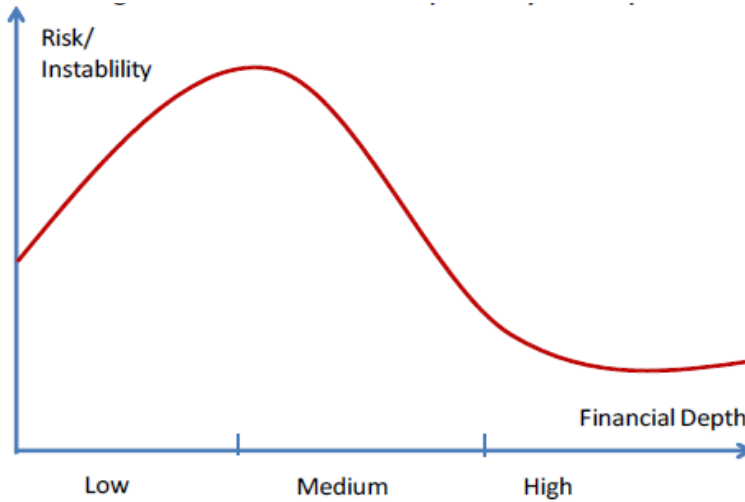
Finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi inceleyen başka bir çalışmada, gelişmekte olan ülkelerin 1989-2013 yılları arasındaki dönemi panel veri kullanılarak incelenmiştir. Elde ettiğimiz sonuçlardan biri finansal sektör kredileri ile Gini katsayısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğudur. Gelişmekte olan ülkeler bazında finansal kalkınmanın gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine bakarsak, finansal sektör kredilerindeki %1'lik bir artışın gelir eşitsizliğini yaklaşık olarak 0.028% oranında arttırdığı incelenen dönem süresince gözlemlenmektedir. Bunun

yanı sıra elde ettiğimiz sonuçlar, Greenwood ve Jovanovic (1990)'in ters-U hipotezini destekleyen önemli kanıtlar sunmaktadır. Aynı zamanda Kuznets'in ters-U eğrisi hipotezini destekleyici sonuçlar elde edilmiştir (Argun, 2016).

(IVi) Krizlere Etkileri

Sermaye piyasalarında işlem maliyetlerinin yüksek olması ve asimetric bilginin varlığı nedeniyle gelişmiş ülkelerde de finansal kurumlar arasında bankaların finansal aracılık fonksiyonu daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü, aktörler, ters seçim (adverse selection) ve ahlaki riziko (moral hazard) riskleri ile karşı karşıyadır (Gorton ,2002).

Finansal derinleşmeyle; finansal piyasalar verimsizliği, kar marjlarının azalması, bankalarda yaşanan finansal kırılganlıklar ve çöküşler ekonomik performansı olumsuz etkilemektedir. Şekil-4'te finansal derinleşenin ilk başladığı zaman artan risk gözükmektedir. Bunun yanı sıra finansal derinleşmeyle beraber artan rekabet dolayısıyla alınan yüksek riskler finansal krizlere neden olabilmektedir. Faiz oranlarında artış firmaların nakit akımlarını azaltır. Bu durumda firmalar finansman için asimetric problemlerin yüksek olabileceği piyasalara yönelirler. Varlık fiyatlarında düşüşler ise firmaların değerini düşürür. Finansal varlıklar gelişmekte olan ülkelerde etkin olamadığından dolayı bu durum özellikle gelişmiş ülkelerde etkili olabilmektedir. Durgunluklarda ise yatırımcılar, proje getirileri konusunda belirsizlik içindedirler. Belirsizlik durumlarında kredi talep eden firmaların faaliyetlerini izleme konusunda tersine seçim ve ahlaki riskle karşı karşıyadırlar. Aynı şekilde artan rekabet; kar marjlarını azaltabilir ve bankaların finansal kırılganlığını arttırabilir. Çünkü; kar marjlarının düşmesi finansman sağlarken ters seçimi arttıracaktır. Alınan yüksek riskler dolayısıyla finansal krizlere kapı aralanmaktadır (Shah ve Butta, 2014).

Şekil 4: Kriz ve Finansal Derinleşme İlişkisi (Goyal;Marsh;Raman;2011)

Gevşek düzenlemeler ve aşırı kredi hacmi büyümesi yeterince finansal derinliğe sahip olan ülkelerde bile krizlere zemin hazırlayabilir. Banka bilançolarının kötüleşmesi finansal krizlerin bir nedenidir. Derinleşmenin gerçekleşmesi ve bilançoların şoklara karşı yönetilme kapasitesi arttıkça krizlerin daha düşük ve daha az maliyetli olması beklenir. Krizin var olduğunu sayarsak Şekil 4'te finansal krize neden olan istikrarsızlığın ne finansal derinleşmenin en alt ya da en üst seviyelerde gerçekleşmediği görülmektedir. Finansal krizlerin ve krizin maliyetinin yüksek olmasının derinleşmenin başlamasının erken dönemlerinde vuku bulduğu grafikte gösterilmiş ve derinleşmenin yüksek olduğu dönemde krizlerin maliyetinin düşerek gerçekleşme sıklığının azaldığı hipotezde gösterilmiştir. Laeven and Valencia, 2009 yılı sonu itibarıyla 49 farklı krizin derinleşmeyle ilişkisini araştırmış ve 36'sının gelişmekte olan ülkelere gerçekleştiğini, 13'ünün gelişmekte olan

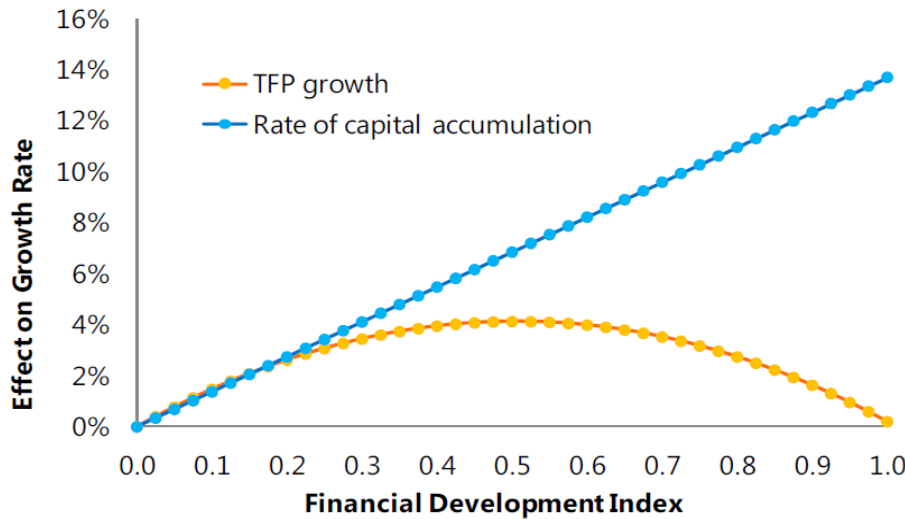
ülkelerde gerçekleştiğini bunların 30'unun bankacılık ve 21 tanesinin de para krizi olduğunu tanımlayarak bir endeks oluşturmuştur (Goyal vd. , 2011).

Sonuç olarak; krizlerin gerçekleşme olasılığı finansal derinleşmenin artmasıyla azalmaktadır. Ancak son küresel krizden dolayı, olasılıkta bir miktar artış olmaktadır. Krizlerin oluşma ihtimali finansal derinleşme öncesinde yüksek orandayken, finansal derinleşmeyle birlikte azalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kriz ihtimalinin yüksek oranda olduğu gözlenmektedir ve tarihsel olarak bakıldığında oluşan krizlerin büyük çoğunluğunun (yüzde 83) gelişmekte olan ülkelerde yaşandığı gözlenmektedir. Finansal derinleşme ile kriz yaşanma ihtimalinin azaldığı durumlarda ise krizin maliyeti yüksek seviyelerde seyretmektedir (Goyal vd. , 2011).

(VI). Aşırı Finans Etkileri

Fazla finansallaşmanın büyümenin iki önemli bileşeni toplam faktör verimliliği ve sermaye birikimine etkilerine bakıldığında, öncelik olarak yansımanın toplam faktör verimliliğine olduğu görülmektedir. Yüksek seviyede finansal gelişmişliğin sermaye birikimini engellemediği fakat yatırımların verimliliğinde kayıplara neden olmaktadır. Mesela finansal ve insan kaynakların üretken alanlara dağıtımı yüksek finansal gelişme seviyelerde bozulmaktadır. Yani finansal sektörün fonksiyonlarından birçoğu tasarruflarda mobilizasyon, işlemlerde kolaylık finansal gelişmişliğin yüksek seviyelerinde tam olarak etkin kalırken, sermaye tahsisi, kurumsal kontrolün yararları bozulmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için de farklı sonuçlar bulunmamıştır.

Şekil-5'te finansal derinleşmenin toplam faktör verimliliği (TFP) ve sermaye birikimi üzerindeki etkileri görülmektedir.

Şekil 5: Finansal Gelişmenin sermaye birikimi ve toplam faktör verimliliği (TFP) üzerine etkileri (Sayab vd. , 2015).

Finansal gelişmişliğin alt bileşenlerinde finansal derinleşmenin büyümeye etkilerinin, finansal erişim ve verimlilik alt indikatörlerinden daha fazla olduğu görülmüştür. Yani fazla finansal kurumların ve finansal piyasalardaki derinleşme ilerleyen safhalar büyümeye etkileri azalıyor hatta büyüme negatife dönüyor. Finansal erişimle büyüme arasında lineer bir bağlantı vardır. Dolayısıyla finansal kurum ve piyasalarda derinlik bakımından maksimum seviyeye erişmiş olan gelişmekte olan ülkeler büyümelerini finansal erişimi artırarak devam ettirebilirler.

Finansal gelişme hep sorunlu bir süreç olmuştur. Günümüzde bu tür sorunların gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun yaşandığı düşünülüyor. Geçmişte ekonomistler sorun olarak finansal

piyasaların baskılanmasını görmekteydi. Siyasi tercihlerden kaynaklanan bu baskılama finansal sektörün derinlik ve kaynak yeterliliği açısından zayıf kalmasına yol açtı. Bu zafiyet ulusal tasarrufların yatırım finansmanına dönüşmesini engellemiştir. Sonuçta ulusal ekonomilerin büyümeleri görece yavaş kalmıştır (Berksoy, 2015).

Gelişmekte olan ülkeler 1980'lerin sonundan itibaren "finansal baskılama" engelini aşmaya başladılar. Burada esas etkili olan faktör küreselleşme fırtınasının bu ülkeleri de etkisi altına almasıydı. Küreselleşme gelişmekte olan ülkelerin hızla liberalleşmelerine, dışa açılmalarına, piyasalaşmalarına, küresel piyasalara katılmalarına, kısaca dünya ekonomisi ile eklemlenmelerine neden oldu. Gittikçe hızlanan bu sürecin en yoğun olarak finans alanında yaşandığını söylemek yanlış olmaz.

Gelişmekte olan ülkelerin liberalleşmesi ve dışa açılması bağlamında sermaye hareketleri üzerindeki engeller kaldırıldı ve pek çok ülkede ulusal piyasalar yoğun bir finansal eklemlenme süreci yaşadı. Sonuçta gelişmekte olan ülkelerde finans piyasaları hızla gelişip derinleşti. Gelişmekte olan ülkelerde özel kredilerin GSMH'ye oranı 2013 yılı itibarıyla ortalama yüzde 50 düzeyine ulaşmış durumda. Sermaye piyasalarının (borsa) toplam piyasa değeri de (capitalization) ortalamada GSMH'nin yüzde 40'ı olarak ölçülüyor. Finansal gelişme ve derinleşmenin kaba göstergeleri olan bu sayılar önemli bir mesafenin alındığını gösterilmektedir.

Finansal gelişme ve derinleşmenin gelişmekte olan ülkelere çok sayıda yarar sağladığı görüşü giderek daha kabul görmektedir. Finansal gelişme ve derinleşmenin en önemli yararının özel tasarrufları yatırımların kaynağı haline getirmesi olarak görülmektedir. Ulusal finans piyasalarının gelişip küresel piyasalara katılmasının risk-getiri bilgisini artırarak ulusal kaynak dağılımını düzelterek, kaynak kullanımında etkililiği artıracağı düşünülmektedir. (Berksoy, 2015).

Finansal gelişme ve derinleşmenin riskin daha çok sayıda enstrüman arasında dağıtılmasını sağlayacağı ve böylece risk yönetimini daha etkin hale getireceği söylendi. Derin ve likit finansal sistemlerin enstrümanların çeşitlendirilmesine imkân vererek finansal şokların etkisini azalttığı ve böylece finansal istikrara önemli katkı yaptığı savunuldu. Özellikle finansal liberalleşme ile daha oynak hale gelen uluslararası sermaye hareketlerinin yarattığı risklere karşı finansal derinleşmenin en iyi silah olduğu kabul edildi. Böylece finansal gelişme ve derinleşmenin bu katkılarının büyümeyi olumlu etkileyip hızlandırdığı görüşü dönemin en önemli tezi haline geldi. Çok sayıda teorik ve uygulamalı araştırma, yayın bu teze destek verdi.

Son çalışmalar finansal derinleşmenin belli bir noktayı aşması halinde finans-büyüme bağlantısının ters döndüğünü, finansal derinleşmenin sürmesi halinde büyümenin olumsuz etkilendiğini gösteriyor. Buna "aşırı finans etkisi" deniliyor. Aşırı finans etkisi noktası ülkeden ülkeye değişiyor kuşkusuz. Ama araştırmalar her ekonomi için böyle finans- büyüme bağlantısının ters döndüğü bir noktanın var olduğunu gösteriyor. Aşırı finansın etkilerinin toplam faktör verimliliği ve finansal derinleşme bağlamında daha çok olduğu gözükmektedir. (Berksoy,2015)

Finansal Derinleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme ve Ticarete Etkilerinin Panel Veri Yöntemleri ile Analizi

Modelimizde finansal derinleşmenin büyüme ve ticaret üzerindeki etkilerini panel regresyon yöntemi ile incelemeye çalışacağız. Bağımsız değişken olarak finansal derinleşmenin piyasa kısmı için borsa kapitalizasyonu/GSYİH, finansal kurumlar için Yurtiçi kredi toplam hacmi/GSYİH ölçütünü kullanacağız. Büyüme için yükselen piyasaların yıllık büyüme oranları kullanılacaktır. Kuracağımız modelde ticaret için de ülkelerin ithalat ve ihracat toplamlarını bağımlı değişken olarak kullanılacaktır.

Bağımsız değişkenlerden kurumlar ve piyasadaki finansal derinleşmenin; büyüme, gelir dağılımı ve ihracat üzerindeki etkileri incelenecektir. İlk önce değişkenlerin birim kök testleriyle hangi seviyede durağan oldukları tespit edilecektir. Uygun değişkenlerle Panel ARDL ve panel VAR

modeli kurulacaktır. Panel ARDL ile bütünleşme ilişkisi aranacak, karşılıklı nedensellik ilişkileri dumitrescu-hurlin nedensellik testleri ile incelenecek ve sonuçlara göre panel ARDL modeli yorumlanacaktır.

Tablo-1 de değişkenlerin kısaltma ve açıklamaları yer almıştır. Tüm değişkenler Dünya Bankasının internet verilerinden alınarak hazırlanmıştır. Finansal derinleşme ölçütleri arasında finansal kurum derinliği için özel sektöre verilen krediler /GSYİH, finansal piyasalar için borsa kapitilizasyonu/GSYİH, parasal büyüklükler için M3/GSYİH bağımlı değişkeni kullanılmıştır. Finansal derinleşmenin olası etkilediği büyüme için büyüme oranı ve GSYİH, gelir dağılımındaki etkileri için gini katsayısı, ticarete etkileri için ihracat değişkeni seçilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Kısaltma ve Açıklamaları

Modellerde Kullanılacak Bağımlı Değişkenler*	
LGINI	Gini Katsayısının doğal logaritması
LEXP	İhracat milyon dolar'ın doğal logaritması
GRO	Büyüme Oranı %
LGDP	GSYİH milyon dolar'ın logaritması
Modellerde Kullanılacak Bağımsız Değişkenler	
CRE/GDP	Yurtiçi verilen krediler /GSYİH
CAP/GDP	Borsa kapitilizasyonu/GSYİH
M3/GDP	M3** Para Arzı/GSYİH

*Kısaltmaların başına D harfi konulması değişkenlerin birincil farkı, D2 konulması ikinci dereceden gecikmeyi temsil etmektedir.

**M3 Para arzı= Dolaşımdaki para+ Vadeli ve Vadesiz Mevduat+ Repo ve para piyasası fonları

Tablo-2'de analiz kapsamında yer alan değişkenlerin 5 ülkeye ait 2000-2020 yılı verileri yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Log (GINI)	GRO	CRE/GDP	CAP/GDP	Log (EXP)	Log (GDP)	M3/GDP
Ortalama	3.860460	3.957603	0.402821	0.852895	11.91900	13.45018	0.615179
Medyan	3.893859	4.788493	0.362100	0.477276	11.98815	13.54295	0.606312
Maksimum	4.151040	11.20011	0.740400	3.521564	13.19679	14.87000	1.115246
Minimum	3.353407	-7.964610	0.162900	0.143336	10.48276	11.65687	0.332018
St. Sapma	0.209262	3.518607	0.155601	0.840094	0.656203	0.817307	0.171664
Çarpıklık	-0.253431	-	0.310530	1.643023	-0.072586	-0.116417	0.211461
Basıklık	2.156067	4.551301	2.008028	4.633276	2.306480	2.162324	2.329675

Gözlem Sayısı	105	105	105	105	105	105	105
Jarque-Bera	4.239959 (0.120034)	31.05464 (0.000000)	5.992550 (0.049973)	58.91238 (0.000000)	2.196448 (0.000000)	3.307117 (0.191368)	2.748367 (0.253046)

Analiz kapsamında ele alınan üst orta gelirli 5 ülke yer almaktadır. Bunlar Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye'dir. Bu ülkelerin seçilmelerinin bir nedeni de özellik kırılan beşli olarak belirtilen ülkeler arasında yer almalarıdır.

Hangi kuşak panel birim kök testi yapacağımızı belirlemek için değişkenlerimiz öncelikle yatay kesit bağımlılığı testleri yapılmıştır (Güriş, 2015). Yaptığımız testlerin sonuçları Tablo-3'te görülmektedir. Buna göre tüm değişkenlerimizde yatay birim kesit bağımlılığı vardır. Bunun için çalışmamızda ikinci kuşak panel birim kökleri tercih edilmiştir (Güriş, 2018).

Tablo 3. Değişkenler İçin Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Değişken	Test	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
Log(Gini)	İstatistik	9,325174	1,861566	1,849066	-1,356578
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.1749
GRO	İstatistik	6,978851	1,336912	1,324412	7,835424
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
CRE/GDP	İstatistik	1,220375	2,505234	2,492734	1,014863
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
CAP/GDP	İstatistik	9,283138	1,852166	1,839666	9,325354
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.1749
Log(Exp)	İstatistik	2,010217	4,271374	4,258874	1,417727
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Log(GDP)	İstatistik	1,809491	3,822537	3,810037	1,344334
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
M3/GDP	İstatistik	1,277789	2,633615	2,621115	3,188349
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0014

Daha sonra aşağıdaki Tablo-4'te değişkenlerin ikinci kuşak panel birim kök testleri yer almaktadır. Çalışmada ele alınan değişkenlerden büyüme oranı hariç logaritmaları alındıktan sonra birim kök testlerine bakılmıştır. Yapılan birim kök testlerinde uygulamada yaygın olarak kullanılan, Levin vd. (2002) tarafından geliştirilen homojenliği göz önünde bulunduran Levin-Lin-Chu (LLC)

birim kök testi ile Im vd. (2003) tarafından geliştirilen heterojenliği göz önünde bulunduran Im-Pesaran Shin (IPS) birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 4. Birim Kök Testleri

LGINI	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Kendi Seviyesi				
Levin, Lin &Chu	-4.79527	0.0000***	-1.59751	0.0551*
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.99306	0.0014***	-2.53902	0.0931*
LGINI	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
1.Fark				
Levin, Lin &Chu	-2.34254	0.0096***	-1.59751	0.0551*
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.01435	0.0220**	-2.53902	0.0931*
LGINI	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
2.Fark				
Levin, Lin & Chu	-3.39799	0.0000***	-1.62717	0.0519*
Im, Pesaran and Shin W-stat	-5.81753	0.0000***	-4.52297	0.0000***
LGDP	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Kendi Seviyesi				
Levin, Lin & Chu	-5.88575	0.0000***	-0.82183	0.7944
Im, Pesaran and Shin W-stat	-3.53037	0.0002***	-2.82483	0.9976
LGDP	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
1.Fark				
Levin, Lin & Chu	-0.88400	0.1883	-1.59751	0.0551*
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.76044	0.0392**	-2.53902	0.0931*
LGDP	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
2.Fark				
Levin, Lin & Chu	-8.78740	0.0000***	-7,14556	0.0000***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-8.11097	0.0000***	-6,59985	0.0000***

* %10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4. Birim Kök Testleri (Devam)

GRO	Sabit		Sabit ve Trend	
Kendi Seviyesi	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	2.70801	0.9966	2.45162	0.9929
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.56285	0.7132	5.18229	1.0000
GRO	Sabit		Sabit ve Trend	
1.Fark	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	0.84752	0.8016	0.41771	0.6619
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.65213	0.0040***	-1.91042	0.9999
GRO	Sabit		Sabit ve Trend	
2.Fark	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-3.33451	0.0004***	-2.36766	0.0090***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-6.05553	0.0000***	-4.68392	0.0000***
LEXP	Sabit		Sabit ve Trend	
Kendi Seviyesi	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-5.42965	0.0000***	0.06952	0.5277
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.70669	0.0034***	2.76809	0.9972
LEXP	Sabit		Sabit ve Trend	
1.Fark	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-2.65322	0.0040***	-6.42352	0.0000***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.04111	0.0206**	-4.45417	0.0000***
LEXP	Sabit		Sabit ve Trend	
2.Fark	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-7.94561	0.0000***	-6.27706	0.0000***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-7.40620	0.0000***	-5.84067	0.0000***

* %10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4. Birim Kök Testleri (Devam)

CAP/GDP Kendi Seviyesi	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-2.58912	0.0048***	-2.35417	0.0093***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.24367	0.1068	-0.94526	0.1723
CAP/GDP 1. Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-9.21819	0.0000***	-7.76248	0.0000***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-8,76737	0.0000***	-7.58903	0.0000***
CAP/GDP 2.Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	-14.7195	0.0000***	-12.1207	0.0000***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-13.9938	0.0000***	-12.1595	0.0000***
CRE/GDP Kendi Seviyesi	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-2.26804	0.0117**	0.14035	0.5558
Im, Pesaran and Shin W-stat	-0.46819	0.3198	0.63608	0.7376
CRE/GDP 1.Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-2.09565	0.0181**	-2.26746	0.0117**
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.80106	0.0358**	-0.99434	0.1600
CRE/GDP 2.Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-6.25117	0.0000***	-5.26804	0.0000***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-4.91605	0.0000***	-3.89204	0.0000***

* %10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4. Birim Kök Testleri (Devam)

M3/GDP Kendi Seviyesi	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	2.10149	0.9822	0.42310	0.6639
Im, Pesaran and Shin W-stat	2.50360	0.9939	0.01277	0.5051
M3/GDP 1.Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	4.02455	1.0000	6.17466	1.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.04545	0.14779	0.47855	0.6839
M3/GDP 2.Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin &Chu	4.28655	1.0000	5.95351	1.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.18074	0.0146**	-0.65735	0.0000***

* %10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Birim Kök Testleri hesaplanırken Newey-West bant genişliği seçimi ile birlikte Bartlettkernel yöntemi kullanılmıştır. Üstte yer alan Tablo-3'e göre; bağımlı değişken olarak ele alınan gini LGINI, LEXP, CAP/GDP sabitte ve trendde birinci farkta I(1), durağan iken, çalışmadaki diğer değişkenlerin hepsinin ikinci farkta I(2) sabitte ve trendde durağan olduğu birim kök testleri ile tespit edilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde yapılacak panel veri analizi 4 ayrı alternatif modelle incelenmektedir. İlk iki modelde panel ARDL seçilmesinin nedeni bu modellerdeki değişkenlerin sabit ve trendde kendi seviyesinde veya birincil farkta durağan olmasıdır. I(2) seviyesinde aynı seviyede sabitte ve trendde durağan olan değişkenlerle panel VAR yöntemi uygulanmıştır. Bu panel ARDL modeline uygun olarak Dumitrescu-Hurlin, panel VAR modeli için VAR Granger nedensellik testi sonuçlarına bakılmıştır.

Belirlenen alternatif modeller ve panel veri yöntemleri;

Model 1: LGINI = f (CAP/GDP) & Panel ARDL

Model 2: LEXP = f (CAP/GDP) & Panel ARDL

Model 3: GRO = f (M3/GDP, CRE/GDP) & Panel VAR

Model 4: LGDP= f (M3/GDP, CRE/GDP) & Panel VAR

Tablo 5. Model-1 için uygun gecikme

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	191.0881	NA	4.01e-05	-4.449132	-4.391658	-4.426015
1	199.5286	16.28520	3.61e-05	-4.553615	-4.381192	-4.484261
2	211.6424	22.80246*	2.98e-05*	-4.744528*	-4.457157*	-4.628939*
3	212.0807	0.804295	3.25e-05	-4.660721	-4.258402	-4.498897

*Yapılan testteki en uygun gecikmeyi göstermektedir.

Tablo 6. Model-2 için uygun gecikme

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	21.72710	NA	0.002155	-0.464167	-0.406693	-0.441049
1	46.38725	47.57959	0.001325	-0.950288	-0.777866	-0.880935
2	56.90152	19.79156*	0.001137*	-1.103565*	-0.816194*	-0.987977*
3	58.26947	2.510588	0.001211	-1.041635	-0.639316	-0.879811

*Yapılan testteki en uygun gecikmeyi göstermektedir.

Tablo 7. Model-3 için uygun gecikme

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	123.7754	NA	9.80e-06	-3.019385	-2.930059	-2.983572
1	144.7806	39.90986	7.26e-06	-3.319515	-2.962211*	-3.176261
2	162.8735	33.01953	5.79e-06	-3.546837	-2.921555	-3.296144
3	181.0378	31.78762*	4.62e-06*	-3.775946*	-2.882686	-3.417812*

*Yapılan testteki en uygun gecikmeyi göstermektedir.

Tablo 8. Model-4 için uygun gecikme

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	402.2964	NA	9.27e-09	-9.982411	-9.893085*	-9.946597
1	415.7200	25.50483	8.31e-09	-10.09300	-9.735697	-9.949747
2	435.5965	36.27458	6.33e-09	-10.36491	-9.739631	-10.11422
3	452.5985	29.75346*	5.20e-09*	-10.56496*	-9.671702	-10.20683*

*Yapılan testteki en uygun gecikmeyi göstermektedir.

Belirlenen modellere göre değişkenlerin ayrı ayrı analiz edilerek yapılan Panel ARDL ve panel VAR sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Panel var öncesi otokorelasyon, değişen varyansta problem olmadığı teyit edilmiş, tüm modellerin de istikrar testlerinde de istikrarlı çıktığı görülmüştür.

Tablo 9. Model-1 ve Model-2 için Panel ARDL Sonuçları

LGINI ve CAP/GDP			
Uzun Dönem	Katsayı	t-İstatistik	Olasılık
CAP/GDP	395.6387	0.002565	0.9980
Kısa Dönem	Katsayı	t-İstatistik	Olasılık
COINTEQ01	0.000139	1.779955	0.0787
D(LGINI(-1))	0.229082	0.185088	0.2193
D(CAP/GDP)	0.026282	2.133340	0.0358
C	0.019942	1.908365	0.0598
LEXP ve CAP/GDP			
Uzun Dönem	Katsayı	t-İstatistik	Olasılık
CAP/GDP	6.866021	2.031178	0.0456
Kısa Dönem	Katsayı	t-İstatistik	Olasılık
COINTEQ01	-0.0110544	-0.317970	0.7513
D(CAP/GDP)	-0.575057	-0.324764	0.7457
D(DCAP/GDP(-1))	0.450132	1.908734	0.0599
C	0.200894	0.611268	0.5428

Tablo-9'da Panel ARDL tablosunun yer aldığı sonuçlar incelendiğinde; Model-1'e göre (2,1) analiz edilen gini katsayısı ve sermaye kapitilizasyonu arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise CAP/GDP'nin LGINI üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif yöndedir.

Panel ARDL (2,2) Model-2'ye göre analiz edilen ihracat ve sermaye kapitilizasyonu arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmemiştir. Sermaye kapitilizasyonunun kısa dönemde söz konusu ülkelerin ihracatı üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Daha sonra Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen teste bakılmıştır. Aşağıdaki tabloda belirlenen Model-1 ve Model göre ayrı yapılan Dumitrescu-Hurlin Test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10. Model-1 ve Model-2 için Dumitrescu-Hurlin Test Sonuçları

Gini Katsayısı ile Sermaye Kapilizasyonu/GSYİH					
Nedensellik Yönü					
(1.den 2. ye)		W İstatistiği	Z İstatistiği	Olasılık	Karar
DCAP/GDP	DLGINI	1.68839	-0.52364	0.6005	Nedensellik Yok
DLGINI	DCAP/GDP	2.40692	0.03407	0.9728	Nedensellik Yok
İhracat ile Sermaye Kapilizasyonu/GSYİH					
Nedensellik Yönü					
(1.den 2. ye)		W İstatistiği	Z İstatistiği	Olasılık	Karar

DCAP/GDP	DLEXP	16.4688	11.1028	0.0000***	Nedensellik Var
DLEXP	DCAP/GDP	1.35233	-0.79605	0.4260	Nedensellik Yok

*%10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo-10'a göre Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi sonucunda sadece sermaye/kapitalizasyon değişkeninden ihracat değişkenine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Diğer değişkenler arasında tek ya da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Model-3 ve Model-4 panel var modeli olduğu için yorumlayabilmemiz için bazı istikrar testlerini geçmeleri gerekmektedir. Bular LM otokorelasyon, değişen varyans, normallik ve birim kök istikrar grafik testleridir.

Tablo-11'de Model-3 için ve Model-4 için otokorelasyon sorunu olup olmadığını LM testiyle kontrol edilmiştir.

Tablo 11. Model-3 ve Model-4 için LM otokorelasyon testi.

Model-3	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
Gecikme						
1	8.910583	9	0.4456	0.996587	(9, 138.9)	0.4458
2	9.520942	9	0.3906	1.067161	(9, 138.9)	0.3909
3	13.30206	9	0.1494	1.511168	(9, 138.9)	0.1496
4	6.371087	9	0.7023	0.706179	(9, 138.9)	0.7024
Model-3						
Gecikme	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	8.910583	9	0.4456	0.996587	(9, 138.9)	0.4458
2	21.90670	18	0.2362	1.238914	(18, 153.2)	0.2372
3	30.42571	27	0.2954	1.143987	(27, 149.6)	0.2985
4	39.59406	36	0.3127	1.115319	(36, 142.5)	0.3194

Model-4	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
Gecikme						
1	11.85700	9	0.2215	1.337344	(9, 158.3)	0.2217
2	16.88412	9	0.0506	1.934601	(9, 158.3)	0.0506
3	10.09051	9	0.3432	1.131839	(9, 158.3)	0.3434
4	9.918305	9	0.3571	1.111925	(9, 158.3)	0.3573
Model-4	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
Gecikme						
1	11.85700	9	0.2215	1.337344	(9, 158.3)	0.2217
2	27.52490	18	0.0697	1.577784	(18, 175.8)	0.0701
3	35.18950	27	0.1341	1.338438	(27, 173.0)	0.1358
4	39.93643	36	0.2994	1.124525	(36, 166.2)	0.3045

Tablo-11'de tüm gecikmeler için prob>0,05 olduğundan Model-3 ve Model-4 için otokorelasyon problemi olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 12 Model-3 ve Model-4 için değişen varyans testi

Model-3 Joint test:		
Ki-kare	df	Olasılık
153.0073	144	0.2880
Model-4 Joint test:		
Ki-kare	df	Olasılık
129.0021	108	0.0822

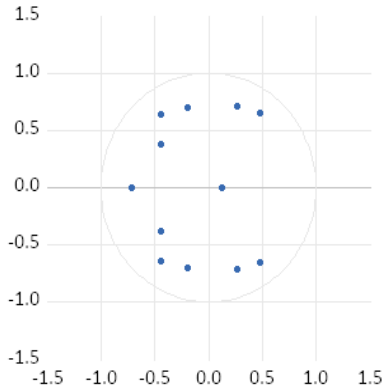
Tablo-12’de Model-3 ve model-4 için değişen varyans için yapılan testte $prob > 0,05$ olduğundan değişen varyans problemi bulunmamaktadır.

Şekil-6’da ise panel var modellerin istikrarlı olup olmadığını kontrol etmek için yapılan testlerde, çıktındaki öz değerlerin hepsi daire içinde çıkmasından dolayı, Model-3 ve Model-4’ün panel VAR’ın istikrar koşullarını sağladığı söylenebilmektedir.

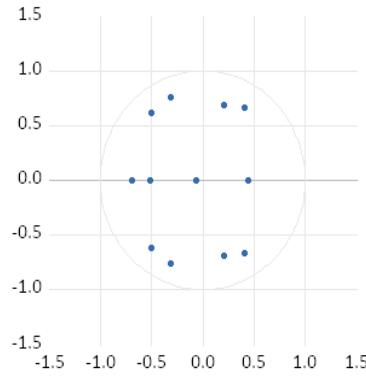
Model-3

Model-4

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

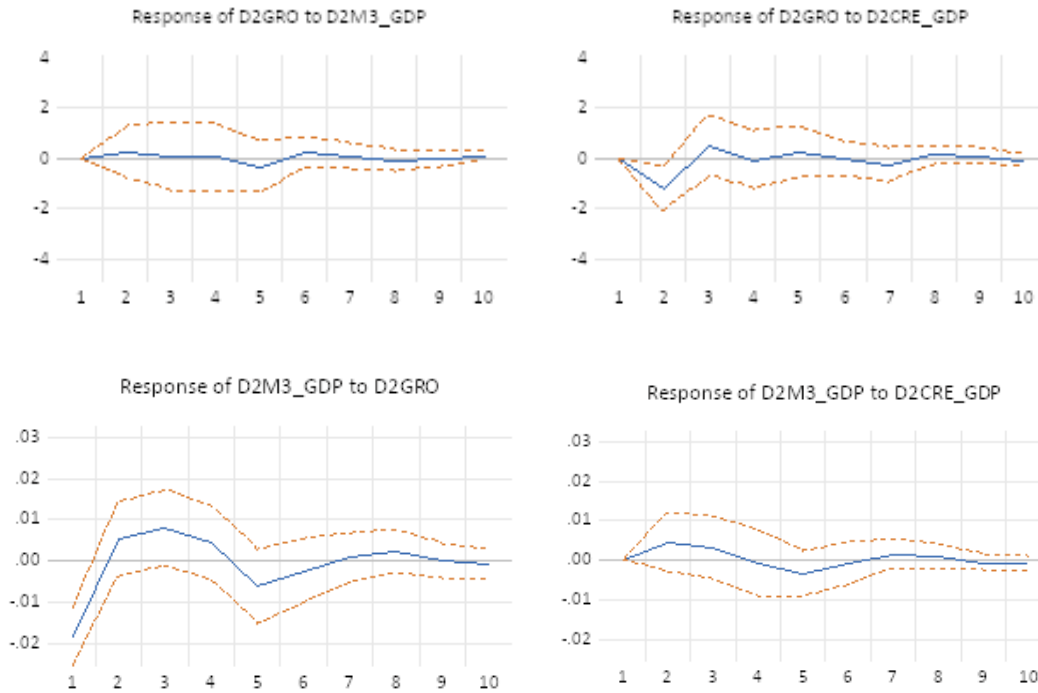

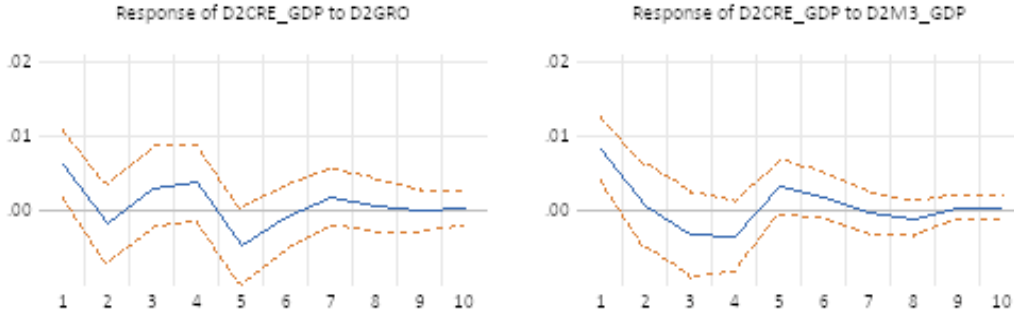
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 6. Model-3 Model-4 Özdeğer İstikrar Koşulları

Model-3 ve Model-4 için Panel VAR Modeli ile analiz edilmiştir. Model-3 için etki-tepki analizi grafiği aşağıdadır.

Şekil .7 Model-3 Etki Tepki Analizi

Özellikle finansal derinleşmenin ölçütlerinden biri sayılan krediler/GSYİH deki değişimlerin büyümeyi etkilediği Şekil-7'nin ilk satırında görülmektedir. Diğer finansal derinleşme ölçütü M3/GSYİH deki değişimlerin büyümeye etkisi anlamsız çıkmıştır.

Model-3 için büyümedeki değişimleri diğer değişkenlerin ne kadar açıkladığını gösteren varyans ayrıştırma analizi aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 13. Model-3 D2GRO değişkeninin varyans ayrıştırma analizi sonuçları

Period	S.E.	D2GRO	D2M3/GDP	D2CRE/GDP
1	3.528464	100.0000	0.000000	0.000000
2	5.255517	94.44117	0.197676	5.361149
3	5.279647	93.60253	0.206006	6.191465
4	5.411465	93.88376	0.203311	5.912926
5	5.430516	93.30868	0.565929	6.125390
6	5.452811	93.20817	0.711016	6.080812
7	5.463225	93.00166	0.714261	6.284079
8	5.466879	92.92353	0.741167	6.335306
9	5.470741	92.90465	0.740126	6.355229
10	5.472196	92.85770	0.753942	6.388362

Tablo-13'te büyümedeki değişimlerin diğer hangi değişkenlerin açıkladığı gösteren varyans ayrıştırma analizine göre, İlk yıllarda M3/GDP'nin CRE/GDP'den daha az açıkladığı görülmektedir. 10 yıl sonra ise M3/GDP'nin büyümeyi açıklamadaki oranının yaklaşık 4 kat artırdığı gözlenmesine rağmen büyümedeki değişimin ancak %0,75'ini açıkladığı görülmektedir. CRE/GDP'nin birinci yıl sonunda %5,36 olan açıklama oranının 10 yıl sonunda %6,38'e çıktığı Tablo-13'de gözlenmektedir. Kredilerde ki değişimler M3 para arzındaki değişimlerden 8-9 kat büyümeyi daha fazla etkilemektedir.

Tablo 14. Model-3 için VAR Granger Nedensellik testi sonuçları.

Bağımlı değişken:				
D2GRO				
Excluded	Ki-kare	df	Prob.	Test sonucu
D2M3/GDP	5.681506	3	0.1282	Nedensellik yok
D2CRE/GDP	15.01591	3	0.0018***	Nedensellik var
All	15.98011	6	0.0139**	Nedensellik var
Bağımlı değişken				
D2M3/GDP				
Excluded	Ki-kare	df	Prob.	
D2GRO	0.721901	3	0.8680	Nedensellik yok
D2CRE/GDP	2.931392	3	0.4023	Nedensellik yok
All	3.857884	6	0.6959	Nedensellik yok

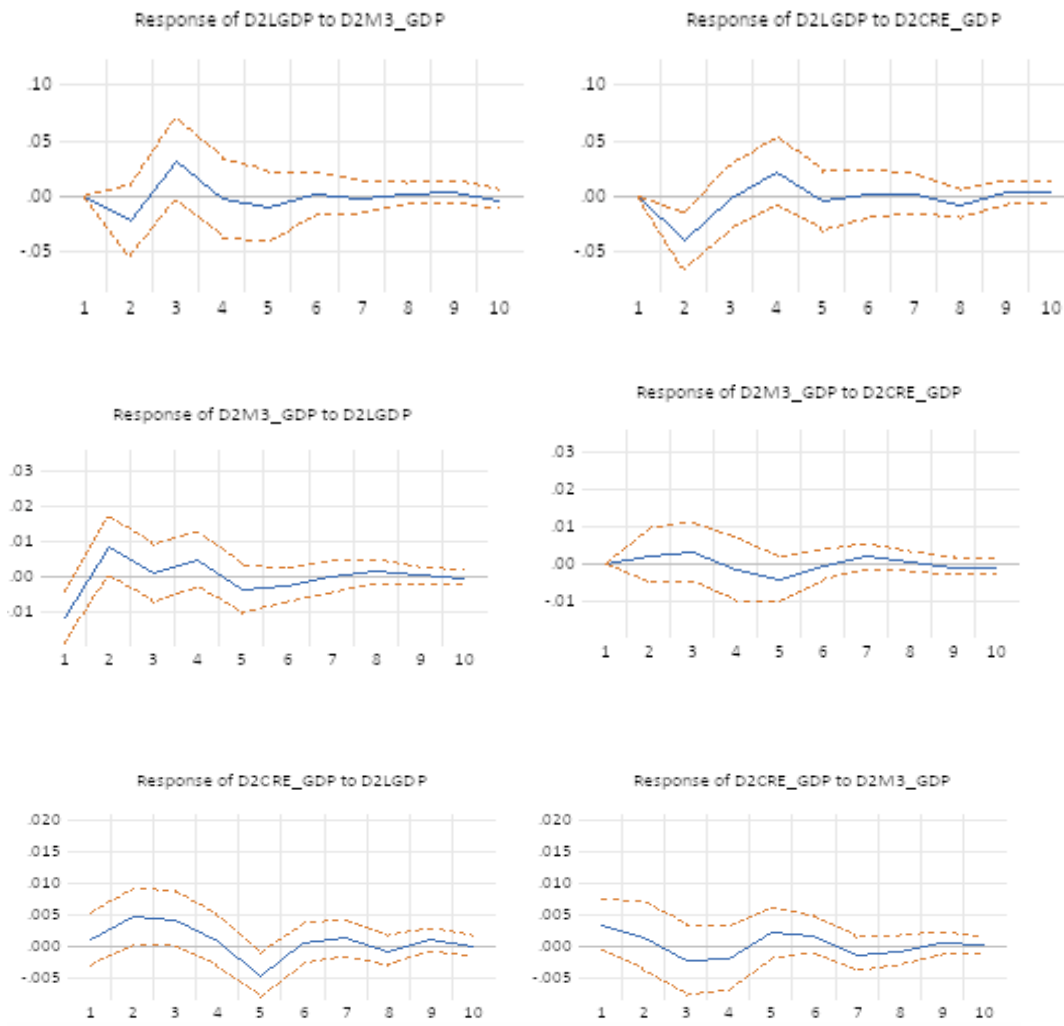

Bağımlı değişken D2CRE/GDP				
Excluded	Ki-kare	df	Prob.	
D2GRO	1.899799	3	0.5935	Nedensellik yok
D2M3/GDP	5.118969	3	0.1633	Nedensellik yok
All	11.35953	6	0.0779*	Nedensellik var

*%10 , ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo-14’de Model-3 VAR Granger nedensellik testine göre kredi hacminden büyüme değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Model-4 te ise kredilerin ve M3 para arzındaki değişimlerin milli geliri temsil eden GSYİH’ya etkileri panel VAR yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır. Şekil-8’de Model-4 için etki tepki analizlerine göre sadece 1-2 yıl için kredilerdeki değişimlerin GSYİH üstünde anlamlı etkisi görülmektedir.

Şekil .8 Model-4 için etki tepki analizi grafiği.

Model-4 için varyans ayrıştırma analizi aşağıdadır.

Tablo 15. D2LGDP değişkeni için Varyans ayrıştırma analizi

Period	S.E.	D2LGDP	D2M3/GDP	D2CRE/GDP
1	0.106568	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.129014	86.89938	3.079747	10.02088
3	0.136864	82.90425	8.176535	8.919220
4	0.142275	81.81288	7.597011	10.59010
5	0.144410	81.63190	7.961223	10.40688
6	0.144800	81.70115	7.935400	10.36345
7	0.145318	81.80853	7.887998	10.30347
8	0.146418	81.80423	7.784685	10.41108
9	0.146546	81.71862	7.849310	10.43207
10	0.146694	81.64006	7.905948	10.45400

Tablo-15’de varyans ayrıştırma analizine göre iki dönem sonra GSYİH’deki değişimlerin %3,08’i M3 para arzındaki değişimlerle, %10,02 oranı kredilerdeki değişimlerle açıklanabilmektedir. 10 dönem sonra ise GSYİH’deki değişimlerin %7,90’ı M3 para arzındaki değişimlerle, %10,45’lik kısmı da kredideki değişimlerle açıklanmaktadır. Hem M3 para arzının hem de kredilerdeki değişimlerin büyümedeki değişimleri açıklamakta etkili olduğu görülmektedir. Periyod yani yıllar geçtikçe M3 para arzındaki değişimlerin, GSYİH değişkeni üzerindeki değişimler üzerinde etkisinin arttığı söylenebilir. Özellikle varyans ayrıştırma analizinden diğer değişkenlerin büyüme etkilerine bakmak için sadece D2LGDP değişkeninin sonuçları burada gösterilmiştir.

Tablo 16. Model-4 için VAR Granger Nedensellik testi sonuçları.

Bağımlı değişken: D2LGDP				
Excluded	Ki-kare	df	Prob.	Test sonucu
D2M3/GDP	4.536511	3	0.2091	Nedensellik yok
D2CRE/GDP	17.03586	3	0.0007***	Nedensellik var
All	23.24124	6	0.0007***	Nedensellik var
Bağımlı değişken: D2M3/GDP				
Excluded	Ki-kare	df	Prob.	
D2LGDP	2.166804	3	0.5385	Nedensellik yok
D2CRE/GDP	3.404223	3	0.3334	Nedensellik yok
All	5.366857	6	0.4977	Nedensellik yok
Bağımlı değişken: D2CRE/GDP				
Excluded	Ki-kare	df	Prob.	
D2LGDP	20.18883	3	0.0002***	Nedensellik var
D2M3/GDP	2.185256	3	0.5349	Nedensellik yok
All	32.05481	6	0.0000***	Nedensellik var

*%10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo-16’da VAR Granger nedensellik testi sonuçlarına GSYİH ve kredi hacmi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kırılgan beşli olarak değerlendirilen gelişmekte olan ülkelerde kredilerin artması GSYİH’yi etkilerken, GSYİH’deki değişimlerinde kredi hacmi üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Özellikle kredilerin/GSYİH içinde payının artırılması, kırılgan gelişmekte olan ülkelerin milli gelir ve büyüme oranlarını artırdığı görülmüştür. Verilen kredilerin verimli sektörlerde kullanılması kredilerin hacmi kadar önemli olabilir. İleriki yapılan çalışmalarda kredi yoğunlaşmasının büyüme ve finansal derinleşme üzerinde etkileri de çalışılabilir.

Sonuçlar

Gelişmekte olan ülkeler göreceli olarak finansal gelişmenin büyümeyi sağlayabildikleri kısımda oldukları söylenebilir. Finansal gelişmenin artmasıyla yüksek büyüme, finansal istikrarı sağlarken, makroekonomik oynaklığı da azaltabilir. Fakat finansal istikrar, ancak politika yapıcıların gerekli düzenlemeleri yapmaları finansal riskleri aza indirmeleriyle sağlanabilir.

Finansal gelişmenin ilerlemesi sonucu oluşan büyüme ve istikrar arasındaki değişim, güçlü düzenleyici kurumlar ve denetim çevresiyle geciktirilebilir. Finansal gelişme iyi bir düzenleyici ve gözetim çevresiyle ancak desteklenebilir. Daha çok regülasyon değil daha etkili regülasyonlar finansal istikrarı ve finansal gelişmeyi bir arada sağlayabilir.

Finansal derinleşme kaynaklı finansal gelişmenin büyümenin yavaşlamasının önüne geçmek için, finansal derinleşme yerine, finansal erişim ve verimlilik artırılabilir. Finansal istikrar riskleri azaltmak ve olası krizleri azaltmak için çok hızlı finansal gelişmeden kaçınmak gerekmektedir. Finansal sistemin gelişmesi sırasında finansal kurumların faydaları giderek azalırken finansal piyasaların faydaları artmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için çıkarılacak birçok sonuç var. Finansal gelişme ve derinleşme çok çeşitli indikatörle ölçülmeli. Çok fazla regülasyon değil, daha nitelikli regülasyonla finansal gelişme sağlanabilir. Daha iyi regülasyonla hem istikrar hem finansal gelişmeye zemin hazırlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranları üzerinde finansal kurumların finansal piyasalardan finansal derinleşme açısından daha önemli olduğu modellerimizin en önemli sonucudur. Kredi hacmi ve büyüme arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisi de dikkat çekici bir başka sonucu olarak gözükmektedir. Özellikle kredi ihtiyacı duyan kesimin krediye ulaşmasında finansal kurumlar kilit rol oynamaktadır.

Finansal gelişmenin ilerleyen safhalarındaki büyümeyi zayıflatan finansal derinleşmenin etkisi verimlilik ve finans erişim etkisiyle azaltılabilir.

Son olarak finansal sistemin gelişmesinde finansal kurumlar ve finansal piyasalar aynı etkiye sahip değil. Finansal gelişme ilerledikçe finansal kurumlardan sağlanan faydalar azalıyor, finansal piyasalardan sağlanan faydalar artıyor. Yani finansal sistemin gelişmesi sırasında finansal kurumların faydaları giderek azalırken finansal piyasaların faydaları artmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, C. (2012). Cross-Country Evidence On Financial Development-Income Inequality Link. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ.
- Argun, A.İ. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Gelişme ve Gelir Adaletsizliği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2016 / 1, ss.61- 74.
- Berksoy, T. (2015). Aşırı Finans Etkisi. Dünya Gazetesi 2 Haziran 2015, Ekonomi Dünyası Köşesi.
- Cihak, M., Kunt, A. D., Feyen, E. ve Levine, R. (2013). Financial Developent in 205 Economies 1960 to 2010. Nber Working Paper Series, 18946.
- Goyal, R., Marsh, C., Raman, N., Wang S. ve Ahmet, F. (2011). Financial Deepening and International Monetary Stability. IMF Discussion Note, SDN/11/16.
- Grekoryan, A. V. ve Canuto, O. (2016). Financial Deepening and Post-Crisis Development In Emerging Markets Current Perils and Future Dawns. ISBN 978-1-137-52246-7 (e-book).
- Güriş, S. (2015). Panel Veri Modelleri. 1. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Güriş, S. (2018). Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi, 1. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:11 Yıl:11 Sayı:1, ss.131-144.
- Im, K. S., Pesaran, H.M., Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. Journal of Econometrics. 115(1), 53–74.
- Jauch, S. ve Watzka, S. (2012). Finance and Income Inequality: A Panel Data Approach .3687, Cesifo Working Papers, ss. 1-47.
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). Unit roottests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. Journal of econometrics, 108(1), 1-24.
- Norris, E. N., Jib, Y., Townsend, R. M., ve Unsal, D. F. (2014). Financial Deepening Growth and Inequality: A structural framework for Developing Countries.
- Oktayer, A. (2007). Finansal Derinleşmenin Ekonomik Performans Üzerine Etkileri: Teori ve Türkiye Uygulaması. Yıldız Teknik Üniversitesi Doktora Tezi.
- Öztürk, N., Barışık, S. ve Darıcı, H. K. (2010). Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6 Sayı:12, ss.95-119.
- Sahay, R., Cihak, M., Diaye, P. N., Barajas, A., Bi, R. ve Ayalad, D. (2015). Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets. IMF Staff Discussion Note , SDN/15/08.
- Saunders, A., ve Cornett, M . M. (2004). Financial Markets and Institutions. New York: McGraw Hill Companies Inc.
- Shah, S. Y. Z. ve Butta, N. T. (2014). Does Financial Deepening Create Financail Crises. Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, ss.115-120.
- Tan, H. B. ve Law S. H. (2011). Nonlinear Dynamics of the Finance-inequality Nexus in Developing Countries. The Journal of Economiz Inequality, 10, ss. 551-563.
- Tarı, R. (2018). Ekonometri. 13.Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Tatoğlu, F. Y. (2018). Panel Veri Ekonometrisi. 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazma Geri Bildirim Algılarının İncelenmesi

Ahmet AKÇAY¹
Serdar SAFALI²
Damla ÇAĞRITEKİN³

Giriş

Yazma; diğer tüm dil becerileri gibi zamanla pratik yaparak ve çeşitli yöntem, teknikleri kullanarak geliştirilebilen bir anlatma becerisidir. Kelimeler aracılığıyla etkili iletişimi sağlayan yazma, teknik bir beceri olup farklı yöntem ve aşamaları içinde barındırır. 21. yüzyılın bir gereksinimi olarak geleneksel okuryazarlık haricinde bilgisayar okuryazarlığı da gelişmiştir. Bireyler kalem-kâğıt kullanımının yanı sıra yazılı iletişimde teknolojik aletlerle de ifade etme becerilerini geliştirebilmektedirler.

Bazı bireylere göre kâğıt ya da dijital ortamlarda kelimelerle bağ kurup duygu, düşünce ve isteklerini dile getirmeleri konuşmaktan daha zor olabilir. Bu duruma konuşmada söz diziminin gelişigüzel, yazmada ise sözdiziminin kurallı olması (Dursunoğlu,2006) ve genel kabul edilen biçimiyle yazma süreci de sebep gösterilebilir. White ve Arnd (1991) yazma sürecini yazılacak konu ile ilgili bilgi toplama, düşünceleri düzenleme, ilk taslak, anlam bütünlüğü yönünden gözden geçirme, ikinci taslak, dil ve noktalama yönünden gözden geçirme ve son taslak olarak belirlerken; birçok araştırmacı bu süreci hazırlık, planlama, taslak oluşturma, gözden geçirme, düzeltme ve yayımlama olarak belirlemiştir. (Akyol,2020; Arıcı & Ungan, 2017; Richards, 2005)

Yazar bir metni yazarken konu dışına çıkmamaya özen gösterirken, vurgulanacak anahtar kelimeleri belirlerken, sözdizimi kurallarına dikkat etmeye çalışarak kelimeleri birleştirirken bazen hatalar yapar ve bu hataları gözden kaçırabilir. Bu durumda dış bir gözden yardım alınması ve geri bildirimde bulunulması bu hataları önleyebilir. Geri bildirim; “gönderilen bilgi veya talimatın alıcıda yaptığı etkiye ilişkin edinilen bilgi, dönüt” (TDK, 2022) olarak tanımlanır. Yazma uygulamalarında metin, uzman kişilerce değerlendirilip bu değerlendirmenin sonucu yazarla paylaşıldığı takdirde yazının yeterli ve yetersiz yanlarının farkına varılır ve yazarın kendini geliştirmesine olanak sağlanmış olur. (Coşkun, 2007)

Eğitim içinde değerlendirilecek olduğunda bir öğretmen yazı çalışması yaptırırken öğrencilerin yazılarını kontrol etmediği takdirde yanlış öğrenmeleri kalıcı hale getirmiş olacaktır. Öğrencilerin yazılarının kontrol edilmesi öğrencide hem öğretmenin kendisi ile ilgilendiği mesajını vererek kendisini değerli hissettirir hem de doğru yazıların takdir edilmesi yanlış yazıların düzeltilmesi ile öğrenciyi yazmaya heveslendirir.

Geri bildirim, eğitimde öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişimi geliştirir. Geri bildirim yapılan etkinlikte öğrencinin bilişsel gelişiminin yanı sıra duyuşsal gelişimi de ön plana çıkar. Zira geri bildirim yalnızca kâğıt üzerindeki düzeltmelerden ibaret değildir. Bazen öğretmenin vereceği bir çıkartma, defter üzerine atılan yıldız ya da imza, tatlı bir söz ya da gülümseme. Öğrencilerin

---

¹ Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

² Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

³ Doktora Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

motivasyonun sağlamlasında etkili her türlü davranış ve değerlendirme geri bildiriminde içinde değerlendirilebilir. (Overall & Sangster, 2006 Akt. Coşkun & Tamer, 2015: 339)

Geri bildirimde öğretmenler gibi öğrenciler de metinde ya da çalışmada bir hata olduğunu görseler de bu hata, öğretmen ve öğrenciler açısından aynı şekilde yorumlanmaz. (Boud & Molloy, 2013) Yazma, yapılandırıcı eğitim anlayışında ürün değil süreç odaklı olduğundan öğretmen öğrencinin süreç içindeki gelişimine dönük olumlu bildirim yaparken; öğrenci daha duygusal düşünerek kendisinin hata yaptığını ve öğretmenin onu uyardığı yanıtına düşebilir. Bu durumu ortadan kaldırmak için öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişimin tam olarak sağlanması ve öğretmenin hatayı ya da doğru bilgiyi öğrencisine anlaşılır bir dille aktarması beklenebilir.

Yazma becerisini geliştiren etkinliklerde geri bildirim veren kişi öğretmen olabileceği gibi öğrencilerle aynı konumda olan akran değerlendirmesi de olumlu etkiler yaratabilecek olan bir değerlendirme çeşididir. Akran değerlendirmesi öğretmenlerin otorite olduğu toplumlarda öğretmen değerlendirmesi kadar değer görmeyebilir (Nelson & Murphy, 1993). Ancak kendi toplumlarında ve sosyal ortamlarında kendileriyle benzer problemlere sahip olan öğrencileri görmek ve bu öğrencilerle hataları birlikte düzeltmek öğrenciye özgüven kazandırabilir. Öğrencilerin birbirleri ile kullandıkları dil, öğretmenin öğrenciyle iletişim kurduğu dil ile aynı değildir. Bu nedenle akran geri bildirimini öğrencinin hatasını daha net anlamasını sağlayabilir.

Her iki değerlendirme türünde de amaç öğrenciyi çalışmalarını geliştirmek için teşvik etmek, performansını geliştirmek, verilen bir görev ya da eğitsel çalışmalardaki güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek, çalışmalarındaki eksik ya da hatalı bilgilerini düzeltmek, düzeltmelerine yardımcı olmak ve öğrencinin eğitsel kalitesini artırmaktır (MEB, 2020). Eğitimin önemli bir kazanımı olan yazma faaliyetlerinde de öğrencinin metinlerindeki cümleler arasındaki ilişkileri, cümlelerin birbiriyle anlamsal tutarlılığını, kelimelerin doğru yazılışlarını, noktalama işaretlerinin yerinde kullanımı gibi ölçütlerin değerlendirilmesi öğrenciye bir sonraki metinleri ve etkinlikleri için yol gösterir.

Araştırmanın Amacı

Yazma becerisinin gelişiminde etkili faktörlerden biri olarak düşünülen geri bildirim öğretmen adayları tarafından nasıl algılandığının çeşitli değişkenlere belirlenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Türkçe öğretmeni adaylarının yazma geri bildirim durumları belirlenmeye çalışılacaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırma soruları şu şekildedir:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının yazma geri bildirim ölçeğinin olumlu etki boyutuna göre algıları ne düzeydedir?
2. Türkçe öğretmeni adaylarının yazma geri bildirim ölçeğinin olumsuz etki boyutuna göre algıları ne düzeydedir?
3. Türkçe öğretmeni adaylarının yazma geri bildirim ölçeğinin geri bildirim niteliği boyutuna göre algıları ne düzeydedir?
4. Türkçe öğretmeni adaylarının yazma geri bildirim algıları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
5. Türkçe öğretmeni adaylarının geri bildirim algıları sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden genel tarama yöntemi kullanılmıştır. Genel tarama modeli, “çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü üzerinde ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama çalışmasıdır” (Karasar, 2002).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları; örneklemini ise bu evrenden seçilen 89'u erkek, 89'u kadın olmak üzere toplam 178 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Türkçe öğretmeni adaylarının 40'ı 1. sınıf, 41'ı 2. sınıf, 50'si 3. sınıf ve 47'si 4. sınıfta öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla Marss (2016) tarafından geliştirilen ve Kutluca Canbulat (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan "Yazma Geribildirim Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, 7'li likert tipinde hazırlanmıştır. Üç alt boyuttan oluşan ölçeği ilk boyutu "yazma sürecine olumlu etki"; ikinci alt boyutu "yazma sürecine olumsuz etki"; üçüncü boyutu ise "geribildirim niteliği" şeklindedir. Ölçeğin derecelendirilmesi kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kısmen katılmıyorum, kararsızım, kısmen katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum biçiminde olup toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden yedisi (8, 9, 10, 12, 13 ve 15. maddeler) ise ters puanlanmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde frekans ve yüzde gibi tanımlayıcı istatistik veriler ile değişkenlerin karşılaştırılmasında t-testi ve tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırma soruları doğrultusunda elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

Türkçe Öğretmen Adaylarının Yazma Geribildirim Ölçeğinin Alt Boyutlarının Ortalama, Standart Sapma, Frekans ve Yüzde Değerleri

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının Yazma Sürecine Olumlu Etki Boyutunun ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Öğretmen Adaylarının Yazma Sürecine Olumlu Etki Boyutunun Ortalama, Standart Sapma, Frekans ve Yüzde Değerleri

Yazma Sürecine Olumlu Etki	$\bar{X}$	SS	Kesinlikle Katılmıyorum		Kısmen Katılmıyorum		Kararsızım		Kısmen Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum			
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Yazdıklarına ilişkin geribildirimleri sonraki yazılarımda dikkate alırım.	5.5	1.74	10	5.6	8	4.5	10	5.6	6	3.4	19	10.7	64	36	61	34.3
Yazdıklarına ilişkin geribildirim almak bende daha iyi yazma isteği uyandırır.	5.64	1.66	9	5.1	5	2.8	9	5.1	10	5.6	22	12.4	53	29.8	70	39.3

Yazdıklarına ilişkin geribildirimler beni sonraki yazılarımı daha iyi yazabileceğim konusunda cesaretlendirir.	5.56	1.66	5	2.8	9	5.1	12	6.7	14	7.9	23	12.9	46	25.8	69	38.8
Yazdıklarına ilişkin geribildirimler bana yazılarımda neleri iyi yaptığımı açıklar.	5.47	1.60	8	4.5	6	3.4	8	4.5	13	7.3	33	18.5	58	32.6	52	29.2
Yazdıklarına ilişkin geribildirimler yazılarımda neleri yanlış yaptığımı açıklar.	5.69	1.42	3	1.7	5	2.8	10	5.6	9	5.1	32	18	59	33.1	60	33.7
Yazdıklarına ilişkin geribildirimler daha iyi yazılar yazmamı sağlar	5.70	1.45	3	1.7	4	2.2	11	6.2	14	7.9	28	15.7	52	29.2	66	37.1
Yazdıklarına ilişkin geribildirimler nasıl daha iyi yazacağımı açıklar .	5.45	1.62	5	2.8	5	2.8	18	10	17	9.6	24	13.5	49	27.5	60	33.7
Yazdıklarına ilişkin geribildirimler sonraki yazılarının daha iyi olmasına katkı sağlar.	5.17	1.93	12	6.7	1	9	10	5.6	14	7.9	23	12.9	46	25.8	57	32

Tablo 1 incelendiğinde Türkçe öğretmen adaylarının “Yazma Sürecine Olumlu Etki” boyutunda puanları 5.17 ile 5.70 arasında değişmektedir. Bu sonuca göre öğretmen adaylarının yazma sürecine olumlu etkilerini yüksek düzeyde gördükleri söylenebilir.

Tablo 2: Öğretmen Adaylarının Yazma Sürecine Olumsuz Etki Boyutunun Ortalama, Standart Sapma, Frekans ve Yüzde Değerleri

Yazma Sürecine Olumsuz Etki	$\bar{X}$	SS	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kısmen Katılmıyorum		Kararsızım		Kısmen Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazdıklarım ilişkin geribildirimler bende yazma kaygısı yaratır.	4.64	2.07	18	10.1	15	8.4	31	17.4	14	7.9	17	9.6	37	20.8	46	25.8
Yazdıklarım ilişkin geribildirimler yazma konusunda umutsuz hissetmemeneden olur	4.98	2.02	18	10.1	10	5.6	16	9	21	11.8	15	8.4	45	25.3	53	29.8
Yazdıklarım ilişkin geribildirimler beni gergin hissettirir	4.96	2.04	16	9	16	9	15	8.4	17	9.6	16	9	45	25.3	53	29.8

Tablo 2 incelendiğinde Türkçe öğretmen adaylarının “Yazma Sürecine Olumsuz Etki” boyutunda puanları 4.64 ile 4.96 arasında değişmektedir. Bu sonuca göre öğretmen adaylarının yazma sürecine olumlu etkilerini orta düzeyde gördükleri söylenebilir.

Tablo 3: Öğretmen Adaylarının Geri Bildirimin Niteliği Boyutunun Ortalama, Standart Sapma, Frekans ve Yüzde Değerleri

Geri Bildirim Niteliği	$\bar{X}$	SS	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kısmen Katılmıyorum		Kararsızım		Kısmen Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazdıklarım ilişkin geribildirimler yargılayıcı niteliktedir.	4.53	1.9	14	7.9	16	9	21	11.8	34	19.1	26	14.6	37	20.8	30	16.9
Yazdıklarım ilişkin geribildirimler neyi yapıp neyi yapmadığım konusunda açıklayıcı değildir.	4.97	1.9	10	5.6	15	8.4	21	11.8	19	10.7	19	10.7	47	26.4	47	26.4
Yazdıklarım ilişkin geribildirimler yüzeyseldir.	4.80	1.8	10	5.6	15	8.4	22	12.4	28	15.7	22	12.4	41	23	40	22.5
Yazdıklarım ilişkin geribildirimlerin sonraki yazılarının daha iyi olmasına katkısı yoktur.	5.59	1.8	9	5.1	10	5.6	10	5.6	10	5.6	19	10.7	39	21.9	81	45.5

Tablo 3 incelendiğinde Türkçe öğretmen adaylarının “Geri Bildirimin Niteliği” boyutunda puanları 4.53 ile 5.59 arasında değişmektedir. Bu sonuca göre öğretmen adaylarının yazma sürecine olumlu etkilerini yüksek düzeyde gördükleri söylenebilir.

Türkçe Öğretmen adaylarının Yazma Geribildirim Algılarının ve Alt Boyutlarının Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının Yazma Geribildirim Algı Düzeylerinin ve alt boyutlarının cinsiyete göre değişimi Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Öğretmen Adaylarının Yazma Geribildirim Algı Düzeylerinin ve Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasında t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	ss	Levene Testi		sd	T	p
					F	p			
Yazma Sürecine Olumlu Etki	Erkek	89	5.49	1.23	1.16	.283	176	-.424	.672
	Kadın	89	5.56	1.06					
Yazma Sürecine Olumsuz Etki	Erkek	89	4.76	1.82	.017	.897	176	-.732	.465
	Kadın	89	4.96	1.86					
Geri Bildirimin Niteliği	Erkek	89	4.94	1.47	1.34	.249	176	-.364	.716
	Kadın	89	5.01	1.30					
Yazma Geribildirim Algısı	Erkek	89	5.20	1.12	2.45	.119	176	-.640	.523
	Kadın	89	5.23	.954					

*p<0.05.

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmen adaylarının “Yazma Geribildirim Algısı” ve alt boyutlar olan “Yazma Sürecine Olumlu Etki”, “Yazma Sürecine Olumsuz Etki”, “Geri Bildirimin Niteliği”, düzeylerinde cinsiyete göre farklılık göstermediği görülmektedir. Bu bulgulara göre, erkek öğretmen adaylarının ve kadın öğretmen adaylarının yazma geribildirim algı düzeylerinin ve alt boyutlarının aynı olduğu yorumlanabilir.

Türkçe Öğrencilerinin Sınıf Yönetimi Algılarının ve Alt Boyutlarının Sınıf Değişkenine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan öğrencilerinin Sınıf Yönetimi Algılarının ve Alt Boyutlarının Sınıflarına göre değişimi Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Öğrencilerin Sınıf Yönetimi Algılarının ve Alt Boyutlarının Sınıflarına Göre Karşılaştırılmasında Anova Testi Sonuçları

* $p < 0.05$. 1=1. sınıf, 2=2.sınıf, 3=3. sınıf, 4=4. sınıf

Alt Boyut	Sınıf	N	$\bar{X}$	Ss	Vary. Kay.	Kar. Top.	Sd	Kar Ort.	F	p	Fark Olan Gruplar
Yazma Sürecine Olumlu Etki	1	40	5.22	1.10	Gruplar Arası	6.95	3-174	2.318	1.179	.151	Yoktur
	2	41	5.70	1.34							
	3	50	5.71	1.06							
	4	47	5.44	1.05							
	Toplam	178	5.53	1.4	Toplam	232.2				.562	
Levene: .403		p= .751									
Yazma Sürecine Olumsuz Etki	1	40	4.65	1.89	Gruplar Arası	3.19	3-174	1.066	.311	.817	Yoktur
	2	41	4.81	2.07							
	3	50	4.88	1.61							
	4	47	5.03	1.84							
	Toplam	178	4.86	1.8	Toplam	599.0					
Levene: 1.63		p= .184									
Geri Bildirim Niteliği	1	40	4.67	1.24	Gruplar Arası	5.73	3-174	1.909	.992	.398	Yoktur
	2	41	4.92	1.59							
	3	50	5.11	1.25							
	4	47	5.12	1.43							
	Toplam	178	4.97	1.39	Toplam	340.6					
Levene: 1.15		p= .329									
Yazma Geribildirim Algısı	1	40	4.96	.841	Gruplar Arası	4.36	3-174	1.454	1.362	.256	Yoktur
	2	41	5.31	1.33							
	3	50	5.38	.897							
	4	47	5.27	1.01							
	Toplam	178	5.25	1.0	Toplam	190.1					
Levene: 2.56		p= .057									

Tablo 5 incelendiğinde, katılan öğretmen adaylarının Yazma Geribildirim Algısı ve alt boyutlarına yönelik algılarının sınıflarına göre anlamlı şekilde farklılaşma gösterdiğini belirlemek amacıyla araştırmaya yapılan Anova Testi sonucuna göre, “Yazma Geribildirim Algısı” ve “Yazma Sürecine Olumlu Etki”, “Yazma Sürecine Olumsuz Etki” ve “Geri Bildirim Niteliği” alt boyutlarında farklılaşma olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda yazma geribildirim algısında sınıf değişkeni etken bir değişken olmadığı söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmanın amacı; Türkçe öğretmeni adaylarının geri bildirim algılarını ölçmek amacıyla, yazma eğitimindeki geri bildirim ölçeklerine verdiği cevapları değerlendirmektir. Araştırmanın bulguları; yazma sürecinin olumlu -olumsuz etkilerini, geri bildirim niteliğini, geri bildirim algılarını ve demografik unsurları kapsamaktadır.

Öğretmenlerin geri bildirim verirken övgü ve yergi bildirişlerini tutarlı, yerinde ve dengeli bir biçimde yapması gerekmektedir. Bazı öğrenciler için övgü bildirişleri olumlu geri dönüş sağlamazken; bazı öğrenciler bunu bir ihtiyaç olarak görebilir. Almış olduğu dönüt ile öğrencide iyi

yazma isteği uyanabilir. Keza araştırma sonuçlarında öğretmen adaylarının %39,3' ü de yazdıklarına ilişkin geribildirim almanın kendilerinde daha iyi yazma isteği uyandırabileceğini ifade edilmiştir.

Metinlere verilen geri bildirimlerde genellikle olumlu bir algıya sahip olma öğrenci ve öğretmen arasındaki iletişimi güçlendirirken (Gülçat & Özağaç, 2004); öğrenciyi farklı metin türlerine yönlendirmek ve daha iyi yazılar yazabilmesini sağlamak için de önemli bir faktördür. Marrs (2016) tarafından hazırlanan yazma becerisine yönelik geri bildirimlerle ilgili ölçek kullanılarak yapılmış olan bir çalışmada Eren ve Kana (2019) geri bildirimler sayesinde öğrencilerin cesaretlendiğini ve daha sonraki yazılarını daha iyi yazacağına dair beklentilerinin yüksek olduğunu belirlemişlerdir.

Yapılan çalışmalarda, öğretmen adaylarının yazma becerisine karşı algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir (Colby & Stapleton, 2006; Bağcı, 2007; Yücelşen & Çetinkaya Edizer, 2020; Baki & Karakuş, 2017). Buna karşın öğretmen adaylarının serbest yazma, günlük tutma, öğrendikleri kelimelerle sözlük oluşturma vs. gibi etkinlikleri gerçekleştirme oranlarının çok düşük olduğu görülmektedir (Bağcı, 2007). Bu duruma; öğretmenlerin yazma etkinliklerine gerekli önemi ve eğitimi yeteri kadar veremedikleri, bireysel farklılıkların yazma sürecinde göz ardı edildiği, öğretmenlerin düşündüklerini yazıya dökemeyeceğine yönelik inançların sebep olduğu düşünülmektedir (Göçer, 2013).

Yazma sürecinde biçimle ilgili unsurlara gereğinden fazla önem vermek (Sommers, 1982), kendini öğrencinin yerine koymadan fazla ve gereksiz eleştiri yapmak (Hyland, 1998) öğrencilerin yazma heveslerini ve taslak metinler oluşturmalarını olumsuz etkileyebilmektedir (Tamer, 2013:33). Yapılan çalışmada yazdıklarına yönelik geri bildirimlerin kendilerinde yazma kaygısı oluşturduğunu ve bu geri bildirimlerin kendilerini umutsuz ve gergin hissettirdiklerini belirten Türkçe öğretmeni adaylarının bulunması bu yargıyı desteklemektedir.

Geri bildirim sürecinde dikkat edilmesi gereken birden fazla etken olsa da öğrencilerin kişilik özellikleri, cinsiyeti de dikkate alınarak adil ve tutarlı bir şekilde geri bildirim vermek öğrencilerin öz değerlendirme becerilerini geliştirmede katkıda bulunur (University of Michigan, 2022). Bazı çalışmalarda (Alavı & Karvanpanah, 2007) kadınların erkeklere oranla daha fazla dönüt beklentisi içinde oldukları belirlenmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarında yazılı anlatım derslerine ilişkin algılarının cinsiyet yönünden anlamlı bir fark bulunmamakla birlikte (Bağcı, 2007) yapılan çalışmayla yazma geri bildirim algısı alt boyutlarında da anlamlı bir fark bulunmadığı belirlenmiştir.

Geri bildirim öğrenci başarısı üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte yalnız öğrencinin başarısı üzerine etkisi değil öğrencilerin bu dönütlere nasıl tepkiler verdiği de önemli konular arasındadır. Geri bildirim öğrencilerde korku, öfke, gurur, sevinç gibi duygular yaratabilir (Rowe, Fitness & Wood, 2014). Yapılan çalışmada geri bildirimler sonrasında öğretmen adaylarının %29,8 oranında umutsuz ve gergin ve %16,9 oranında yargılandıklarını hissettikleri belirlenmiştir. Öğretmen adayları arasında geri bildirimleri yüzeysel, açıklayıcı bulmayan ve sonraki yazılarına olumlu etki etmediğini düşünenler de vardır.

Dönüt alma isteği eğitim seviyesine bağlı olarak değişebilmektedir. Yapılan çalışmalarda (Alavı & Karvanpanah, 2007) üst sınıf ya da seviyelere geçildikçe dönüt alma isteğinin yükseldiği ifade edilmektedir. Alınan dönütlere birlikte öğrencinin tutum ve davranışlarında da olumlu değişiklikler meydana gelebileceği tahmin edilmektedir. Özellikle Türkçe öğretmeni adayları eğitimleri sonunda yazma eğitimi konusunda öğretici rolünde olacaklarından daha nitelikli yazılar oluşturabilmek için sık sık dönüt almayı beklemektedirler (Ülper, 2011). Bununla birlikte ortaokul seviyesi öğrencilerle yapılan bir çalışmada dönüt faktörüyle ilgili öğrenci görüşlerine başvurulmuş olup sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (Eren & Kana, 2019). Ancak yapılan çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının yazma sürecine olumlu – olumsuz etki ve geri bildirim niteliği boyutunda sınıf seviyesi değişkeninin bir etken olmadığı ifade edilebilir.

Çoğunlukla her araştırmada cinsiyet farklılığı sonuçları etkilemektedir. Ancak Eren ve Kana (2019) ortaokul öğrencilerinin yazma etkinliklerindeki geri bildirim ile ilgili görüşleriyle cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını belirlemiştir. Bağcı (2007) ise kadın Türkçe öğretmeni adaylarının yazmaya karşı algılarının erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek bir sayısal farkla belirlerken bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade eder. Araştırma sonucunda Türkçe öğretmeni adaylarının yazma geribildirim algı düzeylerinin ve alt boyutlarında cinsiyete göre bir farklılık gözlenmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alavı, S. M., & Kaıvanpanah, S. (2007). Feedback expectancy and efl learners' achievement in english. *Journal of Theory and Practice in Education*, 3(2), 181-196.
- Akyol, H. (2000). Yazı öğretimi. *Millî Eğitim Dergisi*, 146, 37-48.
- Aricı, A. F. & Urgan, S. (2017). *Yazılı anlatım el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bağcı, H. (2007). Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatıma ve yazılı anlatım derslerine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *TÜBAR*, 21, 29-61.
- Baki, Y. & Karakuş, N. (2017). Öğretmen adaylarının yazmaya ilişkin algıları ve yazma sürecinde karşılaştıkları güçlükler: RTEÜ örneği. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 573-593.
- Boud, D. & Molloy E. K. (2013). *Feedback in higher and professional education: understanding it and doing it well*. London: Routledge
- Colby, S.A. & Stapleton, J.N. (2006). Preservice teachers teach writing: Implications for teacher educators. *Reading Research and Instruction*, 45(4), 353-37.
- Coşkun, E. (2007). Yazma eğitimi. A. Kırkkılıç ve H. Akyol (Ed.). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi içinde* (s.49-91). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coşkun, E. & Tamer, M. (2015). Yazma eğitiminde geri bildirim türleri ve kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 337-372.
- Dursunoğlu, H. (2006). Türkiye Türkçesinde konuşma dili ile yazı dili arasındaki ilişki. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 1-21.
- Eren, M. & Kana, F. (2019). Ortaokul öğrencilerinin yazma sürecinde aldıkları geri bildirim ile ilgili görüşleri. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(36):2998-3010.
- Gülçat, Z., & Özağaç, O. (2004). *Correcting and giving feedback to writing*. Retrieved from <http://www.buowl.boun.edu.tr/teachers/CORRECTING%20AND%20GIVING%20FEEDBACK%20TO%20WRITING.pdf> [01.12.2022]
- Göçer, A. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarına göre yazma becerisinin ediniminde ve gelişiminde etkili olan unsurlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 1-14.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kutluca Canbulat, A. N. (2020). Yazma geribildirim ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 8(1), 20-37.
- Marrs, S. A. (2016). Development of the student perceptions of writing feedback scale (Unpublished doctoral dissertation). Virginia Commonwealth University, Richmond, Virginia.
- MEB. (2020). *Öğretmenler için geri bildirim el kitabı*. Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Nelson, G., & Murphy, J. (1993). Peer response groups: Do L2 writers use peer comments in revising their drafts? *TESOL Quarterly*, 27(1), 135-141.
- Overall, L. & Sangster, M. (2006). *Assessment: a practical guide for primary teachers*. London: Continuum.
- Richards, J. C. (2005). *Communicative language teaching today*. Singapore: RELC,1-44.

Rowe, A. D., Fitness, J., & Wood, L. N. (2014). The role and functionality of emotions in feedback at university: A qualitative study. *The Australian Educational Researcher*, 41(3), 283-309.

Sommers, N. (1982). Responding to Student writing. *College Composition and Communication*, 33(2), 148-156.

Tamer, M. (2013). *Türkçe öğretmenlerinin yazma eğitimindeki geri bildirimleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Hatay.

University of Michigan. (2022, 12 December). Giving feedback on student writing. The Gayle Morris Sweetland Center For Writing, Retrieved December 12, 2022 from <https://lsa.umich.edu/sweetland/instructors/teaching-resources/giving-feedback-on-student-writing.html>

Ülper, H. (2011). Öğrencilerin ürettikleri taslak metinlerine yönelik geri bildirim almaya ilişkin yeğleyişleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(22), 280 – 300.

White, R. & Arndt., V. (1991). *Process writing*. Harlow, UK: Longman.

Yücelşen, N. & Çetinkaya Edizer, Z. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının akademik yazma becerilerine ilişkin görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(4), 1165-1182.

Mahir Dinçer'in Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları Kitabının Ses Aralığı, Çokseslilik/Tekseslilik, Eşlik, Unesco Ve Meb Değerler Alanlarında Değerlendirilmesi

Merve DURMUŞ¹
Neşem BÜLBÜL²
Sezin BÜLBÜL³
Ömer Bilgehan SONSEL⁴

Giriş

Geçmişten günümüze kadar eğitime yönelik çeşitli tanımlar yapılmıştır. Oktay (2007) eğitimi insanın hayatını sürdürebilmesi, içinde bulunduğu topluma uyum sağlayacak bilgi ve becerileri elde edebilmesi için bir araç olarak tanımlarken; Ertürk (2014) bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlamıştır. Bu öğrenim ve değişim sürecini müzik eğitimi ile desteklemek çocukların bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Müzik, eğitimin her alanında çocuğun öğrenimine katkı sağlamakta, yaratıcılığını, dinleme yeteneğini ve özdenetimini arttırmaktadır (Lazdauskas, 1996). Hood (1973), ilköğretim üçüncü sınıf öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada; haftada 30 dakika müzik dersi alan öğrencilerin, dersi almayan öğrencilere kıyasla sınıf içi davranışlarının, arkadaş ve öğretmenleri ile olan ilişkilerinin olumlu yönde geliştiği sonucuna ulaşmıştır (Wolff, 1978). Derslerde müzik etkinliklerinin kullanılması çocukların hedeflenen kazanımlara farklı bir yoldan ulaşmasına imkân vermektedir (Sığırtmaç, 2002).

Bireylerin müzikle etkileşimi daha anne karnındayken, annesinin kalp atışlarını ve sesini duyması ile başlamaktadır. Çevresindeki farklı müziksel öğelerle iç içe yaşayan çocuklar, doğal olarak mırıldanma, ıslık çalma, ritim tutma gibi davranışlar kazanırlar. Uçan (2018)'a göre çocuğun müzik eğitimi ile desteklenmesi, onun müziği kullanması, üretmesi ve geliştirmesi için gerekli davranışların kazanmasını sağlamaktadır.

Ülkemizde Selçuklu tarihine kadar uzanan müzik eğitimi, Osmanlı'da genişlemeye başlamış, Cumhuriyet dönemi ile sağlamlaşmış ve yaygınlaşmıştır. Müzik öğretmeni eğitimine ise ancak 1924 yılında kurulan Musiki Muallim Mektebi ile başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde, müzik eğitimi türlerine yasal, yönergesel ve programsal düzenlemeler yapılmış ve müzik öğretimi etkinlikleri kurumlaştırılmıştır. Yapılan bu yenilikler tarihimiz boyunca uygulanan “genel”, “özengen” ve “mesleki” müzik eğitimi türlerinin ülkemizde yaygınlaşmasını ve uluslararası nitelik kazanmasını sağlamıştır (Uçan, 1989, s.9-10).

Genel müzik eğitimi, bireyin eğitim hayatının her aşamasında yer alan, gelecek müzik eğitimi için temel oluşturan, genel müzik kültürünün ve belirli müziksel davranışların kazandırıldığı zorunlu eğitim türüdür. Özengen müzik eğitimi, bireyin ilgi ve isteği üzerine müziğin herhangi bir alanında aldığı zorunlu olmayan eğitimidir. Mesleki müzik eğitimi ise müzik alanını meslek olarak seçen

---

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Müzik Eğitimi Bilim Dalı

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Müzik Eğitimi Bilim Dalı

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Müzik Eğitimi Bilim Dalı

⁴Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı

bireylerin eğitiminde kullanılmaktadır. Öğrencilere mesleki yeterliliklerin, davranışların ve birikimlerin kazandırılması hedeflenmektedir (Tarman, 2016, s. 9-10; Uçan, 2018, s.34-36).

Okul şarkılarının tarihine bakıldığında ise Kurtuluş Savaşı ile birlikte askerlerin yörelerinden getirdiği kahramanlık, yiğitlik türküleri, yurt şarkıları ve marşların okullarda öğretilip sergilenmeye başlanması ile ulusal bir müzik dağarı oluşmaya başlamıştır (Uçan, 2018).

Genel müzik eğitiminde öğretim araçlarının büyük bir bölümünü çocuk şarkıları kapsamaktadır. Yöre (2004) eğitimde kullanılan okul müziği, eğitim müziği, çocuk müziği olarak da adlandırılan bu şarkıları çoğunlukla sözlü müzikler olarak tanımlamaktadır. Sun (2006) ise Türk Okul Müziği olarak adlandırmış ve aktarma şarkılar, öykünme şarkılar, halk türküleri ve Türk okul şarkıları olmak üzere dört grupta toplamıştır.

Çocuk şarkılarının önemli özelliklerinden biri, müzik eğitiminde kullanılan en ekonomik materyaller olduğu için eğitimde fırsat eşitliği sağlamasıdır. Yalın insan sesinin yanında, çalgılar, beden perküsyonu, hatta kalem, bardak gibi günlük hayatta kullanılan çeşitli gereçler ile okulun, ortamın imkanları ne olursa olsun kullanılabilirler.

Şarkı söylemek, çocuklarda aitlik duygusunun, özgüvenin ve duygu kontrol yeteneğinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle derslerde özellikle toplu katılımı şarkıların kullanılması önem taşımaktadır (Welch, 2012). Bu şarkılar yoluyla çocuklar akademik ve sosyal kazanımlar edinmekte, istedik davranışlar kazanmakta ve hedeflenen davranış değişikliği sağlanmaktadır (Akıncı, 2019; Uşaklıgil & ark., s.7). Çocukların şarkılara farklı materyaller ile eşlik etmeleri dikkat gelişimini, sözlü şarkılar ise dil gelişimlerini desteklemektedir (Dinçer, 1992, s. 7-8).

Eğitimde kullanılacak şarkıların seçiminde dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Verilmek istenen mesajın net ve anlaşılır şekilde ifade edilebilmesi için sade ve dil kurallarına uygun sözler kullanılmalı, çocuğun gelişim düzeyine uygun olan ses aralığının dışına çıkılmamalı ve parça içerisinde büyük aralıklarda ses atlamaları olmamalıdır (Büyükbayram & Tansever, 2020).

Değerler Eğitimi

1900'lerin başından bu yana değer/ahlak eğitiminin amaçları ve yöntemleri konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Amerika'da İkinci Dünya Savaşı öncesinde öğrencinin akademik başarısını ve vatandaşlık bilincini geliştirmek amacıyla yapılan ahlak eğitimi savaş sonrasına daha da önemsenerek geleneksel yöntemlerle devam etmiştir (Kirschenbaum, 1995, s. 4-5). Değer öğretimine alternatif öğretim yolları olarak 1960'lı yıllarda Sidney Simon ve arkadaşları tarafından değer açıklama yaklaşımı, 1970'li yıllarda Kohlberg ve arkadaşları tarafından ise adil topluluk okulları gibi yaklaşımlar geliştirilmiş, 1980'lerden sonra vatanseverlik, aile, sorumluluk ve güven gibi geleneksel değerlere dönüş başlamıştır. (Akbaş, 2008).

UNESCO tarafından desteklenen uluslararası “Yaşayan Değerler Eğitim Programı (ALIVE)” projesi ile “iş birliği, özgürlük, sadelik, mutluluk, dürüstlük, sevgi, alçakgönüllülük, birlik, barış, saygı, hoşgörü”den oluşan 12 evrensel değer belirlenmiştir. Bu değerleri öğrenmek ve benimsemek, toplumun daha saygılı, bilinçli ve uyum içinde olmasını sağlamaktadır (ALIVE, 2004).

Ülkemizde ise 1974 yılında ilköğretim ve ortaöğretim programlarına ahlak eğitimi konusu eklenmesiyle temeli oluşturulan değerler eğitimi, öğretim programlarımıza 2003 yılında dahil edilmiştir (Sonsel, 2021). 2010 yılında MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı değerler eğitimi programını geliştirerek okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim okullarında, değerler eğitimi faaliyetleri uygulamaları için genelge hazırlamıştır (Cihan, 2014). 2017 yılında ise MEB tarafından adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik olmak üzere 10 değer belirlenmiştir (MEB, 2017).

Değerler eğitimin hedeflerinden biri çocukları, çevresi ile sağlıklı iletişim kuran, iş birliği içinde çalışan, çalışkan, dürüst ve mutlu bireyler olarak yetiştirmektir. Aynı zamanda çocukların estetik duygularının, eleştirel düşüncelerinin ve sorunlara çözüm bulma yeteneklerinin desteklenmesi hedeflenmektedir (Bilecik Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2011).

Değerler eğitimi, çocukların milli ve evrensel kültürel değerleri tanımaları, geliştirmeleri ve gelecek nesillere aktarmalarında büyük rol oynamaktadır. Müzik eğitimi içerisinde uygun çocuk şarkılarının kullanılması ile değerlerin kazandırılması kolaylaşmaktadır (Nart, 2017, s.77-89). Ülkemizde bu şarkıların büyük bir bölümünü Muammer Sun, Salih Aydoğan, Saip Egüz ve Mahir Dinçer gibi eğitim müziği bestecilerinin eserleri oluşturmaktadır.

Alanyazın tarandığında müzik eğitimi alanına büyük katkılar sağlayan Sun, Aydoğan ve Egüz hakkında müzik öğretmenleri ve öğrencileri için kılavuz niteliği taşıyan akademik çalışmaların bulunmasına karşın Dinçer hakkında yayınlanmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla alanyazındaki bu eksikliğin kapatılması bakımından yaptığımız çalışma önem taşımaktadır.

Mahir Dinçer

1939 yılında Tarsus'ta doğan Dinçer ilkokul ve ortaokul hayatını sırasıyla Diyarbakır, Urfa ve İstanbul'da tamamlamıştır. İstanbul'da okuduğu sürede A. Sami Toker ile üç yıl Türk Sanat Müziği çalışmış, Aksaray Musiki Cemiyeti'nde ise bir yıl Türk Sanat Müziği ve solfej eğitimi görmüştür. Ardından Çanakkale'nin Birecik köyünde bir yıl müzik öğretmenliği yapmıştır. Sonrasında Çanakkale Öğretmen Okulu'nun sınavını kazanmış ve 1960 yılında mezun olmuştur. Buradaki öğrencilik yıllarında bir koro kurmuş ve bu koroyla konserler vermiştir. 1960 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü'ne girmiş ve Nurhan Cangal ve E. Zuckmayer'den armoni, kompozisyon ve piyano, Azize Hanım ve Saip Egüz'den ise şan dersleri almıştır. 1963 yılında mezun olduktan sonra yedi yıl Diyarbakır'da müzik öğretmenliği yapmış, bu süre boyunca ortaokul ve liselerde okul koroları kurmuş ve konserler vermiştir. Bu konserlerin yanı sıra hem kendi hem çeşitli bestecilerin eserleri ile piyano resitaleri gerçekleştirmiştir. 1968 yılında MEB tarafından Diyarbakır'da kurulan Çocuk ve Gençlik Koroları'na eşi İnci Dinçer ile birlikte iki yıl süreyle şeflik yapmış ve bu korolar ile Diyarbakır ve çevre illerde konserler vermiştir.

1963-73 yılları arasında Diyarbakır Filarmoni Derneği başkan yardımcılığından başkanlık görevine getirilmiştir. Bu süreçte çoksesli müzik alanında çeşitli konserler vermiştir. 1970 yılında Diyarbakır Bölge Radyosu Müzik Yayınları'nı yönetmek üzere TRT'ye geçmiştir. TRT'de çalıştığı süre boyunca folklor derlemeleri üzerine çalışmalar yapmıştır. Çeşitli bestecilerin hayatları ve müzik konusundaki düşüncelerini "Bir Türk Bestecisi" ve "Öyküler ve Ozanlar" isimli programlar ile yayınlamıştır. 1975 yılında TRT Ankara Radyosu'na atanmıştır.

1982 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın açtığı okul şarkısı yarışmasında "Çağrı" adlı şarkısı ile birincilik kazanmıştır. Yurtiçindeki çalışmalarının yanı sıra Bulgaristan, Arnavutluk, Macaristan ve Polonya'daki çeşitli müziksel etkinliklerde ülkemizi temsil etmiştir. Polonya Cumhuriyeti Kültür ve Güzel Sanatlar Bakanlığı tarafından "Polonya Kültür Liyakat Nişanı" verilmiştir. 1992'de Sevda Cenap And Müzik Vakfı Onur Ödülü almıştır (Öylü, 1991).

Mahir Dinçer'in eşi İnci Dinçer'in müzik öğretmenliği yaptığı Filiz Teyze Anaokulu'nda müzik dersi müfredatı içerisinde birtakım konularda ezgisi, ritmik yapısı ve sözlerin içeriği bakımından çocuklara uygun parçalar bulunmadığı için büyük bir materyal eksikliği vardı. Dinçer, eşinin isteği üzerine bu eksikliği gidermek amacıyla konulara uygun şarkılar bestelemiştir. Bu şarkılarını 1983 yılında "Cıvıl Cıvıl Şarkılar" isimli kitabında yayınlamışlardır. Bu kitap ülkemizde okulöncesi ve ilkokul kademesi için yazılan ilk çocuk şarkı kitaplarından biridir. Bu nedenle içeriğindeki şarkıların incelenmesi müzik öğretmenleri ve adayları için önemli bir kılavuz olacaktır.

Bu incelemeler; “ses aralığı”, “çokseslilik/tekseslilik”, “eşlik”, “UNESCO ve MEB tarafından belirlenen değerler” alanlarında yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 1’de Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları kitabının içerdiği şarkıların ses aralıkları incelenmiştir.

Tablo 1. Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları kitabının İçerdiği Şarkıların Ses Aralıkları

Şarkı Adı	Ses Aralığı
Doğum Günün Kutlu Olsun	Re4- Si4
Sonbahar	Re4- Si bemol4
Temiz Çocuk Ol	Mi4- La4
Gözler, Kulaklar	Fa4- La4
Atatürk'ü Severim	Re4- La4
Öğretmenim	Re4- La4
DA-Dİ, DA-Dİ	Re4- Si4
Kızılay	#Do4- La4
Mevsimler	Mi4- Do5
Karşıya Geç (Trafik şarkısı)	Fa4- La4
Yeni Yıl Geldi	Re4- Si4
Haberleşme	Mi4- Si4
İşte Geldi Yeni Bir Yıl	Mi4- Do5
Postacı Amca	Re4- La4
Taşıtlar	Re4- La4
Cennet Dünya	Mi4- Do5
Kardan Adam Yapalım	Fa4- Si bemol4
Bilmece	Re4- La4
Yurdumda	Re4- Do5
Neyimiz Var	Re4- Do5
İlkbahar	#Do4- La4
Zürafa	Re4- Re5
İlkbahar Geldi	Do4- La4
Çocuk ve Çiçek	Mi4- Do4
Çağrı	Re4- Re5
Güzel Arı	#Do4- Si4
23 Nisan	Fa4- Do5
Tatlı Annem	Re4- Re5
Atatürk Marşı	#Do4- La4
Aydede	Fa4- La4
Uçurtma	Re4- Re5
Pazarda Neler Var	Fa4- Sib4
Balık, Ördek, Kurbağa	Re4- Sol4
Deniz ve Güneş	Fa4- Do5

Şarkılar incelendiğinde, en pes sesin Do4, en ince sesin ise Re5 olduğu görülmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın “Çocuk Gelişimi ve Eğitimi” için oluşturduğu müzik albümünde okul öncesi düzeyindeki çocuklara uygun ses aralığı Re4-La4(Si4) olarak belirtilmiştir (MEB, 2007). İlkokul düzeyine bakıldığında Çevik (1997)'e göre 7-10 yaş arasındaki soprano çocuk sesi Re4-Sol5 aralığındayken, alto çocuk sesi Si3-Mi5 aralığındadır. Koray (1951)'a göre ise çocuklar genellikle 9 yaşına kadar ses alanları dar olduğu için altılı aralığı aşan şarkıları kolay söyleyemezler. 9-13 yaş arasında ses alanı genişlemeye başlar. Çocuklar bu gelişim döneminde ses alanı 1 ve 1,5 oktav olan

şarkıları söyleyebilirler (Koray, 1951'den akt. Say, 1996, s. 21). Bu tanımlardan yola çıkarak kitaptaki tüm şarkıların ilkökul, yalnızca 10 şarkının ise okul öncesi düzeyindeki çocuklar tarafından rahat söylenebileceği görülmektedir.

Tablo 2'de Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları kitabının içerdiği şarkılar tek seslilik veya çokseslilik özellikleri yönünden incelenmiştir.

Tablo 2. *Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları Kitabının İçerdiği Şarkıların Tekseslilik/Çokseslilik Özellikleri*

Şarkı Adı	Tekseslilik/Çokseslilik
Doğum Günün Kutlu Olsun	Teksesli
Sonbahar	Teksesli
Temiz Çocuk Ol	Çoksesli
Gözler, Kulaklar	Teksesli
Atatürk'ü Severim	Teksesli
Öğretmenim	Teksesli
DA-Dİ, DA-Dİ	Teksesli
Kızılay	Teksesli/çoksesli
Mevsimler	Teksesli
Karşıya Geç (Trafik şarkısı)	Teksesli
Yeni Yıl Geldi	Teksesli
Haberleşme	Teksesli
İşte Geldi Yeni Bir Yıl	Teksesli
Postacı Amca	Teksesli
Taşıtlar	Teksesli
Cennet Dünya	Teksesli/çoksesli
Kardan Adam Yapalım	Teksesli
Bilmece	Teksesli
Yurdumda	Teksesli
Neyimiz Var	Teksesli/çoksesli
İlkbahar	Çoksesli
Zürafa	Teksesli
İlkbahar Geldi	Teksesli
Çocuk ve Çiçek	Teksesli
Çağrı	Teksesli
Güzel Arı	Çoksesli
23 Nisan	Teksesli
Tatlı Annem	Teksesli
Atatürk Marşı	Teksesli
Aydede	Teksesli
Uçurtma	Teksesli
Pazarda Neler Var	Teksesli
Balık, Ördek, Kurbağa	Teksesli
Deniz ve Güneş	Teksesli

Şarkılar tek seslilik/çokseslilik özelliklerine göre incelendiğinde 28 şarkıda tek seslilik, 3 şarkıda yalnızca çokseslilik, diğer 3 şarkıda ise tek seslilik ve çoksesliliğin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 3'te Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları kitabındaki şarkıların içerdiği eşlik biçimleri incelenmiştir.

Tablo 3. *Cıvı Cıvı Çocuk Şarkıları Kitabının İçerdiği Şarkıların Eşlik Biçimleri*

Şarkı Adı	Eşlik
Doğum Günün Kutlu Olsun	El çarpma
Sonbahar	Def, tahta kaşık veya çubuk
Temiz Çocuk Ol	Davul veya def
Gözler, Kulaklar	Eşlik belirtilmemiş
Atatürk'ü Severim	Eşlik belirtilmemiş
Öğretmenim	Eşlik belirtilmemiş
DA-Dİ, DA-Dİ	Eşlik belirtilmemiş
Kızılay	Eşlik belirtilmemiş
Mevsimler	Eşlik belirtilmemiş
Karşıya Geç (Trafik şarkısı)	Eşlik belirtilmemiş
Yeni Yıl Geldi	Eşlik belirtilmemiş
Haberleşme	Eşlik belirtilmemiş
İşte Geldi Yeni Bir Yıl	Def ve el çarpma
Postacı Amca	Eşlik belirtilmemiş
Taşıtlar	Eşlik belirtilmemiş
Cennet Dünya	Eşlik belirtilmemiş
Kardan Adam Yapalım	Eşlik belirtilmemiş
Bilmece	Eşlik belirtilmemiş
Yurdumda	El çarpma
Neyimiz Var	Eşlik belirtilmemiş
İlkbahar	Def, çelik üçgen ve el çarpma
Zürafa	Eşlik belirtilmemiş
İlkbahar Geldi	Tahta kaşık veya çubuk, def, çelik üçgen
Çocuk ve Çiçek	Eşlik belirtilmemiş
Çağrı	El çarpma
Güzel Arı	Eşlik belirtilmemiş
23 Nisan	Tahta kaşık veya çubuk, def, çelik üçgen
Tatlı Annem	El çarpma ile eşlik
Atatürk Marşı	Tahta kaşık veya çubuk, çelik üçgen
Aydede	Tahta kaşık veya çubuk, def
Uçurtma	Eşlik belirtilmemiş
Pazarda Neler Var	Eşlik belirtilmemiş
Balık, Ördek, Kurbağa	Eşlik belirtilmemiş
Deniz ve Güneş	Tahta kaşık, çubuk ve def

Kitaptaki 34 şarkıdan 21'inde eşlik kullanılmadığı, 13 şarkıda el çarpma, tahta kaşık, çubuk, def, davul, çelik üçgen gibi ritim gereçleri ile eşlik kullanıldığı görülmektedir. Eşliklerin hepsinde basit ve birbirini tekrarlayan ritim kalıplarının kullanıldığı, ritim gereçlerinin ise tutuş ve çalınış bakımından belirtilen yaş grubuna uygun olduğu görülmektedir. Şarkılarda ritim gereçlerinin

kullanılması çocukların sosyalleşmesine katkıda bulunurken aynı zamanda ritim hafızalarının, el göz koordinasyonunun gelişmesini sağlar.

Tablo 4'te Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları kitabındaki şarkıların içerdiği UNESCO değerleri incelenmiştir.

Tablo 4. Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları Kitabındaki Şarkıların İçerdiği UNESCO Değerleri

Şarkı Adı	UNESCO Değerleri
Doğum Günün Kutlu Olsun	Sevgi, mutluluk
Sonbahar	Değer bulunmuyor
Temiz Çocuk Ol	Sorumluluk
Gözler, Kulaklar	Değer bulunmuyor
Atatürk'ü Severim	Sevgi
Öğretmenim	Sevgi, saygı
DA-Dİ, DA-Dİ	Değer bulunmuyor
Kızılay	Sevgi, birlik
Mevsimler	Değer bulunmuyor
Karşıya Geç (Trafik şarkısı)	Değer bulunmuyor
Yeni Yıl Geldi	Mutluluk, birlik
Haberleşme	Saygı, sorumluluk
İşte Geldi Yeni Bir Yıl	Mutluluk, barış, sevgi, alçakgönüllülük
Postacı Amca	Mutluluk, saygı, sorumluluk
Taşıtlar	Değer bulunmuyor
Cennet Dünya	Sevgi, iş birliği, barış
Kardan Adam Yapalım	İş birliği, sorumluluk, birlik, mutluluk
Bilmece	Değer bulunmuyor
Yurdumda	Saygı, sorumluluk, dayanışma
Neyimiz Var	Sevgi, mutluluk
İlkbahar	Mutluluk
Zürafa	Değer bulunmuyor
İlkbahar Geldi	Mutluluk
Çocuk ve Çiçek	Sevgi, birlik, iş birliği, hoşgörü
Çağrı	Sevgi, birlik
Güzel Arı	Sevgi
23 Nisan	Saygı, sevgi
Tatlı Annem	Saygı, sevgi, hoşgörü
Atatürk Marşı	Sevgi, saygı, birlik
Aydede	Sevgi
Uçurtma	Değer bulunmuyor
Pazarda Neler Var	Değer bulunmuyor
Balık, Ördek, Kurbağa	Değer bulunmuyor
Deniz ve Güneş	Değer bulunmuyor

“Değerler Eğitimi” bölümünde bahsettiğimiz UNESCO tarafından belirlenen 12 evrensel değeri (iş birliği, özgürlük, sadelik, mutluluk, dürüstlük, sevgi, alçakgönüllülük, birlik, barış, saygı, hoşgörü) esas alarak yapmış olduğumuz analize göre 34 şarkıdan 12'sinde herhangi bir UNESCO değeri bulunmamaktadır. Şarkılar içerisinde özgürlük, sadelik, dürüstlük ve alçakgönüllülük

değerlerinden bahsedilmediği; sevgi, saygı ve mutluluğun ise en çok kullanılan değerler olduğu görülmektedir.

Tablo 5'te *Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları* kitabındaki şarkıların içerdiği MEB değerleri incelenmiştir.

Tablo 5. Cıvıl Cıvıl Çocuk Şarkıları Kitabındaki Şarkıların İçerdiği MEB Değerleri

Şarkı Adı	MEB Değerleri
Doğum Günün Kutlu Olsun	Sevgi
Sonbahar	Değer bulunmuyor
Temiz Çocuk Ol	Sorumluluk
Gözler, Kulaklar	Değer bulunmuyor
Atatürk'ü Severim	Sevgi
Öğretmenim	Sevgi, saygı
DA-Dİ, DA-Dİ	Değer bulunmuyor
Kızılay	Sevgi, yardımseverlik
Mevsimler	Vatanseverlik
Karşıya Geç (Trafik şarkısı)	Sorumluluk
Yeni Yıl Geldi	Sevgi
Haberleşme	Sorumluluk
İşte Geldi Yeni Bir Yıl	Dostluk, sevgi
Postacı Amca	Sorumluluk, saygı
Taşıtlar	Değer bulunmuyor
Cennet Dünya	Dostluk
Kardan Adam Yapalım	Yardımseverlik
Bilmece	Değer bulunmuyor
Yurdumda	Vatanseverlik, sorumluluk
Neyimiz Var	Sevgi
İlkbahar	Değer bulunmuyor
Zürafa	Değer bulunmuyor
İlkbahar Geldi	Mutluluk
Çocuk ve Çiçek	Dostluk, sevgi
Çağrı	Sevgi, vatanseverlik
Güzel Arı	Sevgi
23 Nisan	Vatanseverlik, sevgi, saygı
Tatlı Annem	Saygı, sevgi
Atatürk Marşı	Vatanseverlik, sevgi, saygı
Aydede	Değer bulunmuyor
Uçurtma	Değer bulunmuyor
Pazarda Neler Var	Değer bulunmuyor
Balık, Ördek, Kurbağa	Değer bulunmuyor
Deniz ve Güneş	Değer bulunmuyor

“Değerler Eğitimi” bölümünde bahsettiğimiz 2017 yılında MEB tarafından belirlenen 10 değer (adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik) esas alınarak yapılan analizde 34 şarkıdan 12 tanesinde herhangi bir MEB değeri bulunmamaktadır. Adalet, dürüstlük ve sabır değerlerine hiçbir şarkıda rastlanmamıştır. UNESCO değerlerinde olduğu gibi MEB değerlerinde de en sık kullanılan değerlerin sevgi ve saygı olduğu görülmektedir.

Hem UNESCO hem MEB değerleri göz önünde bulundurulduğunda ise Sonbahar, Gözler Kulaklar, DA-Dİ DA-Dİ, Taşıtlar, Zürafa, Uçurtma, Pazarda Neler Var, Balık Ördek Kurbağa, Deniz ve Güneş isimli şarkıların herhangi bir değer içermediği görülmüştür. Bunun nedeni bazı şarkıların kavram öğretiminin amaçlanması, bazılarının ise tekerleme, bilmece türünde yazılmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Akıncı, M. Ş. (2019). *Yaşamın içinden çocuk şarkıları*. Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları
- Bilecik Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü (2011). *Değerler Eğitimi Yönergesi*.
- Büyükbayram, O. A. & Tansever, L. P. (2020). Türkiye’de okul öncesi eğitiminde en çok kullanılan çocuk şarkılarının notalarının, çocukların yaşlarına uygunluğunun değerlendirilmesi ve şarkıların türk dili prozodi kurallarına göre incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 223-245.
- Cihan, N. (2014). Okullarda değerler eğitimi ve türkiye'deki uygulamaya bir bakış. *Electronic Turkish Studies*, 9(2).
- Çevik, S. (1999). *Koro eğitimi yönetimi ve teknikleri*. Ankara: Yurtrenkleri Yayınevi
- Diñçer, İ. (1992). *Çocuk gelişimi ile ilgilenenler için müzik el kitabı*. İstanbul: Ya-pa Yayınları
- Diñçer, M. (1984). *Civil civil çocuk şarkıları*. (İkinci baskı) Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd.
- Ertürk, S. (2014). *Eğitimde “program” geliştirme*. (Altıncı baskı). İstanbul: Edge Akademi Yayıncılık
- Hood, B. S. III. (1973). *The effect of daily instruction in public school music and related experiences upon non-musical personal and school attitudes of average achieving third-grade students*. Mississippi State University ProQuest Dissertations Publishing MS
- ALIVE (2004). *ALIVE vision, mission and aims*. (17/11/2022 tarihinde <https://www.livingvalues.net/vision-mission-aims/> adresinden ulaşılmıştır.)
- MEB (2017). *Değerler eğitimi toplantısı*. (17/11/2022 tarihinde <https://www.meb.gov.tr/degerler-egitimi-toplantisi/haber/15302/tr%20adresinden%2028.08.2019#:~:text=Durmu%C5%9F%2C%20ders%20programlar%C4%B1n%C4%B1n%20ekseninde%2010,vatanseverlik%20ve%20yard%C4%B1mseverlik%20oldu%C4%9Funu%20kaydetti> adresinden ulaşılmıştır.)
- Kirschenbaum, H. (1995). *100 ways to enhance values and morality in schools and youth settings*. Massachusetts: Allyn & Bacon Company
- Lazdauskas, H. (1996). Music makes the school goround. *Young Children*, 51(5), 22-23.
- Millî Eğitim Bakanlığı, (2007). Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi “Çocuk Gelişimi ve Eğitimi – Müzik Albümü”
- Nart, S. (2017). Influences of music education and values education to each other thruth e transfer of cultural values. *Academic Social Science Studies*, 61
- Oktay, A. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Öylü, D. (1991). *Mabir diñçer’in eğitim müziği besteciliği yönü ve bu yönüyle türk müziğine katkıları*. (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öz, N. B. (2001). İnsanın kültürel gelişiminde müzik eğitiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(14).
- Say, A. (1996). *Müzik öğretimi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları
- Say, A. (2008). *Müzik nedir, nasıl bir sanattır*. İstanbul: Doğa Basın Yayın

Sığırtmaç, A. (2002). Okul öncesi dönemde müzik eğitimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9).

Sonsel, Ö. B. (2021). Değerler eğitimi, tarihi ve müzik ders kitaplarındaki yeri. Hasan Açılmış & Bilge Kuşdemir Kayıran (Ed.), *Müzik öğretimi* içinde (s.75-94). Ankara: Pegem Akademi

Sun, M. (2006). *Şarkı demeti*. Ankara: Sun Yayınevi

Tarman, S. (2016). *Müzik eğitiminin temelleri*. (İkinci baskı) Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları

Uçan, A. (1989). Orta öğretim kurumlarında müzik öğretimi ve sorunları. *Türk Eğitim Derneği Yayınları Öğretim Dizisi 1*.

Uçan, A. (2012). *Eduard zuckmayer ve cumhuriyet müzik eğitimi*. Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları

Uçan, A. (2018). *Müzik eğitimi temel kavramlar- ilkeler- yaklaşımlar ve türkiye'deki durum* (Dördüncü baskı). İstanbul: Arkadaş Yayınevi

Uşaklıgil, I., Özdemir, M., A., Özdemir, S., Öztürk, A., Acay, S. & Tercanlı, C. (2006). *Müzikli çocuk oyunları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları

Welch, G. F. (2012). *The benefits of singing for children*. University of London.

Wolff, K. I. (1978). The non-musical outcomes of music education: a review of the literature. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 55.

Yöre, S. (2004). Türkiye'de çocuk müziği. *Çocuk Çocuk Dergisi*, 45.

Yapay Sinir Ağları, Regresyon ve Zaman Serilerinin Döviz Kuru Tahmininde Uygulanması: Bir Literatür Taraması

Cengiz TURGUT¹
Süleyman ŞAHİN²

GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan teknik gelişmeler sektör dalı veya işletme büyüklüğü farklılıklarını daha az önemli hale getirecek şekilde doğru bilgiye hızlı ve kolay erişime ihtiyacı artırmıştır. İşletme hangi sektörde faaliyetlerini yürütmekte olursa olsun, rekabet şartlarındaki hızlı değişime bağlı olarak gereksinimlerinin de arttığı ve çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Bu ihtiyaçlardan birisi ise döviz kurunun öngörülebilmesidir. Öyle ki, bir sınai işletmesinin ürünleri istenen kalite ve zamanda üretme yeteneğine sahip olduğu kadar, tedarik ve satışlarında oluşan fiyatları kurgulayabilme kabiliyetine sahip olması da işletmenin performansı bakımından elzem faktörlerdendir.

Nicel nitelikteki tahminleme teknikleri şu şekilde sıralanabilir: son dönem talebi yöntemi, ortalamalar yöntemi, üstel düzeltme yöntemi, Box-Jenkins yöntemi, AR yöntemi, hareketli ortalamalar yöntemi, ARİMA yöntemi, regresyon analizi yöntemi, yapay sinir ağları yöntemiyle talep tahmini ve ARMA yöntemi (Akyurt, İ. Z.).

Nicel nitelikteki tahminleme teknikleri temelde şu 3 başlık altında ele alınabilir: simülasyon modeli, nedensel (açıklayıcı) analiz ve zaman serileri analizi. Talebin gelecekte izleyeceği seyrin geçmiş veriler ışığında tahmini zaman serileri analizi yardımıyla yapılmaya çalışılmaktadır, kullanılan tek bağımsız değişken zaman faktörüdür. Bununla birlikte nedensel tahmin yöntemlerinde, talebe etki edebilen muhtelif faktörler analize tabi tutulur. Zaman serisi analizleri, bilimin pek çok ayrı dalında uygulanagelmekte ve uygulamaya getirdiği katkıların değeri her geçen gün artmakta olan bir analiz türüdür. Nedensel tahmin yöntemlerinden biri olan regresyonda ise, bağımlı değişken ile buna etki eden bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon tespit edilerek bağımsız değişkenin gelecekteki durumu hakkında tahmin yürütülebilmektedir (Akyurt, İ. Z.).

En çok derinliği bulunan ve değişkenliği yüksek finansal piyasalardan biri döviz piyasasıdır. Döviz kurları ise en yaygın ekonomik endeksler arasındadır. Döviz kuru tahmini ise gerek teorik gerekse de pratik bakımdan zorluklar içermektedir. Bunun en temel sebebi, döviz kurlarının pek çok ekonomik ve politik faktörden etkilenmesidir. Bu amaca hizmet eden çok sayıda istatistiksel ve ekonometrik model geliştirilmesine karşın, döviz kurlarını tahmin etmekteki güçlük halen devam etmektedir (Oancea, B., Ciucu, S.C., 2014).

Zaman serileri analizi, yapay sinir ağları yöntemi ve regresyonun tanımının yapıldığı bu makalede, bu yöntemlerin kullanılması suretiyle düzenlenmiş ve döviz kuru tahminini konu edinen literatür hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

---

¹ Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, orcid.no:0000-0002-2101-6373

² Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, orcid.no:/0000-0001-9621-430X

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zaman Serileri Analizi

Zaman serilerinin bir tahmin yöntemi olarak kullanılması Holt, Brown ve Winters tarafından gerçekleştirilen çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmaların evvelinde iktisadi ve sınai alanlarında çeşitli zaman serileri analizleri kullanılmakla birlikte, bu süreçte analizler istatistikçilerce yeterli ilgiyi görmeyi başaramamıştır. Bu aşamada Holt, Brown ve Winters zaman serileri analizlerinde üstel düzeltme yöntemlerini içeren metotlar üzerinde çalışmışlar ve bunların teorilerini ortaya koymuşlardır. Holt, tek ve çift üstel düzeltme yöntemlerini; Brown, çift üstel düzeltme yöntemini; Winters ise Holt'un geliştirdiği yöntem üzerinden giderek, zaman serilerinde eğilimle birlikte mevsimsel etkileri de dikkate alan bir tahmin yöntemini geliştirmiştir (Meydan, Y.A., 2007).

Zaman serisi, sayısal içerikli olayların zaman damgasıyla bağdaştırıldığı veri kümesidir. İşletmede üretilen ürünlerin belirli dönemler itibariyle gerçekleşen satış miktarları, yıllık işsizlik oranları, barajda belirli dönemler itibariyle gerçekleştirilen su seviyesi ölçümleri, sektörel bazda periyodik olarak kayda alınan dış ticaret verileri zaman serisi örneklerindedir.

Söz konusu analiz, birbirini peş peşe takip eden gözlemler neticesinde, bu geçmiş verilerin birbirleri arasında korelasyon içinde olmalarından hareketle anlamlı bir bilgi ortaya çıkarıp, oluşan bu bilgi sayesinde geleceğin tahmin edilmesini ifade etmektedir. Böylelikle genel hatlarıyla verilerin temel nitelikleri ile tesadüfi değişkenlikleri belirlenebilmektedir (Yıldıran, C.U., 2017).

Literatürde zaman serilerini tahmin etmek için model seçiminin birçok performans kriteri bulunmaktadır. Tüm bu kriterlerin tutarlılık/tutarsızlık, aykırı değerlere ve uç değerlere duyarlılık, hesaplama süresi gibi birtakım avantaj ve dezavantajları vardır (Bal, C., Demir, S., Aladağ, C. H., 2016).

Finansal verilerin dinamiklerini doğru bir şekilde anlamak ve modellemek vazgeçilmez pratik öneme sahiptir. Bir finansal zaman serisi modelinin temel amacı, yatırım planlaması, mali riskten korunma, hükümet politikası oluşturma vb. için çok önemli olan güvenilir gelecek tahminleri sağlamaktır. Bu zaman serileri genellikle modelleme ve tahmin işini son derece zorlaştıran, kötü şöhretli gelişigüzel hareketler sergiler. . Araştırma kanıtlarına göre, Rastgele Yürüyüş (RW), finansal verileri tahmin etmek için şimdiye kadarki en iyi doğrusal modeldir. Yapay Sinir Ağı (YSA), doğrusal olmayan kendi kendine uyarlamalı modellemenin benzersiz yeteneğine sahip başka bir umut verici alternatiftir (Adhikari, R., Agrawal, R. K., 2013).

Regresyon Analizi

Regresyon analizi tekniği, bağımsız değişken/değişkenlerin aldığı değerler karşısında bağımlı değişken değerinin oluşturulan regresyon modeli üzerinden hesaplanması suretiyle tahmini çalışmasıdır (Yıldırım, A., 2019). Diğer bir ifadeyle, bağımlı bir değişken ile en az bir bağımsız/ açıklayıcı değişkenin arasındaki ilişkiyi regresyon denklemi adı verilen bir fonksiyonla açıklama biçimidir. Bu fonksiyon yardımıyla bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi şekillendiren parametrik değerlerin tahmin edilmesi sayesinde, değişkenler nezdinde ortaya çıkarılacak planlarda bu etkenlerin etki güçleri hakkında bir değerlendirme yapma imkânı bulunabilecektir. Şayet kâfi miktarda açıklama kabiliyetine haiz bir regresyon katsayısı elde edilebilirse, yapılan tahminlerin güvenilir olduğu söylenebilir. Regresyonda, oluşturulan fonksiyon geçmiş verilerden istifade etmek suretiyle güncellenerek hata seviyesi zamanla azaltılabilir (Yıldırım, A., 2019).

Regresyon, yalnızca sayıları tahmin etmek için kullanılan veri madenciliği tekniğidir. Regresyon, hedef değer bilindiği verileri kullanır. Bir bağımlı değişken ile iki veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi tahmin eder (Sharma, D., Handa, R., 2017).

Regresyon, aralarında sebep-sonuç ilişki bağı bulunan en az iki değişkenin aralarındaki ilişkiyi inceleyen ve bunu ilişkinin modellemesini oluşturmakta kullanılan istatistiksel bir analiz yöntemidir.

Bu yöntem yardımıyla bağımsız değişkenlerin alabileceği değerler karşısında bağımlı değişken için oluşacak değer tahminine çalışılır. Ayrıca analizde tek bir bağımsız değişkenden söz ediliyorsa buna “Basit Regresyon Analizi”, iki veya daha fazla bağımsız değişken bulunuyorsa; “Çoklu Regresyon Analizi” şeklinde ifade edilir. Bir diğer ayrım ise fonksiyon tipine göre yapılmakta olup, “Doğrusal Regresyon Analizi” ve “Doğrusal Olmayan Regresyon Analizi” şeklinde tanımlanır (Şahin, S., Bilen, H., 2021).

Yapay Sinir Ağları

Yapay Sinir Ağları (YSA), biyolojik sinir ağlarından esinlenilmiş bir analiz tekniğidir. Bu bilgi işleme sistemi verilerden öğrenme, bunlarda yararlanarak genellemeler yapabilme, sonsuz değişkenle çalışabilme gibi pek çok avantajlı karakteristik özelliği bünyesinde barındırmaktadır. En basit yapay sinir hücresi (işlem elemanı) “girdiler”, “ağırlıklar”, “birleştirme fonksiyonu”, “aktivasyon fonksiyonu” ile “çıkış” bileşenlerinden meydana gelmektedir (Tas, O., Yaka, E., Ugurlu, U., 2018).

Box-Jenkins, ARMA veya ARIMA gibi zaman serisi tahmini için kullanılan klasik yöntemler, girdiler ve çıktılar arasında doğrusal bir ilişki olduğunu varsayar. Yapay Sinir Ağları, veri serilerinin özellikleri hakkında herhangi bir ön bilgi olmaksızın herhangi bir doğrusal olmayan fonksiyona yaklaşabilme avantajına sahiptir (Oancea, B., Ciucu, S.C., 2014). Sinir ağları, biyolojik evrim sürecini taklit ederek, nispeten mütevazı hesaplama gereksinimleriyle optimal veya yeni optimal çözümler bulmaya çalışır (Galeshchuk, S., 2015).

LİTERATÜR TARAMALARI

“The Nexus Between COVID-19, Temperature and Exchange Rate in Wuhan City: New Findings From Partial and Multiple Wavelet Coherence” (Iqbal, N., Fareed, Z., Shahzad, F., Hea, X., Shahzadd, U., Lina, M., 2020). “Wuhan Şehrinde COVID-19, Sıcaklık ve Döviz Kuru Arasındaki Bağlantı: Kısmi ve Çoklu Dalgacık Tutarlılığından Yeni Bulgular” başlıklı makalenin amacı; hava durumu, Wuhan'daki COVID-19 salgını ve Çin ekonomisi arasındaki bağlantıyı ortaya koymayı amaçlamakta olup, bu değişkenleri temsilen sırasıyla saatlik verilerden hareketle günlük ortalama sıcaklık, Wuhan'da teyit edilmiş günlük COVID-19 vaka sayıları ve Çin ulusal para birimi karşısındaki döviz kuru kullanılmıştır. Dönem olarak 21.01.2020-31.03.2020 tarih aralığı seçilmiş; toplanan verilerin analizinde Dalgacık Dönüşümü Tutarlılığı (WTC), Kısmi Dalgacık Tutarlılığı (PWC) ve Çoklu Dalgacık Tutarlılığı (MWC) metodolojisi kullanılmıştır. Sonuçlar, farklı zaman-frekans kombinasyonlarında seriler arasında önemli bir tutarlılık olduğunu ortaya koymuştur. RMB döviz kuru ve COVID-19, Wuhan'daki COVID-19 salgınının Çin ihracat ekonomisi üzerinde olumsuz ancak sınırlı bir etkisi olduğunu öne süren belirli zaman-frekans noktalarında bir çıkış fazı tutarlılığı göstermiştir.

“Reel Effective Exchange Rate Volatilities Impact On Tourism Sector In Turkey: An Empirical Analysis Of 2003-2014” (Dincer, M.Z., Dincer, F.İ., Ustaoglu, M., 2014). “Reel Efektif Döviz Kuru Oynaklıklarının Türkiye Turizm Sektörüne Etkisi: 2003-2014 Yılı Ampirik Bir Analizi” başlıklı makalenin amacı; Türkiye ekonomisinde 2003-2014 yılları arasındaki makro performansın dinamiklerini analiz etmek ve turizm sektöründeki gelişmelerin yanı sıra para politikalarına yansımaları ve reel efektif döviz kuru (REER) oynaklığını ampirik olarak incelemek; ayrıca, 2002-2014 döneminde turizm sektörü gelirleri ile REER arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test etmektir. REER ile turizm sektöründeki yabancı turist gelir düzeyi, harcama miktarı ve sayısı arasındaki ilişki zaman serisi verileri kullanılarak regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. REER serisinin tek değişkenli zaman serileri ve turizm sektörü gelirleri açısından istikrar analizleri yapılmak üzere Dickey ve Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre REER ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmamış ve granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. REER oynaklığı dış ticarete duyarlı sektörler için oldukça önemli bir değişken olmasına rağmen; turizm gelirleri açısından sadece değerlendirmeye dahil edilebilecek önemde bir değişkendir.

“Reel Döviz Kuru İstihdam İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayii Örneği” (Balaylar, N.A., 2011) başlıklı makalenin amacı; Türkiye’de reel döviz kurlarında ortaya çıkan gelişmelerin imalat sanayiinde istihdama etkilerinin analiz edilmesidir. Çalışma neticesinde imalat yapan firmaların finans ihtiyaçları için çoğunlukla döviz olarak borçlandıklarından dolayı imalat sanayiinin ithalata olan bağımlılığında artış tespit etmiştir.

“Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama” (Ersungur, Ş. M., Ekinci, D., Takım, A., 2011) başlıklı makalenin amacı; girdi-çıktı analiziyle, Türkiye’de sektörlerin ithalata bağımlılık derecesinin ölçülmesidir. Çalışma neticesinde düşük döviz kuru politikalarının ihracatı arttırmakla beraber, ithalata bağımlılığı ile imalat sanayisinde kapasite kullanım oranının artmasına yol açtığı belirlenmiştir.

“Stratejik Sektörlerin Dış Ticareti ile Reel Efektif Döviz Kuru Hareketleri ve Belirsizliği Arasındaki İlişki” (Kılıç, E., 2014) başlıklı makalede, döviz kuru ve döviz kuru belirsizliklerinin stratejik sektörlerin ihracatına etkisi sabit etkiler ve rassal etkiler modelleriyle tahmin edilmiştir. Ayrıca, Levin, Lin ve Chu tarafından 2002 yılında geliştirilen panel birim kök testi (LLC testi) ile panel birim kök sınavının yapılması sırasında “ADF regresyonunun uygulanması ve ortogonalleştirilmiş artıkların üretilmesi”, “uzun dönem standart sapmaların kısa dönem standart sapmalara oranının hesaplanması” ve “panel test istatistiklerinin hesaplanması” aşamalarından oluşan test süreçleri takip edilmiştir. Çalışmaya göre, döviz kuru volatilitesinin imalat sanayinde anlamlı ve negatif bir etki ortaya çıkarmaktadır.

“Döviz Kuru Tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Performans Karşılaştırması” (Tekin, B. F., 2019) başlıklı tezde, döviz kurunun tahmininde kullanılan yapay sinir ağları ile çoklu doğrusal regresyonun tanımı yapılarak, bunların isabet kabiliyetleri ampirik çalışmalarla ortaya konulmuş ve mukayesesi sağlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, yapay sinir ağları, sahip olduğu nitelikleri sayesinde, örneğin kendiliğinden öğrenebilmesi yapabilmesi, genelleme yapabilmesi, verilerin ilişkili olma şartının nispeten daha düşük seviyede olmasının yeterli olabilmesi gibi avantaj sağlayan özellikleri sayesinde daha başarılı bir yöntem olduğu belirlenmiştir.

“Döviz Kuru Tahmininde Yapay Sinir Ağlarıyla Alternatif Yaklaşım” (Özkan, F., 2011) başlıklı makalede, yapay sinir ağları yoluyla döviz kurlarının tahmin edilmesinde alternatif çözüm yöntemleri aranmıştır. Bu kapsamda kur tahmininde kullanılan zaman serisi modelindeki gecikmeli değerler modeli ile yapısal modellerden olan parasal model ve satın alma gücü paritesi modelinin değişkenleri kullanılmak suretiyle meydana getirilen yapay sinir ağlarının tahmin performansı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu sayede Dolar ve Avro kur değerleri tahmininde bulunulmuş ve neticede kur değişkeninin gecikmeli değerlerinden yararlanılarak ortaya konulan yapay sinir ağlarının diğerlerine nispeten daha güçlü bir tahmin kabiliyetini taşıdığı anlaşılmıştır. Öngörü performansında ikinci sırada ise satın alma gücü paritesi değişkenleri kullanılmak suretiyle meydana getirilen yapay sinir ağlarının ve sonuncusunun parasal modelin değişkenleri kullanılmak suretiyle meydana getirilen yapay sinir ağlarının geldiği belirlenmiştir.

“Parametrik Olmayan Regresyon Analizi: Faiz oranı, Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Örneği” (Mamak Ekinci, E.B., Alhan, A., Ergör, Z.B., 2016) başlıklı makalede, parametrik olmayan regresyon analizinden bahsedilmiş ve faiz oranındaki değişimler, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksinde yaşanan değişimlerle ilişkilendirilmiştir. Aylık olarak düzenlenen ve 2010 yılının Ocak ayı ile 2015 yılının Ekim ayı arasını kapsayan mevcut veriler ışığında parametrik olmayan regresyon analizinin parametrik regresyon analizine nazaran daha isabetli olduğu değerlendirilmiştir.

“Döviz Kuru ile Borsa İstanbul 100 ve Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi” (Benli, Y.K., 2015) başlıklı makalede amaç, Amerikan Dolar kuru ile Borsa İstanbul 100 endeksi ve sektör endekslerinden hisse senetleri, teknoloji, hizmet sektör endeksleri arasında kısa ve uzun

vadede oluşan ilişkileri araştırmaktır. 03/01/2005 ilâ 26/12/2013 tarih aralığını kapsayan veri seti Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndan temin edilmiş, döviz kurunda ise günlük ortalama satış kuru dikkate alınmıştır. Bulgulardan, kur ile Borsa İstanbul 100 endeksi ve sektör endeksleri arasında uzun vadede bir korelasyonun bulunmadığı belirlenmiştir. Kısa vadede ise kur ile Borsa İstanbul 100 endeksi, teknoloji sektör endeksi ve hizmet sektör endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu, ayrıca mali sektör endeksiyle arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu anlaşılmıştır; buna karşılık sanayi sektör endeksiyle herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanamamıştır.

“Causal Relationship between Stock Market Index and Exchange Rate: Evidence from Nigeria” (Zubair, A., 2013) başlıklı makalede, hisse senedi endeksi ile döviz kuru ve para arz seviyesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada para arzı olarak M2 esas alınmış ve 2001-2011 döneminin haftalık verileri kullanılmıştır.

“Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği” (Kaya, V., Çömlekçi, İ., Kara, O., 2013) başlıklı makalede, İMKB 100 endeksi getirisiyle faiz oranı, para arzı, sanayi üretim endeksi ve döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir. 2002 yılı Ocak ayı ile 2012 yılı Haziran ayı arasındaki dönem esas alınmıştır. Araştırmada çoklu regresyon modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde hisse senedi getirisi ile para arzı arasında pozitif, kurla ise negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir.

“Türkiye’deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi” (İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A., Karan, M. B., 2013) başlıklı makalede, kısa ve uzun vadede kur ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Analizin değişkenleri güven endeksi ile dolar satış kurudur. Veriler 2003 yılının Aralık ayı ile 2011 yılının Aralık ayı arasından aylık bazda elde edilmiştir. Böylelikle veri seti 95 gözlemden meydana gelmiştir. Oluşan veri seti kullanılmıştır. Çalışma neticesinde, her iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin mevcudiyeti ortaya konulmuştur. Böylelikle döviz kurunun geleceğe dair tüketici beklentilerine yön veren unsurlardan olduğu anlaşılmıştır.

“Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması” (Aktaş, M., Akdağ, S., 2013) başlıklı çalışmada, Türkiye’de temel ekonomik unsurların pay senetleri fiyatlarıyla ilişkisi araştırılmıştır. Bahse konu ilişki incelenirken, ilişkinin karşılıklı olup olmadığı da ortaya konulmak istenmiştir. Bu sebeple çoklu doğrusal regresyon yöntemi ile Granger Nedensellik testinden yararlanılmıştır. Aylık veriler 2008 ilâ 2012 yılları arasından elde edilmiştir. Bağımlı değişken olarak hisse senedi fiyatları için BIST-100 endeksi kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise; mevduat faiz oranları, TÜFE, Dolar ve Avro kurları, işsizlik oranları, sanayi üretim endeksi, ihracat tutarları, kapasite kullanım oranları, altın fiyatları, tüketici güven endeksi ve ham petrol fiyatlarıdır. Çoklu regresyon analiz ile birlikte mevduat faiz oranı, tüketici fiyat endeksi, dolar kuru, kapasite kullanım oranı ve tüketici güven endeksinin BIST-100 endeksi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca Granger nedensellik test sonuçlarından, kapasite kullanım oranının BIST-100 endeksiyle karşılıklı etkileşim içinde olduğu anlaşılmıştır.

“Döviz Kurları ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği (Aralık 2001-Aralık 2009)” (İşcan, E., 2011) başlıklı çalışmada, Aralık 2001 ilâ Aralık 2009 arasında, Dolar(\$) ve Avro(€) kuru ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki, zaman serilerinden istifade edilerek sorgulanmış ve sonuçlar bu iki kur için mukayese edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre uzun dönemde değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin varlığı saptanamamıştır. Her bir para biriminde bulguların birbirine denk ortaya çıkması portföy yaklaşımının geçerliliğinin ispatı olarak değerlendirilmiştir.

“Predicting the Direction, Maximum, Minimum and Closing Prices of Daily Bitcoin Exchange Rate Using Machine Learning Techniques” (Mallqui, D.C.A., Fernandes, R.A.S., 2018) başlıklı makalenin amacı, kripto paraların finansal araç olarak kabul edilmesiyle birlikte artan önemi sebebiyle, zaman serilerinden yararlanılarak, Bitcoin döviz kuru için daha isabetli tahminlerin

yapılmasına imkân sağlamaktır. Bu kapsamda öncelikli olarak tahminler için en uygun öznelikleri elde etmek için farklı öznelik seçim teknikleri değerlendirilmiştir. Akabinde ise, fiyat yönü tahminleri için Yapay Sinir Ağları (YSA), Destek Vektör Makineleri (SVM) ve Ensemble algoritmalarının (Tekrarlayan Sinir Ağları ve k-Means kümeleme yöntemine dayalı) davranışı analiz edilmiştir. Bununla birlikte, Bitcoin'in maksimum, minimum ve kapanış fiyatlarının regresyonu için Yapay Sinir Ağları (Artificial Neural Networks-ANN) ve Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machines-SVM) kullanılmıştır. Ayrıca, fiyat yönü tahminlerini iyileştirmeye çalışmak için regresyon sonuçları da girdi olarak kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular, seçilen özneliklerin ve en iyi mekanik öğrenim modelinin, aynı süreyi kullanarak fiyat yönü tahminlerinin doğruluğunda asgari %10 seviyesinde bir iyileşme sağlandığını göstermiştir. Maksimum, minimum ve kapanış Bitcoin fiyatlarındaki regresyonlarla ilgili olarak %1 ile %2 arasında Ortalama Mutlak Yüzde Hataları elde edilmiştir. Böylelikle geliştirilen metodolojinin etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

“Forecasting and Trading the EUR/USD Exchange Rate with Stochastic Neural Network Combination and Time-Varying Leverage” (Sermpinis, G., Dunis, C., Laws, J., Stasinakis, C., 2012) başlıklı makalenin amacı, Avrupa Merkez Bankası sabitleme serilerini kullanarak Euro/Dolar döviz kurunu tahmin etme ve alım satım işlemlerinde uygulanabilirliğini araştırmaktır. NN tahminlerinde Kalman Filtresi, geleneksel Basit Ortalama, Bayes Ortalaması, Granger–Ramanathan'ın Regresyon Yaklaşımı (GRR) ve En Az Mutlak Büzülme ve Seçim Operatörü (LASSO) ile birleştirilmiştir. Model, 2002–2010 dönemi boyunca tahmin verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Sonuçlar, PSN, istatistiksel doğruluk ve ticaret performansı açısından tüm modellerin bireysel performanslarından daha iyi performans göstermiştir.

“Equalizing Seasonal Time Series Using Artificial Neural Networks in Predicting the Euro–Yuan Exchange Rate” (Vochozka, M., Horák, J., Šule, P., 2019) başlıklı makalenin amacı, Euro ve Çin Yuanı örneğinde yapay sinir ağları aracılığıyla zaman serilerinin eşitlenmesinde mevsimsel dalgalanmaları dikkate almak için bir metodoloji önermektir. Analizde, bahsedilen para birimlerinin 9 yıldan daha uzun dönem başına döviz kuruna ilişkin verileri kullanılmıştır. Toplamda 3303 girdi verisi üzerinde sinir ağları aracılığıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan iki ağ grubu vardır ve bunlardan ikincisi mevsimsel dalgalanmalara odaklanmıştır. Deneyden önce, kategorik değişkenleri hesaplamaya dahil etmek için hiçbir neden olmadığı görülmekle birlikte, elde edilen sonuçlar değerler ölçüldüğü yıl, ay, aydaki gün ve haftadaki gün şeklindeki ek değişkenlerin zaman serilerinin eşitlenmesinde daha yüksek doğruluk ve düzen getirdiğini göstermiştir.

“Time Series Forecasting Using Neural Networks” (Oancea, B., Ciucu, S.C., 2014) başlıklı makalenin amacı, sinir ağlarını kullanarak EUR/RON ve USD/RON döviz kurunu tahmin etme modellerini test etmektir. Bu amaca yönelik olarak, Romanya Ulusal Bankası tarafından sağlanan 03.01.2005'ten 19.02.2013'e kadar günlük döviz kurlarını içeren veri serileri kullanılarak, 2 farklı sinir ağı olarak ileri beslemeli ve tekrarlayan sinir ağları geliştirilmiş ve döviz kuru tahmini için performansları karşılaştırmıştır. İleri beslemeli ağ, klasik geri yayılım yöntemi, esnek geri yayılım ve onun versiyonlarından biri ile çalıştırılırken; tekrarlayan ağ, Genişletilmiş Kalman Filtresine dayalı çok akışlı bir yaklaşım kullanılarak çalıştırılmıştır. Ağlar çalıştırılmadan önce, veriler arasındaki korelasyonu ortadan kaldıran ve veri serilerini normalleştiren veri kümelerine bir ön işleme prosedürü uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, tekrarlayan ağın klasik ileri beslemeli ağdan daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır.

“Neural Networks Performance in Exchange Rate Prediction” (Galeshchuk, S., 2015) başlıklı makalenin amacı, sinir ağlarının EUR/USD, GBP/USD ve USD/JPY döviz kurları ile günlük adımlarda tahmin kapasitesini test ederek bunları dış piyasanın teknik analiz yöntemleri olarak kullanmaktır. Döviz piyasası verileri ışığında, sinir ağları açıklanmış ve ampirik olarak incelenmiştir. Deneyler için döviz kurlarının (USD/EUR, JPN/USD, USD/GBP) panel verileri incelenmiş ve

sinir ağları ile zaman serisi tahminlerinde kullanılmak üzere optimize edilmiştir. Çalışma sonuçları, Bu sonuçlar, kısa vadeli tahmin yönteminin tahminde iyi bir doğruluk sağladığını ve bir adım ileri için döviz kurunu tahmin etmek için pratik sistemlerde kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca araştırmada belirli bir tarihteki tahmini döviz kurunu bulmak için tek adım modu ile sinir ağları yöntemlerinin yanı sıra bir dizi tahmin yaklaşımı geliştirildiğinden bahisle, döviz kuru tahminine yönelik gelecek çalışmalarda çok adımlı tahmin modunun kullanılması önerilmektedir.

“Döviz Kuru Tahmininde Parasal Model ve Yapay Sinir Ağları Karşılaştırması” (Özkan, F., 2012) başlıklı çalışmada, tahminlerde etkin bir şekilde kullanılmakta olan “Yapay Sinir Ağları” ile yapısal kur tahmin yöntemlerinden biri olan “Parasal Modelin” Dolar/TL ve AVRO/TL kuru tahminlerindeki performansları mukayese edilmiştir. Oluşturulan modellemelerde veri olarak hem ulusal hem de yabancı ülkelerin milli gelirleri, para arzı, enflasyon ve faiz oranları kullanılmıştır. Amerikan Dolarında 1986-2010, Avroda 1999-2010 dönemleri dikkate alınmıştır. Çalışma neticesinde elde edilen bulgulardan, Yapay Sinir Ağlarının yüksek tahmin gücüne ulaştığı anlaşılmaktadır.

“Forex Exchange Rate Forecasting Using Deep Recurrent Neural Networks” (Dautel, A.J., Härdle, W.K., Lessmann, S., Seow, H., 2020) adlı makale, döviz kuru tahmininde derin öğrenmenin potansiyelini incelemektedir. Çalışmada uzun kısa dönem bellek ağlar ve kapılı tekrarlayan birimler, yönlü tahmin doğruluğu ve ticaret modeli tahminlerinin karlılığı bakımından geleneksel tekrarlayan ağ mimarileri ve ileri beslemeli ağlar sistematik olarak karşılaştırılmıştır. Ampirik sonuçlar, genel olarak döviz kuru tahmini için derin ağların uygunluğunu göstermektedir. Bununla beraber ilgili mimarileri uygulamanın ve ayarlamının güçlüğü de ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda ticaret karı için geliştirilebilecek daha basit bir sinir ağına, daha karmaşık bir derin sinir ağına nazaran daha başarılı olmasa bile daha yüksek performans gösterebileceği savunulmuştur.

“Forecasting Foreign Exchange Rates With Adaptive Neural Networks Using Radial-Basis Functions and Particle Swarm Optimization” (Sermpinis, G., Theofilatos, K., Karathanasopoulos, A., Georgopoulos, E. F., Dunis, C., 2013) başlıklı makalenin amacı; Glosten, Jagannathan ve Runkle (GJR) volatilité tahminlerine ve bir sinir ağına dayanan zamana göre değişen bir kaldıraç ticareti stratejisi ve finansal tahmin amaçları için sinir ağı uygunluk fonksiyonu olan Parçacık Sürü Optimizasyonu ve Uyarlanabilir Radyal Temel Fonksiyonunun (Adaptive Radial Basis Function - Particle Swarm Optimization (ARBF-PSO)) hibrit bir sinir ağı mimarisini tanıtmaktır. Bu maksatla ARBF-PSO sonuçlarının kontrol testinde kullanıldığı 3 farklı sinir ağı mimarisi mevcuttur: En Yakın Komşular algoritması (k-NN), otoregresif hareketli ortalama modeli (ARMA) ve hareketli ortalama yakınsama/uzaklaşma modeli (MACD). Tüm modellerin alım satım ve istatistiksel performansı, örnek dışı test için son 2 yıl verileri kullanılarak Ocak 1999–Mart 2011 dönemi boyunca EUR/USD, EUR/GBP ve EUR/JPY ECB döviz kuru sabitleme zaman serilerinin bir tahmin simülasyonunda incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ARBF-PSO mimarisi, üç döviz kuru için istatistiksel doğruluk ve ticaret verimliliği açısından diğer tüm modellerden daha iyi performans göstermektedir.

“Prediction of Foreign Exchange Rate Using Regression Techniques” (Sharma, D., Handa, R., 2017) başlıklı makalede, yazarlar tarafından önerilen teknik göstergeler kullanılarak çıkarılan beş özellik ile INR/USD ve INR/EUR olmak üzere iki döviz kuru verisinin tahmini için Regresyon ve Topluluk Regresyonu teknikleri araştırılmış ve karşılaştırılması sağlanmıştır. Modeller, topluluk öğrenme teknikleri kullanılarak gruplanmıştır. Araştırmada deney için en küçük kare artırma adıyla bir tür artırma kullanılmıştır. Sonuçlar, hem torbalama hem de artırma ile topluluk tekniğinin, N-Günler öncesi tahmin için regresyon tekniğinden daha iyi performans gösterdiğini; ayrıca, her iki topluluk tekniği de MAPE (Ortalama Mutlak Yüzde Hata / Mean Absolute Percentage Error) açısından küçük değişikliklerle daha iyi performans sergilediğini ortaya koymuştur.

“Foreign Currency Exchange Rates Prediction Using CGP and Recurrent Neural Network” (Rehman, M., Khan, G.M., Mahmud, A., 2014) başlıklı makale, forex tahmininin uygulanması için Tekrarlayan Kartezyen Genetik Programlamanın evrimleşmiş Yapay Sinir Ağı (RCGPANN) olarak adlandırılan ve yakın zamanda tanıtılan bir Nöro-evrimsel tekniği araştırmaktadır. Sistemin verimli performansının nedeni, sistemin tahmin için olası en iyi özelliği, ağ mimarisini ve bağlantı modelini seçme ve tekrarlayan bir bağlantı mı yoksa ileri beslemeli bir bağlantı mı kullanacağına karar verme yeteneğidir. Sonuçlar ayrıca, geri besleme yollarının sayısındaki artışla ağ doğruluğunun arttığını ve böylece ağın gelecekteki verileri tahmin etme yeteneklerini geliştirdiğini göstermektedir.

“Forecasting Operation Times by Using Artificial Intelligence” (Wang, S., Tang, Z., Chai, B., 2016) başlıklı makalede, bir ARIMA (otomatik gerilemeli entegre hareketli ortalama modeli) ve üç katmanlı bir yapay sinir ağı ile birleştirilmiş bir tahmin modeli araştırılmaktadır. Veri seti 2010–2013 dönemi verilerinden oluşturulmuş ve sinir ağını eğitmek için dokuz tanımlayıcı kullanılmıştır. Model USD/EURO kuru üzerinde test edilmiştir. Performans ölçüsü, ortalama mutlak hata, ortalama kare hata ve ortalama karekök hata cinsinden nicelenmiştir. Deneysel sonuçlar ve karşılaştırmalar, önerilen yöntemin kar getirileri açısından küresel modelleme tekniklerinden daha iyi performans gösterdiğini göstermektedir. Tahmin gücü, gerçek döviz kuru verilerine tam olarak uyan bir tahminle de açıkça ortaya konulabilmektedir.

“A Comparison of Different Model Selection Criteria for Forecasting EURO/USD Exchange Rates by Feed Forward Neural Network” (Bal, C., Demir, S., Aladağ, C. H., 2016) başlıklı çalışmada, EURO/USD döviz kuru zaman serilerini tahmin etmek için çeşitli İleri Beslemeli Sinir Ağları (Feed Forward Neural Networks/FFNN) modelleri kullanılmış ve veriler için en iyi mimariyi belirlemek için farklı model seçim kriterleri denenmiştir. Bu amaçla, Ocak 1999'dan Ocak 2016'ya kadar haftalık olarak gözlemlenen EURO/USD zaman serileri FFNN kullanılarak tahmin edilmiştir. Farklı performans kriterlerine göre farklı mimarileri seçmek için MATLAB kullanılarak bir bilgisayar programı kodlanmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen bulgular, tahminlerin medyan değerine dayalı model seçim ölçümlerinin diğerlerinden daha düşük değişkenliğe sahip olduğunu, geometrik ortalamaya dayalı ölçümlerin ise daha yüksek değişkenliğe sahip olduğunu göstermektedir. Volatilesi yüksek olan bu tür veriler için ortancaya dayalı ölçülerin (MdAE, MdAPE, SMDAPE, MdRAE) kullanılması ve cezaya dayalı ölçülerin (AIC, BIC) kullanılmaması önerilmektedir.

“Non-Linear Interactions and Exchange Rate Prediction: Empirical Evidence Using Support Vector Regression” (Yaohao, P., Albuquerque, P. H. M., 2019) başlıklı makalede, 13 açıklayıcı değişkenden oluşan köktenci bir modele dayalı Destek Vektörü Regresyonunu (support vector regression-SVR) kullanılarak 10 döviz çiftinin spot döviz kuru tahmini analiz edilmiştir. Dokuz farklı Çekirdek işlevi tarafından sunulan doğrusal olmayan bağımlılığın farklı yapıları test edilmiş ve tahminler Rastgele Yürüyüş kıyaslamasıyla karşılaştırılmıştır. SVR modellerinin Rastgele Yürüyüş üzerinden açıklayıcı güç kazancı White's Reality Check Testi uygulanarak test edilmiştir. Sonuçlar, SVR modellerinin çoğunluğunun, Rastgele Yürüme'den daha iyi örnek dışı performans elde ettiğini, ancak genel olarak, tahmin üstünlüğünün istatistiksel önemini elde etmede başarısız olduklarını göstermiştir. Ayrıca, ana akım olmayan Çekirdek işlevlerinin makine öğrenimi literatüründe yaygın olarak kullanılanlardan daha iyi performans gösterdiği gözlemlenmiş ve bu bulgunun makine öğrenimi yöntemleri uygulamaları ve tahminler arasındaki doğrusal olmayan etkileşimleri kullanarak döviz kurlarının tahmin edilebilirliği hakkında yeni bilgiler sağlayabileceği ifade edilmiştir.

“A Combination of Artificial Neural Network and Random Walk Models for Financial Time Series Forecasting” (Adhikari, R., Agrawal, R. K., 2013) başlıklı makalede, hem rastgele yürüyüş (Random Walk/RW) hem de Yapay Sinir Ağı (Artificial Neural Network-ANN) modellerinin güçlü yönlerinden yararlanmaya çalışan bir kombinasyon metodolojisi önerilmektedir. Bu yaklaşımda, bir

finansal veri kümesinin doğrusal kısmı öncelikle RW modeli aracılığıyla; kalan doğrusal olmayan artıklar ise bir ileri beslemeli ANN (FANN) ve Elman ANN (EANN) modelleri topluluğu kullanılarak işlenmektedir. Önerilen şemanın tahmin yeteneği, üç popüler hata istatistiği açısından dört gerçek dünya finansal zaman serisi üzerinde incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, kombinasyon yönteminin dört finansal zaman serisinin tamamı için ayrı ayrı RW, FANN ve EANN modellerinin her birinden makul ölçüde daha iyi tahmin doğruluğu sağladığını göstermiştir.

“Volatility Risk Premia and Exchange Rate Predictability” (Della Corte, P., Ramadorai, T., Sarno, L., 2016) başlıklı makalenin amacı, geleneksel risk faktörleri kullanılarak anlaşılabilen stratejinin karlılığına ilişkin açıklamalar getirebilmektir. Çalışmada zaman serisi regresyon tahminlerinden de yararlanılarak model geliştirilmek istenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde, döviz kuru öngörülebilirliğinde oynaklık riski primi kavramının kullanılabileceği önerisinde bulunmaktadır.

“Improving prediction of exchange rates using Differential EMD” (Premanode, B., Toumazou, C., 2013) başlıklı makalede, destek vektör regresyonu (Support Vector Regression/SVR) altında döviz kurlarının tahminini iyileştirmek için yeni bir algoritma olan Diferansiyel Ampirik Mod Ayrıştırması (EMD) önerilmektedir. Doğrusal bir süreç olan zaman serilerinde Otoregresif Hareketli Ortalama (ARMA) modeli, doğrusal olmayan sistemde ise, Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) ve Markov Anahtarlamalı GARCH (MS-GARCH) uygulanmıştır. İstatistiksel öğrenme teorisinde, Destek Vektörü Regresyonu (SVR), doğrusal olmayan ve durağan olmayan zaman serisi değişkenlerini tahmin etmede önemli bir rol oynar. Çalışmanın Diferansiyel EMD ve SVR modelinden oluşan simülasyon sonuçlarından, Diferansiyel EMD algoritmasının gürültüyü yumuşatma ve azaltma yeteneğine sahip olduğu, SVR modeli kullanılarak döviz kurlarının tahminini iyileştirmekte olduğu ve tahminde Diferansiyel EMD ve SVR modelinin, MS-GARCH modelinden daha iyi performans gösterdiği belirlenmiştir.

“Predicting High Frequency Exchange Rates Using Machine Learning” (Palikuca, A., Seidl, T., 2016) başlıklı tez çalışmasında, bir ticaret simülasyonu geliştirmek suretiyle piyasa hareketlerinden döviz kurunun hızlı ve gerçekçi tahmin edilebilmesini amaçlamaktadır. Bu maksatla yüksek frekanslı EUR/USD döviz kuru verileri üzerinde bir Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri komitesi uygulanmıştır. Çalışma sonuçları, birden fazla sınıflandırıcıyı bir komitede birleştirmenin, en iyi bireysel komite üyelerine göre daha iyi hassasiyet ürettiğini ve daha önce bildirilen sonuçlardan daha iyi performans gösterdiğini göstermektedir.

“Using Artificial Neural Network and a Statistical Method for the Estimation of Euro/Turkish Lira Exchange Rate” (Tas, O., Yaka, E., Ugurlu, U., 2018) başlıklı makalenin amacı, Avro/TL kur hareketlerinin yapay sinir ağları ve istatistik yöntemleriyle tahmin edilmesidir. Çalışmada uygulanan iki farklı tahmin yöntemi vardır. Her bir yöntemde 10 yıllık bir dönemde oluşan günlük döviz kur verileri kullanılmıştır. Analizlerde, YSA yöntemiyle elde edilen ortalama mutlak hatalar istatistik yöntemiyle elde edilenlere göre %2 kadar düşük çıkmıştır. Neticede her iki modelin de kur tahmininde başarılı olduğu görülmüştür. Bununla beraber YSA'nın nispeten tahmin kabiliyetinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

“Türkiye ve Diğer Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Makroekonomik Değişkenler ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki” (İşler, D., Özkan, T., 2021) başlıklı makalenin amacı, döviz kurları ile makro düzeyde belirlenen iktisadi değişkenlerin karşılıklı duyarlılıkları ile etkileşim derecelerinin analiz edilmesidir. Veri kümesi Ocak 2003–Aralık 2018 tarihleri aralığında Meksika, Brezilya, Türkiye ve Güney Afrika'da alınmış ve aylık bazda veriler kullanılmıştır. Modelde nominal Amerikan Doları/Avro kuru bağımlı değişken olarak belirlenirken, bağımsız değişken olarak “Bütçe Açığı”, “Cari Açık”, “Dış Ticaret Açığı”, “Faiz Oranı”, “Petrol Fiyatları”, “Sanayi Üretim Endeksi”, “Üretici Fiyat Endeksi” ve “Tüketici Fiyat Endeksi” (seçilmiştir. Analiz tekniği olarak Yapay Sinir

Ağları, Granger Nedensellik Analizi ve VAR Vector Autoregression) modeli gibi doğrusal olan ve doğrusal olmayan modeller uygulanmıştır. Analizler neticesinde Amerikan Doları/Avro kurunda anlamlı ve etkili olan değişkenlerin “cari açık”, “dış ticaret açığı”, “tüketici fiyat endeksi”, “üretici fiyat endeksi” ile “petrol fiyatları” olduğu ve YSA’dan elde edilen tahmini değerlerin gerçekleşen değerler ile uyumunun yüksek yakın olduğu belirlenmiştir.

“Yapay Sinir Ağı Kullanımı ile Foreks Tahmini (Destek Vektör Makinesi)” (Sattary, A., Jabarpour, S., 2020) başlıklı makalenin amacı, klasik regresyon yöntemlerinin finansal değişkenleri tahmin etmekteki yetersizlikleri sebebiyle, döviz kuruna ait zaman serileri modeli geliştirmek ve kur tahmininde bulunmaktır. Bu kapsamda sinir ağı yöntemi kullanılmıştır. Amerikan Doları/Avro ve İngiliz Sterlini/ Amerikan Doları kurları Destek Vektör Regresyon (SVR) yöntemiyle modellenmiştir. SVR’de kullanılan Kuadratik polinom çekirdek fonksiyonu ile Gauss çekirdek fonksiyonun performansı zaman serisi tahmininde karşılaştırılmıştır. Analiz neticesinde ikinci dereceden polinom fonksiyonunun regresyon tahmininde daha başarılı bulunmuştur.

“Google Trends ‘Dolar’ Aramaları ile Dolar Kuru Arasındaki İlişkinin Keşfi” (Kocabıyık, İ.T., Teker, T., Aksoy, E., 2020) başlıklı makalenin amacı, Google sorgulamalarının istatistiki verilerini araştırmacıların istifadesine sunan Google Trends’ten 5 yıllık dönemde “Dolar” sözcüğü ile yapılan sorgulama verileri ile Dolar kurunun seyri arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesidir. Çalışmada VAR (Vector Autoregression) modelinin temeline dayan “Toda-Yamamoto nedensellik analizi” yapılarak değişkenler arasındaki ilişki belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, Dolar kuru seyrinin, Google arama sayıları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Google aramalarının Dolar kuru seyriyle de nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Sonuçlara göre, Türkiye’de Amerikan Doları kurunun yakından takip edildiğini ve kur hareketliliğinin söz konusu ilgiyi tetiklediğini, bunun tersinin de geçerli olduğunu göstermektedir.

“Tek Değişkenli Zaman Serileri Tahmini için Öznitelik Tabanlı Hibrit ARIMA-YSA Modeli” (Büyüksahin, Ü.Ç., Ertekin, Ş.,2020) başlıklı makalede, tek değişkenli zaman serilerinde kullanılan geriye dönük verilerin tek başına yeterli olmadığı inancıyla, tahmin gücünü yükseltmek için serinin karakterini yansıtan yapısal öznitelikleri de modele dahil edilmiştir. Bu sayede gerçeğe daha yakın tahminlerde bulunulması amaçlanmaktadır. Özniteliklerin önem puanları “gradyan artırım ağaçları” (GBT) ile belirlenmektedir. Bunlardan en yüksek puanlı olanlar açıklayıcı ilave değişken şeklinde anılmaktadır ve hibrit ARIMA-YSA modeline dahil edilmektedir. Geliştirilen metot dört ayrı veri seti üzerinde test edilerek yaygın metotlara nazaran daha etkin olduğu belirlenmiştir.

“Hisse Getirisi, Faiz Oranı ve Dolar Kuru İlişkisi: BİST’te Bir Uygulama” (Güler, S., Özçalık, M., 2018) başlıklı makalenin amacı, BIST 100 endeksi, T.C.M.B. faiz oranları, dolar endeksi ile Dolar/TL döviz kurundaki ilişkiyi belirlemektir. Veri seti 2016 yılının Aralık ayı ile 2018 yılının Eylül ayı arasındaki dönemden alınarak oluşturulmuştur. Yöntem olarak zaman serisi benimsenmiş; Granger nedensellik testi, Vektör Oto Regresyon analizi ve durağanlık analizleri kullanılmıştır. Analizler neticesinde, belirtilen değişkenlerin birbirinden etkilendikleri belirlenmiştir.

SONUÇ

Finansal araçlar ile iletişim ve üretim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle uyumlu olarak ticaretin uluslararasılaşma derecesinde de artış gözlemlenmektedir. Üretim süreçleri küresel bir boyuta taşındığı gibi, geniş coğrafyalar üzerinde farklı pazarlara daha kolay ulaşılmaktadır. Hammadde temininden üretime, ürün veya hizmetin tüketiciye ulaştırılmasından satış sonrası hizmetlere kadar geçen süreçlerin planlanması ve uygulanmasında para birimleri arasındaki paritelerdeki değişimin yakından tahmini ve öngörülebilmesi giderek önemini artırmaktadır. Zira rakipler karşısında rekabet avantajı sağlanabilmesi ve hatta işletmenin sürekliliği, döviz kuru başta olmak üzere pek çok değişkenin gelecekte durumunu doğru öngörmeye ve alınan kararların başarısına bağlıdır. Bu maksatla işletmeler için zaman serisi sistemlerinin kullanımı önem kazanmaktadır. Bu makalenin amacı yapay sinir ağları, regresyon ve zaman serilerinin tanımını

yaparak, bu yöntemlerle yapılmış döviz kuru tahminlerini konu edinen literatür taramasının yapılması ve bunlara ilişkin bilgilere yer verilmesidir. Alan yazın taraması 2010 ilâ 2021 yılları arasında yapılmış çalışmaları ihtiva etmektedir.

İncelenen yerli ve yabancı literatürde çok farklı sektörlerde talep tahmininde bulunmak için regresyon, yapay sinir ağları ve zaman serileri analizlerinin kullanıldığı çok sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmada ise finans sektörüyle ilgilenen her kesim için ayrı önem arz eden döviz kurunun tahmin edilmesinde kullanılan yöntemlerden başlıcalarına yönelik bir şablon oluşturmak istenmiştir. Zira kur seyrindeki dalgalanmalar pek çok sektörü ve ekonomik kararı doğrudan etkileyebilir mahiyettedir. Bu kabiliyet sebebiyle, döviz kurunun gelecekteki seyrine dair doğruya en yakın şekilde önceden tahminlerde bulunulabilmesi şirketlere büyük bir rekabet üstünlüğü getirebilecektir.

Ekonomi içerisinde karar alıcılar için bu denli önemli olan kur tahminine ilişkin olarak regresyon, yapay sinir ağları ve zaman serileri analizleri ile bu analizlerin de içinde yer aldığı türevlerinin kullanılabilmesi görülmektedir.

Döviz kurunun tahmin edilmesinde “regresyon, yapay sinir ağları ve zaman serileri analizlerinin” tahmin gücü ve güvenilirliği bakımından tercih edildiği ve yoğun olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

Adhikari, R., Agrawal, R. K. (2013). A Combination of Artificial Neural Network and Random Walk Models for Financial Time Series Forecasting. *Neural Computing and Applications*, 24(6), 1441–1449.

Aktaş, M., Akdağ, S. (2013). Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması. *International Journal Social Science Research*. (2): 50-67.

Akyurt, İ. Z., Üretim Sistemleri Planlaması Erişim tarihi: 14 Aralık 2021, https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_guz/uretim_sistemleri_planlamasi/3/index.html#konu-2

Bal, C., Demir, S., Aladağ, C. H. (2016). A Comparison of Different Model Selection Criteria for Forecasting EURO/USD Exchange Rates by Feed Forward Neural Network. *Int'l Journal of Computing, Communications Instrumentation Engg.* 3(2). 271-275.

Balaylar, N.A. (2011). Reel Döviz Kuru İstihdam İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayii Örneği. *Sosyoekonomi*, 2(1), 137-160.

Benli, Y.K. (2015). Döviz Kuru ile Borsa İstanbul 100 ve Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*. 4(12). 55-72.

Büyükşahin, Ü.Ç., Ertekin, Ş. (2020). Tek Değişkenli Zaman Serileri Tahmini için Öznitelik Tabanlı Hibrit ARIMA-YSA Modeli. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University* 35(1). 467-478.

Dautel, A.J., Härdle, W.K., Lessmann, S., Seow, H. (2020). Forex Exchange Rate Forecasting Using Deep Recurrent Neural Networks. *Digital Finance*. 69–96.

Della Corte, P., Ramadorai, T., Sarno, L. (2016). Volatility Risk Premia and Exchange Rate Predictability. *Journal of Financial Economics*, 120(1), 21–40.

Dincer, M.Z., Dincer, F.İ., Ustaoglu, M. (2014). Reel Effective Exchange Rate Volatilities Impact On Tourism Sector In Turkey: An Empirical Analysis Of 2003-2014. *Procedia Economics and Finance*, 23. 1000-1008.

Ersungur, Ş. M., Ekinci, D., Takım, A. (2011). Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama. *Atatürk Ü. İİBF Dergisi*.

Galeshchuk, S. (2015). Neural Networks Performance in Exchange Rate Prediction. *Neurocomputing*, 172, 446–452.

Güler, S., Özçalık, M. (2018). Hisse Getirisi, Faiz Oranı ve Dolar Kuru İlişkisi: BİST’te Bir Uygulama. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(4). 291-305.

Iqbal, N., Fareed, Z., Shahzad, F., Hea, X., Shahzadd, U., Lina, M. (2020). The Nexus Between COVID-19, Temperature and Exchange Rate in Wuhan City: New Findings From Partial and Multiple Wavelet Coherence. *Science of the Total Environment*. 729.

İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A., Karan, M. B. (2013). Türkiye’deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 5/1:5-16

İşcan, E. (2011). Döviz Kurları ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği (Aralık 2001-Aralık 2009). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(35): 237-251

İşler, D., Özkan, T. (2021). Türkiye ve Diğer Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Makroekonomik Değişkenler ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2). 336-358

Kaya, V., Çömlekçi, İ., Kara, O. (2013). Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (35): 167-176

Kılıç, E. (2014). Stratejik Sektörlerin Dış Ticareti ile Reel Efektif Döviz Kuru Hareketleri ve Belirsizliği Arasındaki İlişki. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(4), 43-66.

Kocabıyık, İ.T., Teker, T., Aksoy, E. (2020). Google Trends 'Dolar' Aramaları ile Dolar Kuru Arasındaki İlişkinin Keşfi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (6). 258-271.

Mamak Ekinci, E.B., Alhan, A., Ergör, Z.B. (2016). Parametrik Olmayan Regresyon Analizi: Faiz oranı, Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Örneği. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*. 2(9). 28-37.

Mallqui, D.C.A., Fernandes, R.A.S. (2018). Predicting the Direction, Maximum, Minimum and Closing Prices of Daily Bitcoin Exchange Rate Using Machine Learning Techniques. *Applied Soft Computing Journal*.

Meydan, Y.A. (2007). Talep Tahmin Yöntemleri ve Orta Ölçekli Bir İşletmede Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Oancea, B., Ciucu, S.C. (2014). Time Series Forecasting Using Neural Networks. *Proceedings of the CKS 2013 International Conference*.

Özkan, F. (2011). Döviz Kuru Tahmininde Yapay Sinir Ağlarıyla Alternatif Yaklaşım. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(2). 185-200.

Özkan, F. (2012). Döviz Kuru Tahmininde Parasal Model ve Yapay Sinir Ağları Karşılaştırması. *Business and Economics Research Journal*. 3(1), 27-39.

Palikuca, A., Seidl, T. (2016). Predicting High Frequency Exchange Rates Using Machine Learning. Yüksek Lisans Tezi, KTH Royal Institute of Technology in Stockholm.

Premanode, B., Toumazou, C. (2013). Improving prediction of exchange rates using Differential EMD. *Expert Systems with Applications*, 40(1), 377-384.

Rehman, M., Khan, G.M., Mahmud, A. (2014). Foreign Currency Exchange Rates Prediction Using CGP and Recurrent Neural Network, *IERI Procedia*. 239-244.

Sattary, A., Jabarpour, S. (2020). Yapay Sinir Ağı Kullanımı ile Foreks Tahmini (Destek Vektör Makinesi). 20. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu. 205-212.

Sermpinis, G., Dunis, C., Laws, J., Stasinakis, C. (2012). Forecasting and Trading the EUR/USD Exchange Rate With Stochastic Neural Network Combination and Time-Varying Leverage. *Decision Support Systems*, 54(1), 316-329.

Sermpinis, G., Theofilatos, K., Karathanasopoulos, A., Georgopoulos, E. F., Dunis, C. (2013). Forecasting Foreign Exchange Rates With Adaptive Neural Networks Using Radial-Basis Functions and Particle Swarm Optimization. *European Journal of Operational Research*, 225(3), 528-540.

Sharma, D., Handa, R. (2017). Prediction of Foreign Exchange Rate Using Regression Techniques. *Review of Business and Technology Research*, 14(1). 29-33.

Şahin, S., Bilen, H. (2021). Regresyon Analizlerinin Muhasebe Meslek Mensuplarına ve Öğrencilerine Yönelik Çalışmalarda Kullanımı: Bir Alan Yazın Taraması. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi* 6(5). 411-425.

Tas, O., Yaka, E., Ugurlu, U. (2018). Using Artificial Neural Network and a Statistical Method for the Estimation of Euro/Turkish Lira Exchange Rate. *PressAcademia Procedia (PAP)*, V.7, p.414-417.

Tekin, B. F. (2019). Döviz Kuru Tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Performans Karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Vochozka, M., Horák, J., Šule, P. (2019). Equalizing Seasonal Time Series Using Artificial Neural Networks in Predicting the Euro–Yuan Exchange Rate. *Journal of Risk Financial Management*. 12(2).

Wang, S., Tang, Z., Chai, B. (2016). Exchange Rate Prediction Model Analysis Based on Improved Artificial Neural Network Algorithm. 2016 International Conference on Communication and Electronics Systems (ICCES).

Wang, S., Tang, Z., Chai, B. (2016). Forecasting Operation Times by Using Artificial Intelligence. *International Advanced Researches and Engineering Journal*. 2(2). 109–116.

Yaohao, P., Albuquerque, P. H. M. (2019). Non-Linear Interactions and Exchange Rate Prediction: Empirical Evidence Using Support Vector Regression. *Applied Mathematical Finance*, 1–32.

Yıldırım, C.U. (2017). İşletmelerde Döviz Kuru Tahmini ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Yıldırım, A. (2019). Talep Tahmin Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Zubar, A. (2013). Causal Relationship between Stock Market Index and Exchange Rate: Evidence from Nigeria. *CBN Journal of Applied Statistics*. 4 (2): 87-110.

Özenen Keman Eğitiminde Video Destekli Öğretim Keman Çalma Performansına Etkisi: Bir Karma Yöntem Çalışması¹²

Yakup AKSOY³
Nihan YAĞIŞAN⁴

Giriş

Teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanını da etkilemektedir. Öğrencilerin eğitim teknolojilerinin yardımıyla bilgi edinmesi artık çok daha hızlı ve kolaydır. Bu teknolojiler; bilginin geliştirilmesi, edinilmesi ve yayılmasının doğasını değiştirirken, çalışılan disiplinlerin içeriğinin derinleştirilmesine ve genişletilmesine, hızlı bir şekilde güncellenmesine, daha etkili öğretim yöntemlerinin uygulanmasına ve herkesin eğitim fırsatlarının önemli ölçüde genişletilmesine olanak sağlamaktadır (Abduraxmanova & Jo'rayev, 2022). Eğitim alanı içindeki tüm öğrenenler ve öğretmenler eğitim teknolojüdür (Dron, 2022) ve öğrenmenin gerçekleşmesi için gerekli materyallerin sağlanmasından ortamın geliştirilmesine, zaman tasarrufunun sağlanmasından öğrencinin kendi kendine öğrenmesi ve değerlendirmesine kadar eğitim öğretim sürecinin en başarılı şekilde hedefe ulaşmasını amaçlar. Günümüzde teknolojik cihaz, uygulama ve yazılımlarla eğitim öğretim süreçleri materyal açısından zenginleşirken, literatürde eğitim teknolojilerinin aktif kullanımını temel alan birçok öğrenme modeli önerildiği görülmektedir. Bu modellerden birisi de uzaktan eğitimidir (Kuyumcu, Can & Can, 2022)

Tarihi daha eskilere dayanan fakat Covid-19 pandemisi ile kullanımı pik yapan uzaktan eğitim (Aksoy, 2022) genel bir ifadeyle öğrencinin öğretmenle aynı ortamda olmadığı durumlarda gerçekleşen eğitimi tanımlamaktadır (Balaban, 2012). Zamandan ve mekândan bağımsız bir öğrenme sunma, ilk kaynaktan eğitim alma, ekonomik fayda sağlama, kendi kendine öğrenme fırsatı sunma, ulaşım ve zamandan tasarruf sağlama ve dezavantajlı bireylere ulaşma vb. özellikleri, uzaktan eğitimin güçlü yanlarından bazılarıdır (Elitaş, 2018; Kaya 2002). Uzaktan eğitim eşzamanlı ve eş zamanlı olmayan olarak iki modelde incelenebilir. Eş zamanlı modelde öğretmen ve öğrenci aynı anda ve ortamda etkileşime girerken eş zamanlı olmayan modelde, öğrenci öğrenmek için doğru zamanı kendisi seçer. Podcast ve videolar zaman ve mekân yönünden bağımsız olma özelliği ile her iki modelde de önemli bir yer tutmaktadır (Tufan, 2018).

Uşun, (2006) hareketli resimlerin ekranlardan gösterimi temel mantığına dayanan videoların eğitim öğretim ortamlarında yararlarını ve sınırlılıklarını şu şekilde sıralamıştır.

Yararları;

- Somut, zengin, akıcı ve kalıcı bilgi sağlar.
- Öğrenmeyi zaman ve mekândan kurtarır.

---

¹ Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde, ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanmış "Özenen Keman Eğitiminde Video Destekli Öğretim Keman Performansına Etkisi" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

² Bu çalışma 5-6 Mart 2016 tarihinde İtalya'da düzenlenen 2st International Conference on e-Learning and e-Technologies in Music Education (ICeEME) konferansında bildiri olarak sunulmuş olup güncel literatürle desteklenmiştir.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı

⁴ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Antalya Devlet Konservatuarı,

- Mikro öğretim olanağı sağlar.
- İlgi çekicidir ve sürükleyicidir öğrenci motivasyonunu artırır.
- 3-5 dakika süren kısa bir programa bir saatlik ders sığdırılabilir.
- Öğrencilerin duyuşsal ve psikomotor alanda davranış ve beceri kazanmalarında etkili olarak kullanılabilir.

Sınırlılıkları;

- Tek yönlü bir iletişim aracıdır.
- Kaliteli öğretim programı bulma güçlüğü vardır.

Pekdağ'a (2010) göre videoların eğitim-öğretim ortamlarında kullanılmasının birçok yararı bulunmaktadır. Bunlar; bilişsel fayda (çok ve iyi öğrenme, bellekte tutma, hatırlama), psikolojik fayda (motivasyon, öğrenme zevki) ve bilgileri görselleştirme kolaylığı şeklindedir. Eğitimin birçok alanında kullanılan videolar sanat eğitiminin bir boyutu olan müzik eğitiminde de zamanla yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Özellikle dünya çapında tanınmış üniversitelerin uzaktan müzik eğitimi kapsamında sunduğu online eğitimler ve videolar bulunmaktadır (Çağlak Eker, 2022). Bu okullarda kullanılan MIDI, bilgisayar, software, internet, televizyon, DVD, CD, CD-ROM, elektronik çalgılar vb. teknolojiler öğrencilerin ve eğitimcilerin bilgi, beceri ve performanslarını geliştirmekte, yaratıcılıklarını ve motivasyonlarını artırmaktadır (Tecimer Kasap, 2007).

Müzik/keman eğitiminde videokasetlerin kullanımı eskiye dayanmaktadır. Deverich' e (1998) göre keman gibi yaylı çalgıların eğitiminde videokasetlerin ilk kullanımı 1950'li yıllara dayanmaktadır. Nebraska Üniversitesi 1949 yılında yaylı çalgı çalma ve duruş temellerini göstermek için film şeritlerini kullanmıştır. Yetmişli yıllarda Paul Rolland gibi çok sayıda yaylı çalgılar eğitimcisi keman eğitimi için filmler ya da videolar üretmiştir. Seksenli yıllarda ise Burgess ve Gillespie gibi keman pedagogları kendi kendine öğrenme için videokasetleri kullanmıştır. Günümüzde mobil teknolojilerin ve cihazlarında gelişmesi ile videolar yaygın ve kolay ulaşılabilir hale gelmiştir. Bireyler tarafından sadece yaygın eğitimde kullanılmayan, aynı zamanda eğitim sürecine aktif olarak dâhil edilen You Tube gibi çevrimiçi platformlarda milyonlarca müzik videosu bulunmaktadır (Wang, 2022). Video içerikleri sunan platformların yanında Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformlarında sadece amatör müzisyenler değil, Hilary Hahn, İtzhak Perlman, Maxim Vengerov ve birçok ünlü keman sanatçısı ve eğitimcisi de hem icra hem de eğitim videolarını paylaşılmaktadır. Keman eğitimine yönelik hazırlanan birçok metot, yazılı materyallerin yanında hem görsel hem de işitsel destek sağlamak amacıyla basılı materyale ek olarak video CD/DVD ya da kare kodlarla videoların bulunduğu siteye öğrencileri yönlendirmektedir. Keman eğitiminde video destekli öğretimin avantajlarını Kesendere (2022) şu şekilde sıralamıştır.

- Öğrenci kaynağa kolay erişir.
- Öğrenci öğrenme sürecinde daha aktif rol oynar.
- Öğrenme süreci zenginleşir ve çeşitlenir.
- Öğrencinin gözlem, yorumlama ve değerlendirme gibi beceriler kazanmasına yardımcı olur.
- Dersi tekrar etme, kontrol etme ve düzeltme fırsatı sunar.
- Ekonomik fayda ve zaman tasarrufu sağlar.
- Öğrenci konforlu bir alanda çalışabilir.

Video destekli öğretimin müzik eğitiminde ya da çalgı eğitiminde performansa etkisi geçmişten günümüze kadar araştırmacılarında merak ettiği bir konu olmuştur. Müzik eğitimine yönelik alan yazında; Yücel (2021) bateri eğitiminde kullanılan videoları öğretmen görüşlerini, Ünlü (2014)

piyano eğitiminde video destekli öğretimin çağdaş Türk müziği eserlerini seslendirmedeki etkisini incelemiştir. Micheloni, Tramarin, Rodà & Chiaravalli (2019) etkileşimli video oyununun çocukların piyano çalma becerisine etkisini, bir başka çalışmada ise Whitaker, Orman & Yarbrough (2016) You Tube’de bulunan bir gitar eğitim videosunun izleyicilerin algı düzeylerine etkisini incelemiştir.

Alan yazında video destekli keman öğretiminin öğrenci performansına etkisini inceleyen çalışmalarda bulunmaktadır. Sever (2014) sağlık problemlerinden dolayı yüz yüze eğitime ara veren bir öğrencisi ile çevrilmiş öğrenme modelinin öğrencinin keman çalma performansına etkisini, Güzel, Çakır & Çelen (2020) You Tube üzerinden video destekli keman eğitiminin öğrenci performansına etkisini, Kesendere (2018) özengen keman eğitiminde video desteğinin öğrenci performansına etkisini incelemiştir. Alan yazında video destekli müzik/çalı/keman eğitime yönelik çalışmaların gün geçtikçe arttığı görülse de daha fazla çalışmaya her zaman ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle genel ve mesleki müzik eğitimi arasında köprü vazifesi gören özengen müzik eğitiminde öğrencinin öğretmeni ile genellikle haftada bir görüştüğü düşünülürse teknolojinin sunduğu avantajları kullanmak ve etkililiğini gözlemleyerek şekillendirmek önemli olacaktır.

Araştırmanın amacı

Müzik eğitiminin önemli bir türü de özengen müzik eğitimidir. Bu tür, müziğe ya da müziğin belli bir dalına özengence (amatörce) ilgili, istekli, gönüllü, yatkın ve düşkün ya da tutkun olanlara yönelik olup, onlar için gerekli müziksel davranışlar kazandırmayı amaçlar ve gönüllülük esastır (Uçan, 2018). Hızla gelişen teknolojinin bir ürünü olan videoların özengen müzik/çalı/keman eğitiminde öğrencinin performansına etkisini inceleyen çalışmalardan elde edilecek bulgular eğitim sürecini geliştirebilir ve daha sonra yapılacak çalışmalara zemin hazırlayabilir. Aynı zamanda keman eğitiminde özellikle öğretim yöntemlerini çalgıdan ve öğrenciden daha fazla verim almaya yönelik, sınırları geniş, aynı zamanda farklı disiplinlerden de faydalanarak yeniliklere açık olarak geliştirmek gerekir (Yağışan, 2008) ve çağdaş eğitimin bir uzantısı olarak, teknolojinin her türlü imkânlarından yararlanılmalıdır (Angı & Birer, 2016). Bu bağlamda bu çalışmada müzik eğitiminin önemli bir boyutunu oluşturan özengen keman eğitiminde video destekli eğitimin öğrenci performansına etkisinin incelenmesi ve bu uygulamaya yönelik öğrenci görüşlerinin alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmanın problem cümlesi şu şekilde oluşturulmuştur. “Özengen keman eğitiminde video destekli öğretimin öğrencinin keman çalma performansına etkisi nedir?

Araştırmanın alt problemleri ve araştırma sorusu şu şekilde oluşturulmuştur.

Özengen keman eğitiminde video destekli keman eğitimi alan deney grubu ile video desteği almayan kontrol grubunun keman çalmaya ilişkin genel becerilerinde;

Alt problem 1: İkinci ders puan ortalamaları arasında anlamlı fark var mıdır?

Alt problem 2: Beşinci ders puan ortalamaları arasında anlamlı fark var mıdır?

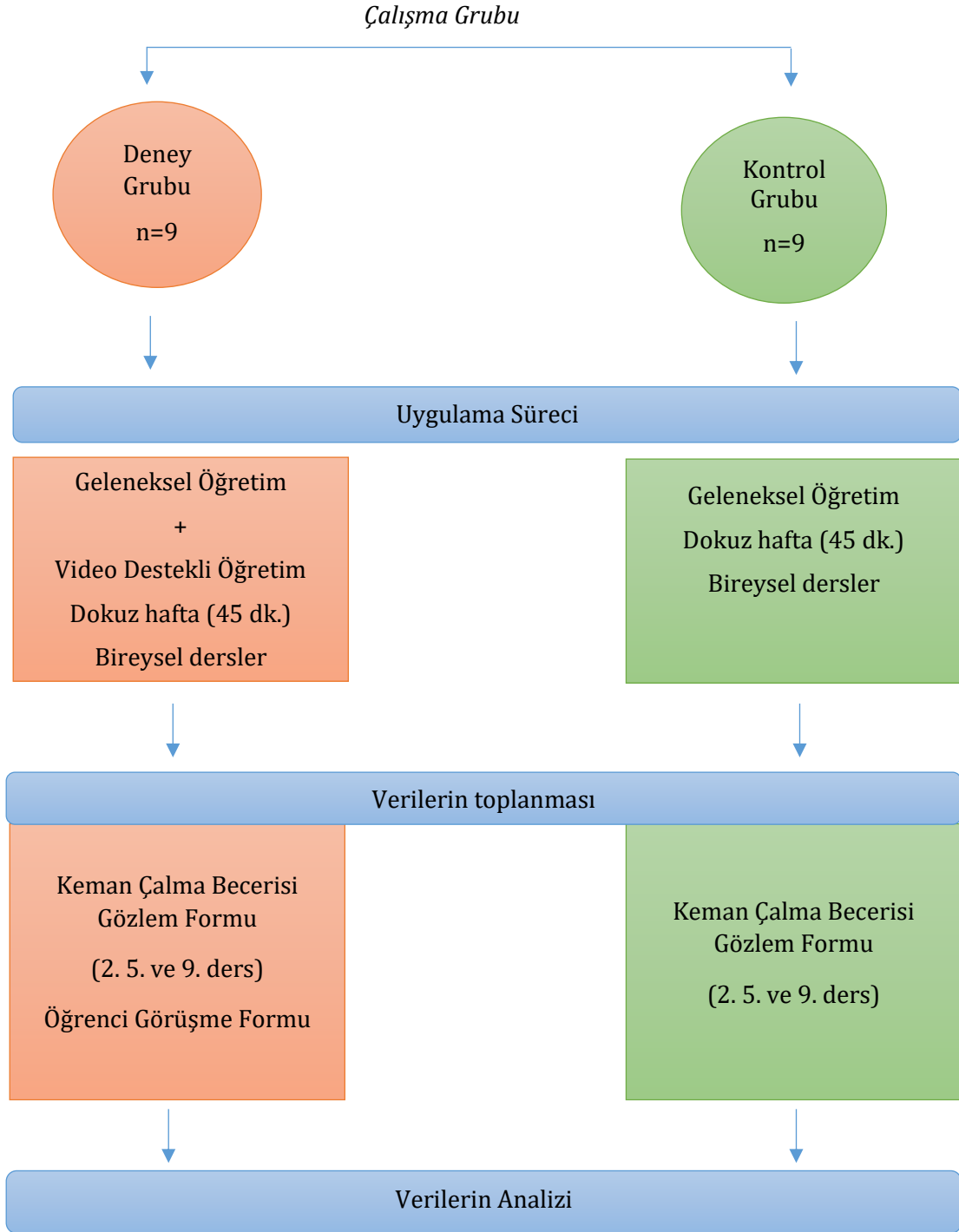
Alt problem 3: Dokuzuncu ders puan ortalamaları arasında anlamlı fark var mıdır?

Alt problem 4: Deney grubu öğrencilerinin video destekli keman öğretimine ilişkin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma da özengen keman eğitiminde video destekli öğretimin keman performansına etkisini incelemek amacıyla karma yöntem işe koşulmuştur. Nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma yöntemde iki yöntemde bir arada kullanılması tek bir tekniğin kullanılmasına oranla olayları daha iyi anlamamızı sağlar (Creswell & Clark, 2015). Karma yöntem çalışmalarında nicel ve nitel yöntemlerin kullanılmasına yönelik üç farklı desenden bahsedilebilir. Bu çalışmada açıklayıcı desen kullanılmıştır. Bu desende nicel veriler toplanır daha sonra ise nitel veriler toplanır

(Sönmez & Alacapınar, 2018). Bu çalışmada video destekli öğretimin keman performansına olan etkisine yönelik deneysel çalışma ile elde edilen nicel bulguların öğrenci görüşlerinden elde edilen nitel bulgularla açıklanması ve desteklenmesi amacıyla bu desen tercih edilmiştir. Çalışmanın araştırma deseni şu şekildedir:

Şekil 1. Araştırma Deseni

Araştırmanın nicel boyutunda gerçek deneysel desenlerden öntest sontest kontrol gruplu desen kullanılmıştır. Bu desende iki grup vardır ve gruplardan biri deney diğer kontrol grubu olarak seçkisiz bir şekilde belirlenir. Bu desende deneysel işlem deney grubuna verilir ve iki grubun son

test sonuçları karşılaştırılır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2019). Araştırmanın nitel boyutunda ise deney grubu öğrencilerinin deneysel işleme yönelik görüşlerini almak için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği işe koşulmuştur.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklemede çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumlar seçilerek derinlemesine araştırma yapılır. Bu yöntem belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir ya da daha fazla özel durumlarda çalışılmak istendiği zaman tercih edilir (Büyüköztürk vd., 2019). Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'nin Konya ilindeki özel bir müzik kursunda keman eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin demografik bilgilerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun demografik dağılımı

Gruplar	Yaş	Cinsiyet		Eğitim Durumu	
		Kadın	Erkek	Lisans	Y. Lisans
Deney (n=9)	20-25	5	4	7	2
Kontrol (n=9)	20-25	5	4	8	1

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmanın çalışma grubu 9 deney ve 9 kontrol grubunda olmak üzere 20-25 yaşları arasında 18 katılımcıdan oluşmaktadır (n=18). Grupların cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde beşer kadın ve dörder erkekten oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim seviyeleri lisans ve yüksek lisans düzeyindedir. Katılımcılar müzik eğitimi dışındaki farklı alanlarda öğrenim görmektedir. Çalışma grubu daha önce özengen ya da mesleki müzik/çalgı eğitimi almamış ve keman çalmaya ilk defa başlayacak katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcılar iki gruba da random olarak atanmışlardır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada veri toplama aracı olarak “Keman Çalma Becerisi Gözlem Formu” ve “Öğrenci Görüşme Formu” kullanılmıştır.

Keman Çalma Becerisi Gözlem Formu (KÇBGF): Nicel verileri toplamaya yönelik kullanılan bu form; Yıldırım (2009) tarafından doktora tezinde keman çalma becerisini gözlemlemeye ve değerlendirmeye yönelik oluşturulmuştur. Form öğrencinin keman çalmaya ilişkin becerilerini ön hazırlık, bedensel kurulum, teknik boyut ve müzikal boyut alt boyutlarında 47 davranış/madde ile incelemektedir. Form, bu çalışma için uzman görüşleri alınarak tekrar revize edilmiş ve madde sayısı 40'a düşürülmüştür. Revize edilen formun güvenilirliğini test etmek amacıyla maddelerin Cronbach-Alfa güvenilirlik kat sayısı değeri yeniden hesaplanarak güvenilirlik katsayısı 0,90 olarak tespit edilmiştir. KÇBG Formu ikinci, beşinci ve dokuzuncu derslerde iki gruptaki tüm öğrencilere uygulanmıştır. Araştırmada ikinci, beşinci ve dokuzuncu derslerin değerlendirme için seçilmesinin nedeni; ikinci dersin formda yer alan kazanımlara ilişkin video desteğinin ölçülebildiği ilk ders olması, beşinci dersin deneysel çalışmanın ortasında yer alması, dokuzuncu dersin ise deneysel çalışmanın son dersinin olmasıdır.

Öğrenci Görüşme Formu:

Araştırmanın nitel boyutundaki verilere ulaşmak amacıyla öğrencilere yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Genellikle nitel araştırmalar için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, araştırmacı tarafından hazırlanan sorular üzerinde hem araştırmacının hem de yanıtlayıcının kısmen düzeltme, düzenleme hakkı vardır (Sönmez & Alacapınar, 2018). Öğrencilerin demografik bilgilerinin yanı sıra uygulamaya ilişkin açık uçlu sorularında bulunduğu görüşme formu Necmettin Erbakan

Üniversitesi'nden iki öğretim üyesinin görüşleri alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Video destekli öğretimin öğrenci performansına etkisine ilişkin görüşme formunda yer alan sorular şu şekildedir.

1. Video destekli keman öğretimi teknik ve müzikal hataların farkına varmanız noktasında size ne tür katkılar sunmuş olabilir?
2. Video destekli keman öğretimini derslerin daha dikkatli ve verimli çalışılması bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?
3. Video kayıt yöntemi ile çalışmış olmanızın özeleştiri yapmanızda katkıları neler olabilir?
4. Video kayıt yönteminin öğrencinin derse karşı tutumunda katkıları neler olabilir?

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri 2014-2015 eğitim öğretim yılında dokuz haftalık bir süreçte toplanmıştır. Deney grubunda 9 kontrol grubunda 9 olmak üzere toplam 18 katılımcı ile yürütülen bütün dersler öğrencini kendini ve öğretmeni karşıdan rahatlıkla izleyebileceği bir şekilde konumlandırılmış kamera ile video kaydına alınmıştır. Kayıt altına alınan bu derslerden 2. 5. ve 9. derslerin CD'leri araştırmacı ve iki uzman öğretim üyesi tarafından izlenerek Keman Çalma Becerisi Gözlem Formu ile değerlendirilmiş ve puana dönüştürülmüştür. Çalışmadaki nitel veriler deneysel işlemin son dersinde (9. ders) yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak toplanmıştır. Verilerin toplanması sürecinde etik ilkelere azami surette dikkat edilmiş olup, öğrencilerin seçiminde gönüllülük ilkesine bağlı kalınmıştır. Öğrencilere araştırmanın başlangıcında amaca ve sürece ilişkin bilgilendirme yapılmış, kendileriyle gerçekleştirilen her etkileşimde görsel ve işitsel verilerin kayıt altına alınacağı, depolanacağı elde edilen kayıtların sadece araştırma da kullanılacağı ve istedikleri zaman çalışmayı bırakabilecekleri bildirilmiştir.

Uygulama Süreci

Araştırmanın uygulama süreci 2014-2015 eğitim öğretim yılında dokuz haftada gerçekleştirilmiştir. Dersler her öğrenci ile bireysel olarak ve yüz yüze ortamda gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı tarafından tüm öğrencilerle 45'er dakikadan toplamda yüz altmış iki ders (162) yapılmıştır. Hem deney hem de kontrol grubu ile geleneksel keman öğretimi gerçekleştirilmiş, tüm dersler video ortamında kayıt altına alınmıştır. Kontrol grubuna ders çıkışı video kayıtları verilmezken deney grubuna ders videoları ders çıkışı CD ortamında verilmiş, kendilerini gelecek derse kadar izleyerek gelmeleri, dersi tekrar etmeleri ve öz değerlendirme yapmaları istenmiştir. Gruplara uygulanan başlangıç aşaması keman eğitimi programı Necmettin Erbakan Üniversitesinde görevli iki keman eğitimcisi akademisyenin uzman görüşü alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmış ve uygulanmıştır. Öğretim programında öğrencilerin genel müzik eğitiminde aldıkları bilgileri unutacağı göz önünde bulundurularak sadece keman eğitimi açısından değil temel müzik teorisi eğitimini de kapsayan bir çerçevede oluşturulmuştur. Öğretim programında keman ve yayın fiziksel özellikleri, keman çalmada temel duruş ve tutuş, sağ ve sol elin konumu, yayın teller üzerindeki kullanımı, yayın bölümleri, temel yay teknikleri tonal-makamsal dizi, gam etüt ve eserlerin icrası gibi başlangıç aşamasındaki kazanımlar yer almaktadır. Öğretim programında yer alan hedef davranışların belirlenmesi ve oluşturulması ile ders materyalleri ve içerikleri noktasında alan uzmanlarının görüşleri alınarak "Güzel Sanatlar Lisesi Çalgı Eğitimi Keman Dersi Öğretim Programı", "Güzel Sanatlar Lisesi Çalgı Eğitimi Keman Ders Kitabı 9" ile "Ömer Can Keman Eğitimi 1" kaynaklarından yararlanılmıştır. Uygulama sürecine ilişkin bir kesit Görsel 1'de verilmiştir.

Görsel 1. Uygulama Sürecine İlişkin Görseller

Verilerin Analizi

Çalışmadan elde edilen nicel verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar için kullanılan bağımsız gruplar için t testi gibi istatistiksel teknikler kullanılmıştır. Bağımsız gruplar için t testi iki bağımsız örneklem arasındaki farkın anlamlılığını test etmek üzere kullanılan parametrik bir testtir (Büyüköztürk, Çokluk & Köklü, 2013). Çalışmada öğrenci görüşme formu ile edilen nitel verilerin analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Creswell & Klark'a (2015) göre nitel veri analizi; verileri kodlamayı, metni küçük birimlere ayırmayı, her bir birime etiketler atamayı ve kodları temalar altında gruplandırmayı içermektedir. Analiz sürecinde ilk olarak video kaydına alınan öğrenci görüşlerinin transkripsiyonu yapılmış daha sonra kodlara, temalara ve araştırma sorularındaki kategorilere göre araştırmacı ve danışman tarafından sınıflandırılmıştır. Oluşan kodlar, alt tema ve temalar halinde bulgular kısmında sunulmuştur. Ayrıca çalışmada bulguları desteklemesi için öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara sıkça yer verilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırmanın problemine yanıt aramak amacıyla, ölçme araçları ile elde edilen veriler çözümlenerek tablolar yoluyla sunulmuş, yorumlanmıştır.

Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt problemi olan “Grupların ikinci ders genel beceriler puan ortalamaları arasında anlamlı fark var mıdır.” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışma Grubunun İkinci Derse İlişkin Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Grup	N	Ort.	Sd	t	p
Deney grubu	9	3,86	18	,52	,64
Kontrol grubu	9	3,80	28		

*p<.05

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırma kapsamındaki öğrencilerin keman çalmaya ilişkin ikinci ders genel beceri skorlarının iki grup arasında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucuna göre kontrol grubu ve deney grubu öğrencilerinin genel beceri skorları arasında farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($t=.52, p=.64, p>.05$). Bu bulgular video destekli öğretimin ikinci derste öğrenci performansına etki yapmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt problemi olan “Grupların beşinci ders genel beceriler puan ortalamaları arasında anlamlı fark var mıdır.” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Çalışma Grubunun Beşinci Derse İlişkin Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Grup	N	Ort.	Sd	t	p
Deney grubu	9	4,18	25	2,77	,01
Kontrol grubu	9	3,87	30		

*p<.05

Tablo 3’te görüldüğü gibi araştırma kapsamındaki öğrencilerin keman çalmaya ilişkin beşinci ders genel beceri skorlarının iki grup arasında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucuna göre kontrol grubu ve deney grubu öğrencilerinin genel beceri skorları arasında farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir ($t=2.77, p=.01, p<.05$). Bu bulgular video destekli öğretimin beşinci derste deney grubu öğrencilerinin keman çalma performansını kontrol grubuna kıyasla olumlu yönde artırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan “Grupların dokuzuncu ders genel beceriler puan ortalamaları arasında anlamlı fark var mıdır.” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Çalışma Grubunun Dokuzuncu Derse İlişkin Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Grup	N	Ort.	Sd	t	p
Deney grubu	9	4,38	40	3,78	0,00
Kontrol grubu	9	3,83	18		

*p<.05

Tablo 4’de görüldüğü gibi araştırma kapsamındaki öğrencilerin keman çalmaya ilişkin dokuzuncu ders genel beceri skorlarının iki grup arasında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucuna göre kontrol grubu ve deney grubu öğrencilerinin genel beceri skorları arasında farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir ($t=3.78, p=.00, p<.05$). Bu bulgular video destekli öğretimin dokuzuncu derste deney grubu öğrencilerinin keman çalma performansını kontrol grubuna kıyasla olumlu yönde artırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın Dördüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan “Deney grubu öğrencilerinin video destekli keman öğretimine ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusuna ilişkin toplanan nitel veriler betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiş ve belirlenen temalar altında doğrudan alıntılarla Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Video Destekli Öğretime İlişkin Öğrenci Görüşleri

Tema	Alt tema
Avantajları	Dersi hatırlamaya yardımcı olma
	Tekrar etmeyi sağlama
	Öz değerlendirme yapma
	Motivasyon sağlama
	Zaman tasarrufu sağlama
	Hazır bulunuşluk seviyesini artırma
	Bireysel farklılıklara yönelik uygun öğrenme sağlama

Tablo 5’te görüldüğü video destekli keman eğitimi alan öğrenciler bu uygulamanın dersi hatırlamalarına yardımcı olduğunu, dersi tekrar etme fırsatı verdiğini, öz değerlendirme yapabildiklerini, motivasyonlarının arttığını, zaman tasarrufu sağladığını, derse hazır geldiklerini ve bireysel farklılıklara yönelik uygun öğrenme sağladığını belirtmiştir.

Dersi hatırlamaya yardımcı olma alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir.

“Dersleri videoya kaydetmemizin bana olumlu katkılarının olduğunu düşünüyorum. Burada sizin söylediklerinize tamam diyorum ama unutuyorum. Eve gittiğim zaman videoyu açıyorum ve dersi izlediğim zaman tekrar hatırlıyorum. Hatalarımı gördüğüm zaman burada hata var deyip düzeltiyorum. Aslında videolar çok güzel bir hatırlatma yöntemi benim için.” K1

“Dersleri videoya kaydetmemizin bana çok faydası oldu. Özellikle yay tekniklerini yaparken evde kendimi izliyor ve değerlendiriyordum. Böylece derste anlatılanları tekrar etmiş oluyordum.” K2

“Hatalarımın görme adına kamera yardımcı oldu. Birde bazı ufak detayları dersten sonra unuttuğumu kamerayı izleyince hatırladım. Örneğin ilk derslerde hangi nota iterek hangi nota çekerekti gibi yay yönlerini, puandorg işareti ya da tekrar işareti gibi işaretleri unutuyordum ama kamerayla hatırladım. Diğer arkadaşları bilmiyorum ama bana bu yönde çok katkısı oldu.” K6

Tekrar etmeyi sağlama alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir.

“Genelde yay tutuşumda problemlerim vardı sizin söylediklerinizi evde tekrar tekrar izleyerek düzelmeye çalışıyordum.” K8

“Bana video desteğinin çok fazla katkısı oldu. Örneklersem; eve gittiğimde vidonun olmasının bana verdiği bir rahatlık vardı. Seslerin sürelerini unutuyordum, müzik işaretlerini hatırlamamda

ve eserlerin trafiğinde çok faydalı oldu. Aynı zamanda bazı teknik problemleri sizi ve kendimi izleyerek düzeltmeye çalıştım. Videoları sürekli başa aldım izledim tekrarladım.” K7

“Dersler ilerledikçe yeni teknikler öğreniyorduk. Bende bunları unutuyordum videoyu izleyerek hatırladım ve kendi hatalarımı düzeltmeye çalıştım.” K5

Öz değerlendirme yapma alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir.

“İzlerken sizin söylediklerinizi tekrar ettim ve o hatalarımı düzeltmeye çalıştım... Derslerin video ya kaydedilmesi benim hatalarımın farkına varmam da çok etkili oldu. Kemanı ve yayı nasıl tuttuğumu izleyerek takip ettim.” K3

“Mesela keman çalarken seslerimin kötü çıktığını çok fark edemiyorum. Ama evde videoları izlerken ne kadar da çok kötü ses çıkarmışım diye düzeltmeye istekli oluyorum.” K9

“Mesela yayı tutuşumda, elimin ve kolumun hareketlerinde videoyu izleyerek hatalarımın farkına varmamda katkısı oldu. Ben normalde kendimi eleştiren bir insanım ama burada kendi hatalarımı gördükçe çıldırdım ve kendime çok sinir oldum.” K4

“Beşinci haftadan sonra ilk haftaların videolarını izlediğimde Yaaa, nasıl çalamazsın bunları diye kendime kızıyordum.” K5

“Omuz kol el hareketleri konusunda kendimi aaa omuzumu döndürmüşüm, yayı yanlış bölümde kullanmışım, bunu böyle yapıyormuşum diye eleştirdim.” K7

“Duruş ve tutuşuma bakıyorum, sonra sizi izliyorum, kendimi izliyorum ve aramızdaki farkı çözmeye çalışıyordum.” K1

Motivasyon sağlama alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir;

“Kendimi ilk dersten itibaren izlerken bak ben buradayken buraya gelmişim diye yorumda bulunuyorum demek ki çalışırsam daha ileriye gidebilirim düşüncesiyle motive oluyorum. Ayrıca ilerleyişimi görmek kemanı çalabileceğime dair bana güven getirdi.” K1

“Motivasyonumu artırdığını düşünüyorum.” K3

“Aslında omuzlarıma daha fazla yük bindi, şöyle ki daha çok çalışmama neden oldu. Videoyu izlerken kendimde gördüğüm hatalar bana çalışmam konusunda sorumluluk bindirdi.” K7

“Kameranın derse karşı tutumumda olumlu etkileri oldu. Eğer kamera olmasaydı bütün dersler benim hafızamda kalacak ve zamanla kaybolacaktı ama şimdi CD’leri istediğim zaman açıyorum ve ilerleyişimi keyif alarak izliyorum Başta keman çalmak heves mi bırakır mıyım diye düşünüyordum ama artık yapabildiğimi gördüğüm için çok mutluyum.” K6

“Pazar günü saat 5’i çok bekliyordum.” K2

Zaman tasarrufu sağlama alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir.

“Kesinlikle verimli oldu. Hatalarını gördükçe onu düzeltiyorsun ama hatalarınla çalışınca bir süre sonra istesen de düzeltemiyorsun. Aynı zamanda videolar bana zamandan da kazandırdı.

Hatalarımı evde gördüğüm zaman düzeltmeye çalışıyorum ama videolar olmasaydı bir sonraki derste sizinle düzelterek ve bir hafta geri kalacaktım. Bir diğeri de ilk derse dönme ihtimalimin olması. Yani hatalarımı unutabiliyorum ama videolar sayesinde ilk derse kadar geri dönüp izleme

ve tekrar etme imkanım oluyor. Bir diğeri de kulaktan verdiğiniz şarkıyı ben evde hatırlayamazdım ama videodan izleyerek hatırladım.” K1

“Video kayıt desteğinin verimi artırdığını düşünüyorum. Çünkü ders videolarını izlerken hatalarıma daha hızlı ulaşıyorum ve daha az tekrarla zamandan kazanıyorum. Mesela gamlara çalışırken yayı hangi bölümünü kullanacağımı bazen unutuyordum ama izlerken yanlış bölümde çaldığının farkına vardım.” K4

“Videolarda sizin bize gösterdiğiniz yerleri özellikle izleyerek sizi taklit etmeye çalıştım. Yani daha kestirmeden gittiğimi düşünüyorum. Aynı zamanda video ile yapılan derslerde ihtiyaç halinde açıp izliyorsunuz ve hatalarınızı en aza indirerek bir sonraki haftaya yani derse bırakmıyorsunuz.” K5

Hazır bulunuşluk seviyesini artırma alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir.

“Bana öğrettiğiniz bir şeyi haftaya derse yanlış getirdiğim zaman tekrar çalış diye erteleyebildiniz ama ben evde video ile çalışınca düşeceğim hataya düşmediğimi düşünmüyorum. Notada uzatmam söyleniyor ama ne kadar uzatmam gerektiğini video da daha net görüyordum. Burada anlayamadığım şeylere evde ikinci kez bakmak çok faydalı ve verimli oldu bence.” K7

Bireysel farklılıklara yönelik uygun öğrenme sağlama alt temasına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir.

“Ben ayrıntıları çok çabuk unuturum ama videoyu izleyerek hatırlıyordum. Videoyu bölüm bölüm izleyerek çalıştım. Video olmasaydı derslerimin bu kadar verimli geçeceğine inanmıyorum yani bu kadar ilerleyemezdim.” K8

Katılımcılara görüşme sonunda eklemek istedikleri bir şey olup olmadığı sorulduğunda derslerin video destekli olarak devam etmesini istemişlerdir. **Bazı örnekler şu şekildedir;**

“Ben kameralı sistemde devam etmek istiyorum. Mümkün mü acaba?” K7

“Teşekkür ederim. Derslere video ile devam edebilir miyiz?” K8

“Bundan sonraki derslerimizde de videoya devam edecek miyiz?” K9

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada başlangıç aşamasındaki özengen keman eğitiminde video destekli öğretimin öğrencinin keman çalma becerisine etkisi incelenmiştir. Karma yöntem ile desenlenen çalışmanın nicel boyutunda 18 katılımcı ile gerçek deneysel desenlerden öntest sontest kontrol gruplu desen işe koşulmuştur. Nitel boyutunda ise deney grubunun uygulamaya ilişkin görüşlerini keşfetmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci, ikinci ve üçüncü alt problemlerine ilişkin bulgular incelendiğinde; araştırmada hedeflenen davranışların ölçülebildiği ilk ders olan ikinci derste elde edilen verilere göre deney ve kontrol grubu öğrencilerinin keman çalmaya ilişkin “ön hazırlık, bedensel kurulum, teknik boyut ve müzikal boyuttaki” hedef davranışlara ulaşma düzeylerindeki aldıkları toplam puanları arasında bir denklik söz konusu olup anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yani iki grupta istenilen hedef davranışlara eşit miktarda ulaşmış olup ikinci derste video desteği kullanılmasının deney grubu lehine bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Araştırmanın beşinci dersinde ve son dersi olan dokuzuncu derslerinde deney ve kontrol grupları arasındaki denklik bozularak deney grubunun toplam puan açısından kontrol grubundan anlamlı derecede yüksek olduğu saptanmıştır. İki grupta da ikinci derste bir denklik söz konusu iken, beşinci ve dokuzuncu derslerde veriler deney grubu lehine yüksek çıkmıştır. Bu durum video destekli öğretimin keman performansına olumlu yönde etkisinin olduğunu göstermektedir.

Bu bulguları destekler biçimde Kesendere (2018) özengen keman eğitiminde video desteğinin öğrenci performansına etkisini incelemiş ve video desteği alan keman öğrencilerinin video desteği almayan öğrencilerden daha başarılı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Güzel, Çakır & Çelen (2020) video destekli keman eğitiminin öğrenci performansına etkisini incelediği çalışmada, 10-11 yaş grubu öğrencilere You Tube üzerinden video destekli keman eğitimi uygulamış, video dersleri izleyen öğrencilerin başarılarında artış gözlemlemiş fakat video kullanımının keman eğitiminde tek başına yeterli olmayacağı, videoların yüz yüze eğitime destek olarak kullanılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. Çalışma bulgularını destekler biçimde müzik eğitiminin farklı alanında Turhal (2017) klasik gitar eğitimi çalgı çalışma sürecinde, video kaydı ile yapılan öz düzenlemeli öğrenmenin öğrenci performansına etkisini incelediği çalışmanın sonucunda gitar öğrencilerinin çalgı çalışma süreçlerinde video kaydı ile kendilerini izleyerek performanslarına yönelik farkındalıklarını artırmaları önerilmiştir. Micheloni, Tramarin, Rodà & Chiaravalli (2018) etkileşimli video oyununun çocukların piyano çalma becerisine etkisini incelemiş ve yaşları 6-11 arası değişen 51 çocuk üzerinde yapılan çalışmanın sonucuna göre deneklerin iki video oyunu sonrası piyano klavyesi bilgi ve becerilerinin geliştiğini tespit etmiştir. Yücel (2021) çalışmada videoların bateri eğitiminde büyük ölçüde yararlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ünlü (2014) video destekli öğretimin, Çağdaş Türk Müziği eserlerini piyano eğitiminde seslendirmeye yönelik deney grubundaki öğrencilerin performanslarına olumlu yönde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Linklater (1997) başlangıç aşaması klarnet eğitiminde videokaset kullanımının etkisini incelemiş ve çalışmada videokaset desteği alan öğrencilerin görsel fiziksel performanslarının üçüncü gruptaki sadece eşlik kaseti verilen öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek çıktığı tespit edilmiştir. Erim & Yöndem'in (2009) yaptığı çalışmanın sonucunda video model destekli gitar öğretiminin gitar tutuş, sağ el sol el performansları ve tek sesli bir eser üzerindeki performansa olumlu yönde etkisinin olduğu görülmüştür.

Katılımcılar derslerin video kaydına alınmasının hem tekrar izleme hem de öz değerlendirme yapma yönünden büyük bir avantaj olduğunu ifade etmişlerdir. Alkan'a (2011) göre videokasetlerin program akışını durdurabilme, yavaşlatabilme ve geri ileri alabilme özelliği güçlü yönüdür. Bu bulguları destekler biçimde Sakarya & Zahal (2020) müzik eğitimi lisans öğrencileri ile yaptığı çalışmada video kaydına alınan derslerin istenildiği zaman tekrar açılıp izlenmesinin uzaktan müzik eğitiminin olumlu bir yanı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Katılımcılar video destekli keman öğretiminin; motivasyon artışına neden olduğunu ve zaman tasarrufu sağladığını belirtmiştir. Bu bulguları destekler biçimde Uşun'a (2006) göre videolar ilgi çekicidir ve sürükleyicidir öğrenci motivasyonu artırır, 3-5 dakika süren kısa bir programa bir saatlik ders sığdırılabilir. Bu bulguları destekler biçimde Yıldırım & Karaman (2018) tablet bilgisayarlara yönelik hazırlanan e-kitaplar için geliştirilen video öğelerinin ders sonlandırıcı olarak uygulanmasında kullanıcı görüşlerini incelemiş ve video öğelerinin kullanılmasının tekrar, kalıcılık, özetleme, eksikleri tamamlama ve öğrenmeyi destekleme açılarından etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Katılımcılar videoların derse hazır gelmelerine yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Videolar çevrilmiş öğrenme tekniğinde öğrencinin öğrenmesini ve derse olan hazır bulunuşluğunu artırmak için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Sever'in (2014) yaptığı çalışmada keman eğitiminde çevrilmiş öğrenme modeli uygulanmış ve videolar aracılığıyla yürütülen derslerin sonunda öğrenci performansında olumlu sonuçlar elde edilmiş olup öğrencinin eğitim öğretim sürecinden uzaklaşmasının önüne geçilmiştir.

Çalışma bulgularına göre katılımcılar video destekli öğretimin bireysel öğrenme farklılıklarına uygun bir model olduğunu belirtmiştir. İşman'a (2011) göre uzaktan eğitimde kullanılan CD ve DVD'ler yavaş öğrenen ya da engelli bireylere eğitim fırsatı sunabilir. Bu bulguları destekler biçimde Aksoy & Nayır (2020) bedensel engelli bireylerle özengen keman eğitimi yürüttüğü çalışmada video kayıt desteğinin uzaktan keman eğitiminde performanslarına çok fayda sağladığı, kendilerini karşıdan izleyebildiklerini, derse ve keman karşı motivasyonlarının arttığını, özeleştirme yapmalarına, dersi hatırlamalarına, arşiv oluşturmalarına ve dış görünüşlerine dikkat etmelerine yardımcı olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışma bulgularına göre katılımcılar video destekli öğretimin öz değerlendirme yapma noktasında kendilerine katkı sunduğunu ifade etmiştir. Video destekli öğretim keman eğitimi sürecine dolaylı yünden öz değerlendirme yapma ve teknolojiyi kullanma gibi beceriler kazandırabilir. Öğrenci öğretmenine göndereceği videoyu çekerken hatalarını görme, tekrar çalma, düzeltme gibi öz değerlendirme ve pekiştirme davranışlarında bulunacağı gibi teknolojiyi kullanma becerisini de geliştirebilir. Video destekli öğretim sadece öğrencinin değil öğretmenin de mesleki anlamda kendisini değerlendirmesinde ve geliştirmesinde fayda sağlayabilir. Kendisini video kayıtlarından izleyen eğitimci davranışlarını kontrol edebilir ve düzeltebilir. Bu durumu destekler nitelikte Mustul & Yağışan (2018) yaptıkları çalışmada keman öğretmeni adaylarının video aracılığıyla geri dönüt aldığı mikro öğretim tekniğinde mesleki kazanımlar sağladığını ve keman öğretim becerilerinde anlamlı farklar oluştuğunu tespit etmiştir.

Sonuç olarak başlangıç aşaması özengen keman eğitiminde video destekli öğretimin öğrencinin keman çalma performansına olumlu yönde etki yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenci görüşlerine göre video destekli keman öğretimin; dersi hatırlanmasına, tekrar edilmesine ve öğrencilerin öz değerlendirme yapmasına yardımcı olduğu, motivasyon artışı, zaman tasarrufu ve bireysel farklılıklara bağlı olarak öğrenme kolaylığı sağladığı ve hazır bulunuşluk seviyesini artırdığı belirlenmiştir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında şu öneriler sunulmuştur.

- Video destekli öğretimin özengen keman eğitiminde etkisinin araştırıldığı bu çalışma mesleki keman öğretiminde de (güzel sanatlar liseleri, müzik eğitimi anabilim dalı-konservatuarlar ve güzel sanatlar fakültelerinin ilgili bölümleri) uygulanabilir.
- Özengen keman eğitiminde yapılan bu çalışma farklı müzik aletlerinin eğitiminde de önerilebilir.
- Video destekli öğretim mikro öğretim şeklinde kullanılabilir.
- Video destekli öğretim uzaktan eğitim alan ya da eğitimci ile sık görüşme imkânı bulamayan ya da dezavantajlı bireylerin eğitiminde önerilir.
- Sözel ve sözel olmayan yönleri esnek olarak göstermesi bakımından unutkanlık ya da dikkat eksikliği sorunu yaşayan bireylerin eğitiminde etkili olabilir.
- Bu çalışma başlangıç aşamasında dokuz haftalık özengen keman eğitimi ile sınırlıdır. Orta ve ileri seviye öğrencilerin eğitimindeki etkisi de incelenebilir.

Kaynakça

- Abduraxmanova, S. A., & Jo'rayev, X. (2022). Modern web technologies used in professional education. *In Conference Zone*, 178-179.
- Aksoy, Y. & Nayir, A. E. (2022). "O dört duvarı yıktım": Bedensel engelli öğrencilerin uzaktan keman eğitimine yönelik görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(2) , 1137-1159. Doi: 10.15869/itobiad.1061199
- Aksoy, Y. (2022). A swot analysis study on the usability of distance education in vocational music education. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 18, 1274-1333. Doi: 10.35826/ijetsar.443.
- Alkan, C. (2011). *Eğitim teknolojisi*. Ankara: Anı yayıncılık
- Angı, Ç. E. & Birer, A. R. H. (2013). Keman öğretiminde karşılaşılan entonasyon problemleri ve çözüm önerileri. *SED Journal of Art Education*, 1(2), 48-69.
- Balaban, E. (2012). Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitim ve bir proje önerisi. Retrieved 11.12.2020 from https://erdalbalaban.com/wpcontent/uploads/2012/12/UE_UzaktanE%0c4%09fitimEB.pdf
- Büyüköztürk, Ş. Çakmak, E. K. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2013). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik* (12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kuyumcu, K. Can, A. A. & - Can, U. K.(2022). Mobil Öğrenme ve Ters Yüz Edilmiş Sınıf Modellerinin Müzik ve Çalgı Eğitiminde Kullanımı. *The Journal of Academic Social Sciences*, (10) 127, 277-299.
- Creswell, J. W. & Clark, W. L. P. (2015). *Designing and conducting mixed methods research*. NY: Sage Publications.
- Çağlak Eker, T. (2022). Uzaktan eğitim sürecinde çalgı eğitimi: Piyano dersi sistem işlerliğine yönelik öğrenci görüşleri, *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(2), 624-636.
- Deverich, R. K. (1998). Distance education strategies for strings: A framework of violin instruction for adult amateurs [Unpublished doctoral dissertation]. University of Southern California.
- Dron, J. (2022). Educational technology: What it is and how it works. *AI Soc* 37, 155–166 Doi: <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01195-z>
- Elitaş, T. (2018). *Uzaktan eğitim ve iletişim teknolojileri*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Erim, A. & Yöndem, S. (2009). Video model destekli öğretimin gitar performansına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 45-55.
- Güzel, B. B. Çakır, H. & Çelen, Y. (2020). Youtube üzerinden video destekli keman öğretimine ilişkin öğrenci görüşleri. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*, 4(1), 31–43.
- İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Yayınları.

- Kesendere, Y. (2018). *Bursa'da özengen keman eğitimi alan bireylerin keman eğitimine yönelik video desteği kullanımının etkilerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Kesendere, Y. (2022). Performance, impact and recommendations for video-assisted violin education. *Journal for the Interdisciplinary Art and Education*, 3(3), 123-141.
- Linklater, F. (1997). Effects of audio and videotape models on performance achievement of beginning clarinetists. *Journal of Research in Music Education*, 45(3), 402-414.
- Micheloni, E. Tramarin, M. Rodà, A. & Chiaravalli F. (2019). Playing to play: a piano-based user interface for music education video-games. *Multimed Tools Appl*, 78, 13713–13730. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11042-018-6917-1>
- Mustul, Ö. & Yağışan N. (2018). Keman öğretiminde mikro öğretim tekniğinin öğretme becerilerine etkisi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 6(85), 184-204.
- Pekdağ, B. (2010). Kimya öğreniminde alternatif yollar. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 2, 79-110.
- Sakarya, G. & Zahal O. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan keman eğitimine ilişkin öğrenci görüşleri. *Turkish Studies*, 15(6), 795-817.
- Sever, G. (2014). Bireysel çalgı keman derslerinde çevrilmiş öğrenme modelinin uygulanması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - ENAD*, 2(2), 27–41.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2018). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tecimer Kasap, B. (2007). *Müzik Eğitiminde Teknolojik Yaklaşımlar*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), Ankara, Türkiye.
- Tufan, F. (2018). Uzaktan öğretim ve yeni iletişim süreçleri. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Turhal, E. (2017). *Gitar eğitiminde video kaydı ile yapılan öz düzenlemeli öğrenmenin performansa etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Uçan, A. (2018). Müzik eğitimi. Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Uşun, S. (2006). Uzaktan eğitim. Ankara: Nobel Basımevi.
- Ünlü, L. (2014). *Piyano eğitiminde video destekli öğretim yönteminin çağdaş Türk müziği eserlerini seslendirmedeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Wang, Y. (2022). Music education: Which is more effective – Traditional learning or the introduction of modern technologies to increase student motivation? *Learning and Motivation*, 77, 101783 (1-11). Doi: <https://doi.org/10.1016/j.lmot.2022.101783>.
- Whitaker, J. A. Orman, E. K. & Yarbrough, C. (2016). The effect of selected parameters on perceptions of a music education video posted on YouTube. *International Perspectives on Research in Music Education*, 255-272.
- Yağışan, N. (2008). Keman çalmanın biyomekanik analizi. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, K. (2009). *Kodaly Yönteminin İlköğretim Öğrencilerinin Keman Çalma Becerisi, Öz yeterlik Algısı ve Keman Çalmaya İlişkin Tutumları Üzerindeki Etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yıldırım, G. (2018). Tablet bilgisayarlaraya yönelik geliştirilen e-kitaplarda ders sonlandırıcı olarak video öğelerinin kullanımı: Bir tasarım tabanlı araştırma. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 297-319. Doi: 10.17943/etku.348650

Yücel, E. L. (2021). *Bateri eğitimi videolarının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.

Propagandanın Yapısal Dönüşümü Ve Dijital Propaganda

Mehmet Ali GAZI¹

Giriş

Propaganda, bir kurum ya da kişinin, kamuoyunu bir konuda ya da bir çıkarı savunmak ya da değiştirmek için çalıştığı iletişim faaliyetleridir. Propaganda, siyasal iletişimin bir alt kavramıdır ve genellikle bir grubun, sınıfın veya devletin kendi görüşlerini, amaçlarını ve değerlerini diğer insanlara benimsetme amacıyla kullanılır. Propaganda, kişilerin düşüncelerini ve davranışlarını etkilemek için doğru veya yanlış bilgilerin kullanılmasını amaçlar.

Propaganda teknikleri, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte değişmiştir. Günümüzde, propaganda dijital ortam ve araçların yaygınlaşmasıyla birlikte internet üzerinden de yapılmaktadır. Bu durum, propaganda amacına ulaşmak için kullanılan araçları, içeriği, hedef kitleyi, kaynağı ve propagandacıyı da değiştirmiştir. Son yıllarda, dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte propaganda da dijital ortamda yapılmaya başlandı. Bu durum, propaganda kavramının tanımını değiştirmiş ve dijital propaganda kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital propaganda, dijital teknolojiler kullanılarak yapılan, insanları yalan ve yanıltıcı bilgilerle aldatmayı amaçlayan propaganda faaliyetlerini ifade etmektedir (Bjola, 2017).. Dijital propaganda, insanların düşüncelerini ve davranışlarını etkilemek için doğru veya yanlış bilgilerin yayılmasını amaçlar. Dijital propaganda, insanların duygularını ve düşüncelerini manipüle etmeye yönelik olarak, dijital ortamda yapılmaktadır ve bu sayede geniş bir hedef kitleye ulaşabilir (Tandoc, Jenkins, ve Craft, 2019, s. 674). Dijital propaganda, dijital teknolojiler sayesinde, propaganda faaliyetlerini daha verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirebilir. Bu nedenle, dijital propaganda kavramının tanımı, sadece yalan ve yanıltıcı bilgi yayılmasını değil, aynı zamanda dijital teknolojilerin kullanımını da içermektedir.

Dijital propaganda, geleneksel propaganda tekniklerinin internet üzerinden yapılması olarak tanımlanabilir. Bu, propaganda yapımcılarının sosyal medya platformları, bloglar ve diğer dijital araçları kullanarak, hedef kitlelerine ulaşmayı amaçladıkları anlamına gelir. Bu sayede, propaganda yapımcıları daha hızlı ve daha geniş bir kitleye ulaşabilirler. Ancak, dijital propaganda da insanların duygularını ve düşüncelerini etkilemek için yalanlar, yanlış bilgiler veya yanıltıcı ifadeler kullanılabilir (Sparkes-Vian, 2019). Dijital propaganda, gerçekten mevcut olmayan ya da yanlış bilgileri insanlara sunarak onları yanıltmayı amaçlar. Bu nedenle dijital propaganda, doğruluğu ispat edilemeyen yanlış ya da yanıltıcı bilgileri kullanır. Dijital propaganda, dijital teknolojilerin kullanımını sayesinde daha etkin bir şekilde insanları yönlendirmeyi amaçlar ve bu nedenle dijital ortamda yapılması daha kolaydır.

Dijital Çağda Siyasal İletişim ve Propaganda

Dijital medyanın yükselişi siyasal iletişimde devrim yarattı. Dijital çağda teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte siyasal iletişim süreci de önemli değişimlere uğramıştır. Dijital platformların yükselişi, siyasal iletişimde daha fazla kişiye daha hızlı bir şekilde ulaşılmasını ve daha fazla insanın siyasi konularda katılımını sağlamıştır. Bu, demokrasi açısından önemli bir gelişme olmuştur. dijital platformların kullanımını siyasetçiler için de yeni fırsatlar sunmaktadır. Siyasi aktörler artık sadece basılı yayınlar ve televizyon programları gibi geleneksel yollarla değil, aynı zamanda internet ve

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal üniversitesi

sosyal medya gibi dijital platformları kullanarak da iletişim kurabilmektedir (Howard, 2005) Bu, hedef kitleye daha hızlı ve daha geniş erişim sağlar. Ayrıca dijital platformlar, halkın siyasetçiler hakkındaki bilgilere ulaşmasını ve görüşlerini paylaşmasını kolaylaştırmıştır.

Siyasal iletişim, siyasi partiler, hükümetler ve diğer siyasi aktörler ile halk arasındaki iletişimi ifade eder (Aziz, 2003). . Bu iletişim sürecinin amacı, siyasi aktörlerin hedeflerini, stratejilerini ve görüşlerini kamuoyu ile paylaşmaları ve halkla iç içe olmalarıdır. Demokratik bir toplumda halkın siyaset ve kamu yönetimi konularında bilgi sahibi olması ve bu konularda söz sahibi olabilmesi için siyasal iletişimin önemi büyüktür. Siyasal iletişim sayesinde halk, siyasal aktörlerin amaçlarını, stratejilerini ve bakış açılarını daha iyi anlayabilmekte ve bu bilgilere dayanarak kendi görüşlerini oluşturabilmektedir (Bayraktutan, Binark, Çomu, Doğu, İslamoğlu, Aydemir, 2014). Ayrıca, siyasal iletişim sayesinde halk, siyasi aktörlere beklentilerini ve çağrılarını daha kolay ifade edebilmekte ve siyasi aktörlerden yanıt alabilmektedir. Bu sayede siyaset demokratik bir şekilde yürütülebilir ve kamu yönetimi daha adil ve etkili olabilir.

İletişim teknolojisinin gelişimi, siyasal iletişim biçimlerini büyük ölçüde etkilemiştir (Gönenç, 2004). Tarihsel olarak, siyasal iletişim öncelikle basılı medya ve televizyon aracılığıyla olmuştur. Bununla birlikte, internetin ve sosyal medyanın ortaya çıkışı, siyasi aktörlere daha geniş bir araç yelpazesi sağladı. Özellikle sosyal medyanın yükselişi, siyasi partilerin, politikacıların ve diğer siyasi paydaşların seçmenler ve izleyicilerle benzeri görülmemiş şekillerde doğrudan ilişki kurmasını sağladı. Bu, kitlenizin özel ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre uyarlanabilecek daha kişisel ve etkileşimli bir siyasal iletişim biçimi sağlar. Ek olarak, dijital araçların kullanımı, siyasi aktörlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını, mesajlarının etkisini izlemesini ve stratejilerini buna göre ayarlamasını kolaylaştırdı.

Propaganda, siyasi aktörlerin kamuoyu üzerindeki etkilerini artırmak için kullandıkları yöntemleri ifade etmektedir. Bu yöntemler, çeşitli medya kanallarında yayınlanacak mesajların düzenlenmesi, performatif eylemlerin düzenlenmesi veya manipülasyon yöntemlerinin kullanılması gibi faaliyetleri içerir. Siyasal iletişim sürecinde, siyasal aktörlerin kamuoyundaki algılarını etkilemeyi ve bu fikirleri iletmeyi amaçlayan bir araçtır (Gazi, Çakı ve Gülada, 2018). Geçmişte, çoğunlukla belirli hedeflere ulaşmak için kamuoyunu manipüle etmek için kullanılan siyasi kampanyalarla ilişkilendirildi. Ancak modern zamanlarda promosyonlar, reklamlar, pazarlama ve hatta kişiler arası ilişkiler dahil olmak üzere birçok farklı bağlamda kullanılmıştır. Propaganda, siyasetin öznesine faydalı olan, bilgiyi belli bir çerçeveye oturtmaya ve bireyi kendi dışındaki konulardan uzaklaştırmaya, istismar etmeye, var olan güç dengesini değiştirmeye veya sürdürmeye yönelik bilinçli bir girişim olarak algılanır. Bilgi teknolojisinin kullanımı, insanların propaganda materyalleri hakkındaki geleneksel düşüncelerini yeniden düşünmek için temel oluşturur. İnternet, mesajların pürüzsüz sunumuna karşı temkinli, alternatif görüşlerden arındırılmış, rekabet eden bilgi kaynaklarına erişimi kolaylaştırarak propaganda etkisinin artmasına yol açmaktadır. Propagandanın dört temel özelliği vardır. Birincisi, belirli bir politika veya aday için destek kazanmak gibi belirli bir amaç için gerçekleştirilir. İkincisi, diyalog veya tartışmaya girmeden izleyiciyi ikna etme amacıyla tek yönlü iletişim kullanır. Üçüncüsü, geniş bir kitleye ulaşmak için bireylerden çok kitleleri hedef alır. Ve dördüncüsü, eleştirel düşünme veya analiz için herhangi bir fırsat sağlamadan, tek amacı ikna etmektir (Çakı, 2018, s. 14).

Siyasi propaganda genellikle siyasal iletişim ile birbirinin yerine kullanılır, ancak iki kavram arasında önemli farklılıklar vardır. Propaganda, izleyicilerini ikna etmek için duygusal çekiciliğe ve bilginin manipülasyonuna dayanan bir siyasal iletişim biçimidir. Hedeflerine ulaşmak için genellikle abartma, yarı gerçekler ve hatta düpedüz yalanlar gibi teknikleri kullanır. Siyasal iletişim ise, siyasal aktörler ile halk arasındaki bilgi ve fikir alışverişini içeren daha geniş bir kavramdır Propaganda içerebilir, ancak tartışmalar, topluluk önünde konuşma ve röportajlar gibi diğer iletişim biçimlerini de içerebilir (Şahan, 2019). Siyasal iletişimin manipülatif veya aldatıcı olması gerekmez ve önemli konular ve siyasi olaylar hakkında halkı bilgilendirmek ve eğitmek için kullanılabilir. Eğitimin

yaygınlaşması ve matbaanın icadı, kitap ve broşürlerin basılmasının yanı sıra, halka açık konuşma ve tartışma için bir forum oluşturdu. Toplumlar demokrasiye doğru ilerledikçe, halk desteğini kazanma ihtiyacı daha önemli hale geldi ve propaganda, yalnızca din adamlarının kullandığı bir şey olmaktan çok, önemli bir siyasi araç olarak görülmeye başlandı (Öymen, 2014). Günümüzde dijital medyanın yükselişi, propagandanın daha da fazla insana ulaşmasını ve onların düşünce ve eylemlerini etkilemede daha etkili olmasını sağlamıştır. Sosyal medya gibi dijital platformlar, siyasi aktörlerin seçmenleriyle ve hedef kitleyle kişiselleştirilmiş ve etkileşimli bir şekilde doğrudan ilişki kurması için yeni fırsatlar sunuyor. Propagandanın temel amacı hedef kitleyi istenilen yönde etkilemektir. Bu genellikle belirli bir fikir veya politika için onay oluşturmak amacıyla yapılır. Geleneksel propaganda teknikleri genellikle izleyicileri bir "kitle" olarak görür ve onları bir grup olarak etkilemeyi amaçlar (Ayhan ve Çakmak, 2018).

İnternet ve Dijital Propaganda

Teknolojik gelişmeler, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını sağlamış ve bu araçların kullanımı, insanların bilgiye erişimini kolaylaştırmıştır. Bu sayede, insanlar daha hızlı ve kolay bir şekilde bilgiye ulaşabilmekte, düşüncelerini ve fikirlerini daha kolay paylaşabilmektedir. Bu gelişmeler, toplumların büyük bir bölümünün yaşam düzeyini ve standartlarını yükseltmiştir. Teknolojik gelişmeler, aynı zamanda insanların dünyayı ve etrafındaki olayları algılamalarını da değiştirmiştir. Örneğin, internet ve dijital teknolojilerin yaygınlaşması, insanların dünya üzerindeki olayları doğrudan takip etmesini sağlamıştır. Bu da insanların dünyayı daha iyi anlama ve anlamlandırma yeteneklerini geliştirmiştir.

19. yüzyılda sistematik siyasetin ortaya çıkmasıyla birlikte insanların siyasi düşüncelerini ifade etme ve iletişim kurma biçimleri değişmeye başladı. Bu dönemde iletişim teknolojisinin gelişmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Bu araçlar, insandan insana iletişimi kolaylaştırarak, siyasi aktörlerin kamuoyunu etkileme gücünü artırır. 20. yüzyılın başlarında "kitle" kavramı ortaya çıkmış ve kitle iletişim araçları siyasi propaganda ve iletişim için kullanılmaya başlanmıştır (Turan ve Esenoğlu, 2006). Bu teknolojik gelişmeler, kitle izleyicilerinin gelişimini ve insanlar arasındaki iletişimin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Dijital çağda iletişim, giderek artan bir şekilde geleneksel kitle iletişim araçlarına ve sosyal medya da dahil olmak üzere çevrimiçi platformlara odaklanmaktadır. Bu, doğası gereği hem yerel hem de küresel olan ve hem genel hem de bireyselleştirilmiş iletişim biçimlerine izin veren yeni iletişim yapılarının ve biçimlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Bireyler ve kuruluşlar, siyasi sürece katılmak için sosyal medyaya ve diğer dijital araçlara giderek daha fazla yöneldikçe, bu değişikliklerin siyasi alan için önemli etkileri vardır (Abanoz, 2013). Sosyal medyanın yükselişi, sahte haberlerin ve diğer yanlış bilgi biçimlerinin çoğalmasına da yol açtı ve siyasi söylem ve karar alma süreçlerinde potansiyel olarak ciddi sonuçlar doğurmuştur.

Sosyal medya platformları, insanların birbirleriyle iletişim kurmasını ve bilgi paylaşmasını sağlayan temel iletişim araçlarıdır. İnterneti, iki yönlü iletişimi kolaylaştırma yeteneği ve analogdan ziyade dijital bir ortam olması gibi onu geleneksel kitle iletişim araçlarından ayıran birçok özelliği vardır. İnternet ile geleneksel kitle iletişim araçları arasındaki temel farklardan biri, iletişimi kolaylaştırma biçimleridir (Kazaz, 2007). Geleneksel kitle iletişim araçları genellikle bilgileri göndericiden alıcıya ileten tek yönlü iletişimi içerirken, İnternet iki yönlü iletişime izin verir. Bu, insanların hem bilgi alıp hem de iletebilecekleri ve ayrıca birbirleriyle gerçek zamanlı konuşmalar yapabilecekleri anlamına gelir. İnternet ile geleneksel kitle iletişim araçları arasındaki bir diğer önemli fark, internetin dijital bir ortam olmasıdır. Bu, kullanıcıların bilgileri kolayca depolayabileceği, paylaşabileceği ve erişebileceği anlamına gelir. Aynı zamanda, siyasi liderlerin seçmenleriyle etkileşim biçimini değiştirerek, insanların siyasi sürece katılımını kolaylaştırır (Ölçer, 2016). İnternet, gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel kitle iletişim araçlarıyla karşılaştırıldığında, iletişim sürecinin etkileşimli doğası farklıdır. Önceki araçların analog yapısına rağmen internetin dijital iletişime dayalı olması ve bu dijital ortam toplumun iletişim kültüründe

köklü bir değişimi beraberinde getirmiş ve çok sayıda insanla tanışma imkânı sağlayan bütünleşik bir ortam sağlamıştır.

Sosyal medyanın yükselişinin siyasi söylem ve insanların siyasi süreçle bağ kurma biçimleri üzerinde derin bir etkisi oldu. Sosyal medya platformları, bireylerin düşünce ve görüşlerini geniş kitlelerle paylaşmalarına olanak tanır ve kitlesel hareketler ve protestolar düzenlemek için güçlü bir araç olarak hizmet edebilir (Aktan, 2017). Bu, bireyleri siyasi olayları ve karar alma sürecini etkileme konusunda daha büyük bir beceriyle güçlendirir ve siyasi liderler ile seçmenleri arasındaki geleneksel güç dinamiklerine meydan okur. Ayrıca, kullanıcıların kolayca çevrimiçi içerik oluşturmasına ve paylaşmasına olanak tanır ve etkinlikleri tanıtmak ve etkilemek için önemli bir platform haline gelmiştir. Sosyal medya platformları, geniş kitlelere hızlı ve kolay bir şekilde ulaşabilen, siyasi ve sosyal savunuculuk için güçlü araçlar haline geldi. Bununla birlikte, bu platformlarda yanlış bilgi ve manipülasyonun yayılmasıyla ilgili endişeler de ortaya çıktı. Genel olarak, İnternet ve sosyal medyanın gelişiminin sosyal savunuculuğun kullanımı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu görüş, İnternet'in etkileşim, ara bağlantı ve hiper metin gibi benzersiz özelliklerinin onu siyasi süreçlere katılmak için etkili bir araç haline getirdiği fikrine dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, İnternet, depolitize vatandaşlar, yeni askere alınan seçmenler, azınlıklar ve siyasi partiler gibi geleneksel olarak marjinalleştirilmiş veya yetersiz temsil edilen grupları bilgilendirmek, organize etmek ve desteklemek için kullanılabilir ve bir platform sağlamak için kullanılabilir. Bu, siyasete katılımı ve katılımı artırabilir ve daha fazla insanı siyasi sürece çekebilir.

Dijital propaganda, günümüzde sıklıkla kullanılan bir propaganda yöntemidir. Bu yöntem, internet, bilgisayar ve mobil cihazlar gibi dijital iletişim araçlarını kullanarak, insanları bilinçli bir şekilde manipüle etmeyi amaçlar. Bu manipülasyon, veri arşivlerini ve yapay zekayı da kullanarak gerçekleştirilebilir. Dijital propaganda kampanyalarının amacı, insanların düşüncelerini, davranışlarını ve tercihlerini etkilemek ve belirli bir fikri veya görüşü benimsetmektir (Karakuş, 2021). Günümüzde dijital propaganda, geçmiş yıllara göre çok daha etkili ve zekice tasarlandığı için insanların farkına bile varmadan etkilemeye ve manipüle etmeye çalışabilmektedir. Bu propaganda taktikleri, özellikle online ortamlarda yoğunlaşmıştır. Örneğin kampanyalar, internet forumlarındaki bilgi akışını kontrol etmek için bilgisayar kontrollü hesap botlarını kullanabilir ve bu botların erişimini sahte kullanıcı profili kuklalarıyla genişletebilir. Ayrıca, bir kişinin çevrimiçi davranışı hakkında toplanan veriler de etkili tanıtım kampanyaları için kullanılabilir. Hangi mesajların o kişi üzerinde en fazla etkiye sahip olduğunu belirlemek için bu veriler kullanılarak algoritmalar oluşturulabilir. Bu algoritmalar insanları bilinçsizce etkileyebilir ve manipüle edebilir.

Dijital propaganda ile geleneksel propaganda arasındaki temel farklardan biri, mesajları belirli bireylere veya gruplara göre uyarlama ve hedefleme becerisidir. Algoritmalar ve veri madenciliği kullanılarak, dijital propaganda kişiselleştirilebilir ve çevrimiçi davranışlarına ve demografik özelliklerine göre kullanıcılara iletilebilir. Bu, bireyleri etkilemede daha etkili hale getirir ve tanınması ve karşı konulması daha zor olabilir. Diğer bir fark ise dijital propagandanın oluşturulmasında ve yayılmasında otomasyon ve yapay zekanın kullanılmasıdır. Örneğin botların kullanımı, gerçekte az sayıda kişi veya kuruluş tarafından tanıtılan bir mesaj veya fikrin yaygın bir desteğe sahipmiş gibi görünmesine neden olabilir. Bu, yanlış bir fikir birliği duygusu yaratabilir ve tespit edilmesi ve mücadele edilmesi zordur. Dijital propagandanın demokrasi için bir tehdit olmasının bir nedeni, bireyleri etkilemede ve kamuoyunu şekillendirmede oldukça etkili olabilmesidir. Mesajları belirli demografiye göre hedefleme ve çevrimiçi davranışa dayalı olarak kişiselleştirme yeteneği, dijital propagandanın hedeflenen kitlede yankı uyandırmasını ve onları belirli bir eylemde bulunmaya veya belirli bir fikre inanmaya ikna etme olasılığını artırır. Bu, az sayıda kişi veya kuruluşun kamuoyunu şekillendirebildiği ve demokrasi ilkelerini baltalayan siyasi sonuçları etkileyebildiği bir duruma yol açabilir.

Sosyal medya, propaganda amaçlı kullanıldığında hem güçlendirici hem de istikrarsızlaştırıcı olabilir. Özellikle düşük maliyeti, erişilebilirliği ve çok sayıda insana ulaşabilme özelliği, sosyal

medyayı propaganda amaçlı çekici bir araç haline getirir. Bu özellikler sayesinde, devletler, hükümetler ve siyasi kuruluşlar giderek daha fazla sosyal medya kullanmaktadırlar. Ancak, sosyal medyanın propaganda amaçlı kullanımının bir diğer yönü de yayılan bilgi ve fikirlerin doğruluğunun ve objektivitesinin sıklıkla sorgulanmamasıdır. Bu, yanlış ve yanıltıcı bilgi ve fikirlerin hızla yayılmasına ve halkın doğru bilgiye erişimi zorlaşmasına neden olabilir. Sosyal medyanın herkese açık ve erişilebilir olması, herkesin potansiyel olarak küresel bir izleyici kitlesiyle fikir ve düşüncelerini paylaşabileceği anlamına gelerek, özellikle geleneksel medya biçimlerine erişimi olmayan bireyler ve gruplar için güçlü bir platform olabilir. Bu, onlara kendini ifade etme ve siyasi aktivizm için bir platform verebilir. Sosyal medya ayrıca, belirli insan gruplarını etkilemede etkili olabilecek, hedefi yüksek düzeyde olan mesajların ve kampanyaların oluşturulmasına da olanak tanır. Genel olarak, sosyal medya propaganda amaçlı kullanıldığında, siyasi söylem ve karar verme üzerinde önemli bir etkiye sahip olma potansiyeline sahiptir.

Siyasi botlar, kamuoyunu manipüle etmek için sosyal medya platformları ve diğer çevrimiçi platformlarda kullanıcılarla etkileşime geçmek üzere tasarlanmış otomatik yazılım programlarıdır. Bu robotlar tipik olarak algoritmalar kullanılarak programlanır ve başkalarını aldatmak ve insanların düşünme ve davranış biçimlerini etkilemek için insan kullanıcıların davranışlarını taklit etmek üzere tasarlanmıştır. Politik botlar, sosyal medya platformlarında, özellikle çok sayıda kullanıcıyla etkileşime girebildikleri ve küresel bir izleyici kitlesine ulaşma potansiyeline sahip olunan Twitter gibi sitelerde giderek yaygınlaşıyor (Karakuş, 2021). Bu robotlar, yanlış bilgi ve propaganda yaymak, siyasi adayları veya ideolojileri desteklemek ve çeşitli konularda kamuoyunu etkilemek gibi çeşitli amaçlar için kullanılabilir. Siyasi botların kullanımı, kamuoyunu manipüle etmek ve bilgi akışlarını kontrol etmek için yeni teknolojilerin ve algoritmaların kullanılmasını içeren daha geniş bir hesaplamalı propaganda eğiliminin bir parçasıdır. Bu eğilim, bu faaliyetler için ideal bir platform sağlayan sosyal medya ve diğer dijital iletişim araçlarının yükselişiyle mümkün olmuştur (Persily ve Tucker).

Sosyal botların varlığı, siyasi tartışmalarda üç temel sorun ortaya çıkabilir: Birincisi, Etki, kötü amaçlarla işletilen şüpheli hesaplar arasında yeniden dağıtılabilir. Bu, doğru bilgilerin yanlış kullanıcılara ulaşmasına ve yanlış bilgilerin doğru kullanıcılara ulaşmasına yol açabilir. İkincisi, Siyasi konuşma daha da kutuplaşabilir. Sosyal botlar, insanların düşüncelerini ve fikirlerini teşvik etmek için kullanılabilir. Bu, insanların daha sıkı bir şekilde kendi görüşlerini savunmalarına ve diğerlerinin görüşlerini reddetmelerine yol açabilir. Üçüncüsü, Yanlış bilgilerin ve doğrulanmamış bilgilerin yayılması artırılabilir. Sosyal botlar, yanlış bilgileri ve doğrulanmamış bilgileri doğru görünen kaynaklardan alarak insanları aldatabilir. Bu, insanların karar verme sürecinde yanlış bilgilere dayanarak hatalı kararlar almasına yol açabilir. (Bessi ve Ferrara 2016) Siyasal botlar, siyasal aktörler tarafından kullanılan dijital araçlardır. Bu araçlar, siyasal kampanyaların bir parçası olarak, çevrimiçi ortamlarda otomatik olarak çalışırlar ve siyasal mesajları yaymak, yurttaşların görüşlerini manipüle etmek ve kamusal duyguları yönlendirmek gibi farklı görevleri yerine getirebilirler. Ancak, siyasal botların kullanımı, dijital demokrasi ve yurttaşlık kültürü açısından bir tehdit oluşturabilir. Bu nedenle, siyasal botların etkileri ve kullanımı hakkında araştırmalar yapılmakta ve tartışılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

İnternet, insanların birbirleriyle daha hızlı ve kolay bir şekilde iletişim kurmasına olanak sağlayan bir araçtır. Bu araç, farklı insanlar ve kültürler arasındaki bağları güçlendirerek insanların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Ancak, internet aynı zamanda kötü niyetli kişiler, şirketler ve devlet aktörleri tarafından da kötüye kullanılabilir. Bu, insanlar arasındaki iletişimde olumsuz etkilere sebep olabilir ve farklı kültürler arasındaki uçurumu genişletebilir. Bu nedenle, insanların fikirlerini ifade etme ve birbirlerini tanıma amacıyla interneti kullanmaları önemlidir.

İnternet, dezenformasyonun çok hızlı bir şekilde yayılmasına izin verir çünkü insanlar birbirleriyle kolayca iletişim kurabilir ve bilgi paylaşabilirler. Özellikle sosyal medya platformlarının popülaritesi nedeniyle yanlış bilgiler çok sayıda insanın düşünce ve davranışlarını etkileyebilir. Bu nedenle, sosyal medya kullanıcılarının dikkatli olması ve doğru kaynaklardan bilgi almayı tercih etmeleri önemlidir. Sosyal medya kullanıcıları, bilgileri araştırmadan paylaştıklarında yanlış bilgiler yayılabilir. Bu nedenle, sosyal medya kullanıcılarının doğru ve güvenilir kaynaklardan bilgi edinmeleri, bilgileri doğrulamak için araştırma yapmaları ve paylaştıkları bilgilerin doğruluğunu sağlamaları önemlidir. Sosyal medya platformlarının dezenformasyonu önlemek için kendilerinin çok çalışması gerekiyor. Bu amaçla, dezenformasyonu tespit eden ve etkisiz hale getiren platformlar tarafından algoritmalar geliştirilebilir.

Dijitalleşme, teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşması ile ortaya çıkan bir olgudur. Bu fenomen, hayatımızın birçok alanında rol oynamakta, bireyleri iletişim, eğitim, istihdam ve daha pek çok konuda kolaylaştırmaktadır. Dijitalleşme, reklam kampanyalarını daha kolay ve hızlı hale getirdi, ancak aynı zamanda kökenlerini daha az net hale getirdi. Bu, propaganda kampanyalarını manipüle etmeyi kolaylaştırır ve demokrasiye yönelik tehditleri artırır. Ancak bu durum gerçeklerin manipüle edilmesine ve doğru ile yanlışın birbirine karıştırılmasına da yol açmaktadır. Dijital teknolojideki gelişmeler, propaganda ve dezenformasyon kampanyalarını daha hızlı ve daha etkili hale getirdi. Özellikle sosyal medya platformlarının popülaritesi, propaganda ve yanlış bilgilerin daha geniş bir kitleye yayılmasına ve dolayısıyla daha fazla insanı etkilemesine olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak propagandanın dijitalleşmesi, propagandanın her iki tarafının muğlak doğası nedeniyle belirsiz ve belirsiz bir şekilde yaratılmasına yol açmıştır. Bu, modern demokrasilerde sorunlara yol açmıştır, çünkü manipülasyonu mümkün kılar ve uygulanmasını kolaylaştırır. Yeni teknolojiler ve yapay zekâ, propaganda yoluyla gerçekleri manipüle etme yeteneği nedeniyle tehdit oluşturuyor. Sosyal medyanın algoritmalar ve botlar aracılığıyla halkı bilgilendirme yeteneği, kimsenin kontrolü dışındaki teknolojik süreçlerle ortadan kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abanoz, E. (2013). *Bilgi toplumunda yöndeşmenin haber üretimi süreci üzerindeki etkisi: Haber ajansı çalışanları üzerine bir araştırma* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Aktan, E. (2017). *Sosyal medya ve siyasal katılım*. Eğitim Yayınevi.
- Ayhan, A., & Çakmak, F. (2018). Türkiye'ye yönelik algı operasyonlarının dijital medyaya yansımaları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29. Özel Sayısı), 11-35.
- Aziz, A. (2003). *Siyasal iletişim* (Vol. 2). Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Doğu, B., İslamoğlu, G., & Aydemir, A. T. (2014). Siyasal iletişim sürecinde sosyal medya ve Türkiye'de 2011 genel seçimlerinde Twitter kullanımı. *Bilig*, (68), 59-96.
- Bessi, A., & Ferrara, E. (2016). Social bots distort the 2016 U.S. presidential election online discussion. *First Monday*, 21(11). <https://doi.org/10.5210/fm.v21i11.7090>
- Bjola, C. (2017). Propaganda in the digital age. *Global Affairs*, 3(3), 189-191.
- Çakı, C. (2018). Propaganda. M. Karaca ve C. Çakı içinde, *İletişim ve Propaganda* (s. 13-44). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Gazi, M. A., Çakıve C. Gülada, M. O. (2018). İspanya 2000 Partisi'nin Göçmen Karşısı Propaganda Faaliyetleri Üzerine İnceleme. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 11-22.
- Gönenç, A. Y. (2004). İletişim teknolojilerinin medya üzerindeki etkileri. *Uluslararası İletişim Sempozyumu*.
- Howard, P. N. (2005). Deep democracy, thin citizenship: The impact of digital media in political campaign strategy. *The annals of the American Academy of Political and Social Science*, 597(1), 153-170.
- Karakuş, M. (2021). Gelenekselden Dijitale Propaganda Araçlarının Dönüşümü. *Selçuk İletişim*, 14(1), 462-491.
- Kazaz, M. (2007). Geleneksel habercilikten internet haberciliğine geçiş sürecinde spor basını. *Selçuk İletişim*, 4(4), 220-229.
- Ölçer, N. (2016). 1 kasım 2015 genel seçimleri örneğinde siyasi parti liderlerinin Twitter kullanım pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(2).
- Öymen, O. (2014). *Bir propaganda silahı olarak basın*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Persily, N. & Tucker, J. A. *Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform* (Cambridge University Press, 2020).
- Sparkes-Vian, C. (2019). Digital propaganda: The tyranny of ignorance. *Critical sociology*, 45(3), 393-409.
- Şahan, S. (2019). siyasal iletişimin yeni doğası ve liderlik . *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* , 3 (2) , 22-35 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mikad/issue/51369/605599>
- Turan, S., & Esenoğlu, C. (2006). Bir meşûlaştırma aracı olarak bilişim ve kitle iletişim teknolojileri: eleştirel bir bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 71-86.

6360 Sayılı Kanun ve Yerel Yönetimlere Etkisi¹

Mesut KOÇ²

Giriş

2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile birlikte yerel yönetimlerin yapısında büyük değişiklikler yapılmıştır. Büyükşehir belediyelerinin hizmet alanı il sınırlarına genişletilmiş, beldeler ve köyler mahalleye dönüştürülmüştür. İl Özel İdareleri kaldırılmış ve Yatırımları İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur. Bu değişikliklerle birlikte; katılım başta olmak üzere yerel hizmetlerin sunulmasında etkinlik ve verimlilik ve bunlara bağlı olarak yerelleşme-merkezleşme tartışmaları hız kazanmıştır. 16 büyükşehir belediyesine 14 büyükşehir belediyesinin daha eklenmesiyle ülke nüfusunun çok büyük bir bölümünün belediye sınırları içinde yaşar hale gelmesi bu tartışmaların artarak devam etmesinde etkili olmuştur.

6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (çalışmanın devamında “6360 Sayılı Kanun” olarak ifade edilecektir) öncesi, belde belediye başkanlığı, köy muhtarlığı ve il özel idareleri vasıtasıyla hizmet alan yerler 2014 yılı Nisan ayından itibaren ilçe belediyesi ve büyükşehir belediyesi ile tanışmış ve yerel hizmetler açısından birçok yeni durum ortaya çıkmıştır. Belde belediyeleri kapanarak, belde adıyla bağlı olduğu ilçenin mahallesine dönüştürülmüştür. Köy muhtarlıkları “icracı” konumdan “aracı” mahalle muhtarlıklarına dönüşmüştür. Yerel yönetim alanında köklü sayılabilecek bu değişikliklerin önemli etkileri olmuştur.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye’de büyükşehir belediye sürecine yer verilecektir. Devamında, 6360 Sayılı Kanun ve kanunun yerel yönetimlere ilişkin etkisi, büyükşehir belediye sınırlarının genişletilmesi, belde belediyeleri, il özel idareleri, köylerin kaldırılması ve kırsal alanların durumu, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının kurulması açılarından değerlendirmeler ele alınacaktır.

Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri

Türkiye’de 1950’li yıllarla birlikte kente göç ve beraberinde kentleşme hızlanmıştır (Gül ve Batman, 2014). 1970’lerden sonra yörekentlerin ya da banliyölerin kırsal alanlarla birleşmesi başlarken, 1980’lerden itibaren de süregelen kentleşme daha da hızlanmış, özellikle kent merkezlerinden uzak, plansız yerleşmelerin ortaya çıkmasına ve kentlerin sıçramalı büyüyerek saçaklanmasına neden olmuştur (Genç, 2014). Hız kazanan göçlerle nüfusu artan İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlerin giderek genişlemesi, bir taraftan merkezdeki belediyenin iyice büyümesine, diğer taraftan kent merkezinin çevresinde yeni ve yoğun yerleşimlerin başlamasına sınırları bitişen belediyelerin oluşmasına yol açmıştı. Bu durum planlama ve imar, ulaşım, su ve kanalizasyon, altyapı gibi temel hizmet alanlarında çeşitli sorunları da beraberinde getiriyordu. Ortaya çıkan idari

---

¹ Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel Yönetimler Anabilim Dalında, “6360 Sayılı Kanunun Mahalle Dönüşen Köylerde Muhtarlığa Etkisi: Muğla Deneyimi” isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Danışman Prof. Dr. Yüksel Demirkaya

² Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gölhisar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ORCID NO: 0000-0002-0231-747X

parçalanmışlığa rağmen ekonomik ve toplumsal açıdan çeşitli biçimlerde bütünleşmiş bir bölge (metropoliten alan) oluşuyordu. Bu bağlamda kimi hizmetler, bu alanın bütününe kapsayan bir yönetim eliyle sunulmayı gerektiriyor, bölgenin farklı alanlarına hizmet götüren belediyeler arasında bir koordinasyon ihtiyacını doğuruyordu. Bu ihtiyaçlarla birlikte dönemin koşulları, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren büyükşehirler konusunda arayışları başlatmıştır (Arıkboğa, 2007). Ancak bu arayışlara rağmen 1980'li yıllara kadar yerel yönetimlerin klasik yapısı korunmuştur. 1980 sonrası bu yapı önce İSKİ modeliyle bozulmaya, sonra 1982 Anayasasındaki yeni hükümlerle bölgesel oluşumlar denenmeye çalışılmıştır. Hemen ardından 1984 yılında kurulan büyükşehir belediyeçiliği, klasik, standart ve düzenli yerel yönetim yapısı içinde yeni bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıkmıştır (Kavruk, 2013).

1980-1983 yılları arasında Türkiye'de büyükşehirlerin düzenlenmesi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1982 Anayasa'sında yerel yönetimlerle ilgili yeni düzenlemelere yer verilmiş, özellikle büyükşehir belediyeleri ile ilgili düzenleme Anayasa'nın 127. Maddesinde yer almıştır. Anılan maddede "büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri getirilebilir" hükmüne yer verilmiştir. 4 Aralık 1981 tarihinde 2561 sayılı kanun ile nüfusu 300.000'i aşan büyükşehirlerin çevresinde bulunan belediye ve köylerin büyükşehir belediyesine bağlanması hükmüne yer verilmiştir. Kanun özellikle, 34 sayılı Millî Güvenlik Konseyi Kararı'nın eksikliklerini tamamlamak amacıyla çıkarılmış ve karara göre küçük belediyelerin tüzel kişilikleri kaldırılarak büyükşehir belediyesine bağlanmıştır. 1984 yılında 195 sayılı KHK ile büyükşehir belediyesi yönetimi esasları belirlenerek yeni bir yerel yönetim örgütü oluşturulmuştur (Hazman, 2011). Kararname aynı yıl 3030 sayılı kanunla değiştirilmiş ve İstanbul Ankara ve İzmir'den sonra Adana, Bursa, Gaziantep, Konya ve Kayseri'de büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Bu illere 1993 yılında düzenlenen 504 sayılı KHK ile Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun büyükşehir belediyeleri eklenmiştir. 2000 yılında Sakarya büyükşehir belediyesi olmuştur. Bu yapı 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı büyükşehir belediye yasasına kadar önemli bir değişiklik olmadan sürdürülmüştür. 5216 sayılı yasa büyükşehir belediyesini "en az üç ilçe veya ilk kademe belediyesini kapsayan, bu belediyeler arasında koordinasyonu sağlayan, kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan, idari ve mali özerkliğe sahip ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi" olarak tanımlamıştır. Böylece, 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile büyükşehir belediyesi yönetiminin hukuki statüsü yeniden düzenlenmiş ve hizmetlerin planlı, programlı, etkin, verimli ve uyum içinde yürütülmesi amaçlanmıştır (Siverekli ve Duman, 2015).

5216 Sayılı Kanunun genel gerekçesinde, nüfus artışıyla birlikte köyden kente göçün arttığı ve nüfusun yoğunlukla anakent adı verilen merkezlerde toplandığı ifade edilmiş, büyük kentlerdeki sorunların gün geçtikçe arttığı ve çözümlerinin zorlaştığı vurgulanmıştır. Nüfus artışı, sanayileşme, ulaşım, çevre sorunları ve teknolojide meydana gelen gelişmeler nedeniyle kamu hizmetlerinin kapsamı ve ölçek boyutları büyümüş, büyük kentlerin sorunları artmış, çözümleri güçleşmiştir. Artan sorunlar anakent alanının tümünden kaynaklanmaktayken, bu sorunların çözümü için gerekli yetki ve mali kaynaklar birden çok mahalli idare birimi arasında paylaştırılmış durumdadır. Bu birimlerin koordinasyonsuzluğu ise, sorunların çözümsüz kalmasına, etkililik ve verimliliğin ortadan kalkmasına ve kaynak israfına yol açmıştır. Bu sorunları gidermek, kamu yönetiminde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda büyükşehir belediyelerini yeniden yapılandırmak ve etkin, saydam, hesap verebilir ve katılımcı bir hale getirmek için, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu hazırlanmıştır (Negiz, 2007)

Son olarak; 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi kurulması ile ilgili kriterlerde ve büyükşehir belediyeleri sınırlarına ilişkin önemli değişiklikler yapılmış, beraberinde, Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon ve Van illerinde büyükşehir belediyesi kurulmuştur. 2013 yılında, 6447 Sayılı Kanun ile 6360 Sayılı Kanunda değişiklik yapılarak Ordu ilinde de büyükşehir belediyesi kurulması suretiyle, büyükşehir belediyesi sayısı 30 olmuştur. Büyükşehir belediyelerinin kurulduğu illerde,

köylerin ve beldelerin tüzel kişiliklerinin sonlandırılması sonrası, çok fazla yetkileri olmayan ilçe belediyeleri ile birlikte bu belediyelerin yerel hizmetleri il ölçeğinde bir bütünlük içerisinde sunmaları beklenmektedir.

Büyükşehir Belediyesi Süreci

Yürürlükte olan 1982 Anayasasına göre ülkemizin yerel yönetim yapısı belediyeler, il özel idareleri ve köylerden oluşur. İl özel idareleri ve köyler tek tip iken belediyeler; belde, ilçe ve il belediyeleri yanı sıra büyükşehir belediyelerinden oluşur. Belediyeciliğin temelleri Cumhuriyet öncesine kadar gitse de Büyükşehir Belediyeleri, Anayasa'ya sonradan eklenen "büyük yerleşim yerlerinde özel yönetim biçimleri oluşturulabilir" maddesi ile birlikte 1984 yılından itibaren kurulmaya başlamıştır. Büyükşehir belediyesi kurulması ve yönetimine ilişkin 3030 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname bu dönemde çıkarılmış, İstanbul, Ankara ve İzmir'de bu dönem büyükşehir belediyeleri kurularak büyükşehir belediyesi yönetimi süreci başlamıştır. 2004 yılında 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu çıkarılmıştır. Değişiklikleri ile birlikte halen bu kanun yürürlüktedir. Kanun, 2012 yılında çıkarılan ve 2014 yılından itibaren yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun ile bugünkü nihai şeklini almıştır. Büyükşehir belediyeleri dönem dönem farklı gerekçelerle ve değişik şekillerde kurulmuş, 6360 Sayılı Kanun ile birlikte hizmet alanlarının il mülki sınırlarına genişletilmesi başta olmak üzere önemli değişiklikler getirilmiş ve büyükşehir belediyesi sayısı 30'a ulaşmıştır.

Büyükşehir belediyelerinin hizmet alanına ilişkin literatürde farklı adlandırmalara rastlanmaktadır. Metropolitan alan kavramı "metropol", "ana kent", "büyükşehir", "ana kentsel" ve "metropolis" gibi değişik adlarla kullanılmaktadır. Değişik adlandırmalarla birlikte her ülke kendi sosyal, siyasal, kültürel ve coğrafi yapısına uygun bir tanımlama yapmaktadır. Metropolitan alan ile ilgili uluslararası geçerli ortak bir tanımın olduğunu söylemek zordur (Kalabalık, 2005).

Büyük kentlerde nasıl bir yerel yönetim modeli benimsenmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar farklı boyutlara sahiptir. Bu konuda farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara bağlı olarak farklı modeller söz konusudur. (Tekel, 2009)'den aktaran Arıkboğa, farklı modelleri iki farklı yaklaşım altında özetlemektedir. Birinci yaklaşım, meseleye daha reformist açıdan bakar ve büyük belediyeleri savunur. Bu yaklaşım, bu tür bölgelerdeki belediye sayısının birleştirmeler yoluyla azaltılmasını, parçalı idari yapıdan kaynaklanan sorunların giderilmesini, böylece daha güçlü ve daha etkin işleyişe sahip belediyelerin olmasını savunur. İkinci yaklaşım, bu görüşe eleştirel açıdan yaklaşır. Bu yaklaşımın taraftarları, birleştirmeler yoluyla belediyeleri büyütmenin halkın katılımını azaltacağı, bürokrasiyi arttıracığı, halkın tercihlerinin yönetime yansımaları zorlaştıracağını söyler. Dolayısıyla ikinci gruptakiler, birleştirme yerine kentsel alanda daha çok sayıda belediyenin olmasını ve bir rekabet içinde olmasını savunur (Arıkboğa, 2015).

Gül ve diğerleri de benzer şekilde, bu model arayışlarındaki yaklaşımı iki başlıkta özetlemektedir. "Metropolitan alanlarda yeni yönetim modeli arayışlarında, bir uçta etkinlik, ekonomi ve eşgüdümü öne çıkararak ve kentsel alanlarda dağınık olarak var olan yerel yönetim birimlerinin bütünleştirilmesini savunan yaklaşım yer almaktadır. Öbür uçta ise, dağınık görünen parçalı yapının olduğu gibi bırakılmasını savunan görüş yer almaktadır. Bir metropolitan alandaki bu parçalı yerel yönetim yapısının, etkinlik ve eşgüdüm açısından bazı sorunlara yol açsa da tercih özgürlüğü, yerel özerklik, katılım, denetim, hesap verebilirlik, rekabet ve kalite gibi açılardan daha iyi olduğu kabul edilmektedir" (Gül ve diğerleri, 2014).

Türkiye özelinde büyükşehirler için ayrı yönetim modeli gerektiren gerekçeleri Gül ve diğerleri aşağıdaki şekilde sıralar:

1. 1950'lerden itibaren hızlanan kentleşme sonucu günümüze kadar birikmiş birçok kentsel sorun ve bu sorunların altından kalkamayan belediyecilik,
2. Kentleşmeyi hızlandıran sosyoekonomik ve teknolojik gelişmeler,

3. 1980’lerde hızlanan ve farklılaşmaya başlayan kentleşme süreçleri ve ortaya çıkan sıçramalı metropolleşme, çok merkezli kentleşme, kent bölgeleşme ve yeni desantralize ya da düşük yoğunluklu kent formu,

4. Kentsel alanların büyümesine bağlı olarak bir kentsel bölgede çok sayıda yerel yönetim ortaya çıkması ve hizmet sunumunda yaşanan aksamalar ile eşgüdüm, etkinlik ve ölçek sorunları,

5. İl özel idarelerinin, küçük belde belediyelerinin ve köylerin birçok yerel ve kentsel hizmeti sunmak konusunda yetersiz kalmaları,

6. Kentlerin küresel yeni liberal kapitalizmin yerel ayakları olarak öne çıkması,

7. Yerel ve kent odaklı ekonomik büyümenin önem kazanmasına bağlı olarak, kentlerin, kentsel büyümenin ve kent ekonomilerinin iyi yönetilmesi gereği,

8. Ekonomik ve kentsel büyüme için gerekli alanı yaratma, planlama ve sürdürülebilir hale getirme gereksinimi,

9. Değişen, artan, çeşitlenen yerel, kentsel ve bölgesel talep ve ihtiyaçları karşılamak için kentsel mekânın, imkânların ve hizmetlerin akılcı biçimde dağıtımının sağlanması gereği (Gül ve diğerleri, 2014).

Arıkboğa, Türkiye’de büyükşehir belediye dönemlerini, 1960’lı yıllardan günümüze, üç ayrı dönemde ve beş başlıkta, verilen Tablo 1’te özetlemiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Belediye Modelinin Dönemlendirilmesi

Sıra No	Dönem	Adlandırma	Açıklama
	Arayış Dönemi		
1	1960’lar-1982 dönemi	Arayış Dönemi	Nasıl Yapalım?
2	1984-2004 Dönemi	Kuruluş Dönemi	Yeni BŞB’lerin ilave olması
3	2004-2008 Dönemi	Genişletme Dönemi	Yarıçapa dayalı genişletme
4	2008-2012 Dönemi	Bütünleştirme Dönemi	Yarıçap içinde sıfır belde=2008 modeli
5	2012 +	Alansal BŞB Dönemi	2012 modeli: BŞB/İlçe mülki sınır+sıfır belde/köy

Kaynak: Erbay Arıkboğa, “Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli”,

Yerel Politikalar, Ocak-Haziran 2013.

Türkiye’de 1984’ten itibaren büyükşehir belediyeleri sürecinde iki kademeli model benimsenmiştir. Arıkboğa, büyük ile küçüğün avantajlarını bir araya getirmeye çalışan bu modelde; yönetime katılımın daha iyi sağlanabileceğine, kamu hizmetlerinin üst ve alt kademe arasında daha rasyonel biçimde bölüştürülebileceğine, makro ölçekte stratejik bakan ve mikro ölçekte farklılıkları önceleyen politikaların birlikte uygulanabileceğini, hizmet politikalarını çeşitlendirip rekabeti arttıracığına belirtmekte ancak diğer taraftan da bu faydaların otomatik biçimde kendiliğinden olmayacağını söylemektedir. Bu noktada alt ve üst kademe arasında yetki ve kaynak paylaşımının iyi yapılmazsa çatışmaları besleyeceğine dikkat çeken Arıkboğa, burada en önemli noktaya işaret

ederek, yönetimler arasında işbirliği kültürünün gelişmemiş olmasının bu modelin uygulanmasında dezavantaj oluşturacağını söylemektedir (Arıkboğa, 2015).

Farklı siyasi partilerden seçilerek gelen başkan ve meclis üyelerinin olduğu bir sistemde, partizanlığın yanı sıra bölgecilik anlayışının yer yer ortaya çıktığı dikkate alınırsa, bu kültürün oluşmuş olsa bile sürdürülmesinin kolay olmayacağı ortadadır.

Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin kuruluş yılı, kuruluş kanunu ve kurulan büyükşehir belediyelerinin süreci Tablo 2’te verilmiştir.

Tablo 2. Büyükşehir Belediyeleri Kuruluş Kanunları

SIRA NO	YIL	KANUN	KURULAN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ
1	1984	3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun	Ankara, İstanbul, İzmir
2	1986	3306 Sayılı Adana İlinde Seyhan ve Yüreğir Adıyla İki İlçe Kurulması Hakkında Kanun	Adana
3	1987	3391 Sayılı Bursa İli Merkezinde Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun	Bursa
4	1987	3398 Sayılı Gaziantep İli Merkezinde Şehitkâmil ve Şahinbey Adıyla İki İlçe Kurulması Hakkında Kanun	Gaziantep
5	1987	3399 Sayılı Konya İli Merkezinde Karatay, Selçuklu ve Meram Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun	Konya
6	1988	3508 Sayılı Kayseri İl Merkezinde Melikgazi ve Kocasinan Adıyla İki Yeni İlçe Kurulması Hakkında KHK	Kayseri
7	1993	504 No’lu Yedi İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında KHK	Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin, Samsun
8	2000	593 No’lu Sakarya İlinde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında KHK	Sakarya
9	2012	6360 Sayılı On dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu ³ , Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van

³ Ordu ili ve Ordu’da kurulan ilçeler 6360 Sayılı Kanun’da daha sonra yapılan değişiklik ile gerçekleştirilmiştir.

Kaynak: Ozan Zengin, “Büyükşehir Belediye Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi”, Ankara Barosu Dergisi, 2014/2.

6360 Sayılı Kanun ile 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda modeli etkileyen önemli değişiklikler yapılmış ve 2014 yılı Nisan ayından itibaren değişiklikler tam anlamıyla yürürlüğe girmiştir. Kanun büyükşehirlerin iki kademeli eski yapısını ve mevcut yürütme ve karar organlarını korurken, yönetsel açıdan il yönetiminin ve yerel yönetim sisteminin yapısında önemli değişiklikler yapmıştır. Büyükşehir belediyelerini, il düzeyinde, il ölçeğindeki kentsel ve kırsal hizmetleri sunmakla görevli kılmıştır. Kanun belediye sınırlarını aşarak, kontrolsüzce devam eden kentsel büyümeyi daha etkin yönetmeye ve bu alanlarda planlı yapılaşmaya ve alt yapı yapmaya olanak sağlamaktadır. Hatta il ölçeğinde il özel idarelerinin ve birliklerin etkili bir biçimde yürütmedikleri çevre temizlik, koruma gibi faaliyetleri de daha etkin yürütebilecektir (Gül ve diğerleri, 2014).

Büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon, büyükşehir belediyesi tarafından sağlanır. Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri veya ilçe belediyelerinin kendi aralarında hizmetlerin yürütülmesi ile ilgili ihtilaf çıkması durumunda, büyükşehir belediye meclisi yönlendirici ve düzenleyici kararlar almaya yetkilidir (Toprak, 2014).

6360 Sayılı Kanun sonrası büyükşehir belediye sisteminde, büyükşehir belediyesi ilin mülki sınırlarından sorumlu iken, ilçe belediyesi de ilçe mülki sınırlarından sorumludur. Ancak görev ve yetki farklılıkları bulunmaktadır. Büyükşehir alanlarında belde belediyesi ve köy bulunmaz iken yenileri de kurulamayacaktır. Yeni mahalle kurulabilmesi için asgari nüfus şartı beş yüzdür. Arıkboğa büyükşehir yönetim sisteminin son halini Tablo 3’te olduğu gibi özetlemektedir (Arıkboğa, 2015).

Tablo 3. Büyükşehir Belediyeleri Kuruluş Kanunları

Kuruluş Kriteri	750 bin ve daha fazla nüfuslu illerde kanunla kurulacak
Uygulama alanı	30 ilde uygulanıyor Ülke topraklarının %51’ini kapsıyor
Kapsadığı Nüfus	Ülke nüfusunun %77’sini kapsıyor
Nitelik	Yerleşim öbekleri yerine, geniş alanları kapsayan kuruluş modeli Birbirini bütünleyici, iki kademeli yerel yönetim sistemi
Yerel Yönetim Birimleri	1) Büyükşehir Belediyesi 2) Büyükşehir ilçe belediyesi
Temel Teşkilat Kanunu	5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu
Sistemdeki Ana Birim	Büyükşehir Belediyesi

Kaynak: Erbay Arıkboğa, Büyükşehir Yönetim Sistemi: Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri, Yerel Yönetimler, Ed. Kemal Görmez, 2015.

5216 Sayılı Kanun büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyesinin görev ve sorumluluklarını 7. maddede ayrıntılı bir şekilde, liste usulüyle belirtmektedir. Başlıca görevler arasında; ilçe belediyelerinin görüşlerini alarak büyükşehir belediyesinin stratejik planını, yıllık hedeflerini, yatırım

programlarını ve bunlara uygun olarak bütçesini hazırlamak, çevre düzeni plânına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte nazım imar plânını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak, kanunlarla büyükşehir belediyesine verilmiş görev ve hizmetlerin gerektirdiği proje, yapım, bakım ve onarım işleriyle ilgili her ölçekteki imar plânlarını, parselasyon plânlarını ve her türlü imar uygulamasını yapmak ve ruhsatlandırmak, 20.7.1966 tarihli ve 775 sayılı Gecekondu Kanununda belediyelere verilen yetkileri kullanmak, büyükşehir belediyesi tarafından yapılan veya işletilen alanlardaki işyerlerine büyükşehir belediyesinin sorumluluğunda bulunan alanlarda işletilecek yerlere ruhsat vermek ve denetlemek, belediye Kanununun 69 ve 73 üncü maddelerindeki yetkileri kullanmak, büyükşehir ulaşım ana plânını yapmak veya yaptırmak ve uygulamak, kanunların belediyelere verdiği trafik düzenlemesinin gerektirdiği bütün işleri yürütmek, coğrafi ve kent bilgi sistemlerini kurmak bulunmaktadır.

Kanunda, sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlama, ağaçlandırma yapma, gayrisihhî işyerlerini, eğlence yerlerini, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplama, inşaat malzemeleri, hurda depolama alanları ve satış yerlerini, hafriyat toprağı, moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirleme, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler alma, büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırma ve katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirme, depolama ve bertaraf etmeye ilişkin hizmetleri yerine getirme, bu amaçla tesisler kurma, kurdurma, işletme veya işletirme, sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütme, bunun için gerekli tesisleri kurma, kurdurma, işletme veya işletirme, deniz araçlarının atıklarını toplama, toplatma, arıtma ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapma görevleri verilmiştir.

İlçe belediyelerine, kanunlarla münhasıran büyükşehir belediyesine verilen görevler ile birinci fıkrada sayılanlar dışında kalan görevleri yapmak ve yetkileri kullanma, büyükşehir katı atık yönetim plânına uygun olarak, katı atıkları toplama ve aktarma istasyonuna taşıma, sihhî işyerlerini, 2. ve 3. sınıf gayrisihhî müesseseleri, umuma açık istirahat ve eğlence yerlerini ruhsatlandırma ve denetleme görevleri verilmiştir.

5216 Sayılı Kanun'da büyükşehir belediyelerinin il sınırına genişlemesiyle birlikte kırsal alanları da göz önüne alarak, 6360 Sayılı Kanun ile "büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabilirler" ifadesi eklenmiştir. Kanun büyükşehir belediyelerinin yapacağı altyapı hizmetleri ve ulaşım hizmetlerine ilişkin olarak da 8. ve 9. maddelerde ayrıntılı olarak düzenlemelere yer vermiştir.

Büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyelerinin üçer organı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi temel organdır. Her iki belediyenin organları birbirine benzer, ancak oluşumunda bazı farklılıklar bulunur. Bu organlar meclis, başkan ve encümandır. Türkiye'de büyükşehir ve ilçe belediyelerinde güçlü başkanlık sistemi söz konusudur. Buna karşılık meclisin eline verilen güçler sınırlıdır (Arıkboğa, 2015).

Büyükşehir belediyesi ve büyükşehir ilçe belediyesinin organları ve temel nitelikleri Tablo 4'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 4: BŞB ve Büyükşehir İlçe Belediyesi Organları ve Temel Nitelikleri

Birimler	Organlar	Temel Nitelikleri
Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir Belediye Başkanı	İl halkının oylarıyla seçilir. Basit çoğunluk yöntemi geçerlidir. Yürütme organıdır. Büyükşehir belediyesinin en üst yöneticisidir.
	Büyükşehir Belediye Meclisi	Doğrudan seçimle oluşmaz. Büyükşehir ilçe belediye başkanları ve Büyükşehir ilçe belediye meclis üyelerinin 1/5'inden oluşur. BŞB başkanı, meclisin hem üyesi hem başkanıdır. Karar organıdır.
	Büyükşehir Belediye Encümeni	Seçilmiş ve atanmış üyelere oluşan karma bir yapıya sahiptir. 11 üyesi vardır. (5'i meclis üyesi, 5'i bürokrat ve BŞB başkanı. BŞB başkanı encümenin başkanıdır. Danışma organı ve idari kurul niteliğindedir. İdari nitelikli karar alabilir.
Büyükşehir İlçe Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediye Başkanı	İlçe halkının oylarıyla seçilir. Basit çoğunluk yöntemi geçerlidir. Yürütme organıdır. Büyükşehir ilçe belediyesinin en üst yöneticisidir.
	Büyükşehir İlçe Belediye Meclisi	Doğrudan seçimle iş başına gelir. Nispi temsil sistemi geçerlidir. Onda birlik baraj ve kontenjan adaylığı yöntemi söz konusudur. Bu durum büyük partileri kayırır. Büyükşehir ilçe başkanı, meclisin hem üyesi hem başkanıdır. Karar organıdır.
	Büyükşehir İlçe Belediyesi Encümeni	Karma bir yapıya (seçilmiş ve atanmış üyelere) sahiptir. 5 veya 7 üyesi vardır. (2+2+1 veya 3+3+1 şeklinde) Büyükşehir ilçe belediye başkanı encümenin başkanıdır. Danışma organı ve idari kurul niteliğindedir. İdari nitelikli karar alabilir.

Kaynak: Erbay Arıkboğa, Büyükşehir Yönetim Sistemi: Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri, Yerel Yönetimler, Ed. Kemal Görmez, 2015.

Başkanın güçlü bir konumda olduğu büyükşehir belediyelerinde teşkilatlanma norm kadro esaslarına göre yapılmaktadır. Bu esaslara göre oluşturulan teşkilat yapısı; genel sekreterlik, daire başkanlığı ve müdürlük şeklinde düzenlenmiştir. Teşkilat bünyesinde yer alacak birimler ismen belirtilmemiştir. Hangi birimlerin kurulacağına veya kaldırılacağına büyükşehir belediye meclisi karar vermektedir. Başkan yardımcılığı makamının bulunmadığı büyükşehir belediyelerinde genel sekreter hizmetlerin yürütülmesinde başkanın en önemli yardımcısıdır. Ayrıca hizmetlerin daha

verimli bir şekilde yürütülebilmesi için genel sekretere yardımcı olmak üzere norm kadroya uygun olarak genel sekreter yardımcısı atanması mümkündür (Şengül, 2014).

6360 Sayılı Kanun ile Gelen Değişiklikler

6360 Sayılı Kanunun genel gerekçesinde öncelikle değişen yönetim anlayışına dikkat çekilmekte, “günümüz küreselleşme ile birlikte, yönetim paradigması değişmekte ve bu değişim beraberinde yeni değerleri ortaya çıkarmaktadır. Etkin, etkili, vatandaş odaklı, hesap verebilen, katılımcı, saydam ve olabildiğince yerel bir yönetim anlayışı pek çok gelişmiş ülkedeki kamu yönetimi reformları için temel değerler olarak ön plana çıkmıştır. Bu ilke ve değerler bir yandan vatandaşlar için hizmet kalitesini geliştirerek vatandaş memnuniyetini arttırmayı, diğer yandan da vatandaşların kamu yönetimine daha fazla katılımını sağlamayı öngörmektedir. Bu yeni anlayışta kamu yönetimi, etkinliği, verimliliği ve vatandaşın artan hizmet beklentilerini karşılamak zorundadır” denilmektedir (Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 08.10.2012 tarih ve 4099 sayılı kanun tasarısı teklifi yazısı).

Genel gerekçenin devamında mahalli idarelere ilişkin olarak; “mahalli idareler, mahalli müşterek nitelikteki kamu hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu anayasal kurumlar olup, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak teşekkül etmektedirler. Mahalli idareler tarafından sunulan kamu hizmetleri, özellikleri itibarıyla vatandaşlarımızın günlük yaşantısını ve hayat kalitesini doğrudan etkileyen bir nitelik arz etmekte olup halkımızın hayatının kolaylaştırılması yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerle doğrudan ilgilidir. Bunun yanında, mahalli idareler halkımızın demokratik hayata katılımını sağlamak bakımından da çok önemli bir fonksiyon ifa etmektedirler. Bu sebeple, mahalli idarelerin sürekli biçimde geliştirilmesi ve etkin hizmet üretme kapasitesine sahip hale getirilmesi gerekmektedir” denilmektedir.

Büyükşehirlerin gerekliliğine ilişkin tespitlerin yapıldığı bölümde; “büyükşehirlerin temel niteliklerinden birisi, sınırları içinde birden çok yerleşim merkezi ve yönetim birimi bulundurmasıdır. Büyükşehir sınırları içinde yer alan yerel yönetimler küçük ölçekli planlar yapabilseler de bu planların geniş bir çerçeve içinde bütüncül olarak tüm büyükşehir bölgesini kapsayan makro politikaları belirleyen bir çerçeve içinde elen alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Büyükşehirleri zorunlu kılan temel hususlardan bir başkası, belli coğrafi alanda çok sayıda yerel yönetimin etkili olması halinde planlama ve koordinasyonun sağlanamayışı ve ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılmaması nedeniyle kaynak israfına yol açılmasıdır. Sanayileşme, ulaşım ve çevre gibi artan sorunların hizmet üretme kapasitesi ve yeterli mali kaynaktan yoksun küçük ölçekli mahalli idarelerce çözülmesi mümkün görünmemektedir. Bu durum, kaynakların etkin ve yerinde kullanımını engellemekte, küçük yerleşim birimlerinin yanı sıra nüfusun yoğun olduğu büyükşehirlerde de ciddi yönetim sorunlarına yol açmaktadır. Uygun büyüklükte hizmet üretecek güçlü yerel yönetimlerin olmayışı, halkın yerel yönetimlerden beklediği kamu hizmetlerinin kaliteli biçimde karşılanamaması ve kamu hizmetlerinin sunumunda koordinasyon eksikliği sorunlarını ortaya çıkarmaktadır” denilerek yönetim, planlama ve koordinasyon açısından belediye sınırı mülki sınır olacak biçimde optimal ölçekte hizmet üretebilecek güçlü yerel yönetim yapılarının varlığına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Devamında; “büyükşehir alanında sunulan hizmetlerin tek merkezden yürütülmesi ile ortaya çıkan ölçek ekonomileri sayesinde hizmetlerde etkinlik, koordinasyon ve kalite yükselecek, daha az kaynak ile daha çok ve daha kaliteli hizmet sunulması mümkün hale gelebilecektir. Hâlihazırda birden fazla merkezden verilen hizmetlerin daha büyük ve ideal ölçekteki bir merkez tarafından verilmesi birim maliyetler ve kişi başına kamusal harcamaları da azaltacaktır” denilerek il sınırında hizmet üretecek büyükşehir belediye modelinin getireceği olumlu gelişmelere maddeler halinde yer verilmiştir.

“Geniş ölçekte hizmet üreten yerel yönetim birimleri gelişmiş teknolojilerle donatılabilecektir.

Geniş ölçekte hizmet üretecek bu yönetimlerde nitelikli teknik personel istihdam edilebilecek, ayrıca iş gücü uzmanlaşacağından verimlilik artışı sağlanacaktır.

Geniş ölçekli yerel birimlerden oluşan yerel yönetim sistemi, merkezden gönderilecek kaynakların etkin kullanımını sağlayacaktır.

İl sınırları içinde bütünleştirilmiş yerel yönetim birimleri arasında kaynakların kullanımını ve sahip olunacak imkânlar açısından daha adil bir yapı ortaya çıkabilecektir.

Düzenleyici üst imar planları çerçevesinde il çapında uyumlu imar uygulamaları gerçekleştirilebilecektir.”

6360 Sayılı Kanunun bu çalışma kapsamına giren maddelerine ilişkin gerekçelerde ise sırasıyla; “büyükşehir ilçe belediyelerine, tüzel kişiliği kaldırılıp mahalleye dönüştürülen köylerde yapılacak yapılar için yörenin geleneksel, kültürel ve mimari özelliklerine uygun tip mimari projeler yapma ve bu projelerden hemşerilerini ücretsiz yararlandırma görevi verildiği” belirtilmektedir. Yine; Yatırımları İzleme ve Koordinasyon Merkezlerinin kuruluş amacına ilişkin olarak; “merkezi idarenin taşrada yürüttüğü işlerle ilgili olarak hizmetlerin etkinliğini ve verimliliğini artırmak, kaynakların yerinde kullanımını sağlamak, hizmetteki aksamalara engel olmak, denetim alanındaki boşluğu doldurmak, rehberlik etmek, ayrıca afet ve acil yardım hizmetlerini yürütmek üzere” denilerek büyükşehir belediyesi bulunan illerde kurulacağı belirtilmektedir. Orman köylerinin mahalleye dönüşmesi halinde mevcut haklarına ilişkin olarak; “orman köyü ve köylüsünün sahip olduğu haklar ile tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüşen köy ve belde halkının kadimden beri kullandığı mera, yaylak ve kışlak gibi yerlerle ilgili haklarının korunması sağlanmaktadır” ifadesine yer verilmiştir.

Yukarıda yer verilen gerekçeler de dâhil olmak üzere çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile gelen temel değişimleri Aksu 15 maddede özetlemiştir:

1. Toplam nüfusu 750.000 ve üzeri olan illerin il belediyeleri, yeni yasa ile büyükşehir belediyelerine dönüştürülmüştür;
2. 14 ilde yeni büyükşehir belediyesi kurulmuştur. Toplam büyükşehir sayısı 30 olmuştur;
3. Bütün büyükşehir belediye sınırları il mülki sınırı olmuştur;
4. 30 ilde il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır;
5. Yeni ilçeler kurulmuştur;
6. Büyükşehirlerdeki bütün ilçe belediyelerinin sınırı ilçe mülki sınırı olmuştur;
7. Belde belediyeleri mahalleleriyle birlikte bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır;
8. Bu illerdeki bütün köy yönetimleri kaldırılmış ve bunlar mahalle yapılmıştır;
9. Büyükşehirlere bağlı ilçelerin idari bağımlılık durumları da değişmiştir;
10. Belediye sınırları içinde nüfusu 500’ün altında yeni mahalle kurulamayacaktır;
11. Büyükşehir belediyeleri dışındaki illerde nüfusu 2.000’den az olan belde belediyeleri köye dönüştürülmüştür;
12. Büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyelerinin görev ve yetki bölümünde kısmi değişiklik yapılmıştır;
13. Mülki idareye bağlı olarak 30 ilde, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur;
14. Merkezi yönetim payları yeniden düzenlenmiştir;
15. İl özel idarelerinin işleri, ilgisine göre bakanlık ve bağlı kuruluşlarının taşra teşkilâtlarına devredilmektedir (Aksu, 2012).

6360 Sayılı Kanun ile Büyükşehir Belediyesi kurulan illerde köylerin tamamı köy tüzel kişiliği sonlandırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Köylerin kapatılmasına ilişkin Anayasaya aykırılık iddiası Anayasa Mahkemesinin 2013 yılında verdiği karar ile kabul edilmemiştir.

Büyükşehir belediye teşkilatı bulunan illerdeki köyler kaldırılmasına rağmen, bu yerlerde köy mevzuatının uygulama alanı tamamıyla son bulmamıştır. 6360 sayılı Kanun ile köy mevzuatının bazı hükümlerinin bundan böyle de uygulanmaya devam edeceği hükme bağlanmıştır. Örneğin, 6360 sayılı Kanunun 3. maddesinin 5. fıkrasına göre “tüzel kişiliği kaldırılan köylerde görev yapan geçici ve gönüllü köy korucuları halen görev yaptıkları yerlerde görev yapmaya devam ederler. Bunlar

18/3/1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu ve diğer mevzuatta kendileri için öngörülen haklardan aynı şekilde yararlanmaya devam ederler. Bu yerler için ihtiyaç olması halinde aynı usulle yeni görevlendirmeler yapılabilir.” Yine aynı Kanunun 16. maddesi ile 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 12. Maddesine eklenen son fıkra, mevzuatla orman köyleri ve orman köylüsüne tanınan hak, sorumluluk ve imtiyazların orman köyü iken mahalleye dönüşen yerler için devam edeceğini hüküm altına almıştır (Muratoğlu, 2015)

6360 sayılı yasanın genel gerekçesinde iki temel üzerine inşa edilen yasa ile hizmet sunumu bakımından daha etkili ve verimli bir yönetsel yapının inşa edileceği, bu yapının demokratik hayata katılımı sağlayacağı belirtilmektedir (İzci ve Turan, 2013, s.119). Ancak; kanun ile hizmet alanının genişletilmesi, il ve ilçe merkezlerine uzak yerleşim yerlerinin tüzel kişiliklerinin kaldırılması kanuna ilişkin eleştirilerin odağı durumundadır. 6360 Sayılı Kanun’la yirmi dokuz ilde köylerin ve ilçe belediyelerinin kaldırılıp, bunların ilçe belediyesinin bir mahallesi hâline dönüştürülmeleri ve dolayısıyla buralardaki kararların burada oturan halk tarafından değil, daha uzakta bulunan belediye meclisleri tarafından alınması sübzidarite (subsidiarity) ilkesine de aykırıdır. Bu açıdan da 6360 sayılı Kanun şiddetle eleştirilebilir (Gözler, 2013).

Keleş’ten aktaran Yıldırım, kapanan belde belediyeleri üzerinden katılımın zayıflamasına ve ortaya çıkan temsil sorununa dikkat çekmektedir. “Bu yasa ile büyükşehir sınırları içindeki belde belediyeleri kapatılmakta; orman köyleri de dâhil köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmakta, il özel yönetimlerinin tüzel kişiliği sona erdirilmektedir. İlgili yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliklerine son verilmesi temsil, katılım ve yerel demokrasi açısından son derece önemli olduğu söylenebilir. 6360 sayılı yasada temsil ve katılım açısından yeni bir değişiklik yapılmadığından olumlu yansımaların varlığından söz edilemezken, ancak az nüfuslu belediyelerin lehine bir temsil adaletsizliğinin ortaya çıktığı, bununla birlikte il merkezinde bulunan ilçe belediyelerinin büyükşehir belediye meclisinde yeteri kadar temsil edilememe gibi bir soruna yol açtığı da belirtilmelidir. Bununla birlikte kapatılan belde belediyelerinde yaşayanlar açısından temsilci başına düşen kişi sayısında artışlar ortaya çıkmakta ve bu beldelerin büyükşehir ve ilçe belediye meclisinde temsilcileri siyasi partilerin insafına bırakılmaktadır (Yıldırım ve diğerleri, 2015). Bununla birlikte köylerde alınan kararlara halkın doğrudan katılımına imkân veren köy tüzel kişiliğinin mahalleye dönüştürülmesi, demokratik anlayış açısından olumsuz bir anlam taşımaktadır. Yeni düzenlemenin katılım alanında, kolaylaştırıcı değil, güçleştirici bir etmen olduğu sonucuna varılabilir (Keleş, 2013).

İdari sınır değişikliklerinin olması, belediye hizmetine tahsis edilen kaynaklar ile amaç arasındaki ilişkiyi belirleyen ve verimlilik kavramını da içeren fonksiyonel etkinlik ve halkın yönetime ilgisini gösteren demokratik katılım durumunu etkilemektedir. Bu iki temel özellik olan fonksiyonel etkinlik ve demokratik katılım, mekân üzerinde ölçek kavramını ortaya çıkarmaktadır. Belediye hizmetlerinin niteliği, hizmetin hangi ölçekte uygulanmasının daha etkin olacağını belirlemektedir. Çoğu zaman fonksiyonel etkinlik ile demokratik katılım belediye sınırlarının ölçüğü ile ters orantılı hareket etmektedir. Belediye sınırları büyüdüğünde hizmet bütünlüğü ve birim maliyetinin düşmesi sağlanırken, demokratik katılım azalmaktadır. Aynı zamanda seçmenler yerel yöneticiden uzaklaşmaktadır (Yıldırım ve ark., 2015).

Keleş; kanun ile birlikte birkaç yıldan beri İstanbul ve Kocaeli’de yürürlükte olan ve il ve belediye sınırlarını örtüştüren sistemin, diğer 28 büyükşehir belediyesi içinde yaygınlaştırıldığını söyleyerek, kilometre bazında genişleyen alana dikkat çekmektedir. “Bu değişiklik, belediyeden belediyeye değişmekle birlikte, Muğla, Antalya, Konya, Şanlıurfa gibi kimi anakent belediyelerinin bir uçtan bir uca uzaklığını, 250-350 kilometre kadar genişletilmesi sonucunu doğurmuştur” (Keleş, 2016).

Özellikle köyler açısından kimlik ve aidiyet duygusunun kaybı, taşınır ve taşınmaz mallarının köy elinden alınması, içme ve kullanma suları için ödenecek ücretler nedeniyle tarımsal etkinliğin güçleşmesi, genel olarak artan vergiler ve harçlar kırsal alanlarda yaşamı kolaylaştırmayacak güçleştirebilecektir. İlçe merkezlerine uzakta bulunan köylerin kamusal hizmetlere ulaşmaktaki

güçlükleri de bunlara eklemek yanlış olmaz (Keleş, 2016). Yine; kır-kent ayrımının ortadan kalkmasına bağlı olarak, kırsal alanda yaşayan vatandaşların ekonomik refahının olumsuz etkilenmesi söz konusudur. Bu noktada güncelliğini de yitirmiş bulunan eski köy/yeni mahallelerde tarım ve hayvancılık faaliyetini önleyen yasal düzenlemelerin günümüze uygun hale getirilmesi gereklidir. 6360 Sayılı Kanun ile birlikte beş yıl için ertelenen, büyükşehirlerin kırsal alanlarında yaşayan yurttaşların yaşam ve üretim maliyetlerini arttıran düzenlemelerin yeniden değerlendirilmesi gerekliliği ortadadır (Bingöl ve Köse, 2017).

6360 Sayılı Kanun ile getirilen düzenlemelerin, ülkemizin taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın katılıma ilişkin kurallarına (madde 3/2, 4/6, 5 ve 9/6) ve halkın katılımını artırmak amacıyla Avrupa Konseyi'nin yetkili organlarının 2009 yılında kabul etmiş olduğu EK Protokol'ün kurallarına ters düştüğünü söyleyen Keleş; "karar alma süreçlerine ve siyasal katılıma ilişkin kuramsal açıklamalar, bir yerleşim yerinin yarı çapı küçüldüğü oranda katılımın etkinliğinin de artacağını göstermektedir. Oysa anaket sınırlarının bugünkü gibi alabildiğine genişletilmiş olması, günümüzün en önemli demokratikleşme sorunlarının başında yer alan, yerel halkın karar süreçlerinde aktif görev alma istemlerinin ucuz, kolay ve çabuk bir biçimde karşılanması fırsatının büyük ölçüde kaçırılmış olduğu anlamına gelmektedir" demektedir (Keleş, 2016). Sonuç olarak, 6360 Sayılı Kanun ile köyden mahalleye dönüşen yerlerde muhtarların yaptığı işlere ilişkin büyük değişiklikler olmuştur.

Değişikliklere İlişkin Görüşler

6360 sayılı Kanun'un Türkiye'nin idari yapılanmasında meydana getirdiği değişim ve dönüşüm son yıllarda yasama ve yargı alanında, akademik yazında, kurumsal rapor ve çalışmalarda yoğun/tartışmalı bir inceleme konusu olmuştur (Akıllı ve Özaslan, 2015). Çünkü 30 Mart 2014 yerel seçimlerinden sonra ülke nüfusunun %93'ten fazlası belediye sınırlarında, %7'si ise köylerde yaşar hale gelmiştir. 6360 sayılı yasa Türkiye'de yaşayan her 4 kişiden 3'ünü ilgilendirmektedir (Çelik ve Altıparmak, 2013: 23). 6360 Sayılı Yasa'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte büyükşehir belediye sayısı 16'dan 30'a, büyükşehir ilçe belediyesi sayısı ise 143'ten 519'a çıkmıştır. İl belediye sayısı 65'den 51'e, ilçe belediye sayısı 749'dan 400'e, belde belediye sayısı 1.977'den 396'ya düşmüştür. Toplamda ise belediye sayısı 2.950'den 1396'ya düşmüştür. İl özel idarelerinin sayısı 81'den 51'e, köy sayısı da 34.283'den 17.720'ye düşmüştür (Çelik ve Altıparmak, 2013).

Büyükşehir belediye sınırlarının belirlenmesinde ölçek anlayışına dayanan önceki modellerden vazgeçilerek nüfusun baz alınması ve il mülki sınırlarına eşitlenmesi şüphesiz bu tartışmaların en başında gelmektedir. Değişikliklere ilişkin değerlendirmeler 3 başlık altında incelenebilir.

Büyükşehir Belediye Sınırlarının Genişletilmesi

Büyükşehir belediyelerinin il mülki sınırlarına genişletilmesi, 6360 Sayılı Kanun ile 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda yapılan en önemli değişikliklerden birisidir. Kanunun gerekçesinde, İstanbul ve Kocaeli örneğinde, bu modelin imar, planlama, ulaşım, itfaiye gibi geniş çerçevede eşgüdüm ve bütünlük içerisinde yürütülmesi gereken mahalli müşterek nitelikteki kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik sağladığının görüldüğü belirtilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin hizmet sınırı ilin mülki idare sınırı olarak değişmesiyle birlikte ilçe belediyelerinin hizmet sınırı da ilçe mülki sınırları olarak değişmiştir. Bingöl ve diğerleri, bu modelin aşağıdaki olumlu gelişmeleri ortaya çıkaracağını öngörmüşlerdir (Bingöl ve ark., 2013).

- Hizmet sunum kapasitesi büyürken, birim başına hizmet maliyetleri azalacak ve kaynaklar daha etkin kullanılacaktır.
- İnsan kaynakları kapasitesi niteliksel ve niceliksel olarak artacaktır.

c. Karar organlarında görev alan seçilmiş temsilcilerin çeşitliliği artacak, daha uzmanlaşmış komisyonlar kurulabilecektir.

d. Araç, gereç ve ekipman parkı niceliksel ve niteliksel yönden gelişecek, verimlilik artacak ve israf azalacaktır.

e. Hizmetlerin sunumunda daha ileri teknolojilerden yararlanma mümkün olacaktır.

f. İşbölümü ve uzmanlaşma artacak; verimlilik yükselirken maliyetler düşecek ve kaynaklar daha etkin kullanılacaktır.

g. Kentin bütününe kapsayan imar planlarının yapılması mümkün hale gelecektir.

h. Daha büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesi mümkün olacaktır.

ı. Koordinasyon eksiklikleri ortadan kalkacak; hizmetler daha hızlı ve etkili bir şekilde sunulacaktır.

i. Kaynakların kullanımında il genelinde daha adil bir dağılım olacaktır.

j. Hizmetlerden yararlanan halkın memnuniyeti artacaktır.

Çelikyay'da, il sınırına kadar yönetim alanının genişletilmesinin birçok fayda sağlayacağını belirtmekte ve bunları, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, bütüncül imar planları yapma imkânı, malî kaynakların etkin kullanımı, hizmet üretme kapasitesinin artması, şehrin farklı bölgelerinde yaşayan vatandaşlara aynı standartta hizmet sunulması olarak sıralamaktadır (Çelikyay, 2014).

Kocaeli ili için Bingöl ve diğerleri, ölçek optimizasyonuna ilişkin sağlanacak faydaların sonucunda hizmetlerin sunumunda kalite, hız, ekonomiklik ve verimlilik artacağını ve dolayısıyla halkın memnuniyetinin artacağını söylemektedir. Öngörülen faydaları 11 maddede sıralamaktadır:

1. Ölçek büyümesi hizmet sunum kapasitesini büyütürken, birim başına hizmet maliyetlerini azaltacak ve kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacaktır.

2. Ölçek büyümesi ile birlikte insan kaynakları kapasitesi gerek niteliksel gerekse niceliksel olarak artacaktır.

3. Seçmenlerin daha büyük bir ölçekte seçim yapma imkânı, karar organlarında görev alan seçilmiş temsilcilerin çeşitliliği ve sofistikasyonu açısından yararlar sağlayacak, daha uzmanlaşmış komisyonlar kurulabilecektir.

4. Araç, gereç ve ekipman parkı gerek niceliksel gerekse niteliksel olarak artış gösterecek; aynı havuzdan kullanım imkânı ise verimliliği artıracak ve israfı azaltacaktır.

5. Ölçek büyümesi ile sağlanan kaynak artışı ve nitelikli personel istihdamı hizmetlerin sunumunda daha ileri teknolojilerden yararlanmayı da mümkün kılacaktır.

6. İş bölümü ve uzmanlaşma artacak; böylece bir yandan verimlilik yükselirken diğer yandan maliyetler düşecek ve kaynaklar daha etkin kullanılacaktır.

7. Kentin bütününe kapsayan imar planlarının yapılması mümkün hale gelecek; parçacıl, birbiriyle çelişen planların uygulamada doğurduğu sıkıntılar ortadan kalkacaktır.

8. Birden fazla belde ve/veya ilçeyi sınırları içine alan daha büyük ölçekli projeleri hayata geçirmek kolaylaşacaktır.

9. İl genelinde koordinasyon gerektiren hizmetlerin sunulmasında yaşanan koordinasyon eksiklikleri ortadan kalkacak; böylece hizmetler daha hızlı ve etkili bir şekilde sunulabilir hale gelecektir.

10. Kentin bütününe ilgilendiren hizmetlerin tek noktadan yönetilmesi kaynakların kullanımı ve sahip olunacak imkânlar açısından daha adil bir dağılıma imkân verecektir.

11. Tüm bu avantajların bir sonucu olarak, hizmetlerin sunumunda kalite, hız, ekonomiklik ve verimlilik artacağından; nihai olarak hizmetlerden yararlanan halkın memnuniyeti de artacaktır (Bingöl ve ark., 2013).

Yeni büyükşehir modeli ile büyükşehir belediyeleri sınırları içerisinde sunulan hizmetler tek bir yerden koordine edilebilecek ve bu sayede hizmetlerde daha etkin ve verimli sonuçlar elde edilebilecektir. Hizmetlerin tek bir yerden koordine edilmesi sonucunda kaynaklarda tasarruf sağlayabileceği gibi daha kaliteli hizmetlerin daha ucuza üretilebilmesi için de olanak sağlanmış olacaktır (Yılmaz, 2012).

6360 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce belediyeler kentsel alanlardaki yerel belediye hizmetlerini gerçekleştirmekten sorumlu tutulmuşlardır. Ancak Kanun'un getirmiş olduğu yükümlülükler kapsamında büyükşehir belediyelerinin hizmet sınırları il sınırlarının tamamını kapsayacak bir biçimde genişletilmiştir. Dolayısıyla il mülki idare sınırı ile büyükşehir belediyesi sınırı eşleştirilmiş olmaktadır. Merkezi yönetim tarafından doğrudan atanan ve bir mülki idare amiri olan vali ile seçimle göreve gelen büyükşehir belediyesi başkanının yetki alanlarının eşitlenmesi atanmışlara karşı seçilmişlerin yetkilerini genişlettiğinden ve seçilmişleri güçlendirdiğinden dolayı yerleşme adına olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilmektedir. Böylece kamu hizmetlerinin sunumu açısından kır ve kent ayrımı da ortadan kalmış olmaktadır (Günel ve diğerleri, 2014).

Büyükşehir belediyesinin il mülki sınırına genişlemesine ilişkin olumlu değerlendirme yapılmasında diğer bir boyut, imar bütünlüğünün sağlanabileceğine ilişkindir. Adıgüzel, bu düzenlemenin imar ve planlama düzeninde önemli değişiklikleri beraberinde getireceğini söylemektedir. "5216 sayılı Yasa'ya göre, nazım planlarının hazırlanması konusunda BSB, uygulama imar planlarının hazırlanması konusunda ise ilçe belediyeleri yetkilendirilmişti. Ayrıca, henüz BSB statüsüne kavuşmuş olan illerde, bütün belediyelerin kendi nazım ve uygulama imar planlarını yapma yetkileri bulunmaktaydı. Birden fazla belediyenin bulunduğu bütünleşik kentsel alanlarda, farklı imar planlarından kaynaklanan bir takım kentsel sorunların yaşanmakta olduğu da bilinmektedir. Ancak yeni düzenleme ile birlikte, tüm il alanı BSB sınırı içinde kalacağı için, BSB ildeki tüm imar ve planlama düzeninin başlıca sorumlusu olacak, ayrıca ilçe belediyelerinin hazırlamış oldukları imar planlarını denetleme yetkisini de elinde bulunduracaktır. Bu türden yetkilerin tek elde toplanmış olmasının kent, kentleşme ve planlama üzerindeki etkileri de gelecek dönemlerdeki uygulamalar sonucunda ortaya çıkacaktır" (Adıgüzel, 2012).

Parlak, il sathında bir imar bütünlüğünün sağlanmasının kolaylaşacağına dikkat çekerek; "Parçalı uygulamalar yerine, vilayetin tümünü ve gerekli bütün verileri görerek ve yerleşim yerlerinin gelişim akslarını birlikte düşünerek yapılacak bir imar planlaması mutlaka daha kalıcı ve sağlıklı olacaktır. Diğer yandan büyük alan yönetimi, il düzeyinde fiziki planların yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel planlamaları da içeren bir "tümlleşik stratejik plan" yapılması için de verimli bir zemin sunmaktadır" (Parlak, 2015).

Büyükşehir belediye sınırları içerisinde bulunan belediyeler yalnız kendi sorumluluk alanını göze alarak yönetim faaliyetlerini sürdürdüklerinden dolayı parçacıklı bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Büyükşehirin genelini ilgilendiren sorunlar bir merkezden yönetilemediğinden ilçe belediyeleri arasında eşgüdüm eksikliği meydana gelmekte ve ölçek ekonomileri uygulanmadığından dolayı da kaynak israfı oluşmaktadır. Küçük ilçe belediyelerinin halka hizmet noktasında yeteri kadar bütçesi ve teknik olanakları olmadığından altyapı, ulaşım, sanayileşme ve çevre düzenlemeleri gibi önem arz eden alanlarda yaşanan sorunların çözümünde yetersiz kalınmaktadır. Görülen bu eksiklikler, yerel kamu hizmetinin kalitesine de negatif yönlü yansımaktadır. Yaşanan bu sorunların giderilmesi için yönetim, planlama ve koordinasyonun sağlanması yönünden büyükşehir sınırlarının il mülki sınırları olarak değiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Şengül, 2014).

Diğer taraftan, büyükşehir belediyelerinin hizmet alanının genişlemesi diğer bir ifadeyle ölçek büyümesi, hizmet sunumunda etkililiği artırmada iktisat biliminin kullandığı ölçek yönteminin tercih edilmesi olarak eleştiriye konu olmuştur. Optimal büyüklük belirlenirken yörelerin coğrafi şartları, fiziki yapıları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri gibi belli koşullar ile belediyelerin temel hizmetleri ve bu hizmetlerin birim maliyetlerinin dikkate alınarak değerlendirmeler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bütünşehir kavramının kullanılmasına yönelik eleştirilerin yanı sıra, belediyelerin tüm il sınırlarında yetkili olması durumunun, illerin fiziksel ve coğrafi koşullarındaki farklılıklar nedeniyle, İstanbul ve Kocaeli örneklerinin tersine, hizmetlerin etkin işlenmesine engel olacağı saptanmasında bulunulmuştur (Akıllı ve Özasan, 2015).

Nitekim imar bütünlüğü açısından düzenlemenin olumlu olacağını söyleyen Parlak, mevcut büyükşehir belediyelerinde imar uygulamaları alanında yaşanan sorunlar, gecekondulaşmanın bir türlü çözülmemiş olması, sürüp giden yolsuzluk ve yozlaşma eğilimleri, şehir rantının vergilendirilememesi, bu alandaki beklentilerin boşa çıkabileceğine dikkat çekmektedir (Parlak, 2015).

Kavruk ise bu modelde bölgesel bir yerellikten söz edileceğini söyleyerek, Şanlıurfa ve Antalya illerini örnek göstermektedir. “Türkiye’nin en çok köyü bulunan illerinden biri olan Şanlıurfa bugün için büyükşehir olacaktır. İçindeki köylerin tamamının kamu tüzel kişiliği kaldırılacaktır. Örneğin Antalya’nın bir ucundan diğer ucuna olan mesafenin uzunluğunu dikkate alıp, Toroslardaki köy yerleşim yerlerinin idaresini kaldırarak, ilçe ve büyükşehir belediyeçiliğine tabi tutmak bölgeselleştirmek anlamındadır. Yerelliği il mülki sınırlarına genişletmek bölgeselleştirmek, yerel yönetimi il çapındaki büyükşehir belediyeçiliği düzeyine çıkarmak ise merkezileştirmektir. Buradaki merkezileşme görünümü, bölgeleşmiş yerel düzeydeki merkezileşmedir. “Âdem-i merkezileşme” ile “âdem-i mahalliyet”in birlikte var olduğu yeni durumdur. Çünkü hem merkezden uzaklaşma ve hem de yerelden uzaklaşma söz konusudur. Buluşma yeri ise il mülki sınırlarıdır. Bu sınırlar, devletin ve hükümetin yetki genişliği esasında temsil edildiği taşra birimidir. Yerellik de bu sınırlara kadar genişlemiştir. Ama bu sınırların içi yoğun yerleşim yeri bütünü değil çok sayıda yerleşim yeri barındırdığından, “yerel” kavramıyla değil, çok sayıda yereli barındırdığından “bölge” kavramıyla ifadesi doğrudur. Öyleyse büyükşehir belediyeçiliğinde bölgesel bir yerellikten söz edilebilir. Çünkü yerel yönetimler tabanına yaklaştıkça yerel, uzaklaştıkları oranda da merkezi kuruluşlardır. Büyükşehir bir yerleşim yerini değil, çok sayıda yerleşim yerleri kurulu bir bölgede kurulu olduğundan tabanına oldukça uzaklaşmış merkezileşmiş bölgesel bir yönetim sergilemiş olacaktır” demektedir (Kavruk, 2013).

6360 sayılı yasaya kadar belediyeler, yerleşim yerlerinin merkezinden ve sınırlı mücavir alandan sorumlu iken; yeni düzenleme bu anlayışı daha ileri götürerek büyükşehir belediyesi sınırlarını il mülki sınırları, büyükşehir ilçe belediyesi sınırlarını da ilçe mülki sınırlar olarak düzenlemektedir. Bu düzenleme ile mülki amirler ile belediye başkanlarının yetki alanları eşitlemektedir. Bu durum ise atanmışlara karşı seçilmişlerin güç kazanmasına yol açtığından yerelleşme açısından olumlu bir gelişme kabul edilebilmekle birlikte; bu noktada kamu hizmeti sunumu açısından kır-kent ayrımı ortadan kalkmakta; bir anlamda belediye tanımı değişmektedir. Ancak olayın bir başka boyutunda ise yetki uyumsuzluğu ve merkezin vesayet denetimi noktasında sıkıntılar yaratabileceği de düşünülmelidir (Gözler, 2013).

Düzenlemeye olumsuz yaklaşımın bir boyutu da merkezi yönetimin taşra teşkilatının etkisinin zayıflayacağı üzerinedir. Çiner ve Karakaya, “büyükşehirleşme bir model olarak devletin coğrafi alan açısından yapılaşmasının bir sonucu şekliyle ortaya çıkmaktadır. Bu bir bakıma kamu politikası olarak da değerlendirilebilmektedir. Büyükşehirleşme Türkiye’de 6360 sayılı Kanun kapsamında uygulamaya konulmuş ve il mülki idare sınırları ile büyükşehir belediyesi sınırları birbirleri ile eşleştirilmiştir. Buradaki temel amaç yerelleşmeye ağırlık verilmesidir. Böylece ister istemez mülki idare sisteminde de bir dönüşüm söz konusu olmaktadır. Bu dönüşüm gerek yetki gerekse de hizmet sınırı açısından değerlendirilebilmektedir. Sınırların eşleştirilmesi sonucunda büyükşehirlerde kır ve kent ayrımı, en azından teorik olarak, ortadan kalkmakta ve büyükşehirlerde çok geniş kırsal alanlar büyükşehir belediyesinin hizmet alanına girmektedir. Bu alanların mülki idare ile bağları kopmakta ve belediyeleşmiş alanlar olarak yerel yönetimlerin yetki alanlarına devredilmektedir. Daha açık bir ifadeyle ve anlamlandırma sonucunda bu alanlardan mülki idarenin tasfiye edilmiş olduğu yönünde farklı bir çıkarım yapılabilmektedir. İl özel idarelerinin 30 ilde tüzel kişiliklerine son verilmesi sonucunda mülki idarenin yerel ortak hizmet sunma kapasitesi daraltılmış ve hatta ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bu süreç sonucunda mülki idarenin yalnızca merkezi yönetimin evrak işlerini yapan bir sistem haline dönüşmesi olumsuzluğu söz konusu olmaktadır. Benzer biçimde büyükşehirleşme uygulamasının mülki idareyi zayıflatacağı yönünde kamuoyunda dikkate değer görüşler bulunmaktadır” demektedir (Çiner ve Karakaya, 2013).

6360 sayılı yasa büyükşehir belediyelerinin hizmet alanını oldukça genişletmesine karşın yetkileri ve karar alma süreçleri âdem-i merkezileştirilmediği için, belediye hizmetlerinin büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında paylaşımında mesafe bir sorun oluşturmaktadır. Yasa, kırsal katılımlı araçlardan ve yerinden yönetim olanaklarından uzaklaştırırken kentlere yeni bir katılım mekanizması, karar almada yeni bir ölçek ve yerindenlik ilkesi açısından yeni bir şey sunmamaktadır (Koyuncu ve Köroğlu, 2012).

Bir başka açıdan ise, büyükşehir belediye sınırlarının il sınırlarına çıkarılmasıyla bölgesel yönetimler ihdas edilmesi gibi bir algıda kamuoyunda tartışılmaktadır. Bu kanun her ne kadar böyle bir yapılanma getirmese de vatandaşların bu yanlış algı hususunda daha net bir şekilde bilgilendirilmeleri gerekmektedir (Parlak, 2015).

Özetle, 6360 sayılı Yasa'nın BSB sınırını ilin mülki sınırları ile örtüştürmüş olmasından dolayı, sorun yaratma potansiyeli yüksek bir yasal düzenleme olduğunu belirtmek gerekir. Yasa, getirmiş olduğu yeni düzenlemelerle yerel siyasette yeni sonuçların ortaya çıkmasına neden olabileceği gibi, yeni bir takım yönetsel, kentsel ve toplumsal sorunların da ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Çünkü yasa, mülki sınırlar içerisinde hizmet üreten köy, belde belediyesi ve il özel yönetimleri gibi geleneksel yerel yönetim birimlerini kaldırarak, büyükşehir belediyesini, ilçe belediyeleri arasında eşgüdüm sağlamak suretiyle, bu alanda hizmet üreten tek yerel yönetim birimi olarak belirlemiştir. Oysa il sınırları içerisinde yerel ihtiyaçları farklılaşan yerleşim birimleri vardır ki buralarda yasayan insanlara yakından hizmet sunmakta görevli olan yerel yönetim birimlerinin tüzel yapılarına son verilmiştir. Bu nedenle, yeni yasayla oluşturulan uzaktan kumandalı hizmet kurgusu hem etkili hizmet sunumu hem de demokratik yasama katılım anlamında çok önemli sorunlar barındırmaktadır. Büyükşehir belediyesi sınırlarının, kentsel alan olsun olmasın coğrafi olarak genişletilip ilin mülki sınırları ile örtüştürülmesi, muhtemelen bazı Büyükşehir Belediyesi alanlarında kırsal yaşamı kolaylaştırırken, çoğunda da zorlaştıracaktır (Adıgüzel, 2014).

Belde Belediyeleri, İl Özel İdareleri, Köylerin Kaldırılması ve Kırsal Alanların Durumu

Kanun ile gelen değişimin ana eksenini, büyükşehir belediye modelinde radikal şekilde coğrafi bir genişlemeye gidilmesi ve bu genişlemeyle eş zamanlı olarak yerel yönetim birimlerinin yeniden yapılandırılması olmuştur. Bu önemli değişikliğin çeşitli siyasi ve idari etkilerinin olması kaçınılmazdır (Arıkboğa, 2015). 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinin sınırlarının İstanbul ve Kocaeli örneğinde olduğu gibi il mülki sınırına genişletilmesi beraberinde belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişiliklerinin sonlandırılarak mahalleye dönüşmeleri gerçeğini getirmiştir. Bunun sonucunda kentsel ve kırsal alanların yerelleşme bağlamında tartışma konusu olması kaçınılmaz olmuştur.

Diğer taraftan, kapatılan belediye veya mahalleye dönüşen köylerle ilgili olarak köy ve belde halkı hiçbir yolla bilgilendirilmemiş, hiçbir belde ve köyde halk oylaması yapılmamıştır. Yerel tüzel kişiliklerin yerel halka danışılıp sorulmadan kapatılması Türkiye'nin 1992 yılında onayladığı Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na aykırıdır (Çelik ve Altıparmak, 2013).

Yerel yönetimleri güçlendirmeyi amaçlayan yerelleşme politikalarının yerel düzeyde mali disiplini sağlayabilecek önlemleri almaması sonucunda makroekonominin tehlikeye atılması, yerel yönetimlerin aşırı bir biçimde borçlanmaları, yerel düzeyde yönetim kapasitesinin yetersizliği sonucunda ortaya çıkan kalitesiz hizmet sunumları, yerel yolsuzluklar ve kontrolsüz harcamalar gibi mali sorunları ortaya çıkmaktadır. Yerelleşme politikaları sonucunda belediye yönetimlerinin hizmet alanları genişlemekte ve bu durum belediyeler tarafından sunulan ortak mal ve hizmetlerin belirli bir kalitede ve yeterlilik düzeyinde sunulamaması sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Sezer ve Vural, 2010). Bu sorunlar yerelleşme politikaları sonucunda oldukça fazla önem kazanan yerel yönetimlerin yerel düzeyde hizmet sunma yeterliliğini sorgulamaya açmaktadır (Demir, 2015).

Arikboğa, il mülki sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmenin, köylerin mahalleye çevrilip büyükşehir belediyesine bağlanması ile hizmette halka yakınlık anlamına gelen yerindenlik (yerellik) ilkesinden uzaklaşılması olarak değerlendirmektedir. Bu ilkenin ıskalanması ve tüm ildeki yerel hizmetlerde büyükşehir belediyesinin asli yetkili yapılması, özellikle il merkezinden uzaktaki yerleşmelerde yaşayan kişileri ve buradaki ilçe belediyelerini olumsuz yönde etkileyecektir. Yerel sorunlarını, taleplerini, farklılaşan çıkarlarını ve hizmet sunumunda yaşanan sıkıntıları dile getirmek isteyen kişiler, bu taleplerini büyükşehir belediyesine ulaştırmak ya da duyurmak zorunda kalacaktır. Benzer şekilde büyükşehir belediyesi ise, ilin tamamından gelen ve aynı konuda dahi farklılaşabilen birçok taleple karşı karşıya kalacak ve bu taleplere cevap üretmekte zorlanacaktır. Diğer taraftan vatandaşlar, bu taleplerini en yakınlarındaki yönetim birimi olan ilçe belediyesine taşıdıklarında ise, ilçe belediyesi sorunun farkında olsa ve alternatif çözüm yollarını bulabilse dahi, bunu hayata geçirme yetkisine sahip olmadığı için yerel halk adına büyükşehir belediyesine talepte bulunmakla (ve belki takipçisi olmakla) yetinmek durumunda kalacaktır. Daha açık bir ifadeyle, sorunun yakıcı ve can acıtıcı etkisine maruz kalan kişiler ve birimler için bu mesele hayati, insani ve acil bir sorun olabilir. Buna karşılık bu sorunu çözme yetkisi verilen uzaktaki bir birim için söz konusu sorun nesnel, sorunlar/talepler dizisi içinde bir yere konulması gereken idari bir meseledir. Diğer taraftan çoğu durumda, merkezi otoritenin (büyükşehir belediyesinin) ürettiği çözümler, yerel düzeyde farklılaşan talepleri kuşatabilme esnekliğinden uzaktır. Zira merkezi otoriteler genellikle standart ve tekdüze çözümler üretir ve bu çözüm, farklılaşan talepleri tam olarak karşılama hususunda aciz kalır (Arikboğa, 2013).

6360 sayılı Kanun'un hükümleri gereğince 30 ilde il özel idarelerinin tüzel kişiliklerine son verilerek büyükşehir belediyelerinin hizmet alanlarının il mülki idare sınırlarına genişletilmesi sonucunda daha önce ağırlıklı olarak kentsel hizmet sunan büyükşehir belediyeleri kırsal hizmet sunmak için yetkilendirilmiştir. Ancak bu yeni modelde büyükşehir belediyelerinin kırsal alanda nasıl faaliyet gösterebileceği veya kırsal alanda hizmet sunma yeterliliği veya kapasitesi somut verilerle ortaya konmamıştır (Demir, 2015). Zira büyükşehir belediyeleri bir taraftan kendi geleneksel/kentsel görev ve fonksiyonlarını yerine getirirken, diğer taraftan daha önce fazla alışkın olmadığı kırsal hizmetlerle de ilgilenmek zorunda kalmakta, üstelik buldukları ilin yerel olarak tek patronu görünümünde bulunmaları nedeniyle daha önce çoğunlukla merkezi yönetim tarafından yerine getirilen yerel kalkınma, sosyal hizmetler, fakirliğin önlenmesi, işsizliğin azaltılması ve merkezi yönetimin taşra teşkilatının binan ve araç gereç yönünden güçlendirilmesi gibi hizmet alanlarında daha fazla sorumluluk üstlenmek zorunda kalmaktadır. Her ne kadar, yerel düzeyde büyükşehir belediyesi ekseninde başkanlık sistemi benzeri yapı oluşması, hizmetlerin hız ve kalitesi konusunda ilk etapta olumlu bir faktör durumunda ise yerel gerçekler göz önünde bulundurulmak suretiyle büyükşehir/ilçe ve büyükşehir/mülki idare ilişkilerinin ve görev/yetki dağılımının gözden geçirilmesi gerekecektir (Çöpöğlü, 2017).

Türkiye'de gerçekleştirilen düzenlemelerle birlikte, zaman içerisinde atılan adımlarda merkezileşmeye doğru gidişatın başladığı görülmektedir. Nitekim 6360 Sayılı Kanun bu durumun bir göstergesi niteliğinde olarak, yerelin merkez eliyle kalkındırılmasını sağlamayı amaç edinen bir kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Büyükşehirlerde yapılması planlanan yatırım ve faaliyetlerin Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı tarafından üstlenilmesi ve bu birimlere aktarılan devlet gelirleri payının artırılması bu durumun iki önemli ve temel göstergesidir. Diğer yandan, Türkiye gibi üniter yapılı olan ülkelerde yerel yönetim birimlerinin gelişmişliği ülke kalkınması ve gelişmişliği ile paralellik gösterdiğinden, yerelin merkez eliyle kalkındırılması politikasının geçiş aşaması için gerekliliği de tartışılmalıdır (Siverekli ve Duman, 2015).

Bir başka hususta, Türkiye'de ise son 30 yıldır yetki ve kaynak aktarımı sonucunda yerel yönetimlerin güçlendirmesi çalışmaları yapılmakla birlikte aynı özen denetim kapasitesinin artırılmasında gösteril(e)memiştir. Bu çabaların sonucunda ortaya çıkan tablo "aşırı doz yerelleşme" şeklinde tarif edilebilmektedir. Türkiye 6360 sayılı Kanun sonucunda il mülki yönetim sınırları ile büyükşehir belediyesi sınırlarını eşleştirerek kendisine özgü yeni bir model yaratmıştır.

Klasik anlamda kentsel hizmetleri sunmak ile görevlendirilen belediyeler yeni modelde kırsal alanlardan da sorumlu tutulmuşlardır (Çukurçayır, 2014).

Yeni kamu yönetimi anlayışında demokrasi konusunda yerele çok büyük değer ve görev atfedilmektedir. Zira geçmişten bugüne yerel yönetimler, demokrasinin yerleşmesinde başat faktör ve siyasetin beşiği olarak çok önemli bir yere sahip olmuşlardır. Her ne kadar etkinlik ve demokrasi kavramları bugün yerel yönetimlerin vazgeçilmez unsurları olsa da bu iki kavramın bir arada eksiksiz şekilde uygulanması pek mümkün değildir. Etkinlik, ekonomiklik ve verimlilik kavramları, nispeten büyük ölçekli yerel idareleri işaret ederken, demokrasiyi merkeze alan anlayış haliyle küçük ölçeği işaret etmektedir. Zira kamu hizmetlerinin etkili sunumu, kaynak israfının önlenmesi, koordinasyon ve ölçek ekonomilerinin sağlanmasının, büyük ölçekli yerel yönetimlerde daha başarılı sonuçlar verdiği düşünülmektedir. Öte yandan, demokratik yönetimin temelinde, halkın karar alma mekanizmasında söz sahibi olması için hizmetlerin halka en yakın birim tarafından sunulması yer almaktadır. Bu durum, küçük ölçekli birimlerin daha demokratik yönetim tarzına nispeten daha yakın durduğunu göstermektedir (Korkmaz, 2015).

Diğer taraftan, yerelleşmenin küreselleşme kadar popüler olduğu bir dönemde bir taraftan merkezi yönetimden yerel yönetimlere görev ve yetki aktarırken, diğer taraftan yerel yönetimler arasında da büyükşehir ekseninde bir merkezleşme oluşmakta olduğu iddiası temelsiz bir iddia değildir. 6360 Sayılı Kanun, bir taraftan il özel idarelerini ve belde belediyelerini kaldırma ve köylerin tüzel kişiliğini lağvederek onları mahalleye dönüştürme suretiyle yerel yönetimlerde bir sadeleştirmeye imkân verirken, bir taraftan da büyükşehir belediyesi lehine yerel yönetimlerde güç ve yetki dengesini değiştirmiştir. Özellikle coğrafi alanı büyük ve dolayısıyla yerel kamu hizmet sunumunun oldukça dağınık şekilde yapılabildiği illerde, hizmette yerellik ve etkin/verimli/ucuz hizmet sunumu konusunda handikaplar ortaya çıkabilmektedir (Çöpoğlu, 2017).

Tüzel kişiliği kaldırılan il özel idareleri, belde belediyeleri ve köy yönetimlerinin, bu kurumların karar alma organları olan il genel meclisleri, belediye meclisleri ve köy ihtiyar meclisleri de tasfiye edilmiş olmaktadır. Bu bağlamda, bu birimlerin halklarının karar süreçlerine katılımları iyice kısıtlanmaktadır. Dolayısıyla kentlerdeki katılım mekanizmasının işlerliği azalmakta ve yerel yönetim anlayışı sekteye uğratılmaktadır (Karakılçık ve Koyuncu, 2015).

Yatırımları İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları Kurulması

6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi kurulan 30 ilde Yatırımları İzleme ve Koordinasyon başkanlıkları (YİKOB) kurulmuştur. Bu başkanlıklar, ilin valisine bağlı olarak, kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi, ilin tanıtımı, gerektiğinde merkezi idarenin taşrada yapacağı yatırımların yapılması ve koordine edilmesi, temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerinin yürütülmesi, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesini gerçekleştirecektir. Yine, bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşları, kaynağını aktarmak şartıyla illerde yapacakları her türlü yatırım, yapım, bakım, onarım ve yardım işlerini Yatırımları İzleme ve Koordinasyon başkanlıkları aracılığıyla ikame edecektir.

Kanunda, “Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığı tarafından, merkezi idarenin adli ve askeri teşkilat dışında taşradaki tüm birimlerinin hizmet ve faaliyetlerinin etkinliği, verimliliği ve kurumların stratejik plan ve performans programlarına uygunluğu ile ilgili hazırlanacak rapor, valinin değerlendirmesiyle birlikte Başbakanlığa ve bu kurumların bağlı veya ilgili olduğu bakanlığa gönderilir” ifadesiyle etkinlik ve verimliliğin yanı sıra kurumların stratejik plan ve performans programlarına ne ölçüde uyduklarının takip edileceğine yer verilmiştir.

Merkezi yönetimin idari vesayet yetkisinin YİKOB’lar aracılığıyla kullanılması, mülki idare-belediye ilişkilerinde önemli sorunlar meydana getirebilecek bir potansiyel taşımakta ve yerel yönetimlerin özerkliğini tehdit etmektedir. Bu durum hizmet yerinden yönetimlerinin kuruluş

amaçlarıyla da çalışmaktadır. Çünkü, YİKOB'lar vali ve bakanlıklar tarafından yerel yönetimlere müdahale için bir araç olarak kullanılabilirler (Çöpoğlu, 2017).

Koyuncu ve Köroğlu, 6360 sayılı Yasa ile büyükşehir belediyelerinin yetki ve sorumluluk alanı genişlemekte fakat diğer yandan valilik makamının YİKOB aracılığıyla insan kaynağı ve harcama yetkileri bakımından güçlendirildiğini ifade etmektedir (Koyuncu ve Köroğlu, 2012). Yeni kurulan YİKOB ile kontrolün merkezi yönetimde valide bulunduğu yeni bir alternatif idari birim oluşturulmakta ve İçişleri Bakanlığı bütçesine bu yeni kurulan Başkanlıklar için ödenek konmaktadır (Koyuncu ve Köroğlu, 2012).

Yatırımları İzleme ve Koordinasyon başkanlıkları kurulmasını, kanunun mecliste görüşüldüğü dönemde, il özel idarelerinin kaldırılması ile ilişkilendiren Güler, bu başkanlıkların il özel idarelerinin kaldırılması sonrası doğan idari boşluğu doldurmak üzere kurulduğunu söylemektedir. Güler, işlev ve mekanizmalarına bakıldığı zaman, alternatif il genel yönetimi olduğunu ifade etmekte ve il genel idaresinin içini boşaltıldığını belirtmektedir (Güler, 2012).

Kızılboğa ve Özaslan, Yatırımları İzleme ve Koordinasyon başkanlıklarının yatırım ve hizmetlerin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu ve acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi ile görevli olduğunu hatırlatarak, “Büyükşehir statüsündeki illerde afet ve acil yardım hizmetleri, büyükşehir belediyelerinin teşkilat yapısındaki Afet Koordinasyon Merkezleri (AKOM) tarafından hâlihazırda yürütülmektedir. Koordinasyon Başkanlıklarına da böyle bir sorumluluk verilmesi, aynı alanda faaliyet gösteren iki kurumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Eğer birimler arasında koordinasyon sağlanamazsa kaynak, zaman ve personel israfı gibi olumsuzluklarla karşılaşılma olasılığı artmaktadır.” demektedir (Kızılboğa ve Özaslan, 2013). Öneri olarak, Yatırımları İzleme ve Koordinasyon başkanlıklarına verilen görevlerin kaynakların arttırılması suretiyle büyükşehir belediyesine verilmek suretiyle ildeki yetkili kurum sayısının teke indirilebileceğini getiren Kızılboğa ve Özaslan, “Ayrıca mevcut düzende yeni bir birim kurmak yerine var olan birimlerin etkin kullanımını sağlayıcı olanakların geliştirilmesi çok daha önemlidir. Bu kapsamda Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları yerine merkezi idarenin yerelde faaliyet gösteren il müdürlüklerinin kapasitelerini artırıcı önlemler alınabilirdi. Böylece hem yeni bir kurumun sisteme hem de sistemin yeni bir kuruma adaptasyonu ile harcanacak vakit ve kaynak yerine mevcut kurumlara aktif destek verilmesi sağlanarak süreçteki kayıplar önlenerek avantaja dönüştürülebilirdi.” demektedir (Kızılboğa ve Özaslan, 2013).

Sonuç ve Değerlendirme

Gerek kamuoyunda gerekse akademik çevrelerde, bu yasaya ilişkin tartışmaların, adeta bir uçtan diğerine savrulabildiği görülmektedir. Bu savrulmaların sebepsiz olduğu da söylenemez. Bunda, temel kavramların hala oturmamış olmasının payı oldukça büyüktür. Diğer taraftan çeşitli kavramların ülkemize paketlenmiş halde gelmiş olması, bunların oturduğu bağlamın ve öneminin göz ardı edilmesine ve hatta bazen bu tür taleplerin ütopyik olarak görülmesine neden olabilmektedir. Örneğin yerindenlik ilkesi, aslında basite alınabilecek bir tercih değildir. Bu ilke hem etkinlik hem de siyasal meşruiyetle ilgili sonuçlar üretebilme potansiyeline sahiptir. Hizmet bölüşümünde yerindenlik ilkesinden uzaklaşan uygulamalar, aynı zamanda hizmet etkinliğini azaltan sonuçlara da yol açabilir. Yine bu ilkeden uzaklaşmış olması, yeni Büyükşehir uygulamasında, yerel siyaset alanının bürokratikleşmesi sonucunu doğurabilecek bir nüveyi de bünyesinde taşımaktadır (Arikboğa, 2013).

Özetle, kent yönetim modellerinin değişimi tartışılırken, siyasi iktidarı eline geçirenlerin, kent yönetimini de kontrol etme eğilimine bakılmalıdır. Bu nedenle hizmetlerde etkinliği sağlama adına belediye kanunlarında özellikle yerel seçimlere ilişkin model denemelerinin öne çıktığı öteden beri bilinmektedir. Ancak benzer değişiklikler özellikle dikkatimizi verdiğimiz Avrupa Birliği ülkelerinde

de yapılmaktadır. Bu değişiklikler bir yandan merkezi yönetimin gücünü korumak ile ilişkilendirilirken kendi içinde de yerel iktidarda sürekliliğin sağlanması odaklıdır (Toprak, 2014).

Sonuç olarak, 2012 yılında kanunlaşan ve 2014 yılında tam olarak yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun belde ve köylerin mahalleye dönüştürülmesiyle kent-kırsal kavramını daha da tartışılabilir hale getirmiştir. Yerel yönetim hizmetleri açısından Türkiye’de komşu iki ilin (büyükşehir belediyesi bulunan ve bulunmayan) yerel hizmetleri farklı kurumlardan farklı süreçler sonunda alır hale gelmesine yol açmıştır. Bununla birlikte merkeze uzak yeni mahallelerin hizmetlere erişiminin zorlaştığı açıktır. 2020 yılında 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi kanununda yapılan değişiklik ve mevzuata giren kırsal mahalle düzenlemesi ile mali açıdan getirilen bazı istisnalar bu zorluklara ilişkin kabulün gerçekleştirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Geçen süre içerisinde oluşan tecrübe ve koşullarla dikkate alınarak, 6360 Sayılı Kanun ile yerel yönetimlerde yapılan değişikliklerinin tekrar gözden geçirilmesi ve özellikle mahalleye dönüştürülen belde ve köylerin yeniden yapılandırılması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Ş. (2016) 6360 Sayılı Yasanın Türkiye'nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme”, Toplum ve Demokrasi Dergisi, Yıl 6, Sayı 13-14, s.153-176.
- Akıllı, H. & Özaslan, R. (2015) 6360 Sayılı Kanun'a İlişkin Literatür Taraması, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 155-184.
- Aksu, İ. F. (2012) On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik araştırmalar Vakfı, Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi Bilgi Notu:1, Ankara.
- Arıkboğa, (2007) Büyükşehirlerde Kararları Kim Alıyor? Büyükşehir Belediye Meclislerinde Temsil Sorunu ve Çözüm Önerileri, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, s.31-51, Ocak.
- Arıkboğa, E. (2013) Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli”, Yerel Politikalar Akademik Araştırma ve Düşünce Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, s.48-96.
- Arıkboğa, E. (2015) Büyükşehir Yönetim Sistemi: Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri, Yerel Yönetimler, Editör: Kemal Görmez, Ankara, Orion Kitabevi.
- Bingöl, Y. Yazıcı, E. Büyükkın T. (2013) İl Sınıırında Büyükşehir Belediye Modeli-Kocaeli Deneyimi, Kocaeli BŞB, Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Bingöl, Y. & Köse H. D. (2017) 6360 Sayılı Kanun Sonrası Büyükşehir Belediyelerinde Sosyal Belediyecilik: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Yerel Hizmetler, Editör: Hamza Ateş, Der Yayınları.
- Çelik, M. L. & Altıparmak C. (2013) Hukuki Açından 100 Soruda Yeni Büyükşehir Belediye Modeli, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Çelikyay, H. (2014) Değişen Kent Yönetimi ve 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası”, Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Raporu, Ankara.
- Çiner, C. U. & Karakaya O. Merkez – Yerel İlişkileri ve Mülki İdarenin Dönüşümü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C: 68, N: 2, s. 63-93.
- Çöpoğlu, M. (2017) 6360 Sayılı Kanun Ekseninde Yerel Yönetim Reformları, İstanbul, Der Yayınları.
- Çukurçayır, M. A. (2014) Mülki İdareyi Yeniden Düşünmek, İdarecinin Sesi Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül, S: 162, s. 23-27.
- Demir, K. A. (2015) Coğrafi Alanın Tanımlanması Sorunu: Yerelleşme Bağlamında Mülki İdareden Kopuş Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, s.236-255, Konya.
- Genç, F. N. (2014) 6360 Sayılı Kanun ve Aydın'a Etkileri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, 2014, Özel Sayı, s.1-29.
- Gözler, K. (2013) “6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İlde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe Belediyesi Hâline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun mudur?”, Legal Hukuk Dergisi, Cilt 11, Sayı 122, Şubat, s.37-82.
- Gül, H. & Batman, S. (2014) Değişen Kentleşme Dinamikleri Karşısında 6360 Sayılı Yasanın İdari, Siyasi, Mali ve İktisadi Değerlendirilmesi, Kayfor 12, Ed. Fatma Neval Genç, s. 322-335, Aydın.

- Güler, B. A. (2012) Bütünşehir Belediyesi, TBMM Komisyon Konuşmaları, 12, Kasım, Ankara.
- Günal, A. ve ark. (2014) 6360 Sayılı Yasanın Yerelleşme Bağlamında Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C: 19, S: 3, s.55-70.
- Hazman, G. G. (2013) Türkiye’de Yerel Düzeyde Kalkınma Hedefi ve Belediyeler, Ankara, Seçkin Yayınevi.
- Kalabalık, H. (2005) Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku Teori-Uygulama, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Karakılçık, Y. & Koyuncu, B. (2015) Türkiye’de Yeni Büyükşehir (Bütünşehir) Uygulamasının Yerellik İlkesi ve Yerel Yönetişim Açısından İrdelenmesi, Yerelleşme/Merkezileşme Tartışmaları, 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, TODAİE, Ankara, s.361-371.
- Kavruk, H. (2013) Yerellikten Bölgeselliğe, Yerel Demokrasiden Yerel Bürokrasiye: Büyükşehir Yönetimi, Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Editör: Yakup Bulut, Pegem Akademi, s.235-246.
- Keleş, R. (2013) Anakent Belediyelerinin Sayısı Çoğalırken, GAP Belediyeler Birliği Dergisi, Mayıs-Haziran-Temmuz 2013, s.15-19.
- Keleş, R. (2016) Anakent Yönetimlerini Düzenleyen Yasa Ne Getirdi Ne Götürdü?”, Kaysem 10 Bildiriler Kitabı, İzmir, s.19-24.
- Kızılboğa, R. Özasan K. (2013) İl Özel İdaresi ile Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı’nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Editör: Yakup Bulut, Pegem Akademi, Ankara, s.773-786.
- Koyuncu E. Köroğlu, N. T. (2012) Büyükşehir Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Kasım, TEPAV Yayını.
- Korkmaz, H. (2015) Yerel Yönetimlerde Etkinlik ve Demokrasi Çıkmazı, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, s.1358-1369, Konya.
- Muratoğlu, T. (2015) Mahalli İdareler Mevzuatında 6360 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 32.
- Negiz, N. (2007) Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerde Hizmet Etkinliği ve Eğitim İlişkisi: Alan Araştırması ve Bir Model Önerisi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Isparta.
- Parlak B. (2015) Yeni Büyükşehir Belediye Yapılanmasının İl İdare Sistemine Etkilerinin Yasal ve Kurumsal Perspektifte Analizi, Yerelleşme/Merkezileşme Tartışmaları, 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, TODAİE.
- Sezer, Ö. & Vural, T. (2010) Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı, Sayı 159, Temmuz-Aralık, Maliye Dergisi.
- Siverekli, E. & Duman, A. K. (2015) Büyükşehir Belediyelerinde Yönetimsel ve Mali Değişim: Özerklikten Söz-Erklige Doğru 6360 Sayılı Kanun, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, s.1289-1302, Konya.
- Şengül, R. (2014) Yerel Yönetimler, Kocaeli, Umut Yayınları.
- Toprak, Z. (2014) Yerel Yönetimler, Ankara, Siyasal Kitapevi.

- Yıldırım, U. ve ark. (2015) İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin Getirdiği Yenilikler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:10-2, Sayı: Ağustos, ss.205-230.
- Yılmaz, C. (2012) Yerel Yönetimlerin Başarısının En Önemli Ön Şartı Kentlerin Ekonomik Gelişimidir (Röportaj), İller ve Belediyeler Dergisi, (TBB), Ekim-Kasım, s. 4-7.

İvan Muravyov-Apostol'a Seyahatnâmesine Göre Bahçesaray

Ahmet DOĞAN¹
Ahmet AYDIN²

GİRİŞ

Kırım sahip olduğu coğrafi özellikleri ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, onlar arasındaki hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Bölgenin bilinen ilk sakinleri İskit kavimlerinden sayılan Taurlardır. Taurlardan sonra Kimmerler, Yunanlılar, Sarmatlar, Gotlar, Hunlar, Alanlar, Bulgarlar, Bizanslılar, Hazarlar, Kıpçaklar, Altın Orda, Cenevizliler, Kırım Türkleri, Ukraynalılar ve Ruslar bölgede egemenlik kurmuşlardır. Yunanlılar, Bizanslılar ve Cenevizliler daha çok kıyı bölgelerinde ticaretle iştigal etmişlerdir (Bala, 1997).

Kırım Coğrafyasında kurulan ya da bölge de egemenlik kuran en önemli devletler ise Altın Orda Devleti, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Ruslardır. Bunlardan birincisi olan Altın Orda Devleti, Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından Saray şehrinde Cengiz Han yasası ve Türk töresine göre kurulmuş ve kısa süre içerisinde Kırım'ın da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyaya egemen olmuştur. 4. yüzyıldan itibaren Türk kökenli topluluklara ev sahipliği yapmaya başlayan Kırım yarımadası Cengiz ve halefleri zamanında ve özellikle Altın Orda Devleti zamanında Türkleşmeye başlamış, bölge Türk halklarının üretildiği etnik bir laboratuvar hüviyetini kazanmıştır (Gündoğdu, 2021). Tüm bu gelişmeler neticesinde Kırım Yarımadası, 13. yüzyıl itibarıyla Türk yurdu haline gelmiştir.³ Bölgenin kaderi üzerinde etkili olan ikinci devlet ise Kırım Hanlığıdır. Kırım Hanlığı ise Altın Orda Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan devletlerden biridir. Adından da anlaşılacağı üzere Kırım Yarımadası'nda kurulmuştur. Hanlığın kuruluş tarihi 845 (M.1141-1142) olup ilk merkezi “*Kırım-ı Atik*” ya da “*Eski Kırım*” olarak adlandırılan “*Solbat*” şehridir. Hanlığın kurucusu ise Hacı Geray'dır. Hacı Geray adına basılan ilk paranın tarihi de devletin kuruluş tarihi gibi H.845 (M.1441-1442)'tir (Ürekli, 1989). Cengiz ve halefleri devletlerde etkin bir güç olan Karaçi beylerini de arkasına alan Hacı Geray, otoritesini Cenevizlilere de tanıtarak Kırkyer'de, Kırım'da, Kefe'de, Kerç'de, Taman'da, Kabarta'da ve Kıpçakta hâkimiyet sağlamıştır (Kurat, 1940). Hacı Geray'ın ölümünden sonra (1466-1467) ise oğulları arasında taht kavgası başlamıştır. Özellikle Nur Devlet ve Mengli Geray arasında cereyan eden bu mücadele Osmanlıların bölgeye müdahale etmesine vesile olmuş ve Karaçi Bey'i Eminek Mirza'nın daveti üzerine Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı donanması bölgeye intikal etmiş ve 1475 tarihinden itibaren Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet haline gelmiştir (İnalcık, 1994). Bu tabilik 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar yaklaşık üç yüz yıl devam etmiştir. Osmanlı tabiliği döneminde Kırım Yarımadası tam anlamıyla bir Türk-İslam memleketi hüviyeti kazanmıştır. Özellikle hanlığın başkenti olan Bahçesaray şehri birçok câmi', mescid, tekke, zâviye, medrese, kütüphâne, mektep, çeşme, han ve hamam gibi vakıf kurumlarıyla donatılmıştır.⁴

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Niğde Yunus Emre Anadolu Lisesi, 0000-0003-2685-957X

² Dr, Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 0000-0001-6811-0917.

³ Kırım'ın Türkleşmesiyle ilgili Bkz. Sadettin Gömeç, “Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri”, *Turkish Studies-International Priodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* S.4, İlkbahar 2009, s.61-72.

⁴ Bahçesaray'daki Türk İslam Eserleri için Bkz. Fırat Yaşa, Bahçesaray (1650-1675), TTK Yay., Ankara 2021, s.40-48; Ahmet Doğan, “Kırım Bahçesaray'da Sosyo-Ekonomik Hayat(1700-1725)”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022, s.230-247.

1783 tarihinde Kırım Hanlığı'nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte bölgede Rus egemenliği başlamıştır. Bu egemenlikte bazı istisnalar hariç tutulursa günümüze kadar devam etmiştir. Ruslar bölgeyi işgal ettikten sonra hızlı bir şekilde bölgeyi Slavlaştırma çalışmasına başlamışlardır. Bu bağlamda öncelikle ana yurdu Kırım olan Kırım Türklerini zorla ana vatanlarından göçe zorlamışlardır. Daha sonra ise boşaltılan topraklara Rus menşeli toplulukları yerleştirmişlerdir. Bu sayede 4. Yüzyıldan itibaren Türklerin uğrak yeri olan ve 13. yüzyıldan beri de Türk yurdu olan Kırım Yarımadasındaki Türk mührü silinmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Kırım yerine Tavrida ismi kullanılmaya başlanmış, birçok Türkçe yer adı Rusçaya çevrilmiş, bölgedeki Türk-İslâm kültürüne ait birçok mimari yadigâr ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁵

Fakat bir coğrafyadaki tarihî izleri bir anda ortadan kaldırmak mümkün değildir. Zira maddi kalıntıların yanında insanların belleğini silmek, sözlü geleneği bir anda ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bunun en önemli kanıtlarından biri de Kırım'dır. Zira Rusların tüm uğraşlarına rağmen bölgedeki Türk izleri hala varlığını devam ettirmektedir. Bu izlerin en önemli kanıtlarından biri de bölgeyi ziyaret eden seyyahlar tarafından kaleme alınan seyahatnâmelerdir. Araştırmacılar için farklı bölgelerin siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik, askeri, coğrafi ve dinî bilgileri hakkında farklı lezzetler sunan seyahatnâmeler (Işık, 2019), Arapça siyâhat ile Farsça nâme kelimelerinden meydana gelmiş olup "*gezi mektubu, gezi eseri*" anlamına gelmektedir (Yazıcı, 2003). Çalışmaya konu olan Kırım Yarımadası da bu bağlamda yerli ve yabancı seyyahlar tarafından farklı zamanlarda farklı amaçlar için birçok kez ziyaret edilmiştir. İbn Fadlan, İbn Batuta, Carpini, Wilhem Von Rubruk Da Carpini, Marco Polo, Giosafat Barbaro, Johannes Schiltberger, Sigismund Von Herberstein, Evliya Çelebi, Baron De Tott, Claude-Charles Peyssonnel, Peter Simon Pallas, J.Reuilly, Elizabeth Lady Craven, Maria Guthrie, Edward Daniel Clarke, Mary Holderness, Robert Lyall, İvan Muravyov-Apostol, Reginald Heber, C.B. Elliot, Charles Henry Scott, John Ussher ve J. Buchan Tefler yolu Kırım'a düşen seyyahlardan bazılarıdır (Ükten, 2022). Yolu Kırım'a düşen bu seyyahların seyahatleri daha sonradan yazılı hale getirilmiş ve gezilen dönemin coğrafyası, tarihi, kültürü ve demografik yapısı hakkında birçok bilgiyi günümüze aktarmıştır.

Bu çalışmada da yolu Kırım'a düşen seyyahlardan biri olan İvan Muravyov-Apostol'un Bahçesaray hakkındaki izlenimleri ortaya konulacaktır. Bu sayede temelleri I. Mengli Geray Han ya da I. Sahib Geray Han zamanında atılmış olan Bahçesaray şehrindeki yaşam ve Türk-İslam izleri Rus bir devlet adamının ve seyyahın gözünden ortaya konulacaktır. Bu bağlamda öncelikle İvan Muravyov-Apostol'un yaşamı hakkında kısaca bilgi verilip akabinde seyahatnâmesi tanıtılacak ve son olarak da onun gözünden Bahçesaray ve Kırım Türkleri irdelenecektir.

İvan Muravyov-Apostol'un Hayatı

Bir Rus devlet adamı ve edebiyatçı olan İvan Muravyov-Apostol (Rusça: Ivan Matveyevich Muravyov-Apostol) Novgorod eyaletindeki Borovich kasabası yakınlarında 1762 yılında dünyaya gelmiştir. İvan Muravyov-Apostol, Rusya'nın köklü ve tanınan bir ailesinin üyesidir. Babası askerî bir mühendis olan Matvei Muravyov'dur (Volosyuk&Bullón, 2019). Annesi ise Zaporizyalı bir hetman olan Danylo Apostol'un torunu olan Elena Apostol'dur (Latysh, 2012),(Krupnytsky, 1984).1800'lü yıllarda kuzeninin ricasıyla Muravyov-Apostol soyadını almıştır.

Muravyov-Apostol, 1773 yılında Izmaylovsky Alayı'na girmiş, 1776-1777'de Leonhard Euler'in yatılı okuluna gitmiştir. Ekim 1784'te Saint Petersburg Genel Valisi Yakov Bruce'un yanında önce hukuk danışmanı, ardından 1785'de kamp yardımcısı ve 1788'de ikinci binbaşı olarak bulunmuştur. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nda Satın alma departmanında görev yapmış ve Schlisselburg Kanalı Birinci Binbaşı olarak denetlemiştir. 1792'de Büyük Dük Alexander Pavlovich ve Konstantin Pavlovich'in öğretmeni olarak Büyük Catherine Mahkemesinde yer aldı.

⁵ Kırım'daki Türk İslam Kültürüne ait mimari eserler hakkında Bkz. Oktay Aslanapa, "Kırım'da Türk Eserleri", *Emel Dergisi*, Mart-Nisan 1983, S.183, s.225; Hakan Kırımlı, Nicole Kaňal-Ferrari, *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları*, T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.

Daha sonra tören şefi olarak atandı. Muravyov-Apostol, bu görevi esnasında Büyük Catherine'in ve hatta geleceğin Rus İmparatoru olacak olan Pavel Petrovich'in (I. Pavel) sevgisini kazanmayı başardı. Bu durumda ilerideki kariyerini oldukça olumlu yönde etkilemiştir (Latysh, 2012).

Ivan Muravyov-Apostol, Aralık 1796 tarihinde Eutin'de, 1798'de Hamburg'da ve 1789'da Kopenhag'da elçilikle görevlendirildi. 1800'de Rusya'ya geri çağrıldı ve özel meclis üyeliğine terfi etti. 1801'de Dışişleri bakanlığında kurul üyesi oldu (Latysh, 2012). 1802 tarihinde Rusya'nın İspanya elçisi olarak görevlendirildi. Burada özellikle İspanya'yı Fransa karşıtı “İkinci Koalisyon”a dâhil etmek için mücadele etti.⁶ Dört yıl sonra ise kendi ifadesiyle entrikalara yenik düşerek Madrid elçiliği görevinden azledildi.⁷ 1824 yılına kadar da herhangi bir görev icra etmedi. 1820'lerde belirli konulardaki liberal görüşleri kamuoyunun büyük ilgisini çekti ve ona önem kazandı. Üniversitelerin ve profesörlerin sansürlü bir şekilde kitaplardan yararlanma hakkını savundu.

1826 tarihinde ise Ivan Muravyov-Apostol, büyük bir trajedi yaşadı. Oğulları Sergey Muravyov-Apostol, Ippolit Muravyov-Apostol ve Matvey Muravyov-Apostol, Çar Aleksandr'ın gittikçe şiddetlenen istibdat rejimine karşı kurulan muhalefete katıldılar. Bu bağlamda oğulları “*Refah Birliği*” (*Soyuz Blagodenstviya*) adını taşıyan gizli cemiyetin “*Kuzey Birliği*”nin başında yer aldılar (Kurat, 1987). Çar Aleksandr'ın ölümünden sonra da Çar Nikolay'ın taç giyme töreni esnasında “*Dekabrisler İsyanı*” içerisinde yer aldılar. İsyanın bastırılmasından sonra Ivan Muravyov-Apostol'un en küçük oğlu Ippolit Muravyov-Apostol teslim olmak istemeyerek kendisini vurdu. Büyük oğlu Sergey Muravyov-Apostol ise diğer dört önde gelen Dekabris ile birlikte asıldı.⁸ Diğer oğlu Matvey Muravyov-Apostol ise Sibirya'ya sürgün edilerek 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı.⁹

Ivan Muravyov-Apostol, Dekabris isyanından sonra 1826 tarihinde tüm devlet görevlerinden ayrılmış, 1850 yılına kadar da Rus basınında çok fazla ismi anılmamıştır. Bu süre zarfında uzun süre Viyana ve Floransa'da yaşamıştır. Bir müddet sonra Rusya'ya dönmüş ve 1851'de St. Petersburg'da ölmüş ve Novodevichy Mezarlığı'na defnedilmiştir (Latysh, 2012).

Ivan Muravyov-Apostol, iyi bir devlet adamı olmasının yanında bilgili, estetik, birkaç dili konuşabilen çok dilli, kitapsever, mükemmel ses yeteneklerine sahip ve her zaman toplumun ruhuna hitap edebilen iyi bir edebiyatçı olmuştur (Latysh, 2012). “*Rus Dili Aşıklarının Konuşmaları*” (*Беседы любителей русского слова*)¹⁰ adlı bir edebiyat kulübünün toplantılarına katılmıştır. Ayrıca Ivan Muravyov-Apostol, “*Özgür Rus Edebiyatı Sevenler Derneği*”nin (*Вольное общество любителей российской словесности*)¹¹ ve Rusya Bilimler Akademisi'nin ve St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin onursal üyesiydi (Latysh, 2012). Ivan Muravyov-Apostol'un en önemli eseri ise bu çalışmada irdelenecek olan “*1820 yılında Tavrida'ya Seyahat*” adlı eseridir.

⁶ İkinci Koalisyon veya İkinci Koalisyon Savaşı, 1798 - 1802 yılları arasında gerçekleşmiş muharebeler dizisidir. Bu koalisyon genel anlamda birinci Koalisyon savaşında kaybedilen toprakları geri almak için mücadele etmiştir. 2. Koalisyon devletleri; Osmanlı, İngiltere, Rusya, Napoli, Portekiz ve Avusturya'dan meydana gelmektedir. Bkz.Fahir Armaoğlu, 19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),TTK Yay.,Ankara 1997, s.58-61.

⁷ Ivan Muravyov-Apostol, Madrid büyükelçiliği esnasında özellikle yol ve köprü sistemleri ve askeri mühendislik hakkında çalışmalar yapmış, bu konular hakkında Petersburg'a mektuplar yazmıştır. Bkz. Olga Volosyuk, Concepción Camarero Bullón,“O. Volosyuk, Concepción Camarero Bullón Un largo camino a Rusia: Agustín de Betancourt”, *ИБЕРОАМЕРИКАНСКИЕ ТЕТРАДИ ВЫПУСК*, 1 (23) 2019, s.39-49.

⁸Dekabrisler İsyanı, Çar I.Nikolay'ın taç giyme töreninin gerçekleştiği 14 Aralık 1825 günü Senato Meydanı'nda meydana gelen isyandır. İsyan başarısız olmuş ve isyana destek veren birçok şair ve yazar Kafkasya ve Sibirya'ya sürgün edilmiş, isyanın elebaşları olan Pavel İvanoviç Pestel, Kondratiy Fyodroviç Rıleyev, Sergey İvanoviç Muravyov-Apostol, Mihail Pavloviç Bestujev-Rumin ve Pyotr Grigoryeviç Kahovski asırlık idam edilmiştir. Bkz. Aleksandr Sergeyeviç Orlov, Vladimir Anatolyeviç Georgiyev, Natalya Georgiyevna Georgiyeva, Tatyana Aleksandrovna Sivohina, *İstoriya Rossii*, Moskova 2004, s. 163; Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.317-319.

⁹ Ivan Muravyov-Apostol, Sırp (Karadağlı) General Anna Semenivna Chernoevich'in (1770–1810) kızı Anna Semenivna ile evlenmiş ve bu evlilikten yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. Bahsedilen üç oğlunun yanında Kont F. Ozharovsky ile evlen Elizaveta (1791-1814), Tümgeneral I. Bibikov ile evlenen Kateryna (1795-1861), O. Kruşçev ile evlenen Anna (1797-1861) ve S. Kapnist ile evlenen (1799–1855)Olena adında dört kızı vardı. 1812 yılında ise Vasyl Volodymyrovych Hrushetsky'nin kızı Praskovia ile ikinci evliliğini yapmıştır. Bu evlilikten de A. Khovanskyi ile evli olan kızları Yevdokia (1813–1850), Elizaveta (1815 doğumlu) ve oğlu Vasyl (1817–1866) dünyaya gelmiştir. Yuri Latysh, a.g.m., s.126-127.

¹⁰ Kulüp 1800'lerin başında Petersburg'da kurulmuştur. Derneğin kurucusu A.S Shishkov'dur. Bkz. A. C. Shishkov, *Notlar, Görüşler ve Yazışmalar*, C. 1, Berlin-Prag 1870, s. 93.

¹¹ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1290208>, Erişim Tar:15.12.2022.

İvan Muravyov-Apostol Seyahatnâmesi

İvan Muravyov-Apostol Seyahatnâmesinin tam ismi “Путешествие по Тавриде в 1820 году”[1820 yılında Tavrıda'ya Seyahat]'tir (Muravyov-Apostol, 1823). Kırım, İvan Muravyov-Apostol'un uzun süredir ziyaret etmek istediği yerd. Bu nedenle İvan Muravyov, Kırım'a gitmeden yaklaşık iki yıl öncesinden Kırım hakkında araştırma yapmaya başlamış, seyahat etmeyi planladığı Kırım Yarımadası hakkında Antik Çağ'dan başlayarak kendi zamanına kadar yazılan birçok eseri incelemiştir (Latysh, 2012). İvan Muravyov-Apostol, Eylül 1820'de başladığı seyahatini yaklaşık iki ayda tamamlamıştır. Seyahatnâmesinin ilk baskısı ise ancak 20 Aralık 1823 tarihinde yapılmıştır. Bunun sebebi ise o dönemin Rusya'sında uygulanan sansürdür. Zira İvan Muravyov-Apostol, seyahatnâmesinin basımı için ilk başvuruyu 27 Mart 1822'de yapmıştır. Fakat St. Petersburg Sansür Komitesinden kitabın basımı için gerekli onayı alamamıştır. Onay ancak 19 Nisan 1823'te verilmiştir (Balakin, 2022).

İvan Muravyov-Apostol tarafından yazılan “1820 Tarihinde Tavrıda'ya Seyahat” adlı eser, Kırım'ın arkeolojisi, bitki örtüsü, kentsel ve kırsal yaşamıyla manastır yaşamının benzersiz özellikleri ve yerel gelenekleri hakkında renkli tasvirler içeren değerli bilgiler ihtiva etmektedir. İvan Muravyov-Apostol ayrıca seyahatnâmesine gezip gördüğü birçok yerin haritasını da eklemiştir. Eser iki ay boyunca belirli aralıklarla yazılan yirmi beş mektubun bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. İlk mektup Eylül 1820 yılında gezinin başlangıç noktası olan Odesa'dan (Hacıköy) yazılmıştır (Muravyov-Apostol,1823). 2. mektup Poroyno Köyünden, 3. mektup Prekop'dan (Or Kapı), 4. mektup Derevna Sablıköy'den, 5, 6, 7 ve 8. mektup Sivastopol'dan (Akyar), 9. mektup Balıklava'dan, 10 ve 11. mektup Bahçesaray'dan, 12. mektup Aluşta'dan, 13. Mektup Küçük Lambaş'dan, 14. mektup Gurzuf'tan, 15. mektup Baidari'den (Baitar), 16.mektup Çorhun'dan (Çorğun), 17. mektup Bahçesaray'dan, 18. mektup Sudak'dan, 19 ve 20. mektup Teodosia'dan (Kefe), 21, 22, 23, 24 ve 25. mektuplar ise Kerç'ten yazılmıştır. 25 mektuptan oluşan seyahatnâme 337 sayfadır (Muravyov-Apostol,1823).

Müellif yaklaşık iki ay boyunca Kırım Yarımadasını gezmiş ve gezmiş olduğu yerler hakkında mektuplar yazmıştır (Muravyov-Apostol, 1823). Ayrıca müellif seyahatnâmesine kendisinin hazırladığı Kırım coğrafyası hakkında bilgiler ihtiva eden haritalar da eklemiştir. Müellife göre de bu seyahatten Kırım'ın tarih ve coğrafyası hakkında çok önemli bilgiler elde edilmiştir. Nitekim eser incelendiği zamanda bu durum gözükmektedir. Yazar seyahati esnasında antik ve yakın dönem kitaplarında yer alan bilgileri sahada incelemiş onlara göre gezisini şekillendirmiştir. Örneğin Strabo'da yer alan antik Diana Tapınağının konumunu keşfetmeye çalışmış, yerleşim yerlerini ve burada yaşayanları Herodot tarihindeki bilgilere göre yorumlamıştır (Muravyov-Apostol, 1823). Bununla birlikte eski coğrafyacılardan verilen bilgileri eleştirerek oradaki tutarsızlıklara işaret etmektedir. İvan Muravyov-Apostol'un seyahatnâmesi ünlü Rus şair Puşkin'in “Bahçesaray Çeşmesi” adlı meşhur eseri üzerinde de önemli bir etki yaratmıştır. Puşkin'in en az iki şiirinin yaratılmasında Muravyov-Apostol'un etkili olduğu öngörülmektedir. Zira Puşkin, İvan Muravyov-Apostol'un Tavrıda'ya seyahatini okumuştur (Balakin, 2022).

İvan Muravyov-Apostol Seyahatnâmesine Göre Bahçesaray Şehri

İvan Muravyov-Apostol, Balıklava üzerinden akşama doğru Bahçesaray'a gelmiştir. Şehirde Hansaray'da konaklamıştır. Bu nedenle seyahatnamesinde Hansaray'a geniş yer ayırmıştır. Daha sonra Cufutkale'ye giderek orasını gezmiş akabinde Bahçesaray merkeze tekrar dönerek buradan Salgır Nehri boyundan Aluşta'ya geçmiş daha sonra ise Mangup üzerinden tekrardan Bahçesaray'a gelmiştir. Bu ziyareti esnasında ise Bahçesaray'daki hamam kültürü hakkında teferruatlı bilgiler zikreder.

Apostol, Bahçesaray'a ilk geldiği zaman öncelikle şehrin coğrafi özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre de şehrin vadinin içerisinde yayıldığını söyleyerek şehrin Çürük Su Nehri vadisi boyunca uzandığını ifade etmiştir. Yazar şehrin etrafında bulunan dağlardan bahsederek dağların

şehri çevrelediğini ve bu nedenle de çok sıcak zamanlarda bile şehrin serin olduğunu ifade etmiştir (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol şehre girince dümdüz bir yoldan ilerleyerek şehrin doğu ucunda bulunan Hansaray'a gün batımında ulaşmıştır. Hansaray'a giderken şehirdeki sessizlikten etkilenmiş, sokaklarda sessizliğin hüküm sürdüğünü ifade etmiştir. Hansaray ise yazara efsanevi Fars prensesi Şehrazât'ın "*Bin bir Gece Masalları*"nı hatırlatmıştır. Bu nedenden dolayı da sabaha kadar uyuyamadığını, kendisini rüya âleminde hissettiğini, kendisini bir büyücünün buraya getirdiğini zannettiğini ifade ederek Bahçesaray'ın doğu şehirlerine benzerliğine işaret etmiştir (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol, Bahçesaray'da kaldığı müddet zarfında Bahçesaray'ın güzelliklerinden bahsetmiştir. Şehrin Çürük Su Nehri'nin etrafına kurulduğunu, nehir vadisi boyunca teras şeklinde yerleşimler olduğundan bahsetmiştir. Yazar, Çürük Su Nehri boyunca uzanan şehri gezmiş, eski köprülerden geçmiştir. Şehirdeki en önemli yapılardan biri olan Hansaray, Muravyov-Apostol'u etkilemiştir. Yazar Hansaray içerisinde bulunan Han Cami'nin sarayın mimarisine ne kadar uygun olduğundan bahsetmiştir. Camiden geçtikten sonra sol tarafta bulunan demir kapıdan bahsederek bu kapının üzerinde bulunan çift başlı kartal ve Osmanlı hilalinden bahsetmiştir (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol şehrin kuruluşu hakkında da yorumlarda bulunmuştur. Ona göre şehir Mengli Geray Han zamanında inşa edilmiş olmalıdır (Muravyov-Apostol, 1823). Fakat ona göre Hansaray'ın kapısı daha eski tarihli olabilir.¹² İvan Muravyov-Apostol, Hansaray'ın kapısından içeri doğru girdikten sonra saray hakkında betimlemeler yapmakta, saraydaki mermerlerden, işlemelerden ve çeşmelerden bahsederek sarayın mimari özelliklerini gözler önüne sermektedir. Yazar sarayda bulunan iki çeşmeden etkilenmiştir. Yazarı etkileyen bu çeşmelerden biri daha sonra Puşkin tarafından yazılan şiirle dünya çapında ün kazanan "*Bahçesaray Çeşmesi*" ya da "*Gözyaş Çeşmesi*" olarak adlandırılan çeşmedir.¹³ Yazara göre bu çeşmenin suyu beyaz mermer üzerine ağlar gibi damlamaktadır. Muravyov-Apostol, bu çeşmenin Kırım Geray Han tarafından yapıldığını belirtir. İvan Muravyov-Apostol, Hansaray'dan ve Bahçesaray'dan o kadar çok etkilenmiş ki burasının Şam ve Bağdat'tan daha güzel olduğunu söyler. İvan Muravyov-Apostol çeşmenin tam karşısında kapılar bulunduğunu ve bu kapılardan birinin üzerinde Hacı Selim Geray Han oğlu Kaplan Geray Han diğerinde ise Hacı Selim Geray Han oğlu Selamet Geray Han yazdığından bahseder (Muravyov-Apostol, 1823). Üçüncü kapı ise divan salonuna açılmaktadır.¹⁴ Hanlık zamanında divan toplantılarının yapıldığı yer olan bu odadan avluya açılan bir kapının daha olduğundan bahsediyor. Yazar ayrıca Hansaray'ın duvarlarındaki süslemeler hakkında bilgi vermektedir (Muravyov-Apostol, 1823). Diplomat olarak da birçok farklı şehri gezdiği için Hansaray'ı gezip gördüğü ya da kitaplardan okuduğu diğer saraylarla özellikle de İspanya'daki ve Arap ülkelerindeki saraylarla karşılaştırmıştır. Ona göre Hansaray'da Avrupai tarz esintiler bulunmaktadır. Özellikle pencerelerdeki desenli camlar bu esintilerden biridir. Bununla birlikte saraydaki marangozluk mükemmeldir. Dolaplar çok güzel bir şekilde gizlenmiştir. Ayrıca sarayın dört bir tarafında dondurulmuş hayvan figürleri bulunmaktadır. İvan Muravyov-Apostol, sarayın oturma planından, divan salonundaki ve saraydaki ipek yastıklar hakkında da bilgi vermiştir. Ayrıca yazar, Hansaray'daki divan odasını II. Yekaterina'nın sarayı ile karşılaştırmıştır (Muravyov-Apostol, 1823). İvan Muravyov-Apostol, Hansaray hakkındaki tasvirlerine devam ederek harem hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre Harem han kadınlarının yaşadığı yerdir ve burada sadece hanın kullanabildiği bir geçiş vardır (Muravyov-Apostol, 1823).

¹² Demir Kapı'nın üzerindeki kitabe 1503 senesine aittir. 1503 tarihinde ki Kırım Han'ı ise Mengli Geray Han'dır. Bkz. Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*, Klasik Yay., İstanbul 2005, s.69.

¹³ Puşkin'in tarafından yazılan Bahçesaray Çeşmesi ya da Gözyaşı Çeşmesi olarak da adlandırılan şiir sayesinde Bahçesaray ismini bugüne kadar korumuştur. İlgili şiir için Bkz. Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, *Bahçesaray Çeşmesi*, Çev. Azad Ağaoglu, Ötüken Yay., İstanbul 2018.

¹⁴ Hansaray'da bulunan kapılar ve sarayın mimari planı hakkında Bkz. Nicole Kançal-Ferrari, *a.g.e.*

İvan Muravyov-Apostol, Hansaray'ın bahçesi hakkında da önemli betimlemeler yapmıştır. Yazar, Hansaray'ın bahçesini Babil Kraliçesi Semiramis'in bahçesiyle kıyaslamış ve Hansaray'ın yavaş yavaş güzelliğini yitirmeye başladığını, şehrin çeşmelerindeki suyun kurumaya başladığını ve artık Kırım mucizesinin kaybolmaya başladığını ifade etmiştir. İvan Muravyov-Apostol, Hansaray'da bulunan Geray ailesine mensup mabetlerden de bahseder. Yazar bu mabetlerin Kırım Hanları, Geraylar ve Sultanlara ait olduğunu ifade eder. Mezarların mermerden yapıldığını, mezarların üzerinde Arapça yazılar yazıldığını fakat Arapça bilmediği için bunları okuyamadığını söyler. Yine yazar 15. Yüzyıldan Rus egemenliğine kadar geçen süre zarfında hanlık makamında yer alan birçok hanın mezarının burada olduğunu söyler (Muravyov-Apostol, 1823). Yazar bölgenin Rus egemenliğine girmesinden sonra bazı mezar taşlarının Rusça yazıldığından bu nedenle de bu mezar taşlarında han isimlerini aradığını fakat bulamadığını belirtir. Yazar yine Kırım Geray Han'ın Gürcü eşi için yaptırdığı kubbeli mezardan bahseder. İvan Muravyov-Apostol yerel halk tarafından iddia edilen Kırım Giray'ın eşinin aslında Gürcü değil de Leh olduğu ve onun Bahçesaray'a köle olarak getirildiği iddiasını ise reddetmektedir. Zira ona göre 18. yüzyılda bir Tatar Han'ının bir Leh'i kaçırmak köle yapması pek mümkün değildir. Yazar Kırım Geray Han'ın karısının mezara girmek istese de kapısının iyi bir şekilde kapatılmasından dolayı giremediğini ifade ediyor (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol, Bahçesaray'da bulunduğu süre zarfında imamın ezan sesini duyduğunu fakat camiye gidenlerin sayısının az olduğunu belirtir. Yazar, namaz kılan cemaati izleyerek yapılan ibadeti tasvir etmiştir. Muravyov-Apostol, Müslümanların namaz kılmasını izlerken Hristiyan inancındaki bozulmadan dem vurarak artık Hristiyanlarda da eskisi gibi ayinlerin içten yapılmadığını belirtir (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol, Bahçesaray'da kaldığı esnada akşamüzeri ay ışığında tepelerden şehri izlemiş, dağların şehrin dört bir tarafını çevrelediğini, bulutların hızlı bir şekilde hareket ettiğini ve bunun kendisine Dante'yi hatırlattığını ifade etmiştir. İvan Muravyov-Apostol, Hansaray'da otururken aklına eski zamanların geldiğini, bir zamanlar bu sarayda oturan Kırım Hanlarının Rus diyarlarına hâkim olduğunu ve kendilerinden yani Ruslardan vergi aldığını söylüyor. Fakat artık her şeyin değiştiğini, Hacı Geray Han'ın ve Mengli Geray Han'ın memleketinin artık kendilerinin elinde olduğunu ifade etmiştir (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol, Bahçesaray çevresine yapmış olduğu seyahatler esnasında yanında bir rehber bulundurmuştur. Zira ona göre yanında Tatar bir rehber olmadan bir adım bile atmak mümkün değildir. Bu nedenle de seyahatlerinde yanında hep rehber bulundurmuştur. Bahçesaray'da kaldığı süre zarfında da rehberinin eşliğinde şehir merkezinden güneye doğru doğru atla gitmeye karar vermiş. Bu nedenle de Tatar eyeri satın alır (Muravyov-Apostol, 1823). Bu da o dönemde de Tatar eyerinin popülerliğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira Kırım Hanlığı hakkındaki en önemli tarihi belgeler olan Kırım Hanlığı Kadiasker Defterlerinde ve daha önceden bölgede bulunan devlet adamlarının seyahatnâmelerinde de Tatar eyeri zikredilmektedir. Kırım Hanlığı Kadiasker Defterlerinde Bahçesaray'da çok sayıda eyer yapılan debbağhane ve bunların satışının yapıldığı saraçhane dükkânı bulunmaktadır (Doğan, 2022). Aynı şekilde bölgeyi ziyaret eden birçok seyyah da Tatar eyerinden bahsetmektedir. Bunlardan biri olan Broniowski, Kırmımlı ustalar tarafından üretilen eyer ve at koşum takımlarının son derece ucuz, basit ve kullanışlı olduğundan (Broniowski, 1970) Peyssonnel ise bu nedenlerden dolayı Tatar eyerinin Fransız ordusu tarafından kullanılabilirliğini ifade etmiştir (Peyssonnel, 1787). İvan Muravyov-Apostol rehberi eşliğinde Tatar eyeri ile eyerlenen atına binerek Cufutkale'ye doğru hareket eder.

Cufutkale, Evliya Çelebi tarafından Gevherkermen olarak adlandırılan yer olup bölgede yaşayanların tamamı Kırım Karayı'dır (Çelebi, 2011). İvan Muravyov-Apostol, Cufutkale'ye Çürük Su Nehrinin kıvrıldığı ve kayaların içerisinde kaybolduğu yoldan atla önce aşağı doğru daha sonra ise yukarı doğru tırmanarak gitmiştir. Bir müddet sonra ise atların geçemeyeceği bir noktaya gelince atlarını orada bırakıp yürüyerek yoluna devam etmiş ve nihayetinde taş oymalı merdivenlerden

yukarı çıkarak günümüzde Uspenskiy olarak adlandırılan bölgeye ulaşmıştır. İvan Muravyov-Apostol'a göre bölge harabe haldedir ve burada çok sayıda peygamberdevesi böceği bulunmaktadır. Bu nedenle ibadethanelerin bile kapısının kapatıldığını söyler. Yazar, Uspenskiy bölgesinde bir kilise ve manastırın bulunduğunu belirtir. Bu kiliseyle Diakon adında bir bekçi ve onun Rum karısı ilgilenmektedir. Bekçi ve karısı kendisini misafir etmiştir. Bu misafirlik esnasında ise yaşlı Rum kadın tarafından bir çömlek parçası içerisinde kendisine üzüm ikramında bulunulmuştur (Muravyov-Apostol, 1823). İvan Muravyov-Apostol'un kilise ziyareti esnasında vermiş olduğu bu bilgiler bölgenin tarihî geçmişindeki yaşam tarzı hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Zira üzüm bölgenin en karakteristik ürünüdür. Kırım Hanlığı Kadıasker Defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla da bölgede yetiştirilen razaki, beylerce ve siyah üzümler meşhurdur (Doğan, 2022). Yine çömlek bölgede çok fazla kullanılan mutfak eşyası arasındadır. Kırım Hanlığı zamanında Bahçesaray'ın en önemli çarşılarından biri çömlekçiler çarşısıydı (Doğan, 2022). İvan Muravyov-Apostol bekçi Diakon ve karısıyla sohbetini tamamladıktan sonra gezmeye devam etmiş ve kilisenin hemen yanındaki mezarlığına gitmiştir. İvan Muravyov-Apostol bu mezarlığın büyük bir Hıristiyan Mezarlığı olduğunu zikreder. İvan Muravyov-Apostol bölgedeki gezisine devam ederek Cufutkale'nin güneybatı kısmındaki Karaim Mezarlığına varır (Muravyov-Apostol, 1823). Karaimler tarafından İosafat Vadisi olarak adlandırılan bu mezarlığın ismi Baltatiyemez (Baltadeğmez) Mezarlığıdır.¹⁵ Baltatiyemez Mezarlığı dünyadaki en eski ve en büyük Karay Mezarlığıdır (Afanasyeva, 2015). İvan Muravyov-Apostol Karaim mezarlığından hemen Cufutkale'ye çıkar. Yazar burasını da yine daha önceden gezip gördüğü Venedik şehri ile kıyaslar. Muravyov bu kıyaslamayı yaparken de Venedik'in sular içerisinde Cufutkale'nin ise bulutlar içerisinde bir şehir olduğunu ifade eder (Muravyov-Apostol, 1823). İvan Muravyov-Apostol, şehrin tertemiz olduğunu, yolların taştan yapıldığını ve Avrupa'nın hiçbir şehrinin bu kadar güzel olmadığını zikreder. İvan Muravyov-Apostol, Cufutkale'de hala Karaimlerin yaşadığından bahsederek onların evlerinin kartal yuvasını andırdığını söyler. Yine yazar burada az sayıda insan yaşamakla birlikte yaşayanların zengin ve güçlü aileler olduğunu ve bunların hava şartlarına bakmaksızın her gün Bahçesaray'a gidip geldiklerini söyler. İvan Muravyov-Apostol ayrıca Cufutkale'de bir Yahudi Sinagogunun bulunduğunu ve bu sinagogun duvarlarında minyatürler ve süslemeler olduğunu ifade eder (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol'un Cufutkale hakkında vermiş olduğu bilgiler Evliya Çelebi'nin yaklaşık yüz seksen sene önce vermiş olduğu bilgilerle paraleldir. Zira Çelebi'ye göre de Cufutkale dik bir tepe üzerinde kayaların üzerine oyulmuş ve sadece Karaimlerin yaşadığı bir yerdir. Burada yaşayan Karaimler ticaretle uğraşmakta ve her gün yürüyerek Bahçesaray'daki dükkânlarını açmaktadırlar (Çelebi, 2011). İvan Muravyov-Apostol, Cufutkale'de yaşayan insanların Yahudi inancında olduklarını ve bunların kendi yasalarına bağlı olduklarını, yasalarını ve inançlarını değiştirmediklerini ifade etmektedir. Yine yazar bu bölgeye 4. yüzyılda Talmukların ve 8. yüzyılda ise Yahudilerin (Hazarlar) geldiğini ifade etmektedir (Muravyov-Apostol, 1823). İvan Muravyov-Apostol, Karaimlerin sayısı hakkında da bilgi vermiştir. Ona göre Asya ve Avrupa'da yaşayan Karaimlerin toplam sayısı 4430'dur. Talmukların sayısı ise daha fazladır (Muravyov-Apostol, 1823).

İvan Muravyov-Apostol, Cufutkale'den yürüyerek aşağıya inerek atına binip tekrardan Bahçesaray'a doğru hareket eder. Yazar bir müddet sonra da Bahçesaray'dan ayrılarak Salgir Nehri boyunca üzüm bağları içerisinde Aluşta'ya doğru seyahatine devam eder (Muravyov-Apostol, 1823). İvan Muravyov-Apostol daha sonra Küçük Lambaş, Gurzuf, Baitar ve Çorğun Bölgesi ziyaretini tamamlayarak Mangup üzerinden tekrardan Bahçesaray'a gelir. İvan Muravyov-Apostol bu seyahati esnasında Kırım'ın köylerini gezmiş, Tatar evlerine misafir olmuştur. Seyahatnamesinde de Tatar evleri ve yemekleri ile Tatarların misafirperliğine genişçe yer verir (Muravyov-Apostol, 1823).

¹⁵ Mezarlığa "Balta-Tiyemez" adının verilmesinde mezarlıkta bulunan meşe ağaçları etkili olmuştur. Karay inancına göre mezarlıkta bulunan meşe ağaçları kutsaldır ve onlara balta değmemelidir.

İvan Muravyov-Apostol, Bahçesaray'a ikinci gelişinde hamama gider ve hamam ziyaretini ayrıntılı bir şekilde anlatır. İvan Muravyov-Apostol; hamama nasıl girdiğini, kıyafetlerini nereye ve nasıl çıkardığını, peştamalinin nasıl bağlandığını, takunyayı niçin giydiğini, iki kişinin sığabileceği mermerden yapılan göbek taşının üzerine neden çıktığını, tellak tarafından nasıl kese yapıldığını en ince ayrıntısına kadar anlatır. Kese yaptırırken de en ufak bir acı duymadığını tellağın işini profesyonelce nasıl yaptığını tek tek tarif eder (Muravyov-Apostol, 1823). Akabinde ise kuru hamam önlüğü giydirilerek başına sarık geçirildiğini, omuzlarına ise havlu örtüldüğünü ifade eder. İvan Muravyov-Apostol ayrıca Türk hamamları hakkında bilgi vererek Türk hamamlarının alttan ısıtıldığını ve bu nedenle zeminlerin çok sıcak olduğunu ve tahta ayakkabı giymekten başka çarenin olmadığını ifade eder (Muravyov-Apostol, 1823). İvan Muravyov-Apostol, hamam sefasından sonra Bahçesaray'dan ayrılır. Fakat şehirden ayrılırken de Bahçesaray'da yaşayan insanların geçim kaynakları ve satılan ürünler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Ona göre Bahçesaray'ın bıçakları ve iyi dikilmiş derileri meşhurdur. Yine kuzu etleri de lezzetlidir (Muravyov-Apostol, 1823).

SONUÇ

Kırım tarih boyunca Türk topluluklarına ev sahipliği yapmış önemli coğrafyalardan biridir. Bölge özellikle Kırım Hanlığı zamanında tam anlamıyla bir Türk-İslam diyarı haline gelmiştir. Fakat Kırım Hanlığı'nın yıkılması ve Rus egemenliğinin başlamasıyla birlikte bölgedeki Türk izleri planlı bir şekilde silinerek bölge Slavlaştırılmak istenmiştir. Bu nedenle bölge tarihinin gün yüzüne çıkartılmasında mimari eserler ve arşiv belgeleri gibi kaynakların yanında Seyahatnâmelerde son derece önemli yer tutmaktadır. Bölgenin sahip olduğu tarihi, coğrafi ve kültürel zenginlik birçok seyyahın Kırım'a gelmesine neden olmuştur. Şüphesiz bu seyyahlardan en önemlilerinden biri de İvan Muravyov-Apostol'dur. İvan Muravyov-Apostol Rusya'nın yetiştirmiş olduğu önemli yazar, diplomat ve devlet adamlarından biridir. Onun Kırım gezisi ve bu çalışmada irdelenen Bahçesaray ziyareti bölgenin coğrafyası, tarihi, sosyal ve iktisadi hayatıyla kentsel ve kırsal yaşamı hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca Seyahatnâme, Kırım'ın dini inanışları, burada bulunan ibadethaneler ve insanların inanışları hakkında da renkli tasvirler sunmaktadır. Ayrıca her ne kadar da Kırım yerine Tavrida ismi kullanılmış olsa da İvan Muravyov-Apostol gibi önemli görevlerde bulunmuş bir Rus diplomatın ağzından bölgenin Türk yurdu olduğu bu Seyahatnâmeyle ispatlanmaktadır. Yine bu Seyahatnâmeyle temelleri I. Mengli Geray Han ya da I. Sahib Geray Han zamanında atılmış olan Bahçesaray şehrindeki yaşam Rus bir seyyahın gözünden ortaya konulmuştur. Tüm bunlardan dolayı da "1820 Yılında Tavrida'ya Seyahat" isimli eser Kırım'da Türk izlerinin ortaya çıkarılması, Kırım toplumunun tarihî arka planının aydınlatılması ve yok edilmeye çalışılan kültürel değerlerin korunması ve yeniden ortaya çıkartılması bakımından kıymetli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- GÜNDOĞDU, Abdullah “Türkiye ve Türk Dünyası Bilincinde Cengiz ve Halefleri Algısı”, *Cengiz Han ve Mirası*, TÜBA Yay., Ed:Cem Korkut, Mürsel Doğrul, Ankara 2021.
- DOĞAN, Ahmet “Kırım Bahçesaray’da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK Yay., Ankara 1987.
- KURAT, Akdes Nimet, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, Bûrhaneddin Matbaası, İstanbul 1940.
- ORLOV, Aleksandr Sergeyeviç, GEORGİYEV, Vladimir Anatolyeviç, GEORGİYEVA, Natalya Georgiyevna, Tatyana Aleksandrovna Sivohina, *İstoriya Rossii*, Moskova 2004.
- PUŞKİN, Aleksandr Sergeyeviç, *Bahçesaray Çeşmesi*, Çev. Azad Ağaoğlu, Ötüken Yay., İstanbul 2018.
- AFANASYEVA, Dariya, “Shared heritage: Sacred landscapes of Crimea, their development and protection in the multicultural context”, Doctor of Philosophy, Brandenburg University of Technology, Dnepropetrovsk, Ukraine 2015.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, C:VII, 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, YKB Yay., İstanbul 2011.
- ARMAOĞLU, Fahir *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., Ankara 1997.
- YAŞA, Fırat, *Bahçesaray (1650-1675)*, TTK Yay., Ankara 2021.
- İNALCIK, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahihnâme Meselesi”, *Belleten*, VIII/30, Nisan 1994, s.205.
- IŞIK, Hasan “Seyahatnâmelerin Türk Tarihi ve Türkistan Araştırmaları Açısından Yeri ve Önemi”, *Seyyahların İzinde Türkistan*, Ed.Mustafa Gökçe, Pegem Akademi, Ankara 2019, s.1-26.
- YAZICI, Hüseyin “Seyahatnâme”, *DİA*, C. 37, Ankara 2003, s.13-16.
- KANÇAL-FERRARİ, Nicole, *Kırım’dan Kalan Miras Hansaray*, Klasik Yay., İstanbul 2005.
- BRONİOWSKI, Marcin, *Kırım*, Çev. Kemal Ortaylı, Ege Matbaası, Ankara 1970.
- BALA, Mirza, “Kırım”, *İA*, C.6, MEB Yay., Eskişehir 1997, s.743-746.
- ÜREKLİ, Muzaffer, *Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi(1441-1569)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1989.
- ASLANAPA, Oktay, “Kırım’da Türk Eserleri”, *Emel Dergisi*, Mart-Nisan 1983, S.183, s.225;
- KIRIMLI, Hakan, KANÇAL-FERRARİ, Nicole, *Kırım’daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları*, T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Top.Baş. Yay., İstanbul 2016.
- VOLOSUK, Olga, BULLÓN, Concepción Camarero, “O. Volosyuk, Concepción Camarero Bullón Un largo camino a Rusia: Agustín de Betancourt”, *ИБЕРОАМЕПИКАНСКИЕ ТЕТРАДИ ВЪПЪВЪК*, 1 (23) 2019, s.39-49.
- PEYSSONNEL, Claude-Charles, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Tome I, Cuchet, Paris 1787, s. 148.
- GÖMEÇ, Sadettin, “Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri”, *Turkish Studies-İnternational Priodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic* S.4, İlkbahar 2009, s.61-72.

DERİN ÜKTEN, Yağmur, *Seyahatnâmelerde Kırim*, Batılı Seyyahların Gözüyle XIX. Yüzyılda Kırim Türkleri, Karakum Yay., Ankara 2022.

SHİSHKOV, A. C., *Notlar, Görüşler ve Yazışmalar*, C. 1, Berlin-Prag 1870.

BALAKİN, Aleksey, *Metne Yakın: Araştırmalar ve Varsayımlar*, 2.Baskı, Palmyra Yay., Petersburg-Moskova 2022.

MURAVİEV-APOSTOL, Ivan Matveevich, 1820 yılında Tavrida'ya Yolculuk, Petersburg 1823.

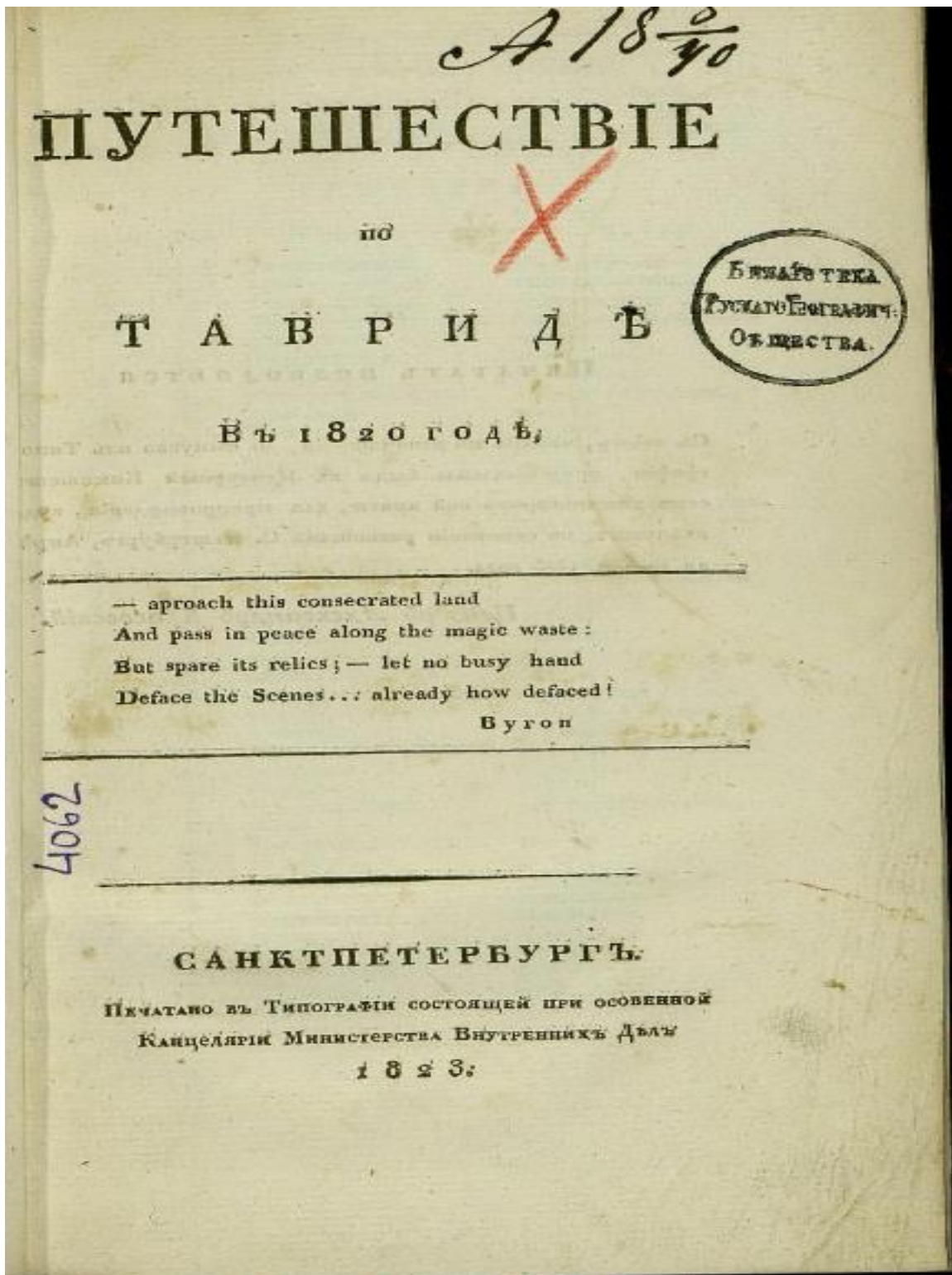
LATYSH, Yurii, "İvan Muravyov Apostol: Devlet Adamı, İnsan, Dekabrislerin Babası", UDC 94/18, İ.Muravyov Apostol, *Bilimsel Tarih ve Filoloji Dergisi*, Mart-Nisan 2012, s.122-133.

KRUPNYTSKY, Borys Oleksander Ohloblyn, "Danylo Apostol", *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 1, Ukraine 1984.

<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1290208>, Erişim Tar:15.12.2022.

<https://www.prlib.ru/en/node/356151>, Erişim Tar: 16.12.2022

EK:1 Ivan Muravyov-Apostol'un "1820 yılında Tavrida'ya Seyahat" adlı Eserinin Giriş Sayfası

EK:2. İvan Muravyov-Apostol¹

---

¹ <https://www.prlib.ru/en/node/356151>, Erişim Tar: 16.12.2022

Eğitim Programları, Medya, Kütüphane ve Düşünme Biçimleri Açısından Bilgi Toplumu¹

Hasan BOZASLAN²

Giriş

Eğitim bilimlerinin bulguları ışığında tasarlanan eğitim programları, toplumların ihtiyacı olan insan profilini oluşturmak için eğitim programları uzmanları tarafından tasarlanmaktadır. Eğitim programları ülkenin yeni yetişen nesline ve hayatboyu öğrenme çerçevesinde bütün yetişkinlere yönelik olabilmektedir. Eğitim programlarıyla yetişen insanlar bulunduğu toplumun ve kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için düşünme biçimlerini öğrenmektedir. Bu düşünme biçimleri okulda görülen eğitim yaşantılarının yanı sıra kütüphanelerde yapılan araştırmalar sonucunda da kazanılabilmektedir. Tüm bu süreçte eğitim yaşantıları oluşturulurken bireyin üzerine etki eden bir de medya kavramı karşımıza çıkmaktadır. İlkel toplumdaki Tarım toplumuna, Tarım toplumundan Sanayi toplumuna, Sanayi toplumundan da Bilgi toplumuna evrilen insan toplumu bu gelişim sürecinde sistemsel yapısını yeniliklere açık olarak sürekli güncellemektedir.

21. Yüzyıl Bilgi Toplumunda Eğitim Programları

Sanayi toplumunu yönlendiren temel dinamikler, bilgi toplumuna geçişle değişikliğe uğramıştır. Bundan dolayı eğitim programlarını da güncelleme gerekliliği öne çıkmıştır. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde eğitim programlarını güncelleme düşüncesinde öne çıkan temel eğilimler şöyle sıralanabilir (Tutkun, 2010: 998):

- 1- Bireysel gelişmeleri de dikkate alınarak, öğrencilerin zihinsel, ruhsal, ahlaki, estetik, duygusal, fiziksel ve sosyal gelişimini bütüncül olarak oluşturma,
- 2- Öğrencilerin bilimsel, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirme,
- 3- Bilim ve teknolojiye uyum için gerekli beceri ve yeterliklerle donanmış bireyler yetiştirilmedi.

Bilgi toplumunda eğitim programları; bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olmalıdır. Merter'e (2005:133) göre; bilgi toplumu eğitim programında şu nitelikler olmalıdır:

- ✓ Bilginin içeriğinin aktarılması yerine, bilgiye ulaşacak olan zekâ terminallerinin nasıl kullanılacağı,
- ✓ Bilgi dillerini öğreten araçların nasıl kullanılacağı ve bilgi dilleri ile bu araçları kullanarak nasıl bilgi üretileceği,
- ✓ Dil oyununa dayalı bilginin üretilmesi için iyi bir dilbilgisi,
- ✓ Bilginin nasıl kazanılacağı,
- ✓ Bilginin yeni bir bilgi üretmek için nasıl kullanılacağı,
- ✓ Bilginin nasıl pazarlanacağı,
- ✓ Kimlere bilgi gönderileceği ve dışardan bilginin nasıl alınacağı,
- ✓ Yanlış anlamalardan kaçınmak için bilginin nasıl ifade edileceği gibi kazanımlar olmalıdır.

---

¹ Bilgi Toplumu, "BOZASLAN, Hasan (2019), Eğitim Açısından Türkiye'de Bilgi Toplumu Yapısına Geçiş Engellenen Faktörler. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya, (Danışman: Prof. Dr. Feridun Merter)" doktora tezinden üretilmiştir.

² Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Orcid Numarası: 0000-0002-8458-890X

Sanayi toplumunda eğitim programları konu merkezli olduğundan sabit değişmeyen, esnek olmayan bir program söz konusudur. Bilgi toplumunda programlar konu merkezli değil, öğrenci merkezlidir. Bilgi toplumunda öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları dikkate alındığından programlarda esneklik görülebilir. “Bilgi toplumunda eğitim anlayışı, eğitim kurumlarında öğrencilerde gözlenen ilgi ve yetenek farklılıklarına cevap veren ve kendi içinde çeşitliliğe gidebilen esnek programlar uygulanmasını gerektirmektedir” (Balay, 2004: 67). Dolayısıyla bilgi toplumunda öğrencilerin yetenekleri doğrultusunda bir öğrenme ortamı oluşturulmaktadır. Bu durum bilgi toplumunda öğrencinin yapması gereken becerileri kolaylaştıracaktır. “Bilgi toplumunda öğrenci kendi becerileri doğrultusunda esnek ve geniş bakış açısına sahip olarak yetiştirilmelidir. Bu da öğrencinin aldığı bilgiyi yorumlaması ve anlamlandırmasını yani bilgi üretme kapasitesine ulaşmasını sağlayacaktır” (Numanoğlu, 1999: 347).

Bilgi toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir eğitim programında, bireyin üst düzey düşünebilmesini sağlayacak, yaşamsal faaliyetler içerisinde karşılaştığı sorunları çözebilecek ve olaylara çok yönlü bakabilecek kazanımlar vardır. Özkan’a göre bilgi toplumu eğitim programlarının genel amaçları; bilgiyi kullanan ve üreten, yaşam boyu öğrenen, araştıran, kendisini ve çevresini geliştirmeye çalışan, işbirliği yapabilen, yeniliklere açık, yaratıcı, çok yönlü ve eleştirel düşünen, etkili iletişim kurabilen, sorunların çözümüne katkıda bulunan bireyler yetiştirmektir (Özkan, 2009: 123-124).

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte yeni kazanımlar eğitim programlarına yansıtılmıştır. Bu kazanımlar; yaratıcı düşünme, öğrenmeyi öğrenme, üst düzey düşünme, bilişim teknolojileri kullanma, bilgi sektörüne yönelik bilgi okuryazarlığı becerileridir. Bilgi toplumunda öğrenciler; bilgiyi üretme, yapılandırma, paylaşma ve saklama, bilgiye ulaşma becerilerine sahiptir. Bu becerileri tam olarak yapabilmesi için bilişim teknolojilerini etkin biçimde kullanması gerekmektedir. “Bilgi toplumunda öğrenciler, bilgi toplumunda başarılı olabilmek ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bilgi okur-yazarı olmalıdırlar” (Kuhlthau, 1987: 2). “Bilgi toplumunun üretim ve servet aracı makine değil, bilimsel bilgiyi üretmek ve pazarlamaktır” (Özkan, 2009: 13). Bu yüzden bilgi toplumunda eğitim programları, bilgi sektörüne yönelik becerilerle donatılmıştır.

Bilgi toplumu eğitim programlarında; bilişim teknolojileri yeterliliklerinin yanı sıra milli, manevi değerler ve iyi bir iletişimin gerektirdiği beceriler de vardır. Özdemir’e göre eğitim-öğretim programlarının tasarlanması ve geliştirilmesi sürecinde, bireylerin bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi, beceri ve yeterliklere sahip olma, toplumun sosyal ve kültürel değerlerini benimseme ve geliştirme, hoşgörü, empati, işbirliği, yardımlaşma vb. gibi anlayış ve değerler dikkate alınmalıdır (Özdemir, 2005: 85).

Bilgi toplumunda en önemli ihtiyaç bilişim teknolojilerini kullanmak sayılabilir. Bireyin bilgi üretebilmesi için var olan bilgilere ulaşması gerekmektedir. Bundan dolayı birey bilgisayar ve interneti kullanabilmeli, sanal kütüphanelere ve veri bankalarına ulaşabilmeli ve ulaştıkları verileri sentezleyerek yeni bilgileri keşfetmelidir. “Bilişim teknolojileri becerileri eğitim programlarına dâhil edilmelidir” (Guttman, 2003: 68).

Yukarı anlatılanların doğrultusunda bilgi toplumunda eğitim programlarının genel amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Yaratıcı düşünebilen,
- ✓ Bilgi üretebilen,
- ✓ Problem çözebilen,
- ✓ Bilgi okuyazarı olan,
- ✓ Eleştirel düşünebilen,
- ✓ İletişim ve sosyo-Kültürel Becerileri olan,
- ✓ Bilgi iletişim teknolojilerini etkin kullanabilen,
- ✓ Araştırma keşfetme becerileri olan,
- ✓ Öğrenmeyi öğrenebilen,
- ✓ Medya okuyazarı olan,
- ✓ Lateral düşünebilen,
- ✓ Demokratik düşünebilen,
- ✓ Yabancı dil becerileri olan kişiler yetiştirmektedir.

Bilgi toplumunda bireyselleştirilmiş eğitim söz konusudur. Bu eğitim modelinde öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarına göre program tasarlanmaktadır. Balay'a göre bilgi toplumu eğitimine uygun programlarda ortak zorunlu derslerin yansısı, öğrencilerin ilgi, yetenek ve ihtiyaçlarına cevap veren seçmeli derslerin bulunması, her öğrenci grubu için ayrı programların yapılmasını gerektirmektedir (Balay, 2004: 70).

Bilgi toplumu eğitim programlarının tek yönlü bir şekilde bireyleri yetiştirmekten ziyade bireylerin kendi kendilerini geliştirecekleri olanakları onlara sunacak şekilde tasarlanması söz konusudur. Birey bilgi toplumunun okullarında bilgi sektörüne, eleştirel düşünmeye, öğrenmeyi öğrenme becerilerine yönelik kazanımlar ile donatılmaktadır. Akbıyık'a ve Seferoğlu'na göre öğretimde bilgi alıp verme yerine, düşünmeyi öğrenme önem kazanmaktadır. Bu nedenle bilgi toplumu okullarında düşünen, eleştiren, üreten, bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler yetiştirilmeye çalışılmakta, öğrencilere düşünme becerilerini kazandırmaya yönelik eğitim programları hazırlanmaktadır (Akbıyık ve Seferoğlu, 2002: 91).

Bilgi toplumu eğitim programlarının salt bilgiyi olduğu gibi kabul eden değil, bilgiye ulaşma yollarını bilen, ulaştığı bilgiyi bilimsel süreçlerden geçirerek değerlendiren bir birey modeli var edecek şekilde tasarlanmıştır. Bilgi toplumu eğitim programları bireyin yaşam boyu öğrenmesine olanak sağlar. Bilgi toplumu eğitim programları ile yetişen birey, süreç sonunda bilgi okuyazarı olmaktadır. "Bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanma becerisi olarak tanımlanan bilgi okuyazarlığı, yaşamboyu öğrenmenin temel taşıdır. Bu nedenle bilgi toplumunda bilgi okuyazarlığı becerilerinin okul programlarının bir parçası haline getirilmiştir" (Kurbanoglu ve Akkoyunlu, 2002: 20).

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında; bilgi toplumunda eğitim programlarının amaçları; üst düzey düşünen, demokratik ve bilgi sektörüne yönelik becerileri (bilgiokuyazarı) olan bireyler yetiştirmektir. Bilgi toplumu eğitim programlarının içeriği, üst düzey düşünen, demokratik ve bilgi sektörüne yönelik becerileri kazandıracak öğrenme temalarını, bilgileri, üniteleri içerik tasarım modellerine göre şekillenmiş öznel bilgilerdir. Bilgi toplumu eğitim programlarının öğrenme yaşantıları; yapılandırmacı kuram, işbirlikli öğrenme, aktif öğrenme gibi öğrencileri merkeze alan araştırma keşfetme, buluş stratejilerine uygun olan yöntem, tekniklerin kullanıldığı süreçtir. Bilgi toplumu eğitim programlarının ölçme ve değerlendirme ögesi ise sonuç odaklı klasik ölçme değerlendirmeden öte hem süreci hem sonucu çok yönlü ölçme araçları ile sınayan, betimleyen bir değerlendirme yaklaşımıdır.

Bilgi Toplumunda Medya

Medya; topluma dünyada olup bitenleri haber vermekle, toplumsal birlikteliği sağlamakla, toplumun kültürel değerlerini topluma aktarmakla, kamuoyu yaratmakla ve toplumu programlarıyla güzel vakit geçirmesini sağlamakla görevlidir. “Medyanın beş temel işlevi vardır. Bunlar; 1. Bilgilendirme, 2. Kültürel devamlılık, 3. Toplumsallaştırma, 4. Kamuoyu yaratma, 5. Eğlendirmedir” (Mora, 2008: 6). Günümüzde medya işlevlerini, bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte çok çeşitli alanlarda ve daha ileri teknolojiye yapmaya başlamıştır. Bilişim teknolojilerinin aracılığıyla medya iletişimi; küresel yapıda tasarlanmıştır. Vural ve Bat’a göre bilgisayar ve telekomünikasyon ağları; radyo linklerinden, uydu bağlantılarından ve kablo şebekelerinden oluşan yollarla, bütüncül ve dünyayı saran bir doku gibi, bir yerden başka bir yere sürekli sesli, görüntülü ve yazılı bilgi iletmektedir (Vural ve Bat, 2010: 3350).

Bilgi toplumunun sistemleri birbirleri ile iç içedir. Sistemler birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarıdır. Bilgi toplumunun eğitimin güçlü hale gelmesinde medyanın etkisi vardır. “Eğitimde ilerleme, bilgi toplumunun etkileşimli medya vasıtasıyla daha da kolaylaşacaktır. Bu nedenle eğitim, kültür ve yeni bilgi ve haberleşme teknolojileri arasındaki etkileşim hayati derecede önemlidir” (Hopenhayn, 2003: 169).

Bilgi toplumunda BİT araçlarının gelişmesi ile bireyler bu araçlardan çok yönlü etkilenmiştir. Görsel, işitsel ve hem görsel hem de işitsel medyadan etkilenen bireyler, istenmedik davranışlar sergilemektedir. İstenmedik davranışların yanı sıra bilgi toplumunun istediği tutum ve becerilerden de uzaklaşmaktadırlar. Sarıbaş ve Babadağ’a göre günümüzde televizyon ve diğer sosyal medya araçlarının öğrenciler üzerine etkisi göz ardı edilmemelidir. Etkili, kontrol altında ve doğru amaçlar için kullanılmadığı takdirde bu araçlar çocuğu yararlı etkinliklerden alıkoyabilir, onu edilgenleştirip yaratıcılıktan uzaklaştırabilir (Sarıbaş ve Babadağ, 2015: 28).

Medya sunduğu haberlerle, izleyicinin, dinleyicinin düşüncelerine, duygularına etki ederek bireyi medyanın istediği yöne kaydırmaktadır. Güran ve Özarlan’a göre günümüzdeki toplumsal hareketler medya aracılığıyla oluşabilmektedir. Toplumsal hareketler, örgütler, akımlar, sivil toplum kuruluşları medya üzerinden yönlendirilebilmektedir (Güran ve Özarlan, 2015: 38).

Sanayi toplumu ve öncesinde medya tek yönlü bir haber akışı çerçevesindedir. Bu tek yönlü iletişim, insanları istediği yöne yönlendirmede son derece etkilidir. Ayrıca bilişim teknolojilerinin yeteri kadar gelişmemesinden dolayı insanların bu haberleri sorgulaması da oldukça zordur. “Geleneksel medya, tek yönlü iletişim sağlar yani insanlara sadece haberi iletir. Kişilerin ise haberlere cevap vermeleri ya da reaksiyon göstermeleri ve bilginin doğruluğunu veya güvenilirliğini kontrol etmeleri zordur” (Çıldan, Ertemiz, Tumuçin, Küçük ve Albayrak, 2012: 2).

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bilginin hızla yayılmasını, bilginin sorgulanmasını, bilgiyi yerinde görmeyi, bilgileri uygulamayı gerçekleştirmiştir. Bu durum beraberinde bir etkileşimli medyayı da getirmiştir. Fırat’a göre bilgi toplumunda 3 boyutlu güçlü görsel altyapısıyla yüksek düzeyde etkileşim sağlayan video oyunları ve metin, resim, ses ve animasyonların bir arada kullanıldığı etkileşimli çoklu ortamlar yoğun olarak kullanılmaktadır (Fırat, 2010: 506).

Etkileşimli medya; çift yönlü iletişimi sağlayan, toplumu haberin zaman zaman bütün ayrıntılarına ulaşma imkânı sağlayan bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle karşımıza çıkan bir teknolojik uygulamadır. Bulduk’a göre; etkileşimli medya tasarımı, çoklu ortam uygulamalarında karşılıklı olarak etkileme anlamına gelen, elektronik yayımcılıkta da okuyucu ile yayımcı arasında bir bağ kuran, yayımcılığı tek yönlülükten çıkaran bir özellik olmuştur (Bulduk, 2015: 54).

Medyanın düşünme becerilerine de etkisi vardır. Bu düşünme becerileri; eleştirel düşünme, demokratik düşünme ve iletişim becerileridir. Jolls ve Thoman tarafından yapılan araştırmada medyanın; demokratikleşme sürecinde etkisi olduğu belirtilmiştir. Küresel medya kültüründe, insanlar demokrasiyi benimsemiş vatandaşlar olabilmeleri için iki yeteneğe sahip olmalıdırlar: Eleştirel düşünme ve kendini ifade etme. Medya okuryazarlığı bu iki beceriyi öğreterek vatandaşların siyasi sınıflandırma yapabilmesini, toplumsal tartışmaları anlayabilmesi ve katılabilmesi ve seçim sürecinde karar verebilmesini sağlar (Jolls ve Thoman, 2008: 14).

Bilgi Toplumunda Kütüphaneler

Tarım öncesi, tarım ve sanayi toplumunda keşfedilen bilgilerin üstüne bilgi toplumunda da keşfedilen bilgiler eklenince, bu bilgilerin kaydedilmesi ve bu bilgilere ulaşılması güç haline gelmiştir. Bu yoğun bilgilerin kaydedilmesine ve ulaşılmasına geleneksel anlayışla devam eden kütüphanelerin yetersiz kalacağı açıktır. Bireyin aramak istediği bilgiyi, raflardaki kitaplardan araması vakit kaybına yol açacaktır. Ayrıca kütüphaneye gitmek de vakit kaybıdır. Tonta'ya göre insan yeteneklerinde yüz katlık artış tarım toplumuna, bin katlık artış sanayi toplumuna giden yolu açmıştır, trilyon katlık artışın ne getireceğini tahmin etmek güçtür ve bu büyüklükteki bir artışın ancak kütüphanelerin, bilgisayarların ve iletişim ağlarının sahip oldukları yeteneklerin birleşmesiyle gerçekleşebilecektir (Tonta, 1999: 366).

Bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, bilginin iletilmesini ve saklanmasını değiştirmiştir. Bilgilere ulaşım daha hızlı ve çok sayıda bilgiye ulaşma imkanı bilgi toplumuna uygun kütüphanelerinde sıkça görülmektedir. Afzali'ye göre bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bilgi ağlarının etkin kullanımı, kütüphane hizmetlerini değişime uğratmıştır. Yeni nesil kütüphaneler, fiziksel sınırlarının dışına çıkmayı ve değişik formatlarda, çok daha zengin koleksiyonları, daha etkin ve hızlı bir şekilde zaman ve mekân sınırlaması olmadan hedef kitlesine ulaştırmaktadır (Afzali, 2008: 266).

Bilgi toplumundaki bu hızlı bilgi artışı ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin getirdiği yeniliklerle geleneksel kütüphane anlayışında değişikliğe gidilmiştir. “Kütüphanelerin temel işlevi olan bilginin sınıflandırılmasında ve dağıtımında bilgi teknolojisi değişimlere yol açmıştır. Bu sebeple kütüphanelerin içinde buldukları teknolojik değişimle başarılı olmaları için yeniden yapılanmaları zorunludur” (Çakırer, 2005: 322). Kütüphanelerdeki yeniden yapılanma, bilgi toplumuna uygun bir kütüphane modelini karşımıza çıkarmıştır. Bu yeni kütüphane modeli, geleneksel kütüphane anlayışından farklı bir yapıdadır.

Bilgi iletişim teknolojilerini kullanma ve öğrenme-öğretme becerileri bilgi toplumunda çok sık kullanılmaktadır. Kütüphaneler bu becerilerin özellikle eğitilmiş olmayan, çalışmayan bireylere kazandırılmasında çok önemli işleve sahiptir. Kütüphaneler, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım becerileri için özel eğitim programları da düzenleyen yerel eğitim ve yetiştirme merkezleridir (Yılmaz, 2010: 269).

Bilgi toplumu kütüphanesi; elektronik formdaki sosyal, ekonomik, kültürel ve entelektüel çalışmaların farklı kopyalama ve düzenleme stratejileri kullanılarak oluşturulan metin, görüntü, harita, ses, ticari kataloglar, bilimsel, ticari işletme ve kamu yönetimi veri kümelerinin, çeşitli kütüphanelerle etkin iletişim ağı kurulması suretiyle, uzun dönem erişim sağlanmasında ortak bir sorumluluğa ve süresiz olarak uzaktan erişim olanaklarına sahiptir (Kurulgan, 2006: 195).

Bilgi toplumuna uygun bu kütüphanelerde; uzaktan erişim, veri indirme-göndermede hızlılık, bilgisayar yazımları aracılığıyla hızlı katalog taraması, 7 gün 24 saat boyunca erişim gibi özellikler vardır. Alav, Alav, Kara ve Kara'ya (2003: 5) göre; Bilişim teknolojilerine dayalı elektronik

kütüphaneler, yeni üretilen bilgiyi en kısa sürede eğitim/öğretimin hizmetine sunmaktadır. Bilgi farklı formatlarda (ses, resim, fotoğraf, film, yazılı doküman vb.) karşımıza çıkmaktadır. Farklı formatlardaki bu bilgiler, elektronik kütüphaneler aracılığı ile ulaşılabilir.

Ülkelerin bilgilerini dağıtması, bilgi otoyolları ile sağlanmaktadır. Bilgi otoyolu; ülkenin üniversitelerine, kamu kuruluşlarına, kütüphanelerine, laboratuvarlarına, işyerlerine ve evlerine; bakır, koaksiyel veya fiber optik kablolarla, uydu veya yayın yoluyla veri, ses ve görüntü türü bilgiler taşıyan; donanım, yazılım ve araçlardan oluşan iletişim sistemleridir (Çukurçayır ve Çelebi, 2009: 64).

Bilgi toplumu üniversitelerinde araştırmacıların boş yere yitirdiği zaman, emek ve para kaybı, bilgi merkezleri olarak adlandırılan kütüphanelerin araştırma sürecinde etkinleştirilmesiyle büyük ölçüde azaltılmaktadır. Bilgi kaynaklarında görev yapan nitelikli kütüphaneciler tarafından verilmekte olan yayın taraması, güncel duyuru, seçmeli bilgi yayımı, dizin ve öz hazırlama, bibliyografya ve işbirliği çalışmaları bu bağlamda üniversite yönetimleri tarafından desteklenmekte ve uyguladıkları politikalarla özendirilmektedir (Çakın, 1998: 50).

Bilgi toplumunda kullanılan sanal kütüphanelerin geleneksel kütüphanelere göre bir çok yönden avantajı vardır. Alav, Alav, Kara ve Kara'ya göre Sanal kütüphaneler; öğrenim sürecine ayrılan zaman, para, emek, personel, fiziksel mekan unsur ve maliyetlerini düşürmüştür. Eski kütüphanelere yani geleneksel kütüphanelere gidilerek yerinden bilgiye ulaşmada kaybedilen zaman, harcanan emek ve ekonomi, sanal kütüphaneler yönüyle avantaja dönüştürülmüştür (Alav, Alav, Kara, Kara, 2003: 4). Sanal kütüphanelerin bu avantajlı yönleri, bu tarz kütüphanelere ilgiyi arttırarak daha çok kullanılmasını sağlamıştır.

Sanal kütüphanenin sunmuş olduğu ortam, gerek kullanıcıların erişimi gerekse bu büyük bilgi kaynağından etkin bir şekilde yararlanabilmeleri açısından iyi bir bilgi okuryazarı olmalarını gerektirmektedir (Roberts, 2000: 1).

Çok büyük bilgi kaynaklarının, bireylere sanal kütüphaneler aracılığıyla sunulması, bilgi toplumuna geçişin garantisi olmayabilir. Bilgiye etkin bir şekilde erişim, kullanıcı ve bilgiyi sağlayan elektronik ortam arasında zengin bir etkileşimi gerektirir. Bu anlamda kullanıcıların bilgiye erişme ve eriştikleri bilgiyi kullanabilme konusunda yeterli bir düzeye sahip olmaları gerekir (Rao, Pedersen, Hearst, Mackinlay, Card, Masinter, Halvorsen ve Robertson, 1995: 3).

Bilgi toplumuna geçiş ve keşfedilen yeni teknolojiler, kurumları değiştirmeye zorlamıştır. Bu değişim sürecinde, teknolojiler kütüphaneleri de değişime uğratmıştır. Kütüphaneye yönelik bilgi iletişim teknolojileri gelişmiş ve buna bağlı olarak kütüphanecilerin de bilgi iletişim teknolojilerine yönelik beceriler hususunda değişime ayak uydurmaları ve kendilerini yenilemeleri kaçınılmaz olmuştur. Bilgi toplumu kütüphanelerinde; sadece bir kütüphaneden değil, ağ yapılanması yapılmış bütün kütüphanelere, internet aracılığıyla uzaktan erişim, bilişim teknolojileri yazılımları ile birlikte çok sayıda veriye hızlı erişim sağlanmakta; kitaplar, süreli yayınlar, dergiler, gazeteler gibi bütün yayın türleri anında bilgisayarlara indirilebilmektedir. "Tek bir gerçek kütüphaneye bağlı kalmanın dışında birden fazla ağın bir araya getirdiği hizmetler ve kaynakların bileşimi olan sanal, dijital ve elektronik kütüphaneler, bilgi toplumunda etkin olarak kullanılacaktır (Karakaş, 1996: 339).

Bilgi toplumundaki bu hızlı bilgi artışı ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin getirdiği yeniliklerle geleneksel kütüphane anlayışında değişikliğe gidilmiştir. "Kütüphanelerde bilginin sınıflandırılması ve dağıtımında bilgi teknolojisindeki gelişmeler değişimlere yol açmıştır. Bu sebeple kütüphanelerin içinde buldukları teknolojik değişimle başarılı olmaları için yeniden yapılanmaları zorunludur" (Çakırer, 2005: 322). Kütüphanelerdeki yeniden yapılanma, bilgi toplumuna uygun bir

kütüphane modelini karşımıza çıkarmıştır. Bu yeni kütüphane modeli, sanal kütüphane olarak adlandırılmaktadır.

Alan yazında, sanal kütüphane terminolojisini ifade eden birçok kavram bulunmaktadır. Örneğin, “duvarsız kütüphane”; “dijital kütüphane”; “elektronik kütüphane”; “e-kütüphane”; “masaüstü kütüphanesi”; “online kütüphane”; “gelecek kütüphanesi”; “mantık kütüphanesi”; “network kütüphanesi”; “hibrit kütüphane”; “ağ kütüphanesi” ya da “bilgi otobanı” gibi. Bunlar arasında en çok kullanılanlar, “sanal kütüphane”; “dijital kütüphane”; “hibrit kütüphane”; ve “elektronik (e-) kütüphane”dir (Magnussen, 2002: 11).

Kâğıtsız kütüphane, basılı olmayan ya da kâğıt içermeyen kaynaklardan oluşan birimler için kullanılır. Kablolu kütüphane, ihtiyaç duyulan bilgilerin elde edilmesinde ve iletilmesinde kullanılan bilgisayar ağlarının rolü ön planda tutularak oluşturulmuş bir kavramdır (Yurdadoğ, 1997: 75).

Sayısal kütüphane; bilgi kaynaklarını dijital ortamlarda depolayan ve bilgisayar sistemleri aracılığıyla erişim sağlanan kütüphane sistemine verilen isimdir. Ayrıca sayısal kütüphane, entelektüel düşünce ürünlerini içeren veri tabanlarından erişim programları aracılığıyla bazı materyallere erişme olanağı sağlayan kütüphanedir (Kurulgan, 2013: 476).

Sanal kütüphane, belirli bir mekana gitmeden uzaktan erişim sağlanarak yapılan bir online veri bankasıdır. “Sanal kütüphane, bilgisayarımızın karşısına geçip oturduğumuz yerden evimizden veya ofisimizden kullanabileceğimiz bir kütüphanedir (Kurbanoglu, 1996: 21-24).

Sanal kütüphanelerde veri incelemesi ve indirilmesi, ulaşılması geleneksel kütüphanelere göre çok hızlıdır. “Sanal kütüphane ile daha fazla kullanıcıya hizmet verilmekte ve kaynaklara erişim daha hızlı ve etkin hale gelmektedir” (Tonta, 2006: 3).

Elektronik kütüphane; Kütüphane hizmetlerinin bilgi, bilgisayar ve ağ teknolojilerine dayalı olarak elektronik ortamda verildiği; elektronik kaynakların, elektronik ortamda düzenlendiği ve hizmete sunulduğu, ayrıca, geleneksel basılı veya baskı dijital kaynakların da yer alabildiği bir sistemdir (Küyük, Kaplan ve Yılmaz, 2005:7).

Elektronik kütüphaneler genellikle hizmetlerini bilgisayar kullanarak sunmaktadırlar. İşlemler bilgisayar ve İnternet aracılığıyla yapılmaktadır. Bu kütüphanelerde bütün bilgiler sadece dijital bir ortamda yer almakta ve bilgi, elektronik bellek ya da optik disk gibi farklı bir depolama ortamında bulunmaktadır (Afzali, 2008: 230).

Çevrimiçi kütüphaneler; günün 24 saati uzaktan erişime açık olup internete girilen her yerden anında ulaşılabilen sanal bilgi depolarıdır. Özel ve Çakmak’a (2011: 32) göre; Çevrimiçi kütüphane katalogları olarak bilinen OPAC’lar (Online Public Access Catalog), kullanıcıların bilgi merkezlerindeki bilgi kaynaklarına erişebilmeleri için en önemli araçlardan biridir. Bu araçlar sayesinde bilgi kaynaklarının bibliyografik bilgilerine, çevrimiçi olarak, zaman ve mekân sınırlaması olmadan ulaşılabilir. (Afzali, 2008: 230).

Dijital kütüphaneler;

- ✓ Dinamik ve yüksek hayali yansıtır, uzak mekânlardan kolaylıkla bilgi alınabilir,
- ✓ Eşzamanlı ve zengin etkileşim eşliğinde ikili temas kurar,
- ✓ Dijital kütüphaneler alternatif bir felsefeyi destekleyebilir ve aynı zamanda özgür bir atölyedir,
- ✓ Dijital içerik, çeşitli boyutlarda multimedyaadan oluşur,
- ✓ İçerik sınırlı değildir,

- ✓ Bilgiye erişim yöntemleri sistemlidir,
- ✓ İçeriğin gruplanması sistematiktir (Niqresh, 2019: 118).

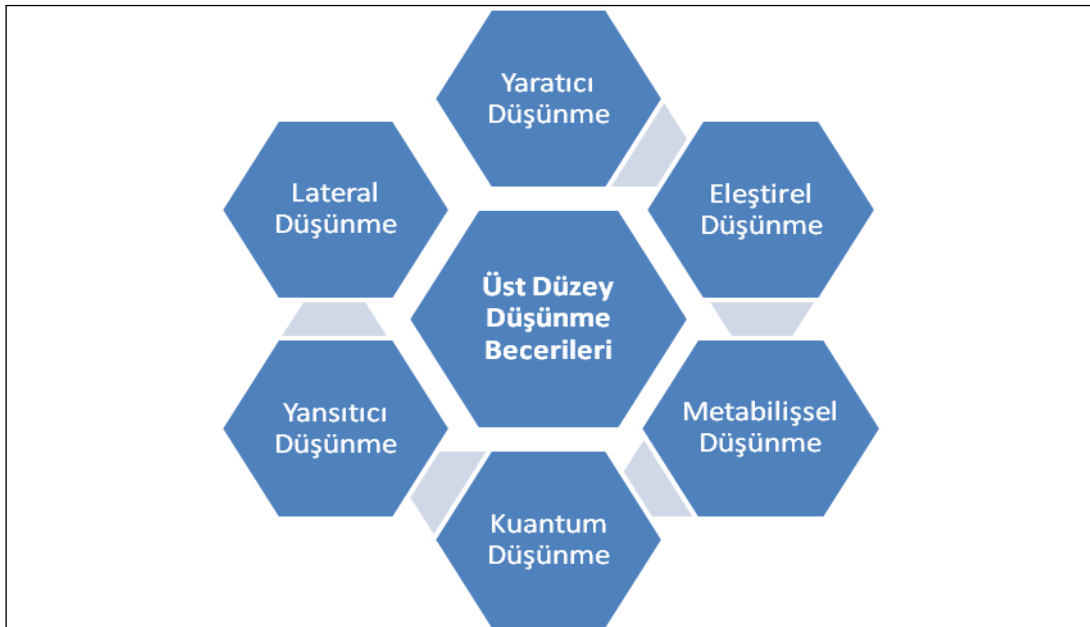
Duvarsız kütüphane, kullanıcının bilgi-belge merkezine gitme zorunluluğundan kurtularak uzaktan erişim sağladığı kütüphanedir. Kablolu kütüphane, gereksinim duyulan bilgilerin elde edilmesinde ve iletilmesinde kullanılan bilgisayar ağlarının rolü ön planda tutularak oluşturulmuş bir terimdir (Kurulgan, 2005: 194).

Duvarsız, kağıtsız, kablolu, çevrimiçi, elektronik ve sanal kütüphane olarak adlandırılan 21. Yüzyıl kütüphanelerinin en önemli özellikleri; uzaktan erişilebilen, çok fazla bilginin sistematik biçimde düzenlendiği, video, ses, harita gibi farklı formatta kullanıcılara hizmet sunan bilgi bankalarıdır. Bilgi toplumunda bu tarz kütüphanelerin kullanılması söz konusudur. Bilgi toplumuna uygun eğitim kurumlarının öğrenme ortamlarında bu tarz kütüphaneler, bilgi toplumu becerilerinin kazanılmasında etkin rol oynamaktadır.

Bilgi Toplumunda Düşünme Biçimleri

Bilgi toplumunun temeli bilgi üretimine dayalıdır. Bilgi üretebilmek için bireylere üst düzey düşünme becerilerini kazandırmak gereklidir. Bilgi toplumu eğitiminde kullanılan üst düzey düşünme becerileri; yaratıcı, eleştirel, metabilşsel, kuantum, yansıtıcı, lateral, analitik, yakınsak ve iraksak ve pratik düşünme becerileridir. Balay'a göre bilgi toplumunda eğitimde beceri düzeyinin yükselmesi, bireyin kendini yetiştirmesi, geliştirmesi ve bireysel yeteneklerini kullanması gereklidir. Bireyin bilgiye odaklı bir yaşamı öğrenme, analitik düşünme, sentez yapabilme, sorunları çözme ve etkili iletişim kurma gibi becerilere sahip olması beklenmektedir (Balay, 2004: 67).

Şekil 1. Bilgi Toplumunda Kullanılan Üst Düzey Düşünme Becerileri

Bilgi toplumunun temel özellikleri doğrultusunda, bilgi toplumunun insanının sahip olması gereken temel özellikler vardır. Bu temel özellikler üst düzey düşünme becerilerine sahip olan bireyler tarafından yapılabilmektedir. Özkan'a göre bilgi toplumunda insan modeli aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Özkan, 2006: 163):

- ✓ Bilginin birikimli olma niteliği ve yaşam boyu öğrenme nedeniyle sürekli kendini geliştirebilme,
- ✓ Açık, yapıcı, yaratıcı, yansıtıcı ve eleştirel olarak düşünebilme ve düşündüklerini ifade edebilme,
- ✓ Bilgiyi üretme, uygulama ve paylaşma yoluyla her alan ve konuda etkin bir insan olabilmektir.

Bilgi toplumunda ana nokta bilgi üretimidir. Bilgi üretimi; ekonomik, sosyal, politik ve eğitim sistemini doğrudan etkilemektedir. Özkan'a göre bilgi toplumunda bilgi, gerçek sermaye ve zenginliktir. Bilgi toplumu; bilginin temel üretim faktörü olarak değerlendirildiği, bilgi sektöründe etkinlik gösterenlerin, çalışanların çoğunluğunu oluşturduğu, bilgi ve teknoloji tabanlı bir toplumsal ve ekonomik aşamadır (Özkan, 2006: 114).

Bilgi toplumunda temel nokta bilgi üretimi olduğundan dolayı bilgi üretimine yönelik düşünce sistemlerini bireylere kazandırmak bilgi toplumuna geçmekte olan ülkelerin yapacağı ilk işler arasındadır. Yaratıcı, eleştirel, yansıtıcı, kuantum ve metabilişsel düşünme bilgi üretimi üzerine iken, lateral düşünme bilgi toplumunda demokrasi kültürünü kazandırmada etkilidir. Çünkü olaylara, kavramlara, insanlara çok yönlü bakış açısı, diğerlerinin bakış açısıyla bakmayı kazandıracığından bireylerde empati duygusunu geliştirecektir. Bu durum demokrasi kültürünü olumlu yönde etkileyecektir.

Sorgulamayı bilen, eğitim-öğretim sürecinde edindikleri konular arasında bağlantı kurabilen, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini arayabilen bireyler, bilgi üretiminde başarılı olabilirler. Ersan'a ve Güney'e göre bilgi toplumunun ihtiyaçlarını giderebilecek özgün, özgür ve yaratıcı bireylere ulaşmak, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesiyle mümkün olabilir (Ersan ve Güney, 2012: 154).

Bilgi toplumunda eğitimin genel amaçlarından birincisi yaratıcı düşünme becerisidir. Bilgi toplumunda bilgi üretme söz konusu olduğundan yaratıcı düşünme becerisi ön plana çıkmaktadır. "Yaratıcı düşünme becerisi, bilgi toplumu eğitimiyle insanlara kazandırılmaktadır" (Yalçınkaya, 2002: 3-4).

Şekil 2. Yaratıcılık (Yalçınkaya, 2002: 4)

Şekil 2'den anlaşılacağı üzere, bilgi toplumunda yeni ürün, teknoloji ve iş modeli oluşması için hayal gücü, merak, istek ve bakış açısından doğan yaratıcı düşünme becerileri gereklidir. "Bilgi toplumunda eğitimin amaçları içerisinde yaratıcılık vardır" (Kereluik, Mishra, Fahnoe ve Terry, 2013: 130). Bilgi toplumunda bireyde olmazsa olmazlardan olan yaratıcı düşünme, bilgiyi üretme sürecinde çok önemlidir. Yenilmez ve Çalışkan'a (2011: 51) göre yaratıcı düşünme; problemlere yeni yollar, yeni çözümler, yeni fikirler, yeni buluşlar üretme yeteneğidir. Yaratıcı bireyler sorunları değişik boyutlarıyla tanımlayıp alternatif çözümler üretebilirler (Yenilmez ve Çalışkan, 2011: 51).

Bilgi toplumunda kullanılan bir diğer düşünme biçimi de eleştirel düşünmedir. Eleştirel düşünme, bir karara varırken bilimsel yolları kullanır ve bilimsel belgelere dayalı olarak sonuca ulaşır. Açışlı'ya göre eleştirel düşünme, düşünmenin en gelişmiş ve en ileri biçimidir. Eleştirel düşünme yoluyla nitelikli niteliksizden, doğru yanlıştan ayırt edilebilir. Eleştirel düşünme başıboş bir düşünsel etkinlik değil, sorunların özüne inenerek irdeleyen, anlamaya çalışan, gerekirse karşı çıkabilen bir düşünce biçimidir (Açışlı, 2016: 275).

Bilgi toplumunda kullanılan üst düzey düşünme biçimlerini karıştırmama adına fayda sağlayacaktır.

Tablo 1. Eleştirel Düşünme ile Yaratıcı Düşünme Arasındaki Bazı Farklar (Atasoy, Kadayıfçı, Akkuş, 2007: 681).

Eleştirel Düşünme	Yaratıcı Düşünme
Analitik	Üretici
Yakınsak	Iraksak
Dikey	Yanal
Karar verme	Geçici olarak karar verme
Odaklanma	Yayılma
Nesnel	Öznel
Doğru cevap	Herhangi bir cevap
Sol beyin	Sağ beyin
Sözel	Görsel
Doğrusal	Çağrışımsal
Mantıklı	Zengin, yeni
Evet ama...	Evet ve...

Bilimsel çalışmalar yapılırken üst düzey düşünmek gerekir. Yapılan çalışmalarda bilimsel yolları kullanma ve yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bilgileri kullanma, öğrenciyi işin içine katma bir üst düzey düşünme tekniği olan sorgulamaya dayalı öğrenme de mevcuttur. Şen ve Erdoğan'a göre sorgulamaya dayalı öğrenme; araştırmalar yapma, bilgileri analiz etme yoluyla mevcut verilerden anlamlı bilgilerin oluşturulması sürecidir. Sorgulamaya dayalı olan etkinlikler, öğrencilerin yeni bilgileri yapılandırmaları ve sahip oldukları düşünceleri denemeleri için fırsatlar sağlar ve kanıtlara dayalı düşünceler oluşturmaları ve bunları eleştirel olarak sorgulamaları da sağlar. Sorgulayıcı öğrenme öğrenci merkezli ve bilgiyi yapılandırmayı destekleyen bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Sorgulayıcı öğrenmede sürecin kontrolü öğrencidedir (Şen ve Erdoğan, 2016: 5).

Bilgi toplumunda bir diğer üst düşünme tekniği de kuantum düşünmedir. Kuantum düşünme; dünyada var olan her şeyin birbirini etkileyebileceği, sorunun birden çok cevabı olabileceğini, aktif öğrenci ile öğrenmenin daha kolay gerçekleşeceğini belirtmektedir. Demirel'e göre kuantum öğrenme; olayların, kavramların, olguların bir sonuç sürecinde birlikte hareket ettiğini, bir sorunun kesin cevabı olmadığı ihtimallerin de değerlendirilmesi ve öğrenme sürecine öğrencinin de katılması gerektiğini vurgulamaktadır (Demirel, 2006: 247).

Bilgi toplumunda bir diğer üst düşünme tekniği de yansıtıcı düşünmedir. Bu düşünme çeşidi, bilgi üretme yolunda şüpheli bir anlayışla olayı, olguyu, kavramı sorgulamaktadır. Kızılkaya ve Aşkar'a göre; yansıtıcı düşünme, durumdan kuşkulama, olasılıklı düşünme, şaşırma, bilişsel güçlük içermesi ve arama, avlama, sorgulama, şüpheli giderecek materyal bulma etkinliklerini kapsar. Yansıtıcı düşünme, öneriler, problem, hipotezler, nedenleme ve test etme aşamalarından oluşur (Kızılkaya ve Aşkar, 2010: 84).

Bilgi toplumunda ihtiyaç duyulan düşünme biçimlerinin birçoğu olaylara farklı bakış açısı ile hareket ettiğinde daha hızlı çözüme ulaşmaktadır. Olaylara, sorunlara çok yönlü bakma; bilgi üretme, sorun çözme gibi becerileri beraberinde getirmektedir. Altıkulaç ve Akhan'a göre; lateral düşünme tekniğinde, bir konuya farklı açılardan bakma vardır. Lateral düşünme; duyguları mantıktan, yaratıcılığı bilgi birikiminden ayırarak çok yönlü olarak düşünmedir (Altıkulaç ve Akhan, 2010: 228).

Bilgi üretme sürecinde yakınsak ve ıraksak düşünme de kullanılmaktadır. Bu iki düşünme çeşidi; sorunlara, olaylara çözüm bulmada ve eski bilgilerden daha kullanışlı bilgiler üretmede sık sık kullanılmaktadır. Atasoy, Kadayıfçı ve Akkuş'a (2007: 681) göre bir sorunun olası cevapları arasında mantıklı ve doğru geleni bulabilme yeteneği yakınsak düşünmedir. ıraksak düşünce ise problemi çözmek için doğru ya da yanlış, uygun ya da değil çok çeşitli cevaplar üretebilir. Çoğunlukla yaratıcı düşünceler ıraksak düşünmenin bir sonucudur (Atasoy, Kadayıfçı ve Akkuş, 2007: 681).

SONUÇ

Eğitim sistemlerinin yenilikçi düşünceyi ve yenilikçilik bilincini geliştiren bir yapıda şekillendirilmesi, 21. Yüzyılın değişim ve dönüşüm dalgalarında boğulmak yerine adeta keyifle sörf yapabilecek toplumların yaratılması için bir zorunluluktur. (Tura, 2022:2-3). Bilgi toplumundan toplum 5 türüne doğru dönüşüm sürecinde olan insanoğlunun eğitim sistemine önem vermesinin doğuracağı sonuç, eğitim sisteminin toplumun birçok sistemine yetiştireceği nitelikli personel açısından olumlu yönde karşılık olacaktır. Eğitim sistemi bireyi bütüncül yapıda geliştirmeyi hedefler. 21. yüzyılda birey öğrenmeyi öğrenir ve sürekli yeni becerilere açıktır. Bu asırda birey; yaratıcı becerilerini kullanarak bilgi üretir, yenilikçi bakış açısıyla değişime karşı direnç göstermeden kendisini sürekli dinamik yapıda tutar, bilimsel araştırmalar yaparken bilimsel yöntemi etkin kullanarak eleştirel düşünme ve problem çözme bilgi ve becerilerini geliştirir, bilişim teknolojilerinin etkisiyle iletişim becerilerini etkin kullanır, çok kültürlü küresel yapıda olan dünya toplumlarıyla iş birliği içerisine girer, Bilişim teknolojileri etkin kullanarak bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerini geliştirir, sürekli üretilen yeni bilgileri takip ederek girişimcilik, öz disiplin, öz denetim gibi içsel uyarıcılarını etkili kullanır. Birey tüm bu süreçte eğitsel çevresinden etkilenir. Kütüphanelerden olumlu yönde etkilenirken medyadan olumsuz yönde etkilenebilir. Bu yüzden medya, toplumu oluşturan bireyleri dikkate alarak yayın sürecini tasarlamalıdır.

KAYNAKÇA

AÇIŞLI, Sibel. (Ocak 2016). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğrenme Stilleri ile Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi. *İlköğretim Online Dergisi*, 15(1): 273-285.

AFZALI, Mehdi. (2008). Karma Kütüphane: Dijital ve Geleneksel Kütüphanelerin Odak Noktası. *Türk Kütüphaneciliği*, 22.3: 266-278.

AKBIYIK, Cenk ve SEFEROĞLU, Sadi. (2002). Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Akademik Başarı. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), ss. 90-99.

ALAV, Orhan, ALAV, Zeliha, KARA, İzzet ve KARA, Yeşim. (2003). Elektronik Kütüphanelerin Eğitimdeki Yeri ve Önemi [Dijital Library]. Akademik Bilişim Konferansı, Adana: Çukurova Üniversitesi, 3-5 Şubat, <http://ab.org.tr/ab03/sunum/14.doc> (Erişim Tarihi: 01/01/2016).

ALTIKULAÇ, Ali ve AKHAN, Nadire Emel. (2010). 8. Sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yaratıcı Drama Yöntemi ve Altı Şapkalı Düşünme Tekniğinin Kullanılmasının Öğrenci Başarı ve Tutumlarına Etkisi, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, ss. 225-247.

ATASOY Basri, KADAYIFÇI, Hakkı ve AKKUŞ, Hüseyin. (2007). Öğrencilerin Çizimlerinden ve Açıklamalarından Yaratıcı Düşüncelerinin Ortaya Konulması (Çizimler ve Açıklamalar Yoluyla Yaratıcı Düşünceler), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(4), 679-700.

BALAY, Refik. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 2, ss. 61-82.

BULDUK, Banu. (2015). Etkileşimli Medya ve Öğretim Ortamlarında Tasarım Geliştirme Süreci. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı 16, ss. 47-63.

ÇAKIN, İrfan. "Üniversitelerimizin bilgiye erişim ortamları: Genel değerlendirme." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1998).

ÇAKIRER, Mehmet Akif. (2005). Bilgi Toplumunda Kütüphaneler ve ABD'deki Urbana Free Library Örneği. Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlaması. (ÜNAK'05), 22-24 Eylül 2005, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

ÇİLDAN, Cihan, ERTEMİZ, Mustafa, TUMUÇİN, Kaan, KÜÇÜK, Eren ve ALBAYRAK, Duygu. (2012). Sosyal Medyanın Politik Katılım ve Hareketlerdeki Rolü, *Akademik Bilişim*, <http://ab.org.tr/ab12/bildiri/205.pdf> (Erişim Tarihi: 04/04/2016).

ÇUKURÇAYIR, Akif ve ÇELEBİ, Esra. (2009). Bilgi Toplumu ve E-Devletleşme Sürecinde Türkiye. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, ss. 64-65.

DEMİREL, Özcan. (2006). *Öğrenme Sanatı*. Pegeme Yayıncılık, Ankara.

ERSAN, Ceyhan ve GÜNEY, Taner (2012). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerinin Bireysel Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, ss. 145-163.

FIRAT, Mehmet (Kasım 2010). Bilgi Toplumunda Eğitimin Sürekliliği ve Okulların Geleceği. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, ss.504-509, Antalya-Turkey.

GUTTMAN, C. (2003). *Education In And For Information Society*. Published By The United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization.

GÜRAN, Mehmet Salih ve ÖZARSLAN, Hüseyin. (2015). Çerçeveleme Teorisi Ve Toplumsal Hareketler. *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 36-50.

HOPENHAYN, Martin. (2003). Education, Communication And Culture In The Information society: A Latin American Perspective. Published in: CEPAL Review, No. 81, pp. 169-186.

JOLLS, Tessa ve THOMAN Elizabeth. (2008). 21. Yüzyıl Okuryazarlığı Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikler. Çevirenler; Cevat ELMA, Alper KESTEN, Şakir ÇINKIR, Abdullah Nuri DİCLE, Elif MERCAN, Özcan PALAVAN). Ekinoks Yayınevi, Ankara.

KARAKAŞ, Sakine. (1996). Enformasyon Devrimi Sürecinde Kütüphanecinin Rolü. Türk Kütüphaneciliği, Cilt 10, Sayı 4, 339-349.

KERELUIK, Kristein, MISHRA, Punya, FAHNOE, Chris, TERRY Laura. (2013). What Knowledge Is Of Most Worth: Teacher Knowledge For 21st Century Learning. Journal of Digital Learning in Teacher Education, 29(4), 127-140.

KIZILKAYA, Gonca ve AŞKAR, Peter. (2010). Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerisi Ölçeğinin Geliştirilmesi. Eğitim ve Bilim, Cilt 34, Sayı 154.

KUHLTHAU, Carol Collier. (1987). Information Skills for an Information Society: A Review of Research. An ERIC Information Analysis Product, Syracuse University, New York.

KURBANOĞLU, Serap ve AKKOYUNLU, Buket. (2002). Bilgi Okuryazarlığı: Bir İlköğretim Okulunda Yürütülen Uygulama Çalışması. Türk Kütüphaneciliği, Cilt 1, Sayı 1, ss. 20-40.

KURBANOĞLU, Serap. (1996). Sanal Gerçeklik: Gerçek Mi, Değil Mi?, Türk Kütüphaneciliği, Cilt10, Sayı 1, ss. 21-24.

KURULGAN, Mesut. (2006). Bilgi Toplumunun Kütüphaneler Üzerine Etkisi, A. Yıldızeli. H. K. Bahşıoğlu, B. Bulgun ve F. Başar (Ed.). ÜNAK '05 Bildiriler: Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlanması, ss. 162-180.

KURULGAN, Mesut. (2005). Bilgi Teknolojisinin Üniversite Kütüphanelerindeki Planlama ve Örgütlenme İşlevleri Üzerine Etkileri Ve Türkiye'deki Uygulamaya İlişkin Bir Araştırma. Türk Kütüphaneciliği, Cilt 19, ss. 41-55.

KURULGAN, Mesut. (2013). Bilgi Teknolojilerinin Kütüphane/bilgi-Belge Merkezlerine Etkisi: Toplumsal, Yapısal, Yönetimsel ve İşlevsel Açılardan Bir İnceleme. Türk Kütüphaneciliği, Cilt 27, Bölüm 3, ss. 472-495.

KÜYÜK, Ayşen, KAPLAN, Aslan ve YILMAZ, Ali. (2005). Elektronik Sağlık Kayıt Sistemlerinin Kütüphanelerle Bütünleştirilmesi. Bilgi Dünyası, Cilt 6, Bölüm 1, ss. 3-14.

MAGNUSSEN, Amanda. (2002). The Development of Virtual Libraries in Common wealth Libraries in Australia. Master thesis, School of Information Management and Tourism University of Canberra.

MERTER, Feridun. (2005). Postmodernizme ve Postmodern Eğitime Sosyolojik Bir Yaklaşım. Özserhat Yayıncılık, Malatya.

MORA, Necla. (2008). Medya ve Kültürel Kimlik. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, ss. 2-14.

NIQRESH, Mohammad. (2019). Digital Library and Intellectual Issues—Issues in Copyright and Intellectual Property. International Education Studies, Volume 12, No 1, pp. 114-127

NUMANOĞLU, Gülcan. (1999). Bilgi Toplumu ve Yeni Kimlikler I. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 32, Sayı1-2, ss. 333-347.

ÖZDEMİR, Soner Mehmet. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, ss. 297-316.

ÖZEL, Nevzat ve ÇAKMAK, Tolga. (2011). Çevrimiçi Kütüphane Kataloglarına Yönelik Kullanıcı Beklentileri: Ankara Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri Örneği. *Bilgi Dünyası*, Cilt 12, Bölüm 1, ss. 30-45.

ÖZKAN, Hasan Hüseyin. (2006). Popüler Kültür ve Eğitim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 14, No 1, ss. 29-38.

ÖZKAN, Hasan Hüseyin. (2009). Bilgi Toplumu Eğitim Programları. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 10, ss. 113-132.

RAO, Ramana, PEDERSEN, Jan, HEARST, Marti A, MACKINLAY, Jock, CARD, Stuar, MASINTER, Larry, HALVORSEN, Per Kristian and ROBERTSON, George. (1995). Rich Interaction in The Digital Library. *Communucation of the ACM*, 38(4), 29-39, Newyork.

ROBERTS, Susan and CAMPUS, Lilydale. (2000). Information literacy in the virtual library. Paper presented at the Books and bytes: Technologies for the hybrid library: proceedings, 10 [th] biennial conference and exhibition. Melbourne Convention Centre, VALA. Retrieved 10 April 2007 from <http://www.vala.org.au/vala2000/2000pdf/Roberts.PDF>. (Erişim Tarihi: 25/10/2019).

SARIBAŞ, Süleyman ve BABADAĞ, Gonca. (2015). Temel Eğitimin Temel Sorunları. *E-AJELI (Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction)*, Cilt 3, Sayı 1, ss. 18-34.

ŞEN Şenol ve ERDOĞAN, Ümit Işık (2016). The Effect of Inquiry-Based Laboratory Applications on Students' Motivation and Learning Strategies. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2016, X (X), X-X.

TONTA, Yaşar. (1999b). Kütüphanelerarası İşbirliğinin Neresindeyiz? Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü, Yarını. *Türk Kütüphaneciler Derneği'nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri 17-21 Kasım 1999, Ankara içinde (493-514)*. Ankara.

TONTA, Yaşar. (2006). Kütüphaneler Sanal Güzergâhlara mı Dönüşüyor? I. Uluslararası Bilgi Hizmetleri Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2006, İstanbul.

TURA, Belgin (2022). Örgütsel Zekâ Düzeyinin Öğretmenlerin Yenilikçi Çalışma Davranışları Üzerindeki Etkisi (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TUTKUN, Ömer Faruk. (2010). 21. Yüzyılda Eğitim Programının Felsefi Boyutları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 3, ss. 993-1016.

VURAL, Beril Akıncı ve BAT, Mikail. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, Cilt 20, Sayı 5, ss. 3348-3382.

YENİLMEZ Kürşat ve ÇALIŞKAN, Serap. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Çoklu Zekâ Alanları İle Yaratıcı Düşünme Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, ss. 48-63.

YILMAZ, Bülent. (2010). Türkiye'nin Bilgi Toplumu Politikasında Kütüphane Kurumuna Yaklaşım. *Bilgi Dünyası*, Cilt 11, Bölüm 2, ss. 263-289.

YURDADOĞ, Berin. (1997). Enformasyon Devrimi'nin Getirdikleri, Götüremedikleri. *Kütüphanecilik Bölümü: 25. Yıl'a Armağan İçinde*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü.

Mesleki ve Teknik Liselerde Oluşturulan Mesleki Eğitim Merkezi (MESEM) Uygulamasının Öğrenci ve İşletme Görüşleriyle Değerlendirilmesi

Ayşe SOMUNCU¹

GİRİŞ

Her geçen gün insan sayısının arttığı dünyada, sorunlar da artmaktadır. Küresel düzeyde yapılanma olduğu için krizler de ortak yaşanmaktadır. Bu bağlamda işsizlik tüm ülkelerin en önemli sorunlarından biridir. Mesleğe yönelik eğitim zaman içinde daha önemli hale gelmiştir. Birey için eğitim hem toplumsal yaşama, hem de mesleğe hazırlanma sürecidir. Bu doğrultuda mesleki eğitim; bireye iş hayatında belirli bir meslekle ilgili bilgi, beceri ve iş alışkanlıkları kazandıran ve bireyin yeteneklerini çeşitli yönleriyle geliştiren eğitimidir (Alkan, Doğan, Sezgin, 1996:6).

Toplumun her kesiminde nitelikli elemanlara gereksinim duyulmaktadır. Nitelikli elemanlar ise meslek eğitimi ile kazandırılabilir. Bu nedenle mesleki eğitim hem dünya hem Türkiye için önemli bir eğitim türüdür. Mesleki eğitimin önemli olmasının nedeni hemen hemen tüm ülkelerin sorunu olan işsizliğin önlenmesinde etkili olmasıdır. İşsizliğin nedenlerine ilişkin Avrupa Komisyonu'nun değerlendirme raporlarında “mesleki eğitime yeteri kadar yatırım yapılmaması yer almaktadır”. OECD'nin işsizlikle mücadelede izlenen istihdam politikalarını gruplandığı yedi kategoriden biri mesleki eğitimidir (Germir, 2013: 8-9). **Türkiye'deki işsizlerin büyük çoğunluğu nitelsiz ya da gereksinim duyulmayan meslek alanlarında lisans ya da kariyer eğitimi almış genç insanlardır.** Türkiye büyük bir genç nüfusa sahiptir. Bunun için gençlere daha ciddi oranda yatırım yapılması gerekmektedir. 2007 yılında “Her ile bir üniversite!” sloganıyla açılan üniversitelerin sayısının çokluğu bu yatırımın yapıldığını düşündürülebilir. Bu üniversitelerdeki teknik donanım, altyapı ve öğretim elemanı eksikliği eğitimin niteliğini düşürmekte ve üniversite mezunu işsiz sayısını artırmaktadır. Karakul (2012)'un araştırmasında, “diplomalı işsizliğin küçük kent üniversitelerinden mezun olanlarda daha çok görüldüğü sonucu elde edilmiştir”. İşsizlerin eğitim seviyesinde son 15 yıl içerisinde önemli bir değişim olmuştur. Lise mezunu kayıtlı işsiz oranı azalırken üniversite mezunları artmıştır. 2005'te lise mezunlarının %47'si işsizken 2019'da bu oran yüzde 26 olmuştur. Üniversite mezunlarının oranı ise %12 'den %26'ya yükselmiştir (TUİK, 2020).

Türkiye'nin genç nüfusa sahip olması, Avrupa Birliği'ne girme ve uyum politikaları sürecinde bir avantajdır. Çünkü Avrupa Birliğine üye ülkelerde eğitimde alınan sertifika ve belgelerin geçerlilikleri söz konusudur. Bu durum mesleki eğitimin önemini artırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, ortaöğretim sistemi mesleki eğitim ağırlıklı bir yapıda, genel ortaöğretim ve mesleki ortaöğretim şeklinde düzenlenmiştir (Özyılmaz, 2013:205). Böylece sektörün istediği ara eleman

---

¹ Dr.,MEB, Ayrancı Mesleki Teknik Anadolu Lisesi ANKARA Öğretmen, Orcid: [0000-0002-0661-835X](https://orcid.org/0000-0002-0661-835X)

gereksinimi lisans mezunlarından değil, meslek liseli ve meslek yüksekokullu mezunlarının istihdamı ile gerçekleşmektedir. Türkiye’de mesleki eğitim veren kurumların mezuniyet sonrası sektörün istekleri ile uyuşmaması nedeniyle öğrenciler tam olarak istihdam edilememektedir. Aileler, meslek lisesi mezunlarının istihdam oranının azlığı ve üniversiteye yerleşmede genel lise mezunlarına göre daha az şanslarının olması nedeniyle çocuklarının mesleğe yönelik eğitim almasını istememektedirler. Bu durum meslek lisesi öğrenci sayılarının azalmasına neden olmaktadır.

Üniversitelerin yaygınlaştırılması yönündeki politikalar önemli bir dikey sosyal hareketlilik yaratma vaadini taşımıştır. Bu nedenle, aileler çocuklarının üniversiteye girebilmesi için eğitime daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalmışlardır. Üniversiteye girmek isteyen gençlerin sayısında büyük bir artış varken Türkiye’de özellikle gelişen teknoloji ile birlikte teknik pozisyonlar için donanımlı makine, elektrik-elektronik, endüstriye yönelik sektörlerde ara eleman gereksinimi de artış göstermektedir (İzto, 2015). Hatta firmalar teknisyen gereksinimleri için eleman bulamadıklarını firmalar mühendis sayısının kaliteli teknisyen sayısının çok üzerine çıktığını teknisyen ihtiyaçlarını karşılamak için mühendis çalıştırdıklarını belirtmişlerdir. Üniversite mezunu sayısı, teknisyen sayısının çok üzerine çıkmış durumdadır. Artık Türkiye’deki firmalarda bir teknisyene üç mühendis çalışırken, Avrupa’da bu durum bir mühendis yanında yedi veya sekiz teknisyen şeklindedir (Çiftçi, 2021).

3.12.2021 tarih 38276813 sayılı onay ile mesleki ve teknik liselerde, mesleki eğitim merkezi (MESEM) açılması gerçekleşmiştir. Çırağın mesleki eğitim merkezine kayıt olması için bir işletme ile sözleşme yapması gerekmektedir. Uygulama mesleki ve teknik liselerde yeni başlamıştır. Bu nedenle, çalışmanın ilk bölümünde mesleki ve teknik liselerde oluşturulan mesleki eğitim merkezi (MESEM) uygulaması hakkında bilimsel çalışmalar ve gazetelerde araştırılarak literatür araştırması yapılmıştır. Bulgular ve yorumlar kısmında mesleki teknik liselerdeki MESEM uygulaması eğitimiyle ilgili katılımcıların görüşlerine yer verilmiş ve durum değerlendirmesi yapılmıştır. Sonuç ve öneriler bölümünde araştırmadan elde edilen sonuçlar ortaya konulurken, bu sonuçlara öneriler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma bu alanla ilgili ilk araştırma olduğu için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Mesleki Eğitim Merkezleri

Türkiye’de mesleki ve teknik eğitim sistemi, mesleki ve teknik liseler, meslek yüksekokulları ile mesleki eğitim merkezleri vb. gibi örgün ve yaygın eğitim kurumlarından oluşmaktadır. “Mesleki ve teknik ortaöğretim okul ve kurumlarında 47 alan 105 dalda öğretim yapılmaktadır (Meslek.eba,2022). Mesleki eğitim merkezlerinde 33 alan 181 dalda çıraklık eğitim programları uygulanmaktadır. Mesleki eğitim merkezlerinde kalfalık, ustalık belgesi ile meslek lisesi diploması verilmekte olup, mezuniyet sonrası istihdam oranı yaklaşık % 90’lar seviyesindedir (Meslegimhayatım.meb, 2022).

Çıraklık eğitimi 9 Aralık 2016 tarihinde yayınlanan 6764 sayımı Kanun ile zorunlu eğitim kapsamına alınmış ve mesleki eğitim merkezleri, mesleki ve teknik ortaöğretim kurumu olarak yapılandırılmıştır. Kanunla 3308 sayılı yasada ve 1739 sayılı Milli Eğitimin Temel Kanununda değişiklik yapılmıştır.

1739 Sayılı Milli Eğitimin Temel Kanunu madde 26 yeni düzenlemeye göre; “ortaöğretim; ilköğretime dayalı dört yıllık zorunlu örgün veya yaygın öğrenim veren genel, mesleki ve teknik öğretim kurumları ile mesleki eğitim merkezlerinin tümünü kapsar. Bu okul ve kurumları bitirenlere,

bitirdikleri programın özelliğine göre diploma verilir. Ancak mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin diploma alabilmeleri için Milli Eğitim Bakanlığı'nca belirlenen fark derslerini tamamlaması zorunludur”.

Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 26 Mart 2017 Tarihli ve 30019 Sayılı Resmî Gazete de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle, çıraklık eğitimi zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Yasadaki düzenlemeyle "ortaöğretim kurumları" tanımları arasına kalfalık ve ustalık eğitimi ile mesleki ve teknik kurs programlarının uygulandığı mesleki eğitim merkezleri de eklenmiştir. Yasayla kayıt için gereken 18 yaşını bitirmemiş olma şartı da ortadan kalkmıştır.

Çıraklık, kalfalık ve ustalık eğitimleri yaygın eğitimin içindedir. Türkiye’de yaygın eğitim mesleki eğitim merkezlerinde yapılmaktadır. Mesleki eğitim merkezlerinin yapısı ve işlevleri 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanun’da düzenlenmiştir. Mesleki eğitim merkezlerinde toplumun gereksinimleri doğrultusunda usta öğreticilik ve meslek kursları da düzenlenmektedir. 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu çıraklık eğitimi için yaş 14-19 yaş aralığını belirlemiştir. Ancak, 19 yaşını geçip, daha önce çıraklık eğitim almayanlarda, eğitim seviyelerine uygun şekilde düzenlenen, mesleki eğitim programlarında çıraklık eğitimi görebilirler. (Mesleki Teknik Eğitim Strateji Belgesi 2014-2018, 2014: 9).

Örgün veya yaygın eğitimde mesleki ve teknik eğitimi tamamlayanların işyeri açabilmesine yönelik belgelendirme yapılmaktadır. Örgün eğitimi tamamlayanlara Milli Eğitim Bakanlığı “onaylı belge verilirken, mesleki eğitim merkezlerinde ustalık eğitimi alanlar, ustalık belgesi ile işyeri açabilmektedir” (Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2018, 2014, s. 14).

Özer’e (2021) göre; Geleneksel çıraklık, kalfalık ve ustalık eğitimi verilen, mesleki eğitimi güçlendirmek, sorunlarını çözmek için üzerinde çok sayıda düzenleme yapılan mesleki eğitim mezunlarının istihdam oranı yüzde 88 oldu. Yaş sınırlaması olmayan, ortaokul mezunu olmanın yeterli olduğu mesleki eğitim merkezleri işsizliğin azaltılmasında önemli fırsatlar sunmaktadır. Öğrenciler dört yıl boyunca haftada bir gün okulda diğer günler işletmede eğitim alabilmektedir, asgari ücretin üçte birini kadar ücret alırken, iş ve meslek hastalıklarına karşı da sigortalanmaktadırlar. Mesleki eğitim merkezlerini artırmayı öğrenci sayılarının 250 binin üzerine çıkarmayı hedeflediklerini belirtti. Bu konuyla ilgili pilot proje uygulamasını Bursa’da uygulamaya koyulduğunu, hedef bölgede üç bin öğrencinin mesleki eğitim merkezine devam ettiğini, sektörle işbirliği ile sayının on bine çıkarılacağını söyledi (Hürriyet, 2022).

21 Aralık 2021 tarih ve 7346 sayılı Resmi Gazete ile “aday çırak ve çırağa asgari ücretin yüzde otuzundan, kalfalık yeterliliğini kazanan 12’nci sınıf öğrencilerine asgari ücretin yüzde ellisinden az” olmayacak ücret ödemesi belirlenmiştir. “Mesleki eğitim merkezi programı dışındaki okul ve kurumlarda öğrenim gören öğrencilere ödenebilecek en az ücretin; yirmiden az personel çalıştıran işletmeler için üçte ikisi, yirmi ve üzerinde personel çalıştıran işletmeler için üçte biri; mesleki eğitim merkezi programına devam eden öğrencilere ödenebilecek en az ücretin ise tamamı” 25/8/1999 tarihli ve 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununun 53 üncü maddesinin üçüncü fıkrasının (B) bendinin (h) alt bendi için ayrılan tutardan Devlet katkısı olarak ödenir. “Bu kapsamda yapılacak ödemeleri on eğitim ve öğretim yılına kadar uzatmaya Cumhurbaşkanı yetkilidir”.

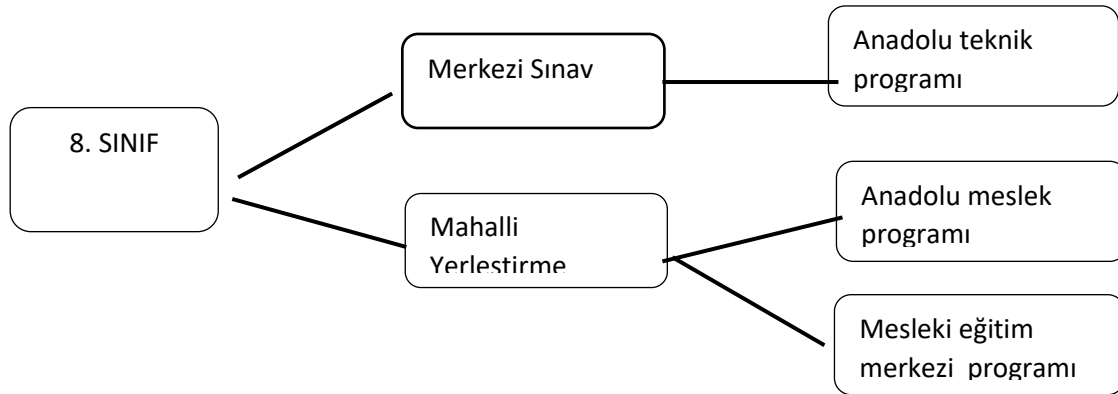
19 Şubat 2020 tarihli 31044 sayılı resmi gazetede ile 5580 sayılı Kanuna mesleki eğitim merkezi tanımı eklenmiştir. “Çıraklık, kalfalık ve ustalık eğitimi ile mesleki ve teknik kurs programlarının uygulandığı özel öğretim kurumunu ifade eder” tanımıyla özel mesleki ve teknik eğitim merkezleri açılabilmesi sağlanmıştır. Organize sanayi bölgeleri ve özel sektör kendi alanlarına uygun özel mesleki eğitim merkezi açabilmesi sağlanmıştır

Somuncu (2019) Ankara’da 428 öğretmene uyguladığı araştırmasında “İki yıl üst üste başarısız olan öğrencinin eğitimi mesleki eğitim merkezlerinde devam etmelidir.” ifadesine katılan öğretmenler grubun %68’ini ($n = 291$) oluşturmaktadır. Katılmayanlar ise yaklaşık %20’dir ($n = 87$). Kısmen katılan 45 (%10,5), fikri olmayan 5 (%1,2) kişi bulunmaktadır. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu iki yıl üst üste başarısız olan öğrencinin eğitiminin mesleki eğitim merkezlerinde devam etmesi gerektiğini düşünmektedir. O zamanki uygulamada, iki yıl üst üste başarısız olan öğrenci açık öğretim liselerine kayıt yaptırmak zorunda kalmaktaydı. Öğrencilerin çoğunluğu düşük gelirli ailelerden geldikleri için, başarısızlık sonucu, açık liseye geçtiklerinde, vasıfsız işlerde çalışarak açık öğretim meslek liselerinde öğrenime devam etmeye çalışmaktadırlar. Bu öğrencilerin mesleki eğitim merkezlerinde uygulama yaparak, bir mesleğe yönelik uzmanlaşması daha uygun olabilecektir. Yine aynı araştırmada, katılımcılar “Sizce çıraklık sürecinde teorik eğitim nerelerde alınmalıdır?” sorusunu da yanıtlamışlardır. en çok ($n = 198$, % 46.3) mesleki eğitim merkezlerinde, daha sonra ($n = 165$, % 38.6) mesleki ve teknik eğitim liselerinde alınması gerektiğini düşünmektedirler. Yaklaşık % 11’i ($n = 49$) ise ikisinde birden verilmesi gerektiğini düşünmektedir (Somuncu, 2019,)

Araştırmadaki tasarlanan uygulama, 3.12.2022 tarih 38276813 sayılı onay ile mesleki ve teknik liselerde, mesleki eğitim merkezi açılmasıyla gerçekleşmiştir. Bünyesinde mesleki eğitim merkezi programı açılan okullar kayıtlı öğrencilerinden;

- Doğrudan yılsonu başarı puanıyla veya sorumlu olarak sınıfını geçemeyecek,
- Devamsızlık nedeniyle başarısız sayılacak,
- Öğrenim süresi içinde ikinci defa sınıf tekrarı durumuna düşmüş veya düşecek,
- Bu öğrenciler dışında da mesleki eğitim merkezi programına geçiş yapmak isteyen,

Öğrencilerin velileriyle görüşerek kabul etmeleri halinde, öğrencilerin kayıtlarını mesleki eğitim merkezi programına aktarabilmektedirler. Mesleki ve teknik eğitimin yeni yerleşim süreci şekil 1 deki gibidir.

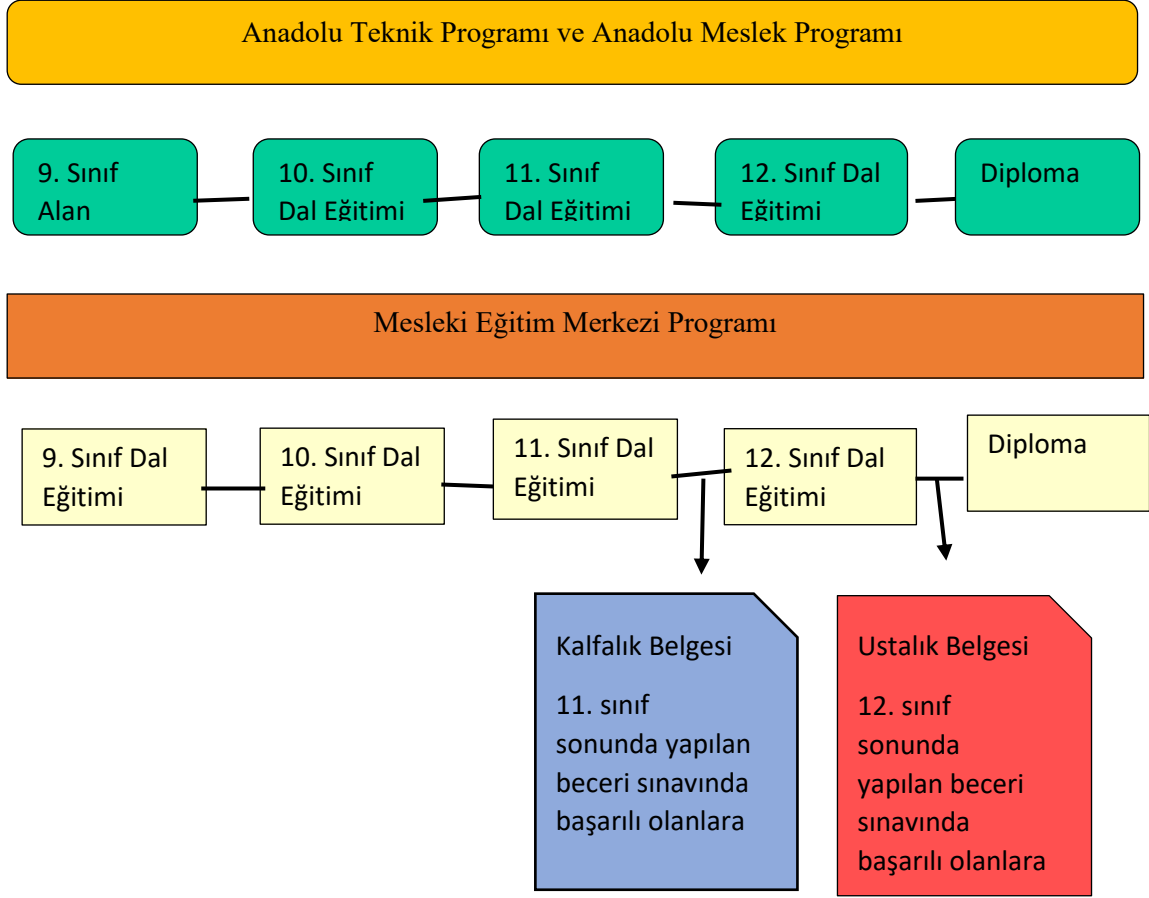
Şekil 1. Mesleki ve Teknik Eğitim Yerleşim Süreci

Şekil 1 de görüldüğü üzere ortaokul üzerine girilen sınavla öğrenciler Anadolu teknik liselerine yerleşebilirken, mahalli yerleşimle evine yakın bir meslek lisesi programına veya mesleki eğitim merkezi programına yerleşebilmektedir. Her meslek dalının özelliğine uygun olarak çıraklık eğitiminin “teorik ve pratik eğitim” programları, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından plânlanır ve yürütülür. 26 Mart 2017 Tarihli ve 30019 Sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğe göre; “Mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin teorik eğitimi, haftada en az bir, en fazla iki gün olacak şekilde planlanır. Ders yılı süresi 36 haftadır. Bakanlıkça uygulanan proje ve protokoller kapsamında teorik eğitim süresi, uygulanan programın özelliğine göre değişebilir. Şartların oluşması hâlinde 9 uncu sınıf alan derslerinin eğitimi mesleki eğitim merkezlerinde veya işletmelerin eğitim birimlerinde verilebilir” olarak belirtilmiştir.

Mesleki eğitim merkezinde okuyan öğrencilerden meslek lisesi mezunu olmak isteyenlerin almaları gereken fark dersleri Talim ve Terbiye Kurulunun 19. 07. 2019 tarihli 18 sayılı kararı ile kabul edilmiş ve 2019-2020 eğitim ve öğretim yılından itibaren “Diploma Programı” uygulanmaktadır. Mesleki eğitim merkezlerinden önceki yıllarda kalfalık ve ustalık belgesi almış olanların da fark derslerini tamamlayıp meslek lisesi diploması alabilmeleri için 14. 08.2020 tarihi itibarıyla “Telafi Programı” başlamıştır. Ustalık telafi programı (13.10.2021 tarih ve 34541388 sayılı yazı).

- En az lise mezunu olmak gerekir. .
- Programın süresi ilgili alan/dalın çerçeve öğretim programında belirtilen süre kadar olup en fazla 27 hafta olarak uygulanmaktadır.
- Programın eğitim içeriğinin tamamı işletmelerde yapılmaktadır.
- Eğitime bir işletme ile sözleşme yapılması sonrası başlanılmaktadır.
- Eğitim sonunda başarılı olanlara ustalık belgesi verilmektedir.
- Program 97 meslek dalında uygulanmaktadır.

Mesleki ve teknik eğitimin yeni süreci Şekil 2’teki gibidir.

Şekil 2 Mesleki ve Teknik Eğitim Süreci

Mesleki ve Teknik eğitimin yeni süreci Şekil 2’de görüldüğü gibi 11. sınıfın sonunda kalfalık, 12. sınıfın sonunda ise ustalık eğitim ve diplomayla tamamlanmaktadır. Mesleki eğitim merkezlerinde çıraklık eğitimine başlayan çırığın bir işletme ile sözleşme imzalaması gerekmektedir. Sözleşme imzalanan işyerinde “usta öğreticilik belgesi” ne sahip olan usta olması gerekmektedir (3308 sayılı Meslek Eğitimi Kanunu madde 15). Usta öğreticilik belgesi için iş pedagojisi kursu alınması gerekmektedir. Bu kursa katılım için;

- Ustalık veya işyeri açma belgesine sahip olanlar ile en az ön lisans seviyesinde mesleki eğitim almış olanlar, okul ve kurumlarca açılan 40 saatlik iş pedagojisi kursuna katılabilmektedir.
- İş pedagojisi kursu yüz yüze veya uzaktan eğitim yoluyla yapılabilmektedir.
- Kurs sonunda yapılacak sınavda başarılı olanlara usta öğreticilik belgesi düzenlenmektedir.

Çıraklık eğitimi tarihte Anadolu’da çok eskilere uzanmaktadır. Türk gelenek ve kültüründe uzun yıllardır sürmüştür ve sürmektedir. Ahiliğin bir uzantısı olan yaran mesleki eğitimi bazı bölgelerde halen folklorik özelliklerini sürdürmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi, gözlem, literatür taraması ve derinlemesine görüşme

metotlarından yararlanılmıştır. Seçilen 6 işletme ve 6 öğrenci ile derinlemesine görüşme yapılmış ve nitel araştırma kapsamında meslek lisesi MESEM uygulaması ile ilgili görüşleri genel olarak ele alındıktan sonra elde edilen bilgiler yorumlanarak analiz edilmiştir.

Araştırma Modeli

Nitel araştırma yönetimi kullanılan bu çalışmada “durum analizi” metodundan yararlanılmıştır. Durum çalışması belirlenen spesifik bir olayın derinlemesine ele alınması, verilerin bu doğrultuda toplanması ve analiz edilmesidir (Subaşı & Okumuş, 2017). Bu sayede katılımcı öğrenci ve işletmelerin meslek liseleri MESEM uygulaması ile ilgili görüşleriyle veri elde edilmiş ve ortaya çıkan sonuçlarla ilgili açıklama yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Derinlemesine görüşme metodunda belirli bir konuya odaklanıldığı için bu konu hakkında tecrübe, bilgi ve yeteneğe sahip kişiler katılımcılar seçilmiştir. Mesleki eğitimde muhasebe finansman alanı, serbest muhasebecilerin piyasada hakim olduğu bir bölümdür. Serbest muhasebeciler işletmelerin ticari kayıtları tuttukları için, diğer alan işletmeleriyle de bağlantı içindedirler. Serbest muhasebeci ve mali müşavirlik belgesini almak için dört yıllık alan lisans mezunu olmaları gerekmektedir. Ekonomi alanında ayrıntılı bilgiye sahip meslek grubudur. Yine bu alanı seçen öğrenciler çalışmaya katılmıştır. Bu doğrultuda sorular katılımcılara yüz yüze şeklinde iletilmiş ve cevaplar alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırma kapsamında yapılacak olan derinlemesine görüşme soruları daha önceden yapılan araştırmalardan, röportajlardan ve akademisyenler tarafından önemsenen kavramlar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Oluşturulan sorular 4 kişilik pilot uygulama ile test edilmiştir. Sorular açık uçlu olarak hazırlanmış ve yapılan pilot görüşmelerde gerekli eklemeler yapılarak son halini almıştır.

Araştırma kapsamında bu konu ile ilgili daha önceden kullanılmış bir ölçeğe rastlanılmamıştır. Yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda toplanan verilerin betimlemesi yapılmış ve deşifre edilmiştir. Kodlama tekniği ile belirli temalar ve alt temalar oluşturularak elde edilen bilgiler ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırma ile derinlemesine görüşme neticesinde sağlanan verilerin ortak noktaları ve/veya farklılıkları belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Yapılan görüşmeler 25-30 dakika aralığında sürmüştür. Katılımcılara etik kurallar çerçevesinde hazırlanan sorular yöneltilmiştir. Gönüllülük esasına uygun olarak gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların mahremiyetine önem verileceği belirtilmiştir. Görüşmeler çalışmanın amacını katılımcılara açıklayarak başlamıştır ve cevap vermek istemedikleri sorularda cevaplamama hakları buldukları beyan edilmiştir. Araştırma mesleki eğitim muhasebe finansman alanı işletme ve öğrencileri ile yapılmıştır. Katılımcılar etik ilkeleri doğrultusunda kodlanmıştır.. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Nitel araştırmalarda, nicel araştırmalardaki geçerlilik ve güvenilirlik ifadelerinin yerine inanılabilirlik ve sonuçların doğruluğu önem kazanmaktadır. Sonuçların inandırıcılığı bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilir. Nitel araştırmalarda inanılabilirliği sağlamanın en iyi yolu uzun süreli etkileşimdir. Nitel araştırmalar araştırmacının zengin içeriklere ulaşmasında güçlü veri toplama aracı özelliğine sahiptir. Değerlendirmede araştırmacının farklı sonuçlara ulaşma olasılığı vardır. Verilerin yanlış anlaşılmasının önlenmesi için kaynaklar ile

doğrudan teyit mekanizması oluşturulması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çalışmada katılımcı çalışma bulgularının kendi düşüncelerinin doğru yansıtıp yansıtmadığı sorularak teyit mekanizması kullanılmış ve katılımcılarla uzun süre etkileşimde bulunulmuştur.

Veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra katılımcıların yanıtları betimleme yolu ile analiz edilmiş ve alt temalar belirlenerek meslek lisesi MESEM uygulaması hakkındaki görüşlerinin neler olduğu ortaya konulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde görüşme sorularıyla elde edilen nitel veriler öğrenciler ve işletmeler için ayrı ayrı analiz edilmiştir.

1. Öğrencilerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan öğrencilere “MESEM uygulamasının seçmekteki amacınız nedir?” sorusuna yanıtları değerlendirildiğinde oluşan temalar meslek edinmek, para kazanmak, devamsızlıktan ve başarısızlıktan kalmak olarak belirlenmiştir. Katılımcı öğrencilerin temalara verdikleri yanıtlar Tablo 1’de belirlenmiştir.

Tablo 1 Katılımcı Öğrencilerin MESEM Uygulamasını Seçme Nedenlerine İlişkin Görüşleri

Tema	Frekans
Meslek Edinmek	6
Para Kazanmak	2
Devamsızlıktan veya Başarısızlıktan Kalma	2

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin tamamı meslek edinmek için uygulamaya katıldığı görüşünü belirtmiştir. İkinci sırada para kazanmak ve devamsızlıktan veya başarısızlıktan kalma görüşü yer almaktadır. Bu konudaki katılımcı öğrencilerden bazılarının görüşleri verilmiştir.

MESEM uygulamasını seçmekteki amacım alanında uzman ve başarılı bir işletmenin yanında meslek öğrenip para kazanmak (Ö1).

Meslek lisesi örgün eğitimde başarısız olduğum için, geleceğe yönelik meslek kazanma eğitimimin MESEM uygulamasında devam etmesini istedim (Ö2).

Seçmekteki amacım okulun eve uzak olması, hep birinci derse geç geliyordum. Devamsızlıktan kalma durumu sorunu yaşıyordum. Bu nedenle MESEM uygulamasına geçtim. Kısa yoldan meslek edinmek istiyorum (Ö3).

Katılımcı öğrencilerin “Örgün eğitimde devam etmeme nedeniniz nedir?” sorusuna yanıtlar değerlendirildiğinde oluşan temalar üniversiteli işsizlik, ailevi nedenler, okulla ilgili nedenler görüşü yer almaktadır. Okulla ilgili nedenler, başarısızlık, devamsızlık, okulu sevmeme alt temalarına ayrılmıştır. Temalara verilen yanıtlar Tablo 2’de belirlenmiştir.

Tablo 2 Katılımcıların Örgün Eğitimde Devam Etmeme Nedeni Görüşleri

Tema	Alt Tema	Frekans
Üniversiteli işsizlik		1
Ailevi nedenler		2
Okullar ilgili nedenler		4
	Başarısızlık	1
	Devamsızlık	1
	Okulu Sevmeme	2

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin ailevi veya okulla ilgili nedenlerle örgün eğitimden MESEM uygulamasına geçtiği anlaşılmaktadır. Bir öğrenci ise; gelecek kaygısı ile üniversiteli işsiz olmamak için MESEM’i tercih ettiğini belirtmiştir. Temalara verilen cevaplardan bazıları verilmiştir.

Örgün eğitime devam etmeme sebebim Türkiye şartlarında üniversite okumanın bir değerinin olmadığını ve işsiz kalma olasılığının yüksek olduğunu bilmem (Ö1).

Derslerde başarısız olmam devam etmeme engel oldu (Ö2)

Ankara kenar semtlerinden birinde oturuyorum. Orda liseye devam etmek istemedim. Merkezdeki lisede ise sürekli derslere geç kalmaktaydım. Bu nedenle örgün eğitimden ayrıldım (Ö3).

Hem okumak hem de aileme maddi destek sağlamak için örgün eğitimden ayrıldım. MESEM uygulamasının daha avantajlı olduğunu düşünüyorum (Ö4).

LGS’den düşük puan aldığım için okulum kötüydü, orada devam etmek istemedim (Ö5).

Ailevi ve okul içi sorunlar yaşamam nedeniyle MESEM uygulamasına geçtim (Ö6).

Katılımcı öğrencilerin “MESEM uygulamasının örgün eğitime göre avantaj veya dezavantajı nedir?” sorusuna yanıtlar değerlendirildiğinde bir öğrenci hariç yalnızca avantaj olacak temalar yer almıştır. Oluşan temalar görüşü yer almaktadır. Temalara verilen yanıtlar Tablo 3’de belirlenmiştir.

Tablo 3 Katılımcıların MESEM Uygulamasının Örgün Eğitime Göre Avantaj ve Dezavantajları İle İlgili Görüşleri

Tema	Frekans
Avantaj	
Meslek Öğrenmek	6
Para Kazanmak	6
Uygulama fazla	4

Erken çalışma Hayatına Atılmak	2
Okula bir gün devam etmek	2
Dezavantaj	
Tatillerde Çalışmak	1
Günlük Dinlenme Azlığı	1

Tablo 3 incelendiğinde katılımcı öğrencilerin meslek edinmek ve para kazanmak görüşü üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. İkinci sırada ise; uygulama fazlalığı görüşü yer almaktadır. Bu konudaki katılımcı öğrencilerin bazılarının görüşleri verilmiştir.

“MESEM uygulamasının örgün eğitime göre avantajları olduğu kadar dezavantajlarda vardır örneğin tatillerde örgün eğitim tatil olurken bizim öyle bir şansımızın olmadığı, günlük dinlenme dozajımızın düşük olması gibi avantajlara gelirse hem genç yaşta meslek öğrenip para kazanıyoruz hem de erkenden çalışma hayatına atılıp en iyi şekilde bu duruma alışıyoruz”(Ö1).

Sadece bir gün okula gelmek, hem okumak, hem çalışmak çok avantajlı bence.(Ö5).

MESEM da daha fazla uygulama olanağı var, ayrıca 9-10-11 sınıflarda okurken para kazanılabilmektedir (Ö2).

Katılımcı öğrencilerin “Haftada bir gün teorik derslere katılmanın size bilgi ve sosyal açıdan neler kazandırdığını düşünüyorsunuz?” sorusuna yanıtları değerlendirildiğinde oluşan temalar uygulamayı tamamlıyor, arkadaşlarımızı görüyoruz, katkısı yok olarak belirlenmiştir. Katılımcı öğrencilerin temalara verdikleri yanıtlar Tablo 4’de belirlenmiştir.

Tablo 4 Katılımcı Öğrencilerin Haftada Bir Gün Okulda Derslere Katılımla İlgili Görüşleri

Tema	Frekans
Uygulamayı tamamlıyor	5
Arkadaşlarımızı görüyoruz	5
Katkısı Yok	1

Tablo 3 incelendiğinde katılımcı öğrencilerin uygulamayı tamamlıyor ve arkadaşlarımızı görüyoruz görüşü üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu konudaki katılımcı öğrencilerin bazılarının görüşleri verilmiştir.

Haftada bir gün teorik derslere katılmamızın bizim için herhangi bir yararı olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Zaten haftada bir gün okula gidiyoruz geri kalan her gün işyerindeyiz o bir günde şeyleri anlarsak bile bi zaman sonra aklımızdan çıkıyor (Ö1).

Uygulama için gereken bilgi eksikliğimizi tamamlıyoruz. Arkadaşlarımla bir araya geliyorum. Sosyal ortamlara katılma şansım oluyor. Kafe ve benzeri yerlerde oturabiliyoruz, Çalıştığımız için cebimizde sürekli paramız olabiliyor. Ailemizden barçlık almıyoruz (Ö2).

Ben genel liseden uygulamaya geçtim. Muhasebe dersleri bana bu nedenle işletme işlerinde kolaylık sağlıyor. Arkadaşlarla yüz yüze gelme şansımız oluyor. Okuldaki sosyal etkinliklere de katılımımızın sağlanması bizim için eğlendirici olabilir (Ö3).

İşletmede gördüğümüz uygulamaları burada detaylandırılmış ve kitaba dökülmüş haliyle görüyoruz. Arkadaşlarımı görüyorum (Ö5).

Katılımcı öğrencilerin “MESEM uygulamasından nasıl haberdar oldunuz? MESEM uygulamasının yaygınlaştırılması için neler yapılabilir?” sorularına verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde uygulamayı üç öğrencinin arkadaşlarından, diğer üçünün okul idaresinden, öğretmeninden ve internetten öğrendikleri bilgisi edinilmektedir. Katılımcı öğrenciler uygulamanın yaygınlaşması için, meslek ve genel Anadolu liselerinde başarısız olan öğrencilerin okul idareleri ve okul rehber öğretmenleri tarafından MESEM uygulaması hakkında bilgilendirilmesi gerektiği görüşünü ileri sürmektedirler.

Katılımcı öğrencilerin “Uygulamadan mezun olunca alanda çalışmaya veya alanınızda üniversiteye gitmeyi düşünüyor musunuz? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?” sorularına verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde öğrencilerin tamamı alanda çalışmaya devam etmeyi ve açık öğretimde üniversiteyi bitirmeyi hedeflediklerini belirtmişlerdir.

2. İşletmelerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Katılımcı işletmelere “MESEM uygulamasının Türk Ekonomisine katkısının neler olacağı düşünüyorsunuz?” sorusuna oluşan temalar işsizlik, usta-çırak geleneği, kalifiye olarak belirlenmiştir. Temalara verilen yanıtlar Tablo 5’de görülmektedir.

Tablo 5 Katılımcı İşletmelerin MESEM Uygulamasının Türk Ekonomisine Katkısı Üzerine Görüşleri

Tema	Frekans
İşsizlik	6
Usta-Çırak Geleneği	4
Kalifiye Eleman	4

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların tamamının işsizlik teması üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. İkinci sırada usta-çırak geleneği ve kalifiye eleman teması yer almaktadır. Katılımcılardan bazılarının bu konudaki görüşleri verilmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde herkes üniversite mezunu iş aramaya devam eden veya iş aramayı bırakmış olanlar dahil işsizlik had safhada olduğuna göre; meselenin sadece üniversite okumak olmadığı kanıtlandı diye düşünüyorum. Üniversite okumadan dahi icra edilecek işlerde bile bir kalite sorunu olduğunu da hem kendimiz işletmemizde hem de diğer işletmelerde gözlemliyoruz. En vasıf gerektirmeyen işlerde bile bir yetiştirme sorunu olduğunu düşünüyorum ki; meslekler dahi da özellikli işler olması sebebiyle dahi da karmaşık durumdadır. Gençlerde de eski usullerin bir anlam ifade etmediği de ortada iken yeni yöntemler geliştirilmesi gerekliliği her geçen gün artıyor. Yeni yöntemler bir yana, meslek edinmenin en garanti yolu usta-çırak ilişkisidir. Bu ilişkinin yeniden düzenlenmesi niyetinin duyurulması, yaygınlaştırılması ve amacının iyi anlatılması, en işlevsel yöntemleri bulmaktan da önce önemlidir. Bununla beraber, nihayetinde,

- *Okullar için uygulanabilir ve gönül birliği uyandırır,*
- *İşletmeler için cazip,*
- *Usta Öğreticiler için ihtiyaca uygun, kolay ve gönül birliği uyandırır,*
- *Gençler için ihtiyaca uygun, sürdürülebilir, umut verici ve anlamlı*

... olması halinde katkı sağlayabileceğini düşünüyorum.

Meslekler, etik değerler ve kültürel nüvelerden yoksun olarak, sadece teorik bilgi ve pratik beceriden oluşmaz. Etik ve kültür ise kitaba deftere yazarak veya söylenecek iletilmez. Bu açıdan usta-çırak ilişkisinin önemi tartışılmaz. Bununla beraber nasıl olduğu, nelerin geliştirilmesi gerektiği, ne olması gerektiği tartışılabilir. Tüm bu süreç için bir adım atılması sevindirici. Ciddiyetle sürdürülmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini düşünüyorum (K1).

Yetişmiş eleman sıkıntısı tüm sektörlerde kendini hissettirmekte olduğu bir zaman diliminde yetişmiş nitelikli eleman tedariki her geçen gün dahi da zor olmaktadır. Bu bağlamda MESEM uygulaması çıraklık müessesesini yeniden hayata geçirecek bir uygulama olarak görüyorum, çalışma hayatında yetişmiş nitelikli eleman açığının kapanmasına yardımcı olacaktır düşüncesindeyim (K3).

Doğru program ve planlama ile orta vadede uygulamanın sağlıklı koşullarda yürütülmesinin neticesinde, günümüzde büyük önem arz eden işsizlik (özellikle genç işsizlik) seviyesinde gerileme olabilecek ve aynı zamanda, kalkınma seviyesinde pozitif yönde etkisinin olabileceğini düşünmekteyim (K5).

Mesleki eğitim programıyla neredeyse on yıl önce iş hayatına yetişmiş üretken olarak geçişin mümkün olması, bu sürede mesleğinde ilerleme ve kariyer imkanıyla üniversite mezunlarına göre çok avantajlı duruma getirmektedir. Sadece işverenlerin beklemediği nitelikli meslek insanlarının karşılanmış olması bile kişisel kazanımlardan öte ülke ekonomisine önemli değer katacaktır. Artık sektör sadece eleştirilip şikayet etmenin ötesine geçmiş mesleki eğitim süreçlerine tam dahil olarak birlikte meslek insanı yetiştirmekle hem gençler hem de işverenlerin zaman kaybının önüne geçilecektir (K6).

Katılımcı işletmelere "MESEM uygulaması Türkiye'nin ara eleman ihtiyacına çözüm olabilir mi? Çözüm olması için uygulamaya neler eklenebilir? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?" sorusuna işletmeler çözüm olabilir yanıtını vermişlerdir. Uygulamaya eklenmesi konusundaki oluşan temalar belirlenmiştir. Temalara verilen yanıtlar Tablo 6'da görülmektedir. .

Tablo 6 Katılımcı İşletmelerin MESEM Uygulamasına Türkiye'nin Ara Eleman İhtiyacının Çözümü İçin Eklenebileceklerle İlgili Görüşleri

Tema	Frekans
Kontrol Mekanizmaları Belirlenmeli	4
İlave İşletme Tarafından Ücret	3
Uygulama Kitapçığı	3
Temel Eğitim Eksiklikleri Tamamlanmalı	2

Tablo 6 incelendiğinde katılımcılar en fazla kontrol mekanizmalarının belirlenmesi teması üzerinde yoğunlaşmıştır. İkinci sırada ilave işletme tarafından uygulanacak ücret ve uygulama kitapçığı teması yer almaktadır. Katılımcılardan bazılarının bu konudaki görüşleri verilmiştir.

Evet çözüm olabilir, usta-çırak eğitiminin okullarla işbirliği içinde sürdürülmesi halinde kültür değişimi de yaratılabileceğini düşünüyorum. Buna ek olarak, devletin ödeyeceği ücretin dışında işletme tarafından ödenecek ücret belirlenmesi, bunun da öğrencinin gelişimi ile paralel bir arttırım sistemine oturtulması gerekir. Ayrıca işletme ve öğrenci için kuralları bulabileceğimiz, kolay ulaşılabilir bir kitapçık da hazırlanmalı ve eğitimin içeriği ve içeriğin tamamlanıp tamamlanmadığına ilişkin ölçüm sistemi de yayınlanmalıdır. Ayrıca, teorik öğretime ilişkin okuldan alınacak destek de bu içerikte ayrıştırılmalıdır (K2).

İlgili uygulama ile “ara eleman ihtiyacını karşılamak mümkündür. Ancak temel eğitim ve öğretim seviyeleri atlanmadan, sürece dahil olan kişilerin hem eğitim—öğretim hem de iş tecrübesi kazanımlarının paralel olarak yürütülmesi oldukça mühimdir. Uygulamanın dönemsel bazda kontrol mekanizmalarının daha pratik ve etkin bir şekilde yürütülmesi gereklidir (K4).

Katılımcı işletmelere “MESEM uygulaması usta öğreticilik belgesi alınması konusunda ne düşünüyorsunuz?” sorusuna işletmeler, gereksiz, formasyon eğitimi olduğu duyurulmalı, alanlara göre belirlenmeli, temaları belirlenmiştir. Temalara verilen yanıtlar Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7 Katılımcı İşletmelerin MESEM Uygulaması Usta Öğreticilik Belgesinin Alınması İle İlgili Görüşleri

Tema	Frekans
Gereksiz	5
Formasyon Eğitimi Olduğu Duyurulmalı	1
Alanlara Göre Belirlenmeli	1

Tablo 7 incelendiğinde katılımcı işletmelerin usta öğreticilik belgesini işletme yeterlilik belgesi olarak gördüklerinden gereksiz bulduklarını belirten tema ağırlık kazanmaktadır. Sadece bir işletme konu ile ilgili tam bilgiye sahiptir. İşletmelere bilgi veren koordinatör öğretmenlerinde bu konuda tam bilgilendirme yapamadıkları görülmektedir. Konu ile ilgili tam bilgisi olan ve gereksiz gören işletmelerin görüşlerinden bazıları verilmiştir.

Gayet uygun ve kolaydı. Ancak, diğer meslektaşlarımdan ve hatta okulda pekçok öğretmenin de bizi yönlendirebilecek kadar bilgi sahibi olmadığımı gördüm. Tanıtıcı bir video olması halinde duyurmama yardımcı olacaktır. Bunun meslek eğitimi değil sadece bir formasyon olduğu duyurulmaya muhtaç durumdadır (K1).

Uygulama için gerekli görülen usta öğreticilik belgesinin gerekliliği konusunda alanların bazında bakılmalıdır. Muhasebe alanında SMMM veya YMM ruhsatını almış bulunan kişiler için gereklilik arz etmesi sürecin sadece negatif etkilenmesine sebep olacaktır (K5).

Zaten büyük zahmetler sonucu mesleki ruhsatını alıp mesleğini ifa eden biz mali müşavirlerden böyle bir belgenin talep edilmesi mesleğimizi küçük düşürdüğü gibi bizi de üzmektedir.(K6).

Katılımcı işletmelere “MESEM uygulaması stajı ile Mesleki ve Teknik Liselerin 12. sınıf stajı uygulamasının işletmeler için öğrenci uygulaması kazanımlarını değerlendirebilir misiniz?” sorusuna verilen yanıtlar değerlendirildiğinde oluşan temalar donanımlı işe başlama, kültür ve etik öğretimi fazla, uygulama ağırlıklı, iki uygulama eşitsizlik nedeni olarak belirlenmiştir. Temalar doğrultusunda verilen yanıtların değerlendirilmesi Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8 Katılımcı İşletmelerin MESEM Uygulaması Stajı İle Meslek Liselerinin 12. Sınıf Stajını Değerlendirmesine İlişkin Görüşleri

Tema	Frekans
Donanımlı İşe Başlama	5
Uygulama Ağırlıklı	5
Kültür ve Etik Öğretimi	2
İki Uygulama Eşitsizlik Nedeni	1

Tablo 8 incelendiğinde en fazla olan görüşlerin donanımlı işe başlama ve uygulama ağırlıklı temalarının yoğunluk kazandığı görülmektedir. İkinci sırada çıraklık geleneğinden gelen kültür ve etik öğretimi yer almaktadır. Katılımcılardan bazılarının bu konudaki görüşleri verilmiştir.

MESEM uygulamasında okulda alınan eğitimle uygulamalı staj yapılması öğrencinin gelişimini hızlandırmaktadır. Örgün eğitimde teorik bilgi yüklenip, staj süresinin az olması, uygulama eksikliklerine neden olmaktadır (K4).

MESEM uygulaması süreci nedeniyle Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerine göre bireylerin daha donanımlı ve tecrübeli şekilde iş hayatına atılmasına olanak sağlamaktadır (K6).

Mesleki gelişimde başlamak için ne kadar erken o kadar iyi diye düşünüyorum. Özellikle küçük işletmeler açısından da, yetişkin ve yetişmiş personel çalıştırmak hem vakit hem nakit açısından maliyetlidir. Ayrıca kültür ve etik aşılama da yine küçük işletmelerde sistematik olmadığından, dirsek teması gerektirir. Küçük işletmeler açısından bu bir ihtiyaç, büyük işletmeler açısından da sosyal sorumluluk meselesidir (K2).

İki ayrı uygulamanın şu anda mevcut olması kişiler arasında eşitsizlik doğurmaktadır. Sistem tek bir kanal ve uygulama ile yürütülmelidir. İşletmeler açısından ise, önemli personel kaynağı teşkil etmektedir (K5).

Katılımcı işletmelere “İşletme olarak MESEM uygulaması hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verilen yanıtlar değerlendirildiğinde oluşan temalar geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalı, kalifiye eleman, işsizlik olarak belirlenmiştir. Temalar doğrultusunda Tablo 9 düzenlenmiştir.

Tablo 9 Katılımcı İşletmelerin MESEM Uygulaması Hakkındaki Düşüncelerine Yönelik Görüşleri

Tema	Frekans
Geliştirilmeli	5
Yaygınlaştırılmalı	5
Kalifiye Eleman	2
İşsizlik	1

Tablo 9 incelendiğinde en fazla olan görüşlerin geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalı ağırlıklı temalarının yoğunluk kazandığı görülmektedir. İkinci sırada kalifiye eleman yer almaktadır. Katılımcılardan bazılarının bu konudaki görüşleri verilmiştir.

Ekonominin resesyona girdiği dönemde tam da ihtiyaca uygun bir araç olduğunu düşünüyorum. Üzerinde bararetle çalışılmalı, geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalıdır. Tanıdığım tüm meslektaşlarıma ve işletmeler bahsediyorum (K1)

Her alanda meslek elemanı yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yöntemle üniversite mezunu diplomalı işsiz sayısının azalacağına inanıyorum (K4).

MESEM uygulaması ülkemiz genelindeki kalifiye eleman sıkıntısına çare olabilecek tek gerçektir (K6).

Katılımcı işletmelere “Lise mezunlarının MESEM uygulamasına katılabilmesi konusundaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verilen yanıtlar değerlendirildiğinde sisteme katılmalıdır, sisteme katılmamalıdır, kategorize edilerek katılmalıdır şeklinde temalar belirlenmiştir. Temalara göre Tablo 10 düzenlenmiştir.

Tablo 10 Katılımcı İşletmelerin Lise Mezunlarının MESEM Uygulamasına İlişkin Görüşleri

Tema	Frekans
Sisteme katılmalıdır	3
Sisteme katılmaları zor süreçtir	2
Ayrıştırılarak katılmalıdır.	1

Tablo 10 incelendiğinde sisteme en fazla olan görüşün lise mezunlarının da sisteme katılması gerektiği şeklindeki görüşün ağırlık kazandığı görülmektedir. Ayrıştırılarak katılmalıdır görüşü de sisteme katılmalıdır şeklinde yorumlanabilir. Temalarla ilgili görüşlerden bazıları verilmiştir.

“Ağaç yaşken eğilir” atasözümüze istinaden lise mezunu olmuş tecrübesiz bir kişiye eğitim vermek ve onu düşük ücretlerde çalıştırmak hem işletmeler hem de mezun öğrenciler için zor bir süreçtir (K6).

Bu kadar çok yüksek lise üniversitesi olan bir memlekette hayata geç atılmak isteyen bireyler neden lise eğitimi ile dursunlar ki, onlar da yüksek lise tahsilini tamamlamak için daha çok okuyormuş taklidi yaparlar (K3).

Mezuniyet durumuna göre programa katılan kişilerin kategorize edilmesi gereklidir (K5).

Bu programın lise mezunu olmayanlar için olduğunu zannediyordum. Mezun olsun olmasın, meslek edinmek isteyen herkesin kabul edilmesi, ve bu merkezlerin o meslekleri de şekillendirecek ve yön verebilecek kadar yetkinleşmesi ve etkinleşmesi gerektiğini düşünüyorum (K1).

Uygulama ile vastflı ortaöğretimli mezunu sayısı artacaktır (K4).

Katılımcı öğrencilere “MESEM uygulaması değişik nedenlerle lise eğitiminin yarım bırakılmasına çözüm olabilir mi? Düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verilen yanıtlar değerlendirildiğinde çözüm olacağı görüşü yoğunluk kazanmaktadır. Katılımcılar kalifiye elemanların sağlanması için, sistem okullarla koordineli gençlere yönelik sürdürülmelidir şeklinde düşünmektedirler. Katılımcılardan bazılarının soruya verdikleri yanıtlar verilmiştir.

MESEM uygulaması sayesinde hem teorik hem de pratik eğitimi ikisini bir arada tamamlanarak kalifiye personellerin yetiştirilmesine olan inancımız büyüktür (K6).

Evet olabilir, bunun için ne gerekiyorsa yapılmalı, gençlerin ihtiyaç ve beklentileri ne ise karşılanmalı, hatta gerekirse yatılı hale bile getirilmelidir. Gelecek gençlerindir, onlardan kopuk bir sistem onlara yön veremez. İnsanlar değer verildiği, görüldüğü yeri bırakmaz, uzaklaşsa bile bırakmaz (K1).

Hiçbir uygulama herhangi bir eğitim-öğretim kurumu olan okullarımızın yerini tutamaz. Eğitim kurumları ile paralel olması mühimdir (K5).

Önemli olanın lise eğitimi değil, kişilerin hayatlarını sürdüreceği bir meslek edinmiş olmaları gerektiğini, uzun süreli eğitimin gereksiz olduğunu savunan bir katılımcının görüşleri aşağıdaki gibidir.

Kısmen olabilir, lise eğitimi hiç önemli değil, önemli olan kişilerin hayatlarını idame ettirmelerinde daha konforlu yaşam sürmeleridir. Liselerde bireylerin geleceğe mesleklerinde daha verimli ve kaliteli hazırlamak amaç olmalıdır. Yoksa bu kadar eğitim süresi gereksiz (K4).

Katılımcı işletmelere “MESEM uygulamasının yaygınlaştırılması için neler yapılabilir? Düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde kamu spotu ile aileleri ve öğrencileri bilgilendirme, işletmelerle sözleşme temaları belirlenmiştir. Temalara verilen yanıtlar Tablo 11’ düzenlenmiştir.

Tablo 11 Katılımcı İşletmelerin MESEM Uygulamasının Nasıl Yaygınlaştırılabileceği İle İlgili Görüşleri

Tema	Frekans
Kamu Spotu ile Aileleri ve Öğrencileri Bilgilendirme	5
İşletmelerle Sözleşme	1

Tablo 11 incelendiğinde kamu spotu görüşünün öne çıktığı görülmektedir. Kamu spotu ile öğrenciler ve aileler bilgilendirme görüşü yoğunluk kazanmaktadır. Temalara verilen yanıtlardan bazıları verilmiştir.

Ülkemiz genelinde eğitim kurumlarında öğrencilere ve ailelerine uygulamanın detaylı bir şekilde anlatılması MESEM uygulamasının yaygın hale gelmesini ve katılımı artırabilir. Kamu spotu oluşturulabilir (K6).

Tüm SMMM meslektaşlarımızla anlaşma yapıp, bu kapsamda öğrencilerimiz istihdam edilebilir (K4).

Kamu spotu yapılabilir, ailelere bu konuda eğitimler verilmelidir. Bu eğitimlerde ortaokul zamanlarında olması daha MESEM uygulamasının verimi açısından çok daha güzel olacaktır (K3).

Öncelikle Usta öğreticilere, öğrencilere, velilere vb gibi paydaşlara yönelik her birine ayrı ayrı hitaben videolar hazırlanmalıdır. Bu uygulamanın onlar için faydaları, ekonomi için faydaları vs anlatılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Bu tanıtım, tarafsız kişilerce yapılmalı ve bir kişi, bir parti, bir projeden daha fazlası olduğu vurgulanmalıdır. Umut verici bir vizyonu yayacak farklı farklı tanıtımların, sonrasında şartları, kuralları, metotları açıklayan bilgilendirici yayın materyalleriyle de desteklenmesi elbette şart. Bütün bunların kolay ulaşılabilir, anlaşılır ve viral olabilir yapıda olması gerekir diye düşünüyorum. Kapsamlı bir medya kampanyası düşünülebilir. Ayrıca ölçüm çok önemlidir. Ölçmediğiniz şeyi yönetemezsiniz.

TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

3.12.2021 tarih 38276813 sayılı onay ile mesleki ve teknik liselerde, mesleki eğitim merkezi açılmasıyla gerçekleşmiştir. Çırağın mesleki eğitim merkezine kayıt olması için bir işletme ile sözleşme yapması zorunludur. İşletmede de eğitim için “usta öğreticilik belgesi” ne sahip ustanın bulunması gerekmektedir. Bu belge için ustaların 40 saatlik iş pedagojisi kursu alması gerekmektedir. 21 Aralık 2021 tarih ve 7346 sayılı Resmi Gazete ile “aday çırak ve çırağa asgari ücretin yüzde otuzundan, kalfalık yeterliliğini kazanan 12’nci sınıf öğrencilerine asgari ücretin yüzde ellisinden az” olmayacak ücret ödemesi belirlenmiştir. Meslek Liselerinde açılan mesleki eğitim merkezleri onayının çıktığı 3 Aralık 2021 den 3 Nisan 2022 tarihine kadar mesleki eğitim merkezlerine kayıtlı öğrenci sayısı, üç ayda yüzde 158’lik artışla 159 binden 410 bine yükselmiştir. Mesleki eğitim merkezlerine devam eden öğrencilerin çıraklık kapsamında ilk üç yıl asgari ücretin üçte birini, 12. sınıfta kalfa olduklarında asgari ücretin %50’sini almaları, bu ücretin tamamının ve sigortalarının devletçe karşılanması, işverenler açısından avantaj oluştururken: öğrenciler içinde piyasanın ihtiyacı olan alanlarda vasıflı eleman niteliği kazanması avantajını sağlamaktadır (Vatan 2022).

Çalışma yapılan serbest muhasebeci mali müşavirlerden iki tanesi meslek lisesi muhasebe finansman alanı mezudur. Sonrası ise; açık öğretim fakültesi iktisat bölümünü bitirmişlerdir. Meslek lisesinde okurken staj yaptıkları işyerlerinde çalışarak, üniversite eğitimi bitirip, sertifikalarını alıp, serbest muhasebeci mali müşavir olmuşlardır. Meslekte tabirse alaylıdırlar. Dört muhasebeci ise; Anadolu lisesi, süper lise gibi genel liselerden mezun olup, dersane destekleriyle iktisadi idari bilimler fakültelerini okuyup, sonrası serbest muhasebeci yanında çalışıp, yine aynı şekilde sertifikalarını alıp, serbest muhasebeci olmuşlardır. Yani tabirle mektepli diyebiliriz. Aynı mesleği yapan farklı eğitimlerden geçmiş kişilerin bulunması düşündürücüdür. Üniversite eğitimi bazı alanlarda aileler ve öğrenciler için zaman ve para kaybına neden olabilmektedir. Önemli olan insanların gereksinimlerini sağlayacak kazanç getiren, iyi bir meslek sahibi olmalarıdır. Her öğrencinin bilişsel düzeyi farklıdır. Okullarda tek tip eğitim yerine kişilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sevdiği işi yapmaları önemlidir. Ortaokul sonrası öğrenciler okul rehberlik servislerinin de yardımıyla ilgi duydukları alanlarda eğitime yönlendirilmelidir. Pek çok alanda nitelikli ara eleman gereksinimi varken, üniversite mezunu diplomalı işsiz sayısının artırmak anlamsız gözükmektedir.

Katılımcı işletmelere göre; Türkiye’de işletmelerin istediği nitelikte kalifiye eleman sorununa MESEM uygulaması çözüm olabilecektir. Usta-çırak geleneği ile sürdürülen uygulama gelecekte işsizlik sorununun azalmasını sağlayacaktır. Uygulama yeni başladığı için uygulamayı tam aktaran uygulama kitapçıklarının hazırlanması gerektiğini belirten işletmeler, bu konuda devletin ödediği katkı payları olduğu için kontrol mekanizmaları geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Katılımcılar usta öğreticilik belgesini işletme yeterlilik belgesi olarak görmektedirler, pedagojik formasyon belgesi olduğu konusunda tam bilgilendirilmemiş bulunmaktadır. MESEM uygulaması işyeri uygulaması ağırlıklı olduğu için mezunlar sektörde çalışmaya başlarken, tam donanımlı hale gelmiş olacaklardır. Katılımcı işletmeler uygulamanın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiği düşüncesindedirler. Ustalık telefi programlarıyla lise mezunlarının da sisteme katılmasının orta öğretimli kalifiye eleman sayısını artıracığı düşüncesindedirler. Sistemin yaygınlaştırılması için ortaokul düzeyinde kamu spotu ve eğitim kurumlarında öğrencilerin ve ailelerin bilgilendirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Çalışmaya katılan katılımcı öğrencilerin tamamı uygulamaya meslek edinmek için katıldıklarını belirtmektedirler. Öğrencilerin örgün eğitim dışına çıkma nedenleri ailevi ve okul da başarısız olmalarıdır. Öğrenciler MESEM uygulamasının, para kazanmalarını sağladığı, okula devamın azlığı ve uygulamayı fazla yapmalarından dolayı avantajlı olduğunu düşünmektedirler. Erken çalışma hayatına atılmanın kendileri için bir kazanım olduğunu belirtmektedirler. Haftada bir gün okula gelmelerinin arkadaşlarını görmelerine ve sosyalleşmelerine yardımcı olduğunu, okuldaki sosyal programlara da katılmak istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcı öğrencilerin uygulamayı çoğunlukla arkadaşlarından, okul idaresinden öğrendikleri anlaşılmaktadır. Öğrenciler örgün lise seviyesi düzeyinde başarısız veya devamsız öğrencilere okul rehberlik servislerinin uygulama hakkında bilgi vermesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Özer (MEB, 2022)’e göre; “okulların sektörle işbirliği konusunda Türkiye’de eksiklikler bulunmaktadır. Türkiye’deki mesleki eğitim programları öğrencileri yükseköğretime hazırlama hedefindedir. İşletmeler kalifiye eleman sıkıntısı çekerken, mesleki ve teknik okullar piyasanın istediği doğrultuda öğrenci yetiştirememektedir. Çek Cumhuriyeti, Almanya, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde okullarla işyerleri arasında güçlü bağlar olduğundan, öğrenciler mezuniyet sonrası

istihdam edilebilmektedir. Okul sanayi işbirliği Türkiye’de de güçlendirilmelidir. Sektör mesleki ve teknik okulları araç, gereç ve donanım ile desteklemelidir

MESEM uygulaması ile birlikte kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi gerebilir özellikle ustalık telefi programında devlet katkı payından yararlanma için kriterler belirlenmelidir. Üretim işletmelerinin bu çalışmadan yararlanması doğru olabilir. Hizmet sektörü alanlarda daha belirleyici kıstaslar konulabilir. MESEM uygulaması aile, işletme ve öğrenciye tanıtıcı küçük kitapçıklar hazırlanabilir. Merkeze uzak fabrika benzeri işletmeler için yatılı okullar düzenlenebilir. Özellikle mevsimlik işçilerin çalıştığı ve öğrencilerin sistem dışına çıkmak zorunda olduğu bölgelerde yatılı okullar çok verimli olabilecektir. Mesleki ve teknik liselerde de başarılı maddi olanağı az ailelerin çocukları için yatılı okullar oluşturulmalıdır ve bu okullardan mezun öğrencilerin istihdam garantisi olmalıdır. Sektörün gereksinimi olan alanlarda iyi planlanmış mesleki eğitim ülke kalkınmasını sağlarken, işini seven başarılı bireylere de olanak sağlayacaktır. Ahilikten gelen etik ve ahlaki kültürün uygulamada öğrencilere aşılması gerekmektedir. Uygulama yapılan işletmelerde ve okulda yaşlı ve maddi durumu az ailelerin eşyalarının onarımına yardım edilmesi, işin durumuna göre bazı gereksinimlerinin karşılanması, onlardan ücret alınmaması, kültürümüzde var olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışının gençlerde gelişmesine yardımcı olabilecektir. Geleceğin teminatı olan gençlerimizin iyi yetişmesi, Türkiye’kalkınmasına ve huzurlu bir topluma katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Alkan, C., Doğan, H. ve Sezgin, S.İ. (1996). *Mesleki ve teknik eğitimin esasları*. (3. Basım). Ankara Gazi Büro Kitapevi.
- Çiftçi, T. (2021). *Ya Meslek Lisesi Ya da Diplomalı İşsizlik* Erişim Tarihi 27 Aralık 2021 <https://t24.com.tr/yazarlar/talat-ciftci/ya-meslek-lisesi-ya-da-diplomali-issizlik,31883>
- Germir, H.N. (2013). “Aktif İşgücü Piyasası Politikalarının Belediyelerce Kadın İstihdamını Arttırmaya Yönelik Kullanımı: Balçova Semtevleri” *Electronic Journal of Vocational Colleges*-December/ Aralık 2013.
- Hurriyet (2022). *Mesleki Eğitim Merkezleri Güçlendiriliyor* Erişim Tarihi: 2. Ocak 2022 <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/mesleki-egitim-merkezleri-guclendiriliyor-41851520>
- İzto (2015). Türkiye’de Mesleki Eğitim, *İto Arge Bülteni Dergisi Ocak-Şubat 2015*
Erişim Tarihi: 1 Ocak 2016
http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6415_1479907466.pdf
- Karakul, Kayahan, A. (2012). *Türkiye’de Üniversite Mezunlarının İşsizliğinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- MEB (2021). Mesleki Eğitim Merkezleri Uсталık Telafı Çerçeve Öğretim Programları E-5//17357-101.03,34541388 sayılı 13.10.2021 tarihli onay.
- MEB (2022). Bakan Özer Avrupa Eğitim Vakfı Heyetini Kabul Etti Erişim Tarihi 9 Mayıs 2022 <https://www.meb.gov.tr/bakan-ozer-avrupa-egitim-vakfi-heyetini-kabul-etti/haber/25692/tr>
- MEB, (2014). Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2018 Ankara: MEB
- Mesleğimhayatım. MEB (2022). Mesleki Eğitim Merkezleri38276813 sayılı onay38276813 sayılı onay38276813 sayılı onay seni bekliyor Erişim Tarihi: 8 Şubat 2022 <https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/egitim/mesleki-egitim>
- Özer, M. (2021). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2021, 9 (16), 1-16<https://doi.org/10.46778/goputeb.907302>
- Özyılmaz, Ö. (2013). *Türk Milli Eğitim Sisteminin Sorunları ve Çözüm Arayışları*, Pegem Akademi Yay., 4.Baskı, Ankara.
- Resmi Gazete (2021) *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* 21 Aralık 2021 Sayı:7346
- Resmi Gazete (2021) *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* 21 Aralık 2021 Sayı:7346

Resmi Gazete (2021) *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* 21 Aralık 2021 Sayı:7346

Resmî Gazete, (2016). “Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (6764 Sayılı Kanun,)9 Aralık 2016/Sayı : 29913,

Resmi Gazete,(2017) Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 26 Mart 2017 Sayı:50019

Resmi Gazete,(2017) Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 26 Mart 2017 Sayı:50019

Somuncu, A. (2019) “*Türkiye’de 1980 Sonrası Mesleki Eğitim Politikalarının Mesleki ve Teknik Eğitim Okullarında Yarattığı Dönüşüme İlişkin Yönetici ve Öğretmenlerin Görüşleri*” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şubaşı, M. ve Okumuş, K.(2017). *Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Haziran 2017 21(2): 419-426

TUIİK (2020). İşgücü İstatistikleri, 2019 Erişim Tarihi: 20. Aralık 2020 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2019-33784#:~:text=%C4%B0%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%20%13%2C7%20seviyesinde,%13%2C7%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>

Vatan (2022) Milyonlarca lise öğrencisini ilgilendiriyor! MEB yeni gelişmeyi duyurdu , resmen değişti Erişim Tarihi 4. Mayıs 2022 <https://www.gazetevatan.com/egitim/lise-ogrencileri-icin-son-dakika-karari-meb-yeni-gelismeyi-duyurdu-resmen-degisti-2029990>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara:SeçkinYayıncılık.

Görsel Kültürün İrdelenmesi

Ferrah Nur DÜNDAR¹

1.Giriş

Mitchell, “Pictorial Turn” kavramı ile kültürün yazılı kültürden, imgeler aracılığıyla görsel kültüre dönüşü olarak tanımlanmaktadır (Mitchell 1994:11). Mitchell: “Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bir ikileme karşılaşmıştır. Bir taraftan benzeri görülmemiş derecede güçlü yeni biçimler ortaya çıkmakta, video ve sibernetik teknolojisi dönemiyle, elektronik yeniden üretim çağındaki yanılısamalar ve görsel simülasyonlar, bu yeni biçimlerin gelişimini hızlandırmakta; öte yandan da, imgenin bu kadar egemen olmasının yarattığı korku ve endişenin ortaya çıkışı” (Mitchell 1994:15) olarak resimsel dönemeci tanımlamaktadır.

Barnard, görsel kültür tanımlarken önce “görsel olan” sonra da “kültürel olan” kavramlarını açıklamak gerektiğini belirtir. “Görsel olan” görülebilen olan, insanlar tarafından üretilmiş ve meydana getirilmiş, görünen ve işlevsel veya iletişimsel değeri olan, estetik bir amacı olan her şeydir. (Barnard, 2002:59). “Kültürel olan” ise, seçkin kültürden folk kültürüne, çok boyutlu kültürden tek boyutlu kültüre uzanan geniş alanla tanımlanmaktadır. Dolayısıyla görülen şey görsel kültür içinde anlam kazanır. Görsel kültürün bir şekilde anlamlı olması için, belli kodlarla kültürel olarak anlamlandırılmış olması gerekmektedir. (Barnard, 2002:27).

Görsel kültür kavramının beraberinde getirdiği bir başka gerçeklik de “imgeden korkma” olgusudur. İmgelerin gücünden korkma ve imgelerin gücü en sonunda kendi yaratıcılarını, yönlendiricilerini yok eder endişesi her dönemde egemenliğini sürdürmüştür. Bu anlamda,

Barnard görsel kültüre ilişkin örnekleri şöyle sınıflandırmaktadır:

- El yapımı görsel kültür örnekleri,
- Araç yapımı görsel kültür ürünleri,
- Makine yapımı ve
- Bilgisayar yapımı kültür ürünleri (Barnard, 2002:146-158).

El Yapımı ve Araç Yapımı Görsel Kültür Örnekleri: El ve araç yapımı arasında çok belirgin bir ayrım yoktur. Görsel kültüre ait olan imge örneklerinden el yapımı gibi görünenler bile üretim aşamasında bir aracın yardımıyla yapılmışlardır. Araç yapımı nesnelere ise; üretimlerinde özel malzeme gerektirdiği gibi, kendine özgü bir eğitim de gerektirmektedir. Resim ve heykel gibi görsel kültür örnekleriyle, yazı da bu tür bir kültür örneğidir (Barnard, 2002:147).

Makine Yapımı Görsel Kültür Örnekleri: Metinler, imgeler ve nesnelere ise, çok büyük miktarlarda ve toplu üretildikleri için kitlelere yöneliktirler. Sonuç olarak, çağdaş metin, imge ve nesnelere görünüşleri görsel kültürün üretim ve tüketiminde kullanılan tekniklerin ve estetiğin endüstriyelleşmesinin bir sonucudur.

Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Orcid: 0000-0003-0670-3586

Bilgisayar Yapımı Görsel Kültür Örnekleri: Bu sayısal ve sanal kaynakların içine İnternet, CD-ROM diskleri, kişisel bilgisayarlar ve çeşitli imgeler üzerine efektler yapılarak istenilen biçime sokulmalarını sağlayan bilgisayar programları: Adobe Photoshop, Adobe Illustrator gibi bilgisayar tabanlı çeşitli araçlar girmektedir. İmge ve metin üretiminde bilgisayar yazılım programlarının kullanılması seksenli yılların sonunda yaygınlaşmıştır. Bilgisayar tabanlı görsel kültürün bir başka biçimi de etkileşimli (interaktif) televizyon aracıdır.

Resim, fotoğraf, grafik tasarım, medya veya sanat formları açısından ve ayrıca güzel sanatlar, el sanatları, endüstriyel tasarım, kitle ya da elektronik ortam gibi daha geniş gruplar açısından ele alınabilmektedir.

Clark' a göre görsel kültür yaklaşımı sanatın sosyal tarihidir. Görsel kültür sadece sanatsal çalışmaları ve ideolojileri yansıtmaz aynı zamanda bu ideolojileri işler hatta çökertebilir. Görsel tarihin üretiminde sanatçı tarihin bir parçası ve tarihi etkileyendir.

Mitchell görsel kültürün disiplinlerarası bir disiplin olduğunu anlatır. Karmaşık bir yapıdır. Sanat tarihindeki estetik anlam, estetik hiyerarşi, başyapıt gibi kavramların yeniden gözden geçirilmelerine olanak sağlar. Roland Barthes, Jean Baudrillard, Franz Facon gibi bir çok felsefeci, görsel olanla ve görsellikle ilgilidir, yazıları sınıf, cinsiyet, seksel ve ırksal kimlikler gibi sorunsalları işlerler. Bu felsefeciler görsel kültürün görsel olanın görsel olmayan alana gönderme yaparak daha geniş anlamda düşünmemizi sağladığını, düşünme tarzı oluşturduğunu savunurlar (Saybaşı, 2007:18).

Irit Rogoff görsel kültürün film, televizyon, reklam, sanat işleriyle karşılaştığımızda vereceğimiz öznel tepkiler olarak açıklamaktadır. İmgelerin, seslerin ve mekânsal tasvirlerin birbirleri yoluyla okunduğu metinsellik-arasılığın dünyasını açtığını belirtir. (Rogoff. 1998:14)

2.Yöntem

Çalışmada görsel kültürün görsel olguları farklı bakış açılarıyla irdelenmiştir. Toplumun üretimindeki hatta yeniden üretimindeki, dönüşümündeki rolü, artı ve eksileriyle ele alınmıştır. Görsel kültürün imge ile ilişkisi, sanat ve tasarım ürünlerinin görsel kültürün üreticisi ve tüketicisi arasındaki ilişkisi, kitle kültürü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Görsel kültürün, kültürler içinde ne şekilde görünür hale geldiği ve hangi görsel şifrelerle anlaşıldığı irdelenmiştir.

3.Görsel Kültür ve İmge

İnsanoğlu mağara resimlerinden sayısal tabanlı bilgisayar görüntülerine kadar uzanan yaşamın her alanında imgeler ile karşı karşıya kalmıştır. İmge, kendisinden başka bir kavramı, duyguyu temsil etme özelliğini taşımaktadır. İmge, sadece temsil ettiği bilgi aktarmakla kalmayıp, duygusal bir ton, genellikle anlatım diye nitelendirilen ek bir değer de aktarır. Bu anlatımsal boyut da uzlaşımlara dayanır, ortak bir kültürle, herkesin önceki görsel deneyimleri ile oluşur (Yücel, 2013:15-16,41).

Dyer; görsel imgelerin günümüzde her şeyi, bir ürünü, bir şirketi, bir otomobili, bir politikacıyı hatta siyasi partiyi bile sattığını belirtmektedir. Dolayısıyla imgeler, temsil ettikleri gerçeklerinden daha fazla ilgi çekmektedirler. İmgeler içlerinde anlam barındırırlar. İnsanlar görmek istediklerini görürken, imgeler görmek istemediklerimizi de gözler önüne sermekte ve adeta bir silah kadar güçlü ve etkin olabilmektedir” (Dyer, 1982:1149). Bir çocuk resmi, tablo, afiş, grafiti, zihinsel görüntüler hatta düşler imge sınıfındadır. Richard Leppert, “İmgelerin Toplumsal İşlevi” adlı kitabında, imgelerin asıl dünyayı değil, yeniden sunumu olduğunu belirtir. “İmgeler maden cevheri gibi kazıp çıkarılan şeyler değil, belli bir sosyo-kültürel ortam içerisinde belli bir işlev görmesi için inşa edilen şeylerdir.” Dolayısıyla imgeler insan bilincinin bir ürünüdür (Leppert, 2002:65).

Birey doğayı ve üretim ilişkilerini değiştirirken söylene düzenini de oluşturur. İlkel insan için söylene, toplumsal-doğal-birey dayanak iken; çağdaş söylencede, çağdaş bireyi kullanan, söylene için ön plana çıkaran bir kavram durumundadır. Yani ilkel insan söylene için kullanır.

Günümüz insanı ise söylenceyi tüketim için kullanmaktadır. Söylence imgenin en saf halidir. Jung'un da belirttiği "ortak bilinç" kavramı da, söylencenin eklenerek ve etkileşme süreci içinde söylencenin dönüşüp imgeleme dönüşmesidir. İmge görüntünün zihinsel uzantısı ve nesnel dünyanın yansımasıdır (Kahraman, 2005: 89).

Dscartes ve Spinoza imgeyi, hem düşüncenin kendisi hem de ondan düşünceden ayrı bir kavram olarak tanımlamıştır. (Çakır, 2014: 89) "İmge, zihinde oluşan izlenimleri, dünyaya ilişkin gerçeklikleri, yeniden üretir ve belirli bir bilince dair görsel yansımalar sunar. İmgenin sanatsal temsili, gerçeklikle olan ilişkisine bağlıdır" (Akdağlı ve Eyigör Pelikoğlu, 2018:76). İmgelerin yaygınlaşmasında teknolojinin gelişmesi ve dijitalleşmenin önemi büyüktür. Platon'a göre, dış dünyada görülenler "idealar dünyası"dır, su yüzeyinden yansıyan ise "eidola" adını verdiği imgelerdir, bunlar kopyanın kopyasıdır. Küreselleşmeye sunulan herhangi bir yüzey üzerinden yansyarak izleyicisine sunulan imgeler, kullanılan teknik ve estetik öğeler aracılığıyla gerçeklerinden daha etkileyici, daha canlı, daha parlak ve daha ideal bir dünyayı temsil etmektedir (Parsa,2015: 12).

4.Görsel Kültür ve Kitle Kültürü-Tüketim

Küreselleşmenin oluşturduğu küresel pazar ve piyasada **kitle kültürünü oluşturmuştur**. Tüketim aktörü olan **kitle**, popüler kültür imajlarını, sembollerini ve ürünlerini yoğun bir şekilde tüketebilmektedir (www.felsefe.gen.tr).

Stuart Hall kitle kültürünü açıklarken küresel küreselleşmeyle birlikte küresel postmodern dünyanın da oluştuğunu söyler. Küresel kitle kültürü hem kültürleri hemojenleştirir hem de kültürleri içine alır, eritir ve farklılıklara sıcak bakan kültürel çeşitlilik arasında gerilim oluşturur. Kitle kültürü endüstrileri, yeni ürünler ve pazarlar yaratmak için hedef kitlenin deneyimlerinden yararlanmaktadır. Alt kültürler kitle kültürü ile içiçedir. Kültür içindeki değışı tokuş değeri ve gösterge değerleri, dünyanın başka toplumlarında var olabilecek kitle kültür endüstrileri ile altkültürler arasında ilişki içindedir. Böylece, altkültüre ait gösterenler kitle kültürel üretimin küresel sürecine hizmet ederken ithal ve ihraç edilebilir ya da saflaştırılabilir. Kültür ürünleri kalıcı olmak için değil geçici olmak için üretilmişlerdir. Örneğin; Van Gogh resimlerinin milyonlarca satması ile kültür ürünlerinin diğer gündelik ürünler yerine geçmesi ve onlarla türdeşleşip bir tür tüketim nesnesi olmasıdır. (Çakır, 2014: 359).

Baudrillard, reklam ile postmodern toplumlarda gerçeğin yok olduğunu ve gerçekliğin yerini hiper-gerçekliğin aldığını savunur. "Çağımızdaki temel hastalığın adı: gerçeğin üretimi ve yeniden üretimi denilen şeydir "Göstergeler her zaman ele geçirme ve savma, uzaklaştırma işlevine sahiptir. Göstergelere sığınarak gerçeğin gözardı edilmesi, toplumun gerçeklerin yerine imgelerin peşinde gitmesine sebep olmaktadır" İmgeyi yoğun kullanan reklam, Baudrillard'ın tanımıyla "reklam imgeleriyle" varolmaktadır. Baudrillard'a göre reklamda imge olmayan bir şey, olmayan bir mekanı gösterdiği için zihinsel çağrışımlara yol açar. Böylelikle hem bireyde arzuyu uyandırır hem de ortada böyle bir nesne olmadığını söyler. Reklam, görsel kültürün içindeki sonsuz imgeyi tek bir anlama indirgeyebilmektedir. Bireyin her şeyi arzulamasını sağlayan bir düzen yaratmış olur (Baudrillard, 2003: 37).

5.Görsel Kültür ve Sanat-Teknoloji

Tasarım ve sanat kültürel bir konudur. Sanatın oluşum sürecinde onu etkileyen faktörler olarak yaşanan çağ, coğrafya, inanç, kültür, ekonomik durum etkenlerinde rol oynamaktadır (Barnard, 2002:253). Görülebilen iletişimsel olan ve işlevsel olan tasarım ile görülebilen aynı zamanda estetik bir amacı olan sanat, görsel deneyimin parçalarıdır.

Günümüzde sanatın "üreticisi' olan sanatçı ile "tüketicisi' olan toplum arasında yoğun bir ilişki vardır. Sanatın sürdürülmesi toplumun 'görsel kültür' düzeyine bağlıdır. Toplumun görsel kültür düzeyinin gelişimi içinde, sanat nesnelere yeni bir statü edinmekte, ürünleştirilmektedir.

20. yüzyıldaki estetik anlayışta, modernist estetikte biçimciler spiritual benzeri, sonrakiler ise basit olarak görülmüş; popüler kültür güzel sanatlardan etkili bir şekilde ayrılmıştır. Modern estetiğin yaşandığı dönemden başlayarak, bugüne kadar iyice melezleşmiş, iç içe geçmiş, ifade ve nedensellik belirsizliğe sahip, hatta çoğunlukla sosyal yapının bağımsız olmayan, görsel kültürü elinde tutan, onu organize eden tüketici estetik alanına uygun biçimde tasarlanmaya başlayan yeni sanatsal anlatım biçimleri ile estetik amaçtan çok, sadece işlevsel ve iletişimsel amaç içeren tasarımlar arasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır (Duncum, 2007:286). Sanat ile tasarım arasındaki ayrım bulanıklaşmıştır.

Baudrillard'a göre sanat nesnelere bir tür meta-göstere olarak küresel sermaye olarak küresel dolaşıma dahil olmuşlardır. Sanat nesnelere sergileme değerleriyle değil değişim değerleriyle var olduğu söz konusudur (Şahiner, 2015:144-145).

Sanatın teknolojiyle birlikte yenilikçi bir yapıya dönüşmesi ile 1960 dan sonra yeni medyayla üretilen sanatı, makine estetiğine dayalı sanatsal önermeleri çoğunlukla nesnesiz sanat fikrine yönelmelerini sağlamıştır. Donald Kuspit'in sanatın teknoloji ile yeni bir çehreye girmesini eleştirir. Modern sonrası sanatta, kuramın toplumsal eleştiri ve bilinçdışının yerini aldığı söyler. "Sanatın sonu" adlı metninde: "Teknolojiye yönelen sanatın bilinçdışına yönelik savaşın öncü kuvveti" olduğunu dile getirmiştir. Ona göre "Teknoloji, psikososyal açıdan sanattan daha ilgi çekici ve daha dışavurumcu bir yapıya sahiptir." (Kuspit, 2006:119)

Makina sonrası sanatın estetik'in sanatsal eğilimi farklı medyalar tarafından yakınlaştırıcı, zorlayıcı görsel kültüre dönüştürme eğiliminde olduğunu belirten Baudrillard, sanatsal deneyimlerin temsili olanın göstergelerin "simulatif gerçekliği" ardında yitip gittiğini belirtir (Baudrillard 1983).

Sanatsal olan ile teknolojinin birlikteliği, sanatçı ve alımlayıcı açısından deneyim alanları yaratır. Böylece sanatın sürekli ilerlemesine, yenileşmesine sebep olurken bu yenilik bir yandan da sanatsal yenilikle teknolojik yeniliğin eşleştirilmesi eleştirisini gündeme getirir.

Yeni medya sanatı teknolojik tabanlı aygıtların oluşturduğu deneyimler sunmaktadır. Bu deneyimler ise ilişkisellik, açıklık, erişebilirlik, katılımcılık gibi alımlamalardır. Yeni medya sanatı nesnesiz sanat fikrine dayanmaktadır. Sanatsal enformasyon, sınırsızca çoğaltılabilir, değiştirilebilir, müdahale edilebilir, katılımcıların da dahil olduğu bir sanat pratiğini oluşturmaktadır (Şahiner, 2015:115). Yeni medya sanatına eleştirel yaklaşan Bourriaud, değişen bu sanat pratiğinin malzeme yerine ilişkisellik ve deneyim kavramını irdelerken, "ilişkisel estetik" kavramını ortaya atmıştır (Bourriaud, 1983).

6.Görsel Kültür ve Sanat-Tasarım

Tasarım bir tür estetik disiplindir. Düşüncenin ifadesi, soyutun somuta dönüşme hali, söz konusu sürecin herhangi bir basamağında görülebileceği gibi, sonunda düşünceye en yakın olabilen durumu ifade eder. "Bilgi aktarımı" ve "bağlantılar kurabilmek" önemli bir yer teşkil etmektedir.

Tasarım tüm çağdaş ortamları biçimlendirmektedir. Bilgisayar teknolojisi, grafik, yazılım ve arayüz tasarımıyla yeniden şekillenmiştir. Tasarım önceden üretimi formalize etmek için kullanılırken, post-endüstriyel dünyadaki metalaşmayla birlikte tüketime hizmet etmeye başlamıştır. Tasarımda sanatsal kaygılar, bilgi ve yetenekler küresel sermayenin hizmetindedir. Kitlese beğeni satın alınan anlamına gelmektedir. Tasarımcılar, sanatçılar dünyanın her yerinde satabilecek ürünlerin tasarımlarını oluşturmaktadırlar. Yeni medya ve sosyal medya kanalıyla dünyanın her yerindeki bilgi, deneyim ve yaratıcılık küresel sermayenin elindedir (Çakır, 2014: 367).

Tony Fry'a göre "Tasarım, ürüne, üretime, üreticiye, metalaşmaya ve tüketime hizmet eder" (Tony, 2004:82). Sanatsal enformasyonun teknoloji doğrultusunda sınırsız olarak çoğalması, değiştirilmesi, müdahale edilebilir olması nedeniyle, dahil olan herkesin etkin olduğu sanat pratiğinin oluşmasına sebep olmuştur.

7. 7.Sonuç

Çağdaş metin, imge ve nesnelerin görünüşleri görsel kültürün üretim ve tüketiminde kullanılan tekniklerin ve estetiğin endüstriyellesmesinin bir sonucudur. Görsel kültürün işlevi, toplumun üretimini yeniden üretimi ve dönüşümü iken bu dönüşüm, nesnelere, imgelere, fikirler, kurumlar, uygulamalar, değerler ve inançlar aracılığıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde birey, görsel kültürün temel kavramlarından imgelerle karşı karşıya kalmış, edilgin ve tüketici olmuştur. Kendisini etkin kılan üretim sürecinde değil, tüketim içindedir. Yaşanılan çağda görsel kültürü oluşturan dolaşımda olan imge, yaşadığı değişim ile birlikte kendi söylencesini oluşturmuş, yani mite dönüşmüştür.

Görsel kültür teknoloji kültür çağdaş medya araçları ile yeniden harmanlanmış, yorumlanmış, yeni sanat anlayışı, teknolojinin etkisi ile bilgisayarda üretilen nesnesizleşmiş ve tekrara dayalı imaj oluşturmuştur. Görsel kültür yeni stiller ve ideolojiler üzerinden gitgide söyleme ve teorik altyapılara başvuran bir sürece evrilmiştir.

Tüketim faktörü ve seri üretim sanat yapıtına aşılanmış ve estetik algı arka plana itilerek sanat-meta ilişkisi ön plana çıkarılmıştır.

Görsel kültür göstergelerin oluşturduğu ve imajların tüketildiği kitle iletişimindeki bu adeta imaj-görüntü bağımlılığı içinde olması, imge ve imajların gerçekliğin kendisi gibi sunulması ile gerçekliklerin sorgulanamaz ve tartışılmaz ve kabul edilir hale getirmektedir. Bireylerin imaja tüketime yönelimli yaşama alışkanlığı da diyalektik düşünmesini ve eleştiriye ortadan kaldırmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdağlı, S. ve Eyigör Pelikoğlu, F. (2018). *Plastik sanatlarda kapı imgesi*. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 4(2), 75-85.

Baudrillard, J. (2003), *Tüketim toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Barnard, M. (2002). *Sanat, tasarım ve görsel kültür*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

(Bourriaud, N. (2002). *Postproduction-culture as screenplay: How art reprogram the world*, Newyork, Lucas&Sternberg

Duncum, P. (2007) “ *Aesthetics, popular visual culture, and designer kapitalizm*”. Journal of Art Education. Blackwell Publishing Ltd., 26.3.2007: 285.

Dyer, G. (1982). *Advertising as communication*. London and New York: Routledge.

Mitchell, W. J. T. (1994). *Picture theory*. Chicago: University of Chicago

Rogoff İ. (1998), *Studying visial culture?* (ed.) Nicholas Mirzoeff, Visual culture reader, London new york, Routledge

Çakır, M. (2014), *Görsel kültür ve küresel kitle kültürü*, Ankara: Ütopya Yayınevi

Gottdiener, M. (2005) *Postmodern göstergeler*, Ankara: İmge Kitabevi

Kahraman, H.B. (2005) *Sanatsal gerçeklikler, olgular ve öteleri...* İstanbul: Agora Kitaplığı

Kuspit, D. (2006). *Sanatın Sonu*, İstanbul: Metis Yayınları

Leppert, R. (2002). *Sanatta anlamın görüntüsü imgelerin toplumsal işlevi*. Çeviren: İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Parsa, A.F. (2004). *İmgenin gücü, görsel kültürün yükselişi*, (205-224), (edu) Metin Işık, Medyada yeni yaklaşımlar içinde. Konya: Eğitim Kitabevi

Saybaşı N. (2007), *Giriş*, Toplum Dergisi, Görsel Kültür Özel Sayısı

Şahiner, R. (2015). *Çağdaş sanatta temsiliyet krizi*. İstanbul: Ütopya Yayınevi

Tony F. (2004). “*Stepping back and looking forward*” in Willis, Anne-Marie (ed.), Design philosophy Papers: Collection One, Ravensbourne, Qid.:Team D/E/S, s.82

Yücel, H. (2013). *İmgeden yoruma*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

İnternet Kaynakları

Yıldırım, Ö. 13.05.2020, *Kitle kültürü nedir*, 20.10.2022, <https://www.felsefe.gen.tr/kitle-kulturu-nedir/>

Z Kuşağını Aramak: Türk Siyasetinin İnteraktif Canlı Yayın Platformları Performansı Üzerine Bir Araştırma

Gülsüm ÇALIŞIR¹
Armağan BAYRAK²

GİRİŞ

İçinde yaşadığımız toplum internet toplumu, ağ toplumu, bilgi toplumu gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Yapılan araştırmaların da bu ifadeleri doğrular nitelikte olduğu söylenebilir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması (2022)'na göre 2022 yılında hanelerin %94,1'inin evden internete erişimi bulunmaktadır. İnterneti düzenli olarak kullanan bireylerin oranı ise %85,0 olarak hesaplanmıştır. We Are Social ve Hootsuite (2022:27) tarafından her yıl düzenli olarak açıklanan rapora göre Türkiye'de, kişi başına sosyal medyada günlük geçirilen sıra 2 saat 27 dakika, aynı raporda bir diğer önemli nokta ise kişi başı internet kullanım süresi; Türkiye'de ortalama 8 saat olarak hesaplanmıştır. Raporda dikkat çeken ve bu araştırmanın da konusu olan bir başka nokta ise Türkiye'nin dünyada en çok video oyun oynayan yedinci ülke konumunda yer almasıdır. Bu bilgilerin; internetin Türkiye'de oldukça yaygın bir kullanımının olduğunu gösterdiği ve siyasal bir iletişim aracı olarak neden tercih edilmesi gerektiği sorusunu da cevaplar nitelikte olduğu söylenebilir.

Geleneksel medya araçları günlük yaşamın hala önemli bir parçasını oluşturmakla beraber siyaset kurumunun da resmi iletişim aracı olarak kabul görmektedir. İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması, hedef kitleyle doğrudan iletişimi ve etkileşimi vadedmesi, iletişimin süreklilik göstermesi gibi nedenler internetin siyasal amaçlar çerçevesinde de kullanımının önünü açmıştır. İlk defa siyasal bir araç olarak internet, 1992 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık seçimlerinde Bill Clinton tarafından kullanılmışsa da o yıllarda Amerika'da internet teknolojilerinin yaygın olmaması sebebiyle başarıya ulaştığı söylenemez (Chadwick, 2006: 151). 2000'li yılların başından itibaren ise hem internetin yaygınlaşması hem de ilk sosyal ağların ortaya çıkmasıyla beraber internetin alternatif bir siyasal iletişim aracı olarak görülmeye başlandığı ifade edilebilir. Jenkins (2019) bu durumu şöyle ifade etmektedir: “iletişim kanallarının mevcut çeşitliliği siyasi açıdan önemlidir, çünkü işitilebilecek seslerin yelpazesini genişletir: Bazı sesler diğerlerinden daha fazla öne çıksa da hiçbir tek ses mutlak otoriteyle konuşmaz”.

Sosyal ağları bir propaganda, bir miting alanına dönüştüren, siyasal bir iletişim aracı olarak kullanımına sebep olan şey her bir ağın görece bir kimliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Her ağ bir kimliğe sahip olmakla beraber sosyal ağlarda her seçmen profiline de tek tek ulaşmak kişiselleştirilmiş reklamlarla mümkündür. Chul Han (2022: 24) bu durumu şöyle ifade etmektedir: “mikro hedefleme seçmenlere bir partinin siyasi programı hakkında bilgi vermez. Bunun yerine psikografilerine göre uyarlanmış seçim reklamları, genellikle sahte haberler, manipülatif bir niyetle onlara sızdırılır... herkes kamusal alanı fragmanlaştıran farklı mesajlar alır. Farklı gruplar, sıklıkla birbirleriyle çelişen farklı enformasyonlar alırlar. Halk artık toplumsal açıdan önemli konulara duyarlı değildir. Aksine, söz hakları ellerinden alınmış, politikacıları iktidara getirmek için manipüle

¹ Prof. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü ORCID: 0000-0003-3631-6819

² Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi, Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü, ORCID: 0000-0003-0897-6684

edilebilen oy veren hayvanlara dönüştürülürler.” Fuchs, Twitter’ın kimliğini şöyle ifade etmektedir: “genç, eğitilmiş orta sınıfın hakimiyeti altındadır ve işçiler, çiftçiler ve yaşlılar gibi diğer grupları dışlamaktadır” (Fuchs, 2020: 317). Yine benzer bir biçimde The Global State of Digital 2022 raporu Facebook kullanıcılarının büyük bir bölümünün iyi eğitim almış, Y kuşağından kullanıcılardan oluştuğunu ortaya koymaktadır (We Are Social ve Hootsuite, 2022: 38). 2014 yılında Amazon tarafından satın alınan ve video oyunları ile ilgili içeriklerin yayınlandığı bir platform olarak bilinen Twitch.tv ile ilgili olarak Streamscheme (2022: Paragraf 22) tarafından yapılan araştırmaya göre; Twitch kullanıcılarının %35,85’inin Z kuşağında yer alan 18-24 yaş arası kullanıcılardan oluştuğu ve kullanıcıların %78,36’sının erkek olduğu tespit edilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda, sosyal medya platformlarının seçmen gruplarıyla kurulan siyasal iletişim sürecinde bir araç olarak kullanımının sosyal ağlarda seçmen profillerinin bilinir olması, hedeflenen gruplara erişim için farklı platformların kullanılabilir olması, farklı seçmen profillerine farklı iletişim stratejileri geliştirilebilmesi, seçmen gruplarıyla doğrudan iletişim kurulabilmesi ve kurulan iletişimin iki yönlü olarak gerçekleşmesi gibi nedenler sosyal ağların siyaset kurumu tarafından propaganda aracı olarak kullanılmasında etkili olmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, kullanıcılarının büyük bir çoğunluğunu Z kuşağının oluşturduğu Twitch.tv platformundaki yayınlara katılım sağlayarak Z kuşağından seçmenlere yönelik propaganda faaliyetleri yürüten siyasetçilerin platformu siyasal bir iletişim aracı olarak kullanması ile ilgili olarak platformu kullanan izleyicilerin/seçmenlerin ilgili faaliyetler hakkındaki fikirlerini araştırmak ve tartışmak amaçlanmaktadır.

Tekno-iyimser ve Tekno-Kötümser Yaklaşım Çerçevesinde Siyasal İletişim ve İnternet

Siyasal iletişim kavramını, iletişimin siyasi bir amaç çerçevesinde gerçekleşmesini ifade eden bir kavram şeklinde basitçe tanımlamak mümkün olmakla beraber ilgili tanım amacın ve aracın çeşitliliğine göre ise genişletilebilir. Uslu (1996: 790) siyasal iletişim kavramını:

“Bir siyasal görüş ya da organın, etkinlikte bulunduğu siyasal sistem içerisinde kamuoyu güvenini sağlamak- dolayısıyla iktidar olabilmek için- zaman ve konjonktürünün gereklerine göre reklam, propaganda ve halkla ilişkiler tekniklerinden yararlanarak sürekli bir biçimde gerçekleştirdiği tek ve/ya da çift yönlü iletişim çabalarıdır.” şeklinde tanımlamaktadır.

Aziz (2017: 3) ise siyasal iletişim kavramını “belli ideolojik amaçların toplumda belli kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim” şeklinde ifade etmektedir. Her iki tanım da siyasal iletişim çalışmalarının “bir grubun desteğini ve/veya kabulünü sağlama, bir grubu etkileme ve ikna etme” amacı çerçevesinde çeşitli tür ve teknikleri içeren faaliyetler olduğunu vurgulamaktadır.

Siyasal iletişim çalışmalarının tarihinin Antik Yunan döneminde retorik ve propaganda ile başladığını ifade eden Korkut (2022: 30), 1960’lardan itibaren kavramın günümüzdeki anlamını elde ettiğini ve iletişim araçlarının çeşitlenmesiyle beraber siyasal iletişimin bir dizi değişiklik geçirdiğini belirtmektedir. Siyasal iletişimin modern döneminde yüz yüze iletişime kıyasla daha büyük kitlelere ulaşmaya imkân tanıyan radyo, gazete, kitap, televizyon, sinema, dergi ve afişler siyasal iletişim aracı olarak kullanılmıştır. 2000’li yıllardan itibaren sosyal ağların ilk örneklerinin ortaya çıkması, internet teknolojilerinin yaygın kullanımı beraberinde bu alanın siyasal iletişim için bir araç olarak kullanımını beraberinde getirmiştir.

İnternet teknolojileri kullanımının kullanıcılar için bilinenlerin dışında bir maliyeti daha bulunmaktadır ve bu maliyeti kullanıcılar kişisel verileriyle karşılamaktadır. İnternet kullanımı bireylerin yaşamını kolaylaştırır da bu durum kullanıcıları doğal bir veri kaynağına dönüştürmektedir. Bu kaynaktan yayılan veriler; toplanma, işleme, anlamlı bir bütün haline getirilme ve ticari bir ürün olarak satışa hazır olarak saklanma gibi süreçlerden geçmektedir. Ayrıca

bireylerin sosyal ağlarda görünür olma arzusuyla enformasyon gönüllüsü gibi hareket etmesi, çerezler ile kullanıcıların verilerinin toplanması beraberinde kullanıcıların her birinin bir profil olarak belirlenmesinin önünü açmaktadır. Chul Han (2022: 15) bu durumu kitle insanı ve dijitalleştirilmiş yerküre sakini ayrımı ile ifade ederek kitle insanının bir kimliği olmadığını ifade etmektedir. Chul Han'a göre "kitle insanı hiç kimsedir" fakat "dijitalleştirilmiş yerküre sakini" ise, bir 'hiç kimse' değildir. Daha ziyade bir profile sahip biridir". Chul Han'a göre dijitalleştirilmiş yerküre sakinlerinin bir profili bulunmaktadır. Ve internetin kullanıcılara sunduğu vaatlerden biri de 'sizinle benzer zevkleri olan insanlarla iletişim kurun' vaadidir. Bu durum birbirleriyle benzer profillere sahip kullanıcıların ortak alanlarda ve/veya ortak ağlarda toplanmasına imkân tanımaktadır. Kullanıcılarının büyük bir bölümü video oyunları meraklısı 18-24 yaş aralığında erkek bireylerden oluşan Twitch.tv topluluğu benzer zevklere sahip ve benzer özellikli kullanıcıların biraradalığına örnek teşkil etmektedir.

Sosyal ağlarda bu durum biraz daha karmaşıklık gösterse de algoritmalar bireylerin belirli profiller çerçevesinde toplanabilmesine imkân sağlamaktadır. Bu durum da bireyleri reklam, pazarlama, halkla ilişkiler ve siyasal iletişim faaliyetleri karşısında 'kişiselleştirilmiş manipülasyonların' hedef kitlesi haline getirmektedir. 2016 ABD Başkanlık seçimlerinde Donald TRUMP'ın, İngiltere merkezli Cambridge Analytica şirketinden seçim kampanyası için aldığı hizmet internet ve sosyal ağların bu amaçla kullanımına önemli bir örnek olarak kabul edilmektedir. Aksoy ve Türkölmez Cambridge Analytica skandalını şöyle özetlemektedir:

"Cambridge Analytica Skandalı özetle, kullanıcıların kişisel sosyal ağlarını genişletmek için kendi rızaları ile Facebook şirketinin koruma taahhüdü karşılığında sundukları kişisel verilerin, yine kullanıcıların bilgisi ve izni dışında Cambridge Analytica (CA) adlı araştırma firması aracılığıyla toplanarak seçim dönemlerinde çeşitli siyasilere sunulması ve bu veriler ışığında siyasilerin bölgesel hatta şehir bazlı olarak internet reklamları yayınlatması ve politik söylem geliştirmesine imkan tanınmasını içeren bir olaydır." (Aksoy & Türkölmez, 2020: 47)

Bu noktaya kadar ifade edilen çalışmalar tekno-kötümser yaklaşımı ifade ederken sosyal ağların siyasal iletişim için bir araç olarak kullanımına ilişkin yapılan çalışmalarda internetin görece merkeziyetsiz yapısının demokratik süreçlere önemli katkı sağlayacağına, katılımcı ve müzakereci demokrasi kültürünü geliştireceğine, vatandaşların yönetim süreçlerine dahil olacağına ilişkin sosyal ağlar ve demokrasi ilişkisini olumlayan birçok çalışmaya da rastlamak mümkündür ve bu çalışmalar tekno-iyimser yaklaşımı ifade etmektedir.

Barack Obama'nın 2018 ABD Başkanlık seçimlerinde, genç kuşaklarla iletişimi sağlamak için kurguladığı çevrimiçi iletişim kampanyasından yola çıkan Meriç (2017: 32) "genç kuşak seçmenler hedef alındığında çevrimiçi iletişim siyasal aktörler için genç yurttaşların siyasal sürece dahil olmasında geleneksel medyaya oranla çok daha etkili bir araç olduğunu" ifade etmektedir. Doğan (2020: 11) sosyal ağlarla birlikte bireyin merkezi bir rol edindiğini ifade ederek sosyal ağların siyasi katılımı artırdığını, sosyal örgütlenmeye katkı sağladığını, siyasi bir şeffaflık sağladığını ve propaganda maliyetlerini düşürdüğünü öne sürmektedir. Köseoğlu ve Al (2013: 122) ağa bağlı olan her bireyin siyasi bir aktör olabilme ve propaganda faaliyetleri yürütebilme, kamuoyu oluşturabilme ve yönetim süreçlerine dahil olabilme şansı olduğunu ifade etmektedir. Işıklı ve Önce (2020: 149) sosyal medya ile beraber siyasilerin seçmenleriyle daha yakın bir ilişki kurduklarını şöyle ifade etmektedir:

"Sosyal medyaya mesafeli duranlar da dahil olmak üzere tüm siyasetçiler seçmenleriyle etkili iletişim içinde olmak, seçmelerini bilgilendirmek ve seçmenlerinin ilgilerine duyarlı olduklarını göstermek için sosyal medya profillerinden paylaşımlar yapmaktadırlar. Seçmen ya da siyasetçi fark etmeksizin artık siyasi aktörler siber uzayda birbirine (birbirlerinin profillerine) dokunabiliyorlar".

2023 yılında Türkiye'de yapılması planlanan başkanlık seçimleri dolayısıyla sosyal ağlar, siyasal iletişim savaşları için bir muharebe alanı haline gelmiştir. Öyle ki Twitter, Facebook, Instagram,

YouTube gibi internet popülasyonunun büyük bir bölümünü elinde bulunduran sosyal ağlar dışında kalan TikTok ve Twitch.tv gibi ağlara da siyasi aktörler tarafından çıkarma yapılmaktadır. Bu çıkarmalar, özellikle bu platformları kullanan kullanıcıların ekseriyetle Z kuşağından seçmen kitlesini içermesi, siyasi aktörlerin bu ağlarda da siyasal iletişim faaliyetlerini yürütmelerine sebep olmaktadır.

Yöntem

Nitel araştırmalarda araştırmacı; bireylerin deneyimlerini, bakış açılarını ve olay ve olgulara yükledikleri anlamları araştırmayı hedeflemektedir. Bu sebeple yapılan bu çalışma nitel paradigma çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmada, Twitch.tv platformunu kullanan üniversite öğrencilerinin ilgili platformlarda gerçekleştirilen siyasal iletişim faaliyetlerine yönelik görüşlerini incelemek ve tartışmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurulmuştur. Büyüköztürk vd. (2020: 158) görüşme tekniğini “bir araştırmada cevabı aranılan sorular çerçevesinde ilgili kişilerden veri toplama süreci” olarak ifade etmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme ise “hem sabit seçenekli cevaplamaı hem de ilgili alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştiren” bir veri toplama tekniği olarak ifade edilmektedir.

Çalışmanın örneklemini, 18 yaşın üzerinde olan ve Twitch.tv platformunu kullanan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada “belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde” (Büyüköztürk vd., 2020: 92-93) tercih edilen amaçlı örneklem metodu kullanılmıştır.

Bu çalışma, interaktif canlı yayın platformlarını kullanan kullanıcıların bu platformda yürütülen siyasal iletişim faaliyetleri deneyimlerini değerlendirmek ve tartışmak amacıyla, 10 Kasım-17 Kasım 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde 8 katılımcıya yarı yapılandırılmış, yönlendirici olmayan 5 soru yöneltilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler ortalama 15-20 dakika arasında sürmüş ve kayıt altına alınmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen kayıtlar, araştırmacılar tarafından deşifre edilerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Araştırmaya katılan katılımcılar Tablo 1’de isim ve soy isimlerinin baş harfleri kullanılacak şekilde gösterilmektedir. Çalışmaya katılan katılımcılar çalışmada K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7 ve K8 olarak kodlanmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan bu araştırma, sosyal ağlarda yürütülen siyasal iletişim faaliyetlerinin izleyici perspektifindeki anlamını araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, bu alanda yürütülen/yürütülecek siyasal iletişim faaliyetlerinin anlamlı olup olmadığına da cevap aramaktadır. Araştırma Twitch.tv platformunda siyasal iletişim faaliyetleri alanında yapılacak çalışmalar öncülük etmesi açısından özgün bir çalışma olmakla beraber ilgili literatürün derinleşmesine de katkı sağlayacaktır. Araştırma çerçevesinde şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. İzleyiciler, siyasi aktörlerin interaktif canlı yayınlara katılımını nasıl değerlendirmektedir?
2. Siyasi figürlerin, interaktif canlı yayınlar aracılığıyla izleyiciler ile iletişim kurması izleyicilerin oy tercihleri üzerinde etkili midir?

Bulgular ve Yorumlar

Tablo 1 – Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcının isim soy isim kodu	Cinsiyeti	Yaşı	Mesleği
K1 – S.C.K	Kadın	21	Öğrenci
K2 – R.S	Erkek	20	Öğrenci
K3 – Z.D	Erkek	20	Öğrenci
K4 – A.K.A	Erkek	23	Öğrenci
K5 – H.N.Ç	Kadın	19	Öğrenci
K6 – E. K	Erkek	23	Öğrenci
K7 – H.K	Erkek	20	Öğrenci
K8 – T.C.S	Erkek	19	Öğrenci

Yapılan araştırma çerçevesinde, görüşme yapılan katılımcıların 6’sı erkek iken 2’si kadın katılımcılardan oluşmaktadır (Tablo 1).

Araştırma sorularına yanıt vermek amacıyla katılımcılara şu sorular yöneltilmiştir:

- Twitch.tv platformunda yapılan yayınlara siyasilerin katılımını nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Bu platformlarda gerçekleştirilen yayınlar, siyasi aktörlere bakış açınızda herhangi bir değişikliğe sebep oluyor mu?
- Hangi siyasi aktörlerin katıldığı canlı yayınları takip ettiniz? Bu canlı yayınlardan aklınızda kalan aktörler kimlerdir?
- Televizyon yayıncılığı ile karşılaştırdığınızda, interaktif canlı yayın platformları üzerinde yapılan siyasal iletişim faaliyetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Twitch.tv platformu üzerinden yürütülen siyasal iletişim faaliyetlerinin demokratik süreçlere ne gibi bir katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz?

Siyasi Aktörlerin Katılım Sağladığı İnteraktif Canlı Yayınlarla İlişkin Görüşler

Çalışma kapsamında katılımcıların siyasi aktörlerin Twitch.tv platformunda yapılan interaktif canlı yayınlara katılımını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin görüşlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen cevaplar aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

K1: “Seçim için yatırım olarak görüyorum ben açıkçası. Çünkü uzun yıllardır platformu kullanıyorum ve özellikle bu sene görmeye başladık siyasileri burada. Çünkü 2023’te seçim var ve herkes gençlerin oyunu almak istiyor o yüzden canlı yayınlara geliyorlar.”

K2: “Tamamen seçim için geliyorlar. Sadece bizim ülkemizde de değil Amerikalı bir siyasetçi vardı mesela adını bilmiyorum ama bu sitede yayın falan açıyor Among Us diye bir oyun var mesela bizdeki vampir köylü oyununa benzeyen bir oyun izleyicileriyle o oyunu oynuyordu. Ama tabi çok da istedikleri gibi olmuyor yani burası onlar için burası ciddi bir yer değil yani bir de istediğimiz gibi soru sorabiliyoruz. Televizyona çıkıyorlar, kendi adamları kendi istedikleri soruları soruyorlar burada öyle olmuyor diye düşünüyorum ama bilmiyorum da arka planını.”

K3: “Bence güzel bir şey bizi ciddiye aldıkları için buradalar. Ama biraz da televizyonda mesela burada yayınlara katılmış olanları çok göremiyorsunuz. Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş mesela sadece iki kanalda görebilirsiniz bunları veya Twitter’den falan paylaştıkları videolarda falan yani. Şimdi kötü bir şey söylemek de istemiyorum ama televizyon biraz iktidar partisinin gibi bir iki kanal dışında dolayısıyla burada olsun YouTube’da olsun bu canlı yayınlar sayesinde görebiliyoruz kendilerini.”

K4: “Oy almak için gönlümüzü hoş tutmaya çalıştıklarını düşünüyorum başka bir açıklaması yok. Burada bizimle yalandan etkileşim kasıyorlar, Z kuşağı diye diye dolaşiyor hepsi görüyoruz yani. Ben inanmıyorum açıkçası bizi önemsediklerine sadece işleri düştüğü için geliyorlar falan seçimler bitince bir daha kimse hatırlamaz buraları.”

K5: “Sadece bir tanesini izledim bu yayınların ama genel olarak herkesin farkında olduğunu düşünüyorum seçim çalışması. Eskiden beri şey diyorlar işte oyun oynuyorlar da hiçbir şeyden haberleri yok da ne anlarlar siyasetten şundan bundan da. E o zaman niye geliyorlar madem bu kadar önemsizsek. Oy lazım çünkü.”

K6: “Yani ya dört ya beş kişi falan gelmiştir çok da geldikleri yok işte vaatlerinden bahsediyorlar, teknolojik ürünleri ucuzlatacaklardan bahsediyorlar falan filan. Biri gelince hepsi gelmek zorunda hissediyor muhtemelen kendilerini “Pqueen” ve Mansur Yavaş olayından sonra popüler oldu bu işler. Onunki olumlu karşılınca o gitti biz de gidelim gibi bir durum oluştu bence.”

K7: “Yani gelmelerinin iyi bir şey olduğu görüşümdedir ben. Biz de seçmeniz en nihayetinde her yere gidiyorlar açılışlar, mitingler falan. Şimdi mesela evde oturup dinlemek konuşmak varken kalkıp mitinge gidecek halimiz de yok. Ki zaten mitingler niye yapıyor onu da anlamış değilim.”

K8: “Siyasetçiler buraya gelip gözümüze şirin görünmek istiyorlar. Bir de birçok siyasetçi söylüyor zaten bu seçimin sonuçlarını gençler belirleyecek diye e gençler nerede burada olsun TikTok'ta olsun Instagram'da olsun. Onlar da gelip burada bizimle iletişim kuruyormuş, bizi önemsiyormuş gibi görünüyorlar. Yine de tabi gelmeleri güzel bir şey. Televizyonda kendi aralarında konuşup bizim adımıza karar vermelerinden daha güzel en azından. Bakıyoruz işte sürekli aynı şeyleri konuşup konuşup duruyorlar biz diyoruz ki ya bilgisayar olsun telefon olsun oyun konsolları olsun pahalı alamıyoruz. Onlar çıkıp televizyondan kendi aralarında yok işte onu açacağız bunu kapatacağız onlar yalan bilgiler onlar doğru bilgiler falan filan. Bizim konuştuğumuzla onların anlattıkları arasında hiç alaka yok yani. En azından buraya geldiklerinde kendilerine bizim için önemli olan şeyleri söyleme imkanına sahip oluyoruz.”

Katılımcıların verdikleri yanıtlardan yola çıkarak tamamına yakınının siyasi aktörlerin interaktif canlı yayınlara katılımının olumlu karşıladıkları görülmekle birlikte katılımcılar, siyasi aktörlerin bu gibi platformlarda yer almalarının sebebini “oy kaygısı” olarak gördüklerini ifade etmektedir. Katılımcıların verdiği yanıtlardan ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu ise izleyicilerin “televizyonun belirli fikirlerin alanı” olarak gördüğü sonucudur. Dolayısıyla interaktif canlı yayın platformları tek sesliliği ortadan kaldırmada önemli bir araç olarak görülmektedir. Yine görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda izleyicilerin siyasi iletişim faaliyetlerine yönelik bilinç düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Keza, katılımcıların tamamına yakını ilgili platformlarda gerçekleştirilen faaliyetlerin hangi amaçlar doğrultusunda gerçekleştiğinin farkında olduklarına ilişkin fikirler beyan etmektedirler.

İnteraktif Canlı Yayın Platformlarında Gerçekleştirilen Yayınlar Katılım Sağlamanın Seçmenler İçin Anlamına İlişkin Görüşler

K1: “Yani henüz ortada bir şey yok kim aday kim değil bilmiyoruz. Ama tabi ki burada siyasilerle etkileşime girmek güzel bence. Normal hayatımızı düşünelim mesela çarşıda gördüğümüz konuştuğumuz birine oy vermek mi yoksa hiç tanımıyorum ama diyelim ki parti ismi vermek istemiyorum x partisinin adayına mı oy vermek? Ben daha önce konuştuğum tanıştığım birine oy vermek isterim yani. Tabi ki siyasi düşüncelerim de önemli sadece görüştüm tanıştım diye birine oy vermem ama çok uç farklılıklarımız yoksa tanıştığım birine oy vermeyi tercih ederim. Türkiye’de farklı biraz ya bilmiyorum.”

K2: “Açıkkçası ben kendi siyasi fikirlerim çerçevesinde oy veririm diye düşünüyorum buraya gelip katılıyorlar falan diye oy tercihim değişmez belki ama olur ya dinlerim, düzgün bir şeyler söylerler benim fikirlerimle uyuşan şeylerden bahsederler o zaman verebilirim.”

K3: “Oy tercihim değişmez. Buraya katılanlar zaten muhalefet partilerinin temsilcileri oluyor. Bizim için değişen tek şey farklı sesleri duymak falan olur yani. Bizim değil onların bize ihtiyacı var çünkü televizyonda çok görünmüyorlar.”

K4: “Ben hiçbirinin samimi olduğuna inanmıyorum, sadece hoş görünmek için çaba gösterdiklerini düşünüyorum seçimler bittiğinde bir daha bırakın burada bizlere söylediklerini, platformun adını bile hatırlamayacaklardır. Oy tercihim değişmez, değiştirsinler diye de izlemiyorum sadece bakıyorum öyle katıldıklarında falan.”

K5: “Yani her ne kadar farkında olmasalar da siyasetçiler biz her şeyin farkındayız yani gelip burada Jahrein’e olsun, Pelin’e olsun konuk oluyorlar sorularımızı cevaplıyorlar ve onların vaatlerine kandığımızı falan düşünüyorlar. Oyun falan oynadığımız için bizim kolay kanabileceğimizi falan düşünüyorlar fakat bence bizim yaştaşlarımız düşündüklerinden daha her şeyin farkında mesela sosyal medyada yapılan röportajları görüyoruz ekonominin e’sinden anlamayan amcalar var yani ve aynı amcaların döneminden insanlar bizi kandırıp oyumuzu alabileceklerini falan düşünüyorlar bence biz daha bilinçliyiz o yüzden burada yaptıkları canlı yayınlarla falan bizi ikna edeceklerini düşünüyorlarsa bence yanılıyorlar.”

K6: “Yani bu platformda çok da öyle siyasiler geldi ikna olduk gibi bir durum yok bence. Kimse buraya geldi diye bir isme oy vermez. Zaten herkesin aklında bir isim var ona veriyor ve bu değişmiyor bizim ülkemizde. Benim kanaatim bu yani ben oy tercihimde değiştirmem yani.”

K7: “Zannetmiyorum oy tercihlerimiz üzerinde bir değişiklik olabileceğini ama bilinirlik kazanıyorlar onlar açısından önemli bir şey. Ayrıca zaten hep muhalefet partileri geliyor öyle buraya çıktıkları için milletin oy tercihi değişecek olsa seçimi muhalefet partilerinin kazanması lazım.”

K8: “Herkesin kendi fikri var ve kolay kolay da değişmez yani burada görse adaylar özelden mesaj atsa bile kim değiştirir oyunu biriyle konuştu diye. Benim tercihimde bir değişiklik olmaz ayrıca yani herkes farkında neden burada olduklarının.”

Katılımcıların verdikleri yanıtlardan ilgili platformlarda interaktif canlı yayınlara katılmanın seçmen davranışı üzerinde çok büyük bir etkisi olmayacağı anlaşılmaktadır. Burada görünür olmanın siyasiler açısından daha önemli olduğunu ifade eden katılımcılar siyasi görüşlerinin bu görünür olma durumundan etkilenmeyeceğini ifade etmektedir. Bununla beraber katılımcıların bu platformda yürütülen siyasal iletişim faaliyetlerini propaganda faaliyetleri olarak gördüklerini ifade eden görüşler de bulunmaktadır.

Katılımcıların Siyasi Aktörlerin Katıldıkları İnteraktif Canlı Yayınları Takip Etme Durumlarına İlişkin Görüşleri

K1: “Özellikle takip ettiğim söylenemez fakat televizyonda izlemeyi sevmesem de buraya katılan siyasileri izlemeye çaba gösteriyorum. Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş’ın katıldığı canlı yayınları izledim. Ali Babacan’a biraz baktım ama çok değil. Onun dışında Taylan Yıldız diye bir milletvekili daha var zannediyorum ki o da burada canlı yayınlara katılmış ama ben izlemedim çok bilmiyorum. Ak Parti milletvekillerinden veya yöneticilerinden herhangi bir katılım oldu mu bilmiyorum ben denk gelmedim olduysa da.”

K2: “Kim katıldı kim katılmadı hepsini biliyorum ama açıp da baştan sonuna da izlemedim. Bir şekilde haberimiz oluyor Instagram’da Twitter’da falan da paylaşıyor çünkü siyasetçiler. Mansur Yavaş, Ali Babacan, Kemal Kılıçdaroğlu, Özgür Özel, Taylan Yıldız var o zaten çok aktif buralarda oyun falan da oynuyor. Sonra Ali Babacan katıldı ama görüntülü değildi diye hatırlıyorum. Ak

Parti'den sadece Özlem Zengin katıldı görevini falan bilmiyorum vekil mi değil mi onu da bilmiyorum sadece katıldığını duydum izlemedim ama. Hatırladıklarım bunlar benim.”

K3: “Kemal Kılıçdaroğlu, Ekrem İmamoğlu katıldı onları izledim. Bir de Mansur Yavaş tabii ki onunkini o dönem duymamak mümkün değildi çünkü katıldığı yayını Pelin diye bir yayıncı var “Pqueen” olarak biliniyor o böyle canlı yayında öğrenmişti Mansur Yavaş'ın katılacağını baya sevinmişti falan o video da viral oldu internette. Bence en akılda kalıcı olan da o olmuştu.”

K4: “Öyle kim ne söyledi şeklinde hatırlamıyorum. Sadece isim olarak kimler katıldı üç aşığı beş yukarı biliyorum. Kemal Kılıçdaroğlu, Mansur Yavaş, Ekrem İmamoğlu bir de Taylan Yıldız'ı izledim. Ali Babacan falan da katıldı ama onu izlemedim, iktidar partisinden katılan oldu mu onu hiç bilmiyorum.”

K5: “Bir tanesini başından sonuna kadar izledim, geri kalanlarını duydum sadece. Mansur Yavaş'ı izledim. Çünkü herkes duymuştu katılacağını. Onun dışında Ali Babacan, Kemal Kılıçdaroğlu falan da katıldı ama izlemedim başka kim katıldı bilmiyorum.”

K6: “Kemal Kılıçdaroğlu, Ali Babacan, Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş, Özgür Özel, Özlem Zengin katıldı benim bildiklerim bunlar. Bunların dışında kim var bilmiyorum açıkçası. Ha sorsanız hangilerini izlediniz tamamen neredeyse hiçbirini. Sıkılıyorsunuz izlerken ya saatlerce anlatıyorlar.”

K7: “Yani elimden geldiğince izlemeye çalışıyorum çünkü biz de bir şeyler sorabiliyoruz. Her zaman da sorduklarımız okunmuyor ama bir keresinde Taylan Yıldız soruma cevap vermişti. Onun dışında neredeyse tamamını takip ettim ama parça parça kaçırdığım anları da mesela YouTube'dan falan izliyorum burada yapılan yayınlar oraya da atılıyor çoğu zaman.”

K8: “Mansur Yavaş'ı izledim. Onun dışında Ak Partili bir kadın milletvekili katılmıştı İbrahim Haskoğlu'na ismini hatırlamıyorum. Başka kimseyi hatırlamıyorum.

Katılımcıların verdiği yanıtlardan, ilgili platformda siyasi aktörlerin katılım sağladığı interaktif canlı yayınların seçmenler tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların bu platform üzerinden yapılan interaktif canlı yayınlarda hangi siyasileri izlediklerine ilişkin soruya verdikleri yanıtlardan, akılda kalıcı olanların çoğunlukla muhalefet partisinin temsilcilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Mansur Yavaş, Ekrem İmamoğlu, Özgür Özel, Ali Babacan, Kemal Kılıçdaroğlu gibi isimler bu canlı yayınlarda katılımcıların izlediği muhalefet partisi temsilcileri olurken; iktidar partisinden yalnızca Özlem Zengin'in bu canlı yayınlara katıldığı ve katılımcılardan iki kişinin ilgili vekilin katıldığı programı izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda adı geçen platformun çoğunlukla muhalefet partileri tarafından siyasal bir iletişim aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Televizyon Yayıncılığı ve İnteraktif Canlı Yayın Platformları Üzerinden Gerçekleştirilen Siyasal İletişim Faaliyetlerini Karşılaştırmaya Yönelik Görüşler

K1: “Televizyonda bir şey yok ki hatta televizyon iletişim bile değil ha sokakta asılan seçim afişine bakmışsınız ha da televizyonda bir siyasetçiyi izlemiştiniz. Arada bir iletişim süreci yok ki bir dayatma var televizyonda. Twitch.tv ideali demiyorum ama televizyonla karşılaştırdığınızda daha ideal bence en azından birinin bizim adımıza kendi sorularını sorması yerine doğrudan biz sorabiliyoruz. Televizyonda sorulan soruların da tartışılan konularında bence halkla bir alakası yok aralarında çalıp oynuyorlar bence.”

K2: “Yani buradaki yayınlar bence daha iyi keşke televizyonda da soruları doğrudan biz sorabilsek ama pek mümkün değil. Twitter'da başlık etiketleriyle sorularınızı bizimle paylaşın falan diyor tartışma programları ama asla bizim sorularımız gibi gelmiyor bana bilmiyorum şimdi yalan

yanlış konuşmuş gibi olmayayım ben öyle hissediyorum sadece. Twitch.tv üzerinden konuşacak olursak televizyondan tabi ki daha iyi. Hatta eskiden varmış mesela liderler hep beraber çıkıp aralarında tartışıyorlarmış falan bence bu tartışmaları kendi aralarında da yapmasınlar çıksınlar buraya biz soralım sırayla hepsine onlar cevap versin. Genel olarak toparlamam gerekirse burası televizyondan daha iyi bir mecra siyasetler ve seçmenlerin bir araya gelmesi için.”

K3: “Bence burası muhalefet partilerinin siyasal iletişim faaliyetleri için gayet iyi. Televizyonda istedikleri gibi reklamlarını yapamıyorlar ama burası öyle değil, istedikleri her an buraya gelip, bizimle konuşabilirler, bizi ikna etmeye çalışabilirler. Televizyonda böyle bir imkanları yok.”

K4: “Televizyondan çok farklı değil buradaki faaliyetlerde bence. Birkaç saatliğine bizi önemsiyor gibi görünüp gidiyorlar. Ama tabi burada bir şeyler söyleyebiliyoruz, sorabiliyoruz onlara bu da bir şey bence ama abartılacak bir şey değil.”

K5: “Burada yürütülen faaliyetleri çok böyle ah ne güzel bizi dinliyorlar şeklinde falan yorumlamıyorum. Arkadaşlarım mesela mesaj atıyor şu geliyor bu geliyor falan diye ben çok önemsemiyorum çünkü önemsenecek bir şey yok ortada televizyonda anlattıklarını gelip burada da anlatıyorlar ama bunu mesela şöyle yapıyorlar siz onlara soruyorsunuz bir konu hakkında onlar bizim sorduklarımızı asla cevaplamıyorlar onu evirip çevirip cevaplamak istedikleri pozisyona getirip öyle cevaplıyorlar ben böyle görüyorum. Televizyondan farklı tabi ki burada etkileşim var ama yine onların kontrolünde bir etkileşim o yüzden bilmiyorum millet böyle öve öve anlatıyor işte bizi dinleyecekler soru soracağız falan diye ama bence yani çok bir şey yok ortada.”

K6: “Dediğim gibi bu platformda yürütülen faaliyetler de televizyondakilerden farklı değil. Allah aşkına kim bu ülkede vaatlere göre oy veriyor ki. Herkesin bir dünya görüşü var işte kimisi Atatürkçü, kimisi muhafazakâr, kimisi milliyetçi geri kalanlarda zaten barajın altında kalıyor. E muhafazakarsanız zaten oy vereceğiniz parti belli, milliyetçiyse de belli, Atatürkçü iseniz de belli. Şimdi bir siyasetçi geldi diyelim buraya anlattı vaatlerini ama bu adam milliyetçi siz Atatürkçüsünüz oy verir misiniz? Vermezsiniz kimse vermez yani. Açıkçası ben kimsenin dünya görüşünden fedakârlık yapıp da mantığı çerçevesinde oy verdiğini düşünmüyorum.”

K7: “Ben özellikle muhalefette yer alan siyasi partiler için bu gibi platformların bir fırsat olduğunu düşünüyorum. İktidar için de fırsat ama onlar zaten televizyonu kullanıyorlar bütün kanallarda onlar var zaten. Ama muhalefet partilerinin daha az ekranlarda olduğunu görüyoruz. Bu yüzden de burayı muhalefet partilerinin siyasal iletişim faaliyetleri için daha uygun buluyorum. Zaten onlar kullanıyor daha çok.”

K8: “Genel olarak herhangi bir fark görmüyorum, orada daha resmi takılıyorlar çünkü televizyonu gençler izlemiyor ki. Ya da televizyondan izlemiyorlar en azından. Burası daha çok gençlerin olduğu bir yer e bize şirin görünmelerinin yolu da oyun oynamalarından, oyun oynayanlarla canlı yayınlara katılmalarından falan geçiyor o yüzden de geliyorlar burada yayınlara katılıyorlar ama bence çok da matah bir şey değil yani bu.”

Katılımcıların, televizyon ve interaktif canlı yayın platformlarını karşılaştırdıklarında adı geçen platformda gerçekleştirilen siyasal iletişim faaliyetlerini nasıl değerlendirdiklerine ilişkin soruya verdikleri yanıtlar göz önünde bulundurulduğunda, ilgili platformun televizyon yayıncılığıyla en büyük farkının “etkileşim” boyutu olduğu anlaşılmaktadır. İlgili platform kullanılarak seçmen gruplarının siyasal aktörlere doğrudan soru sorabilmesi ve cevap alabilmesi mümkün olduğundan katılımcıların büyük bir çoğunluğu ilgili platformun, televizyonda yürütülen siyasal iletişim faaliyetlerine kıyasla seçmene aktif bir etkileşime girme imkânı verdiğini belirtmektedir. Ayrıca katılımcılardan bazıları özellikle iktidar partisinin medyada daha fazla yer aldığına vurgu yaparak, bu anlamda ilgili mecranın herkese kendini ifade etme özgürlüğü sunmasını muhalefet partileri açısından oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir. Fakat bununla beraber platform imkân tanısı da

katılımcıların, siyasi aktörlerin bu alanı tamamen göz boyamak için kullandığına ilişkin beyanları bulunmaktadır.

İnteraktif Canlı Yayın Platformları Üzerinden Gerçekleştirilen Faaliyetlerin Demokratik Süreçlere Katkı Sağlayıp Sağlamayacağına İlişkin Görüşler

K1: “Televizyonla burayı karşılaştırıyorsak evet daha demokratik ama bilmiyorum çok da öyle büyük bir katkı sağlayacağını falan düşünmüyorum.”

K2: “Demokratik süreçlere katkı sağlar ama eğer dikkate alınırsak. Bir fırsat olarak görüyorum açıkçası burayı yani bizi de dinleseler ama zannetmiyorum ya. Yani çok da bir fikrim yok açıkçası ama tabi biz de karar mekanizmalarında etkili olabilirsek bu platform aracılığıyla olur tabi ki bir etkisi.”

K3: “Açıkçası sağlayacağını düşünüyorum. Benim demokrasiden anladığım eğer hocalarımızı doğru dinlediysen emin de değilim halkın yönetim süreçlerine dahil olması. Yani bu yayınları izleyince demokratik süreçlere katılmış mı oluyoruz yoksa sadece siyasi partilere seçim malzemesi mi oluyoruz bilmiyorum. Ama eğer buraya gelen adaylar bizi dinleyip, bizim taleplerimiz doğrultusunda belirli düzenlemeler, kanunlar çıkarılırsa ki hiç sanmıyorum o zaman evet diyebiliriz ki demokratik süreçlere bir katkı sağlar burası ama zannetmiyorum.”

K4: “Demokratikleşme sürecine herhangi bir katkı sağlayacağını düşünmüyorum. O kadar önemli bir şey gerçekleşmiyor çünkü. Sadece oy istedikleri bir kitle var ve o kitleye ulaşmak burada daha kolay ve daha ucuz.”

K5: “Bir katkı sağlayacağını düşünmüyorum. Bizi ikna etmek için geliyorlar buraya bizi ülkenin yönetimine ortak etmek için falan değil. Öyle bir niyetleri olsa her zaman burada olurlardı herhalde sadece seçim zamanlarında değil.”

K6: “Alakası yok tamamen seçim kampanyalarının canlı olarak sunulması gibi bir şey yürütülüyor burada. Siyasetçiler buraya geliyor, vaatlerinden bahsediyorlar yalandan bir iki soru alıyorlar işte not tutuyorlar sözler veriyorlar sonra da gidiyorlar bence demokratikleşme süreci böyle bir şey değildir diye düşünüyorum.

K7: “Yani bilmiyorum ama dedim ya muhalefet partileri için daha iyi bir araç diye bunu demokratik sürece katkı olarak da düşünebiliriz bence çünkü bu sayede kendilerini ifade etmek için bir alan buluyorlar.”

K8: “Zannetmiyorum böyle bir katkı sunacağını. Sadece seçim çalışmaları için bir araç olarak kullanıyorlar burayı ve bizi o kadar. Bence bunun demokratikleşmeyle hiçbir alakası yok genel olarak burada yapılan şey seçim propagandası.”

İnteraktif canlı yayın platformları üzerinden gerçekleştirilen faaliyetlerin demokratik süreçlere nasıl bir katkıda bulunacağına ilişkin sorulan soru neticesinde, katılımcıların büyük bir bölümünün bu alanın demokratik süreçlere bir katkı sağlamayacağını ifade ettiği görülmüştür. Bu alanda yürütülen çalışmaların sadece seçim ve propaganda çalışması olduğunu belirten katılımcılar, aynı zamanda platformun demokratikleşme bağlamında ifade edilebilecek tek yanının bütün seslere açık, etkileşimli bir platform olmasının olabileceğini de ifade etmektedir.

SONUÇ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sanat, siyaset, müzik, spor ve birçok alanda önemli dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Siyaset kurumunun, en azından siyasal iletişim faaliyetleri için internetin imkanlarını sonuna kadar kullanmaya kararlı bir portre çizdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 2023 yılı içerisinde Türkiye’de gerçekleştirilmesi planlanan Başkanlık

seçimleri dolayısıyla siyasi partilerin ana akım medyanın dışında kalan niş alanları kullanarak siyasal iletişim faaliyetlerinin alanını genişlettikleri anlaşılmaktadır.

İnternetin sunduğu imkanları kullanarak seçmenlerle iletişimsel sürecini canlı tutmaya, korumaya ve oya evirmeye çalışan siyasi aktörlerin, Twitch.tv platformunu kullanarak potansiyel seçmenleriyle buluşmaya çalışması bu platformu bir miting alanına çevirmelerine imkân tanımamaktadır. Keza, platform kullanıcılarının ilgili siyasal iletişim faaliyetleri üzerindeki görüşleri incelendiğinde; siyasi aktörlerin bu alanda yaptıkları çalışmaların farkında oldukları anlaşılmaktadır. Dilmen bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Siyasiler de kendileri için önemli bir oy kaynağı olabilecek kesimi mümkün olduğunca kaynakta yakalamaya çalışıyor. Ülkemizde takım tutar gibi bir seçmenlik anlayışı olduğu için, siyasilerin etkileme şansının daha yüksek olduğu genç kesimi yakalayabileceği alan olarak Twitch’i seçmesi çok da yanlış değil. Burada herhalde “seçmen yaşken ikna edilir” gibi bir anlayışla hareket ediyorlar. Ancak özellikle gençler önceden kurgulanmış soruları soracak gazetecilere benzemez. O bölümü iyi düşünerek bu yayınlara katılınsınlar” (Şahin, 2021, Paragraf 37).

Yapılan görüşmeler Dilmen’in görüşlerini doğrular niteliktedir. Siyasi aktörler, ilgili platformlarda siyasal iletişim süreçlerinin ve propaganda faaliyetlerinin oldukça farkında genç bir seçmen kitlesi ile karşı karşıyadırlar.

Yapılan çalışma sonucunda; katılımcıların ilgili platformlar aracılığıyla seçmen-siyasi aktör buluşmalarına ilişkin genel tutumlarının olumlu olduğu anlaşılmakla beraber izleyiciler, ilgili platformlardaki siyasi aktör varlığının nedeninin gerçekleştirilmesi planlanan başkanlık seçimleri için oy kaygısı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, ilgili platformlarda gerçekleştirilen siyasal iletişim faaliyetlerinin ekseriyetle muhalefette yer alan partiler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yine seçmenlerin büyük bir bölümünün ifadelerinden; ilgili platformların kısık sesler ve muhalefet partileri için önemli bir araç olduğu, iktidar partisinden ise yalnızca bir kişinin ilgili platformu kullanarak seçmenlerle diyalog kurduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bir diğer bulgu ise ilgili platformda gerçekleştirilen siyasal iletişim faaliyetlerinin oy tercihleri üzerinde bir etkisi olmayacağıdır. Katılımcıların büyük bir bölümü ilgili platformun siyasi aktörler için görünür ve bilinir olma açısından anlamlı olduğunu belirtmekle beraber ilgili faaliyetlerin farkında olduklarını ve bu durumun tercihlerinde bir değişikliğe sebep olmayacağını ifade etmektedir.

Katılımcıların televizyon ve interaktif canlı yayın platformları ile ilgili beyanları incelendiğinde; “etkileşim” boyutunun önemli bir unsur olduğu ve seçmenler açısından ilgili platformun bu yönünün seçmenlerin ilgili yayınları izlemesindeki en büyük etmen olarak görülmektedir. Seçmenler, etkileşim boyutuna her ne kadar önem verdiklerini belirtse de yine de bu iletişimin geçici ve suni bir iletişim sürecini ifade ettiğini de belirtmektedirler. Seçmenler, yine bu platformların, televizyon gibi tek taraflı iletişim sürecini ifade eden yayıncılık anlayışının aksine etkileşim vaadinde bulunduğunu belirtse de bunun demokratikleşme sürecine bir katkı sağlamayacağını ifade etmektedirler. Katılımcılar, ilgili alanın demokratik süreçler ile tek bağının çok sesliliğe imkân tanınması olduğunu ifade etmekle birlikte bu alanda gerçekleştirilen siyasal faaliyetleri de propaganda olarak tanımlamaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda adı geçen platformun, siyasal iletişim faaliyetleri için önemli bir araç olmaktan ziyade “niş” bir kitleye erişmek için bir kanal görevi gördüğü ifade edilebilir. Katılımcı görüşlerinde de sıklıkla ifade edildiği gibi aracın değişimi amacın değişikliğine sebep olmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A. ve Türkölmez, O. (2020). Dijital çağa demokrasiyi çağırarak: Cambridge Analytica skandalı. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 3(1), 41-59. doi: <http://doi.org/10.37460/j.2636-7823/2020.3.1.03>
- Aziz, A. (2003). *Siyasal iletişim*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chadwick, A. (2006). *Internet politics states and new communication technologies*. New York: Oxford University Press.
- Chul-Han, B. (2022). *Enfokerasi: dijitalleşme ve demokrasinin krizi*. İstanbul: Ketebe.
- Doğan, İ. (2020). Siyasal propaganda ve sosyal medya. *Abi Evran Akademi*, 1(2), 1-13.
- Jenkins, H. (2019). *“Cesur yeni medya” teknolojiler ve hayran kültürü*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal medya eleştirel bir giriş*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Işıklı ve Önce. (2013). Siyasal zehirlenme, semptomları ve sosyal medya. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 11(42), 143-169. <https://doi.org/10.5824/ajite.2020.03.006.x>
- Korkut, Y. (2022). Siyasal iletişimde bir araç olarak youtube kullanımı. *Atatürk İletişim Dergisi*, (23), 30-35. doi: 10.54614/communicata.2022.1034755
- Köseoğlu, Y. ve Al, H. (2013). Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), s.103-125.
- Meriç, Ö. (2017). Çevrimiçi siyasal iletişim üzerine bir literatür değerlendirmesi. *Selçuk İletişim*, 9(4), 25-39. doi: 10.18094/si.76994
- Stream Scheme (2022). *Twitch demographic and growth statistics*. 17 Kasım 2022: <https://www.streamscheme.com/twitch-statistics/>.
- Şahin, A. (2021). *Z kuşağı siyasetçilerle buluşuyor: “Twitch gençliği kurgu sorular soran gazetecilere benzer”*. 14 Kasım 2022: <https://journo.com.tr/twitch-siyaset>.
- TÜİK. (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Araştırması Raporu*. 18 Kasım 2022: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587).
- Uslu, Z.K. (1996). Siyasal iletişim ve 24 Aralık 1995 genel seçimleri. *Yeni Türkiye Dergisi* (11), 785-803.
- We Are Social ve Hootsuite (2022). *Digital 2022*. 17 Kasım 2022: <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022/>.

Sicilya’da Hohenstaufen Hâkimiyetinin Kuruluşu

Ergun ÜSTÜN¹

Giriş

Akdeniz’in en büyük adası olan Sicilya, sahip olduğu jeopolitik özellikler nedeniyle tarihin hemen her döneminde değerli bir konuma sahip oldu. Özellikle Orta Çağ’da adanın siyasi, kültürel ve ekonomik önemi oldukça arttı. Ada Norman egemenliği altına girmeden önce Müslüman Arapların idaresi altında yönetilmekteydi.² Müslümanlar adayı ele geçirdikten sonra burada gerçekleştirdikleri bilimsel ve kültürel faaliyetler, Endülüs’ten başka Sicilya’yı İslam’ın Avrupa’ya açılan en önemli merkezi konumuna taşıdı. Diğer taraftan VI. Heinrich tarafından Germen hâkimiyeti tesis edildikten sonra Kutsal Roma İmparatorluğu’nun Papalık ile yaşadığı siyasi güç çekişmesinde Sicilya’nın rolü oldukça dikkate değerdi.

Apulialı William eserinde Norman adıyla ilgili bilgilere yer vermektedir. Buna göre; anavatanlarının dilinde onları İtalya’nın sınırlarını aramak için yola çıktıkları kuzey bölgelerinden alıp götüren rüzgâra “north” denmekte ve “man” sözcüğü insanı belirtmek için kullanılır. Bölece onlar “kuzey rüzgârının adamları” anlamına gelen “Normans” (Normanlar) olarak adlandırıldılar (Apulialı William, 1995: 3). Normanların Sicilya’dan önce geldikleri yer olan İtalya’daki niyetleri bölgeyi işgal etmek değildi. Onlar ilk başta Bizans kuvvetleri için Güney İtalya’da paralı askerlik görevinde bulundular. Özellikle Salerno Dükü için paralı hizmet veren Normanlar, zamanla hem Hristiyanlığı benimsemeye başlamışlar hem de İtalya’daki nüfuslarını önemli ölçüde artırmışlardı. 1027’de Runuf isimli bir şefin liderliğinde ayaklanan bir grup Norman, Napoli Dükü’ne bağlı olan Aversa bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmayı başardı. Böylece bu durumdan cesaret alan diğer Normanlar için artık İtalya topraklarında kendilerine ait toprak kazanma düşüncesi temellenmiş oldu. 1042’de bu defa Normanların önde gelen ailelerinden biri olan Hauteville soyuna mensup Tancred’in oğulları, Melfi’yi işgal etmeyi başardılar (Şahin, 2016: 42-44).

Bizans’ın bu sırada doğudan gelen Büyük Selçuklu Devleti ve kuzeyden gelen Peçenek ve Uzların (Oğuzlar) saldırıları sonucu Güney İtalya’daki gücü zayıflamıştı. Normanlar bu fırsatı iyi kullandılar. İlk önce 1052’de Salerno Dükü’nü tahttan indirmeyi başaran Normanlar burayı ele geçirdiler. Bununla birlikte Hauteville kardeşlerden biri olan Robert Guiscard liderliğinde 1077 yılında Salerno’nun tamamıyla, Güney İtalya’nın Bizans hâkimiyetindeki son toprak parçası olan Apulia ve Calabria’yı ele geçirdiler. Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında yaşanan 1054 yılındaki bölünme sonucu Normanlar, Bizans’a karşı Roma Kilisesi için taraf olmuşlardı. Papalık, 1059 yılında Robert Guiscard’ın Güney İtalya’daki hâkimiyetini tanıdı ve ona “Dük” unvanı verdi (Şahin, 2016: 45-46). Hauteville’li Tancred’in ikinci eşinden olan yedi oğlunun ilki olan ve doğuştan “Guiscard” olarak adlandırılan Robert; uyanık, zeki, cesur ve basiretli olarak bilinmekteydi.

¹ Dr. Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Orcid: [0000-0001-6632-1075](https://orcid.org/0000-0001-6632-1075)

² Müslümanlar döneminde Sicilya Adası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Burak Arslan, Sicilya Müslümanları Tarihi (Başlangıçtan Norman İstilasına Kadar), *Günümüz Avrupa’sında Müslüman Azınlıklar*, (Ed. İrfan Aycan), Ankara 2021, s. 37-63.

Guiscard kelimesi Normanlarda “kurnaz, marifetli ve açığöz” gibi anlamlara gelmekteydi. Robert’den başka ikincisi Mauger, üçüncüsü William ve sırasıyla Aubrey, Humbert, Tancred ile ileride Sicilya’yı ele geçirecek olan en küçükleri Roger idi (Malaterra: 2005: 53).

Normanların Sicilya’yı Ele Geçirmeleri ve Norman Sicilya Krallığı

Sicilya’nın Normanlar³ tarafından ele geçirilmesinde adayı yöneten Müslümanlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve sürekli bölünmeler büyük pay sahibi oldu. Müslümanlar arasında Sicilya’da önceleri Arap-Berberî daha sonra ise Sünnî-Şii çatışması yaşandı. Bu durum doğal olarak adadaki Müslüman hâkimiyetinin zayıflamasına ve ayrışmasına yol açtı (Şahin, 2016: 77). 1016’da Salerno’yu kuşatan Müslüman Arapların, Normanlarla ilk kez bu kuşatma sırasında karşılaştıkları tahmin edilmektedir. Sicilya daha sonra 1040’larda birkaç ufak prensliğe ayrıldı. İbn Havvâs olarak tanınan kumandan Alî b. Ni’me, Castrogiovanni, Girgenti ve Castronovo’yı idare etmekteydi. Bununla birlikte 1053 ile 1060 arasında daha çok İbnü’s-Sümne olarak bilinen bir başka kumandan Muhammed b. İbrâhîm b. es-Sümne, Sirakûza hâkimi olarak ortaya çıktı. İbn Havvâs’ın kız kardeşi Meymûne ile evli olan Catania hâkimi İbn Maklâtî’ye saldırdı ve İbn Maklâtî öldürüldü. İbnü’s-Sümne, Meymûne ile evlendi. O ve karısı Meymûne arasındaki bir iç çatlak ve muhtemelen mutlak güç için rekabet İbnü’s-Sümne ile Castrogiovanni hâkimi kayınbiraderi İbn Havvâs arasında bir çatışmaya yol açtı. İbnü’s-Sümne, ele geçirilemez olan şehri kuşatmayı denedi ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine adayı, ele geçirdikten sonra kendisine geri bırakacaklarına dair beyhude bir ümitle Güney İtalya’daki Normanlara teklif etti (Ahmad, 1975: 35-37).

İbnü’s-Sümne’nin yardım talebine olumlu cevap veren Hauteville kardeşlerden Roger 1061 yılında harekete geçti. İbnü’s-Sümne’nin kuvvetleri ile birleşen Normanlar, İbn Havvâs’ın kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Castrogiovanni’yi ele geçirdiler (Şahin, 2016: 79). Fakat şehirdeki iç kaleyi zapt edemediler. Daha sonra Roger, Troina’yı ele geçirdi ve burayı kendisi için merkez haline getirdi (Arslan, 2021: 47). Normanlar daha sonra adadan çekildiler. Bu sırada İbnü’s-Sümne eski bir arkadaşı tarafından görüşmek üzere çağrıldığı yerde öldürüldü (Moreno, 2007: 183). Bununla birlikte içlerinde âlimlerin de yer aldığı bazı Müslümanlar adayı terk etmeye başladılar (İbnü’l-Esîr, 1991: 172). Belli ki artık Müslümanların adadaki sükûnet dönemine ve yöneticilerine olan inancı kalmamıştı.

1062 yılında Roger, Sicilya’da Norman egemenliğini sağlamak için yeniden adaya çıkarma yaptı. Bu sırada papalık Müslümanların elinde olan Sicilya’da faaliyet gösteren Normanların işgalini meşrulaştırmaktan geri durmadı. Papa, Norman Roger’a kutsal bir sancak yollayarak adada gerçekleşen işgalin bir “Haçlı Savaşı” olduğunu bildirdi. Normanlarla Müslümanlar arasında 1065/67 yılları arasında kayda değer bir mücadele gerçekleşmedi. 1068 yılında Roger, Müslüman kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi üzerine Müslümanlara yardım etmek için gelmiş olan Zirî Temîm b. el-Muizz’in oğulları olan Eyyûb ve Ali, bazı Sicilyalı soylu, bürokrat ve birlikleri ile birlikte Sicilya’dan ayrıldı (Şahin, 2016: 80-82). Müslümanlar için artık Sicilya’nın kaybı kaçınılmaz bir son olarak görünmekteydi. Normanlar daha sonra kuşattıkları Palermo’yu beş aylık bir mücadelenin ardından 1072’de ele geçirmeyi başardılar ve Roger, ağabeyi Robert Guiscard tarafından Sicilya Kontu ilan edildi. Sicilya’daki saldırılarına devam eden Norman kuvvetleri son olarak 1091 yılında Castrogiovanni ele geçirerek adanın işgalini tamammış oldular (Arslan, 2021: 48).

Kont Roger Sicilya’yı öldüğü yıl olan 1101’e kadar idare etti. Onun ölümünden sonra yerine annesi Adelaide’nin naipliğinde ilk önce büyük oğlu Simon geçti. Simon 1105 yılında ölünce yerine II. Roger geçti (Moreno, 2007: 185). Robert Guiscard’ın torunu ve Roger Borsa’nın oğlu olan

³ Sicilya’da Normanlar dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyhun Şahin, *Sicilya’da Normanlar ve Müslümanlar*, İstanbul 2016.

William 1127 yılında ölünce, Apulia'daki soylular isyan girişiminde bulunmuşlardı. Daha sonra bu isyan Papa II. Honorius'u tehdit etmeye başladı. Bunun üzerine papa II. Roger'dan yardım talebinde bulundu. Papanın yardımını geri çevirmeyen II. Roger isyanı bastırdı ve Apulia topraklarını kendi yönetimine dâhil etti. II. Roger'ın babası I. Roger, ağabeyi olan Robert Guiscard'ın vassalı olarak Sicilya'yı idare etmişti. Şimdi II. Roger desteklediği papanın seçilmesiyle birlikte kendisini 1130 yılında kral ilan ettirdi. Böylece ilk Sicilya Kralı olan II. Roger adada Norman Krallığı'nı tesis etmiş oldu (Şahin, 2016: 112-115). Ebolili Peter, eserindeki dizelerde Roger'in kral olması ile ilgili olarak; Guiscard'ın⁴ seçkin evladı Dük Roger'ın, şimdi dük adını taşımaktan nefret ettiği ve daha yükseği hedeflediğini, böylece Papa ile yaptığı görüşme sonrası kral olarak mesh edildiğini aktarmaktadır (Ebolil Peter, 2006: 2).

Norman Constance ile Hohenstaufenli VI. Heinrich'in Evlenmesi

12 Ekim 1171'den bir süre sonra Kutsal Roma İmparatoru Friedrich Barbarossa (1155-1190), Orta İtalya'daki imparatorluk otoritesini güçlendirmek ve 26 Mart 1172'de Worms'ta resmen ilan edilen beşinci İtalyan seferine hazırlanmak için Cenova ile Pisa arasında barış yapmak üzere elçi olarak Başpiskopos Christian'ı İtalya'ya göndermişti. Kırk gemilik bir Venedik filosunun yardım ettiği Başpiskopos Christian, 1 Nisan 1173'te İtalya'daki Bizans etkisinin merkezi olan Ancona'yı kuşatmaya başladı ancak Ekim ortasında bu kuşatmayı bıraktı. Kuşatma sırasında Christian, Norman Kralı II. William'a (1166-1189) Friedrich Barbarossa'nın kızı Beatrice ile evlenmesini teklif etti fakat Sicilya kralı, Papa III. Alexander'ı kışkırtmak istemediği için teklifi reddetti (Freed, 2016: 3545-355). Böylece Kutsal Roma İmparatorluğu ile Sicilya Krallığı arasında evlilik bağıyla kurulmak istenen siyasi ittifak çabası ilk etapta sonuçsuz kaldı.

Friedrich Barbarossa ile papanın desteklediği Lombardlar arasında çıkan İtalya'daki mücadelede Sicilya Kralı II. William'ın da müdahil olduğu 1177 yılında Venedik Barış Anlaşması yapıldı. Buna göre Friedrich Barbarossa III. Alexander'ı papa olarak tanıdı ve papa da onun üzerindeki aforozu resmen kaldırdı. 2/13 Ağustos 1177'de arasında Sicilyalı elçiler, Venedik doge'unun sarayında Friedrich'e bir nezaket ziyaretinde bulundular. Sicilya Kralı II. William, "en yakın arkadaşı ve kardeşi" Friedrich'e selamlarını göndermiş ve karada ve denizde yalnızca "İsa'nın çarmıhının düşmanlarıyla" savaşmak istediği için tüm Hristiyan prenslerle birlik ve barış içinde yaşama arzusunu belirtmişti. Salerno Başpiskoposu Romuald, İmparator Friedrich Barbarossa'dan İmparatorluk ile Normanlar arasındaki on beş yıllık barışın şartlarını ortaya koyan, altın bir boğayla mühürlenmiş bir tüzük yayınlamasını istedi. Daha sonra alt düzey bir imparatorluk elçiliği Şubat/Mart 1178'de Palermo'ya geldi ve Kral II. William'ın barışa bağlılığını kabul eden bir tüzük aldı (Freed, 2016: 412-415). Böylece Kutsal Roma İmparatorluğu ile Sicilya Krallığı arasındaki ilişkiler daha iyi bir hal almış ve taraflar arasındaki bağlar daha da kuvvetlenmişti. Diğer taraftan Kutsal Roma İmparatorluğu ile Sicilya Krallığı arasında bu zamana kadar ufak tefek sınır mücadeleleri dışında gerçekleşmiş büyük bir savaş meydana gelmiş değildi.

Friedrich Barbarossa, Kral II. William ile daha önce kurmaya çalıştığı evlilik ittifakını şimdi yeniden sağlamak için girişimde bulundu. İmparator bu defa oğlu VI. Heinrich ile Norman II. Roger'ın kızı ve II. William'ın halası olan Constance'yi⁵ evlendirmek istemekteydi. İmparatorun bu talebini olumlu karşılayan II. William eğer ardında herhangi bir vâris bırakmadan ölürse; baronlarından Constance ve kocasını sorunsuz bir şekilde mirasçıları olarak kabul edeceklerine dair yemin etmelerini istedi. Fakat bu sadece evlilik ittifakı kurmak için bir formaliteydi. Burada

⁴ Yazar burada II. Roger'ın babasını Robert Guiscard olarak ifade etmektedir. II. Roger'ın babası Robert Guiscard değil, I. Roger'dır.

⁵ Steven Runciman Constance'dan Kral II. William'ın kız kardeşi olarak bahsetmektedir. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), C. II, Ankara 2008, s. 358.

hanedanlarının devamı için en büyük riski göze alan aslında Hohenstaufenlerdi. Çünkü daha önce hiç evlenmemiş olan Constance zaten otuz yaşındaydı fakat VI. Heinrich sadece on dokuz yaşındaydı. Taraflar arası yapılan bu evlilik ittifakının temel nedeni, her iki hükümdarın, Friedrich Barbarossa ve Sicilyalı II. William'ın 1177'de imzaladıkları on beş yıllık ateşkesi kalıcı hale getirmek istemeleriydi. Friedrich Barbarossa, müstakbel gelinini karşılamak için 1185 yılının Temmuz ayı başlarında güneye doğru yola çıktı. 40.000 mark çeyiz sözü verilen Constance, yanında altın, gümüş, mücevher ve pahalı giysilerle dolu 150 katır getirdi. Onunla 31 Ağustos'ta bulunduğu Perugia'nın güneydoğusundaki Foligno'da buluştu. VI. Heinrich ile Constance ile 27 Ocak 1186'da Milano'daki S. Ambrogio manastırında yapılan düğünle evlendiler (Freed, 2016: 456-461).

Friedrich Barbarossa'nın Normanlarla gerçekleştirdiği bu siyasi evlilik ittifakı, ileride onun ardılları için hayati derecede öneme sahip olacak bir eylemdi. Sicilya, gerçekleştirilen evlilik gereğince VI. Heinrich tarafından ele geçirilecek ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelecekti. Diğer taraftan Hohenstaufenler ile Normanlar arasında gerçekleştirilen bu evlilik Papalık için büyük bir tehlike arz etmekteydi. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yanı sıra Sicilya'nın da aynı kişi tarafından idare altına alınması, Papalık topraklarının adeta bir mengene gibi iki taraftan sıkıştırarak tehdit altında kalmasına olanak sağlamaktaydı. Bu yüzden papalık bu durumu hiçbir zaman kabullenmeyerek; Sicilya ile Kutsal Roma İmparatorluğu'nun tek bir kral ya da hanedan tarafından değil, ayrı iki krallık olarak kalması ve idare edilmesi için kıyasıya bir mücadele sergileyecekti.

Kral II. William'ın Ölümü ve VI. Heinrich'in Sicilya'yı Ele Geçirmesi

Sicilya Kralı II. William 1189 yılında ardında varis bırakmadan henüz 36 yaşında iken öldü (Berbera, 1994: 98). Bu durum doğal olarak Sicilya Krallığı için büyük bir sorun teşkil etti. II. William'dan sonra Sicilya Krallığı'nın tek meşru varisi, VI. Heinrich ile evli bulunan Constance'dan başkası değildi. Üstelik Kutsal Roma İmparatoru Friedrich Barbarossa, III. Haçlı Seferi için çıktığı yolculuk esnasında Haziran 1190'da Göksu Nehri'nde boğularak ölünce yerine hayatta kalan en büyük oğlu olan VI. Heinrich geçecekti (Ernoul, 2019: 191-192). Bununla birlikte Sicilya Krallığı'nın Constance'dan başka bir varisi daha vardı. Bu kişi II. Roger'in en büyük oğlu olan Lecce Kontu Tancred idi. Fakat Lecce Kontu Tancred II. Roger'in en büyük oğlu olan Apulia Dükü III. Roger'in gayrimeşru çocuğuydu. Bu yüzde meşru varis değildi (Matthew, 1992: 286).

II. William öldüğünde Friedrich Barbarossa'nın liderliğinde Almanlar Haçlı seferindeydiler. Bu yüzden şu an için VI. Heinrich'in eşi Constance'nın meşrutiyetini ileri sürüp Sicilya tahtı için bir hamle yapması olanaksızdı. Bu sırada Sicilya Krallığı Şansölyesi Matteo d'Aiello'nun desteklediği Lecce Kontu Tancred, Ocak 1190'da Palermo Başpiskoposu Walter tarafından gerçekleştirilen taç giyme töreni ile Sicilya Kralı ilan edildi (Matthew, 1992: 286-287). II. William'ın 1189'da ölümü üzerine Papa III. Clemens, krallığın Almanlarla olan ittifakını bozma şansı sunduğu için Tancred'ı Sicilya Kralı olarak tanımakta hiç tereddüt etmedi. Papa, VI. Heinrich'i Sicilya tahtındaki hakkından bir şekilde saptırılabilmesine güveniyordu. Papa III. Celestinus, III. Clemens'in politikasının anlamını iyi anlamıştı ve krallıkla olan anlaşmayı korumak için, III. Celestinus'un elçileri, 1192 yazının başlarında Gravina'da Tancred ile buluştuğunda özel dini ayrıcalıklar hakkında değişiklikler için baskı bile yapmadı (Matthew, 1992: 288).

Ebolili Peter, Kral II. William öldükten sonra Sicilya'da yeni kralın kim olacağı ile ilgili tartışmalar yaşanıp sonunda Tancred'ın nasıl kral seçildiğine yer vermektedir. Buna göre;

Gözyaşları ve hüznü cenaze töreninin ardından, bölünme tohumları başkentte yükseldi. Herkes kendine dost olarak gördüğü bir kral aradı. Bazıları kendilerinden daha büyük bir kişi aradı, diğerleri eşit. Bazıları bir akraba aradı, diğerleri yakın bir

arkadaş istedi. Bir adam Tancred'ı istiyordu, bir başkası Kont Roger'ı arıyordu. Birinin istediğini bir başkası reddediyor, onun reddettiğini başka bir adam istiyordu. Bu sırada şansölye içini yaktı. Kendi istediğinin dışında hiçbir şeye aldırış etmeden, tehdit, dua ve vaatlerle isteksizleri kendi tarafına çekti. Alçakgönüllüler için vaatler, büyükler için dualar, şanslılar için rüşvetlerle Tancred kral olarak seçildi (Ebolili Peter, 2006: 5-6).

VI. Heinrich karısı Constance'nın mirasını talep ederek Sicilya'yı işgal etmeyi planlıyordu. VI. Heinrich'in Sicilya'ya ilk harekâtı hakkında bilgi veren Peter eserinde; dünyanın en cesur kahramanı imparatorluğunu harekete geçirerek asil bir ordunun lideri olarak gelir. Krallığının sahte bir prens tarafından kiralınmasına izin vermeyecektir, diye belirtir (Ebolili Peter, 2006: 7). Sicilya'ya yapılacak sefer için önce Pisa ile anlaşan VI. Heinrich daha sonra Cenevizlilerle görüştü. Ceneviz yıllıklarında VI. Heinrich'in Sicilya'yı zapt etmek için Cenova'dan nasıl yardım talebinde bulunduğunu ve sonrasında yaşanan gelişmelerden bahsediyor. Buna göre; VI. Heinrich bu amaç için elçilerini ve adı geçen lort Podesta Manegold'a bir mektup gönderdi. Cenovalılardan, Sicilya krallığını ele geçirip elde etmesi ve onun için bir filo ve ordu hazırlaması için kendisine yardım etmesini istedi. VI. Heinrich bunun karşılığında Cenova'ya her türlü büyük vaatlerde bulundu ve (bunlara) yemin etti ve onları altın bir boğa ile mühürlenmiş ayrıcalığıyla onayladı (The Genoese Annales, 1-2).

Cenevizliler, Konsolos Bellobruno ve Rolando di Carmadino'nun komutan ve lider olarak atandığı 33 kadirga ile Kral Tancred'in amirali Margaritus'un Pisa donanmasını ablukaya aldığı Mondragone yakınlarındaki Castello di Mare'deki nehre (ağzına) gidiyordu. Cenevizlilerin kadirgaları oraya vardıklarında, Pisa donanması bulunamadı. Çünkü gece kaçmışlardı ve orada imparatorun hastalandığını ve Capua'ya götürüldüğünü öğrendiler. Tüm filoyla Ischia Adası'na geldiler ve ardından gece boyunca yelken açarak Ponza ve Ponziane adalarına yöneldiler. Sabah Bellobruno kadirgasında filoyu bekledi ve kendisini 23 kadirgayla buldu. Konsolos Rolando ise kadirgaların geri kalanıyla birlikte denizde kaldı. Ancak Monte Circeo'ya yaklaştıklarında, işte Margaritus, Kral Tancred'in 72 kadirgadan oluşan filosuyla ortaya çıktı ve yukarıda bahsedilen 22/23 kadirgaya meydan okudu. Bunu gören kadirgalarımız, Kral Tancred'in filosuna saldırmak isteyerek yelkenlerini kaldırdı ve silaha sarıldı. Sonunda, Margaritus ve kraliyet filosu kuyruğunu çevirip Ischia adasına doğru yöneldi ve Ceneviz filosu Roma'ya yöneldi. S. Germano'da hastalanan imparatora elçiler göndererek ondan ne yapılması gerektiğine dair emir vermesini istediler. Elçisi Arnaldo Stretto aracılığıyla ve bir mektupla, Sicilya Krallığını elde etmek için yeni bir filonun yetiştirilmesi ve hazırlanmasını görüşmek üzere kendisinin Cenova'ya bizzat geleceğini söyleyerek filonun eve dönmesine izin verdi. Filo böylece Cenova'ya döndü. Kış geldiğinde, imparator, Aziz Martin bayramı (11 Kasım) civarında Cenova'ya geldi. Bir toplantı yapıldı ve yeni bir filo sağlanması tartışıldı. İmparator daha sonra ayrıldı ve Almanya'ya gitti. (The Genoese Annales, 2-3)

VI. Heinrich'in kuvvetleri 1191'de Napoli ve Salerno'yu kuşatırken, İmparatoriçe Constance kendisini Terracina sarayına yerleştirdi. Ancak imparator ordusunda patlak veren bir salgın nedeniyle Almanya'ya dönmek zorunda kaldı ve daha sonra imparatoriçe, Salerno'da vatandaşlar tarafından yakalandı. Constance, Papa III. Celestinus'un baskısıyla onu serbest bırakmak zorunda kalan Tancred'e teslim edildi (Ahmad, 1975: 61). Papanın Tancred'den Constance'yı koşulsuz bir şekilde serbest bırakmasını istemesi; VI. Heinrich ve eşinin Sicilya tahtı için olan iddialarının şu an için Sicilya Krallığı'nda yeterli desteği görmediği ve Tancred'in adadaki otoritesini sağlamlaştırdığını göstermekteydi. Diğer taraftan papanın Constance'nın serbest bırakılmasını sağlayarak, VI. Heinrich ile Tancred'in aralarında uzlaşma sağlamak için böyle bir siyaset izlediği söylenebilir.

Tancred, krallık tacını güvence altına almak ve VI. Heinrich'e karşı kendisine ittifak sağlamak amacıyla büyük oğlu III. Roger'ı 1192 yılında Bizans İmparatoru Isaac Angelos'un kızı İrene ile evlendirdi. Fakat III. Roger'ın 1193 yılında ölümü, Tancred'in tüm planlarını alt üst etti (Matthew, 1992: 288). Tancred 1194'te öldü. Entelektüel kapasiteden yoksun değildi, Yunan diline aşinaydı ve selefleri gibi Arap-Bizans kültürüne sahipti. O ölünce yerine naiip olarak hareket eden annesi Sibylla'nın denetiminde henüz reşit olmayan oğlu III. William geçti (Ahmad, 1975: 62). İmparator VI. Heinrich Tancred ölünce bir kez daha Sicilya'yı zapt etmek için harekete geçti. İmparator sefer için yeniden Pisalılar ile Cenevizlilerin yardımına başvurdu. İmparatorun Sicilya'yı zapt edebilmesi için kara gücünün yanı sıra donanma gücünün olması şarttı.

İmparator VI. Heinrich Haziran ayında Cenova'ya geldi. Cenova soylularına ve halkına kendilerini tamamen orduya ve sefere katılmaya adanmalarını istedi. Cenevizliler, imparatorun vaatlerine üstü kapalı bir şekilde güvendiler ve bu nedenle Ağustos ortasına kadar Cenova limanından çok sayıda gemiyle yelken açacaklarına, Sicilya Krallığı'nı onun adına ele geçirmek için filo sağlamaya söz verdiler. Pisalılar da on iki kadirge ve diğer yelkenli gemilerle imparatorun hizmetine sunulan bu filoda yer alacaklardı. Filo, Havari Aziz Bartholomew'in nöbeti sırasında (23 Ağustos) Napoli'ye ulaştı. O şehir ve Kont Aligern, filonun liderleriyle anlaşıp teslim oldular ve imparatora bağlılık yemini ettiler. Ischia, Capri, Gerone ve Procida adaları ve kasabaları da teslim oldu. Filo yeniden yola çıktı ve uygun bir rüzgârla Boğazlara gelerek 1 Eylül'de Messina'ya ulaştı. Bu arada imparator kara yolunu tutmuş ve Salerno şehrini yok ederken bir süre oyalanmıştı. Cenevizliler ve orduları şimdi kendilerine teslim olan Catania şehrine yöneldiler. Sarazenler ve eski kralın dul eşi Tancred'in ordusu tarafından saldırıya uğradılar, ancak Sarazen (Müslüman) ordusunu sahadan kovdular ve ikincisi kaçtı. Daha sonra bir süre saldırıp baskın yaptıkları Syracuse'ya gittiler. Orada savunuculardan bazı Pisalıları öldürdüler. O andan itibaren hiçbir şehir ya da kasaba direnmedi ancak Cenevizliler açık alanda bir dizi çarpışmayı kazanırken, Palermo şehri ve sarayı dışında hepsi teslim oldu. Ordu karadan ve denizden yola çıktı ve imparator Messina'dan ayrılarak Palermo'ya gitti. Palermo şehri ve kraliyet sarayı nihayet imparatora teslim edildi (The Genoese Annales, 3-7). Ayrıca Cenevizliler yardım ettikleri imparatorun kendilerine verdiği sözü tutmadığını belirterek onu yalancılıkla suçlamaktadırlar.

İmparator VI. Heinrich bu defa 1194 yılında düzenlediği sefer sonucu Sicilya'yı ele geçirmeyi başardı. İmparator 20 Kasım 1194 tarihinde Palermo'da düzenlenen törenle Sicilya Kralı ilan edildi. VI. Heinrich daha sonra Tancred'in eşi Sibylla ile oğlu III. William'ın hayatını bağışladı. Fakat III. William hadım ve kör edildi. Bununla birlikte Sicilya'nın ileri gelen yöneticilerinden kimisi idam edilip kimileri de kör edilerek Almanya'ya sürgüne gönderildiler (Üstün, 2022: 78-79). VI. Heinrich böylece ileride kendisine isyan edebilecek olan muhtemel kişileri ortadan kaldırıp Sicilya'daki otoritesini sağlamlaştırdı. İmparator Sicilya'yı ele geçirdikten sonra uzun süre hayatta kalamayarak, yakalandığı sıtma sonucu 1197 yılında öldü. İmparatorun ölümünden sonra Sicilya Krallığı bir süre papalığın naipliğinde yönetilmiş olsa da VI. Heinrich'in oğlu II. Friedrich ileride adadaki hâkimiyeti yeniden elde edip ebeveynlerinin mirasına sahip çıkacaktı.⁶ Daha sonra Kutsal Roma İmparatoru da olan II. Friedrich Sicilya'da sağlamış olduğu yönetim anlayışı ile Orta Çağ'a damgasını vuran son büyük imparator olmayı başardı.

Sonuç

Kutsal Roma İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Sicilya Krallığı'na sahip olan Normanlarla kurduğu siyasi evlilik ittifakı kısa bir süre sonra meyvesini vermiş oldu. Barbarossa'nın oğlu VI. Heinrich, Sicilya Kralı II. William'ın ölümünden bir süre sonra Sicilya Krallığı'nı ele

⁶ II. Friedrich döneminde Sicilya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun Üstün, *Sicilya'da II. Friedrich ile Papalık Arasındaki Hâkimiyet Mücadelesi (1194-1268)*, İstanbul 2022.

geçirmeyi başardı. Böylece hem Kutsal Roma İmparatoru olan VI. Heinrich hem de Sicilya kralı tacını alarak gücünü perçinledi. Sicilya'da VI. Heinrich dönemi kısa sürmüş olsa da ada onun varisi II. Friedrich döneminde güçlü bir krallığa dönüştürülüp idare edildi. Diğer taraftan Norman egemenliğinin sona ermesiyle birlikte Sicilya'da gelişen olaylar sadece adayı ya da İtalya'yı değil tüm Avrupa'yı etkileyecek sonuçlar doğuracaktı.

Kutsal Roma İmparatorluğu ile Avrupa toprakları üzerindeki siyasi otorite çekişmesi içinde olan papalık, Sicilya'nın aynı hanedana geçmesiyle birlikte kendisini adeta kapana kısılmış hissetti. Bu yüzden VI. Heinrich sonrası papalığı idare eden tüm papaların ortak gayesi, Sicilya Krallığı ile Kutsal Roma İmparatorluğu taçlarını birbirinden ayırmak, mümkünse buradaki Germen hanedanına tamamen son vermek üzerine oldu. Nitekim dolaylı olarak Avrupa'daki diğer büyük devletlerin de dâhil edildiği bu çekişmede papalık 1268 yılında son Hohenstaufenli'nin idam edilmesiyle Germenlere karşı verdiği mücadeleyi kazanacaktı. Bununla birlikte özellikle Kutsal Roma İmparatoru ve Sicilya Kralı olan II. Friedrich'in papalığın menfaatleri doğrultusunda gerçekleştirdiği aforoz, haksız uygulamalar ve saldırılar gibi eylemlere karşı hayatının sonuna kadar boyun eğmeden, kararlılıkla mücadele etmesi, yalnızca bir yüzyıl sonra Avrupa'da papalığın gücünün krallar tarafından kırılarak bertaraf edilmesinin yolunu açmış oldu.

Kaynakça

- Ahmad A. (1975) *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Arslan B. (2021) Sicilya Müslümanları Tarihi (Başlangıcından Norman İstilasına Kadar), *Günümüz Avrupa'sında Müslüman Azınlıklar*, (İ. Aycan, Ed.) Ankara: Otto Yay: 37-63.
- Barbera H. (1994) *Medieval Sicily: The First Absolute State*, Canada: Legas.
- Ernoul. (2019) *Ernoul Kroniği: Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*, (A. D. Altunbaş, Çev.) İstanbul: Kronik Yay.
- Freed J. B. (2016) *Frederick Barbarossa, The Prince and the Myth*, New Haven and London: Yale University Press.
- İbnü'l-Esîr (1991) *El-Kâmil Fi't Tarih*, (A. Özeydin, Çev) İstanbul: Bahar Yay.
- Malaterra G. (2005) *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, (K. B. Wolf, Trs.) Michigan.
- Matthew D. (1992) *The Norman Kingdom of Sicily*, UK: Cambridge University Press.
- Moreno M. M. (2007) Sicilya'da Müslümanlar (Abdulhalik Bakır, Aydın Çelik, Çev.) Elazığ: *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 165-229.
- Peter of Eboli, (2006) *The Book in Honour of the Emperor*, (G. A. Loud, Trs.) 1-22.
- Runciman S. (2008) *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şahin S. (2016) *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- The Genoese Annals of Ottobuono Scriba, (G. A. Loud (Trs.)
- Üstün E. (2022) Sicilya'da II. Friedrich ile Papalık Arasındaki Hâkimiyet Mücadelesi (1194-1268), İstanbul: Kriter Yay.
- William of Apulia, (1995) *The Deeds of Robert Guiscard*, (G. A. Loud, Trs.). 1-67.

Depresyon ve Tssb: Tanım, Yaygınlık, Tedavi ve İlgili Risk Faktörleri

Asra BABAYİĞİT¹

1. GİRİŞ

1.1. Depresyon

Depresyon, dünyada yaygın olarak görülen duygusal, finansal ve sosyal sorunlara yol açan kritik bir duygudurum bozukluğudur. Depresyonun etkilerinden kaynaklanan kişisel ve sosyal maliyetler düşünüldüğünde ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak algılanmalıdır (Cassano ve Fava, 2002).

Depresyon bir kişinin hayatının herhangi bir döneminde ortaya çıkabilmektedir. Fiziksel bir hastalık veya stresli bir yaşam olayının sonucu oluşabilmektedir. Çocukluk, ergenlik veya yaşlılık döneminde görülebileceği gibi geniş bir yelpazedeki kişileri kapsamaktadır (Gündoğar ve diğerleri, 2007). Depresyona maruz kalan insanların düşünceleri, duyguları, sosyal ilişkileri, fiziksel sağlıkları ve yaşamları bozulabilmektedir. Depresyon, kalp krizi, felç, osteoporoz, diyabet ve diğer birçok ciddi endemik hastalıklar için bir risk faktörüdür. Tedavi edilmezse bireyin ortalama ömrünü kısaltabilmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2015). Bunun yanında, genetik ve çevresel faktörler beynin işlevsel ve yapısal değişikliklerine neden olarak depresyona yol açmaktadır (Akif, 2015). Depresyon tedavi edilmezse yaşam kalitesi düşebilir ve intihar riski artabilmektedir. Tedavi edilmeyen depresyona bağlı olarak kronik tıbbi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Ek olarak, ekonomik yükün yanı sıra mortalite riski de artmaktadır. Bireyin ailesi ve meslektaşları üzerinde olumsuz bir etkisi de vardır. Depresif belirtilerin tedavisinin yaşam kalitesini yükseltmek için kritik olduğu da bilinmektedir (Dilbaz ve Seber, 2015).

Depresyon birincil depresyon (depresif belirtiler diğer zihinsel bozukluklardan veya fiziksel hastalıklardan bağımsız olarak meydana gelir) ve ikincil depresyon (depresif belirtiler diğer zihinsel rahatsızlıklar veya fiziksel hastalıklarla bağlantılı olarak ortaya çıkar) olmak üzere iki ana biçimindedir (Öztürk ve Uluşahin, 2015).

1.1.2. Depresyon tanı kriterleri

Dünyada yaygın kabul gören sınıflandırma sistemi, Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından kurulan bir sınıflandırma sistemi olan DSM (Zihinsel Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı) 'dır. DSM-5 A'ya göre, ölçütler, aşağıdaki semptomların en az beşinin her gün en az iki ardışık hafta boyunca gözlemlenmesi gerektiğini şart koşmaktadır. Depresyon semptomlarından en az biri çökkün duygudurum veya ilgi ve zevk kaybı olmalıdır. Buna ek olarak, azalmış enerji, uyku bozuklukları, iştah kaybı veya artışı, karamsar hisler, konsantrasyon kaybı, psikomotor aktivitelerde gecikme, ajitasyon, suçluluk duygusu, azalmış öz-değer ve intihar düşüncesi, depresif dönemde sık

---

¹ Kıbrıs İlim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü

karşılaşılan belirtilerdir (APA, 2013). Bunun yanında, bu semptomlar psikososyal işlevlerde önemli sorunlara veya rahatsızlıklara neden olabilir ve bu durum başka herhangi bir genel tıbbi durumun fizyolojik etkileri ile ilişkili olmamalıdır. Bu sorunlar kronik ya da tekrarlayan hale gelebilir ve bireyin gündelik faaliyet ve sorumluluklarını yerine getirme kabiliyetini engelleyebilmektedir. İntihar düşünceleri ve niyetleri şiddetli depresyon dönemlerinde görülmektedir. Depresif dönemler hafif, orta veya şiddetli olabilmektedir (Marcus ve diğerleri, 2010; Karamustafalıoğlu ve Yumrukçal, 2011).

Çoğu hastada öz bakım azalmaktadır ve görünüşte gözlemlenebilir değişiklikler bulunmaktadır. Şiddetli depresyonda, hasta ile konuşma başlatmak zordur. Hasta yer ve zaman oryantasyonu problemleri yaşar ve algıda bozukluklar oluşabilmektedir. Öte yandan, unutkanlık ve yoğunlaşma zorlukları da yaygındır. Depresyonlu hastalarda düşünce hızı düşmekte ve karamsar düşünceler sıklıkla görülmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2015). Gözlemlenebilen diğer depresif belirtiler, çoğu zaman kaygılı hissetmek, bireyin çevresindeki kişilerle (yakın arkadaşlar dahil) temas eksikliği, çaresizlik hissi ve çok güçlü suçluluk veya değersizlik duyguları, işte veya okulda etkin olmayan performans, cinsel sorunlar, kendine zarar verme ve fiziksel acılardır (Ruh Sağlığı Vakfı, 2006).

1.1.3. Depresyonun Yaygınlığı

Türkiye'de yapılan bir çalışmada, önceki 12 aydaki majör depresyon prevalansının% 6,6, yaşam boyu yaygınlığın% 16,2 olduğunu ortaya çıkarmıştır. Majör depresif bozukluğun yaşam boyu riski erkeklerde %5-12, kadınlarda %10-25 olarak bulunmuştur (Öztürk ve Uluşahin, 2015). Depresyon, küresel olarak en yaygın dördüncü bozukluk olarak sıralanmaktadır (Murray ve Lopez, 1996). Klinik düzeyde, toplumdaki depresyon prevalansı yaklaşık% 10'dur (Doğan, 2010). Bugün, depresyon yaklaşık 350 milyon insanı etkilemektedir (DSÖ, 2012). Depresyon yaygınlığı dünyada% 13-20 arasında değişirken, Türkiye'de% 10'dur (Özer ve diğerleri, 2015). Depresyonun somatik belirtilerinin yaklaşık% 20 olduğu görülürken, suçluluk duyguları gibi zihinsel belirtilerin puan yaygınlığı %10'dur (Ulusal Akıl Sağlığı Depresyon Kitapçığı Enstitüsü, 2011). Depresif bozukluklar genellikle genç yaşta başlamaktadır (DSÖ, 2012). Depresyon, kadınlar için 35-45 yaş ve erkekler için 55-70 düzeyinde zirve seviyelerine ulaşmaktadır (Ulusal Zihinsel Sağlık Depresyon Kitapçığı, 2011). Bunun yanında, depresyon oranları son 25 yılda çarpıcı bir biçimde artmıştır (Alper, 2012). Türkiye'de yapılan bir çalışmada, depresyonun klinik sıklığı% 10 ve nokta yaygınlığı% 13-20 olarak belirtilmiştir (Kılınc ve Torun, 2011). Nepal'de depresyon prevalansına ilişkin yapılan çalışmada oran% 11.7 olarak ortaya çıkmıştır (Risal ve ark., 2016). Güney Kıbrıs'ta yapılan bir başka çalışmada, 1.500 üniversite öğrencilerinden oluşan bir örneklem için depresyon yaygınlığı % 27.9 olarak bulunmuştur (Sokratous ve ark., 2014). Kuzey Kıbrıs genelinde depresyon yaygınlığı ise % 23.4 olarak bulunmuştur (Çakıcı ve diğerleri, 2017). 1997-2015 yılları arasında Çin'de üniversite öğrencileri örnekleminde yapılan 39 depresyon prevalans çalışması,% 3.0 ile% 80.6 arasında değişen oranlar bulmuş ve ortalama yaygınlık oranı 23.8 olarak bulunmuştur % (Lei diğerleri, 2016).

DSÖ'ye göre, küresel nüfusun% 3-5'inde bazı depresif yakınmalar mevcuttur. Buna ek olarak, doktorları tıbbi nedenlerle ziyaret eden hastaların% 8-15'inde tedavi gerektiren bir depresyon bozukluğu vardır. Batı bölgesindeki sanayileşmiş ülkeler, depresyonun riskleri hakkında en net verileri vermektedir. Bu verilere göre erkeklerin% 13'ü, kadınların% 20'si yaşamları boyunca en az bir kez depresif yakınmalar sergilemektedir (Ören ve Gençdoğan, 2007). Vücut görüntüsünün olumsuz algısı, depresif anne-babalar, düşük akran popülaritesi, kararsız ilişkiler, akademik notlar, artmış bilişler ve günlük yaşam stresörleri ergenleri depresyonda daha savunmasız hale getiren faktörlerdir (Peterson ve diğerleri, 1993).

1.1.4. Depresyon için Risk Faktörleri

1.1.4.1. Cinsiyet

Dünyadaki araştırma çalışmalarının çoğunda, kadınların erkeklerden iki kat daha fazla depresyon yaşadıkları belirtilmektedir (Kim ve diğerleri, 2007; WHO, 2008). Cinsiyetler arasındaki farklılıklar her yaş grubunda görülmektedir, ancak çocukluk ve yaşlılık dönemlerinde daha belirgindir. Bu farkın tam nedeni bilinmemektedir, ancak birkaç argüman önerilmiştir (Torre ve diğerleri, 2016). Birinci görüş, endokrin sistemin olası sebep olduğunu ileri sürmektedir. Doğum sonrası ve adet öncesi dönemlerde depresyon riski artarken, menopoz döneminde böyle bir risk yoktur. Depresif erkekler alkol ve uyuşturucu kullanmaya kadınlardan daha fazla eğilimlidir. Cinsiyetler arasındaki farklılıklar psikososyal faktörlere de bağlanabilmektedir. Modern yaşamda kadınların özellikle çok sayıda ekonomik ve ahlaki sorumluluğu vardır. Sanayileşmiş ülkelerdeki kadınlar, anne, eş, iş kadını ve ev hanımı dahil olmak üzere çok fazla rol üstlenmektedir (Ulusal Ruh Sağlığı Depresyon Kitapçığı Enstitüsü, 2011). Hemen hemen her toplumda, erkekler daha güçlü ve kadınlara kıyasla daha yüksek statüler ile algılanmaktadır. Bu algıdan dolayı, kadınlar olayları daha travmatik yaşamakta ve cinsel istismara karşı daha savunmasız olmaktadır. Yoksulluk, taciz ve saygısızlık riskleri kadınlar arasında daha yüksektir. Bunun yanında başa çıkma teknikleri ve stres kaynaklarına verilen biyolojik tepkiler açısından erkeklerle kadınlar arasında farklılıklar olduğu açıktır (Hoeksema, 2001). Gündoğar ve diğ. (2007) üniversite öğrencileri arasında cinsiyet ve depresyon arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını, ancak kız öğrencilerde depresyonun daha sık görüldüğünü bulmuştur. Bir başka çalışmada, yaşam boyu ve 12 aylık depresyon yaygınlığının kadınlar arasında erkeklerle karşılaştırıldığında neredeyse iki kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Marcotte ve diğerleri, 1999).

1.1.4.2. Hastalık

Kanser, felç, diyabet veya Parkinson hastalığı teşhisi konan insanlar depresyona yatkınlık kazanmaktadır (National Academy, 2000). Kanser birçok ölüm nedeni ve aynı zamanda çok sayıda psikiyatrik bozukluğun gelişmesinin nedenidir. Kemoterapi gibi tedavi yöntemleri ve ölüm riski, hastaları depresyona karşı daha savunmasız hale getiren ana stres faktörleridir. Tedavi süreleri boyunca kanser hastaları için medikal tedavilere ek olarak psiko-sosyal destek de gereklidir. Kanser hastalarının psikiyatrik belirtiler geliştirme olasılığı % 30-40'dır. Ayrıca, en yaygın psikopatoloji majör depresyondur. Kanser teşhisi konan kişilere depresif belirtilerin başlaması durumunda yaşam kalitesi, tedavinin etkinliği ve tedaviye tepki azalabilmektedir (Aydoğan ve diğerleri, 2012). Her gün intihar girişimi nedeniyle yılda yaklaşık 3000 kişi ölmektedir (intihar sonucunda bir yılda yaklaşık 1 milyon can kaybına denk gelmektedir). Ayrıca, depresyon HIV / AIDS'le yaşayan insanlarda gözlenen en yaygın psikiyatrik bozukluktur (Reis ve diğerleri, 2011). Bu değişimlerin yanında, yaşam memnuniyeti ve iş verimliliğini sınırlanmaktadır (National Academy, 2000).

1.1.4.3. Ailesel

Ebeveyn davranışları, depresyon ve yaşam doyumu pozitif yönde ilişkilidir. Çocuklukta ebeveynlik biçimleri, örneğin otoriter, otoriter ve hoşgörülü, depresyon için bir öngörücü olarak kabul edilmektedir. Çocuklar, annelerinden duygusal davranışlar öğrenmelidirler. Duygusal davranışların her iki ebeveynten de görece olarak ortaya çıkması da önemlidir (Kapıkıran ve diğerleri, 2014). Çocukluk çağında bir anne ya da baba figürünün olmaması ya da birinin kaybı gibi stresörler depresyon riskini artırır (Öztürk ve Uluşahin, 2015). Beck'in bilişsel üçlü teorisi açıklarken, benlik, nesne ve çevre algısı arasında sabit bir ilişki vardır. Bir bireyin hayatındaki en önemli ve ilk nesne anne ve babalarıdır. Nesnenin olumsuz bir algısı varsa, kişi benliği olumsuz, dolayısıyla çevreyi algılamaya başlar. Bu döngü üçlü olarak devam edecektir (McIntosh ve Fischer, 2000). Yüksek uyumsuzluk, düşük bağlılık ve yüksek sevgiden muaf kontrol aileyle ilişki değişkenleri depresyon da dahil olmak üzere genel çocuk patolojisinin önemli öngördürücüleri- dir (Weissman, 2002).

Ebeveynler arasındaki iletişim eksikliği de depresyon riskini arttırmaktadır (Matthews ve diğerleri, 2016). Ayrıca, aile birliklerinin birlikte bulunmaması depresyon ile anlamlı şekilde ilişkilidir (Fukunaga ve ark., 2012). Son araştırmalara göre, düşük sosyo-ekonomik duruma sahip ailelerin (Sümer 2008), aile desteği de dahil olmak üzere çok boyutlu sosyal desteğin eksikliği (Yıldırım ve diğerleri, 2011) ve zayıf aile ilişkileri (Alves ve diğerleri, 2014) depresyon için yatkınlığı artırır.

1.1.4.4. Yaş

Majör depresif bozukluk yaşayan ergenlerde ergenlik döneminde antisosyal davranış, madde kötüye kullanımı, sosyalleşmenin azalması, akademik başarısızlığın olması ve intihar düşüncesi ya da girişimleri daha yaygın olarak görülmektedir (Depresyon Kılavuz Ekibi, 2011) .Depresyon yaşlı insanlarda daha sık gözlenmektedir (Eskin ve diğerleri, 2008, Allen ve diğerleri, 2006). Yaş ilerledikçe, hormon salgılanması ve metabolizma yavaşlar ve bu da genel yaşam kalitesini etkiler (Yan ve diğerleri, 2011; Mossie ve diğerleri, 2016). Daha yüksek riskin nedeni, yeni yaşam değişikliklerine uyum süresi, sağlık ve ekonomik gelir tehditleri, yetersiz sosyal destek, olumsuz olaylardan sonra toparlanma güçlüğü ve zevkli faaliyetlerin sürdürülmemesi olarak düşünülmektedir (Kaya, 1999). Yakın tarihli araştırmalar, yaşlılar için tek başına yaşamın depresyon ile ilişkili olduğunu iddia etmiştir (Fukunaga ve diğerleri, 2012). Genç bir ergenin geniş bir topluluk örneğiyle ilgili bir başka çalışmanın bulguları, algılanan akademik performansın benlik saygısına, kontrol odağına ve depresif belirtilere etki ettiği bulunmuştur (Richardson ve diğerleri, 2005).

1.1.4.5.Kalıtım

Kalıtım, depresyonu etkileyen önemli bir faktördür. Depresyon bozukluğu olan akrabalara sahip insanlar depresyona karşı yaklaşık iki kat daha savunmasız durumdadırlar (Öztürk ve Uluşahin 2015). Biyolojik ve genetik faktörler, cinsiyet, kültür, yaş, stres, medeni durum, sosyo-ekonomik durum, kişilik özellikleri, fiziksel hastalıklar, istihdam durumu, gebelik, çeşitli ilaçlar, cinsel kimlik tehditleri, alkol veya uyuşturucu istismarı ve gelişimsel dönemler depresyonun önemli belirleyicileridir (Savrun, 1999). Noradrenalin, serotonin ve dopamin nörotransmitterlerinin depresyonda etkili olduğu kabul edilmektedir (Öztürk ve Uluşahin 2015; Melgar ve Rossi, 2012). Buna ek olarak, depresyon bozukluğu olan birinci dereceden akrabaya sahip olmanın depresyon riskini iki veya üç kat arttıracak da gözlemlenmektedir (Doğan, 2000). Bir başka araştırmada, aile üyelerinden birinin depresyon geçiren kişilerin diğer bireylerden üç kat daha fazla risk altında oldukları ileri sürülmüştür (Hammen ve diğerleri, 1990).

1.1.4.6.Medeni durum

Medeni durum ve kişiler arası ilişkiler depresyonun tetiklenmesinde önemli rol oynamaktadır. Boşanmışlar depresyona karşı daha savunmasızdır. Evli olan erkekler en düşük riskli grup olarak bulunurken, dul ve boşanmış erkekler en yüksek risk grubudur (Jang ve diğerleri, 2009). Medeni durum incelendiğinde, evli kişilerin boşanmış veya dul olanlardan daha düşük depresyon oranlarına sahip oldukları keşfedilmiştir. Wilson ve Oswald, bir ilişkinin çöküşünün belirgin bir depresif etkiye sahip olduğunu belirtmiştir (Wilson ve Oswald, 2005). Evli olmayan veya ilişki içinde olmayan bireyler genellikle yalnız yaşarlar ve bu da depresyon riskini arttırmaktadır (Ross ve diğerleri, 1990). Başka bir araştırma, yalnız yaşamın yaşlı İspanyol kökenli erişkinler arasında psikolojik sıkıntı için bağımsız bir risk faktörü olduğunu belirtmiştir (Russel ve Taylor, 2009).

1.1.4.7.Sosyoekonomik düzey

Sosyoekonomik durum başka bir risk faktörüdür. Kesin bir sonuç bulunmamakla birlikte, düşük sosyoekonomik durum ile depresyon arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Özdel ve diğerleri, 2002; Vable ve diğerleri, 2016). Aylık gelirin de önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. İşsizlik ve evlilik çatışması gibi stresli yaşam olayları ve koşulları ile başa çıkılmasına olanak sağlayan

daha yüksek gelirler, gelişmiş yaşam standartları ve artan yaşam memnuniyeti ile ilişkilendirilmektedir (Tanjanai ve diğerleri, 2016; Vinokur ve diğerleri, 1996).

1.1.4.8.Din

Dindar bir gruba mensup ve dini inançları olan kişilerin ateistler gibi dinsiz insanlara kıyasla depresif bozukluklara karşı daha savunmasız oldukları görülmektedir (Genia ve Shaw, 1991). Din ve depresyon ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak iki değişken arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Öte yandan, din ile depresyon arasında pozitif veya dalgalı bir ilişki bulan diğer çalışmalar da vardır. Birçok araştırma, dinsel katılımın depresyon olasılığını azalttığını, buna karşılık dinin yaşam krizleri için etkili bir baş etme stratejisi olmadığını göstermiştir (McClure ve Loden, 1982).

1.1.4.9.Bölge

Kentsel ortamlar, kırsal alanlardan daha stresli olabilmektedir. Örneğin suç oranları, boşanma ve diğer sosyal patolojiler kentlerde kırsal alanlardan daha yüksektir (Melgar ve Rossi, 2010). Bir başka çalışmada, kırsal kesimde yaşamının depresyon için bir risk faktörü olduğu gözlemlenmiştir (Sokratous ve diğerleri, 2014).

1.1.5.Depresyonun Tedavisi

Depresyonun tedavisinde antidepresan ilaçlar, bilişsel terapi ve elektrokonvülsif tedavi (EKT) kullanılabilir. Genel olarak, trisiklik antidepresan (TCA) ve seçici serotonin geri alım inhibitörleri de dahil olmak üzere antidepresanlar, presinaptik nörona (APA, 2015) serotonin veya norepinefrin geri alımını engeller. Ayrıca, bilişsel terapi yöntemleri, bilişsel üçlünün (kendilik imajı, gelecek ve geçmiş) daha uygun bir şekilde sunmaktır. Depresif hastalar için 6-14 oturum bilişsel davranışçı terapi etkili bir tedavi stratejisi olabilmektedir (Beck, 2014). Oturumlar sırasında öz saygı, ego savunmaları ve ego idealleri incelenen konulardır. Yanlış ve gerçekdışı beklentiler daha gerçekçi olanlara dönüştürülmektedir (Güleç, 1993). Bilişsel terapi, depresif bir hastanın olumsuz düşüncelerini aşamalı ödevler ile tedavi etmeye odaklanan kısa süreli bir terapidir. Elektrokonvülsif tedavi (EKT), 1930'lu yıllarda ilk ortaya atılan şiddetli depresif hastalar için kullanılan bir tedavi yöntemidir (Abrams, 2002). Prosedürüne göre, elektrik akımı (70-150 volt) hastanın başına verilir ve bu da nöbetler ve bilinç kaybı ile sonuçlanır. EKT yöntemi, ilaçlar ve psikoterapi gibi diğer yöntemlerle başarıyla tedavi edilmeyen hastalar için sıklıkla kullanılmaktadır (Feldman, 2011).

1.2. Travma Sonrası Stres Bozukluğu

1.2.1. Travma

Travma kavramı üç ana kategoride sınıflandırılabilir. İnsanoğlu tarafından kasıtlı olarak yaratılanlar (savaş, işkence, tecavüz, terör eylemleri, hapishane ve gözaltı uygulamaları), insanlar tarafından meydana gelen kazaları (trafik, uçak, gemi, tren kazaları, iş kazaları, yangınlar) ve doğal afetler (deprem, sel, orman yangını vb.) olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır (APA, 2013).

Deprem, sel, doğal afetler ve savaşlar, cinsel veya fiziksel saldırılar, işkence, kaçırma, trafik kazaları, terör eylemlerine maruz kalma gibi olaylar ve bir kimsenin başa çıkabilme yeteneğini aşan olaylar ruhsal travmatik olaylar olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle, insanlar ve toplumlar üzerinde kısa ve uzun süreli psikolojik etkiler meydana getiren olaylar travma olarak adlandırılmaktadır (Ai, Peterson ve Ubelhor, 2005; Andrews, Brewind ve Rose, 2003).

Travmatik etki yaratma potansiyeli olan olaylar;

1. Ekonomik sıkıntı (Ahnquist ve Wamala, 2011; McLaughlin ve diğ., 2011)
2. Boşanma (Evans ve Kim, 2010)
3. Doğal afetler (Felix ve diğ., 2011; Rivera, 2012; Kuwabara ve diğ., 2008)

4. Çocukluk çağı travması (Burri ve diğerleri, 2013; Anda ve diğerleri, 2006)
5. Ciddi hastalık (Tedstone & Tarrier, 2003; Hopkins ve Brett, 2005)
6. Ciddi yaralanma (APA, 2013; Güler, Tel ve Tuncay, 2005; Kessler ve diğ., 2000)
7. Trafik kazası (Matsuoka ve diğ., 2008; Seethalakshmi ve diğ., 2006)
8. Yangın veya patlama (Ohmi ve diğerleri, 2002; Kwon, Maruyama ve Morimoto, 2001)
9. Sevilen birinin ani ve beklenmedik ölümü (Breslau & Kessler, 200)
10. Aile içi şiddet (Jones ve arkadaşları, 2001)
11. Savaş deneyimi (Neuner & Elbert, 2007; Betancourt ve Williams, 2008)

1.2.2 Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), bir diğer adıyla örselenme sonrası zorlanma bozukluğu, tüm dünya genelinde ruh sağlığı uzmanları tarafından araştırılan ve önem verilen konulardan biridir. Kişinin yaşamını ve fiziksel bütünlüğünü tehdit edici askeri savaş, şiddet içerikli kişisel saldırı, şiddetli trafik kazası, doğal afetler vb. gibi olaylar karşısında verdiği aşırı miktardaki dehşet, endişe ve çaresizlik duygularının da etkisiyle meydana gelen duygusal, davranışsal ve sosyal bozukluklar ruhsal travma olarak adlandırılır. Ruhsal travma etkisindeki kişi baş etme ve problem çözme becerilerini kullanma yetisini kaybedecek duruma gelmektedir (Şenyuva ve Yavuz, 2009; Yorbık ve diğerleri, 2001).

Travmatik etki yaratabileceği kabul edilen durumlar kişinin yaşamını veya beden bütünlüğünü tehdit eden her türlü durum olarak nitelenirken, bu süreçlerin sadece kişiye yönelik olması gerekmeyip, başkasının yaşadığı bu tür bir olaya tanık olmakta travmatik etki kabul edilir. Her bireyin butür yaşanmış deneyimlere verdiği ruhsal tepki farklıdır. Aynı yoğunluk tabir travma bir bireyde belirgin TSSB bulguları oluştururken, başka bir birey de bu bulgulara rastlanılmayabilir (Şuer, 2005). İnsan hayatında sıkıntı ve üzüntü yaratan pek çok olay olur, ancak bunların tümü ruhsal travma yaratmaz. Ayrıca her insan her olaydan aynı şekilde etkilenmez. Bir kişi için travma yaratabilecek bir durum diğeri için travmaya neden olmayabilir (Sütçigil ve Aslan, 2012).

Travma yaşantısından önce kişilerin sahip olduğu şemaların, yaşanan travmatik olaydan sonra TSSB geliştirip geliştirmeyeceklerini etkilediğini göstermektedir. Buna göre gelecek, dünya ve kendi hakkında çok olumlu şemalara sahip olanlar ile, bunlar hakkında çok olumsuz şemalara sahip olanların, travmatik olaylardan sonra TSSB geliştirme riskleri yüksektir. Oysa gelecek, dünya ve kendi hakkında daha gerçekçi ve daha esnek şemaları olan kişilerin geliştirme riskleri daha düşük bulunmuştur (Yıldırım ve Tosun, 2012).

Travma olayını yeniden yaşantılama bilişsel ve duygusal olarak iki şekilde tanımlanmaktadır. Bilişsel tekrar yaşantılamada daha çok flashback diye adlandırdığımız olay ile ilgili imaj, görüntü ve kabusların yeniden zihinde canlandırılmasıdır. Diğer bir yandan duygusal yeniden yaşantılama ise kişide oluşan endişe, agresyon ve huzursuzluk halidir. Kaçınma durumunda ise travmatik hadise ile ilişkili kişilerden, ortamlardan, duygu ve düşüncelerden uzak durma davranışlarını görmektedir. Bu tip davranışlar ile kişi bir savunma ve baş edebilme stratejisi olarak olayların etkisinden kendini korumayı hedefler (Hacıoğlu ve diğerleri, 2002).

1.2.3. TSSB Yaygınlığı

İkinci dünya savaşı esirleri ile ilgili bir çalışmada yaşam boyu TSSB yaygınlığı %50 bulunmuş ve travmadan yaklaşık 50 yıl sonra aynı grup yeniden değerlendirilmiş, TSSB'nin %29 oranda halen devam ettiği görülmüştür. Hırvatistan'dan göç etmiş Bosnalı 573 kişiyi kapsayan çalışmada %26.3 oranında TSSB görülmüştür (Kaya, 2000). Güneydoğu Londra bölgesinde göçmenlerin de içinde

bulunduğu populasyon ile yapılan bir çalışmada TSSB oranı %5.5 olarak saptanmıştır (Frissa ve diğerleri, 2013). Bunun yanında Amerikalılarda yapılan bir çalışmada TSSB oranı %7.8, Amerikan Vietnam gazilerinde ise erkeklerde bu oran %30.9, kadınlarda %26.9 oranlarında görülmüştür (Kessler ve diğerleri, 1995). Yapılan farklı araştırmalar sonucunda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Kuzey Uganda bölgesinde %11.8 (Mugisha ve diğerleri, 2015), Kuzey İrlanda’da %60.6 (Ferry ve diğerleri, 2014), Japonya’da %60 (Kawakami ve diğerleri, 2014), İtalya’da %56.1 (Carmassi ve diğerleri, 2014) ve Güney Afrika’da ise %73.8 (Atwoli ve diğerleri, 2013) oranlarında TSSB bulunmuştur. Kullanılan ölçme aracı farklılıkları, travmatik olay deneyimleme geçmişi ve örneklem farklılıkları sonuçlardaki değişikliklere neden olabilmektedir. Ermenistan’ yaşanan depremden 1,5 yıl sonra yapılan çalışmada depremin merkezine en yakın şehirdeki çocuklarla yapılan çalışmalarda % 17 sinin çok ağır, % 74.5’inde ağır, % 8.5’inde orta düzeyde TSSB yaşadıkları gözlemlenmiştir (Karakaya ve diğerleri, 2004). Tayvan (1999) depreminden sonra depremedelerle yapılan çalışmada TSSB oranları %10 ile %24 oranında gözlemlenmiştir (Aker, 2006). Marmara Depremi sonrasında yapılan araştırmalarda, depreme uğramış kişilerde TSSB görülme sıklığının %56 ile %77 arasında değiştiğini rapor etmektedirler. Güneydoğu gazilerinde olası TSSB oranı %29.6 (s=73), TSSB’ye eşlik eden depresyon oranı ise %16.6 (s=41) olarak belirlenmiştir (Güloğlu ve Kararımak, 2013). II. Dünya Savaşı sonrasında askerlerin yaşadığı psikolojik problemler daha sistematik bir biçimde ele alındıysa da travma sonrası bozukluklara ilişkin araştırmaların Vietnam Savaşı sonrasında arttığı görülmüştür Vietnam Savaşı sonrasında askerler arasında yapılan en kapsamlı araştırma olan NVVRS (National Vietnam Veterans Readjustment Study) sonuçları, bu savaşta farklı travmalara maruz kalan erkeklerin %15.2’sinin, kadınların ise %8.5’inin TSSB tanı ölçütlerini karşıladığını göstermektedir (Çırakoğlu, 2003). Cezayir (% 37), Kamboçya (% 28), Etiyopya (% 16) ve Gazze (% 18) gibi çatışma sonrası bölgelerde TSSB oranlarının daha yüksek bulunduğu görülmektedir (Jong, 2001).

Türkiye’nin ve doğası ve az gelişmiş toplumsal yapısı nedeniyle de insanlar travmatik hadiseleri neredeyse her gün yaşamaktadırlar (Öztürk ve Uluşahin, 2011). Kıbrıs kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. 1974 sonrasında Kıbrıs’ın Kuzey tarafında yaşayan Rumlar Güney’e ve Güney tarafında yaşayan Türkler ise Kuzey’e yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda ise Kuzey Kıbrıs’ta Türk gazi ve vatandaşlarını kapsayan araştırmalarda yer değiştiren gazi ve vatandaşlarda yer değiştirmeyenlere oranla daha yüksek seviyelerde TSSB saptanmıştır (Ergun, Cakici, ve Cakici, 2008). TSSB seviyesi yapılan bir araştırmada, savaşın üzerinden 40 yıl geçmesine rağmen Erenköy Türk Kıbrıslı Savaşçılarda %48 ve Kıbrıslı Türk Savaşçılarda ise %6 olarak bulunmuştur (Şimşek ve Çakıcı, 2015). Diğer bir taraftan Dünyada doğal afetlerin yaşanma oranının son 40 yılda 3 kat artmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum son 20 yılda yaklaşık olarak 3 milyon kişinin de ölümüne neden olmuş ve sayısız kişinin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir (Öztürk ve Uluşahin, 2011).

1.2.4. TSSB Tarihçesi

TSSB’nin tanımı ilk olarak 19. Yüzyılda savaş sonrasında askerlerde savaş nedeniyle ortaya çıktığı tahmin edilen belirtilerin görülmesiyle başlamıştır. Bu bozukluk travmatik hadiselerle tepki olarak meydana gelmektedir (Hacıoğlu ve ark., 2002). Bir dönem “Da Cost Sendromu” olarak da adlandırılan bu bozukluk, Da Costa tarafından korkulu rüyalar, agresyon çarpıntı, nefes darlığı ve baş dönmesi gibi fiziksel belirtileri nedeniyle “aşırı duyarlı kalp” olarak tanımlanmaktadır (Bilgiç, 2011).

TSSB ilk olarak 1952’de DSM-1’de “aşırı stres reaksiyonu” olarak yer almıştır. Daha sonra, DSM-2’de aşırı stres reaksiyonu yerine “geçici durumsal bozukluk” olarak tanımlanmıştır (Ekinci ve Samancı, 1998). DSM III’de ise “gösterilebilen bir stres yaratıcı etki” tanımı ile yer alırken 1987’de yenilenmiş haliyle DSM III R’de “olağan insan yaşamı dışında kalan ve hemen herkes için önemli bir sıkıntı kaynağı olabilecek bir olay” ifadesiyle tanımlanmıştır (Şuer, 2005). DSM IV’de TSSB

“posttravmatik stres bozukluğu” olarak nitelendirilmiştir (APA, 1994). DSM V’te ise TSSB Örselenme sonrası gerginlik bozukluğu olarak isimlendirilmiştir (APA, 2013).

TSSB olağandışı olaylara karşı verilen normal bir tepkidir. Tanı sıklıkla gerçek ya da tehdidi olan bir ölüm ya da yaralanma gibi bir felaket içerikli olay sonrasında ortaya çıkan stres reaksiyonu ile olmaktadır. Semptomları arasında; artan fizyolojik uyarılma, ısrarlı gelen düşüncelerle travma olayını tekrar yaşama, uykuda sorun, konsantrasyon problemleri, sürekli olarak tetik halinde olma, sinirlilik, ürkeklik ve korku hissi, travma ile ilişkili uyarılardan kaçınma davranışı ve disosiyasyon gibi psikik uyuşturmalar yer almaktadır (Hughes ve Jones, 2000). TSSB’nin temel semptomları, travmatik olay ile ilgili kalıcı ve engellenemeyen hatıralar, aşırı uyarılma, travma ile bağlantılı olan uyarıları engelleme ve duygusal deneyimlerde hissizleşme ve çekilmedir (American Psychiatric Association (APA), 1994). Travmatik olay ile ilgili düşünceler, düşler, kaçınma davranışları, unutkanlık, olumsuz inançlar, çarpık bilişler, olumsuz duygudurum, yabancılaşma, irritabilite, tetikte olma, uyku bozukluğu vb. gibi semptomların en az 1 ay boyunca görülmesi gerekmektedir (APA, 2013).

1.2.5. TSSB’nin Risk Faktörleri

TSSB’nin yaşam boyu görülme sıklığı %1-14 civarlarındadır (Yorbık ve ve diğerleri, 2001). Cinsiyet açısından değerlendirildiğimizde ise kadınların erkeklere oranla iki kat daha fazla TSSB olma riskleri vardır (Şenyuva ve Yavuz, 2009). Bunun yanında özellikle de yapılan son araştırmalar travmatik olayın deneyimlenme şekli, doğası ve şiddetinin de TTSB oluşumunda önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer önemli faktör ise travmayı deneyimleyen kişinin kişilik özellikleridir (Hacıoğlu, Gönüllü ve Kamberyan, 2002). TSSB travma sonrasında en sık karşılaşılan ruhsal sorunlar arasında yer almaktadır. Bunların yanında depresyon, alkol-madde kullanımı, kaygı ve uyum bozuklukları vb. gibi sorunların da ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Şenyuva ve Yavuz, 2009; Karakaya ve ve diğerleri, 2004). Travmanın etkisi ve şiddeti bireyden bireye değişmektedir. Ağır bir örselenme olayına (deprem, vb.) maruz kalan insanların hepsi ruhsal ve bedensel olarak etkilenmesine rağmen hepsinde ruhsal bozukluklar görülmemektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2011).

Kanser hastalarının ise psikiyatrik semptomlar geliştirme olasılığı %30-40’dır (Aydoğan ve diğerleri, 2012). TSSB olan kişilerde, travmatik bir olay yaşamamış kişilere göre alkol ya da madde kullanım bozukluğu görülme sıklığı 2-3 kat daha yüksek olarak bulunmuştur. Bunun yanında bağımlı kişilerde bağımlı olmayan bireylere kıyasla çocukluk çağı örseleyici bir olay görülme sıklığı daha yüksek olmakla birlikte bu oranın %30-59 arasında olduğu tespit edilmiştir (Aldemir ve Tan, 2011). Madde kullanım bozuklukları sıklıkla TSSB ile birlikte meydana gelmekte ve bir arada daha olumsuz sonuçlar doğurmaktadırlar (Prout, Gerber ve Gottdiener, 2015). Bir başka deyişle nikotin, alkol vb. gibi madde bağımlılıkları travmatik bir olay deneyimleyen kişilerde daha yaygın olarak görülmektedir (Walsch ve ve diğerleri, 2014). TSSB sonrasında sıklıkla meydana gelen bozukluklar depresyon, kaygı ve travmatik olayın yarattığı duygulanımdan kurtulmak için başlanan ve giderek sıklığı artan madde kullanımınıdır (Öğel, 2010).

Kaynaklar

- Abrams, R. (2002). *Electroconvulsive Therapy*. New York: Oxford University Press.
- Ahnquist J., Wamala S. P. (2011). Economic hardships in adulthood and mental health in Sweden: the Swedish national public health survey 2009. *BMC Public Health* 11, 788
- Ai, A., Peterson, C. and Uebelhor, D. (2005). War-related trauma and posttraumatic stress disorder symptoms among adult Kosova refugees. *Journal of Traumatic Stress*, 15(2), 157-160.
- Aker, T. (2006). 1999 Marmara Depremleri: Epidemiyolojik Bulgular ve Toplum Ruh Sağlığı Uygulamaları Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(3), 204-212.
- Aldemir, S. ve Tan, S. (2011). Travma ve Bağımlılık Sendromları. *Yeni Tıp Dergisi*, 28(4), 198-202.
- Akif, C.M. (2015). MicroRNAs as a new hope for depression. *Journal of Mood Disorder*, 5(1), 23-30.
- Allen, J. P., Porter, M. R. ve McFarland, F. C. (2006). Leaders and followers in adolescent close friendships: susceptibility to peer influence as a predictor of risky behavior, friendship instability, and depression. *Dev Psychopathol*, 18, 155-172.
- Alper, Y. (2012). *Bütün Yönleriyle Depresyon*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Alves, G., Baptisa, M., ve Angeli Santos. (2014). Relation between depression, family support and stress at work in undergraduates. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 4(1), 9-15.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (1994). *Ruhsal Bozuklukların Tanımsal ve Sayımsal Elkitabı*. Beşinci Baskı (DSM-IV) Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'ndan, çev. Köroğlu, E. Ankara: Hekimler Yayın Birliği. 179-182.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanımsal ve Sayımsal Elkitabı*. Beşinci Baskı (DSM-5) Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'ndan, çev. Köroğlu, E. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Andrews, B., Brewin, C.R. and Rose, S. (2003). Gender, social support, and PTSD in victims of violent crime. *Journal of Traumatic Stress*, 16, 421–427.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37, 13-26
- Atwoli L, Stein DJ, Williams DR, et al. (2013). Trauma and posttraumatic stress disorder in South Africa: analysis from the South African Stress and Health Study. *BMC Psychiatry*. 13, 182.
- Atwoli, L., Stein, D. J., Koenen, K. C., Mclaughlin, K. A. (2015). Epidemiology of posttraumatic

- stress disorder: prevalence, correlates and consequences. *Curr Opin Psychiatry*, 28(4), 307-11.
- Aydoğan, Ü., Doğaner, Y. Ç., Borazan, E., Kömürçü, Ş., Koçak, N., Öztürk, B., Özet, A., ve Sağlam, K. (2012). Kanser hastalarında depresyon ve anksiyete düzeyleri ve hastalıkla başa çıkma tutumlarının ilişkisi. *Türk Aile Hek Dergisi*, 16(2), 55-60.
- Betancourt, T. S. and Williams, T. (2008). Building an evidence base on mental health interventions for children affected by armed conflict. *Intervention*, 6, 39–56
- Bilgiç, S. (2011). *Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Akut Stres Bozukluğu ile Uyum Bozukluğunun Klinik Açıdan Karşılaştırılması*. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Burri, A., Maercker, A., Krammer, S., Janevska, K.S. (2013). Childhood Trauma and PTSD Symptoms Increase the Risk of Cognitive Impairment in a Sample of Former Indentured Carmassi C, Dell’Osso L, Manni C, et al. (2014). Frequency of trauma exposure and Post-Traumatic Stress Disorder in Italy: analysis from the World Mental Health Survey Initiative. *J Psychiatr Res*. 59, 77–84.
- Cassano, P. ve Fava, M. (2002). Depression and public health: an overview. *J Psychosom Res* 53, 849–857.
- Çakıcı, M., Gökçe, Ö., Babayiğit, A., Çakıcı, E. ve Eş, A. (2017). Depression: point prevalence and risk factors in a North Cyprus household adult cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 17(1), 387.
- Çırakoğlu, O.C. (2003). Uzun süren bir savaş: Travma sonrası stres bozukluğu. *PIVOLKA, Savaş Özel Sayısı*, 20-21.
- Depression Guideline Team. (2011). Depression. Faculty Group Practice, University of Michigan Health System. Regents of the University of Michigan.
- Dilbaz, N. ve Seber, G.(1993). Umutsuzluk kavramı: depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1(3), 134-138.
- Doğan, O. (2000). Depresyonun Epidemiyolojisi. *Duygudurum Dizisi*, 1: 29-38.
- Doğan, O. (2010). As an example of a research among specific group in epidemiological studies in Turkey: important findings of epidemiological studies in Sivas. *Bulletin of Turkish Psychiatry Organization*, 13(1), 12-22.
- Ekinci, G., Samancı, A.Y. (1998). Savaş, Afet, İşkence, Tecavüz ve Posttravmatik Stres Bozukluğu. *Düşünen Adam*. 11(1), 19-26.
- Ergun, D., Çakıcı, M., ve Çakıcı, E. (2008). Comparing psychological responses of internally displaced and non-displaced Turkish Cypriots. *TORTURE: Journal on Rehabilitation of Torture Victims and Prevention of Torture*, 18(1), 20-28

Eskin, M., Ertekin, K., Harlak, H. ve Dereboy, Ç. (2008). Prevalence of and Factors Related to

Depression in High School Students. *Turkish Journal of Psychiatry*, 19(4), 382-389.

Evans G. W., Kim P. (2010). Multiple risk exposure as a potential explanatory mechanism for the

socioeconomic status–health gradient. *Ann. N. Y. Acad. Sci*, 11(86), 174–189.

Feldman, R.S. (2011). *Essentials of Understanding Psychology*. Boston: McGraw-Hill.

Felix E., Hernández L., Bravo M., Ramirez R., Cabiya J., Canino G. (2011). Natural disaster and

risk of psychiatric disorders in puerto rican children. *J. Abnorm. Child Psycho*, 39, 589–600.

Fukunaga, R., Abe, Y., Nakagawa, Y., Koyama, A., Fujise, N., ve Ikeda, M. (2012). Living alone

is associated with depression among the elderly in a rural community in Japan. *Psychogeriatrics*, 12(3), 179–185.

Ferry F, Bunting B, Murphy S, et al. (2014). Traumatic events and their relative TSSB burden in

Northern Ireland: a consideration of the impact of the 'Troubles'. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*. 49, 435–446.

Frissa, S., Hatch, S. L., Gazard, B., Fear, T. F. ve Hotopf, M. (2013). Trauma and current symptoms of TSSB in a South East London community. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, DOI 10.1007/s00127-013-0689-8

Genia, V., ve Shaw, D. G. (1991). Religion, intrinsic-extrinsic orientation and depression. *Review*

of Religious Research, 32(3), 274-283.

Gündoğar, D., Gül, S. S., Uskun, E., Demirci S., ve Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde

yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10, 14-27.

Güler N., Tel H., Tuncay F. (2005) Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi*, 27(2), 51-56

Güloğlu, B., Kararımak, Ö. (2013). Güneydoğu gazilerinde TSSB gelişimi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 251-56.

Hacıoğlu, M., Aker, T., Kutlar, T., Yaman, M. (2002). Deprem Tipi Travma Sonrasında Gelişen

Travma Sonrası Stres Bozukluğu Belirtileri Alt Tipleri. *Düşünen Adam*, 15(1), 4-15.

Hacıoğlu, M., Gönüllü, O., Kamberyan, K. (2002). Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tanısının

Gelişimi Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Düşünen Adam*, 15(4), 210-214.

Hammen,C., Burge, D., Burney, E. ve Adrian, C. (1990.) Longitudinal Study of Diagnoses in

Children of Women with Unipolar and Bipolar Affective Disorder. *Arch Gen Psychiatry*, 47(12), 1112-1117.

Hopkins, R.O., Brett, S. (2005). Chronic neurocognitive effects of critical illness. *Curr Opin Crit Care*, 11, 369-375.

Hughes, M. J., Jones, L. (2000). Women, Domestic Violence, and Posttraumatic Stress Disorder

(TSSB). Department of Health and Human Services School of Social Work, San Diego. 01.04.2018 tarihinde http://www.csus.edu/calst/government_affairs/reports/ffp32.pdf adresinden edinilmiştir.

Jang, S., Kawachi, I., Chang, J., Boo, K., Shin, H., Lee, H. ve Cho, S. (2009). Marital status, gender, and depression: Analysis of the baseline survey of the Korean Longitudinal Study of Ageing. *Soc Sci Med*, 69(11), 1608-1615.

Jong, J., Komproe, I., Van Ommeren, M., El Masri, M., Araya, M., Khaled, N., van de Put, W., & Somasundaram, D. (2001). Lifetime events and posttraumatic stress disorder in 4 postconflict settings. *Journal of the American Medical Association*, 286, 555-562.

Kapıkıran, A.N., Körükçü, Ö. ve Kapıkıran, Ş. (2014). The relation of parental attitudes to life

satisfaction and depression in early adolescents: the mediating role of self-esteem. *Educational Sciences: Theory ve Practice*, 14(4), 1246-1252.

Karakaya, I., Ağaoglu, B., Coşkun, A., Şişmanlar, Ş. G., Yıldız, Ö. (2004). Marmara Depreminden Üç Buçuk Yıl Sonra Ergenlerde TSSB, Depresyon ve Anksiyete Belirtileri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 15(4), 257-263.

Karamustafalıoğlu, O. ve Yumrukçal, H. (2011). Depresyon ve anksiyete bozuklukları. *Ş.E.E.A.H. Tıp Bülteni*, 45(2), 65-74.

Kawakami N, Tsuchiya M, Umeda M, et al. (2014). Trauma and posttraumatic stress disorder in

Japan: Results from the World Mental Health Japan Survey. *J Psychiatr Res*, 53, 157–165.

Kaya, B. (1999). Yaşlılık ve depresyon - tanı ve değerlendirme. *Turkish Journal of Geriatrics*, 2(2), 76-82.

Kaya, B. (2000). Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Komorbidite. *Turkish Journal of Geriatrics*, 2(2), 76-82.

Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet E., Hughes M., Nelson, C. B. (1995). Posttraumatic Stress Disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of general psychiatry*, 52(12), 1048-1060.

Kılınç, S., ve Torun, F. (2011). Türkiye'de Klinikte Kullanılan Depresyon Değerlendirme Ölçekleri. *Dirim Tıp Gazetesi*, 86(1), 39-47.

Kim, M. D., Chul, S. ve Lee, S. Y. (2007). Prevalence of depression and correlates of depressive

symptoms for residents in urban part of Jeju Island. *Int J Soc Psycht*, 53(2), 123-134.

Kirmayer, L. J. (2001). Cultural variations in the clinical presentation of depression and anxiety:

Implications for diagnosis and treatment. *Journal of Clinical Psychiatry*, 62(13), 22-30.

Lei, X.-Y., Xiao, L.-M., Liu, Y.-N., ve Li, Y.-M. (2016). Prevalence of Depression among Chinese University Students: A Meta-Analysis. *Plos One*, 1-14.

Marcotte, E. D., Gök, V. ve Redmon, P. (1999). Prevalence and patterns of major depressive disorder in the United States labor force. *The Journal of Mental Health Policy and Economics*, 2, 123–131.

Marcus, M., Yasamsy, T. M., Ommeren, M. V., Chrisholm, D., ve Saxena, S. (2012). Depression

a global public health concern. *WHO Department of Mental Health and Substance Abuse*, 6-8.

Matthews, T., Danese, A., Wertz, J., Odgers, C.L., Ambler, A., Moffitt, T.E. ve Arseneault, L.

(2016). Social isolation, loneliness and depression in young adulthood: a behavioral genetic analysis. *Soc Psych Epid* 51, 339–348.

Matsuoka, Y., Nishi, D., Nakajima, S., Kim, Y., Homma, M., & Otomo, Y. (2008). Incidence and

prediction of psychiatric morbidity after a motor vehicle accident in Japan: The Tachikawa Cohort of Motor Vehicle Accident Study. *Critical Care Medicine*, 36, 74-80

McIntosh, C. N., ve Fischer, D. G. (2000). Beck's cognitive triad: One versus three factors. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 32, 153-157.

McLaughlin K. A., Breslau J., Greif Green J., Lakoma M. D., Sampson N. A., Zaslavsky A. M.,

et al. (2011). Childhood socio-economic status and the onset, persistence, and severity of DSM-IV mental disorders in a US national sample. *Soc. Sci. Med*, 73, 1088–1096.

Melgar, N., Rossi, M.(2010). A Cross-Country Analysis of the Risk Factors for Depression at the

Micro and Macro Levels. *American Journal of Economics and Sociology* 71(2), 354-376.

Mental Health Foundation. (2006). *Dealing with depression*. London: Developing patient partnerships. 1-12.

Mossie, A., Kindu, D. ve Negash, A. (2016). Prevalence and Severity of Depression and Its Association with Substance Use in Jimma Town, Southwest Ethiopia. *Depression Research and Treatment*, 1-7.

Mugisha, J., Muyinda, H., Wandiembe, P., Kinaynda, E. (2015). Prevalence and factors associated with Posttraumatic Stress Disorder seven years after the conflict in three districts in northern Uganda. *BMC Psychiatry*, 15, 170.

Murray, C.J., Lopez, A.D. (1996). Evidence-based health policy lessons from the Global Burden

of Disease Study. *Science*, 274(528), 740-743

- National Academy on an Aging Society. (2000). Depression a treatable disease. Challenges for the 21st Century: Chronic and disabling conditions, 1–6.
- National Institute of Mental Health. 2011. Depression. New York: NIH Publication 1-24.
- Nolen-Hoeksema, S. (2001). Gender differences in depression. *American Psychological Society*, 10(5), 173-176.
- Ohmi, H., Kojimi, S., Awai, Y., Kamata, S., Sasaki, K., Tanaka, Y., et al. (2002). Post-traumatic stress disorder in pre-school aged children after a gas explosion. *European Journal of Pediatrics*, 161, 643-648.
- Ögel, K. (2010). *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. Yeniden Yayınları, İstanbul.
- Ören, N., ve Gençdoğan, B.(2007). Lise öğrencilerinin depresyon düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 85-92.
- Özdel, L., Bostancı, M., Özdel, O. ve Oğuzhanoglu, N. (2002). The relationship with sociodemographic characteristics and depressive symptoms in university students. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 3(3), 155-161.
- Özer, Ü. Yıldırım, E., ve Erkoç, Ş. (2015). Major Depresyon Olgularında İntihar Düşünce ve Davranışının Bağlanma Biçimi ile İlişkisi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 283-288.
- Öztürk, M.O. ve Uluşahin, A. (2015). *Rub Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Öztürk, O., Aylin U. (2011). *Rub Sağlığı ve Bozuklukları*. 11. Baskı. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Petersen, C. A., Compas, B. E., Brooks-Gunn, J., Stemmler, M., Ey, S. ve Grant, K. E. (1993). Depression in adolescence. *American Psychological Association*, 48(2), 155-168.
- Prout, T. A., Gerber, L. E., ve Gottdiener, W. H. (2015). Trauma and substance use: the role of defences and religious engagement. *Routledge*, 2(18), 123-133.
- Reis, K.R., Haas, J.H., Santos, C.B., Teles, S.A., Galvão, M.T. ve Gir, E. (2011). Symptoms of depression and quality of life of people living with HIV/AIDS. *Rev. Latino-Am. Enfermagem* 19(4), 874-81.
- Richardson, A., Bergen, H., Martin, G., Roeger, L., ve Allison, S. (2005). Perceived academic performance as an indicator of risk of attempted suicide in young adolescents. *Archives of Suicide Research*, 9(2), 163-176.
- Risal, A., Manandhar, K., Linde, M., Steiner, T., ve Holen, A. (2016). Anxiety and depression in Nepal: prevalence, comorbidity and associations. *BMC Psychiatry*, 16(102), 1-9.

Rivera F. (2012). Cultural mechanisms in the exchange of social support among Puerto Ricans

after a natural disaster. *Qual. Health Res*, 22, 801–809.

Ross, C., in review. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 1059-1078.

Russel, D. ve Taylor, J. (2009). Living alone and depressive symptoms: the influence of gender,

physical disability, and social support among Hispanic and non-Hispanic older adults. *Journal of Gerontology*, 64(1), 95-104.

Sütçügil, L. ve Aslan, S. (2012). Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Prolonged Exposure Terapisi. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 1(2), 98-104.

Simsek, A. H., ve Cakici, D. M. (2015). *Post-Traumatic Stress Disorder Severity Among Turkish Cypriot Fighters of Erenkoy Exclace Battle and Erenkoy Syndrome*. (Master Thesis). Institute of Applied and Social Sciences.

Sokratous, S., Merkouris, A., Middleton, N., ve Karanikola, M. (2014). The prevalence and sociodemographic correlates of depressive symptoms among Cypriot university students: a crosssectional descriptive co-relational study. *BMC Psychiatry*, 14(235).

Şenyuva, G., Yavuz, M. F. (2009). Fiziksel Şiddet Olgularında Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Değerlendirilmesi. *Adli Tıp Dergisi*. 23(1), 1-14.

Şuer, T. (2005). Posttravmatik Stres Bozukluğu. İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakóltesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri. *Medikal Açından Stres ve Çareleri Sempozyum Dizisi*, 47, 205-210.

Tanjanai, P. T., Moradinazar, M. ve Najafi, F. (2016). Prevalence of depression and related social

and physical factors amongst the Iranian elderly population in 2012. *Geriatr Gerontol*, 1-6. doi:10.1111/ggi.12680.

Toros, T., Akyüz, U., Bayansalduz, M., ve Soyer, F. (2010). Görev ve ego yönelimli hedeflerin yaşam doyumu ile ilişkisinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1039-1050.

Torre, A. Y., Oliva, N., Echevarrieta, P. L., Pérez, B. G., Caporusso, G. B., Titaro, A. J., Todaro,

K. A., Cuatz, M., Locatelli, M., Nelson, L.M., Mac, M., Baldessarini, R. J. ve Daray, F. M. (2016). Major depression in hospitalized Argentine general medical patients: Prevalence and risk factors. *J Affect Disorders*, 197, 36-42.

Vable, A. M., Canning, D., Glymour, M. M., Kawachi, I., Jimenez, M. P. ve Subramanian, S. V.

(2016). Can social policy influence socioeconomic disparities? Korean War GI Bill eligibility and markers of depression. *Ann Epidemiol*, 26(2), 129-135.

Vinokur, A. D., Price, R. H. ve Caplan, R. D. (1996). Hard times and hurtful partners: How financial strain affects depression and relationship satisfaction of unemployed persons and their spouses. *J Pers Soc Psychol*, 71(1), 166-179.

Walsh, K., Elliot, J. C., Schmulewitz, D., Aharanovich E., Strous, R., Frisch, A., Weizman, A.,

Spivak, B., Grant, B. F., ve Hasin, D. (2014). Trauma exposure, posttraumatic stress disorder and risk for alcohol, nicotine, and marijuana dependence in Israel. *The Journal of Psychopathology*, 3(55), 621-630.

Wilson, M. C., ve Oswald, A. J. (2005). How does marriage affect physical and psychological health? A survey of the longitudinal evidence. Institute for the Study of Labor.

World Health Organization 2008, The Global Burden of Disease 2004 update.

http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/GBD_Report_2004update_full.pdf
f Accessed on 25.05.2018

World Health Organization, World suicide prevention day. (2012). International Association for

Suicide Prevention. https://www.iasp.info/wspd/pdf/2012_wspd_brochure.pdf. Last Accessed on 25.05.2018

Weissman, M.M. ve Jensen, P. (2002). What research suggests for depressed women with children. *Journal of Clinical Psychiatry*. 63, 641-647.

Yan, X.Y., Huang, S.M., Huang, C.Q., Wu, W.H. ve Qin, Y. (2011). Marital Status and Risk for

Late Life Depression: a Meta-analysis of the Published Literature. *The Journal of International Medical Research*, 39, 1142-1154.

Yıldırım, A., Hacıhasanoğlu, R., ve Karakurt, P. (2011). The relationship between postpartum depression and social support and affecting factors. *International Journal of Human Sciences*, 8(1), 31-45.

Yıldırım, G., Tosun, A. (2012). Travma sonrası stres bozukluğunda bilişsel süreçler *International Journal of Human Sciences*, 2(9), 429-1442.

Yorbık, Ö., Dikkatli, S., Cansever, A., ve Söhmen, T. (2001). Çocuklarda ve Ergenlerde Travma

Sonrası Stres Bozukluğu Belirtilerinin Tedavisinde Fluoksetinin Etkinliği. *Klinik Psikiyatri Bülteni*, 4(11), 251-256.

Bütünleşik Kıyı Alanları Planlaması: Trabzon ve Samsun Örneğinde İncelenmesi

Duygu AKYOL KUYUMCUOĞLU¹
Doruk Görkem ÖZKAN²

1.GİRİŞ

Kıyı alanları, rekreatif, sanayi, yerleşim, liman vb. birçok alan kullanımına ev sahipliği yaptığı için kentlerde vazgeçilmez alanlar olmuştular. Kentlerin ekolojik tarihsel ve ekonomik özelliklerine göre kıyılarının kullanımını değiştirmektedir. Hem sosyal hem de ekonomik anlamda yaşanan bu değişiklik bir süre yerini ekonomik faydalara bırakmış ve kıyılarda rekreatif turizm çalışmalarına fazlaca yer verilmiştir.

Birçok Avrupa ülkesinde olduğu ülkemizde de kıyı yönetimleri için başta yönetmelikler oluşturulmuş ve uygulanmaya çalışılmıştır. 1980'li yıllarda Türkiye’ de ilk anayasa da kıyıdan söz edilmesi ve daha sonra kıyı kanununun çıkarılması yönetim politikası ölçeğinde önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Özellikle kıyılarda doğal yapının korunması devamlılığın sağlanması için yönetim politikasının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Kıyıların hızlı ve denetimsiz olarak yapılması kıyılarda yaşanan şu sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.; (URL 2)

- Farklı sektörler arasında yer seçimi karmaşası/yarışı
- Kıyı ve deniz kirliliğinin deniz canlıları ve insan yaşamına olumsuz etkileri
- Kıyı alanlarındaki afet riskleri (küresel iklim değişikliği, deniz seviyesi yükselmesi, kıyı erozyonu)dur.

Kıyı alanlarında doğal kaynak kaybı ve arkeolojik, tarihi, kültürel değerlerin bozulması Kıyı alanlarının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, planlamanın yanı sıra iyi organize edilmiş bir kıyı yönetimine de ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, kıyı alanları “planlama” ve “yönetim” kavramlarının iç içe geçtiği önemli işlevsel alanlardan birisidir. Bütünleşik kıyı alanlarının planlaması; benzer özelliklere sahip kentlerde kıyı boyunca bütünlüğün sağlanması, kara ve deniz ilişkisinin beraber düşülmesi ve doğal yapının korunarak ilerideki değişimlere karşı dirençli olmasıdır. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının yaptığı tanıma göre: *Kıyıları, etkileşim alanı ile birlikte tüm sektörel faaliyet ve planları, sosyal ve ekonomik konuları da içerecek şekilde bütünleşik bir yaklaşımla ele alan, koruma ve kullanma dengesini sağlayacak biçimde mekânsal hedef, strateji ve eylem önerilerini ve yönetim planını kapsayan, 1/25.000 veya 1/50.000 ölçekte şematik ve grafik planlama diline uygun, plan paftası ve planlama raporu ile bütün olarak stratejik planlama yaklaşımı çerçevesinde ilgili kurum ve kuruluşlar ile işbirliği içinde hazırlanan plandır* şeklinde tanımlamıştır (URL 1).

Bakanlık bütünleşik kıyı alanlar planlamasının uygulanma gerekçesi olarak da;

- Kıyı yatırımları ile ilgili karar verme sürecinin geliştirilmesi ve hızlandırılması
- Kıyı yapı ve tesislerine ilişkin veri envanterinin oluşturulması

¹ Araş.Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Peyzaj Planlama ve Tasarım Anabilim Dalı

² Doç.Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Peyzaj Planlama ve Tasarım Anabilim Dalı

- Kara ve su ekosistemleri konusunda çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması
- Arazi kullanım planları için alt bölgeleme yapılarak, stratejik çerçeve oluşturulması
- Kıyı yönetimi modeli ve izleme sisteminin oluşturulması
- Kıyı yapı ve tesislerine ilişkin veri envanterinin oluşturulması şeklinde açıklamıştır.

Çalışmada kıyı alanlarının yönetsel durumu hakkında uluslararası ölçekte ve ülkemiz ölçeğinde bir inceleme yapılacak, örnek bütünleşik kıyı alanları planlaması incelenecektir.

2. Uluslararası Ölçekte Bütünleşik Kıyı Alanları Planlamasına Bakış

Kıyılar birçok ülke için ekonomik ve ekolojik anlamda büyük önem taşıması ile birlikte kentlere büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayileşme ile oluşan hızlı kentleşme ile birlikte kıyılarda morfolojik olarak büyük değişimler yaşanmıştır. Ekonomik anlamda kazanç sağlamayı düşünen ülkeler kıyı üzerindeki kamu yararı kavramını hiçe sayarak kimi zaman kıyı çizgisinin doğal yapısını değiştirmiş kimi zamanda yapı birimlerini yerleştirerek kıyının ortak kullanım anlayışını ortadan kaldırmışlardır. Avrupa ülkelerinde önceleri çevre kirliliği ölçeğinde kıyıların korunması ve kullanımına bakılmış olsa da tüm merkezi ve yerel yönetimler durumun ciddiyetini algılayarak salt kıyılar için çeşitli yasal düzenlemeleri oluşturmaya başlamışlardır.

İlk olarak Fransa'da 26 Haziran 1959 tarihinde çıkarılan kararnameyle kıyı şeridi "*Hassas Bölge*" olarak ilan edilmiştir. Fransa'da çıkarılan kıyı kanunları daha çok kıyıların doğal mirasın korunması ve kıyı bölgesinde kentleşmenin önüne geçilmesi üzerine oluşturulmuştur (Gürsoy, 2019). Daha sonra 1972 yılında ABD'de Kıyı Bölgesi Yönetimi Yasası "*Coastal Zone Management Act*" (CZMA) uygulamaya geçirerek kıyı bölgesinde artan kentleşme ve nüfus hareketliliğine yönelik önlemler almaya başlamıştır. Bu yasa da ise doğal yapının korunması yanında rekreasyon amaçlı etkinliklere izin verilerek kıyının halkın kullanıma açılması da hedeflenmiştir. Bir Akdeniz bölgesi ülkesi olan İtalya'da ise; kıyı koruma programı bölgesel planlamalar şeklinde ve bu alanlara yönelik sürdürülebilir kalkınma stratejileri ulusal bir şekilde gerçekleştirilmemiştir. Bu sebeple İtalya kıyılarının yönetiminde ulusal bir planlama eksikliği bulunmaktadır. Yerel ölçekte kıyı yönetimi, kuzeyden güney İtalya'ya doğru ilerlemektedir (Cantasano, Pellicone, Letto, 2017; Gürsoy, 2019).

Kıyı alanlarında 1970'li yıllarda yapılan yukarıda bahsedilen kıyı düzenlemeleri deniz kara bölümünü ayrı ayrı ele aldığı için ve yasalar ölçeğinde kıyılara tek sektör çeşidi yerleştirilmesi yapıldığından dolayı 1980'lere gelindiğinde bu durumun başarısız olduğu görülmüştür. Çünkü geçen süreç içerisinde kıyıların iklim değişikliğinden etkilendiği ve doğal afetlerde en savunmasız bölge olduğu anlaşılmıştır ve buna bağlı olarak kıyılar için yeni düzenleme arayışına başlanılmıştır. 1992 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı ile birlikte kıyı alanlarına bütünleşik yönetim yaklaşımı yaygınlaşmıştır (Değerli, Erbaş, 2021). Bütünleşik kıyı yönetim anlayışının uzun vadeli yönetim aracı olması ve kıyıları çok yönlü değerlendirme bileşenlerine sahip olması özelliğinden yararlanılması artık bir zorunluluk haline gelmeye başlamıştır. AB üye ülkeleri kıyı yönetimini daha sağlam bir zemine oturtmak için mekânsal planlama yönetimlerinin içeriğine almaya başlamıştır. Bu kapsamda mekânsal planlamanın öngördüğü eylemler kıyı alanlarında gerçekleştirilerek erken safhada doğal kıyı alanlarının korunmasını sağlamış, iklim değişikliği ile oluşabilecek doğal afetlere karşı önceden önlem alınmaya başlanmıştır. 1992 yılını takiben devam eden bütünleşik kıyı alanları yönetimi çalışmalarından bir diğeri de 1976 yılında kabul edilen Barcelona Sözleşmesi kapsamında 2008 yılında kabul edilen Akdeniz'de Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimine Dair Protokol'dür (Değerli, Erbaş, 2021). Bu protokolün amacı, Akdeniz ülkeleri arasında bütünleşik kıyı yönetimi anlayışını oluşturmak ve Akdeniz kıyılarının korunmasıdır. 2014 yılında AB ülkeleri tarafından oluşturulan deniz alanları mekânsal planlaması için bir çerçeve oluşturulmasına dair yönetmelik çıkarılmış ve üye ülkelerin 2021 yılı için deniz alanları mekânsal planlaması oluşturulması adına son tarih kabul edilmiştir.

3. Türkiye’de Bütünleşik Kıyı Alanları Planlamasına Bakış

Türkiye’de kıyı alanlarına ilişkin ilk yasal düzenleme 1972 yılında çıkarılan 6785 Sayılı İmar Kanununda Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında 1605 sayılı Kanunun ek 7. ve ek. 8. maddeleridir. Bu maddelerde kıyıların planlanması, yapılaşma ve kullanıma yönelik yasal düzenlemeler yer almaktadır. 1980 yılına kadar birçok yönetmelik ile kıyı alanlarına düzenleme getirilmiş ve 1982 Anayasası ile anayasa kuralı haline getirilmiştir. Anayasa da kıyı kullanımının kamu yararı gözetilerek yapılması gerektiği ve kamulaştırma kurallarının da burada göz önüne alınmasına dair bazı düzenlemeler yapılmıştır. Fakat kıyı alanlarını birebir ilgilendiren düzenleme ise 1984 yılında çıkarılmış olan 3086 sayılı Kıyı Kanunu dur. Önemli hükümleri iptal edildikten sonra uygulama olanağı kalmayan 3086 sayılı yasanın yerine 1990 yılında 3621 sayılı yasa çıkarılmıştır (Turan, 2009). 90’lı yıllarda bütünleşik kıyı yönetimi anlayışı acil müdahale gerektiren kıyı alanlarında uygulanmaya başlansa da Türkiye’nin Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi kavramını uygulamaya başlaması 2000’li yılları bulmuştur. Bu dönemde çalışma ölçeği genişletilerek plan ve projeler yapılmış ve bütünleşik planlama sürecine girilmiştir (Söylemez, Çakır, 2018; Değerli, Erbaş, 2021). Son olarak 2012 yılında çıkartılan, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunsa Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetiminin uygulanması açısından oldukça umut veren bir kanun olmuştur (Gazioğlu ve vd;2013).

Bütünleşik kıyı alanları planlamasının planlama kademelenmesinde yer almamakla birlikte yasal zeminde kendine yer bulması 2014 yılında Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nde tanımlanması ile gerçekleşmiştir. Yönetmeliğe göre bütünleşik kıyı alanları planlarının hedefleri;

- Ülkemizdeki kıyı planlama ve uygulama çalışmalarına yeni bir yaklaşım getirmek,
- Kıyılarda koruma ve denetimle ilgili tedbirleri belirlemek,
- Kıyı alanlarında yerel beklenti ve talepleri yönlendirmek,
- Kıyılarda örtüşen yetki alanlarını düzenlemek ve
- Kıyı alanlarının uyumlu ve dengeli bir şekilde korunarak kullanımını teşvik etmek üzere tüm sektörleri dikkate alan bütüncül politika ve karar alma süreçlerinin sağlanması ve kıyı alanlarında yapılacak kıyı yapılarına ilişkin uygulamalar için yol gösterici strateji ve hedefler üretmektir (URL-1).

Türkiye Bütünleşik kıyı alanları planlaması ile bağlı olduğu Akdeniz Eylem Planı (AEP) (Birleşmiş Milletler Çevre Programı–UNEP), AEP Bölgesel Faaliyet Merkezleri’nden olan ve kıyı alanları entegre yönetimi üzerine çalışan Öncelikli Eylem Programı Faaliyet Merkezi (PAP/RAC) odak noktalığı, Ülkemizin de imzaladığı Barselona Sözleşmesi – Akdeniz’in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi gibi uluslararası yükümlülükleri de bulunmaktadır.

Bütünleşik Kıyı Alanları Planı’nın yönetmeliğe girmesinden sonra tablodaki planlar Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1. *Bütünleşik Kıyı Alanları Planı*

İskenderun Körfezi (Adana-Mersin-Hatay) Bütünleşik Kıyı Alanları Planı (24.05.2022)	2015
Zonguldak-Bartın-Kastamonu İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	Devam ediyor
Kocaeli-Sakarya-Düzce İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	Devam ediyor
Ordu-Giresun-Trabzon İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	Devam ediyor
Edirne-Tekirdağ-Kırklareli İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	2020
Balıkesir-Çanakkale İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	2020
Aydın-Muğla İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	2020
İzmit Körfezi (Kocaeli - Yalova) Bütünleşik Kıyı Alanları Planı (KY-BKAP)	2008
Bursa İli Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	2015
Antalya Bütünleşik Kıyı Alanları Planı	2012
Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi ve Planlaması	2011

4.Örnek Çalışmalar Üzerinden İnceleme

4.1. Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Planlama Projesi

Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Planlaması Raporu (2007) göre; projenin amacı; *Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Planlama Projesi'nin amacı, ülkemizin kıyı bölgelerinde kentleşme, sanayileşme, turizm ve ikinci konut gelişmesi gibi nedenlerle bir dizi sorunun birikmiş olduğu, mevcut planlama uygulama sisteminin bu sorunların çözümünde yetersizlikleri bulunduğu tespitinden hareketle, yeni bir planlama anlayışının geliştirilmesine olan ihtiyaç ve gereklilikler doğrultusunda, kıyı alanları için bütünleşik bir planlama stratejisinin geliştirilmesi ve pilot proje alanı olan Samsun Kıyı Alanları için her tür ve ölçekteki arazi kullanım planları, sektörel ve tematik planlar, projeler, uygulamalar ile katılım, izleme ve denetlemeye esas olacak stratejilerin geliştirilmesidir.* şeklinde ifade edilmiştir.

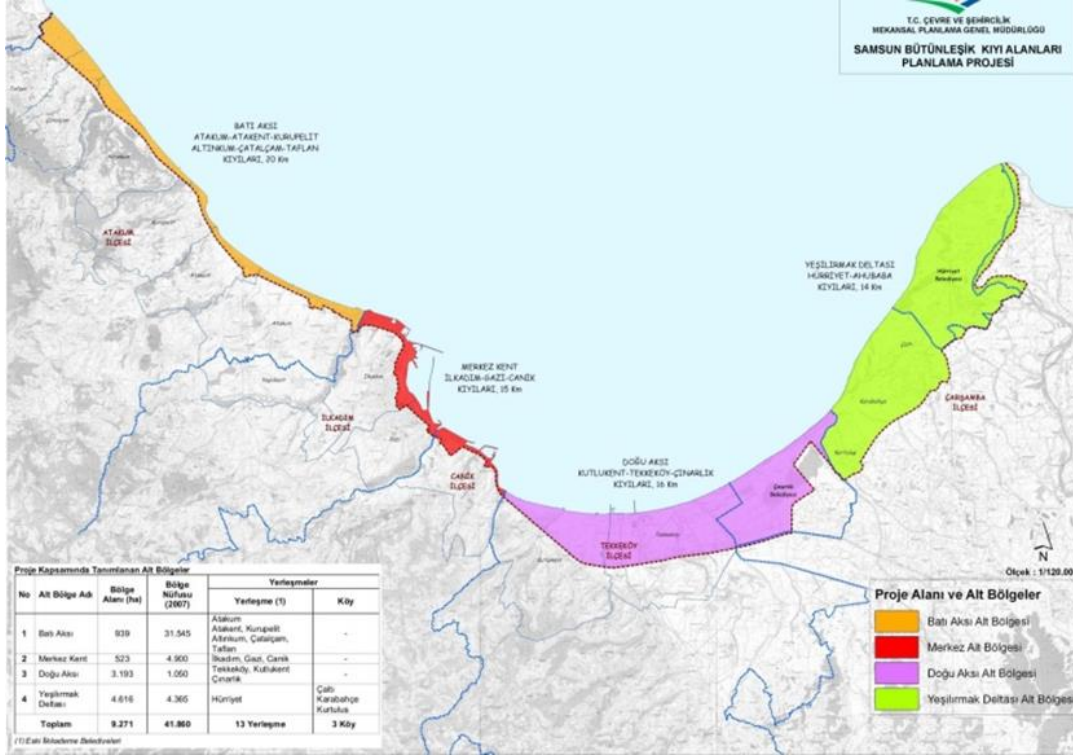
Samsun kıyıları, potansiyelleri ve sorunları bakımından, geliştirilmesi öngörülen bütünleşik planlama ve yönetim modeli için örnek alan olarak seçilmiştir. Bölgenin ekonomik ve stratejik önemini artıran sanayi, enerji, ulaşım gibi sektörlerdeki yatırımlar ve kentsel kıyı kullanımının doğal, ekolojik ve kentsel çevre üzerindeki olası etkileri, Samsun kıyılarının, bütünleşik yönetimi çerçevesinde ele alınmasını gerektiren gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Proje;

- 1.Aşama: Kıyı Alanları İle İlgili Yasal Mevzuat ve Kurumsal Yapı
- 2.Aşama: Proje Alanının Sınırlarının Belirlenmesi, Mevcut Durum Tespiti Ve Analizi
- 3.Aşama: Planlar, Uygulamalar/Sentez Ve Değerlendirme
- 4.Aşama: Kıyı Yönetimi Ve Planlaması Konusunda Yabancı Ülke Örnekleri Ve Uygulamaları
- 5.Aşama: Samsun Bütünleşik Kıyı Alanı Mekânsal Strateji Planı olmak üzere 5 aşamadan oluşmaktadır (Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Planlaması Raporu).

Proje alanı kapsamındaki yerleşmeler; Samsun Büyükşehir Belediyesine bağlı;(Şekil 1)

- Atakum ilçe Belediyesi kıyı kesimi
- İlkadım ilçe Belediyesi kıyı kesimi
- Canik ilçe Belediyesi kıyı kesimi
- Tekkeköy ilçe Belediyesi kıyı kesimi
- Çarşamba ilçesine bağlı Çaltı, Kurtuluş ve Karabahçe köylerinin kıyı kesimi

- Hürriyet Belediyesinin kıyı kesimi dir.

Şekil 1: Proje Alanı Alt Bölgeleri (Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Planlaması Raporu)

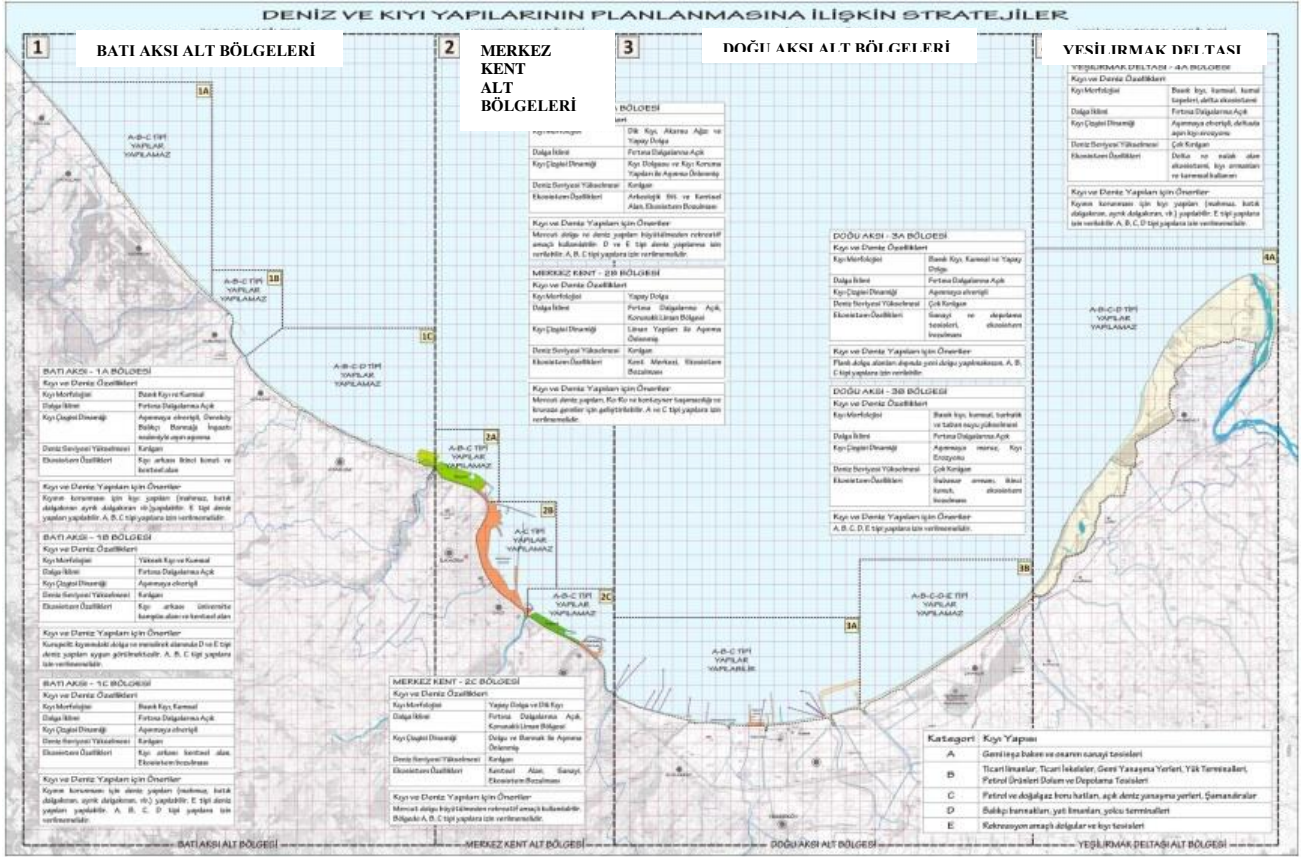
Proje aşamasının son süreci olan mekânsal strateji planı ile samsun kıyı bölgesi 4 kategoriye bölünerek planlanmıştır.

Kategori **Kıyı yapısı**

A	Gemi inşa bakım ve onarım sanayi tesisleri
B	Ticari limanlar, Ticari iskeleler, Gemi Yanaşma Yerleri, Yük Terminalleri, Petrol Ürünleri Dolum ve Depolama Tesisleri
C	Petrol ve doğalgaz boru hatları, açık deniz yanaşma yerleri, şamandıralar
D	Balıkçı barınakları, yat limanları, yolcu terminalleri
E	Rekreasyon amaçlı dolgular ve kıyı tesisleri

Strateji planı kapsamında kıyı bölgesi; (Şekil 2)

- BATI AKSI
  - 1A-1B-1C BATI AKSI ALT BÖLGELERİ
- MERKEZ KENT BÖLGESİ
  - MERKEZ KENT 2A-2B-2C ALT BÖLGELERİ
- DOĞU AKSI
  - 3A-3B ALT BÖLGELERİ
- YEŞİL IRMAK DELTASI
  - YEŞİLIRMAK DELTASI 4A ALT BÖLGESİ şeklinde ayrılmıştır ve her bölge için bölgeye özgü öneriler sunulmuştur.

Şekil 2: Deniz ve Kıyı Alanları Planlamasına İlişkin Stratejiler (Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Planlaması Raporu)

Batı Aksı Alt Bölgeleri İçin Öneriler;

- Kıyı korunma yapıları (mahmuz, batık veya ayrık dalgakıran vb.), kıyı düzenlemesi ve rekreatif amaçlı iskele yapılabilir.
- Kurupelit kıyısındaki dolgu ve mendirek alanında, yat limanı, yolcu iskelesi, kıyı yapıları ve rekreatif amaçlı iskele yapılabilir
- Kıyı korunma yapıları (mahmuz, batık veya ayrık dalgakıran, vb.), rekreatif amaçlı iskele yapılabilir ,

Merkez Kent Alt Bölgeleri İçin Öneriler;

- Mevcut dolgu ve deniz yapıları rekreatif amaçlı kullanılabilir. Yat limanı ve balıkçı barınağı yapılabilir
- Mevcut limanın fonksiyonları geliştirilebilir. Ro-Ro, konteyner taşımacılığı, feribot ve kruvaze gemiler için geliştirilebilir. Limanda yeni yatırım ve tevsi yapılabilir
- Mevcut dolgu büyütülmeden rekreatif amaçlı kullanılabilir. Balıkçı barınağı ve yat limanı yapılabilir. Dolgu alanı rekreatif amaçlı kullanılabilir,

Doğu Aksı Alt Bölgeleri İçin Öneriler;

- Liman ticari iskele, deniz içi boru hattı, şamandıra, gemi inşa bakım ve onarım tesisleri, lojistik merkez ve bunlarla ilgili dolgu yapılabilir

- Dolgu yapılmaksızın kıyı düzenlemesi, rekreatif amaçlı iskele ve kıyı koruma yapıları yapılabilir,

Yeşilirmak Deltası Alt Bölgeleri İçin Öneriler;

- Kıyının koruma yapıları (mahmuz, batık veya ayrıık dalgakıran, vb.) yapılabilir. Yolcu iskelesi ve rekreatif amaçlı iskele yapılabilir şeklinde öneriler getirilmiştir.

4.2 Ordu- Giresun- Trabzon Bütünleşik Kıyı Alanları Planı

Benzer özelliklere sahip ve/veya ilişki içinde olan doğal varlıkların, arazi kullanım türlerinin bir arada ele alınmasına imkân verecek şekilde doğal, yasal ve yapay eşikler göz önünde bulundurularak planlama alanı 3 bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler: (Stratejik Çevresel Değerlendirme Raporu, 2021).

1. Bölge: Ordu Bölgesi
2. Bölge: Giresun Bölgesi
3. Bölge: Trabzon Merkez Bölgesi'dir.

Bölge sınırı içerisinde, fiziki, ekolojik ve/veya sosyoekonomik özelliklerinden dolayı birlikte ele alınması gerektiği tespit edilen alanları içerecek şekilde planlama alanı 7 alt bölgeye ayrılmıştır. Çalışma kapsamında Trabzon bölgesi alt bölgeleri ve bu bölgelere yapılan öneriler üzerinde durulacaktır (Stratejik Çevresel Değerlendirme Raporu, 2021).

Trabzon kıyı alanları alt bölgeleri;

1. Alt Bölge: Beşikdüzü, Vakfıkebir, Çarşıbaşı alt bölgeleri,
2. Alt Bölge: Akçaabat Trabzon Yomra alt bölgeleri,
3. Alt Bölge: Arsin Araklı Sürmene Of alt bölgeleri olarak ayrılmıştır.

8970 m kıyı uzunluğu sahip olan Trabzon kıyı alanları alt bölgeleri için planlanan hedefler bağlamında özellikle özel koruma statüsüne sahip alanların bakanlık tarafından belirlendiği ve planlama kapsamında yapılacak eylemlerde bu bölgelere dikkat edilmesi gerektiği raporda üzerinde durulan durumlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bir diğer unsur ise; kıyı alanların yapılaşma faaliyetlerinin minimum tutulacağı çevresel hedefler arasında yer almaktadır. Fakat son yıllarda özellikle Trabzon ilinde kıyı alanlarında yapılan dolgular proje kapsamında belirlenen hedeflere uyum sağlamamaktadır. Plan raporunda kıyıda var olan doğal ve kültürel peyzaj varlığının korunacağı yönünde bir hedef olsa da kent genelinde icra edilen projeler hedeflerden uzak kalmaktadır. Turizm faktörü kıyı alanları için ön planda tutulmuş ve hedeflerin ekonomi başlığında önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Kıyı alanlarının bu plan kapsamında öncelikle yerel halkın yararlanacağı şekilde düzenlenecek ifadesi kıyıların kamu yararı adına kullanımı için umut vaad etmektedir fakat bu alt bölgelerde 2020 yılından itibaren özel şahıslar tarafından işletmeleri için yapılan dolgular ve kıyı kullanım izninin belirli kişilere veriliyor olması hedeflerin ne gerçekleşeceği hakkında soru işareti oluşturmaktadır. Plan raporunda özellikle yatırım ve projeler adına başlık açılması ama belirlenmiş olan koruma alanları için ne tür faaliyetlerin yapılacağı hakkında geniş bir bilgi verilmemesi de bütünleşik kıyı kullanımı hedeflerinin gerçekleşmesi konusunda büyük şüphe uyandırmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kıyıları ülkemiz genelinde her geçen gün önem kazanmakta ve kentsel mekân bağlamında rantın yüksek olduğu alanları tanımlamaktadır. Bu durum yerel merkezi yönetimlerin kıyıları

ekonomik yönden güçlü alanlar olarak görmesine sebep olmaktadır. Ekonomik getiri yöneticilere cazip geldikçe kıyıları doldurulmakta ya da kıyı kenar çizgisi önemsenmemekte yapılaşmaya izin verilmektedir. Tüm olumsuzlukların temel sebebi ülkemizde kıyıya ilişkin yönetim politikamızın olmayışıdır. Bir diğeri ise 5 yıllık kalkınma planlarında kıyı ile ilgili hedeflerin yok denecek kadar olmasıdır. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılaçağı zer bütünleşik kıyı alanları yönetim planlarında çoğunda değişik kıyı alanları için aynı hedefler ve stratejiler belirlenmiştir. Buda kıyı kullanımında tek düzleşmeye ve en önemlisi de eksiklik ya da doğabilecek risklere karşı savunmasız kalınmasına neden olmaktadır. Hlbuki bütünleşik kıyı alanları planlamanın temel hedefi; kıyı kullanımını yönetmek, kıyıdaki doğal dokunun bozulmasını önlemek benzer kentlere ait kıyıları bütüncül ve birbirine uygun kullanım kararları oluşturmaktır. Bu kapsamda bütünleşik kıyı planlamasında her kentin kendine zgn üzüm nerileri olmalı kıyı ve kara bir arada düşünülerek planlama yapılmalıdır. Turizm teşvik kanunu bağlamında kıyıları yapılan tahribatları bu planlarla nlenebilmelidir. Bunlarla birlikte bütünleşik kıyı planlaması; planlama alanında var olan tüm doğal ve kültürel değerler alt ölçekli planlarda korunmalı, kıyı ve sulak alanları ekosistemleri ve biyo-çeşitlilik korunmalı ve kıyı kesiminde yer alan doğal ve kültürel kaynak değerlerinin korunmalıdır.

KAYNAKÇA

Cantasano, N, Pellicone, G, Ietto, F, (2017), “Integrated coastal zone management inItaly: a gap between science and policy”, Journal Coast Conservation

Gazioğlu, C., Uzun, Y., Akkaya, M.A. ve Kaya, H. (2013). *Kıyı Alanlarının Planlanması ve Kullanımı*, 1. Baskı, İstanbul: Bayem Ajans.

Gürsoy, C.(2019). Bütünleşik Kıyı Yönetimi: Giresun Örneği, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Giresun.

Değerli, B., Erbaş, A.E. (2021). Bütünleşik Kıyı Alanları Planları ve Mekânsal Planlama İlişkisi, İzmit Körfezi ve Bursa İli Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. Journal of Awareness. 6(1), 1-11, DOI: 10.26809/joa.6.1.01

Turan, M.(2009). *Türkiye de Kentsel Rant: Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete*, Ankara: Tan Yayınları.

URL 1:Samsun Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetim ve Planlama Projesi Mekânsal Strateji Planı, Çevre Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara.

URL 2: Ordu Giresun Trabzon İlleri Bütünleşik Kıyı Alanları Planlaması Stratejik Çevresel Değerlendirme Raporu Ocak 2021, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara

Dış Kaynak Kullanımının Sektörel Örnekler Üzerinden İncelenmesi - Nitel Bir Araştırma

Hilal ÇELİK¹
Kıymet DOĞAN²

GİRİŞ

Çağımızda işletmeler rekabet koşullarına uyum sağlayabilmek için teknolojinin hızlı değişimine ayak uydurmaktadırlar. Bu süreçte işletmeler ana faaliyet konuların yoğunlaşmak, maliyeti azaltmak ve müşteri memnuniyetini arttırmak gibi sebeplerden dış kaynak kullanımı yapmak isteyebilirler.

Bu projede öncelikle dış kaynak kullanım konusu ele alınmıştır. Dış kaynak kullanımının tarihçesi, işletmelerin bu şekilde bir desteğe neden ihtiyaç duydukları, ihtiyacın belirlenmesi, bu sürece karar verilmesi, pandemi döneminde bu sürecin nasıl işlediği, iş süreçlerinde dış kaynak kullanımının nasıl yapıldığı, avantaj ve dezavantajları yine bu bölümde ele alınmıştır. Dış kaynak kullanımı yapmaya karar veren bir işletmenin tedarikçi firmayı belirlemesi, bu seçimi yaparken nelere dikkat etmesi gerektiği, sözleşme şartları ve hazırlanması sonrasında sözleşme maddelerinin yerine getirilip getirilmediğinin takip edilmesi konuları değerlendirilmiştir. Ayrıca işletmelerin dış kaynak kullanımında rekabet üstünlüğünü sağlayabilmek için doğru ve güvenilir bilgiyi elde etmesi gerekmektedir.

Üçüncü bölümde de daha öncesinde dış kaynak kullanımı yapılan farklı sektörler için araştırmaların incelemeleri ve sonuçlarının bulunduğu literatür çalışmaları yer almaktadır. Yine on farklı bankanın kendi internet sitelerinde bulunan 2020 yılına ait faaliyet raporlarından alınan destek hizmet firma adetleri ve örnek seçilen bankaların destek hizmeti aldıkları faaliyet konuları da bu bölümde yer almaktadır.

Dış Kaynak Kullanımının Tanımı

İşletmelerin kendi öz yetkinlikleri dışında kalan faaliyetleri dışında, kendi alanında uzmanlaşmış diğer işletmelerden destek almasına dış kaynak kullanımı (outsourcing) denilmektedir. Firmaların bu hizmetleri diğer işletmelerden almasının en büyük sebepleri ana faaliyet konularına odaklanmak ve kar elde etmek istemeleridir. (Sökmen, 2021, s. 345)

Dış Kaynak Kullanımının Tarihsel Gelişimi

Şirketlerin öz yetkinliklerinin dışında kalan faaliyetlerini farklı bir firmadan alarak dış kaynak kullanımı yapmaları Roma döneminde verimli ve sistematik yapılması için yönetimden farklı kişilere verildiği iddia ediliyor. Gerçek anlamda dış kaynak kullanımı 19.yy metal sektöründe İngiltere’de rastlanmıştır. 1960’lı yıllardan sonrasında ise kamu sektörü de dahil olmak üzere özellikle temizlik,

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi Hilal Çelik, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, orcid id:0000-0003-2227-5462,

² Kıymet Doğan, Dış Alım Riskleri Kontrol Uzmanı, Garanti Bankası, orcid id:0000-0001-5219-8977,

yemek ve güvenlik sektörlerinde yaygınlaşmıştır. Ancak 1980 sonrasında rekabetin artması ve teknolojinin gelişmesiyle yönetimlerde araç haline gelmiştir. Günümüzde ise gelişmiş ülkelerde başarının kaynağı olarak gösterilmektedir. Türkiye de ise, yiyecek ve taşıma başta olmak üzere, finans, insan kaynakları, eğitim, güvenlik, bilgi-iletişim ve muhasebe sistemleri gibi konularda ve farklı bir çok sektörde örneklerini görmekteyiz. (Sökmen, 2021, s. 346)

Ayrıca Türkiye dışında da, gelişmiş ülkelerden Japonya başta olmak üzere bir çok ülke de yaygın şekilde outsourcing kullanılmaktadır. Japon işletmelerinde satın alma ekiplerinin en önemli görevlerinden biri tedarikçi firmadaki fiyat, kalite teknoloji gibi açılardan değerlendirebilecek ölçütlerde olmasıdır. (Ertürk, 2018)

Sonuç olarak dünya genelinde outsourcing ya da dış kaynak kullanımı kaçınılmaz olarak tüm sektörlerde ve bir çok işletme de hızla ilerlemektedir. Firmalar kendilerine sağladıkları faydaları tespit ettikçe kullanım alanlarını daha da genişletmektedirler

Dış Kaynak Kullanımının Nedenleri

İşletmeler ana faaliyetlerine yoğunlaşmak ve rekabet ortamında daha güvenli şekilde ilerlemek için, düşük maliyet ve yüksek kalite sonuçlarına ulaşmak amacıyla, ilgili konuda kendisinden daha fazla uzmanlığa sahip bir tedarikçiden destek alması ile firmalarla işbirliğine gidilmektedir. (Ertürk, 2018). Şekil 12de bu durum görülmektedir.

Firmalar, daha da karmaşıklaşan organizasyon yapılarını sadeleştirmek, maliyetlerini azaltmak, hızla gelişen değişimlere uyum sağlamak, konusunda uzman kişilerin bilgi birikimi ve deneyimlerinden faydalanmak, teknolojiye ayak uydurmak, riski azaltmak, globalleşme ve ana faaliyet alanına konsantre olmak istemeleri sebepleriyle faaliyetlerinde dış kaynak kullanımı yapmayı tercih edebilirler.

Öz yetkinlik konusuna odaklanan işletme, verimsizlik, uzmanlaşmama nedeniyle beklenti ve gereksinimleri karşılayamama, zaman kaybı, maliyet fazlası gibi sebeplerden dış kaynak kullanımına yönelebilirler.

Dış kaynak kullanımı ile imalatçılar ürünlerini, hammadde olarak çok daha ucuz olan ülkelere yaptırabilirler. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki şirketler, kendilerine konum olarak uzak olan özellikle Uzak Doğu'daki işletmelere yaptırabiliyorlar. Bu şekilde Asya ülkelerinden ürünleri çok daha ucuza mal ettiklerinden bu durum işletmenin başarısı olarak gözükmektedir. Daha sonrasında ise yine gelişmiş ülkelerde satışa sunulmaktadır. (Aydın N. , 2016)

Globalleşme, hızlı değişim, teknolojik gelişmeler ve rekabetin artması gibi gelişmeler dış kaynak kullanımına yönelimi hızlandıran nedenlerdendir. İşletmeler artan rekabet ortamında, çağın gerekliliği hale gelen küreselleşme, değişime hızlı ayak uydurma ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamak durumundadırlar. Sonucunda rekabetin artmasını sağlayan bu gelişmelerle, sektörde müşteri memnuniyetinin önemi artmış, kaliteli hizmet ve hızlı üretim işletmelerin hedefi haline gelmiştir. Bu hedeflerle işletmeler kendi yapılarını tekrar değerlendirmiş ve dış kaynak kullanımı yaygınlaşmıştır. (Özbay, 2004)

Şekil 29. Dış Kaynak Kullanım Nedenleri

Kaynak: Doç. Dr. Mustafa Tanyeri ve Dr. Aytakin Fırat tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre derlenerek hazırlanmıştır.

Dış Kaynak Yararlanma Süreci

Misyon, vizyonu ve ilkeleri daha öncesinde doğru şekilde belirlenen işletmeler mevcut beceri, bilgi ve yeteneklerine yönelerek belirli planlar dahilinde bazı değerlendirmelerde bulunurlar. Bu çalışmalara göre hangi alanda dış kaynak kullanımı yapacaklarını, hangi alanlarda da kendi işletmelerde kalacağını net bir şekilde belirleyebilirler. Dış Kaynak Kullanımından faydalanabilmek için işletmenin öncelikle buna ihtiyaç duyması gerekmektedir. Daha öncesinde yaptığı değerlendirmeler sonucu kullanıp kullanmayacağına karar vermelidir. Eğer kararı dış kaynak kullanımı olması yönünde olursa dış kaynak kullanımı stratejisinin belirlenmesi, tedarikçi firmanın değerlendirilmesi ve imzalanacak olan şartların hazırlanması gibi adımlar takip etmektedir. (Bakan, Fettahloğlu, & Eyitmiş, 2012)

Dış Kaynaklardan Yararlanma İhtiyacının Belirlenmesi ve İşletmenin Kendini Değerlendirmesi

Kendi ihtiyaçlarını doğru şekilde belirlemiş firmalar stratejik değerlendirmelerle dış kaynak kullanımıyla ihtiyaç tespiti yapar. Dış kaynak kullanımıyla işletmeye fayda sağlanacağı düşünülmesi durumunda gerekli çalışmalar yapılmaya başlar. Öncelikle işletmede yürütülen öz yetkinlikteki işlerin hangilerinin işletme bünyesinde hangilerinin ise outsource edileceğine karar verilmelidir. Karar verilirken de mutlaka şirketin maliyet, ana faaliyetine yoğunlaşmak, zaman tasarrufu, müşteri memnuniyeti, kalite artışı gibi işletmenin geleceğini ve başarısını ilgilendiren kavramlarda avantaj sağlanması gerekmektedir. (Bakan, Fettahloğlu, & Eyitmiş, 2012)

Dış Kaynaklardan Yararlanma Kararının Verilmesi

İhtiyaçların tespit edilmesi sonrasında dış kaynak kullanılmasına karar verildiği aşamada işletmedeki dış kaynak kullanımı sorumluluğu bir yöneticiye verilebilir. Bu yönetici ise çıkabilecek anlaşmazlıkları çözmek, ilgili konularda bilgili ve tecrübeli olmak, ilişkileri doğru şekilde yönetmek gibi yetkinliklerin olması gerekir. Çoğu zamanda sürecin daha etkin ve hızlı yönetilmesi için komiteler oluşturulabilir. Komitede yine dış kaynak kullanımıyla ilgili uzmanlaşmış kişiler bulunarak sürece katkı sağlayabilirler. Dış kaynaktan yararlanmaya karar verilmesi durumunda tedarikçi değerlendirme süreçleri işletilmeye başlanacaktır. (Sökmen, 2021)

Destek hizmeti alınan faaliyetleri ana başlıkları aşağıdaki Tablo 1’de belirtilebilir. (Atabay, 2018)

Tablo 10. Destek Hizmeti Alınan Alan ve Faaliyetler

Bilgi Teknolojileri	İnternet üzerinden farklı kredi ürünlerinin pazarlanması, bilgi güvenliğinin sağlanması için yapılan testler, çağrı merkezlerinden sağlanan bilgilerin bilgisayar ortamına aktarılması gibi durumlar için yazılım/ bakım ve güncelleme hizmeti ihtiyaçları
Yönetim	Muhasebe, bodro oluşturma, raporlama, denetim, insan kaynağı, hukuk gibi alanlar
Dağıtım/Lojistik/ Taşımacılık	Özellikle bankaların nakit taşıma/kıymetli evrak gibi ürünlerin dağıtımı ve taşınması için kurye/kargolarla anlaşılması ve güvenlik firmalarından araç desteği sağlanması
Üretim	Giriş kalite kontrol, taşıma öncesi son kontroller, paketleme ve sevkiyata hazırlık
Çağrı Merkezi	Hatırlatma aramaları, müşterinin kişisel bilgilerinin güncellenmesi, yardım masası ve teknik destek, Tahsilat aramaları (gecikmiş borç bildirimleri), kredi kartı kapatılması ya da iptalinin yapılması, aktivasyonu, limit artış ya da azalışı, müşteriye hesap bilgilerinin verilmesi
Satış/Pazarlama	Bireysel ürün ve hizmetlerin pazarlanması /kredi kartlarının pazarlanması
Güvenlik Hizmetleri	Her türlü nakit ve kıymetli evrakın güvenli şekilde toparlanması, sayılması, dağıtılması ve teslimini içeren hizmetler
Yemek/Ulaşım/Temizlik Hizmetleri	Hem personel hem de araç-gereç, makine ve ekipman tedariki

Kaynak : (Atabay, 2018, s. 64-65)

Dış Kaynak Kullanımının Avantaj ve Dezavantajları

İşletmeler öz yetkinliklerine yoğunlaşma, esnekliği artırma, hız kazanma, küçülme, risk azaltma, kaliteyi yükseltme, sosyal değişimler, teknolojik gelişimlere ayak uydurma, maliyet azaltılması, süreç yenileme, globalleşme, kültürel-ekonomik gelişmeler gibi bir çok sebepten ötürü dış kaynak kullanımı yapmaya yönelebilirler. (Nazlıoğlu & Yar, 2016).

Dış kaynak kullanılmasıyla işletmeye sağladığı faydaları aşağıdaki şekilde belirtebiliriz. **Temel Yeteneği Geliştirme:** İşletmenin ana faaliyet konusuna dışındaki ya da gelir getirmeyen konularda dış kaynak kullanımı yapması, maliyet açısından firmaya kazanç sağlayacak ve bu şekilde temel yeteneklerine yoğunlaşması mümkün olacaktır. **Esnekliği Arttırma:** Dış Kaynak Kullanımı işletmelere ana faaliyetlerine yoğunlaşma ortamı sağlayacağından değişebilen, gelişebilen, dinamik, esnek, müşteri odaklı, daha hızlı kararlar alabilen firmalar haline geleceklerdir. **Maliyetleri Azaltma:** İşletmede yapılan işlerin daha az maliyetler farklı bir tedarikçiye devredilmesi işletmeye kısa vadede kar sağlayacağından, özellikle rekabette bulunduğu diğer firmalara göre avantaj sağlayacaktır. **Sabit Maliyetlerin Değişkene Dönüşmesi:** İşletmeler faaliyetlerini dış kaynak kullanmadan kendileri gerçekleştirdiklerinde ek sermaye maliyeti kullanmak durumundadırlar. Ancak faaliyetlerinde dış kaynak kullanmalarındaki harcamalar cari harcama sayıldığından karlılığın artmasına sebep olacaktır. **Riski Azaltma:** Her yatırım risk taşımaktadır. Ancak dış kaynak kullanılmasıyla maliyetler azalacak, riskler bölüşülecektir. Böylece işletmeler krizlere karşı daha

korunaklı ve güçlü hale gelebileceklerdir. **Teknolojiden Yararlanma ve Yenilikleri İzleme:** İşletmelerin başarılı olması için teknolojik gelişim ve değişimleri takip etmeleri gerekmektedir. Ancak dış kaynak kullanımı yapmaları durumunda bu gelişim ve değişimleri işletme yerine tedarikçi firma takip etmektedir. Hem bu takibi yapmak için ayrıca bir maliyet harcamamakta hem de teknolojik anlamda yatırım yapma zorunluluğundan kurtulacaklardır. İşletme yerine firma tüm yeniliklere adapte sürecini yürütecektir. **Zaman Tasarrufu:** İşletmenin ihtiyaç duyduğu veren ürün ve hizmetlerde dış kaynak kullanılması işletmeye zaman tasarrufu sağlayacak ve müşteriye isteklerine daha hızlı şekilde dönüş yapılacaktır. **Küçülme ve Değişim Mühendisliği:** Dış kaynak kullanımı ile firmalar asıl faaliyetlerine konsantre olacaklarından bu durum küçülme ve etkin yönetimlerine yardımcı olacaktır. Ayrıca Değişim Mühendisliği (yeniden yapılanma) uygulamalarıyla atıl durumdaki süreçler temizleneceğinden işletmeye büyük kazanç sağlanacaktır. **Kalite ve Müşteri Memnuniyetini Artırma:** Kendi ana faaliyetlerinde kaliteli hizmet sağlayan bir işletmenin, dış kaynak kullanımında da uzman ekiplerle çalışarak kaliteli sonuçlar elde etmesi başarısını daha da katlayacaktır. Bu şekilde müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarını daha iyi yönetebilecek ve daha hızlı çözümlere ulaşmasını sağlayacaktır. (Sökmen, 2021)

Dış Kaynak Kullanımının dezavantajlarını da farklı bir şekilde ifade edecek olursak, işletmenin kendi yeteneklerini kaybetme, esnekliğin düşmesi, outsourcing alınan firmaya aşırı bağlılığın yaşanması, personel sayısındaki değişikliklerin personeller arası huzursuzluk yaşamasına sebep olması, tek taraflı çıkarlara yönelmesi durumunda riskin paylaşılmaması durumlarını söyleyebiliriz. (Tanyeri & Fırat, 2005). Tablo 12de bu durum görülmektedir.

Tablo 2: Dış kaynaklardan Yararlanmanın Avantajları ve Dezavantajları

Avantajları	Dezavantajları
İşletmenin en iyi yaptığı işe odaklanmasını sağlayarak etkinliği artırması	İşletmenin en iyi yaptığı işe odaklanmasını sağlayarak etkinliği artırması
Değişen iş koşullarına adapte olabilmeyi sağlayacak esnekliği kazandırması	Gizli maliyetlerin olabilmesi
İşletme performansını artırması	Tedarikçiye bağımlı kalma tehlikesi
Uzman işletmeler ile çalışarak güvenilirliği ve kurum imajını geliştirebilmesi	Çalışanların üzerinde olumsuz etki yapabilmemesi
Ürün veya hizmet değerini, müşteri tatminini ve diğer paydaşların değerini artırması	Bilgi güvenliğinin sağlanamaması
Risk yönetimini geliştirmesi	Kontratla ilgili zorluklara sahip olabilmesi
İşletme yöneticilerinin inovatif fikirler edinmesine olanak sağlaması	Örgütsel öğrenmenin azalması
Temel yeteneklere odaklanabilmeyi sağlaması	Tedarikçinin eskimiş teknolojileri kullanması ile ilgili riskler
Uzman işletmeler ile çalışarak bu alanlardaki kaliteyi artırması neden olabileceği riskler artırması	Deneyimsiz elemanların neden olabileceği riskler
Kalifiye insan gücü havuzuna daha kolay erişim sağlaması	
Stratejik karar vermeyi sürdürürken yönetimin yükünü azaltması	

Kaynak: (Söyler & Kurtuldu Zekioğlu, 2017, s. 11-20)

Bankalarda Dış Kaynak Kullanımının Avantaj ve Dezavantajları

Dış Kaynak kullanımının işletmelerde olduğu gibi bankalardaki en büyük faydası da maliyetlerini kontrol etmek ve azaltılmasını sağlamaktır. Bununla birlikte değişken maliyetlerini sabit maliyete çevirebilir ve daha efektif bütçe hazırlanması sağlanabilir. Kendi bünyelerinde istihdam edecekleri personelin eğitimi ve işe alım süreçleri pahalıdır. Ancak dış kaynak kullanımıyla uzman ekiplerden hizmet alınması bu alanlardaki iş gücünün farklı bir alana yönlendirilmesini sağlayacaktır. Bilgi teknolojileri alanı için alınacak dış kaynaklar için de alınması gereken sertifika ve eğitim masrafları ortadan kalkmış olacaktır. Ayrıca bu durum rekabet gücünün artması, oluşabilecek riskin azalması, işletmenin ana faaliyetine yoğunlaşması, güvenlik ve uyum sorunlarının da çözülmesi gibi yararları bulunmaktadır. (Atabay, 2018)

Bankaların dış kaynak kullanımı sonucu karşılaşılabileceği riskleri açıklamak gerekirse, **Uyum Riski-Yasal Risk:** Yasa, yönetmelik, mevzuat standartlarına tedarikçi firmanın uymaması durumunda karşılaşılan risktir. **Operasyonel Risk:** Tedarikçi firmanın zamanında ve planlatılan şekilde işlemleri yapmamasıdır. **Sözleşme Yönetimi Riski:** Dış kaynak kullanımı yapılan firmanın sözleşmeye uygun işlem yapmamasıdır. **Strateji Riski-Yatırım Riski:** Doğru olmayan yatırım ve strateji kararlarının alınması sonucu oluşacak risktir. **İtibar Riski:** Müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilecek bir durumda banka itibarı kaybetme riskidir. **Bağımlılık Riski:** Bankanın hizmet aldığı firmaya bağlanması sonucu sözleşmeye ya da iş ilişkisine son verememesidir. **Yoğunlaşma Riski-Sistemik Risk:** Sektördeki kısıtlı firmadan hizmet alınması sonucu doğacak risktir. **Çıkış Stratejileri Riski:** Firmaya fazla güvenmeden kaynaklı doğru çıkış stratejilerinin olmamasıdır. **Destek Hizmeti Kuruluşundan Kaynaklanan Risk:** Uygunsuz yükümlüğe giren ve kredi performans değerlendirmesiyle ilgili olan risktir. **Ülke Riski:** dış kaynak kullanımı yapılan firmanın bulunduğu ülkenin sosyal, yasal durumu ya da politik durumundan doğan risktir. **Erişim Riski:** İmzalanan sözleşmeye göre veri ve diğer bilgilerin zamanında ve doğru şekilde temin edilememesi sonucunda oluşacak risktir. (Atabay, 2018)

Dış kaynak kullanımı yapmak sağladığı yararlarla birlikte bir çok riski de beraberinde getirmektedir. Avrupa Merkez Bankası'nın bir araştırmasına göre, en büyük riskin destek hizmeti alınan firmaya karşı hizmet kontrolün kaybolması yer almaktadır. Hizmet kontrolünün kaybolmasının ardından %40 ile operasyonel risk gelmektedir. En düşük iki riski ise teknik kısıtlar ve bilgi koruma hatası şeklinde görmekteyiz. Bu sebeple firmalarla destek hizmeti sözleşmesi imzalanmadan önce mutlaka risk değerlendirilmesi yapılmalı ve bu değerlendirmelere göre çalışmalar yapılmalıdır.(Atabay, 2018)

Dış Kaynak Kullanımıyla ilgili Sektörel örnekler

Literatür Çalışması Örnekleri

Dilek Erdoğan ve Nuray Tokgöz'e ait Bilgi Teknolojileri Dış Kaynak Kullanımı Başarısında Biçimsel ve İlişkisel Yönetişimin Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma başlıklı yazılarında 79 kişi üzerinde yapılan araştırmaya göre, Türkiye'de havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin bilgi teknolojileri dış kaynak kullanımındaki başarısında yönetim mekanizmaları araştırılmıştır. Araştırmaya göre, bilgi teknolojileri dış kaynak kullanımı ile ilişki normları birbirleriyle ilişkili ve bağlantılıdır. Türkler doğası gereği çalışma yaşamında da yakın ilişkiye dayalı bir çalışma şeklini benimsemektedirler. Tedarikçi ve işletmenin yakın ilişkide olduğu durumlarda ise çerçevesinin çok iyi çizildiği bir sözleşme ile risk alanının daralacağı ve iki taraf içinde güvene dayalı ilişki oluşacağı sonucu çıkmıştır. (Erdoğan. & Tokgöz, 2020)

Sait Söyler ve Aysu Kurtuldu Zekioğlu'nun 2017 yılında Sağlık Yönetimi Dergisinde yayımlanan Sağlık Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı: Bir Alan Araştırması başlıklı yazısındaki araştırmasında, İstanbul'da bulunan iki hastanenin (eğitim-araştırma ve özel hastane) satın alma

ekiplerinde çalışan ilgili kişilere dış kaynak kullanımı ile ilgili sorular sorulmuştur. Buna araştırmaya göre, sağlık sektöründe güvenlik, temizlik, yemek, bilgisayar temleri konularında dış kaynak kullanımının çok fazla olduğu yönündedir. Bazen maliyeti düşürmek bazen de yeterli adette olmayan personelin azlığı sebebiyle sağlık sektöründe dış kaynak kullanımına gidilse de, hedefin hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin artması olduğudur. Ayrıca bu süreçlerde mali hesaplamaların doğru şekilde yapılmaması avantaj beklentisiyle çıkan bu yolda kaynak israfına neden olacaktır. (Söyler & Kurtuldu Zekioğlu, 2017)

Yüksel Aydın ve Sema Bacak'ın Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde 2018 yılında yayımlanan Üretim İşletmelerindeki Lojistik Faaliyetlerin Finansal Performansa Etkisinin İşletme Yetkilileri Algısı: Sivas İlinde Bir Araştırma¹ konulu yazısında 100 katılımcı ile bir araştırma yapmışlardır. Sivas ilindeki Organize Sanayi Bölgesinde yer alan 138 adet işletmenin 100 adetine lojistik faaliyet ve yönetimleri, maliyetleri ve dış kaynak kullanımlarıyla ilgili sorular sorulmuştur. Cevaplanan anketlere göre, üretim işletmelerinin lojistik faaliyetlerini yerine getirirken outsource kullandıkları görülmektedir. (Aydın & Bacak., 2018)

Özcan Demir , Delal Aydın ve Eray Ekin Sezgin'in ortak çalışmasıyla Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde 2019 yılında yayımlanan Kobi'lerin Finansal Sorunlarının İncelenmesinde Dış Kaynağın Rolü: Diyarbakır İli Örneği başlıklı çalışmada, Diyarbakır ilindeki orta ve küçük işletmelerin finansmanı ile ilgili oluşan problemleri belirlemek ve bu problemlerin incelenmesinde dış kaynak kullanımıyla çözüm önerileri geliştirmek amaçlanmıştır. Diyarbakır ilindeki aktif olan 386 Kobi ile yapılan araştırmaya göre, kobilerdeki öz kaynak eksikliği sebebiyle dış kaynak kullanımı yapmaktadırlar. Kobiler genel anlamda dış kaynak kullanımında banka kredilerinden farklı şekilde olabileceği konusunda yeterli bilgiye sahip değillerdir. Özellikle KOSGEB, kredi garanti fonu gibi dış kaynak kullanımına teşvik eden araçların yaygınlaşması gerektiği gözükmektedir. Ayrıca Kobilere kullanılan kredilerdeki kullanım koşulları da olumlu yönde değiştirilmelidir. (Demir, Aydın, & Sezgin, 2019)

İbrahim YALÇIN, Murat AKIN ve Mustafa ŞEKER'in 2011 yılında ortak çalışmalarıyla KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisinde yayımlanan Kamu Hastanelerinde Dış Kaynak Kullanımı: Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği başlıklı yazılarında 1108 yataklı Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesindeki outsourcing hizmetlerinin incelenmesi ve bu hizmetlerin hangi faktörlere bağlı olduğunun tespiti amaçlanmıştır. Yapılan araştırmaya göre, 2004 yılında outsource firma kullanımıyla kar elde edilmesi tespitiyle 2005 yılında da outsource firma desteğine devam kararı alınmıştır. Dış kaynak kullanımının avantajlarından faydalanma amacıyla kamu hizmetleri de bu süreci yaygın şekilde kullanmaktadırlar. Bu durum şekil 2' de görülmektedir. Gelişen ve değişen teknolojiye ayak uydurmak, bu gelişmelerin incelenmesi, araştırılması ve kaliteyi arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların doğru şekilde hesaplanması sonucu dış kaynak kullanımı avantajlı hale gelmektedir. (Yalçın, Akın, & Şeker, 2011)

	2005		2006		2007		2008		2009	
	Mevcut Durum	Kurum Kendi Yapıydı	Mevcut Durum	Kurum Kendi Yapıydı	Mevcut Durum	Kurum Kendi Yapıydı	Mevcut Durum	Kurum Kendi Yapıydı	Mevcut Durum	Kurum Kendi Yapıydı
SPIRAL TOMOGRAFI HİZMET SATIŞ GELİRİ	1.626.842,40	1.553.420,97	1.780.129,79	1.688.742,00	1.798.448,30	1.819.664,40	2.004.323,54	2.144.626,19	2.263.007,03	2.937.073,38
GİDER	1.041.827,45	1.141.827,45	1.100.106,79	1.200.106,79	1.194.426,69	1.294.426,69	864.773,98	1.214.773,98	805.871,83	905.871,83
SPIRAL TOMOGRAFI NET KÂRI	585.014,95	411.593,52	680.023,00	488.635,21	604.021,61	525.237,71	1.139.549,56	929.852,21	1.457.135,20	1.931.007,03
CİRO KÂRLILIK ORANI	0,36	0,26	0,38	0,29	0,34	0,29	0,57	0,43	0,64	0,65
SPIRAL TOMOGRAFI HİZMETİ İÇİN (01.01.2004 TARİHİNDEN İTİBAREN)										
RADYASYON ONKOLOJİ HİZMET SATIŞ GELİRİ	630.338,83	819.440,48	1.115.660,86	1.192.949,34	955.220,00	945.737,10	477.366,18	464.111,18	581.939,00	634.748,00
GİDER	452.445,13	852.445,13	743.992,88	1.143.992,88	702.705,52	1.102.705,52	577.281,27	977.281,27	725.760,00	1.125.760,00
FAALİYETTEN ELDE EDİLEN KÂR	177.893,70	-33.004,65	371.667,98	48.956,46	252.514,48	-156.968,42	-99.915,09	-513.170,09	-143.821,00	-543.821,00
CİRO KÂRLILIK ORANI	0,28	-0,04	0,33	0,04	0,26	-0,17	-0,21	-1,11	-0,25	-0,86
RADYASYON ONKOLOJİSİ HİZMETİ İÇİN (01.04.2005 TARİHİNDEN İTİBAREN)										
MR HİZMET SATIŞ GELİRİ	0	0	0	0	296.619,40	292.437,60	2.106.098,80	2.034.971,80	2.108.078,95	2.640.857,45
GİDER	0	0	0	0	176.828,67	316.828,67	1.249.949,88	1.389.949,88	1.082.209,40	1.222.209,40
MR NET KÂRI	0	0	0	0	119.790,73	-24.391,07	856.148,92	645.021,92	1.025.869,55	885.869,55
CİRO KÂRLILIK ORANI	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	-0,08	0,41	0,32	0,49	0,42
MR HİZMETİ İÇİN (01.10.2007 TARİHİNDEN İTİBAREN)										

¹ Spiral tomografi için ortalama donanım maliyeti: 500.000 TL (2009 yılı fiyatları itibarı ile)
² Radyasyon onkolojisi için ortalama donanım maliyeti: 2.000.000 TL (2009 yılı fiyatları itibarı ile)
³ MR hizmeti için ortalama donanım maliyeti: 700.000 TL (2009 yılı fiyatları itibarı ile)

Şekil 2. Dış Kaynak Kullanımı İçin Farklılaşan Maliyet-Hasılat-Kar Analizi

Kaynak: (Yalçın., Akın., & Şeker., 2011, s. 83-92)

Eşref AY ve Halil AKMEŞE 2019 yılındaki Konaklama Endüstrisinde Dış Kaynak Kullanımına Yönelik Otel Yöneticilerinin Algıları: Fethiye'deki Beş ve Dört Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma başlıklı yazıları Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisinde yayımlanmıştır. 2017 yılına ait verilerde Fethiye'de aktif 26(10 tane beş yıldızlı, 16 tane de dört yıldızlı)konaklama işletmesi olduğu ve 22 tanesinin bu çalışma için anket sorularını cevapladığı gözükmektedir. Otel yöneticilerinden alınan cevaplarla konaklama sektöründe dış kaynak kullanımının önemi ve yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya cevap veren firmaların bildirdiğine göre, otellerin %81,8'i hizmetlerinde (çamaşırhane, havuz bakımı, bahçe bakımı, eğlence-animasyon) dış kaynak kullanımı yapmaktadır. Dış kaynak kullanımı ile konusunda uzman kişilere bu hizmetlerin devredilmesi ile maliyetlerin düşürüldüğü, otellerin kendi ana faaliyetlerine daha iyi odaklandığı ve teknolojik gelişmeleri yakından takip ettiği tespit edilmiştir. Ancak bazı oteller ise, kendi imajlarıyla tedarikçi firma imajlarının paralel ilerlememesi sebebiyle hizmetlerinde dış kaynak kullanımını tercih etmiyorlar. Bunun da sonucunda da müşteri memnuniyeti ve kalitenin azalacağını, aynı şekilde karlılığında düşeceğini düşünüyorlar. Bu sebeple seçilen tedarikçi firmanın konusunda uzman, yeterli donanıma sahip, teknolojik gelişmeleri yakından takip eden gibi özellikleri bünyesinde barındırması gerekmektedir. (Ay & Akmeşe, 2019)

Mehmet Güler'in 2019 yılında Ekoist: Ekonometri ve İstatistik Dergisi'nde yayımlanan Dış Kaynak Kullanımı Kapsamında İstihdam Edilen Çalışanların Kariyer ve Yetenek Yönetime Dair Bir Alan Araştırması başlıklı yazısı için 100 personele anket iletilmiş ancak 75 adedi (41 erkek – 34 kadın) tam olarak doldurulmuştur. Bu araştırma da dış kaynak kullanımı yapılması sonucu istihdam edilen personellerin kariyerle ilgili beklentilerinin araştırılması amaçlanmıştır. İstihdam edilen personellerin hizmet verdikleri kurumdan kendileri için yatırım yapılmasını istediği ve kendileri için kariyer planı oluşturmasını olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan personellerin çoğunluğu çalıştıkları kuruma hizmet vermeye devam edeceklerini ve kurumda gelecek gördüklerini belirtmişlerdir. Yine çalışma sonuçlarına göre, personellerin kendi yeteneklerinin farkında olduğunu, bunu nasıl kullanacaklarını bildiklerini ve yarısının da bu yeteneklerine uygun işlerde çalıştığını beyan ettiklerini görmekteyiz. (Güler, 2019)

Hacer İNCİ ve Aynur ACER' e ait 2019 yılında Beykoz Akademi Dergisi'nde Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı: Karadeniz Bölgesi Fındık İşleticileri ve İhracatçıları Üzerine Bir Uygulama başlığıyla yayımlanan yazılarında Karadeniz Bölgesi'nde hizmet veren Fındık Sanayicisi ve İhracatçıları'nın lojistik faaliyetleri ve bu faaliyetlerde dış kaynak kullanımı yapıp

yapmadıkları araştırılmıştır. Araştırmaya bölgede aktif olan 173 tane firmadan 98 tanesi ilgili ankete tam bir şekilde cevap vermiştir. Bu 98 firmanın %27 si lojistik hizmetlerinde dış kaynak kullanımı yaparken %73 ü ise kendi bünyesinde bu hizmeti sağlamaktadırlar. Fındık ihracatçılarının bu sektörde dış kaynak kullanımı yapılmamasının asıl sebebi, bölgedeki firma azlığı sebebiyle alıcı ve satıcının direkt bağlantı kurması, iki tarafında bölgeyi, güzergahları iyi tanınması dolayısıyla maliyetleri net şekilde hesaplamalarının daha kolay olduğuna inanmaları olarak belirtilebilir. Tüm dış kaynak kullanımı yapılan sektörlerde olduğu gibi lojistik faaliyetlerde de doğru zaman ve yerde yapılmadığı durumlarda büyük problemlere yol açabilmektedir. Bu sorun hem işletmeden hem de tedarikçiden kaynaklanabilir. (İnci & Acer, 2019)

Saffet Tatma ve Mustafa Necmi İlhan tarafından 2019 yılında Metal Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir Fabrikada İş Kazalarının Taşeron Çalışma Modeli ile İlişkisi başlıklı yazıları Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bu çalışmada Ankara'da OSB hizmet veren fabrikalarda gerçekleşen iş kazalarının geriye dönük raporları incelenmiştir. İlgili raporlara göre 161 tane kaza tutanağı kaydedilmiş ve bunların 91 tanesi (%56.5) işyeri personeli şeklinde ana şirkette çalışırken 70 tanesi (%43.5) ise "taşeron" olarak çalışmaktadır. Tehlikeli sektörlerden olan metal sektöründe çalışan taşeron personeller tekrarlayan hareketlerin çok olduğu alanlarda uzun süreli ve kısa dinlenmelerle çalıştılarından iş kazası yapmaya daha yatkındırlar. Bu çalışma sonucu gösteriyor ki, sadece taşeron firmalarda çalışanların değil, iş sağlığı ve güvenliği konularında tüm çalışanlar için gerekli önlemlerin alınması, düzenli eğitimlerin verilmesi ve bunlarla ilgili düzenli denetimlerin olması iş kazalarını önlemede önemlidir. (Tatma & İlhan, 2019)

Arif Yılmaz'a ait 2017 yılında Dış Kaynak Kullanarak Sağlanan Hizmetlerin Bina/Tesis Yönetim Performansı Üzerine Etkisi: Bir Ölçek Geliştirme ve Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması başlıklı Bilimsel Hakemli Yönetim Bilimleri Dergisinde yer alan araştırmasında dış kaynak kullanımıyla yapılan temizlik, öğle yemeği, kantin, bina/tesis yönetim performansının güvenilirliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. İstanbul'da yer alan 2000 kişiden çok personeli olan bir kamu kuruluşunda temizlik, öğle yemeği, kantin, bina/tesis yönetimiyle ilgili değerlendirme anketi yapılmış ve sonucunun hizmet kalitesini arttırmaya yönelik olduğu belirtilmiştir. Geçerli olarak kullanılacak 553 katılımcının verisi araştırma sonucuna yol gösterici olmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, yemek ve kantin hizmetleri temizlik hizmetlerini dolaylı olarak etkilerken bina yönetim performansını doğrudan etkilemekte olduğu gözükmektedir. Dış kaynak kullanımı yapılarak sağlanan hizmetlerde kaynakların verimli kullanıldığı iç memnuniyet düzeyinin yüksek olmasından anlaşılmaktadır. Temizlik faaliyetlerinde kullanılan ürünlerin kalitesi, kantinde satılan ürünlerin çeşitliliği, mönüdeki planlama konuları da az da olsa dış kaynak kullanımında konuşulan konulardandır. (Yılmaz, 2017)

Serap Çabuk, Fatma Demirci Orel ve Gülsün Nabıoğlu'nun 2010 yılı Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde İşletmelerin Lojistik Süreçlerinde Dış Kaynak Kullanımları: ISO 500 İşletmelerinde Bir Araştırma başlıklı ortak çalışma yayımlanmıştır. Toplamda 500 işletmenin 443 tanesinin mail adresine ulaşıp anket soruları gönderilmiş ve 96 işletmenin dönüş yaptığı sonuçların analizi sonucu çalışma tamamlanmıştır. Bu araştırmaya göre işletmeler lojistik hizmet alacakları firmanın uzmanlığına tam hakim olmaması, değişim sürecine karşı gelmesi, oluşabilecek süreçsel karışıklıklardan korkmak gibi nedenlerle dış kaynak kullanımı yapmak istemeyebiliyorlar. Aslında dış kaynak kullanımı ile işletme ana faaliyetine yoğunlaşacağından daha fazla ürün geliştirebilir, kazancını arttırabilir ve müşterilerin sorunlarını daha kısa sürede çözerek müşteri odaklılığını yükseltebilir. Lojistik sektöründe dış kaynak kullanımı yaptıktan sonra herhangi bir problemle karşılaşılması için destek alınacak tedarikçi firmanın ilgili uzmanlığa sahip olduğundan emin olarak dikkatli seçilmesi gerekmektedir. (Çabuk, Orel Demirci, & Nakıboğlu, 2010)

Güliden Zöngür, Kadri Gökhan Yılmaz ve Aybegüm Güngördü'nün 2016 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nde Konaklama İşletmelerinde Dış Kaynak Kullanımı: Ankara İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama başlıklı araştırma yayımlanmıştır. 2014 yılı verilerine göre Ankara 'da toplamda 59 adet 4 ve 5 yıldızlı otel bulunmaktadır (16 adet 5 yıldızlı - 43 adet 4 yıldızlı). Araştırma bu oteller arasından rastgele seçilmiş 20 işletme üzerine gerçekleştirilmiştir (5 yıldızlı oteller arasından 10 adet ve 4 yıldızlı oteller arasından 10 adet olmak üzere). Çalışmada yer alan yirmi otelin on altısı tanesinde bilgi işlem, finansal denetim, teknik konular, çamaşırhane, güvenlik, temizlik, kat hizmetleri, eğlence kullanımlarında dış kaynak kullanıldığı belirlenmiştir. İşletmelerin maliyet azaltılması ve zor konularda yer almak istenmemesi dış kaynak kullanımı yapmanın öncelikli sebeplerindendir. Araştırmanın sonucu, dış kaynak kullanımı yapan işletmelerin bu sürece sıcak bakmalarına rağmen ön büro hizmetleri için dış kaynak kullanımı tercih etmedikleri belirlenmiştir. Sonrasında ise gizlilik esasına dayanarak muhasebe ve finans sektörlerinde de dış kaynak kullanımı yapmak istemeyecekleri sonucu çıkmıştır. Dış kaynak kullanımı yapmak istemeyen işletmeler için ise, risk almak istememek, itibar ve müşteri kaybı yaşamamak için bu şekilde karar aldıkları ve bu karardan vazgeçmeyecekleri sonucu çıkmaktadır. Ayrıca Ankara'da bu otellerin dış kaynak kullanımı konusunda gelişme aşamasında olduğu gözükmemektedir. (Zöngür, Yılmaz, & Güngördü, 2016)

Araş.Gör. Ali Erhan Zalluhoğlu ve Prof.Dr. Ayla Özhan Dedeoğlu'na ait 2011 yılında Tedarik Zinciri Yönetiminde Dış Kaynak Kullanımı: Otomotiv Sektörü Üzerine Alan Araştırması başlıklı araştırmaları Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanmıştır. Otomotiv sektöründe faaliyet veren 53 işletme anketlere geri dönüş yapmış ancak çoğunluğunun İzmir bölgede olan ve büyük ölçekli katılımcılardan oluşan 51 işletme geçerli sayılmıştır. Bu işletmelerde en çok dış kaynak kullanımı yapılan 3 konu uluslararası taşıma(31), ulusal taşıma(27), firma sigortası(21) konularıdır. Yapılan çalışmaya göre, otomotiv sektöründe dış kaynak kullanımı yapıldığı ve bu durumlarda da işletmelerin performansının yükseldiğidir. Ayrıca dış kaynak kullanım amacının işletmenin ana faaliyetine odaklanmak olmadığı, maliyeti azaltmak olduğu çalışmalara göre söylenebilir. (Zalluhoğlu & Özhan Dedeoğlu, 2011)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜLER'in 2019 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan Dış Kaynak Kullanımı Kapsamında İstihdam Edilenlerin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Düzeylerinin Ölçülmesi: Bilişim Sektöründe Bir Alan Araştırması konulu araştırması 100 kişinin (60 erkek,40 kadın) verdiği anket cevaplarını kapsamaktadır. Araştırmaya göre, dış kaynak kullanımı yapılan işletmelerde istihdam edilenlerin örgütsel bağlılığının düştüğü, personellerin örgüte hissettiği bağla doğru orantı olduğudur. Son dönemde teknoloji kullanımının artmasıyla dış kaynak kullanımının bilişim sektöründe yoğun bir şekilde kullanıldığı ve bunun daha da artacağı çalışma modelinden bahsedilmektedir. Araştırma sonucuna göre işini motivasyonlu bir şekilde severek yapanların, işletmeye ait olma durumunun da fazla olmasıdır. (Güler, 2019)

Taşkın Kılıç ve Özcan Koç'un 2016 yılında "Hastaneleri Dış Kaynak Kullanımına Yönelten Nedenler Üzerine Bir Araştırma" isimli araştırmaları Aydın Sağlık Dergisi'nde yayımlanmıştır. Araştırmanın amacı, sağlık yöneticileri ve çalışanlarının gözünden hastaneleri dış kaynak kullanımına iten sebeplerin belirlenmesidir. Erzurum ve Gümüşhane'de devlet hastanelerinden 35'er ve Trabzon, Ordudaki üniversite hastanelerinden 35'er olmak üzere toplamda 140 çalışan araştırmaya katılmıştır. Araştırma sonucuna göre, katılımcıların cevapları incelendiğinde genel anlamda dış kaynak kullanımının faydalı olduğu yönündedir. Ayrıca çoğu kişinin verdiği cevaplarında temizlik, güvenlik gibi konularda dış kaynak kullanımı maliyet kazancı ve verimliliğin artmasını sağlayacağı belirtilmektedir. Eskiden sadece sabit alanlarda (güvenlik, catering, temizlik, çamaşırhane gibi) dış kaynak kullanımı yapılırken artık daha farklı alanlara (bilgi işlem, görüntüleme gibi) yayılmaktadır. Önümüzdeki zamanlarda da evde bakım hizmetlerinin de dış kaynak kullanımı ile yapılacağını tahmin edildiği belirtilmektedir. (Kılıç & Koç, 2016)

Mustafa Seçkin Aydın ve Hüseyin Şenkayas'ın 2019 yılı Aydın İktisat Fakültesi Dergisi'nde Aydın ilindeki Gıda İhracat Firmalarının Lojistik Dış Kaynak Kullanım Durumu konulu araştırmaları yayımlanmıştır. Araştırmanın amacı, Aydın ilinde yoğun olarak üretilen ihraç edilen ürünlerin (zeytin, kestane, incir gibi), lojistik dış kaynak kullanımın hangi düzeyde olduğunun ve hangi tür sağlayıcılarla çalıştıklarının tespit edilmesidir. Çalışmaya katılan 959 kişinin ihraç ürünlerine göre dağılımı Tablo 3 te belirtilmektedir. Lojistik sektöründe dış kaynak kullanımı(taşıma, depolama, gümrükleme, sigortalama, paketleme) yapan firmaların kararlarına göre ilk sırayı, %90 oran ile taşıma hizmeti olurken, onu ise sigortalama (%70), gümrükleme (%40), depolama (%20), paketleme (%10) izlemiştir. Araştırmaya göre bir çok firmanın armatör firmalar yerine aracı kuruluşlarla çalıştığı gözükmektedir. Bunun sebebi olarak ise armatörlerin oluşan olumsuzluklar karşısında geç aksiyon alarak geç cevap vermesi gösterilmektedir. Ayrıca küçük ve orta büyüklükteki ankete katılan firmaların kendi lojistik departmanlarının olmadığı ve bu ihtiyaçlarını dış kaynak atacılığıyla karşıladığı gözükmektedir. Özellikle lojistik alandaki ihtiyaçlarının karşılanması bu sektördeki dış kaynak kullanımının daha da artacağına göstergesi niteliğindedir. (Aydın & Senkayas, 2019)

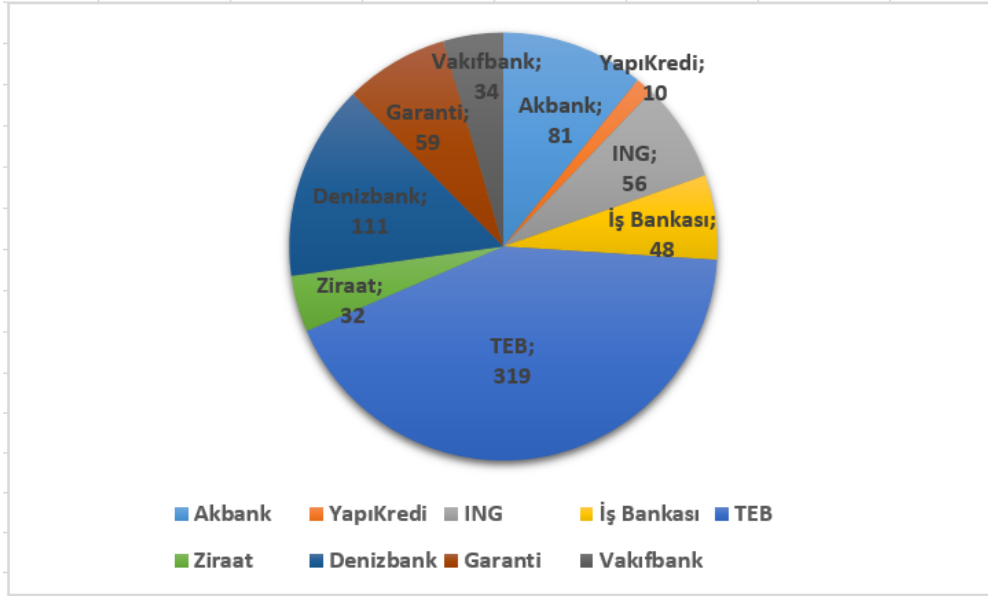
Alper Kurnaz'ın 2019 yılına ait "Konaklama İşletmeleri Mutfak Departmanlarında Dış Kaynak Kullanımı: Marmaris Örneği" konulu araştırması Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bu araştırmanın amacı, Marmaris Bölgesi'ndeki 5 yıldızlı otellerin mutfak bölümlerindeki outsourcing kullanımları ve varsa mutfak departmanlarındaki hangi alanlarda, (sıcak –soğuk mutfak, et bölümü, pastane gibi), hangi ölçülerde kullanıldığı ölçümlenmek ve tespit edilmek istenmesidir. Araştırma Marmaris Bölgesi'ndeki toplam 22 adet 5 yıldızlı oteller arasından örneklem olarak seçilen 14 tanesiyle gerçekleştirilmiştir. Yüz yüzde 25-50 dakika süresinde 33-52 yaş aralığındaki aşçıbaşısı görevindeki erkek katılımcılarla görüşülmüştür. Araştırma sonucunda örneklem seçilen bu 14 konaklama işletmesinin soğuk-sıcak mutfaklarına dış kaynak kullanımı yapılmadığı görülmekle birlikte ürün bazlı kullanımlar görülmektedir. Ürün bazlı kullanımları temel soslar, pastane bölümündeki bazı tatlılar, farklı kekler oluşturmaktadır. Dış kaynak kullanımı yapmadan önce ön bir çalışma yapıldığı ve özellikle marka tercihi yapıldığı anlaşılmaktadır. Sözleşmede bir çok maddenin net olarak belirlendiği (iade ve tedarik süreci, işletmelerin sezon açılış-kapanış tarihleri vb.) iletilmektedir. Sözleşmeden doğan sorunlarda muadil ürün üreten firmalarla değişiklik yapıldığı gözükmektedir. Araştırmaya katılanlar arasından biri hariç diğer katılımcılar çağımızdaki gelişmelerden olan dış kaynak kullanımına ayak uydurmak olduğunu düşünmektedir. Olumsuz düşünen işletmeci ise konaklamalı işletmesinin kendi özgünlüğünün azalacağını öngördüğünü belirterek riskli olduğuna inanmaktadır. (Kurnaz, 2019)

İncelemiş olduğumuz örnek araştırmaların çoğu anket yöntemiyle gerçekleştirirken azda olsa yüz yüze yapılan görüşmelerde bulunmaktadır. Çalışmalarda nadirde olsa dış kaynak kullanımına sıcak bakmayan işletmeler olmasına rağmen çoğunluk kullanılmaktadır. Olumsuz olarak düşünen işletmeler genelde müşteri memnuniyetsizliğine yol açacağını ve işletmenin itibarının zedeleneceğini düşünmektedir. Dış kaynak kullanımı yapan ya da bu duruma sıcak bakan işletmeler ise, başta maliyet kazancı , işletmenin kendi işine yoğunlaşması ve müşteri memnuniyeti gibi sebepleri belirtmektedir. Dış kaynak kullanımı yapan işletmelerin çoğu önceki tecrübelerine dayanarak farklı alanlarda da dış kaynak kullanımı yapmanın avantajlı olduğunu düşünmektedirler. Dış kaynak kullanımını en çok kullanan sektörler olarak sağlık (hastaneler), lojistik (taşıma, depolama vb.), turizm (otel, konaklama) şeklinde sıralanmaktadır.

Dış kaynak Kullanımı Yapan On Farklı Bankaya Ait Çalışma

Bankalar ana faaliyet konusuna yoğunlaşmak ve kendi bünyesinde yer alan personellerinin iş güçlerini öz yetkinliklerinde kullanmak başta olmak üzere maliyet azalmak ve diğer dış kaynak kullanım avantajlarından faydalanmak amacıyla kendi işlerinde uzman firmalarla çalışarak bünyelerinde destek hizmet kullanımı yapmaktadırlar.

Bankaların hangi alanlarda ve hangi faaliyet konularında dış kaynak kullanımını yaptığını dair kendi internet sitelerinde yer alan 2020 yılını kapsayan faaliyet raporları kullanılarak bir çalışma yapılmıştır. Şekil 3'te görülmektedir. QNBFinansbank'ın 2020 yılı faaliyet raporu internet sitesinde hata verdiği için çalışmaya dahil edilmemiştir. (İşBankası, 2021), (TEBBankası, 2021), (Vakıfbank, 2021), (YapıKredi, 2021), (ZiraatBankası, 2021), (GarantiBankası, 2021), (Akbank, 2021), (DenizBank, 2021), (ING, 2021), (Halkbank, 2021).

Şekil 3. Bankalarda Destek Hizmeti Kullanım Adetleri

Kaynak: (İşBankası, 2021), (TEBBankası, 2021), (Vakıfbank, 2021), (YapıKredi, 2021), (ZiraatBankası, 2021), (GarantiBankası, 2021), (Akbank, 2021), (DenizBank, 2021), (ING, 2021), (Halkbank, 2021).

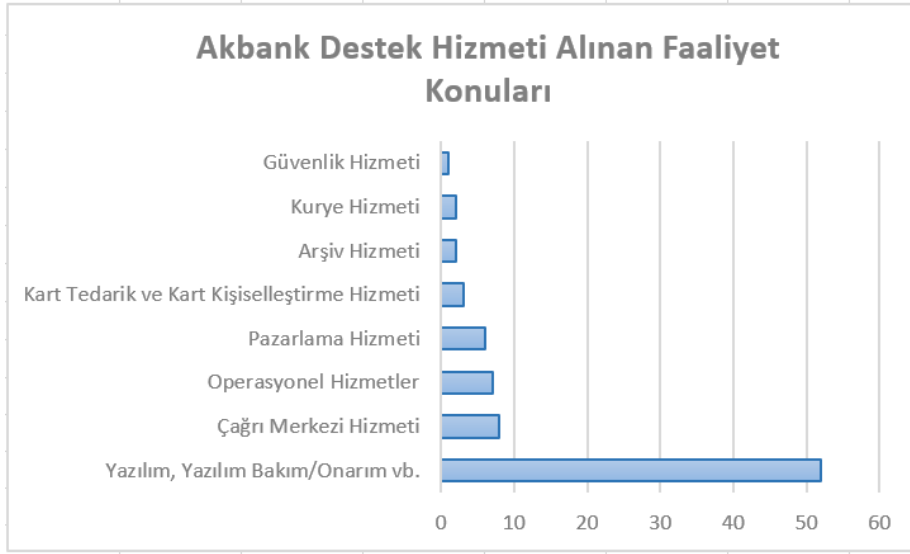
2020 yılına ait 10 farklı bankanın faaliyet raporunda yer alan dış kaynak kullanım adetlere baktığımızda en çok destek hizmeti kullanımı yapan bankanın TEB Bankası olduğu gözükmektedir (319 adet). Bunun sebebi ise TEB Bankası'nın kendi faaliyet raporunu yayımlarken destek hizmeti yaptığı oto bayileri de raporun içerisine eklemesidir. TEB Bankasının raporuna bakılarak oto bayilerin ayrıştırılması mümkün olmadığından rapordaki adetler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Diğer bankalar oto bayilerden aldıkları hizmetleri destek hizmet faaliyet raporunda göstermemektedirler.

Raporlar incelendiğinde aynı destek hizmet kuruluşlarının farklı bankalardan farklı hizmetler aldığı gözükmektedir. Örneğin, Ingenico Ödeme Sistem Çözümleri A.Ş. firmasından TEB Bankası Operasyonel Hizmet konusunda hizmet alırken, Akbank aynı firmadan Yazılım, Yazılım Bakım/Onarım, Yama ve Ürün Geliştirme Hizmetleri konusunda destek hizmeti almaktadır.

Ayrıca bankalar aynı destek hizmeti alınan kuruluştan farklı hizmetler alabilmektedirler. Örneğin Webhelp Çağrı Merkezi Ve Müşteri Hizmetleri A.Ş. firmasından TEB pazarlama hizmeti alırken Garanti Bankası Borç Bildirimi/Hatırlatma Aramaları konusundan destek alabilirler.

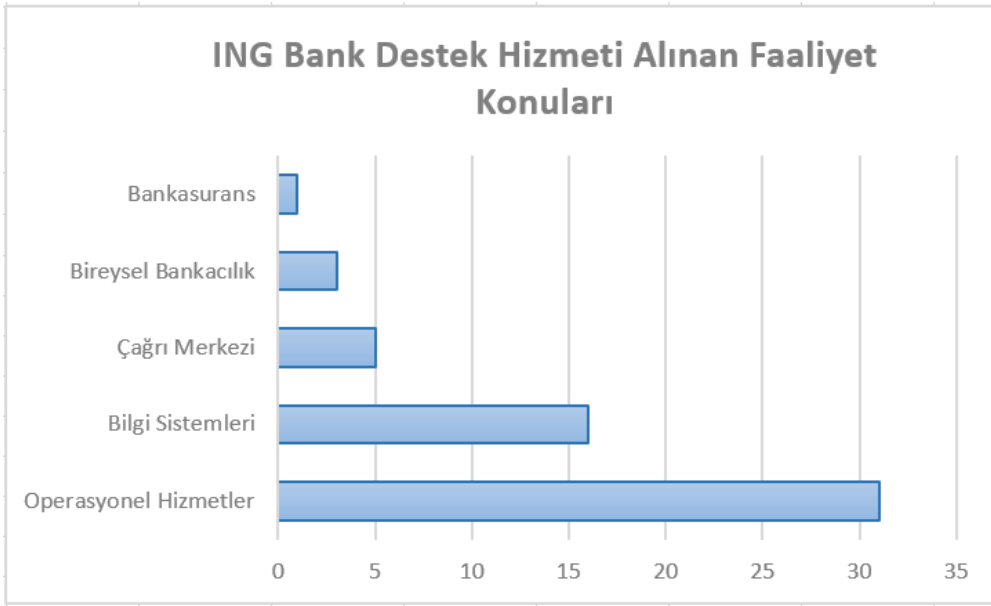
Bankalara ait faaliyet raporundaki destek hizmeti aldığı konulara baktığımızda da en çok yazılım, bakım gibi teknolojik konularında destek alındığı gözüküyor. Yazılım, bakım konusunu ise operasyonel hizmetler takip etmektedir. Şekil 4 'te belirtilmiştir.

On farklı bankanın faaliyet raporu içerisinden yaptığımız çalışama için örnek olarak seçtiğimiz üç bankanın (Akbank, Ing Bankası ve Vakıfbank) için destek hizmet alınan faaliyet konularının olduğu görsellere şekil 7-8-9 üzerinden inceleyebilmekteyiz. Şekil 5 ve 6 'da görülmektedir.

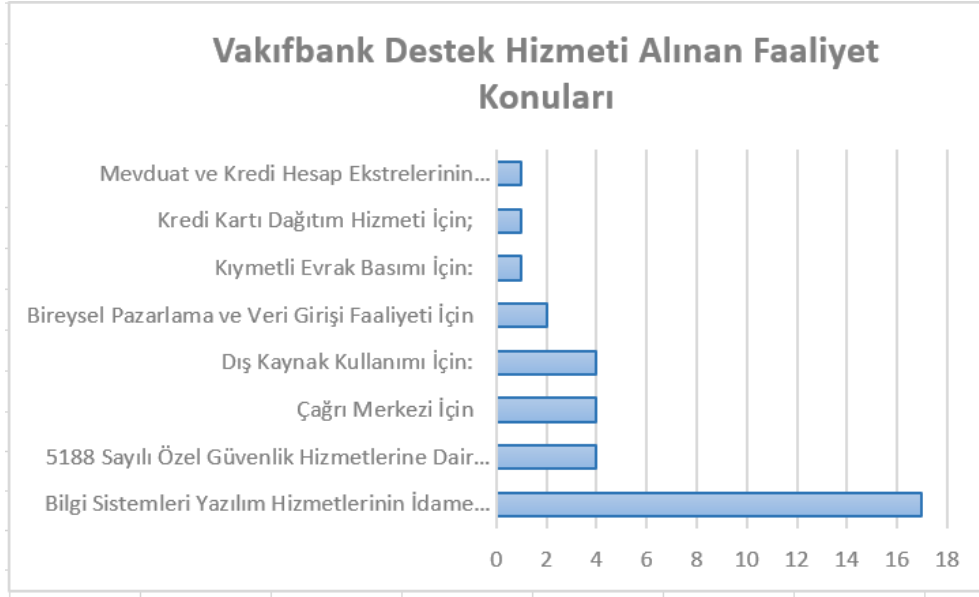
Şekil 4. Akbank Destek Hizmeti Alınan Faaliyet Konuları

Kaynak: (Akbank, 2021)

Şekil 5. ING Bank Destek Hizmeti Alınan Faaliyet Konuları

Kaynak: (ING, 2021)

Şekil 6. Vakıfbank Destek Hizmeti Alınan Faaliyet Konuları

Kaynak: (Vakıfbank, 2021)

Bankaların genelinde olduğu gibi, şekillerde yer alan üç banka özeline baktığımızda da destek hizmeti alınan konuların çoğunlukla yazılım, bakım, ve operasyonel hizmetler olduğu gözükmektedir. Ayrıca on farklı bankanın faaliyet raporuna bakıldığında, bankalar arası destek hizmetleri kullanım adetlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Bazı bankalar kendi bünyelerinde kendi iş gücünü kullanarak hizmet almaya devam ederken bazı bankalar ise dış kaynak kullanımı yapıp iş gücünü farklı alanlarda değerlendirmeyi tercih etmektedirler.

Çağımızdaki teknolojik gelişmelere ayak uydurması gereken en önemli sektörlerden birisi bankacılıktır. Sektörde bankalar, dış kaynak kullanımı ile kendi konusunda uzmanlaşmış, eğitilmiş ve tecrübeli kişilerden destek alarak kendi öz yetkinliklerine odaklanmaları rekabet avantajını sağlamış olurlar. Bankalar dış kaynak kullanımı ile rekabet avantajını sağlamakla birlikte azalan maliyetler, müşteri memnuniyeti ve iş gücünün farklı alanlarda kullanılması gibi alanlarda da avantaj sağlamış olacaktır.

Sonuç

İşletmeler ana faaliyet konularının yoğunlaşmak, maliyeti azaltmak ve müşteri memnuniyetini arttırmak gibi sebeplerden dış kaynak kullanımı yapmak isteyebilirler. İşletmeler neden dış kaynak kullanımına ihtiyaç duyduklarını belirlemeli, doğru değerlendirmelerle karar vermelidir. Hangi işlerin işletme bünyesinde kalacağı hangilerinin ise outsource edileceği yine bu değerlendirmeler sonucu ortaya çıkmaktadır. Burada önemli olan dış kaynak kullanımının işletmeye sağlayacağı avantaj ve dezavantajlar net bir şekilde ortaya konulmalı ve sonuçları analiz edildikten sonra kararlar alınmalıdır. Aynı zamanda pandemi dönemindeki dış kaynak kullanım sürecinde nasıl işlediği işletmeler tarafından detaylandırılmalıdır. Dış kaynak kullanımına karar verilmesi durumunda tedarikçi seçilmesi için kriterlerin doğru belirlenmesi gerekir. Burada dikkat edilmesi gereken faktörler bir bütün halinde ele alınmalıdır. Hangi tedarikçi ile çalışılacağına karar verilmesi durumunda her iki tarafında şartlarının eksiksiz ve net bir şekilde belirlendiği sözleşmeler hazırlanmalı ve değerlendirilmelidir. Sonrasında sözleşmede yer alan maddelerin yerine getirilip getirilmediği yine işletme tarafından takip edilmelidir. Çünkü işi outsource etmek riski de devretmek anlamına gelmemektedir. Ayrıca işletmeler outsourcing sürecinde güvenilir bilginin önemine yoğunlaşarak bilgi sistemleri konusunu ön planda tutmalıdır.

Yaptığımız literatür çalışmasına göre, daha öncesinde dış kaynak kullanımı yapılan farklı sektörlerle ait araştırmaların incelendi. Bu çalışmaların çoğunda işletmeler dış kaynak kullanımını avantajlı bulurken bazı işletmelerde dezavantajlarından dolayı tercih etmemektedirler.

Yine on farklı bankanın kendi internet sitelerinde bulunan 2020 yılına ait faaliyet raporlarından alınan destek hizmet firma adetleri incelendiğinde bankaların ana faaliyetlerine yoğunlaşmak için bir çok alanda dış kaynak kullanımı yaptığını görmekteyiz. Bankacılık sektörünü incelediğimizde de bu adetlerin daha da artacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Atabay, Y. D. (2018). Destek Hizmetleri Kuruluşlarındaki Kontrollere Yönelik Güvence Hizmetleri (GDS:3402) Türkiye'de Finansal Sektördeki Farkındalığın Ölçülmesi. İstanbul: baskı yapım.
- Ay, E., & Akmeşe, H. (2019). Konaklama Endüstrisinde Dış Kaynak Kullanımına Yönelik Otel Yöneticilerinin Algıları: Fethiye'deki Beş ve Dört Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 257 - 271.
- Aydın, N. (2016). Dış Kaynak Kullanım Nedenleri ve Uygulamaları. ABMYO Dergisi, 61-79.
- Aydın, Y., & Bacak, S. (2018). Üretim İşletmelerindeki Lojistik Faaliyetlerin Finansal Performansa Etkisinin İşletme Yetkilileri Algısı: Sivas İlinde Bir Araştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 195-227.
- Aydın, S. & Senkayas, H. (2019). Aydın İlindeki Gıda İhracat Firmalarının Lojistik Dış Kaynak Kullanım Durumu. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 20-37
- Bakan, İ., Fettahlıoğlu, h., & Eytmiş, A. (2012). Türkiye'de Dış Kaynak Kullanımında Tedarikçi Seçim Kriterleri ve Sözleşme Şartlarında Dikkat Edilen Hususlar.
- Çabuk, S., Orel Demirci, F., & Nakıboğlu, G. (2010). İşletmelerin Lojistik Süreçlerinde Dış Kaynak Kullanımları: ISO 500 İşletmelerinde Bir Araştırma. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 253-268.
- Demir, Ö., Aydın, D., & Sezgin, E. (2019). Kobi'lerin Finansal Sorunlarının İncelenmesinde Dış Kaynağın Rolü: Diyarbakır İli Örneği. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 225–233.
- Ertürk, P. D. (2018). İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon . İstanbul: Beta Yayınları.
- Güler, M. (2019). Dış Kaynak Kullanımı Kapsamında İstihdam Edilen Çalışanların Kariyer ve Yetenek Yönetime Dair Bir Alan Araştırması. Ekoist: Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 29–52.
- İnci, H., & Acer, A. (2019). Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı: Karadeniz Bölgesi Fındık İşleticileri ve İhracatçıları Üzerine Bir Uygulama. Beykoz Akademi Dergisi, 183-201.
- Kılıç, T. & Koç, Ö.(2016), Hastaneleri Dış Kaynak Kullanımına Yönelten Nedenler Üzerine Bir Araştırma. Aydın Sağlık Dergisi, 59-73.
- Kurnaz, A. (2019). Konaklama İşletmeleri Mutfak Departmanlarında Dış Kaynak Kullanımı: Marmaris Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21-31.
- Nazlıoğlu, A. G., & Yar, A. (2016). Hastane İşletmelerinde Dış Kaynak Kullanımı-Maliyet İlişkisi: Literatür Taraması. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 73.
- Özbay, T. (2004). Sorularla Dış Kaynak Kullanımı . İstanbul : İTO Yayınları.
- Sökmen, P. D. (2021). İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Söyler, S., & Kurtuldu Zekioglu, A. (2017). Sağlık Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı: Bir Alan. Sağlık Yönetimi Dergisi, 11-20.
- Şencan, D. E. (2013). Bilgi Yönetimi ve Sanal Halkla İlişkiler. Konya: Eğitim Kitapevi.
- Tanyeri, D. D., & Fırat, D. (2005). Rekabet Değişkeni Olarak Dış Kaynak Kullanımı(outsourcing). Dokuz Eylül Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 268-279.

Tatma, S., & İlhan, M. N. (2019). Metal Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir Fabrikada İş Kazalarının Taşeron Çalışma Modeli ile İlişkisi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 40-50.

Yalçın, İ., Akın, M., & Şeker, M. (2011). Kamu Hastanelerinde Dış Kaynak Kullanımı: Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 83-92.

Yılmaz, A. (2017). Dış Kaynak Kullanarak Sağlanan Hizmetlerin Bina/Tesis Yönetim Performansı Üzerine Etkisi: Bir Ölçek Geliştirme ve Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması. *Bilimsel Hakemli Yönetim Bilimleri Dergisi*, 53-70.

Zalluoğlu, A. A., & Özhan Dedeoğlu, P. (2011). Tedarik Zinciri Yönetiminde Dış Kaynak Kullanımı: Otomotiv Sektörü Üzerine Alan Araştırması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 49-63.

Zöngür, G., Yılmaz, K., & Güngördü, A. (2016). Konaklama İşletmelerinde Dış Kaynak Kullanımı: Ankara İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 217-235.

İnternet Kaynağı

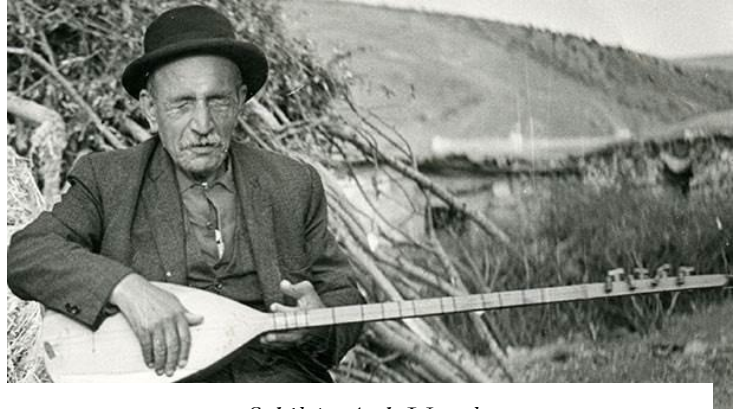
Akbank. (2021, 03 02). Akbank. 2020 Akbank Faaliyet Raporu: https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/images/pdf/faaliyet-raporlari/2020_akbank_faaliyet_raporu_.pdf adresinden alındı. E.T: 25.12.2021.

Türk Halk Müziğinin Anlamları Aşık Veysel'in İki Türküsü

Fikri SOYSAL¹
Ali Orhan DÖNMEZ²

Giriş

Veysel 1894 yılında Sivas ile Şarkışla ilçesi Sivrialan köyünde doğmuştur. 1973 yılında ise bu dünyada hayata gözlerini yummuştur (Günay, 1993; Kurtoğlu, 2017; Şenocak, 2017). Aşık Veysel'in doğup büyüdüğü şehir Sivas'tır. Sivas'ın tarihi açıdan taşıdığı misyon dikkatlerden kaçmamaktadır. Divriği Camii ve medreseler gibi tarihi eserler sanat tarihi çevrelerince bilinmektedir. Bu yatırımlar Sivas'ın ilim ve irfan merkezlerinden biri haline gelmesi için önemlidir (Bakiler, 2011).

Şekil 1. Aşık Veysel

Yetiştirdiği ozanların sayısı Türk halk müziği alanında dikkate şayandır. Bunlardan biriside Aşık Veysel'dir. Veysel'in dedeleri ve çocukları arasında şiir yazarların olmadığı aktarılmaktadır (Bakiler, 2011). Öyleyse Aşık Veysel'i şair yapan sürecin ne olduğu daha çok merak edilebilir. Yine Bakiler'in aktardığına göre Aşık Veysel "Dünya ışığını kapadıysa öbür tarafımı açtı. Allah'a çok şükür" demektedir (Bakiler, 2011). Veysel'in aydınlanması dünyalık gözlerini kaybetmesinin ardından gerçekleşmektedir. Gözlerini çeşitli sebeplerle kaybetmiştir. Ancak gönül gözünün açıldığı anlaşılıyor. Müzik ve edebiyat ile ilk teması babasının girişimleriyle olmuştur. İlk ezberlediği şiirler Kul Abdal'ın eserleri olduğu, saz çalmayı öğreten ilk hocaları ise Aşık Veysel'in komşuları olan Molla Hüseyin ve Ali Ağa oldukları Bakiler tarafından aktarılıyor. Ahmet Kutsi Tecer ile 1930'da tanışması sanat alanında daha ilerlemesini sağlamıştır.

Halk şairleri bayramı ile başlayan sanat hayatı daha sonra köy enstitülerinde bağlama öğretmenliği, radyo ve plak kayıtları derken Aşık Veysel türküleri ve şiirleri dilden dile yayılmıştır. Aşık Veysel'in şiirleri ve hayatına yönelik ilk önce "Aşık Veysel – Değişler 1944, Sazımdan Sesler 1949, Aşık Veysel'in Hayatı ve Şiirleri 1954, Dostlar Beni Hatırlasın 1970 Yavuz Bülent Bakiler'in yazdığı Aşık Veysel 2011 ve Halk Müziğinin Seyyar Radyosu Aşık Veysel 2021 isimli kitaplar yazıldığı bildirilmektedir (Bekki, 2022). Akademik Google da "Aşık Veysel" anahtar kelimesi ile yapılan araştırmaya göre 7900 sonuç listelenmektedir. YÖK tez kataloğunda ise "Aşık Veysel" anahtar kelimesiyle 12 yüksek lisans tezi listelenmiş bunlardan 11'i konuyla ilgili olduğu görülmüştür. 1965 yılında TBMM tarafından maaş bağlanmıştır. 1973'te ise vefat etmiştir.

"Ben öldükten sonra üzerimde otlar bitsin, çiçekler açsın, taş kapatır çimento kapatır. Hiç kimse istifade edemez. Yalnız benim toprağında milletime hizmet etsin. Ordaki biten otlardan koyun yesin et olsun, kuzu yesin süt olsun, ...arı götürsün bal olsun (Bekki, 2022)." Aşık Veysel'in

¹ Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Tokat, Türkiye 0 000-0003-3807-0154

² Dr. Öğrt. Ü., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Tokat 0000-0003-2721-7747

vefat etmeden önce söylediği naaşının tabiat için yararlı olabilmesi ve canlılar tarafından istifade edilebilmesi için mezarının nasıl olması gerektiğine dair ifadeleri düşündürücüdür.

Yaşar Kemal Aşık Veysel'in şiirlerinde tekke gelenekleriyle ve köylü geleneklerini birleştirdiği kanaatindedir(Kemal, 2018). Yavaşça ise yaptığı araştırma sonucunda gerçekçi biçimde artık gümüşde Aşık Veysel gibi ozanların hem Türkiye'de hem dünyada popüler kültür karşısında geride kaldığı sonuçlarına ulaşmıştır (Soysal Yavaşça, 2021). Bir başka incelemeye göre Aşık Veysel şiirlerinde içinde yaşadığı toplumun değerleriyle ilişkili olarak iman, öznellik, umut, arayış ve ölüm gibi temalara sıkça rastlandığı bildirilmektedir(Yavuz, 2020).

Şekil 2. Columbia tarafından yapılan plak kaydı.

Aşık Veysel'in Cumhuriyetin temel dinamiklerine, Türklük bilinci, kültür ve geleneklerine şiirlerinde görüleceği üzere bağlı olduğu, öğretmenlik görevleri sırasında ülkemizin gelişmesi için çok çalışmak gerektiğini vurguladığı aktarılmaktadır(Karaçağıl, 2019). Tabiata yönelik temalar olan yaşadığı şehrin doğal ortamı, yaylalar, dağlar ve nehirlerle şiirlerinde göndermeler yapmasından sıra özlemi çektiği anlaşılmaktadır. Aşık Veysel'in görme engelli olması sebebiyle kemale ulaşmasında Allah inancının etkili olduğu, şiirlerinde yine Allah inancının güçlü olduğunu gösteren temalar bulunduğu açıklanmaktadır(Karaçağıl, 2019). Aşk, gurbet, ayrılık, kader, vatan, tabiat, varlık ve yoklukta şiir temalarından bazılarını oluşturmaktadır. Örneğin kadın üzerine yazdığı temalarda, kadın saçını sarmaşığa, yüzünü aya, dudaklarını bala, dilini duduya, dişlerini inciye, gözlerini ise alaya benzetmektedir. Onun hayal ettiği temalarda kadının yanakları aldır. Kirpikleri oktur kaşları keman. Benleri ise sıralıdır(Görgülü, 2019).

Yöntem

Araştırma tarihsel müzikoloji ve ontolojik desendedir(Tunalı, 2011). Aşık Veysel'in iki türküsünün metni incelenmiştir. Amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, olasılıklı olmayan, normal durumlara göre daha zengin veriler ortaya koyan ve araştırma problemini daha daha derinlemesine bir biçimde açıklayan bir yöntemdir(Yıldırım & Şimşek, 2013). Türkülerin notaları Repertükül adlı siteden alınmıştır (Akbrık, 2016).

Bulgular

ANLATMAM DERDİMİ DERTSİZ İNSANA
ANLATMAM DERDİMİ DERTSİZ İNSANA
DERT ÇEKMEYEN DERT KIYMETİN BİLEMEZ
DERDİM BANA DERMAN İMİŞ BİLMEYEN
HİÇBİR ZAMAN GÜL DİKENSİZ OLAMAZ

GÜLÜ YETİŞTİRİR DİKENLİ BİR ÇALI

ARI HER ÇİÇEK TEN YAPIYOR BALI
KİŞİ SABIR İLE BULUR KEMALİ
SABRETMEYEN MAKSUDUNU BULAMAZ

AŞIKAR AŞIKLAR AĞLAR ZARINAN
YÜCE DAĞLAR ŞÖHRET BULMUŞ KARINAN
ÇAĞLAR DELİ GÖNÜL IRMAKLARINAN
AĞLAR AĞLAR GÖZ YAŞLARIN SİLEMEZ

VEYSEL GÜNLER GEÇTİ YAŞ ALTMİŞ OLDU
DÖKÜLDÜ YAPRAĞIM GÜLLERİM SOLDU
GEMİ YÜKÜN ALDI GAM İLE DOLDU
HAREKETE KİMSE MANİ OLAMAZ

Türkünün ilk dörtlüğünde tıpkı bülbülün gülden dolayı dikensiz yapamayacağı gibi aşığında dertsiz yapamayacağı bildirilmektedir. Aşk derdi hem problemin kaynağı hem de ilacıdır. Aşık, dertsiz gerçek bir aşık olamayacaktır. Gerçek aşkın derdi olmalıdır. Gerçek aşkın halini ise yine dert sahibi gerçek aşıklar anlayabilecektir. Dert sahibi olmayan aşıklar, dert sahibi olmanın aşık için önemini anlayamayacaktır. Çünkü normal insanların dert sahibi olmak istemeyeceği açıktır. Üstelik bu dert çaresizdir. Aşık derdinin devasız olmasını ister. Bu durum gerçekleştiğinde aşıkta derinleşebilecektir. Bunu da ancak aşık olduktan sonra anlar. Aşk onun için bir derttir. Sevgili de onun aşıkına cevap vermediği için bu dert devasızdır.

Daha sonra bu durumun kendisini aşıkta derinleştirdiğini fark eder. Sürekli ağlayıp inlemeler ve sevgiliye yakarmalar onu mutlu etmektedir. Aşık için bu yalvarmalar, ağlamalar ve inlemeler bir aydınlık, derde düşmeyenler için ise gaflettir. Dert sahibi olmak aşık için ayın aydınlık bir yüzünü ifade ederken diğerleri için ise karanlık bir gecedir. Diğerleri uykudayken o uyanıktır. Bundan dolayı aşık kendisi gibi aşka düşmüş dert sahibi insanların onu anlayabileceğini düşünmektedir. Dert hakkında konuşabilmek için ön şart yine kendisi gibi dert sahibi olma durumudur. Ancak bu ön şart gerçekleştiğinde aşık anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Bunda da haklı olduğu aşıkardır. Zira dert sahibi olmaktan mutlu olma durumu normal değildir.

İkinci dörtlükte aşık, sevgiliye kendisinin nitelikli bir aşık olduğunu söylemektedir. Sevgili gül olduğunda, vejetatif süreçlerden geçerek dikenli bir çalıda meydana gelir. Diken ise onun meydana geldiği ortamda yabancı eller için bir korunma sağlamaktadır. Yabancı ellerin ona dokunmasına veya yaklaşmasına engel olmaktadır. Bir taraftan diken vejetatif olarak gülün yetiştiği çalıda aşığın elini veya bülbülün vücudunu kanatan bir pozisyonda ise de bir diğer açıdan sevgilinin nazıdır. Aşık olmak kolay bir şey değildir. Aşk derttir. Bu çilenin çekilmesi gerekmektedir. Bunun karşılığında ise aşık aşıkta/dertte olgunlaşarak mükafatını alacaktır. Arı bal yapabilmek için her çiçeğe uğrayarak nektar toplayıp bir lezzet meydana getirmektedir. Her çiçeğe uğranılması marifet değildir. Bu çiçeklerin bala katacağı lezzetin bu çiçeklere uğramanın zahmetine katlanmak olduğunu bilmek marifettir. Birinde çiçeğe uğramak amaçtır diğerinde ise çiçeğe uğramak amaca giden, yani balı meydana getirecek bir yoldur. Bu hiç kolay bir şey değildir.

Arının ömrü 40-45 gündür. 1-2 gün yaşında her işçi arı önce doğduğu hücrenin temizliğini ve bakımını yaparak kovanın sıcak kalmasına katkıda bulunurlar. 3-5 gün yaşında her işçi arı gelişmiş larvaları beslemektedir. 6-11 gün yaşında her işçi arı daha çok hassasiyet gerektiren yeni larvaları beslemektedir. 12-17 gün yaşında her işçi arı mum üretme, yiyecek taşıma, peteklerin gözlerini inşa etmek gibi görevler üstlenmektedir. 18-21 gün yaşında her işçi arı kovanın girişini korumaktadır. Görüldüğü gibi bir işçi arının kovanın dışına çıkabilmesi ömürlerinin yarısını eğitimle geçirmesi ve hassas beceriler kazanmasının akabinde gerçekleşmektedir. 22 gün yaşında işçi arılar bu becerileri kazandıktan sonra 40-45 gün süren hayatlarının kalan diğer yarısında çiçeklerden nektar ve polen toplama, su taşıma görevlerine çıkabilmektedirler.

Öyleyse bu hiç kolay bir şey değildir. Arıların her çiçekten bal toplaması çok özenli bir iştir. Aşığın kendi argümanlarını desteklemek için arı örneğini vermesi sıradan bir tercih olmadığı da ortadadır. Özetle aşık kendisinin nitelikli bir aşık olduğunu sevgili için katlanması gereken zorluklara hazır olduğunu ima etmektedir. Ayrıca ben buna gönüllüyüm zira bu sayede kemal noktasına ulaşmayı umuyorum demektedir. Burada ki sır ise sabırdır. Ancak sabredildiğinde aşıkta olgunlaşabilecektir. Aşık sabretmeyenlerin sevgiliye ulaşamayacağını düşünmektedir.

Aşık olanların açıkça sızlanarak ağladığını başlarından da dert, gam ve kederlerinin eksik olmayacağını bildirmektedir. Aşık Veysel bunu yaparken yüce dağ sembolünü öne sürmektedir. Yüce dağların yüksekliğinden ve ikliminin farklı olduğundan dolayı üzerinde karın hiç eksik olmadığını vurgulamaktadır. Bu benzetme ile aşığında aşıkta mertebesinin yüksek olduğunu bundan dolayı hep gam keder ve dert içinde olacağını ifade etmektedir. Bir aşığın gönlünün ırmakların çağlamasına benzetmektedir. Irmakların çağlaması gibi bir çağlamayı ancak aşık ve deli bir gönül mümkün olabileceğini bildirmektedir. Hatta bu deli gönül hem mutlu coşkun hem de sızlanarak öyle bir ağlar ki gözyaşlarını bile silemeyeceği vurgulanmaktadır.

Son dörtlükte Aşık Veysel, Veysel mahlasını kullanarak yaşının altmış olduğunu yani ömrünün son demlerinde olduğunu, yaprağının döküldüğünü ve güllerinin solduğunu bildirmektedir. Veysel bir insanın ömrünü mevsimlere benzetmektedir. Ömrünün son demlerini yaprakların döküldüğü sonbahara benzetirken, ilkbahar ve yaz mevsiminde geçirdiği gençlik yıllarını mazide bir hatıra olarak yer aldığını ima etmektedir. Bir diğer taraftan ömrünün son demlerinde olduğunu, yaprağının döküldüğünü, güllerinin solduğunun farkında olan bir aşık aynı zamanda kemal noktasında olduğunu da göstermektedir. Zira güftenin devamında Veysel, gemi yükün aldı gam ile doldu demektedir. Bir aşığın gam ile olgunlaştığı düşünülürken kemal noktasına doğru hareket eden ve yükünü doldurarak gerçek sevgili olan Allah'a kavuşmayı murat eden aşığın hareketine kavuşmasına veyahut ömrünün nihayete ermesine kimsenin mani olamayacağını söylemektedir. Bu münasebetle her nefis ölümü tadacaktır ayeti kerimesine de dolaylı yoldan bir atıf söz konusudur.

BEN GİDERSEM SAZIM SEN KAL DÜNYADA

BEN GİDERSEM SAZIM SEN KAL DÜNYADA
GİZLİ SIRLARIMI AŞIKAR ETME
LAL OLSUN DİLLERİN SÖYLEME YADA
GARİP BÜLBÜL GİBİ AH-Ü ZAR ETME

GİZLİ DERTLERİMİ SANA ANLATTIM
ÇALIŞTIM SESİNİ SESİME KATTIM
BEBE GİBİ KOLLARIMDA YAYLATTIM
HAYALİ HATIR ET BENİ UNUTMA

BAHÇEDE DUT İKEN BİLMEZDİN SAZI
BÜLBÜL KONAR MIYDI DALINA BAZI
HANGİ KUŞTAN ALDIN SEN BU AVAZI
SÖYLE DOĞRUSUNU GEL İNKAR ETME

SEN PETEK MİSALİ VEYSEL DE ARI
İNLEŞİR BERABER YAPARDIK BALI
BEN BİR İNSAN OĞLU SEN BİR DUT DALI
BEN BABAMI SEN USTANI UNUTMA

Veysel sazı ile konuşarak eğer dünyadan göçersem bu dünyada sırdaşım olarak sen kal ve sakın seninle paylaştığım gizli sırlarımı ellere söyleyip açık etme demektedir. Söyleme ihtimaline karşıda eğer söylersen dilin lal olsun diyerek ah etmektedir. Sevgiliden, vatanından ve ilinden ayrı

düşen bir aşık gibi ağlayarak ahuzar etmemesini istemektedir. Aşık Veysel'in "ben gidersem" ifadesinden anladığımız kadarıyla dünyadan geçmek istemektedir. İnsanoğlunun ömrünün nihayete ereceği bilgisi mevcut literatüre göre kesindir. Öyleyse dünyadan gitmesi yoruma açık bir konu değildir. "Eğer gidersem" diyorsa buradan gitmek istemediği anlaşılabilir. Ancak Aşık Veysel'in vurguladığı konunun kişisel bir nefis mevzusu olmadığı kanaatindeyiz. Zira diğer eserlerinde görüleceği üzere kendisi kemal noktasında bir aşıktır.

İkinci dörtlükte temayı geliştirerek kimsenin bilmesini istemediği gizli dertlerimi sana anlattım, müzikte çaba göstererek sesimi sesine kattım, bebek gibi kollarımda salladım, bütün bunları hatırlayıp hayal et ve beni unutma demektir. Üçüncü dörtlükte sazının, bir ağaç iken ses denilen şeyin ne olduğunu bilemeyeceğini, olsa olsa arada bülbülün dalına konmuş olabileceğini, sesini bu kuşlardan birinden almış olabileceği ihtimallerini öne sürerek gerçeği söylemesini beklemektedir. Dördüncü dörtlükte arı ve işçiliği sembolü üzerinden kendisi ve sazı arasında benzetme yapmaktadır. Sazını bir arı peteğine kendisini ise bir arıya benzetmektedir. Arıların inleşerek bal yapması gibi sazıyla müzik meşkettiklerini ima etmektedir. Ancak son beyitte Veysel kendisinin insanoğlu olduğunu ve sazının ise bir ağaç olduğunu söyleyerek kendisini yetiştiren babasını, sazının ise ustası olan Veysel'i unutmaması gerektiğini bildirmektedir.

Şairin "ben gidersem sazım sen kal dünyada" satırında her canlının ölümü tadacaktır ayeti kerimesine uzak bir gönderme yaparak ben gidersem, (eğer) ölürsem, geride hatıralarımı sen yaşat, muhafaza et demektir. Ölüm konusunu ihtimale bağlaması ayrıca dünyada insanoğlu için yaratılan nimetlerden ve insanoğlu için dünyanın bağlanılabilecek cazibe yeri olduğunu ifade eden ayetlere yine uzak gönderme yaparak dünyanın çekici bir yer olduğunu dolaylı yoldan ima etmektedir. Hatıralarını ve sırlarını emanet ettiği sazından bunları açığa çıkarmamasını istemektedir. Gönlünü açtığı sazına, eğer ikimizin arasında kalması gereken sırlarımı açık edersen dilin lal olsun demektir. Kendisi ile meşk ederek hemhal olan sazının, bu dünyadan yolculuğunun ardından kendisi gibi âşık olup bülbül gibi ağlamamasını tavsiye etmektedir.

Her ne kadar bülbül gibi aşığın aşkına dair dertlerini sevgilinin dikkatini çekmek maksadıyla açıktan anlatması daha genel olarak değerlendirilse de Aşık Veysel'in dertlerinin gizli olduğunu ve gizli dertlerini sazıyla paylaştığını görüyoruz. Bu meşki gerçekleştirirken sazı ile uyum içinde olmak için gayret sarfettiğini bildirmektedir. Görme engelli bir aşık olarak fazladan mesai harcadığını vurgulamak istediği anlaşılmaktadır. Veysel'in sazına bir bebeğe gösterilmesi gereken itınayı gösterdiği bebe gibi yaylattım ifadesinden anlaşılmaktadır. Hayali hatır et beni unutma satırından da anlaşılacağı üzere Aşık Veysel hatırlanmak istemektedir.

Üçüncü dörtlükte dut ağacı örneğini vermesi, bağlama çalgısı yapımında dut ağacının makbul kabul edilmesinden dolayıdır. Veysel, sazın sesin ne olduğunu bilebilmesi için olgunlaşması gerektiğini vurgulayarak ağaç yakıştırmasını yapmaktadır. Sazının olgunlaşabilmesi için ağaç iken bağrının delinmesi, oyulması ve yontulması süreçlerini atlatabilmesi, akabinde ustasıyla meşk ederek avaz öğrenmesi gerektiği öne sürülmektedir. Bu avazın ise tıpkı bülbülünden yani aşıktan alınmış olması gerekmektedir. Sonunda ise bu çektiğin çileleri ve olgunlaşma safhalarını ayrıntılarıyla doğru şekilde anlatılması istenmektedir.

Son dörtlükte ise arı ve onun ürünü olan petek örnek verilmektedir. Ancak bu örneğin titizlikle seçilmesi tesadüf olmadığını "Anlatmam derdimi dertsiz insana" türküsünde bahsedilmişti. Dolayısıyla Veysel'de kendisini bir işçi arıya benzeterek titizlikle türkülerini yazdığını ima etmektedir. Daha sonra ise kendisinin insanoğlu olduğunu yani ölümlü olduğunu bildirerek sazının ustasını yani Aşık Veysel'i unutmamasını istemektedir.

Sonuç

Anlatmam derdimi dertsiz insana türküsünün incelenmesi neticesinde Aşık Veysel hakkında şunlara ulaşılmıştır:

Aşığın dertsiz yapamayacağı, aşk derdinin hem problemin kaynağı hem de ilacı olduğu, dert sahibi olmayan aşıkların, aşık için dert sahibi olmanın önemini anlayamayacağı, derdin devasız olmasını isteyeceği, aşkta böyle derinleşebileceği, gülün dikenli bir çalıda meydana geldiği, yabancı eller için dikenin bir koruma sağladığı, dikenin aşığın elini veya bülbülün vücudunu kanatan bir pozisyonda olduğu ancak bir diğer açıdan sevgilinin nazı olduğu, aşığın kendi argümanlarını desteklemek için arı örneğini verdiği, aşığın nitelikli bir aşık olduğunu sevgili için zorluklara katlanmaya hazır olduğunu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ben gidersem sazım sen kal dünyada isimli türkünün incelenmesi neticesinde şunlara ulaşılmıştır: Aşık olanların sızlanarak ağladığı, dağ sembolünü öne sürerek aşığın başına gelenlerin aşk mertebesinde yüksekliği ile ilişkili olduğunu, bir aşığın gönlünün ırmakların çağlamasına benzettiği, ömrünün son demlerinde olduğu, aşkta çektiği çile sonucunda kemal noktasına ulaştığını, yükünü doldurarak gerçek sevgili olan Allah'a kavuşmayı murat ettiği, sazı ile konuşarak seninle paylaştığım gizli sırlarımı ellere söyleyip açık etme, dünyadan geçmek istememesi, sazının bir ağaç iken ses denilen şeyin ne olduğunu bilemeyeceğini, bülbülün dalına konmuş olabileceğini, sesini ondan almış olabileceğini, sazını bir arı peteğine kendisini ise bir arıya benzeterek hassas bir iş ortaya koyduğu, Veysel kendisinin insanoglu olduğunu ve sazının ise bir ağaç olduğunu söyleyerek kendisini yetiştiren babasını, sazının ise ustası olan Veysel'i unutmaması gerektiği sonuçları ortaya çıkarılmıştır. Aşık Veysel gibi halk edebiyatının saz sairleri müzikoloji araştırmalarında daha derinlemesine incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbıyık, S. (2016). *TÜRKÜPEDİA Repertuar Türküleri Külliyyatı—Türkü Ansiklopedisi*.
<https://www.repertukul.com/Biyografiler--ASIK-VEYSEL-SATIROGLU-424>
- Bakiler, Y. B. (2011). *Aşık Veysel*. Buriciye Yayınları No:21.
- Bekki, S. (2022). *Kendini Yazdıran Sanatkar: Aşık Veysel*. 492-513.
- Görgülü, D. (2019). *Karacoğlan, Aşık Veysel ile Neşet Ertuş'ta Kadın*. Basılmamış Giresun Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Günay, U. (1993). *Aşık Veysel ve Aşık Tarzı Şiir Geleneği*. 10(1), 21-42.
- Karaçağıl, A. (2019). *Aşık Veysel'in Şiirlerinin Vatan, Millet, Din, Bayrak Kavramları Açısından İncelenmesi*. Basılmamış Giresun Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Kemal, Y. (2018). *Baldaki tuz: Yazılar-konuşmalar*. YKY.
<https://books.google.com.tr/books?id=OAeUzgEACAAJ>
- Kurtoğlu, F. S. (2017). *Âşık Veysel'in Şiirlerini Değerler Eğitimi Açısından Okumak*. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, Art. 83.
- Soysal Yavaşca, E. Ş. (2021). *Âşık Veysel Ve Leonard Cohen'in Sözlerinde Aşk ve Tanrı*. Yayınlanmamış Başkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Şenocak, E. (2017). *Âşık Veysel'in Şiirlerinde Toprak Ana*. 12(21), 503-518.
- Tunalı, İ. (2011). *Sanat Ontolojisi*. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/sanat-ontolojisi/49580.html>
- Yavuz, O. (2020). *Pir Sultan Abdal ve Âşık Veysel'de Varoluşçu Temalar*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Ekler

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
TMM REPERTUAR SIRA No: 3061
İNCELEME TARİHİ :

YÖRESİ
SİVAS-ŞARKIŞLA
KİMDEN ALINDIĞI
AŞIK VEYSEL SATIROĞLU

ANLATMAM DERDİMİ DERTSİZ İNSANA

SÜRESİ :

DERLEYEN
TRT MÜZİK DAİRESİ
TMM. MD. LÜĞÜ

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
ALİ CANLI

(Söz .....)

AN LAT MAM DER

Dİ MI DERT SİZ İN SA NA

DERT ÇEK ME YEN DERT KİY ME TİN Bİ LE ME Z

DER ÖM BA NA DER MAN MIŞ BİL ME DİM

HİCBİR ZA MAN GÜL Dİ KEN SİZ O LA MA Z A MA NA MAN O LA MA Z

A MA NA MAN O LA MA Z A MA NE Y

(Söz .....)

GÜ LÜ YE TİŞ Tİ RİR Dİ KEN Lİ CA LI

Şekil 30. Anlatmam dertimi dertsiz insana notası.

ANLATMAM DEDİMİ DERTSİZ İNSANA
(Sahife 1)

(Saz .....)

A RI HER Çİ CEK TEN YA PI YOR BA LI

(Saz .....)

Kİ Şİ SA BI _ R LE BU LUR KE MA LI SAB RET ME YEN MAK SU DU NU _

BU LA MA _ Z A MA NA MAN BU LA MA _ Z A MA NA MAN

(Saz .....)

BU LA MA _ Z A MA NE _ Y

(Saz .....)

A Şİ KA RA ŞIK LAR AĞ LAR ZA RI NA _ N

(Saz .....)

WÜ CE DA _ Ğ LAR SÖH RET BUL MUŞ KA RI NA _ N

(Saz .....)

ÇAĞ LAR DE Lİ GÜ NÜL İR MAK

LA RI NA _ N AĞ LAR AĞ LAR GÖZ YAS LA RIL N Sİ LE ME _ Z A MA NA MAN

Sİ LE ME _ Z A MA NA MAN Sİ LE ME _ Z A MA NE _ Y

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
TMM REPERTUAR SIRA No : 3065
İNCELEME TARİHİ :

DERLEYEN
TRT MÜZİK DAİ. BŞK.
TMM MD. LÜGÜ.

YÖRESİ

SİVAS ŞARKIŞLA

KİMDEN ALINDIĞI

AŞIK VEYSEL ŞATIROĞLU

SÜRESİ :

BEN GİDERSEM SAZIM SEN KAL DÜNYADA

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
ALİ CANLI

(Saz.....)

BEN GİDERSEM SAZIM SEN KAL DÜNYADA HEY

BENGİ DER SEM SA ZIM SEN KAL DÜNYA DA HEY

GİZLİ SİR LA Rİ Mİ A Şİ KA RET ME HEY

İA LÖL SUN DİL LE RİN SÖY LE ME YA DA HEY

GA RİP BÜLBÜL Gİ Bİ A HU ZA RET ME HEY ZA RET ME HEY ZA RET ME HEY

ZÂ RET ME HEY

Şekil 31. Ben gidersem sazım sen kal dünyada.

BEN GİDERSEM SAZIM SEN KAL DÜNYADA
(Sayfa 2)

GİZ Lİ DERT LE Rİ Mİ SA NA AN LAT TİM HEY

ÇA LIŞ TİM SE Sİ Nİ SE Sİ ME KAT TİM HEY

BE BE Gİ Bİ KOL LA RIN DA YAY LAT TİM HEY

HA YA Lİ HA TI RE Tİ BE Nİ U NUT MA HEY U NUT MA HEY

U NUT MA HE Y U NUT MA HEY

BAHÇE DE DU Dİ KEN BİL MEZ ÖN SA ZI HEY

BÜLBÜL KÖ NA RI MIY DI DA LI NA BA ZI HEY

HAN Gİ KUŞ DAN AL ÖN SE N BU A VA ZI HEY

Finansal Piyasalarda Trend Devam (Sıkışma) Formasyonları İle Teknik Analiz

Fuat LEBE¹

Giriş

Finansal piyasalarda Perşembe'nin gelişi Çarşamba'dan belli olur mu? Bu soruya birçok teknik analiz bilen yatırımcının cevabı “Evet” olacaktır. Nasıl mı? Tabii ki teknik analistteki grafikleri doğru yorumlayarak veya grafikler üzerinde oluşan formasyonları fark ederek sağlanabilir. Özellikle bunları doğru kullanabilme yetisine/becerisine sahip olmak şartıyla. Mesela, S. Burns'ın “Grafik formasyonları bir trade sistemi değildir, tıpkı bir haritanın bir yolculuk olmadığı gibi. Yolculuğunuzun iyi ya da kötü geçmesini haritayı doğru kullanabilmenize bağlıdır.” sözlerinde vurguladığı gibi.

Grafikler menkul kıymet veya diğer değerli varlıkların finansal piyasalarda olup bitenin resimleridir ve eğer bu resimler dikkatli bir şekilde incelenirse, teknik analistlere göre devamlı tekerrür eden bir takım fiyat görüntüleri ortaya çıkarabilir. Bu görüntüler yatırımcılar/tasarruf sahipleri tarafından yorumlanarak piyasanın yönünü/eğilimini, başka bir ifadeyle piyasanın bir ayı piyasası mı yoksa boğa piyasası mı olduğu tespit edilebilir (Rodoplu, 1993: 238). Tam da bu noktada yatırımcı veya tasarruf sahiplerin imdadına teknik analizde çok sık kullanılan grafikler ve formasyonlar yetişmektedir.

Teknik analiz, bir menkul kıymetin gerçek değerini bulmayı amaçlamaz ve menkul kıymetin ucuz ya da pahalı olup olmadığıyla ilgilenmez. Temelde, yatırımdan daha çok menkul kıymeti veya kıymetli madeni belli fiyat seviyelerinde alıp belli fiyat seviyelerinde satarak kar elde etmeye amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle; teknik analiz geçmiş fiyat hareketleri ve hacimleri inceleyerek, formasyon, indikatör ve osilatör analizleri yaparak bir menkul kıymet veya finansal varlığın alım-satım noktalarını belirlemeye ve fiyat hareketlerinin hangi yöne doğru gideceğini tahmin etmeye çalışır (Pring, 2014: 29). Temel analiz aksine teknik analiz genellikle rasyonel hesaplamalar ve geçmişe yönelik verilerin ve grafiklerin yorumlanmasıyla elde edilen bulgular objektif kararlar alınmasını sağlayabilmektedir (GCM Yatırım, 2022a).

Dolayısıyla menkul kıymetlerin fiyat grafikleri üzerinde oluşan her şekil, her veri belli bir sistem içinde tanımlanabilir ve geçmişteki herhangi bir benzer dönemle eşleştirilebilir olduğu sürece menkul kıymetin gelecekteki fiyatıyla ilgili öngöründe bulunmak kolaylaşabilir. Çünkü, menkul kıymet fiyatlarının geçmişte benzer durumlarda nasıl seyir izlediğini ve nasıl bir tepki verdiğini mevcut grafiklerle görmekteyiz (GCM Yatırım, 2022a). Grafiklerin analizi analistler için bir bakıma kopya çekmek gibidir. Çünkü grafik analizi, temel analiz kestirme bir yolu olduğu söylenebilir. Teknik analiz, temel analiz yapmadan bir menkul kıymeti ya da endeksi analiz etme imkanı sağlar (Murphy, 1998: 25). Teknik analizci bunu fiyatların hareket ettiği yöne bakarak ve kullandığı bir takım formasyon türleriyle menkul kıymetin ileride oluşabileceği hedef fiyatını veya fiyatlarını tahmin edebilir. Özellikle teknik analizdeki fiyat formasyonlarıyla.

Formasyonlar, bir grafik üzerindeki fiyatların hareketleriyle oluşan şekil veya formların temsil ettiği ayrıt edici görsellerdir. Bu görseller/formlar yatırımcılar için kritik öneme sahiptir (Forex

---

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Osmaniye / Türkiye. ORCID: 0000-0003-4633-8376

Akademisi, 2022). Bu yüzden, formasyonlar teknik analizin temeli, hatta olmazsa olmaz parçası olduğu söylenebilir.

Teknik analizde kullanılan grafiklerden yararlanma bu çizimleri okuma ve yorumlayabilme beceri gerektirir. Bu becerilerin oluşturulması ve geliştirilmesi, menkul kıymetlerin fiyat hareketlerini grafik üzerinde görme, yorumlama ve tanımlamalarına bağlıdır. Teknik analiz bir trend/ivme oluşumunu öngörme aracı olduğundan formasyonlar da fiyat hareketlerindeki eğilimleri/yönelimleri tahmin etme imkanı sağlar. Be çerçevede finansal piyasalardaki teknik analizin olmazsa olmazı olarak nitelendirilen formasyonlar bu kitap bölümünde ele alınacak olup, en sık başvurulan trend devam (sıkışma) formasyonları üzerinde durulacaktır.

Bu çerçevede çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki bu bölümün ardından, ikinci bölümde formasyonun teknik analizdeki yeri ve önemi üzerinden durulacak, üçüncü bölümde teknik analizde en sık görülen *trend devam (sıkışma) formasyonları* hakkında teorik bilgiler verilecektir. Son olarak dördüncü bölümde genel değerlendirme ve sonuç kısmına yer verilecektir.

2. Teknik Analizde Formasyonların Yeri ve Önemi

Menkul kıymetlerin gelecekteki yönünü ve uygun alım-satım zamanını öngörme çabası yatırımcı/tasarruf sahiplerinin üzerinde en çok düşündüğü konuların başında gelmektedir (Özçam,1996:5). Bu amaçla en çok kullanılan yöntemler, temel ve teknik analiz yöntemleridir. Teknik analiz temel analizin aksine genellikle şirketlerden/sektörlerden gelen haberlere bağlı değildir. Örneğin, bir menkul kıymetin fiyatları şirketin bilançosu ele alınarak ölçülemez. Çünkü bilançolar ilgili dönemin son gününün verilerini içerdiğinden, açıklandıktan gün eskimişlerdir. Bilanço gibi mali tablolardan önceden haberi/bilgisi olanlar, fiyatları zaten etkilemişlerdir. Eğer, menkul kıymetin fiyatı, sadece gerçek/cari fiyata göre oluşuyor olsaydı, teknik analiz yaklaşımına ihtiyaç duyulmazdı. Kaldı ki menkul kıymetlerin ilgili piyasalarını göz önüne aldığımızda, fiyatların sadece gerçek/cari fiyata bağlı oluşmadığı görülmektedir. Menkul kıymet fiyatları, kendi iç dinamikleri (sektör, firma büyüklüğü gibi) dışında tasarruf sahiplerinin psikolojilerine bağlı olarak da dalgalanma görülür. Teknik analiz yaklaşımı işte bu fiyat dalgalanmalarıyla ilgilenir. Teknik analiz yöntemi, geçmiş fiyat hareketlerine dayanarak menkul kıymet ve diğer yatırım araçlarının ilerideki fiyatlarını öngörmeye çalışır (Memişoğlu, 1997: 1). Menkul kıymetlerin eski fiyatlarının görünür hale gelmesi için teknik analizin ilk ve belki de en önemli adımı grafiklerdir. Grafikler üzerinden oluşan formasyonlar menkul kıymet fiyatlarının, ileride hangi yöne doğru, ne kadar gideceğiyle ilgili önemli ip uçları sunmaktadır.

Teknik analizde temel araç grafikler olduğundan analiz yapılırsa iken olması gereken en önemli araç grafikler ve bunların oluşturmuş olduğu formasyonlardır. Finansal piyasalardaki herhangi bir menkul kıymetin trendinin değişip değişmeyeceğini ve fiyatların hangi seviyede veya nasıl bir alanda dalgalanabileceği ile ilgili yatırımcılara/analistlere görüş sağlayan formasyonlar, teknik analizde kritik öneme sahiptir (Forex Akademisi, 2022). Çünkü, menkul kıymetlerinin veya diğer yatırım araçlarının seans/gün içindeki fiyat hareketlerini, bu fiyat hareketlerinin oluşturdukları fiyat formasyonlarını (şekillerini), hareket yönlerini (trendini), gün içi işlem miktarlarını ancak bu grafikler yardımıyla analiz etmek mümkün olabilmektedir (Çağırman, 1999: 15).

Tasarruf sahipleri menkul kıymetlerin geçmişteki fiyat/endeks hareketlerini inceleyerek ilerideki muhtemel fiyatlarını öngörebilme imkanını teknik analiz sayesinde elde edebilirler (Forex Akademisi, 2022). Teknik analiz görseldir, birtakım grafikler yardımıyla strateji belirlenir, fiyatların tekerrürden ibaret olduğunu savunmakta olup geçmiş hareketler önem arz eder. Buna rağmen literatürdeki birçok çalışmanın öne sürdüğü bulgulara göre teknik analiz yaklaşımı, menkul kıymetlerin fiyatlarıyla ilgili oldukça kayda değer bilgiler sunmaktadır (Mamaysky vd., 2000:17). Temel ve teknik analiz araçlarının uygulanması ve menkul kıymet ile ilgili stratejilerin oluşturulması için temel hareket noktası grafiklerin oluşturulması ve yorumlanmasıdır. Bu yüzden, iyi bir analiz

için grafikler bir bakışta birçok ipucunu içinde bulunduran önemli bir araçtır. Grafikleri iyi okumak ve ihtiva ettiği dili anlayabilmede gösterilecek başarı, alacağınız pozisyonun geleceğini belirleyen en önemli etmendir (GCM Yatırım, 2022b). Bu nedenle çeşitli zaman aralıklarında çizilen ve incelenen grafiklerin formasyon türleri yatırımcıya önemli ipuçları sunmakta ve yakalandığı durumda önemli veriler/bilgiler barındırmaktadır.

Formasyonlar, grafik üzerinde oluşan simge ve çizimler, arz ve talepteki miktarları birleştirerek analistlere alı ve satıların görsel halini vermektedir. Formasyonlar yatırımcı/tasarruf sahiplerine ayı piyasası ile boğa piyasası arasındaki üstünlük kurma mücadelesinin analizini yapma yollarını göstermektedir. Finansal piyasalarda bu üstünlük kurma mücadelesinde hangi tarafta olmanın kazançlı olacağını bu formasyonlar ile öğrenmemiz mümkündür. Özellikle teknik analizdeki fiyat formasyonları sayesinde.

Finansal piyasalardaki herhangi bir menkul kıymetin trendinin değişip değişmeyeceğini ve fiyatların hangi seviyede veya nasıl bir alanda dalgalanabileceği ile ilgili tasarruf sahiplerine/analistlere görüş sağlayan formasyonlar, teknik analizde kayda değer öneme sahiptir. Teknik analiz bir trend/ivme oluşumunu öngörme aracı olduğundan formasyonlar da fiyat hareketlerindeki eğilimleri/yönelimleri bulma/tahmin etme imkanı sağlamaktadır. Bu yüzden, doğrusal olmayan yani belirli bir yol izlemeyen trendlerin/ivmelerin tahmin edilmesinde teknik analiz formasyonları tasarruf sahiplerinin ulaşabileceği önemli bir yardımcı araçtır (Forex Akademisi, 2022). Grafikler üzerinde menkul kıymetlerin trendi belirlenir, direnç ve destekleri tespit edilir, formasyonları keşfedilir, çeşitli analiz araçları kullanılır ve nihayetinde söz konusu menkul kıymetle ilgili uygulanacak stratejiye veya alınacak pozisyona bir karar verilir (GCM Yatırım, 2022c). Bu pozisyonun alınmasında/karar verilmesinde grafikler özellikle de trend devam ve tren dönüş formasyonları kritik öneme sahiptir.

3. Teknik Analizde Formasyon ve Trend Devam (Sıkışma) Formasyonları

Grafikler, menkul kıymet ve değerli madenlerin mevcut durumunu analiz etmek ve ilerideki fiyat hareketlerini öngörmek için belirli bir periyot dilimindeki verilerinden faydalanarak çizilen görsel araçlardır (Tomakin, 2007:22). Bir başka ifadeyle, fiyat ve işlem miktarı verilerinin çizgiler vasıtasıyla görselleştirildiği şekillere grafik adı verilmektedir (Özekşi, 2005: 25). Analistler menkul değerlerin belli bir zaman aralığındaki finansal verilerin grafiklerini çizerek, bu grafiklerden örnekler bulmaya çalışırlar. Daha sonra bu örnekleri menkul kıymetlerinin ilerideki fiyatlarını tahmin etmede/öngörmekte kullanırlar (Özçam, 1996:16). Bu oluşturulan grafiklerde en önemli amaç, geçmiş hareketlerinden menkul kıymetlerin ileride fiyatlarının ne olacağını ön görmeye çalışmaktır. Bu öngörülerin oluşturulmasında kritik öneme sahip olan ise teknik analizdeki formasyonlar ve onların türleridir.

Finansal piyasalarda herhangi bir menkul kıymetin gün içinde farklı fiyatlardan alıcı ve satıcıların yaptıkları işlemler/aldıkları pozisyonlar menkul kıymet veya menkul kıymet grafikleri üzerinde bazı izler/ipuçları bırakır. Bu ipuçları menkul kıymet alıcısı ile satıcısı arasındaki güç mücadelesinin nasıl ve hangi yönde gelişmekte olduğunu menkul kıymetin fiyatının/endeksinin hangi yöne doğru evrilme ihtimali olduğunu göstermektedir. İşte bu izlere veya ipuçlarına teknik analizde *formasyon* adı verilmektedir (Münyas ve Atasoy, 2021: 119). Başka bir ifadeyle *formasyon*, finansal piyasalardaki menkul kıymet veya değerli metal gibi yatırım araçlarının fiyat veya endeks grafikleri üzerinde oluşan simgeler veyahut çizimler olarak tanımlanabilir.

Menkul kıymet arz ve talebindeki bir değişim bu menkul kıymetlerin fiyat eğilimlerinin/trendlerinin de yönünün değiştirmesine yol açar. Herhangi bir yatırım aracının yükselmekte olan bir trendi düşmeye, düşmekte olan bir trendi yükselmeye başlayarak dönebilir. Bu dönüş/kırılma noktalarında genellikle bazı formasyonlar oluşur. Bu oluşumlar, uzun süren gözlemler neticesinde kendilerini tekrar ettikleri görülmüş ve bu oluşumların başlangıç, gelişme ve sonuçlanması geçmiş tecrübelerle dayanarak birtakım koşullara bağlanmıştır (Konuralp, 2001: 126).

Koşulları sağlayan formasyonlar oluştuğu zaman formasyonlar ile birlikte beliren menkul kıymetlerin işlem hacim miktarları da göz önünü alınmalıdır (Erdinç, 2004: 301). Formasyonların meydana geliş süreleri ne kadar uzun, işlem hacim miktarı ne kadar fazla, formasyondaki menkul kıymetin fiyat hareketlerinin alt ve üst sınırları ne kadar birbirinden uzaksa oluşan formların önemi de analistler için bir o kadar büyük/karlı olacağı söylenebilir. Yani menkul kıymet grafiklerinde görülen küçük/kısa formasyonlardan küçük sonuçlar/az kazançlar beklenirken, uzun süren/büyük formasyonlar sonrasında da uzun/büyük fiyat değişimleri meydana geldiğinden büyük/çok kazançlar beklenmektedir (Tomakin, 2007: 64; Karan, 2011: 524).

Birbiriyle benzerlik gösteren formasyonların oluşum nedeni, yatırımcı gruplarının aynı şartlarda aynı kararlara vardıkları yani geçmişte göstermiş oldukları davranışları tekrarlamalarıdır. Teknik analistlerin büyük deneyimler sonucu oluşturdukları formasyonlara menkul kıymet ve diğer değerli metal, maden, emtia gibi borsalarında da görülmektedir (Şahin, 1992: 39).

Teknik analizde formasyonların sınıflandırılmasında esas alınan kriterler farklılık gösterse de en sık baş vurulan formasyon sınıflandırması ikili sınıflandırılmadır. Bu sınıflandırmaya göre formasyonlar:

1. Trend Devam (Sıkışma) Formasyonları
2. Trend Dönüş Formasyonları

olmak üzere ikiye ayrılır. Herhangi bir menkul kıymet için bir formasyonun meydana gelmesi 1 gün, 1 hafta, 1 ay hatta 1 da yıl sürebilir. Bununla birlikte süre uzadıkça oluşan formasyonlardan elde edilen kazanç da arttığı söylenebilir.

Bu kısımda çalışmanın amacına uygun olarak finansal piyasalarda çok sık karşılan formasyon olan *trend devam (sıkışma) formasyonu* ve türleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Trend Devam (Sıkışma) Formasyonları

Menkul kıymet fiyat sıkışıklığının takibinde trendin yani fiyat eğiliminin bir önceki trend ile aynı şekilde ilerleyeceğini gösteren formasyona *trend devam formasyonları* adı verilmektedir. Kısaca menkul kıymet ilgili grafik üzerinde mevcut trendin devam ettiğini gösteren oluşumlar olarak da tanımlanmaktadır. Buna aynı zamanda sıkışma, erteleme veya konsolidasyon formasyonları da denilmektedir. Yatırım araçlarının fiyatları/endeksleri trendin/ivmenin içinde kalır ancak bazı durumlarda sıkışmalar da oluşabilir. Yön arayışına giren menkul kıymet fiyatları kimi durumlarda arz ve talep eşitlenirse fiyatlarda duraksama/yatay seyir, başka bir ifadeyle menkul kıymet fiyatlarında sıkışmalara yaşılanabilir.

Bu sıkışmaların/duraksamaların ardından arz talep dengesi bozulur ve piyasalarda volalite artarsa menkul kıymete sert fiyat hareketleri meydana gelmektedir. Genellikle piyasanın kararsız olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Yatırımcılar bu sert fiyat hareketlerinin hangi trend/ivme ile devam edeceğini öngörebilmek için teknik analizdeki trend devam/sıkışma formasyonlarına başvurulmaktadır (Forex Akademisi, 2022; Özcan, 2016: 28; Özekşi, 2005: 77).

Bu kısımda, teknik analizde en sık başvuru trend devam/sıkışma formasyonlarından üçgen formasyonları, bayrak ve flama formasyonları ile takoz (kama) formasyonlarından söz edilecektir.²

3.1.1. Üçgen Formasyonları (Triangles Formations)

Herhangi bir yatırım aracının belirli bir dönem içerisindeki fiyat hareketlerinin uç noktaları (tepe veya dip noktaları) birleştirildiğinde fiyatlarda giderek sıkışma ve bir üçgen şekli görünüyorsa buna üçgen formasyonu adı verilmektedir (Kılıç, 2008:48; Forex Akademisi, 2022). Genellikle ana trend değişim (dönüş) formasyonu olarak değil, orta vadeli fiyat formasyonları olup, 3-4 haftadan

---

² Dikdörtgen formasyonları da mevcuttur.

birkaç aya (3-4 ay) kadar bir sürede tamamlanır (Şahin, 1992: 63). Bu formasyonlarda yatırım aracının veya menkul kıymetin fiyat grafikleri üzerinde üçgene benzer şekiller oluştuğundan dolayı bu isimle adlandırılmaktadır. Bu formasyonların 3 farklı türü mevcuttur. Bunlar düşen (azalan) üçgen formasyonu, yükselen (artan) üçgen formasyonu ve simetrik üçgen formasyonudur.

Yatırım araçlarının fiyatlarındaki değişim aralıkları giderek, daralan bir durum arz ettiğinden üçgen formasyonları devam/sıkışma formasyonu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle üçgen formasyonu tasarruf sahiplerine/analistlere menkul kıymet fiyatlarındaki volatilitenin (oyunlukluğun) dar bir alana sıkışmasını ifade etmektedir. Bu sıkışmasıyla birlikte yatırım aracının işlem hacmi de giderek zayıflar ve bu durum piyasanın kararsızlığını göstermektedir. Ayrıca, söz konusu yatırım aracını alanlar ile satanlar arasında ne kadar sıkı bir mücadelenin olduğunu da ifade etmekte olup, bu formasyon tamamlandıktan menkul kıymet veya diğer yatırım aracının fiyatı, formasyon oluşmadan önceki trend/eğilim yönünde hareket edecekmiş gibi yorumlanır. Üçgen formasyonları ele alınan yatırım aracı fiyatının/endeksinin gideceği yönü önceden öngöremez. Ancak, menkul kıymetin fiyatı *üçgeni kırıldıktan sonra* yönünü kolaylıkla belli ettiği söylenebilir (Forex Akademisi, 2022; Şahin, 1992: 63). Örneğin, menkul kıymetin üst çizgisi kırılırsa yükseliş, alt çizgisi kırılırsa düşüş eğilimi³ başlar.

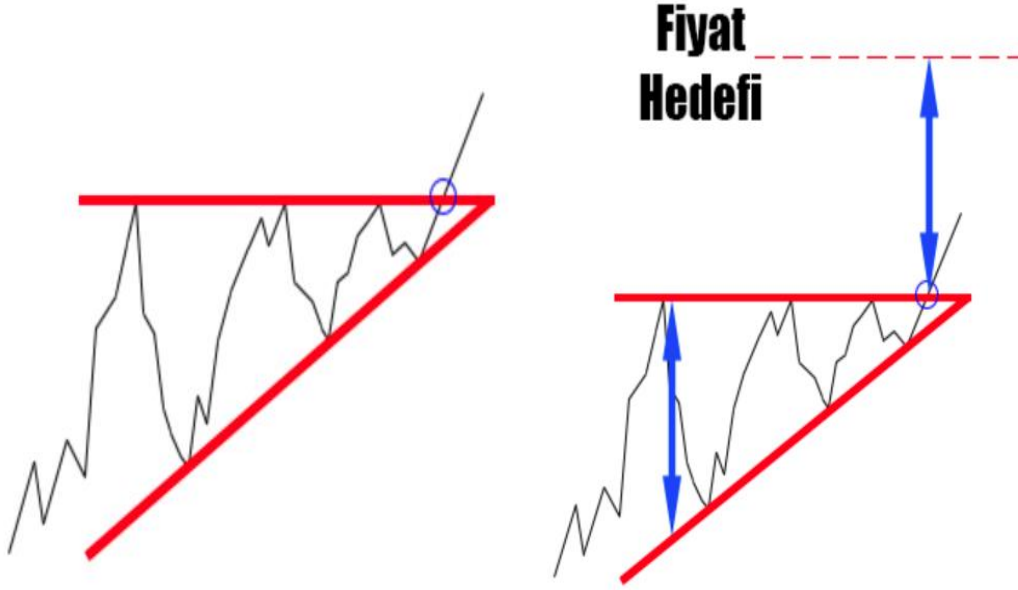
Bu kısımda, aşağı doğru eğimli ve düşüş sinyali veren *azalan (düşen) üçgen formasyonu*, yukarı doğru trendli ve yükseliş sinyali veren *artan (yükselen) üçgen formasyonu* ve son olarak *simetrik üçgen formasyonu* ayrı başlık altında ele alınacaktır.

3.1.1.1. Yükselen-Artan Üçgen Formasyonu (Triangles Ascending Formation)

Bu formasyonda, menkul kıymetin dip noktası bir önceki dip noktasına göre yükselmekte, ancak tepe noktası bir önceki tepe noktasıyla aynı seviyede kalmaktadır. Burada üst sınır çizgisi yatay bir çizgi şeklinde bir *direnç seviyesi* oluşturur iken, üçgenin aşağısındaki alt trend çizgisi ise yukarı eğimli/artan bir doğru şeklinde olup bir *destek seviyesi* oluşturmaktadır (Fischer ve Fischer, 2003: 37). Dolayısıyla, menkul kıymet fiyatları direnç seviyesine her çarpıp geri döndüğünde bir önceki dip seviyesinden daha yukarılarda dipler yaparak direnç noktasına/seviyesine doğru bir hareket söz konusudur (Erdoğan, 2004: 315). Kısaca bu formasyonda fiyat/endeks *yatay üst sınır-direnç çizgisi* ile *yukarı eğimli alt-destek çizgisi* arasında dalgalanmaktadır. Bu formasyon gittikçe artan bir talep ve gittikçe yükselen fiyatlarla yeni alıcıların piyasaya gelmesi, fakat belirli bir fiyat seviyesinde yoğun bir arzla karşılaşması durumunun sonucudur (Şahin, 1992: 66). Aşağıdaki Şekil 1’de görüldüğü gibi bir üçgen, yükselen üçgen formasyonunu temsil etmektedir.

---

³ Simetrik üçgen formasyonlarında bu doğrultunun/eğilimin önceden öngörülmesi, yükselen ve düşen üçgen formasyonlarına göre çok daha zordur.

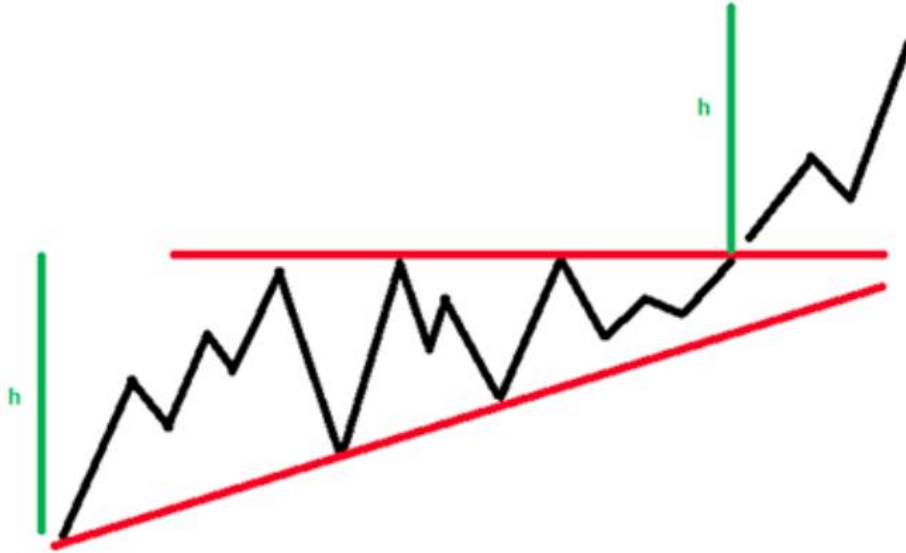

Şekil 1: Yükselen Üçgen Formasyonu

Şekil 2: Yükselen Üçgen Formasyonu (Hedef)

Kaynak: www.parasalhayat.com

Menkul kıymet talebinin devamlı artış göstermesi, arzının ise aynı seviyede kalması durumunda menkul kıymet fiyatları daralarak/sıkışarak formasyonun üst yatay çizgisi olan direnç çizgini kırmaktadır. İşlem hacmi formasyonun başlarında yüksek iken formasyonun sonlarına doğru azalış göstermektedir. Ancak kırılma sonrası işlem hacminde artış görülmektedir. Artan taleple bu arzın emilmesi ile birlikte fiyatlar üçgenin üst-direnç sınırını kırarak hızlı bir yükselişe geçer (Schlossberg, 2006: 128-130; Ünal, 2018: 119; Şahin, 1992: 66). Örneğin, Şekil 1 ve 2’de görüldüğü üzere mavi daire içerisinde alınan yerde kırılma yaşanmaktadır. Kırılma yaşandıktan sonra hedef fiyata doğru bir yükselme eğilimine girilmektedir (Şekil 1 ve 2).

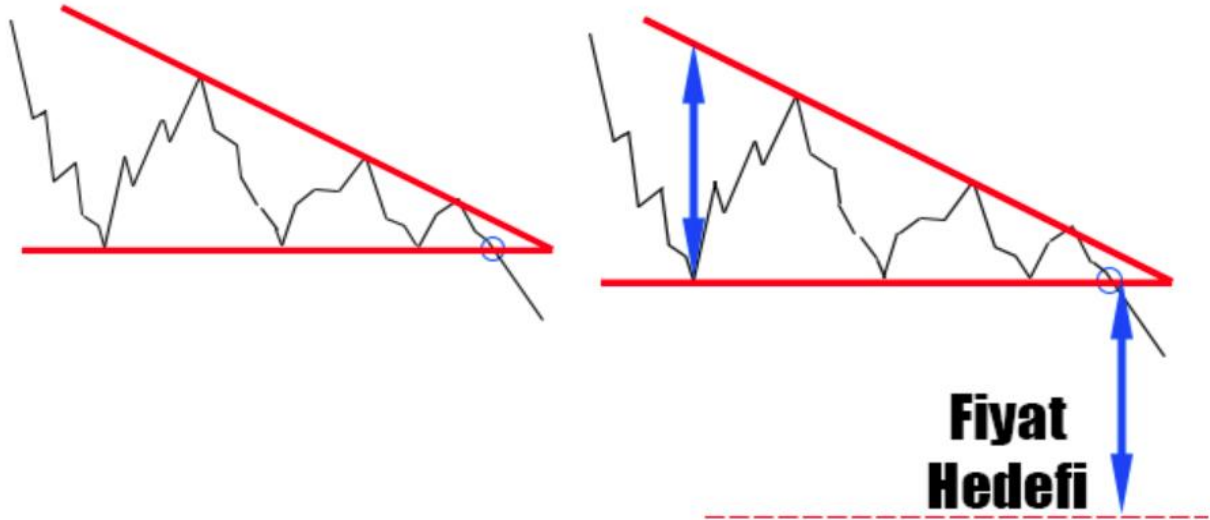
Şekil 3: Tamamlanmış Yükselen Üçgen Formasyonu

Kaynak: www.integralforex.com.tr

Formasyondaki fiyat kırılmaları yüksek işlem miktarı ile desteklenmeli ve bunun tersi durumlara ise şüpheyle bakılmalıdır (Münyas ve Atasoy, 2021:134). Bu yüzden, formasyonun tamamlanıp bittiğinden emin olabilmek için direnç kırıldıktan sonra hareketin devam edip etmediğine bakmak gerekmektedir. Bazı zamanlarda formasyon oluşurken sahte kırılmalar oluşabilmektedir. Bu nedenle formasyonun tamamen oluşması beklenmelidir (Forex Akademisi, 2022). Genellikle yükselen trend meydana geldikten sonra Şekil 3’de görüldüğü üzere, üçgenin yüksekliği (h) kadar mesafe menkul kıymetin asgari hedefidir ve bu seviyeleri bulması beklenir. Tabii bu seviyelerde (h) ciddi dirençlerin oluşabileceği de unutulmamalıdır.

3.1.1.2. Alçalan-Düşen Üçgen Formasyonu (Triangles Descending Formation)

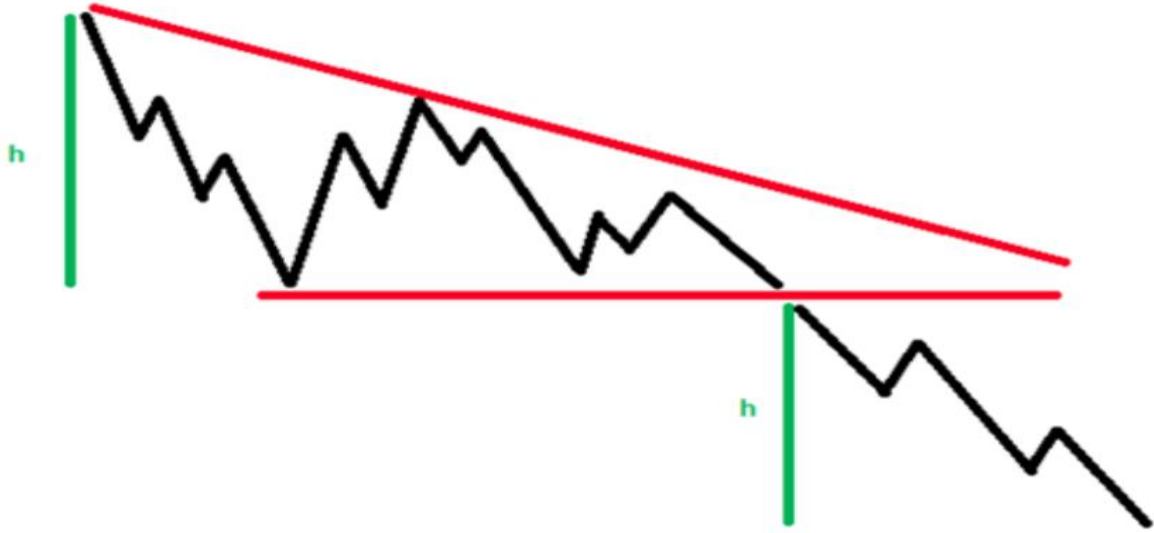
Bu formasyonda tıpkı yükselen üçgen formasyonuna benzer fakat tersi yönde bir gelişme mevcuttur. Bunda yatay-düz çizgi aşağıdadır ve destek çizgisini/bölgesini oluşturmakta, üst tarafındaki çizgi ise aşağı yönde azalan/düşen bir eğilime sahiptir. Menkul kıymet fiyatları her yükseliş yaptığında bir önceki zirvenin altında kalmakta ve aşağı yönde yatay-destek çizgisine doğru yaklaşmakta ve fiyat aralığı sıkışmaya/daralmaya başlamaktadır (Yıldırım, 2013: 39). Aşağıdaki Şekil 4’de görüldüğü üzere formasyonun dar ve sivri kısımda menkul kıymet fiyatları sıkışır ve piyasada durgunluk/kararsızlık meydana gelir.

Şekil 4: Alçalan Üçgen Formasyonu

Kaynak: www.parasalthayat.com

Şekil 4’de görüldüğü üzere menkul kıymet fiyatları bu formasyonda alttaki düz-yatay sınır çizgisi ile üstteki aşağı eğimli sınır çizgisi arasında dalgalanmaktadır. Fakat fiyatlar üçgen içerisinde hareket ederken, düşüş hareketleri esnasında oluşan işlem hacimleri yükseliş hareketleri esnasında oluşan işlem hacimlerinden daha fazladır (İntegral Forex, 2021a). Menkul kıymetin gittikçe artan bir arzı belirli bir fiyat seviyesinde bir taleple karşılaşır. Talebin tükenmesiyle birlikte arz fazlası menkul kıymetin fiyatını alttaki destek çizgisini kırarak düşüşe geçmesine yol açar (Şahin, 1992: 66). Tıpkı yukarıdaki Şekil 4’de mavi daire içerisine alınan kısımda ve aşağıdaki Şekil 5’de olduğu gibi.

Şekil 5: Tamamlanmış Alçalan Üçgen Formasyonu

Kaynak: www.integralforex.com.tr

Burada dikkat edilmesi gereken nokta üçgen aşıldıktan sonra destek çizgisi kırılır ve düşüş devam etmesidir (Forex Akademisi, 2022). Bu kırılma yüksek hacimle gerçekleşmiş ise formasyonun tamamlandığı anlamına gelmektedir. Bu da düşüş trendin devam edeceği şeklinde yorumlanır. Tıpkı Şekil 5’de görüldüğü gibi. Bununla birlikte, formasyon tamamlandıktan sonra düşüş hareketi başlar ve düşüş hareketi devam eder iken diplerden gelen alışlar düzeltme hareketine neden olabilir. Bu durumda menkul kıymet fiyatı üçgenin üst kısmından kırılır⁴. Bu gibi durumlara hazırlıklı olmak için formasyonun tamamlanması beklenmelidir (İntegral Forex, 2021a). Şekil 5’deki gibi formasyonun tamamlanması için kırılma sonrası yükseklik kadar (h) menkul kıymet fiyatın düşmesi gerekmektedir. Bu yüzden, yatırımcı kırılma yaşandıktan sonra menkul kıymet için formasyonun yüksekliği (h) kadar daha düşük bir fiyatı düzeyi için alım emri verilmelidir (Şekil 4’deki sağ paneldeki ve Şekil 5’deki gibi).

3.1.1.3. Simetrik Üçgen Formasyonu (Triangles Symmetrical Formation)

En az iki düşüş/dip ve yükseliş/tepeyi içinde barındıran fiyat volalitesi yüksek menkul kıymetlerde her yaşanan düşüş ve yükseliş bir öncekinden daha dar bir alana sıkıştığı/daraldığı formasyon türüne *simetrik formasyon* adı verilmektedir. Bu formasyonda alt sınır çizgisi ile üst sınır çizgisi birbirine simetrik olmak zorundadır. Bu simetrinin oluşması için ancak yükselişteki her tepe bir öncekinden daha düşük noktada, her dip ise bir öncekinden daha yüksek düzeyde gerçekleşmelidir. Bu yüzden fiyat hareketlerinin tepe ve çukur noktaları bir doğruyla birleştirdiğimizde simetrik üçgene andıran bir form oluşmaktadır. Simetrik üçgen şeklinde fiyatların daralması/sıkışmasıyla birlikte formasyon boyunca azalan bir işlem hacmi takip ediyorsa formasyonun oluştuğu kabul edilir (Konuralp, 2001:133).

Bununla birlikte simetrik formasyonda menkul kıymet fiyatlarının hangi yöne evrileceği belli değildir (Konuralp, 2001:133). Menkul kıymet fiyatının formasyon sınırlarından üst veya alt sınır çizgilerden birini kırmasıyla ancak hangi yöne evrileceği belirlenmekte olup (Tomakin, 2007: 83), formasyon tamamlanmaktadır. Mesela menkul kıymet fiyatının *düşüş göstermesinin ardından* formasyon tamamlanırsa aşağı yönde bir kırılma, *yükseliş göstermesinin ardından* formasyon tamamlanırsa yukarı yönde bir kırılmanın oluştuğu anlamına gelmektedir (Mergen, 1998: 177-178). Örneğin, aşağıdaki Şekil 6’da menkul kıymet fiyatı üçgenin üst sınır çizgisini kırmasıyla (yükselme

⁴ Bu alçalan üçgen formasyonunun tamamlanmadığı anlamına gelmektedir.

yönünde kırılmayla) *simetrik üçgen* formasyonu tamamlanmıştır. Şekil 7’de ise menkul kıymet fiyatı alt sınır çizğini kırmasıyla (düşüş yönünde kırılmayla) formasyon tamamlanmıştır.

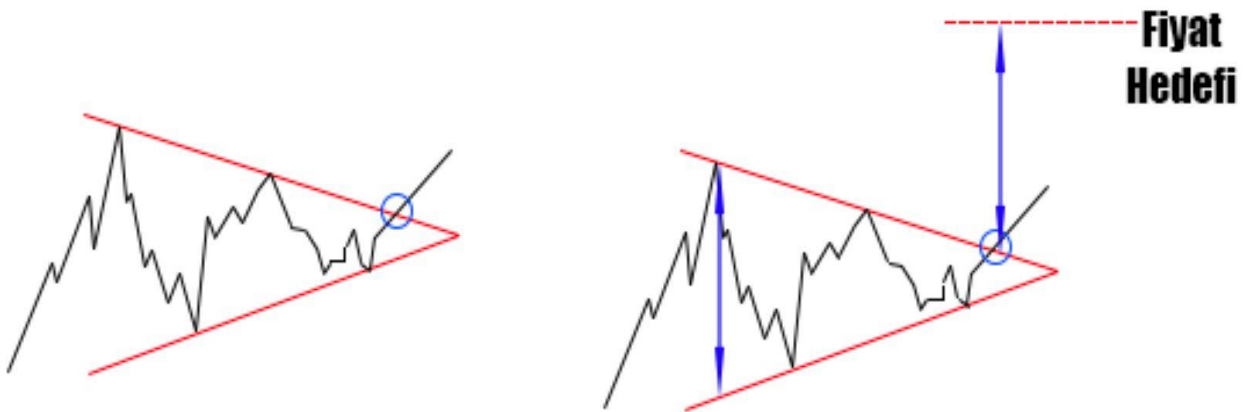
Şekil 6: Yükselme Yönünde Kırılma

Şekil 7: Düşüş Yönünde Kırılma

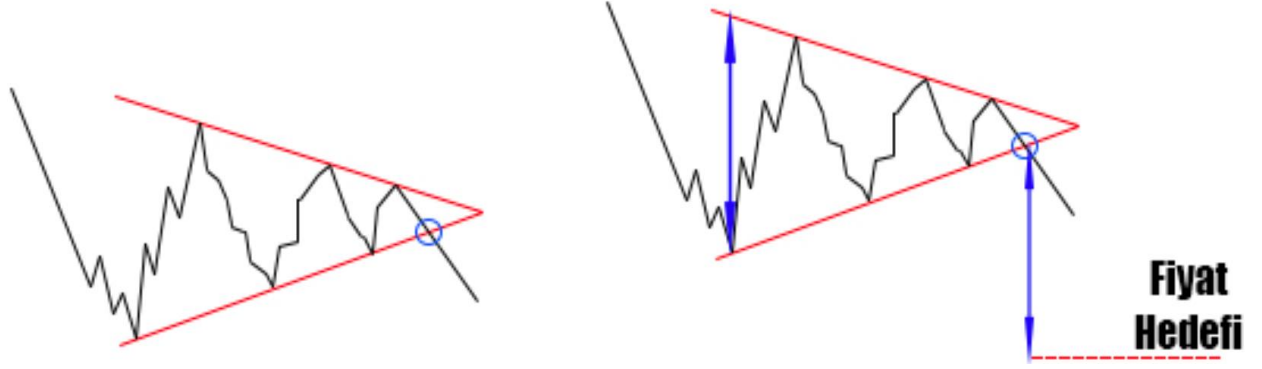
Kaynak: www.integralforex.com.tr

Bu üçgen *formasyonunun sınırları içerisinde* menkul kıymet alıcıları ile satıcıları arasında bir mücadele olduğu ve bunun kazananın olmaması nedeniyle simetrik bir hal aldığı unutulmamalıdır. Ne zaman ki iki taraftan biri kazanırsa o zaman simetrik üçgen formasyonu tamamlanmış sayılır. Yani, bu formasyonda kazanan tarafın trendiyle fiyatlar ilerlemeye devam eder ve kırılma o yönde gerçekleşir (Forex Akademisi, 2022). Örneğin Şekil 6’da yukarı yönde kırılma nedeniyle kazan *alıcılar* tarafı olduğu için kırılma *yükselme* yönde olup, yükseliş trendi gerçekleşmiştir. Şekil 7’de ise kazanan satıcılar olduğundan kırılma *alışma* yönünde olup, düşüş trendi oluştuğu görülmektedir.

Şekil 8: Yükseliş Yönünde Simetrik Üçgen Kırılmasının Fiyat Hedefi

Kaynak: www.parasalhayat.com

Şekil 9: Düşüş yönünde simetrik üçgen kırılmasının fiyat hedefi

Kaynak: www.parasalhayat.com

Fiyatlardaki düşüş veya yükselişin hangi düzeye/seviyeye kadar olacağını tahmini (fiyat hedefi) ise, *üçgenin başladığı noktadan üst kenarına çizilen bir doğruyla* belirlenir (Konuralp, 2001:133). Bu kırılma sonra düşüş veya yükseliş trendi en az bu *doğru yüksekliği kadar* devam edeceği öngörülmektedir. Şekil 8 ve 9'da menkul kıymet fiyat/endeksinin simetrik üçgenleri kırılmasının ardından, önceki eğilim yönünde hareket ettiği ve fiyat hedefleri ilgili şekillerin sağındaki panellerde dikey okla gösterilen seviye (fiyat hedefi) kadar gideceği öngörülmektedir.

Genel olarak üçgen formasyonlar birlikte değerlendirildiğinde; yükselen veya alçalan formasyonlar, simetrik üçgen formasyonlarına göre formasyonun tamamlanmasıyla birlikte fiyatların hangi yöne yöneleceği önceden belli olmalarının yanında, güvenilirliği açısından da daha tutarlı formasyonlar olduğu söylenebilir. Mesela, yükselen üçgen formasyonlarında menkul kıymet fiyatlarındaki hareketin yukarı, alçalan formasyonlar da ise düşüş yönünde olacağı önceden bellidir⁵ (Şahin, 1992: 66).

3.1.2. Bayrak ve Flama Formasyonları

Bayrak ve flama formasyonları tıpkı üçgen formasyonlarında olduğu gibi trend devam (sıkışma) formasyonları arasında bulunmaktadır. Oldukça sık görülen formasyon türleridir. Bayrak ve flama formasyonları, trendin içerisinde dinlenme formasyonları olarak bilinmekte olup, kısa süre içinde gerçekleşmektedirler. Başka bir ifadeyle formasyonların özellikleri trend boyunca geçici bir duraksama/duraklama yaşandığı dönemde görülmektedir. Bu formasyonlar oluştuğunda trend ne ise o duraksamadan sonra aynı yönde devam etmektedir (İntegral Forex, 2021b; Murphy, 1999: 141; Forex Akademisi, 2022). Bu formasyonların ortaya çıkış şekilleri birbirine benzemektedir. Aşağı ya da yukarı doğru eğimli olabilmekte olup, trendleri hangi yöne doğru hareket edecekleri hakkında sinyaller verse de oluşan görüntü/şekil (bayrak veya flama) açısından birbirinden farklılık göstermektedirler. Bayrak formasyonunun üst kısmında oluşan şekil geometrik olarak dikdörtgene, flama formasyonu ise üçgene benzemektedir (Murphy, 1999: 141-142; Perşembe, 2020: 172-173).

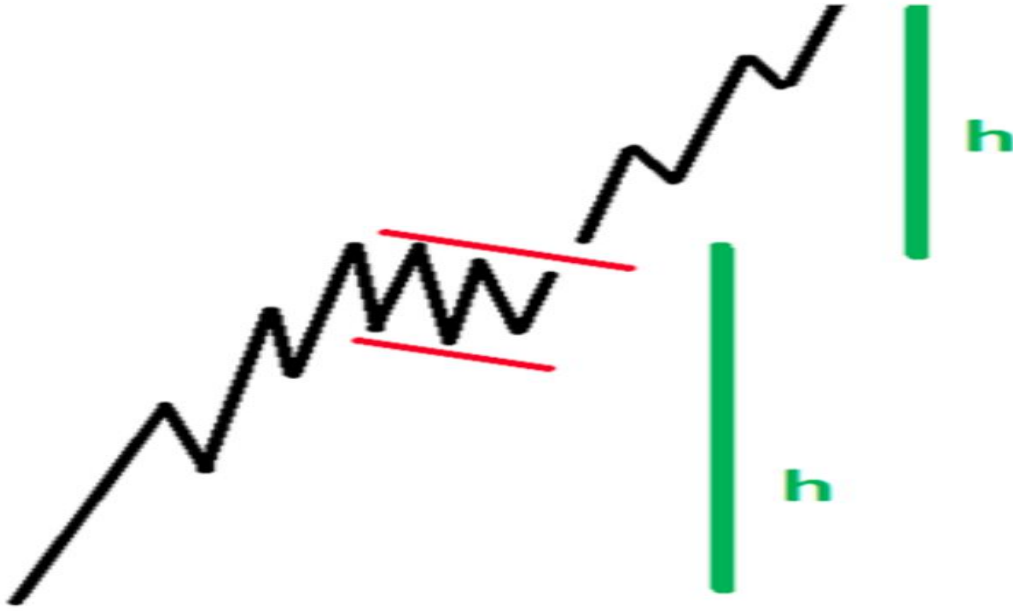
Bu formasyonlar yüksek hacimli, hızlı ve sert hareketlerin arkasından oluşan yatay hareket alanlarını göstermektedir. Her iki formasyonun da ölçümü aynı şekilde yapılmaktadır. Yükselen piyasalarda hafif aşağı eğimli, düşen piyasalarda hafif yukarı eğimli olabilmektedir. Formasyon oluşmadan önce gelen keskin ve sert hareket esnasında işlem hacmi yüksektir düz bir çizgi şeklinde oluşan hareket *Bayrak/Flama Direği* olarak isimlendirilir. Kırılma gerçekleştikten sonra menkul kıymet fiyatının bayrak/flama direği kadar hareket etmesi beklenmektedir (İntegral Forex, 2021b).

⁵ Tabii ki kesin değildir. Çünkü, formasyon tamamlandıktan sonra düşüş/yükseliş hareketi başlar ve düşüş/yükseliş hareketi devam eder iken dipler/tepelerden gelen alış/satışlar düzeltme hareketine neden olabilir.

3.1.2.1. Bayrak Formasyonu (Flag Formation)

Menkul kıymet fiyatlarının trend doğrultusunda yaptıkları hızlı ve keskin yükseliş/düşüş esnasında kısa süreliğine duraklama/yavaşlama döneminde oluşmaktadır. Adını menkul kıymet grafiğinde bayrağa benzeyen şeklinden almaktadır. Formasyonu takiben fiyatların yönünün, formasyonun tamamlanmasından önce kestirilebilmesi yanında, fiyatların kırılmasıyla beraber ne kadar yükselebileceği/düşeceği konusunda güvenilir ölçümler yapma imkanı sağlar. Genellikle menkul kıymet fiyatlarının önemli yükseliş veya düşüşlerinin *tam ortalarında* oluştuklarından dolayı fiyatlar formasyonun tamamlanmasıyla birlikte, formasyon öncesi yükseliş veya düşüş kadar yükseleceği veya düşeceği öngörülmektedir (Şahin, 1992:76). Örneğin, aşağıdaki Şekil 10'da yükselen trendin orta kısmında bayrak formasyonu meydana gelmiş olup, kırılma yaşandıktan sonra formasyon öncesi trend/ivme olan yükselmeye devam ettiği görülmektedir.

Şekil 10: Bayrak Formasyonu ve Fiyat Hedefi

Kaynak: www.integralforex.com.tr

Bu formasyon genellikle hızlı bir trend hareketinden sonra oluşmaktadır. Oluşan form (yani bayrak) trendin tersi yönünde bir eğime sahiptir. Formasyon oluşurken işlem hacmi daralırken formasyon tamamlandıktan sonra işlem hacmi artmaya başlamaktadır. Yükseliş trendinde hızlı ve sert hareketliliğin ardından kısa süreliğine bir *bayrak dalgalanması* oluşmaktadır. Bu *bayrak dalgalanması* biçimi Şekil 10'nun tam ortasında görüldüğü gibi bir *dikdörtgene* benzemektedir. Fiyat/endeks, dikdörtgenin/bayrağın üst sınır çizgisini yukarı kırdığında formasyon tamamlanmış olmaktadır ve bayrak direğinin yüksekliği/uzunluğu (h) kadar fiyatların yükselmesi beklenmektedir (İntegral Forex, 2021b). Örneğin, yukarıdaki Şekil 10'da hızlı yükseliş trendinin yaşandığı menkul kıymet fiyatı, oluşan dikdörtgen şeklindeki bayrağın üst çizgisin kırdıktan sonra bayrak direğinin yüksekliği (h) kadar artış gösterdiği görülmektedir.

Bununla birlikte, hızlı ve sert düşüş trendinin ardından oluşan kısa süreli dalgalanmada da bayrak formasyonun oluştuğu görülebilir. Bu düşüş trendinde ise yükseliş trendinin tam tersi bayrağın alt çizgisinin kırılmasıyla formasyon tamamlanır ve tasarruf sahiplerine sat sinyali vermektedir. Kırılma esnasında işlem hacminin artış göstermesi şart değil, işlem hacmi düşüş meydana geldikten bir süre sonra da artabilir. Düşüş trendlerinde bayrak formasyonu (yani bayrağın dikdörtgen kısmı) yukarı eğimlidir (Çağırman, 1999: 180; Ergül, 2018: 288). Son olarak kırılma yaşandıktan sonra tıpkı yükselme trendlerinde olduğu gibi düşüş trendlerinde de bayrak direğinin yüksekliği/uzunluğu (h) kadar düşüş yaşanmaktadır (İntegral Forex, 2021b).

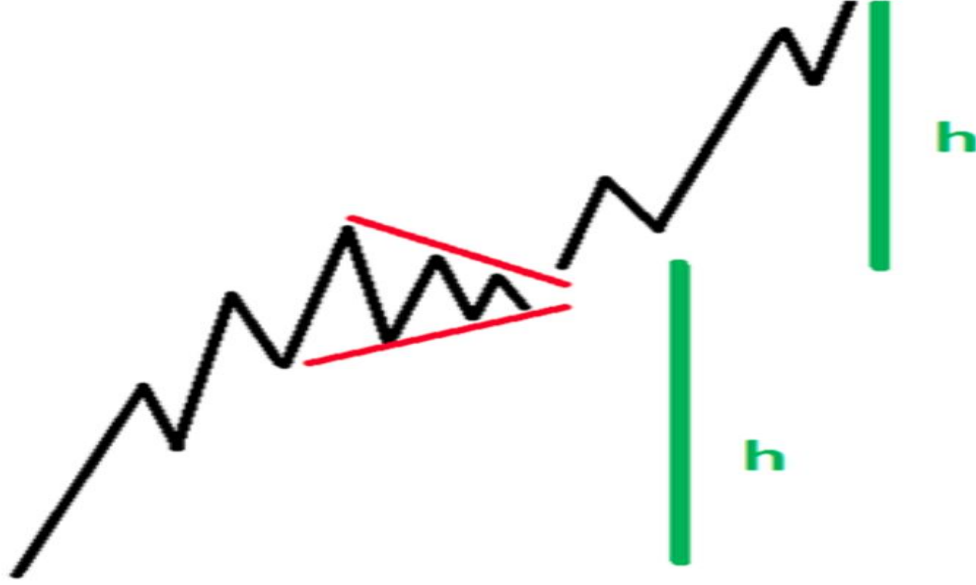
3.1.2.2. Flama Formasyonu (Pennant Formation)

Flama formasyonları, oluşum ve gelişim yönünden bayrak formasyonları ile benzerlik göstermektedir (Alkan, 2019: 57). Mesela, flama formasyonunda da trendin genellikle *tam ortasında* formasyona ismini veren *flama simgesi* oluşmaktadır. Bu aşamalarda işlem hacimlerinde düşüş yaşanmaktadır. Formasyonun kırılmasından sonra işlem hacmi giderek artar ve sonrasında trend yönünü değiştirmeden aynı şekilde ve hızda devam etmektedir. Bu formasyonda da fiyatlar aşağı ve yukarı doğru büyük bir hareketten sonra, satıcılar ve alıcılar aynı yönde ilerlemeden önce duraksamaktadır. Bu yüzden de menkul kıymet fiyatları genellikle sıkışır ve fiyat zikzakları flama şekline benzer simetrik bir üçgen oluşturmaktadır (Forex Akademisi, 2022).

Aralarındaki fark ise bayrak formasyonuna göre daha kısa sürede meydana gelmesi ve oluşumunun iki/üç hafta kadar sürede tamamlanmasıdır. Ayrıca, tepe ve dip noktaları birleştiren trend çizgilerinin flama formasyonunda bayrak formasyonuna göre bir noktada kesişmekte olup, küçük ve uzun bir simetrik üçgeni andırmasıdır. Flama formasyonları genel olarak menkul fiyatlarının aşağı ve yukarı kısa hareketleri ile oluşmaktadır. Yükseliş trendi içinde oluşan flamaların yönü hafif aşağı dönük, alçalan trendlerde ise biraz yukarıya dönük olabileceği gibi bazen de yatay olarak gerçekleşmektedir. Bu yüzden işlem miktarı daha hızlı azalmaktadır. Çizgilerden biri kırıldığında flama formasyon tamamlanmış olup, yükseliş trendinde hemen artış düşüş trendlerinde ise hemen düşüş başlamaktadır (Alkan, 2019: 57; Sarı, 2001: 199).

Flama formasyonları da kısa süreli duraklama/dinlenme oluşumları olarak nitelendirilmektedir. Başlangıçta (yani flamanın direk kısmında) işlem miktarı oldukça yüksek olsa da formasyon devam ettikçe işlem miktarı azalır (üçgeni andıran flama kısmında) ve menkul kıymet fiyatlarının alt ya da üst sınır çizgisini kırdıktan sonra (formasyonun tamamlandığı bölgede) ise işlem miktarı tekrar artış göstererek hızla yükselme meydana gelmektedir. Ancak flama formasyonunun meydana gelmesi aşamasında (yani flamanın oluştuğu aşamada) azalan işlem miktarı bayrak formasyonuna göre daha net bir şekilde görülmektedir (Romeu ve Serajuddin, 2001: 93; Tomakin, 2007: 110).

Yükseliş ve düşüş trendleri sırasında oluşan flama türleri, bayrak formasyonundakiler ile benzerlik göstermektedir (Bulkowski, 2005: 523). Mesela, *yükseliş trendinde* hızlı ve çizgi halinde yükselişin ardından menkul kıymet fiyatı duraklar ve aşağı yukarı hareket ederek yükseliş trendinin flamasın oluşmasını sağlamaktadır. Fiyatın flamanın üst çizgisini kırmasıyla formasyon tamamlanır ve sonra flama direğinin yüksekliği/uzunluğu (h) kadar menkul kıymet fiyatının yükselmesi öngörülmektedir. Düşüş trendinde ise yine sert ve düz çizgi halinde bir düşüşün ardından meydana gelen duraksama/duraklama hareketiyle düşüş trendin flaması oluşmaktadır. Ardından flamanın alt çizgisinin kırılmasıyla formasyon tamamlanır ve menkul kıymet fiyatının flama direğinin boyu/yüksekliği (h) kadar düşüş sergilemesi beklenmektedir (İntegral Forex, 2021b). Buradaki fark ise oluşum süreleri ve sıkışan fiyatların oluşturmuş oldukları görünümün farklı olmasıdır. Yükseliş trendlerinde flama formasyonu hafif aşağı eğimli, düşüş trendlerinde ise flama formasyonu hafif yukarı eğimli ancak bazı durumlarda yatay şekilde oluştukları da görülmektedir. Bu formasyonlar görüntü olarak simetrik üçgen formasyonu ve kama formasyonlarıyla benzerlik gösterse de bu formasyonlara göre daha kısa sürede oluştuklarından, grafiklerde kısa bir şekilde ortaya çıkmaktadırlar (Bulkowski, 2005: 523-524; Murphy, 1999: 143; Tomakin, 2007: 111). Örneğin, aşağıdaki Şekil 11'de bir yükseliş trendi içinde olan bir flama formasyonunun grafiği yer almaktadır.

Şekil 11: Flama Formasyonu ve Fiyat Hedefi

Kaynak: www.integralforex.com.tr

Şekil 11’de görüldüğü üzere, başlangıçta menkul kıymetin işlem miktarı oldukça yüksektir ve formasyon devam ettikçe işlem miktarı azalmaktadır. Özellikle simetrik üçgen şeklindeki simgesinin olduğu flama bölgesinde işlem hacmi iyice azalır, duraksamaktadır. Sonra menkul kıymet fiyatı flamanın üst sınır çizgisini kırdıktan sonra işlem hacmi tekrar yükselmekte olup, başlangıçtaki flama direğinin uzunluğu/boyu (h) kadar fiyatların yükseldiği ve hedef fiyata ulaştığı görülmektedir (Şekil 11).

3.1.3. Takoz (Kama) Formasyonları (Wedges Formations)

Bir tarih aralığında menkul kıymet fiyat volatilesinin yani oynaklığının azaldığı ve fiyatların sıkıştığı alana *takoz formasyonu* adı verilmektedir (Yıldırım, 2013: 39). Bu formasyon türleri çok sık menkul kıymet grafiklerinde görülememekle birlikte aynı zamanda kama formasyonu olarak da bilinmektedir. Tepe noktaları birleştirilerek çizilen üst sınır çizgisi ile dip noktaları birleştirilerek çizilen alt sınır çizgileri aynı yönde ve daralarak/sıkışarak devam etmesiyle oluşan üçgen formasyonuna benzetilen formasyonlardır (İnvestAZ, 2022). Ancak, takoz formasyonu üçgen formasyona göre daha uzun sürede, mesela birkaç hafta ya da birkaç ayda oluşmaktadır. Bir fark da iki sınır çizgisinin birlikte, aşağı ya da yukarı yöne doğru eğimleri ve takoz formasyonu tamamlandıktan sonra göstermiş olduğu istikamet tersi yönünde menkul kıymet fiyatlarının hareket etmesidir (Perşembe, 2020: 172; Pring, 2005: 219). Ayrıca, üzerine çizim yapıldığında taban kısmı geniş ve yukarı doğru bir daralma meydana gelmektedir. Alt ve üst çizgiler çizildiğinde formun başladığı yerden bitiş yerine kadar bu sınırlar arasındaki mesafe üçgendeği gibi daralmakta, ancak üçgen formasyonundaki gibi bu sınır çizgileri kesişmezler. Takozun/kamanın buradaki eğimi/trendi takozun/kamanın yönü olarak kendini göstermekte olup, kama/takozun çıkışında menkul kıymet fiyatı genellikle aynı yönde kırılma eğilimi gerçekleştirmektedir. Yani kama/takoz formasyonunda *yükseliş trendli* fiyat hareketlerinde yine yukarı yönde bir kırılma, alçalış trendli fiyat hareketlerinin oluşturduğu takoz formasyonunda düşüş yönünde bir kırılma söz konusu olmaktadır. Bu oluşumlarda trende ait büyük bir değişim yaşanmamakla birlikte menkul kıymet fiyatlarında ufak çaplı iniş-çıkışların görülmesi takoz formasyonun oluş aşamasında görüldüğü söylenebilir. Yani belli bir yükseliş/alçalış trendine girmiş menkul kıymet fiyatının belli bir zaman aralığında olağan daralmasından/sıkışmasından dolayı ani çıkış ve inişlere neden olabilmektedir (Yıldırım, 2013: 39; İnvestAZ, 2022).

Takoz/Kama formasyonlarının yükselen/artan takoz ve alçalan/düşen takoz formasyonu olmak üzere iki türü mevcuttur. Bunlar, fiyat formasyonlarının hem trend devamı/sıkışma hem de trend dönüş türleri olarak sınıflandırılabilir. Bu formasyonlarla karşılaşıldığında, tasarruf sahiplerinin menkul kıymet fiyatının yönü konusunda karar verme aşamasında olduğunu öngörebiliriz. (Genel Piyasa, 2022).

3.1.3.1. Yükselen Takoz/Kama Formasyonu (Wedges Ascending Formation)

Yükselen takozlar genellikle aşağı yönlü kırılma yapmakta olup, bir çeşit tepki formasyonu niteliğindedir. Bu formasyona bir yönüyle düşüş trendinde oluşan tuzak formasyonda denebilir. Çünkü, oluşan yönün tersine doğru bir kırılma yaşadıktan sonra hızla ivme kazanma söz konusudur. Başka bir ifadeyle, görünüş olarak yükseliş/artış işaret etmesine rağmen aslında bir düşüş/azalış sinyali vermektedir. Kama formasyonu meydana gelirken menkul kıymet fiyatları artmasına rağmen işlem hacmi azalmaktadır. Bu işlem miktarındaki azalış kama/takoz formasyonu, normal bir yükseliş trendinden ayıran en önemli farklılıktır. Yükselen kama şeklinin sonuna doğru (ki bu evrede işlem miktarı oldukça düşüktür) menkul kıymet fiyatının alt sınır çizgisini kırmasıyla düşüş başlamış ve formasyon tamamlanmış olmaktadır (Tekbaş vd., 2019: 153).

Menkul kıymet fiyatı yükselen alt çizgi ile üst çizgi⁶ arasında sıkışırsa yükselen trendli takoz formasyonu oluşmakta olup, fiyat genellikle düşüş yönünde kırılma ile sonuçlanmaktadır. Tıpkı aşağıdaki Şekil 12 ve 13'deki yükselen trendli takoz formasyonunda görüldüğü gibi. Bu şekillerde görüldüğü üzere formasyonun alt-destek çizgi hattının eğimi üst-direnç çizgiden daha dik konumdadır (Bknz: Şekil 12 ve 13). Bu durum yükselen kama (takoz) formasyonunda alt-destek çizgisinin geçtiği yerlerdeki yükselen diplerin, üst-direnç çizgisinin geçtiği yerlerdeki yükselen tepelerden (zirvelerden) daha hızlı oluştuğunu göstermektedir (Genel Piyasa, 2022). Kaldı ki, bu formasyon türünde⁷ kırılmanın yönünü de genellikle hızla hareket eden veya oluşan taraf belirlemektedir (Tekbaş vd., 2019: 153).

Şekil 12: Yükselen Trend Formasyonunun Aşağı Kırılma İlk Aşaması

Şekil 13: Yükselen Trend Formasyonunun Aşağı Kırılma Anı ve Sonrası

Kaynak: <https://www.genelpiyasa.com/>

⁶ Destek ve direnç çizgileri de denir.

⁷ Yükselen trendli takoz formasyonunda

Yükselen trendli kama formasyonu bazen finansal piyasalarda görülen hızlı bir ralli sonrası menkul kıymet fiyatlarının alıcı ve satıcılar arasında dengelenip sonuçlanmasıyla oluşurlar. Bu gibi durumlarda alıcılar/tasarruf sahipleri daha önce olduğu gibi sabırsız değildir, ancak satıcılar da piyasaya tam olarak hâkim değildir. Böyle bir durumda menkul kıymet fiyatları, alt ve üst çizgi olmak üzere her ikisi de yükselen iki çizgi⁸ arasında sıkışmıştır. Bu sıkışma evresinde, menkul kıymet fiyatlarının yükselişi devam etmekte, ancak yükseliş oldukça yavaş ve isteksizdir. Örneğin Şekil 13'deki menkul kıymet için en belirgin görüntü pozitif yönlü iki çizgi arasında fiyat yükselmeye çalışmaktadır. Çizgilerden daha alttaki destek çizgisi daha büyük açıdır ve yeterince uzatıldığında iki çizgi birleşme eğilimindedir, ancak üçgen formasyonlarındaki birleşmezler. Bu açı daraldıkça menkul kıymetin azalan işlem hacmi/miktarı dikkat çekmektedir ve iki çizgiden birinin hızla kırılması ile formasyon tamamlanır ve kırılma yönünü de genellikle hızla hareket eden taraf belirler (Tekbaş vd., 2019: 153).

Yükselen/artan kama formasyonu şekilsel anlamda yükselen (artan) üçgen formasyonu andırmaktadır. Ancak yükselen üçgen formasyonunda üst sınır-direnç çizgisi yatay bir şekilde olup satıcılar aşağı yukarı aynı fiyat düzeylerinde satışlarını gerçekleştirir iken, yükselen takoz formasyonunda üst sınır-direnç çizgisi yukarıya yönde artış eğiliminde ve satış her seferinde daha yüksek fiyat düzeylerinde gerçekleşmektedir. Yükselen/artan kama formasyonunun üst sınır-direnç çizgisiyle birlikte, alt sınır-destek çizgisi de yukarı yönde artış eğiliminde ve daha dik bir konumdadır (Tomakin, 2007: 103).

Yükselen trendli kama formasyonlarında menkul kıymet fiyatlarının hızla bir sıçrama yapacağı yön değişebilir. Bu yüzden yükselen trendli takoz formasyonlarında menkul kıymet fiyatlarında hem yukarı yönde hem de aşağı yönde bir kırılma görülebilir. Örneğin yukarıdaki Şekil 12 ve 13'de yükselen trendli takoz (kama) formasyonunda menkul kıymet fiyatı trendin tersi yönde kırılma yaşadktan sonra, hızla düşüş görülmektedir. Aşağıdaki Şekil 14 ve 15'de ise yine yükselen trendli takoz (kama) formasyonu mevcut, ancak kırılma trendin tersi istikamette değil, trend ile aynı yönde bir kırılma yaşanmakta ve menkul kıymet fiyatı hızla yükseldiği görülmektedir (Şekil 15).

Şekil 14: Yükselen Trend Formasyonunun Yukarı Kırılma İlk Aşaması

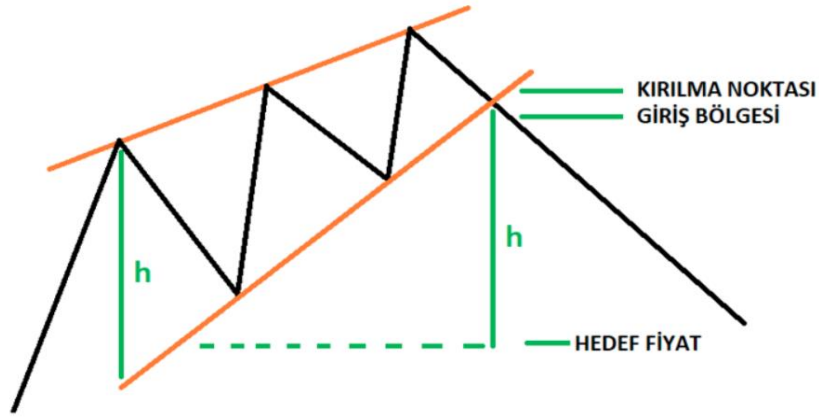
Şekil 15: Yükselen Trend Formasyonunun Yukarı Kırılma Anı ve Sonrası

Kaynak: <https://www.genelpiyasa.com/>

⁸ Destek ve direnç çizgileri denmektedir.

Bununla birlikte, yukarıdaki Şekil 14 ve 15’de görüldüğü üzere, yükselen trendli aşağı yönde kırılmanın yaşandığı Şekil 12 ve 13’den farklı olarak, formasyonda direnç-üst çizgisinin eğimi destek-alt çizgisinden daha dik oluşum şekli mevcuttur (Bknz: Şekil 14 ve 15).

Bu formasyonda dikkat edilmesi gereken, formasyon tamamlandıktan sonra uygun noktada açılan ve kapatılan pozisyon ile büyük kazanç sağlama veya büyük kayıplardan korunmak mümkündür (Tekbaş vd., 2019: 153). Çünkü, diğer fiyat formasyon türlerinde olduğu gibi, burada da fiyatlar aşağı veya yukarı doğru kırılmayı gerçekleştirdikten sonra formasyon tamamlanmaktadır. Kırılma gerçekleştiikten sonra menkul kıymet fiyatları formasyonun yüksekliği (h) kadar aşağıya veya yukarı doğru *hedef fiyata* hareket etmektedir. Örneğin Şekil 13 ve aşağıdaki Şekil 16’da yükselen trendli takoz formasyonu alt-destek çizgisini kırdıktan sonra menkul kıymet fiyatı formasyon yüksekliği (h) kadar aşağı yönde hareket etmektedir. Böyle durumlarda yatırımcıların kırılma noktasının hemen altında (h) kadar düşük bir düzeyden (hedef fiyat düzeyinden) alış için pozisyon alıp, emir girilebilir veya kırılma düzeyinde satış yapıp, (h) kadar düşük hedef fiyat düzeyinde tekrar alım yapılabilir.

Şekil 16: Yükselen Takoz Formasyonu ve Fiyat Hedefi

Kaynak: <https://www.kriptrade.com/>

Sonuç olarak, formasyon tamamlandıktan/kırılma gerçekleştiikten sonra mevcut trend yönünde veya tersi yönde pozisyon alınırsa bu formasyonlardan en iyi şekilde yararlanılabilir. Dolayısıyla takozun/kamanın üst-direnç çizgisini kırması durumunda alım emri vermek, alt-destek çizgisini kırması durumunda ise satış yapıp (h) kadar düşük düzeyde tekrar alım emri verip iyi bir yatırım stratejisi belirlenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta menkul kıymet fiyatının formasyon kırıldıktan sonra belirgin bir şekilde (h) kadar uzaklaşmasını beklemek ve kırılmanın ters yönlü kısa süreli bir tepki veya bir ayı/boğa tuzağı olup olmadığını anlamaya çalışmaktır (Münyas ve Atasoy, 2021:137).

3.1.3.2. Alçalan Kama/Takoz Formasyonu (Wedges Descending Formation)

Bu formasyon şekilsel anlamda yükselen takoz formasyonun tam tersi bir formda olup, alçalan (azalan) üçgen formasyonuna benzetilmektedir (Tomakin, 2007: 104). Ancak, üçgen formasyonu gibi sürecin sonunda alt ve üst çizgiler birleşmemekte ve kırılma sonrası menkul kıymet fiyatının yönü azalan üçgen formasyonunda olduğu gibi büyük ölçüde belli değildir. Alçalan takoz formasyonu, yükselen takozun aksine bir boğa formasyonudur (Genel Piyasa, 2022). Alçalan trendlerin sonunda oluşan kamalar yukarı veya aşağı doğru kırıldıklarından dolayı yarı yol formasyonu olarak değerlendirilmektedir. Bu formasyon kırılmadan sonra genellikle artan işlem miktarı ile son bulur (Tekbaş vd., 2019: 153).

Alçalan takoz formasyonu, hem yükselen trendler hem de alçalan trendler sırasında oluşur ya da değişik büyüklüklerde oluşabilir ve genel olarak yükselişi ifade etmektedir. Formasyonda yukarı yöne doğru bir kopuş görülmesi alım yönünden bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Çağırman,

1999: 170; Edwards vd., 2007: 491). Örneğin, Şekil 17 ve 18’de alçalan takoz formasyonunun aşağı kırılma türünün ilk aşaması, kırılma anı ve hedef fiyata yönelme evreleri görülmektedir.

Alçalan kama (takoz) formasyonunda menkul kıymet fiyatları tıpkı yükselen kama formasyonunda olduğu gibi iki farklı şekilde kırılma görülebilir. Bunlardan birincisi, alt-destek çizgisinin geçtiği yerlerdeki yükselen diplerin, üst-direnç çizgisinin geçtiği yerlerdeki yükselen tepelerden daha hızlı oluştuğu alçalan trendli kama formasyonunda menkul kıymet fiyatları alt-destek çizgisini kırıp, hızla aşağı yönelip düşen trendi devam ettirebilir. Bu alçalan kama formu aşağıdaki Şekil 17 ve 18’de görebiliriz.

Şekil 17: Düşen Trend Formasyonunun Aşağı Kırılma İlk Aşaması

Şekil 18: Düşen Trend Formasyonunun Aşağı Kırılma Anı ve Sonrası

Kaynak: <https://www.genelpiyasa.com/>

Şekil 18’de görüldüğü üzere alçalan kama formasyonunun alt-direnç çizgisi kırıldıktan sonra formasyon tamamlanmış ve menkul kıymetin fiyatı formasyonun boyu (h)⁹ kadar aşağı yönde hızlı bir düşüş yaşanarak trendin devamı niteliğinde süreç devam etmektedir (Şekil 18).

Bu formasyon türü, trendin rastgele bir seviyesinde görülen zirveyle başlamaktadır (Şekil 17’de formun başlangıcındaki ilk yeşil mum ilk sinyal). Oluşan ilk zirvede işlem miktarı artış gösterirken, alt-destek çizgisi ile üst-direnç çizgisi arasında fiyatların düşüş göstermesiyle işlem miktarı azalarak yükseliş trendinin devam edeceğini göstermektedir. Oluşan ikinci zirvede, işlem hacminin ilk zirveye göre oldukça düşük seviyelerde olması (Tomakin, 2007: 104), yani ikinci zirvenin ilk zirvenin altında kalması trendde bir problem olduğuyula ilgili ikinci sinyal sayılmaktadır.

İkincisi ise üst-direnç çizgisinin geçtiği yerlerdeki düşen tepeler, alt-destek çizgisinin geçtiği yerlerdeki düşen diplerden hem daha dik hem de daha hızlı oluştuğu alçalan trendli kama formasyonunda menkul kıymet fiyatları üst-direnç çizgisini kırıp, trendin tersi istikamette hızla yukarı yöneldiği formasyon türü de görülebilmektedir. Bu formu ise aşağıdaki Şekil 19 ve 20’de gösterilmektedir.

⁹ Şekil 20’de dikey (I) simgesiyle gösterilmektedir.

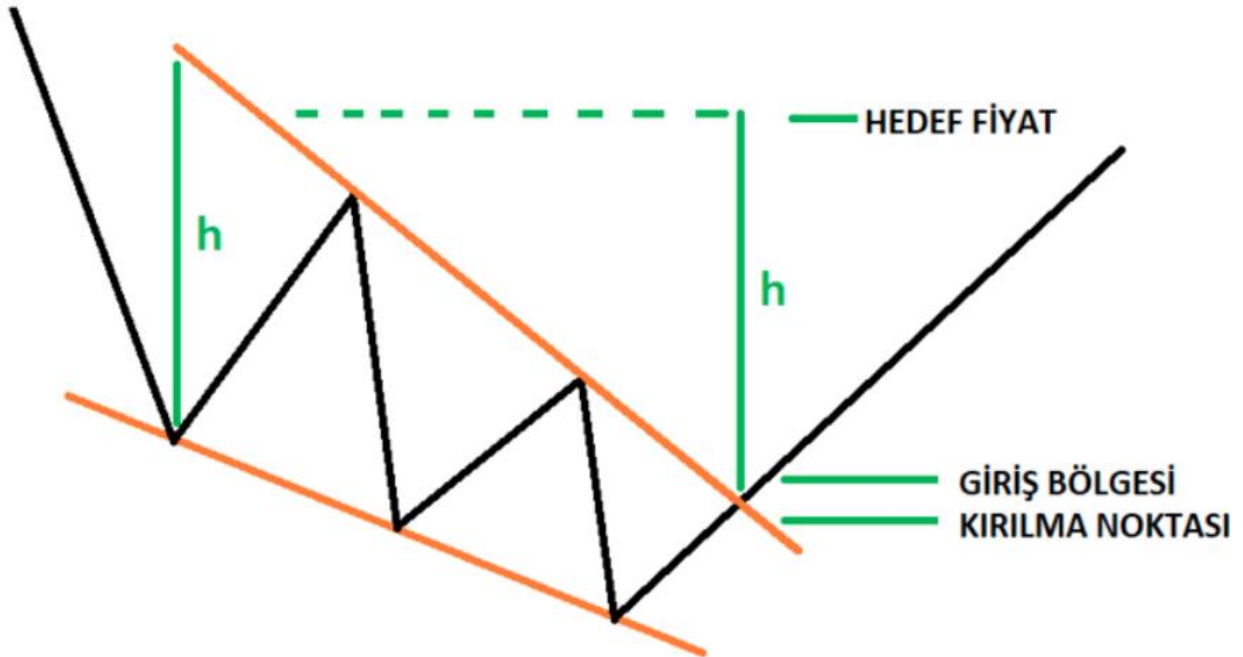
Şekil 19: Düşen Trend Formasyonunun Yukarı Kırılma İlk Aşaması

Şekil 20: Düşen Trend Formasyonunun Yukarı Kırılma Anı ve Sonrası

Kaynak: <https://www.genelpiyasa.com/>

Bu azalan kama formunun üst-direnç çizgisi kırıldıktan sonra formasyon tamamlanmış olup, menkul kıymetin fiyatı formasyonun yüksekliği (h) kadar hızla yukarı bir ivme kazandığı, hatta Şekil 20’de görüldüğü gibi hedef fiyatın da üstüne çıkabileceği unutulmamalıdır.

Her iki alçalan kama formasyonunda da alt-destek ve üst-direnç çizgileri daraldıkça hacimlerde düşme gözlemlenebilir. Önemli olan destek/direnç bölgelerinin hacimli bir şekilde kırılma yapmasıdır. Bu vesileyle oluşan kırılmalar daha anlam kazanmakta ve formasyonların hedefinin (h) tutturması daha isabetli olacaktır (Keskin, 2021). Alçalan kama/takoz formasyonun bu iki türü dikkate alındığında en sık rastlanan form genellikle alçalan trend formasyonunun yukarı kırılmalı versiyonudur. Bu form Şekil 20 ve Şekil 21’de görülmektedir.

Şekil 21: Alçalan Takoz Formasyonu ve Fiyat Hedefi

Kaynak: <https://www.kriptrade.com/>

Şekil 21’de menkul kıymet fiyatının bir süre düşen trendle birlikte alt-destek çizgisiyle üst-direnç çizgisi arasında bir kanal içerisinde sıkışması ve ardından yukarı doğru yönelerek kırılmasıyla alçalan takoz formasyonu tamamlanmaktadır. Kırılma gerçekleştiğinden (yani formasyon tamamlandıktan) sonra menkul kıymet fiyatı formasyonun boyu/yüksekliği (h) kadar hızla azalarak hedef fiyata doğru bir hareketlenmesi söz konusudur (*Bknc: Şekil 20 ve 21*).

Özetle, alçalan takoz/kama formasyonlarında dikkat edilmesi gereken nokta menkul kıymeti elinde bulunduranların menkul kıymet fiyatı düşüyor diye pozisyon kapatmamaları, menkul kıymeti elinde bulundurmamaları için uygun düzeyde (hedef fiyat seviyesinde) alım fırsatı sunmakta olduğudur (Münyas ve Atasoy, 2021:139). Bu yönüyle özellikle günlük al-sat işlemi gerçekleştiren yatırımcılar için önem arz etmek olup, dikkate alınması gereken bir formasyon türüdür.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Grafikler, üzerinde menkul kıymetin fiyat hareketlerinin görüldüğü, belli başlı varsayımlar-kurallar altında hareket etmesi ile oluşan ve bazı araçlar yardımıyla şekillendirilebilen durum değerlendirmeleri olarak tanımlanabilir. Fiyatların izlediği yol ile ilgili temel varsayımlar grafik üzerinde çizimler yardımıyla belli koşullara bağlandığından dolayı, teknik analizin ilk adımı menkul kıymetlerin grafiklerini incelemek ve yorumlamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede tasarruf sahipleri/yatırımcılar için önemli bir yere sahip olan trend devam (sıkışma) formasyonu ve çeşitleri ele alınacaktır. Özellikle finansal piyasalarda önemli bir yere sahip olmakta olup, çok sık başvurulan trend devam (sıkışma) formasyonu türlerinin teknik analizdeki yeri ve yorumlanması üzerinde durulacaktır. Teknik analizde birçok formasyon türü olmasına rağmen bu çalışmada çok sık başvurulan trend devam (sıkışma) formasyon türleri üzerinde durulmuştur.

Formasyonlar yatırımcı/tasarruf sahiplerine ayı piyasası ile boğa piyasası arasındaki üstünlük kurma mücadelesinin analizini yapma yollarını göstermektedir. Finansal piyasalarda bu üstünlük kurma mücadelesinde hangi tarafta (alıcı mı yoksa satıcı mı) olmanın kazançlı olacağını bu formasyonlar ile öğrenmemiz mümkündür. Özellikle teknik analizdeki trend devam (sıkışma) formasyon sayesinde. Bu yüzden yatırımcıların menkul kıymetler ile ilgili stratejilerini oluşturur iken ilk aşamada başvurması gereken araç grafikler olmakla birlikte, grafikler üzerinde oluşan trend (devam) formasyonlarının varlığının olup olmaması da stratejilerini nihayete erdirmeye önemli bir teknik analiz formasyonudur.

Analistler menkul kıymetlerin fiyatlarının neden yukarı veya aşağı doğru hareket ettiğini açıklamaya çalışmazlar. Onların daha çok ilgilendikleri konu fiyat hareketlerinin önceden tahmin edilebilir olup olmadığıdır. Bu konuda yatırımcıların/analistlerin ilk başvurduğu grafikler ve onların üzerinde oluşan formasyonlardır. Özellikle, trend dönüş formasyonları trend devam (sıkışma) formasyonları gibi önemli bilgiler sunsa da, trend devam (sıkışma) formasyonları aldığı şekiller/semboller tasarruf sahiplerine/yatırımcılara önemli ipuçları sunduğundan, kayda değer kazançlar elde etmelerine aracılık edebilir. Örneğin, yukarı yöneliş/yükseliş sinyalleri veren trend devam formasyonu olan bayrak formasyonu ile aşağı yöneliş (düşüş) sinyalleri veren alçalan üçgen formasyonları büyük bir önem arz etmekte olup, günlük al-sat işlemleriyle kazanç sağlayan yatırımcılar bu formasyonları doğru okuyup, yorumlayabilirlerse başarılı sonuçlar elde etme imkanı sağlayan stratejiler geliştirebilirler.

Tabi bütün teknik analiz araçlarında olduğu gibi trend devam formasyonları tek başına yeterli değildir, aynı zamanda *formasyonun meydana geliş süresi* ve menkul kıymetin *işlem hacim miktarı* da göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela, koşulları *sağlayan trend devam (sıkışma) formasyonları* olduğu zaman formasyonlar ile birlikte beliren menkul kıymetlerin *işlem hacim miktarları* da göz önünü alınırsa daha başarılı sonuçlar elde edilebilir. Bununla birlikte, *formasyonun meydana geliş süreleri* ne kadar uzun, işlem hacim miktarı ne kadar fazla, formasyondaki menkul kıymetin fiyat hareketlerinin alt ve üst sınırları ne kadar birbirinden uzaksa oluşan formların önemi de analistler için bir o kadar büyük/karlı olacağı söylenebilir. Yani menkul kıymet grafiklerinde görülen küçük/kısa

formasyonlardan küçük sonuçlar/az kazançlar beklenirken, uzun süren/büyük formasyonlar sonrasında da uzun/büyük fiyat değişimleri meydana geldiğinden büyük/çok kazançlar beklenmektedir.

Kaynaklar

- Alkan, F. (2019). Forex Piyasalarında Emtia Alım Satım Kararlarında Teknik Analiz Kullanımı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bulkowski, T. N. (2005). Encyclopedia of Chart Patterns. (2th Edition), John Wiley & Sons, New York.
- Çağırman, H. (1999). Finans Piyasalarında Bermuda Şeytan Üçgeni: Borsada Teknik Analiz. (1. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Edwards, R.D., Magee, J. and Bassetti, W.H.C. (2007). Technical Analysis of Stock Trends. (9th Edition), CRC Press, USA.
- Erdinç, Y. (2004). Yatırımcı ve Teknik Analiz Sorgulanıyor. (1. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Ergül, N. (2018). İktisadi Refah Aracı Pay Senetleri. İksad Yayınevi, Ankara.
- Fischer, R. and Fischer, J. (2003). Candlesticks, Fibonacci, and Chart Pattern Trading Tools. John Wiley & Sons, Inc., New Jersey.
- Forex Akademisi (2022). “Formasyon Nedir? Teknik Analiz Formasyonları” <https://forexakademisi.org/teknik-analiz-formasyonlari/> (Erişim Tarihi: 06.12.2022).
- GCM Yatırım (2022a). “Teknik Analiz Nedir?” (<https://www.gcmyatirim.com.tr/egitim/teknik-analiz> (Erişim Tarihi: 24.11.2022)).
- GCM Yatırım (2022b). “Teknik Analiz: Grafiklerin Dili” (<https://www.gcmyatirim.com.tr/egitim/teknik-analiz/grafiklerin-dili> (Erişim Tarihi: 24.11.2022)).
- GCM Yatırım (2022c). “Teknik Analiz: Grafik Çeşitleri” (<https://www.gcmyatirim.com.tr/egitim/teknik-analiz/grafik-cesitleri> (Erişim Tarihi: 24.11.2022)).
- Genel Piyasa (2022). “Takoz (Kama) Formasyonu Nedir ve Nasıl Kullanılır?” (<https://www.genelpiyasa.com/akademi/kurslar/forex-okulu/takoz-kama-formasyonu-nedir-ve-nasil-kullanilir/> (Erişim Tarihi: 15.12.2022)).
- İntegral Forex (2021a). “Teknik Analizde Devam Formasyonları Üçgen Formasyonu”, (<https://www.integralforex.com.tr/teknik-analizde-devam-formasyonlari-ucgen-formasyonu> (Erişim Tarihi: 11.12.2022)).
- İntegral Forex (2021b). “Bayrak ve Flama Formasyonu”, (<https://www.integralforex.com.tr/bayrak-ve-flama-formasyonu-7887479> (Erişim Tarihi: 13.12.2022)).
- İnvestAZ (2022). “Yatırım Sözlüğü: Takoz Formasyon”, (<https://www.investaz.com.tr/yatirim/takoz-formasyonu> (Erişim Tarihi: 15.12.2022)).
- Karan, M. B. (2011). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi. (3. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Keskin, S. (2021). “Teknik Analizde Takoz, Bayrak ve Flama Formasyonları Nasıl Kullanılır?” (<https://www.parasalthayat.com/teknik-analizde-takoz-bayrak-ve-flama-formasyonlari-nasil-kullanilir/> (Erişim Tarihi: 17.12.2022)).
- Kılıç, M. (2008). Teknik Analiz Yöntemi ve Simülasyon Modeli İle İMKB’de Uygulanması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Konuralp, G. (2001). Sermaye Piyasaları. (1. Baskı), Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Mamaysky, H., Lo, A. W. and Wang, J. (2000). "Foundations of Technical Analysis: Computational Algorithms, Statistical Inference and Empirical Implementation", The Journal of Finance, LV(4), 1-37.

Memişoğlu, M. (1997). Hisse Senedi Değerlemesinde Temel ve Teknik Analiz Yöntemlerinin Karşılaştırılması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Mergen, A. (1998). Grafiklerle Borsa Uygulamalı Teknik Analiz. (3. Basım), Beta Yayınları, İstanbul.

Murphy, J.J. (1999). Technical Analysis of the Financial Markets: A Comprehensive Guide to Trading Methods and Applications. New York Institute of Finance, Prentice Hall Press.

Murphy, J. J. (1998). Görsel Analiz. (Çev.: Ali Perşembe), 1. Baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Münyas, T. ve Atasoy, F. (2021). Sermaye Piyasası Temel ve Teknik Analiz Yöntemleri. (Güncellenmiş 3. Baskı), Ekin Yayınevi, Bursa.

Özcan, Y. E. (2016). Technical Analysis: Testing MACD with Using BIST30 Index. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özçam, F. (1996). Teknik Analiz ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, SPK yayın No:32, İstanbul.

Özekşi, A. (2005). Kazanma Sanatı. (1.Baskı), Alfa Yayınevi, İstanbul.

Perşembe, A. (2020). Teknik Analiz Mi Dedin? Hadi Canım Sen De! 2. (10. Baskı), Scala Yayıncılık, İstanbul.

Pring, M.J. (2005). Pring on Price Patterns: The Definite Guide to Price Pattern Analysis and Interpretation. McGraw Hill Education, India.

Pring, M.J. (2014). Technical Analysis Explained. Fifth Edition, McGraw-Hill Education, India.

Rodoplu, G. (1993). Türkiye’de Sermaye Piyasası ve İşlemleri. (1.Baskı), Yayılım Matbaası, İstanbul.

Romeu, R. and Serajuddin, U. (2001). Technical Analysis for Direct Access Trading. Mc Graw-Hill, USA.

Sarı, Y. (2001). Borsada Grafiklerle Teknik Analiz (Cilt 1). 4. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Schlossberg, B. (2006). Technical Analysis Of The Currency Market. John Wiley & Sons, Inc.

Şahin, M. (1992). Borsada Teknik Analiz. (1. Basım), Mom Bilgisayar Yayınevi, İstanbul.

Tekbaş, M.Ş., Köse, A., Sarıkovanlık, V., Sarıoğlu, S.E., Özdemir, K. ve Kalfa Baş, N. (2014). Temel Finans Matematiği ve Değerleme Yöntemleri. (Lisanslama Sınavları Çalışma Notları). Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu Yayını, Ankara.

Tomakin, F. (2007). Teknik Analiz ve MACD Göstergesinin İMKB’de Uygulanması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ünal, P. (2018). Finansal Okuryazarlık ve Forex Piyasası. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

www.integralforex.com.tr/ www.parasalhayat.com/

Yıldırım, H. (2013). Forexde Para Kazanmanın Yolları. Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul.

Kentleşme Bağlamında Kentsel Dönüşümün Sosyolojik Yansımaları

Musa YILMAZ¹

Giriş: Kentsel Dönüşümün Tarihsel Gelişim Sürecinde Sosyo-kültürel Yansımaları

İnsanların yaşam alanı olan kentler, canlı varlıklara benzetilebilir. Çünkü, kentler de canlı varlıklar gibi doğmakta, kentleşme sürecinde gelişmekte, büyümekte ve yapıları sürekli değişmektedir (Keleş, 1993: 296-297). Canlı varlıklara benzeyen kentler, zamanla meydana gelen sel, deprem, erozyon, kasırga ve buna benzer doğal koşullar ile siyasi, demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlere bağlı gelişen, kentsel mekânda çarpık yapılaşma, gecekondulaşma gibi çeşitli sorunlar yaşanabilmekte ve bundan dolayı kentler yıpranmakta, köhneleşmekte ve hastalıklı bir hal alabilmektedir (Şişman ve Kibaroğlu, 2009). Bu nedenle, kentin gelişim sürecinde yıpranan yapıların onarılması ya da yeniden kentsel yenileme ve dönüşüm yapılması ve böylece kentin tekrar düzen, uyum ve istikrara kavuşması, kentsel dönüşüm uygulama stratejileri olarak gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, canlı varlıkların yaralanması, yıpranması sonrasında, yeniden tedavi edilmesi gibi kentlerin de yıpranan, eskiyen yerleri, kentleşme sürecinde zamanla yenileme, sağlıklaştırma, soylulaştırma, koruma, düzenleme, imar-ıslah ve temizleme gibi kentsel dönüşümün farklı müdahale biçimlerini gerekli kılmıştır. Kentsel yenileme ve dönüşüm gereksinimi, kentteki yapıların fiziksel ve toplumsal anlamda köhneleşmesinden doğabileceği gibi, kentin belli bir bölgesinin değerini yitirmesi sonucunda da ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, kentteki birçok eskimiş, fiziksel ömrünü tamamlamış yapılar yıkılarak, yerine kent dokusuna uygun yapılar inşa edilerek, kentsel yenileme ve dönüşüm yapılmaktadır (Keleş, 1993: 296-297).

Kentsel dönüşümün kısa bir tanımı yapıldığında, Türk Dil Kurumuna (TDK) göre, öncelikle “dönüşüm” kelimesi, “olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, inkılap, transformasyon” anlamına gelmektedir. Kentsel dönüşüm ise, “kentin imar planına uymayan ruhsatsız binalarının yıkılıp planlara uygun olarak toplu yerleşim alanlarının oluşturulması.” biçiminde tanımlanabilir (URL 1). Kentsel dönüşümün anlamı, “kapsamlı ve bütünlük (entegre) bir vizyon ve eylem olarak, bir alanın ekonomik, fiziksel, toplumsal ve çevresel koşullarının sürekli iyileştirilmesini sağlamaya çalışmak” olarak düşünülebilir (Akkar, 2006: 29). Başka bir ifadeyle kentsel dönüşüm, “yitirilen bir ekonomik etkinliğin yeniden geliştirilmesi ve canlandırılması, işlemeyen bir toplumsal işlevin işler hale getirilmesi; toplumsal dışlanma olan alanlarda, toplumsal bütünlüğün sağlanması; çevresel kalitenin veya ekolojik dengenin kaybolduğu alanlarda, bu dengenin tekrar sağlanması” olarak da ifade edilebilir. Bu bağlamda, “kentsel dönüşüm, çökme ve bozulma olan kentsel mekânın ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarını kapsamlı ve bütünlük yaklaşımlarla iyileştirmeye yönelik uygulanan strateji ve eylemlerin bütünüdür” (Akkar, 2006: 29) şeklinde, genel bir tanım yapılabilir.

Kentsel dönüşümün tarihsel arka planı irdelendiğinde, konu ile ilgili birtakım nedenlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Modernleşme ile birlikte, geleneksel-kırsal toplumdan, modern-kentsel topluma geçişin hızlı yaşandığı ve geniş çaplı bir değişim ve dönüşüm sürecine girildiği 19.yüzyılda,

---

¹ Dr., ORCID: 0000-0002-9929-7814

sanayileşmenin, fabrikalaşmanın ve kapitalistleşmenin etkisiyle üretim merkezi haline gelen kentler, kitlesel nüfusu kendine çekmiştir. Yoğun göç alan kentler, aşırı nüfusun ihtiyacı olan yapı stokuna sahip olmaması, barınma ihtiyacını karşılayamaması ve alt yapı yetersizliği gibi çeşitli sorunların ortaya çıkması, çarpık yapılaşmayı ve gecekondulaşmayı beraberinde getirmiştir (Keleş, 1993: 296). Bunun yanında, artan nüfus, çeşitli doğal afetler, gecekondulaşma, sosyal gelişimdeki yetersizlik, yanlış yer seçimi ve çarpık yapılaşma gibi nedenlerden dolayı yıpranmakta, boğulup hastalanmakta ve zamanla cildi bozulmakta olan kentlerin heterojen yapısı, âdeta hastalıklı bir hal almıştır. Bu nedenle, kentsel yenileme ve dönüşüm uygulamaları ve planları ile köhneleşmiş yerleri iyileştirmeye yönelik uygulamalara ve çeşitli projelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada çağdaş şehircilik ilkeleri ve şehircilik planlama esaslarına bağlı olarak, kenti iyileştirmek ve geliştirmek amacıyla ilk defa 1851’de İngiltere’de çıkarılmış olan ve kentsel politikalar içeren “Konut Kanunu” çıkarılırken, 1851-1873 yılları arasında Fransa’da, Paris kenti için gelişim müdahaleleri kapsamında Haussmann stratejileri gündeme getirilmiştir (Şişman ve Kibaroglu, 2009). Bununla beraber, 19.yüzyılda, işçi sınıfının içinde bulunduğu insanlık dışı dramatik koşulları gören kent sosyologları, mimarlar ve kent planlayıcıları, kentsel dönüşüm ile ilgili fikirlerini ortaya koymuşlar ve kentsel mekânın insanca yaşanır hale gelmesi için kentin yenilenmesine yönelik fikir bazında ilk adımı atmışlardır. Kent ile ilgili gelişen fikirler ve tartışmalar, ütopyacı akımları da meydana getirmiştir. Tony Garnier’in “Endüstri Kenti”, Ebenezer Howard’ın “Bahçe Şehir” kavramı, ilk kentsel dönüşüm fikrinin yayılmasında etkili olmuştur. Tüm bu yaşananlarla beraber zamanla kentsel dönüşüm sürecinin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapısı yerel olmaktan çıkıp, uluslararası bir boyuta evrilererek diğer ülkeleri de ilgilendiren (Polat ve Dostoglu, 2007: 63) bir işlevsellik kazanmıştır.

Kentsel dönüşüm stratejisi, daha çok büyük kentlerin yenilenme sürecinde, kapitalist ekonominin mekânsal örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu kapsamda ilk olarak kamusal alanların artışı sağlanmıştır. İlk olarak Amerika’da uygulamaya koyulan “Güzel Kent Hareketi” uygulaması ile belediye binaları, kütüphaneler, mahkeme ve müze yapıları inşa edilmiş, okul, hastane ve fabrikalar kurulmuş, yollar, caddeler ve geniş bulvarlar açılmıştır. Bunun yanında, Batı’da 1850’lerde “Park Hareketi” projesi geliştirilerek, kentsel mekânda doğal yaşam alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1844’te Liverpool’da Birkenhead Parkı, 1845’te Londra’da Victoria Parkı, 1863’te New York’ta Central Parkı inşa edilmiş ve ayrıca kentsel mekânın merkezi noktalarında geniş bulvarlar ve caddeler açılmıştır. Paris’in merkezi yerlerinde geniş çaplı yıkımlar yapılarak, geniş caddeler ve yollar açılmış, trafik rahatlatılmış, sosyal açıdan nüfus yoğunluğu azaltılarak kentsel yenileme uygulanmıştır. Böylece, kentlerde meydana gelen fiziksel ve toplumsal bozulmaya karşı, ilk müdahale biçimi olarak kentsel yenileme (urban renewal) modeli uygulanmıştır (Akkar, 2006: 30-31).

20.yüzyılın ilk yarısında, İngiltere’de uygulanan “Bahçe Kent Hareketi” ve “Yeni Kentler Hareketi” ile “Modernist Hareket” kapsamında projeler geliştirilmiştir. “Modernist Hareket” ile Avrupa’da birçok kentte yıkımlar yapılarak, yerine modernist planlama ve tasarım stratejilerine uygun, yeniden inşa sürecine gidilmiştir. Modernist uygulama, 2.Dünya Savaşından sonra da devam ederek, savaş sonrası oluşan büyük yıkım ve enkaz, kentlerin yeniden inşası (urban reconstruction) müdahale biçimini gündeme getirmiştir. Bu nedenle, Amerika’da yeniden yapılanma stratejisi kapsamında 1949’da “Konut Yasası” uygulaması hayata geçirilerek kentsel yenileme kurumsallaşmıştır. Ayrıca, kentsel gelişim (urban development) uygulama yöntemi de bu yıllarda başladığı söylenebilir. Bununla beraber, kentsel gelişim zamanla kent çeperlerine doğru kaymaya başlamış ve birçok kentte banliyöleşme meydana gelmiştir. 1960 ve 1970’lerde ise, kentsel iyileştirme (urban improvement) ve kentsel yenileme (urban renewal) uygulamalarına ağırlık verilmiş ve bu kapsamda, mekânsal bozulma ile toplumsal bozulma arasında ilişki kurularak, toplumsal sorunlara duyarlı kentsel iyileştirme ve kentsel yenileme yapılmaya çalışılmıştır. 1980’lerde ise, eskimiş, boşaltılmış, âtil kalmış ya da çöküntüye uğramış yerler ve işlevsiz kalan alanlar, kentsel yeniden yapılandırma (urban redevelopment) uygulama biçimi ile yeniden işlevsellik kazandırılmış, kamu ve özel sektör aracılığıyla, söz konusu müdahale biçimleri yaygınlık kazanmıştır

(Akkar, 2006: 31-32). 1980’li yıllardan sonra ise, sanayi sonrası gelişmelerin yaşandığı bu dönemin kentlerinde, küresel ekonomik yapılanma politikaları uygulanmış ve kentsel yaşam standartları yeni yasalarla geliştirilmeye çalışılmış, kentlerin işlevsel rolleri yeniden tanımlanarak kentsel sorunlara ilişkin kapsamlı bir idari ve teknik yöntemler geliştirilmiştir. Kentsel yenileşme (urban regeneration) müdahale biçiminin de uygulanmaya başlandığı bu dönemde, kentsel mekânda tarihi ve kültürel alanlar yeniden yapılandırılmış, kentsel dönüşüm uygulamaları daha kapsamlı bir işlevsellik kazanmıştır. Ayrıca, kamu ve özel kuruluşlar arasında denge kurularak, kentsel dönüşümde toplumsal rol güçlendirilmiştir. Ancak yerel yönetimlerin bazı politikaları doğrultusunda kentsel dönüşümün amacı farklılaşarak toplumun yararından ziyade, ticarete ve yüksek kar elde etme amacına yöneldiği de görülmektedir (Polat ve Dostoğlu, 2007: 64).

Kentsel Dönüşümün Sosyo-kültürel ve Ekonomik Amaçları

Kentsel dönüşüm uygulaması, kent dokusuna uygun kentin karakteristik yapısını dikkate alarak, kentte yaşayan bireylerin sosyo-kültürel ve ekonomik geleceğine, yaşam biçimine, geleneklerine hitap eden bir uygulama amacı gütmelidir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm politikaları tasarlanırken, kent hayatı çok boyutlu ele alınmalıdır. Bu nedenle sosyologlar, ekonomistler, mimarlar, mühendisler, sivil toplum örgütleri ve toplumun belirli kesimlerinin bir arada olduğu çok aktörlü ve çok sektörlü olarak, ortak bir fikir birliği içerisinde kente dair projeler geliştirilmeli ve bu projeler, temel amaca hizmet etmek için tasarlanmalıdır (Şişman ve Kıbaroğlu, 2009: 1). Bu bağlamda, kentin fiziki koşulları ile toplumsal sorunları arasında ilişki kurularak, kentin çöküntü ve bozulma sorunlarına karşı çözüm bulmayı amaçlamalıdır. Kentin hızla büyüyen, değişen, bozulan dokusunda meydana gelen yeni sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel ve altyapısal ihtiyaçlara göre, kentsel bölgeler yeniden geliştirilmeli, kentsel refah ve sosyal yaşam kalitesi artırılmalıdır. Özellikle, yenileme ve dönüşüm uygulamaları “sürdürülebilirlik” hedefi taşımalıdır (Akkar, 2006: 30). Bu konuda Keleş önemli tespitleri yapmıştır. Keleş’e göre, kentsel yenileme ve dönüşümün üç temel amacı vardır. Birincisi, kentsel dönüşüm politikası ile yoksulluk yuvalarının temizlenmesi ve gecekondulu yerleşim yerlerinin temizlenmesi (slum clearance) amaçlanmalıdır. İkincisi, kentin merkezi alanları ile diğer bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik düzey farklılıklarını gidermek ve çöküntü meydana gelmiş alanların yitirilen ekonomik canlılığını yeniden kazandırmak (urban rehabilitation) ve yeniden geliştirmek (urban redevelopment) amaçlanmalıdır. Son olarak, kent merkezindeki yerel yönetimlerin imkanları genişletilmeli ve artırılmalıdır (Keleş, 1993: 297).

Toplumsal yaşam bakımından kentsel dönüşüm, kent sakinlerinin yaşam standardını daha iyi bir düzeye yükseltmelidir. Dolayısıyla, dönüşüm yapılacak bölgenin çevresel, ekonomik, yönetsel ve sosyolojik yönleri birlikte düşünülmeli ve aynı anda yürütülmelidir. Kültürel yaşam alanını da kapsayan sosyal boyut, kentsel dönüşümün toplumsal kabul görmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm uygulanan bölgelerin altyapısı ve ulaşımı tamamlanmış olmalı, eğitim, kültür, sağlık, ticaret vb. alanlarda sosyal donatıları yeterli olmalıdır. Ayrıca, çevre düzeni, parklar, spor yerleri ve dinlenme alanlarıyla donatılmış olmalı ve çağdaş yaşam imkanları sunulmalıdır. Özellikle, okul, kreş, sağlık ocağı, cami, kültürel tesisler ve ticaret merkezleri gibi insan ihtiyaçlarına hitap eden sosyal donatılar da dönüşüm alanında inşa edilmelidir. Böylece, kentsel yaşam kalitesi kentin önceki yaşam standardının üstüne çıkarılmalıdır (Akkaya, 2020: 125-126).

Kentsel dönüşüm uygulamalarında nüfusun gelir durumu, bölgeden hoşnutluğu, eğitim seviyesi, sağlık durumu, bilinçlilik düzeyi, aidiyet duygusu, gelenek ve görenekler gibi kültürel düzeyinin dikkate alınması önem arz etmektedir. Bölgenin demografik yapısı ve göç analizi tespit edilerek, ortaya çıkan sorunlar ile beklentiler gibi kriterler de göz önünde bulundurularak, proje desteklenmelidir (Ertaş, 2011: 5-6). Sonuç olarak tüm bu amaçlar sosyolojik ve ekonomik boyutlu kentsel dönüşüm uygulama politikaları amacını taşımaktadır.

Son olarak kentsel dönüşüm, gecekondulaşan bölgeleri dönüştürerek, yerine modern kentsel projeler uygulamayı amaçlamalıdır (Erman, 2011: 180). Gecekondulu alanlarının yeniden şekillendirilerek işlevsellik kazandırılmalı ve bölgenin kalitesi artırılmalıdır. Bu bağlamda mekân

kavramı, sosyal, kültürel, ekonomik ve görsel ilişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan, kentsel dönüşüm uygulamaları kapsamında, mevcut kentsel nüfus ile kente yeni gelen nüfus arasında sosyo-kültürel ve ekonomik uyumun sağlanması amaçlanmalıdır. Özellikle, kapalı mekanlar olan güvenli sitelerin ortaya çıkması sonucu, site içerisinde ve dışarısındaki farklı bireylerin ve grupların ilişkisini olumsuz etkileyebilmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri bu olumsuz yönleri dikkate alarak geliştirilmelidir. Site yaşamına sahip olanlar ile site dışında yaşayan insanlar arasında yabancılaşma yaşanabilmektedir. Bu nedenle, kentsel gelişim ve dönüşüm projeleri kapsamında, çevre ve mekân açısından da toplumun insani yönünün dikkate alınması önem arz etmektedir (Ünal, 2018: 27).

Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Sürecinin Sosyolojik Açıdan İrdelenmesi

Türkiye’de kentsel yenileme ve dönüşüm uygulamalarının tarihsel arka planı, Türkiye’nin kendine özgü şartlarda gelişen kentleşme süreciyle anlaşılabilir. Türkiye’deki kentleşme fenomeni, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizmin paralelinde gelişen bir olgu değil, kendine özgü şartlarda gelişme gösteren bir olgudur (Sağlam, 2006: 37). Özellikle, Cumhuriyetle birlikte eşzamanlı olarak, modernleşme sürecinde radikal değişimler yaşayan Türkiye, 1950’ler den itibaren kitlesel göç ve hızlı bir kentleşme sürecine girerek, toplumsal yapı ve kurumları etkileyen bir dönemi yaşamıştır (Mardin, 1991: 236; Tekeli, 2014: 5-6). Bu dönemde, kırsal alanda nüfusun artması, toprağın miras yolu ile paylaşımı, toprak yetersizliğini ve işgücü fazlalığını beraberinde getirmiştir. Bununla beraber, tarımda modernizasyon ve makineleşmenin yaşanması gibi çok faktörlü itici nedenler, kırsal alandan kentlere kitlesel göç hareketini başlatmıştır (Keleş, 1993: 47-48). Ayrıca, kentsel hayata özgü sosyo-kültürel ve ekonomik imkanlar, sağlık, eğitim, eğlence, özgürlük, tüketim ve yüksek yaşam standardı gibi çok faktörlü nedenler ise, kırsal nüfusu kentlere çekmiştir. Ulaşım ve iletişim sahasındaki gelişmeler de itici nedenler olarak, kitlesel göçü kentlere doğru iletmıştır (Keleş, 1993: 49-52; Çelik, 2001: 143; Akyüz, 2007: 37-38).

Kentlere göç eden kırsal nüfus, kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla bütünleşemediğinden dolayı, birçok problemin yaşanmasına neden olmuştur. Kentlerin sunduğu konut stokunun yetersizliği ve buna bağlı barınma ihtiyacının karşılanamaması ile ekonomik nedenlere bağlı faktörler, kontrol edilemeyen bölgelerin, çarpık yapılaşmanın ve gecekondulaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tatıldil, 1992: 51-52). Böylece, kırdaki bu aşırı hareketlenme, göçmenleri büyük kentlerin gecekondu alanlarına yönelmesine neden olmuştur. İstanbul, Ankara ve İzmir 1950’lilerden sonra, hızla gecekondu alanlarıyla kuşatılmaya başlamıştır (Mardin, 1991: 273). Dolayısıyla, Türkiye’de, 1945-1980’li yıllar arasında, yoğun ve yaygın bir gecekondulaşma yaşanmıştır. Yaşanan bu süreç, Türkiye’nin ekonomik yapısını, kültürünü, siyasal politikasını, toplumsal yapısını, örgütlenme biçimini ve kentsel mekânın gelişimini oldukça etkilemiştir. Özellikle, Ankara gibi büyük kentlerde, başlangıçta yoksulluk ve sefaletin sembolü olan barakalaşma şeklinde meydana gelen gecekondulaşma, daha sonraları “mahalleleşme” ve “kente yerleşme” biçiminde gelişme göstermiştir. Siyasal politikalar açısından “oy depoları” olarak da düşünülen nüfus, 1966 yılında 775 sayılı gecekondu yasasının çıkmasında önemli bir etkiye sahip olmuş ve gecekondu olgusunun varlığını resmen ilan ettirmiştir. 1980’e kadar geçen sürede kentsel yapılanma, teneke damlı ve yetersiz altyapılı mahallelerden, daha düzenli, yeşil ağırlıklı ve öncekine göre az yoğunluklu altyapılı mahallelere doğru bir değişime evrilmiştir (Şenyapılı, 2014: 341-342).

Bu dönemde “yap-satçılık” önem kazanmıştır. Kat kanunu çıkarılarak, yaygın bir apartmanlaşma yaşanmıştır. 1980 sonrası dönemde, yeni bir kentsel dönüşüm süreci başlamış ve modernite dışı öğelerin hem siyasal alanda hem de kültürel alanda filizlenmeye başladığı, neoliberalleşmenin yaşandığı bir sürece girilmiştir. Bundan sonra kentsel gelişme, binaların tek tek eklenmesiyle apartmanlaşma biçiminde değil, daha çok toplu konutlar biçiminde ve parsel bazında büyük parçaların eklenmesiyle gelişme göstermiştir (Tekeli, 2014: 8-9). 1990’lı yıllardan sonra ise, büyük ölçekli inşaat şirketleri ve müteahhitler, ulusal ve uluslararası sermayedarlar ile

büyükşehir ve ilçe belediyeleri, TOKİ, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gibi devlet kurumları etkin rol almıştır (Erman, 2011: 179). 2004’de Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Toplu Konut İdaresi iş birliği kapsamında “Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu” ile Ankara’nın kuzey girişinde ortaya çıkan gecekondu yapılaşmasını ortadan kaldırmak, bölgenin fiziki ve çevre görünümünü iyileştirmek ve güzelleştirmek, daha sağlıklı bir yerleşim düzeni inşa etmek ve bölgenin kentsel yaşam düzeyini artırmak amacıyla, kentsel yenileme politikası uygulanmıştır (Yenice, 2014: 84). Bu politikalarının iki önemli işlevsel mekanizması, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile TOKİ dir. TOKİ’ye göre kentsel dönüşümün temel amacı, artan ekonomik dengesizlikleri ve küresel baskıları dengelemek, sosyal eşitsizliği gidermek, yaşam kalitesini artırmak ve toplumun konut ihtiyacına cevap vermekle birlikte, sosyal değerlere öncelik tanıyan kent mekanları inşa etmektir. Kentsel toplumun ekonomik canlılığının oluşması, beraberinde rekabet edilebilirliği getirecek ve yüksek nitelikli kentsel yapı ortaya çıkacaktır (URL 2).

TOKİ, her ne kadar 1984 yılında kurulmuş olsa da 2000’li yıllara kadar âtil kalmış kamusal bir kurumdur. Ancak 2002 yılında devletin inşaat sektöründe, önemli bir itici güç konumuna yükselmiştir (Suğur, 2014: 179-182). 2000’li yıllardan sonra, kamu yönetimi ile özel sektörün birlikte çalışması, çok aktörlü ve çok sektörlü iş birliğine dayalı kentsel dönüşüm uygulamalarının yaygınlaşması, gönüllü kuruluşların ve toplumun farklı kesimlerinin kentsel dönüşüm süreçlerine dahil olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaygın olarak kullanılan kentsel dönüşüm müdahale biçimi, kentsel yenileme veya kentsel canlandırma (urban regeneration) şeklinde uygulanmıştır (Akkar, 2006: 32). Radikal müdahale biçimi olan kentsel yenileme (urban renewal) politikası, İstanbul’da “Haliç Çevre Nazım İmar Planı” olarak uygulanırken, Ankara’da “Dikmen Vadisi Gecekondu Dönüşüm Projesi” ve “Portakal Çiçeği Vadisi Projesi” politikaları ise, sağlıklaştırma (upgrading), ıslah-imar (improvement) planı ve uygulama biçimi olarak hayata geçirilmiştir. Sağlıklaştırma, alt yapısı yetersiz bir bölgenin, yeterli hale dönüştürülmesi iken, imar-ıslah uygulaması ise, yasal olmayan bir yerleşim yerinin yasal hale getirilmesi, gecekondu bölgesini düzenli konut stokuna dönüştürmeyi amaçlayan uygulama politikalarıdır. Bu süreçte hem yerel yönetimler hem de özel sektör rol oynamıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 67-68). Son olarak, kentsel dönüşüm politikası açısından en kapsamlı bir yasa geliştirilmiştir. Bu bağlamda, en kapsamlı kentsel dönüşüm yasası olan “2012 tarihli ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” hayata geçirilmesi ile birlikte kentsel dönüşüm uygulamaları çok daha kapsamlı bir boyut kazanmıştır (Suğur, 2014: 179-182).

Türkiye’de Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Sürecinde Ankara Modeli

Türkiye Cumhuriyeti Ankara’yı, Osmanlı devletinden devraldığına 20,000 nüfuslu bir Anadolu kenti idi. 1923 yılında Türkiye’nin başkenti ilan edilmesinin ardından, kente göç eden nüfus ve bu nüfusun tüketim gibi temel ihtiyaçları, Ankara’da hızlı bir kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. İdari organların teşkilatlanması ve kentin kendine özgü sanayisinin gelişmesi sonucu, yakın il ve ilçeler ile yurdun diğer bölgelerinden gelen iç göçün de etkisiyle, hızlı bir demografik yoğunluk yaşayan kent, Cumhuriyetin ilk genel sayım yılı olan 1927’de, nüfusu 74 bine yükselirken, 1945 yılında 226 bine ulaşmıştır (Yavuz, 1980: 13). Ankara’da, 1945’lerden sonra, Marshall yardımının etkisiyle, kırsal alana giren çok sayıda traktör ve kombine hasat makinesi ile tarımda makineleşmenin yaşanması, kırsal alandan kente doğru kitlesel bir göç hareketi başlatmıştır. Böylece 1950’lerin sonlarına doğru yaklaşık 600 bin olan Ankara kentsel nüfus, 1960’ların sonlarına doğru 1 milyona yaklaşmıştır. 1970 yılında, 1,3 milyona ulaşan kentsel nüfus, 1980 yılının başlarında 2 milyonu aşarak, modern metropol bir kent olma seviyesine yükselmiştir (Keleş, 1983: 35). Ankara nüfusunun son 20 yılı incelendiğinde, kentsel nüfus 2000 yılında 3,8 milyon, 2010 yılında 4,7 milyon ve 2021 yılında ise 5,7 milyon seviyesine yükselmiştir (URL 3). Sonuç olarak Ankara’nın demografik yapısı, siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal bakımdan çok katmanlı, heterojen bir yapıya sahip metropol bir kent özelliği taşıdığı söylenebilir.

Ankara'nın genel demografik yapısından sonra, tarihsel açıdan kentleşme, gecekondulaşma ve kentsel dönüşüm süreçlerine sosyolojik açıdan bakılabilir. Ankara başkent ilan edilmeden önce, Anadolu'nun bir kasabası olarak, planlı bir imar faaliyeti görmemiş sıradan bir yerleşim yeri durumundaydı. Bu haliyle beraber 1916 yılında meydana gelen ve iki gün devam eden bir yangın felaketi, Ankara'yı kısmen tahrip etmişti. Tahrip olan yerleşim yerleri, 1923'de Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından yeni imar faaliyetleri ve kentsel gelişme projeleri ile yenilenmeye çalışılmıştır (Yavuz, 1950: 283). Ancak, Ankara'da kentsel planlama hizmetlerinin kurumsallaşması 1928'li yıllara rastlamaktadır. Özellikle, Ankara'nın kentsel gelişimi için, imar planı yarışması yapılması ve 1351 sayılı kanunla Ankara İmar Müdürlüğü'nün kurulması bu yıllarda gerçekleşmiştir. Söz konusu yıllar, kurumsallaşmada önemli dönüm noktaları olmuştur. 1923 ile 1928 yılları arasında, kentsel mekânda birçok imar faaliyetlerine girilmişse de bunlar, az katlı küçük gruplar halinde inşa edilen binalar, kent içinde açılan yollar ve yeşil alanların oluşturulması gibi birtakım girişimlerden meydana geldiği söylenebilir. Bu yıllarda, daha sonraki kentleşme dinamiğinde işlevsel olacak iki önemli adım atılmıştır. İlki 1925 yılında, 583 sayılı kanunla 4000,000 m² lik arazinin istimlak edilmesi ve kentleşme sürecinde, söz konusu istimlak edilen alan hem yeni gelişecek olan mekânsal alanları belirlemekte hem de daha sonra yapılacak kentsel gelişim planının ve imar faaliyetlerinin gerçekleşmesinde kolaylık sağlayıcı bir fonksiyon icra etmekte olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu dönemde kent'in idaresi Belediyede değil, 417 sayılı kanunla kurulan Şehremanetine yani kent yönetimi bünyesine bağlıdır. Ancak, Şehremanetinin teknik kadrosu ve örgütsel yapısı, kent'in imarını yönetmekte ve gerekli yatırımları gerçekleştirmekte yetersiz kaldığından dolayı, kentsel yönetimi merkezi hükümete bağlı Ankara İmar Müdürlüğü (Dahiliye Vekaleti) devralmıştır. Yeni yönetim ilk beş yıllık imar planını bu dönemde hazırlamıştır. Diğer önemli kurumsal gelişme ise, 1926 yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankasının, Ankara'nın imarını kolaylaştırmadaki fonksiyonudur. Emlak ve Eytam Bankasının kaynak ve fonlarının büyük kısmı, Ankara'nın kentsel imarı için ayrılmıştır (Tekeli, 1975: 13-14). Böylece Ankara, sadece siyasal bakımdan değil, aynı zamanda kentsel gelişme bakımından da Türkiye'nin başkentliğini, öncülüğünü yapmaya başlamıştır. Ankara'nın bu öncülüğü, 1930'larda kentsel düzenlemelerin hayata geçme biçiminin deneyimlenmesiyle başlamıştır. Özellikle, 1930'da Belediye Kanunu, 1933'te Yapı ve Yollar Kanunu, 1934'te Tapu Kanunu ve 1939'da Belediye İstimlak Kanunu çıkarılması, Ankara kenti için modern, planlı ve düzenli bir kentleşmeyi amaçlamaktadır (Keleş ve Duru, 2008: 30).

1930'lu yılların Ankara'sının kentleşme biçimini etkileyen diğer önemli bir fonksiyon ise, Jansen Planıdır. Uluslararası bir nitelik taşıyan bu plan, Herman Jansen'in hazırladığı kentsel gelişim planıdır. 1928 yılında uluslararası bir yarışmada gündeme getirilen Ankara kent planı, Türkiye'nin ilk modern kent planlaması ve kentsel dönüşüm deneyimi işlevine sahip olduğu söylenebilir (Keleş, 1993: 155). 1932'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan söz konusu kentsel gelişim planı kapsamında, 1,500 hektar üzerine, 270,000 kişi yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Plan'a göre, kentsel mekân kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinden kesen bir yol çatısı üzerine kurulmuştur. İki ana yolun kesişmesi, eski kent ve yönetim merkezi Ulus ile yeni yönetim ve konut alanı Yenişehir'i birleştirmiştir. Böylece kentsel doku, ana caddeleri dik kesen sokaklar biçiminde gelişim gösterirken, ayrıca birbirleriyle bağlantılı üç farklı konut bölgesini meydana getirmiştir (Şenyapılı, 1983: 39). Bu bölgelerin ilki, Kale ve yakın çevresinde varlığını sürdüren, geleneksel Osmanlı konut dokusundan oluşmaktadır. Konutlara, yeni eklemeler, iyileştirmeler ve parçalı yenilemeler yapılarak, bölgenin kentsel dokusu rahatlatılmaya ve iyileştirilmeye çalışılmıştır. Jansen'in planına göre, eski kentsel mekânın sıkışık, yoğun dokusunu rahatlatmak için, Kale'nin batısındaki yangın yerlerini ve istasyon ile bulvar arasındaki bataklık alanı parka dönüştürmektir. Diğer konut bölgeleri ise, bir kısmı görünüşte ulusal mimarinin özelliğini taşıyan çok katlı süslü yapılardan oluşurken, bazı konutlar ise bahçeli ve çok katlı konutlardan meydana gelmektedir. Demiryolu ile ayrılan bu yeni kent bölgesi için Jansen, 500-700m² lik bir parsel ayrılmasını önermiştir. Ayrıca Jansen'in planına göre, Bakanlıkların batısına 3000 konutluk bir memur sitesi yapılması ve Devlet mahallesi ile Çankaya arasında ise yüksek prestije sahip bahçeli konutların inşası önerilmiştir. Sonuç olarak, Jansen'e göre, konut alanı kent'in güneyine doğru genişlerken, kentten tepelerle ayrılan kuzey-doğu kesimi ise,

kentin gelişim bölgesi olarak ayrılmıştır. Böylece bulvar üzerinde, kuzeyde alt gelir gruplarından başlayarak, eski kentte alt-orta ve orta gelir grupları, Sıhhiye bölgesinde ve Cebeci’de orta gelir grupları, Bakanlıklarda orta-üst grupları, Kavaklıdere ve Çankaya ekseninde ise, üst gelir gruplarının yerleşmesi için, konut çeşitliliği önerisi yapılmıştır (Şenyapılı, 1983: 39-41).

Jansen Planı 1950’li yıllara kadar işlevselliğini sürdürmüştür. Yenişehir ve Cebeci konut alanları, Bakanlıklar, Yüksek Öğretim Kurumu, Gençlik Parkı, Hipodrom ve 19 Mayıs sitesi söz konusu gelişim planına göre inşa edilmiştir. Ancak bu plan, arsa fiyatlarında yüksek oranda artışı beraberinde getirmiştir ve orta sınıfın kentte barınması, konut sahibi olması güçleşmiştir. İlk olarak modern bir kentsel mekân inşa edilmekle birlikte, hızla artan, yoğunlaşan kent nüfusunu barındıracak yeterli sayıda ve ucuzlukta yapı stokunun bulunmayışı, konut kooperatifleri gibi başka arayışları gündeme getirmişse de yine de konut sorunu çözülememiştir. Bunun üzerine yeni bir imar planı yarışması yapılarak, Yücel-Ubaydin Planı devreye girmiştir. Bu plan kapsamında daha yoğun ve homojen bir kentsel mekân tasarımı yapılmıştır ve Jansen Planı döneminde inşa edilen az katlı konutlar yıkılarak, yerine çok katlı, yüksek binalar inşa edilmiştir. Bu durum, kentsel alanda arsa spekülasyonunu artırmış ve kentsel gelişmeye ayrılan alanlar da apartmanlaşarak, kentin topografik konumu, karasal iklimi ve konutları ısıtmak için kullanılan düşük kaliteli linyitin de etkisiyle Ankara, çevre ve hava kirliliğiyle mücadeleye başlamıştır (Akyüz, 2007: 64-65). Alt gelir grubunun, yaşanan konut yetersizliği sorununa karşın geliştirdiği yöntem olan barakalaşma ve gecekondulaşma da buna eklenince, Ankara yeni sorunlarla mücadele etmeyi sürdürmüştür. 1950’lerden sonra Ankara’nın deneyimlemeye başladığı gecekondulaşma olayı, kentsel mekânın sosyo-kültürel potasında eriyemeyen, kent kültürünü tam olarak içselleştiremeyen bir karakteri yansıtmaya başlamıştır. Gecekondulaşmanın ilk zamanlar geçici olduğu düşünülse de sonraları kalıcı bir toplumsal yapılaşma meydana getirmiştir (Kıray, 2007: 19-21).

1947’den sonra, Marshall Yardımıyla birlikte, tarımda önemli yapısal değişimler yaşanmıştır. Kırsal alana giren çok sayıda traktör ile tarımda modernizasyon ve makineleşmenin yaşanması, kırsal alanda nüfusun artması, toprak yetersizliği gibi çeşitli itici nedenler, kırsal alandan Ankara gibi büyük ketslere doğru kitlesel bir göç hareketi başlatmıştır (Kıray, 2007: 68-69). Kırdaki bu aşırı hareketlenme, köylü nüfusu, kentsel mekânda ortaya çıkan gecekondulara yönelmesine neden olmuştur. Böylece Ankara, 1950’den sonra yoğun gecekondular alanlarıyla kuşatılmaya başlamıştır (Mardin, 1991: 236). Ankara’yı kuşatan bu göç dalgası, daha çok çevre illerin ve kentin köylerinden gelmiştir. Köyden gelen nüfus, ilk olarak Altındağ bölgesine yerleşmiş ve zamanla kent içinden kentin çeperlerine yayılmıştır. Özellikle Çorum, Yozgat, Sivas ve Kırşehirli, Ankara’nın doğu girişine gecekondularını kurarken, Çankırı, Kastamonu ile Ankara’nın ilçelerinden Kızılcahamam, Çubuk ve Kalecikliler de kentin kuzey girişine mahallelerini kurmuştur. Türkiye’nin Doğusundan ve Karadeniz’den de göç alan Ankara’nın kentsel mekânında meydana gelen bu coğrafi konumlanma, gecekondular mahallelerinin farklı gelişimini ve siyasetle olan ilişkisini de etkilemiştir. Kuzey Ankara, dönemsel ve yerel olarak içinde birtakım farklılıklar gösterse de genelde muhafazakâr bir siyaset içinde yer almıştır. Kentin doğusunda kalan Mamak-Tuzluca’yı ise, 1970’lerde radikal sol siyaset içine girmiş ve solun kalesi olarak görülmüştür. Sonuç olarak, tüm bu farklı toplumsal yapılaşma, Ankara’nın modernleşme sürecinde kentin kendine özgü kimliğine ve planlı kentsel gelişimine ciddi bir tehdit olarak görülse de ve kentin bürokratik elitinin tepkisine uğrasa da gecekondular fenomeni, giderek varlığını kabul ettirmeyi başarmıştır. Böylece, gecekondular halkı hem “oy deposu” olarak görülmeye hem de endüstriyel alanda ucuz iş gücü olarak görülmeye başlamıştır (Erman, 2011: 178).

Söz konusu yaşanan gelişmelerden sonra Ankara, Cumhuriyetin ilk planlı kent olma özelliğini yitirmeye başlamıştır. Kentsel mekân arsa vurguncularının, onların işbirlikçisi olan siyasetçilerin ve bürokratların çıkarlarına göre şekillenmeye devam etmiştir. Böylece Ankara’nın imarlı alanlarında yaşayan nüfusun oranı %49’u oluştururken, gecekondular alanlarında oturan nüfusun oranı ise, %51’i aşmaya başlamıştır (Geray, 2000: 13). 1965 yılında yapılan düzenleme ile üç büyük kentin nazım planlarının hazırlanması görevi, İmar ve İskân Bakanlığı tarafından Nazım Plan Bürolarına

verilmiştir. Ankara Nazım Plan Bürosu, ilk kez uygulamaya koyduğu birçok çözümlenme yöntemi kullanmıştır. Bunun yanında, Ankara’da apartmanlaşma oldukça hız kazanmıştır. Bu bağlamda 1965 yılında çıkarılan “Kat Mülkiyeti Kanunu” başta Ankara olmak üzere bütün kentleri etkilemiş, aynı parsel üzerinde birden fazla sahipliğe izin verilen apartmanlaşmanın önü açılarak, kentleşme daha da hızlanmıştır (Keleş ve Duru, 2008: 37). Bu dönemde, kapital ekonominin birikim hızı oldukça düşük, yerel yönetimlerin ekonomik gelirleri yetersiz ve gelir artırıcı bir esnekliğe de sahip değildir. Bu koşullar altında, kırdan yaşanan çözülme ve büyük göç hareketi, buna bağlı olarak kentsel mekânda oluşan demografik yoğunluk ve bu yoğunluğu eritecek ekonomiye sahip olunmaması, istihdam yetersizliği, altyapı sorunu ve konut sorununu beraberinde getirmiştir (Tekeli, 2014: 7). Bu sorunların üstesinden gelme stratejisi, 1980’ye kadar gecekondular mahallelerine dönüşen kent çevresindeki arazilerin zamanla, sağlıklılaştırılması, apartmanlaştırılarak yeniden inşa edilmesi ya da temizlenerek çeşitli nüfus gruplarına göre yenilenmesi biçiminde olmuştur. Bu uygulamalar merkezi bir planlama anlayışını gerektirmiş ve 1960’larda kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, İmar ve İskân Bakanlığının fonksiyonları artırılmıştır. Yeni Belediyecilik Hareketi ile belediyeler, kentsel sorunlara karşı fonksiyonları artırılmış, ıslah-imar planları yoluyla gecekondular yasallaştırılmıştır. Parsel üzerine apartmanlaşma uygulaması hızlanmış, kooperatifçilik ve buna bağlı kat kanunu politikalarının uygulandığı bir dönem olmuştur (Ataöv ve Osmay, 2007: 58-63; Tekeli, 2014: 7-8).

Ankara kent yönetimi, 1980 öncesi gecekondulaşma yaklaşımı, yumuşak ve bütünleştirici bir kentleşme politikası izlerken, 1980 sonrası yıllarda ise, dışlayıcı ve saldırgan bir kentleşme uygulamasına geçmiştir. Bu yeni dönemin kentsel koalisyonu, büyük ölçekli müteahhitlik ve inşaat şirketleri ile ulusal ve uluslararası sermayedarlar, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, emlak tröstleri ve TOKİ gibi devlet kurumlarından oluşmaktadır. Ayrıca büyükşehir ve ilçe belediyeleri de kentleşme politikaları geliştiren birimler olarak yerini almıştır. Özellikle 2005 yılında yürürlüğe giren 5266 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” ile belediyeler gecekondular bölgelerine müdahale ederek “kentsel yenileme” politikalarını hayata geçirme hakkını elde etmiştir. “Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi” bu kapsamda uygulandığı söylenebilir. Böylece kentsel yenileme kapsamında, gecekondular yıkılarak yerine, modern kentsel gelişim projeleri uygulanmaya başlamıştır (Erman, 2011: 179-180). Sonuç olarak, 1980 sonrası yıllarda Ankara kentinde, dışarıya açık liberal ekonomi politikaları ve küreselleşme odaklı politikaların benimsediği yıllar olmuştur. Sanayi sonrası, piyasa yönelimli kentsel mekânda, hem liberal ekonomi politikaları ve ihracata yönelik ekonomik yaklaşımlar hem de postmodern yaklaşıma dayalı uygulamalar öne çıktığı söylenebilir. Böylece, yerel yönetimlerin yetkileri artırılmış, imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Ankara kent içi tarihi alanlar korunarak, yeniden kullanımı ve rehabilitasyonu sağlanmış, kaçak yapılar yasallaştırılmıştır. Gecekondular alanları yüksek standartlara haiz konut yapılarına dönüştürülerek, konut odaklı uygulamalar benimsenmiştir (Polat ve Dostoğlu, 2007: 64). Kent içinde meydana gelen ruhsatlı-ruhsatsız yapılanma ve yerleşim alanları, kent merkezinin dışına taşmaya başlamıştır. Kentsel dönüşüm müdahale biçimi olarak ise, yaşam kalitesi düşük, riskli alan ve yapıların yenilenmesi anlamında sağlıklılaştırma, soylulaştırma ve yeniden canlandırma politikaları uygulanmaya başlamıştır (Ataöv ve Osmay, 2007:59). 2000’li yıllardan sonra ise, kamu yönetimi ve özel sektörün ortak çalışmasına dayalı kentsel dönüşüm uygulamalarının yanı sıra, gönüllü kuruluşların ve toplumun farklı kesimlerinin, kentsel dönüşüm süreçlerine katıldığı bir döneme girilmiştir.

Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilanından sonra, Türkiye’nin kentleşme deneyimi, Ankara’nın model alınmasıyla başladığı söylenebilir. Türkiye’de meydana gelen kentsel gelişme eğilimlerinde, Ankara için alınan kararlar ve kentleşme deneyimleri etkili olmuştur. Türkiye’de kentleşme sürecinde, kente dair yeniliklerin, girişimlerin ve başarıların arkasında, Ankara kentinin etkisi görüldüğü gibi kente dair ortaya çıkan birçok sorunların ilki, Ankara kentinde deneyimlendiği söylenebilir. Bu bağlamda, ilk modern kent planı, ilk yapı kooperatifi, ilk kamu konutları, ilk yaya alanına ait kentsel projeler Ankara kenti için tasarlanmıştır. Bunun yanında, ilk düzensiz kentleşme ve ilk gecekondulaşma Ankara kentinde yaşandığı söylenebilir (Keleş ve Duru, 2008: 27).

Değerlendirme ve Sonuç

Kentsel dönüşüm politikaları, müdahale biçimleri ve uygulamalarının hayata geçirilmesi, ilk olarak 19. yüzyılda Amerika, İngiltere ve Fransa gibi Batı ülkelerinde ortaya çıktığı söylenebilir. Kentsel gelişim ve dönüşümün sahada uygulanışı, ilk olarak kamusal alanlarda gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle, belediye binaları, kütüphaneler, mahkeme binaları, müzeler, okullar, hastaneler inşa edilerek, yollar, caddeler, kent merkezinde geniş bulvarlar açılarak, doğa ortamı oluşturmak için yeşil ağırlıklı parklar yapılmıştır. Böylece, kentlerde ortaya çıkan fiziksel, çevresel ve toplumsal bozulmaya karşı, ilk müdahale biçimi olarak kentsel yenileme (urban renewal) modeli uygulanmıştır. 2. Dünya Savaşından sonra, Batıda kentsel dönüşüm yasaları, uygulama modelleri ve müdahale biçimleri çeşitli adlara bürünerek devam etmiştir. Sonuç olarak, Batıda uygulanan kentsel dönüşüm çalışmalarının sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapısı yerel olmaktan çıkıp uluslararası bir boyut kazanmış ve diğer ülkelerin gündeminde yerini almıştır.

Türkiye’de kapsamlı kentsel dönüşüm çalışmaları ise, 20. yüzyılda uygulanmaya başladığı söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, her ne kadar kentsel gelişmeye dair imar palanları, yasalar, çeşitli kentsel gelişim uygulamaları yapılmış olsa da Türkiye’nin ilk modern kent planlaması ve kentsel dönüşüm uygulama politikasının Jansen Planı olduğu söylenebilir. Uluslararası bir nitelik taşıyan bu plan, Herman Jansen’in 1930’lu yıllarda hazırlamış olduğu Ankara kentsel gelişim planıdır. Bu uygulama modeli 1950’li yıllara kadar işlevselliğini sürdürmüştür. Yenişehir, Cebeci konut alanları, Bakanlıklar, Yüksek Öğretim Kurumu, Gençlik Parkı, Hipodrom ve diğer konut yapıları, Jansen Planı kapsamında inşa edilmiştir. Ancak bu plan, arsa fiyatlarında artışı beraberinde getirerek, orta sınıfın kentte barınmasını ve konut sahibi olmasını güçleştirdiği sonucuna varılmıştır. İlk olarak modern bir kent inşa edilmeye çalışılmış, ancak hızla artan kent nüfusunu barındıracak yeterli sayıda ve ucuzlukta konut stokunun bulunmaması, konut kooperatifleri gibi başka arayışları gündeme getirmişse de yine de konut sorunu çözülemediği belirlenmiştir. Bu nedenle, yeni bir imar planı yarışması düzenlenerek, Yücel-Ubaydın Planı hayata geçirilmiştir. Bu plan kapsamında, daha yoğun ve homojen bir kentsel mekân tasarımı yapılmış ve Jansen Planı döneminde inşa edilen az katlı konutlar yıkılarak, yerine çok katlı, yüksek binalar inşa edilmiştir. Bu durum, kentsel alanda arsa spekülasyonunu artırmış ve kentsel gelişmeye ayrılan alanlar da apartmanlaşarak hem kentin topografik konumu, karasal iklimi hem de konutları ısıtmak için kullanılan düşük kaliteli linyitin etkisi, çevre ve hava kirliliğine neden olmuştur. Bununla beraber, Türkiye kitlesel göç sürecini bu dönemde deneyimlemeye başladığı görülmektedir.

Cumhuriyetle birlikte eşzamanlı olarak modernleşme sürecinde köklü değişimler yaşayan Türkiye, 1950’ler den itibaren kitlesel göç ve hızlı bir kentleşme sürecine girdiği görülmektedir. Bu dönemde, kırsal alanda nüfusun artması, toprağın miras yolu ile paylaşımı, toprak yetersizliği, tarımda modernizasyon ve makineleşme gibi çok faktörlü nedenler, kitlesel göç hareketini ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Kentsel hayata özgü sosyo-kültürel ve ekonomik imkanlar, sağlık, eğitim, eğlence, özgürlük, tüketim ve yüksek yaşam standardı gibi çok faktörlü nedenler ise, kırsal nüfusu kentlere çektiği sonucuna varılmıştır. Kentler, bu sürece hazırlıksız yakalandığından dolayı, kentlere göç eden kırsal nüfus, kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla bütünleşmekte zorlanarak, beraberinde birçok sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentlerin sunduğu konut stokunun yetersizliği ve buna bağlı barınma ihtiyacının karşılanamaması ile ekonomik nedenlere bağlı faktörler, kontrol edilemeyen bölgelerin, çarpık yapılaşmanın ve gecekondulaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece, kırdaki aşırı hareketlenme, göçmenleri büyük kentlerin gecekondulaşan bölgelerine yönelmesine neden olmuştur. İstanbul, Ankara ve İzmir 1950’lilerden sonra, hızla gecekondu alanlarıyla kuşatılmaya başlamıştır. Türkiye’de, 1945-1980’li yıllar arasında, yoğun ve yaygın bir gecekondulaşma yaşandığı ve ülkenin ekonomik yapısı, kültürü, siyasal politikası, toplumsal yapısı, örgütlenme biçimi ve kentsel mekânın gelişimi, yaşanan bu süreçten oldukça etkilendiği sonucuna varılmıştır. Özellikle, Anakara gibi büyük kentlerde, başlangıçta yoksulluk ve sefaletin sembolü olan barakalaşma şeklinde meydana gelen gecekondulaşma, daha sonraları “mahalleleşme” ve “kente yerleşme” biçiminde devam ettiği görülmektedir. Çeşitli yasal

düzenlemeler ile birlikte kentsel yapılanma, teneke damlı ve yetersiz altyapılı mahallelerden, daha düzenli, yeşil ağırlıklı ve öncekine göre az yoğunluklu altyapılı mahallelere doğru bir gelişme gösterdiği belirlenmiştir. 2000'li yıllarda ise kentsel dönüşüm uygulamaları ve yasaları çok kapsamlı olduğu ve müdahale biçimleri çok aktörlü ve çok sektörlü olarak uygulandığı bir döneme girildiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'deki kentleşme fenomeni, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizmin paralelinde gelişen bir olgu olmadığı, kendine özgü şartlarda gelişme gösteren bir olgu olduğu, kentsel yenileme ve dönüşüm uygulamaları ise, yine Türkiye'nin kendine özgü şartlarına ve yapısına göre uygulandığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Akkar, M. (2006). Kentsel dönüşüm üzerine: Batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye. *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, (36), 29-38.
- Akkaya, M. A. (2020). Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalarında bilgi merkezleri: Yeni bir fırsat mı yoksa tehdit mi?. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 120-134. <http://dx.doi.org/10.33537/sobild.2020.11.1.12>
- Akyüz, N. (2007). *Gecekonularda dini hayat ve kentleşme*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ataöv, A ve Osmay, S. (2007). Türkiye'de kentsel dönüşümüne yöntemsel bir yaklaşım. *METU JFA*, 24(2), 57-82.
- Çelik, C. (2001). Kentleşme sürecinde dini hayat. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(11), 131-152.
- Erman, T. (2011). Ankara kent çeperinin dönüşümüne içeriden bakmak. *İdeal Kent Kent Araştırmaları Dergisi*, (4), 176-196.
- Ertaş, M. (2011). Kentsel dönüşüm çalışmalarında sosyal boyutun incelenmesi, Ankara ve Londra örnekleri. *Selçuk-Teknik Dergisi*. 10(1), 1-18.
- Geray, C. (2000). Şehirciliğimiz ve Ankara. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, (409), 10-16.
- Keleş, R. (1983). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme Konut ve Gecekondu* (3. Basım). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme politikası* (2. Basım). Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R., Duru, B. (2008). Ankara'nın ülke kentleşmesindeki etkilerine tarihsel bir bakış. *Mülkiye Cilt: XXXII*, (261), 27-44.
- Kıray, B. M. (2007). *Kentleşme yazıları* (3. Basım). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi. Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Polat, S ve Dostoğlu, N. (2007). Kentsel dönüşüm kavramı üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya örnekleri. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 12(1), 61-76.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, (5), 33-44.
- Suğur, N. (2014). Kentsel dönüşümün sosyolojik boyutları. *Tmmob Eskişehir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 179-190.
- Şenyapılı, T. (1983). 1923-1960 yılları arasında Ankara kentsel çevresi kapsamında gecekondu olgusunun gelişimi. *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Çevre Araştırmaları Grubu Proje No: Çağ 62*.
- Şenyapılı, T. (2014). Denetimsiz ve adaletsiz rant paylaşımının biçimlendirdiği kentsel dokuya örnek: Ankara-Yıldız. Ankara'nın semtleri. *İdeal Kent Kent Araştırmaları Dergisi*, (11), 326-347.
- Şişman, A. Kibaroğlu, D. (2009). Dünya'da ve Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamaları. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 11-15 Mayıs, Ankara.
- Tatlıdil, E. (1992). Göç ve kentleşmenin sosyal boyutu. *Sosyoloji Dergisi*, (3), 45-54.
- Tekeli, İ. (1975). Ankara nazım plan çalışmaları üzerine. *Mimarlık*. (7), 13-17.
- Tekeli, İ. (2014). Türkiye'nin kentleşme deneyiminden öğrenebileceklerimiz. 4. Merih Celasun'a saygı günü, *TEPAV*, 3-21.

URL 1, Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.05.2022).

URL 2, Toplu Konut İdaresi Kentsel Yenileme (TOKİ). <https://www.toki.gov.tr/kentsel-yenileme>) (Erişim tarihi: 16.06.2021).

URL 3, Türkiye İstatistik Kurumu. Yıllara göre il nüfusları. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (Erişim Tarihi: 26.07.2022).

Ünal, A. (2018). Kentsel dönüşüm ve aidiyet: Ankara'dan bir örnek. *Asia Minor Studies*, 6(1), 18-40.

Yavuz, F. (1950). Cumhuriyet devri Ankara'sının imarında birinci merhale 1923-1938 ve arsa meselesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 282-297.

Yavuz, F. (1980). Kentsel topraklar: Ülkemizde ve başka ülkelerde. Ankara: *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*.

Yenice, S. (2014). Türkiye'nin kentsel dönüşüm deneyiminin tarihsel analizi. *BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi*, 16(1), 76-88.

Turizmde Kadın: Yazın Üzerine Bir İnceleme

Nahide Övgü DEMİRAL

1. Giriş

Cinsel kimlik insanın doğuştan getirdiği iki farklı biyolojik çeşitliliğin her biridir. Bunlar “kadın”, “erkek” cinsiyetleri ile ifade edilmektedir. İnsan doğduğu andan itibaren sosyal çevre tarafından cinsiyet farklılığını gösteren davranışlar ile karşılaşır. Bireylerin kodlanmış hali, toplumsal beklentiler ve önyargılar oluşturmaktadır. Kadınlar çalışma hayatına büyük katkılar sağlamasına rağmen ve hatta kadınların çoğunluklu olarak çalıştıkları iş kollarında dahi, ayrımcılık uygulamalarının sürdüğü gözlemlenmektedir (Kargıoğlu & Özer). Kadınlar ev içinde kendilerine yüklenen geleneksel toplumsal roller olan anne ve eş olma rollerini yerine getirirken, aynı zamanda ev dışındaki çeşitli faaliyetlerde kendilerini kanıtlamaya çalışmaktadırlar. İş gücüne dâhil olan ve olmaya çalışan kadınların önünde; toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumun kültürel yapısının yansımaları, eğitimde fırsat eşitsizliği ve yöneticilik pozisyonlarına yükselememe gibi birtakım engeller bulunmaktadır (Solmaz vd. 2019). Macarie ve Moldovan (2012) “yönetimin çirkin ördek yavrusu” olarak adlandırdıkları cinsiyet eşitsizliği kavramına göre; eğer işveren kadına karşı önyargılı bir tutum içindeyse kadın ve erkek işletmeye aynı katkıyı sunsalar dahi kadınların daha az ödüllendirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu nedenlerle kariyer sahibi kadınların büyük çoğunluğu kariyerlerinde yükselebilmek için, toplum tarafından dayatılan erkek bakış açısını benimsemektedirler (Dalkıranoğlu, 2006).

Kadın, iş alanlarındaki gelişmelerden en son yararlanan ve yapılan kısıtlamalardan ilk zarar gören kesimdir. İşsizliğin yükseldiği dönemlerde, erkek çalışanlara yönelik bir tehdit olarak algılanmaları ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için gelir sağlamak zorunda olmaları söz konusu olduğunda bile erkeklere karşı haksız rekabet ediyormuş gibi değerlendirilir (Tekeli, 1982). Bunun sonucunda, kadınların çalışma yaşamındaki konumu sınırlanmakta ve çalışma hayatları süresince ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadırlar. Kadınların, daha çok kadınlara uygun olduğu düşünülen işlerde istihdam edildikleri görülmektedir. Böylece kadın işi erkek işi ayrımı ortaya çıkmış ve kadınlar çalışma yaşamında bu ayrımcılığın kurallarına uymak zorunda kalmışlardır.

Diğer sektörlerde olduğu gibi hizmet sektöründe de cinsiyet ayrımcılığının nedeni, sadece biyolojik sebepler değil aynı zamanda toplumsal önyargılardır. Cinsiyet ayrımcılığı yaklaşımı, kendisini turizm sektöründe de yoğun olarak göstermektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde pek çok araştırmacı tarafından tespit edilen cinsiyetçi yaklaşımlar görülmektedir. İster kadın bir gezgin olsun ister bir yatırımcı ister yönetici veya çalışan sektörün tüm alanında ayrımcılığa rastlamak mümkündür. Bu ayrımcılık kadınları turistik davranışlarda çekingen kılsada, sektörde istihdam edilen kadın sayısı her geçen gün artmaktadır. Turizm endüstrisinin, kadınlar için önemli bir istihdam alanı olduğu söyleyebiliriz. Ancak kadınların günümüzde iktisadi hayata daha fazla katılım göstermeleri, iş yaşamında aktif hale gelmesi, satın alma güçlerinin artması, tüketim ekonomisinde önemli bir kalem haline getirmiştir. Turistik hareketlerde ise ulaşımın kolaylaşması, dünyanın daha güvenilir hale gelmesi, kadın gezginleri cesaretlendirerek, turizme hareketine daha fazla dahil ettirmektedir.

2. Turizm Sektöründe Kadın Girişimciler ve İş Gücü

Kadınların ekonomik ve sosyal yaşama etkin bireyler olarak katıldığı ülkelerde refah seviyesinin ve eğitim düzeyinin yüksek olması tesadüf değildir. Zira, kadın istihdamı, bir ülkenin kalkınması sürecinde dikkate alınması gereken en önemli parametrelerden biri olarak kabul edilmektedir. OECD tarafından açıklanan bir veriye göre kadın ve erkeklerin iş gücüne katılım oranlarının birbirine yaklaşması durumunda, 2030 yılı itibarıyla Türkiye'nin de dahil olduğu tüm OECD ülkelerinin toplam ekonomilerinde yüzde 12'lik potansiyel bir artış sağlanacaktır. Bu araştırma sonucu, kadınların iş yaşamına daha fazla dahil olmalarının siyasi ve sosyal faydalarının yanı sıra ekonomiye yapacağı katkısını da ortaya koymaktadır (www.tisk.org.tr). Kadının iş hayatına aktif katılımı, karar alma mekanizmalarına dahil olması, eşitlikçi cinsiyet yaklaşımının benimsenmesi ile, ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin artırılması mümkündür.

İş gücü piyasasında ihtiyaç duyulabilecek tüm alanlarda kadının parmak izini görmek mümkündür. Türkiye hane halkı iş gücü araştırma sonuçlarına göre (2017); Veriler cinsiyete ve ekonomik faaliyetlere göre istihdam oranı incelendiğinde; tarım sektöründe, erkek istihdam oranı %15,4, kadın istihdam oranı %28,3. Sanayi sektöründe, erkek istihdam oranı %31,4, kadın istihdam oranı %15,6. Hizmet sektöründe ise erkek istihdam oranı %53,2, kadın istihdam oranı ise %56,1 dir (tuik.gov.tr). Bu bağlamda en fazla kadın istihdamını, turizm sektörünün de dahil olduğu hizmet sektöründe görebiliriz.

Turizm sektörü giderek gelişen ve birçok sektörden etkilenen bir alan olduğu için kadın istihdamı yaratma özelliğine sahiptir (Boyacıoğlu & Elmas, 2019). Farklı bilgi ve beceri düzeyine sahip kadınlara istihdam olanakları sunması nedeni ile turizm sektörü emek-yoğun olduğu kadar kadın-yoğun olarak da nitelendirilmektedir (Akoğlan Kozak,1996; Cave & Kılıç, 2010). Bazı tahminler turizm ve seyahat endüstrilerinin toplam işçi istihdamının %7'sini karşıladığını göstermektedir. Bu, dünyanın en geniş istihdamını oluşturmaktadır. Hızla gelişen sektör özellikle esnek çalışma olanakları ile işgücüne aktif katılımlarında önemli rol oynayarak, kadınları ekonomik ve sosyal olarak güçlendirmektedir (Dalkıranoğlu, 2006).

Turizmde çalışmanın karmaşıklığı, genelleşmeyi problemlili hale getirirken turizmle ilgili araştırmalar kadınların iyi ödemeli, yetenek gerektiren ve yönetsel pozisyonlarda daha sınırlı olarak bulduklarını iddia etmektedir. Konaklama işletmelerine odaklı olarak yapılan bir araştırmaya göre, orta/yardımcı yöneticilerin sadece %4'ü ve üst düzey yöneticilerin ise sadece %1'i kadındır (Jordan 1997).

Kadınların kendi işlerini kurmaları, çalışma hayatına dahil olması ve aktif olarak girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları gelişen ekonomiler için "stratejik" önem arz eder. Çünkü kullanılan potansiyeli etkin hale getirmek ve yeni iş sahaları oluşturmak yolunun, kadın girişimciliğinin teşvik edilmesinden geçtiği bir gerçektir.

Aylan vd (2019) Isparta Lavanta Köyü' n de yapmış oldukları çalışma; yörede turizmin gelişmesinden sonra çeşitli alanlarda kadın girişimcilik faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Bu girişimcilik faaliyetleri Kuyucak gibi kırsal bir alanın ekonomik ve sosyal refah düzeyinin artmasına katkı sağlamış, kırsal yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamıştır. Ancak Başaran ve Ateş (2019) yapmış oldukları çalışmada araştırmada, kırsal kalkınma bölgelerinde turizm sektörünün kadınlara önemli istihdam fırsatları sunmasına rağmen kadınların iş gücü piyasalarında cinsiyet ayrımı, düşük ücret gibi sorunlarla karşılaşmakta olduğu sonuçlarına ulaşılmışlardır.

Girişimci kadın, kendi işinin sahibi olan, piyasa ekonomisi içerisinde faaliyet gösteren, kredi kaynaklarını araştıran, tüketicinin ihtiyacı olan mal ve hizmet üretilip satan, iş ya da işyeri ile ilgili sorunların üstesinden gelebilen, yeni koşullara uyum sağlayabilen, işyerinde ya tek başına çalışan ya da yanında işçi çalıştıran ve alanında deneyim sahibi olmaya çalışan kadındır (Onay, 2013). Kadınların iş kurma nedenleri, "itme ve çekme" faktörleri çerçevesinde ele alınabilir. Kadınları iş kurmaya "iten faktörler" arasında ülkenin ekonomik koşullarından kaynaklanan işsizlik sorunları,

kadınlara uygun olmayan iş koşulları ve kadınların özellikle ücretli işlerde cinsiyet ayrımcılığına uğramaları sayılabilmektedir (Aronson, 1991, Yetim 2008). Karakaş ve Gökmen'in (2016) Safranbolu ve Amasra evreninde yaptıkları çalışmada; kadın girişimcilerin "aile ihtiyaçlarını karşılamak", "diğer insanlara faydalı olmak" amacıyla girişim yaptıkları görülmektedir. Çalışma yaşamına giren kadınlar ekonomik bağımsızlıklarını kazanarak daha güçlü, bilinçli ve özgür bireyler olma yolunda yol kat etmişlerdir. Bu da kendi işinin sahibi olmayı isteyen diğer girişimci kadınları cesaretlendirmiştir (Bedük, 2005).

Türkiye'de kadın girişimciler üzerine yapılan çalışmalarda ise risk almada erkek girişimcilere oranla kadınların daha temkinli hareket ettikleri ve daha az özgüvenli oldukları belirtilmektedir (Yetim, 2002). Kadın girişimcilerin kurdukları işletmelerin daha sınırlı sayıda kalması, belirli sektörlerde yoğunlaşması, girişimcilik deneyimlerini olumsuz etkilemekte ve risk alma deneyimlerini sınırlamaktadır. Turizm için ise girişimci kadınların varlığı sektör için pozitif etki yaratacaktır. Turizmin barışçıl politikalara ihtiyacı vardır. Ancak kadınların cesaretlerini toplayabilmeleri için Altından ve Gül (2016) yapmış oldukları araştırmaya göre; toplumsal cinsiyet bağlamı riskler giderilmelidir. Kadınlara yönelik olumsuz bakış açısı, sektörde kadınların girişimcilik faaliyetlerini etkileyebilmekte, kadınlar ailelerinden daha fazla sosyal destek beklemektedir. Ekonomik risklerin telafisinde ise, daha fazla kredilere ihtiyaç duymaktadırlar. Girişimci kadınları finansal olarak cesaretlendirmek için, kredi kurumlarının özel düşük faizli veya faizsiz krediler verebilmelerini sağlayan yasal düzenlemelerin yapılması önerilebilir. Yirik ve Yıldırım (2014) ise turizm sektöründeki kadın girişimcilerin, girişimciliği risk olarak gördükleri dolayısıyla risk ve belirsizlik algılarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu noktada kadınların girişimcilerin tatmin ve motivasyonları da desteklenmelidir.

3. Turizm Sektöründe Kadınlara Kariyer Engelleri

Tüm çalışanlar, kariyerleri süresince birbirinden farklı birtakım engeller ile karşılaşabilir. Ancak kadın çalışanların erkeklerden çok daha farklı kariyer engelleri yaşadığı bilinmektedir. Kadınların çalışma hayatındaki sorunlar iş arama aşamasından başlayıp, cinsiyet ayrımcılığı, toplumun kadın çalışanlara bakış açısı, iş saati düzensizliği, çalışma şartlarının olumsuzluğu, düşük ücret, cinsel tacizler gibi sorunlarla devam etmektedir.

Kadınların iş hayatında aile, çocuk sorumlulukları ve diğer işe dayalı nedenlerden dolayı kariyer hayatları erkeklere kıyasla daha yavaş ilerlemektedir. Çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığının en önemli nedenlerinden biri, kadının biyolojik farklılığı nedeniyle ona toplumsal olarak biçilen roldür. Çalışma yaşamında genellikle, işyerlerinde hiyerarşinin alt sıralarında kalmakta, az beceri ve sorumluluk isteyen işlere atanmakta, terfi almakta zorluk çekmekte ve düşük ücret almaktadırlar (Dalkıranoğlu & Çetinel). Günümüzde her ne kadar yönetsel alanda daha fazla kadın görmeye başlansa da ağırlık olarak düşük seviyeli işlerde istihdam edilmektedirler. Kadınların yükselmesine somut desteğin olmaması, örgütte cinsiyet ayrımcılığını ifade eden "cam tavan" kavramını ortaya çıkarmıştır. Cam tavan, karşılaşılan sorunların belirsizliğini ifade etmektedir (Sezen, 2008). Tavan yükselmeyi engelleyen somut bir yapıyı, cam ise kişinin algısını işaret etmektedir (Aşık, 2014). Bir diğer ifade ile cam tavan, yetenek ve başarıları göz ardı edilen kadınları üst basamaklara çıkmaktan alıkoyan, görünmez ve kırılmaz bir engeldir (David vd., 2001). Bu engellerin cam tavan olarak nitelendirilmesinin nedeni, karşılaşılan sorunların belirsiz olması ve tam olarak adlandırılmamasıdır (Uzun, 2005). Cam tavan öncelikle kadınların iş hayatında engellenmesi anlamına gelirken günümüzde kapsamı genişlemiş; engelliler, yaşlılar ve cinsel azınlıkları da içine alır hale gelmiştir. Ayrıca evli ve çocuklu kadınların iş yaşamında erkek meslektaşlarına nazaran daha az terfi ve ödül alabilmesi olgusunu anlatmak için de kullanılmaktadır (Gül & Oktay, 2009).

Akoğlan Kozak (2001), Türkiye'de konaklama işletmelerinde kadınların yönetimde yer aldıklarını ancak yeterli bir oranda üst düzey pozisyonda yer alamadıklarını, erkek meslektaşları ile kıyaslandığında çoğunlukla orta seviyede olduklarını belirtmiştir. Çalışmalar, kadınların küçük işletmelerde daha hızlı yükselebileceğini belirtmekte ancak konaklama işletmeleri göz önüne

alındığında, kadınların sadece %5'i küçük otelleri yönetirken, erkeklerin hiçbiri 100 odadan küçük otel işletmesi yönetmemiştir. Ayrıca kadınların yine sadece %5'i 500 odalı otel yönetirken, erkeklerin %18'i bu kadar büyük otellerde yöneticilik yapmıştır. Kadınlar çoğunlukla ön büro, insan kaynakları, pazarlama ve banket organizasyonlarında çalışmaktadır. Otel işletmelerinde çalışan kadınların genelde üçte biri yönetim kademesinde yer almaktadır. Erkekler çoğunlukla genel müdür, birim müdürü veya şef konumundadırlar (Güzel, 2009). Özellikle konaklama işletmelerinde hizmetin, haftanın 7 gün ve 24 saati kesintisiz sürmesi, kadınların tepe yönetimine yükselmelerinde önemli sorunlar oluşturmaktadır (Aşık, 2014).

Kadın çalışanların yaşamış olduğu bu tür engeller, onların örgüte olan bağlılıklarını da etkilemektedir. Nitekim karşılaşılan kariyer engelleri sonucunda verimlilik ve örgütsel bağlılık azalırken, devamsızlık ve işten ayrılma davranışı artmaktadır. Güzel (2009) araştırma verilerine göre; konaklama işletmelerinde çalışan kadınların kariyer engelleri ile örgütsel bağlılık arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Yine Pelit vd. (2016) yapmış oldukları çalışma sonucu otel işletmelerinde çalışan kadın çalışanların karşılaştığı sorunlar ile iş bırakma eğilimleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4. Yalnız Seyahat Eden Kadın Gezginler ve Seyahat Engelleri

Kadın ve erkeğin ayrı ayrı değerlendirildiği toplumsal bakış açısında, yalnızca kadınların dahil olduğu sosyal hareketler kısıtlayıcı engellere takılabilir. Kadınların ekonomik güç kazanması, boşanma-çocuk sahibi olmama veya evlenmeme, seyahat konforunun artması gibi küresel olgular yalnız seyahat eden kadın sayısını arttırmıştır. Tüm bunlar, kadınların kendilerini daha güçlü hissettiren bir olgu olmuştur. Bu nedenler yalnız kalmayı tercih eden kadınların sayısını artırma eğilimini hızlandırmıştır. Ancak her şeye rağmen yıkılmayan algılar ve önüne geçilemeyen bazı güvenlik problemleri kadınları yalnız seyahat etme noktasında çekimser kılmaktadır.

Son otuz yıl içerisinde 35 milyon yalnız seyahat eden Amerikalı gezgin içerisinde %47'sinin kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir (Chiang ve Jogaratnam, 2005). Bu bağlamda kadınların turizm faaliyetlerine aktif rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Türkiye'de ise Gezgin Kadınlar platformu gezgin ruhu taşıyan kadınların aynı çatı altında toplamaktadır. "Bir kadın yola çıktığında dünya değişir" felsefesiyle 4 yıldır kadınlara seyahat etmeyi aşilayarak seyahat etmelerine teşvik edilmektedir (Gezginkadınlar, 2020).

Yabancı literatürün kadınların seyahat deneyimleri ve motivasyonlarına ilişkin çalışma sonuçları aşağıdaki tabloda özetlemek mümkündür (Pekiner, 2019);

Tablo 1. Kadınların Seyahat Deneyimi ve Motivasyonları Üzerine Çalışmalar

Wootten ve arkadaşları (2006)	Kadınların erkeklerden farklı motivasyonlar için seyahat ettikleri not edilmektedir. Bunlar; kendini keşfetme, aydınlanma ve eğitim amaçlı seyahat etmeleri şeklindedir.
McNamara ve Prideaux (2010)	Yalnız gezen kadınların ana motivasyonları tanımlanmaktadır. Temel motivasyonları; yağmur ormanlarını ziyaret etmek, dinlenmek-rahatlama, arkadaşlarını ve ailelerini ziyaret edip vakit geçirmektir.
Chiang ve Jogaratnam (2005)	Yalnız seyahat eden kadınlar için de beş temel motivasyon olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; deneyim, kaçış, rahatlama, sosyalleşme ve öz saygıdır.
Cai ve Combrink (2000)	Japon kadın gezginler ve erkek gezginler arasındaki motivasyonların ve demografik özelliklerinin farklılıkları ortaya konulmaktadır.
Jordan ve Gibson (2005)	İngiliz ve Amerikalı kadınların deneyimlerini araştırmaktadır. Seyahat deneyimleri sonucunda üç temanın ortaya çıkması tartışılmıştır: Gözetim, direnç ve güçlendirme.
Laesser ve arkadaşları (2007)	Yalnız gezginler genel olarak sosyal ağlarını büyütme ve meraklarını giderme için yalnız seyahat etmeyi tercih etmiştir.
Seow ve Brown (2018)	Kadınların, karşılaştıkları birçok zorluk olmasına rağmen bunların hiçbiri gelecekte yalnız seyahat etmelerine engel teşkil etmemektedir.

Teran (2014)	Kadınlar aktif bir şekilde eğlence amaçlı seyahatlere daha fazla ilgi duymaktadır. Bununla beraber yeni deneyimler yaşama, kendini tanıma ve öğrenmelerine yol açmıştır.
Myers (2010)	Tespit edilen seyahat deneyim boyutları; somutlaşmış deneyimler, psikolojik gelişim, sosyo-mekansal etkileşimler ve görsel tüketimdir.
Wilson ve Harris (2006)	Kadın hikâyelerinin ve kelimelerinin analiz edilerek anlamlı seyahatin üç anahtar etrafında toplandığını ortaya çıkarmıştır. Öz kimlik arayışı, kendini güçlendirme ve başkalarıyla bağlantı, küresel vatandaşlıktır.

Yalnız seyahat eden kadınlar ile ilgili incelenen Türkçe literatürde ise;

Pekiner (2019)'in araştırma sonucunda; kadınların yalnız seyahat ederken daha motive oldukları ve daha farklı deneyimler edindikleri görülmektedir. Ancak önyargılı yaklaşımlara maruz kalarak, olumsuz durumlarla karşı karşıya gelmekte oldukları tespit edilmiştir.

Aslantürk ve Unur (2019)'un araştırma sonucuna göre; kadınların seyahat etmedeki temel amaçlarının, özgür/bağımsız olmak (özerklik), kendini keşfetmek ve yenilenmek (içsel yolculuk yapma), kendini güçlendirmek ve kendi alanlarını genişletmek (doğayı, kültürleri, yerleri yalnız keşfederek) ve yeni insanlarla tanışma arzusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kervankıran ve İlban (2019)'ın araştırma sonucuna göre; kadınları seyahat faaliyetlerine güdüleyen en önemli etmenin özgür olma düşüncesinden, yeni yerler keşfetme ve farklı kültürler tanıma isteğinden doğduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak kadınların özellikle ilk seyahat deneyimlerini gerçekleştirmeden önce seyahate yönelik korkularının/tereddütlerinin olmasının nedeninin; özgüven eksikliği, gidilecek destinasyona ilişkin bilgi eksikliği, nasıl bir deneyim yaşanacağını öngörememe, temizlik, yabancı dil eksikliği ve güvenlik gibi faktörlere bağlı olduğu anlaşılmıştır.

Kaba ve Emekli (2018)'in araştırma sonucuna göre; yalnız seyahat eden kadınların destinasyon seçimlerinde dikkat ettikleri öncelikli faktörün güvenlik olduğu anlaşılmıştır. Bulgular yalnız kadın gezginlerin tek başlarına seyahate çıkacaklarını belirttiklerinde, aile, arkadaş gibi yakın çevrelerinden; "Aa yalnız mı, Sen deli misin, ne işin var!" gibi olumsuz tepkiler aldıklarını göstermiştir. Seyahat motivasyonlarında ise, öğrenme ve tecrübe, yeni insanlar ve kültürler tanıma, vizyon genişlemesi, özgüven artışı ve güçlenme memnuniyeti etkileyen faktörler olarak belirmektedir.

Korkmaz (2018)'in araştırma verilerine göre; tek başına seyahat eden kadınların, toplumsal cinsiyet normları dahilinde yerel halk tarafından olumlu karşılandığı tespit edilmiştir.

Cesur (2014) 'un araştırmasına göre, tek başına seyahat eden kadınların seyahat motivasyonlarında; kendini ispatlama, kalıp yargıları değiştirme, özgüven geliştirme, diğerlerini bu deneyime teşvik etme, ön yargıları kırma, bakış açısını olumlu anlamda değiştirme, finansal belirginlik ve dışa dönük bir kişilik yapısı oluşturmaktır. Ayrıca kadınların tek başına seyahat etmemesi gerektiğine dair olan toplumsal inançlar, iş yaşamından kaynaklı sorunlar ve iletişimsel sorunlar seyahat kısıtlayıcıları olarak belirlenmiştir.

Genel olarak literatürde yalnız ve bağımsız seyahat eden kadınları seyahate iten nedenleri; kendine meydan okumak, yeni insanlarla tanışmak, öz gelişim, yeni yerler ziyaret etme ve kişisel ve sosyal faktörler, stresten kaçma, yenilenme, özgürleşme, özgüven ve rahatlama şeklinde özetleyebiliriz.

5. Turizm Sektöründe Kadına Cinsel Taciz ve Metalaştırma

Kadına yönelik şiddet dünyada en yaygın, ancak en az tanımlanmış insan hakları ihlalidir. Şiddetin biçimlerine göre gözden geçirilmesinde, fiziksel, duygusal-psikolojik, sözel, cinsel, ekonomik ve daha pek çok davranış, şiddet biçimleri olarak karşımıza çıkar (www.ttb.org.tr). Cinsel taciz dünyanın en eski tarihli sorunu olmasına rağmen henüz çok yakın tarihte gündeme taşınmıştır. Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Avrupa Birliğinde (2002) cinsel taciz; cinsiyet temeline dayalı bir

ayırıcılık olarak nitelendirmekte ve böyle bir davranışın kadın ve erkek arasında ayırıcılık oluşturacağını kabul etmektedir. Buna göre, cinsel taciz insan onurunu ihlal etme amacına yönelik veya bu sonucu doğuran, istenilmeyen, her türlü cinsel nitelikte sözlü, sözlü olmayan veya cinsel nitelikte fiziksel ve özel olarak düşmanca, aşağılayıcı, utandırıcı ve saldırgan bir ortam yaratan davranış olarak tanımlanmıştır (Özdemir, 2006).

Cinsel tacizi davranış ve tutum olarak ise beş boyuta ayırabiliriz; bedelli taciz, fiziksel taciz, sözlü taciz, sözsüz taciz ve çevresel taciz (Lu ve Klein, 1998). Bir davranışın işyerinde cinsel taciz olarak değerlendirilebilmesi için şu unsurları içermesi beklenmektedir (Yeşiltaş, 2005).

- Davranışın işyerinde veya işle ilgili bir ortamda meydana gelmesi gerekmektedir.
- Davranışın kişinin cinsiyeti, cinsellik veya cinsellik çağrıştıran konularda olması gerekir.
- Davranışın istenmeden veya karşısındakinin onayı olmadan yapılması gerekir.
- Kişinin çalışma şartlarını veya çalışma ortamını etkilemesi gerekir.

e) Bazen tek bir davranış cinsel taciz olarak kabul edilebileceği gibi bazı davranışların cinsel taciz olarak değerlendirilebilmesi için tekrar eden bir davranış olması gerekir.

Yenibiris.com (2015) üzerinden yapılan kadınlara, işyerinde taciz araştırmasına göre; tacize uğrayıp uğramadıklarına yönelik soruda, 1.232 kadının yüzde 62'si evet yanıtı verirken yüzde 35'i hayır dedi. Yüzde 3 ise emin olmayanlar. Tacizin sözlü olarak yapıldığını söyleyenlerin oranı yüzde 62, fiziksel tacize uğrayanların oranı yüzde 25. İşle ilgili şantaja maruz kalmak suretiyle tacize uğradığını söyleyenlerin oranı ise %13. Üstelik taciz edenlerin %52 si iş yeri sahipleri olarak belirlenmiştir. Yabancı literatürün, hizmet sektörü üzerinde yaptığı cinsel taciz araştırmalarına göre aşağıdaki sonuçlar tespit edilmiştir (Möreklı,2008);

Tablo 2. Hizmet Sektöründe Tacize Uğrayan Kadınlar Üzerine Çalışmalar

Head (1999)	Bu çalışmaya göre hizmet sektöründe çalışan iş görenlerin büyük bir çoğunluğunun müşteriler tarafından hiç de azımsanmayacak bir şekilde tacize uğradığını göstermiştir.
Husbands (1992)	Fransa'da yapılan bir araştırmada cinsel tacizin en çok görüldüğü sektörler, ticaret ve el sanatları (%18), endüstri (%17), İlaç ve sağlık sektörü (%14), bar-restoran ve otel endüstrisidir (%10).
Gilbert ve Guerrier (1998)	Müşterilerle sürekli ve yakın diyalog halinde olan çalışanlar sektörün bu yapısından dolayı taciz olaylarına maruz kalma anlamında daha yüksek bir olasılığa sahiptirler. Bu sorunlara ek olarak hizmet sektörü 3 işçi tipiyle ilgilenmek zorundadır: Bunlar; arka alan kadrosu, ön büro personeli ve müşterilerdir.
Eller (1990)	Otel endüstrisindeki bay ve bayanların diğer sosyal alanlardaki bireylerden daha fazla cinsel tacize maruz kaldığını göstermektedir
Woods ve Kavanagh (1994)	Hizmet sektöründeki müdürlerin cinsel tacizi sektör içerisinde normal karşıladıklarını belirtmiştir.
Mac Kinnon (1979)	Garson görevini "Sürekli dikkat, aşırı derece itaat ve cinselliğin ön planda olmasıdır" şeklinde tanımlamaktadır.
Lu ve Kleiner (2001)	Cornell Üniversitesi tarafından sektörlere uygulanan bir çalışmanın hizmet sektörüne ait yüzdeleri şu şekilde ortaya çıkmıştır: Rahatsız edici cinsel ifadeler: %40,40, Cinselliği çağrıştıran görüntü ya da mimikler: %32,6, Rahatsız edici görünüş ya da mimik: %28,1

Kavanaugh (1994)	Restoranların dolayısıyla da hizmet sektörünün özelliklerinden dolayı cinsel taciz gibi konulara elverişli olduğunu belirtmiştir.
------------------	---

Türkçe literatürde ise Mörekli (2008)'in "konaklama işletmelerinde cinsel taciz" yönelik yaptığı çalışma sonucuna göre; turizm sektöründe de cinsel taciz olayının mevcut olduğu görülmüştür. Yaş azaldıkça tacizin arttığı ortaya konmuştur. Müşteriyle direkt iletişimde olan (ön büro ve yiyecek-içecek departmanları) departman çalışanları daha çok tacize uğramışlardır. Tacizin boyutları bakımdan, sözden, tecavüze kadar uzanabilmektedir.

Cinsel taciz, turizm sektöründe ister kadın olsun ister erkek, özellikle müşteri ile yüz yüze görevlerde çalışanların yaşadığı bir sorundur. Çoğu kadın ve erkek çalışan, müşteriler tarafından sözlü veya fiziksel tacize uğramaktadır. Ayrıca sadece müşteriler değil müdür, şef, müdür yardımcısı gibi yönetici kademesindeki kişilerde cinsel tacizde bulunmaktadır. Cinsel tacize uğrayan çalışanlar işsiz kalma endişesi ile şikâyet de dahi bulunamamakta hatta çoğu zaman sesiz kalmaktadırlar.

Kadına yönelik tacizin bir diğer versiyonu ise onu cinsel bir kimlik haline getirerek metalaştırmadır. Tuncel (2008)'in "Turizm Haberlerinde Yabancı Uyraklı Kadınların Temsili" başlıklı çalışmada, kadın bedeni üzerinden yürütülen turizm haberlerinde yabancı uyraklı kadınların temsiliyi incelemiştir. Fotoğrafların yüzde 96.7'sinin cinsel unsur içerdiği görülmüştür. Cinsel unsur olarak yabancı turist kadınların bikişli, havuz içerisinde ya da su sporları yaparken çekilmiş fotoğrafları ile gazetenin foto muhabirine verilen özel pozlar kullanılmıştır. Haber metni ile kullanılan fotoğrafın konu ve içerik uyumsuzluğu uyumsuzluğu ise aşikâr bir şekilde kendini göstermiştir.

Aksu ve Temeloğlu (2011)'nin turizm işletmeleri reklamlarında kadın imgesini kullanma tespitine yönelik çalışmada ise; reklamlarında ağırlıklı olarak kadın imgesinin kullanıldığını, kadınlarda kullanılan giyimden deniz kıyafetinin ilk sırada yer aldığını ve tüm vücudun kullanıldığını belirtmişlerdir.

Kadın bedeninin estetik çekiciliğinin bir pazarlama aracı olarak kullanılması, kadını zihinlere ikinci sınıfa atabilecek bir imge olarak tohumlamaktadır. Kadın cinayetleri artarak devam etmekte, kadına yönelik şiddet neredeyse normalleşmekte ve cinsiyet eşitliği gelişmiş ülkelerde dahi tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Bu bağlamda medya gibi toplumun büyük çoğunluğuna ulaşabilme gücü olan araçların kadına yönelik tavrının daha hassas ve bütüncül düşünülerek alınması gerekmektedir.

5. Sonuç

Dünya tarihi kadar eski olan kadına biçilmiş ikincil konum günümüzde bazı toplumlarda daha az hissedilse de varlığını sürdürmektedir. Kadının ekonomik yapı içerisinde var olduğunu kabul edemeyen toplumlar, kadını yalnızca sosyal bir konum içerisine oturtabilmektedirler. Çünkü kadının öncelikli görevi, ataerkil aile yapısı nedeniyle, ailevi sorumluluklar olarak görülmektedir. Bu düşünce boyutunda, kadın ve erkeğin toplumsal rolleri belirlenirken, kadın ekonomik yönden erkeğe bağlı hale gelmiştir. Ancak çoklu rollere sahip olan kadınların, iş yaşamındaki mücadelesi ve başarısı yadsınamaz bir gerçektir.

Turizm, 7/24 hizmet üretmeye etmeye devam eden, çalışması zorlu bir sektördür. Ancak kadınların güçlü doğalaları, birçok zorluğun üstesinden gelmek için yeterlidir. Kadınların dahil olmadığı bir hizmet sektörü düşünmek güçtür fakat sektörde, kadını yalnızca belli birimlerdeki iş gücü olarak düşünmek oldukça yanlış bir bakış açısıdır. Turizmde kadın, sadece basit iş gücü değil aynı zamanda beyindir. Turizmin birçok kolunda kadınlar gerek yönetici gerek girişimci hatta akademisyen olarak sektöre destek vermektedir.

Bireylerin yaşama ve varoluş haklarına saygı duyan dünyanın pek çok ülkesinde; insanları çalışma yaşamında rencide etmek ve engellemek hem kanunlara hem de insan haklarına aykırıdır. Günlük yaşantıda veya çalışma hayatında stratejik noktalarda olan kadına bakış açısı cinsellik kavramı ortadan kaldırılarak bakılmalıdır (Bayram ve Ak, 2018, s. 149). Kadını anne, eş veya iş kadını olmak arasında seçim yapmak zorunda bırakmayan olanaklar, kadının gerçek performansını iş hayatına yansıtmasına yardımcı olacaktır. Bu performans işletmenin menfaatlerinden ülke menfaatlerine doğru olumlu olarak yayılacaktır. Ekonomik bağımsızlığını ilan eden kadınların, özgür tüketimi yine ekonomiyi besleyecektir. Kazandıkça güçlenecek, harcaması artacak, daha fazla seyahat edecek kadın, önemli bir ekonomik kaynak olacaktır. Bu bağlamda bakıldığında kadın için sağlanacak, adil maaş ve terfi olanağı, saygı ve güvenlik unsuru kadını güçlendirerek ekonomik ve sosyal hayata daha fazla dahil edecektir.

KAYNAKÇA

- Akoğlan Kozak, M. (2001). Türkiye’de Konaklama Sektöründe Çalışan Kadınların Tükenmişlik Durumları Üzerine Bir Araştırma. *Turizm Akademik*, 2, 11-12.
- Akoğlan Kozak, M. (1996). Konaklama Endüstrisinde Kadının Konumu. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), ss.16-23.
- Aksu, M. ve Temeloğlu, E. (2011). Tatil Turizmi Reklamlarında Kadın İmgesi: Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3).1.
- Altındal, Y., ve Gül, S. S. (2016). Turizm Sektöründe Kadın Girişimcilerin Risk Alma Deneyimleri. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 10(21).
- Aronson, R. L. (1991). *Self Employment: A Labor Market Perspective*. Ithaca, NY, ICR Press.
- Aslantürk, E. ve Kâmil, U. (2019). Yalnız Seyahat Eden Kadınların Seyahat Deneyimleri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 493-514.
- Aşık, N.A. (2014). Konaklama İşletmelerinde Cam Tavan Sendromu Kavramsal Bir Değerlendirme. *Uluslararası Hakemli Beşerî ve Akademik Bilimler Dergisi*, 3(9), 84-103.
- Aylan, F.K., Gök, S.H., Şalvarcı, S. (2019). Kırsal Yoksulluğun Giderilmesinde Kadın Girişimciliğinin Rolü: Lavanta Kokulu Köy. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1271-1289.
- Kabai B. ve Emekli, G. (2018). Turizmde Yükselen Bir Eğilim: Yalnız Seyahat Eden Kadın Gezginler (Türkiye Örneği). *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(2), 111-126.
- Başaran, M., ve Ateş, A. (2019). Kırsal Kalkınmanın Sağlanmasında Kadın İstihdamı: Afyonkarahisar Gazlıgöl Termal Turizm Bölgesi Araştırması. *Journal of Yasar University*, 14(54).
- Bedük, A. (1999). Türkiye’de Çalışan Kadın Ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 106-117.
- Boyacıoğlu, E. Z. ve Elmas, Ç. (2020). “Turizm ve Kadın” Olgusunun Bibliyometrik Yaklaşım ile İncelenmesi. *Journal of Travel and Hospitality Management*, 17(1), 32-52.
- Cave, P. ve Kılıç, S. (2010). The Role of Women in Tourism Employment with Special Reference to Antalya, Turkey, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19 (3): 280-292.
- Cesur, M. (2014). Tek Başına Seyahat Eden Kadın Turistlerin Seyahat Kısıtlayıcıları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü/Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale*.
- Chiang, C., Jogaratnam, G. (2006). Why Do Women Travel Solo for Purposes of Leisure? *Journal of Vacation Marketing*, 12, 59-70.
- Dalkıranoğlu, T. ve Çetinel, F. G. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cinsiyet Ayrımcılığına Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 277-298.
- Dalkıranoğlu, T. (2006). Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü ve Cinsiyet Ayrımcılığı: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- David A. C., Joan, M. Ve Hermsen, S.O. (2001). The Glass Ceiling Effect. *Social Forces*. 80(2), 655–681,
- <https://gezginkadınlar.com/> Erişim Tarihi: 2.05.2020.
- Gül, H. Ve Oktay, E. (2009). Türkiye Ve Dünya’da Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Cam Tavan Algıları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18, 421-436

Güzel, B. (2009). Kadın Çalışanların Kariyer Engellerinin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. (Doktora Tezi), Sosyal Bilimleri Enstitüsü/ Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Karakaş, A., ve Gökmen, G. (2016). Turizm sektöründe kadın girişimcilerin profilinin incelenmesi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 3 (3), 18-25.

Kargioğlu, Ş. ve Özer, E.Z. (2018). Turizm ve Kadın. Gül Erkol Bayram, Ali Turan Bayram, Özlem Altünöz Sürücü (Ed.), *Toplumsal Roller ve Kadın* (s.1-6). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kervankıran, İ., ve İlban, K. (2019). Türkiye’den Turizm Amacıyla Yurtdışına Giden Kadınların Seyahat Motivasyonları. 20. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı.

Korkmaz, M., Özkök, F. ve Uluocak, Ş. (2019). Yerel Halkın Kadın Turistlere Yönelik Bakış Açısının Toplumsal Cinsiyet Rollerini Eşitliği Ve Yaşam Değerleri Bağlamında İncelenmesi: Gökçeada Örneği. *Journal of Life Economics*, 6(1), 35-60.

Lu, C., Kleiner, B. (2001). Discrimination and Harassment in the Restaurant Industry. *International Journal Of Sociology Policy*. Sayı:21, No:8, s:191-204

Macarie, F. C. ve Moldovan, O. (2012). Gender Discrimination in Management Theoretical and Empirical Perspectives. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 35, ss. 153-172.

Möreklı, B. (2008). Konaklama İşletmelerinde Cinsel Taciz Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Jordan, F. (1997). An Occupational Hazard? Sex Segregation in Tourism Employment. *Tourism management*, 18(8), 525-534.

Onay, G. Ü., (2013). Kadın Girişimciliğini Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler: Isparta Kosgeb Girişimcilik Destekleri Üzerine Bir Araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Özdemir, E. (2006). İşyerinde Cinsel Taciz. *Çalışma ve Toplum*, 4, 83-96.

Pekiner, A.B. (2019). Yalnız Seyahat Eden Kadınların Motivasyon ve Deneyimleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.

Pelit, E., Güçer, E. ve Demirdağ, Ş. A. (2016). Kadın İşgörenlerin Karşılaştığı Sorunların İş Bırakma Eğilimlerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma-The Effects of The Problems Faced By Female Workers On Its’ Intention To Quit: A Research On Hotels. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 43-65.

Sezen, B. (2008). Örgütlerde Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Cam Tavan Engeli: Orta ve Büyük Ölçekli Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Solmaz, C., Ehtiyar, V. R. ve Çağla, Ü. S. T. (2019). Kadın Akademisyen Olmak: Turizm Alanındaki Kadın Akademisyenlere Yönelik Bir Metafor Çalışması. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(2), 296-318.

Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat. Birikim Yayınları.

<https://www.ttb.org.tr/STED/sted0903/kadin.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2020.

<https://www.tisk.org.tr/yayin/1359523609-isveren-dergisi--mart-nisan--2019-.pdf>, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Tuncel, I. (2009). Turizm Haberlerinde Yabancı Uyruklu Kadınların Temsili (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24576>, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Uzun, G. (2005). Kadın ve Erkek Yöneticilerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklılıklar ve Bankacılık Sektöründe Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Yeşiltaş, M. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Bir Sorun Olarak İşyerinde Cinsel Taciz. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:13 s: 147-153.

Yetim, N. (2002). Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği. Ege Akademik Bakış Dergisi, 2(2), 79-92.

Yirik, Ş. ve Yıldırım, B. I. (2014). Turizm Sektöründeki Kadın Girişimcilerin Bireysel Değerleri ile Risk ve Belirsizlik Algıları Arasındaki İlişkilerin Alan Araştırması ile İncelenmesi: Antalya Örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 97-111.

9-11 Yaş Arası Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri İle Ebeveynlerin Duygusal Erişilebilirlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Nursel KARACIK¹
Osman Nejat AKFIRAT²

Giriş

Duygular, insan varlığının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu yönüyle çok eski çağlardan bu yana her zaman insanı meraklandıran bir unsur olmuştur. Tarihsel süreçte duyguları açıklamada çeşitli görüşler öne sürülmüş olsa da günümüzde “duygu” kavramı en genel anlamda yaşantılarımıza eşlik eden, onları etkileyen ve onlardan etkilenen en önemli psikolojik bileşenlerden birisi olarak tanımlanabilir (Sarp ve Tosun, 2011). Duygular uyuma yöneliktir, bireyin kendini ifadesinin bir yoludur ve bireyi belirli bir yönde davranmaya motive eder (Goleman, 2018). Duygular, bireyin eyleme geçmesi için enerji sağlayan kaynak olarak nitelendirilmiştir (Passons, 1975). Passons’a (1975) göre, bireyler için duygular hem enerji sağlayan kaynak hem de kişinin çevreyle etkileşiminde yönlendirme ve değerlendirme amacına hizmet eder. Eğer sözü edilen enerji kişinin gereksinimlerini karşılamıyor ve çevreyi düzenlemesine olanak sağlayan unsurlara yöneltirse olumlu duygular, eğer enerji kişinin gereksinimlerini karşılayamayacak ya da faydalı olmayan unsurlara yöneltilirse olumsuz duygular ortaya çıkar. Olumlu duygular kişiyi başarılı eylemler için hazırlarken, olumsuz duygular bireyi tehlike halinden korumaya yöneliktir. Yani duygular doğası itibarıyla olumlu ve olumsuz olabilirler. Literatürde duygu düzenleme becerilerini, bireyin iyi oluş hali üzerindeki etkisini ortaya koyan çeşitli araştırmalar mevcuttur (Berking ve Whitley, 2014; Huppert ve So , 2013). Bu sebeple her bireyin hayat boyu süren gelişimsel görevlerinden birisi duygu düzenlemeyi öğrenebilmesidir. Duygu düzenleme bireylerin deneyimlerini ve hissedip ifadelendirdikleri duygularını düzenlemek için kullandıkları bilişsel, davranışsal ve fizyolojik süreçler olarak tanımlanmaktadır (Gross, 1998).

Aile, bireyin kendi duygularını ve diğerlerinin duygularını keşfettiği ilk yerdir (Kelek, 2020). Dünyaya yeni gelen bir bireyin duygu düzenleme stratejileri, bakım vereni ile arasındaki etkileşime dayalıdır (Kopp , 1989; Ziv, vd., 2018). Çocuk doğumundan itibaren duygularıyla baş etme konusunda ebeveynlerine gereksinim duyar. Çocuğun ebeveynleriyle duygu düzenleme konusundaki olumlu deneyimleri, duygu repertuarlarının gelişmesi ve olumsuz duygu yaşadıklarında içsel mekanizmaları devreye sokma becerilerine katkı sunar. Tam tersine çocukların ebeveynleriyle duygu düzenleme konusundaki olumsuz deneyimleri, olumsuz duygu yaşadıklarında nasıl baş edeceklerini bilmedikleri için ilerleyen yıllarda kendi duygularını yok sayma, duygularına yabancılaşma gibi olumsuz stratejiler kullanmasına yol açar (Eisenberg, Cumberland & Spinrad, 1998). Sağlıklı ebeveynliğin unsurlarından birisi olan duygusal erişilebilirlik kavramı , "bireyin öteki kişinin duygularını okuyabilmesi ve buna uygun yanıtlar verebilmesini içeren duygu temelli bir ilişki ve diyalog halinde olma durumu" olarak tanımlanabilir (Easterbrooks ve ark, 2000). Bir başka deyişle duygusal erişilebilir ebeveynlik; ebeveynin bir çocuğun fiziksel ihtiyaçlarını karşılamasının

---

* Bu çalışma 22-25 Haziran 2022’de gerçekleşen IXth International Eurasian Educational Research Congress’de bildiri olarak sunulmuştur.

¹ MEB,

² Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi

ötesinde, çocuklarının duygusal ihtiyaçlarına da anlamlı yanıtlar verebilme becerisi demektir (Kelek, 2020).

Bringen'e (2000) ebeveyn duygusal erişilebilirliğini, ana baba ve çocuk bağlanma ilişkilerinin temelini oluşturan bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu yapı ebeveynin tepkileri, çocuğa duyarlık ve duygusal katılıma vurgu yapmaktadır (Bringen, 2000). Ebeveyn ve çocuk arasındaki aile bağlarının gelişiminde duygular çok önemlidir (Marici, 2015). Ebeveyn çocuk arasında duygusal yaklaşımın niteliği olumsuz olduğunda ya da bakım verenlerin çocuğa reddedici ve duyarsız davranıldığında çocuk sosyal ilişkilerinde güvensiz ve tutarsız davranışlar geliştirmektedir (Sroufe, 2005). Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları, ana baba ve çocukların birbirine duygusal ilişkilerini yansıtma biçimleri ve bağlanma biçimi ailenin duygusal iklimini oluşturmaktadır. Bu iklim çocukların duygu düzenleme becerilerini geliştirmeleri için oldukça önemlidir (Morris, Silk, Steinberg, Myers ve Robinson, 2007; Sarıtaş ve Gençöz, 2011; Stifter ve Spinrad, 2002). Duygusal erişilebilirlik, nitelikli bir ebeveyn-çocuk ilişkisinin ön koşullarından birisidir. Duygu düzenlemenin erken dönemlerden itibaren kazanılan ve yaşan boyu devam eden bir beceri olduğu düşünüldüğünde, duygusal olarak erişilebilir bir ebeveynin çocukların duygu düzenleme becerilerinin gelişimine destek vereceği öngörülmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında 9-11 yaş düzeyi çocukların ebeveynlerinin duygusal erişilebilirlik düzeyleriyle; çocukların duygu düzenleme becerileri arasında ilişki olduğu düşünülmektedir. Duygu düzenleme becerilerini geliştirebilmek için çocukların büyüme süreçlerine eşlik eden ebeveynlerin rolünün bilinmesi önemlidir. Araştırma sonuçlarının özellikle 9-11 yaş aralığındaki çocukların duygu düzenleme becerilerini destekleyebilmek için ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının nasıl olmasıyla ilgili katkı sunması beklenmektedir. Bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

- 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri ve ebeveynlerinin duygusal erişilebilirlik düzeyleri nedir?
- 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri; çocuğun cinsiyetine, ebeveynin yaş ve eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
- Ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik düzeyleri; çocuğun cinsiyetine, ebeveynin yaş ve eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
- 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri ile ebeveynlerinin duygusal erişilebilirlik düzeyleri arasında manidar bir ilişki var mıdır ?
- Ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik düzeyleri, 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerilerini yordamakta mıdır?

Yöntem

Model

Bu araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Araştırmada; 9-11 yaş düzeyi çocukların ebeveynlerinin duygusal erişilebilirlik düzeylerinin; çocukların duygu düzenleme becerileri düzeyi için manidar yordayıcı olup olmadıklarını incelenmiştir. Bu modelde, iki ve daha çok sayıdaki değişkenler arasındaki birlikte değişimin derecesini belirlemeye çalışılır (Karasar, 2012).

Katılımcılar

Araştırma verileri Kocaeli İli İzmit ilçesinde araştırmaya katılmayı kabul eden, 2021-2022 eğitim öğretim yılında farklı ilkokullarda öğrenim görmekte olan 9-11 yaş arası çocuklar ve bu çocukların ebeveynlerinden toplanmıştır. Araştırmaya Kocaeli İli İzmit İlçesinde 2021-2022 eğitim öğretim yılında farklı ilkokullarda öğrenim görmekte olan 9-11 yaş arası 89 çocuk (50 kız, 39 erkek)

ve ebeveyni (anne ya da baba) katılmıştır. Araştırmada yer alan katılımcılara ait demografik bilgiler aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1 Çocuklara ilişkin demografik bilgiler

Değişken		f	%
Çocuğun Yaşı	9	13	14,6
	10	69	77,5
	11	7	7,9
	Toplam	89	100,0
Çocuğun Cinsiyeti	Kız	50	56,2
	Erkek	39	43,8
	Toplam	89	100,0

Tablo 2 Ebeveynlere ilişkin demografik bilgiler

Değişken		Anne		Baba	
		f	%	f	%
Ebeveynin Eğitim Düzeyi	İlkokul	28	31,5	15	16,9
	Ortaokul	13	14,6	11	12,4
	Lise	36	40,4	42	47,2
	Üniversite	12	13,4	21	23,6
	Toplam	89	100,0	89	100,0
Ebeveynin Yaşı	26-35 arası	25	28,0	11	12,3
	36-45 arası	56	62,9	57	64,1
	46-55	8	8,9	21	23,6
	Toplam	89	100,0	89	100,0

Tablo 2’de görüldüğü gibi annelerin yüzde 31.5’i, babaların yüzde 16.9’u ilkokul; annelerin yüzde 14,6’sı, babaların yüzde 12.4’ü; annelerin yüzde 40.4’ü, babaların yüzde 47.2’si lise ve annelerin yüzde 13.4’ü, babaların yüzde 23.6’sı üniversite düzeyinde öğrenim görmüştür. Ebeveynlerin yaşına bakıldığında ise annelerin yüzde 28’i, babaların yüzde 12.3’ü 26-35 yaş; annelerin yüzde 62.9’u, babaların yüzde 64.1’i 36-45 yaş ve annelerin yüzde 8.9’u, babaların yüzde 23.6’sı 46 - 55yaş aralığındadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması için, çocuklar ve ebeveynler için demografik bilgi formu ve çocuklara “Ebeveynin Duygusal Erişilebilirliği Ölçeği”, anne ve babalara “Duygu Ayarlama Ölçeği” uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler, aşağıda ayrıntılı anlatılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Çocuklar için, cinsiyet ve yaşının sorulduğu; anne babalar için ise yaş ve öğrenim bilgilerinin sorulduğu araştırmacıların hazırladığı form kullanılmıştır.

Duygu Ayarlama Ölçeği

Shields ve Cicchetti.(1997) tarafından geliştirilen ölçek Kapçı, Uslu, Akgün ve Dilek (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Çocuğu tanıyan bir yetişkin tarafından (anne, baba, öğretmen) tarafından doldurulan ölçek 24 maddeden oluşmaktadır. Dörtlü likert tipinde “hiçbir zaman (1)” ile “hemen her zaman (4)” arasında değişen dereceleme ölçeğine uygun olarak düzenlenmiştir. Ölçekte, çocuktaki duygu durum değişkenliği ve olumsuz olumsuz duygulanım gösterme eğilimini belirlemek için Duygusal Değişkenlik/Olumsuzluk (DDO); çocuğun ortama uygun olarak duygularını ifade etmesini belirlemek için de Duygu Düzenleme (DD) alt ölçekleri bulunmaktadır. Türkçeye uyarlama çalışmasında test tekrar test ve iç tutarlılık katsayıları yüksek bulunan ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları DDO alt ölçeği için .79, DD alt ölçeğinde ise .55 ve .73 olarak

bulunmuştur (Kapçı & ark., 2009). Ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği çocuğun duygu ayarlamasının düşük düzeyli olduğunu göstermektedir.

Ebeveynin Duygusal Erişilebilirliği Ölçeği

Lum ve Phares (2005) tarafından geliştirilen ölçek, çocukların anne ve babalarının duygusal erişilebilirliğini ayrı ayrı ölçmek için hazırlanmıştır. Ölçek, Gökçe (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Altılı likert tipinde anne için 15 baba için 15 madde şeklinde hazırlanan ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı anne formu için .95, baba formu için .97 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin toplam test korelasyonu ise anne formunun .65 ile .83, baba formunun .76 ile .86 değerleri arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar duygusal erişilebilirliğin yüksek olduğunu bildirmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmada 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri ve ebeveynlerinin duygusal erişilebilirlik düzeylerine ilişkin düzeylerini belirlemek amacıyla betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Duygu ayarlama ölçeği, Anne duygusal erişilebilirlik ve Baba duygusal erişilebilirlik değişkenlerinin normal dağıldığı ($\chi_{DA}^2 = 0.467$, $BK_{DA} = -0.221$; $\chi_{Anne DE}^2 = -1.149$, $BK_{Anne DE} = -0.906$; $\chi_{Baba DE}^2 = -0.844$, $BK_{Baba DE} = 0.508$) saptanmıştır. Çarpıklık katsayılarının (-2, +2) aralığında olması değişkenlere ilişkin elde edilen puanların normal dağıldığını göstermektedir (George ve Mallery, 2010). Değişkenler arası ilişkinin belirlenmesi için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısından, ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik düzeylerinin; çocukların duygu düzenleme becerilerinin yordayıcılık ilişkisinin belirlenmesi için basit doğrusal regresyondan faydalanılmıştır. Araştırmanın alt amaçları bağlamında alternatif fark testlerinden (T testi , ANOVA) yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan 9-11 yaş arası çocuklar ve ebeveynlerine uygulanan ölçeklerden elde edilen verilere yönelik bulgular sunulmuştur:

Tablo 3: Ölçeklerden Elde Edilen Puanlara Yönelik Bazı Betimsel İstatistikler

İstatistik	Duygu Ayarlama	Duygusal Erişilebilirlik Anne	Duygusal Erişilebilirlik Baba
Aritmetik ortalama	44.15	74.62	73.54
En düşük	29.00	34.00	35.00
En yüksek	65.00	90.00	90.00
Ranj	36.00	56.00	55.00
Standart sapma	8.43	12.86	11.82
Varyans	71.10	165.44	139.73
Çarpıklık	.467	1.149	-.844
Basıklık	-.221	.906	.508

Tablo 3'de görüldüğü gibi çocuklara ait duygu ayarlama ölçeği puanlarına ilişkin aritmetik ortalama 44.15 ± 8.43 olarak saptanmıştır. Ölçekten alınabilecek puanlar 24 ile 96 arasındadır. Ölçeğin uyarlanma aşamasında kesme puanları belirlenmemiş olsa da ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği çocuğun duygu ayarlamasının düşük düzeyli olduğunu göstermektedir. Anne duygusal erişilebilirlik puanlarının aritmetik ortalaması 74.62 ± 12.86 , baba duygusal erişilebilirlik puanlarının aritmetik ortalaması 73.54 ± 11.82 olarak saptanmıştır. Ölçeklerden alınabilecek puanlar 15 ile 90 puan arasındadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar duygusal erişilebilirliğin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın "9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri çocukların cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır ?" sorusu bağımsız örneklem için t testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Çocukların Duygu Ayarlama Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik T-testi Analizi Sonuçları

Puan	Gruplar	n	$\bar{x}$	ss	t	Sd	p
Duygu Ayarlama							
Toplam Puanı	Kız	50	42,74	8,163	-1,804	87	,075
	Erkek	39	45,94	8,531			

Tablo 4 incelendiğinde, çocukların duygu ayarlama ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarında cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t=-1,804$, $p>.05$). Bu sonuca göre 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir.

Araştırmanın “9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri anne babalarının yaşlarına ve eğitim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır ?” sorusu tek yönlü varyans analizi ile incelenmiş ve Tablo 5’de verilmiştir..

Tablo 5: Çocukların Duygu Ayarlama Puanlarının Ebeveynlerinin Yaşına ve Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik ANOVA Analizi Sonuçları

Puan	Grup	<i>f_j, $\bar{x}$ ve ss değerleri</i>			<i>ANOVA Sonuçları</i>					
		N	$\bar{x}$	ss	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p
Duygu Ayarlama (Anne yaş)	26-35 yaş	25	44.60	1.51	G.İçi	101.887	2	50.943	.712	.494
	36-45 yaş	56	44.43	1.19	G.Arası	6155,214	86	71,572		
	46-55 yaş	8	40.75	2.67	Toplam	6257,101	88			
	Toplam	89	44.15	0.89						
Duygu Ayarlama (Baba yaş)	26-35 yaş	11	41.91	3.81	G.İçi	164.887	2	82.443	1.164	.317
	36-45 yaş	56	45.18	8.56	G.Arası	6092.214	86	70.840		
	46-55 yaş	22	42.64	9.54	Toplam	6257,101	88			
	Toplam	89	44.15	8.43						
Duygu Ayarlama (Anne öğrenim)	İlkokul	28	44.39	10.62	G.İçi	41.303	3	13.768	.188	.904
	Ortaokul	13	45.54	7.40	G.Arası	6215.798	85	73.127		
	Lise	36	43.72	7.27	Toplam	6257.101	88			
	Üniversite	12	43.33	7.77						
	Toplam	89	44.15	8.43						
Duygu Ayarlama (Baba öğrenim)	İlkokul	15	47.33	10.87	G.İçi	433.612	3	144.537	2.110	.105
	Ortaokul	11	47.45	7.27	G.Arası	5823.489	85	68.512		
	Lise	42	43.43	8.20	Toplam	6257.101	88			
	Üniversite	21	41.57	6.65						
	Toplam	89	44.15	8.43						

Tablo 5 incelendiğinde, çocukların duygu ayarlama ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarında annenin ve babanın yaşına ve eğitim düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Araştırmanın “Ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik düzeyleri; çocuğun cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?” sorusu bağımsız örneklem için t testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik Puanlarının çocukların cinsiyetine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik t testi Sonuçları

Puan	Gruplar	n	$\bar{x}$	ss	t	Sd	p
Anne Duygusal Erişilebilirlik	Kız	50	76.60	11.37	1.662	87	.100
	Erkek	39	72.08	14.31			
Baba Duygusal Erişilebilirlik	Kız	50	75.94	10.66	2.217	87	.029
	Erkek	39	70.46	12.64			

Tablo 6 incelendiğinde, anne duygusal erişilebilirlik puan ortalamalarında cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t= 1,662$, $p>.05$). Bu sonuca göre anne duygusal erişilebilirlik puan ortalamaları cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir. Öte yandan baba duygusal erişilebilirlik puan ortalamalarında cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($t= 2.217$, $p<.05$). Buna göre kız çocuklarının baba duygusal erişilebilirlik puanları, erkek çocuklarına göre daha yüksektir.

Araştırmanın “Ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik düzeyleri; anne babaların yaşlarına ve eğitim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?” sorusu tek yönlü varyans analizi ile incelenmiş ve Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik Puanlarının anne babaların Yaşına ve Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik ANOVA Analizi Sonuçları

Puan	Grup	<i>f_j, $\bar{x}$ ve ss değerleri</i>			<i>ANOVA Sonuçları</i>						
		N	$\bar{x}$	ss	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p	
Anne duygusal erişilebilirlik	26-35 yaş	25	73.24	14.24	G.İçi	133.594	2	66.797	.398	.673	
	36-45 yaş	56	74.77	12.73	G.Arası	14425.417	86	167.737			
	46-55 yaş	8	77.88	9.57	Toplam	14559.011	88				
	Toplam	89	74.62	12.86							
Baba duygusal erişilebilirlik	26-35 yaş	11	77.82	13.61	G.İçi	507.174	2	253.587	1.552	.218	
	36-45 yaş	56	72.79	13.63	G.Arası	14051.838	86	163.393			
	46-55 yaş	22	77.68	9.71	Toplam	14559.011	88				
	Toplam	89	74.62	12.86							
Anne duygusal erişilebilirlik	İlkokul	28	75.57	13.57	G.İçi	166.675	3	55.558	.328	.805	
	Ortaokul	13	73.92	8.83	G.Arası	14392.336	85	169.322			
	Lise	36	73.30	14.59	Toplam	14559.011	88				
	Üniversite	12	77.08	9.64							
	Toplam	89	74.61	12.86							
Baba duygusal erişilebilirlik	İlkokul	15	66.67	16.99	G.İçi	1751.470	3	583.823	3.875	.012	
	Ortaokul	11	70.18	12.70	G.Arası	12807.541	85	150.677			
	Lise	42	78.33	9.78	Toplam	14559.011	88				
	Üniversite	21	75.19	12.71							
	Toplam	89	74.61	12.86							

Tablo 7 incelendiğinde, anne duygusal erişilebilirlik puanlarının annelerin yaşlarına ve öğrenim düzeylerine göre farklılaşmamaktadır. Aynı şekilde baba duygusal erişilebilirlik puanlarının babaların yaşlarına göre farklılaşmamaktadır. Ancak baba duygusal erişilebilirlik puanları babaların öğrenim düzeylerine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F=3,875$; $p<0.05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu saptama amacıyla LSD testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilkokul mezunu babaların, lise ve üniversite mezunu babalara oranla duygusal erişilebilirlik düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur.

Ebeveynlerin duygusal erişilebilirliği ile duygu ayarlama toplam puanları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Pearson momentler çarpım korelasyonu analizi yapılmış ve analize ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur:

Tablo 8: 9-11 Yaş arası Çocukların Duygu Ayarlama Puanları ile Anne ve babaların Duygusal Erişilebilirlik Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

	Duygu Ayarlama	Duygusal Erişilebilirlik Anne
Duygusal Erişilebilirlik Anne	-,428**	-
Duygusal Erişilebilirlik Baba	-,377**	,791

** $p < 0.01$

Araştırmada birbirleri ile ilişki araştırılan duygu ayarlama, anne duygusal erişilebilirlik ve baba duygusal erişilebilirlik puanları arasındaki korelasyona bakılmış ve duygu ayarlama ile anne duygusal erişilebilirlik puanları arasında orta düzeyde negatif yönde manidar korelasyon ($r = -0.428$, $p < 0.01$); duygu ayarlama ile baba duygusal erişilebilirlik puanları arasında orta düzeyde negatif yönde manidar korelasyon ($r = -0.377$, $p < 0.01$) ve anne duygusal erişilebilirlik ile baba duygusal erişilebilirlik arasında yüksek düzeyde pozitif yönde manidar korelasyon saptanmıştır ($r = 0.791$, $p < 0.01$). Elde edilen korelasyonlar; anne ve baba duygusal erişilebilirliği arttıkça çocukların duygu ayarlama düzeylerinin arttığını göstermektedir. Annelerin ve babaların duygusal erişilebilirlik puanları yüksek düzeyde birbiri ile ilişkilidir.

Anne ve baba duygusal erişilebilirlik düzeyleri ve 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerilerinin yordayıcılık ilişkisine bakmak için öncelikle her bir değişken için basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Öncelikle anne duygusal erişilebilirlik puanlarının, çocukların duygu düzenleme puanlarını yordanması ilişkisine bakılmıştır (Tablo 9).

Tablo 9: Çocukların Duygu Düzenleme Puanlarının Yordanmasına İlişkin Basit doğrusal Regresyon Analizleri

Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Sabit	65.072	4.810		13.530	0.00
Anne duygusal erişilebilirlik	-0.280	0.064	-0.428	-4.414	0.00

R= 0.428 R²=0.183
F₍₁₋₈₇₎ =19.488, p= 0.00

Tablo 9'da Anne duygusal erişilebilirlik puanlarının, çocukların duygu düzenleme becerilerini anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır (R=-0,428; R²=0.183; F=19.488; p<0.05). Ayrıca baba duygusal erişilebilirlik puanlarının çocukların duygu düzenleme becerilerini yordanması ilişkisine bakılmış aşağıda verilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10: Çocukların Duygu Düzenleme Puanlarının Yordanmasına İlişkin Basit doğrusal Regresyon Analizleri

Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Sabit	63.942	5.275		12.123	0.00
Baba duygusal erişilebilirlik	-0.269	0.071	-0.377	-3.801	0.00

R= 0.377 R²=0.142
F₍₁₋₈₇₎ =14.446, p= 0.00

Analiz sonucunda, Baba duygusal erişilebilirlik puanlarının, çocukların duygu düzenleme becerilerinin anlamlı bir şekilde yordadığı belirlenmiştir ($R=-0,377$; $R^2=0.142$; $F=14.446$; $p<0.05$). Açıklanan varyansa bakıldığında baba duygusal erişilebilirlik puanlarının, çocukların duygu düzenleme becerilerine ait toplam varyansın çok azını (%14.20) açıkladığı görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

9-11 yaş düzeyi çocukların ebeveynlerinin duygusal erişilebilirlik düzeyleriyle, çocukların duygu düzenleme becerileri arasında ilişkinin incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular sırayla ele alınarak tartışılmış ve yorumlanmıştır. Araştırma sorularının ilki doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ebeveynlerin çocuklarını değerlendirdiği duygu ayarlama ölçeği puanlarına ilişkin aritmetik ortalama 44.15 ± 8.43 olarak saptanmıştır. Ölçekten alınabilecek puanlar 24 ile 96 arasındadır. Ölçeğin uyarlanma aşamasında kesme puanları belirlenmemiş olsa da ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği çocuğun duygu ayarlamasının düşük düzeyli olduğunu göstermektedir. Araştırma kapsamında ebeveynlerin çocuklarının duygu ayarlama düzeyini değerlendirdiği ölçekte çocuklarının duygu ayarlama düzeyini ortalamanın biraz üzerinde olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Diğer yandan çocukların anne ve babalarını ayrı ayrı değerlendirdiği ölçekte ise Anne duygusal erişilebilirlik puanlarının aritmetik ortalaması 74.62 ± 12.86 , baba duygusal erişilebilirlik puanlarının aritmetik ortalaması 73.54 ± 11.82 olarak saptanmıştır. Ölçeklerden alınabilecek puanlar 15 ile 90 puan arasındadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar duygusal erişilebilirliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Çocuklar annelerini ve babalarını genel olarak ortalamanın üzerinde duygusal olarak erişilebilir olarak değerlendirmişlerdir.

Araştırmanın ikinci sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, 9-11 yaş arası çocukların duygu düzenleme becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir. Ayrıca çocukların duygu ayarlama ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarında annenin ve babanın yaşına ve eğitim düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu Kelek'in (2020) bulgularıyla örtüşmektedir.

Araştırmanın üçüncü sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, anne duygusal erişilebilirlik puan ortalamaları çocukların cinsiyetine göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir. Öte yandan baba duygusal erişilebilirlik puan ortalamalarında cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($t= 2.217$, $p<0.05$). Buna göre kız çocuklarının baba duygusal erişilebilirlik puanları, erkek çocuklarına göre daha yüksektir. Bir başka deyişle kız çocukları erkek çocuklara göre babalarını daha fazla duygusal erişilebilir olarak değerlendirmektedir. Bu bulgunun toplumsal cinsiyet tutumlarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Anne duygusal erişilebilirlik puanları, annelerin yaşlarına ve öğrenim düzeylerine göre farklılaşmamaktadır. Aynı şekilde baba duygusal erişilebilirlik puanlarının babaların yaşlarına göre farklılaşmamaktadır. Ancak baba duygusal erişilebilirlik puanları babaların öğrenim düzeylerine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F=3,875$; $p<0.05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu saptama amacıyla LSD testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilkökul mezunu babaların, lise ve üniversite mezunu babalara oranla duygusal erişilebilirlik düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur. Bu bulgu öğrenim düzeyinin bireylerin ebeveyn tutumlarını, özellikle duygusal ilişkinin niteliğini olumlu olarak etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Alanyazında ebeveyn duygusal erişilebilirliği akran zorbalığına maruz kalma (Gök ve Önder, 2018), saldırganlık (Babore, Carlucci, Cataldi, Phares, & Trumello, 2017) ile negatif ilişkili; buna karşın, sosyal bağlılık ve psikolojik iyi oluş (Özdoğan ve Önder, 2020), benlik saygısı (Babore vd., 2017) empati ve duygu farkındalığı (Erkan, 2019) ile pozitif ilişkili olduğu görülmektedir.

Araştırmanın dördüncü sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, ebeveynlerin çocuklarını değerlendirdiği çocukların duygu ayarlama düzeyleri, çocukların ebeveynlerini değerlendirdiği anne duygusal erişilebilirlik ve baba duygusal erişilebilirlik puanları arasındaki korelasyona bakılmış ve duygu ayarlama ile anne duygusal erişilebilirlik puanları arasında orta

düzeyde negatif yönde manidar korelasyon ($r = -0.428, p < 0.01$); duygu ayarlama ile baba duygusal erişilebilirlik puanları arasında orta düzeyde negatif yönde manidar korelasyon ($r = -0.377, p < 0.01$) ve anne duygusal erişilebilirlik ile baba duygusal erişilebilirlik arasında yüksek düzeyde pozitif yönde manidar korelasyon saptanmıştır ($r = 0.791, p < 0.01$). Elde edilen korelasyonlar; anne ve baba duygusal erişilebilirliği arttıkça çocukların duygu ayarlama düzeylerinin arttığını göstermektedir. Annelerin ve babaların duygusal erişilebilirlik puanları yüksek düzeyde birbiri ile ilişkilidir. Alan yazınında ebeveynin duygusal erişilebilirliği ile çocukların duygu düzenleme beceri arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda araştırma bulunmakla birlikte; Kelek, (2020) beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler ile yürüttüğü araştırmasında ebeveynin duygusal erişilebilirliği ile duygu düzenleme güçlüğü arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Türkiye’de yapılmış olan çalışmalardan Eroğlu, (2019), Gökçe (2013), Kelek (2020) ve Özdoğan (2017) ebeveynin duygusal erişilebilirliği ile duygu düzenleme güçlüğü arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgular, alanyazındaki araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Araştırmanın son sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulara göre, anne duygusal erişilebilirlik puanları ve baba duygusal erişilebilirlik puanlarının, çocukların duygu düzenleme becerilerinin manidar bir yordayıcısı olduğu anlaşılmaktadır. Anne duygusal erişilebilirlik puanlarının, çocukların duygu düzenleme becerilerine ait toplam varyansın yüzde 18.3’ünü, baba duygusal erişilebilirlik puanlarının ise, çocukların duygu düzenleme becerilerine ait toplam varyansın yüzde 14.20’sini açıkladığı bulunmuştur. Çocuk ve ebeveyn ilişkisi üzerine yapılan araştırma bulguları, ebeveynlerin çocuğun sosyal ve duygusal gelişiminde önemli rol oynadığına işaret etmektedir (Biringen, 2000; Darling & Steinberg, 1993; Keskin ve Çam, 2009; Stocker, Ahmed & Stall, 1997). Duygu düzenleme becerisi her bireyin yaşam boyu süren gelişimsel görevlerinden birisidir. Dünyaya yeni gelen bir bebeğin ise duygu düzenleme stratejileri bakım veren ile arasındaki etkileşim çerçevesinde şekillenmektedir. (Kapp, 1989). Sonuç olarak, sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi için ebeveynin “duygusal erişilebilirlik” becerisinin yüksek olması çocukların duygu düzenlemeleri için önemli olduğu söylenebilir.

Öneriler

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak araştırmacılara, alan uzmanlarına ve ebeveynlere yönelik şu öneriler verilebilir :

- Bu çalışmada çocukların duygu düzenleme becerileri duygu ayarlama ölçeği toplam puanları üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçeğin alt ölçekleri olan değişkenlik/olumsuz ve duygu ayarlama boyutları üzerinden daha spesifik araştırmalar yürütülebilir.
- Araştırmanın örneklemini aynı gelişim dönemi içerisinde yer alan çocuklardan ve eğitim düzeyi, gelir düzeyi, meslek gibi değişkenler açısından daha homojen olan ebeveynlerden oluşmaktadır. Farklı gelişimsel dönemleri kapsayan ve bahsi geçen değişkenler açısından daha çeşitli gruplar arasında karşılaştırmalı araştırmalar yürütülebilir.
- Araştırmanın bazı sınırlılıkları neticesinde daha derinlemesine ve yansız bilgi edinebilmek adına çalışmaya nitel bir boyut katılabilir.
- Duygu düzenleme becerisi önemli bir gelişimsel görevdir bu nedenle çocuklar ile yürütülen eğitim/rehberlik programlarına bu becerinin desteklenmesine yönelik çalışmalar katılabilir.
- Çocukların duygu düzenleme becerileri ile ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik düzeyleri arasındaki anlamlı ilişki ebeveynin rolüne atıfta bulunmaktadır ve bu nedenle alanda çalışan uzmanlar, ebeveynlerin duygusal erişilebilirlik becerilerini desteklemek adına çalışmalar yürütebilir(ebeveyn eğitimleri, veli seminerleri vb..)

Etik kurul izin bilgileri

- Bu araştırma için Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 30/06/2022 tarih ve 2022/07 no lu toplantısında alınan 3 sıra sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır.

Kaynakça

- Babore, A., Carlucci, L., Cataldi, F., Phares, V., & Trumello, C. (2017). Aggressive behaviour in adolescence: Links with self-esteem and parental emotional availability. *Social Development*, 26(4), 740-752.
- Berking, M., & Whitley, B. (2014). *Affect Regulation Training*. New York : Springer
- Biringen, Z (2000). Emotional availability: Conceptualization and research findings. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70, 104-114.
- Darling, N. ve Steinberg, L. (1993). Parenting style as context. An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
- Easterbrooks, M., Biesecker, G., & Lyons-Ruth, K. (2000). Infancy predictors of emotional availability in middle childhood: The roles of attachment security and maternal depressive symptomatology. *Attachment & Human Development*, 2(2), 170-187.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad T.L. (1998). Parental socialization of emotion. *Psychol Inq* 9:241-73.
- Erkan, E. (2019). *Bağımlılık kişilik özellikleri ile ebeveyn duygusal erişilebilirliği ve helikopter ebeveyn tutumu ilişkisinde kişilerarası ilişki boyutlarının aracı rolü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Eroğlu, B. B. (2019). *Ergenlerde ebeveyn duygusal erişilebilirliği ile psikolojik sağlamlık: duygu düzenlemenin aracı rolü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trabzon Üniversitesi, Trabzon.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference* (10a ed.). Pearson.
- Goleman, D. (2018). *Duygusal zeka*. (Çev. B. Seçkin Yüksel, O. Deniztekin). İstanbul : Varlık Yayınları
- Gök, F., ve Cenkseven Önder, F. (2018). Lise öğrencilerinde akran zorbalığına maruz kalma: temel psikolojik ihtiyaçlar ve anne-babaya duygusal erişilebilirlik. *Mersin University Journal of The Faculty of Education*, 14(2).
- Gökçe, G. (2013). *Ebeveynin duygusal erişilebilirliği ve genel psikolojik sağlık: Duygu düzenleme, kişilerarası ilişki tarzı ve sosyal desteğin rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Greenberg, L. S. (2018) *Duygu odaklı terapi: danışanlara duygu koçluğu yapmak*. (Çev. Ed. Seher Balcı Çelik). Ankara : Nobel Yayıncılık.
- Gross JJ. (1998). Antecedent- and response-focused emotion regulation: divergent consequences for experience, expression, and physiology. *J Pers Soc Psychol*;74:224-237.
- Hair, J. F., Anderson R. E., Tahtam, R. L., & Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Pearson Education.
- Heppner, P. P. (2008). *Psikolojik Danışmada Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Ed. Diğdem Müge Siyez). İstanbul : Mentis Yayıncılık
- Huppert, F. A. ve So, T. T. C. (2013). Flourishing across europe: Application of a new conceptual framework for defining well-being. *Social Indicators Research*, 110(3), 837-861
- Kapçı, E. G., Uslu, R. İ., Akgün, E., & Acer, D. (2009). İlköğretim çağı çocuklarında duygu ayarlama: Bir ölçek ayarlama çalışması ve duygu ayarlamayla ilişkili etmenlerin belirlenmesi. *Türk.J.Child Adolesc.Ment.Health*, 16(1), 13-20

- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kelek, Ş. (2020). *Duygu Düzenlemenin Yordayıcıları: Üst Duygu, Duygudurum ve Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Keskin, G., ve Çam, O. (2009). Bağlanma süreci: Ruh sağlığı açısından literatürün gözden geçirilmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 23(2), 145-158.
- Kopp, C. B. (1989). Regulation of distress and negative emotions: A developmental view. *Developmental Psychology*, 25(3), 343-354.
- Lum, J. J. ve Phares, V. (2005). Assessing the emotional availability of parents. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 27(3), 211– 226.
- Marici, M. (2015). Psycho-Behavioral consequences of parenting variables in adolescents. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 187, 295-300.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S. ve Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16(2), 361-388.
- Özdoğan, A.Ç., ve Önder Cenkseven, F. (2018). Ergenlerde Reaktif-Proaktif Saldırganlık ile Ebeveynin Duygusal Erişilebilirliği : Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün aracı rolü . *Eğitim ve Bilim*, 43 (194), 207-223.
- Özdoğan, A. Ç. (2020). Ebeveyn duygusal erişilebilirliği, romantik ilişki kalitesi ve sosyal bağlılık ile iyi oluş arasındaki ilişkide yalnızlığın aracılık rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1- 27.
- Sarıtaş, D. ve Gençöz, T. (2011). Ergenlerin duygu düzenleme güçlüklerinin, annelerinin duygu düzenleme güçlükleri ve çocuk yetiştirme davranışları ile ilişkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 18(2), 2011.
- Sarp, N. Ve Tosun, A. (2011). Duygu ve otobiyografik bellek. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3 (3), 446-465.
- Shields, A., & Cicchetti, D. (1997). Emotion regulation in school age children : The development of a new criterion q-sort scale. *Dev. Psychol.*, 33: 906-916.
- Stifter, C. A ve Spinrad, T. L. (2002). The effect of excessive crying on the development of emotion regulation. *Infancy*, 3(2), 133-52.
- Stocker, C., Ahmed, K., & Stall, M. (1997). Marital satisfaction and maternal emotional expressiveness: Links with children's sibling relationships. *Social Development*, 6(3), 373-385.
- Ziv, Y., Umphlet, K. L. C., Olarte, S. ve Venza, J. (2018). Early childhood trauma in high risk families: Associations with caregiver emotional availability and insightfulness, and children's social information processing and social behavior. *Attachment ve Human Development*, 20(3), 309– 332.

1971 Anayasa Değişikliğinin Basın ve Düşünce Özgürlüğü Açısından İncelenmesi

Önder DENİZ

20. yüzyılda insan hak ve hürriyetleri arasında yer alan düşünce veya ifade özgürlüğü, demokrasisi gelişmiş birçok ülkenin anayasal metinlerinde güvence altına alınmıştır. Özgür ve bağımsız bir medya, gelişmiş bir demokrasinin temel mekanizması olduğu varsayılır. Avrupa İnsan Hakları Bildirgesinin onuncu maddesi *“Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir...”* diye başmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ise; *“Kongrenin her ne olursa olsun basın özgürlüğünü sınırlandırıcı bir kanun çıkaramaz”* denmektedir. Bu düşünce Thomas Jefferson 18. yüzyılın sonlarında demokrasiye kazandırdığı bir mirastır. Demokratik bir ulusun temellerinin basın özgürlüğü ile olacağını belirtmiştir. Fransa Anayasasında: *“Fikir ve kanaatlerin özgürce iletilmesi insan haklarının en kıymetlilerinden biridir. Her yurttaş özgürce ifade edebilir, yazabilir, fakat özgürlüğün yasayla belirlenecek şekilde kötüye kullanılmasından sorumludur.”* Şeklinde tanımlanır. Gelişmiş toplumlarda ifade özgürlüğü buna benzer hukuksal düzenlemeler ile korunarak, demokrasinin ana unsurları arasında yer almıştır. Tarihsel süreç içerisinde, önce yazılı kaynaklar daha sonra radyo televizyon ve internet gibi araçlar, ifade özgürlüğünün kullanımında önemli rol oynamışlardır. Düşüncenin kalıcı hale gelmesi ve yayılması için bu araçların müdahale olmadan kullanılması ifade özgürlüğünün ana yapısını oluşturmaktadır. Günümüz demokrasi anlayışının temelinde kitle iletişim araçlarının özgürce kullanımı, önemli bir yapı teşkil etmektedir. Bu yapının ayakta kalabilmesi için toplumun ifade özgürlüğü konusunda kısıtlamalara karşı çıkması gerekmektedir. Günümüzde sosyal medya araçları ifade özgürlüğünü daha geniş bir çerçeveye taşımıştır. İfade özgürlüğü ile basın özgürlüğü aynı yapı içinde ele alınmaya başlanmıştır.

Türkiye’de ifade ve basın özgürlüğünün tarihsel sürecine baktığımız zaman inişli çıkışlı bir süreç içinde olduğunu görmekteyiz. Basın ve ifade özgürlüğü ülkeyi yöneten kadroların inisiyatifine göre şekillenmiştir. Özgürlükler hukuk yazılımlarında bazı dönemlerde sınırlandırılırken bazı dönemlerde ise daha olumlu bir yapıda olmuştur. Tarihsel süreçte 20.yüzyılın ikinci yarısı Türkiye’de basın ve ifade özgürlüğünün hukuksal bir çerçevede ele alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950 yılından sonra bu iki kavram hukuksal metinlere girmiştir. 60’lı yıllar özgürlükler açısından, tam anlamı ile altın bir dönemdir. İlk defa anayasal metinlerde ifade ve basın özgürlüğü bu dönemde yer almış ve gazeteciler toplumsal hayatta saygın bir yere sahip olmuşlardır. Türkiye’de, 1864 Matbuat Kanunundan günümüze kadar geçen sürede ifade ve basın özgürlüğü 1971 yılına kadar olumlu bir seyir izlemiştir. 1961 Anayasası ve Basın Kanununda yapılan değişiklikler, Türkiye’de ifade ve basın özgürlüğü konusunda en demokratik yapının kazanılmasını sağlamıştır. Olumlu yapı sadece on yıl sürmüş ve 1971 yılında yapılan anayasa değişikliği ile tamamen olumsuz bir yapıya dönüşmüştür. Anayasa’da yapılan bu değişiklik ile birlikte ifade ve basın özgürlüğü konusunda kazanımlarda geriye doğru bir ivme olmuştur. Bu turumun temel nedeni anayasanın 22. maddede yapılan değişiklikten kaynaklanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi İfade özgürlüğünü (Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi, 221: 11,12):

“Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. ... Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin

yayımlanmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.” şeklinde tanımlanmıştır.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında ise (Resmi Gazete, 1961:4642):

“Basın hürdür; sansür edilemez. Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır. Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir. Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz. Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hâkim kararıyla olabilir. Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57 nci maddede belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.” şeklinde tanımlanmıştır. Madde bu yapısıyla Avrupa İnsan Haklarında bildirgesi ile neredeyse bire bir örtüşen bir yapı içinde olmuştur. Günümüzde de gelişmiş toplumlarda hukuk yazılımları buna benzer bir yapıdadır.

Kanunun 20/9/1971 tarihli değişimi ile (Resmi Gazete, 1971: 1) *“...Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, millî güvenliği ve millî güvenliğin gerektirdiği gizliliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek veya yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir... Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların işlenmesi halinde hâkim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin veya genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu kararı en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır...”*

Kanun değişimi ile ifade ve basın özgürlüğü sınırlandırılmıştır(Fendoğlu,2002:118). Günümüzde “kamu düzeni” sözü hukuk yazılımlarında tam olarak bir tanıma kavuşturulamamış bir durumdur(Şimşek,2012 10-50). Çok geniş bir kavram ifade eder ve genelde yasa koyucuya takdirine bırakılmıştır(Özdemir, 2016; 81,82) Hatta kamu düzenini sağlamak için gücü elinde tutana temel hak ve özgürlükleri kısıtlama hakkı vermektedir. Kanunda kamu düzeni dışında kalan bütün yasakların belirli bir tanımı vardır. Yazılı kaynaklar kamu düzenini ve kamu güvenliğini nasıl bozduğu hakkında tam bilgi bulunmamaktadır. Haberin oluşumunda birincil öncelik kamu yararadır. Kamu yararı yoksa haberin ne var oluşundan ne de etik oluşundan söz edilemez. Bu nedenden dolayı kamu yararı için haber yapan gazeteci “kamu düzeni ve güvenliğini” yazdığı yazıdan dolayı nasıl ihlal edebilir. Ayrıca gecikmede sakıncası bulunan haller sözü tam olarak anlaşılmamaktadır. Suçun oluşması için işlenmesi gerekir. Basılan bir yayın dağıtım yapılmadan suç unsuru olamaz. Suç unsuru olması için haberin dağıtımının yapılması gerekmektedir.

Yine anayasanın 22. maddesinde *“...korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kaldığı merciin emriyle toplatılabilir...”* dareye toplama yetkisi verilmiştir. İdare, mahkeme kararı olmadan, haberin suç olduğunu bireysel görüşle ortaya koyması ifade özgürlüğünü kısıtlama anlamı taşımaktadır. Aslında suç unsuru temel hak ve hürriyetleri kişisel görüşle sınırlandırmaktır. Haber alma hakkı sınırlandırılmıştır.

22. maddedeki bu değişiklikler Meclis oylamasından önce Selâhattin Cizrelioğlu şu sözler ile eleştirmiştir (Tbmm Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1971: 858) :

“...Değişiklik bir bakıma basının önceden sansüre tabi tutulmasından da daha ağırdır. Değişiklikteki «sonradan sansür» denebilecek husus, basını ağır maddi zararlara maruz bırakabilecek niteliktedir. Vukubulacak

zararların telâfisi ayrıca bir mesele teşkil edecektir. Zira, mesele tamamen takdiridir. Önceden sansür olsa belki bundan ehven kalır. Değişiklik, Anayasanın söz ve rubuna aykırı bulunduğu kadar faydalı olmaktan da çok uzak bulunmaktadır. Maddenin evvelki halinde muhafazasını temenni eder, saygılarımı sunarım,”

Cizrelioğlu'nun 22. maddenin değişikliği ile konuşmasının ana fikri; getirilen düzenlemenin sansürden daha ağır olduğudur. Basılı kaynaklarda tanım tam belirtilmeyen bir suçla denetlenmektedir. Ayrıca mahkeme kararı olmadan gazetelerin toplatılması veya engellemesi sansürün bir başka türü olmaktadır (Topuz, 2003). 24 Temmuz 1908 tarihi sansürün kaldırılması sözde kalmıştır. Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi Memurlarının gazete inceleme anlayışı tekrara gelmiştir. Daha sonra bu madde 1982 Anayasasının 28 maddesini oluşturacaktır. 1982 Anayasası basın özgürlüğünü sınırlama ile yetinmeyecek düşünce özgürlüğünü de sınırlayacaktır. Anayasa değişikliği ile tutuklu gazeteciler sayısı artacaktır. İfade özgürlüğü için daha acısı birçok gazeteci düşünceleri yüzünden öldürülecektir. Demokrasilerde her zaman basın özgürlüğü, sadece medya sektöründe aktif çalışanlarla ilgili değil, tüm toplumu kapsayan fıkri hakların tamamıdır ve en temel insanlık haklarından biri olan haber alma özgürlüğü bağlantılıdır. Basın özgürlüğü günümüzde demokrasinin unsurları kadar insan hak ve hürriyetlerinin güvencesi haline gelmiştir.

Türkiye’de ifade ve basın özgürlüğü konusunda 1971 yılına kadar önemli kazanımlar elde etmiştir. Maalesef bu kazanımlar, 12 Mart Muhtırasının ardından değişen politik yapıyla ortadan kalkmıştır. Anayasanın 22. maddedeki değişiklik, basın sektöründe çalışan gazeteciler için “yazarsam suç işlemiş olur muyum?” düşüncesinin doğmasına neden olacak mahiyettedir. Suç tamamen haberi okuyanın inisiyatifine bırakılmıştır. Basın özgürlüğü süreci, tam anlamı ile siyasal değişimlere göre şekillenmiştir. İktidarı elinde tutanlar kendi menfaatleri doğrultusunda basını suç unsuru saymıştır. Yönetenler en küçük eleştirileri, ülkenin birlik beraberliğinin bozulması anlamı taşıdığını savunmuşlardır. Gazeteler, ceza kanuna göre suç unsuru olarak tanımlanmış ve basın özgürlüğü bir silah olarak adlandırılmıştır. Açık kamu yararı olmayan haberlerde suç unsurunun oluşabilmesi yüksek bir ihtimaldir. Kişilik haklarına saldırı, özel yaşamın mahremiyetinin ihlali ve devlet sırlarının açıklanması gibi kamu yararı oluşturmayan haberler, suç unsuru oluşturur. Bu gibi haberleri yapan gazeteciler, hukuk yazımlarına gerek kalmadan toplum tarafından dışlanır. Bundan dolayı, basın özgürlüğü konusunda ayrıca bir cezalandırıcı mekanizmanın geliştirilmesine gerek kalmaz. Bir siyasetçi veya bürokrat; kamu kaynaklarını kullanarak suç işler, gazeteler olayı yazar, mahkeme, siyasetçi veya bürokratin kişilik haklarına saldırı yapıldığı gerekçesiyle gazeteye ceza verir. Bir siyasetçi veya bürokrat; makamını kullanarak rüşvet alır, mahkeme, siyasetçi veya bürokratin özel yaşamının mahremiyetinin ihlali kararı alır, gazete ve gazeteci ceza alır. Ülkenin genel siyasetinde sorunlar vardır; gazeteler haber yapar, mahkeme devletin birliği ve bütünlüğüne aykırı propaganda yapıyor kararı alır, gazete ve gazeteci ceza alır. 1971 Anayasa değişikliğinin ardından Türkiye’de basın ve düşünce özgürlüğü siyasetçilerin iki dudağı arasındadır

Kaynakça

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, (2021) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Fransa,
- Özdemir Ali, (2016) ““Kamu Düzeni” Ve “Kamu Güvenliği” Kavramlarına Analitik Bir Yaklaşım (Toplantı Ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Sınırlandırılması Örneği)” International Journal Of Legal Progress, 2/2.
- Şimşek Aslı 2012 Genel Kamu Hukukunun Temel Kavramı Olarak Kamu Düzeni. 1. Baskı. Turhan Kitabevi. ss. 1-50.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, (1971), Cilt 67, Ankara.
- Resmi Gazete 2/9/1971, Sayı: 13964.
- Resmi Gazete 20/7/1961, Sayı: 10859.
- Topuz Hıfzı, Türk Basın Tarihi 2. Mahmut'tan Holdinglere, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Fendoğlu H.Tahsin, (2002) “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlanması”, Ana”yasa Yargısı, , Cilt 18, Sayı 1.

Dünyada ve Türkiye’de Şehirleşme ve “Şehir Maliyesi”¹

Recep TEMEL²

Giriş

Colorado eski Belediye Başkanı W. E. Webb’in ‘19. yüzyıl imparatorlukların yüzyılıydı, 20. yüzyıl ulus devletlerin, 21. yüzyıl ise şehirlerin yüzyılı olacak.’ (Durgun,2020) şeklindeki ifadesi günümüzde iddia olmaktan çok bir gerçeğin ifadesine dönüşmüştür. Zira bir taraftan dünya nüfusunun giderek şehirlerde kümelenmesi diğer taraftan ekonomik küreselleşmenin de etkisiyle şehirlerin ekonomik/mali iş ve işlemlerin merkezi haline gelmesi, hatta kimi şehirlerin (Londra, New York, Pekin, Zürih vb.) ekonomik çaplarıyla küresel aktör konumuna yükselmeleri bunun açık kanıtıdır.

Sınırları belirli bir alan olarak şehirdeki ekonomik faaliyetler genel ekonomi disiplini içerisinde ele alınırken, gelişmeler şehrin özelinde cereyan eden ekonomik faaliyetleri ‘Şehir/Kent Ekonomisi’ başlığı altında incelemeyi zorunlu kılmıştır. Gelişmiş ülke akademilerinde başlayan bu eğilim giderek diğer ülke akademilerinde de karşılık bulmuş ve ‘Şehir/Kent Ekonomisi’ disiplini akademide kurumsal bir hüviyet kazanmıştır.

Ekonomi ve maliye arasındaki simbiyotik ilişki düşünüldüğünde ‘Şehir Ekonomisi’ alt bilim dalının, maliye bilimi bünyesinde de ‘Şehir Maliyesi’ bilim disiplini doğurması anlaşılır bir olgudur. Yalnız, ‘Şehir Maliyesi’ni gerekli kılan tek olgu bu değildir. Bu çalışmada ‘Şehir Maliyesi’ bilim disiplini gerekli kılan diğer temel konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Çalışmaya önce bir literatür taramasıyla başlanmış, sonrasında araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi hakkında bilgi verilmiş, sonrasında da ‘Şehir Maliyesi’ bilim disiplininin zeminini oluşturan bulgular tespit edilerek değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerden varılan hükümler ve bu hükümlerden hareketle yapılan öneriler ‘Sonuç ve Öneriler’ kısmında ortaya konmuştur.

Literatür

Genel bir ifadeyle şehir, sınırları belirli bir coğrafi bölgeyi, şehirli ise bu sınırlar içerisinde yaşayanları ifade eder. Bugüne kadar şehirlerde yaşayan insanların yerel ve ortak nitelikli ihtiyaçlarının neler oldukları, hangi kurumlar aracılığıyla, hangi kaynaklarla, nasıl sağlanacakları vb. konular ‘Yerel Yönetimler Maliyesi’ başlığı altında ele alınmıştır. Yaşanan gelişmelerin şehirleri ekonominin ve maliyenin öznesi konumuna taşınması şehirlerdeki mali yapı ve ilişkilerin ‘Yerel Yönetimler Maliyesi’ gibi genel nitelikli bir başlıktan öte ‘Şehir Maliyesi’ başlığı altında ele alınıp, incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

‘Şehir Maliyesi’ başlığı altında çalışmalar oldukça yeni sayılır ve son derece sınırlıdır. 1980 yılında Johannes F. Linn, Dünya Bankası adına hazırladığı raporda gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin mali yapılarını ele almıştır. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde gelişmekte olan kimi ülkelerdeki şehirlerinin (Kolombiya-Bogota, Hindistan-Bombay, Meksika- Meksiko,

---

¹ 09-11/12/2022 tarihlerinde Endonezya’da düzenlenen 5. CEO Sosyal Bilimler Kongresi’nde tarafımızdan “Maliye Biliminin Öznesi Olarak Şehir ve Şehir Maliyesi” başlığıyla sunulmuş sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

² Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü,

İran-Tahran vd.) mali yapıları istatistik veriler (Kişi Başına Yerel Harcama Miktarı, Toplam Harcamalar İçerisinde Yerel ve Merkezi Harcamaların Dağılımı, Kişi Başına Devlet Harcamalarındaki Yüzde Artış Hızı) ışığında ele alınmıştır. İkinci bölümde ise bu ülkelerin seçilmiş şehirlerinde yönetimlerin etkinliği, mali yetersizlikler, merkezileşme ve şehirlerde gerekli olan mali reformlar üzerinde durulmuştur (Linn,1980). 1982 yılında Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) adına yapılan bir çalışma ‘Şehirlerin Mali Yönetimi’ başlığı altında yayımlanmıştır. James S. Mc Cullough, Ronald W. Johnson, Henry P. Minis, Sally S. Johnson, James F. Hicks tarafından yapılan çalışmada gelişmekte olan ülkelerin şehirlerindeki (Fildişi Sahili-Filipinler, Brezilya, Kore, Kenya vd.) belediyelerde sorunlar, yönetsel tutum ve davranışlar, bilgi eksikliği ve mali araçların yetersizliği başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Vaka çalışmaları ve analizleri sonucunda vergi tahsilat sistemlerinin iyileştirilmesi, fiziki altyapıların finansmanı, kamu hizmeti harcamalarında maliyet kontrolü, yerel hizmetleri kendi kendini finanse eder konuma getirmek, yerel yönetim görevlilerinin mali konularda eğitilmeleri konularında eksiklikler olduğu ve bu konularda yapılacaklar tespit edilmiştir (Mc Cullough & ark., 1982).

David E. Wildasin 1986 yılında ‘Şehir Kamu Maliyesi’ isimli kitabında ‘Şehir Maliyesi’ni verimli kaynak tahsisi ve yerel kamu sektörü: konumsal verimlilik; yerel kamu harcamalarının pozitif ve normatif analizi; hane halkı hareketliliği ve kamu harcamalarının belirlenmesi: Tiebout modelleri; emlak ve arazi vergilendirmesi; hükümetler arası mali ilişkiler başlıkları çerçevesinde incelemiştir (Wildasin,1986). 1991 yılında James Mc Master ‘Şehir Maliyesi Yönetimi’ ismiyle bu alanda eğitime dönük bir el kitabı hazırlamış ve bu el kitabında şehir maliyesi yönetiminin strateji ve ilkeleri; gelir hareketliliği; harcama planlaması; şehir hizmetlerinin sunumuna özel katılım konularını ele almıştır (Master,1991). 1992 yılında Johannes F. Linn, Roy W. Bahl ile birlikte yine Dünya Bankası adına ‘Gelişmekte Olan Ülkelerde Şehir Kamu Maliyesi’ isimli bir kitap yayımlamışlardır. Bu kitap giriş bölümüyle birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla analiz çerçevesi, yerel yönetim vergileri (Emlak Vergisi), şehir hizmetleri için kullanıcı ücretleri (Yerel hizmetlerin fiyatlandırılması sorunları vb.) hükümetler arası mali ilişkiler (Yerel yönetişimin yapısı, hükümetler arası transferlerin akışları ve etkileri) başlıklarını taşımakta ve her bölümde konu ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır (Linn & Bahl,1992). Edward L. Glaeser’in 2012 yılında yayımlanan ‘Şehir Kamu Maliyesi’ isimli çalışması, şehir yönetimlerinin görev ve yetkileri; şehir yönetiminin temel ekonomisi; bir yerel yönetim harcama ve finans modeli; yerel hizmetlerin finansmanı ve sağlanması; şehirler, vergiler ve yeniden dağıtım; şehirler, yatırım ve ertelenmiş tazminat; şehrin ekonomi politikası başlıklarından oluşmaktadır (Glaeser,2012).

2015 yılında Hamish Nixon, Victoria Chambers, Sierd Hadley ve Thomas Hart tarafından İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı (UKAID/DFID) için hazırlanan ‘Şehir Maliyesi’ isimli çalışmada şehirdeki mali ilişkiler, hükümetler arası bağlamın iyileştirilmesi; özkaynak gelirlerinin güçlendirilmesi; yerel borçlanmanın desteklenmesi; dış yardımdan yararlanılması başlıkları altında incelenmiştir (Nixon & ark.,2015). 2017 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan ‘Az Gelişmiş Ülke Şehirlerinin Mali Yapılarının Sürdürülebilirliği’ isimli çalışma Daniel Platz, Tim Hilger, Vito Intini ve Simona Santoro tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada az gelişmiş ülke (Haiti, Nepal, Bangladeş, Senegal, Mozambik vb.) şehirleri farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Bu boyutlar yeni küreselleşmenin az gelişmiş ülkelerde yerelleştirme ajandası; yerelleşme; yerel kamu maliyesi yönetimi; şehirde gelir hareketliliği; uzun vadeli finansman sermaye yatırımları; şehir maliyesinde uluslararası işbirliği boyutlarıdır (Platz & ark., 2017).

Türk ekonomi literatüründe şehri, ekonomik yapı ve ilişkileri çerçevesinde özne olarak ele alan çalışmalar, özellikle de ‘Kent Ekonomisi’ başlığı altında, az da olsa mevcuttur. Buna karşın şehri, mali yapı ve ilişkileri açısından bütüncül bir bakış açısıyla (Şehir Maliyesi) ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu konuda ilk çalışmalar tarafımızdan yapılmıştır. 2021 yılında ‘Şehir Maliyesi Yozgat İli Örneği’ ismiyle yayımlanan çalışmamızda şehir, şehirleşme, şehirlileşme olguları; anayasal ve yasal çerçevede yerel yönetim birimleri, yetki ve görevleri; ‘Şehir Maliyesi’ disiplininin anlamı ve araştırma alanları teorik olarak ele alınmış ve sonrasında da Yozgat ili özelinde

somutlaştırılmıştır (Temel,2021a). Yine 2021 yılında Şehir Maliyesi’nin maliye bilimi içerisinde, ondan görece bağımsız bir disiplin olarak ele alınması zorunluluğunu ortaya koyan “Yeni ve Bağımsız Bir Bilim Disiplini Olarak Şehir Maliyesi” başlıklı çalışmamız yayımlanmıştır (Temel,2021b). 2022 yılında da Şehir Maliyesi disiplininin akademik düzeyde öğretiminin nasıl yapılacağına incelendiği ‘Yeni ve Bağımsız Bir Bilim Disiplini Olarak ‘Şehir Maliyesi’nin Ders İzlenesi’ isimli çalışmamız yayımlanmıştır (Temel,2022).

Maliye literatüründe şehirlerin özne olarak değerlendirilip, mali yapılarının bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerekliliği henüz kurumsallaşmış değildir. Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleri özelinde uluslararası kuruluşların (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler vb.) finanse ettikleri çalışmalar olmakla birlikte akademik anlamda bir ‘Şehir Maliyesi’ disiplininin oluştuğunu söylemek için henüz çok erkendir. Şehir ölçekli mali çalışmaların isimlendirilmesine bakıldığında da ‘Şehir Maliyesi’ isimlendirilmesi kullanılmakla birlikte daha çok ‘Şehir Maliyesi Yönetimi’, ‘Şehir Kamu Maliyesi’ gibi kullanımlar gözlenmiştir. Bu çalışmayla, küreselleşme olgusunun da tetiklemesiyle birlikte sadece gelişmemiş ve gelişmekte olan ülke şehirlerinin değil gelişmiş ülke şehirlerinin mali yapı ve ilişkilerinin de bağımsız bir bilimsel disiplin altında ele alınmasının zorunluluğu üzerinde durulacaktır. İsimlendirme olarak da ‘Şehir Kamu Maliyesi’ veya ‘Şehir Mali Yönetimi’ değil de ‘Şehir Maliyesi’ isimlendirmesinin şehirdeki tüm mali yapı ve ilişkileri kapsayıcılığı bakımından tercih edilmesi gerektiği vurgulanacaktır.

Araştırmanın Amacı, Önemi, Yöntemi ve Bulguları

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı bir şehir özelinde cereyan eden mali boyutlu tüm iş/işlem ve eylemleri, bunları gerçekleştiren paydaşları ve bu paydaşların mali tasarruflarının neden ve sonuçlarının bütüncül bir bakışla ele alınması zorunluluğunu ve bu araştırmaların da ‘Şehir Maliyesi’ disiplini başlığı altında yapılması gerektiğini ortaya koymaktır.

Araştırmanın Önemi

Bugüne kadar bir şehrin sınırları içerisinde gerçekleştirilen yerel ve ortak nitelikli ihtiyaçlara dönük mal ve hizmet üreten kuruluşlar, bunların organları, işleyişleri, hukuki dayanakları, finansman kaynakları ve uygulama sonuçları vb. konular ‘Yerel Yönetimler Maliyesi’ başlığı altında ele alınmıştır. Bu çalışmayla elde edilen bulguların, şehrin mali açıdan da bir özne olduğu gerçeğini ortaya koyması, akademiye maliye bilim disiplininin altında görece bağımsız bir bilim disiplini olarak ‘Şehir Maliyesi’ disiplinini şekillendirecek ve süreç içerisinde kurumsallaştıracaktır. Şehir Maliyesi bilim disiplininin kurumsallaşmasına paralel olarak da her şehrin özelinde ister merkezi idare isterse de yerel yönetim birimlerince gerçekleştirilsin tüm mali yapı ve ilişkiler bugüne kadar olduğundan çok daha ayrıntılı ele alınıp incelenme fırsatı bulacaktır. Böylelikle şehirlerin mali nitelikli tüm sorunlarına daha hızlı ve yerinde çözümler üretile/bile/ceği açıktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi kavramı Türkçe olarak “belge incelemesi” anlamına gelmektedir (Kıral,2020). Doküman analizi yöntemi araştırılan konuyla ilgili olgu ve olaylara dair bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesi sonucunda veri elde edilmesi yöntemidir (Karataş,2015). Bu yöntemle Dünya bankası, Türkiye İstatistik Kurumu, Hazine ve Maliye Bakanlığı vb. gibi kurumların konumuzla ilgili yayımlanmış oldukları dokümanlar (Şehirleşmeyle ilgili, şehir ekonomileriyle, şehirlerin mali yapılarıyla ilgili veriler ve hukuki metinler vb.) tespit edilmiştir. Bu dokümanlar incelenerek değerlendirilmiş ve çalışma konumuz çerçevesinde yorumlanarak anlamlandırılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Dünyada ve Türkiye’de Şehirleşme

Dünya nüfus hareketliliğinin genel eğilimi kırdan şehirlere doğrudur. Bu hareketliliğin sonucu olarak tüm dünyada kır nüfusu azalırken şehir nüfusu artmaktadır. Şehirlerin nüfuslarının giderek artması ya da şehir ölçeğinde yeni yerleşim birimlerinin oluşması sınırları belirli bu coğrafi alanlarda yaşayanların hem genel hem de yerel ve ortak nitelikli ihtiyaçlarını doğurmuştur. Genel nitelikli toplumsal talepler, ülkelerin yönetim modellerine (Federatif veya Üniter) göre değişebilmekle beraber ağırlıklı olarak merkezi yönetimler tarafından karşılanırken; yerel ve ortak nitelikli olan toplumsal talepler yerel yönetimler/şehir yönetimleri tarafından karşılanmıştır.

1950-2050 döneminde kır ve şehir nüfusu değişimi incelendiğinde şehirleşmenin ve ne denli hızlı yaşandığı görülecektir. Tablo 1’de 1950 ve 2021 yılı kır ve şehir nüfus verilerinin yanı sıra 2050 yılına ilişkin yapılan nüfus projeksiyonu verileri birlikte verilmiştir.

Tablo 1. Dünyada Katalara Göre Şehirleşme (%),1950-2021-2050)

Bölge	1950		2021		2050	
	Kır Nüfusu	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Şehir Nüfusu
Asya	82,47	17,53	48,33	51,67	33,82	66,18
Afrika	85,72	14,28	56,07	43,93	41,09	58,91
Avrupa	48,29	51,71	24,89	75,11	16,33	83,67
Latin Amerika ve Karayipler	58,70	41,30	18,57	81,43	12,15	87,85
Kuzey Amerika	36,10	63,90	17,25	82,75	11,04	88,96
Okyanusya	37,49	62,51	31,73	68,27	27,94	72,06

Kaynak: UN (World Urbanization Prospects 2018), 27 September 2021,

<https://statisticstimes.com/demographics/world-urban-population.php>, Erişim

Tarihi:01.12.2022

Tablo 1 verileri, 1950’den 2050 yılına nüfus hareketliliğinin kırsaldan şehirlere doğru olduğunu ve olacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öyle ki 1950 yılında şehirleşme düzeyi en düşük seviyede olan Afrika kıtasında %17,53 oranında olan şehirleşme, 2021 yılında %43,93’e çıkmış, 2050 yılında %58,91’e çıkacağı öngörülmektedir. Asya’da ise %17,53’ten 2021 yılında %51,67’ye çıkmış 2050 yılında ise %66,18 olması beklenmektedir. Avrupa’da ise %51,71 düzeyinden %75,11’e çıkmış, oradan da %83,67’ye çıkacağı hesaplanmaktadır. Günümüzde şehirleşme oranı en yüksek olan bölgeler Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ile Kuzey Amerika’dır. 2050 yılında da bu iki bölgenin şehirleşme düzeyinin diğer bölgelerden yüksek olacağı beklenmektedir.

2021 yılı itibarıyla 7,84 milyar olan dünya nüfusunun 4,43 milyarı şehirlerde (Oran olarak %57), 3,41 milyarı ise (Oran olarak %43’ü) kırsalda yaşamaktadır. Şehirlerde yaşayan nüfusun kırsalda yaşayan nüfusu dünya genelinde geçtiği yıl 2007 yılıdır. Bu tarihten sonra nüfus hareketliliğindeki gelişme şehirler lehinedir (UN/World Urbanization Prospects 2021;The World Bank,2022).

Türkiye’de nüfus hareketliliği dünyadakine paralel seyretmektedir. Özellikle 1950’li yıllarla hız kazanan sanayileşme faaliyetleri kırsaldan şehirlere doğru göçü hızlandırmıştır. Türkiye’nin son on yılına (2012-2021) ilişkin kır-şehir nüfus verilerinin derlendiği Tablo 2 verileri bile Türkiye’de oldukça hızlı bir şehirleşme olgusu yaşandığını kanıtlamaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de Şehirleşme (2012-2021 /%)

Yıllar	Kır nüfusu		Şehir Nüfusu	
	Miktar	Oran	Miktar	Oran
2012	17 178 953	22,7	58 448 431	77,3
2013	6 633 451	8,7	70 034 413	91,3
2014	6 409 722	8,2	71 286 182	91,8
2015	6 217 919	7,7	72 523 134	92,3
2016	6 143 123	7,5	73 671 748	92,5
2017	6 049 393	7,5	74 761 132	92,5
2018	6 337 385	7,7	75 666 497	92,3
2019	6 003 717	7,2	77 151 280	92,8
2020	5 878 321	7,0	77 736 041	93,0
2021	5 771 642	6,8	78 908 631	93,2

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2012-2021, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, Erişim Tarihi:01.12.2022

2012 yılında kır ve şehir nüfusu korelasyonu oransal olarak %22,7’ye %77,3 iken 2021 yılına gelindiğinde bu oranlar %6,8’e %93,2 şeklinde şehirleşme lehine gelişmiştir. Dikkat çeken konu 2013 yılında kır nüfusunun 2012 yılına göre %14’lük bir azalma gösterip aynı oranda şehir nüfusunda artış yaşanmasıdır. Bu durum aktif bir nüfus hareketliliğinden kaynaklanmamış, 06.12.2012 tarihinde çıkarılan 6360 sayılı ‘On Üç İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’dan kaynaklanmıştır. Bu kanunun 3. maddesinin hükmü gereği büyükşehir statüsünde olan ve bu kanunla büyükşehir sıfatı kazandırılan illerin hizmet sınırlarının il sınırlarına genişletilmesi ve il sınırları içerisindeki köylerin tüzel kişiliklerinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmeleri değişikliğin nedenidir (Resmi Gazete,2012). Bu tarihten sonra da kır nüfusu istikrarlı bir şekilde azalmış, şehir nüfusu ise artmıştır.

Küreselleşmenin Şehirleri Ekonominin Öznesi Haline Dönüştürmesi

Anthony Gidens, küreselleşmeyi, dünyanın bir yerinde gerçekleşen olayların dünyanın diğer bir ucundaki olaylar tarafından - tersi de geçerlidir – şekillendirilmesi ve aralarında binlerce kilometre mesafe olan yerleri birbirine bağlayan toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır (Aktaran Steger,2010). Küreselleşen toplumsal ilişkilerin önemli bir boyutu ekonomik ilişkilerden oluşmaktadır ki ‘Ekonomik Küreselleşme’ olarak da anılır. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra önce uluslararası mal ve hizmet ticaretinin hızlanması ve bunu finansal hareketliliğin izlemesi ekonomik küreselleşme olgusunu somutlaştırmıştır. Ekonomik küreselleşmenin iki temel itici gücü ise özel sektörde, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak maliyetlerin düşürülmesi ve devlet/ler/in ticaret ve yatırımın önündeki politik engelleri azaltmasıdır (Frankel,2000).

Şehri, ekonomik küreselleşmenin öznesi haline getiren olgu üretim yeri anlamındaki mekânsal kaymalardır. Üretimin, merkez ülke konumundaki ileri sanayileşmiş ülkelere, çevre ülkelere yayılmasının iki temel nedeni bu ülkelerdeki ucuz emek gücü ve artan kârlılıktır. Bunlarla birlikte günümüz ekonomilerinin temel paydaşları arasındaki (Firma, şirket ve diğer ekonomik aktörler) ilişkilerin derinliği de üretimdeki mekânsal kaymada etkilidir (Işık ve Pınarcıoğlu’ndan aktaran Kaygalak & Işık,2007). İşte bu mekânsal kayma, aynı ürünün üretim sürecinin farklı aşamalarından birini gerçekleştiren ve sürekli bir iletişimle birbirlerine eklemlenmiş şehirleri ekonominin öznesi haline dönüştürmüştür. Bu dönüşüm aynı zamanda başta metropol şehirler olmak üzere kimi şehirleri küresel ekonominin aktörü yapmıştır. Öyle ki bu şehirlerin büyüyen ekonomileri yeni ekonomik fırsatları, yeni ekonomik fırsatlar da nüfuslarını artırmak suretiyle şehirleri daha da büyütülmüştür (Kaygalak & Işık,2007).

The Memorial Found’a bağlı Şehir Stratejileri Enstitüsü tarafından düzenli olarak yapılan ‘Küresel Güç Şehirleri’ araştırmasının verileri küresel güç haline gelmiş şehirleri göstermektedir. Tablo 3’de, Pazar Büyüklüğü, Pazar Cazibesi, Ekonomik Canlılık, İnsan Sermayesi, İş Çevresi, İş Yapma Kolaylığı gibi altı temel fonksiyon ve Nominal GSYİH, Kişi başına GSYİH, GSYİH Büyüme Oranı, Ekonomik Özgürlük, Borsa Kapitalizasyonu, Dünyanın En Büyük 500 Şirketi, Toplam İstihdam, İş Destek Hizmetlerindeki Çalışanlar, Ücret Düzeyi, Nitelikli İnsan Kaynaklarının Mevcudiyeti, Çeşitli İşyeri Seçenekleri, Kurumlar Vergisi Oranı, Politik, Ekonomik ve Ticari Risk şeklindeki on üç alt gösterge üzerinden yapılan araştırmaya göre 2018-2020 yılları arasında ilk onda yer alan şehirler gösterilmiştir.

Tablo 3: Ekonomik Bakımdan Dünyanın En Güçlü İlk 10 Şehri (2017-2021)

Sıralama	2017	2018	2019	2020	2021
1	New York	New York	New York	New York	New York
2	Londra	Londra	Londra	Londra	Londra
3	Pekin	Tokyo	Pekin	Pekin	Pekin
4	Tokyo	Pekin	Tokyo	Tokyo	Tokyo
5	Şanghay	H. Kong	Zürih	Singapur	H. Kong
6	Zürih	Zürih	Singapur	H. Kong	Zürih
7	H. Kong	S. Fransisko	S. Fransisko	Dublin	Singapur
8	Singapur	Sidney	Sidney	S. Fransisko	S. Fransisko
9	Sidney	Singapur	H. Kong	Zürih	Dublin
10	Seul	Toronto	Toronto	Washington	Şanghay

Kaynak: The Mori Memorial Foundation, Institute for Urban Strategies, 2017-2021 Küresel Güç Şehri Raporlarından hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır. Bakınız https://mori-m-foundation.or.jp/pdf/GPCI2021_summary.pdf, Erişim tarihi: 01.11.2022.

Türkiye şehirleri açısından da durum farklı değildir. Tablo 4, 2018-2020 yıllarında Türkiye’de üretilen toplam GSMH’ye en yüksek düzeyde katkı sağlayan ilk on şehri göstermektedir.

Tablo 4. Türkiye’de GSYH’nin Oluşumunda İlk 10 Şehir (2018-2020/Bin TL)

İller/Yıllar	2018	2019	2020	2020 Yılı Toplam GSYH’de % Oranı
İstanbul	1 157 705 220	1 326 3 04 462	1 517 323 616	30,06
Ankara	333 272 787	396 272 616	482 588 714	9,86
İzmir	236 098 402	262 826 629	306 712 772	6,07
Bursa	160 277 710	178 304 922	203 226 255	4,02
Kocaeli	148 543 573	156 799 991	191 084 571	3,78
Antalya	123 379 481	149 525 374	128 815 120	2,55
Konya	78 840 733	90 536 706	110 555 434	2,19
Gaziantep	67 402 191	76 814 932	99 273 776	1,96
Adana	70 271 231	81 920 046	99 235 670	1,96
Mersin	66 913 903	79 147 124	96 635 595	1,91
Türkiye	3 758 773 727	4 317 786 909	5 046 883 307	100-64,36

Kaynak TÜİK, İl Bazında GSYH, Haber Bültenleri/2018-2019-2020, (Sayı:09.12.2021-37188,27.01.2021-33663,20.12.2019-30889) bilgilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Türkiye’de GSMH’ye yüksek düzeyde katkı sunan bu şehirler, ekonomik güçleriyle doğru orantılı olarak bütçe gelirlerine katkı sağlarlar. Tablo 5’de 2021 yılında toplanan genel bütçe gelirlerine ve bunun içerisinde yer alan toplam vergi gelirlerine (tahsil olunan) ve bunların her birinin ayrı ayrı genel bütçe toplam gelirleri ve toplam vergi gelirlerine ilişkin oranlarına dair bilgiler verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de Genel Bütçe ve Vergi Gelirleri İtibariyle İlk 10 Şehir (2021-Bin TL)

İller	Genel Bütçe Toplam Gelirlerine Katkı		Genel Bütçe Vergi Gelirlerine Katkı	
	Tahsilat	%	Tahsilat	%
İstanbul	570 714 566	40,17	515 834 880	44,53
Ankara	137 500 257	18,84	127 771 735	10,96
İzmir	136 253 865	9,94	133 091 283	11,42
Kocaeli	112 197 294	8,18	110 216 808	9,46
Bursa	32 612 043	2,37	30 777 364	2,64
Mersin	28 516 318	2,08	27 601 086	2,36
Hatay	25 059 209	1,82	24 029 659	2,06
Antalya	16 557 084	1,20	14 370 105	1,23
Tekirdağ	14 876 343	1,08	14 301 678	1,22
Adana	13 928 311	1,01	12 678 460	1,08
Türkiye	1 370 732 059	100-86,69	1 164 988 132	100-86,96

Kaynak T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, Genel Bütçe İstatistikleri ile İller İtibariyle Bütçe İstatistikleri bilgilerinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Şehirlerde Mali Kurumların, Mevzuatın ve Uygulamaların Karmaşıklığı

Devletlerin tercih ettikleri yönetim modeline göre şehirlerin yönetiminde etkin olan kurum ve anlayışlarda da farklılıklar vardır. Federatif yönetim tarzıyla yönetilen ülkelerde federal devlet ve federe devletler (Eyalet Yönetimleri) şeklinde ikili bir yapı ve her iki yapının ayrı ayrı yasama, yürütme ve yargı organları mevcuttur. Buna karşılık üniter yönetim tarzıyla yönetilen ülkelerde merkezîyetçi/tekçi bir anlayış esastır. Bu anlayışın doğal sonucu olarak da ülkenin siyasi sınırlarının tamamında tek bir yasama, yürütme ve yargı organı mevcuttur.

Federatif yönetim tarzını tercih etmiş ülkelerde de yerel yönetimler tek tip değildir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) merkezi federal yönetim hariç yerel yönetimler şunlardır:

- Eyalet yönetimleri
- County Yönetimleri
- Şehir Yönetimleri
- Şehir ve köy Yönetimleri
- Özel/ Diğer Yerel Yönetimler (Turan,2017)

Latin Amerika ülkeleri de federatif bir yönetim tarzına sahip oldukları halde bu ülkelerdeki yerel yönetim anlayışı, birimleri ve uygulamaları görece ABD’dekinden ve birbirinden farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin Brezilya’da belediyeler diğer federal devletlerde olduğu gibi federe devletlerin parçası sayılmamış, federe devletlerle birlikte federal devletin bir parçası sayılmıştır (Souza’dan aktaran Yıldız,2018). Meksika’da ise yerel yönetim birimi olarak belediyelerin temel nitelikleri Meksika Anayasası’nda düzenlenmesine rağmen her federe devletin ayrı bir belediye kanunu bulmakta ve aralarında anlaşmak suretiyle federe devletler ile belediyeler birbirlerine yetki devrinde bulunabilmektedirler (Yıldız,2018).

Üniter yönetim tarzını tercih eden ülkelerde de yerel yönetim anlayışları, birimleri ve uygulamaları bakımından bir standart yoktur. Örneğin İspanya, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde “Bölge Yönetimi” isimli yerel yönetim birimleri bulunduğu halde Türkiye’de, her ne kadar benzer uygulamalar geçmişte denenmiş olsa bile - bu şekilde bir yerinden yönetim birimi yoktur (Eken,2017).

Türkiye özelinde ise yerel yönetim birimleri hizmet yönünden ve yer yönünden olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Yerel ve ortak nitelikli ihtiyaçlara çözüm üretmek üzere ‘İl Özel

İdaresi’, ‘Belediye/Büyükşehir Belediyesi’ ve ‘Köy’ olmak üzere üç tip yer yönünden yerinden yönetim birimi oluşturulmuştur (1982 Anayasası, 127.Madde). Bahse konu yer yönünden yerel yönetim birimlerinden köyün (18.03.1924 Tarih ve 442 Sayılı Köy Kanunu) çok eski bir kanunu olmasına rağmen, kurumsal bir bütçe sistemine sahip olmadığından işlevsel olamamıştır. Diğer taraftan iller (81), büyükşehir (30) ve büyük şehir olmayanlar (51) şeklinde ayrılmıştır. Büyükşehir yapılan illerde 6360 sayılı kanunla İl Özel İdareleri kaldırılmış, büyükşehir belediyesinin hizmet alanı il sınırına kadar taşınmış ve bu sınırlar içerisindeki tüm köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Ayrıca il merkezinde büyükşehir belediyesi (10.07.2004 Tarih ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu) ve ilçe belediyeleri (03.07.2005 Tarih ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu) yerel yönetim birimleri olarak hizmetlerini sürdürmektedirler. Büyükşehir olmayan illerde ise İl Özel İdareleri (22.02.2005 Tarih ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu) varlıklarını sürdürmekte, il merkezlerinde merkez ilçe belediyeleri ve ilçelerde ise ilçe belediyeleri hizmetlerine devam etmektedirler.

Şehirli Olmanın Mali Bilincin Gelişmesine Katkısı

Şehirde yaşayanlara hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler tarafından hizmetler sunulur. Özellikle yerel ve ortak nitelikli hizmetler şehirde yapılandırılmış yerel yönetim kuruluşları tarafından üretilirken, kimi ulusal düzeydeki toplumsal ihtiyaçlar merkezi yönetim tarafından üretilir. Son tahlilde ister merkezi, isterse de yerel yönetim kuruluşları tarafından üretilmiş olsun, sunulan tüm mal ve hizmetlerin finansmanının ana kaynağı vatandaşlardır.

Vatandaş sıfatıyla şehirde yaşamın tercih edilmesinin imkânlar kadar sorumluluklar getirdiği açıktır. Bu sorumlulukların önemli bir kısmı mali yükümlülüklerdir ki bu konudaki farkındalık, vergi bilinci olarak somutlaşır. Mükelleflerin, vergi ile ilgili ödev ve yükümlülüklerini yerine getirme istek ve arzusunun düzeyi (Teyyare & Kumbaşı,2016) olarak açıklanan vergi bilinci ve bu konudaki duyarlılık talep edilen hem genel hem de yerel ve ortak nitelikli hizmetlerin gerektiği zamanda, gerekli miktarda ve kalitede alınması demektir.

Mali bilinç, vergi bilincini de içeren daha kapsayıcı bir kavramdır. Öyle ki mükelleflerin yükümlülükleri konusundaki duyarlılıkları kadar hakları konusundaki duyarlılıklarını da ifade eder. Bu duyarlılık düzeyinin yüksekliği yereldeki seçmenlerin tercihleriyle belirlenen yerel yöneticileri, yerel ve ortak nitelikli ihtiyaçlara çözüm üretmede daha hassas kılacaktır.

Mali bilincin gelişimi/geliştirilmesi şehir ölçeğinde ve bir şehirli nezdinde kırsalda yaşayan bir kimseye göre daha önem taşır. Çünkü şehirde ihtiyaç duyulan kamusal hizmetlerin varlığı kadar olmayışları ya da eksik sunulmaları doğrudan şehir yaşamını ve şehirlieleri etkiler. Bu nedenle yerel yöneticiler şehirlieleri mali yükümlülükleri, şehirlieler de yerel yöneticileri hizmet sunumlarında duyarlı ve dikkatli olmaya zorlarlar.

Şehrin Bilimsel Araştırmaların Öznesi Olması

Bilim dalı, odaklandığı alanı tüm yönleriyle ele alıp araştıran, inceleyen; o alandaki sorunları tespit edip çözümler üreten ve görece bağımsız bir disiplini bulunan araştırma alanıdır. Geçmişten günümüze sosyal ve fen bilimlerinde birçok bilim dalı odaklandıkları alanlarda ürettikleri bilimsel bilgi ile insanlığa rehberlik yapmaktadırlar. Hatta bilim dalları kendi içerisinde alt bilim dallarına ayrılarak, inceleme ve araştırmalar daha lokal ve de ayrıntılı düzeye indirgenmektedir.

Günümüzde yerli ve yabancı üniversitelerde şehri ölçek olarak alan alt bilim dallarında akademik etkinlikler yapılmaktadır. Adnan Menderes Üniversitesi’nde ‘Türk Şehir Tarihi’ (Adnan Menderes Üniversitesi,2022), TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nde ‘Şehir Tarihi’ (TOBB ETÜ,2022), Illinois Üniversitesi’nde ‘Şehir Tarihi ve Teorisi’ (Illinois Üniversitesi,2022) başlığıyla dersler bulunmaktadır. Çankaya Üniversitesi’nde ‘Kent Sosyolojisi’ (Çankaya Üniversitesi,2022), Yeditepe Üniversitesi’nde ‘Kent Sosyolojisi’ (Yeditepe Üniversitesi, 2022), Berkeley Üniversitesi’nde ‘Kent Sosyolojisi’ (Berkeley Üniversitesi,2022) ve Harvard Üniversitesi’nde ‘Kent Sosyolojisi’ (Harvard Üniversitesi,2022) dersleri okutulmaktadır. Yine İstanbul Üniversitesi’nde

‘Şehir Ekonomisi’ (İstanbul Üniversitesi,2022), Adnan Menderes Üniversitesi’nde ‘Kent Ekonomisi’ (Adnan Menderes Üniversitesi,2022), Portland Devlet Üniversitesi’nde ‘Şehir Ekonomisi’ (Portland Devlet Üniversitesi,2022) başlığı altında şehri özne alan dersler verilmektedir.

Şehir, sınırları içerisinde gerçekleşen olayların bilimsel bir düzlemde ele alınıp incelenmesi bakımından birçok bilim dalının öznesi ve ölçüğü olmuştur. Tarih bilim dalının bir alt bilim dalı olarak ‘Şehir Tarihi’ alt bilim dalında Robert Mantran’ın ‘İstanbul Tarihi’ (Mantran,2001), Arne Karsten’in ‘Venedik Tarihi’ (Karsten,2021) ve François Weil’in ‘New York: Bir Kent Tarihi’ (Weil, 2013) bu alt bilim dalında yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Şehir Planlaması alt bilim dalında Robert C. Weaver’in ‘Şehir Planlaması ve Şehir Araştırması’ (Weaver,1969), kolektif olarak yapılan ‘Kent ve Planlama’ (Kolektif,2020); Şehir Coğrafyası alt bilim dalında Alpaslan Aliğaoğlu ve Abdullah Uğur’un birlikte yaptıkları ‘Şehir Coğrafyası’ (Aliğaoğlu & Uğur,2012), Emrah Şıkoğlu ve Handan Arslan’ın birlikte yaptıkları ‘Nevşehir Şehir Coğrafyası’ (Şıkoğlu & Arslan,2019); Şehir Sosyolojisi alt bilim dalında Hüseyin Bal’ın ‘Kent Sosyolojisi’ (Bal,2006), İzem Kezban Serin’in ‘İbni Haldun Mukaddimesi’nde Şehir Sosyolojisi’ (Serin,2020); Şehir Ekonomisi alt bilim dalında İsmet Kılınçaslan’ın ‘Kent Ekonomisi’ (Kılınçaslan,2018), Recep Temel’in ‘Yozgat Şehir Ekonomisi’ (Temel,2020) sadece birkaç örnektir.

Sonuç ve Öneriler

Dünyada ve Türkiye’de şehirleşme olgusu bir gerçekliktir. İleriye dönük yapılan nüfus projeksiyonları da kır nüfusunun azalırken şehir nüfusunun artacağını göstermektedir. Dolayısıyla şehir ve şehirde cereyan edecek her türlü olay bilimsel olarak geçmişte olduğundan daha fazla ele alınacak ve incelenecektir.

20. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte başlayıp iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan küreselleşme/ekonomik küreselleşme olgusu kimi şehirleri hem ülke ekonomilerinin hem de küresel ekonominin önemli bir aktörü haline getirmiştir. Bu gelişmeler ekonomi biliminin içerisinde şehri özne alan ‘Şehir Ekonomisi’ alt bilim dalını doğurmuştur. Ekonomi ile maliye biliminin birbirini besleyen süreçleri düşünüldüğünde şehirlerin mali yapı ve işleyişleri de maliye biliminin içerisinde ancak ondan görece bağımsız bir bilim disiplini başlığıyla ele alınmayı zorunlu kılacaktır.

Şehir, hem genel hem de yerel ve ortak nitelikli ihtiyaçları bulunan insanların birlikte yaşadıkları bir coğrafyadır. Merkezi ve yerel yönetim kuruluşları bu ihtiyaçlara çözüm üretmek için çalışmaktadırlar. Şehrin özelinde bir yandan merkezi yönetim kuruluşlarının taşra teşkilatları diğer yandan yerel yönetim birim/ler/inin faaliyetleri ve doğal olarak bu yapılarla ilişkin mevzuatın çokluğu, şehirdeki mali nitelikli tüm yapı ve işlemlerin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınıp incelenmesini gerektirmektedir.

Şehirli olmanın getirdiği imkânlar kadar sorumluluklar da vardır. Demokratik yönetimlerde vatandaşlar bu sorumluluklarını yerine getirmekte oldukları kadar haklarını arama konusunda da duyarlı olmak zorundadırlar. Özellikle de yerelde kendilerine sunul/a/mayan hizmetlerin nedenlerini sorgulamak anlamına gelen mali bilinç şehrin sınırları içerisinde yaşayanlarda daha da yüksek olacaktır.

Şehrin çok boyutlu yapısı birçok bilim dalının inceleme ve araştırma konusunu oluşturmuştur. Bu durum şehirde işlevsel olan tüm mali yapıların ve bunların icra ettikleri mali nitelikli iş ve işlemlerin de bağımsız ele alınmasını zorunlu kıldığı gelişmelerin ışığında ortaya çıkmıştır.

Bütün bu sonuçlara - ki bunlara yenileri de eklenebilir - bağlı olarak önerilerimiz şunlardır:

- Şehrin sınırları içerisinde faal olan tüm mali yönetim birimleri (Merkezi ve yerel yönetim birimleri) ve bu birimlerin gerçekleştirmiş oldukları mali nitelikli işler/işlemler ve bu işlerin/işlemlerin muhatabı olan şehir sakinlerinin - yine mali içerikli olumlu/olumsuz tutum

ve davranışları - akademide bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalı ve bu bilim disiplini maliye biliminin bünyesinde ‘Şehir Maliyesi’ olarak tanımlanmalıdır.

- Dünya maliye literatüründe yerleşik bir bilim disiplini haline dönüşebilmesi için ‘Şehir Kamu Maliyesi’, ‘Şehir Maliyesi Yönetimi’ şeklinde farklı isimlerle değil de kimi kaynaklarda da kullandığı üzere ‘Şehir Maliyesi’ olarak isimlendirilmelidir.
- Akademik kurumsallaşmasını sağlamış bir ‘Şehir Maliyesi’ disiplininin çıktılarıyla ilgili yetkinlik sağlayanlar sahada ‘Şehir Maliyesi Uzmanı’ sıfatıyla görevlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Adnan Menderes Üniversitesi, (2022), *Kent ekonomisi*, Bilgi Paketi/Ders Kataloğu, (06/12/2022 tarihinde <https://akts.adu.edu.tr/programme-detail/3/5591/lecture/30400/> adresinden ulaşılmıştır).

Adnan Menderes Üniversitesi, (2022), *Türk şehir tarihi*, Bilgi Paketi/Ders Kataloğu, (06/12/2022 tarihinde <https://akts.adu.edu.tr/programme-detail/3/3913/lecture/7133/adresinden> ulaşılmıştır).

Aliağaoğlu, A. & Uğur, A. , (2012), *Şehir coğrafyası*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bal, H. , (2006), *Kent sosyolojisi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Çankaya Üniversitesi, (2022), *Kent sosyolojisi*, Ders Tanıtım ve Uygulama Bilgileri, (06/12/2022 tarihinde <https://bilgipaketi.cankaya.edu.tr/CourseInfo?Id=107065&BolumKodu=404&MNo=329#:~:text=Dersin%20Tan%C4%B1m%C4%B1%3A,ara%C5%9F%C4%B1rma%20y%C3%B6ntemleri%20konular%C4%B1nda%20bilgi%20edindirmektir> adresinden ulaşılmıştır).

Eken, İ. , (2017) , *Üniter devlet sisteminde bölge yönetimi: Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine bir inceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Frankel A. J. , (2000), *Globalization of the economy*, NBER Working Paper, (03/12/2022 tarihinde https://www.nber.org/system/files/working_papers/w7858/w7858.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Glaeser L. E. , (July 2012), *Urban public finance*, Working Paper 18244, National Bureau Of Economic Research, Cambridge, (19/11/2022 tarihinde https://www.nber.org/system/files/working_papers/w18244/w18244.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Harvard University, (2022), *Urban Sociology Syllabus*, (06/12/2022 tarihinde <https://scholar.harvard.edu/eva/classes/sociology-29-introduction-urban-sociology/materials/urban-sociology-syllabus> adresinden ulaşılmıştır).

İstanbul Üniversitesi, (2022), *Şehir Ekonomisi*, Eğitim Bilgi Sistemi, (06/12/2022 tarihinde <https://ebs.istanbul.edu.tr/home/izlence/?id=658606&bid=1119> adresinden ulaşılmıştır).

Karataş, Z. (2015), Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 62-80.

Karsten, A. , (2021), *Venedik tarihi*, İstanbul: Runik Kitap.

Kaygalak İ. , Işık Ş. , (2007), Kentleşmenin yeni ekonomik boyutları, *Ege Coğrafya Dergisi*, (16), 17-35.

Kılınçaslan, İ. , (2018), *Kent ekonomisi*, İstanbul: Ninova Yayıncılık.

Kıral, B. (2020), Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi, *Sürt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 170-189.

Kolektif, (2020), *Kent ve planlama (Hüseyin Kaptan’a Armağan)*, İstanbul: Yem Yayınları,

Linn, F. J. , (August 1980), *Urban finances in developing countries*, Urban And Regional Report No: 80-5, The World Bank Development Economics Department Urban And Regional Economics Division, (19/11/2022 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/en/312491468913849442/pdf/Urban-finances-in-developing-countries.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Linn F. J. ,& Bahl W. R. , (1992), *Urban public finance in developing countries*, New York: Oxford University Press.

Mantran, R. , (2001), *İstanbul tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Master Mc J. , (1991), *Urban financial management*, A Training Manuel, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank.

Mc Cullough S. J. , Johnson W. R. , Minis, P. H. , Johnson, S. S. & Hicks F. J. , (August 1982), *Urban financial management, phase i: case studies and analysis*, Research Triangle Institute, (19/11/2022 tarihinde https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnaat396.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Nixon H. , Chambers V. , Hadley S. & Hart T. , (Juny 2015), *Urban finance*, Rapid Evidence Assessment. London: Overseas Development Institute.

Platz D. , Hilger T. , Intini V. & Santoro S. , (2017), *Financing sustainable urban development in the least developed countries*, United Nations Financing for Development Office Department of Economic and Social Affairs, (19/11/2022 tarihinde <http://www.unctf.org/en> adresinden ulaşılmıştır).

Portland State University, (2022), *Urban economics syllabus*, (06/12/2022 tarihinde https://www.pdx.edu/economics/sites/g/files/znlchr1706/files/2021-07/EC431Syllabus_Fruits_%20Su2020.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Serin, K. İ. , (2020), *İbni Haldun Mukaddimesi’nde şehir sosyolojisi*, İstanbul: Urzeni Yayıncılık.

Şikoğlu, E. & Arslan H. , (2019), *Neşehir şehir coğrafyası*, İstanbul: Hiper Yayınları.

Steger B. M. , (2010), *Globalization*, New York: Sterling Publishing Co.

T.C. Anayasası (1982), *Mahalli idareler*, 127. Madde, (05/12/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2022). *Genel bütçe istatistikleri*, (01/12/2022 tarihinde <https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri> adresinden ulaşılmıştır).

Temel, R. , (2020), *Yozgat şehir ekonomisi*, Ankara: Berikan Yayınları.

Temel R. , (2021a), *Şehir maliyesi Yozgat ili örneği*, Ankara: Berikan Yayınları.

Temel R. , (2021b), Yeni ve bağımsız bir bilim disiplini olarak şehir maliyesi, *Vergi Raporu Dergisi*, (258), 117-138.

Temel R. , (2022), “Yeni ve bağımsız bir bilim disiplini olarak ‘Şehir Maliyesi’nin ders izlencesi”. Orçun Avcı, Serap Ürüt Saygın (Ed.), Maliye Alanında Güncel Araştırmalar içinde (s.167-186). Bursa: Ekin Yayınevi.

Teyyare, E. & Kumbaşlı, E. , (2016), Vergi bilinci ve vergi ahlakının gelişmesinde maliye bölümü eğitiminin rolü, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16-16 (4), 1-29.

The Mori Memorial Foundation, Institute for Urban Strategies, *Küresel güç şehri raporları* (2017-2021), (01/11/2022 tarihinde https://mori-m-foundation.or.jp/pdf/GPCI2021_summary.pdf adresinden ulaşılmıştır).

The World Bank, (2022), *Urban population (% of total population)*, (02/12/2022 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS> adresinden ulaşılmıştır).

The World Bank, (2022), *Population, total*, (02/12/2022 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> adresinden ulaşılmıştır).

TOBB ETÜ Üniversitesi, (2022), *Şehir tarihi*, Fen Edebiyat Fakültesi/Bölüm Zorunlu Dersleri, (06/12/2022 tarihinde <https://www.etu.edu.tr/tr/bolum/tarih/ders-icerikleri> adresinden ulaşılmıştır).

Turan, C. H. , (2017), Amerika Birleşik Devletleri’nde yerel yönetimler, *International Journal Of Education Technology and Scientific Researches*, (2), 1-19.

TÜİK, *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları* (2012-2021), (01/12/2022 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden ulaşılmıştır).

TÜİK, *İl bazında GSYH, haber bültenleri/2018-2019-2020*, (Sayı:09.12.2021-37188,27.01.2021-33663,20.12.2019-30889), (01/12/2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37188> adresinden ulaşılmıştır).

UN/World Urbanization Prospects (2021), *World urban population*, (02/12/2022 tarihinde <https://statisticstimes.com/demographics/world-urban-population.php> adresinden ulaşılmıştır).

University of California, Berkeley, (2022), *Urban sociology syllabus*, (06/12/2022 tarihinde https://sociology.berkeley.edu/sites/default/files/documents/syllabi/Sp16/Sp16_Soc%20136_Reed%2CJoanna.pdf adresinden ulaşılmıştır).

University of Illinois, (2022), *Urban history and theory syllabus*, (06/12/2022 tarihinde https://web.faa.illinois.edu/app/uploads/sites/2/2021/02/UP504_Syllabus_SP21.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Weaver C. R. , (1969), *Şehir planlaması ve şehir araştırması*, Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı.

Weil, F. , (2013), *New York: bir kent tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Wildasin E. D. , (1986), *Urban public finance*, Chur: Harwood Academic Publishers GmbH.

Yeditepe Üniversitesi, (2022), *Kent sosyolojisi*, Fen Edebiyat Fakültesi, Dersler, (06/12/2022 tarihinde <https://fenedebiyat.yeditepe.edu.tr/tr/sosyoloji/dersler/865> adresinden ulaşılmıştır).

Yıldız, Ü. , 2018, *Üniter ve federal devletlerde yerel yönetimler: Latin Amerika ülkeleri üzerinden bir inceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: T.C. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarihte Fırlatılmış İlk Okun Günümüze Etkisi

Emrah AYKORA¹

Giriş

Okçuluk, ok ve yay kullanılarak yapılan spor (TDKszlk) anlamına gelmektedir. Ok ve yay o kadar kadim bir alettir ki insanlığın var oluşu kadar eskidir. Son Buzul ağı'nın sonundan Orta ağ'a kadar avcılıkta ve savaşlarda kullanılan önemli bir araç olduğunu işaret eden buluntulara rastlanılmaktadır (Junkmanns, et al., 2019). Çok eski tarihlerden günümüze kadar kullanılma sayısını bilesek ve bunu ateşli silahlarla karşılaştırsak açık ara ok ve yayın nde olacağı söylenebilir. Bu konuya Amerika Birleşik Devletleri Pentagon Savaş Tarihçisi Hurley (1975) "Ok ve yayın tarihte, makineli tüfek, top ve hatta atom bombasından daha fazla insan öldürdüğünün farkında olan çok az kişi vardır" diyerek atıfta bulunmuştur. Bir savaşın kaderini değiştiren, üzerinde gizli stratejiler planlanan, sessizce uygulanabilen bir ölüm makinası. Şimdilerde yeniden ivme kazanan okçuluğun tarih boyunca kendini ayakta tutan bir dinamiği ve cazibesi vardır.

Birkaç yıl önce Van'ın Erciş ilçesine bağlı Ulupamir Köyünde yaşayan Kırgız Türklerinden at binme ve ok atma eğitimi alma fırsatım olmuştu. Geleneksel Türk Okuluğunun bilinen adıyla "Kemankeşlik" eğitimi verilen bu köyde ilk öğretilen konu, ok ve yayın gerçek bir silah olduğudur. Ok ve yayla asla şaka yapılmaz, mutlaka ölçülü, hassas ve titiz bir davranış beklenir. Gereklili açıklamalar yapılır ve daha sonra okçulukta kullanılan malzemeler tanıtılır ve yay tutma-germe çalışmaları yapılır. Doğru tutuş ve germe hareketi yapanlar ok atışına geçer. Ok atmanın zamanla bir savaş sanatı veya bir sporun çok ötesinde olduğu, tasavvufi bir yapıya sahip olduğu anlatılır. Ok atma alanına abdest almadan ve besmele çekmeden girilmemesi, ok atarken yapılan nefes egzersizi ve odaklanma ile "Ya Allah" veya "Hu Allah" diyerek okun serbest bırakılması sayılabilecek özelliklerdendir. Buraya ek olarak, eskiden ok atmada ustalaşan Kemankeşlerin kulağına hocaları tarafından "Kemankeşlik Sırrı" söylenmesi de önemli bir durumdur. Zamanla herkesin öğrendiği bu sır, Kur'an-ı Kerim'in Enfal suresi, 17. ayetidir. Bu ayetin meali "Attığın zaman onu sen atmadın, Allah attı." şeklindeydir. Bu durum okçulukta tasavvufi yapının çatısını oluşturmaktadır. Farklı kültürlerde farklı dinlerde bu benzer tasavvufi yapıdan bahsedilebilir. Japon okuluğunda buna Zen Felsefesi diyebiliriz, Çin okuluğunda Tao. Her inanışta bir derinlemesine düşünce, bir özüne dönüş, sakinlik, odaklanma gibi durumlar oluşmaktadır. Bu da okçuluğun temas ettiği her medeniyette aynı etkiyi yaptığı ve benzer sonuçlara ulaştırdığını göstermektedir. Birçok ülkenin, bölgenin veya şehrin ata sporu olabilir. Okçuluk dünyanın ata sporu olmalı. Her medeniyetin tarihinde bir yere sahip olan okçuluk dünyanın kadim sporu sayılmalı.

Çalışmanın bu kısmında ok ve yayın tarihsel serüveninden, farklı kültürlerdeki etkilerinden, okçulukla ilgili yapılan bilimsel çalışmalardan bahsedilecektir.

Antik Dönemde Okçuluk

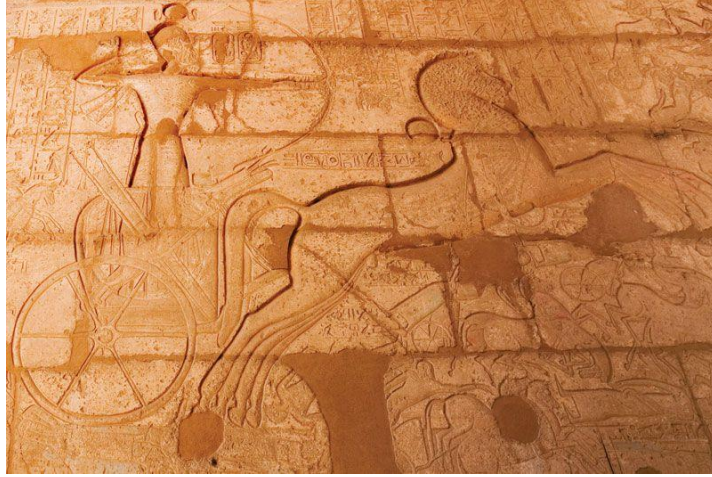
Okulukla ilgili bazı kaynaklarda ok ve yayın kullanımının aslında Hz. Âdem ile başladığı ifade edilmiştir (Bozkurt, 2007; Efendi, 2010).

---

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ORCID: 0000-0003-1225-9231

Tarih içinde yapılan kazılarda okçuluğun en eski kanıtı, kökeni MÖ 20.000'e dayanan çakmaktaşıdan yapılan ok ucu buluntularıdır. Bunun yanında Almanya'nın kuzeyinde MÖ 10.000'i işaret eden oklar, Danimarka'nın güneyinde MÖ 8000–6500 yıllarını işaret eden yaylar bulunmuştur (Junkmann, 2013). Ayrıca MÖ 10.000'de Mısır ve Nubian kültürlerinin avcılık ve savaş amacıyla ok ve yay kullandığı belirlenmiştir. Antik dönemlerde okun sadece silah olarak kullanılmadığı, gösteri ve eğlence aracı olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle Antik Mısırda farklı tarihlerde eğlence ve spor amacı ile uygulandığı, MÖ 3500 yıllarında insan boyunda yaylar kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca MÖ 3200-2950 dönemlerinde bir krala ait olduğu düşünülen lahitin içinde yay ve ok bulunmuştur.

Resim 1. Kadeş Savaşı II.Ramses (www.britannica.com/topic/Hittite)

MÖ 1275 yılında yapılan Kadeş Savaşında Mısır savaş arabalarının Hitit savaş arabalarından daha hafif ve daha hızlı olmalarından dolayı savaş alanında daha başarılı oldukları aktarılmıştır (Healy, 1993). Günümüz Irak'ının kuzey bölgesinde zamanın en büyük güçlerinden olan Asur medeniyetinde okun çok işlevsel kullanıldığına dair resim ve kabartmalara rastlanmıştır. Dönemin kralı Ashurnasirpal II (MÖ 883-859), sarayına taş oymalarla okçuluk deneyimlerini yaptırmıştır.

Resim 2. Ashurnasirpal'ı savaş arabasıyla vahşi aslanları avlarken tasvir eden kabartmalar (www.britishmuseum.org)

Resim 3. Ashburnasirpal'ı savaş arabasıyla savaşa giderken tasvir eden kabartmalar (www.britishmuseum.org)

Okçuluk, günümüzde savaş aracı olarak değilse bile spor ve hobi amaçlı kullanılmaya halen devam etmektedir. Spor olarak kabul etmekte zorlandığımız avcılığı ok ve yayla yapmayı tercih eden Kuzey Amerikalı insanlar bu konuda istisna sayılabilirler. Çünkü hala ok ve yay kullanarak kan dökmeye devam eden insanlar bulunmaktadır.

Farklı Kültürlerde Okçuluk

Kore: Günümüzde okçuluk denildiğinde Asya ülkelerinin tarih boyunca baskın olduğu söylenebilir. Bazı kaynaklara göre Asya ülkeleri arasında Korelilerin daha üstün oldukları ifade edilmiştir. Hatta bu üstünlüğün devamı olarak Koreli sporcuların dünya genelinde başat oldukları söylenmiştir (Kim, 2003). 1986 Asya Oyunları ve 1988 Seul Olimpiyatları ile başlayan olimpiik okçuluk gelişme kat etmiştir. Özellikle Kore kadın okçuluk takımı arka arkaya yedi olimpiyat maçı kazanmıştır.

Çin: Çin de kadim okçuluğun temellerinin atılmasında etkili olan medeniyetlerdendir. Orta Asya'da birbirine yakın ve çoğu zaman savaş sahnelerinde karşılaşan kavimler birbirlerinin tekniklerine şahit olup bunu geliştirmiş ve kendi tekniklerini oluşturmuşlardır. Farklı yüzyıllarda okçuluğun savaş haricinde dinlenme ve meditasyona dönük faaliyetlerde serbest zaman aktivitesi olarak da kullanıldığı görülmüştür (Kang, 2016). Japonların mistik tekniklerinde de etkilenen Çin, Taoizm etkisiyle kendi felsefesini oluşturmuş "beden ve zihin işbirliği" düşüncesi ile okçuluk tekniğinin temellerini attırıştır (Zhang & Sun, 2021). Modern zamanlarda eskiyi hatırlayıp yaşananları spora aktaran bilim insanları çeşitli araştırmalar yaparak okçuluğun sadece sportif bir branş olmadığını; dikkat ve konsantrasyon gelişimi için bir egzersiz olarak denenmesi gerektiğini işaret etmişlerdir (Quanyu, et al., 2021).

Japonya: Geleneksel Japon okçuluğu Kyudo (yay yolu), Zen Budizmi ile yakından ilişkilidir. Savaşta ok ve yayın yerini ateşli silahlar aldığı dönemde, okçuluk sanatını Zen rahipleri ve Japon üst sınıfının bazı üyeleri, zihinsel ve fiziksel bir disiplin olarak sürdürmüştür. Kyūdō'nun felsefesi, hedefi vurmak değil, ruhsal ve fiziksel eğitim yoluyla atış eyleminde yoğun bir konsantrasyon ve mükemmel dinginliği ifade eden bir stil elde etmektir (Koyama, 1982). Okçuluğun parlak çağı 1453 yılında Portekiz'den ateşli silahların getirilmesiyle sona erdi. Fakat günümüzde hala Kyudojolarda (ok atma salonları) devam eden çalışmalarla gelenek sürdürülmeye devam edilmektedir. Bunun belki de en önemli sebebi 1868 yılından beri kyudonun okul müfredatına dahil edilmesidir. Bugün, liseler ve üniversitelerde hala kyudo dersleri bulunmaktadır.

İran: Pers İmparatorluğu, çeşitli devletlerin, kabilelerin ve halkların bir karışımından oluşmaktaydı. İçlerinde ok kullanan göçebe halklardan bunu öğrendiler (Military History, 2022). MÖ 2000 yıllarında Orta Asyalı göçebeler tarafından geliştirilen bu silah, yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Burada göçebeler diyerek Orta Asya Türklerinden bahsedildiği düşünülmektedir. Yayın yapım yöntemleri kullanma tekniği ve etkileri oldukça benzer özellikler göstermektedir. Şimdiye kadar yazılan Farsça okçuluk kitaplarında, zaman içinde yüzyıllarca ayrı kişilerin yazmasına rağmen, hemfikir oldukları birçok ortak özellik olduğu ifade edilmiştir (Dwyer, & Khorasani, 2013).

Türk Tarihinde Okçuluğun Yeri

Okçuluk, tarih içinde yerleşik hayata geçildiği zaman diliminde bile göçebe yaşam biçimini benimsemiş kültürlerde önemini korumuştur. Türkler hem yaşadıkları coğrafi konum gereği hem mizaç olarak avcılık haricinde savaş tekniklerine önem vermiştir. Türklerde, ata binmek ve ok atmak çocuk yaştan başlatılan bir öğretimi olmuştur (Güven, 1999; Aktepe, 2012). Türkler için okçuluğun önemi değerlendirilirken ilginç bilgilere ulaşılmıştır. Oğuz kelimesinin kökeninin “Ok-uz” dan geldiği söylenmektedir. Ünlü Macar Türkolog Ligeti; Türk halklarını Dokuz Oğuz gibi ok ile birlikte zikredilmesini, ok yapımı ve kullanımında Türklerin mahir oluşlarına bağlamaktadır (1938).

Türkler için bir savaş sporu ve cihad aleti olan ok eğitiminin dini inanç sistemi içerisinde sünnet olarak çok önemli bir yeri vardır. Zaman içinde özellikle Osmanlı Döneminde okçuluk sadece bir savaş sanatı olmanın yanında gerçek manada dini temellere dayandırılmıştır. Dönem içerisinde; Okçuluk Tekkeleri, ok meydanları açılmıştır. Sadece ihtiyarların katıldığı “Aşağı Koşu” adı verilen atışlarda beş ok atılarak İslam’ın beş şartına, beş büyük peygambere ve beş namaz vaktine atıf yapılmıştır (Güven, 2003).

Yapım yöntemleri ve kullanılan malzemenin değişmesiyle okun atış maksadı, atış yöntemi ve menzili değişmektedir. Bu durum eskiden savaş ve avlanma için önemliyen günümüzde yarışma skoru olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz teknolojisi malzemelerin daha hızlı, kolay ve sağlam yapılmasını sağlamış olsa da eski yöntemlerle yapılan bir yaydan çıkan okun kat ettiği menzil rekoru halen kıramamıştır. Rekorun sahibi Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşayan Tozkoparan İskender’e aittir ve 847 metrelik bir mesafeye sahiptir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet’in okçuluğa verdiği önem çizdiği bir portrede görülmektedir. Bilindiği kadar gül koklarken resmedildiği 5 portresi olan Fatih Sultan Mehmet, portrelerden birinde gül koklarken başparmağında ok atma yüzüğü (Zihgir) bulunmaktadır. Bu durum okçuluğu önemsemesiyle birlikte kendisinin de ok attığını göstermektedir. Yakın zaman tarihine baktığımız zaman okçulukla ilgili olarak belirli bazı büyük gelişmeler olmuştur. Türk okçuluk tarihinde önemli bir yeri olan 1937 yılında İstanbul’da, Atatürk’ün talimatı ile Ok Spor Kurumu’nun kuruluşu vardır. Daha sonra Fazıl Özok’un 1953 yılındaki girişimleri sonucu, okçulukla ilgili çalışmalar yoğunluk kazanmıştır (Aytaçoğlu, 2018). Gelenekselden olimpiik okçuluğa geldiğimizde 2020 Tokyo Yaz Olimpiyatlarında Mete Gazoz’un aldığı altın madalyadan bahsetmeliyiz.

Dini Dayanakları

Hz. Muhammed (SAV) efendimizin sağlıklı yaşam için gerekenlerin yapılmasını ve hatta özellikle bazı sporların özellikle öğrenilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Aktarılanlara göre “Çocuklarınıza ok atmayı, ata binmeyi ve yüzmeyi öğretiniz (Tayalisi, Sünen, 2096) demiştir. Bir hadisinde de, “Sizden hiç kimse oklarıyla eğlenmekten geri durmasın.”(Müslim, İmaret 168) buyurmuştur. Bunun yanında Peygamberimiz (asm) iyi ok atan sahabelere iltifatlarda bulunduğu aktarılmıştır (Buhârî, 2004,426). Peygamber efendimizin yaptıklarının yapılması gerekliliği ayetlerle de desteklendiği için aslında sünnet olan davranışlar neredeyse farz-ı kifaye seviyesine ulaşmış ruhsaltinsel bir disiplin olarak değerlendirilmiştir (Güven, 1999; Yücel, 1999; Ahmetoğlu, 2011). Bu kadar dikkat çekilen bir konu olması hasebi ile Türkler okçuluğa çok önem vermiş ve yaşamlarının içinde asırlar boyu canlı tutmuşlardır.

Bunlarla kalmayıp, günümüzde spor ve eğlence aracı olan ok ve yay, yapımından kullanım sürecine kadar çok daha geniş düşünülmelidir. Ok ve yayın çokça çeşidi vardır, okun temren denen farklı ok uçları vardır. Okların taşınırken muhafaza edildiği tirkeş yani ok kılıfı, yayın taşındığı sadak, ok atarken kolu koruması içi takılan kolçak, ok atarken parmağı koruyan zihgir, okun atma ipine takılmasını sağlayan gez, ok atılan hedef yani puta ve farklı ip türlerine ihtiyaç vardır. Bunların yapımı da usta çırak ilişkisi içerisinde el verme ile yapılır. Yani okçuluk her aşamasında kendi ritüelleri olan tasavvufi bir yapıya sahiptir.

Gelenekselden Olimpik Okçuluğa Geçiş

Öncelikle gelenekselden olimpik okçuluğa geçiş bir devrin kapanıp yeni bir devrin açılması anlamına gelmemelidir. Geleneksel okçuluk “Göçebe Oyunları” adı altında yapılan yarışmalarla devam etmektedir. Yakın zamanda yapılan 4. Dünya Göçebe Oyunları Bursa ilinde İznik Gölü kıyısında yapılmış, organizasyonda 102 ülkeden gelen 3 binin üzerinde sporcu misafir edilmiştir. Olimpik sporlar kadar medyada rağbet görmemesi bunun olmadığı anlamına gelmemelidir.

Olimpik sınıf okçulukta kullanılan malzemeler geleneksel okçuluğa göre yayın gerilmesinden dengesine kadar birçok kolaylaştırıcı unsur içermektedir. Bu durum da geleneksel okçuluk dışındaki okçuluğun kolay olduğu anlamına gelmemeli. Klasik ve makaralı olarak iki sınıfta yarışmaların yapıldığı bu sınıftan da oldukça çok katılımcısı bulunmaktadır. Bu durumu şöyle ifade edebiliriz örneğin Çanakkale ilinde 9 adet okçuluk kulübü faal olarak çalışmaktadır. Bu durum Türkiye'nin hemen her yerinde böyledir. Birçok ilde okçuluk kulübü olduğu gibi bazı illerde hatırı sayılır şekilde fazla bir sayıdan bahsedebiliriz.

2020 Tokyo Yaz Olimpiyatları

Pandemi sebebi ile bir yıl geç yapılan Tokyo oyunları tarihe geçmiştir. Bir tarihe geçiş de Türk Spor Tarihi için olmuştur. Ne yazık ki tarihimizde en çok madalya aldığımız gibi bir durumdan değil. Okçuluk branşında alınan ilk altın madalya göğsümüzü kabartmış yüreklerimizi ısıtmıştır. Bu arada oyunlarda erkekler takım, kadınlar bireysel, kadınlar takım ve karışık takım dallarında Kore başat rol oynamıştır.

Japonya'daki yarışmada tanıdığımız sporcularımız Mete Gazoz ve Yasemin Ecem Anağöz'ü tebrik ediyoruz. Bir de hala duymadığımız, spor programlarına konu olmayan, 15.08.2022 tarihinde İngiltere'nin Lilleshall kentinde yapılmış, Avrupa Gençler Şampiyonasında derece alan Eren Kırca'yı, Yakup Yıldız'ı, Hazal Burun'u, Berkay Akkoyun'u, Mustafa Özdemir'i ve Ezgi Başaran'ı tebrik ediyoruz. Ailelerini ve antrenörlerini ayrıca tebrik etmek gerekmektedir. Bu kahramanlar kanımca “Dünyanın Ata Sporunu” ile ilgileniyorlar ve ülkemizi temsil ediyorlar. Ayrıca geleneksel okçuluk yaparak göçebe oyunlarında bizi temsil eden kahramanları da tebrik ediyorum. Dünyanın Ata Sporunu yapıyorlar, yaptırıyorlar, öğretiyorlar ve sevdirmeye çalışıyorlar.

KAYNAKLAR

- Ahmetoğlu, S. (2011). "Kitabiyat", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, Bahar, s. 435-437.
- Aktepe, K. (2012). *Okçuluk*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Aytaçoğlu, A. (2018). Geçmişten Günümüze Okçuluk, *ÇÜTAM-KEK*, 1(2).
- Bozkurt, N. (2007). "Ok", TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul.
- Britannica. (2022). Kadesh war, (01.21.2022 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/Hittite> adresinden ulaşılmıştır).
- British Museum (2022). Ancient archery pictures, (01.12.2022 tarihinde <https://www.britishmuseum.org/blog/history-storytelling-through-pictures> adresinden ulaşılmıştır).
- Dwyer, B., & Khorasani, M. M. (2013). An analysis of a Persian archery manuscript written by Kapur Čand. *Revista de Artes Marciales Asiáticas*, 8(1), 1-12.
- Efendi, M. (2010). *Kavsname*, haz. Hanifi Vural ve Metin Aksoy, Taşhan Kitap Yayınları, Tokat
- Göksu, E. (2008). *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Güven, Ö. (1999). *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Güven, Ö. (1999). *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Güven, Ö. (2003). Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 27, s. 1-31.
- Healy, M. (1993) *The warrior pharaoh: Ramesses II and the Battle of Qadesh*, Oxford: Osprey.
- Hurley, V. (1975). *Arrows against Steel: The History of the Bow*. Mason/Charter, New York
- Junkmanns, J. (2013). *Pfeil und Bogen von der Altsteinzeit bis zum Mittelalter* (PhD Thesis Univ. Tübinge).
- Junkmanns, J., Klügl, J., Schoch, W., Di Pietro, G., & Hafner, A. (2019). Neolithic and Bronze Age Archery Equipment from Alpine Ice-Patches: A Review on Components, Construction Techniques and Functionality. *Journal of Neolithic Archaeology*, 21, pp. 283-314.
- Kang, P.Y. (2016). The Development and Origin of National Traditional Sports in Northeast China. International Conference on Modern Education and Social Science, ISBN: 978-1-60595-346-5.
- Kim, K. H. (2003). The archery tradition of Korea. In *Archery Traditions of Asia Seminar*, Hong Kong.
- Koyama, T. (1982) "Nihon kyūdō gairon" [*An Outline of the Japanese Way of Archery*] In *Uno Yōzaburō* (editor), Gendai kyūdō kōza. Tokyo.
- Military History. (2022). Iranian Archer, (05.12.2022 tarihinde <https://www.military-history.org/feature/profile-iranian-archer.htm> adresinden ulaşılmıştır).
- Quanyu, L., Pengli, L., Qiong, W., Xinghua, L., & Yanhong, W. (2021). Efficiency and Enhancement in Attention Networks of Elite Shooting and Archery Athletes, *Frontiers in Psychology* 12.

TDK, (2022). Okçuluk nedir?; (01.12.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden ulaşılmıştır).

Yücel, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Zhang, B., & Sun, J. (2021). Simultaneous Development of Technique and Tao: Rethinking the Orientation and Value of the Chinese Art of Archery—Comments on Zen in the Art of Archery, *Journal of Shanghai University of Sport*, 45(4), 26-34.

Buhari (2004). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*. çev. Abdullah Fevzi Kocaer. İstanbul

Hadis Kaynakları

Müslim İmaret 168

Tayalisi, Sünen, 2096

Buhârî, 2004,426).

“Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan” Masalında Kahramanın Sembolik Yolculuğu

Ferhat ÖZMEN

GİRİŞ

Sembolik dil bağlamında geçmiş zaman bilgeliklerinigeleceğe taşıyan masallar, birer bellek mekânı olarak halk anlatılarında geniş bir yer tutar. Ait olduğu toplumun kültürel unsurları ile birlikte evrensel kültürde yer alan değerleri de bünyesinde barındıran masallar, “*Büyük ölçüde nesirle anlatılmış ve dinleyicileri inandırmak gibi bir iddiası bulunmayan, hayal ürünü olan nesir şeklindeki anlatımlar.*” (Alptekin, 2002:11) şeklinde açıklanır.

Kurgusallığın vurgulandığı, inandırıcılık iddiasının olmadığı ve olağanüstü unsurların öne çıkarıldığı bu anlatıların kahramanları, kimi zaman insan ve kimi zaman hayvan kimi zaman da olağanüstü varlıklar olur. Söz konusu kahramanlar mitik/sembolik yolculuğunu Joseph Campbell’in “*mono-mitos*” şeklinde adlandırdığı, menşei ritüel ve mitoslardan kaynaklanan “*ayrılma-erginlenme-dönüş*” şeklinde formüle edilen tarzla sürdürür. Campbell bu formülü, “*kahramanın mitolojik macerasını standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş halidir. Ayrılma-erginlenme- dönüş: buna mono mitin çekirdek birimi denebilir.*” (Campbell, 2013: 42) şeklinde ifade etmektedir.

“*Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan*” masalında anlatı kahramanı; “*ayrılma-erginlenme-dönüş*” arketipleri etrafında mitik yolculuk yapar. Arketipler, “*İlk örnek, ilk form, ana form, prototip, köken örnek*” şeklinde tanımlanır ve insanlığın ortak ruh görüngülerini açıklar. Kolektif bilinçdışını görüngüleri/arketipler bireyler arasında anlayış birliği ve düzenin olduğunu kanıtlar. “*Arketip daha antik çağda bile bulunan ve Platon’un ideasıyla eş anlamlı olan bir kavramdır.*” (Jung, 2012: 17). Adı geçen kavram, insanlığın ortak mirasını ifade eder.

Arketipler, tahkiyenin öne çıktığı eserlerde sembolik bağlamda çözümlenebilir. “*Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan*” masalında da arketiplerin çeşitli görünüşleri yer alır. Masal kahramanı Jung’un ifade ettiği insanlığın ortak bilinç dışında yer alan “*yolculuk, yüce birey, gölge, aşama*” arketipleri etrafında mitik yolculuğunu sürdürür. “*Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan*” masalının metni Fevziye Abdullah TANSEL’in hazırladığı, TTKY arasında, 1989 yılında Ankara’da bastırılan “*Ziya Gökalp Külliyyatı-1 Şiirler ve Halk Masalları*” adlı eserden alınmıştır. Söz konusu masalın özeti şöyledir:

Büyük bir padişahın Gülsün Sultan adlı bir kızı vardır. Bu kız bir padişahın oğluna isterler ve Gülsün Sultan’ın babası kızını şehzadeye verir. Padişahın oğlu Gülsün Sultanı altın arabasına alarak yola çıkar. Yolda şehzade bir nar tanesi görür ve atından inerek bu nartanesi ağzına atar. Şehzadeye göre nar kutsal bir meyvedir. Gülsün Sultan şehzadenin bu hareketine çok kızar ve onun kaba/görgüsüz biri olduğunu düşünerek kendine ait bütün arabaları geri çevirir ve şehzadeyi terk eder. Şehzade bu olaya çok üzülür ve Gülsün Sultan’a yakınlaşmak ve ondan öğ almak için Keloğlan kılığına girer, onun sarayında bahçıvan olarak çalışmaya başlar. Şehzade bahçede rengârenk güller yetiştirmeye başlar ve Gülsün Sultan’ı kendine âşık eder. Birlikte kaçmaya karar verirler. Keloğlan yolda bulduğu kirli tarağı, yırtık peştamalı ve pis bir taşı Gülsün Sultan’ın bohçasına kor. Şehzade baba yurduna geri gelir ve Gülsün Sultan’a bir kulübe yaptırır. Keloğlan kıyafetini çıkararak sarayına gider. Günde bir kere Gülsün Sultan’ı Keloğlan kılığında ziyaret eder. Şehzade, vezirin kızı ile evlenmeye karar verir, Gülsün Sultan’dan da düğüne gitmesini ve oradan ipekli kumaş çalmasını ister. Gülsün Sultan istemeyerek de olsadüğüne gider ve

Şehzade'nin kontrolünde olan saraydan ipekli şal çalar. Şalın çalındığı anlaşılınca Gülsün Sultana ceza verirler. Keloğlan bu sefer, Gülsün Sultan'dan hamamda hırsızlık yapmasını ister. Bu arada şehzade bir tepsinin içine bir parça altın, bir parça şeker, bir gül, bir diken, bir nar tanesi koyarak baş kalfa ile hamama gönderir. Kadınlara tepsinin içindeki bilmeceye cevap veren kişi ile evleneceğini söyler. Sınav tepsisindeki soruya sadece Gülsün Sultan cevap verir ve şehzade onunla evlilik hazırlıklarına başlar. Gülsün Sultan, Keloğlan ile evli olduğunu şehzade ile evlenemeyeceğini söyler. Şehzade kendisinin Keloğlan olduğunu açıklar ve onu denemek için bu kılığa girdiğini söyler. Daha sonra kırk gün kırk gece düğün yaparak evlenirler. (Tansel, 1989: 146-151)

Yukarıda özeti verilen masalda, kahraman/Gülsün Sultan “ayrılma-erginlenme-dönüş” arketipleri bağlamında mitik yolculuk yapar.

1. Ayrılma Aşaması

Söz konusu aşamada anlatı kahramanı mitik mücadeleye çağrılır. Bu çağrı kimi zaman kahramanın içinden kimi zaman da dışından yükselir. Gülsün Sultan'ı yola çıkmayan zorlayan ses, Keloğlan'a duyduğu derin aşktır. Aşk Gülsün Sultan'ı memleketinden ayrılmaya zorlar (Tansel, 1989:146). Bahçesinde rengârenk güller yetiştiren Keloğlan ile kimseye haber vermeden kaçır ve başka bir diyarda hür, serbestçe yaşamayı arzu eder. Bu arzu, Gülsün Sultan'ın erginleşmesi/kemalle ermesi ile ilgilidir.

2. Erginleşme Aşaması

Erginlenme aşaması, çağrıya cevap verip, büyülü eşiği aşan kahramanın girdiği yeni dünyadır. Bu dünyada, “kahraman bir dizgi sınavdan geçmek üzere tubaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin içinde ilerler.” (Campbell, 2013:113). Bu ilerleyişte kahramanın erginlenmesi, çeşitli engellere karşı mücadele etmesinden sonra gerçekleşir. Söz konusu engeller kimi zaman iç kimi zamanda dış güçler tarafından oluşturulan arketipik sembollerle ilgilidir. Bu aşamadaki arketipik engeller şu başlıklar etrafında sıralanabilir:

2.1. Ruhsal ve Bedensel Dirilişin Öncüsü: Yüce Birey Arketipi

Benliğin tamamlanmış yönünü karşılayan yüce birey, evrensel doğruları temsil eder ve kahramana yol gösterici öncü bir kişilik olarak yer alır. “Bir grup üyesi için Yüce Birey öncelikle izdüşümlerin (bilinçdışı yansımaların) bir taşıyıcısıdır. Hem grubun hem de bir üyenin iç/tüm benliğini simgeleyen Yüce Bireyin varlığında ruhsal ortaklığın bilinçdışı bütünlüğü algılanır. Grubun tümünde varlığını hisssettiren ruhsal yapının bilinçdışı yaratıcı gücü yani iç/tüm benlik Yüce Birey'de biçim bulur.” (Gökeri, 1979: 76). Üzerinde çözümlenme yapılan masalda, Şehzade/Keloğlan ruhsal bütünlüğü ve bilinciyle yüce birey arketipine örnek verilebilir. Masalda yüce birey konumundaki Şehzade, don değiştirip Keloğlan kılığına girerek Gülsüm Sultan'ın bireyleşim sürecini tamamlamasına yardımcı olur. Masalda şehzadenin hünerinden ve bilgisinden bahsedilirken “Bir nefesi ile dünyayı gülistana çeviren”(Tansel, 1989:148) yönüne dikkat çekilerek şehzadenin/Keloğlan'ın varlığın sırrına erdiği söylenir. Problem çözen, aklı ile zorlukların üstesinden gelen, çeşitli oyunlarla düşmanını yenen bir tip olarak Keloğlan, modern zamanda “Türk milletinin ortak akıllı veya tamam bilicisi görevini üstlenmiştir.”(Özcan,2013:253).Masalda şehzade/Keloğlan akıl oyunları/sınavlarla Gülsün Sultan'ın kötücül huylardan kurtulması için ona yol gösterir. Çeşitli sınavlarla kahramanı ruhsal olarak uyandırmaya çalışan, Gülsün Sultan'ın hatalarını düzeltmeye gayret eden ve büyük bir maceranın ardından Gülsün Sultan'ı normal yaşamın dünyasına ulaştıran şehzade/Keloğlan yüce birey arketipine örnektir. Masalda yücebirey olan Keloğlan, Gülsün Sultan'ı uyandırmak ve onun erginleştirmek için türkü de söyler. Aşağıdaki dörtlükte Gülsün Sultan'ın gururuna yenildiğini vurgular:

“Aç, gülüm aç desem güller açıyor;

Saç gülüm saç desem renkler saçıyor;

Lâkin değil hiçbirisi gözümde;

Çünkü benim yârim benden kaçıyor.” (Tansel, 1989:147)

Türkü, insanın bireyleşmesine ve onu uyanık kalmasına yardımcı olur. Keloğlan türkü söyleyerek hem Gülsün Sultan’ı bireyleştirir hem de Gülsün Sultan’a çektiği sıkıntılara karşı dayanma gücü verir.

2.2. Benliğin Karanlık Yönü: Gölge Arketipi

Benliğin karanlık yönünü simgeleyen gölge arketipi, bireyin bilinçaltını ele geçiren iç kuvvetler ile ilgilidir. Benliğin açıklanmayan/itiraf edilmeyen yönünü karşılayan bu arketip ile erginleşmek için hesaplaşmak gerekir. Gölgeyi; “Prensiplerimize aykırı olduğu için, ahlaksal, estetik ya da başka nedenler kabul etmek istemediğimiz ve farkında olmadan bastırduğumuz nitelikler oluşturur.” (Gökeri, 1979: 18). İnsanın gurur, öfke, korku ve kin gibi olumsuz duyguları gölge arketipinin özelliklerini oluşturur. Üzerinde çözümlene yapılan masalda Gülsün Sultan’ın gururuna/kibrine yenik düştüğü vurgulanır. Şehzadenin yolda bir nar tanesi yemesi, Gülsün Sultan tarafında görgüsüzlük olarak yorumlanır. O, evleneceği insanın pis/kaba birisi olduğunu düşünür ve şehzadeyi terk eder.

Bireyin olumsuz duygularından olan gurur, onun anlamlı bir hayat yaşamasına engel olur. Kendisini yeryüzü tanrıçası gibi gören Gülsün Sultan, gururunu aklının önüne geçirerek gölgesinin kurbanı olur. Kendini beğenen, her şeyin kendi menfaatine olduğunu düşünen ve bencil olan Gülsün Sultan, benlik değerlerinin azaldığını fark edemez. Gurur, terbiye/ıslah edilmeyen nefisten kaynaklanır. Gurur/kibir “nefs-i emarenin” özellikleri ile ilgilidir. “Nefs-i emmare emreden nefis, kibirli nefis, kötülüğü teşvik eden nefis olarak adlandırılır. Zalim nefis bize egemen olmaya, düşüncelerimizi ve eylemlerimizi kontrol etmeye çalışır.” (Frager, 2010:75). Nefsini terbiye edemeyen/gölgesi ile yenik düşen Gülsün Sultan, şehzadeyi yolda bırakarak ruhundaki cevheri karartmaya yönelir.

Üzerinde çözümlene yapılan masalda kirli tarak, yırtık peştamal ve pis bir tas Gülsün Sultan’ın içindeki gölgeyi temsil eder. Bu nesnelere iğrenerek boğçasına koyan Gülsün Sultan, söz konusu nesnelere yarımıyla gölgesi/gururu ile yüzleşir. Bireyler, bilinçdışının karanlığına hapsedtiği olumsuz duygularını kontrol altına almayı öğrendikleri zaman bireyleşim süreçlerinde önemli bir yol almış olur.

2.3. Arınmanın Aşamaları: Sınavlar

Çağrının sesine kulak verip yola çıkan kahraman, çeşitli sınavlarla denenir ve bu sınavlarla erginleştiğini gösterir. Sınavlar yolunda kahraman, düşmanları ile yüzleşir ve sınavlar dünyasının kurallarını öğrenir. “Sınavların gerçekleştiği özel dünya, tubaf biçimde akışkan ve belirsiz biçimlerden oluşmuş bir düş evreni gibidir. Kahraman bu evrende akıl hocasının öğütlerinden, kendisine sunulan özel armağanlardan ve dostlarından destek alır.” (Tecimer, 2005:160). Sınavlar yolu bir alamda kötücül duygulardan kurtulma/nefsi terbiye etme yoludur. Arınma aşaması olarak da kabul edilen sınavlar yolunda, enerjinin aşkın/istendik olgulara yöneldiği görülür.

“Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan” masalında sınav, hamamdaki kadınlara bir tepsi içinde gönderilen bir parça altın, bir parça şeker, bir gül, bir diken, bir nar tanesinin simgesel değerini açıklamak ile ilgilidir. Tepsinin içindeki nesnelere simgesel değerlerini bilen kişi ile şehzadenin evleneceğini söyler. Söz konusu nesnelere simgesel değerini Gülsün Sultan şöyle açıklar:

“Altın gibi aızızdım

Şeker gibi lezizdım

Saltanat ağacında

Yetişmiş tek filizdim

Naz bağında gül iken

Oldum bir kaba diken

Sebeğ bir nar tanesi

Keloğlan’a vardım ben” (Tansel, 1989: 150)

Söz konusu sınavda sadece Gülsün Sultan başarılı olur. Bu başarı kahramanın olgunlaştığını gösterir. Tepsi, yuvarlak oluşuyla döngüsünü tamamlayan/erginleşen insanı temsil eder. *“İçi dolu yuvarlağa ilişkin hayaller, kendi üstümüzde toplanmamıza, kendimize bir ilk kuruluş sağlamamıza, varlığımızı içeriden, içsel biçimde ileri sürmemize yardımcı olur.”* (Bachelard, 2017:279-280). Bu bağlamda tepsi, genelde dünyayı özel de ise bireyin yaşamını temsil eder. Büyük bir küre halinde devingenliği ile kendi yasası içinde hareket eden dünya ile erginleşen/bireysel var oluşunu tamamlayan insan bu metinde tepsi ile sembolize edilmiştir. Hayatın gizemini/bilmecesini çözmek erginleşme mümkündür. Tepsideki altın, şeker, gül, diken ve nar Keloğlan/şehzade tarafından tesadüfen seçilmemiştir. Altın saf bilinci, şeker huzuru/mutluluğu, gül dikenle huzursuzluğu simgeler. Gülsün Sultan söz konusu nesnelere simgesel değerini yaşadığı hayat bağlamında ele alır ve cevabı kendi yaşamında olan bu bilmeceyi çözümler. Gülsün Sultan, *“Yolum sonuna geldiğinde gizemli tohumun açılmamış sırrını, bilinç düzeyine yükselerek fark eder ve evlilik düğümü/bağı ödüllüyle eve/öze geri döner. Mitolojik bir anlatı olan masalda, görünenin ardındaki görünmeyeni anlamlandırabilmek, özüne dönebilmek mesajları verilmektedir.”* (Şenocak, 2016: 246). Söz konu mesajların nar bağlamında verilmesi, narın halk kültüründe ve inanışında sahip olduğu kutsallık ile ilgilidir. Aça’ya göre Türk inanış ve düşünce sisteminde narın kut, bereket, uğur getirdiğine dair inanç yer almaktadır (2008:259) Bu inanç masala da taşınmış nar tanesi ile başlayan mitik yolculuk, bir nar tanesi ile son bulmuştur. Şehzade’nin sınavlarıyla ve çektiği sıkıntılarla Gülsün Sultan, olgunlaşıp aza kanaati, nimete saygıyı öğrenerek bireyleşim sürecini tamamlamıştır. Bu gelişim Gülsün Sultan’a evlilik ödülünü kazandırmıştır.

3. Dönüş Aşaması

Kendi olma bilincine sahip olarak ve animasıyla bütünleşerek ruhsal erginliğini tamamlayan mitik kahraman/Gülsün Sultan dönüş aşamasında erginleşmiş şekliyle yer alır. Erginleşme varoluşsal yenilikle ilgilidir. *“Dünyanın içinde yuvarlanan kahraman, benin eşliğinden çıkarak kolektif bilinçdışına uzandığı serüveninde erginleşme döneminin aşamalarını başarıyla tamamlamıştır.”* (Özcan, 2003: 112). Nefsini terbiye eden ve bundan sonra ülküsü/ailesi için yaşayacak olan Gülsün Sultan, her türlü engeli aşabilecek örnek kadın olmuştur. Söz konusu kadın masalın sonunda Keloğlan/şehzade ile evlenmeyi hak eder. Bir ödül olarak evlilik, kahramanın geçirdiği aşamayı sembolize eder. Benliğini tanıyan, gururdan uzaklaşan, nimetin (narın) değerini/kutsallığını anlayan Gülsün Sultan, kolektif bilinçdışının temsilcisi konumundaki Şehzade tarafından bir dizi sınavdan geçirilerek büyük bir ruhi arınma sürecini yaşamıştır.

Sonuç

Halk anlatıları arasında geniş bir yer tutan masallarda, bilinçdışının sembol üretme ayrıcalığından yararlanılarak evrensel değerler geleceğe aktarılır. Değerlendirmeye esas alınan *“Nar*

Tanesi Yahut Düzme Keloğlan”masalında dakolektif bilinçdışına ait sembollerin kullanılarak iyilik, doğruluk, sadakat, kutsal değerlere saygı gibi istendik değerlere göndermeler yapıldığı tespit edilmiştir. Arketipsel sembolizmdeki “*yolculuk, yüce birey, gölge, aşama*” arketipleri masalın fiktif (kurmaca) dünyasında sembol değerlerle örülü bir şekilde serüven boyunca rol alır. Adı geçen arketiplerin varlığı, insanlığın edebi metin yaratmadaki ortaklığını gösterir.

Üzerinde çözümlene yapılan masalda mitik kahraman, gururuna/gölgesine yenik düşer bundan dolayı bilinmezlik diyarında çeşitli sınavlarla karşı karşıya kalır. Söz konusu sınavlardan erginlenerek çıkan kahraman, Joseph Campbell’in “*ayrılma-erginlenme-dönüş*” şeklinde formüle ettiği mitik yolculuğunu/ruhsal erginliğini gerçekleştirir. Bu yolculukta kötücül duygulardan kurtulur ve nimetin değerini anlar. Hem evrensel kültürde hem de Türk kültüründe öne çıkan eşe sadakat, zorluklara birlikte karşı koyma, hırsızlığın kötülüğü, kibrin yıkıcılığı gibi değerlere yönelik mesajlar verilir.

Kaynakça

- Aça, M. (2008). Türk inaniş ve düşünüş sistemlerinde meyve, *Turkish Studies, Volume 3/5 Fall 2008*, s.239-261.
- Alptekin, A.(2002). *Taşeli Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bachelard, G. (2017). *Mekanın Poetikası (Çev. Alp Tümertekin)*.İstanbul:İthaki Yayınları.
- Campbell, J. (2013).*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu(çev: Sabri Gürses)*.İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Gökeri, A.İ. (1979). *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCE.
- Fragar, R. (2010).*Kalp, Nefs ve Ruh,(çev. İbrahim Kapaklıkaya)*.İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Jung, C. G.(2012). *Dört Arketip (çev. Zebra Aksu Yılmazzer)*. İstanbul: Metis.
- Özcan,T.(2003). Osmancık romanının arketipsel sembolizm bakımından çözümlenmesi. *Bilgi*,S.26, s. 103-115
- ÖZCAN, T. (2013). Modern bir öncü: keloğlan.*Bilgi*, S.65, s.247-258.
- Şenocak, E. (2016).Halk anlatı ve inanişlarında mitolojik bir meyve: nar.*Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt:4, Sayı:8, s. 228-251.
- Tansel, F. A. (1989).*Ziya Gökalp Külliyyatı-1 Şiirler ve Halk Masalları*.Ankara: TTKY.
- Tecimer, Ö. (2005). *Sinema Modern Mitoloji*.İstanbul:Plan B Yayınları.

Bursa ve Çevresinde İlk Yaşam İzleri

Kamil DOĞANCI¹

Giriş

Anadolu; Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının kesişme noktasındaki stratejik konumu sayesinde tarih boyunca bu kıtalar arasında bir köprü görevi görmüştür. Miyosen dönemden itibaren memeliler Afrika'dan, Asya'dan ve Avrupa'dan Anadolu'ya gelmişlerdir (Başoğlu, 2018: 4272; Kaya & Mayda, 2011: 110 vd.; Yavuz & Erol, 2017: 49; Sakıncı, 2011: 56 vd.). Bu süreçte *rodentia* (kemirgenler), *suidae* (domuzgiller), *carnivora* (etçiller), *rhinocerotidae* (gergedanlar), filler, su aygırları, *hominoidae* (insanimsı maymunlar) vb. gibi gruplar Anadolu üzerinden Avrupa'ya geçmişlerdir (Başoğlu, 2018: 4273). Bu grupların bir bölümü Anadolu'ya yerleşmiştir (Sakıncı, 2011: 56 vd.; Başoğlu 2018: 4273; Kaya & Mayda, 2011: 110 vd.; Yavuz & Erol, 2017: 48). Milyonlarca yıl önce Anadolu'da meydana gelen tektonik hareketler fosil oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Anadolu'nun birçok bölgesinde zengin omurgalı fosil yataklarına rastlamak mümkündür (Başoğlu, 2018: 4274; Başoğlu, 2020: 53). Günümüze kadar Anadolu'da, çoğu Geç Miyosen döneme ait 500'e yakın memeli fosil yatağı tespit edilmiştir (Başoğlu, 2020: 53; Yavuz & Erol, 2017: 49). Ancak bugüne kadar tespit edilen fosil yataklarının çok az bir kısmında sistemli kazılar yapılmıştır. Bu nedenle Anadolu'daki ilk yaşam izlerinin tespit edilebilmesi için daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Paleocoğrafik araştırmalara göre, memeli hayvanların Anadolu'ya göçü Erken Miyosen'den Orta Miyosen'e geçiş döneminde başlamıştır (Alpagut & ark., 2002: 153). Anadolu coğrafyası, Üçüncü Jeolojik Zaman'dan (=Senozoik) itibaren Afrika, Asya ve Avrupa arasındaki memeli yayılımında köprü vazifesi görmüştür (Yakut, 2012: 35). Primatların (hominoid) da içinde bulunduğu bu memeliler, Doğu Afrika'dan çıkarak, Orta ve Batı Anadolu'ya ulaşmıştır (Alpagut & ark., 2002: 153). Anadolu'da Neojen (Miyosen-Pliyosen) dönemden kalma memeli hayvan fosilleri hem sayı olarak fazladır hem de iyi korunmuşlardır (Yakut, 2012: 35). Ancak Anadolu'da Miyosen öncesi döneme tarihlenen bir fosil kalıntısı da bulunmuştur (Yavuz & Erol, 2017: 49).

Bu çalışmanın konusu olan Bursa ve çevresinde fauna ve flora günümüzden milyonlarca yıl önce oluşmuştur. Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı Paşalar Köyü, Orhaneli çevresi, İznik ile İnegöl'ün Kestanealan, Killik, Çitli ve Tahtaköprü mevkilerinde bulunan fosil kalıntıları bölgedeki ilk yaşam izlerini günümüzden 10-15 milyon yıl öncesine kadar geriye götürür (Yalman, 2014: 23). Ancak yukarıda adı geçen buluntu yerlerinden sadece Paşalar Köyü'nde sistematik kazılar yapılmaktadır. Kestanealan, Killik ve Tahtaköprü çevresinde ele geçen buluntular ya bölgedeki yol yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkmış ya da köylüler tarafından tesadüfen bulunmuştur. Buna rağmen İnegöl çevresindeki buluntu yerlerinde bugüne kadar herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır. Köylüler buldukları fosil kalıntılarının bir kısmını İnegöl Kent Müzesi'ne teslim etmişlerdir. Günümüzde İnegöl ve çevresinde ele geçen bu fosil kalıntıları müzenin zemin katındaki sergi salonunda sergilenmektedir.

Bursa ve çevresindeki yaşam hakkında bilgi veren en eski buluntular olan fosil kalıntılarının çok iyi korunması gerekir. Bilinçsiz insanlar ve erozyon gibi doğal olaylar fosil alanları için büyük tehdit oluşturmaktadır. Oysa günümüzde özellikle İnegöl ve çevresindeki buluntu alanları kaderine

---

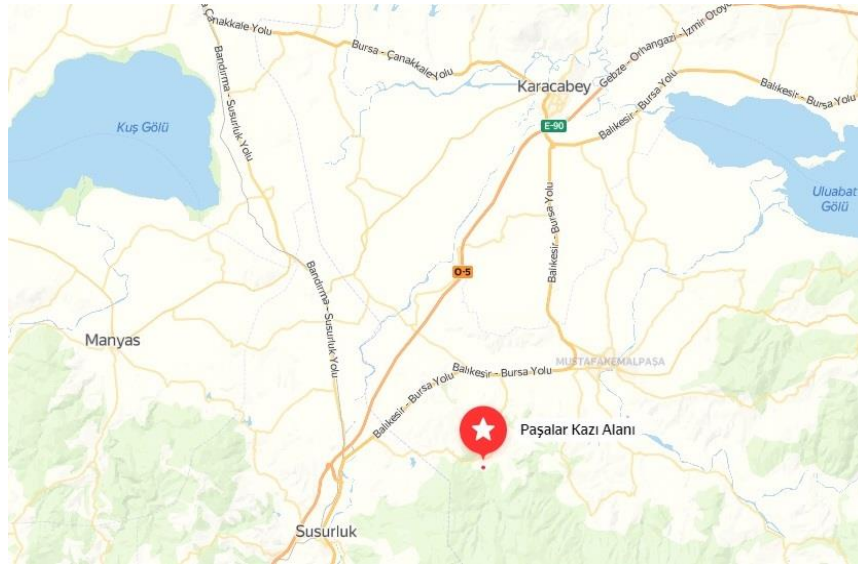
¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-6086-4386

terk edilmiş durumdadır. Acilen koruma tedbirleri alınmadığı takdirde, kalıntılar yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Paşalar Köyü (Mustafakemalpaşa-Bursa)

Paşalar Köyü memeli hayvan fosil yatakları, Kuzeybatı Anadolu'da Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesinin 12 km güneybatısındaki Paşalar Köyü camiinden 875 m güneybatıda, köy yolunun dönemecinde, Boynuzdere üzerindeki su değirmeninin hemen doğusunda, deniz seviyesinden 300 m yükseklikte yer almaktadır (Alpagut, 2017: 50; Alpagut, Andrews & Martin, 1990: 397; Erol, 1987: 359; Alpagut, 1984: 234; Alpagut, 1985: 2; Alpagut, 1986: 1-2; Alpagut, 1987: 1; Alpagut, 1988: 1; Alpagut, 1990a: 337; Alpagut, 1990b: 1-2; Alpagut, 1991: 1; Alpagut & ark., 2002: 152; Dağ, 2017: 15; Başoğlu, 2018: 4274; Ersoy, 1998: 351).

Fosil yataklarının Bursa il merkezine uzaklığı 68 km'dir. Fosil yatağı yola paralel olarak 42.60 m uzunlukta ve 2-4 m yükseklikte kuzey-güney doğrultusunda köy yoluna paralel olarak uzanır (Alpagut, 1984: 235; Alpagut, 1985: 2; Alpagut, 1986: 2; Alpagut, 1987: 1; Alpagut, 1988: 1; Alpagut, 1991: 1). Ancak yol inşası sırasında sediman (=fosil yatağı) ciddi derecede hasar görmüştür (Alpagut, 1984: 235).

Harita 1. Paşalar fosil yatağının mevkii

Paşalar fosil yatağı, Orta Miyosen'de günümüzden yaklaşık 14-15 milyon yıl önce havzada bir çamur akıntısının birikimiyle oluşmuştur (Alpagut, 1995: 400; Alpagut, 1998: 5; Dağ 2017: 17; Başoğlu, 2018: 4274; Ersoy, 1998: 352; Yavuz & Erol, 2017: 50; Hürriyet, 2012). Günümüzden 14-15 milyon yıl önceye tarihlenen Paşalar fosil yatağında, memeli hayvan kalıntılarının yanısıra 100 kadar primat dişi ele geçmiştir (Andrews, 1977: 699-701; Alpagut, Andrews & Martin, 1990: 397; Kelley, Andrews & Alpagut, 2008: 455; Alpagut, 1987: 3; Yakut, 2012: 39; Alpagut, 1985: 1). 1965-69 yıllarında fosil yatağında bulunan memeli hayvan fosilleri, zengin bir faunaya işaret etmektedir (Alpagut, 1987: 3; Alpagut, 1990a: 337). Ana kayalardaki bol miktardaki kalsiyum karbonat sayesinde dişler ve kemikler iyi korunarak günümüze kadar ulaşabilmiştir (Yakut, 2012: 39; Alpagut, 1985: 2; Alpagut, 1987: 2; Alpagut, 1990b: 2).

Resim 1. Paşalar'a özgü bir fil türü olan *Gomphotherium Paşalerensis* (Dostmedya, 2019).

Paşalar'daki fosil yatakları 1960-1965 yılları arasında Türkiye'de linyit araştırmaları yapan Alman bilim adamları tarafından tesadüfen bulunmuştur (Ersoy, 1998: 351; Erol, 1987: 359; Başoğlu, 2020: 53; Yakut, 2012: 39; Alpagut, 1984: 233; Alpagut, 1985: 1; Alpagut, 1990a: 337; Alpagut, 1991: 2; Alpagut & ark., 2002: 152; Dağ 2017: 15; Kelley, Andrews & Alpagut, 2008: 455; Alpagut, 2017: 50). Paşalar'da ilk kazı çalışmaları 1969-1970 yıllarında Alman paleontolog Heinz Tobien tarafından yapılmıştır. Tobien, çalışmalarının sonuçlarını 1977 yılında yayınlamıştır (Yakut, 2012: 39; Alpagut, 1990a: 337; Alpagut & ark., 2002: 152; Alpagut, 2017: 50; Ersoy, 1998: 352). Tobien tarafından yapılan bu kazılarda sistematik bir metot kullanılmamış, tafonomik² bilgiler de toplanmamıştır. Bir süre ara verilen kazı çalışmaları 1983 yılında Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Berna Alpagut ve Peter Andrews başkanlığında yeniden başlamıştır (Dağ, 2017: 15; Alpagut, 1990a: 337; Alpagut, 2017: 50; Ersoy, 1998: 352; Başoğlu, 2018: 4274). Paşalar'daki kazılar 2020 yılına kadar Prof. Dr. Berna Alpagut başkanlığında devam etmiştir. Sistematik bir metotla yapılan yeni dönem kazılarında tafonomik bilgiler de toplanmıştır (Ersoy, 2000: 81; Alpagut, 1990b: 4). 2020 yılından itibaren kazı başkanlığı Hitit Üniversitesi Antropoloji bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ayşegül Şarbak tarafından yürütülmektedir.

Resim 2. Paşalar kazı çalışmaları (Hitit Üniversitesi, 2021)

² **Tafonomi:** Canlıların çürüme hızları ve kalıntı bırakma olasılığını, herhangi bir gerecin taşılabilimsel ya da kazılabilimsel buluntu durumuna gelme sürecini inceleyen bilim dalıdır.

Paşalar fosil yatağında yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan memeli hayvan fosillerinin Üst Miyosen'in en alt bölümüne ait olduğu düşünülmektedir. Daha sonra yapılan ayrıntılı çalışmalarla, özellikle radyometrik yaş tayinlerine dayanılarak fosillerin 21.1 ila 17.3 milyon yıllar arasındaki bir döneme ait olabileceği ileri sürülmüştür (Erol, 1987: 359).

Anadolu, Neojen stratigrafisinde, Orta-Üst Miyosen'i, Pliyosen'i ve alt Pleistosen'i kapsayan zaman diliminde 12 fauna grubu ile temsil edilmektedir ve Bursa Paşalar fosil yatağı da tanımlanan bu 12 grubun en eski örneğidir (Alpagut, 1984: 233; Alpagut, 1985: 1; Alpagut, 1990b: 1; Alpagut, 1991: 2; Alpagut & ark., 2002: 152; Alpagut, 2017: 50). Paşalar faunası Orta-Üst Miyosen yaşlı primat dişlerini de içermektedir (Alpagut, 1984: 233; Alpagut, 1985: 1; Alpagut, 1990b: 1; Alpagut, 1992: 28; Alpagut, 1993: 6-7; Alpagut, 2017: 50; Yakut, 2012: 39). Başka bir ifadeyle Anadolu'daki en eski primat buluntuları Paşalar'da ele geçmiştir (Yakut, 2012: 39; Kelley & ark., 2008: 455). Paşalar'da bulunan Primat takımına ait iki hominoid türü Anadolu'daki Kazan-Sinap (Ankara) ve Çandır (Kırıkkale) primat örneklerinden daha eskiye tarihlendirilmektedir (Alpagut, 1990b: 4). Ayrıca Afrika dışında ilk hominoid örneklerini Paşalar ve Çandır'da (Ankara) tespit edilmiştir (Başoğlu, 2018: 4274; Kelley & ark., 2008: 455).

Paşalar Orta Miyosen dönem sedimanlarında³ çok yıpranmış ve kırılmış fosil kemikleri bulunmuştur (Ersoy, 2000: 81). Buluntulara göre, Paşalar faunası Afrika, Asya, Avrupa kökenli memeli türlerini içeren zengin bir faunadır (Bernor & Tobien, 1990: 551). Paşalar faunası, hemen hemen aynı dönemde yaşamış, 58-61 adet memeli hayvan türünden oluşmaktadır (Ersoy, 2000: 92; Bernor & Tobien, 1990: 551; Alpagut, 2000: 3; Alpagut & ark., 2002: 154; Alpagut, 2017: 51; Ersoy, 1998: 353). Paşalar fosil yatağından toynaklılar, etçiller, küçük memeli hayvan aileleri, gergedangiller, böcekçiller, kemirgenler, atgiller, domuzgiller, hortumgiller, hominoidler (=insansılar) gibi türlere ait fosiller bulunmuştur. Hayvanlar arasında at, domuz, tavşan, gergedan, maymun, fil ve kemirgenlere ait fosiller çoğunluktadır (Yakut, 2012: 39; Yalman, 2014: 23; Alpagut, 1992: 27; Alpagut, 1993: 7; Alpagut, 1994: 3-4; Alpagut, 2017: 51; Alpagut & ark., 2002: 152-156; Tarhan, 2017: 39; Başoğlu, 2018: 4275; Begun, 2015: 1283; Hürriyet, 27.08.2002).

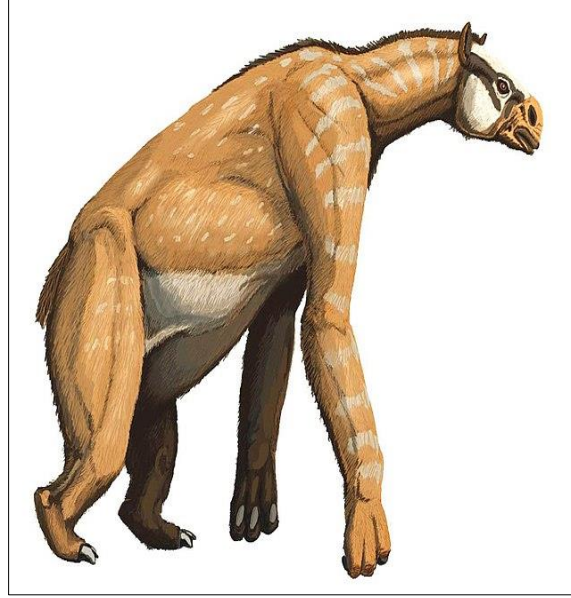
Orhaneli ve Çevresi

Bursa'nın Orhaneli ilçesi sınırları içerisindeki Gümüşpınar (Burm) kömür işletmesine ait açık linyit kömür ocağında taban kili temizliği yapılırken Orta-Geç Miyosen (günümüzden 15-5 milyon yıl önce) dönemine tarihlenen *Chalicotheriidae* familyasında mensup omurgalı hayvan fosilleri bulunmuştur.

---

³ **Sediman (Fosil Yatağı):** Kayaçların parçalanması, aşınması vb. gibi ayrışmalar sonucu oluşmuş (tortul kayaçlara) parçacıklara denir.

Resim 3. Orhaneli Gümüşpınar'da (Burma) bulunan fosillerin ait olduğu *Chalicotherium* (Strauss 2018).

Modern atların atası olarak kabul edilen *Chalicotherium*'un boyu 2.74 m, ağırlığı ise 1 ton civarındaydı (Strauss 2018). Buluntu yeri Bursa'nın 65 km güneyinde yer almaktadır. Buluntular üzerinde yapılan incelemeler fosil yatağının Orta Miyosen Döneme ait olduğunu göstermektedir.⁴

İnegöl Çevresinde Tespit Edilen Fosil Yatakları

Bursa'nın İnegöl ilçesi ve çevresi fosil yatakları açısından oldukça zengindir. İnegöl Havzası'nın etrafındaki dağlık alanlarda Mesozoik (II. Zaman) ve Tersiyer (III. Zaman) dönemlerine tarihlenen denizel fosil yatakları bulunmaktadır. Buradaki fosil yataklarında hortumlu sınıfına ait (*Mastodon* sp.), sığır türleri (*Equus* sp.) ve kaplumbağa (*Testudo* sp.) fosilleri ele geçmiştir (Kahraman, 2017: 294). Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Kestanealanı, Tahtaköprü, Hamamlı, Çitli, Hacıkara, Hocaköy, Ortaköy, Hamzabey, Cerrah, Aşağıballık ve Yukarıballık mahallelerinde fosil kalıntularına rastlanmıştır. Ele geçen buluntular bazı sürüngen türlerine, hortumlugillere ve yırtıcılara aittir (İnegölonline, 2019).

Resim 4. İnegöl çevresinde insitu olarak bulunan fosil kalıntıları (İnegölonline, 2019).

⁴ Bursa Orman Müzesi'nde, 2. Kattaki Sergi Salonu'nda *Chalicotherium* hakkında "Bursa'nın Miyosen Omurgalısı" başlığı ile ayrıntılı bir açıklama notu bulunmaktadır.

Günümüzde İnegöl Kent Müzesi'nde sergilenen fosil kalıntıları yukarıda adlarını saydığımız Tahtaköprü beldesi, Çitli, Hacıkara, Hamamlı, Ortaköy ve Kestanealanı gibi köyler çevresinde, herhangi bir kazı çalışması yapılmaksızın yüzeyde bulunmuştur. Aşağı ve Yukarıballık köyleri ve Çepel Dere'nin üst kesimlerde de benzer fosil yatakları tespit edilmiştir (Kahraman, 2017: 295).

İnegöl ve çevresinde tespit edilen fosil yataklarında günümüze kadar sistematik bir kazı çalışması yapılmamıştır. Fosil yatağı tespit edilen bölgeler sit alanı olarak ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Ancak bölgenin yumuşak toprak yapısı nedeniyle fosil yatakları erozyon tehdidi altındadır ve acilen kurtarma kazıları yapılması gerekmektedir.

Killik Fosil Yatağı. Killik Fosil Yatağı, yol yapım çalışması sırasında tesadüfen bulunmuştur. Fosil yatağının tahribatını önlemek amacıyla bölge Birinci Derece Arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir (Cangüloğlu, 2015: 79).

Resim 5. İnegöl çevresinde insitu olarak bulunan fosil kalıntıları (İnegölonline, 2019).

Yapılan incelemeler sonucunda fosil yatağında bulunan memeli hayvan fosillerinin Orta Miyosen dönemine ait olduğu tespit edilmiştir (TKP, 2013). Bu hayvanlar; filler (*gomphotherium*), küçük otçullar, etçiller (sırtlan) vb. gibi yörenin orta miyosende bilinen faunasının temsilcileridir (TKP, 2013).

Tahtaköprü Fosil Yatağı. İnegöl Tahtaköprü'de tespit edilen fosil yatağında zengin fauna ve flora kalıntıları bulunmuştur. Bu durum bölgenin jeolojik dönemlerden itibaren yaşam alanı olduğu gösterir. Burada ele geçen çok sayıda hayvan kemiği fosili günümüzden yaklaşık 15 milyon yıl öncesine tarihlendirilmektedir (Novruzlu, 2017: 250-251; Taner & Uysal, 1994).

Resim 6. İnegöl çevresinde insitu olarak bulunan fosil kalıntıları (İnegölonline, 2019).

Tahtaköprü fosil yatakları yol yapım çalışmaları sonucu büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Prof. Dr. Nurfeddin Kahraman başkanlığındaki araştırma ekibi, 2012 yılı yaz aylarında yaptığı saha çalışmaları sırasında Tahtaköprü Kasabası'nın güneybatısındaki sırt ve tepe yamaçlarında, daha çok hortumlu sınıftan türlere ait diş örneklerine rastlamıştır (Kahraman, 2017: 295). Ancak bölgede sık sık görülen heyelanlar da fosil yataklarına zarar vermektedir. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde erozyon tehdidi altındaki fosil yatakları yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Kahraman, 2017: 291).

Çitli (İnegöl) yakınlarında bulunan *Gomphotherium Paşalarensis* (bkz. Resim 1) adlı fil türüne ait olan sol altçene kemiği, azı dişleri ve vücut kemiklerinden bazı parçalar İnegöl ve çevresindeki yaşam izlerini kanıtlayan buluntuların başında gelir. (bkz. Resim 7).

Resim 7. *Gomphotherium Paşalarensis*'e ait alt çene kemiği (İnegöl Kent Müzesi, 2020).

Kestanealan fosil yataklarının yüzeyinde *Gomphotherium Paşalarensis* (bkz. Resim 1) adı verilen fil türüne ait fosiller bulunmuştur (İnegöl Belediyesi, 2020). Yukarıda da belirtildiği üzere bu türe ait fosil kalıntılarına Paşalar'da bol miktarda rastlanmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak Bursa ve çevresinde çok erken dönemlerden itibaren (günümüzden milyonlarca yıl önce) canlıların yaşadığını söyleyebiliriz. Bu durum bölgenin Avrupa'ya geçiş güzergâhı üzerindeki konumuyla da ilişkilidir. Afrika ve Asya'dan Anadolu'ya gelen canlılar, buradan Avrupa'ya geçmişlerdir. Bu canlı türlerinin bir kısmı Anadolu'da kalmış ve burada yaşamaya devam etmiştir.

Bursa ve çevresinde birçok fosil yatağı tespit edilmiştir. Bu durum Bursa ve çevresinin coğrafi yapısının fosil oluşumu için uygun koşullar sağlamasıyla da doğrudan ilişkilidir. Bursa'nın Kemalpaşa ilçesi sınırları içerisindeki Paşalar fosil yatağı Güney Marmara Bölgesi'ndeki ilk yaşam izlerine ışık tutacak niteliktedir. Paşalar'da günümüzde soyu tükenmiş olan birçok hayvan türüne ait fosiller bulunmuştur. Bu fosiller Bursa ve çevresinin günümüzden milyonlarda yıl öncesinin fauna ve florası hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Aynı şekilde İnegöl ve çevresinde de fosil yatakları tespit edilmiştir. Ele geçen fosil kalıntılarında buralarda da Paşalar'dakine benzer türlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak İnegöl ve çevresinde henüz sistemli kazı çalışmaları yapılmadığı için burada yaşamış olan canlılar hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. İleride bölgede yapılacak kazı çalışmaları Bursa ve çevresinin milyonlarca yıl önceki flora ve faunasına ışık tutacaktır.

Tablo 1. Jeolojik Devirler (Özbey, 2022).

Jeolojik Zamanlar	Jeolojik Devirler	Milyon Yıl Önce	Önemli Olaylar	
SENOZOYİK (ÜÇÜNCÜ JEOLJİK ZAMAN)	KUVATERNER	Holosen	2,5 milyon yıl önce ve günümüz	<ul style="list-style-type: none"> İlk insanların ortaya çıkışı Ege Denizi'nin oluşumu
		Pleyistosen		
	NEOJEN	Pliyosen	65,5 milyon yıl önce ve 2,5 milyon yıl önce	<ul style="list-style-type: none"> Çanakkale ve İstanbul boğazlarının oluşumu Buzul çağlarından sonra iklimin günümüzdeki koşullara ulaşması Dinozorların ortadan kalkması Alp-Himalaya dağ oluşumu Büyük memeli hayvanların ortaya çıkması Atlas ve Hint okyanuslarının belirginleşmesi Linyit, petrol ve tuz yataklarının oluşması
		Miyosen		
		Oligosen		
		Paleosen		
MEZOZOYİK (İKİNCİ JEOLJİK ZAMAN)	KRETASE JURA TRİYAS	251,4 milyon yıl önce ve 65,5 milyon yıl önce arası	<ul style="list-style-type: none"> İlk çiçekli bitkiler Pangea'nın ikiye ayrılması İlk kuşlar İlk memeliler Dinozorların ortaya çıkışı 	
PALEOZOYİK (BİRİNCİ JEOLJİK ZAMAN)	PERMİYEN KARBONİFER DEVONİYEN SİLÜRİYEN ORDOVİSYEN KAMBRİYEN	545 milyon yıl önce ve 251,4 milyon yıl önce arası	<ul style="list-style-type: none"> İlk ağaçlar ve sık ormanlar Kaledoniyen ve Hersinyen dağ sıralarının oluşumu İlk kara bitkileri, ilk balıklar, ilk deniz kabukluları İlk çok hücreli canlılar Karaların Pangea adı verilen tek parça hâlinde bulunması Taş kömürü yataklarının oluşması 	
PRE-KAMBRİYEN (İLKEL ZAMAN)	PROTEROZOYİK ARKEEN	3 milyar 600 milyon	<ul style="list-style-type: none"> Yer kabuğuna ait en yaşlı kayalar İlk çok hücreli canlılar Kıta ve okyanus çekirdeklerinin oluşumu İlk tek hücreli canlılar (bakteriler, algler) Atmosferin oluşumu 	

KAYNAKÇA

- Alpagut, B. (1984). Paşalar köyü araştırması, 1983. *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 16-20 Nisan 1984, İzmir, (ss. 233-245).
- Alpagut, B. (1985). Paşalar köyü kazısı-1984. *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20-24 Mayıs 1985, Ankara, (ss. 1-16).
- Alpagut, B. (1986). Paşalar köyü kazısı-1985. *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26-30 Mayıs 1986, Ankara, (ss. 1-20).
- Alpagut, B. (1987). Bursa-Paşalar köyü kazısı-1986. *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6-10 Nisan 1987, Ankara, (ss. 1-14).
- Alpagut, B. (1988). Bursa-Paşalar köyü kazısı-1987. *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs 1988, Ankara (ss. 1-14).
- Alpagut, B. (1990a). A short history of the excavation at the Miocene site at Paşalar Turkey. *Journal of Human Evolution*, 19 (4-5), 337-341.
- Alpagut, B. (1990b). Paşalar (Bursa) kazısı 1988. *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18-23 Mayıs 1989, Antalya, (ss. 1-7).
- Alpagut, B. (1991). Paşalar (Bursa) kazısı-1989. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-Haziran 1990, Ankara, (ss. 1-16).
- Alpagut, B. (1992). Paşalar (Bursa) kazısı-1990. *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 1991, Çanakkale, (ss. 23-32).
- Alpagut, B. (1993). Paşalar (Bursa) kazısı-1991. *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25-29 Mayıs 1992, Ankara, (ss. 1-22).
- Alpagut, B. (1995). Paşalar kazısı (Bursa)-1993. *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, (ss. 397-425).
- Alpagut, B. (1998). 1996 yılı Paşalar kazısı. *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26-30 Mayıs 1997, Ankara, (ss. 1-15).
- Alpagut, B. (2000). Paşalar (Bursa) kazısı-1998. *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, (ss. 1-10).
- Alpagut, B. (2017). Bursa'nın 15 milyon yıllık öyküsü Paşalar fosil yatağı. *Aktüel Arkeoloji*, Mayıs-Haziran, 50-53.
- Alpagut, B., Andrews, P. & Martin, L., (1990). New hominoid specimens from the middle Miocene site at Paşalar, Turkey. *Journal of Human Evolution*, 19, 397-422.
- Alpagut, B., Çelebi, H., Gençtürk, İ., Alpagut, A. & Demirel, A.G. (2002). Paşalar kazısı-2000. *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-1 Haziran 2001, Ankara, (ss. 151-162).
- Andrews, P. & Tobien, H. (1977). New Miocene locality in Turkey with evidence on the origin of Ramapithecus and Sivapithecus. *Nature*, 268, 699-701.
- Başoğlu, O. (2018). Miyosen'de Anadolu ve omurgalı fosil lokaliteleri. *Social Sciences Studies Journal*, 4(22), 4272-4279.
- Başoğlu, O. (2020). Nevşehir ili Miyosen dönem fosil yatakları yüzey araştırması. Serdar Öztürk (Ed.), *Sosyal ve Beşeri bilimlerde teori ve araştırmalar II* içinde (ss. 51-78). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Begun, D. (2015). Fossil record of Miocene hominoids. In W. Henke & I. Tattersall (Eds.), *Handbook of Paleoanthropology* (1261-1332). Berlin-Heidelberg: Springer.

Bernor, L.R. & Tobien, H. (1990). The mammalian geochronology and biogeography of Paşalar (Middle Miocene, Turkey). *Journal of Human Evolution*, 19, 551-568.

Cangüloğlu, A. (2015). *Bursa İnegöl ilçesi Çayyaka (Bedre) köyü*. İnegöl: İnegöl Belediyesi Yayınları.

Dağ, Ö. (2017). *Anadolu Üst Miyosen dönem Hipparion Faunası*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Erol, O. (1987). Mustafakemalpaşa-Paşalar Köyü memeli hayvan fosil yatakları dolayının jeoloji ve jeomorfolojisi hakkında bir ön not. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 6-10 Nisan 1987, Ankara, (ss. 359-366).

Ersoy, A. (1998). Orta Miyosen dönem Paşalar fosil hominoidlerinin proximal ve media parmak kemikleri. *AÜDTCF Dergisi*, 38 (1-2), 351-366.

Ersoy, A. (2000). Fosillerde tafonomik analizler: Paşalar kazısı örneği. *AÜDTCF Dergisi*, 40 (3-4), 81-92.

Kahraman, N. (2017). İnegöl omurgalı fosil yatakları. *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (14-15-16 Ekim 2016), Bursa, (ss. 291-300).

Kaya, T. & Mayda, S. (2011). 35 Milyon yıldan günümüze Batı Anadolu. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 19, 110-118.

Kelley, J., Andrews, P. & Alpagut, B. (2008). A new hominoid species from the middle Miocene site of Paşalar, Turkey. *Journal of Human Evolution*, 54(4), 455-479.

Novruzlu, A. (2017). Bursa-İnegöl son Kalkolitik ve Bronz çağlarında. *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 14-16 Ekim 2016, İnegöl, (ss. 249-267).

Sakıncı, M. (2011). Anadolu'ya ilk memeli hayvanlar ilk nereden, nasıl geldi?. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 19, 56-62.

Tarhan, E. (2017). Geç Miyosen dönem Anadolu suidleri. *MASROP E-Dergi*, 11(17), 38-47.

Yakut, H. (2012). Anadolu Miyosen dönemi suidleri. *MAÜ SBED*, 4 (6), 35-51.

Yalman, B. (2014). Antikçağdan Osmanlı'ya Bursa. Erdoğan Bilenser (Ed.), *Prusia'dan Bursa'ya (8500 yıldır üreten kent)* içinde (ss. 23-107). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yavuz, A.Y. & Erol, A.S. (2017). Miyosen dönem Anadolu fosil lokaliteleri. *MASROP E-Dergi*, 11(17), 48-54.

İnternet Kaynakları

Dostmedya, (2019). *15 Milyon yıllık 'Paşalar Fil'i Bursa'nın Simgesi Olmaya Aday*. (01/06/2022 tarihinde <https://www.dostmedya.com/15-milyon-yillik-pasalar-fili-bursanın-simgesi-olmaya-aday> adresinden ulaşılmıştır).

Hitit Üniversitesi (2021). *Bursa Paşalar Kazısı*. (1/8/2022'de <https://fef.hitit.edu.tr/tr/antropoloji/Haberler/2021/7/16/bursa-pasalar-kazisi> adresinden ulaşılmıştır).

Hürriyet Gazetesi (2002). *Bursa'da Afrika İzleri*. (10/08/2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr/gundem/bursada-afrika-izleri-93909 adresinden ulaşılmıştır).

İnegöl Belediyesi (2020). *İnegöl Tarihi*. (09/08/2022 tarihinde <https://www.inegol.bel.tr/inegol/inegol-tarihi/> adresinden ulaşılmıştır).

İnegöl Kent Müzesi (2020). *İnegöl doğa tarihi*. (03/05/2022 tarihinde www.facebook.com/hashtag/inegoldogatarihi adresinden ulaşılmıştır).

İnegölonline (2019). *İnegöl'ün altından tarih fışkırıyor, Fosil kenti İnegöl*. (10/11/2021 tarihinde <https://www.inegolonline.com/inegol/haber/inegolun-altindan-tarih-fiskiriyorfosil-kenti-ineg-1259944/> adresinden ulaşılmıştır.

Özbey, F.N. (2022). *Jeolojik zamanlar*. (15.08.2022 tarihinde <https://i.piniimg.com/originals/86/f7/f6/86f7f65de6a12d196e62bc97334b951f.jpg> adresinden ulaşılmıştır.

Strauss, B. (2018). *Chalicotherium facts and figures*. (2/7/2022 tarihinde <https://www.thoughtco.com/chalicotherium-pebble-beast-1093180> adresinden ulaşılmıştır).

TKP (2013). *Killik Fosil Yatağı–Bursa*. (1/7/2022 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/killik-fosil-yatagi> adresinden ulaşılmıştır).

Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Kentleşme ve Küreselleşme İlişkisindeki İşlevlerine Dair Bir İnceleme

Musa ÖZTÜRK¹
Nurullah Altıntaş²

Giriş

Ana hatlarıyla birey, toplum ve devletler arasında sınırların esnemesi ve yeri geldiğinde ortadan kalkması olarak tanımlanabilir olan küreselleşme süreci, sosyoekonomik ve politik açıdan çok boyutlu etkileri barındırması ve yeni normalleri tetiklemesi bakımından oldukça girift ve önemli bir süreçtir. Bu sürecin doğru okunması ve ona göre politikaların benimsenmesi geleceğe dair fırsat ve tehditlerin şekillenmesini sağlamaktadır. Küreselleşme sürecinde gelişen teknolojik imkanlarında etkisiyle -ölçeği fark etmeksizin- bütün aktörlerin hamleleri eş anlı olarak gerçekleşmekte ve önceki devirlere kıyasla değişimler, gelişimler, dönüşümler ve başkalaşımalar çok hızlı bir şekilde cereyan edebilmektedir. Yeni normallerin oluşumunda veri olarak ele alınan kabullerin sıkça sorgulandığı ve çeşitli yönleriyle sınındığı görülmektedir. Bu sorgulamalar ve sınamaların gerçekleştiği zeminlerden biri de şüphesiz bireyin toplumla mündemiç hale geldiği kentleşme ve kentleşme eğilimleridir.

Geleneksel görüşe göre insanlar sosyal bir varlık olmalarının doğal sonucu olarak bir arada yaşamaya meyillidir ve bir arada yaşamanın sunduğu fırsatlar ve sağladığı güven ortamı bu meylin derecesini belirlemektedir. Tarih boyunca insanların çeşitli yerleşkelerde bir arada yaşadıkları, bunlardan bazılarının binlerce yıldır varlığını koruduğu ve diğer bazılarının ise değişen şartlar sonucu tamamen ve/veya kısmen terk edilmiş olduğu bilinmekte, görülmektedir. Bir arada yaşamanın kentleşme sürecine evrilmeye başladığı ilkel dönemlerde topoğrafya ve iklim koşulları oldukça yüksek belirleyicilik gücüne sahipken zaman içinde gelişen kabiliyetler ve yeniliklerle birlikte insanlar, çevreye uyum sağlamak yerine onu kendilerine uygun hale getirmeye yönelik faaliyetlere girişmeye başlamışlardır. İlk aşamalarda tahammül ve kısmi uyum olarak gerçekleşen bu sürecin zaman içinde insanın kendi doğasını mevcut doğaya dayatması haline evrilmiş ve insanlar çevreyi kendilerine uydurmaya başlamıştır. Kentleşme süreci olarak ifade edeceğimiz bu sürecin gerek temellerinde gerekse de gelişiminde; insanın bir taraftan kendi doğasını aktarırken diğer taraftan kendi oluşturduğu düzlemden inanç, ibadet, muamelat ve adetlerine kadar çeşitli şekil ve derecelerde etkilenir hale geldiği görülmektedir. Bu etkileşimin farkına varılmasıyla birlikte yönetilmesi ihtiyacı şekillenmeye ve ilkel toplumlardan günümüze yerel yönetimler ve devlet kurumları oluşmaya başlamıştır. Günümüzde de otoritelerin sosyoekonomik ve politik gelişmeleri görme, anlama, tanımlama, önceliklendirme ve çözümleme konusunda farklılaşması, çeşitli yöntemlerde yoğunlaşmaları ve potansiyeli gerçekleştirmelerine göre gelişmiş/gelişmekte olan ve az gelişmiş olarak sınıflandırılmalarında kültür, kültürün oluşmasında da başat alanlardan olan kentleşme olgusunun öne çıktığı bilinmektedir.

Kent-insan ilişkisinin doğası gereği tarih boyunca kentler belli amaçlarla kurulmuş olsalar da zaman içinde bu amaçlar ve işlevler değişiklik gösterir bir özellik arz etmişlerdir. İnsanlar bir araya gelerek; artan etkileşimle birlikte kültürlerini ve sanatlarını geliştirmişler, benliklerini

---

¹ Doç. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık B.

² Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisat Bölümü,

şekillendirmişler ve kentlere bu benlikleri kazıyarak medeniyetler oluşturmuşlardır. Küreselleşme süreci insan-kent ilişkisine dair bu süreci sosyoekonomik, politik, teknik ve estetik başta olmak üzere çok boyutlu olarak etkilemiş, 1980li yıllardan itibaren hızlanan gelişmeler kentlerde sosyo-kültürel alanda yeniden yapılanmalar, ekonomik ve siyasal alanda değişimler ve yeni şehir yapılanmaları hızlanmıştır (Akpınar, 2016: 56). Buradan hareketle küreselleşme ve kentleşme etkileşiminin incelenmesi ve yerel yönetimlerin bu etkileşimdeki rolünün belirginleştirilmesi ihtiyacı öne çıkmaktadır. Nitekim bu ihtiyaca yönelik girişilen bu çalışmada da kentleşme ve küreselleşme eğilimleri, iki kavram arasındaki etkileşim ve yerel yönetimlerin rolü teorik ve uygulamalı olarak tartışılmaktadır.

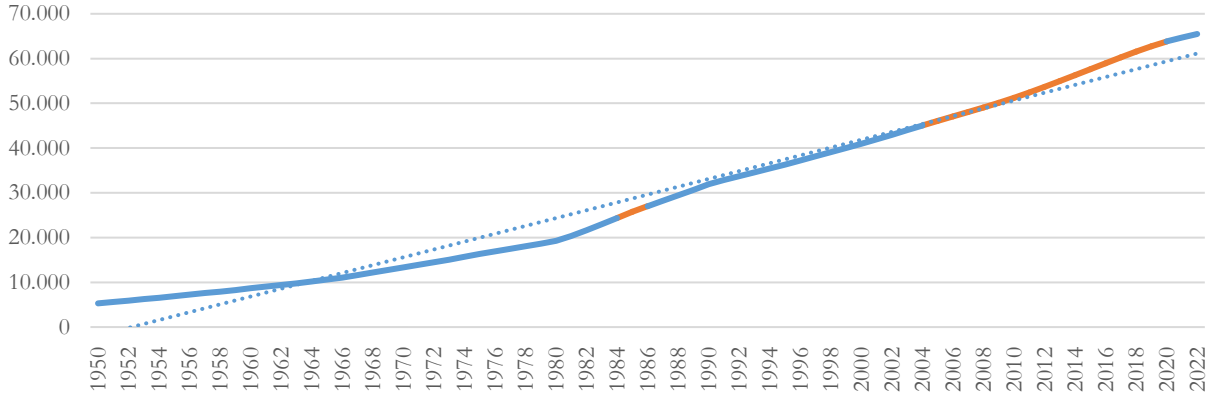
Kentleşme ve Türkiye’de Kentleşme Eğilimleri

Kentleşme; köyden kente göçü ifade etmesinin çok daha ötesinde toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları ihtiva eden çok boyutlu bir kavramdır ve bir toplumsal değişim sürecini ifade etmektedir (Keleş, 1995: 1). Kentleşme kültür, din, hukuk, ekonomi, istihdam, ticaret hepsini etkilemektedir ve önümüzdeki yıllarda dünya nüfusunun yarıdan fazlasının kentlerde yaşayacakları öngörülmektedir (Tatlıdil, 1998: 18). Kentlerde nüfus artışı bir taraftan ticari ilişkilerin yoğunlaşmasını getirirken diğer taraftan altyapı ve sosyal hizmetlere olan talebi arttırmaktadır. Kentleşmeyle birlikte artan toplam talep yeni firmaların kurulmasına, mali müşavirlik hizmetlerinin oturmasına, ticari merkezlerin açılması ve benzeri etkiler olası hale gelir ki bu insicamda oluşacak olan işgücü talebi artışının ve kentlere yönelik yeni bir göç dalgası uyarması beklenir. Buradan hareketle ekonomik büyüme ile kentleşme arasında iki yönlü ilişkinin olduğu yorumuna ulaşılabilmektedir (Yıldırım, 2019: 224). Ancak bu noktada farklı bir sorun ortaya çıkabilmektedir. Şöyle ki kentte bir işgücü talebi artışı bu talepten daha çok işgücünü uyarabilmektedir. Bu durumda olması gerekenden daha çok insan kente göç etmekte ve kentsel işsizliği besleyerek kent yönetimlerinin üzerindeki baskıyı arttırabilmektedir. Diğer taraftan kentleşme aynı zamanda tarım sektöründen tarım dışı sektörlerle bir yönelişi ifade etmektedir. Belli bir eğitim düzeyini gerektiren endüstri ve hizmet sektörlerine geçiş sürecinin uzaması da kent yönetimlerinin üzerindeki baskıyı arttırmaktadır (Tatlıdil, 1993, 59-63; Aydın ve Belli, 2018: 110).

Türkiye’nin kentleşme serüvenine bakıldığında Cumhuriyetin kuruluşundan ikinci dünya savaşı sonrasına kadar geçen süreçte dikkate değer bir kentleşmenin yaşanmadığı, bunun tek istisnasının Ankara olarak olduğu görülmektedir. Ankara başkent olmasıyla birlikte şantiye şehir olmuş ve sürekli göç almıştır (Sağlam, 2016: 258). Türkiye’de kırdan kente göçlerin hızlandığı dönemler daha çok 1960’larla birlikte başlamaktadır ve altmış yıldır hızlı bir kentleşme süreci işle(til)mektedir. 1950’lerde %20 civarında olan kentli nüfus son yıllarda %75’leri aşmıştır ve sürekli artmaktadır. Kalkınma sürecinin tetiklediği bu kentleşme iş gücünün tarım dışı sektörlerde çalışmasını sağlamak adına fırsat olarak görülebilir. Ancak bu sürecin kontrolsüz ve öngörülemeyen bir hızda cereyan etmesi sosyoekonomik ve politik sorunları tohumlamaktadır. Bugün itibariyle büyük kent merkezlerinde bile açık işsizlik oranlarının artış gösteriyor olması, Türkiye’de kentleşme sürecinin iyi yönetilemediğini ve kentlerin ulusal ekonomiye yük haline geldiğini göstermektedir. Zira hızla artan kent nüfusu konut başta olmak üzere, eğitim sağlık ve ulaşım alanları gibi kamusal alanlarda yerel yönetimlerin üzerindeki yükü arttırmaktadır. Kendi imkanlarıyla bu yükü kaldıramayan yerel yönetimler borçlanmakta ve bir noktadan sonra devletin müdahalesiyle bu borçlar bütün topluma mal olmaktadır (Keleş, 2010: 28-29). Yerel yönetimlerin merkezi yönetime olan bağımlılıklarını arttıran bu işleyiş bir noktadan sonra kent kimliklerinin aşınmasına ve birbirine benzeyen kentlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Kontrolsüz kentleşme sürecinin bir diğer önemli yansıması ise çevresel bozulmadır (Altıntaş, 2020: 4532) ve gelecek nesillerin refahı açısından bakıldığında yanlış işletilen kentleşme sürecinin gelecekte alma olarak tanımlanabileceği yorumu yapılabilmektedir.

Türkiye’de Kentleşme Eğiliminin Gelişimi

Grafik 1: Türkiye’de kentleşme sürecinin gelişimi, 1950-2022

Bugün Türkiye’de nüfusu bir milyonu aşan 24 kent bulunmaktadır ve sadece bu kentlerde yaşayanların toplam nüfusa oranı %72 düzeyindedir. Bu oranlar Türkiye’de kentleşme sürecinin doğru işletilmediğinin önemli göstergelerinden biridir ve bu nedenle yakın gelecekte radikal önlemler gündeme gelebilir.

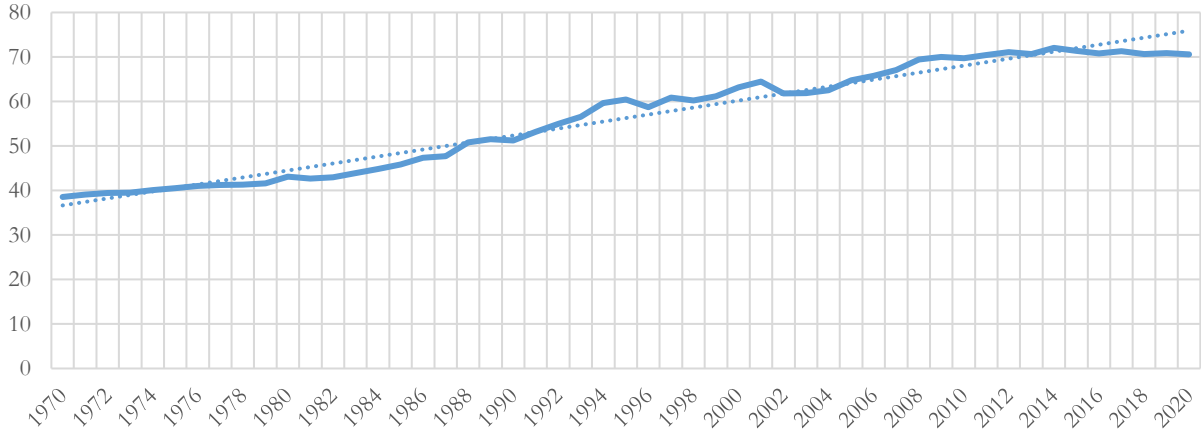
Küreselleşme ve Türkiye’de Küreselleşme Eğilimleri

Sanayi devrimiyle birlikte insanların yöresellikten uzaklaşmaya ve bütünleşmeye yönelmeleri tek dünya düzenini işaret eden küreselleşmeyi öne çıkarmıştır (Kutlu, 1998: 364-365). Küreselleşme kavramı 1980li yıllar itibariyle kapsamı, içeriği ve etki düzeyi bakımından günümüzün en çok tartışılan kavramları arasında yer almaktadır. Genel olarak küreselleşme; iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerinde hızlandırdığı birey, toplum ve devletlerin kültürel, ekonomik ve politik olarak yoğun bir etkileşim sürecine girişmesi ve bütünleşmesini ifade etmektedir (Cebeci, 2011: 360). Bu etkileşimin odak noktasında, politikaları ve yaklaşımları tartışmalı olan ABD, IMF ve Dünya Bankasının yer alması ve bir bütün halinde Washington Konsensüsünde yer alan yaklaşımların telkin ediliyor olması (Şen, 2005: 182-185) küreselleşme merkezli tartışmaları tetiklemektedir. İlk bakışta çok sempatik gelen bu kavram; “yeni dünya düzeni” söylemi merkezinde, dünya ekonomisinin bütünleşmesine yönelik bir üretim, tüketim ve yatırım süreçlerini etkileyen iktisadi süreç olarak da ele alınabilmektedir ki ülkelerin yabancı sermaye akımlarına bağımlı hale getirildiği bu süreç içinde, sürecin yöneticileri konumundaki ülkeler ve kurumlar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere neoliberal ekonomi politikalarını doğrudan ve dolaylı olarak dayatmaktadırlar. Mal, hizmet ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesini, devletin ekonomideki rolünün azaltılmasını ve özel sektörün öne çıkartılması gibi politikaları içeren bu dönüşüm talebi, neden olacağı sosyal patlamalar ve ekonomik darboğazlarla birlikte ele alındığında küreselleşme sürecinin merkez ülkeler için fırsatken çevre ülkeler için bir takım sosyoekonomik ve politik riskler barındıran bir süreç olduğu görülmektedir (Yıldırım, 1997: 172-175) ki bu durumda ulus devletler; liberal demokrasi – serbest piyasa ekonomini kabul edip küresel toplumun (!)nimetlerinden istifade etmek ile sistem dışında kalmak arasında ontolojik bir tercihe zorlanacaklardır (Yaman ve Önder, 2018: 234). Bu açıdan işletilen süreç; negatif çağrışımında bulunan Amerikanlaşma kavramı yerine küreselleşme kavramının ikame edildiği, “ABD merkezli politikalar” yerine “küreselleşmenin gereği” olarak serbest ticaret ve demokrasi vurgusunun yapılması ve neoliberal politikaların enjekte edilmesi olarak da düşünülmektedir. Nitekim Henry Kissinger’in (1999) “küreselleşme, ABD’nin dünya üzerindeki baskın rolünün diğer adıdır” cümlesi de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir (Mooney ve Evans, 2007: 29; Ritzer, 2011: 35-36).

Küreselleşmenin dünyayı küçük bir köy haline getirdiği/getireceği söylemi özellikle bir dönem yüksek sesle dillendirilmiş olsa da sürecin görünmeyen arka planında adalet yerine adaletsizlik, eşitlik yerine eşitsizlik, bütünleşme yerine ayrışma, refah yerine yoksulluk ürettiği yönündeki iddialar göz ardı edilemez boyuttadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında küreselleşme süreciyle birlikte çalışma ilişkilerinin değişmesi, işsizlik, sosyal dışlanmanın, kaynak dağılımında etkinsizlik ve verimsizliğin artması gibi göz ardı edilemez sonuçlar bulunmaktadır (Taşkesen, 2017: 22-32).

Küreselleşme sürecine Türkiye özelinde bakıldığında çok boyutlu işleyiş daha yakından görülebilmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler arasında genç nüfusu, jeopolitik konumu ve uyumlu iş piyasasıyla öne çıkan Türkiye’nin küreselleşme sürecine aktif katılımı 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla gerçekleşmiştir. Yönünü dışarıya dönen, küresel gelişmelere duyarlı olarak ihracata dayalı büyümeyi hedefleyen Türkiye’nin bu tarihten itibaren küreselleşme adımlarını arttığı yoğunlaştırarak arttığı grafik 2 de görülmektedir.

Türkiye'nin Küreselleşme Eğiliminin Gelişimi

Grafik 2: Türkiye'nin küreselleşme eğilimi, 1970-2020

Grafik 2 incelendiğinde 1980 sonrasında küreselleşme eğiliminin hızlandığı, 1990lı yıllardan 2014'e kadar ortalama eğim çizgisinin üstünde seyredildiği, sonrasında ise ortalamadan aşağı yönlü sapmanın gerçekleştiği görülmektedir.

Kentleşme ile Küreselleşme İlişkisi

Yerleşim birimi binlerce yıllık geçmişe uzanan kentler ilk olarak dini ve idari merkezler olarak işlev görmeye başlamışlar, sonrasında ticaret ve üretim üsleri haline gelmişler ve sanayi devrimiyle birlikte kültürel ve yönetsel merkezler haline gelmişlerdir (Kethudaoğlu, 2018: 98). Sanayi toplumundan ağ toplumuna geçişin yaşandığı günümüzde gelişen toplumsal kültürle birlikte kentsel formlarda değişme göstermektedir (Bahçeci-Başarmak & Öktem, 2019: 275). Bu noktada küreselleşme; ekonomik vurgusu öne çıkmakla birlikte siyasal, sosyal ve kültürel özellikleri de barındıran bir süreçtir ve toplumların cari standartlarını ve gelecek beklentilerini etkilemektedir. Küreselleşme sürecinde yaşanan dönüşümlerin mekânsal anlamdaki karşılığı kentleşme eğilimlerinde izlenebilmektedir. Küreselleşen dünyada ulus devletler yerini küresel kentlere bırakmakta, başkentlerin yanında/yerine küresel kentlerin sözü geçebilmektedir (Tümtaş & Ergun, 2016: 135, 136). Bu noktada kentleşme ile küreselleşme arasındaki etkileşimin zaman içinde değişebileceği düşüncesi güç kazanmaktadır.

Bu çalışmada kentleşme ile küreselleşme arasındaki ilişki; Türkiye özelinde 1970-2020 yılı verileriyle Balcılar vd. (2010) tarafından geliştirilen zamanla değişen nedensellik testi yöntemiyle sorgulanmıştır. Kentleşme verisi (KENT) Birleşmiş Milletler Dünya Kentleşme Beklentileri veri tabanından, küreselleşme verisi ise KOF İsviçte Ekonomik Enstitüsü (Swiss Economic Institute) tarafından yayınlanan ve içeriğinde finansal, ticari, sosyal, kültürel, kişilerarası, bilgisel ve politik açıdan hesaplanan küreselleşme endekslerinden oluşmaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Hata	Çarpıklık	Basıklık	Jar.- Bera	Olasılık	Gözlem
KENT	36428.190	15326.060	0.105	1.816	3.072	0.215	51
KURE	56.269	11.877	-0.140	1.485	5.043	0.080	51

51 gözlemden oluşan serilerin ikisi de normale göre basıkken KENT serisinin asimetrisi pozitif KURE serisinin ise asimetrisi negatiftir.

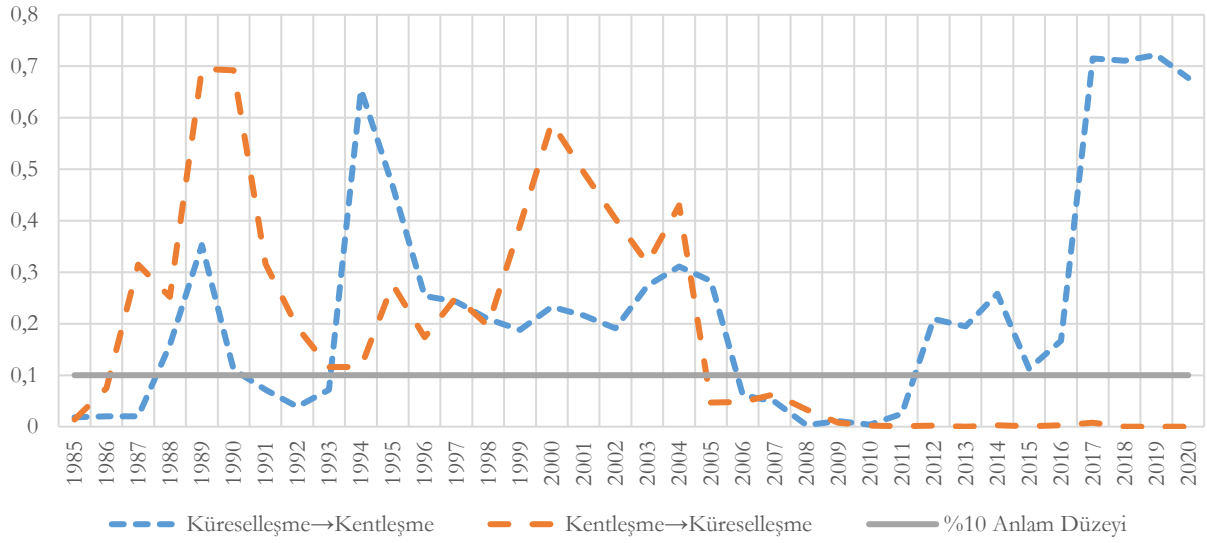
Tablo 2: Birim Kök testi sonuçları

		Sabit		Sabit+Trend			Sabit		Sabit+Trend	
		t-ist.	Oslk	t-ist.	Oslk		t-ist.	Oslk	t-ist.	Oslk
PP	KURE	-0.95	0.77	-1.17	0.91	d(KURE)	-6.68	0.00	-6.70	0.00
	KENT	2.28	1.00	-2.36	0.40	d(KENT)	-2.10	0.25	-2.03	0.57
ADF	KURE	-0.94	0.77	-0.99	0.94	d(KURE)	-6.69	0.00	-6.71	0.00
	KENT	0.63	0.99	-3.12	0.11	d(KENT)	-2.61	0.10	-2.58	0.29

Eviews 10 programı kullanılmıştır.

Phillips-Perron (1988) ve Augmented Dickey-Fuller (1979-1981) birim kök testlerinin uygulandığı bu çalışmada serilerden KURE'nin birinci farkta, KENT'in ise ikinci farkta durağan olduğu görülmektedir. Farklı derecelerden durağanlığın söz konusu olması nedeniyle Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen yöntemle ($k+d_{max}$) nedensellik testine dayanan ve seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin zaman içindeki değişimini veren Balcılar vd. (2010) nedensellik testi uygulanmıştır ve sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Grafik 3'te 0.1 düzeyinde ve yatay eksene paralel olarak yer alan eğri %10 anlam düzeyini göstermektedir ve ilişkileri gösteren eğrilerin bunun altına inmesi ilgili tarihte nedensellik ilişkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda küreselleşmeden kentleşmeye doğru nedensellik ilişkisine bakıldığında 1985-1988, 1990-1993 ve 2006-2012 dönemlerinde ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Kentleşmeden küreselleşmeye doğru olan sonuçlara bakıldığında ise 2005-2020 arasında ilişkinin anlamlı olduğu göze çarpmaktadır.

Grafik 3: Balçılar vd. (2010) Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

Küreselleşme ve Kentleşme Etkileşiminde Yerel Yönetimlerin Rolü

Kentleşme ile küreselleşme arasında zamanla değişen mahiyette de olsa bir nedensellik ilişkisinin var olması bu ilişkinin sonuçlarının yönetilmesi ihtiyacını şekillendirmektedir. Bu noktada yerel yönetimler öne çıkmaktadır.

Küreselleşme sürecinin özü ve doğası gereği, ulus devlet anlayışının içeriği ve işlevi değişime koşullandırılmakta, ulus altı ve ulus üstü birimlere yetki devri gündeme gelmektedir. Fayda/zarar muhasebesinin muamma olduğu bu süreçte “ulus altı” idarelere yetki devri “yerelleşme” ve “ademi merkezîyetçilik” gibi kavramlarla işletilmekte ve yerel yönetimlerin öne çıkması cesaretlendirilmektedir (Kara, 2020: 222). Sade bir anlatımla küreselleşme ulus devleti zayıflatırken yerelleşme yerel demokrasiyi güçlendirmektedir (Yaman ve Önder, 2018: 236).

Sanayi toplumundan ağ toplumuna geçişin konuşulduğu günümüzde, ağ toplumu, enformasyonel kent, küresel kent, girişimci kent, akıllı kent, marka kent gibi kavramlar öne çıkarılırken kentlerin kontrolsüz bir şekilde büyüyor olması ve büyümenin orta-uzun dönemde ortaya çıkaracağı sosyoekonomik sorunlar göz ardı edilmektedir. Bu noktada temel amacı toplum ihtiyaçlarına cevap vermek olan kent yönetimlerinin büyük kent ve plansız kentleşmelere neden olabilecek mega projelerden ziyade insanların ihtiyaçlarını gözetecek projelere odaklanmaları beklenmektedir (Bahçeci-Başarmak & Öktem, 2019: 298). Kentler temel ihtiyaçların karşılanması açısından bir araya gelinen bir ölçek olmasının yanı sıra insanların demokratik bir şekilde karar süreçlerine katılımını sağlama fonksiyonu icra etmektedirler. Kırsala kıyasla kentlerin başta çalışma koşulları ve istihdam olanakları olmak üzere genel olarak daha yüksek bir yaşam standardı sunması kentlere olan rağbeti attırmakta, artan rağbet kontrolsüz büyümeyi hızlandırmakta ve bu insicamın sonunda kentler çevresel bozulmanın merkezine yerleşmektedir (Korkut & Öner, 2021: 911-912), mega projelere odaklanılması da bu trendi hızlandırmaktadır. Kent nüfusunun bu irrasyonel büyüme trendi yerel yönetimlerin oy beklentileriyle birleşince bir noktadan sonra rant odaklı kısır döngüye dönüşebilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin ne önemli göstergelerinden birisi şüphesiz kentleşme olgusudur. Türkiye’de özellikle son yarım yüzyılda sanayileşmeye dayanmayan bir kentleşme türü yaşanmış olmasından kaynaklı olarak negatif dışsallıkların giderek ön plana çıktığı bir süreç işlemiştir (Ökmen & Parlak, 2008: 252). Teknolojik

gelişmelerle birlikte tesir kabiliyeti ve çeşitliliği hızla artan küreselleşme, kavrama atfedilen suni albeni nedeniyle kendi kabullerini dayatır ve itirazları değersizleştirir bir sürece evirilmiştir. Kalkınma bakışının değersizleştirilmeye çalışıldığı bu küreselleşme sürecinde koruma-kullanma, ekoloji-ekonomi, birey-toplum ve kısa dönem- uzun dönem ve benzeri dengeler hızla değişir hale gelmiştir. Kentleşme özelinde bu evirilme ‘verimli-sağlıklı kentleşme doğrultusunda planlamayı önceleme’ yaklaşımından uzaklaşarak kısa dönemli ‘kendiliğinden-spontane’ bir değişimi benimsemeyi dayatmaktadır. Sürecin iyi yönetilememesi durumunda sonraki nesillerin doğal, kültürel, tarihî ve mimarî değerlerden yararlanma hakları giderek azalacaktır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’nin son yıllarda izlediği kentleşme politikalarının rant gözleyiciler dışında kimseye fayda/kazanç sağlamadığı açık bir şekilde görülmektedir (Keleş, 2010: 31). Son yıllarda özellikle başta İstanbul olmak üzere Türkiye’nin küresel kentlerinde inşa edilen plazalar ve rezidanslar kentlerin silüetlerini değiştirmelerinin yanı sıra gelir eşitsizliğini ve sınıfsal kutuplaşmaları artırıcı etkileriyle toplumsal doku ile mekânsal ayrışmayı temellendirmekte (Bahçeci-Başarmak & Öktem, 2019: 285), yoksulluk, yasadışılık, uyuşturucu, boşanmalar, intiharlar ve benzeri tafisi güç sosyal sorunları tetikleyip kendiliğinden beslenir hale getirmektedir. Bu noktada bütün kötülüklerin anası çarpık kentleşmedir demek belki doğru olmayacaktır ama en azından yakın akrabası olduğu kabul edilebilir.

Bir tarafta küreselleşmenin çok boyutlu etkileri diğer tarafta halihazırdaki çarpık kentleşme düzeyi Türkiye’de iki kavram arasındaki etkileşimin dinamik olduğuna dair ipucu vermektedir. Çalışma kapsamında yapılan analiz sonucu da bu iki yönlü dinamik ilişkinin varlığını teyit etmektedir. Bulgulara göre küreselleşmenin kentleşmeyi etkilediği dönemlerden 1985-1988 ve 1990-1993 dönemleri Ozal’lı liberal politikaların benimsendiği ve iş, çalışma ve terör gibi nedenlerle kırdan kente göçün hızlandığı dönemleri göstermektedir. 2006-2012 dönemi ise AB uyum sürecinde atılan adımlar ve yabancı yatırımlardaki artışların küreselleşmeyi etkilediği düşüncesini akıllara getirmektedir. Kentleşmeden küreselleşmeye doğru bakıldığında ise 1985 ve 1986 yıllarındaki anlamlı ilişki o dönem içinde hızlanan kırdan kente göç hareketlerini işaret ediyor şeklinde yorumlanabilir. 2005-2020 arası dönem için anlamlı olan ilişki ise Türkiye’de kentleşerek küreselleşmeye uyum sağlandığını göstermektedir. Bu sonuçlar küreselleşme ile kentleşme arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü için belirleyici olanın idare ve yönetim anlayışı olduğunu göstermektedir.

Merkezi yönetimin politikaları bir tarafa bırakılarak yerel yönetimler açısından konu ele alındığında, küreselleşmeyle birlikte kentlere olan artan rağbetin yerel yönetimlerce suistimal edilip edilmediği sorusu öne çıkmaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte eğer kentlerde gecekondulaşma ve varoşlar artıyor ise bu durum yerel yönetimlerin süreci kaldıramadığını ve hatta; elektrik, su, tapu, kadastro gibi temel kamusal hizmetleri sunma karşılığı oy devşirmeye müsait yeni seçmen transferi olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilmektedir. Diğer taraftan kent dokusuna ve ruhuna aykırı kentleşme türü olarak, gecekondulaşmanın zıddı olan “gökdeleneleşme ve plazalaşma” da kentleşme sürecinin rant temelli olarak işletildiğinin bir göstergesi olarak ele alınabilmektedir. Bu noktada seçmenlerin yerel yönetimleri denetleme yetkisini kullanması ve çarpık kentleşme meylini engellemesi gerekirken, bir taraftan artan talep karşısında yerleşik olma avantajıyla bu süreçten beslenir hale gelmeleri diğer taraftan da Türkiye’de siyasetin ve seçmen tercihlerinin doğası gereği, bu gidişata tepkiler cılız ve yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla buradan, her ne kadar küreselleşme sürecinde yerleşme öne çıkıyor olsa da orta ve uzun dönemli ciddi etkileri bulunan çarpık kentleşme ile ilgili önlemlerin alınmasında merkezi idarenin öncelikli olması gerektiği ve asıl olanın merkezi idare ile yerel yönetimlerin makbul ilkeler doğrultusunda eşgüdüm halinde faaliyet göstermeleri olduğu düşüncesi şekillenmektedir.

Bu çalışmada; 1970-2020 dönemi için Türkiye’de kentleşme ve küreselleşme arasında dinamik bir ilişki olduğu, küreselleşmenin kesik kesik olsa da kentleşmeyi etkilediği, kentleşmenin ise özellikle 2005 sonrası dönemde küreselleşmeyi etkilediği, kentleşerek küreselleşildiği, bulgularına

ulaşmıştır. Bu bulgular ve literatür araştırmaları doğrultusunda sonuç olarak; halihazırdaki kentleşme sorunlarının giderilmesi ve rant merkezli çarpık kentleşmenin orta-uzun dönemli olası sorunlarının bertaraf edilebilmesi için, kentleşme ve küreselleşme süreçlerinin ve bunlar arasındaki etkileşimin itinayla gözetilmesi ve “insanca yaşam” idealine yönelik politikaların merkezi-yerel yönetimlerce uyum içinde uygulanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, İrem Ece, (2016). Küreselleşmenin Kentleşme Etkisi: Kâğıthane’nin Sosyo-Mekânsal Değişimi. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives* 4(1) (2016) 55–68.
- Altıntaş, Nurullah, (2020). Kentleşme ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Bozulmaya Etkisi: Türkiye Örneği. *Opus Toplum Araştırmaları Dergisi*, 26(15):4517-4539.
- Aydın, A. ve Belli, A.(2018) Türkiye’de kentleşme politikası. Ed. E. Akman, C. Babaoğlu Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri, Ekin Kitabevi Yayınları
- Bahçeci-Başarmak, Hazan Ilgın & Öktem, M. Kemal, (2019). Küreselleşme Sürecinde Kentselliğin Dönüşümü: Toplumsal, Teknolojik ve Mekânsal Süreçler Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.284-300.
- Bahçeci-Başarmak, Hazan Ilgın & Öktem, M. Kemal, (2019). Küreselleşme Sürecinde Kentselliğin Dönüşümü: Toplumsal, Teknolojik ve Mekânsal Süreçler Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.284-300.
- Balçılar, Mehmet; Özdemir, Zeynel Abidin & Arslantürk, Y. (2010). Economic Growth and Energy Consumption Causal Nexus Viewed Through a Bootstrap Rolling Window. *Energy Economics*. 32(6), 1398-1410.
- Cebeci, İpek, (2011). Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi, *Sosyoloji Konferansları*, 43: 359-386.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072
- Dreher, Axel (2006): external pageDoes Globalization Affect Growth? Evidence from a new Index of Globalizationcall_made, *Applied Economics* 38, 10: 1091-1110.
- Gygli, Savina, Florian Haelg, Niklas Potrafke and Jan-Egbert Sturm (2019): The KOF Globalisation Index – Revisited, *Review of International Organizations*, 14(3), 543-574 external page<https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>
- Kara, Kuvılcım Özge, (2020). Küreselleşme ve Yerelleşmenin İlişkiseliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3): 221-235.
- Keleş, Ruşen, (1995). Kentleşme ve Türkçe. *Kentleşme ve Türkçe. Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, 1 – 5.
- Keleş, Ruşen, (2010). Türkiye’de Kentleşme Kime Ne Kazandırıyor? *İdealKent*, 1: 28-31.
- Kethudaoğlu, Fatma, (2018). İktisadi Dönüşümün Mekânsal Yansıması: Kentleşme. *Asya Studies*, 5(5): 87-101.
- Korkut, Hüseyin & Öner, Şerif, (2021). Küreselleşme Sürecinde Kentli Haklarının Uluslararası Metinlere Yansıması, *16(56): 910-942*.
- Kutlu, Erol, (1998). Küreselleşme ve Etkileri. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14(1): 363-386.
- Mooney, Annabelle & Evans, Betsy, (2007), *Globalization – The Key Concepts*, Routledge – Taylor & Francis Group, London and New York.

Ökmen, Mustafa & Parlak, Bekir, (2008). Modernleşmeden Küreselleşmeye Türk Kent Yönetimleri: Temel Nitelikler, Sorunlar ve Projeksiyonlar. *KMU İİBF Dergisi*, 10(15): 199-259.

Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Ritzer, George, (2011), *Globalization: The Essentials*, Wiley-Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, Sussex, UK

Sağlam, Serdar, (2016). 1923-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Kent ve Kentleşme Olgusu. *Sosyoloji Konferansları*, No: 53(2016-1) / 257-274.

Şen, A. (2005). Washington Konsensüsü ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunları: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*,10(2): 181-200.

Taşkesen, Mustafa Özcan, (2017). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de İç Göç ve Çalışma Hayatı. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 20 – 35.

Tatlıdil, Ercan, (1993). Türkiye’de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri. *Sosyoloji Dergisi*. Sayı:4, 59-72.

Tatlıdil, Ercan, (1998). Türkiye’de Kentleşme İstihdamı ve Eğitim İlişkisi. *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6, 17-28.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

Tümtaş, Sertaç & Ergun, Cem, (2016). Küreselleşme ve Kentlere Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37: 135-150.

Yaman, Murat & Önder, Özgür, (2018). Küreselleşme-Yerelleşme Ekseninde Yerel Siyasetin Dönüşümü, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57: 232-237.

Yıldırım, Nesrin, (1997). Küreselleşme. *Öneri*, C.1, S.6, 171-175.

Yıldırım, Sinan (2019). Hangisi lokomotif, ekonomik büyüme mi kentleşme mi? Türkiye örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 223-234, doi: 10.17218/hititsosbil.462016.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Emek Piyasasında Ayrımcılıkla Mücadeleye Yönelik Sözleşmelerinin İncelenmesi

Bora Yenihan¹
Ebru Elçi²
Yücel Can Ballık

Giriş

Çalışma insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Ancak emek piyasası kavramı ve ücretli emek insan hayatına Sanayi Devrimi ile birlikte girmiştir. Tarihin her döneminde eşitsizliklere rastlanmasına ve üzerine çeşitli tartışmalar yapılması rağmen, Sanayi Devrimi ile birlikte eşitsizliklerin görünümünde değişimler yaşanmış, zamanla devlet erki ile eşitsizliklerin önüne geçilmesine yönelik çabalar artmıştır.

19. yy ile birlikte emek piyasasında çalışma şartlarının ağırlaşması, elde edilen toplam refahın artması ancak toplumsal sınıflar arasında eşit biçimde dağılmaması beraberinde toplumsal düzende huzursuzlukları ve çözümleri de getirmiştir. Klasik iktisadi düşünce çerçevesinde serbest piyasa ekonomisinin izlenmesi ve çalışma yaşamında bireysel özgürlüklerin (sözleşme serbestisi vb.) savunulması çalışanlar aleyhine sonuçlar doğurmuş, en nihayetinde devletler yasal düzenlemelerle emek piyasasına müdahale etmek zorunda kalmıştır. 20. yy başında ILO'nun kurulması ise emek piyasasında çalışanlar lehine gelişmelerin yaşanmasında neredeyse bir mihenk taşı olmuştur. Günümüzde ILO birçok sözleşmesi ve tavsiye kararı ile çalışma yaşamında sosyal adaletin ve çalışma barışının sağlanmasına katkıda bulunmaya devam etmektedir. ILO'nun ilgilendiği emek piyasası sorunlarından biri de yaşanan eşitsizlikler ve ayrımcı uygulamalardır.

Bu çalışmada eşitsizliklerin görünüm değiştirerek ayrımcı uygulamalar olarak var olduğu emek piyasasında ILO'nun sözleşmeleri ile ayrımcılığı ortadan kaldırarak fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik çabaları ele alınacaktır. Öncelikle yerli ve yabancı alanyazında incelenerek eşitlik ve ayrımcılık kavramları tanımlanmaya çalışılacak, sonrasında ise emek piyasasında ayrımcılığın görünümleri incelenecektir. Son aşamada ise ILO'nun emek piyasasında eşitsizlikler ve ayrımcı uygulamalarla mücadeleye yönelik çıkardığı sözleşmeler ele alınacaktır.

Eşitsizliklerden Ayrımcılığa Giden Yol

Kavram olarak eşitlik tartışmaları incelendiğinde, ilk olarak Antik Yunan şehir devletlerinde felsefe okullarında ele alındığını, ilerleyen dönemlerde ise toplumlara, kültürlere, ekonomiye ve siyasal yapılara göre eşitlik anlayışının ve içeriğinin değiştiğini görmekteyiz. Kaya (2020: 1) eşitliği en geniş hali ile “*benzer bir durum içinde bulunana bireyler arasında bakılı veya objektif bir gerekçe bulunmadıkça herhangi ayrımcı bir muamele yapılmaması*” şeklinde tanımlamaktadır. Aksi bir durumda ise insanlığın en temel değerlerinden biri olan adalet ilkesi ihlal edilmiş ve dolayısıyla da “insan onuru” ayaklar altına alınmış olacaktır. Tarihsel süreçte eşitlik kavramını ilk defa ele alan -bilinen- M.Ö. 300'lü yılların başlarında Antik Yunan'da Stoa Okulu'nun (Stoik Felsefe) kurucu Citiumlu Zeno'dur. Zeno, eşitlik kavramını tartışırken akıl ile tanrıyı bir arada düşünerek, aklın tanrısal olduğunu belirtmiştir. Buradan yaptığı çıkarımla da insanların akıl sahibi olarak tanrısal bir parçayı taşıdıklarını ve dolayısı ile bütün insanların eşit olduğunu öne sürmüştür (Kaya, 2020: 4). Oldukça felsefi olan bu yaklaşım

¹ Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 0000-0001-9413-6571

² Dr., Beykent Üniversitesi, 0000-0002-8350-9958

tarafımızca bugün dahi geçerliliğini korur niteliktedir. Benzer biçimde yaratılan ve fiziksel özellikleri dışında hiçbir farklılığı olmayan insanların, birbirlerine sırf fiziksel özellikleri, inançları, kültürel yapıları veyahut yaşadıkları coğrafya vb. sebeplerden üstünlük kurma çabaları ve eşitsizliklere yol açmaları yüzlerce yıl öncesinden Zeno'nun da bahsettiği gibi akılla açıklanabilecek bir durum değildir.

Tarihsel süreç açısından eşitlik kavramının gelişimi incelendiğinde, Zeno'nun aksine daha dünyevi ve uygulanabilir olarak M.S. 200 yılların başında Roma İmparatorluğu ile karşımıza çıktığını görmekteyiz. Roma Hukuku açısından sorunlu olan Roma uyruğunda olup da Roma vatandaşı sayılmayan halklar için geliştirilen Yabancılar Hukuku (Jus Gentium) dönemin İmparatoru Caracalla'nın ünlü buyruğu ile yürürlükten kalkmıştır. Caracalla, Roma uyruğunda yaşayan tüm halkları Roma vatandaşı sayarak, hepsinin Roma Hukukuna tabi olduğunu belirterek eşitlik sağlamıştır (Kaya, 2005: 146). Batı Roma İmparatorluğunun M.S. 476 yılında yıkılması ve Avrupa'nın Orta Çağ'a girmesi ile eşitlik tartışmalarının bin yıldan fazla bir süre durduğunu görmekteyiz. Karanlık Çağ olarak da adlandırılan bu dönem Roma medeniyetinin unutulduğu ve Avrupa'nın kültürel, sosyal ve teknoloji anlamında geriye gittiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Ancak İngiliz Devrimi (1640) ile başlayıp, Amerikan Devrimi (1776) ve nihayetinde Fransız Devrimi ile devam eden süreçte eşitlik tartışmalarının tekrar başladığı görülmektedir. Devrim yılları olarak adlandırılan bu dönemde “doğal durum anlayışı” gelişmiş ve devrimlerin özünü oluşturmuştur. 1793 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları bildirgesi “*doğanın ve yasaların önünde her insan eşittir*” ifadesine yer verirken (Lipson, 1986: 148), hâkim anlayış devlet anlayışı öncesi doğal bir durumun varlığıdır. Bu doğal durumda ise tüm insanlar eşittir şeklindedir (Kaya, 2020: 6). Fransız Devrimi ile hemen hemen aynı tarihlerde yaşanan Sanayi Devrimi ise toplumsal düzeni tamamen değiştirmiş, eskinin hâkim sınıfları (feodal derebeyleri ve serfler) yerlerini yeni sınıflara (sermaye sınıfı ve işçi sınıfı) bırakmıştır. Bu dönem eşitlik üzerine etkin olan tartışmalar çoğunlukla siyasal eşitlik ve siyasal özgürlükler üzerine yoğunlaşmaktadır. İşçi sınıfının seçme-seçilme hakkını elde etmesi ile sonuçlanan bu süreci ise özellikle 2. Dünya Savaşının sonuna kadar takip edecek servet/mülkiyet temelli eşitlik anlayışının yerini alan ırk, cinsiyet, renk vb. eşitlik istemleri ve tartışmaları alacaktır (Lipson, 1986: 156). 2. Dünya Savaşından sonra ise eşitlik tartışmalarının “Hümanizm” üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Özellikle 1. ve 2. Dünya savaşları ile yaşanan büyük trajedilerin tekrar yaşanmaması için insanlar arasında eşitlik ilkesinin korunması gerektiği düşüncesi ile çıkarılan bildirgeler ve sözleşmelerle (Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Uluslararası Çalışma Örgütü, Avrupa Birliği vb. kuruluş tarafından) eşitlik ilkesi hem ahlaki hem de hukuksal bir değer olarak kabul edilmiştir (Kaboğlu, 2013: 15). Hemen belirtmek gerekir ki temel dönüm noktaları ile bahsettiğim eşitlik tartışmaları günümüzde çağdaş hukuk anlayışının özünü oluşturmaktadır. Bu öz ise insan onurunu korumayı hedeflemektedir (Hepple, 2001: 6).

Günümüzde en azından gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda eşitsizliklerin sistematik olarak uygulanmadığı ve devlet erki ile tüm eşitliklerin güvence altına alındığını görmekteyiz. Ancak belirtmek gerekir ki eşitsizlikler günümüzde biçim ve isim değiştirerek devam etmektedir. Modern dünya yapısında eşitsizlikler yerini ayrımcılığa bırakmıştır. Ayrımcılıkla ve ayrımcı uygulamalarla hemen hemen her toplumda karşılaşılmakta ve dezavantajlı gruplar başta olmak üzere tüm insan grupları az veya çok ayrımcı uygulamalarla karşılaşabilmektedir.

Eşitsizliklerin yerini alan ayrımcılık kavramını tanımlamak gerekirse, birbiri ile benzer veya yakın durumda olan bireyler arasında özelleşmiş bir durumundan dolayı bir bireye (din, dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, yaş, gebelik, cinsiyet, cinsel yönelim/eğilim, siyasi görüş, felsefi inanç vb.) haklarından mahrum edici, aşağılayıcı veya onurunu kırıcı davranışlarda bulunmak şeklinde belirtmek mümkündür (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2010: 21). Eşitsizlik ve ayrımcılık arasında günümüz şartlarında en belirgin fark, tarafımızca 20. yüzyılın ortalarına kadar eşitsizlikler

(örneğin ırk, cinsiyet, inanç vb.) çoğunlukla devlet eliyle sistematik bir şekilde uygulanırken, günümüzde ayrımcı uygulamalara karşı devlet eliyle mücadele edilmesine rağmen, genellikle toplumsal yapılar tarafından sistematik veya sistematik olmayan şekillerde ayrımcılığın uygulanmasıdır.

Ayrımcılık kendini gösterme şekillerine göre alanyazında çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu sınıflamalar içinde genel bir değerlendirme yapmak gerekirse ilk sırayı “doğrudan ayrımcılık almaktadır. Doğrudan ayrımcılık tanımı incelendiğinde genel ayrımcılık tanımı ile aynı olduğu görülmektedir (Blanpain, 2003: 385). Bu noktada ayrımcılığın tanımını tekrar vermek yerine doğrudan ayrımcılığın kendi içinde açık veya örtük biçimde kendini gösterdiğini belirtmek daha doğru olacaktır. Açık doğrudan ayrımcılıkta kişi en başından itibaren neden ayrımcı muameleye uğradığını bilmektedir. Örneğin 1960 yılların başına kadar Amerika Birleşik Devletlerinde siyahi bireylerin beyaz bireylerle aynı okullara gidememesi gibi. Örtük doğrudan ayrımcılıkta ise gerçekleştirilen bir işlemin sonuçlarının bir grubun aleyhine ayrımcı sonuçlar doğurması söz konusudur. Mesela bir iş ilanı verilirken cinsiyet ayrımına gerek olmamasına rağmen, erkek çalışan arandığının belirtilmesi gibi (Onaran Yüksel, 2009: 96). Bir diğer ayrımcılık türü olan dolaylı ayrımcılığın tanıma baktığımızda ise ilk bakışta tarafsız olan düzenlemelerin belirli gruplar aleyhine eşitsiz sonuçları beraberinde getirmesidir. Dolaylı ayrımcılıkla genellikle doğrudan ayrımcılığın yasaklandığı durumlarda karşılaşılmaktadır ve örtük doğrudan ayrımcılığa benzemektedir (Gülmez, 2009: 151, Gül ve Karan, 2011: 15-19). Ayrımcılığın bir diğer türü ise dolayısı ile ayrımcılıktır. Ayrımcılığın bu biçiminde kişi kendisi veya kendisinin bir özelliğinden dolayı değil, ilişkide olduğu bir kişi ya da grubun özelliklerinden dolayı ayrımcılıkla yüz yüze kalmaktadır (Karan, 2009: 18). Örnek vermek gerekirse bir bireyin cinsel yönelimi toplum tarafından kabul görmeyen bir kişi ile arkadaşlık etmesinden dolayı ötekileştirilmesi ve ayrımcı davranışlara maruz kalmasıdır. Başka bir ayrımcılık türü ise çoklu temelli ya da kesişen ayrımcılıktır. Çoklu temelli ya da kesişen ayrımcılıkta birey, birden fazla özelliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Kaya, 2020: 23). Örneğin engelli bir bireyin aynı zamanda eski hükümlü olması dolayısı ile emek piyasasında iş bulamaması verilebilir. Kaya (2020: 23) bu ayrımcılık türünde, kişinin hangi özelliğinden dolayı ayrımcı uygulamalara maruz kaldığının tespitinde yaşanan zorluğa dikkat çekmektedir. Böylesi bir durumda ayrımcı uygulamanın sebebi tespit edilemediği için önlem almakta oldukça zor olabilmektedir.

Günümüzde kendini gösteren bir diğer ayrımcılık türü ise tacizdir. Taciz ise kendi içinde psikolojik taciz ve cinsel taciz olarak ikiye ayrılmaktadır. Psikolojik taciz çalışma ortamında bireyin belirli bir özelliğinden dolayı (cinsiyet, ırk, inanç, engellilik vb.) üstleri, astları veya çalışma arkadaşları tarafından yıldırıcı ve ötekileştirici muamelelere maruz kalmasıdır. Cinsel taciz ise belki de ayrımcı uygulamaların en kirlili ve insan onurunu en çok yaralayan türü olmasıdır. Yine cinsel tacizle ilgili dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise fiziksel olarak gerçekleşmesi gibi bir zorunluluğun olmamasıdır. Cinsel içerikli söylemler, fıkralar, espriler, mesajlar vb. de cinsel taciz kapsamındadır (Yıldız, 2008: 100). Mağdurlaştırma da ayrımcılığın bir diğer türüdür. Mağdurlaştırmaya maruz kalan bireyler özellikle çalışma yaşamında ayrımcı bir muameleden dolayı şikâyetinde bulduklarında, bu şikâyetin devamında hak mahrum edici veya onur kırıcı davranışlarla karşı karşıya kalabilmektedirler (Karan, 2009: 12).

Ayrımcılığın son türü ise kavramın içeriğinin aksine olumlu ve istenen bir durum şeklinde görünen “*Olumlu Ayrımcılık*” türüdür. Olumlu ayrımcılık ise kendi içinde pozitif ayrımcılık ve makul uyumlaştırma olarak ikiye ayrılmaktadır. Pozitif ayrımcılık, bir noktada dolaylı ayrımcılığın sonucunda ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermeye yöneliktir. Uygulamada yansız görünen düzenlemeler kimi zaman dezavantajlı gruplar aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Pozitif ayrımcılık uygulaması ile bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Karan, 2009: 14). Örnek olarak 2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunumuz ile özel ve kamu işyerlerinde belirli şartlar altında engelli işçi istihdam edilmesi zorunluluğu verilebilir (İş Kanunu, 2003). Olumlu ayrımcılığın diğer türü olan makul uyumlaştırma ise çalışma yaşamında engelli bireylerin dezavantajlı

durumunu ortadan kaldırmak için işverenlere belirli şartlar altında iş ortamını engelli çalışanlarına uygun halde düzenlemeleri zorunluluğudur (Yıldız, 2008: 183).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çalışma yaşamında ayrımcı uygulamaları önlemek adına düzenlediği ve taraf devletlerin onayına sunduğu sözleşmeler kadar pozitif ayrımcılık içeren sözleşmeleri ile de dikkat çekmektedir. Özellikle cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile kadınların ve çocukların çalışma hayatında korunmasına yönelik çıkardığı çeşitli sözleşmeler bu noktada üzerinde durulması gereken uygulamalardır.

Emek Piyasasında Ayrımcılık ve Görünümleri

Emek piyasasında karşılaşılan ayrımcı uygulamalardan önce emek piyasasının bir tanımı yapmak daha doğru olacaktır. Emek piyasası, “emeğini arz edenlerle emeği talep edenlerin karşılaştığı ve başta ücret olmak üzere çalışma koşullarının belirlendiği piyasa” olarak tanımlanmaktadır (Gündoğan, 2018: 9). Kimi özellikleri ile mal ve sermaye piyasalarından ayrılan emek piyasasının belki de en ayırt edici özelliği, emek faktörü üzerine şekilleniyor olmasıdır. Ayrımcılık yaşamın her alanında kendisini göstermekle beraber, günümüz şartlarında en görünür olduğu alanlardan biri emek piyasasıdır. Emek piyasasında ayrımcı uygulamalarla yüz yüze gelen kesim ise literatürde dezavantajlı gruplar olarak adlandırılan ve belirli özelliklerinden dolayı bu sınıflama içine giren bireylerdir. Dezavantajlı gruplar kavramının tanımını yapmak gerekirse, yaşadıkları toplumun en temel sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklarına yeterli düzeyde ulaşamayan veya mahrum kalan/bırakılan insan gruplarıdır demek doğru olacaktır (Yasım, 2019: 2).

Emek piyasasında çoğunlukla ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalan dezavantajlı grupların bu durumlarının ortadan kaldırılması veyahut görünürde nötr olan uygulamalarına aleyhlerine sonuçlar doğurmasının engellenmesi için uluslararası ve ulusal boyutta düzenlemeler yapılmaktadır. Bahsi geçen dezavantajlı grupları yoksul kimseler, kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar, göçmenler, LGBT³ bireyler (Yıldırım Akyurt, 2020: 431), gençler, eski hükümlüler (Bingöl, 2019: 143, Durmaz, 2019: 165) olarak sınıflandırmak mümkündür. Alanyazındaki genel sınıflama böyle olmasına rağmen, toplumların yapısına, kültürlerine, ekonomik ve siyasal durumlarına bakarak dezavantajlı grupların sayısını arttırmak mümkündür.

Özen Kutanis ve Ulu (2016: 360) dezavantajlı grupların emek piyasasında maruz kaldıkları ayrımcı uygulamaları öncelikle tercih, terfi ve istatistiksel ayrımcılık olarak belirtmektedirler. İstatistiksel ayrımcılık işe giriş aşamasında kadınların maruz kaldığı ayrımcı uygulamaları ifade ederken, erkeklere nazaran kadınların tercih edilme oranının cinsiyete dayalı olarak ayrımcılığı ortaya çıkardığını rakamlarla ortaya koymaktadır (Özen Kutanis ve Ulu, 2016: 360). Terfi ayrımcılığı ise hali hazırda çalışan bireylerin atama ve terfilerde cinsiyet, ırk, engellilik, cinsel yönelim/eğilim vb. özelleşmiş durumları nedeniyle ayrımcılık içeren uygulamalara maruz kalmalarıdır (Byron, 2010: 453). Bir diğer tür olan tercih ayrımcılığında işverenlerin belirli kişilerle çalışma isteklerinin diğer bireyleri çalışma tercihleri dışında bırakmasını ifade eder ve kalıplaşmış bu yargılar ayrımcı uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Flabbi, 2010: 190).

Ancak emek piyasasında ayrımcı uygulamalar ele alındığında ILO'nun ayrımcılıkla mücadeleyle yönelik sözleşme kararları açısından daha detaylı bir inceleme gerekmektedir. Bahsi geçen bu detaylı inceleme için en önemli referans ise yine ILO tarafından kabul edilen ve taraf devletlerin onayına 1958 tarihli ve 111 No'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 1. Maddesi “*Bu sözleşme bakımından "Ayrımcılık" deyimi; Irk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği*

---

³ Heteroseksüel cinsel eğilim dışında kalan cinsel yönelim ve cinsel kimlikleri tanımlamak için kullanılan ifadedir. Açılımı L (lezbiyen), G (Gay), B (Biseksüel), T (Transseksüel) (Sezer ve Oktan, 2020: 273).

yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı ..... İfade eder" ibaresi ile ayrımcılığa maruz kalabilecek grupları daha net bir biçimde tanımlamıştır (ILO, 1958).

ILO tarafından 111 No'lu sözleşme ile tanımlanan ayrım deyimini doğrultusunda emek piyasasında ayrımcı muamelelere maruz kalan gruplar incelendiğinde öncelikle cinsiyete dayalı ayrımcılık dikkat çekmektedir. Alanyazın incelendiğinde de bu konuda yapılan çalışmaların önemli bir kısmının emek piyasasında karşılaşılan cinsiyet ayrımcılığı üzerine olduğu görülmektedir. Cinsiyet ayrımcılığının hedefinde ise kadınlar vardır. Bu durumun temelinde ise toplumsal cinsiyete dayalı olarak gerçekleşen ayrımcılık vardır. Kadınların emek piyasasında karşı karşıya kaldığı ayrımcı uygulamalar temelde yatay ve dikey ayrımcılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Parlaktuna, 2010: 1220). Yatay ve dikey ayrımcılık kadınların emek piyasasına girmelerine engel olduğu gibi emek piyasasına girdikten sonra ise biyolojik cinsiyetlerine yakıştırılan bakım, hizmet vb. düşük nitelikli işlerde çalışmaya yönlendirilmeleri gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kadınların karşı karşıya kaldığı diğer ayrımcı uygulamalar ise erkelerle aynı ve benzer nitelikte işleri yapmalarına rağmen daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmaları ve terfi/atmalarda gereken ilgiyi görmemeleridir (Çelik ve Akar Şahingöz, 2018: 373, Erikli, 2020: 48).

Emek piyasasında görülen bir diğer ayrımcılık türü ise cinsel yönelime/eğilime bağlı olarak ortaya çıkan ayrımcılıktır. LGBT bireylerin hak mahrum edici ve onur kırıcı davranışlara maruz kalması, taciz edilmesi, işten çıkarılması veya istifaya zorlanması şeklinde kendini göstermektedir (Demirdizen Çevik vd., 2012: 314). Irk, etnik köken ve azınlıklara yönelik ayrımcılıkta kendini emek piyasasında göstermektedir. ILO'da 111 No'lu sözleşmesinde bu duruma dikkat çekmektedir. Irk, etnik köken, göçmenlik ve azınlıklar temelli olarak kendini gösteren ayrımcılık, ırk farklılığına dayalı olarak ortaya çıkan düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Bu düşünce ile hareket ederek ayrımcılık uygulayan bireyler, farklı ırklara, etnik kökenlere sahip, göçmen durumundaki ve azınlık gruplara üye bireylerin çalışma ortamındaki ahengi bozduklarını iddia etmektedirler (Bratter ve Gorman, 2011: 367, Kim, 2015: 4). Oldukça yanlış ve günümüz modern dünyasıyla çelişen bu düşünceye rağmen emek piyasasında ırk, etnik köken ve azınlık temelli ayrımcılıkla karşılaşmaktadır.

Emek piyasasında sıklıkla görülen bir diğer ayrımcılık türü ise yaşa bağlı olarak gerçekleşen ayrımcı uygulamalardır. Bu ayrımcılık gerek yaşı ileri bireyleri (65 yaş üstü) ve gerek yaş olarak genç bireyleri (24 yaş altı) etkilemektedir. Yaşa bağlı ayrımcılık özellikle cinsiyet temelli ve ırk temelli ayrımcılık kadar kendini göstermemekle birlikte, bankacılık, finans vb. sektörlerde yaşı ileri bireylerin işten çıkarılmak veya kariyerlerinin önüne engeller konulması olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yaşı ileri bireylerin emek piyasasına girmek istemeleri durumunda da emsal işlerde çalışanlarla kıyaslandığında daha düşük ücret teklifleri aldıkları da gözlemlenmektedir. Yaşlı bireylere karşı emek piyasasında uygulanan ayrımcılık, bu bireylerin emek piyasasına girme veya emek piyasasında kalma zorunlulukları arttıkça da artmaktadır (Keskinoğlu vd., 2007: 296, Adams, 2004: 219-241). Yaşı ileri bireylerle benzer şekilde gençlerde emek piyasasına girerken ve emek piyasasına girdikten sonra çeşitli ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Çoğunlukla eğitim hayatını bitirdikten sonra emek piyasasına giren gençler, yaşlarının düşük olması sebebiyle tercih edilmemekte (tecrübe eksikliği gerekçesi ile) veya düşük ücretleri kabul etmek zorunda kalabilmektedirler (Bingöl, 2019: 144).

Engelli bireylerde emek piyasasına girişte veya emek piyasasına girdikten sonra bir takım ayrımcı uygulamalarla yüz yüze gelen dezavantajlı gruplardan biridir. Engelli bireylerin bahsi geçen aşamalarda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar öz saygınlıklarını zedeleyebilmekte ve özerkliklerini kaybetmelerine neden olabilmektedir. Ancak engelli bireylerin emek piyasasında karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar aslında çok daha öncesinde, ilköğretim ve yükseköğretim aşamalarında kendini göstermektedir. Eğitim imkânlarının engelli bireyleri kapsayacak şekilde genişletilmemesi, toplumsal ve kültürel baskılardan dolayı eğitimlerine gereken özenin gösterilmemesi vb. sebepler, engelli bireylerin emek piyasasına hazırlık için almaları gereken eğitimden mahrum kalmalarına yol

açabilmekte ve engelli bireylerin emek piyasasında karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar aslında çok daha küçük yaşlarda başlamaktadır (Stewart vd., 2011: 173-175, Zeytinoğlu, 2012: 180-198). Bu bakış açısıyla engelli bireylerin emek piyasasına girişte ve emek piyasasına girdikten sonra karşılaştıkları ayrımcı uygulamaların önlenmesi için eğitim sisteminin engelli bireylere uygun hale getirilmesi ve toplumun bilinçlendirilmesi gerekliliğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Emek piyasasında ayrımcılıkla karşılaşan bir diğer grup ise eski hükümlülerdir. Eski hükümlülük cinsiyet gibi doğuma bağlı olmadığı şekilde, gençlik veya yaşlılık gibi tüm bireylerin geçirdiği aşamalardan değildir. Bu açıdan alanyazın incelendiğinde kimi zaman dezavantajlı gruplar içine alınmadıkları görülür (Durmaz, 2019: 179). Ancak sosyal hayatın geri kalan kısımları bir yana özellikle emek piyasasında eski hükümlülük durumu bir dezavantaj olarak kendini göstermektedir. Eski hükümlü bireyler de bu durumdan dolayı ayrımcı uygulamalarla sıklıkla karşılaşabilmektedirler. Olumlu ayrımcılık içinde yer alan pozitif ayrımcılık uygulamaları incelendiğinde de aslında emek piyasası açısından eski hükümlü bireylerin dezavantajlı olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu 30. Maddesi ile kamu işverenlerine belirli şartlar altında % 2 oranında eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu getirmektedir (İş Kanunu, 2003). Sadece bu durum bile eski hükümlülerin emek piyasasına girmekte karşı karşıya kaldıkları zorlukları ve ayrımcı uygulamaları göstermesi açısından iyi bir örnektir.

Son olarak inanç/din temelli ayrımcılıkla, emek piyasasına girişte ve emek piyasasına girdikten sonra bireylerin dini inançları doğrultusunda ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalması ifade edilmektedir (Ghumman vd., 2013: 441). Farklı inançlara mensup kişilerin çalışma ortamında gerilimlere yol açacağı düşüncesinin hâkim olduğu bu ayrımcılık türü bir nokta da ırk ayrımcılığı ilke benzer düşünce yapısı ve toplumsal anlayıştan kaynaklı olarak kendini göstermektedir. Burada dile getirilmesi gereken bir diğer ayrımcılık türü ise emek piyasasında çocukların maruz kaldığı uygulamalardır. Ancak ILO'nun sözleşmeleri çocuklara yönelik pozitif ayrımcılık içerikli olduğundan dolayı ve kanunların izin verdiği yaş sınırının altında çocukların çalıştırılması her şeyden önce hukuksal açıdan suç teşkil ettiğinden bu başlık altında değinilmeyecektir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Ayrımcılığın Önlenmesine Yönelik Sözleşmelerinin İncelenmesi

1919 yılında Versay Antlaşması ile kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çalışma yaşamında insan onuruna yaraşır koşulların sağlanması ve çalışma barışının sağlanarak sürdürülmesi için faaliyet göstermektedir. Kuruluşundaki amaç incelendiğinde, evrensel ve kalıcı bir barış vurgusu dikkat çekmektedir. Bunun da ancak sosyal adalet ile sağlanabileceği düşüncesi ILO'nun tüm sözleşme ve tavsiye kararlarında bulunmaktadır. Günümüzde ILO üyesi ülke sayısı 186'dır (<https://www.ilo.org/ankara/about-us/lang--tr/index.htm>, Erişim Tarihi 12.09.2022).

Evrensel bir barışın ancak sosyal adalet temelinde sağlanabileceğini savunan ILO, bunun için çalışma barışının sağlanması gerektiğini ileri sürerken, çalışma barışının bozabilecek faktörler arasında eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaları da görmektedir. Çalışma hayatında eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaların önlenmesi için çalışmalarını sürdüren ILO, bu konuda birçok sözleşme ve tavsiye kararı çıkarmıştır. Ancak ILO'nun eşitlik ve ayrımcılığı önleme çabaları ile ilk karşılaştığımız yer 1944 yılında yayınlanan Philadelphia Bildirgesi'dir. Bildirgenin 2. Maddesi'nin birinci fıkrası "*İrk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün insanlar maddi ilerlemelerini ve manevi gelişmelerini, hür ve baysiyetli bir şekilde, ekonomik güvence altında ve eşit şartlarda sürdürmek hakkına sahiptirler*" ifadesine yer vererek eşitlik vurgusu yapmaktadır. Yine 3. Maddesi'nin üçüncü fıkrası da "*Ücretler ve kazançlar, çalışma süreleri ve diğer çalışma koşulları konularında kaydedilen ilerlemelerin sonuçlarından herkese eşit şekilde yararlanma imkânı tanınması, iş sahibi olan ve korunmaya muhtaç olan kimselere asgari yaşam koşulları sağlayacak bir ücret verilmesi*" ifadesi ile çalışma koşulları ve ücretler konusunda eşitlik vurgusu yapmaktadır. ILO'nun özellikle ilerleyen yıllarda çıkardığı ve bizim de burada inceleyeceğimiz ücret eşitliğine dair sözleşmesi de bu ifadeyi güçlendirir niteliktedir. 2014 yılında yayınlanan ve temelini Philadelphia

Bildirgesi'nin oluşturduğu ILO Anayasası'nın da başlangıç kısmında, eşit işe eşit ücret ilkesine yer verildiği görülmektedir (<https://www.ilo.org/ankara/about-us/lang--tr/index.htm>, Erişim Tarihi 12.09.2022).

Tarihsel sıralamadan bağımsız olarak ILO Sözleşmeleri incelendiğinde direkt ayrımcılığa atıf yapan ve çalışma yaşamında ayrımcılığın ve her türlü eşitsizliğin önlenmesini amaçlayan referans sözleşmenin 111 No'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi olduğu görülmektedir. İlgili sözleşmenin bir diğer özelliği ise ILO'nun temel sözleşmelerinden bir olmasıdır. ILO'ya üye olan devletler ILO'nun sekiz temel sözleşmesini onaylamak zorundadır ki bu durum ILO üyesi devletlerin 111 No'lu sözleşmeyi onayladığını göstermektedir. 1958 yılında kabul edilen sözleşmenin başlangıç kısmı "*Philadelphia beyannamesinin; ırk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün insanların, hürriyet, şeref, ekonomik, güvenlik ve eşit imkan şartları içinde kendi maddi refah ve manevi gelişmelerini gözetme haklarını teyit ettiğini, ve Ayrımın, İnsan Hakları Evrensel Beynamesinde belirtilen hakları ihlâl ettiğini, Göz önünde tutarak .... Sözleşmeyi kabul eder*" ifadesi ile eşitlik vurgusu yapmakta ve her türlü ayrımcılığı reddetmektedir (ILO, 1958). Yine birinci madde eşitlik vurgusu yaparak üye ülkeleri de ayrımcılığın önlenmesi konusunda yükümlülük altına sokmaktadır. İlgili madde şu ifadelerle yer vermektedir:

"Bu sözleşme bakımından "Ayrım" deyimi;

İrk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı,

İlgili üye, memleketin, varsa temsilci, işçi ve işveren teşekkülleri ve diğer ilgili makamlarla istişare etmek suretiyle tespit edeceği, meslek veya iş edinmede veya edilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan bütün diğer ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı, İfade eder.

Belirli bir iş için, o işin mahiyeti icabı yapılan, herhangi bir ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutma ayırım sayılmaz.

Bu sözleşme bakımından "İş" ve "Meslek" terimleri, mesleki eğitime, bir işe ve çeşitli mesleklere girmeyi ve çalışma şartlarını kapsar" (ILO, 1958).

Sözleşmenin 2. Maddesi ise iş ve meslek edinme konusunda taraf ülkeleri eşitliği sağlamakla yükümlü tutarak bu konuda yaşanabilecek ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması için gereken hukuksal tedbirleri almaya yöneltmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

"Bu sözleşmenin yürürlükte bulunduğu üye memleketler, ulusal şartlara ve tatbikata uygun metotlarla; bu sözleşmede ele alınan anlamda her türlü ayrımı ortadan kaldırmak maksadıyla iş veya meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği geliştirmeyi hedef tutan milli bir politika tespit ve takip etmeyi taahhüt eder" (ILO, 1958).

ILO'nun eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesine yönelik bir diğer temel sözleşmesi ise 1951 tarihli ve 100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi'dir. Eşit ücret sözleşmesinin temelinde kadın-erkek eşitliği ve farklı cinsiyetler tarafından gerçekleştirilen benzer veya eşdeğer işler için eşit ücret ödenmesi yer alır. Bu sözleşme ile kadınların emek piyasasında maruz kaldığı cinsiyet temelli ayrımcı uygulamalardan biri olan ücret eşitsizliğinin kaldırılması hedeflenmektedir. Sözleşmenin başlangıç kısmı şu ifadeyle yer vermektedir:

".... eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibi ile ilgili çeşitli tekliflerin kabulüne .... aşağıdaki Sözleşmeyi kabul eder" (ILO, 1951).

Sözleşmenin 1. Maddesi de aynı şekilde cinsiyet eşitliği çerçevesinde ücret eşitliğine atıf yapmakta ve şu ifadelerle yer vermektedir:

“Eşit değerlerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği” deyimini, cinsiyet esasına dayanan bir ayırım gözetmeksizin tespit edilmiş bulunan ücret hadlerini ifade eder” (ILO, 1951).

Yine sözleşmenin 2. Maddesi ise sözleşmeye taraf devletleri cinsiyetler arasında ücret eşitliğinin sağlanması konusunda yükümlülük altına sokarak, sözleşmeye taraf devletlere yol gösterici bir biçimde şöyle devam etmektedir:

“Her üye, ücret hadlerinin tespitiyle ilgili olarak yürürlükte bulunan usullere uygun yollardan, eşit değerlerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibini teşvik ve bu prensibin bütün işçilere uygulanmasını, sözü edilen usullerle telifi kabul olduğu nispette temin edecektir.”

“Bu prensip: Milli mevzuat, Mevzuatla kurulmuş veya tanınmış herhangi bir ücret tespit düzeni, İşverenlerle işçiler arasında yapılan toplu sözleşmeler veya Bu çeşitli usullerin birleştirilmesi yoluyla uygulanabilir” (ILO, 1951).

ILO'nun bir diğer eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın her türünün önlenmesine yönelik 1981 tarihli ve 156 No'lu Aile Sorumlulukları Olan Kadın ve Erkek İşçilere Eşit Davranılması ve Eşit Fırsatlar Tanınması Hakkında Sözleşmesi tarafımızca bu konudaki en dikkat çekici sözleşmedir. Bu durumun sebebi ise çalışma hayatında eşitliği sağlanarak, ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması amacı yanında örtük bir biçimde toplumsal cinsiyetin dayattığı rollerin kadın ve erkek arasında eşit, eşit olduğu kadar adil bir biçimde de dağıtılması yoluyla emek piyasasında toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını da hedeflemektedir. Sözleşme başlangıç kısmında 1975 yılında gerçekleştirilen Kadın İşçiler için Fırsat Eşitliği ve Muamele Bildirgesine atıf yaparak şu ifadelerle yer vermektedir:

“..... Aile sorumlulukları olan kadın ve erkek işçiler arasında ve bu tür işçiler ile diğer işçiler arasında etkin bir fırsat ve muamele eşitliği yaratma ihtiyacını kabul ederek ve.... Kadın ve erkek işçiler için eşit fırsatlar ve eşit muamele ile ilgili bazı önerilerin kabulüne karar vererek ..... Sözleşmeyi kabul eder” (ILO, 1981).

Sözleşmenin özünde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın emek piyasasından kaldırılması için işyerleri ve çalışma ortamlarında yeterli miktarda çocuk bakım birimlerinin kurulması, babalara da doğum izni verilmesi ve kadınların doğum sonrası eski işlerine veya denk bir işe dönebilmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır (Tüzünkan, 2016: 317).

156 No'lu sözleşme ile benzer bir amaca hizmet eder biçimde 2000 tarihli ve 183 No'lu Kadının Doğum ve Doğum Sonrası Çalışması Hakkında Sözleşme'de ILO'nun emek piyasasında toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı önlemeye yönelik olarak kabul ettiği sözleşmelerden biridir. İlgili sözleşmenin başlangıcında şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Tüm kadınların işgücünde eşitliğini ve anne ile çocuğun sağlığını ve güvenliğini daha da geliştirmek için ..... Hükümetin ve toplumun ortak sorumluluğu olan kadın işçilerin koşullarını ve hamilelik için koruma sağlama ihtiyacını dikkate alarak ..... Sözleşmeyi kabul eder” (ILO, 2000).

ILO bu sözleşme ile kadınlara verilecek doğum izninin en az 14 hafta olması, kadının gebelik sebebi ile ayrılmak durumunda kaldığı işine gebelik sonrası aynı veya eşdeğer bir konumda dönebilmesini, kadınlara çalışma günlerinde en az bir defa olmak üzere emzirme hakkı tanınmasını ve kadınların doğum sebebi ile işten çıkarılmasının yasaklanarak; kadınlara doğum sebebi ile yardım yapılmasını öngörmekte ve sözleşmeye taraf devletlere de bu şartları sağlamaları konusunda yükümlülükler getirmektedir (Tüzünkan, 2016: 317-318).

ILO'nun bütün sözleşmeleri ve tavsiye kararlarının özünde çalışma barışının sağlanması, refahın eşit şekilde dağıtılarak sosyal adalete ulaşılması, eşitsizliklerin önlenerek ayrımcı muamelelerin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Ancak direkt eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaların sonlanması açık bir hedef olarak belirttiği son sözleşmesi 2019 tarihli 190 No'lu Çalışma Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'dir. Çalışma

yaşamında şiddet ve tacizin önlenmesini amaçlayan bu sözleşme cinsiyetler arasında başlangıç kısmında bir ayırım yapmamaktadır ve şu ifadelerle yer vermektedir:

“..... herkesin, şiddet ve tacizden arınmış bir çalışma yaşamı hakkı olduğunu kabul etmektedir. Sözleşme, şiddet ve tacizi, “fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik zararı amaçlayan, bunlarla neticelenen veya neticelenmesi muhtemel olan, bir dizi kabul edilemez davranış ve uygulamalar” olarak tanımlamaktadır” (ILO, 2019).

Sözleşmenin ilerleyen bölümlerinde ise kadın çalışanların toplumsal cinsiyet kaynaklı ayrımcılığa bağlı olarak şiddet ve taciz olaylarına daha fazla maruz kaldıkları belirterek sözleşmeye taraf devletlere çeşitli yükümlülükler getirmektedir. Sözleşmenin 6. Maddesi şu ifadelerle yer vermektedir:

“Her Üye, bir veya daha fazla kırılgan gruba veya çalışma yaşamında şiddet ve tacizden orantısız şekilde etkilenen kırılganlık durumlarındaki gruplara ait işçi veya diğer kişilere yönelik olanların yanı sıra kadın işçilere yönelik olanlar da dâhil, istibdam ve meslek konusunda eşitlik ve ayırım gözetmeme hakkını sağlayan kanun, düzenleme ve politikaları kabul eder” (ILO, 2019).

Görüldüğü üzere 190 No'lu sözleşme her ne kadar emek piyasasında cinsiyetler arasında şiddet ve taciz olayları açısından herhangi bir ayırım yapmasa da yine de kadın çalışanlara ayrıca yer vererek bir noktada toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa vurgu yapmaktadır. ILO tarafından emek piyasasında eşitsizliklerin giderilerek her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak kabul edilen sözleşmelerin yanında pozitif ayrımcılık içeren ve çalışma yaşamında dezavantajlı konumda bulunan korunmasını hedefleyen sözleşmeler de bulunmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sözleşmelerinde Pozitif Ayrımcılığın Görünümü

Ayrımcılık ne çalışma yaşamında ne de toplumsal hayatın diğer aşamalarında kabul edilebilecek veya kabullenilebilecek bir durum değildir. Ne var ki daha önce de belirtildiği üzere kimi durumlarda dezavantajlı olarak kabul edilen grupların dezavantajlılığını ortadan kaldırarak gerek emek piyasasında ve gerek diğer platformlarda fırsat eşitliğinin sağlanması için dezavantajlı gruplar lehine ayrımcılık yapılabilmektedir. Bu durum olumlu ayrımcılık kapsamında ele alınan “pozitif ayrımcılık” kavramı ile açıklanmaktadır. ILO'da kimi sözleşme kararları ile emek piyasasında dezavantajlı konumda bulunan bireylerin bu durumlarının aleyhlerinde sonuçlar doğurmaması için pozitif ayrımcılık içeren sözleşmeleri kabul etmektedir. Bu sözleşme kararlarının ilki tarihsel sıralama ile ele alındığında 1935 tarihli 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 2. Maddesi kadınların hiçbir surette yeraltı işlerinde çalıştırılmayacağını belirtmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

“Kadın cinsinden hiç bir şabıs, yaşı ne olursa olsun maden ocaklarında yeraltı işlerinde çalıştırılmamaz” (ILO, 1935).

İlgili sözleşmenin yeraltı işlerinde kadınların çalıştırılmamasına getirdiği istisnalar ise şu şekildedir:

“Millî kanunlarla yukarıda yazılı memnuniyeten şu kimseler istisna edilebilirler:

- a. Sevki idare vazifesi ile mükellef olup, bedenen çalışmayan şabıslar,
- b. Sabhi ve sosyal hizmetlerde çalışan şabıslar,
- c. Mesleki bilgilerini tamamlamak maksadıyla bir maden ocağında yeraltı işlerinde staj görmelerine müsaade edilen tahsildeki şabıslar,
- d. Bedenen çalışma mahiyetinde olmayan bir sanatın icrası için bir maden ocağının yeraltı kısımlarına tesadüfi olarak inmesine gerek görülen diğer bütün şabıslar” (ILO, 1935).

Görüldüğü üzere ILO istisna olarak yeraltı işlerinde sevk ve idareden sorumlu olup yeraltında bedenen çalışması gerekmeyen, sağlık işleri ile ilgili (doktor, hemşire vb.) olup sürekli yeraltında olması gerekmeyen, staj yapan ve yeraltında olduğu halde bedenen çalışması gerekmeyen kadınlar olarak belirtmektedir. Anacak bu noktada hemen belirtmek gerekir ki dönemi itibari ile kadınları korumak amacı ile çıkarılan bu sözleşme günümüzde özellikle eşitlik ilkesini ihlal ettiği gerekçesi ile gerek akademik platformlarda gerek sivil toplum örgütleri nezdinde sıklıkla tartışılmaktadır. Avrupa Birliği'nin 76/207 No'lu Direktifinde de maden ocakları ve yeraltı işlerinde karşı karşıya gelinen sağlık risklerinin erkek ve kadın cinsiyeti açısından bir farklılık yaratmadığını belirtmektedir. Sağlık açısından eşit riskler söz konusuysa kadınların korunması gerekçesi ile bu işkolundan uzaklaştırılmalarının doğru olmayacağı da yine adı geçen direktifte belirtilmektedir (Gökçeoğlu Balcı, 2017: 1275).

ILO'nun pozitif ayrımcılık uygulamalarının izlenebileceği bir diğer sözleşmesi ise 1965 tarihli 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme ile 16 yaşın altındaki çocukların yeraltı işlerinde ve madenlerde çalıştırılmasını yasaklayarak, 16 yaş altındaki çocuklar lehine pozitif ayrımcılık içeren hükümlere sahip sözleşmeyi kabul etmiştir. İlgili sözleşmenin başlangıç kısmındaki ifadeler şu şekildedir:

“Madenlerde yeraltında istibdamın tabiatı icabı bu işlere kabulde 15 yaş üstünde bir yaş tespit eden uluslararası standartların arzulanır olduğunu düşünerek ..... aşağıdaki Sözleşmeyi kabul etmiştir” (ILO, 1965).

Görüldüğü üzere ILO bu sözleşme ile taraf devletlere maden ocaklarında ve yeraltı işlerde çalıştırılabilecek işçilerin 16 yaşından küçük olamayacağını belirterek, sözleşmenin 4. Maddesinde taraf devletlerin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri belirtmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

“Yetkili makam işbu Sözleşme hükümlerinin etkin olarak uygulanmasını sağlamak amacıyla uygun cezalar da dâhil olmak üzere gerekli tüm tedbirleri alır. İşbu Sözleşmeyi onaylamış olan her üye ülke, Sözleşme hükümlerinin uygulanmasını denetlemek amacıyla, uygun bir teftiş hizmeti idame ettirmeyi veya uygun bir teftişin yapıldığına kani olmayı taahhüt eder” (ILO, 1965).

ILO'nun ilgili sözleşmesinde dikkat çeken nokta ise 1935 tarihli 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi'nde kadınların yeraltı işlerinde ve maden ocaklarında çalıştırılmamasının istisnaları olmasına rağmen, 16 yaşın altındaki çocukların yeraltı işlerinde ve maden ocaklarında çalıştırılmamasının staj, çıraklık vb. hiçbir istisnasının olmamasıdır.

Pozitif ayrımcılık açısından ILO'nun dikkat çeken bir diğer sözleşmesi ise 1973 tarihli 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi'dir. Çocuk işçiliğinin tamamen sonlandırılması amacını taşıyan sözleşmenin 1. Maddesi şu ifadelerle yer vermektedir:

“Bu sözleşmenin kendisi için yürürlükte olduğu her üye, çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istibdam ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi kabul eder” (ILO, 1973).

ILO ilgili sözleşmenin birinci maddesinde taraf ülkeleri çocuk işçiliğinin sonlandırılmasına yönelik politikalar belirlemek üzere yükümlülük altına sokmaktadır. Yine 3. Madde ile gençlerin sağlıklarının korunmasına dikkat çekilirken şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istibdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır.” (ILO, 1973).

3. Madde incelendiğinde sağlık, güvenlik ve ahlak vurgusu ile gençlerin kişisel, bedensel ve ruhsal gelişmelerinin güvence altına alınmaya çalışıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Sözleşmenin 4. Maddesi ise 18 yaş altı bireylerin çalıştırılmaması konusunda istisnalara yer vermektedir. 4. Madde şöyledir:

“Yetkili makam gerektiğinde, varsa ilgili işveren ve işçi örgütlerine danıştıktan sonra özel ve önemli uygulama sorunlarının çıktığı sınırlı istihdam ve çalışma kategorilerini bu sözleşmenin uygulama alanı dışında tutabilir” (ILO, 1973).

4. Madde incelendiğinde bahsedilen istisnaların staj, çıraklık ve bir mesleğin öğrenilmesine yönelik istisnalar olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu istisna uygulanırken okul çağındaki çocukların okullarını aksatmayacak, sosyal, ruhsal, ahlaki ve bedensel gelişimlerini olumsuz yönde etkilemeyecek biçimde uygulanmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sözleşmenin 6. Maddesi ve 7. Maddesi ise mesleki ve teknik eğitim alan çocukların ve ulusal mevzuat ölçeğinde 13-15 yaş aralığındaki çocukların çalıştırılabilmeleri konusunda da istisnalar getirir.

ILO tarafından kabul edilen ve çalışma yaşamında pozitif ayrımcılık içeren bir diğer sözleşme ise engelli bireylerin emek piyasasında korunmasına yönelik olarak taraf devletlerin onayına sunulan 1983 tarihli 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 1. Maddesi incelendiğinde engelli bireylerin emek piyasasında var olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. İlgili madde şöyledir:

“Bu sözleşmenin amaçları açısından, her üye ülke, mesleki rehabilitasyonun gayesini, bir sakatın uygun bir iş edinmesi, sürdürmesi ve işinde ilerlemesini muktedir kılmak ve bu şekilde sakatın topluma entegrasyonunu veya reentegrasyonunu kolaylaştırmak, geliştirmek şeklinde dikkate alır” (ILO, 1983).

Engelli (sakat) bireylerin emek piyasalarına girebilmeleri, emek piyasasında var olabilmeleri ve kendi ayakları üzerinde durarak öz saygılarını yitirmeyerek toplumsal düzen içinde özerk olarak var olabilmeleri için ILO, taraf devletlere bu madde özelinde sözleşme ile çağrıda bulunmaktadır. Sözleşmenin 3. Maddesi ise engelli (sakat) bireyler arasında bir ayırım yapılmadığının, gerek bedensel gerek zihinsel ve gerek ruhsal engeli (sakatlığı) olan tüm bireylerin kapsandığının göstergesidir. 3. Madde şu ifadelerle yer verir:

“Söz konusu politika her kategorideki sakatlar için uygun mesleki rehabilitasyon tedbirleri sağlamayı ve açık işgücü piyasasında sakatlar için istihdam imkanlarını artırmayı amaçlar” (ILO, 1983).

Sözleşmenin engelli (sakat) işçiler lehine pozitif ayrımcılık uygulamasının en net görülebildiği maddesi ise 4. Maddedir. Bu maddeye göre:

“Söz konusu politika, genel olarak sakat işçilerle sakat olmayan işçiler arasında fırsat eşitliği ilkesi üzerine kurulur. Sakat kadın ve erkek işçiler için fırsat ve muamele eşitliği göz önünde tutulur. Sakat ve diğer işçiler arasında etkin bir fırsat ve muamele eşitliğinin tesisine yönelik özel olumlu himaye tedbirleri sakat olmayan işçiler aleyhine bir ayrımcılık olarak kabul edilmeyecektir” (ILO, 1983).

Görüldüğü üzere 4. Madde engelli (sakat) çalışanlar ile engelli (sakat) olmayan çalışanlar arasında fırsat eşitliğinin sağlanmasına atıf yaparak, engelli (sakat) çalışanlar lehine yapılacak düzenlemelerin ayrımcı bir uygulama olmayacağını kabul eder. Böylece engelli (sakat) işçiler lehine pozitif bir ayrımcılıkla fırsat eşitliğinin sağlanması amaçlanır.

Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir noktada sözleşmede “sakat” ifadesinin kullanımınıdır. Günümüzde (en azından Anayasa'nın sosyal güvenlik hakları ile ilgili 61. Maddesi hariç Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarında) (T.C. Anayasası, 1982) sakat kavramı yerine engelli kavramı kullanılmakla beraber, sakat ve engelli kavramları arasındaki farkı açıklamak, ILO'nun ilgili sözleşme kararında anlatılmak istenenin daha net olarak anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Sakat kavramı yerine kullanılan engellilik günümüzde sadece bedensel, zihinsel veya ruhsal bir özrü/engeli değil, aynı zamanda eski hükümlülük, yaşlılık, göçmenlik vb. gibi emek piyasasına ve sosyal hayata girmeyi zorlaştıran dezavantajlılık durumlarının tamamını kapsamaktadır (Şen, 2017: 213-214). Bu noktada ILO'nun 159 No'lu sözleşmesi ile emek piyasasına giremeyen veya girdikten sonra fırsat

eşitliğine sahip olamayan bütün dezavantajlı grupları değil, sadece bedensel, zihinsel ve ruhsal bir engeli olan bireyleri konu edindiğini söylemek yerinde olacaktır.

Görüldüğü üzere ILO çıkardığı kimi sözleşmelerle emek piyasasındaki eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaları sonlandırmaya çalışırken, çıkardığı kimi pozitif ayrımcılık içeren sözleşmelerle de emek piyasasına girişte ve emek piyasasında fırsat eşitliğini temin etmeyi hedeflemektedir.

SONUÇ

Kurulduğu tarihten günümüze kadar çalışma yaşamının sorunlarını çözmeye, sermaye ve işçi sınıfı arasında çalışma barışını sağlayarak sosyal adaleti tesis etmeye çalışan ILO, bu doğrultuda çıkardığı sözleşmeler ve tavsiye kararları ile üyesi olan devletlere yol gösterici nitelikte hareket etmektedir. ILO'nun bu çabaları çalışma şartlarının yüz yıl öncesine kıyasla günümüzde çok daha iyi, modern ve insan onuruna yaraşır şekilde gelişmesine katkıda bulunmuştur.

ILO'nun önemli önceliklerinden biri de çalışma hayatında her türlü eşitsizliğin giderilerek ayrımcı uygulamaların tüm görünüm ve biçimlerinin sonlandırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda direkt ayrımcılıkla mücadeleye yönelik olarak çıkardığı sözleşmeler dikkat çekicidir. Özellikle çalışma hayatında kadınların, engellilerin (sakatların), gençlerin ve çocukların maruz kaldığı eşitsizliklerle ve ayrımcı uygulamalar bir takım sözleşmelerin ana gündemi oluşturmuş, kimi sözleşmelerde sayılan gruplar lehine pozitif ayrımcı uygulamalar içermiştir. Tüm bu çabaların ortak amacı çalışma yaşamında fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır.

Ancak ilerleyen dönemlerde bu sözleşme ve çabaların bir kısmının eleştirildiği (örneğin 1935 tarihli 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi), bir kısmının da yeniden tartışılmaya açıldığı görülmektedir. Bu durum her geçen gün emek piyasasının, işlerin, toplumsal yapının ve sosyo-kültürel dokunun küresel ölçekte değişim göstermesidir. Bu değişim sürecinde kimi çabaların yetersiz kalması ve kimi çabaların anlam bütünlüğü kaybetmesi doğal süreçtir.

ILO her ne kadar temel sözleşmeleri dışında taraf devletleri tüm sözleşmeleri onaylamaları konusunda zorlayamasa da iyi niyetli çabaları ile sonuç almaya çalışmaktadır. Bu konuda ILO'nun elini zayıflatan en önemli konu yaptırım gücü meselesidir. ILO'nun doğası gereği sözleşmeleri onaylamayan veya onayladığı halde uymayan taraf devletler üzerinde dişe dokunur bir yaptırım gücü olmadığını söylemek gerekir. ILO elindeki tek yaptırım gücü olan "kara liste" uygulaması ile sözleşmelere uymayan taraf devletleri yıllık olarak yayınlamaktadır. Ancak bu durum taraf devletler nezdinde sözleşmeler uyulması noktasında pek etkili olmamaktadır. Aynı durum saydığımız emek piyasasında eşitsizliklerin giderilerek ayrımcı muamelelere son verilmesine yönelik sözleşmeler içinde geçerlidir. ILO'nun tüm çabalarına rağmen emek piyasasında eşitsizliklerin giderilerek ayrımcı uygulamalara son verilmesinin herhangi bir yaptırım ile sağlanamayacağı ortadadır. ILO bu noktada ancak karanlık yolları aydınlatan bir fener görevi üstlenebilir. ILO'nun aydınlattığı yolda ilerlemek ise taraf devletlere kalmış bir durumdur.

KAYNAKÇA

- 4857 sayılı İş Kanunu (2003). Madde 30.
- Adams, Scott J. (2004). Age Discrimination Legislation and the Employment of Older Workers. *Labour Economics*, Vol 11.
- Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (2010). Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı.
- Bingöl, Ufuk (2019). Türk İşgücü Piyasasında Genç İşsizliği İle Mücadele Konseptinin Onbirinci Kalkınma Planı, Eğitim 2023 Vizyonu ve Ulusal İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*, Edi. Yavuz Kağan Yasım, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.
- Blanpain, Roger (2003). *European Labour Law*. Kluwer Law International, The Hague, London.
- Bratter, L. Jennifer and Gorman, K. Bridget (2011). Is Discrimination an Equal Opportunity Risk? Racial Experiences, Socioeconomic Status, and Health Status among Black and White Adults. *Journal of Health and Social Behavior*, Vol 52.
- Byron, Reginald A. (2010). Discrimination, Complexity, and the Public/Private Sector Question. *Work and Occupations*, 37/4.
- Çelik, Muhabbet ve Akar Şahingöz, Sema (2018). İş Yaşamında Cinsiyet Ayrımcılığı: Kadın Aşçılar Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6 / Special Issue 3.
- Demirdizen Çevik, Derya, Çınar Sidar ve Kesici Mehmet Rauf. (2012). İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı: LGB Bireylere Yönelik Bir Alan Çalışması. *IV. Sosyal Haklar Sempozyumu*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ, Muğla.
- Durmaz, Şerife (2019). Bir Dezavantajlılık Olarak Eski Hükümlülük Hali. *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*, Edi. Yavuz Kağan Yasım, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.
- Erikli, Süheyla (2020). Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2/Sayı 1, Ankara.
- Flabbi, Luca (2010). Prejudice and Gender Differentials in the US Labor Market in The Last Twenty Years. *Journal of Econometrics*, Vol 156.
- Ghumman, Sonia, Ryan, Ann Marie, Barclay, Lizabeth A. and Markel, Karen S. (2013). Religious Discrimination in the Workplace: A Review and Examination of Current and Future Trends. *J Bus Psychol*. 28.
- Gökçeoğlu Balcı, Şebnem (2017). Koruma mı Dışlama mı? Çalışma Mevzuatımızda Kadını Koruyucu Kimi Düzenlemelerin Kadın İstihdamı ve AB Normları Açısından Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum, Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 54.
- Gül, İdil Işıl ve Karan, Ulaş (2011). Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi. Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 352, İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları Yayın No: 14, İstanbul.
- Gülmez, Mesut (2009). İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye. Belediye-İş Yayınları, Ankara.
- Gündoğan, Naci (2018). Çalışma Ekonomisine Giriş ve Temel Kavramlar. *Çalışma Ekonomisi I*, Edi. Naci Gündoğan ve Mustafa Kemal Biçerli, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Yayın No: 3548, Eskişehir.

Hepple, Bob (2001). Equality and Empowerment for Decent Work. International Labour Review, Vol 140, Number “, Geneva.

ILO (1935). 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi.

ILO (1951). 100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi.

ILO (1958). 111 No'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi.

ILO (1965). 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi.

ILO (1973). 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi.

ILO (1981). 156 No'lu Aile Sorumlulukları Olan Kadın ve Erkek İşçilere Eşit Davranılması ve Eşit Fırsatlar Tanınması Hakkında Sözleşme.

ILO (1983) 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi.

ILO (2000). 183 No'lu Kadının Doğum ve Doğum Sonrası Çalışması Hakkında Sözleşme.

ILO (2019). 190 No'lu Çalışma Yaşamında Şiddet Ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme.

<https://www.ilo.org/ankara/about-us/lang--tr/index.htm>, Erişim Tarihi 12.09.2022

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C156, Erişim Tarihi 12.09.2022

Kaboğlu, İbrahim Ö. (2013). Özgürlükler Hukuku 1. İmge Kitabevi, Ankara.

Karan, Ulaş (2009). Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Kurumları. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaya, Pir Ali (2020). Çalışma Hukukunda Eşitlik ve Ayrımcılık. 4. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Kaya, Pir Ali (2005). Çalışma Hukukunda Eşitlik: Kavramsal Çerçeve, Uluslararası Belgelerde ve Türk İş Hukukundaki Yeri. Mercek Dergisi, C 10, S, 38.

Keskinöglü, Pembe, Üçüncü, Tuğba, Yıldırım, İdris, Gürbüz, Turgut, Ur, İsmail, and Ergör, Gül (2007). Gender Discrimination in The Elderly and Its Impact on The Elderly Health. Archives of Gerontology and Geriatrics, 45.

Kim, Jim Yong (2015). Proposal End Racial Discrimination At the World Bank. Washington.

Lipson, Leslie (1986). Politika Biliminin Temel Sorunları. Çev. Tuncer Karamustafaoglu, 4. Baskı, Birlik Yayıncılık, İstanbul.

Onaran Yüksel, Melek (2009). Karşılaştırmalı Hukuk Işığında Türk İş Hukukunda Kadın-Erkek Eşitliği, Beta Yayınları, İstanbul.

Özen Kutunis, Rana ve Ulu, Seher (2016). İşgücü Piyasalarında Ayrımcılığın Kaynakları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 35, Konya.

Parlaktuna, İnci (2010). Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılık. Ege Akademik Bakış Dergisi, 10/4, İzmir.

Sezer, Özlem ve Oktan, Vesile (2020). LGBT Bireylerin Yalnızlık, Yaşam Memnuniyeti ve Sosyal Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, Sayı 3/2.

Stewart, Ann, Niccolai, Silvia, and Hoskyns, Catherine (2011). Disability Discrimination by Association: A Case of the Double Yes?. Social&Legal Studies, 20/2.

Şen, Mustafa (2017). Çalışma Yaşamında Engelliler. *Çalışma Yaşamında Özel Gruplar*, Edi. Salih Dursun ve Serpil Aytaç, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

T. C. Anayasası (1982), 61. Madde.

Tüzünkan, Demet (2016). Kadın İşgücüne Yönelik ILO Sözleşmeleri ve Uygulanırlığı: Mevzuatlar Açısından Türkiye-İtalya Karşılaştırması. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Nisan, Sayı 12, Kastamonu.

Yasım, Yavuz Kağan (2019). Dezavantajlı Gruplar ve İşgücü Piyasası. *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*, Edi. Yavuz Kağan Yasım, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.

Yıldırım Akyurt, Aylin (2020). 21. Yüzyıl'da Sosyal ve Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar. *Journal of Awareness*, Volume 5, Issue 3.

Yıldız, Gaye Burcu (2008). İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu. Yetkin Yayınları, Ankara.

Zeytinoğlu, Emin (2012). İş Hukukunda Özürlülük, Sendika Üyeliği ve Yaş Açısından Ayrımcılık Yasağı. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/22, İstanbul.

Adalar İlçesi'nin (İstanbul) Su Altı Dalış Turizmi Potansiyeli

Ümit YILDIRIM¹
Zeynep YILMAZ²
Cemal SEVİNDİ³

Giriş

Kıyı şeridi uzunluğu 8400 kilometreyi bulan Türkiye, su altı turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bununla birlikte bu alternatif turizm dalı ve yararlanma imkânları konusunda yapılmış bilimsel çalışmaların sınırlı olduğu da gözden kaçmamaktadır. Kuşkusuz bu durum su altı dalış turizminin yeterince tanıtılmamış olmasıyla yakından ilgilidir. Konu hakkındaki literatüre katkı sunmak ve çalışma sahası olarak seçilen alandaki turistik potansiyeli ve yürütülen etkinlikleri tanıtmak amacıyla bu araştırma hazırlanmıştır.

Türkiye'nin mevcut kıyı kuşağının yaklaşık 1100 kilometrelik bölümünü adalara ait kıyı şeridi oluşturur (HGM, 2022). Ada kıyı kuşakları, teorik olarak diğer kıyılara oranla dalış turizmi açısından daha uygun koşullara sahiptir. Özellikle anakaraya yakın olan, ulaşım imkânlarının yıl boyu kesintisiz sürdüğü ve yoğun nüfuslu yerleşim merkezlerine yakın konumlu adalar dalış turizmi açısından biraz daha ön plana çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu özelliklerin tamamını taşıması sebebiyle, araştırma sahası olarak İstanbul İli yönetim bölgesinde yer alan Adalar İlçesi araştırma sahası olarak belirlenmiştir. Çalışmanın ikincil hedefleri arasında Adalar İlçesi'nde su altı dalış turizminin sosyo-ekonomik ve kültürel etkilerini saptayarak; bu turizmin geliştirilebilmesi ve sürdürülebilirliğine yönelik öneriler sunmak sayılabilir.

Adalar İlçesi İstanbul İli yönetim bölgesini oluşturan 39 ilçesinden biri olup, 5461 km² yüzölçümüne sahip il içerisinde 11 km² alanıyla Güngören (7 km²), Beyoğlu (9 km²) ve Bayrampaşa'dan (9 km²) sonraki en küçük 4. ilçedir. Adalar İlçesi Burgazada, Kınalıada, Heybeliada, Maden ve Nizam olmak üzere 5 mahalleden meydana gelmektedir. Maden ve Nizam mahalleleri Büyükkada'da yer almaktadır. İlçeyi oluşturan adalar, İstanbul Boğazı-İzmit Körfezi arasındaki kesimde Maltepe-Kartal kıyıları güneybatısında kıyıya yaklaşık 3-13 kilometre uzaklıkta konumlandıkları. Marmara Denizi'nin kuzeydoğu bölümünde sıralanan takımada tarihin çeşitli dönemlerinde *Prens Adaları*, *İstanbul Adaları*, *Kızıl Adalar* şeklinde adlandırılmışlardır. Çeşitli büyüklükte 9 ada ve 2 kayalıktan müteşekkil bu topluluğun *Büyükkada*, *Burgazada*, *Heybeliada*, *Kınalıada* ve *Sedefadası*'da sürekli yerleşim alanı mevcuttur. *Sivriada*, *Kaşıkadası*, *Yassıada* (*Demokrasi ve Özgürlükler Adası*) ve *Tavşanada*'da sürekli yerleşim alanı bulunmamaktadır (Kan, 2021: 1-3), (Decathlon, 2021).

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma kapsamında Adalar İlçesi'ndeki 9 adanın, su altı dalış turizm potansiyeli ele alınmıştır. Bu adalardan Büyükkada 538.6 hektar alana sahip olup, İstanbul kıyılarına uzaklığı 3.4 km'dir. (Harita 1). Büyükkada'nın en yüksek konumu 204 metre yükseltisiyle Yüce Tepe'dir. Alan bakımında ikinci sırada yer alan Heybeliada, kıyıdan 4.3 km uzaklıkta ve 251.1 hektar yüzölçümünde

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, ORCID ID: 0000-0001-6314-2995

² Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Yakutiye, Erzurum. ORCID ID: 0000-0002-7345-7517

³ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, ORCID ID: 0000-0002-4252-887X

olup, en yüksek konumu 136 metre ile Değirmen Tepe'dir. Kıyıya 6.2 km uzaklıktaki Burgazada, 146.5 hektar alana sahiptir ve en yüksek yeri 170 metre ile İsa Tepesi'dir. Yüzölçümü 136 hektar olan Kınalıada'nın anakaraya uzaklığı 5.3 km olup, 115 metre rakımlı Çınar Tepe en yüksek konumu temsil eder. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2021 yılı verilerine göre Büyükada'da 8456, Heybeliada'da 4325, Burgazada'da 1617 ve Kınalıada'da 1974 nüfus yaşamaktadır. Çalışma sahasında sürekli yerleşim alanı bulunmayan ve dolayısıyla nüfus barındırmayan Sedefadası'nın (33 ha) kıyıya uzaklığı 4.5 km, Yassısada (10.4 ha) 12.2 km, Sivriada (9.3 ha) 9.3 km, Kaşıkadası (5.7 ha) 5.6 km ve Tavşanadası (3.1 ha) 9.3 km'dir. Nüfus barındırmayan adalarda deniz seviyesinden yükseklik değerleri düşüktür. Nitekim Sivriada'daki en yüksek zirve 90 metre iken bu değer Kaşıkadası'nda 18 metreyi bulmaktadır.

Harita 1. Araştırma Sahasının Konum Haritası

Araştırma sahasındaki adalar, Kuvaterner (Pleyistosen) döneminde gerçekleşen yerkabuğu hareketleri esnasında, boğazların açılıp Kocaeli-Trakya pennepleninin güney kesimini sular tarafından işgal edilmesi sonrasında penneplenin su üzerinde kalan yüksek kesimleridir. Dolayısıyla bu kara parçaları takımadalar şeklinde izlenirler. Adalar yaklaşık yüksekliği 100 metreyi bulan Paleozoik temelli platformu üzerinde bulunmaktadır (Telli, 2010: 3). Bir bütünün parçaları olmaları

nedeniyle adalarda yüzeyleyen topraklar genel olarak benzer özelliklere sahiptir. Yıkanmaya bağlı olarak bu topraklarda kireç uzaklaştırılmakta ve demiroksit birikimi nedeniyle toprak rengi kırmızı renk tonlarında izlenmektedir. Nitekim Büyükkada'nın Maden semtinde, eski dönemlerde demir çıkartılıp işletilmiştir. Heybeliada Çamlımanı'nda bakırla karışık olarak demir maden yatakları bulunduğundan bu adaya "bakır" anlamına gelen "halkı" adı verilmiştir. Günümüz de Adalar İlçesi'nde demir ve bakır madenleri tükenmiş durumdadır (Kan, 2021: 4).

Çalışma sahasının iklim özellikleri, genel olarak İstanbul İli'nin güney kıyı kesimindeki istasyonlar ile benzer özelliklere sahiptir. DMİGM (Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü) Kartal Meteoroloji İstasyonu'nun (27 m) 1965-2018 yılları arasındaki verilerine göre ortalama sıcaklık 15 °C'dir. Yıl içerisindeki en yüksek ortalama 24.4°C ile Temmuz ayında en düşük ortalama ise 6.4 °C ile Ocak ayında tespit edilmektedir. İstasyona yıllık ortalama toplam 637.1 mm yağış düşmektedir. En yüksek yağış 99.8 mm ile Aralık ayında, en düşük yağış ise 15.3 mm ile Temmuz ayında alınmaktadır. İstasyonda ölçülen en yüksek Haziran ve Temmuz ayların 40.6°C olarak, en düşük sıcaklık ise -6.8°C olarak Ocak ayında tespit edilmiştir. Kartal'da Şubat 2004 ve Mart 1987 yıllarında 41 cm kar kalınlığı belirlenmiştir. İstasyondaki hâkim rüzgâr yönleri 51130 frekans ile E (Doğu) ve 36985 frekansla ENE'dir (Doğu-Kuzeydoğu). İstasyonda rüzgâr hızı 136.1 m/sn'ye (Eylül 1981) kadar ulaşabilmektedir.

Genel nüfus sayım sonuçlarına göre Adalar İlçesi 1927 yılında 12.310, 1965'te 15.219, 1970'te 17.600, 1975'te 13.171, 1980'de 18.232, 1985'te 14.785, 1990'da 19.413 ve 2000 yılında 17.760 nüfus belirlenmiştir. TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sistemine verilerine göre ise, Adalar İlçesi'nde 2021 yılı itibarıyla toplam 16.372 nüfus tespit edilmiştir. Yeni nüfus tespit sistemi verilerine göre 2007-2021 yılları arasındaki 14 yılda %56.5 oranında (5912 nüfus) artış göstermiştir. Bu değerler adalarda nüfus yıllık ortalama %4 oranında büyüdüğünü ortaya koymaktadır (Tablo 1). 2007-2021 devresinde nüfustaki en yüksek artışlar 2008 (3612 kişi) ve 2018 (1212 kişi) yıllarında gerçekleşirken, 2010 (120 kişi), 2011 (338 kişi), 2014 (114 kişi), 2016 (1145 kişi) ve 2019 (881 kişi) nüfusta azalmalar söz konusudur. 2021 yılı itibarıyla Adalar İlçesi'nde nüfus barındıran 4 adadan Büyükkada 8456 nüfusa, Heybeliada 4325 nüfusa, Kınalıada 1974 nüfusa ve Burgazada 1617 nüfusa sahiptir.

Tablo 1. Adalar İlçe Nüfusu'nda 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimler.

Nüfus Tespit Yılı	Erkek Nüfusu	Nüfus Değişimi	Kadın Nüfusu	Nüfus Değişimi	Toplam Nüfus	Nüfus Değişimi
2021	8419	61	7953	278	16372	339
2020	8358	312	7675	483	16033	795
2019	8046	-556	7192	-325	15238	-881
2018	8602	754	7517	458	16119	1212
2017	7848	428	7059	1	14907	429
2016	7420	-1129	7058	-16	14478	-1145
2015	8549	-200	7074	-229	15623	-429
2014	8749	-59	7303	-55	16052	-114
2013	8808	867	7358	747	16166	1614
2012	7941	637	6611	32	14552	669
2011	7304	-337	6579	-1	13883	-338
2010	7641	-51	6580	-69	14221	-120
2009	7692	74	6649	195	14341	269
2008	7618	2206	6454	1406	14072	3612
2007	5412	-	5048	-	10460	-

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden hazırlanmıştır.

Dünya'da Su Altı Turizmi

Turistlerin sürekli değişmekte olan istekleri ve bilinmeyeni keşif etme arzuları, turizm sektörüne her dönem farklı bakış açıları ve uygulamalar getirmektedir. Yakın zamanlarda keşif etme duygusundan hareketle su sporlarına olan ilgi artmış ve su sporlarına yönelik yatırımlar, yeni bir turizm dalı olan "Su Altı Dalış Turizmini" ortaya çıkarmıştır. Su altı dalış turizmi, *su altı dünyasındaki*

fauna, flora ve arkeolojik kültür değerlerini görmek, bu değerleri fotoğraflamak ve çeşitli eğitim amaçlı dalışlar yaparak denize yakın yerlerdeki konaklama ve diğer hizmetlerinin tümünü içine alan bir turizm türüdür (Yaşar, 2011: 33-35).

Yaygın turistik faaliyetlerden farklı olarak, özel ilgi turizmine dâhil edilen hemen her aktivitenin yüksek maliyetli olduğu kanaati hâkim görüştür. Bu kanaatin dalış turizmi için de geçerli olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim kullanılan yüksek standartlı araç-gereçler, dalış yerlerinin özelliğine göre artan maliyetler, bu pahalılığın temel nedenidir. Buna rağmen Avrupa'dan yılda 10 milyon turist dalış yapmak amacıyla Mısır'a gitmektedir (Erkut&Paker,2014:49-61). Ayrıca Avrupa'da su altı dalış sertifikası alan her yıl yaklaşık 4 milyon dalıcı, yeni deneyimleri kazanmak ya da dalış yapmanın zevkini yaşamak amacıyla çeşitli ülkelere ziyaretler gerçekleştirmektedirler (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 8). Su altı dalış turizminin daha ziyade gelir düzeyi yüksek, maceraperest insanlara yönelik olduğu düşünülse de su altı turizmine ve su altı sporlarına olan ilgi ve talep günden güne artmaktadır. Yapılan araştırmalar, Avrupa'da 25 milyondan fazla insanın su altı turizmini ve su sporlarını ilgi çekici bulduğunu ve yaşadıkları ülkelerin dışındaki farklı merkezlerde de bu sporu yapmak istediklerini ortaya koymuştur. Özellikle tropikal bölgelerde bulunan mercan resifleri, en fazla ziyaret edilmek istenen alanlar olarak belirlenmiştir (Bideci, 2014:47). Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) verilerinden hareketle; su altı dalışına katılanların yalnızca üçte biri düzenli olarak su altı dalışları için ülke dışına yolculuk yapmaktadır. Kalan üçte ikilik kısımdaki dalgıçlar ise ya günlük tur olarak evlerine yakın su altı dalış merkezlerini seçerler ya da kendi ülke sınırları içindeki bir su altı dalış merkezinde birkaç gün süren turları tercih etmektedirler (Garrod&Gössling, 2008:5-6).

İlgi turizminin ortak özelliklerinden biri de faaliyetin gerçekleştirileceği alanın belirli standartlara sahip olmasıdır. Bu durum dalış turizmi içinde geçerli olup, hemen her su rezervuarında dalış yapmak mümkün olsa da Dünya'da su altı dalışı konusunda önem arz eden temalı yerler vardır. Bunlara arasında *Güney Afrika (Ümit Burnu-Beyaz Köpek Balığı)*, *Güney Avustralya (Great Barrier Reef-Yongala Batığı)*, *Kanada (Baffin Adası)*, *Bahama Adaları*, *Papua Yeni Gine*, *Mısır (Kızıldeniz)*, *Brezilya (Frenando de Noronha)*, *Endonezya (Komodo)*, *Maldiv Adaları*, *Kaliforniya (Channel Adaları)* sayılabilir. Su altı dalış turizminin en çok tercih edilen ülkelerinden biri de Mısır'dır. Özellikle 2000 yılından sonra su altı biyoçeşitliliğiyle çeşitliliğiyle ün kazanan Kızıldeniz kıyıları, her yıl ortalama 540 bin turiste ev sahipliği yapmaktadır. Dünya'nın en büyük dalış gemi filosuna (liveaboard) sahip Mısır'da turizm aktivitelerinin %75'i aletli (scuba) dalışı içeren eğlence odaklıdır ve Kızıldeniz'de yoğunlaşmıştır. Kızıldeniz, 1000'den fazla omurgasız türü, 200'den fazla yumuşak ve sert mercan türünü yoğun olarak barındıran, su altı dünyasının 7 harikasından biri olarak kabul edilir. Turist yoğunluğunun bir diğer sebebi de deniz suyu sıcaklığının yılın büyük bir bölümünde su altı dalışları için uygun olmasıdır (Dinç, 2021). Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı'nın (BAKA) 2012 yılında yayınladığı *Ekoturizm Sektör Raporu*'na göre; Florida Keys Bölgesi'nde (ABD) yapılan su altı dalışlarının yerel ekonomiye katkısı yıllık 75 milyon USD kadardır. Benzer şekilde 2018 yılında Karayip Adaları'nda su altı dalış turizminin ekonomiye katkısı 32 milyar USD olarak belirlenmiştir. Yine Karayip Adaları'nda sadece resif ziyaretlerinden km² başına 100 bin ile 600 bin USD gelir elde edilmektedir (Statista,2021). Kosta Rika'ya su altı turizmi için gelen turistlerin %46'sı Amerika ve Kanada, %16'sı AB kökenli olup, bir turist ziyareti süresince yaptığı minimum harcamanın 1.000 USD'yi bulduğu belirlenmiştir. Günümüzde Galapagos Adaları'na dalma amacıyla gelen turistlerin sayısı 241.800'e ulaşmış olup, dalış turizminin Ekvador ekonomisine katkısı yıllık 100 milyon USD kadardır (Nytimes,2021). Hollanda Antilleri'nde aletli dalış (scuba diving) yapan turistlerden 95 USD ücret alınmakta (Divescover, 2021) ve sadece scuba divingden yıllık 30 milyon USD gelir elde edilmektedir (Yarmacı, Keleş&Erbil, 2017: 70).

Türkiye'deki Önemli Su Altı Dalış Noktaları

Ilıman iklim koşulları nedeniyle, özellikle Akdeniz İklimi'nin etkili olduğu Türkiye kıyılarında yılın dört mevsiminde su altı dalışı yapılabilmektedir. Su altı coğrafyasının zenginliği ve tarihi batıkların mevcudiyeti, Türkiye'de dalış gelişmesindeki temel faktörlerdir. Eski çağlarda Anadolu'yu çevreleyen denizleri güzergâh olan seçen gemilerde, teknik yönden eksik kaldıkları için kıyılara yakın bölgelerde seyretmişler, çeşitli hava olaylarıyla veya afetler sonucunda kıyılarımıza yakın alanlarda batmışlardır (Erkut ve Paker, 2014: 55). Bu durum Türkiye kıyılarını su altı dalış turizmi açısından ilgi çekici hale getirmektedir. Bu gün için üzerinde durulmasa da su altı arkeolojik değerlerin korunması ve buldukları kıyı kesimlerinin dalışa yasak sahalar olarak koruma altına alınması önerilmektedir (Yaşar, 2011: 34). Su altı dalış turizminin bir başka ilgi alanı ise denizel fauna ve floradaki zenginliklerdir. Türkiye'yi çevreleyen denizler, tropikal bölgelerin zengin tür çeşitliliğine sahip deniz ve okyanusları kadar olmasa da lokal olarak iyi derecede korunmuş kıyılara sahiptir. Bu alanların korunması ve tanıtımı açısından, su altı dalış turizminin geliştirilmesi bir fırsat olarak görülebilir.

Türkiye'deki birçok dalış noktasında da su altı dalış turizmini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Uzun yıllar sabırla yürütülen çalışmaların sonucunda Türkiye'de uluslararası öneme sahip birçok su altı dalış merkezi ortaya çıkmıştır. Kaş (Antalya), Afkule (Fethiye), Büyük ve Küçük Resif (Bodrum), Kalkan Açıkları (Antalya) Ayvalık Deli Mehmet (Balıkesir), Tekirova Adalar (Antalya), Sivriada (İstanbul), Çanakkale-Saros, Minnoş Adası ve Minnoş Resifleri, Gökova Kocadağ (Muğla) ve Datça Hisarönü (Muğla) Türkiye'nin su altı dalış turizmindeki önemli merkezleri olarak sıralanabilir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015).

Antalya-Kaş ilçesi resifleri, batıkları, mağaralar, kanyonlar ve tünellerden oluşan denizaltı morfolojisindeki çeşitlilik ile su altı canlılarının yoğunluğundan dalış turizminin Dünya'daki önemli merkezlerinden biri kabul edilmektedir (Erkut&Paker, 2014: 51). Kaş Flying Fish adıyla tanınan dalış merkezi Meis Adası ile Kaş arasında yer almaktadır. Dalış esnasında denizin ilk 5 metrelerinde başlayan resiflerde çok çeşitli balık türlerini görmek mümkündür. Resifleri 80 metrelere kadar izlemek mümkündür. II. Dünya Savaşı sırasında düşen üç pervaneli İtalyan savaş uçağı 57-70 metrelerde gözlenmektedir. Bölgedeki diğer bir dalış merkezi ise Tekirova'nın açıklarında bulunan küçük adalardır. Bu merkezinin dip yapısı Antalya'ya kıyasla daha zengin olması, görüş netliği ve birçok dalış merkezine yakınlığı nedeniyle tercih edilmektedir (Şenok, 2011).

Kaş İlçesi'nin yaklaşık 8.5 km güneydoğusunda Uluburun Antik Batığı yer alır. 60 metre derinlikteki batığın, MÖ XIV yüzyıla ait bir yük gemisine ait kalıntılar olduğu tahmin edilmektedir. 1984 yılında yapılan dalışlar sonucunda, gemiden çıkarılan materyaller Bodrum Su Altı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015). Manavgat İlçe Merkezi'nin yakınlarında, 200 metre derinlikte tespit edilmiş olan batık, *Hadley's Harem* isimli B-24 tipi Amerikan savaş uçağına ait olup, 1995 yılında uçağın kokpiti gün yüzüne çıkarılmıştır (Demirtaş, 2012: 1083). Antalya liman girişinde bulunan Fransız askeri nakliye gemisi 20-32 metrelerde, Kemer Marina açıklarındaki Paris Batığı ise 33 metre derinlikte yer almaktadır. Kemer (Antalya) kıyıları ayrıca makro ve gece fotoğrafçılığı için uygum koşullara sahiptir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015). Kalkan'daki (Antalya) dalış merkezi, Sakarya batığı ile İngiliz kargo gemisi batığı nedeniyle önem kazanmıştır. Bu batıklar 15-65 metreler arasında izlenmekte olup, Kalkan kıyıları su altı bitkileri bakımından da oldukça zengindir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 9).

Çanakkale İli'ndeki Saros-Bebek ve Minnoş kayalıkları İstanbul'a yakın olmasından dolayı, hafta sonları dalış yapılabilecek en uygun merkezler olarak kabul görmektedir. Otel ve kamp sahalarının mevcut olan bu dalış merkezleri, 30-40 metreye kadar deniz salyangozları, kırmızı denizyıldızları, iskorpit, müren balıkları açısından zengin bir sahadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013:9). Bu bölgenin tercih edilmesinin diğer sebepleri ise *Kaptan Franko* ve Saros körfezi

civarında 30 metre derinlikte bulunan *Lundy* batığıdır. Bölgedeki diğer dalış merkezleri Çanak Limanı, Bakla Taşı, Pınar Dere, Orfoz ve Karayer adaları önemli dalış merkezleridir.

Türkiye'nin yurt dışına açılan penceresi olarak tanımlanan Bodrum, su altı turizmi açısından da önemli merkez durumundadır. Bodrum ayrıca Dünya'daki önemli su altı müzelerinden birine de ev sahipliği yapmaktadır. Muğla-Bodrum aksında bulunan Orak Adası, mağaraları ve çeşitli renklerde izlenen süngerleri ile Köçek Adası ise 19 metre derinlikteki resifleriyle önemli bir dalış noktası haline gelmiştir. Bunlara Çatal ve Esen adalarını da eklemek mümkündür. Datça'da ise 10-40 metre aralarında köpek balığı, yunus balığı, Akdeniz foku gibi canlılar görülebilmektedir. Bir diğer önemli bir nokta olan Marmaris dalış bölgesi, 52 dalış noktası olan antik kalıntıların bulunduğu önemli bir merkez durumundadır. Bölgedeki başlıca dalış noktaları Kargı Adası, Kadırga Feneri, Kütük Burnu, Cennet Adası'dır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015).

Türkiye'de diğer önemli dalış merkezleri şunlardır; İzmir-Çeşme bölgesi, Fener Adası, Aydın-Kuşadası dalış bölgesi, Pamucak Resif alanı, Adakule-Mağara bölgesi, Akvaryum Resifi, Balıkesir-Ayvalık dalış bölgesi, Mersin dalış bölgesi'dir. Marmara denizinde bulunan önemli dalış noktaları ise Ekinlik Adası, Avşa Adası, Paşalimanı Adası, Marmara Adası ve Fener Adası olarak sıralanabilir.

Bulgular

Adalar İlçesi'nde Su Altı Turizmi

Araştırma sahasını oluşturan Adalar İlçesi'ndeki adaların tamamının çevresinde su altı dalışlarını gerçekleştirmek mümkündür. İdari bakımında İstanbul İli'ne bağlı olan adaların, anakaraya yakın konumları, kesintisiz ulaşım imkânları ile yakın çevrelerinde nüfus yoğunluğu yüksek şehirlerin mevcut olması, adaları dalış turizmi açısından avantajlı bir konuma getirmektedir. Çalışma sahasındaki adalarda yılın her mevsimi dalış mümkün olsa da ziyaretçilerle yapılan mülakatlarda, su altı dalışı için en çok Nisan ayı ile Kasım-Aralık devresinin tercih edildiği tespit edilmiştir.

Marmara Su Altı Merkezi yetkilileriyle yapılan görüşmelerde ise merkeze dalış için gelen sertifikalı dalgıçların genelde İstanbul ve çevresinde ikamet ettikleri ve ziyaretlerini günübirlik olarak gerçekleştirdikleri bilgisi elde edilmiştir. Merkezde yapılan eğitici kurslar, teorik ve pratik olmak üzere iki aşamada tamamlanmaktadır. Teorik çalışmalar için tek eğitmen yeterli olurken, uygulamalı eğitimlerde her kursiyere bir eğitmen ve tecrübeli asistanlar eşlik etmektedir. Dalış merkezindeki kursiyer ve eğitmen sayısı dönemsel olarak farklılık gösterebilmektedir. En çok 4 öğrenciden oluşan küçük gruplara yönelik pratik çalışmaların süresi, öğrencilerin önceki deneyimlerine, beceri durumlarına, inilecek derinliğe ve derinde yürütülecek çalışmanın türüne göre farklılık göstermektedir. Bu konuda son kararı uygulamayı yürüten eğitmen vermektedir. Yönetmelikler gereğince dalış esnasında kesinlikle dalış şamandırası kullanılmaktadır. Sertifikalı dalgıçlar zaten gerekli eğitime katılmış ve eğitimini tamamlayarak sertifikalarını almış kişilerden oluşur. Deneme dalışı yapmak isteyen bireyler ise dalış öncesi 30-40 dakikalık bir bilgilendirmeye tabi tutulup, eğitmen ya da tanıtım dalışı uzmanı 3 yıldız bir dalgıç ile birebir dalış gerçekleştirirler (Fotoğraf 1,2). Dalış sırasında, su altına ait olmayan her atığı ve kirliliğe sebep olan her şeyi çıkarmak bir dalgıcının görevi kabul edilmektedir.

Fotoğraf 1. Dalış gruplarından bir görünüm (Marmara Su Altı Merkezi)

Fotoğraf 2. Eğitmen gözetiminde yürütülen su altı dalışları (Marmara Su Altı Merkezi)

Su altı dalış turizmi, maliyet açısından düşünüldüğünün aksine çok pahalı bir aktivite değildir. Kış sporlarını göz önüne alınırsa, gününbirlik bir dalış organizasyonunun maliyeti ortalama fiyatlardadır. Örneği giyim ve ekipmanın bir arada sunulduğu kayak merkezlerinde günlük kayak ücreti 600 TL'yi bulurken; tüm dalış ekipmanları, tekne ve rehber hizmetinin sunulduğu dalış merkezlerinde 25-45 dk süreli 3'lü dalışın maliyeti 900 TL kadardır. Dalış merkezleri gelen yerli ve yabancı turistlerin tüm malzemelerini temin etmektedir. Genellikle yerli ve yabancı turistler, zamanla su altındaki konforları için su altı malzemelerini satın almayı tercih etmektedirler. Ziyaretçiler dalış öncesinde bilgilendirilerek, kronik kulak problemleri, epilepsi, solunum ve kalp rahatsızlığı, obezite, şeker, tansiyon gibi hastalıkları bulunanlara gerekli uyarılar yapılmaktadır. Dalışlar gündüz, gece ve şafak vakti gibi günün değişik vakitlerinde yapılabilmektedir. Yıllık 1000-1200 ziyaretçiye dalış hizmetinin sunulduğu merkezde, ziyaretçiler 10-15 kişilik gruplar oluşturularak kabul edilmektedir. Adalar İlçesi'ndeki dalış hizmetlerinden yabancı turistler de yararlanmaktadır. Bu gün için Arap ülkelerinden gelenlerin ağırlıkta olduğu yabancı ziyaretçiler, tur şirketlerinin yönlendirmesi ile veya sosyal medya üzerinden bilgilenecek deneme dalışı (discovery) programlarına katılmaktadır.

Adalar İlçesi çevresindeki denizel alanlar, biyoçeşitlilik açısından oldukça zengindir. Nitekim Marmara Denizi, yoğun plankton sayesinde makro yaşamın yanı sıra Türkiye'deki denizler içerisinde en çok canlı çeşitliğine sahip denizdir. Bu yüzden su altı fotoğrafçılarının özellikle tercih ettiği bir alan konumdadır. Buna bağlı olarak sezon içerisinde il dışından da dalışlara katılan sertifikalı dalcılar bulunmaktadır. Diğer önemli bir husus ise Marmara Denizi bir iç deniz olması nedeniyle, akıntı büyük oranda iki temel mekanizma tarafından kontrol edilir, bunlar sırasıyla yoğunluk ile Karadeniz ve Marmara Denizi arasındaki su seviyesi farklılığıdır. Karadeniz'in, Marmara Denizi'nden daha yüksek su seviyesine sahip olması nedeniyle, bir üst akıntı oluşur ve boğazdan akıntı şeklinde su transferi gerçekleşir (Güler ve diğ., 2004). Bu akıntılara bağlı olarak, bölgedeki balık türleri artmakta (Eşkına (taş balığı), Karagöz Balığı, Sargos Balığı, İskorpit, Gelincik, İstavrit, İzmarit, Gümüş, Lüfer, Çinekop, Mercan) ve ayrıca micro besinlerin fazla olmasından dolayı mercan oluşumu gözlemlenmektedir. Akıntılar neden olduğu balık yoğunluğu aşırı avlanmaları beraberinde getirmektedir. Balıkçılık yapan teknelerin çeşitli nedenlerden dolayı ağlarını deniz dibinde bırakmaları, denizde yoğun bir kirliliğe sebep olmaktadır (Fotoğraf 3,4,5,6,7). Adalar İlçesi'nde su altı dalış turizmine katılanların büyük bölümü yerli turistlerden oluşmaktadır. Yabancı turistler dalış için genelde Ege ve Akdeniz kıyılarını tercih etmektedirler. Adalar İlçesi'ndeki su altı dalış

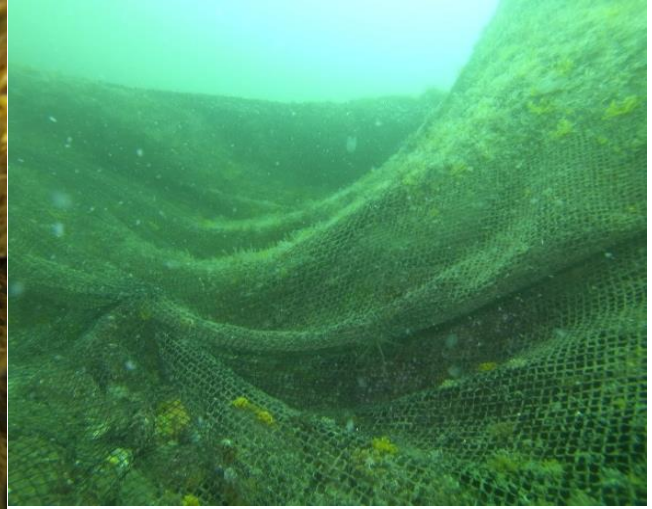
merkezlerine en çok Suudi Arabistan, Katar, Yunanistan, Bulgaristan ülkelerinden turist gelmektedir.

Fotoğraf 3. Adalar İlçesi'nde deniz kirliliği. Hayalet ağlar (Serço Ekşiyen)

Fotoğraf 4. Adalar İlçesi'nde deniz kirliliği. Hayalet ağlar (Serço Ekşiyen)

Fotoğraf 5. Adalar İlçesi'nde deniz kirliliği. Hayalet ağlar (Serço Ekşiyen)

Fotoğraf 6. Adalar İlçesi'nde müsilaj kirliliği öncesi (Serço Ekşiyan)

Fotoğraf 7. Adalar İlçesi'nde müsilaj kirliliği sonrası (Serço Ekşiyan)

Yassıada Dalış Alanı

Kadıköy'e (İstanbul) yaklaşık 12.2 km uzaklıkta olan Yassıada'da (*Demokrasi ve Özgürlükler Adası*) yerleşim alanı bulunmamaktadır. Yassıada su altında yaklaşık olarak 25-30 metre derinliklerde görülen sarı mercanlar (gorgonlar) nedeniyle önemli bir merkez haline gelmiştir. Ayrıca 30-40 metre derinliklerde mor renkli denizatlarını da görmek mümkündür. Adada 2015 yılından itibaren inşaat şirketlerinin sürdürdüğü faaliyetlerin bir sonucu olarak, yapılan kıyı dolguları ve atıkların denize bertaraf edilmesi sonucu mercan resifleri zarar görmeye başlamıştır (Fotoğraf 8). Ayrıca balıkçılar tarafından terk edilen ağlar nedeniyle de deniz dibinde belirgin bir kirlenme söz konusudur. Yassıadada'ki bu durum 2017 yılında Deniz Yaşamını Koruma Derneği üyeleri tarafından fark edilmiş ve ilgili kurumlar harekete geçilerek, kirlenme konusunda tedbirler alınmaya başlanmıştır.

Fotoğraf 8. İnşaat hafriyatlarının denize dökülmesi mercanların zarar görmesine sebep olmaktadır (Magmadergisi, 2021)

Sivriada Dalış Alanı

Yassıada'nın 1.7 km kuzeybatısında Sivriada bulunmaktadır. Kadıköy (İstanbul) sahiline 13.2 km uzaklıktaki Sivriada dalış alanı, akıntının fazla olmaması nedeniyle sualtı fotoğrafçılarının

vazgeçilmez konumlarından biridir. Bununla birlikte yakın zamanda adalar çevresinde artan kirliliğin, Sivriada'daki sualtı dalış faaliyetlerini olumsuz etkilediği belirtmek gerekir. Adanın güney bölümünde bir liman mevcut olup, tatlı su ihtiyacı açılmış bir kuyudan karşılanmaktadır. Deniz dışında ulaşım imkânının bulunmadığı ve sahile nispeten uzak konumuyla Bizans Dönemi'nde sürgün adası olarak kullanılmış Sivriada'da X.yüzyıldan kaldığı tahmin edilen bir de manastır mevcuttur. Sürekli nüfus barındırmadığından İstanbul'un en sakin konumlarından biri durumundaki adanın denizden yüksekliği de en çok 90 metredir. Sivriada İstanbul sahillerine en uzak konumda olması nedeniyle denizsel ekosistem önemli ölçüde korunmuş durumdadır. Tüm bu özellikler, Sivriada'yı sualtı turizmi açısından en çok tercih edilen merkezler arasına sokmuştur (Gezilinki, 2021). Sivriada çevresinde akıntının güçlü olmaması dalış eğitimlerin de büyük kolaylık sağlamaktadır. Dolayısıyla İstanbul merkezli çoğu dalış okulu, sualtı sporları konusunda Sivriada'yı tercih etmektedir.

Sedefadası Dalış Alanı

Kartal (İstanbul) sahiline 4.5 km uzaklıktaki Sedefadası, Yassıada ve Sivriada gibi sürekli yerleşim ve nüfusun bulunmadığı bir alandır. Bu özelliği nedeniyle deniz ekosistemi diğer ada ve sahillere oranda korunmuş durumdadır. Sedefadası beyaz renkli yumuşak mercanlar, deniziğnesi, denizotu ve çok çeşitli balık türleri nedeniyle dalış turizmi açısından önem kazanmıştır. Ancak ada çevresindeki keşfedilen Bizans batığı nedeniyle 2863 sayılı kanun kapsamında Sedefadası'nda dalışa izin verilmemektedir.

Büyükada Dalış Alanı

Kartal (İstanbul) sahiline 3.4 km uzaklıktaki Büyükada, 538.6 hektar alanıyla Adalar İlçesi'nin en büyük adası ve aynı zamanda idari merkezidir. Büyükadada'daki başlıca dalış konumları Viran Bağı Burnu, Kurşun Burnu, At Mezarlığı ve Güvercinlik Çatlağı'dır. Kuşkusuz bunlara arasında en fazla tanınan ve tercih edilen yer adanın güneybatı bölümündeki Güvercinlik Çatlağı'dır (Fotoğraf 9). Deniz altından yüzeye kadar uzanan derin çatlaklı kayalıklar nedeniyle tercih edilen Güvercinlik, adını kayalıklarda yaşayan Güvercinler'den almıştır. Kıyıda genel olarak blok olarak izlenen ancak denizaltında oyuklar, mağara boşlukları ve geniş çatlaklı kayalıklardan oluşan kıyı şeridi, özellikle denizel yaşam açısından büyük önem taşımaktadır. Tür çeşitliliğini artıran ve türlerin korunmasına olumlu katkı sağlayan denizaltı morfolojisi dalış turizm açısından önemli bir potansiyel oluşturmuştur. Dalgıçlar bu alanda tecrübelerine göre istedikleri derinliklere inebilmektedirler. Ne yazık ki 2020 yılında ortaya çıkan müsilaş sorunu, Büyükadadaki tüm dalış konumlarını önemli ölçüde etkilenmiştir (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 9. Güvercinlik Çatlağı (Ferhan Çoşkun)

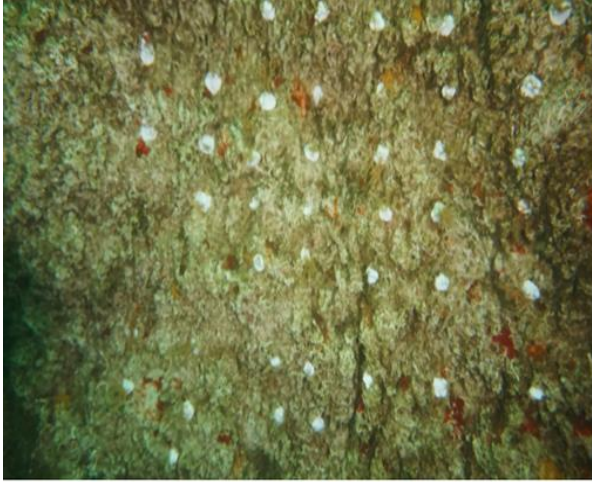
Tavşanadası Dalış Alanı

Büyükada'nın 2 km kadar güneyinde yer alan Tavşanadası, Kartal sahiline 9.3 km mesafededir. Adanın deniz seviyesi üzerindeki en yüksek konumu 40 metreyi bulmakta olup, sürekli yerleşim alanı mevcut değildir. Balıkçıadası, Eşekadası adlarının da kullanıldığı Tavşanadası, Neandros dalış alanı olarak tanınmaktadır. Bu isim Osmanlı Dönemi'nde adaya yerleşen ve balıkçılıkla uğraşan Andros topluluğundan kalmadır. Tavşanadası korunmuş doğasıyla, Marmara Denizi'ndeki önemli dalış merkezlerinden biridir. Bununla beraber 2020 yılı Kasım ayında ortaya çıkan müsilaj sorunu nedeniyle adanın su altı biyoçeşitliliği büyük ölçüde tehlikeye girmiş olup, Tavşanadası 10 Nisan 2021'de koruma altına alınarak temizlik faaliyetlerine başlanmıştır. 2017 yılında adanın mercan resiflerinin bozulmalar dikkate alınarak Sivriada'dan 90 mercan resifi taşınmış, buna 2019 yılında 190 resif daha eklenmiştir (Fotoğraf 11,12),(Theguardian,2021).

Fotoğraf 10. Büyükadada müsilaj sorunu (Serço Ekşiyan)

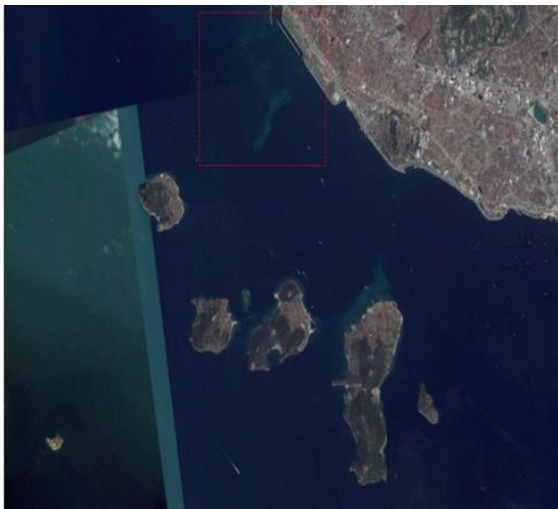
Fotoğraf 11. Mercan nakli öncesi (Serço Ekşiyan)

Fotoğraf 12. Mercan nakli sonrası (Serço Ekşiyan)

Vordonisi Dalış Alanı

Bizans tarihi kayıtlarında Marmara Denizi'ndeki on adadan bahsedilmekte olup, bu adalar Prens Adaları olarak isimlendirilmektedir. Ancak günümüz de İstanbul kıyılarının güneybatı bölümünde dokuz ada mevcuttur. Marmara Denizi'nde su seviyesinin altında kalan ve yüksek çözünürlüklü uydu fotoğraflarında izlenebilen onuncu ada Vordonisi Adası'dır (Fotoğraf 13,14). Vordonisi tarihi İstanbul haritalarında Prens Adaları'nın kıyıya en yakını olarak tasvir edilmiştir. Ancak ada 1010 yılında meydana gelen deprem sırasında sular altında kalmıştır. Yapılan bilimsel çalışmalarda, mevcut 9 adada granit litoloji nedeniyle Vordonisi gibi batma tehlikesinin bulunmadığı belirlenmiştir. (Bundle, 2021). Vordonisi adası Bostancı çöken ada ve Höreke adacıklarından meydana gelir. Bostancı- Küçükalyalı kıyı şeridinin tam karşısında konumlu Vordonisi Adası, yaklaşık 700 metre mesafedeki deniz fenerinin alt kısmında yer almaktadır. Bizans Dönemi'nde sürgün yeri olarak kullanılan bu adada, ibadet amaçlı kullanılan manastırda mevcuttu. Bu özellikleriyle Vordonisi, Sivriada'ya benzerlik göstermektedir. Vordonisi kayıp ada özelliğiyle dalgıçların dikkatini çekmektedir. 2015 yılında başlatılan çalışmalarla su altı dalış ekibi yaptıkları dalışlarla kayıp adanın fotoğraflarını çekip uzmanlara sunmuşlardır. Böylece Vordonisi 2015 yılında dalış turizmine açılarak önem kazanmıştır. Bu ada aynı zamanda İstanbul'un ilk su altı arkeolojik alanı ünvanını da taşımaktadır (Onedio, 2021). Adalar ilçesindeki diğer önemli su altı dalış noktaları Burgaz Ada, Yelken Kaya'dır.

Fotoğraf 13. Vordonisi Adası (Adalaragidelim, 2021)

Fotoğraf 14. Vordonisi Batığı (Onedio,2021).

Sonuç

Birden fazla sektöre doğrudan ya da dolaylı olarak destek sağlayan turizm sektörü, günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca istihdamı da olumlu yönde etkileyen bir sektör haline gelmiştir. Tüm bunların yanı sıra önemli bir turizm stratejisiyle ile Gayrisafı Milli Hasıla'daki yerindeki payı daha da artacaktır. Son yirmi yıl içerisinde ekoturizm kapsamında bir alternatif turizm türü haline gelen su altı dalış turizmi, turizm stratejileriyle üzerinde durulup ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle ülkemiz gerek coğrafi konumuyla gerekse medeniyetlerin beşiği olmasından dolayı su altı sporları için eşsiz bir zenginlik sunmaktadır. Dalış bölgelerindeki su altı zenginlikleri turizm için çekicidir ve Türkiye'de halen onlarca su altı dalış merkezi keşfedilmeyi beklemektedir. Gerek yerli turistler olsun gerekse yabancı turistler olsun su altı dalış turizmi, önemli bir rekreasyon alanı olmuştur.

Dünyadaki diğer su altı dalış merkezleriyle benzer potansiyele sahip olan Adalar İlçesi, alt ve üst yapısı, konaklama hizmetleri ve turizm çeşitliliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Adalar İlçesi'nde su altı dalış turizminin potansiyeli ve geliştirilebilme imkânları konusunda yaptığımız araştırmanın sonuçları aşağıda sıralanmıştır.

- Su altı dalış turizminin, mevcut büyüme endeksi ve artan talepler karşısında gelecekte daha fazla tercih edileceği ve elde edilen gelirin artacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte su altı dalış turizminin sürdürülebilir olması açısından pazarlama, rekabet ve ekolojik çevre konusunda dikkatli olunması ve önemli adımların atılması gerekmektedir.

- Bu çalışma kapsamında Adalar İlçesi'nde yapılan etüdlerde dalış noktalarında şamandıra uygulamasının yapıldığı dikkati çekmiştir. Bu uygulama ile biyoçeşitliliğin hassas olduğu konumlara dikkat çekilmesi hedeflenmektedir. Özellikle deniz çayırının bulunduğu yerlere konulan şamandıralar ile bu konumlara demir atılması önlenmektedir.

- Su altı dalış turizminde dalışa katılacak kursiyerlerin dalış öncesi muhakkak eğitime tabi tutulması önemli bir konudur. Nitekim bu eğitimler ile dalış adaylarına hem hayatı tehlikeler hakkında ve hem de su altı yaşamı ve hassasiyetleri hakkında bilgiler verilmektedir. Adalar İlçesi'nde faaliyet gösteren gruplar bu konuyu ciddiyetle ele almaktadırlar.

- Günümüz de su altı dalış turizmini etkileyen en önemli faktörlerden biri de deniz yüzeyi ve denizaltı kirliliğidir. Plastik atıklar, hayaletler ağlar ve müsülaj sorunu kirliliğin temel nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kirlilik konusunda hem dalış teknelerinin hem de STK'larının su altı ve su üstü atıklar konusunda farkındalık oluşturulması önemli görülmektedir. Bu sorunun çözümüne

yönelik olarak çeşitli eğitimleri verilebilir ve dikkat çekici reklamlar, broşürler ve afişler hazırlanarak gerekli uyarılar yapılabilir.

- Su altı tarihi batıkların varlıklarının korunması ve tahribata uğramaması için bu arkeolojik alanların bulunduğu bölgeler; Sedefadası ve Tavşanadası'nda olduğu gibi dalışa yasak bölgeler olarak ilan edilmeli ve koruma altına alınmalıdır.

- Dalış yasağı bulunmayan bölgelerde deniz florası ve faunasında aşırı avlanmalar ve trolle yapılan avcılık deniz altı ekosistemi için büyük tahribata sebep olmaktadır. Bu ve buna benzer avcılık türleri yasaklanarak, su altı flora ve faunasının yeniden gelişmesi sağlanabilir.

- Su altı dalış merkezlerinde zıpkınla ve aletle dalış yapanların avcılık yapmasına engel olunmalıdır. Bu tür dalışların yapıldığı bölgelerde Sahil Güvenlik ve Jandarmanın denetimleri artırılmalıdır.

- Dalma (dalğıç) ehliyeti alma sürecinin zorlaştırılması ve bröve alma süresinin uzatılmasıyla, gerçekten bu turizm ve spor dalına ilgi duyanların önü açılmış olacaktır. Ayrıca su altı dalışlarında basınç farkından dolayı oluşan rahatsızlıklar için tam donanımlı hastanelere ihtiyaç vardır.

- İstanbul ili Adalar ilçesinin su altı dalış turizmi potansiyeli oldukça yüksektir. Fakat dalış yapılan alanların su altı flora ve faunasını koruyarak ve geliştirerek koruma ilkesi hiçbir zaman ikinci plana atılmamalıdır.

- Mısır'daki siyasi istikrarsızlık turizm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Bölgeye gelmek isteyen turistlerin dikkat çekici reklamlarla Türkiye'ye yönlendirilmesi mümkündür.

- Adalar ilçesinde su altı dalışı yapılacak teknelerinin veya dalış okullarının teknelerinin alt kısımları su altı çeşitliliğini gösterecek şekilde şeffaf tasarlanabilir. Böylelikle bu spora olan talep artacaktır.

KAYNAKÇA

- Bideci, Ç. (2014). *Turizmde Ürün Farklaştırılmasında Su Altı Kültürel Miras Alanlarının Turizm Ürünü Olarak Kullanımı, Replika Gemi Batığı Projesi: Side Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, D. (2012). *Türkiye'de Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Su Altı Dalış Turizmi ve Rafting Turizmi*. 13. Ulusal Turizm Kongresi, 6-9 Aralık, Antalya.
- Dinç, Y. (2021). Sualtı Turizmi ve Türkiye'de Sualtı Dalış Noktaları Hakkında Görgül Bir Araştırma (Ayvalık Örneği), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(5), 469-486.
- Erkurt, O., Paker, S. (2014). Sualtı Arkeoparkları ve Deniz Turizmi. 2. *Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, 49-61.
- Garrod, B., Gössling, S. (2008). New Frontiers in Marine Tourism, Diving Experiences, sustainability, Management, *Advances in Tourism Research Series*,5(6).
- Güler, I., Yüksel, Y., Yalçınar, A.C., Ünal, A., Yerli, U., Çevik, E. ve Bilyay, E. (2004). *İstanbul Boğazı Akıntı Ölçümleri ve İlk Veriler*, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları V. Ulusal Konferansı, 4-7 Mayıs, Adana.
- Kan, D. (2021). *Adalar İlçesi'nin (İstanbul) Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenok, F. (2001). *Türkiye Dalış Rehberi*. İstanbul: Net Yayıncılık.
- Telli, S. (2010). *İstanbul Adalarının Jeomorfolojisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yarmacı N., Keleş M. Ç., Ergil B. (2017). Su Altı Dalış Turizminin Mevcut Durumu, Sorunları ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler: Kaş Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 66-87.
- Yaşar, O. (2011). "Saroz Körfezi Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmi". *Journal of Word of Turks*, 3(1), 33-55.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2013). Foça Özel Çevre Koruma Bölgesi Sportif Dalış Turizmi Fizibilite Çalışması, 06/11/2021 tarihinde <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/foca-ozel-cevre-koruma-bolgesi-sportif-dalis-turizmi-fizibilite-calismasi> adresinden ulaşılmıştır
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2015). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013. 06/10/2021 tarihinde <http://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>], adresinden ulaşılmıştır
- Harita Genel Müdürlüğü, (2022). 09/08/2021 tarihinde <https://4333356www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden ulaşılmıştır
- Decathlon. (2021). 21/10/2021 tarihinde <https://blog.decathlon.com.tr/2019/03/29/turkiyedeki-onemli-dalis-noktalari/> adresinden ulaşılmıştır
- Statista. (2021). 14/10/2021 tarihinde <https://www.statista.com> adresinden ulaşılmıştır
- Nytimes. (2021). 07/10/2021 tarihinde <https://www.nytimes.com> adresinden ulaşılmıştır

Divescover. (2021). 16/10/2021 tarihinde

<https://www.divescover.com> adresinden ulaşılmıştır

Wikipedia. (2021). 18/08/2021 tarihinde

<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Adalar#> adresinden ulaşılmıştır

Adalaragidelim. (2021). 28/09/2021 tarihinde

<https://www.adalaragidelim.com/vordonisi-adasi/> adresinden ulaşılmıştır

Hürriyet. (2021). 13/10/2021 tarihinde

<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-istanbulun-issiz-adasi-gorunusu-ile-adeta-film-setini-andiriyor-41421372/3> adresinden ulaşılmıştır

<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-istanbulun-su-altinda-kalan-gizemli-adasi-dalgiclar-tarafindan-goruntulendi-41446314/11> adresinden ulaşılmıştır

Bundle. (2021). 14/10/2021 tarihinde

<https://www.bundle.app/gundem/istanbulun-bilinmezliklerle-dolu-onuncu-adasi--vordonisi-94c1e5e3-d47d-41a8-85bd-61e745afa7ba> adresinden ulaşılmıştır

Thecruiselife (2021). 18/10/2021 tarihinde

<https://www.thecruiselife.com.tr/images/haberler/2019/12/kayip-ada-vordonisi-nin-pesinde.jpg> adresinden ulaşılmıştır

Gezilinki (2021). 21/11/2021 tarihinde

<https://gezilinki.com/dalis-yapilacak-yerler-arasinda-sivriada/> adresinden ulaşılmıştır

Theguardian (2021). 21/11/2021 tarihinde

<https://www.theguardian.com/environment/2020/sep/21/how-coral-transplants-could-rescue-turkeys-threatened-reefs-aoe> adresinden ulaşılmıştır

Magmadergisi (2021). 22/11/2021 tarihinde

<https://www.magmadergisi.com/direndoga-video/yassiada-hafriyat-barbarlik> adresinden ulaşılmıştır

Yeşil İky Uygulamaları ve İnovasyon İlişkisi: İski Örneği

Sema Bulut Tepe¹
Ali Özcan²
Gözde Mert³
Ahmet Erkasap⁴

1. GİRİŞ

Küresel dünyada yaşanan değişim ve hızlı gelişim süreçleri, tüm işletmelerin kendilerini gergin ve zorlu bir rekabet ortamında bulmasına neden olmuştur. Bu zorlu rekabet ortamında işletmeler varlıklarını devam ettirebilmek için her zaman maksimum verimlilik ve etkinlikle çalışmak zorunda kalmışlardır. Tüm şirketlerde en üst düzeyde etkin çalışabilmek için insan kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

İklim değişikliğiyle mücadele için Kyoto Protokolü 1997 yılında kabul edilmiştir. Protokol, gelişmiş ülkelerin tümü için sera gazı salınımlarını 1990–2012 yılları arasında ortalama %5,2 düşürme hedefi belirlemiştir. Dönemin AB üyesi 15 ülke, bu hedefi daha da ilerigötürerek toplu olarak salınımlarını %8 azaltmayı taahhüt etmiştir (Kyoto, 2008). Bu sayede küresel olarak çevreciliğe yönelik ilgi son zamanlarda artmıştır. Böylece toksik kimyasallar da dahil olmak üzere endüstriyel kirliliğin ve atık maddelerin zararlı sonuçları nedeniyle, dünyanın dört bir yanındaki hükümetler ve sivil toplum kuruluşları (STK), doğal kaynakların tahribatını ve bunun insanlık üzerindeki olumsuz etkisini yavaşlatan ve hatta bir dereceye kadar tersine çeviren düzenlemeler ve politikalar geliştirmiştir. Bu durum politika, kamu veya iş dünyasında çevresel kaygılara yönelik ilginin artmasını sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak son yıllarda özellikle iş çevrelerinde çevreci olmanın ve çeşitli çevre yönetimi tekniklerinin benimsenmesinin önemi konusunda farkındalık artmış ve Yeşil İKY, İnsan Kaynakları Departmanlarının işletmede yeşile geçişte aktif rol oynadığı önemli kuruluşlar için kilit bir iş strateji haline gelmiştir.

İşletmelerin performanslarını yükseltmeye çalışması çevresel duyarlılık, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk ve konusundaki sorumluluklarını gittikçe arttırmıştır. İK departmanı da sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yeşil İKY, işlerin ekolojik olarak sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi söz konusu olduğunda önemli bir uygulamalı araştırma alanı olarak ön plana çıkmaktadır (Kesen ve Öselmiş, 2021: 1233).

Yeşil İKY'nin mantığı, kuruluşun her bir çalışanı içinde çevreci, ekolojist, kirleticisi olmayan ve inovatif olmak üzere dört rolün her birine maksimum bireysel katkı sağlayacak şekilde çevreciliği yaratmak, geliştirmek ve sürdürmektir (Erbaşı, 2021).

---

¹ İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, semabulut44@gmail.com [Orcid:](#)

² Nişantaşı Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, ali.ozcan@nisantasi.edu.tr [Orcid:](#)

³ Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gozde.mert@nisantasi.edu.tr [Orcid:](#)

⁴ İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ahmet.erkasap@gedik.edu.tr [Orcid:](#)

Bu çalışma ise Yeşil İKY ile inovasyon arasındaki bağlantılarla nasıl etkileşime girdiğini incelemekte ve Yeşil İKY ile inovasyonu arasındaki ilişki incelenmektedir. Araştırma amacına ulaşmak için aşağıdaki araştırma hipotez ve alt hipotezleri oluşturulmuştur.

H0: Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi inovasyonu etkilemektedir.

H0a: Yeşil işe alım ve seçme, inovasyonu etkiler.

H0b: Yeşil performans yönetimi, inovasyonu etkiler.

H0c: Yeşil ücret ve ödül, inovasyonu etkiler.

H0d: Yeşil katılım ve eğitim, inovasyonu etkiler.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde yeşil insan kaynakları yönetimi nedir ve fonksiyonları hangileri olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca yeşil iş analizi ve iş tasarımı, yeşil işe alım ve seçme, yeşil eğitim ve geliştirme, yeşil performans yönetimi ve değerlendirme, yeşil ücret ve ödül yönetimi ve inovasyon kavramları üzerinde kavramsal bilgiler verilmektedir.

2.1. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi

Yeşil insan kaynakları yönetimi, 1990'lı yıllardan sonra örgütsel çalışmalarda ortaya çıkan bir araştırma alanı olmasına rağmen (Arulrajah vd., 2015), sosyal bilimlerdeki tüm tanımlarda olduğu gibi yeşil insan kaynakları yönetiminin tanımı konusunda da fikir birliği bulunmamaktadır. Mandip'e (2012) göre yeşil insan kaynakları yönetimi, işletmelerde kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmek için İnsan Kaynakları Yönetimi politikalarının kullanılmasıdır ve genel olarak çevresel sürdürülebilirlik nedenini teşvik eder. Renwick ve arkadaşları (2013), kurumsal çevre yönetiminin insan kaynakları yönetimine entegrasyonunu “yeşil insan kaynakları” olarak adlandırmaktadır.

Yeşil kavramı günümüzde hemen hemen her disiplinde tüm çevre politika uygulamalarını ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. İşletmenin en önemli fonksiyonlarından birisi olan insan kaynakları da çevresel faaliyetlere yönelme, çevre politikalarını belirleme ve buna ilişkin uygulamalarını kamuoyuna anlatabilmek için yeşil ifadesini kullanmaktadır (Uslu ve Kedikli, 2017: 68). İşletmelerin başarıya ulaşması için finansal ve ekonomik faktörlerle birlikte çevresel ve sosyal konulara odaklanmak durumunda kalmaları insan kaynakları sürecinde yeşil işletme stratejilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ahmad, 2015: 1).

Herhangi bir kurumsal çevre programını uygulamak için bir organizasyonun İK, Pazarlama, Bilişim Finans gibi birçok birimi birlikte çalışarak olumlu bir ortak çaba ortaya koyar ve bunlar arasında en önemli katkıyı yapan birim ise insan kaynakları yönetimi birimidir. Yeşil, teriminin İKY açısından dört anlamı vardır (Opatha ve Arulrajah, 2014: 102):

- a) Çevre Koruma: Küresel ısınmayı önlemek veya en az düzeye kadar indirebilmek;
- b) Doğal kaynakların akılcı kullanımı: Doğal kaynakların üretim ve tüketim amacıyla kayıt dışı, zararlı ve açgözlü kullanımından kaynaklanan doğal afetleri (asit yağmurları, tsunamiler, seller, kasırgalar, kuraklık vb.) önlemek ya da en az düzeye indirebilmek,
- c) Hava, su vb. kirliliklerin en aza indirilmesi: Kirlilikten dolayı ortaya çıkan salgın hastalıkları önlemek ya da en aza indirmek,
- d) Yeşil alanda artış: Bitkiler, hayvanlar, insanlar ve çevre arasında ortaya çıkan ilişkilerin dengeli olmasını sağlamaktır.

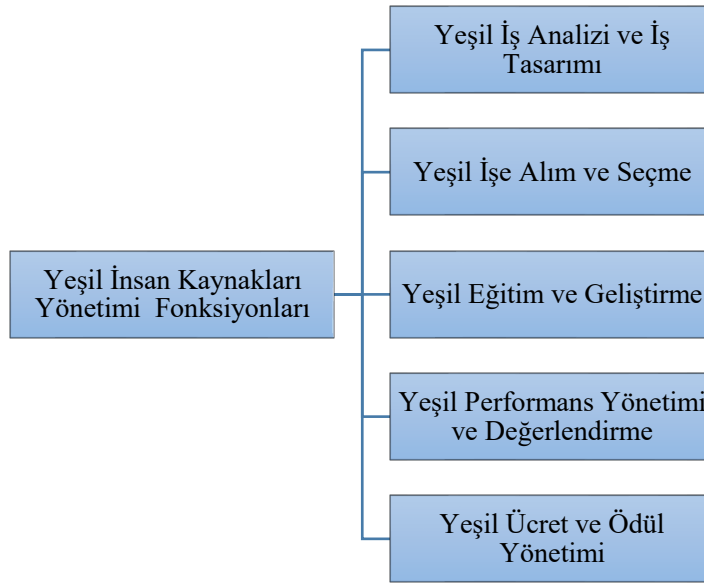
Yeşil İKY, sürdürülebilir uygulamayı desteklemek için her çalışanın kullanılması ve sürdürülebilirlik sorunlarına ilişkin çalışanların duyarlılığını ve taahhütlerini artırmak anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile sürdürülebilir uygulamaları benimsemek ve çalışanların farkındalık düzeyini yükseltmek için her çalışanın temas noktasını kullanmak olarak tanımlanmaktadır (Rani ve

Mishra, 2014: 3633). Marhatta ve Adhikari'ye (2013: 2) göre Yeşil İKY, kuruluşlarda kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmek için İKY politikalarının kullanılmasıdır ve daha genel olarak çevresel sürdürülebilirliğin nedenlerini teşvik eder.

Yeşil İKY, yeşil inisiyatifi anlayan, takdir eden ve uygulayan yeşil işgücünün yaratılmasından doğrudan sorumludur ve şirketin insan sermayesini işe alma, eğitim ve geliştirme, tazmin etme ve ilerletme süreci boyunca yeşil hedeflerini sürdürür (Mathapati, 2013: 2). Başka tanımlamaya göre birey, toplum, doğal çevre ve işletme yararına kuruluşun çalışanlarının yeşil politika, uygulama ve sistemlerini ifade eder (Opatha ve Arulrajah, 2014: 104). Yeşil İKY terimi, şu anda iş alanında ön plana çıkan bir kelime haline gelmiş ve Yeşil İKY'nin önemi, zaman geçtikçe katlanarak artmıştır. Böylece bu terim, çevre yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalığın tüm dünyada günden güne artması nedeniyle birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır.

2.2.Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları

Yeşil İKY, bir kuruluş içinde yeşil kültürü anlayan ve değer veren yeşil iş gücü oluşturmaya yardımcı olan bir manifestodur. Böyle bir yeşil girişim, işe alma ve eğitim, tazminat, insan sermayesini geliştirme ve teşvik etme gibi insan kaynakları yönetimi süreci boyunca şirketin yeşil hedeflerini destekleyebilir (Dutta, 2012: 143). İşletmeler yeşil yönetimin bir parçası olarak yeşile duyarlı davranarak çevre dostu ve çevreci olabilir. Bu aşamada insan kaynakları yönetiminin temel fonksiyonları da çevreci bir yapıya dönüşmekte ve Yeşil İKY fonksiyonları ortaya çıkmaktadır (Şekil 1).

Şekil 32- Yeşil İKY Fonksiyonları

İşletmenin doğru operasyonel yeşil girdileri ve doğru operasyonel yeşil iş performansı aldığından emin olabilmek için, İKY fonksiyonlarının yeşil olacak şekilde düzenlenmesi yada değiştirilmesi zorunludur (Opatha ve Arulrajah, 2014: 107). Nitekim Cherian ve Jacob (2012: 25) yaptıkları çalışmada işe alım, çalışan motivasyonu eğitim ve ücretlendirmenin yeşil yönetim ilkelerine ilişkin çalışan uygulamalarının geliştirilmesine katkıda bulunan önemli insani unsurlar olduğunu belirlemişlerdir.

2.2.1. Yeşil İş Analizi ve İş Tasarımı.

Geleneksel İKY’de iş analizi, Taylor tarafından 1900’lerin başında çalışan verimliliğini artırmaya yönelik olarak geliştirilmiştir. İş analizi, her bir işin özelliklerini ve o işin yapıldığı çevresel koşulları gözlemleyerek, inceleyerek ve bunlarla ilgili bilgileri kaydederek belirleme süreci olarak ifade edilebilir. Öte yandan iş tasarımı, "iş içeriğini, işle ilgili ödülleri ve iş özelliklerini, iş ve insan unsurlarını en uygun şekilde birleştirmek için çeşitli şekillerde organize etmek" olarak tanımlanır. İş tasarımı, işi kolaylaştırma, iş rotasyonu, iş genişletme ve iş zenginleştirme gibi teknikleri içerir (Ertürk, 2011: 23-47). Yeşil iş analizi ve tasarımında işletmenin her bir pozisyonu için çevre koruma ile ilgili bazı görev ve yükümlülüklerinin dağıtılması, yapılan işin çevresel boyutlarının tespit edilmesi ve çalışanlardan beklentilerin netleştirilmesini amaçlar (Kesen ve Öselmiş, 2021: 1233). Yeşil iş tasarımı ve analizinde işletmeler sürdürülebilirlik bilinci doğrultusunda işletmeyi çevre koruma açısından yeniden yapılandırmakta, işin her aşaması ve bu aşamayı gerçekleştiren çalışanlara çevrenin korunması için sorumluluk yüklemektedir. Böylece daha çevreci tanımlar oluşturulmakta ve işletme bünyesinde çevre dostu iş süreçleri hayat geçirilmektedir (Çark, 2021: 260).

2.2.2. Yeşil İşe Alım ve Seçme.

Çevresel yönleri olan yeşil iş tanımları, çalışanlar için yeşil işe alım süreçlerini gündeme getirmektedir. Yeşil işe alım, bir kuruluştaki çevre yönetim sistemleri tarafından tanımlanan bilgi, davranış, beceri ve yaklaşımlara sahip bireylerin işe alınması sürecidir (Ahmad, 2015: 5). Bu süreç çevre korumanın önemine yüksek düzeyde odaklanmış ve bunu işletmenin temel unsuru haline getiren bir süreçtir (Aranganathan, 2018: 73).

Yeşil işe alım ve seçme, son zamanlarda çok dikkat çeken Yeşil İKY uygulamalarından biridir. Yeşil işe alım ve seçme, çevreyi önemseyen ve kendilerini çevresel performansa adamaya istekli adayları işe alma ve seçme süreci olarak ifade edilebilir (Acar, 2022: 14). Yeşil işe alım ve seçim sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi ile sonraki süreçlerde çalışan katılımının sağlanması daha da kolaylaşmaktadır (Pham ve Paillé, 2020: 260). Yeşil işe alım, çevrenin önemine odaklanan ve çevreyi bir organizasyonda önemli bir unsura dönüştüren bir sistemdir. Bunun yanında, işe alınanlar da çevre dostu “yeşil” bir şirket için çalışmak konusunda hevesli ve bir dereceye kadar tutkudur. Yeşil bilince sahip adayların işe alınması, sürdürülebilir süreçlerin farkında olan ve işleme, koruma ve daha akıllı bir dünya yaratmanın temellerine zaten aşına olan profesyonellerin işe alınmasını kolaylaştırır. (Ahmad, 2015: 6). Grolleau ve arkadaşlarının (2012) yaptıkları araştırmada, şirketlerin çevre standartlarının çalışanı işe alma üzerindeki etkisini araştırırken, şirketin çevre korumaya olan bağlılığının şirket profilini etkilediğini bulmuşlardır.

2.2.3. Yeşil Eğitim ve Geliştirme.

Yeşil İKY’de eğitim ve geliştirme, çalışanların beceri, bilgi ve tutumlarını geliştirmeyi ve çevre yönetimi ile ilgili bilgi, beceri ve tutumların bozulmasını önlemeyi amaçlayan bir uygulamadır. Yeşil eğitim ve geliştirme, çalışanları çevre yönetiminin değeri konusunda eğitir, onları enerji tasarrufu sağlayan, atıkları azaltan, çevre bilincini kuruluş içinde yayan ve çalışanları çevresel problem çözüme sürecine dahil etme fırsatı sağlayan çalışma yöntemleri konusunda eğitir (Zoogah, 2011: 17). Yeşil eğitim ve geliştirme çalışmaları, çalışanları çevre yönetiminin çeşitli yönleri ve değerleri konusunda bilinçlendirir. Atık yönetimi de dahil olmak üzere bir kuruluştaki atık çeşitli koruma yöntemlerinin benimsenmesini destekler. Bunun yanında çalışanların çeşitli çevresel sorunları çözüme yeteneğini de keskinleştirir. (Ahmad, 2015: 7). Ramus (2002: 151), en iyi yönetim uygulamaları üzerine yöneticilerle yaptığı bir ankette, çevre eğitimi ve öğretiminin, çalışanlar için çevresel sonuçların bir parçası olduklarını hissettikleri olumlu bir çevre kültürü oluşturmanın yanı sıra, en önemli İKY süreçleri olduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri çevresel hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırır.

2.2.4. Yeşil Performans Yönetimi ve Değerlendirme.

Yeşil performans yönetimi ve değerlendirmesi çevre yönetim sürecinde çalışanların performans faaliyetinin değerlendirilmesi kapsayan Yeşil İKY'nin bir fonksiyonudur. Bu doğrultuda içerisinde çevresel sorumluluklar, çevresel olaylar, karbon ayak izinin azaltılması ve çevresel politika ve kaygıların iletilmesi gibi konuların yer aldığı performans değerlendirme sürecinde bütün çalışanlar açısından bir takım yeşil kriterler ve yeşil performans göstergeleri oluşturulur (Saeed vd., 2019: 426). Böylece işletme çevresel ve sürdürülebilirlik odaklı olarak belirlediği yeşil hedeflere ulaşmış ve ulaşmadığını kontrol etmekte ve bu kontrolün sonucunda yeşil hedeflere ulaşmasını engelleyen durumları tespit ederek bunların ortadan kaldırılması ve yeşil hedeflere ulaşmasını kolaylaştıran unsurların teşvik edilmesine ilişkin yetkinliklerin korunmasına ve sürdürülmesine odaklanır (Çark, 2021: 262). Nitekim Epstein ve Roy (1997: 21) çalışmalarında, İK yöneticileri çevresel performansını performans yönetimi sistemlerine entegre ettiklerinde, çevre yönetimini herhangi bir hasara karşı korudukları sonucuna varmışlardır. Bu nedenle günümüzde bazı firmalar, kurumsal çapta çevresel performans standartları ve çevresel performans hakkında faydalı veriler elde etmek için Yeşil bilgi sistemleri/denetimleri kurarak performans yönetimi konusunu ilgilendirmektedir (Marcus ve Fremeth, 2009: 17). Performans yönetiminin en önemli yönü performans değerlendirmesidir. Güvenilirlik, geçerlilik ve adalet kriterlerini karşılamının yanı sıra, etkili performans değerlendirmeleri, çalışanlara faydalı geri bildirim sağlar ve firmanın çevresel sonuçlarında sürekli iyileştirmeleri destekler (Jackson vd., 2011: 7).

2.2.5. Yeşil Ücret ve Ödül Yönetimi.

Yeşil İKY bağlamında, ödüller ve tazminat, kuruluşlardaki çevresel faaliyetleri desteklemek için potansiyel araçlar olarak kabul edilebilir. Ödül ve yönetim için stratejik bir yaklaşıma uygun olarak, modern kuruluşlar, çalışanları tarafından başlatılan çevre dostu girişimleri teşvik etmek için ödül sistemleri geliştirmektedir (Ahmad, 2015: 7). Phillips (2007: 9) tarafından yürütülen bir çalışmada Birleşik Krallık firmalarının %8'inin yeşil davranışları çeşitli tazminat ve/veya finansal teşviklerle ödüllendirildiği belirtilmektedir. Bu uygulamalar çalışanları eko-girişimler oluşturmaya motive etmede etkili olabilir. Niekim Forman ve Jorgensen (2001: 71) tarafından yapılan çalışmada çalışanların çevre programlarına katılımının önemine ilişkin olarak, çevresel sorumlulukla ilgili görev almaları için ücret teklif edildiğinde, çalışanların çevre yönetim programlarına bağlılığının arttığı gözlemlenmiştir.

Tazminat ve ödüller, kuruluşlardaki yeşil girişimleri artırsa da, bazı yanlış uygulamalardan asla tamamen kurtulamaz. Etkili parasal teşvikler geliştirmek, çevresel davranışları ve performansını doğru ve adil bir şekilde değerlendirmenin zorluğu nedeniyle zor olabilir. Bu nedenle, şirketlerin enerji verimli ürünler ve süreçler tasarlamaları ve kabullerini hızlandırmak için teşvikler tasarlamaları gerekmektedir (Gupta, 2008: 4). Yeşil ödüller ve ücretlendirme sisteminin İKY süreciyle uyumlu hale getirilmesi durumunda, organizasyonlarda yeşil bir kültürün teşvik edilebileceği söylenebilir. Yeşil yönetimin unsurlarını ücret programına dahil ederek yöneticiler, çalışanlar arasında yeşil davranışları teşvik edebilir. Ayrıca yöneticiler, çalışanlardan gelecek yıl için ulaşılacak hedeflere dahil edilen karşılıklı kararlar yoluyla olabilecek bireysel işleriyle ilgili belirli yeşil fikirler getirmelerini isteyebilir. Bu hedeflere ulaşmak, teşvik almanın temeli olacaktır (Ahmad, 2015: 7).

2.3. İnovasyon Kavramı

Bu kavram İkinci Dünya Savaşı sırasında yaygınlaştı ve 1960'larda bilişim teknolojisinin gelişmesi nedeniyle şirketler tarafından benimsenmiştir. Teknolojik gelişme sürecinde sırasıyla; Önce bir buluş olmalı, yenilik sürecini başlatmalı ve sonunda yeniliği yaymalıdır. İnovasyon, yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir ürün veya sürecin, yeni bir pazarlama yönteminin veya yeni bir organizasyonel yöntemin dahili iş uygulamalarına, işyeri organizasyonuna veya dış ilişkilere uygulanmasıdır (OECD ve Eurostat, 2006). İnovasyon faaliyetleri şu şekilde detaylandırılabilir (Kale, 2010: 75);

- a) Ürün yeniliği: Yeni ürün sayısı, üretimde son teknolojiyi kullanma, yeni ürün üretme hızı, pazara yeni ürün sunma sayısı, pazara ilk yeni ürün sunma sayısıdır.
- b) Süreç inovasyonu: Teknolojik olarak rekabet edebilirlik, süreçlerde yeni teknoloji kullanımı, süreçlerde son teknolojik yeniliğin adaptasyon hızı, süreç, teknik ve teknoloji değişim oranıdır.
- c) Pazarlama İnovasyonu: İşletmenin yeni pazarlara girme durumu, yeni fiyat metotları, yeni dağıtım metotları kullanma düzeyidir.
- d) Organizasyonel ve Organizasyonel İnovasyon: Bilgisayar temelli yapılan yönetsel yenilik düzeyi, işgören ödüllendirme ve eğitim programları, yenilikçi proje takımları oluşturulmasıdır.
- e) Teknolojik yenilik: İşletmenin yeni teknolojileri müşteri hizmetine sunma durumu, yeni ürün ve hizmet üretimde son teknolojiyi kullanma, yeni iletişim ve bilgisayar teknolojilerini kullanma, teknolojik açıdan rekabet etme düzeyi, hizmet süreçlerinde teknolojik yenilikleri kullanma düzeyidir.

İş inovasyon yönetimi, son yıllarda yükselişe geçen, organizasyonlarına ve organizasyon yapılarına hızlı ve köklü değişim ve inovasyon getirmek isteyen işletmelerin kullandığı bir yönetim tarzı haline gelmektedir. Bu yönetim tarzının iki ana hedefi, iş verimliliğini hızlı bir şekilde artırmak ve bu performans iyileştirmesini kalıcı kılmaktır (Yavuz, 2010). İnovasyon faktörlerine bakıldığında, küresel dünya, şiddetli ve artan rekabet hem uluslararası hem de bölgesel entegrasyon, bilgi teknolojisindeki ilerlemeler ve gelişmeler, malzeme teknolojisindeki gelişmeler, yeni teknolojilerin icatları, pazara giriş stratejileri, yeni pazar algısında rekabet birçok kaynağın artan önemi müşteri ihtiyaç ve isteklerindeki değişiklikler, müşteri bilinci ve uluslararası ticaret standardizasyonu (Tunç, 2013: 34). Dünyada çok fazla değişim, yenilik ve ilerleme olduğu için, kuruluşlar bile yeniden düşünme ve harekete geçme ihtiyacına ikna olmuş durumda. Bu adımları kararlı bir şekilde atmak için yapılacak ilk şey, yeniden düşünmek ve fikir üretmektir. Değişiklik daha sonra analiz edilmeli ve tasarım çalışmaları yapılmalıdır. İşletme, organizasyon yapısını incelemeli ve yeni bir organizasyon yapısı oluşturmalı, yani yeniden düzenlemelidir. İkinci süreçte, mevcut organizasyonların yapılarının, süreçlerinin ve sistemlerinin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır (Tokat, 2012: 101).

3. YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARININ İNOVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İSKİ ÖRNEĞİ

Yeşil İKY uygulamaları ile İnovasyon arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli, bir durumu veya olayı tanımlamanın ötesine geçen bir sonuca varmak için iki değişken arasındaki bağlantıları ve ilişkileri inceleyen bir araştırma modelidir (Büyüköztürk vd., 2013).

Bu araştırmanın evrenini 2022 Şubat itibarıyla İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ)'nde çalışan 9.972'si işçi ve 2.661'i beyaz yaka çalışan olmak üzere 12.633 çalışan oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşılmasının zaman ve maliyet açısından mümkün olmaması nedeniyle örneklem alma yöntemi kullanılmış ve araştırmanın örnekleme seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir.

Tablo 11 - İSKİ Personel Listesi

Personel Türü	Alt İşveren Türü	Firma Adı	Personel		Personel Toplam
			E	K	
1- Memur			1.813	848	2.661
2- İşçi			2.654	374	3.028
3- Alt İşveren	1- İştirak	Boğaziçi	388	134	522
		İsfalt	220		220
		İsper	1.541	288	1.829
		İstgüven	1.429	48	1.477
	2- Firma	Hizmet	53	51	104
		Yapım	2.650	142	2.792
Genel Toplam			10.748	1.885	12.633

Kaynak: İSKİ, 2022

Araştırmanın verileri demografik bilgi formu, Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği ve Kamu Kurumlarında İnovasyon Ölçeği ile elde edilmiştir. Demografik bilgi formu katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu gibi bilgileri belirlemeye yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanmış 8 sorudan oluşmaktadır. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği Tang ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Turan ve Sundu (2021) tarafından uyarlanmıştır.

Yeşil işe alım ve seçme, yeşil performans yönetimi, yeşil ücret ve ödül ve yeşil katılım ve eğitim olmak üzere 4 alt boyuttan oluşan ölçeğin soruları “Kesinlikle katılmıyorum”dan “Kesinlikle katılıyorum”a uzanan beşli likert tipi şeklindedir. Ölçekte toplam 15 madde bulunmaktadır. Ölçeğin yapılan güvenirlik analizleri sonucunda $\alpha=0.881$ cronbach alfa değerine ve madde toplam korelasyonları açısından 0.783 ile 0.609 aralığında değerlere ulaşılmıştır. Kamu Kurumlarında İnovasyon Ölçeği ise Yapar (2015) tarafından geliştirilmiş ve kamu kurumlarında Tekin ve arkadaşları (2018) tarafından uygulaması yapılmıştır. Tekin ve arkadaşlarının (2018) uyguladığı hali kullanılmıştır. Toplam 15 maddeden oluşan 5’li likert tipindedir. Ölçeğin cronbach alpha değeri 0,940’dır. Hem Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği hem de Kamu Kurumlarında İnovasyon Ölçeği’nin cronbach alpha değerleri literatürde kabul edilen güvenirlik koşullarının yerine getirdiğini ve ölçeklerin bağımsız olarak iç tutarlılığının yüksek olduğu görülmektedir.

Yeşil insan kaynakları yönetimi ve inovasyon ölçeklerine ait faktör analizi sonuçları incelenmiştir.

Tablo 12 - KMO ve Bartlett Değerleri

KMO		0,952
Bartlett Testi	χ^2	17939,568
	sd	105
	p	0,000

Ölçek için yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,952 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur ($KMO>0,500$). Bartlett testi kapsamında χ^2 değeri 17939,568 olarak hesaplanmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Buna göre

normal dağılım koşulu sağlanmıştır. KMO ve Bartlett testi sonucuna göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 13 - Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeğinin Faktörlerine İlişkin Analiz Sonuçları

	Yeşil Katılım ve Eğitim	Yeşil İşe Alım ve Seçme	Yeşil Ücret ve Ödül	Yeşil Performans Yönetimi	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
14. Kurumumuz, çevre koruma kültürü üzerinde durmaktadır.	0,778					
15. Çalışanların çevresel farkındalığını, becerilerini ve bilgisini arttırmak için çevre yönetiminde eğitim programları geliştiririz.	0,759					
13. Kurumumuzda, çalışanlar yeşil konular üzerine kalite iyileştirme ve problem çözmeye dâhil edilir.	0,681				55,400	0,882
12. Kurumumuzda, yeşil davranış ve farkındalık için çalışanlar arasında karşılıklı öğrenme iklimi mevcuttur.	0,638					
11. Kurumumuz, çevre yönetiminde çalışanların eylemlerine rehberlik edecek açık bir gelişim vizyonuna sahiptir.	0,571					
2. Yeşil çalışanları çekmek için yeşil işveren markasını kullanırız.		0,811				
1. Başvuracağı kurumu seçerken yeşil kriter kullanan, yeşil iş adaylarını çekeriz.		0,800			8,049	0,868
3. Kurumumuz, yeşil farkındalığına sahip çalışanları işe alır.		0,671				
9. Kurumumuzda, çevreyi korumaya yönelik kişisel uygulamalara (bisiklet kredisi, daha az kirleten arabaların kullanımı gibi) parasal teşvikler bulunmaktadır.			0,825		6,354	0,824
10. Kurumumuzda, çevre yönetiminde, personel			0,805			

için takdir ödülleri vardır (toplumsal tanınırlık, ödüller, ücretli izinler, mesai dışı saatler, hediye kuponları)

8. Yeşil ürünler satın alınması için peşin ödenmiş kartlar dağıtmak yerine, (ulaşım seyahat gibi) yeşil sosyal yardımlar sunarız.

0,589

---

6. Kurumumuzda yöneticiler, değerlendirmelere dahil edilmiş olan yeşil çıktılara ulaşma amacı koyarlar.

0,734

5. Kurumumuz; yöneticiler ve çalışanlar için yeşil hedef, amaç ve sorumluluklar koyar.

0,721

7. Kurumumuzda, performans yönetim sisteminde, çevre yönetimi amaçlarının karşılanmaması veya amaçlara uyulmamasına yönelik yaptırımlar vardır.

4,032

0,867

0,710

4. Performans yönetim sistemi ve değerlendirmelerimizde yeşil performans göstergeleri kullanırız.

0,544

Ölçeğin 4 faktörlü yapı gösterdiğine karar verilmiştir. Dört faktörlü yapıda soruların faktörlere dağılımının belirlenmesi için analiz işlemi yapılmış ve soruların dağılımı ve faktör yükleri tabloda verilmiştir.

Ölçeğin 11, 12, 13, 14 ve 15. sorularının oluşturduğu yeşil katılım ve eğitim alt boyutu, faktör yükleri 0,778 ile 0,571 arasında değişen 5 sorudan oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %55,400 ve Cronbach's Alfa katsayısı 0,882 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin 1, 2 ve 3. sorularının oluşturduğu yeşil işe alım ve seçme alt boyutu, faktör yükleri 0,811 ile 0,671 arasında değişen 3 sorudan oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %8,049 ve Cronbach's Alfa katsayısı 0,868 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin 8, 9 ve 10. sorularının oluşturduğu yeşil ücret ve ödül alt boyutu, faktör yükleri 0,825 ile 0,589 arasında değişen 3 sorudan oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %6,354 ve Cronbach's Alfa katsayısı 0,824 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin 4, 5, 6 ve 7. sorularının oluşturduğu yeşil performans yönetimi alt boyutu, faktör yükleri 0,734 ile 0,544 arasında değişen 4 sorudan oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %4,032 ve Cronbach's Alfa katsayısı 0,867 olarak hesaplanmıştır.

İnovasyon ölçeğinin faktör analizi sonuçları için KMO ve Bartlett testi sonuçlarında; KMO değeri 0,969 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 14 - İnovasyon Ölçeği KMO ve Bartlett Değerleri

KMO		0,969
Bartlett Testi	χ^2	20763,830
	sd	105
	p	0,000

Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur ($KMO > 0,500$). Bartlett testi kapsamında χ^2 değeri 20763,830 olarak hesaplanmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Buna göre normal dağılım koşulu sağlanmıştır. KMO ve Bartlett testi sonucuna göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 15 - İnovasyon Ölçeğinin Faktörlerine İlişkin Analiz Sonuçları

	İnovasyon	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
11. Kurumunuz inovasyon (yenilik) için belirgin hedef/hedeflere sahiptir.	0,847		
10. Kurumunuz çalışma bölgesinde sürekli yenilikçi faaliyetlerde bulunmaktadır.	0,822		
8. Kurumunuzun personelinin kendisini yenileyen bireyler olmasına özen gösterilir.	0,808		
6. Kurumunuz kurumsal iletişimle birlikte inovasyon yeteneğinizi ortaya çıkarır.	0,804		
3. Kurumunuz yenilikçi bir kültüre (yeniliğe açık olmak gibi) sahiptir.	0,803		
5. Kurumunuz politikası çözüm üretici bireyler yetiştirmeye yöneliktir.	0,801		
7. Kurumunuzda son 5 yıl içerisinde hizmet ve verimlilik bakımında sürekli artış olmaktadır.	0,797	61,951	0,956
4. Kurumunuz iletişim becerilerinizi geliştirmenize olanak sağlar.	0,791		
9. Kurumunuz tüm çalışmaların özenle yerine getirilmesine dikkat eder.	0,789		
13. Kurumunuzda inovasyon (yenilik) yönetiminden sorumlu çalışanımız vardır.	0,786		
14. Kurumunuzun olduğu teknolojik bilgi ve yetenekler, ortaya çıkan problemlerin çözülmesi konusunda yeterlidir.	0,786		
12. Kurumunuzda son 5 yıldan itibaren tüm süreçlerde yeni yöntemler kullanılmaktadır.	0,785		

15. Kurumunuzda yeniliklerden sadece araştırma ve geliştirme bölümü değil, bütün bölümler ortak sorumludur.	0,761
2. Kurum çalışanları için eğitim ve geliştirme çalışmaları yapılmaktadır.	0,721
1. Kurumunuzda çalışma alanına ilişkin tüm veriler barındırılmaktadır.	0,693

Ölçek alt boyutları olmayan; tüm maddelerin toplamıyla elde edilen bir ölçektir. Faktör yükleri 0,847 ile 0,693 arasında değişen 15 sorudan oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı % 61,951 ve Cronbach's Alfa katsayısı 0,956 olarak hesaplanmıştır. Burada $0,80 < 0,956 < 1,00$ olması nedeniyle ölçeğin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna varılmıştır.

Verilerin analizi SPSS 24.0 ile yapılmıştır. Çalışmada ölçek puanları hesaplanmış ve puanların normal dağılıma uygunluğunun belirlenmesi için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins ve Weeks, 1990; De Carlo, 1997).

Tablo 16 - Basıklık ve Çarpıklık Değerleri İle Güvenirlilik Katsayısı

	n	Çarpıklık	Basıklık
Yeşil İşe Alım ve Seçme	1823	-0,414	-0,010
Yeşil Performans Yönetimi	1823	-0,541	0,258
Yeşil Ücret ve Ödül	1823	-0,154	-0,604
Yeşil Katılım ve Eğitim	1823	-0,614	0,454
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	1823	-0,387	0,226
İnovasyon	1823	-0,744	0,923

Değerler incelendiğinde her bir puanın basıklık ve çarpıklık katsayılarının -3 ile +3 arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre puanların normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Puanların normal dağılım göstermesi nedeni ile çalışmada parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Ölçek puanının demografik özelliklere göre farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi için t testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. T testi, 2 gruplu demografik değişkenlerin analizinde kullanılırken ANOVA testi k ($k > 2$) gruplu değişkenlerin analizinde kullanılmıştır.

Tablo 17 - Demografik Değişkenlere Göre Dağılım

Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	122	6,7
	Erkek	1.701	93,3
Yaş	30 yaş ve altı	83	4,6
	31-40 yaş arası	823	45,1
	41-50 yaş arası	754	41,4
	51 yaş ve üstü	163	8,9

Eğitim durumu	Lise ve altı	1.233	67,6
	Önlisans - Lisans	546	30,0
	Yüksek Lisans	44	2,4
Medeni durumu	Bekâr	315	17,3
	Evli	1.508	82,7
Bu kurumda toplam çalışma süresi	1 yıldan az	38	2,1
	1-5 yıl arası	297	16,3
	6-10 yıl arası	363	19,9
	11-15 yıl arası	844	46,3
	16 yıldan fazla	281	15,4
Meslekte toplam çalışma süresi	1 yıldan az	9	0,5
	1-5 yıl arası	155	8,5
	6-10 yıl arası	277	15,2
	11-15 yıl arası	796	43,7
	16 yıldan fazla	586	32,1
Aylık net gelir	6000 TL veya daha az	60	3,3
	6001-7000 TL arasında	292	16,0
	7001-8000 TL arasında	1.226	67,3
	8000 TL veya daha fazla	245	13,4

Analiz sonuçlarına göre bireylerin demografik özelliklerine yönelik dağılımı incelendiğinde %93,3'ü erkeklerden oluştuğu, %45,1'i 31-40 yaş arasında olduğu, %67,6'sı lise ve altında eğitim düzeyine sahip olduğu, %82,7'si evli olduğu, %46,3'ü bu kurumda toplam çalışma süresinin 11-15 yıl arasında olduğu, %43,7'si meslekte toplam çalışma süresinin 11-15 yıl arasında olduğu ve %67,3'ü 7001-8000 TL arasında aylık net geliri olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 18 - Yeşil İKY ve Altı Boyutlarına Ait Betimsel İstatistikler

	n	Minimum	Maximum	Ort.	Ss
Yeşil İşe Alım ve Seçme	1823	1,00	5,00	3,37	0,89
Yeşil Performans Yönetimi	1823	1,00	5,00	3,47	0,83
Yeşil Ücret ve Ödül	1823	1,00	5,00	3,03	0,99
Yeşil Katılım ve Eğitim	1823	1,00	5,00	3,54	0,80
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	1823	1,00	5,00	3,39	0,75
İnovasyon	1823	1,00	5,00	3,82	0,73

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puan ortalaması 3,37, yeşil performans yönetimi puan ortalaması 3,47, yeşil ücret ve ödül puan ortalaması 3,03, yeşil katılım ve eğitim puan

ortalaması 3,54, yeşil insan kaynakları yönetimi puan ortalaması 3,39 ve inovasyon puan ortalaması 3,82 olarak elde edilmiştir. Bu sonuca göre İSKİ bünyesinde yeşil insan kaynakları algılarının ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir.

Tablo 19 - Yeşil İKY ve Alt Boyutlarına Ait Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5	6
1. Yeşil İşe Alım ve Seçme	1					
2. Yeşil Performans Yönetimi	.777**	1				
3. Yeşil Ücret ve Ödül	.611**	.623**	1			
4. Yeşil Katılım ve Eğitim	.644**	.721**	.688**	1		
5. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	.752**	.795**	.733**	.798**	1	
6. İnovasyon	.566**	.645**	.523**	.735**	.720**	1

**p<0,05

Yeşil işe alım ve seçme puanı ile yeşil ücret ve ödül puanı ($r=0,611$), yeşil katılım ve eğitim puanı ($r=0,644$), inovasyon puan ortalaması puanı ($r=0,566$) arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu; yeşil performans yönetimi puanı ($r=0,777$), yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ($r=0,852$) arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır.

Yeşil performans yönetimi puanı ile yeşil ücret ve ödül puanı ($r=0,623$), inovasyon puan ortalaması puanı ($r=0,645$) arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu; yeşil katılım ve eğitim puanı ($r=0,721$), yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ($r=0,895$) arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır.

Yeşil ücret ve ödül puanı ile yeşil katılım ve eğitim puanı ($r=0,688$), inovasyon puan ortalaması puanı ($r=0,523$) arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu; yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ($r=0,833$) arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Yeşil katılım ve eğitim puanı ile yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ($r=0,898$), inovasyon puan ortalaması puanı ($r=0,735$) arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır.

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ile inovasyon puan ortalaması puanı ($r=0,720$) arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 20 - Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	p	R2
		B	Standart Hata	Beta			
İnovasyon	Sabit	1,451	0,055		26,502	0,000	0,519
	Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	0,700	0,016	0,720	44,329	0,000	

Model:

F=1965,077

p=0,000

Yeşil insan kaynakları yönetiminin inovasyon üzerindeki etkisini incelemek için kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=1965,077$, $p<0,05$). Analiz sonucuna göre yeşil insan kaynakları yönetiminin inovasyonu pozitif yönde etkilediği ($\beta = 0,720$) belirlenmiştir. İnovasyon değişiminin %52'si yeşil insan kaynakları yönetimi tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 21 - Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	p	R2
		B	Standart Hata	Beta			
	Sabit	1,250	0,054		23,148	0,000	
	Yeşil İşe Alım ve Seçme	0,044	0,021	0,053	2,104	0,035	
İnovasyon	Yeşil Performans Yönetimi	0,189	0,024	0,214	7,758	0,000	0,570
	Yeşil Ücret ve Ödül	-0,027	0,017	-0,036	-1,600	0,110	
	Yeşil Katılım ve Eğitim	0,521	0,023	0,571	23,017	0,000	

Model:

$F=601,836$

$p=0,000$

Yeşil insan kaynakları yönetimi alt boyutlarının (yeşil işe alım ve seçme, yeşil performans yönetimi, yeşil ücret ve ödül, yeşil katılım ve eğitim) inovasyon üzerindeki etkisini incelemek için kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=1965,077$, $p<0,05$). Analiz sonucuna göre yeşil işe alım ve seçmenin inovasyonu pozitif yönde etkilediği ($\beta = 0,053$), yeşil performans yönetiminin inovasyonu pozitif yönde etkilediği ($\beta = 0,214$), yeşil katılım ve eğitimin inovasyonu pozitif yönde etkilediği ($\beta = 0,571$) belirlenmiştir. Katsayılar incelendiğinde yeşil katılım ve eğitimin İnovasyon üzerindeki etkisi yeşil işe alım ve seçmeye göre daha yüksektir. İnovasyon değişiminin %57'si yeşil işe alım ve seçme, yeşil performans yönetimi, yeşil ücret ve ödül ve yeşil katılım ve eğitim tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 22 - Ölçek Puanlarının Cinsiyet Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		N	Ort.	ss	t	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	Kadın	122	2,98	0,97	-5,092	0,000*
	Erkek	1701	3,40	0,88		
Yeşil Performans Yönetimi	Kadın	122	3,12	0,94	-4,249	0,000*
	Erkek	1701	3,49	0,82		
Yeşil Ücret ve Ödül	Kadın	122	2,72	1,07	-3,615	0,000*
	Erkek	1701	3,06	0,98		
Yeşil Katılım ve Eğitim	Kadın	122	3,36	0,85	-2,624	0,009*
	Erkek	1701	3,55	0,80		

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	Kadın	122	3,09	0,83	-4,492	0,000*
	Erkek	1701	3,41	0,74		
İnovasyon	Kadın	122	3,65	0,76	-2,620	0,009*
	Erkek	1701	3,83	0,73		

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının cinsiyet bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan t testi sonuçları tabloda verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puanı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil performans yönetimi puanı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil ücret ve ödül puanı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil katılım ve eğitim puanı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre inovasyon puanı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının yaş bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan ANOVA sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo 23 - Ölçek Puanlarının Yaş Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		N	Ort.	ss	F	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	30 yaş ve altı	83	3,30	0,93	3,573	0,014*
	31-40 yaş arası	823	3,31	0,91		
	41-50 yaş arası	754	3,45	0,86		
	51 yaş ve üstü	163	3,35	0,87		
Yeşil Performans Yönetimi	30 yaş ve altı	83	3,37	0,84	4,297	0,005*
	31-40 yaş arası	823	3,41	0,86		
	41-50 yaş arası	754	3,55	0,78		
	51 yaş ve üstü	163	3,40	0,86		
Yeşil Ücret ve Ödül	30 yaş ve altı	83	2,90	0,97	1,769	0,151

	31-40 yaş arası	823	2,99	1,00		
	41-50 yaş arası	754	3,09	0,96		
	51 yaş ve üstü	163	3,05	1,06		
Yeşil Katılım ve Eğitim	30 yaş ve altı	83	3,41	0,80		
	31-40 yaş arası	823	3,49	0,85	3,616	0,013*
	41-50 yaş arası	754	3,60	0,75		
	51 yaş ve üstü	163	3,60	0,76		
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	30 yaş ve altı	83	3,28	0,78		
	31-40 yaş arası	823	3,33	0,79	4,033	0,007*
	41-50 yaş arası	754	3,45	0,71		
	51 yaş ve üstü	163	3,39	0,77		
İnovasyon	30 yaş ve altı	83	3,75	0,75		
	31-40 yaş arası	823	3,77	0,76	2,977	0,031*
	41-50 yaş arası	754	3,87	0,71		
	51 yaş ve üstü	163	3,85	0,68		

*p<0,05

Analiz sonuçlarına göre ölçek genel ve alt gruplarla yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu farklılığı tespit etmek ve hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için post hoc analizlerinden Tukey testi uygulanır. Çoklu karşılaştırma testleri olarak bilinen testlerden Tukey, Scheffe ve Dunnett testleri, deneme hatasının korunması için en ileri tedbirleri esas alan testlerdir.

Aşağıdaki tabloya göre;

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puanı yaş bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 41-50 yaş arasında olanların, 31-40 yaş arasında olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil performans yönetimi puanı yaş bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 41-50 yaş arasında olanların, 31-40 yaş arasında olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 24 - Yaş Değişkeni için Tukey HSD Testi

Dependent Variable	Mean Difference				Sig.
	(I) Yaş	(J) Yaş	(I-J)	Std. Error	
Yeşil İşe Alım ve Seçme	41-50 yaş arası	30 yaş ve altı	,15374	,10260	,439
		31-40 yaş arası	,14149*	,04473	,009
		51 yaş ve üstü	,09715	,07664	,584
Yeşil Performans Yönetimi	41-50 yaş arası	30 yaş ve altı	,17525	,09576	,260
		31-40 yaş arası	,13592*	,04174	,006
		51 yaş ve üstü	,14537	,07153	,176
Yeşil Katılım ve Eğitim	41-50 yaş arası	30 yaş ve altı	,18581	,09263	,186
		31-40 yaş arası	,11448*	,04038	,024
		51 yaş ve üstü	,00517	,06919	1,000
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	41-50 yaş arası	30 yaş ve altı	,17700	,08705	,176
		31-40 yaş arası	,12183*	,03795	,007
		51 yaş ve üstü	,06679	,06502	,733
Kamu Kurumlarında İnovasyon	41-50 yaş arası	30 yaş ve altı	,12478	,08463	,453
		31-40 yaş arası	,10359*	,03689	,026
		51 yaş ve üstü	,02428	,06321	,981

Analiz sonuçlarına göre yeşil katılım ve eğitim puanı yaş bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 41-50 yaş arasında olanların, 31-40 yaş arasında olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı yaş bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 41-50 yaş arasında olanların, 31-40 yaş arasında olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre inovasyon puanı yaş bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 41-50 yaş arasında olanların, 31-40 yaş arasında olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil ücret ve ödül puanı yaş bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 25 - Ölçek Puanlarının Eğitim Durumu Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		n	Ort.	ss	t	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	Lise ve altı	1233	3,45	0,86	5,472	0,000*
	Önlisans/Lisans/Yüksek Lisans	590	3,20	0,93		
Yeşil Performans Yönetimi	Lise ve altı	1233	3,54	0,80	5,499	0,000*
	Önlisans/Lisans/Yüksek Lisans	590	3,31	0,88		
Yeşil Ücret ve Ödül	Lise ve altı	1233	3,14	0,96	6,890	0,000*
	Önlisans/Lisans/Yüksek Lisans	590	2,81	1,00		
Yeşil Katılım ve Eğitim	Lise ve altı	1233	3,61	0,78	5,105	0,000*
	Önlisans/Lisans/Yüksek Lisans	590	3,40	0,84		
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	Lise ve altı	1233	3,47	0,72	6,483	0,000*
	Önlisans/Lisans/Yüksek Lisans	590	3,22	0,79		
İnovasyon	Lise ve altı	1233	3,86	0,72	3,201	0,001*
	Önlisans/Lisans/Yüksek Lisans	590	3,74	0,75		

*p<0,05

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının eğitim durumu bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan t testi sonuçları tabloda verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puanı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama puanlara göre lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların önlisans/lisans veya üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil performans yönetimi puanı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama puanlara göre lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların önlisans/lisans veya üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil ücret ve ödül puanı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama puanlara göre lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların önlisans/lisans veya üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil katılım ve eğitim puanı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama puanlara göre lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların önlisans/lisans veya üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ortalama puanlara göre lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların önlisans/lisans veya üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre inovasyon puanı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlara göre lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların önlisans/lisans veya üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 26 - Ölçek Puanlarının Medeni Durum Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		n	Ort.	ss	t	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	Bekâr	315	3,38	0,90	0,117	0,906
	Evli	1508	3,37	0,89		
Yeşil Performans Yönetimi	Bekâr	315	3,45	0,87	-0,460	0,646
	Evli	1508	3,47	0,82		
Yeşil Ücret ve Ödül	Bekâr	315	3,08	0,99	0,942	0,346
	Evli	1508	3,02	0,99		
Yeşil Katılım ve Eğitim	Bekâr	315	3,58	0,81	0,958	0,338
	Evli	1508	3,53	0,80		
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	Bekâr	315	3,40	0,78	0,479	0,632
	Evli	1508	3,38	0,75		
İnovasyon	Bekâr	315	3,83	0,71	0,285	0,776
	Evli	1508	3,82	0,74		

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının medeni durum bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan t testi sonuçları tabloda verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının medeni durum bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 27 - Ölçek Puanlarının Bu Kurumda Toplam Çalışma Süresi Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		N	Ort.	ss	F	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	5 yıldan az	335	3,39	0,91	5,509	0,001*
	6-10 yıl arası	363	3,21	0,91		
	11-15 yıl arası	844	3,43	0,88		
	16 yıldan fazla	281	3,36	0,83		
Yeşil Performans Yönetimi	5 yıldan az	335	3,47	0,87	4,799	0,002*
	6-10 yıl arası	363	3,36	0,83		
	11-15 yıl arası	844	3,54	0,81		
	16 yıldan fazla	281	3,40	0,83		
Yeşil Ücret ve Ödül	5 yıldan az	335	3,05	0,96	2,368	0,069
	6-10 yıl arası	363	2,91	1,03		

	11-15 yıl arası	844	3,07	0,97		
	16 yıldan fazla	281	3,06	1,01		
Yeşil Katılım ve Eğitim	5 yıldan az	335	3,55	0,80	3,567	0,014*
	6-10 yıl arası	363	3,42	0,85		
	11-15 yıl arası	844	3,58	0,79		
	16 yıldan fazla	281	3,56	0,76		
	5 yıldan az	335	3,40	0,77		
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	6-10 yıl arası	363	3,26	0,78	4,786	0,003*
	11-15 yıl arası	844	3,44	0,74		
	16 yıldan fazla	281	3,38	0,73		
	5 yıldan az	335	3,81	0,82		
İnovasyon	6-10 yıl arası	363	3,71	0,75	3,702	0,011*
	11-15 yıl arası	844	3,87	0,70		
	16 yıldan fazla	281	3,83	0,67		
	5 yıldan az	335	3,81	0,82		

*p<0,05

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının bu kurumda toplam çalışma süresi bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan ANOVA sonuçları tabloda verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ölçek genel ve alt gruplarla kurumda çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bu farklılığı tespit etmek ve hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için post hoc analizlerinden Tukey testi uygulanır. Çoklu karşılaştırma testleri olarak bilinen testlerden Tukey, Scheffe ve Dunnett testleri, deneme hatasının korunması için en ileri tedbirleri esas alan testlerdir.

Tablo 28 - Kurumda Çalışma Süresi Değişkeni için Tukey HSD Testi

Dependent Variable	(I) Bu kurumda toplam çalışma süresi	(J) Bu kurumda toplam çalışma süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Yeşil İşe Alım ve Seçme	5 yıldan az	6-10 yıl arası	,18375*	,06711	,032
		11-15 yıl arası	-,04041	,05720	,895
		16 yıldan fazla	,03104	,07166	,973
	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,04041	,05720	,895
		6-10 yıl arası	,22415*	,05560	,000
		16 yıldan fazla	,07145	,06101	,645
Yeşil Performans Yönetimi	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,06286	,05345	,642
		6-10 yıl arası	,17919*	,05195	,003
		16 yıldan fazla	,14023	,05701	,067
Yeşil Katılım ve Eğitim	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,02643	,05172	,956

		6-10 yıl arası	,16049*	,05028	,008
		16 yıldan fazla	,01426	,05517	,994
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,03761	,04858	,866
		6-10 yıl arası	,17801*	,04722	,001
		16 yıldan fazla	,05824	,05181	,675
Kamu Kurumlarında İnovasyon	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,05322	,04722	,673
		6-10 yıl arası	,15264*	,04590	,005
		16 yıldan fazla	,04033	,05037	,854

Yukarıdaki tabloya göre;

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puanı bu kurumda toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. gruptan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 6-10 yıldır bu kurumda çalışanların, diğerlerine göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil performans yönetimi puanı bu kurumda toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil katılım ve eğitim puanı bu kurumda toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı bu kurumda toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre inovasyon puanı bu kurumda toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil ücret ve ödül puanının bu kurumda toplam çalışma süresi bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 29 - Ölçek Puanlarının Meslekte Toplam Çalışma Süresi Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		n	Ort.	ss	F	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	5 yıldan az	164	3,36	0,85	2,788	0,039*
	6-10 yıl arası	277	3,26	0,94		
	11-15 yıl arası	796	3,43	0,91		
	16 yıldan fazla	586	3,34	0,84		
Yeşil Performans Yönetimi	5 yıldan az	164	3,45	0,80	3,249	0,021*
	6-10 yıl arası	277	3,39	0,84		

	11-15 yıl arası	796	3,53	0,85		
	16 yıldan fazla	586	3,41	0,79		
Yeşil Ücret ve Ödül	5 yıldan az	164	2,95	0,97	2,579	0,052
	6-10 yıl arası	277	2,94	1,01		
	11-15 yıl arası	796	3,10	0,99		
	16 yıldan fazla	586	3,01	0,97		
	5 yıldan az	164	3,50	0,78		
Yeşil Katılım ve Eğitim	6-10 yıl arası	277	3,42	0,87	4,059	0,007*
	11-15 yıl arası	796	3,60	0,80		
	16 yıldan fazla	586	3,53	0,76		
	5 yıldan az	164	3,35	0,73		
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	6-10 yıl arası	277	3,28	0,80	4,016	0,007*
	11-15 yıl arası	796	3,45	0,77		
	16 yıldan fazla	586	3,36	0,71		
	5 yıldan az	164	3,79	0,78		
İnovasyon	6-10 yıl arası	277	3,74	0,81	2,838	0,037*
	11-15 yıl arası	796	3,87	0,72		
	16 yıldan fazla	586	3,80	0,70		

*p<0,05

Yeşil insan kaynakları yönetimi ve inovasyon ölçeği ve alt boyutları ile meslekte toplam çalışma süresi grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için ANOVA testi yapılmıştır.

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının meslekte toplam çalışma süresi bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan ANOVA sonuçları tabloda verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ölçek genel ve alt gruplarla meslekte çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p<0,05). Bu farklılığı tespit etmek ve hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için post hoc analizlerinden Tukey testi uygulanır. Çoklu karşılaştırma testleri olarak bilinen testlerden Tukey, Scheffe ve Dunnet testleri, deneme hatasının korunması için en ileri tedbirleri esas alan testlerdir.

Aşağıdaki Tabloya göre;

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puanı meslekte toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p<0,05). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil performans yönetimi puanı meslekte toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p<0,05). Bu farklılığın 3. ve 4. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 16 yıldan fazla süredir çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 30 - Meslekte Çalışma Süresi Değişkeni için Tukey HSD Testi

Dependent Variable	(I) Meslekte toplam çalışma süresi	(J) Meslekte toplam çalışma süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Yeşil İşe Alım ve Seçme	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,07157	,07613	,783
		6-10 yıl arası	,16899*	,06193	,033
		16 yıldan fazla	,08661	,04832	,277
Yeşil Performans Yönetimi	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,08055	,07107	,669
		6-10 yıl arası	,14069	,05782	,071
		16 yıldan fazla	,11904*	,04511	,042
Yeşil Katılım ve Eğitim	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,10567	,06866	,414
		6-10 yıl arası	,18685*	,05585	,005
		16 yıldan fazla	,07607	,04358	,300
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,10167	,06455	,393
		6-10 yıl arası	,16628*	,05251	,009
		16 yıldan fazla	,09126	,04097	,116
Kamu Kurumlarında İnovasyon	11-15 yıl arası	5 yıldan az	,08470	,06276	,531
		6-10 yıl arası	,13571*	,05105	,040
		16 yıldan fazla	,07431	,03983	,243

Analiz sonuçlarına göre yeşil katılım ve eğitim puanı meslekte toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı meslekte toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre inovasyon puanı meslekte toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruplardan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 11-15 yıldır bu kurumda çalışanların, 6-10 yıldır çalışanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil ücret ve ödül puanının meslekte toplam çalışma süresi bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 31 - Ölçek Puanlarının Aylık Net Gelir Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

		n	Ort.	ss	F	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	7000TL veya daha az	352	3,28	0,94	7,208	0,001*
	7001-8000TL arasında	1226	3,43	0,86		
	8000TL veya daha fazla	245	3,23	0,94		
Yeşil Performans Yönetimi	7000TL veya daha az	352	3,42	0,85	5,009	0,007*
	7001-8000TL arasında	1226	3,51	0,81		
	8000TL veya daha fazla	245	3,34	0,88		
Yeşil Ücret ve Ödül	7000TL veya daha az	352	2,94	0,96	3,759	0,023*
	7001-8000TL arasında	1226	3,08	0,97		
	8000TL veya daha fazla	245	2,94	1,11		
Yeşil Katılım ve Eğitim	7000TL veya daha az	352	3,47	0,78	2,668	0,070
	7001-8000TL arasında	1226	3,57	0,80		
	8000TL veya daha fazla	245	3,49	0,85		
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	7000TL veya daha az	352	3,31	0,74	5,431	0,004*
	7001-8000TL arasında	1226	3,43	0,74		
	8000TL veya daha fazla	245	3,29	0,83		
İnovasyon	7000TL veya daha az	352	3,78	0,70	0,800	0,450
	7001-8000TL arasında	1226	3,83	0,75		
	8000TL veya daha fazla	245	3,82	0,68		

*p<0,05

Yeşil insan kaynakları yönetimi ve inovasyon ölçeği ve alt boyutları ile gelir durumu grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için ANOVA testi yapılmıştır.

Yeşil insan kaynakları yönetimi puanı ve alt boyutları ile inovasyon puanının aylık net gelir bakımından farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi amacıyla yapılan ANOVA sonuçları tabloda verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ölçek genel ve alt gruplarla gelir düzeyi grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p<0,05). Bu farklılığı tespit etmek ve hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için post hoc analizlerinden Tukey testi uygulanır. Çoklu karşılaştırma testleri olarak bilinen testlerden Tukey, Scheffe ve Dunnet testleri, deneme hatasının korunması için en ileri tedbirleri esas alan testlerdir.

Tablo 22 - Gelir Düzeyi Değişkeni için Tukey HSD Testi

Bağımlı Değişken	(I) Aylık net gelir	(J) Aylık net gelir	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	p
Yeşil İşe Alım ve Seçme	7001-8000TL arasında	7000TL veya daha az	,14520*	,05358	,019
		8000TL veya daha fazla	,19421*	,06201	,005
Yeşil Performans Yönetimi	7001-8000TL arasında	7000TL veya daha az	,09104	,05010	,164
		8000TL veya daha fazla	,16775*	,05798	,011
Yeşil Ücret ve Ödül	7001-8000TL arasında	7000TL veya daha az	,13376	,05967	,065
		8000TL veya daha fazla	,13681	,06906	,117
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi	7001-8000TL arasında	7000TL veya daha az	,11403*	,04552	,033
		8000TL veya daha fazla	,13614*	,05268	,027

Yukarıdaki tabloya göre;

Analiz sonuçlarına göre yeşil işe alım ve seçme puanı aylık net gelire göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. gruptan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 7001-8000TL arasında gelire sahip olanların, diğerlerine göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil performans yönetimi puanı aylık net gelire göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. ve 3. gruptan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 7001-8000TL arasında gelire sahip olanların, 8001TL'den fazla gelire sahip olanlara göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil ücret ve ödül puanı aylık net gelire göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. gruptan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 7001-8000TL arasında gelire sahip olanların, diğerlerine göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil insan kaynakları yönetimi puanı aylık net gelire göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu farklılığın 2. gruptan meydana geldiği yani ortalama puanlara göre 7001-8000TL arasında gelire sahip olanların, diğerlerine göre daha yüksek puana sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Analiz sonuçlarına göre yeşil katılım ve eğitim puanı ve inovasyon puanının aylık net gelir bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim değişikliğiyle mücadele için yapılan özel anlaşmalar nedeniyle küresel olarak çevreciliğe yönelik ilgi son zamanlarda artmıştır. Böylece toksik kimyasallar da dahil olmak üzere endüstriyel kirliliğin ve atık maddelerin zararlı sonuçları nedeniyle, dünyanın dört bir yanındaki hükümetler ve STK'lar, doğal kaynakların tahribatını ve bunun insanlık üzerindeki olumsuz etkisini yavaşlatan ve hatta bir dereceye kadar tersine çeviren düzenlemeler ve politikalar geliştirmiştir. Bu durum politika, kamu veya iş dünyasında çevresel kaygılara yönelik ilginin artmasını sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak son yıllarda özellikle iş çevrelerinde çevreci olmanın ve çeşitli çevre yönetimi tekniklerinin benimsenmesinin önemi konusunda farkındalık artmış ve Yeşil İKY, İnsan Kaynakları Departmanlarının işletmede yeşile geçişte aktif rol oynadığı önemli kuruluşlar için kilit bir iş strateji haline gelmiştir. Bu çalışma ise Yeşil İKY yönetimi uygulamalarının çalışan inovasyonu üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmanın bu bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgular bu

kapsamda yapılmış diğer araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmakta ve elde edilen sonuçlardan hareketle politika yapıcılara ve sonraki araştırmacılara yönelik öneriler sunulmaktadır.

Çalışmada Yeşil İKY puanı ile inovasyon puan ortalaması arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle Yeşil İKY uygulamalarının çalışanların yaratıcılığını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Bu sonuç literatür bulgularıyla da desteklenmektedir. Yeşil İKY uygulamalarının çalışanların yaratıcılığı üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında Al-Ghazali ve Afsar (2020) Yeşil İKY uygulamalarının çalışanların yaratıcılığını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu sonuçlarla örtüşen başka bir çalışmada da Ali ve arkadaşları (2020) Yeşil İKY uygulamaları ile çalışanların yaratıcılığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Yakın tarihli başka bir araştırmada Farooq ve arkadaşları (2022) Yeşil İKY ve öz yeterliliğin çalışanların yaratıcılığını kolaylaştırdığını bildirmektedir. Araştırma bulguları genel olarak Yeşil İKY uygulamalarının çalışanların yaratıcılığı üzerindeki etkisini doğrulamaktadır.

Çalışmada yeşil işe alım ve seçme, yeşil performans yönetimi ile yeşil ücret ve ödülün inovasyonu pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Yeşil işe alım, bir organizasyon içindeki çevre yönetim sistemleri ile özdeşleşen bilgi, beceri, yaklaşım ve davranışlara sahip bireylerin işe alınması sürecidir (Ahmad, 2015). Başka bir ifade ile yeşil işe alım ve seçme, çevreyi önemseyen ve kendilerini çevresel performansa adamaya istekli adayları işe alma ve seçme süreci olarak ifade edilebilir (Acar, 2022: 14). Dolayısıyla yeşil işe alım ile işe alınanlar çevre dostu “yeşil” bir şirket için çalışmak konusunda hevesli ve bir dereceye kadar tutkuludur (Ahmad, 2015). Yeşil düşünceye sahip ve bu konuda tutkulu adayların yeşil yaratıcılık konusunda daha aktif olmaları beklenmektedir. Diğer taraftan yeşil performans yönetimi ve değerlendirmesi çevre yönetim sürecinde çalışanların performans faaliyetinin değerlendirilmesi anlamına gelmektedir (Saeed vd., 2019). Böylece işletme, çevre ve sürdürülebilirlik odaklı olarak belirlediği çevresel hedeflere ulaşp ulaşmadığını kontrol etmekte ve bu kontrol sonucunda hedeflere ulaşılmasına engel olan durumların ortadan kaldırılmasına ilişkin yetkinliklerin korunmasına ve sürdürülmesine odaklanmaktadır (Çark, 2021). Çevre ve sürdürülebilirlik odaklı olarak hedeflere ulaşılmasına engel olan durumların ortadan kaldırılmasının çalışanların inovatif kapasitesini artırması beklenmektedir. Ödüller ve ücretlendirme de çalışanların performansları için ödüllendirildiği başlıca Yeşil İKY süreçleridir. Ücretlendirme ve ödüller çalışanlar için güçlü bir motivasyon aracıdır (Çetin ve Özcan, 2014). Modern kuruluşlar, çalışanları tarafından başlatılan çevre dostu girişimleri teşvik etmek için ödül sistemleri geliştirmektedir (Ahmad, 2015). Yeşil İKY bağlamında, ödüller ve tazminat, kuruluşlarda yaratıcılığı desteklemek için potansiyel araçlar olarak görülebilir.

Çalışmada yeşil katılım ve eğitimin inovasyon üzerindeki etkisinin yeşil işe alım ve seçmeye göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yeşil eğitim ve geliştirme, çalışanları çevre yönetiminin değeri konusunda eğitir, onları enerji tasarrufu sağlayan, atıkları azaltan, çevre bilincini kuruluş içinde yayan ve çalışanları çevresel problem çözmeye sürecine dahil etme fırsatı sağlayan çalışma yöntemleri konusunda eğitir (Zoogah, 2011). Yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri, çalışanları çevre yönetiminin farklı yönleri ve değeri konusunda bilinçlendirir. Bir kuruluş içinde atık yönetimi de dahil olmak üzere farklı koruma yöntemlerini benimsemelerine yardımcı olur. Ayrıca, bir çalışanın farklı çevresel sorunlarla başa çıkma becerisini keskinleştirir (Ahmad, 2015). Çalışanların çevre bilincinin artmasının ve çevresel sorunlarla başa çıkma becerisinin gelişmesinin çevresel yaratıcılıklarını artırması beklenmektedir.

Çalışmada Yeşil İKY puanının cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna, çalışma süresine, meslekte toplam çalışma süresine ve aylık net gelire göre anlamlı şekilde farklılaştığı; ancak medeni duruma göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Yeşil İKY ile ilgili önceki çalışmalar, temel olarak teorik veya nitel düzeyde konumlanmıştır. Bu nedenle yerli ve yabancı literatürde Yeşil İKY ile ilgili görgül ve amprik araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Sınırlı sayıdaki bu araştırmalardan birisinde Öselmiş

(2020) yeşil İKY puanının toplam iş tecrübesine göre farklılık gösterdiğini; ancak cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, kurumda çalışma süresi ve medeni duruma göre farklılık göstermediğini tespit etmiştir. Bu sonuçlar araştırmamız sonuçlarının literatür bulgularıyla örtüşmediği söylenebilir. Literatürdeki bu farklılığın katılımcı grubun demografik dağılımındaki farklılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle bu farklılığın daha heterojen gruplarla yeniden sınanmasında fayda vardır.

Çalışmada inovasyonun cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna, çalışma süresine, meslekte toplam çalışma süresine anlamlı şekilde farklılaştığı ancak aylık net gelire göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Yaratıcılığın bireysel boyutu ile katılımcıların demografik özellikleri arasındaki karşılaştırma sonucunda birbirinden farklı bulgular elde edilmiştir. Kendir (2019) sektörde toplam çalışma süresi ile yaratıcılık arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ancak; yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve işletmede çalışma süresi ile yaratıcılık arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir. Başka bir araştırmada ise Balay (2010) yaratıcılık algısının cinsiyet ve çalışma süresine göre farklılık gösterdiğini bulgulamıştır.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde yeşil İKY bağlamında, yeşil işe alım, performans değerlendirme, eğitim ve geliştirme, ödüller ve tazminatın kuruluşlarda yaratıcılığı desteklemek için potansiyel araçlar olduğu bu nedenle işletme üst yönetiminin ve İK yöneticilerinin yeşil İKY politikaları oluşturmaları önerilmektedir. Diğer taraftan araştırma sonuçlarının genellenebilmesi ve karşılaştırılabilmesi açısından daha geniş örneklem gruplarıyla yeni ampirik araştırmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- 1997, L. e. (tarih yok). Lephart et al. 1997.
- Arslanoğlu, E., Aydoğmuş, M., Arslanoğlu, C., & Şenel, Ö. (2010). Badmintoncularda Reaksiyon Zamanı ve Denge İlişkisi. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 131-136.
- Arulrajah, A. A., Opatha, H. H., & Nawaratne, N. N. (2015). Green human resource management practices: A review. *Sri Lankan Journal of Human Resource Management*, 5(1), 1-15.
- Ashton ve arkadaşlarının,aaaa. (2001). *Ashton ve arkadaşlarının*.
- Çakır, E., & Özbar, N. (2019). Bayan Futsal Oyuncularında Flamingo ve Stork Denge Testinin Karşılaştırılması ile Kassal Kuvvetin Testler Üzerine Etkisi. *Gazî Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi.*, 181- 188.
- Eisenmann, J., & Malina, R. (2003). Age- and sex-associated variation in neuromuscular capacities of adolescent distance runners. *J Sports Sci.* , 551–557.
- Erbaşı, A. (2021). Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması. *KAÜİİBFD*, 12(23), 247-262.
- Erkmen, N., Suveren, S., Göktepe, A. S., & Yazıcıoğlu, K. (2007). The comparison of balance performance of the athletes who are in different branches. *Spormetre*, 115-122.
- Hazar, F., & Taşmektepligil, Y. (2008). The effects of balance and flexibility on agility in prepuberte period. *Spormetre*, 9-12.
- Kugler, F., & Janshen, L. (2010). Body position determines propulsive forces in accelerated running. *J Biomech*, 343–348.
- Kyoto. (2008). *AB öncülüğünde İklim değişikliği ile mücadele*. Avrupa Komisyonu: https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/publications/tr/AB_cevre_kitap.pdf adresinden alındı
- Lätt, E., Mäestu, J., Ortega, F., Rääsk, T., Jürimäe, T., & Jürimäe, J. (2015). Vigorous physical activity rather than sedentary behaviour predicts overweight and obesity in pubertal boys: A 2-year follow-up study. *Scand J Public Health*, 276–282.
- Lemmink, K. A., Elferink-Gemser, M. T., & Visscher, C. (2004). Evaluation of the reliability of two field hockey specific sprint and dribble tests in young field hockey players. *British Journal of Sports Medicine*, 138-142.
- Lephart et al. 1997. (tarih yok). Lephart et al. 1997.
- Mandip, G. (2012). Green HRM: People Management Commitment To Environmental Sustainability. *Research Journal of Recent Sciences*, 225-244.
- Maulder, P., & Cronin, J. (2005). Horizontal and vertical assessment: reliability, symmetry, discriminative and predictive ability. *Phys Ther Sport.*, 74–82.
- Maulder, P., & Cronin, J. (2005). Horizontal and vertical assessment: Reliability, symmetry, discriminative and predictive ability. *Physical Therapy and Sport*, 74-82.
- Meylan, C., Cronin, J., Oliver, J., & Rumpf, M. (2014). Sex-related differences in explosive actions during late childhood. *J Strength Cond Res.*, 2097–2104.
- Miller, M., Herniman, J., Ricard, M., Cheatham, C., & Michael, T. (2006). The effects of a 6-week plyometric training program on agility. *J Sport Sci Med* , 459–465.

Ortega, F., Cadenas-Sánchez, C., Sánchez-Delgado, G., Mora-González, J., Martínez-Téllez, B., Artero, E., . . . Ruiz, J. (2015). Systematic Review and Proposal of a Field-Based Physical Fitness-Test Battery in Preschool Children: The PREFIT Battery. . *Sports Med.*, 533–555.

Ortega, F., Ruiz, J., & Castillo, M. (2013). Physical activity, physical fitness, and overweight in children and adolescents: evidence from epidemiologic studies. *Endocrinol Nutr.* , 458–469.

Özbay, S., Ulupınar, S., & Özkara, A. (2018). Sporda Çeviklik Performansı. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), , 97-112.

Padua, D. A., Guskiewicz, K. M., Prentice, W. E., Schneider, R. E., & Shields, E. W. (2000). The effect of select shoulder exercises on strength, active angle reproduction, single-arm balance and functional performance. *J Sport Rehab*, 75– 95.

Renwick, D. W., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green Human Resource Management: A Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15(1), 1-14.

Rønnestad, B., Kvamme, N., Sunde, A., & Raastad, T. (2008). Short-term effects of strength and plyometric training on sprint and jump performance in professional soccer players. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 773-780.

Salaj, S., & Markovic, G. (2011). Specificity of jumping, sprinting, and quick change of direction motor abilities. *J Strength Cond Res.* , 1249–1255.

Sekulic, D., Spasic, M., Mirkov, D., Cavar, M., & Sattler, T. (2013). Gender-specific influences of balance, speed and power on agility performance. *J Strength Cond Res* , 802-811.

Sekulic, D., Spasic, M., Mirkov, D., Cavar, M., & Sattler, T. (2013). Gender-specific influences of balance, speed, and power on agility performance. . *J Strength Cond Res*, 802–811.

Sever, O. (2016). *Futbolcularda statik ve dinamik core egzersizlerinin hız ve çeviklik performansına etkilerinin karşılaştırılması, (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Tekin, M., Etilioğlu, M., & Tekin, E. (2018). Kamu Kurumlarında İnovasyon ve Girişimcilik. *International Journal of Academic Value Studies*, 111-130 .

Verstegen, M., & Marcello, B. (2001). *Agility and Coordination*. Champaign: Human Kinetics.

Vescovi, J., Rupf, R., Brown, T., & Marques, M. (2011). Physical performance characteristics of high-level female soccer players 12-21 years of age. *Scand J Med Sci Sports.*, 670–678.

Yanci, J., Reina, R., Los Arcos, A., & Camara, J. (2013). Effects of different contextual interference training programs on straight sprinting and agility performance of primary school students. *J Sports Sci Med.*, 601–607.

Yılmaz, M., Tez, S., Dan, D., & Akku, H. (2014). *8 haftalık kuvvet antrenmanının 13-16 yaş arası çocukların bazı fiziksel uygunluk parametrelerine etkisinin incelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Acar, S. (2022). Örgütlerde yeşil insan kaynakları yönetiminin önemi. Ankara: İksad Publications.

Ahmad, S. (2015). Green human resource management: Policies and practices. *Cogent business & management*, 2(1), 1-13.

Al-Ghazali, B. M., & Afsar, B. (2021). Retracted: Green human resource management and employees' green creativity: The roles of green behavioral intention and individual green values. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(1), 536-536.

Ali, M. C., Islam, K. A., Chung, S. J., Zayed, N. M., & Afrin, M. (2020). A Study of Green Human Resources Management (GHRM) and Green Creativity for Human Resources Professionals. *International Journal of Business and Management Future*, 4(2), 57-67.

Aranganathan, P. (2018). Green recruitment: A new-fangled approach to attract and retain talent. *International Journal of Business Management & Research*, 8(2), 69-76.

Balay, R. (2010). Öğretim elemanlarının örgütsel yaratıcılık algıları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 43(1), 41-78.

Büyüköztürk, Ş., E.K. Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz ve F. Demirel. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi

Cherian, J., & Jacob, J. (2012). A study of Green HR practices and its effective implementation in the organization: A review. *International Journal of Business and Management*, 7, 25–33.

Çark, Ö. (2021). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi: Alan Yazın İncelemesi. II. International Academician Studies Congress (s. 253-278). Çanakkale: Holistence Publications.

Çetin, C., & Özcan, E., D. (2014). İnsan kaynakları yönetimi. Beta Basım Yayım Dağıtım Yayınları.

De Carlo, L.T. (1997), “On the Meaning and Use of Kurtosis”, *Psychological Methods*, 2: 292-307.

Dutta, D. (2012). Greening people: A strategic dimension. *ZENITH International Journal of Business Economics & Management Research*, 2(2). 143–148.

Epstein, M. J., & Roy, M. J. (1997). Using ISO 14000 for improved organizational learning and environmental management. *Environmental Quality Management*, 7(1), 21-30.

Ertürk, M. (2011). İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul: Beta Basım.

Farooq, R., Zhang, Z., Talwar, S., & Dhir, A. (2022). Do green human resource management and self-efficacy facilitate green creativity? A study of luxury hotels and resorts. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(4), 824-845.

Forman, M., & Jorgensen, S. (2001). The social shaping of participation of employees in environmental work within enterprises—Experiences from a Danish context. *Technology Analysis & Strategic Management*, 13, 71–90.

Groeneveld, R.A. and Meeden, G. (1984), “Measuring Skewness and Kurtosis”, *The Statistician*, 33: 391-399.

Grolleau, G., Mzoughi, N., & Pekovic, S. (2012). Green not (only) for profit: An empirical examination of the effect of environmental-related standards on employees recruitment. *Resource and Energy Economics*, 34, 74–92.

Gupta, A. (2008). Earth on fire: Implications for corporate responsibility. *American Journal of Business*, 23, 3–4.

Hopkins, K.D. and Weeks, D.L. (1990), “Tests for Normality and Measures of Skewness and Kurtosis: Their Place in Research Reporting”, *Educational and Psychological Measurement*, 50: 717-729.

Jackson, S., Renwick, D., Jabbour, C. J. C., & Muller-Camen, M. (2011). State-of-the-art and future directions for Green Human Resource Management. *Zeitschrift für Personalforschung: German Journal of Research in Human Resource Management*, 25, 99–116.

Kale, E. (2010). Konaklama İşletmelerinde Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkieri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Kendir, H. (2019). Konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel yaratıcılık algıları: Afyonkarahisar ili örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 149-167.

Kesen, M., & Öselmiş, M. (2021). Yeşil insan kaynakları yönetimi ölçeği (YİKYO): Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 1231-1256.

Marcus, A., & Fremeth, A. (2009). Green management matters regardless. *Academy of Management Perspectives*, 23, 17-26.

Marhatta, S., & Adhikari, S. (2013). Green HRM and sustainability. *International eJournal Of Ongoing Research in Management & IT*, 2.

Mathapati, C. M. (2013). Green HRM: A strategic facet. *Tactful Management Research Journal*, 2(2), 1-6.

Moors, J. J. A. (1986), "The Meaning of Kurtosis: Darlington Reexamined", *The American Statistician*, 40: 283-284.

OECD, & Eurostat. (2006). Yenilik Verilerinin Toplanması ve yorumlanması İçin İlkeler. Ankara: Tübitak.

Opatha, H. H. P., & Arulrajah, A. A. (2014). Green human resource management: Simplified general reflections. *International Business Research*, 7(8), 101.

Öselmiş, M. (2020). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları; Literatür Taraması Ve Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Pham, D. D., & Paillé, P. (2020). Green recruitment and selection: an insight into green patterns. *International journal of manpower*, 41(3), 258-272.

Phillips, L. (2007). Go green to gain the edge over rivals. *People Management*, 13, 9.

Rani, S., & Mishra, K. (2014). Green HRM: Practices and strategic implementation in the organizations. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 2(11), 3633-3639.

Saeed, B. B., Afsar, B., Hafeez, S., Khan, I., Tahir, M., & Afridi, M. A. (2019). Promoting employee's proenvironmental behavior through green human resource management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 424-438.

Saeed, B. B., Afsar, B., Hafeez, S., Khan, I., Tahir, M., & Afridi, M. A. (2019). Promoting employee's proenvironmental behavior through green human resource management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 424-438.

Tang, G., Y. J. Chen, P. Paille & J. Jia (2018). Green Human Resource Management Practices: Scale Development And Validity. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 56(1), 31-55.

Tekin, M., Etlioğlu, M., & Tekin, E. (2018). Kamu Kurumlarında İnovasyon ve Girişimcilik. *International Journal of Academic Value Studies*, 111-130 .

Tokat, B. (2012). Örgütlerde Değişim ve Değişimin Yönetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tunç, E. (2013). Yüksek Öğretimde Değişim Mühendisliği. *Yüksek Öğretim Dergisi*, 48 - 52.

Turan, İ. ve M. Sundu (2021). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması . *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 20(78), 731-744.

Uslu, Y. D., & Kedikli, E. (2017). Sürdürülebilirlik kapsamında yeşil insan kaynakları yönetimine genel bir bakış. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 52 (3), 66-81.

Yapar, İ. (2015). *KOBİ'lerde İnovasyon ve İnovasyonun Önemi: Kayseri İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde İnovasyon Stratejileri ve Örgütsel Performans İlişkisinin Çanakkale Seramik A.Ş İşletmesi Örneğinde Boylam Analizi Yöntemiyle İncelenmesine Dönük Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Zoogah, D. (2011). The dynamics of Green HRM behaviors: A cognitive social information processing approach. *Zeitschrift fur Personalforschung*, 25, 117–139. Ramus, C. A. (2002). Encouraging innovative environmental actions: what companies and managers must do. *Journal of world business*, 37(2), 151-164.

İlişki Kalitesi ve Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi

Alev SÖKMEN
Mehmet BAŞ

GİRİŞ

Rekabetin çok yoğun olduğu pazar koşullarında işletmeler amaçlarına ulaşmada güçlüklerle karşılaşmakta ve rekabette üstünlük kazanmak için doğru müşteri ilişkileri yönetimini bulma konusunda yoğun çaba harcamaktadırlar. Doğru müşteri ilişkileri yönetimiyle müşteri sadakati artabilecek, böylece mal/hizmet satışları da artacaktır. Aynı zamanda potansiyel müşteriler de cezbedilerek, uzun dönemde satışlar da olumlu etkilenebilecektir. (Takala ve Uusitalo, 1996).

Müşterilerin işletmeden mal veya hizmet satın almaktan vazgeçme nedenleri araştırıldığında temel sebeplerden birisinin iletişimin kurulduğu temas noktalarının tatmin edici olmaması olduğu görülmektedir. Genelde temas noktalarının sebep olduğu eksikliklerden dolayı müşteriler herhangi bir zaman ihtiyaç duydukları bilgiyi almak için telefon, faks, elektronik veri değişim araçlarını kullanarak iletişim kurmakta ve o anda bu noktalarda çalışan personelin hızı, etkili, net ve tatmin edici hizmeti sunabilmeleri büyük önem taşımaktadır. Ancak bu hizmet bazen personelin yeterli nitelik ve niceliğe sahip olmamasından, gerekli teknolojik araçlarının eksikliğinden ya da her ikisinin de yanlış yönetiminden dolayı görülememektedir (Ryals ve Knox, 2001).

Günümüzde işletmeler ilişkisel pazarlama stratejilerini destekleyen müşteri hizmetlerini giderek daha yüksek bir oranda yeni teknolojinin yarattığı e-hizmetlerle yerine getirmeye başlamışlardır (Taylor ve Hunter, 2002). Özellikle yoğun rekabetin yaşandığı pazarlarda işletmeler, elektronik müşteri ilişkileri uygulamalarıyla fark yaratarak müşteri sadakati sağlama konusunda çaba sarfetmektedirler. İşletmeler Müşteri İlişkileri Yönetimi (MİY) ile insan, süreç ve teknoloji birleşimini sağlayarak müşterilerini anlamaya çalışmaktadırlar (Mandina, 2014). MİY bir işletmenin doğru malı veya hizmeti doğru müşteriye, doğru zamanda, doğru kanaldan, doğru fiyattan ulaştırmak koşuluyla giderek artan seviyede sadık ve kârlı müşterileri belirleme, nitelendirme, kazanma, geliştirme ve elde tutma yolunda gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerdir.

Bir örgüt insan-yoğun hâlden telefon, fax, e-mail ve web gibi çoklu elektronik temas noktalarına odaklanan bir yapıya bürünmeye başladığında yapıyı geliştirme, yönetme ve ölçme bağlamında müşteri ilişkileri önemli ölçüde artış gösterecektir. Sonuç olarak işletmeler çevrim dışı MİY'den elektronik kanallara yönelmektedirler. Bu yaklaşım genellikle Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi olarak ifade edilmektedir (Sivarak vd., 2011). E-MİY internetin devrim yaratan avantajlarını klasik MİY teknikleri ve yeni elektronik kanallarla (web, kablosuz internet, sesli teknolojiler gibi) bütünleştirerek bunları işletmenin genel MİY stratejileriyle uyumlaştırmaktadır (Fairhurst, 2001; Pan ve Lee, 2003; Maged ve Sarmad, 2004). E-MİY müşterilerden daha fazla gelir elde ederek kâr artışı sağlamayı amaçlayan bir e-ticaret uygulamasıdır (Madeja ve Schoder, 2003). E-MİY geniş bir MİY stratejisinin ve onun uygulamaya geçirilmesinin bir bölümüdür (Fleischer, 2001).

1. İLİŞKİ KALİTESİ

1.1. İlişki ve İlişki Kalitesi Kavramları

Rekabetin çok arttığı günümüzde işletmelerin müşterilerine sunduğu düşük fiyat, yüksek kalite ve iyi hizmet, kısa vadede tüm rakipler tarafından yerine getirilebilir hale gelmiştir. Böyle bir

rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeler için ilişki pazarlama, müşteriler ile uzun dönemli ilişkinin kurulmasına odaklanan bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel pazarlama stratejilerinden farklı olarak ilişki pazarlamada yalnızca müşteriler ile olan ilişkilere önem verilip diğer paydaşlar göz ardı edilmez, aksine işletme çalışanları, tedarikçiler, dağıtımclar, müşteriler kısaca tüm paydaşlar ile kurulan ilişkiler, ilişki kalitesi adına önemli rol oynamaktadır.

İlişki, “iki ya da daha fazla tarafın ortak bir bilgi platformu oluşturmak amacıyla, birlikte düşünüp muhakeme yaptıkları bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (Grönroos, 2000: 5). Dwyer, Schurr ve Oh (1987: 15) ilişki sürecinin beş aşamadan oluştuğunu ve bu aşamaların şu şekilde sıralanabileceğini ifade etmektedir: farkında olma (awareness), araştırma (exploration), genişleme (expansion), bağlılık (commitment) ve bozulma (dissolution):

“İlk aşamada müşteri, satıcının belirli mal ya da hizmetini satın almak için mevcut kaynaklardan biri olabileceğinin farkına varır. Alıcı ile satıcı arasında, bu aşamada henüz taahhüt yoktur. Araştırma aşamasında taraflar değişimin yararlarını, zorunluluklarını, sorumluluklarını ve değişimin içeriğini incelerler. Deneme amaçlı satın alımlar da yapılabilir. Bu aşama değerlendirme ve test etme dönemini de içerir. Genişleme aşamasında alıcı ve satıcının birbirlerine taahhüt ettikleri faaliyetler ile birlikte karşılıklı ilişkiler artar. İlişkinin olumlu gitmesi durumunda bağlılık aşamasına geçilir. Memnuniyetsizlik durumu sonucunda ya da ilişkinin tek defaya has olması sonucunda ise bozulma aşamasına geçilmiş olur.”

İlişki kalitesi kavramı sosyal bilimlerin birçok alanında karşılaşıldığı gibi farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Örneğin bir çalışmada ilişki kalitesi “tüketicinin satıcı ile olan ilişkisinin beklentilerini, tahminlerini, amaçlarını ve isteklerini ne ölçüde karşıladığına yönelik algı” olarak tanımlanmıştır (Oly Ndubisi, 2007: 832).

Webster’a (1992) göre, piyasalardaki belirsiz yapının artması ile birlikte, işletmelerin daha etkili pazarlama faaliyetlerinde bulunabilmek ve dolayısıyla rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için işlem odaklı stratejilerden, ilişki odaklı stratejilere doğru kaydıkları gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle özellikle pazarlama alanında her türlü paydaş ile kurulan ilişkinin kalitesi önemli hale gelmektedir.

İlişkiyi temel alan yaklaşım daha çok çevrede değişkenlik ve belirsizliğin hâkim olduğu; ürünün içeriğinde hizmetin daha fazla yer aldığı ve bu hizmetin karmaşıklığı; müşterinin ürün hakkında danışmanlık alma ihtiyacının yüksek olduğu hallerde stratejik bir önem kazanmaktadır (Crosby, Evans ve Cowles, 1990).

Pazarlama bakış açısıyla ilişki kalitesi ise “alıcı ve satıcı arasındaki ilişkinin bir değerlendirmesi” olarak tanımlanabilir (Çater ve Çater, 2010: 1323). Bu süreç, nihai tüketici ile satıcı arasında oluşabileceği gibi, alıcı ve tedarikçi firmalar arasında da oluşabilir. İlişki kalitesi, nihai tüketici ve satıcı arasında incelendiğinde; hizmet çalışanlarının saygı, nezaket, samimiyet, duygudaşlık (empati) ve yardımseverlik gibi davranışlarının müşteri tarafından algılanması ve değerlendirilmesini ifade etmektedir (King ve Garey, 1997).

Levitt (1986), “ilişki kalitesini mal ve hizmet sunumlarını genişleten ve alıcı ile satıcı arasında beklenen bir değişim ile sonuçlanan soyut değerler bütünü” olarak tanımlamaktadır (akt. Oly Ndubisi, 2007). Hennig-Thurau ve Klee (1997: 751) nihai tüketici ile işletmeler arasındaki ilişki kalitesini; “müşterinin, ilişki ile ilgili ihtiyaçlarını karşılama konusundaki yeterliliği” olarak tanımlamaktadır.

Yapılan çeşitli çalışmalarla ilişki kalitesi kavramı farklı açılardan ele alınmıştır. Örneğin, hizmet işletmeleri ve müşterileri arasındaki (Roberts, Varki ve Brodie, 2003), üretici-tedarikçiler arasındaki (Kumar, Scheer ve Steenkamp, 1995; Dorsch, Swanson ve Kelley, 1998; Walter vd., 2003); satış elemanları ile müşteriler arasındaki (Bejou, Wray ve Ingram, 1996) ve ihracatçılar arasındaki (Lages, Lages ve Lages, 2005) ilişkinin kalitesi araştırılmıştır.

Literatürde yapılan çalışmalarda ilişki kalitesini ölçmek için çok sayıda kalite boyutu tanımlanmaktadır. Dwyer vd. (1987) ilişki kalitesinin boyutlarını ilişki tatmini, güven ve menfaatçilik olarak ele alırken, Crosby vd. (1990) bu boyutları ilişki tatmini ve güven olarak incelemektedir. Bejou vd. (1996) ilişki kalitesini Crosby ve diğerlerine (1990) benzer şekilde iki alt boyutta güven ve tatmin olarak ele alırken, Walter vd. (2003) güven, bağlılık ve tatmin olmak üzere üç alt boyutta, Jap, Manolis ve Weitz'a göre ise (1999) güven, uzun dönemli odaklılık, çatışma, çözülme ve etkileşim olmak üzere beş alt boyutta incelemektedir. Bu çalışmada ise yukarıda detayları verilen literatür sınıflamaları kapsamında ilişki kalitesini belirleyen en önemli boyutlar olduğu düşünülen dört boyut (güven, ilişki tatmini, ilişki bağlılığı ve iletişim) ele alınmıştır.

1.2. İlişki Kalitesinin Boyutları

1.2.1. İlişki tatmini

İlişki tatmini, alıcının, satıcıyla arasında gerçekleşen hem geçmişteki performansını, hem de ilişki sürecinin tamamını kapsayan deneyimini duygusal ve bilişsel olarak bütüncül bir şekilde değerlendirmesidir (Lages vd., 2005). İlişki tatmini esasen yalnızca ilişki sürecindeki herhangi bir aşamaya ya da süreçteki tek bir işleme has değil, ilişkinin tamamını kapsayan toplam bir tatmini ifade eder. Genel tatmin düzeyi yüksek olan müşterilerin, satıcı ile kaliteli ilişkiler kurması beklenmektedir (Roberts vd., 2003). Müşterinin satıcının sağladığı çıktıya ilişkin beklentileri gerçekleşmediğinde, o ilişkiden tatmin olmayacak ve bu tatminsizlik, satıcının genel performansının ve kalitesinin başarısız olarak değerlendirilmesine sebep olabilecektir. Satıcı ile kurulan ilişkideki tatminsizlik, işbirliğini engelleyebilir, hukuki ihtilafları arttırabilir ve koruyucu yasal düzenlemelere ilişkin girişimleri hızlandırabilir (Ruekert ve Churchill, 1984; Dwyer vd., 1987).

Lages ve diğerleri (2005) ilişki tatminini endüstriyel pazarlara yönelik olarak üçlü boyutta ele almışlardır. Birinci boyut, alıcının ilişki sonucu algılanan genel tatmin düzeyidir. İkinci boyut, alıcının tedarikçi başarısına ilişkin algılanan tatminidir. Üçüncü boyut ise, alıcının ilişki süreci çıktılarının beklentileri karşılama düzeyine dair algılanan tatmindir. Buna göre beklentisi karşılanmamış ve tedarikçisiyle ilişkisinin tatmini düşük olan müşterinin tedarikçisiyle arasındaki ilişkinin kalitesi de düşecektir.

1.2.2. Güven

Güven; “bir tarafın ihtiyaçlarının gelecekte diğer tarafın sergilediği hareketler vasıtasıyla tam olarak karşılanacağına olan inancı” şeklinde tanımlanmaktadır. Eğer bir kişi alışverişte bulunduğu tarafın doğruluk ve dürüstlüğüne itimat ediyorsa burada güvenden söz edilebilir (Morgan ve Hunt, 1994: 23).

Literatürde sadece alıcı bakış açısı ile yapılan güven tanımları bulunduğu gibi herhangi bir taraf gözetmeksizin yapılan tanımlar da mevcuttur. Örneğin Crosby vd. (1990: 70) güveni şu şekilde tanımlamaktadır: “müşterinin güveni, satıcının uzun vadede müşterisinin çıkarlarını koruyacak doğrultuda davranacağına dair müşteride oluşan inançtır.” Dwyer vd. (1987: 26) beklenti odaklı olarak şu tanımlı yapmaktadır: “Güven, bir tarafın, diğer tarafın koordinasyon istekliliği, sorumluluklarını yerine getireceği ve ilişkiye odaklanacağına dair beklentileridir”.

Güven, ilişki kalitesinin diğer boyutlarına oranla daha uzun sürede ve tarafların karşılıklı çabaları ve sözlerinde durmalarıyla oluşan bir süreci gerektirmektedir. Bu süreç üç aşamadan oluşmaktadır (Palmer ve Bejou, 1994):

“İlk aşamada, alıcı ve satıcı birbirini tanımadığı için güven en alt düzeydedir. Taraflar birbirleri ile çalışmaya başladıkça güven düzeyi artar ve ikinci aşamaya geçilir. Bu aşamada alıcı, satıcının verdiği sözlerde durup durmadığını temkinli bir şekilde kontrol etmektedir. Eğer alıcının beklentileri ile satıcının performansı uyuyorsa, güven oluşmaya başlamaktadır. Son aşamada ise,

alıcının satıcıya karşı geliştirdiği güven düzeyi dışsal faktörler tarafından desteklendiğinde, alıcının genel güven algılaması oluşmaktadır.”

1.2.3. Bağlılık

Bağlılık hem tutumsal, hem de davranışsal bir boyuta sahiptir (Dick ve Basu, 1994; Kumpulainen, 2014). Bağlılık, uzun süreli ve kaliteli ilişkiler için önemli bir diğer boyuttur ve tarafların birbirine ilişkisel anlamda bağımlılıklarının en üst düzeydeki göstergesi olarak tanımlanmaktadır (Dwyer vd., 1987; Gundlach, Achrol ve Mentzer, 1995). Bağlılık, bir iş ilişkisinde bulunan tarafların, ilişkilerinin son derece önemli olduğuna olan inançları ve bu ilişkiyi sürdürmek ve güçlendirmek için ellerinden geleni yapmaya olan isteklilikleri ile gelecekte iki taraf için de kar sağlama (uzun dönem odaklı olması) üzerine kurulu bir kavramdır (Morgan ve Hunt 1994). İlişkiye olan bağlılık ise, “kararlı bir ilişkinin geliştirilmesine yönelik arzu, ilişkinin sürdürülmesine ilişkin kısa dönemli fedakârlık yapmaya rıza göstermek ve sağlam ve sürdürülebilir bir ilişkiye olan inanç” şeklinde ifade edilmektedir. (Anderson ve Weitz, 1992). İlişkiye olan bağlılık uzun süreli bir ilişki geliştirilmesi bakımından önemli bir husustur. Bununla birlikte ilişkilerin başarısını belirleyen kriterlerin de başında yer almaktadır (Morgan ve Hunt, 1994).

Ayrıca, kısa dönem odaklılık bir seferlik değişimler ile yetinirken; uzun dönem odaklılık, sürekli değişimlerle karın maksimize edilmesini hedeflemektedir (Ganesan, 1994). Dolayısıyla, ilişki odaklı bir bakış açısı beraberinde uzun dönem odaklılığı da getirmekte ve bağlılık boyutu, uzun dönem odaklı olmayı da kapsamaktadır.

1.2.4. İletişim

İlişki kalitesinin diğer bir bileşeni olan iletişim, bir ilişkinin başarılı ve uzun süreli olmasında anahtar rol oynamaktadır. İletişim; “katılanların, bilgi/sembol üreterek birbirlerine ilettikleri ve bu iletileri anlamaya, yorumlamaya çalıştıkları bir süreçtir” (Dökmen, 1994: 321). İletişim, algılama ve beklentileri açıklamak, aydınlatmak açısından önemli bir ilişki kalitesi bileşenidir (Morgan ve Hunt, 1994).

İşletme ve müşteri arasında bilgi değişimi veya zamanında ve güvenilir bilgi sunmada yeterli olarak yapılan iletişim, müşteri tatmini ve müşteri güveninin oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır (Selness, 1998). İşletmelerin müşterilerle uzun süreli ve kalıcı ilişkiler geliştirebilmesi için müşteriye açık, içten ve sürekli karşılıklı iletişim geliştirilmesi gerekmektedir. İletişimin amacı kopuk ve dağınık ilişkileri bir düzene sokmak ve işletmenin amaçlarıyla, bireysel amaçlar arasında bilinçli bir dengenin kurulmasını sağlamaktır.

2.MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ

2.1. Müşteri İlişkileri Yönetimi Kavramı

Modern Müşteri İlişkileri Yönetimi'nin (MİY) kökleri veri tabanı pazarlamasına dayanmaktadır. Veri tabanı pazarlaması, müşteri hizmetlerini işletmenin bütün müşterileri ile ilişki ağı oluşturarak düzenleme ve müşterilerin bilgilerine yakından odaklanma ve mevcut müşteri sayısını aşacak şekilde müşteri kazanma maksadıyla kullanmaktır (Cespedes ve Smith,1993). Öte yandan İlişkisel pazarlama MİY'ne geçişte veri tabanı pazarlamasının ardından gerçekleşen aşamadır ve bu aşama MİY'nin temel felsefesini meydana getirmektedir (Ryals ve Knox,2001). İlişkisel pazarlamada amaç, müşteri ihtiyaçlarını gerek yer, gerek zaman ve gerekse de şekil bakımından eksiksiz bir biçimde gidermektir (Pine vd., 1995). MİY, ilişkisel pazarlamanın prensiplerinin bilişim teknolojileri yardımıyla güçlendirilerek şimdiki haline kavuşmuştur (Holland ve Naude, 2004).

MİY ilişkisel pazarlamadan geliştirilmiş bir yönetim yaklaşımıdır. Berry (1983: 25-28) ilk defa ilişkisel pazarlama kavramını “müşteri ilişkilerini cazibeli hâle getirmek, sürdürmek ve geliştirmek” olarak tanımlamıştır. İlişkisel pazarlamanın altında yatan temel düşünce müşteri odaklı bir bakış

açısından hareketle birey ile uzun vadeli yakın ilişki kurmaktır. Bu bağlamda işletme her müşteri ile birebir ilişki kurarak onu elinde tutmayı, zaman içerisinde bu ilişkiyi geliştirerek kâr elde edici ve üretken bir yapı hâline dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Buna göre ilişki pazarlamada tedarikçi-satıcı-alıcı arasındaki sürecin her aşamasında sürekli olarak bir kazan-kazan anlayışı benimsenmekte kaliteye ve müşteri hizmetlerine daha fazla önem atfedilmektedir.

MİY'nin temeli 1990'lı yıllarda satış otomasyonu teknolojisi ve çağrı merkezlerindeki faaliyetlere dayanmaktadır. Satış sahasındaki müşteri bilgisi ile çağrı merkezinden elde edilen bilgilerin ortak bir veri tabanında bir araya getirilmesiyle birlikte müşterilerle daha sağlam ilişkilerin kurulabileceği düşüncesiyle oluşmuş MİY kavramı birçok yazar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır (Osarenkhoe ve Bennani, 2007:145). MİY, yönetim biçiminin müşteri odaklı hâle gelmesidir ve örgütsel faaliyetlerin yeniden tasarlanmasını gerektirir. Buradaki amaç büyüyen ve işletmeye değer katan müşterilerle ilişkileri korumak ve geliştirmektir. Çünkü müşteri işletme için en değerli varlıktır. MİY bu varlıklar üzerinden en yüksek getiriyi elde etmek için kullanılan tekniklerin tümüdür (Hendricks vd., 2007). Pazardaki değişime bağlı olarak akademisyenler, farklı ama temelde benzer MİY tanımları ortaya koymuşlardır (Nicoline ve Kaplan, 2020:404)

Çizelge 1. Müşteri İlişkileri Yönetimi Tanımları

Araştırmacı(lar)/Akademisyen(ler)	Tanım
Peppers vd., 1999	Müşterinin sözlerini ve işletmenin müşteri hakkında bildiklerini temel alan müşteriye karşılık veren ilişki pazarlama uygulamasıdır.
Parvatiyar ve Sheth, 2001	Müşteriler ve işletme için üst seviyede değer yaratmak için belirlenen müşterileri kazanma, elde tutma ve işbirliği oluşturma süreci ve bunu amaçlayan iş stratejileridir.
Ryals ve Knox, 2001	İşletme müşterilerinin kim olduğunu, neler yaptıklarını ve nelerden keyif aldıklarını öğrenmek için oluşturulan iş süreçlerinin ve teknolojilerinin bir araya getirilmiş halidir.
Goodhue vd., 2002	Örgütlerin mevcut müşterileri, tedarikçileri veya olası müşterileri ile bir veya birden fazla kanal yardımıyla oluşan ilişkilerini yeni müşterileri kazanma, mevcut müşterileri elde tutma ve çapraz satışları artırmaya katkı sağlayan uygulama ve faaliyetler bütünüdür.
Kim vd., 2003	Müşteri davranışlarını anlamlandırmak için iş süreçlerini ve ilgili teknolojileri uyumlaştıran, bu sayede müşterilerle etkileşimleri geliştirmeyi amaç edinen yönetsel gayretlerdir.
Reinartz vd., 2004	Müşteri ilişkilerinin sahip olduğu değeri yükseltmek için bütün bağlantı noktalarındaki ilişki başlatma, sürdürme ve sonlandırma faaliyetlerinin sistemli bir süreç şeklinde yönetilmesidir.

Geleneksel anlamda müşteri tanımı ile MİY'nin müşteri tanımı farklılık göstermektedir. Geleneksel pazarlama müşteri pazarlama faaliyetlerinin esas unsuru olarak görür. Diğer taraftan MİY'de müşteri ilişkisi bir süreç olarak ele alınır. Mal, hizmet veya bilgi değişimi bulunmaktadır fakat ilişki sürecin her aşamasında yer almaktadır. Böylece bir kereliğine bile ilişki kurulduğunda kişiler devamlı olarak müşteri statüsündedirler ve hiçbir zaman alışveriş tercihlerine bakılmaksızın onlarla ilişki devam ettirilmelidir (Grönroos, 2000:14).

İşletmeler MİY ile insan, süreç ve teknoloji birleşimini sağlayarak müşterilerini anlamaya çalışmaktadırlar (Mandina, 2014). MİY bir işletmenin doğru malı veya hizmeti doğru müşteriye, doğru zamanda, doğru kanaldan, doğru fiyattan ulaştırmak koşuluyla giderek artan seviyede sadık ve kârlı müşterileri belirleme, nitelendirme, kazanma, geliştirme ve elde tutma yolunda gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerdir. MİY iş süreçlerinin otomasyonu, teknolojik çözümler ve bilgi kaynakları yoluyla satış, pazarlama, hizmet, girişim, kaynak planlaması ve arz zinciri yönetimi fonksiyonlarını her bir müşteri ilişkisini en üst düzeye çıkarmak için bütünleştirir. Ayrıca MİY girişimciler, müşteriler, iş ortakları, satıcılar ve işverenler arasındaki ilişkileri düzenler (Galbreath ve Rogers, 1999).

Çizelge 2. Klasik Pazarlama Yaklaşımı ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Farklılıkları (Kaynak: Christopher, M., Payne, A. ve Ballantyne, David (1991). Relationship Marketing. Butterworth Heineman Ltd)

Geleneksel (İşleme Dayalı) Pazarlama	MİY (İlişkiye Dayalı Pazarlama)
Sadece bir işlem (satış) üzerine odaklanır.	Müşteriyi elde tutmayı amaçlar.
Ürünlerin özelliklerine yoğunlaşır.	Ürünlerin faydaları üzerinde durur.
Kısa dönemli ölçeğe sahiptir.	Uzun dönemli ölçeğe sahiptir.
Müşteri hizmetlerine daha az öncelik verilir.	Müşteri hizmetleri yüksek öneme sahiptir.
Müşterilerin bağlılığı düşüktür.	Müşteri bağlılığı yüksektir.
Müşteri ilişkileri orta seviyededir.	Müşteri ilişkileri yüksek seviyededir.
Kalite yalnızca üretim bölümünün odaklanması gereken bir konudur.	Kaliteye bütün bölümler odaklanmalıdır.

Sanayi Devriminden sonra kitle hâlinde üretime geçilmesi üretilenlerin pazarlama sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunun varlığı üreticilerle müşteriler arasındaki ilişkileri düzenleyen birçok aracının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ürünler müşteriye nihai araçlar ile dağıtmaya başlanmıştır. Üretimin küçük ölçekli olmaktan uzaklaşıp büyük pazarlara dönük bir yapıya bürünmesi, üreticilerin maliyet ve kârlılık kavramlarını da düşünmelerine sebep olmuştur (Parvatiyar ve Sheth, 2001).

Payne ve Frow (2005) MİY’i beş süreçte incelemişlerdir:

- Strateji geliştirme,
- Değer yaratma,
- Çok kanallı entegrasyon,
- Bilgi yönetimi ve
- Performans değerlendirme süreçleri.

İşletmeler ürün merkezlilikten müşteri odaklı yapıya nasıl geçileceğini öğrenmek ve müşteri isimli yeni bir patrona sahip oldukları gerçeğini görmek zorundadırlar (Kotler, 2003:36). Yeni müşteriler elde etmenin maliyetinin mevcut müşterileri tutmak için meydana gelecek maliyetlerden çok daha fazla olduğu üzerinde fikir birliğine varılmış bir gerçektir. Stratten (2012:157) satış fiyatı birim olarak bakıldığında çokta önemli olmayan ürün (bir fincan kahve) için “Ben sadece tek bir müşteri olabilirim ama benim hayat boyu değerim 20.000 veya 30.000 dolar” demektedir. İşletmenin duruma tek bir ürün veya müşteri olarak bakması aslında potansiyelini hayatı boyunca o işletmenin ürün yelpazesini harcama eğilimiyle kullanacak olan tüketiciyi görmemezlik olacaktır.

MİY işletmelere müşterilerin değerini, davranışlarını anlama yeteneği kazandıran, insan kaynakları ve teknolojiden yararlanma olanağı sağlayan bir stratejidir. Ayrıca işletmeler için sürdürülebilir rekabet avantajı da sağlayarak yüksek bir geri dönüş potansiyeli de sunmaktadır (Crosby, 2003). Rekabetin çok yoğun olduğu pazar koşullarında işletmeler amaçlarına ulaşmada güçlüklerle karşılaşmakta ve rekabette üstünlük kazanmak için doğru müşteri ilişkileri yönetimini

tercih etmektedirler. Doğru müşteri ilişkileri yönetimiyle müşteri sadakati artacak, böylece ürün satışları da artacaktır. Aynı zamanda potansiyel müşteriler de cezbedilerek uzun dönemde satışlar da olumlu etkilenecektir. (Takala ve Uusitalo, 1996).

Müşterilerin işletmeden mal veya hizmet satın almaktan vazgeçme nedenleri araştırıldığında temel sebeplerden birisinin iletişimin kurulduğu temas noktalarının tatmin edici olmaması olduğu görülmektedir. Genelde temas noktalarının sebep olduğu eksikliklerden dolayı müşteriler herhangi bir zaman ihtiyaç duydukları bilgiyi almak için telefon, faks, elektronik veri değişim araçlarını kullanarak iletişim kurmakta ve o anda bu noktalarda çalışan personelin hızı, etkili, net ve tatmin edici hizmeti sunabilmeleri büyük önem taşımaktadır. Ancak bu hizmet bazen personelin yeterli nitelik ve niceliğe sahip olmamasından, gerekli teknolojik araçlarının eksikliğinden ya da her ikisinin de yanlış yönetiminden dolayı görülememektedir (Ryals ve Knox, 2001).

2.2. Müşteri İlişkileri Yönetimi Uygulama Süreci

İşletmeler günümüz bilgi çağında yoğun rekabet içerisindeyken müşterilerden internet, telefon gibi araçlarla sürekli bilgi toplamalı ve bunları nitelikli olarak rafine etmelidirler. Bu doğrultuda MİY'nin müşteri ile ilişkileri bir döngüsellik içerisinde hareket ettirmesi gerekmektedir. İngilizce isimlerinin baş harfleri ile "IDIC" olarak ifade edilen bu döngü (Peppers ve Rogers, 2004:65-68):

- i. Identify (I): Müşteriyi tanımlamak
- ii. Differentiate (D): Müşteriyi farklılaştırmak
- iii. Interact (I): Müşteri ile etkileşim kurmak
- iv. Customize (C): Müşteriyi özelleştirmek unsurlarından oluşmaktadır.

2.2.1. Müşterinin tanımlanması

Hiçbir işletme belirli bir müşteri grubuyla ilişki kurmaya tanımlama yapmaksızın karar veremez. Çünkü bir ilişkinin gelişim şekline ve aşamalarına bizzat müşteriler karar verirler. Dolayısıyla bir ilişkidən söz edebilmek için, işletmenin müşteriyle gerçekten ilgilenmesi gerekmektedir (Peppers ve Rogers, 1999:89).

İşletmelerin farklı müşterilere farklı mal veya hizmet sunabilmeleri için öncelikle müşterilerini tanımlamaları gerekmektedir. Müşterilerin tanımlanması ise toplanan müşteri verilerinin analiz edilerek müşteri bilgisine dönüştürülmesiyle mümkün olabilmektedir. Müşteri verileri bir müşteriyi diğer müşterilerden ayırmaya yarayan, bu müşteri ile zaman içindeki ilişkilerin izlenmesini sağlayan ve onunla bire-bir temasa geçilmesini mümkün kılan verilerdir. Bunlar müşterilerin adres, yaş, cinsiyet, medeni hâl, gelir düzeyi ve eğitim durumu gibi sadece demografik özelliklerini içermemelidir. Aynı zamanda müşterilerin satın alma tutumları, alışkanlıkları ve davranışları ile ilgili veriler de işletmeler tarafından toplanmalı ve analiz sürecine dâhil edilmelidir (Peppers vd., 1999).

Müşteriyi doğru tanımlamak önemlidir çünkü bazı müşteriler değer yaratma potansiyeline sahip değildirlere. Bu iki nedenden kaynaklanabilir: ya onlara hizmet sunmanın maliyetinin yaratılan faydadan daha büyük olması sebebiyledir, ya da işletmenin bu müşterilere etkin olarak hizmet sunmasına imkân yaratan yetenekler birleşimine sahip olmamasındandır (Doyle, 2003:141).

2.2.2. Müşteri farklılaştırma

İşletmeler açısından müşteriler için iki yönden farklılık göstermektedir:

- Her bir müşteri işletme için farklı bir değer taşır.
- Her bir müşterinin işletmeden beklentisi farklılaşmaktadır.

Dolayısıyla müşteri farklılaştırılma süreci şöyle olmalıdır:

- Müşterileri sınıflandırırken işletmeye sağlamış oldukları katkıları dikkate almak,
- Müşterileri ihtiyaçlarına göre farklılaştırmak (Peppers vd., 1999).

Çizelge 3. Müşteri farklılaştırmasında uygulanacak faaliyetler ve dikkat edilecek unsurlar (Peppers vd.,1999)

Faaliyetler	Dikkat Edilecek Unsurlar
İşletmenin değerli müşterilerini belirlemek	Bir önceki yılın verilerini ve satış tutarlarını kullanarak en değerli %5'lik müşteri dilimini belirlemek
Yüksek maliyetli müşterileri belirlemek	1 yıl ve daha fazla süredir harcama yapmamış olan müşterileri belirleyerek katlanılan maliyetleri azaltmak
Geçen yıl mal veya hizmetlerle ilgili şikâyetle bulunmuş değerli müşterileri bulmak	Bu müşterilerin şikâyetlerini özel olarak ele almak, mal/hizmet güvencesi ve kalite garantisi sunmak sipariş süreçlerini kontrol altında tutmak
Geçen yıla göre harcamaları azalan müşterileri araştırmak	Harcamaları azalan müşterilerin tatmin seviyesini belirlemek ve rakiplerden daha önce ziyaret edilmesi
Rakip işletmeleri tercih eden müşterileri bulmak	Bu müşteri grubuna uygun teklif ve öneriler sunmak
Müşterileri işletmeye sunduğu değere göre A,B ve C gruplarına ayırmak	Belirli müşteri gruplarına yapılan harcamaları azaltarak elde edilen tasarrufu daha değerli müşteri grubuna yönlendirmek
Gelecek yıllardaki müşteri portföyünü tahmin etmek	Bu müşterilerin bilgilerini veri tabanına kaydetmek

2.2.3. Müşterilerle etkileşim

Etkileşim doğru kurulursa pozitif sonuçlar verir. Bir müşterinin ne istediğini anlamak zor olabilir. Onları gruplara ayırmak, optimum bir maliyet çerçevesinde (1) farklarını daha iyi anlamaya, (2) çalışanlara müşteriye anlamakta yardımcı olmaya ve (3) farklı müşteri türleri için farklı stratejiler oluşturup yönetmeye yardımcı olur (Peppers ve Rogers, 2008:107). Etkileşim sürecindeki amacı müşterileriyle birebir ilişkiler geliştirmek olan bir işletmenin bu süreçte dikkat etmesi gereken konular şunlardır (Srivastava, 2002):

- Her bir müşteri bölümüne gönderilecek mesajın içeriğinin çok iyi belirlenmesi gerekir. Gönderilecek mesajların o bölüm için planlanan stratejiyle uyumlu olmasına dikkat edilmelidir.
- Mesajın gönderileceği kanalın seçiminde maliyet, etkinlik ve uygunluk kriterleri göz önünde bulundurulmalıdır.
- Etkileşim kesinlikle rahatsız edici olmamalıdır.
- Sonuç müşteriler için bir fayda yaratmalıdır.
- Etkileşim sonunda işletme müşterilerine karşı davranışlarını değiştirmeli ve farklı müşteri tiplerine karşı farklı davranışlar geliştirebilmelidir.

Çağrı merkezleri, web siteleri ve elektronik posta adresleri, sesli yanıt sistemleri, kablosuz iletişim protokolü (wap-wireless application protocol), kısa mesaj servisi, otomatik satış terminali (pos-point of sale), kısa mesaj servisi (sms), otomatik vezne makineleri (atm-automatic teller machines), kiosk sistemler (Örneğin, smard card uygulamaları, elektronik ticaret, internet bankacılığı, müşteri sadakati, müşteri servisi ve yol gösterme, reklam ve tanıtım faaliyetleri), yüz

yüze etkileşim, tele-pazarlama ve televizyon aracılığıyla iletişim müşteri ile etkileşimde kullanılan kanallardan bazılarıdır.

2.2.4. Müşterilere birebir hizmet sunulması

Önceden müşteriler hakkında elde edilen verilerin kullanılarak müşterilere hizmet şeklinde yansıtıldığı aşamadır. Oluşturulan müşteri bilgi sisteminde yer alan her bir müşteriye karşı nasıl davranılacağı, hangi tekliflerde bulunulacağı ve müşteri ihtiyaçlarının hangi yollarla giderileceği konularında faydalanılmaktadır. Müşterilere birebir hizmet sunulması, her bir müşteri için farklılaştırılmış mal veya hizmetin üretildiği aşamadır. MİY'nin temel düşüncesinde müşteriye ilişkin bütün kanallardan edinilen veriler doğrultusunda işletmenin müşteriye karşı davranışını belirlemesi, gerekirse de bu davranışı farklılaştırması vardır. İşletmelerin tek tek her bir müşteri nezdinde mal ve hizmetlerin, etkileşimlerin, önerilerin seçilmesi ve sunulabilmesi için kullanılan teknolojiyi fayda/maliyet analizini revize etmesi, çeşitli maliyetleri karşılamak zorundadır. Kişiyeye özel kitle tipi üretim yardımıyla müşterilerin ihtiyaçlarına göre özel bir biçimde üretim gerçekleştirmek yalnızca aynı süreçleri tekrar seri üretim sistemleri dâhilinde geliştirmek suretiyle kitlesel üretim kazanımlarından yararlanmak mümkün olmaktadır. Müşterilere kişiyeye özel mal veya hizmet sunabilmek için ön koşul, kullanılan üretim süreçlerinin parçalı bir bütün şeklinde planlanmasıdır. Müşteriden önceden tespit edilmiş olan standart parça alternatifleri arasından tercih yapması beklenir, bunun üzerine belirlenen standart parçalar kitlesel üretim sisteminde hazırlanır. MİY'nin hem amacı, hem de Geleneksel Pazarlama anlayışından farklılığı üretilen ürünler için daha çok müşteri edinmekten ziyade ihtiyaçları daha iyi kavranmış müşterilere daha çok ürünü arz etmektir. (Peppers vd., 1999).

MİY'nin birinci ve ikinci uygulamalı aşamalarından müşteri tanımlama ve müşteri farklılaştırma aşamaları çoğunlukla analiz gerektiren işlemlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan müşteriyle etkileşim ve müşteriye birebir hizmet sunma basamakları müşterinin doğrudan görülebildiği ve hissedilebildiği faaliyet aşamalarıdır. Söz konusu aşamalar MİY'ni kullanmayı arzulayan işletmelerce dikkatli bir şekilde izlenmelidir. Çünkü müşteriler tanınmazsa, farklılaştırılma yapılamaz, davranışları bilinemez, ihtiyaçları ise giderilemez. Böyle bir durum rekabetin çok yoğun yaşandığı günümüz koşullarında işletmeler tarafından görmezden gelinmeyecek bir noktadır (Peppers vd., 1999).

2.3. Müşteri İlişkileri Yönetiminin Türleri

Çizelge 4. MİY Türleri (Buttle, F.,2009:4)

MİY Türleri	Baskın Özellikleri
Stratejik	Kârlı müşteriye elde etme ve tutmayı amaçlayan müşteri merkezli bir stratejidir.
Operasyonel	Satış, pazarlama ve müşteri hizmetleri gibi müşteriyle etkileşim kurulan süreçlerin otomasyonu üzerinde yoğunlaşmaktadır.
Analitik	Stratejik ya da taktiksel planlar için müşterilerle ilgili verilerin anlaşılır veri madenleri üzerine odaklanmaktadır.
İşbirlikçi	İşletme, hissedar ve müşteri değerini optimize etmek amacıyla örgütsel sınırlara teknolojinin uygulanmasıdır.

2.3.1. Stratejik müşteri ilişkileri yönetimi

Bu yönetim türü müşteri süreçlerinin kısa ya da uzun olmasına bakılmaksızın tüm fonksiyonların tanımlanması ve kârlılık oranının belirlenmesinde kullanılır. Stratejik Müşteri İlişkileri Yönetimi:

- Farklı pazar bölümündeki müşteri türlerini planlayabilmek,

- Klasik ürün temelli maliyet modelinden farklı olan müşteri odaklı bir maliyet modeli kullanarak müşterilerin değerlerini analiz edebilmek,
- Pazar bölümleri ve bireysel müşteriler yoluyla müşterilere göre gelir, kârlılık ve toplam kârlılığı hesaplayabilmek,
- Pazarlama ve satışta yapılan yatırımların maliyet etkinliğini değerlendirebilmek ve
- Müşterilerin işletmeyi terk etmelerinin tarihsel bir matrisini düzenleyebilmek için kullanılır.

Müşteri merkezli stratejiler müşteri odaklı bilgi gerektirir. Fakat birçok tüketici doğal olarak kişisel bilgisini açıklamak ve onu bir işletmeye vermek konusunda isteksizdir. Bu durum ayakları yere basan özel yaşama saygı alanı ve veri koruma politikası uygulanarak kısmen çözülebilen ve yönetilebilen doğal bir çatışma ortamı yaratır (Peppers ve Rogers, 2008:210).

2.3.2. Operasyonel müşteri ilişkileri yönetimi

Bu yönetim türü müşterilerle temas kurulan bütün konulardan müşteri bilgilerinin edinildiği basamaktır. Müşterilere ilişkin yeni verilerin derlenmesi ve hâlihazırdaki müşteri bilgilerinin güncel bir hale getirilmesinin gerçekleştirildiği aşamadır. Burada gerçek verileri, doğru kanallardan, uygun zamanda ve etkin yöntemlerle toplamak önemlidir. Pazarlama, hizmet, satış gücü, müşteri süreçleri otomasyonu gibi ön ofis alanlarını ve sipariş yönetimi, tedarik zinciri yönetimi gibi arka ofis uygulamalarını kapsamaktadır. Diğer MİY aşamalarına kaynak oluşturur. Ön ofisteki iş süreçleri, arka ofis muhasebe sistemleri, satış ve pazarlama hizmetleri, iş süreçlerinin kontrolü gibi konuları düzenlemekte ve bütünleştirmektedir (Rajola,2003:28; Rababah vd.,2011).

2.3.3. Analitik müşteri ilişkileri yönetimi

MİY'nin analitik müşteri ilişkileri yönetimi türü tepe yönetimin, pazarlama yöneticilerinin ve satış elemanlarının müşteri istek ve ihtiyaçlarını, işletmenin müşterileri ile etkileşimlerini daha iyi kavramasına yardımcı olan karar destek sistemlerinden yararlandığı aşamadır. Uygulama aşamasında elde edilen tüm verilerin çözümlenerek sistemli enformasyona evrilmesi, böylece işe ilişkin tüm vakaların daha net kavranmasını amaçlamaktadır. Elde edilen verilerin analiz edilmesiyle müşteri bölümleri, müşteri profilleri, davranış kalıpları oluşturulabilir ve bunların tamamı pazarlama kararlarının bir girdisi haline dönüştürülür. Pazarlama karar süreçleri için kullanılmak üzere birleştirilen konuya odaklanan, zaman bazlı, tutarlılığı olan ve geçerli verilerden meydana gelen veri ambarları, spesifik pazarlama problemlerine yönelik oluşturulan küçük veri ambarları olarak tarif edilen data martlar, her bir veri arasındaki ilişkiyi anlamlandırma ve belirlenen problemleri çözüme kavuşturmak üzere uygulanan veri madenciliği, rapor hazırlama ve görüntüleme işlemleri için kullanılan uygulamalar, pazarlama eylemlerinin, kampanyalarının planlanabildiği ve durumlarının gözlemlenebildiği pazarlama otomasyon sistemi ve kampanya yönetim sistemi uygulamalarının tamamı analitik müşteri ilişkileri yönetiminin unsurlarını oluşturmaktadır (Rajola, 2003:26-27).

2.3.4. İşbirlikçi müşteri ilişkileri yönetimi

Toplanan müşteri verileri iş ortaklarıyla, belirli kanallarla ve tüm tedarikçilerle paylaşarak her bir müşteriye özel bir şekilde hazırlanan teklifler, mal ve hizmetlerin sunulması için uygulanan işbirliği aşaması olarak ifade edilir. Müşterilere uygun kanal aracılığıyla ulaşılabilmesi ve ürün sunulabilmesi kapsamında bu kanalların etkin yönetimini gerektirmektedir. İşbirlikçi müşteri ilişkileri yönetimi aşamasında operasyonel müşteri ilişkileri yönetimi ve analitik müşteri ilişkileri yönetimi faaliyetleri neticesinde edinilen veriler yardımıyla, bütün kanallardan müşterinin içinde bulunduğu bölüme uygun olacak ürün teklifi hazırlanır. Müşteri tarafından seçilecek iletişim kanalı belirlenerek konuya ilişkin analiz çalışmalarına geçilir (Rajola, 2003: 27-28).

2.4. Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi

En temel düzeyde ele alınırsa açık-seçik bir şekilde bir işletmenin varoluşu için müşterinin önemi çok büyüktür. İşletmeden, işletmenin mal veya hizmetlerinden tatmin olan bir müşterinin ilgili işletmeden daha fazla mal ya da hizmet satın alacağı, daha sadık olacağı ve daha fazla satış geliri ya da kâr sağlayacağı olasıdır (Anton, 1996). Diğer taraftan tatmin olmayan bir müşteri diğer potansiyel müşterileri kötü yönde etkileme bağlamında ikna gücüne ve yeteneğine sahip olabilecektir. Bu sebeptendir ki MİY, akademik camiada ve iş hayatında sıklıkla kullanılan ve incelenen önemli bir ilgi odağı hâline gelmiştir.

Bazı işletmeler müşterilerinin ihtiyaçları, istekleri ya da hayalleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler. İşletmeler günümüzde bu zayıf yanlarını düzeltme konusunda teknolojik gelişmelerden yararlanma yollarını ve yöntemlerini öğrenmeye başlamışlardır (Forrest, 2001).

Müşteri ihtiyaç analizi pazar ve müşteri hakkında derinlemesine bilgi elde edebilmek için yapılan analizdir. Bu analiz her mal veya hizmet için yapılabilir. İhtiyaçlar bir müşterinin tutum ve davranışlarının arkasındaki neden'i ve sıklıkla nasıl'ı temsil eder. Müşterilerin nasıl satın almak istedikleri, neden satın almak istedikleri kadar önemli olabilir. Asıl üzerinde durulması gereken nokta ihtiyaçların sadece ürün kullanımıyla değil, aynı zamanda geniş bir ihtiyaç kümesiyle ya da ürün, çapraz alım ürün ve hizmet fırsatları, teslimat kanalları, iletişim tarzı ve kanalları, faturalama yöntemleri vs. birleşimiyle ilgili olmasıdır (Peppers ve Rogers, 2008:219).

Müşteri uyumunu (müşterinin istek, ihtiyaç ve taleplerine uygun mal veya hizmet sunma) oluşturabilme çabaları müşteri inovasyonunu doğurur. Müşteri inovasyonu müşteri uyumu bakışı ile yalnızca ürünler üzerinde yeniliği değil, tüm problemlere yönelik yenilikçi bir bakış açısını ifade eder. Bu nedenle müşteri inovasyonu için çözüm odaklı olma ve esneklik ön koşullardır. Bugün gördüğümüz önemli inovatif eylemlerin ve ürünlerin büyük bölümünün kökleri müşterilerle birlikte yürütülen küçük ölçekli sorun çözme çabalarına dayanır. Bu çözümler alınmış, uyarlanmış, daha iyi hâle getirilmiş ve herkese uygun yeni mal ve hizmetlere dönüştürülmüştür (Fisk, 2010:228).

Günümüzde işletmeler ilişkisel pazarlama stratejilerini destekleyen müşteri hizmetlerini giderek daha yüksek bir oranda yeni teknolojinin yarattığı e-hizmetlerle yerine getirmeye başlamışlardır (Taylor ve Hunter, 2002). Bir örgüt insan-yoğun hâlden telefon, fax, e-mail ve web gibi çoklu elektronik temas noktalarına odaklanan bir yapıya bürünmeye başladığında yapıyı geliştirme, yönetme ve ölçme bağlamında müşteri ilişkileri önemli ölçüde artış gösterecektir. Sonuç olarak işletmeler çevrim dışı MİY'den elektronik kanallara yönelmektedirler. Bu yaklaşım genellikle Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi (E-MİY) olarak ifade edilmektedir (Sivarak vd., 2011).

E-MİY internetin devrim yaratan avantajlarını klasik MİY teknikleri ve yeni elektronik kanallarla (web, kablosuz internet, sesli teknolojiler gibi) bütünleştirerek bunları işletmenin genel MİY stratejileriyle uyumlaştırmaktadır (Fairhurst, 2001; Pan ve Lee, 2003; Maged ve Sarmad, 2004). E-MİY müşterilerden daha fazla gelir elde ederek kâr artışı sağlamayı amaçlayan bir e-ticaret uygulamasıdır (Madeja ve Schoder, 2003). E-MİY geniş bir MİY stratejisinin ve onun uygulamaya geçirilmesinin bir bölümüdür (Fleischer, 2001). E-MİY yazınında araştırmacılar ilgili paradigmayı farklı bakış açılarına göre tanımlamışlardır. Bu bağlamda E-MİY'nin karakteristikleri çizelge 2.5'de verilmiştir (Sivarak vd., 2011):

Çizelge 5. E-MİY Karakteristikleri

E-MİY Karakteristikleri	
1-MİY'nin bir bölümü	17-İnternet üzerinden sesli iletişim (VOIP-Voice Over Internet Protocol)
2-MİY'ni geliştirir	18-Kişisel Dijital Yardımcı (PDA-Personal Digital Assistant)
3-Teknoloji odaklı	19-Etkileşim
4-Elektronik kanalları kullanır	20-Çevrim içi pazarlama
5-Dijital kanalları kullanır	21-Çok kanallı iletişim
6-E-iş bağlamı vardır	22-Süreç otomasyonu
7-Ağ bağlantısı temas noktası	23-İnternette elde edilen veri
8-İnternet	24-Kişiselleştirme
9-Web	25-Satışlar
10-Mobil	26-Pazarlama
11-Kablosuz	27-Hizmet
12-Televizyon	28-E-mesajlaşma (e-ileti sistemi)
13-E-mail	29-Akıllı arama motoru
14-Etkileşimli sohbet	30-Beni ara (çağır) düğmesi
15-E-forum	31-Veri madenciliği
16-Çevrimiçi satın alma	

Değerli müşterilerle uzun dönemli ilişkiler geliştirmek dinamik bir çevrede genellikle kârlılığa açılan bir kapı olarak görülmektedir. E-MİY günümüz sanayisinde temel stratejik araçlardan birisidir. Ayrıca elektronik dünyada ilişki pazarlamanın ana paradigması hâline gelmiştir (Chen ve Chen, 2004). Bradshaw ve Brash (2001) İnternet teknolojisi kullanan işletmelerin pazarlama ilişkileri geliştirmede daha etkili olacaklarını iddia etmektedirler. Feinberg ve Kadam (2002) İnternetin bir ticaret ve bilgi kanalı şeklinde kullanılmasının işletmelere MİY'nin web işlevlerini hayata geçirmede fırsat sağlayacağını ifade etmişlerdir.

2.4.1. Elektronik müşteri ilişkileri yönetiminin unsurları

E-MİY'nin temel ilkeleri geleneksel MİY ile paralel özelliklere sahiptir. MİY özelliklerine değer katan hizmetler de denilmektedir (Kuttainen vd.,2005). E-MİY unsurları şu başlıklar altında incelenmektedir;

Müşteri Odaklılık

MİY'de olduğu gibi E-MİY'de de müşteri odaklılık büyük önem taşımaktadır. İşletmelerin müşteri odaklı olup olmadıklarını anlayabilmek için yararlanılan başlıca kriterler şunlardır (Luck ve Lancaster,2003):

- Müşteri sadakatine odaklanmak,
- Üstün ürünler ve hizmet faydaları sunmak,
- Vizyon odaklı bir bakış açısı taşımak,
- Müşteri hizmetlerinde rol model olmak,
- Müşteri bağlılığını sağlamak ve
- Kaliteye yönelik ilgiyi işletmede en tepeden en alta kadar herkese yaymak.

Web Tabanlılık

İnternet pazarlamada büyük bir devrim gerçekleştirmiştir. Sanal ortamda her kullanıcının yaptığı eylem pazarlama bilgisinin bir parçasını oluşturur. Bu bilgilerle işletmeler veri tabanı oluşturarak sınırsız bir müşteri profili yaratabilirler. İnternet ile müşteri hakkında daha fazla kişisel bilgi elde etmek ve ulaşılan bilgi sayesinde etkili bir şekilde birebir müşteri ilişkisi kurmak olanaklı hâle gelmiştir (Prabhaker, 2000).

Web ortamının müşterilerle ilişki kurmak ve onların memnuniyetlerini arttırmak açısından etkili bir ortam olduğu kabul edilmektedir. Web, işletmelerin sunmuş oldukları mal ve hizmetlere müşterilerin göstermiş oldukları tepkilerin tutarlı ve geçerli bir şekilde belirlenmesini, onlarla hızlı bağlantı ya da ilişki kurulmasını sağlamaktadır (Yoon vd., 2008).

Kullanıcıların veya müşterilerin işletmelerin web sitelerinden bilgi edinme ya da satın alma amaçlı olarak yararlanmaları bu sitelerin gelecekte daha önemli bir E-MİY aracı hâline geleceğine işaret etmektedir (Feinberg ve Kadam, 2002).

Özellikler

E-MİY'nin özelliklerini Khalifa ve Shen (2005) satış öncesi, satış esnası ve satış sonrası; Ross (2005) ise pazarlama, satış ve hizmet şeklinde sınıflandırmıştır. Sterne (1996) E-MİY'nin alanlarını:

- Satış öncesi bilgi (kurum ve ürün),
- E-ticaret hizmetleri ve
- Satış sonrası destek olmak üzere üç genel kısma ayırmıştır. Daha sonra Anton ve Postmus (1999) bu üç alanla ilgili olarak 25 faktör belirlemişlerdir.

Satış öncesi bilgi

• Sitenin kişiselleştirilmesi: Web tabanlı müşteri ilişkilerinin en önemli avantajı siteyi inceleyen müşteriye bir bilgi yığını sunmasıdır. Diğer taraftan bu çok miktardaki bilgi sitenin tasarımını zorlaştırma anlamında bir zayıflık olarak nitelendirilmektedir. Siteler kullanıcılara istedikleri içeriği görebilme bağlamında kişiselleştirme olanağı sunmaktadır. Web tabanlı MİY'nin gelecekte bürüneceği hâl kişiye özel web siteleri olacaktır. İlk ziyaretinde siteyi kişiselleştirmeye uygun gören müşteri bir dahaki girişinde sadece kendi tercihlerini görebilme olanağına sahip olacaktır (Örneğin, www.yahoo.com, www.my.yahoo.com gibi).

• Alternatif kanallar: İşletme ile iletişim kurulabilecek farklı yollar bulunmaktadır. Örneğin, e-mail, fax, ücretsiz hatlar (toll-free numbers), posta adresi, geri arama düğmesi, İnternet üzerinden sesli iletişim ve ilan panosu (bulletin board) gibi.

• Yerel arama motoru: Ziyaretçiye web sitesi üzerinde özel cevapları hızlı bir şekilde yerleştirme olanağı sunmaktadır.

• Üyelik: Ziyaretçi bir şifre talep edebilir ve böylelikle web sayfaları arasında güvenli şifresiyle dolaşabilir.

• E-Posta listesi: Ziyaretçi daha fazla bilgi almak için kendi e-posta adresini bir listeye ekleyerek otomatik postaları alabilir. Buna genellikle bülten (newsletter) adı verilir.

• Site gezintisi: Ziyaretçi web sitesinde bir tura çıkabilir.

• Site haritası: Web sitesinin sayfalarını içerisinde barındıran hiyerarşik bir şemadır. Site görünümü, site dizini gibi adlarla da ifade edilmektedir.

• İlk defa kullananlar için tanıtım: Siteyi ilk defa kullananlar bir tanıtım sayfasıyla karşılaşmaktadırlar. Bu sayfa siteyi en etkili kullanma anlamında bilgi sağlamaktadır.

- Sohbet: İnternetin kendiliğinden avantaj yaratan temel bir faydası vardır. Ziyaretçilere kendi aralarında etkileşimde bulunma imkânı sunarken aynı zamanda site için de içerik yaratma fırsatı olmaktadır. Sohbet ziyaretçiye bir veya birden fazla kişiyle eş zamanlı iletişime geçme olanağı sunar.

- Elektronik ilan panosu: Diyalog forumları ziyaretçilere başkalarıyla veya diğer şeylerle ilgili bilgi paylaşma olanağı sağlarken aynı zamanda web sitesinin müşteri ihtiyaçlarına göre yapılanmasına da fırsat tanımaktadır.

E-ticaret (Elektronik Ticaret) hizmetleri

E-ticaretin yarattığı teknolojik olanaklar mal veya hizmetlerin kişiselleştirilmesinde, müşteriye sunulmasında ve pazar bölümlerinin tespit edilmesinde klasik MİY'ye göre çok daha etkin hareket edilmesini sağlamaktadır (Fairhurst, 2001).

- Çevrimiçi satın alma: Ziyaretçiler mal veya hizmetleri çevrimiçi satın alırlar.
- Çevrimiçi ürün bilgisi: Kullanıcılar web sitesi üzerinden ürünle ilgili bilgileri okuyabilirler.
- Kişiselleştirme olanakları: Ziyaretçiler sipariş vermeden önce mal ya da hizmeti çevrimiçi olarak kişiselleştirme imkânı bulurlar. Örneğin, ziyaretçi bir bilgisayarı satın almadan önce görünümünü kendi beğenisine ya da ihtiyacına göre değiştirmek isteyebilir.
- Satın alma koşulları: Satın alma ve sözleşme koşulları çevrimiçi olarak görülebilir. Satın alma şartları nakliye sürecini, iade politikasını, güvence, garanti ve diğer işletme ilişkilerini içerir.
- Ürünün ön izlemesi: Kişiselleştirilmiş ürün satın alınmadan önce görüntülenebilir. Ürün kısa bir film veya tanıtım (demo) olarak müşteriye sunulabilir.
- Bağlantılar: Kullanıcı kolaylıkla ve sorunsuz bir şekilde diğer işletmelerin tamamlayıcı ürünlerini görebilir (dış bağlantılar).

E-ticaret işletmelere klasik ticarete yer almayan bilişim ve iletişim teknolojilerini etkin bir biçimde kullanma avantajını sunmaktadır. Teknolojik imkanlar işletmelerin müşteriyle ilgili bilgileri daha hızlı, daha detaylı ve sürekli güncellemeye uygun bir şekilde aynı veri tabanında bir araya getirmesine fırsat oluşturduğundan MİY'nin etkinliğinde büyük bir artış sağlamaktadırlar (Fairhurst, 2001).

Satış sonrası destek

Ross (2005)'un ifade ettiği gibi MİY'nin müşteri hizmetleri ile bireysel olarak müşterilerin sorunlarına ilişkin yazışmalarını cevaplamak, müşterilerin bir hizmet temsilcisi ile etkileşime geçebileceği ve ürün hakkındaki sorularını yanıtlayacağı satış sonrası destek eylemleri güncelliğini korumaktadır. 1990'lardan bu yana iletişim merkezleri ya da müşteri etkileşim merkezleri olarak isimlendirilen daha geniş bir paradigma hâline gelmiştir.

- SSS: Sıkça sorulan sorular ve cevapları okumak için uygun hâlde bulunur.
- Problem çözme: Müşteriler mallarla veya hizmetlerle ilgili sorunları çevrimiçi olarak kendi kendine yardım eden şablonlar aracılığıyla çözmektedirler.
- Şikâyet etme becerisi: Şikâyetler ve problemler çevrimiçi olarak detaya dökülebilir.
- Yedek parçalar: Yedek parçaları ve tamamlayıcı ürünleri çevrimiçi olarak sipariş etmek olanaklıdır.

2.4.2. Elektronik müşteri ilişkileri yönetiminin faydaları

MİY ve onun elektronik ticaret altyapısına uyumlaştırılması ile söz konusu olan E-MİY uygulamaları sayesinde hizmetler günün 24 saatine ve yılın 365 gününe yayılarak hem müşteri ihtiyaçlarına sürekli şekilde cevap verilebilmekte, hem de hizmet sunumuyla ilgili maliyetlerde önemli tasarruf sağlanmaktadır (Feinberg vd., 2002). E-MİY birçok örgüt tarafından kullanılan ve en hızlı büyüyen yönetim uygulamalarından birisi olarak ortaya çıkmış ve sağladığı faydalar işin yapısına, müşteri etkileşim sıklığına, algılanan risk ve yararlarla bağlı olarak da değişiklik göstermiştir (Mang'uni, Khabala ve Govender, 2018: 252). Elektronik müşteri hizmetleri ile müşteri ilişkilerini artıran işletmeler müşterilerinin isteklerine optimum seviyede cevap verebilmekte ve sadakatlerini yükseltebilmektedirler. Bu da işletmelerin etkinliğini ve kârlılığını artırmaktadır (Khalifa ve Shen, 2005).

Birçok araştırma şirketler ve müşteriler açısından E-MİY uygulamalarının kalite gelişimine katkısına vurgu yapmaktadır. Bunun temel sebebi olarak da, zaman ve harcanan çabadan tasarruf, faaliyet ve yönetsel giderlerde azalma ve etkileşim kalitesinin artırılması öne çıkarılmaktadır (Farmania, Elsyah ve Tuori, 2021, 4). Elektronik müşteri hizmetlerinin işletmelere sağladığı başlıca faydaların işletme içinde ve tedarik zinciri dâhilinde etkinlik artışı, müşteri beklentilerine yönelik gerçeğe en uygun bilgi elde etme ve üretim sürecinde yer alan finansal kaynak kullanımındaki azalmalar olduğu ifade edilebilir. Bu şekilde maliyetlerini aza indirgeyebilen işletmeler sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmektedirler. Temel olarak bütün E-MİY uygulamalarının işletmelere belli açılardan değer sağlama potansiyeli bulunmaktadır (Adabanjo, 2003).

Örgütsel süreçlere uygun olarak geliştirilmiş bir E-MİY sistemi ile (Burr vd., 2007):

- Müşteri ile iletişim maliyetlerinde azalma sağlanmakta,
- Çalışanlara web tabanlı olarak kendi kendine işlem yapma (self-service) imkânları sağlanarak yönetsel kontrol azaltılmakta,
- Hizmet sunumu, üretim ve dağıtım arasında bütünleşme sağlanarak değer zincirinde maliyetler azaltılmakta,
- İnternet pazarlaması ile satış artışı ve geliri elde edilmekte,
- Müşterilerin işletme ile etkileşimleri artırılarak hizmet artışına yönelik imkânlar elde edilmektedir.

Bir işletmenin E-MİY'ni uygulamasının hizmet pazarlamasına olan avantajları hızlı hizmet veya tepki verme zamanlaması, çift yönlü hizmet ilişkileri ve müşteriler için doğru zamanda ve doğru yerde hizmet sağlama yeteneğini geliştirmesidir (Pan ve Lee,2003). Özetle E-MİY uygulamaları yardımıyla daha fazla sayıda müşteri, Pazar payı ve karlılığa ulaşılabilmesi mümkün olmuştur (Mang'uni, Khabala ve Govender, 2018: 252).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde teknoloji alanında gerçekleşen hızlı gelişmeler ve artan rekabet baskısı, hizmet sektöründe ve özellikle havayolu taşımacılığı bağlamında kendini göstermiş ve bireyin satınalma sürecinde etkili olan her faktörün, dolayısıyla da müşteri ilişkileri yönetiminin buna göre yeniden düzenlenmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu kapsamda elektronik müşteri ilişkileri uygulamaları yardımıyla müşterinin elde tutulması ve satışların artırılması mümkün gözükmektedir. Araştırmacıların da, MİY ile müşteri sadakati, ilişkisi kalitesine ilişkin yapmış oldukları çalışmalarının sonuçlarına göre; ilişki kalitesinin önemi işletmelerin müşteriyi kazanma, elde tutma çabalarında dikkate alınması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel müşteri profili artık gelişen teknolojiye bağımlı yaşayan günümüz tüketim toplumundan oluşmaktadır. Bu; teknolojiye uyumun işletmeler açısından kaçınılmaz olduğunu

göstermektedir. Bu nedenle işletmelere, E-MİY uygulamalarına ağırlık vermeleri önerilmektedir. Öncelikle, daha önce de belirtildiği üzere müşteri istek ve ihtiyaçlarını belirlemek üzere sistem geliştirmeye odaklanmaları gerekmektedir. Bu anlamda da takip ve ihtiyaç sistemleri oluşturmaları, danışmanlık hizmetlerini geliştirmeleri, rekabet üstünlüğü açısından yaş, cinsiyet, medeni durum değişkenlerinin dikkate alındığı hizmet çeşitliliği sağlamaları, müşteri odaklı hizmet anlayışı geliştirmeleri ve sadakat programlarına ilişkin çalışmalara yönelmeleri önerilmektedir. E-MİY uygulamalarının zaman tasarrufu, hizmet maliyetini minimize etmek gibi hiç de azımsanmayacak özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri müşteri kazanma teknikleri ile uyumlaştırarak, ilişki geliştirme evresinde ve müşteri oryantasyonunu sağlama konularında da değerlendirmeleri önerilmektedir. Etkili bir müşteri ilişkileri geliştirme yönetimi ile müşteriyi elde tutma ve gerçek sadakati kazanmada rakiplere göre önemli avantaj elde edilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adabanjo, D. (2003). Classifying and Selecting e-CRM Applications: An Analysis-based Proposal, *Management Decision*, 6(4), 570-577.

Anderson, E., and Weitz, B. (1992). The Use of Pledges to Build and Sustain Commitment in Distribution Channels, *Journal of Marketing Research*, 29(1),18-34.

Anton,J.(1996). *Customer Relationship Management*, Prentice Hall, New York, NY.

Anton,J.,and Postmus, R.(1999). The CRM performance index for Web based customer relationship management, Center for Customer Driven Quality, Purdue University.

Berry, L.L. (1983). "Relationship Marketing." In *Emerging Perspectives on Services Marketing*. Eds. Leonard L. Berry, G. Lynn Shostack, and Gregory Upah. Chicago, IL: American Marketing Association, 25-28.

Bradshaw, D., and Brash, C.(2001), Managing customer relationships in the e-business world: How to personalize computer relationships for increased profitability, *International Journal of Retail and Distribution Management*, 29(5), 520-529.

Burr, L.C., R.A. Patterson, E. Rolland, and K.F. Ward. (2007). Integration of e-CRM in Healthcare Services: A Framework for Analysis, *International Journal of e-Business Research*, 2(3), 1-12.

Buttle, F.(2009). *Customer Relationship Management: Concepts and Technologies*, Second Edition, USA, Elsevier Publishing.

Čater, T., and Čater, B. (2010). Product and relationship quality influence on customer commitment and loyalty in B2B manufacturing relationships, *Industrial Marketing Management*, 39(8), 1321-1333.

Cespedes, F.V. and Smith, H.J. (1993). Database Marketing: New Rules for Policy and Practice, *Sloan Management Review*, 34, 7-22.

Chen,Q., and Chen, H.M.(2004). Exploring the success factors of e-CRM strategies in practice, *Database Marketing & Customer Strategy Management*, 11(4), 333-343.

Christopher, M., Payne, A. and Ballantyne, D. (1991). *Relationship Marketing*. Butterworth Heineman Ltd.

Crosby, A.L. (2003). Exploding Some Myths About Customer Relationship Management, *Managing Service Quality: An International Journal*, 12(5), 271-277.

Crosby, L. A., Evans, K. R., and Cowles, D. (1990). Relationship quality in services selling: an interpersonal influence perspective, *The Journal of Marketing*, 54(3)68-81.

Dick, S.A. and Basu, K. (1994). Customer Loyalty; Toward An Integrated Conceptual Framework, *Journal of The Academy of Marketing Science*, (22-2), 99-113.

Dorsch, M. J., Swanson, S. R., and Kelley, S. W. (1998). The role of relationship quality in the stratification of vendors as perceived by customers, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 26(2), 128-142.

Dökmen, Ü. (1994). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Doyle, P. (2003), *Değer Temelli Pazarlama: Şirketinizi Büyütmek ve Hissedar Değeri Yaratmak için Pazarlama Stratejileri*, Çev. Gülfidan Barış, Mediacat Yayınları, İstanbul

Dwyer, F. R., Schurr, P. H., and Oh, S. (1987). Developing buyer-seller relationships, *Journal of Marketing*, 51(2) 11-27.

- Fairhurst, P. (2001). e-CRM, *Journal of Database Marketing*, 2(8), 137-142.
- Farmania, A., Elsyah, R.D. ve M.A. Tuori. (2021). Transformation of CRM Activities into e-CRM: The Generating e-Loyalty and Open Innovation, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7 (109), 1-20.
- Feinberg, R., and R. Kadam.. (2002). e-CRM Web Service Attributes as Determinants of Customer Satisfaction with Retail Websites, *International Journal of Service Industry Management*, 5(13), 432-451.
- Fisk, P. (2010). Müşteri Dehası, Çev. A. Özer, İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Fleischer, J.(2001). Changing the fabric of customer service, *Call Center Magazine*, pp.24-38.
- Forrest, J. (2001). Customer Relationship Management: The State-of-the-Art, *The British Journal of Administrative Management*, 24, 24-25.
- Galbreath, J. and Rogers, T. (1999). Customer Relationship Leadership: A Leadership and Motivation Model for The Twenty-First Century Business. *The Tqm Magazine*, 11(3), 162-171.
- Ganesan, S. (1994). Determinants of long-term orientation in buyer-seller relationships, *Journal of Marketing*, 58(2), 1-19.
- Goodhue, D. L., Wixom, R.L. and Watson, H.J. (2002). Realizing Business Benefits through CRM: Hitting the right target in the right way, *MIS Quarterly Executive*, 1(2), 79-94.
- Grönroos, C. (2000). Creating a relationship dialogue: communication, interaction and value, *The Marketing Review*, 1(1), 5-14.
- Grönroos, C. (2000). *Service Management and Marketing: A Customer Relationship Management Approach* John Wiley&Sons Ltd, UK.
- Gundlach, G., Achrol, R. and Mentzer, J. (1995) The Structure of Commitment in Exchange. *Journal of Marketing*, 59, 78-92.
- Hendricks, K.B., Singhal, V.R. and Stratman, J. (2007). The impact of enterprise systems on corporate performance: a study of ERP, SCM, and CRM system implementations, *Journal of Operations Management*, 25(1), 65-82.
- Hennig-Thurau, T., and Klee, A. (1997). The impact of customer satisfaction and relationship quality on customer retention: A critical reassessment and model development, *Psychology & Marketing*, 14(8), 737-764.
- Holland, C.P. and Naude, P. (2004). The Metamorphosis of Marketing into an Information-Handling Problem, *The Journal of Business and Industrial Marketing*, 19(3), 167-180.
- Jap, S.D., Manolis, C., and Weitz, B.A.(1999). Relationship quality and buyer-seller interactions in channels of distribution, *Journal of Business Research*, 46(3), 303-313.
- Khalifa, M., and N. Shen (2005). Effects of Electronic Customer Relationship Management on Customer Satisfaction: A Temporal Model, *Proceedings of the 38th Hawaii International Conference on System Sciences, HICSS'05: 171-182, Hawaii.*
- Kim, J., Suh, E. and Hwang, H. (2003). A model for evaluating the effectiveness of CRM using the Balanced Scorecard, *Journal of Interactive Marketing*, 17(2), 5-19.
- King, C. A., and Garey, J. G. (1997). Relational quality in service encounters, *International Journal of Hospitality Management*, 16(1), 39-63.
- Kotler, P. (2003). *Marketing Insights From A to Z*, John Wiley and Sons Inc., USA.

Kotler, P. and Armstrong G. (2005). *Principles of Marketing*. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice-Hall, 11th edition.

Kumar, N., Scheer, L. K., and Steenkamp, J. B. E. (1995). The effects of supplier fairness on vulnerable resellers, *Journal of Marketing Research*, 32(1), 54-65.

Kumpulainen, J. (2014). Private banking service for foreign citizens and foreigners in Finland; opportunities, risks and instructions for handling the customer relationship, The Thesis of Saimaa University of Applied Sciences, Lappeenranta, Masters of Business Administration, International Business.

Kuttainen, C., E.Y. Iliachenko, and E. Salehi-Sangari. (2005). Pre-adoption Customer Satisfaction with Tourism Websites: Conjoint Analysis of Electronic Customer Relationship Management Features, The AM2005 Academy of Marketing Conference, The School of Marketing, Dublin Institute of Technology: 273-288, Dublin.

Lages, C., Lages, C. R., and Lages, L. F. (2005). The Relqual scale: a measure of relationship quality in export market ventures, *Journal of business Research*, 58(8), 1040-1048.

Lawson-Body, A., and Limayem, M. (2004). The impact of customer relationship management on customer loyalty: The moderating role of web site characteristics, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 9(4), 00-00.

Levitt, T. (1986). *Marketing Imagination*: New. Simon and Schuster.

Luck, D. and G.Lancaster.(2003). e-CRM: Customer Relationship Marketing in the Hotel Industry, *Managerial Auditing Journal*, 18(3), 213-231.

Madeja, N., and D. Schoder. (2003). Impact of Electronic Commerce Customer Relationship Management on Corporate Success-Results from an Empirical Investigation, 36th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-36 2003)-Abstracts Proceedings, IEEE Computer Society: 181-191, Big Island, HI.

Maged, A. and A. Sarmad (2004). Developing A Structural Approach for Electronic Customer Relationship Management (e-CRM), European & Mediterranean Conference on Information Systems, EMCIS-Brunel University, Tunis.

Mandina, S.P. (2014). Contribution of CRM Strategies in Enhancing Customer Loyalty, *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 8(2), 69-87.

Mang'unyi, E.E., Khabala O.T. and K.K. Govender. (2018). Bank Customer Loyalty and satisfaction: the Influence of Virtual E-CRM, *African Journal of Economic and Management Studies*, 9 (2), 250, 265.

Morgan, R.M. and Hunt, S.D. (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing, *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.

Nicoline, A.A. and Kaplan, B. (2020). Managing the Relationship Between E-CRM, Online Customer Satisfaction and Loyalty in Digital B2C Markets: The case of Turkish Fashion Companies, *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 3 (2), 403-418.

Oly Ndubisi, N., Kok Wah, C., and Ndubisi, G. C. (2007). Supplier-customer relationship management and customer loyalty: The banking industry perspective, *Journal of Enterprise Information Management*, 20(2), 222-236.

Oly, N.N. (2007). Relationship quality antecedents: the Malaysian retail banking perspective, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 24(8), 829-845.

Osarenkhoe, A. and Bennani, A., E. (2007). An Exploratory Study of Implementation of Customer Relationship Management Strategy, *Business Process Management Journal*, 13(1), 139-164.

Palmer, A. and Bejou, D. (1994). Buyer-Seller Relationships: A Conceptual Model and Empirical Investigation, *Journal of Marketing Management*, 10(6), 495-512.

Pan, S.L., and J.N. Lee (2003). Using e-CRM for a Unified View of the Customer, *Communications of the ACM*, 46(4), 95-99.

Parvatiyar, A. and Sheth, J.N. (2001). Customer relationship management: emerging practice, process, and discipline, *Journal of Economic & Social Research*, 3(2), 1-34.

Payne, A. and Frow, P.(2005). A Strategic Framework For Customer Relationship Management, *Journal of Marketing*, 69(4), 167-176.

Peppers, D. and Rogers, M. (1999). *Enterprise One To One*, 1st edition Crown Business: New York.

Peppers, D. and Rogers, M.(2008). *Yetersiz Kaynaklarla Maksimum Değeri Nasıl Yarattırınız? Kazandıran Müşteri, İşinizi Ölçmek ve Güçlendirmek İçin Yenilikçi Bir Yöntem*. Çev. M. Günyüzlü, İstanbul: Rota Yayınları.

Peppers, D., and Rogers, M.(2004). *Managing customer relationships: a strategic framework*, New Jersey, John Wiley&Sons Inc.

Peppers, D., Rogers, M. and Dorf, B.(1999). Is Your Company Ready For One-to-One Marketing?, *Harvard Business Review*, 77(1), January-February.

Pine, B.J., Peppers, D. and Rogers, M.(1995). Do You Want to Keep Your Customers Forever?, *Harvard Business Review*, 73, 103-114.

Prabhaker, P.R. (2000). Who owns the online consumer?, *Journal of Consumer Marketing*, 17(2), 158-171.

Rababah, K., Haslina M., and Huda I.(2011). Customer Relationship Management (CRM) Processes from Theory to Practice: The Pre-implementation Plan of CRM System, *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 1(1), 22-27.

Rajola, F.(2003).*Customer Relationship Management: Organizational and Technological Perspectives*, Springer: New York.

Reinartz, W., Krafft, M. and Hoyer, W.D.(2004). The Customer Relationship Management Process: Its Measurement and Impact on Performance, *Journal of Marketing Research*, 41(3), 293-305.

Roberts, K., Varki, S., and Brodie, R. (2003). Measuring the quality of relationships in consumer services: an empirical study, *European Journal of Marketing*, 37(1/2), 169-196.

Ross, D.F. (2005). E-CRM From a Supply Chain Management Perspective, *Journal of Information Systems Management*, 1(22), 37-44.

Ruekert, R. W., and Churchill Jr, G. A. (1984). Reliability and validity of alternative measures of channel member satisfaction, *Journal of Marketing Research*, 226-233.

Ryals, L. and Knox, S. (2001). Cross-functional issues in the implementation of relationship marketing through customer relationship management, *European Management Journal*, 19(5), 534-542.

Selnes, F. (1998). Antecedents and consequences of trust and satisfaction in buyer-seller relationshi, *European journal of Marketing*. 32(3/4), 305-322.

Sivaraks P., Krairit, D., and Tang, J.C.S.(2011). Effects of e-CRM on customer-bank relationship quality and outcomes: The case of Thailand, *Journal of High Technology Management Research*, 22(2), 141-157.

Srivastava S. K., Chandra B. and Shandilya G.(January ,2018). Customer Relationship Management (Crm) On Customer Loyalty And Retention In Hotel Industry Of Jharkhand, *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCET)*, Volume 9, Issue 1, pp. 784–796.

Srivastava, J.(2002). A Case for Analytical Customer Relationship Management, *Computer Science&Engineering*, University of Minnesota, Minneapolis, USA, pp. 14-27.

Sterne, J.(1996). *Customer Service on the Internet: Building Relationships, Increasing Loyalty, and Staying Competitive*, John Wiley and Sons, New York, NY.

Stratten, S. (2012). *Unmarketing-Pazarlamayı Bırakın Bağ Kurmaya Başlayın*, Çev. Ç. Kök., 2. Baskı, İstanbul: MediaCat.

Takala, T. and Uusitalo, O. (1996). An Alternative View of Relationship Marketing: A Frame Work For Ethical Analysis, *European Journal of Marketing*, 30(2), 45-60.

Taylor, S.A., and G.L. Hunter (2002). The Impact of Loyalty with e-CRM Software and e-Services, *International Journal of Service Industry Management*, 5(13), 452-474.

Walter, A., Müller, T. A., Helfert, G., and Ritter, T. (2003). Functions of industrial supplier relationships and their impact on relationship quality, *Industrial Marketing Management*, 32(2), 159-169.

Webster Jr, F. E. (1992). The changing role of marketing in the Corporation, *Journal of Marketing*, 56(4), 1-17.

Yoon, D., S.M. Choi, and D. Sohn. (2008). Building Customer Relationships in an Electronic Age: The Role of Interactivity of e-Commerce Websites, *Psychology & Marketing*, 7(25), 602-618.

Türkiyeli Göçmen Çocuklar Açısından Alman Çocuk Koruma Sistemi

Fikret YAMAN¹

GİRİŞ

Ebeveyn bakımından yoksun çocuk olgusu tarih boyunca savaş, göç, yoksulluk, ebeveynlerin vefatı, terk gibi nedenlerle varlığını devam ettirmiştir. Modern dönemde ise, Devlet korumasına alınan çocukların profili önemli oranda değişmiştir. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde anne ve babanın vefatı veya yoksulluktan öte ihmal, istismar, şiddet, aile kurumundaki çözülme, suça sürüklenme, suç mağduru olma gibi nedenlerle devlet korumasına alınan çocuk sayısı ön plana çıkmaktadır. Çağımızda, kuruluş bakımından bulunan çocukların %80'den fazlasının anne ve babası bulunmaktadır.²

Almanya'da çocuklara ve gençlere yönelik hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu olan gençlik daireleri, uluslararası kamuoyunda aile bakımından yoksun çocuk sayısının fazlalığı ve göçmen çocukların dil, din, kültür ve kimliklerinin hizmet sunumunda yeterince dikkate alınmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Uluslararası hukuki düzenlemelerde, aile bakımından yoksunluk nedeniyle çocukların korunma altına alınması durumunda çocukların soy bağının, din, dil ve kültürlerinin korunması gerektiği açıkça ifade edilmekte olup konuya ilişkin bilgilere çalışmanın devamında ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Buna karşın, uygulamada göçmen ve Müslüman ailelerin inançlarının yeterince dikkate alınmaması; Müslüman ailelerin çocuklarının, başka dinleri benimseyen bireylerin/koruyucu ailelerin yanına yerleştirilmesi, aileler kadar kamuoyu nezdinde de tepkilere yol açmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), korunma altına alınan Müslüman bir çocuğun, korunma altında kaldığı süre içerisinde istismara uğraması ve dinin inancının hizmet sunumunda dikkate alınmaması nedeniyle Fransız Hükümetini haksız bulmuş ve tazminata mahkûm etmiştir.³

Çocuk koruma alanındaki hukuki düzenlemelere geçmeden önce, Alman gençlik daireleri tarafından koruma altına alınan çocuklar ve göçmen çocukların çocuk koruma sistemindeki oranlarının daha iyi anlaşılması açısından öncelikle Almanya'nın nüfusu, göçmen nüfus ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının nüfus bilgilerine yer verilmiştir.

Almanya'nın 2022 yılındaki toplam nüfusu 84,1 milyon⁴ olup göç geçmişi olan kişi sayısı 22,3 milyondur.⁵ Almanya'da nüfusun %27,2'si göçmen kökenli⁶ olup göçmen nüfusun %53'ü (yaklaşık

¹ Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı,

² https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/1.Global%20Numbers_2_0.pdf, Erişim: 15.12.2022

³ Konuya ilişkin AİHM kararı ve diğer haberler için bkz. https://echr.coe.int/sites/search_eng/pages/search.aspx#%20, <https://newsinfrance.com/france-condemned-by-the-echr-for-having-failed-in-its-duty-to-protect-a-former-child-in-care/>, <https://www.haberturk.com/ankara-haberleri/29342792-aihm-musulman-cocugun-koruyucu-ailede-13-yil-tecavuze-ugramasinda-fransayi-suclu-buldu>, Erişim: 08.11.2022

⁴ https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/_inhalt.html;jsessionid=6245CAFABC272C59A48A2D71CAB21A02.live731, Erişim: 01.11.2022

⁵ https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/_inhalt.html;jsessionid=233A88E7C1FF15F51120241DBBE7394C.live712, Erişim, 17.10.2022
<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/liste-zensus-geschlecht-staatsangehoerigkeit.html#616584>, Erişim: 01.11.2022

⁶ https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/04/PD22_162_125.html;jsessionid=CFE52D87981125298F5069D155B8A989.live732, Erişim: 01.11.2022

11,8 milyon) Alman vatandaşı iken %47'lik kesim ise (yaklaşık 10,6 milyon) yabancı ülke vatandaşıdır. Göçmen kökenli olan 11,8 Alman vatandaşın yarısından fazlası (%54) ise doğumdan itibaren Alman vatandaşlığına sahiptir.⁷

Almanya'daki doğum oranları incelendiğinde, 2021 yılındaki canlı doğum sayısı 795,500, nüfus artış hızı 1,58 ve annelerin birinci çocuktaki ortalama yaşı 30,5'tir.⁸

Almanya'nın 18 yaş altı çocuk ve genç nüfusu, 13,86 milyon (%16,7) civarındadır.⁹ 18 yaş altı göç geçmişi bulunan çocuk sayısı 5 324 000'dir.¹⁰ Almanya'da 20 yaş altı bireylerin yaklaşık üçte birinin göç geçmişi bulunmaktadır (Hardera, Zeller, López, Köngeter ve Knorth, 2013).

Eyaletlere ve uyuğa ilişkin nüfus verileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Uyuğ ve Eyaletlere Göre Nüfus Oranları

Eyalet	Toplam		Alman		Alman Olmayan		Alman Olmayıp AB Üyesi Ülke Vatandaşları	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Almanya	83 237 124		72344 071		10 893 053	13,1	4 523 100	41,5
Baden-Württemberg	11 124 642		9 302 795		1 821 847	16,4	880 098	48,3
Bayern	13 176 989		11319 986		1 857 003	14,1	912 247	49,1
Berlin	3 677 472		2 935 441		742 031	20,2	240 222	32,4
Brandenburg	2 537 868		2 399 041		138 827	5,5	51 542	37,1
Bremen	676 463		545 750		130 713	19,3	38 178	29,2
Hamburg	1 853 935		1 534 008		319 927	17,3	104330	32,6
Hessen	6 295 017		5 216 001		1 079 016	17,1	445 920	41,3
Mecklenburg-Vorpommern	1 611 160		1 530 288		80 872	5,0	31 977	39,5
Niedersachsen	8 027 031		7 203 533		823 498	10,3	332 521	40,4

7

https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/04/PD22_162_125.html;jsessionid=CFE52D87981125298F5069D155B8A989.live732, Erişim: 01.11.2022

8

<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Geburten/inhalt.html;jsessionid=6245CAFABC272C59A48A2D71CAB21A02.live731>, Erişim: 01.11.2022

9

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1365/umfrage/bevoelkerung-deutschlands-nach-altersgruppen/>, Erişim: 01.11.2022

10

<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/liste-altersgruppen.html#474508>, Erişim: 01.11.2022

10

https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/migrationshintergrund-endergebnisse-2010220207004.pdf?__blob=publicationFile, Erişim: 03.11.2022

Nordrhein-Westfalen	17 924 591	15383 925	2 540 666	14,2	943 121	37,1
Rheinland-Pfalz	4 106 485	3 605 347	501 138	12,2	226 261	45,1
Saarland	982 348	861 057	121 291	12,3	53 017	43,7
Sachsen	4 043 002	3 813 561	229 441	5,7	81 724	35,6
Sachsen-Anhalt	2 169 253	2 046 606	122 647	5,7	38 984	31,8
Schleswig-Holstein	2 922 005	2 661 015	260990	8,9	96 435	36,9
Thüringen	2 108 863	1 985 717	123146	5,8	46 523	37,8

Kaynak: Almanya İstatistik Ofisi, Nüfus İstatistikleri¹¹

Federal Almanya'daki Türk nüfusunun sayısı 2 757 000'dir. Yaş gruplarına göre çocuk yaştaki Türk nüfusu incelendiğinde, 0 - 5 yaş 113 000, 5 – 10 yaş 154 000 ve 10 – 15 yaş 176 000'dir. 15 – 20 yaş arası nüfus sayısı ise 218 000'dir. 18 yaş altı toplam çocuk nüfusu 576 000'dir.¹² Alman ve göçmen nüfusu ile ilgili bu bilgilerden sonra, çalışmanın devamında hukuksal düzenlemelere yer verilmiştir.

Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarına Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Anayasa'nın 62.maddesine göre, "Devlet yabancı ülkelerde yaşayan, çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır" hükmüne yer verilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine (Sayı: 1) göre, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, yurtdışında yaşayan Türk ailelerinin sorunlarını araştırmak, çözüm önerileri geliştirmek ve uygulamak (68.md, 1 bendi), Türk vatandaşlarının kültürel, ekonomik ve ailevi nedenlerden kaynaklanan sorunlarına çözüm bulmak için gerekli çalışmaları yapmak (77/B madde, 1/d) ile sorumludur.

Anayasa ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi dikkate alındığında, yurt dışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ihtiyaçlarının ve karşılaştıkları sorunların çözümü yönünde çalışmaların yapılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir.

Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi

Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesine (1963) göre "Devletler Hukukunca kabul edilen yasalar çerçevesinde gönderen Devlet'in ve bu Devlet'in uyruğu bulunan gerçek ve

¹¹ <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/bevoelkerung-nichtdeutsch-laender.html>, Erişim: 01.11.2022

¹² https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/migrationshintergrund-endergebnisse-2010220207004.pdf?__blob=publicationFile, Erişim: 03.11.2022

tüzel kişilerin çıkarlarını kabul eden Devlet'te korumak” (5.md a bendi) Konsoloslüğün görevleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında, “Kabul eden Devlet'te yürürlükte bulunan uygulama ve usuller saklı kalmak üzere gönderen Devlet uyrukları, kabul eden Devlet'te bulunmadıkları veya tamamen başka bir nedenle zamanında hak ve çıkarlarını koruyamayacak durumda oldukları takdirde, bu uyrukların hak ve çıkarlarının korunması amacıyla, kabul eden Devlet kanun ve düzenlemeleri uyarınca, geçici tedbirlerin alınmasını talep etmek için söz konusu uyrukları kabul eden Devlet mahkemeleri veya başka makamlar önünde temsil etmek veya uygun şekilde temsil edilmelerini sağlamak üzere tertibat almak” (5 md. i bendi) hükmü çerçevesinde hareket edilebilmektedir.

Konsolosluk İlişkileri Hakkındaki Viyana Sözleşmesinin hükümleri gereğince, uluslararası hukuk ve göç edilen ülkenin yürürlükteki yasaları çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının haklarının göç ettikleri ülkelerde korunması, Konsoloslukların görevleri arasında yer almaktadır.

Türkiye ve Federal Almanya Cumhuriyetinin Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmeler

Türkiye ve Almanya, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Birliği (AB) ve Lahey Adalet Divanı tarafından insan hakları konusunda hazırlanan birçok sözleşmeye taraf olup çalışmanın devamında bu konudaki hukuki düzenlemelere yer verilmiştir.

BM İnsan Hakları Belgeleri

Türkiye, BM İnsan Hakları Sözleşmesinden 16'sına taraftır.¹³ Türkiye'nin taraf olmadığı iki sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol ve Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Sözleşmedir.

Türkiye'nin taraf olduğu Sözleşmeler arasında, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ve Ek İhtiyari Protokolleri, Engelli Haklarına Dair Sözleşme ve Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi yer almaktadır.

ÇHS ve Ek İhtiyari Protokoller, çocuk koruma ve aile hukuku alanında yer aldığından dolayı konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Türkiye, BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 17., 29. ve 30.maddelerine çekince koymuştur. Türkiye, BM Çocuk Hakları Sözleşmesine koyduğu çekinceleri, ÇHS'ye Ek Bireysel Başvuru Protokolü için de uygulamıştır. Bireysel Başvuru Protokolü, çocuklar ve temsilcileri adına, çocuk haklarının ihlal edildiği iddiasıyla BM Çocuk Hakları Komitesine (ÇHK)¹⁴ bireysel başvuru yapma imkânı tanımaktadır. BM ÇHK, bireysel başvurularla ilgili olarak Sözleşme ve Ek İhtiyari Protokole taraf olan ülke ile işbirliği halinde başvuruları incelemektedir.

Federal Almanya Cumhuriyeti de aynı şekilde BM'nin 18 İnsan Hakları Sözleşmesinden 16'sına taraftır.¹⁵ Almanya'nın taraf olmadığı iki sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol ve Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmedir.¹⁶ Almanya, çocuk, kadın, engelli gibi alanlardaki Sözleşme ve ihtiyari protokollere taraf olmuştur.

Almanya, BM ÇHS'yi 1992 yılında çekince koymadan onaylamıştır. Almanya, ÇHS'ye Ek Bireysel Başvuru Protokolüne, deklarasyon ile birlikte taraf olmuştur. Almanya, söz konusu

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://indicators.ohchr.org/>, Erişim, 20.10.2022

¹⁴ BM Çocuk Hakları Komitesi hakkındaki ayrıntılı bilgiler için bkz. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc>, Erişim: 03.11.2022

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://indicators.ohchr.org/>, Erişim, 20.10.2022

¹⁶ Almanya'nın, “Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme” ye taraf olmaması göçmen işçiler ve aile fertlerinin haklarının korunması noktasında eksiklik oluşturmaktadır. BM ÇHK, Almanya'ya söz konusu Sözleşmeye taraf olmayı tavsiye etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Almanya Sonuç Gözlemleri Raporu (s.14), https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fCO%2f5-6&Lang=en, Erişim: 08.11.2022

bildiriminde, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin, Komite'nin (BM ÇHK) Bireysel Başvuru Protokolünün 12.maddesi 1.fıkrası kapsamındaki başvuruları kabul etme ve inceleme yetkisinin tanıdığını ifade etmiştir.¹⁷ Bireysel Başvuru Protokolünün, Devletlerarası bildirim ile ilgili 12.maddesi 1.fıkrasında “Taraf Devlet, başka bir Taraf Devletin, taraf olduğu ÇHS ve Ek İhtiyari Protokollerinde yer alan yükümlülüklerini yerine getirmediğini iddia ettiği durumda, İşbu Protokole Taraf Devlet, her zaman, bildirimleri almak ve değerlendirmek konusunda Komitenin yetkisini tanıdığını beyan eder” denilmektedir.¹⁸

Avrupa Konseyi Sözleşmeleri

Avrupa Konseyinin (AK), insan hakları konusunda birçok belgesi bulunmaktadır. Söz konusu belgelerin başında, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme gelmektedir. Mezkûr Sözleşme, Almanya açısından 1953; Türkiye açısından ise 1954 yılında yürürlüğe girmiştir. Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Türkiye ve Almanya açısından 2002 yılında yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesine 2012 yılında; Almanya ise 2016 yılında taraf olmuştur.

Türkiye, Çocukların Velayetine İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi ile Çocukların Velayetinin İadesine Dair Avrupa Sözleşmesine 2000 yılında; Almanya ise 1991 yılında taraf olmuştur. Almanya, Çocukların Evlat Edinilmesine Dair Avrupa Sözleşmesine taraf iken Türkiye ise taraf olmamıştır.

Lahey Adalet Divanı

Türkiye ve Almanya, BM ve AK'ın yanı sıra Lahey Adalet Divanının çocuk hakları konusundaki bazı sözleşmelerine taraftır.

Velayet Sorumluluğu ve Çocukların Korunması Hakkında Tedbirler Yönünden Yetki, Uygulanacak Hukuk, Tanıma, Tenfiz ve İşbirliğine Dair Sözleşme, Almanya'da 2011 yılında, Türkiye'de ise 2017 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, velayet sorumluluğu, çocuğun kişiliğinin korunması, vasilik, kayımlık, çocuğun koruyucu aile veya bir bakım kuruluşuna yerleştirilmesi, çocuğun mal varlıklarının idaresi, korunması veya elden çıkarılması dâhil birçok konuda hükümler içermektedir.

Çocukların Korunması ve Ülkelerarası Evlat Edinme Konusunda İşbirliğine Dair Sözleşme, Almanya'da 2002 yılında; Türkiye'de ise 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmede de, çocuğun kişiliğinin olumlu gelişimi için aile ortamına vurgu yapılmış ve her devletin çocuğun asıl ailesinde kalmasını sağlayacak tedbirleri öncelikle alması gerektiği ifade edilmiştir. Biyolojik ailesi ve akrabaları ile yaşama imkânı bulunan çocukların, aile ve akrabaları yanında bakımı sağlanmalıdır.

1980 tarihli Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Hukukî Veçhelerine Dair Lahey Sözleşmesi'ne Almanya 1990 yılında, Türkiye ise 2000 yılında taraf olmuştur. Bir çocuğun, velayet hakkı ihlal edilerek mutat mesken ülkesinden haksız olarak götürüldüğünü veya alıkonulduğu ileri süren kişi, kurum veya örgüt, çocuğun iadesine ilişkin başvurusunu, gerek bizzat gerek vekili aracılığı ile çocuğun mutat ikametgâhı merkezî makamlarına veya çocuğun haksız olarak götürüldüğü veya alıkonulduğu âkit Devlet merkezî makamına yapabilir.¹⁹

¹⁷ Ayrıntılı Bilgi için bkz. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtldsg_no=IV-11-d&chapter=4&clang=en#EndDec, Erişim, 20.10.2022

¹⁸ Almanya, Ek İhtiyari Protokolüne ilişkin yaptığı bildirimle, ÇHS ve Ek İhtiyari Protokollerine taraf bir devletin, başka bir taraf devleti, ÇHS ve Ek İhtiyari Protokollerindeki yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle, BM Çocuk Hakları Komitesine başvuru ve inceleme yapma yetkisini tanıdığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, çocuk haklarının ihlal edildiği durumlarda, bir taraf devlet, diğer bir taraf devlet hakkında BM Çocuk Hakları Komitesine başvuru yapabilecektir.

¹⁹ <https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cocuk-kacirma-ve-velayet14022020111627>, Erişim: 01.11.2022

Aile Hayatına Saygı ile Sözleşmeler

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 10. Maddesine göre, “toplumun temel ve doğal birimi olan ve bağımlı çocukların bakımı ve eğitiminden sorumlu olan ailenin korunması için en geniş koruma ve destek sağlanmalıdır”. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 23. maddesinde de benzer bir hüküm bulunmaktadır.

Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi hukukunda, aile hayatının korunması ve saygı gösterilmesi konusunda düzenlemeler bulunmaktadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartına göre “herkes, özel ve aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir” denilmektedir (7.md).²⁰

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesine (AİHS) göre “Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş olması” durumunda söz konusu olabilmektedir (8.md).²¹

Çocukların Hakları

Çocukların, anne ve babalarını tanıma ve onlarla yaşama hakkı bulunmaktadır. BM ÇHS'ye (9.md) göre, her çocuk anne ve babasıyla yaşama hakkına sahiptir. Hiçbir çocuk, yetkili makamlar tarafından, ayrılığın çocuğun üstün yararına olduğu yönünde karar vermedikçe, ailesinden koparılamaz. Çocuğun, anne ve babasından, rızaları olmaksızın koparılması ancak çocuğun anne ve babasından kötü muameleye bırakılması ya da ihmal edilmesi durumlarında mümkün olabilmektedir. Öte yandan, ana-babasından veya bunlardan birinden ayrılmasına karar verilen çocuk, kendi yüksek yararına aykırı olmadıkça, anne ve babasıyla düzenli bir biçimde kişisel ilişki kurma ve doğrudan görüşme hakkına sahiptir (9.md, 3.fıkra).

BM ÇHS'ye göre, anne – baba, çocuğun yetiştirilmesi ve büyümesinde ortak ve birinci elden sorumluluk taşımaktadır (18.md.).

Avrupa Birliği Temel Hakları Şartının 24.maddesinde, her çocuğun anne ve babası tarafından bakılma ve onlarla ilişkiyi sürdürme hakkı bulunduğu vurgulanmaktadır. Buna göre;

- Çocuklar, kendi refahları için gerekli olan koruma ve ihtimamdan yararlanma hakkına sahiptir. Görüşlerini serbestçe ifade edebilirler. Bu görüşler, kendi yaşları ve olgunluk düzeylerine uygun olarak kendilerini ilgilendiren konularda dikkate alınır.
- Kamu makamları veya özel kuruluşlar tarafından çocuklarla ilgili olarak yapılan bütün işlemlerde, çocuğun çıkarlarının en iyi şekilde korunmasına öncelik verilmelidir.
- Her çocuk, bunun kendi çıkarlarına aykırı olması haricinde anne ve babasının her ikisi ile düzenli olarak kişisel ilişki ve doğrudan temas sürdürme hakkına sahiptir.

AİHS'nin 8.maddesine göre, çocukların aileleri ile yaşama hakkı teminat altına alınmıştır.

Alternatif Bakım

BM, AK, AB ve Lahey Adalet Divanı gibi birçok uluslararası kurum tarafından ortaya konulan insan hakları belgelerinde, çocukların aileleri/anne ve babaları ile yaşama hakkı, teminat altına alınmıştır. Sözleşmelere taraf olan Devletler tarafından, çocukların aileleri ile yaşamaları için bütün tedbirlerin alınması, ailelere gerekli desteklerin sağlanması ve aile ve akrabaları ile yaşama imkânı bulunan çocukların devlet korumasına alınmaması gerekmektedir.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, Erişim: 20.10.2022

²¹ https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, Erişim: 20.10.2022

Çocukların, zorunlu nedenlerle ebeveyn bakımından yoksun olması durumunda öncelik sırasına göre alternatif bakım yöntemleri olan akraba yanında bakım, koruyucu aile, evlat edinme ve kuruluş bakımı modelleri uygulanmaktadır.

Alternatif bakıma, istisnai durumlar haricinde zorunlu ve geçici bir bakım yöntemi olarak başvurulmalıdır. Uluslararası hukuk ve çocuk refahı alanındaki araştırmalar, aile odaklı bakımın kuruluş bakımına tercih edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

BM ÇHS'nin 20. Maddesinde (1.fıkra), geçici ve sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına olarak aile ortamında kalması uygun görülmeyen her çocuğun, devletten özel koruma ve yardım görme hakkına sahip olduğu ve bu durumdaki çocuklara uygun bakımın sağlanacağı ifade edilmiştir. BM ÇHS'nin 20. Maddesi 3.fıkrasında “çocukların faydalanacağı hizmet modelleri düşünülürken, çocuğun yetiştirilmesine sürekliliğin korunmasına ve çocuğun etnik, dinsel, kültürel ve dil kimliğine gereken saygı gösterilecektir” denilmektedir. Aynı fıkrada, çocuklara yönelik hizmet modelleri arasında, bakıcı/koruyucu aile, İslam Hukukundaki kefalet (kafalah), evlat edinme ve kuruluş bakım modeline yer verilmiştir.

Dolayısıyla, bir çocuk geçici veya sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalsa bile çocuğun etnik, dinsel, kültürel ve dil kimliğinin korunması gerekmektedir. Aile çevresinden yoksun kalacak çocuklar için belirlenecek hizmet modeli, çocuğun ailesinin dil, kültür, inanç ve kimliğini oluşturan diğer etmenlerle çelişmemeli veya zarar vermemelidir.

Yurt Dışında Korunma Altına Alınan Çocuklar

Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesinde, “özellikle haklarında bir velâyet veya kayımlık söz konusu olduğunda gönderen Devlet'in uyruğu bulunan küçük ve gayri mümeyyizlerin çıkarlarını, kabul eden Devlet'in kanun ve düzenlemeleriyle saptanmış sınırlar çerçevesinde korumak” (5.md, h bendi) ifadesine yer verilmiştir. Mezkûr hüküm, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çocukların haklarının, Federal Almanya'nın çocuk koruma mevzuatı çerçevesinde korunabileceği ifade edilebilir.

Öte yandan, Viyana Sözleşmesi uyarınca (37 md.2. fıkra) “Gönderen Devlet'in bir küçüğü veya gayrî mümeyyiz uyruğu için bir vasi veya kayımların atanmasının bunların çıkarlarına olacağı **her durumdan vakit geçirmeksizin yetkili konsolosluğa bilgi vermek**, bununla beraber bu vasi veya kayımların atanması konusunda, kabul eden Devlet'in kanun ve düzenlemelerinin uygulanması hakkı saklı kalmaktadır” denilmektedir.

Viyana Sözleşmesindeki bu hüküm dikkate alındığında, çocuklar ile ilgili vasi veya kayımların atanmalarında ve koruma altına alınan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocukları ile ilgili olarak Alman Makamları tarafından vakit geçirilmeksizin Türkiye konsolosluklarına bilgi verilmesi gerekmektedir.

Viyana Sözleşmesinin 38.maddesi gereğince, Konsolosluk memurları, görevlerinin yerine getirilmesinde, Kabul eden Devlet'in kanun, düzenleme ve teamülleri veya bu konudaki uluslararası anlaşmalarca müsaade olunan ölçüde kabul eden Devlet'in yetkili merkezi makamlarına, başvuruda bulunma hakkına sahiptirler. Bu madde hükümleri çerçevesinde, çocuk ve ailelere ilişkin konularda Büyükelçilik ve Başkonsolosluklar aracılığıyla Alman makamlarına başvuru hakkı bulunmaktadır.

Özetle, Federal Almanya ve Türkiye Cumhuriyeti, BM, AB, AK ve Lahey Adalet Divanı gibi uluslararası kurumların, aile hayatının korunması ve çocuk hakları alanındaki sözleşmelerine taraftır. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çocukların ve ailelerin haklarının ve çıkarlarının Almanya'da korunması için gerekli hukuki düzenlemeler bulunmaktadır.

Alman Hukukuna Göre Ebeveynlerin Velayet Hakkı

Alman Anayasası, Medeni Kanun ve Sosyal Kanun Kitabına göre çocukların bakım ve büyütme görevi, ebeveynlerin doğal hakkı ve öncelikli sorumluluklarıdır.²² Bunun yanında, “*velilerin iradesine aykırı olarak çocukları ailelerinden ayırmak, ancak bir yasaya dayanarak ve velilerin yükümlülüklerini yerine getirmemeleri veya başka nedenlerle çocukların bakımsız kalmaları durumunda olanaklıdır*” (Alman Anayasası 6. Md).

Alman Anayasası'nın 6'ncı maddesi ve Alman Medeni Kanunu'nun 1666 numaralı bölümüne²³ göre bir çocuk, sadece mahkeme kararıyla ve fiziksel, psikolojik ya da duygusal iyilik durumunun risk/tehlike altında olması ve ailenin bu tehlikeyi ortadan kaldırmak istememesi veya kaldıramaması halinde, ailesinden alınabilir. Bununla birlikte, çocuğa ilişkin tehlike, kamu kurumları tarafından sunulacak yardımlarla ortadan kaldırılabiliyorsa çocuk aileden koparılmamalıdır. Daha da önemlisi, Alman Medeni Kanunu, çocukların son seçenek olarak anne ve/veya babasından alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Başka bir deyişle ebeveynlerin velayet yetkisinin kısmi veya tamamen kaldırılması, hiçbir hizmetten sonuç alınamaması durumunda son seçenek olarak değerlendirilmelidir.²⁴ Öte yandan, çocukların derhal korunma altına alınmasını gerektiren durumlarda, çocuklar mahkeme kararı olmaksızın gençlik dairesi tarafından geçici olarak korunma altına alınabilir. Çocukların geçici olarak korunma altına alınması, velayetlerinin kaldırıldığı anlamı taşımamaktadır.

Çocukların ve Gençlerin Korunma Altına Alınma Nedenleri ve Faydalandıkları Hizmetler

Almanya'da, çocuklar ve gençler gençlik daireleri tarafından üç nedenden dolayı koruma ve bakım altına alınmaktadır:²⁵

- Çocuk selametinin tehlikede olması,
- Çocuk veya gençlerin şahsi koruma talebi ve
- Yabancı bir çocuk veya gencin refakatsiz bir şekilde Almanya'ya gelmesi ve bakımından sorumlu kişilerin bulunamaması halinde.

Korunma altına alınan çocuklar koruyucu aile, evlat edinme ve kuruluş bakım hizmetlerinden faydalandırılmaktadır. Eşcinsel çiftlere evlenme hakkı getiren yasal düzenlemenin Almanya'da 1 Ekim 2017 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte eşcinsel çiftler de evlat edinebilmektedir.²⁶

²² Alman Anayasası, bkz. <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>,

Medeni Kanun, Velayet Hakkı, <https://www.buergeliches-gesetzbuch.info/bgb/1626.html>,

Sosyal Kanun Kitabı, Eğitim, Ebeveyn Sorumluluğu ve Gençlik Yardımı, <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/1.html>, Erişim: 21.10.2022

²³ Medeni Kanun, Aile Hukuku, Çocuk Selametinin Tehlikeye Girmesi Durumunda Uygulanacak Adli Tedbirler, <https://www.buergeliches-gesetzbuch.info/bgb/1666.html>, Erişim: 21.10.2022

²⁴ bkz. Aile bakımından yoksun çocuklar,

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2f5-6&Lang=en, (21.10.2022), Medeni Kanun, Aile Hukuku, Çocuk Selametinin Tehlikeye Girmesi Durumunda Uygulanacak Adli Tedbirler, <https://www.buergeliches-gesetzbuch.info/bgb/1666.html>, Erişim: 21.10.2022

²⁵ bkz. Sosyal Kanun Kitabı, 8. Kitap, Çocuk ve Gençlik Yardımı, 42. Bölüm, Çocuk ve Gençlerin Korunma Altına Alınması, <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/42.html>, Erişim: 21.10.2022

²⁶ bkz. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2f5-6&Lang=en, (08.11.2022).

Gençlik Daireleri Tarafından Korunma Altına Alınan Çocuk ve Genç Sayıları

Aile bakımından yoksun sayılarına bakıldığında, Avrupa Konseyi üye ülkelerinde yaklaşık 1,5 milyon²⁷ çocuk alternatif bakım²⁸ altında iken sadece Rusya'da 514,869 çocuk resmi bakım hizmetlerinden faydalandırılmaktadır²⁹. Avrupa'da, ebeveyn bakımından yoksun büyüyen çocuk sayısının en fazla olduğu ülkelerden birisi Almanya'dır.

2016 yılı verilerine göre korunma altında olup kuruluş bakımı veya koruyucu aile hizmetinden faydalandırılan 21 yaş altı 236,411 birey bulunmaktadır.³⁰ Bu çocukların 89,731'i (yüzde 37.7) koruyucu aile hizmetinden; 141,704'ü (yüzde 59.9) de kuruluş bakımı hizmetinden faydalanmaktadır. Bunların yanında, aile dışı bakım hizmetlerinden yararlandırılan 4,976 (yüzde 2.1) genç ise zihinsel engellidir. Korunma altına alınan çocuk sayısı, 2010 ve 2016 yılları arasında yüzde 37.0 oranında artmıştır (Meysen, 2020).

Alman Federal İstatistik Kurumunun 2021 yılı verilerine göre³¹, 210 000 çocuk, kuruluşlarda veya koruyucu ailede yaşamaktadır. Çocuklardan 122 700'ü kuruluş bakımından (yuva-yurt); 87 300'ü ise koruyucu aile hizmetinden faydalanmaktadır. Çocukların korunma altında geçirdikleri süreler incelendiğinde ise, çocukların koruyucu ailede ortalama 4 yıl; kuruluşlarda ise yaklaşık 2 yıl kaldıkları ortaya çıkmıştır.

2017 ve 2021 yıllarına ait koruma tedbiri kararları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Almanya'da Korunma Altına Alınan Çocuk Sayılar

Yıl	Almanya'da korunma altına alınan toplam çocuk sayısı
2017	61 383
2018	52 590
2019	49 510
2020	45 444
2021	47 523

Kaynak: Alman Federal İstatistik Dairesi, Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere, 2017 yılından itibaren dört yıl boyunca koruma altına alınan çocuk ve genç sayısı azalmıştır. Korunma altına alınan çocuk sayısı 2021 yılında ise, 2020 yılına göre 2,100 çocuk vaka ile %5 oranında artış göstermiştir.³²

2021 Yılına ait, tedbir kararları ve uygulanan hizmetlere yönelik ayrıntılı bilgiler Tablo 3'te gösterilmiştir.

²⁷ Alternative care, Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/children/alternative-care#:~:text=Children%20in%20alternative%20care&text=An%20estimated%201.5%20million%20children,settings%2C%20or%20in%20residential%20institutions>, (Erişim tarihi: 1 Şubat 2022).

²⁸ Alternatif bakım, öz aileleri yanında yaşama imkânı kalmayan çocukların faydalandırıldıkları bütün hizmetleri kapsamaktadır. Akraba yanında bakım, koruyucu aile, evlat edinme ve kuruluş bakım modelleri alternatif bakım hizmetleri arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Assembly, UN General. "Guidelines for the alternative care of children." NY UN Erişim: 01.03.2022

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Posarac, A., Andreeva, E., Bychkov, D., Spivak, A., Feoktistova, O., & Nagernyak, M. Organization and Delivery of Child Protection Services in Russia, 2021, ss.11 – 31

³⁰ Deutsche Welle'nin haberine göre, 2018 yılında korunmaya muhtaç olup çocuk bakım kuruluşlarında (ev, yuva, yurt) ve koruyucu ailelerde yaşayan çocuk ve genç sayısı yaklaşık 175 000'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.dw.com/en/child-abuse-german-authorities-are-overwhelmed-by-increase-in-numbers/a-53752620>, Erişim: 25.10.2022

³¹ https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/10/PD22_454_225.html, Erişim: 15.12.2022

³² 2021 yılındaki artış oranlarında, Ukraynalı çocukların bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Zira Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş 24 Şubat 2022 yılında başlamıştır.

Tablo 3. Koruma ve Bakım Altına Alınan Çocuk ve Gençler (2021)

Yaş	Toplam	Korunma Altına Alınma Nedeni			Tedbir Sürecinde Uygulanan Hizmet Modeli		
		Kendi İsteği	Çocuk selametinin tehlikede olması	Refakatsiz Çocuk ve Genç	Koruyucu bir bireyin yanında	Kuruluş bakımı	Diğer bakım türleri
Toplam	47 523	7 727	28 518	11 278	7 047	37 895	2 581
3 Yaş Altı	4 635	----	4 613	22	2 470	1 795	370
3 – 6	3 053	----	3 031	22	1 155	1 671	227
6 – 9	2 953	81	2 738	134	681	2 114	158
9 – 12	3 898	456	3 202	240	670	3 028	200
12 – 14	5 618	1 268	3 832	518	487	4 841	290
14 – 16	11 662	2 796	5 985	2 881	694	10 431	537
16 – 18	15 704	3 126	5 117	7 461	890	14 015	799
Ebeveynlerinden en az birisi göçmen kökenli olan çocuk sayısı	26 577	3 444	11 855	11 278	3 229	21 988	1 360

Kaynak: Alman Federal İstatistik Dairesi, Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları

Göçmen ailelerin çocuklarının koruma altına alınması ile ilgili olarak farklı ülkelerde yapılmış araştırmalar, göçmen çocukların, çocuk koruma sistemlerinde daha fazla temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinin birçoğunda, göç geçmişi olan çocuklar kuruluş bakım hizmetlerinde daha fazla oranda yer almaktadır. Örneğin, Almanya’da kuruluş bakımında bulunan 95 bin 582 çocuk arasında ebeveynlerinden en az biri göçmen kökenli olan çocuk sayısı 46,088’dir (Frazer, Guio ve Marlier, 2020).

Ebeveyninden en az birisi göçmen olup gençlik daireleri tarafından koruma ve bakım altına alınan çocuk ve gençlere ilişkin bilgiler Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Koruma ve Bakım Altına Alınan Göçmen Kökenli ve Refakatsiz Çocuklar

Yıl	Almanya’da korunma altına alınan toplam çocuk sayısı	Ebeveynlerinden en az birisi göçmen olan toplam çocuk sayısı (göçmen ve refakatsiz)	Göçmen kökenli çocuk sayısı	Refakatsiz çocuk sayısı
2017	61 383	37 801	15 309	22 492
2018	52 590	28 204	15 993	12 211
2019	49 510	25 326	16 679	8 647
2020	45 444	22 556	14 993	7 563
2021	47 523	26 577	15 299	11 278

Kaynak: Alman Federal İstatistik Dairesi, Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları

Tablo 4’ten de anlaşılacağı üzere, 2021 yılında, korunma altına alınan refakatsiz ve göçmen çocuk sayısının toplamı 26 577 olmuştur. Bu sayı, Almanya geneli korunma altına alınan çocuk

sayısının %55,9'unu oluşturmaktadır. 2021 yılındaki refakatsiz çocuk oranı %23,7 (11 278) ve göçmen çocuk oranı %32,2 (15 299) şeklinde istatistiklere yansımıştır.

Korunma Altına Alınma Nedenleri

Çocukların koruma ve bakım altına alınmasına neden olan birçok etken bulunmakla ebeveynlere düşen aşırı sorumluluk/yük (%36), refakatsiz çocuklar (%24), ihmal (%14), fiziksel istismar (%13), aile ilişkilerinden kaynaklı sorunlar (%12) ve psikolojik istismar (%8) ilk altı sırayı oluşturmaktadır.³³

Eyaletlere göre korunma altına alınma nedenleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Korunma Altına Alınma Nedenleri (2021 Yılı)

Eyalet	Korunma Altına Alınan Çocuk Sayısı	Çocuk tehlikesi	selameti	Kendi isteği	Refakatsiz çocuk
Baden-Württemberg	4 763	2 727 (%57,3)		834 (%17,5)	1 202 (%25,2)
Bayern	4 159	2 231 (%53,6)		521 (%12,5)	1 407 (%33,8)
Berlin	2 341	1 264 (%54,0)		431 (%18,4)	646 (%27,6)
Brandenburg	1 827	1 152 (%63,1)		228 (%12,5)	447 (%24,5)
Bremen	850	369 (%43,4)		118 (%13,9)	363 (%42,7)
Hamburg	1 616	855 (%52,9)		275 (%17,0)	486 (%30,1)
Hessen	4 214	2 209 (%52,4)		637 (%15,1)	1 368 (%32,5)
Mecklenburg-Vorpommern	1 225	885 (%72,2)		153 (%12,5)	187 (%15,3)
Niedersachsen	4 583	2 804 (%61,2)		1 114 (%24,3)	665 (%14,5)
Nordrhein-Westfalen	12 193	7 834 (%64,2)		1 869 (%15,3)	2 490 (%20,4)
Rheinland-Pfalz	1 819	986 (%54,2)		229 (%12,6)	604 (%33,2)
Saarland	673	498 (%74,0)		129 (%19,2)	46 (%6,8)
Sachsen	2 515	1 707 (%67,9)		316 (%12,6)	492 (%19,6)
Sachsen-Anhalt	1 362	951 (%69,8)		182 (%13,4)	229 (%16,8)
Schleswig-Holstein	2 102	1 149 (%54,7)		474 (%22,5)	479 (%22,8)
Thüringen	1 281	897 (%70,0)		217 (%16,9)	167 (%13,0)
Almanya Geneli	47 523	28 518 (%60,0)		7 727 (%16,3)	11 278 (%23,7)

Kaynak: Alman Federal İstatistik Dairesi, Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları

Almanya'da özellikle belirli bir yaştan sonra çocuklar ve gençler, kendi istekleriyle koruma altına alınma talebiyle gençlik dairelerine başvurabilmektedir. Çocuk veya gençlerin kendi istekleri ile koruma altına alınmayı talep etmesi ve/veya selametlerinin tehlikede olduğunu, ihmal, istismar, şiddete uğradıklarını ifade etmeleri durumunda Gençlik daireleri, çocukları bakım ve gözetim altına almakta ve çocukların güvende olduğundan emin oluncaya kadar çocuk ve aileyi görüştürmemektedir. Kendi isteği ile korunma altına alınan çocuk ve gençlere yönelik veriler Tablo 6'da gösterilmiştir.

³³

Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.destatis.de/EN/Press/2022/07/PE22_315_225.html#:~:text=In%202021%2C%20the%20youth%20wellfare,compared%20with%20a%20year%20earlier, Erişim: 25.10.2022

Tablo 6. Kendi İsteği İle Korunma Altına Alınan Çocuklar

Yıl	Toplam	Kendi İsteği İle	
		Alman	Göçmen Kökenli
2017	10 404	4 812	5 592
2018	9 606	4 912	4 694
2019	8 396	4 931	3 465
2020	7 557	4 373	3 184
2021	7 727	4 383	3 344

Kaynak: Alman Federal İstatistik Dairesi, Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları

2021 yılında kendi isteği ile korunma altına alınan göçmen kökenlilerin, 1 139'u erkek ve 2 305'ü ise kız çocuğudur.

Kendi isteği ile koruma altına alınan kız çocuklarının sayısı, erkek çocukların sayısından iki kat fazladır. Araştırmalar (Bø, 2015; Yaman, 2018) göçmen kökenli genç kızların çocuk koruma sistemlerinden daha fazla yardım talebinde bulduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, kız çocuklarının dışarıda çok fazla zaman geçirmek istemesi ve gece geç saatlerde eve dönmesi, “özgür düşünce ve yaşam, istediğini yapma”, kız çocuklarına yönelik giyim, erkek arkadaşı gibi konularda aileler ve çocukları arasında yaşanan anlaşmazlıklar, çocuk ve gençlerin kendi istekleri korunma altına alınmayı talep etmelerine yol açabilmektedir.

Eyaletlere göre koruma altına alınan çocuklara ilişkin veriler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Koruma Altına Alınan Göçmen ve Refakatsiz Çocuk Sayıları (2021 Yılı)

Eyalet	Korunma Altına Alınan Çocuk Sayısı	Toplam Ebeveynlerinden en az birisi göçmen olan ³⁴ çocuk sayısı ve oranı (%)	Göçmen Sayısı ve Oranı (%)	Çocuk Refakatsiz Sayısı ve Oranı (%)
Baden-Württemberg	4 763	3 279 (%68,8)	2 077 (%43,6)	1 202 (%25,2)
Bayern	4 159	2 827 (%68,0)	1 420 (%34,2)	1 407 (%33,8)
Berlin	2 341	1 537 (%65,7)	891 (%38,1)	646 (%27,6)
Brandenburg	1 827	776 (%42,5)	329 (%18,0)	447 (%24,5)
Bremen	850	649 (%76,4)	286 (%33,7)	363 (%42,7)
Hamburg	1 616	1 213 (%75,1)	727 (%45,0)	486 (%30,1)
Hessen	4 214	3 052 (%72,4)	1 684 (%39,9)	1 368 (%32,5)
Mecklenburg-Vorpommern	1 225	358 (%29,2)	171 (%13,9)	187 (%15,3)
Niedersachsen	4 583	1 977 (%43,1)	1 312 (%28,6)	665 (%14,5)
Nordrhein-Westfalen	12 193	6 873 (%56,4)	4 383 (%36,0)	2 490 (%20,4)
Rheinland-Pfalz	1 819	1 079 (%59,3)	475 (%26,1)	604 (%33,2)
Saarland	673	292 (%43,4)	246 (%36,6)	46 (%6,8)
Sachsen	2 515	958 (%38,1)	466 (%18,5)	492 (%19,6)

³⁴ Ebeveynlerinden en az birisi göçmen olan çocuk sayısı, refakatsiz ve göçmen toplam çocuk sayısını ifade etmektedir. Bununla birlikte, tabloda göçmen ve refakatsiz çocuk sayısı ayrı ayrı olarak da verilmiştir.

Sachsen-Anhalt	1 362	450 (%33,0)	221 (%16,2)	229 (%16,8)
Schleswig-Holstein	2 102	895 (%42,6)	416 (%19,8)	479 (%22,8)
Thüringen	1 281	362 (%28,3)	195 (%15,3)	167 (%13,0)
Almanya Geneli	47 523	26 577 (%55,9)	15 299 (%32,2)	11 278 (%23,7)

Kaynak: Alman Federal İstatistik Dairesi, Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları

Tablo 7 incelendiğinde, bazı eyaletlerdeki göçmen ve mülteci çocuk oranının %75 üstü olduğu görülmektedir. Almanya genelinde korunma altına alınan göçmen ve refakatsiz çocuk oranı ise %55,9'dur.³⁵ Göçmen nüfus ve korunma altına alınan çocuk sayısı bir bütün olarak ele alındığında, korunma altına alınan göçmen çocuk sayısının bir hayli fazla olduğu ifade edilebilir.

BM ÇHK'nin, Ebeveyn Bakımından Yoksun Çocuklar Bağlamında Almanya'ya Yönelik Tespitleri

BM ÇHS'ye taraf olan ülkeler, ÇHS gereği (44.md) çocuk hakları konusunda her beş yılda bir BM ÇHK'ya rapor sunmaktadır. Aile bakımından yoksun olgusu, BM ÇHK tarafından ele alınan başlıca konulardan birisidir. Almanya'da aile bakımından yoksun çocuk sayısının fazla olması uluslararası kurumlar tarafından da eleştirilmektedir. Almanya'nın Çocuk Haklarına İlişkin Birleştirilmiş Üçüncü ve Dördüncü Periyodik Ülke Raporu 2010 yılında BM ÇHK'ya sunulmuştur. Mezkûr Komite'nin, Almanya'nın ülke raporuna ilişkin 2014 yılındaki Sonuç Gözlemleri Raporunda "aile bakımından yoksun kalan ve koruma altına alınan çocuk sayısının artarak devam etmesi, risk altındaki ailelerin desteklenmesine yönelik hizmetlerin yetersiz olması, sadece birkaç yerel kurumun ebeveynlere ana dillerinde veya tercüme hizmetleri aracılığıyla destek hizmetlerini sunması" endişe ile karşılanmıştır. Komite, Almanya'ya "aile destek sistemlerini geliştirme ve çocukların sadece yüksek yararları gereğince koruma altına alınması" dâhil birçok tavsiyede bulunmuştur (Yaman, 2018: 56 – 57).

Almanya, Çocuk Haklarına İlişkin Birleştirilmiş Beşinci ve Altıncı Periyodik Ülke Raporunu 2019 yılında BM ÇHK'ya sunmuştur. BM ÇHK, Almanya'nın söz konusu raporuna ilişkin sonuç gözlemlerini 29 Eylül 2022 tarihinde kamuoyu ile paylaşmıştır. Aile bakımından yoksun çocuklara yönelik bir önceki sonuç gözlemlerinde dile getirilen endişeler ve bunların giderilmesine yönelik tavsiyeler, bu raporda da yer almıştır. Komite'nin, acil tedbir alınması gerektiğini düşündüğü konular arasında *çocuklara yönelik şiddet, aile bakımından yoksun çocuklar, sığınmacı, mülteci ve göçmen çocuklar* yer almıştır.³⁶

BM ÇHK, aileye ilişkin olarak özellikle boşanma ve ayrılıklarda, anne ve babanın her ikisinin çocuk büyütme konusundaki rollerinin güçlendirilmesi ve teşvik edilmesi noktasında Almanya'ya mevzuatını güçlendirmesini tavsiye etmiştir. Aynı şekilde, azınlık gruplarının çocuklarının ihtiyaçlarının yeterli bir şekilde ele alınması için sosyal hizmet uzmanları ile çocuk ve gençlik refahı alanındaki uzmanların dil becerileri ve kültürel anlayışları için yatırım yapılması gerektiğini dile getirmiştir. BM ÇHK'nin, bu tavsiyesiyle farklı kültürlerin çocuk koruma uzmanları tarafından daha iyi anlaşılmasına vurgu yaptığı söylenebilir.

BM ÇHK, aile bakımından yoksun çocuklara ilişkin olarak,

- Alternatif bakım altındaki çocuk sayısının giderek artması, özellikle kuruluş bakımındaki çocuklar ve çocukların üstün yararları noktasında yeterli değerlendirme yapılmaksızın alternatif bakıma yerleştirilmesi,

³⁵ https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/DESerie_mods_00002028, Erişim: 03.11.2022

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Almanya'nın Çocuk Hakları Raporuna İlişkin Sonuç Gözlemleri, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fCO%2f5-6&Lang=en, Erişim: 04.11.2022

- Koruyucu bakım (foster care) sisteminde yeknesak standartlar ve kriterlerin olmaması, çocuk korumanın yetersiz olması,
- Gençlik daireleri tarafından sunulan hizmetlere erişim ve kalite noktasında bölgeler arasındaki farklılıklar,
- Alternatif bakımdan ayrılan çocuklara yeterli hizmetin sunulmamasından, endişe duyduğunu belirtmektedir. BM ÇHK, Almanya'ya aile bakımından yoksun çocuklar noktasında;
- İhtiyaç temelli sosyal hizmet kültürünün tekrar hayata geçirilmesi, alternatif bakımdaki çocukları özgürlüklerinden alıkoymayı da içeren, “yoğun eğitim” yönteminin acil olarak yeniden düşünülmesi ve alternatif bakıma yerleşen her çocuk için düzenli takibin teminat altına alınması,
- Alternatif bakım ortamlarının, çocukların bireysel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde güçlendirilmesi,
- Koruyucu bakım (çocukların birey veya ailelerin yanına yerleştirilmesi) sisteminin güçlendirilmesi, yeknesak standartlar ve kalite kriterlerinin oluşturulması ve çocukların koruyucu bakım ile alternatif bakım kuruluşlarındaki sık yer değiştirmelerinin (nakil) önüne geçilmesi, aile ortamındaki bakımın desteklenmesi ve teşvik edilmesi için yeterli kaynak oluşturulması,
- Bakım sisteminden ayrılan çocukların kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için eğitim, beceri ve fırsatların sunulmasını sağlamak üzere kaynak oluşturulması dâhil tedbirlerin güçlendirilmesini,
- tavsiye etmektedir.

Tartışma

Çocukların, son seçenek olarak devlet koruması altına alınması gerektiği uluslararası hukuk ve Alman yasalarında açıkça vurgulanmıştır. Aynı şekilde, çocukları zorunlu nedenlerle koruma altına alınan ailelerin, dil, inanç, kültür ve kimliklerini oluşturan diğer öğelerin hizmet sunumunda dikkate alınması, uluslararası hukukun gereğidir. Bunun yanında, istisnai durumlar (örneğin cinsel istismar) haricinde koruma altına alınan çocukların mümkün olan en kısa sürede tekrar aile ve akrabaları yanına dönüşlerinin sağlanabilmesi için çocuk koruma sistemlerinin çocuk, aile ve diğer paydaşlarla etkili bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, uzun süreli kuruluş bakımı veya koruyucu aile hizmetinin, çocukların aileleri olan bağlantılarının/köklerinin zamanla azalmasına ve kopmasına yol açmasıdır.

Çocuk korumaya yönelik yukarıda ifade edilen hususlara rağmen uygulamada, ÇHS'ye taraf olan ülkelerin çocuk hakları konusundaki gelişmelerini incelemek ile görevli olan BM ÇHK'nin tespit ettiği bazı sorunlar bulunmaktadır. Devlet korumasına alınan çocukların sayısının artması, yeterli değerlendirme yapılmaksızın çocukların koruma altına alınması, çocukların nakil olayına sık başvurulması, çocukların aile ortamında desteklenmesine yönelik kaynakların yetersiz olması, devlet korumasından ayrılan çocuklara yönelik hizmetlerin yetersizliği ve göçmen ailelerin dil, kültür ve inançlarının hizmet sunumunda yeterince dikkate alınmaması eleştiriler arasında yer almaktadır. Ayrıca, çocukların uzun süre devlet korumasında kalması da Alman çocuk koruma sisteminin eleştirildiği unsurlar arasındadır.

BM ÇHK'nin, Almanya'nın çocuk hakları ülke raporlarına ilişkin 2014 ve 2022 yılının son aylarında yayımladığı sonuç gözlemleri raporunda benzer endişe ve tavsiyeler yer almıştır. Bu durum, aradan geçen 8 yıllık sürede sorunların devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Göçmen çocuklar açısından durum incelendiğinde, bazı eyaletlerde koruma altına alınan göçmen ve refakatsiz çocuk sayılarının %70'lerin üstünde olduğu resmi verilerle ortaya konulmuştur. Yaklaşık her üç kişiden birinin göçmen kökenli olduğu Almanya'da, çok kültürlü sosyal hizmet sunumunun ve göçmenlerin kimliklerinin, görüşlerinin ve inançlarının hizmet sunumunda güvence altına alınması gerekmektedir.

Sonuç

Göç ile birlikte farklı dinlere, kültürlere, etnik topluluklara mensup birey ve ailelerin bir arada yaşadığı toplumlarda, farklı din ve kültürlere sahip birey ve ailelerin haklarının korunması gerektiği açıktır. Uluslararası hukuk açısından teorikte teminat altına alınan hakların, uygulamada da güvence altına alınması gerekmektedir.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin denetim organı olan BM Çocuk Hakları Komitesi, Almanya'ya yönelik son iki (2014 – 2022) sonuç gözlem raporunda, devlet korumasına alınan çocuk sayısının fazlalığı, çocukların yüksek yararları gereği yeterli değerlendirme olmaksızın korunma altına alınması, kültüre duyarlı hizmetlerin yetersizliği gibi konularda endişelerini ve bunların giderilmesine yönelik tavsiyelerini kamuoyu ile paylaşmıştır. Almanya'da yaklaşık her üç vatandaştan birinin göçmen kökenli olduğu dikkate alındığında, Alman çocuk koruma sisteminin çok kültürlü sosyal hizmet uygulamalarını oluşturması; var olan hizmetleri ise geliştirmesi gerektiği düşünülmektedir.

Literatür ve Alman İstatistik Ofisinin verileri, göçmen çocukların çocuk koruma sistemlerinde daha fazla yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Almanya'nın birden fazla eyaletinde koruma altına alınan çocukların %70'ten fazlasının göçmen kökenli olması, göçmen çocuk olgusunun çocuk koruma hizmetlerindeki oranı hakkında önemli bir gösterge oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, göçmen çocukların neden daha fazla korunma altına alındıklarının ortaya konulmasının yanı sıra aile bakımından yoksun hale gelen göçmen çocukların kimliklerinin korunması, din ve kültürleri doğrultusunda hizmet sunumunun geliştirilmesi yönündeki çabaların artırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Alman Anayasası (1949). 21 Ekim 2022 tarihinde <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> adresinden erişildi.

Alman Medeni Kanunu. Aile Hukuku, Çocuk Selametinin Tehlikeye Girmesi Durumunda Uygulanacak Adli Tedbirler, 21 Ekim 2022 tarihinde <https://www.buergerliches-gesetzbuch.info/bgb/1666.html> adresinden erişildi.

Alman Sosyal Kanun Kitabı. 8. Kitap, Çocuk ve Gençlik Yardımı, 42. Bölüm, Çocuk ve Gençlerin Korunma Altına Alınması, 21 Ekim 2022 tarihinde <https://www.sozialgesetzbuch-rgb.de/sgbviii/42.html> adresinden erişildi.

Almanya İstatistik Dairesi (2022). Çocuk ve Gençlik İstatistikleri, Tedbir Kararları (Statistik der Kinder- und Jugendhilfe, Vorläufige Schutzmaßnahmen) 24 Eylül 2022 tarihinde https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/DESerie_mods_00002028 adresinden erişildi.

Alman İstatistik Ofisi, Göçmen Kökenli Nüfus Verileri. 11 Kasım 2022 tarihinde https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/migrationshintergrund-endergebnisse-2010220207004.pdf?__blob=publicationFile adresinden erişilmiştir.

Almanya'nın Çocuk Hakları Raporuna İlişkin Sonuç Gözlemleri (2022). 11 Kasım 2022 tarihinde https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fCO%2f5-6&Lang=en adresinden erişildi.

Bø, Bente Puntervold. (2015). Social work in a multicultural society: New challenges and needs for competence. *International Social Work* Cilt: 58, Sayı: 4, 2015, ss. 562-574

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989).

Frazer, H., Guio, A. C., & Marlier, E. (2020). Feasibility Study for a Child Guarantee: Final Report. *Feasibility Study for a Child Guarantee (FSCG)*, Brussels, European Commission.

Hardera, A. T., Zeller, M., López, M., Köngeter, S., & Knorth, E. J. (2013). Different sizes, similar challenges: Out of home care for youth in Germany and the Netherlands. *Psychosocial Intervention*, 22(3), 203-213.

Meysen, T. (2020). Leaving care in Germany: Legal and organisational framework. In *Colloquium* (Vol. 12, No. 3, pp. 51-58).

Yaman, F. (2018). *Almanya'da Çocukları Koruma Altına Alınan Göçmen Ailelere Yönelik Koruma Hizmetlerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

DESTATIS (2022). Uyruk ve Eyaletlere Göre Nüfus. 17 Ekim 2022 tarihinde <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/bevoelkerung-nichtdeutsch-laender.html> adresinden erişilmiştir.

Kurum Kültürünün Kurumsal Kimlik Öğelerinde Kullanılması

Fatıma TOKGÖZ GÜN

Giriş

Kültür, toplumda yer alan bireylerin düşüncelerini, yargılarını, duygularının birliğini sağlayan değerler bütünüdür. Söz konusu değerler bütününe bireyin o toplumda kazandığı alışkanlıklar, ahlak kuralları toplumun gereklilikleri, edindiği bilgi, gelenekler, adetler girmektedir. Dolayısı ile kültür toplum içinde öğrenilmiş davranışları içermektedir. Fransızca ‘culture’ kelimesinden gelen kültür “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Dickson’a göre kültür; “*grup üyelerinin birlikte yaşamalarından kaynaklanan ya da müşterek deneyimler sonucu ortaya çıkan ve yıllar boyu nesilden nesile aktarılan, aynı zamanda herkes tarafından paylaşılan değerler, inançlar, motivasyon unsurları, kimlikler, özel durumların yorumları ve anlamları*” olarak tanımlanmaktadır (1999: 3). Kültürün önemini vurgulamak amacıyla insan yaşamında kültür ile etkileşim içerisinde olmayan ve kültüre bağlı olarak değişmeden kalan hiçbir şeyin olmadığı ifade edilmektedir (Hall, 1976 aktaran Gün, 2021). Aslında bu konu azımsanmayacak kadar önemli ve teknik anlamda disiplinler arası birçok bilim dalını kapsamaktadır (Aktaran, Hamamcı; 2022: 164). Her toplumun kendine ait bir kültürü olduğu gibi her kurumun da kendine ait bir kurum kültürü bulunmaktadır.

Tasarım dallarında yüzyıllardır kullanılan kültürel özellikler aynı zamanda kuruma ait olan kurumsal kimlik öğelerinde de kurum kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Grafik tasarımın çalışma alanlarından olan kurumsal kimlik öğelerinin içerisinde kullanılan kurum kültürü ve özelliklerinin kurumsal kimlik öğelerine taşınması o kuruma ait bilgileri daha hızlı akılda tutabileceğimiz tasarım öğelerini izleyenlere sunmaktadır. Kurum kültürü, kurumda daha önceden olan ve kuruma yeni gelen çalışanlara da aktarılan değerler olarak düşünülebilmektedir (Vechio, 1988). Schneider’a göre kurum kültürü, kurumun içinde bulunan birimleri bir arada tutmaya yarayan bir yapıştırıcı görevindedir (Schneider: 1998). Kurum kültürü, kurumu diğer kurumlardan ayıran, kurum içinde çalışan herkes tarafından benimsenen ve kuruma yeni gelen her birey ile paylaşılan anlamlar sistemi olarak düşünülmektedir (Robbins, 1993).

KURUMSAL KÜLTÜR

Kurumsal kültür, aynı zamanda kurumun evrensel olarak kendini benimsetmesi ile ilgilidir. Kurum kültürü, kurumun içinde yerleşen sistemleri, kuralları, değerleri içermektedir. “Kurumsal kültür kurumsal kimliğin unsurlarıyla ilgili bir uzlaşma olmamasına rağmen kurumsal kültürün genel olarak kurumsal kimlik inşasının parçası olduğu kabul edilir” (Pira, 2005: 217 Aktaran: Türkoğlu, 2008: 34).

“Kurum kültürünü oluşturan unsurlar,

- 1- Kurumun tarihi,
- 2- Kurumun değerleri,
- 3- Kurumun inançları,
- 4- Kurum ile ilgili yazılı eserler,
- 5- Kurumun sembolleri,

- 6- Kurumun resmi olmayan örgüt yapısı,
- 7- Kurumla ilgili adet ve gelenekler,
- 8- Kurumla ilgili günler ve törenler,
- 9- Kurumun önde gelen kahramanları (şehitler gibi)
- 10- Kurumun misyonu ve vizyonu,
- 11- Kurumun kuruluşu ve kurucuları,
- 12- Kurumdaki davranış kuralları” (<https://www.ticariyer.com/> Erişim tarihi: 13.12.2022).

Vural’a göre “Kurum kültürünün öğeleri o kuruluşun:

- Tarihi
- Değerleri ve inançları
- Hikaye ve mitleri
- Kültürel yapısı
- Adetleri, gelenekleri, törenleri
- Kahramanlarından oluşmaktadır” (Vural, 2003: 39).

Kurum kültürü oluşurken aynı zamanda o kuruma ait kültürel değerler de ortaya çıkmaktadır. Bir kurumsal kimlik tasarım çalışması ait olduğu kurumun bütün özelliklerini açıkça yansıtmaya ile gerçekleşmektedir. Dolayısı ile kurumsal kültür ile kurumsal kimlik çalışması birbiri ile bütünleşmektedir.

KURUMSAL KİMLİK

Kurumsal kimlik kavramı tanımı, TDK’ya göre “Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü” olarak karşımıza çıkmaktadır (2022). “Okay (2002: 2) kurumsal kimliği, bir kurumun amblem ve logo gibi görsel unsurlarını da içine alan kurumsal tasarım, kurumsal iletişim, kurumsal davranış ve kurum felsefesi unsurlarından meydana gelen bir bütün olarak ifade etmektedir. Yazara göre, bir işletmenin kendini temsil etme biçimlerinin bütünü, o şirketin kimliğini oluşturmaktadır” (Aktaran, Ülger, 2020: 451). Becer, kurumsal kimliği “Kurumsal kimlik bir firmanın olmayı seçtiği ve olduğunu ifade ettiği şey” olarak tanımlamaktadır (Becer, 1997: 42). Kurumsal kimlik için bir kurum dışardan temsil edecek yüzü, kurumu benzer kurumlardan ayırt edilmesini sağlayacak en belirgin tasarımlar bütünü olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Kurumsal kimlik bir kurumun sektörde değerine değer katmak için hazırlanmaktadır. Kurumsal kimlik çalışmalarının bir bütünlük oluşturması kurumun geleceği adına iyi bir yatırım olarak görülebilmektedir. Rekabetin hızlandığı son zamanlarda şirketler kurumsal kimliklerine oldukça önem vermekteler. Kurumun markası ile kurumun bulunduğu durum arasındaki farkın boyutu ölçülemediğinden kurumsal kimlikte kurum ile ilgili bütün gerçeklikleri ya da göz önünde olması gereken bütün gereklilikleri vermek adına tasarımcılar ya da kurumsal kimlik hazırlayan reklam şirketleri ciddi çaba sarf etmektedir.

Kurumsal kimlik kavramı ilk olarak 1907 yılında AEG firmasının logosu ile ortaya çıkmıştır. Kurumsal kimlik ortaya çıktığında sadece logoyu içerirken zamanla ait olduğu firmanın, renklerini, ürünleri, ambalajları, iç-dış dekorasyon, servis eleman kıyafetleri, tabelalar, yönlendirme elemanları, sergiler, resmi yazışma evrakları, raporlar, katalog, bayrak, takvim gibi birçok elemanı bünyesinde barındırmaktadır (Ak, 1998: 10).

Görsel 1: AEG kurum logosu

(Okay, 2005: 22).

Kurumların kimlikleri bir logo ya da bir slogandan oluşan tasarımlar değildir. Kurumsal kimlik tasarımları kurumun benimsediği prensipleri, söyledikleri, işlettikleri her şeyi açıkça ifade edebilecek bir görüntüyü ve samimiyeti de verebilmelidir. Kurumlar diğer kurumlardan farklarını hızlı bir şekilde ortaya koyabilmek için kurumsal kimlikte kullanılan kurumsal kimliği oluşturan öğelerle de ortaya koymaktadırlar. Grafik tasarım kurumun kimlik oluşum sürecinden kurum ile ilgili bilgileri açık bir şekilde ifade etmek adına tasarımsal süreçte devreye girmektedir. Kurumu diğer kurumlardan ayıran temel özellikleri görsel bir bütünlük içerisinde ortaya kurumsal kimlik tasarımı ile koyabilmekteyiz. Kurumsal kimlik tasarımlarında, şekil, renk, harf, rakamlar yapısal anlamda öncülük etmektedir. Dolayısı ile grafik tasarımcılar kurum ile ilgili bilgileri derleyip, bu bilgiler eşliğinde kurum ile ilgili görsel dil bütünlüğü olan tasarımlar olarak ortaya çıkartılmaktadır.

Yapılan araştırma doküman inceleme tekniği ile yapılmakta olup araştırmanın konusu ile ilgili olan yayınlar veri toplama aracı olarak kullanılmaktadır. Çalışmada yer alan verilerin analizi, önceden edinilen bilgiler ile harmanlanarak ulaşılan sonuçlardan oluşmaktadır (Cansız Aktaş, 2014: 363; Yıldırım ve Şimşek, 2018: 197). Araştırma konusu ile ilgili örnekler ve veriler araştırma problemi doğrultusunda betimsel olarak analiz edilerek belirlenmektedir. Betimsel analiz “Verilerin önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlendiği veya görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutların da dikkate alınarak sunulduğu nitel veri analiz türüdür” (Şişman Erdoğan, 2020: 1).

Çalışma, kurumlar için yapılan kurumsal kimlik öğelerinden logo ve amblem üzerinde kullanılan kurumun tarihi, kurumun değerleri, kurumun sembolleri, kurum ile ilgili yazılı eserler gibi kurum kültürünü oluşturan unsurların bilgilendirme nitelikli olmasının yanı sıra etkili bir tasarım diline sahip olduğuna dair araştırmaları içermektedir. Çalışma sürecinde yapılan incelemelerde kurum kültürü ile bilgi içeren logo ve amblem örnekleri değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma Türkiye’de yer alan Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Konya Selçuk Üniversitesi ve Mardin Artuklu Üniversitesi logolarındaki kurumsal kültür öğelerini incelemektedir.

Başarılı diye adlandırılan kurumsal kimlik çalışmalarına bakıldığında zaman kurum ile ilgili bütün verileri eksiksiz aktardığı görülmektedir. Kurumsal kimliklerde kurum ile verilmek istenen mesajlar net bir şekilde verilmektedir. Örneğin kurumsal kimlik çalışmalarında renk seçimi, o kurumun benimsediği bir anlayışa, kültüre ya da hedefe gönderme yapabilir. Yine de tasarımcılar tarafından kurumsal kimlik tasarımlarında renk ve benzeri tasarım öğeleri seçilirken hedef kitle, sektör ya da psikolojik olarak verilmek istenen mesajlar da göz önünde bulundurulmaktadır.

Görsel 2: Eskişehir Osmangazi Üniversite Logosu

<https://www.ogu.edu.tr/Icerik/Index/273/kurumsal-kimlik>

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi “yasal olarak 1993’te kurulmasına rağmen alınan Senato Kararı ile Eskişehir Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi’nin (EDMMA) kuruluş tarihi olan ‘1970’ senesi, ‘kuruluş yılı’ olarak kullanılmaktadır” (<https://www.ogu.edu.tr/Icerik/Index/269/tarihce> Erişim tarihi: 10.12.2022). Logoda aynı zamanda bir çınar yaprağı bulunmaktadır. Güçlü, dayanıklı, uzun ömürlü, yüce anlamına gelen çınar yaprağı mavi renk ile güveni saygınlığı simgelemektedir. Yapılan logo çalışmasına bakıldığı zaman 1970 yılında çınar gibi köklü ve güven veren bir üniversite olduğu açık bir şekilde karşı tarafa iletilmektedir. Logo tasarımından kurum kültürünün içinde yer alan tarih, kullanılan mavi renk ile güven ve samimiyet, çınar yaprağı ile de köklü bir üniversite algısı hızlı bir şekilde zihinlerde oluşturularak logonun amaca hizmet etmesi sağlanmaktadır.

Görsel 3: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Logo

<https://www.mehmetakif.edu.tr/kurumsal>

Kurumun 2006 yılından bu yana faaliyette olduğunu açıkça görebildiğimiz logo tasarımının kurum kültürünü oluşturan başlangıç tarihi açıkça ifade edilmektedir. Aynı zamanda şehre ait olan gölün rengi ve Türk bayrağının da rengini içeren logo tasarımı yine göle gelen flamingolar stilize edilerek tamamlanmaktadır. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nin logo tasarımında kurum kültürüne ait tek bilgi 2006 yılı içerisinde yapıldığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 4: Marmara Üniversitesi Logosu

<https://www.freelogovectors.net/marmara-universitesi-istanbul-logo-vector-eps-file/>

Marmara üniversitesi logosunda kurum kimliğini yansıtan en belirgin özellik kuruluş yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1883 yılında kurulan Türkiye'nin ilk üniversitelerinden biri olan Marmara Üniversitesi logosu aynı zamanda ortada bulunduğu bölge itibarı ile de su dalgası formunda bir miniskül "m" harfini konumlandırmaktadır. Marmara Üniversitesi logo çalışmasında da kurum kültürü bilgilerinden sadece 1883 yılı bilgisine rastlanmaktadır.

Görsel 5: Süleyman Demirel Üniversitesi Logosu

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:S%C3%BCleyman_Demirel_%C3%9Cniversitesi_logosu.png

1992 yılında kurulan Süleyman Demirel Üniversitesi kurum kültürüne ilişkin bilgiler arasında kuruluş yılının yanı sıra bir de Süleyman Demirel imzası bulunmaktadır. Üniversite'nin ismini aldığı Süleyman Demirel kurum kültürünü de hem isim hem logo ve amblemde karşımıza çıkmaktadır. Yapılan logo çalışması imza, isim ve yıl olarak kurum kültürünü yansıtmaktadır. Isparta ilinde yer alan Süleyman Demirel üniversitesi logosunda kullanılan kırmızı renk ilde yetişen güllerin renginden esinlenmekte ve bir gül simgesi kullanılmaktadır.

Görsel 6: Akdeniz Üniversitesi Logosu

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Akdeniz_uni.gif

1982 yılında kurulan Akdeniz Üniversitesi logosunda kurum kültürüne ait bilgiler arasında Antalya'da olduğu ve 1982 yılında kurulduğuna ilişkin bilgi bulunmaktadır. Antalya'nın en köklü üniversitesi olan Akdeniz Üniversitesi logosunda kurum kültürüne ilişkin açık olarak yıl ve bulunduğu ili belirtirken logoda yer alan mavi Akdeniz'e ve turuncu ile de portakalı konu edinmektedir.

Görsel 7: Konya Selçuk Üniversitesi Logosu

<https://seeklogo.com/search?q=sel%C3%A7uk+%C3%BCniversitesi>

Konya Selçuk Üniversitesi'nin logosunda yer alan kuruluş yılı (1975) logoda yer alan kurumsal kültür örneğidir. Üniversitenin nerede olduğunu gösteren Konya yazısı da logoyu görenler üzerinde hangi tarihte ve nerede konumlandığına dair net bir algı oluşturmaktadır.

Görsel 8: Mardin Artuklu Üniversitesi Logosu

<https://tr.pinterest.com/pin/268456827776562932/>

Mardin Artuklu Üniversitesi'nin logosuna bakıldığı zaman yapılan çalışma kûfi yazı şeklindedir. Üniversitenin kurum kültüründen bir yansıma görülmemektedir. Yapılan çalışma daha çok Mardin'in kültürüne bir gönderme yapmaktadır. Estetik görünümlü bir logo olmasına rağmen üniversite adına bir tarih ya da bir sembol içermemektedir. Dolayısı ile Mardin Artuklu Üniversitesi'nin hangi yıllarda eğitim – öğretime başladığına dair bir bilgi olmaması ile birlikte ne kadar köklü bir üniversite olduğu da logo çalışmasından görülmemektedir.

SONUÇ

Kültür yüz yıllardır süregelen yaşam çerçevesinde yaşam alanımızda benimsediğimiz gerçekliklerin adı olarak karşımıza çıkarken kurum kültürünün kurum içinde olması gereken ve olandan ayrı düşünülemeyeceği bir gerçektir. Kurumun içinde benimsenen ve benimsenmesi istenilen gerçeklikler eşliğinde o kuruma ait misyon ve vizyon ile kurumun standartlarını bozmadan ve kurumu geleceğe taşıyan diğer firmalardan farklarını açıkça ortaya koyan kurumun kültürünü yansıtan, kuruma henüz gelmeden, görülen kurumsal kimlik çalışmalarında kurum ile ilgili fikir ve bilgi edinmemizi sağlayan kurumsal kimlik çalışmaları kurumun bugünü ve geleceği açısından oldukça önem taşımaktadır.

Kurumsal kimlik çalışmalarında akla ilk gelen amblem ve logo çalışmalarıdır. Kuruma ait karşı taraf ile iletişime geçen ilk unsur da amblem ve logo çalışmalarıdır. Bu sebeple grafik tasarımın karşı taraf ile ilk izlenim oluşturmamasından dolayı büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Olins'e göre kurumsal kimlik bir şirketin en önemli oluşumudur. Çünkü amblem ve logo bir şirketin kurum ile ilgili bilgiyi net bir şekilde karşı tarafa ileten ilk tasarımdır. Kurumsal kimlik süreci uzun süreli olmalıdır (1994: 35).

Çalışmada Türkiye'de yer alan Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Konya Selçuk Üniversitesi, Mardin Artuklu Üniversitesi logolarında yer alan kurumsal kültür öğelerini incelendiğinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Konya Selçuk Üniversitesi logolarında kurumsal kültür öğelerinden sadece kurumun kuruluş yılının yer aldığı bunun dışında yer alan tasarımsal öğelerin bazılarında üniversitenin isminde bazılarında da logonun içerisinde üniversitenin bulunduğu ilin ismi yer almaktadır. Araştırmalardan sadece Mardin Artuklu Üniversitesinde yıl ya da herhangi bir kurum kültürü öğesi bulunmamaktadır. İncelenen çalışmalardan yola çıkarak, kurum kültür bilgilerinden, kurum için karşı taraf ile ilk iletişimi oluşturan kurumsal kimlik çalışmalarından logo ve amblem çalışmaları daha net ve köklü ifadeler

verdiğinden insanlarda güvenilirlik hissi oluşturmada etkili olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, incelenen üniversite logolarında üniversite öğrencilerinin üniversite tercih dönemlerinde öğrenci ve ailesi tarafından köklü üniversite olabileceği ya da uzun yıllardır eğitim vermekte olan bir üniversite olarak tercihlerinde yer vereceği düşünülmektedir.

Araştırmalara bakıldığı zaman ülkemizde bulunan üniversite logolarında genel olarak kurum kültürüne ilişkin en net bilgi o kurumun kuruluş tarihine ilişkin bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurum kültürü; bir kurumun tarihi, değerleri, inançları, ilgili yazılı eserler, semboller, kurumun kurucuları ve kuruluşu gibi önemli başlıkları içermektedir. Logo ve amblem tasarımlarında üniversiteler için sadece üniversitenin bulunduğu şehre ait simgeler yerine üniversitenin benimsediği prensipler ve kuruluş yıllarına dair bilgilerin yer alması yerinde ve doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıncı Vural, Z. B. (2018). Kurum kültürü. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Becer, E. (1997). İletişim ve Grafik Tasarım. Ankara: Dost Kitabevi.
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel veri toplama araçları. M. Metin (Editör). Eğitimde Bilimsel Araştırmalar Yöntemleri. Ankara. Pegem A Yayıncılık, s. 337-371.
- Dickson, M. W., Aditya, R. N., & Chhokar, J. S., (1999), Anti-Management Theories of Organizations: A Critique of Paradigm Proliferation, USA, Cambridge University Press.
- Gün, S. (2021). Uluslararası Bir Dil Olarak İngilizcenin Öğretimi Sürecinde Kültür ve Kültürel Öğelerin Kullanımı. M. Kandemir, T. Bayrak ve Ö. Yiğit (Ed.), *Sosyal Bilimler Araştırmaları İçinde* (s. 377-383). Konya: Palet Yayınları.
- Hamamcı A. (2022). Arkaik Türk Topuluklarında Simya, Mesleki Bilimlerde Teorik Ve Ampirik Güncel Araştırmalar, Çizgi Kitap Evi, Nisan 2022, Meram/Konya- Cağaloğlu/İstanbul
- Okay, A. (1995). Kurum Kimliği, İstanbul: Marmara İletişim Dergisi. Sayı: 9.
- Olins, W. (1994). Corporate identity, London: Thames and Hudson.
- Robbins, S. P. (1993). Organizational Behavior, USA, Prentice-Hall Inc.
- Schneider, B., Smith, D. B., Taylor, S., & Fleener, J. (1998), "Personality and Organizations: A Test of The Homogeneity of Personality Hypothesis", *Journal of Applied Psychology*, 83, 462-470.
- Türkoğlu, S. (2008). Görsel İletişim Tasarımında Kurumsal Kimlik ve İstanbul Üniversitesi'Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Ülger, K. (2021). Kurumsal Kimlik Oluşturmada Grafik Tasarımın Rolü ve Önemi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (27), 449-471.
- Vechio, R., (1988), Organizational Behavior, NY, USA, Printice-Hall Inc.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

İNTERNET KAYNAKÇA

- Şişman Erdoğan, M.
https://www.academia.edu/44736827/BET%C4%B0MSEL_ANAL%C4%B0Z (Erişim tarihi: 18.11.2022)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 13.12.2022)
- <https://www.ticariyer.com/kurumsal/kurum-k%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC-nedir.html> (Erişim tarihi:13.12.2022)
- (<https://www.ogu.edu.tr/Icerik/Index/269/tarihce> Erişim tarihi: 10.12.2022)

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Görsel 1: Okay, A. (1995). Kurum Kimliği, İstanbul: Marmara İletişim Dergisi. Sayı: 9.
- Görsel 2: <https://www.ogu.edu.tr/Icerik/Index/273/kurumsal-kimlik>
- Görsel 3: <https://www.mehmetakif.edu.tr/kurumsal>
- Görsel 4: <https://www.freelogovectors.net/marmara-universitesi-istanbul-logo-vector-eps-file/>

Görsel 5: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:S%C3%BCleyman_Demirel_%C3%9Cniversitesi_logosu.png

Görsel 6: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Akdeniz_uni.gif

Görsel 7: <https://seeklogo.com/search?q=sel%C3%A7uk+%C3%BCniversitesi>

Müzik ve Halk Sağlığı

Fikri SOYSAL¹

Gonca KURT²

Giriş

“Halk sağlığı, organize edilmiş toplum çalışmaları yolu ile çevrenin sağlık koşullarını düzelterek, bireylere sağlık bilgisini vererek, bulaşıcı hastalıkları önleyerek, hastalıkların erken tanı ve tedavisini sağlayarak, sağlık örgütleri kurarak, toplumsal çalışmaları her bireyin sağlığını sürdürecektir bir yaşam düzeyini sağlayacak biçimde geliştirerek hastalıklardan korunmayı, yaşamın uzatılmasını, beden ve ruh sağlığı ile çalışma gücünün artırılmasını sağlayan bir bilim ve sanattır”(Winslow, 1920). Başka bir deyişle halk sağlığı, bireylerin ve toplulukların sağlığını koruma ve geliştirme bilimidir(Öztek, 2020). Halk sağlığında amaç sağlıklı davranışları teşvik ederek insanların hastalanmasını, acı çekmesini veya yaralanmasını önlemek, esenliği ve yaşam kalitesini yükseltmektir. Halk sağlığı aynı zamanda sağlıklı kalmanın yollarını yaymak ve sorunlara bilime dayalı çözümler sunmakla da ilgilidir (Benjamin, 2022).

Hastalıkların yalnızca biyolojik nedenlerden kaynaklanmadığı, fiziksel, psikolojik ve sosyal etkenlerin de hastalıkların oluşmasında etkili olduğu göz önüne alındığında, bireylerin sağlığını koruma ve geliştirme çabalarının sadece sağlık sektörüyle yürütülemeyecek kadar geniş boyutlu bir olgu olduğu ortadadır. Öyle ki her alanın sağlığa doğrudan veya dolaylı etkileri bulunmaktadır (Öztek, 2020). Sağlığı teşvik edici bir alan olarak müziğin de halk sağlığı üzerine etkileri söz konusudur. Müzik akustik olaylardan veya bir sayfadaki notalardan daha fazlasıdır. Yani müzik bireylerin duygularını ve düşüncelerini etkileme konusunda evrensel ve zamansız potansiyele sahiptir. Bu yönüyle yıllardır müziğin; psikolojik, fizyolojik ve sosyal faydaları ele alınmış farklı müzik geçmişlerine ve sağlık durumlarına sahip bireylerde refahı ve yaşam kalitesini artırmadaki etkisi bildirilmiştir (Kreutz, 2015; Raymond MacDonald vd., 2015). Birçok deneysel çalışmaya göre sanat temelli faaliyetlere katılmanın terapötik etkisi bulunmuştur (Løkken vd., 2018). Dolayısıyla bu kitap bölümünde, halk sağlığının koruma felsefesinden yola çıkarak müziğin kanıtlanmış sağlık üzerine olumlu etkilerini halk sağlığına entegre etmek için geçmişte Hasan Şuuri Efendi ve Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'den başlayarak günümüzde ise Kuzey Avrupa ülkelerinin çalışmaları incelenmek suretiyle, Türkiye'de müziğin halk sağlığı politikası olarak nasıl ele alınabileceğine katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Müzik ve halk sağlığı, sosyal bilimciler, tıp doktorları, müzik psikologları, müzik terapistleri, müzikologlar ve sağlık profesyonelleri gibi disiplinler arası ele alınan geniş katılımlı bir alan olması yönüyle disiplinler arası perspektiften yola çıkılarak konu incelenmiştir.

Dr. Hasan Şuuri Efendi ve Dr. Gevrekzade Hafız Hasan Efendi

İlk olarak tıp doktoru Hasan Şuuri Efendi'nin (ö.1694) *“Ta'dilü'l-emzice fî hıfzı sıbbati'l-beden”* isimli eseri hakkında bilgi verilecektir. Turabi'nin neşrini yaptığı nüsha Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Bölümü, Tıp Yazmaları, nr. 66'da kayıtlıdır(Turabî, 2014). 1677 yılında yazıldığı düşünülen ve tıp ile ilgili bu eserin bir bölümü müzikle tedaviye ayrılmıştır. Daha sonra Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (ö. 1216/1801) bu eserden yola çıkarak müzikle

¹ Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Tokat, Türkiye 0000-0003-3807-0154

² Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Pazar Meslek Yüksekokulu, Tokat, Türkiye, 0000-0003-4158-4594

tedavi konusunda “*Risâletü’l-mûsikîyye mine’d-devâi’r-rûhâniyye*” isimli müstakil bir eser yazmıştır (Turabî, 2006).

Her iki eserde de bazı çarpıcı bilgiler şunlardır(Turabî, 2006, 2014).

- Felç için rast makamı,
- Ateşli hastalıklar ve kalp çarpıntısı için irak makamı,
- Sırt, eklem ve kulunç ağrıları için zirefkend makamı
- Baş ağrısı rehavi makamı,
- Bağırsak ağrısı büzürg makamı,
- Kalça kemiği ve baş ağrısı buselik makamı,
- Siyatik ağrısı neva makamı

Dr. Hasan Şuuri Efendi ve Dr. Gevrekzade’nin eserlerinin ilgili yıllarda oldukça değerli olduğu düşünülmektedir. Bu iki eserde de öne sürülen müelliflerin tecrübelerinden yola çıkarak elde ettikleri veriler bellidir. Sonraki aşamada yapılması gereken müzik ve halk sağlığı uzmanlarınca ele alınarak deneysel klinik çalışmalarına konu edilmesi sayesinde daha çok geliştirilebileceği düşünülmektedir. Bu yönüyle Türkiye’de yayınlanan yönetmelik ve yönergeler umut vericidir ancak yeterli değildir. Sağlık Bakanlığı tarafından Ekim 2014 senesinde “Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği” yayınlanmıştır. Tamamlayıcı tıp uygulamaları içerisinde müzikle terapi 15. sırada yer almaktadır. Müzikle terapi için tıp doktorlarına, tıp doktorları gözetiminde sağlık mensuplarına, en az lisans düzeyinde müzik eğitimi almış ve müzikterapi sertifikası bulunan yardımcı kişilere uygulama yetkisi verilmiştir (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2014). Aynı mevzuatın eklerinde verilen müzik terapinin tanımında “Müzik terapisi konusunda ehliyetli bir profesyonel tarafından, müziğin ve müzik uygulamalarının, bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada klinik ve kanıta dayalı kullanıldığı uygulamalardır.” denilmektedir(Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2014). Müziğin hastalığı ortadan kaldıracağı veya tek başına tedavi edeceği gibi beyanları yasaklayarak, tedavide destekleyici bir yöntem olduğunun bildirilmesi işaret edilmektedir (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2014).

Kuzey Avrupa Ülkelerinde Müzik ve Halk Sağlığı

Kopenhag’da 2011 yılında dördüncü Avrupa Halk Sağlığı Konferansı düzenlenmiştir (*Conference 2011 Copenhagen*, 2011). Bu konferansın oturumlarından birisi Müzik ve Halk Sağlığına ayrılmıştır. Müzik ve halk sağlığı konusu bir halk sağlığı konferansında Kuzey Avrupa ülkelerinde ilk kez yapıldığı bildirilmektedir (Bonde & Theorell, 2018). Bu konferans Avrupa Halk Sağlığı Derneği (EUPHA), Avrupa Bölgesinde Halk Sağlığı Okulları Birliği (ASPHER) ve Danimarka Halk Sağlığı Derneği (DSPH) tarafından organize edilmiştir. 1300’den fazla katılımcı tarafından 100’den fazla sunum gerçekleştirilmiştir. Müzik ve Halk Sağlığı ön konferans oturumu ise Aalborg Üniversitesi İletişim ve Psikoloji/Müzik terapi Departmanı ile Norveç Müzik Akademisi Müzik ve Sağlık Araştırma Merkezi (CREMAH) arasındaki işbirliğinde gerçekleştirilmiştir(Bonde & Theorell, 2018).

Konferansta sunulan konular;

- Terapi olarak müzik veya terapide müzik,
- Epidemiyolojik araştırmalar,
- Deneysel araştırmalar,
- Koruyucu bir kaynak olarak müzik,
- Günlük yaşamda müzik ve sağlık ve sair başlıklar,

Konferans katılımcıları (*Conference 2011 Copenhagen*, 2011);

- Lars Ole Bonde, (Aalborg Üniversitesi ve Müzik ve Sağlık Merkezi, Oslo),
- Suzanne B. Hanser (Berklee Müzik Koleji, ABD),
- Raymond MacDonald (Glasgow Caledonian University, İskoçya),
- Stephen Clift (Sidney De Haan Müzik, Sanat ve Sağlık Araştırma Merkezi, İngiltere),
- Hatta Ruud, Gro Trondalen (Oslo, Müzik ve Sağlık Araştırmaları Merkezi),
- Karete Stensæth (Oslo, Müzik ve Sağlık Araştırmaları Merkezi),
- Torill Vist (Oslo, Müzik ve Sağlık Araştırmaları Merkezi),
- Lasse Liliestam (İsveç),
- Brynjulf Stige (Norveç),
- Hanne Mette Ridder (Danimarka),
- Suvi Saarikallio (Finlandiya).

Müzik terapi, tüm dünyada kanıta dayalı bir tamamlayıcı tedavi yöntemi olarak uygulanmaktadır. Bu konferansta müzik terapi, nitelikli/sertifikalı musikînaslar tarafından kliniklerde zihinsel veya fiziksel tanıları olan hastalara veya danışanlara sunulan müdahale ve hizmetleri ifade etmektedir. Aynı zamanda sosyal bilimciler, tıp doktorları, müzik psikologları, müzik terapistleri, müzikologlar ve sağlık profesyonelleri bu alanın diğer paydaşlarıdır.

Suzanne B. Hanser (Berklee Müzik Koleji, ABD) bu araştırmacıdan birisidir. Suzanne B. Hanser Müzik ve Halk Sağlığı konferansına ana konuşmacı olarak katılmıştır. Hanser bu konferansa katıldığında *Müzik Yoluyla Stresinizi ve Ağrınızı Yönetin* isimli kitabı Berklee Press tarafından yeni basıldığı anlaşılmaktadır (Hanser & Mandel, 2010). Sunumları ise bu kitap çerçevesinde gerçekleşmiştir. Hanser önce 2016'da (Hanser, 2016), daha sonra 2018 yılında araştırmalarını bir araya getirerek Berklee Press yayınevinden *Yeni Müzik Terapistin El Kitabı* isimli yeni bir kitap yayınlamıştır (Hanser, 2018). Hanser, otonom sinir sisteminde homeostaz sağlamada müziğin önemli bir rolü olduğunu görerek, müzik terapisini zihin-beden yaklaşımlarıyla bütünleştirerek modern sağlık hizmetlerinde kullanmıştır. Klinik çalışmalarında elde edilen kanıta dayalı stratejilerle, doğum, depresyon ve kanser alanlarında müzik terapiden nasıl istifade edilebileğini ortaya koymaktadır (Bonde & Theorell, 2018; Hanser & Mandel, 2010). Hanser, 2018 yılında yayınladığı kitabında verilerini klinik uygulamalarında binlerce hasta ve danışanın deneyimlerinden elde etmiştir. Elde ettiği bilgileri terapötik bağlamlarda bakım sağlamaya yönelik temel kavramlara ve uygulamalara dönüştürerek sistemleştirmiştir (Hanser, 2018). Her yaş grubuna göre bebekler, çocuklar, yetişkinler, yaşlı yetişkinler ve hayatın sonuna kadar olan süreçler ayrı ayrı ortaya koyulmuştur. Araştırma ve uygulamalar ile ilgili tartışmalar, vaka çalışmaları, stratejiler ve klinik yaklaşımları ayrıntılı şekilde verilmektedir. Müzik Terapi Kurulu Sertifikasyonu ve Amerikan Müzik Terapi Derneği uygulama standartları konusunda hem öğrenciler hem de profesyoneller için değerli bilgiler vermektedir.

Raymond MacDonald (Glasgow Caledonian University, İskoçya), sağlık hizmeti bağlamında müzikal kimlikler ve doğaçlama ilişkisi üzerine örnek temalardan bahsetmiştir. Müzikal kimlikler birçok yönden dinleyicisini veya icracısını etkileyen faktörler olarak ifade edilmiştir. Kanser hastaları için nasıl sağlık yararları olabileceğini uygulamalı örnekler üzerinden göstermiştir. Bu etkinliklerin potansiyelini sağlık alanında yenilikçi psikolojik müdahaleler olarak değerlendirmiştir (Bonde & Theorell, 2018).

Michael Marmot'un liderliğindeki DSÖ Sağlık Sosyal Belirleyicileri Komisyonu, pozitif sağlık ve esenliğe potansiyel katkıda bulunma ihtimali olan müziğin veya daha geniş yaratıcı sanatlar alanının rolünü dikkate almamışlardır (Wilkinson & Marmot, 2003). Stephen Clift (Sidney De Haan Müzik, Sanat ve Sağlık Araştırma Merkezi, İngiltere) ise bu düşüncenin doğru olmadığı gerçeğinden yola çıkarak grup halinde şarkı söylemenin psikolojik ve sosyal refahı destekleyebileceğini, toplumun giderek artan yaşlı nüfus ve uzun vadeli koşulların artan yüküyle bağlantılı bir dizi temel zorluğun üstesinden gelmesine nasıl yardımcı olabileceğini belgeleyen birçok çalışmadan elde edilen kanıtlar sunmuştur. En büyük zorluk, bu tür faaliyetlerin halk sağlığı ile ilgili olması ve sağlık ekonomisi

açısından sağlık hizmetlerinde potansiyel maliyet tasarruflarının değerlendirilmesi için yeterli bir ölçekte nasıl organize edileceğidir.

Hatta Ruud, Gro Trondalen, Karette Stensæth ve Torill Vist Oslo gibi Müzik ve Sağlık Araştırmaları Merkezi'nden araştırmacılar merkezin halkın sağlık potansiyeli hakkında bilgi ve farkındalığı artırmak için nasıl çalıştığına dair örnekler sunmuştur. Lasse Liliestam(İsveç), Brynjulf Stige(Norveç), Hanne Mette Ridder(Danimarka) ve Suvi Sarikallio(Finlandiya) araştırmacılar, klinik olmayan çeşitli gruplar için şarkı söylemenin, çalmanın ve müzik dinlemenin sağlık yararlarını ortaya koyan araştırma çalışmaları bulunmaktadır(*Conference 2011 Copenhagen*, 2011).

İsveç ve Norveç gibi bazı İskandinav ülkelerinde kültürel etkinliklere katılımın sağlık üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ancak, yakın zamana kadar müzik davranışına ve bir sağlık kaynağı olarak müziğe odaklanılmamıştır. Dördüncü Avrupa Halk Sağlığı Konferansı'nda müzik ve sağlık arasındaki ilişkiye odaklanan, Danimarka, Norveç ve İsveç'te gerçekleştirilen yeni deneysel araştırmalar sunulmuştur. Konferansta sunulan 2013 yılında yapılan sağlık ve morbidite araştırması örnek verilebilir. Araştırmaya göre müzik ile sağlık ve esenlik arasındaki ilişki, müzik psikolojisi, müzik terapisi, müzik sosyolojisi ve tıp alanındaki araştırmacılar tarafından detaylı şekilde incelendiği, müziğin bir sağlık aracı veya kültürel immünojen olarak nasıl işe yaradığı çeşitli araştırmalarda ortaya koyulduğu Ekholm ve Bonde tarafından bildirilmektedir (Bonde & Theorell, 2018; Ekholm & Bonde, 2018). Her ne kadar müziğin bir sağlık kaynağı olduğuna dair bilimsel kanıtlar içeren görüşmeler, anlatılar, gözlemler, anket çalışmaları, beyin taramaları ve kontrollü denemeler yapılsada, yeteri kadar epidemiyolojik çalışmanın yapılmadığı, özellikle boylamsal araştırmalara ihtiyaç olduğu bildirilmektedir(Ekholm & Bonde, 2018). Bu bildiri rastgele 25.000 yetişkin Danimarkalının katılımıyla (%57 yanıt oranı) gerçekleştirilen, müzik ve sağlık arasındaki ilişkiye odaklanan kesitsel bir araştırmadır. Araştırma sonunda elde edilen bazı çarpıcı bulgular şunlardır.

- Müzisyen olmayanlar, amatör müzisyenler ve profesyonel müzisyenler arasında sağlık davranışlarında önemli farklılıklar olduğunu,
- Aktif amatör müzisyenlerin diğer tüm gruplardan önemli ölçüde daha iyi sağlık bildirdiğini,
- Canlı konserlere katılmak ve sağlık durumunun iyi olduğunu bildirmek ile müzik etkinliklerinin ve deneyimlerinin sağlıklı kalmaya yardımcı olabileceğine inanmak arasında açık bir ilişki bulunduğu,

Epidemiyoloji araştırmalarında “Çalgı Çalmak, Şarkı Söylemek veya Tiyatroya Katılmak Toplum Sağlığına Faydalı mı?” isimli bir bildiri bulunmaktadır (Løkken vd., 2018). Araştırma Norveç nüfusuna dayalı bir çalışma olduğundan dolayı The Nord-Trøndelag Health Study (HUNT) şeklinde isimlendirilmiş kohort bir çalışmadır. Veriler 1984–1986 (HUNT1), 1995–1997 (HUNT2) ve 2006–2008 (HUNT3) tarihlerinde gerçekleştirilen üç ardışık dalga şeklinde toplanmıştır. HUNT araştırması, detaylı anketler, klinik ölçümleri, kan ve idrar örnekleri verilerini içermektedir. 94.120 yetişkin davet edilmiş olup %54,1 katılım sağlanmıştır. Tüm değişkenlere cevap verenler analize dahil edilmiştir. Bu sayı ise 33.467'dir. Konferans bildirisini verileri HUNT3'ten elde edilmiştir. Örneklemin Norveç'i temsil edebilecek bir demografik, coğrafi ve mesleki çeşitliliğe sahip homojen bir nüfustan oluştuğu bildirilmektedir. Bu çalışmanın ana araştırma sorusu, aktif olarak müzik yapanların veya oyunculuğa uğraşan kişilerin, bu faaliyetlere düzenli olarak katılmayanlara kıyasla daha iyi sağlık durumlarına sahip olup olmadığı ve daha uzun süre hayatta kalıp kalmadığı sorularıdır. İkinci olarak ise cinsiyet farklılıklarına bakılmıştır(Løkken vd., 2018).

Bu araştırmanın sonucunda şu çarpıcı bulgulara ulaşılmıştır.

- Çalgı çalmak, şarkı söylemek veya tiyatro gösterileri yaratmak gibi yaratıcı aktiviteler insan vücudundaki biyolojik süreçleri etkilediği ve hastalar üzerinde olumlu bir sağlık etkisine sahip olduğu,
- Önceki (HUNT) çalışmaları, kültürel olarak aktif olan kişilerin daha iyi sağlık durumu yaşadıklarını, yaşamlarından daha memnun olduklarını ve daha az kaygı ve depresyon yaşadıklarını göstermekte olduğu,
- Çalgı çalma, şarkı söyleme veya oyunculukla uğraşmayan kadınların, bu tür faaliyetlere aktif olarak katılan kadınlara kıyasla, kendi sağlık değerlendirmelerinin kötü olma riskinin daha yüksek olduğu,
- Çalgı çalmayan, şarkı söylemeyen veya oyunculuk yapmayan erkekler, aktif olarak katılan erkeklere kıyasla daha yüksek ölüm riskine sahip olduğu,
- Bir kişinin duyguları yorumlayabilmesi ve ayırt edebilmesi, aynı zamanda duyguları tanımlayabilmesi ve iletebilmesi sosyal etkileşimler ve refah ve dolayısıyla sağlık için de büyük önem taşıdığı, psikosomatik tıpta, bu tür yeteneklerdeki zorluklar *aleksitimi* olarak değerlendirildiği, aleksitimik bir kişi, duyguların iletişimde zorluklar yaşadığı, dolayısıyla başkalarıyla zayıf iletişime ve ayrıca hayal kurma ve sembolik düşünme kapasitesinin azalmasına yol açabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Epidemiyolojik araştırmalar için son örnek “Müzik Pratiği ve Duygu İşleme” başlığında Töres Theorell ve Fredrik Ullén tarafından sunulan bildirimdir(Theorell & Ullén, 2018). Çalışmanın örnekleminin İsveç ikiz kayıt bürosundan alındığı, katılımcıların yaşlarının 27-54 arasında olduğu, analizlerin ise yaşa göre yapıldığı bildirilmektedir. Zigosite, aleksitimi skoru ve kaç saat müzik yaptığı hakkında geçerli bilgiye sahip 8110 katılımcının genetik analizi yapılmıştır. İkizlerin, genel popülasyonun üyelerinden daha fazla birbirine benzer olması sebebiyle fenotipik analizler yapıldığı söylenmektedir. Araştırma sorusu, bir yanda müzikli bir yaşam ile diğer yanda duygularla başa çıkma becerisi arasında herhangi bir ilişki olup olmadığıdır. Araştırmanın sonucuna göre elde edilen bazı çarpıcı bulgular şunlardır.

- Daha uzun süre müzik yaptığını bildirenlerin ve topluluk çalışması yapanların düşük aleksitimi puanına sahip olma riskinin düşük olduğu,
- Özellikle topluluk halinde çalma veya şarkı söyleme dahil olmak üzere, yaşam boyunca yüksek düzeyde müzikal faaliyetler, düşük aleksitimi düzeyi ile ilişkilendirildiği,
- Hem erkekler hem de kadınlar için, yazma ve müzikte yüksek başarının, istatistiksel olarak birbirinden ve diğer sanatsal başarılarından bağımsız olarak, düşük bir aleksitimi puanına katkıda bulunduğunu,
- Müzikalitenin ve duygularla başa çıkma yeteneğinin birbiriyle ilişkili olduğunu ve bu değişkenlerin yaratıcı mesleklerde çalışma olasılığı ile ilişkili olduğu sonuçları elde edildiği bildirilmektedir(Theorell & Ullén, 2018).

“Müzik, Halk Sağlığı Bağlamında Biyolojik Olarak Kendini Nasıl İfade Eder? isimli bildiri bir derlemedir. Ağırlıklı olarak odak noktası beynin altında olan müzikal deneyimlerin bedensel eşlikçilerine yer verilmiştir (Theorell, 2018). Yazar 2014 yılında yayınlanan kitabında daha detaylı konuyu ele aldığını söylemektedir. Bahsedilen kitap 11 bölümden oluştuğu görülmüştür. Giriş, stres ve müzik, sosyal uyum içinde müzik, dinde müzik, beden ve ruh için müzik: müzik dinlemenin fizyolojik etkileri, tedavide müzik, şarkı söylerken vücutta neler oluyor, birlikte şarkı söyleme, müzikle büyüme, müzisyenin sağlığı: hayatını müzikten kazanmak ve son düşünceleriyle kitap sonlanmaktadır(Theorell, 2014). Bu sunum araştırmacıların nörobiyolojik beyin süreçlerinin

bedensel tepkilere "çevrilmesi" hakkında örnekler içermektedir. Bu örnekler aynı zamanda müzik ve halk sağlığı arasındaki bağlantıları göstermektedir.

Araştırma sonucunda şu çarpıcı derlemeler göze çarpmaktadır.

- Müziğin duygusal durumları tetiklediğinde veya güçlendirdiğinde vücut buna çeşitli psikofizyolojik kombinasyonlarla tepki vermektedir. Bunlar şunlardır; genişlemiş veya daralmış arterler, kalp atış hızındaki artış veya azalış, nabız hızlanma veya yavaşlama, kan basıncında yükselme veya azalma, terlemenin artması veya azalması, hormonların ve bağışıklık sisteminin müzikal deneyimlere göre uyarılmasıdır.
- Okul çocukları ile yapılan deneyler, müzikal kolektif deneyimlerin okulda öğrenmeyi destekleyen gelişmiş bir sosyal çevreye katkıda bulunabileceği, derlemelerden bazı çarpıcı sonuçlar olarak sunulmaktadır.

Hanne Mette Ridder tarafından sunulan "Müzik ve Sosyal Katılım Sağlıklı Yaşlanmayı Nasıl Sağlar ve Demansın Davranışsal ve Psikolojik Belirtilerini Nasıl Önler?" isimli çalışma (Ridder, 2018) sağlıklı yaşlanma ve bunamanın davranışsal ve psikolojik semptomlarının önlenmesine ilişkin teoriler ortaya koymaktadır. Demansın yaş ile ilgili olmayan bir sendrom olduğunu, yaşlılık ile bunama arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını ancak yaşlanma ile birlikte riskin arttığını bildirmektedir. Zira yaşlanma genetik faktörlerle birlikte beyindeki patolojik değişikliklerin gelişimini etkileyebileceği vurgulanmaktadır. Bilişsel işlevlerin korunabilmesi için beyin bozulmasının önlenmesi norepinefrin salınımına bağlıdır. Biyolojik gözlemler, bilişsel rezervde önemli bir aracın eğitim düzeyi, zihinsel aktivite, sosyal katılım ve zenginleştirilmiş/yeni ortamlar gibi önemli faktörler tarafından düzenlenen norepinefrin olduğunu göstermektedir. Demans için duygusal işlemenin önemli olduğu ihmal edilmemesi gerektiği, bozulduğu takdirde ise anlama ve anlamlandırmada zorlanacağı bildirilmektedir. Müzik dinleme ve icra yapmanın karmaşık bir bilişsel süreç olduğu ve beyin için eğitim işlevi görebileceği, bir müzik aleti icra etmenin dans gibi vücudun bölümlerinin hareketlerini barındırdığı öne sürülmektedir. Müziğin sadece demans için değil aynı zamanda Alzheimer hastalığı içinde yararlı olduğu, hatıraların ve diğer bilişsel kapasitelerin kilidini açma gücüne sahip olarak tanımlandığı söylenmektedir.

Bu sunum sonunda şu çarpıcı bilgiler verilmektedir.

- Bilişsel rezervde müzik ile zenginleştirilmiş/yeni ortamların önemli olduğu,
- Müzik ve sair araçlarla düzenlenen norepinefrin salınımı ile beyinde ki bozulmanın önlenmesi,
- Müzik ile duygusal işlemenin anlama ve anlamlandırmada kolaylık sağlayacağı,
- Müzik dinleme ve icra yapmanın beyin için eğitim işlevi görebileceği,
- Bir müzik aleti icra etmenin vücudun bölümlerinin hareketlerini barındırdığı, sadece demans için değil aynı zamanda Alzheimer hastalığı içinde yararlı olduğu, hatıraların ve diğer bilişsel kapasitelerin kilidini açabileceği bildirilmektedir.

Suvi Saarikallio ve Margarida Baltazar tarafından "Sosyal-Duygusal Sağlık İçin Bir Forum Olarak Müzik" adlı çalışma ele alınmıştır. Yazarlar insanın toplumsal açıdan etrafıyla sağlıklı uyumu için sosyal-duygusal sağlık kavramını tanıtarak tartışmaktadır. Saarikallio ve Baltazar'ın Charles ve Carstensen'den aktardığına göre iyi sosyal-duygusal bereçilerin yaşam boyu hayatı önem taşıdığı bildirilmektedir. Sosyal ve duygusal yetkinliğin artırılabilmesinde müziğin güçlü bir araç olduğu vurgulanmaktadır (Saarikallio & Baltazar, 2018). Sosyal ve duygusal becerilerin gelişiminin özellikle ergenlik döneminde önemine dikkat çekerek, bu dönemde akran grubu tanımlama, arkadaşlık oluşumu için müzik dinlemenin bir forum işlevi gördüğü öne sürülmektedir. Sosyal ve duygusal yeterliliğin, aleksitimiden daha olumlu ve geniş bir kavram olduğu, duygusal zeka ve sosyal zekanın birleşiminden oluşan bilişsel olmayan yetkinlik olduğu bildirilmektedir. Yazar, bazı araştırmalarda müzik ve sosyal-duygusal yeterlilik arasındaki en güçlü bağlantının duygu düzenleme yoluyla elde

edildiğini, sosyal-duygusal yetkinlik kavramının, alandaki kavramsal farklılığı açıklığa kavuşturmak adına teorik bir çerçeve olarak kullanılabilceğini öne sürmektedirler.

Çalışma sonucunda elde edilen bazı çarpıcı sonuçlar şunlardır.

- Sosyal ve duygusal yetkinliğin artırılabilmesi için müziğin güçlü bir araç olduğu,
- Müzik ile duygu ve sosyal refah arasında yakın bir olduğu,
- Günlük yaşamda ve önleme/müdahale programları aracılığıyla sosyal-duygusal becerilerin geliştirilmesi için müziğin son derece zengin bir kaynak olabileceği,
- Özellikle ergenlik döneminde müzik dinlemenin bir forum oluşturabileceği gibi çeşitli sonuçlar ileri sürülmektedir.

Brynjulf Stige tarafından ele alınan çalışma “Sağlık Müziği için Ortaklıklar: Müzik Terapisi ile Halk Sağlığı Uygulamalarını Birleştirme Örneği”dir(Stige, 2018). Bu çalışma toplumda hastalıkların önlenmesini içermekte, halk sağlığı stratejilerinin insan haklarını temel aldığı, böylece sosyal adalet, katılım ve yetkilendirmenin ek hedeflerden ziyade bütüncül olduğunu vurgulayarak halk sağlığına geniş bir bakış açısı getirmektedir. Norveç’in Bergen ilindeki müzik terapi deneyleri anlatılmaktadır. Norveç hükümeti tarafından sağlık kuruluşlarına müzik tedaviyi tercih eden hastalara ilaçsız hizmetler geliştirilmesi ve sunulması talimatı verildiği, birkaç yüz bin kişinin müzik terapi hizmetlerinden sistematik olarak istifade ettiği, bu süreçte yerel müzisyenlerle işbirliği yapıldığı bildirilmektedir. Bir diğer açıdan alanda artan sayıda gözden geçirme çalışmasına rağmen, değişim stratejilerinin ve müdahalelerinin nasıl ve hangi koşullar altında en etkili şekilde sağlık profesyonellerine dönüştürülebileceği ve kuruluşlarına entegre edilebileceği belirsizliğini koruduğu öne sürülmektedir(Stige, 2018). Sağlık hizmetlerinde ve halk sağlığı çalışmalarında yönetişimin önemine vurgu yapılarak ortaklıklar, dikey hiyerarşilere ve yatay sınırlara alternatif olabileceği söylenmektedir. Stige, Rappaport’un "Haklara sahip olmak, ancak hiçbir kaynağa ve hiçbir hizmete sahip olmamak acımasız bir şakadır" sözüne atıf yaparak sosyal izolasyon ve marjinalleşme gibi toplum ve halk sağlığı sorunları için pratik sonuçları olan, sağlığın bir insan hakkı olarak gerçekleştirilmesi için ruh sağlığı kliniklerinde müzik terapi hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Son olarak gelecekte sağlık müzisyenliği diye bir kavramın ortaya çıkabileceğini öne sürerek bireylerin motivasyonunu ve bunlara erişme yeteneğini belirleyen bilişsel ve sosyal becerileri tanımlamak için kullanılan sağlık okuryazarlığını örnek vermektedir.

Bu sunum sonucunda bazı çarpıcı sonuçlar şunlardır.

- Sağlık müzisyenliği kavramının önerilmesi,
- Sağlığın bir insan hakkı olarak sunulması,
- Müzik terapi hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiği,
- Müzik terapi hizmetleri talep eden hastalara ilaçsız bu hizmetin tüm sağlık kuruluşlarınca sunulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Karethe Stensæth tarafından“Katılım Olarak Müzik! İzolasyonu Önlemek ve Sağlığı Geliştirmek için Müziğin Potansiyelini Keşfetmek” isimli bildiri sunulmuştur (Stensæth, 2018). Bildiride günümüzde sosyal izolasyon ile yalnızlığı çağın en büyük halk sağlığı tehdidi haline gelebileceği üzerinde durularak sosyal izolasyonla mücadele için önerilerde bulunmaktadır. Yazar, halk sağlığı alanı uzmanları tarafından müzikle terapinin değerinin incelenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Sosyal izolasyon ve yalnızlık, düşük yaşam doyumu, alkolizm, intihar ve fiziksel hastalık ile ilişkilendirilmiştir. Morbidite ve mortalite analizleri, sosyal izolasyon ile yalnızlıktan daha güçlü ilişkiler göstermektedir. Halk sağlığı alanının toplumun sağlığını geliştirmekle ve korumakla ilgili olduğu, sağlıklı davranışları teşvik ederek, önleme, esenliği ve yaşam kalitesini yükseltme olarak ifade edilmektedir. Ayrıca sağlıklı kalmanın yollarını yaymak ve sorunlara bilime dayalı çözümler sunmakla da ilgili olduğu bildirilmektedir(Stensæth, 2018). Müzik, özellikle müzik terapisi

disiplininin geliştirilmesiyle, sosyal izolasyonla bağlantılı bazı zorluklara karşı öne sürülen çözümlerden biri olabileceği düşünülmektedir.

Bu bildiri sonucunda ortaya koyulan bazı çarpıcı sonuçlar şunlardır.

- Müzik, sosyal sermaye olarak sosyal izolasyondan kaçınmak için anlam ve tutarlılık sağlayabileceği,
- Müziğin sosyal izolasyonu engelleme potansiyeline sahip bir araç olduğu,
- Müzik etkinliklerine katılan katılımcıların anlamlı bir şey yapma faaliyeti olarak sağlıklı müzik dinleyebilecekleri,
- Müziğin halk sağlığına katılım olarak kullanılmasının yararları ve tehlikeleri üzerine ortak araştırma projelerine ihtiyaç olduğu,
- Müziğin ve özellikle müzik terapinin, başvuru odaklı ve dikkatli kullanıldığında, toplumun izolasyon sorunlarına radikal bir bakış açısı sunabileceğini sonuçlarına ulaşılmıştır.

“Müzik Yoluyla Bağlanma: Müzik Terapisi Anneler için Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi” adlı çalışma Tora Söderström Gaden ve Gro Trondalen’in tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma ilk olarak müziğin ebeveynleri ve çocuklarını yaşamın ilk yılında nasıl destekleyebileceği ve müzik terapi programının sağlığı geliştirme potansiyeli konusuna odaklanmaktadır(Gaden & Trondalen, 2018). Çocuk sahibi olmanın normalde mutluluk ve neşeli bir durum gibi gözükmesine rağmen bir diğer açıdan ebeveynlerin artan depresyon riski ve zihinsel sağlık sorunları ile ilişkili savunmasızlık dönemini ifade edebileceği bildirilmektedir. Araştırma nitel bir çalışma olup yerel halk sağlığı kliniklerinde (PHC) haftalık müzik terapi grup seanslarına katılan 27 ila 36 yaşları arasında ilk kez anne olan ve 12 ila 18 haftalık bebeklerinden oluşan klinik olmayan bir grupta gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucunda bazı çarpıcı sonuçlar şunlardır.

- Annelerin hem çocuklarıyla ilişkilerinde hem de günlük yaşamlarında olumlu gelişim yaşadıkları,
- Halk sağlığı kliniğindeki müzik terapi grubunun anne-bebek etkileşimini ve bağı artırma ve ilk kez anne olacakları yeni rollerinde destekleme ve güçlendirme potansiyeline sahip olduğunu gösterdiği,
- Bir sosyal ağına ortaya çıkması,
- Bir müzik terapi grubuna katılımın hem anne hem de çocukta sağlığı geliştirebileceği,
- Ebeveynleri, çocuklarının ilk yıllarında müzik terapi yöntemlerini kullanarak desteklemek ve güçlendirmek, gelecekte halk sağlığı çalışmalarının önemli bir parçası olabileceği sonuçları öne sürülmektedir.

Anne Haugland Balsnes tarafından “Daha İyi Bir Yaşam İçin Şarkı Söylemek: Koro Şarkıcılığı” adlı çalışma yapılmıştır. Çalışmada koro şarkıcılığının halk sağlığını nasıl geliştirebileceği tartışılmaktadır(Balsnes, 2018). Koro şarkıcılığının birçok ülkede insanı çeken müzikal aktivitelerden biri olduğu, katılımcıların koro şarkılarına katılımın daha iyi bir yaşama katkıda bulunduğunu ve sağlıklarını iyileştirdiğini bildirdikleri aktarılıyor. Araştırma nitel tasarımda olup katılımcı gözlem ve koro üyelerinin açıklamaları temelinde incelenmektedir.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan çarpıcı sonuçlar şunlardır.

- Koroda şarkı söylemenin terapötik olduğu,
- Koroya katılımın hayatlarını iyileştirmeye ve böylece sağlıklarını iyileştirmeye katkıda bulunduğunu sonuçları elde edildiği bildirilmektedir.

Eva Bojner Horwitz tarafından ele alınan araştırmanın adı “Çalışma Ortamını İnsanileştirmek Müzik Yoluyla Sağlıkta ve Hareket, Bedenlenmiş Liderliğin Önemi”dir(Horwitz, 2018).

Tükenmişliğin ana nedenlerinden biri olarak stres gösterilerek, psikososyal faktörleri hedef alan daha spesifik örgütsel müdahalelere ihtiyaç olduğu, bu konuda örgütsel liderliğin kilit bir rol oynayabileceği bildirilerek, empati geliştirmenin bu karmaşık sorunla başa çıkmanın bir yolu olabileceğini öne sürülmektedir. Sanatsal programların sağlık hizmetlerine nasıl değer katabileceğine dair bulgular sunulmaktadır.

Çalışma sonunda elde edilen bazı çarpıcı sonuçlar şunlardır.

- Stres ve tükenmişliğin modern işyerlerinde çözülmesi gereken acil konulardan olduğu,
- Stres ve tükenmişlik sorunlarını organizasyon liderleri tarafından ele alınması gerektiği,
- Müzik ve hareket arasındaki güçlü duygusal etkileşimden yararlanmak gerektiği,
- Sanatsal programlarla uğraşmanın sağlık hizmetlerine değer kattığı sonuçları bildirilmektedir.

Stine Lindahl Jacobsen, Helle Nystrup Lund ve Lars Rye Bertelsen tarafından ele alınan bir diğer araştırma “Reçete Kültürünün Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Müzik” isimli çalışmadır (Jacobsen vd., 2018). Çalışma İskandinavya ve Birleşik Krallık'ta sanat ve sağlık stratejilerine değinerek, kültür vitaminleri adı verilen projeye odaklanmaktadır. Müzik tıbbi temelde uyarıcı-tepki odaklı bir model olduğu, müzik terapisinin ise kişilerarası iletişime odaklanan psikodinamik hümanist bir model olduğu öne sürülmektedir.

Araştırma sonucunda öne çıkan bazı sonuçlar şunlardır.

- Komşu ülkelerle bilgi ve deneyim paylaşımının son derece önemli olduğu,
- Zihinsel sorunlarla baş etmede müziğin bir araç olabileceği,
- Müzik seçiminin bilinçli yapılması gerektiği,
- Seçili müziğin sakinleştirici ve stres azaltıcı etkisi yönüyle iyileştirebileceği,
- Sakin ve yavaş müziklerin kalp atış hızını azalttığı ve fiziksel ve psikolojik sağlığı etkileme potansiyelinin olduğu,
- Konservatuvar veya müzik okulu mezunu profesyonel müzik terapistlerinin kültürel rehberler olarak hareket etme niteliklerine sahip oldukları,
- Sağlık profesyonellerinin de buna katkısı olması gerektiği gibi çarpıcı sonuçlar ortaya koyulmuştur.

Kari Bjerke Batt-Rawden tarafından yapılan araştırmanın adı “Sağlık Müziği Kardeşliği: Sağlığı ve Zindeliği Teşvik Eden Bir Model”dir (Batt-Rawden, 2018). Bu araştırma boyutsal bir çalışmadır. Araştırma grubu yaşları 35 ile 65 arasında olan 9 erkek ve 13 kadın katılımcı ile derinlemesine sekiz görüşmeden oluşmaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bazı çarpıcı bulgular şunlardır.

- Yerel topluluklardaki bireyler arasında sosyal kimlikler inşa edilebileceği,
- Yakın sosyal ağların sağlığımız ve yaşam kalitemiz üzerinde büyük bir etkisi olduğu,
- Halk sağlığı araştırmaları ve uygulamaları, yalnızca hastalık ve yaralanmalara (patogenez) neden olan faktörlere değil, aynı zamanda farklı bağlamlarda sağlığı geliştirme ve önleme perspektifinde sağlığı destekleyen faktörlere (salutogenesis) de odaklanması gerektiği,
- Uzun süreli hastalık döneminden sonra bireyler için bir takip prosedürü olarak kullanılabilirliği,
- Halk sağlığı görevlileri, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, pratisyen hekimler ve benzer niteliklere sahip diğer profesyonellerle işbirliği yapılması gerektiği,

- Müziğin tedaviye alternatif veya tamamlayıcı bir yaklaşım olarak kullanılması ve daha az ilaç tedavisi için bir çağrı olduğundan, bu model psikiyatri kurumlarında çalışan müzik terapistleri tarafından da benimsenebileceği ve geliştirilebileceği,
- Hemşirelere, anksiyeteyi daha etkin bir şekilde yönetmek ve ağrıyı, bedensel gerilimi ve stresi düzenlemek için bireyselleştirilmiş hasta bakımı için müzik müdahalelerini uygulamalarına nasıl dahil edilebileceği,
- Bu modelin ayrıca belirli hastalık grupları, hastalıklar veya rahatsızlıklar (örneğin anksiyete/depresyon, kas hastalığı, kanser veya kardiyovasküler hastalık), alt kültürler veya yaş gruplarıyla ilgili olarak keşfedilmeye veya denenmeye değer olabileceği sonuçlarına öne sürülmektedir.

Sonuç olarak geçmişten günümüze müziğin sağlık üzerine olumlu etkileri bulunduğu farklı birçok çalışma ile kanıtlanmıştır. Özellikle müziğin sağlık üzerine etkilerinin deneysel çalışmalarla ele alınması artık müzik ve halk sağlığı politikasının ivedilikle geliştirilmesini ortaya koymaktadır. Durum böyle iken sağlığın korunması ve geliştirilmesinde müziğin katkıları doğrultusunda halk sağlığına entegre ederek gerekli düzenlemeler yapılması önerilmektedir. Sağlık Bakanlığı bünyesinde Halk Sağlığı ve Müzik adı altında bir birim oluşturulmalıdır. Bu birimin yönetim aşamalarının (planlama, örgütlenme, personel alma-çalıştırma, yönlendirme, eşgüdülme, değerlendirme, denetleme ve bütçeleme-finansman) her biri halk sağlığı uzmanlarından ve müzikologlardan oluşan bir ekip tarafından yürütülmelidir. Zaman zaman saha araştırmalarıyla müziğin toplum ruh sağlığına etkileri değerlendirilmeli, müziğin başkaca sağlık ve hastalık olaylarına etkileri klinik araştırmalarla ortaya konulmalıdır. Ayrıca yükseköğretim kurumlarının güzel sanat fakültelerinde, devlet konservatuarlarında veya halk sağlığı anabilim dallarında sağlık müzikçiliği olarak bir bölümün kurulmalı, halk sağlığından ve müzikoloji bölümlerinden akademisyenlerle işbirliği içerisinde müfredat oluşturulmalıdır. Bu müfredatta ise doğru hedefler belirlenmeli, doğru hedeflere ulaştıracak araçlar belirlenerek uygulama ve sonuç almak için gerekli faaliyetler bilimsel veriler ışığında gerçekleştirilmelidir. Ayrıca Türkiye’de sağlığın korunması ve geliştirilmesine katkı olarak birinci basamak sağlık kuruluşlarında hastalık durumu oluşmadan önce, hastalık durumlarında ise ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşlarında sağlığa kavuşma sürecini hızlandırmak için sağlıklı ve hasta bireylerde ilaçsız destekleyici tedavi talepleri doğrultusunda bu hizmetin sunulabilmesi için alt yapı oluşturulması önerilmektedir. Tıpkı Norveç uygulamasında olduğu gibi hastalardan gelen talep doğrultusunda ilaçsız tedavi hizmetinin ilgili kurumlarca sunulabilmesi kalite ve hizmet standartları oluşturulması iyi olacaktır. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde müzik ile tedavi hizmeti şifahanelerde sunulmaktaydı. Bugün modern tıp ile birlikte kanıta dayalı verilerle bu hizmet daha iyi koşullarda hastalara sunulabileceği düşünülmektedir. Bu politika sadece hizmetin sağlanması ile ilgili değildir. Aynı zamanda bu konu sağlık ekonomisi, halk sağlığı, epidemiyoloji ve sair alanları yakından ilgilendirmektedir. İlaçsız tedavilerin sağlık ekonomisi açısından ülke ekonomilerine katkısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye’nin bu gelişmelerden geride kalmaması için öncelikle işin merkezinde yer alması gereken hekimlerimiz öncülüğünde müzikologlar ve sağlık profesyonelleri ile birlikte bu hizmetin nasıl sağlanacağı prosedürleri hakkında geniş ve detaylı bir teşkilatlanma paylaşımlı veri havuzunun oluşturulması önerilmektedir. Özetle müzik ve halk sağlığı konusunu hipermodernite çağında Türkiye’nin dünyadan geri kalmaması için önemli buluyoruz.

KAYNAKLAR

Balsnes, A. H. (2018). Singing for a better life: Choral singing and public health. İçinde *Music and public health* (ss. 167-186). Springer.

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü. (2014). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141027-3.htm>

Batt-Rawden, K. B. (2018). The fellowship of health musicking: A model to promote health and well-being. İçinde *Music and Public Health* (ss. 215-235). Springer.

Benjamin, G. (2022). *What is Public Health?* <https://www.apha.org/what-is-public-health>.

Bonde, L. O., & Theorell, T. (2018). Music and Public Health—An introduction. *Music and Public Health - A Nordic Perspective*, 1-12. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76240-1_1

Conference 2011 Copenhagen. (2011a). <https://ephconference.eu/conference-2011-copenhagen-43>

Conference 2011 Copenhagen. (2011b). <https://ephconference.eu/conference-2011-copenhagen-43>

Ekholm, O., & Bonde, L. O. (2018). Music and Health in Everyday Life in Denmark: Associations Between the Use of Music and Health-Related Outcomes in Adult Danes. *Music and Public Health*, 15-31. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76240-1_2

Gaden, T. S., & Trondalen, G. (2018). Bonding through music: Music therapy as health promotion for mothers and children at a public health clinic. İçinde *Music and Public Health* (ss. 151-166). Springer.

Hanser, S. B. (2016). *Integrative Health through Music Therapy*. Springer. <https://link.springer.com/book/10.1057/978-1-137-38477-5>

Hanser, S. B. (2018). *The New Music Therapist's Handbook* (Third Edition). Berklee Press. <https://www.stretta-music.com/hanser-the-new-music-therapists-handbook-nr-682681.html>

Hanser, S. B., & Mandel, S. E. (2010). *Manage Your Stress and Pain Through Music*. Berklee Press.

Horwitz, E. B. (2018). Humanizing the working environment in health care through music and movement. İçinde *Music and Public Health* (ss. 187-199). Springer.

Jacobsen, S. L., Lund, H. N., & Bertelsen, L. R. (2018). Music as an Integral Part of “Culture on Prescription”. İçinde *Music and Public Health* (ss. 201-214). Springer.

Kreutz, G. (2015). The value of music for public health. İçinde S. Clift & P. M. Camic (Ed.), *Oxford Textbook of Creative Arts, Health, and Wellbeing* (ss. 211-218). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/9780199688074.003.0026>

Løkken, B. I., Rangul, V., Merom, D., Ekholm, O., Krokstad, S., & Sund, E. R. (2018). Are Playing Instruments, Singing or Participating in Theatre Good for Population Health? Associations with Self-Rated Health and All-Cause Mortality in the HUNT3 Study (2006–2008), Norway. *Music and Public Health*, 33-54. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76240-1_3

Öztek, Z. (2020). *Halk sağlığı: Kuramlar ve uygulamalar*. Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı.

Raymond MacDonald, Gunter Kreutz, & Laura Mitchell. (2015). What is Music, Health, and Wellbeing and Why is it Important? İçinde Stephen Clift & Paul Mark Camic (Ed.), *Oxford textbook of creative arts, health, and wellbeing: International perspectives on practice, policy, and research*. Oxford University Press.

Ridder, H. M. (2018). How music and social engagement provides healthy aging and prevents behavioural and psychological symptoms of dementia. İçinde *Music and Public Health* (ss. 85-99). Springer.

Saarikallio, S., & Baltazar, M. (2018). Music as a forum for social-emotional health. İçinde *Music and Public Health* (ss. 101-113). Springer.

Stensæth, K. (2018). Music as participation! Exploring music's potential to avoid isolation and promote health. İçinde *Music and Public Health* (ss. 129-147). Springer.

Stige, B. (2018). Partnerships for health musicking: A case for connecting music therapy and public health practices. İçinde *Music and Public Health* (ss. 115-128). Springer.

Theorell, T. (2014). *Psychological Health Effects of Musical Experiences*. Springer Netherlands. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-8920-2>

Theorell, T. (2018). How Does Music Translate Itself Biologically in a Public Health Context? İçinde *Music and Public Health* (ss. 71-84). Springer.

Theorell, T., & Ullén, F. (2018). Music Practice and Emotion Handling. İçinde L. O. Bonde & T. Theorell (Ed.), *Music and Public Health: A Nordic Perspective* (ss. 55-67). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76240-1_4

Turabî, A. (2006). *Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve Müzikle Tedavi*. 1-9.

Turabî, A. (2014). Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve Ta'dîlü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, Art. 40. <https://doi.org/10.15370/muifd.39708>

Wilkinson, R. G., & Marmot, M. G. (Ed.). (2003). *Social determinants of health: The solid facts* (2nd. ed). Centre for Urban Health.

Winslow, C.-E. A. (1920). The Untilled Fields of Public Health. *Science*, 51(1306), 23-33. <https://doi.org/10.1126/science.51.1306.23>

Gençlerin Evlilik Algısını Belirleyen Dinamikler

Fatma FİDAN¹

Giriş

Evlilik, insan gruplarının yaşantıları boyunca uyguladıkları ve geliştirdikleri sosyal unsurlarla yüklü bir kavramdır. Kültürler arası farklılık göstermesi sosyal unsurlarla değişik kültürler içinde oluşması ve farklı değer yargılarıyla yüklü olmasıyla açıklanabilir. Toplumlar kimin kimle, kaç eşle ve hangi koşullar altında evlenebileceğine dair bir takım kurallar yaratmışlardır. Çok değişik uygulamalar olmakla birlikte evlilik, esas itibarıyla toplum tarafından onanan kadın ve erkek, yada kadınlar ve erkekler arasında yaratılan bir ilişki türünü karakterize etmektedir. İlişkinin belirli kalıplar içerisinde gerçekleşmesi evliliğin sosyal bir kurum olarak ele alınıp incelenmesine olanak vermektedir. Aile birliği sürekliliğini evlilik kurumuyla sağlar. Başka bir deyişle evlenme olgusu aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içerisinde yerleştiren bir sözleşmedir. Malinowski bu iki kavram arasındaki farkı şöyle belirtmiştir. "Aile bir grup ya da örgüt, evlilik ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için bir kontrattır." Böylece kadın ve erkek arasında gelenek ve göreneğe bağlı olarak şekillenen bir toplumsal anlaşma niteliğini kazanmaktadır.

Amaç

Araştırmanın amacı, üniversitede okuyan öğrencilerin aile ve evlilik konusundaki görüş ve düşüncelerini ortaya koymaktır. Evlilik kuruma bakışı ve bunu etkileyen temel dinamiklerin neler olduğu araştırılmıştır.

Yöntem

Araştırma, anket yönetimi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda hazırlanan anket formu 45 sorudan oluşmaktadır. Anketler Google form anket uygulaması üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Örneklem

Araştırma örneklemini, üniversite öğrenci gençler arasından tesadüf örnekleme metodunu kullanarak oluşturulmuştur. 467 genç birey ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

---

¹ Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sakarya / Türkiye
Orcid No: 0000-0002-1182-3382

Bulgular ve Analiz

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Değişken	Grup	f	Percent	CumulativePercent
Cinsiyet	Erkek	99	21,2	21,2
	Kadın	368	78,8	100,0
Yaş	18	31	6,6	6,6
	20	114	24,4	31,0
	21	105	22,5	53,5
	22 ve +	217	46,5	100,0
Üniversite	Karabük Ü.	19	4,1	4,1
	Sakarya Ü.	201	43,0	47,1
	Uludağ Ü.	27	5,8	52,9
	İstanbul Ü.	44	9,4	62,3
	Sıtkı Koçman Ü.	3	0,6	63,0
	19 Mayıs Ü.	7	1,5	64,5
	Yalova Ü.	13	2,8	67,2
	Marmara Ü.	9	1,9	69,2
	Selçuk Ü.	6	1,3	70,4
	Kıbrıs Ü.	2	0,4	70,9
	Kırklareli Ü.	32	6,9	77,7
	Kocaeli Ü.	13	2,8	80,5
	Dumlupınar Ü.	4	0,9	81,4
	Gaziosmanpaşa Ü.	11	2,4	83,7
	Anadolu Ü.	13	2,8	86,5
	Adnan Menderes Ü.	21	4,5	91,0
	Dokuz Eylül Ü.	18	3,9	94,9
18 Mart Ü.	24	5,1	100,0	
Fakülte	SMYO	53	11,3	11,3
	İİBF	255	54,6	66,0
	UBYO	14	3,0	69,0
	Mühendislik F.	3	7,9	76,9
	Eğitim Bilimleri F.	61	13,1	89,9
	Besyo	5	1,1	91,0
	Güzel Sanatlar F.	17	3,6	94,6
	İlahiyat F.	7	1,5	96,1
	Mimarlık F.	5	1,1	97,2
	Hukuk F.	6	1,3	98,5
	Tıp F.	7	1,5	100,0
Sınıf	1. Sınıf	46	9,9	9,9
	2. Sınıf	123	26,3	36,2
	3. Sınıf	104	22,3	58,5
	4. Sınıf	160	34,3	92,7
	Hazırlık	11	2,4	95,1
	Lisansüstü	23	4,9	100,0
Medeni Hal	Boşanmış	3	0,6	0,6
	Evli	8	1,7	2,4
	İlişkisi Var	202	43,3	45,6
	İlişkisi Yok	238	51,0	96,6
	Nişanlı	9	1,9	98,5
	Sözlü	7	1,5	100,0
Aile geliri	0-1600 TL	70	15,0	15,0
	1700-3200 TL	229	49,0	64,0
	3300 TL ve +	168	36,0	100,0
Kardeş Sayısı	1 Kardeş	131	28,1	28,1
	2 Kardeş	102	21,8	49,9
	3 Kardeş	125	26,8	76,7
	4 ve Üstü Kardeş	63	13,5	90,1
	Tek Çocuk	46	9,9	100,0
Ebeveyn Durumu	Ayrı Yaşıyor	7	1,5	1,5
	Boşanmış	41	8,8	10,3
	Evli	408	87,4	97,6
	Kayıp	11	2,4	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %21,2'sinin erkek, %78,8'inin kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların %6,6'sı 18, %24,4'ü 20, %22,5'i 21 yaşında ve %46,5'i 22 yaş ve üstü yaşlardadır.

Yapılan araştırmada, katılımcıların %30,2'sinin (141 kişi) evlenmeyi düşünmediği ve %69,8'inin (326 kişi) evlenmeyi düşündüğü görülmektedir.

Katılımcıların evlilikle ilgili düşüncelerinin, demografik özelliklere göre değişip değişmediği t-Testi ve Anova Testi ile araştırılmıştır. Demografik değişkenlerden cinsiyet değişkenine t-testi uygulanmış, diğer demografik değişkenler ise tek yönlü Anova testi uygulanmıştır.

Tablo 2: Cinsiyet ve Evlilik Tutumu

Değişkenler	t	df	P
İdeal Kadın Evlenme Yaşı Kaçtır?	-2,049	465	,041
İdeal Erkek Evlenme Yaşı Kaçtır?	-2,312	465	,021
Flört Aşamasında Partnerinizin Ailesiyle Tanışır Mıydınız?	-2,086	465	,037
Evlilik Olmadan Birlikte Yaşanabilir Mi?	-2,395	465	,017
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nedir Güzel Yakışıklı Olmalı	2,564	465	,011
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nelerdir/Mezhep Aynı Olmalı	-2,298	465	,022
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nelerdir/Eğitilmiş Olmalı	-2,183	465	,030
Maddi Durumu İyi Olmalı	-4,723	465	,000
İyi Bir İşte Çalışmalı	-5,629	465	,000
Kendine Değer Vermeme	3,362	465	,001
Toplumsal Çöküntü	3,189	465	,002
Şimdiye Kadar Cinsel Deneyiminiz Oldu Mu?	-10,788	465	,000
Evlilikle İlgili Danışmanlık Almak İster Misiniz?	3,827	465	,000
Cinsellikle İlgili Danışmanlık Almak İster Misiniz?	2,167	465	,031
Ailesi Tarafından İstenmiyorsunuz Yine De Evlenmek İster Misiniz?	-4,288	465	,000
Evleneceğiniz Kişiyi Aileniz Kabul Etmezse Evlenir Miydiniz?	-5,053	465	,000
Evlilik Sosyal Cevreden Uzaklaştırır Mı?	-2,340	465	,020
Size Gore Hangi Evlilik Yıllarında Boşanma Olasılığı Daha Fazladır?	-2,009	465	,045

Maddi Durumunuz İyi Olsa Çalışır Misiniz?	-3,278	465	,001
Çocuk Mu Kariyer Mi?	-2,529	465	,012
Evlilik Kişiyle Mi Ailesiyle Mi Olur?	-3,122	465	,002

Tablo 1’de yer alan t-Testi sonuçları incelendiğinde; ideal kadın evlenme yaşı ve ideal erkek evlenme yaşının cinsiyete göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Katılımcıların genel olarak ideal kadın ve ideal erkek evlenme yaşının 23-32 yaş aralığı olduğunu belirtmişlerdir.

Cinsiyet grupları arasında, katılımcıların flört aşamasında partnerlerini aileleriyle tanıştırmaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p=0,037$). Bu farklılık yine kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Katılımcılar genel olarak, flört aşamasında partnerlerini aileleri ile tanıştırmayacaklarını ifade etmişlerdir. Cinsiyet grupları arasında, katılımcıların evlenmeden beraber yaşanıp yaşanmayacağı düşünceleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p=0,017$). Bu farklılık kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Katılımcılar genel olarak, evlenmeden önce birlikte yaşanmayacağını ifade etmişlerdir.

Cinsiyete Göre Katılımcıların Evlilikten Beklentileri İncelendiğinde; katılımcıların evlenecekleri kişiden beklentileri farklılık göstermektedir. Özellikle evlenecekleri kişilerin güzel/yakışıklı olması açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p=0,011$). Bu farklılık erkek katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Katılımcılar genel olarak, evlenecekleri kişilerin güzel/yakışıklı olmalı maddesine katıldıklarını belirtmişlerdir. Evlenecek kişi ile aynı mezhebe sahip olma düşüncesi de cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($p=0,022$). Bu farklılık kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır ve katılımcılar genel olarak evlenecekleri kişiler ile aynı mezhepte olma konusunda kararsız kaldıklarını vurgulamışlardır. Ayrıca cinsiyete göre, evlenecek kişinin eğitilmiş olmasını beklemek de farklılık göstermektedir ($0,030$). Bu farklılık da yine kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Buna göre katılımcılar genel olarak evlenecekleri kişilerin eğitilmiş olması gerektiği görüşüne katıldıklarını ifade etmişlerdir. Cinsiyete göre değişiklik gösteren bir diğer konu ise evlenecek kişinin maddi durumunun iyi olması konusudur. Bu konu açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($0,000$). Bu konuda da farklılığa kadın katılımcılar sebep olmaktadır. Erkek katılımcılar evlenecekleri kişilerin maddi durumlarının iyi olması beklentisi konusunda kararsız kaldıklarını, kadın katılımcılar ise bu maddeye katıldıklarını belirtmişlerdir. Evlilikten beklenti açısından son olarak iyi bir işte çalışma maddesi de cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Cinsiyet grupları arasında evlenecek kişinin iyi bir işte çalışması düşüncesi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($p=0,000$). Bu farklılık yine kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Katılımcılar genel olarak evlenecekleri kişilerin iyi bir işe sahip olması gerektiğine katıldıklarını belirtmişlerdir.

Cinsiyete Göre Boşanmanın Bireyler Üzerinde Oluşturacağı Etki İncelendiğinde; kendine değer vermeme ve toplumsal çöküntü maddeleri için cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p=0,001$ ve $p=0,002$). Her iki madde için de farklılık erkek katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Hem kadın hem de erkek katılımcılar boşanmanın, bireyler üzerinde kendine değer vermeme gibi bir etki oluşturacağı düşüncesine katıldıklarını belirtmişlerdir. Boşanmanın toplumsal çöküntü oluşturacağı konusunda ise kadın katılımcılar kararsız olduklarını, erkek katılımcılar ise bu ifadeye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 2 incelendiğinde, daha önce bir cinsel deneyim olup olmaması durumunun, cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($p=0,000$). Bu farklılığın kaynağı kadın katılımcılardır. Kadın katılımcılar daha önce cinsel deneyimlerinin olmadığını belirtirken, erkek katılımcılar cinsel deneyime sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Evlilikle ilgili danışmanlık alma düşüncesi de cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($p=0.000$). Bu farklılığa erkek katılımcılar sebep olmaktadır. Kadın katılımcılar bu maddeye kesinlikle katılmadıklarını, erkek katılımcılar ise katılmadıklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde cinsellikle ilgili danışmanlık alma düşüncesi de cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($p=0.031$). Bu farklılığa erkek katılımcılar sebep olmaktadır. Genel olarak katılımcılar bu maddeye kesinlikle katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Cinsiyete göre farklılık gösteren bir diğer konu da “Ailesi tarafından istenmiyorsun, yine de evlenir misin?” sorudur. Bu maddeye verilen cevaplar açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak bir fark vardır (0.000). Bu farklılığa kadın katılımcılar sebep olmaktadır. Katılımcılar genel olarak evlenecekleri kişilerin aileleri tarafından istenmemeleri durumunda evlenmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, katılımcıların evlenecekleri kişileri, ailelerinin kabul etmemesi durumunda evlenip evlenmeyecekleri de cinsiyete göre değişiklik göstermektedir (0.000). Bu farklılığa da yine kadın katılımcılar sebep olmaktadır. Katılımcılar genel olarak evlenecekleri kişileri aileleri kabul etmezse evlenmeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Evliliğin, bireyleri sosyal çevrelerinden uzaklaştırdığı düşüncesi açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak bir fark bulunmaktadır ($p=0.020$). Bu farklılık kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Ancak katılımcılar genel olarak, evliliğin bireyleri sosyal çevrelerinden uzaklaştırmadığını vurgulamışlardır.

Evliliğin hangi yıllarında boşanma olasılığının yüksek olduğu konusu da cinsiyete göre farklılık gösteren bir durumdur. Bu soruya verilen cevaplar açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak bir fark vardır ($p=0.045$). Bu farklılığa kadın katılımcılar sebep olmaktadır. Katılımcılar genel olarak çocuktan önce boşanma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

“Maddi durumunuz iyi olsa çalışır mısınız?” soruna verilen cevaplar da cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($p=0.001$). Burada da farklılığın kaynağı kadın katılımcılardır. Katılımcılar genel olarak, maddi durumları iyi olsa da çalışacaklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2 incelendiğinde, cinsiyete göre farklılık gösteren bir diğer madde ise “Çocuk mu, Kariyer mi?” maddesidir. Bu soruya verilen cevaplar açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak bir fark vardır (0.012). Bu farklılık, kadın katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Katılımcılar genel olarak bu ifadeye “Kariyer” cevabını vermişlerdir.

Katılımcılara, evliliğin kişiyle mi yoksa ailesiyle mi olacağı sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar açısından cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak bir fark vardır ($p=0.002$). Bu farklılığa da kadın katılımcılar sebep olmaktadır. Erkek katılımcılar genel olarak evliliğin, kişinin ailesiyle olduğunu ifade ederken, kadın katılımcılar evliliğin hem kişiyle hem de ailesiyle olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Yaş ve Evlilik Tutumu

Sorular		Kareler Toplam	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Size Göre Evlilik Aşaması İçin Tanıma Süresi Nedir	Gruplarası	3,118	3	1,039		
	Gruplar içi	141,868	463	,306	3,391	,018
	Toplam	144,985	466			
Evlilik Monotonlaşmayı İfade Eder	Gruplarası	16,886	3	5,629		
	Gruplar içi	720,155	463	1,555	3,619	,013
	Toplam	737,041	466			
Evlilik Çocuk Sahibi Olmayı İfade Eder	Gruplarası	30,485	3	10,162		
	Gruplar içi	470,513	463	1,016	9,999	,000
	Toplam	500,998	466			
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nelerdir Mezhep Aynı Olmalı	Gruplarası	14,836	3	4,945		
	Gruplar içi	813,631	463	1,757	2,814	,039
	Toplam	828,467	466			
Dünya Görüşü Uygun Olmalı	Gruplarası	8,061	3	2,687		
	Gruplar içi	310,046	463	,670	4,013	,008
	Toplam	318,107	466			
Maddi Durumu İyi Olmalı	Gruplarası	10,794	3	3,598		
	Gruplar içi	498,054	463	1,076	3,345	,019
	Toplam	508,848	466			
İyi Bir İşte Çalışmalı	Gruplarası	10,894	3	3,631		
	Gruplar içi	459,753	463	,993	3,657	,013
	Toplam	470,647	466			
Çocukların Anne Veya Baba ile Ayrı Büyümesi	Gruplarası	9,316	3	3,105		
	Gruplar içi	289,313	463	,625	4,970	,002
	Toplam	298,630	466			
Ekonomik Güçlüklerin Oluşması	Gruplarası	15,756	3	5,252		
	Gruplar içi	472,133	463	1,020	5,150	,002
	Toplam	487,889	466			
Cinsellikle İlgili Danışmanlık Almak İster Misiniz?	Gruplarası	6,160	3	2,053		
	Gruplar içi	186,739	463	,403	5,091	,002
	Toplam	192,899	466			
Ailesi Tarafından İstenmiyorsunuz Yine De Evlenmek İster Misiniz?	Gruplarası	6,429	3	2,143		
	Gruplar içi	304,072	463	,657	3,263	,021
	Toplam	310,501	466			
Evleneceğiniz Kişiyi Aileniz Kabul Etmezse Evlenir Miydiniz?	Gruplarası	5,092	3	1,697		
	Gruplar içi	290,557	463	,628	2,704	,045
	Toplam	295,649	466			
Evlilikte Çocuk Önemli Mi?	Gruplarası	4,624	3	1,541		
	Gruplar içi	193,355	463	,418	3,690	,012
	Toplam	197,979	466			
Evlilik Aşkını Öldürür Mü?	Gruplarası	3,642	3	1,214		
	Gruplar içi	165,643	463	,358	3,393	,018
	Toplam	169,285	466			
Maddi Durumunuz İyi Olsa Çalışır Mısınız?	Gruplarası	5,878	3	1,959		
	Gruplar içi	222,631	463	,481	4,075	,007
	Toplam	228,510	466			
Evlilik Kişiyi Mi Ailesiyle Mi Olur?	Gruplarası	7,938	3	2,646		
	Gruplar içi	304,182	463	,657	4,028	,008
	Toplam	312,120	466			

Tablo 3 incelendiğinde; evlilik aşaması için tanıma süresinin, evlilik monotonlaşmayı ifade etmesinin, evliliğin çocuk sahibi olmayı ifade etmesinin, evlenilecek kişi ile aynı mezhepte olma beklentisinin, evlenilecek kişinin dünya görüşünün uygun olması beklentisinin, evlenilecek kişinin maddi durumunun iyi olması beklentisinin, evlenilecek kişinin iyi bir işte çalışması beklentisinin, boşanma sonucunda çocukların anne veya babalarından ayrı büyüceği düşüncesinin, boşanma

sonucunda ekonomik güçlüklerin yaşanacağı düşüncesinin yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Ayrıca cinsellikle ilgili danışmanlık alma düşüncesi de yaş gruplarına göre değişiklik gösteren bir olgudur.

Tablo 4: Yaş ve Evlilik Tutumu Arasındaki İlişkiler

Sorular		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Es Seçiminde Kararı Nasıl Verirsiniz?	Gruplarası	2,963	2	1,482		
	Gruplar içi	158,176	464	,341	4,346	,013
	Toplam	161,139	466			
Evlilik Olmadan Birlikte Yaşanabilir Mi?	Gruplarası	3,610	2	1,805		
	Gruplar içi	164,656	464	,355	5,086	,007
	Toplam	168,266	466			
Evlilik Çocuk Sahibi Olmayı İfade Eder?	Gruplarası	7,522	2	3,761		
	Gruplar içi	493,476	464	1,064	3,536	,030
	Toplam	500,998	466			
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nelerdir Eğitilmiş Olmalı?	Gruplarası	3,540	2	1,770		
	Gruplar içi	269,522	464	,581	3,047	,048
	Toplam	273,062	466			
Aile Kurumunun Zedelenmesi?	Gruplarası	8,388	2	4,194		
	Gruplar içi	553,685	464	1,193	3,515	,031
	Toplam	562,073	466			
Üniversite Devam Ederken Evlenir Misiniz?	Gruplarası	1,900	2	,950		
	Gruplar içi	118,622	464	,256	3,716	,025
	Toplam	120,522	466			
Evleneceğiniz Kişinin Bekâreti Sizin İçin önemli Mi?	Gruplarası	4,147	2	2,073		
	Gruplar içi	211,429	464	,456	4,550	,011
	Toplam	215,576	466			
Şimdiye Kadar Cinsel Deneyiminiz Oldu Mu?	Gruplarası	4,292	2	2,146		
	Gruplar içi	86,783	464	,187	11,474	,000
	Toplam	91,075	466			
Evleneceğiniz Kişiyi Aileniz Kabul Etmezse Evlenir Miydiniz?	Gruplarası	6,074	2	3,037		
	Gruplar içi	289,575	464	,624	4,866	,008
	Toplam	295,649	466			
İç Güveysi Gitmeyi Gelmesini Kabul Eder Misiniz?	Gruplarası	2,735	2	1,367		
	Gruplar içi	145,128	464	,313	4,372	,013
	Toplam	147,863	466			
Maddi Durumunuz İyi Olsa Çalışır Mısınız?	Gruplarası	4,670	2	2,335		
	Gruplar içi	223,840	464	,482	4,840	,008
	Toplam	228,510	466			
Çocuk Mu Kariyer Mi?	Gruplarası	4,294	2	2,147		
	Gruplar içi	294,704	464	,635	3,381	,035
	Toplam	298,998	466			

Tablo 4 incelendiğinde; eş seçimine nasıl karar verildiğinin, evlilik olmadan birlikte yaşama düşüncesinin, evliliğin çocuk sahibi olmayı ifade etmesinin, evlenilecek kişinin güzel/yakışıklı olması beklentisinin, boşanma sonucunda aile kurumunun zedelenacağı düşüncesinin, üniversite devam ederken evlenme düşüncesinin gelir durumu gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Ayrıca evlenilecek kişinin bekâret durumu ve cinsel deneyim olması durumu da gelir durumu gruplarına göre değişiklik gösteren bir olgudur. Gelir durumu gruplarına göre değişiklik gösteren diğer maddeler ise; “Evleneceğiniz Kişiyi Aileniz Kabul Etmezse Evlenir Miydiniz? İç Güveysi Gitmeyi/Gelmesini Kabul Eder Misiniz? Maddi Durumunuz İyi Olsa Çalışır Mısınız? Ve Çocuk Mu, Kariyer Mi?” maddeleridir.

Tablo 5: Yaşanılan Bölge ve Evlilik Tutumu

Sorular		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İdeal Kadın Evlenme Yaşı Kaçtır?	Gruplararası	1,182	6	,197	2,291	,034
	Gruplar içi	39,559	460	,086		
	Toplam	40,741	466			
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nelerdir Aynı Kültürden Olmalı?	Gruplararası	21,110	6	3,518	2,447	,024
	Gruplar içi	661,417	460	1,438		
	Toplam	682,527	466			
Üniversite Devam Ederken Evlenir Misiniz?	Gruplararası	3,551	6	,592	2,327	,032
	Gruplar içi	116,972	460	,254		
	Toplam	120,522	466			

Tablo 5 incelendiğinde; ideal kadın evlenme yaşının, evlenilecek kişi ile aynı kültürden olma beklentisinin ve üniversite devam ederken evlenme düşüncesinin geline bölge gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 6: Öğrenim Görülen Fakülte ve Evlilik Tutumu

Sorular		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Flört Aşamasında Partnerinizin Ailesiyle Tanışır Mıydınız?	Gruplararası	13,157	10	1,316	2,452	,007
	Gruplar içi	244,646	456	,537		
	Toplam	257,803	466			
Evlilik Mutluluğu İfade Eder?	Gruplararası	9,667	10	,967	2,336	,011
	Gruplar içi	188,718	456	,414		
	Toplam	198,385	466			
Evlilik Çocuk Sahibi Olmayı İfade Eder?	Gruplararası	35,599	10	3,560	3,488	,000
	Gruplar içi	465,398	456	1,021		
	Toplam	500,998	466			
Evleneceğiniz Kişiden Beklentileriniz Nedir Güzel Yakışıklı Olmalı?	Gruplararası	24,687	10	2,469	2,820	,002
	Gruplar içi	399,253	456	,876		
	Toplam	423,940	466			
Maddi Durumu İyi Olmalı?	Gruplararası	27,970	10	2,797	2,652	,004
	Gruplar içi	480,878	456	1,055		
	Toplam	508,848	466			
İyi Bir İşte Çalışmalı?	Gruplararası	22,542	10	2,254	2,294	,012
	Gruplar içi	448,105	456	,983		
	Toplam	470,647	466			
Ekonomik Güçlüklerin Oluşması?	Gruplararası	26,250	10	2,625	2,593	,005
	Gruplar içi	461,638	456	1,012		
	Toplam	487,889	466			
Evleneceğiniz Kişinin Bekâreti Sizin İçin önemli Mi?	Gruplararası	10,573	10	1,057	2,352	,010
	Gruplar içi	205,003	456	,450		
	Toplam	215,576	466			
Evlilikle İlgili Danışmanlık Almak İster Misiniz?	Gruplararası	10,037	10	1,004	2,446	,008
	Gruplar içi	187,093	456	,410		
	Toplam	197,131	466			
Evleneceğiniz Kişiyi Aileniz Kabul Etmezse Evlenir Mıydınız?	Gruplararası	11,981	10	1,198	1,926	,040
	Gruplar içi	283,668	456	,622		
	Toplam	295,649	466			
Çocuğunuza Kayınvalidenizin Bakmasını İster Mıydınız?	Gruplararası	12,365	10	1,237	2,026	,029
	Gruplar içi	278,286	456	,610		
	Toplam	290,651	466			
Çocuk Mu Kariyer Mi?	Gruplararası	15,053	10	1,505	2,417	,008
	Gruplar içi	283,945	456	,623		
	Toplam	298,998	466			

Tablo 6 incelendiğinde; flört aşamasında partneri aile ile tanıştırma düşüncesinin, evliliğin mutluluğu ifade etmesinin, evliliğin çocuk sahibi olmayı ifade etmesinin, evlenilecek kişinin

güzel/yakışıklı olması beklentisinin, evlenilecek kişinin maddi durumunun iyi olması beklentisinin, evlenilecek kişinin iyi bir işte çalışması beklentisinin, boşanma sonucunda ekonomik güçlüklerin oluşacağı düşüncesinin okunan fakültelere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Ayrıca evlenilecek kişinin bekâret durumu ve evlilikle ilgili danışmanlık alma düşüncesi de fakülte gruplarına göre değişiklik gösteren bir olgudur. Fakülte gruplarına göre değişiklik gösteren diğer maddeler ise; “Evleneceğiniz Kişiyi Aileniz Kabul Etmezse Evlenir Miydiniz? Çocuğunuza Kayın Validenizin Bakmasını İster Miydiniz? ve Çocuk Mu, Kariyer Mi?” konusunda yoğunlaşmıştır.

Sonuç

Yapılan araştırmada gençlerin evliliğe yönelik tutumlarının farklı dinamikler çerçevesinde değişiklik gösterdiği görülmektedir. Erkeklerin kızlara göre evliliğe daha mesafeli yaklaştığı ve erteleme eğiliminde olduğu görülmektedir. İş ve gelire ulaşım evlilik kararını etkileyici temel unsurdur. Genç bireyler istikrarlı bir iş ve gelir sahibi olduktan sonra evlilik kararı alma eğilimindedirler. Evlilik kurumuna pragmatist bir yaklaşım söz konusudur. Özellikle büyük kentlerde ve boşanma öyküsü olan ailelerinin çocuklarında evliliğe yönelik olumsuz tutum kendini hissettirmektedir.

Gençler temelde ekonomik koşullar ve bireysel yaşam arzusuyla evlik kurumundan uzaklaşmaktadır. Evlilik kurumunu, kolaylaştırıcı maddi destek ve teşvik edici mekanizmalar ile destekleyici kamu ve yerel politikalara ihtiyaç vardır.

Sosyal Bilimlerde GÜNCEL TARTIŞMALAR

10

